

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA`LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI
UMUMIY PSIXOLOGIYA KAFEDRASI**

**“GLOBALLASHUV VA INTEGRATSIYA SHAROITIDA ZAMONAVIY
PSIXOLOGIYANING DOLZARB MUAMMOLARI” RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY KONFERENSIYASI
2024-yil, 25-mart. Andijon**

**РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ В
УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ»
25 март 2024 г. Андижан**

**REPUBLICAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “ACTUAL
PROBLEMS OF MODERN PSYCHOLOGY IN THE CONTEXT OF
GLOBALIZATION AND INTEGRATION”
Andijan 2024, 25-march**

ANDIJON-2024

Mazkur to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O‘zbekiston Respublikasida 2024 yilda xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik anjumanlar rejasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 2024 yil 5-yanvardagi 101-F-sonli Farmoyishi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024 yil 10 fevraldagi 97-sonli hamda universitet rektorining 2024 yil 12 fevraldagi 04-32-sonli buyruqlarini ijrosini ta’minlash maqsadida Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universitetida «Globallashuv va integratsiya sharoitida zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari» mavzusida onlayn Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari asosida nashrga tayyorlandi. To‘plam Andijon davlat universiteti ilmiy kengashi tasdig‘iga asosan va anjuman qatnashchilarining 2024 yil 25 mart kungi ZOOM platformasida o‘tkazilgan yig‘ilishida chop etishga tavsiya qilingan.

Tahririyat kengashi:

ADU rektori	prof. Yuldashev S.A.
Prorektor	dotsent. Mullajonov R.M
Fakultet dekani	prof. Madumarov T.T.
p.f.d. professor	N.S.Safoyev
PhD, professor	G.R.Tojiboyeva
PhD, v.b. dotsent	M.X.Dumarov
PhD, v.b. dotsent	B.E.Parmonov

Psixologiya fanlari bo‘yicha PhD, professor G.R. Tojiboyevaning umumiy tahriri ostida.

Ushbu to‘plam “Globallashuv va integratsiya sharoitida zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari” mavzusidagi ilmiy- amaliy anjumanda kilingan ma’ruza va berilgan ilmiy, nazariy va amaliy maqolalar, tezis va materiallar asosida konferensiya yalpi majlisi qatnashchilari tavsiyasiga ko‘ra shakllantirildi va chop etildi. To‘plamga kiritilgan materiallardan oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlari professor-o‘qtuvchilari, tadqiqotchilar, talabalar va jamiyatimiz barcha fuqarolari ma’rifiy jihatda foydalanishlari mumkin. Chop etilyotgan maqolalar ilmiy-nazariy saviyasiga mualliflar mas’uldirlar

TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING DOLZARB MUAMMOLARI

**A.S.Yuldashev Andijon davlat
universiteti rektori, professor**

Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo'ldan ma'lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo'lishi o'sha davlatda yoshlar ta'lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e'tibor darajasiga chambarchas bog'liq. Shu ma'noda, O'zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor vazifalaridan xisoblanadi .

Aynan shu bois keyingi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

O'tgan davr ichida O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining to'rtinchi ustuvor yo'nalishi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi hamda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilaётgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida"gi qarorlari doirasida ta'lim sohasida amalga oshirilishi zarur bo'lgan masalalar, xususan oliy ta'lim tizimini isloh qilish, zamonaviy xorijiy tajribalarni qo'llash orqali uning samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qancha amaliy islohotlar amalga oshirildi.

Mustaqil, demokratik O'zbekiston Respublikasida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy va madaniy rivojlanishida ustuvor soha deb e'lon qilingan ta'limning takomillashtirilishi, eng avvalo, uning sifat jihatdan yangi holatiga erishishga yo'naltirilgan. Bu ko'plab yo'nalishlar bo'yicha hal etilayotgan favqulodda murakkab, majmuaviy muammodir. Ulardan biri ijtimoiy hayotni boshqarishning o'ziga xos shakli bo'lgan ta'lim tizimini boshqarish mexanizmini takomillashtirish va qayta qurishni o'z ichiga oladi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017yil 20 apreldagi PQ2909 - sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi, 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-sonli "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora tadbirlari to'g'risida"gi hamda 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalari ta'lim sifatini oshirish va mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli qo'shimcha choratadbirlar" to'g'risidagi PQ-3775-sonli qarori alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi, Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi, "Ilm-fan va ilmiyfaoliyat to'g'risida"gi va "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi, "Ta'lim to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi. Mazkur qonun va qarorlar orqali oliy ta'lim tizimini isloh qilish, uni zamon talablari asosida xorijiy standartlar asosida yanada rivojlantirish borasida amaliy say-harakatlar olib borilmoqda. Aynan zamon talablariga moslashtirish maqsadida YUNESKO tomonidan joriy etilgan "Ta'limning xalqaro standart klassifikatsiyasi" hamda "TXSK: Ta'lim va kasbiy tayèrlash sohalari" asosida "Oliy ta'limning Davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar" va "Oliy ta'limning Davlat ta'lim standarti. Oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatori" kabi hujjatlar orqali bizning oliy ta'lim tizimimizning integratsiyalashuvi amalga oshmoqda. O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga xalqaro standartlarni joriy qilish asosida ta'lim tizimini takomillashtirishdagi mavjud muammolarga aniqlik kiritildi. Mazkur masalalar bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmokda

Bugungi keskin raqobatchilik va iqtisodiy globallashtirish sharoitida oliy ta'lim tizimida tayyorlanayotgan kadrlarning tayyorgarlik sifati, ularning salohiyati va raqobatbardoshligini oshirish kabi masalalar o'tkir muammoga aylanmoqda. Buning ustiga, mamlakatimiz ta'lim tizimida, xususan

oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashning erishilgan darajasi xalqaro maydonda e'tirof etildi degan fikr-mulohazalar bilan chegaralanib qolmasdan, uning sifat jihatlarini yanada oshirish yo'lida to'xtab qolmasligimiz, bu boradagi ishlarimizni yanada yangi bosqichga ko'tarishimiz lozimligi ta'kidlanmoqda.

Respublikamiz iqtisodiyotini takomillashtirish va jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashtirish uchun mamlakatimiz oliy o'quv yurtlarining ilmiy potensialidan o'rinli foydalanish zarur. O'z navbatida, bu masala regional miqyoslarda amalga oshiriladigan innovatsion va ilmiy-texnik siyosatni yuritish borasida qilinishi lozim bo'lgan ishlar tizimida oliy o'quv yurtlarining innovatsion potentsiali tutgan o'rini belgilab beradi. Boshqaruv faoliyatining mohiyati to'g'risida g'oyalar, tushunchalar, mulohazalar, uni madaniy tarzda amalga oshirish tamoyillari, shakllari va usullari haqida tizim mavjuddir. Insoniyat tomonidan fan-texnika, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalaridagi muvaffaqiyatlar toborayotganligidan kelib chiqqan holda, boshqaruv faoliyatining ilmga bo'lgan talabi ham to'xtovsiz o'sib boradi. Bir tomondan, fan boshqaruv faoliyatini konseptual boyitishdan manfaatdor bo'lsa, ikkinchi tomondan amaliyotchi boshqaruvchilar o'z faoliyatini ilmiy idrok etish, uni nazariy asoslashga intiladilar.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ilmiy-amaliy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalar rivojlantirilishi hamda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash jarayonlariga tatbiq etishni rag'batlantirish bo'yicha amaliy mexanizmlar, fan va ishlab chiqarishni yanada mustahkam aloqasini ta'minlash, ilmiy tadqiqot tashkilotlari hamda real iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari o'rtasida uzviy hamkorlik aloqalarini o'rnatish, innovatsion g'oyalar va loyihalar ta'lim sifatini ta'minlovchi asosiy omillar hisoblanadi.

Ta'lim va amaliyotning o'zaro uzviy bog'liqligini ta'minlash, kadrlarni amaliyotda ishlashga tayyorlash, ilm-fan yutuqlarini ta'limga keng joriy qilib borish, ta'limning uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash, mustaqil ta'lim OTMda innovatsion ta'limni rivojlantirishning asosiy tamoyillari hisoblanadi.

Shu bilan birga, ta'lim va tarbiyani qo'shib olib borish, yuksak ma'naviy fazilatlarga ega intelligensiyani tarbiyalash, jamiyatda oliy ma'lumotli Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida: kelgan vaziyat, xalqaro globallashuv jarayonlari kuchayishi natijasida innovatsion iqtisodiyotni barpo etish yo'lida bajarilishi lozim bo'lgan choratadbirlar natijasida o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash bu tizimning eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Mazkur vazifaning nechog'lik samarali hal etilishi mamlakatimizda amalga oshirib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va jamiyatimiz hayotini tubdan qayta qurish borasidagi maqsadlarga erishishni ta'minlashga katta ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Chunki, amaliyotdan ma'lumki, har qanday ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning samaradorligi bu borada belgilangan vazifalarni bajarishga safarbar qilinadigan mutaxassislarining kasbiy yetukligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. un yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, inson kapitalini mehnat bozori talablari asosida rivojlantirish;

-oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shartsharoit yaratish; -sohada sog'lom raqobat muhitini shakllantirish, uning jozibadorligini

oshirish, jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini ta'minlash. Uzoq istiqboldagi maqsadli vazifalardan kelib chiqib, oliy ta'lim tizimini rivojlantirish quyidagi ustuvor yo'nalishlar asosida amalga oshiriladi:

-oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish;

-ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish; oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish;

-ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlar ta'sirchanligini oshirish; yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash jarayoniga kadrlar buyurtmachilarini faol jalb etish; -oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta'minlash, moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash;

-oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish; korrupsiyaga qarshi kurashish, shaffoflikni ta'minlashning ta'sirchan mexanizmlarini joriy etish; -oliy ta'lim tizimining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xalqaro miqyosda tanilishi va raqobatbardoshligini ta'minlash. Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish.

-Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo'yicha quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: -raqamli iqtisodiyot uchun yuqori malakali muhandis-texnik kadrlar tayyorlash tizimini tashkil etish; -zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish;

-ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish;

-zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'lim dasturlarini tashkil etish; -ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar, seminarlarni onlayn kuzatish va o'zlashtirish imkonini beruvchi, shuningdek ularni elektron axborot saqlovchilarga yuklovchi «E-MINBAR» platformasini amaliyotga joriy etish, ta'lim jarayonlarida «bulutli texnologiyalar»dan foydalanish;

-masofadan turib foydalanish imkonini beruvchi elektron kutubxona tizimini keng joriy etish, talabalarning oliy ta'lim muassasasida o'qishni tamomlaganlaridan so'ng kutubxona fondi, axborot bazalaridan foydalanishini yo'lga qo'yish orqali ularning kasbiy malakasini uzluksiz oshirib borish imkoniyatlarini kengaytirish;

-milliy elektron ta'lim resurslari yaratilishini jadallashtirish, xorijiy elektron ta'lim resurslarini tarjima qilish ishlarini tashkil etish, ta'lim jarayonida elektron resurslar salmog'ini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o'quv adabiyotlar yaratish, ularni mobil qurilmalarga yuklab olish maqsadida kutubxonalarda QR-kod yordamida elektron resurslar haqidagi axborotlarni joylashtirish tizimini yaratish; -oliy ta'lim muassasasining konferensiya materiallari, bitiruv malakaviy ishlar, magistrlik va doktorlik dissertatsiyalaridan iborat ilmiytexnik ma'lumotlar elektron bazasini yaratish, kelgusidagi ilmiy texnik ma'lumotlar yangiligini ta'minlash maqsadida antiplagiat tizimidan foydalanishni keng joriy etish;

-ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarining o'ziga xosligidan kelib chiqib, ta'lim jarayonida xalqaro miqyosda keng qo'llaniladigan zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanishni rivojlantirish; -oliy ta'lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot va ma'lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog'oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimi va o'quv jarayonlari, kutubxona va hujjatlar aylanmasini elektronlashtirishni ta'minlovchi «Elektron

universitet» platformasiga bosqichma-bosqich o'tish, ta'lim jarayoni ishtirokchilari faoliyati samaradorligini monitoring qilishning elektron tizimini joriy etish;

-Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish bo'yicha quyidagi tadbirlar amalga oshirilib kelmoqda:

-xalqaro ilmiy-texnik ma'lumotlar bazasiga kiruvchi nufuzli ilmiy nashrlarda maqolalar e'lon qilish orqali faoliyatining ilmiy natijalari xalqaro darajada tan olinishini belgilovchi ko'rsatkich «Xirsh» indeksi (hindeks) yuqori bo'lgan olimlar, professor-o'qituvchilar hamda yosh ilmiy izlanuvchilarni byudjetdan tashqari mablag'lar hisobidan moddiy rag'batlantirib borish tizimini joriy etish;

-oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar sifatini ko'tarish, ularni statistik, texnik va boshqa ma'lumotlar bilan ta'minlash mexanizmlarini yaratish,

-ilm-fan sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish xorijiy oliy ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalari bilan yetakchi mahalliy oliy ta'lim muassasalarining faol hamkorligini yo'lga qo'yish, bunda mentorlik modelidan keng foydalanish;

-ilmiy-tadqiqot ishlarini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlaridagi, shu jumladan hududiy miqyosdagi mavjud muammolarning innovatsion yechimiga qaratish, fanlar tutashligidagi muammolarni keng tadqiq etish; -iqtidorli yoshlarni aniqlash, akademik litseylarga jalb qilish, oliy ta'lim muassasalariga saralab olish, chuqurlashtirilgan ta'lim dasturlari asosida o'qitish, ularning fan olimpiadalaridagi ishtirokini kengaytirish, ilmiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshirish, «ustoz-shogird» tizimi asosida tegishli sohada yuqori natijalarga erishgan malakali mutaxassislariga birlashtirish, bu boradagi ma'lumotlar elektron bazasini yaratish; kabi ustivor vazifalar ko'yilgan .

Yuqorida keltirilgan fikrlardan xulosa shuki, ta'lim tizimi sifatini oshirishda innovatsion faoliyat rivojlanishi va innovatsiyalarni boshqarish muammolarining metodologik asoslarini zamonaviy talablarga asoslangan holda ishlab chiqish zarur. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda innovatsion faoliyat samarasi oliy ta'lim tizimining innovatsion maqsadlari va imkoniyatlariga, xodimlarning innovatsion fikrlash qobiliyatlariga bog'liqdir.

ОШИҚЧА ХАВФ МАНБАИ ТУШУНЧАСИ

*Андижон давлат университети Ижтимоий –
иқтисодийёт факультети декани ю.ф.д., проф.
Мадумаров Талантбек Толибжонович
Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги
университети тадқиқотчиси Исманов Исомиддин
Бахридинович*

Ошиқча хавф манбаи томонидан етказилган зарарни қоплаш муаммолари бир асрдан кўпроқ вақт давомида илмий адабиётларда фаол муҳокама қилинмоқда. Бугунги кунга қадар ушбу тоифадаги ишларда суд амалиёти катта тажриба тўпланган, аммо шунга қарамай, кўплаб назарий ва амалий муаммолар ҳал қилинмаган, мунозарали ва кейинги назарий ривожланишни талаб қиладиган масалалар мавжуд.

В.М.Болдинов тўғри таъкидлаганидек, "биринчи ички фуқаролик ҳуқуқи кодификацияси натижасида пайдо бўлган атама ("ошиқча хавф манбаи") суд амалиёти учун дилектларни самарали саралаш учун зарур бўлган фойдали мавҳумликка эга эди. Бундай қарор туфайли судларимиз зарар етказувчиларга махсус қонунчиликка муҳтож бўлмасдан ва қонун

чиқарувчининг тегишли реакциясини кутмасдан кучайтирилган жавобгарликни қўллаши мумкин бўлди¹.

Фуқаролик кодексининг 999-моддаси биринчи қисмида теварак-атроф учун ошиқча хавф туғдирадиган фаолият турлари рўйхати келтирилган. Бу "бошқалар учун хавфнинг ошиши (транспорт ташкилотлари, саноат корхоналари, қурилишлар, транспорт воситаларининг эгалари ва бошқалар)" билан боғлиқдир. Ушбу фаолият турларини санаб ўтиш орқали қонун чиқарувчи хавфнинг ошиш манбасига — зарар етказадиган ва эгалик қилиши мумкин бўлган маълум бир ҳодисага ишора қилади².

И.Н. Поляковнинг фикрича, ошиқча хавф манбаи зарарли хусусиятларга эга бўлган, фаолият давомида инсонни тўлиқ назорат қила олмайдиган моддий объектлардир, бунинг натижасида улар бошқа шахсларга зарар етказиши мумкин³.

М.Я.Шиминова "фаолият" ва "моддий дунё объектлари"каби хавф манбаи ҳақидаги қарашлар ўртасида фарқ йўқ деб ҳисоблайди. Яъни, ошиқча хавф манбаи ҳам фаолият, ҳам объект сифатида ҳаракат қилиши мумкин⁴.

Л.С.Зелимованинг фикрича, ошиқча хавф манбалари мажмуаси қуйидагилар билан боғлиқ бўлган фаолиятни ўз ичига олиши керак: уни ташкил қилишда физик хусусиятлари мажмуаси маълум бир тарзда бошқалар учун хавфли бўлган баъзи ўзига хос технология объектлари, моддалар ва табиий энергиянинг айрим турлари қўлланилади. Шунингдек, бу ерда тадқиқотчи маълум шароитларда теварак-атрофга катта зарар етказиши мумкин бўлган алоҳида технология объектлари, зарарли моддалар, баъзи энергия турларидан фойдаланишни киритади⁵.

Юқорида айтилганларнинг барчасидан кўриниб турибдики, "ошиқча хавф манбаи" категориясининг моҳиятини аниқлаш бўйича ҳали ҳам фаол мунозаралар мавжуд. Шу муносабат билан В. М. Болдиновнинг нуқтаи назари эътиборни тортади, у "теварак-атрофга хавф туғдирадиган фаолият" ва "ошиқча хавф манбаи" атамалари турли тушунча ва ҳодисаларни билдиради, деб ҳисоблайди. Ушбу ҳодисалар бир – бири билан жараён ва объект сифатида боғлиқ (фаолият - жараён манба-объект ёрдамида амалга оширилади)⁶.

С.К.Шишкин таъкидлаганидек, "ҳуқуқий категория сифатида манба бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган иккита компонентдан иборат: инсон фаолияти соҳаси ва инсон томонидан тўлиқ назорат қилиб бўлмайдиган хавфли объектлар. У ёки бу элементни фетишизация қилиш орқали ошиқча хавф манбасини аниқлаш мумкин эмас"⁷.

Амалдаги қонунчилик ошиқча хавф манбаи табиатига оид барча концептуал қарама-қаршиликларни ҳал қила олмади, аммо бу концепцияни ишлаб чиқишга сезиларли туртки бўлди. Бу Ўзбекистон ССР Гражданлик кодексининг 454-моддасининг номланиши - "ошиқча хавф манбаи туфайли етказилган зарар учун жавобгарлик" ва Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексининг 999-моддасининг номланиши - "Теварак-атрофдагиларга ошиқча хавф туғдирадиган фаолият туфайли етказилган зарар учун жавобгарлик"ни таққослаганда тушунарли бўлади ФКнинг 999-моддаси фаолияти теварак-атрофдагиларга ошиқча хавф туғдирадиган фаолиятни (транспорт ташкилотлари, саноат корхоналари, қурилишлар,

¹ Болдинов В.М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. М., 2002. С. 12-13.

² Гражданское право. Учебник / Отв. ред. Мозолин В.П. – М., Юристъ. 2006. – с. 361

³ Поляков И.Н. Ответственность по обязательствам, вследствие причинения вреда. – М., Городец. 2006. С.84.

⁴ Шиминова М.Я. Гражданско-правовые гарантии охраны здоровья и имущества граждан // Советское государство и право. 1982. №12. С.65.

⁵ Зелимова Л.С. Правовая природа обязательства из причинения вреда, причиненного источником повышенной опасности // Российский Судья. 2010. №2 // СПС Консультант Плюс.

⁶ Болдинов В.М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. СПб, 2002. С.18.

⁷ Шишкин С.К. Ответственность за вред, причиненный деятельностью, создающей повышенную опасность для окружающих. М., 2007. С. 19-20.

транспорт воситаларининг эгалари ва бошқалар) амалга оширадиган юридик шахслар ва фуқаролар агар зарар жабрланувчининг форс-мажор ҳолатлари ёки жабрланувчининг қасддан содир этган ҳаракати туфайли юзага келмаганлигини исботламаса, ошқоча хавф манбаи томонидан етказилган зарарни қоплаши шарт.

Ушбу ҳуқуқий формулалар К.В.Ярошенконинг таъкидлашича: "янги фуқаролик кодекси ошқоча хавф манбаи тушунчаси мазмуни бўйича низоларга чек қўйди. 999-модданинг сарлавҳасида биз ошқоча хавф туғдираётган фаолият ҳақида гапираётганимиз таъкидланган"⁸. К.В.Ярошенко ўз позициясини асослаб, " ҳуқуқий тартибга солиш предмети фақат одамларнинг фаолияти бўлиши мумкин. Зарарли хусусиятларга эга бўлган (заҳарли, кимёвий, радиоактив ва шунга ўхшаш моддалар) моддий объектлар томонидан улардан фойдаланиш фаолиятидан ташқарида зарар етказиш, шу билан ҳуқуқий тартибга солиш доирасидан ташқарида бўлади"⁹.

Теварак-атроф учун ошқоча хавф туғдирадиган фаолият сифатида инсон томонидан фаолиятини уни тўлиқ назорат қилишнинг иложи йўқлиги сабабли зарар етказиш эҳтимолини юқори бўлган ҳар қандай фаолият, шунингдек объектлар, моддалар ва бошқа саноат, иқтисодий объектларни ишлатиш, ташиш, сақлаш фаолияти ёки шунга хусусиятларга эга бўлган бошқа мақсадлардаги фаолият тушунилиши лозим.

Юқорида айтилганларнинг барчасига асосланиб, ошқоча хавф манбаи деганда зарарли нарсаларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ қонуний фаолиятнинг маълум бир тури тушунилиши лозим, деган ҳулосага келиш мумкин, уларнинг махсус хусусиятлари шахс томонидан тўлиқ назорат қилиш имкониятини истисно қилади, бунинг натижасида теваарак-атроф учун хавф ошади.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТНИНГ ТАРИХИ ВА БУГУНГИ КУНДАГИ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАРИ

Умаров Б.М. Алфраганус университети "Педагогика ва психология"
кафедраси профессори, психология фанлари доктори

Бу ёруғ оламда энг олий хилқат ҳисобланган Инсонни ўрганиш, уни тарбиялаш, унга алоҳида хизмат кўрсатиш муаммоси бутун инсоният пайдо бўлишининг ибтидосидан бошлаб интиҳосига қадар ўзига хос объектив ва субъектив имкониятлар қўлами билан боғлиқ равишда намоён бўлиб келаётганлигини бугунги ҳаётнинг ўзи тасдиқламоқда. Зеро, инсонни билиш ва унинг ташқи (реал) ва ички (идеал) оламига адекват таъсир кўрсатиш ва шу таъсирлар орқали уни бошқариш мумкинлиги аниқ бўлса-да, бу жараёнда турли хил ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, мафжуравий ва маънавий манфаатлар муштараклигига ҳам алоҳида эътибор беришга тўғри келади. Чунки инсон тараққиёти ва фаоллиги, энг аввало, унинг ижтимоий манфаатлари, мафжуравий қарашлари социал интеллектуал салоҳиятига таъсир этувчи омиллар билан белгиланади ва баҳоланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3151-сон «Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги қарорининг 11 бандига асосан олий таълим муассасаси учун психолог ва ҳар бир талабалар турар жойи учун тарбиячи-педагог штати жорий этилди. Бу воқеа тарихий аҳамиятга эга бўлган

⁸ Ярошенко К.Б. Обязательства вследствие причинения вреда. В кн. Комментарии Российского законодательства. М., 1997. С. 425.

⁹ Гражданское право. Часть 2-я. Обязательственное право / Курс лекций под ред. О.Н. Садикова. М., 1997. С. 655.

ва олий таълим тизимидаги психологик хизматнинг энг катта ютуғи сифатида эътироф этилиши лозим.

Айни пайтда кўпгина олий таълим муассасаларида психологлар алоҳида хона, замонавий ахборот технологиялари ва зарурий инвентарлар билан таъминланди. Аммо, 2018 йил июнь ойида Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги бўйруғи билан Олий таълим тизими психологлари аттестациядан ўтказиш жараёнидан маълум бўлишича, кўпгина олий таълим муассасаларида ишлаётган мутахассислар ҳозиргача алоҳида хона, замонавий ахборот технологиялари ва зарурий инвентарлар билан таъминланмаган. Ҳатто, айрим олий таълим муассасаларида номутахассис ходимлар психолог штатида ишга қабул қилинганлиги ҳолати ҳам кузатилган.

Психологик хизмат масаласи турли давлатларда ўзига хос йўналишларда ташкил этилганлиги ва ҳар бир йўналишининг муайян мақсадларга қаратилганлигини алоҳида таъкидлаш мумкин. Бугунги кунда Хорижда психологик хизмат соҳаси алоҳида соҳа ва йўналиш сифатида Давлат таълим департаменти томонидан алоҳида назоратга олинмоқда. Чунки ҳар бир давлатнинг ривожланиши бевосита шахс ва унинг ички салоҳиятига хос психологик имкониятлардан тўғри фойдалана олишга кўп жиҳатдан боғлиқ. Ушбу долзарбликни нисбатан теранроқ ҳамда тезроқ англаган америкаликлар психологик хизмат бўйича аллақачон дастлабки дадил қадамларни қўйганлар.

Хорижда психологик хизмат тарихига назар соладиган бўлсак, американинг дастлабки амалиётчи психологлари ўзини ўзи тарбиялаш жараёнини ўрганувчи экспериментал психолог сифатида ўз фаолиятларини бошлашган. Кейинчалик эса улар мактабда психологик хизматни йўлга қўйишган. Бунда улар турли интеллектуал тестларни қўллаш орқали болаларнинг ақлий тараққиёти билан боғлиқ интеллект коэффициентини (IQ) ни аниқлашни тавсия этганлар. Бу эса кейинчалик Америкадаги “Тайденс” мактаби хизматининг шаклланишига асос бўлган.

Бугунги кунда Американинг ҳар бир штатида “**Тайденс**” мактабининг мутахассислари кенг қўламда иш олиб борадилар. Улар психологик хизмат билан боғлиқ барча масалаларга атрофлича ёндашилишини бошқариб борадилар.

“Тайденс” мактаби ҳар бир ҳудуд учун алоҳида дастур ишлаб чиқади ва бу дастурда ҳар бир ўқувчи ёки талабанинг алоҳида имкониятларига ташхис қўйилади. Бунинг учун эса таълим муассасаларида алоҳида кўмиталар тузилиб, бу кўмита таркибига директор ўринбосари, хизматнинг бош мутахассиси **каунслер** (маслахатчи) ва болалар учун энг обрўли бўлган педагоглар киритилди. Демак, ҳар бир масъул ходимга ўз вазифасини бажариш билан бирга “Тайденс” хизматининг самарадорлиги учун алоҳида жавобгарлик юклатилади. Шу тариқа Каунслинг хизмати жорий этилди. Каунслерга эса алоҳида масъулият юклатилиб, у Олий таълим дипломига эга бўлиши билан бирга икки йиллик “Тайденс” мутахассислиги бўйича алоҳида курсни ҳам тугатган бўлиши шартлиги белгилаб қўйилган.

Француз таълим психологиясининг асосчиси Альфред Бине бу соҳада 1894 йилдан бошлаб иш бошлайди. 1905 йилда Франция таълим вазирлиги А.Бинегга умумий дастур бўйича ўқий олмайдиган болаларни текшириш муаммоси билан мурожаат қилади ва шу тариқа ақлий тараққиётдан орқада қолган болаларни ажратадиган Бине-Симон тести яратилади.

1909 йилда биринчилардан бўлиб, Францияда малакали мактаб психологик хизмати тизими ташкил этилади. 1947 йилда Анри Валлон раҳбарлигида ташкил этилган Францияда психологик-педагогик ёрдам гуруҳлари психологик хизматнинг асосий қисmini ташкил этади. Бундай гуруҳлар таълим психологияси ва психомотор ривожланиш бўйича алоҳида мутахассисларни ўз ичига олади. Бундай гуруҳлар 800-1000 ўқувчига хизмат қилади ва улар бир мактабда жойлашиб, бир нечта мактабга хизмат қилиши мумкин.

1980 йилларда Францияда таълим психологик хизмати ташкил этилади ва 1985 йилда Францияда педагогик фаолият психологлариининг функциялари аниқлаб берилади. Педагогик фаолият психологи шахсининг ҳар томонлама ривожланиши учун қўлидан келган барча ишларни қилиши керак бўлган, бунда улар бу ишларга ўқитувчиларни ва ота-оналарни ҳам жалб этиши мумкин бўлган. Таълим психологи ўз ишида лозим топса, мактаб ва оила тарбиясига қарши чиқиши мумкин деб, махсус таъкидланган.

Хитойда психологик хизмат. Хитойда психологик хизмат амалиёти билан асосан йигирманчи асрнинг 80 йилларидан бошлаб шуғулланила бошланди. Унда дастлаб таълим тизимида ўқувчиларнинг психологик жиҳатдан соғломлигига асосий урғу берилди. Хитойдаги ҳар бир умумтаълим мактабида психолог асосан шифокорлар ва ўқитувчилар билан бирга ишлаш амалиётига амал қилади. Шунингдек, бугунги кунда Хитойда психологик хизмат, асосан, иккита концепция асосида амалга оширилмоқда.

Биринчи концепция – ўқувчиларга психологик ёрдам бериш сифатида психотерапевтик имкониятлар қўламадан фойдаланиш (шифокорлар билан бирга) бўлса, **иккинчи концепция**, бу ахлоқий, эстетик, ҳуқуқий жиҳатдан муайян меъёрларга амал қилган ҳолда психологик ёрдам кўрсатишни ўз ичига олади.

Россия таълим тизимида психологик хизмат амалиёти қуйидаги 5 та модел асосида ташкил этилган.

Биринчи модел: психолог ўз хонаси доирасида ўқувчилар, ўқитувчилар ва ота-оналар билан иш олиб боради. Уларнинг бевосита муносабатларини ўрганади ва ўқув жараёни доирасида болаларни қизиқтирган саволларга жавоб бериб боради.

Иккинчи модел: олдинги моделга қўшимча равишда таълим муассасаси раҳбарининг талабига мувофиқ равишда турли хил мактаб ёшидаги болаларнинг педагогик-психологик имкониятларига баҳо бериб борилади. Шунингдек, ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятлари ва унинг ўқув малакаларини ўзлаштиришдаги салоҳиятини ўрганиш билан боғлиқ педагогик-психологик консилиумлар ташкил қилиб тегишли тавсияларни ишлаб чиқади.

Учинчи модел: ўқитувчилар ҳамда ўқувчилар билан мунтазам равишда семинарлар ва тренинглар олиб борилишини таъминлайди. Психолог ўқувчилар ҳуқуқ-атворидаги стереотипларни ва айрим нуқсонларни коррекциялаш (тузатиш) вазифасини ўз зиммасига олади. Шунингдек, дарс жараёнида ўқувчилардаги ижтимоий малакалар ва қизиқишларни ҳисобга олиб уларни психологик ҳимоя механизмлари билан қуроллантиради.

Тўртинчи модел: мазкур модел педагогнинг касбий фаолиятини психологик жиҳатдан такомиллаштиришни ўз ичига олади. Мазкур моделнинг мақсади ўқитувчилар педагогик қобилиятларини ривожлантириш асосида ўқув жараёнига психологик ёндашув тизимини олиб кириш ва уни амалиётда такомиллаштириб боришга хизмат қилади. Бунда психолог ўзининг юқори даражадаги психологик маҳоратини намоён этган ҳолда ўқитувчи ва ўқувчилар фаолияти, таълим жараёни ҳамда шахсни ривожлантиришга қаратилган мунтазам тизимга эга бўлган психологик билимларни амалиётда қўллайди.

Бешинчи модел: юқоридаги барча моделлар бўйича олиб бориладиган ишларни умумлаштирган ҳолда психологдан мустақил тарзда илмий-услубий ҳамда илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш талаб қилинади. Шунингдек, ҳар бир ўқувчи ёки ўқитувчи билан экспериментал ишлар, тажрибалар олиб борилиб, ушбу тажрибаларнинг натижалари таҳлил қилинади. Мазкур таҳлиллар асосида муайян даражадаги ҳулосалар ва амалий тавсиялар шакллантирилади.

Таълим тизими психологи фаолиятининг **мақсади** - таълим хизматлари соҳасига мансуб бўлиб, кадрлар тайёрлаш сифати ва самарадорлигини ошириш, баркамол шахсни тарбиялаш

ҳамда талабанинг ҳар томонлама гармоник, тўлақонли психологик тараққиётини таъминловчи оптимал шарт-шароитларни яратиш ҳисобланади.

Шунингдек, талаба шахсининг ҳар томонлама (жисмоний, ижтимоий, маънавий-ахлоқий, интеллектуал, психологик) уйғун тараққиёти учун зарур шарт-шароитларни яратиш, талабага оламни идрок этиш ва унга адаптация жараёнида ўзини англаш ва ўз ўрнини топишга комплекс ёрдам кўрсатиш, талабанинг интеллектуал қобилияти, умуминсоний фазилати, билим, кўникма ва малакалари ва мутахассислик ҳислатларини шакллантириш ҳам олий таълим психологининг асосий фаолиятларидан бири ҳисобланади.

Олий таълим психологи фаолияти йўналишлари:

- психопрофилактик ишлар
- психологик маориф ва маърифат
- психодиагностика
- психик ривожлантириш ва психокоррекция
- психологик консултация

Олий таълимда психологик профилактика ишининг асосий вазифалари:

- талабанинг муайян шароитга мослашишига оид ишларни олиб бориш, бунинг учун ижтимоий мослашиш билан боғлиқ бўлган махсус гуруҳлар тузиш, невротик ҳолатларни бартараф қилиш, тарбияси қийин талабалар билан ишлаш ва уларнинг ота-оналари, гуруҳ раҳбари билан алоҳида ишлаш ва ҳоказо;

- талабаларни биринчи босқичга қабул қилиш жараёнида қатнашиш, уларнинг олий таълим тизимида психологик тайёргарлик даражасини аниқлаш, бир босқичдан иккинчи босқичга ўтказишни психологик жиҳатдан текшириш, талабалар, ота-оналар билан ҳамкорликда олий таълимнинг янги босқичга тайёргарлигини ҳисобга олган ҳолда яққол ишлаш дастурини яратиш;

- таълим ва тарбия, яшаш шароити билан боғлиқ невротик ҳолатлар ва психологик зўриқишларнинг олдини олиш мақсадида талабалар билан ишлаш;

- талаба шахсининг қобилияти, майли психологик фазилатлари ва хусусиятларини тўлақонли намоён қилиш мақсадида, ақлий (интеллектуал) тараққиёт даражасини аниқлаш учун психологик консилиумлар ташкил этиш;

- олий таълим муассаси жамоа – аъзолари ва талабаларидаги психологик зўриқиш ва толиқишни камайтириш, уларнинг олдини олиш чора-тадбирларини таркиб топтиришга психологик жиҳатдан кўмаклашиш;

- таълим муассасида шахслараро, этник гуруҳлар, миллатлараро ҳар хил кўринишдаги зиддиятларнинг олдини олиш учун психологик тадбирларини ишлаб чиқиш;

- профессор-ўқитувчилар, ходимлар, ота-оналар ўртасида юзага келадиган низоли вазиятлар ва оилавий низоларнинг психологик илдизини ўрганиш, уларни келтириб чиқарувчи мотивларни таҳлил қилиш, шахслараро муносабатларнинг асл моҳиятини намоён қилиш, фавқулотдаги вазиятларни енгиллаштириш ва бартараф қилиш йўллари юзасидан маслаҳатлар бериш;

- ёшлар ўртасидаги айш-ишратга, гиёҳвандликка, енгил турмуш кечиришга, кингир йўл билан бойишга ружу қилувчи шахслар билан индивидуал ишлашни йўлга қўйиш;

- ўзлаштириши суст бўлган талабалар руҳий дунёсидаги нуқсонларни аниқлаш ва уларга ёрдам бериш йўл-йўриқларини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ қилиш ҳамда коррекцион ишга муҳтож шахснинг индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олиш;

- талабаларда айниқса, талабалар турар жойи ва ижарада яшовчи талабаларнинг ижтимоий мослашув кўникмасини шакллантириш ва уларнинг ижтимоий муаммоларини бартараф этишда психологик-педагогик таъсир амалиётларини олиб бориш;

- ҳуқуқбузарлик ва жиноятга мойиллиги бўлган, хулқи оғишган талабаларни аниқлаш, уларнинг руҳий ҳолатини барқарорлаштириш орқали ижтимоий фаол фаолиятга йўналтириш ишларини олиб бориши талаб этилади.

Психологик маориф ва маърифат. Талаба ва педагоглар жамоаларида энг қулай психологик муҳитни юзага келтириш учун махсус психологик тадбирлар олиб бориш, педагогик жамоада муомала маданиятини такомиллаштириш, талабалар билан профессор-ўқитувчиларнинг муомала жараёнини яхшилашга ёрдам бериш, шахсга оид, ихтисосликка доир муаммолар юзасидан ўқитувчиларга кенг қўламда маслаҳатлар бериш. Педагогик жамоа аъзоларидаги психологик зўриқиш ва толиқишни йўқотиш, камайитириш, уларнинг олдини олиш учун чора-тадбирларни ишлаб чиқишга қўмаклашиш.

Психодиагностика. Психодиагностик тадқиқотлар талабаларнинг ўқиши давомида психологик-педагогик жиҳатдан чуқурроқ ўрганишга йўналтирилган бўлиб, уларнинг индивидуал-психологик хусусиятлари, таълим тарбиясидаги нуқсонларнинг сабабларини аниқлашга мўлжаллангандир.

Бу аснода амалий психолог қуйидаги вазифаларни бажаради:

- ёш давр тараққиёти мезонларига мувофиқлигини аниқлаш мақсадида психолог олий таълим муассасалари талабаларини психологик текширувдан ўтказди, уларнинг даражаларини белгилайди, талабаларнинг касбий яроқли-лигини диагностика қилади, уларнинг шахс хислатлари, иродавий сифатлари, ҳис-туйғулари, ўзини ўзи бошқариш имконияти, интеллектуал даражасини текширади;

- олий ўқув юрти талабаларида учрайдиган ўқув малакалари ва кўникмаларини эгаллашдаги нуқсонлар, ҳулқ-атворидаги камчиликлар, интеллектуал тараққиёт ва шахс фазилатларидаги бузилишлар сабабларини диагностика қилади;

- талабаларнинг ўз тенқурлари (тенгдошлари) билан муомаласини ўрганиш учун уларни текширади. Уларнинг этномаданият хусусиятини ҳисобга олган ҳолда психофизиологик методларни муайян шароитга мослаштиради;

- бошқа соҳа мутахассислари билан биргаликда талабанинг психик ривожланишидаги нуқсонлар хилма-хиллигини ҳисобга олган ҳолда дифференциал диагностикани амалга оширади. Хусусан:

а) нуқсонларнинг тиббий ва дефектологик табиатини аниқлайди;

б) асоциал ҳулқ-атвор сабаблари ва шакллари белгилайди;

в) талабалар ўртасидаги гиёҳвандлик, таксикоманлик, алкоголизм, ўғирлик, дайдилик каби иллатларнинг ижтимоий-психологик илдизларини текширади, унинг омилларини таҳлил қилади.

Психик ривожлантириш ва психокоррекция ишлари. Амалиётчи психологдан талаба, профессор-ўқитувчилар шахси ва интеллектини таркиб топтириш жараёнига фаол таъсир ўтказиш тақозо қилади.

Бу йўналишда психолог қуйидаги ишларни амалга оширади: ривожлантирувчи ва психокоррекцион ишлар психолог томонидан ҳар хил шаклларда, вазиятларда ва ҳолатларда ташкил қилинади:

а) амалий психологнинг махсус иши, машғулоти айрим талабалар билан алоҳида ўтказилиши мумкин бўлган машғулотлар режалаштирилади;

б) талабаларнинг ҳар-бир фаолияти махсус равишда амалга оширилиб, талабалар гуруҳларига тарбиявий таъсир ўтказишга йўналтирилган бўлади;

в) ота-оналар педагогик жамоаларга олий таълим тизими ходимлари иштирокида тарбиявий тадбирлар тарзида машғулотлар олиб бориш назарда тутилади.

Психологик консультация (маслаҳат). Талабалар таълим ва тарбияси билан шуғулланувчи барча шахсларга, жумладан маъмурият, профессор-ўқитувчилар, ота-оналар, ижтимоий ва жамоатчилик ташкилотлари ходимларига аниқ маслаҳатлар бериш орқали амалга оширилади.

Ушбу йўналишда психолог қуйидаги аниқ ишларни амалга оширади:

- таълим, тараққиёт, тарбия, касбий шаклланиш ва турмуш қуриш, ўзаро муносабат, муомала ва мулоқот сирлари, тенгдошлар муносабати ва дунёқараш, қобилият, иқтидор муаммолари юзасидан индивидуал, гуруҳий, жамоавий тарзда маслаҳатлар уюштириш;

- маъмуриятга талабаларни ва гуруҳларни қизиқтирувчи масалалар бўйича маслаҳатлар бериш: уларни фаоллаштириш, уларга таъсир ўтказиш тўғрисида раҳбар кадрларга амалий кўрсатмалар тайёрлаш;

- ота-оналарга талабаларнинг психик ривожланиш хусусиятлари, шахс сифатида шаклланиши, ўзаро муносабат мақомлари, бунда фарзандларнинг ёш, жинс, индивидуал-типологик хусусиятлари муаммоси бўйича илмий-амалий маслаҳатлар бериш.

Психологик хизмат методлари. Психологик хизмат амалиёти бугунги замонавий психология фани ютуқларига асосланган дунёвий методларнинг мавжудлиги ва кенг қамровда қўлланилиб келинаётганлиги билан аҳамиятлидир. Чунки ҳар бир методнинг қўлланилиши у ёки бу психологик ҳодисанинг намоён этилишини аниқлашга ва шу асосда муайян психокоррекцион ишларни амалга оширишга хизмат қилади. Қолаверса, психологик хизмат методлари шахс ва унинг ўзига хос психологик имкониятлари доирасида маълум даражадаги хулосалар қилиш учун ҳам муҳим аҳамият касб этади. Психологик хизмат амалиётида қўлланувчи методларнинг мақсади инсон психикаси ва ҳуқ-атворининг қонуниятларини очишга хизмат қилади. Амалиётчи психологдан ҳар бир методнинг афзаллиги ва камчиликлари ҳақида даставвал ёрқин тасаввур ҳосил қилиш талаб қилинади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, олий таълим тизими психологик хизмат фаолиятини яхшилаш, уларнинг самардорлигини ошириш бўйича қуйидаги таклиф ва мулоҳазаларни ўртага ташлашни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1. Олий таълим тизими психологлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи Марказлашган услубий Кенгаш тузиш ва олий таълимда психологик хизматга доир барча илмий-услубий, меъёрий ҳужжатларни шу Кенгаш муҳокамасидан ўтказиб, фойдаланишга тавсия этишни йўлга қўйиш.

2. Бугунги кунда республикамізда амалий психологик хизмат бўйича адабиётлар, услубий қўлланмалар ва йўриқномаларнинг етарли эмаслигидан келиб чиқиб, ушбу йўналишдаги ишланмаларни тайёрлаш, нашр эттириш ва улар билан амалиётчи психологлари таъминлашни йўлга қўйиш.

3. Олий таълим тизими психологлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларнинг самардорлигини ошириш мақсадида амалиётчи психологлар ўртасида Онлайн тарздаги маълумотлар, тажриба алмашиш ва бир-бирларига ёрдам бериш йўналишидаги телеграм гуруҳини ташкил этиш.

4. Бугунги кунда олий таълим тизими амалиётчи психологлари амалий билим ва кўникмалари етарли эмаслигидан келиб чиқиб, уларнинг малакасини ошириш ва қайта

тайёрлаш тизими фаолиятини кучайтириш ҳамда зарур ҳолларда ривожланган хорижий давлатларда малакасини оширишни йўлга қўйиш.

5. Олий таълим тизимида психологик хизматнинг илмий-амалий ва методологик муаммоларини ўрганиш бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб боришни таъминлаш.

6. Бугунги бозор иқтисодиёти шароити ва олий таълим амалиётчи психологларини моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида уларнинг ойлик маошларини ошириш имкониятларини кўриб чиқиш.

ЁШЛАРНИ ТУРЛИ АХБОРОТ ХУРУЖЛАРИГА ПСИХОЛОГИК ЧИДАМЛИЛИК ДАРАЖАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

**Ўзбекистон Миллий университети психология кафедраси мудир,
психология фанлари доктори, профессор Д.Г. Мухамедова**

Аннотация

Мақолада турли маълумотларнинг ёшлар психологиясига таъсири, ёшларни ахборот таҳдидларидан ҳимоя қилишнинг аҳамияти ҳақидаги тадқиқот таҳлили ва хулосалар келтирилган.

Калит сўзлар: Ахборот маданияти, талаба ёшлар, психологик хавфсизлик, ахборот танлаш, танқидий фикрлаш, ижтимоий тармоқлар

Кириш. жаҳон матбуот маълумотларига кўра, Интернет коммуникация технологиялари тарихида мисли кўрилмаган ўсиш рўй берди. Агар 1990 йилда 1,5 миллион фойдаланувчи ИНТЕРНЕТ тизимига уланган бўлса, 1996 йилда - дунёнинг 160 мамлакатида 60 миллион, кейин 2000 йилда - уларнинг сони 1 млрд. Қайд этилишича, Интернет фойдаланувчилари сони ҳар юз кунда икки баравар кўпаймоқда. Таққослаш учун, АҚШга 50 миллион радио даражасига эришиш учун 38 йил, 59 миллион телевизор даражасига эришиш учун 13 йил ва 60 миллион интернет фойдаланувчилари даражасига эришиш учун атиги тўрт йил керак бўлди.

Дунёда юз бераётган шиддатли жараёнларнинг ҳар бир мамлакатга ўтказётган салбий таъсирини камайтириш ва ижобий таъсирини кучайтириш учун ушбу ҳодисанинг моҳиятини чуқурак англаш, унинг хусусиятларини ўрганиш лозим. Бу ҳодисани чуқур ўрганмай туриб, унга мослашиш, керак бўлганда, унинг йўналишига тегишли тарзда ўзгартириш киритиш мумкин эмас. Глобаллашув яна шундай жараёнки, уни чуқур ўрганмаслик, ундан фойдаланиш стратегияси, тактикаси ва технологиясини ишлаб чиқмаслик мамлакат иқтисоди ва маданияти, маънавиятини тоғдан тушаётган шиддатли дарё оқимида бошқарувсиз қайикни топшириб қўйиш билан баробар бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Literature review). Г.М.Андреева, Н.Н.Богомоллова, Е.В.Шороховаларнинг таъкидлашича, умуман олганда, маълумотлар тўйинашувида ўзини ўзи назорат қилишни жорий этилган режалар ва меҳнат жараёнини идора этиш билан аралаштириб юбормаслик керак, чунки бундай вазиятда ўзини ўзи назорат қилиш тушунчаси ахборотга йўналтирилган фаолият тушунчаси билан аралашиб кетади [4] [5], [6], [7], [8].

Тадқиқот методологияси (Research methodology). Ижтимоий психология ва психологияда ахборот-психологик хавфсизликни шакллантириш ва бу жараёнга муносабат бугунги кунда янги муаммо сифатида долзарб ижтимоий-психологик масалалардан биридир. Ижтимоий психологияда ахборот таҳлилий хусусиятлар асосан рус психологлари Г.М.Андреева, Н.Н.Богомоллова, Е.В.Шороховаларнинг айрим тадқиқотларида бирламчи гуруҳ негизида ўрганилган. Шунингдек, Б.Д.Паригин, А.И.Антонов, Н.Н.Обозов, Ю.Е.Алешина, С.И.Голод, О.А.Карабанова, ғарб олимларидан Г.Роланд, Д.Ваген, Е.Бургесс, Л.Терман,

М.Одема, Р.Вейсс, Э.Тийдлар этник масалаларини, ахборот хавфсизлик жиҳатларини, шахслар аро муносабат мотивларини ўз илмий ишларида очиб беришга ҳаракат қилганлар¹⁰.

Ўзбекистонлик психологлардан М.Г.Давлетшин, Э.Ғ.Ғозиев, Ғ.Б.Шоумаров, В.М.Каримова, Ш.Р.Баротов, Н.С.Сафаров, Б.М.Умаров, М.М.Маматов, Х.М.Алимов, Н.А.Соғинов, Н.Салаева, Р.С.Самаров, О.Т.Тўраева, Э.Ш.Усманов, М.А.Утепбергенов, Г.Т.Ядгарова, Ш.Ш.Жўраева, М.Х.Файзиева, Ф.Р.Рўзикулов, М.С.Салаева, Р.Х.Душанов, Н.Х.Лутфуллаева, А.Т.Қодирова, С.Шарапова, Х.Х.Жабборов, Т.Б.Норимбетов, Г.А.Қурбонова, социологлардан Ш.Оллаберганова, И.Тўхтаров, А.Мусахоний ва бошқалар ўз тадқиқотларида замонавий миллий хусусиятларнинг ёшлар онгига сингдирилиши ва унинг психологик хусусиятлари, миллий статус ва роллар ҳақидаги тасаввурларнинг шаклланиши, шахсда юзага келадиган низоларининг этник ахборот қабул қилиш хусусиятлари, ўзбек менталитетининг баъзи кўринишларига оид диққатга сазовор илмий фикрларни баён қилган.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). сифатида Андижон давлат университети қошидаги Академик лицей ва Андижон шаҳридаги Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчилар орасидан 400 нафар ёшлар танлаб олинди.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш масаласи бугунги кунда фавқулодда муҳим аҳамиятга эгадир.

Н. И. Гендина, Г. А. Стародуба, Ю. В. Уленколарнинг «**Юқори синф ўқувчиларининг ахборот маданияти асослари**» методикасидан айрим саволларни Ўзбекистон шароитига мослаган равишда фойдаланиб, синалувчиларнинг “Жамият ахборот ресурслари ва ахборот маданияти”, “Ахборот олиш вазифасининг асосий турлари”, “Ахборот манбаларини анализи ва синтез қайта ишлаш”, “Ўқувчиларнинг мустақил ва илмий-тадқиқот ишларини тайёрлаш технологияси” қай даражада эканлигини ўрганишга ҳаракат қилдик. Олинган натижалар мактаб ва академик лицей ўқувчилари кесимида таҳлил қилинди.

1- жадвал

Ёшларда ахборот маданияти намоён бўлиши натижалари (n=400)

Ўқув муассасаси	Паст даража (9 баллгача)		Ўрта даража (9-17 баллгача)		Юқори даража (18-25 баллгача)	
	сон	%	Сони	%	Сони	%
Мактаб ўқувчилари	176	70,4	53	21,2	21	8,4
Академик лицей	68	45,3	36	24,1	46	30,9

Ўрта мактабларнинг юқори синф ва академик лицей ўқувчиларининг “Ахборот маданияти асослари” натижалари таҳлил қилиниб, лицей ва мактаб ўқувчилари ахборот маданияти асосларида фарқлар мавжудлиги аниқланди. Натижалардан академик лицей ўқувчилари мактаб юқори синф ўқувчиларига қараганда ахборот маданияти юқорироқ эканлигини кўриш мумкин ва натижалардан академик лицей таълим-тарбия жараёни мактаблар таълим-тарбия жараёнидан фарқ қилади ва талабларнинг анча юқорилиги туфайли ахборот олиш ва ахборотлар билан ишлаш маданияти лицей ўқувчиларида юқори деган хулосаларни чиқариш мумкин. Мактаблар юқори синф ўқувчилари ахборотлар билан ишлаш ва улардан фойдаланишга масъулият билан

¹⁰ Шоумаров Ғ.Б. Қодиров У.Д. Диннинг шахсга психологик таъсири. //“Ўзбекистонда дин психологиясининг илмий-назарий ва амалий масалалари” Республика илмий-амалий конференцияси материаллари 25 апрель 2019 йил. –Тошкент, 2019. –Б. 6-12. Умаров Б., Қодиров У. Ҳуқуқшунослик фаолияти психологияси. Ўқув қўлланма, – Тошкент, “Янги асравлоди” нашриёти, 2005. Сафаров М. “Оммавий маданият” – маънавий кушандаси. //“Маърифат” газетаси, 2003 йил 23 январь.

карамайдилар ва ахборот маданияти паст даражада шаклланган деб айтиш мумкин.

2-жадвал

Ўқувчиларнинг ахборот маданияти асослари қисмлари бўйича натижалари

Ахборот маданияти асослари қисмлари	Академик лицей Ўқувчилари (n=68)		Юқори синф Ўқувчилари (n=176)	
	сон	%	Сони	%
“Жамият ахборот ресурслари ва ахборот маданияти”	13	19,4	49	27,7
“Ахборот олиш вазифасининг асосий турлари”	17	25,3	54	30,7
“Ахборот манбаларини анализи ва синтез қайта ишлаш”	16	23,5	25	14,3
“Ўқувчиларнинг мустақил ва илмий-тадқиқот ишларини тайёрлаш технологияси”	21	31,8	48	27,3
Жами:	68	100	176	100

Олинган натижаларни паст даражасидагини танлиб олдиқ ва уларни «Юқори синф ўқувчиларининг ахборот маданияти асослари» методикасининг “Жамият ахборот ресурслари ва ахборот маданияти”, “Ахборот олиш вазифасининг асосий турлари”, “Ахборот манбаларини анализи ва синтез қайта ишлаш”, “Ўқувчиларнинг мустақил ва илмий-тадқиқот ишларини тайёрлаш технологияси” деб номланган қисмлари асосида таҳлил қилишга ҳаракат қилдик. Натижалар 2- жадвалда ўз аксини топди. Жадвалдаги натижаларга таяниб айтиш мумкинки, академик лицей ўқувчилари “Ўқувчиларнинг мустақил ва илмий-тадқиқот ишларини тайёрлаш технологияси” қисми бўйича 31,8 % қолган қисмларга қараганда кўпроқ танлашган. Демак, уларда ахборотларни иншо, реферат, маъруза тайёрлаш учун танлаши ва танланган маълумотлардан фойдаланиш ва ўз ўрнида фойдаланиш қоникарли деган хулосани чиқарса бўлади. Мактабларнинг юқори синф ўқувчиларида “Ахборот олиш вазифасининг асосий турлари” 30,7% бошқа қисмларга қараганда кўп танланган. Бундай натижа эса, юқори синф ўқувчилари ахборотларни қидириб топишда лицей ўқувчиларидан кўра эпчилроқ бўлиб, Ахборот ресурслар марказларидан китобларни топиш, интернет сайтларидан фойдаланиш, газета ва журналлардан фойдаланишни билишади. Мазкур кўрсаткич бўйича академик лицей ўқувчиларида 25,3% ташкил қилади. Ўтказилган методика таҳлилидан юқори синф ва академик лицей ўқувчиларининг ахборотлар билан ишлаш, улардан фойдаланиш маданияти паст даражада бўлиб, шу билан бирга, уларнинг ахборот тўғрисидаги дунёқараши ижобий ўзгарган, ҳаётнинг барча соҳаларида ахборот технологияларнинг ўрни аҳамиятли ва уни билиш муҳим эканлигини англаб олишган.

Диссертациянинг “Ёшларни турли ахборот хуружларидан химоялашнинг амалий асослари” деб номланган учинчи бобида ўқувчиларда ахборот фаоллигининг умумий йўналганлиги мотивациясини ўрганиш натижалари ва методикалар орасидаги ўзаро боғлиқликлар таҳлили келтирилган. Диссертациянинг мазкур бобида биз ўқувчи-ёшларнинг кунлик оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш характери ва ахборот фаоллигининг умумий йўналганлигининг бир неча ёки битта устун бўлган мотивациясини ўрганиб, аҳамиятли натижаларни келтириб ўтганмиз. Бизни ўсмирларда ахборот фаоллигининг билиш (когнитив), коммуникатив, релаксатив, қайта фаоллаштириш, компенсатор мотивация турларидан бир нечтасига ёки биттасига йўналганлиги қизиқтирди.

Ахборот фаоллигининг мотивацион таркиби орасида фақат “Билиш

мотивацияси”га алоқадор кўрсаткичларгина 70% ли асосли маълумотни бермоқда. Бунда Z қиймат қанчалик катта бўлса, шунчалик нормал тақсимланиш қондасига бўйсунмайди. Қолган мотивациялар нормал тақсимланишга мос эмас. Мос бўлмаганлиги учун ҳам нопараметрик мезонлардан фойдаланишга тўғри келади. Методикалар ёрдамида тадқиқот ўтказилди ва яна қуйидаги маълумотлар олинди. Олинган маълумотлар академик лицей ва ўрта мактаб ўқувчилари ахборот фаоллиги мотивацияси таркиби бўйича фарқлари келтирилди.

ХУЛОСА

Тадқиқотимиз асосида шундай хулосалар чиқарилди:

1. Глобаллашув, миллий маънавият, ёшларга қаратилган турли ахборот хуружлари ва ахборот тизимларини тадқиқ этишнинг методологик жиҳатлари ёритилди ва аниқлаштирилди ва ёшларда ахборот маданияти, ахборот фаоллигининг мотивацион таркибини, шунингдек, ёшларни дунё ҳақидаги тасаввурларини ва дунёқарашнинг устун моделлари доирасида ахборот олишнинг индивидуал стратегияси ва эҳтиёжлар иерархияси ўртасидаги корреляцион боғлиқликлар мавжуд.
2. Ёшларни турли ахборот хуружларидан ҳимоя қилишнинг ижтимоий-психологик усулларини ёшларни турли ахборот манбааларидан фойдаланиш ҳолати, ахборот маданияти асослари, ахборот фаоллигининг мотивацион таркиби, дунёни қабул қилишнинг индивидуал моделлари, киришимлилик ва коммуникативлигини, эҳтиёжлар иерархиясини ўрганиш орқали аниқлаш мумкин.
3. Ёшларда ахборот маданияти, ахборот фаоллигининг мотивацион таркибини, шунингдек, ёшлар дунёни синергетик қабул қилишади ва шахслараро муносабатларга, ўз-ўзини реализация қилишга, ташқаридан бўлган ҳурматга эҳтиёж юқоридир. Ахборотдан фойдаланиш маданияти юқори даражада бўлган ўқувчиларда ўрта даража компенсатор мотивацияси, ахборотдан фойдаланиш маданияти нисбатан паст даражада бўлган ўқувчиларга компенсатор мотивациянинг юқори даражаси, компенсатор мотивация устунлик қиладиган кишиларда медиамахсулот одатда реал ҳаётда мавжуд бўлмаган ҳолатларнинг ўрнини қопловчи восита, исталаётган ижобий кечинмалар виртуал симуляциясининг самарали усули сифатида фойдаланилади.

Адабиётлар

1. ООН янгиликлари. БМТ Бош қотиби Антониу Гутерришнинг Халқаро ёшлар куни муносабати билан маърузаси. <http://www.press-service.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017. - 6 рақами (766).
3. [хттпс://спутникневс-уз.ком/аналитисс/20170703/5736267/Мирзиёев-ёшларга-Ҳукумат-эшикларини-очди.хтмл](http://спутникневс-уз.ком/аналитисс/20170703/5736267/Мирзиёев-ёшларга-Ҳукумат-эшикларини-очди.хтмл)
4. Алифорова Л. И. Замонавий ёшларнинг ахборот маданияти // Психологик журнал. 2006. №. 5. 327-336 бетлар.
5. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. –СПб.: Питер, 2001.
6. Анатолий Тарас. Методы и приёмы психологической войны. – Минск: “АСТ”, “Харвест”. 2006.
7. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии. – М.: Смысл, 2002.
8. Аронсон Э., Пратканис Э.Р. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003.

Millatlararo nikoh va shaxslararo munosabatlar

O`zMu "Ijtimoiy psixologiya" kafedrası v.b.prof.
psixol.f.n. Z.E.Abduraxmanova

Annotatsiya: Globalizatsiyalashuv jarayonida, demografik o'zgarishlar davrida oilaviy munosabatlar bilan bog'liq muammolar tadqiqot ob'yekti sifatida o'rganishga e'tibor qaratilmoqda. Oila-bu ijtimoiy, tabiiy omillar asosida shakllangan kichkina jamoa sifatida

Аннотация: В процессе глобализации, когда происходят демографические изменения, внимание к проблеме семейных отношений уже стало объектом научных исследований. Семья - это социокультурная единица, основанная на природно-биологических, экономических, правовых, духовных отношениях людей. Понятие семьи не является узким по содержанию понятием, отражающим только бытовые отношения. Он является образцом социального сообщества. В статье рассматривается психологическая природа межличностных отношений в интернациональных браках.

Ключевые слова: межличностные отношения, реализация, сиблинг, интернациональность, супруги.

Oila, kishilarning tabiiy-biologik, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy munosabatlariga asoslangan ijtimoiy-madaniy birlikdir. Oila tushunchasi, faqatgina maishiy munosabatlarni aks ettiruvchi mazmun jihatidan tor tushuncha emas. U ijtimoiy jamoaning mo'jaz namunasidir.

Oila, ijtimoiy va madaniy munosabatlarni vujudga kelishi va kechishini ta'minlanish uchun zaruratdir. Bu haqda akademik E.Yusupov shunday yozadi: "Oila – ijtimoiy, tabiiy omillar asosida shakllangan kichkina jamoa sifatida, ikki jinsga mansub bo'lgan shaxslar o'rtasidagi munosabatlarning birga hayot ko'rib, nasl qoldirish ehtiyojidan kelib chiqqan shaklidir".¹¹ Binobarin oila jamiyatning bir bo'lagi. O'z navbatida, oilalar birlashib, yaxlit ijtimoiy tizim - jamiyatni tashkil etadi. Jamiyatdagi o'zgarishlar oilaga ta'sirini ko'rsatganidek, oiladagi o'zgarishlar ham jamiyatga o'z ta'sirini o'tkazadi. Aniqrog'i munosabatlar xarakteri, qadriyat va an'analarga amal qilish, xulq-atvor namunasida ifodalanadi.

A.K.Munavvarovning izlanishlariga ko'ra, har bir millat o'ziga xos madaniyati, milliy ruhiyatiga ega bo'lgani kabi o'zbek xalqining ham milliy xususiyati, xarakteri, tuyg'ulari, o'zini o'zi anglash, kuyi va ruxiy qiyofasi aloxidaligi bilan boshqa xalqlarnikidan ajralib turadi.¹²

E.G'.G'oziev o'zbek xalqining etnopsixologiyasi va bolalar tarbiyasini o'rganar ekan, uning tarixiy an'analari, urf-odatlar, udumlari, rasm-rusumlari, ahloq me'yori, turmush tarzi, ma'naviy qadriyatlari, shaxslararo munosabatlari, muloqot maromi va boshqa xususiyatlari turli xalqlarnikidan ma'lum darajada tafovutlanishi haqida to'xtalib o'tadi. Shu bilan birga, ota-onaga, tug'ishganlarga nisbatan milliy to'g'ri yo'g'irilgan munosaat, qarindoshlik rishtalari ham milliy ruhiyatni aks ettirishi hamda oila a'zolarining o'zaro samimiy munosabatlari, ayniqsa, atrofdagilar bilan muntazam ravishda salomlashib yurish kabi xususiyatlar, milliy urf - odatlarimizning ibratli va o'ziga xos bir ko'rinishi ekanligini ta'kidlaydi.¹³

Jamiyatning o'zlik qiyofasini, siyratini namoyon qiluvchi barcha narsa millat istiqomat qilayotgan xududda farqli bo'lishini ta'kidlash joiz. Oilalarning etnopsixologik o'ziga xosligi bir-biridan farq qiladi. Bu farq oila mustahkamligiga, ma'naviy va moddiy shakllanishiga ta'sir etmay qolmaydi. Inson yoshligidan o'zi mansub bo'lgan millatning an'analari va odatlari, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarining tashuvchisi hisoblanadi. Ammo oila ko'p millatli bo'lsa, ko'nikmalar, an'alar va hokazolarni shakllantirish, singdirish va saqlash jarayoni umuman aniq emas.

Xar bir millat o'ziga xosligi, milliy madaniyati, milliy adabiyoti, milliy tili va shu millatning ruxiy xayot tarzining o'ziga xos tomonlarida, umuman olganda milliy ruxiyatida o'z ifodasini topadi.

¹¹ Yusupov E. Oila ma'naviyat bulog'i. - T., 2003.

¹² Муравваров А.К. Оила педогогикаси. Т. Ўқитувчи. 1994. 112 б.

¹³ G'oziev E.G'. O'zbek xalqining etnopsixologiyasi va bola tarbiyasi /o'zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Res. Ilm. Amal. Anj. Mater. T. 1993. 57 – 58 b.

Xar bir millatning o'z ruhiy qiyofasi, milliy xususiyatlari, milliy xarakteri, milliy tuyfusi, temperamenti, xulq-atvori, kayfiyati, axloqi, didi, urf-odatlar mavjud. bilan aloxida ajralib turadi.

Biz bilamizki, boshqa etnik jamoalar (diniy konfessiyalar) vakillari bilan shaxsiy munosabatlarning asoslari aynan oilada qo'yiladi va odamlar hayotida ko'p narsa bu munosabatlar qanday bo'lishiga bog'liq. Tarix ko'plab shunday misollarni biladi: etnik jamoalar o'z rivojlanishining qiyin bosqichlarida bo'lgan yoki kelib chiqishi ancha qadimiy bo'lib, omon qolish, "yangi qon quyish", keyingi rivojlanish uchun kuch olish uchun o'zlarining genetik salohiyatini to'ldirish yoki mustahkamlash uchun millatlararo nikohlardan juda aniq foydalanganlar. Shunday qilib, biz ko'rsatgan muammo unchalik oddiy emas. Boshqa narsalar qatorida, etnik ildizlar ham ta'sir qiladi, ham o'zini namoyon qiladi va ko'pincha insoniy fojialar manbaiga aylanadi.

Turli etnik jamoalar odamlari birga yashaydigan oilalardagi shaxslararo munosabatlar, albatta, o'ziga xos xususiyatlarga ega. Oilada shaxslararo munosabatlar jarayonida ziddiyatli muammolar kelib chiqishi mumkin. Kelib chiqishi mumkin bo'lgan muammoni ajratib ko'rsatish va hech bo'lmaganda nazariy jihatdan hal qilishga harakat qilish uchun quyidagilarni e'tiborga olish kerak.

- birgalikda yashash, o'zaro munosabatlar va muloqot paytida turmush o'rtoqlar, farzandlar va boshqa oila a'zolari o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarning tabiatiga milliy psixologik xususiyatlarning umumiy yechimlarni ishlab chiqishga ta'siri, tarbiyaviy ta'sirlarning o'ziga xos xususiyatlari;
- ota-onalar turli millat vakillari bo'lgan oilalarda o'ziga xos ma'naviy va axloqiy, ehtimol diniy qadriyatlar, xulq-atvor va faoliyat shakllari, o'ziga xos dunyoni idrok etish va tushinish bilan an'analar va shaxsning milliy o'ziga xosligini shakllantirish usullarida milliy farqlarning mavjudligi va faoliyati;
- turli etnik oila a'zolari o'rtasidagi ziddiyat omillari va sabablari.

Ma'lumki, oilaviy turmush hayotning eng muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Xuddi shu boisdan jamiyatning qonun-qoidalariga nisbatan munosabat ham oiladagi shaxslararo turli-tuman muomalalarda, muloqotda, fikr almashinuvlarda, munozaralarda o'z ifodasini topadi. Binobarin, yoshlarni to'g'ri tarbiyalash oilanining naqadar mustahkam bo'lishiga, uning a'zolarida olijanob xarakter xislatlarini, yuksak ma'naviy hislarni shakllantirishga bog'liq.

Ham turmush qurishga tayyorlik, ham oila qurish istagi - bularning barchasi odamlarning oilaviy munosabatlarning ahamiyati, bir-birlari oldidagi majburiyatlari, oila va farzandlar kelajagi uchun javobgarlik, muqarrar muammolarni ixtiyoriy ravishda qabul qilish va shaxsiy erkinlik cheklolarini tushunishdan dalolat beradi. Bu xususiyatlar o'z milliy ifodasiga ega bo'lib, har bir millatning qadriyatlariga bog'liq. Masalan, ular Rossiya boshqacha, Kavkazda, Shimoliy va uzoq Sharq xalqlarida esa boshqachadir. Har bir etnik jamoa bu xususiyatlar qanday bo'lishi kerakligi haqida o'z g'oyalarini ishlab chiqadi va ularni o'z xalqi vakillarining milliy ongi, an'analari, harakatlari va munosabatlarida saqlashga intiladi.

Har bir etnik jamoaning o'z qonunlari va tamoyillari mavjud, masalan:

- oilaviy hayot, uning psixologiyasi bilan dastlabki tanishish (tug'ilishdan) va u haqida umumiy g'oyalarni shakllantirish, ayniqsa turmush qurayotganlar turli etnik jamoalarning vakillari bo'lsa;
- o'z oilasiga ko'p millatli sifatida qarashlarni shakllantirish;
- nikohda ko'p millatli oila haqida o'z g'oyalarini amalga oshirish;
- ko'p millatli muhit doirasida oilaviy hayot tajribasini to'plash;
- nikoh aloqalarini mustahkamlash jarayonida oilaviy munosabatlarni yanada takomillashtirish.

Tabiiyki, agar turmush o'rtoqlar turli xalq vakillari bo'lsa, ko'pincha hamma narsa tekis bo'lmaydi - har birining milliy qadr-qimmatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq juda ko'p qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu nikohning qiyin va hatto xavfli davri (barqarorlik nuqtai nazaridan), har qanday janjallar va ayniqsa etnik xususiyatlar bilan ranglanganlari odamlarni bir-biridan uzoqlashtirishi mumkin. Biroq, sevgi haqida unutmaylik...

Oilada bola tug'ilgandan keyin er-xotin o'rtasidagi munosabatlarda rollarning o'zgarishi kuzatiladi, ota-onada mas'uliyatni his qila boshlaydi, hamda moddiy resurslarni va oila byudjetini qayta taqsimlash bilan bog'liq qayta qurish sodir bo'ladi. Manfaatlarning birligi shuningdek, turmush o'rtoqlar o'rtasida to'liq o'zaro tushunish hali rivojlanmasligi mumkin, ammo yengish uchun asos bor. Etnik hamjamiyat bu xususiyatlar qanday bo'lishi kerakligi haqida o'z g'oyalarini rivojlantiradi va ularni o'z xalqi vakillarining milliy ongi, an'analari, harakatlari va munosabatlarida saqlashga intiladi. Har bir etnik jamoaning o'z qonunlari va tamoyillari mavjud, masalan:

- oilaviy hayot, uning psixologiyasi bilan dastlabki tanishish va u haqida umumiy g'oyalarni shakllantirish, ayniqsa turmush qurayotganlar turli etnik jamoalarning vakillari bo'lsa;
- nikohda ko'p millatli oila haqida o'z g'oyalarini amalga oshirish;
- ko'p millatli muhit doirasida oilaviy hayot tajribasini to'plash;
- nikoh aloqalarini mustahkamlash jarayonida oilaviy munosabatlarni yanada takomillashtirish.

Tabiiyki, agar turmush o'rtoqlar turli xalq vakillari bo'lsa, ko'pincha hamma narsa tekis bo'lmaydi - har birining milliy qadr-qimmatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq juda ko'p qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu nikohning qiyin davri (barqarorlik nuqtai nazaridan), har qanday janjallar, tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Biroq, turli xalq vakillari bilan oila qurgan yoshlar o'rtasida sevgi borligi haqida unutmazlik kerak.

Bola tug'ilgandan keyin er-xotin o'rtasidagi munosabatlarda rollarning o'zgarishi, ota-ona mas'uliyatining paydo bo'lishi, moddiy resurslarni va vaqt byudjetini qayta taqsimlash bilan bog'liq qayta qurish sodir bo'ladi. Manfaatlarning birligi, shuningdek turmush o'rtoqlar o'rtasida to'liq o'zaro tushunish hali rivojlanmasligi mumkin. Ammo, milliy o'ziga xos janjallarni bartaraf etish uchun asos bor, er-xotinlarning o'zlariga va boshqalarga nisbatan umumiy, xalqaro munosabati, agar yuzaga kelsa, etnik "kamchiliklar" va tushunmovchiliklarni to'g'ri baholash, farzand tarbiyasiga umumiy qarashlar, uning atrofdagi polietnik dunyoda kelajakdagi madaniy moslashuvi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

Turli millat yoshlari bir-birlarini sevib, turmush qurmoqchi bo'lib, ularni kutayotgan kelajakdagi birga yashash qiyinchiliklari (shu jumladan millatlararo) haqida jiddiy o'ylamaydilar. Agar yoshlar to'ydin oldin turli millat vakillarining qo'shnilikda yashash joylarida yashagan bo'lsa, muammolar, albatta, tezroq bartaraf etiladi. Ijtimoiy rollarni qayta taqsimlash, kelishmovchilik manbasining yo'qolishi, oilaning har bir funksiyasida yetakchini aniqlash (agar u ilgari milliy an'analarga muvofiq o'rnatilmagan bo'lsa) ko'p elatli oila hayotidagi o'ta muhim lahzadir. Bu davr farzandlarni tarbiyalash bilan bog'liq muammolar tufayli ham qiyin. Ba'zi etnik jamoalar vakillari uchun bu otalar va farzandlar o'rtasidagi aloqaning yo'qligi bilan og'irlashadi, boshqalari uchun esa, aksincha, oila boshlig'ining farzandlarining ichki dunyosi, ularning tarbiyasi shakllanishida faol ishtirok etishining milliy an'analari tufayli yengillashadi. Agar turmush o'rtoqlar turli etnik jamoalarning vakillari bo'lsa, farzandlar tarbiyasida birgalikda ishtirok etish faqat ularning munosabatlarini mustahkamlashga va etnik an'analardagi farqlarni yumshatishga yordam beradi.

Umuman olganda, fan shuni ko'rsatadiki, oilaviy munosabatlarni barqarorlashtirishning psixologik shartlari ko'pincha, turli millat vakillarining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, turmush o'rtoqlarning har birining milliy an'analarni tushunish va ularga rioya qilish zarurligini targ'ib qilish va tushuntirish, shuningdek ularning qadr-qimmati va milliy o'ziga xosligini kamsitishga urinishlarga qarshi kurash ko'pincha davlat va oila miqyosida amalga oshiriladi.

Oilaviy munosabatlarning milliy o'ziga xos xususiyatlari, bu munosabatlar turmush o'rtoqlar bir millat vakillari bo'lgan oilalardagi munosabatlardan jiddiy farq qilishi bilan bog'liq qiyinchiliklarni aniqlaydi.

Bundan tashqari, muayyan etnik jamoalar vakillari o'rtasida oilaviy munosabatlarda nima sodir bo'layotgani, kamchiliklar, kelishmovchiliklar haqida ma'lum bir ma'lumot yetishmovchiligi mavjud. Ko'pincha bu yerda odamlar ko'proq yashirin (qat'iylik yoki hatto milliy an'analarning g'ayrioddiy tabiati tufayli). Inson munosabatlari har doim o'zaro ta'sirni, fe'l-atvorlar to'qnashuvini, qiziqishlarni, ehtiyojlarni, o'z qarashlarini, hukmlarini, baholarini boshqasiga yuklash istagini o'z ichiga oladi. Shunga o'xshash vaziyat oilaviy munosabatlarda odatiy holdir. Nikoh turli xil ehtiyojlarni o'zaro qondirish uchun tuziladi va faqat ba'zilarini qisman yoki to'liq qondirish janjallarga, oilani buzadigan surunkali nizolarga olib kelishi mumkin.

Oilaviy nizolar kelib chiqishiga ko'ra ular quyidagicha bo'lishi mumkin:

- kuchli yoki kuchsizroq - turli etnik jamoalar vakillariga tegishli bo'lgan turmush o'rtoqlar tarbiyalangan an'analarga, urf-odatlariga qarab;

-namoyon bo'lish va oqim shakllarida o'ziga xos, chunki u yoki bu etnik muhitga mos o'ziga xos o'zaro munosabatlar ularda o'z izini qoldiradi;

-oson yoki qiyinroq tartibga solinadi, chunki har bir millat bunday muammolarni hal qilishda tajriba ishlab chiqaradi va to'playdi;

-maxsus, qachonki juda o'ziga xos oila an'analari bilan turli millat vakillari juftlari birlashgan oilalar haqida gap borganda.

Zamonaviy psixologiyada nikoh nizolarini tasniflash uchun turli asoslardan foydalaniladi: turmush o'rtoqlarning qondirilmagan ehtiyojlari, mehnat taqsimotining nomaqbulligi va h.k. Milliy asoslardagi oilaviy munosabatlarda bo'lishi mumkin bo'lgan nizolar ba'zan turmush o'rtoqlarning ehtiyojlariga qarab tasniflanadi:

-o'z qadr-qimmatiga bo'lgan qoniqarsiz ehtiyoj, sherik tomonidan qadr-qimmatni buzish, mensimaslik, hurmatsizlik munosabati asosida yuzaga keladigan nizolar (bu nizolar, ayniqsa, turmush o'rtoqlar turli millat vakillari bo'lgan, psixologiya va an'analardagi farqlar muhim bo'lgan, ba'zan esa mos kelmaydigan oilalarda kuchli);

-bir yoki ikkala turmush o'rtoqning qoniqarsiz jinsiy ehtiyojlari tufayli yuzaga keladigan nizolar, janjallar, psixologik keskinliklar (turli millatli turmush o'rtoqlarni har doim ham qondira olmaydigan jinsiy munosabatlarning katta milliy o'ziga xosligi mavjud);

-psixologik norozilik, tushkunlik, bir yoki ikkala turmush o'rtoqning ijobiy his-tuyg'ularga ehtiyoji qoniqarsizligidan janjallar: mehr, g'amxo'rlik, e'tibor, tushunish yetishmasligidan, chunki vakillari aniq va tez - eri xotiniga e'tibor ko'rsatilmamasligi yoki, xotinning erini hurmat qilmasligi va erga e'tibor ko'rsatilmamasligi ;

-turmush o'rtoqlardan birining spirtli ichimliklarga qaramligiga asoslangan nizolar, janjallar, qimor o'yinlari, bu oilaviy mablag'larning samarasiz sarflanishiga olib keladi;

-oilaviy byudjetni taqsimlashda turmush o'rtoqlarning qarama-qarshi ehtiyojlariga, har birining birgalikda hayotni moddiy ta'minlashga qo'shgan hissasiga asoslangan moliyaviy kelishmovchiliklar;

-turmush o'rtoqlarning moddiy manfaatlarda: oziqlanishda, kiyimda, uyni tartibga solishni tashkillashtirishda ehtiyojlari qoniqmasligi asosida kelishmovchiliklar, janjallar;

-o'zaro yordam, o'zaro qo'llab-quvvatlash, oilada mehnat taqsimoti, uy xo'jaligini boshqarish, bolalarni parvarish qilish bo'yicha hamkorlik zarurligiga asoslangan nizolar;

-dam olish va bo'sh vaqtni o'tkazish ehtiyojlari va manfaatlaridagi farqlardan kelib chiqadigan nizolar, kelishmovchiliklar, janjallar.

Bir qator etnik jamoalar nikohda ikkala tomonning qondirilmagan ehtiyojlari tufayli ajralishlarga yo'l qo'ymaydi, bu boradagi nizolar yoki kichik bo'ladi, yoki milliy me'yorlar bilan tartibga solinadi.

Millatlararo nikoh shunchaki imkonsiz bo'lgan etnik jamoalar ham bor, mubodo ular sodir bo'lsa, yoshlar va ularning qarindoshlari o'rtasida millatlararo farqlar asosida og'ir nizolar yuzaga kelishi mumkin.

Barcha millatlararo oila juftliklarini ziddiyatli munosabatlarga ta'sir qilish darajasiga ko'ra quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

- farovon oila - bu bolalikdan elatlararo nikoh va elatlararo munosabatlarning o'ziga xos xususiyatiga o'rganib qolgan, shuning uchun birgalikda yashashga va bir-birining o'ziga xos etnik ehtiyojlari va an'alariga osongina moslashgan juftlik;
- ziddiyatli oila - bu turmush o'rtoqlar, bolalar va boshqa oila a'zolarining ehtiyojlari, qiziqishlari, o'ziga xos milliy psixologik xususiyatlari to'qnashuvlarga olib keladigan, kuchli va uzoq muddatli salbiy hissiy holatlarni keltirib chiqaradigan doimiy sohalar mavjud bo'lgan oila. Nikoh ittifoqi uzoq vaqt davomida uni ushlab turadigan boshqa omillar tufayli, shuningdek, o'zaro imtiyozlar va murosali yechimlar orqali saqlanishi mumkin;
- inqirozli oila - bu shunday nikoh ittifoqi-ki, unda manfaatlar va ehtiyojlarning qarama-qarshiligi ayniqsa keskin bo'lib, barcha oila a'zolari hayotining muhim sohalarini qamrab oladi. Bunday oilalarda turmush o'rtoqlar har qanday imtiyoz va murosaga rozi bo'lmay, bir-biriga nisbatan murosasiz holatlarni egallaydilar. Bunday oilalar darhol parchalanadi yoki bir muncha vaqt parchalanish arafasida bo'ladilar. Buning sababi turli millatdagi turmush o'rtoqlarning bir-biriga moslashtirilmagan an'analari bo'lishi mumkin;
- nevrotik oila - turmush o'rtoqlar o'rtasidagi uzoq davom etadigan janjallar bilan belgilanadi. Ko'pincha bu janjallarning sababi turmush o'rtoqlarning qarindoshlarining tinimsiz qarama-qarshiligidir, ayniqsa ular dastlab bu nikoh tarafdorlari bo'lmagan yoki turli etnik jamoalarning vakillari bo'lganlarida.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib shuni xulosa qilish mumkinki, etnopsixologiya bilan bog'liq fan sohalariga kirib borib, oilaviy munosabatlarda turli etnik jamoalar vakillariga psixologik yordam psixologlarning uzoq vaqtga jiddiy vazifasi bo'lib qoladi. Millatlararo nikoh uyushmalarini yaratish va mustahkamlashda odamlarning ijtimoiy-psixologik vakolatlarini oshirish, turli millat vakillari bo'lgan turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlarni psixokorreksiya qilish – bularning barchasi haqiqatdan ham juda muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Abduraxmanova Z.E. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. Toshkent. "Universitet". 2023 y.
- 2.Abduraxmanova Z.E. Гетромиллатли оилада этник идентиклик шаклланишининг ижтимоий-психологик жиҳатлари. Оила институтини ривожлантиришда миллий ва умуминсоний қадриятларнинг ўрни мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. (2023-йил 16 май)
- 3.Муравваров А.К. Оила педогогикаси. Т. Ўқитувчи. 1994. 112 б.
- 4.Мандель В.Р. Этнопсихология: иллюстрированный учебник для студентов высших учебных заведений. - М.-Берлин: Директ-Медиа, 2015. — 412 с.
- 5.G'oziev E.G'. Sotsial psixologiya. Toshkent. "Noshir". 2012 . 174 b.
- 6.G'oziev E.G'. O'zek xalqining etnopsixologiyasi va bola tarbiyasi /o'zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Res. Ilm. Amal. Anj. Mater. T. 1993 . 57 – 58 b.
- 7.Yusupov E.Y. Oila ma'naviyat bulog'i. - T., 2003.
- 8, Yangibaeva D. Abdusamatov X. Migrant oila farzandlari. Ilmiy-uslubiy qo'llanma. Toshkent. 2022 y. 92 b.

SAMARALI MUOMALA TEXNIKASI

R.A.Abdurasulov

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Umumiy psixologiya kafedrası professori

S.Qo'ldashyeva

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Amaliy psixologiya yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsning o'zaro muloqotining o'ziga xos jihatlari, muloqot tizimi, muloqotni samarali tashkil qilish texnikasi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'z: Muloqot, shaxs, muloqot samaradorligi, muloqot tizimi.

Ma'lumki, muloqotning maqsadi va uning qay darajada amalga oshirilishiga ko'ra samaradorligi haqida fikr bildirish mumkin. Ya'ni, muloqot ehtiyojlaridan kelib chiqib uning qondirilishi, muammo yechilib chiqib uning qondirilishi, muammo yechimi bilan bog'liq vazifalarning bajarishiga asoslanib muloqotning samarali yoki samarasizligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin bo'ladi. Shaxslararo munosabat muloqotga kirishuvchilarning o'zaro bir-birlarini tushunishga olib kelsa, bunday o'zaro munosabatlar samarali va foydali hisoblanadi.

Muloqotning psixologik tizimidan shu narsa ma'lumki, uning uch asosiy qismi, ya'ni muomala sub'ektlarning o'zaro bir-birlari bilan axborot, hissiy kechinmalar va fikr almashinuvini ta'minlovchi kommunikativ, o'zaro bir-birlarining xulq atvorlariga ta'sirlarini belgilovchi interaktiv va bir-birlarini to'g'riroq, aniqroq idrok qilish va baholashlarini ta'minlovchi perseptiv jihatlari ifoda etuvchi tizimi mavjud.

Ushbu tizimning har bir jihatlari muomalaning zaruriy va muhim tarkiblari hisoblanib, uning uchinchi bo'lagi shaxslararo ta'sir o'tkazish uchun juda muhimdir. Chunki muomalaga kirishuvchi shaxslar bir-birlarini yaxshi tushunishlari uchun avvalo suhbatdoshning yuzida aks etadigan hissiy

kechinmalarini idrok qilgan holda, fikran uning mavqeida tura bilishi, o'zini uning o'rnida his-tuyg'ular doirasida uning holatiga kirishga intilish (identifikatsiya), qolaversa, bu jarayonda individual va ijtimoiy ongda mavjud bo'lgan mutlaq stereotip, ongda o'rnashib qolgan tasavvurlardan foydalanishi (stereotipizatsiya) ushbu jarayonning to'g'ri kechishini ta'minlab turadi. Lekin bu jarayonlar shunchalik tez va qisqa fursatda kechadiki, shaxs ba'zan o'zidagi ana shunday qiyoslashlarni ongsiz ravishda, hayotiy tajriba orqali o'rnashib qolgan shablonlar-qoliplar asosida amalga oshiradi, shuning uchun ayrim hollarda muloqot samarasiz yoki xato kechishi mumkin. Ana shunday xatoliklarga olib keluvchi jarayon ijtimoiy psixologiyada kauzal atributsiya deb atalib, uning mohiyatini shaxsning ko'pincha o'z xissiy kechinmalari va tasavvurlarida o'rganib qolgan qoliplardan noto'g'ri foydalanish natijasi tashkil qiladi. Masalan, tashki qiyofasi ko'rimsiz talabaniing imtihon savollariga javob berayotganligini idrok qilgan professor negadir, uning qoniqarsiz javob berishi, bilimi yetarli emasligi haqidagi noto'g'ri tasavvurga egaligi kauzal atributsiyaning aynan o'zidir.

Muomala jarayonining samaradorligini ta'minlovchi ijtimoiy psixologik omillar mavjudki, ular shaxsning muloqot maromini egallash ko'rsatkichi sifatida muhim o'rin tutadi. Bu ko'rsatkich sifatleri shaxsda yaxshi shakllanmagan bo'lsa, muloqotning samaradorligi past bo'ladi va o'zaro muloqotda shaxs o'zi istagan natijaga erisha olmaydi. Samarasiz muloqot xislatleri quyidagi omillarga bog'liq bo'ladi: birinchidan, o'zini boshqalar o'rniga qo'ya olmaslik, ularning hissiy kechinmalari, tuyg'ulari va munosabatlariga befarqlik; ikkinchidan, o'z his tuyg'ulari va munosabatlarini boshqara olmaslik, o'zidagi ma'suliyatning yo'qligi, o'z-o'zini tahlil qilish xislatining yaxshi rivojlanmaganligi; uchinchidan, suhbatda har bir inson uchun bir qarashda tabiiy hisoblangan nutq qobiliyatinnig yo'qligi, ya'ni fikr-mulohazalardagi mantiq va uzviylikning mavjud emasligi va nihoyat eshitish qobiliyatining kuchsizligi, ya'ni suhbatdoshini fikrlariga e'tiborsizlik.

Shaxslar o'zlarida yuqorida keltirilgan omillarning rivojlanish darajasiga e'tiborsiz bo'lib, uni shakllanishiga e'tibor qaratmasa, o'zgalar bilan muloqot jarayonida shaxslararo munosabatda samaraga erisha olmaydi. Shuning uchun ham to'g'ri yo'lga kuyilgan samarali muloqot va uni ta'minlovchi yo'l va vositalar ikkita asosiy kamchilikni bartaraf etilishiga xizmat qiladi, ya'ni:

-har bir shaxs tafakkurini muqobil bo'lishi mumkinligini anglashi, ya'ni, muloqotda bo'lgan shaxslarda ham o'zining fikriga qarama-qarshi fikr bo'lishi mumkinligini tushunishi va buni inobatga olishi zarurligi;

-o'z fikrlari va xarakatlarining motivlari va ularning asl sabablarini anglash imkoniyati, ya'ni har bir shaxsda o'z shaxsiy tajribasi, hayotga sub'ektiv munosabatlari natijasida "Ego"-ehtiyojlar majmui shakllanib boradiki, u boshqalardagi ayni shunday ehtiyojlarga tubdan qarama-qarshi yoki kisman ziddiyatli bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi ikki holatning mavjudligini anglash ijtimoiy vaziyatlarda sodir bo'lishi ehtimoli yuqori bo'lishi mumkin, buni inobatga olish esa muloqot jarayonidagi xatoliklar va atributsiyalarining oldini olishga xizmat qiladi.

Gap muomalaning samaradorligi va uning omillari to'g'risida borar ekan, shu o'rinda uning strategiyasi va taktikasi tushunchalariga biroz izoh berish joiz. Muomila strategiyasi deganda uning qanday shaklda o'tishi tushuniladi. Shu nuqtai nazarda olib qaralganda uning quyidagi shakllari - dialog yoki monolog, ochiq yoki intim (sirli yashirin), rolli yoki shaxsiy, norasmiy kabilar farqlanadi.

Muomala texnikasi deganda esa uning samarasini ta'minlovchi psixologik omillar, vositalar, usullar tushuniladi. Bu shaxs yoki guruhning kommunikativ malakalari va ko'nikmalari yig'indisidan iborat bo'lib, eng avvalo nutq qobiliyati yoki eshitish o'quvi, ularning jozibali va ta'sirchan chiqishida qo'llaniladigan barcha hissiy emotsional va psixologik xarakteralogik uslublar kiradi. Bundan tashqari, muomalaning texnikasi deganda, ushbu jarayonda bevosita ishtirok etayotgan yoki aniqroq qilib aytganda, qo'llaniladigan nutqiy-verbal yoki nutqsiz-noverbal vositalar nazarda tutiladi. Ma'lumki,

odamlar o‘zaro muloqotga kirishganida eng samarali va tabiiy so‘zlashish vositasi bo‘lmish nutqdan foydalaniladilar, uning ta’sirchanlik kuchi tabiiy o‘sha so‘zlovchilarning malakalariga, tajribasiga va hayotiy ko‘nikmalariga, til boyliklaridan qay darajada omilkorona foydalana olishlari bilan bog‘liq bo‘ladi.

Lekin ana shu nutqiy muloqot o‘z navbatida uni hissiy jihatdan to‘ldiruvchi nutqsiz-noverbal vositalar bilan ham boyitiladiki, unga suhbatlarning bir-biriga nisbatan fazoviy joylashishlaridan tortib, tovushlar, intonatsiyalar, to‘xtalishlar, oxanglar va emotsional qo‘llab- quvatlash mehanizmlari kiradi. Nutqda ishlatiladigan pauza - to‘xtalishlar yoki yuz ifodalari - mimikalarning samarali va o‘rinli ishlatilishi suhbatdoshni ruhan muloqotdosh sherigiga yaqinlashtiradi yoki noo‘rin ishlatilgan ortiqcha harakatlar, hissiy kechinmalar uni koniqtirmasligi, suhbatdoshini esa zeriktirishi tabiiy holdir. Ko‘p mutaxassislar so‘zlash san’ati (mahorati) ta’sirchanligini hisobga oladilar-da, lekin eshitish uquvi va uning texnikasiga yuzaki qaraydilar.

Zero, eshitish yoki tinglashning ham o‘ziga xos nozik tomonlari mavjud. Avvalo, eshitish yoki tinglash, gapirish uchun yoki tushunish uchun suhbatdoshga nisbatan diqqat-e’tibor qaratish, uni holatiga hissiy yondashish darkor. Bu ikki holatda tinglovchining yuz ifodasidan tortib, o‘zini his qilishlari bilan farq qiladi. Tinglovchi suhbatdoshini fikr almashish uchun tinglaganda, uning diqqati shu darajada tarang bo‘ladiki, natijada u to biror luqma yoki bir fikrga kelmaguncha uni tinglayveradi. Ikkinchi holatda axborotni tushunish uchun tinglaganda esa emotsional kechinmalar yoki luqmalar orqali har bir fikrga aniqlik kiritish, uning mohiyatiga to‘liq yetib borishga harakat qiladi.

Bundan tashqari, tinglash texnikasi xaqida gap ketganda, uning ikki bosqichi farqlanadi, qo‘llab – quvvatlash bosqichi va sharhlash bosqichi.

Birinchi bosqichning mohiyati asosan suhbatdoshga tashabbusni berish va uning fikrlarini oxirigacha bayon etishiga imkoniyat berish bo‘lib, bunda quyidagi vositalar qo‘llaniladi:

- “aks sado” – har bir jumla yoki fikr oxirida uning oxirgi so‘zlarini qaytarib turish.
- ma’qullovchi yoki e’tiroz bildiruvchi luqmalar, qaytariluvchi so‘zlar bilan suhbatdosh fikrini hissiy ma’qullash.
- chorlash va quvvatlash vositasi ham ayrim luqmalardan iborat bo‘lib, suhbatdoshni rag‘batga chorlash.
- aniqlik kirituvchi savollar.
- “qo‘shimcha luqmalar”- bunda gapning mazmunidan kelib chiqib ayrim aniqliklar kiritish.

Bu vositalardan farqli o‘laroq, sharhlash bosqichida tinglovchi o‘z mavqei va munosabatini to‘laroq bayon etishga harakat qiladi. Bunda tinglovchi tanqidiy mulohaza ham kiritishi mumkin (yo‘g‘-e, unchalik emasdir?) yoki aniq fikrni ma’qullaydi, e’tiroz bildiradi (“Sizni tushundim,... demoqchisiz-da? yoki Albatta shunday...”). Bundan tashqari u tinglash jarayonida suhbatdoshning fikrlarini taxlil qilish (Ha endi sizni tushundim, chunki ...), maslahatlarni bildirish (Sizni o‘rningizda men ham...), suhbatdosh fikrlarni o‘z so‘zlari bilan tasdiqlash yoki aytilganlarining yo‘nalishini o‘zgartirish maqsadida boshqa predmetga ko‘chirish yoki hazilga aylantirishi mumkin. Yuqoridagi holatlar suhbatning jonli, mazmunli va samarali kechishini tabiiy ravishda ta’minlaydi. Ijtimoiy psixologik trening orqali odamlarni muomala jarayoniga tayyorlaganda albatta yuqoridagi omillarning barchasi inobatga olinishi zarur.

Adabiyotlar

- 1.Abdurasulov R.A., Qarshiboeva G.A. Psixologik trening asoslari. O‘quv qo‘llanma. T. «ZUXRA BARAKA BIZNES».2019. 176 b.
- 2.Ismoilova N.Z. Psixologik trening asoslari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Innovatsiya-ziyo”, 2019. - 242 b.
- 3.Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - T. 2006. - 243 b.

YANGI O'ZBEKISTONDA SHAXS PSIXOLOGIYASI

**O'zMU professori, Xalqaro Psixologiya Fanlar
Akademiya'sining haqiqiy a'zosi, akademik X.A. Ruxiyeva
O'zMU bakalavriati M. Xudoyberdieva**

Bugun utun dunyo miqyosida, shu jumladan respublikamizda fan va texnika sohasida erishilayotgan ulkan yutuqlar barcha fanlar qatori psixologiya sohasining ham rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatayapti. Ayniqsa respublikamiz mustaqillikka erishgach, fan, ta'lim va innovatsiyalar sohasida tub islohatlarning amalga oshirilishi psixologiya fani sohasida taraqqiyotni, ijobiy ma'nodagi keskin burilishlarni yuzaga keltirdi. Bu vazifalarni bajarishda mamlakatimiz psixolog olimlarining olib borayotgan ilmiy izlanish faoliyati muhim ahamiyatga molikdir. Kuzatishga qaraganda huquqshunoslik amaliyotida psixologik bilimlardan foydalanishning maqsadga muvofiq ravishda yo'lga qo'yilmayotganligi ayrim huquqshunoslarning bu boradagi nazariy va amaliy bilimlari yetarli darajada emasligiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Shuningdek respublikamizda huquqshunoslik psixologiyasiga, sud-psixologiyasiga, krminal psixologiya hamda sud-psixologik ekspertiza sohasiga taalluqli qo'llanma va manbalarning yetarli emasligi ham yuridik faoliyatida psixologik bilimlardan foydalanishning lozim darajada yo'lga qo'yilishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuning uchun biz yoshlarni hozirgi davr ruhida tarbiyalash va ijtimoiy muhitga tayyorlash hamda ularning huquqiy savodxonligini oshirish bugungi kunning eng dalzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Shunday ekan, insonlar orasidagi o'zaro ijtimoiy-psixologik munosabatlar ularning ruhiyati bilan bog'liqdir.

Jumladan zamonamizning talabidan kelib chiqib, har bir shaxsni psixologik jihatdan tahlil qilish, psixologik bilimlar bilan qurollantirish, yuridik bilimlar tasavvuriga ega bo'lishi darkor.

Ayniqsa, huquqiy masalalarni, ekstremal vaziyatlarni hal qilish jarayonlarida yuzaga keladigan holatlarni baholashda fuqarolarda psixologik bilimlarni to'g'ri va mohirona qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Hozirgi davr ruhida insonlar o'z haq-huquqlarini to'g'ri baholay olsalar bu o'z navbatida yuridik psixologiyani maqsad tamon odimlab borayotganini anglashimizga zamin yaratadi .

Yuridik psixologiya inson omilini doimo birinchi o'ringa qo'yan. Insonlarning huquqiy asoslarini mustahkamlashga doir ishlarni samaradorligini oshirish jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuridik psixologiya bilimlarini chuqur egallash, ularni amaliyotda qo'llab ko'nikmalar hosil qilish, muomila madaniyatini shakllantirish har bir insonga qo'yilgan talablardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, ta'kidlab o'tishimiz darkorki, bugungi kunda insonlar faoliyatini samarali tashkil etish huquqiy psixologik bilimlarni qo'llash bilan bog'liq. Shuning uchun, insonlarning individual psixologik xususiyatlari, psixik jarayonlari hamda emotsional holatlari, psixologik muloqot o'rnatish va muloqotni mustahkamlashda, ularga ta'sir o'tkazish ko'nikmalarini shakllantirish bilan birgalikda, insonlar ichki dunyosi-ma'naviyatiga baho berishi mumkinligi ko'zda tutiladi.

Har bir soha mutaxassisi insonlar bilan psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda muomalaga kirisha bugungi kundagi ba'zi "muammo" lar o'z yechimini topgan bo'lar edi.

Yangi O'zbekistonda Yuridik psixologiya yo'nalishida insonlar hayotini hal qilishga, haqqoniy yondashishda hamda sud-psixologik ekspertizaning predmeti, obekti, subekti, ham ekspert vakolatlarining ishonchliligi ahamiyatga ega. Bugungi kunda psixologik ekspertizaga talab yanada ortmoqda. Sud-psixologik ekspertizasi yuzasidan bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilishi, shu qatorda ekspert psixologlar vakolatlarini obektiv xulosa berishiga zamin yaratib bormoqda.

Shu bois bugungi kunda Yuridik psixologiyada insonlar o'z-o'zini boshqarish va o'zgalarni nazorat qila olish qobiliyatini shakllantirish bilan birga o'z qobiliyatini rivojlantirib yangi innovatsion g'oyalar bilan kasbiy mahoratini oshirib boradi.

Psixologlar hamda Huquqshunoslarning mehnat faoliyati davomida shaxslararo muloqot o'rnatishda psixologik bilimlar samarali foyda ko'rsatadi. Insonlarni murojatini qonun doirasida baholay olish, ya'ni idrok qilishi juda muhim. Huquqshunoslar o'z faoliyati jarayonida juda ko'p bora psixik zo'riqlarlarga duch kelish holati kuzatiladi.

Yuqoridagi bayon etilgan fikrlardan kelib chiqib, huquqshunos o'z faoliyatidagi psixik zo'riqlarlarni bartaraf etish bilan birga, da'vo arizasi bilan murojaat qilgan fuqorolarga ham psixologik barqarorlikni ta'minlash maqsadida ularda sud-psixologik ekspertizasining tayinlanishi hamda maxsus ishlarda mytaxassislar faoliyatidan to'g'ri va unumli foydalanishini ta'minlab beradi.

Alohida holatlarda tergov va sud jarayonlarida fuqarolik hamda jinoyat ishlarini ko'rib chiqish holatlarida kelib chiqadigan ayrim masala va muommolarni hal qilish uchun maxsus psixologik bilim, ko'nikma, kasbiy mahorat va malakalar ta'lab qilinadi. Shuning uchun yuridik psixologiyaning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va ahamiyatini oshirishda inson taqdirini hal qilishga xolisona, haqqoniy yondashishda sud-psixologik ekspertizasining ilmiyligi, obektivligi, validligi (aniqlik darajasi) hamda ishonchililigi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, Psixolog hamda Huquqni muhofaza qilish tizimi xodimlarining yuksak professionalizimi va psixologik madaniyati, jinoiy ishlarni tergab-tekshirish va sudda ko'rib chiqish jarayonida psixolog mutaxassislardan foydalanishni istisno etmaydi, balki buning uchun ularga potensial shart-sharoitlar yaratadi. Huquqshunos hamda psixologlar hamkorligida olib borilgan ishlar ko'rilaotgan ishning muvoffaqiyat garovi hisoblanib, yuridik psixologiyaning ilmiy salohiyati hamda psixologik samaradorligini yanada oshiradi.

Demak, shunday ekan, xulosa o'rni shuni ta'kidlab o'tishimiz zarur-ki, yuridik psixologiyada shaxsning individual xususiyatlari, kongnitiv jarayonlari, emotsional holatlarini barqarorlashtirish hamda kreativ tafakkurning shakllantirishning o'rni beqiyosdir. Shu bois, murakkab va o'ziga xos xususiyatlarda namoyon bo'ladigan, jumladan, insonlar atrof muhitida o'zga insonlar bilan shaxslararo munosabatlarga kirishar ekan eng avvalo ular psixologik aloqa o'rnatishga harakat qiladi.

Shuningdek psixik jarayonlar orqali yuzaga keladigan har qanday muammolarni, motivlari, sabablari, oqibatlaridan kelib chiqib haqqoniy va xolisona hukm chiqarishda, kasbiy faoliyatga doir bilimlarning shakllanishida, shu bilan birgalikda ya'ni kasbiy tafakkurning shakllanib, rivojlanishiga zamin yaratadi degan umiddamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Рухиева Х.А. Вояга этмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва суицидал ҳолатлар психопрофилактикаси. Т.: "Tafakkur tomchilari" Нашриёти, 2021.-360 б.
2. Рухиева Х.А. Суд-психологик экспертизаси.-Т.: "NAFIS BEZAK", 2012.-384б.
3. Ruxiyeva X.A., Pulatov Y.S. Yuridik konfliktologiya. Toshkent-2022.-345 b

КЕКСАЛИК ВА РУҲИЙ САЛОМАТЛИК

*Исакова М.Т. ФарДУ психология кафедраси
профессори, психология фанлари доктори*

Инсон ҳаётининг якуний босқичи билан боғлиқ масалаларни ўрганиш ҳар қандай жамият учун доимо долзарб вазифа бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Бу қариш жараёнида юзага келадиган бутун ижтимоий-иқтисодий, тиббий ва биологик комплексни ҳал қилиш билан боғлиқ психологик муаммоларни геронтология фани доирасида у ёки бу даражада кўриб

чиқилади. Демак, геронтология қарилик, кексалик ва инсоннинг узок умр кўриши ҳақидаги фандир.

Рухий қариш Н.Ф.Шахматовнинг фикрича, инсон ҳаётининг якуний даврини тавсифловчи юқори ақлий функцияларнинг ёшга боғлиқ ўзгаришлар касалликларнинг кучайиши билан бирга келади. Буни фақат умумий йўналишларда башорат қилиш мумкин. Бироқ, қариш жараёни турли органлар ва тизимлар учун нотекисдир. Ёшга боғлиқ ўзгаришлар функционал фаоллик даражасининг пасайиши билан тавсифланади, бу эса қариш билан ёмонлашади. Қариш жараёнида содир бўладиган ўзгаришларни тирик биологик тизим сифатида инсон фаолиятининг барча даражаларида, шу жумладан биологик, психологик ва ижтимоий даражаларда ҳисобга олиш керак.

Ақлий жараёнлар даражасида юзага келадиган ёшга боғлиқ ўзгаришларни қуйидаги психологик жараёнларга боғлиқ ҳолда кўриб чиқиш мумкин:

- идрок;
- тафаккур;
- хотира;
- диққат;
- тасаввур;
- психомотор қобилиятлар.

Ёшимиз ўтган сайин, ҳис-туйғуларимиз асосида олинган маълумотлар камроқ аниқ бўлади. Бузилган, заиф ва ташқи огоҳлантиришларни нотўғри идрок этиш ғоллари учраб туради. Шунга кўра, идрок хатоси ортади. Бу масалан, аввалги танишларини танимаслиги билан ифодаланиши ёки кийимини бошқа одамларнинг кийимлари билан алмаштириб қўйиши, мақола сарлавҳаларида мавжуд бўлмаган сўзларни қўшиб ўқиш ва ҳоказолар билан ифодаланиши мумкин. Кўпинча кекса одамлар, масалан, кўриш ёки эшитиш қобилиятининг бузилиши билан боғлиқ бўлган сезги органларидаги нуқсонларни яширишга ҳаракат қилишади. Бироқ бундай киши кўчада ўзига яхши таниш бўлган кишиларни танимай, уларнинг саломини эшитмай ўтиб кетади. Умуман олганда, кекса одамларнинг идрок этиши ёшга хос равишда секинлашади.

Қариш фикрлаш жараёнларининг мазмуни ва сифатига таъсир қилади. Танқидий фикрлаш ҳам заифлашади. Кекса одамлар ўз фикрларининг мазмунини назорат қилиш қобилиятини, мулоҳазанинг равшанлигини йўқотадилар. Бироқ, кўп одамлар кексаликка қарамай, ақлий кучини сақлаб қолишади. Ақлий фаолият уларга қариликни нафақат чидаб бўлмас, балки ёқимли қилишига ёрдам беради. Ёшлардаги тизимли ақлий фаолият миyanинг интеллектуал хавфсизлигини ва унинг кексаликка қадар ишлашини таъминлашга ёрдам беради. Бу маънода, айниқса, инсоннинг ижодий табиатга эга бўлган (олимлар, ёзувчилар, ўқитувчилар, рассомлар, рассомлар ва бошқалар) касб эгаларида бундай ижобий ҳолатлар кузатилади. Бундай касб эгалари кексаликка қадар ақлнинг равшанлигини сақлаб қолишлари мумкин.

Кекса одамларнинг ақл-заковати ёшларга нисбатан ўзига хос ҳаётий тажрибага асосланган маълум бир донолик, оқилоналик, танқидийлик, эҳтиёткорлик ва муайян ходисалар, муаммоларга нисбатан хотиржамроқ қараш хусусиятларга эга. Ўз ақлининг ана шу хусусиятлари туфайли кекса одамлар ўзларини шошқалоқ, таваккалчилик ҳаракатлардан ёшларга қараганда ўзларига кўпроқ чекловлар қўядилар. Шу билан бирга, кейинги ёшда янги билимларни ўзлаштиришда, қўтилмаган ҳолатларга мослашишда қийинчиликлар пайдо бўлади, фикрлаш тезлиги секинлашади. Олимлар қариялар ўртасида кузатилаётган интеллектуал фаолликнинг сезиларли даражада пасайиши кўп ҳолларда қариш жараёни билан эмас, балки

ижтимоий-иқтисодий, психологик омиллар ва турли касалликларнинг оқибатлари билан белгиланади деган хулосага келишди.

Хотирани йўқотиш ёшга боғлиқ ўзгаришларнинг биринчи ва энг характерли белгиларидан биридир. Е.С.Авербухнинг сўзларига кўра, хотиранинг маълум даражада ёмонлашиши деярли барча кексаларда кузатилади. Умуман олганда, хотирада сақлаш ва қайта эсга тушириш жараёнлари сустлашади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, кексаликда механик ёдлаш компоненти зарар кўради, мантиқий-семантик компонент сақланиб қолади. Кекса одамлар тизимли хотирани сақлаб қолишади, бу уларга воқеаларни эслаб қолиш имконини беради.

Кексаликда хотира пасаяди, бироқ узоқ ўтмишдаги воқеалар эса жуда яхши сақланади. Кекса одам асосан ёлғиз хотиралар билан яшайди. У атрофида содир бўлаётган воқеаларни жуда кам ҳис қилади: сўнгги фактлар, сўнгги кашфиётлар у томонидан ишончсизлик билан қабул қилинади; у тушунишда қийналади ва гувоҳи бўлган воқеаларни камдан-кам эслайди. Аксинча, у бир вақтлар идрок этган ва ёшлигида олган маълумотни узоқ вақт давомида сақлайди ва қайсидир маънода уларга эътибор қаратади. Бу кекса одам хотирасининг асосий хусусиятларидан биридир. Бироқ, сўнгги воқеалар учун хотиранинг бузилиши ҳақидаги ўрнатилган ғоя замонавий тадқиқотчилар орасида тобора кўпроқ эътирозларга дуч келмоқда. Бир қатор хорижий тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ёш қанчалик катта бўлса, хотира фаолиятининг гуруҳдаги ўртача объектив кўрсаткичлари шунчалик ёмон бўлади. Вақт ўтиши билан нафақат хотира ҳажми, балки ёдланган нарсаларни такрорлашнинг аниқлиги ҳам ёмонлашади. Хотира сезиларли даражада тартибсизланади ва тобора ассоциатив принципга мувофиқ ишлай бошлайди. Қариш даврида хотиранинг пасайиши унинг ёшликдаги ҳолатига ва умр бўйи шуғулланган машғулотларга боғлиқ. Шундай қилиб, касбий фаолияти ақлий меҳнат билан боғлиқ бўлган одамларда пасайиш секинроқ ва камроқ аниқланади.

Қариш жараёнида диққат соҳаси Е.Смит айтганидек, “туманга ўхшайди”, яъни у қисқаради, ўз имкониятларини йўқотади. Бу соҳанинг марказига тушадиган ҳамма нарса бошқа ҳислар ва фикрлар билан камроқ боғлиқдир. Аслини олганда, биз диққатнинг асосий хусусиятларини биринчи навбатда, унинг тақсимланиши ва концентрациясини камайтириш ҳақида гапирамиз. Э.Смит бу ҳодисанинг оқибатларини кундалик даражада бир қанча мисоллар билан кўрсатиб беради. Кекса одам қошиқ учун ошхонага киради, лекин у ерда вилкалар борлигини кўриб, столга қошиқ билан эмас, вилка билан қайтади. Сухбатда жараёнида ҳам шунга ўхшаш ҳодисалар рўй беради. Тингловчилар олдида гапирганда, кекса одам тез-тез фикрлаш қобилиятини йўқотади ва тақдимот пайтида бир нуқтадан иккинчисига сакраши, шу билан тақдимот кетма-кетлигини бузиши мумкин. Ёшлик даврида осонлик билан сезилган кийимдаги бепарволикнинг аниқ белгилари энди эътиборга олинмайди ва бошқалар.

Ёшга хос бўлган ҳис-туйғулардан келадиган маълумотлар камроқ ва ноаниқроқ бўлади ва натижада кекса одам ҳақиқатнинг моҳиятан бузилган тасвирларини очиш учун кўпроқ тасаввурга мурожаат қилишга мажбур бўлади. Шундай қилиб, нотўғри идрок этиш асосида нотўғри хулосалар ва ҳаракатлар учун шароитлар яратилади. Кексаларда хаёлни назорат қилишнинг йўқолиш эҳтимоли катта. Немис шифокори Х. Хюфеланд бу ҳақда умумий шубҳанинг кучайиши ва айниқса, хаёлий касалликлар билан боғлиқ бўлган хаёл касаллиги ҳақида гапиради. Бундай мазмундаги тасаввурлар кекса одамни, айниқса зарарли, асоссиз ташвишлар ва кўркўвлар билан чарчатади, уни турли хил дори-дармонларни кераксиз қабул қилишга мажбур қилади, унинг аллақачон заифлашган танаси ва руҳиятини кераксиз ва хавфли синовларга дучор қилади.

Кексаликнинг бошланиши, биринчи навбатда, фаолиятнинг энг мураккаб шакллари таъсир қилади. Кекса одамлар бармоқларининг ҳаракатларини мос равишда аниқ, самарали назорат қила олмайдилар (шунинг учун уларнинг ёзувларида ўқиёлмасликнинг пайдо бўлиши), кейин эса уларнинг нутқи қашшоқроқ ва тушунарсиз, темпи эса сустроқ бўлиб қолади.

Юришлари ўзгаради, реакциялари секинлашади, улар олдинги эпчиллигини йўқотадилар ва ҳаракатчан хатти-ҳаракатларида тобора кўпроқ хатоларга йўл қўядилар. Марказий тизим фаолиятининг пасайиши кекса одамларни ўз ҳаракатларини тайёрлаш, ташкил этиш ва бошқариш учун кўпроқ вақт сарфлашга мажбур қилади.

Жисмоний қобилиятларнинг пасайиши ва барча турдаги мотор фаоллигининг секинлашиши одатда ўттизинчи йилларнинг бошларида пайдо бўлади ва кейин ҳаётнинг қолган қисмида аста-секин ўсиб боради. Юз мушаклари кучининг заифлашиши юз ҳаракатларининг кўполлиги ва камлигини олдиндан белгилаб беради, юз ифодаси оғиз бурчакларининг чўкиши, юзнинг катта бурмалари характерлидир.

Ёшлигида бўлгани каби, унинг камайиб бораётган йилларида инсоннинг ҳуққ-атворининг хусусиятлари асосан унинг ҳозирги руҳий ҳолати билан белгиланади, бу уни мазмун билан тўлдиради.

Кексаларнинг ҳиссий соҳаси ҳолатига таъсир қилувчи муҳим омиллар сифатида қуйидагиларни аниқлаш мумкин:

- яқин дўстлари ва қариндошларини йўқотиш;
- молиявий аҳволнинг қониқарсизлиги;
- оилани тарк етган ёки улар билан ёмон муносабатда бўлган болалар;
- касаллик ва заифликдан кўрқиш;
- ёлғизлик, меҳрнинг етишмаслиги, ташқи дунёдан бегоналашиш ҳисси.

И.И.Мечнико кучли ғазаб ҳолати қон томирларининг ёрилиши, қандли диабет ва баъзи ҳолларда ҳатто катаракта ривожланишига олиб келиши мумкинлигига эътибор қаратди. Хорижий тадқиқотларнинг маълумотлари шуни кўрсатадики, кучли ғазаб ҳолатига осонгина тушиб қолишга мойил бўлган одамлар юрак хуружи қурбони бўлиш эҳтимоли 3 баробар кўп. Махсус тадқиқотлар шуни кўрсатадики, нормал физиологик қариш жараёнида одамнинг ҳиссий соҳаси сезиларли даражада ўзгаради, яъни: ёки илгари хос бўлмаган қайғу, тушкунлик, ғамгин фикрлар пайдо бўлади ёки характерли бўлган ҳиссий хусусиятларнинг янада аниқ ифодаси мавжуд.

Ю.Ф.Шахматовнинг фикрича, ақлий таназзул ҳолатлари табиий, оғриқсиз қариш шаклларида биридир. Уларнинг пайдо бўлиш вақти, шакли аниқ индивидуал хусусиятга эга. Шу билан бирга, ақлий пасайиш тажрибаси умуман шахснинг барқарор деформациясини, характер хусусиятларининг ўзгаришини, идрок этиш ва ижтимоий мослашув бузилишларини англатмайди. Қаттиқ чарчоқ ҳолатида кекса одам айниқса асабий ва таъсирчан бўлиб қолади, сезгирлиги, фикрлаш равшанлиги ва ўз ҳаракатларини назорат қилиш ёмонлашади.

Депрессив ҳолатлар тез-тез учраб туради. Бу салбий ҳиссий фон, мотивацион соҳадаги ўзгаришлар, когнитив ғоялар ва хатти-ҳаракатларнинг умумий пассивлиги билан тавсифланган аффектив ҳолатдир. Субъектив равишда одам оғир, оғриқли ҳис-туйғулар ва тажрибаларни: депрессия, умидсизликларни бошдан кечиради. Ўтмишдаги воқеалар учун айбдорлик ҳисси, инсон ҳаётида содир бўлган оғир оқибатлар учун шахсий жавобгарлик ҳисси билан тавсифланади.

Ўз-ўзини ҳурмат қилишнинг пасайиши, вақтни идрок этишнинг ўзгариши; умуман ҳуққ-атвор секинлик, ташаббуссизлик, чарчоқ ва натижада самарадорликнинг кескин пасайиши

билан тавсифланади. Оғир, узоқ муддатли шароитларда ўз жонига қасд қилишга уринишлар мумкин.

Депрессия қариш жараёнини тезлаштиради. Бу ўзини деярли тўлиқ ички турғунлик ҳолати сифатида намоён қилади, кўпинча сурункали касалликлар, эрта қариш ва эрта ўлим билан боғлиқ. Кейинчалик ёшда буларга жисмоний фаровонликнинг ёмонлашуви, шу жумладан эшитиш ва кўришнинг бузилиши, когнитив фаолликнинг заифлашиши, оилада юзага келиши мумкин бўлган зиддиятли вазиятлар, жамиятдаги олдинги мавқеини йўқотиш, яқинларининг ўлими ва бошқалар киради. Инсон ёши қанчалик катта бўлса, психоген депрессиянинг намоён бўлиши шунчалик оддий ва монотон бўлади. Баъзида депрессия ишончсизлик, ғазаб, шубҳа ва атрофдаги воқеликка қарама-қарши муносабат билан бирга келади.

Қариликда гипохондрия, яъни соғлиғига эътиборни ҳаддан ортиқ кучайиши билан, даволаб бўлмайдиган касалликлардан кўрқиш тушунилади. Бирор киши ўз касаллигини ортиқча баҳолайди ёки жиддий касалликдан азоб чекаётганига ишонч ҳосил қилади.

Ҳар бир инсон ҳаётининг маълум бир даврида, П.Брагтнинг фикрига кўра, кўрқувнинг олти асосий туридан бирининг (ёки бир нечтасининг) қурбони бўлади: қашшоқлик, касаллик, қарилик, севгини йўқотиш, инсоний ҳукм ва ўлим. Қариялар ва кексалар учун бу кўрқув турларининг аксарияти жуда долзарб бўлиши мумкин. Кўрқув ҳаётнинг моддий ва маънавий томонларини эгаллайди. Бу ташаббусни, иштиёқни йўқ қилади; ўзига бўлган ишончга путур етказди.

Брагт юқорида тилга олинган кўрқув турларини қуйидагича изоҳлайди.

- Қашшоқликдан кўрқиш. Агар инсон бой бўлишни истаса, у қашшоқликка олиб келадиган ҳамма нарсалардан воз кечиши керак. Шу билан бирга, "бой" сўзининг ўзи кенг маънода талқин қилинади: бу нафақат молиявий ҳолат, балки соғлиқ, куч-қувват, узоқ ва қониқарли ҳаётдир. Улардан саломатлик энг катта бойлиқдир.
- Касалликдан кўрқиш. Инсон ўзининг ёмон одатлари орқали касалликларни яратади: нотўғри овқатланиш ва жисмоний фаолиятнинг етишмаслиги; чекиш ва спиртли ичимликларни истеъмол қилиш; ҳиссий ва жисмоний стресс.
- Қариликдан кўрқиш. Инсон кўпинча ўзини қари ва заиф, кўр ва қар, хунук деб тасаввур қилади. Бир фикр бор: ҳеч нарса одамни қариш ҳақидаги доимий зерикарли фикрдан тезроқ қаритолмайди.
- Инсон ҳукмидан кўрқиш. Одамга ҳамма уни ҳукм қиладиган ва у ҳақида доимо гапираётгандек туюлади; у жуда сезгир бўлиб қолади.
- Севгини йўқотишдан кўрқиш. Турли сабабларга кўра, ўзини пастга уриш, ўзига паст баҳо бериш комплекси пайдо бўлади, ўзига ишонч йўқолади; одам кимдир ундан яқин ва азиз одамни олиб қўйишидан кўрқишни бошлайди.

Ўлим кўрқуви. Ўлим кўрқуви кўплаб тирик мавжудотларга хос бўлган туғма туйғу ҳисобланади. Кўпчилик бу оғриқли туйғуни бошдан кечиради. Даволаб бўлмайдиган касалликлар ва ўлим ҳақидаги фикрлар одамни доимо таъқиб қилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, қаришнинг хусусиятлари асосан шахснинг ўзи, унинг характеристик ҳолати ва шахснинг йўналиши билан олдиндан белгиланишига рози бўлиши. Яқинлашиб келаётган кексаликка психологик таслим бўлиш фақат унинг бошланишини тезлаштиради ва умумий бузилишни келтириб чиқаради. Инсон қаришининг кўп қисми умидсизлик, яшашга арзийдиган нарсасини йўқотиш ва мослаша олмаслик билан белгиланади. Инсоннинг кексаликкача бўлган ҳаёт йўли, шубҳасиз, кейинги йилларда унинг ҳаётини тўлдирадиган мазмунга таъсир қилади. Ёшлигидаги мустақиллик ва ташаббуснинг етишмаслиги кексаликда мослашиш жараёнини мураккаблаштиради, бошқаларнинг ёрдами,

этибори, кўмаги ва ғамхўрлигига қарамликни оширади. Ўтмишда ахлокий меъёрларни тез-тез бузганлар, одатда, қариганда тажовузкор бўлиб, ўзини тута олмайди ва психологик ҳимояга алоҳида эҳтиёж сезади. Умуман олганда, ёшга қараб шахснинг регрессияси ўзига хос тарзда давом этади. У организмнинг прогрессив ривожланиш жараёни билан бир хил йўлдан боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2 т. М., 1980. -Т. 1.
2. Брэгг П. Здоровье и долголетие. — М., 1996.
3. Гласе Д. Жить до 180 лет. - М., 1992.
4. Исакова М.Т. Инсон рухий саломатлигининг ижтимоий-психологик омиллари. Монография. 2022.-210.
5. Никифоров Г. С. Психология здоровья: Учеб. пособие. — СПб., 2002.
6. Смит Э. Стареть можно красиво. — М., 1995.
7. Фроликс В. В. Старение и увеличение продолжительности жизни. — Л., 1988.
8. Шахматов Я. Ф. Психическое старение. — М. 1996.

TADBIRKORLARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR FENOMENINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY PSIXOLOGIK ASOSLARI

**Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrası
mudiri psixologiya fanlari doktori professor M.V.Xalimova.**

O'zbekiston respublikasi dunyoning rivojlangan yetakchi davlatlari qatoridan munosib o'rin egallash borasida barcha sohalarida keskin o'zgarishlar amalga oshirmoqda. Jumladan tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlash, xususiy mulkni har tomonlama himoya qilish va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir chora-tadbirlarda ko'rish mumkin. Bu borada respublikamiz Prezident karorlari va farmonlari asos bo'ladi. Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov "Tadbirkorlikni faol qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berilishi lozim", ayniqsa "Biz kichik biznesga, xuquqiy tadbirkorlikka nisbatan respublikamizni iqtisodiy jixatdan jadal rivojlantirishni ta'minlaydigan omil deb qaramog'imiz lozim", deb ta'kidlaydilar. 1995 yil 21 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi sessiyasida qabul qilingan, "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish to'g'risida"gi qonunda tadbirkor va ishbilarmonlar uchun yanada ko'proq imtiyozlar va kafolatlar berildi. Bu o'z navbatida tadbirkorlar va ishbilarmonlarning ishchanligini yanada faollashtirishga, mamlakat yalpi milliy maxsuloti xajmini oshirishga inflyatsiya jarayonlarini sekinlashtirishga iqtisodiyotni barkarorlashtirish va rivojlantirishga imkoniyat yaratadi [2.11.] Bugungi kundagi islohotlar jamiyatda tadbirkorlik faoliyatini jadal rivojlantirmoqda. Respublikamiz Prezidenti SH.M.Mirziyoev tamonidan tavsiya etilgan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha, Harakatlar strategiyasiga muvofiq investitsiya muhitini yaxshilash, qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish va kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jadal rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va takomillashtirish chora tadbirlari" tug'risidagi PF-5490 sonli farmoni Unga ko'ra, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jadal rivojlanishini ta'minlash, xususiy mulkni himoya qilish va uning daxlsizligi kafolatlarini mustahkamlash, tadbirkorlikni rivojlantirishda byurokratik to'siqlarni bartaraf etish, respublikada investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yaxshilash ko'zda tutiladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng erkinlik berish, ularning faoliyatiga davlat organlarining aralashuvini tubdan qisqartirish,

huquqbuzarliklarning oldini olishni ta'minlash, huquqbuzarliklarga yo'l qo'yilmaslik tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish sohasida davlat siyosatining muhim ustuvor yo'nalishi va davlat organlarining birinchi darajali vazifasi etib belgilansin.[3.2] Tadbirkorlarga jamiyat tamonidan yaratilgan imkoniyatlar chekcheksiz, ammo ularning bu imkoniyatlarni qabul qilishi va munosabati, o'z faoliyatiga nisbatan shakllangan ma'suliyatini rivojlanganlik darajasini aniqlash dolzarb masaladir. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashish har bir shaxsdan ma'suliyatni talab etadi, jamiyatning aksariyat qismida beqarorlik mavjud chunki, munosabatlar tizimi vaziyatlarga nisbatan boshqariladi. Bu, ayniqsa, iqtisodiy munosabatlarda, tadbirkorlik faoliyatining o'zaro munosabatlari sohasida o'z aksini topadi. Jamiyatning ma'naviy, qadr-qimmatini poydevorini sinovdan o'tkazadigan nisbiy beqaror ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar munosabatlarni tartibga solishning muhim axloqiy komponenti sifatida ma'suliyatni o'rganishning ahamiyatini yanada oshiradi. Tadbirkorlarning o'zaro munosabatlari nuqtai nazaridan ma'suliyat fenomenining rivojlanishi, bir tomondan, o'z xodimlarining tushunish va xamkorlar bilan aloqalarni mustahkamlashga va ayni paytda mamlakatimizda o'rnatilgan tartib-qoidalar va me'yorlarga bo'ysunishga undaydi. Bugungi kunda tadbirkorlik faoliyatining samarali kechishida psixologik texnologiyalarning o'rni sezilayotgani bois bu sohaga qiziqish tobora oshib borayotgani ushbu muammoning dolzarbligini tasdiqlaydi. Tadbirkorlik faoliyatida asosiy maqsad foydaga qaratiladi, shaxslararo munosabatlar va ma'suliyat ikkinchi darajali tushuncha sifatida qaraladi. Tadbirkorlik faoliyatida bu hususiyatlariga e'tiborsizlik iqtisodiy jihatdan tanazulga sabab bo'lishi mumkin. Aynan ushbu muammoni bartaraf etish borasida bu sohada shaxslararo munosabatlar ma'suliyatni o'z zimmasiga olishni, tadbirkorlarda faoliyat sohasida katta muvofaqiyatlarga erishishni e'tirof etgan holda, "munosabatlarni boshqarish" va "ma'suliyatni yuqori darajada sezish" jarayoniga ko'proq e'tibor qaratish lozim.

Rivojlanib borayotgan jamiyatimizda sog'lom avlodni, komil insonlarni voyaga yetkazish masalasiga katta e'tibor berilmoqda. Komil insonning muhim sifatlaridan biri muloqot madaniyatidir. Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatni o'zlashtirish va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Hozirgi kunda ijtimoiy amaliyotda muloqot va shaxslararo munosabatlar muammosi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Muloqot va uning asosiy xususiyatlari, samarali muloqotning psixologik aspektlari, muloqotga o'rgatishga oid psixologik mashqlar, samarali muloqotning psixologik vositalarini o'rganish ishbiarmonlik faoliyatida asosiy o'rinni egallamoqda. Insoniy munosabatlarning har qanday tizimida ham fikrlarning rang-barang bo'lishi va ular o'rtasida farqlarning bo'lishi muqarrar holdir. Fikrlar rang-barangligining asosiy sabablari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Alohida shaxs va jamoatchilik manfaatlarining mos kelmasligi;
2. Ayrim alohida jamoa a'zolari xatti-harakatlarining ijtimoiy, guruhviy nomalarga zid kelishi (tartibsizlik, intizomning buzilishi, ishning samarasizligi va hokazolar);
3. Jamoa a'zolari qarashlaridagi nomuvofiqliklar;
4. Ishni tashkil etish va mehnatga munosabatdagi farqlar;
5. Ishchi xodimlar o'rtasidagi vazifalarning to'g'ri taqsimlanmaganligi.

V.N. Myasishchev psixologiyada "munosabat" tushunchasining mohiyatini kengaytirish munosabatlarning psixologik ma'nosi insonning uning atrofidagi haqiqatni aks ettirish shakllaridan biri ekanligini ta'kidlaydi. Insonning shaxslararo munosabatlarning shakllanishi, u yashaydigan makro va mikro-iqtisodiyot sharoitida jamiyatning ob'ektiv mavjud ijtimoiy munosabatlarning mohiyatini ongli darajada aks ettirish natijasida yuzaga keladi. Bu mikroorganizm, o'z tanasining xususiyatlarini va, birinchi navbatda, asab tizimining xususiyatlari bilan ajralmas munosabatda bo'lgan, insonning ehtiyojlarini, manfaatlarini va moyilligini shakllantirish va namoyon etishga ko'maklashadigan turli xil usullar bilan har qanday holatda noyob bo'lgan o'ziga xos "prizma" ni yaratadi. Har bir holda, tirik,

harakatlanuvchi shaxs ta'sir qiladigan barcha ta'sirlar sinadi. Haqiqatni, xotirasini, fikrlashini, tasavvurini, diqqatini, doimo ob'ektiv dunyo xususiyatlarini belgilashiga qaramasdan, uning barcha aqliy jarayonlari doimo uning zarracha bo'lgan dunyoning turli taraflari bilan bo'lgan munosabatlarining mohiyatiga ega.[4] "Psixologik munosabatlar" ning birinchi ta'riflaridan biri tadqiqotchi V.N. Myasishchevga tegishli shaxsiyatning tashqi muhit bilan aloqasi sifatida munosabatlarni hisobga olgan holda, u ushbu shaxslarning individual to'plangan tajribaga va shaxsning rivojlanish tarixiga bog'liqligini ta'kidlaydi. Muallifning fikriga ko'ra, "shaxsning psixologik munosabatlari rivojlangan shaklda ob'ektiv haqiqatning turli jihatlariga ega bo'lgan shaxsning individual, tanlangan, ongli aloqalari to'liq tizimini ifodalaydi. Ushbu tizim inson taraqqiyotining barcha tarixidan kelib chiqadi, o'z shaxsiy tajribasini ifodalaydi va o'z harakatlarini, tajribalarini ichki kuchi sifatida belgilaydi." [4] Tadqiqotchi ilmiy faoliyati davomida munosabatlarni o'zgartirish fikri o'zgardi va shubhalangan edi, lekin V.N. Myasishchevning nuqtai nazarida gapiradigan asosiy funktsiyasini yo'qotmadi shaxsiyatning ruhiy ko'rinishlarining asosi sifatida. V.N. Myasishchev o'zining kontseptsiyasida psixologik munosabatlarni turli ma'nolar nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi: bu erda munosabatlar umumiy ma'noda universal psixikaning bir qator tarkibiy elementlari tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan psixikaning tavsiflari: jarayonlar, fazilatlar va davlatlar, nihoyat, psixologik faktlarning sinflaridan biri - psixologik ta'lim sifatida belgiladi. Ijtimoiy munosabatlar strukturasi ijtimoiy, siyosiy, mafkuraviy va boshqa turdagi munosabatlarni o'z ichiga oladi, bu odamlar muayyan ijtimoiy guruhlar. Muallif ijtimoiy munosabatlarning noma'qul tabiatiga urg'u beradi, ular jamiyatda egallab turgan pozitsiyaga bog'liq holda quriladi va o'zaro munosabatlarga asoslangan o'zaro munosabatlarga nisbatan qarama-qarshi bo'lgan ba'zi bir ijtimoiy rollarni o'zaro tushunish antipatiya tamoyiliga binoan munosabatini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М., 1998. 376 с.
2. В.Н.Мясищев Психология Отношения//Москва.Воронеж 1995г 356ст.
3. Ломов.Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука. 1984. 444 с.
4. Ломов.Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида // Психологические проблемы социальной регуляции поведения / Под ред. Шороховой Е.В., Бобневой М.И.. М.: Наука, 1976. С. 63-76.

O'QUVCHILARDA NIZOLI VAZIYATLARNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK SABABLARI

**Andijon davlat universiteti "Umumiy psixologiya"
kafedrasi professori Tojiboyeva G.R**

Annotatsiya: Maqolada psixologining nizoli vaziyatlardagi psixoprofilaktik faoliyatining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar va ularni psixologik, o'smirlarda yuzaga keldigan nizoli vaziyatlar va ularning psixologik taxlili haqida atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'smir, o'qituvchi, stress, nizoli vaziyatlar, agressiya, yosh davri xususiyatlari, ijtimoiy me'yor.

Ma'lumki, zamonaviy jamiyat va davlat ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalar va ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi sharoitida rivojlanmoqda, bu muqarrar ravishda axloqiy va ma'naviy sohalarida inqirozli hodisalar bilan birga keladi. Ular ta'limning holati va rivojlanishida namoyon bo'ladi, maktab ichidagi Shaxslararo munosabatlarda, Shu jumladan O'qituvchilar va o'quvchilar

o'rtasidagi munosabatlarda o'z izini qoldiradi. Maktab ma'muriyati, psixologning nizolarni "sog'lom aql" nuqtai nazaridan, hayotiy tajriba asosida hal qilishga o'rganishlari ko'pincha muvaffaqiyatga olib kelmaydi.

O'smirlar nizolashishining psixologik o'ziga xosligi

O'smirlik inson kamolotining muhim bosqichi hisoblanadi. Bu davrida g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lgan psixologik o'zgarishlar ro'y beradi, bolaning muayyan ijtimoiy turmush sharoitida keyingi kamol topishi uchun zarur ta'lim-tarbiya ta'sirida barqaror, mustahkam iz qoldiruvchi jibiy xislatlar namoyon bo'ladi.

Hozirgi davrda o'smirlarni tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud.

Insonning ruhiy dunyosini tubdan qayta qurish, tarbiyani insonparlashtirish harakati boshlangan hozirgi kunda o'smirlar taqdiri masalasi ham g'oyat jiddiy tus oldi. O'smirlik davri taqlidchanligi, muhim nuqtai-nazarning shakllanmaganligi, hissiyotiligi, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. SHuning uchun tashqi ta'sirotlarga beriluvchan o'smir o'g'il-qizlarga alohida e'tibor berish zarur.

Bizningcha, o'smirlar muammosiga e'tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari: 1) fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, sanhat va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o'zgarayotgani; 2) ommaviy axborot ko'lamining kengayishi tufayli o'smirlar ongliligi darajasini ko'tarilgani; 3) o'g'il va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan yetarli darajada xabardorligi; 4) ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadallashgani; 5) o'smirlar bilan ishlashda g'oyaviy-siyosiy, vatanparlarlik va baynalminal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi; 6) oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotganligi; 7) o'quvchilar uchun mustaqil bilim olish, jodiy fikr yuritish, o'zini o'zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilganligi bilan izohlanadi.

O'smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko'chish jarayoni sodir bo'ladi. O'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham "bo'g'ilish"lar seziladi. SHuning uchun shaxslararo munosabatda, o'smir bilan o'qituvchining muloqotida, kattalar bilan o'smirlarning muomalasida qat'iy o'zgarishlar vujudga keladi. O'smirda shaxsiy nuqtai-nazarning vujudga kelishi sababli u kattalarning, o'qituvchining qayg'u'rishi, ko'yishga qaramay, o'zining fikrini o'tkazishga harakat qiladi. Uning o'z qadr-qimmatini haqidagi tasavvuri, narsa va hodisalarga munosabati oqilonalikdan uzoqlasha boshlaydi, u ayrim ma'lumotlarni tushuntirib berishni yoqtirmaydigan bo'lib qoladi. Serzardalik kundalik xatti-harakatning ajralmas qismiga aylanadi. O'smir xulqidagi bunday o'zgarishlar tajribasiz o'qituvchi yoki ota-onani qattiq tashvishga soladi, asabiylashtiradi va ularning o'smirlarga munosabatini o'zgartiradi. Natijada kelishmovchiliklar, anglashilmovchiliklar, kelib chiqadi.

Ayrim pedagoglar o'smirlik davri inqirozi to'g'risida kuyinib gapiradilar, ba'zi illatlarni tanqid qiladilar va ularning ijtimoiy-psixologik ildizini topishga intiladilar. Aslida esa o'smirlarga yondashishda metodologik kamchilikka yo'l qo'yadilar.

Xo'sh, o'smirning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch nima? O'smirning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch - uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ulami qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir.

O'smirning boshqa yosh davrlaridan farqlanadigan o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ular his-tuyg'u va irodaviy sifatlarda o'z ifodasini topadi. O'smir kichik maktab yoshidagi o'quvchidan farqli ravishda hayotni ilk bor shaxs sifatida faol ilmiy bilishda ishtirok eta boshlaydi, birinchi galda faqat narsa va hodisalarning ayrim alomatlarini emas, balki ularning umumiy va ob'ektiv qonuniyatlarini anglab yetish, tushunish imkoniyatiga ega bo'lib boradi.

O'smir shaxsining tarkib topishida axloq, o'ziga xos ong alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda o'quvchilarning axloqiy tushunchalarni o'zlashtirishi va ularni turmushga tatbiq etishi muhim rol o'ynaydi. Natijada favqulodda holatlarga katta yoshdagi odamlarning tutgan o'rni va uslubini baholash ko'nikmasi tarkib topa boshlaydi.

A.I.Maliovanov o'smirlarni to'rtta guruhga ajratadi: 1) xatti-harakatda o'zlari anglagan ijobiy qoidalarga tayanib ish tutadigan, so'zi bilan ishi mos o'smirlar; 2) axloqiy tushunchalari qiliqlariga mos keladigan o'smirlar; 3) xatti-harakatlari axloqiy normalar haqidagi bilimlari bilan ajralib turadigan, shu bilimlarga mos harakat qilmaydigan o'smirlar; 4) o'zlari biladigan axloqiy talablar bilan kundalik xulq-atvorning aloqasini tushunmaydigan o'smirlar.

O'smirlarda o'zini anglashning rivojlanishi shaxsiy xulq-atvorini tushunishdan boshlanib, axloqiy fazilatini, xarakteri, imkoniyat va qobiliyatini bilish bilan yakunlanadi.

O'smirlarda o'zini anglash yangi bosqichga ko'tarilgach, ular o'ziga xos axloqiy namunani tanlaydilar. O'quvchi o'ziga namuna bo'lgan shaxsning xulq-atvori bilan o'zining xatti-harakatini solishtiradi va o'zining ijobiy yoki salbiy jihatlarini anglab yetadi. Natijada unda o'zini o'zi tarbiyalashga bog'liq yana bir muhim xislat vujudga keladi.

O'smirlik yoshida psixologik jihatdan eng muhim xislat - voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Kattalik hissi ijtimoiy-axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, ko'ngil ochish jarayonida, xulq-atvorning tashqi shakllarida o'z ifodasini topadi.

O'smirlik davri xususiyatlarini tadqiq qilgan D.B.El'konin va T.V.Dragunovning ta'kidlashicha, o'g'il va qizlarning bu yoshda o'rtoqlari bilan munosabatlarga intilishi, tengdoshlari jamoasining hayotiga qiziqishi yorqin namoyon bo'ladi.

O'smirlarning o'rtoklik va do'stlik tuyg'ulari o'zaro munosabatlarini o'rgangan V.A.Krutetskiy, N.S.Lukin, I.V.Straxovlar fikricha, ularning o'zaro munosabatlarini uchta shaklga: ulfatchilik, o'rtoklik va do'stlikka bo'ladi. Har bir yuksak tuyg'uni psixologik jihatdan ta'riflab, ularning rivojlanishini bayon qiladi, yuksak insoniy tuyg'ularning shakllanish sur'ati, barqarorligi o'g'il bolalar bilan qizlarda birmuncha farqlanishini ta'kidlaydi. SHunga bog'liq tarzda o'smirning o'z falsafasi, o'z siyosati, baxt va muhabbat formulasi yaratiladi. Mantiqan fikrlashga o'rganishi esa unga o'zicha aqliy operatsiyalarni amalga oshirish, tushunchalar va formulalar dunyosida harakat qilishga majbur qiladi. Bu o'ziga xos *o'smirlik egotsentrizmining* shakllanishiga - butun olam va uning qonuniyatlari unga bo'ysunishi kerakday fikrning paydo bo'lishiga olib keladi. SHuning uchun ham aynan o'smirlik davrida bolalar o'z ota-onalari bilan hadeb tortishaveradilar.

Bizningcha, o'smir aniq bir to'xtamga kelolmasa ham tortishish biror firmani izhor qilish ehtiyojining o'zi unga juda yoqadi.

SHunday bo'lishiga qaramay, o'smirlik yuqorida ta'kidlanganidek, qarama - qarshiliklarga boy davrdir. Uni ba'zi olimlar «krizislar, tanazzullar» davri ham deb ataydilar. Masalan, «kattalik hissigi» to'skinlik qiladigan omillardan biri - bu ularning o'z ota - onalaridan moddiy jihatdan qaramligi. Ruhan qanchalik o'zlarini katta deb his qilmasin, o'smir maktabga ketayotib, onasidan yoki otadan pul so'raydi, ular esa bolaga bolalarcha munosabatda bo'lib, ozginagina pul beradilar. Ikkinchidan, kattalarday bo'lishni xohlaydi, lekin qiz bola onasining, o'g'il bola otasining kiyimini toshoyna oldida kiyib ko'rsa, baribir yarashmaydi. Ya'ni, tashqi ko'rinishdagi kamchiliklar - hali qaddu-qomatning kelishmaganligi, uning ustiga yuzlari va tanasida paydo bo'ladigan noxush toshmalar uning ruhan salbiy hislarni boshdan kechirishiga olib keladi. Ya'ni, bu yoshni «arosat» yoshi ham deb atash mumkin, chunki katta bo'lib katta emas, bola ham emas. SHularning barchasi o'smirlik davridagi psixik tug'yonlarga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1.Abramova G.S., Stepanovich V.A. *Delovye igrы: Teoriya i organizatsiya*.-Ekaterinburg: Delovaya

kniga, 1999.- 192 s.

2.Avdeev V.V. Psixotexnologiya resheniya problemnykh situatsiy. - M.: Feliks, 1992.- 128 s.

3.Alishev B.S., SHakurov R.X. Prichiny konfliktov v pedagogicheskom kollektive i sposoby ix razresheniya // Voprosy psixologii.- 1986.- №6.-S. 67-76.

4.Vrono Ye.M. Za gran'yu otchayaniya // SHkol'nyy psixolog.- 2000.- №1.-S.12-

5.Lomov B.F. Voprosy obshchey, pedagogicheskoy i inzhenernoy psixologii.-M.: Pedagogika, 1991.- 296 s.

5.Suxomlinskiy V.A. Metodika vospitaniya kollektiva.- M., 1981.

GLOBAL AXBOROT MAYDONIDA MILLIY PSIXOLOGIK QIYOFA QURILMASIGA

TAHDIDLAR

**Farg'ona davlat universiteti Atadjanov
Mamirjon Yusupovich – psixologiya fanlari
nomzodi, dotsent**

Biz bugungi keskin sharoitda g'oyaviy-mafkuraviy sohada raqobatga tayyormizmi? Yosh avlodimiz tarbiyasi murakkab zamon talablariga javob berayaptimi? Bular oddiy savollar yemas. Odamni jiddiy o'ylantiradigan, tashvishga soladigan savollar. Agar biz bu yorug' dunyoda „o'zbek“, „o'zbekistonlik“, „O'zbekiston“ degan nomlar bilan yashab qolishni istaydigan bo'lsak, bu savollarga bugun javob topishimiz va ularni hal yetish bo'yicha amaliy harakatlarni aynan bugun boshlashimiz shart. Ertaga kech bo'ladi.

Ijtimoiy tarmoqlar orqali asosan chetdan, ba'zan hatto mamlakatning o'zida ham Konstitutsiya va qonunlarga zid pozitsiyalar ilgari surilayapti, jumladan, diniy e'tiqod niqobi ostida yoshlarni ma'rifatga emas, jaholatga undash holatlari paydo bo'lmoqda.

Bunday vaziyatda jamiyatda jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashishni kuchaytirish, yehtiyotkorlik va ogohlikni oshirish lozim.

Shavkat Mirziyoev

XX asrning oxiri XXI asrning boshlariga kelib ko'plab tadqiqotchilar antropogen omillarning odamga zararli ta'siri muammolariga tobora ko'proq qiziqish bildirmoqdalar. Xozirda dunyoda odamni o'rab turgan axborot muhitining sifat o'zgarishlari, uning shiddat bilan rivojlanishi va tobora turli tuman tus olishi kuzatilmoqda. Axborot, jamiyat uning yordamida odamga normalar, qadriyatlar, xulq ustanovkasi va streotiplarini uzatadigan usul bo'lib xizmat qiladi, bu norma, qadriyat, ustanovka va streotiplar esa dinamik omillar to'plami sifatida bevosita yoki bilvosita, o'sha xaxoti yoki kechroq odamga hamda uning salomatligiga ta'sir qiladi. Odamning xayot faoliyati xozirgi kunda tobora ko'proq ma'lumot va zamonaviy informatsion texnologiyalarga tobe bo'lib qolmoqda. Psixologlarning fikricha “aqlli odam” asta-sekin “axborot odami” ga aylanib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2020 yil uchun “Raqamli iqtisodiyot” bo'yicha e'lon qilingan ma'ruzasida qayd etilishicha, 1992 yilda umumjaxon internet tarmoqlaridan bir kunda 100 GB ma'lumot o'tgan bo'lsa, oradan atigi 25 yil o'tib, ya'ni 2017 yilda bir sekundda 45 000 GB, bir kunda 3 888 000 000 GB xajmda ma'lumot o'tgan, taxminlar bo'yicha 2022 yilda global internet tarmoqlaridan bir sekundda 150 700 GB, bir kunda yesa 13 020 480 000 GB xajmda ma'lumot o'tishi kutilgan [6, 1;].

An'anaviy ma'noda axborot xavfsizligi axborotni va axborot tizimini himoya qilish, deb tushunilgan. Xozir masalaning boshqa – odamni himoya qilish jihati faol tadqiq qilinmoqda. Agar ushbu muammoning markaziga odamni qo'yilsa, unda xozirda shaxsning axborot xavfsizligi shaxsni

tashkiliy yoki stixiyali tarzda paydo bo'ladigan axborot oqimi shaklidagi o'ziga xos xatarlarning zararli ta'siridan himoya qilish, deb tushuniladi.

Keng ma'noda axborot bosimi dunyoning axborot obrazini shakllantirish, transformatsiyalash – tuzilishini o'zgartirish, deb tushuniladi, ya'ni bu jarayon “ongning axborot matritsasini transformatsiya qilish vositasida bilim, fikr, tasavvur, tushuncha va x.k. larni o'zgartirish jarayonidan iborat. O'z-o'zidan axborot bosimi ongning hamma komponentlariga – psixik jarayonlar, psixik holatlar va shaxsning psixik xususiyatlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin [5, 87;].

Xozirgi sharoitda axborot muhitining odamlar psixikasiga bosimining ko'lami va qudrati axborot-psixologik xavfsizlik muammosini aktallashtirdi. Axborot-psixologik xavfsizlik muammosining aktallashtirishining yana bir sababi shundaki, ong va ong ostining psixologik va mafkuraviy qurilmasini o'zgartirish, emotsional holatlarni transformatsiya qilish maqsadida odamlarga ta'sir qilishning yangidan-yangi usullari va axborot uslublari paydo bo'lmoqda. Bularning barchasi atrof borliqni noadekvat aks ettirishga, xulqning, milliy psixologik qiyofa xususiyatlarining o'zgarishiga olib kelmoqda.

Yuqorida ta'kidlanganidek axborot oqimining bevosita ta'siri eng yuqori darajada shaxs sifatida odamga yo'naltiriladi, chunki axborot bosimi har doim psixologik xarakterga ega bo'lib psixologik mexanizmlar orqali xulqni belgilaydi. Axborot fazosining globallasuvi, tobora ortib borayotgan axborot xajmi odam ongiga yog'ilib uning axborot ongini ma'lum stereotiplar, fikrni toraytiradigan ustanovkalar, dunyoning buzilgan obrazi bilan to'ldiradi, shaxsning o'ziga xos qadriyatlari yo'nalishi va qabul qilayotgan ma'lumotini shaxs tomonidan anglay olmaslik ko'rinishida yuzaki tafakkurning shakllanishiga sabab bo'ladi.

Axborot muhitida o'zaro qorishib va turli birikmada bir vaqtda ham mavjud olamni adekvat aks ettiradigan ma'lumot va shaklan buzilgan, yolg'on ma'lumot ham mavjud bo'ladi. Bunday holat bir tomondan bilish jarayonining murakkabligi, olam xaqidagi bilimlarimizning to'liq emasligi bilan, ikkinchi tomondan ma'lumotni yaratayotgan odamlarning sub'ektivligi bilan bog'liq. Axborot oqimi anglangan va anglanmagan murakkab qorishmasining odam, uning psixikasining hamma darajasiga ta'siri axborotni qayta ishlab chiqarish, idrok qilish, qabul qilish, saqlash, qayta ishlash va uzatish, baholash, munosabat bildirish, axborotga pozitsiya va dispozitsiya kabi to'plam shaklida odamning xulq motivlarini shakllantiradi.

Shaxsga bosim o'tkazadigan axborot-psixologik xatarlar omillari deganda “odam – axborot muhiti” tizimining odamning normal xayot faoliyati uchun o'ta xavfli bo'lgan axborot bosimining psixologik samaralari bilan bog'liq sifatleri tushuniladi. Boshqacha aytganda bu yerda so'z axborot omillarining psixik jarohat yetkazuvchi va psixikaning barqarorligini izdan chiqaruvchi bosim o'tkazishi xaqida ketayapti. Odamning boshqa odamlar, odamlar guruhi, texnik qurilmalar, ramzlar va belgilar tizimi va x.k.lar bilan har qanday bevosita hamda bilvosita o'zaro munosabatga kirishishi shaxs uchun axborot-psixologik xatar manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Bevosita odamning o'ziga taalluqli bo'lgan axborot-psixologik xatar omillariga quyidagilar kiradi va aynan shu omillar ko'proq yoshlarga xos bo'lib hisoblanadi: shaxsning o'z e'tiqodlari, rejalari, o'z shaxsiy taraqqiyotiga mos axborotni anglab, mustaqil tanlay olishga noqobiliyida namoyon bo'ladigan yetuk yemasligi; shaxsning konformizmga, taqlidchanlikka ustanovkasi, manipulyativ axborot bosimini idrok qilishga tayyorligi.

Shuni qayd etish lozimki, ilmiy adabiyotlarda shaxs axborot-psixologik xavfsizligini o'rganishning ikkita yo'nalishi ko'p uchraydi:

Birinchi yo'nalish vakillari shaxsni uning munosabatlari tizimiga mos bo'lgan ijtimoiy xulqining adekvat axborot-yo'naltiruvchi asosining shakllanishi va mavjud bo'lishini qiyinlashtiradigan yoki unga to'sqinlik qiladigan salbiy axborot bosimlaridan himoyalanganlik holatini o'rganadi. Bunday

axborot xurujlari odatda odamning psixik holati va psixik xarakteristikasini o'zgartirishga, hulqini butunlay qayta qurishga qobil bo'ladi.

Ikkinchi yo'nalish vakillari shaxs manfaatlarini himoyalanganligini uning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini amalga oshirishi, aqliy, jismoniy va ma'naviy taraqqiyotida shaxsiy xavfsizligining ta'minlanishi, turli ijtimoiy ob'ektlar va jamiyatdagi axborot muhiti tomonidan odam psixikasiga axborot bosimi o'tkazadigan xatarlardan saqlash sifatida o'rganadi [4, 41;].

Shunday qilib, turli tadqiqotchilarning axborot-psixologik xavfsizlik muammosiga qarashlarini umumlashtirib xulosa qilish mumkinki, birinchidan, axborot-psixologik xavfsizlik – shaxsning, uning bir butunligiga va o'z-o'zini tashkil qilishiga xavf solayotgan real yoki potentsial axborot-psixologik xatarlarga qarshi tura oladigan vaziyatlarda o'z hayot faoliyatining asosiy maqsadlariga mos qaror qabul qilishga tayyorligini ifodalasa, ikkinchidan, bu tushuncha odam xulqining adekvat axborot-yo'naltiruvchi asosining shakllanishi va mavjud bo'lishini, o'z-o'ziga adekvat munosabatni, shaxsning shaxsiy bir butunligini saqlashni hisobga olgan holda moslashib mavjud bo'lishi va rivojlanishini belgilab beruvchi omil bo'lib hisoblanadi. O'z-o'zidan axborot-psixologik xavfsizlik shaxsning uning psixik xususiyatlari va psixik holatini o'zgartirishga qodir bo'lgan, hulqini modifikatsiya qiladigan salbiy axborot xurujlaridan barqaror himoyalanganlik holatini, shaxsning axborot bosimida o'z shaxsi qurilmasini tashkil qiluvchi tizimlarni va asosiy psixologik sifatlarini saqlashga qobiliyatini anglatadi.

Tan olish kerak, hozirgi sharoitda shaxsda aynan shu sifatlarini shakllantirish oson vazifa emas. Chunki shaxsga bosim o'tkazadigan axborot oqimi va uning xajmi kundan-kun kuchayib bormoqda, bosim o'tkazishning shakl va usullari tobora takomillashib bormoqda, axborotdan g'araz maqsadlarda foydalanish vositasida milliy o'ziga xoslikni vayron qilishga intilishlar kuchayib bormoqda. Axborotning yo'lini to'sib qo'yish esa teskari samaraga, mish-mishlar va vahimaning kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun bunday sharoitda istisnosiz barcha jamiyat a'zolarini sodir bo'layotgan voqea xodisalar va ularning mohiyati xaqida “oldini olib” xabardor qilib borishimiz, har qanday tashqaridan uzatilayotgan ma'lumotning albatta ma'lum maqsad ko'zlashini anglatishimiz va eng muhimi yuqorida Prezidentimiz nutqlarida ta'kidlanganidek, “agar biz bu yorug' dunyoda „o'zbek“, „o'zbekistonlik“, „O'zbekiston“ degan nomlar bilan yashab qolishni istaydigan bo'lsak” bunday tadbirlarni kerak bo'lganda emas, doimiy, muntazam “zararli axborotga qarshi emlash” shaklida amalga oshirishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Ma'naviyat boshqa sohalardan oldinda yurishi, yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak. 2023 yil 22 dekabr' kuni bo'lib o'tgan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutq.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2024 yil 12 yanvar kuni bo'lib o'tgan Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutqi.
3. Atadjanov M. Perexodnoe pokolenie v sovremennom sotsiume: ot pokoleniya iks k internet-pokoleniyu //Nauchnyy vestnik Voronejskogo gosudarstvennogo arxitekturno-stroitel'nogo universiteta. Seriya: Sotsial'no-gumanitarnye nauki. – 2015. – №. 4. – S. 69-73.
4. Baeva I. A., Baev N. N., Kondakova I. V. Lichnostnye resursy soprotyvlyaemosti cheloveka negativnim vozmoeystviyam sotsial'noy sredy kak usloviye ustoychivogo psixicheskogo razvitiya // — Perm', 2018.
5. Bodrov M.A. Psixologicheskoe vozmoeystvie na lichnost', Izd.: MOO Mejrregional'naya obshestvennaya organizatsiya Akademiya bezopasnosti i vijivaniya, 2017.
6. Doklad o tsifrovoy ekonomike 2019, organizatsii ob'edinennix natsiy.

O'zbekistonda umumiy-o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullari.

Andijon davlat chet tillari instituti
Teshaboyev Akramjon Yuldashevich
Andijon davlat chet tillar instituti
Pedagogika va psixologiya kafedra mudiri.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi umumiy-o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullari haqida so'z yuritiladi. Maqola davomida, psixologik yordamning mamlakatimiz ta'lim tizimidagi rivojlanishi, zamonaviy texnologiyalar va usullar qo'llanilishi o'rganiladi. Bu xizmatning o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar uchun qanday foydalari mavjudligi, shuningdek, buning psixologik rivojlanishga ta'siri ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: psixologik xizmat, umumiy-o'rta ta'lim, zamonaviy usullar, taraqqiyot, qadriyatlar, texnologiyalar, maslahat, o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona, ta'sir.

Kirish. O'zbekistonda ta'lim tizimi, mustaqillikka erishgandan boshlab o'zining rivojlanishida yangi bosqichga ko'tarildi. Bu rivojlanish yo'lida ta'lim tizimidagi xususan umumiy-o'rta ta'lim tizimida rivojlanish bosqichida psixologik yordamning o'rni alohida, o'quvchilarni o'zlarining potentsialini oshirishda katta rol o'ynaydi. Shu sababli, maqola respublikamiz umumiy-o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullarini o'rganishga bag'ishlangan.

Mamlakatimiz ta'lim tizimi, uzluksiz rivojlanish jarayonida jahon tendensiyalarga mos ravishda yangilanmoqda. Bu rivojlanish, shuningdek, o'quv jarayonlarida yangi kerakli texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilar uchun optimal o'qish sharoitlarini yaratishni talab qiladi. Bu o'zgarishlar o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar uchun yangi ko'nikmalarni egallashni talab etadi.

Birinchidan, bu rivojlanishlar o'quv jarayonida har tomonlama o'zgarishlarga olib keladi. Masalan, interaktiv darsliklar, onlayn ta'lim platformalari va onlayn ma'ruzalar o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga o'zlarining qobiliyatlari va mahoratlarini oshirishda katta yordam beradi.

Ikkinchidan, psixologik yordamning roli juda katta ahamiyatga ega. O'quvchilar o'zlarining akademik muvaffaqiyatini oshirishda qanday muammolarga duch kelsalar, ularga ijobiy yondashuv va maslahatlar berish juda muhimdir. Psixologik xizmat ko'rsatuvchi yordam berish, o'quv jarayonida muammoni hal qilish va o'quvchilarga motivatsiya berib boradi.

Shu sababli, O'zbekistondagi umumiy-o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu xizmatlar o'quvchilar va o'qituvchilar uchun juda muhimdir, chunki ular o'quv jarayonini yanada samarali va oson qilishda yordam berishadi.

Asosiy qism:

O'zbekistonda umumiy-o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullarini o'rganish, boshqa mamlakatlarda qo'llanilayotgan eng so'nggi metodlar va texnologiyalar mamlakat ta'lim tizimida qanday rivojlanayotganligini tahlil qilish zarur. Bu xizmatning o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar uchun qanday foydasi va uning psixologik rivojiga ta'siri va maslahat berishning asosiy omillariga ta'siri ko'rsatiladi.

Umumiy o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmatning yuqori sifati, o'quvchilar va o'qituvchilar uchun katta muhim ahamiyatga ega. Xorijiy mamlakatlarda amalga oshirilayotgan zamonaviy usullar va texnologiyalarining respublikamiz ta'lim tizimida qanday rivojlanishi alohida o'rganilmoqda. Bu, psixologik yordam o'quvchilar va o'qituvchilar orasidagi munosabatlarni kuchaytirish, o'rganish jarayonlarini yanada samarali qilish, va ta'lim muhitini kengaytirishda juda muhimdir.

Psixologik xizmat davlatimiz ta'lim tizimida o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar uchun foydali maslahatlar, yondashuvlar va yordamlar ko'rsatish orqali o'quv jarayonlarini yanada samarali qilishga yordam beradi. Bu taraqqiyot o'quvchilar o'zlarining ma'lumot va ko'nikmalarini oshirish, o'zlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Umumiy-o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullari, o'quvchilarning o'zlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu usullar o'quvchilar va o'qituvchilar orasidagi munosabatlarni kuchaytirish, o'rganish jarayonlarini ko'p tomondan yaxshilash, va ta'lim muhitini kengaytirish uchun juda samaralidir. Psixologik xizmatlar o'quvchilarga o'zlarini tushunishda, o'zlarini anglashda, motivatsiyalar olishda, stressni boshqarishda va o'zlarini rivojlantirish yo'llarida yordam beradi. Bu, o'quvchilar uchun qo'rquvlarni pasaytirish, o'z ishonchlarini oshirish, va o'zlarining o'zlashtirish muhitini yaratish orqali o'zlarini rivojlantirishda kerakli vosita hisoblanadi.

Psixologik xizmatlar o'qituvchilar uchun ham juda muhimdir. Ularga o'quv jarayonida o'quvchilar bilan munosabatlarni kuchaytirishda, o'quvchilarni tushunish va o'zlarini yaxshi ko'rishda yordam berish uchun xizmat qiladi. Bu, o'qituvchilar uchun ta'lim va tarbiya jarayonlarini yanada samarali qilish, o'quvchilar bilan birgalikda muammolarni hal qilish, va ta'lim muhitini yanada kengaytirish imkoniyatini yaratishda o'z ta'sirini ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, O'zbekistondagi umumiy-o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullari o'quv jarayonini yanada samarali va osonlashtirishga yordam beradi. Bu xizmatlar o'quvchilarga o'zlarini rivojlantirishda yordam beradi va o'qituvchilar uchun ta'lim va tarbiya jarayonlarini samaraliroq qilish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, bu usullar ta'lim muhitini yanada kengaytirish va o'quvchilar bilan o'qituvchilar orasidagi munosabatlarni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aminov, M. R. (2019). Ta'lim sifatini oshirishda psixologik xizmatning roli va ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta ta'lim vazirligi ilmiy-amaliy konferensiyasi. Toshkent.
2. Boboyorov, X. X. (2020). Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. Toshkent: Sharq.
3. Qosimova, N. Q. (2018). O'zbekistonning ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning muhim ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Ilmiy-amaliy konferensiyasi. Samarqand.
4. Yusupov, A. (2017). O'zbekistonda ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullari. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Ilmiy amaliy konferensiyasi. Toshkent.
5. Sodiqov, B. (2020). Psixologik xizmatlar va ularning o'quv jarayoniga ta'siri. Ilmiy tadqiqotlar. Toshkent.
6. Abdullayev, O. (2019). O'zbekistonda o'rta ta'lim tizimida psixologik yordam tizimlarining rivojlantirilishi. O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent.

XASISLIK VA SAXIYLIKNI SHAKLLANISHIDA OILANING O'RNI

Juraqulova Dildora Ziyadullayevna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Umumiy psixologiya" kafedrasida dotsenti
v.b., psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxsning shakllanishida saxiylik va xasislik sifatlarining o'rni, xulq-atvorning salbiy hamda ijobiy tomoni, oilaviy tarbiya uslubi ko'rsatilib, shaxslararo munosabatlar o'z ifodasini topgan.

Аннотация. В данной статье выражена роль щедрости и жадности, отрицательная и положительная стороны поведения, стиль семейного воспитания, межличностные отношения в формировании личности.

Abstract. This article expresses the role of generosity and greed, the negative and positive aspects of behavior, family education style, interpersonal relationships in the formation of personality.

Jahon ta'lim muassasalari va ijtimoiylashuv institutlari tomonidan o'tkazilgan izlanishlarda bolalarda ilk yoshdanoq saxiylik va xasislikning shaxs kamolotidagi beqiyos o'rni ta'kidlangan bo'lib, shaxslararo munosabatlarning turli ko'rinishlarida, jumladan, «bola – bola», «ota-ona – bola», «pedagog – bola», «katta odam – bola» munosabatlarida xasislikni korreksiya qilish hamda saxiylikni shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Bu borada oilaviy tarbiya uslubining bolalarda xasislik va saxiylikni shakllanishiga ta'sirini aniqlash, yolg'iz farzandlarning xasisligi, xudbinligi natijasida shaxslararo munosabatlarda yuzaga keladigan ziddiyatlarni oldini olish, sibling munosabatlaridagi xasislikni bartaraf etish, bolada saxiylikni rivojlantirish masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda axloqiy tushunchalarni tarkib topishi va ijobiy shaxs xususiyatlarining shakllanishida ta'lim muassasasi bilan bir qatorda oilaviy tarbiyaning o'rni beqiyosdir.

Chunki, bola oilada dastlabki axloqiy meyorlarni o'zlashtiradi va nima yaxshi-yu, nima yomonligini farqlashni boshlaydi.

Maktabgacha yosh davridayoq ular kattalar yordamida mehribonlik, yaxshilik, yomonlik, rostgo'ylik, yolg'onchilik, saxiylik va xasislik kabi xususiyatlarning oqibatlarini anglab boradilar.

Lekin ushbu jarayonga ota - onalarning turlicha yondoshishlarini ko'rish mumkin. Ko'pincha ota-onalar farzandining qizg'anchilik qilib, o'zining narsalarini boshqa bolalar bilan bo'lishishni xohlamasligiga duch kelishadi.

Odatda, bunday hollarda bolani qoralash odat tusiga kirgan, ba'zan esa ota-onalar o'sha narsani bolani qo'llaridan tortib olib, uni namoyishkorona boshqa bolaga berishlari mumkin.

Bolalarga «yaxshi odam bo'lish kerak», «yaxshi qizlar (o'g'il bolalar) xasislik qilmasligi kerak», deb singdiriladi. Albatta, bularning barchasi bolalarning ko'z yoshlari va yashirin xafagarchilik bilan tugaydi.

Bir tomondan, xasislik – bu xulq-atvorning salbiy tomoni, boshqa tomondan - bola «meniki» deganida, u o'zining shaxsiy maydonini anglatadi va unga u uchun qadrlı bo'lgan narsalar kiritiladi.

Shunday qilib, bolada egalik hissi shakllanadi. O'z mulkini himoya qilish bilan, bola «yo'q» deb aytishni o'rganadi va bu unga katta bo'lganda foydali bo'lishi mumkin. Agar bu qobiliyatni shakllantirmasa, u manipulyatsiya ob'ektiga aylanishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, ota-onalar «qatiy», radikal tarbiya usullaridan foydalanadigan oilalar farzandlarida xasislik ko'proq uchraydi.

Masalan, «bola – kumir» tarbiya turi. Bunda bolalar haddan ortiq e'tibor, sevgi, g'amxo'rlik va buyumlar bilan erkalatib yuboriladi. Bunday oilada ota-onalar bolani umumiy qoidalariga muvofiq o'ynashga o'rgatmaydilar, buning natijasida ular tengdoshlari jamoasida o'zlarini shunga yarasha tutadilar.

Aynan shunday bolalarda boshqa bolalar bilan o'zaro munosabatlarda muammolar bo'ladi.

Avtoritar tarbiya turi qo'llaydigan oilalarda ham bola xasis bo'lishi mumkin, lekin boshqa bir sababga ko'ra - uning uchun narsaga ega bo'lish, o'zini o'zi namoyon qilishning eng kam shakllaridan biri.

Bunday oilalar bolaga ko'p sonli taqiqlar yaratadi va hech qanday holatda ularni buzilmasligi kerak, chunki, ota-onalarning obro'si shubhasizdir. Shuning uchun bola iloji boricha hukmronlik va o'jarlikni namoyish etadi – tengdoshlar bilan muloqotda, o'zidan biron bir qismni o'yinchoq shaklida yulib tashlashni xohlamaslik.

7 – 11 yoshda bolalarda xasislik namoyon bo'lishi ba'zi bir nouyg'unlik va psixologik muammolardan darak beradi. Ushbu muammolar xasislik ortida yashiringan bo'ladi.

Muammolarni bartaraf etilgach, xasislikni yo'qotish mumkin. Ba'zi oilalarda bolaga mehr-muhabbatning yetishmasligi oqibatida, bolada xasislik xususiyati shakllanib boradi, ota-onalari tomonidan berilgan sovg'alar, o'yinchoqlar, buyumlarni mehr o'rnida qabul qiladilar va hech kim bilan bo'lishishni istamaydilar.

Bunday vaziyatda ota- onalarni ham psixokorreksion ishlarga jalb qilish va oilaviy munosabatlarni to'g'irlash talab etiladi.

Shunday qilib, bolalarda xasislikning namoyon bo'lishi turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin, shu jumladan quyidagi sabablar: oilada bolaga muhabbat va iliq tuyg'ularning yo'qligi, aka-uka yoki opa-singillar o'rtasidagi rashk, bolaning tengdoshlari bilan munosabatlar qurishga qodir emasligi, emotsional intellektning pastligi va boshqa sabablar.

Xasislikni tejamkorlik kabi hodisalardan ajratish zarur va bolaga o'rgatib borish kerak.

Binobarin, xasislik – hasad, o'ziga ishonchsizlik, maqtanchoqlik, rashk kabi nosog'lom psixologik mexanizmlardan biridir.

Xasislik birdaniga shakllanib qolmaydi va shaxsning olam va o'zi bilan bo'lgan munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

1. Ota-onalar tomonidan sevgi, iliq tuyg'ularning yetarli darajada namoyon bo'lmasligi. Ko'pincha bunday bolalar to'liq bo'lmagan oilalarda, mehribonlik uylarida yoki ota-onalar ularga yetarli vaqt sarflamaydigan oilalarda tarbiyalanadilar.

Shunga o'xshash vaziyatda har qanday kichkina e'tibor va bundan tashqari, ota-onalarning har qanday sovg'asi bola tomonidan juda qadrlanadi va ota-onasidan ololmayotgan hissiyotlarning o'rnini egallaydi.

Unga bunday o'yinchoqlarni bo'lishish qiyin. Shuning uchun, bu holda xasislikni yo'qotish uchun butun oila tizimini korreksiya qilish kerak.

2. Oilaviy munosabatlar. Aka-ukalar yoki opa-singillarga nisbatan hasad, xasislikda ko'rinishi mumkin. Ayniqsa, oilada go'dak dunyoga kelishi bilan kattasi to'satdan onasi uni sevishiga shubha qilishi mumkin.

Chunki, ona oilaning yangi a'zosiga ko'proq vaqt sarflaydi va g'amxo'rlik qiladi, katta bolasi esa buni intuitsiya darajasida his qiladi.

Keyinchalik kichik farzand kattasini o'yinchoqlarini sindirishi mumkin, bu ham uni xafa qiladi, chunki ko'pincha kichik farzand jazosiz qoladi.

3. Hukmronlik qilish istagi xasislikni namoyon bo'lish bir ko'rinishidir – bu asosiy, ahamiyatli bo'lishni istaydi. Ko'pincha bu bolalar o'zini kichik zolimlarga o'xshab tutishadi.

Barcha oila a'zolari ularning talablarini qondirishadi, chunki qachon istaklari rad etilsa bola to'polon qilishi mumkin, ayniqsa gavjum joyda.

Bunday bolalar o'zlarining xohish-istaklarini birinchi o'rinda turishini doimo tushinishadi va boshqalarga tushuntirishadi.

4. Bolaning tortinchoqligi va tengdoshlar bilan aloqa o'rnatolmaslik tashqi tomondan ham xasislikka o'xshashi mumkin.

Bola sevimli o'yinchog'ini quchoqlagancha burchakda o'tirib olib, boshqa bolalar qanday o'ynashayotganini tomosha qiladi.

Ehtiyotkoronalik – yomon xususiyat emas, bunday bola hamma buyumlarini ehtiyot qiladi va o‘zi ishongan bola o‘yinchoq‘ini bo‘lishishi mumkin, begonaga buyumini bermaydi – «bilib bo‘ladimi, sindirib qo‘ysachi».

Me‘yordagi tejankorlik keyinchalik shakllanuvchi yana bir muhim sifat – javobgarlik uchun poydevor yaratadi. Rag‘batlantiruvchi «isrofgarchilik» aksincha, bolaning kelajakda fe‘l-atvorini beparvolik, mas‘uliyatsizlik tomonga o‘zgartirishi mumkin.

Xasislikning namoyon bo‘lishi qarama-qarshi hodisaga zid keladi – bolalarning boshqalarni narsalarini o‘zini qilib olish.

Ehtimol, ko‘p ota-onalar bolalari xotirjam tarzda birovlarining narsalarini olib ketishi vaziyatiga duch keladilar. Bunday xatti-harakatlarni o‘g‘irlik deb atash albatta, to‘g‘ri emas.

Bu holatni osonlikcha tushuntirish mumkin - bir bola allaqachon o‘zini narsalar bilan asotsiatsiyalasa, boshqasi esa «atrofdagi barcha narsa umumiy» holatidadir.

Bundan tashqari, ushbu yoshdagi bolalarning tabiiy qiziqishi tufayli yangi narsaga intilish ko‘pincha ota-onalarning taqiqlari va baham ko‘rishni rad etishlarini yengib chiqadi – o‘yinchoq yashirincha olib qo‘yiladi yoki «jangda» tortib olinadi.

“Ipak qurtining taqdirini ko‘z oldingizga keltiring. U pilla ichida o‘ralib, hayotini mahv etadi. Qanchalar mashaqqat bilan hosil bo‘lgan ipak boshqalarga nasib etadi. Umrini mol-dunyo hirs bilan o‘tkazgan insonlar taqdiri ham xuddi shunday”.

Darhaqiqat, inson qanchalar baxil, xasis bo‘lsa uning o‘zigagina qiyin bo‘ladi. Xasis insondan doimo xavotir, qo‘rquv hislari ustun bo‘ladi.

O‘zbek adabiyoti, xalq og‘zaki ijodida saxiylikni targ‘ib qiluvchi, xasislikni qoralovchi qator manbalarni ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Beruniy A.R. Ruhiyat va ta‘lim - tarbiya haqida. - T.: O‘qituvchi. 1992. B. 55-57.
2. Журакулова Д.З. Психологические особенности жадности у детей // Вестник интегративной психологии. – Ярославль, 2018. – №19. – С.153-156. (19.00.00. №2
3. Маховская, О. И. Непослушный ребенок. Перегрузка [Текст] / О.И.Маховская. – М.: Эксмо, 2012. – 194 с.
4. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf Qur‘oni Karim: tafsiri hilol. Ma‘nolar tarjimai 7-juz. T.: “Sharq” nashriyoti. 2008 y.
5. Журакулова Дилдора Psychological Health Of Children As A Factor Of Successful Education British Journal of Global Ecology and Sustainable Development,

КОНФЛИКТНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Мухамеджанова Ильзира Равильевна

**преподаватель кафедры Общей Психологии факультета Социальных Наук
Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека**

Данное исследование связано с выявлением конфликтного взаимодействия в социальных сетях на примере Facebook. Для проведения исследования были сформулированы исследовательские вопросы, основная гипотеза и частные гипотезы. Участниками исследования станут родители учащихся школы города Ташкента в равном количестве (мужчины и женщины). Таким образом, мы предполагаем, что существуют особенности конфликтного взаимодействия при общении в сети Интернет (на примере «Facebook»). При конфликтном взаимодействии в социальной сети Facebook пользователи чаще проявляют стиль поведения -

соперничество. А пользователи женского пола в отличие от мужчин проявляют более высокую степень агрессивности.

Результаты, полученные в ходе исследования, могут быть использованы в функционировании Интернет - сообществ, для урегулирования конфликтных ситуаций в социальных сетях, а также в соответствующих спецкурсах.

Областью научного исследования является социальная психология и психология переговоров. В эпоху глобализации использование социальных сетей стало необходимым условием для обучения или осуществления какой-либо другой деятельности. Для социальной активности и вовлеченности, как в личные, так и в деловые отношения необходимы средства обратной связи между людьми, в данном случае социальные сети. Среди населения Узбекистана в 21 веке стало обыденным явлением использование социальных сетей, что одновременно как упрощает коммуникацию, так и может рождать некоторые конфликты. Наше исследование позволит определить специфику виртуальных конфликтов, возникающих между пользователями Facebook.

При организации исследовательской работы были поставлены проблемы и выдвинуты следующие вопросы:

- Существует ли особенности конфликтного взаимодействия в социальной сети Facebook?
- Какие стили поведения в социальной сети Facebook проявляются при конфликтной ситуации?
- При конфликтной ситуации пользователи, какого пола проявляют более высокую степень агрессивности?

Методологическими основами исследования являются построение теории психологических особенностей интернет-коммуникаций в социальных сетях [7], теория особенностей протекания конфликта в виртуальной коммуникации [2], теория психологии конфликта [4] и подход к рассмотрению социальных сетей, как к фактору становления информационного общества [1] принципы возникновения конфликтов в системе школьного образования: ключевые проблемы, специфика и факторы развития [5].

Целью данной работы является исследовать особенности конфликтного взаимодействия в социальных сетях (на примере Facebook»).

Будут определены особенности конфликтного взаимодействия в социальной сети Facebook. Будут проверены гипотезы о том, что при конфликтном взаимодействии в социальных сетях пользователи чаще проявляют стиль поведения в конфликтной ситуации – соперничество, а также пользователи женского пола, в отличии от мужчин, проявляют более высокую степень агрессивности.

Существуют особенности взаимодействия в социальных сетях, и поэтому, на наш взгляд, существуют особенности конфликтного взаимодействия в социальной сети Facebook.

1. Существует точка зрения, согласно которой расширенные возможности коммуникации в интернет-пространстве в большей степени, нежели чем при взаимодействии в реальности, порождают так называемый «конфликтный текст», простое чтение которого может влиять на формирующийся образ конфликта. В этой связи интересной представляется задача изучения особенностей протекания конфликтов в социальной сети Facebook [2].

2. Соперничество как стиль поведения в конфликте, в ситуации с взаимодействием в социальной сети позволяет сторонам удовлетворить исключительно свои интересы. Каждая из сторон конфликта преследует свои цели в ущерб целям соперника-пользователя. В условиях

виртуального общения пользователи более склонны проявлять стиль поведения в конфликте, в отличие от реального общения [6].

3. Исходя из того что женщины более склонны проявлять вербальную агрессию при переписке, по нашему мнению во время конфликта в социальной сети они более агрессивны, чем мужчины [3].

Список использованной литературы:

1. Андромонова В.В. Социальные сети как фактор становления информационного общества: социокультурный анализ: дис. ... канд. филос. наук. Ставрополь, 2017. С. 65
2. Белинская Е. П., Илюхина С. Н. Особенности протекания конфликта в виртуальной коммуникации, // Вестник РГГУ. Серия «Психология. Педагогика. Образование». 2018. № 1(11). С. 65-76.
3. Визгина, А.В. Проявление личностных особенностей в самоописаниях мужчин и женщин / А.В. Визгина, С.Р. Пантилеев // Вопросы психологии. — 2001. С. 91 — 100.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта: Учеб. пособие. 2-е изд., переработанное и дополненное. СПб.: Питер, 2008. С. 544.
5. Фролова Е. В., Рябова Т. М., Рогач О. В., Зуйкинд А. В. Конфликты в системе школьного образования: ключевые проблемы, специфика и факторы развития. УДК 378.147 Международный электронный научный журнал, 2019
6. Цветков В. Л. Психология конфликта. От теории к практике Учебное пособие. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. — 183 с.
7. Чумакова В. А. Психологические особенности интернет-коммуникаций в социальных сетях cyberpsy.ru 06.02.2017 С

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Andijon davlat universiteti

Umumiy psixologiya kafedrası PhD

Bobir Parmonov Erkinovich

Amaliy psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi

Rahmatjonova Pokizaxon Xikmatillo qizi

Psixologik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki axloq tuzilmasi axloqiy anglash, axloqiy his etish va axloqiy munosabatlarni o'z ichiga olashi shu uch omillarning tuzilmadagi o'rni va mavqeini ham belgilab, bu masala bo'yicha turli xil qarashlar mavjudligi ko'rsatib beradi.

SHuning uchun ham axloqiy munosabatlar shaxsning axloqiy sohasining tarkibiy birligi sifatida axloqiy fazilatlar, axloqiy his-tuyg'ular, axloqiy xulq-atvor bilan bir qatorda, maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalikda ham xuddi shunday qonuniyatlar va butun axloqiy soha bilan bir xil mexanizmlar orqali rivojlanishini ko'rsatib beradi. Quyida psixologiya ilmiy maktablarida olib borilgan tadqiqotlar tahliliga murojaat qilsak.

Bixeviorizm nuqtai – nazaridan qaralganda asosiy xulq-atvorni shaxsda axloqiy me'yorlarning shakllanishini mustahkamlash bilan bog'lab, ildiz sabablarini ana shunday talqin qilishgan. B.Skinner rag'batlantirish yoki jazolash orqali xulq-atvorning ma'lum bir stereotipini, xususan, axloqiylik va axloqiy munosabatlarni shakllantirish mumkinligiga ishonch hosil qiladi. Axloqiy xulq-atvorni shakllantirishning ikkinchi mexanizmini - ijtimoiy modellardan o'rganishni ham ko'rsatadilar. A.Banduraning fikricha, kattalarning xatti-harakati taqlid va taqlid qilish uchun namuna

bo'lib xizmat qiladi. Aynan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning kattalar xatti-harakatini takrorlashi esa bevosita mustahkamlash bo'lmaganda sodir bo'lishi mumkin va bolaning modelga munosabatiga bog'liqdir deb hisoblaydi. S. Dj. Dyu Tua va N. Kryuger ota-onalarning ijobiy ta'siri bilan 5 yoshga to'lgan bolada axloqiy me'yorlarning ijtimoiy ahamiyati haqida tushunchalar paydo bo'lishini ta'kidlaydilar. Bu keltirilgan nuqtai nazar hulosa qilish mumkinki: "Xulq-atvor modellari, ma'lum tashqi ta'sirlarga bo'lgan munosabat, o'zgaralar bilan munosabatda bo'lish usullari, asosan bolalik davrida sodir bo'lgan modellarni o'z ichiga oladi". Umuman olganda, ijtimoiy ta'lim nazariyasi tarafdorlari uchun axloqiy rivojlanish jamiyatning axloqiy talablariga xulq-atvor va hissiy muvofiqlikning o'sishidir deb qarash xaqiqatga mos keladi. Individual rivojlanishning har bir daqiqasida axloqiy tanlovning asosiy motivatsiyasi biologik ehtiyojlarda yoki mukofotga bo'lgan intilishda (jazodan qochish) tarkib topadi.

Kognitivistik yo'nalishda esa J.Piaje tomonidan o'tkazilgan tadqiqotning markaziy ob'ektida bolaning intellektini rivojlantirish va axloqiy ong mazmunini o'zlashtirish darajasini aks ettiruvchi axloqiy normalar negizini ko'rib chiqqan. Uning fikricha – axloqiy ongni shakllanishi bola intellektual rivojlanish bilan bevosita bog'liq. U ishlab chiqilgan klinik suhbat usulida bolalar axloqiy muammolarni hal qilish va shu bilan birga bolalarning axloqiy normalarining tuzilishi haqidagi umumiy g'oyalari asosida intellekt malakasiga ega bo'ladi. Uning fikricha axloqiy ongni taraqqiyoti bosqichma-bosqich shakllanishini ta'kidlaydi. Ya'ni axloqiy realizm yoki heteronom (tashqi kirib kelgan) axloq normalari (majburlash odobiga rioya qilish) va avtonom axloq bosqichi (hamkorlik, hamkorlik etikasi). Ijtimoiy axloq normalarining berilishi birinchi navbatda maktabgacha tarbiya yoshining ikkinchi bosqichida kattalar tomonidan axloq –odob normalarini majburiy ixtiyoriy tarzda bolaning axloqiy ongiga singdirib boriladi. "Axloqiy realizm" "bola motivlarini baholashda ichki istakni anglab etmaydi va bu harakatni faqat tashqi ta'sir, moddiy rag'bat bo'yicha baholaydi" deb ta'kidlagan. Piyajening fikridan xulosa qilsak axloqiy munosabat rivojlanishi bilan operativ (tezkor) fikrlashning o'rni oshadi, bu esa bolani motivlarini anglashga va axloqiy munosabatlarni muhim deb hisoblashiga turtki bo'ladi.

L.Kolberg J.Piajening kognitiv-genetik nazariyasini davom ettirib insonning axloqiy rivojlanishiga oid umumiy tadqiqot natijalarini o'rganib, bu davrda inson axloqiy munosabatlar rivojlanishning uchta darajasidan 6 bosqichini ajratib ularni quyidagi: I-Darajali. An'anaviylikdan oldingi.

1. Jazo va itoatkorlik yo'nalishi (qanday qilib jazodan qochishim mumkin?)

2. Sodda Gedonik Orientatsiya (Bu men uchun nima foydali?)

II-darajali. An'anaviy.

3. Ichki doiraga kichik guruhga (ijtimoiy me'yorlar, "yaxshi bola" modeli) rioya qilishga yo'naltirish.

4. Ijtimoiy adolatning belgilangan tartibini va qat'iy qoidalarini saqlashni o'rnatish (axloq qoidalari va qonunlarga mos keladi)

III-darajali. An'anaviylikdan keyingi

5. Utilitarizm va axloq g'oyasi ijtimoiy shartnoma (ijtimoiy shartnoma) mahsuli sifatida.

6. Umumjahon axloqiy tamoyillar (o'z axloqiy tamoyillari va vijdon tartibga soluvchi sifatida).

Har bir bosqichda olingan tushuncha keyingi bosqichlar uchun saqlanib qoladi, lekin tafsilotlarga juda kam e'tibor bermasdan, soddalashtirilgan deb qaralishi mumkin. Bu bosqichlarni o'zgarishi J.Piajening fikricha undagi rivojlanayotgan markazlashuv bolaning umumiy kognitiv rivojlanishi bilan bog'laydi. L.Kolbergning fikricha aqliy taraqqiyotning rivojlanishi axloqiy munosabatlar rivojlanishidan kelib chiqadi deb ta'kidlaydi.

L.Kolberg va J.Piajlar axloqning ijtimoiy belgilanishi haqida, ularning tushunchalaridagi farqlardan biri shundaki, birinchisi axloqiy kamolotga erishish yoshini 12 yosh deb hisoblaydi (mustaqil xulosalar paydo bo'lishi), ikkinchisi bu kamolotga faqat kattalar erishishi mumkin deb hisoblaydi. SHundan ma'lumki to'g'ri fikrlar L. Kolbergga tegishli bo'lib, u o'zining qarashlarini 20 yillik tajribalarini tadqiqotda tasdiqladi, ularning axloqiy hukmlari darajasini aniqlash uchun har 4 yilda tajriba ishtirokchilari bilan suhbat o'tkazish orqali ma'lumotlarni umumlashtirdi.

Shuning uchun ham maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda turli darajadagi axloqiy munosabatlarini - turli darajadagi axloqiy talablarga (axloqiy tamoyillar, axloqiy fazilatlar va axloqiy me'yorlar) nisbatan solishtirish orqali L.Kolbergning kontseptsiyasida faqat o'smirlilik va o'spirinlik davrining inson axloqiy ijtimoiylashuv asosida umuminsoniy axloqiy tamoyillarga asoslangan holda axloqiy hukmlarga yaqinlasha olishini ko'ramiz. SHu munosabat bilan maktabgacha tarbiya yoshdagi bolada faqat axloqiy me'yorlarga (asosan "yaxshi ish - yomon ish" dixotomiyasi kontekstida) va qisman axloqiy fazilatlariga ("yaxshi- odam, yovuz odam") nisbatan axloqiy munosabatlar shakllanishi mumkin deb taxmin qilish mantiqan to'g'ri. SHu bilan birga shaxsning axloqiy shakllanishining dastlabki bosqichi (4-5 yoshli bolalar) axloqiy tartibga solinishning tashqi mexanizmlarini yuzaki o'zlashtirish bilan tavsiflanadi. Bola tashqi sanksiyalarga amal qilgan holda, axloqiy talablarni rivojlantirishga darhol kirib bormaydi. Maktabgacha tarbiya yoshi uchun talablar, qoidalar va me'yorlarga rioya qilish istagi "kerak" umumlashtirilgan toifasi shaklida namoyon bo'ladi. "SHunday ekan" ularda motivning paydo bo'lishi ko'rsatmalar, talablar va me'yorlarning mazmuni ko'pincha etarli darajada amalga oshirilmagan bo'lsada axloqiy ongning semantik (mazmunli) shakllanishini anglatadi.

Axloqiy munosabatlar shaxsning axloqiy sohasining tarkibiy birligi bo'lib, axloqiy fazilatlar, axloqiy his-tuyg'ular, axloqiy xulq-atvor bilan bir qatorda, maktabgacha yoshdagi bolalikda ham xuddi shunday qonuniyatlar va butun axloqiy soha bilan bir xil mexanizmlar orqali rivojlanadi. Axloqiy sohani rivojlantirishning markaziy mexanizmini L.S.Vigotskiy tomonidan kashf etilgan intererizatsiyaning universal jarayonidir. Psixologiya uchun uning aksiomatik pozitsiyasi edi: "Bolaning madaniy rivojlanishidagi har bir funktsiya ikki marta ikki tekislikda - birinchi navbatda ijtimoiy keyin psixologik".

L.S.Vigotskiy tomonidan kashf etilgan intererizatsiyaning universal jarayoni axloqiy sohani rivojlantirishning markaziy mexanizmini tashkil qiladi. Bu psixologiya uchun uning aksiomatik pozitsiyasi bo'lib xizmat qiladi. Ya'ni "Bolaning madaniy rivojlanishidagi har bir funktsiyasi ikki tekislikda - birinchi ijtimoiy ikkinchisi esa psixologik" jihatdan namoyon bo'ladi.

SHuningdek L.S.Vigotskiy shuni ko'rsatdiki, "Bola va kattalar o'rtasidagi muloqot jarayoni qanchalik rivojlangan bo'lsa, bolalarning umumlashtirishi ham kengayadi yoki aksincha" bo'ladi. o'ylashimiz mumkinki, axloqiy tushunchalar va fikrlarni umumlashtirish, ularning kristallanishi bola psixikasida, jumladan, axloqiy munosabatlarda yaxlit shakllanishlarga olib keladi. Aqliy rivojlanish dialektikasi shundan iboratki, bola umumlashtirish bilan birga kontseptsiyani farqlash jarayonini rivojlantiradi. Bolaning axloqiy va kognitiv rivojlanishining mantig'i axloqiy munosabatlar va xulq-atvor to'g'risidagi empirik bilimdan "kontseptual tuzilgan" bilimga bosqichma-bosqich o'tishdan iborat bo'lib, axloqiy munosabatlarning aksini axloqning universal tushunchalari - "yaxshi" va "yomon" orqali o'zgartirish mexanizmi orqali amalga oshiriladi." Bu munosabatlarni o'ziga xos nozik tabaqalashtirilgan tasvir va tushunchalar orqali aks ettiriladi. SHunisi e'tiborga loyiqki, axloqiy tushunchalarni ishlab chiqish, shuningdek, axloqiy xatti-harakatlar va axloqiy tuyg'ularni umumlashtirish va farqlash sifatida ko'rib chiqish taklif etiladi. Demak umumlashtirish va farqlash ham axloqiy munosabatlarni shakllantirish mexanizmlarini nazarda tutadi.

N.V.Melnikov va L.S.Vigotskiylar shunday yozadi - "Axloqning tashqi ideal shaklidan shaxsning ichki vositalariga o'tish orqali amalga oshiriladi: katta belgi va so'z, ramz, ma'no va afsona». U so'z, ramz va ularning vositachi sifatidagi ma'nosi haqidagi g'oyalarga muvofiq, asosiy axloqiy tushunchalar shaxsning axloqiy rivojlanishining psixologik vositasi deb hisoblaydilar. SHu bilan birga o'rganilgan axloqiy tushunchalar, me'yorlar va qoliplar axloqiy tajribada mustahkamlanadi. Barcha yangi axloqiy vaziyatlarga o'tadi va bolaning xatti-harakati va munosabatlarining yo'nalishini belgilay boshlaydi. Eksteriorizatsiya mexanizmi axloqiy rivojlanish jarayoniga axloqiy xatti-harakatlarning ichki stimullari va motivatorlarini, axloqiy baholarni, his-tuyg'ular va tajribalarni kiritish imkonini beradi. SHunday qilib axloqiy sohaning rivojlanishi N.V.Melnikova bo'yicha bola uchun mavjud bo'lgan asosiy axloqiy tushunchalarni o'zlashtirish jarayoni sifatida: yaxshi-yomon, mumkin emas, xushmuomalalik-qo'pollik, haqiqat-yolg'on, rahm-shafqat va befarqlik, bag'rikenglik-toqatsizlik, sezgirlik-qo'zg'aluvchanlik, sahovat-tamagirlik, yaxshi-yomonlik, shafqat-shafqatsizlik xususiyatlari namoyon bo'ladi.

Axloqiy sohaning shakllanishi o'z-o'zidan (bolaning hissiy-sezgi idroki aqlni chetlab o'tib, refleks darajasida axloqiy g'oyalar tizimini shakllantirishga imkon beradi) yoki taqlid qilish (bola, o'zini anglamay, boshqalarning xatti-harakatlarini qabul qiladi), ongli ravishda esa - ta'lim va tarbiya jarayonida shakllanib boradi. Maktabgacha tarbiya yoshining axloqiy sohasini rivojlantirish mexanizmining umumiy mantig'i R.V.Ovcharova va N.V.Melnikov quyidagi qoidalar shaklida taklif etiladi:

- axloqiy me'yorlarni amalga oshirish ijobiy tajribalar bilan bog'liq bo'lsa, bolaning axloqiy xulq-atvori adekvat bo'ladi;
- axloqiy xulq-atvor va ijobiy axloqiy tajribalar bunday xatti-harakatni rag'batlantiradigan boshqalar bilan muloqot qilish jarayonida barqaror ijobiy hissiy munosabatni saqlashga yordam beradi;
- axloqiy xulq-atvor, ijobiy tajriba va munosabatlar axloqiy talablarga rioya qilgan holda, ularga nisbatan ijobiy munosabatni yana rag'batlantiradi va yangi axloqiy harakatlarga olib keladi;
- shu asosda bolada tashqi rag'batlantirish bilan bog'liq bo'lmagan, balki o'zining axloqiy munosabatlari, baholashlari va o'zini o'zi qadrlashi bilan shartlangan barqaror axloqiy harakatlar rivojlanadi;
- asta-sekin yuqori axloqiy tuyg'ular va eng avvalo, kattalar oldidagi burch tuyg'usi, ularning axloqiy talablarini jazolash tahdidi tufayli emas, balki majburiyat tufayli qondirish istagi shakllanadi;

- shaxsning axloqiy sohasining turli tarkibiy qismlari (kognitiv, hissiy va xulq-atvor) bilan bog'liq bo'lgan turli xil xususiyatlari bolaning axloqiy fazilatlariga birlashtirilgan.

Intererizatsiya jarayonida esa bolaning tashqi axloqiy talablarini uning ichki axloqiy instantsiyalariga o'tkazish quyidagilarga bog'liq:

- 1) bolaga ma'lum bir axloqiy mazmunni ifodalash;
- 2) boshqa odamning tajribasini ta'kidlash va ularning xatti-harakatlarida ularga e'tibor berish qobiliyatini anglatuvchi axloqiy ma'noni ochish;
- 3) aniq muhim vaziyatda axloqiy me'yorni bajarish orqali bolaning axloqiy bilimlarini xulq-atvorning axloqiy motivlariga o'tkazish.

R.R.Kalinin tadqiqotlarida atrof-muhit talablari bolaning ehtiyojlari tarkibiga kirmaguncha, ular uning rivojlanishining omillariga aylanmaydi. Bolada talabni bajarish zarurati, agar uning bajarilishi u intilayotgan boshqa pozitsiyani egallashga imkon bersa, ya'ni uning ichki mavqeini qondirsagina paydo bo'ladi. Bu holatda kattalarning vazifasi N.V.Kosmacheva - axloqiy mazmunga ega bolalar psixikasining tabiiy, tug'ma shakllarini (instinktlar, ehtiyojlar, shartsiz reflekslar, his-tuyg'ular) yuqori ruhiy shakllarga (tuyg'ular, tushunchalar, munosabatlar, motivlar, ehtiyojlar va

boshqalar) aylantirish (madaniyat) bo'yicha maqsadli faoliyat. Psixikaning axloqiy mazmunga ega bo'lgan yuqori shakllariga o'tish bolalar tomonidan asosiy axloqiy qadriyatlarga asoslangan faoliyat, munosabat, fikrlash, xatti-harakatlar modellarini taqdim etish va o'zlashtirish jarayonida sodir bo'ladi. Ushbu topshiriqning psixologik mexanizmlari bolaning axloqiy mazmuniga ega bo'lgan va maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar uchun ochiq bo'lgan barqaror umuminsoniy qadriyatlarni interizatsiyalash, baholash, tanlash va eksteriorizatsiya qilishdir. N.G.Miloradova intererizatsiyani shaxs tomonidan tarbiyalash va ijtimoiy standartlarni o'zlashtirish jarayonida shakllanadigan psixologik munosabatlar kontekstida muhokama qiladi. U bu fikrni shunday ifodalaydi: me'yorlar va qoidalar ijtimoiy hodisa, shaxsning shaxsiy munosabati esa ularning psixologik hamkoridir.

Ko'rinib turibdiki, axloqiy me'yorlarni intererizatsiya qilish jarayoni maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlari, ularning tashqi muhit ta'siriga xos muvofiqligi bilan yaxshilanadi. V.E.Chudnovskiy maktabgacha tarbiya yoshdagi bolaning tashqi ta'sirlarga o'ziga xos sezgirlikni ta'kidlaydi, bu ayniqsa, o'qitishsiz juda tez va amaliy ravishda sodir bo'ladigan imprinting (iz qoldirish) fenomenida aniq namoyon bo'ladi. Bu "axloqiy" imprinting ham tegishli.

Psixologiyada intererlashtirish va eksteriorizatsiya mexanizmlari bilan bog'liq holda, sotsializatsiya va individuallashtirish muammosi muhim o'rinni egallaydi. Bu ikki keng ko'lamli jarayonning o'zaro belgilanishi bugungi kunda bahsli emas va ularning birligida "jamiyat madaniyatini o'zlashtirish va takror ishlab chiqarish jarayoni"ni bildiradi.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz kerakki axloqiy munosabatlarni shakllantirishning naqadar katta ahamiyatga ega ekanligini, maktabgacha tarbiya yoshida ko'rish mumkin. Chunki aynan shu davrda tarbiya asosi shakllanadi. Demak, bolaning axloqiy munosabatlarini maktabgacha tarbiya yoshida bola shaxsi shakllanishining alohida bo'limi sifatida ko'rib chiqish zarurati paydo bo'ladi.

"Axloqiy munosabat" tushunchasining mohiyati maktabgacha tarbiya yoshida ijtimoiy muhit ta'sirida kattalar tomonidan olib boriladigan tarbiya jarayonini o'z ichiga olgan holda, bolalar hayotini tashkil qilishning tizimlashtiruvchi omili sifatida o'rganilishi kerak.

Sharq mutafakkirlari asarlaridagi fikrlarni umumlashtirgan holda farzand ta'lim-tarbiyasi barcha davr va jamiyat uchun muhim psixologik muammo ekanligi. Bugungi kunda maktabgacha tarbiya yoshi davri bolasini axloqiy tushunchalari shakllanishida ularda hosil bo'luvchi ustanovka va qadriyatlar tizimiga samarali ta'sir ko'rsatish manbaasi sifatida ahamiyati dolzarbligi ko'rindi.

Psixolog olimlarning tadqiqotlarida maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarda axloqiy munosabatlar shakllanishining psixologik xususiyatlarini xulq-atvoridagi xususiyat sifatida shakllanishini psixologik omillar sifatida ko'rib chiqilmagan. Bu tadqiqotlar borada ham xorijda va yurtimizda bir qancha ilmiy ishlar amalga oshirilgan, ammo ularning barchasida yoshlik davrida axloq tuzilmasi muammosining ijtimoiy-psixologik omillaridan ayrimlarigina qisman tahlil qilingan.

Ishning keyingi qismi maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarda axloqiy munosabatlarning rivojlanishini qanday mexanizmlar belgilashiga bag'ishlangan.

Psixologik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki axloq tuzilmasi axloqiy anglash, axloqiy his etish va axloqiy munosabatlarni o'z ichiga olishi shu uch omillarning tuzilmadagi o'rni va mavqeini ham belgilab, bu masala bo'yicha turli xil qarashlar mavjudligi ko'rsatib beradi.

PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION OF TEACHER'S SOCIAL HEALTH CHARACTERISTICS

Abayev Abduvohid Abdulxamidovich Teacher of Andijan State University

Abstract: *In this article, the psychological interpretation of the characteristics of social health of a person, the concept of health, signs of social health, issues of social health are covered.*

Keywords: *personal health, health, social health, teacher's social health, signs of social health*

In the modern conditions of modernization of society, the demands for full social activity, optimal performance and professional longevity of citizens are increasing.

This, in turn, emphasizes the need to improve work on social-psychological support of personal health and makes the scientific development of the problem of human social health a priority.

Health is a state in which the human body and all its organs are fully capable of performing their functions, and the absence of disease. This concept covers three structural features of health: physical, mental and social.

Social health is determined on the basis of moral principles that form the basis of human social life, that is, it is the life activity of a person in a certain society. These qualities, first of all, mean that a person's attitude to work actively opposes behaviors and habits that are contrary to morality and lifestyle.

According to the regulations of the World Health Organization, "health is not only the absence of disease and physical defects, but also a state of complete physical, mental and social well-being.

Social health is the state of the body that determines a person's ability to communicate with society. Human health is a qualitative indicator, which includes quantitative parameters: anthropometric (height, weight, chest size, geometric shape of organs and tissues); physical (heart rate, arterial blood pressure, body temperature); biochemical (amount of chemical elements, erythrocytes, leukocytes, hormones, etc. in the body); consists of biological (intestinal flora composition, presence of viral and infectious diseases) and others.

What is public health and how to promote it?

You can feel true happiness only when you are healthy. Health, in turn, implies not only physical and emotional well-being, but also the ability to build relationships, and also occupies an important place in society.

Common health symptoms include:

- ability to balance social and personal time;
- communicating with others in society;
- maintaining strong relationships with family and friends;
- quick adaptation to different social situations;
- the ability to maintain oneself regardless of the situation;
- treating other people with respect;
- clear formation of personal boundaries;
- enjoy life.

A person's social health is formed throughout life and is influenced by many factors, both physiological, psychological and social.

Despite significant progress in the development of the problem of human social health, many aspects of it require further study. Modern ideas about the nature and methods of ensuring health, depending on the social level, have not yet found their solution and cannot be considered satisfactory in general

(V.A. Ananyev, 1998; G.S. Nikiforov, 2002; etc.).

It is possible to talk about the contradiction between the practical requirement to improve work on the social-psychological provision of human social health and the insufficient scientific basis of criteria for the development of individual social health.

Due to the versatility of scientific consideration of the concept of "social health", researchers distinguish philosophical, sociological, pedagogical, psychological and other aspects. In this regard, it is not without reason that representatives of various scientific specialties turn to the study of the phenomenon of social health.

The peculiarity of the sociological understanding of social health is, firstly, considering this phenomenon in the "individual-society" system, and secondly, it is a "complex social phenomenon that occurs during the interaction of individual health society" with the individual and the social environment, and this reflects the level of interaction"

A normal type of relationship between a person and the environment can be considered as a relationship that is able to meet its needs without destroying or fundamentally deforming the society, while adapting to the structures of society. Inclusion in the environment should be subordinated to the task of real self-realization of a person. Excessive immersion in one of the environments makes a person one-sided, his field of self-awareness narrows. An alternative to full inclusion, which leads to depersonalization, can be partial inclusion, which provides more opportunities for deep self-awareness. Dominance of the environment over man is equally bad for social health as is the dominance of man over the environment. Therefore, it is important and necessary to achieve their harmony.

Many researchers agree that social health is manifested, first of all, in the behavior of people, in their social activity, in their active attitude to the world, in ensuring mutual adaptation and development of the individual and society. It is the behavior that is the first indicator of a person's social health norm or anomaly. The main mechanisms of social health formation of a person are the processes of social adaptation, socialization, culture and social education.

The effectiveness of the inclusion of a person in the social environment determines the level of his social health [71, B.310]. A person's social health is the result of the combined effect of many conditions: professional, educational, inclusion in the family environment, material support, physical health, etc.

T.B. Sokolova understands the term "social health" as a person's level of comfort in the environment, including emotional –emotional sphere and spiritual and moral health. He believes that social health can be viewed and studied from the perspective of society (the level of participation of an individual in social relations) and the individual (satisfaction with these relations).

This point of view allows us to distinguish two criteria of social health: objective - the characteristics of a person's participation in social contacts and relationships, and subjective - self-evaluation of these contacts and relationships. Such criteria have a high level of generality, which causes difficulties in their practical use.

A sociological approach to the problem of human social health is presented in the work of L. V. Kolpina. In accordance with the classification of the levels of social reality accepted in sociology, he speaks about the possibility of micro, meso and macrosocial analysis of the social health of the individual. At the 1st micro level of social reality, social status is determined by the position of a person in interpersonal relations (status within a group), at the meso level - in microgroups (professional and social status), at the macro level.

Social health is achieved as a result of the interaction of subjective and objective factors. The subjective factor of social health is determined by the readiness of a person to influence the social situation and life in general, to actively determine his place and purpose in it by renewing his potential and realizing the resources provided by society.

The specificity of the analysis of social health in psychological concepts is mainly related to a person's ability to carry out interpersonal interaction, his social adaptation and social self-awareness. Social adaptation, self-realization of the individual, social and creative activity, and activity

determined by the idea of the individual's own mission are independent structural elements (components) of social health.

The social form of the existence and development of a healthy person is social interaction. People with any mental or personality developmental disorder are at risk of developing anomie in the social aspect of their health. It is the behavior that is the first indicator of a person's social health norm or anomaly. The level of freedom of behavior largely depends on the level of awareness of the existing social conditions of a person, his ability to choose and determine the line of behavior that is in line with personal and public interests.

The social component of human health is also studied within the framework of the new scientific direction "Health Psychology". G.S. Nikiforov emphasizes the main focus of social health - the full performance of social functions. Social health itself is defined as "the quantity and quality of an individual's interpersonal relationships, the level of his participation in community life."

Social health is manifested in the following characteristics: adequate perception of social reality; interest in the surrounding world; adaptation to the physical and social environment (equilibrium); pay attention to socially useful work; consumer culture; altruism; sympathy; accountability to others; dedication; democracy in behavior. All these characteristics reflect the specific characteristics of social health.

The current task of social health problems is not only to reveal its substantive identity, but also to assess its status, which is implemented in one way or another in different criterion approaches. G.S. According to Nikiforova: "Determining the content and revealing the content of the criteria of mental and social health is one of the main issues."

"A teacher - says Al Farabi - must have intelligence, a beautiful speech, and be able to fully and clearly express the thoughts he wants to convey to the students." He continued his opinion: "The task of a teacher and leader is similar to the task of a wise head of state, so the teacher should remember everything he heard and saw, have intelligence, beautiful speech, he should know how to fully and clearly express his thoughts to the teachers. At the same time, he should value his dignity and be fair. Only then will he have a high level of humanity and reach the peak of happiness."

A modern teacher performs a number of tasks. The teacher is the organizer of the learning process in the classroom. The teacher is one of the sources of knowledge for the students during the lessons, in extra lessons and also in extracurricular situations. Many teachers perform the role of class leader and are considered to be the organizers of the educational process.

The demands placed on the teacher by the society, various social expectations, the individuality of the pedagogue, and his subjective readiness to respond to such demands indicate the readiness of a particular teacher for pedagogical activity.

Independent knowledge acquisition and professional development of the teacher is one of the necessary conditions for increasing the effectiveness of pedagogical activities. Eastern thinkers very convincingly said that a teacher can be a teacher only if he studies, and if he stops studying, then teaching will die. All teachers should know this fact, regardless of their age, pedagogical skills, and how they teach.

Communication is an important condition of human life and activity. It is through communication that people have the opportunity to master their nature and work together to satisfy their individual needs. In the process of communication, certain images and models of human behavior are formed, and later they enter into a person. A person's thinking, the ability to analyze and evaluate the world and his image is formed in the process of communication. E. Melibruda, a Polish psychologist who made a comprehensive assessment of this problem, says: "Communication is as

important as air for us in interpersonal relations." Communication is the interaction of subjects through the sign system.

Human society cannot exist without communication. It is subjective relations that form a community of individuals working together. In order to create a plan of cooperation and to implement it, it is necessary to have mutual relations between individuals. Collaborative activities are organized and implemented through communication. At the same time, during the activity, new relations and connections are formed between people.

So, communication and activity are closely related. Communication can only be done between people. The importance of communication in human life is immeasurable. A human child becomes a person in the process of communicating and interacting with others. Through mutual subjective relations, a person acquires social experience and culture.

The teacher should be a social psychologist and should be able to establish mutual relations between students and know how to use social-psychological mechanisms in the children's group. The demands placed on the teacher by the society, various social expectations, the individuality of the pedagogue, and his subjective readiness to respond to such demands indicate the readiness of a particular teacher for pedagogical activity.

A teacher cannot be a social psychologist. That is why it is necessary to be able to establish mutual relations between students, to know how to use socio-psychological mechanisms in a group of children.

References:

1. Karimova V.M. Social psychology. Textbook. Tashkent 2007
2. Anisimov A.I. Psikhologicheskaya otsenka sotsialnogo zdorovya uchiteley / A.I: Anisimov // Vestnik psixoterapii. - 2010.
3. Baykova L.A. Sotsialnoe zdorove lichnosti 2004.
4. Vasileva O.S. Psychology zdorovya cheloveka: etalony, predstavleniya, ustanovki: Ucheb, posobie dlya stud. higher ucheb, zavedeniy / O.S. Vasileva, F.R. Filatov. - M.: ITs Academy, 2001.
5. Gurvich I.N. Social psychology of health / I.N. Gurvich; [Ros. academician, scientist, In-t sociologist and dr.]. - SPb.: C.-Peterb. un-t, 1999.

AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARIDA KREATIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY METADOLOGIK ASOSLARI

Abdullayeva Adiba Shokirjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
"Pedagogika nazariyasi va tarixi" yo'nalishi magistranti

Annotatsiya Ushbu maqolada akseologik yondashuv asosida boshlang'ich sinflar o'qituvchilarida kreativ faoliyatni rivojlantirishning ahamiyati va uning metodologik asoslari, akseologik yondashuv, kreativ faoliyat mohiyati bayon etilgan. Muallif tomonidan bo'lajak boshlang'ich sinflar o'qituvchilarida akseologik yondashuv asosida kreativ faoliyatni rivojlantirishning nazariy metodologik asoslari tahlil qilingan hamda hulosalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: akseologik yondashuv, kreativlik, kreativ faoliyatni rivojlantirishning nazariy metodologik asoslari.

Аннотация В данной статье описывается значение развития творческой активности учителей начальной школы на основе аксиологического подхода и его методических основ, сущность аксиологического подхода и творческой деятельности. Автор проанализировал теоретико-методологические основы развития творческой активности будущих учителей начальной школы на основе аксиологического подхода и представил выводы.

Ключевые слова: аксиологический подход, творчество, теоретико-методологические основы развития творческой деятельности.

Abstract This article describes the importance of developing the creative activity of primary school teachers on the basis of the axiological approach and its methodological foundations, the essence of the axiological approach and creative activity. The author analyzed the theoretical and methodological foundations for the development of creative activity of future primary school teachers based on the axiological approach and presented conclusions.

Key words: axiological approach, creativity, theoretical and methodological foundations for the development of creative activity

Uzluksiz ta'lim tizimining barcha jabhalarida zamonaviy shaxs kreativligi muammosi yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Rivojlanayotgan jamiyatga ijodiy, eng avvalo, intellektual-ijodiy, dadil, noan'anaviy va o'ziga xos tarzda fikrlashga, muammolarni samarali hal qilishga qodir bo'lgan shaxslar zarur. Zamonaviy jamiyatga o'zini faoliyatning turli jabhalarida namoyon etishga qodir kreativ shaxslar kerak. Bugungi kunda kreativlik shaxsning muhim mezon bo'lib, uning yaxlit rivojlanish omili sanaladi. Shuning uchun davlat ta'lim siyosatida kreativlikka, intellektual darajadagi faol ijodga, alohida e'tibor berilmoqda.

O'zbekiston ta'lim siyosatida o'quvchilarning asosiy sifatleri va qobiliyatlarini rivojlantirishda, ularning ijodiy sifatleri-shaxsning ijodiy potensialiga urg'u berilgan. Bugungi kunda intellektual-ijodiy tafakkurga alohida e'tibor berilishi bejiz emas, albatta, chunki zamon bugungi kun yoshlaridan yangicha dadil, o'ziga xos ijodiy, tashabbuskor, innovatsiyaviy-novatorlik, konstruktiv fikr yuritishni talab qilmoqda.

Keyingi paytlarda pedagogikada kreativlik va pedagogik kreativlik, pedagogik aksiologiya kabi tushunchalarning mohiyati xar tomonlama o'rganilib zamonaviy sharoitda pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishni taqozo etmoqda. Shaxs kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, aksiologik dunyoqarashida muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi. P.Torrens fikricha "Kreativlik" tushunchasi negizida quyidagilar yoritiladi: – muammoga yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; – farazni tekshirish va o'zgartirish; – qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; – muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qaramaqarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni bildiradi. An'anaviy psixologiya va pedagogikada kreativlik shaxs kategoriyasi sifatida baholanib, uni talqin qilish, aniqlash borasida ko'plab bahsli fikrlar ilgari surilgan: – kreativlik tafakkurning alohida xususiyati sifatida (J.Gilford, Y.K.Tixomirov) – intellektual faollik sifatida (D.B.Bogolevskeya, L.B.yermolaeva-Tomina), – shaxs sifatlarining integratsiyalashuvi sifatida (Y.A.Ponomarev va boshqalar). Kreativlikni o'rganishda amalga oshirilgan nazariy tahlil uni kasbiy androgogikada qo'llashning umumiy qonuniyatlari va o'ziga xosligini

aniqlash imkonini beradi (V.M.Morozov). Biz kreativlikning tizimlilik tuzilishidan kelib chiqib, unga shaxsning o'ta intellektual-evristik jihati sifatida emas, balki shaxsni qadrllovchi, tabaqalashtirilgan ta'lim sifatida qaraymiz. O'z-o'zidan ayon, o'qituvchilar oldida turgan vazifa ulardan o'zlarining didaktik ta'lim asosida, kasbiy bilim, ko'nikma, va malaka kompetensiyalarni shakllantirishni, kasbiy mahoratini, kreativ faoliyatini takomillashtirishni, uni tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan pedagogik jarayon talablari darajasida bo'lishishga erishish o'z navbatida ularning pedagogik faoliyatini nazorat qilishni, uning natijalari asosida zaruriyat tug'ilganda mazkur kreativ faoliyatga tegishli tuzatishlar kiritishni nazarda tutadi.

Bunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bilimi, ko'nikma, malaka, va kompetensiyalari ko'lam va sifati, ta'limni tashkil etish va o'tkazish sifati hamda samaradorligi, kasbiy mahorati, kreativ faoliyati va kreativ yondashganligini tekshirishni hisobga olish maqsadi, pedagogik nazoratning kreativ faoliyati amalda bajarish kasb etadi. Kreativ faoliyat shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Shaxsiy-pedagogik qadriyatlar ijtimoiy-psixologik ta'lim sifatida yuzaga chiqib, ularda o'qituvchi shaxsining maqsadlari, motivlari, ideallari va boshqa dunyoqarashga oid xususiyatlari aks etadi. Bu xususiyatlar majmui uning qadriyatlar yo'nalishi tizimini tashkil etadi. Qadriyatlar yo'nalishi sifatidagi aksiologik "Men" nafaqat kognitiv(bilishga doir) tarkibiy qismlarni, balki insonning ichki yo'nalganligida muhim o'rin tutuvchi hissiy-irodaviy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi. Unda ham ijtimoiy-pedagogik, ham pedagogik qadriyatlarning individual-shaxsiy, kreaktiv tizimiga asos bo'lib xizmat qiluvchi kasbiy-jamoaviy qadriyatlar o'rin olgan.

Shuningdek, o'z navbatida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini pedagogik qadriyatlarni bunday xilma-xilligi ularni umumiy tarzda ta'limiy va tarbiyaviy kreaktiv qadriyatlarga ajratishga imkon beradi. Ta'limiy qadriyatlar – shaxs tomonidan individual qimmatining to'g'ri baholanishi, tan olinishi, shaxs sifatida namoyon bo'lishi, shuningdek, o'ziga xoslikning saqlanib qolishini ta'minlovchi sharoitlarni yaratadi. Umuman aytganda, tabiiy imkoniyatlarini ochib berish, hayotiy vazifalarini amalga oshirish uchun sharoitlar yaratish lozim bo'ladi. Shunday qilib, shaxsning erkin rivojlanishini ta'minlash ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosida ro'y beradi.

Ta'lim ijtimoiy pedagogik tizim sifatida, shaxsiy qiziqishlari, hayotiy maqsadlarini rivojlantiruvchi, erkin, individual ta'limni tashkil etish uchun sharoit yaratadi. Bu holat zarur darajada talabalarga bilimlar berishni yo'lga qo'yish bilan ta'minlanadi. Ushbu jarayonda shaxsning individualligi va takrorlanmasligini e'tibordan chetda qoldirish mumkin emas. Demak shaxsni, uning rivojlanishini hamma bosqichlarida kuzatib borish zarur. Shaxsning rivojlanishi – ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, u individual xususiyatlar negizida qaror topadi. Har bir talabaning o'z rivojlanishi, shaxsiy yo'lini tanlash huquqini tan olish (o'qishning moslashtirilgan va variativ shakli Ijodiy tafakkurning shakllanishi bevosita hayot tajribasi, bilim darajasi, shaxsning turmush tarzi va shaxslararo munosabatlariga bog'liq. Chunki, kreativ faoliyat aslida, turli xil bilimlar, tajribalar va ko'nikmalar kompleksining natijasidir. Pedagogik kreativlik-pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim-tarbiyaviy jarayonn samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyatida namoyon bo'ladi. O'qituvchining kreativ faoliyati – bu o'qituvchining ijodkorligi, u tomonidan tashkil etiladigan kasbiy faoliyatni tashkil etishga kreativ yondashuvida aks etadi. So'nggi yillarda ushbu holat "Pedagogik kreativlik" tushunchasi bilan ifodalanmoqda. Kreativ sifatlar tizimi Ijodiy yo'nalganlik Mantiqiy fikrlay olish Eruditsiya

(bilag'onlik) Boy tasavvur Ijodiy ta'sirchanlik va tashabbuskorlik O'z ijodkorligini to'la-to'kis namoyish etish Refleksiya qobiliyati Hissiyotga boylik Mavjud tajriba va bilimlar asosida yangi kreativ salohiyatni aniqlash tizimli modeli Tizimli sifatlar Kreativ faoliyati bilish jarayoniga yo'naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog'liq. Pedagogning kreativ faoliyat an'anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo'ladi: tafakkur tezkorligi; yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati; tashabbuskorlik; noaniqlikka toqat qilish; zakovatli bo'lish. Aytish joizki, har bir o'qituvchining o'zini o'zi rivojlantirishi va o'zini o'zi namoyish eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq.

O'qituvchilarda aksiologik yondashuv asosida kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga ahamiyat qaratish lozim:

- yangi g'oyalar yaratishda faollik ;
- -doimiy o'z ustida ishlash;
- yangi bilimlarni o'zlashtirish;
- muammolarga har taraflama o'ylab, chuqur tahlil qilib, noan'anaviy yechim topa olish;
- Ta'limni insonparvarlashtirish orqali o'quvchining bilimga intilishi ba ijodkorligini kuchaytirish;
- O'quvchilarda keng dunyoqarash, yuksak ma'naviyat, erkin fikrlash qobiliyatini shakllantirish;

Hozirgi zamonaviy ta'limni milliy tarbiya bilan uyg'unlikda olib borish, yosh avlodga qadriyatlarni hurmat qilish, sevish uni ardoqlash kabi fazilatlar shakllanishida alohida ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jaroyaoni Qadriyatlar haqida pedogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent Javohir Yuldashev shunday fikr yuritadi: - "Shaxsning qadriyatlari va qadriyat yo'nalishlari har doim ilm-fanning turli sohalaridagi olimlarning diqqatini o'ziga jalb etib kelgan. Aksiologiya (yunocha.axios-qimmat,qadr va logos – so'z, tushuncha,)yoki qadriyatlar nazariyasi, falasafiy tadqiqotlar nisbatan so'nggi yo'nalishlardan biri hisoblanib, XIX asrning 2-yarmi va XX asr boshida nemis faylasuflari Rudolf German Lotse, Vilgelm Vindelband va Genrix Rikkert asarlarida aks etgan.Akseologiya – yetarlicha murakkab ta'lim turlaridan biri bo'lib, mazkur fan tarmog'i jamiyat va shaxsning o'zaro harakatlariga oid turli shakl va darajalar, shuningdek, shaxs uchun o'zaro ichki hamda tashqi aloqalarning ma'lum bir shakllari, shaxsning atrof-muhitga bo'lgan munosabati, o'tmishi, buguni va kelajagi, o'z "men"i mohiyatini anglash borasidagi maxsus shakllarini o'ziga jamlaganligi bilan xarakterlanadi.

Hozirgi davr talabi dunyoning rivojlangan davlatlari yoshlari bilan tenglasha oladigan, bilimli, madaniyatli, jismonan va ma'nan yetuk yoshlarni kamol toptirishdan iborat. Biz bilamizki, boshlang'ich sinf o'quvchilari yuqori sinf o'quvchilariga nisbatan qiziqqon, tirishqoq, bilimga chanqoq bo'ladilar.

Faqat ularni qiziqish va iqtidorlarini aniqlab, to'g'ri yo'nalish berilsa, albatta, kelajakda o'z kasbini sevuchi, mahoratli , jamiyatda o'z o'rniga ega komil inson bo'lib voyaga yetadilar. Bunda ko'proq ota-ona va boshlang'ich sinf o'qituvchisining roli katta. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'qituvchisi avvalo, kommunikativ va persektiv (bolani tushuna olish) qobiliyatiga ega, kreativ, innavator,lider bo'lishi talab etiladi. Bugungi kunda ijodkorlik, yaratuvchanlik, yangilik yaratishga qaratilgan faoliyat kreativ faoliyat deb tushuniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasi prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 20.12.2022 Oliy majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan murojaatnomasi

2.Ж.Юлдашев Талабаларда аксиологик дунжқарашни ривожлантиришнинг айрим методологик масалалари *НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2020 йил 12-сон.*

B.X.Xodjayev Pedagogik Aksiologiya O'quv qo'llanma T – fan -texnologiya nashyoti 2011

3. Кайковус. Қобуснома ; Шайх Нажмиддин Кубро. Кўнглим кўзи билан кўрганларим / Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Жузжоний А. Ш. Тасаввуф ва инсон. – Тошкент: Адолат, 2001. – 89 б.

4.B.S.Ne'matov "Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini takomillashtirish" pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiya avtoreferati Termiz -2023

O'QUV AMALIYOTIDA TALABALARNING KONSULTATIV FAOLIYATINING SHAKILLANISH MEZONLARI

Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti

"Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning konsultativ faoliyati shakllanishida o'quv amaliyotining ta'siri, foydasi shu bilan birga boshqa psixologik faktlar va hodisalar bilan shuningdek bo'lajak psixologning kasbiy- shaxsiy sifatleri, uning tuzilishi va rivojlanishi muammolari faol muhokama qilinadi. Shaxsning tizimni tashkil etuvchi xususiyati hamda, kasbiy o'ziga xoslik o'zini professional sifatida qabul qilishning yuqori darajasini va yangi ish sharoitlariga tez moslashishni o'quv amaliyoti davomida rivojlantirib boradi va ta'minlaydi.

Tayanch so'zlar: O'quv amaliyoti, kasbiy, shaxsiy, professionalik, konsultativ faoliyat, bilim, ko'nikma, malaka

Kirish. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"[1] gi PF-134-sonli Farmonining 7-bandida hamda 2022-yil 21- iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" [2] gi PQ 289- Qarorining 2-bandida pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2 - 4-bosqich talabarlari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari «4+2» tartibida, shu jumladan, darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borilishini ta'minlash vazifasi ko'rsatilgan. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va Ta'lim to'g'risidagi qonunda butun dunyo ta'lim me'yori asosida tuzilgan davlat ta'lim talablari darajasida, umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida chet el ta'limi bilan raqobat qila oladigan, raqobat jarayonida Vatan sha'ni, manfaati va obro'sini munosib himoya qila oladigan milliy kadrlarni yetishtirish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Bu muhim vazifani amalga oshirish yalpi ta'lim va tarbiya tizimini, uning murakkab qismlaridan biri pedagogik amaliyotni tashkillashtirishni tubdan isloh qilishni talab etmoqda. Chunki, yangi zamon talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlash milliy modeliga mos Yangi pedagogik xodimlarni avvalgi pedagogik texnologiya asosida tayyorlash aslo mumkin emas. Shu bois, kadrlar tayyorlash milliy dasturida Yangi pedagogik texnologiyani ishlab chiqish, rivojlantirish va uni hayotga tadbiiq etishga talaba-amaliyotchilarni o'rgatish alohida ta'kidlangan. Kadrlar tayyorlashning milliy modeliga muvofiq pedagogik amaliyotning maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Har bir talabaning pedagogik faoliyatga ongli, qiziquvchanlik bilan qatnashishini shakllantirish, pedagogik kasbga muhabbat hissi bilan qarash, hurmatini rivojlantirish va mustahkamlash ijtimoiy, maxsus, pedagogik va psixologik fanlarni chuqur o'rganishga yordam berish.

2. Bo'lajak o'qituvchining Yangi jamiyat talablariga, shuningdek, mutaxassisning shaxsiy xususiyatlariga javob beradigan kasbiy mahoratlarini egallashiga yordam berish, chuqurlashtirish va mustahkamlash, ularni ularni o'quvchilar bilan olib boriladigan nazorat qilish va tanlash uquvi bilan qurullontirish darkor.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Oliy va o'rta ta'lim muassasalari bitiruvchilari o'qishni tamomlab, mehnat bozoriga kirib kelayotganida turli qiyinchiliklarga duch kelishi muqarrar. Asosiy to'siqlardan biri - oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining ayrim shaxsiy xususiyatlariga jamiyatning ijtimoiy talabi va ularning kasbiy tayyorgarligi jarayonida bu fazilatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasidagi ziddiyat hisoblanadi. Ammo hozirgi vaqtda talabalar o'zuv amaliyotiga maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'lim maktablariga amaliyot o'tash uchun borishmoqda. Shuningdek, bo'lajak psixolog talabalarning konsultativ faoliyatining rivojlanishida o'quv amaliyotining o'rnivazifasi katta ahamiyatga egadir. Sababi talaba Oliy ta'limda olgan bilimlarini qancha amaliyotda qo'llasa qollay olsa talabaning bili, ko'nikma, malakasi oshib boradi. Bo'lajak talabalar konsultativ faoliyatining shakllanishida o'quvchilar bilan o'qituvchilar bilan turli psixodiagnostik metodikalarni o'tkazishi va ularni tahlil qila olishni bilishlari kerak. Shu bilan birga, so'nggi o'n yilliklarda talabalar - bo'lajak psixologlar tadqiqot namunasi sifatida ishtirok etgan bir qator tadqiqotlar o'tkazildi. Ushbu ishlar turli jihatlarini o'rgandi: kasb tanlashning psixologik xususiyatlari (O.B.Polyakova), kasbiy o'zini o'zi anglashni shakllantirish (E.N.Axmetshina), kasbiy yo'nalishni shakllantirish (A.R.Musalaeva), kasbiy o'zini o'zi anglashni rivojlantirish (A.V.Shilakin), universitetda o'qish jarayonida kasbiy muhim fazilatlarini rivojlantirish (S.V.Tarasov), mustaqil ta'lim faoliyati jarayonida subyektivlikni rivojlantirish (A.F.Berezin), kasbiy va shaxsiy rivojlanishning motivatsion resurslari (S.S.Chebotarev), shaxsni rivojlantirish. ta'lim va kasbiy faoliyat uslubi (I.V.Zavgorodnyaya) va boshqalar. Shunga o'xshash masalalar o'rganilgan asarlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, talabalarning kasbiy o'ziga xosligi mualliflar tomonidan mutaxassisning kasbiy o'ziga xosligidan alohida psixologik hodisa sifatida ko'rib chiqilmaydi, uning psixologik xususiyatlari ko'rsatilmaydi va o'quvchilarning kasbiy o'ziga xosligi o'rganilmaydi. Insonning kasbiy mahoratga ko'tarilishi - bu mutaxassis va mutaxassis shaxsini rivojlantirishning yaxlit, uzluksiz jarayoni bo'lib, u kasb tanlash bosqichidan boshlanadi[3]. Kasbiy o'zini o'zi belgilash - bu ko'p qirrali va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, unda shaxsiy hayot tarzi va faoliyati shakllanadi, uning bir qismi kasbiy faoliyatdir. Kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonida mavjud mehnat taqsimoti tizimi bilan shaxsiy imtiyozlar va moyilliklar o'rtasida muvozanat o'rnatiladi.

L.S.Pryajnikovning pozitsiyasiga ko'ra (2003), aynan o'smirlik davrida o'g'il bolalar va qizlar kasb tanlash haqida jiddiy o'ylashadi. Qaror ularning tanloviga nima ta'sir qilishiga qarab qabul qilinadi: ota-onalar va yaqinlarning xohish-istaklari, ularni u yoki bu faoliyat turiga ustunlik berishga majbur qiladigan holatlar, qobiliyat va moyillik, u yoki bu narsani qilishga shaxsiy xohish, obro'-e'tibor va yuqori u yoki bu kasbni ommalashtirish va boshqalar[4].

I.Yu.Kulagina va V.N.Kolyutskiy (2005) tadqiqotlariga ko'ra, zamonaviy talabalar ko'pincha ta'limni davom ettirish va ishchi kuchiga kirishning quyidagi afzalliklari va kamchiliklarini qayd etadilar: Universitet zarur bilim va ko'nikmalarni beradi, ya'ni ma'lum bir malakaga ega bo'ladi va shu bilan kattalar hayotiga, yuqoriga qarab harakatlanishga tayyorlaydi, o'zi yoqtirgan narsa bilan shug'ullanib, ozmi-ko'pmi farovon hayot eshigi bo'ladi, shaxsga yakuniy tanlovni keyinga qoldirish, bu unikimi yoki yo'qmi va biroz ko'proq bola bo'lish imkoniyatini beradi[5].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Insonning kasbiy mahoratga ko'tarilishi - bu mutaxassis va mutaxassis shaxsini rivojlantirishning yaxlit, uzluksiz jarayoni bo'lib, u kasb tanlash bosqichidan boshlanadi. [6]. Kasbiy o'zini o'zi belgilash - bu ko'p qirrali va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, unda shaxsiy hayot tarzi va faoliyati shakllanadi, uning bir qismi kasbiy faoliyatdir. Kasbiy o'zini o'zi

belgilash jarayonida mavjud mehnat taqsimoti tizimi bilan shaxsiy imtiyozlar va moyilliklar o'rtasida muvozanat o'rnatiladi.

L.S.Pryajnikovning pozitsiyasiga ko'ra (2003), aynan o'smirlik davrida o'g'il bolalar va qizlar kasb tanlash haqida jiddiy o'ylashadi. Qaror ularning tanloviga nima ta'sir qilishiga qarab qabul qilinadi: ota-onalar va yaqinlarning xohish-istaklari, ularni u yoki bu faoliyat turiga ustunlik berishga majbur qiladigan holatlar, qobiliyat va moyillik, u yoki bu narsani qilishga shaxsiy xohish, obro'-e'tibor va yuqori u yoki bu kasbni ommalashtirish va boshqalar [7]. Asosiysi, psixologiya yo'nalishi talabalari o'rtasida shaxsiy va kasbiy rivojlanishning asosiy motivatsion qarama-qarshiliklarini (hozirgi va orzu qilingan ziddiyatlarni) faollashtirish orqali ularni kognitiv faoliyatda hal qilish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish, o'z kasbiy faoliyatiga shaxsiy ma'no berishni rivojlantirish muhimdir. Bu "ma'lum" motivlarning semantik mazmunini o'zlashtirish uchun shaxsning ongli-ixtiyoriy ishini faollashtirish, motivlarni tanlab aktuallashtirish, shaxs uchun muhim bo'lgan ehtiyojlarni obyektivlashtirish va boshqalar orqali psixologiya yo'nalishi talabalarining motivatsiyasining kuchi va tuzilishini o'zgartirishni o'z ichiga oladi.

Xulosa. O'quv amaliyotida talabalarining konsultativ faoliyatining shakllanishida asosida biz shaxsiy va kasbiy rivojlanishni vaqt o'tishi bilan va tegishli tayyorgarlik, ta'lim va o'z-o'zini takomillashtirish ta'siri ostida sodir bo'ladigan doimiy shaxsiy, faoliyat va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar jarayoni sifatida tushunamiz, shu jumladan nafaqat nazariy, uslubiy, bilim, balki maxsus texnologiyalarni o'zlashtirish, psixologning shaxsiy va kasbiy rivojlanish darajasining o'zgarishi va dinamikasini va ushbu umumiy maqsadga erishishning optimalligini har tomonlama baholash va kuzatish muhimdir. Talaba-bo'lajak psixologlarning kasbiy shaxsini shakllantirishda oliy ta'lim muassasasi alohida o'rin tutadi. Psixologiya kabi fan o'rta maktabda amalda o'qitilmaganligi sababli, psixologning kasbiy shaxsini rivojlantirish faqat oliy o'quv yurtidan boshlanadi. Talaba konsultativ psixolog sifatida rivojlanishi uchun o'quv amaliyotining o'rni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 11-maydagi "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-sonli F; 7-b
2. Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 21-iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ – 289- Q 2-b
3. Абульханова К.А. Психология и сознание личности. М.: МОДЭК, 2004. 224 с. <https://elibrary.ru/item.asp?id=20086841>
4. Gilleard J., Gilleard J.D. Developing Cross-Cultural Communication Skills //Prof. Issues Eng. Educ. Pract. 2002. Vol. 128 (4). P. 187-200. DOI: 10.1061/(ASCE)1052-3928(2002)128:4(187)
5. Большедворская М.В. Исследование смысловой реальности современных студентов // Педагогический имидж. 2018. № 1 (38). С. 194-206. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32816205>
6. Зеер Э.Ф. Панорама основных направлений развития опережающего профессионального образования // Профессиональное образование и рынок труда. 2019. № 2. С. 5-8. DOI: 10.24411/2307-4264-2019-10204
7. Леденцова С.Л. Курс «Cherchez la femme» как средство развития деятельности консультирования у студентов-психологов // Вестник Сургутского государственного педагогического университета 2013. № 3 (24). С. 151-175.
8. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Психология». - М.: Смысл, 2007. 511 с.

9. Мартынова Е.В. О проблеме ценностно-смыслового отношения к профессии у студентов -психологов // Вестник Московского государственного областного университета. 2007. № 1. С. 28-38.

10. Служба психологического сопровождения студентов вузов: проблемы становления, основные направления, методы и принципы работы / Холмогорова А.Б., Якубова Л.Н., Горшкова Д.А., Евдокимова Я.Г., Москова М.В., Матыцына В.А. // Вопросы психологии. 2010. № 4. С. 55-63.

BOLALARNI NUQTINI RIVOJLANISHDA PRETMETLI VA ROLLI O'YINLARNING AHAMIYATI

***B.K.Abdullayeva Buloqboshi tumani
4-umumta'lim maktabi psixologi***

Bolalar ta'limning birinchi bosqichida kattalar va boshqa bolalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha ish olib borishda nutq terapevti o'quv o'yinlarining elementlaridan haqiqiy ob'ektlar bilan, o'rnini bosuvchi ob'ektlar bilan, keyinchalik bolalarni ertak o'yinlarida foydalanishga yo'naltirgan holda foydalanadi. Shu bilan birga, nutq terapevti bolalar bilan oddiy syujetlarni o'ynashga alohida e'tibor beradi.

Ob'ektga asoslangan va rolli o'yinlardan foydalangan holda nutqni rivojlantirishning birinchi darajasiga ega bo'lgan bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish uchun logopediya mashg'ulotlarining pedagogik vazifalari:

- o'yin syujeti asosida o'yinda xatti-harakatlar va o'zaro munosabatlarning asosiy qoidalariga rioya qilish qobiliyatini rivojlantirish;

- bolalarning muloqotga bo'lgan ehtiyojini rivojlantirish, ularni nutq va nutqdan tashqari aloqa vositalaridan foydalanishga o'rgatish;

- bolalarni og'zaki bo'lmagan va og'zaki darajadagi real harakatlarga asoslangan ichki dasturlashning elementar operatsiyalarini o'rgatish: o'yin vaziyatlari tasvirlangan rasmlarni ko'rsatish va nomlash;

- onomatopeya, nutq tovushlarining elementar intonatsiyasi, nutq bo'lmagan tovushlarga taqlid qilish (bolaning kulgisi yoki yig'lashi, qaynayotgan choynak, suv quyish, avtomobil harakat, barglarni shitirlashi) ni qo'llash zarur bo'lgan vaziyatlarni ijro etish; svetofor), majoziy o'yinchoqlar bilan o'yinlar holatiga qarab individual mulohazalarni talaffuz qilish;

- logopediya mashg'ulotlari tarkibida nutq terapevti tomonidan yaratilgan kundalik va o'yin vaziyatlari asosida qo'g'irchoqlar va boshqa tasviriy o'yinchoqlar bilan bolalarning harakatlari doirasini kengaytiriladi. Bunday o'yinlar davomida nutq terapevti bolaga ketma-ket nutq namunasini beradi, keyinchalik u turli materiallarda mustaxkamlanadi.

Nutqni rivojlantirishning birinchi darajasidagi bolalar bilan kichik guruhlardagi nutq terapiyasi mashg'ulotlarida bolalarga og'zaki va og'zaki aloqa vositalaridan foydalangan holda, maqsadlarga erishish quvonchini ifoda etish, tengdoshlari bilan muloqot qilish imkonini beradigan o'yin vaziyatlari tashkil etiladi: juftlikda yoki kichik guruhlar (ikki yoki uchta bola).

Ta'limning birinchi bosqichida bolalar bilan nutq terapiyasi ishida mavzuga asoslangan va rolli o'yinlar quyidagilarga qaratilgan:

- bolalarda nutq va nutqning negativizmini (noaniqlik tuyg'usi, muvaffaqiyatsizlikni kutish) engish, nutq terapevti o'qituvchisi va tengdoshlari bilan barqaror hissiy aloqani shakllantirish, bolalarning darslarga ijobiy hissiy munosabatini rivojlantirish;

- bolalar nutqi faoliyatining kognitiv shart-sharoitlarini rivojlantirish, nutqni idrok, e'tibor, xotira, fikrlashni rivojlantirish bilan birgalikda shakllantirish;
- bolalarning atrofdagi voqelikka qiziqishini va ularning kognitiv faolligini rivojlantirish;
- bolalarning nutq haqidagi tushunchalarini kengaytirish;
- faol lug'atni aniqlashtirish va kengaytirish, keyinchalik uni oddiy iboralarga kiritish;
- muloqotga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish va asosiy kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish, bolalarni atrofdagi kattalar va tengdoshlar bilan munosabatda bo'lishga o'rgatish;
- bolalarni tugallangan harakatlarning mazmunini nutqda aks ettirishga o'rgatish (bolalar tomonidan harakatlarning og'zaki ifodasi);
- elementar umumiy nutq malakalarini shakllantirish.

Og'zaki bo'lmagan va og'zaki negativizmni engishga qaratilgan o'yinlar bola bilan aloqa o'rnatishga va uning hissiy ohangini oshirishga yordam beradi. Dastlab, logoped har bir bola bilan alohida ob'ektga asoslangan o'yinni tashkil qilishi mumkin, ya'ni "bola - nutq terapevti" va keyinchalik "bola - nutq terapevti - boshqa bolalar" o'zaro ta'siriga asoslangan birgalikdagi faoliyatga qo'shilishi uchun sharoit yaratishi mumkin.

Ob'ektlili va rolli o'yinlardan foydalangan holda nutq terapiyasi mashg'ulotlarida bolalarning o'yin faoliyatiga bo'lgan qiziqishini, o'yinda qatnashish qobiliyatini va istagini rivojlantirish, bolalarni o'z harakatlarini og'zaki ifodalashga undash juda muhimdir. Buning uchun turli xil o'yinchoqlar qo'llaniladi (majoziy: mushuk, it, sichqon, xo'roz; tovushlariga taqlid qilinadi).

"Bolalar bog'chasi", "Qo'g'irchoqni boqish", "Kim qichqiryapti?", "Onamning yordamchilari", "Quloqsiz o'yinchoqlar", "Yordamchilar", "Uy quraylik", "Rojdestvo archasi bayrami", "Qo'g'irchoqni davolash", nutq terapevti bolalar bilan shu o'yinlarni o'ynash orqali nutqni rivojlantiradi.

O'yinlar davomida uch o'lchovli ob'ektlarni ularning planar tasvirlari bilan bog'lash uchun bolalar o'yinlarida foydalanadigan turli xil ob'ektlar va o'yinchoqlar, shuningdek, bolalarning hissiy, kundalik, ijtimoiy, o'yin tajribasini aks ettiruvchi rasm materiallari (o'yin vaziyatlari uchun) personajlar orasidagi ijtimoiy mazmun munosabatlarini ochib berish.

Ob'ektga asoslangan va rolli o'yinlarning nutq terapiyasi mashg'ulotlariga kiritilishi nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo'lgan bolalarda ixtiyoriy eshitish va vizual idrok etish, diqqat va xotirani shakllantirishga yordam beradi. Logoped bolalarning diqqatini ob'ektlarga jalb qiladi, ularni ular bilan birgalikda tekshiradi, faol idrok etish jarayonida ob'ektga qarashlarini o'rgatadi. Ob'ektlili o'yinlarda bolalar ob'ektlarning turli xil xususiyatlari (shakli, o'lchami, rangi) bilan tanishadilar. Biroq, nutq terapevtining asosiy vazifasi nafaqat ob'ektlarning xususiyatlari haqida bolalarning g'oyalarini shakllantirish, balki bu xususiyatlarni so'z bilan bog'lashdir.

Maxsus tanlangan o'yinlarda bola mustaqillik, idrokning bilvositaligi, fazoviy munosabatlar va qismlardan bir butun yaratish qobiliyati faol rivojlanadi. Ushbu o'yinlar yordamida nutq terapevti bolalarga o'xshash xususiyatlarni o'rnatishga asoslangan eng oddiy umumlashmalarni o'rgatadi.

O'quv vaziyatlarida, shu jumladan ob'ektga asoslangan va rolli o'yinlarda, nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo'lgan bolaning rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan turli xil murakkablikdagi identifikatsiya va modellashtirish sharoitida tahlil va sintez operatsiyalari shakllanadi. Nutq terapiyasi darsining syujet chizig'iga puxta o'ylangan va to'qilgan o'yin holatlarida, nutq terapevti bolalarni ob'ektlarni aqliy taqqoslashga, ba'zi xususiyatlarga ko'ra ular o'rtasidagi o'xshashlik yoki farqlarni aniqlashga, o'yin syujetida taqdim etilgan narsalar va hodisalarni birlashtirishga undaydi.

Logoritmik faoliyat nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo'lgan bolalarning muloqot ko'nikmalarini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, ular davomida ob'ektga asoslangan

va rolli o'yinlar syujetlarini musiqiy-ritmik o'yinlar bilan muvaffaqiyatli birlashtirish mumkin, bu esa eshitish-vizual faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Demak ritm tuyg'usini tarbiyalash, bolalarga musiqa tovushining tabiatiga mos ravishda ritmik harakatlarni o'rgatish, nutq terapevtiga taqlid qilib, oddiy ritmni qarsak chalish, so'ngra bolalar qo'shiqlari ritmini mustaqil ravishda urish - ularning barchasi bolalarning rivojlanishiga yordam beradi. nutq, ularni bir-biri bilan va o'qituvchi bilan muloqot qilishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Барцаева, Е.В. Особенности сформированности компонентов структуры социальной адаптации дошкольников в организациях дополнительного образования / Е.В. Барцаева, Н.В. Рябова // Гуманитарные науки и образование. – 2017. – № 3 (31). – С. 7-14.
2. Жиянова, П.Л. Формирование навыков общения и речи у детей с синдромом Дауна: пособие для родителей / П.Л. Жиянова. – М.: Благотворительный фонд «ДаунсайдАп», 2016. – 144 с.
3. Жиянова, П.Л. Современные стратегии поддержки семьи. Семейно-центрированный подход к оказанию ранней помощи: обучающий курс для специалистов П.Л. Жиянова. – URL: <http://downsideup.wiki/ru/course>.

SHAXSNING O'ZINI O'ZI BAHOLASHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Avezova Baxtigul Xolmurotovna Urganch davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Pedagogika kafedrası Psixologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Odamning o'ziga-o'zi qanday munosabatda bo'lishi unga atrofdagilarning qanday munosabatda bo'lishiga ham bog'liqdir. O'zini-o'zi baholash shaxsning hal qiluvchi xususiyati, uning o'zagidir. O'zini-o'zi baholash jamoadagi faoliyati, mavqeini, uning boshqa a'zolariga o'zining munosabatini baholashni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: shaxs, psixologiya, o'zini-o'zi baholash, potentsial, perfektsionizm.

Аннотация: То, как человек относится к себе, зависит от того, как к нему относятся окружающие. Самооценка – решающая черта человека, его стержень. Самооценка включает в себя оценку деятельности коллектива, его позиции и отношения к другим членам.

Ключевые слова: личность, психология, самооценка, потенциал, перфекционизм.

Abstract: How a person treats himself depends on how others treat him. Self esteem is a decisive feature of a person, his core. Self-assessment includes an assessment of the team's activities, position and attitude towards other members.

Keywords: personality, psychology, self-esteem, potential, perfectionism, neurotic guilt, group

Kirish. Hayot davomida bir kishi muntazam ravishda atrofdagi odamlardan o'zining shaxsiyatini baholaydi. Shaxsning o'zini-o'zi baholashi shaxs kamolotining muxim ko'rsatkichidir. Odamning o'ziga-o'zi qanday munosabatda bo'lishi unga atrofdagilarning qanday munosabatda bo'lishiga bog'liqdir. O'zini-o'zi baholash shaxsning hal qiluvchi xususiyati, uning o'zagidir. O'zini-o'zi baholash jamoadagi faoliyati, mavqeini, uning boshqa a'zolariga o'zining munosabatini baholashni o'z ichiga oladi. Shaxsning faolligi, uning jamoa faoliyatida ishtiroki uning o'zini-o'zi tarbiyalashga intilishi, o'zini-o'zi baholash darajasiga bog'liqdir. O'zi haqida keraksiz xech nimaga yaramaydigan sub'ekt deb o'ylaydigan odam taqdirini yaxshilash uchun istar-istamas kuch-g'ayrat sarflaydi.

Shaxs o'z - o'zini anglaganligi tufayli emas, balki o'zida o'z - o'zini anglashga nisbatan ichki ehtiyoj, turtki, motiv kabilar mavjudligi uchun ham u insondir. Ijtimoiylik xuddi shu tariqa insonda o'z - o'zini anglashga nisbatan zarur talab va ehtiyojni o'zida ifodalaydi. Holbuki, shunday ekan, inson tomonidan o'zining ijtimoiylik, ya'ni insoniylik mohiyati va darajasida anglash psixologik nuqtai nazardan ana shu muhtojliklar, qiziqishlar, intilishlar mohiyatining anglashi hamda shu asnoda o'zining hayoti, faoliyati yuzasidan shaxsiy maqsadini jarayonidir. Inson tirik ekan, inson bu yorug' dunyoda yashar ekan ehtiyojsiz, maqsadsiz, qiziqishsiz bo'lmaydi. Shu maqsadlariga erishishda ham odam o'zini anglagan holda qadam tashlaydi. Ya'ni hayotda biror niyatga erishish insondan kuchlilikni, sabrmatonatni, harakatdan to'xtamaslikni, qancha qiyinchilik bo'lmasin, qancha yiqilmasin yana kuch topib turib yana urinishni talab qiladi. Bunday paytda odam o'ziga ishonchi kuchli bo'lishi kerakki, o'zida bor qobiliyat, harakat, mana shu o'ylagan maqsadlariga erishish yo'lida erishmaganchi oxirigacha davom ettiradigan kuchini anglashi kerak. Bir yashar bola tanasidagi hissiyotlari bilan tashqaridagi jismlardan yuzaga keladigan hissiyotlar o'rtasidagi farqni anglay boshlaydi. So'ngra, 2-3 yoshida bola unga zavq bag'ishlaydigan jarayon va o'zining jismlar bilan harakatlari natijasini kattalarning jisimli harakatlariga «Men o'zim!» talabini qo'ygan holda, ajrata boshlaydi. U birinchi marta o'zini atrof- muhitdan ayro tutish bilan birga, boshqalarga qarama-qarshi turgan holatda o'z harakatlarning sub'ekti sifatida anglay boshlaydi. Bolalar bog'chasi va maktab chegarasida, kichik sinflarda kattalar, ota-onalar va o'qituvchilar yordamida shaxsiy psixik sifatlarini baholashga vaqtincha yutuq va kamchiliklarining sababini anglash darajasida yondoshish imkoniyati tug'iladi. O'smirlilik o'spirinlik davriga kelib jamiyatga, ijtimoiy hayotga va mehnat faoliyatiga kirgandan keyin esa Xulq-atvor, o'zini baholashning mukammallashtirilgan, kengaytirilgan tizimi shakllanib o'zini o'zi anglash nihoyasiga yetib asosiy o'rinda "Men" obrazi tarkib topadi. sub'ektning kasbiy o'z-o'zini anglashi, o'z-o'zini namoyon qilishi sifatida – bu hayot faoliyati davomida kasbiy shakllanishiga zamin tayyorlaydigan o'z-o'zini anglash, o'z o'zini boshqarish, o'z-o'zini nazorat qilish, hayotiy tajriba va hayot tarzi orqali namoyon bo'ladi. Hayot davomida taraqqiy etish va kasbiy shakllanish yosh davrlarida, shaxs hayot-faoliyati bosqichlarida aks etib, jamiyat talablari va shaxsning o'zini-o'zi namoyon qilishga intilishi orasidagi qarama-qarshiliklarga bog'liq bo'ladi. Shaxsan «Men» mavjudligining sub'ektiv kechinmasi, avvalambor, insonning hozirgi, o'tgan zamon va kelajakda shaxsan o'ziga nisbatan o'zining o'xshashligini tushunishi holatida ifodalanadi. O'zini anglash yoki «Men konsepsiyasi» – bu individning o'zi haqidagi tasavvurlarning takrorlanmas tizimi sifatida kechiriladigan nisbatan barqaror u yoki bu darajada anglanganlikdir, uning asosida individ boshqa odamlar bilan o'zaro aloqalarini o'rnatadi va o'ziga munosabat bildiradi. «Men-konsepsiyasi» faqat anglandiganlarni o'z ichiga olgani uchun uni ongli kognitiv idrok va individning o'zini o'zi baholashi, ya'ni, o'zi haqida fikr va mulohaza bildirishi sifatida aniqlash mumkin. Inson jamiyatga aralashib o'zaro muloqot va faoliyati davomida boshqa odamlarning unga fikri asosida va o'zga insonlarni ko'rib o'zini solishtirgan holda ya'ni qandaydir kamchiligi bo'lsa tuzatib, boshqalarda havas qilsa arziydigan xususiyatlarni ko'rib bu xislatni o'zida shakllantirib, o'zini anglab, baholab boshlaydi. O'zini baholash – bu shaxs tomonidan o'z-o'zini, o'z imkoniyatlari, sifatlarini va odamlar orasidagi o'rnini baholashi. Bu psixologiyada o'zini anglashning mohiyatliroq bo'lgan va eng ko'p o'rganilgan tomonidir. Aksincha, o'zlarini yuqori baholaydigan odamlar ko'pincha juda qattiq ishlashga moyildirlar. Ular yahshi ishlamaslikni o'zlariga munosib emas deb hisoblaydilar. Munozara tashqi ko'rinishga, so'zlarga va xatti-harakatlarga bog'liq. Bundan tashqari, biz o'zimiz haqimizda fikrga egamiz, shunga ko'ra biz jamiyatda harakat qilamiz. Insonning o'zini anglash darajasi, uning ijobiy va salbiy xislatlari, shaxsiyatini baholash, o'zini o'zi anglashning bir qismidir. O'z-o'zini anglash o'zini o'zi sevish darajasi bilan uzviy bog'liqdir. Inson o'zini qanchalik yaxshi ko'rsa, shunchalik adekvat va o'zini o'zi hurmat qiladi. Insonning o'zini o'zi qadrlashi juda muhim ko'rsatkich bo'lib, insonning hayoti

qanday bo'lishiga ta'sir qiladi. O'z kuchiga ishonish, o'z kuchiga ishonish muvaffaqiyatga erishishga imkon beradi. Aksincha, xo'rlash, aybdorlik va uyat hissi, asossiz uyatchanlik ichki ehtiyojlarning namoyon bo'lishiga to'sqinlik qiladi va ularni amalga oshiradi. Asosiy o'zini o'zi anglash bolalikning o'zida shakllanadi, ammo bu vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin bo'lgan kategoriya bo'lib, uni tuzatish kerak.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

O'quvchilar bilimini baholashdagi holat olimlarimizni befarq qoldirmadi. Bu jarayonni bir qancha olimlarimiz o'rganib tahlil qilib tadqiqot olib borganlar. Shu jumladan, psixolog va pedagog olimlarimiz I.Tursunov, U.Nishonaliev, M.V.Matyuxina, P.YA.Galperin, N.F.Talizina tomonidan o'rganib chiqilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayorlash milliy dastiri", O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 13-maydagi "O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limini tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida"gi 204-sonli Qarori, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2010 yil 25 avgustdagi 333-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi to'g'risida"gi nizom.

Talabani qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqishga yordamlashish zarur.

O'z-o'zini baholash qiyin, lekin talabani bunga yetarli tayyorlash mumkin. Shu bois talaba irodali bo'lishi, o'z burchini tushunishi, tahsil va tarbiya olish uchun sabablar, motivlar asos bo'lishi, ya'ni taqsimot va tarbiyalanishni xohlashi, o'zining, o'rtog'larining, yaqin kishilarining ko'zi bilan ko'rish va o'z-o'zini takomillashtirishga intilishi lozim.

Rag'batlantirish va jazolash usullari.

Talaba yoshlarning har biri o'sib, ulg'ayib, kamol topib borayotganidan xursand bo'layotganini sezishi kerak. Faqat shundagina bola o'zining olg'a siljib borayotganini ko'ra biladi, o'z kuchiga ishonadi. Uni hurmat qilishadi, unga ishonishadi, unga quloq solishadi, u jamoaga kerak, u o'qituvchisini qiziqtiradi. Bunga erishish uchun rag'batlantirish usulidan foydalaniladi. Chunki, rag'batlantirish bolaga ishonishga, unda bo'lgan ijobiy qobiliyat va fazilatlarining kuchini e'tirof etishga asoslangan.

Ta'lim maskanlari tajribasida rag'batlantirishning quyidagi turlari qo'llaniladi:

Talabani kuchi yetadigan, ma'suliyatli topshiriq berish orqali ishonch bildirish;

bunda talaba o'z qadr-qimmatini bilan faxrlanadi;

Maqtash (ota-onalar, jamoa oldida);

Esdalik sovg'asi berish (kitob, ruchka, o'quv asbobi va boshqalar);

Maqtov yorlig'i berish;

Stipendiya bilan taqdirlash;

Hurmat taxtasiga fotosuratini qo'yish;

Qo'llab-quvvatlash;

Mas'uliyat va jamoaning minnatdorchiligi;

Safda birinchi o'rinda turish;

Musobaqalarda bayroq ko'tarish;

Gazetada, radioda e'lon va xokazo. Har qanday rag'batlantirish pedagogik talablarni hisobga olgan holda qo'llanilishi lozim.

Jazolash-bu tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir.

Jazo ham talabani va butun guruh manfaati uchun qo'llanadigan oxirgi tarbiya usuli. Jazo choralarini qo'llashda jismoniy jazo, urish, kaltaklash mumkin emas, bolani qo'rqitish, g'azablantirish ham yaxshi natija bermaydi, talaba qo'rqqanidan yolg'on gapirishga o'rganadi, ikkiyuzlamachi bo'lib qoladi. Psixologiyada o'z-o'zini anglashning uch turi ajralib turadi. Tasniflash shaxsning o'zini o'zi anglashi ob'ektiv ma'lumotlarga mos keladigan darajaga qarab amalga oshiriladi. Inson o'zini

qanchalik haqiqiy baholasa, odamlar bilan munosabatlar shunchalik muvaffaqiyatli rivojlanadi va hayotning barcha sohalarida muvaffaqiyat shunchalik yuqori bo'ladi. O'zingizni munosib baholang - o'zini idrok qilishning bunday turida odamning bahosi haqiqatga to'g'ri keladi. Inson o'zining kuchli va kuchsiz tomonlarini ongli ravishda biladi, imkoniyatlar va ehtiyojlarni biladi, ichki potentsialni aniqlaydi. Bunday odam o'zini tanqid qilishga va xatolar ustida ishlashga qodir. Kamchiliklar bartaraf etilib, kuchli xususiyatlar rivojlantiriladi. O'ziga bo'lgan ishonchning etarli emasligi o'z-o'zini hurmat qilishning buzilganligi odamning o'zi haqidagi fikri ob'ektiv emasligini anglatadi. Agar inson o'zini o'zi umuman qabul qilmasa yoki o'ziga xos bo'lmagan xususiyatlarga ega ekaniga ishonsa, radikal o'zini o'zi idrok etishni haddan tashqari tushirish yoki kamsitish mumkin. O'z-o'zini hurmat qilishning yetarli emasligi aloqa va professional muvaffaqiyatga xalaqit beradi. Agar biz o'zimizga ba'zi xususiyatlar nuqtai nazaridan qarasak va boshqa xususiyatlarga nisbatan yetarlicha qaramasak, qaralash shakl haqida ham gapirish mumkin. Masalan, biz kasbda ishonch bilan tan olamiz va shaxsiy hayotimizda o'zimizni munosib sherikka loyiq emas deb hisoblaymiz. O'zini-o'zi baholash shakllanib borgan sayin, ular atrofdagilarning fikridan va xatto faoliyatning aniq natijalaridan tobora mustaqil bo'la boradi. Barqaror o'zini-o'zi baholash shakllanishi bilan u o'zini-o'zi mustahkamlash tamoyiliga ega bo'ladi. Bu o'zini-o'zi yuqori baholashga ham o'zini-o'zi past baholashga ham taaluqlidir. Masalan, ota-ona yoki ulardan birining kamsituvchi munosabati boshqalar ishtirokidagi faoliyat oldida, jumladan imtixon oldidan qattiq qo'rquvni shakllantirishi mumkin. O'quvchi imtixonni muvaffaqiyatli topshirganida ham, uning o'ziga-o'zi past baho berishini o'zgartirmaydi. Uning boshida quyidagi fikr shakllanadi: "Bu muvaffaqiyatlarning hammasi ta'sodifiy u qobiliyatsiz o'quvchi ekanligini o'qituvchilar qanchalik kech aniqlasalar, uyat ham shunchalik daxshatli bo'ladi. Bu norozilik tuyg'usi odamni bir umr takib qilishi mumkin. Tahlil va natijalar. O'z-o'zini hurmat qilish darajasi insonning o'ziga bo'lgan sevgisiga va boshqa odamlar bilan taqqoslashga bog'liq. O'zini past baholagan odam o'zini hayotda kerarsizdek his qiladi, uning hayoti qanday rivojlanayotganidan qoniqmaydi. Tashqi ko'rinishlarda bu quyidagicha ifodalanadi:

- tez-tez o'zini tanqid qilish;
- doimiy ayb
- boshqa odamlarni rozi qilish istagi;
- noto'g'ri ish qilishdan qo'rqish. Bundan tashqari, odam yaxshi ob'ektiv ma'lumotlarga ega, potentsial bor, lekin xato qilishdan qo'rqqanligi sababli ular ko'pincha amalga oshirilmaydi. Bu jarayon muvaffaqiyatli munosabatlar o'rnatish va natijalarga erishishga imkon bermaydigan o'zini o'zi baholashning eng istalmagan darajasi hisoblanadi. O'ziga past baho beradigan odamda quyidagi ko'rinishlar o'z ifodasini topadi:
- oddiy narsa uchun ham odamlardan uzr so'rash;
- nevrotik ayb;
- ularning so'zlari va ishlarining doimiy asossiz ravishda qo'llanilishi;
- o'ziga bo'lgan to'liq ishonchsizlik tufayli tashabbuskorlikning yetishmasligi.

O'zini past baholagan holda, har doim "yolg'on majmuasi" ya'ni yolg'on gapirishga moyilligi mavjud bo'ladi.

Agar biror kishi muvaffaqiyatga erishsa, yaxshi ish qilgan bo'lsa, u buni baxtsiz hodisa, deb aytadi va buning u uchun ahamiyati yo'q. Uning nutqi quyidagi iboralar bilan to'ldirilgan: "Bilmayman", "men qila olmayman, muvaffaqiyatga erisha olmayman". Aytgancha, bunaqa odamda perfektsionizm past va past darajadagi o'zini-o'zi qadrsizlantirishga moyildir. Bunga misol qilib, ko'pchilik orzu qiladigan ideal tashqi ko'rinishga ega bo'lgan qizlar o'zlarini parhezlar bilan qiynoqqa solib, plastik jarrohlarni pichog'i ostiga tushib, jiddiy patologiyalarga duchor bo'lganliklari misollarni hamma biladi.

Xulosa.

Biror kishining normal o'zini o'zi qadrlashi inson uchun katta yutuqdir! Odamlar o'zining yaxshi va yomon tomonlarini yaxshi bilishadi, ularning fazilatlari va gunohlarini hisobga olishadi, ikkinchisi tuzatishga harakat qilishadi. Erkak o'zini hurmat qiladi va sevadi. Ayol o'zining sevgisini avaylab asraydi. Tashqi ko'rinishlarda bunday insonlar o'zini o'zi idrok etish quyidagicha ifodalanadi:

- qaror qabul qilish qobiliyati va ular uchun javobgarlik asosiy burch hisoblanadi;
- fikringizni xotirjam ifoda etish;
- tashqi tomondan tanqidni yetarlicha idrok etish;
- haqiqiy taxminlar.

O'zini baholaydigan odam osongina, xotirjam va uyg'un hayot kechiradi, ko'plab do'stlari bor, muvaffaqiyatli shaxs, shaxsiy hayot uchun barcha imkoniyatlarga ega.

Ruhiiy va psixosomatik kasalliklarning ehtimolligi past. O'zini aybdor his qilishga moyil bo'lmaydi, u xatolarni tushunadi, tuzatadi va davom etadi.

Demak, o'zini-o'zi baholashni shaxs kamolotining aniq ko'rsatkichlari bilan qiyoslash mumkin. Lekin shaxsning guruh tomonidan baholanishi bilan o'quvchining real fazilatlarining mos kelishi darajasini pedagog har doim ham taxlil etilmaydi.

Bolaning o'zini-o'zi baholashini shakllantirish juda nozik jarayon bo'lib, uni jamoa fikrini esa shaxsning uning fazilatlariga muvofiq ravishda xayrixoxlik bilan baholashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Foydalangan adabiyotlar.

1. G'oziyev E Psixologiya.T.: "O'qituvchi" nashriyot – matbaa ijodiy uyi, 2008.
2. Karimova V Psixologiya Toshkent., "Sharq", 2002 y.
3. Jurakulova D.Z. Psixologicheskoe osobennosti jadnosti u detey // Vestnik integrativnoy psixologii. – Yaroslavl. 2018. -№19. S-153-156. (19.00.00. №2).
4. Ananyev, B.G. Tanlangan psixologik asarlar [Matn]. 2 jildda T. 1 / B.G. Ananyev. - M., 1980 yil.
5. Ananyev, B.G. Insonni har tomonlama o'rganish va psixologik diagnostika [Matn] / B.G. Ananyev // Psixologiya savollari. - 1968. - 6-son. - 21-33-betlar.

KICHIK MAKTAB DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

TerDPI instituti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

106-guruh talabalari Abdubakoyeva Diyora

Gmail: diyoraabdubakoeva@gmail.com

O'lmasova Sabina

sabinaulmasova2307@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada kichik maktab yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarning rivojlanishi haqida malumot beriladi. Jumladan maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning maktabga tayyorgarlik jarayonida sodir bo'ladigan psixologik o'zgarishlar haqida ma'lumot.

Kalit so'zlar: Kichik maktab yoshi, intellektual tayyorgarlik, o'quv faoliyatiga tayyorgarlik.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra faqat muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o'quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir[1]. Shu ehtiyojlar asosida bolaning o'z portfeliga, shaxsiy o'quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo'yish javoniga ega bo'lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu

ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, shuningdek uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu davrda bola, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 yoshga kelib bolaning katta miya yarim sharlari ma'lum darajada rivojlangan bo'ladi. Lekin bu yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi murakkab shakllariga javob beradigan maxsus bo'limlari hali to'liq shakllanib bo'lmagan bo'ladi. (miyaning bu qismlari 12 yoshda rivojlanib bo'ladi.) Miyaning boshqaruv funksiyalarini to'liq shakllanib bo'lmaganligi kichik maktab yoshidagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o'qishga tayyor bo'lmay turib, maktab ostonasiga qadam qo'yishadi. Afsuski, o'qish davomida aqliy-ruhiy zo'riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalilib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo bo'ladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasi va nerv psixik jarayonlarining maktabda o'qish uchun to'liq yetishmaganligi, ko'ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarining ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarni ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir so'z bilan aytganda hali "O'quvchi ichki pozitsiya"sining shakllanmaganligi maktabda o'qishga tayyor bo'lmagan bolalarning muvaffaqiyatli o'zlashtirib ketishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagoglar, ota-onalar, bolalarni erta maktabga berishning foyda yoki zarari to'g'risida o'ylaganlarida inson miyasi rivojlanishining neyrofiziologik qonuniyatlarini ham alohida e'tiborga olishlari lozim. Bolani erta o'qish, yozish, sanashga o'rgatib uning bilish jarayonlari zo'riqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab bo'ladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir bo'ladi.[3]

6-7 yoshli maktabga tayyor bolada "Men shuni xohlayman" motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, masalan, ma'lum darajada qo'rqqo'vni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi. Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o'zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o'zgarishlarga to'g'ri kelib boladan kuchli zo'riqish va o'z ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish zaruriyatini taqazo etadi. Maktabga tayyor bo'lgan boladagi ushbu o'zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O'qituvchining munosabat uslubi o'quvchining faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tez chalg'iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar, ta'sirchan hamda emotsional bo'ladilar.[6] Maktabda o'qishning boshlanishi 7 yoshda bo'ladigan ikkinchi fiziologik inqiroz bilan mos keladi (bola organizmida jadal bo'yning o'sishi, ichki organlarning kattalashuvi, vegetativ o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan keskin endokrin o'zgarishlar ro'y beradi). Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o'zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o'zgarishlarga to'g'ri kelib, boladan kuchli zo'riqish va o'z ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish zaruriyatini taqozo etadi. Ushbu yoshdagi o'zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O'qituvchining munosabat uslubi o'quvchining faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi faolligining asosan uch xil ko'rinishi mavjud bo'lib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollikdir. Jismoniy faollik - sog'lom organizmning harakat qilishga bo'lgan turli mavjud to'siqlarni yengishdagi tabiiy ehtiyojdir. Bu yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo'ladilar. Bu jismoniy harakat bolaning atrofdagi narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o'rganishga intilayotgani bilan ham bog'liqdir. Bolaning jismoniy va psixik faolligi o'zaro bog'liqdir.[5]

O'g'il bolalar va qizlar rivojlanish tempidagi o'zgarishlar saqlanib qoladi. Qiz bolalar hamma tomondan rivojlanishda o'g'il bolalardan oldinga o'tib oladilar. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o'rni nihoyatda katta. Bu davrda axloqiy xatti-harakat qoidalari o'zlashtiriladi, shaxsning ijtimoiy yo'nalishi tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning axloqiy onglari I va IV sinfdagi o'qish mobaynida muhim o'zgarishlarga uchraydi va axloqiy sifatlar, bilim va tasavvurlar sezilarli darajada boyiydi.[7]

Bola o'quv faoliyatida o'qituvchi rahbarligida insoniy an'analar asosida harakat qilishga o'rganadi, o'z irodasini o'quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O'quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi.

Do'stlashish motivlari orasida tashqi motivlarning roli kamayadi. Bu davrga kelib bola atrofidagilar bilan o'zaro munosabatda ma'lum bir natijalarga erishgan, o'zi xohlayotgan narsalarni hamda, o'z sinfi va oilasida o'zi egallagan o'rni aniq biladigan bo'ldi. Shuningdek, u o'zini-o'zi boshqarish malakasiga ega bo'ladi, vaziyat va holatga qarab ish yurita oladi. Bu yoshdagi bolalar xatti-harakatlari va motivlari ularning o'zlariga beradigan baholariga qarab "Men yaxshi bolaman" emas, balki bu xatti-harakatlar o'zgaralar ko'z o'ngida qanday namoyon bo'lishiga qarab baholanishini tushuna boshlaydilar.[4]

Bola maktabda noaniqlikka duch kelsa, kattalarning xatti-harakatlari ma'nosini tushunmasa unda taqlidchanlik rivojlanadi. Bolaning taqlidchanligi ixtiyoriy va ixtiyorsiz bo'lishi mumkin. Ixtiyorsiz taqlidchanlik ustoz va sinfdoshlarining xatti-harakatlarini o'zlashtirishga olib keladi. Bunda xatti-harakatlarni anglamagan ravishda egallaydi. Shuni hamisha yodda saqlash lozimki, bola ixtiyorsiz ravishda nafaqat chiroyli va kerakli narsalarga balki turli salbiy ko'rinish va holatlarga ham taqlid qilishi mumkin. Ixtiyoriy taqlidchanlik irodaviy zo'riqishni talab etadi. Bunday vaziyatlarda bola maqsadga yo'naltirilgan ravishda u – yoki bu xatti-harakatni amalga oshiradi, bu xatti-harakatlarini qoida, namuna etalonga moslashtirishga intiladi. O'qituvchi boladagi ixtiyoriy taqlidchanlik xususiyati orqali ularda samarali ijtimoiy odat va hislatlarni rivojlantirishi mumkin. Har qanday xatti-harakat va faoliyatda o'qituvchi bolani baholaydi, o'quvchi shu baholash asosida esa o'z-o'zini baholashga o'rganib boradi. Bolaning ustoziga bo'lgan munosabati yomon baho olib xafa bo'lgan taqdirda ham ijobiy bo'lib, unga ishonch bilan qarashi saqlanib qolaveradi. 3-4 sinflarda o'quvchilarda o'rtoqlari va sinfdoshlari o'rtasida mavqeli bir o'rinni egallashga harakat yuzaga kelib, o'rtoqlari fikrlariga asoslanish paydo bo'ladi. Shunday qilib kichik maktab yoshi 7-12 yoshli bolalarni o'z ichiga oladi. Bu davrda yetakchi faoliyat o'qish hisoblanadi.[2]

O'qituvchining so'zi bola uchun senzitiv hisoblanadi. Intelektual refleksiya bu davrda paydo bo'lgan yangi psixologik tuzilmadir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ushbu maqola orqali siz bolaning maktabga kirishi ya'ni hayotidagi burulish chog'ida asosiy faoliyati psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotga ega bo'lasiz. Ushbu maqola orqali kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik, fiziologik xususiyatlarini individual qiziqishlarini o'rganib olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z. T. Nishonova, N. G. Kamilova " Taraqqiyot psixologiyasiva difrensial psixologiya" Toshkent. 2020
2. Z. T. Nishonova, N. K. Karimova, " Rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixalogiyasi " Toshkent 2018.
3. Sh. A. Dostmuhamedova , X. A . Tillashayxova. " Umumiy psixologiya (Yosh davri ba pedagogik psixologiya)" Toshkent 2020

- 4.Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”:-T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
- 5.Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., “Obshaya psixologiya”- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
- 6.G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.
- 7.Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное.– М. 1996. С.31-36.

ВЛИЯНИЕ ДЕСТРУКТИВНЫХ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СОСТОЯНИЙ НА ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Абдуганиева Диёра Абдурашид кизи

Международная исламская академия Узбекистана

докторант 1 курса по психология религии

Условия современной жизни требуют от каждого человека принятия самостоятельных решений, проявлений инициативности и умения адаптироваться к окружающему миру. В то же время, трансформации социально-экономических и политических сфер жизни, нестабильность семейных отношений и психологическое напряжение в сфере межличностного общения обуславливающие возникновение у людей психических состояний неопределенности, неуверенности, тревожности, фрустрированности, агрессивности, в свою очередь, приводит к появлению у них личностных проблем. Наибольшие трудности процессы жизнеутверждения вызывают у молодого поколения.

Особенности эмоциональных состояний старших школьников и студентов, влияющих на познавательную активность в процессе учебной деятельности, были рассмотрены в работе А. Я. Чебыкина [1, 271]. Наиболее часто описываются в литературе базовые психические состояния: тревожность, фрустрация, агрессия, ригидность. Наше исследование показывает, что специальному изучению психические состояния старших школьников, студентов вузов и высшей школы почти не подвергались: в литературе встречаются единичные работы, исследующие состояния детей этой возрастной группы. Наиболее плодотворными, как нам кажется, в этом направлении являются исследования А.О. Прохорова [2, 270]. Его определение понятия «состояние», выведенные им закономерности функционирования состояния в континууме времени, положены нами в основу нашего исследования.

Экзаменационная сессия является одним из структурных элементов учения – ведущего вида деятельности студентов вузов и вузов. Экзамен – не просто проверка знаний, а проверка знаний в условиях стресса. Среди медиков существует точка зрения, что до 90 % всех заболеваний могут быть связаны со стрессом. Отсюда можно сделать вывод, что экзамены здоровья учащимся не прибавляют, а наоборот. Действительно, многочисленные исследования показывают, что во время подготовки и сдачи экзаменов имеют место интенсивная умственная деятельность, крайнее ограничение двигательной активности, нарушение режима отдыха и сна (поверхностный, беспокойный сон), эмоциональные переживания. Все это приводит к перенапряжению нервной системы, отрицательно влияет на общее состояние и сопротивляемость организма.

Учебная деятельность, а также возрастная специфика психического развития вызывает у юношей и девушек характерные для них психические переживания и состояния. Для ранней юности вообще характерно богатство проявлений различных состояний. Трудности и возможные неудачи в жизнедеятельности при определенных условиях могут привести к возникновению у человека не только психических состояний стресса и тревожности, но и состояния фрустрации.

Фрустрация – психическое состояние переживания неудачи, возникающее при наличии реальных или мнимых непреодолимых препятствий на пути к некоей цели. Может рассматриваться как одна из форм психологического стресса [3, 391]. Фрустрация проявляется тогда, когда лично значимый мотив остается неудовлетворенным или его удовлетворение тормозится, а возникшее при этом чувство неудовлетворенности достигает степени выраженности, превышающей «порог терпимости» конкретного человека, и проявляет тенденцию к стабилизации. Поведение в состоянии фрустрации может быть самым разным, оно зависит от многих факторов: от возрастных особенностей, личностных свойств, от силы фрустратора, привлекательности цели, от объема «запруженной» психической энергии.

Наши исследования показывают, что психические состояния студентов в неопределенных и экстремальных ситуациях учебной деятельности имеют явно выраженные «неравновесные» состояния: студенты испытывают повышенный уровень тревожности (34%), фрустрации (36%). Таким образом, необходимо исследовать негативные психические состояния, испытываемые студентами в процессе обучения, и специально проводить подготовку к неопределенным и экстремальным ситуациям учебной деятельности (зачет, экзамен и т. п.)

С другой стороны, негативные эмоциональные состояния, такие как тревога, стресс, печаль, незаинтересованность, отстраненность, беспокойство и страх, могут препятствовать процессу обучения и мотивации к обучению, а также препятствовать развитию эффективных способностей к обучению. Если учащийся воспринимает угрозу, его внимание будет привлечено к ней, что помешает его способности учиться. В учебной среде угроза может выражаться в виде неудачи, неподготовленности или чувства отрыва от других учеников или преподавателя. Непродуктивные негативные эмоции могут привести к низкой мотивации или нежеланию учиться, что может негативно сказаться на учебном процессе и создать сложные условия и динамику, в которых педагогам придется ориентироваться во время занятий.

Однако такие негативные эмоции, как растерянность, также могут стать мощным инструментом обучения.

Если преподаватели понимают, как эмоциональные состояния влияют на процесс обучения, они могут использовать эти факторы для повышения эффективности обучения. Вот шесть стратегий управления ролью эмоций в обучении

1. Будьте внимательны к индивидуальным и групповым эмоциональным состояниям. Об этом может свидетельствовать тон, невербальные сигналы и язык, используемый для описания обучения. Используйте эту информацию для формирования методов обучения, включая многочисленные и разнообразные виды деятельности, которые задействуют эмоциональные состояния и предоставляют возможности для диалога. Задавайте открытые вопросы, представляющие альтернативные точки зрения или возможности, чтобы стимулировать любопытство, интерес и вовлеченность, а также поощрять диалог и дискуссии. Интерактивные задания позволяют учащимся активнее включаться в процесс обучения. Это могут быть структурированные дискуссии в малых группах или секциях, короткие викторины или практические задания, позволяющие применить идеи в контексте.

2. Поощряйте самоанализ и метапознание с помощью структурированных занятий и оценок, которые связывают новые знания и навыки, ставят вопросы и побуждают к самоанализу.

3. Поддерживайте приятную и благоприятную культуру обучения в курсе. Учитесь вместе со своими студентами и у них, демонстрируйте ценность их вклада и поощряйте их мнение о курсе.

4. Предоставляйте студентам возможность развивать и практиковать стратегии, способствующие эмоциональной и учебной регуляции. Обсуждайте со студентами важность замешательства, любопытства, творческого мышления, принятия риска и изучения новых возможностей и идей в процессе обучения, а также извлечения уроков из ошибок и неудач. Расширьте использование формативной обратной связи для развития диалога об обучении и предоставления учащимся возможности прояснить недопонимание.

5. Дать учащимся чувство самостоятельности и контроля над своим обучением. Поддерживайте их в формировании эффективных навыков саморегулируемого обучения и предоставляйте им множество способов продемонстрировать свое понимание, например, путем выполнения оценочных заданий в различных форматах.

6. Поощрять и развивать чувство сопричастности в рамках курса. Моделируйте и предоставляйте студентам возможности для установления позитивных отношений и связей. Способы создания атмосферы знакомства и доверия включают в себя структурированные совместные учебные мероприятия, онлайн или личные встречи непосредственно до или после занятий, вводные дискуссионные доски в Интернете и возможности для случайных разговоров.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аргайл М. Психология счастья: пер. с англ. А.Лисицына / М.Аргайл. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 271с.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
3. Ковалев А. Г. Психология личности / А.Г.Ковалев. - 3-е изд., перераб и доп. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с

SHAXS DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Abdullayeva Dilnoza Qurbonbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 1- bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: Badritdinova Madina Baxromovna

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti v.b, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqoladazamonaviy psixologiyada ilmiy dunyoqarashni yuksaltirishning o‘ziga xos muammolari psixologik tadqiqot va amaliyotning ishonchliligi, to‘g‘riligi va amaliy qo‘llanilishi bilan bog‘liq masalalar atrofida aylanishi, bu muammolar orasida jamoatchilik ishonchi, axloqiy oqibatlar, bilimlarni oshirish, kasbiy standartlar va kadrlar tayyorlash, fanlararo hamkorlik hamda siyosat va jamiyatga ta’siri haqidagi xavotirlar, ushbu muammolarni hal qilish psixologik tadqiqotlarning ishonchliligi va yaxlitligini saqlash, axloqiy amaliyotni ta'minlash, bilimlarni oshirish, professional standartlarni qo‘llab-quvvatlash, fanlararo hamkorlikni rivojlantirish va dalillarga asoslangan siyosat qarorlarini xabardor qilish uchun juda muhimligi yoritilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy o‘ziga xoslik, kognitiv dissonans, aqliy ramka, ijtimoiy norma, modellashtirish, tanqid, tarafkashlik, cheklangan nuqtai nazar, axloqiy og‘ishish.

Bugungi islohotlar davri o‘qitishning samarali metodlarini yaratishni, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirishni, inson shaxsini shakllantirishda ta’lim-tarbiyaning yetakchiligini ta’minlashni, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, milliy his-tuyg‘ularini e’tiborga olib, ta’limiy-tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni taqazo qilmoqda.[1]. Qolaversa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat

Miromonovich Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoniga binoan ishlab chiqilgan 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" ning to'rtinchi va beshinchi boblari alohida ta'lim tarbiya masalalari, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, ma'naviy taraqqiyot va inson manfaatlarini rivojlantirishga qaratilganligi mamlakatimizda yuqori malakali kadrlarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligi va ta'limga e'tibor nechog'lik muhimligini ko'rsatadi.[2]. Bu esa mamlakatimizda ta'limga berilayotgan e'tibor va yoshlarning taqdiri mamlakatimiz uchun naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimi har bir pedagogdan juda katta kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lishni, o'qitishning eng ilg'or texnologiyalarini o'zlashtirishni, fanning so'nggi yutuqlaridan xabardor bo'lishni, o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ular bilan ta'lim-tarbiya ishlarini olib borish malakasiga ega bo'lishni taqozo etmoqda. Shaxsda ilmiy dunyoqarash izchil, tizimli, uzluksiz hamda maqsadga muvofiq tashkil etilishi lozim bo'lgan ta'lim-tarbiyaning yo'lga qo'yilishi va o'z-o'zini tarbiyalab borishinatisida shakllanadi. Shuningdek, bugungi kunda jadal rivojlanayotgan dunyoda ilmiy savodxonlikning ahamiyati ortib borayotganligi sababli ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda pedagogning o'рни juda muhim o'rin tutmoqda[3]. Noto'g'ri ma'lumotlar va jadal texnologik taraqqiyot davrida odamlarning ilmiy tafakkurida mustahkam poydevorga ega bo'lishi juda muhim, chunki bu ularga asoslangan qarorlar qabul qilish, axborotni tanqidiy baholash va zamonaviy jamiyatning murakkabliklari bilan shug'ullanish imkonini beradi.

Shaxs dunyoqarashining rivojlanishi va potentsial muammolarini hal qiluvchi bir qancha nazariyalar va asoslar mavjud. Ba'zi mashhur nazariyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ijtimoiy o'ziga xoslik nazariyasi: Psixolog Hanri Tajfel tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariya, odamlar o'zlarini ijtimoiy guruhlariga bo'lishlarini va ularning o'z-o'zini hurmat qilishlari ular aniqlagan guruhlarining maqomiga bog'liqligini ko'rsatadi.[6]. Dunyoqarashni rivojlantirish kontekstida shaxslarning ma'lum bir ijtimoiy guruhga kuchli bog'langanligi, boshqa guruhlariga nisbatan noxolislik va noto'g'ri qarashlarga olib keladigan muammolar paydo bo'lishi mumkin.

2. Kognitiv dissonans nazariyasi: Leon Festinger tomonidan taklif qilingan ushbu nazariya, odamlar qarama-qarshi e'tiqod yoki munosabatda bo'lganida boshdan kechiradigan noqulaylikni tasvirlaydi.[7]. Dunyoqarashni rivojlantirishdagi muammolar, odamlar o'zlarining mavjud e'tiqodlariga shubha qiladigan, kognitiv dissonans (beo'xshovlik)ga va qarama-qarshi g'oyalarni yarashtirish zaruratiga olib keladigan ma'lumotlar yoki tajribalar bilan to'qnashganda yuzaga kelishi mumkin.

3. Sxema nazariyasi: Psixolog Jan Piaget tomonidan taklif qilingan sxemalar nazariyasi, shaxslar oldindan mavjud bo'lgan aqliy ramkalar yoki "sxemalar" asosida ma'lumotni tartibga solish va sharhlashni taklif qiladi.[8]. Odamlar mavjud sxemalarga qat'iy rioya qilganda va yangi ma'lumotlarga javoban ularni yangilashga chidamli bo'lsa, dunyoqarashni rivojlantirishda muammolar paydo bo'lishi mumkin.

4. Madaniy-tarixiy faoliyat nazariyasi: Lev Vygotskiy ijodidan kelib chiqqan va uning izdoshlari tomonidan yanada takomillashtirilgan bu nazariya shaxsning rivojlanishini shakllantirishda ijtimoiy va madaniy omillarning rolini ta'kidlaydi.[9]. Dunyoqarashning rivojlanishidagi muammolar qarama-qarshi madaniy ta'sirlardan yoki muqobil dunyoqarashlarni qabul qilishni cheklaydigan ijtimoiy normalarni ichkilashtirishdan kelib chiqishi mumkin.

5. Ijtimoiy ta'lim nazariyasi: Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan bu nazariya xatti-harakatlar va e'tiqodlarni o'zlashtirishda kuzatuv o'rganish va modellashirish rolini ta'kidlaydi.[10]. Agar odamlar boshqa nufuzli odamlarning e'tiqodlari va qarashlarini tanqidsiz qabul qilsalar, dunyoqarashni rivojlantirishda muammolar paydo bo'lishi mumkin.

Bu nazariyalar shaxsning dunyoqarashining rivojlanishiga xos bo'lgan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va murakkabliklar haqida qimmatli tushunchalar beradi va ular kishilarning

dunyoqarashlari qanday shakllanganligi va bu jarayonda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni tushunishda qo'l keladi.

Shaxsiy dunyoqarashni rivojlantirish murakkab va mashaqqatli jarayon bo'lib, o'z o'rnida o'ziga xos muammolar vujudga kelishi mumkin. Shaxsiy dunyoqarashni rivojlantirishning ba'zi mumkin bo'lgan muammolari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. O'ziga xos tarfkashlik: inson dunyoqarashining rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan noto'g'ri qarashlarning vujudga kelishi va bu noto'g'ri qarashlardan qochish qiyin bo'lishi mumkin. Ushbu noto'g'ri qarashlar ijtimoiy, madaniy yoki shaxsiy tajribalardan kelib chiqib vujudga kelishi va ular albatta shaxsning ma'lumotni qanday qabul qilishi va baholashiga ta'sir qilishi mumkin.

2. Cheklangan nuqtai nazar: odamlarning yoshlik vaqtidayoq mustaqil fikr bildirish yoki mustaqil ish yuritishiga ijtimoiy muhit tomonidan vujudga keltirilgan turli to'siqlar ularning turli nuqtai nazarlar va muqobil dunyoqarashlarni ko'rib chiqish yoki o'zining mustaqil fikr yuritishida qiynalishi mumkin, bu esa dunyoni tor va cheklangan holatda tushunishga olib kelishi mumkin.

3. Kognitiv dissonans (beo'xshovlik): shaxsiy dunyoqarashni rivojlantirish kognitiv dissonans (beo'xshovlik)ga olib kelishi mumkin, chunki yangi ma'lumotlar yoki tajribalar jamiyat tomonidan o'rnatilgan e'tiqod va qadriyatlarga zid bo'lishi mumkin. Bu hissiy jihatdan odamlarga qiyinchilik tug'dirishi va odamlarda qarama-qarshi fikrlarni vujudga kelishiga turtki bo'lishi mumkin.

4. Axloqiy og'ishish: Shaxsiy dunyoqarashni rivojlantirish ta'lim-tarbiya jarayonida ishtirokchilariga qat'iy talablar qo'yishi ko'zda tutiladi.[13, 95-99s]. Aks holda, noto'g'ri rivojlantirilgan shaxsiy dunyoqarash kishi e'tiqodlari va jamiyat me'yorlari yoki umidlari bilan ziddiyatli vaziyatlarda murakkab va qarama-qarshi vaziyatlarni vujudga keltirishi va axloqiy og'ishishlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Ushbu holatlarni hisobga olgan holda, insonlar ochiq fikrda bo'lishlari, o'z e'tiqodlarini tanqidiy baholashlari, turli nuqtai nazarlarni izlashlari va yangi ma'lumotlar va tajribalarga javoban o'z dunyoqarashlarini moslashtirish va rivojlantirishga tayyor bo'lishlari muhimdir.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, inson shaxsiy dunyoqarashini shakllantirish butun dunyoda har bir davrda dolzarb masala bo'lib kelgan. Shaxsiy dunyoqarashni rivojlantirish nafaqat shaxs uchun, balki uning boshqalar, kengroq jamiyat va butun dunyo bilan o'zaro munosabatlari uchun ham dolzarbdur. Chunki u shaxsning idrokiga, qaror qabul qilishiga, xulq-atvoriga va hayotga umumiy yo'nalishiga ta'sir qiladi. Shaxsiy dunyoqarashni rivojlantirish har bir jabhada muhim o'rin tutadi. Jumladan, shaxsiy dunyoqarashning shakllanishi qadriyat va axloq tushunchalari bilan chambarchas bog'liqdir. Shaxsning dunyoqarashi uning asosiy e'tiqod va qadriyatlarini shakllantiradi, bu esa, o'z navbatida, uning axloqiy qarorlar qabul qilish va axloqiy xulq-atvoriga rahbarlik qiladi. Bu shaxslararo munosabatlarga, kasbiy xulq-atvoriga va jamiyatda o'z o'rnini egallashida muhim o'rin tutadi. Qolaversa, shaxsning dunyoqarashi uning atrofidagi dunyoni qanday izohlashi va idrok etishiga, uning kognitiv jarayonlariga, muammolarni hal qilish usullariga, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish va qayta ishlash usullariga ta'sir qiladi. Bu muloqot, empatiya, nizolarni hal qilish va turli nuqtai nazarlarni tushunish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Insonning dunyoqarashi qanday shakllanganligi uning shaxsiy hayotiy maqsadlari, martaba intilishlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Dunyoqarash shaxslarning siyosiy qarashlariga, ijtimoiy faolligiga va ijtimoiy masalalarda ishtirok etish istagiga ta'sir qiladi. Ular ijtimoiy muammolar haqidagi tasavvurlarni shakllantiradi va targ'ibot va faollikka yondashuvlarni boshqaradi. Bu esa, birgalikda va qo'llab-quvvatlovchi shaxsiy dunyoqarash aqliy va hissiy farovonlikka ta'sir qiluvchi uyg'unlik, maqsad va chidamlilik tuyg'usiga hissa qo'shishi mumkin. Aksincha, insonning dunyoqarashidagi nizolar kognitiv dissonans va hissiy iztirobga olib kelishi mumkin. Shaxsiy dunyoqarashni yuksaltirish madaniyatlararo muloqotda va turli jamiyatlarda harakat qilishda muhim ahamiyatga ega. Kishilarning dunyoqarashlardagi farqlarni qadrlash o'zaro

hurmat va samarali hamkorlikni osonlashtirishi mumkin. Insonning dunyoqarash jamiyatda yangi g'oyalarni o'rganish istagi va moslashuvchanlikka ta'sir qiladi. Yaxshi rivojlangan shaxsiy dunyoqarash doimiy o'rganish va shaxsiy o'sishni rag'batlantirishi mumkin. Jamiyatning to'xtovsiz rivojlanishini hisobga olgan holda shaxsiy dunyoqarashni rivojlantirish nafaqat shaxs uchun, balki ularning boshqalar, kengroq jamiyat va butun dunyo bilan o'zaro munosabatlari uchun ham dolzarbdir. Bu odamlarning o'zlarini va atroflarini qanday qabul qilishiga ta'sir qiladi va oxir-oqibat ularning tajribalari va dunyo va jamiyat rivojiga hissa qo'shish hissini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmoni. T.: 2022.
2. D.Abdullayeva "Shaxs intellektual kamolotida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning innovatsion texnologiyalari" "RAQAMLI IQTISODIYOT DAVRIDA UZLUKSIZ TA'LIM: INNOVATSIYA VA ISTIQBOLLAR XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA" T.: 2023
3. Badritdinova, M. B. (2019). COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(10), 380-386.
4. Badritdinova, M. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKUR USLUBINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI. TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to'plami.
5. Halimjanovna, A. M., & Baxromovna, B. M. (2023). MUAMMOLI TA'LIM MUSTAQIL FIKRLASH OMILI SIFATIDA. *Science and innovation*, 2(Special Issue 14), 266-270.
6. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. *Ilmiy axborotnoma*.
7. Halimjanovna, A. M., Bakhromovna, B. M., Alisherovna, M. N., Tuxtasinovna, T. R., & Jumaboyevna, T. S. (2023). Psychological Mechanisms for Overcoming the Feeling of Fear that Occurs in Students During the Examination Process. *Migration Letters*, 20(S8), 1549-1556.
8. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Science and Education*, 2(2), 331-337.
9. Badritdinova, M. B. (2019). THE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.
10. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. *Ilmiy axborotnoma*.

TA'LIMDA MUKOFOT VA JAZO USULLARINI QO'LLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Axmedova Dilnoza Xabibullo qizi

Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktranti

Bugun ta'lim sohasiga qaratilayotgan e'tibor har qachongidan ham ko'proq ekanligi barchaga ma'lum. Bu o'z navbatida ta'limning yetakchi a'zolari bo'lmish o'qituvchi-pedagoglar zimmasiga

yanada katta mas'uliyat yuklaydi. Zamon talabidagi o'qituvchi o'quvchilarga yuksak bilimlarni berishi, fanlarga bo'lgan qiziqishlarini oshirishi, fanlararo uzviylikni ta'minlay olishi bilan bilan birga o'quvchilarning faoliyatlarini munosib tarzda rag'batlantirishi va salbiy xatti-harakatlarning oldini olish uchun pedagogik jazolashni o'z o'rnida to'g'ri qo'llay olishi zarurdir. Bu kabi masalalarda pedagogik qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarni o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, o'z-o'zini rivojlantirish kabi jihatlarni rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Ta'limda mukofot va jazo usullarini qo'llash pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlari olimlarining ko'plab tadqiqotlari mavzusidir. Ushbu usullarining samaradorligi bo'yicha turli vaqt oralig'idagi ko'plab yevropalik olimlar ham hissa qo'shib kelgan. B. F. Skinner, Xaynts Mandl, Albert Bandura, Edvard Dekki, Karol Dveyk, Jeyn Nelson, Tomas Gordon, Alfred Adler, Desi, Rayyan, Lok, Latham, Fredrix Guay, Eccles va Uigfild shular jumlasidandir.

Ko'pgina tadqiqotlar ta'lim sharoitida turli mukofot va jazo usullarining samaradorligini baholadi. Ular o'quvchilarni muvaffaqiyatga erishish va xulq-atvorni yaxshilashga undaydigan qaysi usullarni o'rganadilar va qaysi usullar kiruvchi yon ta'sirga ega bo'lishi mumkin degan savolga javob izladilar. Bu sohadagi tadqiqotlar mukofot va jazo usullarining psixologik oqibatlariga qaratilgan. Ular turli yondashuvlar o'quvchilarning motivatsiyasi, o'zini o'zi qadrlashi, hissiy farovonligi va munosabatlariga qanday ta'sir qilishini o'rgandilar.

B.F.Skinner amerikalik psixolog va xulq-atvor psixologi operant konditsionerlik bo'yicha tadqiqotlari, shu jumladan mukofot va jazo usullarining samardorligini o'rganish ishi bilan mashhur.

Skinner modeliga ko'ra, o'rganish davom etayotgan operant atrof -muhitni mustahkamlash nazorati ostiga tushganda sodir bo'ladi. Dastlab, operant kerakli operant belgisiga yaqinlashtirishni kuchaytirish orqali shakllanishi mumkin. Qayta ishlangan operantni takomillashtiruvchi hodisaning taqdimoti kuzatilsa, operantning paydo bo'lish ehtimoli oshadi. Skinner jazoni qo'llashni yoqlamagan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, jazo xulq-atvorni nazorat qilishning samarasiz usuli bo'lib, u odatda xulq-atvorning qisqa muddatli o'zgarishiga olib keladi, lekin natijada, asosan, sub'ekt jazoga sabab bo'ladigan xatti-harakatlardan qochish o'rniga, jazolash stimulidan qochishga harakat qiladi [5].

Skinnerning operant konditsionerlik nazariyasi xulq-atvorni shakllantirishda oqibatlarining rolini ta'kidlaydi. Ijobiy mustahkamlash xatti-harakatni kuchaytiradi, salbiy mustahkamlash yoki jazo esa uni zaiflashtiradi deb hisoblaydi.

Xaynts Mandl nemis psixologi bo'lib, uning ishi o'rganish va motivatsiyaning keng doirasini qamrab oladi. Uning tadqiqotlari psixologiya, kognitiv fan va ta'limni o'rganishga qaratilgan bo'lib, mukofotlar ijobiy ta'lim tajribasiga qanday ta'sir qilishi mumkinligiga urg'u beradi. Mandl o'rganish psixologiyasining turli jihatlarini, jumladan xotira, idrok etish va muammolarni hal qilish jarayonlarini o'rgangan. Uning tadqiqotlari odamlar qanday o'rganishini va ta'lim samaradorligiga qanday omillar ta'sir qilishini yaxshiroq tushunishga yordam berdi.

Mandl shuningdek, o'quvchilar motivatsiyasi va uning o'quv jarayoniga ta'siriga e'tibor qaratdi. U motivatsiyaning turli jihatlarini, jumladan, tashqi motivatsiyani (mukofot va jazo kabi) va ichki motivatsiyani (mavzuga qiziqish, muvaffaqiyatga erishish istagi) o'rganib chiqdi.

Mandl tadqiqotining muhim jihatlaridan biri bu ijobiy ta'lim tajribasini yaratishda mukofotning rolidir. U maqto'v, qo'llab-quvvatlash va mukofot kabi turli xil kuchaytirish turlari motivatsiyani qanday rag'batlantirishi va o'quv yutuqlarini yaxshilashi mumkinligini tahlil qildi. U o'z tadqiqotlari asosida qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi ta'lim muhitini yaratishga qaratilgan pedagogik texnika va strategiyalarni ishlab chiqdi. U o'qituvchilarga o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirish va ularning ilmiy yutuqlarini yaxshilashga yordam beradigan vositalar va yondashuvlarni taklif qildi. Uning ishi o'quv jarayonlarini tushunish va o'qitish amaliyotini rivojlantirishga, ayniqsa, o'quvchilarni rag'batlantirish kontekstida sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Tashqi motivatsiya: Mandl o'quv jarayonida mukofot va jazo kabi tashqi stimullarni o'z ichiga olgan tashqi motivatsiyaning rolini o'rganib chiqdi. U ushbu mexanizmlar talabalarning ta'lim natijalari va motivatsiyasiga qanday ta'sir qilishini o'rgandi. Misol uchun, qanday qilib mukofotlash shakllari o'quv yutuqlari va o'rganishga qiziqishni rag'batlantirishi mumkin, jazo esa stressni va o'rganishga salbiy munosabatni keltirib chiqarishi mumkin.

Ichki motivatsiya: Shuningdek, u o'quvchining ichki motivatsiyasini o'rganib chiqdi, masalan, fanga qiziqish, muvaffaqiyatga erishish istagi va o'zini o'zi anglash. Mandl ichki motivatsiyaning rivojlanishiga qanday omillar yordam berishini va u ta'lim natijalariga va umuman ta'lim jarayoniga qanday ta'sir qilishini tahlil qildi. Talabalarni o'z manfaatlari va maqsadlari yo'lida qo'llab-quvvatlash muhimligini ta'kidladi.

Mandl shuningdek, tashqi va ichki motivatsiya o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganib chiqdi. U mustahkamlashning ba'zi shakllari o'quvchilarning ichki motivatsiyasini qanday qo'llab-quvvatlashi va kuchaytirishi mumkinligini, shuningdek, mustahkamlashning salbiy shakllari uning rivojlanishiga qanday to'sqinlik qilishini o'rgandi. Bu motivatsiya va ta'lim samaradorligini maksimal darajada oshiradigan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish imkonini berdi. [3, 221]

Mukofot va jazo usullarining samaradorligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan kontekstual omillarga ijtimoiy-iqtisodiy holatlar, madaniy xususiyatlar, ta'lim tizimining xususiyatlari va boshqa omillar kiradi. Mukofot va jazolashning turli usullari o'quvchilarning motivatsiya darajasiga ijobiy ta'sir qilishini baholaydi. Bunga tashqi motivatsiya (masalan, baholar, maqtovlar, mukofotlar) va ichki motivatsiya (qiziqish, bajarilgan ishdan qoniqish) kiradi. Tadqiqotlar, shuningdek, o'quvchilarning o'quv jarayonidagi ishtiroki darajasi qo'llanilayotgan usullarga qarab qanday o'zgarib borishini ham tahlil qilishi mumkin.

Xulq-atvor natijalari: Olimlar mukofot va jazolash usullari natijasida o'quvchilarning xatti-harakatlarida qanday o'zgarishlar sodir bo'lishini o'rganadilar. Bu darsda ishtirok etish, qoidalarga rioya qilish, o'qituvchi va tengdoshlar bilan hamkorlik va umumiy intizom kabi jihatlarni ko'rib chiqishni o'z ichiga olishi mumkin.

Muvaffaqiyat va akademik natijalar: mukofot va jazo usullarining talabalar muvaffaqiyati va akademik natijalariga ta'sirini baholash ham tadqiqotning muhim jihati hisoblanadi. Bunga baholar tahlili, standartlashtirilgan test ballari va umumiy akademik ko'rsatkichlar kiradi.

Ijtimoiy-emotsional farovonlik: Ba'zi tadqiqotlar mukofot va jazo usullaridan foydalanish talabalarning ijtimoiy va hissiy farovonligiga qanday ta'sir qilishini baholadi. Bu stress darajasini tahlil qilish, tashvish, o'zini o'zi hurmat qilish, o'qituvchilar va tengdoshlar bilan munosabatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Uzoq muddatli ta'sirlar: Ba'zi tadqiqotlar mukofot va jazo usullarining talabalar rivojlanishiga, akademik va martaba traektoriyalariga, ijtimoiy moslashuvga va hayot sifatiga uzoq muddatli ta'sirini baholashga intiladi.

Ushbu jihatlarni tahlil qilish tadqiqotchilarga mukofot va jazolashning qaysi usullari qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi ta'lim muhitini yaratishda eng samarali bo'lishi mumkinligini baholash imkonini beradi.

Ta'limda rag'bat, mukofotlarning qo'llanilishi ta'limning insonparvarlik muhitini yaratishga ham zamin yaratadi. O'quvchilarning sifatlarini boshqalar tomonidan e'tiborga olinishi, ularga ijobiy munosabat bildirilib borilishi shaxs sifatida shakllanishiga sabab bo'la oladi.

Shaxsning rivojlanishi va o'quvchilarning ijtimoiy ahamiyatga ega sifat va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'limning insonparvarlik mazmuniga yaqinlashish, ularni hayotda faol ishtirok etishga jalb etish, uning bilish bilan qo'shiluvi va madaniyatni o'zlashtirish jarayoni jadal shakllanib bormoqda [1, 12].

Insonparvarlik ta'limotining asoschisi Karl Rodjers o'zining pedagogik qarashlarida inson xulqidagi o'zgarishlar asosi bo'lgan qobiliyatlari shaxsiy tajribalarga tayangan holda o'sadi, rivojlanadi va o'rgatiladi, deb ta'kidlangan. Kimnidir o'zgartirish, unga tayyor tajribani uzatish kerak degani emas, faqat uning rivojlanishiga imkon beruvchi muhitni yaratish mumkin. K. Rodjers bunday muhitni yaratishni "qulaylashtirish" (ingl. facilitate) deb ataydi [4, 112].

O'rganish uchun qulay muhit esa o'quvchilarda ichki va tashqi motivatsiya orqali ta'sir qilish jarayonida amalga oshirilishi o'quv jarayonining sifatli olib borilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Umuman, ta'limning yangi maqsadlari ijodkor shaxsni shakllantirish, o'z faoliyatini mustaqil tanlashni shakllantirishni nazarda tutadi. Ta'lim jarayonining sifati aksariyat xollarda, o'quvchining qay darajada bilish sub'yekti bo'lishi, o'qish jarayonida faollik ko'rsatishi va mustaqil bilim olishga intilishi bilan belgilanadi [2, 6].

Mukofot va jazo uzoq vaqtdan beri ta'limda xulq-atvorni shakllantirish va o'rganishni rag'batlantirish vositasi sifatida ishlatilgan. Ijobiy mustahkamlashni tegishli oqibatlar bilan birlashtirgan muvozanatli yondashuvni kiritish akademik muvaffaqiyat va ijobiy xulq-atvorga yordam beradigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratishga yordam beradi. Ammo shuni yodda tutish kerakki, mukofotlar va jazolar samarali vosita bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ulardan oqilona va ichki motivatsiya, mustaqillik va o'rganishga bo'lgan muhabbatni kuchaytiradigan boshqa pedagogik strategiyalar bilan birgalikda foydalanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullajonova, N. N., Tursunaliyev, E. Informatika darslarida mediamatnlar taxlili. Ta'lim fidoyilari, 4, 2022.10-15-b.
2. Abdulmadjidova M., Sattarova I. M. Ta'lim jarayoni Ssmaradorligini Oshirishda o'yinli texnologiyalardan foydalanish pedagogik zaruriyat sifatida. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 1(6), 2021. 5-9-b.
3. Mandl Heinz, Geyken Alexander. Unterstützung des selbstgesteuerten Lernens in einer Tele-CBT Umgebung. *Unterrichtswissenschaft*. 21. 1993. 214-232-b.
4. Роджерс К. К науке о личности// История зарубежной психологии. – Тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1996. 344 с.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK DIAGNOSTIKASI

Abdullayev Dilshodbek Yuldashali o'g'li

University of Business and Science o'qituvchisi

abdullayevdilshodbek1992@mail.ru

+99897-214-48-08

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarni maktab ta'limga psixologik tayyorligi va uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeining o'zgarishi va kichik maktab yosh davridagi bolalar o'quv faoliyatining o'ziga xosligi, psixologik tayyorgarlikning tarkibiy jihatlari: intellektual(aqliy), ma'naviy, irodaviy tayyorgarligi, Oila - Maktabgacha ta'lim tashkiloti – Maktab hamkorliklari ish shakllari. Maqolada bolaning maktab ta'limni olishiga tayyorgarlik darajasini aniqlash va tashxislash usullari, shuningdek innovatsion tushunchalar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlari: psixologik tayyorgarlik, diagnostika, innovatsiya, ma'naviy xususiyatlar, irodaviy xususiyatlar, rivojlanganlik darajasi, ommaviy axborot vositalari, sangvinik, melanxolik, flegmatik, xolerik, temperament, xarakter, Kern-Irasek "Grafik diktant", suhbat, kuzatish.

Maktabning bola shaxsiga qo'yadigan asosiy talablaridan biri psixologik tayyorgarlikdir. Bolaning psixologik tayyorgarligi bu – uning ota-onasi, tengdoshlari va jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyining o'zgarishi va kichik maktab yoshidagi bolalar o'quv faoliyatining o'ziga xosligi bilan uzviy bog'liq. Shuni ta'kidlab o'tish joizki maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga psixologik tayyorgarligi doimiy hisoblanmaydi, balki u doim o'zgarib boyib boradi.

Psixologik diagnostika bu- Psixologik fan va psixologik amaliyotning eng muhim sohasidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida Psixologik diagnostika o'tkazish jarayonida bolaning holati va uning yosh standartlariga muvofiqligi to'g'risida ma'lumot olish uchun turli xil usullar qo'llaniladi. Bolani diagnostic tekshiruvini o'tkazishda qo'llaniladigan uslubiy usullar qisqa va bolaning shaxsiyatini ma'lum bir sohasidan ma'lumot olish uchun qulay bo'lishi kerak. Diagnostik tekshiruvni boshlashdan oldin, har qanday mavzuni yoritadigan diagnostic interviyu o'tkazish tavsiya etiladi.

Psixologik tayyorgarlik tushunchasi – maktab talimi nuqtai nazaridan 1- sinfga qadam qo'yayotgan bola psixik rivojlanishdagi muhim sifat ko'rsatkichlarining majmuasi bo'lib hisoblanadi. Bolaning maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligining barcha komponentlari bolani sinf jamoasiga olib kirish, o'quv materiallarini ongli-faol egallash, maktabga oid majburiyatlarni bajarishni qamrab oladi.

Psixologik tayyorgarlikning tarkibiy jihatlari: intellektual (aqliy), ma'naviy va irodaviy tayyorgarlikdan iboratdir. Bolalarni maktab ta'limiga intellektual(aqliy) jihatdan tayyorgarligining ahamiyati o'quv faoliyatining yetakchi turi hisoblanadi. 5-6 yoshli bolaning maktabga intellektual (axloqiy) tayyorligining yana muhim ko'rsatkichlaridan biri bu ulardagi obrazli tafakkurning oliy darajada rivojlanganligidir. Bu o'quvchilardan jiddiy aqliy mehnatni, aqliy qobiliyatining va bilish faoliyatini talab qiluvchi omillar o'quv jarayonidan kelib chiqib belgilanadi. Ma'naviy tayyorgarlik bu – bola o'z xatti-harakat, iroda, hissiyotlar, insonlarga nisbatan muloqot qilishdi o'z fikrini ayta bilishi, o'zini shaxs sifatida anglashi, o'quvchi va sinfdagilar bilan o'zaro munosabatlarni axloqiy asosda qurishga imkon beradigan darajada erishish tushuniladi. Irodaviy tayyorgarlik bu – bola ongi va axloqiy – hissiy rivojining muayyan darajasi bilan ham ifodalanadi. Bunda bolaning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi kattalar va tengdoshlariga nisbatan o'zaro hurmat bilan qarash, kattalar bilan muloqot qilish doirasini kengaytirish, taassurotlari bilan o'z hissiyotlarini o'rtoqlasha olish nizoli vaziyatlardan mustaqil chiqqa olish, jamoada o'zini tuta bilish va ijtimoiy-psixologik mavqeyini ko'tarinki rux bilan qabul qilishni o'rganadi. Ta'lim jarayonida bola imkoniyatlarining namoyon bo'lishi ma'lum darajada nasliy omillar bilan ham bog'liqdir. Bolalar o'z temperament xusiyatiga ko'ra bir biridan ajralib turadilar:

Xushchaqchaq, sergap, quvnoq, hayotning o'zgaruvchan sharoitlariga tez moslasha oladigan bolalar – **Sangvinik** temperamentiga mansub bo'ladilar.

Ko'pincha noxush kayfiyatda yuradigan, ta'sirchan, kamgap, sust bolalar – **Melanxolik** temperamentiga kiradilar.

Xotirjam, befarq, kamxarakat, nutqi sust bolalar – **Flegmatiklar**dir.

Jahldor, betoqat, serzarda, harakatchan bolalar – **Xolerik** hisoblanadi.

Bolalar o'zlarini qiziquvchanlik, aqliy faolliklariga qarab ham bir-birilaridan ajralib turadilar. Ba'zi bolalar ko'p savol beradilar va harakatchan bo'ladilar, ba'zi bolalarni esa hech narsa qiziktirmaydi. Bolalarning maktabga psixologik tayyorgarligi keng va mukammal bo'lib rivojlangan bo'lishi darkor. Biz bolalarga qanchalik yaxshi bilim bersak, o'ylaymanki ular kelajakda Vatanga sadoqat ruxida, yetuk inson bo'lib yetishadilar.

Bolaning maktabda ta'lim olishga tayyorligini tashxislash bu tekshiruv juda zarur. U oila uchun bolaning qaysi jihatlariga tuzatish (agar u zarur bo'lsa) kiritishda, olti yoshligining muvaffaqiyatlari

va kamchiliklariga qanday yondashishda, shu maqsadda u tarbiyachilarga, qolaversa, 1-sinf o'qituvchlari uchun ham kerak. Afsuski, bugungi kunda tashxis tizimining takomillashmaganligi, o'zini oqlamagan turli xil shakllarini ko'pligi ta'lim muassasalarining hamda ota-onalarning bolalarini maktabga tayyorlash borasida faoliyatini qiyinlashtirmoqda. Masalan, ayrim maktablarda bolalarni birinchi sinfga olishda bolaning maktabga tayyorgarligini belgilovchi asosiy ko'rsatgich sifatida tez o'qish ko'nikmasi (bir minutda 50-70 va undan ham oshiq so'z) ilgari surilmoqda. Vaholanki, bu ko'nikma maktabgacha ta'lim davlat dasturiga kiritilmagan. Agar bola tez o'qishga o'rgangan bo'lsa yomon emas, biroq bu maktabga borishdagi shartli talab sifatida qabul qilmasligimiz kerak.

Tashxis o'tkazish, bolaning rivojlanganligi va maktabda ta'lim olishga tayyorligi darajasini aniqlash maqsadida turli usullarning bir necha variantlari berilmoqda. Biroq bu har bir bolaga tashxis qo'yishda mazkur uslublarning barchasini qo'llash zarur, degani emas. Bolani tashxisdan o'tkazishni majburiylikka asoslanmagan, ishonchli suxbat yoki o'yin tartibida olib brogan ma'qul. Toki bola o'zini tekshirayotganini sezmasligi kerak. Bolani berilgan savollarga javob berayotganda shoshirmaslik, uning qiziqishini so'ndirmaslik uchun suxbat va tavsiya etilayotgan o'yinlardan 2-3 tasini o'tkazish maqsadga muvofiq. Bir marta tashxis o'tkazish vaqti 20-25 daqiqadan oshmasligi kerak. Barcha turdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktablar uchun majburiy bo'lgan hamda ota-onalarning ham bolani maktabga tayyorgarligini aniqlash va bola rivojlanishidagi ayrim jihatlarini chuqurroq yechishlariga imkon beruvchi asosiy tashxislash usullarining asosiylariga quyidagilar kiradi:

1. Bolaning sog'ligi va jismoniy rivojlanganligi xolati tashxisi.
2. Shaxsiy – psixologik va aqliy rivojlanganlik tashxisi: - tashxislovchi kirish suxbati:
 - Kern-Irasek tizimi bo'yicha tashxislar;
 - Venger metodi bo'yicha tashxislash (grafik diktant)
3. Ta'lim olish faoliyatining ko'nikma va ilk zaminini aniqlash tashxisi:
 - Bolalarning maktab haqidagi tasavvurlarini aniqlovchi savolnoma (mativatsion tayyorgarlik)
 - Bolalarning matematik tushunchalarini aniqlovchi savolnoma;
 - Bolalarning og'zaki savodxonligi va nutqi rivojlanganligini aniqlovchi savolnoma.

Bolaning sog'ligi va jismoniy rivojlanganligi holatini tashxislash.

Maktabga qabul qilinishdan oldin barcha bolalar o'z yashash joylaridan bolalar poliklinikasi tarkibida tor mutaxassislik bo'yicha shifokorlardan iborat bo'lgan komissiya tekshiruvdan o'tishi shart. Ular bolaning sog'ligi va maktabga tayyorgarligi haqida o'z xulosalarini berishadi.

Bolaning shaxsiy psixologik va aqliy rivojlanganligini tashxislash. Tashxislash suxbati savollari:

1. Familiyangni, ismingni, otangni ismini ayt.
2. Sen qizmi yoki o'g'il? Katta bo'lsang kim bo'lasan?
3. Yoshing nechchida? Bir yildan keyin nechchiga kirasan?
4. Hozir kunning qaysi payti? Ertalabmi yoki kechqurun?
5. Sening opang yoki akang bormi?

Shu kabi savollarga bolalar javob bera olishi kerak.

Kern-Irasek uslubi bo'yicha tashxis o'tkazish. Bolalarni teksiruvdan o'tkazish 4 topshiriqdan iborat bo'lib, undan ko'zlangan maqsad ulardagi maktab uchun zarur bo'lgan faoliyatlari: bosh miya chanog'ini analitik va sintetik vazifalari, motorikalardagi yetishmovchilikni aniqlash. Kern-Irasek metodi bo'yicha bolani maktabda ta'lim olishga tayyorgarlik darajasini

aniqlash alohida yoki 10- 15 boladan iborat guruh bilan bir vaqtning o'zida olib borilishi mumkin.

Bundan tashqari "Grafik diktant", Ta'lim olish faoliyating ko'nikmalarini aniqlash, Ko'rib yodda saqlash . Eshitib yodda saqlash, Mazmunini yodda saqlash, Bolaning tasavvuri va ijodiy fikrlashi rivojlanganligini aniqlashda Rorshax metodikasi kabi tashxislash usullari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. D.Asqarova "Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi" Toshkent-2020
2. F.Qodirova, Sh. Toshpo'latova, N. Qayumova, M.A'zamova "Maktabgacha pedagogika" T . "Tafakkur" 2019 y
3. Sherbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. Toshkent, 1991 y
4. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337

TALABA-YOSHLARNI TARBIYALASHDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI.

Abdullayev Elmurodjon Egamberdi o'g'li

Andijon viloyati shahrixon tumani

42-umumiy o'rta ta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi,

Ushbu maqolada talaba-yoshlarni tarbiyalashda milliy va umuminsoniy qadriyatlarining tarbiyaviy ahamiyati xaqida so'z yuritilib, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni mazmuni va mohiyatiga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, urf-odatlar, an'ana, udumlar, bayramlar, marosimlar.

Talaba-yoshlarni tarbiyalashda milliy va umuminsoniy qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qadriyatlar tarkibiga kiruvchi milliy urf-odatlar, an'ana va udumlar, bayram va marosimlar avlodlar kamolotida katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Xalqimiz asrlar davomida shu qadriyatlarga sodiq qolgan, ulardan farzandlar tarbiyasida foydalana olgan. Bugungi kunda barkamol avlodni asrlar osha sayqal topgan milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz ruhida tarbiyalash, madaniy merosimiz, ma'naviy boyligimizni har tomonlama o'rganib, ta'lim-tarbiya sohasida qo'llashga keng imkoniyatlar yaratildi. Urf-odatlar, islom dini bilan bog'liq rasm-rusumlar, xalqona udumlar, marosimlar, an'analar xalq ijtimoiy hayoti, orzu-umidlari va xalqona ideallarini aks ettiradi, insonni imon-e'tiqodda butun, ma'naviy-ma'rifiy va axloqiy-ruhiy tarbiyada komil bo'lishga undaydi. Xalqona qadriyatlar va urf-odatlarimiz islomiy qadriyatlar bilan hamoxang. Ularda vatanparvarlik, halollik, elni e'zozlash, adolat, mehnatsevarlik, kamtarlik, mardlik, hushyorlik, saxiylilik, mehmondo'stlik, vafodorlik, sabr-qanoat kabi insoniy fazilatlar ulug'lanadi. Adovat, kibr-havo, hasad, fitna-fasod, dilozorlik, xudbinlik, tekinoxlik, ilmsizlik, nodonlik, farosatsizlik kabi illatlar qoralanadi. Har bir urf-odat, udum, an'analar yuqorida ulug'langan fazilatlarni yosh avlod tarbiyasiga singdirish, qoralangan illatlardan yiroqlashtirish yoki forig' qilish kabilar o'z maqsad-vazifasiga, o'z yo'nalishiga ega. Masalan, odamiylik, do'st-birodarlik, bir-biriga ixtiyoriy yordam, ahillik va o'zaro hamkorlikning yorqin namunasi bo'lgan hashar hozirgi kungacha yetib kelgan go'zal odatlarimizdan biridir. Hashar

o'zbeklarda jamoat yoki shaxs ishiga ixtiyoriy yordam berish, ko'pchilikning bir maqsadda, bir yoqadan bosh chiqarib, tezkorlik bilan bajarilishi zarur bo'lgan ishlarni bajarishda qo'llangan.

O'zbek xalqi barcha zamonlarda o'zining rang-barang va yuksak madaniyati, urf-odat va an'analari bilan ajralib turgan. Ma'lumki, milliy, urf-odat, an'analar va udumlar ming yillar davomida yaratilgan va xalqning turmush tarziga aylanib ketgan. Ular millatning hayot tomiri, mustahkam ildizlaridir.

Urf-odat va an'analar har bir xalqda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. O'z xalqining urf-odat va an'alarini bilish va hurmat qilish zarurdir. Chunki milliy urf-odat va an'analarga hurmat - o'z millatiga hurmatning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Milliy g'urur, milliy o'zlikning tiklanishida urf-odat va an'analarni bilish va hurmat qilish katta ahamiyat kasb etadi. Har bir inson o'z xalqining urf-odat va an'alarini bilishi va hurmat qilishi shart. Sababi ularni hurmat qilmaslik natijasida inson o'z millatidan ajralib qolishi mumkin.

Mamlakatimiz kelajagi yoshlar qo'lida. Yoshlarimizni har tomonlama etuk insonlar qilib shakllantirishda milliy urf-odat va an'analarning o'rni beqiyos. Har bir yosh avlodni, avvalambor oilada, so'ngra ta'lim-tarbiyaning keyingi bosqichlarida milliy urf-odat, an'analar ruhida tarbiyalash lozim. Ularda milliy urf-odat va an'alarimizga hurmat tuyg'usini shakllantirish barkamol insonni shakllantirishning muhim omillaridan biridir.

Xalqimiz uchun umuminsoniy ma'naviyat bilan birga milliy ma'naviyat va uning boyliklari ham g'oyat qimmatlidir. Bularga o'zbek xalqining o'zi yaratgan, boyitgan, saqlab kelayotgan, avloddan-avlodga o'tib, boyib, sayqal topib, rivojlanib borayotgan milliy-ma'naviy boyliklar, ajdodlardan qolgan, an'ana va marosimlar, axloqiy pand-nasihatlar kiradi.

XI-XII asrlarda yashagan mutafakkirlarining ilmiy merosida o'zbekona axloq-odobga oid ma'naviy fazilatlar haqida ko'plab qimmatli fikr, ma'lumotlar mavjud. Hususan, XI asrda yashab ijod etgan Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilig'» asarida xalqimizda xos bo'lgan ko'plab milliy-ma'naviy-axloqiy sifatlarni tasvirlaydi. Bular tinchlikni saqlash, raiyatga zulm qilmaslik, insonlarni og'irini yengil qilish, ilm-ma'rifatga keng e'tibor berish, huquq, burch, adolat kabilarga to'xtalib o'tilgan.

Talaba - yoshlarimiz, shu kabi allomalarimizni asarlaridan xabardor bo'lsalar ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga xos bo'lgan imon va e'tiqodli, andishali bo'lish, oilaga muhabbat, xalollik, insonlarga mehribonlik qilish, shirin so'zlik, mardlik, odillik, hayolilik, saxiylik, odamiylik, oq ko'ngillilik, mehnatsevarlik kabi xususiyatlarga ega bo'ladilar.

Millat, xalq bor ekan, uning ma'naviy dunyosida milliy jihatlar doim saqlanib qoladi. Xalqimizning milliy va umuminsoniy qadriyatlari, milliy ma'naviyati, erkak va ayollarning o'ziga xos sharqona axloqiy fazilatlar, ota-ona, farzandlar, qo'ni-qo'shnilar, mahalla-ko'y aloqalari, halollik, imon, vijdon bilan bog'liq, ma'naviyati faqat o'tmish sadosi emas, balki hozirgi kun uchun ham xosdir.

Kattalarga, ota-onalarga hurmat, kamtarlik, xalollik, imon, mehnatsevarlik, mehmondo'stlik singari milliy-ma'naviy fazilatlarimiz hamisha barqaror. Chunki bu ma'naviy xislatlar avloddan-avlodga o'tib qon-qonimizga singib ketgan. Millat bor ekan, uning ma'naviyati, milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz saqlanib qoladi va rivojlanaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdullayev M. E. Etnopedagogik qadriyatlar vositasida o'quvchilarda milliy g'urur tuyg'usini shakllantirish tizimi: p. f. b.f. d. (phd) dis. Farg'ona – 2022.

2. Abdullayev M.E. Using traditions and values in the formation of a sense of national pride in Students // Psychology and education: Scopus. 2021. 58(2): 4862-4876.
3. Pedagogik: Ensiklopediya. III jild/ tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.

Hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyaning dolzarb muammolari.

Qoraqolpoq Davlat Universiteti Ahadov Feruzbek Vafo o‘g‘li Amaliy psixologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Anatatsiya: Ushbu maqolada hozirgi zamon psixologiyaning dolzarb muammolari, psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri bo‘lgan muloqotning psixologik muamolari va uning psixologiya fanida o‘rganilishi, respublikamizda psixologlarning muloqot va uning inson hayotida tutgan o‘rmini aniqlash, turli ijtimoiy faoliyatlar sharoitida samara beradigan muomala turlari va uslublarini ishlab chiqish, uning sof psixologik mexanizmlarini tadqiq etish maqsadida olib borgan tajribalari, shaxslararo munosabatlarning milliy xarakteri haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: jamiyat, shaxs, shaxslararo munosabat, o‘zaro munosabat, o‘zaro ta’sir, muloqot, shaxsiy muloqot, psixologiya, to’siqlar.

Shaxslararo munosabatlar psixologiyasini o‘rganish hozirgi zamon psixologiyasi fani oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur muammoni o‘rganish nafaqat bugungi kunda dolzarb hisoblanadi, balki qadimgi davrlardan o‘z zamonasining ilg‘or tafakkur egalari bo‘lgan mutafakkirlarning tadqiqot ob’yekti bo‘lgan hamda ularning asarlarida kishilar o‘rtasidagi muloqot, uning qonuniyat va mexanizmlarini tadqiq qilish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Mubolag‘asiz aytish mumkinki, shaxslararo o‘zaro ta’sir mexanizmi va shaxslararo munosabatlar masalalarini o‘rganish hamma davrlarda o‘zining dolzarbligini yo‘qotmagan. Xuddi shu boisdan, shaxslararo munosabatlar muammosi o‘z tabiatiga ko‘ra keng ko‘lamli ko‘rib chiqishni talab qiladi, shuning uchun psixologiya fanining rivojlanishi bilan u izchil ravishda mazkur fanning turli sohalariga predmetiga aylandi.

Atoqli olim E.G‘oziyev muomalaga ijtimoiy-psixologik voqelik sifatida qaraydi. Uning ta’kidlashicha, muomala shaxslararo munosabatlarning shunday ko‘rinishiki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o‘zaro psixik jihatdan aloqaga kirishadilar, o‘zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta’sir o‘tkazadilar, ta’sirlanadilar, bir-birlarini his qiladilar, idrok etadilar, muayyan tasavvur obrazlarini yaratadilar va bir-birlarini tushunadilar, u yoki bu imkoniyatlarini anglaydilar va baholaydilar. Xuddi shu boisdan, muomala ijtimoiy-psixologik hodisa, ilmiy kategoriya sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida bevosita ishtirok etib, insoniyat hamkorlik faoliyatining moddiy, ma’naviy, madaniy, his-tuyg‘uli, motivatsion, kognitiv va regulyativ qirralarining ham ob’ektiv, ham sub’ektiv ehtiyoji sifatida vujudga keladi, ijtimoiylashuv va kamolotning asosiy omili, negizi, mexanizmi vazifasini bajaradi.[1, 275]

Insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar psixologiyasini o‘rganish mamlakatimiz psixologlari tomonidan ham samarali o‘rganib kelingan. Bu sohada E.G‘oziyev, G‘.Shumarov, M.Davletshin, V.Karimova, A.Jabborov, Z.Nishonova va boshqalarning ishlari ma’lum. Ular muomalaning inson hayotida tutgan o‘rmini aniqlash, turli ijtimoiy faoliyatlar sharoitida samara beradigan muomala turlari va uslublarini ishlab chiqish, uning sof psixologik mexanizmlarini tadqiq etish maqsadida qator tadqiqot ishlarini olib borganlar, hozir ham ushbu yo‘nalishda izlanishlar davom ettirilmoqda.

E. G'oziyevning fikricha, muomalaning eng muhim tarkibi muloqot sanalib, motivatsiyada motiv qanday ahamiyat kasb etsa, u ham xuddi shunday muhim rol o'ynaydi. Har bir inson turli yoshdagi, jinsdagi insonlar bilan muloqotga kirishish uchun muloqot maromi, muomala turlari, tarkiblari, nutqli va nutqsiz (so'zsiz) vositalar bilan yaqindan tanishishi, etnik xususiyatlari, milliy an'analar hamda rasm-rusmlarga rioya qilish orqali muomalaga kirishishi eng oqilona yo'ldir. Har bir shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olib muomala o'rnatish shaxslararo munosabatni iliqlashtiradi, o'zaro ishonch va yaqinlik tuyg'usini uyg'otadi, kirishimli kishilar safini kengaytiradi. Bunda, ayniqsa, so'zning ta'sir qudratidan foydalangan holda suhbatdoshni o'ziga moyil qilish, o'rni kelganda kompliment (xushomad) ko'rsatish muhim o'rin tutishi muallif tomonidan e'tirof etiladi.

E. G'oziyev "Muomala psixologiyasi" kitobida o'zaro munosabatlarda suhbatdoshni o'ziga moyil qilish uchun quyidagi muhim jihatlarga amal qilishni tavsiya qiladi:

- I. ochiq ko'ngilliligingizni namoyon qiling, bunda doimo yuzingizda tabassum bo'lsin;
- II. suhbatdoshingizni tez-tez ismini tilga olgan holda gapiring;
- III. suhbatdoshingizga nisbatan doimo hurmat va e'tiborda bo'ling;
- IV. suhbatdoshingizni diqqat bilan eshitishni o'rganing;
- V. doimo suhbatdoshingizni qiziqtirgan narsalarni hisobga olgan holda suhbatni olib borishga harakat qiling;
- VI. doimo suhbatdoshingiz o'zining ahamiyatga molik inson ekanligini his qilishiga yordam bering;
- VII. suhbatdoshingizga kompliment qilib turishni unutmang;
- VIII. suhbat davomida qat'iy qarshi pozitsiyaga o'tib olmang;
- IX. kishilar bilan munosabatlarda iloji boricha hamkorlik pozitsiyasida turishga harakat qiling.[2, 412]

G'. Shoumarovning muloqot muammosiga oid qarashlarida odamlar o'rtasidagi muloqot va uning umumiy qonuniyatlari odam turmush tarzining barcha jabhalarida boshqa odamlar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatining eng muhim shartlaridan biri ekanligini e'tirof etadi. Muallifning fikricha, odamning aqli, irodasi, hissiy madaniyati, tarbiyasi, nazokatligi va shu kabilarning barchasi muloqot tufayli shakllangan xislatlardir. Shu bilan birga, uyqusizlik, bosh og'rig'i, nevrozlar, insultlar, infarktlar va boshqa turli kasalliklar, shuningdek, ichkilikka, giyohvand moddalarga ruju qo'yish, hatto o'z joniga qasd qilish kabilari ham shu muloqotning natijasidir. Til, muloqot inson hayotida undan qanday foydalanish, uni qanday ishlatish, qanday tashkil qilishga qarab, uning uchun eng aziz, eng qadrli bo'lishi yoki aksincha eng fojiali bo'lishi ham mumkin.[3, 130]

G'. Shoumarovning fikricha, muloqot eng avvalo insonni inson tomonidan idrok qilishdan boshlanadi, unda dastlabki o'zaro baholash amalga oshadi, dastlabki hissiy-intellektual munosabatlar shakllanadi va shundan so'ng tegishli muloqot shakli amalga oshiriladi. Bu jarayonda odam haqidagi ma'lumot, idrok etilayotgan odamning hayotiy tajribasi, u yoki bu munosabat shaklini yoqtirishi yoki yoqtirmasligini yuzaga keltiradigan bevosita emotsional munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida insonlar kundalik muloqotining tezlashuvi, aholi zichligining ortib borishi, kishilar turmush tarzining jadallashuvi, ularning ruhiy zo'rliqish va ta'sirlanuvchanligining kuchayib borishi kabi holatlar bugungi kunda ularning muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishini taqozo etadi.

G'. Shoumarovning fikricha, kishilar o'rtasida bir-birlarini tushunishning yetishmasligi ko'pincha muloqotdagi to'siq, shaxslararo munosabatlar buzilishining

sababi bo'lib hisoblanadi. Muallif muloqot jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan to'siqlarning quyidagi turlarini farqlaydi:

Psixologik to'siq – bu sherigiga ma'qul tushmay qolish, tushunilmay qolishdan qo'rqish, u tomondan inkor etilish va kalaka qilinishdan yoki keskinlikdan qo'rqish, eng ezgu hislarini va niyatlarini samimiy izhor etishiga javoban qo'pollik bilan javob berilishi mumkinligidan xavotirlanish kabilar tufayli intellektga oid, mehribonlikka oid, kuchga oid shaxsiy imkoniyatlarini namoyon qilish va amalga oshirishga xalaqit beruvchi, o'ziga hos ichki psixik tormozdir.

Vaziyatli to'siqlar – bu suhbatdoshlarning bir xil vaziyatni turlicha tushunishlari, unga turlicha yondashishlari bilan bog'liq.

Mazmuniy to'siqlar – odatda suhbatdoshini tushunmaganlik tufayli uning mazkur jumlasini qanday ma'noda aytilgani, u qanday fikrni ilgari suryapti, nimani nazarda tutyapti, nimaga olib boradi va shu kabi mulohazalarga borish tufayli yuzaga keladi.

Motivatsion to'siqlar – shunday vaziyatlarda yuzaga keladiki, bunda gapirayotgan odam yo o'zi bayon qilayotgan fikrning sababini yetarlicha anglay olmaydi yoki u atayin ularni (asosiy motivni) yashirishga harakat qilayotgan bo'lishi mumkin.[4, 531]

Psixolog V. Karimovning ham muloqot psixologiyasiga oid fikrlari diqqatga sazovordir. Muallif mulohazasiga qaraganda, muloqot odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar ichida yetakchi o'rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni – jamiyatda yashash va o'zini shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojini qondiradi. Shuning uchun ham uning har bir inson uchun ahamiyati kattadir. Muloqot odamlarning birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Ya'ni har bir shaxsning jamiyatda ado etadigan ishlari (mehnat, o'qish, o'yin, ijod qilish va boshqalar) o'zaro munosabat va o'zaro ta'sir shakllarini o'z ichiga oladi. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishini, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, ishlarining muvaffaqiyati, orttirgan obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir.[5, 328]

V. Karimova ijtimoiy psixologiyaga oid kitoblarida shaxs shakllanishida muloqotning o'rni masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Muallifning fikricha, shaxs ijtimoiy munosabatlar maxsulini bo'lib, u doimo insonlar davrasida, ular bilan o'zaro ta'sirda bo'ladi va bu jarayon muloqot yordamida amalga oshiriladi. Odamlar muloqotda bo'lishgani sari, ular o'rtasidagi umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'ladi hamda ular bir-birlarini bir qarashda tushunadigan yoki "yarimta jumladan" ham fikr ayon bo'ladigan bo'lib qoladi. Har bir insonning ijtimoiy tajribasi, uning insoniy qiyofasi, fazilatlarini, hattoki, nuqsonlari ham muloqot jarayonlarining mahsulini hisoblanadi. Jamiyatda ajralgan, muloqotda bo'lish imkoniyatidan mahrum bo'lgan odam o'zida individ sifatlarini saqlab qoladi, lekin u shaxs bo'lolmaydi. Shaxsning muloqotga bo'lgan ehtiyojining ko'p qondirilishi uning ish faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Olimaning ta'kidlashicha, odamlarning ish vaqtida bir-birlari bilan gaplashish imkoniyatining mavjudligi ko'p hollarda odamning ishlash qobiliyatini oshiradi, vazifani tez va sifatli bajarishga olib keladi.

V. Karimova muloqotning mavzusi va yo'nalishiga ko'ra quyidagi turlarga ajratadi:

a) ijtimoiy yo'naltirilgan (keng jamoatchilikka qaratilgan va jamiyat manfaatlaridan kelib chiqadigan muloqot, masalan, teleboshlovchining tomoshabinlarga murojaati);

b) guruhdagi faoliyatning predmetiga yo'naltirilgan muloqot (o'zaro hamkorlikdagi faoliyatni amalga oshirish mobaynidagi muloqot – mehnat, ta'lim jarayonidagi yoki muayyan topshiriqni bajarish jarayonida guruh a'zolarining muloqoti);

v) shaxsiy muloqot (bir shaxsning boshqa shaxs bilan o'z muammolarini ochish maqsadida o'rnatgan munosabatlari);

g) pedagogik muloqot (pedagogik jarayonda ishtirok etuvchilar o'rtasida amalga oshiriladigan murakkab o'zaro ta'sir jarayoni) turlari farqlanadi.[6, 280]

M. Maxsudovning ham muloqot va uning inson hayotida tutgan o'rnini haqidagi qarashlari e'tiborga loyiqdir. Uning ta'kidlashicha, insonning uni o'rab turgan olamga o'zaro ta'siri ob'yektiv munosabatlar tizimida namoyon bo'ladi. Ob'yektiv munosabat va aloqalar so'zsiz har qanday real guruhlarda paydo bo'ladi. Guruh a'zolarining bu ob'yektiv o'zaro munosabatlari sub'yektiv shaxslararo munosabatlarda aks etadi. Har qanday ishlab chiqarish odamlarning o'zaro birlashishini talab qiladi. Hech bir kishilik jamiyatida odamlar bilan munosabat o'rnatilmasa, ular bir-birini to'g'ri tushunmaydi, to'laqonli birgalikdagi faoliyatni tashkil eta olmaydi.[7, 405]

Muallifning fikricha, shaxs muloqotini shakllantirishda uning yoshi, jinsi, kasbi, dunyoqarashini hisobga olgan holda ish olib borish lozim. Har bir yosh davriga kiradigan kishilarga o'ziga xos so'zlarni qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda so'zning ta'sir kuchi hisobga olinadi. Shaxsning temperament (mijoz) xususiyatlariga qarab muloqot usullarini qo'llash katta ahamiyatga ega. Shaxsda ko'nikma, bilim, malakalarning hosil bo'lishida muloqotning o'rnini beqiyos ekanligini ham unutmaslik kerak. M. Maxsudova shaxs muloqotining shakllanishida uning tarbiyalanganlik darajasi ham muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi. Shuning uchun ham yoshlarni muloqotga o'rgatishda tarbiya masalalariga, maqsadning to'g'ri qo'yilishiga e'tibor qaratish lozim. Agar oilada kattalar bir-birlariga qo'pol munosabatda bo'lsalar, bola ham ularga taqlid qilib atrofdagilar bilan nizolarga borishi mumkin. Har tomonlama rivojlangan, yetuk, komil inson (shaxs)ni tarbiyalash uchun yoshlarni erkin fikrlaydigan qilib voyaga yetkazish zarur.

Shunday qilib yuqoridagi tahlillardan ko'rinib turibdiki, muloqot muammosi O'zbekiston psixologlari tomonidan ham chuqur o'rganilgan bo'lib, muammoning nazariy va metodologik asoslari yaratilgan. Mamlakatimiz olimlarining asarlarida muammoning tuzilishi, turlari, tomonlari, funksiyalari, o'ziga xos mexanizmlari haqida ma'lumotlar to'plangan bo'lib, ular bugungi kunda jamiyatda insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar psixologiyasini tahlil qilishda, mehnat jamoalarida yuzaga keladigan nizoli holatlarning kelib chiqish sabablarini o'rganish va ularning oldini olishda muayyan hissa bo'lib xizmat qiladi, ijtimoiy hayotda shaxslararo munosabatlarning amaliy va nazariy muammolarini yechishda keng ko'lamda qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boymurodov N. Rahbar psixologiyasi. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2005.
2. G'oziyev E. Boshqaruv psixologiyasi. – Q.: “Fan va ta'lim”, 2021.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. -T.: “Fan va texnologiya”, 2012.
4. Karimova V.M., tah. ost., Sotsial psixologiya. Darslik / V.M. Karimova, O.E. Hayitov, N.Sh. Umarova. – T.: “Umid Design”, 2021.
5. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. – T.: “Turon-Iqbol”, 2006.
6. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. – T.: YUNAKS-PRINT MCHJ, 2006.
7. Sattorov E., Alimov X. Boshqaruv muloqoti. – T.: “Akademiya”, 2004.

O'SMIRLARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIK RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abdulmahmudov Ilhomjon Adhamjon o'g'li

University Business and Science nodavlat oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi

Mustaqillik yillarida mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotida tub ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Prezident Sh.Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi hamda Senatining qo'shma majlisida so'zlagan nutqida ta'kidlab o'tganidek, "Bizning asosiy uzoq muddatli va strategik vazifamiz avvalgicha qoladi bu demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish jarayonlari va bozor islohatlarini yanada chuqurlashtirish, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlash yo'lidan og'ishmay izchil va qat'iyat bilan borishdir" [1]. O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini jahon miqyosida yil sayin barqarorlashtirib borar ekan, uning istiqboli bugungi avlodning, bilimdon, ma'naviy jihatdan barkamol insonlar bo'lib yetishishiga bog'liqdir. Insonni jamiyatimiz uchun to'laqonli, faol, barkamol shaxs sifatida shakllantirish samaradorligini yanada oshirishda psixologiya ilmi va uning amaliyotda to'g'ri yo'nalishga ega bo'lishi juda muhimdir.

Nutq faoliyati - odam tomonidan ijtimoiy - tarixiy tajribani o'zlashtirish va avlodlarga berish yoki kommunikatsiya o'rnatish o'z harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayonidir.

O'smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so'z boyligini oshishi hisobiga bo'lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa voqea va hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari hisobiga bo'ladi. Bu davrda o'smir til yordamida atrof-borliqni aks ettirilishi bilan bir qatorda inson dunyoqarashini ham belgilab berish mumkinligini his qila boshlaydi. Aynan o'smirlik davridan boshlab, inson aynan nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi o'smirni ko'pincha muomalada so'zlarni ishlatish qoidlari - "qanday qilib to'g'ri yozish kerak?", "qanday qilib yaxshiroq aytish mumkin?" kabi savollar juda qiziqtiradi.[2]

O'smirlar maktabdagi o'qituvchilar, kattalar ota-onalar nutqidagi kamchiliklarga kitob, gazeta radio va telivideniye diktoralari xatolariga tez e'tibor beradilar. Bu holat o'smirning bir tomondan o'z nutqini nazorat qilishga o'rgatsa, ikkinchi tomondan kattalar tomonidan ham nutq, qoidalarini buzilishi mumkinligini bilishlariga va o'zida mavjud xatoliklarni birmuncha barham toptirishlariga olib keladi.

O'smir so'zlarning kelib chiqish tarixiga, ularning aniq mazmuni va mohiyatiga juda qiziqadi. U endi o'z nutqida yosh bola singari emas, balki katta odamlardan so'zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatni egallash borasida o'smir uchun o'qituvchi, albatta, namuna bo'lishi shartdir. Aynan maktab ta'limi o'smir bilish jarayonlarini rivojlanish yo'nalishini sifat jihatidan o'zgarishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq ham oshadi, ham yozma mavjud bo'lishi bilan ham kuchli vosita hisoblanadi. Maktabdagi o'quv jarayonlarining to'g'ri tashkil etilishi va amalga oshirilishi bilan o'smir nutqining to'g'ri rivojlanishiga sharoit yaratiladi. Nutqni o'zlashtirishga harakat o'smirning muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirishishga ehtiyoji va intilishi tufayli yuzaga keladi.

O'smirlik davrida o'qish va yozma monologik nutq jadal rivojlanadi. 5-sinfдан boshlab to 9-sinfgacha o'qish to'g'ri, tez va ifodali bo'lish darajasidan, yoddan ifodali, ta'sirli aytib bera olish darajasigacha ko'tariladi. Monologik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so'zlab berishdan, mustaqil ravishda nutq va chiqishlar tayyorlash, ogzaki mulohaza yuritish, fikr bildirish va ularni asoslab berishgacha o'zgaradi. Yozma nutq ham yaxshilangan holda o'smirlar endi ularga berilgan erkin mavzu bo'yicha mustaqil holda insho yoza oladilar. O'smirlarning nutqi to'la tafakkur bilan

bog'liq holatda amalga oshiriladi. 5-6 sinflardagi o'quvchilar ogzaki va yozma matn uchun reja tuzib, unga amal qila oladalar.

Amerikalik olim Megrabyanning bergan ma'lumotlariga ko'ra, o'smirlarning 55% boshqalardan kelayotgan noverbal signallarga, 38% paralingvistik va 7% gina nutqning bevosita mazmuniga ishonadilar. [3]

Jon Chestara o'zining "Delovoy etiket" nomli kitobida (M.,1997) muloqot jarayonida o'smirlarda namoyon bo'ladigan va aniq ma'no va mohiyat kasb etadigan noverbal qiliqlarga tasnif bergan [4].

1. Agar o'smir barmoqlari bilan stolni tinmay chertayotgan bo'lsa, demak, u betoqat, yoki unga siz bilan suhbatlashish zerikarli, shuning uchun u asabiylashmoqda.
2. Agar u qo'l barmoqlarini qisayotgan bo'lsa, demak, u nimadandir juda xavotir, o'zini himoyasiz his qilmoqda.
3. O'smirning qo'llarini musht qilib turishi undagi vajohat belgisi, lekin u bu holatni, badjahllikni nazorat qilmoqchi.
4. Agar o'smirning qo'llari behol bo'lib, kaflari yuqoriga qaratilgan tarzda oldinga intilgan bo'lsa, demak, u nimadandir taajjubda, tashvishda, qiyinchilikda.
5. Qo'llar ko'krakda bog'langan bo'lsa, bu uning chaqirigi, nimanidir muhokama qilishga tayyorligi ramzi.
6. Agar o'smir stulning qirg'og'iga o'tirib olgan bo'lsa, bu yo sabrsizlik bilan kutayotganligi, yoki nimadadir qiziqish bildirayotganligi ramzidir.

Axborotlarni qabul qilish darajasi bo'yicha o'smirlarni uch toifaga ajratish mumkin. [5]

** Eshitish a'zosi orqali qabul qiluvchilar;

** Ko'rish a'zosi orqali qabul qiluvchilar;

** Hissiy (hissiyotlari bilan) bilish orqali qabul qiluvchilar.

O'smir yoshdagi qizlarda eshitish analizatori ustunlik qiladi. Shuning uchun qizlar suhbat davomida musiqa chalinib turishini hush ko'radilar va ularga ta'sir etishda "gapirmoq", "so'zlab bermoq", "eshitmoq", "ohanglarning uyg'unlashishi" kabi so'zlardan foydalanish, hamda turli xil tempda, ya'ni bir baland, bir past ohangda so'zlasish orqali munosabatga kirishish maqsadga muvofiq. Ular bilan muloqot jarayonida "mening eshitishimcha...", "men eshitdimki...", "sizning gapingizga ko'ra..." deya suhbatni boshlagan ma'qul.

O'smir yoshdagi yigitlarda esa eshitish analizatori ustunlik qiladi. Shuning uchun yigitlar kartalar diagrammalar, rasmlar, video roliklarni hush ko'radilar va ularga "ko'rmoq", "tasvirlamoq", "qaramoq", "kuzatmoq" kabi so'zlarni ko'proq qo'llashga va fikrlarni yozma shakllarini ham taqdim etishga to'g'ri keladi. Ular bilan muloqot jarayonida esa "menga shunday ko'rinyaptiki...", "mening ko'rishimcha..." tarzida suhbatni boshlangani maqsadga muvofiq bo'ladi.

Hissiy bilish orqali qabul qiluvchilar aralash toifadagi o'smirlar bo'lib, ular bir vaqtning o'zida bir necha ish boshlashni hush ko'radilar. Ularga "tushunmoq", "his qilmoq", "anglamoq" kabi so'zlar kuchliroq ta'sir o'tkazadi. Hissiy (hissiyotlari bilan) bilish orqali qabul qiluvchilarga "mening his qilishimcha...", "mening sezishimcha...", "sizni tushunishimcha..." kabi jumlar bilan murojaat qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Sherbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. Toshkent, 1991 y.
2. Краснова О.В. Воспоминания пожилых людей: повествование, биография и терапия пересмотром жизни // Психология подросткового возраста и старения. 2002. № 1. - С. 5-9.

3. Halimjanovna, A. M., & Baxromovna, B. M. (2023). MUAMMOLI TA'LIM MUSTAQIL FIKRLASH OMILI SIFATIDA. *Science and innovation*, 2(Special Issue 14), 266-270.
4. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. *Ilmiy axborotnoma*.
5. Halimjanovna, A. M., Bakhromovna, B. M., Alisherovna, M. N., Tuxtasinovna, T. R., & Jumaboyevna, T. S. (2023). Psychological Mechanisms for Overcoming the Feeling of Fear that Occurs in Students During the Examination Process. *Migration Letters*, 20(S8), 1549-1556.
6. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Science and Education*, 2(2), 331-337.
7. Badritdinova, M. B. (2019). HE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.
8. Badritdinova, M. B. (2019). COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(10), 380-386.
9. Бадритдинова, М. Б., & Тургунпулатова, М. (2023). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО СТИЛЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 16(1), 25-29

ILK O'SPIRINLIK DAVRIDA INTELLEKTUAL VA EMOSIONAL RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

TerDPI Boshlang'ich ta'lim fakulteti
106-guruh talabalari
Abdurahmonova Munajat
Gmail:abdurahmonovamunajatgmail.com
Qurbonnazarova Farahnoz.
Gmail: farahnoz@gmail.com

Annotatsiya: Óspirinlik davrining psixik xususiyatlari, bu davrdagi aqliy va emotsional rivojlanish, shaxs xususiyatlari haqida tushuntirish va anglatishdan iborat. Óspirinlik davrining psixik xususiyatlari bilan tanishtirish orqali shaxsda o'z-o'zini boshqarishni, irodaviy va shaxsiy sifatlarni tarbiyalash. Óspirinlik davrining psixik xususiyatlari to'g'risidagi bilimlarini rivojlantirish.

Kalit sóz :ilk o'spirinlik, o'spirinlik, intellektual rivojlanish, yetakchi faoliyat, muloqot, emotsional rivojlanish, yangi psixologik tuzilma ,muhabbat, rivojlanish davri.

Ilk o'spirinlik davri «kamolot bo'sag'asi» deb ta'riflanadi. Bu kamolot bosqichi fiziologik, psixologik va ijtimoiy chegaralarni o'z ichiga oladi. Psixologiya fani o'spirinlik muammosini kompleks o'rganishni da'vat etadi.Bu juda qiyin masala, chunki psixofiziologik taraqqiyot sur'ati bilan uning bosqichlari ijtimoiy yetilish muddati bilan hamma vaqt ham to'g'ri kelavermaydi. Akseleratsiya natijasida bugungi ilk o'spirinlarning taraqqiyoti avvalgi avlodlarga nisbatan o'rtacha ikki-uch yil avval yetilmoqda.[7].

Ilk o'spirinlik davridagi jismoniy rivojlanish ustida to'xtalib o'tamiz, bu narsa quyidagi sabablarga ko'ra muhimdir. Jismoniy rivojlanishning ayrim xususiyatlari ilk o'spirin shaxsining ayrim sifatlari rivojlanishiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi va uning bundan keyingi hayot faoliyati sohasidagi imkoniyatlarini bir qadar belgilab beradi. Birinchidan bu o'rinda kasb tanlash nazarda tutiladi, bu esa

ma'lum darajada yigit va qizlarning individual jismoniy tuzilishi xususiyatlariga ham bog'liqdir. Ikkinchidan, jinslarning o'zaro mayli ta'sir ko'rsatadiki, bunda jismoniy rivojlanish xususiyatlari ancha muhim rol o'ynaydi. O'zining jismoniy kuchini va jozibadorligini, sog'lomligi va mukammalligini his etish yigit va qizlarda o'ziga ishonch, dadillik, tetiklik, optimizm va xushchaqchaqlik singari sifatlarining tarkib topishiga ta'sir ko'rsatadi. Ilk o'spirinlar shaxsining taraqqiyotida ijtimoiy foydali mehnatning roli katta. Ilk o'spirinlar mehnati faqat o'zining moddiy natija berishi tomoni bilangina muhim emas. Bu yoshdagilarning mehnatini to'g'ri tashkil etish shaxsning kollektivizm, umum foydasi uchun qilinadigan mehnatga muhabbat, tashabbuskorlik, maqsadga intiluvchanlik, intizomlilik, qat'iyatlilik singari sifatlarini tarkib toptirishga yordam beradi. O'quvchilar umumiy mehnatda qatnashar ekanlar, mehnatni va mehnat kishilarini hurmatlash tuyg'usini hosil qiladilar, ularda mehnat qilish ehtiyoji va istagi paydo bo'ladi. Mehnat jarayonida o'quvchilarda yangi tuyg'ular — o'z mehnatidan quvonish, yaratilgan narsa bilan faxrlanish tuyg'usi, ko'p kuch-g'ayrat sarflagandan keyin erishilgan g'alabadan qanoat hosil qilish tuyg'usi vujudga keladi. Ana shu yangi quvonchli emotsiya o'quvchini yana bir marta bu tuyg'ularni boshdan kechirish uchun tag'in mehnat vaziyatiga jalb qiladi. Mehnatning ijtimoiy ahamiyati va uning natijalariga ijtimoiy baho berish — o'quvchini mehnatga psixologik jihatdan tayyorlashning zarur tomonlaridan biridir.[1].

Jamoda mehnat qilishda uning tarbiyaviy ahamiyati kuchli bo'ladi. Jamoaviy mehnat, o'zaro mehnat mas'uliyati ilk o'spirin shaxsini tarkib toptirishda katta rol o'ynaydi. Jamoa bo'lib mehnat qilish o'quvchilarning mehnatda hamkorlik va o'zaro yordam ko'rsatish tajribasini, bir-birlarini nazorat qilish tajribasini hosil qilishlariga imkon beradi, mehnatning umumiy natijalaridan shaxsiy manfaatdorlikni, o'z xatti-harakatlarini jamoa manfaatlariga bo'ysundirish odatini tarkib toptiradi. Ilk o'spirinlarning bilish jarayonlari shunday darajaga yetadiki, kattalar bajaradigan barcha aqliy ishlarni bajarishga amaliy jihatdan tayyor bo'ladilar. Ularning bilish jarayonlari murakkab va egiluvchan bo'lib boradi. Ular bu yoshga kelib jiddiy ishlarga ko'p vaqtlarini ajrata boshlaydilar, dam olish va o'yin-kulguga juda kam vaqt ajratadilar. Ularning barcha bilish jarayonlari, jumladan, xayol, xotira, nutq, tafakkur rivojlanadi.[10].

Ilk o'spirinlik yoshidagi o'quvchilarning bilish jarayonlari turli nuqtayi nazarlarni tahlil etishga va bu masala bo'yicha har tom onlam fikr yuritishga yordam bera oladi. Bilishga qiziqishning rivojlanishi, o'qishga ongli munosabatda bo'lishning o'sishi bilish jarayonlarining ixtiyoriyligini, ularni boshqara olish mahoratini yanada rivojlantirishga undaydi. Bu yosh davrining oxiriga borib, o'quvchilar o'zlarining bilish jarayonlarini to'la-to'kis egallab oladilar, ularni hayot va faoliyatning muayyan vazifalariga bo'ysundiradilar. Ilk o'spirinlar ko'pchilik ilmiy tushunchalarni o'zlashtiradilar, turli masalalarni yechish jarayonida ulardan foydalanishni o'rganadilar. Bu esa ularda nazariy yoki so'z-mantiq tafakkurning rivojlanganligini bildiradi. Kuzatish aniq maqsadga qaratilgan va yanada sistemali bolib boradi. Shaxsning kuzatuvchanlik xususiyati rivoj topadi. Shu bilan birga N.D.Levitov ko'rsatib o'tganidek, o'spirinlar o'z kuzatishlarida parihonxotir bo'lmaliklarini, kuzatishni o'z oldilariga qo'yilgan vazifalarga bo'ysundirishlarini, yetarli darajada to'plangan faktlar to'planmagauncha xulosa chiqarishga shoshilmasliklarini nazorat qilib borish zarur[9].

Ilk o'spirinlarning o'quv faoliyati ularning faolligi va mustaqilligiga ancha yuqori talablar qo'yadi. Akademik litsey va kasb-hunar kolleji dasturida belgilangan materiallarni o'zlashtirish uchun nazariy tafakkur rivojlangan bo'lishi hamda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini egallash zarur. Xotirani rivojlantirishda muhim so'z-mantiq xotira, muaynosiga tushunib esda olib qolishning roli sezilarli darajada ortadi. Garchi ixtiyoriy xotira ustunlik qilsa-da, ixtiyorsiz esda olib qolish ham ilk o'spirinlar tajribasidan chiqib ketmaydi. U faqat o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi, ilk o'spirinlarning qiziqishlari, xususan ularning bilishga oid va kasb tanlashga oid qiziqishlari bilan ko'proq bog'lanadi. Shu bilan birga faol ravishda bilim egallash, o'qish va jamoat faoliyatida har holda ixtiyoriy xotira

yetakchi rol o'ynaydi.[3]. Soʻzm a-soʻz yodlab olish alohida hollarda zarur ekanligini o'quvchilar yaxshi tushunadilar. Ilk o'spirinlar esda olib qolish usullaridan — rejalarni va tekstning sxemalarini, konspektlarni tuzish, asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish va ostiga chizish, ilgari ma'lum bo'lgan fikrlarga taqqoslash, solishtirish usullaridan o'smirlarga qaraganda beqiyos darajada keng suratda foydalanadilar. Ular esda olib qolishga alohida-alohida yondashadilar. Tafakkurning chuqurligi deganda esa, moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning asosiy qonunlari, xossalari, sifatlari, ularning o'zaro boglanish va munosabatlari o'spirinning fikrlash faoliyatida to'liq aks etganligi tushuniladi. Tafakkurning kengligi o'zining mazmundorligi va chuqurligi sifatlari bilan bog'liq bo'ladi. Tafakkurning mustaqilligi deganda o'spirinning shaxsiy tashabbusi bilan o'z oldiga yangi vazifalar qo'ya bilishi, bu vazifalarni hech kimning yordamisiz, oqilona usullar bilan mustaqil hal qilish xususiyatini tushunish kerak. Tafakkurning tezligi qo'yilgan savolga to'liq javob olingan vaqt bilan belgilanadi.

Ayrim qiz va yigitlar aqliy rivojlanishdan orqada bolib, o'quv materiallarini o'zlashtirishga ulgurmaydilar yoki qiynaladilar, ular tevarak-atrofdagi voqelikni bilib olish maqsadida umumlashtiruvchi tushunchalardan foydalanishni bilmaydilar, chunki bu tushunchalar, xulosalar, fikrlar, hodisa va faktlarni yodlab oladilar. Bolalarni aqliy jihatdan rivojlantirish uchun o'qish faoliyatlarida faollashtirish va ularning bilimlarini ongli ravishda o'stirib borish kerak.[5] O'spirinning qobiliyati va iste'dodi ta'lim jarayonida, mehnat faoliyatida rivojlanadi. Qobiliyatning o'sishi bilimlar, ko'nikmalar, malakalarning sifati bog'liq bo'lib, shaxsning kamol topish jarayoniga qo'shilib ketadi. Demak, maktabda o'tiladigan, darslar, laboratoriya ishlari, amaliy mashg'ulotlar, referat, konspekt yozish kabi faoliyat turlari o'spirinlar o'zlashtirish uchun zarur materiallarni mustaqil holda tushunishga olib keladi. Shaxsning bilish jarayonlari uning emotsiyalari bilan bog'liq. O'smirlik davridagi kuchli emotsional reaksiyalar garmonal va fiziologik jarayonlarga bog'liq. O'smir va o'spirinlardagi emotsional reaksiyalar faqat garmonal o'zgarishlarga bog'liq bo'lib qolmay, balki ijtimoiy omillar va tarbiya sharoitlari, individual tipologik farqlarga ham bog'liq. Katta bo'lishdagi psixologik qiyinchiliklar, "Men" obrazi va intilish darajasi orasidagi qarama-qarshilik kabi o'smirlarga xos bo'lgan emotsional zo'riqish, ilk o'spirinlik davrida ham saqlanib qoladi. Shunday qilib, ilk o'spirinlarning emotsiyalari, intellekt singari aniq qo'zg'atuvchi bu sinaluvchi uchun qanday ahamiyatga egaligini hisobga olmasdan o'lchash mumkin emas. Ilk o'spirinlik davridagi emotsional qiyinchilik va muammolarni aniq qarab chiqish lozim, chunki ularning kelib chiqish sabablari har xil. O'smirlik davridagi dismorfobiya — o'z tanasi va tashqi ko'rinishidan tashvishlanish ilk o'spirinlik davrida o'tib ketadi. Ilk o'spirinlarda namoyon bo'ladigan xavotirlanish belgilari bu yoshdagi maxsus qiyinchiliklarga reaksiya emas, balki ilgari olingan ruhiy jarohatlanishning keyin namoyon bo'lishidir. Ko'pchilikda o'smirlikdan ilk o'spirinlikka o'tishda muloqotchanlik va umumiy emotsional kayfiyat yaxshilanadi.[8]

Shunday qilib, xulosa o'rinda ta'kidlash joizki, ilk o'spirinlik yoshi emotsional holatlarni ifodalash usullari va emotsional reaksiyalarning differensiallashishini hamda o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini boshqarishning ortishini kuzatish mumkin. Ilk o'spirinlarning kayfiyati o'smirlarga nisbatan barqaror va anglangan hamda ijtimoiy sharoitning keng doirasiga mos bo'ladi. Doimo hissiyot vujudga keltiradigan shaxsiy muhim munosabatlar doirasining kengayishi oliy hislarning rivojlanishida namoyon bo'ladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Nishanova, Z.T. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya darslik / Z.T. Nishanova va boshq. - Toshkent: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018.
2. Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya / darslik/. - Toshkent: «Innovatsiya-Ziyo», 2020 y

3. SH.A.do'stmuhamedova, x.a.tillashayxova, G.Baykunosova, G. Ziyavitdinova umumiy psixologiya (yosh davrlari va pedagogik psixologiya)
- 4.Nishonova.Z.T, Komilova N.G. "Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya" T-2018-yil
- 5.Davletshin M.G.,Do'stmuxamedova SH.A.,Mavlonov M. M,To'ychieva S.M.,
- 6.Yosh va pedagogik psixologiya». T. TDPU, 2004
- 7.Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti":-T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
- 8.Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
- 9.G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.
- 10.Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное.— М. 1996. С.31-36.
- 11.Л.И.Анцифирова Новые стадии поздней жизни: Время теплой осени или суровой зимы.// Психологический журнал. 1994 № 3. С.99-105.

YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA FANINING PREDMETI, TADQIQOT METODLARI, FANNING ASISIY SOHALARI

TerDPI Boshlan'ich ta'lim
fakulteti 1-bosqich talabalari
Amanullayeva Muqima
Niyozova Dildora

Anotatsiya: Ushbu maqola Yosh va pedagogik psixologiya fanining predmeti, tadqiqot metodlari, vazifalari, fanning asosiy sohalari hamda Sharq mutafakkirlarining yosh va pedagogik psixologiya haqida chuqur izlanishlari va fikrlarini o'rganadi. Shu o'rinda aytish joizki yosh va pedagogik psixologiya har bir yosh davrining qaytarilmas, xususiyatlarini, yillar o'tgan sari asta-sekinlik bilan bola qanday qilib inson bo'lib, shakllanishini, shaxs sifatida o'zini ijtimoiy munosabatlarda namoyon qilishlarini o'rganadi

Kalit so'z: Yosh va pedagogik psixologiya, psixologiya fanining predmi, tadqiqot metodlari, vazifalari, uni o'rganish sohalari, rivojlanishlari, sharq allomalarining fikrlari.

Аннотация; В данной статье рассматриваются предмет, методы исследования, задачи науки молодёжи и педагогической психологии, азиатских отраслей науки, а также глубокие исследования и мнения восточных мыслителей о молодёжной и педагогической психологии.Здесь стоит сказать, что молодёжная и педагогическая психология - это необратимая характеристика каждого юношеского периода, с годами ребенок мало-помалу учится тому, как стать личностью, как выразить себя как личность в общественных отношениях.

Ключевое слово; Возрастная и педагогическая психология, предмет психологии, методы исследования, задачи, направления ее изучения, разработки, мнения ученых-востоковедов.

Yosh davri psixologiyasi bu psixologiya fanida inson rivojlanishining yosh davri xususiyatlarini o'rganuvchi sohalaridan biri hisoblanadi. Inson psixikasining yosh bilan bog'liq o'zgarishlari, psixik jarayonlar, va rivojlanayotgan odam shaxsiyatining psixologik sifatleri hamda yosh psixologiyasi, psixik jarayonlardagi yosh xususiyatlari, bilimlarni egallashda yosh imkoniyatlari, shaxs kamolotining asosiy omillari va boshqalarni o'rganadi.

Yosh psixologiyasi har bir yosh davrining qaytarilmas xususiyatlarini yillar o'tgan sari, asta-sekinlik bilan bola qanday qilib inson bo'lib shakllanishi, shaxs sifatida o'zini ijtimoiy munosabatlarda namoyon qilishi, kasb tanlashi, muloqot jarayonida o'zining erkinliklari, huquq va majburiyatlariga

intilishini qanday qilib sevishi, ishonchli dōst bōlib tarkib topishi, ōzi va boshqalar uchun mas'uliyatni his qilishi kabi jarayonlarni tadqiq etadi. Bilimlarning har bir sohasi ōziga xos nomlanishiga ega. Lekin ba'zi bir bilimlar sohasi bir necha nom bilan ham aytilishi mumkin[2] Masalan, Yosh psixologiyasini boshqacha qilib rivojlanish psixologiyasi deb nomlash mumkin. Ammo bu yerda aynan bitta yoki bir-biriga mazmun jihatdan juda yaqin bōlgan bilimlar sohasi kōzda tutilgan. Yosh psixologiyasi pedagogik psixologiya bilan uzviy bōg'liqdir. Yosh davri psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanlari mushtarak bir-biriga bōg'liqligi shundaki ularning har ikkisi bitta umumiy jarayonni, ulg'ayib borayotgan insonning psixik faoliyati hamda uning xulq-atvorini tadqiq etadi. Yosh va pedagogik psixologiyasi har qanday jihatdan bolaning rivojlanishi, tabiat va muxit atrofga moslashishi hamda uning bir qancha sohalarini ōz ichiga oladi. Birinchidan psixik rivojlanish organizmga, ya'ni inson organizmining anatomik-fizeologik tuzilishiga bōg'liq.[3]. Nerv sistemasi va miyaning insiniy tuzilishi uni ong egasi, nutq va yuqori darajadagi intellekt sohibi sifatida rivojlanishga imkon beradi. Nasliy yōl bilan yoki jiddiy kasallik oqibatida yuzaga keluvchi organizm anatomik- fiziologik holatidagi buzilishlar psixik taraqqiyotiga ta'sir etishi va rivojlanishdan orqada qolishiga sabab bōlishi mumkin. Ikkinchidan organizmning psixik rivojlanishi muhitga ham bōg'liq. Chunki psixik taraqqiyotga ta'lim-tarbiyaning ta'siri juda beqiyos. Broq psixik taraqqiyotning u yoki bu bosqichida bu omillarning qaysi bori kōproq ta'sir etishini aniq aytish qiyin.[4].

Yosh psixologiyasi psixika va xulq-atvorda bir yosh davridan ikkinchisiga ōtishda yuzaga keladigan miqdoriy hamda sifatiy ōzgarishlarni ōrganadi. Odatda bu ōzgarishlar hayotning muayyan bosqichlarini, bir necha oydan (go'daklik davri) to bir qancha yillarni (katta yosh davrida) qamrab oladi. Ushbu ōzgarishlar doimiy ta'sir etib turuvchi omillar biologik yetilish hamda inson organizmining psixofiziologik holati uning insonga xos bōlgan ijtimoiy munosabatlar tizimida tutgan ōrni, intellektual hamda shaxs rivojlanishida eriahgan darajasiga bōg'liq bōladi[1]. Inson psixikasi doimo rivojlanadi. Bola insoniyat ta'rixi davomida jamg'argan tajribalarini ōzladhtirishi jarayonida rivojlanadi. Bu jarayon kattalar tomonidan doimiy nazorat, ya'ni ta'lim sharoitida amalga oshadi. Ta'lim bolaning psixik rivojlanishi jarayonida belgilovchi rol ōynaydi. Ta'lim tabiiy istedod ijtimoiy muhit va u yoki bu yosh uchun samarali, tushunarli ta'lim usullariga asoslanadi. Shunday qilib shu narsani kōrish mumkinki, gōdaklikda kōrgazmali-harakatli fikrlash, keng tadbiiq etilgan.[6]

Yosh davri psixologiyasi ikki xil vazifada kelishi mumkin. Ular nazariy va amaliy vazifalardir.

Yosh psixologiyasining nazariy vazifalari sifatida quyidagilarni kōrsatish mumkin:

1) Psixik taraqqiyotning umumiy qonuniyatlarini hamda bosqichlarini ōrganadi.

2) Psixik jarayonlarining bilimlarini, ōzlashtirishlarining yosh imkoniyatlarini ōrganadi va ularning rivojlanishiga imkon yaratadi.

3) Shaxs

rivojlanishining muhim omillarini ōrganish.

Yosh davr psixologiya fanining amaliy vazifalarini esa psixik jarayonlarning namoyon bōlishi va rivojlanishi, shuningdek inson shaxsi psixologik xususiyatlarining tarkib topishi qonuniyatlarini ōrganishda qulga kiritgan ilmiy dalillarni ta'lim-tarbiya sohasiga tadbiiq qilish tashkil etildi. Bu borada ayniqsa, pedagogik psixologiya birmuncha yutuqlarga erishdi.

Sharq mutafakkirlari ōz asarlarida yosh davri va ta'lim tarbiya jarayonlarini ilgari sōrganlar. Sharqning qomusiy olimlari asarida ta'lim-tarbiya shaxs kamoloti borasidagi, fikrlari bilan birga bilim egallash, ilm olish xususida bir qancha nazariyalar mavjud[7]. Qomusiy olim Imom al-Buxoriy ham ilm ōrganishni yuqori darajaga quyib, ōz asarida quyidagi fikrni ilgari sōrgan. "Kishi ilm boboda nafaqat ōzidan yuqori yoki tengdoshlaridan, balki ōzidan past bōlganlardan hadis olmaguncha, yetuk muhandis bōla olmaydi". Imom Buxoriy ushbu fikri bilan ōquv faoliyatining ijobiy motivini ustoz muallim tomonidan shakillanishiga urg'u bergan.

Abu Ali Ibn Sino esa inson tafakkurini aql kuchining rivojlanishi bir necha bosqichdan iborat deb hisoblaydi. Aqliy kuchlar dastlab mutlaq, tinj sokin holatda bòladi. Bolalardagi yozishni, òqishni òrganishdagi potentsial kuchlar shunga misol bòla oladi. Abu Ali Ibn Sino bu kuchlarni moddiy kuchlar deb nomlashgan, ya'ni mazkur kuchlarni tashqi motivlar deb tushunsa bòladi[4].

Òquvchilarning òquv faoliyatiga oid fikrlar qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy asarlarida ham òz aksini topgan. Uning fikriga kòra, bilim olish uchun òquvchilarda avvalo intilish, va qiziqish bòlishi kerak. Darhaqiqat nimanidir òrganish, tadqiq qilish uchun insonda intilish, harakat va qiziqish bòlmasa, u hej narsaga erisha olmaydi. Ilm olishning muhim yòllaridan biri inson hammani òziga dòst tutishi va boshqa insonlarga ham yaxshilik qila olishi lozim. Shu holda u yuqori natijalarga erisha oladi va yetuk shaxs sifatida voyaga yetadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z. T. Nishonova, N. Ğ. Kamilova " Taraqqiyot psixologiyasi va difrensial psixologiya" Toshkent. 2020
2. Z. T. Nishonova, N. K. Karimova, " Rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiyasi " Toshkent 2018.
3. Sh. A. Dòstmuhammedova , X. A . Tillashayxova. " Umumiy psixologiya (Yosh davri ba pedagogik psixologiya)" Toshkent 2020
4. Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti": -T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
5. Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
6. G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.
7. Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное. – М. 1996. С.31-36.

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI FANINING PREDMETI VA MAQSADI

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti

Umumiy psixologiya kafedrasida kata o'qituvchisi

Tillayevna Mamlakatxon Rustambekova

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabalari

Abdumutalova Malikaxon Abduvohid qizi

Abdusattarova Kamola Olimjon qizi

Annotatsiya

Boshqaruv psixologiyasi o'ziga xos mazmun kasb etadi, chunki uning asosiy harakatlantiruvchisi sifatida shaxs o'zining qobiliyati, intellekti, motivatsiyasi, shaxsiy va boshqa sifatlari bilan markaziy o'rini egallaydi. Boshqaruv murakkab jarayon bo'lib, u psixologiya bilan o'zviy aloqada rivojlanadi. Shuning uchun ham boshqaruv psixologiyasi deb nomlanuvchi alohida fan tarmog'i ajralib chiqqan. U ikki fan ya'ni psixologiya va boshqaruvlar ta'sirida yuzaga kelgan hamda rivojlandi. Boshqaruv psixologiyasi boshqaruv fanining bir bo'lagi sifatida tashkilotdagi faoliyatning samaradorligini oshiruvchi ishlanmalarni ishlab chiqish va o'rganish zarur.

Kalit so'zlar: boshqaruv predmeti, faoliyat, psixika, samaradorlik.

Boshqaruv psixologiyasi psixologiyaning bir bo'lagi sifatida shaxs psixikasini o'rganadi, uning boshqaruv faoliyatini psixik tavsifini taqiq qiladi va boshqaruvni muvafaqqiyatli tashkil etish uchun zarur bo'lgan muhim xususiyatlarni tahlil qiladi.

Boshqaruv psixologiyasining o'rganish predmeti- shaxs uning psixikasi va faoliyatining o'ziga xosligidir. Boshqaruv psixologiyasining predmeti serqirradir. Uning quyidagi tarkibiy qismlarini ko'rsatib o'tish mumkin:

1. Boshqaruvchi va xodimlarning psixologik xususiyatlari boshqaruv psixologiyasining predmetini tashkil qiladi. Rahbar shaxsining o'ziga xos xususiyatlari boshqaruv faoliyatining psixologik asoslari psixologiyaning boshqa sohalarida o'rganilmaydi.

2. Shaxs faoliyatining samaradorligi faqatgina uning kasbiy yetukligi bilan belgilanmay, balki shaxsning ayni damdagi ruhiy holatiga ham bog'liqdir. Shuning uchun ham shaxs psixikasiga salbiy yoki ijobiy ta'sir etuvchi omillarni o'rganish uning faoliyatini samaradorligini oshirishi mumkin.

3. Boshqaruv psixologiyasi rahbar va xodim o'rtasidagi inforatsiyalarning o'ziga xos tomonlarini o'rganadi va ushbu axborotlarning psixologik jihatlarini ochib beradi. Boshqaruv psixologiyasi rahbar va xodim boshqarilayotgan jamoa orasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganadi. Boshqaruv psixologiyasi boshqaruv jarayonida shaxs psixologiyasining o'ziga xos jihatlarini o'rganib, ushbu omillarni boshqaruv jarayonida qo'llash uchun zaruriy tavsiyalarni beradi. Doimiy va tez o'zgaruvchan zamonaviy dunyoda psixologiya kabi fanlarga ulkan talablar qo'yilmoqda. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, psixologlar hozirgi kunda shaxsdagi o'zgarishlarni rejalashtirish, shaxsdagi regressiyani profilaktika qilish zarur.

METODLAR VA USULLAR Rahbar uzoqni ko'ra bilishi va tashkilot faoliyatidagi psixologik omillar muhimdir. O'z navbatida psixologlar ham amaliy yordam ko'rsatish bilan birga samarali ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish olishi kerak. Hozirgi kunda amaliy psixologiyada barcha toifadagi xizmatchilar uchun ijtimoiy psixologik yordam dasturining turli shakl va metodlari ishlab chiqilgan. Jahon amaliy psixologiyasining ishlanmalarini qo'llash, g'arb dasturlarini moslashtirib xodimlar uchun ma'ruza, seminar, ishbilarmonlik va treninglarni tashkil qilish muassasadagi mehnat samaradorligini oshiradi.

Amaliyotning ko'rsatishicha, shaxslararo munosabatlar sohasi boshqaruvchi uchun noaniq doimiy sohaligicha qoladi, shuning uchun bunday munosabatlarda rahbar o'zini noqulay his etadi. Boshqaruv psixologiyasi boshqaruv jarayonida shaxs psixologiyasining o'ziga xos jihatlarini o'rganib, ushbu omillarni boshqaruv jarayonida qo'llash uchun zaruriy tavsiyalarni beradi.

Kishilarning fikrlash usulida o'zgarish yuz berishi va ularning madaniy hamda bilim darajasi ortib borishi bilan ijtimoiy-psixologik usullarning ahamiyati ham ortib boradi. Bunday sharoitda shaxsning ehtiyoj va manfaatlar ma'naviy soha tomon o'zgarib boradi. O'z mehnatidan qoniqishning muhim omili bo'lib, ishlab chiqaruvchilarning rahbar bilan o'zaro yaxshi munosabati, ishlab chiqarishdagi qulay ijtimoiy-psixologik vaziyat xizmat qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR Fanning mohiyati boshqaruv jarayonlari: faoliyat, manfaat, o'zaro munosabat, o'z-o'zini boshqarish, insonlar ruhiyatini o'rgangan holda ta'sir ko'rsatish va chet el tajribalarini o'rganishdir. Fanning predmeti shaxslar, ijtimoiy guruxlarning o'zaro rahbar va bo'ysinuvchilar bilan munosabati va ruhiyatini o'rganishdir. Fanning asosiy vazifasi chet el tajribalaridan foydalanilgan holda amaliyotda, ya'ni korxona faoliyatiga tadbqiq etish, aniqlash, korxonaning maqsadi va aniq imkoniyatlarini o'rganish, jamoani jipslashtirish, korxonaning psixologik iqlimini yaxshilash, ijtimoiy ximoyalash natijasida ishlab chiqarish va mehnat samaradorligini oshirish yo'llarini o'rganishdir.

Bulardan tashqari hozirgi psixologlarning tadqiqotlari, printsiplari, yo'l-yo'riqlari natijasida korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini yaxshilash, mehnat jamoalarini tarbiyalash, o'zaro yordam, hamda bir-birlarini qo'llab-quvvatlashning foydali tomonlarini tushuntirishdir. Fanda boshqaruv tushunchasi tizimning o'z xayot faoliyatini ta'minlash jarayoni sifatida tushuniladi. Bunday tizimlar

qatoriga biologik, texnik, ijtimoiy tuzilmalar kiradi. Boshqaruv tuzilma sifatida boshqaruvchi va boshqariluvchi bo'laklarga ajratiladi.

Boshqaruv o'z tasarrufidagi boshqariluvchi bo'lakka muntazam, rejali va maqsadga yo'nalgan tarzda ta'sir kuchiga ega. Bunday o'zaro faoliyat tizimining ishchanlik kribiliyatini ta'minlaydi. Boshqaruvdagi tadqiqotlar kibernetika fani yuzaga kelishi tufayli jadal sur'atlar bilan rivojlanib, murakkab tuzilmani boshqarishning ilmiy asoslangan tavsiyalari amaliyotga tatbik etila boshlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI Raxbar shaxsini o'rganish muammosi kishilik jamiyatining barcha davrlarida muxim masala bo'lib kelgan. Buning asosiy sababi birinchidan, xar bir davrdagi ijtimoiy munosabatlar uziga xos ravishda ijtimoiy mavqe jixatidan kimningdir yuqori darajada turishini taqozo etgan bo'lsa, ikkinchidan, insonlarning xayot kechirish tarzi, ravnaqi, darajasi, [farovonligi](#), baxtli turmush kechirishi shu yuqori mavqedagi shaxsga, uning turli fazilatlari va xislatlariga bog'liq bo'lganligidir. Mutaakkir ajdodlarimiz ta'limotida, xalq ijodi maxsullarida adolatli va adolatsiz munosabatlarning yuzaga kelishi raxbar shaxsi, ya'ni shoxga boglik ekanligi to'g'risidagi fikrlarni o'qiyimiz. Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shaxri» asarida axolining ma'naviy va psixologik jixatdan boshqarilishida fozil odamlar shaxrida shaxar axolisining stratometrik xususiyatlarga ko'ra tabaqalanishi lozimligi uqtiriladi. Bunda jamiyat a'zolarining o'zlarini boshqarishlarida jamiyatning o'zini-o'zi boshqarilishiga olib kelish lozim, lekin bu bilan bir vaqtning o'zida xar bir a'zo o'z psixologik-ma'naviy kamolotini usul xamda yo'nalishiga ko'ra yakkaxol tarzda mavjud bo'ladi. «Shularning xammasini ikki yo'l bilan olish mumkin.

Birinchidan, yuqoridagi xodisalar aslida qanday mavjud bo'lsa, inson qalbiga, ko'ngliga o'shanday o'mashib qolsa, boshqalarning ko'nglida bu bilimlar qiyosiy yoxud taqlid asosida vujudga keladi. Ba'zi odamlar o'sha narsalarni o'zlari xis etishlari tufayli ko'ngillarida shu bilimlar vujudga keladi». Forobiy bu fikrni davom ettirib: «Ikkinchidan, ushbu sifatlariga ega bo'lmagan odamlar birikmasi esa, jaxolatdagi va adashgan shaxarlarning axolisini tashkil qiladi. Forobiy shuningdek, insonlarning yaxshi xayot kechirishi boshqaruvchi, ya'ni raxbar shaxsiga bog'liq ekanligini, uning turli fazilatlari bu borada unga yordam berishini uqtiradi. Uning fikricha, bu o'rinda [raxbar shaxsi uchun gumanistik](#), insonparvarlik xususiyatlari muximdir: «Kimki birovni baxt va saodatga erishtirish uchun zarur bo'lgan ish-xarakatlarga ruxlantira olish qobiliyatiga ega bo'lmasa va bu ish-xarakatni bajara olishga qudratsiz bo'lsa, bunday odam sira xam raxbar bo'la olmaydi. Ular yo'l-yo'riqlarni o'tmishda yashab o'tgan boshliqlardan o'rganadilar, lekin shu bilan birga, raxbar kelajak o'tmishdagi rasm-rusm, yo'l-yo'riqlarni islox qilishni lozim topsa, turmush sharoiti taqozosiga qarab o'zgartiradi. Shuningdek, yomon odatlarni o'zida ifodalovchi o'tmishni xam o'zgartirmog'i kerak. Aks xolda o'tmishning talablariga rioya etib, uning kayfiyati saqlansa, turmushda xech qanday yengillik, o'zgarish va o'sish xam bo'lmaydi». Forobiyning bu fikrlaridan ko'rinadiki, raxbar shaxsi birinchi navbatda o'zini yomon odatlardan ozod qila olishi, boshliqlarni yaxshi ishlarga ruxlantira olishi kerak ekan. Bu fikrlarning bugungi kunimiz uchun xam axamiyati pasaymaganligini kuzatish mumkin. O'rta Osiyoning buyuk donishmandlaridan biri bo'lmish Abu Rayxon Beruniy xam boshqaruv va boshqaruvchi shaxsi xususida o'zining bir qator fikr-muloxazalarini bayon etgan. U xar [bir kishiga baxo berish uchun](#), uning qilgan ishini kuzatish mumkinligini ta'kidlaydi: «Xar bir odamning baxosi o'z ishini ajoyib bajarishidadir». Beruniy o'zining «Xindiston» asarida ushbu g'oyani ilgari surgan. Abu Nasr Forobiy so'radi: «Tabiati jixatidan boshqarish va siyosat ishlariga qiziquvchi, boshliq bo'lishga fazilat va kuchi bilan xaqli, fikr va maqsadda sabotli, davlatni o'zidan keyingilarga qoldirib, ularning o'z otabobolariga qarshi bo'lmasliklarini maqsad qilib olgan kishi tomonidan berilgan xar bir buyruq, buyurilgan kishi oldida turgan tog'lar singari maxkam bo'lib, u buyruqqa kun vaqtlar va uzoq zamonlar o'tsada, keyingilar xam bo'ysunadilar». Uning fikricha, tabiatan boshqarishga moyil bo'lgan

xokim o'z fikri va qarashlarida qat'iy bo'lishi, o'z ishlarini amalga oshirishda donishmandlar tomonidan bildirilgan ilg'or muloxazalarga bo'ysunishi lozim.

XULOSA Jamiyatda boshqarishning asosiy mazmuni ijtimoiy hayotning barcha sohalarida: mehnat faoliyatida, ishlab chiqarishda, ijtimoiy, siyosiy faoliyatda, mafkuraviy sohada, ijtimoiy qayta ishlab chiqarishda aniq imkoniyatlari o'rganiladi. Ishlab chiqarish sharoitida sotsiologiya kishilardagi ijtimoiy aloqani shakllanishining asosi bo'lgan mehnat omillarini o'rganadi, ijtimoiy tizimlar, shu jumladan, ishlab chiqarish tizimi rivojlanishi va amal qilish qonuniyatlari, kishilarning jamiyatning turli qatlamidagi xulq-atvori qonuniyatlarini tadqiq qiladi. Ijtimoiy psixologiya gurux va omma psixologiyasining xususiyatlari, ularni shaxsning ongi va xulqiga ta'siri, kishilar faoliyatini rag'batlantiruvchi omillar, kayfiyat, ijtimoiy fikrni shakllantiruvchi omillarni o'rganadi. Shaxs psixologiyasi oliy nerv faoliyati turlari va inson temperamenti, xarakteri, shaxsning irodasi, qobiliyati, hissiyoti, xotirasi, anglash va his etish qobiliyatini o'rganadi, mehnat psixologiyasi mehnat faoliyatlari, shu jumladan, rahbar va mutaxassislar (kasbiy xususiyat va qobiliyatlari, kadrlarni o'qitish usullari, mehnat jarayonining psixologik jixatlari) faoliyatini o'rganadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. Uchebnik.- M.: Aspekt Press, 1999.-376 s.
2. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2007.1-2 kitob.
3. G'oziev E.G. Toshimov R. Menejment psixologiyasi. T-2002
4. G'oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot.-T.: Universitet, 2002.-96
5. Karimova V.M. va boshk. Mustaqil fikrlash. - T.: SHark.-2000.- 112 b.
6. Karimova V.M., Sunnatova R. «Mustaqil fikrlash» o'quv qo'llanmasi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish uslubiyoti.-T.: SHark, 2000.- 16 b.

O'QUVCHILARNING INTERNETGA QARAMLIGI – KASBIY TANLOV MUAMMOSI SIFATIDA.

Abdulmadjidova Maxdiyona Dilmurodjon qizi

ADU Umumiy psixologiya kafedrasi 2 bosqich tayanch doktranti

ADPI pedagogika va Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Bugungi glaballashuv davrida dunyo miqyosida yoshlarni kasbga yo'naltirish davlat siyosati darajasiga olib chiqilmoqda. Har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va manaviy yuksalishi uchun o'sha davlat yoshlarining ta'lim-tarbiyasini yetarli darajada e'tibor qaratish orqali amalga oshiriladi. Yoshlarni dunyo miqyosida ommabop, zamonaviy, qulay, serdaromad kasbga yo'naltirishda ularning kasbiy o'zini-o'zi anglashi layoqat, qiziqishlari orqali kasbiy to'g'ri tanlov natijasida amalga oshiriladi. Glaballashuv, internet asri, rivojlanish davrida - "internet olami" shaxs hayotining ajralmas qismiga aylandi.

Internetdan foydalanuvchilarning asosiy qismini yoshlarni tashkil etar ekan ko'p qismi o'quvchi o'smir va o'spirinlarga to'g'ri keladi. Bu ayni vaqtda ularning hayotiy pozitsiyalarida, ta'lim faoliyatida, qiziqish va istaklari, kasb tanlashida jiddiy muammo tug'dirishi mumkin. Bu borada pedagog-psixologlar o'smirlik, o'spirinlik davrlarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish jarayonida ulardagi salbiy odatlar, ularning kasb tanlashiga to'sqinlik qiluvchi bir qator omillarni o'rganib chiqishi lozim. Ushbu omillarga o'quvchi yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarga haddan

tashqari vaqt ajratishi, turli xildagi online o'yinlarni o'ynashga mukkasidan ketishi, bilim olishi, hayotiy-ijtimoiy faoliyatlariga, kelajak orzulari, intilishlariga psixik jarayonlarni me'yoriy rivojlanishiga jiddiy to'sqinlik qilish kabi holatlarga olib kelmoqda. Buning natijasida qiziqishlar so'nishi, mustaqil fikrlashning shakllanmaganligi, kasbiy tanlovni to'g'ri tanlay olmasligini keltirib chiqaradi.

Ushbu o'rinda republikamiz rahbari "...YAngi O'zbekiston - maktab ostonasidan, ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi"[1.5-6B.] –degan fikrlarini keltirib o'tishni joiz topdik. Zero shaxs rivoji uning ta'lim-tarbiyasi, katta hayotga qadami, kasbiy qiziqish, layoqat va qobiliyatlar, turli yangiliklarga bo'lgan intilishni maktabdan boshlaydi.

Pedagogning mahorati, bilim salohiyati yetishmasligi - o'quvchining maktab ta'limiga yoki dars jarayoniga qiziqishining yo'qolishi, ma'lum sohaga layoqatining shakllanmasligiga va tashqi ta'sirlarga berilishiga sabab bo'la oladi. Bunga ko'ra "O'quv tarbiya jarayonida bilim berishning zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan keng foydalanish, ularni doimiy ravishda takomillashtirib borish, rivojlangan davlatlar ta'lim tajribalaridan maqsadli foydalanish – ta'lim sifati va samaradorligini kafolatlaydi. Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan fan, mavzu va uning mazmunida o'rinni foydalanish ta'lim oluvchilarning qiziqishlarini orttiradi, bilish faoliyatini yuqori darajada bo'lishiga imkon yaratadi. Bugun yuksak bilimli, zamonaviy fikrlaydigan, intellektual rivojlangan yoshlarga jamiyatni barqaror istiqbolli kelajagini ta'minlay oladi."2.[69b.]

Internetga qaramlikning haqiqiy sababi ma'lum emas. Biroq ko'plab o'rganilgan muammo xisoblanadi. Bu esa bugungi kundagi pedagoglar, psixologlar, shifokorlar va ko'plab ijtimoiy soha vakillarini o'ylantirib kelayotgan muammolardan biridir. Ijtimoiylashuv jarayonida internetga qaramlik muammosini o'rganish asosida "...ko'pchilik internetga qaram bo'lgan shaxsiy va ijtimoiy sohalarning quyidagi xususiyatlarini ko'rish mumkin.

- yaqin atrof muhit bilan munosabatlardagi xisssiy ajralish;
- men holati bilan bog'liq muammolar (o'z-o'zini hurmat qilish, negativizm, orticha mustaqillik);
- bevosita aloqa bilan bog'liq muammo;
- doimiy ijtimoiy buzqlik."[3.862B.]

Internet olami – bu o'smir topa oladigan ranggo-rang olam. Bu ilk yosh davridan boshlab psixologik qondirilmagan ehtiyojlar (to'liq, cheksiz muhabbat, qabul qilish, o'zini namoyon qilish va hissiy muloqot, uning ehtiyojlarini anglash va amalga oshirish)ning qondirilishidir.

Internetga qaramlik kasbiy qarorlarga qanday ta'sir qilishi mumkin:

1. Cheklangan kasbiy izlanishlari: Internetdan ortiqcha foydalanish, ayniqsa ta'limga oid bo'lmagan platformalarda, o'quvchilarning turli kasbiy imkoniyatlariga ta'sirini cheklashi mumkin. Potentsial kasblar va sohalarni o'rganish o'rniga, giyohvand talabalar ijtimoiy tarmoqlarda yoki boshqa onlayn tadbirlarda ortiqcha vaqt sarflashlari mumkin. Buning oqibatida kasbiy izlanishlar o'rniga kasbiy loqaydlik shakllanadi.

2. O'quv maqsadlariga e'tiborning kamayishi: Internetga qaramlik o'quvchilar e'tiborini akademik mas'uliyatdan chalg'itishi mumkin. O'qishga e'tibor qaratilmaslik akademik ko'rsatkichlarning pasayishiga olib keladi, kasb tanlash yoki oliy ma'lumot olishda imkoniyatlarini cheklaydi.

3. Vaqtni to'g'ri taqsimlay olmaslik: O'quvchilar potentsial kasbiy bilimlarni egallash, seminarlarda qatnashish yoki tegishli tajribaga ega bo'lish kabi kasbiy tanlov bilan bog'liq faoliyat uchun vaqtni samarali ajratish uchun kurashishlari kerak. Vaqtni to'g'ri taqsimlay olmaslik ea vaqtni boshqarish qobiliyatining yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Natijada o'quvchilardagi bor layoqqatlardan umumli foydalana olmasliklari sababli uning so'nishiga olib keladi. Shu sababli

o'quvchilar kasb tanlashda, kattalarning taklifi yoki majburlashlari hamda shu davrning eng daromadli kasbiga yo'nalib ketadi. Buning oqibatida har bir kasbning mohir egasi emas o'rtamiyona kadr bo'lib yetishib chiqadi.

O'quvchilarda ma'lum kasblar haqida haqiqatga to'g'ri kelmaydigan umidlar paydo bo'lishi mumkin, bu esa ushbu martaba haqiqatiga duch kelganda norozilikka olib keladi. Internetga qaramlikni bartaraf etish onlayn va oflayn faoliyat o'rtasida sog'lom muvozanatni saqlashni o'z ichiga oladi. Ta'lim muassasalari va ota-onalar Internetdan mas'uliyatli foydalanishni rag'batlantirish, o'quvchilarni vaqtni samarali boshqarishga yo'naltirish va martaba bilan bog'liq tadbirlarda faol ishtirok etishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Kasbiy maslahat Internetga qaramlik va uning kasb tanlashga ta'siri bilan kurashayotgan talabalar uchun ham foydali bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda odatda internetga qaramlik - deb ataladigan internetdan haddan tashqari foydalanish odamlarga turli xil salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu yerda mumkin bo'lgan oqibatlarning ba'zilarini keltirib o'tadigan bo'lsak:

1. Ijtimoiy izolyatsiya: Internetda juda ko'p vaqt o'tkazish oila va do'stlar bilan yuzma-yuz muloqotni kamaytirishga, ijtimoiy izolyatsiya va yolg'izlikka hissa qo'shishga olib kelishi mumkin.

2. Ruhiy salomatlikka ta'siri: Internetga qaramlik tashvish va ruhiy tushkunlik kabi ruhiy salomatlik muammolari bilan bog'liq. Haddan tashqari onlayn faoliyat stressga hissa qo'shishi va umumiy hissiy farovonlikka ta'sir qilishi mumkin.

3. Uyqu rejimining buzilishi: Haddan tashqari ekran vaqti, ayniqsa yotishdan oldin, uyqu rejimini buzishi mumkin. Ekranlar chiqaradigan ko'k chiroq uyquni tartibga soluvchi gormon - melatonin ishlab chiqarishga xalaqit berishi mumkin.

4. Hosildorlikning pasayishi: Internetdan haddan tashqari foydalanish kechikishga va samaradorlikni pasayishiga olib kelishi mumkin. Doimiy chalg'itadigan narsalar va onlayn kontentning jozibasi odamlarning vazifalarni samarali bajarishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

5. Jismoniy salomatlik bilan bog'liq muammolar: Internetdan uzoq vaqt foydalanish bilan bog'liq harakatsiz xatti-harakatlar jismoniy sog'liq muammolariga, jumladan, semirish, bel muammolari va boshqa tegishli muammolarga hissa qo'shishi mumkin.

6. Mas'uliyatni e'tiborsiz qoldirish: Internetga qaramlik ish, o'qish yoki uy ishlari kabi kundalik mas'uliyatni e'tiborsiz qoldirishga olib kelishi mumkin. Bunday e'tiborsizlik munosabatlarni buzishi va akademik yoki professional muvaffaqiyatga ta'sir qilishi mumkin.

7. Moliyaviy oqibatlar: Onlayn xaridlar yoki qimor o'yinlari kabi ba'zi onlayn faoliyatlar moliyaviy muammolarga olib kelishi mumkin. Shaxslar internetga qaramliklari tufayli ortiqcha pul sarflashlari yoki xavfli moliyaviy xatti-harakatlar bilan shug'ullanishlari mumkin.

8. Haqiqiy hayotdagi munosabatlarga ta'siri: Internetdan haddan tashqari foydalanish real hayotdagi munosabatlarni buzishi mumkin, chunki odamlar oila va do'stlar bilan vaqt o'tkazishdan ko'ra onlayn muloqotni birinchi o'ringa qo'yishi mumkin.

9. Diqqatni jamlashda qiyinchilik: Internetga qaramlik diqqatni jamlash va vazifalarga e'tibor berishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Bu akademik yoki professional faoliyatga ta'sir qilishi mumkin.

10. Onlayn xavflar uchun potentsial: Onlaynda ortiqcha vaqt o'tkazish odamlarni onlayn xavf-xatarlarga, jumladan kiberbulling, firibgarlik yoki notanish odamlar bilan muloqotga olib kelishi mumkin. Haddan tashqari internetdan foydalanishni bartaraf etish uchun odamlar chegaralarni belgilash, raqamli detoks bilan shug'ullanish, do'stlar va oila a'zolaridan yordam so'rash va kerak bo'lganda ruhiy salomatlik bo'yicha mutaxassislar bilan maslahatlashishni ko'rib chiqishi mumkin. Onlayn va oflayn faoliyat o'rtasida sog'lom muvozanatni rivojlantirish umumiy farovonlik uchun juda muhimdir.

Adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 29 dekabr 5-6 bet.
2. Dilhoza, A. (2023). O'QUVCHILARNI RAG 'BATLANTIRISH ORQALI TARBIYALASH VA INTELLEKTUAL SALOHİYATLARINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI (BOSHLANG 'ICH SINFLAR MISOLIDA). *Science and innovation*, 2(Special Issue 4), 69-73.
3. Internetga qaramlik muammosini o'rganish. Nasiba Xakimova Barakayevna Volume 4 | TMA Conference | 2023 Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar
4. Uskanovich, Otamuratov Rustam, Otamuratova Sarvinoz Abdurazakovna, Ibodullayeva Nodira. "VIRTUAL MUHITDA O'ZARO SAMARALI TA'SIRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." Yangi asr innovatsiyalari jurnali 25.4 (2023): 62-66.
5. Otamuratov, R. U. (2023). Internet ijtimoiy tarmoqlari foydalanuvchilari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan shaxsiy xususiyatlarning aloqasi. *MedUnion*, 2(1), 177-182.
6. Otamuratov R., Otamuratova S. O'smirlarda kasbiy o'zligini anglashga xavotirlanishning ta'siri, O'zMU XABARLARI., MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI ILMIY JURNALI., 2023 1/1 Ijtimoiy gumanitar fanlar turkumi, 140-144 b., Toshkent 2023.

ETNOPEDAGOGIK QADRIYATLAR O'QUVCHILARNI IJTIMOILASHTIRISHNING ASOSIY VOSITASI SIFATIDA

Abdullayev Muxammadimin Egamberdiyevich
Andijon davlat universiteti Umumiy
pedagogika kafedrası v.b.dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
+998937849280

Ushbu maqolada etnopedagogik qadriyatlar o'quvchilarni ijtimoiylashtirishning asosiy vositasi ekanligi xaqida so'z yuritilib, etnopedagogik qadriyatlarni mazmuni va mohiyatiga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Etnopedagogika, qadriyatlar, milliy g'urur, o'zlikni anglash, milliy mentalitet, urf-odatlar, an'analar, ijtimoiylashtirish.

Etnopedagogik qadriyatlar shaxsni ijtimoiylashtirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Pedagogika ensiklopediyasida ta'kidlanishicha, "Etnopedagogika – pedagogika fanining xalq milliy an'ana, ijtimoiy tajriba, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy-etnik qadriyatlarini psixologik-pedagogik asoslarini aniqlash va amaliyotga tadbiiq etishga qaratilgan tarmog'i"[1.424]

Etnopedagogik qadriyatlar esa o'zbek xalqi uchun qadrli, ahamiyatli bo'lgan ananalar, tajribalar majmui bo'lib, yosh avlodda milliy g'urur, o'zlikni anglash, o'z xalqini yutuqlaridan faxrlanish tuyg'usini shakllantirishda va rivojlantirishda hamda shaxsni ijtimoiylashtirishda muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi.

Etnopedagogik qadriyatlar o'zida etnik, pedagogik-psixologik bilimlarni mujassamlashtiradi. Etnopedagogik qadriyatlar an'anaviy tarzda o'zida xalqning turmush tarzi, qarindosh-urug'chilik munosabatlarini mujassamlashtiradi. Ushbu munosabatlar shaxsni ma'naviy-madaniy jihatdan

shakllantirish, uni jamiyat hayotiga interetatsiyalashuvini hamda ijtimoiylashuvini ta'minlaydi. Shuning uchun ham etnopedagogik bilimlar quyidagilarni qamrab oladi:

- o'zbek xalqi uchun xarakterli bo'lgan etnopedagogik qadriyatlarni o'quvchilarga taqdim qilishning shakllari, usullari, vositalari, metodlari majmuini;
- o'zbek xalqining o'ziga xos xususiyatlari, madaniy-ma'naviy boyliklarini qulay vositalar yordamida o'quvchilar ongiga yetkazish orqali ularni ijtimoiylashtiriladi;
- o'quvchilarni ijtimoiylashtirish jarayonida etnopedagogik qadriyatlarni ko'rsatadigan pedagogik-psixologik ta'sirini;
- tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishda o'zbek xalqining o'ziga xos xususiyatlari, mentalitetini hisobga olishni nazarda tutadi.

O'quvchilarga etnopedagogik qadriyatlarni singdirish orqali ularni ijtimoiylashtirishda quyidagilarni hisobga olish lozim:

- o'quvchilarning jismoniy, ruhiy, ijtimoiy o'ziga xosligini o'rganish;
- o'zbek xalqi pedagogikasining muayyan didaktik xususiyatlari – ta'lim berish, ko'rsatma berish, yo'naltirish, tushuntirish, shaxsning moddiy borliq, olam, tabiat va jamiyat, milliy qadriyatlar, ajdodlar merosini bilishiga ko'maklashish;
- pedagogik deontologiya xalq amal qiladigan tartib qoidalarini o'rganadigan soha bo'lib, o'zbek xalqining etnopedagogik qadriyatlarida o'z ifodasini topgan ahloqiy –madaniy me'yorlarni tadqiq etishni nazarda tutishi;
- har bir o'quvchi o'z xalqining urf-odati, madaniyatini o'rganganidagina undan g'ururlana olishi;
- o'quvchilar o'z ona tilini, ota-onalari, qarindosh-urug'lari, mahalladoshlarini sevishlari, milliy muhitni qadrlashlari, milliy ramzlarni hurmat qilishlari, qadriyatlarga sadoqat bilan yondashishlari, o'zlarida insonparvarlik, tartiblilik, mehribonlik, vijdonlilik, mas'uliyatlilik, burchga sadoqat, bag'rikenglik, mehnatsevarlik sifatlarini namoyon qila olishlari talab etiladi.

Etnopedagogik qadriyatlarni o'rganishdan asosiy maqsad, yosh avlodda o'zbek xalqiga xos bo'lgan milliy mentalitetni shakllantirishdan iborat. Chunki ommaviy madaniyat keng ko'lam kasb etayotgan hozirgi sharoitda etnopedagogik qadriyatlarni o'zlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik yondashuvlar tizimida etnopedagogik qadriyatlarni mazmun-mohiyatini baholashda turlicha yondashuvlar mavjud. Aksariyat mutaxassislar etnopedagogik qadriyatlarni darsda tabiat va insonning unda tutgan o'rnini o'rganish lozim deb hisoblaydilar. Kattalar va kichik yoshdagi insonlar orasidagi shaxslararo munosabatlar, xalqning oilaviy turmush tarzi, an'analari, qarindosh-urug'lar orasidagi munosabatlar, xalq madaniyati, tarixi, qahramonona kurashlari etnopedagogik qadriyatlar mazmunida o'z ifodasini topgan bo'lib, tarbiyaviy maqsadlarda ulardan unimli foydalanish zaruriyati kuchaymoqda. Urf-odatlar va an'analarning yosh avlod ongiga ta'sir ko'rsatish usullaridan foydalanish samaradolikka erishishni ta'minlaydi. Shu bilan bir qatorda etnopedagogik qadriyatlar o'zbek xalqi madaniyati, tarixi, madaniyati va taraqqiyot bosqichlarini o'quvchi-yoshlarga o'rgatishning eng qulay vositasi hisoblanadi.

Etnopedagogik qadriyatlar quyidagi tushunchalar bilan bevosita bog'liq, xalq madaniyati, millat, ta'lim, tarbiya, an'analar, milliy o'zlikni anglash, olamning milliy manzarasi, millatning xulq-atvor modeli kabilar. Bu tushunchalarning barchasi millat va ta'lim-tarbiya tushunchalari bilan bevosita bog'liq. Milliy madaniyat ular orasidagi umumiylikni belgilovchi hodisa hisoblanadi. U ko'plab tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Ular til, urf-odatlar, diniy e'tiqod, an'analar, xulq-atvor me'yorlari, og'zaki ijod namunalaridan iborat. Ularning barchasi etnopedagogikaning bir-birini taqozo qiluvchi tarkibiy qismlari hisoblanadi. Shuningdek, milliy madaniyatning ham tarkibiy qismlari bo'lib, inson ongining shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatib, unda ijobiy his-tuyg'ularning vujudga

kelishini ta'minlaydi. Xulosa qilib aytganda etnopedagogik qadriyatlar o'quvchilarni ijtimoiylashtirishning inkor etib bo'lmas manbaasi xisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Pedagogik: Ensiklopediya. III jild/ tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017 y. – 424 bet.
2. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
3. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

OILADA OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Asranboyeva Munajat Halimjanovna

NamDPI dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ota-ona va farzand munosabatlarida bir-birini tushunishning psixologik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, oilaviy vaziyatni, bola shaxsiga nisbatan ota-ona munosabatini o'rganish maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, tadqiqot natijalari bayon etilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar, ota-onalarga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: oila, nizo, kooperasiya, simbioz, xarakter, shaxs

Oila inson uchun muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. Oilaviy turmushning asosiy maqsadi - bu farzand ko'rish orqali shaxslararo munosabatlar ahvolini qayta tiklash, shuningdek, avlodlar bilan ajdodlar vorisligining davomiyligini hamda yer yuzida insoniyatning tarixiy taraqqiyotini ta'minlashdan iboratdir.

Oilada bolaga qo'rqitish, do'q-po'pisa asosida munosabatda bo'linsa, bola xarakterida odam yoqtirmaslik, pismiqlik, irodasizlik, ma'naviy zaiflik xislatlarining tarkib topishiga imkoniyat yaratiladi [5].

Ota-ona va bolalar o'rtasidagi munosabatning ijobiy tus olishi uchun ota-ona farzandlari bilan munosabatga kirishayotganlarida pedagogik odobga rioya qilmoqlari kerak. Ota-onaning aytgan har bir so'zi ta'sir qiladigan bo'lmog'i, so'zning aytilish formasi, shu so'zning formasiga mos keladigan holda chehraning ochiq yoki vajohatli bo'lishi pedagogik ta'sirning ta'sirchanligini oshiradi. Aksincha, pedagogik odobga rioya qilmaslik bolani haddan ortiq sevish yoki berahm, qattiqqo'l munosabatda bo'lish ota-ona bilan bola o'rtasidagi o'zaro muomalaning buzilishiga sabab bo'ladi [4].

Ota-onalar va bolalar o'rtasida munosabatlarning ijobiyligini ta'minlashda xar bir bolaga alohida muomala va munosabatda bo'lish zarur. Bunda bolaning yoshi, o'sha davrdagi holati hisobga olinishi kerak. Bolani yoshini, ma'lum vaziyatdagi holatini yaxshiroq tushunish uchun o'zimizni bolaning o'rniga qo'yib ko'rishimiz kerak. SHunda biz bolaning ichki olamini, xohish – istagini anglab eta olamiz. Bolaning ichki olami, hayajon va quvonchlarini, o'y xayollarini o'zimizda ifodalab ko'rishimiz esa bolalarni tushunishda bosh mezon bo'lib xizmat qilishi lozim.

Adabiyotlar tahlili ota-onaning avtoritar uslub tarbiyasining bola shaxsi rivojlanishiga salbiy ta'sirini ifodalaydi. A.A.Venger hamda S.S.Muxina fikriga ko'ra, mazkur uslub quyidagicha ifodlanadi, diktator kattalar o'z qoidalariga bo'ysundiradilar; zo'rlik va zo'rlash, bo'yruq ustun bo'ladi. Oqibatda bola qo'pol yolg'onchi tajovuzkorlik hattoki nafratni namoyon etadi[5]. Brunsvik, Gouf va Katner avtoritarlikning salbiy oqiyati bolaning o'zini baholashiga salbiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaganlar. Avtoritar munosabatdagi ota-onalar farzandlarida qoidaga ko'ra sodir bo'ladigan noaniq

“Men” konsepsiyasining natijasi bolalarda zo’riqish ziddiyat elementlari va uning umumiy salbiy yo’nalganligini namoyon etadi[6].

A.I.Zaxarov o’z tadqiqotlarida avtoritart munosabatdagi ota-onalar bolalarni ijtimoiy muvaffaqiyatga erishishini talab qilib, ularni shaxsiy rivojlanishi bilan qiziqmasliklarini ko’rsatib beradi[7]. Bunda ular bolalarning individual qobiliyatlari, odatlari, fikrlari va his-tuyg’ularini yaxshi bilmaydilar. Rigidlik va konservatizmga ega bo’lgan shaxslar mazkur destruktiv munosabatni tanlaydi, bolaga bo’lgan bir-biriga bog’liq destruktiv munosabat ota-onalarning rigidligi bajarisho’i shart bo’lgan qarzdorlik hissi o’zaro kelishuvni amalga oshirishda qiyinchiliklarni ifodalaydi. E.Xartning fikriga ko’ra, avtoritart stildagi ota-onalarning bolalari ham avtoritart usuldagi muloqotni odat qilib oladilar va o’z oilalarida mazkur usulni qaytaradilar[8]. Kelgusida bunday bolalarda insonlar bilan ijtimoiy masofani o’rnatishga moyilliklar mavjud bo’ladi. Kattalar tomonidan bola shaxsiga nisbatan o’tkazilgan bosim kelgusida ular o’rtasidagi ota-ona va farazd munosabatining buzilishiga olib kelishi mumkin. Avtoritart giperijtimoiylashuv bosimi ostida tarbiyalangan bolalar esa so’zsiz bo’ysunadigan kamgap xavotirlik darajasi yuqori bo’lib, kelgusidagi ijtimoiylashuvda o’ziga xos muammolarga duch kelishlari mumkin. Moslashuv tushunchasi psixologiyada keng ma’noni anglatadi va tevarak atrofga moslashish sifatida belgilanadi. Ijtimoiylashuv funksiyasi o’zining muhim ahamiyatini saqlab qoladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagicha xulosaga kelish mumkin.

- Nutq tafakkurning rivojlanishi bolada o’z-o’zini anglashni shakllanishida asosiy ustanovka hisoblanadi.
- Oiladagi normal shaxslararo munosabatlar bolada o’z-o’zini anglashni shakllanishining asosiy negizi sanaladi.
- O’z-o’zini anglash masalalari ota-onalarning bolalarga munosabati, turlarini qayd qilish orqali o’rganish mumkin. Bu munosabatlarni «mehr-dushmanlik», «nazorat qilish-mustaqillik», «cheklash-ruxsat etish» singari o’zak shaklida tasavvur qilish mumkin [3].
- Bolalarga samimiyat bilan munosabatda bo’luvchi, lekin ularga ko’p narsalarni ruxsat etuvchi ota-onalarning farzandlari faollik, mustaqillik, o’rtoqlik, ijodga intilish kabi xususiyatlarga ega bo’lish bilan birga ularda salbiy sharoitlar shakllanishiga keng imkoniyat yaratilishi mumkin.
- Bolalarga samimiyat bilan qarovchi, lekin ularni ko’p jihatdan cheklovchi ota-onalarning bolalari xushmuomala, yon bosuvchan bo’lib, ularda ijodkorlikka, mustaqillikka intilish kamroq namoyon bo’ldi.
- Bolalarga sovuq munosabatda bo’luvchi, lekin ularga ko’p narsalarni ruxsat etuvchi ota-onalarning farzandlari ko’pincha ota-onalariga befarq munosabatda bo’ladilar, lekin buni xulq-atvorlarida har doim ham namoyon qilmaydilar. Shuningdek, ular odatda tortinchoq kattalarga ishonmaydigan bo’ladilar, ijtimoiy yolg’izlikni afzal ko’radilar.
- Bolalarga sovuq munosabatda bo’luvchi va ularni ko’p sohalarda cheklovchi ota-onalar o’z bolalarida andishasizlikni rivojlantirib boradilar, ba’zi hollarda bu yashirin, ba’zida yaqqol namoyon bo’ladi.
- Farzand bilan ota-ona o’rtasidagi yaqin munosabat o’z-o’zini anglashni rivojlanishiga turtki bo’lishi mumkin.
- Ota-ona tomonidan farzandini qiziqishlarini ob’ektiv baholash shaxslararo muloqotning imkoniyatlarini kengaytiradi.
- Ta’limiy faoliyatda bola muloqotchanligi oshadi.
- Shaxsda o’z-o’zini anglashni shakllanishi o’z-o’zini tarbiyalashning muhim mezonini bo’lishi mumkin.

Oilada bola shaxsida o’z-o’zini anglashni rivojlantirish maqsadida ota-onalar va o’qituvchilarga quyidagi **tavsiyalar** ishlab chiqildi.

- Ota-onalar o'z farzandlarining qiziqishlari imkoniyatlari va qobiliyatlarini to'g'ri baholashlarga o'rganishlari lozim. Faqat shundagina ular o'z farzandlarini o'z-o'zini to'g'ri baholash va o'z-o'zini rivojlantirishga o'rgatishlari mumkin.

- Oiladagi psixologik iqlimning buzilishi bola xulqida negativ xususiyatlarni shakllantirishini inobatga olgan holda ota-onalar oilada hamkorlik muhitini yaratishga odatlanishlari maqsadga muvofiq.

- Samimiy o'rnatilgan muloqot bola shaxsida rostgo'ylik, saxiylik, mustaqillik sifatlarini tarkib toptiradi. Bu esa ota-onalarning o'z farzandlari bilan muntazam jonli muloqotda bo'lishni taqazo etadi.

- Oila va ta'lim tarbiyaning o'rni, o'z-o'zini anglash malakalarini rivojlantirish mezonlikligini inobatga olgan holda maktab va ota-onalar hamkorligini optimallashtirish zarur.

- Bolaning psixologik xususiyatlari va o'z-o'zini anglash xususiyatlari bo'yicha ota-onalar va o'qituvchilarning psixologik savodxonligini oshirish zarur. Buning uchun esa ushbu muammoga bag'ishlangan ota-onalar va pedagoglarga mo'ljallangan risolalar yaratish maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida biz taklif etgan tavsiyalar amaliyotga tatbiq etilsa, shaxsda o'z-o'zini anglash malakalarining miqdori emas, balki sifati jihatidan yuksalishiga turtki bo'ladi. Shuningdek, ertangi kun barkamol avlodini tarbiyalar ekanmiz, shubhasiz bu jarayonda o'z-o'zini anglashning o'rni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Акрамова Ф.А. “Оилада муомалани ташкил этиш психологияси” Т.: “Шамс АСА” 2006. 90-бет.
2. Асранбоева, М. Х. (2016). Формирование стрессоустойчивости у учащейся молодёжи вузов. NovaInfo. Ru, 2(42), 257-260.
3. Xalimjanovna, A. M. (2022). MANIFESTATIONS OF STRESS IN PROFESSIONAL ACTIVITY AND WAYS TO ELIMINATE IT. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(11), 841-844.
4. АСРАНБАЕВА, М. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ФАКТОРЫ ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ К СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ. УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Коллоквиум, 43-45.
5. Asranbaeva, M. X. (2020). IMPROVING MECHANISMS OF PREPARING CHILDREN FOR SOCIAL LIFE IN DISABLED FAMILIES. Theoretical & Applied Science, (12), 125-129.
6. Асранбаева, М. Х. (2015). МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ТРЕВОЖНЫМИ ДЕТЬМИ. In СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ТРАНСФОРМАЦИИ КОНЦЕПЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ (pp. 43-47).
7. Asranbaeva, M. H. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMING MOTIVES OF LABOUR ACTIVITIES IN AN INCOMPLETE FAMILY. Theoretical & Applied Science, (1), 121-123.
8. Xalimjanovna, A. M. (2022). EDUCATION OF CHILDREN IN THE WORKS OF OUR GREAT SCIENTISTS. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 4, 45-49.
9. Xalimjanovna, A. M. (2022). Raising a Child and Preparing Him for Social Life in the Works of Our Great Scientists. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(5), 38-41.
10. Асранбоева, М. Х. (2017). Противодействия стресс-факторам в процессе педагогической деятельности. Теория и практика современной науки, (1 (19)), 67-70.

O'qituvchi psixologiyasining o'ziga xos xususiyatlari

TerDPI boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari

Anvarova Nigina Fayzullayevna va Husanov

Behro'z

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchining psixologik holati ta'lim va tarbiya jarayonida qanday namoyon bo'lishi va u bugungi yosh avlodga qaysi jihatlari bilan o'rnak bo'lib foyda keltirishi haqida so'z yuritilgan. Maqolada o'qituvchi shaxsiyatiga zarur bo'ladigan xarakter va xususiyatlar yoritilgan.

Kalit so'z: Pedagogik faoliyat, pedagogik faoliyat, o'qituvchi psixologiyasi, ta'lim-tarbiya, mahorat, aqliy mukammallik, ijtimoiy mas'uliyat, ma'naviylik, mehrliylk, samimiyat,

O'qituvchi psixologiyasi ta'lim, tarbiya va o'quvchilarni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi, shakllanadi va o'zgaradi.

Pedagogik faoliyat o'qituvchilikdek oliy kasbni egallab turgan va o'quvchining diqqat markazida bo'la oladigan, har bir o'quvchiga uni mustaqil shaxs va intellektual jihatda yuksak darajada rivojlanishiga yordam beruvchi ta'limiy-tarbiyaviy ta'sirni o'z ichiga qamrab oladigan arayon hisoblanadi

Pedagogik faoliyatning eng asosiy va muhim tarkibiy qismlaridan biri mativatsiya, ya'ni o'quvchi shaxsiyatini dars jarayoniga qiziqishini va rag'batini oshirish hisoblanadi. Pedagogik faoliyatda o'quv faoliyatidagi kabi mativatsion soha alohida ajralib turadi va bu ichki va tashqi motivlardir. Tashqi motiv sifatida biron-bir narsaga erishish istagini, ichki motiv sifatida esa o'z faoliyatining jarayoni va natijasiga e'tabor berishni misol qilish mumkin.

Pedagogik faoliyat – inson mehnatining eng murakkab va mas'uliyatli sohalaridan biri bo'lib, bundan kelib chiqib jamiyat o'qituvchining shaxsiy va kasbiy xususiyatlariga yuksak talablarni qo'yadi: Yuksak kasbiy mahorat, g'oyaga sadoqat, ma'naviylik, onglik, ijtimoiy mas'uliyat, o'zini tuta bilish, bosiqlik, olijanoblik, aqliy mukammallik, poklik, ya'ni jamiyat bolalarda gavdalantrishni istagan axloqiy, ruhiy va intellektual idealga muvofiqlik.

Yosh avlodga bilim berishda o'qituvchining kasbiy mahoratiga qo'yiladigan talablar bu eng avvalo o'sib ulg'ayayotgan kelajak farzandlarining yetuk shaxs bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi. Bu talablar o'qituvchining nazariy bilimlarni puxta egallagan bo'lishligi va uni amaliyotdda qo'llashda eng samarali usullardan foydalana olishligi; ta'lim beradigan mutaxassisligidan tashqari turli bilimlardan xabardor bo'lishligi va jamiyat hayotidagi hodisa va voqealarga o'z nuqtai nazaridan baho bera olishligi va munosabat bildirga olishligi; yoshlarning psixologiyasini puxta bilishligi, pedagogik jarayonda ijtimoiy psixologiyaga tayanib, fiziologik bilimlarga va gigiyena qoidalarini o'quvchilarga o'rnak bola oladigan darajada bilishligi va amalda qo'llay olishligi; dars berayotgan fanini mukammal bilishligi va fanga oid bugungi kunda qilinayotgan ishlar va qo'lga kiritgan yutuqlardan boxabar bo'lishligi; ta'lim-tarbiya metodikasini chuqur o'zlashtirgan bo'lishligi; o'z ishini sevishi va unga mas'uliyatli bolishi; ta'lim berib kelayotgan o'quvchilarni fanga qiziqishlarini uyg'ota olishligi va yangi qirralarni kashf etish borasida muntazam rag'batlantirib borishi; pedagogik madaniyatga ega bo'lishi, nutq madaniyatidan chetga chiqmagan holda muloqotda bolishi; pedagogik mahoratini mukammallashtirish va rivojlantirishi uchun muntazam o'z ustida ishlar olib borishi va hokazolarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari o'qituvchining ham shaxsiy va ham kasbiy professional, muhim xususiyatlaridan biri bu o'quvchilarga mehrli bo'lishligi. Pedagogik va ta'lim jaryonida bu eng

muhim nuqta hisoblanib, o'quvchi psixologiyasini boshqarishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchi bolalarga mehr bera olmas ekan o'quvchilarning darsga nisbatan haqiqiy bilimini yuzaga chiqara olmaydi.

O'qituvchi o'quvchilar hayoti va faoliyatining tashkilotchisi bo'lishida muhim rol o'ynashi lozim, har bir bolaning psixologiyasini va xarakterini yaxshi bilishi, va ana shu psixologiyadan kelib chiqib bola shaxsiyati bilan aloqa o'rnatishini bilishi va o'zi ham etarlicha pedagogik qobiliyatga ega bo'lishi kerak.

Pedagogik qobiliyat – o'qituvchi shaxsining o'ziga xos mahorati, ma'lum bir psixologik xususiyatlari bo'lib, bolalarga ta'lim berish va ularni tarbiyalashda yuqori natijalarga erishish shartidir.

O'qituvchi o'quvchilarini, ularning o'zaro munosabatlarini barobar qabul qilish va ko'rish qobiliyatini doimo mukammallashtirishi zarur, o'zining ular bilan munosabatlarini ayni paytda qanday bo'lsa shunday, ya'ni o'quv-tarbiyaviy jarayonda sodir bo'layotgan voqealarni tashqi ta'sir emas, balki ichki sabab natijasida qabul qila olishi zarur. Bu oson emas. Gap shundaki, o'qituvchi har doim o'quvchi shaxsiyati bilan muomilaga kirishar ekan avvalo bolaning psixologiyasi doirasida ish tutishini nazardan chetda qoldirmasligi kerak. O'qituvchilar o'quvchilarga munosabatda har doim tashqi pozitsiyada qoladi, har doim u yoki bu darajada ulardan, ularning hayoti va faoliyatidan chetda turadi, vaholanki, u bularning tashkilotchisidir.

O'qituvchi uchun zarur bo'lgan boshqa sifatlar orasidan yana pedagogik taktni, madaniyatni ajratib ko'rsatish mumkin. O'qituvchidan yoshlarning murabbiyi sifatida, to'g'ri qabul qilish yoki ijtimoiy umidlarga mos xatti-harakat qilish talab etiladi.

Shuningdek, mustaqil o'qish, pedagogik jamoa va boshqalarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Xulosa o'rinda shuni aytish joyizki, o'qituvchi o'zining pedagogik psixologiyasini mukammal darajada ishlatishi, eng avvalo unib o'sayotgan yosh avlodni yetuk shaxs bo'lib kamol topishiga, hayotda o'z shaxsiy menining to'g'ri shakllanishiga va o'z hayot yo'lini to'g'ri tanlay olishiga kata hissa qo'shadi. Ana shuning uchun ham mamlakatimiz kelajagi bo'lmish farzandlarimizga ta'lim va tarbiya jarayonini uzluksiz olib bora oladigan yetuk mutaxassislar tayyorlash bugungi davrning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z. T. Nishonova, N. G. Kamilova " Taraqqiyot psixologiyasiva difrensial psixologiya" Toshkent. 2020
2. Z. T. Nishonova, N. K. Karimova, " Rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiyasi " Toshkent 2018.
3. Sh. A. Dostmuhamedova , X. A. Tillashayxova. " Umumiy psixologiya (Yosh davri ba pedagogik psixologiya)" Toshkent 2020
4. Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti": -T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
5. Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
6. G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.
7. Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное. – М. 1996. С.31-36.

SO'ZLASHUV MUNOSABATLARINING SAMARALI YO'NALISHI.

Asaka tumani, 39-umumiy o'rta ta'lim maktabi, ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
Axmadaliyeva Odinoxon Davranovna

Maqolada muloqat madaniyati, fikrni boshqalarga yetkaza olish, shaxslararo munosabatlarni to'g'ri tashkil qilish, muloqat jaroyonida yuzaga kelidigan to'siqlar, suhbatning samarali bo'lishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'z va iboralar: muloqat madaniyati, munosabatlar tizimi, shaxslararo munosabatlar, odamlarni tushunish qobiliyati, adekvat munosabat

В статье представлена информация о культуре общения, умении доносить идеи до других, правильной организации межличностных отношений, препятствиях, возникающих в процессе общения, эффективности беседы.

Ключевые слова и фразы: культура общения, реляционная система, межличностные отношения, способность понимать людей, адекватное отношение.

The article provides information on the culture of communication, the ability to convey ideas to others, the proper organization of interpersonal relations, the obstacles that arise in the process of communication, and the effectiveness of the conversation.

Key words and phrases: communication culture, relational system, interpersonal relations, ability to understand people, adequate attitude

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida aholi sonining ko'payishi, turmush tarzining jadallashuvi, ruhiy zo'riqlashning kuchayib borishi muloqat madaniyatining yuqori darajada bo'lishini taqozo etmoqda. Jamiyat rivojlangan sari insonlar o'rtasida munosabatlar tizimi ham murakkablashib bormoqda. Ahamiyatli tomoni shundaki, o'zgarishlar bilan inson ruhiyati o'rtasida nomutanosiblik, ya'ni o'zgarishlarga insonning moslasha olmasligi kelib chiqmoqda. Mavhumlik, ya'ni zarur axborotning yo'qligi insonlarda bir-birovini tushunmaslikka olib kelishi mumkin. Bu bo'shliqni to'ldirish insonning o'ziga bog'liq bo'lib, inson tushkun fikrlarga berilsa, hech narsaga hafsala qilmasa, bu bo'shliq salbiy hissiyotlar bilan to'lishi mumkin. Optimist odamlarda behisob imkoniyatlar bo'ladi. Muloqatga kirishish, shaxslararo munosabatlarni to'g'ri tashkil qilish, insonlarni o'z tarafdoriga aylantirish, fikrini boshqalarga yetkaza olish muhimdir. Odam shaxslararo munosabatlarda ko'pincha o'z tajribasiga suyanadi. Buning natijasida nizoli vaziyatlar kelib chiqib, munosabatlar chigallashishi mumkin. Munosabatlarda qonuniyatlarga tayanish ko'pgina sodir bo'lishi mumkin bo'lgan xatolarni oldini oladi.

Muloqat madaniyatiga birinchidan o'z-o'zini bilish va boshqa odamlarni tushunish qobiliyati, ya'ni ularning holatini to'g'ri baholay olish, ikkinchidan, ularning xulqi va xarakter xislatlariga nisbatan adekvat (mos) munosabatda bo'lish, uchinchidan, har bir odamga nisbatan o'ziga xoslik tushunchalarini bilish, eng ma'qul keladigan muloqot shakli, usuli va stillarini tanlay bilish kabilar kiradi. Muloqot madaniyatini oshirish uchun bolalikdan boshqa odamlarga hurmat va samimiy munosabatda bo'lishni, ularga hamdardlik, insonparvarlik, mehribonlik qobiliyatlarini shakllantirib borishni o'rgatish kerak. Muloqat eng avvalo odamni odam tomonidan idrok qilishdan boshlanadi. Muloqatda buyruq ohangi, do'q-po'pisa, e'tirozlar raqobatni yuzaga keltiradi. Befarqlik, e'tiborsizlik, qo'pollik, behurmatlilik samimiy muloqotga putur etkazadi. Iltimos, maslahat, o'zaro kelishuv, xotirjamlik usulidan foydalansa do'stona munosabatlar o'rnatiladi. Odamlar o'rtasida bir-birlarini tushunishning yetishmasligi muloqotdagi to'siq hisoblanib, shaxslararo munosabatlarni buzilishiga olib keladi. Bizlar boshqa odamlar bilan bo'lgan munosabatlrimizda nima uchundir o'zimizning fikr-o'ylarimiz, niyatlarimiz suhbatdoshimizga ayon deb hisoblaymiz. Lekin hamma odamlar ham bolaligida boshqalar bilan hisoblashish, ularni tushunishga o'rgatilavermaydi. Insonning kimligi uning so'zlarida ifoda etiladi. Ya'ni so'z kishilarni bir-biriga yaqinlashtirsa, yomon so'z do'stni dushmanga aylantiradi, insonlar o'rtasida fitna-nizo uyg'otadi. Shu tufayli so'zlashuv munosabatlari nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayotning o'zi taqozo etadi. Muloqatning muvaffaqiyati faqat gapira olish emas, balki tinglay olishga ham bog'liq.

Odam murakkab. U haddan tashqari qobiliyatli bo'lishi mumkin-u, lekin shaxslararo munosabatlarda muvaffaqiyatga erisha olmasligi mumkin. Yoqimli ovoz bilan gapirish, o'zini do'stona tutish, ko'zlariga tik qarash, samimiy va xayrixoh bo'lish suhbatning samarali bo'lish garovidir.

Muloqat jaroyonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan to'siqlar:

-psixologik to'siq. Bu sherigiga ma'qul tushmay qolishdan qo'rqish, u tomondan inkor etish va kalaka qilinishdan qo'rqish, ezgu niyatlariga nisbatan qo'pollik bilan javob berilishi mumkinligidan xavotirlanishga xos ichki psixik tormozdir;

-vaziyatli to'siq. Bu suhbatdoshlarning bir xil vaziyatni turlicha tushunishlariga bog'liq;

-mazmuniy to'siq. Suhbatdoshini tushunmaganlik oqibatida, u qanday fikrni ilgari surmoqda, nimani nazarda tutyapdi, shu kabi mulohazalarga borish tufayli yuzaga keladi;

-motivatsion to'siqlar. Shunday bir vaziyatda yuzaga keladiki, bunda gapirayotgan odam yo o'zini fikrini yetarlicha bayon qila olmaydi, yoki atayin uni yashirishga harakat qiladi;

Suhbatdoshining tinglashni bilmasligi natijasida ham to'siq paydo bo'lishi mumkin. Suhbat insonlardagi aqlning etishmasligi tufayli emas, balki insonning xudbinligi orqali kutilgandek amalga oshmasligi ham mumkin.

Jamoani o'rganish uchun quyidagi so'rovnomaning taklif etish mumkin:

1.Guruhingizdagi odamlar orasidan bevosita doimo u bilan ishlashni xohlagan uch kishining nomini yozing

1. _____

2. _____

3. _____

2.Siz bilan birga ishlaydigan hamkasblaringizdan kimlar bilan birga bo'sh vaqtingizni o'tkazishni xohladingiz

1. _____

2. _____

3. _____

3.Hamkasblaringizdan o'z ishini zo'r mahorat bilan bajaradigan uch kishining nomini yozing:

1. _____

2. _____

3. _____

Sorovnomani umumta'lim maktabi jamoasida o'tkazildi va tahlil qilindi. So'rovnoma natijalariga ko'ra jamoa fikri o'rganildi va xulosa ishlab chiqildi:

-Tinglang, kuzating, o'zgaring, moslashing, zarur bo'lsa o'zingizni o'zgartiring;

-To'g'ri va samarali muloqatga kirishing. Aql bilan ishlang. O'z ishingizni g'ayrat bilan bajaring;

-Birga ishlagan odamni ittifoqdoshingizga aylantiring. Hayotda har narsaga tayyor bo'ling;

-Maqsadingizni aniqlashtiring. Muammolaringiz bilan jiddiy shug'ullanang, ularning yechimini ro'yxatini tuzing;

-Muammoni ravshan ifodalay olsangiz, uni yarmini hal qildim deyavering. Kim bilandir munosabatingiz yaxshi bo'lishini xohlasangiz xulq-atvoringizda nimanidir o'zgartirish zarur ekanligini unutmang;

-Yaqin odamlaringiz haqida qayg'uring. Odamlarga yordam berishga harakat qiling. Mas'uliyatli bo'ling;

-Odamlardan nimadir o'rganing. Ijod qiling. Hech qachon odamlarning qadr-qimmatini yerga urmang;

-E'tiborli bo'ling. Shundagina –omadga erishasiz;

-Ma'qullash- insonlar sizdan kutayotgan va ularni baxtli qiladigan narsa. Shuning uchun maqtovg'a xasis bo'lmang, ziqnalik qilmang. Ma'qullash –bu o'z hatti-harakatlaringizni ham boshqalar tomonidan ijobiy baholanishiga zamin. Siz atrofdagilarni nima xohlayotganini, nima kerakligini bilsangiz ularni xulq-atvorini to'g'ri yo'naltira olasiz;

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мўминов С. Мулоқат мезони. Тошкент-2004 йил.
2. М.Иномова. Оилада болаларни маънавий-ахлокий тарбиялашда миллий қадриятлар. Тошкент-1995 йил.

O'SMIRILIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

TerDPI instituti boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi 106-guruh talabalari
Asatullayeva Ruxshona.
Mirzayeva Muhayyo.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davrida talabalarga o'smirlik davridagi jismoniy va psixik rivojlanishning umumiy xususiyatlari, jinsiy yetilish jarayoni uning psixik rivojlanishga ta'siri o'smirlik davri inqirozi va uning psixologik sabablari, o'smirlik davrida intellektual va shaxs rivojlanish xususiyatlari bo'yicha bilim berish. Maqolada o'smirlik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari keng yoritib bergan.

Kalit so'zlar: o'smirlik davr, ilk o'smirlik, o'smirlik, o'tish davr, krizis davr, qiyin davr, o'smirlik davrida yetakchi faoliyat, o'smirlarning intellektual rivojlanish, diqqat, ijtimoiy muhit, tabiiy muhit, o'smir faoliyati.

O'smirlik yoshida bolalar o'qigan va o'rganganlarini so'zma-so'z yodlashdan voz kechib uning ma'nosiga ko'ra eslab qolishga harakat qiladilar. Ularda faol ravishda mantiqiy xotira rivojlanib boradi. Mexanik xotiraning rivoji esa birmuncha sustlashadi. Bu esa ba'zan salbiy xolatlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. O'smirlik davriga kelib yangi fanlar, jumladan, o'quvchilar eslab qolishi zarur bo'lgan ma'lumotlar miqdori ko'payadi. Ammo mexanik xotiraning sustlashuvi ma'lumotlarni eslab qolishda muammolarni keltirib chiqaradi va o'smirlar tomonidan xotiralari zaiflashuvi haqidagi shikoyatlariga va o'z-o'zidan o'qishga bo'lgan qiziqishlarining pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. O'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof-olamdagi bog'lanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishida keskin rivojlanish sodir bo'ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab olinishi o'smir tafakkurining rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyati paydo bo'ladi. Maktabda o'qitiladigan fanlar o'smir uchun o'z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun sharoit bo'lib xizmat qiladi. J.Piajening ta'kidlashicha, "Ijtimoiy hayot uch narsaning ta'siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi>>". Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan tafakkurning yangi imkoniyatlarini yaratadi.[4]

O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib yangi hislar, sezgilar, tuyg'ular paydo bo'ladi. Bu davrda o'smir hayotida fiziologik va psixologik o'zgarishlar juda ham keskin sur'atlarda amalga oshiraldi. Kichik maktab yoshidagi novcha qizlarning yonida bo'yi pastroq lekin serharakat bolalar o'smirlik davrida novcha qizlarga yetib oladilar, hattoki ulardan o'zib ham ketadilar. Bu davrda qiz bolalar 5-7

smga o'ssalar, o'g'il bolalar esa unadan yuqori 5-10 smga o'sib ketadilar. Bo'y o'sishi naysimon suyaklar va umurtqa pog'onasining uzayishi hisobiga ro'y beradi. Bu davrda naysimon suyaklarning oxirgi tayanch qismlari hali yetarli darajada suyaklanmagan, yumshoq bo'ladi. Bu xususiyatlarni nazarda tutish, o'smirlar sportning murakkab, og'ir turlari bilan shug'ullanishiga yo'l qo'ymasligi kerak. Aks holda bolalarning umurtqa pog'onasi qiyshayib bo'yi o'smay qolishi mumkin.[6]. Og'iz bo'shlig'iga hamda halqumdagi o'zgarishlar oqibatida tovush tembri ham o'zgaradi. Bu o'g'il bolalarda qiz bolalarga nisbatan ko'proq darajada sodir bo'ladi. O'g'il bolalarning tovushi vazminroq bo'lib qoladi va do'rillaydi. Ayni shu holat ham o'smir psixikasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Agar ularning ovozi muhokama qilinaversa, ustidan kulinaversa o'smir aggressor, urishqoq bo'lib qoladi. Shuning uchun ham kattalar o'smirlar bilan qanday muomala qilishni bilishlari kerak. Chunki ular o'zlari bilan xuddi kattalardek muomala qilishlarini xohlashadi. Insonning o'zining "Meni" ham shu davrda rivojlana boshalaydi va u o'zligini anglashni o'rganadi. Ular o'zlarining layoqati, qobiliyati va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlariga va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. O'smirlik davri "O'tish davri", "Krizis davri", "Qiyin davr" kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatlaridagi muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaslik, psixik portlash hollari ham kuzatiladi. Tevarak-atrofdagi odamlarga o'zining ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun u kuchli, qo'rqmas va epchil bo'lishga intiladi. Tarbiyachilar ham o'z tarbiyalanuvchilari xuddi shunday bo'lishlarini istaydilar, ammo ular ana shu fazilatlarining faqat «kerakligi» uchun shunday bo'lishini istaydilar. Ana shunday «xohlayman» va «kerak» o'rtasidagi qarama-qarshiliklar ba'zan oilada, maktabda, keskin ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Tarbiyalangan odamda «xohlayman» fakat «kerak»ni bajarish orqaligina amalga oshiriladi. Agar o'smir bola tushunishga o'rgatilmagan bo'lsa va «kerak» bo'lgan narsani bajarishga odatlanmagan bo'lsa, u o'zboshimchaligini namoyon qilish orqali tarbiyachilarning talablariga qarshilik qiladi hamda o'zining shaxsiy asoslanilmagan xohishlari asosida ish tutadi. O'smirning yangi huquqlarga da'vosi, avvalo, kattalar bilan o'zaro munosabatlarning butun muhitiga oid bo'ladi. O'smir avval bajonidil bajaradigan talablarga endi qarshilik ko'rsata boshlaydi: uning mustaqilligini cheklashganda, vasiylik qilishganda, yo'naltirishganda, nazorat qilishganda, quloq solishni talab qilishganda, jazolashganda, uning qiziqishlari, munosabatlari va fikrlari bilan hisoblashishmaganda u norozilik bildiradi. O'smirlik davriga kimningdir xatti-harakatini imitatsiya qilish xosdir. Ko'pincha ular o'zlariga tanish va yoqadigan kattalarning xatti-harakatlariga imitatsiya, taqlid qiladilar. O'smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qolishlari ham mumkin. O'smir katta odam, Shuningdek, chekuvchi, ichuvchi singari yangi rollarda o'zini noqulay his qiladi. [3].

Xulosa qilib aytganda, o'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim pallasi hisoblanadi. Inson bu davrda yaxshi, o'ziga xos va atrofdagilarga foyda keltiradigan ishlarni qilishga o'zlarini safarbar etishlari kerak. O'smirlik davrida inson qancha o'qib o'rgansa, shuncha kamdir. Bu davrda ota-onalarning va ustozlarning bolaga beradigan tarbiyasi muhim ahamiyatga egadir!

Foydalangan adabiyotlar

1. Z.Nishonova, D.Abdullayeva, G.Baykunosova. "O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiya"
2. Sh.A.Do'stmuhammedova, X.A.Tillashayxova, G. Baykunosova, G. Ziyavitdinova, Umumiy psixologiya
3. Davletshin M.G., Do'stmuxamedova SH.A., Mavlonov M. M., To'ychieva S.M.,
4. Yosh va pedagogik psixologiya». T. TDPU, 2004
5. Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti": -T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.

- 6.Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., “Obshaya psixologiya”- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
- 7.G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O`qituvchi. 1994-y.

Талабаларда нутқий ривожланишининг психолингвистик хусусиятлар

**Тошкент амалий фанлар унверстите ассистант
ўқувчиси Ахмедов Шавквт Асадиллоевич
shavkatakahmedov3838@gmail.com**

Аннотация: Психолингвистика – нутқий фаолиятнинг психологик ва лингвистик томонларини ва нутқий коммуникация, индивидуал нутқий тафаккур фаолияти жараёнида тилдан фойдаланишнинг ижтимоий ва психологик омиллари. Шахс ривожланишида нутқий ва психолингвистик хусусиятларни ўрни шахсни ижтимоийлашувида муҳим аҳамият касб этиши.

Калит сўзлар: Психолингвистика, нутқ, тилнинг систем-структураси, нутқий қобилият, муружат, лейтмотиви, тафаккур.

Кириш: Психолингвистика – нутқий фаолиятнинг психологик ва лингвистик томонларини, нутқий коммуникация ва индивидуал нутқий тафаккур фаолияти жараёнида тилдан фойдаланишнинг ижтимоий ва психологик омилларини ўрганади. Психолингвистиканинг предмети сифатида, аввало, инсон фаолиятининг ўзига хос тури сифатида нутқий фаолият, унинг психологик мазмуни, структураси, намоён бўлиш усуллари, амалга ошиш шакллари келтириш мумкин. Психолингвистика мактаби асосчиси А.А.Леонтьевнинг таъкидлашича, “психолингвистиканинг предмети нутқий фаолиятнинг бир бутун ва комплекс моделини яратиш қонуниятини ўрганиш сифатида намоён бўлади”.

Мавжуд бўлган психолингвистик тадқиқотлар фаннинг замонавий ривожланиш даражасига риоя қилган ҳолда психолингвистика нутқ психологияси билан концептуал синтезда намоён бўлади ва ушбу фанларнинг органик бирикмаси бир бутун ва битта фан – психолингвистика сифатида қаралади. Нутқ ва унинг шаклланишига бундай кўп қиррали қараш, одатда, унинг икки томонини – нутқни алоқа ва нутқ фаолияти воситаси деб ҳисоблайдиган умумий қабул қилинган назариядан фарқ қилади. Нутқ қобилияти одамга нутқни ўзлаштиришни таъминлайдиган ва нафақат потенциал тил тизимини, балки ушбу тил тизимини ҳаракатга келтирадиган экстралингвистик кодларни ҳам ўз ичига олган махсус ақлий ва психофизиологик функция сифатида қаралади. Шу билан бирга, барча ақлий жараёнлар, истисносиз, ҳам когнитив, ҳам ҳиссий бўлиб, нафақат нутқ билан бирлаштирилган, балки нутқнинг ажралмас таркибий қисмлари сифатида кўриб чиқилди. Шунингдек, нутқ унинг рухий хусусиятлари ва шахс ҳолатлари билан муносабатлари нуқтаи назаридан кўриб чиқилди. Чет тилидаги нутқни ўқитиш материалида нутқнинг когнитив (идрок, диққат, хотира, фикрлаш, тасаввур, ақл) томони, психодинамик (таъсирчан, рағбатлантирувчи, ҳиссий) томони ва нутқнинг коммуникатив томони ўртасидаги боғлиқлик кузатилди.

Нутққа доир тадқиқотлар, нутқни ўзлаштириш шахсдан ажралмаслиги керак, чунки нутқ нафақат мулоқот учун фойдаланадиган белгилар тизими, балки унинг бир қисми – унинг физиологияси ва психикаси, фаоллиги ва фаолияти. Бундай кенг қамровли тадқиқотлар, албатта, тегишли фанларнинг маълумотлари билан қўллаб-қувватланиши керак ва ушбу ёндашув фанлараро бўлиб чиқди.

Психолингвистика дастлаб нутқ сўзловчи ва тингловчи интенцияси (нутқий ният) ёки ҳолатининг хабарлар тузилишига муносабати, жараён ёки тил тизими ёрдамида кодлаш механизми (ва кодни очиш) сифатида талқин қилинган. Бунда коммуникация

ишироқчиларининг “ҳолати” фақат англаш ҳолати сифатида, коммуникация жараёни эса – бир шахсдан бошқасига баъзи маълумотни узатиш жараёни сифатида тушунилан.

Кейинчалик иккиҳадли (нутқий қобилият- тил) эмас, учҳадли (нутқий қобилият – нутқий фаолият – тил) нутқий фаолият тизими ғояси пайдо бўлди, чунки нутқий фаолият олдиндан берилган мазмунни кодлаш ёки кодни очиш жараёни тарзида эмас, балки шу мазмуннинг шаклланиш жараёни сифатида тушунила бошланди.

Бир вақтнинг ўзида нутқ қобилияти тушунчаси кенгайиб, чуқурлашиб борди: у энди нафақат онг билан, балки бутун инсон шахси билан ўзаро муносабатда бўла бошлади. Нутқ фаолиятига нисбатан талқин ўзгарди: унга мулоқот нуқтаи назаридан, мулоқотнинг ўзига эса – бир шахсдан бошқасига маълумот етказиш сифатида эмас, балки жамиятнинг (жамоа, ижтимоий гуруҳ) ички ўзини бошқаруви жараёни сифатида қарай бошлашди.

Бироқ, бу каби психолингвистик ишлар ҳали ҳам жуда кам. Шу маънода, тегишли фанлардаги илғор соҳаларнинг сўнгги маълумотларини ҳар томонлама назарий таҳлил қилиш ва амалий психолингвистик муаммоларни ҳал қилиш мақсадида ягона тизимли яхлитликка бирлаштиришга имкон берувчи, нутққа кенг мултидисциплинар ёндашувни таклиф қилувчи мазкур тадқиқот долзарб аҳамиятга эга. Ушбу ёндашув нафақат назарий ва экспериментал психолингвистиканинг амалиётга тўғридан-тўғри кириб боришини таъминлайди, балки замонавий психолингвистикани, юқорида айтиб ўтилганидек, сўнгги ўн йилликда дунёда жадал ривожланаётган яхлит тадқиқотлар оқимиغا олиб киради.

Одатда, мурожаат шакли ҳақида гапирилганда, энг аввал, тингловчи назарда тутилади. Аслида бу мурожаатнинг иккинчи объектидир. Тингловчи ҳам ижтимоий мантикий объект сифатида, ҳам лингвистик объект сифатида бирбирига тўла мос тушади: тингловчи – сен, яъни ижтимоий шахс сифатида – ўзга. Бунинг нутқдаги ифодаланиши мантикийграмматик шаклланиши ҳам ўзга, яъни иккинчи шахс, бирлик ёки кўпликда бўлади. Бу ижтимоий ўзга – грамматик иккинчи шахс сўзловчининг зидди бўлиб, у фикр қабул қилувчи сифатидаги ижтимоий фигура бўлиб, нутқ ва у орқали ифодаланаётган фикр унга қаратилган.

Аслини олганда, алоқааралашув ва ижтимоий муносабатлар юзага чиқиш жараёни оқимида мурожаатнинг ўзгага бўлиши иккинчи босқичдир ва айна пайтда у юзага чиққан реал ходисадир. Жараённинг биринчи босқичи мавҳум бўлиб, у абстракт ҳолда кечади. Чунки сўзловчи ҳар қандай фикр билдириш, хабармаълумот узатиш олдидан ўзигаўзи мурожаат қилади, буйруқ беради, маълум хабарни бериш ёки бермаслик, сўраш ёки сўрамаслик ҳақида муайян тўхтамга келиб ҳукм чиқаради. Бу ўзига – биринчи шахсга йўналтирилган жараёндир, лекин унинг натижаси ва одатда нутқдаги ифодаланувчи қисми иккинчи шахсга бўлган мурожаат тарзи сифатида шаклланади.

Бундан ташқари, замонавий давр – бу кўплаб фанларнинг илғор ютуқларини бирлаштириш билан яратилган юқори илмий технологиялар, шу жумладан, таълим соҳасидаги фаол ривожланиш даври. Бундай ўқитиш технологияларига амалиётчилар ва олимлар томонидан кучли эҳтиёж сезилади. Шу сабабли, кўплаб халқаро конференцияларнинг лейтмотиви, хусусан, чет тилларини ўқитишнинг янги ёндашувлари, методлари ва усулларини излаш эди. Ушбу конференциялардан бири инглиз тили ўқитувчиларининг Америка ассоциацияси томонидан турли мамлакатлар университетлари билан биргаликда мунтазам равишда ўтказилади. Айнан шу конференцияларда Сан-Франциско (АҚШ, 1991), Оксфорд (Англия, 1994), Ҳейделберг (Германия, 1996), Бордо (Франция, 1998), Утрехт (Голландия, 2000)да биринчи марта ушбу масалалар олимлар томонидан тақдим этилган ва синовдан ўтказилган.

Нутқни ривожлантириш ва шакллантириш технологияларини замонавий назарий асосда илмий базасини яратиш, бу нафақат чет тилларини ўқитиш соҳасида, балки нутқни ривожлантириш муаммолари билан шуғулланадиган тегишли соҳаларда: она тилини ўқитиш, коррекцион педагогика, дефектология, нейролингвистика, амалий психология ва бошқалар ҳам қўлланилиши билан белгиланади. Замонавий тилшунослик гуманитар фанлар ривожланишининг умумий тенденциясига мувофиқ, нутқни ишлаб чиқарадиган ва уни алоқа воситаси сифатида ишлатадиган тил соҳибининг ўзига тобора кўпроқ мурожаат қилиши билан характерланади. Бу жараён тилшуносликнинг психология ва унинг тармоқлари, шунингдек, инсон ва унинг тилига яқин бўлган бошқа фанлар билан ҳамкорлигини талаб қилади. Бундай мураккаб планда бажарилган психоллингвистик ишлар ҳали ҳам жуда кам. Шу маънода, тил қобилиятини ривожлантириш асосида нутқ, уни шакллантириш механизмлари ва усулларига кенг фанлараро ёндашувни таклиф қилувчиси ва ушбу тадқиқот долзарб аҳамият касб этади.

Мурожаатни нутқий одоб таркибида ўрганиш шахс руҳияти, бирон-бир маданиятни тушуниш имкониятини беради. Нутқий одоб қондаси бўйича хушмуомалалик билан мурожаат қилиш ҳар қандай нутқда иштирок этиши лозим. Мурожаатни нутқий одобнинг миллий қоидалари ва уни нутқда қўллаш ўринлилигига мувофиқ тарзда қўллаш жоиз.

Мурожаатларнинг шаклланишида коммуникантлар ўртасидаги макон, психологик ва ижтимоий масофа каби мулоқотнинг прагматик шароитлари таъсир қилади. Миллати номи билан чақириш ҳам “ёмон” мурожаатлар қаторига киритилади (*Ўзбек). Агар миллат номи лақаб (ном) сифатида қўлланса, у мутлақо вокатив мақомга эга бўлади. Пушкиннинг лицейдаги номи “Француз” ва Хемингуэйнинг америкалик қаҳрамони Роберт Джорданнинг лақаби “инглиз” бўлган. Аслида уларнинг миллати бошқа бўлади. Пушкинни француз тилини яхши билгани ва бу тилда шеърлар ёзгани учун Француз деб, Роберт Джордан эса инглизча гапиргани учун Инглиз деб аташган.

Адабиётлар рўйхати

1. *Hume Karen, Wells Gordon. Making Lives Meaningful: Extending Perspectives Through Role Play // Building Moral Communities Through Educational Drama / Ed. by B.J. Wagner. Portland, Maine: Calendar Islands Pub., 2000. Pp. 63-91.*
2. *Jensen Eric. Brain-Based Learning & Teaching. Del Mar, CA, USA: Turning Point Publishing, 1995. 397 pp.*
3. *Леонтьев А.А. Основы психоллингвистики. М.: Смысл, 1997. 287 с.*
4. Акбарова З. Мурожаат моҳияти ва унинг ташкил этувчилари. Фил.фан.номз.дисс., Т. 2006.
5. Арутюнова Н.Д. Практическое рассуждение и язык. Сб. : «Сущность, развитие и функции языка» М.: Наука, 1987, с. 6.
6. Durdievna, M. G. (2020, December). NATIONAL EDUCATION IN PHYSICAL CULTURE EDUCATION ISSUES. In Конференции.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot ko'nikmalarini oshirishning o'ziga xos xususiyatlari

TerDPI Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Ashurova Shaxnoza Fahriddin qizi

TerDPI Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Jo'rayeva Hilola Toshpo'lat qizi

Anotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq faoliyati, ularda muloqotga nisbatan ehtiyojning mavjudligi, muloqot tushunchalari haqida so'z yuritilgan. Muloqot bolalar faoliyatining ajralmas bir qismidir. Atrof-muhitni anglashda, ko'proq bilimga ega bo'lishda, ma'lumot almashinishda muloqotchanlikning bolalar hayotidagi o'rni yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье говорится о речевой деятельности детей дошкольного возраста, существовании потребности в общении, а также понятиях общения. Общение является неотъемлемой частью деятельности детей. Роль общения в жизни детей заключается в познании окружающего, приобретении больше знаний и обмен информацией.

Kalit so'zlar: Bola, nutq, muloqotchanlik, faoliyat, ruhiy rivojlantirish, ehtiyoj, qiziqish

Ключевые слова: Ребенок, речь, общение, деятельность, психическое развитие, общение, помощь.

O'zbekiston mustaqilligining dastlabki yillardan boshlab mamlakatda yoshlarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash borasida islohotlar, hayotining barcha sohalari bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilmoqda. Yoshlarimizning barkamol bo'lib yetishishida mahalla, oila, jamiyat tashkilotlari va ta'lim muassasalari alohida o'rin egallaydi. Shu bilan bir qatorda maktabgacha ta'lim yo'nalishiga bizning olijanob Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev katta e'tiborini qaratdi. Maktabgacha ta'lim yo'nalishi albatta Maktabgacha Ta'lim Tashkiloti bilan uzviy chambarchas bog'liqdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida esa albatta bizning jajji, kelajagi porloq bolajonlarimizning ta'lim tarbiyasi psixologik rivojlanishi, shu bilan bir qatorda jismonan sog'lom, aqlan yetuk farzandlarni tarbiyalashdir. Farzand-inson hayotining mazmuni, nasl nasabinining davomchisi, oilaning mustahkam zanjiri hamdir. Aqlli, bilimdon, mehnatsevar iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning balki butun jamiyatning eng katta boyligi hisoblanadi. Odatda, farzand oilada ham jismonan, ham ma'nan ulg'ayib shakllanadi. Ularning voyaga yetishi davomida oiladagi ahillik muhim ro'l o'ynaydi. Ayniqsa, ularning ma'naviy tarbiyasi bilan jamiyatga xizmatini ifodalaydi. Yuqoridagi fikrlarimizdan kelib chiqqan holda, barcha narsa bola psixologiyasiga bog'liq ekanligini anglab yetsak bo'ladi. Bola psixologiyasi, ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bola psixologiyasi juda murakkabdir. Bolalarni maktabga tayyorlashda muloqot masalalari bolaning keyingi ta'lim bosqichida qiyinchiliklarga duch kelmasligi hamda ijtimoiylashuvdagi o'rnini belgilashda muhim hisoblanadi. Maktab ostonasiga qadam qo'ygandan so'ng bolalar yangi jamoada, yangi muhitda xar bir dars mashg'ulotlarida muloqotga kirashadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish murakkab psixologik jarayon bo'lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishdan iborat emas. Bu jarayon bolalarda muloqotchanlik faoliyatini rivojlantirish va birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning muloqotchanligi turli shaxslar va turli temperamentdagi bolalar o'rtasida vujudga keladi. Turli faoliyat jarayonida bolalar muloqotga kirishadi. Bolalar muloqotchanlik orqali bir-birlariga axborot yetkazadi. Atrofdagi hodisalarni Yakka o'zi emas, kattalar va tengdoshlari yordamida anglaydi. Muloqotchanlik bolaning nutqi orqali yuzaga keladi. Agar bolaning nutqi ravon, so'z boyligi ko'p bo'lsa, bu tengdoshlariga ta'sir qiladi. Nutqni rivojlantirish nafaqat bolani atrof-muhit bilan tanishtirish, balki uni umumiy ruhiy rivojlantirish uchun ham zarurdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida muloqot, ma'lumotni bolalar bir-biriga o'tkazish jarayoni, bolalar yoki bolalar guruhlari o'rtasida aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishning murakkab jarayoni bo'lib, u birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadi.

Muloqot tushunchasiga olimlar tomondan turli ta'riflar berib o'tilgan. Muloqotni faoliyat deb hisoblagan B.G. Ananyevning ta'kidlashicha, muloqot orqali inson boshqa odamlar bilan

munosabatlarini quradi. O'zining "Inson bilish sub'ekti sifatida" asarida B.G. Ananyevning ta'kidlashicha, insonning xatti-harakati - bu turli xil ijtimoiy tuzilmalardagi odamlar bilan muloqot qilish, amaliy o'zaro munosabatdir. Muloqot bola ehtiyoji bo'lib, uning ijtimoiy tabiati bilan izohlanadi va bola hayotining ham moddiy, ham ma'naviy shakllarini o'z ichiga oladi. Bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji, qiziqishi juda katta ahamiyat kasb etadi. Bola hayoti davomida doimo boshqa bolalar bilan muloqotda bo'ladi va shuning uchun muloqot qiladi. Muloqot - bola rivojlanishining asosiy sharti, shaxsni shakllantirishning eng muhim omili, inson faoliyatining asosiy turlaridan biri, boshqa odamlar orqali o'zini bilish va baholashga qaratilgan. Bola hayotining birinchi kunlaridanoq muloqot uning aqliy rivojlanishining eng muhim omillaridan biridir.

Xulosa o'rinda shuni aytib o'tish joizki, nutq maktabgacha yoshdagi bolalarning taraqqiyot etishlarida katta o'rin tutadi. Muloqotga bo'lgan ehtiyoj eng muhim ehtiyojlardan biridir. Bu ehtiyoj insonning tug'ilishi bilan paydo bo'ladi. Vaqt o'tishi bilan muloqotga bo'lgan ehtiyoj ham shakl, ham mazmunan o'zgaradi. Shu bilan birga, katta maktabgacha yoshdagi tengdoshlar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyoj ayniqsa keskindir. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini o'stirishda oila a'zolarining, atrofdagi insonlarning shuningdek tarbiyachilarning nutq madaniyati rivojlangan bo'lishi muhim sanaladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning eng muhim xususiyati nutqning rivojlanganligi hisoblanadi. Tengdoshlar bilan muloqot qilishda norozilik bolaning tashvishi, tajovuzkorligi va ishonchsizligini oshirishi mumkin. Shu sababdan bolalar o'rtasida to'g'ri muloqatchanlikni yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega. Bu bevosita tarbiyachining malakasi va saviyasiga bog'liq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Zamira Nishonova . Bolalar psixologiyasi va psixodagnostikasi. Toshkent -2014.
2. L.Malikova Bolalar psixologiyasi ocherklari.Toshkent- 2016.
3. Babayeva D.R. "Nutq o'stirish metodikasi" T.: TDPU 2016-yil. O'quv qo'llanma
4. Z. T. Nishonova, N. G. Kamilova " Taraqqiyot psixologiyasiva difrensial psixologiya" Toshkent. 2020
5. Z. T. Nishonova, N. K. Karimova, " Rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiyasi " Toshkent 2018.
3. Sh. A. Dostmuhamedova , X. A . Tillashayxova. " Umumiy psixologiya (Yosh davri ba pedagogik psixologiya)" Toshkent 2020
- 4.Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti":-T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
- 5.Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
- 6.G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.
- 7.Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное.– М. 1996. С.31-36.

BOSHQARUV FAOLIYATIDA RAHBAR SHAXSINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kanfedrasi
v.b.dotsenti, PhD Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi talabasi
Azimjonov Shohruxbek Ulug'bek o'g'li

Annotatsiya: Maqolada boshqaruv faoliyatining psixologik jihatlarini, rahbarlarining bugungi kundagi faoliyati, uning psixologik xususiyatlari, rahbar va boshqariladigan obyektning o'zaro munosabatlaridagi ta'siri, ularni optimallashtirish shartlari, boshqaruv faoliyati samaradorligini ta'minlash borasidagi yo'l yo'riqlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv faoliyati, professionalizm, ob'ekt-sub'ekt munosabatlari, samaradorlik, boshqaruv salohiyati va qobiliyati, shaxsiy sifatlar.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning pirovard natijasi ko'p jihatdan rahbarlarga, ularning boshqaruv sohasidagi professional mahoratiga bog'liq. Bu borada birinchi navbatda rahbar kadrlarning, davlat xizmatchilarining fuqarolik jamiyatlari institutlari hamda odamlar bilan ishlay olish qobiliyatini shakllantirishga alohida e'tibor berish zarur.

Bunday qobiliyat va malakani esa maxsus ta'lim tadbirlari orqaligina rivojlantirish mumkin. Shu munosabat bilan, bugungi kunda boshqaruv sohasi, rahbar kadrlarni tayyorlash sohasidagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish o'ta muhim masala sifatida o'z natijasini kutmoqda. Ushbu sohadagi konkret natijalarga yo'nalgan tadbirlar esa aynan pedagogika va psixologiya fani oldiga dolzarb vazifalarni qo'ymoqda. Masalan, turli boshqaruv sohalarida lavozimlarga rahbar kadrlarni tayinlashda munosib nomzodlarni tanlash, ularning boshqaruv salohiyati va qobiliyatini adolatli baholash zarurati doimo dolzarb masala bo'lib kelgan. Aniqlangan qobiliyat va shaxs imkoniyatlarini rivojlantirish esa, yana bir muhim pedagogik va psixologik tadbir sifatida o'z ahamiyatiga ko'ra avvalgisidan qolishmaydi. Zamonaviy rahbarlarga xos bo'lgan professional va shaxsiy sifatlarini tarkib toptirishda shaxsning xislat va fazilatlarini, uning tajribasi, mavjud bilim va malakasi hamda qobiliyatini integratsiyalash zarurati tug'iladi. Axir pirovard maqsad – yaxlit, bir butun va o'zaro muvofiqlashgan ichki tizimga ega bo'lgan rahbar shaxsini shakllantirishdan iboratdir.

Bunday qobiliyat va malakani esa maxsus ta'lim tadbirlari orqaligina rivojlantirish mumkin. Shu munosabat bilan, bugungi kunda boshqaruv sohasi, rahbar kadrlarni tayyorlash sohasidagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish o'ta muhim masala sifatida o'z natijasini kutmoqda. Ushbu sohadagi konkret natijalarga yo'nalgan tadbirlar esa aynan pedagogika va psixologiya fani oldiga dolzarb vazifalarni qo'ymoqda. Masalan, turli boshqaruv sohalarida lavozimlarga rahbar kadrlarni tayinlashda munosib nomzodlarni tanlash, ularning boshqaruv salohiyati va qobiliyatini adolatli baholash zarurati doimo dolzarb masala bo'lib kelgan. Aniqlangan qobiliyat va shaxs imkoniyatlarini rivojlantirish esa, yana bir muhim pedagogik va psixologik tadbir sifatida o'z ahamiyatiga ko'ra avvalgisidan qolishmaydi. Zamonaviy rahbarlarga xos bo'lgan professional va shaxsiy sifatlarini tarkib toptirishda shaxsning xislat va fazilatlarini, uning tajribasi, mavjud bilim va malakasi hamda qobiliyatini integratsiyalash zarurati tug'iladi. Axir pirovard maqsad – yaxlit, bir butun va o'zaro muvofiqlashgan ichki tizimga ega bo'lgan rahbar shaxsini shakllantirishdan iboratdir.

Umuman olganda, boshqaruv tarixini boshqaruv sub'ekti va ob'ekti o'zaro raqobatining rivojlanishi sifatida tasavvur etish mumkin. Bu raqobatda ob'ekt, ya'ni xodim doimo rahbardan o'zishga intiladi, uning murakkab faoliyatini o'zlashtirgisi va o'z pozitsiyasini kengaytirib borish niyatida bo'ladi. Rahbar esa, xodimni o'z itoatida ushlash uchun boshqaruvning yangidan – yangi va murakkab uslublarini "o'ylab" topadi va avvalambor, ilm hamda qonuniy vakolatlar asosida o'z pozitsiyasini mustahkamlashga intiladi. Bunday "bellashuvda" rahbar nafaqat g'olib bo'lishi, balki yutqazib qo'ymasligi eng muhim boshqaruv shartidir. Buning uchun esa rahbar boshqaruv sohasida yuksak mahoratga erishishi, professionalizmning yuqori darajasiga chiqishi lozim. Boshqaruvni raqobat sifatida qabul qilish albatta boshqaruv mohiyatidan chetlashish bo'lardi. Har holda boshqaruvning asosiy maqsadi tashkilot maqsadlariga xodimlar yordamida erishish ekan, raqobatdan ko'ra hamjihatlik va hamkorlikka suyanish anchagina o'rinli. Demak, bunda "raqobat"

tushunchasidan ham murakkabroq hodisa, ya'ni xodimga ta'sir ko'rsatish, unda xayrixohlik uyg'otishva uni hamkorlikka chorlash masalasi yetakchi o'ringa chiqadi.

Nazarimizda, rahbar faoliyatini tahlil etuvchi ilmiy psixologik izlanishlarning aksariyat qismi aynan shu mavzuga tegishli. Bunda rahbarni eng mukammal shaxs sifatida namoyon bo'lishi uchun yordam beruvchi kouching texnologiyalardan tortib, jamoani ahil komandaga aylantirish treninglarigacha to'xtalib o'tish mumkin. Zamonaviy boshqaruvga e'tibor berilsa, bugungi tashkilotda eng ishonchli va itoatkor boshqaruv ob'ekti sifatida faqatgina ofisdagi moslama va uskunalarni sanab o'tish qoldi. Bevosita boshqaruv ob'ekti sifatida tushuniluvchi xodimlar esa murakkab boshqaruv jarayonining "ehtimoliy" elementiga aylangan. Mana shu "element" bilan o'zaro ta'sirda bo'lish, doimo uni maqsad sari undash va bir og'iz so'z bilan aytganda, bugungi boshqaruv samarasi, asosan, rahbarning psixologik uquviga bog'liq. Boshqaruvni yanada mukammallashtirish borasidagi izlanishlarning ko'lami shunchalik kengki, ular bir qaraganda faqat bir mavzu atrofida jamlanib, o'ta birikib ketgan ko'rinsa-da, lekin ularning rang-barangligi boshqaruv ilmida o'zaro ziddiyatli g'oyalarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Boshqaruvning spesifik jihatga egaligi haqidagi fikrni davom ettirish psixologiya, xususan, boshqaruv psixologiyasining predmetli sohasini aniqlab olish imkonini beradi. Qator tahlillar asosida shunday xulosaga kelamizki, boshqaruvdagi psixologik hodisalarni uch asosiy guruhga kiritish mumkin:

- ✓ Boshqaruv subyekti –rahbar.
- ✓ Boshqaruv obyekti –xodim.
- ✓ Boshqaruv subyekti va ob'ekti o'rtasidagi munosabatlar.

Boshqaruvga oid psixologik hodisalarning bunday guruhlanishi shartli bo'lib, ularning har birini tadqiq etish muqarrar tarzda qolgan ikkitasini ham o'z ichiga qamrab oladi. Xususan, rahbar shaxsi boshqaruv sub'ekti sifatida ko'pchilik tadqiqotlarning asosiy mavzusiga aylanar ekan, uning har bir harakatida xodim nazarda tutiladi, va albatta, muayyan munosabat doirasida talqin etiladi. Hatto rahbarning o'z shaxsini mukammallashtirishi yo'lidagi faolligi ham ichki psixologik munosabat, o'z –o'ziga bo'lgan munosabat sifatida ta'riflanadi. Boshqaruv mavzusini bunday cheklash, bir tomondan, psixologiya fani uchun o'z predmetini aniqlash imkonini bersa, ikkinchi tomondan, boshqaruv ilmiga tamoman yangi qarashlarning shakllanishi bilan ifodalanadi. Xususan, boshqaruv va rahbar faoliyatiga fenomenologik yondashuv tarafdorlari taklif etgan g'oya va fikrlar, darhaqiqat, psixologiya fanining nafaqat izlanish sohasi va yo'nalishi, balki "nuqtasini" ifodalab bera oldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Zamonaviy rahbar hayotiga bunday texnik vositalarning kirib kelishi boshqaruv professionalizmini takomillashtirishni texnologizatsiyalash masalasiga yangicha mazmun bag'ishlaydi. Nazarimizda, har qanday soha kabi boshqaruvni professionallashtirish va rahbarlar professionalizmini yuksaltirish masalasi bundan keyin ham turli ilmiyo'nalishlar integratsiyasi va faolligi asosidagina hal etilishi mumkin bo'lgan masaladir.

Xulosa qilib aytganda boshqaruv muammosi psixologiya sohasidasida juda keng o'rganilgan bo'lib, ularda turlicha nazariyalar, konsepsiyalar, yondashishlar, pozitsiyalar, yo'nalishlarga asoslangan holda tadqiq qilingan. Shu bilan birga, oliy ta'lim tizimi rahbar va lider bir shaxsda ifodalanishi ayni muddao hisoblanadi hamda rasmiy rahbar iloji boricha tashkilot maqsadlarini xodimlar manfaati bilan uyg'unlashtirgan holda boshqaruv jarayonini tashkil etishi lozim. Aynan shu omil, ayniqsa, kasb sohasidagi yuqori malaka rahbarni liderlik darajasiga ko'tarilishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabyotlar:

1.Zubov N. O'qituvchilarni qanday boshqarish kerak. 2-nashr.M.: ARKTI, 2013. 144 b.

- 2.Klimov E.A. Kasbiy o'zini o'zi belgilash psixologiyasi. 4-nashr. M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2010. 304 b.
- 3.Lusenko L.I. Ta'lim muassasasini boshqarishning ijtimoiy-psixologik jihatlarini // Tula davlat universiteti yangiliklari. Gumanitar fanlar. 2012. No 1-2. 313-319-betlar.
- 4.Lvova T.V. Boshqaruv faoliyatining psixologik jihatlarini. 2016. 24-b.
- 5.Morozov A.V. Biznes psixologiyasi. Moskva: Akademik loyiha, 2015.

TALABALAR INTELLEKTUAL SALOHİYATI NAMOYON BO'LIŞ MUAMMOSINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI

Abdurazzoqov SHuhratbek Zafarjon o'g'li
Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
abdurazzoqov1993@gmail.com

Nima uchun ba'zi talabalar bilim va kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun qat'iy iroda bilan ishlaydilar va yuzaga keladigan qiyinchiliklarda o'z maqsadlariga erishish uchun kuch va ishtiyoqni yanada ortadi, boshqalari esa hamma narsani bosim ostida bajaradi, har qanday muhim to'siqlarning paydo bo'lishi ularning faolligini keskin kamaytiradi. Ta'lim faoliyatining bir xil tashqi sharoitlarida qanday farqlar kuzatilishi mumkin (ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, o'quv jarayonini tashkil etish va uslubiy ta'minlash, o'qituvchining malakasi va boshqalar). Ushbu hodisani tushuntirishda psixologlar va o'qituvchilar ko'pincha o'quvchilarning aqliy darajasi (bilim, ko'nikma va malakalarni egallash va muammolarni hal qilishda muvaffaqiyatli qo'llash qobiliyati) kabi individual psixologik xususiyatlarga murojaat qilishadi; kreativlik, o'quv maqsadlariga erishishda kuchli ijobiy tajribani ta'minlaydigan o'quv motivatsiyasi, yuqori darajadagi da'volarning shakllanishiga olib keladigan yuqori o'z-o'zini baholash va hokazo.

Har bir o'qituvchi o'zining pedagogik tajribasidan misollar keltirishi mumkin o'zining yuqori (va ba'zan etarli darajada yuqori) o'zini-o'zi baholaydigan va dastlab kuchli o'quv motivatsiyasiga ega bo'lgan juda qobiliyatli va kreativ talaba "buzilgan" o'quv faoliyatining u yoki bu turida jiddiy qiyinchiliklarga duch kelganida, oldinga harakat qilishni to'xtaydi, shu bilan birga uning ancha iqtidorli o'rtog'i bu qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib chiqdi va vaqt o'tishi bilan ko'proq narsaga erishganligini.

Birlamchi navbatda buni tushunish uchun insonlarning psixologik va psixofiziologik xususiyatlarining asosiy tiplarini, shuningdek, ularning talabalarning ta'lim faoliyatiga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rganish tadqiqot predmetini yanada dolzarblashtiradi degan taxmin ilgari surildi. Dastlab muvaffaqiyatli ta'lim olishiga tananing psixofiziologik tuzilishini ko'rib chiqamiz.

Konstitusial (tana tuzilishi) E. Krechmerning fikricha, quyidagi turlar ajratiladi:

- astenik - o'rtacha yoki o'rtachadan yuqori, mushaklar rivojlanmagan, tor ko'krak, cho'zilgan oyoq-qo'llar, cho'zilgan bo'yin va bosh;
- piknik - o'rtacha yoki o'rtacha balandlikdan past, katta ichki organlar, qisqargan oyoq-qo'llari, mushaklari rivojlanmagan, qisqa bo'yin, ortiqcha vazn;
- atletik - o'rtacha yoki o'rtacha balandlikdan yuqori, yaxshi rivojlangan mushaklar, katta ko'krak hajmi, keng elkalar, tor sonlar, mutanosib bosh;
- displastik - tananing tuzilishidagi keskin nomutanosiblik (masalan, juda uzun oyoq-qo'llar, erkaklarda keng son va tor elkalar va boshqalar).

Tana tuzilishining o'quv faoliyatiga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlar kam, ammo ba'zi mualliflar ko'proq reaktiv pikniklar energiyani tezroq ishlatishini ta'kidlaydilar va shuning uchun ularni birinchilardan so'rash va avvaliga qiyinroq, keyinroq osonroq vazifalarni berish yaxshiroqdir. Yomon uzoq muddatli xotira tufayli ular ko'pincha yoritilgan materialni takrorlashlari kerak. Asteniklarga murakkablikni oshiradigan topshiriqlar berilishi mumkin, imtihonlarda ular so'ngilar qatorida so'ralishi mumkin. Ular kamroq takrorlashni talab qiladi.

Neyrodinamika - I. P. Pavlov ta'kidlashicha markaziy asab tizimidagi qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining xususiyatlari. Talabalar o'zlarining quyidagi neyrodinamik xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- qo'zg'alish jarayonlarining kuchliligi-zaifligi (transsendental tormozlanishga o'tmasdan kuchli signalarga etarli darajada javob berish qobiliyati) asab tizimi zaif odamlar bunga qodir emas, lekin ular yuqori sezuvchanlikka ega)
- tormozlanish jarayonlarining kuchli-zaifligi (juda kuchli stimulga reaksiyani sekinlashtirish qobiliyati);
- qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining kuch jihatidan muvozanati; harakatchanlik-inertsia - tormozlanish jarayonlaridan qo'zg'alish jarayonlariga o'tish tezligi va aksincha.

Pavlovning fikricha, inson neyrodinamikasining xususiyatlari temperamentning fiziologik asosi bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchisi, faoliyat mazmuniga bog'liq bo'lmagan va uchta sohada - harakat qobiliyatlari, hissiylik va umumiy faoliyatda namoyon bo'ladigan inson xatti-harakatlarining rasmiy-dinamik (kuch va tezlik) xususiyatlari to'plamini anglatadi. Asab tizimi zaif bo'lgan odam melankolikdir, kuchli va muvozanatsiz - xolerik bilan (qo'zg'alish jarayonlari tormozlanish jarayonlari ustidan hukmronlik qiladi), kuchli, muvozanatli, harakatchan – sangvinik, kuchli, muvozanatli, inert - flegmatik tip hisoblanadi.

Asab tizimi va temperamentning xususiyatlari genotipik xususiyatga ega va hayot davomida amalda o'zgarmaydi, lekin har qanday temperamentga ega bo'lgan odam har qanday ijtimoiy yutuqlarga, shu jumladan ta'lim faoliyatida ham qodir, ammo bunga turli yo'llar bilan erishiladi. Har xil temperamentli odamlar uchun ba'zi shartlar muvaffaqiyatli o'rganish uchun qulayroq, boshqalariga esa noqulay. Zamonaviy maktab va universitetda ta'limning tashkiliy shakllari kuchli va harakatchan asab tizimiga ega bo'lgan odamlar uchun qulayroqdir, shuning uchun zaif va inert asab tizimiga ega bo'lganlarga qaraganda yaxshi o'qiydiganlar ko'proq [10;99–110cc].

Flegmatik va melanxolik tipidagi talabalar o'zlarining temperamentiga mos kelmaydigan faoliyat talablariga moslashish uchun kompensatsiya usullarini ishlab chiqishlari kerak.

Asab tizimi zaif bo'lgan talabalar uchun quyidagi qiyinchiliklar ajralib turadi [10; 102–105 cc]:

- uzoq, mashaqqatli mehnat;
- mas'uliyatli, psixologik yoki hissiy stressni talab qiladigan mustaqil, nazorat yoki imtihon ishlari, ayniqsa vaqt tanqisligi mavjud bo'lganda;
- o'qituvchi kutilmagan savol bergan va unga og'zaki javob talab qiladigan sharoitlarda ishlash (yozma javobning holati ancha qulayroq);
- o'qituvchi tomonidan salbiy baholangan muvaffaqiyatsiz javobdan keyin ishlash;
- doimiy chalg'ituvchi vaziyatda ishlash (o'qituvchining so'zlariga, boshqa talabalarning savollariga);
- e'tiborni taqsimlashni yoki uni bir ish turidan boshqasiga o'tkazishni talab qiladigan vaziyatda ishlash;
- shovqinli, notinch muhitda ishlash; qizg'in, o'zini tutib bo'lmaydigan o'qituvchi bilan ishlash va hokazolar ta'lim olishda intellektual salohiyatni vujudga chiqishida salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bunday salbiy ta'sirlarni yumshatish uchun o'qituvchi quyidagi usullardan foydalanishi ma'qul:

1. O'quvchini keskin vaqt chegarasi holatiga qo'ymang, lekin tayyorlanish uchun etarli vaqt bering;
2. Ko'pincha talabaga yozma ravishda javob berishga imkon bering;
3. Murakkab va katta hajmdagi materiallarni alohida axborot bloklariga bo'lib, avvalgilari o'zlashtirilganidek, ularni bosqichma-bosqich o'tkazish;
4. Ularni yangi o'rganilgan material asosida javob berishga majburlamaslik;
5. Tez-tez talabani taranglikni bartaraf etish va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga undash va rag'batlantirish;
6. Yumshoq shaklda noto'g'ri javob berilgan taqdirda salbiy baho berish;
7. Bajirilgan vazifani tekshirish va tuzatish uchun vaqt berish;
8. Iloji boricha, boshlangan ish tugaguniga qadar talabani e'tiborini boshqa ishga qaratmaslik.

Kasb-hunar egallashga intilganlar ko'pincha o'z kasbiy rivojlanishi uchun fanlarni "zarur" va "zarur bo'lmagan"ga bo'lib, tanlovlik namoyon etadilar bu esa akademik natijalarga ta'sir qilishi mumkin.

Diplom olishga bo'lgan munosabat talabani uni olish yo'lidagi vositalarni tanlashda kamroq vaqt ajratadilar.

So'nggi paytlarda shartnoma asosida universitetda o'quvchi talabalarining ta'lim faoliyati motivatsiyasi bilan "davlat granti" o'quvchi talabalarining motivatsiyasi slishtirilganda sezilarli farqlar aniqlandi. Birinchi guruh o'quvchilarining o'z-o'zini baholash darajasi ikkinchi guruhdagilarga nisbatan taxminan 10 foizga yuqori; biznesdagi yutuqlarga intilish yanada aniq (18,5% ga nisbatan 10%); yaxshi ta'lim va tarbiyaning ahamiyati yuqoriroq (30,5% ga nisbatan 40%); chet tillarini ravon bilishga katta ahamiyat berish (37% ga nisbatan 22%).

"Shartnoma" va "byudjet" talabalari o'rtasida oliy ma'lumot olish motivatsiyasining ichki tuzilishi ham farq qiladi. Byudjet talabalari uchun "diplom olish", "kasb-hunar egallash", "ilmiy izlanishlar olib borish", "talabalik hayotini o'tkazish" motivlari ustun bo'lsa. Shartnomadagilar - "moddiy farovonlikka erishish", "chet tillarini yaxshi bilish" motivlari. "tadbirkorlik nazariyasi va amaliyotini puxta egallash", "tanishlar o'rtasida hurmatga erishish", "oilaviy an'analarni davom ettirish" motivlarini ko'rishimiz mumkin.

Shunga qaramay, "shartnoma"da tahsil oluvchi talabalarining ta'limdagi muvaffaqiyati "byudjet"dagi talabalardan sezilarli darajada yomonroq ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Talabalarining psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha eng keng ko'lamli tadqiqotlarning mualliflari ta'kidlaganidek, ta'lim faoliyati muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil - bu shaxsning individual intellektual xususiyatlari emas, balki ularning, irodaviy fazilatlar tuzilishi yetakchi rol o'ynaydi. [139;121-c]. V.A. Ivannikovning fikriga ko'ra, inson o'zining irodaviy fazilatlarini dastlab etarli darajada rag'batlantirilmagan, ya'ni "xulq-atvordan chiqish" uchun kurashda boshqa harakatlardan past bo'lgan harakatni amalga oshirganda namoyon bo'ladi. Ixtiyoriy harakat mexanizmini ushbu harakat motivini ataylab kuchaytirish va raqobatlashuvchi harakatlar motivlarini zaiflashtirish orqali amalga oshirish motivatsiyasining etishmasligini to'ldirish deb atash mumkin. Bu, xususan, harakatga yangi ma'no berish orqali amalga oshiriladi.

Shaxsning irodaviy fazilatlarini o'lchash uchun to'g'ridan-to'g'ri test usullari hali ishlab chiqilmagan, ammo ular bilvosita, masalan, motivatsion tendentsiya indeksi, "maqsadga erishishda barqarorlik" bilan baholanishi mumkin. O'z-o'zidan ta'lim muvaffaqiyati va shaxsning irodaviy fazilatlarini o'rtasidagi bog'liqlik darajasi hech bir o'qituvchi uchun shubha tug'dirmaydi, lekin katta muammo shundaki, ta'lim jarayoni shunday tuzilganki, talaba o'zini imkon qadar kamroq engish, o'zini ta'lim faoliyati bilan shug'ullanishga majbur qilishga kuch sarflaydi. Ko'rinib turibdiki, o'quvchining

irodaviy fazilatlariga murojaat qilish zaruratini butunlay yo'q qilib bo'lmaydi, lekin o'quv jarayonini tashkil etishdagi barcha muammo va kamchiliklarni o'quvchilarning dangasaligi, irodasining kamligida ayblash ham mumkin emas. O'rganish motivi o'quv faoliyatining o'zida yoki uning jarayoniga imkon qadar yaqin bo'lishi kerak. Bunga ikki yo'l bilan erishish mumkin. Birinchi va eng muhimi, o'quv jarayonini talaba uchun imkon qadar qiziqarli qilish, unga qoniqish va hatto zavq keltirish; o'quvchiga ta'lim faoliyatidagi ichki va tashqi to'siqlarni engib o'tishdan qoniqishni his qilish imkonini beradigan shunday motivlar va munosabatlarni shakllantirishga yordam berish.

Ushbu muammoni hal qilishning original yondashuvi bir necha o'n yillar davomida amerikalik tadqiqotchi K.Dvek tomonidan ishlab chiqilgan [195;56-p]. Uning fikricha, biz yuqorida tahlil qilgan omillardan birortasining mavjudligi yoki hatto ularning barchasi birgalikda shaxsda barqaror "o'zlashtirishga yo'naltirilgan fazilatlariga yo'naltirilganlik"ni shakllantirish uchun yetarli emas. Hayot qiyinchiliklariga javob berishga doimiy tayyorlik, to'siqlarni engib o'tishda qat'iyatlilik va o'zini yoki boshqa odamlarni baholashda sub'ektiv harakatlarning yuqori qiymati alohida o'rin tutadi.

"Intellectual ko'rinish" uchun muhimroq bo'lganlar qiyinchiliklardan qochishadi va to'siqlarga berilib ketishadi. Intellectni oshirish imkoniyatiga ishonadiganlar qiyinchilik va mashaqqatlarga intiladi va vaqtinchalik muvaffaqiyatsizliklarga e'tibor bermay, o'z sa'y-harakatlarini muntazam oshirib boradilar. Muvaffaqiyatsiz vaziyatda ba'zilar, "men o'zimni har doim unchalik qobiliyatli emas deb hisoblardim", "meni o'zi xotiram yomon edi", "menga bunday topshiriqlar berilmaydi" va hokazo deyishni boshlaydi. Ba'zilar o'zini ayblamaydi, Muvaffaqiyatsizlik sabablariga e'tibor bermaydi ma'lum darajada ular buni sezmaydilar. . Birlamchi navbatda intellektual salohiyatni tushunish uchun insonlarning psixologik va psixofiziologik xususiyatlarining asosiy tiplarini, shuningdek, ularning talabalarning ta'lim faoliyatiga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rganish tadqiqot perdmagini yanada dolzarblashtiradi degan taxmin o'z isbotini topdi.

Yuqorida muhokama qilingan o'quvchilarning individual psixologik va psixofiziologik xususiyatlari, shuningdek ularning mashg'ulot muvaffaqiyatiga ta'siri o'qituvchilarga talabani yaxshiroq tushunishga, muhim masalalarni hal qilishda u bilan umumiy til topishga yordam beradi. Ta'lim faoliyati samaradorligini va kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish uchun har ikki tomon uchun foydali bo'ladi degan maqsaddamiz.

ADABIYOTLAR:

1. "Motiv" tushunchasi ham noaniq ko'rib chiqiladi. Turli xil psixologik hodisalar deyilganidek: vakillik va g'oyalar, his-tuyg'ular va kechinmalar /20/, ehtiyoj va harakat, undov va mayl /48; 144/, istak va istaklar, odatlar, fikr va burch hissi /117/, mrral-siyosiy munosabat va fikrlar /57/, psixik jarayonlar .

2. Abramova G.S. O'smirlarning o'quv faoliyatini rag'batlantirishning axloqiy jihatini // Psixologiya savollari. 1985 yil. 6-son. 38-45-betlar

3. 2.M.Inomova. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash. T. 1999 yil.

4. 3.O.Bo'riyev. Oila va yangi an'analar. T. "O'qituvchi", 1988, 16-bet.

5. 4.I.Mirziyotov. Diniy bag'rikenglik va ma'rifat. Hidoyat , T. 2001, 18-bet.

Maktabgacha yosh davridagi bolalar psixologiyasi, televidenya va televidenyaning bolalar rivojlanishiga ta'siri.

**Asilova Sanobar xatamboyevna Ta'lim kafedrası o'qituvchisi
Rasulova Madina-Qo'qon universiteti talabasi
E-mail:rasulovam000 @gmail.com. [Tel:+998908502616](tel:+998908502616)**

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalar psixologiyasi, hozirgi zamon televidenyasida namoyish etilayotgan turli xil ko'rsatuvlar, seriallar va multfilmlarning bola psixologiyasiga ta'siri haqida fikr yuritiladi. Televizorga qaramlikning isbotlangan salbiy oqibatlari haqida ma'lumotlar keltirib, maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi o'rganilib tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim tarbiya, televizor, salbiy, ijobiy, maktabgacha ta'lim tashkiloti, bolalar, inqiroz, ko'rsatuvlar, shoular, multfilmlar, kino, oila, vaqt.

Kirish Bugungi kunda a'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Respublikamizda mustaqillik yillarida inson shaxsiga nisbatan bo'lgan munosabat keskin o'zgardi. Jamiyatimizning a'zosi bo'lgan har bir shaxs taqdiriga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Inson hayotining kelajagiga tamal toshi qo'yiladigan maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish, pedagogika va psixologiya, ijtimoiy psixologiya va maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi fanlarining dolzarb muammolaridan biriga aylanib borayotganligiga har birimiz guvohmiz. Zotan, kelajagi buyuk davlatni bunyodga keltirish uchun har qanday davlatning fuqarosi birinchi bo'lib oilada keyin esa maktabgacha ta'lim muassasida mukammal tarzda tarbiyalanishi, shaxs sifatida to'laqonli shakllanishi kerak. Oilada birinchi o'rinda bolani tarbiyalashda ota-ona bilan bola o'rtasida qalban yaqinlikka erishish lozim. Ota-onalar hech qachon tarbiyani o'z holiga tashlab qo'ymasligi, ya'ni bolaning yoshligidan boshlab bu jarayonga kirishish talab etiladi. Chunki, bola oilada birinchi hayotiy tajribani o'rganadi, kuzatadi va o'zini turli xil vaziyatlarda qanday tutish kerakligini o'rganadi. Insonning shaxs sifatida shakllanishida uzluksiz ta'limning boshlang'ich va joiz bo'lsa, asosiy bo'g'inlaridan biri hisoblangan maktabgacha ta'lim muassasasi muhim o'rin tutadi. O'zbekistonda ko'plab yangi sohalar qatori aholiga psixologik maslahatlar berish hamda maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyoj zarurati sezilmoqda. Zero, bunday xizmatlarga ehtiyoj bir tomondan maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsini rivojlantirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, shu maskanda tarbiyalanayotgan bolalarning ruhiy rivojlanishiga ota-onalar tomonidan ko'rsatiladigan e'tiborning samarasini belgilaydi. Bolaning psixik jihatdan o'sishiga o'zlikni anglash, o'zini-o'zi baholash va o'zaro munosabatlar xususiyatlari muhim hisoblanadi. Ma'lumki maktabgacha yoshga qadar bolalarning psixologik xususiyatlari yuzasidan mulohaza yuritishda kimning ilmiy tadqiqoti va asari bo'lishidan qat'iy nazar unda vujudga keladigan hohish, istak hamda niyatning qondirilishi individni parvarishlashga, tarbiyalashga qaror qilgan kattalar tomonidan amalga oshiriladi va boshqariladi. Maktabgacha yosh - bu bolaning atrofida dunyoni faol o'rganadigan davr. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining psixologik rivojlanish xususiyatlariga ega. Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalar xotirjamlik hissi bilan ajralib turadi. Rasman bolalar bog'chasi maktabga tayyorlov maskani hisoblansada, aslida bolalar tug'ilishi bilanoq maktabga tayyorgarlik boshlaydi desak mubolag'a bo'lmaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlanishga yo'naltirilgan dasturlardagi tizimli rejalashtirilgan o'yinlar yordamida til, aql, sensomotorika va ijtimoiy-emotsional qobiliyatlar mustahkamlanadi. Biz bilamizki televizor televizion xarakter va shaxsiyatni shakllantiradi va hatto hayotga bo'lgan munosabat va qarashlarni o'zgartirish kuchiga ega. Bolalarni nazorat qilish bolalarni televizor tomoshalarining zararli ta'siriga duchor bo'lmasdan televizion ko'rsatuvlardan zavqlanishini ta'minlaydi. Sizningcha telvizor bolalar hayotida qanchalik muhim ahamiyatga ega? Bu haqda hech o'ylab ko'rganmisiz?! Bolalar vaqtining katta qismi televizor oldida o'tkazadilar va bu ularning shaxsiyati va munosabatini shakllantiradi. Kerakli televizion dasturlar bolalarda ijtimoiy va ekologik ongni kuchaytiradi va hattoki ijtimoiy, hissiy va kognitiv rivojlanishni rivojlantiradi. Televizion vaqt

va o'yin o'ynashning sog'lom muvozanatini ta'minlash bolalarning rivojlanishi uchun juda muhimdir, chunki bolalarni "divanga mixlab qo'yishimiz" sog'lom ijtimoiy va jismoniy mashg'ulotlardan voz kechishini xohlashimizdir. Bolalar uchun, ayniqsa maktabgacha yosh davridagi bolalar uchun televidenyaning ko'plab zararlari bor ekanligi haqida faktlar mavjud. Shu bilan birgalikda ijodkorlik va tasavvurni o'ldiradi. Agar bolalar tashqariga chiqish va haqiqiy dunyoni o'rganish o'rniga televizorda ko'p vaqt sarflasa, u kuchli tasavvurni rivojlantira olmaydi. Televizorni haddan tashqari ko'p ko'rgan bolalar o'z fikrlarini rag'batlantira olmaydilar yoki o'zlari yangi g'oyalar bilan chiqqa olmaydilar. Ishonish qiyin, lekin bolalar nutqining yaxshi rivojlanmasligi ham televizor ko'rishga juda-juda bog'liq. Olimlar fikricha, har kuni ekran qarshisida vaqt o'tkazadigan bolalarda nutqiy nuqsonlar va diqqatni jamlay olmaslik kabi muammolar ko'p uchraydi. Nega bunday? Axir ular har kuni televizor orqali turli muloqotlar, suhbatlarni eshitadi-ku dersiz!? Bola miyasi texnika vositalari orqali o'rganishga moslashmagan. U yaxshi rivojlanishi uchun jonli muloqot kerak, shundagina odamning his qilish, eshitish va fikrlashga ixtisoslashgan a'zolari faollashadi. So'nggi yillarda texnika jadal taraqqiy etdi. Kompyuter va televizor ayrim oilalarda asosiy o'rinni egallab ulgurdi. Ularni ishdan kelgandayoq yoqishadi va faqat uyqu oldidagina o'chirishadi. Salbiy ta'sirlar faqat nutqdagi nuqsonlar bilangina chegaralanmaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki televizorga mixlangan bolalarda tasavvur qobiliyati juda yomon rivojlangan bo'ladi. Bunday bolalar agar televizor o'chirib qo'yilsa, nima bilan shug'ullanishni ham bilmay qoladi. Ular bir joyda ko'p o'tiraverganidan, kam harakat qiladi, natijada jismonan yaxshi rivojlanmaydi. Ko'zga ko'p yuk tushaverishidan ko'rish bilan bog'liq kasalliklar paydo bo'lishi ham mumkin. Demak, televizorni bolaning hayotidan to'la-to'kis olib tashlash kerak ekan-da?! Yo'q, buning iloji yo'q! Hozirgi kunda televizor ham xuddi kompyuter, mobil telefon va turli xil gadjetlar kabi odamlar hayotidan mustahkam o'rin egallab bo'lgan deb aytish mumkun... Faqat ota-onalar farzandlari televizor qarshisida qancha vaqt sarflayotganlari, qaysi kanallarni tomosha qilayotganlarini muntazam nazorat qilishlari kerak. Aslida, televisionsiz ham bolaga yaxshi mashg'ulotlar topsa bo'ladi. Buning uchun shunchaki hafsala va mas'uliyat kerak. Psixologlar bolalarga 6 yoshdan keyin, haftasiga bir soatdan ko'p bo'lmagan holda televizor dasturlarini umuman ko'rmaslikni tavsiya qiladi; 10 yildan keyin - 2-3 soat. 16 yoshdan keyin cheklovlar olib tashlanadi, chunki o'smir o'sib ulg'ayishi va televizor ko'rish istagi va bu ko'rish keltirishi mumkin bo'lgan zarar o'rtasidagi tanlovni tanlash uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish vaqti keldi. Ammo televidenya nafaqat farzandlarimizga hatto uyimizga yomonlik olib kelishi hech kimga sir emas. Ba'zi filmlar va dasturlarni tomosha qilish orqali bolaga juda ko'p foydali, ibratli va zarur narsalarni berish mumkin. Ularni katta miqdordagi keraksiz materiallar orasidan topishga yordam berish juda muhimdir. Qizig'i shundaki, televizorning zarariga duchor bo'lgan bolalarning aksariyati shunchaki uni tomosha qilishga majbur bo'lishadi, chunki ular ota-onalari bilan kichik kvartiralarda yashaydilar va televizor ertalabdan to kechgacha ota-onalar uchun ishlaydi va bolani kattalar bilan birga tomosha qilishga majbur qiladi. Ammo agar kattalar uchun bu odat bo'lsa, unda bolalar psixikasi bunday hujumga dosh bera olmaydi. Farzandingiz ko'p vaqtini televizor tomosha qilishda o'tkazsa, bu o'ylash uchun jiddiy sababdir. Ammo, afsuski, hozirgi vaqtda televidenyaning zararini inkor etib bo'lmaydi. Asta-sekin bu buzuvchi maktabiga aylanib bormoqda. Televizor o'smirlarga eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan narsa, chunki kattalar filmlar va shoularda ko'rgan hamma narsa to'g'ri emasligini yaxshi bilishadi ba'zida bunga e'tibor bermaydilar holos. Xullas, zo'ravonlik sahnalari inson hayotining qadrsizlanishiga asta-sekin ko'nikishiga olib keladi: turli jangovar filmlar va trillerlar odamni o'ldirish juda oson ekanligini o'rgatadi. Menimcha farzandi taqidirga kelajagiga befarq bo'lmagan ota-onalar uchun bu fojiiyali holat desam yangilishmagan bo'laman. Fan ham buni isbotlagan. Harakat - bu hayot! Bola uchun bu tananing tabiiy holatidir. Multfilmlar yoki dasturlarni tomosha qilayotganda mushak tizimi statik (muzlagan) holatda bo'ladi. Bola ko'k ekran oldida o'tirar ekan, unda qoladi. Shundan kelib chiqqan

holda, mushaklarning qisqichlari va bloklari paydo bo'lishi mumkin va agar bola muntazam ravishda noto'g'ri holatda televizor ko'rsa yoki televizor va "o'rindiq" fiziologik bo'lmagan holatda bo'lsa, u holda bolaning holati va tanasining normal rivojlanishi xavfi mavjud. "Quti"(televizorga) ga qancha ko'p vaqt ajratilsa, ota-onalar, do'stlar, hayvonlar bilan muloqot qilish uchun kamroq vaqt qoladi. Statistika ko'ra, uchdan yoshdan oshgan bolalar kuniga soatlab televizor yonida vaqt o'tkazadi, shifokorlar nutq rivojlanishidagi kechikishlarni aniqlaydilar. Haqiqiy ob'ektga qaraganimizda, ko'z mushaklari doimo mashq qiladi, atrofdagi narsalarni "his" qiladi. Televizorda esa buning aksi bo'ladi. Televizor tasvirini idrok etishda: ekrandagi tasvir harakat qiladi, lekin ko'z mushaklari harakat qilmaydi. Televizorni tomosha qilishda olimlar ko'z faolligining sezilarli darajada pasayishini qayd etadilar. Bola qiziqarli dasturni tomosha qilganda, metabolik jarayonlar 90% ga sekinlashadi. Bolalar ko'pincha bezorilar sifatida tanilgan va o'smirlik davrida ular jinoyat tarixiga tushib qolish xavfi bor. Televizorda qandaydir dahshatning bir daqiqali sahnasini ko'rgan har bir bolada qo'rquv hissi bo'ladi. Bir necha daqiqalar yoki hatto soatlar davomida - bola nevroz, uyqusizlik, xavotirning kuchayishi bilan azoblanishi mumkin. To'g'ri, televizor bola uchun faqatgina zarardan, salbiy ta'sirlardan iborat emas albatta. Televizorning ham ijobiy tomonlari bor. Masalan, televizor bolaga turli mavzular haqida ma'lumot olishga yordam beradi. Televizor orqali bolalar, joylar, hayvonlar va boshqa narsalarni ko'ra olmaydigan narsalarni ko'rishi, o'rganishlari mumkin. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, ota-onalar, tarbiyachi-pedagoglar bolalarning televizor vaqtini boshqarishi zarur. Yaniy nazoratga olish va televizorning ijobiy, salbiy tomonlarini tushuntirishlari lozim. Ota-onalar buni yaxshi bilishlari lozim. Bolalarga yoshiga mos, mentalitetimizga to'g'ri keladigan, psixologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan dasturlarni tanlay bilish ham muhimdir. Televizor haqiqatdan ham bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ammo bolalarning ko'rish tajribalarini boyitib, zarar yetkazmasliklarini ta'minlash uchun ularning hayotida ota-onalar va o'qituvchilar ehtiyotkor va shu o'rinda e'tiborli bo'lishlari kerak. Televizor, albatta, yomon narsa emas, ammo sog'lom kuzatuv odatlari va ota-onalar nazorati bilan cheklangan "ekran vaqti" bolalar uchun ijobiy tajriba bo'lishiga harakat qilish atrofdagi kattalarning eng muhim vazifasi sanaladi. Shuni doim yodda saqlashimiz kerakki "Vositalar ulardan to'g'ri foydalanish uchun foydalidir".

Foydalanilgan adabiyotlar

1. JS Ikromjonovna. (2023). [MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING O'YIN KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH](#). QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 586-588
2. Abdullaxo'jayev, A. J. (2024). IS'HOQXON TO'RA IBRAT FAOLIYATIGA IJTIMOY-FALSAFIY NAZAR. *Interpretation and researches*
3. Abduraxmonova, N. A. qizi. (2023). BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(12), 208–211. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507>
4. Abduraxmonova, N. A. qizi. (2023). BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(12), 208–211. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507>
5. Soxobjonovich, Olimov Saydullo. "TALABALARDA BOSHQARUV FAOLIYATINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ISTIQBOLLARI." *Analysis of International Sciences* 2.2 (2024): 51-57.

6. Sadriddinova Zulfiya. (2024). BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISH-DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 3(1), 188–193. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/644>
7. Komiljonova, G. N. qizi. (2023). FANLARARO BOG'LANISH ASOSIDA BOSHLANG'ICH TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(12), 198–201. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5505>
8. Календарова З.К. Методы и методические приемы обучения детей дошкольного возраста математике. Московской области «Государственный гуманитарно-технологический университет»: «Студенческая наука подмосковью» материалы международной научной конференции молодых ученых. – Орехово-Зуево: Редакционно-издательский отдел ГГТУ, 2018. – С. 221-224.
9. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'SMIR YOSHIDAGI O 'QUVCHILARDA "TARBIYA" FANINI O 'QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(6), 232-237.
10. Asilova, S. X. (2023). O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO 'NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEKANIZIMLARI.
11. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUV - MA'NAVIY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS TALABALARI MISOLIDA). *Educational Research in Universal Sciences*, 2(12), 264–269. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/>
12. <https://review.uz/uz/post/yoshlar-ortasida-otkazilgan-sorov-talim-va-bandlik-yoshlarni-tashvishlantirayotgan-asosiy-muammolardan-biri>
13. https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2015/08/150806_latin_uzbek_youth

Kasb tanlashda shaxs harakter xususiyatining o'ziga hosligi.

Qo'qon universiteti "Ta'lim" kafedrasi o'qituvchisi

Asilova Sanobar Xatamboyevna

Qo'qon universiteti Psixologiya(amaliy psixologiya)

yo'nalishi talabasi Ilyosjonov Shahboz

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasb tanlashda shaxs harakter xususiyatlari hamda yoshlarning kasb tanlash motivlari amaliy jihatdan o'rganib chiqilgan. Kasb tanlash har bir inson hayotida muhim o'rin egallaydi, shu sababdan ushbu jarayonga qanchalik erta, maqsadli va mas'uliyat bilan kirishilsa, shunchalik yaxshi natijalarni beradi. Kasbni to'g'ri tanlash uchun esa imkon qadar ko'proq mutaxassisliklar haqida chuqur tushunchaga ega bo'lish lozim. Chunki inson tanlagan kasbi bo'yicha to'liq va ob'ektiv ma'lumotga ega bo'lsa, xato qilish ehtimoli shunchalik kam bo'ladi. Shu sababdan kasb tanlashda nimalarga ahamiyat qaratish lozimligi va bu vaziyatda o'quvchi yoshlarga kimlar tomonidan psixologik ta'sir o'tkazilishi mumkinligi haqida fikr va mulohazalar keltirilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kasb tanlash, motivlar, iste'dod, xarakter, qobiliyat, diqqat, xotira, temperament, ko'nikmalar.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim, tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora tadbirlari to'grisida" gi farmoniga asosan 2021-2022

o'quv yilidan boshlab umumta'lim muassasalari bitiruvchilari o'z iqtidori va qiziqishlariga mos kasbni tanlab olishi, jamiyatda munosib o'z o'rnini topishi, kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonishi uchun "Kasbga yo'naltirish tizimi" joriy etilgan. Mazkur farmonda, "7, 8, 9-sinfdan boshlab o'quvchilar o'rtasida interaktiv so'rovnomalar o'tkazish, kasb- hunarga bo'lgan qiziqishlarini aniqlash, o'quvchilar bilan birgalikda har oyda bir marta "Kasblar olamiga sayohat" mavzusida maxsus kurslar olib borilishi to'g'risida aytilgan. Interaktiv so'rovnomalar orqali o'quvchilarning qiziqish sohalari o'rganilib, tahlil qilinadi va shu asnoda kasbga yo'naltirib boriladi"¹⁴. Kelajakdagi kasbni tanlash masalasi hozirgi paytda o'spirinlar uchun muhim masalalardan biri hisoblanadi. Kasb tanlash, albatta, insonning o'z tanlaganidan qoniqishni hissini tuyishi, ikkinchidan, bu yerda moddiy jihatlar ham muhim ahamiyatga ega. Har bir inson o'z kasbi unga mo'l-ko'l va farovon yashash imkoniyatini berishini xohlaydi. Uchinchidan, inson o'zini, tabiiy imkoniyatlarini, qobiliyat va iste'dodlarini ozmi-ko'pmi ro'yobga chiqarish uchun tug'iladi. To'g'ri va to'g'ri tanlangan kasb insonga o'z maqsadlariga, orzulariga yoki hatto o'zini namoyon qilishga yordam beradi. Kimdir bolaligidanoq kelajakda kim bo'lishni, qaysi kasbni tanlashini anglab yetadi va o'z orzularini ro'yobga chiqarishga intiladi, turli to'garaklar, seksiyalarda qatnashadi, tegishli adabiyotlarni o'rganadi. Ko'p hollarda turli kasblardan tanlashda, tanlovga do'stlar, o'qituvchilar va ota-onalar sezilarli darajada ta'sir qilishi mumkin. Masalan, ota-ona o'qituvchi bo'lsa, albatta, farzandining ham o'qituvchi bo'lishini xohlaydi. Agar ota-ona san'at va madaniyat sohasida ishlasa, aktyor yoki musiqachi, xonanda bo'lsa, farzandi ham o'z yo'lidan borishni istaydi. Farzandning istak va intilishlarini inobatga olmasdan, hatto bolada iste'dod va qobiliyatning aniq belgilari bo'lmasa ham ayrim holatlarda ota-onalar o'z farzandlarini xohish istaklariga ko'ra kasbga yo'naltirishga harakat qilishadi. Bu xohish istaklar farzandning kelajak maqsadlari va qiziqishi shuningdek intilishlariga cheklov qo'yishi mumkin. Aksar holatlarda ota-onalarning istaklari sabab tanlangan kasb egasi bo'lgan o'smirlar muvaffaqiyatga erishishlari mumkin. Aksar holatlarda esa buning aksini ko'rishimiz mumkin. Mutaxassislarni ta'kidlashlaricha kasb tanlashda shaxs xarakter xususiyatlari ham ahamiyatli hisoblanadi. Shaxs xarakter xususiyati, qiziqishlari va intilishlari tanlagan kasbga mos kelishi yoki kelmasligi haqidagi ma'lumotlar bor.

Insonning xarakteri - bu turli xil xususiyatlar, moyilliklarning butun majmuasidir. Kasb tanlashda ularning har birini e'tiborga olish kerak.

Kasb - bu inson uchun zarur bo'lgan va uni amalga oshirish uchun u bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisiga ega bo'lishi kerak bo'lgan faoliyatning tarixan paydo bo'lgan shaklidir. Mehnat predmetiga ko'ra kasblar beshta asosiy turga bo'linadi. **Inson-texnologiya** - texnologiyani yaratish, uni saqlash va boshqarish bilan bog'liq barcha kasblar. **Inson-inson** - ta'lim, tarbiya, davolash, axborot, maishiy xizmat ko'rsatish va odamlarni boshqarish bilan bog'liq kasblar. **Inson-tabiat** - o'simlik bilan bog'liq barcha kasblar, hayvon organizmlari, mikroorganizmlar. **Inson belgilari** - raqamlar, chizmalar, notalar, diagrammalar, fizikaviy va kimyoviy belgilar va boshqalar bilan bog'liq barcha narsalar. **Inson-badiiy tasvir** - musiqa, san'at, adabiyot, aktyorlik va boshqalar bilan bog'liq kasblar. Kasb tanlash insonning hayot yo'lini ko'p jihatdan belgilaydigan eng muhim voqealardan biridir, shuning uchun bu jarayonni ilmiy tushunish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Kasb tanlash va uni qabul qilish har doim shaxsiy rivojlanishning muhim bosqichidir. Bu jarayon individual va ijtimoiy ehtiyojlar o'rtasidagi rivojlanayotgan qarama-qarshilikka asoslangan qarama-qarshiliklar majmuasini hal qilish bilan bog'liq. Kasb tanlashda inson allaqachon individualdir. Har bir shaxs o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarga ega. Ko'pincha odamlar o'zlarining qiziqishlari va qobiliyatlaridan kelib chiqib, kelajakdagi kasbini tanlaydilar. Ko'p va har xil turdagi faoliyat va muloqotga qodir shaxs umumiy iste'dodga ega, ya'ni uning intellektual qobiliyatlari doirasini, faoliyat va muloqot darajasi va

¹⁴O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha, harakatlar strategiyasiga to'g'risida" gi PF-4947-son Farmon.

o'ziga xosligini belgilaydigan umumiy qobiliyatlar birligiga ega.¹⁵ Kasb tanlashda quyidagi xatolardan qochish kerak:

Ota-onalar yoki boshqa qarindoshlarning bosimi ostida, ular taklif qilayotgan kasbni tanlash. Kasbning chuqur tushunib yetmagan holda tanlash. Boshqa bir insonlarga xayrixohlik bildirish maqsadida kasb tanlash. Ishning tabiati, ma'lum bir kasbning xususiyatlari haqida eskirgan g'oyalar. O'zining jismoniy imkoniyatlarini to'g'ri baholay olmaganligi sababli noto'g'ri kasb tanlash.

Kasbning obro'si va obro'sizligiga nisbatan noto'g'ri qarash. Kasb-hunarga oid bilimlarning yetarli emasligi. Endi kasb tanlashda siz bilan bizga zarur bo'lgan bilim va tushunchalarga to'xtalib o'tsak:

Imkon qadar ko'proq kasblarni va albatta mehnat bozorining tuzilishini bilish;

Qaysi ta'lim muassasalarida ma'lum bir kasbga ega bo'lishi mumkinligini bilish;

Asosiy va ikkinchi darajali kasbiy tanlovga ega bo'lish;

Professional tanlovlarda (afzal) tajribaga ega bo'lish.

O'z shaxsiyatingizning psixologik va psixofiziologik xususiyatlaringizni to'g'ri baholay olishing (mayillar, qobiliyatlar, temperament, xarakter, salomatlik holati);

Har bir hududda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan kadrlarga bo'lgan talablarning hududiy tuzilishini bilish.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishimiz lozimki, barcha zamonlarda shaxning kasb-hunarga o'qitish va o'rgatish masalasi muhim masalalardan biri sifatida qaralgan. Zamon rivojlanib borgani sari kasb egalari bo'lgan ehtiyoj ham ortib boradi. Kasb tanlashda inson hayoti davomida ana shu kasb orqali rivojlanib, yuksalib borishni o'z oldiga maqsad qiladi. Shu sababdan ham har bir shaxs kasbni o'z imkoniyati, huddudiy ehtiyoj, kasbning kelajagi va albatta eng avvalo o'z xohish-istaklariga tayangan holda tanlashlari maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar va Internet manbalar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha, harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-son Farmon.
2. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'SMIR YOSHIDAGI O 'QUVCHILARDA "TARBIYA" FANINI O 'QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
2. Asilova, S. X. (2023). O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO 'NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
3. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUV - MA'NAVY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS TALABALARI MISOLIDA). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/>
4. Soxobjonovich, Olimov Saydullo. "TALABALARDA BOSHQARUV FAOLIYATINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ISTIQBOLLARI." Analysis of International Sciences 2.2 (2024): 51-57.
5. Календарова З.К. Методы и методические приемы обучения детей дошкольного возраста математике. Московской области «Государственный гуманитарно-технологический университет»: «Студенческая наука подмосковью» материалы международной научной конференции молодых ученых. — Орехово-Зуево: Редакционно-издательский отдел ГГТУ, 2018. — С. 221-224.

¹⁵ <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-individualnyh-osobennostey-lichnosti-na-vybor-professii>

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ В СЕМЬЕ И СОХРАНЕНИЕ ИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ.

Андижанский государственный университет

Факультет социальной экономики

Базовый докторант кафедры общей психологии

Арибжанова Умидахан

АННОТАЦИЯ: В статье описаны особенности психологического развития подросткового возраста, пути формирования и взросления личности подростка, а также вопросы влияния биологических и социальных факторов, ученые дается определение подросткам, даются рекомендации по работе с подростками, а также научно наблюдается на основании данных, собранных на основе исследований, проведенных в области социально-психологической значимости формирования духовности подростков. анализируются психологические взгляды зарубежных психологов на этот счет, делается вывод на основе результатов, полученных на основе исследовательского метода изучения проблемы. Кроме того, описываются психологические возможности подготовки девочек-подростков к семейной жизни и важные задачи современной семьи. Широко подчеркивалось, что подготовка молодежи к семье является одним из важных вопросов укрепления семейных отношений.

Ключевые слова: подростковое поведение, духовность, нравственные нормы, ценность, подросток, психический рост, зрелость, половое созревание, характер, черта, Я-концепция, родитель, педагог, психолог, внимание, интерес. функции семьи, хозяйственная, репродуктивная, коммуникативная,

FORMING THE PERSONALITY OF ADOLESCENTS IN THE FAMILY AND PRESERVING THEIR PSYCHOLOGICAL HEALTH.

Andijan State University

Faculty of Social Economy

Basic doctoral student of the Department of General Psychology

Aribjanova Umidahon

ABSTRACT: The article describes the characteristics of the psychological development of adolescence, the ways in which the adolescent personality is formed and matures, and issues of influence of biological and social factors, scientists definition given to teenagers, recommendations for working with teenagers were given. It was also scientifically observed based on the data collected on the basis of research conducted in the field of the social psychological significance of the formation of the spirituality of teenagers. , mainly the relationship between the psychological views of foreign psychologists in this regard is analyzed, a conclusion is given based on the results obtained on the basis of the research method of studying the problem. In addition, the psychological possibilities of preparing teenage girls for family life and the important tasks of the modern family are described. It has been widely emphasized that preparing young people for family is one of the important issues in strengthening family relations.

Key words: Adolescent behavior, spirituality, moral standards, value, adolescent, psychic growth, maturity, puberty, character, trait, self-concept, parent, pedagogue, psychologist, attention, interest. functions of the family, economic, reproductive, communicative,

ВВЕДЕНИЕ : Первым законом, подписанным Шавкатом Мирзиёевым в качестве Президента Республики Узбекистан, является Закон «О государственной политике в отношении молодежи» от 14 сентября 2016 года. Следовательно, в стране, где более половины населения составляют молодые люди, необходимо последовательно проводить государственную политику в отношении молодежи, делать молодое поколение зрелым и зрелым во всех отношениях, с

интеллектуальным потенциалом, имеющим свою фирму, положение, и безразлично к проводимым в стране реформам. Глава страны и правительство прекрасно осознают, что воспитывать в них людей, готовых внести свой вклад в достойное будущее страны, целеустремленных, энергичных, патриотичных, верность и совершенство – важный фактор для того, чтобы Узбекистан стал одной из самых развитых стран мира. Большинство молодых людей, на которых обратил внимание Президент, – подростки.

Заслугой молодого поколения является то, что лидер нашей страны уделяет особое внимание вопросу воспитания на начальном этапе формирования молодого поколения. Будущее развитие любой страны будет определяться ее молодыми людьми, обладающими крепкими знаниями и потенциалом, досконально овладевшими современными знаниями. Не будет преувеличением сказать, что они являются мощным локомотивом, дающим живительную силу всем сферам и отраслям мирового развития. Сегодня более 30 процентов населения мира составляют молодые люди. Большинство из этих процентов составляют подростки. Не будет преувеличением сказать, что внимание, уделяемое воспитанию подрастающего поколения, заключается в том, чтобы иметь достаточно информации о подростках и применять ее на практике.

Подростковый возраст – это период с 10-11 лет до 14-15 лет. Сегодняшние подростки имеют физические, умственные и политические преимущества перед своими предшественниками. Половая зрелость, процесс социализации, умственный рост проявляются у них раньше. Для большинства школьников переход к подростковому возрасту обычно начинается в 5-м классе. «Теперь подросток не ребенок, но и не ребенок» это определение характеризует важный характер подросткового возраста. Означает Подростковый возраст – это период перехода от детства к взрослой жизни, характеризующийся физиологическими и психологическими особенностями. На этом этапе у детей ускоряется физическое и психическое развитие, повышается их интерес к разным вещам в жизни, возрастает стремление к новому, формируется их характер, обогащается их духовный мир, обостряются конфликты. Подростковый возраст – это этап полового созревания, характеризующийся появлением новых чувств, ощущений и сложных ситуаций, связанных с сексуальностью. Подростки пытаются вести себя как взрослые. Они стараются в той или иной степени заинтересовать своих товарищей и учеников своими способностями, навыками и возможностями. Подростковый возраст характеризуется такими психологическими проявлениями, как «переходный период», «кризисный период», «трудный период». Подростковый возраст часто характеризуется такими негативными характеристиками, как нежелание, упрямство, упрямство, не признание собственных недостатков, воинственность. В подростковом возрасте особое значение имеет важнейшее психологическое чувство - возникновение ощущения совершеннолетия или взрослости. Изучая психологические особенности подросткового возраста, можно понять пути формирования, развития и созревания личности подростка и непосредственное влияние воздействующих на нее биологических и социальных факторов. В подростковом возрасте происходят большие качественные изменения в росте внутренней свободы, самосознания, самостоятельного поведения. Воля также очень важна в возникновении таких изменений. Воля как высшая психическая функция является инструментом свободного движения подростка, а также магистральным направлением развития личности. Формирование чувства самосознания, появление отношения к себе как к отдельной самостоятельной личности - важные характеристики подростков обоего пола и желаемый тип темперамента этого периода. Понятно, что значение психологических знаний в психологической подготовке молодежи к семейной

жизни является еще более важным вопросом, особенно в современном быстро меняющемся мире.

В настоящее время особое внимание уделяется обогащению знаний и представлений вступающих в брак молодых людей о святости семьи и ответственности брака; В частности, разъясняется, что создание семьи является огромным событием в жизни каждого человека, и что этот вопрос выходит за рамки личной и частной сферы и приобретает общественное значение. Во-вторых, в сознании подростков, прежде всего наших девушек, осуществляются определенные мероприятия по подготовке их к замужеству и семейным обязанностям. В-третьих, организуются мероприятия по коренному повышению правовой грамотности молодых семей, защите законных прав и интересов ребенка в семье. Семья рассматривается как очаг, обеспечивающий вечность жизни, здоровье и преемственность поколений, оставляющий наши национальные традиции и обычаи грядущим поколениям, и в то же время оказывающий непосредственное влияние на то, каким будет расти следующее поколение, и Психологическое воспитание молодежи в семье Уместно говорить о подготовке. Известно, что каждая семья, как социальная системная структура, выполняет перед обществом определенные функции.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ: Психологи ставят перед собой задачу изучения содержания духовного сознания подростков, их нравственных представлений и воображения. Из психологических исследований известно, что подростки проявляют высокий уровень духовного сознания. Большинство подростков имеют правильное понимание духовных концепций, соответствующих их юности. Нравственные идеалы подростков начинают формироваться, будучи тесно связаны с формированием веры и мировоззрения. Эти идеалы достаточно глубоки, активны, и эти идеалы служат своеобразным нравственным образцом, и подросток приравнивает свои действия к этому образцу. Для младших подростков кто-то обычно идеален. Этот человек воплощает в себе качества, которые высоко ценит подросток. Зачастую такими идеалами являются родители, учителя или герои любимой книги или фильма. У старших подростков в качестве идеалов начинают вырисовываться идеализированные образы набора идеальных качеств. Л. Н. Десев исследовал содержание нравственных понятий подростков и показал, что их понимание нравственных категорий часто носит поверхностный формальный характер. Психологи изучали взаимосвязь между убеждениями, нравственными представлениями, понятиями и принципами, возникающими у подростков, с одной стороны, и их действиями, интересами и специфическим поведением, с другой. С этой точки зрения А.Л. Малиованов разделил подростков на четыре группы: 1) подростки, опирающиеся в своих действиях на хорошо понятные им положительные нравственные нормы, и между словами и поступками нет разницы; 2) подростки, поведение которых соответствует низкому уровню развития нравственных понятий; 3) небольшая группа подростков отличается хорошим знанием нравственных норм поведения, но считает необходимым действовать в соответствии с этим знанием; 4) подростки, которые не могут видеть и понимать связь между известными им нравственными требованиями и их повседневными поступками. Большинство из них описывают содержание некоторых нравственных категорий; они недостаточно понимают.

Психолог Л. С. Выготский назвал психологию подросткового возраста «кризисом психического развития». Подростковый кризис – подростковые переживания – это перманентное изменение и нарушение его структуры и содержания. Он назвал 13-летний возраст переломным моментом кризиса. После кризиса формируются новые психологические структуры, которые родители и педагоги называют субъективно более сложными. Несовместимость потребностей и возможностей подростков порождает конфликты между подростками и их родителями, учителями и другими наставниками. Выготский не

ограничивался кризисом психического развития, а различал две фазы, т. е. отрицательную и положительную, в зависимости от смены интересов в подростковом возрасте. Негативная фаза связана с угасанием прежних интересов и появлением новых первоначальных сексуальных интересов. В этом случае проявляются следующие негативные черты поведения; снижение работоспособности, исполнительность, грубость и высокая возбудимость подростка, его неудовлетворенность собой и

тревога и др. Позитивная фаза характеризуется появлением широких, глубоких новых интересов. Подростки начинают интересоваться психологическим опытом других и своим собственным.

В русле исследований Выготского М. Г. Давлатшин провел исследование на тему «Формирование технических интересов у учащихся 5-7 классов». Профессор М. Г. Давлатшин уделял особое внимание проблемам трудового воспитания и профессионального обучения, психологическим особенностям формирования технического интереса и технических способностей. В заключение необходимо обратить особое внимание на то, что после изучения исследований вышеназванных ученых уместно упомянуть, насколько важна и актуальна тема подросткового возраста, и что каждый член общества не может игнорировать психологические особенности и изменения этого возраста. Ответственность за воспитание подростка в семье несут родители и родственники, а в образовательных учреждениях - каждый педагог. В семье мы хотели бы, чтобы родители обратили внимание на следующие рекомендации: - уделять больше внимания своим детям-подросткам - уделять ребенку как можно больше времени - следить за правильным распределением свободного времени - позитивно относиться к их интересам хотелось бы отметить, что им следует обратить внимание на такие рекомендации, как установление дружеского диалога, контроль за формированием культуры корректного обращения с членами семьи. Педагогам общеобразовательных учреждений важно при обучении подростков обращать внимание на следующее: - активность подростка на уроке - его отношение к школьному коллективу - установление консенсуса со сверстниками - заинтересованность и заинтересованность учащихся в образовательный процесс. Было бы уместно обратить внимание на их потребности - создать условия для их самостоятельного мышления и деятельности в интересующей их области. Мы считаем, что эти рекомендации обеспечат плавный переход для подростков. Говоря о социальных функциях семьи, с одной стороны, необходимо учитывать влияние общества на семью, а с другой - место семьи в общей социальной системе, социальные функции, которые решает семья. Во всех предшествующих обществах семья выполняла следующие основные функции: хозяйственную, репродуктивную, воспитательную, рекреационную, коммуникативную, регулирующую (управленческую). Об этом писали в своих трудах восточные ученые: Абу Насир Фараби, Юсуф Хос Хаджиб, Ибн Сина, Амир Темур, Алишер Наваи, Ахмад Дониш и другие. Конечно, перечисленные не могут составить единую классификацию основных функций современной семьи. Потому что в некоторых источниках в качестве важных функций современной семьи указываются такие функции, как продолжение рода, воспитательная, хозяйственная и взаимопомощь, а социологи (Ю.М. Свердлов, В.А. Рясенов, В.П. Ключников) продолжают род человеческий, воспитывают детей и различают экономические функции; Фермерское хозяйство С.Д.Лаптенков, организация хозяйственно-бытового, репопуляционного, воспитательного и отдыха членов семьи; Юркевич Н.Г.-духовное общение, половые сношения, роды, сотрудничество в воспитательном процессе, обеспечение необходимыми средствами для ведения хозяйства, организация отдыха, взаимная материальная и духовная поддержка; А. Г. Харчев различает репопуляцию, социализацию, хозяйственное потребление и организацию отдыха. Как видно из вышеизложенного, основные

функции семьи классифицируются рядом семейных специалистов по-разному. Здесь важно не просто перечислить функции семьи, а разграничить их, с одной стороны, на функции, удовлетворяющие материальные, хозяйственно-бытовые потребности людей, а с другой - эмоциональные и социально-психологические потребности. . Также стоит отметить, что функция удовлетворения эмоциональных и социально-психологических процессов в современной семье приобретает все большее значение. Даже в чисто материалистических функциях эмоции становятся все более и более важными. На современном этапе развития человека среди основных функций современной семьи можно назвать следующие: хозяйственную, продуктивную, воспитательную, рекреационную, коммуникативную, регулирующую, управленческую.

РЕЗУЛЬТАТЫ Непонимание многих нравственных понятий, непонимание и оценка некоторых качеств человека, стремление к самостоятельности и независимости, ошибочные попытки проявления своей воли, некоторые женщины-подростки сознательно развивают в себе объективно отрицательные качества и подавляют в себе положительные качества. Задача воспитания состоит в том, чтобы умело преодолеть заблуждения подростков, объяснить суть работы и не дать подросткам сбиться с пути. Однако эта работа должна совершаться не скучными увещаниями и бездумными поучениями, а искренними, душевными и дружескими беседами. Учителя-предметники могут использовать возможности своих предметов для выработки правильных моральных представлений. Изменения, происходящие в обществе, отражаются в сознании общества и личности. С другой стороны, изменения в сфере духовности могут оказать серьезное влияние на масштабы, направление и темп изменений, происходящих в обществе. Вот почему коренные изменения в социально-экономической и политической сферах нашей страны находят свое отражение в сознании нашего общества, социальных групп и отдельных граждан. В свою очередь масштабы и темпы реформ в нашей стране требуют быстрого развития нашей духовности, причем в большинстве случаев опережающего и опережающего развитие социальной и экономической сферы. Для выполнения такой задачи представляется необходимым использовать все возможности, которые могут повлиять на подъем духовности.

В настоящее время недостаточно используется потенциал психологических факторов, которые могут оказывать сильное влияние на степень и скорость морального подъема, особенно подростков. Духовное воспитание человека должно осуществляться на протяжении всей его жизни. Однако особенно актуальной эта задача становится в подростковом периоде личности. Потому что в этот период очень быстрыми становятся процессы социализации человека, усвоения ценностей, которые являются основой духовности. Если в этот период духовное развитие человека будет запущено, он может обратиться в антиобщественное русло, попасть под влияние чуждых нашему обществу идеологий и идей. Чтобы эффективно осуществлять духовное образование, необходимо определить методологию и общие аспекты духовности. Замечательная работа проделана в этом направлении учеными мира и нашей страны. Поднятие вопросов духовности и духовного воспитания на уровень государственной политики в Узбекистане оказало сильное влияние на расширение исследований, проводимых в социальных и гуманитарных науках в этом направлении. В этом направлении проделана заметная работа, особенно философами, политологами, педагогами нашей страны. Естественно, что в семейной среде закладываются основы духовных норм и взглядов, определяющих характер, характер и мировоззрение ребенка, основы таких сакральных понятий, как добро и благость, благородство и доброта, честь и достоинство. Вот почему уважение к родителям, проявляющееся в семейной

среде, глубокое понимание долга пожизненного долга перед ними, составляет основу человеческих качеств и семейных отношений, духовного мира семьи.

Каждый здравомыслящий человек хорошо понимает, что пока есть жизнь в этом светлом мире, есть и семья. Когда есть семья, есть бесценное благословение под названием ребенок. Пока есть ребенок, люди всегда живут добрыми мечтами и стремлениями. Подростковый возраст представляет собой период перехода человека от детства к юности и отличается от других периодов относительно более резким и сложным переходом. Этот период примерно соответствует времени обучения детей в 5-8 классах и приходится на возраст от 11-12 до 14-15 лет. У некоторых детей этот период может наблюдаться на 1-2 года раньше или позже. Психологические возможности подготовки подростков к семейной жизни являются одной из актуальных проблем современности. Осознавая несравнимое влияние семейных отношений на формирование личности, вопрос подготовки молодежи к семейной жизни выделяется еще и тем, что является важным вопросом. Из наблюдений известно, что некоторые молодые люди, создавшие семью, не готовы к семейной жизни, разногласиям в отношениях, неуважению друг друга, отсутствию серьезного чувства ответственности, привыканию к беззаботной жизни. , незнание различных физиологических и психологических особенностей состояния. Поэтому при психологической подготовке молодежи к семейным отношениям необходимо обращать внимание на такие аспекты: наряду с преподаванием предметов молодежи в учебных заведениях учить их правильно формировать нравственные отношения во взаимоотношениях и добиваться их правильно. Изменения и трудности в подростковом возрасте касаются не только ребенка потому что это вызывает внутренние конфликты, но и конфликты с окружающими. Также отличается возникновением ситуаций. Эта жизнь характеризуется тем, что она недостаточно понятна, непонятна и страшна для подростка. Новый подросток с проблемами, связанными с вхождением в жизнь, мир взрослой жизни он не может решить ее сам, и он не может объяснить это окружающим. Один Важно понимать сложность подросткового суицида считается.

ОБСУЖДЕНИЕ : На наш взгляд, на подростковом этапе жизни человека проявляются в основном два опасных аспекта. Один из них — подражание взрослым, а другой — неуправляемость подростка в семье и в школе. Если эти два аспекта выходят за рамки внимания пожилых людей, в своем собственном течении, согласно цели, то это приводит к появлению подростков, которых называют трудными в воспитании. Разберем первый аспект, например, первое ощущение «взрослости» возникает у мальчиков и девочек на этапе подросткового возраста. У подростка этого возраста меняется мироощущение, резко меняется и содержание нравов. Внешний вид, поведение и некоторые заметные черты взрослых вызывают у подростка желание скорее достичь этого возраста. Такие, как интерес к моде, баловство, особые «культурные» развлечения, стремление быть вежливым. Они часто подражают их требованиям, старшим людям, тем, кого видят по телевизору и в кино. Все, что он считает популярным в своем воображении, он принимает в качестве примера. Так у подростка формируется критерий оценки себя и других. Именно поэтому бывают случаи покупки книги о новых чувствах, мечтах, надеждах и любви. В науке психологии существует общее правило, что изменения в поведении человека, а иногда и отклонения связаны с общественной жизнью. Исследования, проведенные психологами мира, показывают, что помимо социальной среды, педагогические и психологические факторы также обуславливают появление подростков с трудным воспитанием. Последовательные и непрерывные исследования подросткового поведения показывают, что девиантность проявляется по-разному.

Состоциологическое исследование, проведенное среди студенческой молодежи, показало, что 80% опрошенных считают главной целью своей жизни обеспечение материального благополучия. 40 процентов опрошенных отметили, что возможность «жить спокойно и без забот» является их идеалом в жизни. Стремление стать обладателем материальных благ прямо отражено в мотиве совершенного преступления. Изучение уголовных дел, опросы, проведенные среди лиц, отбывающих наказание, позволили установить следующие мотивы преступлений: накопление денег, богатства - 7,0 процента, приобретение ценностей - 10,0 процента, необходимое для удовлетворения жизни - 42,0 процента, помощь семье - 17,0 процента, мотивы, связанные с употреблением алкоголя и наркотиков - 13,0 процента. Из этих цифр видно, что преступления со злым умыслом в основном связаны с приобретением денег для приобретения материальных благ. Доля мотивов, связанных с употреблением алкоголя и наркотиков, также достаточно велика. Анкета: «Что вы чувствовали после совершения преступления? », ответы, данные подростками, отбывающими наказание, следующие: 3,0% удовлетворенность, -24,0% страх наказания за свои поступки, -6,0% страх осуждения со стороны сверстников, чувство стыда, о Отмечено, что они испытывали положительные эмоции, такие как как осуждение своих действий. Только 14,0% подростков опасались, что их родители будут бороться за совершение преступления. И не зря, ведь в 24,0% от общего числа случаев члены семей виновных были осведомлены о совершаемых преступлениях, а в ряде случаев и поддерживали преступную деятельность. Эта информация связана с мотивом «помощи своей семье» и тем, как преступник использовал украденное имущество. На вопрос «Что вы делали с похищенным имуществом?» участники преступления ответили следующим образом: отдал семье - 24,0 процента, использовал для себя - 35,0 процента, отдал братьям - 12,0%, продали, деньги поделили -10,0%, вместе потратили -8,0%, не успели использовать, т.к. забрали сотрудники органов внутренних дел -11,0%. Согласно вышеизложенному, четверть родителей не только знали о преступном деянии своего ребенка, но и совместно использовали похищенное имущество, тем самым побуждая подростка к совершению нового преступления.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ В заключение причины правонарушений несовершеннолетних и условия, их вызывающие, можно классифицировать следующим образом: 1. Латентная преступность, то есть преступления, совершенные несовершеннолетними, не регистрируемые правоохранительными органами по разным причинам, подготавливает почву для них. совершить в будущем более тяжкие преступления. 2. Стремление несовершеннолетних без труда приобрести материальные блага приводит к совершению различных преступлений. 3. Профилактическая работа не проводится инспекторами группы профилактики правонарушений среди несовершеннолетних с трудным воспитанием и ранее судимых и несовершеннолетних органов внутренних дел на основании запроса Министерства внутренних дел Республики Узбекистан. 4. Недостатки в эффективной организации досуга несовершеннолетних, то есть отсутствие инициативы соответствующих организаций и учреждений в привлечении молодежи в различные кружки в свободное время. 5. Сказываются и недостатки в обеспечении занятости несовершеннолетних, то есть недостаточное обеспечение занятости несовершеннолетних и стимулов, предусмотренных трудовым законодательством. В данном случае это можно рассматривать как следствие отсутствия регулярного мониторинга данных о численности несовершеннолетних, не обучающихся и не работающих на территории, а проводимая работа не организована на должном уровне.

Несовершеннолетние отличаются тем, что их личность еще не полностью сформировалась. Во многих случаях он даже не до конца осознает характер совершенного им противоправного деяния. Кроме того, в силу возрастной любознательности и других

особенностей, таких как отсутствие самоконтроля, подросток может совершить противоправный поступок быстрее, чем взрослый. Вопрос о наличии личностных характеристик, служащих основанием для выделения того или иного социального типа человека, не раз вызывал острые дискуссии. По мнению одних авторов, преступник как личность отличается от других людей, а некоторые авторы в основном ссылаются на взаимодействие личности с условиями при совершении преступления. При определении типа несовершеннолетнего, совершившего преступление, следует учитывать определенные методические и методические правила: во-первых, речь идет об общественном характере типа, следовательно, это «личный, общественный образ» человека в изучается процесс его онтогенеза; во-вторых, рассматриваемый тип личности становится важным только в том случае, если он выражает наличие устойчивых социально обусловленных характеристик людей, свойственных только ему. Эти характеристики определяются не самим фактом преступного поведения, а его возможностью. Эта возможность возникает только благодаря взаимодействию с окружающей средой. Поэтому распространенность этого типа лиц может не соответствовать распространенности преступников. Он не распространяется на всех лиц, признанных виновными в совершении преступления в соответствии с законом. По этой причине почти все исследователи выделяют тип «случайного преступника», который совершает преступления преимущественно под влиянием обстоятельств.

Создавать научные концепции и истинное воображение для молодых людей, чтобы они были осведомлены в социальном, юридическом, биологическом и духовном отношении; Помочь мальчикам и девочкам стать физически крепкими, здоровыми, высококультурными, устойчивыми ценностями, добродушными и волевыми личностями; Учить осознавать, что семья – это высокая ценность, ценить взаимный долг в семье. Для того чтобы была создана здоровая семья, в первую очередь, общество и государство должны заботиться о ней и создавать для нее фундамент. Только тогда родится крепкая семья. Если семья здорова, общество будет здоровым, страна будет сильной, а страна будет мирной.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Газиёв. Э. «Общая психология». - Т.; Узбекистан Национальное общество философов. 2010. Страница 548
2. Давлетшин. М.Г. «Молодежная и педагогическая психология». -Т; 2004 г.
3. Нишанова. З.Т. и др. «Психолог развития возраст Педагогическая психология». - Т.; Национальное общество философов Узбекистана. 2018. Страница 332
4. Ахмадов, Н. Р. (2022). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАБИЛИТАЦИИ ДИЗАДАПТИРОВАННЫХ ПОДРОСТКОВ. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(3), 79-84.
5. Ахмадов, Н. Р. (2022). Социально-психолого-педагогическая реабилитация дезадаптированных подростков. Science and Education, 3(2), 1045- 1053.
6. Рустамов, Ш. Ш. (2022). ОСОБЕННОСТИ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРАКТИЧЕСКИЙ ПСИХОЛОГОВ. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(3), 59-64.
7. Рустамов, Ш. Ш. (2022). Корреляционный анализ пример по психологии. Корреляции в психологии. Science and Education, 3(3), 1100-1106.
8. Ахмедов, А. А., & Зикийева, М. М. (2020). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ВООБРАЖЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ. Новый день в медицине, (1), 151-154.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA O'SMIRLARDA AXBOROTNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Abdurahmonova Xojiraxon Mahamatkarimovna

Andijon shaxar Farm standart lyuks poliklinikasi psixologi

Erkin tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot xurujlarining yosh avlodga, xususan o'smirlarga va jamiyatga salbiy ta'siri haqida so'z boradi. Mafkuraviy siyosiy ziddiyatlar, ommaviy madaniyat axborot xavf omilini keltirib chiquvchi deb qaraladi. O'smirlik davrida axborot-psixologik xavfsizlikni keltirib chiqaruvchi va bartaraf etuvchi omillar yoritiladi.

Kalit so'zlar: Globallashuv, o'smirlik davri, axborot-psixologik xavfsizlik, ijtimoiy ta'sir.

Аннотация: В данной статье говорится о негативном влиянии информационных атак на молодое поколение, особенно на подростков, и на общество. К факторам риска относят идеологические политические конфликты, информацию массовой культуры. Выделены факторы, обуславливающие и устраняющие информационно-психологическую безопасность в подростковом возрасте.

Ключевые слова: Глобализация, подростковый возраст, информационно-психологическая безопасность, социальное влияние.

Abstract: This article talks about the negative impact of information attacks on the young generation, especially on teenagers, and on society. Ideological political conflicts, mass culture information are considered to cause risk factor. Factors that cause and eliminate information and psychological security in adolescence are highlighted.

Key words: Globalization, adolescence, information-psychological security, social influence.

Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish insonlarning mavjud qoidalar asosida yashashi faoliyat ko'rsatishini ta'minlash juda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu borada turli tomondan kelayotgan axborotlar uzluksiz o'zining ta'sirini ko'rsatib turibdi. Insoniyat yangi axborot jamiyatiga qadam qo'yar ekan axborot makonining mavjud tarzini axloqlashtirish xulq-atvoriga aylantirish borasida yangi imkoniyatlarni qidirishga intilmoqda. Ochiq axborot tahdidlaridan o'quvchi o'smirlarni ham himoya qilish dolzarb hisoblanib yangi imkoniyatlarni izlab topishga tadqiq qilishga undaydi. Axborotlashtirish, bu umumjahon jarayoni bo'lib, taraqqiy etgan mamlakatning jahon bozoridagi peshqadamligi, iqtisodiy o'sishi va milliy xavfsizligini ta'min etadi. Ma'lumki, globallashuv jarayoni obyektiv va qonuniy jarayon bo'lib, o'ziga xos bir qancha ijobiy xususiyatlarga ega. Bu jarayon birinchi galda davlatlarga xalqaro maydonga erkin chiqishga, boshqalar bilan yaqindan hamkorlik olib borishga hamda o'z milliy manfaatlarini turli xil xalqaro va nodavlat tashkilotlar doirasida ta'minlashga keng imkoniyatlar beradi.

Shuni aytish kerakki, vaqt o'tishi bilan globallashuv jarayonining o'ziga xos ijobiy tomonlari bilan birga, bir qator salbiy jihatlari ham namoyon bo'la boshlaydi. Davlatlarning bir-biriga sezilarli darajada o'sgan bog'liqligi shuni ko'rsatmoqdaki, bir mintaqadagi xoh salbiy, xoh ijobiy voqea – hodisalar dunyoning boshqa bir mintaqasiga juda tez tarqalib, o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Buning oqibatida, mintaqaxavfsizligi va barqarorligiga jiddiy tahdidlar vujudga kelmoqda. Vaziyatning keskinlashuvi, tashqi tahdidlarning ichki tahdidlar bilan, ya'ni an'anaviy tahdidlar bilan o'zaro qo'shilishi, ular orasidagi masofa yaqinlashuvi hamda ularning o'zaro bog'liqligi o'sishi kuzatilmoqda. Bu holat esa milliy va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashda jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Axborot vositalarining o'smir dunyoqarashini shakllanishiga psixologik ta'sirini, jahon miqyosida voqealar shiddat bilan kechayotgan bir paytda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida kirib kelayotgan axborot oqimining o'smir yoshlar dunyoqarashi qadriyatlar tizimi, jismoniy va ruhiy salomatlik darajasiga jiddiy ta'sir ko'rsatayotganligi amaliyotda tasdiqlanmoqda.

Aynan shu bois jahonning barcha mamlakatlarida o'smir yoshlarni turli axborotiy taxdidlardan himoya qilish masalasiga jiddiy e'tibor bilan yondashib kelinmoqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi buyuk imkoniyatlarni ochmoqda. Shu bilan birga ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda, ya'ni endi yovuz xavf-xatarlarning oldini olishda ota-onaga, jamiyatga munosabatda ma'naviy birdamlik, ijtimoiy-xavf hatarlarning psixologik xavf-hatarlarning holatini tahlil qila olishlari kerak bo'ladi".

Qadriyatlarini yemirish usullarining jirkanch ko'rinishlaridan foydalanishlari mumkin. Bu albatta erkinlik yoki oshkoralik, niqobi ostida sodir bo'lishi ehtimoli yuqori hisoblanadi. Axborotni tanlash va u bilan ishlash salbiy yoki ijobiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan jarayondir. Bir tomondan, individ mustaqil bo'lishi lozim. Lekin, ikkinchi tomondan, u o'zining ma'naviy negizlariga putur yetkaza oladigan yot ta'sirdan himoyalaniish dasturiga ega bo'lishi darkor. Individ axborotning soxtaligini o'z vaqtida payqamasligi mumkin, sababi bunday axborot odatda "yaltiroq qog'ozga yaxshilab o'ralgan" bo'ladi¹⁶. Lekin oqibati insonning axborotdan foydalanishdagi erkinligi aks samara beradiki, bu individning o'zini ham bunday mustaqillikdan muhofaza qilish zarurligini ko'rsatadi.

Axborot globallashuvi va yoshlar ma'naviyati, har qanday axborot oqimining yoshlar ma'naviyatiga ta'siri xususida so'z yuritganimizda avvalo bu masala zamirida jamiyatimizning, davlatimizning milliy xavfsizligi yotganini nazarda tutishimiz lozim. Zero bu mavzuda so'z yuritar ekanmiz avvalo ikki masala mavzuning dolzarb nuqtasiga aylanadi:

birinchisi axborot oqimi-mafkuraviy tahdid;

ikkinchisi – yoshlar ma'naviyati, ya'ni turli xildagi axborotlarga nisbatan yoshlarimizda shakllangan immunitet masalalaridir.

Avvalo hammada ham bunday qobiliyatlar birdek rivojlangan emas. Ammo, bu qobiliyatlarni shakllantirish, idrok ko'nikmalarini hosil qilish, inson tug'ilganidan to shaxs sifatida shakllanganiga qadar davom etadi. Xususan, bunda ma'lum bir yoshning ko'p kitob o'qishi, o'z mamlakati tarixini o'rganishi, urf-odatlariga nisbatan hurmat ruhida tarbiya topishi, bir so'z bilan aytganda, unda milliy e'tiqod – milliy faxr shakllanishi muhim o'rin tutadi. O'z millati qadriyatlarini qadrlagan, o'z tarixini bilgan, Vatanga e'tiqodi shakllangan yoshlarning axborot oqimlarining ta'siriga tushib qolish ehtimoli kam¹⁷. Chunki bunday yoshlarda o'ziga xos psixologiya va masalaga o'ziga xos yondashuv paydo bo'lgan bo'ladi. U har qanday axborot zamirida ma'lum bir maqsadni o'rgana boshlaydi.

Sobiq ittifoq davrida chetdan kirib kelayotgan axborot oqimi qattiq nazorat qilingan. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng, axborot oqimiga keng yo'l ochildi. Tabiiyki, hali axborotga "och bo'lgan" aholi kirib kelayotgan axborotni saralamay turib, "iste'mol" qila boshlaydi. Ular hali yaxshi va yomon, kerakli va keraksiz axborotning farqiga bormasdilar, bir so'z bilan aytganda, aholida xolis axborot oqimidan noxolisini ajratib olish uchun idrok shakllanib ulgurmagani edi. Shuning asorati hozirgi kunda, ayniqsa, sezilmoqda. Bu ba'zan yoshlarimizda har qanday axborotni mutloq haqiqat sifatida qabul qilinishini keltirib chiqarmoqda.

¹⁶ B. Umarov. Shaxs axborot-psixologik xavfsizligining psixologik imkoniyatlari. The light of islam, 4-son 2019 yil. 4-bet
¹⁷ Sharopova S. Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. Monografiya. Guliston sh. 2020.144 b.

Internetning ta'siri:

A) yot, buzg'unchi g'oyalarning kirib kelishi (diniy ekstremizm, millatchilik, irqchilik, sadizm misolida);

B) G'arb yashash tarziga xos, lekin o'zbek mentalitetiga zid g'oyalar, qarashlarning yoshlarga ta'siri (kiyinish, chekish, tatuirovkalar va hokazo);

C) pornografik axborotlarning yoshlar tarbiyasiga ta'siri;

D) tekshirilmagan axborotlar (bo'xtonlar).

Hozirgi vaqtda o'smirlik davriga oid axborot-psixologik xavfsizlik muommosini o'rganish yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish, Ommaviy madaniyat ta'sirlardan himoya qilishning turli usullari sifatida, internet-tobelik muommosi, shaxs xulq-atvorining shakllanishida OAV ning ta'siri kabi o'nlab tadqiqotlar olib borilmoqda. Mamlakatimizda O'smir yoshdagi o'quvchilarda kompyuter o'yinlariga tobellikka oid tadqiqotda psixologik yetuklik asosida yondashilib, 46% o'smir psixologik yetuklikning quyi darajasida, 15 % yuqori darajasi qayd etib o'tilgan.

Xalqaro miqyosda o'tayotgan xalqaro anjumanlarda ham axborot xavfsizligini ta'minlash masalasiga alohida e'tibor berilmoqda. Jahon xalqaro tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, davlat miqyosida axborotlashtirishning milliy tizimini shakllantirish sohasidagi muammolar axborot resurslarini boshqarish, bu sohadagi aniq va ravshan strategiyani ishlab chiqish kabi vazifalardan tashqari, ushbu munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlarini yaratish, zamon talablaridan kelib chiqib, ularni takomillashtirish kabi masalalar bugungi kunda dolzarb bo'lib turibdi¹⁸.

Xulosa o'rinda aytadigan bo'lsak, hozirgi kunda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanib borishi iqtisodiyot, ta'lim, fan hamda boshqa sohalarda faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, axborot texnologiyalarining rivoji jarayonida axborot xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq qonun hujjatlarini xalqaro standartlar, xorij tajribasi va milliy manfaatlarini hisobga olgan holda takomillashtirib borish lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. B. Umarov. Shaxs axborot-psixologik xavfsizligining psixologik imkoniyatlari. The light of islam, 4-son 2019 yil. 4-bet

2. Abdurazzoqov. N.K.-O'smirlarda axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari- Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences- 2021.15-iyun. 433.bet.

3. Sharopova S. Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. Monografiya. Guliston sh. 2020.144 b.

OILANING MA'NAVIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Abdullayeva Xavoxon Yakubjonovna

ADU, Umumiy pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari — inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, oila a'zolarining turmush sharoitini va bo'sh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boradi.

¹⁸ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

Аннотация: важнейшие социальные задачи семьи заключаются в продолжении рода человеческого, воспитании детей, эффективной организации условий жизни и досуга членов семьи. Хотя семейные отношения считаются относительно самостоятельным явлением, они определяются существующими в обществе социальными, экономическими, идеологическими установками и изменяются под их влиянием.

Ключевые слова: семья, брак, воспитание, духовность, социальное отношение, образование, традиция, ребенок, психология, общество

Kalit soʻzlar: oila, nikoh, tarbiya, maʼnaviyat, ijtimoiy munosabat, taʼlim, urf-odat, farzand, psixologiya, jamiyat

Annotation: the most important social tasks of the family are to continue the human race, raise children, effectively organize the living conditions and free time of family members. Although family relations are considered a relatively independent phenomenon, they are determined by the existing social, economic, ideological relations in society and change under their influence.

Keywords: family, marriage, upbringing, spirituality, social attitude, education, tradition, Child, Psychology, Society

Bilamizki, oila — nikoh yoki tugʻishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning aʼzolari roʻzgʻorining birligi, oʻzaro yordami va maʼnaviy masʼuliyati bilan bir-biriga bogʻlangan. Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari — inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, oila aʼzolarining turmush sharoitini va boʻsh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiytdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular taʼsirida oʻzgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat oʻzgarib mos oila tipini, oilaviy munosabatlarni oʻrnatadi.

Ijtimoiy ishlab chiqarish chorvachilik va dehqonchilikning rivojlanishi bilan erkaklar mehnatining qadri oshdi, mahsulot ishlab chiqarishda ulushi ortdi, binobarin, ularning ijtimoiy mavqei ham tubdan oʻzgardi. Mavjud qoida tartiblar — farzandlarning onagagina tegishli boʻlishi, ona mulkiga merosxoʻr sanalishi erkaklarning yangi mavqeiga zid kelib qoldi. Natijada ota huquqiga asoslangan patriarxal oila vujudga keldi. Oila xalqning, jamiyatning hayoti, turmushiga oid urf-odatlarini oʻzida sinovdan oʻtkazadi. Yaxshilarini oʻz bagʻrida asrab-avaylab, kelajak avlodlarga yetkazadi. Oila oʻz farzandlarini tarbiyalab, ularga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish bilan ularga boshlangʻich ijtimoiy yoʻnalish beradi.

Oʻz farzandlarini katta oqimga — jamiyatga qoʻshish bilan esa oila jamiyat yoʻnalishi, iqtisodiyoti, madaniyati va maʼrifatini ham belgilashga oʻz taʼsirini koʻrsatadi. Shuning uchun ham Sharqda oila qadim-qadimdan muqaddas qoʻrgʻon hisoblanib kelingan. Oʻzbeklarda oilalarning muayyan turmush tarzi shakllanib hayotiy tajriba orttirib borishi, tejamli va sarishta roʻzgʻor tutishi, farzandlarni odobli, maʼnaviy yetuk boʻlib kamol topishida keksalar, ota-onaning roli katta. Oʻzbek oilalari oʻzlarining mustahkamligi, saranjom-sarishtaligi, bolajonligi, qarindoshlik rishtalarini hurmat qilishi, mehr-oqibatli va boshqa qadriyatlari bilan ajralib turadi. Oʻzbekistonning davlat mustaqilligi tufayli xalqimizning azaliy milliy urf-odat va marosimlari qaytadan tiklana boshlandi, bu udumlar oilani mustahkamlashda muhim oʻrin egallaydi. Oʻzbekiston hukumati oila masalalariga davlat siyosati darajasida bajarilishi lozim boʻlgan ustuvor vazifa sifatida qaraydi.

Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasiga koʻra[1], oila jamiyatning asosiy boʻgʻini hisoblanadi, u jamiyat hamda davlat tomonidan muhofazada boʻlish huquqiga ega. Onalik va bolalikni muhofaza qilish boʻyicha boshqa qonuniy hujjatlar ham qabul qilinib, amaliy tadbirlar belgilangan. Oilaviy hayot masalalarini huquqiy tartibga solishga bagʻishlangan Oʻzbekiston Respublikasining oila kodeksi qabul qilingan. Baxtli oilalar tufayli baxtli jamoa vujudga keladi. Chunki baxtli ota-onalar baxtli bolalarni ulgʻaytiradilar. Bir-biriga mehr qoʻygan ota-onalarning farzandlari ham birbirlariga mehr qoʻyadilar. Oila har bir xalqning, millatning davomiyligini saqlaydigan, milliy qadriyatlarning rivojini taʼminlaydigan, yangi avlodni dunyoga keltirib, uni maʼnaviy va jismoniy barkamol qilib tarbiyalaydigan, jamiyatning asosiy

negizi hisoblanuvchi muqaddas maskandir. Oila tabiatning eng go'zal mo'jizalaridan biri bo'lib, u insonlarga xos "tabiiy-biologik", iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy munosabatlariga asoslangan ijtimoiy birlikdir. Oila – kishilar hayotining eng muhim qismi, fuqarolik jamiyatining tayanch nuqtasidir.

Oila halovati juda ulug' ne'mat sanaladi. Shu ma'noda oila hayotining baxt-saodati va xotirjamligida er va xotin, qaynona va kelin, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi muomalariga e'tibor berish lozim bo'ladi. Oila muhitidagi yuksak ma'naviy muhitni tashkil etishda oila-azolarining, ayniqsa, er va xotinning o'zaro murosa-madoraga borishi, g'azabi kelganda uni engishi va shirin so'zli bo'lishi, shu bilan birga, oilaviy sirlarni ko'chaga olib chiqmasligi singari bir qator omillar juda katta ahamiyat kasb etadi. Keyingi paytlarda yurtimizda oila mustahkamligi, kelin-kuyovning baxtli, tug'ilajak zurriyotlarning sog'lom bo'lishini o'ylab nikoh oldidan kelin-kuyov tibbiy ko'rikdan o'tkazish ham joriy etildi. Avaylab-ardoqlab voyaga etkazgan qizini ne-ne umidlar va katta harajatlar bilan turmushga uzatgan, qizlari tufayli kuyovli bo'lgan nabiralarni orzulagan ota-ona to'ydan ko'p o'tmay kuyovining davosiz, bedavo dardga yo'liqqanini bilsa, qay ahvolga tushishini bir o'ylab ko'ring. Yoki kuyovingiz giyohvand chiqib qolsa, qizingiz baxtiga zomin bo'lib qolganingizdan dunyo ko'zingizga tor bo'lib ketadi. Olgan kelingiz ruhiy xastalikka chalingan bo'lsa-yu, ota-onasi buni yashirib, uzatib yuborishgan bo'lsa-chi? Ana shunday ko'ngilsiz voqealarning oldini olish, oila va farzandlar iqbolini o'ylab, sog'lom oila va turmushni barpo etish maqsadida joriy etilgan bu tadbirning kelin-kuyovga ham, ularning yaqinlariga ham faqat foydasi bor.

Insoniyat yaralishida unga haqiqiy muqaddas go'sha, Vatan ichra mo'jaz vatan, atalmish bu oiladir. Asrlar davomida o'z e'tirofini topgan va diniy-axloqiy qadriyatlar darajasiga ko'tarilgan oilaviy munosabatlarda halol yashash, mehnat qilish, farzand tarbiyasi ijtimoiy hayot tarzini rivojlantirish manbaidir. Sharqona tarbiyada shaxsning umummadaniy dunyo qarashining shakllanishi asosi oiladan boshlanadi. Ya'ni vatanparvarlik, mehr-oqibat, odob-axloq va halollik kabi insonning hayoti mazmunini belgilab beruvchi barcha omillar oilada shakllanadi. Har bir yosh bolaning etuk inson bo'lib shakllanishida oilaninng roli juda ham beqiyosdir. Har bir ota-ona o'z farzandini voyaga etib, vataniga munosib farzand bo'lib, hayotda o'z o'rniga ega bo'lishini xohlaydi. Voyaga etib, oila qurayotgan har bir yosh oila qurishi uchun har taraflama aqliy va jismoniy jihatdan tayyor bo'lmog'i kerak.

Jahon hamjamiyati noyob tizim deya e'tirof etayotgan mahalla va oila institutini yanada qo'llab quvvatlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevral kuni qabul qilingan "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [2] Farmoni mamlakatda oilaga e'tibor davlat siyosati darajasida ekanligini dalilidir. Davlatimizda olib borilayotgan kuchli ijtimoiy siyosatning asl ma'nosi bolani, onani, farzandni va qariyalarni ya'ni oilani, inson omilini ijtimoiy muhofaza qilishga qaratilgan. Yosh avlod ongida oilaga bo'lgan sadoqatni, ota-ona va aka-ukalarga oqibat va mehrni singdirish lozim. Oila - ijtimoiy-tarixiy belgiga ega bo'lgan muayyan tuzilishli ijtimoiy guruhning ko'rinishidir.

Adabiyotlar:

1. www.lex.uz
2. <https://www.gazeta.uz/oz/2020/02/18/vazirlik/>
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, «O'zbekiston», 2017 yil.
4. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, «O'zbekiston», 2016 yil.
5. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt tarqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent, «O'zbekiston», 2017 yil.

Профессиональная идентичность личности, как фактор развития учебной мотивации у студентов

Алимова Елена Геннадьевна

Ташкенский государственный педагогический
университет им. Низами Узбекистан

E-mail: lena-alm@mail.ru

Ключевые слова: учебная мотивация, навыки, самооценка, уверенность, развитие, ценности.

В Узбекистане особое внимание уделяется вопросам воспитания гармонично развитой, самостоятельно мыслящей, инициативной и энергичной молодежи, способной взять на себя ответственность за будущее нашей страны, задействовать свой потенциал во имя интересов народа, а также реализации ее интеллектуального и творческого потенциала.

Проблема профессиональной мотивации в настоящее время приобретает особое значение. Именно в ней специфическим образом высвечиваются основные моменты взаимодействия индивида и общества, в котором образовательный процесс приобретает приоритетное значение.

Формирование мотивации и ценностных ориентаций является неотъемлемой частью развития личности человека. В переходные, кризисные периоды развития возникают новые мотивы, новые ценностные ориентации, новые потребности и интересы, а на их основе перестраиваются и качества личности, характерные для предшествующего периода. Таким образом, мотивы, присущие данному возрасту выступают в качестве личностнообразующей системы и связаны с развитием самосознания, осознания положения собственного «Я» в системе общественных отношений. Как ценностные ориентации, так и мотивы относятся к важнейшим компонентам структуры личности, по степени сформированности которых можно судить об уровне сформированности личности.

Как бы странно ни была направлена юность на поиск своего места в мире, сколь бы ни была она интеллектуально готова к осмыслению всего сущего, многого она не знает – еще нет опыта реальной практической и духовной жизни среди близких людей.

В психологии мотивация рассматривается как сложный многоуровневый регулятор жизнедеятельности человека – его поведения, деятельности. Высшим уровнем этой регуляции является сознательно-волевой. Исследователи отмечают, что «...мотивационная система человека имеет гораздо более сложное строение, чем простой ряд заданных мотивационных констант. Она описывается исключительно широкой сферой, включающей в себя и автоматически осуществляемые установки, и текущие актуальные стремления, и область идеального, которая в данный момент не является актуально действующей, но выполняет важную для человека функцию, давая ему ту смысловую перспективу дальнейшего развития его побуждений, без которой текущие заботы повседневности теряют свое значение». Всё это, с одной стороны, позволяет определять мотивацию как сложную, неоднородную многоуровневую систему побудителей, включающую в себя потребности, мотивы, интересы, идеалы, стремления, установки, эмоции, нормы, ценности и т.д., а с другой, – говорить о полимотивированности деятельности, поведения человека и о доминирующем мотиве в их структуре.

Одной из проблем оптимизации учебно-познавательной деятельности студентов является изучение вопросов, связанных с мотивацией учения. Это определяется тем, что в системе «обучающий – обучаемый» студент является не только объектом управления этой системы, но и субъектом деятельности, к анализу учебной деятельности которого в ВУЗе нельзя подходить односторонне, обращая внимания лишь на «технологию» учебного процесса, не принимая в расчет мотивацию. Как показывают социально-психологические исследования, мотивация

учебной деятельности неоднородна, она зависит от множества факторов: индивидуальных особенностей студентов, характера ближайшей референтной группы, уровня развития студенческого коллектива и т.д. С другой стороны, мотивация поведения человека, выступая как психическое явление, всегда есть отражение взглядов, ценностных ориентаций, установок того социального слоя (группы, общности), представителем которого является личность.

Рассматривая мотивацию учебной деятельности, необходимо подчеркнуть, что понятие мотив тесно связано с понятием цель и потребность. Учебная мотивация определяется как частный вид мотивации, включенный в определенную деятельность, - в данном случае деятельность учения, учебную деятельность. Как и любой другой вид, учебная мотивация определяется рядом специфических для той деятельности, в которую она включается, факторов. Во – первых, она определяется самой образовательной системой, образовательным учреждением; во – вторых, - организацией образовательного процесса; в – третьих, - субъектными особенностями обучающегося; в – четвертых, - субъективными особенностями педагога и, прежде всего, системы его отношений к ученику, к делу; в – пятых – спецификой учебного предмета.

Необходимо условие для создания у учащихся интереса к содержанию обучения и к самой учебной деятельности – возможность проявить в учении умственную самостоятельность и инициативность. Чем активнее методы обучения, тем легче заинтересовать ими учащихся. Основное средство воспитания устойчивого интереса к учению – использование таких вопросов и заданий, решение которых требует от учащихся активной поисковой деятельности.

Большую роль в формировании интереса к учению играет создание проблемной ситуации, столкновение учащихся с трудностью, которую они не могут разрешить при помощи имеющегося у них запаса знаний; сталкиваясь с трудностью, они убеждаются в необходимости получения новых знаний или применения старых в новой ситуации. Интересна только та работа, которая требует постоянного напряжения. Легкий материал, не требующий умственного напряжения, не вызывает интереса. Преодоление трудностей в учебной деятельности – важнейшее условие возникновения интереса к ней. Трудность учебного материала и учебной задачи приводит к повышению интереса только тогда, когда эта трудность посильна, преодолима, в противном случае интерес быстро падает.

Исследования, проведенные в вузах, показали, что сильные и слабые студенты отличаются вовсе не по интеллектуальным показателям, а по тому, в какой степени у них развита профессиональная мотивация. Конечно, из этого вовсе не следует, что способности не являются значимым фактором учебной деятельности. Подобные факты можно объяснить тем, что существующая система конкурсного отбора в вузы, так или иначе, проводит селекцию абитуриентов на уровне общих интеллектуальных способностей. Те, кто выдерживает отбор и попадает в число первокурсников, в целом обладают примерно одинаковыми способностями. В этом случае на первое место выступает фактор профессиональной мотивации; одну из ведущих ролей в формировании «отличников» и «троечников» начинает играть система внутренних побуждений личности к учебно-познавательной деятельности в вузе. В самой сфере профессиональной мотивации важнейшую роль играет положительное отношение к профессии, поскольку этот мотив связан с конечными целями обучения.

Применительно к учебной деятельности студентов в системе вузовского образования под профессиональной мотивацией понимается совокупность факторов и процессов, которые, отражаясь в сознании, побуждают и направляют личность к изучению будущей профессиональной деятельности. Профессиональная мотивация выступает как внутренний движущий фактор развития профессионализма и личности, так как только на основе ее

высокого уровня формирования, возможно эффективное развитие профессиональной образованности и культуры личности.

При этом под мотивами профессиональной деятельности понимается осознание предметов актуальных потребностей личности (получение высшего образования, саморазвития, самопознания, профессионального развития, повышение социального статуса и т.д.), удовлетворяемых посредством выполнения учебных задач и побуждающих его к изучению будущей профессиональной деятельности.

Если студент разбирается в том, что за профессию он выбрал и считает ее достойной и значимой для общества, это, безусловно, влияет на то, как складывается его обучение.

Пути становления и особенности мотивации для каждого студента индивидуальны и неповторимы. Задача состоит в том, чтобы, опираясь на общий подход, выявить, какими сложными, иногда противоречивыми путями происходит становление профессиональной мотивации студента. Состояние профессиональной мотивации зависит от того, оценивает ли студент учебную деятельность в сравнении с его собственными, реальными возможностями и уровнем притязаний, а также влияние на профессиональную мотивацию мнение сверстников с тем или другим уровнем способностей. Необходимым компонентом в процессе формирования у студентов реального образа будущей профессиональной деятельности является аргументированное разъяснение значения тех или иных общих дисциплин для конкретной практической деятельности выпускников. Таким образом, формирование положительного отношения к профессии является важным фактором повышения учебной успеваемости студентов. Но само по себе положительное отношение не может иметь существенного значения, если оно не подкрепляется компетентным представлением о профессии (в том числе и пониманием роли отдельных дисциплин) и плохо связано со способами овладения ею.

Подводя итоги, можно выделить следующие характеристики включенности студентов в обучение. В первую очередь, это общее отношение к обучению, которое прослеживается по успеваемости и посещаемости занятий, по активности студентов (то есть по количеству задаваемых вопросов и обращения к преподавателю, по добровольности выполнения учебных заданий). Во-вторых, за каждой степенью включенности студента в обучение лежат разные мотивы и цели обучения. И в-третьих, включенности студента в обучение соответствует то или иное состояние, умение учиться, что помогает понять причину тех или иных мотивационных установок, барьеров, ухода студента от трудностей в работе и т.д.

Список используемой литературы:

1. Аткинсон Дж.В. Теория о развитии мотивации. – Н., 1996.
2. Асеев В.Г. Проблема мотивации и личности // Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974.
3. Донцов И.И., Белокрылова Г.М. Профессиональные представления студентов психологов // Вопросы психологии, 1999. - № 2.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов на Дону, 1996.
5. Комусова Н.В. «Развитие мотивации к овладению профессией в период обучения в вузе» - Л., 1983.
6. Платонов К. К. Структуры и развитие личности/ Отв. ред. Глаточкин А. Д., АН СССР, Ин-т психологии. - М., 1986.

SHAXSDA AYBDORLIK HISSI RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Atamuratova Zamira Ikramovna

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Bugungi kunda o'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan ma'naviyati asosida yoshlarni barkamol qilib tarbiyalash zamon talabiga aylandi.

Yosh avlodni yuksak ma'naviyatli qilib shakllantirish, mustaqil mamlakatimizning ishonchli va intellektual salohiyatli fuqarolari etib tarbiyalash uzluksiz ta'lim tizimining dolzarb vazifasi bo'lib hisoblanadi. Barkamol avlodni tarbiyalash masalasi uchun jamiyatning barcha insitutlari mas'uldir. Ayniqsa, barkamol avlodni shakllantirishning amaliyotini ta'minlashda, bu boradagi ilmiy muammolarning yechimini topish, olg'a surilgan nazariy xulosa va tavsiyalarni ta'lim-tarbiya amaliyotiga tatbiq etish jamiyatimizning ota-onalar, tarbiyachi-o'qituvchilari, uzluksiz ta'lim tizimi oldiga qo'yadigan davlat buyurtmasini samarali bajarilishi garovidir.

O'zining mustaqil taraqqiyoti yo'lidan borayotgan O'zbekiston Respublikasida har bir fuqaroning ma'naviyati, shaxsiy rivoji va kamoloti shaxs va jamiyat manfaatlarining uyg'unligi har qachongidan ham muhim qadriyat sifatida qaralmoqda. Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev o'zining "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi" farmonida ham xalqimiz ma'naviy hayotini yanada yuksaltirishga qaratilgani alohida e'tiborga molik [1,4-b.].

Shaxs individual taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiluvchi, o'z imkoniyatlarini to'la namoyon etishga yordam beruvchi psixologik omillar faolligini cheklab qo'yuvchi aspektlardan biri hissiy-emotsional sohaning beqarorligidir. Ayniqsa, shaxs xulq-atvori va bilish jarayolari rivojiga kuchli ta'sir o'tkazuvchi hissiy kechinmalardan biri sifatida aybdorlik hissi namoyo bo'lish xususiyatlarini o'rganish muhim masalalardan biridir.

Shunday kishilar borki, o'zlarining tarbiyasi kuchliligi va madaniyatligi bilan hamma hissiy kechinmalarini ichlariga yutadilar va bu bilan o'z salomatliklariga zarar qiladilar. Tibbiy nuqtai nazardan bunday vaziyatlarda janjal ko'tarish mumkin va kerak, etika nuqtai nazaridan esa teskarisi. Shu nuqtai-nazardan aybdorlik hissiga beriluvchi shaxslar nafaqat o'z faoliyatida, balki jamiyat hayotida ham faol ishtirok eta olmasligi va bu muammolar hozirgacha to'liq o'rganib chiqilmaganligi psixologlar oldida turgan dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Aybdorlik hissi yuksak axloqiy sifatlarni o'zida mujassam etadigan hissiy kechinma bo'lib, shaxsda mas'uliyat, mustaqil fikrlash, javobgarlik hissi, moslashish kabi xulq namunalarini tarbiyalashga imkon beradi. Ayniqsa, ta'lim tizimida psixologik xizmat doirasida o'quvchilarga aybdorlik hissiy kechinmasining ijobiy va salbiy jihatlari yoritib berilsa va kichik davra suhbatlari o'tkazilsa, o'quvchi-yoshlar ongida yuqorida sanab o'tilgan mas'uliyatlilik, mustaqil fikrlash, javobgarlik tushunchasini rivojlantirish mumkin.

Aybdorlik hissining turli nazariy qarashlar asosida yoritib berilishi tahlil qilindi. Xususan, L. Ko'lbegning axloqiy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, aybdorlik hissi psixik rivojlanishning nisbatan kechki bosqichlarida shakllanadigan va xulq-atvor nazoratining yuksak darajada – o'zini-o'zi anglash darajasida, tashqi nazoratchi omillar rolining susayib borishini nazarda tutuvchi darajada tashkil etilishini ta'minlaydigan psixologik tuzulmadir. [5,828-b.] Bunda shaxsning turmush tajribasi davomida shakllanadigan individual-psixologik xususiyatlari, asosan, axloqiy-madaniy yo'nalganlik, ijtimoiy ustanovkalar, qadriyatlari asosida tarkib topgan xarakter sifatlari rivojlanishning yuqori bosqichlarida namoyon bo'lishi e'tirof etib o'tilgan. Ushbu sifatlar shaxs axloqiy sifatlari tarkib topishi uchun xizmat qiladi.

G. Mandler (1975) fikricha, aybdorlik va xavotir bir xossaning boshqa nomlaridir. Aybdorlik, muallifning ta'kidi bo'yicha, bu real va hayoliy omadsizlikka nisbatan xavotir. Bu xavotir turini "boshdan kechirish" o'ziga xos psixologik himoya mexanizmlarini faollashtiradi, u orqali odam xatoli harakat bilan yetkazilgan zararni bartaraf etishga yoki neytrallashga intiladi [2,202-309-b.].

Psixoanalitik olimlar aybdorlik hissini tahlil qilishda ko'proq tashqi real vaziyatga nisbatan kechroq namoyon bo'ladigan ichki himoya mexanizmi sifatida tushuntiradilar. Bunga misol tariqasida maktabda o'quvchi yoshlarning noto'g'ri qilingan xatti-harakatga nisbatan yolg'on so'zlarni ishlatish, doskaga chiqib javob berishdan qo'rqib qolish, o'qituvchilarni ko'rganda doimiy xavotir hissining paydo bo'lishini keltirish mumkin.

Yuqorida keltirilgan fikrga mos ravishda g'arb psixologlari Svitcher va Sarazon aybdorlik hissini qo'rquv bilan bog'liqligini qayd etadi. A.O. Maurer aybdorlik hissini jazo oldidagi qo'rquv bilan tenglashtiradi [4,783-b.]. Mualliflarning bunday pozitsiyasi ularning aybdorlik hissini genezisini o'rganib olish nazariyasiga tayanishlari bilan tushuntiriladi, bu nazariya bo'yicha jazo asosiy omil hisoblanadi. Ta'lim jarayonida rag'bat va jazo metodlarining o'rinli qo'llanishi o'quvchilar faolligini ta'minlashda samarali usullardan hisoblanadi.

Ko'plab tadqiqotchilar Sears, Makkoby, Levin vijdonning shakllanishida "mehr-muhabbatga yo'naltirilgan" tarbiya metodlarini qo'llovchi yaxshi va g'amxo'r ota-ona bilan identifikatsiya zarurligiga qo'shiladilar. Ularning tadqiqotlari muhabbatni olib qo'yish tahdidi axloqiy tarbiyada juda samarador ekanligini ko'rsatadi. Ushbu mualliflar fikricha, haddan tashqari vijdoniylikni tarbiyalash rigid, aybdorlik hissi bilan azoblanadigan shaxsning shakllanishiga undaydi, aksincha vijdoniylik yetarlicha tarbiyalanmaganligi natijasida shaxsning amoral tipi shakllanadi [6,675-b.]. Mazkur qarashda mualliflar axloqiy meyyor masalasiga alohida to'xtalib o'tgan.

Xulosa qilib aytganda, mualliflarning ushbu qarashlarini ta'lim jarayonini tashkil etish, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini yaxshilash hamda o'qituvchi-o'quvchi-ota-ona hamkorligini to'g'ri ta'minlash maqsadida psixologik xizmat doirasida psixoprofilaktik tadbirlarni olib borish ta'lim sifatini ta'minlashga, ta'limda psixologik xizmat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev SH.M. "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi". – Toshkent, 2017, 4b.
2. Freyd Z. Psixopatologiya obidennoy jizni/Psixologiya bezsoznatelno: Sp. Proizvedeni. – M.: Prosvesheniye, 1990. 202-309b.
3. Ilin E.P. Emotsi I chuvstva 2-e izd. – SPb.: Piter, 2008, 783b.
4. Izard K.E. Psixologiya emotsiy. – SPb.: Piter, 369-409b.
5. Mandler O. Mind and emotions. - New York, John Wiley, 1975.
6. Persons R. W. The Mosher Guilt Scale: Theoretical formulation, research and normative data. - Journal of Projective Techniques, 1970, 34, 266-270(b).

VAZIYAT HAQIDA G'ARB PSIXOLOGLARINING QARASHLARI.

Abayev Abduvohid Abdulhamidovich
ADU Umumiy psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqoda ekstremal vaziyatlar, vaziyatlarning paydo bo'lishi, yuzaga kelishi, vaziyat tushunchasi, g'arb olimlarining vaziyat haqidagi psixologik qarashlar vaziyatlar klassifikatsiyasi to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: vaziyat tushunchasi, ekstremal vaziyatlar, bixeviorizm, o'z-o'zini boshqarish mexanizmi, chegaraviy vaziyatlar, dispozitsiya, vaziyatlar klassifikatsiyasi

"**Vaziyat**" tushunchasi turli ilmiy nazariyalarda turlicha talqin qilinganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, asosiy ilmiy qarashlar haqida gapirilganda, vaziyatning tarkibiy elementlari

bo'lgan sub'yektiv va ob'yektiv omillarining nisbatlarini ko'rib chiqadigan bir nechta yo'nalishlar mavjud.

“Vaziyat” tushunchasini birinchi tadqiqotchilari bixevioristlar bo'lgan. Ma'lum bo'lishicha, bu yo'nalish vakillari tashqaridan eksperimental vaziyatlarni yaratib, insonlarning real hatti-xarakatlarini o'rganganlar. Bu eksperimentlarning asosiy g'oyasi insonda qachondir paydo bo'lgan xatti-xarakatlar formasi uning butun hayotiga katta ta'sir ko'rsatishini isbotlashdan iborat bo'lgan. Bunday xatti-xarakatlar odat deb ataladi. Insonning turli vaziyatlardagi xatti-harakatlarini o'rganuvchi birinchi nazariyachi D.B.Uotson bo'lgan. «Vaziyat - bu ijtimoiy hayotda harakatni keltirib chiqaradigan omillar guruhidir»-deb yozgan D.B.Uotson, vaziyatni rag'batlar guruhiga bo'lib chiqish mumkin deb hisoblagan.

Bixeviorizmning yana bir vakili K.Xall vaziyatni “vaqt o'tishi bilan dastlabki xodisa yoki sharoitdan kelib chiqadigan ketma-ket voqealar yoki sharoitlar”-deb hisoblaydi. Mazkur muallif xatti-harakatning ikki sababini ko'rsatib o'tgan: tashqi dunyodan kirib keladigan rag'batlar, hamda ichki stimul va talablar. Bunda klassik «S→R» formulaning o'rniga «S→organizm→R» sxemasi taklif etiladi, bu holda organizm deganda asab tizimi mexanizmlari tushuniladi. Aynan ehtiyoj organizmning vaziyatlarda faolligini talab qiladi, bundan tashqari Xallning aytishicha, ehtiyojning kuchi “reaktsiya potentsiyasi” deb belgilangan reaktsiya kuchiga bog'liq. Shunday qilib, Xall odam o'zini har qanday vaziyatda idora qila olishi to'g'risida bixeviorizm uchun yangicha qarash, ya'ni u “Inson o'zini o'zi tartibga sola oluvchi mexanizm” ekanligi, haqiqatdan adaptiv(moslasuv) harakat uchun ham organizmning ma'lum bir holati, ham tegishli ta'sir, atrof-muhit zarurligini ta'kidlaydi.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki “O'z-o'zini boshqaruvchi mexanizm” termini Xall tomonidan asab tizimining dinamik jarayonlari sifatida tushuntirilgan.

Vaziyat muammosi psixoanalizda ham o'rganiladi. Masalan, Z.Freydning inson faoliyatini voqelikning lahzali talablari bilan tushuntirishdan tiyilish zarurati-sog'lom fikr deb atalmish g'oyalari hammaga ma'lum. U insonning tashqaridan qaraganda oddiy ko'ringan xatti-harakatlarini sharhlashda “ehtiyotkorlik”ka chorlagan. Shuningdek Freyd inson doim ma'lum bir vaziyatda bo'ladi va vaziyatning bir bo'lagi hisoblanadi degan tasavvurlarni ilgari surgan. Mashxur gipnotik eksperimentlarida Freyd ko'pincha mijozlarning gapi boshqa, uni bunga undayotgan harakatlantirayotgan narsa umuman boshqa ekanligiga amin bo'lgan. Freydning ta'kidlashicha, inson shunchalik berilib ketishi mumkinki, ko'pincha vaziyatlarda o'zini qanday his qilayotganini, vaziyat uning uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini anglay olmaydi. Boshqa tomondan, vaziyat insonga “buzilgan haqiqat” sifatida anglanishi va bu buzilish esa keraksiz bo'lib qolgan ehtiyojlar yoki chuqur shaxsiy kelishmovchiliklar bilan belgilanishidir. Ma'lumki, psixoanaliz nuqtai nazaridan insonning dunyo bilan munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan inson ehtiyojlari ularni amalga oshirishga qaratilgan ma'lum miqdordagi energiyani anglatadi.

Bixeviorizm va klassik psixoanalizga qarama-qarshi vaziyat to'g'risidagi nazariyani ilgari surgan ekzestentsial psixologiya vakillaridan K.Yaspers vaziyatga qo'yidagicha ta'rif berdi. Unga ko'ra: “Har qanday insonning vaziyati shundan iboratki, u dunyoda shaxs sifatida to'liq va bo'linmas holatda yashaydi, lekin har doim o'zgaruvchan ma'lum makon bilan cheklangan bo'lsa ham, harakat qilish qobiliyatiga ega”.

Psixologiyada birinchi bo'lib Yaspers “chegaraviy vaziyatlar” tushunchasini kiritadi va buning ostida “o'lim, aybdorlik, muqarrarlik ko'rinishidagi kurash, ya'ni bizning borlig'imizni belgilab beradigan vaziyatlar”ni nazarda tutadi.

Vaziyatning insonga ta'siri to'g'risidagi masalaning muhokamasini kognitiv psixologiya yo'nalishi vakili K.Levin tomonidan davom ettirilgan bo'lib, idrok inson harakatlariga ta'sir etadi

degan nazariyani ilgari surgan. K.Levin o'zining ilk ishidayoq insonning idrok etish muhitini baholashda, shu jumladan, vaziyatni nafaqat idrok etayotgan sub'ektni, balki atrof-muhitni aniqlashda ham sezilarli ta'sirini ko'rsatib o'tgan.

Psixologiyaga statistik metodlarni olib kirish psixologlarga inson xulq-atvori to'g'risidagi masalani individual-shaxsiy tahlil pozitsiyasidan hal qilishga urinish imkoniyatini berdi. Vaziyat haqidagi masalani hal qilishning bunday varianti dispozitsion yondoshish deb ataldi. Ma'lumki, insonning individual-shaxsiy hususiyatlarini belgilab beruvchi asosiy ko'rsatkich—bu temperamentdir. G'arb psixologiyasida temperament deganda o'z ichiga uch omilni oladigan “ma'lum reaksiyalar turlariga moyillik” tushuniladi. Birinchisi yuqori faollikka, intensiv stimulyatsiyaga va tavakkalchilikka moyillik bilan bog'liq. Ikkinchi omil negativ reaksiyalarni namoyish etishga dispozitsiyasining, masalan, qo'rquv, frustratsiya holatida g'azablanish mavjud yoki mavjud emasligi bilan belgilanadi. Uchinchi omil xulq-atvorni va e'tiborni boshqara olish qobiliyati bilan bog'liq.

Undan so'ng G.Ayzenk – uch faktorlini taklif etdi, Kosta va Mak-Krey esa beshta bazaviy faktorlar mavjudligini ta'kidladi.

1) *ekstraversiya* (ushbu yondoshuvda ijobiy hissiyot deb ham nomlangan) – kommunikabellik, talabchanlik va hayajon manbalarini izlashga moyillik bilan belgilanadi.

2) *nevrotizatsiya* (ushbu yondoshuvda negativ his-hayajon deb ham ataladi) - tashvish, g'arazlik va depressiya bilan belgilanadi.

3) *yoqimlilik*, tanqid, shubha bilan qarama-qarshi bo'lgan ilqlik, xayrixohlik va xushyoqish bilan ajralib turadi.

4) *onglilik*-o'z zaif tomonlariga yon bosish va mukofot olishni kechiktirishni qabul qilmaslikdan farqli o'laroq axloqiy me'yorlarga rioya qilish va mas'uliyat,

5) *yangi tajribalarga ochiqlik* – (shuningdek intellekt deb ham ataladi) turli tajribalar mavjudligi sifatida, intellektual mashg'ulotlarni yuqori baholay olish qobiliyati, estetik sezuvchanlik (gender stereotiplarga ergashish, konservativ taassurotlarni saqlash va mushkul vaziyatlardan chiqish yo'llarini izlay olmaslikdan farqli).

Ijtimoiy xulq-atvorni dispozitsion tartibga solish nazariyasini V.A.Yadov ishlab chiqqan. Shaxs tuzilishining tizimni shakllantirish prinsipi, ushbu muallif nuqtai nazaridan, shaxsning o'z faoliyati munosabatlarining xilma xilligi turli vaziyat va hodisalarga munosabati bilan belgilanadi.

Yadov insonning vaziyatdagi xulq-atvorini tartibga solishni belgilab beruvchi shaxs dispozitsiyasi formulasini taklif etadi:

$$P \rightarrow D \leftarrow S,$$

Bu yerda P – inson ehtiyojlari; D – dispozitsiya; S—faoliyat vaziyati yoki sharoiti.

“Dispozitsiya” tushunchasi insonning xulq-atvorning ma'lum turiga baho berishga moyilligi tushuniladi, boshqa so'z bilan aytganda, dispozitsiya inson ehtiyojlari va ularni qondira oladigan aniq sharoitlarning o'zaro ta'sirini bildiradi. Dispozitsiyalar—bu inson ehtiyojlari va bu ehtiyojlar qondira olinadigan vaziyatlar “to'qnashuvning” o'ziga hos maxsulidir - deb yozadi Yadov. Elementar tayyor xulq-atvorlardan farqli ijtimoiy muhit yoki dispozitsiyalar murakkab konstruktsiyalarni tashkil etadi. Dispozitsiyalar kognitiv, hissiy va xulq-atvor jihatlaridan iborat. Dispozitsiyalarning kognitiv jixatlari shaxsga ijtimoiy faollik yo'nalishlarida to'g'ri yo'l topishda, hissiy jixatlar zo'riqish hususiyatlari yoki Yadov aytganidek, shaxsning old ehtiyojlariga nisbatan markazlashuvi bilan ajralib turadi, xulq-atvor jihatlarini shaxsni ijtimoiy jixatdan ma'qullangan ijtimoiy faollik turlariga yo'naltiradi.

Shaxsning maqsadi va aniq vaziyatga bog'liq holda ma'lum dispozitsion ta'lim birinchi o'ringa chiqadi va xulq-atvor motivi vazifasini bajarib, aktual masalaga aylanadi. Yadov quyidagi formulani modifikatsiya qilishni taklif etadi: $S \rightarrow D \rightarrow P$,

S–vaziyat; D–dispozitsiya; P–xulq-atvor va uni quyidagicha tushuntiradi. Shaxsning aniq vaziyatdagi xulq-atvori mexanizmi bir nechta jarayonlarni o'z ichiga oladi:

- 1) Bilimlarning umumiy to'plamidan zarur elementlarni ajratib olish;
- 2) Faoliyatning maxsus xom ashyosi sifatida kognitiv-emotsional bog'lamlarni shakllantirish;
- 3) Faoliyat darajasiga mos ravishda tayyor xulq-atvorni shakllantirish.

Shunday qilib, mahalliy vaziyatda insonning xulq-atvori shaxs dispozitsiyasining vaziyatdan oldin keluvchi bir butun tizimi, shuningdek, sub'yektning individual-psixologik hususiyatlari bilan belgilanadi.

Psixologiya rivojlanishining hozirgi bosqichida “vaziyat” tushunchasi bir yoqlama muhokama qilib bo'lmaydigan keng qamrovli xodisa sifatida tavsiflanadi.

Zamonaviy psixologiya inson va vaziyat munosabatlari yuzasidan uch asosiy g'oyaga tayanadi. Mashhur ijtimoiy psixologlar L.Ross va R. Nisbett bu g'oyalarni klassik asarga aylangan “Inson va vaziyat” asarining so'zboshisida quyidagicha ta'riflaydilar:

Birinchi g'oya–bu odam mavjud bo'lgan bevosita ijtimoiy vaziyatning kuchli determinatsion ta'siri va ko'pincha bir qarashda vaziyatning sezilmaydigan yoki axamiyatsiz bo'lgan ta'siridan kelib chiqadigan ta'sir (masalan, bu faoliyatning namoyon bo'lishiga hissa qo'shadigan ba'zi bir “kanallar”ning mavjudligi)

Ikkinchi g'oya vaziyatni va uning inson xulq-atvoriga ta'sirini sub'yektiv sharhlashga taalluqli. Bunda sub'yektiv sharh tashqi ko'rinishning aksi sifatida ko'rib chiqilayotgani yo'q, boshqa so'z bilan aytganda, inson tomonidan sodir etilayotgan narsalarni tushuntirish ob'ektiv emas, shuningdek, faqat shaxsiy tajriba sifatida qaralishi mumkin emas, ya'ni tabiatan sub'yektiv emas. Sub'yektiv sharh aynan inson va vaziyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning natijasini namoyon etadi.

Uchinchi g'oya insonning psixologik tizimi ichida faoliyat yuritadigan, shuningdek, inson o'zi tarkibiy qismi bo'lgan ijtimoiy tizimlardagi kuchlarni taqsimlash yoki konfiguratsiyasiga tegishli. Har qanday tizim birinchi qarashda tinch, sokin ko'rinsada, aslida unda ichki zo'riqish bo'ladi. Bunga har qanday tizimlar– jismoniydan tortib ijtimoiygacha–misol bo'la oladi. Har qanday tizimning barqarorligi muvozanatda bo'lgan ko'plab qarama-qarshi kuchlarning murakkab balansi bilan ushlab turiladi. Bu muvozanat kerakli darajada mustahkam bo'lib, ma'lum vaqtgacha tashqi ta'sirlarga bardosh bera oladi. Lekin u buzilsa, o'zgarishlar kuchayib ketadi, chunki shu paytgacha tizimda mavjud bo'lgan qattiq kuchlar ozodlikka chiqadi.

V. Mishel, vaziyat va shaxsiy o'zgarishlar o'rtasidagi munosabatni tahlil qilib, bir tomondan odamning xatti-harakatlari vaziyatga mos bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi, boshqacha qilib aytganda, muayyan vaziyatlarda odam vaziyat omillarini boshqaradi. Ikkinchi tomondan vaziyatda muhim rol shaxsiy omillarga berilishi mumkin. Vaziyatni bunday ikki xil sharhlash mazkur muallifga vaziyatlarning ikki xil variantini ajratishga imkon berdi: “kuchli” va “kuchsiz”

“Kuchli” vaziyatlarda xulq-atvorning individual-shaxsiy variantlari kamroq, asosiy rol o'zgaruvchan vaziyatlarga berilgan. Shuning uchun insonning bunday vaziyatlarga e'tibori vaziyatning o'ziga bog'liq.

«Kuchsiz vaziyatlar» insonning individual-shaxsiy hususiyatlarini yuzaga chiqishiga imkon beradi, shuning uchun insonning reaksiyasi ko'p jihatdan uning hususiyatlariga bog'liq. Shunday qilib vaziyatlarning barqarorligi va beqarorligi haqida gapirish mumkin ekan.

Bu yondoshuvga asoslanib A.M.Stolyarenko me'zon sifatida ekstremallik darajasiga urg'u bergan holda, vaziyatlar klassifikatsiyasini taklif etadi. Mazkur klassifikatsiyada 4 turdagi har xil vaziyatlar berilgan:

1-tur (**normal vaziyatlar**)—oddiy, odam uchun qiyinchilik tug'dirmaydigan, xavfdan yiroq, oddiy faollikni talab qiladigan va odatda yaxshi natija bilan yakunlanadi. Odatda bu vaziyatlar favquloddagi vaziyat ham, ekstremal vaziyat ham bo'lmaydi.

2-tur (**paraekstremal**) – ekstremal vaziyatga yaqin, muvaffaqiyatsizlikka va insonni kuchli ichki zo'riqishga olib kelishi mumkin.

3-tur (**ekstremal**)—insonda yuz berayotgan oxirgi holatdagi stress va kuchli ichki zo'riqish bilan belgilanadi. Muvaffaqiyatning pasayishi, harakatlarning uzilishi, yoqimsiz oqibatlarga olib kelish ehtimoli kuchli.

4-tur (**giperekstremal**)—ko'pincha inson imkoniyatlaridan yuqori bo'lgan, ko'p odamlar ko'tara olmaydigan, odatiy xulq-atvor va harakatlarga putur yetkazadigan turi, ko'pincha xavfli oqibatlarga olib keladigan ichki zo'riqishlarni yuzaga keltiradi.

Shunday qilib, vaziyat yoki idrok ob'yekti vaqt va o'rin-joy birligiga hamda turli bog'liqliklar (sabab, genetik, strukturali va h.k.)ga ega individ va muhitning turli elementlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga vaziyat deganda konkret odamning xayoti va xayotidagi ma'lum bir paytiga xos bo'lgan sub'yektiv-ob'yektiv vaziyatlarning o'zaro ta'siri va o'zaro bog'liqligini tushunamiz.

Adabiyotlar:

1. Антипов, В.В. Психологическая адаптация к экстремальным ситуациям/ В.В. Антипов.— М.: Владос-Пресс.
2. Бодров, В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В.А. Бодров.— М.: ПЕРСЭ, 2006
3. Долгополова, Е.В. Психология деятельности в экстремальных ситуациях/ Е.В. Долгополова, Б.А. Смирнов Б.А.. — М.: Экономика 2007.
4. Ежова, Н.Н. Рабочая книга практического психолога / Н.Н. Ежова. — Ростов н/д: Феникс, 2007.

O'SPIRINLIK DAVRIDA XARAKTER AKSENTUATSIYASI PAYDO BO'LISHIDA YUZAGA KELADIGAN PSIXOLOGIK O'ZGARISHLAR

Z.Alisherova. NamDPI 1-bosqich magistranti

D.Abdullayeva. NamDPI 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: ushbu maqola o'spirinlarda xarakter aksentuatsiyasi ta'sirining psixologik mexanizmlari, jadal rivojlanib borayotgan jamiyatda yoshlarni katta hayotga moslashishidagi muammolar, "inqiroz" jarayonini boshdan kechirayotgan yoshlarda xarakter aksentuatsiyasining tarbiya va o'quv jarayoni, oilaviy muhit va boshqa ko'rsatkichlarga ham bog'liq ekanligi, o'spirinlik davrini talqin qilishda olimlarning shaxsiy qarashlari haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: o'spirinlik, prepubertat davri, pubertat davri, postpubertat davri, akseleratsiya, jismoniy rivojlanish, jinsiy rivojlanish, psixik rivojlanish, yetakchi faoliyat.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические механизмы влияния акцентуации характера у подростков, проблемы адаптации молодых людей к взрослой жизни в быстро развивающемся обществе, воспитательно-воспитательный процесс акцентуации характера у молодых людей, переживающих «кризисный» процесс, семейное окружение и др.

показатели. Изложено о личных взглядах ученых при интерпретации периода подросткового возраста.

Ключевые слова и понятия: подростковый возраст, препубертатный период, пубертатный период, постпубертатный период, акселерация, физическое развитие, половое развитие, психическое развитие, ведущая деятельность.

Abstract: This article deals with the psychological mechanisms of the influence of character accentuation in adolescents, the problems of adapting young people to adult life in a rapidly developing society, the upbringing and educational process of character accentuation in young people experiencing the "crisis" process, the family environment and other indicators. It is stated about the personal views of scientists in interpreting the period of adolescence.

Key words and concepts: adolescence, prepuberty period, puberty period, postpuberty period, acceleration, phadolescence, prepuberty period, puberty period, postpuberty period, acceleration, physical development, sexual development, mental development, leading activity.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2022-yilning 1-yanvar holatiga ko'ra O'zbekiston Respublikasida 30 yoshgacha bo'lgan aholi soni 19.6 mln kishini tashkil qiladi. Bu ko'rsatlich jami aholining 55.6 foizini, ya'ni yarmidan ko'p qismini qamrab olgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda" deb nomlangan asarida yoshlarga shunday ta'rif beriladi: "Yoshlar-xalqimizning asosiy tayanchi va suyanchi. Keng ko'lamli islohotlarimizni samarali amalga oshirishda ular hal qiluvchi kuch bo'lib maydonga chiqmoqda. Aynan zamonaviy bilim olgan, ilg'or kasb-hunarlarini, innovatsion texnologiyalarni, xorijiy tillarni puxta egallagan o'g'il-qizlarimiz mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishda yetakchi o'rin tutadi." [1]. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda "Ta'lim to'g'risida"gi qonunlar ham aynan jismonan, aqlan, ma'nadan har tomonlama sog'lom, intellektual salohiyatli, bugungi zamon talablariga javob bera oladigan, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga qaratilgan. [2].

Insonning butun umrini ma'lum bir davrlarga bo'lar ekanmiz, ular orasida o'spirinlik davri o'zining birmuncha o'zgarishlarga boyligi bilan boshqa yosh davrlaridan ajralib turadi. O'smir ilk o'spirinlik davriga qadam qo'yar ekan, "kamolot bo'sag'asi" bosqichi fiziologik, psixologik, ijtimoiy o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Akseleratsiya natijasida esa bugungi kunda ilk o'spirinlarning taraqqiyoti avvalgi avlodlarga nisbatan 2-3 yil avval yetilmoqda. Fiziologlar bu jarayonni ikkinchi darajali jinsiy bezlarning paydo bo'lishiga qarab, uch bosqichga ajratganlar: Birinchi bosqich-prepubertat, ikkinchi bosqich-pubertat, uchinchi bosqich-postpubertat deb nomlanadi. [3]. Akseleratsiya natijasida o'spirinlik yoshi chegarasi 15-16 yoshdan 23 yoshgacha bo'lmoqda. Bunda ilk o'spirinlik 15-16 yosh, o'spirinlik 18-23 yoshdagi yigit va qizlarni o'z ichiga oladi. Ilk o'spirinlik yoshidagi bolalar bu 15 yoshdan 17-18 yoshgacha bo'lgan akademik litsey va kasb hunar kollejlari o'quvchilari tashkil qiladi.

O'spirinlik – odamning ijtimoiy jihatdan yetilishi, fuqaro sifatida shakllanishi, o'z taqdirini o'zi hal qilishi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish davri. O'spirinlik davrida bir qancha jismoniy, jinsiy va psixologik rivojlanish ro'y beradi. Bu davrdagi jismoniy rivojlanishga e'tibor qaratadigan bo'sak, bo'y o'sishi o'spirin qizlarda 15-16 yoshgacha, o'g'il bolalarda 17-18 yoshgacha davom etadi. Jinsiy taraqqiyot jihatidan o'spirinlar postpubertat ya'ni tugallanuvchi davrda bo'ladilar. Ko'krak qafasining hajmi kengayadi, naysimon suyaklar qattiqlashadi, to'qima va a'zolar shakllanishi va funksional taraqqiyoti nihoyasiga yetadi. Ilk o'spirinlarning mustaqilligi ortishi bilan kattalarning unga munosabati ham o'zgaradi. Kattalar endi ilk o'spiringa katta odamdek munosabatda bo'ladilar.

Psixologik rivojlanishga keladigan bo'sak, o'spirinlar o'zlarining psixologik xususiyatlari bilan boshqa yosh davrdagi bolalardan keskin farq qiladilar. Jismoniy va aqliy jihatdan voyaga yetgan,

dunyoqarashi tarkib topgan bo'ladi. Ular vazmin mulohazali katta yoshdagilarga hurmat- ehtirom bilan qaraydigan bo'ladilar. Ular uzoqni ko'zlaydigan, kelajak uchun qayg'uradigan, ota-onalarining yaqin yordamchisiga aylanadilar. Bu davrda o'quv faoliyati o'spirinlarning asosiy faoliyati bo'lib qolaveradi. O'qishga nisbatan motivatsiya o'smirlar yoshiga qaraganda birmuncha yuqoriroq bo'ladi. Mustaqil hayotga tayyorgarligini o'z-o'zini anglashi bilan bog'liq motivlar yetakchi o'rinni egallaydi. Bu davrda o'spirinlarning kelgusi hayoti va tanlayotgan kasbiy rejalariga ko'ra fanlarga nisbatan qiziqishlari o'zgaradi.

O'spirinlarning fanlarga hamda shu fan o'qituvchilariga nisbatan munosabati o'zgaradi, o'zi ko'zlagan maqsadlariga erishishga asoslangan motivlar asosiy o'rinni egallaydi. Ular o'zlarining o'qishga bo'lgan munosabatlari va ularning o'qish-o'rganishga undovchi sabablarni yaxshi anglaydilar. O'spirinlar boshdan kechiradigan his-tuyg'ularning boyligi, xilma-xilligi bilan, hayotning turli tomonlariga emotsional munosabatda bo'lishi bilan ajralib turadi. Ilk o'spirinlar biogenetik nazariyasining namoyondalaridan biri A. Gezell fikricha, ilk o'spirinlik yoshi 11 dan 21 yoshgacha davom etadi.[4]. Ulardan birinchi besh yil ya'ni 11 dan 16 yoshgacha bo'lgan davr juda muhimdir. Uning aytishicha, o'n yil, oltin davr bo'lib bola muvozanatli, hayotni oson idrok etadi, ota-onasi bilan munosabati yaxshi, tashqi ko'rinishi haqida qayg'urmaydi. 11yoshdan organizmda qayta qurish boshlanadi: bola ta'sirchan bo'lib qoladi, qarshilik ko'rsatish ya'ni negativizm paydo bo'ladi, kayfiyat tez o'zgaradi, tengdoshlari bilan janjallar kuzatilib turadi, ota-onaga qarshi isyon paydo bo'ladi. 12 yoshda esa hayotga munosabati ijobiylasha boradi, o'smirlarning hayotdan uzoqlashishi va tengdoshlarining ta'siri kuchaya boradi. Bu yoshdagi asosiy xislatlar: aqllilik, chidamlilik, hazilkashlik va tashabbuskorlik. Endi bola o'zining tashqi ko'rinishi haqida qayg'ura boshlaydi va qarama-qarshi jins vakillariga nisbatan qiziqishi ortadi. 13 yoshga yetganda o'smir o'zi-bilan o'zi bo'lib, introvertlik xislatlari kuchayadi, o'z-o'zini tanqid qiladi, tanqiddan tezda hafa bo'ladi, psixologiya bilan qiziqadi, ota-onaga ham tanqidiy munosabatda bo'la boshlaydi, do'st tanlashi ham o'zgarib boradi, kayfiyati ham tez o'zgarib boradi. 14 yoshga kelganda introversiya ekstroversiya bilan almashadi.

O'smir muloqotchan, dadil, o'ziga ishonchi ortgan, kuch-quvvatga to'la, insonlarga qiziqishi ortadi. Olimning ta'kidlashicha, 15 yoshlilarning xususiyatlarini yagona shaklda ifodalash qiyin. Chunki individual farqlar orta boradi. Bu yoshdagi yangi psixologik tuzilma – mustaqillik ruhi ortib boradi. 16 yoshda osoyishtalik boshlanadi: xushchaqchaqlik, ichki mustaqillik, hissiy barqarorlik, muloqotchanlik, kelajakka intilish kuchayadi. O'spirin hayotining mazmunini bo'lg'usi qilinadigan ishlar rejasini tuzish, kelajakka yo'nalganlik tashkil qiladi. Ilk o'spirinlik davrida mustaqil hayot ostonasiga qadam qo'yish-taraqqiyotning muhim ijtimoiy vaziyatidir. 17 yoshdagi inqiroz jarayonida shaxsiy taraqqiyot subyekti sifatida insonning shakllanish vazifasi hal qilinadi. Yana bir muhim jihati shundaki, ilk o'spirinlikdan katta o'spirinlikka o'tishda kasbiy o'z-o'zini belgilash tugallanib, o'z-o'zini namoyish etish amalga oshadi. D.B. Elkonin va A.N. Leontevning fikricha, o'quv kasbiy faoliyat o'spirinlik davrida yetakchi faoliyat hisoblanadi.[5]. D.I. Feltshetynning ta'kidlashicha, o'spirinlik davrida o'qish va mehnat asosiy faoliyat turlari sifatida shaxsning taraqqiyotini belgilab beradi.[6]. I.V.Dubrovina esa bu borada: "Maktabni tugatgan paytda kasbiy o'z-o'zini belgilash haqida gapirish erta, chunki unda faqat istak, hali real holatda amalga oshmagan kelajak rejalar mavjud bo'ladi." degan fikrni bildirgan.[7]. E.Shpranger "O'spirinlik davri psixologiyasi" nomli asarida bu davrga 13-19 yoshli qizlarni, 14-22 yoshli yigitlarni kiritishni tavsiya qiladi. Uningcha, bu yosh davrida yuz beradigan asosiy o'zgarishlar a) shaxsiy "Men"ni kashf qilish; b) refleksiyaning o'sishi; v) o'zining individualligini anglash va shaxsiy xususiyatlarni e'tirof qilish; g) hayotiy ezgu rejalarining paydo bo'lishi; d) o'z shaxsiy turmushini ongli holda qurishga intilish va boshqalar kiradi. 14-17 yoshlarda vujudga keladigan inqiroz o'smirlarda o'zlariga kattalarning bolalarcha munosabati doirasidan qutulish tuyg'usi paydo bo'lishidan iboratdir. 17-21 yoshlilarning yana bir xususiyati

shundaki, ularda tengqurlaridan “ajralish” inqirozi va tanholik istagining paydo bo‘lishidir. Bu holat tarixiy shart-sharoitlardan kelib chiqadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘spirinlik davri o‘ziga xos ko‘p qirrali xususiyatlarga ega davr hisoblanadi. Bu bosqichda o‘spirinning muloqotidan tortib tashqi ko‘rinishigacha o‘zgarishlar paydo bo‘ladi. Krechmer talqini bo‘yicha aytganda, o‘smirlik davrida o‘smir sikloid ya’ni tez qo‘zg‘aluvchi, his tuyg‘usi o‘ta beqaror bo‘lgan bo‘lsa, o‘spirinlik davriga kelib bu endi shizoid bilan ya’ni odamovi, munosabatga qiyin kirishuvchi, his-tuyg‘usi cheklangan xarakterni namoyon qiladi. Asosiy faoliyat turi o‘quv kasbiy faoliyat va mehnat hisoblanadi. O‘spirin hayotining mazmunini kelajakka yo‘nalganlik tashkil qiladi. Shunday ekan inson hayotidagi fundamental o‘zgarishlar ham aynan mana shu davrda paydo bo‘ladi. Yosh avlod dunyoqarashining shakllanishida ta’lim muassasalarida o‘qitilishi yo‘lga qo‘yilgan tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar asoslarining ular tomonidan puxta o‘zlashtirilishi muhim o‘rin tutadi. Bu bilan birga shaxsning ma’naviy-axloqiy qiyofasi, hayotiy yondoshuvlari, uning uchun ustuvor ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatlar hamda axloqiy tamoyillar mohiyati u ega bo‘lgan dunyoqarash mazmunini ifodalaydi. O‘z navbatida dunyoqarashning boyib borishi shaxsning shaxsiy sifat va fazilatlarining tobora barqarorlashuvini ta’minlaydi. O‘z mazmunida ezgu g‘oyalarni va vatanga muhabbatni ifoda etgan dunyoqarash shaxs qiyofasida namoyon bo‘layotgan ijobiy fazilatlarining boyib borishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. T.:2022
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. O‘qituvchi MU,2021
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son qarorida tasdiqlangan “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ning yangi tahriri
4. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X. Xolnazarova, Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Toshkent.:2018
5. D.Abdullayeva “Shaxs intellektual kamolotida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning innovatsion texnologiyalari” “RAQAMLI IQTISODIYOT DAVRIDA UZLUKSIZ TA’LIM: INNOVATSIYA VA ISTIQBOLLAR XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA” ikkinchi jildi
6. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337.
7. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337.
8. D.Abdullayeva “Bo‘lajak pedagoglarning ilmiy dunyoqarashni shakllanishi haqida yevropa va sharq mutafakkirlarining fikrlari” “UBS Ilmiy Axborotnomasi” jurnalining 3-soni
9. E. G‘oziyev, Ontogenez psixologiyasi. Toshkent. :2022
10. F.I. Xaydarov, N.I. Xalilova, Umumiy psixologiya. Toshkent.:2017

Kasbiy zo‘riqish muammosini psixologik tadqiqotlarda o‘rganilishi.

Har bir mehnat faoliyati mutaxassisi shaxsga bog'liq bo'lganidek, o'zining psixologik strukturasiga ega bo'lib, turli xil metodlarda uni o'rganishda kashf etiladi. Aniq mehnat faoliyati yoki shaxsni barcha strukturalar psixologik teng emas, uning ayrim kasblar uchun muhim komponentlari faoliyatining eng so'nggi samarasiga sezilarli ta'sir qiladi, boshqalari esa mutlaqo ta'sir etmasligi mumkin.

Ong va faoliyatining birligi prinsipli mehnat faoliyatini o'rganishga shaxs xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Faoliyatning qulay va noqulay ta'siri tashqi muhit omillar ta'sirida rivojlanishi va o'zgarishi davomida tekshirish kerak. Mehnat unumdorligini oshirish maqsadida mehnat jarayonini o'zgartirishning ikki asosiy yo'li bor [3].

Mehnatni intensivlashga ishchining bo'sh qolishi, ishni to'g'ri tashkil qilmaslik, to'g'ri dam olmaslik va bekorga vaqt sarflash, ortiqcha xarajatlarga barham berish ham uning harakat suratini tezlashtirish dam olish daqiqalarini ko'paytirish jismoniy zo'riqishni tekshirtiradi va hokazo yo'l bilan erishiladi.

Mehnatni intensivlash mehnat sifatining pasayishi va pedagogni toliqib qolishiga olib keladi. Mehnatni intensivlash mehnatni to'g'ri rejimga uyushtirish bilan birga olib borilishi kerak. Mehnat rejimini bu ish va dam olishning ham kun davomida ham vaqtning qisqa bir bo'lagida taqsimlanishidir.

Mikrodaqiqani hisobga olish va tashkil etish mikrorejimga kiradi. Mehnat rejimi hamma vaqt dam olish rejimini ham o'z ichiga oladi. Mehnatdagi mikrodaqiqada dam olishning bir shakli hisoblanadi. Shu bilan birga cho'zilib ketgan daqiqa faoliyatga halaqit beradigan tanaffus va bekor qolish bo'ladi. Mehnat rejimi muammosi kun davomida ish vaqti bilan dam olish vaqtida davomiyligiga ko'ra, bir biriga qanday nisbatda bo'ladi, bo'lishi mumkinligini aniqlashdan iborat. Toki mazkur kunning ishining ishidan charchash yoki nisbiy toliqish keyingi kunga eng kam miqdorda o'tsin. Mehnat faoliyatini jarayonida vujudga keladigan charchash yoki nisbiy toliqish mehnat psixologiyasi doirasida o'rganiladi.

Biroq charchash psixik hodisa, toliqish keltirib chiqaradigan kechinma, o'z nisbatiga ko'ra og'riq, ochlik, chanqash kechinmalariga yaqin turadi. Faoliyatning ijobiy yoki salbiy emotsional fanida charchash va toliqish darajasi mos kelmasligi mumkin. Biroq charchash boshlanayotgan toliqish haqida aniq natural ogohlantiruvchidir.

Kasbiy toliqish muammosiga mehnat psixologiyasi uchun eng o'ziga xos vaziyat ishga layoqatlilikning toliqish ta'sirida o'zgarishini o'rganishdir. Ishga layoqatlilik tushunchasi psixologik tushuncha faoliyatning aniq turini xatosiz bajarish mumkinligini hisobga olib belgilaydi[3].

Ishga iqtidorlilik biologik tushuncha bo'lib u fiziologiya tomonidan inson va hayvondagi har bir ko'rsatkich asosida o'rganiladi. Mehnatga yaroqlilik sotsial tushuncha bo'lib mazkur inson to'g'risidagi barcha ma'lumotlarga qarab mehnat ekspertizasi tomonidan baholanadi.

Iroda kuchi hayajon boshqarayotgan ishga layoqat pasaymaydi, balki ancha ortadi. Bunda charchoq bo'lishi ham bo'lmasligi ham mumkin. Aksincha, mehnatga qiziqish bo'lmasa astenik emotsiya keskin ifodalangan charchoqning paydo bo'lishga hamda ishga layoqatsizlikning toliqishini xarakterlaydigan fiziologik siljishi boshlanishidan oldin pasayishiga yordam beradi.

Toliqish va dam olish o'rtasidagi nomuvofiqlik hisobotida toliqishni ortishi insonni yangi sifat holatiga o'ta toliqishga olib keladi. Mehnat psixologiyasida psixologik tadbirlar ishlab chiqish uchun toliqish boshlanishining asosiy sababi mehnat faoliyatining o'zidir. Biroq ta'lim sohasida bo'ladigan toliqish o'z-o'ziga toliqishni keltirib chiqaradigan qo'shimcha omillar tufayli ancha murakkablashishi

mumkin. Ishga borishda noqulay transport ishni yomon tashkil qilinganligi va boshqa kamchiliklar, kechki quyoshga chiqish, sport bilan haddan tashqari shug'ullanish va hakazolar bunga misol bo'ladi.

Bundan tashqari o'z-o'ziga toliqishni keltirib chiqarmaydigan biroq uning paydo bo'lishiga ko'maklasha borib, uni og'irlashtiradigan yordamchi omillarni hisobga olish lozim. Bunga xronologik kasalliklar hamda jismoniy rivojlanmaslik, ovqatlanish rejimining buzilishi, chekish va alkogol muhitning noqulayligi va hakozolar kiradi. Psixologik va psixogigiya tadbirlari boshlanayotgan toliqish va o'ta toliqishning asosiy omillarini bartaraf etishga qaratilgan bo'lmog'i lozim. Toliquish va o'ta toliqish uch xil bo'ladi: Jismoniy, aqliy va emotsional. Aqliy va emotsional toliqish faqat insonlarda bo'ladi [2].

Toliquishning psixologik alomatlari rang-barangdir. Sensorli doira toliqish ta'siri ostida hii anasizatorlarning sezgirligi pasayadi. Aqliy faoliyat va diqqat intensivligi ham pasayadi. Xotiradan tushib qolish va eslashning qiyinlashuvi paydo bo'ladi. Diqqatni taqsimlash va boshqa tomonga qaratish qiyinlashadi. Toliquishning juda xarakterli alomati kunduzi uyquchanlik va kechqurunlari uyquning buzilishidir[1].

Ishni maromga solish va mikrodaqqa muammolari ham juda ham o'rganilgan hamda o'z mohiyatiga ko'ra ziddiyatlidir. Bir tomondan ishni maromlashtirish bilan bo'lgan bir xil maromda bo'lishi bir xillik holatiga diqqatning pasayishi va uyquning buzilishiga olib keladi. Insonning qiyin sharoitlardagi psixik holatini izohlash uchun tadqiqotchilar turli-tuman tushunchalardan foydalanishadi. Ular orasida eng ommalashib ketgan tushuncha hissiy zo'riqish atamasidir.

Mazkur tushuncha nafaqat psixik balki jismoniy zo'riqish. Charchoq kabi holatlarni ifodalash maqsadida ham qo'llaniladi. U ommalashib ketganligi oqibatida undan sotsiologiya, biologiya, tibbiyot va pedagogikada ham ba'zi hodisalarni ifodalash maqsadida qo'llanila boshlandi.

Hissiy zo'riqishni tushunishdagi noaniqliklar, chalkashliklar, ularni talqin etish hamda taqqoslashda aniq mezonlar yo'qligi natijasida hissiy zo'riqishning psixologiyadagi talqini fiziologiyadan olingan.

Psixologik hissiy zo'riqishning eng muhim tarkibiy qismini emotsional qo'zg'alish tashkil etadi. Ba'zi tadqiqotlar emotsiya va hissiy zo'riqishning bir biridan farqlashmaydi. Boshqa tadqiqotchilar esa hamma irsiy holatlarni emas balki hissiy ba'zi emotsiyalargina hissiy holati deb baholaydilar. Bu birinchi navbatda nafrat, qo'rquv va ularning aralash shaklidir.

Hissiy zo'riqishni affekt his-tuyg'u, xavotirlik kasbi kechinmalar bilan bir qatorda qo'yish an'anaga aylangan.

Psixologiyada hissiy zo'riqishni qator har bir kishida maxsus sharoitlarda yoki kundalik hayot sharoitlarida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan holat insonning xulq-atvori va faoliyatiga juda katta ta'sir etish kuchiga ega hodisa sifatida tushuntiriladi.

Ko'p mualliflar hissiy zo'riqish o'rniga psixik zo'riqish tushunchasini qo'llashadi. Psixik zo'riqish va hissiy zo'riqish tushunchasi sinonimi sifatida qaraladi. So'nggi paytlarda bu ikki holat bir-biridan o'zining ifodalanishiga ko'ra farqlanadi, degan qarashlar paydo bo'ldi. Ya'ni hissiy zo'riqishni psixik zo'riqishning eng yuqori darajasi deb baholashmoqda[4].

Ba'zi mualliflar tomonidan zo'riqish faolitga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi holat deb qaraladi va zo'riqish tushunchasiga qarama-qarshi qo'yiladi. Amerikalik psixologik olim P. Lazures hissiy zo'riqish va stress tushunchalarini farqlashni taklif qiladi. Uning fikricha mazkur holatlar bir-biridan ta'sir etayotgan qo'zg'atuvchilarning tabiyatiga, paydo bo'lish mexanizmiga va javob reaksiyasi tipiga ko'ra farqlanadi.

U Kennon (1927) hissiy zo'riqishlarni tashqi muhitning o'zgarishi natijasida organizmning energetik nobilizatsiyasi kuchayishi, endoksin, vegetativ harakat va funksiyalardagi o'rganishlarda

namoyon bo'ladigan holat deb baholaydi. Uning fikricha, hissiy zo'riqlarning asosiy belgisi fiziologik ko'rsatkichlarning organizm uchun me'yor hisoblangan darajadan ko'tarilishidir [5].

Kuchli hissiy zo'riqlarni biri stress hisoblanadi. Stress muammosi psixologiyada nisbatan keng o'rganilgan bo'lib G.Sele (1926) tomonidan tadqiq etilgan. G.Selening fikricha, "Har qanday normal faoliyat ham u yoki bu darajada ta'sir etadi [5].

Kasbiy zo'riqlarni keltirib chiqaruvchi omillarni 3 ta guruhi mavud bo'lib, bular:

- shaxsiy (xavotirlik, o'z-o'zini baholash gunohkorlik hissi, yuqori emotsional savillik, passivlik, tashqi nazoratlarni muammoni variantlarda chiqara olmaslik.

- kasbiy omillar al'trukistik kasblar, og'ir mijoz bilan ishlash.

- tashkiliy omillar (vaqt yetishmaslik vaziyatida ishlash, hamkasblar va rahbariyat tomonidan qo'llab-quvvatlanmaslik, moddiy va ma'naviy rag'batlantirilmasslik, ish sharoitini nazorat qilishni iloji yo'qligini, mehnatni va ish joyni yaxshi tashkil qilinganligi ishdan tashqari qiziqishlarni yo'qligi o'z holatiga o'z holatimizga mos bo'lmagan emotsiyalarni namoyish qilishga majburlik.

K.Maslouning fikricha, kasbiy zo'riqlar belgilari yoki simptomlari, komponentlari quyidagicha: emotsional tanglik, depersonalizatsiya, kasbiy va shaxsiy yutuqlarni qadrsizlanishi.

1. Emotsional tanglik - "Kasbiy zo'riqlarni" asosiy tarkibiy qismi bo'lib, emotsional tonusini pasayishida atrofdagi narsalarga qiziqishni yo'qolishida emotsional ta'sirlarni ortib ketishi va ulardan to'yinib agressiv xarakterlar, g'azablanish, depressiya belgilarini paydo bo'lishi.

2. Depersonalizatsiya - shaxsiy begonalashuvda namoyon bo'ladi, atrofdagi odamlar bilan munosabatlarda shaxsiylik yo'qolib ketadi, "o'zgarishlar bo'ladi, boshqalarga qarash, tobe bo'lib qolish holati yoki aksincha negatizm ortib boradi. O'quvchi, mijoz yoki bemorlarga nisbatan befarqlik ortadi".

3. Shaxsiy yutuqlarni qadrsizlanishi - o'zini negativ baholashda o'z yutuqlarini cheklashga kasbiy vazifalarni bajarishdagi negativ munosabatda kasbiy qimmatni pasaytirishda va boshqarishlarda uzoqlashish, qochishda namoyon bo'ladi [2].

Kasbiy zo'riqlarni 4 ta simptomi psixolog olimlar tomonidan ajratib ko'rsatiladi:

1. Jismoniy simptomlar (charchoq, uyquning buzilishi)

2. Emotsional belgilar (Agressiya, pessimizm, psixoaktivlik moddalarni iste'mol qilish).

3. Ish bilan bog'liq belgilar (Sababsiz ish qoldirish, kechikish, ishning yomon sifati).

4. Shaxslararo munosabatlardagi belgilari (Rasmiy munosabatlar, insonparvarlikni kamayishi, mijozlardan ham kasbdoshlardan uzoqlashish, o'zini chetga olish). Bir xilliklarni ish layoqatiga salbiy ta'sirini kamaytirish uchun quyidagi tadbirlarni tavsiya etiladi [1].

O'ta toliqlashni oldini aktiv dam olishga faqat jismoniy daqiqa lozim ekanligiga emas balki mehnat harakatlari almashinuviga oqilona tartib berish va mehnat jarayonidagi faoliyat xarakterini o'zgartirilishi ham kiradi. Keyinchalik tuyg'ular almashinsa yoki hissiyotlar yumshasa yaxshi, biroq mehnat aktiv dam olish rolini o'ynashi uchun u haddan tashqari emas, balki normal bo'lishi lozim.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, psixologik zo'riqlar organizmning turli funksional tizimlardagi o'zgarishlarda namoyon bo'lsa uning jadalligi kayfiyatning buzilishidan tortib, yurak infarktigacha olib kelishi mumkin. Ko'pchilik tadqiqotchilar aynan stress xavotirlanish holatini yuzaga keltiradi deb hisoblaydilar. Bundan tashqari xavotirlanish va boshqa emotsional holatlarning faollashuvida ko'p omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Uzoq davom etadigan stresslar yoki tez-tez uzoq davom etadigan hissiy zo'riqlar inson xarakterini o'zgartirib turishi, xatto yangi xarakter sifatlarini vujudga keltirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бойко В.В. Синдром эмоционального "выгорания" в профессиональном общении. – СПб.: Питер, 2003. – 474 с.

2. Грабе М. Синдром выгорания – болезнь нашего времени. – СПб.: Речь, 2008. – 96 с.
3. Jalilova S.X., Xaydarov F.I. Xalilova N.I. Kasb psixologiyasi. -T.: TDPU. 2010.-127 b.
4. Ivanov P.I., Zufarova M.YE. “Umumiy psixologiya” T.: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2008. -480 b.
5. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. -T.: TDPU, 2010. – 400 b.

Ўсмир шахсининг ҳарбий таълим шароитига ижтимоий-психологик мослашиши.

Бекматов Ибрat Қудрат ўғли
Жамоат хавфсизлиги университети
1-бокич курсанти

Резюме. Мақолада ўсмирларнинг ҳарбий академик лицей ҳаётига мослашишини ўрганиш, ўсмирлик даври инқирози, ўсмирлик ёшдаги психологик ўзгаришлар, мослашиш жараёни бўйича психологларнинг ўрганган маълумотлари, мослашиш муаммоси, шахснинг кичик гуруҳдаги мослашиши бўйича маълумотлар берилган. Психологик адабиётларда кўпинча “шахснинг мослашуви”, “ижтимоий мослашув”, “психик мослашув”, “шахснинг ижтимоий-психологик мослашуви” сўзлари ўзарo синоним сифатида ишлатилади ва шахснинг бошқа инсонлар ҳамда атроф-муҳит билан ўзарo таъсирини кўрсатадиган жихат сифатида эътироф этилади. Шунингдек адаптация, улардаги ҳиссий кечинмалар, сезгирлик, ўқув фаолияти, ўсмирлардаги фаоллик ва мустақилликка бўлган интилиши, тенгдошлар билан мулоқот қилиши ҳақидаги масалалар ёритиб берилган.

Таянч сўзлар. Ўсмирлик даври, мослашиш, адаптация, шахс, индивидуаллик, ижодий фаолият, сезгирлик, ҳиссиёт, мулоқат, идрок, тасаввур.

Шахснинг мослашувчан потенциали (мослашувчанлик) унинг таркибида шахснинг хатти-ҳаракатларининг зарур бўлган мақсадга мувофиқ ўзгарувчанлиги ва пластиклигини таъминлайдиган шундай фазилатлар мавжудлигини англатади. Хулқ-атворнинг керакли ўзгарувчанлигини таъминлаш учун ушбу фазилатлар келажакда ҳарбий мутахассисни кутилаётган вазиятларнинг талабларига мослигини англатади. Шунининг олган ҳолда, ўсмирларнинг ҳарбий хизматга психологик мослашувини хатти-ҳаракат ва ҳиссиётларни руҳий тартибга солиш даражаси ва табиатининг ўзгарувчанлигининг шарти сифатидаги шахснинг интеграл хусусияти (мослашувчанлик потенциали) сифатида кўриб чиқиш мумкин. [1,270]

Ҳарбий психологияда умумэътироф этилган нуқтаи назар шундан иборатки, адаптив потенциал шахснинг мослашиш қобилиятини белгилайди ва ҳарбий хизматчи шахснинг ажралмас кўрсаткичларидан биридир. Ушбу баёнот шахс таркибида унинг ўзгарган мавжудлик муҳитига муваффақиятли мослашиш шарти ва ушбу жараённинг конструктив ривожланиш йўлининг асосий ҳал қилувчи омили бўлган қобилиятларнинг мавжудлигини тан олишдан келиб чиқади. Унинг асосий таркибий қисмлари сифатида қуйидагилар белгилаб берилади: нейрoпсихик барқарорлик, мулоқот қобилиятлари, хатти-ҳаракатларни тартибга солиш ва ахлоқий меъёрийлик. Шунингдек, коммуникатив қобилиятларни ҳарбий хизматга муваффақиятли мослашиш омилларидан бири сифатида аниқлаш назарий маълумотларни эмпирик маълумотлар билан бойитиш, шунингдек, ўрганилаётган тушунчалар таъсирининг янги қонуниятларини топиш учун ҳарбий хизматчиларнинг коммуникатив қобилиятини ўрганиш долзарблигини тасдиқлайди.

Мослашувчанликнинг таркибий қисмларини таҳлил қилиб, коммуникатив компетенциянинг тузилиши билан мавжуд ўзига хосликни таъкидлаш керак. В.И.Кашницкий томонидан таклиф этилган тузилмада алоқа жараёнининг боришини назорат қилиш, мулоқот ишпирокчиларига самарали таъсир қилиш, мулоқот жараёнида оптимал ўзини ўзи бошқаришни таъминлайдиган коммуникатив компетенциянинг фаолиятли компонентига эътибор қаратилади. Шунингдек, мулоқот қонунлари, ижтимоий идрок этиш шакллари ва механизмлари ҳақидаги билимларни ўз ичига олган мазмунли таркибий қисм вазиятни баҳолашни ва ўз имкониятларининг ҳарбий ижтимоий талабларга мувофиқлигини таъминлайдиган интеллектуал компонентда акс этади. Мотивацион компонент коммуникатив соҳадаги муносабатлар, кадрият йўналишлари ва мотивларни ўз ичига олиб, баҳолаш ва ҳақиқий эҳтиёжларни қондириш стратегияларини танлашни англатиши билан коммуникатив компетенция ва мослашувчанликнинг таркибий қисмларининг ўзаро боғлиқлиги В.И.Кашницкийнинг тадқиқотларида таъкидланади.[1, 271]

Ўсмир ҳарбий мактабга қабул қилингандан сўнг ҳарбий таълимий тайёргарлик, ўсмирнинг даъволари, кутишлари, янги ролларга бўлган талаблари ўртасида зиддиятлар юзага келади ва конфликтологик вазиятлар ҳал этилмаса, қарама-қаршиликлар ва ички зўриқишларнинг ортиб бориши натижасида ногўғри мослашув ҳодисалари учрай бошлайди.[2, 80]

Унга кўра, ўсмир шахсининг ҳарбий таълим шароитига ижтимоий-психологик мослашиши ўқувчиларнинг когнитив-интеллектуал ривожланишининг умумий даражаси, коммуникатив қобилиятларга эгаллиги ҳамда психологик тайёргарлиги билан бевосита боғлиқ.

Э.М. Александровская кўпчилик тадқиқотчилар томонидан қўлланиладиган мослашиш жараёнининг қуйидаги мезонларини таклиф қилди:

1. Таълим фаолияти ва ўқув фаолияти билан белгиланадиган таълим фаолияти самарадорлиги.

2. Синфдаги хатти-ҳаракатлари ва танаффусдаги хатти-ҳаракатлари билан баҳоланадиган мактаб хулқ-атвор нормаларини ўзлаштириш.

3. Ижтимоий алоқаларнинг муваффақияти синфдошлар ва ўқитувчига бўлган муносабатнинг табиати билан белгиланади.

4. Ҳиссий фаровонлик.[3, 2]

Ўсмир шахси ижтимоий мослашувининг муваффақияти қуйидаги мезонлар билан белгиланади: биринчидан, гуруҳ меъёрлари ва кадриятлари ўсмир шахси ижтимоийлашувида, маълум ижтимоий тажрибага эга бўлишида ҳал қилувчи рол ўйнайди. Шу жиҳатдан у референт гуруҳнинг ва синфнинг бир қисми бўла олиши лозим; иккинчидан, гуруҳда муваффақиятли гуруҳий фаолият учун шароитлар яратилиши. Ижтимоийлашувнинг муваффақияти, шунингдек, ўсмир ўз эҳтиёжларини қандай қондиришига, эҳтиёжларни қондириш учун хулқ-атворни танлаш қанчалик хилма-хиллигига ва эҳтиёжларни қондириш учун яшаш шароитлари қанчалик қулайлигига боғлиқ.

Ўсмир ҳарбий мактабга қабул қилингандан сўнг ҳарбий таълимий тайёргарлик, ўсмирнинг даъволари, кутишлари, янги ролларга бўлган талаблари ўртасида зиддиятлар юзага келади ва конфликтологик вазиятлар ҳал этилмаса, қарама-қаршиликлар ва ички зўриқишларнинг ортиб бориши натижасида ногўғри мослашув ҳодисалари учрай бошлайди.[4, 110]

Юқорида келтирилган ўсмирларнинг ижтимоий психологик мослашувининг мезонларини (Е.В.Мороденко, Э.М.Александровская, М.С.Каган, Л.А.Исакова) назарий таҳлил қилиш асосида таълимга мослашиш, хизмат ва интизомга мослашиш, микроижтимоий мослашув, адекват, этарлича юқори ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ички зиддиятлар, ҳиссий чарчоқ ва бошқаларнинг кузатилмаслиги каби хусусиятлар етакчилик қилиши аниқланди.

Ўқувчи-ёшлар шахсининг ҳарбий хизматга психологик мослашувининг ушбу таркибий қисмли тузилиши шахсининг ҳарбий хизматга қўйиладиган талаблар ва аниқ вазиятни ҳал қилиш жараёнида ҳарбий ижтимоий муҳитга мослашиш потенсиалини фаоллаштиришни таъминлайди деб ҳисоблаймиз.

АДАБИЁТЛАР.

1. Чихачёв М. В. Психологическая адаптация В исследованиях военных психологов // ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ // Сибирский педагогический журнал, № 3 / 2013. - 270-271 стр.
2. Дурсунова А.И., Лыдкова Г.М. Особенности адаптации подростков в условиях кадетского корпуса // International Journal Of Experimental Education №6, 2014. -80 стр.
3. <https://studfile.net/preview/7136259/page:2/>
4. Даулетова Г.М. “Ўсмирларнинг ҳарбий академик лицей ҳаётига мослашишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари.” мақола, “Педагогик маҳорат” илмий-назарий журнал. Бухоро-2023, № 9. -110-б.

Socio-psychological characteristics of the formation of social institutions in students

Talaba-yoshiarda ijtimoiy ustanovalar shakllanishining psixologik jihatlar

Психологические особенности формирования социальных установок у студентов-молодёжи.

Bekbolayev Javlonbek Jumanazar o'g'li

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotation: The study of social norms among students of higher educational institutions is one of the urgent problems of modern psychology. Human activity is mainly regulated by social institutions that reflect the principles of life, values and determine the behavior of the individual. Although the level of real influence of social institutions on behavior has not yet been determined, based on our research, it can serve to fully reveal the social psychological factors of the formation of social institutions in students. Our research helps not only to consider the phenomenon of social influence in the study of the problem of formation and change of social norms among students, but also to identify effective mechanisms of influence on individual behavior.

The peculiarity of the socio-psychological approach to the problem of the student's identity is that it is considered as a consequence of various forms of interaction with different groups. That is, social psychology first of all studies what laws the behavior of a person who is a member of a group obeys, how the effects of a person in the communication system are reflected in his mind. How does the influence of the group on the psychology of the individual occur? In social psychology, the problem of socialization is inextricably linked, and how these effects are directly manifested in the behavior of the individual is the social way. is related to the problem of pain. It is one of the main tasks of social psychology to develop mechanisms for managing individual behavior, determining the qualities that are formed in an individual and their manifestation in different types of individuals.

Key words: student, social institution, psychological approach, education, training, belief, system, mechanism, group.

Annotatsiya: Oliy ta'lim muassasasi talabalarida ijtimoiy ustanovalarni o'rganish o'z-o'zidan zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir. Inson faoliyati asosan hayot tamoyillari,

qadriyatlarini aks ettiruvchi va shaxsning xulq-atvorini belgilaydigan ijtimoiy ustanovkalar bilan tartibga solinadi. Ijtimoiy ustanovkalarining xulq-atvorga haqiqiy ta'siri darajasi hali aniqlanmagan bo'lsa-da, olib borilgan tadqiqotlarimiz asosida, talabalarda ijtimoiy ustanovkalarining shakllanishining ijtimoiy psixologik omillarini to'la qonli ochib berishga xizmat qilishi mumkin. Tadqiqotimiz talabalarda ijtimoiy ustanovkalarni shakllantirish va o'zgartirish muammosini o'rganishda nafaqat ijtimoiy ta'sir hodisasini ko'rib chiqishga, balki shaxsning xatti harakatlariga ta'sir qilishning samarali mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi.

Talaba shaxsi muammosiga ijtimoiy-psixologik yondoshishning o'ziga xosligi shundaki, u turli guruhlar bilan bo'ladigan turli shakldagi o'zaro munosabatlarning oqibati sifatida qaraladi. Ya'ni Ijtimoiy psixologiya avvalo biror guruhning a'zosi hisoblangan shaxs xulq-atvori qanday qonuniyatlarga bo'ysunishini, shaxsning muloqotlar sistemasida olgan ta'sirlari uning ongida qanday aks topishini o'rganadi. Guruhning shaxs psixologiyasiga ta'siri qay yo'sinda sodir bo'lishi Ijtimoiy psixologiyada sotsializatsiya muammosi bilan uzviy bog'liq bo'lsa, bu ta'sirlarning shaxs xatti-harakatlari, xulqida bevosita qanday namoyon bo'lishi ijtimoiy yo'l-yo'riqlar muammosi bilan bog'liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo'lishini aniqlagan holda, shaxs xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarni ishlab chiqish ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Kalit so'zlar: talaba, ijtimoiy ustanovka, psixologik yondashuv, ta'lim, tarbiya, e'tiqod, tizim, mexanizm, guruh.

Аннотация: Исследование социальных норм среди студентов высших учебных заведений является одной из актуальных проблем современной психологии. Деятельность человека в основном регулируется социальными институтами, которые отражают принципы жизни, ценности и определяют поведение личности. Хотя уровень реального влияния социальных институтов на поведение еще не определен, на основе наших исследований они могут служить для полного выявления социально-психологических факторов формирования социальных институтов у студентов. Наши исследования помогают не только рассмотреть феномен социального влияния при изучении проблемы формирования и изменения социальных норм у студентов, но и выявить эффективные механизмы влияния на индивидуальное поведение.

Особенность социально-психологического подхода к проблеме личности студента состоит в том, что она рассматривается как следствие различных форм взаимодействия с разными группами. То есть социальная психология в первую очередь изучает, каким законам подчиняется поведение человека, входящего в группу, как воздействия человека в системе общения отражаются в его сознании. Как происходит влияние группы на психологию личности? В социальной психологии проблема социализации неразрывно связана с проблемой социализации, и то, как эти воздействия непосредственно проявляются в поведении личности, - это социальный путь. Одной из основных задач социальной психологии является разработка механизмов управления индивидуальным поведением, определения качеств, формирующихся в личности, и их проявления у разных типов личностей.

Ключевые слова: студент, социальные установки, психологический подход, образование, обучение, убеждение, система, механизм, группа.

Talaba shaxsi muammosiga ijtimoiy-psixologik yondoshishning o'ziga xosligi shundaki, u turli guruhlar bilan bo'ladigan turli shakldagi o'zaro munosabatlarning oqibati sifatida qaraladi. Ya'ni ijtimoiy psixologiya avvalo biror guruhning a'zosi hisoblangan shaxs xulq-atvori qanday qonuniyatlarga bo'ysunishini, shaxsning muloqotlar sistemasida olgan ta'sirlari uning ongida qanday aks topishini o'rganadi. Guruhning shaxs psixologiyasiga ta'siri qay yo'sinda sodir bo'lishi Ijtimoiy

psixologiyada sotsializatsiya muammosi bilan uzviy bog'liq bo'lsa, bu ta'sirlarning shaxs xatti-harakatlari, xulqida bevosita qanday namoyon bo'lishi ijtimoiy yo'l-yo'riqlar muammosi bilan bog'liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo'lishini aniqlagan holda, shaxs xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarni ishlab chiqish Ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Ijtimoiy ustanovka muammosi — ijtimoiy psixologiyaning eng muhim muammolaridan biri sifatida ko'rilar ekan, ustanovkaning shaxs xulq-atvorida namoyon bo'lishi masalasi ham ba'zi tadqiqotchilar tomonidan tahlil etilgan va quyidagi xulosalarga kelingan.

Ustanovka shaxsning xulq-atvorini belgilab beradi, agarda:

- boshqa ta'sirlar kamaytirilgan bo'lsa;
- ustanovka hatti-harakatga mos kelsa;
- ustanovka kuchli bo'lsa;
- ustanovka ongacha yetkazib borilsa.

Ijtimoiy ustanovka tushunchasi ma'lum bir darajada xulq atvor motivining tanlovini ham izohlab beradi.

Ijtimoiy ustanovka shaxs xulq-atvorining ichki, anglanmagan yoki qisman anglangan motivlariga kiradi. Masalan, bir talabaga qaysidir o'qituvchining dars o'tishi yoqadi, u nima uchun shu o'qituvchining dars o'tishi yoqishini tushunmagan holda o'qituvchining keyingi darslari ham «menga yoqadi» degan tasavvurda bo'ladi. Shu ma'noda olib qaralganda, ijtimoiy ustanovka shaxsdagi anglanmagan munosabatlarga o'xshaydi. Lekin aslida uning tabiati juda murakkabdir. Chunki ijtimoiy ustanovka tushunchasida munosabatlar ham, shaxsiy ma'no ham, baholar sistemasi ham, bilimlar ham o'z ifodasini topadi. Ya'ni, ijtimoiy ustanovka shaxsning turli ijtimoiy obyektlarga nisbatan munosabat bildirishining ichki mexanizmidir, shu obyektlar bilan ishlashga, ularni baholashga hamda ma'lum tarzda idrok qilishga tayyorgarlik holatidir.

1964-yil Lion Festinger (ijtimoiy psixologiya asoschilaridan biri) quyidagi xulosaga keldi: «ustanovkalarining o'zgarishi xulq-atvorning o'zgarishiga olib kelishi mumkinligi aniqlanmadi, aksincha, bizning xulq-atvorimiz bu otlar, ustanovkalar esa arava». [3]

Robert Eybelson shunday deydi: «biz har qanday harakatimizni o'zimizni oqlagan holda asoslab berishimiz mumkin, biroq isbot talab qilinadigan harakatlarni yaxshi bajara olmaymiz». 1969-yilda ijtimoiy psixolog Allan Uiker o'zi o'tkazgan tadqiqotlari asosida: «kishilarning o'zlari o'ylab topgan ustanovkalariga qarab, ularning xulq-atvorini oldindan aytib bo'lmaydi», degan hayron qolarli xulosaga keldi. Masalan: talabaning yolg'onga bo'lgan munosabati bilan uning real hayotda boshqalarni aldashi mumkinligi o'rtasida deyarli bog'liqlik bo'lmaydi yoki faqat yakshanba kunlari masjidga borib turish bilan masjidga bo'lgan munosabat o'rtasida nisbiy bog'liqlik bo'lishi mumkin. [5]

V.G. Kriskoning fikricha «har qanday ustanovkalar ong ostidan chiqadi va shuning uchun ularning to'g'ri yo'l bilan kelishishlari juda qiyin». Ustanovkalar bilan harakatlar o'rtasidagi bo'linishni Daniel Betson va uning kasbdoshlari «o'ziga axloqiy bino qo'yish», ya'ni o'zida bo'lmagan axloqiy xususiyatlarni egallashga bo'lgan harakatlardir, deb ta'riflaydi. Universitet talabalariga ikkita topshiriq berildi, agar topshiriqning birinchisi to'g'ri bajarilsa 30 dollar mukofot berilishi, ikkinchisi uchun hech narsa berilmasligi aytiladi va talabalarga ikkalasidan bittasini tanlashlari taklif qilinadi. 20 ta talabadan bittasigina «pul to'lanadigan topshiriq»ni olish kerak, degan fikrni rad etadi, 80% talaba esa aksincha yo'l tutadi. [4]

Daril Bern va Keyt Mak Konell Karnegi Mellon universiteti talabalari o'rtasida so'rov olib bordi. Tadqiqotchilar bergan savollar orasida talabalarning o'quv jarayonini, aynan talabalarni nazorat qilishga munosabatini aniqlovchi yashirincha savol ham mavjud edi. Unga nisbatan talabalar deyarli yomon munosabat bildirmaganlar. Lekin bir haftadan so'ng tadqiqot qayta o'tkazilganda sinaluvchilar talabalar nazoratiga qarshi ekanliklari haqida fikrlarini yozib berishgan va talabalar nazoratiga munosabati ham anchagina yomonlashgan. Tadqiqotchilar ulardan savollarga qanday javob berishganlarini eslashni so'rashganda, ular avvalgi va hozirgi javoblari bir xil ekanligini ko'rsatganini tan olishmagan. Klark universiteti talabalarida ta'kidlagan va tajriba ularga ta'sir ham shunday so'rov o'tkazilgan va ular ham xuddi shunday javob qaytarishgan. [7]

A. Uikson va Djems Lerd talabalarning hozirjavoblik va qat'iyatlilik bilan o'z o'tmishlari haqida gapirishlariga tan berdilar. Ijtimoiy ustanovkalarining shakllantirish va o'zgarish jarayonini tadqiq qilishga katta hissa qo'shgan olimlardan biri amerikalik olim K.Xovland hisoblanadi. U shaxsning ijtimoiy ustanovkalariga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning uchta guruhi borligini uqtirgan:

- 1.Ma'lumot manbai bilan bog'liq omillar guruhi.
2. Ma'lumot mazmuni bilan bog'liq omillar guruhi.
- 3.Mazkur omillar yo'naltirilgan auditoriya bilan bog'liq omillar guruhi. [10]

Ijtimoiy ustanovkalarining shakllanishi va o'zgarishiga ma'lumotlarning manbai quyidagicha ta'sir ko'rsatishi mumkin:

- 1) ma'lumot manbaiga nisbatan kishilarda ijobiy munosabat mavjud bo'lsa, u holda ularning ijtimoiy ustanovkalari kuchliroq o'zgarishi mumkin;
- 2) ma'lumot manbaiga nisbatan kishilarda salbiy munosabat mavjud bo'lsa, u holda ijtimoiy ustanovkalar um um an qaram aqarshi tomonga o'zgarib ketishi mumkin («bumerang effekti»);
- 3) agarda ma'lumot manbai kishilar o'rtasida «o'zimizniki» sifatida qabul qilinsa (u va shaxs o'rtasida ijtimoiy-psixologik distansiya bo'lmasa), u holda bunday manba kishilarning ijtimoiy ustanovkalariga kuchliroq ta'sir ko'rsata oladi;
- 4) agarda ma'lumot manbai kishilar tomonidan «begona» sifatida qabul qilinsa (u va shaxs o'rtasida katta ijtimoiy-psixologik distansiya bo'lsa), u holda bu manba kishilarning ijtimoiy ustanovkalariga jiddiy ta'sir ko'rsata olmaydi. [9]

Informatsiyaning mazmuni va yetib kelish tartibi kishilarning ijtimoiy ustanovkalar shakllanishi va o'zgarishiga quyidagicha ta'sir ko'rsatishi mumkin:

1. Kishilarga birinchi bo'lib yetib kelgan ma'lumot, ikkinchi yoki keyingi yetib kelgan ma'lumotga nisbatan ijtimoiy ustanovkalarga ko'proq ta'sir ko'rsata oladi (bu hol «birinchilik effekti» degan nom olgan). Bu quyidagi shart-sharoitlarda yuz beradi: a) insonlar kerakli ma'lumotni tinimsiz oqim ko'rinishida olishsa; b) kishilarda jismoniy va psixologik charchoq kuzatila boshlagan vaqtda (diqqatning o'chishi, informatsiyaga bo'lgan qiziqishning yo'qolishi va h.k.) ma'lumot kelishda davom etsa.

2. Kishilarga ikkinchi yoki undan keyin yetib kelgan ma'lumot quyidagi holatlarda ijtimoiy ustanovkalarga ko'proq ta'sir ko'rsatadi: a) agarda kishilar uni ko'p vaqt oralig'ida qismlarga bo'lib olishsa; b) agarda bu ma'lumot kishilarga juda uzoq vaqt mobaynida yetib kelaversa va nihoyat ular eng avvalida nimalarni eshitganliklarini unutib yuborishsa.

3. Agar ma'lumot olishdan avval shaxsga «bu ma'lumotga ishonish kerak emas» degan ogohlantirish boisa, u holda ma'lumot yetib kelganida shaxs uni umuman qabul qilmaydi hamda o'zining ijtimoiy ustanovkasini o'zgartirmaydi.

4. Agarda «ma'lumot manbaiga ishonmang» degan ogohlantirish kechroq yetib kelsa va ungacha shaxs ma'lumotni qabul qilib boigan bo'lsa, u holda bu ogohlantirish shaxsdagi ijtimoiy ustanovkalarining o'zgarishiga ta'sir ko'rsata olmaydi.

5. Ko'pchilik holatlarda murakkab va qarama-qarshi ma'lumot ijtimoiy ustanovkalarga yomon ta'sir ko'rsatadi, aksincha oddiy va aniq ma'lumot ijtimoiy ustanovkalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Auditoriyaning o'ziga xosligiga ko'ra ijtimoiy ustanovkalarining o'zgarishi va shakllanishi quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Shaxs ma'lumot manbaiga nisbatan avvaldan ijobiy munosabatda bo'lsa, u holda ma'lumot beruvchining nuqtayi nazarini qabul qilishadi (hatto bu nuqtayi nazar yetarlicha mantiqiy va tartibli bo'lmasa ham).

2. Shaxs ma'lumot manbaiga avvaldan salbiy munosabatda boisa, u holda ma'lumot beruvchining nuqtayi nazarini deyarli qabul qilmaydi (hattoki bu nuqtayi nazar mantiqiy izchil va mukammal isbotga ega bo'lsa ham).

3. Yuqori darajadagi intellekt, ta'lim va madaniyatga ega boigan shaxs ko'pincha emotsiyalarga emas, balki mulohazali fikrlarga asosanib reaksiya bildiradi.

4. Past darajadagi intellekt, ta'lim va madaniyatga ega bo'lgan shaxs ko'pincha mulohazali fikrlarga emas, emotsiyalarga asosanib reaksiya bildiradi.

Ijtimoiy ustanovka (sotsial attitude — ingl.) — insonning boshqa kishilar, ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar, jamiyatda yuz berayotgan jarayonlarga va hodisalarga bo'lgan barqaror munosabati.

O'zbekistonda ayni paytda bu muammo doirasida pedagogik, falsafiy, psixologik va turli nuqtai nazarlardan har xil yo'nalish va mavzularda ilmiy tadqiqotlar olib borgan zamondosh olimlarimizning ilmiy izlanishlari ham mazkur tadqiqotning dunyoga kelishiga turtki bo'lib, unda qo'yilgan muammolarni hal qilishda o'ziga xos ko'mak berdi. Jumladan, M. Maxmudova, G.J. Tulenova[8], V.Karimova [3], N.Ismoilova, D.Abdullayeva [4], I.R. Safarboyeva [6] kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida ijtimoiy faollik va shaxsni faollashtirish muammolari pedagogik, psixologik hamda falsafiy jihatdan yoritib berilgan. Q. Qurbanovning tadqiqot ishi esa «Talabalarning ma'naviy-ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning pedagogik asoslari (Yoshlar tashkilotlari misolida)» deb nomlanib, talabalarning ma'naviy-ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning uslublari va mazmuni, uning pedagogik asoslari yaratib berilgan. Muallif ilmiy kuzatishlarida ma'naviy-axloqiy muammolar, yoshlar ta'lim-tarbiyasida ongli intizomning o'rni, burch va mas'uliyat, jamoatchilik sifatlarini tarkib toptirish muammolari tahlil qilinadi. Bu izlanishlar natijalarining ilmiy xulosalari ko'rsatib o'tiladi. Har ikki tadqiqot ishida ham yuqorida bayon etilgan holatlarda talaba va kichik maktab yoshidagi o'quvchilar faoliyatini tashkil etishning mazmuni, maqsadi, metod, shakl va vositalari xususida to'xtalib o'tilgan. A.Akramov tomonidan «Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari asosida bo'lajak o'qituvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy-metodik asoslarini takomillashtirish» nomli tadqiqot ishida fuqarolik, fuqarolik pozitsiyasi, shaxsiy nuqtai nazar, fuqarolik mas'uliyati, vatanparvarlik, burchga sadoqat, fidoyilik kabi tushunchalarga mualliflik nuqtai nazaridan yondashilgan va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari asosida bo'lajak

o'qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy metodik asoslarini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.[2]

I.R. Safarboyeva «O'quvchi shaxsini faollashtirishda milliy mentalitet elementlaridan foydalanishning pedagogik asoslari» nomli tadqiqot ishida o'quvchi shaxsining faollashuv jarayoniga bir qator omillar o'z ta'sirini o'tkazishini va bu ta'sirlar quyidagilardan iborat ekanligini ta'kidlab o'tgan:

- jamiyatda sog'lom ijtimoiy muhitning qaror topganligi;
 - fuqarolar ma'naviy-axloqiy etukligini ta'minlash masalasining davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligi;
 - ta'lim-tarbiya ishlarining muayyan maqsad asosida tizimli, uzluksiz va izchil olib borilayotganligi;
 - tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega sub'ektlar imkoniyatlarining yagona ijtimoiy maqsadni amalga oshirilishiga yo'naltirilganligi;
 - shaxs omilining ijtimoiy munosabatlar jarayonida etakchi mavqega ega bo'lishi va boshqalar.
- [6]

Faylasuf olim G.J.Tulenova «Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda ma'naviy omilning roli (ijtimoiy-falsafiy tahlil)» nomli tadqiqot ishida ma'naviy omilning yoshlarning kasbiy xulqiga, ijtimoiy mo'ljallariga, amaliy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini falsafiy-metodologik jihatdan atroficha o'rganish hamda mavjud muammolarni yechish borasida xukumat va jamoatchilik sa'y-harakatlarini uyg'unlashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqqan. [8]

Sotsiolog I.Ergashev tomonidan esa bozor munosabatlariga o'tish sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligi sotsiologik tahlil qilingan.

Xulosa.

Yoshlar ijtimoiy faolligini rivojlantirish muammolari bo'yicha olib borilgan turli sohalardagi tadqiqotlar mazmunini o'rganish asosida quyidagicha xulosalarga keldik:

1. O'quvchi-yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning mazmunini asoslash, uning metodikasini ishlab chiqish pedagogika fani va amaliyoti oldidagi muhim vazifa hisoblanadi.
2. O'quvchi-yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish shaxs umumiy kamolotini hamda jamiyat ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi, bugungi kunga qadar yaxlit pedagogik jarayon sifatida tadqiq etilmaganligi ta'kidlanadi.
3. O'quvchi-yoshlarning ijtimoiy faolligi ularning ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtirokiga bog'liq bo'lib, shaxsning ijtimoiy borliqqa munosabatini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqillikni qo'lga kiritgan dastlabki kunlardayoq mamlakat aholisi, shu jumladan, yoshlar o'rtasida mustaqillik g'oyalarini targ'ib etish, ularda istiqlolni mustahkamlashga yo'naltirilgan ijtimoiy faollikni qaror toptirish vazifasi kun tartibiga qo'yildi. Bu boradagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishda ta'lim-tarbiya jarayonining roli katta. Yoshlarning ijtimoiy harakatlardagi ijtimoiy ustanovkalari o'zgarishlarga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik omillarni aniqlash, oliy ta'lim tizimida talabalarda ijtimoiy ustanovkalar shakllanish tamoyillari, shakl, metod va vositalarini aniqlashtirish asosida ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 20.04.2017 yil 2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarori. <http://lex.uz/docs/-3171590>
2. Akramov A.A. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari asosida bo'lajak o'qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy-metodik asoslarini takomillashtirish: Ped.f.n. ... dis. – T.: TDPU, 2016. 180 b
3. Vasila Karimova. Ijtimoiy psixologiya. –T.: «Fan va texnologiya», 2012, 172 bet.
4. N.Ismoilova, D.Abdullayeva; O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, - Toshkent; O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. 168 bet.
5. Safayev N.S., Ergashev P.S., Amirova N.A., Odilova N.G., Rahimova, I.I., Ziyavutina G. Z. Psixologik yetuklik asosiy mezonlar va rivojlanish qonuniyatlari. Toshkent-2018. 166. b.
6. Sharapova S. Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. Monografiya. Guliston sh. 2020. 144 b.
7. G.Tulenova, D.Sagdullayeva. Falsafa (O'quv qo'llanma). - T.: "Aloqachi", 2019

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O'Z-O'ZINI BOSHQARISH KO'NIKMASINI RIVOJLANISHIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINING RO'LI

Bekchanova Kuvanch Roximovna

Urganch davlat universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola bugungi kundagi yangi muammolaridan biri hisoblangan maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlanishida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ro'li haqida bo'lib, mazkur ko'nikmaning rivojlanishi uchun eng samarali sharoitlardan maktabgacha ta'lim tashkilotlaridir. Unga ko'ra bu davr maktabga psixologik jihatdan tayyorgarlik davri ekanligi yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье речь идет о роли образования в развитии навыков самоуправления у детей дошкольного возраста, одной из новых проблем школы сегодня, и одним из наиболее эффективных способов использования развития этого навыка является обучение сотрудников. период был охвачен период коррекции медицинской помощи школе.

Abstract. This article is about the role of education in the development of self-management skills in preschool children, one of the new problems of school today, and one of the most effective uses for the development of this skill is education. employees. During this period, the period of correction of medical aid to the school was covered.

Kalit so'zlar: o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi, maktabgacha ta'lim tashkiloti, tarbiyachi, maktabgacha yoshdagi bolalar, xulq-atvor madaniyati.

Ключевые слова: навыки саморегуляции, организация дошкольного образования, воспитатель, дошкольники, культура поведения.

Key words: self-management skills, preschool education organization, educator, preschool children, behavioral culture.

Mamlakatimizda ta'lim tizimida ayniqsa, maktabgacha ta'lim sohasida keng qamrovli islohotlarni olib borilmoqda. Mazkur islohotlardan ko'zda tutilgan maqsad – maktabgacha ta'lim faoliyatini tubdan yaxshilash bilan birgalikda, uning insonparvarlik tamoyillari asosda o'quv- tarbiya ishlari mazmunini rivojlantirish, va yanada takomillashtirishdan iboratdir. Aynan shu kabi vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishning muhim shartlaridan biri rivojlangan mamlakatlar maktabgacha ta'lim tajribalariga tayangan holda ta'lim -tarbiyaviy ishlarni olib borish lozim.

Zamonaviy psixologiya fanida o'z-o'zini anglash psixologik hodisa sifatida, o'z-o'zini boshqarishni tushunishga bo'lgan yondashuvini bildiradi. Bu boradagi yondashuvlar bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanish darajasi diagnostika vositasida aniqlanadi. Katta yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishini tashxislash natijalari asosan guruhlar kesimida olib borilishi mumkin. Mazkur ko'nikmaning rivojlanishi uchun eng samarali sharoitlardan biri maktabgacha ta'lim tashkilotlaridir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib boriladigan mashg'ulotlar, bolalarning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishi uchun muhit sanaladi. Zero, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar bilan olib boriladigan rivojlantiruvchi psixologik-pedagogik ishlar, usullar, uslublar va vositalarni individuallashtirish va farqlash tamoyillariga asoslanadi.

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim mayyan rivojlangan shaxsni tarbiyalash, bolani keying hayotini belgilab beradigan bilim va qadriyatlarni ayniqsa yosh avlod qalbiga singdirishda juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan maskanlardan biridir.

Xorijiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, jumladan 2 yoshdan – 7 yoshgacha bo'lgan bolaga eng kamida bir yil davomida haftasiga 9 soatdan 15 soatgacha ta'lim berilsa, uning rivojlanish salohiyatining imkoniyati 100 foiz ko'rsatgichga ega bo'lishi aytib o'tilgan. Vaholanki shunday ekan, rivojlangan mamlakatlarda ta'limga bo'lgan e'tibor muhim o'rinlarda turadi.

Maktabgacha tarbiya yashidagi bolalarda o'z-o'zini boshqarishidan asosiy maqsad ularda mustaqillikni rivojlantirishni ko'rsatadi.

Psixologlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, (S. Korr, V.Stern, J.Piaget, L.S.Vygotskiy, D.B.Elkonin, E. O.Smironova va boshqalar) o'z-o'zini boshqarish va ixtiyoriylik, uni ijtimoiy qoidalarga rioya qilish ko'nikmasi sifatida belgilaydi.

O'z-o'zini boshqarish ko'nikmasining shakllanishi tufayli bolani kattalar bilan bo'lgan tanishtirishning ba'zi madaniy jihatlari sodir bo'ladi.

Tadqiqotchilarimizdan, O.A.Konopkin, V.I.Morosanova, A.K.Osnitskiy va boshqalarning fikricha, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivoji mazmunli psixologik mezon bo'lib, insonning sub'ektiv rivojlanishining ichki mexanizmi tomonidan talab qilinadi.

Ta'kidlanishicha, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasining shakllanishi sub'ekt-faol munosabatlarini o'rnatishda ijtimoiy aloqalar, xatti-harakatlar o'zlashtirilayotgan voqelik bilan munosabatlar faoliyatning yangi xilma-xil turlarini ishlab chiqish jarayonida sodir bo'ladi.

Shu bilan birga, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi zamirida o'z his-tuyg'ularini, xatti-harakatlarini nazorat qilish, ularni o'ziga bo'ysundirish qobiliyatini nazarda tutiladi.

Ko'pgina xorijiy psixologlar nuqtai nazaridan, maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari asoslarini shakllantirish uchun eng muhim davr ekanligini qayta-qayta ta'kidlab o'tganlar. Aynan ana shu bolaning maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan bevosita bog'liq davri hisoblanadi.

Bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari shakllanishi muammosi, uning maktabgacha yoshdan boshlang'ich maktab yoshigacha o'tish davrida alohida dolzarblik kasb etadi, chunki ular maktabdagi ta'limining ahamiyati muvaffaqiyatni ko'p jihatdan belgilaydi.

Adabiyotlarda keltirib o'tilishicha maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlantirish quyidagi psixologik va pedagogik shartlar natijalari ijobiy va samarali bo'lishi taxmin qilinadi .

– maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirish maktabgacha ta'lim jarayonining rivojlangan, ilmiy asoslangan modelini yaratish;

- maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning individual psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda ish olib boriladi;

– Har bir maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oila yaqin hamkorlik yo'lga qo'yiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti bog'cha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning bir qator vazifalarni o'z ichiga oladi.

Birinchidan, katta maktabgacha yoshdagi bolaning o'z- o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirish mezonlari va tarkibiy qismini ko'rsatkichlarini aniqlaydi;

Ikkinchidan, katta maktabgacha yoshdagi o'z- o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirish uchun psixologik va pedagogik shart-sharoitlarni asoslaydi va sinovdan o'tkazadi;

Yuqorida keltirib o'tilgan varifalaridan tashqari o'z- o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning mezonlari mavjud.

Kognitiv sohada o'z- o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning namoyon bo'ladi. Bunda kattalarni tinglash va eshitish qobiliyati boshqalar rivojlanadi.

Ta'lim tashkilotidagi tengdoshlar bilan muloqotda o'z- o'zini boshqarish ko'nikmasining namoyon bo'lishi: ularning tengdoshlari bilan hamkorlik qilish qobiliyati, axloqiy me'yorlarni bilish darajasi, o'yinlarda kommunikativ kompetentsiyalari kuzatiladi.Hattoki kundalik hayotda o'z- o'zini boshqarish ko'nikmasining namoyon bo'lishi ovqatlanish jarayonida (nonni ushatish,stol atrofiga ishtaxa tilash,ovqatlanganda gapirmaslik, ovqat oxirida rahmat, stulni tozalash va hokozalar) kuzatiladi.

Guruhidagi boshqa bolalar tomonidan buzilishlar haqida xabar beradi va ularni tuzatadi. Shu bilan birga kiyinish va yechish jarayonida (kiyinish va yechishning to'g'ri ketma-ketligiga rioya qiladi, mustaqil kiyinadi ,kiyimlarni ehtiyotkorlik bilan buklaydi) ahamiyat beradi.

Bundan tashqari, shaxsiy gigiena (ovqatlanishdan oldin, hojatxonadan, o'yindan keyin qo'llarni mustaqil ravishda yuvadi, yurish va boshqalar; sovunni to'g'ri ishlatadi, qo'l, yuz, quloq, rulonlarni ehtiyotkorlik bilan yuvadi yenglari, yuvilgandan keyin quritilgan artibdi).

Yuqoridagi mezonlar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z- o'zini boshqarish ko'nikmasining rivojlanishida maktabgacha ta'lim tashkilotining ro'li katta ekanli yaqqol namoyon bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tengdoshlari bilan har kungi muloqot jarayonida bolalar jamoada yashashni o'rganadilar, amalda ular boshqalar bilan munosabatlarni tartibga solishga yordam beradigan axloqiy xatti-harakatlarni o'zlashtiradilar va ulardagi o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanish muammosining ma'lum darajada bartaraf qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Karimov I.A. (2018) Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.T.: —Ma'naviyatl, 2018
2. Isaqulova N.J, Qosimova Z.H. Xorijiy mamlakatlarda ta'lim(ma'ruza) T., 2011
3. Конопкин О.А.Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития // Вопросы психологии.2004.№ 2.С.127–135.
4. Вершинина Л.В., Дурова Т.С.Развитие саморегуляции детей старшего дошкольного возраста в условиях дошкольной образовательной организации (к постановке психолого-педагогического эксперимента): материалы VI Междунар.науч.-практ.конф.«Актуальные проблемы дошкольного и начального образования», Казань, 2017.С.42–46.

5. Дурова Т.С.К проблеме формирования дисциплинированности у детей старшего дошкольного возраста: материалы XXI Междунар. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых «Наука и образование». Томск: Изд-во Том. гос. пед. ун-та, 2017. С.126–131.

O'SMIRLIK DAVRIDA IJTIMOY QO'RQUVNI BARTARAF ETISH USULLARI

Badritdinova Madina Baxromovna

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti v.b, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlar intellektual rivojlanishiga innovatsion yondashuv orqali ulardagi ijtimoiy qo'rquvni bartaraf etish usullari, o'qitishga texnologik yondoshuvning o'zbek xalq pedagogikasi g'oyalari bilan uyg'unlashtirib o'quv jarayoniga tatbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta'lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o'rin tutishi, zamonaviy ta'lim texnologiyasida innovatsion yondashuvning ahamiyati yoritilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: fobiya, innovatsion yondashuv, tafakkur, jarayon, ta'lim, psixologiya, o'smirlik, individual xususiyat.

Bugungi islohotlar davri o'qitishning samarali metodlarini yaratishni, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirishni, inson shaxsini shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning yetakchiligini ta'minlashni, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, milliy his-tuyg'ularini e'tiborga olib, ta'limiy-tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni taqazo qilmoqda. Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev ta'lim sohasiga ham milliy didaktik nuqtai nazardan yondashib, uni quyidagicha ta'riflagan edilar: "Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchanlik faolligini baxsh etadi. O'sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo'ladi, kasb-kori, mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi" [1; 15-b.]. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, pedagogik jarayondagi ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish uchun o'qitish sifatini tubdan yangilash, o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi munosabatini yo'lga qo'yish, o'zaro sog'lom raqobat muhitini qaror toptirish va yangicha yondashuvlarni amaliyotga joriy etishimiz zarurdir.

O'quvchilar tomonidan bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi ular tafakkurining tezligi, izchilligi, mazmundorligi, mustaqilligi, chuqurligi va boshqa bir qator xususiyatlariga bog'liqdir. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida o'quvchilarning tafakkurga xos kognitiv uslubini o'rganish va diagnostika qilish muhim ahamiyat kasb etadi, ularni rivojlantirish esa zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir.

O'smirlik davridagi bolalarda ta'lim jarayonida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki, bu davrda o'quvchilar atrof-olamdagi bog'lanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishida progress sodir bo'lib, ilmiy nazariy bilimlarni egallab olishi tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyat paydo bo'la boshlaydi.

O'smirlar tafakkurining rivojlanishini ko'pgina psixolog olimlar turlicha mexanizmlar, manbalar, omillar (faktorlar) bilan bog'lab tushuntiradilar. Masalan, atoqli psixolog P.P.Blonskiy o'smirlarning aqliy rivojlanishini to'g'ridan-to'g'ri maktab o'quv dasturlarining mazmuniga bog'lab talqin qilishga intiladi. Maktabda o'qitiladigan fanlar o'smir uchun o'z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun sharoit bo'lib xizmat qiladi deydi [3; 98-b.].

J.Piajening ta'kidlashicha, "Ijtimoiy hayot uch narsaning ta'siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi" [6; 47-b.]. Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan o'smir tafakkurini yangi imkoniyatlarini yaratadi.

N.S.Leytesning fikricha, tevarak-atrof, borliq, jamiyat, tabiat, mikro va makro muhitdagi narsalar hamda hodisalar o'rtasidagi ichki bog'lanishlar, munosabatlar, o'zaro ta'sirlarni aks ettirish, voqelikni ijodiy tarzda qayta o'zgartirish imkoniyati o'smir tafakkurini rivojlanishi uchun asosiy omil bo'lib xizmat qiladi [7; 264-b.].

11-12 yoshdan boshlab o'smirlarda mantiqiy fikrlash rivojlana boshlaydi. O'smirlar bu yoshda kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni o'rgana boshlaydilar. Xolodnayaning fikricha, o'smirlar tafakkurning nazariy darajaga qanchalik tez ko'tarila olishi, o'quv materiallarini tez va chuqur egallashi, uning intellektual jihatdan rivojlanishini ham belgilab beradi.

O'smirlik davri yuqori darajadagi intellektual faollik bilan farqlanadi. Bu faollik o'ta qiziquvchanlik hamda atrofdagilarga o'z layoqatlarini namoyish etish, shuningdek, ularda atrofdagilar tomonidan yuqori baho olish ehtiyojining mavjudligi bilan belgilanadi. O'smirning kattalarga beradigan savollari mazmunli, mulohazali va aynan o'sha masala doirasida bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar turli-farazlarni keltira oladilar, taxminiy fikr yuritib, tadqiqot o'tkaza oladilar, hamda ma'lum bir masala bo'yicha muqobil variantlarni taqqoslay oladilar. O'smirlarning tafakkuri ko'pincha umumlashtirishga moyil bo'ladi.

D.B.Bogoyavlenskaya o'smirlik davridagi intellektual faollikning uchta darajasi aniqlaydi:

1. Reproduktiv daraja. Yuqori chegarasi - qiziqish, quyi chegarasi - sinalayotgan odamning vazifaga nisbatan sustligi. O'zlashtirilgan holatlar chegarasidan, doirasidan chiqadigan umumiy xulosalarning qariyb yo'qligi.

2. Evristik daraja. Faoliyatni takomillashtirishga intilish paydo bo'ladi, yechimning yangi usullarini qidirishga, topishga nisbatan moyillik (intilish) vujudga keladi.

3. Kreativlik darajasi. Bu intellektual faollikning yuqori darajasi bo'lib, uning yordamida vazifani yo'lga qo'yishdagi tashabbus, umumiy nazariy xulosalar, o'zaro bog'liqliklar, sabab-oqibatlar aniqlanadi [5; 24-b.].

J.Piajening fikricha, o'smir yoshdagi bolalarda intellektning asosiy funktsiyalari; uyushqoqlik, tartiblilik rivojlana boshlab, ular intellektning funktsional invariantligi deb yuritiladi. Uning fikricha, bu davr konkret operatsiyalar davri bo'lib, predmetlar bilan aloqada ekanligini ta'kidlaydi [4; 36-b.]. Konkret operatsiyalar davri asta-sekinlik bilan formal (rasmiy) operatsiyalar davri bilan o'rin almashina boshlaydi. Intellekt davrining o'zaro o'rin almashishi tafakkur o'sishini bildiradi.

N.A.Menchinskaya maktab o'quvchilarining aqliy taraqqiyot darajasini aniqlash jarayonida ularning mavjud bilimlarni amaliyotda qo'llash darajasini hamda mantiqiy fikr yuritish holatini belgilashga harakat qiladi. Muallif bu asnoda o'zlashtirish sur'atiga, yaqqollik va mavhumlikka, yaqqol va mavhum tafakkurning o'zaro aloqasiga, analitik-sintetik faoliyat bosqichiga alohida ahamiyat beradi. Bunda tadqiqotchi uchun eng muhim mezon o'quvchilar fikrini xususiydan umumiy mulohazaga almashtirish imkoniyati hisoblanadi. Uning fikricha, aqliy taraqqiyot o'z ichiga o'quvchilarning o'qishga nisbatan munosabati, o'qish motivlari, bilishga qiziqish masalalarini qamrab olishi kerak, deb hisoblaydi [8; 74-b.].

E.N.Kabanova-Meller metodi bo'yicha o'quvchilarning tafakkurining rivojlanishi 3ta mezon (o'lchov, parametr) bilan aniqlanadi:

1. Ta'lim jarayonida shakllantiriladigan ko'nikma, malaka va aqliy faoliyat usullarida yangi sharoitga ko'chish muammosining mavjudligi (har xil yo'llari, ko'rinishlari, turlari va hokazo).

2. O'quvchilarda tarkib topgan ko'nikma, malaka va aqliy faoliyat usullaridan shaxsning o'z aqliy faoliyatini o'zi bevosita idora qilishga, boshqarishga o'tishi.

3. Tashqi ta'sir natijasida o'quvchilarning bilishga qiziqishi qay darajada ekanligini aniqlash va boshqalar [9; 89-b.].

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, maxsus ravishda tashkil etilgan ta'lim tizimi natijasida ya'ni, nazariy tafakkurga asoslanib, mazmundor umumlashtirishga suyanib, umumlashgan o'quv usulini shakllantirish orqali o'quvchilarning mavhum fikr yuritish darajasini rivojlantirish mumkin.

Bugungi kunda respublikamizning bozor iqtisodiyoti sharoitiga o'tishi munosabati bilan o'smir yoshdagi o'quvchilarda amaliy tafakkur ham ancha erta rivojlanmoqda. Amaliy tafakkur tizimiga quyidagi aqliy sifatlar: tadbirkorlik, tejamkorlik, hisob-kitoblilik, yuzaga kelgan muammolarni tez yecha olishlik va boshqalar kiradi. Bu sifatlarni bolalarda rivojlantirish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. O'smir yoshdagi bolalarda tejamkorlikni rivojlantirish aqlning boshqa sifatlariga nisbatan osonroq kechadi, buni ko'proq, ularning qiziqtiradigan narsalarga mustaqil ravishda hisob-kitob qilib borishda qo'llash orqali amalga oshirish mumkin. O'smirlarda yuzaga kelgan muammolarni tez va operativ holda yechish malakasini shakllantirish birmuncha qiyinroq kechadi. Albatta, bu ularning temperamentiga ham bog'liq boladi. Barcha o'smirlarni tez harakat qilishga o'rgatish mushkul, lekin ularga biror muammo yuzaga kelishi bilan orqaga chekinmay, zudlik bilan uni yechishning umumiy qoidalarini o'rgatib borish mumkin. O'smirlik davrida intellektning yuqori darajada rivojlangan bo'lishi qimmatli va obro'li hisoblanadi. O'smir shaxsidagi va uning bilishga qiziqishidagi o'zgarishlar o'zaro bog'liq bo'ladi. Ixtiyoriy psixik jarayonlarning rivojlanishi o'smirdagi shakllanib kelayotgan shaxs mustaqilligiga tayanadi, o'zining shaxsiy xususiyatlarini anglash va shakllantirish imkoniyatlari esa undagi tafakkurni rivojlanishi bilan belgilanadi.

O'quvchilarning tafakkur uslubiga xos bo'lgan individual xususiyatlarini samarali diagnostika qilishni ta'minlash va ularni rivojlantirish maqsadida pedagoglar, amaliy psixologlar uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Har bir ta'lim muassasasi amaliy psixologlari tomonidan o'quvchilarning bilish jarayonlari, hulq-atvori va o'zaro munosabatlaridagi individual xususiyatlarni diagnostika qilishning psixodiagnostik metodlari bazasini yaratish;

2. Tolerantligi quyi bolalarni o'qitishda ijodkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega, bu qiyin vaziyatga har xil tomondan qarashga yordam beradi. Kognitiv uslublar asosida o'rganishning asosiy rivojlantiruvchi vazifasi - o'quvchilar uslub ko'rinishlarining profilini va darajasini o'zgartirish. Uni hal qilishda o'qituvchi nafaqat «xavf guruhi» o'quvchilari uchun qulay, mojarolarsiz o'quv muhitini yaratibgina qolmay, balki ularning imkoniyatlarini rivojlantirishi, ma'lumotni o'zlashtirish usullari ro'yxatini kengaytirishi, tevarak-atrofga moslashuvini yaxshilashi kerak.

3. Ijtimoiy qo'rquvga moyilli o'qituvchilar muhim detallarni ajratishga qiynalishlarini hisobga olib, ta'lim jarayonida o'rganilayotgan hodisaning muhim, asosiy jihatlarini ajratib ko'rsatish lozim.

Bu tavsiyalarga amal qilish jismoniy va aqliy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlovchi, barcha xususiyatlariga ko'ra boshqalardan ajralib turuvchi shaxsni tarbiyalash imkonini beradi. Taqdim etilgan ilmiy-uslubiy tavsiyalar ijtimoiy faol, yuqori intellektual salohiyatga ega yoshlarni tarbiyalash uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. Ilmiy axborotnoma.
2. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. Ilmiy axborotnoma.
3. Бадритдинова, М. Б. (2020). Различия между базовой, дидактической и когнитивными структурами личности. Oriental Art and Culture, (II), 158-161.

4. Бадритдинова, М. (2015). ТАЛАБАЛАР ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАНИШГА НИСБАТАН СИСТЕМАЛИ ЁНДАШУВ. Илмий ахборотнома.
5. Turg'unboyeva, A., Badritdinova, M., G'aniyeva, N., & Qayumov, B. (2021, May). DESCRIPTION OF THE METHODS OF DIAGNOSING THE COGNITIVE STYLE OF PUPILS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. In E-Conference Globe (pp. 306-308).
6. Badritdinova, M. B. (2019). THE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(6), 483-489.
7. Badritdinova, M., Mo'Minova, D., & G'Aniyeva, N. (2021). KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKUR RIVOJLANISHING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(Special issue), 433-436.
8. Badridinova, M. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR DIQQATINI BARQARORLASHTIRISH USUL VA VOSITALARI. TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to'plami.
9. Badritdinova, M. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKUR USLUBINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI. TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to'plami.
10. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337.
11. Badritdinova, M. (2015). TA'LIM JARAYONIDA IDROKGA XOS KOGNITIV USLUB SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI. Ilmiy axborotnoma.
12. MadinaBaxromovna, B., & Gulsanam, K. (2022). XOMILADORLIKNI REJALASHTIRISHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK. Scientific Impulse, 1(5), 1867-1873.

ABDURAUF FITRATNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK QARASHLARIDA OILA MAVZUSI

Burxonova Mavjuda Bekbutayevna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti "Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

E-mail: burxonovamavjuda@gmail.com

Annotasiya. Maqolada Abdurauf Fitratning tadqiqotlari asosida jamiyatda o'rni, turmush tarzi, oilaviy muhit, barkamol avlod tarbiyasi, mustahkam oilani shakllantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: oila, turmush tarzi, oilaviy munosabat, ayol, farzand tarbiyasi, ilm, bilim berish, Fitrat, jadid.

XX asr boshlarida milliy taraqqiyparvar-jadidchilik harakati namoyondalarining qarashlarida jamiyat taraqqiyotini to'xtatayotgan xotin-qizlar ijtimoiy hayoti bilan bog'liq salbiy illatlar: ma'rifat qoloqligi, qayg'u-kulfat, urug'-aymoqchilik kabi illatlardan qutulish uchun xotin-qizlar o'z ayollik huquqini anglashi, talab qilishi, tiklashga intilishi, uni tuban kimsalardan himoyalashi jamiyatning teng huquqli a'zosi bo'lishi uchun diniy va dunyoviy bilim imkoniyatlaridan foydalanish sharoitlari

yaratilishi zarur. Ma'rifatsiz jamiyatda o'zboshimchalik, jabr-zulm, adolatsizlik, johillik, zo'ravonlik hukmronlik qiladi. Jamiyatdagi bu tubanlik birinchi galda ayollar hayotida tezroq va to'laroq o'z aksini topadi.

Jadidchilik harakati vakillaridan biri Abdurauf Fitrat yashagan davrda jamiyat hayotining barcha sohalarida chuqur inqirozga yuz tutganligini, natijada, xonliklarning ayanchli ahvoli, ularni umumjahon jarayonlardan ancha orqada qolganligi, ma'naviy qashshoqlanish yuz bergan. Mana shu jarayondan qutulish, jamiyatni isloh qilish uchun eng avvalo, oila asosini to'g'ri qurish lozimligi, oilada, yosh avlodga, jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiya berish orqali, amalga oshirish mumkin ekanligini Abdurauf Fitrat o'zining ijtimoiy-falsafiy qarashlarida to'xtalib o'tadi

Abdurauf Fitrat kelajak avlodlarimizning ongsiz, irodasiz, tarbiasiz, nodon va johil bo'lmashliklari uchun xotin-qizlar o'qimishli, sog'liqni saqlash va bolalar tarbiyasidan xabardor bo'lishlari kerakligini zarur deb biladi. U tarbiyani juda muhim ijtimoiy hodisa, jarayon sifatida va unda «oiladagi mushkul vazifa go'dak tavalludidan so'nggi er-xotin bo'yniga tushadigan farzand tarbiyasidir», – deb ta'kidlaydi [1;B.5].

Chunki avlod tarbiyasi - millat tarbiyasi deb, Fitrat «millat onasi» degan g'oyani o'rta tashlaydi va bunda millat kelajagini ko'radi.

Umuman bola tarbiyasida ona asosiy rolni o'ynaydi. Bu haqda manbalar shunday guvohlik beradi: «Tarbiya axloqiyalari maktabdan ko'ra muhtarama onalar quchog'ida axtarilmog'i lozimdur. Bolalarimizni matlub darajada adablik va tarbiyatlik qilmoq xoxishimda bo'lsak, ishda onalarimizni «ilmi tarbiya al-atfob»dan bahrador etmog'imiz to'g'risi bolalarimiz inson bolalari kabi bo'lsinlar desak, eng avval boshlab, onalarimizni tarbiya va ta'lim eta oling. Yo'qsa bolalardan, maktablardan momil bo'lgan foyda husula kelmas» [2;]. Chunki, oiladagi ishlarni, yumushlarni bajarib, ona bolalari bilan birga bo'ladi. Demak, jadidlar tarbiya bilan shug'ullanuvchi ayollar ham o'qib, bilim olishlari kerak, deb hisoblaganlar. Fitrat ham bu xususda fikr yuritadi.

«Farangi: Buxoroda ayollar ham tahsil oladi yoki yo'q?

Mudarris: Yo'q, ayollar tahsil ko'rmaydilar.

Farangi: ...nega ularni tahsil olishdan bebahra qoldirganlar. Ayol aqli ta'lim va tarbiya xususida erkakdan kamroq bo'lmasa kerak. Bizning hakimlardan biri aytadiki, «biz Amerika va Fransiyo ayollarining ixtirolari mushohadasini keyin bildikki, ayolning tushunish darajasi erkaknikidan kam emasdir». Va Sizlarning Payg'ambaringiz ham buyurdiki, «...Ilm olish har bir musulmon erkak va ayolga farzdir». Ayollarning tarbiyati foydali bo'lib, ...yaxshi amallarga ega bo'lishlik vojibdir. Negaki yaxshi amallar, yaxshi axloqsiz mumkin bo'lmaydir... Biror kimsa ham tarbiasiz yaxshi axloq sohibi bo'lmaydi. Yurtning baxtsizligi, zaminning saodatsizlig'idirki, ayollar u yerni ta'lim va tarbiya tarafidan mahrum qiladilar» [3;B.130]. Shuning uchun «xotunlarni o'qitmoq va alarning akillarini jilo bermak va erlari birla yaxshi muomilalar qilmoq va bolalarini tarbiyat qilmoq va dinda korchilikni yaxshi bilmoqlari xususida ta'lim albatta zarurdir...»[4;] - degan istak gazetalar sahifalarida uchraydi.

Shunday ekan, Abdurauf Fitrat o'zi yashagan davrdagi ayollarning turmush tarzi, oilaviy munosabatlardagi o'rni va ularning ahvol-ruhiyati haqida qayg'urib, quyidagilarni yozadi: «Mamlakatimizdagi xotinlar har daqiqada qanchadan-qancha tahqir va jafolarga duchor bo'lib yashamoqdalar. Biz turkistonliklar o'z xotinlarimizni odamiyat doirasidan tashqarida deb o'ylaymiz va u bechoralarga odamga qilgandek muomala qilmaymiz. Xotinlarimizni marhamatga sazovor, insofga loyiq va shafqatga haqli deb bilmaymiz. Bizda xotinlarni so'kish faxr va g'urur sanaladi, urib mayib qilishni esa erkakchilikning fazilati deb bilamiz. Go'yo, Alloh ularga huquq, e'tibor va fikrlash fazilatini bermagandek. Hatto bechora xotinlarimiz baxt va saodatlaridan batamom noumid bo'lib, shunday xulosalarga kelganlarki, Alloh odamzotning hamma fazilatlarini erkaklarga berib, ayollarni ularning jabru zulmlariga asir va giriftor qilgan» .

Fitrat xotin-qizlar qadr-qimmati va tenghuquqligining kuchli tarafdori edi, - deb xotirlaydi shoira Mahbuba akasi Abdurauf Fitrat to'g'risida. - Meni biror joyda o'qishimni xohlar edi. Toshkent shahrining Vatan ko'chasida joylashgan Mashriq Afandi (Elbek) o'qituvchilik qilayotgan maktabga kirishga yordam berdi. Abdurauf Fitrat: «Hamma shaharliklar va dehqonlarni o'z bolalarini o'qishga yuborishga chorlayman. Mening singlim ham maktabda o'qishini davom etishi kerak», - deb hisoblagan» [5;B.73]

Insoniyat tarixida ayolning o'rnini beqiyos va oila jamiyatning asosiy poydevori ekanligini Abdurauf Fitrat bir qator o'zining asar va maqolalarida asoslab berganki, bu masalani umuminsoniy, umummilliy darajagacha ko'tarib, sog'lom, ma'rifatli oila va u voyaga yetkazadigan har tomonlama yetuk avlodning, komil insonning shu xalq, millatning rivoji uchun muhim omil bo'lganligini tushuntirib berishga harakat qilgan. Jadidlar, shu jumladan, Abdurauf Fitrat tomonidan tadqiq qilingan ayrim oilaviy masalalar hozirda ham dolzarbligicha qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. - T.: Ma'naviyat. 2000. B. 5.
2. Yana to'y masalasi. // Sadoi Farg'ona. 1914. 8 iyun.
3. Fitrat Abdurauf. Hindistonda bir farangi ila buxoroli mudarrisning jadid maktablari xususida qilg'an munozarasi. // Sharq yulduzi. 1997. № 1. B. 130.
4. Bir musulmon. Xotunlar erlar bilan barobar emas. // Turkiston viloyatining gazetasi. 1912 yil 20 sentyabr soni
5. Лунин Б. К. биографии Абдурауфа Фитрата (по неопубликованным данным воспоминаний о нём). // Ўзбекистон тарихи. 1999. № 4. С. 73.
6. Бегматова Д.М. Некоторые особенности обучения профессии: на основе семейного образования в узбекской семье// «Молодой учёный».- 2011. - № 5 (28) . –Том.2 . –С.127-129 (URL: <https://moluch.ru/archive/28/3255/>)
7. Burxanova M. ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ЮКСАЛТИРИШДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ //“YANGI O‘ZBEKISTONDA PEDAGOGIK TA’LIM INNOVATSION KLASSTERINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI. – 2022.
8. Burkhanova M. B. FAMILY RELATIONSHIPS AND WOMEN IN SOCIETY AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY:(BASED ON THE VIEWS OF ABDURAUF FITRAT) //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 4. – С. 352-354.

Stressning kelib chiqish sabablari va uni bartaraf etish yo'llari.

**N.O'Bobonazarova- University of Economics and pedagogy
NOTM,pedagogika kafedrası o'qituvchisi**

Annotatsiya:Mazkur maqolada stressing kelib chiqish sabablari,salbiy oqibatlari haqida hamda uni bartaraf etish yollari yaqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Stress,darg'azablik,relaksatsiya,g'azab,affekt,zo'riqish,psixokorreksiya.

Shaxs o'zi hohlamagan holda kuchli stress rejimida yashaydi va unda muntazam ravishda asab zo'riqishi to'planib boradi. Ba'zi kishilar atrofdagilarga baqirib bu holatdan oson chiqib ketadilar. Shunday kishilar borki, o'zlarining tarbiyasi kuchliligi va madaniyatligi bilan hammasini ichlariga yutadilar va bu bilan salomatliklariga zarar qiladilar. Tibbiy nuqtai nazardan bunday vaziyatlarda

janjal ko'tarish mumkin va kerak, etika nuqtai nazaridan esa teskarisi. Bundan kelib chiqadiki, inson o'zi vaziyatga qarab to'g'ri qaror qabul qilishi lozim.

His-tuyg'ularni tiyish odatda turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. G'azab, hasadgo'ylik ovqat hazm qilish a'zolarini jarohatlaydi, g'am-alam esa qandli diabet kasalligini keltirib chiqaradi. Agar inson biron narsadan doimo qo'rquvda yashasa uning qalqonsimon bezlari zahmat chekadi. Asabiy zo'riqish, salbiy hayajonlar gipertoniya, yurak faoliyatining buzilishi va infarktga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda o'z hayajonlarini, alamlarini ichida saqlab yuradigan odamlarning salomatligi, o'z g'azabini darrov chiqarib yuboradiganlarga nisbatan yomonroq, ya'ni ular yurak hurujlaridan o'z his-tuyg'ularini ushlab turmaydiganlarga nisbatan ikki baravar ko'proq bezovta bo'ladilar.

Ushbu uslubiy tavsiyanomada xissiy zo'riqishning kelib chiqishi, sabablari va bu vaziyatlaridan chiqib ketishning yo'llari haqida keng to'htalib o'tilgan.

Organizmdagi hissiy zo'riqishni faqatgina baqirish bilan emas, balki turli jismoniy mashqlar bilan ham bartaraf qilish mumkin. Masalan, katta tezlikda yuqori qavatga ko'tarilish, velosipedda uchish, o'tin yorish va hok.

Salbiy kechinmalarni ijobiy his –tuyg'ular bilan almashtirish. Eng osoni nevrologlarning maslahatiga ko'ra vaziyatni jiddiy qabul qilmaslik va bu holatdan kulgili biror sababni topib qah-qah otib kulish kerak. Bu usul ham organizmdagi tanglikni yengib o'tishga yordam beradi.

Sovuq suvda yuzni yuvish, muz bo'lagi bilan yuzni artish va shu bilan birga sovuq suv ichish juda yaxshi choradir.

Agar imkon bo'lsa yoqtirgan kuyingizni eshitish. Bu usul tezda agressiyani bostirishga va kayfiyatni ko'tarishga yordam beradi. Oz vaqtdan so'ng o'zingizni yaxshi his qilishingiz va bo'lib o'tgan voqeani esdan chiqarishingiz mumkin.

Shunday qilib **stress** – bu organizmning zo'riqish holati bo'lib, organizmning unga qo'yiladigan talablariga javob reaksiyasidir.

Stress zo'riqishning belgilari:

- biror-bir narsada diqqatni jamlay olmaslik;
- ishda xatoliklarga yo'l qo'yish;
- hotiraning yomonlashishi;
- charchash hollari ko'p kuzatiladi;
- tez-tez gapirish;
- fikrni jamlay olmaslik;
- og'riqlarning tez-tez paydo bo'lishi (boshda, oshqozonda, gavdaning orqa tomonida)
- yuqori ta'sirchanlik;
- shug'ullanayotgan ishi quvonch baxsh etmaydi;
- ishtahaning yo'qolishi;

Agar biz o'zimizda zo'riqishni his qilsak uning sabablarini aniqlashimiz kerak.

Stress fiziologik, psixologik, shaxsiy va tibbiy ko'rinishlarga ega. Bundan tashqari har qanday stress odamni yuqori darajali emotsional tanqislikka olib keladi.

Fiziologik ko'rinishlari:

Nafas olishning tezlanishi, yurak urishining tezlashishi, yuzdagi oqarish yoki qizarishlar, qondagi adrenalinning ko'payishi, terlash.

Psixologik ko'rinishlar:

Psixologik funktsiyalar dinamikasining o'zgarishi, ko'p holatlarda fikrlash qobiliyatining sekinlashishi, fikrni bir joyga to'play olmaslik, xotiraning kuchsizlanishi, sezish funktsiyalarining kamayishi, qaror qabul qilishning sekinlashishi.

Shaxsiy ko`rinishlar:

Ishonchsizlik hosil bo`lishi o`z-o`zini kuzatishni kamayishi barcha harakatlarda holatsizlik ijodiy hol qilish borasidagi passivlik, hovliqishi, qo`rquv hayajonlanish kabilarning ko`payishi.

Tibbiy ko`rinishlar:

Asabiylik kuchayishi, baqirg`chaqirlar, hushdan ketish, kuchsizlanish, bosh og`rigi, uyqusizlik

Inson ekstremal holatga tushganda emotsional holati birdan ko`tariladi. U bu holatdan chiqib keta olmasligidan qo`rqadi. Natijada odam o`zini qo`yarga joy topa olmaydi. Bunday holat o`shishi natijasida u o`z vazifasini kerakligicha bajarara olmaydigan holatga tushadi; xatolar ko`payadi, topshiriqlarni o`z vaqtida bajara olmaydi. Rejalashtirish va o`z ishiga to`g`ri baho berish holati buziladi. Bu voqealarning barchasi salbiy emotsiyalarni keltirib chiqarib, unda o`z kuchiga ishonmaslik, o`ziga to`g`ri baho berish protsessii kamayadi. Buning natijasida u ko`proq xatolarga yo`l qo`yadi va stress holatiga yaqinlashtiradi.

Bizning hayotimiz bitmas-tuganmas hayajonli davrlardan iborat:

1. Inson idroki qandaydir muammolar bilan to`qnashadi.
2. Idrok bu muammolarni hal qilish uchun kurashadi.

Agar biz bu muammoni hal qila olmasak, yoki ko`ngildagidek hal qila olmasak tushkunlik holatiga tushamiz. Biz bu to`sqinlikdan o`tish uchun ko`plab xatolarga yo`l qo`yamiz. Bu xatolarning eng ko`p tarqalganlaridan biri shundan iboratki, biz kichkini muammoni hal etish uchun juda katta kuch sarflaymiz va natijada ishlab chiqarishda emotsional tanqislikni hosil qiladi. Muvaffaqiyatsizlikka e`tiborni kuchaytirishi, xato qilishdan qo`rqishi ikkinchi tez uchraydigan xatodir. O`z muvaffaqiyatlarni eslab qolish, muvaffaqiyatsizlikni eslamaslik esa inson psixologiyasiga rohat bag`ishlaydi. Ko`plab o`spirinlar xatolarga yo`l qo`yilishi natijasida ishonchsizlik holatiga tushib qoladi. Shuning uchun odamlar maqtanish kabi holatlarni o`zida rivojlantirib fikrni o`zining muvaffaqiyatli ishlariga qaratsa, yashash va mehnat qilish osonlashadi.

Stress-bu hayajonlanishning yuqori nuqtasidir. Stress tanqisligi davrida qonga adrenalin quyiladi. Bu esa qo`shimcha kuch paydo bo`lishiga yordam beradi. Psixologik darajasida esa shaxsni aktivlashishiga yordam beradi. Aktivlashishning kuchayishi natijasida emotsional quvvatning oshishi affekt holatiga olib keladi.

Affekt bu o`ziga xos dildagi hayajonlanish bo`lib, kuchli va nisbatan qisqa emotsional holatdir. Affekt davrida organizmda jiddiy o`zgarishlar harakatlanishi jarayonida, fizilogik ko`rsatmalarda psixologik reaksiyalarda hosil bo`ladi. Affekt ilojisiz sharoitda, odam kutilmagan va xavfli voqeadan chiqib ketish yo`lini topmagan vaqtda rivojlanadi. Affekt asosida emotsional darg`azablik yotadi. Bu holatda inson organizmida katta kuch paydo bo`ladi va u bu kuchdan xalos bo`lishi kerak bo`ladi va u bu kuchdan xalos bo`lishi kerak bo`ladi. Bu holat asosan jismoniy shaklda bo`ladi.

Masalan: ortiqcha salbiy emotsiyaning kuchi sababsiz mushtlashishi, ayrim predmetlarni sindirishi, yirtish, nimanidir otib yuborishi, urishi va boshqa voqealar orqali chiqarib yuboriladi.

**Darg`azablik** emotsiyasini yo`q qilishning yana bir yo`li so`kinishdir. Affekt holatini tushungan holda kontrol qilish va qat`iyatlik to`xtab qolishi mumkin. Lekin ko`p holatda jinoyatlar affekt holatida sodir etiladi, chunki odam tinch paytida bunday jinoyatlarga hech qachon qo`l urmaydi. Odam affekt boshqalarning yordamiga va kuzatib turishiga muhtoj bo`ladi. Affektning boshlanishi – amma vaqt stress holatidir. Shuning uchun odam o`zini chuqur stressgacha olib bormasligi va uni yo`q qilishni o`rganishi muhim ahamiyatga ega.

Birinchi yo`l

Inson ko`zlangan maqsadini bajarishi uchun intiladi. Chunki uning xayolida bu maqsadni bajarish hayot mazmunidir. Buning uchun u katta kuch sarflaydi. Maqsad amalga oshmasa, u ilojisizlik

holatiga tushadi. Bunday holat esa surunkali stress holatiga olib keladi va u shaxs sifatida kuchsizlanadi.

Ikkinchi yo'l.

Inson bir qancha muammolar bilan to'qnash kelib, unda optimizm yo'qoladi. Va u «ko'ngilsizliklarni kutish» holatida yashay boshlaydi. Unga o'zi yaratgan dunyosi buzilayotgandek tuyuladi. U o'zini qo'yarga joy topolmaydi, har narsaga jahli chiqadi. Uningcha atrofdagilar uni yomon ko'rsatgandek tuyuladi. Shunday qilib u o'zini stress holatiga tushganligini ham bilmay qoladi.

Uchinchi yo'l

Ayrim insonlarning o'zi uchun muhim bo'lgan voqealarni sabrsizlik bilan kutishi natijasida keraksiz betoqatlik hosil bo'ladi. Ko'p holda odamni voqalarni to'g'ri yo'lga solishga harakat qilishi ham sabab bo'ladi. Masalan, oilaviy hayotda uydagilarning barchasi uning yo'l-yo'rig'i bilan yashashga harakat qilishidir. Ayrim ota-ona yoki katta farzandning bu boradagi kuchli harakatlari natijasida janjallar kelib chiqishi stress holatiga olib keladi. Bu vaqtda hamma vaqt asablar tarang tortilib turadi.

Shaxsning stressga barqarorligini oshiruvchi, "stress stsenariysini" korrektsiya qiluvchi psixokorreksion metodlarning, mashg'ulotlarning individual tarzda tanlanishi.

Maqsad:

Individual psixokorreksion mashg'ulotlar yordamida shaxsning stressga barqarorligini oshirish.

Vazifalar:

1. Turli relaksatsion psixotexnika ko'nikmalarini egallash.
2. Stressning oldini olish ko'nikmalarini egallash.
3. "Stress kundaligi", "Xursandchilik, quvonch kalendari" ni olib borish ko'nikmalarini egallash
4. Muammoli vaziyatlarda pozitiv, konstruktiv tafakkur ko'nikmalarini egallash.
5. Turli stress holatlarida stress rivojlanishining individual grafigini tuzish.

Individual psixokorreksion ishlar dasturda asosiy yo'nalish hisoblanadi.

Dasturning maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun ba'zi asosiy mashqlarni keltirish mumkin.

Relaksatsion mashqlar

O'tkazish sharti: Sokin musiqa ostida, sokin holatda, haftada bir –ikki marta, 10-15 minut bajariladi.

1. Tinch, salgina yoritilgan xonada o'zingiz uchun qulay holatda yoting, kiyimingiz harakatlaringizni chegaralamasligi kerak.

2. Ko'zingizni yumib, sekin-asta chuqur nafas oling. Nafas oling va 10 sekundga naqfasni ushlab turing. Nafasni shoshmasdan chiqaring va ichingizda qaytaring: "Nafas olish va chiqarish, kuchayish va pasayishdek". Bu muolajani 5-6 marta takrorlang. So'ng 20 sekund dam oling.

3. Ayrim mushaklarni yoki ularning guruhlarini kuch bilan qisqartiring va 10 sekund ushlab turing, so'ngra mushaklarni bo'shashtiring. Shu tariqa tanangizdagi barcha mushaklarni qisqartirib, bo'shashtiring.

4. Imkoni boricha bo'shashish holatini tanangizni pastidan tepasigacha his qilishga harakat qiling: oyoq barmoqlaringizdan boldiringiz va soningiz orqali, tanangizdan boshingizgacha. Ichingizda qaytaring: "Men tinchlanyapman, meni hech narsa xavotirga solmayapti, o'zimni yaxshi his qilyapman"

5. Bo'shashish holati tanangizning barcha qismlariga tarqalayotganini tasavvur qiling. Zo'riqish sizni tark etayotganini his qilyapsiz. Yelkalarigiz, bo'yningiz, yuz muskullaringiz bo'shashayotganini his qilyapsiz. Tinch yoting.

6. Yigirmagacha sanang. O'zingizga gapiring: "Yigirmagacha sanagunimcha ko'zlarim ochiladi, o'zimni tetik his qila boshlayman"

«Ichki nur» mashq.

O'rindiqqa qulay o'tirib, kuzingizni yuming. Fikrlaringiz tiniqlashmoqda. Tasavvur qiling boshingizning tepasida yorqin nur paydo bo'lmokda. Bu nur asta-sekin yuqoridan pastga qarab iliq va tiniq nuri bilan ichingizdan sizning yuzingizni yoritib turibdi, Nurning bir maromdagi harakatidan koshingiz va labingiz atrofidagi chiziqlar silliqlashib, yuzingizning muskullari bushashmoqda. Ensa qismingizdagi zo'riqish yo'qolmokda, yelkalarangiz ham zo'riqishdan ozod bo'lmokda. Ichki nur sizning yangi qiyofangizni shakllantirmokda. Bosik, vazmin, o'ziga ishongan, o'z hayotidan mamnunlik seza boshlayotgan yangi qiyofa. Mashg'ulotni quyidagi so'zlar bilan yakunlang: «Men yangi inson bo'ldim!». «Yosh va sog'lomman!», «Bosiq va vazminman!».

«Mening dushmanim - mening do'stim» mashqi.

Kim bilandir nizolashib qolsangiz uni salbiy baholaysiz. Siz uni tanqid qilasiz, uning kamchiliklarini qidira boshlaysiz. Hamma aybni unga ag'darasiz va shu bilan muammoning yechimiga konstruktiv (asosli)yondashish imkoniyati yo'qoladi.

Nizoli vaziyatlarda faqatgina negativ tomonlarni ko'rmasdan balki vaziyatga ob'yektiv baho berish, mavjud bo'lgan pozitiv tomonlarni ko'rish imkonini beradi. Bundan tashqari kamchiliklar yutuqlarning oqibatida bo'lishi va aksincha yutuqlar kamchiliklarga aylanishi mumkin.

Bizga doim o'zimizni yomon tomonlarimiz ko'rinmaydi. Chunki biz o'zimizni sevamiz. Lekin hayotda bizga kamchiliklarimizni ko'rsatadigan odamni dushman deb hisoblasak, bu obro'yimizni bir pog'ona pasayishiga olib keladi. Toza qog'oz oling, uni ruchka bilan ikkiga ajrating. Qog'ozni bir tomoniga sizni o'ylantirayotgan, ziddiyatga sababchi bo'layotgan omillarni yozing. Ikkinchi tomoniga esa huddi mana shu holatlardan qanday chiqishni o'z fikrlaringizdan kelib chiqib yozing, chunki sizning muammolaringizni o'zingiz tushungan darajada xech kim tushinmaydi. Ro'yxatingizni davom ettirib salbiy sifatlarni ijobiy sifatlarga aylantirib yozing. Faqatgina salbiy tomonlarni emas balki ularning pozitiv davomini tahlil etib o'z bahoingizni tugating.

Masalan, chap tomonga siz:

- 1.Hayotiy tajriba yetishmaydi.
- 2.Muloqotda keskin.
- 3.Qaror qabul qilishda shoshadi.

Qayd etilgan sifatlarni pozitiv ma'noga o'girilganda o'ng tomonga quyidagilarni yozish mumkin:

- 1.Ochiq ko'ngillik, evristiklik, yangi ishni boshlash, yangi muammonni hal etish imkoniyati.
2. O'ziga tanqidiy munosabatda bo'lish, yo'l qo'yilgan xatolarini ko'ra bilish.

“Vaziyat” mashqi

Siz kim bilandir janjallashdingiz. Bundan keyin Siz bu janjalning faqat salbiy oqibati haqida uzoq vaqt o'ylab yurasiz. Qanday qilib bu xavotirni bartaraf etish mumkin. Toza oq qog'ozoiling va uning chap tomoniga shu nizoning salbiy oqibatlarini yozing. So'ngra varaqning o'ng tomoniga sanab o'tilgan xarakteristikalarini pozitiv tomoniga aylantirib yozing.

Masalan chap tomonga Siz quyidagilarni yozdingiz:

- 1.Muammo yechimini topmadi.
 - 2.O'zingizni aybdor his qilyapsiz, Siz o'zingizni bunday vaziyatda boshqacharoq tutishinig kerak edi.
 - 3.Janjallashgan odamingizni ko'rgan zahoti, Sizda unga nisbatan nafrat uyg'onadi.
- O'ng tomonga esa:

1. Muammo yechimini topmadi, shuning uchun bu muammoni hal etish uchun Sizda imkoniyat va vaqt bor.

2. Agar o'zingizni ayblayotgan bo'lsangiz, demak, Siz o'z kamchiliklaringizni ko'ra olasiz. Demak, Sizda o'z ijtimoiy mavqeingizni takomillashtirish uchun imkoniyat bor.

3. Siz tirik odamsiz. Samimiy bo'lishingiz va o'zingiz hohlagan his-tuyg'ularni boshingizdan kechirishingiz mumkin.

“Stress kundaligi”, “Xursandchilik, quvonch kalendari” ni olib borish ko'nikmalarini egallash

“Stress kundaligi” stress holatining xususiyatlarini qayd etish va o'z kechinmalarini fiziologik, emotsional va ahloqiy darajalarini tahlil qilish. Kundalikni muntazam ravishda to'ldirib borish va o'zining stress holatini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

I.S.Shemetning “Xursandchilik, quvonch kalendari” ijobiy emotsional holatlarning, yutuqlarning aktualligini ifodalaydi. Kundalikni quyidagi ko'rsatma bo'yicha muntazam ravishda yuritish lozim:

“Bu kundalikda har kungi quvonch, yutuqlar va muvaffaqiyatlarni qayd etib borish kerak.

Barcha uncha muhim bo'lmagan voqealarni ham yozib boring.

ASOSIY ADABIYOTLAR.

1. Grin N., Staut. U. Psixologiya 1.2.3 tomlar.- Mehnat: “Mir” 1990.

2. Kemp. P. va boshqalar. Vvedenie v biologiyu -Mehnat: “Mir”. 1988

3. Laptev.G.T. Biologik injeneriya. Mehnat: 1990

Харбий таълим муассасаларда таълим олаётган ўсмирларнинг лицей ҳаётига мослашишининг психологик хусусиятлари.

Даулетова Гўзал Муратбаевна
Қорақалпоқ давлат университети
”Педагогика ва психология”
кафедраси ўқитувчиси

Резюме. Мақолада ўсмирларнинг ҳарбий академик лицей ҳаётига мослашишини ўрганиш, ўсмирлик даври инқирози, ўсмирлик ёшдаги психологик ўзгаришлар, мослашиш жараёни бўйича психологларнинг ўрганган маълумотлари, мослашиш муаммоси, шахснинг кичик гуруҳдаги мослашиши бўйича маълумотлар берилган. Шунингдек адаптация, улардаги ҳиссий кечинмалар, сезгирлик, ўқув фаолияти, ўсмирлардаги фаоллик ва мустақилликка бўлган интилиши, тенгдошлар билан мулоқот қилиши ҳақидаги масалалар ёритиб берилган.

Таянч сўзлар. Ўсмирлик даври, мослашиш, адаптация, шахс, индивидуаллик, ижодий фаолият, сезгирлик, ҳиссиёт, мулоқат, идрок, тасаввур.

Харбий таълим муассасаларининг ўқувчиларини тайёрлаш ўзига хос ўқув муассасасининг ёпиқ табиати ва уларни эрта касбийлаштириш каби хусусиятларга эга бўлиб, бунда гуруҳ яқинлиги омили, гуруҳни шакллантириш жараёнларида ҳам, ўсмирларнинг шахсий ривожланишида ҳам муҳим эканлиги таъкидланади.

Ижтимоий психологик адабиётларни таҳлил этиш натижасида эрта институтционализация шароитида ўсмирларнинг ривожланиш хусусиятлари Н.М.Щелованова, Н.М.Аксарина, М.Д.Кавригина, М.И.Лисиналарнинг илмий изланишларида тадқиқ этилганлиги аниқланди ва ушбу тадқиқотларда оила ва мактаб-интернатда тарбияланган мактабгача ёшдаги болаларнинг

ривожланиши қиёсий таҳлил қилинди. Тадқиқот натижаларида ҳиссий-иродавий соҳанинг ривожланиши, ижтимоий муносабатлардаги бузилишлар ҳамда когнитив фаолиятда “кечикиш” мавжудлиги аниқланди. И.В.Дубровина, А.М.Прихожан ва бошқалар мактаб-интернат шароитидаги кичик ёшдаги мактаб ўқувчилари ва ўсмирларнинг ақлий ва шахсий ривожланиши хусусиятларини тадқиқ этадилар. Ушбу тадқиқотларда бошланғич мактаб ва ўсмирлик даврида тенгдошларига нисбатан ривожланишнинг орқада қолиши эмас, балки ақлий ва шахсий ривожланиш жараёнидаги сифат жиҳатидан фарқ кузатилади. Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, ушбу фарқ нуктаи назаридан мактаб-интернат тарбияланувчиларининг типик бўлмаган ривожланишига нисбатан кейинги ёш босқичларида махсус ўзига хос “ёпиқ” шахснинг шаклланиши ҳақида фикр юритиш ўринли бўлади.[1, 41]

М.Ю.Кондратьев шундай ёзади: “Ҳар бир турдаги ёпиқ таълим муассасаларининг ўзига хос хусусиятларига қарамай, уларнинг мақсад ва вазифаларининг ўзига хослиги, ўқувчилар контингентининг хусусиятлари (гуруҳнинг шаклланиши, ушбу муассасаларга жойлаштирилган ўсмирларнинг шахсий ривожланишида ҳам сезиларли из қолдиради) муассаса таълими мазмуни ва режим талаблари ўсмирлар ривожланишидаги ижтимоий вазиятнинг етарлича ўзгарувчанлигини сезиларли даражада ёмонлаштиради, натижада, шахслараро муносабатлар тизимида примитивлашиш ва қўполлашиш ҳолатлари кузатилади. Кейинчалик ўсмирлар билан ташкил этилган муносабатлар ривожланаётган шахсни адекват ижтимоийлаштириш йўлида енгиб бўлмайдиган тўсиқларни юзага келтиради”.[2, 64]

Ушбу психологик тадқиқотларда ўсмирларда юзага келадиган ижтимоий психологик хусусиятлар ёпиқ муассасаларнинг ўзига хос таълим шароитларининг оқибатлари сифатида қаралади.

М.Ю.Кондратьев ёпиқ таълим муассасаларидаги ўсмирлар ривожланишининг умумий қонуниятлари ва ҳар бир турдаги таълим муассасасининг ўзига хос хусусиятларини ҳам ажратиб кўрсатди. Унинг ижтимоий депреацияни ифодалаган таснифига кўра, Россияда Кадет корпусини ўз ичига олган ихтисослаштирилган мактаб-интернатларда таълим ихтиёрий-мажбурий изоляцияни назарда тутди [2, 362] ва ҳар қандай ёпиқ таълим муассасаларида ўсмирлар ва тенгдошлар ўртасида шахслараро муносабатлар мазмунини ҳисобга олиб, тадқиқотчи томонидан қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратилади:

- таълим муассасасининг ташқи яқинлиги муқаррар равишда уларда тарбияланган ўсмирлар гуруҳларининг ички психологик яқинлигини келтириб чиқаради, яъни “биз – улар”, “ўзимизники – бегоналар” позициясидан ижтимоий муносабатларни идрок этиш шаклланиши кузатилади;

- шахслараро муносабатларни ижобий фаоллаштиришга қаратилган доимий педагогик таъсирсиз ёпиқ жамоалар ўз-ўзидан монофаоллик билан корпоратив гуруҳларга бўлинади;

- барча ўсмирлар жамоаларида норасмий ҳокимият тузилмаси ҳукмронлик қилади;

- ёпиқ муассасалардаги турли “ижтимоий мақом”даги ўқувчилар гуруҳлардаги психологик муҳитни тубдан бошқача баҳолайдилар. “Юқори мақомли” ўсмирлар, қоида тариқасида, гуруҳдаги мавжуд психологик иқлимдан қониқишса, “паст мақомга” эга ўсмирлар мавжуд психологик муҳитда ўзларини ноқулай ҳис этишади. Шу билан бирга аутсайдерлар янги гуруҳ томонидан босим остида қолиш кўркуви сабабли кўпинча гуруҳни ўзгартиришни истамасликлари ҳам кузатилади.[2, 58]

Гуруҳ ичидаги жараёнлар ёпиқ таълим муассасасининг туридан қатъий назар, ўхшашдир, бироқ касбий ихтисослаштирилган таълим муассасалари бир қатор хусусиятларга эга: Биринчидан, ушбу таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш ўз хоҳишига кўра амалга оширилади ва вақтинча қисман изоляция таълимнинг зарурий шарти ҳисобланади. Дастлабки

саралаш жараёнида талабгорларнинг интеллектуал ривожланиш даражаси, жисмоний тайёргарлиги, саломатлик ҳолати, шахсий хусусиятларига маълум талаблар қўйилади. Касбий ихтисослаштирилган таълим муассасалари бошқа ёпиқ турдаги таълим муассасаларига нисбатан ўқувчилар вақти-вақти билан уйда яшаши, ўзларининг таниш муҳити билан мулоқот қилиш имкониятига эгаллиги билан хусусиятланади. [3, 33]

Ушбу муассасаларда таълим ва касбий фаолият етакчи фаолият бўлиб, муваффақият нафақат ўсмирнинг гуруҳ ичидаги “мартаба”сининг зарур шarti, балки унинг кейинги махсус муваффақиятларининг гарови сифатида талқин қилинади.

Ҳарбий ихтисослаштирилган таълим муассасаларидаги ўсмирлар гуруҳларида махсус ёпиқ муассасаларнинг гуруҳларига қараганда камроқ изоляция қилиниш, ҳуқуқларининг камроқ чекланганлиги ва қутбли катламларнинг қарама-қаршилиги аниқ ифодаланган бўлса-да, ўқувчилар ўртасидаги алоқа суллашмаслиги билан характерланади.

Юқорида келтирилган назарий таҳлилларга асосланиб, Темурбеклар мактабидаги ўқиш шароитларининг ўзига хос хусусиятлари ўсмирнинг шахсиятини шакллантиришга сезиларли даражада таъсир қилиб, баъзи индивидуал психологик хусусиятларнинг ривожланишини рағбатлантирса, баъзиларини чеклайди деб хулоса қилишимиз мумкин. Ушбу ҳолат гуруҳ ичидаги шахслараро муносабатларда ўзига хос из қолдиради. Шунингдек, ўқувчиларнинг психологик ва функционал ҳолатини ўрганиш янги ўқув шароитларига мослашишдаги қийинчиликлар, психологик муаммолар, психо-эмоционал стресс ҳолатларининг кузатилиши уларда ҳарбий таълим муассасаларига кириш ва ўқишга оид мотивациянинг пасайишига сабаб бўлиши мумкинлигини тасдиқлайди. [4, 26]

Темурбеклар мактаби ҳарбий академик лицейида таҳсил олувчи ўсмир шахсининг ижтимоий психологик хусусиятлари, ҳарбий таълим муҳитига мослашиш имкониятлари ҳамда мослашувга таъсир этиши мумкин бўлган омилларни назарий ва эмперик жиҳатдан ўрганиш тадқиқот ишимизда долзарб саналади. Ушбу нуқтаи назардан ижтимоий-психологик тадқиқотлар мазмунига тўхталиб ўтамиз. Г.Ю.Авдиенконинг тадқиқотларида ўқувчиларнинг когнитив ривожланишининг хусусиятларида ҳарбий таълим муассасаларида таҳсил олаётган ўсмирларни умумий таълим мактаблари ўқувчилари билан солиштирганда когнитив психик жараёнларнинг ривожланишида кечикиш мавжудлиги кузатилди. [5,109]

Шунингдек, ҳарбий-касбий йўналишни шакллантириш жараёнининг мотивацион-эҳтиёжли соҳа билан боғлиқлиги ва ўсмир учун муҳим бўлган қадриятлар ва эҳтиёжларни амалга оширишнинг мумкин эмаслиги ҳарбий таълим муассасаларида ўқишга бўлган қизиқишнинг пасайишига олиб келиши мумкинлиги аниқланди.

АДАБИЁТЛАР.

1. Прихожан, А.М. Дети без семьи (Детский дом: заботы и тревоги общества) [Текст] / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых - М.: Педагогика, 1990. – 158. – 41 стр. [2] е.: ил.; 20 см. - 110000 экз. - ISBN 5-7155-0250-0.
2. Кондратьев, М.Ю. Подросток в замкнутом круге общения [Текст] / М.Ю. Кондратьев. - М.: Институт практической психологии, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. - 336 е.; 21 см. - 10000 экз. - ISBN 5-89395-038-0. 64, 362,58 стр.
3. Маклаков А. Г. Особенности процесса адаптации подростков к условиям обучения в общеобразовательных военных учебных заведениях [Текст]: дис. ... канд. психолог, наук: - Санкт-Петербург -2006. -167 с. -32-33 стр.
4. Авдиенко, Г.Ю. Особенности индивидуально-психологического и личностного развития подростков, обучающихся в военных общеобразовательных учебных заведениях в период

социально-экономических преобразований [Текст]: автореф. дис. ...канд. психолог, наук: 19.00.13: защищена 18.10.2002: утв. 20.03.2003 / Авдиенко Геннадий Юрьевич. - СПб, 2002. - 26 с. - Библиогр.: с.26.

5. Даулетова Г.М. “Ўсмирларнинг ҳарбий академик лицей ҳаётига мослашишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари.” мақола, “Педагогик маҳорат” илмий-назарий журнал. Бухоро-2023, № 9. -109-б.

Motivatsiya muammosining jahon psixologiyasida oʻrganilishi.

Djumanioyova Muxayya Xusinovna- Urganch Davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, ps.f.f.d.

Annotatsiya: Mazkur maqolada motivatsiya psixologiyasining jahon psixologiyasida oʻrganilishi, motivatsiya va motivlar toʻgʻrisidagi qarash va yondashuvlar, shuningdek, motivatsiya taʼlimotini rivojlantirishga hissa qoʻshgan olimlarning nazariyalari tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: Motivatsiya, motiv, xulq-atvorni belgilovchi omillar, Bixeviorizm oqimi, Psixoanalitik oqim, rivojlanish, inson faoliyati, xulq-atvor, ehtiyoj.

Motivatsiya fenomeni qadim zamonlardan to hozirgi kungacha tadqiqotchilar eʼtiborini tortib kelgan. Insoniyat taraqqiyoti jarayonida motivatsiyaning kelib chiqishi haqidagi nuqtai nazar bir necha bor oʻzgargan va maʼlum bir tarixiy davrda fanning rivojlanish darajasiga bogʻliq boʻlgan. Inson xulq-atvorini ragʻbatlantirish muammosini oʻrganishga individual yondashuvlarni qadimgi faylasuflarning asarlarida kuzatish mumkin.

Hozirgi vaqtda shaxsning motivlari, motivatsiyasi va yoʻnalishiga bagʻishlangan bir necha oʻnlab turli xil tushunchalar va nazariyalar mavjud. Ulardan baʼzilari maʼlum darajada bir-biriga yaqin va bir qator umumiy qoidalarga ega (masalan, D. Atkinson, J. Kelli, D. Makklelland, J. Rotter, X. Hekxaufen va boshqalarning asarlarida keltirilgan fikrlar).

Biroq, motivatsiyaning yagona universal nazariyasi mavjud boʻlmaganidek, bu hodisaga olimlarning qarashlarining toʻliq birligi mavjud emas. Turli fan sohalari va ilmiy maktablarning xorijiy va rus psixologlari uzoq vaqt davomida motivatsiya muammosi bilan shugʻullanishlariga qaramay, bu hali ham eng dolzarb muammolardan biri boʻlib qolmoqda. Motivatsiyaning faqat bir nechta hodisalari maʼlum darajada tushuntirilgan, ammo barcha savollarga javoblar mavjud emas.

Xulq-atvorni belgilovchi omillar Demokrit davrida olimlarning eʼtiborini tortdi, inson faoliyati manbalari T. Xobbs, R. Dekart, B. Spinoza va boshqa taniqli faylasuflarning diqqat markazida boʻlgan. Motivatsiyani kengroq oʻrganish XV asrda, gedonizmning tarqalishi davrida boshlanadi, bunda xulq-atvorni belgilovchi omillar zavqlanish istagi va inson tabiatiga xos boʻlgan norozilikdan qochish deb eʼtirof etilgan. XVII asr oxiriga kelib, xulq-atvorning maqsadi “muvozanat, zavq va norozilik oʻrtasidagi muvozanat” istagi sifatida qaraladi [4].

XIX asrda Ch. Darvinning evolyutsion nazariyasiga asoslanib, I.P.Pavlov faollashtirish psixologiyasi chizigʻini tashkil etdi, bu esa bixeviorizm konsepsiyasini rivojlantirishga olib keldi. Bu kontsepsiya inson xulq-atvorini tushuntirish uchun biologizatsiya yondashuviga asoslanadi. Bixeviorizm asoschisi J. Uotson xulq-atvorning bir-biriga stimul va reaksiya bilan bogʻliqi kki shaklini ajratdi - tashqi va ichki. Bixeviorizm vakillari (E. Tolman, K. Xoll va boshqalar) “xulq-atvor motivlarini tashqi taʼsirlarga javoban organizmning tana reaksiyalarining sababi sifatida” tushunishgan, xatti-harakatlar individual reaksiyalar zanjiri sifatida tushuniladi. Bixevioristlarning fikricha, xulq-atvorni oʻrganish qatʼiy obyektiv usul bilan, bu usul uchun mavjud boʻlmagan ongning ichki dunyosi haqida oʻzboshimchalik bilan taxminlarsiz amalga oshirilishi kerak. Keyinchalik, J.

Uotson 1-sxemaga “stimul-javob” oraliq o’zgaruvchilarni (kuzatilmaydigan xatti-harakatlar mexanizmlari) kiritishi kerak edi, chunki u nima uchun bir xil stimullar turli xil reaksiyalarni keltirib chiqarishi va nima uchun odam ko’rinadigan tashqi stimullar bo’lmaganda harakat qilishda davom etishi haqida izoh topmadi. Rag’batlantirish va reaksiya o’rtasidagi tashqi kuzatuvga tobe bo’lmagan oraliq o’zgaruvchilar “motivatsiya” atamasi bilan nomlangan[2].

XX asrning 30-yillarida paydo bo’lgan xulq-atvorga oid bo’lmagan tushunchalarda yangi motivlarning paydo bo’lishi stimulning insonning organik ehtiyojlarini qondirish bilan birlashishi natijasida ko’rib chiqiladi. Bu yo’nalishning ko’zga ko’ringan vakillaridan biri V.Mak-Dugoll bo’lib, u motivatsiyaning tug’ma instinktlardan kelib chiqadigan tug’ma xususiyatini asoslashga harakat qilgan. Psixoanalitik oqim vakillari “ijtimoiy sharoitlar ta’sirida qisman bostiriladigan va bilvosita, ramziy shakllarda paydo bo’ladigan” biologik instinktlar va jozibadorlik motivatsiyaning asosi deb hisoblashadi [2].

Jumladan, Z.Freyd jinsiy instinkt va tajovuzkorlik instinktini asosiy “taraqqiyot vositasi” deb hisoblagan. Neofreyd tushunchalarida (A. Adler, G. Salliven, E. Fromm, K. Xorni) shaxslararo munosabatlar va boshqa ijtimoiy jarayonlar, masalan egalik qilishga intilish kabi narsalarga afzallik beriladi[5]. Shunday qilib, motivatsiya endi ichki sabablarga emas, balki tashqi sabablarga bog’liq deb qaraladi. Biroq, bu nazariyalarning ikkalasi ham insonning ijtimoiy tabiati haqidagi ilmiy g’oyalar bilan mos kelmas edi.

Motivatsiya ta’limotini rivojlantirishga muhim hissa motivlarning subyektiv-obyektiv tabiati haqidagi g’oyalarni ishlab chiqish edi. K. Levin xulq-atvorni hozirgi yuzaga kelayotgan vaziyatda shaxs va atrof-muhitning o’zaro ta’siri asosida tushuntirdi va shaxsiy xususiyatlar hisobga olinmagan bo’lsa-da, “organizm-muhit” tushunchasiga o’tish motivatsiya ta’limotini rivojlantirishda muhim qadam bo’ldi. K.Levin kontseptsiyasidan kelib chiqib, gumanistik psixologiya vakillari – A.Maslou, G.Myurrey, G.Olport, K.Rojersning asarlari nashr etildi. G. Myurreyning motivatsion kontseptsiyasi juda mashhur bo’lib, u ta’lim va tarbiya natijasida instinktga o’xshash jozibadorlik asosida paydo bo’ladigan ikkilamchi (psixogen) ehtiyojlar ro’yxatini taklif qildi[3].

XX asrning o’rtalarida G.Olportning inson motivatsiyasiga shaxsiy yondashuv g’oyasi oldinga qadam bo’ldi. Uning nazariyasiga ko’ra, shaxs motivatsiya subyekti sifatida qaraladi, shaxs birinchi navbatda ijtimoiy mavjudotdir va shuning uchun boshqa odamlar, jamiyat bilan aloqalarsiz rivojlana olmaydi. U o’sha paytda qabul qilingan psixoanaliz postulatiga keskin qarshi chiqdi, rivojlanish - bu insonning moslashuvi, uning atrofidagi dunyoga moslashishi, unda “insondagi tabiiylik jamiyatga xudbinlik, dushmanlik deb tushuniladi” , inson muvozanatni buzish va tobora yangi cho’qqilarga chiqish zarurati bilan ajralib turishini isbotladi. Biroq, motivlar u tomonidan xatti-harakatlarning ijtimoiy determinatsiyasi bilan bog’liq bo’lmagan holda ko’rib chiqiladi.

G. Olport singari, A. Maslou ham taranglikning pasayishi, muvozanat, odamni shaxsga aylantiradigan, o’z-o’zini anglash istagiga salbiy ta’sir qiladi. A.Maslou o’z nazariyasida shaxsning uzluksiz rivojlanishga intilishini yetakchi motiv deb hisoblaydi va ijtimoiy qat’iyatni e’tiborsiz qoldiradi. Tadqiqotlar uni biologik ehtiyojlardan o’z-o’zini anglash ehtiyojlariga qadar inson ehtiyojlarining ma’lum bir iyerarxiyasi mavjud degan fikrga olib keldi. A.Maslou nazariyasining zaif tomonlaridan biri elementar ehtiyojlarni qondirmasdan turib yuqori darajadagi ehtiyojlarning paydo bo’lishi mumkin emasligini ta’kidlaydi.

Uning izdoshlari shuni ko’rsatdiki, ko’pincha o’z-o’zini anglash yoki o’z-o’zini hurmat qilish zarurati dominant bo’lib, uning fiziologik ehtiyojlari qondirilmaganiga va ba’zan bu ehtiyojlarni qondirishga to’sqinlik qilganiga qaramay, odamning xatti-harakatlarini belgilab bergan.

XX asrning ikkinchi yarmida motivatsion tushunchalar paydo bo’ldi, ularning asosiy farqi avvalgilardan, E. P. Ilyin ta’kidlaganidek, uning xulq-atvorini aniqlashda inson ongining yetakchi

rolini tan olish edi [2]. Bu, ayniqsa, motivatsiya bilan bog'liq ijtimoiy ehtiyojlar, hayotiy maqsadlar, muvaffaqiyatni kutish, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish, kognitiv dissonans, qadriyatlar, da'volar darajasi kabi tushunchalarni qo'llagan motivatsiyaning kognitiv nazariyalarida yaqqol namoyon bo'ldi.

Jumladan, D.K. Akkelland nazariyasida aytilishicha, istisnosiz, insonning barcha motivlari va ehtiyojlari uning ontogenetik rivojlanishi davomida orttiriladi, shakllanadi. Bu yerda motiv "ba'zi bir yetarlicha umumiy maqsad holatlariga erishish istagi", qoniqish turlari yoki natijalar sifatida qaraladi. Ammo "yutuq motivi" ijtimoiy sharoitlarning hosilasi sifatida emas, balki inson xatti-harakatlarining asosiy sababi sifatida qaraladi. I. Atkinson va K. Birch nazariyasida xulq-atvor ikki o'zgaruvchidan, biror narsani kutish va motivga aylanadigan qiymatdan iborat deb qaraladi [4]. Bu yerda yangilik shundaki, bu nazariya reaksiyalar emas, balki harakatlar bilan bog'liq. Ta'sir etuvchi stimullar motivlarga, ularning ahamiyatiga va baholanishiga qarab o'zgaradi. Bu harakatlarning samarali holati va xususiyatlarini belgilaydi. Shu bilan birga, ushbu nazariya mualliflari xatti-harakatlarning ijtimoiy determinatsiyasini e'tiborsiz qoldiradilar.

Motivatsiyaning xorijiy nazariyalarini tahlil qilish quyidagi xulosaga kelishga imkon beradi, ularda tug'ma motivlarning yoki ijtimoiy muhitning rolini bo'rttirib ko'rsatadi va shu orqali motivlarning maqsadli shakllanish imkoniyatlarini, ularning ijtimoiy taraqqiyot jarayonida o'zgarishini inkor etadi.

Tarixiy jihatdan rus psixologiyasida shaxsning ontogenezi jarayonida motivatsion sohasining shakllanishi shaxsning manfaatlarini shakllantirish doirasida uni rivojlanish va harakat qilishga undaydigan asosiy sabablar sifatida qaraladi. Qiziqishlar, birinchi navbatda, insonning kognitiv ehtiyojlarini aks ettiradi, shuning uchun motivatsion sohaning rivojlanishi psixikaning, ayniqsa kognitiv sohaning umumiy rivojlanishi bilan birlikda ko'rib chiqilishi kerak. Inson intilayotgan maqsadlar vaqt o'tishi bilan uning motivlariga aylanishi va o'z navbatida shaxsiy fazilatlar va xususiyatlarga aylanishi mumkin. Xulq-atvorning ko'plab yetakchi motivlari vaqt o'tishi bilan odamga shunchalik xos bo'lib qolishi mumkinki, ular uning shaxsiy fazilatlariga aylanadi (masalan, yutuq motivatsiyasi yoki muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivatsiyasi, muvaffaqiyatga yo'naltirilganlik va boshqalar).

Rus olimlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar tahlili biologik va ijtimoiy ta'sirning inson rivojlanishiga ta'sirini tushunishda dualistik yondashuvning nomaqbuligini ko'rsatadi. Xulq-atvor motivatsiyasini o'rganishda biologik va ijtimoiy munosabatlarning birligi va o'zaro bog'liqligidan kelib chiqish kerak. Xulq-atvor va faoliyat motivlari to'g'ridan-to'g'ri shakllanadi, inson ehtiyojlarini aks ettiradi va bilvosita, ya'ni motivlarning maqsadli shakllanishi mumkin. Rus olimlarning ishlari tahlili motivlar muammosiga turlicha yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi: motiv ham ongli ehtiyoj (A.G. Kovalyov), ham ehtiyoj obyekti (A.N. Leontiev) sifatida qaraladi; ehtiyoj bilan aniqlangan (P.V. Simonov); faoliyati (A.N. Leontiev, S.L. Rubinshteyn, V.D. Shadrikov), shaxsiyat muammolari (L.I. Antsiferova, L.I. Bojovich, A.G. Kovalev), fikrlash (D.N. Uznadze) bilan bog'liq holda tekshiriladi. K.A. Abulxanova-Slavskaya, B.G. Ananyev, A.A. Bodalev, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontiev, B.F. Lomov, A.V. Karpov asarlarida shakllangan rus psixologiyasining shaxsni tizimli ta'lim sifatida o'rganish, shaxsiy rivojlanishning tizimli determinatsiyasi to'g'risidagi qoidalari rus psixologiyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Turli mualliflarning motivatsiyaning o'rganish bo'yicha L.I. Bojovich, E.P. Ilyin, A.N. Leontiev va boshqalarning asarlarida ifodalangan nazariy qoidalari ishlab chiqilgan [1].

Mashhur rus psixologi S.L. Rubinshteyn birinchi bo'lib, motivlarni muayyan faoliyat turlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqdi, motivlar esa inson faoliyatining ijtimoiy mohiyati bilan bog'liq bo'lib, insonning ongli faoliyati bilan hayvonlarning instinktiv xulq-atvori o'rtasidagi farqni ta'kidladi. S.L. Rubinshteyn tadqiqotlarining ahamiyati motivlarni ko'rib chiqishga ehtiyoj yondashuvini ishlab chiqishda, shuningdek, motiv va faoliyat maqsadi va shaxsning yo'nalishi o'rtasidagi bog'liqlikni

o'rganishdadir. Shaxsning ehtiyojlari uning faoliyatining manbai bo'lib, inson motivlari asosida yotadi va ularda namoyon bo'ladi. Ehtiyoj - bu "organizmning, inson shaxsiyatining, ijtimoiy guruhning, umuman jamiyatning, ularning mavjudligi va rivojlanishi uchun shart-sharoitlarning obyektiv mazmuniga bog'liqligini ifodalovchi holati". Shu bilan birga, S.L. Rubinshteynning fikricha, motivlarni ehtiyojlar bilan aniqlab bo'lmaydi, ular nisbatan mustaqildir.

Faoliyatning psixologik nazariyasining keyingi ishlab chiqish va rivojlanishi L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontyev, A.R.Luriya, A.V. Zaporozhes, P.Ya. Galperin va boshqalar kabi mashhur rus psixologlarining nomlari bilan bog'liq. Ularning ongning kelib chiqishi va inson psixikasining rivojlanishidagi mehnat va faoliyatning hal qiluvchi roli haqidagi nuqtai nafari hozirgi kungacha mahalliy psixologlarning tadqiqot metodologiyasida asos soluvchi deb hisoblanadi. Ushbu pozitsiyaga asoslanib, faoliyatning psixologik nazariyasi inson psixik hodisalarining namoyon bo'lishida faoliyatning rolini ochib beradi. Shaxsning motivatsion sohasi faoliyatining kelib chiqishi haqidagi eng to'liq nazariya A.N. Leontiev asarlarida keltirilgan.

Motivlarni ehtiyojlarning aks etishi va namoyon bo'lishi sifatida tushunish B.F. Lomov, V.S. Merlin, R.X. Shakurov, Yu.V. Sharov va boshqalarning asarlarida ham yoritilgan. A. B. Petrovskiy shuni ta'kidlaydiki, "ehtiyoj va motiv o'rtasidagi munosabatni bir qator a'zolari o'rtasidagi munosabat sifatida tushunish mumkin emas, bu ko'proq mohiyat va hodisalar o'rtasidagi munosabatdir"[3]. Aksariyat tadqiqotchilar ularni shu tarzda ko'radilar.

Xususan, V.S. Merlin motivga ta'rif berib shunday yozadi: "Nafaqat azob sifatida boshdan kechiriladigan, balki obyektiv biror narsaning yetishmasligi sifatida tan olinadigan bunday ehtiyoj maqsadli harakatning haqiqiy motividir. Insonning biror narsa uchun boshdan kechirgan va anglagan bunday ehtiyojni biz ehtiyoj deb ataymiz. Shu va faqat shu ma'noda har bir motiv ehtiyojdir".

R.X. Shakurovning tushunchasida haqiqiy ehtiyojlar - bu jozibalar, istaklar, orzular, ideallar. Ular ehtiyojning oddiy tajribasi emas, balki hissiy stressni bartaraf etishga yordam beradigan narsalarga, yoqimli narsaga qaratilgan. Harakatni keltirib chiqaradigan ehtiyojlar uning motivga aylanadi, ular qiymat asosidan o'sadi.

Motivlarni munosabatlar nuqtai nazaridan o'rganish V.N. Myasishev tomonidan amalga oshirilgan. "Harakat, qaror yoki harakatning asosi sifatidagi motiv subyektiv ravishda istak, intilish, ehtiyoj, burchni anglash, zarurat sifatida harakat qiluvchi, harakat obyektiga munosabat ifodasidan boshqa narsa emas". Motivlarning munosabatlar bilan identifikatsiyasi V.I. Kovalevda shubha tug'diradi, u munosabatlar motivatsiyaning natijasi ekanligini, motiv ma'lum bir munosabatlarning sababi ekanligini ta'kidlaydi.

Psixologik va pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, motivatsiyani o'rganishga qiziqish u har qanday faoliyatning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, uning samaradorligini ko'p jihatdan belgilaydi. Inson faoliyatining har xil turlarining motivatsiyasini o'rganayotgan tadqiqotchilar, uning asosiy turlarini - o'yin, o'rganish, mehnatni ajratib ko'rsatish - ular bilan bog'liq holda o'yin motivatsiyasi, mehnat motivatsiyasi, o'quv faoliyati motivatsiyasi (ta'lim motivatsiyasi) kabi toifalar bilan ishlaydi. Umumiy psixologik ma'noda motivatsiyaning kengroq muammosining bir qismi bo'lgan holda, o'quv faoliyati uchun motivatsiya muammosi uni o'rganishda yuzaga keladigan barcha asosiy qiyinchilik va qarama-qarshiliklarni baham ko'radi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Do'smuxamedova Sh.A. va b. «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya» — T.: Fan va texnologiyalar nashriyotining bosmaxonasi. 2013.
2. Ильин, Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2011. –512 с.

3. Маркова, А.К. Формирование мотивации учения [Текст] / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990.
4. Мильман В.Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности // Вопросы психологии. – 2007. – № 5. – С. 42-47.
5. Ричи, Ш. Управление мотивацией [Текст]: учеб. пособие для вузов / Ш. Ричи, П. Мартин; пер. с англ., под ред. проф. Е.А. Климова. – М.: Юнити–дана, 2009.

YOSHLAR ONGIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI IMMUNITETINI OSHIRISH OMILLARI

Dadaboyeva Nazira Axmadjonovna
Namangan davlat pedagogika instituti psixologi

Annotatsiya: Maqolada bugungi globallashuv jarayonida tobora avj olib borayotgan axborot xuruji va uning salbiy oqibatlari haqida fikrlar bildirilgan. Axborot xurujining insoniyat ongini egallashga qaratilgan maqsadi, uning namoyon bo'lish shakllari va unga qarshi kurashishning dolzarbligi va ahamiyati bo'yicha fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, internet, axborot xavfsizligi, psixologik immunitet, ta'lim-tarbiya, tobeklik.

Аннотация: В статье высказаны мнения об информационной атаке и ее негативных последствиях, которые сегодня все больше усиливаются в процессе глобализации. Представлены мнения о целях информационной атаки, направленной на захват сознания человечества, формах ее проявления и актуальности и важности борьбы с ней.

Ключевые слова: Молодежь, Интернет, информационная безопасность, психологический иммунитет, образование, зависимость.

Abstract: In the article, opinions are expressed about the information attack and its negative consequences, which are increasing more and more in the process of globalization today. Opinions on the purpose of the information attack aimed at occupying the consciousness of humanity, the forms of its manifestation and the relevance and importance of fighting against it are presented.

Key words: Youth, Internet, information security, psychological immunity, education, addiction.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Ma'naviy-marifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" gi qarorida "Yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir etuvchi, ularni go'yaviy jixatdan qaram etishga yo'naltirilgan harakatlarga qarshi samarali kurash olib borish hamda irodali, fidoyi, vatanparvar va o'z mustaqil fikriga ega avlodni tarbiyalash bo'yicha amaliy chora-tadbirlar dasturlarini ishlab chiqish" masalasiga alohida e'tibor qaratib, aholining internet jahon axborot tarmog'idan foydalanish madaniyatini oshirish, g'oyaviy va axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetini kuchaytirish asosiy omillardan biriga aylandi [1].

Darxaqiqat bugungi kunda axborot tushunchasining ahamiyati oshganligidan darak beradi. Mamlakatimizning xavfsizligi, barqaror taraqqiyoti o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim-tarbiyasiga, ijtimoiy-madaniy muhit omillari, axborot makonining ta'siri kengayib bormoqda. Internet tarmoqlari tahdidlari kuchayib borishi natijasida axborotlarni tanlab, saralab olishda katta psixologik zo'riqishlarga duch kelmoqda. Shu sababli yoshlarning axborot-psixologik xavfsizlik immuniteti Vatan xavfsizligi darajasining muhim ko'rsatkichlaridan biriga aylandi. Insonlarni axborot iste'mol qilish va ishlab chiqish borasida qarashlari va mustaqilligi keskin oshdi. Internet taraqqiyotning muhim omili bo'lishi bilan birga asosiy targ'ibot quroliga aylandi. Ayniqsa pornografiya, junoyatchilik,

bezorilik, odobsizlik, latifalar, mish-mishlardan iborat keraksiz, zararli axborotga ega juda ko'plab internet kontentlari paydo bo'ldi.

Jamiyatda yot g'oyalar birdaniga kira olmaydi. Qarama-qarshiliklar eng avvalo yoshlarning siyosiy, diniy, ijtimoiy dunyoqarashlar tizimida to'xtovsiz ta'sir qilib turadigan psixologik texnologiyalardan foydalanilmoqda. Zero axborotni tanlash va u bilan ishlash salbiy yoki ijobiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bir tomondan, individ mustaqil bo'lishi lozim. Lekin, ikkinchi tomondan, u o'zining ma'naviy negizlariga putur yetkaza oladigan yot ta'sirdan himoyalalanish dasturiga ega bo'lishi lozim. Individ axborotning soxtaligini o'z vaqtida payqamasligi mumkin, sababi bunday axborot, odatda "Yaltiroq qog'ozga yaxshilab o'ralgan" bo'ladi. Odatda insonning axborotdan foydalanishdagi erkinligi aks samara beradiki, bu individning o'zini ham bunday mustaqillikdan muhofaza qilish zarurligini ko'rsatadi [2].

Yoshlarda axborot bilan ishlash bir qancha jihatlarni qamrab oladi, va ularning ish mexanizmi esa quyidagilardan iborat [3]:

- Ma'lumotlarni qabul qilish, anglab olish va yodga olish;
- Qayta ishlash va yangilangan axborotni shaxs xotirasida saqlash;
- Axborotni tarqatish;

Axborot psixologik xavfning ko'lami tobora kengayib bormoqdaki bunda shaxsga ta'sir etishning turli qarashlar tizimidan foydalangan holda tadbqiq qilishga muhtojdir. "Shuning uchun ham biz yoshlarni psixologik sifatlari va unga ko'rsatiladigan axborot ta'siri nuqtai nazaridan uchta asosiy mazmunda ko'rib chiqsak, to'g'ri bo'ladi: birinchidan, u maqsadli yo 'naltirilgan axborot-psixologik ta'sirga duchor qilinadigan bosh ob'ekt hisoblanadi; ikkinchidan, ayni bir paytda u ijtimoiy axborot bobida birdan-bir ishlab chiqaruvchidir; uchunchidan, u axborot tajovuzlardan davlat va jamiyat tomonidan himoya qilinishga muhtoj sub'ektdir" [4].

Ma'furaviy- siyosiy ziddiyatlar ta'siri ko'lami kengayib yosh avlodni ham o'z domiga tortib bormoqda. Biror siyosiy tuzilma yoxud birlashma tashkilot, davlat haqida turli vositalar orqali o'zlashtirishga intilish avj olmoqda. Axborot psixologik xavfsizlik nafaqat psixologiyada balki, pedagogika, sotsiologiya, falsafa, axloqshunoslik, madaniyatshunoslik, dinshunoslikda turlicha talqinda o'rganilmoqda.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib yoshlar ongida internet tarmoqlaridan axborotlarni qabul qilishda psixologik immunitetini hosil qilishda quyidagi omillarni rivojlantirish zarurati mavjud [5]:

- yoshlarda vatanparvarlik, sadoqat, milliy o'zlikka xos tushunchalarini boyitish shakllantirib borish;

- huquqiy, axloqiy me'yorlarga rioya etish va axborot xavf omili uning zarurati haqida izchil va muntazam ravishda bilimlarni berib borish;

- internetga tobelikning psixologik ta'siri sog'lom turmush tarziga amal qilish;
- internetga qaramlik, mobil telefonlarga tobelik, kompyuter o'yinlarining psixologik mohiyati;
- axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish haqida bilimlar berib borish;
- sharq allomalarining buyuk meroslari axloqiy jixatlarining yoshlarga muhim zarurati;
- yoshlarning go'zallikni his ettirish ko'nikmalarini tarkib toptirish orqali ma'naviy muhofaza qola olish imkonini yaratish omilidir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, xozirgi zamon yosh avlod shu derajada shakllangan va qaror topgan bo'lishi lozimki, ular axborot makonda umummilliy manfaatga xizmat qiladigan, uning taraqqiyotiga yordam beradigan axborotni tanlay olishi zarur. Umuman, bugun axborot makonidagi real voqelikdan kelib chiqib, keng jamoatchilikning manfaatlarini ro'yobga chiqarish maqsadida yoshlarimizni nosog'lom axborotlardan himoyalash masalasini tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish joizdir.

Foydalanilgan adibiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining-5040-son qarori 26.03.2021
2. B. Umarov Saxs axborot-psixologik xavfligining psixologik imkoniyatlari. The light of islam, 4-son T-2019
3. Abdurazzoqov N. K "O'smirlarda axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari"- oriental renaissance: Innovative, edicational, natural and social sciences. T-2021
4. Badritdinova, M. B. (2019). COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(10), 380-386.
5. Badritdinova, M. B. (2019). HE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.
6. Samarov R Axborot xavfsizligining nazariy va metodologik asoslari. T.: "Akademiya", 2010.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ШАХСГА ПСИХОЛОГИК ТАЪСИР КЎРСАТИШ.

Избоскан туман 50-умумий ўрта таълим мактаби
амалиётчи рухшуноси Ш.Дадажонов.

Инсон ўзгарса жамият ўзгаради Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил арафасида Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномаси мамлакатимиз тараққиётининг устувор йўналишларини равшан кўрсатиб берган тарихий ҳужжат бўлди. Юртбошимиз мурожаатноманинг муқадима қисмида: “Буюк Имом Бухорий хазратларининг “Ал- Жомеъ ас-Сахих” асари “барча эзгу амаллар ниятга боғлиқ, ҳар бир кишига факат ният қилган нарсаси берилади” , деган ҳадис билан бошланишида жуда чуқур маъно бор” , дея таъкидлайди. Дарҳақиқат таълимнинг ҳам асосий вазифалари шахсни илмий билимлар, кўникма ва малакалар билан қуроллантиришдан иборатдир. Таълим инсон билиш фаолиятининг бир тури сифатида бир неча маънони билдиради, яъни таълим олувчиларда билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, уларда дунёқараш ва фикр, эътиқодни шакллантириш ҳамда улар қобилиятларини ўстиришдир. Таълим орқали ёш авлодга инсоният тажрибаси орқали тўпланган билимлар берилади. “ Таълим тўғрисида” ги ва “ Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилиниши таълимнинг янги модели жамиятимизнинг потенциал кучларини рўёбга чиқаришда жуда катта аҳамиятга эгалигини кўрсатди бу конунда янги таълим жараёнида шахсга алоҳида эътибор берилди. Зеро ҳар бир инсон ўсмирлик, яъни вояга етиш арафасидаёқ жамиятда ўз ўрнини топа олиши ва белгилай билиши лозим. Ҳар бир одам факат таълим, ижтимоий тарбия, маънавий камолот ва касб-хунар ўрганиш воситасидагина шахс бўлиб шаклланади. Натижада шахснинг камол топиши, унинг жамият учун фойдали функцияларни бажариши, ўз вазифаси ва бурчларини пухта ҳамда ижодий англаб, бошқалар билан тенг, мустақил муносабатларга киришуви юз беради.

Таълим жараёнида устувор ва асосий мақсад тарбияланувчи шахсни баркамол қилиб ривожлантириш, илмий дунёқарашини таркиб топтиришдан иборатдир. Ривожланиш ва таълимнинг ўзаро боғлиқлиги муҳим муаммолардан бири бўлиб, у кўп мунозараларга сабаб бўлади. Шахснинг ривожланиши узок давом этадиган мураккаб жараён, у кўплаб ички ва ташқи

таъсирларнинг ва ички омилларнинг натижасида рўёбга чиқади ва амалга ошади. Ривожланиш кишидаги жисмоний рухий ва ижтимоий жараён бўлиб, у барча эгалланган миқдор ва сифат ўзгаришларни ўз ичига олади. Педагогика ва психология фанларининг ривожланишини биологик ва социологик хусусиятлари ўзаро боғлиқ бўлган бир бутун жараён деб ҳисоблайди. Хар бир жамиятда шахсни шаклланиши, камол топиши муаммоларига тўғри ёндашиш учун шахснинг табиатини, тузилишини, унинг хулқ-атворини ва унга таъсир этадиган сабаб ва воситаларни билиши зарур. Боланинг рухий ривожланишида шахсдаги психик сифат ва белгилар шаклланади, хиссий иродавий, билиш жараёнида муҳим ўзгаришлар рўй беради. Шахс ривожланишида биологик, ижтимоий омиллар, таълим-тарбия бола шахсининг фаоллиги ва бошқалар муҳим ўрин эгаллайди. Хар бир бола инсонларга хос туғма хусусиятлар билан дунёга келади. Шундай экан, одам боласи туғилишдан сўнг унда шахс бўлиб шаклланиш, етук инсон бўлиб вояга етиш имконияти мавжуд бўлади. Шахс ижтимоий ҳаётнинг маҳсули экан, у албатта болани ўраб турган муҳит таъсирида ривожланади. Инсонинг ҳаёт давомида муҳит унга ижобий ва салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Муҳит- бу шахсга таъсир этувчи ташқи воқеа ва ҳодисалар йиғиндисидир. Шахс яшаётган жамиятда ижтимоий муҳитнинг шахс камолоти учун белгиланган имкониятлари муҳимдир.

Шу билан бирга ирсият шахс шаклланишининг объектив омилларига киради. Одам шахси ва хулқини ривожланишида биологик омиларнинг ролини юқори баҳолаб, шахсни насилга боғлаб ўрганувчи бихевиоризм, биогенетик назариялар мавжуд бўлиб, уларнинг вакиллари одам боласи она қорнидаёқ бўлажак шахсга хос бўлган барча хусусиятларга эга бўлади деса, айримлари онг ва ақлий қобилият ҳам наслдан наслга ўтади дейди. Шахснинг ривожланиб камол топиши ҳаётнинг ҳамма босқичларида бир хил бўлмай балки ёш хусусиятлари ва ҳаёт тажрибаларига қараб хар хил бўлади.

Инсонинг камол топиши жараёнида факат ирсият, ижтимоий муҳит ва таълимга боғлаб ўрганиш, талқин қилиш, мақсадга мувофиқ эмас. Чунки ижтимоий тараққиётда шахснинг ўзи ҳам фаол иштирок этади.

Таълим жараёнида шахсга билим беришда назарий билимларни амалиёт билан турмуш тажрибалари билан боғлаб олиб бориш таълимнинг етакчи қондаси ҳисобланади. Таълимдаги онглилик ва фаоллик ўқувчидаги кўтаринки кайфият, мустақил фикрлашга олиб келади. Билимларни онгли ва фаол ўзлаштириш таълим жараёнининг психологик томонларида ўз ифодасини топади.

Таълим тизими ислох қилинаётган бир пайтда шахснинг мустақил фикр юритиши, дунё қарабини кенгайтириши талаб қилади. Шундай экан, таълимнинг самарадорлиги, ўқитувчининг ўқувчиларнинг ўқишга қизиқтира олиши талаб қилинади. Таълим жараёни, унинг мазмуни унда кўтарилган ҳаётий масалалар шахс яъни ёшлар тарбиясида ижобий таъсир кўрсатади. Шу сабабли таълим шахсни шакллантиришнинг асосий манбаидир. Хар бир шахс характерида оила, атрофидагилари, дўстлари, замон, давр, давлат тузуми ва жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, маънавий таъсири бўлиб, бу таъсирлар унинг дунёқараши тафаккурида ўз аксини топади.

Шахсга тегишли ва монан бўлган фазилатлардан муҳими шуки у ички ва ташқи, ижтимоий таъсирларни ўз онги ва идроки билан қабул қилиб, сўнгра шу таъсирлар субъекти сифатида фаолият кўрсатади. Шахснинг ижтимоий хулқига, сиёсий маънавий, иқтисодий, маънавий, ахлоқий ва бошқа ташқи кучлар ижтимоий муносабатлар таъсир қилади. Шахсдаги мавжуд турли ғоялар, фикрлар, дунёқарашлар, маънавий муносабатлар тизими таъсирида шаклланади ва улар бевосита оила, боғча, мактаб ва бошқа тарбия муассасалари орқали онга сингдирилади.

Шу билан бирга шахсга жамиятнинг таъсири энг аввало унинг маънавий тасаввурларида дунёқарашида акс этади. Мафжуравий онгнинг мазмуни ва соғлом эътиқод ижтимоий муҳит ва унда ўрнашиб қолган мезонлар асосида шаклланади

Психологик нуқтаи-назардан қаралганда, жамиятимиз аъзоларининг онгида шаклланаётган миллий истиқлол ғояларининг генезиси ижтимоий психологик ҳолатларни ўз ичига олади.

Шахс жамиятда турли таъсирлар натижасида яшар экан, у ўзидаги қизиқишлар, шахсий манфаат ва эътиқотига мос нарсаларга ишонади. Шундай экан шахсга дастлабки таъсир қилиш, бу унинг ўзига бўлган ишончини оширишга кўмаклашидир. Бу жараёнга таълимни таъсири катта аҳамиятга эгадир. Инсон томонидан ижтимоий тажрибани эгаллаш ва ҳаёт фаолияти жараёнида уни фаол тарзда ўзлаштириш жараёни унинг ижтимоийлашувдир. Ижтимоийлашув аввало одамлар ўртасидаги мулоқот ва ҳамкорликда турли фаолиятни амалга ошириш жараёни назарда тутади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шахсга таълим жараёнида таъсир этишда қуйидаги компонентларнинг ўрни бекиёс эканлигини эътироф этиш зарур. Улар қуйидагилар:

- Оила ва маҳалланинг ўрни
- Таълим масканларнинг ўрни
- Меҳнат жамоаларининг ўрни
- Оила ва шахслараро муносабатларнинг ўрни.

Зеро юқоридаги ҳолатлар шахснинг шаклланишида етакчи ва биринчи галдаги асосий вазифалардир.

Бугун барчамизга миллий ғоя мамлакатимиз эришаётган ва эришажак ютуқларнинг асосларидан бирини ташкил қилиши, жамият ижтимоий тараққиётини абадийлигини авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишга бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи эканини тан олишимиз ва эндигина ҳаётга қадам қўяётган ёшларнинг онгига шундай фикрни синдириш керакки, улар ўз олдига қўйган мақсадларига эришиш ўзларига боғлиқ эканлигини англайшимиз керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Хидоят” журнали 1-2019
2. “Ижтимоий педагогика асослари”. К.Турғунбоев, М.Толипов, И.Охунов Тошкент 2018
3. “Оила психологияси” Ё.Юсупова. Андижон 2007
4. “Психология” В.Каримова. Тошкент 2002

Socio-psychological state of adaptation of students to higher educational institutions

Talabalarni oliy o'quv yurtlariga moslashuvining ijtimoiy-psixologik tomonlari

Социально-психологические стороны адаптации студентов к высшим учебным заведениям

Ergashkulov Boburjon Nusratulloevich
Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotation: This article talks about the pedagogical and psychological adaptability of students of higher education institutions to higher education. In recent years, there has been an increasing interest

in scientific literature on the problems of social and psychological adaptation of students to university conditions. At the same time, the issues related to determining the intensity of adaptive stress and the factors determining the progress and results of the adaptation process have not been resolved. The influence of some individual (temperamental, personal) or social-psychological factors (parents' education level, living in a city or a village before starting university studies) on the success of first-year students' social-psychological adaptation to university conditions was studied. However, a comprehensive assessment of the impact of various factors on the process and results of students' socio-psychological adaptation to university conditions has not yet been carried out.

Higher education institutions are a micro-environment in which a young person can pass from the dependent life of a child to an independent adult without irreversible negative processes and personal deformations. Professors and teachers of universities are always concerned with the problems of adaptation of first-year students, the development of whole systems that help yesterday's student to overcome the contradictions between his existing "capital" and qualitatively new requirements in the educational institution. Basically, the socio-psychological adaptation of first-year students to university conditions is described by the concepts of "assignment", "entry", "formation", "assimilation", "active inclusion", "change of social status". In the content of the article, this problem is discussed in detail, the scientific opinions of foreign and Uzbek scientists are presented and analyzed.

Key words: students, adaptation, adaptation, psychological adaptation, young pedagogue, profession, professional activity, professional training, professional formation.

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining oliy ta'limga pedagogik-psixologik moslashuvchanligi haqida so'z yuritiladi. So'nggi yillarda talabalarning universitet sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuvi bilan bog'liq muammolarga ilmiy adabiyotlarga qiziqish ortib bormoqda. Shu bilan birga, adaptiv stressning intensivligini, moslashish jarayonining borishi va natijalarini belgilovchi omillarni aniqlash bilan bog'liq masalalar hal qilinmagan. Birinchi kurs talabalarining universitet sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuvining muvaffaqiyatiga ayrim individual (temperamental, shaxsiy) yoki ijtimoiy-psixologik omillarning (ota-onalarning ta'lim darajasi, universitetda o'qishni boshlashdan oldin shahar yoki qishloqda yashovchi) ta'siri kabilar o'rganildigan. Biroq, talabalarning universitet sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayoni va natijalariga turli omillarning ta'sirini har tomonlama baholash hali amalga oshirilmagan.

Oliy o'quv yurtlari - bu mikro muhit bo'lib, unda qaytarilmas salbiy jarayonlar, shaxsiy deformatsiyalarsiz, yosh shaxs bolaning qaram hayotidan mustaqil kattalarga o'tishi mumkin. Universitetlarning professor-o'qituvchilari birinchi kurs talabalarini moslashtirish muammolari, kechagi talabaga uning mavjud "kapitali" va ta'lim muassasasidagi sifat jihatidan yangi talablar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga yordam beradigan butun tizimlarni ishlab chiqish bilan doimo tashvishlanadilar. Asosan, 1-kurs talabalarining universitet sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuvi "topshiriq", "kirish", "shakllanish", "assimilyatsiya", "faol inklyuziya", "ijtimoiy maqomning o'zgarishi" tushunchalari orqali tavsiflanadi. Maqola mazmunida ham ushbu muammoga atroficha to'xtalib o'tilgan, chet el hamda o'zbek olimlarining ilmiy fikrlari keltirilgan, tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: talabalar, moslashuv, adaptatsiya, psixologik moslashuv, yosh pedagog, kasb, kasbiy faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy shakllanish.

Аннотация: В данной статье говорится о педагогической и психологической адаптации студентов высших учебных заведений к получению высшего образования. В последние годы в научной литературе наблюдается возрастающий интерес к проблемам социальной и психологической адаптации студентов к университетским условиям. При этом не решены вопросы, связанные с определением интенсивности адаптивного стресса и факторов,

определяющих ход и результаты адаптационного процесса. Выявлено влияние некоторых индивидуальных (темпераментных, личностных) или социально-психологических факторов (уровень образования родителей, проживания в городе или селе до поступления в вуз) на успешность социально-психологической адаптации первокурсников к вузовским условиям. изучал. Однако комплексная оценка влияния различных факторов на процесс и результаты социально-психологической адаптации студентов к вузовским условиям до сих пор не проведена.

Высшие учебные заведения представляют собой микросреду, в которой молодой человек может перейти от зависимой жизни ребенка к самостоятельной взрослой жизни без необратимых негативных процессов и личностных деформаций. Профессоров и преподавателей вузов всегда волнуют проблемы адаптации первокурсников, разработки целых систем, которые помогают вчерашнему студенту преодолеть противоречия между имеющимся у него «капиталом» и качественно новыми требованиями в образовательном учреждении. В основном социально-психологическая адаптация первокурсников к вузовским условиям описывается понятиями «присвоение», «вступление», «становление», «ассимиляция», «активное включение», «изменение социального статуса». В содержании статьи подробно рассмотрена данная проблема, представлены и проанализированы научные мнения зарубежных и узбекских ученых.

Ключевые слова: студенты, адаптация, адаптация, психологическая адаптация, молодой педагог, профессия, профессиональная деятельность, профессиональная подготовка, профессиональное становление.

KIRISH. Talabalarni oliy o'quv yurtlarida o'qish uchun moslashtirish hozirgi zamonning dolzarb muammosidir, kelajakda mutaxasssning kasbiy faoliyati va shaxsiy rivojlanishi moslashuv jarayonining muvaffaqiyatli kechishi bilan uzviy bogliq. Ko'plab zamonaviy talabalar o'zini o'zi rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu muammoni hal qilishda talabalarining ta'lim jarayoniga moslashishini amaliy va nazariy bilimlarga tayangan holda o'rganish muhimdir. Bunday moslashish psixologik to'siqlarni yengishga yordam beradi. Moslashish (adaptatsiya) - bu munosabatlarning tabiatini o'zgartirish, o'quvchining ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonining mazmuni va uni tashkil etilishiga munosabatidir. Aqliy moslashuv inson yoki guruhning faoliyati bilan bog'liq bo'lib, atrof-muhitga moslashish yoki o'ziga atrof-muhitni moslashtirish jarayonlarining o'zaro ta'siri sifatida tushuniladi. [1]

Psixologiyada "moslashish" atamasi obyektiv atrof-muhit omillari ta'siri ostida shaxsning psixikasini qayta tuzishni, shuningdek, insonning turli xil atrof-muhit talablariga ichki noqulaylik sezmasdan va atrof-muhit bilan ziddiyatsiz moslasha olish qobiliyatini anglatadi. Bu moslashuv hodisasining protsessual tomonini, hayvonlarning moslashuvidan farqli o'laroq, qiyinchiliklarni yengib o'tish yoki ma'lum shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi, masalan, kasbiy fazilatlarining yuzaga kelishida namoyon bo'ladi. Oliy o'quv yurti talabalarining yangi o'quv muhitiga moslashishi, undagi ijtimoiy-psixologik jihatlar Povalyova.M.A.[2], Pean A.A, Baranov A.A [3], Vsevolodova N.A [4], Babaxan Yu.S [5], Dubovitskaya T.D [6] asarlarida va ilmiy ishlarida yetarlicha asoslanib o'rganilgan. Universitetga kirish va o'qish talabalarini yangi madaniy,ta'lim muhitiga jalb qilish bilan birga kechadi, bu moslashish jarayonining boshlang'ich mexanizmi hisoblanadi. Moslashuvning muvaffaqiyati talabalarining zahira imkoniyatlarini yangilash va o'quv jarayonida duch keladigan turli xil qiyinchiliklarni yengishga tayyorligini o'z ichiga oladi.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqotning ob'ekti sifatida oliy ta'lim muassasalari talabalarida tadqiqotchilikka oid intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari uchun xizmat qiluvchi

texnologiyalardan foydalanish jarayoni belgilab olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda kuzatish, materiallarni tahlil qilish va umumlashtirish, jamoaviy va yakka tartibdagi suhbatlar, so'rovlar (og'zaki) o'tkazish usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bir necha asrlardan beri ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning barcha bosqichlarida pedagog shaxsi yuksak ijtimoiy mavqega ega bo'lgan xalqning etnik ongi va tafakkurining eng oliy namunasi sifatida e'zozlab kelingan. Ana shunday yuksak bahoga loyiq zamonaviy pedagogning psixologik qiyofasi, yani uning shaxsiy, ma'naviy-marifiy, hamda kasbiy sifat va fazilatlar qanday bo'lishi lozim? Psixologiyaning hozirgi tahlillariga ko'ra, ta'lim va tarbiya shakli, mazmuni va mohiyati jihatidan milliy-etnik hodisa hisoblanadi. Bunda pedagog o'z xalqining (millatining) marosimlari, an'analari, odatlari va umuman, xalqining psixologik qiyofasini, etnopsixologiyasini o'zida aks ettiradi. Tabiiyki, har bir etnosga, ya'ni millatga xos ideal shu millatning ta'lim va tarbiyasida ro'yobga chiqadi. Mazkur paradigma-ideallar shu etnosning, xalqning ongini, qarashlarini, qadriyatlarini o'zida mujassamlashtiradi, hamda milliy ong va milliy o'zlikni anglashi esa millatning ming yillar davomida turmush tajribasida orttirgan donoligida namoyon bo'ladi. Ma'lumki, o'qiydigan, tarbiyalanadigan yosh avlod hamma vaqt o'z millatiga xos etnopsixologik xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiradi va albatta o'zlashtiradi. Mazkur xususiyatlar sirasiga quyidagilar kiradi:

- milliy ongning o'ziga xos xususiyati va tafovutli komponentlarini saqlagan holda o'zligini anglashi;

- milliy tafakkuri, fikr yuritish jarayonining o'ziga xosligi;

- irodaviy-aqliy xatti-harakatlari, amallari, his-hayajonlari va tuyg'ularining o'ziga xosligi.

E.Frommning [7] ta'kidlashicha, inson ijtimoiy hayotning hamma "sinovlari"ga moslasha oladi va uni o'ziga xos tarzda o'zlashtiradi. Buning natijasida inson ichki ehtiyojlariga to'g'ri keladigan shart-sharoitlarni izlash va yaratishdan hech qachon to'xtamaydi.

Psixologik adaptatsiya shaxsning ijtimoiy, sotsial-psixologik, kasbiy-pedagogik aloqa va munosabatlar tizimiga, jamoada biror vazifani bajarish tizimiga ruhiy qo'shila olish jarayonidir. Oliy ta'lim talabalari turli yosh guruhlariga mansub bo'lishiga qaramasdan umumiy maqsad sari birlashishadi, ya'ni tanlagan mutahassislik bo'yicha malakali kadr bo'lib yetishish. Psixologiyada insonning hayoti va kasbiy faoliyati bilan bog'liq psixologik adaptatsiya quyidagi asosiy turlarga ajratiladi:

1. Ijtimoiy adaptatsiya-mazmuniga ko'ra, shaxsning axloqiy, siyosiy, huquqiy va boshqa jabhalardan iborat me'yorlarga moslashuvi.

2. Ijtimoiy-psixologik adaptatsiya – shaxsning odamlar bilan psixologik aloqa va munosabatlar tizimiga, uning turli-tuman sotsial-psixologik rollarni bajarishga kirishishi, ya'ni moslashuvi.

3. Kasbiy-pedagogik adaptatsiya – shaxsning o'quv-biluv va pedagogik faoliyatida o'zaro bog'liqlik va hamkorlik munosabatlariga moslashuvi.

4. Ekologik-psixologik adaptatsiya – shaxsning o'zi yashab turgan va faoliyat ko'rsatayotgan tashqi muhit ya'ni ijtimoiy jamiyat bilan o'zaro bog'liqligi va unga moslashuvi. Shaxsning psixologik moslashuvi adaptatsiya jarayoni uning faolligi ortishi bilan tavsiflanadi. Uning mohiyati shuki, insonning turli vositalar bilan borliq va atrof- muhitni o'zgartirishga qaratilgan xatti-harakatlari maqsadga yo'naltirilgan hisoblanadi.

Kasbiy adaptatsiya – bu kishining kasbiy ish faoliyatiga kirishish jarayoni hamda uning kasbiy muhit bilan o'zaro ta'sirini umumlashtirish hisoblanadi. Yosh mutaxassis kasbiy moslashuvining o'ziga xos xususiyati ichki va tashqi shart-sharoitlarga bog'liq. [11]

Mutaxassisning kasbiy moslashuv jarayoniga ta'sir o'tkazuvchi tashqi sharoit va omillarga quyidagilar kiradi:

-kasbiy faoliyatning maqsadi, mazmuni, vositalari va tashkiliy texnologiya xususiyatlari. - kasbiy faoliyatni amalga oshiradigan ijtimoiy va boshqa shart-sharoitlarning xususiyatlari. Mutaxassisning kasbiy moslashuv jarayoniga ta'sir etuvchi ichki shart-sharoit va omillarga kasbiy moslashish imkoniyatining darajasi, shaxs organizmining moslasha olish sifati va kasbiy faoliyat motivlarining pedagogik faoliyat talablariga aynan mos kelishidir.

Hozirgi zamon pedagogi kasbiy-faoliyatli moslashuvining samarali kechishida zamonaviy o'qitish uslubining o'ziga xos xususiyatlari hisoblangan quyidagi jihatlarga qat'iy amal qilish maqsadga muvofiqdir;

- ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy-g'oyaviy tamoyillarga moslab dasturlashtirish va rejalashtirish;

- o'quv-biluv materialining murakkablik darajasi va o'rganish sur'atini tarbiyalanuvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlariga moslash;

- tarbiyalanuvchilar nazariy va amaliy tayyorgarliklarining o'zaro bog'liqligi va bir-biriga uyg'unlashuvini ta'minlash;

- tarbiyalanuvchilarning faolligi va ta'lim jarayonining avtonomligini oshirish;

- ta'lim oluvchilarning individual-amaliy va jamoaviy ishlarini birga qo'shib olib borish;

- o'quv jarayonini zamonaviy texnik vositalar hamda ko'plab texmoduslar yordamida jadallashtirish;

- ta'limni tabaqalashtirish va o'quv fanlarini kompleks-kompyuter dasturlarining eng yangi loyihalarida birlashtirish. [8]

Yangi o'quv muhitga moslashishda quyidagi qiyinchiliklarga duch kelinadi:

- Eski qadriyatlar tizimiga amal qilish;

- Assimilyatsiya;]

- Yangi turar-joy sharoitlariga moslashish;

- Yangi kursdoshlari bilan muloqot;

- O'qituvchi shaxsi;

- Tabiiy sharoit va boshqalar. [9]

Moslashuv samaradorligining mezonlari qanday?

Uning muvaffaqiyatini qanday ta'minlash mumkin? degan savollar hozirda ko'plab uchramoqda. Mezonlar orasida, birinchi navbatda, kuzatilishi oson bo'lgan obyektiv mezonlarni ta'kidlaymiz. Bu akademik ko'rsatkichlar, jamoat hayotining turli shakllarida ishtirok etish darajasi, salomatlik holati (ham psixologik, ham jismoniy salomatlik), ilmiy faoliyat darajasi bo'lishi mumkin. Shuningdek, obyektiv faktorlar bilan bir qatorda subyektiv mezonlar mavjud, ular faoliyatdan qoniqish (atrof-muhit, vaziyat va boshqalar), o'zini takomillashtirish va o'zini o'zi anglash istagi, yetakchi qiymat yo'nalishlari, o'z-o'zini hurmat qilish, hissiy barqarorlikni o'z ichiga oladi. Moslashish talabalarga nafaqat yangi sharoitlarga ko'nikishni, balki xatti-harakatlarning yangi shakllari va yangi ijtimoiy rollarni aniqlash imkonini beradi. Ushbu jarayon tufayli shaxsning yangi muhitda eng yaxshi faoliyati uchun sharoitlar yaratilmoqda. Agar moslashuv ro'y bermasa, talabada mavzuni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelish hollari ham yuz beradi. Universitetda talabalarni moslashtirish masalasi haligacha dolzarb bo'lib qolmoqda. Talabalarning oliy ta'lim jarayoniga moslashishi ijtimoiy, psixologik, pedagogik va boshqa jihatlarni qamrab oluvchi hodisadir. Korovina.I.V [8] fikriga ko'ra esa, universitetdagi talabalarning psixologik moslashuvida quyidagilarni yaqqol ajralib ko'rsatish mumkin deb hisoblaydi:

- o'quv faoliyati sharoitlariga moslashish (o'qitishning yangi shakllariga moslashish, bilimlarni nazorat qilish va o'zlashtirish, boshqa ish va dam olish rejimiga, mustaqil hayot tarziga va shunga o'xshashlar kabiga moslashishda namoyon bo'ladi);

- guruhga moslashish (hamkasblarni jamoaga kiritish, uning qoidolari, an'alarini o'zlashtirish);

- kelajakdagi kasbga moslashish (kasbiy bilim, ko'nikma va fazilatlarni o'zlashtirish) guruhga moslashish (hamkasblarni jamoaga kiritish, uning qoidolari, an'alarini o'zlashtirish) kabilar.

Shaxsni shakllantirishning eng muhim sohalariga asosanib, birinchi kurs talabalarining moslashuv jarayonining asosiy mazmunini quyidagicha aniqlash mumkin:

- yangi ta'lim standartlarini, ta'lim jarayonidagi qoidalarni o'zlashtirish
- talabalarda kasbga tayyorgarlik, kasb layoqatini o'qishning dastlabki yillaridan shakllantirishga e'tibor qaratishga doir chora-tadbirlarni qo'llash;
- ilmiy faoliyatning yangi soha va turlariga o'qitish;
- talabalar turar joyidagi yangi yashash sharoitiga moslashish va boshqalar.

Xulosa. Tadqiqotdan xulosa qilib shuni aytish mukinki, quyida keltiriladigan choratadbirlar talaba yoshlardagi o'quv muhitiga moslashish jarayonini yengillashtiradi : - Talabalarni yangi o'quv muhitiga moslashtirish uchun pedagoglar tomonidan alohida chora-tadbirlar qo'llash lozim; - O'quv yilining dastlabki kunlaridanoq OTM amaliy psixologi tomonidan yangi kelgan talabani o'quv motivlarini aniqlashga qaratilgan so'rovnoma o'tkazishilishi kerak, shu orqali talabani keyingi o'quv faoliyatidagi samaradorligini ta'minlash mumkin; - Talaba uchun yangi bo'lgan o'quv muassasa haqida unga to'liq ma'lumot berish, ya'ni, oldindagi hodisalarga nisbatan ustunlik hosil qilish lozim.

Xulosa o'rinda shuni aytish mukinki, talabalarni yangi o'quv sharoitlariga moslashtirish pedagogik va psixologik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Yangi muhitga kirishning ushbu bosqichida boshqa odamlar bilan muloqot talabalarining ijtimoiy moslashuvida ayniqsa muhim omilga aylanadi. Muloqot jarayonida shaxs ushbu mikrosferada faoliyat ko'rsatadigan xatti-harakatlarning muayyan modellariga moslashadi, ijtimoiy talablarga bo'ysunadi va kattalar tomonidan nazorat qilinadi. Muloqot qo'shma o'quv faoliyatining ajralmas qismidir. Bundan tashqari, tengdoshlari bilan norasmiy muloqot qilish, tushunish va tan olish zarurati o'spirinlikning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Shunday qilib, muloqot muayyan faoliyat turi sifatida etakchi moslashuv omillaridan biridir. Shu munosabat bilan kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, hozirgi vaqtda ishlab chiqilgan ko'plab texnikalar yordamida muloqotni optimallashtirish muhim rol o'ynaydi. Optimallashtirish usullaridan biri bu muloqotdagi qiyinchiliklarni tan olish va iloji bo'lsa, ularni bartaraf etishdir. Talabalarining ijtimoiy-pedagogik, kasbiy moslashuvida turli qiyinchiliklarni farqlash katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishanova Z.T., Alimova G.K. Psixologik xizmat. Psixokorreksiya. T.:—Ijod press nashriyoti. 2019 yil. 512 bet
2. Повалева М.А. Невербальные средства общения. / М.А. Повалева, О. А Рутер. - Ростов н/Д: Феникс. 2004.
3. Реан А. А., Баранов А. А. Факторы стрессоустойчивости учителей //Вопросы психологии. — 1997. — № 1. — 45-54.
4. Всеволодова Н.А. Психологическая адаптация учащихся старших классов к обучению в профильном лицее // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. 2009. № 2. с. 185-190
5. Бабахан Ю.С. Неспецифическая оперативность и измерение способности к неалгоритмизированному использованию знания // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. - 1972. - № 2.

6. Dubovitskaya T.D. Diagnosis of the level of vocational student. Journal of Psychological Science and Education, vol. 2, 2004, pp. 67-71
7. Фромм Э. Революционный характер В книге «Бегство от свободы», стр. 217—231. 2016. ISBN 978-91-983073-5-1
8. Коровина И.В. Научное обоснование организационного обеспечения профилактики заболевания у студентов на уровне муниципальной поликлиники. //Автореф. дис. канд. мед. наук. М., - 2005.-С.75.
9. Shofqorov, A. M. (2020). Interfaol usullarning ahamiyati. Science and Education, 1(Special Issue 2)
10. Maxmudov, Q. Sh., Sanakulov, Z. I., Shayxislomov, N. Z., & Qarshieva, D. E. (2020). Pedagogik ta'limda "Klaster". Science and Education, 1(7), 587- 593.
11. Shayxislamov, N. Z. (2020). Psixolingvistikada assotsiativ metod asosida nutqning o'rganilishi. O'zbekistonda innovatsion ilmiy tadqiqodlar va metodlar, 37- 42.

References:

1. Nishanova Z.T., Alimova G.K. Psixologik xizmat.Psixokorreksiya.T.:—Ijod press nashriyoti. 2019 yil. 512 bet
2. Повалева М.А. Невербальные средства общения. / М.А. Повалева, О. А Рутер. - Ростов н/Д: Феникс. 2004.
3. Реан А. А., Баранов А. А. Факторы стрессоустойчивости учителей //Вопросы психологии. — 1997. — № 1. — 45-54.
4. Всеволодова Н.А. Психологическая адаптация учащихся старших классов к обучению в профильном лицее // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. 2009. № 2. с. 185-190
5. Бабахан Ю.С. Неспецифическая оперативность и измерение способности к неалгоритмизированному использованию знания // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. - 1972. - № 2.
6. Dubovitskaya T.D. Diagnosis of the level of vocational student. Journal of Psychological Science and Education, vol. 2, 2004, pp. 67-71
7. Фромм Э. Революционный характер В книге «Бегство от свободы», стр. 217—231. 2016. ISBN 978-91-983073-5-1
8. Коровина И.В. Научное обоснование организационного обеспечения профилактики заболевания у студентов на уровне муниципальной поликлиники. //Автореф. дис. канд. мед. наук. М., - 2005.-С.75.
9. Shofqorov, A. M. (2020). Interfaol usullarning ahamiyati. Science and Education, 1(Special Issue 2)
10. Maxmudov, Q. Sh., Sanakulov, Z. I., Shayxislomov, N. Z., & Qarshieva, D. E. (2020). Pedagogik ta'limda "Klaster". Science and Education, 1(7), 587- 593.
11. Shayxislamov, N. Z. (2020). Psixolingvistikada assotsiativ metod asosida nutqning o'rganilishi. O'zbekistonda innovatsion ilmiy tadqiqodlar va metodlar, 37- 42.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARDA AXLOQIY-ODOB XUSUSIYATLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi PhD
Bobir Parmonov Erkinovich**

Amaliy psixologiya talabasi Xaydarova Dildoraxon Bunyodjon qizi

Dunyoda ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Biroq, psixologiyada o'zgargan bolalik kontekstining maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy asoslarni shakllantirish tabiatiga ta'sirini o'rganishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarda axloqiy munosabatlarini shakllantirishning psixologik omillari kam o'rganilgan.

Jumladan mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2018 yil 30 sentyabrda "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qaroriga¹⁹ muvofiq:

- O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq holda maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;

- maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;

- bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish;

- maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

- maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta'minlash;

- maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;

- maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash, maqsadida bugungi kunda ta'lim tizimining eng yuqori bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimida yosh avlodni tarbiyalash masalasi ko'ndalang turadi. Ularning tarbiyasidagi aynan axloqiy xatti-harakatlarini psixologik jihatdan shakllantirish bugunning dolzarb masalasiga aylanib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim To'g'risida"²⁰dagi Qonunining 8-moddasida "Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir". Maktabgacha ta'lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni boshlang'ich ta'limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi. Maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish tartibi ushbu Qonun, shuningdek "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni bilan belgilanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshida ahloqiy tarbiyaga oid bo'lgan har qanday ta'limot tarbiya jarayonida axborot, tarbiya beruvchi va tarbiya oluvchilarning faoliyatini ta'minlovchi ko'p

¹⁹ Lex.uz// Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 сентябрдаги ПҚ-3955-сонли [qarori](#) Тошкент ш., 2018 йил 30 сентябрь.

²⁰ Lex.uz//ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ҚОНУНИ ТАЪЛИМ ТЎҒРИСИДА Қонунчилик палатаси томонидан 2020 йил 19 майда қабул қилинган, Сенат томонидан 2020 йил 7 августда маъқулланган

funksional omil sifatida ishtirok etadi. Uni mohiyatini anglash uchun tarbiyaning vazifadorligi jihatidan aloqadorligini tizimli tarzda ko'rib chiqilishi darkor. Bugungi kunda dunyo mamlakatlari, mehnat bozorini egallash masalasiga e'tibor qaratib, maktabgacha ta'limga innovatsiyalarni hamda rivojlangan mamlakatlar tajribalarini tadbiq etmoqdalar.

SHunday ekan maktabgacha tarbiya yoshida axloqiy munosabatlar shakllantirish muammosini tushinib, odamlarning axloqiy va axloqsiz xatti-harakatlarining haqiqiy manbalarini aniqlash, axloq va xulq-atvor me'yorlari nima ekanligini aniqlash kerak.

"Axloq" ta'rifi "insonlar o'rtasida paydo bo'ladigan, umumiy qabul qilingan me'yorlarga ko'ra, ijobiy va salbiy hislatlar nuqtai nazaridan baholanadigan haqiqiy munosabatlar majmui sifatida" muhokama qilinadi.²¹

Axloq - bu inson tomonidan urf-odatlar, ijtimoiy muhit, ta'lim va xulq-atvor tajribasiga muvofiq ravishda ishlab chiqilgan, atrofdagi dunyoga, odamlarga va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarning axloqiy me'yoriga bo'lgan ehtiyojdir.²²

Axloq - inson va tabiat bilan bog'liq holda namoyon bo'ladigan ezgulik, adolat, burch, sharaf ideallariga asoslangan insonning ichki (ma'naviy va aqliy) fazilatlari.²³

Axloq odamlarning xulq-atvorini, jamiyatga munosabatni tartibga soluvchi normalar majmuini nazarda tutadi. Odamlarning xatti-harakatlarini tartibga solish, jamiyatdagi ijtimoiy normalarga ammal qilish va boshqarish uchun mo'ljallangan barcha normalar axloqiy xususiyatga ega.

Axloqiy madaniyat - bu avlodlar tomonidan ishlab chiqilgan, an'analar asosida ongli ravishda shakllangan va shaxs tomonidan doimiy ravishda takomillashib boradigan jamiyatning individual tajribasi, hayotga, insonga, atrofdagi olamga va o'ziga axloqiy qimmatli munosabatlarning individual tajribasi.²⁴

Umuminsoniy qadriyatlar - inson qobiliyatlarining cheksizligiga, uning takomillashtirish qobiliyatiga, shaxsning erkinligi va qadr-qimmatini tasdiqlashiga ishonchga asoslangan umuminsoniy axloqning gumanistik normalari.²⁵

Har qanday axloqiy norma insonning jamiyatga munosabatini ifodalaydi, moslashtiradi va tartibga soladi. Ko'pincha, shaxsning manfaatlari jamiyat, siyosat, davlat manfaatlariga to'liq mos kelmaydi va natijada ko'pincha asoratlar paydo bo'ladi. Hayotga kirishgan har qanday odam ushbu me'yorlarni atrofdagi odamlardan o'rganadi va ularni o'zining ijtimoiy xulq-atvorining regulyatoriga aylantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatida boshqalarning jamoat manfaatlarini bilan hamda jamiyat hayoti bilan bog'liq bo'lgan taqdirda ham axloqiylikdir. SHunday qilib axloqiy tamoyil bolaning barcha ko'p qirrali amaliy faoliyatiga, uning hissiy va intellektual sohalariga kiradi. Bolalar o'qiydimi, bog'cha hovlisida o'ynaydimi yoki shahar parkidami bo'lsin axloqiy fazilatlar ijobiy yoki salbiy bo'lishi ularning faoliyatida hamma joyda namoyon bo'ladi.

Biroq bolaning axloqiy me'yorlarini bilish hali uning tarbiyasi haqida xususiyatlarni to'liq anglatmaydi. Yaxshi tushunilgan axloqiy me'yorlar har bir kichkina odam xulq-atvorining motiviga

²¹ Алиева, Л.В. Воспитание как объект познания: современные научные представления о данном феномене / Л.В. Алиева // Наука, образование и спорт: история, современность, перспективы. Материалы и статьи Международной н-п конференции. 28 июня 2013 / Под ред. А.Г. Мухаметшина, Р.И. Маликова. – Казань: Отечество. – 2013 – С.3-5

²² Ахметжанова, Г.В. Магистерская диссертация по педагогике: учеб.-метод. Пособие / Г.В. Ахметжанова, И.В. Груздова, И.В. Руденко. – Тольятти: ТГУ, 2011. – 70 с.

²³ Ожегов С.И., Н.Ю.Шведова. Толковый словарь русского языка/Российская АН.;Российский фонд школы;- 2-е изд., испр. и доп.- М.:АЗЪ,1994-928с.-ISBN

²⁴ Каиров, И.А. Азбука нравственного воспитания [Текст]/И. А. Каиров. – М., 2006.- С. 201.

²⁵ Фролов А.А. А.С. Макаренко в СССР, России и мире: Историография освоения и разработки его наследия (1939-2005 гг., критический анализ). — Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2006.

aylanishi muhim, shunda bola har qanday vaziyatda ham xatti-harakatlarning umumiy qabul qilingan me'yorlari va qoidalariga mos keladigan to'g'ri qarorni qabul qilishdan tortinmaydi.²⁶ Demak garchi bolalar faol ijtimoiy mavqei hali to'liq shakllanmagan bo'lsa ham mustaqillik o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi namoyon etishi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARDA AXLOQIY XUSUSIYATLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Andijon davlat universiteti

Umumiy psixologiya kafedrası PhD

Bobir Parmonov Erkinovich

Amaliy psixologiya talabasi Tursunaliyeva Zilolaxon Toxirjon qizi

Jahondagi psixologiya fani sohasida shaxs rivojlanishi muammosini o'rganuvchi mutaxassislar axloqiy munosabatlar tarkib topishining psixologik xususiyatlarini o'rganishda, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda axloqiy munosabatlarni shakllanish muammosini o'rganish lozimligini ta'kidlashmoqda. Shu bois, jahon psixologiyasida ham aynan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning axloqiy sohasini uchta komponentining rivojlanish bosqichlarini - kognitiv, hissiy va xulq-atvorini solishtirish orqali o'rganish dolzarbligi keltirilgan. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishi ikkinchi davri axloqiy o'z-o'zini boshqara olish bilan bog'liqligi xususiyatlarini shakllanishi bilan tavsiflanadi. Aynan shu davrda bolada axloqiy ehtiyojlar va motivlar, axloqan o'zini anglash va qadrlash, his-tuyg'ular va tajribalar hamda ijtimoiy hissiyotlarni o'rganish bugungi kunda muxim ahamiyat kasb etadi.

Dunyoda bugungi kun ilm-fan taraqqiyotida bolalar rivojlanishidagi ikkita omil nazariyasi mavjud bo'lib, uni konvergensiya nazariyasi, yoki uni yana ikki omil nazariyasi deb nomlaydilar.

Hozirgi davrda maktabgacha tarbiya yoshida axloqiy munosabatlarni shakllanishining psixologik xususiyatlarini tadqiq etish orqali ularda yuksak axloqiy munosabatlarni shakllantirish orqali ularning tafakkur, muloqot, o'qish, mehnat qilishga bo'lgan qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi murakkab va mas'uliyatli vazifalarni qo'yimoqda. SHuning uchun maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni ahloqiy munosabatlarini psixologik jihatdan tadqiq qilishda tarbiyachi va psixolog shaxsi va uni kasbiy kamolotini qaysi sathlariga ta'sir ko'rstaishi, yangi sifat va fazilatlariga amal qilinishi, ya'ni psixologik xulq namunasida ifodalanishi milliy ta'lim manfaati asosida o'rganilishi lozim.

SHu sababli, Prezidentimiz SH.M.Mirziyoevning "2016 yil 29 dekabrda"gi «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2707-son qarori²⁷ qabul qilindi. SHu qaror bilan tasdiqlangan «Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha 2017-2021 yillarga mo'ljallangan dastur»ning asosiy maqsadli vazifalari va yo'nalishlari qatorida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish belgilangan.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3261-son qarorida mavjud tizimli kamchiliklar, maktabgacha ta'lim sohasida davlat siyosatini to'liq amalga oshirishga to'sqinlik

²⁶ Белоусова, Т.Л. Духовно-нравственное развитие и воспитание младших школьников. Методические рекомендации [Текст]/ Т.Л.Белоусова. – М., 2011. – С. 15-19.

²⁷ 25 Июл Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги ПҚ-2707-сонли "2017 — 2021 йилларда мактабгача таълим тизimini янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" Қарори

qilayotgan sabablar ko'rsatilgan.²⁸ SHuningdek SHavkat Mirziyoev tomonidan 2020 yil 29 dekabr kuni Oliy Majlisga yo'llangan Murojaatnomasi²⁹ strategik ahamiyatga ega. Murojaatnomada yoshlarni qo'llab-quvvatlash borasidagi olti vazifa ajratib ko'rsatildi. Bular orasida bog'cha yoshidagi har bir bolani maktabgacha ta'lim yo'nalishi bilan to'liq qamrab olish uchun zarur sharoit yaratish maqsadida "Maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish yo'nalishlari"da belgilangan vazifalar tadqiqotimiz dolzarbligiga asos sifatida xizmat qiladi.

O'rganilayotgan tadqiqotimizdan maqsad Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda axloqiy munosabatlar shakllanishida bolada axloqiy ehtiyojlar va motivlar, axloqan o'zini anglash va qadrlash, his-tuyg'ular va tajribalar hamda ijtimoiy hissiyotlarni psixodiagnostik metodlar orqali o'rganish va metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Tadqiqot ishimizda muammoning o'rganilganlik darajasi maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda axloqiy munosabatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari bu kunga qadar, ilmiy tadqiqot metodlari vositasida oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari hamda xalq ta'limi tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglar tomonidan to'la o'rganilmagan.

Bu muammo bilan O'zbekistonlik psixologlaridan E.G'.G'oziev³⁰, Z.T.Nishonova³¹, M.Voxidov, M.Davletshin, R.Gaynutdinov, B.Qodirov, R.Sunnatova, A.Jabborov, N.G'.Kamilova, D.U.Abdullaeva, M.X.Xolnazarova va boshqalar o'z ilmiy tadqiqotlarida yoshlarning psixologik muammolarining turli jihatlarini ochib berganlar.

Xorij olimlaridan "Aralash modellar" orqali (R. Bar-On, D. Goleman, R.E. Boadzis, K.V. Petrides,) va "Qobiliyat modellar" orqali esa (J.Piaje, A.N.Leontev, V.SHtern, Z.Freyd, K.Levin, E.Torindayk, L.S.Vigotskiy). Ahloqiy munosabatlar muammosi ilmiy-metodik darajada (D.Vuchakov, D.V. Lyusin, E.A. Sergeenko, I.N. Andreeva, A.P.Petrovskaya). SHuningdek ahloqiy munosabatlarni tadqiq etishda xulq-atvorni boshqarish va o'zini o'zi boshqarish kognitiv jihatlarini tadqiq etishgan: (O.Konopkin, V.Morosanova, O.S. Nikolskaya, L.G. Dikaya, R.Lazarus, J. Kul, A.O. Proxorov) va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan.

Ushbu tuzilmaning insoniyat faoliyati uchun mashxurligi va tan olingan ahamiyati inson hayotining tartibga solinishida bolalarda ahloqiy munosabatlarining hissiy rolini, shuningdek, hissiy boshqaruv resurslari hisobiga inson faoliyati samaradorligini ta'minlashning tabiati va xususiyatlarini o'rganish zarurligini talab qiladi.

ВАЖНОСТЬ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.

**Эшонхужаева Висола Жамшид кизи
магистрантка 1 курса в Международной исламской академии.**

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги «2017-2021 1. йилларда мактабгacha таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПК-2707-сон қарори. // «Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами», 2017 йил 9 январь, 1-сон, 11-модда.

²⁹ president.uz Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 29.12.2020

³⁰ Ғозиев Э.Ғ. Онтогенез психология: назарий –экспериментал таҳил/ ЎЗР. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзбекистон Миллий университети. –Т.: Ношир, 2010. -360 б.;

³¹ Ривожланиш психологияси.Педагогик психология. Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти. Тошкент-2018.-600 б.

С появлением интернета возникло много возможностей в области науки, обучения и является одним из важнейших достижений XX века. Современные гаджеты позволяют знакомиться с мировыми культурными ценностями, пользоваться электронной почтой, получать разнообразные интересующие человека сведения. Интернет стал в нашей жизни основным и необходимым инструментом получения информации. Но надо знать, как правильно пользоваться этим инструментом, чтобы он приносил благо, а не вред.

Возникла серьезная проблема влияния компьютеризации на психику человека, на его душевную организацию. Психологи отмечают что при глобализации технологии возникли серьезные изменения в познавательной и коммуникативной сферах личности человека, чья деятельность связана с использованием интернета. Человек часто не в состоянии проверить достоверность получаемой информации, увлекаясь «знаковой информацией», он теряет т.н. «смысловую чувствительность», у него появляется безучастность к происходящему в мире [1;10].

Террористические организации активно начали пропагандировать и находить для себя адептов через киберпространство. Через киберпространство у них возникла возможность массово пропагандировать свои идеи одновременно во многие страны. Мощнейшим фактором социального заимствования являются средства массовой коммуникации, которые для привлечения аудитории используют эмоцию страха перед реальными, а нередко вымышленными опасностями. В такой ситуации вступает в действие «эффект заражения», свойственный для толпы (хотя эта толпа и виртуальна), который нарушает процесс восприятия риска. Современные информационные технологии оказывают на человека воздействие, имеющее цель изменить его потребности, взгляды, социальную ориентацию в интересах данных организации. При таком информационном воздействии происходит деформация психики человека, затрагивающая не только сферу его сознания, но и область бессознательного. Личность постепенно теряет свою индивидуальность, происходит ее зомбирование, она становится легко управляемой. Изменяются критерии добра и зла в пользу данных организации. Жестокость и насилие становятся привычными атрибутами жизни. Исчезают такие присущие человеку качества, как сочувствие, сострадание, сопереживание, терпимость. Поэтому неслучайно перед человечеством встала острая проблема обеспечения его информационно-психологической безопасности.

Информационно-психологическая безопасность личности – это определенная защищенность сознания и бессознательной сферы психики от вредных информационных воздействий, способных против воли и желания человека изменять его психологические характеристики и поведение.

При информационно-психологическом воздействии на человека используют не метод убеждения личности, при котором происходит активное осмысливание получаемой информации и ее принятие или неприятие в зависимости от приводимых аргументов, а метод внушения, при котором информация воспринимается человеком пассивно, при этом она не осмысливается, и не перерабатывается.

Существуют различные приемы и техники внушения, позволяющие нужной информации проникать в глубины психики (в область бессознательного), минуя защитные барьеры сознания (известный «эффект 25-го кадра»). Внушению в большей или меньшей мере поддаются все люди, но если человеку присущи такие личностные качества как безответственность, робость, доверчивость, тревожность, мечтательность, суеверность, религиозность, склонность к подражанию, подверженность влиянию мнения группы, толпы и т.п., он становится более внушаемым. Кроме того, физическое напряжение, недосыпание, утомление, сильное эмоциональное возбуждение, ощущение невостребованности, ненужности,

оторванности, скука усиливают вероятность внушения. Восприимчивость к внушению со стороны СМИ снижается по мере приобретения жизненного опыта и научных знаний.

Большинство экстремистских и террористических организаций, ведущих свою деятельность в киберпространстве, в преступных целях использует последние достижения научно-технического прогресса, ультрасовременные информационные и телекоммуникационные технологии, применяя прошедшие успешную апробацию методы осуществления противоправной деятельности и отказываясь от малоэффективных и нерезультативных их форм. Мы согласны с С.Я. Лебедевым в том, что при реагировании на экстремистские и террористические угрозы в киберпространстве и их предупреждении важна не только техническая составляющая механизма противодействия, но и научно обоснованная и опробованная методика превенции киберпреступности, криминологическое обеспечение данной деятельности. Последнее связано с необходимостью изучения криминологами личностных характеристик субъектов киберугроз в этой области, механизмов их формирования, реализации и развития, создания научных и методологических основ предупреждения экстремизма и терроризма и криминологического обеспечения кибербезопасности в целом [4;240].

Формирование информационно-психологической безопасности личности может опираться на следующие принципы:

1) центрации, обуславливающий создание комплекса правовых и нравственных норм, общественных институтов и организаций, обеспечивающих состояние защищенности личности от многообразных информационных воздействий, а также адекватной системы ее отношений к окружающему миру и самой себе;

2) легитимизации, обеспечивающий процессу формирования информационно-психологической безопасности личности общественное признание и предполагающий создание психологических механизмов саморегуляции;

3) имплицитности, предусматривающий разработку механизмов психологической защиты, обеспечивающих защищенность сознания от негативных информационных воздействий;

4) амплификации, обуславливающий расширение информированности личности об информационно-психологических опасностях и угрозах, а также формирование и поддержание устойчивой направленности на освоение механизмов информационно-психологической самозащиты.

В совокупность организационно-психологических условий формирования информационно-психологической безопасности личности мы включили: потребность личности в безопасности; свободу информации; нормативно-правовое обеспечение информационно-психологической безопасности личности [2;42].

Литература:

- 1.«ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ»- Советы психолога ,проф. В. Левицкий г.Магдебург
- 2.ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ: СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА Лунев А.Н. 1 Пугачева Н.Б. 2 Стуколова Л.З. 3)
- 3.Гарнаева М.А., Функ К. Kaspersky security bulletin 2013 // Вопросы кибербезопасности. 2014. №3. С.65-68.
- 4.Лебедев С.Я. Криминологическая оценка и перспективы антикриминогенной превенции террористического потенциала киберпространства // Противодействие экстремизму и

терроризму в Крымском федеральном округе: проблемы теории и практики: материалы Всерос. науч.-практ. конф. Симферополь, 20152, с. 380].

ILK O'SPIRINLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

TerDPI boshlang'ich talim yo'nalishi

1-bosqich talabalari

Erkayev Xusniddin va Akbarov Ramziddin

Annotatsiya: Ushbu maqolada o 'spirinlik davrining psixik xususiyatlari, bu davrdagi aqliy va emotsional rivojlanish, shaxs xususiyatlari yoritiladi. Ularning ong va dunyoqarashining shakllanishi, o 'spirinlik yoshdagi bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ular bilan ishlash, muammoli vaziyatlarni yechish ko 'nikma-malakalarini rivojlantirish masalalariga to'xtalinadi.

Kalit so'z: Pedagogika, psixologiya, ilk o'spirinlik, o'spirinlik, intellektual rivojlanish, yetakchi faoliyat, muloqot, emotsional rivojlanish, yangi psixologik tuzilma.

Ilk o'spirinlik davri 18 yoshdan 23 yoshgacha bo'lgan davr bo'lib, bu davrida o'quv faoliyatining murakkablashishi, ularning yangi jamoada tutgan o'rni ulardan ko'p narsa talab qiladi. O'spirinlarning maktab hayotida, oilada tutgan mavqei o'zgaradi, ya'ni o'zidan kichiklarga nisbatan boshliq, tashkilotchi va tarbiyachi bo'lish talab qilinadi. Bu yoshdagi bolalar o'smirlardan farq qiladi. Agar o'smirlikda o'quvchining asosiy faoliyati o'qish bo'lgan bo'lsa, yuqori sinf o'quvchilarining faoliyati o'qish, bilim olish va mehnatga tayyorlanishdan iborat bo'ladi. 18 yoshda kattalikka erishadi. Organizmning o'sishi to'xtaydi, «tinch» davr boshlanadi. Organlarning tarkib topishi va organizm to'qimalarining takomillashishi nihoyasiga etadi. Jismoniy rivojlanish shaxsning ba'zi bir xususiyatlarini va bundan keyingi hayotiy faoliyatini belgilashga ta'sir ko'rsatadi. Yigit va qizlarning 17-20 yoshlarida organizm normal rivojlanishiga va unga mos keladigan ish bilan band qilish maqsadga muvofiqdir. Ular organizmdagi o'zgarishlar og'irligiga va bo'yiga xos bo'lishi bilan birga o'pka, yurak, qon tomirlariga, nerv sistemasining faoliyatiga ham ta'sir etadi. O'spirinlarda yurak charchashi-xarsillash, yurakning to'xtab-to'xtab ishlashi kabi xollar asta-sekin yo'qolib beradi. Buning uchun jismoniy mehnat, aqliy faoliyat va dam olishning to'g'ri yo'lga qo'yilishi katta ahamiyatga ega. Bu davrda ularning nerv sistemasi rivojlanadi va katta kishilarning miya po'stlog'i xususiyatiga asta-sekin yaqinlashadi. Bosh miya po'stlog'ining atroflarida nerv bog'lanishlarining soni ko'payadi. O'qish va mehnat qilish natijasida bosh miya yarim sharlarida analitik va sintetik faoliyat rivojlanadi. Bu xolat tashqi ta'sirni aniq ajrata oladigan xususiyatni o'stiradi. Farq qilish xarakteridagi tormozlanish vujudga keltiradi. Bu davrga kelib o'qish mashg'ulotlari ancha murakkablashadi: bir qator yangi fanlar o'qitila boshlaydi, dars mazmuni kengayadi, murakkablashadi, bilim, hayot, amaliy ishlar qo'shib olib boriladi, o'quvchilar ishlab chiqarish jamoasida bo'ladi, ekskursiyalarga, ko'rsatmalikka, aloxida e'tibor beriladi. V.A. Krutetskiy, I.N. Lukin yuqori sinf o'quvchilarining bilim egallashidagi aqliy individual faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida to'xtalib, bu borada o'quvchilarni asosan 4 guruhga bo'ladi.[7]

1) YUqori darajada o'zlashtiruvchi o'quvchilar. Bular bilim olishda mustaqillik, tashabbuskorlik ko'rsatmaydilar. O'quv materialini darslikdan yodlab oladilar, materialni o'qituvchi so'rab qolganda javob berish uchunгина o'rganadilar. Agar material «qiyin» bo'lsa, uni butunlay o'rganmaydilar. Bu bilimlarni o'rgana bilmaydilar, o'quvchilarga ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan maktablarda o'qish qiyin bo'ladi. Bu guruh o'quvchilarining ba'zilari 1X sinfgacha a'lochi bo'lib kelib, keyin og'ir axvolga tushib qoladi bunday o'quvchilar bilan ko'proq individual ish olib borish lozim.[5]

2) O'qish faoliyatida amaliy qobiliyatlari borligi sezilib turadigan o'quvchilar bo'lib, qiyin masalani o'rganishga, uni amalda sinab ko'rishga xarakat qiladilar. Darslar to'g'ri yo'naltirilsa, bu guruh

o'quvchilarining darsga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin. Ularga xar-xil dars usullaridan foydalanib amaliyotda nazariy bilimning ahamiyati katta ekanligini tushuntirish kerak.

3) Bu o'quvchilar nazariyaga juda ham berilib, amaliy ishlarga ahamiyat bermaydilar. Ular ko'p fikr yuritadi. Lekin o'z fikrlarini amalda sinab ko'rishdan qochadi. Ularning fikrlashlarida umumlashtirish, abstraksiya qilish ustun turadi, shunga qaramay konkretlashtirish xususiyati past darajada bo'ladi.

4) Bu o'quvchilar o'qish faoliyatida nazariya bilan amaliyotni birga qo'shib olib boradilar. Ularning bilimi keng bo'ladi, ular fikr yuritishini, tatbiq qilishni biladi, jamoat ishida faoldir. Lekin bu guruh o'quvchilari hamma narsaga barobar qiziqadilar-u, alohida bir narsaga chuqurroq qiziqmaydi.[3]

Katta maktab yoshidagi noto'g'ri va etilmagan axloqiy tushunchalari to'g'risida turli vaqtlarda psixologlardan A.S. Alyakrinskaya, V.I. Selivanov, I.M. Krasnovaev, N.S. Lukin va boshqalar gapirib o'tganlar. V.I. Braskiyning bergan ma'lumotlariga qaraganda burch, vijdon, uyatsizlik, adolasizlik, faxrlanish kabi axloqiy tushunchalarning mazmunini tekshirib chiqilgan va o'rta maktabni bitiruvchi o'quvchilardan 44,5% gina bu hislarni bir qadar to'g'ri yoritib bergan. T.N.Mal'kovskayaning bergan ma'lumotlariga qaraganda, yuqori sinf o'quvchilaridan 94% vijdonlilikni ma'naviy fazilat deb yuqori baxolaganlari xolda o'qituvchilar va ota-onalarni aldash mumkin, deb xisoblaydilar.[9]

Psixologlardan B.G. Anan'ev, N.V. Kuzimina, N.F. Talizina, V.YA.Lyaudis, I.S. Kon, V.T. Lisoveskiy, A.A. Bodolev, A.V. Petrovskiy, M.G.Davletshin, I.I. Ilg'yasov, A.V. Dimitreva, Z.F.Esarova, A.A.Verbitskiy, V.A. Tokareva, E.G'.G'oziev va boshqalarning tadqiqotlariga ko'ra, oliy o'quv yurtlarida ta'lim olish talabalar uchun juda og'ir kechadi, chunki bu davrda shaxsni murakkab fazilatlar, xislatlari, sifatleri, takomillashish bosqichida bo'ladi. Mazkur Yosh davridagi ijtimoiy-psixologik o'sishning xususiyatlaridan biri o'qish faoliyatining ongli motivlari kuchayishidir. Talabalarda axloqiy jarayonlarning o'sishi sust amalga oshsa-da lekin xulqning eng muhim sifatleri mustaqillik, tashabbuskorlik, topqirlik, farosatlilik va xokozolar takomillashib boradi. SHuningdek ularda ijtimoiy-xollarga, voqelikka axloqiy qoidalarga qiziqish, ularni angalshga intilish tobora kuchayadi.[2]

YU.A. Samarinning ta'kidlashicha o'spirinlar ruhiyatida o'ziga xos qarama-qarshiliklar, ichki ziddiyatlar mavjud bo'ladi. Ularning moddiy jixatdan ota-onaga, oliy o'quv yurti maxmuriyatiga bog'liqligi iqtisodiy ziddiyatni keltirib chiqaradi. Bu xol talablaarning xoxishlari bilan mavjud imkoniyatning nomutanosibligi tufayli sodir bo'ladi.

Odatda talabalar II va III kurslarda oliy o'quv yurti va mutaxassislikni to'g'ri tanlangani xaqida yanada jiddiy o'ylaydilar.

xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, ilk o'spirinlik yoshi emotsional holatlarni ifodalash usullari va emotsional reaksiyalarning differensiallashishini hamda o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini boshqarishning ortishini kuzatish mumkin. Ilk o'spirinlarning kayfiyati o'smirlarga nisbatan barqaror va anglangan hamda ijtimoiy sharoitning keng doirasiga mos bo'ladi. Doimo hissiyot vujudga keltiradigan shaxsiy muhim munosabatlar doirasining kengayishi oliy hislarning rivojlanishida namoyon bo'ladi. Axloqiy norma va tamoyillarning ma'lum tizimini o'zlashtirish jamiyat va boshqa odamlar oldida mas'uliyat hissi, hamdardlik qobiliyati, do'stlik va muhabbat ehtiyoji, o'rtoqlik hissi va axloqiy-siyosiy hislar kabi yuksak axloqiy hislarga aylanadi. Ilk o'spirin tomonidan qabul qilingan xulq-atvor normalarining buzilishi unda aybdorlik hissini vujudga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. SH.A.do'stmuhamedova, x.a.tillashayxova, G.Baykunusova, G. Ziyavitdinova umumiy psixologiya (yosh davrlari va pedagogik psixologiya)
- 2.Nishonova.Z.T, Komilova N.G. "Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya" T-2018-yil
- 3.Davletshin M.G.,Do'stmuxamedova SH.A.,Mavlonov M. M,To'ychieva S.M.,

4. Yosh va pedagogik psixologiya». T. TDPU, 2004
5. Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti": T. Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
6. Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
7. G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.
8. Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное. – М. 1996. С.31-36.
9. Ashurova.Sh.F. " A healthy Lifestyle in Uzbekistan families from the point of view of islmi religion" Emergent: Journal of education discoveries and lifelong learning (EJEDL) 2022-yil 56 b

МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Файзиева Нодира Собировна, преподаватель-стажер Джизакского государственного педагогического университета

Аннотация: В данной статье мастерство учителя зависит прежде всего от того, как он готовится к урокам, от эффективного использования имеющихся возможностей. Он должен регулярно и осмысленно, целенаправленно совершенствовать свои знания, обогащать свой опыт новыми методами.

Ключевые слова: Учитель, ученики, образование, урок обучение, задача, человеческие качества, современный урок, способности.

Сегодняшняя педагогика справедливо подчеркивает, что качество образования зависит прежде всего от качества уроков. Только уроки контролируют течение педагогико-психологического процесса. Какой учитель не хочет, чтобы уроки были эффективными, интересными, содержательными, а ученики следовали за ним? Для этого недостаточно иметь многолетнюю «трудовую деятельность». Для этого необходимо в совершенстве владеть методами и приемами обучения.

Цель и задачи урока.

Мастерство учителя зависит прежде всего от того, как он готовится к урокам, и от эффективного использования имеющихся возможностей. Он должен регулярно и осмысленно, целенаправленно совершенствовать свои знания, обогащать свой опыт новыми методами. Определение целей конкретной педагогики уроков является залогом успеха. Цель каждого занятия выполняет образовательные, воспитательные и развивающие задачи:

Воспитательная задача урока состоит главным образом в формировании мировоззрения учащихся (например, о материальности мира, связи учащихся друг с другом вследствие причинно-следственных явлений, развитии природы и движения в обществе), информировать учащихся о социальных и политических событиях, таких как человеческие качества и взаимоотношения.

Воспитательная задача урока – вооружить учащихся знаниями, умениями и навыками в пределах требований учебной программы.

Планировочная задача урока - выделить у учащихся важнейшие процессы сущности изучаемого материала, сформировать у учащихся умения (составление схем, планирование, обобщение понятий и рассуждений.), научить учащихся самостоятельно мыслить, развивать

свою речь, учиться, учить преодолевать трудности в освоении, укреплять волю, выполняет задачи развития характера.

Опытные преподаватели умеют выделить наиболее важные области материала урока и заранее спланировать, на чем сделать акцент.

Структура и подготовка урока – основные правила организации современных уроков:

- ~ Определение цели;
- ~ Анализ содержания учебного материала;
- ~ Формирование задачи воспитания;
- ~ Выбор наиболее удобных методов и стилей обучения;
- ~ Четкая организация взаимного сотрудничества между преподавателем и учениками.
- ~ Определение типа и структуры урока.

Определение структуры урока у молодых учителей создает определенные трудности. Структура урока – это последовательность и взаимосвязь основных элементов урока (проверка знаний, усвоение новых знаний, закрепление ранее изученного материала, контроль усвоения изученного материала, обобщение изученного материала, домашнее задание).

Часто можно услышать: «Учить — значит учиться дважды». Только тогда, когда учитель в совершенстве овладеет своим предметом, и только при этом условии, у него будет возможность иметь определенный уровень, педагогические навыки, уважение к детям, более сильное воспитательное влияние на своих учеников. Такой педагог легко управляет вниманием детей и вызывает интерес к их предмету.

Урок, как и любой учебный процесс, содержит политические элементы. Учитель ведет урок, сочетая свое и детское отношение к миру с политической идеологией. Это требует от учителей политических знаний, политической осведомленности и правовой гражданственности. Все они позволяют учителю приобрести политические знания и педагогические навыки.

Учителя, хорошо освоившие его, смогут эффективно управлять своими инструкциями и требованиями, а также будут иметь возможность успешно реализовывать такие действия, как изменение тона голоса во время урока, поощрение и завершение урока. Педагогические варианты служат важным фактором определения типов требований к учащимся, где четко сформулированы и выполнены важные требования.

Основным содержанием умений учителя являются знания и умения, основанные на них. Важная квалификация педагога включает в себя; навыки и компетенции самостоятельного поведения в процессах, происходящих в детском мире; умение анализировать совместимость «цель-средство – результат», умение знать и требовать, умение быстро находить и передавать внимание, умение играть с детьми, умение оценивать ситуацию с разных сторон, видеть главное из случайного — умение получать, умение ясно наблюдать свои чувства через мысли, слова, жесты и действия.

Образование как умелого мастера формирует целую систему коммуникации для развития свободного человека, думающего о технологии образования и добавляющего инновации в будущем. Мастерство педагога – творчество в любой ситуации. Педагог ищет творческие решения в выборе средств воздействия на мир детей. Встречаются и трудные дети в практике воспитательной работы. К ним следует подходить в особом индивидуальном порядке. Воспитывать «трудных» детей – самая тяжелая работа. Это требует особого внимания, терпения, умения, такта, теплого отношения и доброты. Сухоминский В.А. Уровень подготовки в трех аспектах при работе на основе своего труда. Воспитателям при работе следует составить личный план работы на основе программы.

* Изучение процессов и ситуаций в субъективном мире детей.

* Выяснить причину ошибок в манерах и поведении, когда они происходят.

* Из событий жизни выбирать процессы, необходимые в ситуациях.

* К тому, чтобы наладить отношения с детьми, необходимо подходить с психологической точки зрения на уровне детского жизненного опыта.

* Следить за изменениями, происходящими у детей.

Практика показывает, что работа с «трудными» детьми – это длительный сложный процесс. Необходимо создать определенную концепцию, то есть подойти с оптимистической гипотезой, наладить взаимное общение и поддержку. На практике основным фундаментом этих работ должна стать концепция «МЫ». Учитель может успешно оказывать педагогическое влияние только в том случае, если он находится в определенной позиции по отношению к ученикам (эта позиция различна в зависимости от их возраста). Данное положение является основным ориентиром преподавателей в области работы с учащимися и оно схоже с психологическими возрастными особенностями учащихся. Анализируя имеющийся опыт обучения, экспериментальная работа позволяет определить критерий изменения позиции учителя в соответствии с возрастом учащихся. Это переход от внешней позиции к определенной внутренней позиции по отношению к группе учащихся, усиление непосредственного влияния учащихся, переход к большему влиянию на внутренний мир личности каждого ребенка.

Обобщенную характеристику способа и умений учителя с предметом воздействия на проблемы учащихся разного возраста можно представить следующим образом. В младших классах учитель выступает в роли организатора. По словарю В. Даля слово «организатор» означает «организатор». Основное содержание влияния учителя на жизнь школьников определяется необходимостью ее организации. Педагоги, способные быть требовательными и веселыми воспитателями в коллективах учащейся молодежи, могут организовать жизнь, полную активного творчества детей, создать среди них приятную ситуацию взаимной симпатии и заботы, склонны принимать их как своих друзей. Такое отношение является лучшим отношением. Потому что он облегчает взрослому решение организационных задач, помогает умело и эффективно решать учебные задачи. В классах, где учатся подростки, статус учителя можно выразить словом «лидер». В. Даль так характеризует это слово, т. е. руководитель работы, тренер, руководитель.

Важная задача учителей и воспитателей – уметь всегда заботиться о детях, больших и маленьких, и особенно прививать доброту к больным пожилым людям или сверстникам. Для этого они могут получать информацию от пожилых, одиноких больных и пожилых людей, проживающих в зоне отдыха вместе со своими учениками, помогать им по хозяйству, а при необходимости осуществлять мелкий ремонт. Для волонтерского отдыха в лагере занимаются спортом, играми в различные игры, вязанием спицами, вышивкой и крючком. Должны работать юные натуралисты, туристы и техники. Традицией становится организация летних спортивно-оздоровительных лагерей, которые обычно открываются первого июня. В лексике В.Даля это «опекающая забота, активность», «речевая», устная, фатическая информация, «дискуссионный», «фаскрывающий», уровень общения. Настоящий педагог должен обладать не только знаниями, но и культурой речи. В процессе обучения в школе два главных человека – учитель и ученик.

Правильные взаимоотношения этих двух лиц в ходе работы вне урока оказывают эффективное влияние на формирование личности учащегося. Преподавателю следует обращаться к психологическим особенностям учащихся, учитывая их способности. В ходе урока педагог должен стараться не принижать личность ученика, и не только путем отдачи

приказов. Учащийся должен уметь самостоятельно понимать себя и права учителя. Например: директор восьмилетней школы сказал: «У меня проблемы с учениками, но бороться должны все».

Давая образование ребенку, не занимайтесь сразу книгой; передача знаний путем перехода от легкого к сложному образованию; проводимые упражнения должны соответствовать возрасту детей; обратите внимание на школьное преподавание как на команду в обучении; учет склонностей, интереса и способностей детей к обучению; совмещайте стрельбу с физическими упражнениями.

Учитель должен не только передавать знания, но и воспитывать гражданина, чувствующего ответственность за других и свою жизнь. И достигается это через гуманистические отношения, а не через борьбу. Благодаря такому отношению ученик должен осознать, что он хозяин своей судьбы, и добиться всестороннего развития. Учитель играет важную роль в отношениях между учителем и учеником.

Список пользователь литература

1. Файзиева Нодира Собировна, Психологические характеристики учащихся начальной школы, Wire Insights: Journal of Innovation Insights, том 2, выпуск 2, февраль 2024 г. ISSN (E): 2810-6458 Веб-сайт: [https://academiaone.org/index.php/ 7](https://academiaone.org/index.php/7), Страницы 16-18.
2. Собировна Ф.Н. (2024). Психологические особенности обучающихся начальных классов. Wire Insights: Журнал Innovation Insights, 2 (2), 16–18.
3. Файзиева, Н. С. (2023, январь). СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕНИЯ И ПСИХОЛОГИИ. В Международной конференции по образованию, исследованиям и инновациям (Том 1, № 1, стр. 121-126).
4. Файзиева Н. (2022). ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(12), 211-215.
5. А. В. Петровский. «Психология молодежи и педагогическая психология». М. 1979.
6. Под редакцией А. И. Щербакова. «Практикум по психологии молодежи и педагогической психологии». Т. « Учитель »
7. Баротов Ш.Р. Студент личность изучать методы - Т.: Учитель , 1995.-56 с.
8. Баротов Ш.Р. Маленький возраст студенты деятельность оценка. -Т.: Учитель, 1992 -48
9. В. А. Крутецкий . «Студенты образование и воспитание психология ». 1976 год .
10. В возрастная психология: от молодости до стростой: Учебное пособие студентов и преподавателей учеб.завед М.В. Гамезо, В.С. Герасимова, Г.Г. Горелова, Л.И. Орлова.М., 1999.- 269с.

СЕМЬЯ ДИАГНОЗ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ

Файзиева Нодира Собировна, преподаватель-стажер Джизакского государственного педагогического университета

Аннотация: В данной статье важной составляющей практической эффективности диагностики семейных проблем и проведения психологической диагностики является использование стандартизированных психодиагностических методов.

Ключевые слова: Семья, брак, общества, здоровье, семейной диагностики, родители, психического развития, супружеских отношений умственного развития, семейные прогулки, брачные отношения.

Одним из важных направлений работы психолога с семьей является диагностика ее текущего состояния. Современный семейный психолог имеет в своем арсенале различные методы диагностики. Важно выбрать адекватный набор методик в соответствии с целями и задачами конкретной практической диагностики.

Важной составляющей практической эффективности диагностики семейных проблем и проведения психологической диагностики является использование стандартизированных методов психодиагностики. Необходимые условия для их использования следующие:

1. Умение глубоко усваивать содержание основных диагностических процедур семейного обследования и интерпретировать их;

2. При освоении методов оперативного планирования психодиагностического обследования конкретной семьи соотношение стандартизированных и клинико-диалогических методов психодиагностики соответствует:

- требования и ожидания клиентов;
- современное состояние семейных проблем;
- объективные социально-экономические условия работы психолога (платное или бесплатное обследование);

3. Овладение репертуаром конкретных специализированных методов стандартизированной семейной психодиагностики, подходящих для конкретных условий и задач психолога;

4. Освоение психометрии и использование стандартизированных психодиагностических методов измерения (тестов).

Психолог должен четко понимать плюсы и минусы стандартизации.

Преимущества в том, что данная профилактика экономически эффективна, потенциально автоматизирована, при интерпретации мы опираемся на опыт разработчиков и пользователей методики, используя статистически выраженные нормы испытаний, количественные коэффициенты и т.п.

• Недостатком является то, что это увеличивает риск диагностической ошибки при использовании неправильной диагностической программы, когда психолог программирует стандартизированную технику для диагностики конкретного свойства.

• Гибкость неформальных, интуитивных клинических методов позволяет психологу реконструировать во время обследования. Однако при использовании стандартных методов психолог вынужден «идти до конца».

Методы семейной диагностики включают клинико-эмпирическое изучение семейного анамнеза, структуры семьи, семейного положения, факторов семейных проблем и благополучия, особенностей детско-родительских отношений. В результате их использования семейный психолог, работающий с семьей, может получить полную и достоверную информацию о взаимодействии членов семьи на разных этапах жизненного цикла и определить семейный диагноз.

Термином «семейный диагноз» Э.Г.Ейдмиллер описывает нарушения в семейной жизни, способствующие возникновению и поддержанию трудностей в ее функционировании. С помощью семейной диагностики можно спланировать направление психологической поддержки семьи.

Статус добрых свиданий позволяет выявить причины трудностей, которые могут непосредственно проявляться на любом этапе жизненного цикла семьи.

социально-психологической диагностики семейных проблем, можно разделить на две группы:

1. Дать возможность юношам и девушкам изучить свою оценку себя как будущих супругов и родителей;
2. Направленная на оптимальный выбор партнеров для знакомства и потенциального брака, помогает прогнозировать будущие брачные отношения.

К первой группе тестов относятся методы, предложенные С.В. Ковалевским:

- *То, как старшеклассник оценивает себя как будущего главу семьи*, позволяет определить, как подросток представляет себе эту роль и в какой последовательности проявляются в данный момент выделенные им качества;

- *Превентивный тест удовлетворенности браком* показывает, насколько мальчики и девочки удовлетворены своим будущим браком ;

- *Методика «Функционально-ролевая согласованность»* – помогает определить структуру распределения ролей в семье. Для анализа функционально-ролевой согласованности используются три ролевые структуры: нормативная (какая должна быть), желательная (какая мы хотим), квазиреальная (какая она могла бы быть). Также в качестве темы обсуждения рекомендуется выделить представления старшеклассников о распределении семейных ролей в нормативном, желательном и квазиреальном планах.

Вторая группа состоит из:

- *Опрос-интервью «Вы выходите замуж»* позволяет узнать мнение вступающих в брак о различных проблемах, с которыми сталкиваются невесты. Анкета-собеседование – хороший инструмент психолога для работы в ЗАГСе, молодежных центрах и т.п.

- *Карта-тест для оценки готовности к семейной жизни* – помогает определить готовность будущих супругов к выполнению семейных функций: созданию позитивной семейной обстановки, поддержанию уважительных и дружеских отношений с родственниками, воспитанию детей, интимной жизни супругов, здоровому наведению семейного порядка и скоро. Кроме того, с помощью этой методики можно определить перспективы благополучия семейных отношений.

- *Метод определения психологической совместимости в браке* Т. представляет собой модифицированную версию теста Лири. Несовместимость супругов на одном из четырех уровней супружеских отношений - психофизиологическом, психологическом, социально-психологическом, социокультурном - может привести к разбалансировке супружеских отношений. С помощью этого метода практический психолог прогнозирует психологический уровень совместимости будущей семейной пары. Этот метод также можно использовать для оптимального выбора партнеров для свиданий и потенциального брака. Прогноз гармонии будущей пары основан на результатах анкетирования, диагностирующих динамические черты личности.

- *Шкала любви и сострадания* – этот метод можно использовать как в индивидуальной, так и в групповой диагностике. Его преимуществом является простота обработки и легкость исполнения. С помощью этого метода психолог может определить особенности эмоционального отношения респондента к близкому человеку.[7, 8]

Методы социально-психологической диагностики семейных проблем:

Социально-психологические проблемы семьи делятся на три основные группы:

- добрые (часто являются основными факторами семейных проблем);

- семья;
- проблемы в отношениях между детьми и родителями.

Одним из основных направлений деятельности практического психолога **является диагностика семейных проблем.**

- применяются психологические методы диагностики:

- исследовать
- наблюдение
- опыт
- социометрические методы
- методы сечений
- количественный и качественный анализ документов
- тестирование

Все эти методы позволяют семейному психологу провести диагностический анализ состояния семейной системы и ее отдельных подсистем.

В семейной диагностике основное внимание уделяется задачам развития семьи, особенностям ее ролевой структуры и форм деятельности. В проблемной ситуации создает условия для организации направления клиента, объективизации проблемы, анализа ситуации и планирования «веера» возможных решений. Ответственность за принятие решения и его реализацию лежит на самом клиенте, что способствует его личностному росту и укреплению семьи.

Трудности рассмотрения социально-психологических особенностей семейной деятельности зависят от состояния социальной психологии, с одной стороны, и от особенностей объекта анализа - с другой. Семья - это также социально-психологическая общность - небольшая группа, члены которой связаны браком или родством, общим бытом и взаимной моральной ответственностью, и социальный институт - историческая структура отношений между супругами, родителями и детьми. и социальная необходимость.

Список использованной литературы

1. Fayziyeva Nodira Sobirovna, Psychological Characteristics Of Primary School Students, Wire Insights: Journal of Innovation Insights Volume 2, Issue 2, February 2024 ISSN (E): 2810-6458 Website: <https://academiaone.org/index.php/7>, 16-18 betlar
2. Собировна, ФН (2024). Психологические особенности учащихся начальных классов. Wire Insights: Журнал Innovation Insights, 2 (2), 16–18.
3. Файзиева, Н. С. (2023, January). СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕНИЯ В ПСИХОЛОГИИ. In International Conference of Education, Research and Innovation (Vol. 1, No. 1, pp. 121-126).
4. Fayziyeva, N. (2022). KICHIK YOSHDAGI MAKTAB BOLALARNING KOMMUNIKATIV QOBILİYATLARINI SHAKLLANTIRISH. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(12), 211-215.
5. Акрамова Ф.А. Социально-психологические проблемы семейно-психологической службы в Узбекистане: Монография. – Т.: Издательство «Урок-пресс», 2021. - 178 с.
6. Акрамова Ф.А. Профилактика и социально-психологическая реабилитация домашнего насилия: Монография. – Ташкент: Издательство «Урок-пресс», 2021. – 138 с.
7. Андреева Г.М. Социальная психология. - М.: Аспект Пресс. 2010. – 368 с.
8. Андреева Т.В. Семейная психология. – М., 2004. – 242 с.

MULOQOT SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING MUHUM OMILI SIFATIDA

G'afforov Azizjon Ahmadjon o'g'li

NamDPI Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Anotatsiya: Ushbu maqolada muloqot shaxslararo munosabatlarda qay darajada muhim ahamiyatga ega ekanligi, muloqotning kommunikativ funksiyalari, uning dastlabki ijtimoiylashuv fenomeni sifatidagi o'rni va muloqotning turlicha tasniflari haqida ma'lumotlar berilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar va bevosita shaxslararo muloqotlarga asoslangan soha vakillari uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: shaxs, muloqot, kommunikatsiya, jamiyat, sotsium, mikrosotsium, belgilar tizimi, nutq, verbal, nonverbal, kommunikativ, interaktiv, perseptiv, ritorika, funksiya, informatsion funksiya, regulatsion funksiya, affektiv funksiya, stimullashtirish.

Аннотация: В статье представлена информация о том, какое значение имеет общение в межличностных отношениях, коммуникативные функции общения, его место как явления начальной социализации, а также различные классификации общения. Статья предназначена педагогам, психологам и представителям сферы, основанной на прямом межличностном общении.

Ключевые слова: Человек, общение, коммуникация, социум, социум, микросоциум, символическая система, речь, вербальная, невербальная, коммуникативная, интерактивная, перцептивная, риторика, функция, информационная функция, регуляторная функция, аффективная функция, стимуляция.

Abstract: This article provides information on how important communication is in interpersonal relationships, communicative functions of communication, its place as a phenomenon of initial socialization, and various classifications of communication. The article is intended for pedagogues, psychologists and representatives of the field based on direct interpersonal communication.

Key words: Person, communication, communication, society, society, micro-society, symbol system, speech, verbal, nonverbal, communicative, interactive, perceptive, rhetoric, function, informational function, regulatory function, affective function, stimulation.

Shaxslararo munosabatlarning muhim omili sifatida eng boshidan muloqot alohida e'tirof etilgan. Shaxslar faoliyat jarayonida va uni samaraliy tashkil etish hamda ijobiy natija olishlari uchun ularda bir-birlari bilan muloqotda bo'lish ehtiyoji tug'uladi. Tabiiyki o'zaro muloqot kishilik jamiyatini vujudga kelishining eng asosiy omili hisoblanadi va aynan mana shuning uchun ham muloqot faqat insonga hos bo'lgan jarayondir.

Psixologik tomondan yondashadigan bo'lsak muloqotga ikki xil ta'rif berishimiz mumkin [1]:

1. Muloqot – hamkorlikdagi faoliyat ehtiyoji bilan taqazolangan aloqa o'rnatish va uni rivojlantirish jarayoni.
2. Muloqot – belgilar tizimi orqali sub'ektlarning o'zaro ta'sirlashuvi. Agar muloqotga kompleks jihatdan ta'rif beradigan bo'lsak: muloqot – shaxslar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining serqirra jarayonidir [2].

Muloqot shaxslar o'rtasidagi axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi, bunda munosabatning (muloqotning) kommunikativ jihati inobatga olinadi.

Bu o'rinda kommunikatsiya tushunchasini muloqot tushunchasidan farqlash lozim. To'g'ri ba'zi o'rinlarda bu so'zlar ketma ket, yonma yon ayrim hollarda ma'nodosh va bir birini to'ldiruvchi so'zlar sifatida qo'llaniladi. Ammo, tirik va o'lik tabiatdagi tizimlar o'rtasidagi axborot almashinuvi, hayvonlar o'rtasidagi o'zaro signallar almashinuvi, insonning texnik vositalar bilan aloqa o'rnatishi bu – kommunikatsiyadir [3].

Muloqot esa faqatgina insonlar o'rtasida o'zaro amalga oshiriluvchi tadrijiy rivojlanishning yuksak na'munasidir. Indvid (inson bolasi) aynan mikro sotsium va sotsium a'zolari bilan muloqotda va munosabatda bo'lish jarayonida ijtimoiy tajriba va madaniyatni egallab boradi va buning asosida bioijtimoiy psixologik yaxlit tuzulmaga (shaxsga) aylanadi. Umuman olganda muloqot ijtimoiy faollikning inson ontogenezida ko'zga tashlanadigan birinchi turidir [4].

Insonlar ma'lum bir faoliyat bilan shug'ullanish asnosida muloqotga ehtiyoj sezadilar va mana shu faoliyatning samaradorligini shaxslararo muloqot jarayonining komunikativ(axborot uzatish), interaktiv(o'zaro birgalikda harakat qilish) va perseptiv (o'zaro birgalikda) idrok qilish tomonlari va xususiyatlariga bog'liqdir [5].

Yuqoridagi ta'riflardan yaxlit bir xulosaga kelish mumkun: faoliyat va muloqot o'zaro chambarchas bog'liqdir. Rivojlanib borayotgan jamiyatda yuksak darajada tadrijiy rivojlanib borayotgan bioijtimoiy psixologik yaxlit tuzilmaning shakillanishida muloqotning naqadar muhim o'rin egallaganligi, zamonaviy kishilik jamiyati qurilishida muloqotning naqadar ahamiyatli ekanligi satsiolog va psixologlarni tobora qiziqтира boshladi va muloqotning sotsiumda va shaxs faoliyatidagi funksiyasiga ko'ra B.F.Lomov quyidagi tasnifni taklif etadi [6]:

1. Informatsion – komunikativ funksiya – axborot almashinuvini ta'minlash, axborot almashinuvi o'z navbatida turli belgilar, tizimlar orqali amalga oshiriladi. Asosan verbal (nutq belgilar tizimi sifatida ishlatiladi) va noverbal (bunda nutqdan boshqa barcha vositalar belgilar tizimi sifatida ishlatiladi) kommunikatsiya farqlanadi.
2. Regulyatsion – komunikativ funksiya – suhbatdosh xulq-atvorining regulyatsiya qilinishi (boshqarilishi)ni ta'minlash funksiyasi. Biror bir faoliyat va ma'lum funksiyalarni bajarish chog'ida kishilar muloqot jarayonining ushbu funksiyasidan foydalangan holda bir-birlariga sitimullovchi va korreksiyalovchi tarzda ta'sir ko'rsatishlari mumkun.
3. Affektiv – komunikativ funksiya – suhbatdoshning emotsoional sohasini regulyatsiya qilinishini ta'minlash vazifasi. Bunda inson emotsional sohasining eng muhim determinantasi sifatida muloqot o'rtağa chiqadi, bunga sabab esa muloqotning information funksiyasiga beriladigan ijobiy yoki salbiy bo'yoqlar aynan emotsiyalar orqali ifodalanadi.

L.A.Karpenko muloqotni biroz boshqacha tasniflaydi va quyidagi muloqot vazifalarini ajratib ko'rsatadi [7]:

1. Aloqa o'rnatish vazifasi – suhbatdoshni aloqaga kirishish uchun tayyorlash.
2. Informatsion vazifa – suhbatdosh bilan muayyan ma'lumotlar, fikrlar va rejalarini almashish.
3. Faoliyatga undash – suhbatdoshni biror bir harakatni bajarishga stimulashtirish.
4. Koordinatsion vazifa – suhbatdosh bilan hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish va uni amalga oshirish harakatlarini muvofiq lashtirish.
5. Tushunishni ta'minlash vazifasi – suhbatdoshning fikrlari va hissiyotlarini tushunish.
6. Amotiv vazifasi – suhbatdoshda muayyan hissiyotlarni uyg'otish hamda ularni o'zgartirish.
7. Munosabat o'rnatish vazifasi – munosabatlar tizimidagi shaxsiy o'rini, mavqeini aniqlash.

8. Ta'sir ko'rsatish vazifasi – suhbatdoshning xulq-atvori, shaxsiy xususiyatlari, maqsadlarini o'zgartirish.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki muloqot polifunksional sotsial hodisadir. Muloqot – shaxslararo munosabatlarning asosiy so'rinishi bo'lib, uning yordamida odamlar bir – birlari bilan o'zaro ruhiy jihardan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, tushunadilar [8].

Muloqot haqidagi va muloqotga asoslangan fanlar antik davrda ham mavjud bo'lgan, bunday fanlardan biri "Ritorika"dir. Ritorika – ishontirish usullari haqidagi, xatti-harakat va idrok qilishning boshlang'ich qoliplari haqidagi fandir. Uning predmeti esa ishonarli nutqning qoida va usullaridir. Bu Arastu davridan buyon mavjud. Keyinchalik bu chiroyli so'zlashning ilmiy falsafiy yo'nalishiga aylanib bordi va o'sha davrda har bir Kfarist maktabi o'quvchilariga majburiy fan sifatida o'qitilgan. Ritorika hozirgacha san'atni ham fanni ham qiziqitirib kelmoqda. Agar ritorika psixologiyasiga, kommunikativ ishonchning qonuniyatlari bag'ishlangan tadqiqotlar haqidagi ilmiy yo'nalish sifatida qaraladigan bo'lsa, ta'kidlash kerakki, har qanday kasbda inson omilida ishontirish fenomeni muhimdir. Ishonchli kommunikatsiya muammosini hal qilmay turib, jamiyatda demokratiyani shakillantirib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. T. "Turon – Iqbol".2006.
2. M.G.Dalvetshin. "Umumiy psixologiya" T.ToshDPU. 2002
3. E.G'oziyev. Muloqot psixologiyasi. T.2021.
4. P.S.Ergashev. Muloqot psixologiyasi (ma'ruzalar toplan).T.2003.ToshDPU.
5. Turg'unboyeva, A., Badritdinova, M., G'aniyeva, N., & Qayumov, B. (2021, May). DESCRIPTION OF THE METHODS OF DIAGNOSING THE COGNITIVE STYLE OF PUPILS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. In E-Conference Globe (pp. 306-308).
6. Halimjanovna, A. M., & Baxromovna, B. M. (2023). MUAMMOLI TA'LIM MUSTAQIL FIKRLASH OMILI SIFATIDA. *Science and innovation*, 2(Special Issue 14), 266-270.
7. Halimjanovna, A. M., Bakhromovna, B. M., Alisherovna, M. N., Tuxtasinovna, T. R., & Jumaboyevna, T. S. (2023). Psychological Mechanisms for Overcoming the Feeling of Fear that Occurs in Students During the Examination Process. *Migration Letters*, 20(S8), 1549-1556.
8. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Science and Education*, 2(2), 331-337.

O'SMIRLIK DAVRIDA SHAXSIY SALOHİYATNI YUZAGA KELISHI VA ORTISHINING ASOSIY PSIXOLOGIK SABABLARI

G'aniyeva Nargiza Odiljonovna

NamDU Psixologiya kafedrası 2-kurs tayanch doktoranti

Psixologiyada o'smirlik o'tgan asr davomida eng ko'p o'rganilgan inson rivojlanishining bosqichlaridan biri bo'lib, asosan o'smirning kelajakdagi shaxsini qurishdagi ahamiyati bilan bog'liqdir. O'smirlik - bu har bir inson o'z oldida yangi dunyoni kashf etadigan va kutilmagan cho'qqilarni zabt etishga qodir bo'lgan davr hisoblanadi. Bugungi kunda shaxs ontogenetik rivojlanishida o'smirlik davri 10-11 yoshdan 14-15 yoshlarni tashkil etmoqda. O'smir bolaning jismoniy va psixik taraqqiyoti intensiv tarzda tezlashadi, atrof-muhitdagi barcha narsa va munosabatlarga qiziqishi, yangilik va axborotlarga intilishi ortadi, ma'naviy qarashlari kengayadi,

individual xususiyatlari shakllanadi, xatti-harakatlarida ziddiyatlar avj oladi. Ya'ni o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi.

Mana shu o'zgarishlardan biri psixologik o'zgarishlardir. O'smir bola kattalar ta'sridan qutilishga (emansipatsiya), mustaqil bo'lishga va o'zini kattalardek tutishga harakat qiladi. Buni biz ularning layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini oila a'zolari, o'qituvchilari va do'stlariga ko'rsatishlariga urinishlarida ko'rishimiz mumkin. O'smir endi o'zini anglay boshlaydi va u o'zining yosh bola emasligini tushungan xolda o'z shaxsini ulug'lab, o'zini bilishga, maqsadli rivojlantirishga, tarbiyalashga harakat qiladi. O'smir kattalarning erkinligini, dadil harakatlari va qiziqarli ishlarini, odamlar orasidagi obro' va muvaffaqiyatlarini ko'radi hamda xavas qiladi. Natijada o'smirda katta yoshli odam bo'lishga yoki hech bo'lmaganda ulardek ko'rinishga qiziqish va o'zining ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun unda kuchli, qo'rqmas, epchil bo'lishga intilish paydo bo'ladi. Vaholanki, kimningdir xatti-harakatiga o'smir tomonidan imitatsiya(taqlid) qilish yuzaga keladi. Bir so'z bilan aytganda mana shu xolat va jarayonlarda o'smir shaxsiy salohiyati rivojlanadi.

O'smirlarda shaxsiy salohiyatni yuzaga kelishi va ortishining asosiy psixologik sabablari quyidagilar?

1. Bilish jarayonlarining shiddatli rivojlanishi, ijodkorlik va kreativ fikrlash qobiliyatiga egaligi . O'smirlik davrida asosan psixik jarayonlar yuqori darajada rivojlanadi. Xotira, mexanik xotira darajasidan mantiqiy xotira darajasiga ko'tariladi. Nutq rivojlangan, xilma-xil va boy tafakkur esa o'zining barcha ko'rinishlari: harakatli, obrazli, mantiqiy darajasida rivojlanadi. O'smirlarni endi turli amaliyot va aqliy faoliyatlarga o'rgatish mumkin. Shuningdek, bu davrda umumiy va maxsus layoqatlar shakllanadi va rivojlanadi. Bu layoqatlar o'smirlarga turli ko'rinishdagi ko'plab loyihalarni yaratishga, shuningdek, intellektual, badiiy, texnologik yoki musiqiy darajadagi inson bilimining turli sohalarida ixtisoslashishga imkon beradi. Intellektual sohada o'smir o'zining fikrlash qobiliyati rivojlangan va takomillashganini ko'radi va uning anglay olmayotgan mavhum fikrlarni boshqarish qobiliyati unga chuqurroq fikr yuritish, eng murakkab va ijodiy g'oyalarni rivojlantirishga asos bo'la oladi.

2. O'quv fanlariga ijobiy qiziqishi natijasida yangi o'quv motivlarining yuzaga kelishi . Boshqa davr bolalariga nisbatan o'smirlarning fanlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari, qiziqishlarning ortishi kuzatiladi. Bilim o'rganish ehtiyojlari asosida asta-sekinlik bilan o'quv fanlariga nisbatan qat'iy ijobiy munosabat shakllanadi. Natijada o'qishning yangi motivlari yuzaga keladi. Motivatsiya - bu bizni maqsadlarimizga erishishga va biz boshlagan har qanday faoliyatni eng yuqori samaradorlik bilan bajarishga undaydigan muhim manbalardan biridir. O'smirlik davrida esa o'smir o'zini o'zi rag'batlantirishni o'rgana boshlaydi, bu qobiliyat bolaligida yuzaga chiqmagani yoki to'la anglab yetilmaganligi uchun, bu unga o'rta va uzoq muddatda kuch, qat'iyat va intizom talab qiladigan barcha turdagi yangi g'oyalar va sevimli mashg'ulotlarni amalga oshirish imkoniyatini beradi. O'z-o'zini rag'batlantirish va har qanday faoliyatda doimiy bo'lish qobiliyati o'smirlarga turli sohalarida mohirlikka erishishga imkon beradigan, bu ular bolaligida qila olmagan kuchdir.

3. Kattalar bilan hamkorlikka kirishishga tayyorlik – o'smirning kattalar va do'stlar guruhlari o'rtasidagi muloqotda bo'lishi g'oyat katta ahamiyatga egadir. Chunki hamkorlik natijasida o'smirda jismoniy va aqliy imkoniyatlarni o'sib borish munosabati bilan o'zlariga ko'proq ishona boshlaydilar. Odamlar o'rtasida ijobiy hissiy va ijtimoiy aloqalarni o'rnatish o'smirlarga yangi ko'nikmalarni o'rganish yoki bilim olish va ilhomning yangi manbalarini topish imkonini beradi.

4. Tanadagi yetarlicha kuch quvvatning ortishi, shijoat va g'ayratlilik . Ko'rinish turibdiki, o'smirlik davrining eng o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu o'smirlarning kun davomida har xil mashg'ulotlar bilan shug'ullanishi va charchashlaridagi deyarli tugamaydigan energiyadir.

Jismoniy yoki intellektual kuch quvvatning ortishi, shijoat va g'ayratlilik o'smirda o'zi qiziqqan har qanday sohada yoki har qanday faoliyatni barqaror ushlab turishda (musiqa, fan, video o'yinlar, sport sohasi bo'lsin) bosqichma-bosqich ixtisoslashishiga yordam beradi .

5. Yangi ilhom manbalariga qiziqish, taqlid qilish. O'smirda kattalarga taqlid qilish ya'ni o'z idealidagi katta yoshli kishining obraziga o'xshatib rivojlantirish kuchli bo'ladi. Ko'pincha ular o'zlariga tanish va yoqadigan kattalarning xatti-harakatlariga imitatsiya (taqlid) qiladilar. Ularga murojat qilganingizda, u o'zini mustaqil fikrlay olishi va biror ishni albatta uddasidan chiqa oladigandek ko'rsatadi. Aslida hali o'smirning psixologik va fiziologik imkoniyatlari yetarli darajada rivojlanmagan bo'ladi. Ota-onalar, pedagoglar bu jarayonga yuzaki yondashmay, o'smirda o'z imkoniyatlarini o'stirishga, o'z ichki va tashqi qobiliyatlarini to'g'ri rivojlantirishga ta'sir qiladigan taqlid ob'yektini to'g'ri tanlashga yo'naltirishlari muhim hisoblanadi.

6. Hayotiy, ilmiy, badiy bilimlarni kengaytirishga ehtiyojning ortishi. 11-12 yoshli o'smirlarda bilish faolligi, bilishga bo'lgan qiziqish kuchayadi, tafakkur, tushunchalarni hosil qilish funksiyasi shakllanadi. Fan asoslarini, umumlashtirilgan bilimlarni o'zlashtirish hisobiga psixik funksiyalar va psixik jarayonlar qayta quriladi. Kognitiv sohadagi o'zgarishlar o'smirning tevarak-atrofga munosabatini, umuman shaxs sifatida taraqqiy etishiga sabab bo'ladi.

7. O'z-o'zini anglash, o'z-o'zini faoliyatini nazorat qilish va boshqarishni kuchayichi. O'z-o'zini anglash - bu shaxsning o'zini ongli ravishda idrok etishi va baholashi, o'zi haqidagi fikrlarini yuzaga kelishi bilan belgilanadi. O'z-o'zini anglash - bu shaxsning o'ziga bo'lgan munosabatidir. O'z-o'zini anglashning o'smirlik davridagi asosiy funktsiyalari jamiyatning ijtimoiy va axloqiy talablariga muvofiq shaxsni shakllantirishdan iboratdir. O'smirda idrokning yoshga bog'liq siljishlari, moslashuvchanlik va aniqlik, izchillik, murakkablilik va tizimlilik darajasini oshishi, o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish va tushuntirish qobiliyatini kengayishi shaxsiy salohiyatni oshishiga olib keladi.

8. Voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo bo'lishi. Bu yoshdagi bolaning birinchi galdagi intilishi, u o'zini endi kichkina bola emas, balki katta bo'lib qolganligini atrofdagilarga ishonitirishdan iboratdir. Mustaqil ishlar qilishga urungan o'smir endi "katta bo'lib qoldim" deb fikr yuritadi va mustaqil bajargan ishlarida kattalik xaq-huquqini talab qiladi. Shuning uchun psixologlar tomonidan "katta bo'lib qolganlik tuyg'usi"ni shaxsning o'smirlik yoshidagi eng asosiy va ahamiyatli yangilik sifatida talqin qilinadi. Mana shu katta bo'lib qolgandik hissi shaxsiy salohiyatni shakllanishiga, mukammallikka intilishga, o'z ustida ishlashga turtki bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta'lim tizimida psixologik xizmatning dolzarb muammolaridan biri bo'lgan o'smirlik davri va bu davrda yuzaga keladigan psixologik muammolar, qiyinchiliklar, tushunmovchiliklar, konfliktlar, inqirozlarni oldini olishda hamda o'smirda ijobiy ta'sir etish, ulardagi shaxsiy salohiyatni to'g'ri taraqqiy etishida yuqorida yoritib berilgan shaxsiy salohiyatni yuzaga kelishi va ortishining asosiy psixologik sabablarini bilish va amalda qo'llash muammoning yechimidan biri bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Z.T.Nishanova, N.G'.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya" Toshkent 2019.

2. **E.G'oziyev Ontogenez psixologiyasi. "NIF MISH" T.2020**

3. Адлер А. Индивидуальная психология [Текст] А. Адлер // История зарубежной психологии / ред. П.Я. Гальперин, А.Н. Ждан. – М.: Изд-во МГУ, 1986.–С.131-140.

4. Галажинский Э.В. Системная детерминация самореализации личности [Текст] /Э.В. Галажинский // Дисс. ... доктора психол. наук. – Томск, 2012. – С. 320.

AXLOQIY TARBIYALASHNING, YOSHLAR TASAVVURLARIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI.

Toshkent amaliy fanlar universiteti
“Psixologiya” kafedrası psixologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori,(PhD)
M.D.Galdiyeva

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarni tarbiya tizini hayotga, ongli o'qishga va mehnatga tayyorlashda jamiyat taraqqiyotiga javob beradigan barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda muhim o'rin egallaydi. Maqolada axloqiy tarbiya, ta'lim – tarbiya ishlari samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar shuningdek axloqiy jihatdan rivojlanishida o'quvchilarning bilimni oshirishda milliy tarbiya masalalari tahlil qilingan.

Respublikamizda yosh avlod tarbiyasini ko'p asrlik umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida kelajakda komil shaxs darajasiga ega bo'lgan shaxs etib voyaga yetkazish muammosiga alohida e'tiborga molik masala sifatida qaraladi. BMT Bosh Assambleyasining 2019-yil 25-iyuldagi 73-sessiyasida har yili 5-aprel kunini «Xalqaro axloq» kuni deb nishonlash an'anasini qabul qilinganligi butun dunyoda barqaror tinchlik va hamjihatlikka erishishda bag'rikenglik, birdamlik, o'zaro hamfikrlarni xalqaro hamjamiyatda doimiy ravishda safarbar etish vositasi ekanligiga alohida e'tibor qaratildi.³² Bu borada kelajak avlodni maktab o'quvchilik davrlaridan odob-axloq me'yorlari va adekvant xulq-atvorning namoyon bo'lishini ustuvor vazifa sifatida qarash, ular psixologiyasida umuminsoniy va milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs sifatleri va xulq-atvorni shakllantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqotimizda L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy kontsepsiyasi metodologik asos bo'ldi.

Birinchidan, bu psixologiyaning markaziy vositachilik fakti, degan pozitsiya bo'lib, uni hisobga olmasdan turib, insonning o'zini-o'zi boshqarish qobiliyatini va insonning axloqiy harakatlarining mohiyatini anglash mumkin emas. Ikkinchidan, har qanday vositachi (so'z, ramz, belgi, afsona va boshqalar) dastlab interpsixik sohada, keyin esa intrapsixik sohada ishlaydigan pozitsiyadir. Uchinchidan, bevosita vositachilik tamoyillarini, shaxs o'z taqdirini o'zi belgilash va boshqalar tomonidan belgilashning birligini hisobga oldi [1]. Madaniy-tarixiy psixologiyaning ushbu qoidalarini tushunib, biz L.S.Rubinshteyn, konstpsiyasidan olgan bevosita vositachilik tamoyillarini, o'z taqdirini o'zi belgilash va boshqalar tomonidan belgilashning birligini hisobga oldik. Rubinshteyn, ularni axloqiy shaxsni rivojlantirishda ta'lim makonining vositachilik funktsiyasi bilan bog'laydi.

Axloqiy rivojlanish muammosi psixologik muammo sifatida o'tgan asrning boshlarida paydo bo'lgan. Xorij psixologik tadqiqotlarida axloqiy hodisalarni empirik o'rganishning tushuntirish sxemalari va usullarini topishga qaratilgan edi. Axloqiy rivojlanishning xorijiy nazariyalarini tahlil qilish asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish imkonini berdi:

- bolalarning axloqiy rivojlanishi ijtimoiy munosabatlarga bog'liq ekanligi, bola turli me'yorlar va ularga bo'ysunish zarurati yuzaga keladi (J. Piaje),

¹<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/233/17/PDF/N1923317.pdf?OpenElement>

- axloqiy rivojlanishni ketma-ket bosqichlarni bosib o'tish jarayoni sifatida ko'rish mumkin, axloqiy rivojlanish bosqichlari ketma-ketligi doimo o'zgarishsiz qoladi (L. Kolberg) .

Axloqiy rivojlanishning kognitiv nazariyasi doirasida (J.Piaje, L.Kolberg) axloqiy rivojlanish bolaning ijtimoiy voqelikka moslashish jarayoni sifatida tushunilgan. Hukmlar, baholar, xulq-atvor motivlari, kognitiv-shaxsiy fazilatlar, birinchi navbatda, «axloq sohasidagi intellekt» tadqiqot obyektiga aylanadi.

Ijtimoiy tasavvurlar kontseptsiyasining asoschilaridan bo'lgan S.Moskovisining fikricha, ijtimoiy tasavvurlar faol ravishda obyektiv borliqni ijtimoiy-psixologik tarzda qayta o'zlashtirishning mahsuli, hamda jarayondir .

Bu nazariyaning yana bir vakili J.Jodelening fikricha, ijtimoiy tasavvurlar qanchalik oddiy yoki murakkab mazmunga ega bo'lmasin, ular doimo ilmiy bilishning ma'lum shakli sifatida shaxslar va guruhlarning faolligini, voqealar, jarayonlar va berilayotgan xabarlarga nisbatan munosabatini bildiradi [2].

Bolalarning ijtimoiy xulq-atvori, odobi, tarbiyasi nafaqat aniq vaziyatda va hayot tajribalarida, balki axloqiy tasavvurlarimiz orqali ham belgilanadi. Ijtimoiy tasavvurlar psixologiyasi, ularning tabiati, shakllanishi, xulq-atvorga ta'siri muammosi jahon psixologlari tomondan o'rganilgan. Bunda ayniqsa, frantsuz va rus olimlarining izlanishlari salmoqli o'rinni egallaydi. (G.M.Andreeva; A.J.Donsov, T.M.Emelyanova, S.Moskovisi). Yuqorida qayd qilingan olimlarning izlanishlarida shaxs psixologiyasining muhim qirrasini hisoblangan ijtimoiy tasavvurlarning roli empirik tadqiqotlarda to'plangan ma'lumotlar asosida isbot qilingan[3]. Bu tadqiqotlarda ushbu subyektiv omillar shaxs yashab kamol topayotgan ijtimoiy tarixiy muhitga ham taalluqli ekanligi qayd etilgan. Lekin shaxs axloqiy tasavvurlariga ta'sir etuvchi omillarni ijtimoiy-psixologik tadqiqot predmeti sifatida maxsus o'rganilmagan. Shuning uchun bu muammoni o'rganishni o'zimizning vazifamiz deb bildik va axloqiy tasavvurlar xulq-atvorning regulyatori hisoblanishini tadqiq qilishga harakat qildik.

Tadqiqot natijalari: Ijtimoiy tasavvurlar har bir shaxs tomonidan ijtimoiy borliqni o'ziga xos tarzda qayd etish vositasi bo'lib, subyektiv reallikni obyektivlik bilan bog'lovchi psixologik mexanizmdir. Ijtimoiy tasavvurlarni bir necha muhim xususiyatlari mavjud. Birinchidan, ijtimoiy tasavvurlar faol ijtimoiy muloqotlar mahsuli; ikkinchidan, ular shaxs uchun muhim bo'lgan ijtimoiy obyektlarga nisbatan uning ongli munosabatlarini ta'minlaydi; uchinchidan, ijtimoiy tasavvurlar bilish vositasi; to'rtinchidan, jamiyatda qabul qilingan turli ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va baholarning amalga oshirishini ta'minlaydi va ijtimoiy tasavvurlar shaxs ijtimoiy tajribasining asosidir.

Yuqoridagi ijtimoiy tasavvurlarga berilgan izohlardan kelib chiqqan holda quyidagi xulosalarni qayd etish mumkin:

- axloqiy tasavvurlar ham muloqot mahsuli;
- shaxs uchun muhim ongli munosabatlarni ta'minlaydi;
- axloqiy tasavvurlar bilish vositasi;
- jamiyatda qabul qilingan turli me'yorlar, xatti-harakat shakllari shaxs ijtimoiy tajribasining asosidir.

Mamlakatimiz olimlaridan V.M.Karimovning fikricha, ijtimoiy tasavvurlarning psixologik miqdori shaxs xulq-atvorida bevosita namoyon bo'ladigan ijtimoiy ustanovkalari orqali namoyon bo'lishi mumkin. Olimaning modeli Moskovisi modelidan shu bilan farqligi, unda tasavvurlarni o'lchash uchun ma'lumot, tasavvurlar maydoni va ustanovkalarga ajratiladi .

Ijtimoiy ustanovkaga ta'rif beradigan bo'lsak, u biror narsa, hodisa yoki shaxsga ijobiy yoki salbiy baho berish bo'lib, ya'ni unda fikrlar va emotsional holatlar biron-bir maqsadga yo'naltirilgan xulq-atvorda namoyon bo'ladi. L.I.Bojovich ishlarida ham muammoga bo'lgan munosabatlarining nazariy tahlilini ko'rish mumkin. Shaxsning yoshlik chog'ida shaxs bo'lib shakllanishiga

bag'ishlangan tadqiqotlarda shaxsning atrof-muhitga bo'lgan munosabati shaxsning ichki pozitsiyasi sifatida yo'naltiriladi degan fikr bildiriladi.

Yuqoridagi barcha hayotiy ehtiyojlarni vujudga keltirishda o'zaro hamkorlikning ta'sir doirasi orqali shaxsni tarbiyalash va tarbiyaning birligini ta'minlagan holda, uni shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan muhitdan himoya qilish muhimdir.

Insonning jamiyatdagi o'rni va nufuzi ma'lum ma'noda uning tarbiyasiga, e'tiqodi darajasiga bog'liqdir.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi - yoshlarni shaxs sifatida yuksak axloqiy fazilatlarini shakllantirishdan iboratdir. Axloq bo'lmasa inson ijtimoiy shaxs sifatida shakllanmaydi. Axloq esa avvalo, oilada o'rgatiladi va mas'uliyat hissini shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Выготский Л.С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс. 2000. –С. 1008
2. Galdiyeva, M. (2023). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARNING TARBIYASIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNI BELGILOVCHI MEZONLAR TADQIQI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (I).
3. Фарфиева, К. А. (2021). ЎСПИРИНЛАР ИЛМИЙ ТАСАВВУРЛАРИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ СТЕРОТИПЛАРНИ ЎРГАНИШ. *Современное образование (Узбекистан)*, (12 (109)), 40-48.
4. Туйчиева, С. (2023). ЭФФЕКТИВНОСТЬ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА И ДИАГНОСТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ К УЧЕБНОМУ ПРОЦЕССУ. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(4 Special Issue), 274-279.
5. Галдиева, М. Д. (2022). ЎҚУВЧИЛАР МИЛЛИЙ ТАРБИЯСИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАРНИ ЎРГАНИШ. *Современное образование (Узбекистан)*, (10 (119)), 57-65.

Мактабгача yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyotning umumiy xususiyatlari

TerDPI instituti boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi 106-guruh talabalari
Hamroev Mavlonnabi.
Boymuhammedov Husniddin

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik holati ta'lim-tarbiya olish jarayonida qanday namoyon bo'lishi va psixik taraqqiyoti, bilish jarayonlarining rivojlanishi hamda shaxs xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyoti yoritib berilgan.

Kalit so'z: psixik taraqqiyoti, bilish jarayonlarini, maktabga psixologik tayyorgarlik, ularning ruhiy salomatliklari, ruhiy barqarorlik, maktabgacha yosh davri, kichik maktabgacha davr, o'rta maktabgacha davr, katta maktabgacha davr.

Мактабгача yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyoti, ya'ni ruhiy salomatlik va yaxshi hissiyotlarini rivojlantirish, ularning hayotida muhim bir muammo hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalar, o'zgaruvchanliklar, yangiliklarga qarshi ko'nikmalar va hayotdagi qiyinchiliklar bilan uchrashadigan vaqtda psixologik yordam va qo'llab-quvvatlanishga muhtoj bo'lishlari mumkin.

Ontogenezda 3 dan 7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri yoki maktabgacha yosh davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3 davrga: (3-4 yosh) kichik maktabgacha davr, (kichik bog'cha yoshi), (4-5 yosh)

o'rta maktabgacha davr, (o'rta bog'cha yoshi) ,(6-7 yosh) katta maktabgacha davr (katta bog'cha yoshi)ga ajratish mumkin. Bola rivojlanish jarayonida kishilik avlodi tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak. Asosan, shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya, ularning murakkab harakatlarini o'zlashtirish, elementar gigiena, madaniy va mehnat malakalarini shakllantirish, nutqini rivojlantirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didining dastlabki kurtaklarini hosil qilishga qaratilishi lozim[1].

Mashhur rus pedagogi Lesgaftning fikricha, insonning bog'cha yoshidagi davr shunday bir bosqichki, bu davrda bolalarda xarakter xislatlarining namunalari shakllanib, axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi. Bog'cha yoshdagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkaligidan toliqadi. Kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan munosabat orqali bola axloq me'yorlari, kishilarni anglashi, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog'cha yoshidagi bola endi o'z gavdasini yaxshi boshqara oladi. Uning harakati muvofiqlashtirilgan holda bo'ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi, u yangiliklarni egallashga nisbatan o'z bilganlarini mustahkamlashga ehtiyoj sezadi, o'zi bilgan ertagini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik, shu davrdagi bolalarga xos xususiyatdir. Bog'cha yoshidagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. 3-7 yoshli davrida bolalarning asosiy faoliyati quyidagi ketma ketlikda kechadi:

- predmetlarni o'rganishi;
- individual predmetli o'yinlar, jamoa syujetli-rolli o'yinlar;
- individual va guruhiiy ijod;
- musobaqa o'yinlari;
- muloqot o'yinlari;
- uy mehnati.

Bog'cha yoshidagi bolalar nutqni bir muncha to'la o'zlashtirganlari va haddan tashqari harakatchanliklari tufayli ularda o'zlariga yaqin bo'lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. Ular tor doiradan kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Ular endi bog'chadagi o'rtoqlari va qo'ni-qo'shnilarning bolalari bilan ham jamoa bo'lib o'ynashga harakat qiladilar. Hamma narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Bog'cha yoshidagi bola tabiatiga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri, uning har narsani yangilik sifatida ko'rib, uni har tomonlama bilib olishga intilishidir. Bog'cha yoshidagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o'sishida qiziqishning roli kattadir, qiziqish xuddi ehtiyoj kabi, bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biridir. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixik hodisa desa bo'ladi. Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishga intiladi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni o'stirishga va mustahkamlashiga yordam beradi. 3-7 yoshli bolalarning psixik rivojlanishida badiiy-ijodiy faoliyat turi bo'lgan musiqaaning ahamiyati ham juda kattadir. Musiqa orqali bolalar ashula aytishga, musiqa ohangiga mos ritmik harakatlar qilishga o'rganadilar.[2].

Ma'lumki, bolaning yoshi ulg'ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning atrofidagi narsa va hodisalar bo'yicha dunyoqarashi kengayib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o'yindir. Bu yoshdagi bolalarning o'yinlarini uchga bo'lish mumkin:

- 1)predmetli o'yinlar(15-20 minut o'ynaladi);
- 2)syujetli-rolli o'yinlar (30-60 minut o'ynaladi);
- 3) qoidali o'yinlar (1soatdan -2 kungacha davom etishi mumkin).

Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog'cha yoshidagi bolalarda sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, xayol, hissiyot va irodaning rivojlanishi jadal kechadi. Bola ranglarni hali bir-biridan yaxshi farq qila olmaydi. Unga ranglarning farqini bilishga yordam beradigan o'yinchoqlar, rangli kiyimlar, rangli xalqalar, qutichalar va shu singari o'yinchoqlar berish maqsadga muvofiqdir. Bog'cha yoshidagi bolalar turli narsalarni idrok qilishda ularning ko'zga yaqqol tashlanib turuvchi belgilariga (rangi va shakliga) asoslansalar ham, lekin chuqur tahlil qila olmaydilar. Bog'cha yoshidagi bolalar kattalarning yordami bilan suratlarni analitik ravishda idrok qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar[8]. Bolalar suratlarni idrok qilayotganlarida kattalar turli xil savollar bilan ularni tahlil qilishga o'rgatishlari lozim. Bunda, asosan, bolalar diqqatini:

1. Suratning mazmunini (syujetini) to'g'ri idrok qilishga;
2. Suratning umumiy ko'rinishida har bir tasvirlangan narsalarning o'rni to'g'ri idrok qilishga;
- 3.Tasvirlangan narsalar o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ri idrok qilishga qaratish kerak.

Diqqat har qanday faoliyatning doimiy yo'ldoshidir. Shuning uchun diqqatning inson hayotidagi ahamiyati benihoya kattadir. Bog'cha yoshdagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat ustunligicha qolaveradi. Bog'cha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning o'sib borishi uchun o'yin juda katta ahamiyatga ega. O'yin paytida bolalar diqqatlarini bir joyga to'plab, o'z tashabbuslari bilan ma'lum maqsadlarini ilgari suradilar. Masalan, bola juda berilib ertak eshitayotgan bo'lsa ham, xonaga birov kirib qolsa, uning diqqati ixtiyorsiz shu ertakdan chalg'iydi. Bu yoshdagi bolaning xotirasi yangi faoliyatlar va bolaning o'z oldiga qo'ygan yangi talablari asosida takomillasha boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning xotirasi ko'rgazmali, obrazli bo'lishi bilan xarakterlidir. Bolada ko'proq ixtiyorsiz esda qoldirish va ixtiyorsiz esga tushirish ustunlik qiladi. Bola so'zlarni hech qanday ma'nosiz takrorlayveradi. Ammo keyinchalik, kattalarning ta'sirida, ixtiyoriy esda qoldirish ham asta-sekin rivojlana boradi. Bog'cha yoshdagi bolalar o'zlari uchun ahamiyatga ega bo'lgan, ularda kuchli taassurotlar qoldiradigan va ularni qiziqtiradigan narsalarni beixtiyor eslarida olib qoladilar.[3].

Bola ravshan va emotsional rang-barang materiallarni oson esda qoldiradi. Maktabgacha yosh davrida statik tasavvurning ustunligi kuzatiladi.Uch yosh bola taassurotlarini bir necha oy davomida esda saqlab tura olishga qodirdir. Xotiraning o'sishiga o'yinlar, turli mashg'ulotlar, she'r yodlash, ertak va hikoyalar aytish hamda sayr paytida kuzatish ishlarini olib borish yordam beradi. Ushbu yoshdagi bolalar yangi so'zlarni ham, hatto chet tillardagi so'zlarni ham osongina eslab qoladilar. Lekin, bolalar materialni oson esda qoldirsalar ham, ular ko'pining ma'nosiga yaxshi tushunmaydilar va ulardan nutqda foydalanishga qiynaladilar. Kattalarning vazifasi bolalarning mumkin qadar ko'proq so'zlarni va tasavvurlarni eslab qolishigagina emas, balki ular uchun tushunarli, foydali bo'lgan turli bilimlarni egallashiga erishishdan iborat. Bolalar bu xildagi bilimlardan o'z o'yinlarida, rasmlarida, ustozlari yoki kattalar bilan suhbatda foydalanadilar, bu bilimlar ularning aqliy va axloqiy o'sishlari uchun xizmat qiladi. T Shveysariyalik psixolog va filosof olim Pijae bolalarning kognitiv rivojlanishlari bo'yicha

ilmiy izlanishlar olib borgan. Tadqiqotlarning birida 4-6 yoshli bolalardan bir-biri bilan teng bo'lgan idishlardagi suvning miqdori so'ralgan. Bolalar "Idishlardagi suv miqdori teng",-deb javob berishgan. Aynan shu miqdordagi suv bolalar ko'z o'ngida turli xil balandlikdagi idishlarga quyilib, so'ngra qaysi idishdagi suv miqdori ko'pligini so'ralganida bolalar ingichka, lekin baland idishdagi suvning miqdori ko'pligini aytishgan. Bolalar aynan o'sha suv miqdorini yana bir-biri bilan teng bo'lgan idishlarda ko'rganlaridan so'nggina o'z javoblari noto'g'riligini bilganlar. Aynan shunday tajriba bir xil kattalikdagi plastilin shakllari o'zgartirilganida hamda teng miqdordagi tugmachalar orasi ochiqroq qilib qo'yilgan qatordagi tugmachalar bilan solishtirilganida ham xuddi shunday javoblar bo'lgan. Bu tajriba 6-7 yoshli bolalar asosan ko'rganlari bo'yicha fikrlashlarini isbotlab beradi.[4]

Har qanday tafakkur, odatda biron narsani taqqoslash, analiz va sintez qilishdan boshlanadi. Shuning uchun biz ana shu taqqoslash, analiz va sintez qilishni tafakkur jarayoni deb ataymiz. Sayohatlar bolalardagi tafakkur jarayonini faollashtirish va rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar tabiatga qilingan sayohatlarda turli narsalarni bir-biri bilan taqqoslaydilar, analiz hamda sintez qilib ko'rishga intiladilar. Agar 2 yashar bolaning so'z boyligi taxminan 250 tadan 400 tagacha bo'lsa, 3 yashar bolaning so'z boyligi 1000 tadan 1200 tagacha, 7 yashar bolaning so'z zahirasi 4000 taga yetadi. Demak, bog'cha yoshi davrida bolaning nutqi ham miqdor, ham sifat jihatidan ancha takomillashadi. Bog'cha yoshidagi bolalar nutqining o'sishi oilaning madaniy saviyasiga ham ko'p jihatdan bog'liq.[7] Mamlakatimizda B.R.Qodirov rahbarligida D.B.Hakimova tomonidan "5-7 yoshli bolalar bilish jarayonlarini rivojlanishiining yosh va jins xususiyatlari" mavzusida tadqiqot olib borilgan. D.B.Xakimovaning tadqiqotlarida quyidagi natijalar aniqlandi: 5 yoshda psixologik belgilar kuchli namoyon bo'ladi, bir xil psixik belgilar o'g'il bolalar va qizlarda turli yosh davrlarida, turli darajada namoyon bo'lishi aniqlandi.[5]

Kattalar bolalar nutqini o'stirish bilan shug'ullanar ekanlar, bog'cha yoshidagi bolalarning ba'zi hollarda o'z nutq sifatlarini to'la idrok eta olmasliklarini unutmasliklari kerak. Bundan tashqari, bolalarda murakkab nutq tovushlarini bir-biridan farq qilish qobiliyati ham hali to'la takomillashmagan

bo'ladi. Tili chuchuklikni tuzatishning eng muhim shartlaridan biri, bola bilan to'la va to'g'ri talaffuz etib, ravon til bilan gaplashishdir. Bog'cha yoshidagi bolalarning xayoli asosan, ularning turli-tuman o'yin faoliyatlarida o'sadi. Biroq, shu narsa diqqatga sazovorki, agar bog'cha yoshidagi bolalarda xayol qilish qobiliyati bo'lmaganda edi, ularning xayoli ham xilma-xil bo'lmas edi. Bog'cha yoshidagi bolalarling xayollari turli xil mashg'ulotlarda ham o'sadi [6]

Farzandlarimizga har doim etiborli bo'lishimiz lozim. Hozirgi davrda ota onalarimiz ko'pchiligi ishda bo'lib farzandlariga etibor bermaydi, shuning natijasida farzandlarida muammolar vujudga keladi. Bundan xulosa qilsak bo'ladiki farzandimizga etiborli bo'lib, u nimalar bilan band atrof muhitidagi odamlar(o'rtoqlari)qanaqa insonlar ekanini albatta bilishimiz shart!

Foydalangan adabiyotlar

1. Хакимова Д.Б. Половозрастные особенности развития познавательной сферы детей 5-7 лет. Авторе к.пс.н.Ташкент.2011.-24 с.
2. SH.A.do'stmuhamedova, x.a.tillashayxova, G.Baykunosova, G. Ziyavitdinova umumiy psixologiya (yosh davrlari va pedagogik psixologiya)
- 3.Nishonova.Z.T, Komilova N.G. "Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya" T-2018-yil
- 4.Davletshin M.G.,Do'stmuxamedova SH.A.,Mavlonov M. M.,To'ychieva S.M.,
- 5.Yosh va pedagogik psixologiya». T. TDPU, 2004
6. Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti":-T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.

7. Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 g
8. G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.

ETNOMADANIY KOMPETENSIYA PEDAGOGIK MULOQATNI MUHIM OMIL SIFATIDA.

AVPYMO'MM Pedagogika va psixologiya,
ta'lim texnologiya kafedrası o'qituvchisi A.B.Isomiddinov

Anotatsiya: mazkur maqolada ta'lim jarayonidagi islohatlar zahirida milliylikni saqlab qolish, uning yosh mutaxassislar faoliyatiga ta'sirini etnomadaniy kompetensiyani shakllantirish orqali har qanday vaziyatda ham o'zligini namoyon qilishdagi o'rni haqida fikr yuritilgan. Bo'lajak pedagog-psixologlarni faoliyati davomida etnomadaniy kompetensiyani takomillashtirish talaba yoshlarda vatanimizga muhabbat hissini yanada ortirib borish yo'lidagi asosiy mezon sifatida muhim omil ekanligini ko'rsatib berdik.

Kalit so'zlar: dunyoqarash, etnomadaniyat, etnomadaniy kompetensiya, kompetensiya, manaviy tarbiya, ta'lim, tarbiya, umummadaniy kompetentlik,

XXI asr shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir vaqtda talabalarda milliy madaniyatni rivojlantirishda mentalitet, o'zlikni anglash, tolerant munosabat o'rnatish ko'nikma va malakalarning yaxlit tizimini, muhim kompetensiyalarni shakllantirishni taqozo etmoqda. Talabalarda etnomadaniy kompetensiyani shakllantirish orqali ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash muhim sanalmoqda.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 15-iyun kuni Toshkentda bo'lib o'tgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzuidagi anjumanda so'zlagan nutqida *"Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"*[3] deya qilgan hitoblari bejiz emas.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.2019-yil "Uzliksiz manaviy tarbiya konsepsiyasi" 1059-son qarorida, amalga oshirilishi qat'iy belgilab qo'yilgan fikrlar gaplarimizni isboti sifatida keltirib o'tamiz

✚ bola tarbiyasida milliy va zamonaviy pedagogikaning ilg'or yutuqlaridan samarali foydalanish;

✚ tarbiyalanuvchilar bilan birga tarbiyachilarning ham bilimi va malakasini muntazam oshirib borish;

✚ ma'naviy tarbiyani shakllantirishda oila, mahalla va ta'lim muassasalari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari va boshqa ijtimoiy tuzilmalar o'rtasida samarali hamkorlik mexanizmini yo'lga qo'yish;

✚ ma'naviy tarbiyaning tadrijiy rivojlanish va uzluksizlik tamoyillariga asoslanishi[1] mamlakatimizda bo'layotgan ta'limiy o'zgarishlar zahirida har qanday vaziyatda ham milliylikni saqlab qolish muhim ekanligini ko'rsatib bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonida "jamiyatda millatlararo totuvlik va

dinlararo bag'rikenglik muhitini mustahkamlash, milliy madaniy markazlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish, millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasining izchil amalga oshirilishini ta'minlash, turli millat yoshlari uchun qo'shimcha qulay shart-sharoitlar yaratish, ularda fuqarolik burchini anglash, vatanparvarlik, bag'rikenglikka asoslangan millatlararo muomala madaniyatini yuksaltirish, xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini rivojlantirish maqsadida do'stlik jamiyatlari faoliyatini rivojlantirish"[2] kabi ustuvor vazifalar belgilangan.

Qator olim hamda tadqiqotchilar madaniyat nazariyasi va ta'limi bo'yicha izlanishlar olib borgan. Ular har bir millatga xos yondashuvlarni nafaqat maktablarda balki, oliy ta'lim muassasalarida ham tatbiq etish zarurligini tavsiya etgan. Bu borada mamlakatimizda va xorijdagi tajribalarni o'rganish va amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiq. Shu maqsadda tadqiqot muammosiga doir qator olimlarining izlanishlarini tahlil qildik.

Xusuan G.Gay[5.199], S.Grant[6.213], S.Nieto[9.354], C.E.Sleeter[10.368] kabi olimlarning tadqiqotlarida o'quv reja va ta'lim mazmuniga milliy madaniyat, talabalar orasida sog'lom muhit yaratishni singdirish, talaba-yoshlarning psixik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish lozimligi tavsiya etilgan.

Nemis olimi D.Glovka o'zga millat madaniyatini o'rganish orqali millatlar o'rtasida o'zaro hurmatga erishish mumkinligi haqida ilmiy g'oyani ilgari surgan hamda multimadaniyat tushunchasi, maqsad va vazifasini asoslab bergan[7.126-134]. Mamlakatning ijtimoiy-siyosiy mavqei bevosita millatlar o'zaro birdamlik bilan belgilanadi. Talabalarda etnomadaniy kompetensiyani shakllantirishning tub mohiyati ham shundan iborat.

Pedagogik ta'limotlarda umummadaniy kompetensiya ma'lumotlilik darajasi, o'z-o'ziga ta'lim berish, o'zini anglash, madaniyat sohasidagi turli xil hodisa va voqelarga xos xulosa chiqarish, turli millat fuqarolari bilan munosabatga kirishish ekanligi ko'rsatilgan.

Etnomadaniy kompetensiya keng qamrovli tushuncha bo'lib, "umummadaniy kompetentlik" sifatida etnomadaniyat va millatlararo o'zaro harakatlarga xos elementar savodxonlikda namoyon bo'ladi. Mazkur tushuncha integrativ jarayon bo'lib, pedagog-psixologlarning ham fuqaro ham pedagog sifatida kasbiy va shaxsiy sifatleri majmui deyish mumkin.

Etnomadaniy kompetensiya tarkibiga etnomadaniy bilimlar, tolerantlik, ya'ni turli millat vakillari bilan muloqot yuritish, boshqa millat vakillarining urf-odatleri, an'alariga qiziqish, pedagogik faoliyatini samarali tashkil etishda ko'p millatli jamiyatimiz siyosatini inobatga olish, millatlararo munosabatlarda turli vaziyatlarni yechimini topish qobiliyati kiradi. Bo'lajak pedagog-psixologlarda etnomadaniy kompetentlikni shakllantirishning tub mohiyati insoniy fazilat va shaxsiy sifatler, yuqori potensial, madaniyatga xos bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyani egallashdan iborat[8].

Etnomadaniy kompetensiya—bu bo'lajak pedagoglarni millat madaniyati, urf-odatleri qadriyatleri, turmush tarzi tarixiga oid tajribalarni yosh avlodga yetkazish malakasiga egalikdir.

Etnomadaniy kompetensiya har bir fuqaroning muhim sifati bo'lib, ayniqsa pedagog-psixologlarda shakllantirish zarur, chunki ular turli toifadagi shaxslar, insonlar bilan bevosita psixologik maslahatlar beradi, korreksion, profilaktik ishlar olib boradi. Vaholanki buguni kunda yosh avlodda etnomadaniy kompetensiyani shakllantirish dolzarb hisoblanadi, sababi u ko'p millatli jamiyat hayotida asosiy rol o'ynaydi. Milliy mintalitetni rivojlantirish ham jamiyat ehtiyoji sirasiga kiradi, unda turli millatlar madaniyatining qadriyati, an'anasi namoyon bo'ladi.

Talabalarda etnomadaniy kompetensiyani shakllanishida professor-o'qituvchilarning shaxsiy namunasi, mamlakat siyosati va kasbiga bo'lgan fidoyiligi ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababdan ular kasbiy mahorati va kompetensiyasini yuqoriligi bilan talabalarga o'rnatib bo'lishga intilishi lozim.

Sanab o'tilgan fikr-mulohazalar asosida etnomadaniy kompetensiyaning shakllanishi bevosita talaba shaxsining individual xususiyatlari, qiziqishlari, shaxsiy istak va xohishlari zahirida paydo bo'ladi degan xulosa chiqarish mumkin.

Talabalarda etnik qiziqish va mayni inobatga olish zarur, uning zahirida kasbiy kompetensiya ham rivojlanadi. Ular orasida o'zaro bog'liklikni ta'minlanishi pedagogik oliy ta'limda bo'lajak pedagog-psixologlar faoliyatini muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. Hamda talabalarda muvaffaqiyatga erishish mas'uliyati ham tarbiyalanadi.

Ta'lim jarayonda talabalarning intellektual va shaxsiy sifatlarini rivojlantirish, milliy qadriyatlarga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiyani tashkil etish, o'zlashtirilgan etnik tushuncha, bilim, ko'nikma va malakalarni tahlil qilish, shu bilan birga, pedagogik faoliyatida duch keladigan muammolarni bartaraf etish bo'yicha tajribaga ega bo'lishlarini ta'minlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uziksiz manaviy tarbiya konsepsiyasi" 1059-son qarori, 31.12.2019 yil <https://lex.uz/ru/docs/-4676839#-4678316>
2. Mirziyov Sh. "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risi"da PF-60-son farmon. T.: 2022 yil 28 yanvar.
3. Shavkat Mirziyoyev 15-iyun kuni Toshkentda bo'lib o'tgan "Ijtimoiy
4. barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzidagi anjumanda so'zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasi haqidagi nutqidan. <https://www.standart.uz/ru/news/view?id=963>.
5. Gay. G. "Culturally responsive teaching: Theory, research and practice", New York: Teachers College Press, 2000.-199 p.
6. Grant C. "Multicultural education: Commitments, issues, and applications, Washington, DC: Association for Supervision and Curriculum Development, 1977. – 213.
7. Гловка Д., Новиков Л. Сравнительная педагогика инструмент сотрудничества между Востоком и Западом//Советская педагогика, 1991.№6. С.126–134
8. Isomiddinov A.B "PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA TA'LIM YO'NALISHI TALABALARIDA ETNOMADANIY KOMPETENSIYANI SHAKLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI" IQRO VOLUME 6, ISSUE 1, OKTABR, 2023 E- ISSN: 2181- 4341 GUVOHNOMA № 060680.
9. Nieto, S. Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education, New York: Longman, 2000. - 354 p
10. Sleeter. C.E. "Multicultural education as social activism: State University of New York Press", New York, 1996-yil. 368-bet

AUTIZIM KASALLIGI VA UNGA TASHXIS QO'YISH.

Dilafroz Oribboyeva

Dilshoda Ikromova

Namangan davlat pedagogika instituti

Autizm -ruhiyatning buzilishi bilan bog'liq holat. U miya faoliyatiga bevosita ta'sir qiluvchi nevrologik buzilishlar natijasida kelib chiqadi.Ushbu tashxis qo'yilgan bemorlar tashqi olam, atrofdagilar bilan muloqot qilishni istamaydi. Yolg'izlikni xush ko'radi. Bir xil xatti-harakat va so'zlarni takrorlaydi. Autizmga chalingan bola o'z olamida yashaydi. Fikrlashi boshqalarnikiga o'xshamaydi. Ularning xatti-harakatlarida hissiy kechinmalar asosiy o'rin tutadi.

Autizm kasalligi bilan og'riغان bolalarda xulqning ifodalanishi turlicha ko'rinishga ega bo'ladi. Bunday kasallik bilan yashaydigan insonlarning orasida ulkan muvaffaqiyat qozongan, ko'plab do'stlarni ortira olgan kishilar bilan birga yordamga va qo'llab quvvatlashga hamda alohida dastur asosida yordam ko'rsatishga ehtiyoji borlarni ham uchratish mumkin.

Shuning uchun ham bu kasallik bilan og'riyapgan bemorlarning individual xususiyatlarini inobatga olmasdan unga qanday yordam kerak ekanligini tushunib bo'lmaydi. Hozirda bolada autizm mavjudligini tasdiqlovchi yoki rad etadigan tibbiy testlar mavjud emas. Ko'proq tashxisni ota-onalar va bolani parvarish qilish bilan shug'ullanadigan boshqa shaxslar bilan suhbatlar shaklida amalga oshiriladi. Shu bilan birgalikda uning xatti-harakati va xulq-atvorni baholash uchun tizimli diagnostika testlari qo'llaniladi.

Hozirgi kunda eng keng tarqalgan skrining instrumenti sifatida M-CHAT-R kichik bolalar uchun modifikisyalangan va moslashtirilgan autizmini aniqlash so'rovnomasining o'zgartirilgan variantidan keng foydalanilmoqda. So'rovnoma 20 ta savoldan iborat bo'lib, ota-onala tomonidan javob berilishi ularga 1,5-2,5 yoshli bolada autizmning mumkin bo'lgan xavfini aniqlash imkonini beradi. Test savollariga javob berish bir necha daqiqa davom etadi.

Yanada murakkabroq test sifatida CARS (Bolalar autizmini baholash shkalasi) – bolalar autizmini baholash shkalasidan ham foydalaniladi.

Odatda CARS (Bolalar autizmini baholash shkalasi) mutaxassis tomonidan klinik kuzatuv, bola bilan o'zaro munosabat va kattalar hamda uning tarbiyachilari bilan tuzilgan intervyu bilan birgalikda qo'llaniladi. Rossiyada hozirda ushbu test juda ko'p qo'llanilib kelinayotgan bo'lib ko'proq ushbu o'lchov ikki yoshdan to'rt yoshgacha bo'lgan bolalar uchun qo'llaniladi. Bundan tashqari ushbu testning CARS2 deb nomlangan yaangilangan va takomillashtirilgan versiyasi ham ingliz tilida mavjud. Ushbu testning o'zini ikki varianti bor: olti yoshgacha bo'lgan bolalar uchun CARS2-ST va rivojlangan muloqot qobiliyatiga ega olti yoshdan oshgan bolalar uchun CARS2-HF nomlanadi.

Ushbu test yordamida bola rivojlanishining turli sohalarida buzilishlarning og'irligini baholash mumkin va biz ma'lum bir bolada autizm belgilarini haqiqatan ham kuzatamizmi yoki yo'qmi, degan xulosaga kelishimizga yordam beradi. Ular mutaxassislar tomonidan baholash va tashxis qo'yish uchun ishlatiladi.

Agar tashxis qo'yish uchun mutaxassisga murojaat qilinsa, avvalo uning yuqorida sanab o'tilgan zamonaviy diagnostika vositalariga ega ekanligiga ishonch hosil qilishingiz kerak. Mamlakatimizda rasman ushbu tashxisni amalga oshirishda MKB-10-kasallikning xalqaro tashxisidan foydalaniladi. Ushbu kriteriy ham autizmini diagnozini qo'yish uchun yordam beradigan baza hisoblanadi. Lekin yuqoridagi barcha vositalardan foydalanish bu vazifani osonlashtiradi va tashxisni aniqroq va ishonchli qiladi.

Ota-onalar to'g'ri tashxis qo'yishni talab qilish huquqiga ega. Agar olingan xulosa shubhali bo'lsa, ota-onani qoniqtirmasa buning uchun etarli klinik tajribaga va kasbiy malakaga ega bo'lgan boshqa mutaxassislarning fikrini ham bilish zarur.

ASD (autizm sindromni diagnostika qilish) diadasining birinchi qismi quyidagi kichik bo'limlardan iborat:

- ✓ A1 – bolada atrofdagilar bilan ijtimoiy hamkorlikni boshlash va davom ettirish muammolari
- ✓ A2 – noverbal muloqtdagi muammolar
- ✓ A3 – bolaning ijtimoiy vaziyatlar va ijtimoiy munosabatlarni tushunish bilan bog'liq muammolari.

ASD (autizm sindromni diagnostika qilish) diadasining ikkinchi qismi (B) quyidagi kichik bo'limlardan iborat:

- ✓ B1 – atipik nutq, harakatlar va o‘yin
- ✓ B2 – marosimlar va o‘zgarishlarga qarshilik
- ✓ B3 – o‘ziga yaqin ob’ektlar yoki o‘zi bilan o‘zi bo‘lishga ortiqcha berilib ketish
- ✓ B4 – atipik hissiy xatti-harakatlar

Biroq, "autizm" tashxisi faqat "autizm diadasi" ning namoyon bo‘lishi kundalik xatti-harakatlarga ta’sir qiladigan hollarda qo‘yilishi kerak:

Chunki agar bemor oilasi, tengdoshlari va boshqa odamlar bilan muloqot qilishda, muloqot jarayonida atrofga moslashuvchanlikda qiyinchiliklarga duch kelsa ularni ham inobatga olish zarur. Agar bolaning kundalik hayotida yuqoridagiga o‘xshagan hech qanday qiyinchiliklar bo‘lmasa, unda hech qanday autizm yo‘q.

Autizm tashxisini bolaga qo‘yishning maqsadi ungga yorliq yopishtirish emas, balki unga kasallik natijasida natijasida xulqida yuzaga kelgan qiyinchiliklarni engish, o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish va jamiyatda boshqa odamlar bilan yashashga yordam berishdan iborat.

Autizm kasalligi ko‘pincha ijtimoiy muloqot va cheklangan takroriy xatti-harakatlardagi qiyinchiliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Ammo, bunga qo‘shimcha ravishda, bolaning nutqi yomon rivojlanganligi hamda boshqa kognitiv buzilishlarni ham aytib o‘tish kerak.

Shuningdek, asosiy alomatlarining butunlay boshqa kechishi yoki sog‘liqdagi muammolar bilan birga kechishi autizm tashxisini qo‘yishni yanada qiyinlashtiradi. Misol uchun, autizm ko‘pincha epilepsiya, genetik sindromlar, oshqozon-ichak kasalliklari kabi kasalliklar bilan ham namoyon bo‘ladi. Garchi ushbu kasalliklar yenma yen yashasada, lekin bir-biriga sabab bo‘lmaydi.

Yana bir muhim jihat shundaki, xatti-harakatlarning buzilishi, tajovuzkorlik, o‘z-o‘ziga bo‘lgan tajovuzkorlik va boshqa istalmagan xatti-harakatlarning namoyon bo‘lishi autizm mezonlari bilan bog‘liq bo‘lmasligi ham mumkin.

Ko‘pgina hollarda, autizm belgisi sifatida bolada muloqotining etarli darajada rivojlanmaganligi, hamda atrof-muhitga nisbatan beparvolik bilan ifodalanadi.

Shuning uchun bunday vaziyatda bolalarning muloqot ehtiyojlarini tushunish va tegishli yordam dasturlarini taqdim etish qiyin xatti-harakatlarni kamaytirishga yordam beradi va ularga kamroq cheklangan muhitda akademik va ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rganish imkonini beradi. Shuningdek, autizimli o‘smirlar va kattalarda ma’lum sharoitlarni (depressiya, tashvish, obsesif-kompulsiv kasalliklar va boshqalar) rivojlanish xavfi neyrotipik odamlarga qaraganda bir necha baravar yuqori ekanligi barchaga ma’lum.

Biz ushbu sharoitlarda autizmning belgilarini aniq ajrata olish orqali bolaga yordam bera olamiz. Shuning uchun har bir ota-ona ushbu tashxis bolaning hayotiga va o‘quv jarayoniga qanday ta’sir qilishini bilishi muhim bo‘lib, shifokordan bu haqda ko‘proq ma’lumot berishini so‘rash kerak. Zero insonparvar jamiyatda barcha birdek purmat hamda e’tiborga, yashash va tan olinish xuquqiga ega ekanligini unutmaslik lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Клинические рекомендации. Расстройства аутистического спектра. Разработчик клинической рекомендации Ассоциация психиатров и психологов за научно-обоснованную практику Одобрено Научно-практическим Советом Минздрава РФ, 2020. – с. 52.
2. Божкова Е.Д., Баландина О.В., Коновалов А.А. Расстройства аутистического спектра: современное состояние проблемы (обзор). Современные технологии в медицине. Т. 12, № 2, 2020. С. 111-120.
3. Oribboyeva, D. D., & Ikromova, D. (2024). Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar psixologiyasining o‘ziga xosligi, aqli zaiflik turlari. Sciencye and Education, 5(1), 287-291.

- 4.Ibragimova, D. R. (2024). O'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish, o'zlashtirmaslikni oldini oluvchi omil sifatida. Results of National Sciyeintific Research International Journal, 3(1), 194-200.
- 5.Oribboyeva, D. D. (2020). Social competencye as an integral part of the teachyer's professional maturity. Sciyeintific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineyering and Technology, 2(11), 347-353.

OILADA SIBLING MUNOSABATLARNI TADQIQ ETISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Imonova Maftuna Baxtiyor qizi

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola oiladagi sibling maqomi va sibling munosabatlarni farzandlarning shaxs shakllanishidagi ta'siri, farzanlarning sibling maqomi uning xarakter hususiyatidagi o'rni haqida yoritib beradi.

Kalit so'zlar: sibling maqomi, shaxsiy ko'rsatkich, psixik taraqqiyot, perfektsionizm, adaptatsiya, raqobat, infantilizm, muloqot.

Sibling - bu bir oilada bir ota-onadan tug'ilgan aka-uka va opa-singillarni tasvirlash uchun ishlatiladigan atama. Qadim zamonlardan beri aka-uka maqomi merosni taqsimlash tartibi bilan bog'liq holda juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Katta aka, qoida tariqasida, merosning katta ulushini olib kelgan. Kenja o'g'il farzandlar esa doimo ota-onalari bilan qolib ularga g'amxo'rlik qilib birga yashashgan. Ota-onalarining vafotlaridan so'ng ota-ona yashagan uy kenja o'g'ilga meros bo'lib qolgan. Oilaning to'ng'ich farzandlarda doimo ma'suliyat hissi erta uyg'onadi. Chunki bunga sabab o'zidan keyin dunyoga kelgan uka yoki singilga nisbatan o'zini kattaroq his qiladi va ota-onalari tomonidan "sen akasisan", "sen kattasan", "sen himoya qilishing kerak" zaminidagi gaplar orqali tarbiya berib boriladi. Aka va opalar ota-onalardan so'ng doim uyning kattasi vazifasini bajarishga harakat qilishadi, uy-ro'zg'or ishlari, moddiy ta'minot, kichiklarning o'qish va armiya majburiyatlarini o'z zimmalariga olishadi.

Ushbu maqolada siblinglarning har birlarini alohida o'rganib, tahlil qilib chiqamiz.

Yolg'iz farzandlar.

Ular nisbatan katta psixologik yukni ko'taradilar. Agar bir nechta aka-uka yoki opa-singillari bo'lganida, uni bir nechtasiga taqsimlash mumkin edi. Va bu erda - hamma uchun u barcha yukni o'z zimmasiga oladi.

Yolg'iz farzanlar ko'pincha muloqotchanligi cheklangan. Misol uchun, ularda kimgadir g'amxo'rlik qilish ko'nikmasi yo'q, chunki ularning kichik aka-ukalari yo'q bo'lganligi uchundir balki. O'zidan ko'ra kuchliroq bo'lgan sherikga bo'ysunishni istashmaydi, chunki undan katta akasi yo'q bo'lganligi uchun.

Ular ko'proq xudbinroq bo'ladilar, chunki ular ota-onalarning bor mehr- muhabbati va barcha g'amxo'rliqi ularga tegishli ekanligiga odatlangan.

Yakka farzandlar raqobatbardoshligi kamroq, chunki ular hech qanday kuch sarflamasdan hamma narsaga ota-onalari tomonidan erishib kelashadi. Shuning uchun ular uchun inqirozlar va unga qaratilgan tanqidlarni qabul qilishlari va yengib o'tishlari qiyinroq kechadi. Tengdoshlari bilan muloqot qilish odati yo'q, chunki aka-uka va opa-singillar yo'qligi sababli ular ko'pincha keksa odamlar bilan muloqot qilishni yoqtirishadi.

Yakka farzandlar doimo ota-onasining e'tiborida "mikroskop ostidagi chivin" kabi, shunga ko'ra, farzand ota-onasining umidlarini qondirishi kerakligi singdirib boriladi. Voyaga etganida, bu o'zini perfektsionizm, hamma narsada mutlaq mukammallikka intilish sifatida namoyon qilishi mumkin. O'zining mukammal ekanini inobatga olib, atrofdagilar va umuman dunyoning o'zi ham shunga yarasha munosabatda bo'lishi kerak, deb o'ylaydi. Ya'ni, unga yetib bo'lmaydi. Ammo xudbinlik va boshqa har qanday buzg'unchi fikrlar, his-tuyg'ular ta'siri ostida inson tanazzulga uchrashi mumkin.

U boshqa odamlar bilan munosabatlarda o'z chegaralarini qanday himoya qilishni biladi. "Bu mening kitobim. Bu mening mashinam." U meniki nima va boshqa birovniki ekanligini juda yaxshi tushunadi.

To'ng'ichlar (katta farzand)

Bir muncha vaqt (kichik bolalar tug'ilishidan oldin) ular barcha ota-onalarning e'tiborini tortadilar. Ular ko'pincha intellektual va jismoniy jihatdan yanada rivojlangan bo'lib o'sadi. Ular tezroq o'sadi. Ko'pincha juda erta yoshdan boshlab ular boshqalarga g'amxo'rlik qilish va yordam berish qobiliyatini rivojlantiradilar (kenja aka-uka va opa-singillar). To'g'ri, bu juda ko'p ular va keyingi yosh o'rtasidagi yosh farqiga bog'liq. Yosh bolalarga yordam berish odati tufayli ota-onalar katta mas'uliyat yuklaydi. Mas'uliyatning haddan tashqari yuki esa, o'z navbatida, ehtiyotkorlik va konservatizm kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Boshqa tomondan, to'ng'ichlar ko'pincha kichiklarga nisbatan avtoritar usullardan foydalanadilar va buyruq berish odatiga ega. U juda erta yoshdanoq o'zini aqlli va kuchliroq his qilish uchun sharoitga yaratib berilgan bo'ladi.

Kenjatoylar ("oxirgi bolalar")

1. Erkin, beparvo, beg'am. Ular ko'pincha o'ynoqilik, infantilizm va hayotga bolalarcha munosabatni sochlari oqarib ketguncha saqlab qoladilar.

2. Ota-onalari tomonidan ular har doim eng yaxshi shirinliklarni kichiklar sifatida olishgan. Voyaga etganida, ular ko'pincha sherigidan g'amxo'rlik va vasiylikni talab qilishni davom ettiradilar: "Siz qancha bersangiz ham, bu etarli emas!"

3. Ularning shaxsiy yutuq motivi kamroq namoyon bo'ladi. Dunyoga sehrli munosabat: "Hamma narsa menga laganda keltiriladi (ota-ona ham, koinot kuchlari ham)."

4. Katta aka-uka va opa-singillar bilan to'g'ridan-to'g'ri to'qnashuvda g'alaba qozonish imkoniyati yo'qligi sababli ular ko'pincha hissiy manipulyatsiya va murakkab diplomatiyaga moyil.

O'rta bolalar

1. Darhol ko'zingizga tushadigan birinchi narsa - o'rta bolalarning o'ziga xos maqomiga ega emasligi. Masalan, ko'p bolali oilada 5 ta farzandning uchta o'rta farzandi bor.

2. O'rta pozitsiya eng noqulay hisoblanadi. U kattaning ustuvor maqomidan ham, kichikning imtiyozlaridan ham mahrum.

3. O'rtacha bolalar, qoida tariqasida, ota-ona oilasini tezroq va osonroq tark etadilar. Siz kattasini qo'yib yuborolmaysiz - u uy xizmatchisi, uni ishni topshirish kerak. Siz kichigini qo'yib yuborolmaysiz - u suyukli.

4. Katta bola ko'pincha o'rtasiga yuklaydi. Kichigini yuklay olmagani uchun u hali kichkina. Shu bilan birga, o'rtadagi to'n'gichga obro'-e'tibor va me'yor sifatida qaraydi, undan taqlid orqali o'rganadi, to'n'gichning eng kuchli fazilatlarini o'ziga oladi. Va bunday "hayotiy ta'lim" ota-onalarga taqlid qilishdan ko'ra samaraliroq bo'lishi mumkin, chunki katta akasi bilan aloqa masofasi ancha yaqinroq. Bosim ostida bunday bolalar o'zlarining mudofaa qobiliyatlarini, birinchi navbatda, o'z fikrlarini himoya qilish mahoratini rivojlantiradilar.

5. O'sish va rivojlanishga to'g'ri keladigan og'irroq sharoitlar natijasida o'rta yoshdagi bolalar ancha chidamli, sabrli, turli xil turmush sharoitlariga moslashadi, kamroq tashvishlanadilar, maqsadlarga yaxshiroq diqqatni jamlaydilar va shunga mos ravishda erishadilar. Hayotda bunday insonlar ko'proq.

6. O'rta farzandlar yangi va g'ayrioddiy narsalarni olishga tayyor. Ular baxtni oiladan emas, balki tashqaridan, jamiyatdan izlaydilar. Agar kattasi, qoida tariqasida, ota-onasining ishini meros qilib olgan bo'lsa, o'rtancha o'g'il Amerikani kashf etadi. Kenjatoylar esa to'n'gichlarning yutuqlaridan bermalol foydalanadi.

7. Mana bir qiziq fakt. O'rta bolalar odatda g'ayrioddiy g'oyalarni qo'llab-quvvatlaydilar: 19-asrda Charlz Darvin ta'limotini qo'llab-quvvatlagan olimlarning 90% dan ortig'i o'rta farzandlar bo'lishgan.

Siblinglar o'rtasidagi nizolarning oldini olish

To'n'gich bola uchun hayotdagi eng og'riqli erta travma - bu yagona bo'lish maqomini yo'qotish, tashlab ketish jarohati. "Men eng zo'r edim, men yagona edim, men ota-onam uchun koinotning markazi edim va keyin birdan gullab-yashnadi! Keyin ukasi tug'ildi. Va tamom! Siz ikkita farzanddan birisiz! Endi esa ko'p e'tibor kichkintoyga qaratiladi!" Inqiroz tajribasi, ota-ona bilan munosabatlarda o'ziga xosligi va o'ziga xosligini yo'qotish tajribasi, norozilik (ota-onalar xoin sifatida qabul qilinishi mumkin) va tashvish (butun dunyo tuzatib bo'lmaydigan adolatsiz va xavfli joy sifatida qabul qilinishi mumkin, bu erda hamma narsa mumkin bo'ladi. bir lahzada qulash). Shuning uchun, ukasining tug'ilishidan so'ng, katta bola maqto'v va qo'llab-quvvatlashga muhtoj. O'zlarini tashlandiqday his qilmasliklari uchun ona kichigini emizadi va kattasiga ko'proq e'tibor beradi.

Kichkina bola uchun birinchi mustaqil qarorlarni qabul qilishingiz kerak bo'lgan vaziyat juda og'riqli bo'lishi mumkin. Axir, u butun hayotini to'liq xavfsizlik va maksimal qulaylik sharoitida o'tkazdi. U o'zini nochor his qilmasligi uchun uni bolaligidanoq huquq va majburiyatlarga ko'niktirish, tanlash, o'z fikriga ega bo'lish, qaror qabul qilish va o'ziga xos mas'uliyat sohasiga ega bo'lish qobiliyatini rivojlantirish kerak. Ma'suliyatli ishlarni o'ziga ishonib topshirish kerak, buni avvalambor kichikligida do'kondan biror narsa olib kelishga buyurishdan boshlash kerak.

Ota-onaning o'rta farzandga yordami - ba'zida unga aka-uka va opa-singillarning afzalliklarini his qilish imkoniyatini berish - uni kichik boladek erkalash va unga katta boladek ishonishdir.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, hayotimizdagi barcha narsalar, qiziqishlarimiz, ishtiyoqlarimiz bolalikdan boshlanadi. Bir qarashda shaxsiy va kasbiy hayotda ko'plab "tushunib bo'lmaydigan" psixologik muammolarning sabablari, odatlarning ildizlari, e'tiqodlari, insonning dunyoqarashi va hayotiy pozitsiyasining asosi uning sibling maqomida yotadi.

REFERENCES

1. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi–jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
2. Имонова, М., & Тожиева, Д. (2023). Роль сиблинговых отношений в когнитивном развитии детей. *Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков*, 1(1), 447-453.
3. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya–qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 35-37.
4. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 74-76.
5. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1399-1403.
6. Имонова, М. Б. (2023). ВАЖНОСТЬ СЕСТРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛИЧНОМ РАЗВИТИИ. *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES*, 2(22), 120-123.
7. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. *Journal of Discoveries in Applied and Natural Science*, 1(1), 62-67.

8. Иманов, Б., & Иманова, М. Б. К. (2021). ДАРС ТУЗИЛИМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК. Academic research in educational sciences, 2(5), 1158-1162.
9. Имонова, М. Б. (2023). РОЛЬ ОТНОШЕНИЯ СИБЛИНГА В ПРОБУЖДЕНИИ МОТИВОВ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(10), 101-104.

AXLOQIY ONGNI RIVOJLANTIRISH – YOSHLAR AXBOROT PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING OMILI.

M. X. Ibodov TerDPI Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Hozirgi kunda axborot xavfsizligi tushunchasi Umumjahon axborot globallashuvi jarayonlari axborot - kommunikatsiya texnologiyalarini nafaqat mamalakatlar iqtisodiyoti va boshqa sohalarida joriy etish, balki axborot tizimlari xavfsizligini ta'minlashni ham taqazo etmoqda. Shaxsga axborot-psixologik ta'sir ko'rsatishning eng yuqori usullaridan biri, manipulyatsiya usuli bo'lib bu axborot urushi - axborotdan dushmanga turli sohalarida: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va boshqa sohalarida buzg'unchi ta'sir qilish quroli sifatida foydalanish bo'yicha muvofiqlashtirilgan faoliyat.

Axloqiy o'z-o'zini anglash — bu hayotiy-amaliy va tarixiy tajribaning aksi bo'lgan insonning qadriyatlari, me'yorlari, ideal g'oyalari. U ijtimoiy tartibga solish mexanizmi funktsiyalarini bajaradi, insonga o'zining va boshqa odamlarning harakatlarini baholashga imkon beradi.

Ma'lum axloqiy me'yorlar, tamoyillar, ideallar, ezgulik va yovuzlik, vijdon va or-nomus, adolat va boshqalarga ishora qilib, axloqiy o'z-o'zini anglash hodisalarini aniqlash va ularni ma'naviy madaniyatning boshqa shakllaridan ajratib ko'rsatish mumkin.

Termiz - buyuk daholar kindik qoni to'kilgan maskan hisoblanadi. Shu jumladan, qanchadan qancha Termiziylar yurtidir, bu aziz diyor. Termiziylar orasida butun dunyoning imomi hisoblangan Imom Abu Iso Muhammad Termiziydir. U kishining to'liq ismlari Abu Iso Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn Zahhok Sulamiy Bug'iy Termiziy Zarir. Bu ism Termiziyning manbalarda kelgan eng mashhur nomidir. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng, birinchi prezidentimiz Islom Karimov avvalombor buyuk shaxslarning ziyorat maskanlarini tiklashga kirishdilar. Abu Iso Muhammad Termiziy shaxsiga va u zotning beqiyos ma'naviy merosiga Respublikamizda e'tibor davlat darajasiga ko'tarilgan. Surxondaro viloyati Sherobod tumanidagi u zot oxir qo'nim topgan joylari obod qilingan. Respublikamiz birinchi prezidenti Islom Karimov: "Yana bir ulug' vatandoshimiz Abu Iso Muhammad ibn Iso Termiziyning ma'naviy merosi, shu jumladan," Sunani Termiziy" asari ham musulmon olamida (Imom Buxoriyning "Al-Jomi' as-Sahih" kitobidek) yuksak qadrlanadi. Allomaning asrlar davomida olimu fuzalolarga dastur amal bo'lib kelgan insof va adolat, insonparvarlikni targ'ib etuvchi g'oyalari hozirgi murakkab davrimizning ko'plab axloqiy-ma'naviy masalalarini hal etishda ham muhim ahamiyat kasb etishi bilan e'tiborga molikdir", - deb ta'kidlashlaridan shu narsa aniq bo'lmoqdaki, bobokalonimiz, Alloh u zotga ato qilgan muborak umrlaridan biror lahzasini ham behuda o'tkazmaganliklarini aqlan ham ilg'ab olsak bo'lur ekan. Yurtimizdagi yoshlar ham shu buyuk ajdodlarimizdan ibrat olib hayotlarining biror daqiqasini ham besamar ketkazmasalar, avvalo Alloh rozi bo'lib, so'ng Imom Termiziy ruhlari shodlanur, inshaalloh. Qolaversa, jamiyatimizga ham manfaatli va ahamiyatli bo'lurlar. Amaldagi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan 2017-yilda "Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tashkil etildi. Bu kabi ishlarning barchasining tagida albatta ezgu niyat va maqsadlar jam bo'lgan: - xalqimizni boy ma'naviy, madaniy va ma'rifiy merosini, qadriyatlarni yanada chuqur o'rganish, ularni xalq ommasiga joriy etish, ularning o'lmas va o'lchanib bo'lmas merosini o'rganib, butun dunyo ilm taraqqiyotiga hissa qo'shish hisoblanadi. Imom Termiziy Jayhun (hozirgi Amudaryo) daryosi

yaqinidagi Termiz shahridan taxminan yetti farsax (bir farsax - 8 km) uzoqlikda joylashgan Bug' qishlog'ida milodiy 824 – yilda tavallud topganlar. Abu Iso Muhammad Termiziy keltirgan hujjati ishonchli hadis imomlarining buyuklaridan edilar. Dastlabki ta'lim olish va o'qishni yoshlik paytida o'z shahri va mintaqasida boshlaganlar. U zotga bolalik chog'laridanoq talabi ilm va hadis rivoyatlari juda ham mahbub sanalgan ekan. Izoh: Bu holatni huddi ustoz Imom Buxoriyga yoshligidanoq ilohiy inoyat ko'z tikib, sohibi karomat onalarining duolari sabab, go'daklik chog'larida ko'rmay qolgan ko'zlari yana qaytadan ko'radigan bo'lib, sakkiz yoki to'qqiz yoshlarida hadis yodlashga Alloh tomonidan ilhomlanib, hadis rivoyati va uni tezda yod olish mahbub sanalib qolganiga o'xshatsak, to'g'ri bo'lar, inshaalloh! Imom Abu Iso Muhammad Termiziy o'zlarining hayoti bilan bizlarga ibrat bo'libgina qolmay, nafaqat yurtimiz uchun, balki butun dunyo ilmiy rivoji uchun katta ilmiy madaniy-ma'naviy meroz qoldirganlar. Imom Abu Iso Muhammad Termiziy rahmatullohi alayh o'zlaridan keyin hadis va boshqa fanlar borasida ajoyib ta'limotlar tuzib qoldirganlar. Bu esa, u kishining bilimi ko'pligiga va keng ilmiy salohiyatiga, ilmiy ishlarining yuqori cho'qqida ekanligiga dalolat beradi. Jumladan, ularning asarlari quyidagilardan iborat: "Al-Jomi as-Sahih" yoki "Sunani Termiziy", "Kitob al-asmo val-kuna", "Ash-shamoil alMuhammadiya" ("Ash-shamoil an-Nabaviya" ham deyiladi), "At-Tarix", "Alilal as-Sag'ir" ("Al-Ilal fil-hadis" ning birinchi qismi), "Al-ilal al-Kabir" yoki 791 "Al-mufrad" ("Al-Ilal fil-hadis" ning ikkinchi qismi), "Sahobiylarning nomlari", "Vaqf qilingan asarlar", "Katta tafsir", "Kitob az-zuhd", "Al-Ho'l". Ulug' vatandoshimiz tomonidan yozilgan asarlar juda katta ahamiyat kasb etadiki, bu ulug' siymoning ilm-fanga qo'shgan hissasi nafaqat diniy bilim, balki butun insoniyatni, jamiyatni, shu jumladan insonlarni komil inson bo'lib yetishishi uchun, insonparvarlik hissini tanish uchun, atrof-muhitga va odamlarga qanday munosabatda bo'lishlik haqida, badanni pok tutishlik haqida, sog'lom turmush tarzi haqida, noz-ne'matlardan musulmon qul va yaqinlarga sadaqa qilishlik, ba'zi o'simliklarning foydali xususiyati, odob - axloq, payg'ambarimiz Muhammad s.a.v ko'rinishlari, mehnat haqida va ovqatlanishga oid, noz-ne'matga oid, isrof va nafs haqidagi juda qimmatli ma'lumotlari hech qachon o'zining beqiyos ahamiyatini yo'qotmaydi va yo'qotgan ham emas. Allomaning asarlarini o'rganib hozirgi kundagi globallashuv jarayonida axloqiy ongimizni rivojlantirish bilan birga axborot xurujlariga qarshi ma'naviy immunitet hosil qilamiz. Axborot - psixologik qurollar, ular birinchi navbatda shaxs ongiga yo'naltirilgan va shu orqali allaqachon xulq-atvor, e'tiqod, motiv va ehtiyojlarga, axloqiy munosabatlarga, sodir bo'layotgan voqealarga munosabatga ta'sir qiladi. Bunda qurol sifatida barcha ommaviy axborot vositalari, internet, ommaviy nutqlar, suhbatlar, taklif, gipnoz va boshqalar ishlatilishi mumkin. Inson ta'sir faktini sezmaydi, lekin uning turiga qarab, u o'z harakatlarini boshqarish qobiliyatini yo'qotish fonida quvnoqlik, o'ziga ishonch yoki tushkunlik, tashvish, qo'rquv, tajovuzkorlikni his qila boshlaydi. Axborot urushlari va axborot qurollaridan foydalanishning maqsadlari dushman ustidan ustunlikka erishish va uni aniq qarama-qarshilik aktida yoki alohida harbiy operatsiyada ham, tashqi va ichki siyosatda, iqtisodiyotda va mamlakatning mudofaa qobiliyatida mag'lub etishdir. Axborot texnologiyalarini hayotimizning har bir jabhasiga kirib borishi, insonlarning axborotga bo'lgan talablarini ortishi, axborotni muhimlik darajasini ortishiga olib keladi. Buning natijasida esa, axborotni qo'lga kiritishga qaratilgan xatti - harakatlar miqdori ortib kelmoqda. Bu esa o'z navbatida har jabhada axborot xavfsizligini ta'minlash dolzarbligini bildiradi. Axborot xavfsizligining an'anaviy timsollari Axborot xavfsizligi ma'lumotlarni himoyalash usullari bilan shug'ullanadi. Axborot xavfsizligi mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashish unda ommaviy axborot vositalarining o'zni muhim ahamiyat kasb etmog'i lozim. Bugun tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan, insoniyat hozirga qadar boshidan kechirgan davrlardan tubdan farq qiladigan shiddatli va ayni paytda o'ta murakkab zamonda yashamoqdamiz. Mutaxassislar bu tezkor davrni «ommaviy axborotlashuv» yoxud «globallashuv asri» deb atashmoqda. Boisi yer yuzining qaysidir bir chekkasida yuz bergan voqeadan bir necha soniya ichida butun dunyo ahli xabar

topmoqda. Bu esa shubhasiz matbuot va ommaviy axborot vositalarining oʻrni va roli nechogʻli oshib borayotganidan dalolat beradi. Shu jihatdan aytganda, har qanday matbuot jamiyatda yuz berayotgan voqeahodisalar, oʻzgarishlar, yangilanishlarni toʻraligicha, xolis va haqqoniy aks ettirmogʻi kerak. Axborot qurolidan foydalanish vazifalari: davlatning xalqaro nufuzini, uning boshqa davlatlar bilan hamkorligini buzish; mamlakat ichida jamoat ongini manipulyatsiya qilish, maʼnaviyatsizlik va axloqsizlik muhitini shakllantirish, milliy merosga salbiy munosabat; mamlakat ichida siyosiy keskinlik va tartibsizliklarni qoʻzgʻatish, etnik va diniy toʻqnashuvlar, ish tashlashlar, tartibsizliklar va boshqa norozilik namoyishlarini boshlash; aholiga mamlakat tarixi, davlat organlari faoliyati toʻgʻrisida notoʻgʻri maʼlumot berish, ularning obroʻ-eʼtiboriga putur yetkazish, butun boshqaruv tizimini obroʻsizlantirish; qoʻshinlarni, qurol-yarogʻ va harbiy texnikani, yuqori xavfli obyektlarni boshqarish va boshqarish tizimini buzish; davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa faoliyat sohalaridagi hayotiy manfaatlariga jiddiy zarar yetkazish kabi vazifalarni maqsad qiladi.

Axborotlarni saralash va ularning keraklisini qabul qilish shaxsning oʻziga bogʻliq boʻlib, inson oʻzining axborot va psixologik xavfsizligini taʼminlash, psixologik oʻzini himoya qilish tizimini shakllantirish uchun maʼlum harakatlar qiladimi va qilmoqchimi yoki u koʻplab manipulyatorlar va qullar qoʻlida itoatkor qoʻgʻirchoq boʻlishga tayyorligini bildiradi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, axloqiy ongni rivojlantirish juda mushkul ish hisoblanar ekan, ammo inson zoti hayvonlardan farqli ravishda nafsni jilovlay olish qobiliyatiga ega. Buning uchun yuqorida aytilgandek, nafsga ogʻir keladigan yumushlar qilish va Allohdan panoh soʻrash. Nafs tarbiyasi haqida benazir va ulugʻ vatandoshimiz hadislar, asarlari va hayotini chuqur oʻrganib, unga amal qilsak, inshaalloh, nafsimiz bizning izmimizga boʻysunadi hamda hozirgi “ommaviy axborotlashuv” muhitining salbiy taʼsirlaridan himoyalanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Islom Karimov. “Yuksak maʼnaviyat- yengilmas kuch”. Toshkent.: “Maʼnaviyat”, 2008.
2. Imom Buxoriy. “Al-Jomi’ as-Sahih”.
3. Imom Termiziy. “Al-Jomi’ as-Sahih”.
4. Mirzo Kenjabek. “Buyuk Termiziyalar”. Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent.: 2017.
5. Uvatov U. “Ikki buyuk donishmand”, T.: “Sharq”. 2005 y.
6. “PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION” SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGIGA AXBOROT URUSHINING TAʼSIRI. Islamova Dildora Sultanovna Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Qarshi filiali assistenti
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Axloqiy_o%CA%BBz-o%CA%BBzini_anglash

Bolalarning rivojlanishida atrof-olamning taʼsiri

Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti
O.K.Ibragimova odinaibragimova87@gmail.com

G. Sobitova amaliy psixologiya
taʼlim yoʻnalishi 3 bosqich talabasi

Bolalar psixologiyasi predmetining muhim tomonlaridan biri - turli yoshdagi bolalarda sezgi, idrok, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, xissiyot, xayol va iroda kabi psixik jarayonlarining namoyon boʻlishi, taraqqiy etishi hamda takomillashuvining qonuniyatlarini oʻrganishdan iboratdir. Bolalar psixologiyasi bola shaxsiy psixologik xususiyatlarini qanday tarkib toptirishni chuqur analiz qiladi. Bunda bolalar psixologiyasini bolalar shaxsini tarkib topishiga faol taʼsir qiluvchi omillar qiziqtiradi.

Ma'lumki, bola shaxsi va uning psixologik xususiyatlari qandaydir tasodifiy omillarning tartibsiz ta'sir etishi natijasida emas, balki muayyan konkret omilning qonuniy ta'sir etishda tarkib toptiradi. Ana shu muhim qonuniy tarzda ta'sir qiladigan omillarni ochish va isbotlash bilan bolalar psixologiyasi shug'ullanadi. Bolalar psixologiyasi bolalar shaxsi va shaxsiy psixologik qonuniyatlarning tarkib topishi kabi muhim ilmiy malakalarni o'rganib, mamlakatimizda yangi tipdagi odamlarni tarbiyalab yetishtirish qonuniyatlarini ochib beradi.

Bolalar psixologiyasi o'zining murakkab predmetini o'rganishda falsafaga tayanadi. Ma'lumki, tabiat va jamiytdagi narsa hamda xodisalar taraqqiyotining eng umumiy qonuniyatlarini o'rganadi, hamda inson ongining ijtimoiy xayotga bog'liqligini isbotlab beradi.

Tabiat va jamiyat taraqqiyotining umumiy qonuniyatlaridan xabardor bo'lish bolalar psixologiyasiga bolalar psixik taraqqiyotini o'rganishda va «tabiiy zot» bo'lib tug'ilgan bolaning inson ijtimoiy tajribasini egallab, shaxs bo'lib yetishini o'rganish to'g'ri yo'l topishga yordam beradi.

Bolalarda psixik jihatdan taraqqiy etish muammosini o'rganish falsafa uchun ham katta ahamiyatga ega. Ma'lumki, bilish nazariyasi va dialektika qonuniyatlarining tarkib topishida lozim bo'lgan bilim sohalarini sanab ko'rsatar ekan, psixologiyaning uch sohasini «bolalarning aqliy rivojlanish tarixi, xayvonlarning aqliy rivojlanish tarixi, til tarixi, psixologiya, sezgi organlari fiziologisi»ni ko'rsatgan. Demak bolalar psixologiyasi bolalar psixikasining taraqqiy etishi tarixi va qonuniyatlarini o'rganib filosofiyaning yanada rivojlanishiga yordam beradi.

Bolalar psixologiyasi o'z predmetini o'rganishda umumiy psixologiyaning inson psixikasi haqida qo'lga kiritilgan yutuklariga asoslanadi. Masalan, umumiy psixologiyaning psixik jarayonlar, psixologik xolatlar, inson shaxsi va uning faoliyati haqidagi ta'limotlardan tugridan-to'g'ri foydalanadi. O'z navbatida, umumiy psixik xolat ham bolalar psixologiyasining yutuqlariga asoslanadi.

Bolalar psixologiyasi anatomiya va fiziologiya fanlari tomonidan qo'lga kiritilgan yutuqlardan ham keng foydalanadi. Bunda bolalar psixologiyasi, xususan bolalar nerv sistemasi va oliy nerv faoliyatining ma'lumotlaridan foydalanadi. Bolalar nerv sistemasining normal taraqqiyoti va normal ishlashi bola psixikasi rivojlanishining muhim shartlaridandir. Shuning uchun psixolog mutaxassislar bola nerv sistemasining taraqqiyoti masalalari bilan bevosita tanish bo'lishlari lozim.

Bolalar psixologiyasi pedagogika fani bilan ham yaqindan aloqadadir. Pedagogika fani yoshlarga ta'lim-tarbiya berish va ularni xar tomonlama garmonik tarzda rivojlantirish haqidagi fandir. Bolalar psixologiyasi ta'lim-tarbiyaning maqsadi, yo'l-yo'riqlari va vazifalariga doir fikrlarni pedagogika fanidan oladi, hamda unga yaqindan yordam beradi.

Bolaning aqliy taraqqiyoti qonunlaridan xabardor bo'lish turli yoshdagi bolalar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri tashkil ilish imkoniyatini beradi.

Bolalar psixologiyasi bolalar gigiyenasi, bolalardagi kasalliklarni o'rganuvchi pediatriya va bolalar texnologiyasi bilan ham bog'liqdir. Bu fan bolalar psixologiyasi namoyondalariga bolalar psixik taraqqiyotining normal borayotganini chuqurroq bilish va normal taraqqiyotda burilish sabablarini aniqlash imkonini beradi. Bolalar psixologiyasi esa, o'z navbatida, bolalarning normal psixik taraqqiyotini aniqlab berish bilan birga vrachlarning bola psixologiyasini yanada yaxshiroq tushunib olishlariga yordam beradi.

Bolalar psixologiyasi bola shaxsi va shaxsiy psixologik xususiyatlarning tarkib topishini o'rganishda (bir qator) bolalar adabiyotidan, xususan, avtobiografik asarlardan keng foydalandi. Shunday qilib, bolalar psixologiyasi bolalarning murakkab psixik jarayonlari va shaxsiy psixologik xususiyatlarini o'rganishda bir qator fanlarning qo'lga kiritgan yutuqlaridan foydalanadi va ularga yordam beradi.

Ma'lumki, har bir fanning o'z predmeti va vazifalari, uni o'rganish hamda tekshirishga qaratilgan bir qator metodlari bo'ladi. Metod lotincha- so'zidan olingan bo'lib, konkret masalalarni hal qilishga qaratilgan voqelikni amaliy yoki nazariy bilish usullari hamda amallarining majmuidir. Agar har bir alohida fanga nisbatan oladigan bo'lsak, u paytda metod ayni shu fanning predmetini tekshirish, o'rganish va tushuntirish usullarining yig'indisidir.

Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyaning deyarli hamma metodlaridan foydalanadi. Umumiy psixologiyaning metodlari - kuzatish, eksperiment, suxbat, faoliyat maxsulotlarini o'rganish kundalik va biografik materiallarni o'rganish, sotsiometrik, test va shu kabi metodlardir.

Bolalarning butun aqliy, ya'ni psixik taraqqiyotlari ularning turli-tuman faoliyatlarida sodir buladi. Ana shuning uchun bolalar psixologiyasi yuqoridagi metodlarni bolalarning asosiy faoliyatlariga moslashtirib qo'llaydi.

Kuzatish metodi. Bolalar psixologiyasida sub'yektiv kuzatish metodidan deyarli foydalanilmaydi. Bolalar psixologiyasining asosiy metodlaridan biri - ob'yektiv, ya'ni bolalarni tashkaridan kuzatib o'rganish metodidir. Tarbiyachi yoki psixolog bolalarning turli xil faoliyatlarini tabiiy sharoitda sistemali tarzida kuzatiladi. Bunda bolalarning xulq-atvorlari, xatti-xarakatlariga doir xarakterli momentlarni qayd qilib boradi. Har qanday kuzatishning aniq maqsadi bo'lishi kerak. Boshqacharoq qilib aytganda, tarbiyachi bolalarning xulq-atvori yoki xatti-xarakatlariga doir nimalarni kuzatmoqchi ekanini oldindan aniqlab olishi kerak. Masalan, bolalar diqqatining barqarorligini yoki tafakkur jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan analiz qila olish qobiliyatlarini kuzatishni oldindan boshlab olish mumkin. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, kuzatish tabiiy sharoitda olib borilar ekan, bolalar o'zlarining kuzatilayotganliklarini mutlaqo bilmasliklari kerak. Kuzatishni bolalar o'rgangan tarbiyachining o'zi kuzatgani ma'qul. Tarbiyachidan bolalar xavotir oladilar, o'z xatti-xarakatlarini tabiiy sharoitda bemalol namoyon qila beradilar. Agar kuzatishni bolalar ko'z oldida begona odam o'tkazsa, bolalarning xatti-xarakatidagi tabiiylik buziladi. Ularning xulq-atvorlari va xatti-xarakatlarini begona kishi kuzatishiga to'g'ri kelsa, u vaqtda yashirin kuzatish metodlaridan foydalanish lozim. Bunda kuzatuvchi bolalarga ko'rinmaydigan joydan turib kuzatadi. Bolalar psixologiyasida kuzatish metodidan foydalanilganda, bolalarning turli o'yin faoliyatlari, didaktik mashg'ulotlari va qurish-yasash hamda ijodiy mashg'ulotlarida xilma-xil psixik jarayonlarining namoyon bo'lishi va qancha davom etishi kabi momentlarni qayd qilish mumkin.

Demak bolalar psixik taraqqiyotini o'rganishda qo'llaniladigan kuzatish metodi tashqaridan qaraganda juda osondek tuyulsa-da, odamdan juda ko'p vaqt va bilim talab qilingan murakkab metoddir. Boshqacharoq qilib aytganda, tarbiyachi bolalarning xulq-atvori yoki xatti-xarakatlariga doir nimalarni kuzatmoqchi ekanini oldindan aniqlab olishi kerak. Masalan, bolalar diqqatining barqarorligini yoki tafakkur jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan analiz qila olish qobiliyatlarini kuzatishni oldindan boshlab olish mumkin. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, kuzatish tabiiy sharoitda olib borilar ekan, bolalar o'zlarining kuzatilayotganliklarini mutlaqo bilmasliklari kerak. Kuzatishni bolalar o'rgangan tarbiyachining o'zi kuzatgani ma'qul.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. - Казань: Казан. Ун-т, 2003
2. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебное пособие. - М.: Академия, 2003. 672 с.
3. Аверин В.А. Психология личности. - СПб.: Издательство Михайлова В.А., 2008. 191 с.
4. Агрессия детей и подростков / под ред. Н.М. Платоновой. - СПб.: Речь, 2004. 336 с.

BOLANI MAKTABGACHA TA'LIM MUHITIGA SOG'LOM MOSLASHTIRISHDA TARBIYACHINING RO'LI

Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti

O.K.Ibragimova odinaibragimova87@gmail.com

B.K.Abdullayeva Bulqoboshi tumani

4-umumta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalarni maktabgacha ta'lim tashkiloti muhitiga moslashtirishda tarbiyachining roli va o'rni haqida so'z borib, bolani yangi ijtimoiy muhitga moslashishda uning psixikasida ro'y beradigan turli o'zgarishlar, shu bilan birga bola hamda tarbiyachi orasidagi muloqotning to'g'ri yo'lga qo'yilishi, bolani yangi ijtimoiy munosabatlarga kirishishida tarbiyachi hamda yordamlarning ko'magi borasida batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: psixologik moslashish, ijtimoiy muhit, tarbiyachi, moslashish, biologik moslashish, psixologik moslashish, ijtimoiy muhit, dezadaptatsiya.

Maktabgacha yosh davri bolalarini maktabgacha tarbiya tashkilotiga qabul qilinishi bilan uning hayotida ko'plab o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi. Yani qat'iy kundalik tartibi, ertalabdan to kechgach ota-onalarning yonida emasligi, yangi muhit talablari, tengdoshlari bilan doimiy aloqalar va xokazo. Bu o'zgarishlarning barchasi bolaga individual xususiyatidan kelib chiqib turlicha ta'sir qiladi. Bazan esa bu bolalarda stressli vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Boladagi kuzatilishi mumkin bo'lgan xolatlar: injiqliklar, qo'rquvlar, ovqatlanishdan bosh tortish, tez-tez kasallanish va boshqalar. Bu qiyinchiliklar bolaning o'zi o'rgangan oilaviy odatiy muhitdan maktabgacha ta'lim tashkiloti muhitiga o'tishi tufayli yuzaga keladi.

Maktabgacha tarbiya tashkilotiga moslashish davrida bolani asab tizimining xususiyatlarini tarbiyachi va ota-ona tomonidan e'tiborsiz qoldirishi uning galdagi faoliyatlarida turli asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan; o'ziga ishonmaydigan, muloqotda bo'lmagan bolalarga nisbatan esa qo'pollik ularni yig'lashiga sabab bo'lishi, bolalar bog'chasiga borishni istamaslik kabi. Ularga muomalaning baland va qo'pol ohangi osongina nerv tizimi qo'zg'aluvchan bo'lgan bolalarda haddan ziyod hayajonni va itoatsizlikni keltirib chiqaradi [1].

Turli vaziyatlarda ayniqsa, moslashish davrida ayrim bolalar o'zini boshqacha tutishi mumkin. Hatto xotirjam va xushmuomala bola ham, yaqinlari bilan xayrlashganda, yig'lay boshlaydi va uyga qaytishni xoxlashini so'raydi, yangi kelgan bolaga maktabgacha ta'lim tashkilotiga ko'nikishi oson bo'lmaydi.

Bolaning maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelishidan oldin boshqalar bilan muloqot qilishdan olgan tajribasi uning yangi ijtimoiy muhitga moslashish imkoniyatini beradi. Shu sababli, bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyojlarining mazmunini bilish, unga moslashish davrida pedagogik ta'sirini aniqlashiga yordam beradi. Ota-onalar tomonidan bola hayotining birinchi yillaridan cheklanmagan muloqotlarga imkoniyat yaratib berish juda to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Ayni vaqtda gigiyena qoidalariga amal qilgan holda, bolaning ijtimoiy muhit doirasini kengaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi: Misol uchun, siz bolani yangi tanishtirayotgan odam bilan uni bir muddat qo'llarida ushlab turishiga ruxsat berishingiz yoki hatto ularni yolg'iz qoldirishingiz mumkin bo'ladi [2].

Tarbiyachi birinchi kundna bola bilan aloqa o'rnatishi kerak. Ammo agar bolada notanish odamlar bilan muloqot qilish tajribasi shakllanmagan bo'lsa, u tarbiyachining barcha harakatlariga salbiy munosabatda bo'ladi: yig'laydi, qo'ldan chiqib ketishga harakat qiladi, uzoqlashishga intiladi va tarbiyachiga yaqinlashmaydi. Bu bolaning tashkilotga ko'nikishi, tarbiyachidan qo'rqishini

to'xtatishi uchun ko'proq vaqt talab etiladi. Boladagi asabiylik holati, ko'z yoshlari unga tarbiyachining qiziquvchan, mehribon munosabatini to'g'ri va tez idrok etishiga to'sqinlik qiladi.

Agar bolada dezadaptatsiya holati kuchli bo'lsa u holda, onaning guruhga kirishga ruxsat berish tavsiya etiladi. Onasining borligi uchun bola tinchlanadi, ruhiyatidagi qo'rquvi yo'qoladi. So'ng bola o'yinchoqlarga qiziqish bildirib boshlaydi. Onasi bolaga tarbiyachidan o'yinchoq so'rashni, ovqatlantirib qo'yishini so'rashni aytishi kerak. Tarbiyachi buni o'z harakatlari bilan tasdiqlaydi: bolaga mehr bilan murojaat qiladi, o'yinchoq beradi, uni maktab qo'yadi, guruhdagi qiziqarli narsalarni ko'rsatadi va hokazo.

Ba'zi bolalar o'zlarini guruhning yangi muhitiga tez adaptatsiya xosil qilishga qodir. Lekin ular doimo tarbiyachiga ergashmaydilar, agar nimadir ehtiyoji bo'lsa, ular xotirjam va ishonchli tarzda unga murojaat qiladilar. Faqat birinchi kunlarda ularning xatti-harakatlarida biroz chalkashlik, xavotir va tashvish xolatlarini kuzatish mumkin [3].

Ilk bor bolalar bog'chasiga olib kelingan bolalar onasi bo'lmagan guruhda qolishni xoxlashmasa, tarbiyachi bolaning yaqinlariga guruhda bola bilan birga qolishga ruxsat beradi. Bola o'z yaqinining ketmasligini his qilib, atrof-muhitga e'tibor bera boshlashi orqali ularda ko'nikma xosil bo'la boshlaydi. Shuning natijasida u o'yinchoqlar bilan o'ynaydi. Bu jarayon natijasida bolada qo'llab-quvvatlanishini, noma'lum narsalardan himoya qilinishi va shu bilan birga uning yordami bilan boshqalarni bilish imkoniyati kengayib boradi.

Ko'rib turganimizdek, ularni xulq-atvorining xususiyatlari ko'p jihatdan ular guruhga qo'shilish davrida shakllangan ehtiyojlar bilan belgilanadi. Xulq-atvor va muloqot ehtiyojlaridagi o'ziga xos farqlarga ko'ra bolalarni taxminan uchta guruhini ajratish mumkin. Agar bola bog'chaga borgunga qadar, doimiy yakka qarovchi onasi yoki buvisi bo'lsa, ertalab bog'chaga olib borilganda, u yaqinlari bilan deyarli xayrlashmaydi. Shunga qaramay kuni bilan u yaqinlarini kelishini kutadi, yig'laydi, tarbiyachining har qanday taklifini rad etadi, bolalar bilan o'ynashni xohlamaydi. U ovqatlanishni xoxlamaydi, yotib uxlashga ham e'tiroz bildiradi va bu keyingi kunlarda ham takrorlanaveradi.

Tarbiyachi bilishi kerakki, bolalar tashkilotga moslashish jarayonida bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyojining mazmuni sifat jihatidan ham yangi bosqichga ko'tariladi. Birinchi guruhga shartli ravishda tayinlangan bolalar, qulay sharoitlarda, ikkinchi va hatto uchinchi guruh bolalariga xos bo'lgan muloqot darajasiga tezda erisha oladilar va hokazo. Bolaning bog'cha sharoitiga moslashishi jarayonida, muloqot qilish qobiliyatlari kengayib boradi. Moslashish davrida aloqaga bo'lgan ehtiyoj mazmunining o'zgarishi asosan uch bosqichda sodir bo'ladi:

I bosqich – o'z yaqinlari bilan muloqot qilish, ulardan mehr, e'tibor va atrof-muhit haqida ma'lumot olish zaruratining borligi;

II bosqich - hamkorlik va atrof-muhit haqida yangi ma'lumotlarni olish ehtiyoji sifatida kattalar bilan muloqot qilish zaruratining borligi;

III bosqich - kognitiv mavzularda va faol mustaqil harakatlarda kattalar bilan muloqot qilish zaruratining borligi [4].

Tarbiyachining vazifasi bolani moslashishning ikkinchi bosqichiga o'tkazish uchun imkon qadar sharoit yaratib berishdan iborat

Afsuski, bazan tarbiyachilar bolalar bilan muloqotni tashkil etishga ahamiyat bermaydi. Tarbiyachilar bolani o'ynashga, o'rganishga, ishlashga o'rgatishi mumkin, ammo kamdan-kam hollarda muloqot qilishga tizimli ravishda o'rgatadilar.

Demak, ota-onalar tarbiyachilarning bolaga xushmuomalada bo'lishlariga ishonchlari komil bo'lishi ham muhim sanaladi. Bunda tarbiyachida quyidagi fazilatlari bo'lishi talab etiladi: g'amxo'rlik, mehribonlik, bolaga e'tibor, qayg'urish boshqalarni qadrlay olish kabi ota-onalarni

hamda bolalarni tarbiyachiga ishonchi o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi: tarbiyachi bu ishonchni bolaga nisbatan mehribonligi, ijobiy munosabati, xushmuomalasi, bolada yaxshi sifatlarni tarbiyalay olishi kabilar bilan qozonadi.

Adabiyotlar

1. J.M.Аболин Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. - Казань: Казан. Ун-т, 2003
2. Г.С. Абрамова Возрастная психология: Учебное пособие. М.: Академия, 2003. 672 с.
3. В.А. Аверин Психология личности. СПб.: Издательство Михайлова В.А., 2008. 191 с.
4. Н.М. Платоновой. Агрессия детей и подростков / под ред. СПб.: Речь, 2004. 336 с.

MAKTABGACHA YOSHI DAVRI BOLALARINI RIVOJLANISHIDA DIDAKTIK O'YINLARNING O'RNI

Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti

O.K.Ibragimova odinaibragimova87@gmail.com

Inson xayoti davomida asosan to'rtta faoliyat turini bajarish bilan o'tadi. Bulardan birinchisi o'yin faoliyati bo'lib, asrlar davomida mavjuddir. Dunyodagi mavjud har bir xalq turli xil bolalar o'yinlarini ulkan zaxirasini to'plagan va avloddan-avlodga o'tib kelmoqda. Bu o'yinlar oqrali bolalar o'ynab, zavqlanib, atrofdagi dunyoni o'rganadilar, qobiliyatlarini oshiradilar va inson faoliyatining turli soxalarini o'zlashtiradilar. Har bir jamiyat ongli tarzda yoki o'z-o'zidan, bilib-bilmay turli yo'llar bilan bolalar o'yinlarining mazmuniga ta'sir qiladilar. O'yinning bolani tarbiyalashdagi ahamiyati o'tmish va hozirgi ko'plab pedagogik tizimlarida ko'rib chiqiladi. O'yin bola uchun jiddiy va zarur faoliyat sifatida baholanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning umumiy aqliy rivojlanishi, maktabga va butun kelajakdagi hayotiga tayyorgarlikning eng muhim tarkibiy qismidir. Ammo aqliy rivojlanishning o'zi murakkab jarayon: bu kognitiv qiziqishlarni shakllantirish, turli bilim va ko'nikmalarni to'plash, nutqni o'zlashtirish demakdir. Aqliy rivojlanishning asosini aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish tashkil etadi. Aqliy qobiliyatlar - bu yangi bilimlarni o'rganishning qulayligi, soddaligi va turli xil muammolarni hal qilishda foydalanish imkoniyatini belgilaydigan psixologik jihatlar.

Bolalarni maktabga tayyorlashda aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Bolaning maktabga qadam qo'yunga qadar qanday bilimga ega bo'lishigina emas, balki u yangi bilim olishga tayyormi, fikr yurita oladimi, xayol qila oladimi, mustaqil xulosalar chiqara oladimi, insholar, chizmalar, dizaynlar uchun rejalar tuza oladimi, bularning hammasi juda muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanish qobiliyatlari juda yuqori ekanligi aniqlandi: bolalar nafaqat ob'ektlarning tashqi, vizual xususiyatlarini, balki ularning ichki, muhim aloqalari va munosabatlarini ham muvaffaqiyatli o'rganishlari mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalashning asosiy vazifalari:

- atrof-olamdagi ob'ektlar va hodisalar to'g'risida unga to'g'ri munosabatni tarbiyalash uchun asos sifatida elementar bilimlar tizimini shakllantirish;
- aqliy faoliyatning asosiy ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish. Kognitiv jarayonlar va qobiliyatlar, bolalar nutqini rivojlantirish;
- birinchi kognitiv jarayonlar va qiziqishni shakllantirish;
- bolalarni aqliy mehnatga o'rgatish.

Bu vazifalar o'zaro bog'liq bo'lib, ularning o'ziga xosligi maktabgacha yoshdagi bolaning yosh imkoniyatlari bilan belgilanadi. Har bir muammoni hal qilish aqliy tarbiyaning ma'lum mazmuni bilan bog'liq.

A.P. Usova, F.N. Bleher, E.I. Rodionova, V.A. Avanesovning fikriga ko'ra, tarbiyachilarning bolalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish, tajribada qo'llash jarayonlarini kuzatishlari aqliy tarbiya va tarbiyada didaktik o'yinlarda muhim rol o'ynaydi. Har bir xalq turli xil bolalar o'yinlarining ulkan xazirasini to'plagan va avlod-dan-avlodga o'tkazib kelgan, ularda bolalar o'ynab, zavqlanib, atrofdagi dunyoni o'rganadilar, qobiliyatlarini oshiradilar va inson faoliyatining turli usullarini o'zlashtiradilar. Har bir jamiyat ongli ravishda yoki o'z-o'zidan bolalar o'yinlarining mazmuniga turli yo'llar bilan ta'sir qiladi (o'yinchoqlar tanlash, ma'lum mazmundagi o'yinlarni qoralash va tasdiqlash orqali). O'yinni bolani tarbiyalashdagi ahamiyati o'tmish va hozirgi ko'plab pedagogik tizimlarda ko'rib chiqiladi. Aksariyat pedagoglar o'yinni bola uchun jiddiy va zarur faoliyat sifatida baholaydilar. Xorijiy va rus pedagogika fanlari tarixida bolani tarbiyalashda o'yinlardan foydalanishning ikkita yo'nalishi paydo bo'ldi:

- har tomonlama barkamol rivojlanish uchun;

- tor didaktik maqsadlar uchun. O'yindan foydalanishning didaktik yo'nalishi 18-asrda filantrop pedagoglar (I.B. Bazedov, X.G. Zaltsman) tomonidan ishlab chiqilgan.

Bolalarning o'qishini qiziqarli va ularning yoshiga mos o'tkazish maqsadida xayriyachilar turli o'yinlardan foydalanishdi. Didaktik yo'nalish F.Froebelning pedagogikasida eng katta iliqlik bilan taqdim etilgan. U bolaning jismonan rivojlanishida, nutqi, tafakkuri, tasavvurini boyitishda o'yinga katta tarbiyaviy ahamiyat beradi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng tipik faoliyatdir. Shuning uchun F.Froebel o'yinni bog'chada bolalarni tarbiyalashning asosi deb hisobladi. U bolalar uchun turli didaktik o'yinlarni ishlab chiqdi. M. Montessori va F. Froebel tizimi bo'yicha ishlaydigan Amerika bolalar bog'chalarida asosiy o'rin hali ham turli materiallar bilan didaktik o'yinlar va mashqlarga beriladi. E.I.ning o'yini haqidagi qarashlar katta qiziqish uyg'otadi. Tixeeva, maktabgacha ta'lim sohasidagi taniqli o'qituvchi va jamoat arbobi. U o'yinni bolalar bog'chasida pedagogik jarayonni tashkil etish shakllaridan biri va shu bilan birga bolaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning eng muhim vositalaridan biri deb biladi. O'yin shakllari va mazmuni bola yashaydigan muhit, o'yin sodir bo'lgan muhit va atrof-muhitni tartibga soluvchi va bolaga uni boshqarishga yordam beradigan o'qituvchining roli bilan belgilanadi.

O'yin va ta'lim o'rtasidagi munosabatlarni oydinlashtirishga o'rganishning o'zi, uning mazmuni, tabiati va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish va tarbiyalashdagi roli masalasini ishlab chiqish yordam berdi. Didaktik o'yin va uning ta'lim tizimidagi o'rni haqida gapirganda, A.P. Usova shunday deb yozgan edi: "Didaktik o'yinlar, o'yin vazifalari va texnikasi bolalarning sezgirligini oshirish, bolaning ta'lim faoliyatini diversifikatsiya qilish va o'yin-kulgilarni qo'shish imkonini beradi".

Zamonaviy sharoitlar ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish, bolaning shaxsiyatiga murojaat qilish, uning eng yaxshi fazilatlarini rivojlantirish, ko'p qirrali va to'liq huquqli shaxsni shakllantirish bilan tavsiflanadi. Ushbu vazifani amalga oshirish ob'ektiv ravishda bolalarni o'qitish va tarbiyalash, butun ta'lim jarayonini tashkil etishda sifat jihatidan yangi yondashuvni talab qiladi. Bu, birinchi navbatda, bolalarni o'qitish va tarbiyalashning avtoritar usulidan voz kechishni anglatadi. Ta'lim rivojlantiruvchi bo'lishi, bolani bilim va aqliy faoliyat usullari bilan boyitishi, kognitiv qiziqish va qobiliyatlarni shakllantirishi kerak. Shunga ko'ra, bolalarni o'qitish va tarbiyalash usullari, vositalari va usullari o'zgarishi kerak. Shu munosabat bilan ta'lim va tarbiyaning o'yin shakllari, xususan, didaktik o'yinlar katta ahamiyatga ega. So'nggi yillarda didaktik o'yinlar nazariyasi va amaliyoti masalalari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan va ishlab chiqilmoqda: E.F. Ivanitskaya, A.I. Sorokina, E.I. Udaltsova, A.K. Bondarenko, L.A. Venger [2, 5]. Barcha tadqiqotlarda o'rganish va o'yin o'rtasidagi munosabatlar o'rnatildi, o'yin jarayonining tuzilishi, didaktik o'yinlarni boshqarishning asosiy shakllari va usullari aniqlandi.

Shunday qilib, adabiyotlarni tahlil qilib, biz didaktik o'yin faol, amaliy faoliyat shakli bo'lib, bolaga o'z yoshi imkoniyatlariga mos keladigan kognitiv vazifalarni hal qilishga imkon beradi, aqliy jarayonlarning o'zboshimchaliklarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. shaxsiyat. Bularning barchasi didaktik o'yinning turli funksiyalarini aniqlashga imkon beradi. Didaktik o'yin o'yin usuli sifatida uni tanlash va tashkil etishda tashabbus kattalarga tegishli ekanligini taxmin qiladi. Mustaqil o'yin faoliyati bolaning mavzuni, didaktik materialni va sheriklarni tanlashda erkinligini nazarda tutadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda didaktik o'yinlarni o'qitish vositasi sifatida foydalanish zarurati bir qator sabablar bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Усова А.П. Обучение в детском саду / А.П. Усова. – М.: Просвещение, 1981. – 170
2. Игры и упражнения по развитию умственных способностей у детей дошкольного возраста / Сост. Л.А. Венгер, О.М. Дьяченко. – М.: Просвещение, 1994. – 96 с.
3. Сорокина А.И. Дидактические игры в детском саду / А.И. Сорокина. – М.: Просвещение, 1982. – 96 с.
4. Менджерицкая Д.В. Воспитателю о детской игре / Д.В. Менджерицкая. – М.: Просвещение, 1982. – 128 с.

TALABALAR IJTIMOIIY INTELEKTI KOMMUNIKATIV STRATEGIYALARNING FUNDAMENTAL ASOSI SIFATIDA

Iskanderova Sayyora Abdubasidovna
Toshkent amaliy fanlar universiteti
«Psixologiya» kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Talabalik davridagi intellektual va shaxsiy xususiyatlar-bu hayot rejalarini ishlab chiqish, ularning faoliyat motivlarini anglash va samarali muloqot vositalarini shakllantirish muammolariga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shu bilan birga, inson shakllanishi paytida ijtimoiy intellektni qanday rivojlantirishi va ishlatishi aniq emas. Ijtimoiy intellektning samaradorligini umumiy intellekt belgilashi yoki shaxsiy xususiyatlar belgilashi dolzarb savollardan biridir. Ijtimoiy intellekt - bu umumiy intellekt bilan shaxsiy xususiyatlari o'rtasidagi bog'lanishdir.

Kalit so'zlar: ijtimoiy intellekt, hayotiy strategiyalar, madaniy omil, o'zaro tushunish, muloqot, intellekt.

Ijtimoiy-psixologik adabiyotlarda inson faoliyatining samaradorligi va uning turli xil vazifalarni hal qilishdagi muvaffaqiyatini belgilaydigan umumiy intellekt tushunchasi juda chuqur ochib berilgan. Amaliy muammolarni hal qilishga qaratilgan intellekt mavzusini ajratishga olib keldi. Mustaqil hodisa sifatida ijtimoiy intellekt o'ziga xos vaziyatlarda yoki ijtimoiy vaziyatni hal etilishi mumkin bo'lgan prognozda, odamlar bilan o'zaro aloqada namoyon bo'ladi. Ko'pgina tadqiqotchilar ijtimoiy intellekt ijtimoiy muhitga moslashishga qaratilganligini tan oladilar. Shu bilan birga ijtimoiy intellektning psixologik mexanizmlari va kasbiy faoliyat jarayonida namoyon bo'lish yetarli darajada o'rganilmagan. Ijtimoiy intellekt bu-o'zining va boshqalarning xatti-harakatlarini to'g'ri tushunish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat shaxslararo samarali ta'sir o'tkazish va muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuv uchun juda muhimdir.

Ijtimoiy intellekt muammosi va uning rivojlanish darajasini oshirish odamlar va jamoani boshqaradigan professional rahbarlar orasida alohida dolzarbdir. Muvaffaqiyatli boshqaruv ko'p jihatdan yetakchining shaxsiyatiga, boshqaruv samaradorligiga bog'liqdir. Rahbarning shaxsiy fazilatlarini uning kasbiy faoliyatini optimallashtirishning eng muhim omilidir. Ijtimoiy intellekt insonning psixologik xususiyati sifatida rahbar fazilatlarining eng muhim tarkibiy qismidir. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy intellektni tashkil etuvchi xarakter xususiyatlar va qobiliyatlarning aloqalarini o'rganishga alohida e'tibor berilmaydi. Natijada, ijtimoiy intellektni o'rganish va diagnostika qilish uchun foydalaniladigan ma'lumotlar bu hodisaning mohiyati va uning rivojlanish omillari to'g'risida tasavvur bermaydi. Ijtimoiy intellektning rivojlanishi ham yoshga bog'liq, ham shaxsning xarakter xususiyatlari bilan bog'liq va uning ijtimoiy muhit sharoitlarini tushunish qobiliyatiga asoslanadi.

Shu bilan birga, talabalarning ijtimoiy intellektini rivojlantirish ijtimoiy o'zaro ta'sirlar samaradorligini oshirish va bo'lajak mutaxassislarning moslashuvi uchun zarur shart sifatida alohida ahamiyatga ega. «Odam-odam» tipidagi kasblar bo'yicha mutaxassisni (ayniqsa, o'qituvchi va psixolog kabi) rivojlantirishda ijtimoiy intellektning ustunligi qayd etilgan. Psixologning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, unga qo'yiladigan talablarni hisobga olgan holda, ijtimoiy intellektni mutaxassis psixologning kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur asos deb hisoblash mumkin. Shunday qilib, ijtimoiy intellektni rivojlantirish uchun psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, o'qish yillari davomida bo'lajak psixologlarni tayyorlashda professional ahamiyatga ega.

Intellekt - bu psixikaning xususiyati, yangi holatlarni idrok etish, tajribaga asoslangan holda o'rganish va yodlash, mavhum tushunchalarni qabul qilish va tushunish, bilimlariga asoslangan holda atrofda qilarni boshqarish qobiliyatidan iborat. Kognitiv qobiliyatlarni birlashtirgan umumiy bilish va muammolarni hal qilish qobiliyati: hissiyot, idrok, xotira, fikrlash, tasavvur, shuningdek diqqat, iroda va aks ettirish. Psixolog Raymond Kattellning intellekt nazariyasiga ko'ra intellektni shartli ravishda qo'zg'aladigan va kristallangan intellektga bo'lish mumkin [1] Birinchisi, mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va oldingi tajribadan tashqariga chiqadigan muammolarni hal qilish qobiliyati; ikkinchisiga to'plangan tajriba va olingan bilim va ko'nikmalardan foydalanish qobiliyati kiradi.

Intellekt, avvalo, maqsadni belgilash, resurslarni rejalashtirish va maqsadga erishish strategiyasini yaratish uchun asosdir. Hayvonlar intellekti boshlang'ich ko'rinishlariga ega, hatto shu darajadagi intellekti, maqsadlarni belgilash va maqsadlarga erishish mexanizmlari orqali hayvonlar evolyutsiyasiga ta'sir ko'rsatdi. Hayvonlardagi intellekt xususiyatlarini o'rganish bilan kognitiv etologiya [2] shug'ullanadi. Intellekt qobiliyat sifatida odatda boshqa qobiliyatlar yordamida amalga oshiriladi.

Ijtimoiy intellekt - bu odamlarning xulq-atvorini to'g'ri anglash qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat shaxslararo samarali ta'sir o'tkazish va muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuv uchun juda muhimdir. «Ijtimoiy intellekt» atamasini psixologiyaga 1920-yilda E.Torndayk tomonidan «shaxslararo munosabatlarda uzoqni ko'rishni» anglatish uchun kiritilgan. Ushbu konsepsiyani talqin qilishda ko'plab tanikli psixologlar o'z hissalarini qo'shdilar. 1937-yilda G.Ollport ijtimoiy intellektni odamlar to'g'risida tezkor, deyarli avtomatik hukmlarni bayon etish, odamlarning eng katta ehtimollikdagi reaksiyalarini oldindan bilish qobiliyati bilan bog'ladi. Ijtimoiy intellekt, G.Ollportning fikriga ko'ra, odamlar bilan munosabatlarda muvaffaqiyatni ta'minlaydigan maxsus «ijtimoiy sovg'a» bo'lib, uning mahsuli tushunishning chuqurligi emas, balki ijtimoiy moslashuvdir [3].

Sotsial intellektning navbatdagi kommunikativ-qadriyatli funksiyasi atrofda qilarni tushunishga ehtiyoj hisoblanadi. Boshqa odamlar bilan doimiy muloqotda o'zini anglashi, insonning o'zaro munosabat etalonlarini va me'yorlarini faol ajratish va o'zlashtirish jarayonidan boshlanadi.

N.I.Chuprikovanning qayd etishicha, muomala o'z holatini ifodalashi haqida, suhbatdoshga va tinglovchiga munosabati, oqibatda xabarning maqsadli ustanovkasini namoyon etish haqidagi mazmunni uzatish qobiliyatida ro'yobga chiqadi [6]. Bundan tashqari bir tomondan kommunikatsiyaga inson bilan sotsial muhit o'rtasidagi aloqani o'rnatish usuli sifatida, boshqa tomondan hayotning qadriyatli muhiti mazmunini izlash jarayoni sifatida qaraymiz. Mos tarzda kommunikativ-qadriyatli funksiyaning ikki asosiy namoyon bo'lish shakliga ajratamiz.

Kommunikatsiyaning mazmuni ushbu inson suhbatdoshining tushunishga moslashishi, vaziyatdan kelib chiqib sotsial harakatlarni amalga oshirishi bilan bog'liq. Inson bekordan bekorga munosabat o'rnatmaydi va axborotni idrok etmaydi, balki sotsial munosabatga daxldor masalalarni ilgari suradi, harakatida insonlarning ijtimoiy-psixologik va shaxslik pozitsiyasini idrok etish, tushunish va uning o'rniga o'zini va o'z o'rniga uni qo'yib tasavvur qilish orqali amalga oshiradi.

Albuxanova-Slavskayaning mulohazasiga ko'ra, ichki faoliyat o'zining ifodasini ma'lum munosabat, fikrni, aniq odamlarning yoki guruhning bahosini kutishda topadi. Bu o'zining imijini inson aqlining realligi, boshqa insonlar bilan qanday munosabat o'rnatish olish va xolisona idrok eta olish qobiliyati, har xil insonlarning bahosi, belgilangan qadriyatlar asosida o'z timsolini shakllantira olishi bilan bog'liq. Bu esa sotsial intellektning bilish-baholash funksiyasi va kommunikativ-qadriyatli funksiyasi o'zaro aloqadorligidan dalolat beradi [5].

Kommunikatsiya sotsial muhit haqida ishonchli axborot olishga olib keladi va u to'g'risida qadriyatlar asosida teskari aloqani amalga oshiradi. Qadriyatlar jabhasi funksiyalarni sotsial muhitda sodir bo'lishdagi pozitsiyalarni, atrof-voqelikka munosabat o'rnatishga olib keladi.

Hozirgi kunda davlatimizda olib borilayotgan yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bu professional kasb ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga ularda shaxslararo munosabatlarda ijtimoiy malakani shakllantirish hisoblanadi. Talabalarning psixologik yetukligi uchun faqat aqliy intellektning o'sishining o'zi yetarli emas. Har bir talaba mutaxassis sifatida shakllanishida o'z sohasi uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qobiliyatli subyekt bo'libgina qolmay, u ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchan, boshqalarning kechinmalarini his eta oladigan, ularga o'z ta'sirini o'tkazuvchi, munosabatlarga kirishimli, o'z xatti-harakatlarini boshqalarga moslashtira oladigan psixologik yetuk shaxs bo'lishini ham taqozo etadi [4].

Talabalar uchun ta'lim faoliyati bashoratli va izlanuvchan nazariy fikrlashni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Yigitlarda intellekt va o'z-o'zini anglashni rivojlantirish atrofida odamlar va o'zi haqida mustaqil qarashlar va hukmlarni rivojlantirish istagi bilan bog'liq. O'spirinlik davrida intellektning intensiv rivojlanishi nafaqat ko'nikmalar to'planishi va intellektning individual xususiyatlarining o'zgarishi, balki aqliy faoliyatning individual uslubini shakllantiriladi. Psixologik yetuklik omillari ko'p bo'lib, ular o'zlarini har xil ko'rinishda namoyon etadi. Ijtimoiy yetuklikka erishish, bir tomondan, ijtimoiy vazifalarni bajarish imkoniyatini aks ettiradi, boshqa tomondan, o'z hayoti, qarorlari, xatti-harakatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy kamolotga erishish - bu "kattalarning ijtimoiy funktsiyalarining to'liq doirasini o'zlashtirish, yangi kattalar identifikatsiyasini shakllantirishdir. IQ koeffitsiyenti yuqori bo'lgan inson umumiy mazmunda mutlaqo talabga javob bermasligi yoki ijtimoiy jihatdan psixologik yetuk bo'lmasligi mumkin. Ba'zi oddiy shaxs oliy ma'lumotga ega bo'lgan shaxslarga nisbatan kundalik turmush tashvishlari va shaxslararo munosabat masalalarini yaxshiroq tahlil etishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Cattell R.B (1971). Abilities: Their structure, growth, and action. New York: Houghton Mifflin.
2. WWW.APA.org APA dictionary.

3. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления. Под ред. А.М. Матюшкина. - М.: «Прогресс», 1965. - С. 433-456.
4. Аминов Н.А. Социальный интеллект и социальная компетенция в подготовке социальных работников (факторные модели Дж.Гилфорда и Г.Марлоу) // Социальная работа /Ред.И.А.Зимняя. Вып.5. - М.,1992. - С.37-46.
5. Геранюшкина Г.П. Социальный интеллект: методики оценки и развития: монография / Г.П.Геранюшкина. - Иркутск: Байкал.гос. ун-т экономики и права, 2003. - 250 с.
6. Михайлова Е.С. Тест Дж.Гилфорда и М.Салливена. Диагностика социального интеллекта. Методическое руководство. – СПб.: ИМАТОН, 2006. – 56 с.

TALABALARDA VIZUAL INTELLEKT XUSUSIYATLARI

**Sh.V.Ismoilova Toshkent iqtisodiyot va pedagogika insituti
psixologiya fani o'qituvchisi
Shogird Tojiboyeva Mehrangiz**

Annotatsiya. Maqolada vizual intellektni fikrlashning alohida turi sifatida tashxislash muammosi tahlili keltirilgan. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning umumiy qobiliyatlar tarkibida vizual intellekt aspektiga ta'sir qiluvchi asosiy nazariyalari ko'rib chiqiladi. Vizual-fazoviy intellektni tashxislash uchun psixometrik vositalarni ishlab chiqish tajribasi, shuningdek test topshiriqlarini sinovdan o'tkazish natijalari va ushbu sohadagi keyingi rivojlanish istiqbollari taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: fikrlash, vizual intellekt, razvedka, qobiliyat testlari, fikrlash diagnostikasi, fazoviy fikrlash, razvedka diagnostikasi.

KIRISH

Zamonaviy dunyo bu turli xil usullarda taqdim etiladigan ma'lumotlarning ko'pligidir. Kompyuter texnologiyalari asosiy rol o'ynaydigan dunyoda odam bunday ma'lumotlarning katta hajmini qabul qilishi va kodlashi, tezda qaror qabul qilishi, tanlov qilishi, ijodiy va shu bilan birga mantiqiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Vizual intellekt bularning barchasi uchun u yoki bu darajada javobgardir, bu bir qator ilmiy ishlarining ushbu hodisani o'rganishga qaratilganligini, shuningdek, uning rivojlanish yo'llarini tushuntiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilm-fanda aqlning tuzilishi haqida hali ham konsensus yo'q, ammo qarashlarning o'zgaruvchanligiga qaramay, ko'pchilik mualliflar vizual yoki fazoviy intellektga joy ajratadilar. Shunday qilib, Charlz Spirmanga ergashgan ko'plab tadqiqotchilar umumiy aqlning uchta asosiy subfaktorini aniqladilar: *raqamli*, *og'zaki* va *fazoviy*. M.Donaldson, o'z navbatida, intellektning guruh omillari ierarxik implikativ bog'liqlikda bo'lishini va keyingi darajadagi omilning rivojlanishi uchun avvalgi omil rivojlanishining minimal darajasi zarurligini aniqladi. Ontogenezda, birinchi navbatda, bola rivojlanishining dastlabki bosqichlarida sodir bo'ladigan hodisalarning ma'nosini belgilaydigan xatti-harakat intellekti shakllanadi, keyin esa, shunga ko'ra, og'zaki, fazoviy va rasmiy intellekt shakllanadi [4].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Vizual intellekt o'rganish va fikrlash jarayonlarida katta rol o'ynaydi, chunki u vizual tasvirlarni yaratish va ularning yordami bilan ma'lumotni eslab qolish imkonini beradi. Vizual intellekt geografik xaritalarni o'qish, navigatsiya, turli modellarni qurish, konstruktor bilan o'ynash va marshrutlarni chizish orqali rivojlanishi mumkin. Afsuski, zamonaviy bolalar televizor, Internet, kompyuter o'yinlari

va boshqalar orqali keladigan vizual impulsni tanqidsiz qabul qilish orqali vizual intellektning deformatsiyasiga moyildirlar [2].

Vizual intellekt passiv idrok emas, balki haqiqatni faol ravishda qurishning aqliy jarayonidir. Biz ko'rgan narsa bizning ko'rish intellektimiz retinada olingan tasvirga asoslanib tuzadigan narsadir. Paradoks ravishda, bunday qurilish asosan ongsiz ravishda amalga oshiriladi [4].

Fazoviy-dinamik fikrlash yoki "tasvirlar" bilan fikrlash vizual va taktil analizatorlarning o'zaro ta'siridan kelib chiqadi. Fazoviy intellekt ob'ektlarning aqliy aylanishi, tasvirlarni tez idrok etish va aniqlashni o'z ichiga olgan testlar bilan o'lchanadi. Yozma nutqqa o'tish uchun zarur bo'lgan ushbu fikrlash turi bir qator xususiyatlarga ega [5]:

- Kontent va operatsiyalarning vaziyatdan mustaqilligi.
- Fazoga nisbatan operatsiyaning o'zgaruvchanligi yo'qligi.
- Operatsiyalarning o'z vaqtida qaytarilishi.
- Tasvir va mazmun o'rtasidagi munosabatning noaniqligi.
- hissiy komponentning deyarli to'liq yo'qligi [4, p. 259].

Fazoviy intellektning ishlashini belgilaydigan asosiy qobiliyatlar vizual dunyoni to'g'ri idrok etish, birinchi taassurotlarga ko'ra o'zgartirish va o'zgartirishlarni amalga oshirish, shuningdek, tegishli jismoniy ob'ekt bo'lmagan taqdirda ham vizual tajribaning tomonlarini qayta yaratish qobiliyatidir. Fazoviy intellektning boshqa jihatlari asos bo'lgan eng oddiy operatsiya bu figurani yoki ob'ektni idrok etish qobiliyatidir.

L.L.Turston fazoviy qobiliyatlarni uchta komponentga ajratdi: boshqa burchakdan ko'rilgan ob'ektning o'ziga xosligini aniqlash qobiliyati; raqamlar konfiguratsiyasidagi harakatni yoki ichki o'zgarishlarni tasavvur qilish qobiliyati; Bunday fazoviy munosabatlar bilan ishlash qobiliyati, bunda asosiy shartlardan biri kuzatuvchi tanasining yo'nalishi [3].

Vizual (fazoviy) aqlning qobiliyatlarning umumiy tuzilishidagi o'rnini ko'rib chiqishni davom ettirib, Xovard Gardner nazariyasiga murojaat qilaylik. U bir nechta intellekt tushunchasini taklif qiladi. Gardner nuqtai nazaridan, aql bir hil bo'lmagan, lekin atrofimizdagi dunyoni o'rganish va bilishning bir nechta uslublarini birlashtirgan aqlning qobiliyatidir. Gardnerning fikricha, vizual-fazoviy intellekt vizual fikrlash va xotirani, xaritani talqin qilishni va fazoviy orientatsiyani o'z ichiga oladi [2].

Vizual intellektning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishni davom ettirishda 2D va 3D tasvirlar kabi xususiyatlarni eslatib o'tish kerak. Endi bu mavzu sun'iy intellektni yaratish sohasida eng dolzarb hisoblanadi. Darshi Arachige Xoffman modeliga asoslanib, vizual ko'rishning ma'lum bir tuzilishini ifodalovchi qoidalarini aniqladi:

- Biz yashayotgan dunyo uch o'lchamli.
- To'r parda tasvirlari tabiatan ikki o'lchovli bo'lsa-da, insonning ko'rish tizimi uch o'lchamli fenomenal dunyoda yashash uchun rivojlangan.
- Vizual tizim yorug'lik va to'yinganlik bilan ajralib turadigan istiqbol va soyalarni idrok etish bilan bog'liq.
- Ko'zlar tabiatan uch o'lchamli shakllar va ularni belgilaydigan xususiyatlarni izlash uchun yaratilgan.

Bizning ko'zlarimiz evolyutsion tarzda "dasturlashtirilgan" bo'lib, uch o'lchovli tasvirlardan farqli o'laroq, ikki o'lchovli tasvirlarni idrok etishda uch o'lchovli vizual effektlarni yaratish uchun, ular noaniq tushuniladi. Shuning uchun bunday ikki o'lchovli tasvirlarni idrok etish qiyinroq [5].

X. Bultoff va S. Edelman qarama-qarshi xulosaga kelgan bo'lsalar ham. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ular turli xil sharoitlarda vizual tizim ob'ektlarni ikki o'lchovli yaqinlashish orqali tasvirlashini va tanib olishini aniqladilar, bu 3D bilan bog'liq bo'lmagan va taqqoslaganda oddiy va shu bilan birga

nomukammaldir. 10]. Shunday qilib, u 2D ob'ektlarning noaniqligini ham ta'kidlaydi, lekin ularning xususiyatlarini tanib olish qulayligi.

Gouteux va boshqalar ikki o'lchovli fazoda geometrik va maxsus ma'lumotlardan foydalanish xususiyatlarini o'rganib, bunday fazoning geometrik xossalari kodlash model aylantirilganda va o'zgartirilganda ham barqaror bo'ladi degan xulosaga kelishdi. Ular geometrik ma'lumotlar orientatsiya va sensorga xos kod yordamida kodlanganligini aniqladilar [4].

Shunday qilib, fazoviy-vizual intellektning rivojlanishi nafaqat statik tasvirlar orqali, balki ob'ektni turli tomonlardan tasavvur qilish uchun tasavvurni qo'llash orqali ma'lumotni o'zlashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, og'zaki bo'lmagan muloqotning samaradorligi, aniqrog'i, imo-ishoralar, yuz ifodalari va suhbatdoshning pozitsiyasini to'g'ri talqin qilish uchun vizual intellektni rivojlantirish muhimligi ta'kidlanadi. Psixologlarning fikriga ko'ra, muloqot jarayonida ma'lumotlarning 65% dan ortig'i og'zaki bo'lmagan tarzda uzatiladi [2].

Vizual intellektning umumiy intellekt tarkibidagi o'rni bo'yicha qiziqarli natijalar Vanderbilt universitetidan Isabelle Gotier va Devid Uilson tomonidan olingan bo'lib, ular bir-biriga bog'liq bo'lmagan ob'ektlarni vizual ravishda aniqlash qobiliyatini o'lchash uchun Novel Object Memory Test (NOMT) ni ishlab chiqdilar. Ular sub'ektlarning vizual muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishlari umumiy aql bilan bog'liq muammolarni hal qilishdan farq qilishini aniqladilar (og'zaki, raqamli va boshqalar). Ular vizual intellekt umumiy intellekt tarkibiga kirmaydi degan xulosaga kelishdi. Nadrljanski M. va boshqalarning fikriga ko'ra, rivojlangan vizual intellektga ega odamlar odatda og'zaki va mantiqiy-matematik intellektning an'anaviy testlarida ko'proq xato qilishadi.

Vizual intellektni psixometrik tahlil qilishning G'arb an'alariga qaramay, ko'plab mualliflar diagnostika metodologiyasida vizual-majoziy fikrlash fenomeniga tayanadilar. Vizual-majoziy fikrlash - bu belgilar va belgilar vositasida idrok etish va mavhum fikrlash jarayonlari o'rtasidagi bog'liqlikdir.

Vizual-majoziy fikrlash - bu vaziyatning vizual tasvirini o'z ichiga olgan va uni tashkil etuvchi ob'ektlarning tasvirlari bilan ishlaydigan, ular bilan haqiqiy amaliy harakatlar qilmasdan, xayoliy muammolarni hal qilish usullari va jarayonlari to'plami. Ushbu turdagi fikrlash ob'ektning turli xil faktik xususiyatlarini to'liq qayta tiklashga imkon beradi. Tasavvuriy fikrlash funksiyalari umumiy qoidalarni aniqlashtirish bilan, vaziyatni o'zgartiradigan shaxs o'z faoliyati natijasida erishmoqchi bo'lgan vaziyatlarni va ulardagi o'zgarishlarni taqdim etish bilan bog'liq (Tixomirov O.K.). Ushbu turdagi fikrlash diagnostikasining muhim xususiyati - rag'batlantiruvchi materialga alohida talablar qo'yadigan ob'ektlar va ularning xususiyatlarining g'ayrioddiy kombinatsiyalarini o'rnatish. Vizual-majoziy fikrlash psixologik tadqiqotlar uchun mavjud bo'lib, unda etakchi rolni pertseptiv elementlar o'ynaydi: rang, shakl, ob'ekt yoki hodisa tasvirining adekvatligi. Eng keng tarqalgan usullar: Koss kublarini ishlatish, Ravenning progressiv matritsalar, rasmlardagi keraksiz narsalarni yo'q qilish, rasmlarni tasniflash, piktogrammalar. Vizual-majoziy fikrlashni rivojlantirish mezonlari har xil bo'lishi mumkin - topshiriqning to'g'riligi va tezligidan tortib, o'ziga xoslik va mavhumlik darajasigacha [5].

B.G. Ananyevning ta'kidlashicha, insonning aqliy rivojlanishida ikkita tendentsiya mavjud: "har qanday modallikning barcha tasvirlarini vizual sxemalarga tarjima qilish (sezgi tajribasini tasavvur qilish tendentsiyasi) va nutqning belgilash funksiyasini rivojlantirish". Bu jihatdan tasviriy san'at katta ahamiyatga ega, chunki badiiy tasvirni tushunish ("dekodlash") jarayonida ikkala muhim belgilar tizimi amalga oshiriladi: boshqa barcha belgilarning ramziy vositalarini bir-biri bilan bog'laydigan nutq va vizual modallik. , shuningdek, boshqa usullarning integratori va transformatori vazifasini bajaradi. Shu nuqtai nazardan, badiiy tasvirlarni alohida turdagi ma'lumot deb hisoblash mumkin (san'atning o'zi maxsus belgilar tizimi sifatida ishlaydi) va san'at asarlarini tushunish jarayoni og'zaki-majoziy shaklda noyob badiiy ma'lumotlarni "dekodlash" dir. [1].

Ijod psixologiyasining ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilari san'atning shaxsni rivojlantirishdagi ahamiyati haqida yozganlar (B.S.Meilax, N.N.Volkov, L.S.Vigotskiy, V.D.Glezer, R.L.Gregori, R.Arnxaym va boshqalar). Shunday qilib, L.S.Vigotskiy badiiy asarlarni tushunish shaxsning intellektual sifatlarini shakllantirish usullaridan biri ekanligini haqli ravishda qayd etadi.

Shunday qilib, zamonaviy psixologiya og'zaki fikrlash asosida paydo bo'ladigan, lekin vizual tasvirlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan maxsus vizual fikrlash haqiqatiga duch keladi. Shu nuqtai nazardan, vizual tafakkur ijodiy tasavvurga asoslangan va mahsuldor idrok va vizual-majoziy fikrlash xususiyatlarini o'zida mujassam etgan tafakkurning alohida turi sifatida qaraladi. Vizual fikrlash vizual tasvirlar bilan ishlaydi va semantik yukni ko'taradigan va ma'noni ko'rinadigan qiladigan yangi vizual shakllarni yaratadi (R. Arnheim, V. P. Zinchenko) [5].

XULOSA VA MUNOZARA

Vizual (fazoviy) intellekt mavzusini u yoki bu darajada ochib beradigan katta hajmdagi nashrlarga qaramay, uning aqliy qobiliyatlarning umumiy tuzilishidagi o'rni hali ham noaniqlikcha qolmoqda. Bundan tashqari, turli xil tahliliy jarayonlarning bir vaqtning o'zida sodir bo'lishini o'z ichiga olgan fazoviy fikrlashning integrativ xususiyatini tasdiqlovchi tadqiqotlar va nashrlar etishmaydi. Bu mavjud ilmiy dalillarga asoslangan qo'shimcha tadqiqotlarni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ananyev B. G. Psixologiya va inson bilimi muammolari: tanlangan asarlar. psixolog. tr. / ed. A. A. Bodaleva; akademik ped. va ijtimoiy Fanlar, Moskva. ruhiy.-ijtimoiy int. M.: "In-t prakt." nashriyoti. psixologiya"; Voronej: NPO "MODEK", 2016.(382c).
2. Besedin A.N. Muloqot va ziddiyat psixologiyasi. Xarkov, 2017.)(460 b).
3. Gardner G. Aqlning tuzilishi: ko'p intellekt nazariyasi. M.: MChJ "I.D. Uilyams, 2017. (512 b).
4. Drujinin V. N. Umumiy qobiliyatlar psixologiyasi. 3-nashr. Sankt-Peterburg : Piter, 2017. (258–259-betlar).
5. Molodtsova Natalya Gennadievna. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda tasviriy tafakkurni rasm asarlari asosida rivojlantirish: nomzodlik dissertatsiyasi. psixo. Fanlar: 19.00.07. Nijniy Novgorod, 2011. (219 c).
6. Nikitin B.P. Ijod qadamlari yoki o'quv o'yinlari. 3-nashr, qo'shing. M.: Ta'lim, 2010. (160 b).

Harbiy xizmatchilarni kasbiy faoliyati va ularning oila azolarining ijtimoiy moslashuv omillari

Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi Ibragimova Xurshida Xusanbayevna.

Annotatsiya. Mazkur maqolada harbiy xizmatchining shaxsi, uning kompetentligi, harbiy xizmatchining harbiy xizmatga moslashuv jarayonining mohiyati va moslashuvning ijtimoiylashuv jarayoni va oila azollarining ijtimoiy moslashuv omillari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: harbiy xizmatchilarning kompetentligi, kasbiy faoliyatga moslashuv, ijtimoiylashuv jarayoni, burchga sodiqlik, samarali moslashuv, kasbiy ong.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi ularni kompetentligining tarkibiy qismi hisoblanadi. Kompetentlik esa komil insonni shakllanishiga xizmat qiladi. Harbiy xizmatchilarning kompetentligi bevosita huquqiy, psixologik, pedagogik, kibernetik bilimlar bilan chambarchas bog'liq. Kompetensiya so'ziga pedagogika va psixologiyada ko'plab ta'riflar berilgan, biroq kompetensiya biz o'rganayotgan obyektning predmeti hisoblanmaydi. Har bir harbiy xizmatchining kompetentligi

bevosita moslashuv ya'ni kasbiy faoliyatga moslashuv jarayoni bilan bog'liqdir. "Jarayon" – deganda ma'lum muddatni o'z ichiga oladigan va shu muddatda harbiy xizmatchining tarbiyalanadigan, shakllanadigan davri tushuniladi.

"Jarayon" so'zi – arab tilidan olingan bo'lib, oqib borish, sodir bo'lish, ish harakat, voqea-hodisaning birin-ketin borishi, rivoji ma'nosida tushuniladi. Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyati bir qancha jarayonlardan iborat va bu jarayonlar harbiy xizmatchilarni kasbiy faoliyatga yo'naltiradi va xizmatga moslashtirishga xizmat qiladi.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi bizning nazarimizda harbiy kiyim kiygan kundan boshlanadi. Chunki, avvalo, harbiy kiyimga, keyin muhitga va faoliyatga moslashadi. Bu uchta omil harbiy xizmatchilar kasbiy ongini shakllantirishga xizmat qiladi.

Birinchidan, kasbiy moslashuv, avvalo, har bir harbiy xizmatchining burchiga, vazifasiga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyati jarayonida qay darajada umumharbiy Nizom talablariga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Harbiy xizmatchilar kasbiy faoliyatga tez moslashib keta olmaydi. Buning uchun vaqt kerak, vaqt esa kasbiy bilimlarni bilishga, ko'nikma va faoliyatni anglashga xizmat qilishi lozim.

Masalan, amaliyotdan shuni guvohi bo'lamizki, harbiy xizmatchilar kasbiy faoliyatga moslashishlari uchun o'quv yig'ini o'tashadi, ushbu o'quv yig'ini ham bevosita harbiy xizmatchilarni faoliyatga moslasha olishi yoki moslasha olmasligini aniqlashga yordam beradi.

Kasbiy faoliyatga moslashuv keng tushuncha bo'lib, harbiy xizmatchilarning faoliyatga moslashuvi har bir harbiy xizmatchining, avvalo, o'ziga keyin esa, ularni tarbiyalovchi sub'ektlarga ham bevosita va bilvosita bog'liq. Kasbiy moslashuvda har bir harbiy xizmatchining kasbiy, huquqiy, psixologik dunyoqarashi ham muhim hisoblanadi. Kasbiy faoliyatga moslashuvning nazariy jihatlarini o'rganar ekanmiz, shuni yaxshi bilishimiz kerakki, bu jarayon komil insonni shakllanishiga xizmat qiladi.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi birinchidan, o'zini ozod, erkin, davlat, xalq xizmatiga bag'ishlayotganini anglashga yordam beradi. Ikkinchidan, harbiy xizmatchilarning Vatanni, Prezidentimizni va o'ziga xos milliy insoniy qadriyatlarni himoya qilishga undaydi. Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi bevosita "ijtimoiylashuv" atamasi bilan ham bog'liq. "Ijtimoiylashuv" bir ma'nodagi talqinga ega emas, mazkur atama ba'zi holatlarda "shaxs rivojlanishi" tushunchasining sinonimi kabi o'rganilsa, boshqa holatlarda esa "tarbiya" atamasi kabi talqin qilinadi. Undan tashqari ijtimoiylashuvga sotsiologiyada ham ta'rif berilgan. "Ijtimoiylashuv jarayonida har bir harbiy xizmatchi o'zini anglash, mustaqil fikrlash va harakat qilishga layoqat orttiradi" deyiladi. Ijtimoiylashuv so'zi, demak, bevosita moslashuv bilan bog'liq. Kim moslashadi? Avvalo, irodali tarbiyali harbiy xizmatchi muhitga, vaziyatga moslasha oladi. "Tarbiya" so'zi qaysi ma'noda ishlatilishidan qat'iy nazar bevosita va bilvosita moslashuv, ijtimoiylashuv so'zlari bilan bog'liq.

Demak, moslashuv "ijtimoiylashuv" so'zi bilan bevosita bog'liq ekan, biz, ushbu atamaning tarixiy o'zagini o'rganishga harakat qilamiz. Ijtimoiylashuv tushunchasi XX asrning 50-yillarida amerikalik psixologlar, ya'ni A.Parka, D.Dollerda, Dj.Xolmon, A.Bandura, V.Uolterslarning o'rganish predmeti bo'lgan. "Ijtimoiylashuv"ning eng birinchi izohi, ya'ni ijtimoiy normalar (nizom, buyruq, ko'rsatma va hokazolar) va qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoni sifatida o'rganilgan. Bizningcha, ushbu tushunchaga bir tomonlama yondashmasdan, balki unga kengroq yondashish lozim deb o'ylaymiz.

Birinchi tomoni, ijtimoiylashgan har bir harbiy xizmatchi kasbiy vazifalarni bajarishga faol kirisha oladigan, kasbiy tajribalarni o'zlashtira oladigan; ikkinchi tomoni, harbiy xizmatchi kasbiy faoliyati jarayonida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda faol ishtirok eta oladigan, o'z ta'sirini boshqalarga o'tkaza oladigan, o'rnak bo'la oladigan harbiy xizmatchilar tushuniladi.

Ijtimoiylashuvni, psixolog A.Urbanovich "Biz tarbiyalash ma'nosida tushunishimiz mumkin emas", deydi. Bizningcha, ushbu fikr juda ham to'g'ri emas, chunki ijtimoiylashuvning o'zi harbiy xizmatchi faoliyatini ijobiy moslashuvga yo'naltirish ma'nosida tushuniladi, ijobiylik esa bevosita tarbiyaning, ta'limning va ijobiy o'zaro munosabatlarning mahsulidir.

Ijtimoiy fanlarga, jumladan, pedagogika faniga ham jamiyatdagi o'zgarishlar, taraqqiyot natijasida yangi-yangi atamalar kirib kelmoqda. Shunday atamalardan biri "moslashuv" atamasidir. Ushbu atama harbiy xizmatchiga, uning xatti-harakatiga kasbiy faoliyatiga nisbatan ishlatilishi mumkin.

Kasbiy faoliyatga moslashuv bevosita kasbiy ong, kasbiy madaniyatning rivoji bilan uzviy aloqadorlikda shakllanadi va bu bir tomondan harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatiga moslashuvi uning kompetentligi, avvalambor, individual xususiyatiga bog'liq bo'lsa, yuqoridagi fikrimizda aytganimizdek, irodasi bilan bevosita va bilvosita bog'liqlikda namoyon bo'lsa, boshqa tomondan esa har bir harbiy xizmatchini kasbiy faoliyatga moslashuviga davlatning yordamisiz, qo'llab quvvatlashisiz erishib bo'lmaydi.

Bugungi kunda ijtimoiy fanlarda, "moslashuv" istihola tushunchalariga ta'riflarni o'nlab topish mumkin. Maqolani yozishda o'z oldimizga mazkur tushunchani har tomonlama chuqur tahlil etish maqsad qilib qo'yilgan, ammo bu tushunchani birgina maqolada yoritib berish imkoni yo'q albatta. Lekin bir nechta tushunchaga to'xtalib o'tamiz, chunki, maqola asosan muammoning nazariy tomonlarining tahliliga qaratilgan.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatiga moslashuvi harbiy xizmatchilarning faoliyatga samarali moslashuvi va tarbiyalanishi uchun zarur bo'lgan namunali xulq, pedagogik, psixologik, huquqiy xatti-harakatlar, ijtimoiy norma va qadriyatlarni o'zlashtirish va kasbiy faoliyatga qo'llash va boshqa harbiy xizmatchilarni ham Nizom talabi doirasida xizmat qilishni talab qiladigan harbiy xizmatchilarni tushunamiz.

"Moslashuv" atamasi bevosita kasbiy faoliyatga nisbatan qo'llanilishi ham mumkin, ikkinchi tomondan esa huquqiy jihatdan moslashuv tushunchasi bilan ham bog'liq. Huquqiy jihatdan kasbiy faoliyatga moslashuv huquqiy madaniyatni shakllantirish tushunchasi bilan bevosita bog'liqdir. Lekin, huquqiy jihatdan kasbiy faoliyatga moslashuv biz o'rganayotgan muammoning bir qismi hisoblanadi va bizni o'rganish obyektimizga taalluqli emas.

Bugungi kunda harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi barcha ijtimoiy fanlar singari harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatga moslashuv muammosini pedagogika nazariyasining bahs mavzusiga aylantirmoqda.

"Xodim" atamasi ko'pchilik olimlarimiz ya'ni, V.Alimasov, N.N.Azizxodjayeva, O.M.Asqarova, I.Ismoilov, Z.Zaripov, X.Mamatov, U.Tadjixanov va R.Maxmudovlar tomonidan keng o'rganilgan va o'rganib kelinmoqda.

Yuqorida zikr etilgan olimlarning ishlarida tadqiqotlarning ahamiyatini qayd etish barobarida shuni ta'kidlash lozimki, mazkur olimlarning ilmiy ishlarida harbiy xizmatchi va uning kasbiy faoliyatiga moslashuvi chuqur o'rganilmagan, chunki ularning o'rganish obyekti boshqa muammoga qaratilgan bo'lgan va moslashuvning ayrim jihatlari o'zlarining ilmiy ishlarida yoritishga harakat qilingan. Shu bilan birga kasbiy faoliyatga moslashuv tadqiqot mavzusi sifatida tahlil etilmagan.

Tarix shaxslar harakatlaridan iborat bo'lganligi bois ijtimoiy fanlar, jumladan, pedagogika nazariyasi ana shu xatti-harakatlarni tushuntirib berishga daxldordir. Kasbiy faoliyatni olib borayotgan har bir harbiy xizmatchi mazkur davlatning qonunlariga rioya etish, shuningdek, o'zlarida kasbiy ongni, madaniyatni rivojlanganligini, tarbiyalanganligini mezoni sifatida huquq, burch va majburiyatlarini bilishi shartdir.

Harbiy xizmatchi kasbiy faoliyatga moslashish barobarida o'zlarini xulq-atvorini va kasbiy huquqiy ongini tarbiyalab boradi.

Bugungi kunda har bir harbiy xizmatchining ijtimoiy muammosini hal qilish ularning manfaatlarini himoya qilish davlat miqyosida hal qilinishi kerak bo'lgan muammolardan biridir. Jumladan, uy-joy muammosi davlat miqyosida hal bo'lmoqda. Kuni kecha Markaziy harbiy okrugning Ma'naviyat va ma'rifat markazida Samarqand garnizonidagi harbiy xizmatchilarning oila a'zolarini ijtimoiy himoya qilish va qo'llab-quvvatlash maqsadida seminar treninglar o'tkazildi.

Dastlab, ishtirokchilarning ma'naviy-ma'rifiy bilimlarini oshirish, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarida yot g'oyalarga nisbatan mafkuraviy immunitetni mustahkamlash maqsadida diniy idora vakillari tomonidan ma'ruzalar qilindi. Samarqand viloyati xotin-qizlar qo'mitasi, FHDY, ishga marhamat monomarkazi, kambag'allikni qisqartirish va bandlikka ko'maklashish bo'limining vakillari tomonidan "Ayolning oiladagi o'rni", "Mustahkam oila jamiyat poydevori" kabi mavzularda tushunchalar berildi.

Harbiy xizmatchilarning oila a'zolari bandligini ta'minlash maqsadida esa monomarkazdagi servis va xizmat ko'rsatish borasidagi mutaxassisliklar bo'yicha o'quv kurslari hamda bo'sh ish o'rinlari to'g'risida batafsil ma'lumot berildi.

Bugungi kunda har qanday tashkilotning oliy maqsadi xalqqa xizmat qilish va aholi vakillarni rozi qilishdan iborat. Aholining turmush darajasini yaxshilash, ularning hayotida uchrayotgan muammolarni kamaytirish yurtimizda olib borilayotgan odil siyosatning asosiy tamoyiliga aylanmoqda. Olib borilayotgan islohotlarning izchil davomi sifatida tashkil etilgan sayyor qabul ham murojaatlarni tinglash, muammolarni ijobiy hal qilishga qaratilgan.

Mudofaa vazirligiga qarashli Toshkent viloyati Bo'stonliq tumanidagi harbiy qismda harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining ijtimoiy muammolarini o'rganish va ijobiy hal qilish maqsadida sayyor qabul tashkil etildi. Unda Toifalangan obyektlarni qo'riqlash qo'shinlari qo'mondoni, Respublika harbiy prokurori o'rinbosari, xalq ta'limi, maktabgacha ta'lim bo'limlari, Bandlikka ko'maklashish bo'limi va uy-joydan foydalanish bo'limi xodimlari hamda boshqa davlat tashkilotlari ishtirok etdi.

Tadbirda harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini qiynab kelayotgan muammolar o'rganilib, ular bo'yicha tegishli tashkilotlar tomonidan o'rganishlar olib borilishi belgilandi.

Shu bilan birgalikda tadbirda harbiy xizmatchilar hamda ularning oila a'zolarini qiziqtirgan savollariga mutasaddilar tomonidan to'laqonli javoblar berildi. Uy-joy va maktabgacha ta'lim bilan bog'liq bo'lgan muammoli masalalar shu joyning o'zida ko'rib chiqildi, ayrim murojaatlar nazoratga olinib, mas'ullarga qisqa muddat ichida ijrosini ta'minlash bo'yicha ko'rsatmalar berildi.

Sayyor qabul davomida harbiy xizmatchilarning oila a'zolarini ish bilan ta'minlash bo'yicha Aholi bandligiga ko'maklashish markazi tomonidan davlat tashkilotlari va birlashmalarida mavjud bo'sh ish o'rinlari yarmarkasi tashkil etilib, bir qancha harbiy xizmatchilarning oila a'zolari shu yerning o'zida ma'lum ish bilan ta'minlandi.

Shaxsning bir bo'lagi bo'lgan harbiy xizmatchi tarixning obyekti va sub'ektidir. Professor U.Tadjixanovning fikricha "Shaxs tarbiya jarayonining asosiy obyektidir". Demak, harbiy xizmatchini o'rganish ham tarbiya jarayonining obyekti hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi ularning yuksak madaniyat sohibi ekanligidan dalolat beradi hamda har bir harbiy xizmatchining qay darajada Vatan, xalq, Prezidentimiz oldida Vatan himoyasiga tayyorligini ko'rsatuvchi mezonlardan biri deb o'ylamiz.

Har bir muammoning nazariy-tarixiy jihatlarini o'rganish ushbu muammoning metodologiyasini tanlashga, o'rganishga bevosita yordam beradi. Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvini hamda oila a'zolarining ijtimoiy moslashuv ularning shakllanishining mazmunini boyitishga xizmat qiluvchi omillarga bog'liq, bunday omillarga quyidagilar taalluqli:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;
2. Prezidentimiz asarlaridagi nutqlari;
3. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy Nizomlari;
4. Buyruqlar va ko'rsatmalari;
5. Har harbiy xizmatchining jamoat tartibini saqlash faoliyatidagi ishtiroki;
6. Ma'rifat darslaridagi ishtiroki;
7. Axloq-odob sudlarida ishtirok etishi;
8. Yakka tartibdagi suhbatlar o'tkazish orqali;
9. Ijtimoiy siyosiy o'qish orqali;
10. Jismoniy va jangovar saf tayyorgarligi orqali;
11. Xizmat o'tayotgan joylarda o'tkaziladigan ijtimoiy-siyosiy tadbirlarda qatnashishda. Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi hali ularni harbiy Nizomga to'liq rioya etadi degani emas, buning uchun har bir harbiy xizmatchida kasbiy mahorat kasbiy ong, vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish lozim. Kasbiy mahorat, kasbiy tajriba bevosita kasbiy moslashuvning mahsulidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. – T. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2006. – 73-b.
2. Entonix Giddens. Sotsiologiya. – Toshkent. 2002, 110-bet.
3. Urbanovich A.A. Psixologiya upravljeniya. Ucheb. posobiye. – M., Xarvest. 2007. – 604-bet.
4. Malikova, D. (2020). Deposit base of Uzbekistan commercial banks. World Scientific News, (143), 115-126.
5. Malikova, D. (2020). Consulting services market of Uzbekistan. World Scientific News, (145), 168-179.
6. Malikova, D. (2023). METHODOLOGY FOR EFFECTIVE ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY OF BANKS. Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects, 96-98.
7. Malikova, D., & Ziyadullayeva, M. (2023). INFLATION: THEORETICAL ASPECTS AND ANALYSIS OF PRICE CHANGES IN UZBEKISTAN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(2), 204-207.
8. Malikova, D., & Abduganieva, F. (2023). The Role of Consulting in the Modern Economy. Global Scientific Review, 12, 1-4.
9. Malikova, D., & Rakhmonov, N. (2023). MONETARY AGGREGATES AND THEIR IMPORTANCE IN THE ECONOMY.
10. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). Analysis of the Current State of Deposit Operations of Commercial Banks of Uzbekistan. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(2), 28-31.
11. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). THE IMPORTANCE OF DOMESTIC BANKS'PRECIOUS METALS ACCOUNTING OPERATIONS. International journal of advanced research in education, technology and management, 2(2).
12. Маликова, Д. (2021). УМУМ ТА'ЛИМ МАКТАБЛАРИДА КИТОБХОНЛИК СТРАТЕГИЯСИНИ ҚО'ЛЛАШ: Malikova Dilrabo Mahmudovna, O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktranti. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (7), 299-305.
13. Elektron manzil: info@qalampir.uz

Psixologik xizmat doirasida o'yin terapiyasidan foydalanishning zarurati va ahamiyati

Jumayeva Dilnavo Shaxriyorovna

Axborot sig'ining kengligi, virtual olam bilan muloqot, shaxslararo munosabatlardagi tig'izlik va taranglik kabilar insonlarni ruhiy toliqishiga sabab bo'lmoqda. Hozirda maktab yoshidagi bolalarda ham turli ko'rinishdagi nevroitik holatlar tez-tez ko'zga tashlanishi kuzatilmoqda. Maktab amaliyotida psixologlar o'quvchilar bilan psixodagnostik, psixoprofilaktik, psixokorreksion tadbirlarini amalga oshirayotgan bo'lsada, ba'zan boshqa terapevtik vositalarni qo'llashga zarurat tug'ilmoqda. Amaliyot davridagi tajribalarimiz va nazariy olgan bilimlarimizga tayangan holda, nazarimizda, maktab amaliyotchi psixoglari o'yinterapiyadan ham keng foydalanishlari mumkin. Kuzatuvlarimiz shuni ko'rsatdiki, ayniqsa boshlang'ich va o'rta maktab yoshidagi bolalar bilan ishlashda o'yinterapiyasi samara beradi. Quyida o'yinterapiya haqida batafsilroq to'xtalishni joiz topdik.

O'yin terapiyasi - bu hissiy kasalliklar, qo'rquvlar, nevrozlar va boshqalar bilan og'rigan bolalar va kattalarga terapevtik ta'sir ko'rsatish usuli. Ushbu kontsepsiya tomonidan belgilangan turli usullarning asosi o'yinni shaxsning rivojlantirishning muhim omili sifatida tan olishdir.

Yordamchi usul sifatida bolalar psixoterapiyasi amaliyotida birinchilardan bo'lib o'yinni qo'llagan Z. Freyd (1913). U o'z oldiga assotsiatsiyalar zanjiri orqali "ramziy o'yinning haqiqiy manbasini" ochish vazifasini qo'ydi. Keyinchalik M. Klein (1932) bolalik davrida o'yinni psixoterapiyaning asosiy usuli sifatida ishlatgan. Bunday o'yinning maqsadi talqin qilish orqali bolaning ongiga og'riqli holatni keltirib chiqaradigan o'z harakatlari, nizolarni etkazish edi, terapevt passiv shaxs sifatida qaraldi. Anna Freyd (1946), aksincha, terapevt bolalarga nisbatan faol etakchilik pozitsiyasini egallashi kerak deb hisoblardi. U o'yin, albatta, bostirilgan to'qnashuvlarni ramziy qiladi, degan da'voni rad etdi, bu esa unda haqiqiy hayot munosabatlarini aks ettirishga imkon beradi. O'z ishida u oila a'zolarining tasvirlari bo'lgan miniatyura qo'g'irchoqlaridan foydalangan. Anna Freyd, shuningdek, ota-onalarning ta'limga bo'lgan munosabatini to'g'rilash uchun o'yin terapiyasiga majburiy jalb qilishni talab qildi.

Shaxsiyatning psixoanalitik talqiniga asoslangan o'yin terapiyasi amerikalik psixolog J. Morenning e'tirozlarini keltirib chiqardi. Uning fikricha, bir qator ruhiy kasalliklar va birinchi navbatda nevrozlar insonning kundalik hayoti va mehnatida sodir bo'lgan kichik ijtimoiy guruhga moslasha olmasligi natijasidir. Terapevtning vazifasi guruhda uning barcha ishtirokchilari, shu jumladan bemor uchun birgalikda yashash uchun eng yaxshi psixologik sharoitlarni yaratishdir. Moreno guruhdagi munosabatlarni qayta qurishning samarali usuli sifatida ushbu munosabatlarni takrorlaydigan psixodrama deb ataladigan ekspromt dramatizatsiya turini taklif qildi.

O'yin terapiyasi 1940—1950-yillarda keng tarqaldi. O'yindan psixoterapiya maqsadida foydalanish turli nazariy maktablar va yo'nalishlar doirasida amalga oshiriladi. O'yin texnikasi direktivlik darajasida, o'yin seanslarining chastotasida farqlanadi; o'yin individual ta'sir qilish usuli sifatida va guruh psixoterapiyasi maqsadlarida ishlatilishi mumkin. Ba'zan bolalar ota-onalari bilan birga o'ynashadi. Turli mualliflarning fikriga ko'ra, psixoterapevtga kuzatuvchining passiv roli, sherikning roli, o'yindagi sherik yoki etakchi roli berilishi mumkin.

Turli xil usullar qo'llaniladi: bolalar psixodramasi elementlari, ma'lum syujetlarni o'ynash va boshqalar. Direktiv terapiyaning bir misoli D. Levining "osonlashtiruvchi terapiya" dir: oldindan ishlab chiqilgan o'yin rejasi, rollarni aniq taqsimlash, barcha ziddiyatli vaziyatlarni oydinlashtirish, bolaga tugallangan shaklda muammoning bir nechta mumkin bo'lgan echimlari taklif etiladi. Natijada, bola o'zining ichki ziddiyatlaridan xabardor bo'ladi. Yo'naltiruvchi bo'lmagan yondashuvning tipik misoli V. Axline (1947) nazariyasidir: terapevt bolalarning o'z-o'zidan paydo bo'ladigan o'yiniga aralashmaydi va uni izohlamaydi, balki iliqlik, xavfsizlik va so'zsiz qabul qilish muhitini yaratadi.

o'yin orqali bemorning fikrlari va his-tuyg'ulari. O'yin terapiyasi nevroitik kasalliklar, hissiy kasalliklarga chalingan bolalarga ta'sir qilish uchun ishlatiladi. O'yinning maqsadi bolaga o'zini, uning kuchli va zaif tomonlarini anglashga yordam berishdir.

O'yin terapiyasi vositasi bolaning qo'g'irchoqlar bilan o'ynashi, modellashtirish, chizish va hatto barmoq bilan bo'yoqlarni surtish bo'lishi mumkin, bu esa ozod qiluvchi "ranglar va shakllar dunyosiga chiqish" imkonini beradi. Qum o'yinlari ham qo'llaniladi, ular davomida bolaning ruhiy ziddiyatini nafaqat ochib berish, balki ma'lum darajada ongsiz jarayonlarning dinamikasini aks ettiruvchi fantastik shaklda hal qilish mumkin.

M. Levenfeld (1939) dunyoni yaratish usuli deb ataladigan usulni taklif qildi. Bolaga turli xil narsalar to'plami beriladi - odamlar va hayvonlarning haykalchalari, o'yinchoq uylari, mashinalar, daraxtlar, shuningdek, yarim qum bilan to'ldirilgan tekis quti. Ushbu materialdan bola o'zining "dunyosini" - shaharni, qal'ani, kundalik hayot manzaralarini quradi va shu bilan odamlar va narsalarga hissiy munosabatini ochib beradi. Muayyan diagnostik qiymatni ifodalovchi bunday o'yin, shuningdek, bolaning ruhiy ziddiyatini terapevtik qayta ishlashga yordam beradi.

Ma'lumki, psixoterapevtik amaliyotda o'yindan foydalanish D.B. Elkoninning asarlarida to'liq ishlab chiqilgan o'yin faoliyati nazariyasi bilan asoslanadi. Barcha psixik jarayonlarning rivojlanishi va o'zgarishi birinchi navbatda faoliyatda sodir bo'ladi. Shuning uchun o'yin bu yoshdagi psixoterapiyaning etakchi vositasidir. A.I. Zaxarov bolaga ta'sir qilishning butun majmuasining bir qismi bo'lgan o'yin terapiyasi usulini ishlab chiqdi. O'yin u tomonidan mustaqil usul sifatida ham, ratsional va taklif psixoterapiyasi bilan birlashtirilgan ajralmas qism sifatida ham ko'rib chiqiladi. Ketma-ket ta'sirlar suhbat, spontan o'yin, yo'naltirilgan o'yin, taklif orqali taklif qilinadi. O'yin terapiyasi uchta funktsiyani bajaradi - diagnostik, terapevtik va tarbiyaviy, ular bir-biriga bog'langan va boshlang'ich bosqichda (spontan o'yinda) ham, yo'naltirilgan o'yinda ham amalga oshiriladi, odatda syujetning improvizatsiyasi. A.I. Zaxarov bir qator qoidalarni aniqlaydi, ularga rioya qilish zarur. O'yin mavzularini tanlash ularning terapevt uchun ahamiyatini va bolaga qiziqishini aks ettiradi; o'yinni boshqarish bolalarning mustaqil tashabbuskorligini rivojlantirishga yordam beradi; spontan va yo'naltirilgan o'yinlar - bitta o'yin jarayonining ikkita to'ldiruvchi bosqichi, bunda asosiy narsa improvizatsiya qilish imkoniyatidir; o'yin terapevt tomonidan sharhlanmaydi; bolaga yo'naltirilgan ta'sir u va terapevt tomonidan takrorlanadigan belgilarning tabiati orqali amalga oshiriladi. Asta-sekin rolli o'yinlarning mazmuni terapevtik yo'nalishdan ta'limga o'zgaradi. Birinchisi, ularning maqsadi sifatida shaxslararo munosabatlardagi hissiy to'siqlarni bartaraf etish, ikkinchisi - bolalarning moslashuvi va ijtimoiylashuviga erishish. O'yin terapiyasining ta'siri bola kattalar bilan ham, tengdoshlari bilan ham rolli o'yinda ega bo'lgan yangi shaxslararo munosabatlar amaliyoti bilan belgilanadi. Majburlash va bosqinchilik munosabatlari o'rniga shakllangan erkinlik va hamkorlik munosabatlari pirovardida terapevtik samaraga olib keladi.

O'yin terapiyasi, shuningdek, o'smirlik va yoshlardagi ijtimoiy va aqliy moslashuv, hissiy va shaxsiyat buzilishlarini bartaraf etish uchun ham qo'llaniladi. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagidan ko'ra ko'proq darajada, o'z xatti-harakatlarini o'zboshimchalik bilan, ongli ravishda tartibga solish mexanizmlari ishtirok etadi. Taqlid o'yinlari deb atalmish samarali usul sifatida e'tirof etiladi: ularda o'ynagan rol inson intilayotgan idealga mos keladi va u yo'q qilmoqchi bo'lgan kamchiliklardan xoli bo'ladi. O'ynagan xulq-atvor uslubi asta-sekin odam uchun odatiy xususiyatga ega bo'ladi.

O'yin terapiyasi oilaviy nizolarni tuzatishda ham samarali bo'lib, turmush o'rtoqlarga shaxslararo qarama-qarshiliklardan o'ynoqi tarzda xalos bo'lishga yordam beradi. O'yin terapiyasi diagnostika vositasi sifatida ham ishlatilishi mumkin. O'yin terapevti mijozning bezovtalangan xatti-harakatining sababini aniqlash uchun o'yinchoqlar (o'yin uylari, uy hayvonlari, qo'g'irchoqlar va

boshqalar) bilan o'ynashini kuzatadi. O'yin predmetlari va uslublari, shuningdek terapevt bilan o'zaro munosabatda bo'lish istagi terapiya mashg'ulotlarida va tashqarisida o'zini tutishning asosli asoslarini tushunish uchun ishlatilishi mumkin. Biroq, baholash va yoki diagnostika maqsadida o'yin terapiyasidan foydalanishda ehtiyot bo'lish kerak.

Adabiyotlar:

1. Baratov SH.R. Ta'limda psixologik xizmat.–Buxoro, 2007
2. Cochran, Jeff L.; Cochran, Nancy H. (2017). "Effects of child-centered play therapy for students with highly-disruptive behavior in high-poverty schools". Xalqaro o'yin terapiyasi jurnali. 26 (2): 59–72. doi:10.1037/pla0000052. ISSN 1939-0629. S2CID 151963952.
3. Спиваковская А.С. Психотерапия: игра, детство, семья. Часть 2: психотерапия детского аутизма. R.F. 15.04.2012 й.
4. Skumin, V. Психотерапия детей и подростков: Методические рекомендации [Psychotherapy of children and adolescents: Methodical recommendations] (rus tilida). Xarkov: The Ukrainian Republican Council of trade unions resorts. Qayta tahrir 7-noyabr 2017.
5. "The Case Of Little Hans: How Freud Used A Boy's Horse Phobia To Support His Theories". www.psychologistworld.com. Qayta tahrir. 2016-05-02. Olingan 2018-06-29.

BOLALARDA KOGNITIV FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika psixologiya kafedrası
1-bosqich magistranti
Jo'rayeva Feruza

Mamlakatda yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, bozor iqtisodiyotiga o'tish nafaqat keksa avlod vakillari, balki yangi bilimlarni, o'z xalqining tajribasini o'zlashtirishga, o'z bilimlarini ro'yobga chiqarishga intilayotgan yoshlarda ham yangi ehtiyojlarning paydo bo'lishini taqazo etadi. Talimning an'anaviy shakllari va o'qitish usullari yordamida bu ehtiyojni qondirish lozim. Hozirgi vaqtda ta'lim va tarbiya jarayonlarida maxsus psixologik-pedagogik vositalar alohida ahamiyat kasb etmoqda, ular yordamida o'quvchilarning intellektini, ijodiy tafakkurini maqsadli va tizimli rivojlantirish, tizimli bilim, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish davr talabi xisoblanadi.

Shu bilan birga, bugungi kunda o'quvchilarni o'zlashtirish darajasiga mos ravishda zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, o'zi tanlagan sohada yuksak malaka va mas'uliyat bilan harakat qila oladigan, ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday shaxsni tarbiyalash turli xil ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida ta'lim tizimini doimiy ravishda takomillashtirish muhim vazifadir.

Kognitiv faoliyat- bu hissiy idrok, nazariy fikrlash va amaliy faoliyatning birligi. U hayotning har bir bosqichida, o'quvchilarning barcha faoliyat turlarida va ijtimoiy munosabatlarida (ijtimoiy foydali mehnat, qadriyatga yo'naltirilgan va badiiy-estetik faoliyat, muloqot), shuningdek, turli xil predmetli-amaliy harakatlarni bajarish orqali amalga oshiriladi. ta'lim jarayoni (tajriba qilish, loyihalash, tadqiqot muammolarini hal qilish va boshqalar). Ammo faqat o'rganish jarayonida bilim faqat shaxsga xos bo'lgan, ta'lim va kognitiv faoliyatda yoki o'qitishda aniq shaklga egadir. O'quvchilar kognitiv faoliyatini boshqarish an'anaviy ravishda ta'limni faollashtirish deb ataladi.

Kognitiv faollashtirishning asosiy maqsadi- o'quvchilar kognitiv faolligini shakllantirish, o'quv jarayoni sifatini oshirish muammoning dolzarbligini belgilaydi.

O'quvchilarning kognitiv ehtiyojlarini shakllantirish orqali ularning bilish faolligini ijtimoiy-pedagogik darajada rivojlantirishning dolzarbligi shundan iboratki, jamiyatning ta'lim sohasidagi ijtimoiy buyurtmasi bolaning faol, tashabbuskor va intellektual rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishi bilimga intilishiga qaratilgandir.

Kognitiv ehtiyojlarni o'rganish fundamental psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir. Bu yo'nalishda ishlab chiqilgan tushunchalar hodisaning o'zini ham, uning tarkibiy va mazmun elementlarini ham, funksional mexanizmlarini ham tushunishda xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Shaxsning kognitiv ehtiyojlarining tuzilishi inson rivojlanishining individual xususiyatlariga va ijtimoiy muhitning ta'siriga qarab o'zgarishi mumkin. Kognitiv ehtiyojlar insonning hissiy dunyosi bilan chambarchas bog'liq va kognitiv ehtiyojlarning intellektual va hissiy tarkibiy qismlarining ajralmas birligi haqida gapirishga imkon beradigan fanda keng tarqalgan pozitsiya tahlil qilinadi.

Kognitiv ehtiyoj - aniqrog'i - tashqi taassurotlarga bo'lgan ehtiyojdir, uning o'ziga xos rivojlanish shakllari va darajalari ishlab chiqilgan.

Shunday qilib, yangi bilimlarni o'zlashtirish zarurati sifatida u faqat hayot va faoliyat uchun ushbu bilimlarga bo'lgan ehtiyojni amalga oshirishga yordam beradigan vaziyatlarda rivojlanadi. Bilimga bo'lgan ehtiyojning rivojlanishi shaxsning umumiy rivojlanishi, uning o'rganilayotgan fanlar mazmuni va tashqi voqelikdagi hayotiy savollarga javob topish qobiliyati va ko'nikmalari bilan chambarchas bog'liq.

Kognitiv ehtiyoj darajalar:

1) bu ehtiyojning dastlabki darajasi - taassurotlarga bo'lgan ehtiyoj. Bu darajada shaxs birinchi navbatda stimulning yangiligiga javob beradi. Taassurotlarga bo'lgan ehtiyoj kognitiv ehtiyojning asosidir.

2) bilimga bo'lgan ehtiyoj (qiziqish). Bu mavzuga qiziqish, uni o'rganishga moyillik, kitob o'qishga bo'lgan muhabbat va boshqalarda ifodalanadi. Qiziqish darajasidagi kognitiv ehtiyoj o'z-o'zidan va hissiy xarakterga ega va ko'pincha ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat mahsulotiga ega emas.

3) Eng yuqori darajada kognitiv ehtiyoj maqsadli faoliyat xarakteriga ega bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga olib keladi.

Kognitiv ehtiyojlarni o'rganish fundamental psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir. Bu yo'nalishda ishlab chiqilgan tushunchalar hodisaning o'zini ham, uning tarkibiy va mazmun elementlarini ham, funksional mexanizmlarini ham tushunishda xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Shaxsning kognitiv ehtiyojlarining tuzilishi inson rivojlanishining individual xususiyatlariga va ijtimoiy muhitning ta'siriga qarab o'zgarishi mumkin. Kognitiv ehtiyojlar insonning hissiy dunyosi bilan chambarchas bog'liq va kognitiv ehtiyojlarning intellektual va hissiy tarkibiy qismlarining ajralmas birligi haqida gapirishga imkon beradigan fanda keng tarqalgan pozitsiya tahlil qilinadi.

Kognitiv ehtiyoj - aniqrog'i - tashqi taassurotlarga bo'lgan ehtiyojdir, uning o'ziga xos rivojlanish shakllari va darajalari ishlab chiqilgan.

Shunday qilib, yangi bilimlarni o'zlashtirish zarurati sifatida u faqat hayot va faoliyat uchun ushbu bilimlarga bo'lgan ehtiyojni amalga oshirishga yordam beradigan vaziyatlarda rivojlanadi. Bilimga bo'lgan ehtiyojning rivojlanishi shaxsning umumiy rivojlanishi, uning o'rganilayotgan fanlar mazmuni va tashqi voqelikdagi hayotiy savollarga javob topish qobiliyati va ko'nikmalari bilan chambarchas bog'liq.

Kognitiv ehtiyoj darajalar:

1) bu ehtiyojning dastlabki darajasi - taassurotlarga bo'lgan ehtiyoj. Bu darajada shaxs birinchi navbatda stimulning yangiligiga javob beradi. Taassurotlarga bo'lgan ehtiyoj kognitiv ehtiyojning asosidir.

2) bilimga bo'lgan ehtiyoj (qiziqish). Bu mavzuga qiziqish, uni o'rganishga moyillik, kitob o'qishga bo'lgan muhabbat va boshqalarda ifodalanadi. Qiziqish darajasidagi kognitiv ehtiyoj o'z-o'zidan va hissiy xarakterga ega va ko'pincha ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat mahsulotiga ega emas.

3) Eng yuqori darajada kognitiv ehtiyoj maqsadli faoliyat xarakteriga ega bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga olib keladi.

Tadqiqotchilar "kognitiv salohiyati" yoshi bilan sezilarli darajada pasayadigan bolalar guruhlarini tasvirlaydi. Maktabgacha va maktabgacha yoshdagi bolalik yillari bu ehtiyojning jadal rivojlanishi belgisi ostida o'tadi - bunday murakkab va ayni paytda atrofdagi shunday jozibali dunyoni bilish. Va keyin bola maktab ostonasida keladi. Bu vaqtga kelib, uning kognitiv ehtiyoji yangi bosqichga ko'tariladi, bu kognitiv muammolarni to'g'ri hal qilishga, o'quv jarayonida yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishga qiziqishning paydo bo'lishida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Гамезо, М.В. Возрастная и педагогическая психология [Текст] : учебное пособие / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М :Пед. Общество России, 2003. – 512 с.
2. Глуховея, Н. Познавательная деятельность детей, ее особенности [Текст] / Н. Глуховея // Дошкольное воспитание. – 1976. – № 1. – С. 28-33.
3. Марцинковская, Т.Д. Детская практическая психология [Текст] \ : учебник / Т.Д. Марцинковская. – М:Гардарики, 2005. – 255 с.
4. Обухова, Л.Ф. Детская (возрастная) психология [Текст]: учебник / Л. Ф. Обухова. – М : Российское педагогическое агентство, 1996. – 374 с.
5. Поддьяков, А.Н. Исследовательская активность ребенка [Текст] / А.Н. Поддьяков // Детский сад от А до Я. Научно-методический журнал для педагогов и родителей. – 2004. № 2. – С. 10-20.

Ta'limdagi inklyuziv jarayonlar

Jo'rayeva Mushtariy Muxaydinovna
KIUT Toshkent kimyo xalqaro universiteti
Namangan filiali pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda davlatimiz tomonidan inklyuziv ta'lim yo'nalishida olib borilayotgan islohatlar va inklyuziv ta'limning mazmuni hamda ushbu ta'lim turi tarbiyalanuvchi bolalarga bilim berish faoliyati yoritilgan. Shu bilan birga, inklyuziv ta'lim muhiti uning pedagoglarga qo'ygan talablari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy integratsiya, kompetentsiya, dialogik tabiat, inklyuziv ta'lim, inklyuziv ta'lim nazariyasi va texnologiyasi, inklyuziya, integrasiya.

Аннотация: В данной статье описаны реформы, проводимые нашим государством в направлении инклюзивного образования и содержание инклюзивного образования, а также деятельность по предоставлению знаний детям этого вида образования. При этом обсуждались требования инклюзивной образовательной среды для педагогов.

Ключевые слова: Социальная интеграция, компетентность, диалогичность, инклюзивное образование, теория и технология инклюзивного образования, инклюзия, интеграция.

Abstract: This article describes the reforms carried out by our state in the direction of inclusive education and the content of inclusive education, as well as the activity of providing knowledge to children of this type of education. At the same time, the requirements of the inclusive educational environment for pedagogues were discussed.

Key words: Social integration, competence, dialogic nature, inclusive education, theory and technology of inclusive education, inclusion, integration.

Inklyuzivlik amaliyotini tushunish uchun bu nogironlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi muammolari, ularning hayot sifati, bandlik, marginallikning oldini olish muammolari bilan bog'liq holda muhimdir. Inklyuziv maktab bitiruvchisining modeli (ta'lim natijalari sifatidagi kompetensiyalar to'plami), uning hayotga, uzluksiz ta'limga tayyorligi mezonlari va parametrlari haqidagi savollar, ehtimol, muammoli va ishlab chiqilmagan mavzulardan biridir. Biz kompetensiyaga asoslangan yondashuvning muhimligini, birinchi navbatda, uning funksionalligida, ta'lim tizimining jamiyat ehtiyojlariga ochiqligiga e'tibor qaratishda ko'ramiz. Ta'limdagi inklyuziv jarayonlar fanlararo tadqiqot ob'ektiga aylanib bormoqda. XX asrning 40-yillaridan boshlab xorijda joriy etilayotgan yangi atama, uning mazmuni, amaliyotiga bo'lgan qiziqishning ortishi mahalliy fan uchun tasodifiy emas va mamlakatimizda kechayotgan harakatni, ijtimoiy va ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni tushunishga urinishdir. davlat, odamlarning mentalitetidagi o'zgarishlar va boshqalar. Jamiyatning o'zini ko'p qirrali aks ettirish natijasi o'zgarish momentlari belgilangan ko'plab toifalarning tug'ilishi va rivojlanishidir. Masalan, inklyuziya bilan bir qatorda ko'p madaniyatli ta'lim, integrativ ta'lim, innovatsion ta'lim, noklassik bo'lmagan ta'lim va hokazo tushunchalari zamonaviy pedagogik nazariya uchun dolzarbdir. Kategoriyalarning har biri, shubhasiz, "vaqt sinovidan" o'tadi va ularning rivojlanishi jamiyatdagi tizimli o'zgarishlarning strategiyasi va vektorini shakllantirishga salmoqli hissa qo'shadi. Izlanishning umumiy ma'nosi, bizningcha, shaxsga, bolaga o'zini o'zi ta'minlaydigan sub'ekt sifatidagi harakat va har qanday islohot va o'zgarishlarning pirovard maqsadidir. Qidiruvning birlashtiruvchi tendentsiyasi - bu bilimga yondashuvga, bolaning «o'rtacha» qobiliyatlari va imkoniyatlariga, axloqiy, insonparvarlikka zarar etkazadigan kognitiv jarayonlarni rivojlantirish ustuvorligiga qaratilgan oldingi paradigmadan uzoqlashish istagi. ko'rsatmalar. Bu, shuningdek, qayerga va qanday natijalarga erishayotgani haqidagi savoldagi asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatishga urinishdir. O'qituvchi uchun antropotsentrizm cheksiz sonli inson dunyosi bilan ishlashning boshlang'ich nuqtasidir. Har bir yosh bosqichida o'qituvchining vazifasi bolani keyingi bosqichga imkon qadar tezroq o'tkazish emas, balki uning ichki dunyosini shakllantirishga yordam berish, bu pozitsiyani mustahkamlash, uni keyingi bosqichga rivojlantirishga shoshilmaslikdir « yanada progressiv» pozitsiyasi va uni boshqa pozitsiyaga o'zgartirmang. Bag'rikenglik, boshqa shaxsning ichki qadr-qimmatini tan olish, muloqotga ochiqlik zamonaviy rus pedagogik haqiqatiga unchalik xos emas. Antropologik yondashuv bolalik - bu hayot ekanligini va uni sun'iy ravishda almashtirmaslik, unga «usullar», «shakllar» va «faoliyat» lar bilan almashtirilmaligi kerakligi haqida tushuncha beradi. Hayotning o'zi shodlik va qayg'ulari, uchrashuv va ayriliqlari, ishq va umidsizliklari bilan tuganmas tarbiya vositalari manbai, hodisalar pedagogikasidan borliq pedagogikasiga o'tish yo'lidir. Falsafiy va pedagogik antropologik bilimlarning yo'nalishini belgilab beruvchi asosiy g'oyalardan biri bu muloqot g'oyasidir. Pedagogik antropologiya dialogik xususiyatga ega bo'lib, nafaqat bola bilan sodir bo'lgan ba'zi hodisalarning oqibatlarini, balki bu hodisalarning o'zini, ularning borishi qonuniyatlarini, shaxsning mulohazalari va harakatlarini belgilaydigan shaxsiy ma'nolarning amalga oshirilishi yoki o'zgarishini ham ko'rib chiqadi. Pedagogik antropologiya bolani o'qituvchi, ota-onalar, boshqa talaba,

matn muallifi yoki butun sinf bo'lishi mumkin bo'lgan «boshqa» bilan dialogda ko'rib chiqadi, agar ular mavzuning o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib tursa (Bogomolova LI). Pedagogik o'zaro ta'sirlarning dialogik tabiati bolaga o'zi kabi bo'lishga imkon beradi va o'zini va boshqalarni pastlik prizmasi orqali emas, balki o'ziga, o'zining ichki dunyosiga va boshqa dunyoga ishonishiga yo'l ochadi. odam. Ishonchga erishish insonning hayotni tasdiqlovchi strategiyasining asosi bo'lib, uning poydevori bolalik davridagi ijtimoiy munosabatlar tajribasi orqali qo'yiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'zgaruvchanlik va dialog g'oyalarini bolaning individualligiga mos keladigan pedagogik tamoyil sifatida o'zlashtirishni istamaydi. Binobarin, ta'limning yangi sifati sifatida inklyuziyani rivojlantirish muammolarini dunyoqarashni o'rganish ayniqsa dolzarb bo'lib, antropologik yondashuvdan foydalanishni talab qiladi. Pedagogik jarayonning ta'lim makonida ishtirokchilar o'rtasidagi muloqot sifatida qurilishi o'qituvchining kasbiy malakasining yuqori darajasini nazarda tutadi, shuning uchun ta'limda kompetentsiyaga asoslangan yondashuv inklyuziv jarayonlarni tadqiq qilish va modellashtirish uchun alohida ahamiyatga ega. O'qituvchining kompetentsiyalari uning o'quvchilarining kompetentsiyalarini rivojlantirish vositasi va sharti bo'lib xizmat qiladi. Inklyuzivlik amaliyotini tushunish uchun bu nogironlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi muammolari, ularning hayot sifati, bandlik, marginallikning oldini olish muammolari bilan bog'liq holda muhimdir. Inklyuziv maktab bitiruvchisining modeli (ta'lim natijalari sifatidagi kompetensiyalar to'plami), uning hayotga, uzluksiz ta'limga tayyorligi mezonlari va parametrlari haqidagi savollar, ehtimol, muammoli va ishlab chiqilmagan mavzulardan biridir. Biz kompetensiyaga asoslangan yondashuvning muhimligini, birinchi navbatda, uning funksionalligida, ta'lim tizimining jamiyat ehtiyojlariga ochiqligiga e'tibor qaratishda ko'ramiz. Ta'lim muhitining tuzilishi quyidagilar bilan ifodalanadi: Fazoviy-sub'ekt komponenti (sub'ektlar hayotini arxitektura-makoniylash tashkil etish); Kommunikativ va tashkiliy komponent (ta'lim muhiti sub'ektlarining xususiyatlari, jamoadagi psixologik iqlim, boshqaruv xususiyatlari). Inklyuziv ta'lim muhiti - bu ta'lim jarayonining barcha sub'ektlariga o'zo'zini samarali rivojlantirish imkoniyatlarini ta'minlaydigan ta'lim muhitining bir turi. Bu ta'lim maydonini har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirish, shu jumladan ta'lim jarayonini isloh qilish, uslubiy moslashuvchanlik va o'zgaruvchanlik, qulay psixologik iqlim, sinf xonalarini barcha bolalarning ehtiyojlarini qondirish uchun qayta loyihalash orqali nogiron bolalarni ta'lim olish muammosini hal qilishni o'z ichiga oladi. istinosiz va bolalarning ta'lim jarayonida to'liq ishtirok etishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kovalev E.V., Staroverova M.S. Ta'lim integratsiyasi (inklyuzivligi) Таџим ва инновацион тадқиқотлар (2022 йил 6.2) ISSN 2181-1709 (P) 152 Education and innovative research 2022 y. 6.2 ta'lim tizimini rivojlantirishning tabiiy bosqichi sifatida // Inklyuziv ta'lim. 1-son. - M .:markaz « Maktab kitobi», 2010. - 272s.
2. Nazarova N.N. Integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim: 2010. No 1. P.77-87. 3. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish: Darslik / Otv. ed. S.V.Alekhina, E.N.Kutepova. - M .: MGPPU, 2013 .-324s.
4. Suntsova A.S. Inklyuziv ta'lim nazariyasi va texnologiyasi C 898: darslik. Izhevsk: «Udmurt universiteti» nashriyoti, 2013.110 p.
5. Lipskiy I.A. Ijtimoiy pedagogika. Uslubiy tahlil: Darslik. M .: TC Sphere, 2004.320s.
6. Nazarova N.M. Ta'lim integratsiyasining nazariy va uslubiy asoslari // Inklyuziv ta'lim: metodologiya, amaliyot, texnologiya: Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari (2011 yil 20-22 iyun, Moskva) / Tahririyat hay'ati: S.V. Alekhina va boshqalar. M .:MGPPU, 2011. S. 9-11.

7. Novikov A.M. Ta'lim metodologiyasi. M.: «Egves», 2002 yil.
8. Peregudov F.I., Tarasenko F.P. Tizimli tahlilga kirish: Darslik. universitetlar uchun qo'llanma. M.: Yuqori. shk., 1989.367s. Internet saytlari: www.Norma.uz. www.gazeta.uz www.lex.uz

SHAXSLARARO MULOQOT DAVOMIDA MULOQOTNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Jurayev Xaydarjon Odilboyevich University of business and science Nodavlat oliy ta'lim muassasasi Pedagogika va psixologiya kafedrasini o'qituvchisi

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2585-8439>

e-mail: haydarbekjurayev@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda ijtimoiylashuv jarayonida shaxslararo muloqotning ijobiy olib borishda muloqotning psixologik mexanizmlarini hisobga olish va foydalanish haqida nazariy bayon etilgan.

Аннотация: В данной статье теоретически изложены учет и использование психологических механизмов общения при позитивном ведении межличностного общения в процессе социализации в обществе.

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatimizda ijtimoiylashuv jarayonida albatda shaxs kimdur bilan muloqotga kirishadi va anashu jarayonda suxbatdoshning to'g'ri idrok etishi munosabatni ijobiy yoki salbiy tomonga ketishi xam albatda muloqotdagi psixologik mexanizmlariga borib taqaladi. Muloqotning boshlanish jarayonida esa xar bir shaxs dastlab perseptiv tomonini yani kishini kishi tomonidan idrok qilish, tushunish va unga baho berishda namoyon bo'ladi. Boshqa kishilarni tushunib olish bilan kishi suxbatdosh bilan bo'ladigan faoliyat, aloqa istiqbolini aniqroq belgilab oladi. Birgalikdagi faoliyatning muvaffaqiyatli ro'y berishi ko'p jihatdan kommunikativ jarayon ishtirokchilari bir-birini qanday idrok etayotgani, har bir ishtirokchida boshqa ishtirokchi haqida qanday tasavvurlar shakllanayotganligiga bog'liq. Bu esa muloqotning perseptiv tomonini o'rganish zaruriyatini vujudga keltiradi. Kishilarning bir-birini idrok etish jarayoni muloqotning ajralmas qismi bo'lib, u muloqotning perseptiv tomonini tashkil etadi. Insonning inson tomonidan idrok etilishi «ijtimoiy persepsiya» deyiladi. Dastlab, bu atama J. Bruner tomonidan 1947-yilda ishlatilgan bo'lib, u perseptiv jarayonlarning ijtimoiy determinatsiyasini anglatgan. Keyinchalik bu atama ijtimoiy obyektlarni, ya'ni odamlar, ijtimoiy guruhlar, katta ijtimoiy tuzilmalarni idrok etish jarayonini anglatib boshlagan.

Ijtimoiy perseptiv jarayonlarda individ quyidagilarni idrok etishi mumkin: o'z guruhiga mansub individni, boshqa guruhga mansub individni, o'zining guruhini, o'zga guruhni. Ijtimoiy perseptiv jarayonlarda guruh quyidagilarni idrok etishi mumkin: o'z individini, o'zga guruh individini, o'zini, o'zga guruhni. Muloqot jarayonida insonlar bir-birini idrok etar ekan, bunda attraksiya (o'ziga jalb etish) jarayoni yuz berishi, ya'ni idrok etilayotgan kishiga nisbatan «yoqtirish hissi» paydo bo'lishi mumkin. Attraksiya subyektning persepsiya obyektiga nisbatan bo'lgan emotsional munosabati sifatida shakllanadi. Muloqot ishtirokchilari o'z ongida bir-birlarining ichki dunyosini qayta tiklashga, his-tuyg'ularini, xulq-atvorining sabablarini fahmlab yetishga harakat qiladi. Shaxs boshqa odamlarning tashqi qiyofasi, ularning fe'l-atvori va xatti-harakatlari, ularga qo'llanadigan kommunikativ vositalar orqali o'zi bilan muloqotga kirishgan odamlarning kimligini tushunib yetish, ularning qobiliyatlari, niyatlari kabilar haqida xulosa chiqara olish uchun muayyan ishni bajarishiga to'g'ri keladi.

Taniqli psixolog S.L. Rubinshteyn shunday deb yozgan edi: «Kundalik hayotda odamlar bilan muloqotga kirishar ekanmiz, biz ularning xulq-atvoriga qarab mo'ljal olamiz. Negaki, biz ularning tashqi ma'lumotlari mohiyatini go'yo «o'qib», ya'ni «mag'zini chaqib» chiqamiz, shu yo'sinda matnning ichki psixologik jihati mavjud bo'lgan mazmunini aniqlaymiz. Bunday o'qish naridan beri tez yuz beradi, chunki atrofdagilar bilan muloqot jarayonida bizda muayyan darajada ularning fe'l-atvoriga nisbatan avtomatik tarzda amal qiladigan psixologik ichki ma'no hosil bo'ladi.» (Rubinshteyn S.L. Принципы и пути развития психологии. М. RSFSR. PFA nashr. 180-bet). Muloqotning perseptiv jihati kishining kishi tomonidan idrok etilishi, tushunilishi va baholanishi demakdir.[1]

Muloqot jarayonida kamida ikki kishi ishtirok etadi. Kishining qiyofasi, xatti-harakati asosida suhbatdosh haqida tasavvur hosil qilinadi. Birbirini idrok qilishda quyidagi mexanizmlar g'oyat muhimdir: 1. Identifikatsiya inson o'zini xayolan suhbatdoshi o'rniga qo'yish orqali uning fikrlari va tasavvurlarini tushunishga intilishi. 2. Empatiya inson o'zini xayolan suhbatdoshi o'miga qo'yish orqali uning kechinmalari va hissiyotlarini tushunishga intilishi. 3. Refleksiya — inson suhbatdoshi tomonidan qanday idrok etilayotgani va tushunilayotganini anglashga intilishi. 4. Stereotipizatsiya inson suhbatdoshini tushunishga intilishi yo'lida muayyan shablonlardan foydalanishi.[3]

Identifikatsiya (lotincha «tenglashtirish», «aynan o'xshatish») bir kishining ikkinchi kishini uning ta'rifini subyektning o'z ta'rifiga anglatilgan yoki anglatilmagan tarzda o'xshatilishi orqali tushunish usulidir. Odamlar o'zaro birgalikda harakat qilish vaziyatlarida boshqa kishini o'zining o'miga qo'yib ko'rishga uringan holda uning ichki holati, niyatlari, o'y-fikrlari, mayllari va his-tuyg'ulari haqida taxmin qiladilar. Masalan, avgust oyi kunlaridan birida universitet qoshida hayajonlangan holda kitobni varaqlayotgan abituriyentlarni uchratib qolgan talaba o'zining abituriyentlik davrini eslaydi, ularning ruhiy holatini xayolan o'z boshidan kechira boshlaydi. **Refleksiya** (lotincha «aks ettirish») o'z fikr va kechinmalarini tahlil qilish va mulohaza yuritish, ya'ni muloqotga kirishuvchining suhbatdoshi uni qanday idrok etayotganligini anglashi. Kishining kishi tomonidan idrok qilinishini ikkilangan oynadagi aks ettirishga o'xshatish mumkin. Odam boshqa kishini aks ettirar ekan, shu bilan birga o'zini ham aks ettiradi. Agar kishi o'zi muloqotga kirishadigan kishilar haqida to'liq, ilmiy asoslangan axborotlarga ega bo'lsa, ular bilan bexato aniqlikda o'zaro ta'sir o'rnatishi mumkin. Biroq subyekt hamma vaqt bunday aniq ma'lumotga ega emas. Shuning uchun u boshqalar xatti-harakatining sabablarini o'ylashga majbur bo'ladi. Boshqa kishining harakatlarini tushuntirish uchun faoliyat motivlari, his-tuyg'ular, intilish va fikrlashning o'ylab chiqarilishi kauzal atributsiya deb ataladi. O'qituvchilar tomonidan bola harakatlarining sababi shunday talqin qilinishi maktabdagi pedagogik muomalani qiyinlashtiradi.

Ijtimoiy persepsiya davomida kauzal atributsiya hodisasi ham kuzatiladi. Kauzal atributsiya ijtimoiy persepsiya subyektining boshqa insonlar xulq-atvori va motivlarini talqin etishidir. Odam kuzatish orqali idrok etilayotgan kishi haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lmasligi tufayli uning xulq-atvorini determinatsiyalayotgan taxminiy sabablarni qidiradi va ularni asliga noto'g'ri bo'lsa ham persepsiya obyektining xulq-atvoriga «tirkab qo'yadi». Boshqacha qilib aytganda, kauzal atributsiya hodisalar va insonlar xulq-atvoriga muayyan sabablarni tirkab qo'yish, sababchi deb bilish. G. Kelli shaxsiy atributsiya (bunda sabablar harakat obyektiga tirkaladi), obyekt atributsiyasi (sabablar harakat yo'naltirilgan obyektga tirkaladi), vaziyat atributsiyasi (bunda sabablar harakat sodir bo'layotgan vaziyatga tirkab qo'yiladi) kabilarni ajratgan. **Kauzal atributsiya** lotincha «causa» sabab va «attributto» in'om etaman, degan ma'noni bildiradi. Kauzal atributsiyaning xususiyati psixologiya tomonidan yaxshi o'rganilgan turli xildagi shartsharoitlarga bog'liq bo'ladi. Masalan, notanish kishini idrok etish chog'ida idrok subyekti ega bo'lgan axborot katta rol o'ynaydi. A.A. Bodalyev o'tkazgan tajribalarida ikki guruhdagi o'quvchilarga bitta odamning fotosurati ko'rsatilgan. Birinchi guruhga bu odam jinoyatchi sifatida ta'riflangan. Uni tashqi qiyofasiga qarab tavsifnoma berish so'ralgan, ikkinchi

guruhga bu odam taniqli olim deb aytilgan. Jinoyatchi deb aytilgan kishiga o'quvchilar qo'rs, badjahl, berahm, makkor kishining portreti turibdi deb, olim deb aytilgan guruh o'quvchilari esa portretidagi ko'zning o'zi mehribon va dono, jonni fido qilib ishlaydigan kishi deb ta'riflandi. [6]Chiroyli kishilar rasmlari berilganda ham xuddi shunday holat yuzaga kelgan, ya'ni chiroyli kishilar yaxshi, muloyim, aqlli deb baholangan. Xunuk kishilar esa qo'rs, badjahl, xudbin deb baholangan. Demak, pedagogning idrok etish obyekti haqida oldindan bilib oladigan axboroti yanglish fikr va subyektivizmning tarkib topishi uchun jiddiy asos hisoblanadi. Kishilar bir-birini idrok etishi jarayonida turli effektlar yuzaga kelishi mumkin. Ular orasida quyidagi uchta effekt ancha chuqur o'rganilgan:

Stereotipizatsiya — (grekcha «o'zgarishsiz, takrorlanish») stereotipga mos ma'lum yoki taxminan ma'lum bo'lgan voqealarni tiklash, nisbat berish yo'li bilan xulq normalarini tasniflash va ularning sabablarini izohlash. Ba'zan muomala jarayonida noto'g'ri stereotip vujudga keladi. Masalan, A.A. Bodalyev tomonidan o'tkazilgan suhbatga ko'ra, kishining tashqi qiyofasi va uning xarakteri haqidagi stereotip tasavurlar ommaviylashib ketganligi tasdiqlandi. So'ralgan 72 kishining 9 tasi yuzi kvadrat ko'rinishga ega bo'lganlar kuchli, irodali; 17 kishi peshonasi katta kishi aqlli; 3 kishi sochi tikka kishilar yengilmas, bo'ysunmas xarakterga ega; 5 kishi bo'yi o'rtachadan past kishilar boshqalar ustidan hukmronlik qilishga, buyruq berishga intiluvchi kishilar; 5 kishi chiroyli kishilar yo ahmoq yoki o'zini sevuvchi kishilar bo'ladi, deb ta'kidlangan. Begona kishini idrok qilishda birinchi axborot, dastlabki tasavvur katta ahamiyatga ega. Kishilar tashqi qiyofasi ham muhim o'rin tutadi. Amerikalik psixologlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot bunga misol bo'la oladi. 400 o'qituvchiga baholash uchun tarqatilgan rasmlar ularga 200 nafari ijobiy, chiroyli, 200 nafari esa salbiy, xunuk, yoqimsiz deb ta'rif bergan. Ekspertlardan tashqi qiyofasini emas, balki xarakterini ta'riflash so'ralgan edi. Afsuski, baholaming subyektivligi kishining tashqi qiyofasini baholash bilan bog'liq.

Xulosa tarzida shuni takidlash mumkinki shaxslararo munosabatlarda shaxs suxbatdoshni uning to'ri idrok etib tushunib ma'lum vaziyatlarda unga empatiya bildirib munosabat bildirsa albatda shas va suxbatdosh o'rtasida ijobiy psixologik muhit yaratadi va ish samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi bunday psixologik jarayonlarni albatda xar bir shaxs ijtimoiy turmushi davomida bilib munosabatlarda qo'lay olsa bu yaxshi natijalarga olib keladi, aksincha yuqoridagi biz keltirgan nazariy malumotlarni psixologik jarayonlarni xisobga olmasdan turib muloqotni davom etirsa bunday xolatda ish samaradorligi va ijobiy psixologik muhit shakilanmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M. MAXSUDOVA MULOQOT PSIXOLOGIYASI O'quv qo'llanma TOSHKENT «TURON-IQBOL» 2006
2. Karimova V Ijtimoiy psixologiya. Toshkent O'qituvchi, 1994 yil
3. A.N. Sizov «Testi i psixolog'icheskiy ig'ri. Vash psixolog'icheskiy portret» Minsk «Xorvest» 2004 g'.
4. Odilboyevich, J. H. (2023). SHAXSLARARO MULOQOT DAVOMIDA MULOQOTNING VERBAL VA NOVERBAL HARAKATLARDI SHAXNING KOZ QARASHLARI VA YUZ MIMIKASIGA QARAB YOLG 'ON ALOMATLARINI ANIQLASHNING PSIXOLOGIK TAVSIFI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(5), 59-64.
5. Odilboyevich, J. X. (2024). Yuridik Faoliyatda Psixologik Ta'sir Etish Va Jinoyatchi Shaxsning Psixologik Xususiyatlarini Aniqlash. *Journal of Research in Innovative Teaching and Inclusive Learning*, 2(2), 7-10.

AKADEMIK LITSEY O'QUVCHILARIDA MA'NAVIY EHTIYOJLARNI SHAKLLANTIRISHDA MA'QULLANISH MOTIVATSIYASINING EMPIRIK TADQIQ ETILISHI

Kudratov Akmaljon Ibodillayevich
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti akademik litseyi direktori,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.
tel: +99891-457-87-78

Annotatsiya: Maqolada akademik litsey o'quvchilarida ma'naviy ehtiyojlari shakllanishda uning ma'qullanish motivatsiyasi orqali aniqlashning amaliy jihatdan tadqiq etilish holati bayon etilgan. Shu bilan bir qatorda, ma'naviy ehtiyojlarning tarkib topishining eksperimental asoslari, tajriba-sinov natijalari, olingan natijalarning asoslantiruvchi empirik tahlili yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ehtiyoj, ma'naviy ehtiyoj, maqullanish darajasi va boshqalar.

Аннотация: В статье описывается ситуация практического исследования в формировании духовной потребности учащихся академического лицея через мотивацию похвали. Кроме того, освещаются экспериментальные основы формирования духовных потребностей, результаты экспериментов, эмпирический анализ полученных результатов.

Ключевые слова: потребность, духовная потребность, уровень признательности и др.

Annotation: The article describes the situation of practical research in the formation of the spiritual needs of students of the academic lyceum through the motivation of praise. In addition, the experimental foundations of the formation of spiritual needs, the results of experiments, and an empirical analysis of the results are covered.

Key words: need, spiritual need, level of appreciation, etc.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida fan-texnikaning rivojlanishi inson faoliyatining barcha turlarida o'ziga yarasha murakkabliklarni keltirib chiqaryapdi. Shunday ekan shaxsning ma'naviy ehtiyojlarni ilmiy tahlil qilish bugungi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot ishida shaxsning ma'naviy ehtiyojlarining tarkibiy qismlari, elementlari, ular orasidagi o'zaro aloqadorlik, bir ehtiyojning boshqalaridan ajratib turuvchi xususiyatlari, atributlari va hokozolar ilmiy tahlil etiladi. Aynan shaxs ma'naviy ehtiyojlarini umumiy tasnifi, tarkibi, mazmuni, ularning u yoki boshqa ehtiyoj turlariga birlashtirish yo'li bilan ularning mohiyatini ochib berish imkonini beruvchi xarakteri eng yuqori ahamiyatga ega hisoblanadi. Hozirgi kunda, zamonaviy ijtimoiy psixologiya fanida ehtiyojlarning bir necha o'nlab tasnifi mavjuddir [1,109].

Tadqiqotning maqsadiga muvofiq ravishda, biz zamonaviy shaxs ehtiyojlarining shakllanishining asosiy yo'nalishlarini belgilash, ajratishda belgilovchi ahamiyatga ega bo'lgan ba'zi tasniflarini ilmiy taxlil etamiz.

Ma'lumki, ehtiyojlarning mazmuni, ularning sifat va miqdoriy xarakteristikalari faoliyat asosida, determinatsiya qilinadi, shuning uchun ehtiyojlarni tasniflashning asosiy yo'nalishlaridan biri faoliyatning asosiy turlariga ko'ra tasniflashdan iborat – moddiy-ishlab chiqarish, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy– mehnatga bo'lgan ehtiyoj, ijtimoiy-siyosiy faoliyat ehtiyoji, ma'naviy ehtiyojlarning turli shakllari: axloqiy, estetik, badiiy va hokazo kabi ehtiyojlar ajratib ko'rsatiladi. Biroq bu ehtiyojlarning turli-tumanligi faqat ularni belgilaydigan faoliyat turlari bilan cheklanib qoladi. Bir ehtiyojning o'zi masalan, axloqiy yoki estetik ehtiyojlar turli faoliyat– mehnat, ijtimoiy-o'zgartiruvchi, muloqot sohasidagi turlari bilan qondirilishi mumkin. Shu bilan birga, faoliyatning birgina turi masalan, mehnat faoliyati bir emas, bir necha ehtiyojlarni qondirishi mumkin [2,78].

Ba'zi ehtiyojlarning bizni qiziqtirayotgan aspektdagi (jihatdagi) o'rini statusini aniqlash oson ish emas. Ular qatoriga, masalan, tabiat bilan muloqot qilish ham kiradi. Shu paytgacha moddiy ehtiyojlarga bo'lgan yondashuvga ko'ra bundaylar qatoriga, asosan, inson organizmini, uning jismoniy

yashashini borlig'ini ta'minlashga bo'lgan ehtiyojlar kiritiladi. Shu asnoda, L.P.Buyevaning fikricha moddiy ehtiyojlar tizimini, jumladan tabiat bilan muloqot ehtiyojini kengroq tushunish zarurligini ta'kidlaydi. Olimaning fikriga ko'ra, insonning moddiy ehtiyojlari tizimi jamiyat moddiy hayotini qayta ishlab chiqarish va rivojlanishi jarayonining turli tomonlarini aks ettiradi. Ushbu tizim insonning mehnat jarayonida amalga oshadigan tabiat va jamiyatga bo'lgan munosabatlarini ishlab chiqarishning yaxlit, yagona usulida qamrab oladi" deb ta'kidlaydi.

Shunday ekan, tahlil qilinayotgan fenomen avvalambor ma'naviy ehtiyoj- estetik, axloqiy va boshqa ehtiyojlarining o'ziga xos sintezidir degan fikrga qaratiladi. Albatta, har bir jamiyat o'ziga xos tabiatga bo'lgan tor pragmatik, faqat iste'mol qilish munosabatini engib o'tish bilan, zamonaviy jamiyat tabiat bilan birga o'zaro aloqani shakllantiradi va bu aloqalarda inson subyektivligining yuqori va nozik tomonlari namoyon bo'lishi" aks ettiriladi. Zamonaviy jamiyatning taraqqiyoti davomida biz o'rganayotgan ehtiyoj turi, bizning fikrimizcha, asosan moddiy ehtiyojligicha qolsa ham, yanada ko'proq ma'naviylik kasb etadi. N.P.Anikeyevning fikricha, faqat sayr qilish, turizm paytidagi tabiat bilan muloqot, balki mehnat qilayotgan paytda, jamoa shaklida uning estetik o'zgarishi, jumladan, tabiat bilan muloqot ham umumiy ehtiyojga aylanadi degan fikrga qo'shilmasdan bo'lmaydi [3,32].

Olib borgan tadqiqotimizning keyingi bosqichida biz, sinaluvchilarning ma'naviy ehtiyojlarni transformatsiyasining ma'qullanishga bo'lgan darajasini aniqlash imkonini o'rganish maqsadida D.Marlou va D.Kraunlarning "Ma'qullanish motivatsiyasini baholash" metodikasini qo'lladik. Tadqiqot davomida quyidagi natijalarni qo'lga kiritdik.

**D.Marlou va D.Kraunlarning "Ma'qullanish motivatsiyasini baholash" metodikasi
bo'yicha guruhlararo ishonch darajasidagi farqlar (n=405)**

1-jadval

Motivatsiya	Sinaluvchilar	n1 n2	O'rtacha	Standart og'ish	t	p
Ma'qullanish motivatsiyasi yuqori	Qarshi MII akademik litseyi	320	16,10	3,816	1,182	p≤0,05
	UrDU akademik litseyi	85	13,73	2,650		
Ma'qullanish motivatsiyasi o'rtacha	Qarshi MII akademik litseyi	320	11,25	2,523	1,805	p≤0,01
	UrDU akademik litseyi	85	10,05	1,079		
Ma'qullanish motivatsiyasi past	Qarshi MII akademik litseyi	320	8,71	2,141	1,017	p≤0,01
	UrDU akademik litseyi	85	7,98	1,021		

Izoh: (* p≤0,05, ** p≤0,01, ***p≤0,001).

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish vaqtida respondentlar o'rtasida seztlarli farqlar mavjud emasligi tadqiqotda o'z isbotini topdi.

Olingan natijalarning tahlili shuni ko'rsatdiki, akademik litseylar sinaluvchilarida ehtiyojlarni rivojlantirishga intilish ko'rsatkichlari meyorida ekanligini ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda

har ikkala obyektidagi sinaluvchilarda fiziologik, moddiy va ma'naviy ehtiyojlarni shakllantirishga yaratilgan imkoniyatlar bilan bir qatorda pedagoglar, ota-onalar va psixologlar o'rtasidagi maqsadli hamkorlikning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi buning asosiy sababi ekanligi isbotladi.

Sinaluvchilarda eksperimentdan oldin va eksperimentdan so'ng "Ma'qullanish motivatsiyasini baholash" metodikasi metodikasi bo'yich ko'rsatkichlar (n=405)

2-jadval

Motivatsiyalar	Sinaluvchilar	n	O'rtacha	Standart og'ish	t
Ma'qullanish motivatsiyasi yuqori	EO	405	14,91	2,430	1,386
	ES	405	18,63	1,353	
Ma'qullanish motivatsiyasi o'rtacha	EO	405	10,65	2,236	1,507
	ES	405	11,94	3,893	
Ma'qullanish motivatsiyasi past	EO	405	8,34	2,301	1,236
	ES	405	9,12	1,005	

Har ikkala obyektida ehtiyojlarni shakllantirish uchun yaratilgan shart-sharoitlar va maxsus dastur asosida o'tkazilgan eksperiment natijalariga ko'ra respondentlarda ko'rsatkichlar o'zgarishini ko'rishimiz mumkin. Sinaluvchilarda ehtiyojlarning qondirishni maqullashga bo'lgan motivatsiya ko'rsatkichlari eksperimentdan oldingiga nisbatan ortganligini ko'rishimiz mumkin. Bu tadqiqot doirasida olib borilgan psixodagnostik, psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarni to'g'ri tashkil etilganligidan dalolat beradi.

Akademik litsey sinaluvchilarining ma'naviy ehtiyojlari transformatsiyasining ma'qullanishga bo'lgan darajasini aniqlash maqsadida D.Marlou va D.Kraunlarning "Ma'qullanish motivatsiyasini baholash" metodikasi qo'llanilganda, olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, ularda ehtiyojlarni rivojlantirishga intilish ko'rsatkichlari meyorida ekan. Umuman olganda har ikkala obyektidagi sinaluvchilarda fiziologik, moddiy va ma'naviy ehtiyojlarni shakllantirishga yaratilgan imkoniyatlar bilan bir qatorda pedagoglar, ota-onalar va psixologlar o'rtasidagi maqsadli hamkorlikning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi buning asosiy sababi ekanligi aniqlandi.

Ammo ushbu muammo hali etarlicha o'rganib chiqilmagan, jumladan, ehtiyojlar shakllanishi mexanizmining bir qator nazariy masalalari ishlab chiqilmaganligi sababli, shuning uchun ham shaxsda ehtiyojlar rivojlanishining bir bosqichidan ikkinchisiga o'tishda izchillik, ketma-ketlikning buzilish holatlari tez-tez uchray turadi. Ehtiyojlarni shakllantirishda ular subyekt xulq atvorining chuqur negizi, asosi ekanligini hisobga olish lozim, shu sababli shaxs ehtiyojlarini o'zgartirish uchun uning borlig'i va ongida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lishi lozim [4,191].

Shaxs ma'naviy ehtiyojlarining transformatsiyasini empirik o'rganish va uni shaxs ma'naviy kamolotiga ta'siri muammosi bugungi kunda o'z echimini topishi zarur bo'lgan masalalardan biri hisoblanadi. Bu muammoning saqlanib qolayotganligi shaxsning ma'naviy ehtiyojlari rivojlanishiga doir qonuniyalar mohiyatini hamda ular haqidagi nazariy va amaliy bilimlarning etarli darajada o'rganilmaganligi, natijada uni tub mohiyatini tushunib anglamaslik psixolog mutaxassislar oldiga muhim vazifalarni yuklaydi. Bunday ma'naviy ehtiyojlar jamiyatda moddiy va ma'naviy meroslardan

unumli foydalanish va kelajak avlodga transformatsiya qilish borasida kerakli vazifalarni bajarishga zamin hozirlaydi. Shaxs ma'naviy ehtiyojlari transformatsiyasiga ta'sir etadigan yoki uni ta'minlaydigan omillarni o'rganish respublikamizda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar doirasidagi dolzarb muammolardandir. Buning uchun mazkur muammoni echishning samarali usullari va transformatsiya qilish choralarini ishlab chiqish hamda uni jamiyat manfaatlariga joriy etishning ilmiy asoslarini yaratish nihoyatda zarurdir [5-6,40,117].

Adabiyotlar ro'yxati

1. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. -М. "Наука" 1999. С 109
2. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. –T.: 2010. -544 б.
3. Ильин Е.П. Оптимальные характеристики работоспособности человека/Автореф. докт. дисс. Л.: 1998. -32 с.
4. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. –Москва.: "Наука". 1988, -191 с.
5. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. – М.: 1993. -40 с.
6. Леонтьев А.А. Потребности, мотивы и создание. Мотивы сознание в поведение человека-М. "Университет". 1966. 117 с.

SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING SHAXS TARAQQIYOTIDAGI O'RNI.

Kambarova Difuza, University of economics and pedagogy
Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Maqolada shaxslararo munosabatlar, his-kechinmalar, samarali ta'sir, axborot uzatilishi, muloqat bilimdonligi, o'zaro simpatiya, kommunikativ uquvsizlik va professional tinglash texnikasi haqida ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'z va iboralar: inson omili, muloqat faoliyati, muloqat tig'izligi, shaxsning individualligi, muloqatning yetishmasligi, noverbal ta'sir, samarali muloqat

В статье представлена информация о межличностных отношениях, эмоциях, эффективном влиянии, передаче информации, коммуникативных навыках, взаимной симпатии, коммуникативном обучении и техниках профессионального слушания.

Ключевые слова и фразы: человеческий фактор, коммуникативная деятельность, интенсивность общения, индивидуальность человека, недостаток общения, невербальное воздействие, эффективное общение.

The article provides information on interpersonal relationships, emotions, effective influence, information transfer, communication skills, mutual sympathy, communication training and professional listening techniques.

Key words and phrases: human factor, communicative activity, intensity of communication, human individuality, lack of communication, nonverbal influence, effective communication.

Shaxs ijtimoiy munosabatlar mahsuli deyilishining eng asosiy sababi –uning doimo insonlar davrasida, ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'lishini anglatadi. Bu shaxsning eng yetakchi nufuzli faoliyatlaridan biri muloqat ekanligiga ishora qiladi. Insoniy munosabatlar shunday o'zaro ta'sir jarayoniki, unda shaxslararo muloqat namoyon bo'ladi.

O'zaro munosabatga kirishayotgan tomonlar ko'zlaydigan asosiy maqsad- o'zaro til topishish, bir-birini tushunishdir. Bu jarayonning murakkabligi, kerak bo'lsa "jozibas", betakrorligi shundaki, o'zaro bir xil til topishish yoki tomonlarning aynan bir xil o'ylashlari va gapirishlari mumkin emas.

Agar ana shunday vaziyatni tasavvur qiladigan bo'lsak bunday muloqat eng samarasiz bo'lgan bo'lar edi.

Har qanday faoliyatdan zerikish, charchash mumkin, faqat odam muloqatdan, ayniqsa, uning norasmiy, samimiy, bevosita shaklidan charchamaydi, yaxshi suhbatdoshlar doimo ma'naviy jihatdan rag'batlantiriladi. XXI asrda odamning eng tabiiy bo'lgan muloqatga ehtiyoji, uning sirlaridan xabardor bo'lish, o'zgalarga samarali ta'sir eta olishga bo'lgan intilishi yanada oshdi va buning qator sabablari bor.

Birinchidan, biz axborot asrida yashamoqdamiz. Axborotlarning ko'pligi aynan inson manfaatiga aloqador ma'lumotlarni saralash, u bilan to'g'ri munosabatda bo'lishni taqozo etadi. Axborot XXI asrda eng nodir kapitalga aylanadi va bu o'z navbatida insonlarga zarur axborotlar uzatilishi tezligi va tempini o'zgartiradi.

Ikkinchidan, turli kasb-faoliyat doirasida ishlayotgan odamlar guruhining ko'payishi, ular o'rtasida munosabatlar va aloqaning dolzarbligi axborotlar tig'iz sharoitda oddiygina muloqatni emas, balki professional, bilimdonlik asosidagi muloqatni talab qiladi. Umuman, XXI asrning korporatsiyalar asri bo'ladi, deb bashorat qilayotgan iqtisodchilar ham bu korporatsiya insonlarning o'zaro til topishishlariga qaratilgan malakalarning rivojlangan, mukammal bo'lishi haqida gapirmoqdalar.

Uchinchidan, oxirgi paytlarda shunday kasb-hunarlar soni ortdiki, ular sotsionomik guruh kasblari deb atalib, ularda "odam-odam" diologi faoliyatining samarasini belgilaydi. Masalan, pedagogik faoliyat, boshqaruv tizimi, turli xil xizmatlar, marketing va boshqalar shular jumlasidandir. Bunday sharoitlarda odamlarning ataylab muloqat bilimdonligining oshirilishi mehnat mahsulini belgilaydi.

Shuning uchun ham muloqat, uning tabiiyligi, texnikasi va strategiyasi, muloqatga o'rgatish (sotsial psixologik trening) masalalari bilan shug'ullanuvchi fanlarning ham jamiyatdagi o'rni va salohiyati keskin oshdi. Aslida har bir insonning ijtimoiy tajribasi, uning insoniy qiyofasi, fazilatlar, hattoki, nuqsonlari ham muloqat jarayonlarining mahsulidir. Jamiyatdan ajralgan muloqatda bo'lish imkoniyatidan mahrum bo'lgan odam o'zida individ sifatlarini saqlab qolishi mumkin, lekin u shaxs bo'la olmaydi.

Har qanday muloqatning eng elementar funksiyasi – suhbatdoshlarning o'zaro bir-birini tushunishlarini ta'minlashdir. Bu o'zbeklarda samimiy salom-alik, ochiq yuz bilan kutib olishdan boshlanadi.

Shaxsning muloqatga bo'lgan ehtiyojining to'la qondirilishi uning ish faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Odamlarning borligi, shu muhitda o'zaro gaplashish imkoniyatining mavjudligi fakti ko'pincha ishlash qobiliyatini ham oshirar ekan. Birgalikda yonma-yon turib bajariladigan operatsiyalarda odamlar o'z oldida turgan hamkasbiga qarab ko'proq, tezroq ishlashga kuch va qo'shimcha iroda topadi. Hamkorlikdagi odam unga yoqsa, ular o'rtasida o'zaro simpatiya hissi bo'lsa, unda odam ishga "bayramga kelganday" keladigan bo'lib qoladi. Shuning uchun ham amerikalik sotsiolog hamda psixolog Jon Moreno asrimiz boshidayoq ana shu omilning unumdorlikka bevosita ta'sirini o'rganib so'rovnoma asosida bir-birini yoqtirgan va bir-birini inkor qiluvchilarni aniqlagan va sotsiometriya metodikasiga asos solgan.

Muloqat jarayonidagi xarakterli narsa shundaki, suhbatdoshlar bir-birlariga ta'sir ko'rsatmoqchi bo'lishganda dastavval nima deyish, qanday so'zlar vositasida ta'sir etishini o'ylar ekan. Aslida esa o'sha so'zlar va ular atrofidagi harakatlar muhim rol o'ynaydi. Masalan, mashhur amerikalik olim Metrobyan formulasiga ko'ra, birinchi marta ko'rishib turgan suhbatdosh taassurotlarning ijobiy bo'lishiga gapirgan gaplari 7%, paralingvistik omillar 38% va noverbal harakatlar 58% gacha ta'sir

qilarkan. Muloqatning qanday kechishi va kimning ko'proq ta'sirga ega bo'lishi sheriklarning rollariga ham bog'liq.

Oxirgi yillarda professionalizm tushunchasi tez-tez ishlatiladigan bo'lib qoldi. Chunki jamiyatda tub islohatlarni amalga oshirish, mehnat unumdorligini "inson omili" ni takomillashtirish hisobiga oshirish davr talabi bo'lib qoldi. Odamlar bilan normal munosabatlarni o'rnatish, ayniqsa biznes sohasida amaliy sheriklarning holatlari, kutishlarini aniqlash, o'z nuqtai nazariga o'zgarishlarni professional tarzda ko'ndirish, bironi uni ichki kechinmalari va o'ziga bo'lgan munosabatini aniq tasavvur qila olish amaliy psixologiyada kommunikativ uquqsizlik yoki diskommunikatsiya holatini keltirib chiqaradi. Bunda odamlar oddiy til bilan aytganda, bir-birini tushuna olmay qoladilar. Shuning oqibatida pishib turgan loyiha yoki yaxshi reja amalga oshmasligi, bir necha oylarga cho'zilib ketishi mumkin.

Umuman, hozirgi davrda har qanday mutaxassis kommunikativ malakalarga ega bo'lmaguncha, bozor munosabatlari sharoitida tezda jamoaga kirishib, ko'pchilik bilan til topishib, o'z professional mahoratini ko'rsata olmaydi. Har bir ziyoli inson boshqalar bilan hamkorlik qilish mahorati va san'atiga ega bo'lishi kerak. Bu vazifa odamlarni muomala va muloqat etikasiga o'rgatishni har qachongidan ham dolzarb qilib qo'ymoqda.

Ma'lumki, gaplashadigan odamlarning biri gapiradi, ikkinchisi tinglaydi, eshitadi. Muloqatning samaradorligi anashu ikki qirraning qanchalik o'zaro mosligi, bir-birini to'ldirishiga bog'liq. Noto'g'ri tasavvurlardan biri shuki, odamni muomala yoki muloqatga o'rgatganda uni faqat gapirishga, mantiqan asoslangan so'zlardan foydalanib, ta'sirchan gapirishga o'rgatishadi. Uning ikkinchi tomoni- tinglash qobiliyatiga deyarli e'tibor berilmaydi. Mashhur amerikalik notiq, psixolog Deyl Kornegi "Yaxshi suhbatdosh yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir" deganda aynan shu qobiliyatlarning insonlarda rivojlangan bo'lishini nazarda tutgan edi.

Mutaxassislarning aniqlashicha, ishlayotgan odamlar vaqtining 45%i tinglash jarayoniga ketar ekan. Odamlar bilan doimo muloqatda bo'ladigan 35-40% oylik maoshlarini odamlarni "tinglaganlari" uchun olarkan. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, kommunikatsiyaning eng qiyin sohalaridan hisoblangan tinglash qobiliyati odamga ko'proq foyda keltirar ekan. Shuning uchun bo'lsa kerak, nemis faylasufi A. Shopengauer "Odamlarni o'zingiz to'g'ringizda yaxshi fikrga ega bo'lishlarini xohlasangiz, ularni tinglang" deb yozgan edi. Darhaqiqat, agar siz kuyunib gapirsangizu, suhbatdoshingiz sizni tinglamasa, boshqa narsa bilan ovora bo'laversa, undan ranjiysiz, balki u bilan ham aloqani uzasiz. O'qituvchi gapirayotgan paytda uni tinglamaslik odobsizlikning eng keng tarqalgan ko'rinishi deb baholanishini bilasizmi? Nima uchun biz ko'pincha yaxshi gapiruvchi, so'zlovchi bo'la olamizu, yaxshi tinglovchi bo'la olmaymiz. Tinglashning ham xuddi gapirishga o'xshash texnikasi, usullari mavjud.

Professional tinglash texnikasiga quyidagilar kiradi:

-aktiv xolat. Suhbatdoshning faqat yuziga qarash, mimika, bosh chayqash kabi harakatlar bilan uning har bir so'ziga qiziqayotganligingizni bildirishni nazarda tutadi;

-suhbatdoshga samimiy qiziqish bildirish. Bu suhbatdoshni o'ziga jalb qilib, har bir so'ziga uni ham ko'ndirishni samarali yo'lidir.

-o'ychan jimlik. Bu suhbatdosh gapirayotgan paytda yuzda mas'uliyat bilan tinglayotganday tasavvur qoldirish orqali o'zingizning suhbatdan manfaatdorligingizni bildirish yo'li.

Agar suhbatdoshimizni diqqat bilan tinglasak, bu bilan biz unda o'z-o'ziga hurmatni ham tarbiyalaymiz. Demak, tinglash jarayoni ko'pchilik tasavvur qilgani kabi unchalik passiv jarayon emas ekan. Uning muloqatning samarali bo'lishidagi ahamiyati nihoyatda katta. Chunki tinglash qobiliyati gapiruvchini ilhomlantiradi, yangi fikrlar g'oyalarning shakllanishiga sharoit yaratadi.

Eslatma:

Odamlarga yoqishning olti qoidasi.

-odamlar bilan doimo yaxshi munosabatda bo'ling;

-tabassumingizni darig' tutmang;

-yodingizda tuting- har bir odam uchun har doim eng yoqimli eshitiladigan so'z- uning o'z ismidir;

-sabrli tinglovchi bo'ling. Odamlarning o'zlari haqida oddiyroq gapirishlariga imkon bering;

-ko'proq suhbatdoshingizni qiziktiradigan narsalar haqida gapiring;

-suhbatdoshingiz qadr-qimmatini yuqori tutishingiz muomalangizdan bilinib tursin;

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anikeeva NL. Jamoada ruhiy muhit.-T.: O'qituvchi" , 1993 i.
2. Mo'minov S. Muloqot mezon. - T. "Yangi asr avlodi", 2004 i.
3. Adizova T.M. O'quvchilarning shaxslararo munosabatlarini psixologik diagnostika va korreksiya qilish. Uslubiy qo'llanma.- TDPI, 1997 i.
4. Deyl Kornegi. Muomala sirlari. Toshkent-1992 y.

PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ADABIYOTLARDA DEONTOLOGIYANING MOHIYATI VA MAZMUNINI NAZARIY-TAHLIL QILISH.

UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE nodavlat oliy ta'lim muassasasi

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Kalandarova Fazilat Toxirovna.

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologik-pedagogik adabiyotlarda deontologiya fanining mazmuni, mohiyati, o'qituvchining xulq-atvori va bugungi kunda pedagoglarga qo'yilgan zamonaviy talablar haqida fikr yutilgan.

Kalit so'zlar: Deontologiya, pedagogik deontologiya, kompetentlik, pedagogik kompetentlik, professional kompetentlik, o'qituvchi, kasbiy etika, talab.

Dunyoga yangi ko'z bilan qaraydigan, uddaburon, ishning ko'zini biluvchi, buyuk kelajagimiz poydevorini quruvchi va yuksaltiruvchi mutaxassis kadrlarni tayyorlash respublikamiz pedagoglari oldida turgan eng muhim va mas'uliyatli vazifadir. Hozirgi zamon pedagogika fani va bu borada olib borilayotgan ilmiy izlanishlarga nazar tashlasak, turli soha va mutaxassisliklarga, fan va uslublarga, o'qitish metod va usullari, texnologiyalariga juda ko'p e'tibor qaratilganligi seziladi. Ammo ana shu pedagogik usul va metodlarni tushunish, ulami amaliy faoliyatda qo'llash masalasi eng dolzarb muammolardan biriga aylanganligini ta'kidlash mumkin. Pedagogika fani ham boshqa gumanitar va tabiiy fanlar qatori bu muammolardan holi emas. Muammo bu sohadagi pedagogik nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etishda yaqqol ko'zga tashlanadi. Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, o'qituvchilarda amaliyot va kasbiy faoliyat jarayonida nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish mahoratining yetishmasligi ko'zga yaqqol tashlanadi. Demak, ko'plab o'qituvchilar, pedagoglar eskirib qolgan nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmoqda. Ularda zamonga xos tub o'zgarishlarga mos kelish, munosib bo'lish kabi sifatlar yetishmaydi. Huddi shu sifat kompetensiya - kompetensiya egasi bo'lish, kompetentli pedagog nomini olish masalasi hisoblanadi.

Deontologiya – so'zi yunoncha “deontos”-“shart” “burch”, logos-“ta'limot”, “o'rganish” degan ma'noni anglatadi. Deontologiya- etika fanining bir qismi sifatida mutaxassisning o'zining bir

sohasiga nisbatan xulq-atvor normalari yoki burch haqidagi ma'noni anglatadi. Burch va majburiyat (axloqiy-burch mutaxassis uchun ishlatiladi) meditsina xodimi, o'qituvchi pedagog, jamiyat ishlarida davlat boshqaruvida rahbarlar oldida va shu bilan har bir shaxs oldida ham uni burch, vazifasi va avtoritetini xalq oldidagi burchi, mas'uliyatini ifodalaydi.

O'qituvchining axloqiy fazilatlari; Umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlar barcha kishilar barcha kasb egalari, jumladan o'qituvchi tarbiyachilar uchun zaruriy, axloqiy fazilatlar mehnat jarayonida kishining xulqi, fel-atvorini tartibga soluvchi qoidalar, davlatning turli qonunlari, me'yorlari va normalari bilan shakllanadi. Boshqacha qilib aytganda ijtimoiy- voqeylik shaxs oldiga ma'lum axloqiy talablar qo'yadi, bu talablar axloq normasi, axloqiy fazilatlar shaklida ifodalanadi.

O'qituvchi umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlarini o'zlashtirib olishi, o'z tajribasida qo'llashi o'zining dunyoqarashi va mafkurasi hamda axloqiy tajribasi bilan taqqoslashi lozim. Fiklash, his etish, turmushda sinab ko'rish natijasida umuminsoniy va milliy, axloqiy sifatlar, qoidalar, normalar, o'qituvchining o'z axloqiy fazilatlariga e'tiqodiga aylanadi. O'qituvchi odobining normalari har bir muallimning shaxsiy fikriga, axloqiy fazilatlariga va e'tiqodiga aylanishi lozim. Pedagogik takt-o'qituvchi axloqining aqliy ko'rinishlaridan biridir. O'qituvchi odobining asosiy sifatlari umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlar tushunchalarga mos keladi va ularni pedagogik faoliyat bilan bog'liq tarzda oydinlashtiradi.

Insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy g'urur, baynalminalchilik, adolat, yaxshilik, burch qadr-qimmat, ma'suliyat, vijdon, halollik, rostgo'ylik va talabchanlik kabi axloqiy fazilatlar o'qituvchi odobida pedagogik faoliyati bilan birgalikda tahlil qilinadi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni ang'ay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

- murakkab jarayonlarda;
 - noaniq vazifalarni bajarishda;
 - bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda;
 - kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda
- Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis o'z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- yangi axborotlarni o'zlashtiradi;
 - davr talablarini chuqur ang'aydi;
 - yangi bilimlarni izlab topadi;

ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi. Kompetentlikning o'zi pedagogda umumiy dunyoqarashning kengligi va madaniyatning yuqoriligi, pedagogika, psixologiya, boshqaruv nazariyasi va ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari bo'yicha kasbiy bilimlarining mavjudligi, o'z bilimlarini amaliyotda rivojlantirishga layoqatlilik, ijtimoiy va psixologik-pedagogik tadqiqotlar metodlarini bilish, pedagogik va boshqaruv ko'nikmalarining zaruriy majmuasiga ega bo'lishni nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik kasbiy bilim va ko'nikmalarining mavjudligi, shuningdek, ularni amaliy faoliyatda qo'llash va takomillashtirishga layoqatlilik bilan belgilanadi, ya'ni kompetentlik - bu faqatgina o'zlashtirilgan bilimlar va tajribalarning mavjudligi va salmoqli hajmi bo'libgina

qolmay, balki, ularni kerak vaqtda ishga sola bilish va o'zining xizmat vazifalarini bajarish jarayonida ulardan foydalana olish demakdir. Kompetentlik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- har qanday muayyan vaziyatda, uning turli xil jihatlarini hisobga olgan holda bilimlarni o'z o'rnida va tezkorlik bilan to'g'ri qo'llay bilish;
- qarorlarni qabul qilishga qodirlik va tayyorlik, shu bilan birga, mazkur vaziyat uchun eng maqbul qaror variantini tanlay olish;
- ijtimoiy harakatlarni tashkil etish va buning uchun barcha imkoniyatlarni ishga sola bilish;
- faoliyat doirasida boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarni aniq maqsadlarni ko'zlagan holda va maqsadga muvofiq, maqbul tarzda o'rnatish olish imkonini beradigan kommunikativ ko'nikmalar;
- muayyan ma'naviy qadriyatlarga, dunyoqarashga, umumba-daniy va axloqiy sifatlarga egalik, faoliyatga intilish hissing mavjudligi;
- o'zining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, faoliyatning yangi usullarini egallashga intilish.

Pedagogika kasbi boshqaruvchi va shakllantiruvchi xususiyatga ega. Shaxs shakllanishini boshqarish kompetentlikni talab qiladi. Bu o'zida o'qituvchining nazariy va amaliy tayyorgarligini jamlagan holda uning kasbiy mahoratini namoyish qiladi. U yoki bu kasb yo'nalishi bo'yicha o'qituvchining malakaviy tasnifi pedagog kompetensiyasi modeli me'yorlari bilan o'lchanadi. V.S. Elegina va S.M. Poxlebaevlar o'zlarining ilmiy maqolasida quyidagi fikrlarni bildiradilar: "Kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida talaba o'z faoliyatidan ijodiy natija oladi va shu bilan birgalikda, muvaffaqiyat qozonishning usullari, yo'llari, metodlari, yondoshuvlari va uslublarini o'zlashtirib oladi. Aynan talaba tomonidan yaratilgan ijodiy natija talaba bilan o'qituvchining hamkorlikdagi ijodiy natijasi hisoblanadi. Talabaning o'zlashtirishiga baho berishdan maqsad, berilgan ta'limning qanchalar samarador bo'lganligi darajasini aniqlash, bu birinchidan, maktabda olgan nazariy bilimlari darajasini bilish, ikkinchidan undagi kompetensiya shakllanishi, amaliyot paytidagi muvaffaqiyatli faoliyati yanada tezlashadi".

Pedagog o'z ixtisosligi bo'yicha ta'lim va tarbiya ishlari yuzasidan jamiyat oldida mas'uldir. U muntazam ravishda o'z kasbiy tayyorgarligini takomillashtirib borish bilan birgalikda o'qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, pedagog huquqiga ega bo'lishi, aniqrog'i, kasbiy kompetensiya egasi bo'lishi lozim. Endilikda o'qituvchi uchun o'zi tanlagan kasb, fan, mutaxassislik borasidagi amaliy va nazariy bilimlarni puxta egallash kamlik qilib qoldi. U har qanday vaziyatda ta'lim-tarbiyani yangi-yangi usul va metodlarini o'z faoliyatida qo'llay olishi, bir so'z bilan aytganda, kompetensiya egasi bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ637-son qonuni. – <https://lex.uz>
2. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar ta'lim samaradorligining muhim omili. - T.: "Yoshlar tashkiloti", 2020. 52-bet.
3. Олимов Ш. Ш., Сайфуллаева Н. 3. Основные принципы развития духовнонравственного мировоззрения у студентов //Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2015. – №. 5 (10). 4. Олимов Ш. Ш. Педагогическое мастерство преподавателя и его профессионализм в системе образования //Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-творч. форума. – 2017. – Т. 31.
5. Oybek Rustamovich Ortiqov o'qituvchi faoliyatida pedagogik deontologiya va kompetentlikning roli va ahamiyati // Scientific progress. 2021. №5.

KO'ZI OJIZ O'SMIRLARNING TA'LIM JARAYONIDAGI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
Ijtimoiy psixologiya kafedrası tayanch doktoronti Kim Fotima Xabibullaevna
Amitof81@gmail.com

Ko'rish tananing eng muhim umumiy analizatorlaridan biri bo'lib, atrofdagi dunyo haqida eng to'liq dinamik ma'lumotni (rang, shakl) beradi. Eng muhim analizatorlardan birini yo'qotish shaxsiyatga ta'sir qiladi, ba'zi xarakterli xususiyatlarni kiritadi. Shunday qilib, J.I.Shifning ta'kidlashicha, "barcha g'ayritabiiy rivojlanish holatlari uchun umumiy bo'lgan narsa shundaki, nuqson tufayli yuzaga keladigan oqibatlarining umumiyliigi g'ayritabiiy bolaning shaxsiyatining rivojlanishidagi o'zgarishlarda namoyon bo'ladi".Maxsus psixologiya ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarning shaxsiyat rivojlanishining xususiyatlari haqida juda ko'p ma'lumotlarni to'plagan. O'z-o'zini hurmat qilish va intilishlarning yetarli emasligi, odamlar bilan muloqot qilishda o'ziga xos qiyinchiliklar mavjudligi qayd etilgan (L.Pozhar, T.N.Prilepskaya, A.I. Suslavichus, L.I. Solntseva). Bir qator mualliflar (N.V.Mazurova, V.M.Akimushkin) hissiy nuqsonlari bo'lgan bolalarda tashvish, nevroz va qo'rquv kuchayganligini ko'rsatadilar [4. 88-b]

Shaxsning yo'nalishi va ma'lum axloqiy, irodaviy va intellektual xarakter xususiyatlari rivojlanganda, ko'rish nuqsonlari ularning me'yordan chetga chiqishining asosiy sababi bo'lishi mumkin, bu tengdoshlar va kattalar bilan muloqot qilishni qiyinlashtiradi va individual tajriba to'planishiga to'sqinlik qiladi. Ko'rish qobiliyati zaif bolalar va o'smirlarning negativizm, taklifchanlik va xudbinlik kabi xususiyatlari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan. Lekin qulay shart-sharoit yaratilayotganda, birinchi navbatda, o'smirmi turli faoliyat turlariga keng jalb etish, tarbiya va o'qitishni to'g'ri tashkil etish, shaxsning bu fazilatlarini shakllantirish ko'rish analizatorining buzilish darajasidan mustaqil bo'lib chiqadi.

A.I.Zotovning ta'kidlashicha, dastlab shaxsning ayrim tomonlarini (qiziqish, estetik his-tuyg'ularni shakllantirish va hokazo) rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan ko'rlik pedagogik ta'sir bilan ikkinchi o'ringa o'tadi, lekin "tanlovli munosabat doirasiga ta'sir etishda davom etadi. Ammo agar u yoki bu faoliyat turi ko'r odam uchun mavjud bo'lsa, unda unga munosabatning shakllanishi nuqsondan mustaqil bo'lib chiqadi. Shunday qilib, vizual nazoratsiz muvaffaqiyatli amalga oshiriladigan faoliyatga bo'lgan qiziqish, oddiy ko'rish qobiliyatiga ega tengdoshlar kabi juda chuqur va barqaror bo'lib chiqadi. [3. 105-b]

Sensor vizual mahrumligi bo'lgan odamlarning psixologiyasi qadim zamonlardan beri tadqiqotchilarning e'tiborini tortdi va hozirgi kungacha dolzarbligicha qolmoqda. Ushbu muammoni hal qilishda L.S.Vigotskiy katta hissa qo'shgan bo'lib, u ko'r odam haqidagi fan insoniyat ming yillar davomida o'zlashtirishga harakat qilgan yagona markaziy g'oyaning rivojlanishiga to'g'ri keladi, deb ta'kidladi. Bu nafaqat ko'r odamning g'oyasi, balki umuman insonning psixologik tabiati haqida ham. Uning g'oyalariga ko'ra, ko'rlik nafaqat ko'rishning yo'qligi, balki tananing va shaxsiyatning barcha kuchlarini chuqur qayta qurishga olib keladi.[2. 45-48-b]

Ko'zi ojizlar va ko'rish qobiliyati zaif odamlarning psixikasi normal ko'radigan odamlarning psixikasidan unchalik farq qilmaydi, lekin ko'rishning voqelikni aks ettirish va faoliyatni boshqarish jarayonlarida o'ynaydigan ulkan roli tufayli ba'zi xususiyatlarga ega. Hozirgi vaqtda ko'rish qobiliyatidan mahrum bo'lgan o'smirlar orasida serebro-organik shikastlanish fonida, shaxsiy sohaning rivojlanishida ma'lum bir kechikish bilan murakkab kombinatsiyalangan turdagi disontogenez holatlari sezilarli darajada ko'paymoqda (V.V.Lebedinskiy, V.V.Kovalev, L.I. Solntseva, N B. Lurie va

boshqalar). Shuning uchun bu ruhiy buzilishlarning yoshga bog'liq tomonlarini me'yoriy qonuniyatlarni hisobga olgan holda o'rganish alohida ahamiyatga ega (L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, L.F.Obuxova).

Muammoni umumiy ma'noda bayon qilish va uning muhim ilmiy va amaliy muammolar bilan bog'lanishi. O'smirlik davri inson rivojlanishi va shaxsiyat shakllanishining eng muhim bosqichlaridan biridir. Aynan shu davrda xarakter shakllanishi sodir bo'ladi va uning ba'zi xususiyatlari kuchayib, urg'ularga olib kelishi mumkin. Xarakter aksentuatsiyalari shaxsning qaror qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi, shuningdek, insonning ichki dunyosiga ta'sir qiladi, ba'zi xarakter xususiyatlarini faollashtiradi yoki bloklaydi. Xarakter aksentuatsiyalarining mavjudligi bilan bir qatorda, shaxsning shakllanishiga rivojlanishdagi jismoniy og'ishlar, inson psixikasining rivojlanishiga tuzatib bo'lmaydigan zarar etkazishi mumkin bo'lgan patologiyalar ham ta'sir qiladi. Ushbu patologiyalardan biri sezilarli shaklda ifodalangan ko'rishning buzilishidir. Jismoniy og'ishlar va shaxsiy xususiyatlar o'rtasidagi psixologik munosabatlar nuqtai nazaridan ko'rish qobiliyati buzilgan o'smirlarning tadqiqotlari deyarli yo'q. Ushbu muammoning tomonlarini o'rgangan va muallif o'z argumentini asoslagan so'nggi tadqiqotlar va nashrlarning tahlili; umumiy muammoning ilgari hal etilmagan qismlarini aniqlash. Ko'rish qobiliyati zaif o'smirlarning o'zini o'zi qadrlash xususiyatlari va ularning boshqalar bilan munosabatlari tizimi tiflopsixologiya bo'yicha tadqiqotlarda ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, ko'rishda nuqsoni bo'lgan o'smirlarning shaxsiyati bo'yicha tadqiqotlar juda yetarli emas.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Евмененко, Е. В. Психология лиц с нарушениями зрения / Е. В. Евмененко, А. В. Трущелева — Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2008.
2. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии М.: Просвещение. 1995. -429с.
3. Зотов, Л. А. Сравнительное изучение соотношения типов и видов памяти у слепых и слабовидящих школьников / Зотов Л. А. ; ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1991.— С.69—83.
4. Слабовидящие дети / под ред. Ю. Н. Кулагина, Н. Г. Морозовой, М. Б. Эйдиновой. — М. : Просвещение, 1967.
5. Липкова, О. И. Общие и специфические особенности развития личности подростков с нарушением зрения : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Ольга Ивановна Липкова. — М., 2001.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA XORIJIY TILLARNI O'RGATISHDA MARIYA MONTESSORI METODINING QO'LLASH TEXNIKASI.

**Kosimova Nargiza Dilmuratovna –
ADCHTI Ijtimoiy-gumanitar fanlar,
pedagogika psixologiya kafedrasi dotsenti,p.f.n**

ADCHTI TALABASI MAMATURAIMO VA NARGIZA XUSNIDDIN QIZI.

Annotatsiya : Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni nutqini rivojlantirish, xorijiy tillarga o'rgatish motivatsiyasini shakllantirish maqsadida, interfaol metodlar orqali bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish texnologiyalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'zlar : Montessori metodi, tarbiya, qo'l motorikasi,oyoq motorikasi,montessori mashg'ulotlari,faollashtiruvchi mashqlar,interaktiv o'yinlar,onglilik,ko'rgazmalilik,ta'limni individuallashtirish,tizimlilik, faollik, motiv ,senzitiv davr.

Maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarni mustaqil fikrlashgayo'naltirish- har bir bolaga individual yo'ndashish, shaxs sifatida hurmat qilish, ma'naviyatini yuksaltirish, shuningdek unda mustaqil tafakkurning ilk belgilarini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashning usullari xilma-xil bo'lib, ayniqsa Montessori metodini qollash orqali bolalarda psixik rivojlanish natijalarini hayotda kuzatib turibmiz. Ushbu meto bolalar o'rtasida o'zaro hurmat, muloqot motivatsiyasi, mustaqill fikr va harakat qilishda interaktiv o'yinlar orqali bolalarni rivojlantirishga erishilmoqda.

Montessori metodi tarixi nazar tashlaydigan bo'lsak qiziqarli ma'lumotlarga duch keldik.

Montessori 150 yillik ta'lim usuli bo'lib bugungi kungacha butun dunyoda, rivojlanib kelmoqda. Fanga ushbu metodni birinchi bo'lib Mariya Montessori Italiyan shifokor- pedagog ,ilk bor pedagogik jarayonga erkin tabiya goyasi bilan tanilgan olim. Uning muallifligida ishlab chiqilgan metodiga qadar, amaldagi bolalarni hamma narsani biladigan kattalar tomonidan berilgan bilimlarni qayta tiklashga tayyor bo'lgan "shakllangan mavjudotlar" degan tushunchaga qarshi chiqib, o'zining erkinlik metodini ommaga yo'yishga muvafaq bo'ldi. Bundan tashqari, olimning fikriga ko'ra, agar kattalar bu bilimlarni maqsadli tarzda yo'naltira olsa bolalar maktab yoshigacha bilim, ko'nikma va malakalarning ilk e'lementlarini egallaydi,-deya ta'riflagan. Shuningdek, u bolalarning qiziqishi ,faolligi va konsentratsiyasini faollashtiradigan muhit bilan ta'minlanganda qanchalik qobilyatli ekanligini ochib, ota-onalarni bolani boshqarish o'rniga "bolaga ergashish"ni targ'ib qildi. Ushbu metod bolaning ongli ravishda o'zini anglaganidan keyin emas ,balki, tug'ilishi bilanoq qo'llanilishi kerakligini uhtirib o'tdi.

Montessori metodi avvalo bolalarni anglash motivini rivojlantirish uchun, zamonaviy yondashuv asosida ta'lim modelini metod bilan uyg'unlashtirish muhimligini ta'kidlaydi, Zero, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash orqali ularni maktab ta'limiga emas, hayotga tayyorlashga qaratilgan maqsad belgilangan.

Bolaga ta'lim berishdagi asosiy mashg'ulotlarni tug'il ish davrida, ontogeneznining ilk bosqichlarida qo'llash muhimdir. Montessori tamoyillarini qo'llash uchun chaqaloqlarning qobilyatlarini o'rganish, tushunish,insoniylik tendentsiyalarini to'g'ri rejalashtirish, muloqot qilish va kashfiyotlar qilish yoki xorijiy tillarni o'rgatishga yo'l ochilishiga sabab bo'lar e'kan. Qanday qilib chaqaloqlarga xorijiy tilni o'rgatish mumkin? Chaqaloqlardagi tabiiy drayvlar bilan tandemda ishlaydigan erta bolalikning ikkita alohida qobilyati mavjud bo'lib , ular singdiruvchi aql va sezgir o'rganish davlari hisoblanib , bu ikkalasi ham tug'ilish paytidayoq bolada mavjud bo'ladi va olti yoshgacha bu jarayon doimiy rivojlanish xususiyatlariga e'ga bo'ladi.

Mariya bu qobilyat davridagi go'daklar ongini Absorbent va Sensitiv davrlarga ajratadi.

Absorbent ong (ya'ni shimib oluvchi) davr bo'lib, go'daklik va yosh bolalik davrida ancha sezgir singdiruvchi onggaga egalik davridir. Ya'ni bu davrda bolalar o'z muhitidagi bilimlarni ongli ravishda miyalariga singdirib oladilar.ongli o'rganish davri uch yoshga to'lgunga qadar boshlanib bo'lgan bo'ladi.**Senzitiv davrlar**-til,tartib, harakat va ijtimoiy munosabatlar kabi muayyan ko'nikmalarni egallashga katta qiziqish uyg'otadigan vaqtlar. Ushbu davrda chaqaloqlar va yosh bolalar tegishli ko'nikmalarni egallaydigan faollik davridir, olti oygacha bo'lgan chaqaloqlar uchun dastlabki ta'lim uchun sensorli butilkalar, tummy time, oq-qora, oq-qora-kontrast kartalar,o'yinchoqlarni ushlab metodlari mos keladi.Shuningdek chaqaloqni ko'zga oldiga qo'yish ham ijtimoiy hayotga moslashish o'zini o'zi anglash,dastlabki harakatlarni ongli ravishda takrorlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Oq-qora rangli kartalardan foydalanib ularda aks ettirilgan suratlarni xorijiy tilda talaffuz qilib, bunga o'z munosabatini bildirguncha tutib turish eng foydali mashqlardan hisoblanadi. Chaqaloqning munosabati esa qichqirish,kulish og'zini katta ochib ovozlar chiqarishi mumkin. Go'daklar tug'ilgandan boshlab uch oylikgacha yigirmabesh-o'ttiz santimetrdan uzoq

masofani tiniq ko'ra olmaydilar va atrof muhitni bu davrda faqat oq va qora rangdagina ko'ra olishadi xolos. Uch oylikdan so'ng kontrast tarzda boshqa ranglar ham asta sekin bolaga vizuallasha boshlaydi. Bolajon hamma ranglarni to'liq ilg'ash vaqtiga kelganda ularga rangli kitoblarni ko'rsatib ulardagi suratlarga qo'l bilan ishora qilgan xolda o'qib berishni boshlash mumkin. Bu davr uchun jonlanadigan panorama ko'rinishidagi kitoblar mos keladi. Shu bilan birga bu davr bolajon uchun ushlab ko'rish, tishlab xis etish, eshitib ajratish davri hisoblangani bois, yorqin rang barang, shiqiraydigan, ovoz chiqaradigan sahifalarga ega, og'izga solganda ham mutlaqo bola uchun zararsiz bo'lgan matoli kitoblar ham tavsiya etiladi.

Erta ta'lim davrini maktabgacha ta'lim bosqichidan individuallashtirish bosqichida barmoqlar teatri ham ayni muddaodir. Ayniqsa teatr qahramonlarini bola o'z qo'li bilan yasasa va qahramonlar asosida kichik ertaklarni aytib bersa, bu uning miya faoliyatidagi ongliklik funksiyasini, qahramonlarni harakatlantirish orqali qo'l motorikasini, qahramonlarni yaxshi va yomon turlarga ajratish orqali esa miyadagi analiz, sintez jarayonlarini rivojlantiradi. Uch yoshdan boshlab esa xorijiy tillarni o'rgatish uchun yog'ochli saralovchilar, suvli bo'yagichlar, ta'limiy mozaikalar va pazllarni qo'llash samarali usullardan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, ilk va erta ta'lim davrida ta'limni maktab ta'limidan individuallashtirish, bolalarga xorijiy tillarni o'rgatishda montessori, interaktiv, faollashtiruvchi metodlardan foydalanish an'anaviy ta'lim berish uslubidan ko'ra samarali va manfaatliroq hisoblanadi. Zero, erta ta'lim davrida ilk maktab davridagi ma'lumotlarni masalan alifbo, ko'paytirish jadvali kabilarni bolalarga o'rgatish – maktab yoshiga yetganda bu bilimlar qayta berilganda bolaga zerikarli tuyulishi, hatto ularni o'rganishga nisbatan layoqatni kamayib ketishiga olib kelishi mumkinligini bilgan holda har bir yosh davrida bola miyasida qabul qilinadigan va to'liq analiz jarayonidan o'tadigan axborotlarni berish muhim ahamiyat kasb etishini anglash, ta'lim sifatini oshishiga olib keladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nikolay Zamyatkin. Sizga xorijiy tilni o'rgatib bo'lmaydi.
2. Masaru Ibuka. Uchdan keyin kech
3. Masaru Ibuka. Uchgacha ayni vaqti

SHAXSLARARO MUNOSABATGA DINIY VA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Nodirabonu Kurbanova Fazliddin qizi, Navoiy davlat pedagogika instituti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

Umida Eshnazarova Abdurashid qizi, Navoiy davlat pedagogika instituti, "Pedagogika" yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Shaxs faoliyat jarayonida boshqa kishilar bilan aloqaga kirishadi. Bu o'z navbatida ularning birgalikdagi faoliyat ehtiyojlari samarasidir. Kishilar boshqalar bilan munosabat o'rnatishda uning birinchi jihati – kommunikatsiya – aloqani yo'lga qo'yadilar. Bu aloqa shaxslararo axborotlar, bilimlar, g'oyalar, fikrlar almashinuvi jarayoni sifatidagi vazifalarni nazarda tutadi. Munosabatning ikkinchi jihati - munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati - nutq jarayoni bo'lib, unda faqat so'zlar bilan emas, balki imo-ishoralar, hatti - harakatlar bilan ham ayirboshlashdan iborat. Nihoyat, munosabatlarning uchinchi jihati – bu munosabatga kirishuvchilarning o'zaro bir-birlarini idrok eta olishlarini taqazo etishidir. Shunday qilib, munosabatlar jarayoning o'zida uch jihatdan – kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (o'zaro birgalikda harakat qilish) va perseptiv (o'zaro bir-birini idrok etish)

jihatlarini alohida ko'rsatish mumkin. Bu shaxsdagi munosabatlar sohasi umumiy qoidalari bo'lib, muomala jarayonining nimaga asoslanishi bu o'rinda ahamiyatsizdir. Jumladan, shaxsdagi ijtimoiy-psixologik munosabatlarning diniy e'tiqod asosida bolishi ham bu qoidalarni inkor etolmaydi. Shu o'rinda, munosabat hamda muloqotning aloqadorligi qanday degan savol tug'iladi. *Muloqot* aslida, psixologiyada munosabatlar tizimining amaliy ko'rinishi bo'lib, muloqotga kirishish munosabatlar tizimining amalga oshirilishi demakdir. Qisqacha qilib aytganda, tizim faoliyatining harakatdagi ko'rinishidir. Munosabatlar odamlar o'rtasida birgalikda faoliyat-ehtiyojlaridan kelib chiqib bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot jarayoni shaxslarning qiziqishlari, dunyoqarashlari, muomala layoqatlari hamda e'tiqodlari bilan bog'liq holda kechadi. Shaxsdagi e'tiqod va uning shaxslararo munosabatlar tizimi mavzuning predmeti bo'lib xizmat qiladi. Qadriyatlar tizimi sifatida ro'l o'ynovchi e'tiqod muomala ko'rinishlarining motivi bo'lib xizmat qiladi. "Islom ensiklopediya"sida, "Imon, iymon (arabcha - ishonch, e'tiqod) - islom dinida Allohga, uning farishtalari, kitoblari, payg'ambarlari, qiyomat kuni, taqdir va o'lgandan keyin tirilishga ishonish", deb izohlanadi. Bu "imoni mufassal", ya'ni imonning mufassal ta'biri, deb ham ataladi. Imon moturidiylik ta'limotiga ko'ra, ikki narsaning butunligi - e'tiqod (dinga ichdan chuqur ishonish), iqror (so'zda buni tan olish) dan iborat, deb hisoblanadi. [9, 67-68] Alohida yo'naltirilgan mehr-oqibat o'zining yorqin namunasini *do'stlik* fenomenida ask ettiradi. K. K. Platonov do'stlikka murakkab ruhiy-ma'naviy tuyg'u sifatida qarab, uning tarkibiga quyidagilarni kiritadi: do'stlikning obyekti bilan yaxshilangan odat, munosabatdan qoniqish emotsiyasini chaqirish orqali bo'ladigan munosabatdagi talablar; birgalikdagi faoliyatlari va ularning natijalar haqidagi xotiralar; bo'lib o'tgan, hozirda majud bo'lgan, bo'lishi mumkin bo'lgan birgalikdagi o'zaro g'amxo'rlik; hissiy xotiralar; yo'qotishdan qo'rqish; uni juda yuqori baholash (ideallashtirish). [5, 150] Qur'oni karimda "Albatta, mo'minlar birodardirlar"(Hujurot-10) oyati keladi. Unda musulmonchilik asosidagi umumbirodarlik hukmi mavjud. Umummusulmon yaqinlik munosabatlari ichida kishilarning o'zaro aloqalari kiradi, lekin ba'zilar alohida mustahkam do'stlik aloqalarini bog'lashlari, bir-birlari bilan juda yaqin munosabatda bo'lishadi. Dastlabki, yani oyatda sifati keltirilgan yaqinlik umumiy yaqinlik bo'lsa, keyingisi esa alohida yo'nalgan yaqin munosabatdir. Bunday yaqin munosabatga Qur'oni karimdagi "Ey iymon keltirganlar, Allohga taqvo qiling va sodiqlar ila birga bo'linglar" (Tavba-119) oyati hamda Sahobiy Jobir r.a. ning: "Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Mo'min ulfat bo'luvchi va ulfatga tanlanuvchidir. Ulfat bo'lmagan va ulfatga tanlanmaganda yaxshilik yo'q. Odamlarning yaxshisi odamlarga manfaatlirog'idir", degan rivoyatlari dalil bo'ladi. Do'stlik tanishuv, hamkorlik yoki o'rtoqlik aloqalari bilan boshlanadi. Qachonki, munosabatlar yaqin, chuqur va yanada barqarorlashsa, ular do'stlikka aylanadi. Bundan tashqari, do'stlik oqilona va an'anaga ko'ra bir-biriga nisbatan muayyan axloq qoidalari bilan belgilanadi. Muloqot mavzular shunday tanlanadiki, do'stlarning har biri uchun qiziqarli va dolzarb hisonlangan bo'ladi. Do'stlardagi shaxslararo munosabatlarda hushmuomalalilik muhim o'rin tutib, bir-birlarini haqorat qilishmaydi. Do'stlashish uchun ma'naviy va intellektual yetuklik zarur. Buning uchun do'stlik erta o'smirlik davrida paydo bo'ladi va bu vaqtda yigitlarning shaxsiy xarakterida dastlabki muammo va savollar paydo bo'la boshlaydi va ularni mustaqil ravishda tartibga sola olmaydi. Kattalardagi do'stona munosabatlar hamkasblar bilan qiziqishlari va maqsadlaridan kelib chiqadigan professional ish faoliyatlari yuzasidan shakllanishi mumkin. [2, 78] Islom e'tiqodi bo'yicha qon-qarindoshlarning bir-birlarida ijtimoiy va ruhiy, moddiy va ma'naviy burchlari mavjud. Qarindoshlar orasida eng yaqini ota-ona va farzandlar bo'lgani uchun boshqa qon-qarindoshlarga nisbatan ularning haqlari va burchlariga oid fikrlar ko'proqdir. Ota va onaning huquqini ado qilmoq ulug' ibodatdir. Bu haqda Rasul alayhissalom shunday deganlar: "Jannatning hushbo'yiligi besh yuz yillik yerga borur. Ammo ota va onasiga ozor beruvchilar, qat'iy rahm qiluvchilar (ota-onasidan yuz o'giruvchilar) hattoki jannatning hididan ham bebahra qolurlar". [1, 132] Ota-onani hurmatlash, e'zozlash masalasida hech

bir tuzum yoki tarbiya vositasi Islomga teng ham, yaqin ham kela olmaydi. Farzandlar ota-onalariga yaxshi muomala qilishlari, shirinsuhan bo'lishlari, ularga mehribonlik ko'rsatishlari, doimiy ehtirom bilan ularni taqdirlab turishlari, Alloh taoloning shariatiga zid bo'lmagan barcha buyruq, talab-istaklarini bajarmolari lozim. Allohning ibodatlaridan keyingi keladigan ish ota-onaga yaxshilik qilishdir. Bu ham Allohning amri. Alloh taolo o'ziga ibodat qilishga amr qilgandan keyin shu jumlaning davomida ota-onaga yaxshilik qilishni ta'kidlamogda. Shuningdek, ota-onaning farzandlarga qiladigan muomalalari ham o'ziga xos talablardan iborat. Muloqot eng avvalo odamni odam tomonidan idrok qilishidan boshlanadi, unda dastlab o'zaro baholash amalga oshadi, dastlabki hissiy-intellektual munosabatlar shakllanadi va shundan so'ng tegishli muloqot shakli amalga oshiriladi. Bu jarayonda odam haqidagi ma'lumot, idrok etilayotgan odamning hayotiy tajribasi, u yoki bu munosabat shaklini yoqtirishi yoki yoqtirmasligini yuzaga keltiradigan bevosita emotsional munosabatlar muhim rol o'ynaydi. [6, 237] Farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Aslida, bola ota-onasini qumsab turishi lozim. Lekin agar bola ota-ona va murabbiy tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Tanbeh va dashnom bola ruhiyatini so'ndirib, ota-onaga, xonadoniga mehrini yo'q qiladi. U ota-onadan uzoq yurishni xohlab qoladi. Biror ishni yashirin qilishga intiladi. Uyidan uzoqlarda bo'lishni istaydi. Chunki shu uy uni dashnom botqog'iga botirgan. Xohish-istaklari bilan hisoblashmagan, xonadonidan huzur topmagan har bir insonning fikri, zikri yoxud qadami buziladi. Muqaddas dinimiz gardanida tarbiya mas'uliyati bor har bir ustoz, murabbiy va ota-onaga latif muomalada bo'lishni tavsiya qiladi. [8, 231] Imom G'azzoliy aytganidek, "O'zingga nisbatan kichiklardan qanday muomalani kutsang, ularga nisbatan ham huddi shunday muomalada bo'lg'in". [3, 49] Oilada bo'ladigan muloqotning sofliqi, mazmundorligi, oiladagi bolalarning xulq-atvoriga, ma'naviy kamolotiga ta'sirini kuchaytirish ko'p holda ota-ona o'rtasidagi va ularning bolalar bilan bo'ladigan o'zaro muloqotiga bog'liq. Oiladagi o'zaro muloqot bu hayotiy ehtiyoj, bolani ijtimoiy va madaniy hayotga tayyorlashning asosidir. Ota-onaning oiladagi moddiy, tashkiliy, tarbiyaviy va o'zaro shaxsiy masalalar yuzasidan bir-biri bilan bo'ladigan munosabatlari sof, erning xotinga, xotinning erga o'zaro samimiy hurmati asosiga qurilsagina, bunday oilada musaffo ma'naviy muhit vujudga keladi. Alloh taolo Oli imron surasida - "Allohning rahmati sababli (Siz, ey Muhammad) ularga (sahobalarga) muloyim bo'ldingiz. Agar dag'al, toshbag'ir bo'lganingizda, albatta, (ular) atrofingizdan tarqalib ketgan bo'lur edilar. Bas, ularni afv eting, (gunohlari uchun) kechirim so'rang va ular bilan kengashib ish qiling! (Biror ishga) azmu qaror qilsangiz, Allohga tavakkul qiling! Alloh tavakkul qiluvchilarni sevar" - deydi. Hadisi sharifda shunday deyilgan: "Alloh har bir ishda muloyimlikni yaxshi ko'radi".

Demak, Rasuli akram sollallhu alayhi vasallamning mo'min-musulmonlarga muloyim bo'lishlari o'zlari uchun ham, ummatlari uchun ham Allohning rahmati ekan. Muloyim, shirin so'z bo'lish katta baxt hisoblanadi. Chunki, odamlar bir og'iz bo'lsa ham, yaxshi so'zning gadosi. Kishi yaxshi so'z eshitgan joyiga, muloyim muomala ko'rgan shaxsiga mehr qo'yadi. O'sha yerda, o'sha shaxs atrofida to'planadi. Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning sifatleri bu jihatdan eng oliy edi. [8, 231] Bolaga mehribonlik ko'rsatish ham ota-onaning vazifasidir. Oisha roziyallohu anhodan rivoyat qilinadi: "Bir arobiy Nabiy sollallohu alayhi vasallamning huzurlariga keldi va: "Sizlar bolalarni o'pasizlarmi? Biz ularni o'pmaymiz", dedi. Shunda Nabiy sollallohu alayhi vasallam: "Alloh qalbingdan rahmatni sug'urib olgan bo'lsa, men nima ham qila olar edim", dedilar". (Ikki Shayx rivoyat qilishgan). [7, 59] Bundan bolalarni o'pib turish qalbda rahmat borligining alomati ekani kelib chiqadi. Aksincha, bolalarni o'pmaslik Alloh taolo o'sha odamning qalbidan rahmatni sug'urib olganining alomatidir.

Xulosa qilib aytganda, kishining xulq-atvori uning uning barcha faoliyatlarida, chunonchi, shaxslararo munosabatlarida shakllantiruvchi qadriyat bo'lib xizmat qiladi. Xulq - atvor ko'rsatkichi

kishini o'rab turgan muhitda o'zlashtirilgan tajriba, tarbiya, bilimlar bilan belgilanadi. Shu jihatdan, qayerda axloq-odob, tarbiya bor bo'lsa, shaxsning xulq-atvori e'tiqod asosida yo'nalganligi bilan xarakterlandi. Ushbu yo'nalganlik, shaxslararo munosabatlarda muomala, muloqot, nutq ko'rinishlarida o'z aksini ifodalaydi. Hozirgi kunda yurtimizda e'tiqod erkinligiga, ta'lim-tarbiyaga qulay sharoitlar yartib berilmoqdaki, islomiy e'toqod hamda tarbiya hamohangligi shaxs kamolotini bugungi kun talablariga mos tarzda shakllantirishiga xizmat qilib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Abu Adulloh Muhammad Al-Buxoriy. Al-Jome As-Sahih.T. :Sharq. 2001.132b.
2. Волкова А. И. Психология общения. — Ростоввн на Дону, 2007.
3. Abu Homid G'azzoliy. Ihyou ulumid-din.T.: Movarounnahr.-2006.-49-b.
5. Oila psixologiyasi: o'quv qo'l. / G. B. Shoumarov, T.: "Sharq", 2010, 150 b.
6. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. Питер, 2009. — 237 с.
7. U.Alimov "Oilada farzand tarbiyasi" T. :-2017.27;59-b.
8. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf "Ruhiiy tarbiya." T.: Hilol.- 2018.-231-bet.
9. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf . "Tafsiri Hilol." - T.: Hilol.-67-68-betlar.
10. N. B. Shoniyoov "Din psixologiyasining shaxs shakllanishidagi ijtimoiy psixologik jihatlari" T.:2019y.

QADRIYATLAR INSON HAYOTIDAGI MUHIM PSIXOLOGIK OMIL SIFATIDA.

Kurbaniyozova Ra'no Yuldashevna-mustaqil tadqiqotchi
Urganch davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadriyatlarining inson hayotida tutgan o'rni,ulardan qay tarzda foydalanish haqida ma'lumotlar keltirilgan.Qadriyat va ularning turlari,hayotiy qadriyatlar nimalardan iborat ekanligi va boshqalar bilan munosabatlarda muhim ahamiyatga egaligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar:qadriyat,terminal qadriyatlar,instrumental qadriyatlar,jamoaviy qadriyat,individual qadriyatlar

Qadriyatlar – bu shaxs tomonidan hayotidagi eng muhim va mazmunli deb hisoblaydigan g'oyalar, asoslar va e'tiqodlar. Ular insonning dunyo haqidagi tasavvurini, xatti-harakatlarini, qarorlarini va boshqalar bilan munosabatlarini shakllantiradi. Ular insonning hayotga va atrofdagi dunyoga bo'lgan qarashlarini aks ettiradi.

Har bir insonning tarbiya, ta'lim, shaxsiy tajriba, jamiyat va madaniyat orqali shakllanadigan o'ziga xos to'plami mavjud. Qadriyatlar har xil bo'lishi mumkin: bu yaqinlarga bo'lgan muhabbat, bilimga bo'lgan intilish, tabiatga hurmat, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini yaxshilash istagi, sog'liq uchun g'amxo'rlik va boshqalar bo'lishi mumkin.Ijtimoiy fanlar inson munosabatlari, qarashlari, me'yorlari va xulq-atvorini tushunishga yordam beradigan konstruktsiyalar sifatida qadriyatlarga katta ahamiyat beradi. 1950-yillarda Allport ta'kidlaganidek, shaxsning afzal ko'rgan qadriyatlari uning xatti-harakatlarini boshqaradi, qadriyatlar ichidagi ustuvorliklar esa haqiqatni idrok etishga ta'sir qiladi [3,36]. Keyinchalik, yagona harakatlarga ma'no berish va dunyoga qarashni yaratishda qadriyatlarining asosiy roli M.Rokich [2,47] va Shvarts tomonidan ta'kidlangan [5,140]. Qadriyatlar odamlarga o'z xatti-harakatlarini tartibga solishga va qaror qabul qilishga yordam beradigan yetakchi omillar va e'tiqodlardir. Ular odamlarga o'z maqsadlarini belgilashda va ularga erishishning axloqiy yo'llarini aniqlashda yordam beradi. Bu ideallar odamlarga nima muhim, axloqiy, to'g'ri yoki noto'g'riligini tanlashda yordam berishi mumkin. Odamlar o'zlarining qadriyatlari asosida boshqalar bilan muloqot

qiladilar, bu ularga qarorlar qabul qilish va munosabatlarni rivojlantirish uchun asos yaratishga yordam beradi. Qadriyatlarni jamoaviy va shaxsiy qadriyat turlariga bo'lish mumkin [4,15].

Shaxsiy qadriyatlar: Qadriyatlarning bu toifasi insonning shaxsiyatini rivojlantirishga hissa qo'shadigan qadriyatlar hisoblanadi. Masalan: halollik va ishonch kabilar.

Jamoaviy qadriyatlar: Bu qadriyatlar jamiyat o'zining to'g'ri ishlashi uchun odamlardan adolat, e'tibor va hamjihatlik kabi kutadigan narsalarni o'z ichiga oladi.

M.Rokich qadriyatlarni ikki guruhga tasniflaydi [1,18]

Terminal qadriyatlar (maqsadlar) - bu shaxslar yoki jamoalar erishmoqchi bo'lgan shaxsiy yoki professional maqsadlar. Qadriyatlaringizni aniq aniqlash sizga professional yoki shaxsiy hayotingizda muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikni qanday aniqlashni tushunishingizga yordam beradi. Bu qadriyatlar hayotingizning maqsadini amalga oshirishga yordam beradigan qarorlar qabul qilish yoki martaba yo'lini aniqlashga yordam beradi. Terminal qadriyatlar ko'pincha odamlar uchun eng yuqori darajali qadriyatlar bo'lib, ularning hayoti davomida barqaror bo'lib qoladi va odamlarni o'z maqsadlariga erishish yo'lida harakat qilishga undaydi. Masalan, insonning oxirgi qadriyatlari qulay hayot kechirish va baxt topishni o'z ichiga olishi mumkin.

Instrumental qadriyatlar (vositalar) - bu odamlarga o'zlarining terminal qadriyatlariga erishishga yordam beradigan xatti-harakatlar bilan bog'liq. Terminal qiymatlar kelajakka qaratilgan bo'lsa-da, instrumental qiymatlar hozirgi bilan bog'liqdir. Ular shaxsiy yoki professional maqsadlarga erishish uchun vositadir. Bu qadriyatlar odamlarning o'zini tutadigan xatti-harakatlari yoki xatti-harakatlari bo'lib, ular ijtimoiy vaziyatlar, guruh dinamikasi va hayotiy tajribalar asosida o'zgarishi mumkin. Instrumental qadriyatlar odamlar o'rtasida keng farq qilishi sababli, ular ish joyidagi nizolarga olib kelishi mumkin bo'lgan qadriyatlardir. Misol uchun, agar kimdir odob-axloq va xushchaqchaqlikni qadrlasa, boshqasi to'g'ridan-to'g'ri va samaradorlikni afzal ko'rsa, bu hamkasblar muloqotda muammolar yoki shaxsiyatda to'qnashuvlarga duchkelishi mumkin. Ushbu xarakter xususiyatlari o'rtasidagi katta farqni tushunish va hamkasblaringizdagi ushbu qadriyatlarni aniqlash boshqalar bilan samarali ish munosabatlarini o'rnatishingizga yordam beradi

Qadriyatlarni aniqlash shaxsning maqsadini belgilashga va maqsadlariga erishishga yordam berish uchun e'tiqodlariga mos keladigan kasbni tanlashga yordam beradi. Siz uchun nima muhimligini bilish sizning ideal martaba yo'lingizni tanlashda qaror qabul qilishingizga yordam beradi. Qadriyatlarni aniqlash insonga nima muhim va kerakli ekanligini tushunishga yordam beradi, ishonchini oshiradi va hayotiga barqarorlik hissini olib keladi. O'zini kuchli munosabatlar va mazmunli aloqalar o'rnatishiga yordam beradigan o'xshash qadriyatlarga ega bo'lganlar bilan o'rab olish foydali bo'ladi. Shaxsiy qadriyatlarini tashkilot qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish insoning martaba yo'lini rejalashtirishga va potentsial ish istiqbollarini baholashga yordam beradi. Aynan inson bilan bir xil qadriyatlarni qo'llab-quvvatlaydigan kompaniyada ishlash o'sha shaxsni ishda rag'batlantiradi va jamoada ishonchni osonlashtiradi. Ish qidirishda kompaniyaning qadriyatlarini hisobga olish muhim, chunki agar xodimlar yoki ish beruvchilarning qadriyatlari mos kelmasa, bu ish joyidagi ziddiyatga olib kelishi mumkin. Misol uchun, agar qaysidir bir inson oilaviy vaqtni va ish-hayot muvozanatini qadrlasa, lekin ish beruvchining professional muvaffaqiyatni qadrlasa, bu ortiqcha ish yoki ish vaqtdan keyingi ishlarni muhokama qilishda kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkin.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, bizning qadriyatlarimiz shunchaki mavhum g'oyalar yoki qog'ozdagi so'zlar emas. Bu bizni shaxs sifatida belgilaydi, hayotda bizni boshqaradi va atrofimizdagi dunyo bilan munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi. Ular bizga ma'no va yo'nalish

beradi va bizning maqsadlarimiz talablari bilan bog'liq. Shuning uchun qadriyatlaringizni bilish, ularga rioya qilish va ularga rioya qilish juda muhimdir. Va bu orqali shaxs boshqalarga o'z qadriyatlarini topishga yordam berishi ham mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.M.Djumaniyazova “Yoshlar tarbiyasida qadriyatlarning roli” Journal of Science-Innovative research in Uzbekistan-2023 .
2. M.Rokeach From individual to institutional values: with special reference to the values of science. In: Rokeach M, editor. *Understanding Human Values*. New York: Free Press; 1979
- 3.M.Higgs , Lichtenstein S. Exploring the “jingle fallacy”: a study of personality and values. *J Gen Manag*- 2010
- 4.U.Nurullayeva “Sotsiologiyada qadriyatlarni o'rganish metodologiyasi”,Fundamental tadqiqotlar jurnali-2023.
- 5.SH. Schwartz Individualism-collectivism. Critique and proposed refinements. *J Cross Cult Psychol*-1990

PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISHDA PSIXOLOGIK XIZMATNING O'RNI VA AHAMIYATI.

Kamolova Sabina Anvarjon qizi
Navoiy Davlat Pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi
1-kurs magistranti.
Tel; +998931468399

Annotatsiya: Ta'lim tashkilotlarida bugungi kunda o'quvchilarning ruhiy barkamolligini ta'minlash maqsadida ular uchun psixologik xizmat tashkil etilgan. Psixologlar faoliyati davomida bir qancha vazifalarni bajaradi va barcha uchun psixologik xizmatni tashkil etadi. Ushbu jarayonda bir qancha biz hal etishimiz lozim bo'lgan masalalar ham mavjud. Har bir mukammallik va san'at darajasida bajarilgan faoliyat albatta ta'lim tizimida qator rivojlantirish aspektlarini hal etishga zamin yaratadi.

Kalit so'zlar:psixologik xizmat, korreksiya,ruhiy holat,psixologik iqlim, integratsiya.

Ta'lim olish jarayonini tashkil etishda biz ta'lim oluvchilarni qaysi yosh davridan bo'lishidan qat'iy nazar ularning jismoniy, ruhiy, intellektual salohiyatini inobatga olishimiz lozim. Bularning barchasi uzviy va chambarchas bog'liqdir mamlakatimizda ham bularni inobatga olgan holatda ta'lim tizimining turli shakllari tashkil etilgan. Inson psixologiyasi uning ruhiy holati u bilan kechadigan barcha jarayonlarda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim tashkilotlarida amaliyotchi psixolog shtatlari tashkil etilgan bo'lib, u o'quvchilar va ustozlar bilan ishlashda psixodiagnostika,psixologik maorif va ma'naviyat, psixoprofilaktika, psixik rivojlantirish va psixokorreksiya,psixologik konsultatsiya ya'ni maslahat va kasb-hunarga yo'naltirish kabi bir qator vazifalarni bajaradi.

Shu o'rinda ta'lim tizimidagi psixologik xizmatda bir qator muammolarga duch kelamiz. Cheklangan resurslarning mavjudligi ya'ni psixologik xizmat xonalarining to'liq talablarga mos ravishda jihozlanmaganligi. Ko'pgina maktablarda psixologik xizmatlar uchun mablag' va resurslar cheklangan, bu esa malakali mutaxassislarning ish jarayonini mukammal darajada olib borishga to'sqinlik qiladi.

Bundan tashqari o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida maktablarda ruhiy salomatlik xizmatlarining ahamiyati haqida xabardorlik darajasini yetishmasligi. Maktablarda psixologik xizmatga bo'lgan talab ko'pincha mavjud resurslardan oshib ketadi, bu esa yordamga muhtoj o'quvchilar bilan ishlash imkoniyatini kamaytiradi. Hozirgi kunda maktablarda 500 nafar o'quvchiga 1 shtat psixolog lavozimini tashkil etilgan bo'lib, ammo, psixologik xizmatga jalb qilinishi kerak bo'lgan o'quvchilar koeffitsienti bundan yuqori.

Ayrim o'qituvchilar va maktab xodimlarining darsga ruhiy holat bo'yicha yetarli darajada tayyorgarlik ko'rmasliklari mumkin, bu esa o'quvchilarni samarali qo'llab-quvvatlashni va empatiyaning yetishmasligiga olib keladi. Dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi konfliktlarni oldini olishda psixologning roli katta.

Ota-ona va psixolog o'rtasida integratsiyasini yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi. Psixologik xizmatda maktablarda o'quvchilardan o'tkazilgan metodika va so'rovnomalar natijalari, ularning xulqidagi va yoshiga xos ruhiy o'zgarishlar haqida psixolog va ota-ona birgalikda ishlashi kerak chunki bir tomonlama harakat samarali va effektiv natijaga olib kelolmaydi.

Maktablarda psixologik xizmat ko'rsatish psixologi o'quvchi va o'qituvchilar o'rtasida iliq psixologik iqlimni yaratishdan tashqari o'quvchilarning yosh davrlari bilan bog'liq inqirozlarni yengil o'tishiga, ruhiyatidagi o'zgarishlarni aniqlash va korreksiya qilish kabi bir qancha vazifalarni bajaradi ammo, psixologik xizmat uchun sinflarda alohida bir akademik soat barcha sinflar kesimida belgilanmagan. Psixolog har hafta sinf bilan shug'ullansa, dars davomida ularning ruhiyatidagi o'zgarishlar haqida to'liqroq ma'lumotga ega bo'ladi va shundagina boshqa fan soatlarini bezovta qilinmaydi.

Ushbu muammolarni hal qilish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi, bu psixologik xizmatlarni moliyalashtirishni ko'paytirish, ruhiy salomatlik muhimligi haqida xabardorlikni oshirish, o'qituvchilar uchun treninglar o'tkazish, turli manfaatdor tomonlar o'rtasidagi muvofiqlashtirishni yaxshilash va barcha talabalarga madaniy jihatdan barkamol g'amxo'rlikni ta'minlash.

Hamkorlikning yo'qligi ya'ni, psixologlar, o'qituvchilar va boshqa maktab xodimlari o'rtasida hamkorlikning yetishmasligi, bu o'quvchilarning ruhiy farovonligi va akademik muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlash uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Ma'lumotlarga ega emaslik ya'ni, o'qituvchilar va maktab xodimlari bilan o'quvchilarning ruhiy salomatligi, ularning psixologik muammolarini tushunish va hal qilish bo'yicha yetarli darajada tayyorgarlik ko'rmasliklari mumkin. Bu ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolarning belgilari haqida xabardorlikning yetishmasligiga, shuningdek, o'quvchilarning hissiy farovonligini qo'llab-quvvatlashning samarali strategiyalari haqida cheklangan bilimga olib kelishi mumkin.

Pedagogika doirasidagi psixologik xizmatlardagi ushbu muammolarni hal qilish umumiy o'rta ta'lim tizimiga ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlashni integratsiyalashuvini va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirishni, o'qituvchilar uchun treninglar o'tkazishni, resurslar cheklovlarini hal qilishni, va barchaga psixologik jihatdan samarali yordamni ta'minlashni o'z ichiga olgan hamkorlik va keng qamrovli yondashuvni talab qiladi. Ushbu muammolarni hal qilish orqali maktablar o'z o'quvchilarining ruhiy salomatligi va farovonligini, o'quv motivini yaxshiroq qo'llab-quvvatlashi mumkin, natijada ularning akademik muvaffaqiyati va umumiy rivojlanishini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Davletshin M G, To'ychiyeva S M "Umumiy psixologiya" TDPU 2010-yil
2. Maxsudova M A "Muloqot psixologiyasi" 2006- yil.
3. Nishanova Z T "Psixologik xizmat" Toshkent 2007-yil.
4. Psixologik xizmat haqida Nizom 2001-yil.

INTERNET TARMOG'INING IJTIMOIIY VA HUQUQIIY MASALALARI

Karimov Ulug'bek Dilmurodjonovich

Andijon davlat pedagogika instituti erkin izlanuvchisi

Tel: (93) 440-42-42 E-mail: ulugbek.karimov4242@mail.ru

Raqamli inklyuziv foydalanish imkoniyati kengaymoqda. Internet butun dunyo bo'ylab milliardlab odamlarni bog'lagan bo'lsa-da, raqamli inklyuziya va undan foydalanish muammolari saqlanib qolmoqda. Texnologiyalardan foydalanish va raqamli savodxonlikdagi nomutanosiblik raqamli tafovutga olib keladi va ma'lum aholi uchun Internetning ijtimoiy afzalliklarini cheklaydi. Raqamli ulanishning ijobiy ta'siri hamma uchun ochiq bo'lishini ta'minlash uchun bu bo'shliqni bartaraf etish juda muhimdir.

Amalda yoshi katta avlod jadallik bilan kechayotgan raqamli transformatsiyadan chetda qolmoqda. Misol uchun, davlat va kommunal xizmatlar, madaniy va ma'naviy soha asosan raqamlashib bo'ldi. Ma'lum bir ko'nikmalarga ega bo'lmagan jamiyat a'zolari esa mana shunday afzalliklardan foydalana olmaydi. Shu bilan birga elektr energiyasidagi cheklovlar, internet sifatining yaxshi emasligi, internet tarmog'iga ulanish qurilmalari– telefon va kompyuterlarning qimmatligi ham inklyuzivlik masalasini dolzarb ahamiyatga ega ekanini ko'rsatib turadi. Bu esa internetning huddi umumiy ta'lim kabi asosiy qonunlarda har bir shaxs uchun foydalanish imkoniyati darajasiga olib tushish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

"Masalaning yana bir tomoni jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun internet ma'lumotlarni olish va uzatish, bilim olish hamda jamiyat bilan hamnafas bo'lish imkoniyatini berdi. Hozirgi kunda internet tarmog'idagi o'nlab ta'lim platformalari foydalanuvchilarga bepul va pullik asosda masofaviy ta'lim berish bilan shug'ullanadi".[1] Internet bir tomonda inklyuzivlik imkoniyatlarini oshirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan yoshi keksa insonlar va internet tarmog'iga ulanmagan shaxslar timsolida ijtimoiy munosabatlarga yangicha cheklov o'rnatdi.

Ruhiy salomatlik haqida mulohazalar ko'pchilik psixologlar va fiziologlarni tashvishga solmoqda. Internetning ruhiy salomatlikka ta'siri tobora ortib borayotgan tashvish mavzusidir. Ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanish, kiberbulling va doimiy ma'lumot to'siqlari stress, tashvish va izolyasiya hissinı keltirib chiqarishi mumkin. Ijobiy onlayn tajribalarni targ'ib qilish va sog'lom raqamli muhitni rivojlantirish strategiyalarini o'rganish juda muhimdir.

Masalaning yana bir muhim jihati internet tarmog'ining ommalashuvi va unda o'tkaziladigan vaqtning ko'payishi hisobiga insonning salomatligi va fiziologik ko'rsatkichlari o'zgarimoqda. Kam harakatlilik natijasida qator kasalliklar kelib chiqishi kuzatilmoqda. Albatta, bunday kasalliklarni profilaktika qilish mumkin, shu bilan birga esa asta-sekin inson organizmi mana shunday yuklamalarga moslashib qator patologik o'zgarishlarga ham olib kelishini kutish mumkin. Insoniyat paydo bo'lgandan buniyo davom etayotgan jismoniy faollik, sanoat inqilobidan keyingi taraqqiyot natijasida pasaygan bo'lsa, internet davriga kelib asta-sekinlik bilan jismoniy faollik yo'qolib borishi, inson organizmi esa bunday murakkab jarayonga juda sekinlik bilan bo'lsa ham moslashishi mumkin.

Internetning ommalashuvi ijtimoiy mas'uliyat masalalarini yanada kuchaytirishni taqozo etmoqda. Jamiyat raqamli inqilobda harakat qilishda davom etar ekan, ulanish va farovonlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim ahamiyatga ega. Internetning ijtimoiy hayotga ko'p qirrali ta'sirini tushunish potensial muammolarni yumshatish bilan birga imtiyozlardan foydalanish haqida xabardor suhbatlar o'tkazish imkonini beradi.

Internet tarmog'ining ommalashuvi qator ijtimoiy va huquqiy masalalarni keltirib chiqardi. Jumladan, internet tarmog'iga ulanish huquqi bilan bog'liq masalalar vujudga keldi. Agar ma'lum bir munosabatlar to'la internetga ko'chgan bo'lsa, har bir fuqaroning internetdan foydalanish huquqiy kafolatlanishi kerakligi kabi masalalar asta sekinlik bilan bo'lsa ham milliy qonunchilik tizimlaridan joy olmoqda. Shu bilan birgalikda raqamli muhitda iqtisodiy, fuqarolik, ma'muriy va jinoiy huquqlar bilan bog'liq masalalar kompleks hal etilishi zarurati tug'ilmoqda. "Agar raqamlashtirish mavjud olamni kechkin o'zgartirishini taxmin qilsak, barcha huquqiy institutlar ham muqarrar ravishda o'zgarishi mumkin." [2] Endilikda onlayn savdo va boshqa platformalardagi huquqiy munosabatlarni, internetda boshqa shaxslarning huquq va erkinligiga qilingan tajovuzlarni qonuniy yo'l bilan hal etish uchun yangi huquqiy tizimlar zarurati vujudga kelmoqda. Ana shunday yangi platformalar yaratilgunga qadar esa ommaviy ravishda inson huquqlarining buzilish jarayoni davom etmoqda.

Internetning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirini baholash ana shu ijtimoiy munosabatlarning o'zi bilan cheklanib qolmaydi. Madaniyat va qadriyatlar kabi munosabatlarning fundamental asosini tashkil qiluvchi madaniyat va qadriyatlar kabi fundamental institutlarni ham o'z ta'sir doirasiga oldi. Rossiyalik faylasuf olimlar ta'kidlaganidek: «Texnika va texnologiyalar olami, insonning moddiy va ma'naviy olami hamdir.» [3] Bu esa hozirgi kundagi ijtimoiy tarmoqlar va internetda ancha faollashgan qadriyatlar «savdo»sini tushunib olishga qo'l keladi. Ma'lumki, internet tarmog'i ijtimoiy munosabatlar uchun qulay platforma bo'lganligi sababli ancha konservativ institut vakillari bo'lgan din peshvolari dastlab internetga anchayin salbiy munosabatda bo'lgan va uni ommalashuvidan chuqur xavotirlarini yashirmaganlar. Keyinchalik esa diniy bloggerlar kabi qatlamlar paydo bo'lib, endilikda diniy aqidalarni internet orqali yoyishga intilish kuchaymoqda.

Internetda shuningdek, motivatorlar, kouchlar va boshqa o'nlab virtual kasb egalari o'z onlayn dasturlarini taqdim etib kishilarning dunyoqarashiga ta'sir ko'rstishga intiladilar.

Hozirgi bosqichda mualliflik huquqi va boshqa turdosh huquqlarni ta'minlash qiyin bo'lganligi sababli ma'lum bir kontent yaratuvchining mahsulotlarini taraqqatishga cheklovlar yo'q. Bu esa ma'lum bir kontentni keng ommalashuvi uchun shart-sharoit yaratib bermoqda. Yuqorida bilimning arzonlashuvi haqida yozib o'tdik. Bu esa ko'p hollarda ilmiy asosga ega bo'lmagan, turli xil destruktiv ma'lumotlarni keng ommalashuviga sabab bo'lmoqda. Avvallari ommaviy ravishda g'ayriinsoniy g'oyalarni tarqatish ancha murakkab kechgan. Misol uchun, faxsh bilan bog'liq kontentni tarqatishni yashirincha usullari kam bo'lgan. Endilikda esa bu kabi kontentni tarqatish uchun internet asosiy platformaga aylandi. Shu jumladan, radikalizm kabi destruktiv qarashlar ham asosan internet orqali tarqatilmoqda. Bu kabi salbiy holatlar insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning virtual prizmadagi yangi ko'rinishini vujudga keltirmoqda. Endilikda ijtimoiy munosabatlar yanada murakkab tus olib, uni o'rganishning ob'yekti bir necha barobarga kengayishi kuzatilmoqda.

Internet va ijtimoiy hayot o'rtasidagi murakkab va ko'p qirrali munosabatlarga oydinlik kiritadi. Tadqiqot respondentlarning ko'pchiligi uchun ijtimoiy media asosiy o'zaro ta'sir usuli sifatida paydo bo'lgan muloqot shakllarida sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatadi. Ushbu tendensiya aloqadorlik tuyg'usini kuchaytirsada, yuzma-yuz muloqot sifatining potensial eroziyasi haqida xavotirlar ko'tariladi.

Onlayn hamjamiyatlarda ishtirok etish keng tarqalgan bo'lib, tegishlilik tuyg'usini uyg'otadi. Biroq, ehtiyot bo'lish kerak, chunki aks-sado kameralarining shakllanishi va turli istiqbollarga potensial ta'siri bilan bog'liq xavotirlar paydo bo'ladi.

Internetning ijtimoiy hayotga ta'siri bo'yicha davom etayotgan munozaralarga hissa qo'shib, shaxslar, tadqiqotchilar va siyosatchilar uchun qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Raqamli landshaft rivojlanishda davom etar ekan, ushbu dinamikani tushunish raqamli va jismoniy sohalar

o'rtasida uyg'un birgalikda yashashni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu tadqiqotda aniqlangan o'ziga xos jihatlarni chuqurroq o'rganishi kerak, bu Internet va ijtimoiy hayotning doimiy ravishda rivojlanib borayotgan kesishishini yanada kengroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Иманова Алия Нагметовна, & Самуратова Рауза Туkenовна (2016). Использование интернет-технологий для обучения детей с ограниченными возможностями здоровья. Инновации в науке, 2016. (3-2 (52)), 24.

2.Талапина Эльвира Владимировна (2019). Права человека в Интернете. Журнал российского права, (2), 41-54.

3. Аладышкин И.В., Сафонова А.С. Переосмысление феномена техники в эпоху глобализации // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. 2017. Т.8., № 3. С.-37-38.

INTERNETNING YOSHLAR IJTIMOY HAYOTIGA SALBIY TA'SIRI

Karimov Ulug'bek Dilmurodjonovich

Andijon davlat pedagogika instituti erkin izlanuvchisi

Tel: (93) 440-42-42 E-mail: ulugbek.karimov4242@mail.ru

Internet odamlarning muloqot qilish usulini inqilob qildi, geografik to'siqlarni yo'q qildi va bir lahzali aloqalarni rivojlantirdi. Ijtimoiy media platformalari, elektron pochta va xabar almashish ilovalari zamonaviy muloqotni shakllantiradigan hamma joyda mavjud vositalarga aylandi.

Shaxslar raqamli landshaftda sayr qilar ekan, munosabatlar chuqur o'zgarishlarga duch keldi. Masalan, onlayn tanishuv platformalari potensial sheriklar bilan uchrashish va bog'lanish uchun mashhur yo'llarga aylandi. Internet an'anaviy tanishuv me'yorlarini inqilob qilib, potensial munosabatlarning keng va qulay muhitni taqdim etdi. Biroq, bir vaqtning o'zida raqamli aloqaning shaxslararo munosabatlarning chuqurligi va haqiqiyligiga ta'siri haqida xavotirlar paydo bo'ldi. Ekran vositasida o'zaro ta'sirlarning keng tarqalganligi, yuzma-yuz muloqot haqida savollar tug'diradi. Bir guruh olimlarning tadqiqotidan ma'lum bo'lishicha, "zamonaviy insonlar jonli muloqot vaqtida qandaydir ruhiy to'siqlarni his qilsada, virtual muloqot jarayonida o'zlarini ancha erkin his qilishlari ma'lum bo'ldi".[1]

Qadimdan insonlarning harakatchanligi juda katta muammo bo'lgan. Boshqa shaharlarga sayohat qilgan savdogarlar, olimlar va harbiy yurish qatnashchilarining boshqa shaharlar haqidagi hikoyalari yillar davomida tildan tilga o'tib kelgan. Ajnabiy insonlar bilan tanishish yoki muloqotga kirishish esa kamdan kam uchraydigan hodisa edi. XX asrgacha ham oddiy odamlar turmush qurish uchun yoki yaqin do'st bo'lishi uchun o'z hamqishloqlari yoki shahardagi hamkasblari va mahalladoshlaridan nariga o'tmagan. Chunki, transport uchun harajatlar va keyinchalik aloqalarni saqlab turish juda qiyin vazifa edi. Shu sababli ham odamlar o'zaro munosabatlarda yaqin odamlarini mo'ljallab harakat qilganlar.

Birinchidan, onlayn jamoalarning yuksalishi jarayoni jadallik bilan kechmoqda. Internet geografik chegaralardan oshib ketadigan virtual hamjamiyatlarni keltirib chiqardi. Umumiy manfaatlar, sevimli mashg'ulotlar yoki madaniy yaqinliklar atrofida bo'ladimi, bu onlayn hamjamiyatlar tegishlilik va umumiy o'ziga xoslikni ta'minlaydi. Ijtimoiy media guruhleri, forumlar

va onlayn platformalar odamlar raqamli sohada hamjamiyat tuyg'usini rivojlantirib, o'xshash tengdoshlari bilan bog'lanishi mumkin bo'lgan joylarga aylandi. Biroq, ushbu virtual jamoalarning an'anaviy, geografik jihatdan bog'langan jamoalarga ta'siri diqqat bilan o'rganilishi kerak.

O'zbekistonda ham onlayn hamjamiyatlar ijtimoiy siyosiy pozitsiyani namoyon qilishning asosiy vositasiga aylandi. Feysbuk ijtimoiy tarmog'idagi "Xalq bilan muloqot", "Potrebiteli" kabi guruhlarda yuz minglab foydalanuvchilar jam bo'lgan. Ana shunday katta onlayn hamjamiyatlarda bildirilgan fikrlar va e'tirozlar qaror qabul qiluvchi organlar tomonidan e'tiborga olinmoqda va jamoatchilik fikri sifatida ular bilan hisoblashish jarayoni kuzatilmoqda. Onlayn hamjamiyatlar ancha xavfsiz faoliyat bo'lib, foydalanuvchilar ba'zan anonim qolgan holda o'z fikrlarini bildirish yoki ijtimoiy fikrga ta'sir ko'rsatadigan g'oya va qarashlarini yoqlashi mumkin. Shu bilan birga anonimlik ayrim hollarda destruktiv hatti-harakatlarni sodir etish maqsadida birlashishga sabab bo'ladi. G'ayri ahloqiy, ijtimoiy-siyosiy tuzumga tajovuv qilishni ko'zlaydigan yoki jinoiy faoliyat yo'lida birlashishga ham olib kelishi mumkin. Bu esa onlayn hamjamiyatlar faoliyatining salbiy tomoni hisoblanadi.

Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlar va shaxsiy brending insonlar uchun arzon va qulay shaklda o'zlarining ijtimoiy maqomini o'zgartirish imkoniyatini yaratdi. Ma'lumki internet asriga qadar ta'limga ommaviy shaklda ijtimoiy lift vazifasini bajargan va bundan boshqa instrumentlar kamdan kam hollarda ijobiy natija bergan.

Ijtimoiy media platformalari raqamli tashrif qog'ozi bo'lib xizmat qiladi, bu erda odamlar o'z hayotlarini boshqaradi va baham ko'radi. Shaxsiy brending fenomenini paydo bo'lib, odamlar o'zlarini onlayn tarzda ko'rsatishlarini shakllantiradi. Ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi natijasida inson o'z ta'lim strategiyasini yaratish imkoniyatiga ega bo'ldi. Shu bilan birgalikda ijtimoiy tarmoqlarning noodatiy ommalashuv algoritmlari asosida ayrim shaxslarning o'z ijtimoiy maqomini juda katta tezlikda va balandlikda o'zgartira olishdi. Masalan, 2020 yilda davom etayotgan kovid cheklavlari sharoitida juda qiyin holatda qolgan nigeriyalik yigit – Abi internet tarmog'idagi g'ayritabiiy maslahatlarni ahamiyatsiz ekani haqida tayyorlagan videolari ommalashib ketdi va Abining iqtisodiy salohiyati juda yuqoriladi. Uning effekti natijasida yana o'n minglab mana shunday shakldagi kontent tayyorlaydigan bloggerlar qatlami paydo bo'ldi. Bu esa internet tarmog'idagi millionlab terarabaytlik shu mazmundagi videolavhalarining vujudga kelishiga turtki berdi.

Ijtimoiy media profillarining tanlangan tabiati haqiqiylik va taqqoslashning ruhiy salomatlikka ta'siri haqida savollar tug'diradi. Yilda ideallashtirilgan onlayn imidjga intilish noadekvatlik va ijtimoiy bosimga olib kelishi mumkin. Aftidan bu masala keyingi yillardagi olimlarning asosiy tadqiqot ob'yekti bo'lib qoladi. Virtual olamga mukkasidan ketish ijtimoiy kasallikmi yoki keyinchalik bu ijtimoiy ustuvorlikni hosil qiladimi, degan dilemmani vujudga keltirmoqda.

Olimlarning qayd etishicha, "Ma'lumotlarning tezkor yetib borishi, auditoriyani maqsadli tanlash imkoniyati, e'lon qilingan ma'lumotlarni qabul qilish bo'yicha tahlil imkoniyatlari va ma'lumot uzatishning turlicha (matn, audio, video formatda) ekanligi shaxsiy berndni yuritishda internetni keskin ustuvor platformaga aylantirdi. ".[2]

Uchinchidan, maxfiylik va xavfsizlikka oid muammolar paydo bo'ldi. Internet tarmog'iga yuklanayotgan milliardlab shaxslarning shaxsiy ma'lumotlari asosan himoyalanmagan. Garchi, yuzlab yangi xavfsizlik protokollari ishlab chiqilib, hayotga tadbqiq etilayotgan bo'lsada, ular qandaydir shaxslar va dasturlar yoki tashkilotlarga bog'liqdir. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarga xizmat ko'rsatadigan servelar turli davlatlar tomonidan foydalanayotgani haqidagi xavotirlar mavjud. Misol uchun, RFda barcha ijtimoiy tarmoqlarga mamlakat fuqarolari shaxsiy ma'lumotlari mamlakat ichidagi serverlarda saqlashni talab qiladi.

Bu sohada olib borilgan qator izlanishlarga asoslanib, “Insonning axborot-psixologik xavfsizligi uning ongi va ong ostining, ruhiyatining turli hil zararkunanda ruhiy ta’sirlardan saqlash, shuningdek, ma’naviy, ahloqiy, aqliy va jismoniy zarar keltiradigan axborot-psixologik tahdidlardan himoyalanganlikdan iboratdir.” [3] Bu esa juda murakkab sohalarda muammolar kelib chiqayotgani, insonning ruhiyati, ongi va ongosti internetning ta’sir doirasida ekanini tushunib olishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Андросова С.Н. (2014). Интернет и социальные сети в жизни современного человека. Экономика и социум, (3-1 (12)), 78.
2. Храпкина Анна Вячеславовна (2017). Продвижение личности руководителя в интернет-пространстве. Наука. Общество. Государство, 2017. 5 (4 (20)), 208-213.
3. Заболоцкая Александра Валерьевна, & Ткачева Елена Георгиевна (2022). Психологическая безопасность личности в интернете. Автономия личности, (1 (27)), 91-97.
4. Karimov E. Internet-kommunikatsiyalar makonida kiberbulling yoshlarning buzg‘unchi faoliyatining bir shakli sifatida namoyon bo‘lishi. «Yosh olimlar» nomli № 12-sonli respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi 2023.B-119.

YOSHLAR ILMILY BO‘LISHIDA XORIJIY TILLARNI O‘RGANISHNING LINGVOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Komilova Xurshida Toxirovna – p.f.b.f.d (PhD) dotsent. “Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti (DSc) doktoranti
Sabirova Muxarramay Nurbek qizining
Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

“Mamlakatimizda xorijiy tillarni o‘rgatish bo‘yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo‘ladigan yangi tizimni yo‘lga qo‘yish vaqti-soati keldi. Biz raqobatdosh davlat qurishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bundan buyon maktab, litsey, kollej va oliy o‘quv yurti bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart. Bu qat’iy talab har bir ta’lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim, – dedi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev” [5,1]. Yoshlarning ingliz tilini xorijiy til sifatida mustaqil o‘rganish faol ta’limning psixologik usullarining lingvistik qobiliyatlarni shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Til qobiliyatlarining alohida komponentlari va chet tilini o‘rganish muvaffaqiyati o‘rtasidagi bog‘liqlik, shuningdek, til qobiliyatlari tarkibidagi individual kognitiv komponentlar o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganiladi. Demak, yoshlarning ingliz tilini mustaqil o‘rganishida til kodining asosi sifatida “leksik-terminologik materialni bilishi ilmiy matnni o‘qishda nutqiy strategiyalarni ishlab chiqishning hal qiluvchi omili hisoblanadi” [3, 225]. “Bu ilmiy matnning psixolingvistik yo‘nalganligi bilan belgilanadi, bunda kognitiv ahamiyatlilik kommunikativ ahamiyatdan ustun bo‘ladi” [4, 7].

Yoshlarning ingliz tilini xorijiy til sifatida mustaqil o‘rganishda murakkab aqliy shakllanish bo‘lgan “til qobiliyatlari” tushunchasini oydinlashtirishdan iborat. U ma’lum bir rivojlanish darajasiga etgan o‘zaro bog‘langan pertseptiv va aqliy jarayonlarni birlashtirgan barqaror dinamik tuzilma bilan tavsiflanadi. Yoshlarning ingliz tilini chuqur o‘rgangan holda yuqori ularining lingvistik qobiliyatlarini shakllantirishga kompleks yondashuv talab etiladi. “Ingliz tiliga asoslangan muloqot madaniyati uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida tadrijiy tashkil etiladi va har bir bosqichda shaxsda aniq sifatlar shakllantirilib boriladi. Yoshlarning yosh, psixologik xususiyatlariga tayangan holda ularda

ingliz tiliga asoslangan muloqot madaniyatini rivojlantirish ogʻzaki va yozma muloqotga tayanadi” [2, 17].

Yoshlarning xorijiy tillardan ingliz tilini mustaqil oʻrganishning konseptual asosini qayta anglash, zamonaviy dunyodagi va madaniy – til muhitidagi oʻzgarishlarga aloqador, oʻzga tilli taʼlimning yangi strategiyasini belgilab berdi, bunda oʻzga tilli madaniyatlararo kompetensiya doirasida psixolingvistik kompetensiyasini shakllantirishga kommunikativ-kognitiv yondashuvning didaktik prinsiplari yetakchilik qiladi. Dastlabki nazariy tahlillar natijasida talabalarning xorijiy tillardan ingliz tilini mustaqil oʻrganishda talabalarga taʼsirga ega, psixologik toʻsiqlar aniqlandi. Psixologik toʻsiqlar paydo boʻlishi va salbiy taʼsirini kamaytirish, hamda yuzaga kelayotgan psixologik toʻsiqlarni bartaraf etishga yordam beruvchi omillarni oʻrganish empirik tadqiqotlarni tashkil etish uchun asos boʻldi. Yoshlarning ingliz tilini xorijiy til sifatida mustaqil oʻrganishda taʼlim faoliyatiga hissiy, kognitiv va kommunikativ toʻsiqlar eng koʻp taʼsir qiladi.

Yoshlarning ingliz tilini qoniqarsiz psixologik holatni keltirib chiqaradigan sabablar orasida: xato va qoʻpol xatolar uchun oʻqituvchi oldida cheklanish, guruh oldida xato bilan gapirishdan xijolat boʻlish, kulgi yoki norozilikka sabab boʻlishdan qoʻrqish, cheklanish yaxshi gapiradigan suhbatdosh bilan juftlikdagi suhbat holati, mavjud bilimlarni muloqot sharoitida qoʻllash qobiliyati.

Yoshlarning xorijiy tillardan ingliz tilini mustaqil oʻrganishda psixologik toʻsiq bu oʻziga ishonchsizlikni yuzaga kelishi, vaziyat yoki muxit auditoriya yonida ingliz tilida soʻzlashishdir. Shuningdek, biz talabalarning juda katta qismi oʻzlarini begona odamlar orasida yangi muhitda, hatto ona tilida muloqot qilishda ham psixologik qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda.

Eksperimental maʼlumotlarning tahlili shuni koʻrsatdiki, talabalarning xorijiy tillardan ingliz tilini mustaqil oʻrganishda chet tilida matn yozishda eng katta qiyinchiliklar boʻlgan yoshlar uchun auditoriya oldida chet tilida taqdimot uchun matnini tayyorlashda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Aksariyat talabalar notanish auditoriya oldida faqat zarur boʻlsagina chet tilida nutq soʻzlasha oladi. Agar ular oliy taʼlimda darslarda taqdimot qilishlari kerak boʻlsa hatto ular oldindan tayyorgarlik koʻrishgan boʻlsa ham ular psixologik qiyinchiliklarni boshdan kechiradi: hayajon hissi. Koʻpchilik yoshlarning ingliz tilini mustaqil oʻrganishda ingliz tilidagi nutqni quloq orqali qabul qilishda tez charchash, aytilganlarning maʼnosini tushunmaslik va tinglash bilan bir vaqtda tarjima qila olmaslik tufayli yuzaga keladi.

Yoshlar xorijiy tillardan ingliz tilini mustaqil oʻrganishda samarali oʻrganishda tinglab tushunish va psixologik qiyinchiliklarni yengib oʻtishga yordam beradigan qator omillarni aniqlashtirdik: ingliz tilidagi hayotiy vazifalarga koʻproq diqqat-etiborini jamlash; chet el fuqarosining nutqi sekinroq eshitib oʻrganish; lugʻatdan koʻproq foydalanish; eshitilgan matning yozma shaklini xam oʻrganish.

Yoshlarning xorijiy tillardan ingliz tilini mustaqil oʻrganish chet tilidagi nutqni quloq orqali idrok etishda, shuningdek, psixologiyani engish boʻyicha rivojlanish strategiyasidan foydalanish, chet tilida gaplashishda kognitiv, hissiy va kommunikativ toʻsiqlarni konstruktiv tarzda engib oʻtishga yordam beradi.

“Chet tilini oʻrganishda biz bilamizki psixik jarayonlar – diqqat, idrok xotira, taffakur kabilar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular haqidagi maʼlumotlar esa psixologiyada oʻrganiladi. Chunonchi, yuqorida aytganimizdek diqqat ongning muayyan obyektga yoʻnaltirilganligining psixik faoliyat shaklidir. Uning ikki tur: ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqat mavjud. Ixtiyoriy diqqatning ixtiyorsizdan farqi shundaki, birinchida ong ishtirok etadi” [1, 20].

Yoshlarning ingliz tilini xorijiy til sifatida mustaqil oʻrganishda oʻquv mashqlari, psixologik vazifalar va intellektual oʻyinlar talabalarining lingvistik qobiliyatlarining kognitiv komponentlarini

maqsadli shakllantirishning kompleks psixologik-pedagogik metodologiyasi chet tili nutqini yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1.Goyibnazarova Sh, S., and Muxammadiyeva. L. Xorijiy tillarni o'rganishda diqqatning o'rni va ahamiyati // universal journal of social sciences, philosophy and culture. – 2023. – T. 1. – №. 1. – C. 12-20.

2.Shermatov S.T. Etnik madaniy aloqalar faollashuvi sharoitida talabalarning muloqot madaniyatini rivojlantirish mazmuni (ingliz tili misolida). Ped.fanlari bo'yicha falsafa doktori. diss... - Toshkent: 2020. - B. 172/17

3.Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975, 225 с.

4.Всеволодова М.В. О ключевых проблемах категоризации текста // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология, 2007, №2, 7-15 с.

5.<https://president.uz/uz/lists/view/4327>

OILAGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING MUNOSABATLAR BARQARORLIGIGA TA'SIRI

Kurbanova Zarifa Bokijanovna - NamDU psixologiya kafedrasida dotsenti

Oila jamiyatning dastlabki bo'g'ini ekan, yoshlar avvalo tarbiya sabog'ini uyda, bobo-buvisi va ota-onasidan o'rganadi. Oilada bolalar aqliy, jismoniy va ma'naviy jihatdan kamol topadi, dunyoqarashi shakllanadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda oilalarga psixologik xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, oila a'zolarining pedagogik-psixologik bilimdonligini rivojlantirish, oiladagi psixologik muhitni yaxshilash bilan bog'liq vazifalar tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Hozirda har bir oilaga, har bir fuqaroga malakali psixologik xizmatni amalga oshirish kun tartibidagi eng muhim masalalardan biriga aylangan.

Oilaga ko'rsatiladigan psixologik xizmatni tashkil etishning asosiy yo'nalishlaridan biri shaxslararo munosabatlar, ularning namoyon bo'lish xususiyatlari, ota-ona munosabatlarining farzandlarga ta'siri bilan bog'liq masalalar bilan aloqadordir. Bunda psixolog quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratadi:

- a) oilaviy munosabatlar ta'sirida ota-onaning faoliyati;
- b) ota-onaning ijtimoiy nufuzi;
- v) ota-onaning o'zaro munosabatlarni tashkil etish uslubi;
- g) oila a'zolarining bir-birlarini qo'llab-quvatlashi;
- d) ota-onaning farzandlarining kelajakdagi faoliyatga yo'naltirishi.

Amaliy psixolog tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat yo'nalishlaridan yana biri oilaning psixologik salomatligini ta'minlashdir.

Oilaning psixologik salomatligi – bu oila a'zolarining oilaviy munosabatlarda, ijtimoiy muhit va kasbiy munosabatlaridagi ijtimoiy – psixologik faolligini umumiy ko'rsatkichlari majmuidir. U oilaning ma'naviy psixologik muhitini anglatib, butun oila a'zolarining xulq-atvori va faoliyatini hayotiy vaziyatlarda adekvat boshqarish imkonini beradi.

Psixologik salomatlik – bu zamonaviy oilaning integral ko'rsatkichi bo'lib, ijtimoiy va pedagogik-psixologik jarayonlarda, ayniqsa, oilaning ijtimoiy muhitdagi salbiy ta'sirlarga qarshi tura olish qobiliyatida aks etadi. Bu ko'rsatkich ijtimoiy muhitdagi shaxs hayotining asosini tashkil qiluvchi guruhiiy normalar va qadriyatlarda aks etadi.

Oilaning psixologik salomatligini kompleks tarzda baholash shaxsiy, guruhiy faoliyatni tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, mutaxassislar tomonidan uning quyidagi mezonlar bilan baholanishi ko'rsatib o'tilgan:

- oilaviy qadriyatlarning bir-biriga mos kelishi;
- funktsional-rolli o'zaro muvofiqlik;
- ijtimoiy – rolli adekvatlik;
- mikroijtimoiy munosabatlarga moslashuvchanlik;
- emotsional to'yinganlik;
- oilaviy munosabatlarni uzoq muddat davom etishiga intilish va boshqalar.

Mazkur mezonlarga xos bo'lgan jihatlar esa quyidagicha tavsiflanadi:

Oilaviy qadriyatlarning mos kelishi oila a'zolarining umuminsoniy normalarga, qoidalarga, yosh oilaning kichik guruh sifatida shakllanishi, rivojlanishi tamoyillariga nisbatan munosabatlarning birligida, yagonaligida aks etadi.

Funktsional-rolli o'zaro muvofiqlik oilaning psixologik salomatligidagi dinamik ko'rsatkichlarni o'zida mujassamlashtiradi va oila a'zolari orasidagi o'zaro bir-birini tushunish, o'zaro yordam berish, o'zaro ishonch, o'zaro bardosh kabi oilaviy ichki o'zaro ta'sirlarning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini taraqqiyot darajasini aks ettiradi.

Ijtimoiy-rolli adekvatlik oila a'zolarining hayot faoliyati jarayonida boshqa kichik guruhlar bilan solishtirganda mustahkamlanib boradigan oilaviy rollarning tuzilishi bilan shartlangandir. U o'zida shaxslararo va oilaviy munosabatlardagi kutishlarni amalga oshirish darajasini aks ettiradi. Har bir oila a'zosidan muayyan bir rol ni ijro etish talab etiladi. Biroq har bir oila a'zosi ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishda ijtimoiy rollar va hulq-atvordagi normativ namunalarga nisbatan munosabatdagi pozitsiyada ichki qarama-qarshiliklarga duch keladi.

Emotsional to'yinganlik oiladagi bir-biriga mehr-muhabbat va o'zaro hurmatni anglatadi. Aynan, yuqori darajadagi emotsional yaqinlik - o'zaro "hissiyotli munosabatlar" – sog'lom oilaning muhim belgisi hisoblanadi. Emotsional aloqalar butun oila zimmasiga yuklatilgan masalalarni hal qilish, faoliyatni tashkil qilishda ko'prik vazifasini o'tashi tushunarli holdir. SHu bilan bir qatorda emotsional to'yinganlik oila a'zolarining o'zaro bir-birini psixologik qo'llab-quvvatlashi va dalda berishining muhim manbasi vazifasini o'taydi.

Oilaviy munosabatlarga moslashish eng avvalo oilaning kattalarni ish kunidan so'ng oilani ijtimoiy-psixologik muhitga moslasha olishi bilan tavsiflanadi. Oiladagi muhim masalalardan biri bo'lmish emotsional qo'llab-quvvatlashning muvaffaqiyatli kechishi eng avvalo, oila a'zolarining yaqinlari bilan shaxslararo munosabatlari hamda ulardagi emotsional fonning qulayligini saqlab qolishiga intilishlariga bog'liq.

Uzoq umr birga bo'lishga intilish doimo oilaviy maqsadlarga qiziqish, ularni aqlan rejalashtirish va maqsadga erishishi uchun butun oila a'zolari faolligining ta'minlashni o'zida mujassamlashtiradi. Har qanday sog'lom oilaning ajralmas qismi – bu oilaviy maqsadlarning yagonaligidir. Maqsadga erishish usullarini tanlash va uning shakllanishi hamda kutilayotgan natijalarda har bir oila a'zosining ehtiyojlari, qiziqishlari, intilishlari, istak-xoxishlari va ustanovkalari namoyon bo'ladi.

Oilaning psixologik salomatligini ta'minlash ota-ona va farzandlarning bir-birlariga bo'lgan samimiy iliq munosabatlari hamda shaxslararo munosabatlarga bog'liq bo'ladi. SHuningdek, ota-onalarda oila haqidagi tasavvurlarning kengligi, ayniqsa bola tarbiyasiga doir bilim, ko'nikma, malakalariga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Psixologiyaga oid ishonchli ma'lumotlarni yetkazib berish, oilaga psixologik maslahat, psixologik tashhis, psixologik korrektsiya, psixologik profilaktika bo'yicha malakali xizmatlarni muvaffaqiyatli tashkil etish oilaviy munosabatlarning barqarorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akramova F.A. "Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi" Toshkent "Shams ASA"-2006 yil
2. Karimova V. "Oilaviy hayot psixologiyasi" O'quv qo'llanma Toshkent-2006 yil
3. Shoumarov G'.B. "Oila psixologiyasi" Toshkent "SHarq" -2008 yil

Ijtimoiylashuv jarayonida muloqotning ahamiyati

"University of economics and pedagogy" NOTM
o'qituvchisi Z.P.Komilova,
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi M.Davlatova

Annotatsiya. Ushbu maqolada muloqot va muloqotga o'rgatish masalalari, muloqotni muvaffaqiyatli bo'lishiga erishish usullari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: shaxs, bilalik, o'smirlik, ijtimoiy muhit, ijtimoiylashuv, muloqot, nutq

Shaxs tug'ilgan onidan boshlab o'ziga o'xshash insonlar qurshovida bo'ladi va uning butun ruhiy imkoniyatlari ana shu ijtimoiy muhitda namoyon bo'ladi. Chunki agar insonning ontogenetik taraqqiyoti davriga e'tibor beradigan bo'lsak, hali gapirmay turib, odam bolasi hayotining ilk daqiqalaridayoq, o'ziga o'xshash mavjudotlar davrasiga tushadi va keyingina ijtimoiy muloqotning barcha ko'rinishlarining faol obyekti va subyektiga aylanadi. Ijtimoiylashuv eng avvalo odamlar o'rtasidagi muloqot va hamkorlikda turli faoliyatni amalga oshirish jarayonini nazarda tutadi. Tashqaridan shaxsga ko'rsatilayotgan ta'sir oddiy, mexanik tarzda o'zlashtirilmay, u har bir shaxsning ichki ruhiyati, dunyoni aks ettirish xususiyatlari nuqtai nazaridan turlicha subyektiv tarzda idrok etiladi. Shuning uchun ham bir xil ijtimoiy muhit va bir xil ta'sirlar odamlar tomonidan turlicha harakatlarni keltirib chiqaradi. Barkamol avlod, komil inson muammosini ijtimoiy hayotda ro'yobga chiqarish ko'p jihatdan muloqot xususiyatlariga, shaxslararo munosabatlarni anglashiga, iliq munosabat o'rnatish imkoniyatlariga bog'liq. Bularning asosida esa muomala, muloqot, o'zaro ta'sir o'tkazish vositalari yotadi.

Muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishida shaxsning shakllangan sifatleri, fazilatlarining ahamiyati juda katta. Jumladan, shaxsda ijobiy fazilatlar yaxshi shakllangan bo'lsa (xushmuomalalilik, kamtarlik, insonparvarlik, to'g'ri so'zilik, vijdonlilik kabilar) muloqot jarayoni ham yaxshi o'tadi. Chunki shaxslar bir-birini to'g'ri tushunishlari uchun, muloqot muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ular samimiy bo'lishlari lozim. Samimiylik insonning eng ajoyib fazilatlaridan biri bo'lib, voqea-hodisalarga oqilona munosabatda bo'lish, turli ta'sirlarga berilmaslikdir. Samimiylikning muhim belgisi-bu yuzdagi xushmuomalalik ifodasi va tabassum. Samimiylik bizning kayfiyatimizga ham bog'liq, chunki kayfiyatimiz yaxshi bo'lsa, samimiylik ko'chayadi. Samimiylik ko'rsatish uchun kishining ko'ngli toza, oqko'ngil bo'lish lozim. Samimiylik fazilati ayniqsa rahbarning xodimlari bilan qiladigan muloqotida muhimdir. Agar rahbar xodimlari bilan samimiy munosabatda bo'lmasa ularning kayfiyati tushib, mehnat unumdorligi pasayishi mumkin. Ayrim rahbarlar qo'l ostidagilar bilan qo'pol, mensimasdan munosabatda bo'lib, buyruq ohangida avtoqratik uslubga asoslanib ish ko'radilar.

Mashhur Amerikalik notiq, psixolog Deyl Karnegi kitobida ko'rsatilishicha, bir rahbar doimo qovog'ini solib yurgan, kishilar bilan samimiy munosabatda bo'lmagani uchun hamma undan qo'rqib, undan qochib yurar ekan, hatto turmush o'rtog'i bilan ham mensimasdan muomala qilar ekan. Karnegining ma'ruzasidan so'ng bu rahbar turmush o'rtog'iga ham, qo'l ostidagi kishilarga ham samimiy jilmayib muomala qilishni boshlaganida hamma uni yaxshi ko'rib obro'si ortib ketibdi, o'zining ham kayfiyati ko'tarilib ketibdi.

Muomala sirlaridan yana biri -bu kishilar bilan munosabatda jilmayishdir. D. Karnegi fikricha, jilmayganda biz bir-birimizga yaxshilik qilish istagida turamiz. Masalan, transport haydovchilari, aholiga xizmat ko'rsatish xodimlari, oshpazlar, sartaroshlar, sotuvchilar samimiy bo'lsalar, kamtar, xushmuomala bo'lsalar, "biz sizga xizmat ko'rsatishdan mamnunmiz" degan so'zlarni ishletsalar, ularning obro'lari ortib, muxlislari ko'payadi, kishilar ularning xizmatlaridan ko'proq foydalanadilar.

Bolalarni yoshlikdan avvalo oilada, so'ngra ta'lim maskanlarida muloqotga o'rgatib boriladi. Muloqotga o'rgatishning usullaridan biri mashg'ulotlar tarzida shakllantirishdir. Bolani bog'cha sharoitida tarbiyachi turli mashg'ulotlar o'tkazib muloqotga o'rgatadi. Avval elementar o'zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullarni tarkib topshiriladi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxsga ijtimoiy - psixologik treninglar tashkil qilish orqali muloqotga o'rgatiladi. Shaxsning o'zi bu usullarga ijobiy munosabat bildirishi, faol harakat qilishi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo'lmasdan faoliyat subyekti sifatida ham, individual inson sifatida ham to'laqonli rivojlana olmaydi. Tajribali psixolog A. A. Bodalev fikricha, hatto o'yin faoliyatida bola muloqotda bo'ladi. Ta'lim jarayonining asosida muloqotga o'rgatish masalasi birinchi o'rinda turadi. qolavyersa mehnat ta'limi jarayonida kishilar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar. Muloqotning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u insonni dunyoqarashini kengaytiradi va psixikasini rivojlantiradi. Ya'ni barcha ruhiy jarayonlar muloqot orqali shakllanadi.

Shaxsning irodaviy sifatlarini rivojlantirish orqali ham uni muloqotga o'rgatish oson ro'y beradi. Jamoa muhitini shakllantirishda ikkinchi tomon ham bor - bu jamoa a'zolarining ruhiy madaniyatini shakllantirishdir. Shu maqsadda o'quvchilarga ularning insoniy muloqot, inson shaxsi, bir-birini baholash xususiyatlari («men va boshqalar», "men boshqalarning ko'zi bilan") to'g'risidagi mulohazalarini rag'batlantiruvchi axborotni berish zarur. Uni insholar, suhbatlar, treninglar orqali uyushtirish mumkin. Maxsus mashqlar orqali muloqot usullariga o'rgatish shunga taalluqlidir. Ruhiy madaniyatga o'rgatishni o'smirlik yoshidan boshlash muhim, chunki o'z shaxsi haqidagi axborotga qat'iy ehtiyoj xuddi shu davrda vujudga keladi. O'smirlikda o'zining "Men"i xususida ziddiyatli kechinmalar boshlanadi. Ilk yoshlik paytida - o'z ruhiy holati haqida hayol surish kuchaygan, muloqot juda ahamiyatli va g'oyat tanlab o'tkaziladigan yoshda inson shaxsi, shaxslararo muloqot to'g'risidagi axborot zarurdir.

N.P. Anikeeva fikricha, boshqa odamlar bilan muloqotda har bir shaxs muayyan ijtimoiy rolni egallaydi. Rollar shaxsni to'laroq ochib berishi, uni niqoblashi mumkin. Lekin pozitsiya - rollarni tanlash albatta insonning o'z mohiyatiga, uning kuchiga, zaifligiga, salohiyat darajasiga, o'z-o'zini tanqid qila olishiga, xulq - atvorining puxtaligiga, o'zining chetdan ko'ra bilish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi.

Ba'zan muloqotdagi muvaffaqiyatsizliklar yoshlarni benuqsonroq, himoyalanganroq bo'lish uchun o'zidagi eng yaxshi narsalarni yashirishga, bo'zishga majbur etadi. Erta o'smirlik paytida yigit va qizlar yakkalik holatini boshdan kechiradi. Ular his-tuyg'ularini hech kimga aytishmaydi. O'zi haqidagi va atrofdagi kishilar haqidagi axborot - muloqot usullarini va mazmunli muloqotni tashkil etishga intilishni belgilab beradi. Nutq bilan ishlash orqali ham muloqotga o'rgatish mumkin. Masalan, ovozni baland chiqarib she'r o'qish, hikoyani gapirish kabi treninglar ham muloqotni shakllanishiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni esa o'yin faoliyati davomida muloqotga o'rgatish oson kechadi.

Muloqotga o'rgatishda turli shakllarini qo'shib olib borishning ahamiyati katta:

1. Darsga norasmiy muloqot elementlarini kiritish. Ayni paytda didaktik o'yinlardan foydalanish, ularda muloqot tashkilotchisi rolini muallim emas, o'quvchilardan biri bajarishi.

2. E'tiborni javobning ijobiy jihatlariga qaratish. O'quvchilar o'rtoqlarining javoblarini xolisona baholashga maxsus o'rgatiladi, ayni paytda mayda - chuydalargacha e'tiborni qaratib,

o'rtoqlarining javoblaridagi eng muvaffaqiyatli jihatlarini ajratib ko'rsatishni o'rganish. Kamchiliklarni qanday qilib yo'qotish haqida bahslashish, ya'ni kamchilikni bitta o'quvchining o'ziga aytish orqali ta'sir qilish.

3. Insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar SHarqda o'ziga xos xususiyatga ega. Ushbu o'quv qo'llanma jamiyatning yangilanish davrida inson ma'naviyati va ruhiyatida ro'y berayotgan o'zgarishlarning psixologik tabiatini anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Karnegi D. Muomala sirlari. Toshkent, «Navro'z», 1992.
2. Egamberdieva N. Ijtimoiy pedagogika va pedagogik sotsiologiya (ijtimoiy pedagogika) Toshkent – 2007
3. Ergashev P. Muloqot psixologiyasi (ma'ruzalar matni). Toshkent, 2003.
4. Kimsanova Z. "Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvida muloqotchanlikka kirishishning psixologik xususiyatlari" magistrlik dissertatsiyasi Andijon-2017
5. <https://univerpubl.com/index.php/semantic/article/view/3165>

O'quvchilarda muloqotchanlik xususiyatlarni shakllantirishning usullari

**“University of economics and pedagogy” NOTM
o'qituvchisi Z.P.Komilova**

Annotatsiya. Ushbu maqolada muloqot va muloqotga o'rgatish masalalari, komil inson muammosini ijtimoiy hayotda ro'yobga chiqarish va bunda muloqot xususiyatlari, shaxslararo munosabatlar, iliq munosabat o'rnatish imkoniyatlariga o'rgatish usullari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: shaxs, ijtimoiy muhit, ijtimoiylashuv, muloqot, nutq, treninglar

Insoniyat tarixi qanchalik qadimiy bo'lsa, insoniy munosabatlar, shaxslararo ijtimoiy munosabatlar masalasi xam shu darajada ko'xna va xamisha dolzarbdir. Inson tafakkuri va uning aql idrokiga xos bulgan muxim xususiyatlardan biri shuki, uning taraqqiyoti eng avvalo, kishilik jamiyatidagi o'zaro munosabatlarni qay darajada mukammalligiga xamda insoniyligiga bog'liq. Demokratik munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning muxim bir shakli sifatida xar bir mu'tadil taraqqiy etayotgan insonning ma'naviy barkamolligi negizini tashkil etadi

Xalqimiz ma'naviyati va ma'rifatiga nazar tashlar ekanmiz, qadimiy sharq mamlakatlarida davlatchilik an'analari avvalo inson xaq-xuquqlari, erki, tafakkuri, rivojiga munosib o'zaro munosabatlar, bir so'z bilan aytganda, insonparvarlik tamoyillari asosiga qurilgan ekanligini ko'rishimiz mumkin. Aks xolda tarix ulug' bobolarimiz M. G'aznaviy, A. Temur, X.Boyqarolarni bilmagan, ularning buyuk zexni va iqtidori, jamiyat, fan, madaniyati va ravnaqiga qo'shgan xissalaridan baxramand bo'lmagan bo'lar edi. Lekin insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar sharqda o'ziga xos va xar bir millat psixologiyasi mos xolda shakllangandir.

Ijtimoiy psixologik munosabatlarning psixologik tabiatini taxlil qilar ekanmiz, uning shaxs kamoloti va salohiyatiga ta'siri masalasiga aloxida to'xtab o'tish joizdir. Chunki, aynan jamiyatda, shaxslararo munosabatlarda shaxsda o'zini-o'zi anglash, o'zini-o'zi kamol toptirish jarayonlari tezlashadi, samimiy, insoniy munosabatlar, inson xaq-huquqlarini e'zozlashga asoslangan munosabatlar shaxsning o'zi xaqidagi bilimlarini, o'z imkoniyatlarini va nasl-nasabini aniqroq xolda to'g'riroq tasavvur qilishga imkon beradi. Ikkinchidan, aynan to'g'ri ijtimoiy munosabatlar o'zga shaxslar huquq va erkinliklarini xam anglash, ularni xurmat qilishga qaratilgan tasavvurlar majmuining

bo'lishiga imkon yaratib, insoniy munosabatlarda madaniyat va iltifot tamoyillariga amal qilinishiga sharoitlar yaratadi.

Yuqorida qayd etilgan ikki jixat oqibat natijasida inson shaxsini eng oliy qadiryatlar sifatida etirof etilishi va unga nisbatan jamiyatdagi yaxlit munosabatlarning o'zgarishi tufayli huquqiy ma'naviyat va fuqorolarning siyosiy faolliklarini tobora oshirib borishini ta'minlaydi. Shuning uchun xam tub isloxtalar jarayonlarini boshidan kechirayotgan davlatimizda iqtisodiy, siyosiy isloxtalar bilan bir qatorda manaviy-ma'rifiy isloxtalarga katta e'tibor qaratilgan. Bu o'rinda, shu narsani aloxida takidlash zarurki, xozirgi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan isloxtalarning taqdiri yoshlarimizning ma'naviy qiyofasiga, shaxsiy barkamolligiga bog'liq. Bu vazifalarni amalga oshirish insoniy o'zaro munosabatlarda demokratik tamoyillarni ongga to'la singdirish taqqazo etiladi va ijtimoiy psixologiya fani oldiga qator vazifalarni qo'yadi. Shu urinda ko'plab tadqiqotchilarni o'ylantirayotgan masala shuki, jamiyatda rivojlanadigan va uning ta'sirida shakillanuvchi shaxs uchun qanday ijtimoiy munosabatlar muxiti zarur yoki boshqacha qilib aytganda, uning barkamolligi uchun maqbul shart-sharoitlar yaratish mumkinmi yoki progressiv taraqqiyoti uchun muxim bo'lgan shaxslararo munosabatlar tizimini yaratish imkoniyati bormi? Bu fikrni paydo bo'lishiga sabab- ayrim tadqiqodchilarda jamiyat ta'siridan ko'ra, shaxsning bevosita o'z muxiti, xattoki, yolg'izlik xam ijobiy omil bo'lishi xam mumkin, degan fikrlar xam yo'q emas. Olimlarning ta'kidlashicha, yaponlar tarbiya maktabida «maritao» deb nomlanuvchi tizim mavjud ekanki, unga ko'ra, o'smir yoki o'spirin ma'lum taraqqiyot bosqichida yolg'izlikka maxkum etilar ekan. Bunda uning g'orga, shunga o'xshash joyga 'yolg'iz qamab qo'yishar, xatto o'zi bilan o'zi muloqat qilishi xam ta'qiqlanarkan. g'arb tadqiqodchilari (L.Semeonova va b.) ushbu jarayonning psixologik mohiyatini talqin qilar ekanlar, uning ikkita jixatiga e'tibor qaratiladi: bir tomondan bu narsa ijobiy samara berishi mumkin, chunki odam o'zini -o'zi anglash, o'ziga xolis baxo berish, ijodiy rivoji uchun zarur imkoniyatni o'zidan qidirishga muyassar bo'ladi. Lekin ikki-jixati xam borki unda odam o'zgalarda xuddi oynaga qaraganday o'z aksini ko'radi, shu tufayli u kishilar jamiyati talab va qoidalariga bo'ysunish, o'z-o'zini mukammallashtirish imkoniyatidan maxrum bo'ladi.

Ma'lumki, muloqotchanlik sifatlarini to'g'ri shakllantirish va kamchiliklarini bartaraf etishda ijtimoiy psixologik treninglarning ahamiyati juda katta. Chunki trening mashg'ulotlari o'quvchi shaxsini ichki psixologik imkoniyatlarini rivojlantirishga, muloqotchanlik uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarini hosil qilishga, talabalarni o'zlariga, o'z qobiliyatlariga ishonch hosil qilishga, o'quv faoliyatidagi aktivlikni oshirishga imkon beradi.

«Men kim» mashg'uloti. Qog'oz qalam olib «Kim» man savoliga bir necha marta javob bering. Sharx: bu mashq har darsda qaytariladi. Yozilgan javoblar yig'ib olinib keyingi mashg'ulotga tarqatiladi. Qatnashuvchilar o'z varaqlariga oldingi yozuvlariga o'zgartirish kiritadilar, ularni yana qo'shimcha savollar bilan davom ettiradilar.

«Omma oldida chiqish qilish». Bu o'yinga a'zolari oldindan tayyorgarlik ko'rishgani ma'qul. Chunki bunda ma'lum vaqt davomida notiqlik mahorati va guruhlar murojaat qilishning turli vositalari sinaladi va gapirish, eshitish san'atlari mashq qilinadi.

«O'zini tanishtirish» o'yini. 2 minut har bir ishtirokchi o'zi haqida xohlagan narsalarni aytib berishi va so'ngra aytilganlar video yoki audiokassetalar vositasida qaytarilib, shaxsning o'zi va guruh tomonidan tahlil qilinadi.

«Salomlashish». Trener guruh a'zolarini doira qilib o'tkazib, so'ng ularni har biri 2 – 3 kishidan iborat guruhchalarga ajratadi. Salomlashish mana bu so'zlardan tuzilgan: andiq, sandiq, chandiq, xormang, tolmang. Barcha ishtirokchilar salomlashishni bir vaqtda aytadi. Salomlashish baqirmasdan balki, bir tekis nafas olib talaffuz qilinadi. Nihoyat qandaydir «apchix»ga o'xshash so'z hosil bo'lishi kerak. U 2-3 marotaba takrorlanadi.

«Talaffuzni o'z o'rnida ishlatish». Ma'suliyatni chetlashtiradigan va o'z pozitsiyasini yashiradigan umumiy iboralarni qo'llamaslik kerak. Masalan: «Mening ko'pgina do'stlarimning fikriga ko'ra», «Ko'pchilik odamlarning fikriga qaraganda» iboralarini o'rniga «Mening fikrimga ko'ra», «Men o'ylaymanki» va h.k. qo'llash.

«Muomalada samimiylik». Nima xis qilinsa faqat to'g'risini so'zlash, yoki umuman hech narsa aytmalik. So'zlagan so'zini ochiq oydin, tortinmasdan o'z xisssiyotini ochib berish.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mazkur mavzu orqali muloqotning ijtimoiy ta'sir vositasi sifatida vazifalari, shaxs taraqqiyotida tutgan o'rni, uning turlari, shakllari, bosqichlari, psixologik tuzilishga oid ma'lumotlar, bilim, malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi. O'rganilgan adabiyotlar, o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari asosida quyidagi xulosalarga to'xtalish mumkin:

- Ijtimoiy muhit ta'siri ostida shaxsda muloqot rivojlanadi.
- Shaxslararo munosabatlar negizini muloqot tashkil qiladi.
- Shaxsda muloqotchanlikning yuqoriligi tashkilotchilik qobiliyatiga ta'sirini ko'rsatadi.
- Shaxsiy xususiyatlarni tarkib topishi muloqot bilan bog'liq.
- Muloqot jarayonida shaxsda o'z-o'zini adekvat baholash yuzaga kelishi mumkin.
- Shaxs muloqotchanligining shakllanishida tashkilotchilik qobiliyatlarining ta'siri kuchli bo'lishi mumkin.
- Egoistik qaramlik shaxsda muloqot jarayonida tarkib topadi.
- «Men» tuchunchasini tarkib topishida muomalaning ahamiyati kuchli.
- Shaxsning adekvat baho berishi muloqot jarayonida shakllanadi.
- Insoniy sifatlar muloqot malakalari asosida shakllanadi.
- Muloqotning negizida mustaqil fikrlash tanqidiy tafakkur yotadi.
- Shaxsdagi muloqotchanlik sifatlarini rivojlantirishda asosan ijtimoiy psixologik treninglar asosiy o'rin tutdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Karnegi D. Muomala sirlari. Toshkent, «Navro'z», 1992.
2. Egamberdieva N. Ijtimoiy pedagogika va pedagogik sotsiologiya (ijtimoiy pedagogika) Toshkent – 2007
3. Ergashev P. Muloqot psixologiyasi (ma'ruzalar matni). Toshkent, 2003.
4. Kimsanova Z. «Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvida muloqotchanlikka kirishishning psixologik xususiyatlari» magistrlik dissertatsiyasi Andijon-2017
5. <https://univerpubl.com/index.php/semantic/article/view/3165>

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTEBLARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETILISHI

Latibjonov Rahmatillo Abdurashid o'g'li
Andijon viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
Pedagogika va psixologiya, ta'lim texnologiyalari kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimi muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etilishi va ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: O'smir, jamiyat, o'qituvchi, psixologik xizmat, psixologiya.

So'nggi yillarda jahon psixologiyasida psixologik xizmatni tashkil etish muammosini o'rganishga alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgacha psixologik

tadqiqotlarda pedagog psixolog shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo‘ldan kelgan barcha ishlarni qilishi, ijtimoiy psixologik xizmat va uning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan. Mazkur yo‘nalishda psixologik xizmatni tashkil etishning turli usullari va zamonaviy texnologiyalarini ifodalovchi zamonaviy psixologik mexanizmlarni qo‘llash hamda joriy etish masalasining muhimligiga e‘tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtda psixologik xizmatni tashkil etish personallardagi muammolarni bartaraf etish kabi holatlar dolzarb muammolar sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda ta‘lim tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borilayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy ishlar psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma‘lum darajada asos bo‘lmoqda. Ayni paytda psixologik xizmat tizimining bugungi holati va amaliy faoliyat yo‘nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida psixologik xizmatning istiqbollarini ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Tabiiyki, mazkur muammoni bartaraf etish uchun mamlakatimizda psixologik xizmatning joriy etilishi, bugungi holati va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollarini o‘rganishga, tahlil qilishga va izohlashga bag‘ishlangan psixologik va ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning olib borilishi davr taqozosidir. Psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar Andreeva G.M. Davletshin M.G.Zabrodin Yu.M.Karnegi D.Karimova V.M.Parigin B.D. Shoumarov G‘.B.G‘oziyevlar tomonidan o‘tkazilgan. Bugungi psixologiya fani taraqqiyoti an‘analari bilan bog‘liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo‘lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to‘g‘ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a‘zolariga psixologik xizmat ko‘rsatish muqarrarligini talab qiladi. Psixologik xizmat metodologiyasi esa ko‘proq birinchi yo‘nalish “psixologik ijtimoiy psixologiya” asoslari zahirida tarkib toptiriladi. Psixologik maxsus adabiyotlardan bizga ma‘lum bo‘lishicha, ijtimoiy psixologik xizmat metodologiyasining umumiy yo‘nalishlari G‘arb ijtimoiy psixologiya namoyondalari tadqiqotlarini quyidagicha izohlash mumkin: V.Vundtning 1900 yilda chop etilgan “Xalqlar psixologiyasi” nomli yirik (o‘n tomlik) epik asari ijtimoiy psixologiya yo‘nalishlarini yorqinlashtirishga xizmat qilib, inson ma‘naviyati, madaniyati va mafkurasini o‘rganishning murakkab tomonlarini ochib berdi. Taniqli ingliz psixologi Vilyam Makdugallning 1908 yilda yozilgan “Ijtimoiy psixologiyaga kirish” asaridagi “Ijtimoiy xulq-atvor instinktlari” nazariyasi freydzimga qarshi o‘laroq inson instinktlari va faoliyat uyg‘unligini ta‘minlash muammosini yoritishga ilk bor asos bo‘lib xizmat qildi. B.M.Teplov, V.S.Merlin, V.D.Nebilitsin, E.A.Golubeva, B.R.Qodirov va ularning shogirdlari tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar mazmuni ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy psixologik xizmat uchun muhim bo‘lgan har bir shaxsning (individdning) tabiiy va tug‘ma sifatlarini, oliy nerv faoliyatining o‘ziga xos qobiliyat elementlarini va unga ta‘sir etuvchi ta‘lim-tarbiya, tashqi muhit va faoliyatning nechog‘lik tashkil etilish jarayonini mukammal o‘rganish va uni ijtimoiy maqsadlar asosida rivojlantirish yo‘llarini belgilash uchun katta imkoniyat yaratdi.

Psixologik xizmatni 3 nuqtai nazardan qarab chiqish mumkin:

Ilmiy nuqtai nazar

Tashviqot nuqtai nazar

Amaliy nuqtai nazar

Faqat mana shu nuqtai nazarlarning birligigina psixologik xizmat predmetini tashkil etadi.

Ilmiy nuqtai nazar psixologik xizmatning metodologik muammolarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bu yo‘nalish ijrochilarining asosiy funksiyasi maktab psixologik xizmatida ishning psixodiagnostik, psixokorreksion va rivojlantiruvchi metodlarini ishlab chiqish va nazariy asoslashga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarni o‘tkazishdan iborat.

Tashviqot nuqtai nazari xalq ta'limi xodimlarining psixologik bilimlardan foydalanishni nazarda tutadi. Bu yo'nalishda asosiy harakatlantiruvchi shaxslar bo'lib, pedagoglar, [metodistlar](#) maydonga chiqadi.

Xizmatning amaliy nuqtai nazarini maktab psixologlari amalga oshiradilar, ularning vazifasi u yoki bu aniq vazifani hal qilish uchun ota-onalar, o'qituvchilar, [sinf jamoasi](#), bolalar bilan ish olib borishdan iborat. Hozirgi bosqichda psixologik xizmat faoliyatining 2 yo'nalishi: dolzarb va kelajak yo'nalishlari mavjud. Dolzarb yo'nalish o'quvchilar ta'lim tarbiyasidagi qiyinchiliklar, ular xulq-atvoridagi, muloqotdagi va shaxsi shakllanishidagi buzilishlar bilan bog'liq muammolarni hal qilishga qaratilgan. Kelajak yo'nalishi har bir bola individualligini [rivojlantirishga](#), jamiyatda yaratuvchanlik hayotiga psixologik tayyorlikni shakllantirishga qaratilgan. Psixolog pedagogik jamoa faoliyatiga har bir o'quvchi shaxsi garmonik rivojlanish imkoniyatlari haqida asosiy psixologik g'oyani olib kiradi. Ikki yo'nalish ham bir-biri bilan bog'liqdir. Psixologik xizmatga jalb qilingan pedagoglar esa, bu mutaxassislikni olish uchun maxsus qayta tayyorgarlikdan o'tishlari lozim. Mohiyatan, psixologik xizmat bir necha bosqichli jarayon sanalib, unda psixologik maslahat, psixodiagnostika va psixokorreksiya kabi sohalar usullaridan samarali foydalaniladi.

I.G.Kolesnikovaga ko'ra, ta'lim muhitida psixologik konsultatsiya ishlarini olib borishda psixolog mutaxassis quyidagi ishlarni olib boradi:

1. Bolalar, o'qituvchilar, talabalar ta'lim va tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi barcha shaxslarga, jumladan ma'muriyat, direktor, rektor, mudir, o'qituvchilar, murabbiylar, ota-onalar, ijtimoiy va jamoatchilik tashkilotlari, xodimlariga aniq, ilmiy asoslangan maslahatlar berish;

2. Ta'lim, taraqqiyot, tarbiya, kasb tanlash va turmush qurish, o'zaro munosabat, muomala va muloqot sirlari, tengdoshlar va voyaga yetmaganlar munosabati, masalan, dunyoqarash, qobiliyat, iqtidor muammolari yuzasidan individual, guruh, jamoaviy tarzda maslahatlar uyushtirish;

3. Ma'muriyatga, bolalar, o'quvchilar, talabalarga (yotoqxonada, klublarda, kutubxonalarda) qiziqtiruvchi masalalar bo'yicha bolalar, o'quvchilar, talabalarning psixik o'sishi xususiyatlariga oid ma'lumot berishi, o'g'il va qizlarni asrab olish, onalik va otalikdan mahrum qilish, tashkilotlarni g'amxo'rlik va vasiylik to'g'risidagi qabul qilgan qarorga munosabati, shaxs taqdirini hal qilishda qatnashishi va maslahatli fikr berishi lozim;

4. Ota onalarga bolaning psixik rivojlanishi xususiyatlarini shaxs sifatida shakllanishi, o'zaro munosabat maqomlari, bunda farzandlarning yoshi, jinsi, individual-tipologik xususiyatlari muammosi bo'yicha ilmiy-amaliy maslahatlar beradi;

5. Yangi tipdagi maktablarga o'rta-maxsus va kasb-hunar kolleji o'quvchilari, akademik lisey talabalariga ularning imkoniyati, istiqboli to'g'risida ilmiy – amaliy xususiyatga molik konsultativ ishlar olib borish, yoshlarni saralash, tanlash, kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash, tanlov komissiyasida maslahatchi sifatida ishtirok etish.

Amaliyotchi psixologning diagnostik - korreksion faoliyati murakkab, javobgarlikni talab qiladi. Bu jarayon birinchi bo'lib, tarbiyasi qiyin va normal bolalarni o'rganishga bag'ishlangan pedagogik tadqiqotlarda tadqiqotchi T.I.Chirkova o'zining "Psixologik xizmat nazariyasi va amaliyoti" nomli o'quv qo'llanmasida, muammoli shaxslar bilan ishlashda qo'llaniladigan psixoprofilaktikaning uch bosqichini ajratib ko'rsatadi:

Birinchi bosqich dastlabki profilaktika deb ataladi. Bu bosqichda psixolog sog' bolalar bilan ishlaydi yoki maktabdagi barcha o'quvchilarni qamrab oladi. Ko'pchilik mualliflarning ta'kidlashicha, maktab psixik sog'liq profilaktikasi uchun qulay hisoblanadi. Ular maktab psixologlarini dastlabki profilaktikani o'tkazadigan mutaxassislar deb tan oladilar.

Ikkinchi bosqich profilaktika muammolari mavjud bolalarga qaratiladi. Uning maqsadi – o'qishdagi va xulq - atvordagi qiyinchiliklarni iloji boricha erta aniqlab, ularni yo'qotishdan iboratdir.

Ikkinchi bosqichda ota-onalar va o'qituvchilarga maslahatni ham o'z ichiga oladi bolaning o'qishi o'zgarishi uchun ta'lim uslubini o'zgartirish.

Uchinchi bosqich psixolog o'qishdagi va xulq - atvordagi yaqqol ko'rinib turadigan muammolari bor bolalarga o'z diqqatini qaratadi. Profilaktikaning dastlabki maqsadi - jiddiy psixologik qiyinchiliklarni va muammolarni yo'qotish va tuzatishdan iborat. Psixolog oldiga kelgan bola bilan alohida ishlaydi.

Maktab psixologining asosiy kuchi uchinchi bosqichga, ya'ni «tarbiyasi qiyin» bolalarga qaratiladi va o'quvchilarning asosiy qismi psixolog e'tiboridan chetda qolib ketadi. Hozirgi Amerika psixologlari maktablardagi psixologik xizmatni psixik sog'liq xizmati sifatida faoliyat ko'rsatishning tarafdori bo'lib chiqmoqdalar.

Xulosa qilib aytganda, psixologik xizmatda so'nggi bosqich sanalgan, psixoprofilaktik chora-tadbirlardan asosiy maqsad, har bir yosh bosqichida insonning shaxs sifatida shakllanishi, aqlan barkamollikni ta'minlashning oqilona shart-sharoitlarini yaratishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barotov Sh.R. Ta'limda psixologik xizmat. O'quv qo'llanma. Buxoro 2007 y.
2. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. Toshkent. 1999y
3. Tadjieva S.X. Sabirova D.G'. "Tanglik vaziyatida qolgan bolaga psixologik yordam ko'rsatish". Toshkent.: RBIMM, 2011 y. 142 b

Internet manbalar

4. www.inter-pedagogika.ru
5. <https://lex.uz/docs/-46469082>.
6. cyberleninka.ru/article/

Keksalikni yosh chegaralari psixologik muammo sifatida

TerDPI instituti Boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi 106-guruh talabasi
Lutfullayev Zokir.
Qodirov Firdavs

Anotatsiya:Maqolada keksalikni yosh chegaralari muammosi, keksalik davrida shaxsiy inqiroz va yoshning psixologik vazifalari, keksalik davrida yetakchi faoliyat va rivojlanishning ijtimoiy shartsharoitlari, keksalik davrining shaxsiy xususiyatlari, keksayish davrida bilish jarayonlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'z:Gerontologiya, oliy psixik jarayonlar, skleroz, demensiya, altsgeymer, gerontogenez, qarish jarayoni, keksayish turlari, psixologik keksayish, biologik keksayish, Ijtimoiy keksayish.

Qarilikning birinchi davri gerontogenez, yoki keksayish davri deb ataladi. Ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, bu davr 60 yoshdan keyin boshlanadi. Ba'zi olimlar esa bu davrni ayollarda 55 yoshdan, erkaklarda 60 yoshdan keyin boshlanadi, deya ta'kidlashgan. Bu yoshdagi insonlarni uch guruhga bo'lish mumkin: qariyalar, keksalar, uzoq umr ko'ruvchilar. Xorijlik olim Bernsайд bu davrni to'rt guruhga ajratgan: 60-69 yoshgacha qarilikdan oldingi davr, 70-79 yoshgacha qarilik, 80-89 yoshgacha keksalik, 90-99 yoshgacha munqillagan qarilik.[2] Bu yoshning eng muhim xususiyatlaridan biri yosh o'zgarishi bilan kechadigan genetik programmashtirilgan jarayonning qarishi hisoblanadi. Qarilik murakkabbioijtimoiy psixologik hodisadir. Biologik jarayon sifatida qarilik organizmning keksayishi, o'lim ehtimolining ortishi bilan bog'liq. Ijtimoiy hodisa sifatida keksalik nafaqaga chiqish, ijtimoiy

statusning o'zgarishi, muhim ijtimoiy Bu yoshning eng muhim xususiyatlaridan biri yosh o'zgarishi bilan kechadigan genetik programmashtirilgan jarayonning qarishi hisoblanadi. Qarilik murakkab bioijtimoiy psixologik hodisadir. Biologik jarayon sifatida qarilik organizmning keksayishi, o'lim ehtimolining ortishi bilan bog'liq. Ijtimoiy hodisa sifatida keksalik nafaqaga chiqish, ijtimoiy statusning o'zgarishi, muhim ijtimoiy Qarish jarayoni insonning nerv sistemasiga ham ta'sir qiladi. Dastlab uning sezgirligi kamayadi, tashqi ta'sirlarga organizmning sekin reaksiya bildirishi, turli sezgi organlari sezgirligining pasayishi kuzatiladi. Qarilik davrida ko'pchilik insonlar u yoki bu ma'lumotni olish uchun ko'proq vaqt sarflayotganligini his qilishadi. Qarish jarayonining natijalari insonning eshitish sezgirligining susayishida kuzatiladi. Fozard (1990)ning tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, bu yoshdagi insonlarda eshitishning susayishi qariyalarning uchdan bir qismida, ko'proq erkaklarda kuzatiladi. Bu yoshdagi insonlarning ko'pchiligida ko'rishning turlicha buzilishlari kuzatilishi mumkin.[5] Ko'z gavhari elastikligining yo'qotilishi hisobiga predmetlarga nazar tashlash qobiliyatining susayishini payqash mumkin. Ko'z gavhari strukturasining o'zgarishi aniq ko'rmaslikka, keyinchalik kataraktga olib kelishi mumkin. Qariyalardagi o'zgarishlardan biri sifatida ko'rish o'tkirligining susayishida, mayda detallarni farqlashning qiyinchiligida namoyon bo'ladi. Bunday o'zgarishlar bifokal va trifokal ko'zoynaklar bilan to'ldirilishi mumkin. Qariyalarda ko'rish sezgirligining o'zgarishi ko'p jihatdan psixofizik funksiyalar dinamikasi bilan ko'p jihatdan bog'liq. Qariyalarda ranglarni ajratish ham bir muncha susayadi, faqat sariq rangni ajratish 50 yoshdan keyin ham o'zgarmaydi. Ta'm bilish sezgilari ham qariyalarda qariyb o'zgarmaydi. Barto-shukning (1990) tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, shirinni sezish qobiliyati o'zgarmaydi. M. Spitzer (1988) ning tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, achchiqni sezish bir oz kamayadi. Ta'm bilish sezgilaridagi qator o'zgarishlar ba'zan insonning individual xususiyatlariga ham bog'liq bo'ladi.[1] Qariyalarda ovqatdagi ba'zi komponentlarning ta'mini sezishda qiyinchilikni boshdan kechiradi, bu esa ta'm bilish analizatori emas, balki hid bilish sezgirligining susayishi evaziga sodir bo'ladi. Hid sezgirligining o'zgarishiga asosiy sabab nerv uchlari va tolalarida karaxlikning boshlanishidir. Bundan tashqari, hid bilish sezgirligi kamayishining sabablari havoning ifloslanishi, zaharli va qo'lansa hidli moddalar bilan nafas olish, chekish, oziq-ovqatda A vitamini yetishmasligidir. Shunday qilib, keksayish davrida ko'pchilik sensor funksiyalar susayadi. Lekin shuni ta'kidlash joizki, biz yuqorida ko'rib o'tgan sensor sezgirlik tiplarining ko'pchilikda susayishi kuzatilsa-da, bu hammadagi bir xil emas. Sensor funksiyalarning susayishi, shaxs shug'ullangan faoliyat turiga bog'liq ravishda o'zgarish kuzatiladi. Masalan, butun hayoti davomida musiqa bilan shug'ullangan insonlarda eshitish sezgirligining unchalik o'zgarmaganligini kuzatish mumkin. Qarilikning yosh chegaralarini turli olimlar turlicha tavsiflashadi, lekin ko'pchilik 60-65 yoshni qarilikning boshlanishi sifatida e'tirof etishadi. Misol sifatida bir necha olimlarning qarashlarini keltiramiz:[4].

Chexiyalik professor B.Prijigoda: 60-75 – qarilik, 75-100 yosh keksalik Dj.Birren: 50– 75 yosh so'nggi yetuklik, 75- yoshdan keyin qarilik. D.B. Bromley qarilikning 3 bosqichini ko'rsatib o'tadi: 65-70 – yosh sevimli ishdan uzoqlashish; 70 yoshdan keyin keksalik; 110 yoshgacha -munkilaganlik, qariyb kasalga chalinish va o'lim. Rossiya gerontologiyasi asoschilaridan biri I.V.Davidovskiy keksalik boshlanishining aniq sanasi mavjud emas, degan fikrni bildirgan .Boshqa mashhur gerontolog N.F.Shaxmatovning ta'kidlashicha, keksayish muammolariga biologik nuqtai nazardan yondashib, psixik keksayishni markaziy nerv sistemasining oliy bo'limlarida yoshga oid destruktiv o'zgarishlar natijasi sifatida qaraydi. 6 Keksayish yoshga oid muqarar jarayon bo'lishiga qarab har kimda har xil individual kechadi.[8] Butunjahon sog'liqni saqlash Yevropa byurosining klassifikatsiyasiga muvofiq, erkaklarda qarilik 61-74 yosh, ayollarda 55-74 yosh, 75 dan keyin keksalik boshlanadi, 90 yoshdan keyin uzoq umr ko'ruvchilar deb ataladi. Qarilik boshlanishida ijtimoiy mezon sifatida insonning nafaqaga chiqishi bilan belgilanadi. Lekin turli mamlakatlarda turli kasb egalarida ayollar va

erkaklarda nafaqa yoshi turlichadir (55 dan 65 yoshgacha davom etadi). Qarilik davriga o'tishning boshqa ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari – bu asosiy daromad manbaining o'zgarishi, ijtimoiy mavqening o'zgarishi, ijtimoiy rollar doirasining o'zgarishi hisoblanadi. Odatda yosh qariyalar 75 yoshgacha hamda keksa qariyalar 75 yoshdan keyin farqlanadi. Bunda faol va mustaqil hayot tarzini kechiradigan qariyalar hamda doimiy mehribonlikni, e'tiborni talab qiladigan imkoniyatlar funksional mezon bo'lishi mumkin.

Yetuklik va keksalik orasidagi inqiroz 55-65 yoshlarga to'g'ri keladi. Keksalik davridagi inqirozni nafaqadan oldingi inqiroz deb ataladi, bunda asosiy determinant sifatida ijtimoiy omil nafaqa yoshiga yetish omili ko'rsatiladi. Darhaqiqat nafaqaga chiqish inson hayotini tubdan o'zgartirib yuboradi, jamiyatdagi muhim ijtimoiy rolining yo'qotilishi, insonning o'z referent guruhidan ajralishi, muloqot doirasining torayishi, moddiy ahvolining yomonlashuvi, ba'zan "iste'fo shoki" holatining o'tkir kechishida namoyon bo'ladi.[9] Keksalik davri ishlab chiqarishda faol ishtirok etishdan uzoqlashish, nafaqaga chiqish bilan ijtimoiy pozitsiyaning o'zgarishi taraqqiyotning ijtimoiy vaziyatidagi muhim o'zgarishlardir. Keksalarga nisbatan ijtimoiy vaziyatning noaniqligi ular hayotining ijtimoiy vaziyatini to'liq deb bo'lmaydi. Keksalik davrida inson quyidagi savolni hal qiladi: eski ijtimoiy aloqalarini saqlab qolish hamda yangi ijtimoiy aloqalarni o'rnatish yoki yaqinlarining qiziqishlari bo'yicha ularga qo'shilish yoki o'z muammolarini hal qilish uchun individual hayotga kirish. Bu tanlov u yoki bu moslashuv strategiyasini – o'zini shaxs sifatida yoki individ sifatida saqlab qolishni belgilaydi. Ana shu tanlovga, moslashuvning strategiyasiga bog'liq ravishda yetakchi faoliyat o'zini shaxs sifatida saqlab qolishga, yoki individ sifatida saqlab qolishga yo'naltirilishi mumkin.[10] N.S.Pryajnikov keksalikni turli davrlarga bo'lgan va bu davrlarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib o'tgan:

I. Nafaqadan oldingi keksalik.(55 yoshdan nafaqaga chiqquncha)– nafaqaga tayyorlanish.

II. Nafaqaga chiqqan davr (nafaqaga chiqqan birinchi yil) – bu yangi ijtimoiy status, yangi rolni egallash. Bu davr quyidagilarda namoyon bo'ladi

III. Keksalik davri (nafaqaga chiqqandan so'ng bir necha yildan keyin sog'liqning jiddiy yomonlashuvigacha bo'lgan davr) bunda inson yangi ijtimoiy statusni egallab olgan bo'ladi va quyidagilar bilan tavsiflanadi;

IV. Sog'liqning birdan yomonlashishi sharoitidagi uzoq umr ko'rish sog'lig'ida jiddiy muammolari yo'q keksalarning holati bir-biridan farq qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, o'quvchiga keksalik davrining shaxsiy xususiyatlari, keksayish davrida bilish jarayonlari haqida bilim, malaka va ko'nikmalari asosida dunyoqarashini kengaytirish.

Foydalangan adabiyot

1. Хакимова Д.Б. Половозрастные особенности развития познавательной сферы детей 5-7 лет. Авторе к.пс.н.Ташкент.2011.-24 с.
2. SH.A.do'stmuhamedova, x.a.tillashayxova, G.Baykunosova, G. Ziyavitdinova umumiy psixologiya (yosh davrlari va pedagogic psixologiya)
- 3.Nishonova.Z.T, Komilova N.G. "Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya" T-2018-yil
- 4.Davletshin M.G.,Do'stmuxamedova SH.A.,Mavlonov M. M,To'ychieva S.M.,
- 5.Yosh va pedagogik psixologiya». T. TDPU, 2004
- 6.Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti":-T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
- 7.Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
- 8.G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.

- 9.Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное.– М. 1996. С.31-36.
- 10.Л.И.Анцифирова Новые стадии поздней жизни: Время теплой осени или суровой зимы.// Психологический журнал. 1994 № 3. С.99-105.

ILK ÒSPIRINLIK DAVRINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

TerDPI Boshlang'ich ta'lim fakulteti 106-guruh talabalari
Mirzayeva Aziza va Habibullayeva Hadisa

Anotatsiya: Bu maqolada ilk òspirinlik davrining psixologik xususiyatlari halatlari jamiyatda bolani moslashishi hamdabkasbga yónaltirishi bola tarbiyasiga va har qanday holatga ota ona va òqtuvchi pedagoglarni masulligi keltirib òtilgan.

Kalit sózlar: Òspir, psixologiya, òqtuvchi, ota-onasi, jamiyat, maktab, muhit, atrof, davr.

Ilk òspirinlik davrida bola atrof muhitga jamoatga oilada maktabda qanday harakatlanishi jamoaga moslashishi bòlib òtadigan davrlar hisoblanadi. Ilk òspirinlik davrida bòlib utuvchi voqea va hadisalar bola òzida eng yaqin dòstlarni qidira boshlaydi oilada òzi uchun dòst izlay boshlaydi bazan payt oilada ota ona tomonidan qaysidur yumushlarni bajarmagani uchun ota onasi salgina koyisa ham yig'lab yoki jahl qilib gap qaytaradi oiladan emas balkim kóchadan dòstlar qidira boshlaydi. Bu holat esa uni uydan uzoqlashishiga olib keladi. Ilk òspirinlik davrining ijobiy tomonlar bunda yuqori sinf òquvchilari òzining ruhiy dunyosini shaxsiy fazilatlarini „aql zakovati hamda imkoniyatlarga intilish kuchayadi.“ Òspirin òsmirga qaraganda oz ma'naviyati va ruhiyatining xususiyatlarini tolaroq tasavvur eta olsa ham, ularni oqilona baholashda kamchiliklarga yo'l qo'yadi. Natijada u oz xususiyatlariga ortiqcha baho berib, manmanlik, takabburlik, kibrlanish illatiga duchor bo'ladi, sinf va pedagoglar jamoalarining a'zolariga g'ayritabiiy munosabatda bola boshlaydi. Shuningdek, ayrim o'spirinlar oz hatti-harakatlari, aqliy imkoniyatlari va qiziqishlariga past baho beradilar va ozlarini kamtarona tutishga intiladilar. Òsmirlik yoshidagi boladan yana bir xususiyat-murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon xissi, oz kadr-qimmatini e'zozlash, sezish va faxmlashga moyillikdir. Masalan, o'spirin yigit va qiz sezgirlik deganda nozik, nafis xolatlarning farqiga borish, zaruratni anglash, xolisona yordam uyushtirishni, shaxsning nafsoniyatiga tegmasdan amalga oshirishni tushunadi. Òspirin o'zining ezgu niyatini baholashda jamoada oz o'rnini belgilash nuqtai-nazaridan yondoshadi". Shunday ekan ilk òspirinlik davrida ota onalar òz farzandining kelajagiga befarq bòlmagan holda farzandlarini qatiqroq nazorat qilishlari kerak. Ularga dòstdek munosabatda bòlmoqlari oilada bolani eshta olmoqlari vaziyatga qarab unga nisbatan qattiqóroq bòlishlari ham lozimdir. Nafaqat oilada ota ona balki maktabda òqish paytida esa ularga biriktirilga òqtuvchi pedagoglar ham ularni psixologiyasini òrganib ilk òspirinlik davridagi bolalarni xarakteri yuzasidan muomalada bòlishlari nazarda tutiladi. "Ilk o'spirinlar ma'naviy xislatlarga, ahloqiy mezonlar mohiyatiga jiddiy munosabatda bo'ladilar. Masalan, burch, vijdon, g'urur, qadr-qimmat, faxrlanish, ma'suliyat, or-nomus kabi tushunchalarni chuqur tahlil qila oladilar. Lekin hammalari emas. ahloqiy ma'naviy qarashlar, tasavvurlar shakllanishi uchun pedagoglar sog'lom muxit yaratish, barqaror shaxsni tarkib toptirish uchun doimo izlanishlari zarur. Ayrim munozarali tadbirlar puxta o'ylab tashkil qilinishi, ayrim chet el filmlari muxokamasi shular jumlasiga kiradi. Ijtimoiy hayotda uchraydigan yaramas yurish-turishlarga, illatlarga zarba berish pedagoglar jamoasining muhim vazifasi hisoblanadi. O'spirinlarda balog'atga etish tuyg'usi takomillashib borib o'zining o'rnini belgilash va ma'naviy dunyosini ifodalash tuyg'usiga aylanadi". Bu malumotda keltirib òtilgandek ilk òspirinlik davrida bola òzini òzi anglab yetishga òzini tarbiyalashga undaydi . Bundan tashqari burch or nomus tushunchalarini idrok qilib anglay oladilar. Har xil zararli holatlarni oldimi olish uchun òqtuvchi pedagoglar bunga chuqur

yondashishlari lozim. L.A.Umanskiy fikricha buning uchun o'spirin quyidagi xislatlarga ega bo'lishi kerak.

- 1)ahloqiy xislatlar-jamoatchilik, samimiylik, tashabbuskorlik, faollik, mehnatsevarlik;
- 2)irodaviy xislatlar-matонат, qat'iyat, mustaqillik, tashabbus-korlik, batartiblik, intizomlilik;
- 3) emotsional xislatlar-xushchakchaklik, tetiklik, xazilkashlik va yangilikni xis etish, o'z kuchiga ishonch, optimizm va boshqalar.)

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki ilk o'spirinlik davrida bolani jamoada muhita moslashishi hamda kasb tanlashda ota ona va pedagoglar to'g'ri yo'nalish berishlari hamda ularni tarbiyasiga befarq bo'lmasliklari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z. T. Nishonova, N. G. Kamilova " Taraqqiyot psixologiyasiva difrensals psixologiya" Toshkent. 2020
2. Z. T. Nishonova, N. K. Karimova, " Rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiyasi " Toshkent 2018.
3. Sh. A. Dostmuhamedova , X. A . Tillashayxova. " Umumiy psixologiya (Yosh davri ba pedagogik psixologiya)" Toshkent 2020
- 4.Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti":-T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
- 5.Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
- 6.G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.
- 7.Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное.— М. 1996. С.31-36.

O'SPIRINLIK DAVRI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy iqtisodiy fanlar fakulteti Amaliy psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi Murxashev Axmadxon Olimjon o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'spirinlik davri va uning o'ziga xos xususiyatlari yoritilib o'tilgan. O'spirinlik davrida asosan kasbiy o'z-o'zini anglash, kelajakka, muvaffaqiyatga bo'lgan ishonch va unga intilish hissi ustunlik qiladi. Chunki, endi ular jamiyatning faol a'zosiga aylanadilar. Shu bilan birga, e'tiqod, dunyoqarash, axloqiy ideallar bu davrda paydo bo'lgan yangi psixologik tuzilmalar hisoblanadi.

Kalit so'z: o'spirinlik, kamolot bo'sag'asi, dunyoqarash, kasb tanlash, ijtimoiy muhit

Аннотация: В данной статье описывается период подросткового возраста и его особенности. В подростковом возрасте преобладают профессиональное самосознание, уверенность в завтрашнем дне, успехе и чувство стремления к нему. Потому что теперь они становятся активными членами общества. В то же время вера, мировоззрение, нравственные идеалы — это новые психологические структуры, появившиеся в этот период.

Ключевые слова: подростковый возраст, порог зрелости, мировоззрение, выбор профессии, социальная среда.

Abstract: This article describes the period of adolescence and its specific features. During adolescence, professional self-awareness, confidence in the future, success and the feeling of striving for it prevail. Because now they become an active member of society. At the same time, faith, worldview, moral ideals are new psychological structures that appeared in this period.

Key words: adolescence, maturity threshold, worldview, career choice, social environment

Ilk o'spirinlik davri «kamolot bo'sag'asi» deb ta'riflanadi. Bu kamolot bosqichi fiziologik, psixologik va ijtimoiy chegaralarni o'z ichiga oladi. Psixologiya fani o'spirinlik davrida kuzatiladigan muammolarni o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib olgan. Bu juda qiyin masala, chunki psixofiziologik taraqqiyot sur'ati bilan uning bosqichlari va ijtimoiy yetilish muddati bilan hamma vaqt ham bir-biriga to'g'ri kelavermaydi. Akseleratsiya jarayoni natijasida bugungi kundagi o'spirinlarning taraqqiyoti avvalgi avlodlardagi o'spirinlarga nisbatan o'rtacha ikki-uch yil erta kuzatilmoqda. Fiziologlar bu jarayonni 2-darajali jinsiy belgilarning paydo bo'lishiga qarab, 3 ta bosqichga ajratadilar: • I bosqich – prepubertat • II bosqich – pubertat • III bosqich – postpubertat Akseleratsiya jarayoni munosabati bilan endi o'spirinlik davri yoshining chegarasi 15-16 dan 23 yoshgacha bo'lgan davrni tashkil etmoqda. Bundan ilk o'spirinlik davri 15-18 yosh, o'spirinlik 18-23 yoshdagi yigit va qizlarni o'z ichiga oladi. Lekin, bu taraqqiyot davrining aniq mazmuni, birinchi navbatda ijtimoiy sharoitlar bilan belgilanadi. Yoshlarning jamiyatda tutgan o'rni, faoliyati, sharoitlari, mavqei, ijtimoiy kelib chiqishi, ular egallaydigan bilimlarning hajmi, hayotiy tajribasi va bir qator ko'plab boshqa omillar hamda ijtimoiy sharoitlar bilan bog'liqdir. O'spirinlik – bu insonlarning fuqaro sifatida shakllanishi, uning ijtimoiy jihatdan yetilishi, o'z taqdirini o'zi hal qila olishi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi hamda bir qator ma'naviy sifatleri tarkib topadigan davrdir. Faol ijtimoiy hayot, o'qishning yangi xarakteri (mustaqil bilim olish) yigit va qizlarda dunyoqarashning shakllanishiga, fikrlash doirasining kengayishiga va ularda mustaqil bo'lishga intilish hamda burch va mas'uliyat hissining tarkib topishiga, bilimlarning turli sohalarida ularning ijodiy qobiliyatini avj olishga sezilarli darjada ta'sir ko'satadi. Rus psixologi L.I.Bojovich ilk o'spirinlik davrida shaxs motivatsion sohasining rivojlanishiga urg'u beradi. Ya'ni, o'spirinlarning hayotda o'z o'rnini topishi va ichki shaxsiy pozitsiyasini aniqlashi, dunyoqarashning shakllanishi, fikrlash doirasining kengayishi, muammolarga mantiqan yondashgan holda javob topishga harakat qilishi, tanqidiy fikrlashi va bilish faoliyatiga, o'z-o'zini anglashga hamda axloqiy ongga ta'siri nazarda tutiladi. O'spirinlar mustaqil hayot sohasida yaqin istiqbolga ega bolar ekanlar, o'zlarining hayot yo'llarini belgilab olishga, bundan keyingi mehnat faoliyatlarining aniq istiqbollari aniqlab olishga, aniq rejalar tuzishga, hayotga real ko'z bilan qarashga, o'zlarining kelgusi ixtisosliklarini tanlashga intiladilar. Shu munosabatlar bilan kasb-hunarga oid qiziqishlar va o'rganishlar tarkib topadi. Shu bilan birga, hayotga bo'lgan qiziqishi yanada barqarorroq bo'lib qoladi. Ya'ni, yigit va qizlar o'z kelajaklari, taqdiri haqida yana ham jiddiyroq o'ylay boshlaydilar. O'spirinlarning mustaqilligi ortishi bilan kattalarning unga munosabatlari ham sezilarli darajada o'zgaradi. Kattalar o'smirlarga ko'proq bola deb munosabatda bo'lgan bo'lsalar, ilk o'spirin yoshdagilarga katta odamdek munosabatda bo'ladilar. Aksariyat o'spirinlar hayotda o'z o'rnini topishga nisbatan intilishi maqsadli va anglangan holatda bo'ladi. U o'z hayotiy rejalarini amalga oshirish uchun harakat qila boshlaydi va ma'lum bir kasbni egallay boshlaydi yoki shu soha bo'yicha bilimlarni egallashni davom ettiradilar. O'spirinlar tanlagan sohaları yoki kasblarida juda katta yangiliklar, kashfiyotlar qilgilar keladi. Ammo, asta-sekinlik bilan yangilik va kashfiyotlar qilish uchun ularda bilim va tajriba yetishmayotganligini, buning uchun ko'proq o'qish va o'rganishlari kerakligini anglay boshlaydilar. Hayot faoliyati kengaygan sari, o'spirinlarda ijtimoiy rollar kengligi faqat miqdor tomondangina kengayib qolmay, balki sifat tomonidan ham o'zgarib boradi. Masalan: 16 yoshda pasport oladi; 18 yoshidan faol saylash huquqiga va oila qurish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'spirin jinoiy ishlar uchun javobgar bo'ladi. Ba'zi o'spirinlar bu yoshdan boshlab ishlay boshlaydilar. Kasb tanlash haqida o'ylay boshlaydilar. Lekin, shunga qaramay o'spirinlarda kattalarga qaramlik xususiyatlari saqlanib qoladi. Shunday qilib, o'spirinlik davri 16-23 yoshni o'z ichiga oladi. Bunda 16-18 yosh ilk o'spirinlik, 18-23 yosh esa o'spirinlik deb ataladi. Bu davrda kasbiy o'zo'zini belgilash

jarayoni ustunlik qiladi. E'tiqod va dunyoqarash bilan bir qatorda, axloqiy ideallar bu davrda paydo bo'lgan yangi psixologik tuzilmalar hisoblanadi

UZLUKSIZ TA'LIMDA PSIXOLOGIK TRENINGLARNI AMALIYOTGA TADBIQ ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

D. Mirzabdullayeva Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali dotsenti, Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Xalqimizning milliy ongi, milliy g'ururi, milliy iftixori o'sib, ma'naviy dunyosi kundan kunga boyib bormoqda. Bu esa mustaqil davlatimizning ma'naviy asosini yanada mustahkamlashga imkoniyat yaratib bermoqda. Lekin bundan ma'naviyat sohasida hech qanday muammo yo'q degan xulosani chiqarib bo'lmaydi. Bugungi kunda erkin fuqaro ma'naviyati, ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifadir.

Davlat va jamiyat tomonidan yoshlarning, ta'lim muassasalari mutaxassislari hamda otalarning oldiga qo'yilayotgan vazifalar bevosita psixologiya sohasida yaratilayotgan turli psixodiagnostik metodlar (trening – o'kitish tarbiyalash, diagnostika – tashhis qilish, psixoterapevtik suhbatlar, so'z orqali davolash, anketa usuli-so'rov varaqasi yordamida muammoni o'rganish, test usuli aqliy taraqqiyotni aniqlash maqsadida ishlatiladigan standart topshiriq) yordamida amalga oshiriladi [1].

Psixologiya sohasi keyingi o'n yillar mobaynida anchagina rivojlandi. SHuningdek, psixologiya sohasining alohida yo'nalishlari sifatida trening tarmog'i ham rivojlandi. Trening insonlarda mavjud bo'lgan xulq-atvori va faoliyatini boshqaruv modelini qayta dasturlash vositasi hisoblanib, insonlarni rejalashtirilgan faolligini oshirish uchun, kasbiy bilimlarini oshiruvchi, ko'nikmalarini yaxshilashga yo'naltirilgan, yoki maqsadli faoliyatlari talablariga mos keluvchi attityudlar modifikatsiyasi va jamoatning ijtimoiy xulq-atvorini tuzatish uchun zarurdir.

Psixologiya tarixida trening o'qitishning eng keng tarqalgan shakli faol ijtimoiy-psixologik treninglardir. L.A.Petrovskaya ijtimoiy psixologik treningga ta'rif berar ekan, uni quyidagicha izohlaydi: «Trening-shaxslararo munosabatlardagi bilimlar, ijtimoiy ustanovkalar, ko'nikma va tajribalarni rivojlantirishga qaratilgandir», shuningdek «Muloqotda kompetentlikni rivojlantirish vositasi hamdir» [2].

Bugungi kunda erkin fuqaro ma'naviyati, ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifa hisoblanadi. "Boshqacha qilib aytganda, - deydi O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev – o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondoshadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarni mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan, erkin jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak" [3].

Hozirgi davrda yoshlar orasida ruhiy zo'riqish hollari avvalgi paytlardagiga nisbatan ancha ko'p uchrayotganligi va buning natijasida ko'pgina hayotiy muammolar (jinoyatchilik, suitsid, huquqbuzarlik) vujudga kelayotganligi ko'pchilikni, ayniqsa keng jamoatchilikni, shuningdek aynan psixolog mutaxassislarni ham tashvishga solayotganligi bejiz emas. Aytish mumkinki, bunday holatlar turli darajadagi zo'riqishlar natijasida vujudga kelmoqda.

Ayni kunlarda asabiylashish holatlari kuzatilayotgan quyidagi kishilar guruhini alohida ta'kidlab o'tish joiz [3]:

I. Bolalar orasida:

1. Bog'cha bolalari orasida kuzatiladigan asabiylik holatlari;

2. Maktab o'quvchilari orasida kuzatiladigan asabiylik holatlari;

3. O'smirlar orasida kuzatiladigan asabiylik holatlari;

II. Kattalar orasida:

1. Ish joylarida (rahbar yoki xodimlar orasida) kuzatiladigan asabiylik holatlari;

2. Oilada (er-xotin, qaynona-kelin, ota-ona va farzandlar orasida) kuzatiladigan asabiylik holatlari;

3. Keksalar orasida (psixologik o'zgarishlar natijasida) kuzatiladigan asabiylik holatlari.

Yuqorida sanab o'tilgan asabiylashishlardan kelib chiqadigan muammolar mavjud bo'lib, bu muammolarni yechish imkonini topa olmaslik natijasida psixologik maslahat va psixologik korrektsiyaga muhtoj bo'lib qoladigan bir necha xil guruhlar vujudga keladiki, bular [4]:

1. Muloqotchanlikning yetishmasligi muammosidan siqilgan kishilar guruhi.

2. Iqtisodiy yetishmovchilikdan siqilgan kishilar guruhi.

3. O'z yaqinlarini yo'qotib siqilgan kishilar guruhi.

4. Turli baxtsiz hodisalardan keyin qandaydir kasallik orttirib olgan kishilar guruhi.

5. Begona joyga ko'chib kelib, tub aholining bosimidan siqilgan kishilar guruhi.

6. Rahbarlar tomonidan yoki o'zidan kattalar tomonidan shaxsiyatiga tegilgan hollarda siqilishga duch kelgan kishilar guruhi.

7. Yangi o'qish yoki ish joyiga moslasha olmasdan siqilishga duch kelgan kishilar guruhi.

8. CHekish, ichish, narkotik moddalar iste'mol qilishdan qutula olmasdan siqilayotgan kishilar guruhi.

Yuqorida sanab o'tilgan muammolarni hal qilishda psixologik trening deb ataluvchi o'yin va mashqlar seriyasidan iborat mashg'ulotlar yordam beradi.

Yuqoridagi guruhlar o'zi istab, o'z xohishi bilan treningga keladi va trenerning ko'rsatmalariga amal qiladi. Lekin ba'zi guruhlar bo'ladiki, bu guruh a'zolari treningga istamasdan, xohlamasdan keladi: Masalan, jinoyatchilar, bezorilar, o'g'rilar, narkotik bilan shug'ullanuvchilar. Lekin guruh a'zolarining istagidan qat'iy nazar treningning vazifasi ularning muammolarini hal etishga qaratilgan bo'ladi.

Har qanday psixologik treninglarni tashkil etish quyidagi bosqichlardan tashkil topadi [5].

1. Guruhni tashkil etish yoki yig'ish bosqichi.

2. Boshlang'ich bosqich.

3. Ishni olib borish bosqichi.

4. Yakunlash bosqichi.

Eng muhimi guruhni tashkil qilish bosqichi bo'lib, bunda quyidagi jihatlarga e'tibor berish kerak:

- Har qanday treningda (faqat nogironlar bilan o'tkaziladigan maxsus treninglarni hisobga olmaganda) tashqi jismoniy defektga ega bo'lgan va psixik holatida buzilishlar bo'lgan kishilar ishtirok etmasligi lozim. Negaki, bunday holatlarda aynan ana shunday kamchilikka ega bo'lganlarda aks ta'sir bo'lishi ehtimoli kuchliroqligi har qanday mutaxassis uchun tushunarli bo'lsa kerak.

- guruh a'zolarining soni 8 tadan 12 tagacha (ba'zi hollardagina 20 tagacha) bo'lgani ma'qul.

- ishtirokchilarning yoshi iloji boricha taxminan teng bo'lishi, ya'ni ular orasidagi farq 4-5 yoshni tashkil etishi mumkin (Alohida qayd etish lozim, 45-50 yoshdan kattalar uchun trening juda katta va ahamiyatli ta'sirga ega bo'lmasligi va ular kutganchalik natija bermasligi ham mumkin).

- ishtirokchilar orasida ayol va erkaklar soni imkoni boricha teng bo'lishi kerak.

Bundan tashqari yana quyidagilarga xam e'tibor berish lozim bo'ladi:

Treningda muammosi bir xil bo'lgan odamlarni to'plash kerak. Trening ishtirokchilari iloji boricha bir-biriga notanish bo'lishlari lozim. Trening o'tkaziladigan xona albatta izolyatsiyalangan

bo'lishi shart, ya'ni hech kim ularni bezovta qilishi mumkin emas va ular ham boshqalarga halaqit bermasligi kerak.

Rasmiylashgan guruh bo'lishiga yo'l qo'ymaslik lozim. Trenerdan auditoriya erkin bo'lishini ta'minlash va auditoriyani yaxshi bilish talab etiladi.

Inson eshitganlarining 10% ni, ko'rganlarining 50% ni, aytib berganlarining 70% ni va nihoyat o'zi qilganlarining 90% ni o'zlashtiradi. SHunday ekan treningning samarali bo'lishi ma'lum bir jihatdan trenerning spetsifik printsiplariga ham bog'liqdir [6].

Trener har doim trening o'tkazishga kirishishdan avval o'ziga:

Men qanday maqsadga erishmoqchiman?

Men nima uchun shu maqsadga erishmoqchiman?

Men qanday vositalar bilan unga erishmoqchiman? kabi savollarini berishi lozim.

Bu savollarga javobni trenerga guruh bilan ishlash davomida diagnostik tadqiqotlar ochib beradi.

Trener ish rejasining mundarijasi, guruhning rivojlanish va inoqlik darajasi, munosabatlar xarakteri, guruhdagi har bir ishtirokchining holati, uning o'ziga va boshqalarga nisbatan munosabati, treningga nisbatan munosabati, trenerning o'zining munosabati kabilar diagnostika ob'ekti bo'lib hisoblanadi.

Demak-ki, treningni shaxsda mavjud bo'lgan yoki vujudga keladigan muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish maqsadida bahs-munozara (o'zaro fikr almashish) o'yin va mashqlar orqali o'tkaziladigan mashg'ulotlar yig'indisi ekanligini inobatga olib, bunday psixologik treninglarni amaliyotga to'liq tadbiiq etish vaqti keldi.

Zero, bunday treninglar insonlarni ruxiy dunyosini boyitib mustaqil qaror qabul qila olishiga yordam beribgina qolmay "Menga yurtim nima berdi deb emas" balki "men yurtimga nima berdim?" deb yashash xissini uyg'otsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gorbushina O.P. Psixologicheskiy trening. Sekreti provedeniya. SPb.: Piter, 2007. - 176 s: il. - (Seriya «Prakticheskaya psixologiya»).
2. Zaxarov V.P., Xryasheva N.Yu. Sotsial'no-psixologicheskiy trening. L., 1990.
3. Praktikum po sotsial'no-psixologicheskemu treningu. Pod.red. B.D.Parigina. Sankt-Peterburg, 1994.
4. E. G'oziyev "Ontogenez psixologiyasi" _Toshkent-2005
5. Asranbaeva, M. H. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMING MOTIVES OF LABOUR ACTIVITIES IN AN INCOMPLETE FAMILY. Theoretical & Applied Science, (1), 121-123.
6. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337.

O'SMIRLIK DAVRIDAGI XARAKTER AKSENTUATSIYASINING SHAXSLARARO MUNOSABATLARGA TA'SIRI

Qo'qon Universiteti

Ta'lim kafedrasi o'qituvchisi Usmonova Nargizaxon
Qo'qon Universiteti talabasi Muxammadova Dildoraxon

Anotatsiya: O'smirlik davridagi xarakter aksentuatsiyasining shaxslararo munosabatlarga ta'siri psixologiya sohasida o'rganiladigan juda muhim mavzudir. Xarakter xususiyatlarining yosh davrida qanday ta'siri bo'lishi va shaxsning shaxsiyati va uchrashuv ko'rsatmalariga qanday ta'sir etishini tushuntirish uchun bu mavzu chuqur o'rganish talab etadi.

Kalit so'z: aksentuatsiya, empatiya, impulsivlik, introversiya, ekstroversiya, kommunikatsiya, muxolif.

Bugungi kunda jamiyatimizda yoshlarga qaratilayotgan e'tibor tobora kuchayib bormoqda va davlat siyosatiga ko'tarildi desak ham bo'ladi. Bunga misol tariqasida shuni aytib o'tishimiz joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning birinchi imzolagan qonun hujjati 2016-yil 14-sentabrda "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonunida ramziy mazmun-mohiyat mujassam. Masalan, aholining yarmidan ko'prog'i yoshlardan iborat bo'lgan mamlakatda yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish, yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol, intellektual salohiyatli, o'z qat'iy pozitsiyasiga ega, yurtida amalga oshirilayotgan islohotlarga befarq bo'lmagan, yurtning ertangi kuniga munosib kelajak uchun maqsadga intiluvchan, serg'ayrat, vatanparvar, sadoqatli, komil shaxslar sifatida tarbiyalashdir.

Yurtimiz dunyoning eng rivojlangan davlatlari safidan o'rin olishi uchun muhim omil ekanini mamlakat rahbari va hukumat yaxshi anglaydi. Prezidentimiz e'tibor qaratgan yoshlarning kopchiligini o'smirlik hamda o'spirinlik yoshidagi yoshlar tashkil etadi.

O'smirlik- bu shaxsning shaxsiyati va ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi sezilarli o'zgarishlar bilan tavsiflanadigan muhim rivojlanish davri. Ushbu bosqichda shaxslarning xarakterlarini ta'kidlash usullari ularning shaxslararo munosabatlari, muloqat uslublari, nizolarni hal qilish strategiyalari va tengdoshlari, oilasi va boshqa ijtimoiy guruhlar bilan mazmunli aloqalarni o'rnatish qobiliyatini shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. O'smirlik davrida da'vogarlik, empatiya, impulsivlik, introversiya, ekstroversiya yoki boshqa shaxsiy xususiyatlar kabi ba'zi xarakter xususiyatlari qanday namoyon bo'lishini va shaxslararo munosabatlar sifati va dinamikasiga qanday ta'sir qilishini o'rganish mumkin. 1968 yilda nemis psixiatri K.Leonhard "aksentuatsiya" tushunchasini fanga kiritgan. U buni me'yordan chetga chiqish, individual xususiyatlarning haddan tashqari kuchayishi deb ta'rif bergan. 1977 yilda, sovet olimi A.E. Lichko aniqroq qilib "belgi aksentuatsiyasi" tushunchasini ishlatishni taklif berdi. Mana shu ikki olim K.Leongard va A.E.Lichko psixologiya faniga o'z hissasini qo'shdi. Aksentuatsiyalarning bir-birini to'ldiruvchi tushunchalarni ishlab chiqdilar. Xarakterning aksentuatsiyasi- bu ba'zi xususiyatlarning haddan tashqari ifodalanishini anglatadi. Xarakter aksentuatsiyasini bilish o'smirlarga individual yondashish, kasbga yo'naltirish kabilarda zarur bo'ladi. O'smirlik davri, yanada kengaygan o'quv imkoniyatlari, aholi bilan kommunikatsiya tarmog'i, ijtimoiy tajribalar va o'sish jarayonlarini o'z ichiga olgan davr hisoblanadi. Shaxslararo munosabatlarda o'smirlik davri juda yuqori bo'ladi, chunki bu davr insonning eng yirik natijalari va insonning oilaviy, do'stlik va ijtimoiy aloqalarini shakllantirishga qaratilgan bo'ladi. O'smirlik davri individual xususiyatlarga e'tibor qaratib, ijtimoiy dinamikaning o'zgarishini ko'rsatadi. Bu davrda shaxslararo aloqalarni shakllantirgan o'ziga xos shaxsiy xususiyatlar paydo bo'ladi. O'smirlik davrida xarakter aksentuatsiyasi ijtimoiy o'zaro munosabatlarni belgilovchi omilga aylandi. O'ziga xos xususiyatlar juda qadrlangan va shaxsiy aloqalarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Belgilarning aksentuatsiyasiga urg'u ijtimoiy ierarxiya va shaxslararo dinamikani qayta aniqlashga olib keldi. Bu shaxslarning munosabatlarni shakllantirish va boshqalar bilan o'zaro munosabatlariga ta'sir qiladi. O'smirlik davridagi xarakter aksentuatsiyasi aloqa shakllariga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu shaxslarning his-tuyg'ularini ifoda etish usulini shakllantirdi va o'zaro munosabatlarda shaxsiy xususiyatlarni ko'rsatdi. O'smirlik davrida xarakter xususiyatlariga e'tibor shaxsiyatga ta'sir ko'rsatdi. Bu shaxslar o'zlarini qanday qabul qilishlarini va shaxslararo munosabatlarda boshqalar tomonidan qanday qabul

qilinishini shakllantirdi. O'smirlarda xarakter aksentuatsiyasi, o'smirlarning o'sib borishi va o'zgarishi bilan o'z shaxsiyatining ayrim tomonlarini bo'rttirib yuborishi yoki kuchaytirishi mumkinligini anglatadi. Bu ular o'z do'stlari bilan moslashishga harakat qilishlari va o'zlarini qabul qilinganligini his qilishlari sababli sodir bo'lishi mumkin. Ba'zi o'smirlar o'z tengdoshlari tomonidan yoqtirilishi uchun ko'proq ochiqko'ngil bo'lishlari yoki turli xil xatti-harakatlarni namoyon etishlari mumkin. O'smirlar uchun bu bosqichdan o'tish odatiy holdir va kattalar ularga bu o'zgarishlarni boshqarishda yordam berishlari va ularni o'zlariga sodiq qolishga undashlari muhimdir. O'smirlardagi xarakter urg'usi shuni anglatadiki, bolalar o'sib ulg'aygan sayin ular o'z shaxsiyatining ayrim qismlariga o'xshab harakat qilishlari mumkin. Bu ular o'zlarining kimligini tushunib, boshqalarga ko'rsatishni xohlaganlari uchun sodir bo'lishi tabiiy xoldir. Ba'zan, bu yaxshi bo'lishi mumkin, chunki bu ularga ajralib turishga va noyob bo'lishga yordam beradi. Ammo bu, do'stlar bilan janjal yoki qayg'u kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bolalar katta bo'lganida bu o'zgarishlarni tushunish va ularni bartaraf qilishlari muhimdir.

O'smirlarda xarakter aksentuatsiyasini aniqlashga doir bir nechta misollar keltirib o'tamiz.

1. Tabiatan empatik va rahm-shafqatli bo'lgan o'smirlar, o'smirlilik davrida xayriya tashkilotlarida ko'ngilli bo'lib, ijtimoiy adolatni himoya qilish uchun yanada g'amxo'r bo'lishlari mumkin.

2. G'azab va impulsivlikka moyil bo'lgan o'smirlar, o'smirlilik davrida ko'proq tajovuzkor xatti-harakatlarni namoyon qilishi, maktabda janjalga tushishi yoki xavfli xatti-harakatlarga kirishishi mumkin.

3. Uyatchan o'smirlar yanada o'ziga qaram va yolg'iz bo'lib qolishi, ijtimoiy muloqotdan qochib, boshqalar bilan aloqa o'rnatishga qiynalishi mumkin.

4. O'ziga ishongan va ochiqko'ngil o'smirlar, maktab to'garaklarida yetakchilik rolini o'z zimmasiga olishi yoki notiqlik musobaqalarida o'zini yaxshi ko'rsata oladigan, yanada o'ziga xos va ochiqko'ngil bo'lib qolishi mumkin.

5. Qo'zg'olonchi va bo'ysunuvchi o'smirlar, yana ham muxolif va bo'ysunuvchi bo'lib, hokimiyat arboblarga qarshi turishi va huquqbuzarlik qiladigan xatti-harakatlarga kirishishi mumkin.

O'smirlar yoshi ulg'aygan sari kuchliroq bo'ladigan ba'zi shaxsiy xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin. Bu ularning do'stlari atrofida qanday harakat qilishiga va ular bilan qanday muloqot madaniyati o'rnatishiga ta'sir qilishi mumkin. Misol uchun, agar kimdir haqiqatan ham o'ziga ishonsa, u osongina ko'plab do'stlar orttirishi mumkin. Ammo kimdir uyatchan bo'lsa, do'stlashish muomala jarayonida qiyinchiliklarga uchrashi mumkin. O'smirlar uchun ularning his-tuyg'ularini va boshqalar bilan munosabatlariga qanday ta'sir qilishini o'rganish muhim hisoblanadi.

Xulosa o'rinda shuni takidlab o'tish joizki, xarakterning aksentuatsiyasi shaxsni "oddiy" odamdan ajratib turadigan shaxs xarakter aksentuatsiyasini belgilangan talablar asosida diagnostikasini amalga oshirish orqali turli xildagi salbiy holatlarni oldini olish imkoniyatini keltirib chiqaradi. Aynan xarakter aksentuatsiyasi jadallik bilan namoyon bo'lishi, o'smirlilik davriga borib taqaladi. Bunday psixologik xususiyatlar juda ham o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi ya'ni o'smirlarda yuqorida keltirilgan aksentuatsiya tiplari ijtimoiy sharoitlarda va oilaviy muhitda ijobiy yoki salbiy bo'lib shakllanadi. Bu esa o'smirlar egalab turgan davra, faoliyat jarayonlariga va do'stlar davrasidagi munosabatlarda shakllanadi. Yuqoridagi aksentuatsiya tiplarining ba'zilarida salbiy va psixopatiyaga moyillik ham uchrab turadi, ya'ni ma'lum bir o'smir yoshdagi yigit va qizlarda ta'lim sifatini va bilim egallashda yuzaga keladigan motivatsiyani yo'qolishiga sabab bo'lmoqda. Bunday psixologik jarayonlarning xarakterdagi o'zgarishlarini oldini olish uchun, birinchi navbatda ularga to'g'ri munosabat bildirish va o'smirlilik davrida yuzaga keladigan krizis davrlarini to'g'ri tushunishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Goziyev E. Psixologiya. Toshkent. 2008 y
2. Goziev E. Ontogenez psixologiyasi . Noshir taxriri ostida Toshkent. 2010 y
3. Drujinina V. "Psixologiya". Uchebnik. "Piter", 2003 yil.
4. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'smir yoshidagi o 'quvchilarda "tarbiya" fanini o 'qitish orqali mustaqil fikrlashga o 'rgatish. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
5. Asilova, S. X. (2023). O 'quvchilarni kasb-hunarga yo 'naltirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari.
6. Xursanov, O. (2023). Talabalarni hamkorlik texnologiyasi asosida o 'quv - ma 'naviy moslashuvchanlik imkoniyatlarini oshirish texnologiyasi (1 - kurs talabalari misolida). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar psixologiyasi.

Andijon davlat universiteti
umumiy psixologiya kafedrası
o'qituvchisi Mutalipova Feruza.

Anotatsiya: Ushbu maqolada aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasi, ularning ruxiyatida kechadigan psixik xolatlarining o'ziga xos xususiyatlari hamda bu sohada ish olib borgan olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari to'g'risida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: oligofreniya tarixi, oligofreniyadagi ikki oqim, daun sindromi, gipotireoid oligofreniya, tug'ma sifilis.

Bugungi kunda alohida yordamga muhtoj bolalar ta'lim tarbiyasi va rehabilitatsiyast jarayonlari butun dunyoda ilmiy nuqtai nazardan juda ko'p o'rganilayotgan masalalardan biriga aylangan. Bunday bolalarni korreksiyalash va erta tashhis qo'yish ularning ijtimoiylashuvi hamda kelajakda jamiyatda o'z o'rnini topa olishi uchun muhim hissoblanadi. Bunday bolalar qatoriga aqli rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ham kiritishimiz mumkin. Aqliy rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar pedagogikasi va psixologiyasi asosan XVII asrning oxiri, XIX asrning boshlaridan rivojlana boshlagan. Bu sohada 1858 yil rus pedagogi N.A.Dobrolyubov tomonidan ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan bo'lib, taniqli rus pedagogi G.Y.Troshin hamda yetuk psixolog L.S.Vigotskiylar ham shu soha rivojlanishiga katta hissa qo'shishgan. O'zbekiston respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan ishlarining muhim bir qismi sifatida alohida yordamga muhtoj bolalarni qo'llab quvvatlash va ularni bilimni oshirish uchun qilinayotgan ishlar ham taxsinga sazovor. O'zbekistonda birinchi maxsus maktablar uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash maqsadida 1967-yilda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida alohida yo'nalish ochilgan. Aqli rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasi sog'lom rivojlanayotgan bolalar psixologiyasidan farq qiladi. Aqli zaif bolalarning diqqati tarqoq va idrok qilish qobiliyati juda sust bo'ladi. Idrok - bu inson analizatorlariga ta'sir etuvchi, narsa va hodisalarning butunligicha yoki ularning turli xususiyatlari o'zaro aloqasining shakillanish jarayonidir. Aqli zaiflikni butunlay bartaraf etib bo'lmaydi. Bunday nuqsonga ega bo'lgan bolalarni erta aniqlash va ularda korreksion hamda pedagogik mashg'ulotlarni olib borish natijasida ulardagi ikkilamchi hamda mujassamlashgan nuqsonlarning oldi olinadi. Ularni ijtimoiy hayotga moslashtirib va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari shakillanirib boriladi. Xotira - bu individ tajribasining eslab qolinishi, saqlanish va kelgusida qayta tiklanish. Bu jarayonlar faoliyatda shakillanadi. Aqli zaif bolalar xotirasi juda sust

rivojlangan bo'ladi, ammo ularning ham hotirasini rivovlantirish mumkin. Buning uchun ularga korreksion ishlar erta yo'lga qo'yilishi va to'g'ri olib borilishi kerak. Psixologiyadan malumki, inson xotirasini rivojlantirish uchun avvalo uning barcha bilish jarayonlari ustida ish olib borish lozim. Odatda aqli zaiflar maktablarida ta'lim jarayoni takrorlash usuliga tayangan holda olib boriladi. Hammaga malumki aqli zaif bolalar tafakkurining rivojlanmay qolishiga asosiy sabab bosh miya po'stloq qismi faoliyatining buzilishidir. Pedagoglar aqli zaif bola umri davomida nazariy bilimlarni egallab boradi, lekin bolaning aqliy koeffitsienti o'zgarmaydi. Bola ruhiyati og'ir nuqsonda ham rivojlanib boradi degan fikrni ilgari surishadi. Bu to'g'risida J.I. Snif shunday degan "Aqli zaif bola ruhiyati, normal bola ruhiyati kabi rivojlanish davrlarini boshidan kechiradi". Oligofreniyaga oid adabiyotlarni ko'rib chiqadigan bo'lsak, unda o'ziga xos ikki oqimga duch kelamiz: Birinchi oqim vakillarining fikriga ko'ra, "aqli zaif bola u yoki bu darajada sodda, elementar bilimlarni o'zlashtiradi. Ammo, ular umumlashtirish, abstraksiyalash jarayonlarini normal bolalardek bajara olmaydi" deb ta'kidlashadi. L.S. Vigotskiy tomonidan ishlab chiqilgan g'oya asosidagi ikkinchi oqim tarafdorlarining fikriga ko'ra "Dastlabki va tez-tez uchraydigan nuqson psixologik funksiyalarining rivojlanmasligidir. Buning asosida xotira, tafakkur, xarakter buzilishlari yotadi." deb ta'kidlanadi. Aqli zaif bolalarning mustaqil nutqini kuzatish shuni ko'rsatadiki, ular syujetli rasm asosida hikoya tuzish, ko'rgan narsalarini gapirib berish, ular uchun o'qib berilgan matnni so'zlab berish, o'z ko'rgan va boshlaridan kechirganlarini izchillik bilan bayon etib berish kabi topshiriqlarni juda katta qiyinchilik bilan bajaradilar. Aqli zaif bolalar og'zaki nutqidagi barcha nuqsonlar ularni o'qitish jarayonida qiyinchilik tug'diradi. M.S. Pevzner oligofreniyaning 5 ta asosiy turini ajratgan: 1. Oligofreniyaning murakkab bo'lmagan turi: 2. Neyrodinamikasi buzilgan oligofrenlar: 3. Ma'lum anlizatorlari buzilgan oligofrenlar: 4. Sraxsi qo'pol buzilgan oligofrenlar: 5. Telbanoma xulqli oligofrenlar: Bundan tashqari oligofreniyaning vuyidagi turlari ham mavjud bo'lib bu bolalardagi psixik rivojlanish normal bolaning psixik taraqqiyotidan keskin farqlanadi. Daun kasalligi - xromosoma nuqsonlari sababli kelib chiqadi, bunda 21- xromosoma ortiqcha bo'ladi. Onaning yoshi qancha katta bo'lsa, bolalarda shuncha kasallik ko'p uchraydi. Belgilari: bolalar kalta bo'yli, oyoq - qo'llari kalta, bosh suyagi kichkina, tishlari yaxshi o'smagan, tashqi ko'rinishi bir-biriga o'xshash bo'ladi. Tug'ma sifilis - sababli kelib chiqadigan kasallik. Homlaning spetsifik jarohatlanishi sababli hosil bo'ladi. Aqli zaiflik belgilari juda erta bilinadi, bundan tashqari epilepsiya, psixopatiyaga o'xshash va astenik simptomlari kuzatiladi. Gipotireoid oligofreniya (kretinizm) - aqliy zaiflikning eng ko'p uchraydigan va endokrin buzilishi sababli kelib chiqadigan, tug'ma gipotireoz hisoblanadi. Kasallikning darajasiga qarab, aqli zaiflikning 4 ta asosiy toifalari mavjud: Aqliy nuqsonning chuqurligiga qarab oligofreniya uch darajaga ajratiladi: Debillik - aqliy zaiflikning yengil darajasi hisoblanadi. Bunay bolalar maxsus maktablarda ta'lim-tarbiya olishadi. Debillikning yengil darajalarini sog'lom boladan ajratish qiyin, ularda nutq yaxshi rivojlanadi. Debillarda abstrakt fikrlash sust bo'ladi, ta'lim oladi ammo o'zicha mustaqil fikrlay olmaydi, nazariy bilimlarni o'zlashtira oladi. Imbetsillik - aqliy zaiflikning o'rta darajasi hisoblanadi. Bu darajadagi bolalarda nutq yaxshi rivojlanmaga bo'ladi, ular faqat sodda so'zlarni talaffuz qila oladi. Bunday bolalar mexnatga yaramaydi, faqat o'z-o'ziga xizmat qilishi mumkin. Imbetsil ham o'z navbatida ikkiga ajraladi: a) yaqqol darajadagi aqliy zaiflik b) o'rta darajadagi aqliy zaiflik. Idiotlik - bu eng og'ir daraja bo'lib, bunday bolalarda so'zlashuv va fikrlash qobiliyati umuman bo'lmaydi. Tashqi ko'rinishi sog'lom boladan farq qiladi. Ularning boshlari kichik, bo'ylari past, qo'i - oyoqlari kalta, lablari qalin bo'ladi. Bu darajadagi bolalar juda jahildor, qo'lga tushgan narsani chaynab, so'rishadi. Bunday bemorlarning jismoniy rivojlanishi sust bo'ladi. Xulosa o'rinda shuni aytish kerki bunday nuqsonli bolalar hayotdan, jamyatdan ajralib qolishlariga beparvo qarab bo'lmaydi. Buning uchun pedagoglar, psixologlar va ota-onalar birga hamkorlikda ish olib borishlari lozim. Bu nuqsonlarni qancha erta aniqlansa, ularga to'g'ri yondashilsa, ularni bartaraf etish shuncha samarali

bo'ladi. Bugungi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimida ham bu masalaga alohida e'tibor qaratilgan. Ta'lim to'g'risidagi qonunning 20-moddasi inklyuziv ta'limga bag'ishlangan bo'lib, ularning o'z tengqurlari bilan birga taxsil olishlari, chetda qolib ketmasliklari inobatga olingan. Bunday nuqsonli bolalar har doim e'tiborga, mehrga muhtoj bo'lishadi. Ularni doimo qo'llab-quvvatlash hamda inklyuziv ta'limni amalga oshirish orqali ularni jamiyatda ijtimoiylashuviga yordamlashish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sarsengali, B., & Shagyrbai, A. (2022). Діни философиядағы мейірбан және кемел адам түсінігі. Вестник КазНУ, Серия Религиоведение, 32(4), 50-59.
2. Е.Ф. Особенности использования слов-названий сенсорных эталонов дошкольниками с выраженной умственной отсталостью. // Теоретические и прикладные проблемы образования
3. Ориббоева, Д. Д. (2022). O'QUVCHILARNI KASB TANLASHGA YO'NALTIRISHDA IJTIMOIIY KOMPETENTLIKNI TA'SIRI: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.8. 08.045
4. Oriboyeva, D. D. (2019). STUDY OF SOCIAL COMPETENCE IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(4), 288-292. "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz January 2024 / Volume 5 Issue 1 ISSN 2181-0842 / Impact Factor 4.182 290
5. Kamolova, A. O. Q. (2023). Pedagoglik kasbi boshqa hamma kasblarning poydevoridir. Science and Education, 4(5), 988-992.
6. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o'rganishning o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari. Science and Education, 3(12), 590-592.
7. Nishonova, M. Y., & Kamolova, A. O. (2021). O'SMIRLARGA HUQUQIY BILIM BERISHDA KEYS STADI TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH. Экономика и социум, (8 (87)), 42-45.
8. Kamolova, A. O. Q., & Husaynova, S. I. (2023). O'smirlar o'rtasida axloqsizlikni oldini olishda pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari. Science and Education, 4(2), 969-972.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga moslashuvida psixologik yordam

Qo'qon universiteti ta'lim fakulteti ta'lim kafedrası
Amaliy psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi
Mamarasulova Go'zaloy

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga moslashuvida psixologik yordam juda muhim va zaruriy bo'lgan masala hisoblanadi. Bu o'quvchilar uchun yangi muhitga, yangi do'stlar va albatta yangi bilimlarni o'zlashtirishlari lozim hisoblanadi. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga moslashuvida psixologik yordam usullari hamda yo'nalishlarini o'rganishga qaratilgan. Shuningdek maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga moslashuvida psixologik yordam mavzularida fikr, mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: muhit, muammolar, rivojlanish, tarbiya, yo'nalish, yechim, ijtimoiylashuv, integratsiya, mashg'ulot.

Xalq ta'limi vazirligi tizimidagi davlat ta'lim muassasalariga 1-sinf o'quvchilarini qabul qilish, boshqa maktabga ko'chirish bo'yicha aniq mexanizmlar ishlab chiqildi.

Bu hukumatning 1 iyundagi «Xalq ta'limi tizimida davlat xizmatlarini ko'rsatishni yanada takomillashtirish to'g'risida»³³gi qarorida qayd etilgan.

Hujjat bilan quyidagilar bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatishning ma'muriy reglamentlari tasdiqlandi:

- bolalarni davlat maktablariga qabul qilish hamda o'quvchilarni bir maktabdan boshqasiga o'tkazish;
- chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar farzandlarini maktabga qabul qilish uchun arizalar olish;
- eksteriat tartibida imtihonlar olish uchun arizalar qabul qilish;
- umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi rasmiy davlat hujjatlari dublikatini berish.

Psixologik yordamning asosiy vazifasi bolaga yangi muhit va yangi talablar bilan bog'liq stressni yengishga yordam berishdir. Psixolog bolaga tashvishlarni yengishga, o'quv jarayoniga qiziqishga, o'qish uchun motivatsiyani rivojlantirishga yordam berishi lozim. Psixologik qo'llab-quvvatlash individual va guruh mashg'ulotlari doirasida amalga oshirilishi samarali hisoblandi. Shaxsiy mashg'ulotlar paytida psixolog bola bilan muloqot qiladi, uning muammolarini aniqlaydi va yechimlarni topishga yordam beradi. Guruh mashg'ulotlari esa ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va bolalar jamoasini mustahkamlashga qaratilgan. Psixologik yordamning muhim vazifalaridan biri bu ota-onalar bilan ishlashdir. Psixolog ota-onalarga bolani maktabga tayyorlashda yordam berishi, o'quv jarayonini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar va moslashish davrida bola bilan o'zini tutish bo'yicha maslahatlar berishi kerak. O'quvchilarni maktabga moslashish jarayonida psixologik yordam o'quvchilar bilan o'qituvchilar, ota-onalar va maktab psixologlari orasidagi samarador va keng qamrovli aloqani ta'minlashga yordam beradi. Bu, o'quvchilarning integratsiyasi, o'z-o'zini ruxsat qilishi, o'zini sevish va boshqa o'quvchilar bilan yaqinlashish imkoniyatlarini ochishida qo'llanadi. Psixologik yordam o'quvchilarga ijtimoiylashuv va yangi muhitga moslashishda yuzaga keladigan muammolar, do'stlar va aloqalarining rivojlanishi, o'z-o'zini ko'rsatish va o'z-o'zini qaror qilish hislarini yaxshilashda katta yordam beradi. Psixologik yordamning eng asosiy maqsadi o'quvchilarni o'zlarini maktabga moslashuvi va ularni fanlarni a'lo darajada o'zlashtirishiga ko'maklashishdir. Shuningdek, o'quvchilarni fanlarni o'zlashtirish jarayonlarida diqqat, sabr, qo'llab-quvvatlash va o'zlashtirishlarini oshirish uchun ularga psixologik yordam kerak bo'ladi. Bu yordam orqali o'quvchilar yangi muhitga tezda moslashib, fanlarni o'zlashtirish jarayonlarida qiyinchiliklarni osonroq yengib o'tadi. O'quvchilarni maktabga moslashuvida nafaqat psixolog balki, ota-ona va sinf rahbarining roli ham beqiyosdir. Psixologlar pedagog va ota-onalar bilan hamkorlikda belgilangan rejalar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilari bikan suhbat, trening va metodikalar olib borishi ham samarali usullardan biridir. Maktabga ilk maraotaba qadam qo'ygan o'quvchilarga yordam o'quvchilarni o'zgarishlarni qabul qilishga, shaxs sifatida ulg'ayishiga yordam beradi. Shu sababli ham psixologik yordam boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun juda ham qiymatli bo'lib o'quvchilarni o'zlarini hurmat qilishga, do'stona munosabatni o'rnatishda, birgalikda faoliyat yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga moslashuvi uchun bir nechta yo'nalishlar va tavsiyalar mavjud. Bu, o'quvchilarni o'qishga, moslashishga va ijtimoiy tarbiyalashga yo'naltirishda yordam beradi.

³³ «Xalq ta'limi tizimida davlat xizmatlarini ko'rsatishni yanada takomillashtirish to'g'risida»gi [295-son] qarori

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'rganish jarayonini qulay va jiddiy bo'lishi muhimdir. Ta'lim muassasasidagi interaktiv darsliklar, o'yinlar va amaliy mashg'ulotlar yordamida o'quvchilarga ko'mak berish umkin.
2. O'quvchilarni shaffof va o'qishni sevimli ekanligini his qilishi uchun moslashtirish. O'quvchilarnidars jarayonlarida erkin bo'lishi, savollar so'rish va o'zlashtirishga yordam beruvchi zarur maslahatlar berish.
3. O'quvchilar yangi maktabga qabul qilinganlari uchun sinf jamoasini, jipislashtirib do'stlik muhitini yaratishga, sinf o'quvchilarini o'zaro bir-birlarini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirish va integratsiyasini ta'minlash.
4. O'quvchilarning tushunarli o'rganishga, mantiqiy tasavvur va mantiqiy fikrlash hamda yangi ma'lumotlar olishlari uchun maslahat berish.
5. O'quvchilarni qo'llab-quvvatlash o'quv-tarbiyaviy texnologiyadan foydalanib, o'quvchilarni o'rganishda qo'llab-quvvatlash va ularni o'zlashtirishlari uchun qo'llab-quvvatlash.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, yuqorida ko'rsatilgan yo'nalishlar o'quvchilarni o'quv-tarbiyaviy va ijtimoiy jarayonlarga qanday moslashtirishlarini yaxshilashda, o'quvchilarni yangi o'qish muhitiga kirishishi va ularning o'zlashtirishlarini qayta o'rgatishda yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga moslashishni muvaffaqiyatli qilish uchun ularga ijobiy ta'sir qilish zarur bo'ladi. Bu jarayon o'quvchilarning o'zlashtirishlarini oshirish, motivatsiyalash va o'quv jarayonida qulaylik yaratishga ko'maklashadi. O'qituvchilar, o'quvchilar va oilalar o'rtasidagi hamkorlik va samarali kommunikatsiya bu muhim jarayonni kuchaytirishda katta ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

3. Faxriddin H., Alijon M. XALQ TA'LIMI TIZIMIDA O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO 'NALTIRISH ISHLARI: MUAMMO VA ULARNING YECHIMLARI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – №. Special Issue 2. – C. 54-57.
4. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'SMIR YOSHIDAGI O 'QUVCHILARDA "TARBIYA" FANINI O 'QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
5. Asilova, S. X. (2023). O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO 'NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
6. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUV - MA'NAVIY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS TALABALARI MISOLIDA). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/>
7. Soxobjonovich, Olimov Saydullo. "TALABALARDA BOSHQARUV FAOLIYATINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ISTIQBOLLARI." Analysis of International Sciences 2.2 (2024): 51-57.

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/06/02/school/>

2. <https://googol.uz/post/oqituvchilar-va-oquvchilar-ortasidagi-nizolar>

KASBIY PEDAGOGIK MULOQOT – PEDAGOGIK TA'SIR SIFATIDA

Muladjanova Gulchexraxon Abidjanovna

**Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika va
psixologiya kafedrası o'qituvchisi**

Pedagog bolalarga axborot uzatish jarayonida ularga tarbiyaviy ta'sir etib ham boradi, ya'ni o'zining ideallari, qarashlari, odobi, xarakter usullarini ularga o'tkazib ham boradi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro yaqin muloqotidan asosiy maqsad:

- salbiy holatlarni vujudga keltiruvchi barcha jarayonlarga barham berish;
 - o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish;
 - o'quvchilarni faollikka, erkin fikrlashga, o'z fikr-mulohazalarini cho'chimasdan bayon qilib unga tayanishga o'rgatish;
 - o'quvchilarning yashirin qobiliyatlarini rivojlantirish;
 - dars va darsdan tashqari jarayonlarda quvonch va shodlik kayfiyatini paydo qilish.
- A.S.Makarenkoning fikricha, o'qituvchi muloqoti hurmat va talabchanlikka asoslangan munosabat shaklida bo'lishi lozim.

V.D.Suxomlinskiy o'qituvchining "...maktab hovlisida gapirgan har bir so'zi puxta o'ylangan, aql va mulohazalarga boy, ma'lum bir tarbiyaviy maqsadga qaratilgan bo'lishi kerak" deb ta'kidlaydi. O'qituvchining har bir so'zi olimning fikricha, nafaqat o'quvchi qulog'iga aytiladi, balki uning qalbiga ham qaratilgan bo'lishi shart. Umuman ilg'or o'qituvchilarning fikricha, ta'lim va tarbiya faqat o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlik pozitsiyasi asosidagi muloqot jarayonida quriladi.[1]

Muloqot jarayonida o'qituvchi qisqa muddatda o'zining psixologik bilimlariga tayanib o'quvchilarning psixik xususiyatlarini mukammal bilishga harakat qilishi lozim.

Pedagog olimlar o'qituvchining o'quvchilar bilan muloqotiga ko'plab tavsiflarni ilmiy asarlarida bayon etsalarda, muloqot, avvalo, o'qituvchining shaxsiy psixologik xususiyati sifatida namoyon bo'ladi. Olimlar esa, muloqot uchun o'qituvchiga yo'nalish beradi xolos. Jumladan, rus pedagogi V.A.Kan-Kalikning fikricha, o'qituvchining pedagogik muloqoti tuzilishi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Prognostik bosqich (modellashtirish): O'qituvchi tomonidan sinf jamoasi bilan bo'lajak muloqotni modellashtirish.
2. Kommunikativ aloqa: O'quvchi bilan dastlabki o'zaro tanishuv jarayonida bevosita muloqotni tashkil etishga erishish.
3. Pedagogik jarayon: O'qituvchining xatti-harakati, pedagogik mahorati bevosita muloqotni boshqarishga qaratilgan bo'lishi kerak.
4. Natijalar tahlili: Amalga oshirilgan muloqotni tahlil etish, yutuq va kamchiliklarni xolisona baholab kelgusi faoliyat uchun modellashtirish.

Olimning fikrlari asosida muloqotning ushbu yo'nalishlarini quyidagicha ta'riflash mumkin?

Modellashtirish bosqichida auditoriyaning barcha andozalarga javob berishi, har bir o'quvchining psixologik xususiyatlarini o'rganishi, ta'lim-tarbiyaviy jarayonda uchrashi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar dinamikasini oldindan ko'ra olish va bartaraf etish, muloqotning o'zaro hamkorlik asosida qurilishi, ya'ni muloqot o'qituvchi shaxsiga emas, balki o'quvchi shaxsiga ham mos kelishini ta'minlash zarur.

Kommunikativ aloqa bosqichida sinf jamoasini o'zaro muloqotga tez jalb etadigan suhbat texnikasini puxta bilish, ularning barcha qiziqishlariga javob bera olish, erkin fikr bildirishlariga imkoniyat yaratish va o'quvchilar ongiga ijobiy ta'sir etishning turli usullarini qo'llash metodlarini egallash

lozim.

Pedagogik jarayon bosqichida o'qituvchining faoliyati bevosita ta'lim-tarbiyaviy ishlarni ma'lum bir yo'nalishga solish, o'quvchilar tashabbusini qo'llab-quvvatlash, sinf jamoasining rasmiy va norasmiy liderlari bilan adolatli muloqotni tashkil etish, o'z fikrlarini jamoa fikrlari bilan real sharoitga moslashtira olish ko'nikmalarini yaratish kabi faoliyat olib boriladi.[2]

Natijalar tahlilida o'qituvchi o'z faoliyatiga xolisona baho berishi, yutuq va kamchiliklarni inobatga olib, kelgusi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatida tanqidiy qo'llashni bilishi lozim, ushbu yo'nalishda maqsad, reja va natijalarning birligi ta'minlanadi, o'quv-tarbiya jarayonida o'qituvchi o'quvchilar bilan muloqotni tashkil etish va boshqarishda rahbarlikni, tashabbuskor bo'la olishni bilishi kerak. O'quvchilarning axloqiy jihatdan tarbiyalanganligi uning atrof-muhitga nisbatan bo'lgan munosabatlarida ham namoyon bo'ladi.

Jonli muloqot - o'qituvchi tomonidan tashkil etiladigan, har qanday ta'lim-tarbiyaviy tadbir mohiyatini og'zaki so'z bilan o'quvchilarga yetkazadigan, o'qituvchini ziddiyatli jarayonlardan olib chiqish qudratiga ega bo'lgan faoliyatdir. Yosh o'qituvchi pedagogik mahoratida mujassamlashgan nutqning jozibadorligi, bilim saviasining va tafakkurining kengligi, o'tkir dunyoqarashi, ma'naviy madaniyat darajasi, pedagogik qobiliyati, ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarning mutanosibligi har qanday dars va darsdan tashqari ta'lim-tarbiyaviy tadbirning muvaffaqiyatini ta'minlovchi hamda o'qituvchi jonli muloqotini tashkil etuvchi omillardir.

Kasbiy-pedagogik muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishida o'qituvchining kommunikativ madaniyati muhim o'rin egallaydi. Bola o'qituvchining dildan gapirayotganligini his qilib turishi kerak. Aks holda ishonchli, samimiy muloqot amalga oshmaydi. Ayrim pedagoglar bolalar bilan ularning yoshini hisobga olmasdan muloqotda bo'ladilar. O'qituvchi bola katta bo'layotganligini sezib tursa, bu uning muloqot madaniyati shakllanayotganligidan dalolat beradi.

Pedagog kommunikativ madaniyatga erishish uchun quyidagilarga ahamiyat berishi lozim:

- bolani sabr-toqat bilan tinglash madaniyati;
- unga qiziqarli bo'lmasa ham bolani diqqat bilan tinglash;
- bola zerikayotganligini sezib, mavzuni boshqa qiziqarli tomonga burib yuborish;
- suhbatlashishdan avval bolaning kayfiyatini ko'tarishga harakat qilish;
- bozor iqtisodiyotiga mos keladigan muloqot madaniyatini o'zlashtirishni ta'minlash. O'qituvchi o'zi uchun boshqalar bilan bo'ladigan muloqotni yaxlit portretini tuzib olishi kerak. [3]

Har qanday dars jarayonining muvaffaqiyati albatta pedagogning muloqot madaniyati, o'quvchilarga psixologik ta'sir ko'rsata olish mahoratiga bevosita bog'liq ekan, bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda ularda nutq madaniyatini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor berish kerakligini taqozo qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ваҳабова, Ў. (2023). Турли психодиагностик методикаларни қўллашнинг хусусиятлари. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.
2. M.Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. TOSHKENT «TURON-IQBOL» 2006
3. Nigora Erkaboyeva. Pedagogik mahorat o'quv qo'llanma. Toshkent 2020.

XORIJ PSIXOLOGIYASIDA FUTBOL JAMOALARIDA O'ZARO MUNOSABATLAR MUAMMOSINING O'RGANILISHI

Majidov Jasur Baxtiyarovich, Jizzax davlat pedagogika universiteti Umumiy psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada professional futbol jamoalarida o'zaro munosabatlarning psixologiya fanida o'rganilishiga oid fikrlar keltirib o'tilgan. Shuningdek, kichik guruh sifatida professional futbol jamoalarida o'zaro munosabatlarning o'ziga xos tomonlari ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: futbol, sport guruhi, jipslik, professional futbol jamoasi, o'zaro munosabatlar, murabbiy, sportchi.

Sport psixologiyasida sport jamoalarida kechadigan o'zaro munosabatlarini o'rganish borasida olib borilgan tadqiqotlar ancha jonlanib bormoqda. Bu boradagi so'ngi tadqiqotlarda kichik guruh sifatida sport jamoalaridagi jipslik, jamoadagi psixologik iqlim, guruhiy o'zaro ta'sir, guruhiy ijtimoiy persepsiya, guruhiy kommunikatsiya, sportchilarning tayyorgarligi va ayniqsa trener va sportchi munosabatlari borasidagi tadqiqotlar diqqatga sazovordir. Lekin shu bilan birga professional futbol jamoalarida o'zaro munosabatlar muammosi kam o'rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Shunga qaramay ko'plab tadqiqotlar sportchi shaxsiyatini o'rganishga qaratilishi bilan e'tibor qozonmoqda. Futbolchi shaxsiyatining o'ziga xosligini o'rganish borasidagi dastlabki harakatlar Braziliya terma jamoasida amalga oshirilganligini ko'rishimiz mumkin. 1958 yilda Shvetsiyada jahon chempioni bo'lganidan keyin barcha futbolchilar sinovdan o'tganligini ta'kidlanadi. Ammo bunday tadqiqotlar ko'pchilik e'tiborini torta olmadi. Buning sababi asosan tadqiqot sportchilarning qobiliyat va intellektini aniqlashga qaratilganligi edi. Aslida bu ma'lumotlar allaqachon murabbiylarda bor edi. Shuning uchun ham bu kabi tadqiqotlar psixologik xizmatning futbolga kelishini kechiktirdi. Lekin referent guruh sifatida futbol komandasini o'rganish zarurati o'zining dolzarbligini yo'qotmadi. Olib borilgan keyingi tadqiqotlar sportning jamoaviy turi bo'lgan futbolda psixologlar tomonidan quyidagi masalalar hal qilinishi va bu borada tadqiqotlar olib borilishi zarurligini ko'rsatib berdi. Bular quyidagilar:

- 1) har bir futbolchining shaxsiy-individual xususiyatlarini o'rganish;
- 2) jamoadagi o'zaro munosabatlarni o'rganish;
- 3) jamoada ijtimoiy-psixologik iqlimni o'rganish;
- 4) sportchilar va murabbiylarga bevosita psixologik yordam ko'rsatish kabilardir [10].

Sport guruhi kichik guruhlarining turlaridan biridir. Bunday guruhga murabbiy, o'qituvchi, hakam nazorati ostida bajariladigan sport faoliyatining umumiy maqsadlari bilan birlashtirilgan kamida ikki va 25 kishidan ko'p bo'lmagan odamlar kiradi. E. V. Melnik va J. K. Shemet sport jamoasining xususiyatlaridan biri sifatida a'zolar sonini ko'rsatib o'tadi. Uning fikricha sport guruhi kamida 2 va 25 kishidan ko'p bo'lmagan guruh (masalan, futbolchilar jamoasi - 11 o'yinchi) dan iborat guruhni tashkil etadi [8].

Ko'plab tadqiqotlarda jamoadagi psixologik iqlimning faoliyat samaradorligi ta'sirini ko'rsatishga harakat qilingan. Shunga ko'ra, ijobiy hissiy iqlim, bir tomondan jamoaning birlashishi va boshqa tomondan uning ishining samaradorligi to'g'ridan — to'g'ri bog'liqdir, deb ishoniladi. Sport amaliyotida bunga misollar keng tarqalgan. Muayyan jamoaning o'yinidagi pasayish ko'pincha jamoa o'yinchilarining birdamligining pasayishi bilan bog'liqdir deb hisoblanadi.

Ingliz psixologlari Devid Ponsobi va Moris Yafer qiyin vaziyatlarda futbolchilar to'pni hurmatga sazovor bo'lgan jamoadoshlariga berish ehtimoli ko'proq ekanligini aniqladilar. Videotasvirlar shuni ko'rsatdiki, bu avtomatik ravishda, ongsiz ravishda, hatto futbolchilar murabbiylardan buni qilmaslik bo'yicha qat'iy ko'rsatmalar olgan hollarda ham amalga oshiriladi. Umuman olganda, ushbu masala bo'yicha ijtimoiy psixologiyada olingan natijalarning nomuvofiqligini ta'kidlash kerak. Ba'zi hollarda yuqori darajadagi birdamlik faoliyat natijalariga

ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Boshqa hollarda, yuqori birdamlik hatto samarali faoliyatga to'sqinlik qildi. Devid Ponsobining so'zlariga ko'ra, a'zolari do'stona munosabatlarga kam ehtiyoj sezgan jamoalar iliqlik va yaqin shaxslararo munosabatlarga muhtoj bo'lgan futbolchilarga qaraganda ancha muvaffaqiyatli bo'lishgan.

Murabbiy va sportchi munosabatlarida o'zaro tushunishning yuqoriligi faoliyatdan qoniqish tuyg'usining yuzaga chiqishida asosiy omil sifatida ko'rib chiqiladi. S.Jowett tadqiqotlarida o'zaro hamkorlikdagi faoliyatning axloqiy, emotsional omillari, ijtimoiy perseptivlikning o'ziga xosligi hamda murabbiy va sportchining axloqiy majburiyatlari, masalasi o'rganilgan [1].

Orosz, R (2015) va boshqalar yosh futbolchilarda iqtidorni rivojlantirishning psixologik omillari borasida keng ko'lamli tadqiqotlar olib borgan. Tadqiqotda Vengriya futbolida o'smirlar va o'spirinlar chempionatining 425 futbolchisi va 21 nafar ularning murabbiylari qatnashgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi futbolda iqtidorini rivojlantirishning psixologik omillarni rolini ko'rsatib berish edi. Ushbu tadqiqotda sportchilarda o'z-o'zini anglash darajasi, psixologik immunitet, jamoani idrok qilish darajasi hamda murabbiy va sportchi munosabatlarini tahlil qilish orqali futbolchilarda iqtidorni rivojlantirishning quyidagi psixologik omillari rolini asoslashdilar. Bularga xavotirning yo'qligi, o'ziga bo'lgan ishonch, qiyin vaziyatda o'zini boshqara olish qobiliyati va eng muhimi murabbiy va jamoadoshlari bilan o'zaro munosabatlarda ijobiy hamkorlik kabi psixologik xususiyatlarning integratsiyasi futbolchi iqtidorini rivojlantirishda va samaradorlikka erishishda muhim ko'rsatkich ekanligi ta'kidlanadi [9].

Oxirgi o'n yilliklarda ko'plab tadqiqotlar sport jamoasidagi psixologik xizmatni tashkil etish va jamoadagi o'zaro munosabatlarini to'g'ri tashkil etishda sport psixologining o'rnini borasidagi izlanishlar bilan jonlanib bormoqda. Bu tadqiqotlar asosida ko'plab ilmiy maqolalar, monografiyalar nashr etilmoqda. Jumladan ingliz olimi M. Nesti ingliz futbolining yuqori darajasida ishlaydigan o'n yillik professional tajribaga asoslanib, jamoaviy sport muhitida, mashg'ulot maydonidagi amaliy mashg'ulotlardan klub darajasida tashkiliy xulq-atvorni shakllantirishga qadar yetkazib berish bo'yicha batafsil qo'llanmani taklif etadi. Kitobda bugungi kunda futbolda ishlaydigan professional sport psixologining rolini belgilaydigan barcha masalalar va mavzular, shu jumladan:

- sportchilarda aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish;
- guruhlarining birlashishi va jamoaning dinamikasi;
- boshqaruv va murabbiylik faoliyatining tuzilishi, jamoadagi o'zaro munosabatlar va boshqa mavzularni qamrab oladi.

Mazkur kitob Evropaning beshta mamlakatidagi o'n oltita professional futbol klublarida o'tkazilgan tadqiqotlarga asoslanib, futbolda psixologiyaga yaxlit yondashuvni bayon qilgan nazariya va amaliyotning boy kombinatsiyasini o'zida mujassamlashtirgani bilan ham qadrlidir. Kitob professional jamoaviy sportda ishlaydigan barcha psixologlar va murabbiylar uchun juda muhim qo'llanma sifatida foydalanib kelinmoqda [3].

Shunday qilib, futbol jamoalaridagi o'zaro munosabatlar muammosini o'rganishda sport psixologining jamoaga psixologik xizmat ko'rsatish borasidagi tajribalar asosida taraqqiy etib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jowett, S., Adie, J.W., Bartholomew, K.J., Yang, S.X., Gustafsson, H., Lopez-Jiménez, A.: Motivational processes in the coach-athlete relationship: a multi-cultural self-determination approach. Psychol. Sport Exerc. 32, 143–152 (2017)
2. Коломейцев Ю.А. Взаимоотношения в спортивной команде. М.: Физкультура и спорт, 1984. 128 с

- 3.Nesti M. Psychology in Football, Working with Elite and Professional Players.London-2010.;p-216.
<https://doi.org/10.4324/9780203874585>
- 4.Majidov, J. (2021). СПОРТДАГИ МУЛОҚОТ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ҲОДИСА СИФАТИДА. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 1(1). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/723>
- 5.Majidov, J. B. (2020). Some characteristics of relationships in football teams. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1981–1988. <https://doi.org/10.5958/2249-7137.2020.01488.3>
- 6.Majidov Jasur. (2023). PROFESSIONAL FUTBOL JAMOASIDA FUTBOLCHILAR TOMONIDAN JAMOANI IDROK ETISHNING O‘ZIGA XOSLIGI .*International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 273–277. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/432>
- 7.Огородова Т. В. Психология спорта. Учебное пособие. Ярославль, 2013,-с 120.
- 8.Orosz, R., & Mezo, F. (2015). Psychological factors in the development of football-talent from the perspective of an integrative sport-talent model. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 3(1), 58-76. DOI: <http://dx.doi.org/10.17478/JEGYS.2015112018>
9. Хигир.Б. Ю. Психологический анализ в большом футболе. Москва 2017 г, 184 с.

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

**Mullajonova Mubinabonu Doniyor qizi
Andijon davlat chet tillar instituti talabasi**

Til - har bir millatning mulki, uning hayoti, o‘tmishi, kelajagi, qalbi hisoblanadi.

Shunday ekan, til – millatni millat qilib birlashtirib turadigan bebaho xazinadir. Til millatning yagona xalq sifatida birlashtiradi va dunyoda o‘z o‘rniga ega ekanini ko‘rsatib turadi. Har bir millatning o‘z vatani bo‘lganidek, uning o‘zi uchun sevimli bo‘lgan ona tili ham bo‘ladi. Insonga ota-ona, yurt qanchalik muhim va qadrlil bo‘lsa, ona til ham shunday qadrlidir. Dunyoga yangi kelgan go‘dak ham ota-onasini, vatanini o‘z ona tili orqali biladi va atay boshlaydi. Shu go‘dakning o‘sib ulg‘ayib tarbiya topishida onasining o‘rni katta ahamiyatga ega bo‘lgani kabi, uning tili ham ulkan ahamiyatga ega. Til insoniyatning muomala quroli bo‘lib, odamlar bir-birlari bilan bo‘ladigan barcha munosabat va muloqotlarini so‘zlashish yordamida amalga oshiradilar.[1] Dono xalqimizda so‘zlashish qoidasi, tilga ehtiyotkor bo‘lish, har bir so‘z, har bir jumlaning o‘ylab gapirish, qisqasi - so‘zlash odobi va muloqot madaniyati haqida juda ko‘p ibratli hikmatlar bor. Ulardan birida keltirilishicha, Tig‘ yarasi bitadi, til yarasi bitmaydi.

Bu borada so‘zlashishning 8 ta qoidasini keltirib o‘tish mumkin:

- bemavrid gapirmaslik;
- lutf ila yumshoqlik bilan so‘zlashish;
- ochiq chehra bilan gapirib, yuzda samimiylilikni saqlay olish;
- eshituvchiga malol kelmaydigan tarzda gapirish;
- faqat foydali gaplarni gapirish.
- o‘ylab, andisha bilan so‘zlash, o‘ylamay aytilgan gap pushaymonlik keltirishini yodda tutish;
- kishilar gapirayotganda oraga gap qo‘shmaslik, so‘zini bo‘lmaslik;
- ko‘p gapirmaslik, zero, bu yaxshilik alomati emas.

Har bir odam kishilarga zarar keltiradigan so‘zlardan o‘zini saqlashi lozim. Zero, muqaddas Hadisi sharifda aytilganidek, “O‘zingga ravo ko‘rmagan yomon narsani birovga ham ravo ko‘rma”.

Buning uchun tilga ehtiyot bo'lish, kishi dilini og'ritadigan, ko'ngilni qoldiradigan, izzat nafsiga tegadigan, or-nomusi, sha'nini oyoq-osti qiladigan so'zni hech so'zlamaslik darkor. Hamma vaqt shirin so'z bo'lish, doimo yaxshi, ma'nili so'zlash kerak, chunki, tildan yetgan ozor nayza ozoridan yomon.

Insonning hayotdagi ijtimoiy tajribasi, uning kim ekanligi, insoniy qiyofasi, fazilatlari, hattoki, salbiy va ijobiy jihatlari ham muloqot, ya'ni u bilan bo'lgan muomala jarayonida ma'lum bo'ladi.[2]

Ma'lumki, gaplashayotgan odamlarning biri gapiradi, ikkinchisi tinglaydi, eshitadi. Muloqotning samaradorligi ana shu ikki qirraning qanchalik o'zaro mosligi, bir-birini to'ldirishga bog'liq. Noto'g'ri tasavvurlardan biri shuki, odamni muomala yoki muloqotga o'rgatganda, uni faqat gapirishga, mantiqan asoslangan so'zlardan foydalanib, ta'sirchan gapirishga o'rgatishadi. Uning ikkinchi tomoni - tinglash qobiliyatiga deyarli e'tibor berilmaydi. Mashhur amerikalik notiq, psixolog Deyl Karnegi "Yaxshi suhbatdosh - yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir" - deganda aynan shu qobiliyatlarning insonlarda rivojlangan bo'lishini nazarda tutgan edi. Chunki gapirish jarayonida siz bir odamga o'z fikr-uylarini to'liq gapira olishiga tinglash orqali imkon yaratardikansiz. Bu esa suhbatdosh haqida ijobiy fikr shakllanishiga asos bo'la olar ekan.

Shuning uchun bo'lsa kerak nemis faylasufi A.Shopengauer "Odamlarni o'zingiz to'g'ringizda yaxshi fikrga ega bo'lishlarini xohlasangiz ularni tinglang",- deb yozgan ekan. Darhaqiqat, agar siz kuyunib gapirsangiz-u, suhbatdoshingiz sizni tinglamasa, boshqa narsa bilan ovora bo'laversa, undan ranjiysiz, nafaqat ranjiysiz, balki u bilan aloqani uzarsiz. Bir kishi sizga gapirayotgan vaqtda uni tinglamaslik odobsizlikning eng tarqalgan ko'rinishi deb baholanishini bilish har bir kishi uchun kerakdir.

Insoniy munosabatlarni tashkil etishda, muomala jarayoni samarali bo'lishida, o'zaro shaxsiy munosabatlarda bir odamda sizga nisbatan ijobiy-hissiy holatlar yuzaga keltirishda qanday psixologik usullardan foydalanish mumkin. Ular quyidagilar:

- "Munosabatlar oynasi" usuli
- "Ismi bilan atash" usuli
- "Olinga teng so'zlar"(kompliment), xush omad qilish usuli
- "Sabr- toqatli tinglovchi bo'lish" usuli
- "Savollar berish" usuli.

"Munosabatlar oynasi"- usulining ta'sir ko'rsatish mexanizmiga shirin jilmayish, yuzning va chehraning chiroyli ko'rinishi kiradi.

"O'z ismi bilan atash" usulining ta'sir ko'rsatish mexanizmida esa, suhbatdoshg aismi bilan murojaat qilish, uning shaxsga bo'lgan e'tiborini bildiradi. Psixologiyadan ma'lumki, har qanday inson o'z ismi orqali o'z shaxsini namoyon qiladi, uning ismi unga uning ichki kiyimi kabi yaqin ham deyishadi.

"Olinga teng so'zlar" usulidagi eng asosiy qoida odamdagi ijobiy sifatlarni ko'ra olish va biroz bo'lsa ham bo'rttirishga qaratilgandir. "Olinga teng so'zlar" (kompliment) samarali ruhiy ta'sir etish va o'zligining o'zgalar tomonidan tan olinishiga bo'lgan ehtiyojning qondirilishi bo'lib, bu ham o'z o'rniida aytgan odamga nisbatan ijobiy hissiy holatni vujudga kelishiga yordam beradi. Chunki xushomad, ya'ni komplimentning vazifalari shundan iboratki, u orqali suhbatdoshda moyillikni vujudga keltirish, unda o'z navbatida kompliment hosil qilish, yaxshi munosabatni mustahkamlash, berilgan ko'rsatmani bajarishga undash, muvaffaqiyatga undovchi turtki berish, muvaffaqiyatsizlikdan

saqlovchi motivlar hosil qilish, suhbatdoshning moslashishga yordam berish kabi bir qator psixologik vazifalar kuzatiladi.

“Sabr-toqatli tinglovchi” usulining ta'sir ko'rsatish mexanizmidagi esa suhbatdoshni sabr-toqat va e'tibor bilan tinglash nazarda tutiladi. Bunda shaxsdagi o'z fikrini to'liq ayta olish ehtiyojining qondirilishi va shu bilan bog'liq ravishda ijobiy hissiy holatning vujudga kelishi amalga oshadi.

“Savollar berish usuli” bu usul orqali siz suhbatdoshingizga “Rostdanmi”, “shunday ekanmi”, “Naxotki” kabi savollarni berish orqali siz uning nutqiga befarqlik bilan qaramayotganingizni bildirasiz.

Shuningdek, oilada va ish joyida odamlar bilan suhbatda ushbu maslahatlarga rioya etishni tavsiya etamiz:

Keltirilgan tavsiyalarni hayotda qo'llash orqali noto'g'ri malokat sababli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. (muammoli ma'ruzalar matni). Namangan. 2005.
2. P. S. Ergashev. Muloqot psixologiyasi (ma'ruzalar to'plami). T. 2003. ToshDPU.

ALEKSITIMIYA – MULOQOTDAGI QIYINCHILIK VA DOIMY HAVOTIR HISSI

Mustafayeva Muxlisa Shomurodovna
Urganch davlat universiteti “Pedagogika va
psixologiya” kafedrasi o'qituvchisi

Bugun tezkor rivojlanayotgan , globallashtirish va integratsiya jarayonlari bilan ham tavsiflanayotgan zamon, ayni damda texnika taraqqiyoti hamda murakkab psixologik o'zgarishlar davridir. Shu bois ruhiy farovonlik, ruhan va ma'nan sog'lomlik masalalarini tadqiq qilish, o'rganish va bu borada amaliy natijalarga erishish bugungi ilm-fanning, xususan, psixologiyaning vazifasi, zamon talabidir.

Ma'lumki, muloqotsiz shaxs insonlar orasida yashash imkoniyatiga ega bo'lmaydi, kamolotga erisha olmaydi hamda biror-bir narsani yaratish qobiliyatidan mahrum bo'ladi. Shu bois, muloqot tushunchasi keng ma'noda insonlar o'rtasidagi turli xil ko'rinishdagi munosabatlarning yig'indisidir. Shaxsning jamiyat hayotida insonlar bilan birgalikda yashashi, hamkorlikda faoliyat olib borishi jarayonida muloqot, muomala qilish qobiliyatiga ega bo'lishini taqozo qiladi. Agar inson ob'yektiv yoki sub'yektiv omillar tufayli muloqotdagi qiyinchiliklarga duch kelsa, u holda uning jamiyatga moslashishi va ijtimoiylashuvida muammolar paydo bo'ladi.

Taniqli psixolog va psixoanalitik E.Erikson: “Agar inson o'zining har bir ichki mojarosini hal qilgan bo'lsa, ular o'zining ijtimoiy muhitida ishlashlari va sog'lom shaxs bo'lishlariga yordam beradigan bir qator imkoniyatlar va qobiliyatlarga ega bo'lishgan. Aks holda, jiddiy psixologik muammolar paydo bo'lishi mumkin” deb aytganda insonning ruhiy muvozanati va ichki hotirjamligini nazarda tutgan. [6] Ya'ni, insonning ijtimoiy muhitdagi faoliyati va taraqqiyoti, uning emotsional intellekti va hissiy farovonligi bilan bog'liq, nafaqat ma'naviy balki, ruhan barqaror bo'lgan insonning jamiyat ravnaqiga sabab bo'la oladi. Aytishimiz kerakki, o'z navbatida ruhiy barqarorlik inson xulq-atvorida, kommunikativ kompetensiyalarni ifodalashda namoyon bo'ladi.

" Inson tuyg'ulari - deb yozgan edi rus psixologi K.K. Platonov, - shaxsning jismoniy va ijtimoiy muhitga juda ko'p qirrali va nozik reaksiyalarini ifodalaydi: ular tashqi dunyoning insonga ta'sir qilish jarayonida qanchalik rivojlanib murakkablashsa, insonning tashqi jamiyatga ta'siri ham shunchalik murakkab jarayondir " [2] Demakki, insonning jamiyatga adaptatsiyasi va shaxs sifatidagi rivoji bevosita uning tuyg'ulari bilan bog'liqdir va o'z his-tuyg'ularini o'zgalarga yetkazib berolmaslik - o'z navbatida inson –jamiyat omiliga salbiy ta'sir ko'rsatadi, deya xulosa qilishimiz mumkin.

Ilg'or texnologiyalar asrida jamiyatning to'laqonli tarkibiy a'zosi bo'lish uchun axborot xurujlaridan himoyalanih, shiddat bilan ilgarilab borayotgan jamiyatda shaxs sifatida ijtimoiy moslashish, shaxslararo va yaqinlari bilan bo'lgan munosabatlarda o'z o'rini topish uchun har bir inson o'z his-tuyg'ularini ong bilan idrok etishi, tushunishi va eng muhim jihati – ularni ifoda eta bilishi lozim.

Aks holda bu uning psixologik rivojlanishida, ruhiyat dunyosida nuqsonlar borligidan dalolat beradi. Bu esa insonda turli xil psixologik, nevrologik, somatik kasallik belgilari va sindromlarini keltirib chiqaradi. Ana shunday psixologik muvozanatning buzilishlaridan biri bu - aleksitimiya holatidir.[3]

Aleksitimiya hodisasini o'rganish, ilmiy tadqiq qilishning dolzarbligi zamonaviy insonning hissiy salomatligi buzilishining o'sishi bilan bog'liq. Yanada aniqrog'i bu - hissiy stressning chastotasi va intensivligining oshishi bilan tavsiflanadi. Bunga bir qator omillarni sabab qilib ko'rsatish mumkin. Masalan: hayot sur'ati, ijtimoiy va jismoniy muhitning tez o'zgarishi, ijtimoiy tarmoqlar qaramligi, tezkor axborot xurujlari, an'ana va qadriyatlar to'qnashuvi, tabiiy ekologik ofatlar va h.k.

Aleksitimiya atamasini fan olamiga Garvard professori, tibbiyot fanlari doktori, psixiatr va " Psixoterapiya va psixosomatika" jurnali muharriri Piter Emanuel Sifneos kiritgan. U o'zining 1968 yilda nashr etilgan asarida psixosomatik kasalliklar shifoxonasidagi bemorlarning ayrimlarida ziddiyatli va stressli vaziyatlarda utilitar (*utilitar lot. utilitas — foyda, manfaat*) fikrlash tarzida ifodalangan harakatlardan foydalanish tendensiyasini, tasavvurning o'ta torligi va o'z hissiy tajribalarini to'g'ri baholay olmaslik, eng muhimi esa his-tuyg'ularni tasvirlab berish, ifodalash uchun so'z topolmaslik holatlarini kuzatgani haqida ma'lumot beradi. Shu tariqa 1970 yillardan boshlab aleksitimiya atamasi psixologik adabiyotlardan mustahkam o'rin egallay boshladi.

Aleksitimiya yunoncha a- inkor, yo'qlik, lexis -"so'z" va thymus - his-tuyg'u – ya'ni his-tuyg'ularni so'z bilan ifodalay olmaslikni bildiradi. Demakki, ushbu atama mazmun-mohiyatiga ko'ra o'z his-tuyg'ularini tushunishga qiynalish va so'zlar yordamida yetkazib berolmaslik bilan tavsiflanadi.

Bunda inson o'zgalalar bilan muloqotda nafaqat so'zlar balki imo-ishoralar, yuz ifodasi - umumiy qilib aytganda tana harakati orqali ham o'z hissiy –emotsional holatini yetkazib bera olmaydi. Mantiqqa asoslangan hissiy tajribalarni qabul qiladi va to'g'ri deb biladi.

Aleksitimiya birlamchi yoki ikkilamchi bo'lishi mumkin. Birlamchi aleksitimiya, qoida tariqasida, har qanday patologiya tufayli yuzaga keladi. Bu malformasiyalar, homiladorlik yoki tug'ish paytida xomilalik gipoksiyasi bilan, shuningdek, bolalik davridagi turli kasalliklar bilan bog'liq. Ikkilamchi aleksitimiya somatik jihatdan sog'lom odamlarda uchraydi. Uning paydo bo'lishi turli xil asabiy zarbalar, tez-tez stresslar, og'ir psixotravmalar va nevrologik kasalliklar bilan bog'liq. Aleksitimiya shizofreniya, psixoz, autizm va boshqalar kabi kasalliklarga chalingan bemorlarda kuzatiladi.[1]

Hissiy tajribalarni aniq baholay olmaslik natijasida aleksitimik insonlarda doimiy havotir hissi kuzatiladi. Chunki, o'z his-tuyg'ularini anglamasligi bois o'zgalarnikini ham anglashda va to'g'ri baholashda qiynaladi. Shu bois uning hamma fikrlari faqat tor doiradagi mantiqqa asoslangan bo'ladi. Muloqot esa hissiy tajribalar va emotsiyalar bilan uzviy bog'liq jarayondir.

Xulosa shuki, psixologiyada muloqot "insonlar o'rtasida munosabatlarni o'rnatish va rivojlantirishning murakkab, ko'p qirrali jarayoni hamda birgalikdagi faoliyat ehtiyojlari natijasida

hosil bo'lgan va ma'lumot almashish, o'zaro ta'sir o'tkazish, idrok etish, boshqa odamni tushunishning yagona strategiyasini ishlab chiqishni o'z ichiga olgan" jarayon sifatida taqdim etiladi [4]. Muloqotdagi qiyinchiliklar borasida L.S.Vigotskiy va S.L.Rubinshteynlarning fikrlarini tahlil qilgan holda [5], biz turli xil muloqot vositalari va mexanizmlari yordamida odamlar o'rtasida ma'lumot almashish va o'zaro bir-birini tushunish jarayonini yo'lga qo'yishni tushunamiz. Shuningdek, mazkur jarayonda hissiyotlar, kechinmalar, fikrlar, qarashlar, bilimlar, ijtimoiy qadriyatlar, tajriba va boshqalar ma'lumot sifatida ishlaydi. Agar aleksitimiya fenomeni ruhiy muvozanat buzilishi deya e'tirof etilsa, muloqot jarayoni bu kabi insonlar uchun murakkab hodisa hisoblanadi. Ammo, muloqotsiz shaxs va jamiyat shakllanmaydi. Aynan shuning uchun ham bu masala zamonaviy psixologiyada o'rganilishi va yechimini kutayotgan masalalardan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Apfel R., Sifnoes P.E. Alexithymia concept and measurement. Psy-chother Psychosom 1979; 32: 1-4: 180-191.
2. К.К. Платонов «Структура и развитие личности». Наука.1986 г. 5 ст.
3. Николаева В. В. О психологической природе алекситимии// Телесность человека: междисциплинарные исследования. М., 1993. <http://vprosvet.ru/biblioteka/aleksitimiya/>
4. Рубинштейн С.Л., Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
5. Выготский Л.С., Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр. Соч.: В 6 т. Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – С. 381-395.
6. <https://uz.warbletoncouncil.org/erik-erikson-3217>

O'smirlar ijtimoiy rolini shakllanishiga ta'sir etuvchi gender xususiyatlar

Mirvaliyeva Maxliyo Yoqubjon qizi
Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti
tayanch doktoranti
@maxliyomirvaliyeva797@gmail.com
Tel: +998770125040

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlilik, o'smirlilik davridagi ijtimoiy rol, gender tushunchasi, gender tenglikning kelib chiqishi tarixi o'rganilgan. Gender tenglikning ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga alohida urg'u berilgan hamda mamlakatimizda gender tenglik masalasi qonun normativ hujjatlari orqali asoslanganligi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiylashuv, o'smirlilik, ijtimoiy rol, gender, gender xususiyatlar

So'nggi paytlarda gender tadqiqotlar va izlanishlar zamonaviy fanning eng faol rivojlangan sohalaridan biri bo'ldi. Hozirgacha psixologiyada gender va genderning o'ziga xosligi kabi asosiy tushunchalarning umumiy qabul qilingan ta'riflari aniq mavjud emas. Qadim zamonlardan beri inson nimani chinakam erkak va nima ayol ekanligi, birinchisining maqsadi nima, ikkinchisi nima ekanligi bilan qiziqqan. Ushbu savollarga javob izlashga Platonning asarlari misol bo'la oladi. Eng qadimiy mifologik tuzilmalarda va ilk falsafiy tizimlarda erkak va ayol o'rtasidagi farqlarni tushuntirishga

urinishlar bo‘lib, unda jinsiy farqlarning tabiati, ayol anatomiyasi, fiziologiyasi, psixologiyasi, homiladorlik va tug‘ilish, erkak va ayolning xususiyatlari haqida eng boy g‘oyalar mavjud edi.³⁴

O‘smirlik tushunchasi hamda o‘smirlik davri inqirozli va og‘ir davrlardan biri bo‘lib, aynan gender xususiyatlar mana shu davrdan boshlab shakllanadi. Gender — bu shaxsning jamiyatdagi xatti-harakatlari va bu xatti-harakat qanday idrok etilishini belgilaydigan ijtimoiy jins. Gender erkaklar va ayollar o‘rtasidagi biologik farqlar bilan bog‘liq bo‘lgan madaniy va ijtimoiy ma’nolarni bildiradi, ular mos ravishda erkaklik va ayollik bilan tavsiflanadi. Gender ta’lim, kasbiy faoliyat, hokimiyatni boshqarishga kirish uchun individual imkoniyatlarni belgilaydigan ijtimoiy mavqeni tavsiflaydi. Keng ma’noda gender shaxsning biologik jinsi, uning tarbiyalangan jinsi yoki jamiyatda shakllangan jinsi bilan mos kelishi shart emas. „Gender“ tushunchasining paydo bo‘lishi jinsning biologik xususiyatdan ijtimoiy-psixologik xususiyatga aylanishi bilan bog‘liq. „Gender“ atamasi fanga birinchi marta psixoanalitik R. Stoller tomonidan 1958-yilda kiritilgan. R.Stoller D.Moni bilan birgalikda biologik jins va ijtimoiy jins kabi tushunchalar orasidagi farqlarni kiritdi. 1963-yilda Stokgolmda bo‘lib o‘tgan psixoanalitiklar kongressida so‘zlagan nutqida R.Stoller ijtimoiy-jinsiy (gender) o‘z-o‘zini anglash tushunchasi haqida ma’ruza qildi.³⁵ Gender bilan bog‘liq masalalarni o‘rganishda biologik va madaniy komponentlarni ajratish taklifi zamonaviy gumanitar bilimlarda alohida yo‘nalish — gendershunolikning shakllanishiga sabab bo‘ldi. Keyinchalik gender tushunchasi 1950-1960-yillarda ijtimoiy fanlar vakillari tomonidan rivojlantirildi. XX-asrda bu atama erkaklar va ayollarning xulq-atvori va shaxsiyatida uchraydigan farqlarning ijtimoiy va madaniy shart-sharoitlarini ta’kidlash zarur bo‘lgan hollarda qo‘llaniladi. „Gender“ atamasi „tur“ va „jins“ kabi toifalarga qarshi edi. Bu toifalar tabiiy va barqaror. Gender jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan va yaratilgan. Agar jins tushunchasi ayol va erkak o‘rtasidagi jismoniy, tana farqlari bilan bog‘liq bo‘lsa, unda „gender“ tushunchasi ularning psixologik, ijtimoiy va madaniy xususiyatlariga ta’sir qiladi. Jins va gender o‘rtasidagi farq juda muhim, chunki ayollar va erkaklar o‘rtasidagi ko‘plab farqlar tabiatda biologik bo‘lmagan sabablarga bog‘liq. Agar shaxsning jinsi biologik jihatdan aniqlangan bo‘lsa, gender madaniy va ijtimoiy jihatdan belgilanadi.

Gender lotincha genus (inglizchada gender) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, o‘zbek tilida jins ma’nosini beradi. Fanga genderlik tadqiqotlari tushunchasi XX asr o‘rtalarida kirib kela boshladi. Gender terminini 1952-yilda Yangi Zelandiyalik ruhshunos olim Jon Mani o‘z ilmiy tadqiqotlarida birinchi qo‘llagan. Keyinchalik 1963-yilda Stokgolmda ruhshunoslarning xalqaro anjumanida AQShlik olim Robert Stoller jamiyatda ijtimoiy jinsning o‘z-o‘zini anglash tushunchalari to‘g‘risidagi ma’ruzasi orqali gender terminini ilm ahliga taqdim etdi hamda jinsni biologik va madaniy turlarga bo‘lib o‘rganishni taklif qildi. R.Stoller, biologik jinsni (inglizcha sex) biologiya va fiziologiya, madaniy jins (gender), ya’ni genderni ruhshunoslik va jamiyatshunoslik sohalari tadqiqot ob’ekti sifatida o‘rganish maqsadga muvofiq deb hisoblagan. Shuningdek, 1972-yilda ingliz sotsiologi Enn Oukli ham „Jins, gender va jamiyat“ nomli ilmiy ishida bu terminni izohlab o‘tgan.³⁶ Gender konsepsiyasi biologik jins bilan (inglizcha – sex) ijtimoiy jins (inglizcha – gender) farqlanishiga hamda jinslar orasidagi ijtimoiy munosabatlar faqat erkaklar va xotin-qizlarning biologik o‘ziga xosligi bilan belgilanmasligi, ular o‘rtasidagi ijtimoiy rollar fiziologik farqlardan sezilarli ravishda kengligini anglashga qurilgan. Jins anatomik, fiziologik tushuncha, ya’ni individning biologik jinsga oidligini belgilovchi biologik xususiyatlar birligidir. Biroq odamlar o‘rtasida yana bir muhim – biologik farqlardan tashqari ijtimoiy rollar, har xil faoliyat turlari, xatti-harakat va psixologik xarakteristika jihatidan ham bo‘linish mavjud.

³⁴ Eng qadimiy mifologik tuzilma, Platon qarashlaridan

³⁵ R.Stoller 1963-yilda Stokgolmda bo‘lib o‘tgan psixoanalitiklar kongressida so‘zlagan nutqidan

³⁶ 1972-yilda ingliz sotsiologi Enn Oukli ham „Jins, gender va jamiyat“ nomli ilmiy ishidan

Jinsdan farqli o'laroq, gender – psixologik, madaniy va ijtimoiy vositalar bilan shakllanadi. Gender terminining fanga kiritilishi shuni anglashga yordam beradiki, “jamiyatlardagi erkaklar va xotin-qizlar rollari ijtimoiy jihatdan tashkil topadi va belgilanadi”. Gender, avvalo erkak va ayol, o'g'il va qiz bolalar munosabatlarining ijtimoiy-psixologik hamda pedagogik tomonlarini qamrab oladi. Bu tushuncha yangi ijtimoiy qarashlar va madaniyatga bog'liq holda rivojlanib boradi. Tarixdagi matriarxat yoki patriarxat tushunchalari ham bunga yaqqol misoldir. Ta'lim-tarbiya yo'nalishida gender tushunchasi faqat qizlarga taalluqli emas, chunki u o'z xususiyatiga ko'ra o'g'il va qiz bolalar orasidagi munosabatlarni tavsiflab ta'riflaydi, ya'ni, ijtimoiy rollar, faoliyat shakllarining bo'linganligi, xatti-harakat va individlarning psixologik xarakteristikalarida o'ziga xosliklar mavjudligini o'rganadi. Ko'rinib turibdiki, olimlarning gender so'zini termin sifatida o'rganishni taklif qilishlari nafaqat psixoanalitika yoki jamiyatshunoslik, balki turli sohalar, jumladan pedagogika va tilshunoslikda ham keng qo'llanishiga yo'l ochib berdi. Bugungi kunda bu yo'nalishlar tarkibida gender pedagogikasi va tilshunosligi shakllanib, gender munosabatlari, gendercha tahlil, gendercha tenglik kabi mavzularda tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ma'lumki, biologik va ijtimoiy xususiyatlardan tashqari gender omillarga madaniy xususiyatlar ham ta'sir ko'rsatadi. Muayyan madaniyat insoniyat tomonidan dunyo haqidagi bilimlarni anglash va tartibga solish davomida vujudga kelgan narsa predmet, voqeliklar bo'lib, u milliy gender qarashlar shakllanishida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Genderchilikda gender farqlarning tashkil topish jarayoni odatda ijtimoiylashtirish jarayoni bilan bog'lanadi. Ijtimoiylashtirish – bu, individ tomonidan jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida faoliyat yuritish imkonini beruvchi bilim, me'yori va qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonidir. Ijtimoiylashtirish o'z ichiga ta'sir etishning ijtimoiy nazorat qilish jarayonlarini qamrab oladi. Masalan, ta'lim-tarbiya, yoki uning shakllanishiga ta'sir qiluvchi tabiiy jarayonlar. Bugun ijtimoiylashtirishning muhim qismi bo'lgan gender munosabatlar psixologiya, sotsiologiya, pedagogika kabi fanlar tomonidan jadal o'rganilayotganligi bu yo'nalishda qilinishi kerak bo'lgan ishlar ko'pligidan darak beradi. Genderning sotsiumdagi rollaridan kelib chiqadigan ijtimoiy tabaqalanish, va ayni paytda nutq, uslub, kiyim va xatti-harakatlarda namoyon bo'luvchi jihatlar ham bu yo'nalishning muhim sifatlarini tashkil etadi. Gender rollar erkaklar va ayollarning mehnati, vazifalariga doir qarashlarning bo'linishida ham namoyon bo'ladi. So'ngi yillarda O'zbekiston Respublikasida ham ayollarning boshqaruv organlariga tayinlanishiga bo'lgan e'tiborning o'sishi yuqorida ta'kidlangan sotsial tenglik balansini me'yorga keltirmoqda. O'zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi qonunining 13-moddasida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlash masalalari bo'yicha tadbirkorlik subyektlarining, shuningdek, fuqarolar o'zini-o'zi boshqarish organlarining, nodavlat notijorat tashkilotlarning va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining vakillari ishtirokida maslahat kengashlarini tuzish mumkinligi belgilangan. Mazkur normaga asoslanib, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligida, shuningdek, barcha oliy ta'lim muassasalarida tuzilgan xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash masalalari bo'yicha maslahat kengashi – gender tenglikni ta'minlashning samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash masalalari bo'yicha maslahat kengashi – gender tenglikni ta'minlash hamda jinsi bo'yicha bevosita yoki bilvosita kamsitilishini bartaraf etish maqsadida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash masalalari bo'yicha tuzilgan kollegial maslahat organi hisoblanadi. Maslahat kengashining faoliyati qonuniylik, xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi, jinsi bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymasligi, ochiqlik va shaffoflik tamoyilari asosida olib boriladi. Xususan, O'zbekistonda ijtimoiy hayotda gender masalalari, gender tenglik munosabatlari berilayotgan chuqur e'tiborni amalga oshirilayotgan qator loyihalarda ko'rish mumkin. Masalan, 2019-yil 2-sentabr, O'RQ-562-sonli “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng

huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi qonunning qabul qilindi, unga ko'ra, xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, onalik, otalik va bolalikni himoya qilish tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning erkaklar bilan teng ravishda ijtimoiy va ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish yuzasidan va hk. chora-tadbirlar olib borilmoqda. Shu qatorda, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanishning Beshinchi maqsadi – Gender tenglikni amalga oshirish doirasida O'zbekistonda gender tenglikni ta'minlash hamda barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirishga oid to'qqizta vazifa ishlab chiqilgani ham ta'kidlash mumkin. U 2030-yilga kelib barcha xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakliga barham berish, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to'liq va samarali ishtirokini ta'minlash va yetakchilik qilish uchun teng imkoniyatlarni yaratish zarurligini o'z ichiga oladi. Gender munosabatlarda xalqaro standartlarga haqiqiy yaqinlashuvga erishish, eng muhimi, ayollarni jamiyatning barcha jabhalarida faol ishtirok etishi uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash bo'yicha qator oddiy, ammo samarali chora-tadbirlar mavjudligini ta'kidlash mumkin. Mamlakatimizda, kvota tizimining ayollarga yo'naltirilganligining ortib borayotganligini, ayniqsa, oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan voqeliklar, magistraturaga qabul qilingan xotin-qizlarga kontrakt to'lovlarini to'liq davlat tomonidan qoplanishi haqidagi amaliy chora-tadbirlarni yaqqol misol tariqasida keltirish mumkin. Shuningdek, xotin-qizlarning mahalliy darajada va ijroiya hokimiyatida vakilligining oshib borishi, ularning parlament faoliyatidagi faol ishtirokini ham ta'kidlash zarur. Xulosa qilib aytganda, davlatimizda gender siyosatining muhim strategik maqsadi millat oilasida xotin-qizlarning o'rni, ularning moliyaviy ahvolini va ijtimoiy farovonligini yaxshilashga qaratilgan. Oilada gender tengligiga erishish, ya'ni ayol kishini kamsitilishi kabi illatlarni yo'qotishga erishish turli ijtimoiy institutlar va sohalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga olib keladi. Ta'kidlash kerakki, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning kuchayishi kundalik hayot va mehnat faoliyati sohasidagi gender munosabatlariga yetarlicha e'tibor bermaslik bilan ham bog'liq. Zero, gender tenglikka erishish nafaqat demokratik qadriyatlardan biri, balki ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Jahon miqyosida orttirilgan tajriba shundan dalolat beradiki, aynan erkaklar va ayollar uchun teng imkoniyatlar mavjud davlatlarda aholi turmush farovonligi va ijtimoiy-siyosiy faolligi yuqori darajada bo'lib, islohotlar muvaffaqiyati ta'minlanadi. Umuman olganda, O'zbekistonda gender sohasidagi o'zgarishlarning huquqiy va institutsional asoslari yaratildi. Mamlakatda gender siyosatini har jihatdan amalga oshirishda davlat organlari va xotin-qizlar tashkilotlari birgalikda harakat qilib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Platon. *Sobr. s.: 4 jildda* — T. 3. — M.: Fikr, 1994. — 477 b.
2. ↑ Ilyenkov, E. V. *Falsafa va madaniyat [Matn]* / E. V. Ilyenkov. — M.: Politizdat, 1991. — 374 p. Ilyenkov, E. V. *Shaxs nima [Matn]* / E. V. Ilyenkov. — M.: Politizdat, 1984. — 358 p.
3. ↑ Kletsina, I.S. *Gender munosabatlari psixologiyasi. Nazariya va amaliyot [Matn]* / I. S. Kletsina. — Sankt-Peterburg: Aleteyya, 2004. — 408 p.
4. ↑ Gapova, E. *Gender nazariyasi antologiyasi [Matn]* / E. Gapova. — Minsk.: Propylaea, 2000. 8 — 9 p.
5. ↑ Fyedyeralnoye agyentstvo po obrazovaniyu GOU VPO "Krasnoyarskiy gosudarstvyenniy pyedagogicheskiy Univversityet im. V.P. Astafeva "J.G. Duskaziyeva\Gyendyernaya psixologiya\Uchebnoe posobie
6. Mirvaliyeva, M. (2022). OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA SHAXS AGRESSIVLIGI MUAMMOSI. FRANCE International Scientific-Online Conference.: <https://doi.org/https://doi.org/10.5281/zenodo.651889>

7. Tursunboyev Bunyodjon Rustamjon o'g'li, & Mirvaliyeva Maxliyo Yoqubjon qizi. (2023). XULQI OG'ISHGAN BOLALAR PSIXOLOGIYASI . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 16(1), 30–37. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/01/article/view/3779>
8. Статьи в Академии
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА У МОЛОДЕЖИ
(<https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=4578034647122035804&btnI=1&hl=ru>)
ГР Мансурова, МЕ Мирвалиева, БР Турсунбоев - Редакционная коллегия, 2022
9. Mirvaliyeva, M. (2021). O'SMIRLAR SOTSIAL STATUSINI SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. MARKAZIY HARBIY OKRUG HUZURIDAGI "ILMIY TADQIQOT" ILMIY-AMALIY VA USLUBIY MARKAZI.
10. Mirvaliyeva, M. (2023). TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING RIVOJLANISHI. TERMIZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI.
11. Mirvaliyeva, M. (2022). ADDIKTIV XULQ PSIXOLOGIYASI. Namangan Davlat Universiteti.

ЁШЛАРНИ ТУРЛИ АХБОРОТ ХУРУЖЛАРИДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК УСУЛЛАРИ

**Мухторов Отабек Андижон давлат университети
психологи в.б. доцент психология фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)**

Аннотация: Жаҳондаги мафкуравий таҳдидлар аҳолининг турли қатламлари, хусусан, ёшларнинг қарашларини ўзгартириш, диний экстремизм, ахлоқсизлик каби бузғунчи қарашларни сингдиришга уринишлари тарзда содир бўлиб, интернет орқали бузғунчиликлар, глобал тармоқдан қабих мақсадда фойдаланаётганларнинг орттиб бораётганлиги, бузғунчиликка йўналтирувчи электрон нашрлар ва видеоларларни тарқатиш сабабли ижтимоий тармоқлар орқали тарқатилаётган ғаразли маълумотлар, бузғунчи тарғиботлар, ахлоқ-одобни издан чиқарувчи хатти-ҳаракатлар ҳар бир жамиятни тавишга солмоқда.

Калит сўзлар: ахборий хуружбардошлик, психологик хавфсизлик, ижтимоий-психологик таҳлил, ёшларнинг таҳдидбардошлик сифатлари, манипуляция, компенсатор мотивация, релаксацион мотивация, коммуникатив мотивация, йигит-қизлар тарбияси.

Кириш. Ахборот соҳасидаги шахсий хавфсизлик муаммосининг долзарблиги бир томондан, замонавий жамиятда объектив равишда юзага келаётган, шахснинг ижтимоий ҳуқуқ-атворининг мустақил субъект сифатида шаклланиши ва ривожланишига таъсир кўрсатадиган ва ўзини-ўзи англаш механизмларини шакллантириш учун зарур шароитлар яратадиган ўзгаришлар ҳаракати билан белгиланади. Бошқа томондан, илм-фан, ёшлар, қолаверса, жамият онги ва ижтимоий амалиётдаги устувор йўналишларни ўзгартириш шахс хавфсизлигини оширишга ўтиш билан боғлиқ муаммоли вазиятнинг мавжудлиги.

«Ахборот» тушунчаси бугунги кунда глобал моҳият касб этмоқда. У инсоннига айниқса ёшлар тафаккурига турли йўналишларда таъсир ўтказувчи, яхлит инсоният ҳаётини ва тақдирини у ёки бу томонга буриб юборувчи, гоҳ салбий гоҳ ижобий моҳият касб этувчи қудратли воситага айланди.

Ахборот (лотинча “information”-тушунтирмоқ, баён етмоқ) замонавий фан ва сиёсатнинг асосий тушунчаларидан бири бўлиб, дастлаб кишилар томонидан оғзаки, кейинроқ ёзма ёки бошқа шаклларда узатилган маълумот; XX асрнинг ўрталаридан бошлаб инсонлараро, инсон-автомат, автомат-автомат ўртасидаги маълумот ҳамда хайвонлар ва ўсимликлардаги сигнал алмашинуви, хужайрада хужайрага муайян белгиларнинг узатилиши ва шу кабиларни англата бошлаган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Literature review).

Дастлабки психологик тадқиқотларда инсон психик ҳаёти учун муҳим бўлган ўзини ўзи назорат қилишнинг айрим хусусиятлари ўрганилганини кузатиш мумкин. Н.С. Сафаев, Д.Г. Мухамедова томонидан амалга оширилган адабиётлар таҳлилида ўзини ўзи назорат қилиш феноменининг ўрганилиш тарихи ҳақида батафсил фикр юритилган . [1], [2], [3], [4]. У.Беллнинг проприорецепция - ҳаракатларни назорат қилишнинг тескари алоқасини ўрганишга доир тадқиқотини келтириб ўтиш жоиз. У.Белл томонидан илгари сурилган ғоялар кейинчалик И.М.Сеченов томонидан ривожлантирилди. Аммо уларнинг қарашлари ҳаракатларни назорат қилиш ва бошқариш билан боғлиқ муаммоларнинг тор доирасини қамраб олади ва ўзини ўзи назорат қилишни ихтиёрий бошқарув тамойили сифатида тавсифлаш билан чекланади [4].

Тадқиқот методологияси (Research methodology). Мамлакатимизда ушбу доирадаги тадқиқотлар фалсафий-психологик ёндашув асосида амалга оширилган бўлиб: Э.Ғ. Ғозиев, Ғ.Б. Шоумаров, В.М. Каримова, шунингдек, олимлар изланишининг аксарияти ёшларда ахборий қарашларни шакллантирувчи хусусиятларни (Н.С. Сафаев, Д.Г. Мухамедова, А.Г. Айрапетова ва б.) ўрганишга бағишланганлигини кўришимиз мумкин.

Шунингдек, мазкур мавзуда хорижлик олимларнинг ишлари ҳам мавжудлигини таъкидлаб ўтишимиз жоиз, хусусан, диний эътиқод борасидаги ахборотларни психологик ўрганишнинг услубий муаммолари (П.С. Гурьевич, М. Вебер, А.М. Двойнин ва б.) , диний дунёқараш табиати (А.Ю. Рахманин, В.П. Гайденко, Д.О. Смирнов ва б.) , ҳозирги оммавий маданият шароитида ёшларнинг диний эътиқод жихатдан ўхшашлиги (М.В. Фёдорова, А.Г. Сафронов, В.М. Миназова ва б.) , шахснинг диний эътиқоди ва ижтимоий ҳамкорлик (В. Еротич, Д.М. Чумакова, М.П. Мчедлов ва б.) каби масалалар тадқиқ қилинган.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Тадқиқотнинг объекти сифатида 15 ёшдан 19 ёшгача бўлган Андижон давлат университети академик лицейи ва Андижон шаҳридаги умумтаълим мактабларининг (670 нафар) ўқувчилари жалб этилди.

Тадқиқот мақсадидан келиб чиқиб, “Ёшларни турли ахборот манбааларидан фойдаланиш ҳолатини ўрганиш” сўровномаси ўтказилиб, олинган натижаларга кўра, умумтаълим мактабларининг юқори синф ўқувчилари ва лицей ўқувчиларининг масала юзасидан фикрлари турлича эканлиги аниқланди. Академик лицей ўқувчилари ўз олдида қўйган мақсадлари ва танлаган йўналишлари сари илдам юрганлиги боис ўқишга кўпроқ эътибор қаратишади ва ижтимоий тармоқларга кам мурожаат қилишади деган фикрга келиш мумкин.

“Манбалардан фойдаланиш учун ахборот ресурс марказларига бориб турасизми?” жавобини тадқиқотимизда қатнашганларнинг 45,2 % боришини 18,6, % “бориш шартмас телефон орқали китобларни ўқиш мумкинлигини, 36,2 % эса АРМ ва бошқа компьютер хоналаридан фойдаланишини айтишган. Кутубхона (АРМ) га боришдан мақсад масаласидаги жавобларга ўқувчиларнинг 31,1 % реферат ёзиш учун, 55,9 % жавоб беришга тайёргарлик кўриш учун, 8, 3 % ўз устимда ишлаш учун, 4,7 % бошқа мақсадларда, яъни “қизиқарли китобларни ўқиш”, “яхши баҳо олиш учун” деган жавобларни беришган. Кутубхонадан (АРМ) дан ташқари маълумотлар ва ахборотларни қаерлардан олиш мумкин деган саволга 46,7 % ўқувчи Интэрнетдан, 14,7% китоб дўконларидан, 12,8 % катталардан, 43.4 % жавоб беришга

қийналишган. “АРМ ларда картотекалардан фойдаланишни биласизми?” саволига синалувчиларнинг 35,4 % билмаслигини, 21,6 % фойдаланганлигини, 46,5% фойдаланишга асос бўлмаганлигини билдиришган. Демак, ўқувчиларнинг аксарият қисми АРМдан фойдаланишда объектларни тизимлаштирилганлигини ҳам билишмайди.

Саволнома натижаларидан ўқувчилар турли хил ахборот хуружларидан холи эмас. Уларнинг аксарият қисми ижтимоий тармоқлардан келаётган маълумотларга ишонадилар ва эргашадилар. Бугунги кунда ўсмирлар компьютерга инсонга кундалик ҳаётида, ахборотларни олиш учун керак бўлган восита сифатида қарашар экан, шунингдек, 75 % ўқувчи кутубхонада, уйда, мактабда, академик лицейда, ўртоғини уйда компьютердан фойдаланаётганини айтган. Ўтказилган саволнома жавобларига таяниб, ўқувчилар ахборот олиш ва ундан фойдаланиш жараёни паст даражада эканлигини кўриш мумкин.

Аҳамиятига кўра якуний корреляцион боғлиқликлар ўсмир томонидан ахборотдан фойдаланиш маданияти даражасини эксперт сўровнома бўйича баҳолаш натижалари ва Ю. Н. Долгова, А. С. Коповой, Г. Н. Малюченко, В.М. Смирноваларнинг МСИА «Ахборот фаоллигининг мотивацион таркиби» сўровномасининг коммуникатив мотивация бўйича натижалари ўртасида аниқланди, хусусан, қуйидаги шкалалар бўйича:

- компенсатор мотивация
- релаксацион мотивация
- коммуникатив мотивация
- англаб етиш мотивацияси

Биринчи аҳамиятли корреляцион боғлиқлик ахборотдан фойдаланиш маданияти юқори даражада бўлган ўқувчиларда мувозанатлашган (ўрта даража) компенсатор мотивациянинг устун келишини тасдиқлайди. Ўз навбатида ахборотдан фойдаланиш маданияти нисбатан паст даражада бўлган ўқувчиларга компенсатор мотивациянинг юқори даражаси хосдир. Ўсмирлар учун стимуляциянинг энг машҳур маҳсулотлари бўлиб кучли графика ва тегишли мазмун-маънога эга турли компьютер ўйинлари хизмат қилиши мумкин. Бундай маҳсулотларни баҳолашнинг асосий мезони бўлиб эса одатда, улардаги симуляцион ва компенсатор имкониятлар хизмат қилади. Иккинчи аҳамиятли корреляцион боғлиқлик ахборотдан фойдаланиш маданияти юқори даражада бўлган ўқувчиларга релаксацион мотивациянинг ўртача даражаси хослигини тасдиқлайди. Бинобарин, ахборотдан фойдаланиш маданияти паст даражада бўлган ўқувчиларга эса релаксацион мотивациянинг нисбатан юқори даражаси хосдир. Ўз моҳиятига кўра бу мотивация ўсмирни медиа маҳсулот ва медиа ахборотни стресслар ёки аввалги фаоллик билан чақирилган зўриқишлардан кейин бўшашишга эришишда таъсирчан восита сифатида қўллашга мойил қилиб қўяди. Учинчи, аҳамиятли корреляцион боғлиқлик ҳам аввалгиларига ўхшаб ахборотдан фойдаланиш маданияти юқори даражада бўлган ўқувчиларга коммуникатив мотивация ривожланишининг ўртача даражаси хослигини тасдиқлайди. Бинобарин, ахборотдан фойдаланиш маданияти паст даражада бўлган ўқувчиларга эса коммуникатив мотивациянинг нисбатан юқори даражаси хосдир. Замонавий ўсмирларда мазкур мотивациянинг устун келиши медиа маҳсулотдан иложсиз фойдаланиш ва бу жараёни биринчи навбатда мулоқот зарурати билан боғлаган ҳолда намоён бўлади. Аҳамиятига кўра якуний бўлган корреляцион боғлиқлик ахборотдан фойдаланиш маданияти юқори даражада бўлган ўқувчиларда англаб етиш мотивациясининг ўртача даражаси устун келишини тасдиқлайди. Ахборотдан фойдаланиш маданияти паст даражада бўлган ўқувчиларда эса англаб етиш мотивацияси нисбатан юқори даражада намоён бўлади. Мазкур мотивация доминантлик қилганда ахборотдан асосан билим захирасини тўлдириш, умумий интеллектуал

ривожланиш, шахсий ва касбий ўсиш, маънавий камолотга эришиш мақсадида фойдаланилади. Ўсмирлар одатда келаётган турли форматдаги ахборотни унинг долзарблиги, янгилиги, амалий аҳамияти, дунёқарашни кенгайтириш имконияти, истиқболли нафи ва бошқа нуқтаи назардан баҳолашади. Шундай қилиб, юқорида баён этилганлардан келиб чиққан ҳолда, ўтказилган мажмуавий психодиагностик текширув ($n=400$) ва эксперт баҳосига ($n=73$) таянган эмпирик тадқиқот асосида замонавий ўқувчининг ахборотдан фойдаланиш маданиятининг компонентли таркиби аниқланди деб хулоса қилиш мумкин, бунга қуйидагилар қиради:

- ахборот технологиялари асосларини билиш ва уларни кундалик амалиётда қўллай олиш
- ривожланган киришимлилиқ
- ахборотдан фойдаланиш синергетик стратегиясининг бетартиб (хаотик) стратегиясидан

устунлиги

- шахслараро муносабатлар ва ташқаридан бўлган ҳурматдан қониқиш
- мувозанатлашган (ўрта даража) компенсатор, релаксацион, коммуникатив ва англаб

етиш мотивациялари

Шу билан бирга замонавий ўқувчининг ахборотдан фойдаланиш маданиятининг юқорида санаб ўтилган ҳар бир таркибий компонентлари ўзига хослигининг таҳлили натижалари шуни кўрсатадики, улар ўрганилаётган ҳодисанинг яхлит тузилмасини ташкил этган ҳолда чамбарчас ва ўзаро боғлиқ. Ундан ташқари, ахборотдан фойдаланиш маданияти очиқ тизим ҳисобланади, зеро унинг ривожланишига жамиятнинг, жаҳон майдонининг ривожланиш даражаси билан белгиланадиган ташқи омиллар сезиларли таъсир кўрсатади. Зеро, ахборотдан фойдаланиш маданияти ўз-ўзини ташкил қилаётган очиқ тизим ҳисобланади, унинг тараққиёти учун ўз-ўзини ташкил этишнинг мумкин бўлган барча шахсий заҳираларни жалб этиш мақсадга мувофиқдир.

ХУЛОСА

Олиб борган тадқиқотларимиз шундай тахминни асослашга изн бердики, глобаллашув жараёнида ахборот - психологик хавфсизликни шакллантириш шахс руҳиятидаги оғиш ва зўриқишни, шунингдек, физиологик муаммоларни олдини олади. Жамиятдаги шахсларда коммуникатив соғлом дунёқараш шаклланишига замин яратади. Тажриба – экспериментал ва назорат диагностик иш давомида, шахс тафаккурида ахборот - психологик хавфсизликни шакллантириш, шахс руҳиятида салбий таъсирлардан сақлашга қаратилган омилларнинг ижобий динамикасини таъминлашга қаратилиши зарурлиги ҳақидаги тахминимиз исботланди.

Адабиётлар

1. Алифорова Л. И. Замонавий ёшларнинг ахборот маданияти // Психологик журнал. 2006. №. 5. 327-336 бетлар.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. –СПб.: Питер, 2001.
3. Анатолий Тарас. Методы и приёмы психологической войны. – Минск: “АСТ”, “Харвест”. 2006.
4. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии. – М.: Смысл, 2002.
5. Аронсон Э., Пратканис Э.Р. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003.
6. Бахур В.Т. Это неповторимое “Я”. – М.: Знание, 1986.
7. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных. – СПб.: МФИН, 1992.
8. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия. – СПб., 1992.
9. Березкина О. П. Социально-психологическая воздействия СМИ. / О.П. Березкина. -

М.: Изд-й центр: «Академия», 2008. - 240 с.

10. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989.

11. Бестужев Л.И. История твоих родителей. Разговор с молодым поколением. – М.: Просвещение, 1988.

12. Бестужев Л.И. Альтернативная цивилизация. – М.: Алгоритм, 2003.

EGOTENTRIZM KO'RSATGICHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA O'SMIRLIK DIALOGIYASI HUSUSIDA

ADU doktoranti Sh.M.Mamajonova

Maqolada erta o'smirlik davrida eng aniq namoyon bo'ladigan egosentrizm muammosi haqida so'z boradi. Xuddi shu davrda o'smirda o'z-o'zini anglash faol rivojlanadi, uning tarkibiy qismlaridan biri shaxsning dialogik xususiyatidir. Shaxsning dialogizmi va egosentrizmi hodisalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bir qator qarama-qarshiliklar bilan tavsiflanadi, ularning xususiyatlari ushbu maqolada talqin etiladi.

Kalit so'zlar: egotenrizm, dialogiya, o'smirlik, kognitiv egosentrizm, his-tuyg'u.

В статье говорится о проблеме эгоцентризма, которая наиболее ярко проявляется в раннем подростковом возрасте. В этот же период у подростка активно развивается самосознание, одной из его составляющих является диалогичность личности. Связь явлений диалогизма и эгоцентризма личности характеризуется рядом противоречий, особенности которых исследуются в данной статье.

Ключевые слова: эготизм, диалог. подростковый, когнитивный эгоцентризм, эмоция

The article talks about the problem of egocentrism, which most clearly manifests itself in early adolescence. During the same period, the teenager actively develops self-awareness, one of its components is the dialogic nature of the personality. The connection between the phenomena of dialogism and personal egocentrism is characterized by a number of contradictions, the features of which are examined in this article.

Egosentrizm o'smirlik uchun kalit hisoblanadi: yosh holati, o'smirlik davrining oxiriga kelib, umuman olganda, o'smirning o'zini o'zi anglashi yuqori darajaga etadi. Shakllanish darajasi, bu erda u allaqachon erishgan dialogik tabiat dunyoga ochiqlikka hissa qo'shib to'liq rivojlanishining muhim shartidir. Ular o'z-o'zidan rivojlanadi, ular murakkab va etarlicha barqaror emas va ko'pincha situatsion xarakterga ega.

O'smirlik, bolalikdan kattalikka o'tish davri sifatida, shaxsning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu vaqtda o'smirning o'zini o'zi anglashida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi: balog'at tuyg'usi erta o'smirlik davrida markaziy yangi shakllanish sifatida namoyon bo'ladi (garchi harakatlar va mulohazalarda go'daklik hali ham saqlanib qoladi); his-tuyg'ular tez o'zgaradi (eng ahamiyatsiz sabablar g'azab va g'azabni keltirib chiqaradi); hokimiyatni tan olinmaydi; hamma narsaga va boshqalarga salbiy munosabatlar o'zini namoyon qiladi. O'smirlik davrida ota-onaning oiladagi ahamiyati pasayib, tengdoshlarning ta'siri kuchayadi.

Ma'lumki, o'smirlik davridagi faoliyatning yetakchi turi intim va shaxsiy muloqotdir. Yana bir muhim omili - o'smirning ijtimoiy faolligining o'sishi. U o'z fazilatlarini namoyish etadigan va e'tiborni jalb qiladigan faoliyat sohalarini qidiradi. Shu bilan birga, rivojlanishning ushbu bosqichida o'smir jamiyatda umume'tirof etilgan qadriyatlar, me'yorlar va xatti-harakatlar usullarini o'zlashtiradi. O'smirlar tengdoshlari oldida o'zlarini ko'rsatishga harakat qiladilar, bunga ehtiyoj paydo bo'ladi. Agar bu muvaffaqiyatsiz bo'lsa, unda o'zini o'zi o'ylash kuchayadi. Bu har doim ham amalga oshirilmaydi va guruhda ma'lum bir maqomga erishish zarurati egosentrizmning rivojlanishiga yordam beradi. Egosentrizm fenomeni eng keng tarqalgan va faol muhokama qilinadigan psixologik va pedagogik muammolardan biridir. Psixologlar bu tushunchaga turli xil ma'nolarni qo'yishadi, bu esa munozaralarga va polemikalarga sabab bo'ladi. Rus psixologlarning asarlarida (P.P.Blonskiy, L.S.Vygotskiy, D.N. Uznadze) bir qator tadqiqotlar bolalar tafakkurini o'rganishga bag'ishlangan. Bu masalada ular pozitsiyasi xorijiy psixologlarning pozitsiyasidan farq qiladi (H. Xoffman, R. Selman, G. Dupont).

Bu bolaning tafakkurini bog'lash xato ekanligidir, bu esa bolaning fikrlashi egosentrizmning namoyon bo'lishiga olib keladi. Sinkretizm fikrlash (ob'ektlarning tashqi belgilariga asoslangan fikrlash) egosentrizmning namoyon bo'lishi emas. Bu bolalik davridagi kognitiv faoliyatning xususiyatlari. L.S.Vygotskiy, I.D. Egorycheva, A.A. Yurinalarning qarashlaricha, shaxsiy egosentrizm boshqalar bilan samarali munosabatlar o'rnatishga qodir emasligi, ularga nisbatan salbiy munosabatning namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi, bu esa nizolarning kelib chiqish sababiga olib keladi. Kognitiv egosentrizm boshqalarning fikrlash jarayonida nima qilayotganini bilmaydigan odamga xosdir.

Kognitiv egosentrizm boshqa odamlarning fikrlash va idrok etish jarayonida o'z nuqtai nazaridan farqli bo'lishi mumkinligini tushunmaydigan odamga xosdir. Axloqiy egosentrizm degani bu odamlarning axloqiy harakatlari va harakatlarini idrok eta olmasligidir. Kommunikativ egosentrizm - bu tushunchalarning semantik mazmuni va o'rtasidagi farqlarga e'tibor bermaslik. N.B. Burtovaya ta'kidlashicha, hayotdagi qiyinchiliklar uning namoyon bo'lishiga olib keluvchi vaziyatli egosentrizmdir. Yuqori darajadagi egosentrizm bilan muammolar paydo bo'ladi jamiyatda boshqalar bilan o'zaro munosabatlar buziladi, o'zini o'zi qabul qilish vaziyati murakkablashadi. Agar o'smir monolog nutqiga o'tsa, ya'ni o'zi bilan suhbatni davom ettirsa, bu shuningdek, egosentrizm belgisidir (monologik nutq jarayonida o'smir tengdoshlari bilan muloqotga qiziqishni yo'qotadi, muloqot jarayonida yagona belgi o'zi). D. Elkindga ko'ra, "shaxsiy afsona" kabi tushuncha muhim ahamiyatga ega bo'lib egosentrizmning tarkibiy qismi. "Shaxsiy afsona" - bu o'smirning o'zi haqidagi hikoyasidir, bu haqiqat emas. U o'z tajribalari va his-tuyg'ularining o'ziga xosligini his qiladi.

O'smirdagi egosentrizmning namoyon bo'lishi o'ziga qaramlik, noaniqlik va chalkashlik, shubha va skeptitsizm, qarama-qarshilik ruhi, yolg'izlik hissi, o'ziga xoslik va maksimalizm bilan tavsiflanadi. Zamonaviy rus psixologiyasida "egosentrizm" tushunchasiga alohida e'tibor beriladi psixolog-tadqiqotchi T.I. Pashukova nafaqat egosentrizm muammosini har tomonlama o'rgangan xilma-xillik, balki egosentrik birlashmalarning proyektiv testini ham ishlab chiqdi. T.I. Pashukovanning insonning faqat o'z manfaatlariga e'tibor qaratishini va boshqa odamlarning nuqtai nazarini inobatga olmaslikni tushunadi. O'z tadqiqotida u egosentrizm shaxs ongini axloqiy tashkil etishning eng past darajalaridan biri degan xulosaga keladi. Aynan rolli o'yini jarayonida bolalar kognitiv egosentrizmni engishadi. Rolli o'yinlarda qatnashganda, ular turli rollarni o'zgartiradilar, boshqa bolalar bilan munosabatlarni o'rnatadilar. Tadqiqotchi, shuningdek, egosentrizmni intrapsixik yondashuv nuqtai nazaridan o'rganadi, ya'ni u o'rganadi. U esa shaxsning ichki tuzilishi xususiyatlari, masalan, o'z-o'zini hurmat qilish, egosentrik motivlar va harakatlar, shaxsning yo'nalishi va boshqalar. T.I. Pashukova egosentrizmning paydo bo'lishining quyidagi sabablarini aniqladi:

- oilada tarbiyaning noto'g'ri uslubi;
- uzoq davom etgan taranglik holatlari;
- xarakterning aksentatsiyasi .

Egosentrizm eng yosh o'smirlarda seziladi. 13-14 yoshga kelib, o'smirda gipotetik-nazariy fikrlash rivojlansa, aqliy shakllanishlarni kechikish ruhiy egosentrizmga tahdid soladi. O'zini-o'zi hurmat qilish tufayli u rivojlanadi. Egosentrizm bilan ajralib turadigan shaxsiyatning noyob motivatsion-ehtiyoj va semantik sohalari, o'z navbatida egosentrizm odamlar bilan munosabatlarning "tartibga soluvchisi" ga aylanadi. Egosentrizm xudbinlik bilan chambarchas bog'liq. Egosentrizm xudbinlikni ifodalashning ekstremal shaklidir. Ularning asosiy farqi shundaki, egoist hali ham boshqa odamlarning harakatlarini tushunadi, chunki o'zining xudbin manfaatlarini o'ziniki bilan solishtira olmaydi.

Egosentrizm - bu sodir bo'layotgan voqealarga boshqa odamlarning ko'zlari bilan qaramaslik yoki ojizlik. Egosentrik odam hamma odamlar dunyoni boshqacha qabul qilishini tushunolmaydi. Unga atrofingizdagilarning hayotga o'zlarining shakllangan qarashlari borligi qiziq emas.

O'smirlik davrida odamlar o'rtasidagi dialogik munosabatlar muhim ahamiyatga ega, bu nafaqat tug'ilish, balki shaxsiyatni shakllantirish g'oyasi bilan bog'liq. Zamonaviy dunyoda muloqot muammosi aqliy, shaxsiy va intellektual rivojlanishning asosiy asosi sifatida qaraladi. Muloqot shaxsning o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini-o'zi takomillashtirish manbai, shuningdek, shaxslar o'rtasidagi muloqot va o'zaro ta'sir hodisasidir. Hayotiy dialogik muloqot, aqliy, hissiy jihatdan ham faolroq pozitsiyani egalaydi. Ta'lim va aqliy faoliyat sohasida, muloqot o'quvchilarda bilimga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi, ularda munozara va mulohaza yuritishni faollashtiradi, nizolarda argumentlarni qarama-qarshi qo'yish, o'z dalillarini keltirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tizimli-xronotipik yondashuvni

G.A. Kovalyov nazarda tutadi bolani atrof-muhitga kiritish va uning tashqi muhitni tashkil etish me'yorlari va tamoyillarini o'zlashtirishi imkon uyg'otadi Ochiq muloqot, inson psixikasining to'liq rivojlanishi va sog'lom ishlashi shartni ifodalaydi. Suhbatning dialog shakli egosentrizm namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlaridir. Suhbat, monologdan farqli o'laroq, hissiy sohaga ta'sir qiladi, buning natijasida his-tuyg'ularda dinamik o'zgarishlar yuz beradi. Ushbu muloqot shakli irodaga, qat'iyatlilik va o'z nuqtai nazarini isbotlash qobiliyatiga ham ta'sir qiladi. O'smirlik davrida dialogizm shaxsning kommunikativ yo'nalishining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u o'smirda boshqalarning kattalar va tengdoshlar yordami bilan shakllanadi va rivojlanadi. Muloqotning dialogik shakli, monologdan farqli o'laroq, hissiy sohaga kuchliroq ta'sir qiladi va shuning uchun o'smirning his-tuyg'ularida o'zgarishlar va rivojlanishni keltirib chiqaradi. Muloqotning bu shakli ham irodaga ta'sir qiladi, o'z nuqtai nazarini himoya qilishda qat'iylikni rivojlantiradi.

A.A. Bodalevning so'zlariga ko'ra, o'smirlik davrida shaxsni idrok etishi: turli qobiliyatlar, aql-zakovat, kelajak uchun rejalar boshlang'ich maktab yoshiga qaraganda tez-tez seziladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, o'smirlik davrida, tengdoshlari bilan muloqot qilish vaqtida noto'g'ri tushunish va qabul qilinmaslik qo'rquvi mavjud bo'ladi. Bu insonning o'ziga xoslik tuyg'usi (bu egosentrizmga olib keladi) ko'pincha muloqot jarayonida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. V.V.Stolinning so'zlariga ko'ra, o'z ichki dunyosini kashf qilish ko'pincha o'z-o'zini anglashning dialogik tabiatining pasayishiga olib keladi. Bu esa odamlarga va o'ziga nisbatan ko'proq tanish

monologik munosabatdir. Dialogik muloqot muammosi tadqiqotchisi S.L. Bratchenko, o'smirlar o'rtasidagi dialogik muloqotning quyidagi tarkibiy va mazmuniy xususiyatlarini aniqladi:

- ko'p sonli odamlar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojning yuqoriligi;
- tan olish uchun da'voga bo'lgan ehtiyoj;
- hissiy aloqaga ehtiyoj;
- ijtimoiy munosabatlar shaxsning faol bo'lishga tayyorligi sifatida aloqa ob'ektlari;
- aloqa qilish uchun insonning barqaror istagida ifodalangan muloqotchanlik;
- har xil muloqot qobiliyatlari;
- o'smirning turli xil muloqot sohalarida shakllanadigan munosabatlar tizimi;
- muloqotning dialogik shaklidagi boshqa hamkorga nisbatan qadriyat yo'nalishi.
- o'smirlar o'rtasida dialogik muloqotning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan sabablar mavjud:
- hissiy aloqaga bo'lgan ehtiyoj rivojlanishining buzilishi
- muloqotga bo'lgan ishonchning pasayishi;
- o'smirning xulq-atvorini tartibga solish;
- asosiy ruhiy ehtiyojlardan mahrum qilish yoki cheklash
- bola va tengdoshlar va kattalar o'rtasida mustahkam va uzoq muddatli munosabatlar o'rnatish imkoniyatlarining yo'qligi [4].

A.B. Orlovning so'zlariga ko'ra, ikkita ta'lim strategiyasi mavjud: monologik va dialogik. Monologik ta'lim strategiyasi shundan iboratki, kattalar, ya'ni o'qituvchilar va ota-onalar bolani ta'lim ob'ekti sifatida qabul qilishi. Ushbu strategiya yordamida bola kattalarga to'liq qaram bo'lib, doimo itoatkor va intizomli bo'lishi kerak. Agar bola o'zining mustaqilligini va individualligini ko'rsatishni xohlasa, u holda nizo kelib chiqadi. Ta'limning dialogik strategiyasi uni bola va kattalar o'rtasidagi birgalikdagi faoliyat sifatida ko'rib chiqadi, bu faqat kattalar uning shaxsiyatini tushunsa va to'liq qabul qilsagina mumkin. Ta'limning asosiy muvaffaqiyati dialogik pozitsiyani shakllantirishdir [3]. Shuni ta'kidlash kerakki, o'smirlarning dialogik tabiati ta'lim jarayonining asosidir. G.V.Dyakonovning ta'kidlashicha, "birgalikda o'quv faoliyati" va "o'rganishning potentsial dialogik tushunchalari" dialogdir [2-3].

I.D. Behaning so'zlariga ko'ra, intim va shaxsiy muloqot texnologiyasi, shaxsiy rivojlanish uchun maqbul sharoitlarni yaratishga imkon beradigan vaziyatlar kontekstida alohida rol o'ynaydi. Dialogik ta'lim - muloqot jarayonida muayyan shaxs bilan aloqada bo'lgan shaxsdir. I.D. Behaning ta'kidlashicha, intim va shaxsiy muloqot texnologiyasining asosiy jihatlari, quyidagilar:

- Intim shaxsiy muloqotni amalga oshirish uchun muloqot ishtirokchilari o'rtasida begonalashuvning oldini olish maqsadida tushunchalari bir xil, ammo ular ushbu kontseptsiyadan bevosita foydalanmasalar ham shaxsiy hamjamiyatni tashkil etish zarur;
- "Biz-tajriba"ning namoyon bo'lishi muayyan umumiy muloqot muhiti uchun zarur;
- Intim-shaxsiy muloqotning tarbiyaviy maqsadga muvofiqligini ta'minlash, muhim ahamiyatga ega;
- Ma'lum axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini o'quvchi tomonidan ongli ravishda qabul qilish va ularni shaxsiy qadriyatga aylantirish, sub'ektiv semantik boylik, o'quvchining ichki axloqiy o'zini-o'zi takomillashtirish maqsadida o'smirning harakatlarini tartibga soluvchi o'qituvchidir;
- Muloqot jarayonida o'qituvchi o'smirning fikr, his-tuyg'ulariga, talabaning shaxsiyatini qabul qilish, ochiqlik munosabati;
- Mukammal muloqotni ta'minlash kattalar va o'smirlar o'rtasidagi munosabatlar faqat o'zaro

faoliyat mavjud bo'lganda, sherikning va o'zining bayonotlariga hissiy qadriyatga asoslangan munosabatning namoyon bo'lishi;

- Intim va shaxsiy muloqotda o'smirning o'z-o'zini axloqiy qadriyatlarni anglash qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish ayniqsa, o'quvchiga o'z tajribasini ko'rsatish imkoniyatini ta'minlash muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchi o'smirning shaxsiy qadriyatlariga erishtirishi muhim yutuqlardandir [2].

E.Erikson shaxs rivojlanishini davriylashtirishda beshinchi bosqichga alohida e'tibor beradi (o'smirlik), bu bosqichni psixososyal rivojlanishning eng muhim davri deb ataydi, shuning uchun qanday qilib o'smirlik davrida asosiy vazifalar o'zi haqidagi g'oyalarni birlashtirishdir va ularning o'z-o'zini identifikatsiyaga kiritilishi. Ushbu bosqichda o'smirlar jinsi va tajribasini rivojlantirish roli o'ziga xosligi, shuningdek, o'zini kattalar bilan tanishtirishga o'tish mavjud nazariy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, egosentrizm va dialogizm ba'zilar shaxslararo munosabatlarning eng keng tarqalgan va murakkab muammolaridan biridir. Bu shuni ko'rsatadi o'smirlarda dialogiklik egosentrizmning psixologik xususiyatlarini empirik tadqiqotlarga ehtiyoj bor.

Maqolada : o'smirlik davrida egosentrizm va dialogik shaxsiyat o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatlarini o'rganish. Namuna: Tadqiqotda 50 nafar o'smir (1-2) ishtirok etdi. Tadqiqot materiallari va usullari. Egosentrizmning xususiyatlarini aniqlash. Tadqiqot materiallari va usullari. Egosentrizm va dialogizmning xususiyatlarini aniqlash uchun o'smirlarning yosh xususiyatlariga asoslangan turli diagnostika usullari qo'llanilgan. Sinov usullarini tanlash amalga oshirildi. T. Szustrowa tomonidan egosentrik assotsiatsiya testi (EAT), o'smirlarga e'tibor bir shakli sifatida egosentrizm darajasini aniqlash uchun zarur edi. Egosentrizm munosabatlarning dialogik tabiati bilan salbiy bog'liqdir. Bunday munosabatlar uyg'un emas. Ularda raqobat, shaxslararo vaziyatdan qat'i nazar, ustun mavqega ega bo'lish istagi bor.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Andreev A.S. Erta o'smirlik davridagi shaxsiy egosentrizm hodisalari // Nazariy va eksperimental psixologiya. 2011. T. 4, No 2. B. 26-34.
2. Bekh I.D. Intim va shaxsiy muloqot texnologiyasi // Pedagogika va psixologiya. 2003. No 1. 17-29-betlar.
3. Bodalev A.A. Shaxsiyat va muloqot. M.: Xalqaro Pedagogika Akademiyasi, 1995. 158-199-betlar.
4. Bratchenko S.L. Shaxslararo muloqot va uning asosiy atributlari // Inson yuzi bilan psixologiya: postsovet psixologiyasida gumanistik nuqtai nazar / ed. HA. Leontyeva, V.G. Shchur. M.: Ma'nosi, 1997. 201-222 betlar

O'SMIR SHAXSINING RIVOJLANISHIDA AXBOROTLARNING IDROK EISHDA IJTIMOIIY USTANOVKALARNI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Matyoqubova Shohista Odamboy qizi

Toshkent Amaliy fanlar Universiteti "Psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi

Elektron manzil: *shohistamatyakubova55@gmail.com*

Telefon raqam: +998-94-674-31-93

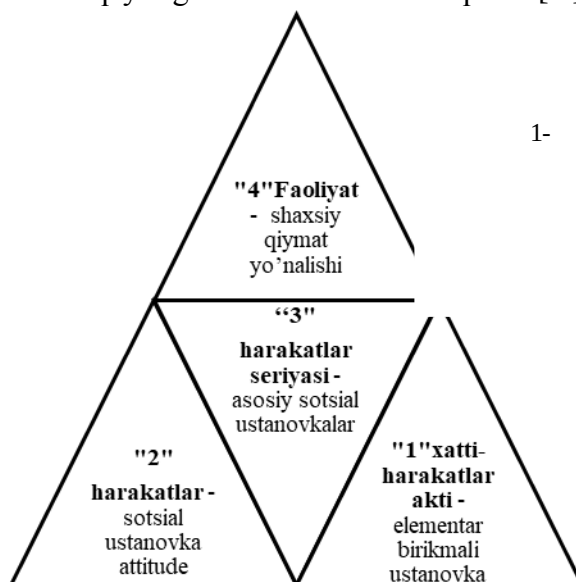
+998-90-956-61-65

Annotatsiya: Maqola o'smir shaxsining rivojlanishida axborotlarning idrok etishda ustanovkalarini ijtimoiy psixologik xususiyatlari sharq mutafakkirlari talqinida va axborot psixologik xavfsizligi masalalarining ahamiyati masalasiga bag'ishlangan

Kalit so'zlar: o'smir shaxsi, muloqot, ijtimoiy psixologiya, xulq-atvor, ustanovka, set, attitude, dispozitsiya

Uznadze "Ustanovkaning psixologik asoslari" asarida ustanovkani quyidagicha belgilaydi: "Oldingi tadqiqotlar natijasida ong fenomeni sifatida tavsiflab bo'lmaydigan aniq bir holat yaratildi. Bu holatning o'ziga xos xususiyati shundaki, u ma'lum bir ong faktlarining paydo bo'lishidan oldin ... Bu holat, ongli emas, ongning ma'lum bir tarkibiga xos tendentsiyani tashkil etadi. To'g'ri, bu holat mavzusi ustanovka deb nomlanishi kerak. Nima uchun? Birinchidan, bu ongning boshqa ma'nolariga qarama-qarshi bo'lgan va u bilan munosabatlarga kiradigan ongning alohida mazmuni emas, balki sub'ektning muayyan yaxlit holati. Ikkinchidan, bu nafaqat uning aqliy hayotining biron bir ma'nosi, balki uning dinamik aniqligi lahzasi. Va nihoyat, bu sub'ekt holatining har qanday o'ziga xos, alohida mazmuni emas, balki uni ma'lum bir faoliyatga yo'naltirilgan yaxlit yo'naltirish. Bir so'z bilan aytganda, bu har bir kishining boshdan kechirganlaridan ko'ra umuman ustanovka - uning asosiy, muammolarni hal qilish va hal qilish kerak bo'lgan vaziyatning ta'siriga bo'lgan birinchi munosabati. Shunday qilib, agar siz matnni o'qishga ijozat bersangiz, aytaylik, lotin tilida yozing va keyin u ushbu matnga o'rganib qolganida unga lotin harflaridan tashkil topgan bir nechta ruscha so'zlarni taklif qiling, keyin bir muncha vaqt shu yo'sinda davom eting. Biroz vaqt o'tgach, so'zlar lotin tilida o'qiladi. Shundan keyin bo'lgan voqea aytib berilgach, respondent umuman anglanmaganligini aytadi va psixoanalitik talqinda ongsiz tushunchani rad etadi. Uznadze Freyd nazariyasining zaif tomonlarini onglilik va ongsizlik o'rtasida antagonizmi keltirib chiqargan deb biladi. ustanovka nazariyasiga ko'ra, ongli va ongsiz jarayonlar tabiatda va tuzilishda bir xil. Shunga qaramay, ustanovka va ob'ektivlashtirish muammosi Uznadze psixologik nazariyasining markaziy nuqtasidir. Ushbu tushunchalar inson psixikasining qarama-qarshi tabiatini aks ettirishi kerak. Shunday qilib, ob'ektivizatsiya qilish qobiliyati insonni tabiiy munosabatga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikdan ozod qiladi, mustaqil ob'ektiv faoliyatga yo'l ochadi, unga vaziyatlarga va ularni boshqarishga mustaqil, ob'ektiv asoslangan ta'sir kuchini beradi.

Yadov bo'yicha dispozitsiyalarni quyidagi sxemada ko'rib chiqamiz.^[37]

1- rasm. YADOV bo'yicha dispozitsiyalar

Sotsial psixologiyada shu kabi turli darajadagi ijtimoiy ustanovkalarni o'zgartirish muammosi muhim bo'lib, bu masala maxsus tadqiqotlar va tarbiya vositalarining ishlab chiqilishini taqozo etadi. Psixologiyada xulq-atvor va faoliyatga qaratilgan anglanmagan mayllar orasida muayyan darajada tadqiq etilgani ustanovka muammosi hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek ustanovka haqidagi dastlabki tadqiqotlar gruziyalik olim Dmitriy Nikolayevich Uznadze bo'lib, u ustanovkaning 3 strukturada o'rganiladi:

^[37] Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности/ В. А. Ядов. — 3-е изд., испр. — Москва: Омега-Л, 2007. — 385 с

2-rasm. Ijtimoiy-psixologik ustanovkalarining tarkibiy tuzilmasi^[38]

Odamzot “sotsial ustanovka” bilan qurollangan holda dunyoga kelmaydi, balki hayot davomida rivojlanadi va o’zlashtirib boraveradi. Ustanovkalar faqatgina insonning malaka va ko’nikmalari asosidagina emas, balki insonlar bilan o’zaro aloqa asnosi bilan ham o’sadi, boshqacha aytadigan bo’lsak, verbal muloqat bunga katta ko’makchidir. Sotsial ustanovkalarining xususiyatlari. Sotsial ustanovkalarining asosiy xususiyatlari bir tomondan barqarorlik va boshqa tomondan o’zgaruvchanlikdir.

Uznadze ustanovka konsepsiyasi:

- predmetning kelajakdagi voqea va xatti-harakatlarni ma’lum bir yo’nalishda idrok etishga tayyor holda ongsiz ravishda tayyorligini anglatadi;
- ehtiyoj mavjud bo’lganda va uni qondirish holati, sub’ektning atrof-muhit bilan o’zaro munosabatida yuzaga keladi. ^[39]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности/ В. А. Ядов. — 3-е изд., испр. — Москва: Омега-Л, 2007. — 385 с
2. Роменец В.А., Маноха И.П. История психологии XX века. — Киев, Лыбидь, 2003.
3. Годфруа Ж. Уто такое психология: В 2-х т.Т.2:Пер. с франц.-М.: Мир, 1992.-. Глава11-88ст ISBN 5-03-0019-2-2
4. Uznadze D.N. Ustanovka psixologiyasi. - SPb.: Piter, 2001 yil.78-79b.
5. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. — Москва, 1949
6. Mamatov.M Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari. /Mas’ul ped. M.Vohidov - T:O’zbekiston, 19806-75b
7. Jabborov Xazrat Xusenovich phd dissertatsiya Ijtimoiy psixologiya, Etnopsixologiya 2019 38b Milliy kutubxona shifr:dis-2020/62-59
8. Galdiyeva, M. (2023). BOSHLANG ‘ICH SINF O ‘QUVCHILARNING TARBIYASIGA TA’SIR ETUVCHI IJTIMIOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNI BELGILOVCHI MEZONLAR TADQIQI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (I).
9. Galdiyeva, M. (2023). BOSHLANG ‘ICH SINF O ‘QUVCHILARNING TARBIYASIGA TA’SIR ETUVCHI IJTIMIOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNI BELGILOVCHI MEZONLAR TADQIQI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (I).
10. Галдиева, М. Д. (2022). ЎҚУВЧИЛАР МИЛЛИЙ ТАРБИЯСИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАРНИ ЎРГАНИШ. *Современное образование (Узбекистан)*, (10 (119)), 57-65.
11. www.expert.psychology.ru

^[38]Роменец В.А., Маноха И.П. История психологии XX века. — Киев, Лыбидь, 2003.

^[39]Годфруа Ж. Уто такое психология: В 2-х т.Т.2:Пер. с франц.-М.: Мир, 1992.-. Глава11-88ст ISBN 5-03-0019-2-2

12. www.psycho.all.ru

13. www.psychology.net.ru

O'smir shaxsining rivojlanishida axborotlarning idrok etishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari sharq mutafakkirlari talqinida

Matyoqubova Shohista Odamboy qizi

Toshkent Amaliy fanlar Universiteti "Psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi

Email address: *shohistamatyakubova55@gmail.com*

Telefon raqam: +998-94-674-31-93

+998-90-956-61-65

Annotatsiya: *Maqola o'smir shaxsining rivojlanishida axborotlarning idrok etishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari sharq mutafakkirlari talqinida va axborot psixologik xavfsizligi masalalarining ahamiyati masalasiga bag'ishlangan*

Kalit so'zlar: *o'smir shaxsi, muloqot, ijtimoiy psixologiya, xulq-atvor, ustanovka, set, attitude, dispozitsiya*

Mamlakatimiz olimlari G'.B.Shoumarov, V.M.Karimova, E.G'.G'oziyev, F.A.Akramova, N.X.Lutfullayeva kabilarning izlanishlarida o'smir shaxs ijtimoiylashuvi muammolari, jumladan o'smir shaxs shakllanishida ijtimoiy-psixologik ustanovkalarining psixologik xususiyatlari tadqiq etilgan. Psixologlar tomonidan ijtimoiy-psixologik ustanovkalar muammosi har tomonlama tadqiq etilganligiga qaramay, mazkur muammo hanuzgacha to'liq o'rganilmagan va o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Sharq mutafakkirlaridan juda ko'plari o'smir shaxsining kamoloti va uning o'z o'zini anglashi shuningdek, ustanovkalari haqida o'z asarlarida juda ko'p ta'kidlab, o'tganlar.

So'fiylar islom olamida o'ziga xos ruhiy dunyoga ega bo'lishgan, ularda dunyo g'amlaridan va xursandchiliklaridan voz kechish, o'z hissiy olamida yolg'iz Haq yo'lida harakat qilish falsafasiga asoslanishgan. Lekin ularning dunyoqarashi va psixologiyasida bir muhim jihat borki, unda „O'zini tanigan kishi o'z Rabbini taniydi“, degan Hadisiy qoidaga amal qilgan. Ya'ni tasavvufda ham inson jamiyatda yashar ekan, avvalo, u o'zini sevishga o'rganadi, o'z kamoloti uchun kurashadi, o'zini anglar ekan o'ziga to'g'ri buyruqlar berar ekan, bu uning Allohga bo'lgan muhabbatining ramzi va nishonasi hisoblanadi. Abduhomid G'azzoliy fikricha, barcha insonlarga xos bo'lgan sifatlar borki, ularning mazmuni quyidagi omillar orqali tushuntiriladi: 1-inson o'zini, o'z kamoloti va hayotiga asos bo'ladigan narsalarni sevadi; 2-o'ziga yaxshilik qilgan, yordam berganlarni sevadi; 3-umuman hammaga yaxshilik qiladigan sahovali odamlarni sevadi, jumladan, adolatli shoxlar ham sevimli; 4-shuningdek, barcha go'zal narsalar, nafosat olami, xushbo'y, xushsurat narsalarni ham sevadi; 5-maslak va mazhab yuzasidan ham odamlar bir-birlarini yaxshi ko'radilar, bularning barchasi, oxir-oqibat insonlarning ruhiy-ma'naviy qarindoshligiga asos bo'ladi. Ko'rib turganimizdek, tasavvuf ilmida ham jamiyatdagi mo'tadil insoniy munosabatlar bilan individuallik o'rtasida tafovut yo'q. Zero, jamiyatning tub mohiyatini anglab yetish, avvalo o'zini o'zi anglash va shu orqali ijtimoiy munosabatlar mazmunini to'g'riroq tushunishga olib keladigan mantiqiy yo'ldir.

Buyuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib tomonidan ilgari surilgan g'oyalarda shaxs axloqiy xulq-atvorini sog'lom qilib tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor berish kerakligi uqtiriladi. Chunki sog'lom axloqiy xulq-atvor inson ziynati bo'lib, shaxs kamolotining asosiy jihatlaridan sanaladi. Shu bilan birga uning nazdida shaxsning sog'lom xulq-atvori har qanday yomon, buzg'unchi illatlardan uzoq bo'lishni ta'minlaydi. [40]

Inson kamoloti, sog'lom xulq-atvorga, ma'naviy, mafkuraviy immunitetga ega bo'lish g'oyasi Kaykovusning „Qobusnoma“ asarida ham keng yoritilgan. Kaykovusning fikricha, ilm insonni kamolotga yetaklovchi omildir. U ilmni uchga bo'ladi:

⁴⁰ Mamatov.M Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari. /Mas'ul ped. M.Vohidov -T:O'zbekiston, 19806-75b

1. Biror kasb-hunarga bog'liq bo'lgan ilm.

2. Ilm bilan bog'liq bo'lgan kasb-hunar.

3. Xayr va dalolatga taalluqli odat.

Kaykovusning mazkur qarashlari o'sha davrda ilg'or qarashlardan sanalgan. Chunki bu fikrlar uni zukko, donishmand, har tomonlama yetuk bilimga ega bo'lganligidan dalolat bergan. Kaykovus o'zining asarida shaxs xususiyatlari, sog'lom xulq-atvor, insonparvar va umumiyinsoniy g'oyalarga, chuqur ilm va kuchli irodaviy sifatlarga ega bo'lishi uni har qanday salbiy, buzg'unchi g'oyalar va odatlardan o'zini tiya olishi lozimligini uqtiradi. [41]

Umar Xayyom inson xulq-atvoridagi fazilatlar asta sekin hosil bo'ladi, deb hisoblaydi. Agar inson biron-bir ijobiy ahloqiy fazilatga ega bo'lmasa, u harakat qilib, o'zida uni vujudga keltirishi, yomon illatlar hamda buzg'unchi fikrlardan esa o'z irodasi bilan xalos bo'lishi kerak, deb ta'kidlaydi. Umar Xayyom fikricha, xulq-atvor ikki yo'l bilan-odat qilib olish yordamida va fikrlash jarayonida yuzaga keladi. Shu bilan birga o'zimizga –o'zimiz eng katta ustozimiz, biz o'zimizga beradigan amr farmonlarimiz bizni hayotdagi yo'limiz va yashash tarzimizni belgilaydi.

O'smir shaxs ijtimoiylashuvi muammosi ko'tarilganda, ijtimoiy tajribaning u tomonidan qanday yo'l bilan va qay darajada o'zlashtirilganligi ijtimoiy ustanovka fenomeni orqali tushuntiriladi. Ma'lumki, ustanovka muammosi dastlab gruziyalik psixologlar, jumladan, D.N.Uznadze tomonidan fanga kiritilgan edi. Lekin ushbu jarayonning psixologik qonuniyatlarini o'rganish oddiy ustanovka bilan ijtimoiy ustanovka o'rtasida muayyan farqlar borligini isbotladi. Chunki D.Uznadze konsepsiyasiga muvofiq, *“ustanovka sub'ektning yaxlit bir dinamik holatini, uning qandaydir faollik va harakatlarga tayyorligini bildiradi va asosan ikki omilning ta'sirida namoyon bo'ladi: sub'ektning ehtiyojlari va muayyan obyektiv vaziyatning holati”*. Ya'ni, konkret bir vaziyatlarda u yoki bu ehtiyojni qondirishga yo'naltirilgan va qandaydir ma'noda odatiy shakl olgan holat ustanovka deb ataladi. Uznadze ustanovkani keltirib chiqaruvchi vaziyatni tahlil qilganda, uning ijtimoiy omillarga bog'liq tomonlariga, shaxs hayoti mobaynida orttirgan ijtimoiy tajribasi nuqtai nazaridan qaramagan edi. [42]

Quyida ijtimoiy omillarga bog'liq tomonlarini asoslovchi komponentlarni ko'rib chiqishimiz mumkin bo'ladi:

Moslashtiruvchi – attitude „ijtimoiy ustanovka“ sub'ektni uning maqsad va manfaatiga aloqador bo'lgan ob'ektlarga yo'naltiradi, moslashtiradi;

Bilish funksiyasi – konkret ob'ektga nisbatan mavjud vaziyatda anchagina qulay bo'lgan xulq-atvor shaklini tanlashga yordam beradi;

Namoyon etish funksiyasi – individni shaxs sifatida, muayyan qadriyatlarga e'tiqodi bor inson sifatida tutishini ta'minlaydi;

Himoya vazifasi – shaxsning ichki ziddiyatlarini bartaraf etish va turli vaziyatlardan chiqib ketishiga imkon beradi;

Kognitiv komponent – bu ijtimoiy ustanovka ob'ektini anglash bilan bog'liq jihatlar;

Affektiv komponent – bu ob'ektga nisbatan hissiy munosabatlar, uni emotsional baholash, yoqtirish-yoqtirmaslik bilan bog'liq sub'ektiv holatlar;

Xulq-atvor komponenti (yoki konativ) – ob'ektga nisbatan real xatti-harakatni tushuntiruvchi jihatlar; [43]

⁴¹ Jabborov Xazrat Xusenovich phd dissertatsiya Ijtimoiy psixologiya, Etnopsixologiya 2019 38b Milliy kutubxona shifr:dis-2020/62-59

⁴² Узнaдзe Д.Н. Экспериментальные основы психологии установок. — Москва, 1949

[43] Uznadze D.N. Ustanovka psixologiyasi. - SPb.: Piter, 2001 yil.78-79b.

Ehtiyojlar ham ustanovka bajarilishining psixofiziologik asosida muhimligi haqida yuqorida soʻz yuritdik, ehtiyojning qondirish bosqichlari ham aynan “set” yoki “attitude”ning kechish jarayoniga oʻz taʼsirini koʻrsatadi va bu bosqichlar quyidagilar:

- Birinchi jabha – bevosita oilaviy sharoit boʻlib, unda insonning asosiy oddiy ehtiyojlari ilk yoshlikdan qondiriladi.

- Ikkinchi jabha – bevosita muloqot amalga oshiriladigan kontakt, kichik guruhlar boʻlib, individ bu muhitda oʻzini namoyon etadi.

- Uchinchi jabha individ hayot-faoliyatini amalga oshiradigan kengroq ijtimoiy borliq boʻlib, unda u mehnat qiladi, dam oladi, maishiy muammolarini hal qiladi.

- Toʻrtinchi jabha shaxsni bevosita oʻrab turgan milliy-madaniy borliq, undagi mafkuraviy madaniy qadriyatlarning oʻzlashtirilishi tufayli namoyon boʻladigan xatti-harakat aktlarini qamrab oladi. Bu konkret geografik hudud, Vatan, yurti va undagi qadriyatlardir.

Demak, yuqorida ajratilgan har bir jabhada inson oʻziga yarasha alohida ehtiyojlarini qondiradi va u mos ravishda muayyan ish-harakatlarga tayyor boʻladi.

Yadov yuqoridagi jabhalarga mos keladigan konkret vaziyatlarni va ularning individga taʼsir koʻrsatish darajalarini ham ajratadi. Masalan, *birinchi*, eng quyi bosqichdagi vaziyatlarda oddiy predmetli muloqot va tez oʻzgaruvchan ehtiyojlarga aloqador holatlar namoyon boʻladi. *Ikkinchisida* koʻproq guruh doirasidagi muloqot va undan orttirilgan tajriba nazarda tutiladi. *Uchinchisida* – nisbatan turgʻun boʻlgan, xadeb oʻzgaravermaydigan ish faoliyat turlari, maishiy ehtiyojlar, professional sohalarida koʻzga tashlanadigan ijtimoiy xulq nazarda tutilgan. Muallif yuqoridagi jabhalar, vaziyatlar va ularning shaxs individual va ijtimoiy tajribasida namoyon boʻlishini tushuntirish uchun ularga mos dispozitsiyalarni farqlaydi:

- Dispozitsiyalarning birinchi darajasi shaxsdagi elementar, oddiy ustanovkalarni tushuntirib beradi. Bu D. Uznadze sxemasiga mos keladigan predmetli vaziyatlarda namoyon boʻladigan oddiy qayd etiladigan ustanovkalaridir;

- Dispozitsiyalarning ikkinchi darajasi murakkabroq boʻlib, ular insonning bevosita kichik guruhlarda roʻy beradigan muloqoti, muomalasidan paydo boʻlgan ijtimoiy tajribasini tushuntiradi. Bu oʻsha amerikaliklar taʼkidlagan attitudidir;

- Dispozitsiyalarning uchinchi darajasi shaxs umumiy dunyoqarashi, qiziqishlari asosida hosil boʻladigan ijtimoiy faolligini oʻz ichiga oladi va uning professional yoʻnalishi, ish faoliyati, dam olishi, boʻsh vaqtini qanday oʻtkazishlarida koʻrinadigan asosli ustanovkalarida namoyon boʻladi;

- Dispozitsiyalarning toʻrtinchi yuqori daraja shaxsdagi mavjud qadriyatlar tizimi, turmush tarzi, yurti va Vatani taqdiriga, yurtdoshlaridagi qadriyatlar toʻgʻrisidagi tasavvurlarga yaqin boʻlgan bilim, malaka va koʻnikmalari boʻlib, unda davrga, zamon va makonga aloqador tushunchalar aks etadi va ijtimoiy tajribaga asos boʻladi. Shunday qilib, taklif etilgan dispozitsiyalar nazariyasi shaxsning turli vaziyatlardagi munosabatlar tizimining muvofiqlashtirish va uning sabablarini tushuntirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

14. Uznadze D.N. Ustanovka psixologiyasi. - SPb.: Piter, 2001 yil.78-79b.
15. Узнaдзe Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. — Москва, 1949
16. Mamatov.M Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari. /Masʼul ped. M.Vohidov - T:Oʻzbekiston, 19806-75b
17. Jabborov Xazrat Xusenovich phd dissertatsiya Ijtimoiy psixologiya, Etnopsixologiya 2019 38b
Milliy kutubxona shifr:dis-2020/62-59
18. www.expert.psychology.ru
19. www.psychology.all.ru
20. www.psychology.net.ru

XOZIRGI KUNDA YOSHLAR VA AXBOROTNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI

Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti dekan
professor T.T.Madumarov
MG`MAHT talabasi
I.N.Muzaffarov

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar va axborot psixologik xavfsizlik immunitetining dolzarb masalalari va rivojlantirish jarayoni. Axborot-psixologik xavfsizlik immunitetini rivojlantirishning milliy ijtimoiy-madaniy, ildizlariga diqqat qaratiladi.

Kalit so'zlar: Axborot, axborot-psixologik xavfsizlik, psixologik immunitet, talaba yosh davri, psixologik himoya.

Bugungi globallashgan dunyoda yagona axborot makoni vujudga kelishining ijobiy tomonlari juda ko'p. Biroq, undan yuqori texnologik imkoniyatlarga ega bo'lgan ba'zi buzg'unchi kuchlar g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanib qolishga urinmoqda. Bunday sa'y-harakatlar ko'pincha "Axborot xuruji" tarzida amalga oshirilmoqda. Demak, globallashuvning salbiy jihatlari ham kam emas. Yangilikka, turli axborotlarga hamisha qiziqish bilan qaraydigan yoshlar ongiga internet qay darajada ta'sir ko'rsatayotgani haqida aytilayotgan har bir fikr zaminida ulkan ma'no mujassam. Yoshlarning internetga bo'lgan qiziqishlarini yaxshi bilgan ayrim buzg'unchilar bundan juda ustalik bilan foydalanib, "axborot xuruji"ni avj oldirmoqdalar. Hozirgi davrda jahon miqyosida kechayotgan globallashuv jarayonlari butun insoniyat, yer yuzidagi barcha xalqlar va millatlar taraqqiyoti uchun, ayniqsa, hayotga kirib kelayotgan yosh avlod uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar yaratib bergan. "Avvalambor, fan va texnikaning ilg'or yutuqlari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internet tizimi turli davlatlar va mintaqalar o'rtasidagi chegaralarni ochib berib, o'zaro hamkorlik va integratsiya rivojiga so'zsiz katta hissa qo'shayotganiga bugun barchamiz guvoh bo'lmoqdamiz", deb ta'kidlagan edi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov. Lekin odamzot tafakkurining yuksak va yorqin namoyoni bo'lgan bunday yutuqlar ayni paytda katta kuch-quvvat va moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'lgan ayrim siyosiy kuchlarning g'arazli niyatlarini amalga oshirishda mafkuraviy qurol sifatida ishlatilayotganini ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Odamlarning, birinchi navbatda yoshlarning ongu tafakkurini, ma'naviy olamini izdan chiqarishga qaratilgan bunday urinishlarning asl mohiyatini, ularning uzoq va davomli, salbiy oqibatlarini anglash va bunday xavf-xatarlarning oldini olish bugungi kunda o'ta muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Shunday ekan, yagona axborot makonida yoshlarni turli buzg'unchi g'oyalarga yo'g'rilgan "Axborot xuruji" va boshqa mafkuraviy tahdidlardan asrash zarur. Buning uchun birinchi galda ularga hayot haqiqatini, oq bilan qorani to'g'ri tushuntirmoq va shu yo'sinda yosh avlod qalbida mafkuraviy immunitetni muttasil oshirib bormoq lozim. Ishonchli, oddiy, tushunarli axborotlar bilan bir qatorda yashirin ravishda shaxs axborot-psixologik xavfsizligiga tahdid qiluvchi ma'lumotlar ham kelishi mumkin, ularni ajrata bilish esa shaxsning individual qobiliyatiga bog'liq. O'z individual-psixologik xususiyatlari va ruhiyat faoliyatining umumiy tasnifi va qonuniyatlarini bilish hozirgi vaqtda inson uchun nafaqat zarurat, balki ijtimoiy o'zaro aloqada, turli shaxslararo bo'ladigan vaziyatlarda xavfsizlikning eng muhim sharti bo'lib qolayotir. Bugungi kunda yoshlarning ma'naviy uyg'oqlik tuyg'ularini mustahkam qaror toptirish, ma'naviyatini yuksaltirish, ongida ruhiy poklik, ta'lim-tarbiya, targ'ibot-tashviqot ishlarini doimiy, samarali va ta'sirchan tarzda, ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda olib borish davr taqozosidir. Yoshlarning ma'naviy olamini yuksaltirish hamda ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda AKTning

roli katta. Mazkur talabning bugungi vazifasi tinglovchilarni kun sayin ko'payib borayotgan axborot-ta'lim muhiti sharoitida kerakli axborotdan to'g'ri maqsadlarda foydalana olishga o'rgatishdan iboratdir. Buning uchun Internet tarmog'ining milliy segmentida resurslarni ko'paytirish, rivojlantirish, ularni foydalanuvchilarga qulay tarzda taqdim etish, axborotlarning shaffofligi hamda xavfsizligini ta'minlash, turli tashqi zararli axborot ta'sirlardan himoyalash va foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish lozim bo'ladi. Ular tarbiyasiga ommaviy axborot vositalarining ta'siri yuqori ekanligini hech kim inkor qilolmaydi. Globallashuv jarayonining o'ziga xos jihati uning mafkuraviy ta'sir o'tkazish quroliga aylanishi mumkinligi bilan izohlanadi. Bugun uzoq-yaqin mintaqalarda yuz berayotgan voqealarni inobatga olsak, hali ongi, hayotiy qarashlari shakllanmagan yoshlarni chalg'itishga qaratilgan g'arazli kuchlar internet tarmog'idan o'z manfaati yo'lida foydalanayotganini ham inkor etib bo'lmaydi. Bugun internetdan foydalanuvchilarni shartli ravishda, ikki toifaga ajratish mumkin. Birinchi toifadagilar kasbi talabidan kelib chiqqan holda yoki ilmiy tadqiqotlari uchun zarur ma'lumot va axborot olish maqsadida, internetga murojaat qilayotganlar bo'lsa, ikkinchi toifadagilar shunchaki, qiziqishiga ko'ra, deyluk, axloqsizlik, tanishuv saytlariga kirib yoki onlayn o'yinlari bilan kun o'tkazish kayfiyatida bo'lganlardir. Demak, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish va ma'naviy immunitetini kuchaytirish, axborot ma'daniyati va mediasavodxonligini oshirish-axborot xavfsizligini ta'minlashning bosh omili, desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Axborotni tanlash va u bilan ishlash salbiy yoki ijobiy oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan jarayondir. Bir tomondan, individ mustaqil bo'lishi lozim. Lekin ikkinchi tomondan, u o'zining ma'naviy negizlariga putur yetkaza oladigan yot ta'sirlardan himoyalana olishda strategiyaga ega bo'lishi lozim. Individ axborotning soxtaligini birdaniga payqamasligi mumkin, sabab bunday axborot, odatda – yaltiroq qog'ozga o'ralgan bo'ladi. Buning natijasida esa insonning axborotdan foydalanishdagi erkinligi aks samara beradiki, bu individning o'zini ham bunday mustaqillikdan muhofaza qilish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa: Bugungi kunda mamlakatimiz kelajagi yosh avlod qo'lida ekan talaba yoshlarda axborot-psixologik xavfsizlik immunitetining dolzarb masalalari va rivojlantirish jarayoniga katta e'tibor qaratishimiz kerak. Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishda axborot psixologik xavfsizlikni ta'minlash zarur chunki talaba yoshlarda yod g'oyalarga qarshi kurashish uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda. Axborot-psixologik xavfsizlik immunitetini rivojlantirishning milliy ijtimoiy-madaniy, ildizlariga diqqat qaratishimiz zarur. Talaba yosh davrida axborot psixologik immunitetni rivojlantirishning ba'zi masalalariga diqqat qaratishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.Umarov. Shaxs axborot-psixologik xavfsizligining psixologik imkoniyatlari. The light of islam, 4-son 2019 yil. 4-bet
2. Abdurazzoqov. N.K. O'smirlarda axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari- Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences-2021.15-iyun.
3. Samarov R. Axborot xavfsizligining nazariy va metodologik asoslari. T.:Akademiya, 2010
- 4.Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
- 5.Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). Ethnopsychological characteristics of aggressive behavior in family disputes. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue),

TA'LIMDA PSIXOLOGIK XIZMAT

Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti dekani

professor T.T.Madumarov

Tarix fakulteti talabasi

Toshpo'latov Obidjon

Annotatsiya: ta'lim sohasida psixologik xizmatni tashkil etishning shart-sharoitlari bilan tanishtirish, talabalarni psixologik xizmatni tashkil etishda amal qilish lozim bo'lgan qoidalar bilan qurollantirish, bo'lajak psixologlarda kasbiy mahoratni tarbiyalash.

Kalit so'zlar: Psixologik xizmat, psixologik xizmat metodologiyasi, aqliy taraqqiyot koeffitsienti, psixodiagnostika, psixologik maslahat, psixologik korreksiya.

Ta'lim sohasini islox qilishning asosiy omillaridan biri insoniyat manfaati va ta'limning ustivorligidir. Ta'limga psixologik xizmatning kirib kelishi uning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir.

Xorij mamalakatlarida psixologik xizmat xususan, AQSh da 1800 yildan boshlab rivojlana boshladi. AQShning birinchi amaliyotchi psixologlari o'z-o'zini tarbiyalash muammosini o'rgangan eksperimental psixologlar edi. Amerika maktablarida aqliy taraqqiyot "koeffitsientini" aniqlash keng tarqalib, keyinchalik Gaydens xizmatining rivojlanishiga olib keldi.

Fransuz maktab psixologiyasining otasi Alfred Bunne bo'lib, bu sohada 1894 yildan boshlab ish boshlagan. 1900 yilda Fransiyada maktab psixologik xizmati tashkil etildi. 1970-yilda Fransiyada psixologik-pedagogik yordam guruhlari psixologik xizmatning asosiy turini tashkil etadi. Bunday guruhlar esa maktab psixologiyasi bo'yicha bir mutaxassisni o'z ichiga oladi. Bunday brigada 800 – 1000 ta o'quvchiga xizmat qiladi. Bular bir maktabda joylashib, bir nechta maktabga xizmat qilishi mumkin.

Ko'pchilik Sharqiy Yevropa mamlakatlaridan maktab psixologik xizmati tuman yoki viloyat psixologik-pedagogik psixologik markazlar shaklida tashkil etilgan. Psixologik xizmatning asosiy mazmuni – sog'lom shaxsning o'sishini ta'minlash shaxs rivojlanishidagi turli qiyinchiliklarni korreksiya qilish va kasb tanlash muammosidir.

Birinchi bo'lib 1975 yilda Estoniyada psixologik xizmat tashkil etildi. Uning rahbari X.I.Liymets, Yu.L.Serd bo'lib tarbiyasi qiyin o'smirlar uchun ish olib bordilar.

Rossiyada I.V.Dubrovina psixologik xizmatning rivojlanishiga juda katta hissa qo'shgan. Ushbu mavzuda doktorlik dissertatsiyani yoqlagan va bir qancha psixologik xizmat asarlari muallifidir.

Har bir davlatning ijtimoiy taraqqiyoti o'sha davlat hududida yashovchi fuqarolarning ijodiy o'sishi va axloqiy potensialiga bog'liq bo'ladi. Bu sifatlarni shakllanishi odamlarining maktabgacha ta'lim muassalarida tarbiyalanish va maktabda o'qish yillariga to'g'ri keladi. Chunki bu yillar inson shaxsi va uning individual xususiyatlari bo'lmish temperamenti xarakter qobiliyatlari qiziqishlari va hokozolarning shakllanishi uchun eng qulay davr hisoblanadi. Hozirgi vaqtda ham ilgariroq ham xalq ta'limi tizimiga qarashli maktabgacha ta'lim muassalari, maktab, kollej, letsey va h.k.larda ta'lim tarbiya jarayonlarda sezilarli qiyinchilikga duch kelinar edi. Ayniqsa keyingi davrlarda bu muammolarda keskin tus olayotganligi sir emas.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda aytish mumkini psixolog xizmatiga muxtojlik bugun yoki kecha paydo bo'lmasdan, ayrim mamlakatlarda allaqachonlar hayotga tadbqiq etilib yaxshigina rivojlanmoqda.

Jumladan, bu kasb AQShda o'tgan XX asrning 1960 yillarida paydo bo'lib hozirgi zamon psixologiyasidagi asosiy tarmoq hisoblanadi. AQShda 1980 yillarda maktab psixologlarining Milliy assotsiyasi tuzilgan edi. AQShda maktab psixologining markaziy vazifalarida biri o'quvchilarning aqliy rivojlanish sifatini test savollari orqali baholash hisoblanadi.

AQShda psixologik xizmat uning kelajagi rivojlanish haqidagi ma'lumotlar K.R.Reynolds, T.B.Gudkin va boshqalarning 1984 yil Nyu-yorkda chop etilgan kitobida yoritilgan.

Bolalarning aqliy qobiliyatlarni o'rganish hozirgi kunda nafaqat AQSh da balki, qator rivojlangan mamlakatlarda ham etiborlidir. Psixolog B.L.Vulfson Fransiyaning hozirgi vaqtdagi pedagogik muammolarini taxlil qilib yaqin vaqtlargacha test uslubi AQSH va Ahgiliyadagidek keng tarqalmagan degan fikrni aytadi . Fransiya maktablarida bolaning aqliy faoliyatlari va qobiliyatlarini testlar orqali aniqlash o'tgan asrning 70-yillari boshidan boshlaganligi ma'lum. Lekin hozirgi vaqtda odamning faqatgina aqliy faoliyati bilan emas balki shaxs bo'lib shakllanishi jarayonida uni har tamonlama baholashga to'g'ri keladi. Ingliz psixologlaridan B.Saymon, E.Xeysserman va boshqalar bolaning ruxiy holatini o'lchovchi rasmiy testlarga chuqur e'tiroz bildirib, bu testlar bolaning emotsional (hissiy) tomonlarini hisobga olmaganligi uning asosiy kamchiligidir deb hisoblaydilar. Chunki testda bola xissiyotini aniqlash mumkin emas. Hissiylik bola xulqining asosi bo'lib hisoblaydi.

Ko'pchilik mutaxassislar test psixolog xizmatining komponent-laridan biri deb hisoblaydilar. Hayot ham shuni ko'rsatmoqda.

Maktablarda psixolog xizmatini tashkil qilish haqidagi anchagina tajribalar Sharqiy Yevropa mamlakatlarida, yani Chexoslovakiya, Vengriya, Yugoslaviya, Polsha, Bulgariyada to'plangan.

Bu mamlakatlarning ko'pchligida tuman va viloyatlarida markazlashtirilgan pedagogika-psixologiya yoki maslahat markazlari tashkil eetilgan bo'lib, ular xalq ta'limi muassalariga yordam beradi. Chexoslovakiya va Vengriyada psixologik xizmatning asosiy mazmuni sog'lom shaxsni shakllantirish, shaxsni rivojlanishdagi ayrim kamchiliklarga o'z vaqtida e'tibor berib, tuzatib borish, kasb tanlash masalari psixodiagnostika, bolani qanday tibdagi maktabga yoki bog'chaga berish kabi muammolarni hal qilish, kasbga yo'naltirish, psixoterapiyaning turli formalari (logopediya, psixonevrologiya v.h.k.) usullarini qo'llashdan iborat.

Bu mamlakatlarda psixologik konsultatsiyalar orqali ota-onalarga amaliy yordam ham beriladi, ya'ni boladagi o'qishga qiziqmaslik, maktabdan qo'rqish, o'g'irlik yolg'onchilik, bolani uydan yoki maktabdan qochib ketishi bola xulqidagi tasodifiy o'zgarishlar, nutqning buzilishi so'zlashda duduqlanish, bolaning ota-onasi ustidan shikoyati, doimiy bosh og'rig'i uyqusizlik, sababsiz tez toliqish v.h.k.lar sababi ilmiy jihatdan tushuntirib beriladi va ota-onalarda bolalari uchun hadiksirashlarini yo'qotishga harakat qilinadi.

O'zbekistonda psixologik xizmatning tadbiriq etilishi.

1989-yilda O'zbekistonda amaliyotchi psixologlarning yetishmasligi sabab Nizomiy nomli T.D.P.U.da amaliyotchi psixologloglar tayyorlash fakulteti ochildi. O'zbekistonda psixologik xizmatning rivojlanishida E.G'oziyev, M.G.Davletshen,

G.B.Shoumarov, V. M. Karimova, Sh. R.Baratov, E.H.Sattarov, F.S.Ismagilova, Z.T.Nizamova, H.S.Safo yev, F.L.Xaydarov, B.R.Qodirov, S.X.Jalilova, va boshqalar fan rivojida o'z hissasini qo'shgan va hozirga qadar o'z izlanishlarini davom ettirmoqda. 1998 yilda Sh.R. Baratov "Ta'lim tizimida va ishlab chiqarishda psixologik xizmatni tashkil etishning psixologik xususiyatlari" mavzusida ish olib bordi va doktorlik dissertatsiyasini yoqladi.

Hozirgi davr bosqichida psixologik xizmatning ikki yo'nalishi : dolzarb va kelajak yo'nalishlari mavjud.

Dolzarb yo'nalish – bu o'quvchilar ta'lim-tarbiyasidagi qiyinchiliklar, ular xulq-atvoridagi , muloqotidagi va shaxsi shakllanishidagi buzulishlar bilan bog'liq muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Psixologik xizmat Z.T.Nishonova.

2. 4.Yoʻldoshev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
3. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). Ethnopsychological characteristics of aggressive behavior in family disputes. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue),

PSYCHOLOGICAL SERVICE TO THE CHILD IN THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM

Mominova Khijran Eldarovna

Andijan State University,

Teacher of the Department of General Psychology

Abstract. Various situations, contradictions, and imbalances appear in the modern psychological service of preschool education, analytical description of the state of psychological service in preschool educational institutions, experimental study of some individual characteristics of the child's psyche, view of insufficiently studied problems in child psychology research and practice are extremely important. Two types of problems are considered in our research work, the solution of which makes our work relevant: the psychological preschool service itself - its methodology; relevant and promising working models; supplementing the specific activity of a psychologist with the implementation of preventive, propaedeutic, diagnostic, developmental, correctional, educational and expert activities; problems of preschool education, solving them by the ideology of a relevant and promising model of psychological service, reflecting the state of preschool education and the direction of its development.

Keywords: psychodiagnostic, individual diagnostic examination, practicing psychologist, behavior, socialization, activity.

Psychological service is an important component of the system of preschool education and upbringing, and psychological service in the system of preschool education is one of the most important aspects of integrated psychological service in our Republic.

As a clear example of this, it is possible to consider the development of several decisions and laws related to the preschool education system and psychological services in the education system. In particular, to ensure the organization of this field, which is the basic foundation of the education system of our country, at the level of quality and time requirements, President Sh. -measures", dated September 9, 2017, No. PQ-3261 "On measures to radically improve the preschool education system", dated September 30, 2017, No. PQ-3305 "O' Resolutions of the Ministry of Preschool Education of the Republic of Uzbekistan, as well as Decree No. PF-5198 of September 30, 2017, "On Measures to Fundamentally Improve the Management of the Preschool Education System" are important documents received on time.

Improving education, raising it to the level of world standards, and practical implementation of innovations in the field of science remain important issues. At the threshold of the 21st century, the science of psychology and its advanced representatives managed to theoretically and scientifically substantiate their next global scientific goal - the inevitability of the system of providing psychological services to people, and at the same time, to society. In recent years, several works have been carried out in the Republic of Uzbekistan to support the training and activities of practicing psychologists in

all social spheres. In particular, the theoretical and practical orientation of the psychologist's activities in the process of education is considered a social demand of the republic.

Analytical description of the state of psychological services in local preschool educational institutions, in the diagnostic and correctional work of psychologists, and child psychology, the experimental study of the individual characteristics of the psyche is insufficiently studied, in the psychology of children, the conditions favorable for their development are insufficiently studied. , it is very necessary to generalize the theoretical information on the development of the child's psyche and personality formation developed in domestic and foreign psychology, to bring them to a methodical and practical level in practice by psychologists of preschool educational institutions.

Our article considers two types of problems, the solution of which makes our work relevant: the activity of a preschool psychologist and his methodology; current and prospective models; getting acquainted with the specific content of the psychologist's activities in the implementation of diagnostic and correctional work of psychologists and solving problems of preschool education by the ideology of the current and prospective model of psychological service, which reflects the state of preschool education and its direction of development.

The specific group of problems of the psychological service includes:

- the need to create a promising model that overcomes the disproportionate centralization of psychological services in working with developmental disabilities;
- elimination of inconsistency in the interaction of psychological and pedagogical practices;
- clarifying the content of the activities of psychologists involved in the educational process in kindergarten;
- theoretical development of certain aspects of mental development (for example, the mechanisms of strengthening the mental development of the child, the individuality of the child, especially the development of formal dynamics).
- the need to create a perspective model that overcomes the disproportionate centralization of psychological services in working with deviations in children's development;
- to eliminate the inconsistency of the interaction of psychological and pedagogical practice;
- clarification of the content of activities of psychologists involved in the educational process in kindergarten;
- theoretical development of some laws of mental development (for example, mechanisms of strengthening the child's mental development, development of the child's personality, especially the formal dynamic).

Actual problems of the formation of preschool psychological services are training and professional development of practical psychologists. All these problems need theoretical, methodological, and practical development.

By the time they are admitted to kindergarten, children have a well-formed set of character traits, habits, and views. It is very important to find an individual approach to each child. Otherwise, there are cases where the child becomes isolated or, on the contrary, gives in to unreasonable aggression and begins to show stubbornness. In this case, the psychologist may face difficulties in establishing contact with the child. The basis of the psychological-pedagogical system of the famous Italian doctor, pedagogue, and psychologist Maria Montessori is the important position of the manifestation of any life activity. "The beginning of development," writes M. Montessori, "is in the psyche. [1] The child grows not because he eats or breathes, but because he is in a favorable environment: his unique life develops and manifests itself, he is hereditary, becomes a "product" subject to predetermined biological laws" The main component of the Montessori theory is the concept of sensitive development periods of the child. According to Montessori, sensitive periods are similar to

critical periods, which she sees as genetically programmed periods when she can acquire certain skills. Montessori education is about creating an environment that best suits the child's needs. The essence of psychocorrection methods developed by M. Montessori encourages the child to self-educate, self-study, and self-development.

Psychological education means familiarizing adults (educators, parents) and children with psychological knowledge. Psychological knowledge is not very widespread in society, psychological culture is not always expressed, which means interest in another person, respect for his personality traits, and the ability and desire to regulate one's relationships, experiences, and actions. In pedagogical teams, as well as in families, conflicts may arise based on mental "deafness" in adults, listening to each other, understanding, forgiving, giving in, etc., so it is very important to raise the psychological culture of people working with a practical psychologist. The main meaning of psychological education is to acquaint educators and parents with the basic laws and conditions for the positive mental development of the child, popularize and explain the results of psychological research, form the need for psychological knowledge, and use it in working with the child or in one's own forming a desire to use one's personality in the interests of development. Also, to gain an understanding of the need for practical psychology and the work of a psychologist in kindergartens and other educational institutions. Psychological education can be conducted in the form of lectures, conversations, and seminars.

A kindergarten psychologist is, first of all, a person who knows and deeply understands the child, and knows not only the general laws and age characteristics of children's mental development but also individual changes in these characteristics. Being a specialist in child psychology, he should be at least broadly oriented to the psychology of adults, understand and evaluate the position of adults about children, and analyze their joint activities.

The main tasks of a kindergarten psychologist are related to protecting the physical and mental health of children, creating conditions that improve their emotional state, and ensuring the free and effective development of each child's abilities. [2] The implementation of these functions requires the implementation of several types of work that are directly related to children, their parents, and employees of kindergartens.

The success of a psychologist largely depends on the place he can occupy in the team, his relationship with the manager and other employees of the kindergarten. In no case should he seek to replace managers and employees, his role is to act as a competent and friendly consultant whose recommendations are implemented due to his authority and recognized competence. To have such a reputation, it is necessary to regularly carry out the psychological knowledge of the team, to convince colleagues through their work of the importance of psychological knowledge for the successful performance of their tasks.

The duties of a kindergarten psychologist can be divided into two groups.

First, he should participate in the educational process in general, and try to "psychologize" it. Here, the psychological preparation of kindergarten employees and parents is of great importance: the psychology of children, their age characteristics, optimal methods of organizing children's communication with adults and communication between children of different ages, principles of organizing children's groups, etc. Of course, psychological education should not be limited to general information about child psychology: it should be based on the results of studying the specific characteristics of this kindergarten and its staff, national traditions and local conditions, and staff qualifications and should take into account the individual work style of educators, the uniqueness of children and their parents.

The tasks of the second group are more complex and diverse, are related to individual work with children, and should help to take into account their psychological characteristics in the process of education. Using observation and appropriate diagnostic methods, the psychologist should determine the specific characteristics of the relationship between the teacher and the children during a long study of each group of the kindergarten, as well as evaluate the individual psychological characteristics of the children and their level of mental development. The result of this work should be recommendations for educators and parents, including the differentiation of teaching and learning, and in some cases, the development of methods of corrective work with children. It should also be remembered that a psychologist cannot and should not perform tasks related to the powers of medicine and special pedagogy. Only if necessary, he advises to refer to the appropriate specialist - pediatrician, psychiatrist, dermatologist, speech therapist, or involve them for consultation.

The second group of tasks includes important functions of the psychologist, such as determining the child's readiness for school and carrying out appropriate corrective work. At the same time, although the formation of a child's psychological readiness to study at school is traditionally considered one of the most important tasks of preschool education, the psychologist should remember that this task is not the only or even the most important in his work.

Many schools of psychology and the community of psychologists consider it appropriate to consider psychological services in kindergartens as preventive mental health services. They note that preschools have the opportunity to meet large numbers of children over a long period, and therefore have important opportunities for psychologists and educators to influence children's social and emotional development. The main difficulty in implementing this requirement is that psychologists and educators face serious difficulties in developing prevention programs. Also, it can be considered that the content of psycho-prophylactic measures is to maintain and strengthen the mental and spiritual health of children and inmates of the institution.[3]

Based on the ideas about the essence of psychological education service, we can give the following definition of psychoprophylactic work.

Psychoprophylaxis is a special type of activity of a child psychologist aimed at maintaining, strengthening, and developing the psychological health of children at all stages of preschool age.

Psychological prevention includes:

- responsibility for compliance with the psychological conditions necessary for the child's full mental development and formation at each age stage in children's educational institutions;
- timely identification of such characteristics that lead to certain difficulties and deviations in the child's mental and emotional development, behavior, and relationships;
- prevention of complications related to the transition of children to the next age stage.

Thus, it can be noted that the psychologist, based on his knowledge and experience, should conduct psychological prevention in cases where he works to prevent diseases that may occur in the mental and personal development of children and to create the most favorable psychological conditions for this development. Psychoprophylactic activities can be carried out with individual children or groups of children, classes, and age comparisons, as well as with educators, parents, and other adults who influence the child's outlook and development. The main difficulty of this activity is that psychologists, as a rule, do not understand the importance of psychoprophylaxis among educators (and parents). Why is this happening? Perhaps because there are so many problems in kindergarten, both for individual children and for whole groups, adults do not want to think about the difficulties that may arise. They believe that they only have to overcome existing difficulties.[4] A psychologist should never come to such an opinion. Psychological services based only on solving important problems cannot bring significant benefits to the preschool education system. He should anticipate the possibility

of these problems and try to prevent them. In other words, when there are no difficulties in working with a child, group, etc., the psychologist starts psychoprophylactic measures and warns of these difficulties as much as possible in advance.

REFERENCES

1. Z.T. Nishanova Psixologik xizmat: o`quv qo`llanma – Toshkent. 2007 43- b
2. Савельева Н. Настольная книга педагога-психолога детского образовательного учреждения- Ростов н.Д.:Феникс, 2005 38-с
3. Широкова Г. А. Справочник дошкольного психолога. - Изд. 5-е-Ростов н.Д.:Феникс,2007. 58-с
4. Урунтаева Г. А. Афонькина Ю. А. Практикум по детской психологии. -М.:Просвещение: Владос,1995.92 -с

Тушуниксиз “тушунча”лар

*Чори Насриддинов, Тошкент иқтисодиёт ва педагогика институти
Лола Рахимова, Тошкент иқтисодиёт ва педагогика институти ўқитувчиси*

Ҳозир нафақат соҳа мутахассислари, балки оддий инсонлар ўртасидаги мулоқотларда ҳам девиант, делинквент каби тушунчаларнинг тез – тез ишлатилаётганлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Шундай бўлса - да, бу тушунчалар англатадиган маъно - моҳиятни яна бир бор эслатиш фойдадан холи эмас: девиант хулқ – атвор жамиятда қарор топган ахлоқий меёрлардан, делинквентлик эса ҳуқуқий талаблар доирасидан четга чиқиб, уларга зид ҳаракатлар содир этилганлигини англатади. Инсоншунослик фанлари соҳасида ҳалигача очиқ қолаётган бир муаммо биз сўз юритмоқчи бўлган масала билан боғлиқ. Кўплаб мамлакатлардаги нуфузли илмий марказлар олимлари томонидан тизимли фундаментал тадқиқотлар ўтказилганлигига қарамай, бугунгача инсон руҳиятининг бутун умри давомида қандай ўзгариши масаласи очиқлигича қолмоқда. Гап маънавий камолот, айниқса, ёшлар тарбияси ҳақида борар экан, шахс таркиб топиши жараёнининг психологик қонуниятларини, жумладан, ахлоқий одатлар ва ишонч – эътиқод таркиб топишининг қонуниятларини билмай туриб тўғри тарбия бериш мумкин эмаслиги кундек равшан.⁴⁴Тўғри, инсон маълум бир тизимга солинган таъсуротлар билан бир қаторда тартибсиз, стихияли воқеа – ҳодисалар маҳсули ҳам ҳисобланади. Лекин бу жойда ҳам ноаниқлик мавжуд: улардан қай бири инсон хулқ – атворида кучлироқ таъсир этиши масаласига ҳануз ойдинлик киритилмаган.

Фақат шугина эмас. Агар бир ҳаётий мисолни айтиб берсак, фикримиз янаям тушунарли бўлади. Бир неча йил аввал нуфузли нашриётлардан бирининг муҳаррири ушбу мақола муаллифларидан бирига маънавий – маърифий мазмундаги китоб учун “оммавий маданият” мавзусида бирор нарса ёзиб беришни сўраб мурожаат қилди. Мавзу ҳар куни кўриб, эшитиб юрганимиз масалалар доирасида бўлгани учун ҳам рози бўлдик. “Бундан осони бор эканми!?” Одатан, ёзадиганларимни бир муддат ҳаёлимда пишитиб, зехниятимга жойлаб юрдим. Мўлжалимдаги “хомашё” тайёр бўлгач эса, уларни қоғозга тушира бошладим. Айнан шу жараёнда фикрларим ва ёзганларим ўртасида тушуниксиз зиддият пайдо бўлаётганлигини сезиб қолдим. Гап шундаки, матнни тузаётганимда “оммавий маданият” тушунчасига ўзимча таъриф бермоқчи бўлдим, бироқ ҳар қанча уринмайин, мантикли бирон нарса чиқара олмадим. Шундан

⁴⁴Ш. Дўстмухамедова. Ёш давлари ва педагогик психология. Т. 2013 й. 8 – б.

сўнг, бу ҳолни ўзимнинг билимсизлигимга йўйиб, “суяги шу ишда қотган” ҳамкасабаларимга мурожаат қилдим. Улар бунга жавобан нималар дейишмасин, барибир савол очиклигича қолаверди - бу тушунчани мантикий бир шаклга солиш имкониятини тополмадим; улардан ҳам жўяли бир фикр чиқмади, ва мен, табиийки, нашриёт муҳаррирининг ишончини оқлай олмадим.

Шундан сўнг, менда миллий мафкурамизнинг бу муҳим назарий тушунчасига нисбатан шубҳа пайдо бўлди. Агар чуқурроқ назар ташлайдиган бўлсак, маданият қанчалик кенг ижтимоий – маънавий ҳодиса бўлмасин, у шаклан ҳам, мазмунан ҳам фақатгина миллий ёки умуминсоний бўлиши мумкин, боринг ана, шахсий ҳам бўлсин, лекин ҳеч ҳам оммавий бўлолмайди!? Маданият ўз табиатига кўра объектив рухий – ижтимоий қонуниятлар асосида шаклланади – уни кимнингдир хоҳиши билан, сунъий яратиш мумкин эмас! Агар масалага мана шу нуқтаи назардан ёндашадиган бўлсак, “оммавий маданият” - тушунча эмас, сўз бирикмаси бўлиши мумкин, чунки сўз тушунчага айланиши учун, у ички мазмунга эга бўлиши, яъни, бирор моҳиятни англатиши даркор; унинг ёнига яна бир сунъий ибора – “ёт ғоя”ни ҳам қўйиш мумкин. Чунки ғоялар мақбул – номмақбул ёки тўғри – нотўғри бўлиши мумкин, лекин ҳеч ҳам ёт бўлолмайди. Фикримиз тушунарли бўлиши учун ғояга берилган илмий таърифлардан бирини келтирамыз: “Ғоя – инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад – муддао сари етаклайдиган кучли теран фикр. Ғоялар гарчи тафаккурда пайдо бўлса – да, инсон ва жамият руҳиятига, ҳатто, ғайришуурий қатламларга ҳам сингиб боради. Ҳар қандай ғоянинг асосида билим ётади”⁴⁵. Энди ўзингиз ўйлаб кўринг, ёт, яъни, бегона ғоя бўлиши мумкинми? Тўғри, сиз билан бизга қайсидир ғоя – мақсад ёқмаслиги, унга қўшилмаслигимиз, уни танқид қилишимиз мумкин. Лекин уни ўзимизга ёт билиб, ундан кўз юмолмаймиз-ку!?

Шундан сўнг, биз ўзимиздаги бу шубҳа – гумонларни тарқатиш ёхуд унинг исботини топиш мақсадида соҳага оид турли хил адабиётларни излаб топиб, ўрганишга ҳаракат қилдик. Мана, масалан, “Оммавий маданият” номли китобда шундай фикрлар ёзилган экан: “Оммавий маданият кўп қиррали, сермаъно ҳодиса бўлиб, бизнинг давримизда уни ўрганишга бағишланган тадқиқотлар кўплигига қарамай, унинг моҳияти тўғрисидаги саволга ҳали ҳам муайян жавоб берилмаган. Чиндан ҳам, ушбу масала билан шуғулланувчи тадқиқотчилар оммавий маданият нима эканлиги ҳақида ҳозирга қадар маълум даражада бир хил маънога эга таърифни ишлаб чиқа олмаган бўлсалар, унинг моҳияти ва асосий хусусиятлари борасидаги ягона фикр моҳияти ҳақида гап юритиб бўлармиди!”⁴⁶ Ана холос!? Демак бу муаммога фақат бизгина дуч келмаган эканмиз – да! Ёки, советча тузумнинг охири йилларида рус тилида чиққан яна бир жиддий китобда: “Оммавий маданият” замонавий буржуа жамиятига хос бўлиб, қатъий бир қолипга солинган маънавий кадриятларни яратишга ҳамда уларни оммавий ахборот воситалари орқали тарқатишга хизмат қилади”⁴⁷ деган маънисиз ва тўмтоқ таъриф берилган экан. Биз бундай мужмал изоҳлардан ҳеч нарсани била олмадик; аксинча, улар масалани баттар чигаллаштирди.

Эҳтимол, бу гапларнинг мақоламиз аввалида эслаганимиз ёшларнинг девиант ва делинквент хулқ – атворига қандай таъсири бор, дейишингиз мумкин. Гап шундаки, тарбия соҳасидаги ишларимизнинг муваффақияти унинг назарий асосини ташкил этувчи мафкуравий тушунчаларимизнинг қанчалик ҳаётий эканлигига боғлиқ бўлади. Бир сўз билан айтганда, агар

⁴⁵ Фалсафа: комусий луғат. “Шарқ” МНИУ, 2004 й. 484 бет.

⁴⁶ Ш. Ғойибназаров. Т. Оммавий маданият. “Ўзбекистон”, 2012 й. 7 – бет.

⁴⁷ Советский энциклопедический словарь. М. 1990 г. Ст. 780.

фаолиятимизда сохта сиёсий ва мафжуравий қолиплардан чикмас эканмиз, тарбия ишимизда силжиш бўлмайди. Масалан, шу мазмундаги деярли барча адабиётларда маънавиятимиздаги муаммолар, бузилишлар тўғрисида гап борганда, ҳамиша бир овоздан “четдан кириб келаётган ёт ғоялар” ва “оммавий маданият” ҳақида сўз боради. Аниқроғи, барча айблар шу, ўзи аслида йўқ нарса, ҳодисаларга юкланади. Натижада тарбия ишидаги энг муҳим шарт – тизимлилик бузилади. Биз эса, болаларимиз тарбиясига салбий таъсир кўрсатаётган ҳақиқий иллатларни кўрмаймиз, натижада улар бартараф этилмай қолади.

“Оммавий маданият” ва “ёт ғоя” каби сохта ибора – тушунчалар омманигина эмас, балки тарбия ишига масъул бўлган мутасадди ва мутахассис – олимларни ҳам муаммоларнинг ҳақиқий сабабларини излашдан чалғитиш билан тарбиявий, мафжуравий ишимизга зиён етказмоқда. Бир сўз билан айтганда, бу сингари сийқа тушунчалар нодемократик, мустабид тузум ҳукмрон бўлган жамиятлардаги муаммоларни ҳаспўшлаш, жамоатчиликнинг фикрини улардан чалғитиш учун хизмат қилиб келган, ва афсуски, бу нарса жамиятимизда ҳануз давом этмоқда. Сўнгги йилларда мамлакатимиз аҳолиси, айниқса, ёшлар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган ҳуқуқий – сиёсий мазмундаги кўплаб чора – тадбирларнинг амалга оширилаётганлигига қарамасдан бу салбий ҳодисалар сонининг ошиб бораётганлиги ҳам фикримизни исботлайди. Тўғри, агар психология фани қонунлари нуктаи назаридан қарайдиган бўлсак, инсон ҳулқ – атворидаги девиант ва делинквент оғишларнинг сабаблари турлича бўлиши, уларнинг асосида ҳар хил мотивлар ётган бўлиши мумкин. Аммо такрор бўлсаям айтамиз: бундай сохта мафжуравий ғоялар муаммоларнинг асл сабабларини излаб топишимизга монелик қилади, холос

OG'ISHGAN XULQ ATVORGA MOYILLIGI BO'LGAN SHAXSNING PSIXIKASIDA RUXIY PSIXOANALITIK MEXANIZMLARNING O'RNI

Andijon Davlat Universiteti

Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti

Umumiy psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Suleymanova To'xtaxon

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi

Talabasi Nabijonova Munisa

Аннотация В данной статье рассматривается роль и аксиома психоаналитических механизмов в психике личности со склонностью к девиантному поведению практическое применение данной теории.

Ключевые слова: Психика, личность, психодинамика, психоанализ, девиантный, деструктивный.

Abstract This article lists a person with deviant behavioral predisposition in his psyche, the role and Achaemenid psychoanalytic mechanisms are covered by the practical implementation of this theory.

Key words: Psyche, personality, psychodynamics, psychoanalysis, deviant, destructive

Annotatsiya Mazkur maqolada og'ishgan xulq atvorga moyilligi bo'lgan shaxsning psixikasida ruxiy psixoanalitik mexanizmlarning o'rne va axamiyati ushbu nazariyaning amaliy tadbiqi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Psixika, shaxs, psixodinamika, psixoanaliz, deviant, destruktiv

KIRISH Bugungi kunda shaxs va uning og'ishgan xulq-atvorini o'rganish borasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda jumladan uning kelib chiqishiga sabab bo'lgan psixologik mexanizmlar shaxsda Og'ishgan xulqning psixodinamik jihatlari. Shaxsning og'ishgan xulqining

shunday maxsus xususiyatlarini ajratish maqsadga muvofiqki, u bizga bu xulqni boshqa fenomenlardan farqlashda, shuningdek, aniq bir odamda uning mavjudligi hamda dinamikasini aniqlash zaruratida yordam bersin.

Shaxsning og'ishgan xulqi - bu umumqabul qilingan yoki rasman o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Boshqacha aytganda, bu harakat mavjud qonunlar, qoidalar, ana'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmaydi.

Deviant axloqni me'yordan og'ishgan axloq sifatida aniqlaganda shuni esda tutish kerakki, ijtimoiy me'yorlar o'zgaradi. Bu, o'z navbatida, og'ishgan xulqqa tarixan o'tkinchi xarakterni beradi. Shubhasiz, deviant axloq - bu har qanday me'yor emas, balki ushbu jamiyat uchun shu vaqtda bir muncha muxim bo'lgan ijtimoiy me'yorning buzilishidir.⁴⁸ Shaxs va deviant axloq, uning namoyon bo'lishi boshqa odamlar tomonidan salbiy baholanadi, salbiy baho jamoatchilik muhokamasi yoki ijtimoiy sanksiya, shu jumladan, jinoiy jazo shakliga ega bo'lishi mumkin. Dastavval, sanksiyalar istalmagan axloqning oldini olish vazifasini bajaradi. Biroq boshqa tomondan ular shaxs stigmatizatsiyasi -unga tamg'a bosish kabi salbiy ko'rinishga olib keladi. Masalan, jazo muddatini o'tab, "me'yoriy" hayotga qaytgan odamning moslashuvdagi qiyinchiliklari yaxshi ma'lum. Insonning yangi hayot boshlashga intilishi ko'pincha atrofdagi odamlarning ishonmasligi va ularni rad etish natijasida barbod bo'ladi.

METOD VA USULLAR Deviant (giyohvand, jinoyatchi, o'z joniga qasd qiluvchi va h.k.) tamg'asi sekin-asta deviant barobarlikni (o'z-o'zini his qilish) shakllantiradi. Shunday qilib, axmoqona shuhrat xavfli yakkalanishni kuchaytiradi, ijobiy o'zgarishlarga to'sqinlik qiladi va deviant axloqning takrorlanishini keltirib chiqaradi. Og'ishgan xulqning xususiyatlari shaxsning o'zi yoki atrofdagilarga ahamiyatli tarzda hayot sifatini pasaytirgan holda real zarar keltirishi hisoblanadi. Bu mavjud tartibning noturg'unligi, ma'naviy va moddiy zarar keltirish, jismoniy zo'rlik va dard-alam yetkazish, sog'ligining yomonlashishi bo'lishi mumkin. Deviant axloq o'zining eng keyingi ko'rinishlarida hayot uchun bevosita xavf tug'diradi, masalan, suitsidal axloq, zo'ravonlik jinoyatlari, "og'ir" giyohvand moddalar iste'mol qilish. Zararning psixologik markeri o'sha odamning o'zi yoki uning atrofidagilarning aziyat chekishidir. Ushbu belgi shaklidan - destruktiv yoki autodestruktiv bo'lishidan qat'i nazar og'ishgan xulqning parchalovchi ekanini bildiradi. Bizning nazarimizda radikallik, kreativlik va orginallik kabi yaqin ijtimoiy ko'rinishlar og'ishgan xulq bo'la olmaydi va ushbu belgini qoniqtirmaydi. Garchi ular ham umumqabul qilingan me'yorlardan cheklanib, aholining konservativ holatga mayli bo'lgan qismida g'ashlik uyg'otsa-da, bu fenomenlar jamiyat uchun xatardan ko'ra foydaliroqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI Radikal moyil bo'lgan shaxslar jamiyatni tubdan yangilashni maqsad qiladilar, bu esa ularda istiqbolli o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Kreatorlar nostandartligi bilan farqlanib, tadqiqotchilar va ilk kashfiyotchilar sifatida chiqadilar. Marganallar ijtimoiy me'yorlarning chegaralarini kengaytirgan holda o'zlarini ko'pchilikka qarshi qo'yadilar. Sanab o'tilgan fenomenlar uyg'unlashishi mumkin. Masalan, ko'chada o'smirlar axloqi barcha uchta tendensiyaning o'zida aks ettiradi. Pirsing, tatuirovka yoki hatto chandiq bilan tajriba o'tkazgan o'smirni, albatta, deviantlar guruhiga kiritish mumkin emas. Biroq heroin, psixotrop dori vositalarini iste'mol qiluvchi o'smir hayot uchun yuqori xatarli og'ishgan xulqni yaqqol namoyish qiladi. Shunday qilib, og'ishgan xulq o'z mohiyati bo'yicha destruktivdir. Ko'rib chiqilayotgan axloqni muhim takrorlanuvchi (ko'p marotaba yoki uzoq muddatli) deb xarakterlash mumkin. Agar etti yoshli bola ota-onasidan so'ramay shirinliklar uchun uncha katta bo'lmagan mablag'ni olgan bo'lsa, kelgusida ijtimoiy tartibni buzmasa, ushbu axloqni og'ishgan sifatida ta'riflash odobdan bo'lmaydi. Aksincha, o'smir tomonidan sistemali tarzda anglangan holda pul o'g'irligi sodir etilsa - bu og'ishgan xulq shakllaridan biri hisoblanadi.

⁴⁸ Akopyan K.Z. Samoubiystvo: problema motivatsii.// Psixologicheskiy jurnal. 1996.-№6. 16-23bet.

Boshqa tarqalgan misol: hodisalar qatorida spirtli ichimlik iste'mol qilish to'liq yo'l qo'yilgan yoki hatto foydali deb tan olinadi. Ushbu qoida istisnoga ega. Masalan, hatto bir martalik suitsidal urinish jiddiy xavf tug'diradi va shaxsning og'ishgan xulqi sifatida baholanishi mumkin.⁴⁹

Axloqni og'ishgan deb kvalifikatsiya qilish uchun u shaxsning umumiy yo'nalganligi bilan muvofiqlashishi zarur. Bunda axloq nostandart vaziyatlar oqibati (masalan, jarohatdan keyingi sindrom doirasidagi axloq), krizisli vaziyat oqibati (masalan, yaqin odamining o'limi tufayli birinchi oy davomidagi qayg'u reaksiyasi) yoki o'z-o'zini muhofazalash oqibati (masalan, hayot uchun real xavfning mavjudligida) bo'lmasligi lozim. Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri shundan iboratki, u tibbiy me'yorlar chegarasida ko'rib chiqshadi. U garchi patologik holat bilan uyg'unlashsa-da, psixik kasalliklar yoki patologik holat bilan tenglashtirilmasligi darkor. Psixik parokandalik holida psixik kasal odamning patologik axloqiga o'rin bor. Patologik axloq tibbiy me'yordlardan og'ishadi, birinchi darajasi tibbiy aralashuvni talab qiladi va psixiatriyada, masalan, psixik kasallarning deviant axloqi sifatida o'rganiladi. Patologik axloq kasallik holati ta'siri ostida shaxsning o'z harakatlarini anglash va nazorat qilish qobiliyati ahamiyatli tarzda pasayishini nazarda tutadi. Ayni damda muayyan sharoitlarda og'ishgan xulq patologik kasallikka o'tishi mumkin. Masalan, muhtoj bo'lib qolgan axloq tizimli kasallikka o'sib o'tishi mumkin - piyonistalik, giyohvandlik. Shunday qilib, og'ishgan xulqli shaxs "sog'liq - kasallik oldi -kasallik" psixopatologik o'g'ishida istalgan joyni egallashi mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri u ijtimoiy moslashganlikning turlicha ko'rinishlari bilan birga boradi. Ushbu axloq kasallik yoki o'linga olib kelishi shart emas, biroq u tabiiy sur'atda ijtimoiy moslashmaganlik holatini uyg'otadi yoki kuchaytiradi. Moslashmaganlik holati, o'z navbatida, shaxsning og'ishgan xulqining sababi bo'lishi mumkin. 8. Og'ishgan xulqning oxirgi belgisi sifatida uning ifodalangan individual va yoshga xos xususiyatlarining o'ziga xosligini ta'kidlash mumkin. Og'ishgan xulq dastavval, shaxsning jamiyatda tashqi mavjudligini aks ettiradi. U "ichki" jihatdan o'ta turli-tuman bo'lishi mumkin. Deviant axloqning bir xil turlari har xil odamlarda turli yoshda turlicha ko'zga tashlanadi. Odamlarning individual farqlanishi axloq sabablari, ko'rinish, dinamika shakllari, ifodalanganlik tezligi va darajasiga daxl qiladi. Masalan, deviatziya shakli va uning ifodalanganlik darajasi shaxsning og'ishgan xulqini bir muncha yaqqol tavsiflash hisoblanadi. Ular to'la beozor ko'rinishdan shaxsning hayotiy faoliyatini total buzilishigacha o'zgartirishi mumkin. Boshqa muhim individual xususiyat odamning og'ishgan xulqni qanday- o'zi uchun begona, istalmagan xulq sifatidami, vaqtinchalik qoniqtiruvchi yoki oddiy va maftunkor xulq sifatida qarashiga taalluqli. Shaxsning og'ishgan xulqqa munosabati (shaxsiy nuqtai nazar) ko'p holda uning taqdirini belgilaydi⁵⁰.

Deviant axloqning yosh va jinsiy farqlanishi garchi asosiy mavzularni ko'rib chiqishda inobatga olinsa-da, bizning ta'limotimiz predmeti hisoblanadi. Shuni ta'kidlash zarurki, "og'ishgan xulq" atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin emas. Asosan "og'ishgan xulq" atamasi qat'iy ma'noda esa 9 yoshdan keyin qo'llanishi mumkin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yordarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin. Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yoridan ahamiyatli tarzda og'ishsa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir ko'rinishi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Barcha yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, og'ishgan (deviant) xulqqa quyidagicha ta'rif berish mumkin - bu shaxsning bir muncha muhim ijtimoiy me'yordlardan og'uvchi, jamiyat yoki uning

⁴⁹ Moxikov A.N. Suitsid: Xrestomatiya po suitsidologii. – Kiev 1996.208 –bet.

⁵⁰ Xalilova N.I., Ataboeva N.B. Suitsidal xulq-atvor diagnostikasi va profilaktikasi. 6-10 bet

o'zigareal zarar yetkazuvchi, shuningdek, uning ijtimoiy moslashmaganligi bilan birga boruvchi turg'un axloqi. Ushbu ta'rif deskriptiv (tasviriy) xarakterga ega va dastavval og'ishgan xulqi mavjud bo'lgan odamlar bilan amaliy ishlashga mo'ljallangan. Bu ta'rif aniq holatlarda og'ishgan xulqni tashxis qilish, professional ta'sirni loyihalash, shaxs axloqining dinamikasini va u bilan ishlash samaradorligini baholash kabi professional maqsadlarni amalga oshirishda yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, u boshqa axloqiy fenomenlarda deviant axloqni differensiyalash imkonini beradi⁵¹.

XULOSA Deviant axloqni ko'rib chiqayotib, biz yaqqol salbiy assotsiatsiyani uyg'otuvchi so'zni qo'llashga majburmiz: deviant, addikt, noijtimoiy va ijtimoiy xulqqa qarshi, tarbiyasi og'ir va boshqalar. Shu bilan birgalikda, aniq shaxs bilan ishlashda biz ongli ravishda kamsituvchi ohangli atamalardan foydalanishdan, shuningdek, tang'a bosishdan tiyilmog'imiz kerak. Shuni esda tutish lozimki, birinchidan, axloqiy muammolar o'ta keng tarqalgan. Ikkinchidan, og'ishgan xulq chegaralarini aniqlash ko'pincha murakkab.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR .

1. Akopyan K.Z. Samoubiystvo: problema motivatsii.// Psixologicheskiy jurnal. 1996.-№6. 16-23bet.
2. Moxikov A.N. Suitsid: Xrestomatiya po suitsidologii. – Kiev 1996.208 –bet.
3. Xalilova N.I., Ataboeva N.B. Suitsidal xulq-atvor diagnostikasi va profilaktikasi. 6-10 bet.
- 4.D.Saliyeva maqolaBolalar va o'smirlar o'rtasida suitsidal xulq- atvorni kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish.

Chet ellik talabalarning "universitet va jamiyat" hayotiga ijtimoiy-psixologik moslashishining o'ziga xos xususiyatlari.

Nazarova Manzura Mustafo qizi

Buxoro davlat universiteti

Psixologiya va sotsiologiya kafedrasida tayanch doktoranti

Bugungi zamon shiddat bilan o'zgarayotgan bir sharoitda mamlakatlararo har sohada hamkorlik ishlari amalga oshirilmoqda. Shulardan ta'lim eksporti haqida alohida to'xtalib o'tish joizdir. Sir emaski, bugungi kunda xorijiy institutlarda ta'lim olishni xohlovchi o'zbekistonlik yoshlarning safi sezilarli darajada ortib bormoqda. Ko'pchilik o'zbekistonlik talabalar xorijda o'qishni havas qilishadi. Ammo bugun xorijdan O'zbekistonga kelib tahsil olayotgan talabalar ham ko'pchilikni tashkil qiladi. Davlat statistika qo'mitasining bildirishicha, 2022-2023-o'quv yilida respublikadagi oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan xorijlik talabalar soni 6,1 ming nafarni tashkil qilgan. O'zbekistonda tahsil olishni xohlovchi xorijlik talabalarning safini kengaytirish orqali universitetning madaniy, axloqiy, tadbirkorlikni takomillashtirish nuqtayi nazaridan jamiyat rivojiga salmoqli hissa qo'shishini alohida ta'kidlash lozim. Biz ayni paytda davlatimiz oliygohlarida o'qiyotgan chet ellik talabalarning ta'lim tizimiga hamda O'zbekiston muhitiga psixologik adaptatsiya hosil qilishlari bilan bog'liq qanday holatlar yoki qiyinchiliklarga duch kelayotganlari haqida qiziqdik. Aksariyat chet ellik talabalar o'zga mamlakatda ta'lim olishni tanlaganliklarining asosiy sababi sayohat qilish, boshqa millat va elatlarning urf-odatlarini, madaniyatlari bilan yaqindan tanishish orzusi bilan bog'liq ekanligini ta'kidlashdi. O'zbekistonga kelib ta'lim olish ular uchun katta tajriba sifatida xizmat qilayotganligini, yangi madaniyat va tilni o'rganish juda qiziqarli ekanligini bildirishdi. Mahalliy sharoitga va ta'lim

⁵¹ D.Saliyeva maqolaBolalar va o'smirlar o'rtasida suitsidal xulq- atvorni kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish

jarayoniga tezroq hamda osonroq adaptatsiya hosil qilish uchun, avvalo, til o'rganish lozimligini aytishdi. Biz tadqiqot ishimizda, asosan, Hindiston va Pokistondan kelgan talabalar bilan so'rovnoma o'tkazdik. Ularning fikrlaricha, O'zbekiston universitetlarini boshqa xorij oliy ta'lim muassasalari bilan solishtirish qiyin. Universitet doim dasturlarini, ta'lim jarayonini va sifatini yaxshilashga, kamchiliklar ustida ishlashga harakat qilinayotganini, professor-ustozlar ham malaka oshirish kurslarida o'qiyotgani, chet davlatlarga borib trening o'tib kelishi rivojlanish ketayotganidan dalolat berishi haqida aytib o'tishdi. Shuningdek, talabalarning bir biriga bo'lgan munosabati haqida ham to'xtalib o'tishdi. Bu yerda barcha bir-biriga xushmuomala va barcha bir-biriga o'z oilasi a'zosidek qarashi, hurmat bilan munosabat qilishi haqida fikr bildirishdi.

Chet ellik talabalar O'zbekiston haqida ma'lumotni jahon hamjamiyatiga tarqatish uchun juda muhim kanaldir[1,63]. Shuningdek, chet ellik talabalarni universitetga, shaharga, mamlakatga moslashtirishga qaratilgan texnologiyalar amaliy, samarali xarakterga ega bo'lishi uchun o'zbek madaniyatining qadriyatlari ijtimoiy-psixologik asosga aylanishi kerak. Xalqaro talabalarni moslashtirish muammosining ko'plab tadqiqotchilari o'zbekistonlik talabalarni boshqa mamlakatlardan kelgan boshqa talabalar bilan muloqot qilishda boshqa madaniyat namoyishlarini qabul qilishga tayyorlash kerakligini ko'rsatdi. Chet ellik talabalarning ba'zi xatti-harakatlarini birma-bir talqin qilish qiyin bo'lgan o'qituvchilarning muammolarini hal qilish kerak. Shubhasiz, madaniyatlarning to'qnashuvi nafaqat ta'lim jarayonlarining sifatini keskin yomonlashtirishi, balki, og'ir shaxslararo nizolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ta'lim sohasidagi turli mamlakatlar vakillari o'rtasidagi aloqa jarayonlarini takomillashtirishga, madaniyatlararo moslashuvni kuchaytirishga yordam beradigan xizmat ko'rsatish texnologiyalaridan ijtimoiy-psixologik jihatdan faolroq foydalanish zarur. Ijtimoiy-madaniy texnologiyalar deganda, madaniy-ijodiy jarayonlarda, xususan, kompetensiyalarni rivojlantirishda, yangi bilimlarni yaratish tashabbuslarini amalga oshirishda, shaxsni ijtimoiylashtirishda qo'llaniladigan texnikalar majmuyi tushuniladi[2,41]. Chet ellik talabalarni ular uchun yangi muhitga, ta'lim tizimiga moslashtirish jarayonida qo'llaniladigan eng samarali ijtimoiy-psixologik texnologiyalar ularni ijodkorlik, turizm, sport, sog'liqni saqlash kabi turli jabhalarga jalb qilish uchun yordam beradi. Biroq, psixologik ta'sir texnologiyalarining turlarini tanlashda chet ellik talabalarning etnik o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqish muhimdir, boshqa mamlakatlar vakillarining etnik-madaniy stereotiplariga, etnik qadriyatlar tizimiga va taqiqlarga qarab xulq-atvor reaksiyalarini namoyon qilishga e'tibor qaratish lozim.

Ta'lim jarayoni mobaynida chet ellik talabalarda samarali adaptatsiya ko'nikmalarini shakllantirish uchun madaniyatlararo muloqotni mamlakatlar bo'ylab teatrlashtirilgan sayohatlar, vokal va xoreografik improvizatsiyalarni tomosha qilish, an'anaviy hunarmandchilikni o'zlashtirishga jalb qilish kabi ijtimoiy-psixologik texnologiyalar orqali optimallashtirish mumkin. Shuni yodda tutish kerakki, turli millatga mansub bo'lgan shaxslar etnikkelib chiqishiga qarab bir xil vaziyatlarga turlicha munosabatda bo'lishadi, shuning uchun chet ellik talabalarni boshqa voqelikka moslashtirishning birinchi bosqichi rol o'yinlar, taqdimotlar va mini-suhbatlardan foydalangan holda madaniyatlararo aloqa bo'yicha treningni o'z ichiga olishi kerak.

Psixologik-trening orqali quyidagi holatlar o'z yechimini topishiga ahamiyat qaratish dardkor:

- xalqaro talabalarni o'zlari uchun yangi ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashtirish omillarini aniqlash;
- chet ellik talabalarni moslashtirish uchun madaniyatlararo aloqa bo'yicha treningning xususiyatlarini ko'rib chiqish

Shuningdek, tadqiqot davomida kuzatish, tavsiflash, suhbat, intervyu kabi psixologik metodlar ham qo'llanildi. Chet ellik talabalarni universitet ta'lim tizimiga, muhitiga moslashtirish muammosini o'rganish yuzasidan Maksimchuk, Gruzdeva, Starosvetskaya, Morozova, Urvantseva, L.V.Vygotskiy,

A.D.Jarkov, G.L. Tulchinskiy, B.M.Teplov kabi olimlarning asarlari tahlil qilindi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, universitetlarning xalqaro bo'limlari vakillari, o'qituvchilar va oliy ta'lim muassasasi psixologlari tomonidan xorijlik talabalar uchun madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan samarali texnologiya sifatida moslashtirish bo'yicha psixologik treninglarning tashkil etilishi va o'tkazilishi chet ellik talabalar orasida universitetning ta'lim va tarbiya muhitida ham, uning joylashgan shahrida ham mamlakatni to'g'ridan-to'g'ri idrok etish imkonini beradi.

Chet ellik talabalar moslashuvining muvaffaqiyati talabaning atrof-muhit bilan hamkorlikda samarali faoliyat olib borishida, ijtimoiy-psixologik jihatdan harakat qilish qobiliyatini shakllantirishda namoyon bo'ladi. Yuqori darajaga erishish uchun xorijiy talabalarning o'quv mashg'ulotlari doirasida, shuningdek, samarali maqsadlar uchun xalqaro loyihalarda ishlash, universitet talabalari o'rtasida madaniyatlararo kompetensiyani eng muhim omil sifatida shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik texnologiyalar tizimini ishga tushirish kerak. Chet ellik talabalarning past o'quv mahsuldorligining eng aniq omillari, asosan, uni universitet muhitiga integratsiyalashuvining dastlabki bosqichlarida, o'quv topshiriqlarini o'z vaqtida bajarmaslik, universitetning o'zida ham, tashqarisida ham mahalliy madaniyat vakillari bilan qoniqarsiz munosabatlar, universitetning qabul qilingan korporativ madaniyati normalarini o'zlashtirishga qobiliyatsizlik bo'lib hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, muloqot tilini bilish omili xorijlik talabani ayni damda o'zi bo'lib turgan mamlakatning iqlimiga, yangi vaqt zonasiga, yashash muhitiga va jismoniy faoliyat rejimiga, ovqatlanish rejimiga va tarkibiga moslashishi, shuningdek, o'z o'quv guruhi, fakulteti talabalari bilan norasmiy aloqalarning mavjud bo'lishi, o'qituvchilar, mahalliy aholi bilan yaxshi munosabatlar, tashkilot usullari to'g'risida xabardorlik o'quv jarayoni, o'quv faoliyati samaradorligi mezonlarini o'zlashtirish hamda ijtimoiy-madaniy, psixologik moslashishni osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Y.A.Aleksandrovskiy. "Состояния психической адаптации и невротические расстройства". М.: ГЭОТАРМедиа, 2012 yil.
- 2.D.A.Andreyeva. "О понятии «адаптация»: исследование адаптации студентов к условиям учебы в вузе". O'quv qo'llanma. 1978 yil.
- 3.L.T.Chernisheva. "Формирование межкультурной компетентности иностранных студентов посредством адаптационного тренинга в рамках реализации третьей миссии университета". Theory & Practice ISSN 2686-8725 (online) ISSN 2500-0039 (print) 2022 yil.

TALABA YOSHLARDA NIKOH OLDI YETUKLILIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Normamatova Nazira Alijon qizi
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Oila — nikoh yoki tug'ishganlikka asoslangan kichik guruh. Oila albatta ikki yoshning nikoh asosida hayot kechirishidan paydo bo'ladi. Oilaning a'zolari ro'zg'orining birligi, o'zaro yordami va ma'naviy mas'uliyati bilan bir-biriga bog'langan. Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari — inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, oila a'zolarining turmush sharoitini va bo'sh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi

va ular ta'sirida o'zgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat o'zgarib mos oila tipini, oilaviy munosabatlarni o'rnatadi.

Kalit so'zlar: *oila, nikoh, nikoh oldi yetuklilik, talaba yoshlar, oila tarbiyasi, ijtimoiy psixologiya, psixologik rivojlanish.*

Oila muqaddas dargoh oilalarning mustahkamligi oila qurayotgan ikki yoshning bir-birlariga bo'lgan muhabbati o'zaro ishonchi, sadoqati va boshqa juda ko'p omillarga bog'liq. Oila jamiyat tarixida azaldan mavjud bo'lmagan. Ibtidoiy jamoa tuzumining birinchi bosqichida, kishilar to'da-to'da bo'lib yashayotgan davrda jinslar orasidagi munosabatlar muayyan tartib-qoidaga ega bo'lmay, to'dadagi barcha erkaklar va ayollar bir-birlariga umumiy er-xotin hisoblangan. Tarixiy taraqqiyot jarayonida jinsiy munosabatlar asta-sekin muayyan tartibga solina boshlandi. Dastlab ota-ona bilan farzandlar, so'ngra aka-uka va opa-singillar orasidagi jinsiy munosabatlar taqiqlanib, guruhli oila paydo bo'lgan, lekin bu oilalarda hali er-xotin nikohi barqaror alohida xo'jalikka ega bo'lmagan. Bu davrda tabiiy omil o'z vazifasini tugalladi, ya'ni jinsiy munosabatlar doirasidan qon-qarindoshlar istisno qilindi, jinsiy munosabatlar faqat bir erkak va bir ayol munosabatiga aylandi.

Oila xalqning, jamiyatning hayoti, turmushiga oid urf-odatlarini o'zida sinovdan o'tkazadi. Yaxshilarini o'z bag'rida asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi. Oila o'z farzandlarini tarbiyalab, ularga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish bilan ularga boshlang'ich ijtimoiy yo'nalish beradi. O'z farzandlarini katta oqimga — jamiyatga qo'shish bilan esa oila jamiyat yo'nalishi, iqtisodiyoti, madaniyati va ma'rifatini ham belgilashga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shuning uchun ham Sharqda oila qadim-qadimdan muqaddas qo'rg'on hisoblanib kelingan. Xususan, o'zbek oilalarining serildizlik, serbutoqlik xususiyatlari hozir ham saqlanib turibdi. O'zbeklarda oilalarning muayyan turmush tarzi shakllanib hayotiy tajriba orttirib borishi, tejamli va sarishta ro'zg'or tutishi, farzandlarni odobli, ma'naviy yetuk bo'lib kamol topishida keksalar, ota-onaning roli katta. o'zbek oilalari o'zlarining mustahkamligi, saranjom-sarishtaligi, bolajonligi, qarindosh-qondoshlik rishtalarini hurmat qilishi, mehr-oqibatli va boshqa qadriyatlari bilan ajralib turadi. Chunki inson hayotining nikohdan keyingi davri chiroyli, yaxshi kechishi yoki aksincha bo'lishi asosan shu mas'uliyatli voqeaga bog'liq bo'ladi. Shuningdek oilaning ahamiyati jamiyat uchun ham juda muhimdir. Chunki oila jamiyatning asosiy bir bo'g'ini, ajralmas bir qismi hisoblanadi. Oila qanchalar sog'lom bo'lsa, jamiyat ham shunchalar sog'lom bo'ladi. Oila a'zolarining birligi, hamjihatligi, jamiyatning ham birligi, ahligidir. Inson oilada o'sadi, kamol topadi, boshlang'ich tarbiyani oilada oladi. Ilm-ma'rifatni, o'zaro muomala madaniyatini, atrof-muhitga oqilona munosabatda bo'lish, mehnatsevarlik, o'zgalarga nisbatan izzat-hurmat kabi xislatlar avvalo oila muhitida shakllanadi. Olamdagi barcha jonli mavjudotlardan tortib, jismlargacha juft-juft qilib yaratilishida Yaratganning buyuk bir hikmatini ko'rish mumkin. Bu haqda Alloh taolo shunday ishora qilib aytadiki: "Biz har bir narsani juft-juft qilib yaratdik. Shoyad sizlar bularning shunday yaratilishini aqlaring ila mulohaza qilib, yaratuvchining yolg'iz ekanligini eslasalaring".

Zero, oila qurishdan asosiy maqsadlardan biri bu — halol yo'l bilan insoniyat naslini davom ettirish uni ko'paytirishdir. Qur'oni karimda shunday aytiladi: "Sizlarga o'z jinslaringizdan birga yashash va unga intiladigan juft yaratilganligi hamda o'rtalaringda bir-birlaringga muhabbat, mehr va shafqat hislarini paydo qilganligi, Allohning insonlar vafot etganlaridan so'ng qaytadan tiriltirishga bo'lgan alomatlaridan biridir".

Demak oilada rohat va xotirjamlik bilan birgalikda mehr-muhabbat, shafqat, ahlilik singari go'zal insoniy muhit ham bo'lishi kerak ekan.

Bu haqida Payg'ambar alayhissalom shunday deganlar: "Farzandlaringga ona bo'ladigan ayolni yaxshilab tanlab olinglar". Chunki rafiq kelajak hayotimizdagi davomli yo'ldosh, farzandlarimizning

tarbiyachisi hisoblanadi. Erkak kishi oilasi va farzandlariga rizq-nasiba topish niyatida kun bo'yi mehnat qiladi. Goho turli qiyinchiliklarga duch keladi. Turmush mashaqqatlaridan charchab oilasi davrasiga kelgach barcha charchog'i yoziladi. Imom G'azzoliy uylanishning foydasi oilani boqish, unga bosh bo'lish, oila a'zolarining haqlarini ado etish, ba'zi bir kamchiliklarga sabr qilish, halol rizq topish yo'lida mehnat qilish, farzandlar tarbiyasi ila shug'ullanish, iymon-e'tiqodli qilish borasidagi barcha sa'y-harakatlar inson o'zini-o'zi tarbiyalashi vositasidir. Zero, bularning barchasi katta fazilat bo'lib, insonni yuqori darajalarga ko'taradi, degan ekanlar.

Nikoh er va xotin o'rtasini bog'lovchi muqaddas rishta. Bu rishta farzandlar tug'ilishi bilan yanada mustahkam bo'ladi. Payg'ambarimiz hadislarida shunday marhamat qilganlar "Muhabbatli, farzand tug'adigan ayollarga uylaninglar...". boshqa bir hadislarida esa "Oilali va farzandi bor kishining o'qigan ikki rakaat namozi, bo'ydoq (uylanmagan) kishining o'qigan sakson ikki rakaat namozidan xayrli (yaxshiroq)dir", deya nikohning fazilatini targ'ib etgan bo'lsalar, boshqa bir hadislarida, qodir bo'la turib, oila qurmay yurish salbiy holat ekanini ta'kidlab shunday deganlar: "Sizlarning yomonlaringiz uylanmay bo'ydoq yurganlaringizdir. Vafot etib ketganlaringizning yomonlari esa oila qurmay turib o'tganlardir".

Nikohda barakot bor. Shuning uchun kelajakda ehtimoli bo'lgan faqirlik, kambag'allik va nochorlikdan qo'rqmaslik kerak. Payg'ambar alahissalom: "Faqirlikdan qo'rqib uylanishdan qochgan bizdan emas", deganlar.

Oilada ayol kishining o'rni benihoyat muhimdir. Ayol oqila, mehribon, sabr-qanoatli hamda tejamkor bo'lishi zarur. Hadisi sharifda "Tejamkor qashshoq bo'lmas", deyilgan. Tejamkorlikning aksi isrofdir. Isrofgarchilik shaytoniy ishlardan bo'lib, egasini gunohga yetaklaydi. Zero oyati karimada: "Alloh isrofgarlarni yomon ko'radi" deyilgan.

Oilada tinchlik-totuvlikning, mehr-oqibatning o'zaro izzat-hurmatning o'rni beqiyosdir. O'zaro totuvlik, mehr-oqibat bir joyda barakot bo'ladi. Aksincha bo'lsa barakot qochadi. Xalqimiz bejizga "Bir kun janjal bo'lgan uydin, qirq kun barakot qochadi", deb aytishmagan. Rivoyat qilinishicha "Ahl-inoq, mehr-oqibatli, serbaraka xonadonni tark etmoqchi bo'lgan "baraka" odam suratiga kirib ularni sinamoqchi bo'libdi va o'sha xonadon sohibiga: "Men shuncha yil sizlarning uylaringda bo'ldim. Mening sababimdan sizlar to'q-faravon, hech narsaga zoriqmay yaxshi yashadidlaring. Endi menga ruxsat beringlar, boshqa xonadonlarga ham borayin", debdi. Bu voqeadan oila ahli xomush bo'libdilar. Shunda kichik kelin qaynotasiga qarata sekingina: "O'tajon barakaning qolishga iloji yo'q ekan, mayli ruxsat beraylik. Na iloj, ammo oramizdan mehr-oqibat, o'zaro muhabbat ketmasin" debdi. Buni samimiy javobini eshitgan baraka esa "Mehr-oqibat bor joyda men ham qolaman. Tinchlik-totuvlik, mehr bor joydan ketolmayman" degan ekan.

Qissadan hissa shulki, oilalarimiz tinch-totuv, farzandlarimiz baxtli, komil insonlar bo'lsin. Omin.

Oilada ijtimoiylashuv jarayoni ham sodir bo'ladi. Oilaviy ijtimoiylashuvning qadri va ahamiyati shundaki, uning ta'sirida birinchidan, shaxs katta, mustaqil hayotga, jumladan, oilaviy hayotga tayyorlanadi, o'ziga yarasha sifat va fazilatlarni shakllantirib boradi, ikkinchidan, har tomonlama yetuk, barkamol, aqlli, soh va salomat shaxs bo'lib yetishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni, oila va uning sog'lom ma'naviy muhiti bolani jamiyatda yashashga, o'ziga o'xshash shaxslar bilan murosa qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarli bo'lish, muomalada ahloq-odob normalariga bo'ysunishga o'rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Nikoh va oila yetukligi deyilganda oila quruvchi yoshlarning: jismoniy (fiziologik), jinsiy, huquqiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, psixologik kabi yetuklik jihatlarini farqlash mumkin. Bularning orasida huquqiy, jinsiy yetuklik ko'rsatkichlari yetarlicha aniq alomatlariga, belgilarga ega bo'lgan va bular haqida tegishli huquqiy, tibbiy, psixologik adabiyotlarda ko'plab ma'lumotlar berilgan. Klinik kuzatishlar ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi zamon qizlarida jinsiy yetuklik (balog'atga yetish) 12— 14

yoshgacha, o'g'il bolalarda esa 14—16 yoshga to'g'ri keladi. Albatta, bu yetuklik ba'zi bir bolalarda ertaroq, boshqa birlarida kechroq ro'y berishi mumkin. Bu ko'rsatkichlar ± 2 yoshga farq qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, rivojlanib borayotgan jamiyat taraqqiyotida albatta oilalarning o'rni va shu oilalarda tarbiya olayotgan kelajak avlodning ro'li ham juda beqiyos ahamiyatni kasb etadi. Shu sababli oila qurmoqchi bo'lgan yoshlarimiz, talaba yigit qizlarimiz nikohga har tomonlama tayyor holda oila qurishlari darkor. Yurtimizda ular uchun keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan oilalarni mustahkamligini ta'minlash yoshlarni nikohga tatorlash borasida nikoh uylarida mutaxassislar tomonidan o'quv kurslari ham tashkil qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimova, V. Oila psixologiyasi. Toshkent-2007. 49-50 b.
2. Shoumarov, G'.B. Oila psixologiyasi. Toshkent-2008. 72-74 b.
3. www.ziyounet.uz
4. www.pedagogika.uz

ART-TERAPIYADA IZOTERAPIYADAN FOYDALANISH.

Ne'matullayeva Sarvinoz Xushvaxt qizi
TerDPI psixologiya kafedra o'qituvchisi
saraeternal0@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada art-terapiya turlaridan biri bo'lgan izoterapiya haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Izoterapiyaning afzalligi va asosiy maqsadi ichki tasvirlarni qog'ozga o'tkazishdir. Ba'zida mijoz o'z holatini qanday tasvirlashni bilmaydi, unga nima bo'layotganini tushunmaydi, his-tuyg'ularini so'z bilan tasvirlash qiyin bo'ladi. Bunday holda esa uning holatini, og'rig'ini, tajribalarini chizishga taklif qilish mumkin. Keyin art-terapevt va mijoz chizma orqali o'zaro aloqada bo'lishi, bu holda terapiya yumshoqroq, xavfsizroq va ayni paytda samarali bo'ladi.

Kalit so'zlar: art-terapiya, izoterapiya, mijoz, his-tuyg'u, ichki kechinmalar, ruhiy holat, ongsizlik, shaxslararo munosabat.

"Art terapiya" nomi o'z-o'zida mazmuni ifoda etgan, oddiy so'z bilan aytganda, san'at bilan davolash degan ma'noni anglatadi. Ammo bu davolanish qanday amalga oshirilayotganini aniq tushunish juda muhim, chunki dori-darmonlar, inektsiya va hatto massaj yo'q. Bularning barchasi qog'oz va qalam yoki bo'yoqlar, loy yoki qum, plastilin yoki fotosuratlar bilan almashtiriladi.

Art-terapiyani insonning ongi va ongsizligi o'rtasidagi o'ziga xos bog'lanish, ong va ruh o'rtasidagi ko'prik deb atash mumkin. Va bu yerda g'oya shundaki, inson muammolarining aksariyati yuzaki onglidan emas, balki chuqur ongsiz darajadan kelib chiqadi. Shu sababli, ba'zan tibbiy davolanish ko'pincha ularning oldida kuchsizdir.

San'at orqali terapiyaning asosiy qadriyati shundaki, uning yordamida siz o'zingizning ruhiy holatingizni muvozanatga va uyg'un holatga, o'z-o'zini ifoda etish, fikrlash va o'z-o'zini bilish qobiliyatlarini oshirish, ijodiy salohiyatni ochish va ichki zaxiralardan foydalanish mumkin.

Izoterapiyani art-terapiyaning asosi deb atash mumkin, bu art-terapiyaning eng keng tarqalgan turi hisoblanadi. Izoterapiyada tasvir uchun mutlaqo boshqa vositalardan foydalanish mumkin: bo'yoqlar (guash, akvarel, akril, moy), qalamlar, yog'li va badiiy pastellar, flomasterlar, rangli qalamlar. Umuman olganda, qog'ozda iz qoldirishi mumkin bo'lgan hamma narsa. Garchi siz nafaqat qog'ozga, balki tuval, yog'och, shisha yuzalarga, matolarga ham chizishingiz mumkin. Psixologiyada ko'pgina diagnostika usullari mavjud - bular psixologlar orasida mashhur bo'lgan chizma testlari: "Uy-

daraxt-odam", "Oilaviy rasm", "Mavjud bo'lmagan hayvon" va boshqalar. Umuman olganda, har qanday chizma art-terapevt uchun diagnostika hisoblanadi.

Diqqat chizilgan narsaga (shu jumladan, ushbu obyektlarning ramziy ma'nosiga) qaratiladi, varaqda tasvir qayerda joylashganligi, chizilgan o'lchami, qanday rangda tasvirlanganligi, bosimning intensivligi va chizish uslubi hisobga olinadi, chizmaning turli xil qo'shimcha tafsilotlari. Shuningdek, mijoz tomonidan chizilgan tavsifni hisobga olish har doim muhimdir.

Bundan tashqari, chizish texnikasi maqsadlarni belgilash va ularning yo'lidagi to'siqlarni yengish uchun juda yaxshi. O'z tasavvurida maqsadni yaratish, inson, qoida tariqasida, unga erishishning barcha qiyinchiliklarini hisobga olmaydi. Yoki aksincha qo'rquv tufayli sun'iy to'siqlar yaratadi. Bunday holda, maqsadimizni va unga erishish yo'lini qog'ozga o'tkazib, mijoz qanday ongsiz cheklovlarga duch kelishi mumkinligini ko'rishimiz va keyin bu qiyinchiliklarni yengishda kuch topishimiz mumkin.

Izoterapiya bolaga o'zini namoyon qilish imkonini beradi. Ayni damda uni hech kim yetaklamaydi. Muammo hal qilinganda rasmlar o'zgaradi. Kelajakda taraqqiyotni ko'rish uchun o'qituvchi bolaning barcha ishlarini saqlab turishi muhimdir.

Art-terapevt muloqotni shunday quradiki, bola rasm chizishda paydo bo'ladigan his-tuyg'ularni baham ko'radi. Izoterapiya ziddiyatga tashqaridan qarash imkonini beradi. Bola rasm chizishda o'zini namoyon qiladi. Izoterapiya texnologiyasi bir necha bosqichlardan iborat: Bola o'qituvchi bilan birgalikda yoki mustaqil ravishda qaysi mavzuni chizishini aniqlaydi. Voyaga yetgan odamning vazifasi qog'oz varag'ida rasm yaratishning butun jarayonini kuzatishdir.

Psixolog rasmga bo'lgan qarashlarini tasvirlaydi. Kattalar va bola birgalikda rasmni muhokama qilishadi. Izoterapiya psixologik tuzatish usuli sifatida art terapiyaning eng mashhur yo'nalishlaridan biridir. Uning mohiyati tasviriy san'atdan pedagogik va terapevtik maqsadlarda foydalanishdir. Odatda bu chizma, lekin izoterapiya dasturi plastilin, loy, bezak va fotografiyadan modellashirish usullaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Bolalar bilan ishlashda izoterapiya keng tarqalgan (ko'pincha maktabgacha yoshdagi bolalar va kichik o'quvchilar), lekin kattalar uchun ham juda samarali. U ijtimoiy psixologiya, psixokorreksiya, tibbiy psixologiya va psixiatriya amaliyotida mashhur. Darslar yakka tartibda yoki guruhlarda o'tkaziladi. Chizish sizga stressdan xalos bo'lishga, yaratilishdan zavqlanishga, tinchlanishga imkon beradi, u tasavvur va ijodkorlikni rivojlantiradi. Psixoterapevt bola, uning his-tuyg'ulari, fikrlari, qo'ruqlari va boshqalar haqida juda ko'p foydali ma'lumotlarni oladi.

Xulosa qilib aytak, tashvish, stress, depressiya, hissiy qattqlik, yomon kayfiyat, hissiy beqarorlik, yolg'izlik, tashlab ketish hissi, tengdoshlar, ota-onalar, aka-uka va opa-singillar bilan nizolar, qiyin hayotiy vaziyatlar - ota-onaning ajralishi, yaqin kishining o'limi; impulsivlik, qo'rquv, fobiya, vahima holati, oiladagi muammolar, ota-onalarning e'tiborining yetishmasligi, o'ziga past baho berish, salbiy "men-konsepsiya" kabi holatlarni bartaraf etishda art-terapiyaning yo'nalishi hisoblanmish izoterapiyani qo'llash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Неъматуллаева, С. (2020). Психология детей в возрасте 5-7 лет. Студенческий вестник, (5-1), 62-63.
2. Ne'Matullayeva, S. (2022). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA O'YIN TERAPIYASINI QO'LLASHGA OID QARASHLAR. Science and innovation, 1(B4), 444-449.
3. Nematullaeva, S. (2023). DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH GAME THERAPY. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(4), 86-88.

4. Ne'matullayeva, S. (2022). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin terapiyasini qo'llashda innovatsion usullar. O'zbekiston milliy universiteti xabarlari, 1(6).
5. Nematullaeva, S. (2023, April). The role of play therapy in a child's life. In Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 1, pp. 9-10).
6. Немагуллаева, С. Х. (2023). Влияние Игровой Терапии В Формировании Личности Детей. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 4(2), 31-33.
7. Kizi, N. S. K. (2022). Use of Game Therapy in Preschool Educational Organizations.
8. Нематуллаева, С. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxs sifatida kamolotida o'yin terapiyasining ahamiyati .Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 43–46. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/psychological-service-education/article/view/23475>
9. qizi Ne'matullayeva, S. X., & Ulug'bek qizi Abduqahhorova, M. (2023). BOLA SHAXSINING RIVOJIDA O 'YIN TERAPIYASINI QO 'LLASH SHART-SHAROITLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(9), 341-344.
10. Ne'matullayeva, S. (2022). PERSPECTIVES ON THE USE OF PLAY THERAPY IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS. Science and Innovation, 1(4), 444-449.
11. Nematullaeva , S. (2023). THE ROLE OF THEORETICAL ANALYSIS IN THE DEVELOPMENT OF PLAY THERAPY. International Conference On Higher Education Teaching, 1(10), 11–13. Retrieved from <http://aidlix.com/index.php/de/article/view/1989>

TA'LIM JARAYONIDA KASBIY KO'NIKMALARNI BAHOLASHDA MULOQOTNING O'RNI

***X.Nabiyeva, Andijon viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
milliy markazi Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta'lim metodikasi
kafedrası katta o'qituvchisi***

“O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida” mehnat bozori mutanosibligini va infratuzilmasi rivojlanishini ta'minlash, mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to'liq amalga oshirish uchun sharoitlar yaratish, ishchi kuchi sifatini yaxshilash, ishga muhtoj shaxslarni kasbga tayyorlash tizimini kengaytirish vazifalari belgilangan. Mamlakatimizda olib borilayotgan tub islohotlar negizida yangi professional ta'lim tizimini barpo etishning ustuvor vazifalarini inobatga olgan holda xalqaro mehnat bozori talablari, integratsion jarayonlarning jadallashuvi, raqamlashtirish, sanoatdagi texnologik inqiloblar davrida zamon talablariga mos malaka va ko'nikmalarga ega raqobatbardosh mutaxassislarini tayyorlash, inson resurlarini rivojlantirish, yoshlarda ichki va tashqi mehnat bozori talab qilayotgan amaliy kvalifikatsiyalarni shakllantirish, o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini bevosita kundalik hayotida qo'llashga o'rgatadigan kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim dasturlarini yaratish orqali professional ta'limning sifat va samaradorligini ta'minlanadi. Shu nuqtai nazardan yangi professional ta'limda o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini baholashda muloqotning o'rni va o'quvchilarda kasbiy kompetentsiyalarning shakllanishida muloqot jarayonining ahamiyati muhimdir. SHuni inobatga olgan holda kasb, kasbiy kompetentsiya, muloqot, muloqot jarayoni, baholash jarayonlarining o'zaro integratsiyasiga asoslanadi. Kasb – maxsus tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida ma'lum bir sohada mehnat faoliyatni amalga oshirish uchun lozim bo'lgan nazariy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalar majmuasini egallagan, jismoniy imkoniyat, aqliy qobiliyat va huquqlari ta'minlangan mehnat faoliyati (mashg'uloti)ning turidir.

Kasbiy kompetentsiya – bilim, ko'nikma va amaliy tajriba asosida kasbiy faoliyatga tegishli vazifalarni bajarishda faoliyat yuritish qobiliyati. Ta'lim su'bektlari hamkorlikdagi o'quv va kasbiy faoliyatini amalga oshiradilar, hamkorlikdagi o'quv va kasbiy faoliyati esa muloqotga asoslanadi va shu asosda ta'lim sub'ektlari o'quv-amaliy materiallarini o'zlashtirish doirasida o'zaro munosabatga kirishadilar va natijada muloqot jarayoni shakllanadi. Pedagogika entsiklopediyasida muloqot va muloqot jarayoniga shunday ta'rif berilgan. Muloqot (arab. – uchrashish, ko'rinish, qabul qilish)- insonlarning ma'lum jamoa yoki guruhda hamkorlikdagi faoliyatlari jarayonida vujudga keladigan ehtiyojlardan bo'lib, ularning o'z faoliyatlari davomida o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonini ifodalovchi, insonlarga xos xususiyat. Muloqot jarayoni - odamlar orasida axborot almashinish, suhbatdoshining ichki dunyosiga kira bilish, o'zaro faol aloqa va uyg'unlik, inson - insonni idrok etishi kabi holatlarning majmui sifatida ifodalanadigan tushuncha. Demak, muloqot faoliyatni birgalikda amalga oshirish vositasidir, ta'lim jarayonida faoliyatni birgalikda amalga oshirish esa ta'limning sifat va samaradorligini kafolatlaydi. SHu nuqtai nazardan muloqot o'quvchilarga ajdodlar merosi va o'zbek xalqining asrlar davomida yaratgan madaniy boyliklarini bevosita o'zlashtirish imkonini beradigan o'zaro axborot almashinish, bir-birlarini bilish va anglash natijasida vujudga keladigan o'zaro fikrlash jarayonidir. Ta'lim jarayonida 37 muvaffaqiyatga erishish uchun o'zaro muloqotning barcha jihatlari birday namoyon bo'lishi kerak. Bu jihatlarda axborot almashinuv, ta'lim jarayoni ishtirokchilarini muloqotga yo'naltirish va boshqarish hamda o'quv materiali doirasida ijodiy fikrlash kabilardir. Professional ta'lim jarayoni faqatgina bilimlarni puxta o'zlashtirishga o'quvchilarni yo'naltirish emas, balki o'quvchilarda ko'nikma va malakalarning o'stirish, ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish asosida kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Baho - o'quvchi yoki talabaning egallagan bilim, ko'nikma va malakalari hamda shaxsiy sifat darajalarini belgilashdan iborat bo'lgan pedagogik jarayondir. Verbal ta'sir - bu o'qituvchining nutqi orqali o'quvchilarga ko'rsatadigan ta'siridir. Ma'lumki, nutq- bu so'zlashuv, o'zaro muloqot jarayoni bo'lib, uning vositasi so'zlar hisoblanadi. Nutqda o'qituvchi o'zidagi barcha so'zlar zahirasidan foydalanib, eng ta'sirchan so'zlarni topib o'quvchiga ta'sir ko'rsatadi. Noverbal ta'sir – bu o'qituvchining o'quvchilarga “nutqsiz” ta'sir ko'rsatishidir. Bunda muloqotdoshlarning bir-birlariga nisbatan tutgan o'rinlari, holatlari, yaqin va uzoq intim qiliqlari, mimika hamda pantomimika, bir-birlarini bevosita his qilishlar, tashqi qiyofa, undan chiqayotgan turli signallar tushuniladi. Bularning barchasi muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, muloqotdoshlarning bir-birlarini yaxshiroq bilib olishlariga yordam beradi. O'qituvchi va o'quvchilar orasidagi munosabatlarda ular orasida bilish va baholash xarakteridagi axborot almashinish jarayoni kechadi. Bunday axborotlarni o'zaro bir-biriga uzatish verbal hamda noverbal usullarda amalga oshiriladi. O'qituvchi o'quvchilar bilan hamkorlikka kirishar ekan, axborotlarning ma'lum qismini ularning yuz ifodasi, xatti-harakatlari, ko'z qarashlaridan anglab oladi. Xatti-harakatlar, ko'z qarashlar, qiyofadagi ifodalar so'zdan ko'ra ko'proq o'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirganlik darajalarini baholash xarakteriga egadir. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarda har qanday faoliyat va uning natijasi baholanadi, yangi professional ta'linda o'quvchilarning o'zlashtirgan kasbiy ko'nikmalari o'quvchi-o'qituvchi muloqotida o'zaro do'stona munosabatlarga asoslangan muloqot o'quvchilarda kasbiy kompetentsiyalarning shakllanishida muhim o'rin egallaydi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. 2020 yil
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 7 avgustdagi “O'zbekiston Respublikasida o'zluksiz boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim tizimini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida”gi 466-son Qarori.

3. R.Safarova, R.H.Jo'raev «Pedagogika entsiklopediyasi» - Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi". 2015 y. 355 b.

ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ.

Насырова Зарина Мунировна

старший преподаватель кафедры «Общей педагогики»

Андижанского государственного университета

zarinochka 31@mail.ru

Аннотация: Диагностическая деятельность учителя – это систематическое, разностороннее изучение системных объектов и субъектов обучения и воспитания, их динамики и функционирования в естественных условиях, основанное на сравнении результатов педагогических и психологических воздействий с существующими нормативами и критериями.

Ключевые слова: диагностическая, педагогическая деятельность, психологические особенности, педагогическое воздействие, психодиагностика, психолого - педагогической диагностика.

Наиболее близкой к педагогической диагностике является психологическая диагностика. В школьной практике используются оба эти вида. Учителя осуществляют педагогическую диагностику процесса обучения и воспитания учащихся, а выявление индивидуально-психологических особенностей детей – задача школьного психолога (таблица 1.).

В течение последних лет активно обсуждается вопрос о создании психологической службы в системе школьного обучения и воспитания.

Намечаются основные направления работы психолога в школе. Основной целью психологической службы является оказание помощи школе и семье в деле всестороннего и гармоничного развития личности ребенка: психически здорового, физически крепкого, хорошо успевающего, и обязательно счастливого.

Таблица 1.

Сравнительная таблица особенностей психологической, психолого-педагогической, педагогической диагностики

Вид диагностики	Цель диагностики	Методы диагностики	Результаты
Психологическая	Измерение индивидуально-психологических особенностей личности как само-цель диагностирования	Строго формализованные методы: точные валидные тесты, опросники, анкеты, проективная техника, психофизиологические методики, требующие строгой научной обработки.	Заключение об актуальности и потенциальности состояния индивидуально-психологических особенностей личности.
Психолого-педагогическая	Определение психологических особенностей	Строго формализованные методы в сочетании с малофор-	Выводы о психолого-педагогическом состоянии

	объекта педагогического воздействия, установление диагноза, имеющего прикладной характер	мализованными методами диагностики: непосредственное наблюдение, беседы, анализ продуктов деятельности.	объекта изучения, заключение о рекомендациях по правильной постановке педагогической задачи и способах педагогического действия.
Педагогическая	Установление исходного и текущего уровня развития объекта педагогического исследования как основа проектирования и корректирования педагогического процесса	Частичное использование строго формализованных методов с их адаптацией в сочетании со средствами малоформализованной диагностики.	Получение материалов о психолого-педагогическом состоянии развития личности учащегося в их действительной последовательности. Заключение об оптимальном построении и коррекции учебно-воспитательного процесса на основе лонгитюдных наблюдений.

Нахождение оптимальных путей интеллектуального и личностного развития учащихся является одним из основных условий повышения эффективности учебно-воспитательного процесса. Для этого необходимо глубокое и всестороннее знание о способностях учащегося, об основных качествах личности, которые еще недостаточно изучаются и учитываются в учебно-воспитательном процессе. Необходимо, чтобы в своей практической деятельности педагоги опирались на весь комплекс имеющихся психологических знаний. В психологии имеются научные данные о возрастных и индивидуальных особенностях психического развития учащихся, разработаны определенные приемы и методы диагностики и коррекции этого развития.

Психологическая диагностика – это, прежде всего, прикладная дисциплина. Практики обращаются к ней, когда сталкиваются с задачами, в которых необходимо считаться с индивидуально-психологическими различиями между людьми.

Задача психолога - педагогической диагностики состоит в том, чтобы дать информацию о разных сторонах человеческой психики. Признаки, на выявление которых направлена диагностика, получают истолкование только при соотнесении их со всей системой психологических знаний. И сами эти признаки выбираются не случайно. Они представляют такие стороны психики, от актуализации которых зависит успешное осуществление какой-либо деятельности – учебной, профессиональной, спортивной и т.д. Впервые педагогическая диагностика была выделена в самостоятельное научное направление сравнительно недавно, хотя фактически существовала ранее в качестве составного звена педагогической науки. Категория «педагогическая диагностика» была введена в 1968 году К.Ингенкампом позднее

также в качестве самостоятельной категории использовалась в трудах К.Клауера [1]. Утверждение К.Клауера, согласно которому «педагогическая диагностика» вышла из «психологической диагностики», достаточно спорно. По своим задачам, целям и сфере применения педагогическая диагностика всегда была педагогическим направлением в педагогической науке. Правда, когда начались поиски научно обоснованных методов, педагогическая диагностика заимствовала свои методы и во многом образ мыслей у психологической диагностики и социологии.

Отличие педагогической диагностики от психодиагностики заключается в том, что она никогда не была только исполнителем, который по заказу исследует клиентов, отличает их признаки и затем передает полученные данные заказчику. Педагогическая диагностика выполняет служебную функцию внутри системы воспитания и обучения. Эта функция определила дальнейшую дифференциацию применения педагогической диагностики, сферы ее «приложения» [2. С.238].

Общепризнанно, что педагогика рассматривает человека как целое, в единстве его психической, физиологической и социальной сторон для того, чтобы, раскрыв закономерности его развития, определить педагогические условия и средства, способствующие этому развитию. Признавая огромную роль психологии, исследующей природу психической деятельности человека, законы ее становления и развития, опираясь на них, педагогическая диагностика предполагает «инструмент» и условия перевода человека из одного состояния в другое, более высокого уровня. Целью педагогической диагностики является определение средств, выявление педагогических условий, которые приведут к целенаправленному преобразованию педагогического процесса. На уровнях узнавания объекта и распознавания его сущности педагогическая диагностика при определенных условиях сближается с психологической диагностикой, используя общую психологическую теорию и методики исследования. Особенностью педагогического диагностирования является исследование объекта с позиций не только познания, но и его преобразования. Своеобразие педагогической диагностики заключается также в особенностях ее объекта. С одной стороны, объектами педагогической диагностики могут быть непосредственно педагогический процесс, рассматриваемый как «внешняя действительность», и развивающаяся личность. Эти объекты достаточно дифференцированы. С другой стороны, педагогический процесс как социальная действительность неоднороден: он состоит из педагогических ситуаций и объединяющих их видов деятельности.

В педагогической диагностике как научной дисциплины и педагогической деятельности выделяются четыре основные функции:

- обратная связь с обучающимися;
- выявление результативности воспитания;
- управленческая педагогическая диагностика;
- обслуживание научных исследований [3. С 8-18.].

Нетрудно видеть, что эти функции взаимосвязаны и могут быть рассмотрены в комплексе. Однако диагностическая педагогическая и психологическая деятельность, ассоциированная с исследовательской и управленческой, должна быть теоретически обоснована. Подготовка учителя к диагностической деятельности в современных условиях требует выявления закономерностей, лежащих в основе этой деятельности, построения ее концептуальной модели на основе компетентностного подхода.

Исходя из данного определения, можно сделать вывод о том, что в нашем исследовании в качестве основных отношений должны рассматриваться познавательные отношения в системе «учитель-ученик».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Klauer K.J., Hg Handbuch der Pädagogischen Diagnostik, Dusseldorf: Schwann, 1998
2. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер.с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 238
3. Битинас Б.П., Катаева Л.И. Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы //Педагогика. –1993 . –№2 . – С.8-18.

Вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир фаолиятнинг ҳуқуқий асослари

Ўктамova Шохидa Одиlbек кизи – Урганч шаҳри бўйича
ИИО ФМБ 1-сон ички ишлар бўлими ҳуқуқбузарликлар
профилактикаси гуруҳи хотин-қизлар масалалари бўйича
инспектор

Аннотация: Мазкур мақолада вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир фаолиятнинг ҳуқуқий асослари, Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги Қонуннинг мақсади ва аҳамияти, Вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи органлар ҳамда муассасалар тизими фаолияти тўғрисидаги маълумотлар баён қилинган.

Калит сўзлар: Вояга етмаганлар, назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, соғлом турмуш-тарзи, “оила-маҳалла-мактаб” ҳамкорлиги, Ички ишлар органлари, қонун ва қонуности норматив ҳужжатлар, Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари

Жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат куриш бўйича амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлардан қўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг қўламли ислохотлар халқимиз томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Бу ўзгаришларнинг дастлабки натижалари аҳолимиз ҳаёти ва кундалик турмушида ўзининг яққол ифодасини топмоқда, эл-юртимизнинг ижтимоий фаоллиги, эртанги кунга ишончи ўсиб бормоқда. Биз мамлакат ҳаётига доир ҳар бир қарорни халқимиз билан маслаҳатлашиб, бевосита мулоқот асосида қабул қилмоқдамиз. «Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак» деган ғоя фаолиятимиз мезонига айланмоқда⁵².

Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил 29 сентябрдаги «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликларини олдини олишда муҳим аҳамият касб этади. Қонунда

⁵² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи. 2017 йил 23 дек.

вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликларини олдини олиш, шунингдек, ушбу соҳадаги тушунчалар бериб ўтилган. Шунини айтишимиз керакки, ҳозирги пайтда вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар ва уларнинг олдини олиш долзарб муаммолардан биридир. Чунки келгуси ишларнинг давомчилари айнан ўсиб келаётган ёш авлоддир, улар давлатнинг келажагини ҳамда эртанги куни ва тақдирини белгилайди.

Шу боисдан, ёшлар ўртасида соғлом турмуш-тарзини тарғиб этиш, уларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясини шакллантириш, ёшлар онгида ватанпарварлик, меҳр-оқибат, эл-юрт шаънини ардоқлаш каби улуғвор фазилатларни камол топтиришда “оила-маҳалла-мактаб” ҳамкорлигини йўлга қўйиш⁵³ масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Маълумки, бугунги кунда ҳуқуқбузарликлар ва жиноятларининг олдини олиш ва улар нафакат оқибатлари билан курашиш эмас, балки уларнинг барвақт профилактикаси амалга ошириш Республикамиз Президенти томонидан Ички ишлар органлари томонидан тизимли ҳал қилиниши аввало, ҳар бир амалга оширилаётган соҳадаги туб ислохотлар жамоат тартибини сақлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлар ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилгани билан ҳам изоҳланади⁵⁴.

Ўтган йиллар мобайнидаги ва жорий йилда ўтаказилиб келинаётган ҳар бир ислохотлар ҳамда чора тадбирлар республикамиз миқёсида ҳуқуқбузарликлар ва жиноятчиликнинг кескин даражада камайганлигини ҳамда унинг оқибатларини минималлашганлигини ҳамда улар юзасидан фуқароларга, жамоатчиликка ҳисоботларнинг бериб борилиши, парламент назорати ва журналист текширувининг доимий назоратининг йўлга қўйилганлиги билан энг асосийси, соҳада қабул қилинаётган қонун ва қонуности норматив ҳужжатларида аввало инсон манфаатлари юқори даражага кўтарилаганлиги ушбу нормаларнинг жаҳон оммасининг кўз ўнгиде янада жозибадорлигини ортаётганлигини намоён қилмоқда.

Ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарликларини олдини олиш ҳамда уларга қарши тегишли жазо ва жавобгарлик масалаларининг қатъий ва муайян тартибда йўлга қўйилиши том маънода бугунги кундаги амалдаги қонун ва қонуности норматив ҳужжатларининг инсон ҳуқуқлари ва уларнинг манфаатларига қай даражада мослиги билан изоҳланади. Бу борада эса яратилаётган нормаларнинг қонун ижодкорлари томонидан мукамал ва сифатли ва ҳар томонлама чуқур ўйланган, жамият ҳаётига муайян енгиллик бахш эта олиши ва асосий қомусий юридиксиямиз бўлмиш Ўзбекистон Республикаси Конститутцияси талабларига амалда мос ва уни ҳеч бир тамойилини рад ҳамда инкор этмаслиги ва халқаро ҳуқуқнинг инсон манфаатларига ҳар томонлама мос келиши каби принципиал жиҳатдан ишлаб чиқарилиши ва амалий ҳаётга тақдим этилиш лозим.

Бугунги кунда демократик давлатнинг сўзи ҳам кўзи ҳам қонун ҳисобланишини инобатга олган ҳолда фуқаролардан ўз ҳуқуқ ва бурчларини чуқур ўрганишлари ва билишларини ҳамда бу ҳуқуқ ва бурчлардан етарли даражада фойдаланишини талаб этмоқдамиз. Зеро, улар давлат идораларини фақат жазолаш аппарати эмас балки қонун ҳимоячилари эканликлари каби долзарб масалаларни ҳал этишдек юксак вазифа бугун ҳар бир ходимдан талаб этилмоқда.

⁵³ *Шермухамедов К.* Экстремизм, терроризм ва ахборот ҳуружлари тараққиётга таҳдид сифатида // Трансмиллий таҳдид сифатидаги терроризмга қарши кураш: Ўзбекистон ва жаҳон тажрибаси: Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 122 б.

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги “Ички ишлар органлари фаолиятни самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишда уларнинг маъсулиятни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-5005-сонли Фармони

Дарҳақиқат, ҳамма даварларда ҳам жиноят учун жазо тушунчаси ҳам муққарар ҳисобланиб келганлигини бугун тарихнинг ўзи исботламоқда. Ушбу дастур амалдан келиб чиқиб, Ички ишлар органлари ҳам содир этилган ҳар бир ҳуқуқбузарлик ва жиноят учун қонун доирасида белигиланган норматив ҳужжатлар асосида фуқароларнинг қонун ва давлат олдидаги жавобгарликни ва ўз ваколатлари доирасида жазо чораларни белгилашлари назарда тутилган.

Маълумки, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар олдини олиш уларни ҳуқуқий жиҳатдан тўғри такомиллаштириш юзасидан қабул қилинган қонунлардан энг муҳими бу - Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонуни бўлиб, ушбу қонуннинг мақсади - вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат ҳисобланади. Айнан ушбу қонун асосида Ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар билан доимий алоқада ва ҳамкорлик асосида болаларини таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича мажбуриятларини бажара бориб, уларнинг ҳавфсизлигини, ҳаёти ва соғлиғи муҳофаза қилинишини, назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарликларининг профилактикасини таъминлаш мақсадида улар таҳсил олаётган таълим муассасаларида ўқиётган вояга етмаганларнинг ўқиш вақтида ресторанлар, кафелар, барлар, клублар, дискотекалар, кинотеатрлар, компьютер заллари, интернет тармоғидан фойдаланиш хизматларини кўрсатиш учун жиҳозланган хоналарда, ёхуд бошқа кўнгилочар (дам олиш) жойларда бўлишига йўл қўймаслик, бундан мазкур муассасаларда таълим фаолияти ёки таълим муассасаси томонидан ўтказиладиган тадбир доирасида бўлиши мустасно, вояга етмаганларнинг спиртли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишига, чекишига йўл қўймаслик, вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўради.

Қолаверса, ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар ва инспекторлар билан биргаликда вояга етмаганларнинг ресторанлар, кафелар, барлар, клублар, дискотекалар, кинотеатрлар, компьютер заллари, Интернет тармоғидан фойдаланиш хизматларини кўрсатиш учун жиҳозланган хоналарда ёхуд бошқа кўнгилочар (дам олиш) жойларда тунги вақтда улардан бирининг кузатувисиз бўлишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўрадилар.

Вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи органлар ҳамда муассасалар тизимига қуйидагилар киради:

- вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар;
- ички ишлар органлари;
- таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасалари;
- васийлик ва ҳомийлик органлари;
- соғлиқни сақлашни бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари;
- меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари⁵⁵.

Ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи махсус бўлинмалари вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси бўлинмаларидан ҳамда вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларидан иборатдир. Ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни Т., 2010

хуқуқбузарликларнинг профилактикасида ўз ваколатлари доирасида иштирок этади ҳамда зарур ёрдам кўрсатади.

Ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида хуқуқбузарликларнинг профилактикаси бўлинмалари ўз ваколатлари доирасида ўзаро бўйсинув механизми асосида Вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида хуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари билан яқка тартибдаги профилактика ишини олиб борадилар, қидирув эълон қилинган вояга етмаганларни, шунингдек, ижтимоий жихатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганларни аниқлашга доир чора-тадбирларни амалга оширади, ҳамда белгиланган тартибда уларни вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва хуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи тегишли органларга ёки муассасаларга юборадилар. Вояга етмаганларни хуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни содир этишга жалб қилаётган ёхуд вояга етмаганларга нисбатан бошқа ғайрихуқуқий қилмишлар содир этаётган шахсларни, шунингдек, вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд вояга етмаганларнинг хулқ-атворида салбий таъсир кўрсатаётган ёки улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган ота-оналарни ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларни аниқлайди, ҳамда уларга нисбатан қонун ҳужжатларида назарда тутилган таъсир чораларини қўллаш тўғрисида тегишли давлат органлари ва бошқа ташкилотларга таклифлар киритадилар. Вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, қаровсизлиги, хуқуқбузарликлари ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлари фактлари, шунингдек, уларга имкон бераётган сабаблар ва шарт-шароитлар тўғрисида тегишли давлат органлари ҳамда бошқа ташкилотларни хабардор қиладилар. Хуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этган вояга етмаганларни, шунингдек, назоратсиз ва қаровсиз қолган вояга етмаганларни қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда ва тартибда ички ишлар органларига олиб боради, бу ҳақда зудлик билан баённома тузади ҳамда вояга етмаганлар келтирилганлиги ҳақида уларнинг ота-онасини ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларни хабардор қиладилар.

Вояга етмаганларнинг яшаш, ўқиш (иш) жойидаги таълим, маданий-кўнгилочар, спорт-соғломлаштириш муассасаларида, бошқа ташкилотларда, тўғараклар ва клубларда вояга етмаганлар билан олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг аҳволини ўрганадилар, вояга етмаганларнинг хуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишига имкон бераётган сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф қилиш тўғрисида тегишли давлат органларига ҳамда бошқа ташкилотларга таклифлар киритадилар. Вояга етмаганларнинг хуқуқбузарликлари ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлари тўғрисидаги материалларнинг тегишли органлар ва муассасалар томонидан кўриб чиқишида иштирок этадилар. Вояга етмаганлар томонидан содир этилган хуқуқбузарликлар ва бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг, вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд уларнинг хулқ-атворида салбий таъсир кўрсатаётган ёки улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган ота-оналар ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларнинг ҳисобини юритади. Шунингдек, статистика ҳисоботини тузиш учун зарур бўлган ахборотни йиғади ва умумлаштирадилар, етим болалар ҳамда ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштиришда васийлик ва ҳомийлик органларига кўмаклашадилар.

Ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида хуқуқбузарликларнинг профилактикаси бўлинмалари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Албатта, вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш жараёнида Ўзбекистон Республикасининг асосий юрисдикцияси талабларига мос тартиб фаолият олиб боришлари лозим ҳисобланади.

Maktabgacha yosh davridagi bolalarda nutqni shakllantirishning psixologik jihatleri

**O'ktamova Shohista Odilbek qizi – Urganch davlat universiteti
Psixologiya(f.t.b) ixtisosligi 1- bosqich magistranti**

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarda nutqni shakllantirishning psixologik jihatleri, bola muloqotini shakllanishida ta'sir qiluvchi omillar tahlili, bola nutqining taraqqiyot davrlari hamda ushbu davrlarda xos psixologik xususiyatlar to'g'risidagi ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh davri, shaxs, muloqot, nutq, jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik jihatdan rivojlanish, og'zaki nutq, yozma nutq, monologik nutq, dialogik nutq, o'yin faoliyati.

Shaxsning har tomonlama shakllanishida muloqotning ahamiyati katta. Oddiy narsalarni o'rganish uchun ham taqlid orqali o'zaro muloqotda bo'lish zarur. Jamiyat qonun - qoidalariga asoslangan holda munosabatlar rivojlanadi. Indiv bilan shaxs muloqoti o'rtasida juda katta farqni ko'rish mumkin. Masalan, o'smir muloqoti bilan katta yoshli muloqoti, ruhiy kasal, ongi past rivojlangan kishilarning muloqoti bilan yetuk rivojlangan, ongi yuksak kishining muloqoti o'rtasidagi farq. Ongli shaxs muloqotni boshlashdan avval tafakkur qiladi, so'zlar ma'no – mazmunini rejalashtiradi.

Shaxsning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik jihatdan rivojlanishida muloqotning o'rni katta. Masalan, axloqiy rivojlanish uchun oilada, maktabda, bog'chada bolaga kattalar muloqot orqali ta'sir qiladilar. Shuningdek, estetik, aqliy, jismoniy rivojlantirish uchun o'quvchiga o'qituvchi muloqot orqali ta'sir etishga harakat qiladi. Demak, muloqot ta'sir qilish vositasi bo'lib ham xizmat qiladi.

Shaxs muloqotini shakllantirishda uning yoshi, jinsi, kasbi, dunyoqarashini hisobga olgan holda ish olib borish lozim. Masalan, biz kichik yoshdagi bolalarga kattalarga nisbatan qo'llaydigan so'zlarni ishlatmaymiz. Har bir yosh davriga kiradigan kishilarga o'ziga xos so'zlar qo'llaniladi. Bunda so'zning ta'sir kuchi hisobga olinadi. Shaxsni temperament xususiyatlariga qarab muloqot usullarini qo'llash katta ahamiyatga ega. Shaxsda ko'nikma, bilim, malakalarning hosil bo'lishida muloqotning o'rni beqiyos. Oddiy ko'nikma ("to'g'ri o'tir, qo'lingni yuv, joyingga bor, salom ber") larni ham muloqot orqali singdiriladi.

Shaxs muloqotini shakllanishida uning tarbiyalanganlik darajasi muhim o'rin egallaydi. Masalan, shaxsga kuchli ta'sir etadigan so'zlarni qo'llasangiz ham u qabul qilmasligi, sizning bergan ko'rsatmalaringizga amal qilmasligi mumkin. Chunki u yoshligidan muomala madaniyatini egallashi kerak. Muloqotning shakllanishida maqsad to'g'ri qo'yilishi lozim. Muloqot ta'lim-tarbiya jarayonida turli vaziyatlarda rivojlanadi. Masalan, oilada, mahallada, jamoada va guruhda. Agar oilada kattalar bir-birlariga qo'pol munosabatda bo'lsalar, bola ham ularga taqlid qilib atrofdagilar bilan nizolarga borishi mumkin.

Biz oldimizga har tomonlama rivojlangan, yetuk, komil inson (shaxs)ni tarbiyalashni qo'yanmiz. Prezidentimiz doimo yoshlarni erkin fikrlaydigan qilib tarbiyalashni uqtiradilar. Demak, muloqot fikrlash bilan o'zviy bog'liq holda shakllanadi.

Shaxs shakllanishida muloqotning ahamiyati haqida bir necha psixolog olimlar o'z fikrlarini bayon qilganlar. Jumladan, rus psixologi B.G. Anan'ev "Odam bilishning predmeti sifatida" asarida bu

masalani keng tahlil qilgan. U bilimning turli elementlarini egallash muvaffaqiyatli o'zlashtirishning garovi ekanligini ta'kidlaydi. Bilimlarni egallash muloqot orqali amalga oshirilishini ham uqtirib o'tadi. Agar kishilar o'zaro bir-birlariga axborot o'zatmasalar, tajribalarini muloqot orqali almashmasalar ular rivojlanmay qolishlari to'g'risida B.G. Ananov asosli fikrlarni keltiradi.

B.G. Ananov fikricha: "Muloqot ijtimoiy va individual holatdir. Shuning uchun nutq bilan uzviy bog'liq, kommunikativ vazifani bajarishda pantomimika, imo-ishoralar muloqot shakllari sifatida yuzaga chiqadi" [5]. Demak, olim muloqot tushunchasini umumiy, yosh va pedagogik psixologiya kabi fanlar uchun chuqur tahlil qilib bergan.

Hozirgi paytda mamlakatimizda va xorijda muloqotni rivojlantirish muammosiga qiziqish ortib bormoqda. Globallashuv jarayonida kishilarning bir-birlari bilan qiladigan muloqoti katta ahamiyatga ega. Atoqli psixolog olimlardan V.N. Myasishov muloqot masalasiga chuqur yondoshib, o'rgangan. Boshqa olimlar muloqotni nutq kommunikatsiyasi bilan bog'lab o'rgangan bo'lsalar, V.N. Myasishov muloqotni jarayon sifatida o'rgangan. Ya'ni shaxslarning bir-biriga muloqot orqali ta'sir ko'rsatishlarini, bir-birlarini idrok qilish ob'ekti sifatida tahlil qiladi. Uning fikricha: "Shaxs turlicha munosabatlarda qarama-qarshi sifatlarni namoyon qilishi mumkin" [2].

Psixolog A.A. Bodalev esa shaxs o'yinda, o'qishda, muloqotda, ya'ni faoliyatning turli sohasida o'zining o'rnini bilishi zarurligini uqtiradi. U o'zining "Shaxs va jamiyat" kitobida bu masalaga katta e'tibor beradi. Shuningdek, u bu muammolar kam o'rganilganligini ta'kidlaydi. A. A. Bodalevning fikricha, "insonga muloqot orqali tarbiyalashda bu unga qanday ta'sir qilishini avvaldan o'ylash zarur" [5].

Shaxs rivojlanishida muloqotning roli to'g'risida psixologlar A.A. Lyublinskaya, D.B. Elkoninlar bolada o'yin faoliyati orqali muloqotning shakllanishini ta'kidlaydilar. Muloqot orqali shaxsning xarakteri, irodaviy sifatlari shakllanishi haqida P.Ya. Galperin, N.F. Dobrinin, N.F. Talizina o'zlarining tadqiqotlarini o'tkazganlar [3].

Shuningdek, o'zbek psixologlaridan M.G. Davletshin, E.G'oziev, N.P. Anikeeva, N. Safoevlar muloqot muammosini turli tomondan yoritib berganlar. Jumladan, professor E. G'oziev "Muomala psixologiyasi" o'quv qo'llanmasida muloqotning barcha qirralarini nazariy tomondan ochib berishga harakat qilgan. Professor M.G. Davletshin ham "Umumiy psixologiya" o'quv qo'llanmasida muloqotni kishilarda qanday shakllanishi haqida fikrlar bildirgan [2].

Bola nutqni egallab olganidan keyin o'zi tug'ilgan jamiyat hayotida kishilar bilan munosabatda bo'ladi. Agar bola biror sababga ko'ra nutqni eslab qolmasa, uning aqliy kamoloti past darajaga tushib qolishi mumkin.

Fikrlash bolaning nutqi va tafakkurini o'sishida muhim vositadir. Tashqi nutq tovushlar yordamida eshittirilib, yoki grafik belgilar bilan yozilib, boshqalarga qaratilgan nutqdir. Ichki va tashqi nutqning fiziologik tabiati bir xil, farq tovush chiqariladi yoki yozib bayon etiladi, ichki nutqda nutq organlarining harakati tovushsiz yuzaga keladi.

Fikrni ifodalash usuliga ko'ra nutq og'zaki va yozma bo'ladi. Og'zaki nutq yozma nutqdan quyidagilar bilan farqlanadi: og'zaki nutq, tovush nutq, yozma nutq esa grafik nutqdir. Og'zaki nutqda intonatsiya, mimika, imo-ishora jestikulyatsiyadan keng foydalanib, eshitish sezgisi asosiy rol o'ynaydi.

Tafakkur va nutq bir-biri bilan uzviy ravishda bog'liqdir. Shaxs o'ylayotganda, odatda, fikrlarni so'zlar, jumlar tarzda, ichki nutq deb ataladigan nutq tarzida ifoda etadi. Biroq shunday hollar ham bo'ladi, shaxs fikrini so'zlar bilan ifoda eta olmay qoladi. Bu holda odam ichki nutqdan tashqi ifodaga o'tishda o'z fikrini boshqa kishilarga tushunadigan qilib bayon etishda qiynaladi.

Kishilar tildan fikr bayon qilish quroli sifatida foydalanadilar. Ular o'z fikrlarini ovoz bilan eshittirib bayon qilishdan oldin u haqida o'ylab oladilar. O'ylagan paytida ovoz chiqarmasdan ichki

nutqdan oydanadilar. Bu ichki nutq hisoblanadi. Ichki nutq eshittirilmagan va yozilmagan, o'ylangan va fikrlangan nutqdir. Bu nutq fikrlovchi kishining o'ziga qaratiladi. Ichki intonatsiya, mimikadan foydalanish imkoni bo'lmaydi.

Shu munosabat bilan yozma nutq ancha qiyinchilik tug'diradi. Yozma nutq ancha murakkab va mavhumdir. Og'zaki nutq ham, yozma nutq ham kishilarning o'zaro aloqa vositasi, quroli sifatida xizmat qiladi. Og'zaki nutq monologik va dialogik nutq bo'lishi mumkin. Monologik nutq nomining o'zi aytib turganidek, bitta odamning nutqidir. U ko'pincha boshqa kishilarga, tinglovchilarga (ma'ruza, hikoya) qaratilgan bo'ladi, lekin monologik nutq tinglovchilarga qarata aytilayotgan vaqtida ular uchun tushunarli bo'lishi kerak.

Dialogik nutq ikki yoki undan ortiq kishining suhbatidan iborat bo'ladi. Har bir so'zlovchining fikrlari odatda almashinib turadi va odatda u monologik nutq singari davomi bo'lmaydi. Nutqning hamma aytib o'tilgan turlari aktiv nutq tushunchasiga kiradi. Ammo passiv nutq ham bo'ladi, u kishining nutqini idrok etishi va tushinishini o'z ichiga oladi.

Bola nutqining normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak - atrof haqidagi bilim va tasavvurlarni ke'g'aytirishga imkoniyat yaratadi. Bolaning atrofidagi katta odamlar qaysi tilda gaplashsalar, bola ham shu tilni o'rganadi. Nutqni egallashdek juda ham qiyin jarayonni bola qisqa muddat davomida uddasidan chiqaradi.

Bola rivojlanishida psixik jarayonlar bilan birga eshitish qobiliyati juda katta ahamiyatga ega. Buning normal rivojlanishida va umuman, barkamol bo'lib bo'lib o'sishda barcha psixik jarayonlar bilan eshitish qobiliyati chambarchas bog'liq holda, hech qanday nuqsonsiz rivojlangandagina bolaning nutq boyligi normal darajada rivojlanadi.

Maktabgacha yosh davrdagi bolalar o'yini ham o'ziga xos bo'ladi. Bolalar o'yinda turli rollarni o'ynaydilar. O'yin qoidalariga rioya qila boshlaydilar. Muloqot shakllari bola hali guruh bo'lib o'ynamasidan avval, ya'ni o'z-o'zi bilan o'ynaganidayoq shakllanadi. Bu davrda bola o'yin o'ynaganida ko'proq o'zining hatti-harakatlariga e'tibor beradi. O'zaro munosabatlar orqali bola boshqa bola bilan muloqotga kirisha boshlaydi. Bu bosqichda bolalar bir-birlari bilan o'yinchoqlarini almashtiradilar, bir-birlariga yordam bera boshlaydilar [4].

Hamkorlikda o'ynaladigan o'yinda bolalar bir-birlarini tushunishga, bir-birlariga yordam berishga o'rganadilar. Endi bola o'zi o'ynamasdan boshqa bolalar bilan o'ynashga harakat qiladi. O'yin o'ynaganda bolalar ko'pincha boshliq bo'lishga harakat qiladilar. Kim o'yinni tashkil qilsa u doimo boshliq bo'lgisi keladi. Shunda konflikt (nizolar) kelib chiqadi. O'yindan qoniqmagan bola "men o'ynamayman, sen bilan," deb noroziligini bildiradi. O'yin vaziyati bolalarda nutq munosabatlarini rivojlantiradi. Kichik va o'rta maktabgacha yoshdagi bolalarda so'z boyligi o'yin faoliyati orqali ortib boradi. Mashg'ulotlar orqali bolalarda nutq rivojlanib boradi. Chunki mashg'ulotlarda bolalar she'r yodlaydilar, ertaklar eshitadilar.

O'g'il va qiz bolalar o'rtasidagi munosabatlar bolalar bog'chasida o'ziga xos xususiyatga ega. Bolalar bog'chasi bola uchun faqatgina tashqi olamni bilish, dunyoni hissiy baholash emas, balki o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lish imkoniyatini beradigan joydir.

Ayniqsa, o'g'il bolalar bilan qiz bolalar o'rtasidagi munosabatlar o'ziga xos tarzda amalga oshadi. Bog'chada bolalar jamoasi shakllanadi. Ilk bolalik davrida bola o'g'il bola bilan qiz bolani ajrata olmaydi. O'rta maktabgacha yoshdagi bolalar esa ajrata boshlaydilar. Kattalar bolaga o'g'il bola qanday bo'lishi kerakligi, qiz bola qanday bo'lishi kerakligi haqida tushuntiradilar. Masalan, o'g'il bola yig'lasa "yig'lama, sen erkak bo'lishing kerak", "qiz bolamisan?" deb, qizlarga esa "daraxtga tirmashma, sen qiz bolasan" kabi iboralar bilan tushuntiriladi. Bundan tashqari bolalar katta erkak va ayollar xulq - atvorlariga qarab ham o'zlarini qanday tutishni o'rganadilar. O'yin faoliyatlarida erkak va ayollarga xos xususiyatlarni namoyon qiladilar. Demak, bu davrdagi bolalarda muloqotning

shakllanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularda muloqotni rivojlantirish tarbiyachilarning mahoratiga bog'liq, ya'ni mashg'ulotlarning to'g'ri tashkil qilinishi muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim muassasalarida olalarda muloqotni rivojlantirish, nutqini o'stirish, ularni ta'lim olishga tayyorlash, ya'ni jamiyatning ongli quruvchilarini tarbiyalash kabi muhim va hayotiy vazifalarni hal qilishda ona tili asosiy o'rin egallaydi. Nutq o'stirish mashg'ulotlarida didaktik materiallardan foydalish orqali bolalar nutqini o'stirishga katta e'tibor qaratish kerak. Ta'limiy o'yinlar bolalar lug'atini faollashtirishning asosiy usullaridan (metodlaridan) biridir. Zero, ta'limiy o'yin bolalarning amaliy faoliyati hisoblanadi, chunki unda bola mashg'ulotlarda olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun imkon yaratib beradi.

Ta'limiy o'yin bolalarning tevarak – atrof, ijtimoiy hayot to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o'z shaxsiy tajribalari va mashg'ulotlarda olgan bilimlarini amalda qo'llay bilishga o'rgatadi, fikrlash qobiliyatlarini, ijodiy kuchlarni, senor jarayonini rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Фридман Л.М. Психология воспитания. Книга для тех, кто любит детей. - М.: TTC "Сфера", 1999.
2. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. T., 2006
3. Nishanova, Z.T. va boshq. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Darslik. - Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2018. - 600 b.
4. Nishanova Z.T., Dusmuxamedova Sh.A. va b. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya" - T.: Fan va texnologiyalar nashriyotining bosmaxonasi. 2013. -344 b.
5. G'oziev E. G'. Muomala psixologiyasi. - T.: O'zMU. 2001.

YOSH OILALARDA OILAVIY MUNOSABATLAR TIZIMI RIVOJLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI.

O'rolova Sojida Xayitboy qizi

Namangan Davlat Univeriteti Psixologiya kafedrası Stajyor-o'qituvchisi
Oqmirzayeva Baxtigul Bahodir qizi
Namangan
Davlat Universiteti Psixologiya kafedrası stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya: Hozirgi davrda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi har qachongiga qaraganda dolzarblashib, har tomonlama jiddiy e'tiborni talab qiladigan muhim masalalardan biriga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada hozirgi zamon yosh oilalarida oilaviy munosabatlar tizimini rivojlantirishning ijtimoiy- psixologik omillari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: Oila, jamiyat. oila instituti, yosh oila, oilaviy munosabatlar, er-xotin munosabatlari, ijtimoiy-psixologik moslashish, streotip, sevgi-muhabbat, ijtimoiy omil, ijtimoiy status, rivojlanish, ijtimoiy rollar, namunali oila, mustahkam oila.

Аннотация: В настоящее время вопрос подготовки молодежи к семейной жизни стал как никогда актуальным и становится одним из важных вопросов, требующих серьезного внимания во всех аспектах. В данной статье говорится о социально-психологических факторах развития системы семейных отношений в современных молодых семьях.

Ключевые слова: Семья, общество. Институт семьи, молодая семья, семейные отношения, парные отношения, социально-психологическая адаптация, стереотип, любовь, социальный фактор, социальный статус, развитие, социальные роли, образцовая семья, крепкая семья.

Abstract: Nowadays, the issue of preparing young people for family life has become more urgent than ever and is becoming one of the important issues that require serious attention in all aspects. This article talks about the socio-psychological factors of the development of the system of family relations in modern young families.

Key words: Family, society. Family institution, young family, family relations, couple relations, socio-psychological adaptation, stereotype, love, social factor, social status, development, social roles, exemplary family, strong family.

Oila-muqaddas dargoh. Barchamizga ma'lumki Oila deb atalmish muqaddas dargohni mustahkam bo'lishi jamiyat rivojida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda oila – inson o'z baxti va saodati, orzu-havaslarini, maqsad-muddaolarini mushtarak qilgan, o'zini inson sifatida idrok etib hayot nashidasini suradigan muqaddas makondir. Ma'lumki insoniyat jamiyati taraqqiy etib borgani sari odamlarning o'zlari ham, ularning bir birlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlari ham, ayniqsa shaxslararo munosabatlar ham takomillashib, o'ziga xos tarzda murakkablashib boradi. Hozirgi davrda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi har qachongiga qaraganda dolzarblashib, har tomonlama jiddiy e'tiborni talab qiladigan muhim masalalardan biriga aylanib boradi. Yosh oilalarda er-xotin munosabatlari o'ziga xos hududiy, etnik, jinsiy, yosh va individual psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan er-xotin munosabatlari shakllanishining eng nozik va hal qiluvchi shakli hisoblanadi. U yoki bu oilaga xos bo'lga er-xotin munosabatlari boshqa bir er-xotonga mos kelmasligi mumkin. Chunki yosh oilani yuzaga keltirgan er-xotinlar turli xil shaxslararo munosabatlar tizimi, turlicha taomilga ega bo'lgan oilalarda tarbiyalangan, shaxs sifatida shakllangan individlardan tashkil topgan. Umuman yosh oilalarda er-xotin munosabatlarining qay tarzda rivojlanishi avvalo shu yosh oilaning yuzaga kelishiga asos bo'lgan nikoh oldi omillarining xarakteriga va shu oilalarning yuzaga kelish shart-sharoitlari bilan uzviy bog'liqdir. Albatta, yosh oila yuzaga kelar ekan, ular bir-birlarini sevib turmush qurishganmi, qarindosh-urug'chilik, tanish-bilishchilik, hisob tufaylimi yoki stereotip bo'yichami, qanday bo'lishidan qat'iy nazar nikohning ilk kunlarida ularning bir-biriga nisbatan bo'lgan o'zaro munosabatlarida emosional ko'tarinkilik, rang-baranglik darajasi yuqori bo'ladi. Bir-birlari bilan birmuncha muddat sevishib oila qurgan juftlarda bunday emosional ko'tarinkilik darajasi nihoyatda yuqori bo'ladi. Chunki, ular bir necha yil kutib, intilib yashagan, visol damlariga nihoyat etishgan bo'ladilar. Nafaqat sevishib oila qurganlar, balki deyarli barcha motivlarga ko'ra oila qurgan yoshlarda ham nikohning boshida er-xotin o'zaro munosabatlarida bir-biriga yaqinlik, bir-birini qadrlash, hurmat qilish nisbatan yuqori bo'ladi. Ularning bir-birlariga, o'z nikohlariga, o'zlarining bo'lajak oilaviy hayotlari haqidagi niyatlari, orzulari, umidlari ezgu va ijobiy bo'ladi. Chunki, hech kim va hech qachon ertaga bo'lajak turmush o'rtog'im, yangi oilamning yangi a'zolari bilan nizo-janjalga boraman, ular bilan urishaman va oxir-oqibatda oilam buzilib, ajrashib ketaman, deb oila qurmaydi. Inson oila qurar ekan ahil inoq yashab, murod-maqсадga etishishni orzu qiladi, nikoh arafasida va nikoh kechasi ham barcha yaqin birodarlar, qarindosh-urug'lar, to'yga tashrif buyurgan mehmonlar yoshlarga ezgu niyatlar bildiradilar. SHuningdek, yoshlar oila qurish arafasida va nikohlarining dastlabki kunlarida turmush o'rtog'i timsolida, o'zining shu orzu-istaklariga, murod-maqсадlariga yetishishda yordam beruvchi, uni qo'llab-quvvatlovchi, uni har soniya, har onda tushunuvchi o'z tabiatiga yaqin odamini tasavvur qiladilar va unga imkon qadar shunday ijobiy, iliqlik munosabatda bo'lishga harakat qiladilar. Biroq, hayotda ayniqsa, oilaviy hayotda hamma narsa ham odam kutganidayin bo'lavermaydi. Oilaviy hayotning o'ziga yarasha notekisliklari, past-balandliklari, murakkabliklari, muammolari bo'ladi.

SHunday murakkabliklardan biri yosh er-xotinning yangi ijtimoiy statusga, mavqega: er, kuyov, uylangan, oilali yigit, xotin, kelin, turmushga chiqqan ayol rollariga, o'zlari uchun yangi bo'lgan ijtimoiy muhitga, yangi oilaga moslashish jarayoni bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch keladilar.

Yuqorida keltirib o'tilganlardan ko'rinib turibdiki, yosh oila yuzaga kelganidan so'ng unda er-xotin munosabatlarining «kutilganidek» rivojlanishiga xalaqit qiladigan ko'plab ijtimoiy, psixologik, etnik, hududiy, jinsiy omillar borki, yoshlarimiz ularning barchasi haqida oldindan xabardor bo'lishligi va ularning salbiy ta'sirlarini yumshatib, ijobiy jihatlarini rivojlantirishga tayyor bo'lishlari maqsadga muvofiqdir. SHunday qilib, eng ezgu niyatlar bilan oila qurgan yoshlarda er-xotinning shaxsiy munosabatlari baxtga qarshi yaxshidan yomonga qarab rivojlana boshlaydi. Chunki, nikohning boshida kuzatiladigan er-xotin o'rtasidagi ko'tarinki emosional yaqinlik asta-sekinlik bilan pasayib, ular hissiyotlarining o'tmaslashuvi ro'y beradi. Bu holatlar albatta har qanday oilada shaxslararo munosabatlar rivojlanishining o'ziga xos dinamikasini tashkil qiladi. Bu holatdan voqif bo'lish va uning o'zgarishlariga tayyor turish, yosh oilalarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ayrim ko'ngilsizliklarning oldini olishga asos bo'ladi. Er-xotin munosabatlarining shakllanishi oilaviy munosabatlar, oila a'zolari o'rtasida sodir bo'ladigan murakkab va serqirrali o'zaro munosabatlar ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularda ko'proq o'zbek oilasiga xos urf-odatlar, udumlar, an'analar nuqtai nazaridan oilaviy munosabatlarning etnopsixologik qirralari tadqiq etilgan. Lekin oila institutini ijtimoiy voqelik sifatida uning qonuniyatlarini tahlil etar ekanmiz, bu o'rinda biz oilaviy o'zaro munosabatlarga xos bo'lgan munosabatlarning psixologik tabiatiga, kelib chiqishi va dinamikasiga e'tiborni qaratgan ko'plab tadqiqotlarda ilgari surilgan ma'lumotlarni keltirishni joiz deb bildik. Oiladagi ijtimoiy munosabatlar va ularning kelib chiqish qonuniyatlarini batafsil monografik tarzda o'rganganlardan biri rus olimi L.Ya. Gozman hisoblanadi. U bu qonuniyatlarni ilmiy jihatdan tahlil etish uchun attraktsiya tushunchasini ishlatgan. Attraktsiya inglizcha attraction – tortilish, intilish so'zlaridan olingan bo'lib, u bir insonning ikkinchi bir insonga nisbatan his qiladigan ijobiy munosabatini anglatadi. Har qanday ana shu zayldagi diadik, ya'ni, diada – ikki kishi o'rtasidagi munosabatlarning boshlanishi simpatiya, yoqtirish yoki attraktsiya bilan bog'liqdir. Gozmanning ta'kidlashicha, juftlik munosabatlarida attraktsiyaga turtki bo'luvchi omillarning eng muhimi – bu sherikning tashqi, jismoniy jihatdan yoqimtoyligi va uning ijtimoiy-demografik xususiyatlaridir. Ya'ni, bir ko'rishda yoqtirib qolish, uning xusniga rom bo'lish kabilar attraktsiyaning dastlabki bosqichi bo'lib, bu aslida odamlar ongidagi bir bid'atga, ya'ni chiroyli odam aqlli va ahloqli bo'lishi to'g'risidagi tasavvurlarga bog'liqdir. Ayniqsa, bunday tasavvur xotin-qizlarga nisbatan qo'llanilishi isbotlangan. Yoqtirib qolishning tashqi yoqimtoylikka bog'liqligi Yoqtirib qolishga turtki bo'luvchi ijtimoiy-demografik xususiyatlarga eng avvalo insonning jamiyatda tutgan o'rni, ijtimoiy maqomi, ma'lumoti darajasi, kasb-kori, moddiy ta'minlanganligi, millati va diniy e'tiqodi, qayerda, kimlar bilan yashashi kabilar kiradi. Ko'pincha ayni shu belgilar yoki xususiyatlar bilan yaqin bo'lgan insonlar o'zaro bir-birlarini tezroq yoqib qoladilar, chunki o'xshash belgilar yoki ko'ngildagi sifatlarning sherikda, tanishda mavjudligi unga nisbatan ijobiy fikr-mulohazalarning shakllanishiga, stereotiplarning yaxshi ma'noda uyg'unlashishiga zamin yaratadi. Bundan tashqari, yoqtirib qolishga shaxsning qadriyatlarini tizimi, hayotdagi maqsadlarining mushtarakligi, bajarayotgan ijtimoiy rollarining yaqinligi, omadlilik kabi qator jiddiy sifatlari ham turtki bo'ladi. Romantik sevgi – ikki kishi o'rtasidagi munosabatlarning eng ko'p tarqalgan turi hisoblanadi. Olimlarning fikricha, romantik sevgi – eng kam anglanadigan, odamning biologik ehtiyojlari bilan bog'liq munosabatlardir. Bunday munosabatlarning eng muhim jihati shundaki, ikkala tomon ham bir-birlaridan o'zlari ko'rishni xohlagan sifatlarni qidiradi va ko'radi. SHu bois ham ko'pincha romantik his-tuyg'ularga asoslangan munosabatlarning umri qisqa bo'ladi, chunki real xulq-atvor bilan ideal tasavvurlar o'rtasida ziddiyat, nomutanosiblik paydo bo'lishi mumkin. Ayni shu munosabatlarning salbiy oqibatlari odamni

qiynaydi, hayotdan umidsizlikni, boshdan kechirgan hissiyotlari yolg'onligini anglash unda juda qattiq aziyatlarni keltirib chiqaradi. Lekin bir yomonning bir yaxshisi bo'ladi, deganlariday, boshdan kechirilgan azoblar odamni shaxs sifatida takomillashuviga, ichki hissiyotlarning ko'p qirrali bo'lishiga olib keladi. Shuni xarakterlik, har bir inson o'z oldiga oila qurish, nikohga kirishni maqsad qilib qo'yar ekan, u avvalo, oila va nikoh borasida xalq orasida shakllangan tasavvurlarga tayanadi. Nikohga kirgan juftlik doimo nikoh tushunchasiga aloqador bo'lgan qat'iy doiralar va normalar dunyosida yashaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Oila jamiyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ma'lumki insoniyat jamiyati taraqqiy etib borgan sari odamlarning o'zlari ham, ularning bir birlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlari ham, ayniqsa shaxslararo munosabatlar ham takomillashib, o'ziga xos tarzda murakkablashib bormoqda. Hozirgi davrda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi har qachongiga qaraganda dolzarblashib, har tomonlama jiddiy e'tiborni talab qiladigan muhim masalalardan biriga aylanib bormoqda. Jamiyat hayotida bo'lib turadigan o'zgarishlar, kishilarning turmush tarzi, yashash va mehnat qilish sharoitlari, milliy axloq normalari, psixologiyasi, diniy e'tiqodlari ham oilaviy munosabatlarning axloqiy, huquqiy, ijtimoiy mezonlariga ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, yoshlar oilaning buyuk ma'naviyat, qadriyat, burch va mas'uliyat ekanini anglab yetmoqlari zarurligi, yigit va qizlar mustahkam oilani shakllantirish borasidagi milliy an'analarimiz, qadriyatlarimiz haqida yoshligidan to'la va to'g'ri tasavvurga ega bo'lishlari lozimligini ta'kidlaganlar. Chunki oiladagi hayot, ota-onaning bir-biriga munosabati ham ana shunday tushuncha va tasavvurlar shakllanishining asosiy omili bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. G'.B.Shoumarov, I.O.Haydarov, N.A.Sog'inov, F.A.Akramova, G.Solihova, G. Niyozmrtova. Oila psixologiyasi. Toshkent 2010-y. 152-153-b.
2. V. Karimova. Oila Psixologiyasi. Toshkent 2007. 68-71-b.
3. "O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi" Toshkent "Adolat"1998 yil
4. V. Karimova "Oila ma'rifati" Toshkent-2009 yil

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA DIQQAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

**ADU Umumiy psixologiya kafedrası v.b.dotsenti A.Odiljonova
Amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi Soibjonov Arabboy**

Bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi nafaqat uning aqliy va jismoniy tayyorgarligi, balki shaxsiy, ijtimoiy-psixologik tayyorgarligiga ham bogliq.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'rtog'ining salbiy xususiyatlarini ko'pchilik va begonalar o'rtasida bemalol ayta olish xususiyatiga ega bo'ladilar. Bu esa axloqi va odobi jihatidan tan- qidga uchrayotgan bolani o'rtoqlari jamoasiga qo'shilishdan bosh tortishiga yoki umuman maktabga kelishni istamasligiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sabab bolani o'rtoqlari va ustozlari tomonidan tanqidga uchramaydigan darajada axloq-odob qoidalariga o'rgatish ahamiyati jihatidan kam bo'lmagan axloqiy tayyorgarlik hisoblanadi. Bolani maktabga irodaviy tayyorgarligi uni yan gi kun tartibiga amal qilishida, dars jarayonida qunt bilan bilim larni o'zlashtirishida, uy vazifalarini bajarishida o'z yordamini ko'rsatadi. Maktabga o'qish uchun kelayotgan bola yangi ijti moi mavqeyini —turli majburiyatlari va huquqlari bolgan va unga turli talablar qo'yiladigan —o'quvchi mavqeyini olish uchun tayyor bolmogl lozim. Ushbu xohish va harakat bolaning mak tabda

muvaffaqiyatli o'qishi uchun tabiiy ravishda asos bola ola di. Bolaning endi o'zini katta bolganini, bog'cha bolasi emas, balki ma'lum bir majburiyatlari bor o'quvchi bolishini anglashi, jiddiy faoliyat bilan shug'ullanayotganligini bilishi nihoyatda muhim. Bolaning maktabga borishini istamasligi ham salbiy holat hisoblanadi. Maktabga shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik bolalarda tengdoshlari, o'qituvchilari bilan munosabatga kirish olish xususiyatini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Har bir bola bolalar jamoasiga qo'shila olishi, ular bilan hamkorlikda harakat qila olishi, ba'zi vaziyatlarda ularga yon bosib, boshqa vaziyatlarda yon bosmaslikka erisha olishi zarur.

Ushbu xususiyatlar bolaning maktabdagi yangi sharoitlarga tez moslasha olishini ta'minlab beradi. 6—7 yoshli bolalar o'qishidagi asosiy qiyinchilik shundaki, ko'pincha bu yoshdagi bolalar o'qituvchini uzoq vaqt davomida tinglay olmaydilar, o'quv harakatlariga uzoq vaqt o'z diqqatlarini qarata olmaydilar. Bunga sabab, faqat, shu yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning rivojlanmaganligida emas, balki bolaning kattalar bilan muloqotga kirisha olish xususiyatiga ham bogliq. Chunki, shu xususiyati rivojlangan bolalar erkin muloqotga kirisha oladilar, qiziqirgan narsalar haqida so'ray oladilar. Natijada ularning o'qishga bolgan qiziqishlari ortadi va o'qituvchi gapirayotgan narsalarni diqqat bilan uzoq vaqt eshita oladilar. Demak, bolaning maktabga tez moslashishi va muvaffaqiyatli o'qishida shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarligining ham ahamiyati juda katta.

Bu davrda bolalarda avvalo bilish sohalari, so'ngra esa emosional motivatsion yo'nalish bo'yicha ichki shaxsiy hayot boshlanadi. U yoki bu yo'nalisdagi rivojlanish obrazlilikdan ramzlilikka bolgan bosqichlarni olaydi. Obrazlilik deyilganda bolalarning turli obrazlarni yaratishi, ularni o'zgartirishi va erkin harakatga keltirishi, ramzlilik deyilganda esa belgilar tizimi (matematik, lingvistik, mantiqiy va boshqalar) bilan ishlash malakasi tushuniladi. Maktabgacha yosh davrda ijodkorlik jarayoni boshlanadi. Ijodkorlik layoqati, asosan, bolalarning konstruktorlik o'yinlarida, texnik va badiiy ijodlarida namoyon boladi. Bu davrda maxsus layoqatlar kurtaklarining birlamchi rivojlanishi ko'zga tashlanib boshlaydi. Maktabgacha davrda tasavvur, tafakkur va nutq umumlashadi. Bu esa bu yoshdagi bolalarda tafakkur qilish omili sifatida ichki nutq yuzaga kelayotganligidan dalolat beradi. Bilish jarayonlarining sintezi bolaning o'z ona tilini toliq egallashi asosida yotadi. Bu davrda nutqning shakllanish jarayoni yakunlanib boshlaydi. Nutq asosidagi tarbiya jarayonida bolada sodda axloq me'yorlari va qoidalar egallaniladi. Bu me'yor va qoidalar bo'la axloqini boshqaradi.

Kichik maktab davri 6—7 yoshdan 9—10 yoshgacha davom etadi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra faqat muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o'quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir. Shu ehtiyojlar asosida bolaning o'z portfeliga, shaxsiy o'quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo'yish javoniga ega bolish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, shuningdek, uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bu davrda bola, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor boladi. Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 yoshga kelib bolaning katta miya yarim sharlari ma'lum darajada rivojlangan boladi. Lekin bu yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi muvakkil shakllariga javob beradigan maxsus bolimlari hali toliq shakllanib bolmagan boladi (miyaning bu qismlari 12 yoshda rivojlanib boladi). Miyaning boshqaruv funksiyalarini toliq shakllanib bolmaganligi kichik maktab yoshidagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emosional sohalarida yaqqol namoyon boladi.

Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o'qishga tayyor bolmay turib, maktab ostonasiga qadam qo'yishadi. Afsuski, o'qish davomida aqliy-ruhiy zo'riqish oqibatida turli xil

kasalliklarga chalinib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo boladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasining va nerv psixik jarayonlarining maktabda o'qish uchun toliq yetishmaganligi, ko'ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarining ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarni ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir so'z bilan aytganda hali «O'quvchi ichki pozitsiya»sining shakllanmaganligi maktabda o'qishga tayyor bo'lmagan bolalarning muvaffaqiyatli o'zlashtirib ketishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagoglar, ota-onalar, bolalarni erta maktabga berishning foyda yoki zarari to'g'risida o'ylaganlarida inson miyasi rivojlanishining neyrofiziologik qonuniyatlarini ham alohida e'tiborga olishlari lozim. Bolani erta o'qish, yozish, sanashga o'rgatib uning bilish jarayonlari zo'rqiqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlaniishi uchun zarur bo'lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab boladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir boladi. Bunday holatda energiya taqsimlanishining majburan buzilishi sodir bolib, u 7—8 yoshli bolalarni qo'rquv, agressivlik yoki giperaktivlik holatlariga olib keladi. Bu bolani maktabda o'qishga tayyorlash kerak emas, degan fikr emas, lekin bolaning aqliy rivojlanishiga erta o'qishni, sanashni, yozishni o'rgatish bilangina erishib bolmaydi. Ma'lumki, rivojlanish qonuniyatiga ko'ra, har qanday taraqqiyot ko'rgazmali obrazlilikdan abstrakt mantiqiylikka qarab boradi. Agar bola hali o'qishga aqliy, ma'naviy-ruhiy jihatdan tayyor bolmay turib, unga harf va raqamlarni yozish, o'qish olgatsa psixik rivojlanishning teskari tomonga ketishiga sabab boladi. Psixolog olimlarning fikricha, psixik va evolutsiya taraqqiyot qonunlari ham fizik qonunlardek buzilmas, hamda universaldir. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytish mumkinki, neyrofiziologik jihatdan ixtiyoriy diqqat va o'qish uchun zarur bolgan ko'plab miyada kechadigan jarayonlar asosan 7—8 yoshda shakllanadi. Ya'ni shu yoshda bola 45 minutlik aqliy mehnatga tayyor boladi.

OILADA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

**ADU Umumiy psixologiya kafedrası v.b.dotsenti A.Odiljonova
Amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi Abdug'ofurov Yodgorbek**

Muloqotchanchlik - bu shaxsning o'zaro aloqa jarayonida muloqot elementlaridan unumli foydalanishi orqali ma'lumotni to'liq va ta'sirli qilib etkazish, vaziyatlardan chiqish, vaziyatlarni yumshatish, atrofdagi insonlarni, o'z - o'zini muloqot ehtiyoqlarini qondirish imkoniyatlarini berish kabi vazifalarni amalga oshiradi.

Kishilar muloqotga kirishar ekan, savol berish, buyruq, iltimos qilish, biror narsani tushuntirish bilan birga o'z oldiga boshqalarga ta'sir etish, shu narsani ularga tushuntirish maqsadini qo'yadi.

Muloqotning maqsadi kishilarning birgalikdagi faoliyatiga ehtiyojini aks ettiradi. Bunda muloqot shaxslararo o'zaro ta'siri sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni kishilarning birgalikdagi faoliyati jarayonida paydo bo'luvchi aloqa va o'zaro ta'sirlar yig'indisidir. Birgalikdagi faoliyat va muloqot ijtimoiy nazorat sharoitida ro'y beradi. Jamiyat ijtimoiy normalar sifatida maxsus xulq-atvor namunalari tuzilishini ishlab chiqqan. Ijtimoiy normalar ko'лами nihoyat keng - mehnat intizomi, harbiy burch va vatanparvarlik, xushmuomalalik qoidalari ana shular jumlasidandir. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan muloqotga kirishuvchilar bajaradigan rolning "repertuar"iga mos holda namoyon bo'ladi. Psixologiyada "rol" deganda ijtimoiy mavqeni egallab turuvchi har bir kishidan atrofdagilardan kutadigan, normativ tomonidan ma'qullangan xulq-atvor namunasi tushuniladi. O'z navbatida har bir rol o'ziga mos talablarga javob berishi kerak.

Bir kishi turli muloqot vazifalarida turli rollarni bajarishi mumkin. Masalan, xizmat joyida direktor, kasal bo'lsa shifokor ko'rsatmalariga itoat etuvchi bemor, oilada keksa ota-onasining qobil farzandi, mehmondo'st oila boshliqi bo'ladi. Turli rollarni bajaruvchi kishilarning o'zaro munosabati rol kutishlari bilan boshqariladi. Xohlaydimi yoki yo'qmi atrofdagilar undan ma'lum namunaga mos keluvchi xulq-atvorni kutadilar. Agar rol yaxshi bajarilmasa, ijtimoiy nazorat tomonidan baholanadi, ozmi-ko'pmi cheklanishlar qilinadi. Muloqotning bevosita muvaffaqiyatining sharti o'zaro ta'sir etuvchi kishilarning har biridan kutilayotgan harakatlarga mos keluvchi xulq-atvor namunasini qo'llanishidadir. Kishining boshqalar undan nimani kutayotganini, nimani eshitishga va unda nimani ko'rishga tayyor ekanligini to'g'ri, aniq, xatosiz ko'chira olish qobiliyati takt deb ataladi.

Ma'lumki takt pedagogik faoliyatda muhim komponent hisoblanadi. Ayniqsa, pedagogik jarayon o'qituvchi va o'quvchilarning uyushgan faoliyatlari asosida tuzilgan. Muloqotning interaktiv tomoni deganda, birgalikdagi faoliyatni tashkil etish va amalga oshirishda muloqot ishtirokchilarining bir-biriga ta'sir o'tkazishi tushuniladi. Kommunikasiya orqali odamlar birgalikdagi faoliyatni tashkil etadilar. Umumiy faoliyatda ishtirok etar ekan, odamlar bir-birlariga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'zaro ta'sir birgalikdagi faoliyatning tashkil etilishi sifatida tushuniladi.

Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatini o'zlashtirish va o'z individual ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obraz va modellari shakllanib, keyinchalik ular insonning ichiga kiradi. Shaxsning tafakkuri, olamni va o'zining obrazini tahlil qilish hamda baholash qobiliyati muloqot jarayonida shakllanadi.

O'z-o'zini tartibga solish - bu odamning o'ziga ta'sir qilishi so'zlar, aqliy tasvirlar, mushaklarning ohangini va nafas olishini nazorat qilish orqali amalga oshiriladigan psixoemotsional holatni boshqarish.

O'z-o'zini tartibga solish natijasida uchta asosiy ta'sir paydo bo'lishi mumkin:

- hissiy zo'riqishni bartaraf etish;
- tiklanish samarasi (charchoq namoyon bo'lishining susayishi);
- faollashtirish ta'siri (psixofiziologik reaktivlikning ortishi).

O'z vaqtida o'z-o'zini tartibga solish, haddan tashqari kuchlanish hodisalarining to'planishiga to'sqinlik qiladigan, kuchlarning tiklanishining to'liqligiga hissa qo'shadigan, faoliyatning hissiy holatini normallashtiradigan, shuningdek, tana resurslarini safarbar qilishni kuchaytiradigan psixogigienik vositaning bir turi bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumki, muloqotning maqsadi va uning qay darajada amalga oshirilishiga karab samaradorligi haqida fikr bildirish mumkin. Ya'ni muloqot ehtiyojlaridan kelib chiqib, uning qondirilishi, muammo yechimi bilan bog'liq vazifalarning bajarishiga asoslanib, muloqotning samarali yoki samarasizligi to'g'risida xulosa chiqarsa bo'ladi. Shaxslararo munosabat muloqotga kirishuvchilarning o'zaro bir-birlarini tushunishga olib kelsa, bunday o'zaro munosabatlar samarali va foydali hisoblanadi.

Muomala jarayonining samaradorligini ta'minlovchi ijtimoiy psixologik omillar ichida shaxsning muloqot maromini egallash ko'rsatkichi muhim o'rin tutadi. Bu sifat muloqot savodsizligiga zid bo'lib, oxirgi xislat quyidagi omillarga bogliq:

- 1) o'zgalar mavqeida tura olmaslik, ularning hissiy kechinmalari, tuyg'ulari va munosabatlariga befarqlik;
- 2) o'z his tuyg'ulari va munosabatlarini boshqara olmasligi, o'z-o'ziga ma'suliyatning yo'qqiligi, o'z-o'zini tahlil qilish imkonining zaifligi;
- 3) suhbatda har bir inson uchun bir qarashda tabiiy hisoblangan nutq qobiliyatining yo'qligi, ya'ni fikr-mulohazalardagi mantiq va uzviylikning mavjud emasligi;

4) eshitish qobiliyatining kuchsizligi, ya'ni birovga murojaat ma'nosida gapirish qanchalik buyuk fazilat va ma'shuliyatli faoliyat bo'lsa, o'zgalarni, suhbatdoshni tinglash ham shaxsdan qator sifatlarini talab qiladiki, tinglay olish uquvi ham suhbatni o'ziga og'dirishning muhim omilidir.

Yuqoridagi omillarning kuchiga e'tiborsizlik, o'zgalar mavqeyda tura olmaslik muomalada sub'ektiv hodisani keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham to'g'ri yo'lga qo'yilgan samarali muloqot va uni ta'minlovchi yo'l va vositalar ikkita asosiy kamchilikni bartaraf etishga xizmat qiladi.

- har bir shaxs tafakkurining muqobil bo'lishi mumkinligini anglashi, ya'ni suhbatdosh avval boshdan o'zgalarda ham o'zining fikriga qarama-qarshi fikr bo'lishi mumkinligini tushunishi va bu narsa bilan hisoblashishi zarurligi;

- o'z fikrlari va harakatlarining motivlari, ularning asl sabablarini anglash imkoniyati, ya'ni har bir shaxsda o'z shaxsiy tajribasi, hayotga sub'ektiv munosabatlari oqibatida 'Ego' - ehtiyojlar majmui shakllanib boradiki, u boshqalardagi ayni shunday ehtiyojlarga tubdan qarama-qarshi yoki qisman ziddiyatli bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi ikki holatning mavjudligini anglash ijtimoiy vaziyatlarda sodir bo'lishi ehtimoli mavjud hatoliklar va atributsiyalarning oldini oladi. Shuni xarakterliki, aynan qarama-qarshi mavqelarning bo'lishi aslida hayotimizning mazmuni va uning serqirraligini anglatadi. Hayotiy, amaliy muomala qarashlarning aynan bir xilligini emas, balki ularning o'zaro solishtirish imkonini beradi. Ana shunday muloqotning samarasi tufayli odam turli ijtimoiy psixologik vaziyatlarda egiluvchan va moslashuvchan sifatleri bilan ongli ravishda shaxslararo ziddiyatlar va nizolarni bartaraf etadi.

ЎСПИРИНЛАРДА ИЖТИМОЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Д.Д.Ориббоева Наманган давлат педагогика институти
Психология фанлари бўйича фалсафа доктори

“Ўспиринларнинг ижтимоий компетентлик” тушунчасининг асосида, калит, базавий, ижтимоий, махсус, баҳоловчи-рефлексив компетенциялар ётади. Дастурда Л.Н.Гиенко ўз диссертацион тадқиқоти давомида ўспиринларнинг ижтимоий компетентлигининг шаклланишида қўланиладиган мезон ва кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Мезонлар:

- ижтимоийлашувчанлик;
- мулоқотга киришувчанлик;
- қонунийлик.

кўрсаткичлар:

- ижтимоий мослашувчанлик;
- мустақиллик;
- ижтимоий фаоллик;
- ахлоқийлик;
- муомалалилик;
- ўзига ишонч;
- тартиблилик (уюшқоқлик);
- масъулиятлилик;
- ҳатти-ҳаракатларнинг қонунийлиги.

Ижтимоий компетентликнинг шаклланиши ва ривожланиши тўрт асосий босқичдан иборат: ташхисловчи, назарий, амалий, баҳоловчи-рефлексив.

“Шаклланиш” атамаси ўз ичига, ташқи таъсир (тарбия, таълим, атроф-муҳит) натижасида мақсадга йўналтирилган тараққиёт, ҳамда шахс сифатида шаклланишида ижтимоийлашувнинг фаол субъекти сифатида бўлган жараёни ўз ичига олади.

Ижтимоий компетентлик – кўп қиррали мураккаб ва кўп омилли, ҳамда кўплаб таркибий қисмлардан иборат бўлган воқелик бўлиб, ижтимоий муҳитга мослашиш ва ўзини намоён қилишда зарурий бўлган инсонни глобал тавсифномаси, деб атаса ҳам бўлади. Дастлаб бу тушунча социология, ижтимоий психологияла ва психолингвистикада вужудга келган.

Ижтимоий компетентлик - бу шахснинг ижтимоий воқелик ва ўзи тўғрисидаги билимларининг яхлит тизими, шунингдек, мураккаб ижтимоий кўникмалар ва типик ижтимоий вазиятларда ўзаро таъсир қилиш кўникмалари [1]. Ушбу ишда ижтимоий компетентлик - бу мураккаб ижтимоий вазиятларда самарали ўзаро таъсирни таъминлайдиган ва низоларни конструктив ҳал қилишни таъминлайдиган шахснинг ғоялари ва кўникмалари тўплами.

Ўспиринларнинг ижтимоий компетентлигини шаклланишининг мавжуд амалиёти ушбу масалани етарли даражада ўрганилмаганлиги, ҳамда аниқ малакаларнинг етарлича тақдим этилмаганлигини кўрсатмоқда.

Замонавий ўспиринлар кўп ҳолатларда, паст ижтимоий компетентлик билан тавсифланади, чунки улар, зарурий ижтимоий ролларни бажаришга ва ўз хулқ-атворининг оқибатларини олдиндан кўра олмайдилар. Ўспиринларда ижтимоий компетентликнинг шаклланишининг муаммоларига ечимини топиш усуллари – ижтимоий- педагогик фаолиятнинг долзарб йўналиши ҳисобланади. [2].

В. Слотт ёш контекстидаги ижтимоий компетентликни: боланинг ушбу ёшида яшаётган муҳити ва жамият томонидан қўйилаётган талаблар билан болани имкониятлари ўртасида уйғунлик ҳолати контекстида ижтимоий компетентликни кўриб чиқади.

Рус илмий адабиётларида ижтимоий компетентлик шахснинг ички ресурсларини фаоллаштириувчи механизм сифатида тушунилиб, у шахснинг психик соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлашга кўмак беради (Н.В. Калинина). Муаллиф И.И. Лукьянова, ижтимоий компетентлик аниқ бир жамиятнинг одатларини қабул қилиш зарурлигини англаши, уни тушунишга интилиши, фаолият ва хулқ-атворнинг самаралироқ турларини аниқлаш, ҳамда уларни танлаш имкони, дея таъриф беради. Тадқиқотчи Л.М. Иванов ва Е.В. Коневалар томонидан ижтимоий компетентлик шаклланиш жараёнини бирлашув, бир-бирига сингиш, эски ва янгини интеграцияси, ўзгараётган вазиятларда эскирган ва янги вужудга келаётган воқеликни бирлашувчи, деб талқин қилишади. [5].

Ўспиринларнинг ижтимоий компетентлиги – интегратив шахсий таълимот бўлиб, ўз ичига калит, базавий, махсус ва баҳоловчи компетенцияларни олади.

Л.И. Гиенко ўз тадқиқотларида компетенцияларни қуйидаги гуруҳлари ажратган:

- *калит* - ўспиринларнинг ўзи ҳақидаги билимлар ва тасаввурлар; ўзига қўйилаётган ролли талаблар ва кутилмаларни билиши: умуминсоний қоидаларни эътироф этиши; самарали ижтимоий мулоқот қила олиш малака ва кўникамага эга бўлиши; ўзини ижтимоий субъект сифатида қабул қилиши; ижтимоий вазиятларни таҳлил қила олиши; ижтимоий фойдали фаолиятни моделлаштиришга тайёр туриши;

- *базавий* – ўз-ўзини таҳлил қила олиш, ўзини ташхислаш, шахсий фаолиятни режалаштириш; ўз-ўзини тартиблаш; ўзини назорат қилиш ва ўзини бошқариш (саморегуляция);

- *махсус* – ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўрганиш; шахслараро муносабатлар ва конструктив мулоқот кўникмасига эга бўлиш; ўз-ўзини ташкиллаш ва бошқариш билан боғлиқ бўлган малака ва кўникмаларни шакллантириш ва ижтимоий фаолликни намоён этиш; жамият талабларини фарқлай олиши ва уларни шахсий талабларга ўткази олишни билиши лозим;

- *баҳоловчи* – ижтимоий мослашувчанлик, мустақиллилик, ижтимоий фаоллик, ахлоқийлик, мулоқотга киришувчанлик, ўзига ишонч, тартиблилиги, ҳуқ-атворининг қонунийлиги.

Ижтимоий компетентликнинг шаклланиши босқичига таъсир этувчи асосий сабаблар:

- ўспириннинг ижтимоий мослашишга қийинлиги;
- оилада ахлоқий-руҳий иқлимнинг яхши эмаслиги;
- жамият ва ўспирин учун муҳим бўлган гуруҳда қабул қилинган қоидаларнинг бир-бирига тўғри келмаслиги;
- ота-она томонидан тарбиявий талабчанликнинг мавжуд эмаслиги;
- оилада, болалар жамоаси билан мулоқотда низоилик ва таранглик;
- шахснинг психик ҳолатидаги оғишлар;
- ота-онанинг таълимий ва маданий кўрсаткичларининг пастлиги.

Шунинг учун ҳам турли ёшдаги ўғил ва қизларни тарбиялашда унинг ижтимоий компетенциясини шакллантиришга жараёнига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бевосита унинг келажакда олий таълим муассасида таҳсил олиши, меҳнат жамоасида ва турли давраларда турли ёшдаги шахслар билан муносабатларининг самарали кечишида ундаги ижтимоий компетенция катта аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдразякова А.М. Адаптация методики измерения психологического благополучия / Дипломная работа. – М.: Ф-т психологии МГУ, 2002. – 58 с.
2. Веселкова Н.В, Прямикова Е.В. Социальная компетентность взросления. [Текст] / Веселкова Н.В, Прямикова Е.В. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2005. – 290 с.
3. Sarsengali, B., & Shagyrbai, A. (2022). Діни философиядағы мейірбан және кемел адам түсінігі. Вестник КазНУ, Серия Религиоведение, 32(4), 50-59.
4. Oribboyeva, D. D. (2020). SOCIAL COMPETENCE AS AN INTEGRAL PART OF THE TEACHER'S PROFESSIONAL MATURITY. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 347-353.
5. Д.Д Ориббоева The influence of social competens on professional choice - Scientific and Technical Journal of Namangan Institute 2019 y 256-261
6. Oribboyeva, D. D. (2020). Social competence as an integral part of the teacher's professional maturity. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 347-353.

КЕЛАЖАК ЎҚИТУВЧИСИДА ИЖТИМОЙ КОМПЕТЕНЦИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

ОΡΙΒΒΟΕΒΑ ДИЛАФРЎЗ ДАДАМИРЗАЕВНА

Наманган давлат педагогика институти доценти.

Ҳозирги замон мактаби келажак ўқитувчиси шахси ва касбий фаолияти учун зарурий сифат ва фазилатларни эгаллаган, янгича фикрлайдиган, ижтимоий фаол педагогларни талаб этмоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёев касб байрами муносабати билан ўқитувчи ва мураббийларга юборган табрикларида “Ҳар бир инсон ҳаётда қандай ютуққа эришган бўлса, уларда кадрдон ўқитувчи ва устозларининг беқиёс ҳиссаси борлигини умрбод миннатдорлик билан эслайди. Шахсан мен ўқитувчи деганда — замон билан ҳамқадам бўлган жонкуяр, зиёли шахсни, мактаб деганда — билим ва маърифат ёғдуси таралиб турадиган, Учинчи Ренессанс пойдевори қўйиладиган табаррук масканни кўз олдимга келтираман” дея илиқ сўзларни йўллаган эдилар.

Замонавий педагогика ва психология фанларининг амалиётида шу нарса сезилмоқдаки, бўлажак педагог мутахассисларнинг касбий тайёргарлик мазмунини, шаклланган шахс моделини ва ихтисослик фаолиятини таърифлаш меъёрларини ишлаб чиқиш, фаолият субъектининг касбий тасаввури ва тафаккурини ҳамда ўзини ўқитувчи сифатида англаб етишини тадқиқ қилиш масалаларига илмий жамоатчиликнинг эътибори янада ортмоқда. Бу жараёнда эса ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат талаб этилади.

Жаҳон таълим ва илмий тадқиқот марказларида бўлажак педагогларнинг ижтимоий ва касбий компетентлиги, коммуникатив ва перцептив компетентлиги, ижтимоий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-психологик компетентликни шакллантириш асосида шахс ривожланишининг турли босқичларида мутахассис тайёрлаш масалаларига қаратилган илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ижтимоий компетентлик муаммосини фалсафий нуқтаи назардан ўрганган С.З.Гончарова томонидан қуйидагича таъриф илгари сурилиб, “Ижтимоий компетентлик бу шахснинг интегратив ижтимоий хусусияти бўлиб, ўз таркибига ижтимоий воқеликни аниқ яхлит идрок этиш, ҳаракат йўриқномаси сифатида аниқ ижтимоий билимларга эга бўлиш, ўзини ўзи англаш, бошқариш, қоидаларини ишлаб чиқиш, шунингдек, ҳаётнинг бошқа соҳаларида (ижтимоий институтлар тизими, меъёрлар ва муносабатлар) ижтимоий технологияларни амалга ошириш кўникмаси, ҳар бир маданият, ахлоқий ва ҳуқуқий муносабат босқичидан мақсадга мувофиқ фойдаланишдир” [2].

Г.Э.Белицкая томонидан ижтимоий компетенция - бу ижтимоий муаммоларни англашнинг юқори даражаси ҳамда жамият билан ўзаро фаолиятнинг самарали усулларини англаган, ҳолда ундаги ҳар бир жараёнга нисбатан субъектнинг фикри ва ижтимоий тафаккурини шаклланишига хизмат қилувчи инсоннинг тавсифномаси ҳисобланади. Шундай қилиб, Г.Э.Белицкаянинг фикрича, ижтимоий компетентликни ижтимоий муаммолар ва кадриятлар йўналишларини аниқлашнинг уйғунлашуви туфайли фаолият, ҳулқ-атвор, мулоқот, тафаккур жараёнида эришиладиган ижтимоий воқеликнинг ўзлаштириш ва ривожлантириш сифатида тадқиқ этади” [1].

Ҳақиқатдан ҳам ижтимоий компетентликни шахсда ривожланиши аввало жамиятдаги ижтимоий муаммоларни юзага келиши ҳамда уларни қулай ечимини топишда яққол намоён бўлади. Шунинг учун инсон ўзидаги ва жамият билан боғлиқ ижтимоий муаммоларни тўлақонли равишда англаб етиш кўникмасини таркиб топтириши лозим.

Психологик адабиётларда ижтимоий компетентликни коммуникатив қобилият ва малакалар, ижтимоий муносабатларни муваффақиятли қуриш жараёни, сифатида қайд этилади. [5]

Агар ҳар қандай ижтимоий вазиятларда инсон, ўзини муносиб тута олса, у ижтимоий компетенцияга эга эканлигидан далолат беради. Шунингдек, вазият талабларига мослашувчан

хулқ-атвор инсоннинг мазкур шароит талабларига нисбатан мослашувчанлиги, ҳар қандай ҳолатда хулқ-атворини ўзгартириш кўникмасини мавжудлиги ҳам, ижтимоий компетентликка тааллуқлидир[3].

Компетентлик уч муҳим омил билан боғлиқ бўлган замонавий педагогик технологияларни ўзлаштиришни назарда тутади:

- бошқа одамлар билан муносабатлар маданиятини;
- ўз фаолият соҳаси ҳақида ахборот олиш кўникмасини;
- ўқув ахборотини бошқаларга бериш кўникмасини.

Шундай қилиб, профессионал-педагогик компетентлик қуйидаги асосий компонентлар билан тавсифланади:

- шахсий-инсоний мўлжал;
- педагогик жараёни тизимли идрок этиш;
- ўз фаолияти соҳасида мўлжал ола билиш;
- педагогик технологияларни ўзлаштирганлик.

Педагогик фаолиятда касбий психологик компетентлик умумий тузилмасининг муҳим таркибий қисмларидан яна бири - бу ижтимоий компетентликдир, зеро замонавий ўқитувчи нафақат ўқувчига билим беради, маълумот, ахборот етказади, балки ривожланаётган шахс ва жамият ўртасида воситачи ролини ҳам бажаради. «Бола-жамият» муносабатлари ўзаро алоқасининг мақсадга мувофиқ бўлиши ўқитувчининг қанчалик ижтимоий ҳаётда компетентли, омилкор эканлигига ҳам боғлиқдир.

Ижтимоий компетентликнинг асосий функциялари сирасига мослашиш, ижтимоий йуналганлик, шахсий ва умумижтимоий тажрибаларнинг уйғунлашуви каби тушунчаларни киритиш мумкин. [1]. Шахс ижтимоий компетентлигининг қай даражада эканлиги ўзаро мулоқот, фаолиятни йўлга қўйиш жараёнида муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга психологлар ўтказган тадқиқотлар натижаларига кўра, фуқароларнинг янги ижтимоий, глобаллашув шарт-шароитларига мослашуви жараёнида инсонлардаги ижтимоий компетентлик даражасининг шаклланганлиги алоҳида ўрин тутади. Экологик, сиёсий, мафкуравий, ижтимоий ўзгаришлар нафақат ижтимоий тафаккур ривожини белгилайди, балки инсонларнинг ўзини ўзи англаши, ҳаётини қадриятлари шахсий муаммоларига ҳам таъсир кўрсатади.

Бу эса психология фани олдида инсоннинг ижтимоийлашуви, ижтимоий мослашуви билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш борасида унинг компетентлик даражасини юксалтиришга йуналтирилган дастурлар яратиш вазифасини қўяди.

Ўқитувчининг профессионал ҳамда ижтимоий компетентлиги креативлик билан тавсифланади. Креативлик – касбда ишлаш усули, янги педагогик борлиқни яратиш истаги ва кўникмаси саналади. Профессионал-компетент педагог нафақат креатив ёндоша олиши балки рефлексияга ҳам қодир бўлиши лозим. Рефлексия – фикрлашнинг алоҳида усули сифатида педагогик жараёнда ҳамда ўз шахсига муайян касб эгаси сифатида четдан назар ташлашни кўзда тутади.

Н.М.Карамзин: “Буюк одамлар истеъдоди бошқа одамларда истеъдодларни кашф этишдан иборатдир”, деган эди. Ўз-ўзидан равшанки, менежмент поғонасига кўтарилган ҳар бир педагог шу услубда ишлаши шарт. Ўз ўқувчиларида истеъдодларни кашф этиш педагог етук маҳоратининг тасдиғидир. Аммо “истеъдодларни кашф этиш” механик жараён эмас. Бу ерда педагогнинг биринчи босқичда ўқувчиларга ўрнатилган бўлиш орқали уларда қизиқиш уйғотиш ва сўнгра уларнинг ўз ташаббусига йўл очиш қобилияти алоҳида роль ўйнайди. Бу ерда гап педагогнинг лидерлик фазилатлари ҳақида боради. Профессионал-педагогик компетентликнинг

юқорида зикр этилган элементлари мураккаб тузилмани, мутахассиснинг “идеал модели”ни ташкил этади, унинг шахсий-фаол тавсифини белгилайди. [6].

Мулоқот маданияти-иш жараёнида одамларнинг ўзаро муносабатларини ташкил этиш соҳасидаги ҳамкорлар билан алоқа ўрнатиш, улар билан тил топиш имкониятини берувчи билимлар ва кўникмалар. Мулоқот маданияти замирида хушмуомалалик, сиполик, одоблилик, камтарлик, бир сўзлилик, илтифотлилик каби мулоқотга қўйиладиган умумий ахлоқий талаблар ётади. Хушмуомалалик – бошқа одамларга нисбатан ҳурмат ифодаси. Муомалада, сўзларда, овоз оҳангида, имо-ишораларда акс этади. Қўполлик маданиятсизлик кўрсаткичигина эмас, балки иқтисодий категория ҳамдир. Қўпол муомала натижасида ходимлар меҳнат унумдорлигида ўрта ҳисобда 17% ни йўқотишлари аниқланган. Сиполик – ҳар қандай, энг аввало – конфликтли вазиятларда ўзини қўлга ола билиш. Одоблилик ҳам мулоқот маданиятининг муҳим унсурларидан бири ҳисобланади. У энг аввало мулоқотда меъёрни билишни назарда тутди. Камтарлик ўзгаларга баҳо беришда сиполикни, уларнинг дидини ҳурмат қилишни англатади. Ишга доир муносабатларда муваффақиятга эришишда бир сўзлилик ҳам улкан аҳамият касб этади. Фаолиятнинг исталган соҳасида берилган ваъдалар ва олинган мажбуриятларни аниқ бажармасдан иш олиб бориш қийин. Илтифотлилик – биринчи бўлиб илтифот кўрсатишга, бошқа одамни ўнғайсизлик ва кўнгилсизликлардан халос этишга ҳаракат қилиш. Мулоқот маданиятининг юксак даражаси мулоқот жараёнида инсонда қуйидаги шахсий фазилатлар мавжудлиги билан белгиланади:

- эмпатия – дунёни бошқалар кўзи билан кўриш, уни шу одамлар каби тушуниш кўникмаси;
- хайрихоҳлик – ҳурмат, симпатия, одамларни тушуниш, бошқаларни қўллаб-қувватлашга тайёрлик;
- ташаббускорлик – одамлар билан тил топа билиш, муайян шароитда жавобгарликни ўз зиммасига олишга тайёрлик;
- очиқлик – очиқ-ойдин гапириш ва иш кўра олиш, бошқаларга ўз ички дунёсини очишга тайёрлик;
- ўз-ўзини билиш – одамлардан ўзи ҳақида ҳар қандай ахборотни олишга тайёрлик, лекин ўзгалар фикрига қарам бўлмаслик. Мулоқот маданиятининг муҳим таркибий қисми нутқ маданиятидир. Ишга доир муносабатларда нутқ маданиятнинг асосий кўрсаткичлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин: сўз бойлиги (уят, жаргон сўзлар, диалектизмлар истисно этилади), луғат бойлиги (у қанча бой бўлса, суҳбатдошга таъсир шунча кучли бўлади), талаффуз, грамматика (ишга доир нутқ грамматиканинг умумий қоидаларига риоя этишни талаб қилади), стилистика (ортиқча сўзларга йўл қўйилмаслиги, сўзларнинг тўғри тартиби, баландпарвоз иборалар йўқлиги).

Ҳар бир педагог шахсининг ривожланиш хусусиятлари индивидуал мулоқот маданиятининг бетакрорлиги ҳақида сўз юритиш имкониятини беради. Мулоқот маданияти таълим жараёнида ривожланиши мумкинлиги ёдда тутиш муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Белицкая Г. Э. Субъект и социальная компетентность личности: М.: ИП РАН, 1995. 245.
- 2.Гончаров С.З. Социальная компетентность личности: сущность, структура, критерии и значение /Гончаров С.З. // Образование и наука.- 2004. - №2 (26). - С. 3 - 18.
- 3.Хинш Р. Социальная компетенция; пер. с нем. [Текст] / Хинш Р., Виттманн С. - Харьков: Гуманитарный Центр, 2005. - 192 с.
- 4.Sarsengali, B., & Shagyrbai, A. (2022). Діні философиядағы мейірбан және кемел адам түсінігі. Вестник КазНУ, Серия Религиоведение, 32(4), 50-59.

- 5.Oribboyeva, D. D. (2020). SOCIAL COMPETENCE AS AN INTEGRAL PART OF THE TEACHER'S PROFESSIONAL MATURITY. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 347-353.
- 6.Д.Д Ориббоева [The influence of social competens on professional choice](#) - Scientific and Technical Journal of Namangan Institute 2019 y 256-261
- 7.Oribboyeva, D. D. (2020). Social competence as an integral part of the teacher's professional maturity. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 347-353.

O'SMIRLARDA DESTRUKTIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIDA VIRTUAL OLAMNING TASIRI.

Omonov Oybek Begmurod o'g'li Qarshi davlat universiteti
Umumiy psixologiya yo'nalishi 2-kurs Magistranti
Tel: 99 669 11 97

Annotatsiya: Mazkur maqola voyaga yetmagan yoshlar va axborotlar maydoni, globallashuv va ommaviy madaniyat, axborotlarning psixologik xavfsizligini ta'minlashga oid chora tadbirlar hamda muammoga oid qator psixolog, sotsiolog, faylasuf, siyosatshunos olimlarning fikr-mulohazalari, ilmiy izlanishlarning mazmuni kabilar ham keng miqyosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Axborot, yoshlar, voyaga yetmagan yoshlar, psixologik xavfsizlik, tahdidlar, globallashuv, ijtimoiy tarmoqlar, internet, ommaviy madaniyat, telekommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, mafkuraviy tahdid, psixologik himoya.

Аннотация: В данной статье освещен широкий круг вопросов, связанных с несовершеннолетними и информационной сферой, глобализацией и массовой культурой, меры по обеспечению психологической безопасности информации, а также взгляды ряда психологов, социологов, философов, политологов.

Ключевые слова: информация, молодежь, несовершеннолетние, психологическая безопасность, угрозы, глобализация, социальные сети, интернет, массовая культура, телекоммуникации, социальные сети, идеологическая угроза, психологическая защита.

Annotation: This article covers a wide range of issues related to juvenile and the area of information, globalization and culture spreaded widely, measures to deal with the psychological security of information, as well as the views of a number of psychologists, sociologists, philosophers, political scientists.

Keywords: Information, youth, juveniles, psychological security, threats, globalization, social networks, internet, mass media culture, telecommunications, social networks, ideological threat, psychological protection.

Bizga ma'lumki, axborot xavfsizligi fenomeni keng qamrovli tushuncha bo'lib, uning mazmunini tahlil etish psixologiya, falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik kabi fanlardagi o'zaro aloqadorlik tamoyiliga asoslangan.

Axborot xavfsizligi – aslida bugungi jamiyatning ob'ektiv, xolis, haqqoniy axborot manbaiga ega bo'lishi uchun yaratilayotgan shart-sharoitlarni nazarda tutadi. Albatta, bunga mustaqil axborot vositalari orqali aholiga yetib keladigan ma'lumotlar oqimi ham kiradi. Bu vositalar aynan mustaqil

bo'lganligi uchun ham birinchi navbatda moliyaviy, qolaversa, siyosiy va boshqa tomonlardan hech bir siyosiy kuch, alohida davlat yoki ijtimoiy qatlamning manfaatlariga xizmat qilmasliklari kerak. Chunki mustaqil ommaviy axborot vositalari aslida odamlarda sodir bo'layotgan turli xil jarayonlarga nisbatan xolis fikrning shakllanishiga imkon berishi lozim. Lekin amaliyotda ming afsuski, har doim ham shunday bo'lavermaydi va jamiyat o'z a'zolarini, ayniqsa, yosh avlodni turli axborot xurujlaridan himoya qilishga majbur bo'ladi [1; 139-b.].

Axborot termini bugungi kunda global ahamiyat kasb etmoqda. Chunki u tafakkurimizga turli yo'nalishlarda ta'sir o'tkazuvchi, hayot va undagi minglab taqdirnlarni u yoki bu tomonga burib yuboruvchi, goh salbiy, goh ijobiy mohiyat kasb etuvchi qudratli qurolga aylandi. Hozirgi vaqtda axborotlarni hosil qilish, qayta ishlash, saqlash, ko'paytirish va tarqatish alohida ilmiy soha – informatikani tashkil etadi. Umuman olganda, axborot – moddiy dunyoning organizmda yoki organizmlar jamoasida aks etgan hamda ular tomonidan atrof-muhit o'zgarishlariga moslashish uchun foydalaniladigan moddiy dunyo ob'ektlarining aksidir. Shuningdek, axborot tafakkurning mahsuli hisoblanib, aqliy faoliyat asosida mujassamlashadi va o'z maqsadiga ega bo'lib, inson faoliyatida uning tutgan o'rini belgilab olish uchun, axborotga oid ilmiy nazariyalarning g'oyalarini belgilashda lozim bo'ladi. N.Vinerning ta'limoti bo'yicha, axborot tashqi dunyodan olingan va unga moslashish jarayonida mazmunning belgilanishi hisoblanadi [2; 343-b.]. K.E.Shennones, axborot, bu kommunikatsiya va aloqa jarayonida bartaraf etiladigan noaniqliklarni belgilash deb ta'kidlaydi [3; 379–423-b.]. I.M.Yaglom, tanlovni ehtimolligini ta'minlovchi deb munosabat bildirgan [4; 512-b.]. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, axborot va uning xavfsizligini shaxs xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'minlash fanda o'z tarixiga ega ekanligini namoyon etadi.

Qachonlardir ilohiy ma'no kasb etgan so'z, uning qudrati bugungi kunga kelib, dunyo taqdirini hal qilishda eng asosiy rol o'ynaydigan kuchli vosita maqomiga ko'tarildi. Fan-texnika inqilobidan keyin kommunikatsion texnologiyalar hamda axborot infratuzilmalarining katta tezlikdagi taraqqiyoti, xususan, televideniya va internetning paydo bo'lishi hamda uning qisqa vaqt ichida ijtimoiy hayot tarziga chuqur kirib borishi axborotni eng qimmat tovarga aylantirdi.

V.G. Grachevning so'zlariga ko'ra, dunyo bozorida axborotning eng qimmat tovarga aylanishida oynajahon va "o'rgimchakto'ri" – internet roli juda katta hisoblanadi [5; 177-b.].

Aslini olganda, axborot tushunchasi dunyoqarashni ifodalovchi barcha bilimlar sohasi qadimdan mavjud bo'lgan. Uning jadallik bilan o'sishi hamda kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi esa, o'zi shundoq ham tezkorlik bilan o'sib borayotgan tig'iz axborotlashgan jamiyat nazariyasini maydonga keltirdi. Shunday qilib, yalpi axborotlashtirilgan tizimni dunyoga kelishi millatlar, xalqlar va butun insoniyat taqdirini bir-biriga uzviy bog'ladi [6; 81-b.].

O'z navbatida, axborot olish, uni ishlash, saqlash va tarqatish texnologiyasining tasavvur qilib bo'lmaydigan darajadagi taraqqiyoti bugun jiddiy tashvish tug'dirayotganini ham alohida ta'kidlash joiz. Zero, eng so'nggi avlod kompyuterlari har soniyada ikki milliardgacha vazifani bajara oladi. Axborot texnologiyasining ana shunday mo'jizasi tufayli kishi er yuzining xohlagan nuqtasidagi odam bilan soniyalar ichida aloqa o'rnatishi, o'zini qiziqtirgan savollarga bir zumda javob topishi mumkin. Ana shu holatning o'zi inson faoliyatini, tafakkur tarzini, axloq me'yorlarini, olamga munosabatlarini, yaxlit olganda yangi yuz yillikdagi insoniyat hayoti va taqdirini ifoda etadi.

Ma'lumki, har bir fuqaro o'z shaxsiy nuqtai nazari, qarashlari, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-ruhiy imkoniyatlari doirasidagina faoliyat ko'rsatadi, o'z olami hududida yashaydi va tashqi olamga o'z aqli doirasida munosabat bildiradi. Har bir individ mustaqil inson sifatida tabiiy-biologik kamolotidan va ruhiy ehtiyojidan kelib chiqib, o'ziga mos axborotni qabul qiladi, tahlil etadi. Mushohada va tahlillar asosida shaxsiy xulosasiga ega bo'ladi. Natijada mazkur shaxs u yoki bu tarzda nuqtai nazarini shakllantiradi.

Demak, har qanday axborotning mazmuni, mohiyati, ta'sir etish darajasi, jamiyatga foydali yoki zararliligi, kishini ezgulikka yoki yovuzlikka da'vat etishi bilan shaxs, jamiyat, davlat mutanosibligiga ijobiy yoki salbiy ta'sir etadi. Ana shu jihatdan qaraganda, voyaga yetmagan yoshlarni axborot xurujlaridan asrashlarida psixologik xavfsizlikning roli yana ham oshadi.

Yu.G. Noskovning so'ziga ko'ra, axborotlar orqali inson ongini zabt etish o'z-o'zidan ularni o'z aqidalaridan, e'tiqodidan ayirishdir. [7; 45-b.]. Bundan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, axborot-psixologik xavfsizligiga ehtiyoj, avvalo, inson va jamiyat, inson va davlat, shaxs va uning xavfsizligi, millat va milliy qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar tarixiy va madaniy meros, avlodlarga ta'sir etuvchi buzg'unchi va tajovuzkor mafkuralarning mavjudligidan kelib chiqadi. Qolaversa, axborot-psixologik xavfsizligiga rioya qilinmasa, uning ta'sirchan choralari ko'rilmasa, destruktiv g'oyalar voyaga yetmagan yoshlar ongiga va xulq-atvoriga o'ziga xos salbiy ta'sir etishi ehtimoldan xoli emas.

I.V. Yavchunovskaya ta'kidicha, axborotlashgan jamiyat bu-kishilik jamiyati rivojlanishining hozirgi bosqichida shakllanayotgan va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida axborot hamda informatsion-texnologiyalardan oqilona foydalanishga asoslangan sifatiy tizimni tavsiflovchi tushunchadir [8; 88-92-b.]. Tadqiqotchi Ye.A. Xodakovskiy global axborot tizimini, ijtimoiy rivojlanishdagi "bosqichlar almashuvi" nuqtai-nazaridan talqin etib, uning shakllanishini ta'lim, qishloq xo'jaligi, sanoat va xizmatlar iqtisodiyotidan keyin paydo bo'lgan to'rtinchi – "axborot sektori"ning yuzaga kelishi bilan bog'laydi. Ya'ni industrial jamiyatning asosi bo'lgan kapital va mehnat axborotlashgan jamiyatda o'z o'rnini axborot va bilimga bo'shatib berdi [9; 178-185-b.]. Ayni paytda axborotlashgan jamiyat quyidagilarga sabab bo'lmoqda:

1. O'zimizga qulay joyda ishlashning kengayishiga, transport harakatining kamayishiga va buning oqibatida tabiatga tushadigan "yuk"ning keskin qisqarishiga olib kelmoqda;

2. Bir tomondan ish kunining qisqarishi, odamlarning oilaviy muhitining barqaror bo'lishiga zamin yaratadi;

3. Shaharda yashash va ishlash uchun eng qulay makon deb atash, so'nggi yuz yilliklarda ancha oshdi. Axborotlashuv jarayoni esa, shahar tashqarisidan turib ham olam bilan muloqot qilish, eng obro'li tashkilotlarda ishlash, shahar aholisi bahramand bo'layotgan madaniyat yutuqlariga ega bo'lish imkoniyatini namoyon qildi;

4. Masofaviy ta'lim olishning eng qulay shakliga aylanishi asosida keng qatlamlar uchun eng elita roli o'quv yurtlari eshiklarining ochilishiga zamin yaratdi. Umuman olganda, ma'lumotli bo'lish insonning xohish-irodasiga bog'liq bo'lib qoldi. Shu o'rinda, axborotlarning jamiyat va davlat uchun ijobiy tomonlarini ham ko'rish mumkin.

Televideniya insonlar uchun nafaqat ko'ngil ochish imkoniyatini yaratadi, balki kunlik qabul qilayotgan axborotning salmoqli qismini ham u orqali o'zlashtiramiz. Oxirgi o'n yilda televideniya ta'sirining nisbatan kamayib borayotganligi, ommaviy axborot vositalari sohasida ijtimoiy tarmoqlarning faollashuvi kuzatilayotgan bo'lsa-da, televideniya o'ziga xos muhim yutuqlari hisobiga hali hanz axborot iste'molchilari uchun barqaror manbaligicha qolmoqda. Sababi, televideniya hali ham ijtimoiy g'oyalarni aholiga yetkazishda tezkor, shu bilan birga qudratli vositalardan biridir. Ayni paytda mahalliy televideniya kanallarini ham qo'shib hisoblaganda Surxondaryoda 21 ta, Qashqadaryoda 23 ta kanal faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Ushbu kanallar orqali axborot muntazam ravishda o'z iste'molchilariga yetkazib berilmoqda. Tadqiqotdan ma'lum bo'lishicha, "televizorga bo'lgan qaramlik" shkalasi orqali qo'lga kiritilgan natijalar addeksiyaning turli bosqichlarida xulq-atvor motivatsiyasini ham turlicha namoyon bo'lishini ko'rsatmoqda. Masalan, internet tezligi pastroq bo'lgan hududlarda teleko'rsatuvlarga bo'lgan qaramlik nisbatan yuqoriroq namoyon bo'lmoqda. Qaramlikni shakllanishiga sabab bo'luvchi omillardan asosiylari sifatida turli darajadagi shou-ko'rsatuvlarni alohida qayd etish mumkin. Fikrimizcha, televideniyaning voyaga yetmagan

yoshlarning maqsad-muddolari (ijtimoiy ustanovkalari) va kelajak hayot qarashlari (tasavvurlari)ni o'zgartirishga ta'sir etuvchi omili bu—ishonish va ishonirish vositasi ekanligidir. Televideniya orqali va (yoki) ko'cha-ko'ylarda, katta yo'l bo'ylaridagi reklama shitalari bannerlarida muntazam reklama qilinayotgan "Mazasiga gap yo'q", "Quvvatgaki", "O'zingga ishon", "Spark, Lasetti, Malibu, o'zingtanla!" deya o'zining rang-barangligi bilan voyaga yetmaganlar e'tiborini jalb etib, qiziqishlarini uyg'otayotgan aksiyalarda anashu ishonirish omilini shohidi bo'lish mumkin.

Xulosa o'rnida aytish joizki, voyaga yetmaganlarni axborot psixologik xavfsizlikni ta'minlashda ilmiy-amaliy va nazariy psixologik tushunchalarni yanada kengroq targ'ib lozim. Chunki har bir o'smir yosh faoliyatida ma'lum bir axborot tarmog'i bilan ishlashda ta'lim tizimidagi bilim va ko'nikmalar shakllanib, axborot-psixologik himoya sifatlarining rivojlanishi dolzarb va murakabligi bilan alohida ahamiyatga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Колесникова Т.И. Психологический мир личности и его безопасность.-М.: Издательство ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 296 с.
2. Выготский Л.С. Развитие высших психологических функций. -М., 1967. – 211 с.
3. Shannon C.E.A Mathematical Theory of Communication//Reprinted with corrections from The Bell System Technical Journal, Vol. 27, pp. 379–423, 623–656, July, October, 1948
4. Янг Кемберле. Диагноз-Интернет-зависимость // Мир Интернет. 2000. №2.С.24.
5. Грачёв Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. М.: Издательство РАГС, 1998. С.34-56.
6. Непомнящий, А.В. Молодежная политика: концепция и основные направления реализации Текст.: Учебное пособие / А.В.Непомнящий. — Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2006. – 263 с.
7. Опарин Д.А. Информационно-психологические угрозы безопасности России // Вестник аналитики. 2001.-№4.-С.95-113.
8. Пахрутдинов Ш. Тараққийга таҳдид: назария ва амалиёт. – Т.: "Akademiya", 2006.-136 б.
9. Яглом А.М., Яглом И.М. Вероятность и информация. – М.: Наука, 1973. – С.512
10. Хомякова Е.И. «Поколение Y» в контексте социального взаимодействия в современном обществе // Известия Томского политехнического университета. -2011. -Т.319. -№6. Экономика. Философия, социология и культурология. -С.153-156.
11. В.С.Поликарпов Философия безопасности. СПб. -Ростов-на-Дону-Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2001. – 167 с.

Psixolog kasbiy faoliyatida professional turg'unlik (stagnatsiya)

UrDU "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi O.K.Odamova

Ma'lumki, zamonaviy psixologik xizmat asoslari fanining bosh maqsadi ta'lim-tarbiya muhitidagi o'quvchilar hamda talabalarning individual imkoniyatlari o'rganish hamda o'quv faoliyatining intellektual, kognitiv, emosional, motivasion jihatlarini ilmiy jihatdan tekshirishdan iboratdir. Bundan tashqari, ta'lim tarbiyadagi buzilishlarning psixologik sabablarini aniqlash, shaxsdagi xulq-atvor buzilishlarni yo'qotish hamda uni oldini olishning psixologik chora-tadbirlarini ishlab chiqish masalalarini ham maqsad qiladi [2 b31].

Mamlakatimizdagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning samarali bo'lishini ta'minlash, ishlab-chiqarishda va ijtimoiy hayotning barcha bo'g'inlarida inson omilidan foydalanish, har bir ijtimoiy shaxs imkoniyatlarini to'la-to'kis yuzaga chiqarish masalasi O'zbekiston psixologlari oldiga amaliy psixologiya bilan bog'liq quyidagi vazifalarni amalga oshirish mas'uliyatini yukladi:

–aholi o'rtasida psixologik savodxonlikni oshirishga qaratilgan qator tadbirlarni belgilash va uni amalga oshirish;

–har bir shaxs imkoniyatini jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlimni O'zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnopsixologik tamoyillariga moslashtirilgan eng ilg'or testlar, metodikalar, asosida o'rganish, tahlil qilish va bu borada tegishli xulosalar chiqarish;

–xodimlarni tanlash va psixologik imkoniyatlari asosida turli sohalarga yo'naltirishda ma'muriy tashkilotlarga ko'maklashish, shuningdek barcha bo'limdagi rahbar xodimlarning mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talabiga mos psixologik savodxonligini oshirish maqsadida qisqa muddatli "ijtimoiy psixologiya" kurslarini tashkil etish;

–fuqarolarning kasbiy yo'nalishlarini aniqlash va mehnat birjalari faoliyatini rejalashtirishda faol yordam ko'rsatish kabi vazifalarni kechiktirmay bajarish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Hozirgi kunda shaxsga sub'ektiv munosabat muammosini ijtimoiy jihatdan turmushda qaror toptirish uchun: odam- inson- shaxs-individuallik- sub'ekt-komillik ierarxiyasiga rioya qilish; -shaxsga sub'ektiv munosabat, yani unda robot sifatida barcha xususiyatlarini bir tekis shakllantirish mumkin, degan xato nazariyadan voz kechish, "sub'ekt-sub'ekt" aloqasini vujudga keltirish; -har qanday sub'ekt-shaxs, lekin har qaysi shaxs sub'ekt emasligi muammosini yechish;

-shaxs sub'ekt bo'lishi uchun mustaqillik, shaxsiy pozisiya, dunyoqarash va ularni hayotga tatbiq qilish imkoniyati mavjudligini tan olish, kabi muammolarning bartaraf etilishi shaxsning ijtimoiy munosabatlar majmuasini kamol toptirishga xizmat qilishi tayin. Zero, inson munosabatlari uning xulq - atvorida ichki dunyosining shakllanishida, barcha psixologik jarayonlarida muhim boshqaruvchilik rolini o'ynaydi. (V.N. Myasishev-1957). Bunday boshqaruvchilikning yuksak ijtimoiy saviyada tarkib toptirilishi esa insonning hayotdagi ayrim muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan psixologik himoyalaniish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin. Demak, munosabat psixologiyasi bo'yicha qayd etilgan yuqoridagi mulohazalarning o'ziga xos metodologik asoslari (tadqiqotlar). "Munosabatlar tizimini" psixologik xizmat jarayonida jiddiy o'rganish va uni har bir shaxsda takomillashtirish lozim bo'lgan ijtimoiy psixologik muxofaza omili (ko'rsatkichlari) sifatida amaliy jihatdan tadqiq qilishga da'vat etadi. Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq shaxs muvaffaqiyatli faoliyatining 2-yo'nalishiga individual-tipologik xususiyatlarga asoslangan harakatlarning namoyon bo'lishi kiradi [3b77].

Chunki, har bir inson u yoki bu ijtimoiy topshiriqni bajarar ekan, avvalo ushbu topshiriqni qanchalik tez, oson va sifatli qilib bajarish imkoniyatiga ega bo'lsagina mazkur topshiriq shaxs kamolotiga xizmat qila olishi mumkin. Mazkur yo'nalishdagi psixologik muhofazaning mohiyati shundaki, har bir shaxsning faoliyatga nisbatan keragidan bir necha barobar ortiq kuch sarflashga va osongina turli muvaffaqiyatsizliklarga uchramaslikka qarshi o'laroq shaxs istiqbolini ko'zlashga qaratilgan tadqiqotlar va tadbirlar ko'lamini oldindan belgilanadi. Amaliy jarayon bilan bog'liq shaxs muvaffaqiyatli faoliyatining uchinchi yo'nalishi esa faoliyatga nisbatan faol ijobiy munosabatning tarkib topishi va namoyon bo'lishidir. Bunda shaxsning faoliyatdan qoniqishi, xulq-atvoridagi motivatsion tizimning ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan boshqaruvchilikka taalluqli sifatlarini yaqqol namoyon bo'lishi kuzatiladi. Zero, har jihatdan ijtimoiy faollikka xizmat qiluvchi sifatlar namoyon etilmagan joyda shaxs va jamiyat uyg'unligining ta'minlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etuvchi barcha imkoniyatlar qo'ldan boy beriladi. Vaholan-ki, bunday "imkoniyatlar" ni hamisha "muhofaza" qilish nafaqat ijtimoiy tashkilotlarning, balki har bir fuqaroning muqaddas burchidir. Shunday qilib, psixologik xizmatning metodologik asoslari sifatida talqin qilingan mazkur fikr- mulohazalar

psixologiya fanining quyidagi amaliy- tatbiiy yo'nalishlariga bugungi kunning eng dolzarb muammolari sifatida qarashni taqozo etadi [3 97].

1. Amaliyotchi psixolog har bir shaxsning faoliyatdan ijtimoiy va hissiy qoniqish jarayonini tadqiq qilishga qaratilgan usullar va uslublar majmuasiga asoslanishi lozim.
2. Amaliyotchi psixolog shaxsning faoliyat jarayonidagi o'z-o'ziga, o'zgalarga va faoliyatga bo'lgan munosabatlaridagi ierarxik tizim dinamikasini tadqiq qilishi va shu tizim asosida ijtimoiy psixologik muhitning yaratilishiga zamin hozirlay olishi bilan bog'liq izlanishlar ko'lamini o'z ichiga oladi.
3. Amaliyotchi psixolog faoliyat jarayoni bilan bog'liq ijtimoiy muhim ko'rsatkichlarning tahlili har bir shaxs faoliyati uchun xarakterli bo'lgan individual farqlanish, individual uslub va ijtimoiy ustanovkaning qaror toptirilishini o'rganish asosida amalga oshirilishi mumkin.
4. Amaliyotchi psixolog ijtimoiy jarayonini ijtimoiy psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilish muammosi bugungi kunda ijtimoiy psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi va bu muammoni bartaraf etishda ma'lum psixologik tamoyillarga tayanish talab qilinadi.

Xulosa ornida shuni ta'kidlash lozinki, Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq shaxsning muvaffaqiyatli faoliyati, birinchidan, uning mutaxassislik doirasida bilimlarni puxta egallagani, ya'ni bilish jarayonlarining xususiyati bo'lsa ikkinchidan, individual-tipologik xususiyatlarga asoslangan harakatlarning namoyon bo'lishi kiradi. Chunki, har bir inson u yoki bu ijtimoiy topshiriqni bajarar ekan, avvalo ushbu topshiriqni qanchalik tez, oson va sifatli qilib bajarish imkoniyatiga ega bo'lsagina, jamiyatda psixologik xizmat ishining muhimligini odamlar ruhiyatida shakllantira olsagina mazkur topshiriq shaxs kamolotiga xizmat qila olishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 7-iyundagi "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 472-son qarori. T.: 2019-yil.
2. Nishanova Z.T., Alimbaeva Sh.T., Sherimbetova Z.Sh. Psixologik xizmat. Darslik. -T.: 2013 y. - 482 b. - 18 b.
3. Nishanova. Z.T. "Psixologik xizmat".Nizomiy nomidagi TDPU., 2019. 473 b
4. G'oziev E. Ontogenez psixologiyasi: nazariy-eksperimental tahlil. T.: Noshir, 2010. - 360 b. - 177 b.

TALABALARDA IJTIMOIIY-PEDAGOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Xusniddin Orziqulov

Andijon davlat universiteti tayanch doktranti

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasi talabalarining ijtimoiy kompetensiyasini shakllantirish muammosi aks ettirilgan. Oliy ta'lim muassasi devorlarida yoshlarni yuksaltirishni tashkil etishning roliga alohida e'tibor qaratildi. Ushbu jarayon samarali bo'lishi isbotlangan, agar ba'zi pedagogik harakatlar amalga oshirilsa, ulardan biri bu jarayonni pedagogik qo'llab-quvvatlashi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy kompetensiya, pedagogik qo'llab-quvvatlash, o'quv jarayoni, darsdan tashqari faoliyat, ijtimoiy-pedagogik xizmat, kurator.

Oliy ta'lim muassasi talabalarining ijtimoiy kompetensiyasini shakllantirish jarayonida nafaqat professor-o'qituvchilar katta rol o'ynaydi, o'quv (didaktik), shuningdek, tarbiyaviy kontekstdir. Zamonaviy oliy ta'lim muassasi oldida turgan ta'limning eng muhim vazifalari nafaqat ta'lim, balki

raqobatbardoshlik va harakatchanlikni oshirish uchun sharoit yaratishdir; bitiruvchilarini ijtimoiy va axloqiy talablarga moslashtirish, jamiyatdagi ijtimoiy o'zaro ta'sir va aloqani tartibga solish, kelajakdagi kasbiy faoliyatning o'zgaruvchan sharoitlarini ta'minlashdan iborat.

Talabani ehtiyojlari va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsiy va kasbiy o'sishiga qaratilgan o'quv jarayonini o'quv jarayoni sifatida qat'iy tartibga solish mumkin emasligi ham muhimdir.

Oliy ta'lim muassasining o'quv jarayonida gumanistik prinsipni amalga oshirish (E.V. Bondarevskaya, I.A. Zimnaya, O.L. Juk va boshq.) va talabalarni tarbiyalashda akseologik yondashuv (V.A. Slastenin, V.I. Slobodchikov, N.M. Talanchuk va boshqalar) oliy ta'limda vakolatli yondashuvga tayanishni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv asosida 2011-yildan boshlab uchinchi avlod oliy kasb-hunar ta'limi ta'lim standartlari ishlab chiqildi va joriy etilmoqda. Ularda ushbu me'yoriy jihatlarida oliy ta'limning yakuniy in-Teg natijasi – oliy ta'lim muassasi bitiruvchisining ijtimoiy-kasbiy kompetensiyasi bilan ifodalangan specialistlarni tayyorlashning tarbiyaviy maqsadi kuchaytirildi. Biroq, asosiy arizalarni faqat talabalar tomonidan umumiy kasbiy va maxsus o'quv fanlarini o'zlashtirish orqali samarali shakllantirish mumkin emas. Ularning rivojlanishi yaxlit o'quv jarayoni doirasida darsdan tashqari pedagogik vositalarni talab qiladi.

Ular muvaffaqiyatli tashkil etilgan qo'llab-quvvatlash shaxsiy o'sish istiqbollarini ochib berishini, odamga hali ham mavjud bo'lgan "rivojlanish zonasi"ga kirishga yordam berishini isbotlaydilar. Ko'pgina tadqiqotchilar, odamga yordam beradigan mutaxassis tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat sifatida birgalikda ishlashga e'tibor berishadi. T.M. Churekova, masalan, sheriklikni "bolaning muvaffaqiyatli o'qishi va shaxsiy rivojlanishi uchun ijtimoiy va pedagogik sharoitlarni yaratishga, o'qituvchining pedagogik mahoratini oshirishga qaratilgan kasbiy faoliyat tizimi" deb ta'riflaydi. Subjekt-Subjekt munosabatlarini shakllantirish".

Shaxsning o'z-o'zidan kuchga o'tishi uchun shart-sharoitlar qurilishi ham jamiyatning muhim xususiyati hisoblanadi. Uning nuqtayi nazaridan, eskort – bu uzoq muddatli ijtimoiy va psixologik yordamni amalga oshirishning maxsus shakli – patro-bosim, bu tuzatishdan farqli o'laroq, inson rivojlanishining yashirin manbalarini qidirishni, o'z imkoniyatlariga tayanishni va shu asosda odamlar dunyosi bilan aloqalarni tiklash uchun psixologik sharoitlarni yaratishni o'z ichiga oladi.

Texnik va texnik xizmat ko'rsatish jarayoni o'rtasida ma'lum bir bog'liqlik mavjudligiga asoslanib, E.I. Kazakova quyidagilarni o'z ichiga olgan birgalikda haydash jarayonini amaliy amalga oshirish usulini tushunishni taklif qiladi:

- yuzaga keladigan muammoning mohiyatini diagnostikasi;
- uni hal qilish yo'llari to'g'risida ma'lumot; qaror qabul qilish va qaror rejasini ishlab chiqish bosqichida maslahat berish;
- qaror rejasini amalga oshirish bosqichida dastlabki yordam.

Shuning uchun bu holda qo'llab-quvvatlash yosh odamning rivojlanishining murakkab subduktsiyasi sifatida qaraladi. Ijtimoiy-pedagogik hamrohlik jarayonining mohiyati, hisob-kitob, ta'lim faoliyati subyektiga o'z tanlovini mustaqil ravishda amalga oshirish va u uchun javobgar bo'lish huquqini berishga, rivojlanish subyektiga rivojlanishning yo'nalish sohasini shakllantirishda yordam berishga qaratilgan yordamchi va yordamchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirdan iborat. Uning fikricha, individual hamrohlik bu usul emas, balki shaxsni qo'llab-quvvatlash amalga oshiriladigan yaxlit jarayondir. Yosh avlodni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash konsepsiyasi M.I. Rojkov tomonidan to'liq taqdim etilgan. U shuni ko'rsatadiki, bunday qo'llab-quvvatlashning vazifalari quyidagilardan iborat: diagnostika (yuzaga kelgan muammoning diagnostikasi); axborot (muammoning mavjudligi va uni hal qilish yo'llari to'g'risida xabardor qilish); maslahat (qaror qabul qilish bosqichida maslahat

berish va mijozlarning o'zlari tomonidan muammoni hal qilish rejasini ishlab chiqish); muammolarni hal qilish rejasini amalga oshirish bosqichida birlamchi yordam.

Qo'llab-quvvatlashning mohiyati subyektning ma'lum bir ichki modelini yaratishdir. Bu unga subyektning ichki kuchlari va o'zini o'zi anglash zarurati asosida faol va mas'uliyatli bo'lishga yordam beradi. Ushbu yondashuv bilan ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashning maqsadi insonning o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zgartirish va o'zini takomillashtirish qobiliyatini shakllantirishdir.

Taqdim etilgan maqsadga asoslanib, ijtimoiy va pedagogik qo'llab-quvvatlash vazifalari quyidagicha namoyon bo'ladi: yigitning hayotiy tanlovi holatini amalga oshirish uchun maqbul sharoitlarni yaratish; tekshiruvchilar bilan o'zaro bog'liq muammolar, o'quv qiyinchiliklari, ta'lim va kasbiy yo'nalishni tanlash bilan bog'liq muammolar, psixologik va pedagogik kompetentsiyani rivojlantirish kabi dolzarb muammolarni hal qilishda vositachilik talabani eng yaqin ijtimoiy muhiti; rivojlanayotgan shaxsning ijtimoiy mavqeini yaxshilash.

M.I. Rojkovning so'zlariga ko'ra, bu ta'lim va ijtimoiy-pedagogik rivojlanish dialektik jihatdan bir-biri bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Agar ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash ta'lim omili bo'lib xizmat qilsa, unda ta'lim ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashning maqsadli funktsiyasidir, chunki kontseptual pozitsiyalar bilan belgilanadigan ta'lim ta'sirining mexanizmi ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashsiz mumkin emas. Bu yordam va yordamni o'z ichiga olgan qo'llab-quvvatlash, bu yigitning muammosini hal qilishni emas, balki uning muammolarini hal qilishda uning mustaqilligini rag'batlantirishni o'z ichiga oladi.

Pedagogik hodisalarni shakllantirishga ekzistensial yondashuvga asoslanib, ijtimoiy-pedagogik hamkorlikni quyidagi printsiplar asosida qurishni taklif qiladi: shaxsiy narxlar-trogenatsiya, eskortni personifikatsiya qilish, eskortning konventsionalligi, optimistik strategiya, ijtimoiy qotib qolish.

Shunday qilib, ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashni yetarlicha mustaqil pedagogik jarayon deb biladi, uning mohiyati shaxs rivojlanishidagi ijobiy va salbiy tendensiyalarni zararsizlantirishdir. Kuratorning faoliyatida talabalarga oliy ta'lim muassasida ijtimoiy moslashuv jarayonida yordam berish, o'zlarining ijtimoiy vaziyatlaridan xabardor bo'lish, shuningdek, talabani shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarishni ta'minlashga alohida e'tibor beriladi. Kuratorning ishi talabani fuqarolik pozitsiyasini va axloqiy o'zini o'zi belgilashini shakllantirishga yordam beradi.

Umuman olganda, oliy ta'lim tizimida oliy ta'lim muassasi talabalarining ijtimoiy tarkibini rivojlantirish bo'yicha qimmatli tajriba mavjud edi. Uning boyitilishiga ko'p bosqichli kadrlar tayyorlashga o'tishning boshlanishi yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Концепция ведущих ученых института педагогики и психологии ЯПТУ / под ред. М.И. Рожкова. – Ярославль, 2006.
2. Ожсегов С.И., П/ведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 1993.
3. Петрова М.С. Кураторство как средство организации эффективного взаимодействия преподавателя и студента // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. – 2010. № 3. – С. 44-46.
4. Симонова Г.И. Педагогическое сопровождение социальной адаптации учащихся: монография. – Киров, 2005.
5. Слюсарев /О.В. Пеихологическое сопровождение как фактор активизаци саморазвития личности. – СПб., 1992.

SPORT JAMOASIDA SHAXS PSIXOLOGIYASI ROLI VA FUNKSIYALARI.

**Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrası
katta o'qituvchisi Payziyeva M.N.**

Shaxs shakllanishi va rivojlanishida sog'lom psixologik iqlimni ishab chiqishda funksional omillarni ro'li katta. Sport jamoasi - bu kichik ijtimoiy guruhning bir turi. U o'z sog'ligi tufayli kichik, lekin ijtimoiy xususiyatga ega, chunki u umumiy ijtimoiy psixologik xususiyatga (sportga munosabat) ega bo'lgan va ijtimoiy mehnat taqsimotining umumiy tuzilishida ijtimoiy muhim vazifalarni bajaradigan kishilarni birlashtiradi. Shuningdek, sport jamoasidan mahrum bo'lmagan jamoaning belgilaridan biri bu umumiy maqsad: o'z sportida muvaffaqiyatga erishish.

Sport jamoasi nafaqat boshqaruv ob'ekti, balki faoliyat sub'ekti sifatida ham harakat qiladi. Jamoa, agar u ichki tashkil etilgan bo'lsa va ma'lum darajada integratsiyaga ega bo'lsa, bunday sifatda harakat qilishi mumkin. Shu sababli, guruh qanday tashkil etilgani, etakchilik funktsiyalarini kim o'z zimmasiga olgani va ular qanchalik samarali ekanligi qiziq. O'z-o'zini tashkil etish natijasida guruhda hukmronlik va bo'ysunish, ta'sir va ergashish munosabatlari o'rnatiladi. Bu munosabatlar etakchilikni tavsiflaydi. Bu hodisaning o'zi shundaki, shaxslararo munosabatlar tizimida guruhning norasmiy etakchilik funktsiyalarini o'z zimmasiga olgan a'zolaridan biri tayinlanadi.

Sport jamoasida shaxsda etakchilik masalasining dolzarbligi shundan iboratki, munosabatlarni shakllantirish va sport guruhini boshqarishning ijtimoiy-psixologik asoslarini bilish murabbiyga butun jamoa faoliyatini yanada samaraliroq qilishga yordam beradi.

Bizning ishimizning maqsadi - sport jamoasi faoliyatida etakchining rolini aniqlash va tahlil qilish.

Ushbu maqsadga erishish uchun adabiyotni nazariy tahlil qilish usulidan foydalanishga qaror qilindi, aniqrog'i: "etakchilik" fenomeni haqidagi adabiyotlarni tahlil qilish, sport faoliyatidagi "etakchilik" fenomenining xususiyatlarini aniqlash va sport jamoasida rahbarning asosiy vazifalarini aniqlash.

Liderlik fenomenini o'rganish 20-asr boshlarida boshlangan. Bir qator psixologlar ushbu hodisani o'rganishga ulkan hissa qo'shdilar. Etakchilikning kelib chiqishi haqidagi tushunchalar shunday shakllana boshladi: "xislatlar nazariyasi" - bu nazariyaning rivojlanishiga amerikalik olimlar K.Baird va R.Stogdil katta hissa qo'shgan bo'lib, ular to'plamni aniqlashga harakat qilganlar. rahbar uchun zarur bo'lgan fazilatlar; "Vaziyat nazariyasi" - uning rivojlanishi o'sha yillarda ijtimoiy psixologiyada mashhur bo'lgan bixevioristik yo'nalish va D.Makgregor, K.Levin, R.Likert kabi olimlarga bog'liq; "sintetik nazariya" oldingi nazariyalarning o'ziga xos murosasi edi. Bu nazariya vakillaridan B. Bass, F. Fidler, J. Julian.

Olimlar etakchilik kontseptsiyalarini ishlab chiqishdan tashqari, etakchilik uslublarini ham o'rgandilar. Amerikalik olimlar K.Levin, R.Lippitt, R.Uayt bir qator tajribalar o'tkazdilar, natijada 3 ta asosiy rahbarlik uslubi aniqlandi - ijtimoiy psixologiya uchun an'anaviy bo'lib qolgan avtoritar, demokratik va liberal.

Jamoa tizim sifatida doimo o'z muhitida ishlaydi. O'z navbatida, atrof-muhit doimiy ravishda ishlaydigan ob'ektga ma'lum bir chalkash omillar to'plami bilan ta'sir qiladi, bu tizimning xatti-harakatlarini tanlangan xatti-harakatlar traektoriyasidan chetga surib qo'yadi. Bunday sharoitda o'z maqsadlariga erishish uchun jamoa o'yin davomida barcha o'yinchilarning harakatlarini nazorat qilishi kerak. Jamoada, yopiq tizim sifatida, bunday boshqaruv faqat o'zini o'zi boshqarish shaklida mumkin, ya'ni. tizim o'zini o'zi boshqaradi. Ma'lumki, kichik guruhdagi o'zini o'zi boshqarish rahbarlar tomonidan amalga oshiriladi. Rahbar - ma'lum bir vaziyatda o'z a'zolarining o'zaro ta'siri natijasida

tayinlangan, guruhni tashkil qilish va uni boshqarishga qo'yilgan maqsadga erishishda hissa qo'shadigan kichik guruh a'zosi.

Sport guruhlari va jamoalariga rahbarlik o'zini-o'zi boshqarishning ijtimoiy zaruriy, tabiiy jarayoni, faoliyatning maqsad va vazifalari bilan bog'liq holda sportchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va munosabatlarni muvofiqlashtirish sifatida qaralishi kerak. Rahbar etakchilik jarayonining sub'ekti sifatida izdoshlarga ta'sir qiladi va izdoshlar bu ta'sirlarni qabul qiladi yoki rad etadi. Rahbarning ta'sirini qabul qilish bo'ysunishda, rahbarning ko'rsatmalariga, maslahatlariga, iltimoslariga rioya qilishda namoyon bo'ladi va aksincha, rad etish bo'ysunmaslikda, rahbar bilan kelishmaslikda va uning buyruqlarini bajarishdan bo'yin tovlashda namoyon bo'ladi. Rahbarning va sportdagi etakchining ta'siri to'g'ridan-to'g'ri (hatto jismonan), tashqi tomondan osongina qayd etilishi mumkin, lekin u yashirin shaklga ega bo'lishi mumkin, ba'zi omillar, masalan, ma'lum bir joyda mavjud bo'lgan axloqiy yoki axloqiy me'yorlar orqali ko'p marta vositachilik qilishi mumkin. sport jamoasi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, sport jamoasining etakchisining roli odatda eng obro'li, tajribali sportchidir. Elita sportida etakchi deyarli har doim jamoadagi eng kuchli sportchilardan biri hisoblanadi. Rahbarlarning sport jamoasini boshqarishda ishtirok etish imkoniyati ancha keng. Bundan tashqari, agar rahbar murabbiyning rejasi va vazifalariga muvofiq harakat qilsa, unda, qoida tariqasida, jamoa a'zolarining birgalikdagi sa'y-harakatlarini tashkil etish va muvofiqlashtirishda maksimal ijobiy ta'sirga erishiladi. Ba'zan rasmiy rahbar (murabbiy) va rahbar o'rtasida to'liq kelishuv yuzaga kelmaydi, o'zaro tushunish o'rnatilmaydi. Bu jamoada boshqaruv jarayonlarining ma'lum bir tartibsizlik va buzilishiga olib kelishi mumkin. Bunday vaziyatda murabbiy har doim ham jamoani boshqarishning optimal usulini darhol topa olmaydi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, sport jamoasining etakchisining roli odatda eng obro'li, tajribali sportchidir. Elita sportida etakchi deyarli har doim jamoadagi eng kuchli sportchilardan biri hisoblanadi. Rahbarlarning sport jamoasini boshqarishda ishtirok etish imkoniyati ancha keng. Bundan tashqari, agar rahbar murabbiyning rejasi va vazifalariga muvofiq harakat qilsa, unda, qoida tariqasida, jamoa a'zolarining birgalikdagi sa'y-harakatlarini tashkil etish va muvofiqlashtirishda maksimal ijobiy ta'sirga erishiladi. Ba'zan rasmiy rahbar (murabbiy) va rahbar o'rtasida to'liq kelishuv yuzaga kelmaydi, o'zaro tushunish o'rnatilmaydi. Bu jamoada boshqaruv jarayonlarining ma'lum bir tartibsizlik va buzilishiga olib kelishi mumkin. Bunday vaziyatda murabbiy har doim ham jamoani boshqarishning optimal usulini darhol topa olmaydi.

Rahbarning etakchilik harakatlarini tahlil qilish bizga etakchilikning uchta eng muhim umumlashtirilgan funksiyasini aniqlashga imkon beradi: tashkiliy, axborot va ta'lim.

Etakchilik rollarini turli mezonlarga ko'ra farqlash tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ikkita asosiy etakchi roli mavjud:

1. Harakatlari birinchi navbatda guruh oldiga qo'yilgan vazifani hal qilishga qaratilgan vosita yoki ishbilarmon, rahbarning roli. Guruhning sa'y-harakatlari birinchi navbatda aniq belgilangan muammolarni hal qilishga qaratilgan bo'lsa, biznes rahbari samaraliroq bo'ladi; bunday vaziyatlarda u ishni yaxshi tashkil qiladi va mas'uliyatni taqsimlaydi. Lekin u jamoadagi shaxslararo munosabatlarga unchalik ahamiyat bermaydi. Biznesda muvaffaqiyatga erishish uchun shaxsiy manfaatlar va guruh a'zolarining xotirjamligini qurbon qiladi [3].
2. Harakatlari birinchi navbatda shaxslararo munosabatlarga qaratilgan ekspressiv yoki emotsional yetakchining roli.
3. Hissiy rahbar g'amxo'r, shaxslararo munosabatlarda ehtiyotkorlik bilan ishlaydi va jamoa muvaffaqiyatsizlikka uchragan vaziyatlarda tashvishlarni kamaytiradi. Etakchilik uchun o'rtacha darajada qulay bo'lgan vaziyatlarda va guruh a'zolari xatti-harakatlar va qaror qabul qilishda

ko'proq erkinlikni talab qilganda samarali. Ammo aniq tuzilishga ega muammolarni hal qilishda, keskin operatsion vaziyatlarda va rahbar katta shaxsiy ta'sirga ega bo'lishi kerak bo'lganda unchalik samarali emas [3].

Aslida, biznes va hissiy rahbarlarga bo'linish biroz o'zboshimchalik bilan sodir bo'ladi. Ko'pincha ikkala etakchi rolni bitta sportchi bajaradi [5].

Shunday qilib, nazariy tahlil davomida biz sport faoliyati kollektiv xarakterga ega ekanligini, boshqa odamlar ishtirokida va ularning ishtirokida sodir bo'lishi va tayyorlanishini aniqladik. Sport jamoasida sportchilar o'rtasidagi munosabatlarning shakllanishiga ob'ektiv va sub'ektiv omillarning ta'siri, shuningdek, ijtimoiy-psixologik omillarning roli ta'sir qiladi. Bu omillardan biri etakchilikning ijtimoiy-psixologik hodisasidir.

Adabiyotlarni nazariy tahlil qilib, biz sport guruhlar va jamoalarida etakchilikni o'zini o'zi boshqarishning ijtimoiy zarur, tabiiy jarayoni va sportchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va munosabatlarni maqsad va vazifalar bilan bog'liq holda muvofiqlashtirish sifatida ko'rib chiqish kerak degan xulosaga kelishimiz mumkin. faoliyat.

Shunday qilib, sport jamoasida rahbar turli funktsiyalarni bajarishi mumkin. Shu munosabat bilan, etakchi rollarni farqlash odatiy holdir, lekin ko'pincha ikkala rol ham (biznes rahbarining roli va hissiy rahbarning roli) bir kishi tomonidan muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Andreeva G.M. Ijtimoiy psixologiya. – M.: MDU, 1980 yil.
2. Djamgarov T.T., Rumyantseva V.I. Sportda etakchilik. – M.: Jismoniy tarbiya va sport, 1983. – 80 b., kasal. – (fan – sport).
3. Kretti Brayant J. Zamonaviy sportda psixologiya. Per. ingliz tilidan Khanina Yu.L. – M., “Jismoniy tarbiya va sport”, 1978. 224 b. kasal bilan.
4. Malchikov A.V. Sport jamoasini boshqarishning ijtimoiy psixologik asoslari. – Smolensk: SGIFK, 1987. – 81 p.
5. Psixologiya: Darslik. Fizika instituti uchun. Kult./Ed. V.M. Melnikova. – M.: Jismoniy tarbiya va sport, 1987. – 367 b., kasal.
6. Topyshev O.P. Sport jamoasida etakchilik nazariyasi va amaliyoti // Rossiya davlat jismoniy tarbiya akademiyasi olimlarining asarlari to'plami. - M. - 2000. - B.144-149
7. Weinberg R.S., Gould D. Sport va jismoniy madaniyat psixologiyasi asoslari. – Kiev: Olimpiya adabiyoti, 1998. – 335 b.

PSIXOLOGIYADA SHAXS IJTIMOIYLASHUVI MUAMMOSI

**Oltinko'l tumani 28-umumta'lim maktabi
amaliyotchi psixologi Qodirova Dilbahor**

Annotatsiya: Maqolada shaxsning ijtimoiy psixologik xususiyatlari, shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar yoritib berilgan. Har bir shaxsning jamiyatga qo'shilishi, uning normalari, talablari, kutishlari va ta'sirini qabul qilgan holda, har bir harakati va muomalasida uni ko'rsatishi va kerak bo'lsa, shu ijtimoiy tajribasi bilan o'z navbatida o'zgalarga ta'sirini o'tkaza olishi jarayonlarinin psixologik mexanizmlari aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, individuallik, ijtimoiylashuv, oila, maktab, jamoa, sotsializatsiya, muloqot, ijtimoiy institutlar.

Har birimizning jamiyatdagi o'rnimiz, uning qachon va qanday sharoitlarda paydo bo'lgani, jamiyatga qo'shilib yashashimizning psixologik mexanizmlari fanning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon psixologiyada ijtimoiylashuv yoki sotsializatsiya deb yuritiladi.

Demak, sotsializatsiya yoki ijtimoiylashuv - inson tomonidan ijtimoiy tajribani egallash va hayot - faoliyat jarayonida uni faol tarzda o'zlashtirish jarayonidir. Sodda til bilan aytganda, ijtimoiylashuv - har bir shaxsning jamiyatga qo'shilishi, uning normalari, talablari, kutishlari va ta'sirini qabul qilgan holda, har bir harakati va muomalasida uni ko'rsatishi va kerak bo'lsa, shu ijtimoiy tajribasi bilan o'z navbatida o'zgalarga ta'sirini o'tkaza olishi jarayonidir.

Ijtimoiylashuv eng avvalo odamlar o'rtasidagi muloqot va hamkorlikda turli faoliyatni amalga oshirish jarayonini nazarda tutadi. Tashqaridan shaxsga ko'rsatilayotgan ta'sir oddiy, mexanik tarzda o'zlashtirilmay, u har bir shaxsning ichki ruhiyati, dunyoni aks ettirish xususiyatlari nuqtai nazaridan turlicha sub'ektiv tarzda idrok etiladi. Shuning uchun ham bir xil ijtimoiy muhit va bir xil ta'sirlar odamlar tomonidan turlicha harakatlarni keltirib chiqaradi. Masalan, 10-15 ta o'quvchidan iborat maktab o'quvchilarini olaylik. Ularning bilimni, ilmi idrok qilishlari, ulardan ota - onalarining kutishlari, o'qituvchilarning berayotgan darslari va unda yetkazilayotgan ma'lumotlar, manbalar va boshqa qator omillar bir xilday. Lekin baribir ana shu 15 o'quvchining har biri shu ta'sirlarni o'zicha, o'ziga xos tarzda qabul qiladi va bu ularning ishdagi yutuqlari, o'quv ko'rsatgichlari va iqtidorida aks etadi. Bu o'sha biz yuqorida ta'kidlagan ijtimoiylashuv va individualizatsiya jarayonlarining o'zaro bog'liq va o'zaro qarama - qarshi jarayonlar ekanligidan darak beradi.

Ijtimoiylashuv jarayonlarining ro'y beradigan shart - sharoitlarini ijtimoiy institutlar deb ataymiz. Bunday institutlarga oiladan boshlab, mahalla, rasmiy davlat muassasalari (boqcha, maktab, maxsus ta'lim o'choqlari, oliygohlar, mehnat jamoalari) hamda norasmiy uyushmalar, nodavlat tashkilotlari kiradi.

Bu institutlar orasida bizning sharoitimizda oila va mahallaning roli o'ziga xosdir. Insondagi dastlabki ijtimoiy tajriba va ijtimoiy xulq elementlari aynan oilada, oilaviy munosabatlar tizimida shakllanadi. Shuning uchun ham xalqimizda «qush uyasida ko'rganini qiladi» degan maqol bor. Ya'ni, shaxs sifatlarining dastlabki qoliplari oilada olinadi va bu qolip jamiyatdagi boshqa guruhlar ta'sirida sayqal topib, takomillashib boradi. Bizning o'zbekchilik sharoitimizda oila bilan bir qatorda mahalla ham muhim tarbiyalovchi - ijtimoiylashtiruvchi rol o'ynaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ba'zan odamning qaysi mahalladan ekanligini surishtirib, keyin xulosa chiqarishadi, ya'ni mahalla bilan mahallaning ham farqi bo'lib, bu farq odamlar psixologiyasida o'z aksini topadi. Masalan, bitta mahalladan yaxshi kelin chiqsa, aynan shu mahalladan qiz qidirib qolishadi. Ya'ni, shu mahalladagi ijtimoiy muhit qizlarning iboli, aqlli, sarishtali bo'lib yetishishlariga ko'maklashgan. Masalan, ayrim mahallalarda sahar turib ko'cha - eshiklarni supurish odatga aylangan va barcha oilalar shu udumni buzmaydilar. Shunga o'xshash normalar tizimi har bir ko'cha-mahallaning bir-biridan farqi, afzallik va kamchilik tomonlarini belgilaydi, oxirgilar esa shu mahallaga katta bo'layotgan yoshlar ijtimoiylashuvida bevosita ta'sirini ko'rsatadi.

Yana bir muhim ijtimoiylashuv o'choqlariga maktab va boshqa ta'lim maskanlari kiradi. Aynan shu yerda ijtimoiylashuv va tarbiya jarayonlari maxsus tarzda uyqunlashtiriladi. Bizning ijtimoiy tasavvurlarimiz shundayki, maktabni biz ta'lim oladigan, bola bilimlar tizimini o'zlashtiradigan maskan sifatida qabul qilamiz. Lekin aslida bu yer ijtimoiylashuv tarbiyaviy vositalarda yuz beradigan maskandir. Bu yerda biz ataylab tashkil etilgan, oxirgi yillarda joriy etilgan «Ma'naviyat darslari», «Etika va psixologiya» kabi tarbiyalovchi fanlarni nazarda tutmayapmiz. Gap har bir darsning, umuman maktabdagi shart-sharoitlar, umumiy muhitning tarbiyalovchi roli haqida.

Masalan, dars paytida o'qituvchi butun diqqati bilan yangi darsni tushuntirish bilan ovora deylik. Uning nazarida faqat dars, mavzuning mazmuni va undan ko'zlangan maqsad asosiyday. Lekin aslida ana shu jarayondagi o'qituvchining o'zini qanday tutayotganligi, kiyim - boshi, mavzuga sub'ektiv munosabati va qolaversa, butun sinfdagi o'quvchilarga munosabati hamma narsani belgilovchi, ijtimoiy tajriba uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan omildir. Shu nuqtai nazardan o'quvchilar didi, kutishlari va talablariga javob bergan o'qituvchi bolalar tomonidan tan olinadi, aks holda esa o'qituvchining ta'siri faqat salbiy rezonans beradi. Xuddi shunday har bir sinfdagi shakllangan muhit ham katta rol o'ynaydi. Ba'zi sinflarda o'zaro hamkorlik, o'rtoqchilik munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan, guruhda ijodiy munozaralar va bahslar uchun qulay sharoit bor. Bu muhit tabiiy o'z a'zolari ijtimoiy xulqini faqat ijobiy tomonga yo'naltirib turadi.

Bu jarayon ro'y beradigan sharoitlar — muassasalar xususida gapiriladigan bo'lsa, turli davrlarda oila, bolalar muassasalari, maktab, boshqa dargohlari, mehnat jamoalarining roli nazarda tutiladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

1. Андреева Г.М “Социальная психология”. Россия 2002
2. Асломов А.Г. Психология личности. Россия. 1997
3. Аверьянов Л.Я. “Хрестоматия по психологии”, Россия. 1998
4. Болотова А.К. Психология времени в межличностных отношениях Россия 1997
5. Мудрик А.В. Социализация человека: учебная пособия “Академия”, 2006-304 с.

TALABALARDA BAG'RIKENGLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI.

Qozoqova Intizor Ismoyiljonovna
Urganch davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Pedagogika kafedrası
Psixologiya fani o'qituvchisi

Ushbu maqolada talabalarning bag'rikengligini shakllantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari muhokama qilinadi. Jamiyatni taraqqiyotga yetaklash ilmiy va ma'rifatli, umuminsoniy qadryatlarni to'g'ri anglagan, tolerant ma'daniyatli insonlarga bog'liq. Bag'rikenglik qadryatlarini shakllantirishi, ijtimoiy doirani kengaytirish o'smirlik yosh davridagi talaba hayotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, etnos, bag'rikenglik, millatlararo munosabatlar, etnik ong, refleksiv munosabat, psixologik xususiyatlar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ.

В данной статье рассматриваются педагогические и психологические особенности формирования толерантности студентов. Ведение общества к развитию зависит от знающих и просвещенных людей, обладающих правильным пониманием общечеловеческих ценностей и толерантной культуры. Формирование ценностей толерантности и расширение круга общения имеют большое значение в жизни школьника в подростковом возрасте.

Ключевые слова: Система образования, этнос, толерантность, межэтнические отношения, этническое самосознание, рефлексивная установка, психологические особенности.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMING TOLERANCE IN STUDENTS.

This article discusses the pedagogical and psychological features of the formation of tolerance of students. Leading the society to development depends on knowledgeable and enlightened people who have a correct understanding of universal values and a tolerant culture. The formation of values of tolerance and the expansion of the social circle are of great importance in the life of a student in adolescence.

Key words: Educational system, ethnos, tolerance, interethnic relations, ethnic consciousness, reflexive attitude, psychological characteristics

Kirish. Tolerantlik – bu muommoli va inqirozli vaziyatlarda uning neyropsixik muvozanatini tiklash, muvaffaqiyatli moslashish, qarama-qarshiliklardan qochish, o‘zi va tashqi dunyo bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirish uchun tashqi muhit bilan faol munosabatda bo‘lish qobiliyatini belgilaydigan shaxsning ajralmas xususiyati. Tolerantlik quyidagi funktsiyalarni bajaradi: guruh ichidagi nizolarni oldini oladi, bu guruhni shakllantirish va saqlashga yordam beradi, barqarorlik, davlat tuzilmalari, ijtimoiy guruhlar va tashkilotlar va boshqalar bilan yanada samarali hamkorlikni ta‘minlaydigan barqaror va yaxlit guruh imidjini yaratadi. Hozirgi kunda bag‘rikenglik, ko‘p madaniyatli munosabatlar va millatlararo munosabatlar muammosi juda dolzarbdir. Tolerantlik muammosi hozir juda muhimdir. Dunyo aholisi tobora ko‘payib bormoqda, xalqaro madaniyatlarning o‘zaro bog‘liqligi muqarrar, bu jarayon doimiy ravishda rivojlanmoqda. Tolerantlik tinchlikka erishishga imkon beradi va urush madaniyatini tinchlik madaniyatiga aylantiradi. Tolerantlik ijtimoiy adolatsizlikka toqat qilish, o‘z e‘tiqodidan voz kechish yoki begonalarga yon berish degani emas, o‘z e‘tiqodiga amal qiladi va boshqalar uchun bir xil huquqni tan oladi, bu shuni anglatadiki, tashqi ko‘rinishi, mavqei, nutqi, xulq-atvori va qadriyatlari bilan farq qiladigan odamlar tinch yashash va o‘z individualligini saqlab qolish va bir kishining qarashlarini boshqalarga yuklay olmaydi.

Asosiy qism. Tolerantlik-bu boshqa qarashlar, urf-odatlar, odatlarga nisbatan bag‘rikenglik. Tolerantlik turli xalqlar, millatlar va dinlarning xususiyatlari uchun zarurdir. Bu o‘ziga bo‘lgan ishonch ongining belgisi va uning pozitsiyalarining ishonchliligi, boshqa nuqtai nazarlar bilan taqqoslashdan qo‘rqmaydigan va axloqiy raqobatdan qochmaydigan hamma uchun ochiq bo‘lgan mafkuraviy oqimning belgisidir.[1] Tolerantlik degani boshqa madaniyatlarni hurmat qilish, qabul qilish va to‘g‘ri tushunish, o‘zini namoyon qilish usullari va inson shaxsiyatining namoyon bo‘lishi. Tolerantlik intiyoz emas, yumshoqlik yoki indulgensiya. Bag‘rikenglik ko‘rsatish, shuningdek, ijtimoiy adolatsizlikka toqat qilish, o‘z e‘tiqodidan voz kechish yoki boshqalarning e‘tiqodiga bo‘ysunish va o‘z e‘tiqodini majburlash degani emas boshqa odamlar.[2] Yuqorida aytilganlarning barchasidan kelib chiqadiki, bag‘rikenglik xalqaro tushunchadir, ya‘ni u barcha madaniyatlarda va mamlakatlarda deyarli bir xil talqin qilinadi va butun dunyoda bir xil narsalarni anglatadi. Biroq, har bir mamlakat madaniyati boshqalardan shunchalik tubdan farq qiladiki, paradoksal ravishda har bir millat bag‘rikenglik atamasini tushunishda o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Tolerantlikni shakllantiradigan shaxsiy xususiyatlar bizning ishimizda muhim o‘rin tutganligi sababli, biz ular haqida batafsilroq to‘xtalishni taklif qilamiz. Shunday qilib, bag‘rikeng odamni tavsiflovchi parametrlardan birinchisi "o‘z-o‘zini yo‘naltirish (bag‘rikeng odam ko‘proq shaxsiy mustaqillikka, kamroq tashqi institutlar va hokimiyatlarga tegishli)."Bu variant hali ham munozarali. Ko‘pgina tadqiqotchilar bag‘rikenglikni shakllantirishda individual emas, balki ijtimoiy orientatsiya (jamoat yo‘nalishi) muhimligini ta‘kidlaydilar. Ularning aksariyati Sovet psixologlari va o‘qituvchilari va bu tasodif emas, butun Sovet pedagogikasi va umuman ijtimoiy tuzilish tizimi kollektivizmga asoslangan edi, har bir a‘zo jamiyat ijtimoiy yo‘naltirilgan shaxs bo‘lishi kerak edi. Bundan tashqari,

"psixologiyada shaxs" kitobida Allportning o'zi shakllanishdagi individual yo'nalishning ahamiyatini rad etadi bag'rikenglik. U o'zini o'ylash jamiyatdagi passiv pozitsiya bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi. Passivlik ko'pincha shaxslararo munosabatlarda buzg'unchi munosabat sifatida belgilanadi. Tabiiyki, passivlik va individualizm bag'rikeng shaxsning shakllanishiga faqat kamdankam hollarda ta'sir qilishi mumkin. G. Allport tomonidan ta'kidlangan keyingi parametr "ishonchga bo'lgan ehtiyoj (xilma-xillikni tan oladi, har qanday nuqtai nazarni tinglashga tayyor va noaniqlik holatida o'zini kamroq noqulay his qiladi. Ko'pincha, odamning tasniflashga moyilligi ko'plab asossiz xurofotlarga olib keladi va xurofotlar. Xurofot-bu boshqalarni asossiz salbiy idrok etish. Tolerantlikni shakllantiradigan uchinchi shaxsiy xususiyat-bu buyurtmaga nisbatan kamroq sodiqlik (bag'rikeng odam ijtimoiy tartibga kamroq e'tibor beradi, pedantik emas). Qizig'i shundaki, bag'rikeng odamko'pincha nafaqat "ijtimoiy tartib" deb ataladigan narsani, balki so'zning tanish ma'nosida tartibni ham rad etadi. Tolerant odam beparvolik, tartibsizlik, tartibsizlik haqida xotirjam va biriktirmaydi bu aslida juda muhim. Shuning uchun, bag'rikenglik murosasizlikni aniqlashga qaratilgan psixodiagnostik usullarning aksariyatida "tartibsizlik sizni bezovta qiladimi?", "sizningcha, uysizlar va tilanchilarni maxsus qo'lga olish va ishlashga majbur qilish kerakmi?" (ijtimoiy tartibga solish) [3]. Tolerantlik ta'limi – bu qadriyatlarni shakllantirishning asosiy omilidir. Tolerantlikning o'zini ham turlari ko'p: gender tolerantlik, yoshga doir tolerantlik, madaniy tolerantlik, millatlararo tolerantlik, shaxslararo tolerantlik, irqiy tolerantlik, tabaqaviy tolerantlik, siyosiy tolerantlik hamda geografik tolerantlik kabi [4].

Xulosa. Tolerantlikka o'rganish bir tomondan o'zini ochiq ko'ngil, samimiy, do'st tuta bilish bo'lsa, ikkinchi tomonda, o'zini o'z qalbidagi yomon kayfiyat, yomon hissiyot, agressiya va zo'ravonlikdan asray bilish hamdir. Agar barcha insonlar o'zlarini tolerant munosabatlarga o'rgata olsalar, barcha jamiyatlarda insonlararo garmoniya qurilgan bo'ladi. Tolerantlikka amal qilish va uni ko'rsata olish – insonlarning dunyoqarashlari, fikrlari, tashqi ko'rinishlari, kiyinish ma'daniyati, manfaatlari, madaniyati, irqi, millati, tili, urf va odatlari, axloqi, o'zini tutishi, qadriyatlari turlicha ekanligini tan olishdir. Shu bois ham tolerantlik bir odam shaxsiyatiga bog'liq xususiyat bo'lmay, balki ijtimoiy fazilat, barcha odamlarning o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi, ularni o'zaro tinchlik va totuvlikda yashashga o'rgatuvchi, odamlar orasidagi ziddiyatlarni yumshatib, ularni murosqa qilishga undovchi fazilatlar majmuidan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бажин К.С. Работа психолога в образовательном учреждении. - Киров, 2011. - 256 С.
2. Sharifzoda, S. (2023). Bo'lajak o'qituvchilarni gender yondashuv asosida ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashga oid nazariy yondashuvlar. Молодые ученые, 1(18), 10-15.
3. Sharifzoda Sardorbek O'razboy Tabib Ugli. (2023). Theoretical principles of preparing future teachers for the professional-pedagogical activity directed to the socialization of students on the base of a gender approach International Multidisciplinary Journal for Research & Development, 10(11), 162-166.
4. <https://zenodo.org/record/6340725#.Y6C4T3ZBzIU>

BOJXONA XIZMATI XODIMLARI FAOLIYATIDA MULOQOT PSIXOLOGIYASI

Qodirov Mirzaakram Sobirjonovich

Bojxona instituti Qayta tayyorlash va malaka oshirish fakulteti "Psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish" markazi boshlig'i, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Inson o'z faoliyati jarayonida boshqa odamlar bilan muomalaga kirishishga to'g'ri keladi. Muomala jarayonida odamlar axborot almashinadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar va ta'lim-tarbiyo beradilar, tajriba almashadilar.

Muomala har qanday faoliyatning zaruriy muhim jihatidir. Aynan muomala jarayonida va faqat u orqali insonning mohiyati namoyon bo'ladi, o'zaro tushunishga, ishni bajarish chog'ida uyg'unlikka erishiladi, u yoki bu holatlarda bir-birlarining xatti-harakatlarini bashorat qilish qobiliyati o'sadi yoki, aksincha, nizolar va axloqiy ziddiyatlar, ishdagi kelishmovchiliklar yuzaga keladi, muloqotdagi sherigining xatti-harakatini oldindan ko'rishga qobilyatsizlik namoyon bo'ladi. Muomala yoki kommunikatsiya - odamlarning o'zaro hamkorligi shakllaridan biridir.

Muomala odamlarning voqe'likning aks ettirishi natijasini ifodalovchi xabarlar almashish jarayoni bo'lib, ular ijtimoiy borlig'ining ajralmas qismi hamda ularning individual va ijtimoiy onggi shakllanishi va amal qilishining vositasidir. Muloqot yordamida odamlarning birgalikdagi faoliyat jarayonida maqsadli hamkorligini tashkil etish, tajriba almashish. Mehnat va turmush ko'nikmalarini berish, ma'naviy ehtiyojlarini namoyon etish va qondirish yuz beradi.

Rivojlanib borayotgan jamiyatimizda sog'lom avlodni, komil insonlarni voyaga yetkazish masalasiga katta e'tibor berilmoqda. Komil insonning muhim sifatlaridan biri uning muloqoti va madaniyatidir. Yetarlicha shakllanmagan muloqot madaniyatisiz sog'lom ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish mushkul. Bojxona xizmati organlarida faoliyat yuritayotgan xodimlarni yangicha ijtimoiy muhitga tayyorlash, davr ruhida tarbiyalash - bugungi kunning dolzarb va ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi [4].

Hozirgi vaqtda bojxona xizmatida amalga oshirilayotgan islohotlarning rivoji xodimlarning ma'naviy qiyofasiga, shaxsiy barkamolligiga ham ko'p jihatdan bog'liq. Bu vazifalarni amalga oshirish insonning o'zaro munosabatlarida demokratik tamoyillarning teran tafakkur etishni taqozo etadi. Muloqot davomida ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar amalga oshadi, uning vositasida hamkorlikdagi faoliyat ro'yobga chiqariladi. Muloqot psixologiyasi sohasidagi bilimlarni xodimlar, tinglovchilar va kursantlarga yetkazish ularda psixologik savodxonlikni oshiradi, ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini yuksaltirishga, bo'lg'usi faoliyatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi. Shu sababli xodimlar, tinglovchilar va kursantlarning o'zaro va ularning fuqarolar bilan muomala madaniyatini oshirishda muloqot psixologiyasining o'rni beqiyosdir.

Ma'lumki, insoniyat jamiyati taraqqiy etib borgan sari odamlarning o'zlari ham, ularning bir-birlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlari ham, ayniqsa, shaxslararo munosabatlar orasida eng samimiy, eng yaqin bo'lgan insoniy munosabatlar ham takomillashib, o'ziga xos tarzda murakkablashib boradi. Sababi hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish munosabatlari, vositalari taraqqiyoti, qishloq xo'jaligi, sanoat ishlab chiqarishi, umuman, xalq xo'jaligining barcha jabhalarida bevosita shu jarayonlarning yaratuvchisi, ishtirokchisi bo'lgan inson omiliga, inson shaxsiga ham o'ziga xos, yangicha talablar qo'ymoqda [1, 18].

Muloqot faqat insonlarga xos bo'lgan jarayondir. Kishilar faoliyat jarayonida bir-birlari bilan muloqotda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. O'zaro muloqot esa, tabiiyki, kishilik jamiyati vujudga kelishining eng asosiy unsuri hisoblanadi. Odamlar o'rtasidagi muloqot va uning umumiy qonuniyatlari odam turmush tarzining barcha jabhalarida boshqa odamlar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatining eng muhim shartlaridan hisoblanadi. Odamning aqli, irodasi, hissiy madaniyati, tarbiyalanganligi va shu kabilarning barchasi muloqot tufayli shakllangan xislatlardir. Muloqot madaniyatiga birinchidan, o'zini-o'zi bilish va boshqa odamlarni tushuna olish qobiliyati, ya'ni ularning psixologik xususiyatlarini to'g'ri baholay olish, ikkinchidan ularning xulqi va holatlariga nisbatan mos munosabat bildirga olish, uchinchidan, har bir odamga nisbatan uning shaxsining

individual xususiyatlarga eng ma'qul keladigan muloqot shakli, usullarini tanlay bilish kiradi. Muloqot psixologiyasi shaxsiy tarkibda xizmat olib borayotgan va o'qiyotgan xodimlarning ma'naviy dunyosini boyitish, yangicha tafakkurni shakllantirish, muloqot madaniyatini o'zlashtirishni ta'minlash kabi maqsadlar qo'yadi [2, 63].

Xushf'e'llik, shirinsuxanlik, samimiyluk, kamtarlik, bosiqlik, insofilik, rostgo'ylik, halollik, mehnatsevarlik, adolat va muhabbat kabi axloqiy madaniyati nafaqat hayotda, balki inson faoliyatining mazmunini tashkil etadigan kasbiy faoliyat, mehnat jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, burch, vijdon, sadoqat, shaxsiy javobgarlik va mas'uliyat kabi tushunchalar bugungi kunda har bir xodim, xizmatchi faoliyatining bosh mezoniga aylanishini davrning o'zi talab qilmokda [3, 373].

Aytish lozimki, bojxona xizmati organlarida xizmat olib borayotgan xodimlarning faoliyati o'ziga xosligi bilan ajralib turadi va albatta bunda muomala madaniyati muhim o'rin tutadi. Umuman olganda xizmat davomida bojxona xodimlarining chegara postlarida turli toifadagi fuqarolar bilan muloqotga kirishish zarurati ulardan muomala madaniyatini talab qiladi. Bu esa xodimlardan muloqotning psixologik qonuniyatlari va mexanizmlarini bilishni taqozo etadi.

Ko'rinib turibdiki, bojxona tizimida bojxonachi xodimning muloqot psixologiyasi uning faoliyatidagi asosiy sifat belgilaridan biri desak adashmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. G'oziyev E. G'. Muomala psixologiyasi. T. , -2001.
2. Abduraxmonov F, Davletshin M. G. "Odamlar bilan qanday muloqotga kirishish va yondashish kerak", Toshkent. 1996-y.
3. Qodirov M.S. "Bojxona xizmati xodimlari faoliyatida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish". Innovative Development in Educational Activities 2.8 (2023): 373-378.
4. Qodirov M.S. 2023. Yosh rahbarlarda yangicha tafakkurni shakllantirishning psixologik xususiyatlari (bojxona organlari misolida). Innovative Development in Educational Activities, 2(8), pp.636-641.

OILADA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOY ME'YORLARNING O'RNI VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Qahharova O'g'iloy Adxamjon qizi
GulDU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanligi, oilada sog'lom turmush tarzini shakllanishi uning mustahkam bo'lishiga asos bo'lishi, oiladagi sog'lom turmush tarzining farzand tarbiyasiga ta'siri ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Oila, jamiyat, barkamol farzand, baxt, ma'naviy-axloqiy tarbiya, oila vazifalari, oiladagi sog'lom madaniyat, ijtimoiy me'yor va hk.

Abstract. In this article, it is revealed that the family is the main link of the society, the formation of a healthy lifestyle in the family is the basis for its stability, and the influence of a healthy lifestyle in the family on the upbringing of children is revealed.

Key words: Family, society, well-rounded child, happiness, spiritual and moral upbringing, family duties, healthy culture in the family, social norm, etc.

Абстрактный. В данной статье выявлено, что семья является основным звеном общества, формирование здорового образа жизни в семье является основой ее стабильности, а также влияние здорового образа жизни в семье на воспитание детей. раскрытый.

Ключевые слова: Семья, общество, всесторонне развитый ребенок, счастье, духовно-нравственное воспитание, семейные обязанности, здоровая культура в семье, социальная норма и др.

Dunyoda shunday bir maskan borki, har birimiz unga intilamiz. Ishdan, mehnat jarayonlaridan shu oshiyon sari intilib shoshamiz. Unda bizni chorlaydigan yaqinlarimiz mehri, umrimiz mazmuni bo'lgan jigargo'shalarimiz mujassamdir. Bu albatta oilamiz, xonadonimizdir. Har bir inson baxtli bo'lishga haqli, u baxtni orzu qiladi, baxtga intiladi. Insonlar baxtli bo'lsa, oilalar baxtli bo'ladi. Oilalar baxtli bo'lsa, jamiyat mustahkam bo'ladi.

Oila deb ataluvchi mustahkam qo'rg'onning ustuni, tayanchi ota bo'lsa, unga fayz kirituvchi esa onadir. Ona mehrining cheksizligi asrlar mobaynida o'z isbotini topib kelgan. Dunyoda ona mehrining, ayol muhabbatining bahosini o'lchaydigan mezon, tenglashtiradigan boylik yo'qdir. Bu xilqatda nozik ta'b, buyuk qalb, nazokatli ko'ngil, betakror fidoiylilik, onalik jasorati, rafiqalik mas'uliyati mujassamdir. Har bir ayol o'z oilasi, qo'rg'oni, ko'ngli tinch, yurti va farzandi omon, boshida turgan bosh panohi-turmush o'rtog'i sog' bo'lsa, hamisha o'zida yashashga, turmushda katta o'zgarishlar yasashga kuch topa oladi.

Oila jamiyatning muqaddas maskani, eng asosiy tarbiya makonidir. Oiladagi ota ibrat, ona mehri, bobo va buvilar o'g'itlari orqali milliy qadriyatlarimizga bo'lgan imon-e'tiqod, halollik, mehr-oqibat avloddan avlodga o'tadi, farzandlarimiz ongi va qalbida muhrlanib boradi va kamol topadi. Iqtisodiy jihatdan farovon, ijtimoiy-axloqiy va g'oyaviy muhiti sog'lom bo'lgan oila negizida yuzaga kelgan jamiyat va davlatning poydevori mustahkam bo'ladi. Chunki bunday oilalarda ma'naviy barkamol inson voyaga yetadi, uning his-tuyg'ulari, dunyoqarashi, tafakkuri el-yurtga halol xizmat qilishdek insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgandir, oiladagi moliyaviy masalalar, chetdan bo'ladigan xurujlardan uni himoya qilish otaga O'zbeklarda oilaning rahbari ota hisoblanib, u oilani moddiy jihatdan ta'minlashga mas'uldir. Otaning rahbarligi to'g'risida Qur'oni karimda "Erkaklar xotinlari ustidan rahbardurlar" deyilgan. Oyati mohiyatini tahlil qiladigan bo'lsak, yuklatilmoqda. Nafaqat rahbar, balki ota-oila posboni. Ota bor xonadon charog'on, bolalar yuzida tabassum, ona qalbida osoyishtalik. Oilada ijtimoiy-ma'naviy muhitni barqaror bo'lib turishida, farzand tarbiyasida onaning o'rni beqiyosdir. Farzandlarimizning oilada shakllangan imon-e'tiqodi, odobi, g'ururi, iftixori, oriyati, sog'lom muhitda mustahkamlanib boradi. Oilada imon-e'tiqodli oriyatli etib tarbiyalangan farzandlar mahallaning sha'ni, obro'si, kelajagi uchun qayg'uradi. Chinakam vatanparvar bo'lib yetishadi. Tarix saboqlaridan ma'lumki, inson qalbiga bunyodkor g'oyalarni singdirish ma'naviy-axloqiy barkamollikni ta'minlaydi. Bunday tarbiya bolalarga diniy qadriyatlarimizning ustuni hisoblangan Qur'oni karim, hadisi shariflar, ajdodlarimiz ma'naviy merosi orqali singdirib kelingan. Oilaning muqaddasligi haqida buyuk allomalarimiz Ibn Sino, Farobiy, Navoiy, Ahmad Farg'oni, Mirzo Ulug'beklarni qarashlarida aks etgan.

Oilaviy muhit – oilaviy munosabatlar, tarbiyaviy jarayonlar kechadigan ijtimoiy-ma'naviy, axloqiy muhitni ifodalovchi tushuncha. Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyati, dunyoqarashi, tasavvur va e'tiqodini shakllantirish hamda yuksaltirishda oilaning o'rni va ta'siri beqiyosdir. Inson qalbi va ongidagi eng sof, pokiza tuyg'ular, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlar, eng avvalo, oila bag'rida shakllanadi.

Oila – haqiqiy ma'naviyat o'chog'i, mafkuraviy tarbiya omili va muhiti. Aynan oila muhitida paydo bo'ladigan ota-onaga hurmat, ularning oldidagi burchni chuqur anglash har qaysi insonga xos bo'lgan odamiylik fazilatlarini va oilaviy munosabatlarning negizini, oilaning ma'naviy olamini tashkil etadi.

Oilalar birligi jamiyatni tashkil etib, bu jamiyatni asosi esa onalarning sog'lom fikrlashi vatanimiz taraqqiyoti uchun iqtidorli yoshlarni tarbiyalashdek mas'uliyatni his qilmoqlari zarur. Ayolning insoniy qadrini hurmat qilish, har qanday tajovuzkorlikdan asrash, ijtimoiy hayotdagi o'rnini o'z vaqtida anglab yetish jamiyatda barqarorlikni hukm surishi uchun moddiy va ma'naviy zamin hisoblanadi. Chunki, ijtimoiy hayotda muqaddas dargoh hisoblanmish oila ayol bag'rida dunyoga kelar ekan, bu ham davomiylikni kasb etadi.

Alloh taolo ayolni shunday ulug' zot qilib yaratdiki, u o'zining aql-idroki, fahm-farosati bilan eriga huzur bag'ishlaydi, xonadonga fayz-barakot keltiradi. Ana shunday ayol tufayli er ikki dunyo saodatiga erishadi. Alloh taolo Odam alayhissalomni yaratib, jannat ne'matlari bilan siyladi. Jannatda hamma narsa muhayyo edi. Oila tarbiyasida doimiy tarbiyaviy ta'sirchan kuch — oilada ruhiy xotir-jamlilik, samimiy munosabat, ota-ona obro'sining yuqori bo'lishi, bolalarga talab qo'yishda oila kattalari o'rtasidagi birlikning saqlanishi, bola shaxsini mehnatga tarbiyalashga alohida e'tibor berish, bolani sevishtirish va izzatini joyiga qo'yish, oilada qat'iy rejim va kun tartibini o'rnatish, bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish, boladagi o'zgarishlarni kuzatib borish, undagi mustaqillikka intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo'llabquvvatlash va boshqalar o'ldi sog'lomlikni ta'minlaydi. Oila qanchalik tartibli, uning a'zolari o'rtasidagi munosabat samimiy bo'lsa, oila tarbiyasi ham shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi. Oila tarbiyasida ota-ona obro'si, ularning kuzatuvchanligi, sezgirligi, hozirjavoblighi muhim tarbiyaviy ahamiyatga kasb etadi. Bola hayotining ko'p qismi oilada o'tadi. Shu boisdan mavjud an'analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta'sirida bola asta-sekin tarbiya topib boradi. An'ana va marosim oila tarbiyasining qudratli quroli hisoblanadi. Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo'lsagina, kutilgan natijalarga erishish mumkin. Oila tarbiyasida yutuqlarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, oila tarbiyasi bo'yicha tajribalar almashishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg'in jalb qilishga ham bog'liqdir. Har bir ota-ona oila tarbiyasida o'zlarining burch va mas'uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Normal oilaviy muhit, bolani kitob o'qishga, mehnat qilishga o'z vaqtida jalb etish ham oila tarbiyasining muvaffaqiyati garovidir. Oilada ota yoki onaning yo'qligi yoki ulardan birining ketib qolishi oila tarbiyasiga katta zarar yetkazadi. Ularning bolaga beradigan tarbiyaviy ta'sir kuchi yo'qola boshlaydi, oila tarbiyasidagi muvozanat buziladi. Bunday sharoitda bola qalbi qattiq jarohatlanadi, u tajang, serjahl, qo'pol, bo'lib qoladi, kattalarga ishonmay qo'yadi, o'qishi pasayib ketadi. Oila tarbiyasida otaning obro'si katta ahamiyatga ega.

Bolalarni barkamol inson qilib yetishtirishda maktabni oila bilan bog'lamasdan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Shuning uchun oila tarbiyasida maktab va ota-onalar o'rtasidagi ta'lim-tarbiyaga oid hamkorlikdagi ishlari katta ahamiyatga ega. Ota-onalarning o'qituvchilar bilan bo'lgan uchrashuvlarida aytilgan fikrlar, ayniqsa qimmatlidir. Chunki ular o'z farzandlari to'g'risida ko'proq narsalarni bilib oladilar. Shuning uchun bola tarbiyasining tub mohiyatini tushungan har bir ota-ona oila bilan maktab o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga intiladi. Bola maktabni tamomlagunga qadar ota-ona maktab bilan yaqin aloqa o'rnatishi, farzandining darslarini o'zlashtirishi, xulq-atvoridan xabardor bo'lib turishi, tarbiya masalalarida o'qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so'ng nima bilan mashg'ulligi haqida o'qituvchi va sinf rahbarini xabardor qilib turishi kerak. O'z navbatida o'qituvchi va sinf rahbari ham bolaning o'qishi, odobi, xulqi, maktabda o'zini tuta bilishi haqidagi ma'lumotlarni ota-onaga yetkazishi, zarurat tug'ilganda paydo bo'lgan muammolarni birgalikda hal qilishi zarur. Farzandi maktabga borgan ota-ona maktab jamoasining a'zosi bo'lib qolishi kerak. O'qituvchi va sinf rahbari ham o'z o'quvchisining oilasi bilan mustahkam

hamkorlikni yo'lga qo'ymog'i lozim. Oila tarbiyasida ota-onalarning mahalla faollari, mehnat faxriylari bilan hamkorliklari ham muhim. Oila tarbiyasi farzandlarning har tomonlama kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratilsagina muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oila barchamiz uchun mo'tabar maskan. Qiyoslash joiz bo'lsa, oila bu Ona Vatanning kichik timsoli. Agar u tinch va obod bo'lsa, uni maskan tutganlar osuda hayot kechiradi. Alloh saqlasin agar buning aksi bo'lsa, uni maskan tutgan insonlar hayotidan ma'no va mazmun ketadi. Shunday ekan oilamizni har doim asrab-avaylaylik!

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1 Abdulla Avloniy, Turkiy guliston yoxud axloq, T., 1992;
- 2 G'aybullayev N. R. va boshqa, Pedagogika, T., 1999
- 3 "Oila psixologiyasi"- G.B. Shoumarov.-t., -1999
4. Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi.- O. To'rayev.-T. z – n,- 1990y.

OILADA ER VA XOTIN NIZOLARINI BARTARAF ETISHDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING TA'SIRI.

Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrası
o'qituvchisi O.Dj.Qodirova **Тел: 97 332 25 32**

Email: godirovaodina@mail.ru

Annotatsiya: Nizolar oilaviy munosabatlarning ajralmas qismi bo'lib, ular nikoh munosabatlarining turli bosqichlarida yuzaga keladi va ularning paydo bo'lishi ko'plab omillar - ijtimoiy mavqe, oila tarkibi, oila a'zolarining yoshi, ularning individual xususiyatlari bilan belgilanadi. Oilaviy munosabatlarning farovonligi ko'p jihatdan o'zlarining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish, shuningdek ularni boshqarish qobiliyatiga bog'liq.

Kalit so'zlar: oila, oilaviy munosabatlar, oilaviy nizolar, ziddiyatli xatti-harakatlar strategiyalari, emotsional intellekt.

Bugungi kunda psixologiyada oilaviy munosabatlarda nizolarning bartaraf etish bo'yicha bir qancha amaliy tadbqiq ishlar amalga oshirilmoqda. Oilaviy nizolar jamiyat taraqqiyotining tannazulga olib keluvchi asosiy omildir. Ushbu masalalarni bartaraf etish psixologiya fani oldidagi dolzarb masalalardandir.

Emotsional intellekt va oilaviy munosabatlar borasidagi muammolar etarlicha tadqiq etilmagan, ammo uning oila farovonligiga ta'sirini va nikoh nizolarida xatti-harakatlar strategiyasini o'rganishga urinishlar olib borilgan. Emotsional intellekt darajasining er-xotin munosabatlariga ta'siri M.A. Brackett, D. Meyer va R. Warner. kabi amerikalik olimlar tomonidan o'rganilgan. Tadqiqotlar davomida ular er va xotinning ham emotsional aqli past bo'lsa, ularning munosabatlari ziddiyatli bo'lishi mumkin degan xulosaga kelishdi. Ammo agar er va xotinlardan biri yuqori darajadagi emotsional intellektga ega bo'lsa, u holda munosabatlar ko'pincha ikkala turmush o'rtog'i ham yuqori darajadagi emotsional intellektga ega bo'lgan juftliklarga qaraganda yaxshiroq bo'ladi [1, p. 68].

I.N. Andreevaning fikricha, shaxslararo munosabatlar va nizolarning mavjudligi emotsional ekspressivlikka bog'liq. Agar uning xatti-harakatlarida haddan tashqari vazminlik hukmron bo'lsa, sherik befarq, takabbur deb hisoblanadi. Aksincha, haddan tashqari ekspressivlik hayajon va tirnash xususiyati keltirib chiqarishi mumkin. Shunday qilib, rivojlangan emotsional intellekt muloqotni yanada samarali qiladi va er-xotinda ijobiy psixologik iqlimning shakllanishiga ta'sir qiladi [4].

Agressivlik va emotsional intellektning kuchayishi ham o'zaro bog'liqdir. O'z his-tuyg'ularini tushunmaydigan turmush o'rtog'i tajovuzkorlikning kuchayishi bilan tavsiflanadi va aksincha, tajovuzkorlik namoyon bo'lishi, birinchi navbatda, halokatli, o'z his-tuyg'ularini tushunish qobiliyati rivojlangan odamda minimal bo'ladi.

Xorijiy tadqiqotchilar nizodagi xulq-atvor uslublari haqida turli natijalarga erishdilar D. Buchard va boshqalar (1993) juftliklar uchta uslubdan foydalanishni afzal ko'rishlarini aniqladilar – raqobat, qochish va murosaga kelish. Ular buni shunday talqin qilishdi: bu uchta strategiyadan foydalanganlar emotsional intellektni rivojlantirmagan. Faqatgina hamkorlik kabi uslub yuqori emotsional intellekt va nikohdan qoniqish bilan ijobiy korrelyatsiyaga ega edi [1, p. 150].

Agar emotsional intellekt darajasi o'rtacha darajadan yuqori bo'lsa, turmush o'ртоqlar hech bo'lmaganda muammolar borligini tan olishadi. Turmush o'rtog'ini tinglash qobiliyati uning tarangligi va tashvishlariga javob berishni anglatadi. Sevimli odamning his-tuyg'ulari va tajribalarini tushunish qobiliyati uning emotsional holatiga yuqori sezgirlikni belgilaydi. Shunday qilib, turmush o'rtog'ining tajribalarini anglab, sherik oiladagi keskinlikni kamaytirishni maqsad qiladi. Nizolarda emotsional intellekt va xulq-atvor o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga boshqacha yondashuv tadqiqotchilar M. Stolarskiy, S. Postek, M. Smeya tomonidan qo'llanilgan. Asosiy tadqiqot usuli sifatida ishqiy munosabatlar muammolarini o'rganishga katta hissa qo'shgan K. Rasbaltning g'oyalari tanlandi. Uning ChOSE (Chiqish-Ovoz-Sodiqlik-E'tiborsizlik) modeliga ko'ra, munosabatlardan norozilik yoki turmush o'rtog'lar o'rtasidagi nizolarga to'rtta asosiy reaksiya mavjud - "Chiqish-Ovoz-Sodiqlik-E'tiborsizlik". "Chiqish" reaksiyasi ajralish, birgalikda yashashni rad etish, turmush o'rtog'ini faol munosabatlarni suiiste'mol qilish, ajralishda namoyon bo'ladi. Reaksiya sifatida "Ovoz" - bu muammolarni muhokama qilish, murosaga kelish, do'stlar yoki terapevtidan yordam so'rash, echimlarni taklif qilish, turmush o'rtog'i uchun o'zini o'zgartirish. "Sodiqlik" (ba'zi tarjimalarda - "Vafodorlik") vaziyatning yaxshilanishini kutish va umid qilish, tanqid oldida sherikni qo'llab-quvvatlash, yaxshilanish uchun ibodat qilishni anglatadi. "Beparvolik" sherikning boshqasiga e'tibor bermasligi, u bilan kamroq vaqt o'tkazishi, muammolarni muhokama qilishdan bosh tortishi, unga yomon munosabatda bo'lishi (haqoratlari), uni haqiqiy dolzarb muammoga aloqasi bo'lmagan narsa uchun tanqid qilishi, shunchaki hamma narsaga ruxsat berishi bilan ifodalanadi. parchalanish. Bu to'rtta reaksiya bir-biridan ikki yo'nalishda farqlanadi: konstruktivlik/buzg'unchilik va faollik/passivlik [3, p. 66-67].

So'rovdan olingan har bir strategiya uchun o'ziga xos misollar quyida keltirilgan. "Sadoqat" uchun: "Agar turmush o'rtog'im/turmush o'rtog'im menga yomon munosabatda bo'lsa, men hech narsa demayman va uni kechiraman", "Ovoz" uchun "Agar mening fikrim turmush o'rtog'imning fikridan farq qilsa, men u bilan xotirjam munosabatda bo'lishga harakat qilaman. uni muhokama qilish", "E'tiborsizlik" uchun "Turmush o'rtog'imdanda jahlim chiqqanda, bir muddat unga e'tibor bermayman", "Chiqish" uchun "Men janjal paytida turmush o'rtog'imni ikkalamiz tanigan odam bilan kinoya bilan solishtirishga moyilman". Emotsional intellekt J. Mayer, P. Salovey va D. Karuzo testini hisobga olgan holda tuzilgan test asosida aniqlandi. Respondentlar ijtimoiy o'zaro ta'sirning taqdim etilgan tavsiflarini o'qib chiqishlari va har bir vaziyatning qahramonlari qanday his qilishlari, eng samarali xatti-harakatlar usulini tanlashlari yoki qaysi his-tuyg'ular muayyan vazifalarni bajarishga yordam berishini va qaysilari unga xalaqit berishini aytishlari kerak edi [4, p. 68].

Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish natijasida, emotsional qobiliyatlar nizolarni faol va konstruktiv hal qilishda haqiqatan ham katta rol o'ynashi (bu faqat ayollarga tegishli), shuningdek, ayollar kamdan-kam hollarda "Beparvolik" reaksiyasidan foydalanishlari aniqlandi (bu jihatda erkak xulq-atvori va emotsional aql o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q). Yuqori darajadagi emotsional intellektga ega

bo'lgan erkaklar odatda "Sodiqlik" strategiyasiga ko'proq moyil bo'lib, "E'tiborsizlik" va "Chiqish" ga kamroq moyil bo'ladilar, ularning konfliktidagi xatti-harakatlari ayollar tomonidan ijobiy baholanadi. Umuman olganda, turmush o'rtoqlarning emotsional intellekt darajasi yuqori bo'lsa, nikohdan qoniqish yuqori bo'ladi va aksincha - bunday xulosaga tadqiqotchi O.V. Bondareva. Erkaklar turmush o'rtoq'ining emotsional intellekti bilan nikohdan qoniqish o'rtasida ham to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik aniqlandi. Bu shuni ko'rsatadiki, ayolning o'z va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish qobiliyati, his-tuyg'ularini to'g'ri ifodalash, erkakning oilaviy hayotidan ko'proq mamnun bo'lishiga yordam beradi [5, b. 230].

D. Goleman erkaklar va ayollarning emotsional intellektidagi farqlarning ildizlarini madaniyat, stereotiplar va ta'lim tizimida ko'radi, bu esa ayollarning emotsional boshqaruvchi roliga tayyor holda turmush qurishiga olib keladi va erkaklar buning muhimligini kamdan-kam tushunadilar. munosabatlarni saqlab qolish uchun bu vazifa. Ayollar suhbatdoshning his-tuyg'ularini yuz ifodasi, intonatsiya, imo-ishoralar orqali erkaklarga qaraganda yaxshiroq tushunishga qodir [6, p. 211-212].

Emotsional intellektning past darajasi munosabatlardagi norozilikka va er-xotinlarda nizolar sonining ko'payishiga olib kelishi mumkin, yuqori daraja esa kelishmovchiliklarni boshqarishning yaxshilanishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida nizolarni bashorat qilishi va munosabatlardan qoniqishni oshirishi mumkin. Qoniqarli turmush o'rtoqlar mojaro paytida qasos olishdan ko'ra ko'proq hamkorlik qiladilar [6, p. 51].

Shunday qilib, emotsional intellekt darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, konfliktida afzal qilingan xatti-harakatlar strategiyalari qanchalik konstruktiv bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Андреева И.Н. Албука эмоционального интеллекта / И.Н.Андреева. — СПб.: БХВ-Петербург, 2012. — 288 с.

2. Андреева, И.Н. Эмоциональный интеллект: непонимание, приводящее к "исчезновению"? [Электронный ресурс] / И.Н.Андреева // Психологический журнал. — УРЛ: <http://психология.орг/социальная/эмоциональныйж-интеллект/1603-эмоциональныйж-интеллект-непонимание-приводящее-к-исчезновению-андреева-ин.хтмл> (дата обращения 01.10.2016)

3. Бондарева О.В. Взаимосвязь удовлетворённости браком с эмоциональным интеллектом и эмоциональным самораскрытием супругов // Приоритетные направления развития науки и образования : материалы В Междунар. науч.—практ. конф. (Чебоксары, 12 июня 2015 г.) / редкол.: О. Н. Чирокоев [и др.]. — Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2015. — № 2 (5). — С. 229—230.

4. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Дениел Гоулман; пер. с англ. А.П. Исаевой. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. — 478

5. Моница Г. Б. Эмоциональный интеллект супругов как фактор оптимизации супружеских отношений //ФГБОУДПО «Институт повышения квалификации специалистов профессионального образования»/ Академия профессионального образования. СПб, № 3, 2012, с. 40-50.

TALABALARNING EHTIYOJLAR TIZIMIDA KASBIY YO'NALGANLIKNI EKSPERIMENTAL TADQIQ ETISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Qoryog'diyev Sherzod Shuxrat o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti magistranti

Annotatsiya: Zamonaviy yosh universitet bitiruvchisi nafaqat mehnat bozorini egallashi va unda o'z o'rnini egallashi, balki mobil, raqobatbardosh, kasbiy faoliyatga tayyor va uning natijalari uchun mas'uliyatli bo'lishi kerak. Shuningdek, u o'zining professional yo'li haqida aniq tasavvurga muhtoj. Shu munosabat bilan ta'lim oldida nafaqat malakali ijrochini, balki kasbiy o'sish va rivojlanishga intiladigan shaxsni tayyorlash vazifasi turibdi. Shu bois, talabalarning kasbiy yo'nalganligini shakllantirish va rivojlantirishni o'rganish dolzarb bo'lib bormoqda.

Kalit so'zlar: ehtiyojlar, shaxs yo'nalganligi, kasbiy yo'nalganlik, motivatsiya, intilish darajasi, qiziqish.

Shaxsning yo'nalganligi deganda shaxs faoliyatini yo'naltiruvchi va mavjud vaziyatdan nisbatan mustaqil bo'lgan barqaror motivlar to'plami tushuniladi. Shuni ta'kidlash kerakki, shaxsning yo'nalganligi doimo ijtimoiy jihatdan shartlangan va ta'lim jarayonida shakllanadi. Yo'nalganlik - bu shaxs xususiyatlariga aylangan va joziba, istak, intilish, qiziqish, mayl, ideal, dunyoqarash, e'tiqod kabi shakllarda namoyon bo'ladigan munosabatlar tizimidir. Bundan tashqari, shaxs yo'nalganligidagi barcha shakllarining asosini faoliyat motivlari tashkil qiladi [1].

Xulq-atvorning har qanday shakli ichki va tashqi sabablar bilan izohlanishi mumkin. Birinchi holda, tushuntirishning boshlang'ich va yakuniy nuqtalari xatti-harakat subyekting psixologik xususiyatlari, ikkinchisida esa uning faoliyatining tashqi sharoitlari va holatlari hisoblanadi. Birinchi holda, ular motivlar, ehtiyojlar, maqsadlar, niyatlar, istaklar, manfaatlar va boshqalar haqida gapirsa, ikkinchisida mavjud vaziyatdan kelib chiqadigan rag'batlantirishlar haqida gapiradi. Ba'zida odamning xulq-atvorini ichidan belgilaydigan barcha psixologik omillar shaxsiy dispozitsiyalar deb ataladi. Keyin, shunga ko'ra, ular xatti-harakatning ichki va tashqi belgilanishining analoglari sifatida dispozitsion va situatsion motivatsiyalar haqida gapiradilar [2].

Rus psixologiyasida ko'plab mualliflar faoliyat uchun motivatsiya tushunchasi orqali shaxsning yo'nalganligini ko'rib chiqdilar. Shaxsning yo'nalganligi turli mualliflar tomonidan turlicha tushuniladi:

- S.L.Rubinshteyn tomonidan «dinamik tendensiya»;
- A.N.Leontyevning «ma'no hosil qiluvchi motiv»;
- V.N.Myasishchevning «hukmron munosabatlar»;
- B.G.Ananyevning «asosiy hayot yo'nalishi»;
- A.S.Prangishvilining «inson muhim kuchlarining dinamik to'plami» [3].

S.L.Rubinshteyn tadqiqotlarida motivlar muayyan faoliyat turlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqilib, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot, inson faoliyatining ijtimoiy tabiati bilan bog'liq edi. Olim "motiv" va "shaxs yo'nalganligi" tushunchalarini tahlil qilib, motivni "adekvat ongli turtki" deb tushunadi. Rubinshteyn asosiy fikrni obyektlar yoki subyektlarning o'zlari motivlar emas, balki ular faqat tegishli motivlarni keltirib chiqarishiga qaratdi [4].

Bu shuni ko'rsatadiki, yetuk mutaxassisni tayyorlashning muhim sifat ko'rsatkichlari bilan bir qatorda, bilim, qobiliyat, ko'nikma, shaxsning kam bo'lmagan kasbiy ahamiyatli fazilatlarini, uning kasbiy yo'nalishi, shaxsning kasbiy o'zini o'zi anglash uchun shakllangan va rivojlangan ehtiyoji, kasbiy faoliyat sohasida o'z-o'zini namoyon qilish jihatlari ham birdek shakllanishi lozim. Shu bois, ehtiyojlar tizimida kasbiy yo'nalganlikni eksperimental tadqiq etishning o'ziga xosligi talabalar professional orientatsiyasida ustuvor bo'lgan yo'nalganlik shakllari, intilish darajasi hamda motivatsion sohasining differentsiatsiyasini namoyon etishda muhim hisoblanadigan indikativ omillardan biri bo'lishi mumkin.

Gerbachevskiyning «Intilish darajasi» testining tavsiflovchi hamda normal taqsimlanish qonuniyatiga mosligini tekshirish natijalariga ko'ra, ichki motiv ($Z=1,905$, $p<0,01$), kognitiv motiv ($Z=1,691$, $p<0,01$), qochish motivi ($Z=1,586$, $p<0,05$), raqobat motivi ($Z=1,323$, $p>0,05$), faoliyatni

o'zgartirish uchun sabab ($Z=1,402$, $p<0,05$), o'z-o'zini hurmat qilish motivi ($Z=1,387$, $p<0,05$), natijalarning ahamiyati ($Z=1,307$, $p>0,05$), vazifaning qiyinligi ($Z=1,370$, $p<0,05$), iroda kuchi ($Z=1,316$, $p>0,05$), natijalarni erishilganlik darajasini baholash ($Z=1,378$, $p<0,05$), o'z imkoniyatlarini baholash ($Z=1,459$, $p<0,05$), quvvatni safarbar eta olganlik darajasi ($Z=1,273$, $p>0,05$), kutilayotgan natijalar darajasi ($Z=1,698$, $p<0,01$), natijalar namunasi ($Z=1,362$, $p<0,05$) va tashabbuskorlik ($Z=1,135$, $p>0,05$) kabi ko'rsatkichlarda ishonchli farqlar aniqlanib, metodikaning shkalalari noparametrik mezonlarga mos tushishi ma'lum bo'lganini kuzatishimiz mumkin.

1-jadval

Gerbachevskiyning «Intilish darajasi» testining tavsiflovchi hamda normal taqsimlanish qonuniyatiga mosligini tekshirish natijalari (N-125)

Ko'rsatkichlar	Min	Max	M	σ	Z	p
Ichki motiv	5,00	18,00	11,59	2,98	1,905	0,001**
Kognitiv motiv	7,00	18,00	12,56	2,80	1,691	0,007**
Qochish motivi	5,00	18,00	11,56	3,02	1,586	0,013*
Raqobat motivi	5,00	17,00	10,57	3,23	1,323	0,060
Faoliyatni o'zgartirish uchun sabab	5,00	16,00	11,35	3,15	1,402	0,039*
O'z-o'zini hurmat qilish motivi	7,00	18,00	13,23	2,34	1,387	0,043*
Natijalarning ahamiyati	5,00	18,00	11,64	3,26	1,307	0,066
Vazifaning qiyinligi	6,00	19,00	11,88	2,78	1,370	0,047*
Iroda kuchi	5,00	18,00	12,91	2,50	1,316	0,063
Natijalarni erishilganlik darajasini baholash	6,00	18,00	11,84	2,73	1,378	0,045*
O'z imkoniyatlarini baholash	6,00	18,00	13,22	2,47	1,459	0,028*
Quvvatni safarbar eta olganlik darajasi	5,00	18,00	12,61	2,89	1,243	0,091
Kutilayotgan natijalar darajasi	5,00	19,00	12,12	2,63	1,698	0,006**
Natijalar namunasi	5,00	18,00	11,80	3,00	1,362	0,049*
Tashabbuskorlik	5,00	18,00	11,59	2,98	1,135	0,152

* statistik tavofutlar mavjud

Ehtiyojlar asosida motivlarning shakllanishi borasidagi qarashlarga asoslanib, talabalarda kasbiy yo'nalganlikni belgilovchi muhim indikativlar sifatida o'z-o'zini hurmat qilish motivi (13,23), o'z imkoniyatlarini baholash motivi (13,22) yuqori o'rin egallashi oydinlashadi. Bu bizga ehtiyojlar tizimida kasbiy yo'nalganlik shaxsning qadriyatlar sohasi hamda motivatsion birliklari asosida kechishini yana bir bor isbotlashga xizmat qiladi. Talabalarda kasbiy faoliyat doirasida o'zini hurmat qilishi hamda o'ziga nisbatan bahosi ularning kasbiy tanlovni amalga oshirish jarayonida va kasbiy faoliytag bevosita kirishuvida ikkilanishlarni bartaraf etadi. Natijada shaxs o'zini loyiq deb hisoblagan kasbni tanlash imkoniyatini real tarzda oshirib boradi.

Shuningdek, vazifaning qiyinligi (19), kutilayotgan natijalar darajasi (19) talabalar o'quv faoliyatida akademik o'zlashtirish saviyasining qanday holatda ekanini kuzatishga imkon beradi. Talaba shaxsida vazifaga nisbatan shakllangan ustanovka uni kasbiy yo'nalganligida doimiy majburiyatlar qurshovida bo'lish haqida oldindan «signal» kabi ko'rinish kasb etsa, kutilayotgan natijalar darajasi talabalarining o'quv yillari mobaynida o'z kutilmalarining amaliy tasdig'i qay shaklda yakun topayotganini his qilish imkoniyatini yaratadi. Talabalar hamjamiyatida raqobat

motivatsiyasining biroz past ko'inish olishi (10,57) ularda kasbiy faoliyat ritmikasida bir xillik ko'rsatish, hamma kabi bo'lish qadriyatini professional hayotga tatbiq qilish ehtimolini oshirishi bilan Harakterlidir. Shu bois, talabalarda kasbiy faoliyatga yo'nalganlikni rivojlantirishda ularning o'z real hamda ideal «men» obrazi bilan, shuningdek, tengdoshlari bilan sog'lom raqobat qilishi lozimligini tushuntiruvchi pedagogik texnologiyalarni auditoriya mashg'ulotlarida faol jalb etish lozimligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Волжина Ж.А. Влияние «Образа тела» на формирование личности подростка: Сб. ст. междунар. науч.-практ. конф. «Проблемы и перспективы развития современной науки: экономика, политика и право». М., 2014.
2. Князева Г.Н. Акмеологические условия для творческого самовыражения субъектов учебной деятельности в образовательном процессе. «Психологические проблемы самореализации». Сб. науч. тр. Выпуск 6. Краснодар, 2001, с. 140.
3. Керимбеков М.А., Жунисбекова Ж.А., Килибаев А.А., Нуржигитов А.С., Акимбаев А.А., Момбиева Г.А. Психологические основы направленности и мотивации деятельности спортсмена // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 1. – С. 24-28.
4. Тарасова Н.В. Стратегия реализации компетентностного подхода в образовании: историко-педагогический аспект /Н.В. Тарасова. – М.: ФИРО, 2007. – 52 с.

MULOQOT SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING MUHIM OMILI SIFATIDA

***B. Rayimho'jayeva NamDU psixologiya yo'nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: M. Badritdinova***

Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatini o'zlashtirish va o'z individual ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Muloqot jarayonida inson xulq atvorining muayyan obraz va modellari shakllanib keyinchalik ular insonning ichiga kiradi. Muloqot tashqi ijobiy ta'sirlar, namunalar asosida o'zini-o'zi tuzatish, qayta tarbiyalash, shaxsiy imkoniyatini ro'yobga chiqarish uchun puxta zamin hozirlaydi.

Buyuk fransuz yozuvchisi Antuan Sent Ekzyuperi ham o'z asarlaridan birida "Muloqot-shunday ne'matki, u orqali inson lazzatlanadi" deb yozgan[1;83b].

Barkamol insonlarning muomala maromi, mulohaza yuritish uslubi, munosabatlarga kirishish uquvchanligi, vaziyatdan chiqish salohiyatiga boshqa odamlar ham taqlid qiladi va hayot tajribasida unga rioya etib yashaydi. Odamlar o'rtasidagi shaxslararo munosabat jarayonida g'ayritabiiy ijtimoiy holat yoki hodisaga ongli tayanish o'zini-o'zi mukammallashtirish, ro'yobga chiqarish, boshqarish, baholash o'ziga o'zi buyuruq berish shaxsning ruhiy dunyosida muhim kamolot bosqichidir.

Muloqotga kirisha olmaslikning asosiy sababi insonning o'zini-o'zini yuqori yoki past baholash tufayli o'ziga va uni qurshab turgan odamlarga noto'g'ri munosabatidir. Buning oldini olish uchun quyidagilarga ahamiyat berish ijobiy samara beradi.

1. Hamkorlik faoliyatida, muloqotlar tizimi orqali muloqot jarayonining barcha a'zolari o'rtasida insonparvarlik munosabatlarini tashkil qilish;

2. Muloqotda ichki munosabatlar tizimida har bir a'zoning qulay mavqeini taminlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish;

3. Insonning muloqot xususiyatlari, maromi, usullari, shakllari to'g'risida axborotni egallashga oid mashg'ulotlarni uyushtirish.

Har bir kishining o'z "Meni" atrofdegilar bilan bo'ladigan muloqot jarayonida shakllanadi. Shaxsning hayot yo'llari avval oilada, bog'chada, maktab, ishxona, keksalar orasida, ya'ni guruh va jamoalarda rivojlanadi. Muloqotga bo'lgan ongimiz qondirilmasa ongimiz ham rivojlanmaydi.

1938 yil Richard Bard o'z hohishi bilan Antarktida muzliklarida olti oy tanho qoladi. Bir tomondan u tajriba natijalariga qiziqsa, ikkinchi tomondan hayot g'ala-g'ovuridan biroz dam olishni istagan edi. Keyinchalik u mazkur davrni quyidagi so'zlar bilan eslaydi: - "Bu yerdagi hayotim davomida bora bora har bir harakatin har bir ishim tobora mazmunsiz, mantiqsiz, maqsadsiz bo'lib borayotganday edi. Xavf xatarlardan qo'rqmaydigan odam bo'lsamda negadir bu yerda tomning bosib qolishidan havfsiray boshladim, ovqatlanishimda muntazamlilik yo'qoldi, yuvimay ham qo'ydim[2;79b].

Bundan ko'rinadiki insonlar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar va uni qondirishga harakat qiladilar.

Muloqotning maqsadi kishilarning birgalikdagi faoliyatiga ehtiyojlarini aks ettiradi. Bunda muloqot shaxslararo o'zaro ta'siri sifatida namayon bo'ladi, ya'ni kishilarning birgalikdagi faoliyati jarayonida paydo bo'luvchi aloqa va o'zaro ta'sirlar yig'indisidir.

Muloqot jarayonida insonlar bir birini idrok etar ekan bunda attraksiya jarayoni yuz berishi, ya'ni idrok etilayotgan kishiga nisbatan "yoqtirish hissi" paydo bo'lishi mumkin. Muloqot ishtirokchilari o'z ongida bir birlarining ichki dunyosini qayta tiklashga his tuyg'ularini, xulq atvorining sabablarini fahmlab yetishga harakat qiladi. Shaxs boshqa odamlarning tashqi qiyofasi, ularning fe'l atvori va xatti xarakatlari, ularga qo'llanadigan kommunikativ vositalar orqali o'zi bilan muloqotga kirishgan odamlarning kimligini tushunib yetish ularning qobiliyatlari, niyatlari kabilar haqida xulosa chiqara olish uchun muayyan ishni bajarishga to'g'ri keladi.

E.Melibruda "Muloqot shaxslararo munosabatlarda biz uchun xavodek ahamiyatga egadir" degan fikrlarni bildirib o'tgan[3;92b]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kundalik muloqot jarayonida so'zlar 7%ni, tovushlar va intonasiya 38%ni, nutqsiz muloqot 55%ni tashkil etadi.

Muloqotsiz insoniyat jamiyati bo'lishi mumkin emas. Aynan muloqot hamkorlikda faoliyat yurituvchi individlar jamoasini shakllantiradi. Hamkorlikdagi faoliyat rejasini tuzish va uni ro'yobga chiqarish uchun individlar o'rtasida muloqot amalga oshirilishi shart. Muloqot vositasida hamkorlikdagi faoliyat tashkil etiladi va amalga oshiriladi.

Muloqot ikki va undan ortiq kishilarning axborot almashunuvida namoyon bo'ladi. Oilada, jamoa, guruhlar orasida insonlar o'ziga xos tarzda muloqot qilishadi. Bu albatta ta'lim tarbiyaning shakllanishida va kishilar bilan muloqotda o'z ifodasini topadi. Insonlar qanchalik ko'p muloqotga kirishar ekanlar nutqida, boshqa shaxslar bilan muloqotda erkin fikrlashga ega bo'ladilar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shaxslararo munosabatlarda muloqot kompetentligini rivojlantirish uchun quyidalarni tavsiya etamiz:

- Muloqot jarayonida insonlar bir - birini hurmat qilishi;
 - Muloqotga kirishaolmaydigan kishilar uchun muloqot usullariga mo'ljallangan ishbilarmonlik o'yinlari, psixodramma, trening tizimi yaratish;
 - Xushmuomilalik, kamtarlik, to'g'riso'zlik, insonparvarlik fazilatlarini yaxshi rivojlantirish.
- Inson tabiati shundayki, u atrof muhit bilan muloqotda bo'lmasdan yashay olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxsudova M.A Muloqot psixologiyasi T, 2006
2. Safayev N.S, Miroshirova N.A, Odilova N.G Umumiy psixologiya nazariyasi va amalyoti T, 2013
3. Xaydarov F.I, Xalilova N.I Umumiy psixologiya T, 2009

INSPEKTOR-PSIXOLOG KASBIY KOMPETENTLIK OMILLARINI TADQIQ ETISHNING AHAMIYATI

Paxmonova Dilnoza Farmanovna

Renessans ta'lim universiteti Pedagogika-filologiya kafedrası o'qituvchisi

Inson hayotiga kirib keladigan har qanday yangilik unda sergaklikni, hattoki norozilikni uyg'otadi. Shunga ko'ra, uzoq yillar davomida an'anaviy usullar bilan ishlab kelgan psixologlar bugungi kunning o'zidayoq takomillashtirilgan Davlat standartlari asosidagi faoliyatni talab darajasida tashkil eta olmaydilar. Eng avvalo, jamiyatda biror bir o'zgarishlarni amalga oshirish uchun avval insonlarning kasbiy ongini tubdan o'zgartirish kerak.

Ayniqsa, inspektor-psixologlar faoliyatini yangi takomillashgan standart asosida tashkil etish uchun, avvalo, o'z faniga oid davlat ta'lim standarti va o'quv dasturini sinchiklab o'rganishi, yangidan nashr etilgan darslik bilan tanishishi, jahon tajribasi asosida reja tuzib olishi kerak bo'ladi. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan faoliyat uchun ham tegishli o'zgarishlar qilish lozim. Jumladan: voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha inspektor-psixologning kasbiy faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash, voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha inspektor-psixologning faoliyat jarayonida tayanch kompetensiyalarning shakllantirilishiga kognitiv, emotsional, xulqiy omillarini ish tajribasidan kelib chiqib o'zaro mutanosib ravishda dinamik rivojlanishi faoliyat samadorligini ta'minlashda individual va differensial farqlarga bog'liqligini asoslash, ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak.

Hozirgi vaqtda inspektor-psixolog kasbiy kompetentsiyasining mohiyatini aniqlash muammosi psixologlar, amaliyotchilar, fiziologlar va boshqalar o'rtasidagi diqqat ob'ekti hisoblanadi. Kontseptsianing ta'rifiga oid savollar mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ko'plab asarlarida ko'rib chiqilgan.

Chet el manbalarida e'lon qilingan kasbiy va pedagogik kompetentsiya ta'riflari kontseptsianing mazmunini to'liq yoritib bera olmaydi, bu quyida keltirilgan olimlarning ishlarini ko'rib chiqishda aniq ko'rinadi.

Daniel B. Hogan, kompetentlikni bashorat qilish qiyin, deb ta'kidlaydi. Uning fikricha, malakani sertifikatlash va faoliyatning muvaffaqiyati o'rtasida aniq aloqa o'rnatilgunga qadar, kompetentlikni aniqlash qiyin, chunki kompetentlikni baholash mutaxassis tomonidan iste'molchiga keltiradigan foyda o'lchovi bilan belgilanishi kerak.

Jerald Kucher shuningdek kompetensiya tushunchasini tahlil qiladi va malaka sertifikatlashning zamonaviy usullari eng kam va eng yuqoridarajadagi vakolatlarni ajratib olishga qodir ekanligiga shubha tug'diradi.

Uning so'zlariga ko'ra, kompetensiya taklif etilayotgan professional xizmatga qarab farq qilishi mumkin, bu holda vakolatni o'ziga xos xususiyat sifatida emas, balki shart sifatida ko'rib chiqish yaxshiroq bo'lishi mumkin deb o'ylash asossiz emas.

Kasbiy kompetentsiyani, shuningdek, "voqelikni realizatsiya qilish qobiliyati", "topshiriqlarning etarli darajada bajarilishi holati", "chuqur bilim" (G.K. Britell, R.M. Jueger, W.Ye.Blank) sifatida qayd etadilar.

Amerikalik olimlar umuman olganda vakolatli shaxsni ijtimoiy rollarni malakali bajarish va dunyo bilan o'zaro aloqalar uchun zarur bo'lgan munosabatlar, motivlar, qobiliyatlar, qadriyatlar, e'tiqodlarni rivojlantirish nuqtai nazaridan tavsiflaydi; ular bilan bog'liq bilim, ko'nikmalarni egallash; professional rollarni, psixomotor funktsiyalarni bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirish; shaxslararo muloqotni, kognitiv faoliyatni amalga oshirish. SHunday qilib, kompetentsiya insonga xos umumiy xususiyat sifatida qaraladi.

Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, kompetentsiya vakolatlarining butun doirasini - natijada mehnat unumdorligini belgilaydigan va mutaxassisning kasbiy kompetentsiyasining umumiy darajasini ko'rsatadigan professional faoliyatning tomonlarini birlashtiradi.

Zamonaviy frantsuz olimlari kompetensiya - bu shaxsga kasbiy faoliyatning murakkab turini amalga oshirishga imkon beradigan mumkin bo'lgan harakatlar (emotsional, kognitiv va psixomotor) majmuidir. Kompetensiya subkompetensiyalarni, shuningdek mikrokompetensiyalarni yoki o'ziga xos vakolatlarni o'z ichiga olishi mumkin. O'quvning asosiy maqsadlari ko'pincha o'quv rejasini bayon eta olish kabi umumiy vakolatlarni tavsiflaydi.

Shunday qilib, "kompetentsiya" tushunchasi ma'lum bir vaziyat yoki faoliyatning muvaffaqiyatini belgilaydigan vaziyatli vazifalarga mos keladigan bilim, pedagogik mahorat va kasbiy qobiliyatlarning sintezi sifatida qaraladi. Frantsuz tadqiqotchilari "minimal vakolat" tushunchasidan ham foydalanadilar. Minimal kompetensiya - bu bir yoki bir nechta mezon asosida maqbul deb hisoblangan ma'lum bir bilim va mahorat darajasi. Bu alifbo harflarini chizish yoki bilish qobiliyatiga va hokazolarga bog'liqligiga qarab o'zgaradi, moyillik, ijtimoiy sharoit va atrof-muhitdagi farqni hisobga olmagan holda, o'sha yoshdagi barcha guruh uchun bir xil minimal malakalarni egallashni talab qilish haqiqatga to'g'ri kelmaydi.

L.M. Dolgova, P.V. Simonov va boshqalarning fikricha, kompetentlik - olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qila olishlik demakdir. Namunalarga o'xshash harakatlarni ko'zda tutadigan "bilim, ko'nikma va malakalardan farqli o'laroq, kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi. "Kompetentlik - ijtimoiy amaliyot ko'rinishidagi bilim va ko'nikmalarning mavjudligi bo'lib u ta'lim jarayoni natijalariga ijtimoiymadaniy talablar va jamiyat tomonidan talablar qo'yiladigan hollarda namoyon bo'ladi", - deb ta'kidlaydi L.M. Dolgova.V.V. Bashevning ta'kidlashicha, kompetentliklar - insonning individual qobiliyati bo'lib, ular shart sharoitlar o'zgargan paytda ushbu qobiliyatning boshqa vaziyatlarga ko'cha olishida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, kompetentlikni layoqatlilik, tayyorlik, imkoniyatga egalik va shu bilan birga, ma'lim bir harakatlar natijasi sifatida talqin etish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik - faoliyatga doir kategoriya bo'lib, sub'ektning qo'yilgan vazifalarni bajarishga qaratilgan kasbiy, ijtimoiy va boshqa faoliyati jarayonida namoyon bo'ladi.

N.G. Vitkovskayaning ta'riflashicha, kompetentlik qo'yilgan muammolarni hal etishga qaratilgan insonning ichki (bilim, ko'nikma va malakalari, ma'naviy sifatlari, psixologik xususiyatlari) va tashqi (moddiytexnik, ijtimoiy) imkoniyatlarin safarbar qila olishga qodirligidir.

Psixologik nuqtai nazardan, A.K. Markovanning fikricha, kompetentlik muayyan insonning xarakteristikasi, ya'ni kasbiy talablarga munosibligi darajasi bo'yicha insonning individual xarakteristikas idemakdir.

Ko'pgina olimlar o'zlarining tadqiqot ishlarida kasbiy kompetentlikni shakllanganlik asosini oltita sifatlar, ya'ni motivatsion xislatlar (insonning butun hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boruvchi tanlagan kasbiga bo'lgan ehtiyojlari, motivlari va maqsadlarni qamrab oladi), intellektual salohiyat, irodaviy sifatlar (maqsadga intiluvchanlik, ichki va tashqi to'siqlarni, jismoniy va aqliy zo'riqishlarni yenga olishlik, o'zini tuta bilishlik va tashabbuskorlik xislatlari), amaliy ko'nikmalar, hissiy sifatlar (o'z hissiyotlarini boshqarishning zaruriy malakalari shakllantrishi, o'zining aniq hislari (qahr, g'azab, bezovtalik, arazlash, hasad, hamdardlik, uyalish, mag'rurlik, qo'rqish, ko'ngilchanlik, muhabbat va boshqalar)ni boshqarishi hamda o'z hissiyohotlarini va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni tushunishi) hamda o'z-o'zini boshqara olish sifatleri tashkil etishini ta'kidlab o'tadi.

ADABIYOTLAR:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект пресс, 2000.–139 с.

2. Немов П.С. Психология.-Учеб.для студ.высш.пед.учеб.заведений.-М.: Гуманит.изд. ВЛАДОС,1999.- Кн.1. Общие основы психологии.-С. 528-647.
3. G'oziev E.G', P.N. Melibaeva. Ijtimoiy psixologiya. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv uslubiy qo'llanma.-Toshkent-2009.- B. 143.
4. G'oziev E.G'. Psixologiya metodologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent : Noshir, 2013.
5. Суннатова Р.И. Саморегуляция мыслительной деятельности. –Ташкент: Фан, 1996. – С. 83.
5. Мухамедова Д.Г. Таълим менежерини инновацион фаолиятга тайёрлашнинг ижтимоий-психологик технологияларини такомиллаштириш.
(DSc) Автореферат. – Тошкент, 2015.

OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

**Andijon viloyati Baliqchi tuman
31-umumta'lim maktabi psixologi
Rasulova Dilnoza Serobiddinovna**

Annotatsiya: Maqolada oilada shaxsni axloqiy shakllantirish muammosi ifodalangan. Tarbiya jarayonini tashkil etishning psixologik omillarini pedagogik- psixologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Oiladagi tarbiyani ko'plab xususiyatlarini hisobga olish, bolani axloqiy jihatdan tarbiyalashda, milliy axloqiy qadriyatlardan foydalanishning mohiyatiga, uning o'ziga xosligi va ahamiyatini tahlil qilish masalalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: oila, shaxs, tarbiya, axloq, psixologik xususiyatlar, omillar, milliy qadriyatlar, oilaviy munosabatlar.

Oilada shaxsni axloqiy shakllantirish bolaning tug'ilishidan boshlanadi. U ko'pgina omillar ta'sirida tarkib topadi. Bu omillar oilaviy munosabatlar xarakteri, ota-onalarning namunasi, ulardagi umumta'lim darajasi, umummadaniy saviyasi hamda ularning pedagogik madaniyati va nihoyat oilaviy hayotning tashkil etilishidan iborat. Bu omillar oilada bolani axloqiy tarbiyalashning mazmunini tashkil etadi va ular bir qator pedagogik- psixologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Bular quyidagilardan iborat:

1. Ayrim oilalarda bolalarning tarbiyasi faqat onalar zimmasida, ota esa bu ishdan o'zlarini chetga oladilar. Go'yo farzandlarini bog'cha, maktab tarbiyalab berishlari shart. Tarixiy tajriba shundan dalolat beradiki, qadimdan o'g'il bolalar tarbiyasi bilan otalar, qiz bola tarbiyasi bilan onalar shug'ullanganlar, ammo ular asosan erkaklar nazoratida bo'lgan.

2. Ota-onalar bolalarga birdek munosabatda bo'lishlari, bir xil mehribon va g'amxo'r, talabchan va qattiqqo'l bo'lsalar bolalar hayoti butun va mukammal bo'ladi. Biri talab qilganda, ikkinchisi yonini olsa tarbiya buziladi. Bolalariga haddan tashqari mehribonchilik qilayotgan ota-onalar ularni hurmat qilishdan oldin, o'zlarini ham hurmat qilishni o'rgatishlari zarur.

3. Ko'pgina ota-onalar bolalarini tarbiyalash borasida o'z vazifalari va burchlarini to'la his qilmaydilar. Boshqa- charoq aytganda ularda pedagogik tayyorgarlik yetishmaydi. Zotan oilaviy tarbiya, avvalo, ota-onalarning o'zlarini-o'zlari tarbiyalash demakdir. Chunki bola ayni paytda ta'sir obyekti va subyektidir. Biroq ota-ona bola ana shunday ob'ekt ekanligini sezmasligi uchun harakat qilishi kerak. Ammo barcha ota-onalar ham buni tushunib yeta olmaydilar.

4. Oila hayotini to'g'ri tashkil qilish, oilada sog'lom axloqiy muhitni yaratish lozim. Bu ishda hech qanday mayda-chuydalar bo'lmasligi kerak. Har bir narsa bolaga ta'sir qiladi. Ana shu ta'sir natijasida salbiy yoki ijobiy odatlar, turlicha xulq-atvorlar paydo bo'ladi. Ota-onalarning har bir

xatti-harakatini bolalar kuzatib turadi. Shuning uchun bolaga u yoki bu ishni qil yoki qilma deb nasihat qabilidagi o'rgatish yo'li bilan tarbiyalayman, deb o'ylamaslik kerak.

5. Har bir ota-ona bolasini barkamol inson bo'lishini istaydi. Farzandini ana shunday inson bo'lishidan nafaqat ularning o'zi, balki jamiyat ham manfaatdir. Ota-onaning fuqarolik burchi ham shuni taqozo etadi. Shunga ko'ra har bir ota-ona, eng avvalo, mamlakat uchun bo'lajak fuqaroni tarbiyalayotganini unutmasligi lozim.

6. Ota-ona shaxsining o'zi bola tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Ularning oqilona o'g'itlari, pand-nasihatlarining hech bin, ularning shaxsiy namunasi o'mini bosa olmaydi. Bolalarning axloqiy fazilatlarini tarkib topishida, oiladagi o'zaro ahlilik, halollik va rostgo'ylik, o'zaro ishonchning mavjudligi, umuman sog'lom axloqiy muhit muhim ahamiyatga ega.

7. Oilada bolalami sevis, ularning shaxsiyatini hurmat qilish va hech qachon ularni izzat-nafsiga tegmaslik zarur. Bunday jazolash usuli bola nafratini kuchaytiradi. Har qanday g'amxo'rlik talabchanlik bilan olib borilgani maq-sadga muvofiqdir.

8. Har bir oilada uning o'ziga xos bo'lgan an'analar mavjud bu an'analar bola ongiga, uning xulq-atvoriga juda kuchli ta'sir qiladi. Masalan: oila a'zolarining tug'ilgan kunlarini o'tkazish, qarindosh urug'lar holidan xabar olish va hokazolar.

9. Bola tarbiyasida ota-onaning ishxonasidagi, mahalla va qo'ni-qo'shnisi oldidagi obro'yi ham katta rol o'ynaydi va bolalarida ularga nisbatan faxrlanish hissini uyg'otadi. Ular shu mhd tarbiyalanadilar.

Shunday qilib, oilaviy tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari va ta'sir qilish omillari mavjud. Bularni hisobga olmasdan turib, bola tarbiyasini oilada yaxshi yo'lga qo'yish mumkin emas. Buning uchun, avvalo, ota-onalarning o'zlari tarbiyalangan bo'lishlari lozim.

Ota-onalarning butun hayoti, ularning fuqarolik qiyofasi, ma'naviy dunyosi bola tarbiyasining negizini tashkil etadi. Zotan, ota-ona bolalari uchun aziz va muqaddas kishilardir. Shu sababli ularga taqlid qiladilar, ularga o'xshashga intiladilar.

Oiladagi tarbiyani yuqoridagi xususiyatlarini hisobga olish, bolani axloqiy jihatdan tarbiyalashda, milliy axloqiy qadriyatlardan foydalanishning mohiyatiga, uning o'ziga xosligi va ahamiyatini tahlil qilishga yordam beradi.

Milliy mustaqillik sharoitida jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotida yuz berayotgan o'zgarishlar tabiiy ravishda va qonuniy tarzda xalqning ravnaqiga yo'l ochdi, mustaqillikni mustahkamlashga samarali ta'sir ko'rsatdi. Natijada, bu tarixiy jarayonlar oilada bola tarbiyasida ham o'z aksini topa boshladi. Buning uchun ota-onalarning o'zida milliy qadriyatlarga nisbatan munosabat o'zgarmog'i lozim. Ular bolalami ota-bobolarining pand-nasihatlari, o'g'itlari, tajribalari asosida eng yaxshi va oliyanob an'analar ruhida tarbiyalab kelganlar.

Ularning dono fikrlari, turmush saboqlari davrlar g'alviridan o'tib, saralanib bizgacha yetib kelgan. Lekin hozirgi kunda o'zbek oilalarida bola tarbiyasi borasida salbiy holat-larni uchratish mumkin. Masalan: ayrim ota-onalar farzandlarini bemehrligidan nolishadi. Yomon yo'lga kirib ketgan farzandlari xususida ko'pchilik ota-onalarning fikrlari bir xil: «o'z bilganidan qolmaydi, hurmat qilishni bilmaydi». Xo'sh, o'sha bemehr bolaning otasi yoki onasini tarbiyaladi desam Marmikan? Ishdan so'ng, dam olish kunlari ota choy-xonada, ona mehmondorchilikda bo'lsa. Ayniqsa, ota ham ona ham «ishbilarmonlik»ga sho'ng'ib ketib, go'yo bola haqida tinmay qayg'urib, boshini har eshikka urayotgan bir paytda, oilada bola tarbiyasi bilan kim shug'ullanadi?

Keyingi vaqtlarda jamiyatimiz hayotida ayrim salbiy holatlar ham ko'zga tashlanmoqda. Afsuski, bugungi bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan serg'alva sharoitda ayollarimizning ma'lum qismi, tog'ni o'rsa talqon qilgudek erlari uylarida turib, «ishbilarmonlik» bahonasi bilan shaharma-shahar turli-tuman ashyolarni sotib yurishmoqda. Hatto sarson-sargardon bo'lsalar ham ayrim xorijiy mamlakatlarga ham

«sayohat» qilib, borib kelayaptilar. Ularning ayrimlari yengil-yelpi yo‘llarga kirib ketayaptilar. Bu bilan o‘zbek ayollari nomiga isnod keltirmoqdalar.

Bola tarbiyasini o‘z holiga tashlab qo‘yib bo‘lmaydi. Agar shunday qilinsa uning kelajagi barbod bo‘ladi. Shaxsning ma‘naviy tubanlashuvi nafaqat uning butun zurriyotiga, balki yon-atrofdagi nosog‘lom muhitni paydo bo‘lishiga olib keladi. Chunki har qanday odam o‘z naslining davom etishi ko‘p jihatdan farzandlariga ham bog‘liq ekanligini yaxshi biladi. Unga ijobiy ma‘noda katta ahamiyat berilishi esa farzandlarning salbiy ta’sirlarga berilib ketishining oldini oladi.

Har bir ota-onaning obro‘si ma‘lum bir ma‘noda farzandlarining kamolotiga ham bog‘liq bo‘ladi. Shunga ko‘ra oilani mustahkamlashga astoydil kirishgan va o‘z naslini pok saqlagan millatnigina istiqboli porloq bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, farzand ko‘rib, ularni tarbiyalab, kishilarga, jamiyatga halol va fidoiylarcha xizmat qilishga qadar shaxslarni shakllantirish har bir ota-onaning ijtimoiy, ma‘naviy burchi sanaladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. To‘rayeva O. «Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi». T., «O‘qituvchi», 1998-y.
2. Hasanboeva O. «Oilada ma‘naviy-axloqiy tarbiya». T., 1998-y.
3. Otavaliyeva U. «Bola tarbiyasida bog‘cha va oila hamkorligi». T., 1994~y.
4. Munawarov A. «Oila pedagogikasi». T., «O‘qituvchi» 1994-y.
5. Xotin-qizlar ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. T., 2002-y.

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarda ahloqiy tarbiyani rivojlantirishning pedagogik jihatlar

**Ro‘zimova Feruza Madrimovna– Urganch Davlat universiteti Pedagogika
va psixologiya kafedrasida katta o‘qituvchisi**

Ma‘lumki, ota-bobolarimiz azal-azaldan bolalarning ahloqiy tarbiyasi masalalariga jiddiy e‘tibor berib kelishgan va bu an‘ana avloddan -avlodga ko‘chib, takomillashib, yangicha usullar evaziga boyib borgan. Zotan, inson ma‘naviyati tarbiyaga bog‘liq. Tarbiyasiz ma‘naviyat poydevorsiz binoga o‘xshab omonatlik kasb etadiki, bu xolni sharxlab, izohlab o‘tirishning xojati yo‘q. Shu boisdan-da, ta‘lim-tarbiya jarayoniga barcha davlatda kuchli ehtiyoj sezilgan. Ma‘naviy barkamol, komil inson tarbiyasi hozirgi kunning eng muhim, dolzarb masalalaridan biridir.

Ahloqiy tarbiya - jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo‘lgan tartib, odob, o‘zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o‘quvchilar ongi, hayoti, turmush tarziga singdirish maqsadida tashkil etiluvchi pedagogik jarayondir [3; 66 b]. Ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri ahloqiy tarbiya sanaladi.

Shaxsni ijtimoiy ahloqiy me‘yorlardan habardor etish ahloqiy tarbiyani asosini tashkil qiladi. Ahloq (lot. «moralis» - xulq-atvor ma‘nosini bildiradi) ijtimoiy ong shakllarida biri hisoblanib, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo‘lgan tartib, odob, o‘zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarining majmui sifatida aks etadi [3; 64 b]. Qur‘oni Karim va Hadisi Shariflardagi ahloqqa oid ibratli maslahatlar, hikoyatlar asrlar davomida tarkib topgan milliy urf-odatlar, an‘ana va qadriyatlar o‘z aksini topgan bo‘lib, bundan tashqari, Sharq mutafakkirlari Muhammad Al-Horazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Al-Farg‘oniy, Imom Ismoil al-Buhoriy, Ahmad YAssaviy, Bahovuddin Nahshband, Amir Temur, Muhammad Tarag‘ay Ulug‘bek, Abdurahmon Jomiy, Sa‘diy Sheroziy Alisher Navoy va Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning ahloq haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o‘z ifodasini topgan.

“Ahloqning yaxshi bo‘lishi, taomning pokizaligi, rostlik va omonatga hiyonat qilmaslik – mana shu to‘rt xislatni Oллоh Taolo senga bergan bo‘lsa, dunyoviy ishlardan chetda qolgan bo‘lsang ham, zarari yo‘qdir”, degan edi, Imom Ismoil al- Buhoriy [1; 27 b].

Demak, ahloqiy tarbiya barkamol inson tarbiyasida etakchi bo‘g‘in, insoniy sifatlarni yaratuvchi, shakllantiruvchi, mukammallikka erishtiruvchi vosita hisoblanadi. Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek, ahloqiy tarbiya insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir omildir. Yaxshi xulqlarning yaxshiligi, yomon xulqlarning yomonligini dadil va misollar bilan bayon qiladurg‘on kitobdir. Huddi shu ma’noda ahloq kishining xulq-atvori, e’tiqod-iymoni, yurish-turishi, fikr-mulohazalari, mushohada va muloqotida namoyon bo‘ladi.

Ahloqli inson o‘zini qattiq hurmat qiladi, unda ichki intizom kuchli bo‘ladi. Suhbatdoshning ko‘ngliga qarab gapiradi, kishining dilini og‘ritmaydi, muloqot odobiga rioya qiladi. Ahloq-kishilarning bir- birlariga oilaga, jamiyatga bo‘lgan munosabatlarida nomoyon bo‘ladigan xatti – harakatlari hulq atvorlari odob – ahloqlari majmuidir. Huquqdan farqli raqivshda ahloq talablarini bajarish – bajarmaslik ma’naviy ta’sir ko‘rsatish shakllari (Jamoatchilik tamonidan baho berish, qilingan ishni ma’qullash yoki qoralash) bilan belgilanadi. Ahloqni etika fani o‘rganadi [2; 18 b].

Insoniyat taraqqiyotida ahloq muhim o‘rin tutadi. Sharqning buyuk mutafakkirlari insonni ahloqiy kamol toptirish, uni har tamonlama rivojlantirish , ma’naviy qiyofasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri deb qarashgan. Ahloqiy tarbiya oila tarbiyasining o‘zagini tashkil etadi. Oilada uyushtirilajak ahloqiy tarbiyaning maqsadi bolalarda eng oliy ahloqiy sifatlari ota-onaga hamda oilaning boshqa a’zolari, shuningdek, atrofdagilarga nisbatan mehr-muhabbat, kattalarga hurmat, kichiklarga muruvvat, kamtarlik, to‘g‘riso‘zlik, mehnatsevarlik, safovati, insonparvarlik, adolat, vijdon, or-nomus, g‘urur, intizom, ijtimoiy burchni anglash va hokazolarni shakllantirishdan iboratdir.

Shaxsda mazkur sifatlarning qaror topishida oiladagi sog‘lom muhit, oila a’zolarining psixologik jihatdan o‘zaro yaqinliklari, ehtiyoj, qiziqish va hayotiy yondoshuvlaridagi umumiylik, bir-birlarini har qanday vaziyatda qo‘llab-quvvatlay olishlari, ota-onalar tomonidan barcha farzandlariga nisbatan qo‘yilayotgan talablar, shuningdek, ularga ko‘rsatilayotgan e’tiborning bir hil bo‘lishi oila tarbiyasida ijobiy natijalarga erishishning omillari sanaladi.

Oilada muayyan an’ananing qaror topganligi, unga oila a’zolari tomonidan bildirilayotgan hurmat, shuningdek, keksa avlod vakillarining shaxsi, ularning ijobiy sifatlari, mehnatda erishgan (garchi u oddiy bo‘lsa ham) yutuqlari, atrofdagilar bilan munosabati borasidagi suhbat yoki hotiralarning tashkil etilishi bolalarda hayotiy e’tiqodning shakllanishini ta’minlaydi.

Ma’naviy-ahloqiy tarbiya jarayonini samarali tashkil qilishning zaruriy komponentlaridan biri tarbiya vositalari hisoblanadi. Ma’naviy-ahloqiy tarbiya vositalari tarbiyalanuvchilarga, ya’ni o‘quvchi talabalarga sensomotor qo‘zg‘ovchi sifatida ularning ko‘rish, eshitish, ta’min bilish, fahmlashlariga ta’sir o‘tkazadi.

Tarbiya vositalariga tarbiyachi foydalanadigan o‘quv qo‘llanmalari, kitoblar, badiiy adabiyot, - tarbiya maqsadini amalga oshirish uchun tarbiyachi qo‘llaydigan buyumlar, rasmlar, kishilarning ibrat namunasi, ommaviy axborot vositalari: radio, televidenie, videomateriallar, gazeta, jurnallar ham tarbiya vositalari sifatida alohida e’tiborga molikdir. Shu bilan birga o‘quvchilar jamoasi, faoliyat turlari (o‘yin, mehnat, o‘qish)da qo‘llaniladigan mashqlar o‘quvchilarning tabiiy kuchlarini rivojlantirib, ularda bilim, ko‘nikma, malaka va odatlarni, ahloqiy qarashlarni shakllantiradi. A.S.Makarenko “parallel pedagogik ta’sir etish qonuni”ga muvofiq tarbiyalanadigan bolalar faoliyati ularni tarbiyalashning yagona vositasi bo‘lib, ularni tabiiy kuchlarining rivojlanishi va

takomillashuvini ta'minlab, insoniy sifatlari - ma'naviy-ahloqiy va jismoniy sifatlarini tarbiyalaydi" deb ta'kidlaydi [3; 71 b].

Shu jihatdan olganda, bizning mustaqil mamlakatimiz ulkan o'zgartiruvchi kuchga ega. Biz yoshlar ma'naviy-ahloqiy tarbiyasini tashkil qilishimiz, uni jamiyat ahloq me'yorlari talablari asosida yo'naltirishimiz va unga rahbarlik qilishimiz kerak. Yoshlar tarbiyasini har doim to'g'ri tashkil qilib, tasodifiy, stixiyali hosil bo'ladigan jarayonlar emas, mustaqillik ideallariga sodiq kishilarni tarbiyalashga erishishimiz lozim. Yoshlarda ijtimoiy zarur sifatlarni tarbiyalashda jamoa muhim vosita bo'la oladi. "... Bizning yagona yo'limiz xulqni mashq qildirish va bizning jamoa esa - uning uchun gimnastika zali hisoblanadi" [5; 31b].

O'quvchi, talabalarni tarbiyalashda ijtimoiy jamoa muhim rol o'ynaydi. Jamoa deganda o'quvchilar va talabalar hayotini jamoaviy hayot talablari asosida tashkil qilishni tushunish kerak. Kishilarning maqsadsiz to'plami emas, ijtimoiy maqsad birligida tashkil qilingan jamoa kuchli tarbiya vositasi bo'la oladi. Jamoa hamkorlikdagi faoliyat oqibatida rivojlanadi. Shuning uchun jamoaning butun hayoti tarbiyaviy maqsadlarga bo'ysundirilgan bo'lishi lozim.

O'quvchilarning ma'naviy-ahloqiy tarbiyasini maqsad qilib olgan tarbiyachi shunga muvofiq ular hayotini tashkil qila olishi lozim. Bunda asosiy «material» mustaqil mamlakatimizning ijtimoiy voqeligi bo'lishi kerak. Ya'ni, o'quvchilarning o'qishi, o'yini, mehnati mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ahloqiy, mafkuraviy jarayonlar bilan uyg'un olib borilishi lozim.

Xulosa qilib aytgnda, ta'lim jarayonida ahloqiy tarbiya ma'naviy tadbirlar asosida olib boriladi, chunki ma'naviy tadbirlar rejalari har bir oyga mo'ljallangan bo'lib, bu tadbirlarda o'quvchi yashlar o'z fikr -mulohazalari bilan qatnashib ahloqiy jihatdan kamol topadilar.

Ta'lim jarayonida "Mardlik ramzi" nomli o'gil bolalar orasida suhbatlar uyishtiriladi, natijada o'g'il bolalarni o'z oilasi va maxallasi Vatanini himoya qilishga bo'lgan intilishlari mustahkamlanadi.

"Qiz bola sha'ni - qiz bola nomusi" mavzusida o'quvchi qizlar bilan o'tkaziladigan davra suhbatlari orqali o'spirin qizlar orasida sog'lom dunyoqarash rivojlantiriladi, ularga real hayot haqida aniq misollar asosida tushuntiriladi. Bundan tashqari o'quvchilar o'rtasida kitob mutoala qilishga ko'nikma hosil qilish maqsadida " Eng yaxshi kitobxon " ko'rik tanlovlari o'tkaziladi. Bu tadbirlar orqali o'quvchi yoshlarni ma'naviy- ahloqiy sifatlari shakllanadi. Bundan tashqari turli guruhlar o'rtasida " Biz kimmiz, qanday buyuk zotlarning avlodimiz" mavzusidagi zukkolar bellashuvi o'tkaziladi, natijada har tamonlama yetuk , barkamol , ma'naviy -ahloqiy rivojlangan shaxs tarbiyasi amalga oshiriladi.

O'quvchilar jamoasida ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashni tashkil qilishda jamoa majlisi ya'ni ochiq muloqotlar ham muhim vositani bajaradi. Chunki unda jamoa hayotining xilma-xil masalalari muhokama qilinishi va ma'lum umumiy fikr ishlab chiqilishi o'quvchilarni muommolari o'rganilib ularni bartaraf qilish mumkin. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida ahloqiy tarbiya jarayonini xususiyatlaridan yana biri shuki unda o'quvchilar jamoasi o'zining sermazmun hayoti va huquqlari doirasida o'z rivojlanishida tartib - intizomni mustahkamlab, har bir o'quvchi va butun jamoa faoliyatini nazorat qilish, tartibga keltirishni, ma'lum rejim asosida uni boshqarishni amalga oshiradi. Jamoada bunday sifatlarni tarbiyalashda unda shakllangan jamoa fikri ham muhim vosita hisoblanadi. Jamoa fikrining shakllanishida undagi sog'lom ruhiy ahloqiy muhit va tanqid, o'z-o'zini tanqid qilish muhim vosita bo'lib hisoblanadi. Jamoa fikri o'quvchilar xulq-atvoriga bir qator talablar qo'yadi. Bu talablar jamoa a'zolarining xulq-atvoriga mustahkamlanib, uning odat va an'analariga aylanadi.

Bundan tashqari jamoa fikrining ta'sir kuchi bizning milliy xususiyatlarimiz bilan bog'liq. Ko'pchilik Sharq musulmon xalqlarida, ayniqsa ular ichida o'troqligi, qadimiy tarixi, tili, madaniyati bilan ajralib turuvchi o'zbek xalqi milliy mentalitetida jamoaviy fikr o'ta katta ta'sir kuchiga ega. Buni jamoa bo'lib, turli tadbir - to'y, maraka, marosimlarni bamaslahat o'tkazish, mahalla-ko'yda uyushib

yashash, farzandlar tarbiyasida ibrat-namuna va fidoyilik ko'rsatish kabi sifatlarida yaqqol ko'rish mumkin.

O'quvchilarning ma'naviy-ahloqiy tarbiyasini tashkil qilishda jamoa bilan o'zaro munosabati haqida gapirar ekanmiz, shuni ta'kidlash lozimki, o'z xulq-atvori va harakatini ongli ravishda jamoa manfaati, ijtimoiy foydaga yo'naltirib, ular uchun kurashga tayyor va boshqalardan ham aynan shuni talab qiladigan o'quvchini tarbiyalash har qanday tarbiyalashning asosiy maqsadidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Musurmonova O. «Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi». – Toshkent: «O'qituvchi», 1996
2. Olimov Sh.Sh. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilarida axloqiy-estetik idealni shakllantirishning pedagogik asoslari. P.f.n.diss.avt. – Toshkent: 2002, 85 b
3. Pedagogika//A./Munavvarovning umumiy tahriri ostida. – Toshkent, O'qituvchi, 1996. 463
4. Qurbonov Sh. va boshqalar. «Barkamol avlod orzusi». – Toshkent: «Sharq» NMK, 1999, 185 b.
5. Quranov M. Ma'naviy yuksalish yo'lida. T.: «Ma'naviyat», 2008, 317 b

Shaxslararo munosabatlarning oila negizida ijtimoiylashuvining psixologik xususiyatlari

**Rahimova Gulhayo. Toshkent amaliy fanlar universiteti
«Psixologiya» kafedrasida o'qituvchisi
gulhayorahimova@utas.uz. +998949444224**

Annotatsiya: Har bir oila a'zosining shaxsiga ta'sir qiluvchi yoshga bog'liq psixologik o'zgarishlar ikkinchisining hayotini tubdan o'zgarishiga ta'siri tufayli shaxslararo munosabatlarga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu maqola inqirozlar, aloqa shakllariga, hissiy dinamikaga, qo'llab-quvvatlash darajalariga, chidamlilik, rol o'zgarishi, travma va munosabatlardagi davolanishga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Ijtimoiy-psixologik jihatlarni tushunish odamlarga qiyin paytlarda empatiya, muloqot va o'zaro yordam bilan qiyinchiliklarga duch kelganda munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Oila; shaxs; jamiyat; inqiroz; psixologiya; muloqot; chidamlilik; qo'llab quvvatlash; hissiy tanglik; shikastlanish.

Аннотация: Возрастные психологические изменения, влияющие на личность каждого члена семьи, могут оказать глубокое влияние на межличностные отношения из-за их влияния на радикальные изменения в жизни другого. В этой статье исследуется, как кризисы влияют на формы общения, эмоциональную динамику, уровни поддержки, устойчивость, смену ролей, травмы и исцеление в отношениях. Понимание социально-психологических аспектов может помочь людям укрепить свои отношения, когда они сталкиваются с трудностями с помощью сочувствия, общения и взаимопомощи в трудные времена.

Ключевые слова: Семья; человек; общество; кризис; психология; коммуникация; выносливость; поддерживать; эмоциональный стресс; повреждать.

Abstract: Age-related psychological changes affecting the personality of each family member can have a profound impact on interpersonal relationships due to their influence on the radical change in the life of the latter. This article explores how crises, forms of communication, emotional dynamics, levels of support, resilience, role change, trauma, and treatment in relationships are affected. Understanding the socio-psychological aspects can help people strengthen their relationship in difficult times when faced with difficulties with empathy, communication and mutual assistance.

Keywords: Family; person; society; crisis; psychology; communication; endurance; support; emotional distress; damage.

Oila va shaxs inqirozlarining shaxslararo munosabatlarga ta'sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari juda kengdir. Bu munosabatlar o'zaro aloqalar, o'zaro yordam, o'zaro qo'llab-quvvatlash va o'zaro tushunchalarni o'rganish orqali shaxslarning o'z-o'ziga qarshi bo'lgan g'amxo'rliklarini kamaytirishga yordam beradi.⁵⁶ Oila va shaxs inqirozlari orqali shaxslar o'z o'zlarini tushunish, o'zlariga ishonish, o'zlarini qadrlash va o'zlarini qo'llab-quvvatlashga imkon beradi. Bu esa, ularning o'z-o'ziga ishonch va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Yosh inqirozlari - hayotning turli bosqichlarida yuzaga keladigan o'zgarishlar va qiyinchiliklar davrlari. Ular inson rivojlanishi jarayonining normal qismidir va hatto shaxsiy o'sishga yordam beradi. Biroq, har bir kishi o'z ehtiyojlari va resurslariga qarab yashash uchun o'z yondashuvini tanlashi mumkin. Ba'zi odamlar inqiroz paytida o'z-o'zini bilish, yangi maqsadlar va strategiyalarni izlash bilan faol shug'ullanishga qaror qilishadi. Bu esa, shaxslarning bir-birlari bilan do'stlar, qarindoshlar, hamda jamoat a'zolari bilan yaxshi munosabatlarni rivojlantirishiga yordam beradi. Inqirozlar shaxslar uchun mustahkam va sog'lom psixologik muhit yaratishda muhim rol o'ynaydi.⁵⁷ Bu esa, shaxslarning o'zlarini rivojlantirish, qo'llab-quvvatlash va o'zlarini tanishlari orqali o'zlarini qadrlashiga yordam beradi. Jamiyatning o'z-o'ziga qarshi bo'lgan g'amxo'rliklarni kamaytirish uchun inqirozlar va oila a'zolarining o'rtasidagi munosabatlar juda muhimdir. Bu munosabatlar orqali insonlar o'zi va boshqalar bilan munosabatlarni rivojlantirishi, tushunchalarni o'rganishi va o'zi bilan boshqalar orasidagi yaxshi munosabatlarni saqlashga yordam beradi.

Oilaviy va shaxsiy inqirozlar ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tufayli shaxslararo munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu inqirozlar aloqa shakllari, hissiy dinamika va munosabatlardagi qo'llab-quvvatlash darajasidagi o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Oilaviy va shaxsiy inqirozlar shaxslararo munosabatlarga qanday ta'sir qilishi mumkinligi haqidagi ba'zi asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlar mavjud:

1. Muloqotning buzilishi: Inqiroz davrida odamlar o'zlarining ehtiyojlari, his-tuyg'ulari va tashvishlarini yaqinlariga samarali yetkazish uchun kurashishlari mumkin. Muloqotdagi bunday buzilish tushunmovchiliklarga, nizolarga va munosabatlardagi uzilish hissigacha olib kelishi mumkin.

2. Hissiy tanglik: Oilaviy va shaxsiy inqirozlar ko'pincha qo'rquv, tashvish, g'azab va qayg'u kabi kuchli his-tuyg'ularni keltirib chiqaradi. Bu kuchli his-tuyg'ular odamlarning boshqalar bilan qanday munosabatda bo'lishiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa odamlar o'rtasidagi munosabatlarni zavolga ketkazishi mumkin bo'lgan sezgirlik, asabiylashish va kayfiyatning o'zgarishiga olib keladi.⁵⁸

3. Qo'llab-quvvatlash va kurashish mexanizmlari: Inqirozlar munosabatlarda mavjud bo'lgan yordam darajasini sinab ko'rishi mumkin. Odamlar qiyin paytlarda hissiy qo'llab-quvvatlash, amaliy yordam yoki shunchaki tinglash uchun o'z yaqinlariga murojaat qilishlari mumkin. Odamlarning bir-birlarini qo'llab-quvvatlash qobiliyati ularning munosabatlarining mustahkamligiga ta'sir qilishi mumkin.

4. Chidamlilik va o'sish: Inqirozlar qiyin bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ular shaxsiy o'sish va munosabatlarda mustahkamlik uchun imkoniyatlarni ham taqdim etadi. Birgalikda qiyin paytlarni boshdan kechirish aloqalarni mustahkamlashi, o'zaro tushunishni rivojlantirishi va uzoq muddatda

⁵⁶ Afifi, T. D. (2018). Muloqot va oila bo'yicha SAGE qo'llanmasi. SAGE nashrlari.

⁵⁷ Rolland, J. S. (1994). Kasallik va sog'liqda: kasallikning er-xotin munosabatlariga ta'siri. Nikoh va oila terapiyasi jurnali, 20 (4), 327-347.

⁵⁸ Tompson, L. va Uoker, A. J. (1989). Oiladagi vazifa: nikohda, ishdagi va ota-onada ayollar. Nikoh va oila jurnali, 51(4), 845-871.

munosabatlarga foyda keltirishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirishi mumkin.

5. Rollarni o'zgartirish va tuzatishlar: Inqirozlar ko'pincha odamlardan o'z oilalari yoki shaxsiy munosabatlaridagi yangi rol va mas'uliyatlarga moslashishni talab qiladi. Ushbu o'zgarishlar kuch dinamikasiga, qaror qabul qilish jarayonlariga va umumiy munosabatlar dinamikasiga ta'sir qilishi mumkin, chunki odamlar inqirozdan kelib chiqadigan qiyinchiliklarni yengib o'tishadi.⁵⁹

6. Shikastlanish va shifo: Ba'zi oilaviy va shaxsiy inqirozlar odamlarning ruhiy salomatligi va farovonligiga doimiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan travmatik tajribalarni o'z ichiga oladi. Shikastlanishdan davolanish ko'pincha odamlar o'zlarini xavfsiz his qiladigan, tushunadigan va yaqinlari tomonidan tasdiqlangan qo'llab-quvvatlovchi muhitni talab qiladi.

Turmush o'rtoqlarning shaxsiy munosabatlari tizimini, ularning oilaviy g'oyalari va munosabatlarini, shuningdek, oilaviy munosabatlarni uyg'unlashtirish jarayonini murakkablashtiradigan, nikoh majburiyatlari va funksiyalarini bajarishga xalaqit beradigan va salbiy ta'sir ko'rsatadigan ziddiyatli vaziyatlarda o'zaro ta'sir qilish xususiyatini o'rganish muhimdir. Ko'pgina zamonaviy psixologlarning fikriga ko'ra, aksariyat hollarda oiladagi inqirozlar muammoli vaziyatni keltirib chiqaradi, bu ham intellektual, ham hissiy stressning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Aksariyat turmush o'rtoqlar turmush o'rtoqlardan birining ishini yo'qotishi, hayot yo'riqnomalari va qadriyatlarining o'zgarishi, shaxsiy makonni qayta yo'naltirish, qadriyatlar va ustuvorliklarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan ushbu salbiy hodisalarni bartaraf etish uchun jiddiy harakatlarni talab qiladi.

Xulosa va taklif umuman olganda, oilaviy va shaxsiy inqirozlar, shaxslararo munosabatlar uchun murakkab ijtimoiy-psixologik oqibatlariga olib kelishi mumkin. Oila, eng avvalo, atrof-muhit bilan doimiy almashinadigan ijtimoiy tizimdir. Ushbu xususiyatlarni tushunish odamlarga qiyin paytlarda empatiya, muloqot va o'zaro yordam bilan o'z munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi. Insonning o'zi, dunyo va uning bu dunyodagi o'rni haqidagi g'oyalaridagi bunday o'zgarishlarning natijasi shaxsning jiddiy o'zgarishlari bo'lib, bu turli xil qaramlikka olib kelishi mumkin. Hozirgi vaqtda oilalardagi inqirozli munosabatlarning mohiyatini tushunishning uchta yondashuvi mavjud: oilaviy hayot siklining qonuniyatlarini o'rganishga asoslangan yondashuv, oilaning hayotiy jarayonidagi voqealarni tahlil qilishga asoslangan yondashuv va to'g'ridan-to'g'ri oiladagi yoki alohida oila quyi tizimlaridagi inqirozli vaziyatlarni tahlil qilishga asoslangan yondashuv shular jumlasidandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Affi, T. D. (2018). Muloqot va oila bo'yicha SAGE qo'llanmasi. SAGE nashrlari.
2. Rolland, J. S. (1994). Kasallik va sog'liqda: kasallikning er-xotin munosabatlariga ta'siri. Nikoh va oila terapiyasi jurnali, 20 (4), 327-347.
3. Tompson, L. va Uoker, A. J. (1989). Oiladagi vazifa: nikohda, ishda va ota-onada ayollar. Nikoh va oila jurnali, 51(4), 845-871.
4. McCubbin, H. I., & Patterson, J. M. (1983). Oilaning inqirozlarga moslashishi. H. I. Makkabin, M. B. Sussman va J. M. Patterson (Tahrirlar), Ijtimoiy stress va oila: oilaviy stress nazariyasi va tadqiqotlaridagi yutuqlar va rivojlanishlar (203-222-betlar).
5. Ruk, K.S. (1990). Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy kuchlanishni o'rganishdagi parallelliklar. Ijtimoiy va klinik psixologiya jurnali, 9(1), 118-132.

АМАЛИЙ ПСИХОЛОГЛАРНИ КАСБИЙ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ МАСАЛАЛАРИ, МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ МИСОЛИДА

РЕЙМБАЕВА ГУЛЧЕХРА САНАТИЛЛАЕВНА
ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ПСИХОЛОГИ, «Педагогика-психология» кафедраси
ассистент ўқитувчиси.

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада педагогларнинг касбий реориентацияси асосида мактабгача таълим муассасаси амалиётчи психологларини касбий қайта тайёрлаш масалалари ҳақида сўз боради. Мавзу долзарб аҳамиятга эга бўлиб, муаллиф томонидан мактабгача таълим муассасаси амалиётчи психологларининг касбий компетентлигини ривожлантириш ва махсус қобилиятларини шакллантириш мақсадида психолог профессиограммасидан намуна келтирилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: мактабгача таълим, бола, касбий реориентация, касбий қайта тайёрлаш, касбий компетентлик, қобилиятлар, фаолият модели, амалиётчи психолог, профессиограмма.

АННОТАЦИЯ: В этой статье речь идёт о профессиональной переподготовке практического психолога дошкольного образовательного учреждения на основе профессиональной реориентации педагогов. Тема имеет актуальное значение, приведен образец профессиограммы психолога, разработанный автором в целях развития специальных способностей и профессиональной компетенции практического психолога дошкольного образовательного учреждения.

Ключевые слова и понятия: дошкольное образование, дети, профессиональная реориентация, профессиональная переподготовка, профессиональная компетенция, способности, модель деятельности, практический психолог, профессиограмма.

There is described in the article professional retraining of the preschool educational establishment's practical psychologist on the basis of teachers professional re-orientation. The subject has a very actual meaning. The sample of psychologist's profессиограмма developed by the author, with a view of development of special abilities and the professional competence of practical psychologist of PEE is presented.

Keywords: professional re-orientation, professional retraining, the professional competence, special abilities, model of activity, the practical psychologist, profессиограмма.

Мактабгача таълим тизими ҳамда унинг бошқарувининг тубдан такомиллаштирилиши болаларнинг мактабгача таълим муассасаларида тўлиқ қамраб олиниши, таълим сифатини таъминлаш ҳамда кадрлар масаласига доир қатор муаммоларнинг ечимини топишга хизмат қилади. Мактабгача таълим муассасалари ходимларини қайта тайёрлаш масаласи педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимининг энг муҳим вазифаларидан бирига айланди.

Юртимизда жадал кечаётган жараёнлар қаторида олиб борилаётган ислохотларнинг энг кўпи таълим соҳасини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш масалаларига қаратилгандир. Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев раҳнамолигида узлуксиз таълимнинг асосий, бирламчи бўғини бўлмиш мактабгача таълим тизимига алоҳида эътибор қаратилиши юқоридаги фикримизнинг ёрқин далилидир. Хусусан, мактабгача таълим вазирлигининг ташкил этилиши мамлакатимиз тарихидаги энг катта янгиликлардан бири бўлди.

«Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси»да назарда тутилган ғоялар ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги «2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2707-сон, 2017 йил 9 сентябрдаги «Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3261-сон, 2017 йил 26 сентябрдаги «Педагог кадрларни тайёрлаш, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3289-сон қарорлари ҳамда жорий йилнинг 2018 йил 14 февраль куни мактабгача таълим тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар натижадорлиги юзасидан ўтказилган видеоселектор мажлиси баёнида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари, амалиётчи психологлар, дефектологларини қайта тайёрлаш, яъни касбий реориентация (қайта йўналтириш) жараёнларининг мазмунини замонавий талаблар асосида такомиллаштириш ҳамда уларнинг касбий компетентлигини мунтазам ошириб бориш ишлари йўлга қўйилди.

Мактабгача таълим муассасалари ходимларини касбий қайта тайёрлаш зарурати янада ортиб бориши, айниқса, мактабгача таълим муассасаси амалиётчи психологлари орасида мутахассисларнинг етарли эмаслиги бу масалага янада жиддийроқ эътибор қаратишни тақозо этмоқда. Тизимдаги ўзгаришлар, ислохотлар сабаб педагоглар амалий психология йўналишида касбий қайта тайёрлашдан ўтиши, мактабгача таълим муассасаси (МТМ) амалиётчи психологи мутахассислигига эга бўлиши ҳуқуқий асосланди ва долзарб вазифага айланди. Касбий қайта йўналтириш шахснинг ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-психологик, психологик, психофизиологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда касбий соҳадаги таълим мазмунининг ўзгартирилиши ёки тўлдирилиши билан боғлиқ такрорий, янгиланувчи ўқув фаолиятига йўналганлиқдир.

«Қайси соҳани олмайлик, биз замонавий етук кадрларни тарбияламасдан туриб бирон-бир ўзгаришга, фаровон ҳаётга эриша олмаймиз. Бундай кадрларни, миллатнинг соғлом генофондини тайёрлаш, аввало, мактабгача таълим тизимидан бошланади». [Ғозиев Э.Ғ., Мамедов К.Қ. Касб психологияси. - Т.: ЎЗМУ нашриёти, 2003.-156-б]

Яъни шахс ўзи эгаллаган касб асосида қайтадан малакаларини шакллантириш, ошириш, ўзгартириш ва ривожлантириш эҳтиёжларидан келиб чиқиб йўналтирилади. Қайта йўналтириш инсон имкониятларини қайтадан синашнинг манбаи ҳисобланиб, ўзини-ўзи кашф қилиши, ўзини-ўзи бошқариши, ўзини-ўзи ташкиллаштириш, ўзини-ўзи баҳолаш, ўзини-ўзи рефлексиялаш, ўзини-ўзи идентификациялаш каби шахс сифатларини рўёбга чиқаришга хизмат қилади.

МТМ амалиётчи психологининг мавжуд педагогик қобилиятлари асосида муҳим касбий сифатларини шакллантириш ва ривожлантириш масалаларини мохирона ечиш имконини берувчи махсус компетентлигини белгилаш, бўлажак мутахассисни ўқитиш ва ривожлантириш вазифаларини ишлаб чиқишга жиддий ёндашув зарур. Вазифанинг долзарблиги амалиётчи психологларни ривожланган, махсус компетентликка эга мутахассис сифатида тайёрлаш муаммосини ечишнинг янги технологик даражасига чиқиш эҳтиёжи билан белгиланади.

Педагог шахсининг тузилмасида (аввалги касбий фаолияти асосида) амалиётчи психолог фаолиятида ҳам бирдек зарур бўладиган касбий қобилиятлар шаклланган. Уларнинг айримлари: умумий қобилиятлар, ўзини адекват (тўғри, мос) баҳолаш, фаоллик кабилар МТМ амалиётчи психологининг асосий касбий қобилиятлари сифатида намоён бўлиши; мулоқотмандлик, ижтимоий интеллект кабилар тўлалигича МТМ амалиётчи психологининг касбий фаолиятига кўчирилиши; доминантлик, зўриқиш, невротик симптомлар касбий фаолиятда тўсиқ бўлиши

мумкин. Бу қобилиятларнинг ҳар бир турини диагностика қилиш шахс реориентациясида махсус қобилиятларнинг психологик асосланган тузилмасини аниқлаш ва мувофиқ келувчи самарали психологик воситаларни ишлаб чиқиш, уларни ривожлантириш учун педагогик-психологик шароитлар яратиш имконини беради.

Бунинг натижасида:

- МТМ амалиётчи психологларининг касбий компетентлигини ўрганиш ва уларни ривожлантириш масаласига доир асосий назарий ёндашувларни ўрганиш;
- педагог ва психологларнинг касбий қобилиятлари моделини аниқлаш ва экспериментал асослаш;
- касбий реориентация шароитида махсус қобилиятларни ривожлантириш жараёнининг самарадорлигига таъсир этувчи психологикпедагогик шароитларни аниқлаш;
- шахс реориентацияси шароитида шахсий ва касбий компетентликни ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш ва апробациядан ўтказиш зарурати юзага келади.

Тадқиқотчи Л.К.Портнова томонидан ишлаб чиқилган психологнинг идеал (касбий қобилиятларнинг аниқ сифатлари) ва реал (ўқитувчининг педагогик) қобилиятлари модели асосида МТМ амалиётчи психологларининг махсус қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган касбий қайта тайёрлашда ўқитиш тизимини ишлаб чиқиш имкони пайдо бўлади. Касбий реориентация шароитида махсус қобилиятларнинг ўрганилиши, умумий фикрлаш қобилиятлари ва рефлексияси; эмоционал барқарорлик ва ўз-ўзини эмоционал баҳолаш; мулоқотмандлик; ижтимоий (адаптив) интеллект; иш қобилияти психофизиологик фаолликларни аниқлаш ва уларни баҳолашни назарда тутати. Педагогларнинг касбий қобилиятлари ўқитиш жараёнида махсус қобилиятларни ривожлантиришни таъминловчи психологикпедагогик шароитлар ҳисобга олиниши психолог ишининг муҳим кўрсаткичи бўлиб, педагогларнинг муҳим касбий сифатлари касбий реориентациянинг методик дастурини муваффақиятли амалга ошириш шароитлари яратилмаган ҳолларда тўсиқ бўлиши мумкин.

Касбий қайта тайёрлаш курси тингловчиларида махсус қобилиятларни шакллантиришга педагогнинг фаол субъектив позициясини илгари сурувчи аниқ мақсадга йўналган иш тизимини ташкил этиш орқали эришилади. Бунда МТМ амалиётчи психологининг муҳим касбий сифатларини ривожлантиришга методик дастур (назарий блок: гуруҳли ўқитиш; амалий блок: тренинглар ва амалиёт: психологик амалиёт)ни амалга ошириш йўли билан эришиш мумкин. Юқоридагилардан келиб чиқиб, МТМ амалиётчи психологи махсус қобилиятларининг барча компонентлари ўзаро боғлиқлиги кучайтирилади, уларнинг ички мувофиқлиги, яхлитлиги ва муганосиблиги шаклланади, тингловчилар томонидан амалиётчи психологнинг мустақил касбий фаолиятига психологик тайёрлик даражаси ортади.

МТМ амалиётчи психологларида касбий компетентлик, махсус қобилиятларни шакллантириш ва ривожлантиришда А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, Б.Г.Ананьев томонидан ишлаб чиқилган шахсийфаолият ёндашувига; Б.М.Теплов, В.Д.Шадриков, С.Л.Рубинштейн, Б.Г.Ананьев, К.К.Платонов ва Т.А.Крутецкийнинг қобилиятлар психологиясига доир қарашларига, А.М.Новикова, К.А.Абульханова-Славская, И.Д.Чечель, Л.И.Анциферова, А.Г.Асмоловларнинг таълим тизими, жамият, ишлаб чиқариш ва шахс манфаатларини таъминловчи катталарнинг узлуксиз таълими – андрагогикани ташкил этишга доир тадқиқотлари ҳамда И.В.Дубровина, М.Р.Битянова, Р.В.Овчарова, А.Д.Карнишев, М.М.Семаго кур профессиограммаларни ишлаб чиқишда рус тилида мавжуд булган профессиограммалар билан танишдик ва улардан фарқли равишда республикамизда қайси олий таълим муассасаларида психолог мутахассислигига ўқиш мумкинлигига доир, фаолият мазмуни, касбий сифатларига доир маълумотларни келтириб ўтдик. Шунингдек, малака ошириш ва қайта

тайёрлаш йўналишларида тингловчиларнинг билиши ва эгаллаши лозим бўлган кўникма ва малакаларга қўйилган талаблардан келиб чиқиб, ушбу профессиограммаларни бойитдик ва миллий шароитларимизга мослашгирдик.

Психолог касбининг умумий тавсифи ва мактабгача таълим муассасаси амалиётчи психологининг фаолиятидаги ўзаро фарқларни аниқ идрок этиш мақсадида қуйида ҳар икки профессиограммани ҳам келтиришни жоиз, деб топдик. Психолог профессиограммаси (Психолог мутахассислигини танлаган абитуриентлар учун). Фаолият мазмуни: саноат корхоналари, тиббий ва илмий муассасалар, таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари тизими, давлат бошқарув органлари тизимлари, ҳарбий ва ички ишларга доир соҳалар, ўз-ўзини бошқариш органлари, оила марказлари, хусусий марказларда илмий-амалий, педагогик, тадқиқот, методик ва ахборотга оид фаолиятни амалга оширади.

Шахс хулқ-атвори, фаолиятини бошқариш ва уни ривожлантиришда коррекцион усул ва дастурларни ишлаб чиқади, инсон руҳий ҳолати ва функцияларини таҳлилий баҳолайди, меҳнат (кадрларни ишга олиш, уларнинг руҳий ҳолатларини ўрганиш ва ривожлантириш, қобилиятлари, тажрибасидан самарали фойдаланиш ва касбий ўсиши учун зарур шароитларини таъминлашга доир) ва ўқиш (ўқувчиларни таълим муассасасига қабул қилиш ёки касб-хунарга йуналтириш) фаолияти жараёнлари, меҳнат, маиший ва дам олиш шароитларини оптималлаштириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқади ва татбиқ этади, индивид ва жамоани кузатади. Ижтимоий жамоа (оила, маҳалла, педагогик жамоа, ишлаб чиқариш)да психологик муҳитни яхшилашни тадқиқ этади ва шахснинг турли ҳаётий фаолият шароитлари ва тартибига адаптацияси (мослашуви) масалаларини ўрганади. Ижтимоий тренингларни олиб боради, вояга етмаганлар орасида профилактик ва коррекцион ишларни амалга оширади.

Меҳнат жамоасини бошқариш масалаларини ҳал этади, кадрларни танлаш ва уларни муносиб ўринга жойлаш, касбий тайёрлов сифатини оширишга амалий ёрдам беради, ишлаб чиқаришнинг янги усул ва воситаларини татбиқ этишда тавсиялар беради, психологик тадқиқот ва синовларни амалга оширади, оммавий ахборот воситалари фаолияти самарадорлигини оширишга кўмаклашади. Малакавий талаблар. Билиши керак: соғлиқни сақлаш, таълим, аҳоли бандлиги, меҳнат муҳофазаси ва бошқа соҳаларда қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий жихатлар, амалий психология, умумий психология, махсус психология, педагогик, муҳандислик, меҳнат психологиялари, психодиагностика, психологик маслаҳатга доир маълумотлар, мулоқотнинг ижтимоий-психологик тренинглари, шахс ривожланиши диагностикаси ва коррекцияси методлари, хориж ва миллий тажриба асослари.

Муҳим касбий сифатларига қўйиладиган талаблар: яхши ривожланган коммуникатив қобилиятлар, нотиклик, билимдонлик, ташкилотчилик қобилияти; одоб, масъулият ҳисси, ҳамдардлик билдира олиш, кузатувчанлик кўникмалари; таҳлилий фикрлаш, эмоционал барқарорлик, ривожланган сўз-мантиқ ва образли хотира, эътиборлилик; психологик, методик, экстремал, педагогик, касбий ва шахсий компетентлик.

Тиббий жихатдан тақиқланувчи ҳолатлар. Бу касб кўриш ва эшитиш нуқсонига эга инсонларга тавсия қилинмайди; тақиқловчи ҳолатлар: руҳий ва асаб касалликлари, шунингдек, инфекцион (юқумли) касалликлар. Мазкур касб бўйича юртимизда мутахассис тайёрловчи таълим муассасалари:

1. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети.
2. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети.
3. Ломоносов номидаги Москва давлат университети Тошкент филиали;
4. Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика университети.
5. Заҳириддин Муҳаммад Бобур номидаги Андижон давлат университети.

6. Фарғона давлат университети.
7. Қўқон давлат университети.
8. Гулистон педагогика институти.
9. Наманган давлат университети.
10. Бухоро давлат университети.
11. Қарши давлат университети.

МТМ амалиётчи психологи профессиограммаси (МТМ амалиётчи психологи сифатида қайта тайёрлов курсларида ўқишни истаган педагог кадрлар учун) Фаолият мазмуни: давлат, нодавлат ва махсус мактабгача таълим муассасаларида илмий-амалий, педагогик, тадқиқот, методик ва ахборот (информацион) фаолиятни амалга оширади. Таълим-тарбия жараёнини бошқариш, бола ҳуқ-атвори ва бола шахсининг ривожланишида коррекцион усулларни ишлаб чиқади, мактабгача тарбия ёшидаги бола руҳий ҳолати ва функцияларини таҳлилий (эксперт.) баҳолайди, тарбиячилар меҳнати ва таълим-тарбия фаолияти жараёнлари, меҳнат, маиший ва дам олиш шароитларини оптималлаштириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқади ва татбиқ этади, бола ва болалар жамоаси, муассаса тарбиячилари ва ходимлари жамоасини кузатади.

Педагогик жамоа, оилада психологик муҳитни яхшилашни тадқиқ этади ва бола шахсининг ижтимоий шароитлар ва мактабгача таълим муассасаси тартибига адаптацияси (мослашуви) масалаларини ўрганади. Ижтимоий тренингларни олиб боради, болалар, ота-оналар ва тарбиячилар ҳамкорлигида профилактик ишларни амалга оширади. Меҳнат жамоасини бошқариш масалаларини ҳал этади, кадрларни танлаш ва уларни муносиб ўринга жойлаш, касбий тайёрлов сифатини оширишга амалий ёрдам беради, таълим-тарбия жараёнининг янги усул ва воситаларини татбиқ этишга тавсиялар беради.

Психологик тадқиқот ва синовларни амалга оширади, мактабгача таълим тизимида оид оммавий ахборот воситалари фаолияти самарадорлигини оширишга кўмаклашади.

Малакавий талаблар.

Билиши керак: соғлиқни сақлаш, санитария-гигиена талаблари, таълим, меҳнат муҳофазаси, бола ҳуқуқлари ва бошқа соҳаларда қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий жиҳатлари, мактабгача таълим тизимида доир давлат иқтисодий-ижтимоий, сиёсий концептуал асослари; умумий психология, амалий психология, махсус психология, педагогик психология, болалар психологияси, болалар психоконсультацияси, болалар психогигиенаси, болаларнинг ёш ва физиологик, психологик ривожланиш қонуниятлари, оила психологияси, ижтимоий психология, дифференциал психология, меҳнат психологияси, ота-она ва бола муносабатлари психологик хусусиятлари ва уларнинг психокоррекцияси, шахслараро мулоқот психологияси, умумий психодиагностика, психологик маслаҳатга доир маълумотлар, мулоқотнинг ижтимоий-психологик тренинглари, бола шахси ривожланиши диагностикаси ва коррекцияси методлари, соҳанинг хориж ва миллий тажриба асослари.

Муҳим касбий сифатларга қўйиладиган талаблар: яхши ривожланган коммуникатив қобилиятлар, нотиклик, билимдонлик, ташкилотчилик қобилияти; одоб, болаларни севиш, бурч ва масъулият ҳисси; ҳамдардлик билдира олиш, кузатувчанлик кўникмалари; таҳлилий фикрлаш, эмоционал барқарорлик, ривожланган сўз-мантиқ ва образли хотира, эътиборлилик; психологик, методик, экстремал, педагогик, касбий ва шахсий компетентлик. Тиббий жиҳатдан тақиқланувчи ҳолатлар. Бу касб кўриш ва эшитиш нуқсонига эга инсонларга тавсия қилинмайди; тақиқловчи ҳолатлар: нерв (асаб) ва психик касалликлар, шунингдек, инфекцион (юқумли) касалликлар.

Мазкур касб бўйича юртимизда мутахассисларни қайта тайёрловчи таълим муассасалари:

1. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
2. Чирчиқ давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
3. Нукус давлат педагогика университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
4. Андижон давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
5. Фарғона давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази
6. Гулистон педагогика институти ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
7. Наманган давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
8. Бухоро давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
9. Қарши давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
10. Урганч давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
11. Навоий давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
12. Самарқанд давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
13. Жиззах давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.
14. Сурхондарё давлат университети ҳузуридаги Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази.

Ушбу профессиограммалар нафақат касбий реориентация тизими учун, балки олий таълим муассасаларининг психология йўналишларида ўқиётган талабалар ва психолог мутахассислигини танлаган абитуриент ёшлар ҳамда таълим йўналишида ишлаётган номутахассис кадрларга ҳам зарур маълумот сифатида хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз.

Профессиограммалар Андижон давлат университети ҳузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий марказида мактаб амалиётчи психологи малака ошириш курсида ва амалий психология касбий қайта тайёрлаш курсида таҳсил олаётган 150 нафар тингловчи ва марказнинг Педагогика ва психология, таълим тех нологиялари кафедраси профессор-ўқитувчилари томонидан кўриб чиқилди ва маъқулланди.

Ҳар бир шахс касб танлаш ва бирор фаолият билан шуғулланиш, касбни ўзгартиришни ўз олдига мақсад қилишда албатта ўз имкониятлари, яъни қобилиятлари, қизиқишлари, билими ва тажрибасини сарҳисоб қилиши ва эгалламоқчи бўлган касб ёки янги касб олдида бурч ва масъулиятни англаши, касбга оид зарур маълумотларга эга бўлмоғи ва шу касб эгаси сифатида қандай ҳуқуқларга эга эканлиги, қандай вазифаларни бажариши лозимлиги, бир сўз билан айтганда, касбий фаолиятга доир лавозим йўриқномасини яхши билиши лозим.

Шу ўринда юқорида келтирилган профессиограмма амалиётчи психолог касбий фаолиятига доир дастлабки ва зарур манбалардан бири сифатида хизмат қилади. Амалиётчи

психолог касби педагогик касби каби чуқур билим, ташкилий-методик жиҳатдан пухта тайёргарлик ва ишга нисбатан жиддий масъулиятни талаб этади. Педагогика ва психология бир-бирига ўхшаш ва бир-бирини тўлдирувчи, ўзаро боғлиқ соҳалар бўлгани каби, педагогик ва психологик фаолият ҳам шундай боғлиқликка эгадир. Педаголарнинг мактабгача таълим муассасаси амалиётчи психологи сифатида касбий реориентацияси таълим тизимида мавжуд бўлган кадрлар муаммосини ҳал этиш билан бир қаторда шахсининг янги касбий сифатларини шакллантириш ва қобилиятларини ривожлантириш, бир қатор касбий муаммолар ечимини топиш имконини беради.

Амалиётчи психолог касбини танлаган педагоглар ва ёшлар учун касбий фаолиятга доир психологик адабиётлардан кенгроқ фойдаланиш, замонавий инновацион технологиялардан фойдаланиш кўникма ва малакаларини ривожлантириш, педагогик-психологик билимларни янада кенгайтириш ва доимо изланиш, ташаббускорлик, фаолликда давом этишлари, интернет тармоқларидан соҳага тегишли янгиликларни олиб боришлари ва ўзларининг касбга оид ижодий ишларини турли манбаларда бериб, оммалаштириб ҳамкасблари билан тажриба алмашиш ишларини амалга оширишга ҳаракат қилишларини тавсия қиламиз.

Адабиётлар рўйхати:

1. Мактабгача таълим соҳасида замонавий тизим яратилади. / Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2017 йил 19 октябрь куни мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш масалаларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. // <http://president.uz/uz/lists/view/1162>
2. Портнова Людмила Константиновна. Развитие специальных способностей психолога в условиях профессиональной реориентации: Дис. канд. психол. наук: – Иркутск, 2004.
3. Ғозиев Э.Ғ., Мамедов К.Қ. Касб психологияси. - Т.: ЎЗМУ нашриёти, 2003. -156-б.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: 2003.

O'SPIRINLARDA AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Rustamova Go'zal Xolmuhammad qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya fanlarni o'qitish metodikasi kafedrası stajyor-o'qituvchisi

Аннотатсия: Ushbu maqolada axborot xurujlarining yosh avlodga xususan o'spirinlarga va jamiyatga salbiy ta'siri haqida so'z yuritiladi. Axborot-psixologik xavfsizlik muammosi tarixan har qanday davlatning shakllanishi va jamiyatda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy manfaatlar va ularning mafkuraviy sohada ifodalanishi bilan vujudga keladi. O'spirinlik davrida axborot-psixologik xavfsizlikni keltirib chiqaruvchi va bartaraf etuvchi omillar yoritildi.

Калит со'злар: O'spirinlik davri, axborot, axborot-psixologik xavfsizlik, milliy axborot siyosati, ijtimoiy ta'sir.

Dunyo yagona axborot makoniga aylangan hozirgi davrda go'yalar kurashi kun sayin turli ko'rinishlarda avj olmoqda. Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish insonlarning mavjud qoidalar asosida yashashi faoliyat ko'rsatishini ta'minlash juda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu borada turli tomondan kelayotgan axborot ta'sirlari uzluksiz o'zining ta'sirini ko'rsatib turibdi. Insoniyat yangi axborot jamiyatiga qadam qo'yar ekan axborot makonining mavjud tarzini axloqiyalashtirish xulq-atvoriga aylantirish borasida yangi imkoniyatlarni qidirishga intilmoqda. Ochiq axborot tahdidlaridan

talaba o'spirinlarni ham himoya qilish dolzarb hisoblanib, yangi imkoniyatlarni izlab topishga, tadqiq qilishga undaydi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning ta'kidlashicha, "Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi avvalambor yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, vatanimiz taqdiri va istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh kadrlar safini kengaytirishga bevosita bog'liq" [1].

Globallashayotgan dunyoda axborot xalqlararo va davlatlararo munosabatlarda katta ahamiyat kasb etmoqda. Qolaversa, hozirgi jahon taraqqiyotida yangi umumsayyoraviy tartib, tamadduniy bosqich mazmun-mohiyati, davlatlar va kishilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarning kengayishi va murakkablashuvi, dunyo miqyosidagi axborot makoni, kapital, tovar hamda ishchi kuchi bozorida tamoman yangicha vaziyatning vujudga kelishi, atrof-muhitga texnogen ta'sirning kuchayishi, ommaviy madaniyat namunalarining keng tarqalishi, informatsion-mafkuraviy va diniy ekstremistik xurujlar xavfining ortib borishi, xullas, jamiyat hayotining barcha sohalarini – iqtisodiyot, siyosat, mafkura, madaniyat, hatto shaxsiy turmush tarzini qamrab olgan globallashuv jarayoni bilan bog'lanmoqda. Mazkur jarayon global kommunikatsiya tarmog'ining vujudga kelishiga imkon yaratgan axborot inqilobi, kapitalning baynalmilallashuvi, jahon bozorida raqobatning kuchayishi, tabiiy zaxiralar taqchilligi va ularga egalik qilish uchun kurashning keskinlashuvi, ommaviy qirg'in qurollarining tarqalishi, umumsayyoraviy falokat xavfi kabi omillar bilan belgilanadi. Axborot-psixologik xavfsizlik – bevosita ruhiyatga ta'sir o'tkazish orqali insonni o'z aqidalari, muqaddas ideallari va e'tiqodidan ayiradigan buzg'unchi g'oyalardan asrashdir. Demak, axborot-psixologik xavfsizlikka ehtiyoj, eng avvalo, bevosita inson va jamiyat, inson va davlat, shaxs va uning daxlsizligi, millat va milliy qadriyatlar, jumladan, urf-odatlar, an'analar, tarixiy va madaniy meros, avlodlar vorisligi, millatning istiqboli bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlarga ma'naviy-ruhiy ta'sir ko'rsatuvchi buzg'unchi g'oyalar va tajovuzkor mafkuralar mavjudligidan kelib chiqadi. [2, 9]. O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol shaxs etib tarbiyalash ustuvor vazifa sanalar ekan bu borada turli xil yot tahdidlarning oldini olish shaxs ongiga ta'sir etish mumkin bo'lgan axborotlarning potensial xavfidan ogoh bo'lish hamda axborot iste'mol madaniyati, axborot psixologik xavfsizligi immunitetini shakllantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. 2021-yilning Yanvar holatiga ko'ra butun dunyoda global internet foydalanuvchilari soni 4.66 mlrdni yoki yer yuzi aholisining 59.5 % ni tashkil qilmoqda. Shuningdek 5.22 milliard kishi mobil internetdan foydalanadi bu dunyo aholisining 66.6% tashkil qiladi. Shu bilan bir qatorda ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining soni o'sishida ham juda katta o'sish kuzatilayotganligini qayd etib o'tish joiz. Butun dunyoda ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilar soni 4.22 mlrdni tashkil qilib, yer yuzi aholisining 53 % ni, so'ngi 12 oyda 13 % ga 490 mingga oshgan. [3, 34] "Axborotlashgan jamiyat" atamasi dastlab o'tgan asrning 60-yillari ikkinchi yarmida Yaponiya mamlakatida qo'llana boshladi, axborotlashgan jamiyat yaratish g'oyasi esa 1971 yilda ishlab chiqildi. "Axborotlashgan jamiyat barpo etish rejasi - 2000 yilga mo'ljallangan milliy maqsad" deb nomlangan hujjatda mazkur g'oya aniqlashtirib berildi. Uning asosini shunday fikr tashkil etdiki, ijtimoiy evolyutsiyaning pirovard maqsadi, birinchi navbatda, insonning mo'l-ko'l moddiy ne'matlarga egaligini emas, balki uning aqliy imkoniyatlari to'liq namoyon bo'lishini ta'minlovchi jamiyat bo'lishi lozim. Aqliy qobiliyatni rivojlantirish texnologiyalarni sifat jihatdan takomillashtirishga olib kelib, pirovard natijada moddiy ne'matlar mo'l-ko'lligini ta'minlashi kerak [7].

Ilk o'spirinlik yoshi davriga 15-18 yoshlardagilar (akademik litsey, kasb-hunar kolleji o'quvchilari) kiradilar. Bu davrda o'quvchi jismonan baquw at, o'qishni tugatgach, mustaqil mehnat qila oladigan, oliy maktabda o'zini sinab ko'radigan imkoniyatga ega bo'ladi, ma'naviy jihatdan yetuklikka erishadi. Talabalik davri O'spirinlikning ikkinchi bosqichidan iborat bo'lib, 17-22 (25) yoshni o'z ichiga oladi va o'zining qator betakror xususiyatlari va qarama-qarshiliklari bilan

xarakterlanadi. Shu boisdan o'spirinlik davri shaxsning ijtimoiy hamda kasbiy mavqeini anglashidan boshlanadi. [5, 172].

O'spirinlik davrida axborot-psixologik xavfsizlikni shakllantirish nuqtai nazardan yonashadigan bo'lsak quyidagi jihatlariga diqqat qaratish mumkin. 1.O'spirinlik davrining yetakchi faoliyati [8]:

2. Har bir o'spirinning hissiy-irodaviy, ruhiy kechinmalariga;

3. O'spirinlarda intellekt(IQ) rivojlanganligi:

4. Jamiyatda shakllangan ijtimoiy-ma'naviy muhit omiliga: Axborot nafaqat mafkuraviy, iqtisodiy, etnik, diniy, shakl chegaralaridan tashqariga chiqib ketdi, balki ko'p yoqlama ta'sir etish mumkin bo'lgan va iloji boricha hammaboplikni qo'llovchi siyosalashtirilgan axborot xujumning asosiy shakliga aylanib ketdi.

Ilmiy manbalarining tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, jahondagi turli mamlakatlarda ma'naviyatsizlik jadal oshib borayotganligi axborot davrining qonuniyatlaridan biriga aylanib qolmoqda. Bugun mamlakatimiz yoshlari jahon bilan hamnafas bo'lishga intilayotgan barcha narsaga qiziqish bilan yondashuvga ega bo'lgan ularning ong-u shuuriga egalik qiluvchi yot g'oyalar kurashuviga guvoh bo'lib turibmiz. Shunga ko'ra, o'z an'alarimiz, marosimlarimizni avaylab asragan, himoya qilgan holda, millatlarning jahon hamjamiyatida o'ziga xos qiyofasiga ega xalq sifatida qolmog'imiz lozim. Har bir an'ana, har qaysi urf-odat yoki marosim – xalqlarimizning ko'plab asrlar davomidagi taraqqiyoti hosilasi bo'lib, tarixning, hayotning uzoq davr mobaynidagi sinovlariga dosh bergan. Axborot asrining muvaqqat qadriyatlari ta'siri ostida bu yutuqlarimizdan shundoq voz kechib qo'ya qolishimiz mumkin emas. Hali axborot davri qancha davom etadiyu, uning oqibatlari nima bo'ladi, buni hech kim ayta olmaydi. Bunday shubhalanishlarga sabablar keragidan ham ortiqcha – yadro va o'ta aniq mo'ljalga otuvchi qurollar, sayyoramiz ekologiyasining halokatli yomonlashib borishi, OITS, turli xil gripp va boshqa kasalliklar tarqalishi. Lekin, ayniqsa, odamlar, eng avvalo, yoshlar dunyoqarashiga o'nglab bo'lmas darajada zarar etkazadigan begona axborotdan saqlanish lozim. O'spirinlik davrida axborot psixologik xavfsizlikning imkoniyatlarini quyidagi asosda ko'rib chiqish mumkin. - O'spirin shaxsi egiluvchan xarakter ko'rinishiga ega bo'lib, rivojlanish jarayonida xulq-atvorini nazorat qilib borish talab etiladi. - O'spirin psixologik inqiroznining eng chuqur davri bo'lgan o'smirlik davrini boshdan o'tkazganligi sababli o'zgalarnining qo'llab-quvvatlovini tuyish xohishi. - Real men va ideal men o'rtasidagi tafovutlarning bo'lishi. - Maqsadlar chegarasini qo'yib olishda qiyinchiliklar va qadriyatli yo'nalganlikda ozgarishlarning o'g'ir qabul qilinishi. Jamiyatimiz bunday og'ir information davrda talaba shaxsiga har tomondan yordam ko'rsatishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.Mirziyoyev. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. –Toshkent: O'zbekiston, 2018. –B.22.
2. F.Mo'minov, Sh.Barotov va boshq. Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. Darslik. – T.: "Fan va texnologiya", 2013. – 208 bet
3. . Umarov.B, Qodirov. U, Karimov.X. Ochiq axborot tizimlarida axborot psixologik xavfsizlik:darslik. T., 2012.-239. b.)
4. Safayev N.S., Ergashev P.S., Amirova N.A., Odilova N.G., Rahimova I.I, .Ziyaviddinova G. Z. Psixologik yutuklik asosiy mezonlarva rivojlanish qonuniyatlari. Toshkent-2018. 166. b.
5. E G'oziyev. Ontogenez psixologiyasi/darslik /.Tosbkent:"NIF MSH", 2020, 288 bet
6. U.A. BUTAYEVA "SHAXS PSIXOLOGIYASI" Pedagog xodimlar va psixologiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun o'quv qo'llanma SAMARQAND – 2021
7. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337.

8. Asranbaeva, M. X. (2020). IMPROVING MECHANISMS OF PREPARING CHILDREN FOR SOCIAL LIFE IN DISABLED FAMILIES. Theoretical & Applied Science, (12), 125-129.

BOSHQARUV NAZARIYASI RIVOJLANISHIDA VAZIYATLI YONDOSHUVNING AHAMIYATI

Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedras katta o'qituvchisi **Rustambekova Mamlakatxon**

Andijon davlat universiteti jtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Abdumuxtorova Ra'no

Andijon davlat universiteti jtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talaba
Bahromjonova Husnida

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshqaruv nazariyasi rivojlanishida vaziyatli yondoshuvning ahamiyati mavzusi yoritilgan, hozirgi kunda yurtimizda nafaqat boshqa rivojlangan mamlakatlarda ham boshqaruv bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirilgan. Bu bo'yicha ko'plam olimlarimiz ilmiy ishlar olib borishgan. Mazkur maqolada ham boshqaruv nazariyalari haqida bir qancha ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: "Favqulodda vaziyat yondashuvi", "Rahbarning funktsiyalari", menejerga, menejment.

Kirish

XX asrning ikkinchi yarmida dunyoning eng rivojlangan mamlakatlari postindustrial axborot rivojlanish bosqichiga o'tdilar. Ilmiy-texnik taraqqiyotning yanada tezlashishi tashkilotlarning tashqi va ichki muhitida bir qancha o'zgarishlarga olib keldi. Oldingi, nisbatan bir tekis va asosan aniq voqealar rivojidan farqli o'laroq, 1960 yillarning oxirlaridan boshlab, vaziyat tez va ko'pincha oldindan aytib bo'lmaydigan darajada o'zgarishni boshladi. Natijada, biznesning raqobatbardoshligi uning moslashuvchanligi, dinamikligi va tashqi muhit talablariga moslashuvchanligi bilan aniqlana boshladi. Bunday sharoitda vaziyatli yondashuv keng ommalasha boshladi. "Favqulodda vaziyat yondashuvi" atamasi so'zma-so'z tarjima qilinganda "vaziyat, vaziyatga bog'liq bo'lgan ehtimoliy yondashuv" deb tarjima qilinadi.

Adabiyotlarda ushbu atamaning eng keng tarqalgan va yetarli darajada tarjimasi "vaziyat yondashuvi" dir. Vaziyatli yondashuv ko'pincha tashkiliy muammolar va ularning yechimlari to'g'risida vaziyatni o'ylash deb nomlanadi. "Vaziyatli yondashuv" tushunchasini "vaziyat metodi" tushunchasi bilan aralashtirmaslik kerak. Vaziyat usuli Garvard biznes maktabida bo'lajak menejerlarni tayyorlash metodikasining asosidir. Boshqaruvning eng xilma-xil jihatlari bo'yicha yuzlab aniq misollar, holatlar va vaziyatlarni tahlil qilish asosida talabalarga amaliy boshqaruv ko'nikmalari o'rgatiladi. Ushbu yondashuvda tajriba ilmiy usullardan ko'ra muhimroqdir. Menejmentda vaziyatli yondashuv elementlarini avvalgi mualliflarning asarlarida topish mumkin. Ba'zi adabiyotlarda vaziyatli yondashuv M.P.Follet, T.Berns va G.Stalkerlarning tadqiqotlari mahsuli deb hisoblanadi. Lekin, boshqa bir adabiyotlarda ushbu yondashuv avvalo, bu Lao-szi, N.Makiavelli va B.Trentovskiy asarlariga taalluqli ekanligi ko'rsatilgan. Qadimgi xitoy mutafakkiri Lao-szi ta'kidlashicha, menejment san'ati muayyan vaziyatga mos keladigan to'g'ri boshqaruv uslubini tanlash qobiliyatidir, chunki boshqaruvning dastlab yomon yoki dastlab yaxshi uslublari mavjud emas, ularga

mos yoki noo'rin vaziyatlar mavjud. Bozor tarkibini shakllantirish jarayonida N.Makiavelli vaziyatni tahlil qilish g'oyalarini ham shakllantirdi. U "Hukmdor" asarining "Odamlar ishi ustidan taqdirning kuchi qanday va unga qanday qarshi tura olasiz" deb nomlangan XXV bobida u quyidagi fikrlarga ishora qildi: • "bizning ko'zimiz oldida o'zgarishlar shu qadar to'satdan ro'y beradiki, inson aqli ularning oldida ojiz"; • "insonlarning xatti-harakatlari vaqtning o'ziga xos xususiyatlariga mos keladiganlari (ya'ni o'z vaqtdan unumli foydalana biladiganlar) farovonlikni saqlaydi, xatti-harakatlari o'z vaqtlariga mos kelmaydiganlar o'zlarining farovonligini yo'qotadilar"; • "ehtiyotkorlik va sabr bilan ish tutgan odam uchun vaqt va sharoit qulay bo'lsa, u rivojlanadi, lekin u harakat tartibini o'zgartirmasa vaqt va sharoit o'zgarishi bilan uning farovonligi tugaydi" Lao-szi va N.Makiavellining ushbu bayonotlari vaziyatli yondashuv nazariyasining rivojlanishi bir necha ming yillar oldin boshlanganligidan dalolat beradi. XIX asrda B.Trentovskiy umumiy tamoyillar boshqaruvda aniqlikni tushunishga yordam beradigan birinchi qadam ekanligini ta'kidladi. Aslida u birinchi bo'lib zamonaviy situatsion yondashuvning asosiy tamoyillaridan birini aniq shakllantirdi, unga ko'ra menejer murakkab qayta aloqa tizimini hisobga olishi va boshqaruv qarorlarini muayyan vaziyatga moslashtirishi kerak. Avvalgi mualliflar singari, B.Trentovskiy ham xuddi shu sharoitda bugun qabul qilingan qaror ertaga shartlar o'zgarganda umuman yaroqsiz bo'lib chiqishi mumkin deb hisoblagan. 1938 yilda Charlz Bernard o'zining "Rahbarning funktsiyalari" asarida rahbariyatni bo'ysunuvchilar tomonidan qabul qilishi to'rt shartning kombinatsiyasiga bog'liq degan tezisni ilgari surdi. Ular quyidagilar : - bo'ysunuvchilar tomonidan ularga keladigan buyruqlarni tushunilishi; - menejer tashkilot manfaatlari yo'lida harakat qiladi degan ularning ishonchi; - tashkilot manfaatlari ularning manfaatlari bilan mos tushishiga ularning ishonchi; - ularga bo'ysunish uchun jismoniy va aqliy qobiliyatlari. Vaziyatli yondashuvning elementlari tashkilotlar sotsiologiyasi va tashkilotning umumiy nazariyasida, shuningdek R.Stogdill, T.Parsons, D.Pug (Pyu) va D.Xikson kabi olimlar va mutaxassislarning asarlarida shakllangan. Shunga qaramay, vaziyatni tahlil qilishning yaxlit nazariyasi hatto yigirmanchi asrning birinchi yarmida ham hali mavjud emas edi. Vaziyatli yondashuvni ta'sirchan nazariy pozitsiyaga aylantirish 1950 yillarning oxirlarida, tizim nazariyasi asosida ilgari mavjud tushunchalarni sintezi boshlanganda boshlandi. Bunga asosan Joan Vudvordning empirik tadqiqotlari natijalari sabab bo'ldi. Ammo, 1960-yillarning oxiriga kelibgina, menejment va ijtimoiy fanlarning tegishli fanlari turli vaziyatlarda tashkilotga va boshqaruv samaradorligiga ta'sir qiladigan vaziyatlar bilan kurashish uchun yetarli darajada rivojlandi. O'sha vaqtga qadar "nuqtai nazar" keng tarqalgan bo'lib, unga ko'ra menejer menejment nazariyasining ilmiy asoslarini bilishi kerak va bu asoslarni amalda qo'llash qobiliyati boshqarish san'ati hisoblangan. Vaziyatli yondashuvga ko'ra, vaziyatni tahlil qilish va tegishli boshqaruv usullarini tanlash fanga aylanib bormoqda. Shunday qilib, ilgari muvaffaqiyatli menejning san'ati deb hisoblangan narsa, ya'ni vaziyatga mos ravishda boshqarish usullarini tanlashning o'zi endi menejment metodologiyasi va ilmiy vositalarining bir qismiga aylandi. 1964 yilda Amerika Menejment Akademiyasining konferentsiyasida menejmentning yagona nazariyasini yaratish zarurligi to'g'risida qaror qabul qilindi. Ushbu nazariya, bir tomondan, boshqaruv amaliyotida kuzatilgan yangi hodisalarni tushuntirishi, ikkinchidan, o'zaro turli xil, ko'pincha qarama-qarshi tushunchalarni bir biri bilan bog'lashi kerak edi. Bu paydo bo'layotgan boshqaruv muammolarini hal qilish bo'yicha amaliy tavsiyalarni qabul qilish uchun asos yaratadi. Birlashtiruvchi kontseptsiya yangi vaziyatni boshqarish nazariyasi deb nomlandi. T.Berns va G.Stalker - XX asrning 50-60 yillari - Amerika menejment nazariyotchilari - tashkiliy tuzilmalar turlarini o'rganish bilan shug'ullanishgan va 1961 yilda nashr etilgan "Innovatsiyalarni boshqarish" kitobining hammualliflari bo'lishgan. T.Berns va G.Stalker har bir turdagi sharoit boshqaruvning o'ziga xos tashkiliy tuzilishi bilan ya'ni barqaror sharoitlar uchun - "mexanistik" tuzilish, o'zgaruvchan sharoitlar uchun esa - "organik" tuzilish tavsiflanadi degan xulosaga kelishgan. "Mexanik" tuzilma chuqur

mehnat taqsimotiga va qat'iy qoidalarga asoslanadi. "Organik" struktura o'zgaruvchan muhit va vaziyatga qarab maqsad va vazifalarning o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Vaziyatli yondashuvning mohiyati vaziyat tushunchasini aniqlashdan iborat bo'lib, u muayyan vaqt ichida boshqaruvga ta'sir ko'rsatadigan o'ziga xos holatlar majmuasini anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, menejmentdagi tizim yondashuv sharoitiga qarab dolzarb, aniq tashkiliy va boshqaruv muammosini hal qilishdir. Ya'ni turli xil boshqaruv usullarining yaroqliligi vaziyat bilan belgilanadi. Muayyan vaziyatni ko'rib chiqish rahbarga ushbu vaziyatga mos keladigan boshqaruv maqsadlariga erishishning eng samarali usullarini tanlashga imkon beradi. Vaziyatli yondashuvda yetakchilik samaradorligida qo'shimcha omillar hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin deb taxmin qilinadi.

Xulosa ushbu situatsion omillarga: bo'ysunuvchilarning ehtiyojlari va shaxsiy fazilatlar, topshiriqning mohiyati, talablari va atrof-muhit ta'sirlari kiradi. Vaziyatli yondashuvning asosiy g'oyasi yetakchining xatti-harakatlari muayyan vaziyatga bog'liqligini tahmin qilishdir. Ayni paytda menejerga boshqaruv muammolarini hal qilishga imkon beradigan to'rtta vaziyatli model ishlab chiqilgan bo'lib quyida ular bilan tanishib o'tamiz. 1. F.Fidler (1925) tomonidan olib borilgan yetakchilikning vaziyatli modeli rahbarning xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni aniqlagan:

- Rahbarlar va jamoa a'zolari o'rtasidagi munosabatlar bu - bo'ysunuvchilar ko'rsatadigan sadoqatni, ularning rahbariga bo'lgan ishonchini va rahbarning shaxsiyatining ijrochilar uchun jozibadorligini nazarda tutadi.
- Vazifalar tarkibi bu - vazifaning tanishligini, aniq shakl va tuzilishning anglatadi.
- Rasmiy vakolatlar - aynan rahbarning lavozimi bilan bog'liq bo'lgan qonuniy kuch miqdori.

F.Fidler, har bir vaziyat o'ziga xos yetakchilik uslubiga ega bo'lishiga qaramay, u yoki bu rahbarning uslubi doimiy bo'lib qoladi, deb hisoblar edi. 2. T.Mitchell va R.Xaus tomonidan olib borilgan "yo'l-maqsad" ga yondashish modeli, ushbu modelga muvofiq, rahbar, bo'ysunuvchilarini belgilangan maqsadlarni amalga oshirishni tashkil qilib, ushbu maqsadlarga erishish yo'llarini quradi. Maqsadga erishish uchun rahbarning bo'ysunuvchilarga ta'sir qilish usullari orasida tadqiqotchilar quyidagilarni ajratganlar: 1. Bo'ysunuvchidan nima kutilayotganligini tushuntirish. 2. Yordam berish, maslahat berish va to'siqlarni olib tashlash. 3. Maqsadga erishish uchun bo'ysunuvchilarning harakatlarini yo'naltirish. 4. Bo'ysunuvchilarning qondirilishi mumkin bo'lgan ehtiyojlarini shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yuldoshev N.K., Nabokov V.I. "Menejment nazariyasi". Darslik. T.TDIU, 2013.
2. Qosimova D.S. -Menejment nazariyasi. O'quv - uslubiy majmua. T.: -TDIU, 2011 y 14 - 15 bet.
3. Sharifxo'jayev M., Abdullayev Y. Menejment. T.; -O'qtuvchil, 2001 y 48 - bet
4. Machiavelli N. suveren URL: <http://www.koob.ru/machiavelli/gosudar>
5. Государственное управление : словарь-справочник по материалам «International Encyclopedia of Public Policy and Administration» : пер. с англ. Санкт-Петербург : Петрополис, 2001

BOSHQARUV FAOLIYATIDA XODIMLARNING TIPOLOGIYASI

**Andijon davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedra o'qituvchisi Rustambekova
Mamlakatxon
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabalari
Odiljonov Asadbek Tursunaliyeva Durdona**

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshqaruv psixologiyasining paydo bo'lishi va rivojlanishi va boshqaruv faoliyatida xodimlarning tipologiyasi muhokama qilingan. Shuningdek, jamiyatda

boshqaruv psixologiyasining nazariy va amaliy ahamiyati haqida soʻz boradi, boshqaruv psixologiyasiga doir turli xil ijtimoiy psixologik yondashuvlarga eʼtibor qaratilgan.

Kalit soʻzlar: boshqaruv, menejment, shaxs kamoloti, taʼlim-tarbiya, tizimlilik, liderlik, jamiyat.

KIRISH Bugungi har sohada jadallik bilan taraqqiy etib boratotgan jamiyat uchun menejment psixologiyasi menejment fanining tarkibiy qismi sifatida dolzarb ahamiyatga ega boʻlgan nazariy va amaliy fan tarmogʻ hisoblanadi. Amaliy soha sifatida menejment psixologiyasi boshqa ilmiy fanlar bilan, masalan, ijtimoiy va umumiy psixologiya, sotsiologiya, falsafa va boshqalar bilan keng va yaqin aloqaga ega. Menejment inson faoliyatining eng qadimgi sohasi. Bu odamlar jamoalarda yashab, ishlayotgan vaqtgacha mavjud boʻlgan.

Boshqaruv psixologiyasi fani evolyutsiyasiga murojaat qilishdan oldin, menejment psixologiyasi bilan ishlaydigan asosiy tushunchalarni aniqlab olishimiz zarur. Boshqaruv psixologiyasining asosiy tushunchalari qatoriga quyidagilarni kiritishimiz mumkin. . Menejment - bu tashkilotning muhim maqsadlariga erishishga qaratilgan muvofiqlashtirilgan harakatlar tizimining umumiyliigi. Boshqaruv psixologiyasi - uning sinonimlari "menejment", "tashkiliy psixologiya", "tashkilotlar psixologiyasi" tushunchalari. Menejment muammolarini zamonaviy nemis tadqiqotchilari V. Zigert va L. Lang menejmentga shunday taʼrif berishadi: "Menejment bu odamlarni boshqarish va mablagʻlardan foydalanishdir, biz bu orqali vazifalarni insonparvarlik tamoyillari asosida, oqilona bajarishimiz mumkin". Mashhur amerikalik olim P. Drucker ham "menejment" tushunchasini quyidagicha taʼriflaydi. Uning nuqtai nazari boʻyicha, "menejment - bu uyushmagan odamlarni samarali, yoʻnaltirilgan, aniq maqsadga ega guruhga aylantiradigan maxsus faoliyat turi."

Barcha fanlarga tegishli boʻlganidek, boshqaruv psixologiyasiga doir turli xil yondashuvlarni kuzatishimiz mumkin. Menejmentda uchta asosiy yondashuv mavjud: Tizimli; Vaziyatli; Jarayon. 1.Boshqaruvga doir asosiy yondashuvlardan biri - bu tizimli yondashuv. Uning yordami bilan tashkilot oʻzining barcha eng murakkab bogʻlanishlari va munosabatlari, shuningdek, barcha quyi tizimlari faoliyatini muvofiqlashtirish bilan bir butun sifatida koʻrib chiqiladi. Tizimli yondashuv qismlar va butun oʻrtasidagi oʻzaro aloqa tamoyilidan foydalanishni talab qiladi. 2.Vaziyatli yondashuv. Uning boshqa nomi - "aniq yondashuv". Uni ishlatishda menejerlar muayyan vaziyat yuzaga kelishi mumkin boʻlgan boshqaruv usullarini qoʻllash uchun asos boʻlishidan kelib chiqadi. Shu bilan birga, ushbu boshqaruv holatiga koʻproq mos keladigan eng samarali usul hisoblanadi. Ushbu yondashuvda taniqli menejment maktablarining asosiy fikrlari maʼlum texnikalarni birlashtirish orqali toʻplangan. Ushbu kontseptsiya tashkilot maqsadlariga yanada samarali erishish uchun mos keladi. 3.Jarayon yondashuv. Ushbu yondashuv bu oʻzaro bogʻliq harakatlarni amalga oshirish natijasida hosil boʻladigan boshqaruv funktsiyalarining doimiy zanjiri degan tushunchaga asoslanadi. Psixologiya, ijtimoiy psixologiya, tashkilotlar sotsiologiyasi sohalarida ishlab chiqarish va ilmiy tadqiqotlar rivojlanishi bilan F.U tarafdorlari va muxoliflari. Teylor Menejmentni maʼlum bir inson faoliyati sifatida baholashga turli xil yondashuvlar mavjudligi munosabati bilan "menejment maktablari" deb nomlangan, ular talqinlarning noaniqligiga qaramay, menejment nazariyasiga oʻz hissalarini qoʻshganlar

Biz yuqorida boshqaruv psixologiyasiga doir asosiy yondashuvlarni koʻrib chiqdik, quyida esa ana shu yondashuvlar asosida boshqaruv psixologiyasiga kiritilgan tamoyillarni muhokama qilib oʻtamiz. Klassik menejment maktabining paydo boʻlishi odatda A. Fayol nomi bilan bogʻliq. Ushbu sohaning asosiy maqsadi tashkilotning umumiy tamoyillarini shakllantirish edi. Boshqarish nazariyasiga A. Fayolning asosiy hissasi shundan iborat ediki, u menejmentni bir necha oʻzaro bogʻliq funktsiyalardan tashkil topgan universal jarayon sifatida koʻrib chiqdiva tashkilotlarda raxbar xodimlarni faoliyatlarini tekshirib chiqib quyidagi tamoyillarni sanab oʻtadi. Boshqaruvning 13 tamoyili (A. Fayolga koʻra). 1. Mehnat taqsimoti. Uning maqsadi katta hajmdagi va sifatli ishlarni

bajarishdir. 2. Vakolat va javobgarlik. Vakolat - buyruq berish huquqi, javobgarlik esa buning aksi. Vakolat berilgan joyda javobgarlik paydo bo'ladi. 3. Intizom. Intizom - bu rahbarning vazifalaridan biridir. Intizom sanksiyalarning adolatli qo'llanilishini o'z ichiga oladi. 4. Bir kishilik boshqaruv. Xodim faqat bitta xo'jayindan buyruq olishi kerak. 5. Yo'nalishning birligi. Bitta maqsad doirasida faoliyat yuritadigan har bir guruh bitta reja asosida birlashtirilishi va bitta lider bo'lishi kerak. 6. Shaxsiy manfaatlarining umumiyga bo'ysunishi. Bitta xodimning manfaatlari tashkilot manfaatlaridan ustun bo'lmazligi kerak. 7. Xodimlarga ish haqi. Ishchilar o'z xizmatlari uchun adolatli maosh olishlari kerak. 8. Markazlashtirish. Bu umumiy maqsadlar va rejalar yo'nalishi bo'yicha alohida guruhlarni tashkil qilish usuli. Bu tashkilotning shartlariga bog'liq, ammo ba'zi hollarda mehnat taqsimoti zarur.

XULOSA Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, boshqaruv (menejment) psixologiyasi psixologiya fan tarmoqlari ichida yangi, zamonaviy va juda ko'plab tadqiqotlar o'tkazilayotga yo'nalish sifatida e'tirof etiladi. Boshqaruv psixologiyasini nazariy va amaliy jabhalarini jamiyat hayotiga singdirish orqali jamoalar o'rtasida, xodimlar o'rtasida yuz berishi mumkin bo'lgan turli xil nizoli vaziyatlarning oldi olinadi, shuningdek, ishlab chiqarish ham miqdor jihatdan, ham sifat jihatdan o'sib boraveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boymurodov, N. (2008). Amaliy psixologiya. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). Umumiy psixologiya. TDPU.
3. Suyarov, A. (2017). The present condition of tourism in Samarkand, the results of research survey from tourists in region. SCOPE Acad. HOUSE BM Publ. 103, 41–46.
4. Samarova Shoxista Rabidjanovna, Rakhmonova Muqaddas Qahramanovna, Mirzarahimova Gulnora, Ikromovna, Maratov Temur Gayrat ugli, Kamilov Bobir Sultanovich. (2020). Psychological aspects of developing creative personality and the concept of reduction of creativity to intellect. JCR. 7(17): 498-505. doi: 10.31838/jcr.07.17.69
5. Jabbor Usarov. (2019, June). Using Teaching Methods for Development Pupil Competencies. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 15(1), 272-274.

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASINING VAZIFALARI

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti

Umumiy psixologiya kafedra o'qituvchisi

Rustambekova Mamlakatxon

rusmamlakatxon@gmail.com

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi talabasi

Ismoilova Goyobonu

Annotatsiya: mazkur maqola boshqaruv psixologiyasining predmeti va vazifalari; boshqaruv nazariyalarining rivojlanish tarixi, ilmiy boshqaruv maktabiyoki mehnatni ilmiy tashkil etish maktabi, insoniy munosabatlar maktabi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv psixologiyasi, Subordinatsiya, xodim, tashkilot personal, Elton Meyor, boshqaruv tizimi.

Boshqaruv maqsadi va vazifalari boshqaruv munosabatlarini keltirib chiqaradi va boshqaruv psixologiyasi aynan shu munosabatlar tarkibini o'rganadi. Ko'rib o'tganimizdek, boshqaruv psixologiyasi boshqaruv maqsadi va vazifalarni amalga oshirish davomida boshqaruv sub'yekti va ob'yekti o'rtasida yuzaga keluvchi munosabatni talqin etadi. Mazkur munosabat tizimining tashkiliy qismlari o'zaro itoatdaligi bilan xarakterlanadi. Tizim ichida amal

qiluvchi itoat tamoyili boshqaruv fanida subordinatsiya deb ataladi va bu ibora orqali tizimning markazlashganligi nazarda tutiladi. Subordinatsiyadan kelib chiquvchi munosabatlar tashkilot xodimlari xulqida itoat va ijro etish shakllarini nazarda tutadi. Ammo, boshqaruv amaliyoti nafaqat rahbariyat va itoatdagi xodimlar munosabati, balki bir darajada turuvchi va toifasi jihatidan barobar tashkilot a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni ham o'rganadi. Tizimning bunday qismlari o'rtasidagi munosabatlarni o'zaro muvofiqlashtirish, ular o'rtasidagi hamjihatlik shakllarini yanada mukammallashtirish koordinatsiya tadbirlarida namoyon bo'ladi. Boshqaruvdagi subordinatsiya va koordinatsiya munosabatlari tashkilot miqyosidagi vertikal va gorizontal aloqalarni ajratish zaruratini tug'diradi. Demak, vertikal aloqalar o'zaro itoatdagi xodimlar o'rtasida yuzaga keluvchi munosabatlardan iborat bo'lsa, gorizontal aloqalar o'zaro koordinatsiyani, ya'ni tizimning teng va mustaqil qismlari o'rtasidagi munosabatlarni nazarda tutadi. Bundan tashqari, boshqaruv munosabatlari o'zining rasmiy va norasmiy ko'rinishiga ham ega. Rasmiy munosabatlar xizmat majburiyatlariga asoslanadi, norasmiy munosabatlar esa tashkilot miqyosida xizmat qiluvchi xodimlar o'rtasidagi ixtiyoriylik va o'zaro xohishga tayanadi. Shu munosabat bilan, boshqaruv psixologiyasining asosiy vazifalaridan biri yuqorida ta'kidlangan munosabatlarni yanada mukammallashtirishdan iboratdir. Boshqaruv psixologiyasining boshqa turkum vazifalari boshqaruv metodlarini shakllantirish bo'lib, ushbu tadbir tashkilotning samarali faoliyatini ta'minlash maqsadidagi ta'sir etish imkoniyatlarini ishlab chiqishdan iboratdir. Tashkilot personaliga ta'sir etish uslublarini uch guruhga bo'lamiz: ma'muriy, moddiy va ma'naviy shakllarda ta'sir etish. Bularning har birida ma'lum psixologik mazmun namoyon bo'ladi va boshqaruv psixologiyasi, fan sifatida, bu choralarning xodimga ta'sirchanlik imkoniyatini tadqiq etadi. Bunday ta'sir etish tadbirlari orasida xodimlarni motivatsiyalash, ya'ni bajaradigan mehnatga ishtiyoq uyg'otish masalasiga katta e'tibor qaratiladi. Boshqaruv ob'yektiga ta'sir etish uslublariga ko'ra, uning bevosita va bivosita ta'sir shakllari ajratiladi. Boshqaruv psixologiyasi fanidagi asosiy tushunchalardan biri, boshqaruv sub'yekti va ob'yekti masalasidir. Bivosita boshqaruv jarayonini ko'z oldimizga keltirsak, boshqaruv sub'yekti sifatida rahbar, ob'yekt tarzida esa xodim va mehnat jamoasini tasavvur etishimiz mumkin. Biroq, rahbar o'z faoliyatini tashkil etishi va o'z-o'zini boshqarishi uni nafaqat boshqaruv sub'yekti, balki ob'yekt sifatida ham tushunish zaruratini qo'yadi. Rahbarning kasbiy mukammallashuvi, o'z-o'zini boshqarish malakalarini egallashi, tashkilot va xodimlar boshqaruvidagi asosiy mavzulardan biriga aylanadi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, boshqaruv psixologiyasining predmeti sifatida, boshqaruv jarayonidagi inson faoliyati qabul qilinadi. 1924-yildan boshlab insoniy munosabatlar maktabi ham rivojlana boshladi. Bu yondashuvning asosi va birlamchi manbaalari amerikalik psixolog Elton Meyoning "Xotim tajribalari"ga borib taqaladi. "Western Electric" kompaniyasida o'tkazilgan tajribalarda, sex ishchilariga e'tiborli bo'lish, ularning manfaatlari haqida g'amxo'rlik qilish natijasida mehnat unumdorligini oshirishga erishilgan. Bunday munosabat ishchilar tomonidan rag'batlantiruvchi omil sifatida qabul qilingan va ijobiy munosabatlarni shakllantirish asosida mehnat unumdorligi oshgan.

Miqdoriy yondashuv. 1950-yildan miqdoriy yondashuv rivojlana boshladi. Bu yondashuvning asosiy mohiyati guruh va tashkilotlarni boshqarishda matematik metodlardan, xususan, mehnat operatsiyalarini tahlil etish, matematik modellar yaratish uslublari qo'llandi. Tashkilot boshqaruvi tizimiga mutlaqo mos model yaratib bo'lmasada, lekin matematik apparatni qo'llash natijasida boshqaruv jarayonini chuqur bilish va ayrim iqtisodiy natijalarni bashorat qila olish imkoniyati oshadi.

Boshqaruvga jarayon sifatida yondashish. Bu yondashish ta'limotida esa, tashkilot hayotiga murakkab va dinamik jihat tarzida qaraladi hamda boshqaruv o'zaro bog'liq funktsiyalarni bajarishning uzluksiz jarayoni sifatida tushuniladi. Bunday funktsiyalar sifatida: rejalashtirish, tashkil etish, topshiriqlar berish (ma'muriy boshqaruv), motivlashtirish, rahbarlik, koordinatsiya, nazorat,

tadqiqotlar, kommunikatsiya, baholash, qaror qabul qilish, personal tanlash, muzokaralar olib borish va vakolat berish kabilar sanab o'tiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova D.S. Boshqarish nazariyasi: O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2007. – B. 30–31
2. Mahmudov I.I. Boshqaruv psixologiyasi. O'quv qo'llanma / Mas'ul muharrir: A.Xolbekov. – T.: DJQA "Rahbar" markazi; "YUNAKS-PRINT" MCHJ, 2006. – B. 10–13.
3. Karimova V.M., Hayitov O.E., Umarova N.SH. Boshqaruv sohasidagi professional kompetentsiya asoslari: Monografiya. / Prof. V.M. Karimova tahriri ostida. – T.: "Fan va texnologiya", 2008. – B. 39–41.
4. O.E.Hayitov "Boshqaruv Psixologiyasi" Chirchiq 2020 18-20 b
5. Boratov, Shukurjon Imomaliyevich. "vokal va zamonaviy Musiqaning o'ziga xos xususiyatlari." *oriental art and culture* 4.2 (2023): 452-456.
6. Mamlakatxon R., sug'diyona Z., mavluda K. Zamonaviy menejmentda gender tafovutlarning ijtimoiy xususiyatlari //worldly knowledge konferens. – 2024. – T.
7. Mamlakatxon R., Shohruxbek A. RAHBAR SHAXSI PSIXOLOGIIYASI VA MULOQOTINING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI //worldly knowledge konferens. – 2024. – T. 7. – №. 1. – C. 16-18.

ZAMONAVIIY RAXBAR SHAXSI MADANIYATI VA MA'NAVIYATI

HAQIDA QARASHLAR

Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrası
katta o'qituvchisi **Rustambekova Mamlakatxon**

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Otamirzayeva Fotima

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Jo'rayeva Zuxra

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy rahbar shaxsi madaniyati va ma'naviyati haqida qarashlar haqida, boradi. Darhaqiqat, hozirgi zamonda rahbar shaxsiga asosiy e'tibor qaratila. Rahbar qanday faoliyat yuritishi jamoaning psixologiyasiga o'z tasirini o'tkazmay qo'ymaydi.

Kalit so'zlar: zamonaviy rahbar, murabbiy, psixologiya, tafakkur, aql-idrok.

Abstract: This article will talk about views on the culture and spirituality of the personality of the modern Monk. Indeed, in modern times, the main focus is on the personality of the monk. How the monk operates does not seem to have any influence on the psychology of the community.

Keywords: modern Monk, coach, psychology, thinking, intelligence.

Kirish. Zamonaviy rahbar shaxsi ma'naviyati va faoliyatini baholashda avvalo rahbar faoliyatining samaradorligiga e'tibor qaratiladi. "Rahbar faoliyatining samaradorligi rahbar shaxsning tafakkuri, aql-idrokiga ham bevosita bog'liq bo'ladi. Tafakkur rahbarga keng va chuqur fikrlay olish, yaxshini yomondan, foydani zarardan, muhimni nomuhimdan bexato ajrata olish imkoniyatini beradi. Bu - hammaga ham nasib qilavermaydigan yuksak fazilat. Agar rahbarda shular bu kabi sifatlar shakllangan bo'lsa, bunday rahbar boshqaruvning sir-asrorlarini qiynalmasdan egallaydi hamda o'z jamoasida obro' e'tiborga ega bo'lib, ular ishonchini qozonadi. Demak, har qanday rahbar keng va

chuqur fikrlay olishi bilan birga, chaqqon va uddaburon, harakatchan va shijoatli bo'lishi ham kerak. Shuning uchun rahbarlik faoliyatini tafakkur va harakat birligi deyish mumkin. Rahbardagi o'ziga xos talabchanlik, mehribonlik hamda mas'uliyat jamoa a'zolarida ham javobgarlik hissining shakllanishiga sabab bo'ladi.

Malakali rahbar kadrlar tizimini muvaffaqiyatli shakllantirishda —Ijtimoiy psixologiya, — Rahbar psixologiyasi, — Boshqaruv psixologiyasi kabi fanlarni yaxshi o'zlashtirishi uchun bor imkoniyatini ishga solishi kerak. Xullas, jamoaga rahbarlik qilish katta san'at. Rahbar – ustoz, murabbiy, rahbar - millat tarbiyachisi, jamiyatimizdagi mas'ul shaxs. Uning mashaqqatli mehnati natijasi o'laroq, kelajak vorislari kamol topib boradi. Demak, rahbarlarga qaratilgan e'tibor – Vatan taqdiriga qaratilgan e'tibordir.

Xususan, rahbar shaxsining axloqiy madaniyati - shaxsning axloqiy ong orqali jamiyat madaniyatini idrok etish darajasi; axloq talablari inson xatti-harakatlari jamiyatning shakllantiruvchi ta'siri ostida qay darajada chuqur va uyg'un ekanligi ko'rsatkichi xisoblanadi. Jamiyatda rahbar shaxsining axloqiy madaniyatini shakllantirishdan maqsad - an'anaviy va ijodiy elementlarning uyg'unligiga erishish, shaxsning aniq bir tajribasini jamoatchilik axloqi bilan birlashtirishdan iborat. Rahbar shaxsi ma'naviyati - yaxlit tizim bo'lib, axloqiy fikrlash madaniyatini qamrab oladi.

O'z ichiga yana tuyg'ular madaniyatini, insonning —axloqiy rezonansga qobiliyi, jonkuyarligini; axloqiy tajribada his-tuyg'u va o'ylarning amalga oshirilish qiyofasini, ularning kundalik hayotda xatti-harakat me'yoriga aylanib borish darajasini xarakterlovchi xulq-atvor madaniyati; shakllarni reglamentlovchi qoidalarga qay darajada amal qilish sifatidagi etiketni, muloqotda shaxsning o'zini tuta bilishini oladi. Ya'ni, rahbar shaxsi ma'naviyati – uning jamiyatning barcha odob-axloqqa oid qoidalarni bilish, ularni chuqur his etishi, xatti harakatlarning eng munosib shaklini qo'llay bilishi xisoblanadi. Odob-axloqqa oid qoidalarining barcha elementini o'zlashtirish rahbar shaxsining axloqiy madma'naviyati mustahkamligini shakllantirishga yordam beradi. Ma'naviyati shakllangan rahbar adolatsizlik, qonun buzilishlari, Vatan manfaatlariga zid harakatlarga qarshi kurashda iroda, shijoat va faollik ko'rsata oladi. Rahbarlar ma'naviy-psixologik madaniyati jixatidan quyidagi toifalarga bo'linadi:

Birinchisi, ma'naviyati nisbatan past saviyada shakllangan rahbarlar. Bunday rahbarlar oddiy axloqiy-ruhiy fazilatlaridan ancha mahrum va jamiyat ma'naviy me'yorlarini tushunib yetmaydigan, ularni mensimaydigan rahbar xodimlardir.

Ikkinchi toifadagi rahbarlar ma'naviy madaniyati, axloqiy darajasi past bo'lishi bilan birga, jamoat fikri, oila, xalq an'analari va boshqa shu kabi qadriyatlar bilan bog'liq psixologik muhitni tez-tez buzib turadigan rahbarlardir.

Uchinchi toifadagi rahbarlar qatoriga axloq me'yorlarini hayotiy zarurat sifatida ichki ishonch va tuyg'u bilan o'zlashtirmay, ularni ko'rko'rona qabul qiluvchilar kiradi. Bunday rahbarlar ko'p o'qib o'rganadi, nazariy jihatdan yuqori bilimga ega bo'ladi, amalda esa bu bilimlarni qo'llay olmaydi yoki tashkilotchilik qobiliyati yetishmaydi.

Rahbarlikka hos bo'lgan ayrim sifat qobiliyatlar borki, ular rahbar faoliyatining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, har qanday rahbarda intellekt - aql-zakovatning ma'lum normasi bo'lishi kerak. Bu norma yaxshi rahbar uchun o'rtadan yuqori bo'lmog'i maqsadga muvofiqdir, chunki geniy darajasidagi intellektga ega bo'lgan rahbar bilan ishlash xodimlari uchun qator noqulayliklarni keltirib chiqarishini, bunday aql-zakovat qolganlarning ijobiy rivojlanishiga psixologik to'siq bo'lishini amaliyot va hayot ko'rsatdi. Rahbardagi o'rtadan yuqori intellektni qoplab ketadigan boshqa yana muhim sifatlar borki, ular boshqarish ishining samarasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, rahbarning mustaqil fikrlilik, topqirlik tashabbuskorlik sifatleri. CHunki ayrim hollarda xato

qilsa ham, rahbar original fikrlar aytib, yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsata olishi, har bir aytilgan fikr, qilingan ishga mustaqil baho bera olishi zarur. Mustaqillik shaxs qiyofasini belgilovchi muhim psixologik xususiyatdir. Rahbarda mustaqillik bo‘lsa, unda o‘ziga ishonch ham bo‘ladi, bu esa o‘z navbatida rahbardagi sub‘ektiv talablar darajasining yuqori bo‘lishiga olib keladi. Ko‘pincha rahbarning boshqalarga talabchanligi haqida gapiriladi. Lekin yaxshi rahbar o‘z o‘ziga nisbatan talabchan bo‘lishi kerak. O‘z-o‘zini baholash va shu asosda boshqalarga nisbatan munosabatlar tizimini ishlab chiqishi muhim bir omildir. Axloqan barkamol, bilimli va tajribali, ilm asoslarini chuqur egallagan, adolatparvarlik, insonparvarlik e‘tiqodi kuchli rahbar shaxslar yuksak ma‘naviy fazilatlarining sohibi bo‘la oladilar. Bu fazilatlar birlashib, jamiyatning dunyoqarashi, e‘tiqodi, xalqning milliy ongi shakllanishiga, mustahkamlanib, rivojlanishiga olib keladi. Ma‘naviy kamolot uning barcha qirralari o‘zaro bog‘liqligi, bir-biriga bevosita yoki bilvosita ta’sir etib turishi asosida davom etadi. Inson, jumladan, rahbar shaxs kamolotini ma‘naviyatning yuqoridagi tomonlaridan birortasiz to‘liq tasavvur etish mumkin emas. Uning mohiyati ham shu sifatlarning mushtarak birligi asosida shakllanadi va kamol topib boradi. Rahbarning rejalashtirish qobiliyati – bu o‘ziga xos kelajakni ko‘ra olish qobiliyati, kelajak obrazi bo‘lib, bu narsa shaxsning qanchalik kamol topganligi va maqsadga intiluvchanligining muhim belgisidir. Bu juda murakkab psixologik jarayon bo‘lib, u shaxsning o‘z diqqatini qanchalik omil tarzda boshqarishi, uni faqat muhim narsalarga qarata olishi, vaqtdan tez foydalana olish, ortiqcha ishlardan o‘zini tiyish, qo‘l ostidagilarga, imkoni boricha, ularning qobiliyatlariga qarab ish buyura olish va nihoyat, buyurgan ishni o‘z vaqtida nazorat qilib, so‘rab olish imkoniyati bilan bog‘liq.

XULOSA

Bugungi kunda ko‘plab qadriyatlarga munosabat o‘zgargani sir emas. Shular qatorida insoniy munosabatlar, odamlar faoliyatini demokratik o‘zgarishlar sharoitida boshqarish masalalariga nisbatan ham qarashlar birmuncha o‘zgardi. Boshqaruv asoslari, menejment sohasida chop etilayotgan yangi davr adabiyotida rahbarlik san’ati va mahoratiga biznes manfaatlar nuqtai nazaridan yonlashish an’anaga aylangan. Darhaqiqat, jamiyatda rahbar shaxsining axloqiy madaniyatini shakllantirishdan maqsad - an’anaviy va ijodiy elementlarning uyg‘unligiga erishish, shaxsning aniq bir tajribasini jamoatchilik axloqi bilan birlashtirishdan iborat. Rahbar shaxsi ma‘naviyati - yaxlit tizim bo‘lib, axloqiy fikrlash madaniyatini qamrab oladi. Rahbar shaxsining axloqiy madaniyati - shaxsning axloqiy ong orqali jamiyat madaniyatini idrok etish darajasi; axloq talablari inson xatti-harakatlari jamiyatning shakllantiruvchi ta’siri ostida qay darajada chuqur va uyg‘un ekanligi ko‘rsatkichi xisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoev. "O‘zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida"gi pf-4947-sonli farmoni.
2. Karimov, I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / T.: “O‘zbekiston”, 2011.- 440 b. 3.
3. Karimov I. A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – T.: “Ma‘naviyat”, 2008 - 176 b
4. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya: Uchebnik dlya vo‘SHix uchebno‘x zavedeniy / G.M. Andreeva.-5-eizd.,ispr.idop.–M.:Aspekt Press,2003–364 s. 5.
5. Bromley Yu.V. Etnos i etnografiya. – M.: Nauka, 1973 6.
6. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik.- T., 2012 – 196 7.
7. Mamatov M. Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari. T.: O‘zbekiston, 1980. -76 b.

BOSHQARUV NAZARIYASI RIVOJLANISHIDA VAZIYATLI YONDOSHUVNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshqaruv nazariyasi rivojlanishida vaziyatli yondashuvning ahamiyati mavzusi yoritilgan, hozirgi kunda yurtimizda nafaqat boshqa rivojlangan mamlakatlarda ham boshqaruv bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirilgan. Bu bo'yicha ko'plam olimlarimiz ilmiy ishlar olib borishgan. Mazkur maqolada ham boshqaruv nazariyalari haqida bir qancha ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: "Favqulodda vaziyat yondashuvi", "Rahbarning funktsiyalari", menejerga, menejment.

Kirish. XX asrning ikkinchi yarmida dunyoning eng rivojlangan mamlakatlari postindustrial axborot rivojlanish bosqichiga o'tdilar. Ilmiy-texnik taraqqiyotning yanada tezlashishi tashkilotlarning tashqi va ichki muhitida bir qancha o'zgarishlarga olib keldi. Oldingi, nisbatan bir tekis va asosan aniq voqealar rivojidan farqli o'laroq, 1960 yillarning oxirlaridan boshlab, vaziyat tez va ko'pincha oldindan aytib bo'lmaydigan darajada o'zgarishni boshladi. Natijada, biznesning raqobatbardoshligi uning moslashuvchanligi, dinamikligi va tashqi muhit talablariga moslashuvchanligi bilan aniqlana boshladi. Bunday sharoitda vaziyatli yondashuv keng ommalasha boshladi. "Favqulodda vaziyat yondashuvi" atamasi so'zma-so'z tarjima qilinganda "vaziyat, vaziyatga bog'liq bo'lgan ehtimoliy yondashuv" deb tarjima qilinadi.

Adabiyotlarda ushbu atamaning eng keng tarqalgan va yetarli darajada tarjimasi "vaziyat yondashuvi" dir. Vaziyatli yondashuv ko'pincha tashkiliy muammolar va ularning yechimlari to'g'risida vaziyatni o'ylash deb nomlanadi. "Vaziyatli yondashuv" tushunchasini "vaziyat metodi" tushunchasi bilan aralashtirmaslik kerak. Vaziyat usuli Garvard biznes maktabida bo'lajak menejrlarni tayyorlash metodikasining asosidir. Boshqaruvning eng xilma-xil jihatlari bo'yicha yuzlab aniq misollar, holatlar va vaziyatlarni tahlil qilish asosida talabalarga amaliy boshqaruv ko'nikmalari o'rgatiladi. Ushbu yondashuvda tajriba ilmiy usullardan ko'ra muhimroqdir. Menejmentda vaziyatli yondashuv elementlarini avvalgi mualliflarning asarlarida topish mumkin. Ba'zi adabiyotlarda vaziyatli yondashuv M.P.Follet, T.Berns va G.Stalkerlarning tadqiqotlari mahsuli deb hisoblanadi. Lekin, boshqa bir adabiyotlarda ushbu yondashuv avvalo, bu Lao-szi, N.Makiavelli va B.Trentovskiy asarlariga taalluqli ekanligi ko'rsatilgan. Qadimgi xitoy mutafakkiri Lao-szi ta'kidlashicha, menejment san'ati muayyan vaziyatga mos keladigan to'g'ri boshqaruv uslubini tanlash qobiliyatidir, chunki boshqaruvning dastlab yomon yoki dastlab yaxshi uslublari mavjud emas, ularga mos yoki noo'rin vaziyatlar mavjud. Bozor tarkibini shakllantirish jarayonida N.Makiavelli vaziyatni tahlil qilish g'oyalarini ham shakllantirdi. U "Hukmdor" asarining "Odamlar ishi ustidan taqdirning kuchi qanday va unga qanday qarshi tura olasiz" deb nomlangan XXV bobida u quyidagi fikrlarga ishora qildi: • "bizning ko'zimiz oldida o'zgarishlar shu qadar to'satdan ro'y beradiki, inson aqli ularning oldida ojiz"; • "insonlarning xatti-harakatlari vaqtning o'ziga xos xususiyatlariga mos keladiganlari (ya'ni o'z vaqtdan unumli foydalana biladiganlar) farovonlikni saqlaydi, xatti-harakatlari o'z vaqtlariga mos kelmaydiganlar o'zlarining farovonligini yo'qotadilar"; • "ehtiyotkorlik va sabr bilan ish tutgan odam uchun vaqt va sharoit qulay bo'lsa, u rivojlanadi, lekin u harakat tartibini o'zgartirmasa vaqt va sharoit o'zgarishi bilan uning farovonligi tugaydi" Lao-szi va N.Makiavellining ushbu bayonotlari vaziyatli yondashuv nazariyasining rivojlanishi bir necha ming yillar oldin boshlanganligidan dalolat beradi. XIX asrda B.Trentovskiy umumiy tamoyillar boshqaruvda aniqlikni tushunishga yordam beradigan birinchi qadam ekanligini ta'kidladi. Aslida u birinchi bo'lib zamonaviy situatsion yondashuvning

asosiy tamoyillaridan birini aniq shakllantirdi, unga ko'ra menejer murakkab qayta aloqa tizimini hisobga olishi va boshqaruv qarorlarini muayyan vaziyatga moslashtirishi kerak. Avvalgi mualliflar singari, B. Trentovskiy ham xuddi shu sharoitda bugun qabul qilingan qaror ertaga shartlar o'zgarganda umuman yaroqsiz bo'lib chiqishi mumkin deb hisoblagan. 1938 yilda Charlz Bernard o'zining "Rahbarning funktsiyalari" asarida rahbariyatni bo'ysunuvchilar tomonidan qabul qilishi to'rt shartning kombinatsiyasiga bog'liq degan tezisni ilgari surdi. Ular quyidagilar : - bo'ysunuvchilar tomonidan ularga keladigan buyruqlarni tushunilishi; - menejer tashkilot manfaatlari yo'lida harakat qiladi degan ularning ishonchi; - tashkilot manfaatlari ularning manfaatlari bilan mos tushishiga ularning ishonchi; - ularga bo'ysunish uchun jismoniy va aqliy qobiliyatlari. Vaziyatli yondashuvning elementlari tashkilotlar sotsiologiyasi va tashkilotning umumiy nazariyasida, shuningdek R. Stogdill, T. Parsons, D. Pug (Pyu) va D. Xikson kabi olimlar va mutaxassislarning asarlarida shakllangan. Shunga qaramay, vaziyatni tahlil qilishning yaxlit nazariyasi hatto yigirmanchi asrning birinchi yarmida ham hali mavjud emas edi. Vaziyatli yondashuvni ta'sirchan nazariy pozitsiyaga aylantirish 1950 yillarning oxirlarida, tizim nazariyasi asosida ilgari mavjud tushunchalarni sintezi boshlanganda boshlandi. Bunga asosan Joan Vudvordning empirik tadqiqotlari natijalari sabab bo'ldi. Ammo, 1960-yillarning oxiriga kelibgina, menejment va ijtimoiy fanlarning tegishli fanlari turli vaziyatlarda tashkilotga va boshqaruv samaradorligiga ta'sir qiladigan vaziyatlar bilan kurashish uchun yetarli darajada rivojlandi. O'sha vaqtga qadar "nuqtai nazar" keng tarqalgan bo'lib, unga ko'ra menejer menejment nazariyasining ilmiy asoslarini bilishi kerak va bu asoslarni amalda qo'llash qobiliyati boshqarish san'ati hisoblangan. Vaziyatli yondashuvga ko'ra, vaziyatni tahlil qilish va tegishli boshqaruv usullarini tanlash fanga aylanib bormoqda. Shunday qilib, ilgari muvaffaqiyatli menejerning san'ati deb hisoblangan narsa, ya'ni vaziyatga mos ravishda boshqarish usullarini tanlashning o'zi endi menejment metodologiyasi va ilmiy vositalarining bir qismiga aylandi. 1964 yilda Amerika Menejment Akademiyasining konferentsiyasida menejmentning yagona nazariyasini yaratish zarurligi to'g'risida qaror qabul qilindi. Ushbu nazariya, bir tomondan, boshqaruv amaliyotida kuzatilgan yangi hodisalarni tushuntirishi, ikkinchidan, o'zaro turli xil, ko'pincha qarama-qarshi tushunchalarni bir biri bilan bog'lashi kerak edi. Bu paydo bo'layotgan boshqaruv muammolarini hal qilish bo'yicha amaliy tavsiyalarni qabul qilish uchun asos yaratadi. Birlashtiruvchi kontsepsiya yangi vaziyatni boshqarish nazariyasi deb nomlandi. T. Berns va G. Stalker - XX asrning 50-60 yillari - Amerika menejment nazariyotchilari - tashkiliy tuzilmalar turlarini o'rganish bilan shug'ullanishgan va 1961 yilda nashr etilgan "Innovatsiyalarni boshqarish" kitobining hammualliflari bo'lishgan. T. Berns va G. Stalker har bir turdagi sharoit boshqaruvning o'ziga xos tashkiliy tuzilishi bilan ya'ni barqaror sharoitlar uchun - "mexanistik" tuzilish, o'zgaruvchan sharoitlar uchun esa - "organik" tuzilish tavsiflanadi degan xulosaga kelishgan. "Mexanik" tuzilma chuqur mehnat taqsimotiga va qat'iy qoidalarga asoslanadi. "Organik" struktura o'zgaruvchan muhit va vaziyatga qarab maqsad va vazifalarning o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Vaziyatli yondashuvning mohiyati vaziyat tushunchasini aniqlashdan iborat bo'lib, u muayyan vaqt ichida boshqaruvga ta'sir ko'rsatadigan o'ziga xos holatlar majmuasini anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, menejmentdagi tizim yondashuv sharoitga qarab dolzarb, aniq tashkiliy va boshqaruv muammosini hal qilishdir. Ya'ni turli xil boshqaruv usullarining yaroqliligi vaziyat bilan belgilanadi. Muayyan vaziyatni ko'rib chiqish rahbarga ushbu vaziyatga mos keladigan boshqaruv maqsadlariga erishishning eng samarali usullarini tanlashga imkon beradi. Vaziyatli yondashuvda yetakchilik samaradorligida qo'shimcha omillar hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin deb taxmin qilinadi. Xulosa ushbu situatsion omillarga: bo'ysunuvchilarning ehtiyojlari va shaxsiy fazilatlarini, topshiriqning mohiyati, talablari va atrof-muhit ta'sirlari kiradi. Vaziyatli yondashuvning asosiy g'oyasi yetakchining xatti-harakatlari muayyan vaziyatga bog'liqligini tahmin qilishdir. Ayni paytda menejerga boshqaruv muammolarini hal qilishga imkon beradigan to'rtta vaziyatli model ishlab

chiqilgan bo'lib quyida ular bilan tanishib o'tamiz. 1. F.Fidler (1925) tomonidan olib borilgan yetakchilikning vaziyatli modeli rahbarning xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni aniqlagan:

- Rahbarlar va jamoa a'zolari o'rtasidagi munosabatlar bu - bo'ysunuvchilar ko'rsatadigan sadoqatni, ularning rahbariga bo'lgan ishonchini va rahbarning shaxsiyatining ijrochilar uchun jozibadorligini nazarda tutadi.
- Vazifalar tarkibi bu - vazifaning tanishligini, aniq shakl va tuzilishning anglatadi.
- Rasmiy vakolatlar - aynan rahbarning lavozimi bilan bog'liq bo'lgan qonuniy kuch miqdori.

F.Fidler, har bir vaziyat o'ziga xos yetakchilik uslubiga ega bo'lishiga qaramay, u yoki bu rahbarning uslubi doimiy bo'lib qoladi, deb hisoblar edi. 2. T.Mitchell va R.Xaus tomonidan olib borilgan "yo'l-maqсад" ga yondashish modeli, ushbu modelga muvofiq, rahbar, bo'ysunuvchilarini belgilangan maqsadlarni amalga oshirishni tashkil qilib, ushbu maqsadlarga erishish yo'llarini quradi. Maqsadga erishish uchun rahbarning bo'ysunuvchilarga ta'sir qilish usullari orasida tadqiqotchilar quyidagilarni ajratganlar: 1. Bo'ysunuvchidan nima kutilayotganligini tushuntirish. 2. Yordam berish, maslahat berish va to'siqlarni olib tashlash. 3. Maqsadga erishish uchun bo'ysunuvchilarning harakatlarini yo'naltirish. 4. Bo'ysunuvchilarning qondirilishi mumkin bo'lgan ehtiyojlarini shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

4. Yuldoshev N.K., Nabokov V.I. "Menejment nazariyasi". Darslik. T.TDIU, 2013.
5. Qosimova D.S. -Menejment nazariyasi. O'quv - uslubiy majmua. T.: -TDIU, 2011 y 14 - 15 bet.
6. Sharifxo'jayev M., Abdullayev Y. Menejment. T.; -O'qtuvchil, 2001 y 48 - bet
4. Machiavelli N. suveren URL: <http://www.koob.ru/machiavelli/gosudar>
5. Государственное управление : словарь-справочник по материалам «International Encyclopedia of Public Policy and Administration» : пер. с англ. Санкт-Петербург : Петрополис, 2001

Pedagogik kooperativ ta'lim asosida talabalarning tolerantlik sifatlarini rivojlantirish

Ro'ziboyeva Ma'mura Abdunabiyevna –University of economics and pedagogy. Pedagogika kafedrası dotsent v.b.

Annatsiya: Ushbu maqola "tolerantlik" tushunchasi, tolerantlikning sohalari, tolerantlik madaniyatini shakllantirish metod va usullari, dialogic muloqat va boshqalar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: tolerantlik, madaniyat, metod, usullar, turmush tarzi, xulq-atvor, odatlar, his-tuyg'ular, fikr mulohazalar, g'oyalar, e'tiqodlar.

Ta'limni modernizatsiyalash uzoq muddatli ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishning zaruriy va muhim sharti hisoblanadi. Oliy pedagogik tizim talabalarida millatlararo munosabatlarni ta'lim jarayonida rivojlantirish tamoyillaridan biri tolerantlikdir.

Tolerantlik (lot.tolerantia – chidam, sabr-toqat), bag'rikenglik – o'zgarlarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg'ulari, fikr-mulohazalari, g'oyalari va e'tiqodlariga nisbatan toqatli, chidamli bo'lish. Bu bir-biriga o'xshamagan odamlarning birga ahillikda yashashidir. Biron-bir insonda yoki biron-bir begona madaniyatda bizga nimadir yoqmasligi mumkin, biroq o'zgalarning huquq va manfaatlariga ziyon yetkazmasa, joriy qonunlarni buzmasa, ularning mavjudligi va rivojlanishini tan olishimiz kerak. Ya'ni tolerantlik bu o'zgalarning fikri, qarashlari va xatti-harakatiga passiv, tabiiy ravishda buysunishni anglatmaydi. Balki alohida odamlar, turli guruhlar, xalqlar, ijtimoiy guruhlar o'rtasida bir-birini tushunish, ijobiy hamkorlik yo'lidagi faol axloqiy nuqtai nazar va psixologik hamkorlikni anglatadi. Ijtimoiy ishga doir lug'at-ma'lumotnomada esa:

"Tolerantlik – ijtimoiy ishning boshqaruv tamoyili, individlar, guruhlar va ijtimoiy

hamjamiyatlar o'rtasidagi madaniy, irqiy va boshqa tafovutlarni tan olish, odamlarning tashqi qiyofasi, xatti-harakati, qadriyatlar yo'nalishi va ulardagi farqlarga nisbatan bag'rikenglikdir" – deyilgan. "Tolerantlik" tushunchasi uzoq asrlar davomida shakllandi va hozirgi vaqtda ham turli belgilar bilan to'ldirib borilmoqda.

Tolerantlik

tushunchasi turli madaniyat va xalqning tarixiy tajribasi bilan bog'liqlikda xilma-xil ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. O'zbek tilida nashr etilgan lug'atlarda "tolerantlik" tushunchasining "bag'rikenglik" tushunchasi bilan sinonim sifatida ishlatilish holati ko'zga tashlanadi:

"Bag'rikenglik – o'zgalarga nisbatan mehr-muruvvatli, g'amxo'r, saxiy, kengfe'lli bo'lgan, ana shunday ma'naviy fazilatlariga ega kishilarni ifodalovchi tushuncha. Bag'rikenglik o'zgalarning dunyoqarashi, diniy e'tiqodi, milliy va etnik xususiyatlari, an'ana va marosimlariga hurmat-ehtiromda bo'lish, muomala-munosabatda kamsitish va tahqirlashlarga yo'l qo'ymaslik, insoniylikni hamma narsadan ustun hisoblab, jamoada, ish joylarida, mahalla-kuyda bunga rioya etishni anglatadi. Mazkur tushuncha turli dindagi, turli millat va elatlarga mansub kishilarning bir mamlakat doirasida, yagona davlat tarkibida bahamjihat, tinch-osoyishta yashashini ifoda etadi". Xuddi shunday boshqa xalqlarda ham mazkur tushunchaning o'ziga xos ta'riflari mavjud.

Quyida tasnif asosidagi dunyo tillarida tolerantlikni ta'riflovchi atamalarining lug'aviy ma'nolarini keltirib o'tamiz:

- 1) **tolerance (ingl.)** – muruvvatli, sabr-toqatli bo'lishga tayyorlik; to tolerance – sabr-toqatli bo'lish, hech bir ta'qiqlashlarsiz o'z fikrlarini namoyon qilish huquqini berish;
- 2) **tolerance (fr.)** – boshqalar bizlarga qaraganda yaxshiroq va mukammalroq fikrlashlari mumkinligiga bo'lgan qat'iy ishonch;
- 3) **tolerancia (icp.)** – o'z fikrlari va g'oyalaridan ham mukammalrog'lari borligini tan olish;
- 4) **kuan rong (xit.)** – boshqalarni boricha qabul qilish va boshqalarga bag'rikeng munosabatda bo'lish;
- 5) **tasamul (arab.)** – ko'ngilchanlik, rahm-shafqatlilik, kechirimlilik, boshqalarni boricha qabul qilish va kechirish;
- 6) **tolerantnost (rus)** – sabrli bo'lish (o'zini tuta bilish, toqatli bo'lish, har qanday sharoitda murosa qila olish), boshqalarning borligini qabul qilish va tan olish, boshqalarga yoki biror narsaga munosib yoinki munosib emasligini anglash, tan olish.

Bugungi kunda "tolerantlik" tushunchasining turli fanlarning ob'yekti sifatida tadqiq etilayotganligi mazkur tushunchaning fanlar doirasidagi ta'riflarining shakllanish holatini ham yuzaga keltirdi. Jumladan, falsafiy tadqiqotlarda mazkur tushuncha dunyoqarash sifatida turli sivilizatsiyalar, madaniyatlar va konfessiyalar (diniy e'tiqodlar)ning yashashga bo'lgan huquqini tan olish, balki ularning o'zaro munosabatlari va aloqalarining umumiy qoidalari majmui ekanligiga alohida e'tibor qaratiladi.

Tolerantlik – o'zga shaxsga yoki narsaga, yoxud begona, yoinki farqlanuvchi shaxs–hodisaga nisbatan o'z his-tuyg'ularimizni qo'lga ola bilish demakdir. O'z-o'zini cheklash iroda kuchiga ega bo'lmoqlik demakdir. Tolerantlik o'z-o'zini cheklash orqali ifodalangan irodadir va bu o'zgalarga xayrixoh – murosasozlik bilan qarash imkoniyatini bildiradi. Ijtimoiy-demografik omillarga tayangan holda, olimlar tolerantlikning quyidagi sohalarini ajratib ko'rsatishadi:

- 1) **gender tolerantlik** – boshqa jins vakillariga noto'g'ri munosabatda bo'lmaslik, bir jinsning ikkinchi jins asosida kelib chiqqanligi haqidagi g'oyalardan voz kechish;
- 2) **yoshga doir tolerantlik** – insonning yoshi bilan bog'liq o'ziga xosliklarini to'g'ri qabul qilish (keksalarning yoshlarni tushuna olmasligi, yoshlarda bilim va tajribaning yetarli emasligi va boshqalar);

- 3) ma'lumotlilik darajasi bilan bog'liq tolerantlik** – nisbatan past darajadagi ma'lumotga ega kishilarning fikrlari va xatti-harakatlariga sabrli bo'lish.
- 4) millatlaro tolerantlik** – turli millat vakillariga hurmat bilan munosabatda bo'lish, biror millat vakilining kamchilik va salbiy harakatlarini shu millatga mansub boshqa kishilarda ham bor deb hisoblamaslik.
- 5) irqiy tolerantlik** – boshqa irq vakillariga past nazar bilan qaramaslik;
- 6) diniy tolerantlik** – turli dinlar, konfessiyalar, konfessional guruhlariga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish;
- 7) geografik tolerantlik** – turli hududda istiqomat qiluvchi kishilarning bir-birlarining yashash sharoitlarini bor holicha qabul qila olishlari, kamsitishga yo'l qo'ymaslik;
- 8) tabaqaviy tolerantlik** – jamiyatdagi turli qatlam vakillari (boylarning kambag'allarga, kambag'allarning boylarga)ga sabrli bo'lish;
- 9) fiziologik tolerantlik** – kasal, nogiron, jismoniy nuqsoni bor kishilarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lish;
- 10) siyosiy tolerantlik** – turli siyosiy partiya va jamoat birlashmalari, siyosiy liderlar faoliyatiga toqatli bo'lish;
- 11) madaniy tolerantlik** – madaniy qiziqqonlikka zid bo'lib, boshqa madaniyatlarni tan olish, ularni to'g'ri qabul qilishga qobiliyatlilik. Madaniy tolerantlik madaniy ta'sir o'tkazish, madaniy ekspansiyaga yo'l qo'yilmasligini talab etadi;
- 12) shaxslararo tolerantlik** – insonlardagi murakkab tabiiylikni, ular orasidagi farqlarni anglash va qabul qilishga qobiliyatlilik bo'lib, muloqot jarayonida insonning boshqalarni o'z mavjudligi va rivojining yuksak timsoli sifatida ko'ra olishidir.

Diniy tolerantlikka doir suhbatlar jarayonida quyidagi muammoli savollarning qo'llanilishi maqsadga muvofiq:

- 1) dinlarning umumiy jihatlari nimalarda namoyon bo'ladi?
- 2) boshqa dinga e'tiqod qiluvchi kishilarni o'z diniga e'tiqod qilishga da'vat etish to'g'rimi?
- 3) vijdon erkinligini cheklab qo'yish qanday oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin?
- 4) o'zga din vakillariga nisbatan toqatli bo'lish uchun kishi o'zida qanday sifatarni tarkib toptirish lozim?

Munozara – bahslashuvni talab etuvchi biror masalani erkin muhokama qilish. Munozarani tashkil etishdan avval talabalarga quyidagi ko'rsatmalarni eslatib o'tish zarur:

- 1) muammoni muhokama qilishda shay va tayyor bo'l. Muammo nimaga qaratilganligi, uning mohiyatini anglab olgin;
- 2) muammo yuzasidan o'z fikringni bildir, boshqalarga ham o'z fikrini ifodalashga imkon ber;
- 3) boshqalarning fikrini diqqat bilan tingla;
- 4) so'zlayotgan kishining fikrini chalg'itma, ma'qul deb topmagan o'rinlarini belgilab bor, so'ngra so'zga chiqish uchun ruxsat so'ra;
- 5) boshqalarning shaxsi va fikrini hurmat qil, boshqalarning fikrlariga e'tiborli va tolerant bo'l;
- 6) g'oyalarni tanqid qil, biroq so'zga chiqqan kishini emas. Shaxsiyat bilan bog'liq jumalarni ishlatma;
- 7) munozara ishtirokchilari qabul qilgan qarorlarni hisobga ol, boshqalarning fikrlarini qadrla;
- 8) istalgan yo'l bilan qurollangan holda bahsga g'alabaga erishishga harakat qilma;
- 9) albatta oraliq va yakuniy xulosalarga kelish lozim.

Talabalarda tolerantlik madaniyatini shakllantirish bilan bog'liqlikda quyidagi mavzularda munozaralar o'tkazish maqsadga muvofiq:

1. "Tolerantlik" va "intolerantlik": ko'rinishlari va namoyon bo'lishi.

2. Ogohlik – etnik-diniy tolerantlikka da’vat sifatida.

3. Islom dini – bag’rikenglik dini.

4. Jamiyat tabaqalarga bo’linmasligi lozim!

5. Irqiy kamsitish – insonni xo’rlashning qo’pol ko’rinishi sifatida

Munozara – bahslashuvni talab etuvchi biror masalani erkin muhokama qilish.

Munozarani tashkil etishdan avval talabalarga quyidagi ko’rsatmalarni eslatib o’tish zarur:

1) muammoni muhokama qilishda shay va tayyor bo’l. Muammo nimaga qaratilganligi, uning mohiyatini anglab olgin;

2) muammo yuzasidan o’z fikringni bildir, boshqalarga ham o’z fikrini ifodalashga imkon ber;

3) boshqalarning fikrini diqqat bilan tingla;

4) so’zlayotgan kishining fikrini chalg’itma, ma’qul deb topmagan o’rinlarini belgilab bor, so’ngra so’zga chiqish uchun ruxsat so’ra;

5) boshqalarning shaxsi va fikrini hurmat qil, boshqalarning fikrlariga e’tiborli va tolerant bo’l;

6) g’oyalarni tanqid qil, biroq so’zga chiqqan kishini emas. Shaxsiyat bilan bog’liq jummalarni ishlatma;

7) munozara ishtirokchilari qabul qilgan qarorlarni hisobga ol, boshqalarning fikrlarini qadrla;

8) istalgan yo’l bilan qurollangan holda bahsga g’alabaga erishishga harakat qilma;

9) albatta oraliq va yakuniy xulosalarga kelish lozim.

Talabalarda tolerantlik madaniyatini shakllantirish bilan bog’liqlikda quyidagi mavzularda munozaralar o’tkazish maqsadga muvofiq:

1. “Tolerantlik” va “intolerantlik”: ko’rinishlari va namoyon bo’lishi.

2. Ogohlik – etnik-diniy tolerantlikka da’vat sifatida.

3. Islom dini – bag’rikenglik dini.

4. Jamiyat tabaqalarga bo’linmasligi lozim!

5. . Irqiy kamsitish – insonni xo’rlashning qo’pol ko’rinishi sifatida

Millatlararo tolerantlik, har bir millat va elatning o’z vazifalari va burchini anglab yetishini nazarda tutadi. Bu burch va vazifalar ko’p millatli muhitda hayot kechirish, shu jumladan, o’zining munosabatlari, ko’nikma va malakalari, muloqot olib borish ehtiyojiga talabchanlik bilan qarash zarurligi, ya’ni, bir-birini tinglash, tushunish, shuningdek, ko’p yillar davomida to’planib qolgan muammolarni sabrtoqat bilan o’zaro maslahatlashib, har qaysi tomonlar manfaatlarini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich ijobiy hal qilishga intilishni taqozo etadi;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4307-son qarori “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” 2019-yil 3-may,

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni “Millatlararo munosabatlar sohasida o’zbekiston respublikasi davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” Toshkent sh. 2019-yil 15-noyabr, PF–5876-son. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 16.11.2019-y., 06/19/5876/4029-son)

3. Иванова Н.Л. Идентичность и толерантность: соотношение этнических и профессиональных стереотипов // Вопросы психологии. 2004. № 6.

4. Murtazayeva R.H. O’zbekistonda millatlararo munosabatlar va tolerantlik. Darslik. – Toshkent: Mumtoz so’z, 2019.

5. Mahmud Koshg’ariy (2017) Devonu lug’ati-t-turk [Turkiy so’zlar devoni]. Nashrga tayyorlovchi Q. Sodiqov. – Toshkent: G’afur G’ulom, 2017.

6. Karimova M.O., & Saidullaeva A.R. (2020). Pedagogical basis of the use of universal and national values in the spiritual and moral education of children in the family. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 17(7), 8547-8555.

YOLG'IZLIK HISSINI KEKSALIK DAVRIDA NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Namangan To'qimachilik sanoati instituti o'qituvchisi
Rustamova Manzura Ne'matjanovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada keksa odamlarning xulq-atvor strategiyalarining o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy hayotda psixologik xususiyatlarga bog'liq qiyinchiliklarning mavjudligi, mazkur jarayonlarda yashirin va yashirin bo'lmagan holatlarni kuzatishimiz mumkinligi, keksalik yoshida yolg'izlik hissi diagnostikasini organish davomida, keksalar uchun tuzilgan maxsus so'rovnoma savollariga javob olish jarayonida, sinalluvchilar o'zlari uchun ishonchsiz bo'lgan javoblarni bermaslikni afzal ko'rishlari, tashxis qo'yishda yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari yoritilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: psixoterapevt, diagnostik test, intellectual, intervyu, respondent, taktil testlar, knestik harakatlar, so'rovnoma, anketa, xotira, diqqat, individual xususiyat.

ОСОБЕННОСТИ ОДИНОЧИЯ В СТАРШЕЙ ПЕРИОД

Аннотация: В данной статье дана характеристика поведенческих стратегий пожилых людей, наличие трудностей, связанных с психологическими особенностями в социальной жизни, возможность наблюдения скрытых и нескрытых ситуаций в этих процессах, при изучении диагностики одиночества у пожилых людей. пожилого возраста, для пожилых людей в процессе получения ответов на вопросы специальной анкеты испытуемые предпочитают не давать недостоверные для них ответы, выделены пути устранения возможных недостатков в диагностике. Статья предназначена педагогам и психологам.

Ключевые слова: психотерапевт, диагностический тест, интеллектуальный, интервью, респондент, тактильные тесты, кнестические действия, опросник, опросник, память, внимание, индивидуальная характеристика.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF LONELINESS IN OLDER PERIOD

Annotation: In this article, the characteristics of behavioral strategies of elderly people, the presence of difficulties related to psychological characteristics in social life, the possibility of observing hidden and non-hidden situations in these processes, during the study of the diagnosis of loneliness in old age, for the elderly in the process of getting answers to the questions of the special questionnaire, the test takers prefer not to give answers that are not reliable for them, the ways to eliminate possible shortcomings in diagnosis are highlighted. The article is intended for pedagogues and psychologists.

Key words: psychotherapist, diagnostic test, intellectual, interview, respondent, tactile tests, knestic actions, questionnaire, questionnaire, memory, attention, individual characteristic.

Insonning ma'naviy-axloqiy kamoloti va ijtimoiy faolligining asosini tashkil etuvchi mezon avlodlararo sog'lom muhitni ta'minlash bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, jamiyat ijtimoiylashuvida, yoshlar tarbiyasida keksalarning o'zni tobora ortmoqda. Qariyalarning ijtimoiy faolligi insoniyatning o'tmishi, ma'naviy-merosini o'zlashtirish va yangilanayotgan O'zbekistonda avlodlararo jamiyat hayotining barcha sohalarini – iqtisod va siyosat, fan va din, huquq va axloq, san'at va adabiyot, ta'lim va tarbiya, ma'naviyat va madaniyatning muhim vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon hozirgi vaqtda ijtimoiy munosabatlarda keksalik holatidagi jiddiy o'zgarishlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda. Shu bois, hozirgi davrda qariyalarning ijtimoiy faolligi

yangilanayotgan o'zbekistonda avlodlararo ijtimoiy-falsafiy, ma'naviy jihatlarini tizimli tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda[1].

Qarish jarayoni individual-biologik xarakterga ega bo'lib, qariyalar faoliyatining to'xtash davri bir ijtimoiy maqomdan ikkinchisiga o'tish chegarasi sifatida qaraladi. Keksa yoshdagi ijtimoiy moslashuv o'z-o'zini idrok etishi, hayotning o'zgaruvchan davriga moslashish (ayniqsa, nafaqaga chiqqandan keyin), yashash yoki yangi ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashish va jamiyatdagi o'zgarishlarga munosabat bildirish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Bu keksalikda inson hayotini yaxshilash uchun sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish zarur. Shu munosabat bilan, mamlakatimizda "katta va keksa yoshdagi fuqarolarga uzoq muddatli tibbiy yordam ko'rsatishning zamonaviy modelini yaratish, uyda ijtimoiy va tibbiy xizmat ko'rsatish hamda boshqa qator chora-tadbirlarni nazarda tutuvchi gerontologik yordam sifati va qulayligini oshirish" ga qaratilgan ustuvor vazifalar belgilab olingan [2].

Keksalik jamiyat taraqqiyotning eng qadimgi davrlardan buyon insoniyat hayotida muhim ahamiyat kasb etgan. Dastlab, inson qarishining muhim jihatlarini xususida qadimgi yunon tabibi Gippokrat "qarishni tabiiy issiqlikning kamayishi va suvsizlanish natijasi" deb ta'riflagan [4].

Aristotel, "qarish jarayonini tug'ilishdan boshlab issiqlikning asta-sekin kamayishi bilan izohlab, inson hayotini yoshlik, etuklik va qarish" kabi bosqichlari ochib bergan [6].

O'rta asr Sharq mutafakkirlari Forobiy «Risolar» da qarilikning ijtimoiy axloqiy jihatlarini, Abu Rayhon Beruniy «Hindiston» asarida inson qarishining ilmiy-falsafiy va tabiiy asoslarini, Ibn Sino «Tib qonunlari» kitobida keksalikning tibbiy biologik xususiyatlarini falsafiy-metodologik jihatlarini tadqiq qilingan [5].

XIX-XX asrda Abdurauf Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy asarlarida insonning tabiiy va ijtimoiy keksalik muammolari umummilliy ahamiyatini asoslaganlar. MDH olimlaridan Z.A.Butueva, A.Komfort, L.V.Mityakina, I.A.Podolskaya, I.V. Jdanova, L.V.Proxorova, O.P.Kashina, A.V.YArkin, R.E.Gergilov, N.A.Borisov, N.R.Xupeniya, A.T.Rostova, I.G.Shestakova, E.M.Orlova, L.R. Asxanova kabilar keksalikning insonlar sog'lig'idagi ba'zi o'zgarishlari genetik ahamiyatga ega bo'lsada, aksariyat odamlarning etnik kelib chiqishi yoki ijtimoiy-iqtisodiy holati kabi xususiyatlariga bog'liq ekanligi qayd etganlar [7].

Z.A.Butueva "Odamlar bolaligida, xatto rivojlanayotgan homilada yashayotgan muhit ularning shaxsiy xususiyatlari bilan birgalikda qarishlariga ham muayyan ta'sir ko'rsatadi", deya hayot davomida sog'lom xulq-atvorni saqlash, xususan, to'g'ri ovqatlanish, muntazam jismoniy faollik oshirib borish kerakligini ta'kidlaydi. Bizningcha, jismoniy va aqliy salohiyatni yaxshilash inson salomatligining muhim omillaridan hisoblanib qarishga oid sog'liqni saqlash choralari ishlab chiqishda nafaqat keksalik bilan bog'liq yo'qotishlarni engillashtiradigan individual va ekologik, ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni ham hisobga olish muhimdir [8].

Tadqiqot olib boruvchi shaxs odamlar bilan gaplasha olishi va asosiy fikrlarni yozib olishi kerak. Tashxis holatida keksa odamlarning xulq-atvor strategiyalarining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq qiyinchiliklar mavjud. Ko'pgina tadqiqotchilar, javoblarining anonimligi kafolatiga qaramay, keksa odamlarning haddan tashqari ko'p gapirishdan qo'rqishini ta'kidlashadi. Shu sababli, keksa odamlar so'rovlar davomida tom ma'noda hammadan qoniqishlarini namoyish qilish tendentsiyasi mavjud [4]. Ba'zi hollarda, keksa odamlar hayotining hissiy tomoniga ta'sir qiladigan savollarga javob berishda, ular tomonidan ta'sirchan, nazoratsiz reaksiyalar namoyon bo'lishi mumkin. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun ba'zi xususiyatlarni hisobga olish kerak.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda xulosa qilib, tashxis qo'yish tamoyillari keksa odamning yoshiga qarab o'zgarmaydi. Balki, aniq va tushunarli ma'lumotlar almashish imkonini beruvchi mutaxassis va keksa kishi uchun qulay bo'lgan nutq uslubini tanlash; munozara sohasini belgilash

uchun ochiq savollardan va tafsilotlarni aniqlash uchun yopiq savollardan foydalanish; va boshqalar sabab bo'lishi mumkin. So'rovnoma natijasida hosil bo'lgan ma'lumotlarning sir saqlanishi (qanday yozuvlar saqlanadi; ularni kim yuritadi; kim ularni ko'rish huquqiga ega va hokazo)muhim. Shuningdek, u natijalardan qanday maqsadlarda foydalanish mumkinligini ko'rsatadi: nashrlar, tadqiqot ishlari, ta'lim maqsadlarida (masalan, maktabda yoki universitetda), ommaviy axborot vositalarida va hokazo. Bundan tashqari, shartnomada yoshi ulug' shaxsning ismi tilga olinishi mumkinmi, u o'z materialiga qanday cheklovlar qo'yishi ko'rsatilgan va bu cheklovlar juda batafsil bayon etilishi kerak. Shartnoma mutaxassis, keksa kishi, uning oila a'zosi yoki yordamchisi tomonidan imzolanadi. Qariyalar haqida xulosalaydigan bo'lsak, skleroz kuchayishi tufayli ular xotirasi pasayib, unutuvchan bo'lib qoladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aleksandrova M.D. Qarishning ijtimoiy jihatlarini mahalliy tadqiqotlar // Qarilik va qarish psixologiyasi: O'quvchi / Komp. O.V. Krasnova, A.G. Rahbarlar. - M.: Akademiya, 2007. - 416 b.
2. Bodalev A.A., Stolin V.V., Avanesov V.S. Umumiy psixodiagnostika. - Sankt-Peterburg: Nutq, 2006. - 440 p.
3. Galaganov V.P. Ijtimoiy ta'minot organlarining ishini tashkil etish. - M.: Akademiya, 2005. - 140 b.
4. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Science and Education*, 2(2), 331-337.
5. Badritdinova, M. B. (2019). HE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.
6. Turg'unboyeva, A., Badritdinova, M., G'aniyeva, N., & Qayumov, B. (2021, May). DESCRIPTION OF THE METHODS OF DIAGNOSING THE COGNITIVE STYLE OF PUPILS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. In *E-Conference Globe* (pp. 306-308).
7. Halimjanovna, A. M., & Baxromovna, B. M. (2023). MUAMMOLI TA'LIM MUSTAQIL FIKRLASH OMILI SIFATIDA. *Science and innovation*, 2(Special Issue 14), 266-270.
8. Halimjanovna, A. M., Bakhromovna, B. M., Alisherovna, M. N., Tuxtasinovna, T. R., & Jumaboyevna, T. S. (2023). Psychological Mechanisms for Overcoming the Feeling of Fear that Occurs in Students During the Examination Process. *Migration Letters*, 20(S8), 1549-1556.

BOSHQARUVCHI SHAXS FAOLIYATINING LIDERLIK XUSUSIYATLARI

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti

Umumiy psixologiya kafedrası kata o'qituvchisi

Tillayevna Mamlakatxon Rustambekova

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi talabalari

Adahamova Aziza

Jo'rayeva Dilobod

Annotatsiya: Boshqaruv tizimi ochiq va murakkab tizimdir. Psixologiya asosan faoliyatning psixologik asoslarini o'rganadiboshqaruv xodimlari va shu asosda bir qator muammolarni hal qilishga qaratilganboshqaruv ishini samarali tashkil etish kabi muammolarkadrlar, to'g'ri va to'g'ri qarorlar qabul qilish, qanday psixologikdavlatlar, individual xususiyatlar va jarayonlarni o'rgatish kerakijobiy psixologik muhit yaratish.

Kalit so'zlar: boshqaruv, shaxslararo munosabatlar, jamoa,malaka, motivatsiya, muloqot, tenglik, adolat, missiya.

Prezidentimiz Sh Mirziyoyev “Har bir raxbarning faoliyat mezon – bu xalqning orzu – umidlarini oʻzi uchun asosiy maqsad qilib, ularni izchillik bilan roʻyobga chiqarishdan iboratdir” deb – rahbar shaxsiga qatʼiy javobgarlik va maʼsuliyat hissini yuklaganlar. {1.42} Ohirgi yillarda inson omiliga eʼtibor kuchaygani bois boshqaruv masalalariga ham qiziqish kuchaydi. Boshqaruv psixologiyasida boshliq faoliyatini analiz qilinganda asosiy diqqatni qanday sifatlariga koʻra u shu darajaga koʻtarildi, boshqaruvning qay usullaridan koʻproq foydalanadi, uning qobiliyati, taʼsir koʻrsatish darajasi, kompetensiyasi qay darajada kabi qator masalalarga qaratadi. {2.39} Boshqaruvchi boʻlishga munosabatlar turli xil: kimdir uning imtiyozlariga qiziqadi, kimdir berilajak huquqlarni afzal biladi, kimdir obroʻ uchun, kimgadir jamoani maʼsuliyatini boʻyniga olib olgʻa intilishni maqsad qilib qoʻyadi. Bunday tasavvurlar qanchalik xilma-xil boʻlmasin jamoaga bosh boʻlish, jamoaning minnatdorligini taʼminlash, tashkilotchilik qobiliyatini ishga solgan holda uyushqoqlikni oshirish, yuksak gʻoyalarni amalga oshirish orqali mamlakat rivojiga jamoaviy hissa qoʻshishdek maʼsuliyatli ishni oʻz boʻyniga olish kabi sifatlar talab qilinadi. Abu Nasr Farobiyning fozil odamlar shaxri asarida boshqaruvchi oʻn toʻrtta sifatga ega boʻlishi kerakligi haqida qimmatli fikrlar bildirilgan. XI asrning yirik nomoyondalaridan biri Yusuf Xos Xojibning fikricha: “Kishi qanchalik yuqori martabaga erishmasin, u baribir kamtar boʻlib qolishi kerak”. {4.163}. Abu Rayxon Beruniy oʻzining “Hindiston” asarida - “Boshqarishga moyil boʻlgan hokim oʻz fikri va qarashlarida qatʼiy boʻlishi lozim. Odil xokimning asosiy vazifasi oliy va past tabaqalar kuchli va kuchsizlar oʻrtasida tenglik va adolat oʻrnatishdan iboratdir uning muhim vazifalaridan yana biri fan taraqqiyotiga, olimlarga gʻamxʻorlik qilishdir” deb rahbarlikda insonparvarlik gʻoyalari muhim oʻrin tutishini yozib qoldirgan. {5. 230- 235 } Demak, rahbar shaxsi bu hislatlarni bilishi va “raxbar lavozimi”ga munosib boʻlishga intilishi, soʻzsiz uning boshqaruv mahorati, kompetensiyasini yanada yuqori pogʻonalarga olib chiqadi va tashkilotning koʻzlangan maqsadiga yoʻnalishini tezlashtiradi. Shuningdek, missiyaning shakllanishiga olib keladi.

Missiya bu eng oliy maqsad boʻlib, inson butun umri davomida shu maqsadga intilish uchun bagʻishlaydi. U inson hayotining yoʻnalishini ifodalaydi. Rahbar shaxsi nafaqat oʻzining missiyasini anglashi, balki tashkilotning umumiy maqsadi bilan uygʻunlashtirishi ham lozim. Baʼzi hollarda samarali boshqaruvga toʻsqinlik qiluvchi shaxs xislatlari ham yuzaga chiqadi. Masalan, oʻz-oʻzini boshqara olmaslik, maqsadning aniq ifodalanmaganligi, rejalashtirishda noʻnoqlik, ijodiy yondoshuvning yoʻqligi, moshqaruv malakasining sustligi, gender tengligini taʼminlay olmaslik, tashkilotchilik qobiliyatining sustligi, jamoani boshqarish usullaridan oʻrinli foydalana olmaslik kabi. Vaholanki, rahbar bilimli boʻlsa yuqoridagi boshqaruvga toʻsqinlik qiluvchi shaxsiy xislatlarni yashira bilsa, jamoa, jamoaning har bir aʼzosi haqida koʻp va hoʻp bilsa, jamoani boshqarish shuncha yengil kechadi, kamchiliklarni va ruhiy tang holatlarni oldini olish imkoniyati tugʻiladi. Ushbu yoʻnalishda fikr yuritgan O. Obidovning soʻzi bilan aytganda: “Rahbarlar- zarur qaror qabul qiluvchi personal mutaxassisi - boshqaruv qarorlarini va tadbirlarni qabul qilish uchun axborotni tayyorlovchi va uning ijrosini tashkil etuvchi hodimlardir” {6. Halq soʻzi” gaz} Zero, Amir Temur ham oʻz “Tuzuklar”da shunday deb yozib qoldirgan: “Qaysi vazir gʻiybat gaplarni aytsa, uydirma gaplarga quloq solsa, jabr-zulm qilsa, oʻziga yoqmagan kishilarni yoʻqotish payiga tushsa, uni vazirlikdan tushirish lozim”. Shuningdek, albatda, rahbar inson sifatida nimanidir bilmasligi yoki koʻzdan qochirishi, xatoga yoʻl qoʻyishi mumkin, buni tushunsa boʻladi, lekin ana shu xatolarni tan olmasa, ularni tuzatishni istamasa, oʻqib oʻrganishga, yangicha ishlashga, oʻz bilim tajribasini oshirishga intilmasa bu holatni mutlaqo kechirib boʻlmaydi.

Xulosa Demak, boshqaruv sohasida faoliyat olib borishni maqsad qilib qoʻygan barcha yoshlarimiz yuqorida keltirilgan sifatlariga eʼtiborli boʻlishi hamda oʻqib oʻrganishga, yangicha ishlashga, oʻz bilim tajribasini oshirishga intilishi lozim.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda "T" 2021
2. D.R.Babayeva. M.A.Abdullayeva. G.X. Jumashева. Maktabgacha ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari. O'quv qo'llanma.T-2021
3. Hayitov O.E Boshqaruv psixologiyasi darslik. Chirchiq-2020
4. Maxmudov.I.I. Boshqaruv psixologiyasi o'quv qo'llanma 2006 y
5. Yusuf Xos Xojib "Qutadg'u bilig".- T. : 1972 6. "Halq so'zi" gazetasi- 2004

BOSHQARUVDA RAHBAR QIYOFASI VA UNING AXLOQI

Andijon Davlat Universteti
Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti
Umumiy Psixologiya kata o'qituvchisi
Rustambekova M.T
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi
talabasi Jaxbaraliyev Afzaldin

Annotatsiya

Bu maqolada rahbarlar uchun boshqaruv faoliyatida kerak bo'ladigan nazariy, amaliy va axloqiy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: munosabat, rahbar, nazorat, xulq, axloq, xodim, jamoa, vazifa, tashkilot, nizo, omil, adolat, vakolat, boshqaruv

Mamlakatimiz iqtisodiyoti jadal sur'atlar bilan o'sayotgan bir vaqtda, erkin raqobat va aholining turmush farovonligini ta'minlashda, tashkilot va korxonalarda boshqaruv faoliyatini samarali tashkil qilishda rahbarlik mahorati muhim ahamiyatga ega. Rahbar keng dunyoqarashga va tashkilotlardagi ichki o'zaro aloqalarni va tashqi muhit bilan oxirgi o'zaro ta'siri masalalari bo'yicha fikrlash tizimiga ega bo'lishi kerak. U yuqori umuminsoniy sifatlarga va psixologik qobiliyatlarga, aqlli va ongli riskka borishni bilishi kerak.

Boshqaruv faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishning rahbar yoshiga bog'liqligi rivojlangan mamlakatlar tadqiqotlariga asoslanadi. Aniqlanishicha, Yaponiyada qayta ishlab chiqarish yirik kompaniyalari rahbarlarining o'rtacha yoshi 63,5 bo'lsa, shu toifa amerikalik rahbarlarning yoshi 59 da ekan. Yaponiya yirik kompaniya rahbarlarini o'rganishda uchraydigan va taajjublanarli jihatlardan biri, ularning yoshi ulug'ligidir. Ba'zi bir tashkilotlarda (masalan, «Sony Corporation») kompaniya prezidentining yoshi 65 deb cheklangan bo'lsada, lekin ko'pgina avtomobil sohasidagi firma rahbarlarining yoshi 75 va undan yuqoriligi ajablanarli hol emas. Umuman olganda, Yaponiyada xodimning korxonaga bir umr yollanish tajribasi qo'llanadi. Ma'lum bo'lishicha, yuqori bo'g'in rahbarlarining ko'pchiligi o'z tashkilotida 30 yildan ortiq ishlaydi. Bu sohada o'tkazilgan tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, katta yoshli rahbarlar, agar ularning sog'ligi ko'ngildagiday bo'lsa, ushbu tashkilot uchun katta tajriba manbaidir. Rahbarning ulug'yoshi haqida gapirar ekanmiz, nafaqat uning biologik jihati, balki, ijtimoiy tomoni, hayotiy tajribasini ham nazarda tutishimiz darkor. Zero, «Qari bilganni pari bilmas», deb xalqimiz bejiz aytishmagan. Biroq, ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyani kirib kelishi, ularni o'zlashtirishda ma'lum mahoratni talab qiladi. Baxtga qarshi, hozirgacha kompyuterda ishlashni o'rganolmayotgan katta yoshli rahbarlarni uchratish qiyin emas. Shu jihatdan olganda, yosh rahbar ko'pincha tashkilotga ilg'or texnologiya va tezkorlik olib kiruvchi omil sifatida qabul qilinadi.

Yosh rahbar boshqaradigan tashkilotdagi xodimlarning o'rtacha yosh ko'rsatkichi ko'pincha past bo'ladi. Yoshlik (30-35 yosh atrofida) bu yangilik va kashfiyotlarga moyillik, ijodiylik,

qo'rqmaslik va o'zguruvchan muhitga moslashuvchanlik bilan ifodalanadi. Afsuski, bunday tashkilotda katta yoshdagi (40-45 dan yuqori) xodimlarga, hatto, shubha bilan qarashadi. Lekin, aniqlanishicha, inson 35-55 yoshlarida o'z kasbining mohir ustasiga aylanadi, o'z sohasidagi bilimni yaxshi egallaydi va ixtirolarni joriy etishga o'zida ishtiyoq sezadi. Shu bilan birga, unda vaziyatni sovuqqonlik bilan tahlil etish, vazminlik kayfiyati shakllanadi.

Albatta, hamma yosh rahbar ilg'or texnologiya tarafdori va shunga moyil deb aytish qiyin, lekin yoshlarga zamonaviylik xos. Bu esa o'z navbatida, yosh rahbarning zamonaviy va ilg'or ishlab chiqarish uslublariga murojaat etish ehtimolini kuchaytiradi. Xalqimizda, yoshi katta bo'lsa ham ko'ngli yosh degan ibora bor. Demak, zamonaviy rahbar yoshidan qat'i nazar ilg'or texnologiyalar tarafdori, tashkilot miqyosida zamonaviy ishlab chiqarishni joriy etishga qobiliyatli bo'lishi lozim. Bu esa davr talabidir.

Yana bir muhim jihat, rahbar imidji qanday bo'lishi kerak? Avvalo, imidj atamasiga e'tibor qaratamiz. Imidj – (ing. imij – qiyofa, tasvir) odamlar ongida muayyan shaxs, tashkilot yoki boshqa ijtimoiy ob'ektga nisbatan yuzaga keluvchi, idrok etilayotgan ob'ekt haqidagi axborotni o'zida mujassamlashtirgan va ijtimoiy xulq-atvorga da'vat etadigan muayyan sintetik obraz. Zamonaviy rahbar imidjini yaratish – bu uning yuzi, kiyinishi, qalbi, sog'lom fikri, muomala madaniyati, boshqaruvchilik san'atini mukammal egallaganligi, kompetentlik: bilimi, tafakkuri, kasbiy mahorati, farosati, kamtar, xushmuomalalik kabi insoniy fazilatlar, go'zallik, axloqiylik, o'git va ibrat, ustoz va shogird an'alariga tayangan holda insonning nufuzini ko'tarish, obro'yini oshirish, hurmatga sazovor bo'lishidir.

Boshqaruv tizimida rahbar xodimning faoliyati muhim o'rin egallaydi. Bu esa, o'z tavsifi bo'yicha siyosiy va mumtoz faoliyatdir. Rahbar xodim davlat ko'rsatmalarini ro'yobga chiqaradi, u xo'jalik tizimida davlatning vakili hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, haqiqiy rahbar xodim Ushbu jamoaning ilg'or kishisi bo'lib, u o'z korxona va tashkilotining foydasini ko'zlovchi va korxona sha'nini himoya qiluvchi shaxsdir.

Hech kim rahbar bo'lib tug'ilmaydi, faqat o'zi – sidqidildan qilgan mehnat va uning samarali natijalari bilan shaxs o'zining rahbarlikka loyiq xususiyatini namoyon qiladi. Rahbar xodim mehnatning muhim omili - qaror qabul qilish va uni bajarishda har xil boshqaruv apparati bo'g'inlari harakatini to'g'ri yo'naltirishdan iboratdir.

Boshqaruv faoliyatining o'ziga xosligi shundaki, unda asosiy e'tibor odamlarga qaratiladi, ya'ni boshqaruv obyektining o'zi subyekt hisoblanadi. Rahbar o'zi kabi insonlarni, boshqaradi va tabiiyki, bu subyektlar o'rtasida ma'lum bir munosabatlar shakllanadi. Bu esa boshqaruvga o'ziga xos tus beradi va rahbar e'tiborining alohida xodim subyektidan, subyektlar o'rtasidagi munosabatlar tizimiga o'tkazish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, rahbar guruhga nisbatan murakkab holatni egallaydi. Ya'ni, bir tomondan, u shu jamoaning a'zosi, ikkinchi tomondan shu guruh nazoratini ta'minlovchi shaxs ham. Natijada, rahbarning rasmiy va norasmiy maqomi o'rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Demak, subordinatsiya va koordinatsiya munosabatlarini muvofiqlashtira olish rahbardan alohida qobiliyatni talab qiladi. Ta'kidlanganidek boshqaruvda ko'p jihatlar boshqaruvchilar ya'ni rahbarlarga bog'liq. Chunki jamoadagi axborot almashinuvi, munosabatlarni muvofiqlashtirish hamda jamoa mehnatining samarasini nazorat qilish rahbar zimmasida bo'ladi. Munosabatlarni muvofiqlashtirishdan, mehnatni nazorat qilishdan asosiy sabab jamoa har xil xarakter hamda turli darajadagi bilim va tajribaga ega xodimlardan tashkil topadi. Aytilgan vazifalarning barchasini to'laqonli bajarish uchun rahbarlardan ham nazariy va amaliy bilimlarni talab etadi. Bunday bilimlar umumiy holatda quyidagicha ifodalanadi

- psixologik;
- metodologik;

- pedagogik;
- funksional.

Yuqorida keltirilgan boshqaruv bilimlarning barchasini boshqaruvchi rahbarlar o'zlashtirishi lozim. Boshqaruv ko'nikmalariga ega bo'lish turli rahbarlarda turlicha kuzatiladi. Bu ko'nikmalar rahbarlarning shaxsiy xislat va qobiliyatlari hamda vaqt o'tishiga ham bog'liq. Chunonchi rahbarlar vaqt o'gani sari o'z professiogramalarini yaratadilar va takomillashtiradilar. Rahbar xodimlar professiogrammasini yaratishda mavjud namunalardan foydalanish o'rinlidir. Mana shu sohadagi izlanishlar qatoriga Respublikamiz olimlari tomonidan yaratilgan manbalarga murojaat etish mumkin. Kadrlarni baholash sohasidagi tadqiqotchilar Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov va I.Majidov muallifligida yaratilgan rahbarlik xislatlarini baholash so'rovnomasida keltirilgan mezonlar va ko'rsatkichlar rahbarlik professiogrammasini yaratishda ancha qulaylik tug'diradi. Malakali rahbarlikni baholash ko'rsatkichi sifatida shaxs xislatlarining quyidagi majmuyi keltiriladi:

- shaxsning liderlik xislati
- o'zgalarning ishini takomillashtirish va boshqarish;
- tijorat va mijozlarga oid masalalarni hal etish qobiliyati;
- natijalarni qo'lga kiritish: vazifalarni bajarish;
- kommunikatsiya;
- muammolarni hal etish va qaror qabul qilish;
- yangiliklarni joriy etish va takomillashtirish yo'lidagi o'zgarishlarni boshqarish;
- o'z-o'zini boshqarish xislatlari.

Albatta, har bir rahbarda yetakchilik xislati yuqori darajada shakllangan bo'lishi hamda undan oqilona foydalanishi zarur. Muammoli vaziyatni ijobiy hal etishi, natijaga erishish uchun zamonaviy hamda qulay usullardan foydalanishlari kerak. Qaror qabul qilish va uning ijrosini ta'minlashda ham muqobil variantlarni qo'llashlari o'zi va jamoa uchun ham samaralidir. Rasmiy va norasmiy munosabatlarga vakolatini davo qilib emas, o'zaro hurmat bilan kirishish maqsadga muvofiq.

Xitoylik mashhur faylasuf va mutafakkir Konfutsiy pok insonda besh xislat mujassam bo'lsa, u haqiqiy hurmat va e'tiborga ega bo'lishini shunday ta'kidlagan:

1) Odamlarga muhabbat, mehribonlik, insonparvarlik. Inson o'zidan o'zini topadi, o'zi axloqiy burchini anglamay turib, o'zini anglay olmaydi. Insonning o'ziga bo'lgan hurmati o'zgalarga bo'lgan hurmatining ifodasidir.

2) Haqiqat va adolat. Yaxshilikning mukofoti yaxshilik ekanini to'g'ri anglash va targ'ib etish. Haq so'z va haq amal hamisha g'olib. Adolatli odamning yuzi yorug' bo'ladi, ishida unum va baraka bo'ladi deb hisoblaydi mutafakkir.

3) Milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analarga sodiqlik. Mutafakkirning fikricha o'zaro hamjihatlik va hurmat e'tiborni, faqat o'z mentalitetiga xos urf-odat, an'analarning yashovchanligiga xizmat qilish.

4) Sog'lom fikr, donolik, oqillik, o'z hatti-harakati oqibatlarini oldindan ko'ra bilish, o'ziga chetdan qarash va baho bera olish. Hamisha o'ziga nisbatan talabchan va mas'uliyatli bo'lish.

5) Samimiyat, pok niyat, hur fikr, saxiylik va vijdonlilik. Ko'ngildagi niyatning so'zda ifoda topishi, yurakdagi tilakning amalda isbotlanishi, hammaga birdek ochiq ko'ngil bilan munosabatda bo'lish (odam ajratmaslik), imkon darajasida, qo'ldan keladigan hurmat va yaxshilikni umrning mazmuni deb hisoblash har bir ziyoli insonning hayot tarziga aylanishi hozirgi rahbarlar oldidagi vazifa ekani bor gap.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I. Mahmudov. Boshqaruv professionalizmi: Psixologik tahlil. // Toshkent: Akademiya, 2021. - 304 bet. 2. I. Mahmudov. Boshqaruv psixologiyasi; // Toshkent: "YUNAKS-PRINT" MCHJ bosmaxonasi, 2015. - 170 bet.

3. I. Mahmudov. Boshqaruv professionalizmi: Psixologik tahlil. // Toshkent: Akademiya, 2021. - 304 bet.
4. I. Mahmudov. Boshqaruv psixologiyasi; // Toshkent: "YUNAKS-PRINT" M CH J bosmaxonasi, 2015. - 170 bet. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal / ISSN 2181-063X Volume 4 Issue 1 / February 2023
5. Sh. Razzoqov. Rahbarlik san'ati. // Toshkent. - Lesson Press, 2017. - 120 bet
6. S. To'ychiyeva. Boshqaruv texnologiyalari. // Toshkent. 2019. - 152 bet.
7. Xolov A. Boshqaruv qarorlari ijrosini ta'minlashda rahbar ma'suliyati // - Toshkent: "Akademiya", 2013, - 232 bet
8. S. To'ychiyeva. Boshqaruv texnologiyalari. // Toshkent. 2019. - 152 bet.

OLIMA AYOLLAR - YURT KELAJAK POYDEVORI VA TARBIYACHISIDIR

**ADU Umumiy psixologiya kafedrası
katta o'qituvchisi; M.T. Rustambekova,**

Bugungi kunda hukumatimiz tomonidan xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, jamiyatda ayol qadrini ko'tarish maqsadida qator ishlar amalga oshirilmoqda. Bu xayrli ishlarning samarasini esa barcha opa-singillarimiz o'z hayotlari, umr yo'llari davomida his etishmoqda. Shu bilan birga ko'rsatilayotgan mehr-muhabbatni yuksak baholab, barcha sohalarda o'z bilim va salohiyatlarini ko'rsatmoqda, jahon arenalarida davlatimiz bayrog'ini yanada baland tutmoqda, yer yuzidagi eng mashhur, yirik kompaniyalarda mehnat qilib, o'zbeklarning salohiyatini namoyish qilmoqda. XX asr boshlarida millat ma'rifatparvari Abdulla Avloniy: "Qizlar bilim olishga hammadan ko'proq intilishlari lozim, zero, bu bilimlar bilan ular kelajak avlodni tarbiyalaydilar", — deb yozgan edi. Darhaqiqat, bu masalani hal etmasdan taraqqiyotni tasavvur etish qiyin. Bugungi kunda o'zbek olimlari ayollik maqomini tadqiqotchilik, yetakchilik, ustozlik faoliyati bilan uyg'unlashtira olgan zamonamizning haqiqiy qahramonlaridir. Yurtimizda xotin-qizlarning huquq-imkoniyatlarini kengaytirish, davlat boshqaruvi va jamiyatning barcha jarayonlarida ularning rolini oshirishga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi gender tenglik sohasida amalga oshirilayotgan davlat siyosatining asosiga aylangani ham hech birimizga sir emas. Davlat boshqaruvida ayollar vakillarini ko'paytirish uchun yetakchi lavozimlarni egallashga qodir 18 ming nafardan ortiq xotin-qizlardan kadrlar zaxirasi shakllantirildi. O'zbekiston tarixida ilk bor milliy parlamentdagi ayollar soni 36 foizga yetdi. Mamlakatdagi rahbarlik lavozimidagi ayollar soni esa 30 foizni ko'rsatmoqda. Davlatimizda xotin-qizlarga e'tibor, g'amxo'rlik yuksak darajadiligini bugun barchamiz yurak-yurakdan his qilyapmiz. Ayniqsa, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimi hamda ularning jamiyatdagi mavqeini yanada mustahkamlash masalalariga bag'ishlab o'tkazilgan videoselektordagi so'zlari o'zbek ayollarini yanada ruhlantirdi, ertangi kunga ishonchini yana bir bor mustahkamladi, desam yanglishmagan bo'laman. Albatta, kelajagi buyuk, ertasi farovon bo'lishini istagan xalq millat davomchilarini qay soha vakili bo'lmasin ko'ngli tinch, hayoti farovon bo'lishi uchun harakat qiladi, munosib turmush kechirishlari uchun sharoit yaratadi. «Iloji boricha, ayollarimizning dardini, tashvishlarini sevinch yoshiga, g'alaba yoshiga, muvaffaqiyat yoshiga, natija yoshiga aylantirishga hammamiz birgalikda harakat qilamiz. Bitta qiz farzandni o'qitsangiz — butun oilani o'qitgan bo'lasiz deb ota-bobolarimiz bejiz aytishmagan», — dedi Shavkat Mirziyoyev.

Bugungi o'zgarish va yangiliklarga boy kechayotgan davr barchamizning oldimizga yangi-yangi talablarni qo'ymoqda. Eng muhimi ilm yo'lini tanlagan xotin-qizlarimiz uchun o'z

imkoniyatlarini namoyon qilish uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Ularni qo'llab-quvvatlash davlatimizning taraqqiyot dasturlariga kiritilgan. Aytish lozim, har bir jamiyatning intellektual manzarasi haqida fikr yuritilganda, ilm-fanga munosabat, ilmiy g'oyalar va tadqiqotlar, erishilgan ilmiy natijalar ko'lamini muhim ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi. Zotan, mamlakatimiz iqtisodiyotining yuksalishi ilm-fan rivojiga bog'liq. Bu o'z navbatida ilm-fan sohasida izlanishlar olib borayotgan xotin-qizlar zimmasiga ham alohida mas'uliyat yuklaydi. Olima ayollar tomonidan bajarilayotgan ilmiy tadqiqotlar, sanoat, qishloq xo'jaligi, ijtimoiy-ma'rifiy va madaniy sohalarining rivojiga munosib hissa bo'lib qo'shilmoqda. Yaqin yillargacha, ko'pchilik ota-onalar qizlari maktabni tamomlagach, oliy o'quv yurtlariga o'qitish o'rniga turmushga berardi. Bugunchi? Farzandlarini oliy ma'lumotli qilib, keyin turmushga uzatayotgan ota-onalar soni ortib boryapti. Chunki qiz bolalar millat ertasi, bironing omonati. Ularni oq yuvib, oq tarab, o'qimishli etib egasiga uzatsak, uning baxtiyorligiga hissa qo'shgan bo'lamiz. Buning uchun kelgusi o'quv yilidan boshlab magistraturada o'qiyotgan qizlarning kontrakt pullari to'liq byudjetdan qoplab berilishi, ehtiyojmand oila vakillari, ota yoki onasini yo'qotgan talaba qizlarning ta'lim kontrakti mahalliy byudjetdan to'lanishi ta'lim olish niyatida yurgan ertamiz egalarini g'oyat mamnun etdi, ta'bir joiz bo'lsa, harakatga keltirdi.

BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2015-yil 22-dekabrda qabul qilingan "Taraqqiyot maqsadlaridagi fan, texnika va innovasiyalar" to'g'risida rezolyusiyada 11-fevral – Xalqaro ilm-fan sohasidagi xotin-qizlar kuni deb e'lon qilingan. Ushbu qaror ayollar va qizlarning ilm-fan bilan to'laqonli foydalanishlariga teng sharoitlar yaratilishi, shuningdek xotin-qizlarning huquqlari va imkoniyatlarini kengaytirish maqsadiga qaratildi. Bunda belgilangan bosh g'oyalar — Innovasiyalarni joriy etish; Namoyish qilish; Yuqoriga intilish; Rag'batlantirish; Qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. 2016-yildan e'tiboran bu kun jahonda keng nishonlanib kelinmoqda. Ilm-fan sohasida 5 mingga yaqin olimlar, oliy o'quv yurtlarida 14 mingdan ziyod xotin-qizlar faoliyat ko'rsatmoqda, ta'lim muassasalarida 4 mln.ga yaqin xotin-qizlar tahsil olmoqda. "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"da yurtimizda xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularni ilmiy faoliyatiga keng jalb etish, ijtimoiy faolliklarini oshirishga qaratilgan islohatlar jarayonida "Ilm-fan sohasidagi ayollar va qizlar xalqaro kuni"ning nishonlanishi olimlar va ilmiy tadqiqot ishlarini olib borayotgan xotin-qizlarga xalqaro ko'rsatilishiga zamin yaratdi. Bugun ayollar ta'lim, madaniyat va ilm-fan sohasi rivojiga salmoqli ulush qo'shmoqdalar. Muhtaram yurtboshimiz tomonidan xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, salomatligini muhofaza qilish, intilish va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, ularga munosib mehnat va yashash sharoitlarini yaratish bo'yicha oxirgi besh yillikda 30 dan ortiq me'yoriy hujjatlar qabul qilingan bo'lib ayollarga juda katta imkoniyatlar berilib kelinmoqda. keng nishonlanib kelinmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev raisligida bo'lib o'tgan videoselektor yig'ilishida birgina 2022 yilda 2 ming nafar qiz alohida grant asosida oliy ta'limga qabul qilingani, o'tgan yili oliy o'quv yurtlariga kirgan talabalarning 60 foizini xotin-qizlar tashkil etgani mamnuniyat bilan tilga olindi. Bu o'qishni, ta'lim olib yurt taraqqiyotiga o'z ulushini qo'shishni maqsad qilgan shuncha xotin-qizlar murod-maqsadiga etdi, degani. Ushbu tarixiy yig'ilishda qizlarning yaxshi ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun ta'lim sharoitlarini kengaytirish bo'yicha tarixiy qarorlar qabul qilindi. Jumladan, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Xotin-qizlar ta'limini qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqilishi ayni muddao bo'ldi. Yangi o'quv yilidan boshlab ta'lim kontraktlarini to'lash uchun qizlarga ilk marotaba 7 yil muddatga foizsiz kredit berish joriy qilinishi, buning uchun shu yilda banklarga 1 trillion 800 milliard so'm, kelgusi besh yilda 8 trillion so'm mablag' ajratilishi millionlab ko'ngillarni to'lqinlantirgani, ayni haqiqat. Jamiyatimizda olimlar ayollar ulushini sezilarli oshirish uchun doktorantura yo'nalishida xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratilishini qanchadan-qancha xotin-qizlarimiz yakdillik bilan qo'llab-quvvatlamokda. Yaratilayotgan imkoniyatlar, sharoitlardan minnatdor

bo'lmoqda. Binobarin, mamlakat kelajagi, barcha sohalar va loyihalar muvaffaqiyati bilimli insonlarga bog'liq. Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu — ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimiz va xalqimiz hayotida keyingi besh yil hech o'ylab ko'rilmagan, hayolga keltirilmagan yangiliklarga, o'zgarishlarga boy bo'ldi. Bu boradagi sa'y-harakatlar natijasida tizimda ijobiy o'zgarishlar va yangilanishlar kuzatilayotganini hayotiy misollar orqali ko'rib turibmiz.

“Ayollar ta'limiga alohida e'tibor berayotganimiz tufayli, o'tgan yili oliy o'quv yurtlariga qabul qilingan talabalarining 60 foizini xotin-qizlar tashkil etdi. Agar bundan olti yil avval oliygohlarda 110 ming nafar qizlarimiz tahsil olgan bo'lsa, bugungi kunda ularning soni 400 ming nafarga yetdi yoki ularning ulushi 2016 yildagi 38 foizdan ayni paytga kelib qariyb 50 foizga yetdi. Har qanday xalqning yetuklik darajasini, avvalo, ayollarning ilmiy-madaniy kamoloti belgilab berishi, oqila va o'qimishli onalar millatning buyuk kelajagini yaratishlari, hammamizga yaxshi ayon. Shu bois donishmandlar: “Bitta qiz bolani o'qitsangiz – butun oilani o'qitgan bo'lasiz”, deb bejiz ta'kidlamaganlar. Qizlarimizning zamonaviy bilimlar va kasb-hunar egasi bo'lib, jamiyatda hamda o'z oilasida munosib o'rin topishi uchun boshlagan ishlarimizni, bundan keyin ham izchil davom ettiramiz. Bu borada, avvalo, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Xotin-qizlar ta'limini qo'llab-quvvatlash milliy dasturi qabul qilindi. Ushbu hujjat doirasida poytaxtda xotin-qizlar uchun alohida universitet va joylarda uning texnikumlarini tashkil etamiz. Barcha talaba qizlarga ta'lim kontraktlarini to'lash uchun 7 yil muddatga foizsiz kredit berish tartibi joriy qilinadi. Ushbu ishlarimizning mantiqiy davomi sifatida ilmiy izlanish va kashfiyotlari bilan yurtimiz ravnaqiga katta hissa qo'shib kelayotgan olimlar ayollarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash ishlarini yangi bosqichga ko'taramiz. Ma'lumki, bugungi kunda opa-singillarimiz orasida o'nlab akademik va professorlar, fan doktorlari va fan nomzodlari, yuzlab iste'dodli tadqiqotchilar bor. “Ilm-fan bilan shug'ullanish, ilmiy yangilik yaratish – bu igna bilan quduq qazishga barobar. Men o'zim shu sohadan chiqqanim uchun bu ishning naqadar qiyin va murakkab ekanini yaxshi bilaman. Shuning uchun ham oila tashvishlari va farzand tarbiyasini ilmiy tadqiqot bilan birga olib borayotgan, bu borada amaliy yutuq va natijalarga erishayotgan olimlar ayollarni shaxsan men chinakam matonat va jasorat sohibalari deb bilaman va yuksak qadrlayman. Zukko va bilimdon xotin-qizlarning ilm-fanga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqini oshirish maqsadida, biz bir qancha muhim chora-tadbirlar belgiladik. Jumladan, kelgusi o'quv yilidan boshlab: magistraturada o'qiyotgan barcha qizlarning kontrakt pullarini to'liq budjetdan qoplab berish uchun, har yili 200 milliard so'm mablag' yo'naltiriladi; doktorantura yo'nalishida xotin-qizlar uchun, har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratiladi. Bu ishlarni tizimli ravishda tashkil qilish va muvofiqlashtirish maqsadida, Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi huzurida “Olimlar ayollar” jamiyati tuziladi. Zahmatkash olimlarning mashaqqatli va sharaflil mehnatini munosib rag'batlantirish, ular uchun har jihatdan qulay sharoit yaratish maqsadida “Olimlar ayollar” jamiyatiga har yili 50 milliard so'm mablag' ajratiladi. Umuman olganda, yuqorida aytilgan barcha maqsadlarga joriy va kelgusi yil uchun 1,8 trillion so'm yo'naltiriladi”, – dedi prezident yig'ilganlarga qarata. Prezident Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi huzurida «Olimlar ayollar jamiyati» tuzilishi va unga har yili 50 mlrd so'm mablag' ajratilishini ma'lum qildi.

Ayni paytda mamlakatimizda ilm-fan sohasida 5 mingga yaqin olimlar, oliy o'quv yurtlarida 14 mingdan ziyod xotin-qizlar faoliyat ko'rsatmoqda, ta'lim muassasalarida 4 mln.gacha yaqin xotin-qizlar tahsil olmoqda. “Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili”da yurtimizda xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularni ilmiy faoliyatiga keng jalb etish, ijtimoiy faolliklarini oshirishga qaratilgan islohatlar jarayonida “Ilm-fan sohasidagi ayollar va qizlar xalqaro kuni”ning nishonlanishi olimlar va ilmiy tadqiqot ishlarini olib borayotgan xotin-qizlarga extirom ko'rsatilishiga zamin yaratdi. Bugun ayollar ta'lim, madaniyat va ilm-fan sohasi rivojiga salmoqli ulush qo'shmoqdalar.

Muhtaram yurtboshimiz tomonidan xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, salomatligini muhofaza qilish, intilish va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, ularga munosib mehnat va yashash sharoitlarini yaratish bo'yicha oxirgi besh yillikda 30 dan ortiq me'yoriy hujjatlar qabul qilingan bo'lib ayollarga juda katta imkoniyatlar berilib kelinmoqda. Sharq tariqatlarida ham ayol e'zozlanadi. Imom Buxoriy, Imom Moturidiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ulug' ajdodlarimiz, ma'rifatparvar jadid bobolarimiz ham oilaning tinch, mustahkam va farovon bo'lishida, farzandlar tarbiyasida ayolning o'rni va ta'siri beqiyos ekanini alohida ta'kidlaganlar. Muhtaram Prezidentimiz ta'kidlaganidek, har qanday jamiyat va davlatning qay darajada xalqparvar hamda adolatli ekani uning xotin-qizlarga bo'lgan mu-nosabati va g'amxo'rliqi bilan belgilanadi. Shu ma'noda, so'nggi paytlarda O'zbe-kistonda xotin-qizlarning qonuniy huquq va manfaatlarini ta'minlash, ular-ning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanib, keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Joriy yil mart oyining boshida ushbu sohada ikkita tarixiy farmon qabul qilingani ham shundan dalolat beradi. Ma'lumki, mamlakatimiz aholisining qariyb 50 foizini xotin-qizlar tashkil qiladi. Ayollarning barcha sohalardagi samarali mehnati, ayniqsa, farzandlar tarbiyasi, jamiyat va oila hayotidagi ulkan xizmatlarini hech narsa bilan qiyoslab bo'lmaydi. Davlatimiz rahbari Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqida donishmandlarning "Bitta qiz bolani o'qitsangiz — butun oilani o'qitgan bo'lasiz", degan dono gapini tilga olib, ularni zamonaviy bilim va kasb-hunarlariga o'qitish orqali jamiyatda va oilasida munosib o'rini topishi uchun boshlangan ishlar bundan keyin ham izchil davom ettirilishini alohida ta'kidlagan edi. Mazkur farmonda ushbu yo'nalishdagi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Ayniqsa, bu borada 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Xotin-qizlar ta'limini qo'llab-quvvatlash milliy dasturi qabul qilinganini alohida ta'kidlash joiz. Shunga asosan, oliy ta'lim muassasalari, texnikum va kollejlarda, sirtqi va kechki ta'limda o'qiyotgan xotin-qizlarning kontrakt pullarini to'lash uchun 7 yilga foizsiz kredit berish, davlat oliy ta'lim muassasalarining magistratura bosqichida o'qiyotgan barcha xotin-qizlarning kontrakt to'lovlari to'liq davlat byudjetidan qoplab berilishi tartibi joriy qilinmoqda. Shuningdek, endilikda xorijiy oliy ta'lim muassasalariga bakalavriat uchun — 50 nafar, magistratura uchun — 10 nafar xotin-qizlarga har o'quv yilida "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali qo'shimcha grantlar ajratiladi. Qolaversa, har yili 2 100 nafar ijtimoiy ehtiyojmand oila vakillari, yetim yoki ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan talaba xotin-qizlarning ta'lim kon-traktlari mahalliy byudjetdan to'lab berilishi, doktorantura yo'nalishida xotin-qizlar uchun 300 tadan maqsadli kvota ajratilishi ham belgilandi. Ochig'i, xotin-qizlarning ilm olishini rag'batlantirish va ularga ko'mak berish maqsadida joriy etilayotgan bunday imtiyozlar shu paytgacha mamlakatimiz tari-xida kuzatilmagan. Endi o'zingiz o'ylab ko'ring, dunyoning qaysi davlatida ayollarga bu kabi imtiyoz va e'tibor qaratilmoqda? Faol xotin-qizlar bilan tizimli ishlash, ularni rahbarlikka tayyorlash maqsadida ta'lim muassasalarida iqtidorli qizlar zaxirasi yaratildi. Oxirgi uch yilda iqtidorli talabalarga beriladigan Prezident davlat stipendiyasi va boshqa maxsus stipendiyalarning 48 foizi xotin-qizlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Hozirgi kunda respublika oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan xotin-qizlar soni qariyb 365 mingga yetib, jami talabalar soniga nisbatan 47 foizni tashkil etmoqda. Magistratura bosqichida o'qishini davom ettirgan talaba-qizlar soni yildan-yilga oshib, 2019-yildagi 4488 dan 2022-yilga kelib 13 ming 600 ga yetdi. Joriy yilda oliy ta'lim tizimida ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ul-lanayotgan xotin-qizlar soni 2,4 mingdan oshdi. Jumladan, ularning 1300 nafardan ortig'i fan doktori (DSc), 1100 nafardan ziyodi esa falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish bo'yicha ilmiy faoliyat olib bormoqda. Prezidentimizning sa'y-harakatlari natijasida jamiyatimizda olimlar ayollar ulushini sezilarli oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu borada joriy yildan boshlab doktorantura yo'nalishida xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratish

rejalashtirildi. Bu ishlarni tizimli ravishda tashkil qilish va muvofiqlashtirish maqsadida, Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi huzurida "Olima ayollar jamiyati" tuzilib, uning faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida har yili 50 milliard so'm mablag' ajratiladi. Ushbu jamiyat mamlakatimizda va xorijda ilmfan sohasida katta yutuqlarga erishayotgan olim ayollarimizni jipslashtirib, ularning o'z bi-lim va zakovatini kengroq namoyon qilishi uchun o'ziga xos parvoz maydoniga ay-lanishiga shubha yo'q. O'zbekistonda yana bir ezgu tashabbus — "Oqila ayollar" harakatiga asos solin-moqda. Prezidentimiz ushbu barcha hududlarda jamoatchilik, avva-lo, yoshlar o'rtasida katta obro'-e'tiborga ega bo'lgan ayollarni o'z safida birlashtirgan bu ezgu harakat tom ma'noda jamiyatimizning ovozig-a, mahallaning vijdoniga aylanishiga ishonch bildirdi. Darhaqiqat, bu yangi harakat, hech shubhasiz, jamiyatimizda milliy ruh yuksa-lishi, bunyodkorlik, ahillik, bag'rikenglik tamoyillari mustahkam shakllanishi, o'zaro mehr-muhabbat hissi qadrlanishiga kengroq yo'l ochadi. Bunday tamoyillar va qadriyatlar bor joyda esa, albatta, baraka bo'ladi, ahillik va hamjihatlik mustahkam qaror topadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev tashabbusi va hayotbaxsh g'oyalari asosida ishlab chiqilgan Harakatlar strategiyasi doirasida mamlakatimizda oliy ma'lumot olmoqchi bo'lgan har qanday fuqaro, ayniqsa, xotin-qizlar uchun keng imkoniyatlar eshigi ochildi. Xotin-qizlarga qo'shimcha davlat granti asosida kvota ajratilayotir. Agar yurtimizda so'nggi 5 yilda oliy ta'lim muassasalari soni 65 tadan 158 taga etkazilmaganida, qabul kvotasi 3 barobar oshirilmaganida bu ro'shnoliklar qaerda edi, deysiz.

Xulosa o'r-nida aytganda, xotin-qizlarga oid davlatimiz siyosatida ikkita eng muhim yo'nalish bor. Birinchisi, ularga zamonaviy bilim berish, ikkinchisi, ularning bandligini ta'minlash. Zotan, har tomonlama faol va oqila, dono, izlanuvchan ayol mehnatidan, salohiyatidan nafaqat uning oilasi, balki butun jamiyat manfaatdor bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Sh. M. Mirziyoyevning "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga quramiz" asari. 2017yil. O'zbekiston
2. Sh. M. Mirziyoyevning "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" nomli kitob. 2017yil. O'zbekiston.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–2909-sonli qarori / <https://lex.uz/pdfs/3171590>
4. Oila psixologiyasi. V. M. Karimova . Toshkent 2017yil
5. Oila va jamiyat psixologiyasi. G' B. Shoumarov Toshkent. 2019yil.

SOG'LOM TURMUSH TARZINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK JIHATLARI

**M.T. Rustambekova ADU Psixologiya kafedrasi
katta o'qituvchisi**

ANNOTATSIYA ; Sog'lom turmush tarzi insonning xam jismoniy , ham psixologik rivojlanishini ta'minlaydigan, uning barcha ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga yordam beradigan omildir. Maqolada sog'lom turmush tarzi madaniyati har qanday insonning hayot sifatiga ta'sir qilishi, bu esa insonning uzoq umr ko'rishga erishishi, ijtimoiy funktsiyalarni to'liq bajarishi va oilada, mehnatda faol ishtirok etish qobiliyatini uzluksiz ta'min etadigan jarayondir..

KALIT SO'ZLAR; madaniyat, sog'lomlik, ekologiya, vaziyat, tabiat, hususiyat, mehnat, oila, psixogigiena, omil, inson, psixofiziologiya, organizm, ehtiyojlar, turmush tarsi, oqsillar, qobiliyat, insonparvarlik, munosabat.

“Sog'lom odam tabiatning eng buyuk asaridir”. Bu hikmat insonlarni fikrlashga, o'tmishga qarashga, bajargan ishlari haqida mushohada yuritishga undaydi. Inson ham tabiat “asarlaridan” biri ekan, uning sog'lom bo'lishi bevosita tabiat bilan bog'liq. Buning uchun har bir insonda “tabiat–bu bizning makon” degan tushunchani shakllantirish lozim.

Salomatlik - bu uning mehnat qobiliyatini belgilaydigan va shaxsning uyg'un rivojlanishini ta'minlaydigan insonning birinchi va eng muhim ehtiyoji. Bunga esa sog'lom turmush madaniyatiga amal qilingandagina erishiladi.

Sog'lom turmush tarzi - bu insonning hayotiy faoliyatini har tomonlama (sog'liq, martaba, oila, bo'sh vaqt, do'stlik va boshqalar) munosib darajada ta'minlashga qaratilgan jismoniy va ma'naviy faoliyat tizimidir. Sog'liqni saqlashga yordam beradigan, shuningdek, qiyinchiliklarni engib o'tadigan yoki zaiflashtiradigan manbalarga sog'lom turmush tarzi kiradi.

Sog'lom turmush tarzi - bu inson hayotining ma'lum bir turi (turi) haqidagi g'oyalarni o'zida mujassamlashtirgan eng muhim biososial toifalardan biridir. U insonning kundalik hayotining o'ziga xos xususiyatlari, uning mehnat faoliyati, kundalik hayoti, bo'sh vaqtdan foydalanish shakllari, moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotda ishtirok etish, o'zini tutish normalari va qoidalarini o'z ichiga oladi. O'z navbatida, insonning turmush tarzini belgilaydigan asosiy omillarga quyidagilar kiradi.

- insonning umumiy madaniyati darajasi va uning ta'limi;
- moddiy yashash sharoitlari;
- shaxsning jinsi, yoshi va konstitutsiyaviy xususiyatlari;
- salomatlik holati;
- ekologik yashash muhitining tabiati;
- mehnat faoliyati (kasb) xususiyatlari;
- oilaviy munosabatlar va oilaviy ta'limning xususiyatlari;
- inson odatlari;
- biologik va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish qobiliyati.

Turmush tarzi - bu inson hayotining xulq-atvori xususiyati, ya'ni inson psixologiyasi va psixofiziologiyasi moslashtiriladigan ma'lum bir standart (ijtimoiy-psixologik kategoriya).

Sog'lom turmush tarzining asosini hayot tarzini tanlash tashkil etadi. Insonning turmush tarzi uning konstitutsiyasiga mos kelishi kerak. Inson konstitutsiyasi - bu organizmning genetik salohiyati, mahsulotidir. Konstitutsiya har doim individualdir: qancha odam bo'lsa, shuncha turmush tarzi mavjud. Sog'lom turmush tarzining asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi;

- ijtimoiy: turmush tarzi estetik, axloqiy va irodali bo'lishi kerak;
- biologik: turmush tarzi yoshga bog'liq, baquvvat, mustahkam va ritmik bo'lishi kerak.
- Sog'lom turmush tarzini olib borish quyidagilarni o'z ichiga olishi;
 - jismoniy barkamollikka intilish;
 - hayotda ma'naviy, aqliy uyg'unlikka erishish;
 - yaxshi ovqatlanishni ta'minlash
 - o'z-o'zini buzadigan xatti-harakatlarni hayotdan chetlashtirish (tamaki chekish, alkogolizm, giyohvandlik, jismoniy harakatsizlik va boshqalar);

- shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilish; tananing qattiqlashishi va uni tozalash va hokazo. Tizim sifatida hayot tarzi uchta asosiy o'zaro bog'liq va o'zgaruvchan elementlardan, uchta madaniyatdan iborat:

1. ovqatlanish madaniyati;
2. harakat madaniyati;
3. hissiyotlar madaniyati.

Oziqlanish - bu organizmning salomatligi va ishlashi samaradorligi bog'liq bo'lgan muhim omillardan biridir, chunki u energiya, plastik, bioregulyatsion va chidamli funktsiyalarni bajaradi. U hujayralar, to'qimalar va organlarning qurilishi va uzluksiz yangilanishini hamda fermentlar va gormonlar hosil bo'ladigan biologik faol moddalar - biokimyoviy jarayonlarning regulyatorlari va katalizatorlarini yaratishni ta'minlaydi, shuningdek organizmning normal jismoniy va aqliy rivojlanishiga, immunitet shakllanishi tufayli har xil infektsiyalarga chidamliligini oshiradi. Tananing hayotiy faoliyati uchun zarur bo'lgan asosiy oziq moddalar oqsillar, yog'lar, uglevodlar, minerallar, vitaminlar va suvdur. Ularning birortasi yo'qligi yoki etishmasligi tananing disfunktsiyasiga olib keladi.

Oqsillar hujayralar, to'qimalar va organlarning tuzilishi, fermentlar va organizmning infektsiyalarga qarshi immunitetini ta'minlovchi birikmalar tarkibiga kiradigan ko'pchilik gormonlar hosil bo'lishi uchun material bo'lib xizmat qiladi.

Insonning oziqlanishi ma'lum gigiena talablariga javob berishi, miqdori jihatidan maqbul (energiya sarfiga mos keladigan), muvozanatli va xilma-xil bo'lishi kerak. Shaxsiy gigienaga amal qilish sog'likni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Biror kishi tomonidan shaxsiy gigiena elementlariga rioya qilmaslik boshqa odamlarning - oila a'zolarining, qo'shnilarining, u joylashgan jamoaning sog'lig'iga ta'sir qilishi mumkin. Bunday odam yuqumli kasalliklarning, masalan, grippning, yuqori nafas yo'llarining katarasining, dizenteriya, sil kasalligi va boshqalarning keng tarqalishini keltirib chiqarishi mumkin. Shaxsiy gigiena talablaridan biri terini parvarish qilishdir. Mikroorganizmlar (bakteriyalar va zamburug'lar) iflos teriga ko'p miqdorda joylashadi, bu esa pustular va qo'ziqorin kasalliklarining paydo bo'lishi va rivojlanishiga olib keladi. Ter va yog 'bezlarining chiqaruvchi kanallari tiqilib qolishi natijasida ularning normal faoliyati buziladi, teri nafasi pasayadi. Ayniqsa, tirnoq ostida ko'plab bakteriyalar to'planadi (ularning umumiy miqdorining taxminan 95% qo'l terisida). Shuning uchun, tirnoqlarni to'g'ri parvarish qilish va subungual joylarni sovun va cho'tka bilan yaxshilab yuvish juda muhimdir. Sochni parvarish qilish ularni iliq yumshoq suv va minimal ishqoriy sovun bilan yuvish orqali amalga oshiriladi. Og'izni parvarish qilish uchun shaxsiy gigiena qoidalariga har ovqatdan so'ng og'izni yuvish, shuningdek, maxsus tish parvarishi kiradi. Shaxsiy gigiena, shuningdek, jinsiy gigiena, uy gigienasi masalalarini ham o'z ichiga oladi. -uyda tozalikni saqlash, kiyim-kechak, choyshab, poyabzal va ko'rpa-to'shakni ozoda tutish, uxlash va dam olish uchun normal sharoitlar yaratish lozim. Har bir inson o'zi uchun sog'lom turmush tarzining tarkibiy qismlarini belgilaydi, Sog'lom turmush tarzini shakllantirish bugungi kunda har qanday inson uchun - kattalar yoki bola, maktab o'quvchisi yoki talaba uchun dolzarb mavzudur. Ba'zida oilada ota-onalar farzandlarida sog'lom turmush tarzi madaniyatini tarbiyalaydilar.

Maktabgacha yosh davrida bolalarni sog'lom turmush tarzi talablariga o'rgatib bormoq lozim, chunki bola yoshligidanoq bu talablar asosida tarbiyalansa bu ularning jismoniy va psixologik rivojlanishi uchun juda muhimdir. Bolalar bog'chalari, maktablar, ommaviy axborot vositalari bugungi kunda sog'lom turmush tarzi va uning tarkibiy elementlari: jismoniy tarbiya, gimnastika va turli xil parhezlarni targ'ib qilishda faol ishtirok etmoqda. Ushbu tendentsiyaning sabablari bor. Gap shundaki zamonaviy hayot insondan o'z maqsadlariga erishish uchun o'z mehnati, vaqti va eng muhimi, sog'lig'ining katta sarmoyalarini talab qiladi. Vaziyat, shuningdek, yomon ekologiya, harakatsiz mehnat sharoitlari, sifatsiz mahsulotlar va noto'g'ri ovqatlanish, turli xil texnologiyalarning zararli nurlanishi va ruhiy va jismoniy farovonligimizga ta'sir ko'rsatadigan boshqa ko'plab omillar tufayli yanada og'irlashmoqda. Har birimiz o'z jismoniy va ruhiy xususiyatlarga egamiz, ularning ba'zilari bizga genetik darajada uzatiladi. Kimdir hech qanday jismoniy mashqlar va maxsus parhez tavsiyalarini bajarmasdan, har doim yaxshi holatda qoladi, kimdir sovuqqa moyil emas va qishda uni o'tkir respiratorli infektsiyalar bilan yuqtirishning iloji yo'q, kimdir kuniga 4 soat uxlashi va qolishga qodir. uyg'oq ... Bu qobiliyatlarning barchasi qoidadan ko'proq istisno bo'lib, faqat ba'zi odamlarga

xosdir. Va biz aniq aytishimiz mumkinki, dunyoda yuqoridagi barcha afzalliklarga ega bo'lgan ideal sog'lom odam yo'q. Shuning uchun biz uchun zaif tomonlarimizni bilish va kasalliklarning oldini olish uchun barcha zarur choralarni ko'rish muhimdir. Bu sog'lom turmush tarzining o'rni. Sog'lom turmush tarzi bilimlaridan foydalanish har qanday odam uchun turli vaziyatlarda foydali bo'lishi mumkin, masalan, quyidagilarga imkon beradi:

1. Bolalarni to'g'ri tarbiyalash (ota-onalar, o'qituvchilar, o'qituvchilar va o'qituvchilar).
2. Uzoqroq yashash va o'zingizni yaxshi his qilish - mutlaqo hamma.
3. Talabalar kursida ko'p o'qiydigan va martaba zinapoyasiga ko'tarilish uchun tinimsiz mehnat qiladigan har bir kishining yoshligida sog'lig'ini buzmag.
4. Tadbirlarni tashkil qiling va to'g'ri qaror qabul qiling, agar siz odamlarning vaqtini tashkil qilish bilan bog'liq bo'lsangiz, masalan, siz ish beruvchi, direktor yoki universitet rektori bo'lsangiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, sog'lom turmush tarzi madaniyati har qanday insonning hayot sifatiga ta'sir qiladi, bu uzoq umr ko'rishga erishish, ijtimoiy funksiyalarni to'liq bajarish va oilada, mehnatda faol ishtirok etish qobiliyati bilan bog'liq. **jamoat hayoti** jamiyat. Ko'pchiligimiz ba'zida qanday qilib sog'lom turmush tarzini olib borish haqida o'ylaymiz: mashq qilish yoki me'yorida va muvozanatda ovqatlanish. Ammo ko'pincha narsalar dushanba kunidan boshlab hayotni o'zgartirish kerak deb o'ziga va'da berishdan uzoqqa bormaydi. Ushbu va'dalar amalda bo'lgunga qadar ko'p marta takrorlanishi mumkin jiddiy muammo, bu bilan kurashish juda qiyin bo'ladi. Tanangizni bunday holatlarga keltirmaslik uchun siz kuzatishingiz kerak **maxsus qoidalar** bu sizni sog'lig'ingizni saqlashga yordam beradi va siz ushbu kurs darslarida bilib olasiz. Ushbu qoidalarga rioya qilish kerak **maqsadli** va **tizimli** ... Buning uchun, birinchi navbatda, sog'lom turmush tarzini olib borish orqali nimaga erishmoqchi ekanligingizni hal qilishingiz va uni o'z oldingizga qo'yishingiz kerak. Ikkinchidan, har kuni o'z maqsadingizga ishonch bilan harakat qilishingiz va harakat qilishingiz kerak. Sog'lom turmush tarzini olib borishda, har qanday biznesda bo'lgani kabi, rejim, odatlar va o'z-o'zini intizomni rivojlantirish juda muhimdir. Muhim odatlardan biri muvozanatli ovqatlanishdan iborat va to'g'ri rejimda qabul qilingan to'g'ri ovqatlanish bo'lishi kerak. Ish va dam olishning to'g'ri muvozanati, uyqu, o'rtacha jismoniy faollik, tanangizning biologik ritmlarini tushunish va boshqalar kabi tarkibiy qismlar salomatlik uchun bir xil darajada muhimdir. Biroq, hatto sog'lom turmush tarzini olib boradigan odam ham barcha kasalliklardan immunitetga ega emas va shuning uchun kasallik yoki jarohatlarda o'zini qanday tutish kerakligini bilish muhimdir. Sog'lom turmush tarzini muvaffaqiyatli olib borish uchun siz o'z tanangizni tushunishingiz, o'z tajribangizdan o'rganishingiz, bilimlaringiz yukini doimiy ravishda to'ldirishingiz kerak. Sog'lom hayot yomon odatlardan butunlay voz kechishni ham talab qiladi, bu sizning barcha harakatlaringizni bekor qilishi mumkin. Siz tushunishingiz kerakki, ichish, chekish, ortiqcha ovqatlanish va boshqa ko'plab zaifliklar faqat yomon ekologiya, aqliy va mehnat stressi bilan bog'liq omillarning inson tanasiga ta'sirini kuchaytiradi. Xalqimiz azaldan insonning sog'lom turmush tarziga e'tibor qaratgan. Ular bejiz "Sog'lom tanda sog' aql", "Sog'lik – umr garovi" kabi maqollarni ifodalashi asosida insonning tafakkur qilishi, sog'lom fikrlashi uning jismoniy va ruxiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi haqida ham qimmatli fikrlarini bayon etganlar.

Adabiyotlar ro'yxati

- 1.Ананьев В.А. Введение в психологию здоровья. Спб., 2008.
- 2.Авербух Е. С. Расстройства психической деятельности в позднем возрасте.–Л., 2009.
- 3.Васильева О.С., Филатов Ф.Р. Психология здоровья человека.–М.,2011 г.
- 4.Karimova. V. N. Salomatlik psixologiyasi, Toshkent. 2018y.
5. Nishonova Z. T.Ontogenez psixologiyasi. Toshkent.2005y.23-26bet
6. Goziyev.E.G. Yosh davrlari psixologiyasi. Toshkent. 2009y

7. Петровский К. С. Гигиена питания. – М: Медицина 2005г.
8. Психология здоровья \ Учебник для вузов \ Под. Ред. Г. С, Никифорова.–СПб: 2013г.
9. Психология здоровья. \ Г.С.Никифоров, В.А.Ананьев, И, Н, Гурвич. – СПб;2010г.
10. www.psychology.net.ru

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishning o'ziga xosliklari

Raxmatova Nodira Imamovna
Qarshi Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada globalashuv va axborotlar ko'lamining intensivlashuvi sharoitida boshlang'ich ta'limga oid fanlardan bilimlarni tanqidiy va ijodiy yondashuvga ko'ra egallash, psixologiya qonunlari va sub'yekt dunyoqarashida kreativ fikrlashning birlamchi funksiyalarini tadqiq etishga qaratilgan tadqiqotlarning mazmun-mohiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, axborotlar ko'lamining intensivlashuvi, subyekt dunyoqarashi, tanqidiy va ijodiy yondashuv.

Dunyoda inson kapitaliga bo'lgan ehtiyojning ortishi «aql va mantiq» kategoriyalariga turli madaniy, ta'limiy va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni nazorat qilib turuvchi, yoshlarning faoliyatiga baho beruvchi zaruriy o'lchov sifatida qaralishiga sabab bo'lmoqda.

Dunyoning yetakchi ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarning intellekti va dunyoqarashini rivojlantirishda tabiiy fanlarni o'qitish, integrallashgan interfaol ta'lim texnologiyalari, virtual va eksperimental loyihalarni joriy etish orqali ta'lim oluvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali mexanizmlari yo'lga qo'yilmoqda.

Globalashuv va axborotlar ko'lamining intensivlashuvi sharoitida fizika fanidan bilimlarni tanqidiy va ijodiy yondashuvga ko'ra egallash, tabiat qonunlari va borliq in'ikosida mantiqiy fikrlashning birlamchi funksiyalarini tadqiq etishga qaratilgan tadqiqotlar fanning jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi ta'sirini oshirish, ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Kreativ fikrlash shaxsning butun kelgusi pedagogik kasbiy hayoti davomida amalga oshiriladi, shaxs doim o'zgaradi, o'z kasbiy hayotini qayta anglaydi va kasbida o'zini namoyon etadi. Kreativ fikrlash shaxsning muhim ijtimoiy-psixologik yetukligini tavsifi hisoblanadi.

Kreativ fikrlash – umuminsoniy madaniyatning bir qismi xisoblanib, o'ziga xos xususiyatlarga ega. U eng avvalo, kishining jamoat joylarida o'zini qanday tutish normalarini belgilaydi. Yurish-turish, salomlashish, suhbatlashish va boshqa odob qoidalarini o'z ichiga oladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bo'lajak mutaxassislarda kasbiy kompetetlikni shakllantirish ishlari murakkab jarayon sanalib, unda faoliyat va shaxsning o'ziga xos jihatlari, motivatsion shart-sharoitlari hisobga olishi lozim. Kreativ fikrlashni shakllantirish muammolarini o'rganish V.A.Slasteninning izlanishlarida ham aks etgan bo'lib, unda bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishda nazariy va amaliy mashg'ulotlarning roli hamda sifati, eng muhim omil sifatida tan olingan.

Kreativ fikrlashni shakllantirish ishlarida quyidagi tamoyillarga amal qilish lozim:

- Fundamentallik tamoyili - bo'lg'usi mutaxassislarni tayyorlash jarayonida ilmiy izchillikni ta'minlash;
- Amaliyotga yo'naltirilganlik tamoyili;
- Axborotlashtirish tamoyili – bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiya va axborotlardan mohirona foydalanish;

– O‘z faoliyati natijalarini tahlil qila olish, bashorat qilish va baholay olish tamoyili;
– Samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish qobiliyatiga yo‘naltirilganlik tamoyili va boshqalar.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari yuzasidan o‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kelgusi kasbiy faoliyatda kreativ fikrlashni shakllantirish omilini psixodiagnostik tashxis qilish, mantiqiy dunyoqarash tamoyillari, shaxsning ko‘p omilli sifatleri, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining emotsional intellekti, mantiqiy fikrlash sifatlerini baholash, shaxs ijodkorligi, kasbiy vaziyatlarda lokus nazorat shkalalari bo‘yicha so‘rovnomalardan olingan natijalar ulardagi o‘rtacha ko‘rsatkichlarni namoyon etganligi aniqlandi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari tadqiqot ishi bo‘yicha tanlab olingan so‘rovnomalalar ya‘ni shaxsning ko‘p omilli sifatleri, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining emotsional intellekti, mantiqiy fikrlash sifatlerini baholash, shaxs ijodkorligi, kasbiy vaziyatlarda lokus nazorat xususiyatlari ishonchlilik darajasiga ko‘ra, o‘zaro ijobiy natijalar qayd etildi.

“Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishning psixologik jihatleri” mavzusidagi olib borilgan tadqiqot natijalari bo‘yicha quyidagi xulosalar aks ettiriladi:

1. Ishlab chiqilgan ilmiy-amaliy va psixologik-pedagogik tahlillar, kreativ fikrlashga oid metodologik izlanishlar, oliy ta‘lim muassasalarida boshlang‘ich sinf mutaxassislari tayyorlash holati va ularning kasbiy tayyorgarligiga qo‘yilgan talablarni o‘rganish, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarni maqsadli tayyorlashda kreativ fikrlashni rivojlantirishni samarali qo‘llash mohiyati va ta‘lim jarayonidagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslandi.

2. Ishlab chiqilgan amaliy natijalarda vositalari asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativ fikrlashni rivojlantirishning nazariy modeli (maqsad, jarayon, natija)ga muvofiq, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashga qo‘yilayotgan innovatsion qarash va metodik talablarni amalga oshirish, ularning kasbiy faoliyat jarayoniga kirib borganda kreativ fikrlashni rivojlantirish izchilligini ta‘minlash maqsadida umumkasbiy va ixtisoslik fanlari bo‘yicha o‘quv materiallarini tanlash va ulardan o‘quv jarayonida foydalanish usullari aniqlashtirildi.

3. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kreativ fikrlashni rivojlantirishda irodaviy va motivatsion jihatlar ya‘ni hissiy barqarorlik, dadillik, o‘quv jarayonida o‘ziga ishonch, mustaqillik, o‘quv faoliyatida o‘zini nazorat qilish, tafakkur kengligi, tafakkur egiluvchanligi va o‘z emotsiyalarni nazorat qilish sifatleri o‘ziga xos yordamchi vosita sifatida xizmat qilishi aniqlandi.

4. Oliy ta‘lim muassasalarida kreativ fikrlashni rivojlantirishga doir zamonaviy o‘qitishning xususiyatlari va hozirgi holati tahliliga ko‘ra, oliy ta‘lim muassasalarida mantiq va innovatorlik bilan bog‘liq elementlarni o‘qitish mazmunida, zamonaviy psixologik yondashuvlar asosida darslarni loyihalashtirish va shu asosda o‘qitishni tashkil etishda ayrim kamchiliklar mavjud bo‘lib, ularni bartaraf etish va metodik tizimni takomillashtirish bo‘yicha takliflar berib o‘tilgan.

5. Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida kreativ fikrlash va ijodiy yondashishga doir mavzularini shaxsning kognitiv, irodaviy, motivatsion hamda kommunikativ xususiyatlar yordamida o‘qitish sifatini yanada oshirish metodik tizimi boyitildi va shu asosda kreativ fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan model ishlab chiqildi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Мустафина С.Ф. Формирование культуры логического мышления будущего учителя начальных классов: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 Мустафина Светлана Фаниловна. - Казань, 2002. – С.63.

2. Николаева А.Е. Формирование диалектического мышления будущих педагогов (общепедагогический аспект): автореф. дис. . канд. пед. наук. А.Е.Николаева. Саратов, 2001. – С.14.
3. Новиков А.М. Интеграция базового профессионального образования // Педагогика. 1996 № 3. С. 3-8.
4. Лубочников П.Г. Развитие образного мышления субъекта в процессе когнитивной деятельности: монография П. Г. Лубочников, В. С. Нургалеев. Красноярск: СибГТУ, 2006. – С.56.

O‘QUVCHILARDA MULOQATCHANLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Rustamova Nigora Olimjonovna

Qarshi davlat universiteti

Umumiy psixologiya yo`nalishi 2-kurs magistranti

tel: 90 070 77 99

Annotasiya: Mazkur maqolada kichik maktab yoshdagi bolalarning muloqatchanlik qobiliyati va uning shakllanishi muammosi, uning namoyon bo'lishi va unga to'siq bo'luvchi omillar haqida to'xtalib o'tilgan, hamda kichik maktab yoshidagi bolalarda muloqatchanlikni o'stirishning psixologik omillari yoritilgan.

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется проблеме коммуникативной способности детей младшего школьного возраста и ее формированию, ее проявлению и факторам, препятствующим ей, а также психологическим факторам развития коммуникативности детей младшего школьного возраста.

Kalit soʻzlar, qobiliyat, muloqot, layoqat, kommunikatsiya, nutq , hissiy-emotsional, xulq-atvor, tassavvur, bolalik davr,.

O'quvchilar kattalar bilan bo'lgan muloqotda hamma narsani o'rganadi, muloqot talablar esa, nutqning rivojlanishiga, tinglash va fikrlash qobiliyatlarining shakllanishiga olib keladi. O'quvchilar aytilayotgan har bir soʻzning ma'nolarini anglay boradi. Shuningdek, maktab yoshdagi bolalarda kommunikativ qobiliyatlarning rivojlanishi faqatgina nutq dalillarini o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki ularga javob berish ko'nikmalarining shakllanishi bilan ham xarakterlanadi.

V.I. Kabrin fikricha, bolalarni nafaqat kattalarning savollariga javob berishga, balki savol berishga, faol gapirishga, sheriklar bilan o'zaro munosabatlarni o'rnatishga, boshqalar bilan ishonchli, shaxsiy, hissiy axborot almasha olish malakasiga, bahs-munozaralarni xushmuomalalik bilan olib bora olish kabilarga o'rgatish shart deb hisoblaydi .

Zamonaviy pedagogika fanida o'quvchilarda kommunikativ qobiliyatlarning shakllanishi va uni ta'minlovchi ijtimoiy pedagogik omillari borasidagi tadqiqotlar T.A. Ladjenskaya va M.R. L'vovlarning tadqiqotlarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Tadqiqotchilarning xulosalariga ko'ra, kommunikativ qobiliyatlarning shakllanishi ta'lim-tarbiya ishlari bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi . Bunday tadqiqotlar keyinchalik, tilni o'qitish va nutqni rivojlantirish bilan bog'liq turli nazariyalar, ilmiy maktablarning rivojlanishiga, shu jumladan psixologiya fanidagi og'zaki muloqot konsepsiyasining paydo bo'lishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Jumladan, A.A. Bodalev va B.F. Lomovlarning tilshunoslik hamda psixo-lingvistika haqidagi nazariyalari hamda A.A. Leont'evning aloqa qobiliyati va nutq faoliyati nazariyasi bunga yaqqol misoldir .

V.V. Zankov xulosalariga ko'ra, bunday yo'nalishdagi nazariyalar til va nutqni o'stirish, boladagi nutq faoliyati va uning kommunikativ ko'nikma-lari borasidagi eng mashhur metodologik yondashuvlarning paydo bo'lishiga zamin yaratdi.

Ma'lumki, bolalarning kommunikativ faoliyati ta'lim-tarbiya jarayo-ni bilan o'zaro uyg'un sanalib, u alohida jarayon sifatida shakllanmaydi. Muloqot alashishdagi turli vaziyatlar bolalarda axborotni anglash va uni uzatishdagi shart-sharoitlarni tashkil etish ko'nikmalarini yuzaga keltira-di. Bola faoliyatidagi o'yinlar va turli mashg'ulotlar nutqiy faoliyatning turli xususiyatlarini shakllantirish omili sifatida xizmat qiladi.

Demak, ta'lim-tarbiya sohasidagi barcha imkoniyatlar nutqni o'siti-rishning eng samarali shart-sharoitlari hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy sharti sifatida, ularning hissiy-emosional sohasini to'g'ri tarbiyalash eng muhim psixologik qonuniyat deb qabul qilingan. Bunda bola boshqa insonlar bilan hamdard bo'la olishga, bironing g'am-qayg'usini yoki quvonchini hisga qilish-ga nisbatan tajriba orttiradi. N.I. Bazarskaya fikricha, bu quyidagicha kechadi:

- 1) bola boshqalar bilan umumiy til topadi;
- 2) o'z manfaatini boshqa insonlarning qiziqishlari va ehtiyojlariga moslashtiradi;
- 3) moslashtirish orqali muloqotda muvaffaqiyatga erishadi.

Bundan farqli o'laroq, tadqiqotchi M.N. Skatkinning ta'kidicha, bola-dagi muloqot jarayoni doim ham muvaffaqiyatli kechavermaydi, chunki mazkur muloqot axloqiy me'yorlarga muvofiq tashkil etilishi kerak. Ya'ni bola tomonidan boshqa insonlarning e'tibori jalb qilinishi, muloqot madaniyatiga xos qadriyatlarga amal qilinishi maqsadga muvofiq.

Ta'kidlash joizki, bolalardagi kommunikativ qobiliyatlar mazmuni-ni o'zaro ta'sir etish usullari, o'yin faoliyati, nutq faoliyati, kognitiv va emosional soha rivojlanishi qonuniyatlari bilan tahlil etish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Chunki ular doim o'zaro uyg'unlikda rivojlanadi.

Tarbiya jarayonida muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosa-batlar bajariladigan rollarning xususiyatlari bilan izohlanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida barcha bolalar ham axborotlarni o'zlashtirishda teng imko-niyatga ega emaslar, chunki, ularning hammasi ham voqe'lik haqida yetarli bilimlarga ega emas. Bunday sharoitda tarbiyachi insoniyat tajribasini tashuvchi tizim vazifasini bajaradi, bu esa, berilayotgan mashg'ulotlarning bajarilishini yanada tezlashtiradi. Biroq, bu pedagogik muloqotning, hatto boshlang'ich bosqichda ham bir tomonlama jarayon ekanligini anglatmaydi. Bolalarning atrof-muhit haqidagi bilimlari uzluksiz ravishda muloqot ko'nikmalarini shakllantirib boradi va har bir bosqich ularda o'ziga xos muloqot madaniyati bilan tavsiflanadi.

Tadqiqotchilar Ye.P. Belinskaya va O.A. Tixomandriskaya asarlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantiruvchi psixologik omillar sifatida, turli interfaol tarbiya usullari, alohida tarbiya dasturlari, psixologik treninglar, rolli o'yinlar kabilar tavsiya etiladi. Bunday sharoitda maktabgacha yoshdagi bolalarda turli savollarga mustaqil ravishda javob berish ko'nikmalari hamda turli vaziyatlarda undan foydalanish qobiliyati shakllanadi. Axborotlarni doimiy ravishda o'zlash-tirib borish ko'nikmalari, kommunikativ qobiliyatlarning yuqori darajada rivojlanishiga hissa qo'shib, bolalarda muloqotdagi teng sherikchilik hissining anglanishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Кабрин В. И. Психология коммуникативного развития человека как личности: дис. докт. психол. наук.-СПб., 1993. – С. 78.
- 2.Ладыженская Т.А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся. – М.: Просвещение, 2007. – С. 66.

- 3.Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – С. 62.; Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М.: Наука, 2003. – С.69.; Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев. – М.: 2005. – С.93.
- 4.Знаков В.В. Понимание в познании и общении / РАН. М.: ИП РАН, 1994. – С.74.
- ¹Базарская Н.И. О некоторых особенностях коммуникативного поведения // Язык и национальное сознание. – Воронеж, 1998. – С.125.
- 5.Скаткин М.Н. Школа и всестороннее развитие детей. – М., 2004. – С.56.

TALABA-YOSHLARDA AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIK TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH

Rajabov Otamurod Rayimberdi o'gli
Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

O'zbekiston respublikasida so'nggi yillarda har bir talaba-yoshlarning jamiyatda o'z o'rnini topishi, keng dunyoqarashga ega bo'lishi, o'z bilimini oshirib borishi davlat siyosatining eng muhim uctuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi. Bugungi kunda talaba-yoshlarimiz nafaqat o'quv dargohlarida, balki radio televideniya, matbuot, internet kabi vositalar orqali rang barang axborot va ma'lumotlar olmoqda. Yoshlarni axborotlardan to'g'ri foydalanishi bo'yicha xukumatimiz tomonidan axborot xavfsizligini ta'minlash, xar xil taxdidlardan asrash, yoshlarning dunyoqarashlariga salbiy ta'sirida tashqi xarakatlarni bartaraf etish borasida barqaror siyosatlar olib borilmoqda. Jumladan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **2020 yil 24 iyuldagi** «Innovatsion faoliyat to'g'risida» O'RQ-630-son, 2021 yil 1 apreldagi O'RQ-0270-son «Ilm-fan sohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida», 2021 yil 28 avgustdagi «Ilmiy va innovatsion faoliyatni boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida» 0832-sonli Qarorlari, 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son «O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida», 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida», Farmonlari, hamda boshqa me'yoriy hujjatlarni keltirishimiz mumkin. [1, 2, 3]

Jamiyatni axborotlashtirish jarayonida globallashtiruvining hozirgi holatida ta'lim tizimida talaba-yoshlarda axborot-psixologik xavfsizlik tushunchalari nomoyon bo'lishining o'ziga xos ko'rinishlarini kuzatishlarimiz natijasiga ko'ra talaba-yoshlarda axborot-psixologik xavfsizlik tushunchalarini shakllantirish dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunda talaba-yoshlarda axborot-psixologik xavfsizlik tushunchalarini shakllantirishning ijtimoiy psixologik jixatlari aniqlashning usullarini tanlash uchun zamon talablariga mos innovatsiyalarni yaratish, bilim talab qiladigan yechimlarga bo'lgan ehtiyoj tatqiqot ishining muammosini dolzarblashtiradi.

Talaba-yoshlarda axborot-psixologik xavfsizlik tushunchalari nomoyon bo'lishining o'ziga xos ko'rinishlarini tizimli va faoliyat-kompetentlik yondashuvlari tamoyillariga rioya qilish asosida talabalarning faolligini oshirish uchun ta'lim traektoriyalarini yaratish, ta'lim jarayonining rivojlanish muhitini boyitish tamoyilini o'z ichiga olgan holda talabalarda refleksiv qiymat qo'llab-quvvatlash uchun tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirish va ichki dunyoqarash tizimini shakllantirish mumkinligini ko'rishimiz mumkin. [4]

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning psixologik axborot xavfsizligi haqidagi ma'lumotlarini tartibli tahlil qilish va undan keyingi ijodiy qiymat o'sishining ijobiy tendentsiyalarini va qarshi turishga tayyorlikning situatsion reproduktiv darajalarini aniqlash uchun kvalimetrik ishlov berish ta'lim tashkilotlari talabalar faolligi bir vaqtning o'zida ularning passiv-adaptiv tayyorgarligi darajasini pasaytiradi.

Bugungi global davrda talabalarni faol pedagogik qo'llab-quvvatlash zarurati yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash o'qituvchilardan pedagogik sharoitlarni tashkil etishga alohida e'tibor berishni talab qiladi.

Talaba-yoshlarda axborot-psixologik xavfsizlik tushunchalari nomoyon bo'lishi bu bir qancha omillarga bog'liq. Bu omillardan biri yoshlardir ma'lumotni ratsionallikdan ko'ra ko'proq hissiy jihatdan qabul qilishda maksimalizm va yoshlarning yoshiga xos bo'lgan beqaror psixika, takliflarga osonlikcha sezgir va manipulyatsiya, shuningdek, pedagogik ta'sirlarni, o'zgarishlarni etarli darajada idrok etmaslik qadriyat yo'nalishlari, oldingi axloqiy tamoyillarning qulashi, tanqidiylikning past darajasi yoshlarning turli manbalardan olingan ma'lumotlarni idrok etishi va boshqalar hisoblanadi. Jumladan har bir shaxs xavfsizligining axborot sifatiga bog'liqligini oshiradigan zamonaviy axborot jamiyatining mavjud tendentsiyalari bilan bog'liq bo'lib infratuzilma, ishonchlilik, foydalanilayotgan ma'lumotlarning yaxlitligi, yetuk ong, kam hayotiy tajriba va bilimlar zaxirasi bilan, eng katta qismi o'z vaqtlarini internet olamida o'tkazishi kabilarni aytishimiz mumkin. [5]

Xulosa qilib aytganimizda jamiyatning izchil rivojlanishining kafolati va ijtimoiy innovatsiyalarga asoslangan ularning foydali qobiliyatlarining ustunligidan foydalanib yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirib, qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish kasbiy sharoitlarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladigan umuminsoniy qadriyatlarga tayyorlash mumkin. Shu bilan birgalikda talaba-yoshlarimizni axborotlarning jahonda yoshlar dunyoqarashida tutgan o'rni, yot g'oyalarga asoslangan turmush tarzini targ'ib qilishga asoslangan zo'ravonlik, irqiy, milliy va diniy murosasizlikka yo'l qo'ymaslikni, zamonaviy axborot jamiyatida yuzaga keladigan xavf va tahdidlardan xabardor bo'lishni, axborotning asosiy talablariga rioya qilish kabi tushunchalarni o'rgatib borishimiz zarur va shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 iyuldagi «Innovatsion faoliyat to'g'risida» O'RQ-630-sonli qarori
2. 2021 yil 1 apreldagi O'RQ-0270-son «Ilm-fan sohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» qarori
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi» to'g'risida, www.lex.uz.
4. Zaripov O.M. Ochiq axborot tizimlarida axborot – psixologik xavfsizlik muammolari // Psixologiya. – B.: -2017 №1. -80-86 b.
5. Obloqulov J.J. Ochiq axborot makonida yoshlar tarbiyasiga doir muammolar, izlanishlar va echimlar // «Innovatsiyalar va ta'limdagi islohatlar kontekstida zamonaviy psixologiya: muammolar, qonuniyatlar va istiqbollar». Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. T.: 2019. 48-52 b.

Globallashuv jarayoni va yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda qadriyatlarning o'rni va nazariy asoslari

Razakova.R.S – “Pedagogika va psixologiya” kafedrası dotsenti. UrDU

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv jarayoni va yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda qadriyatlarning o'рни va nazariy asoslari xususida qimmatli fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlari: Globallashuv jarayoni, yoshlar, ma'naviyat, qadriyat, faoliyat, sog'lom e'tiqod, shakllantirish, nazariya va amaliyot

Kirish. Globallashuv jarayoni mamlakatimizda oliy qadriyat insonni (uning millati, jinsi, irqidan qat'iy nazar) himoya qilish, unga g'amxo'rlik ko'rsatishi, turmushni yaxshilash, ma'naviy kamol toptirish , ijobiy qariyatlarni shakllantirish uchun munosib shart – sharoitlarni yaratish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda .

Jamiyat taraqqiyoti komil insonni tarbiyalash nafaqat zarur bo'lgan shart – sharoitlarni yaratish, balki ma'naviy yetuklik, ahloqiylikni har bir shaxsda, ayniqsa yoshlarda shakllantirish, qadriyatlarni oqilona o'rnida mujassamlashtirishi masalalari hozirgi davrning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Yoshlarning ma'naviyatini shakllantirishda qadriyatlarning o'рни beqiyos bo'lib, mening bitiruv – malakaviy ishimda , aynan hozirgi glaballashuv davrida o'ta muhim bo'lib jamiyat ma'naviyatini shakllantirishga katta zamin yaratishga undovchi mavzuni o'rganishga bag'ishlangan[1] .

Yoshlarning ma'naviy shakllanishida qadriyatlarni mazmun – mohiyatini, odob– ahloq, ta'lim – tarbiya sohasidagi qariyatlarimiz bilan uyg'unligini ta'minlash milliy – ahloqiy qadriyatlarimizni tiklash, ulardan to'la baxramand bo'lish, yosh avlodni ular bilan tanishtirish, mustaqilligimizni yanada mustaxkamlashda yoshlarda insonparvarlik, vatanparvarlik singari fazilatlarini qaror toptirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda yosh avlodni yuksak ma'naviyatli qilib shakllantirish, mustaqil mamlakatimizning ishonchli va intellektual salohiyatli fuqarolari etib tarbiyalash uzluksiz ta'lim tizimining dolzarb vazifali bo'lib hisoblanadi Respublikamizda keyingi o'n – o'n besh yil davomida yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda qadriyatlardan foydalanishi muammosiga qiziqishi kuchaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Bu yo'nalishda N.G'.Yo'ldashev, M.Ochilov, F.R.Yuzliqayev, T. G'afforova, X.Ibrogimov, H.Abdukarimov, J.S.Toshimova, K.M.Yo'ldashev, D.X. Nasriddinova, B.R.Jurayeva , O.Q. Haydarovalar tadqiqot ishlarni olib borganlar .

Yuqorida keltirilgan olimlarning ishlarida yoshlarning ma'naviyatini shakllantirishda qadriyatlarning o'рни muammosi yo'nalishida muayyan ilmiy – pedagogik tadqiqotlar bajarilgan .

Pedagog olimlar O. Musurmanova, D. J. Sharipova, S.Nishonova, L. Mo'minova, R. Shomahmudova , M. Quronov, Z. Ismoilova, G. Ibrohimova, Z. Qurbaniyozovalar tomonidan globallashuv jarayonida yoshlar ma'naviyatini shakllantirishi o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy omillar, muhit, ma'naviy va jismoniy komil insonni tarbiyalash, yoshlarni tarbiyalashdagi metodlar, qadriyatlarni uyg'unlashtirish, yosh avlodni tarbiyalashning mazmun, mohiyati kabi muammolarni ilmiy o'rganib, pedagogik jihatdan tadbiq etilgan.

Ilmiy – nazariy manbalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlarning ma'naviyatini shakllantirishda qariyatlarning o'рни, aynan globallashuv jarayonining muhim jihatlarini hozirgi davrga moslashtirgan holda, muhim pedagogik psixologik omillar, shart – sharoitlarni aniqlash, maqbul yo'llarni belgilash, samarali shakl, metod va vositalarni asoslash orqali amalga oshirish mumkin[2] .

Oliy ta'limda ta'lim – tarbiya ishlarining barchasi yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashga yo'naltirilgan .

Milliy qadriyatlar muayyan millatning asrlar osha yashab kelayotgan bebaho ma'naviy boylik hisoblanadi. Ular jamiyat a'zolarini ruhan yaqinlashtirish, yoshlarni tarbiyalash, ijtimoiy hayotni barqarorlashtirish, avlodlar o'rtasidagi ma'naviy vorislik tuyg'usining bardavomligigata'sir ko'rsatishday beqiyos ahamiyatga ega. Shuning uchun ham qadriyatlarni asrab – avaylash va yosh avlodga ma'naviy meros sifatida yetkazish masalasi dolzarb muammolardan sanaladi. Ayniqsa, insonlar, mamlakatlar va qat'alar o'rtasidagi oqilona vositalari kuchayib borayotgan hozirgi globallashuv jarayonida bu masala yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot ishining metodologik asosi (Research methodology). Ma'naviyat insonning asosiy mohiyatini ifodalovchi, uning faoliyatiga ijobiy mazmun va yo'nalish beruvchi ichki ruhiy omilidir. Fan texnika taraqqiyoti jadal suratlar bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda yuksak ma'naviyatli kishilarni tarbiyalash jamiyatimiz oldida turgan eng asosiy va dolzarb vazifalardan biridir. Insonning ma'naviyatli shaxs sifatida shakllanishida oila ilk zamin hisoblanadi. Jamiyat rivojlanib, ma'naviy omillarning ijtimoiy taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati ortgani sari oiladagi tarbiyaga e'tibor ham kuchaya boradi. Globallashuv jarayoni insoniyat yaralgan muhim va muqaddas ijtimoiy institut muassasidir. Darhaqiqat oila, ayniqsa o'zbek oilasi asrlar osha yosh avlodni tarbiyalashda, komil insonni voyaga etkazishda muqaddas maskan bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Har bir insonda Vatan tushunchasi ilk bor tetapoya bo'lib o'sib kelayotgan yosh go'dakning ongi, ruhi va qalbiga kirib boradi, butun umri, hayotiy faoliyati davomida yana ham sayqalanib, mazmunan mujassamlashadi[3].

Bu jarayon oiladagi sog'lom muhitda, ota-bobolar o'giti, ota ibrat, ona mehri, aka-uka, opa-singillarning mehr-oqibati orqali amalga oshib boradi. Shaxs ma'naviyati, dunyoqarashi, tafakkuri, e'tiqodi, iymoni avvalo oilada shakllanadi. Xitoy xalqining birinchi muallimi Konfutsiy oilani kichik bir davlatga taqqoslagani bejiz emas. Qadimgi yunon faylasuflari ham oilaning jamiyat birligi va osoyishtaligini saqlashda va etuk avlodni tarbiyalashdagi o'rni yuqori baholagan. Buyuk ensiklopedist olim Aristotel Oilani baxt-saodat uyi deb ta'riflaydi. Jismoniy sog'lom va ma'naviy boy oilani zahirida yosh avlodni kamol toptirish eng avvalo oiladan boshlanadi. Yuksak axloqiylik, insoniy fazilatlar, vatanparvarlik, Vatan bilan g'ururlanish va unga muhabbat, uning baxt-saodati, ravnaqi uchun mas'uliyatni tarbiyalash, buzg'unchi g'oyalarga, yomon odob-axloqqa qarshi nafrat ruhi dasavval oilada kurtak otadi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Oilada shakllangan odob-axloq, xulq-atvor keyinchalik mahallada, mehnat jamoalarida, o'quv muassasalarida rivojlanib shaxsning ongi va qalbiga singib boradi. "Oilada, maktabda, mehnat jamoasida, mahallada olib boriladigan axloqiy tarbiya, jamoatchilik fikrining kuchi, ommaviy axborot vositalari, ruhoniylarning obro'-e'tibori hamma-hammasi odamlarimizda qonun buzilishi bilan bog'liq har qanday hatti-harakatlarda unga nisbatan barqaror qarshilikni shakllantirishga qaratilmog'i lozim" O'zbek oilalarida barkamol avlodni tarbiyalashdagi o'rni benihoya katta. Bu erda asrlar davomida shakllanib kelgan milliy an'analar, ota-onalar va bolalarning o'zaro hamkorligi va hurmati, qarindoshlarning bir-biriga yordam qo'lini cho'zilishi, oilaviy pokizalik talabalarini saqlanishi kabi urf-odatlar o'sib kelayotgan yosh avlod ma'naviyati va axloqi uchun negizga aylanadi, maishiy-madaniy turmushning asosiy tushunchalari va qoidalari xalqimizning urf-odatlari, marosimlari va rasm-rusumlari mustahkam qo'rg'ondagidek saqlanib qoladi va avloddan avlodga etkazib beriladi. Mustaqil respublikamizda Arastu aytgan oilaning baxt-saodat uyiga aylantirish uchun shart-sharoitlar yaratilgan. Bugungi kunda sog'lom, aqlli, bilimli, tashabbuskor, fidoiy yoshlarni oila muhitida tarbiyalash dolzarb vazifa.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov V.M. "Ijtimoiy psixologiya asoslari". -T.:O'qituvchi, 1994. -95 b.

2. Shoumarov G.B., Xaydarov I.O., Soginov N.A., Akramova F.A., Solixova G., Niyozmetova G. «Oila psixologiyasi», «Sharq» nashriyoti. Toshkent 2007. 291 bet.
3. Ziyomuxammadov B. «Pedagogik maxorat asoslari», Toshkent «TIB-Kitob» 2009. 182 bet.
4. Ziyomuxammadov B. «Pedagogika», Toshkent 2006. 109 bet.
5. Saylaubekovna R. R. Fertil atamasi va fertil yoshdagi insonlarning psixologik xususiyatlari //Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2023. – T. 1. – №. 3. – S. 21-24.

O'RTA OSIYODA PSIXOLOGIYANING RIVOJLANISHI

Ravshanov Sobir Abdimalik o'g'li GulDU doktoranti

+998881743031 sobirravshanov3@gmail.com

Sultonova Gulnora Muhammadmurod qizi GulDU talabasi

+998993670724 abdunabiye.vavazjon697@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada O'rta Osiyo hududida ilmiy dunyoqarashlar shakllanishi, psixologiya fani shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qilgan ilk ilmiy qarashlar shuningdek mutaffakur olimlarning psixologik qarashlari, inson tafakkurini rivojlantirish borasidagi fikrlari va O'zbekiston psixologiyasi rivojlanishiga qo'shgan hissasiga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: antik davr psixologiyasi, fransuz psixologiyasi, nemis psixologiyasi, kishi ruhiyati, insonlar psixologiyasi, tarbiya,

Bugungi davrda zamonaviy psixologiyaning shakllanishida, uning hayotning barcha jabhalarini qamrab olishida antik davrda shakllangan psixologiyaning o'rni beqiyosdir.

Psixologiya termini XVI asrda paydo bo'lib, XVIII asr o'rtalaridan keng doirada qo'llana boshladi. XIX asrdan psixologiya fani mustaqil fan sifatida shakllandi. Biroq inson psixikasini (ruxiyatini) o'rganishga juda qadim davrlardan qiziqib kelishgan [1]

Antik mutafakkirlar tomonidan to'plangan ruh haqidagi qarashlar keyinchalik fanning shakllanishi uchun asos yaratdi. Insonda jismoniy tanadan tashqari undan farqlanuvchi yana nimadir borligi haqidagi tasavvurlar qadimdanoq mavjud bo'lgan. Eng qadimgi davrlardayoq inson tush ko'rish hodisasi orqali ayrim odamlarning noyob qobiliyatlari (masalan, ovdagi muvaffaqiyatlar) o'lim va boshqa hodisalarning sabablarini tushuntirishga intilgan. Ammo dastlabki qarashlar mifologik harakterda edi. Ular fikrlash orqali emas, ko'r-ko'rona ishonch vositasida egallanardi. Ruh haqidagi qarashlar ko'pincha nafas bilan bog'lanardi, ruhni esa uchar maxluq sifatida tasavvur etardilar. Psixologiya haqidagi fikrlar qadim zamonlardan beri mavjuddir. Ilk davrlarda psixologik xususiyatlarini jonning ishi deb tushuntirilgan. Jonning o'zi esa odam tanasidagi maxsus ikkilamchi jism deb qaralgan. Bunday tasavvurlar "animizm" deb ataladi. [2]

Animizm so'zi — anima "jon" degan ma'noni anglatadi. Jon o'z mohiyatiga ko'ra olovsimon uchqundan iborat ekanligi Geraklit tomonidan, yoki olovsimon atomdan iboratligi Demokrit tomonidan ta'kidlangan. Platonning "ideyalar tug'ma bo'ladi" degan g'oyalari psixologik fikr taraqqiyotiga juda katta xissa qo'shdi. Platon ta'limotiga ko'ra «ideyalar» mohiyati abadiy va o'zgarmas, tabiiy olamdan tashqarida oliy olam mavjud bo'lib, ularni odam ko'zi bilan ko'ra olmaydi. Platon psixologiyada "dualizm" oqimining asoschisi hisoblanadi. Dualizm so'zi "ikki yoqlamalik" yoki "ikki mustaqil fikr" degan ma'noni anglatadi. Dualizm ta'limoti mohiyati moddiy va ruhiy olam — tana va psixikaning bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lib, azaldan qarama-qarshi narsalar deb tushuntiradi. Platonning dualizmdagi shogirdi Arastu (Aristotel eramizdan oldingi IV asr; 384—322-yillar) tomonidan birmuncha muvaffaqiyatli bartaraf etildi. Geraklit, Demokrit, Aflotun,

Arastularning ta'limotlari keyingi asrlarda psixologik g'oyalarning rivojlanishida tayanch nuqta bo'lib hisoblanadi. Platon bilan Aristotel yaratgan ruh haqidagi ta'limot o'rta asrlarda Sharqda ham, G'arbda ham hukmron bo'lib qoldi. Psixologiyadagi bu oqim keyinchalik (XVIII asrda) metafizik yoki ratsionalistik psixologiya deb nom oladi. Bu psixologiya shuning uchun ham metafizik deb ataladi, uning tekshirish predmeti bo'lgan ruh, psixik jarayonlar — fizik xissiy dunyo chegarasidan tashqarida mavjud mohiyat, g'ayri jismoniy bir narsa deb tushuntiriladi; shuning uchun ham ratsionalistik deb ataladi, uning tekshirish metodi tajribadan ajratilgan faqat quruq mulohazadan iborat edi. Demokrit, Epikur, Lukretsiy, kabilar Demokritning ruh haqidagi tasavvurlarning rivojlanishini davom ettirdilar. Lekin Epikurga ko'ra ruh atomlardan emas, o'zgarmas 4 elementdan: olov — issiqlik asosi, bug — harakati asosi, shamol — sovish, nomsiz 4-element — ruhning ruhdan iborat. Epikurning nomsiz elementini Lukretsiy "A", deb atadi. Shuningdek, Epikurning fikricha, faqat sezish xususiyatiga ega narsalardagina ruh bo'ladi. Ruhni qanotli arava izvoshiga o'xshatish mumkin, izvosh va otlar o'rtasidagi munosabat, tana va ruh o'rtasidagi munosabat kabidir. [3]

VII asrning oxirlarida Movarounnahr xalqlari asta-sekin arab xalifaligi qaramog'iga o'ta boshlaydi. Islomning har jihatdan mustahkam joriy etilishi esa asosan IX asrning I-choragida boshlangan. Shuning uchun ham Movarounnahr allomalari arab musulmon madaniyati bilan faqat IX asrning boshidan tanisha boshlaganlar. Chunonchi, Muhammad al-Xorazmiy va Ahmad al Farg'oniy Bag'dod akademiyasi "Dorul hikma"ga IX asrning 16-20-yillarida kelganlar. Shu vaqtdan boshlab O'rta Osiyo fani, falsafasi, adabiyoti va madaniyati tarkibida mustahkam bosqich sifatida, ya'ni o'rta Osiyo mahalliy madaniyatining yangi bosqichi sifatida shakllana boshlagan edi. Demak, arab madaniyati va islomning O'rta Osiyo xalqlari madaniyatiga, ruhiyatiga ta'siri haqida ham xuddi mana shu vaqtdan boshlab gapirish mumkin.

Islomning O'rta Osiyo xalqlari ruhiyatidagi ilmi, tafakkuri, dunyoqarashlari ro'li haqida qisqacha to'xtalamiz. Bu muammoni bir qancha xarakterli yo'nalishlari bo'yicha qo'yish mumkin. Bular: Movarounnahr xalqlarining islomga qadar bo'lgan madaniyati va unga islomning munosabati, bu xalqlar madaniyatiga islomning kirishi, keyin shakllangan islom ruhiyati, madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari, maorif, ta'lim-tarbiya, dunyoviy fanlar, ilohiyot, falsafa, adabiyot. axloqiy-huquqiy hayot va uning islom qoidalari asosida boshqarish, me'morchilik va boshqalardan iborat. Ularning hammasida islom ijobiy ro'l o'vnaydi. Busiz u jamiyatda o'z o'rnini va ko'p asrlar davomida kishilarning turmushi, ruhiyati va ongiga ta'sirini saqlab qola olmagan bo'lar edi. Islomning tarqalishi xalqlarning islomga qadar bo'lgan madaniyati, diniy mafkurasi. otashparastlik, buddiylik. mazdakivlik, moniylik bilan bog'liq bo'lgan dunyoqarashlari yo'q qilingan edi. [2]

Buyuk hakim, olim va faylasuf ibn Sino Buxoro shahri yaqinidagi Afshona qishlog'ida tug'ildi. U 19 yoshga to'lganda ona shahri Buxoroni qoraxoniylar bosib oldilar. Bosqinchilar shaharni butkul vayron qilib, ko'plab madaniy boyliklarni yo'qotib yuborishdi. Bu vaqtga kelib, ibn Sino iste'dodli hakim va faylasuf sifatida tanilib ulgurgandi. Ko'p o'tmay Sharqda uni "Shayx ar-raisi", ya'ni "Donishmandlar yetakchisi" deb atay boshladilar. Ibn Sino juda ko'p mutola qilardi. U ilm cho'qqilariga mustaqil o'qib o'rganish yo'li bilan yetib bordi. Bu xaqda allomani o'zi shunday yozadi: "O'n voshimda Qur'onni o'rgandim, badiiy adabiyotlarni o'qib chiqdim. Keyin mantiq ilmiga oid kitoblarni mutola qilib, mustaqil ravishda bu ilmning nozik qirralarini o'zlashtira bildim. Shundan so'ng tibbiyot ilmiga murojaat qilib, ko'plab kitoblarni o'qishga tutundim. Qisqa vaqt ichida mening tibbiyot sohasidagi bilimlarim va davolash san'atim shunday sarhadlarga yetdiki, o'sha davrning eng hurmatli hakimlari mening huzurimga maslahat so'rab kela boshladilar. Men hakimlik amaliyoti bilan ham tinmay shug'ullandim va nihoyat menga insonlarni davolash ilmining darvozalari keng ochildi. Bu vaqtda endigina 16 yoshga to'lgandim. Ana shu voshimda tunlari uyqu, kunduzlari halovat neligini bilmay faqat ilm bilan mashg'ul bo'ldim, inson tabiati o'z bilimlarini mustahkamlash va ilm yo'lida

olg'a borishga qay darajada qodir bo'lsa, men ham shu darajada harakat qilib, ter to'kdim". Abu Ali ibn Sinoning psixologik, falsafiy qarashlari, ilmlar tasnifi, ta'rifi va tarkibi haqidagi fikrlari uning "Tib qonunlari" asarida inson fiziologiyasi va psixologiyasi asosida talqin etiladi. Ibn Sino sezgini tashqi va ichki sezgilarga ajratadi. Tashqi sezgi insonni tashqi olam bilan bog'laydi, ular 5 ta: ko'rish, eshitish, ta'm bilish, hid va teri sezgisi. Bular insonning ma'lum organlari - teri, ko'z, og'iz, burun va quloq bilan uzviv bog'liq. Ichki sezgilar - bu umumiy, chunonchi, tahlil etuvchi, ifodalovchi, eslab qoluvchi (xotira), tasavvur etuvchi sezgilardir. Ibn Sino miyani barcha sezgilardan boruvchi nervlar markazi, umuman inson nerv tizimining markazi ekanligi haqidagi ta'limotni olg'a surgan. Inson tana va jondan tashkil topadi, miya insonni boshqarib turuvchi markazdir. Quyida Ibn Sinoning ibratomuz fikrlaridan mulohaza uchun keltiramiz: - Ruh shamchiroqqa, bilim ana shu shamchiroqdan taralayotgan yog'duga, Allohning zakosi moyga o'xshaydi. Shamchiroq vonishdan to'xtamas ekan, sen tiriksan. Agar u o'chsa, sen halok bo'lasan. - Aql tarozusida tortib ko'rilmagan har qanday bilim asossizdir. Shu bois mantiq ilmini o'rganmoq juda muhim. - Chala bilim egasi bo'lishdan ko'ra, bilimsizlik afzalroqdir. Ibn Sinoning ilmiy psixologik falsafiy fikrlari noyob oltin xazina hisoblanadi. [3]

XI asrda yashab o'tgan alloma Mahmud Qoshg'ariy Turkmaniston yerlarida yashab o'tgan. U o'sgan, ya'ni O'rta Osiyo hududida yashaydigan xalqlarning qabila va elatlarning urf-odatlarini, an'analari, e'tiqodlarini, o'zining shu davrgacha saqlanib qolgan asari "*Devoni lug'ati turk*" da bayon qiladi. Qoshg'ariy psixologiya sohasida biron-bir to'laqonli fikr aytmagan bo'lsa ham, o'zining olib borgan izlanishlar bilan etnopsixologiyani ma'lum yo'nalishlariga asos soldi.

Unsurmoniy Kaykovus-1022 yilda tug'ilib 63 yoshida o'zining "*Qobusnoma*" asarini yozgan. Bobosi Kobus o'ta zolim, ayovsiz xukmdor bo'lgan. "*Qobusnom*" asarining psixologik nuqtai nazaridan analiz qiladigan qismi bu 27-bobi hisoblanadi. Bu bob "*Farzandlarni parvarish qilish fikrida*" deb ataladi. Unda farzandning ota-onani hurmat qilish, oila tarbiyasi, oilada ota-onaning farzandiga tarbiya berish usullari va farzandlarni parvarish qilishda uning yosh davrlarga e'tibor berish haqida to'xtaladi. Bu bob psixologik nuqtai nazardan juda ham ahamiyatga egadir.

Jaloliddin Davoniy O'rta Osiyo mutafakkirlarining ichida birinchi bor psixologiya haqida traktat yozgan alloma hisoblanadi. Bundan tashqari ta'lim psixologiyasi bo'yicha bolalarni tarbiyalash metodlari va "*Hohishlar etikasi*" asarini yozgan. Inson xarakteri haqida batafsil to'talib o'tgan. Xarakter xislatlarni salbiy tomondan o'zgartirish mumkin, degan fikrni ilgari surgan. Davoniy bolalarning psixik taraqqiyotiga muhitning ro'liga yuqori baho bergan. Bundan tashqari Davoniy bolalarning qalbini toza taxtaga o'xatadi, unga hohlagan narsa yozish yoki chizish mumkin. Ularning psixikasi esa toza qog'ozga o'xshaydi va bu qog'oz uning hayotida to'ldiriladi, deb ta'kidlaydi. Uning bu fikrlarini undan 200 yil ilgari, keyin buyuk ingliz faylasufi Jon Lokk "*Tabula roza*" ta'limoti bilan fanga kiritadi, demak O'rta Osiyo mutafakkirlari o'zlarining ilmiy dunyoqarashlari bilan jahon fani taraqqiyotiga va uning rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan. Ularning yaratgan asarlari fan va texnika taraqqiyotining boshlanish davrigacha o'quv qo'llanmalari sifatida qo'llanib kelgan. Ba'zi asarlari esa hozirgi kunga qadar ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Xulosa qilib aytganda antik davrda yaratilgan ilk psixologik qarashlar, antik davr mutafakkirlar tomonidan to'plangan ruh haqidagi qarashlar, shuningdek O'rta Osiyo hududida ijod qilgan mutafakkur olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy asarlar bugungi davr psixologiya fani shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Psixologiya tarixi. N.S.Jo'rayev, D.A.Saliyeva, N.A.Sultonova. – 2019. Noshir nashriyoti.[2,3]
URL:<chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://elib.buxdupi.uz/books/PsiNVT%20qo'shimcha%20adabiyot%2052.pdf>
2. F.I.Haydarov, N.S Jo'raev .Psixologiya tarixi: O'quv qo'llanma. – T.: "TDPU", 2010. [1]

3. D.N. Arzikulov, E.N. Sirliyev. Psixologiya tarixi: O'quv-uslubiy majmua. – T.: "O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti", 2016.

URL: <http://lib.sportedu.uz/oquv-uslubiy-majmua/199-psixologiya-tarixi.html>

4. Jdan G. —Istoriya psixologiill — Uchebnik. — M.: Izd-va J42 MGU, 1990.-367-s

MULOQOT SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Ravshanov Sobir Abdimalik o'g'li GulDU doktoranti +998881743031

sobirravshanov3@gmail.com

G'ulomova Setora O'ktam qizi GulDU talabasi +998338940004

setoragulomova123@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxslararo munosabatlarda muloqotning ahamiyati va inson faoliyatidagi o'rni haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit so'zlar: muloqat, shaxs, kishi ruhiyati, insonlar psixologiyasi, idrok, tafakkur, xulq-atvor

Muloqot — odamlar o'rtasidagi birgalikdagi faoliyat natijalaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p tarmoqli jarayonidir. Muloqot birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi.

Psixologik adabiyotlarda muloqat tushunchasiga 2 xil tarif beriladi:

1. Muloqot — hamkorlikdagi faoliyat ehtiyoji bilan taqqosolangan aloqa o'ratish va uni rivojlantirish jarayoni;

2. Muloqot — belgilar tizimi orqali subyektlarning o'zaro ta'sirlashuvi.

Insonlar munosabat jarayoniga kirishishda avvalo tilga murojaat qiladilar. Muloqotning yana bir jihati munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati — nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki harakatlar bilan ham muloqot yuritishdan iborat. Munosabatning keyingi jihati muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishlaridir. [1]

Insonni shaxs sifatida tavsiflashning muhim jihati uning dinamik xususiyatlari bo'lib, jamiyatdagi maqomi (iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, ya'ni uning jamiyatda egallagan o'rni) orqali ifodalanadi. Maqom negizida doimiy o'zaro aloqalar tizimi yotadi. Shaxsning ta'rifl xulq motivatsiyasi xususiyati va ijtimoiy fe'l-atvor tuzilishini belgilab, uning tarkibidan ikkilamchi alomatlar sifatida joy egallaydi. Shaxsning birlamchi va ikkilamchi sifatlarining o'zaro ta'sirini birlashtiruvchi yuksak samara tarzida inson xarakteri va mayllari yuzaga keladi. Insonning jamiyatdagi hayot yo'li va ijtimoiy tarjimai holi uning shaxs sifatida rivojlanishining asosiy shaklidir. Indivd, shaxs va subyektning rivojlanishini o'rganishda quyidagi holatlarga e'tibor qilish zarur:

— inson rivojining asosi hisoblangan omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muhiti omillari);

— insonning o'ziga taalluqli asosiy tavsiflar, uning ichki qonuniyatlari, mexanizmlari, evolutsiya bosqichi, barqarorlashuvi va involutsiyasi;

— inson bur butun yaxlit tizimning asosiy tarkibiy qismi ekanligi, ushbu tarkibiy qismlarning obzaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi va h.k. [2]

Odamning muayyan maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy foydali faoliyati jarayonida hayotiy zarur mexanizmlar va ongli faoliyatning funksional tizim jarayonlari yuzaga keladi. Ana shular tufayli odam bilimlarni, koiikma va malakalarni, ijtimoiy tajribalarni o'zlashtiribgina qolmay, balki o'zining idroki, tafakkuri, xayoli, hissiyotlari va irodasini, bir so'z bilan aytganda, voqelikka bo'lgan ongli

munosabatini hamda o'z harakatlari va xulq-atvorining motivlarini tarkib toptiradi. Mana shu jarayonda ta'lim va tarbiya yetakchi o'rin egallaydi. [3]

Bolalar maktab yoshi arafasida ularning bir-birlariga nisbatan munosabatlarida yangicha o'zgarish sodir bo'ladi. Bola ilgari oilasi, tengdoshlari, MTT tarbiyachisi bilan muloqot jarayonida bo'lgan bo'lsa, endi maktab o'qituvchisi, ustozlari bilan muloqot jarayoniga kirishadi. Bolalarda ushbu davrda muloqotga e'tibor qilish, extiyotkorlik, munosabatlarda muomila jarayoni shakllanadi. Bolalar nutqining rivojlanishida ularning maktabda o'qishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bola maktabgacha yoshda o'ylamasdan gapiradi, maktabda esa u gaplashayotgan til o'qitiladigan va o'rganiladigan ilm bo'lib qoladi. Grammatikani o'qib o'rganish jarayonida bola nutqining fonetik jihatiga to'g'ri bo'lib boradi, nutqning sintaksis tuzilishi takomillashadi.

Maktabda o'qitilayotgan hamma fanlarni o'rganish jarayonida o'quvchi nutqining lug'ati boyiydi, so'zlarning mazmuni uning uchun chuqurlashadi va kengayadi. Bolalarning yozma nutqni egallashlari ular nutqining o'sishida muhim bosqich bo'ladi. Bola o'z fikrlarini yozma nutqda bayon qilishga harakat qiladi. O'quvchi o'qituvchining topshirig'iga binoan yozma ishlar bajarayotganda o'zining shu ishiga o'z fikrining qanday til bilan bayon qilinganiga qarab baho berilishini oldindan bilib turadi. O'quvchi maktabda berilgan topshiriqni tayyorlash vaqtida shu topshiriqni o'ziga o'zi gapirib berishni mashq qilib turishi nutqining o'sishiga katta ta'sir qiladi. Bolalar nutqining o'sishida o'qituvchining nutqi katta ro'l o'ynaydi, chunki uning nutqi o'quvchilar uchun namuna hisoblanadi. Shuning uchun o'qituvchi o'z nutqini takomillashtirish ustida ishlashi kerak. Maktabda bolalar uchun eng avvalo faol ishlatiladigan so'zlarning miqdori oshadi. Yozma nutqni, o'qish va yozishni o'zlashtirish o'quvchi hayotida hosil qilingan malaka hisoblanadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar tovushlarni bir-biriga qo'shish orqali so'z tuzish malakasini egallab olgach, ba'zida matn mazmunini noto'g'ri tushunadilar. Unga o'quvchilarning so'z boyligining kamligi yoki asosiy fikrni ajrata bilmasligi sabab bo'ladi. Shu munosabat bilan o'qituvchi oldida bolalarda lug'at boyligini oshirish va ularni o'qigan narsalari yuzasidan mustaqil reja tuzishga barvaqtroq o'rgatish vazifasi turadi. Yozuv darslarida bola harf va so'zlarni yozishda katta qiyinchilikka duch keladi. Dastlab bola butun e'tiborini yozish texnikasiga va o'tirish qoidasiga rioya qilishga qaratadi. Avval bolaning yozma nutqi uning og'zaki nutqi orqali belgilanadi, ya'ni u so'zni qanday talaffuz etsa shunday yozadi. Bu davrda bola bilan ovoz chiqarib aytish bo'yicha muntazam mashqlar o'tkazish uning imlo qoidalarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishida katta ahamiyatga ega.

Yozma nutqda imo-ishora, ohangdan foydalanilmaydi. Shu bois bolalarning yozma nutqlari ularning og'zaki nutqiga qaraganda ancha bo'sh bo'ladi. Bolalar nutqi kattalar nutqi ta'sirida o'sadi. Shuning uchun pedagoglar bolalarga kichik maktab yoshidan boshlab og'zaki va yozma nutqni o'stirish bilan birga nutq madaniyatini ham o'rgatib borishlari zarur. [4]

Xulosa qilib aytganda muloqot inson hayotida eng muhim ahamiyat kasb etib, uning jamiyat, insonlar bilan aloqa jarayonini yo'lga qo'yishga xizmat qiladi. Insonlar muloqot orqali bir birini idrok etadilar, anglaydilar va birgalikda harakat qiladilar. Insonning to'laqonli barkamol shaxs bo'lib yetishida, ruhiy sog'lom, manan yetuk shaxs bo'lishida muloqatning ro'li beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. — T.: "Turon-Iqbol" nashriyoti, 2006.— 119 [1,4]

URL:[https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1709827050&tld=ru&lang=uz&name=Muloqot%20psixologiyasi%20\(M.Maxsudova\).pdf&text=MULOQAT%20PSIXOLOGIYASI%20PDF](https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1709827050&tld=ru&lang=uz&name=Muloqot%20psixologiyasi%20(M.Maxsudova).pdf&text=MULOQAT%20PSIXOLOGIYASI%20PDF)

2. Maxsus psixologiya. L.R. Mo‘minova, Sh.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova va boshqalar. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. - 272 b. [2, 3]
URL:<https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1709826874&tld=ru&lang=uz&name=Maxsus%20psixologiya.%20Mo%27minova%20L.R..pdf&text=MAHSUS%20PSIXOLOGIYA%20PDF&url=https%3A%2F%2Fe->
3. Maxsus psixologiya (Tilopsixologiya). N.Z.Abidova. (Darslik). — T.: “Barkamol fayz media”, 2017, 192 bet
4. Jdan G. —Istoriya psixologiil — Uchebnik. — M.: Izd-va J42 MGU, 1990.-367-s

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING TASHKIL QILINISHI

UDK:159.9.01;74.0

Ravshanov Sobir Abdimalikovich
Guliston davlat universiteti doktoranti
Telefon raqami: +998999144472
E-mail: sobirravshanov3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda mustaqil O‘zbekistonda psixologik xizmatning tashkil qilinishi, psixologiya sohasida amalga oshirilayotgan islohatlar, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-iyuldagi “O‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risidagi” 577-sonli qarorining mazmun va mohiyati haqida ma’lumotlar beriladi.

Kalit so‘zlar: psixologik xizmat, fan, taraqqiyot, psixologiya rivoji, bilim, ko‘nikma, psixologiya rivoji, ong, tafakkur, malaka.

Kirish qismi. Mamlakatimiz mustaqillikni qo‘lga kiritgandan keyin ta’lim sohasida jiddiy o‘zgarishlar amalga oshirish jarayoni boshlandi. 1992 va 1997-yillarda “Ta’lim to‘g‘risida” qonunlar qabul qilindi. Sobiq ittifoq davridagi ta’lim sohasidagi kamchiliklarga barham berilib, rivojlangan davlatlar ta’lim tizimiga hos islohatlar amalga oshirildi. O‘zbekiston ta’lim tizimida chinakam o‘zgarish 2016-yil mamlakatimiz prezidenti etib Shavkat Miromonovich Mirziyoyev saylangandan so‘ng boshlandi. Barcha sohalarida, jumladan psixologiya sohasida ham tubdan o‘zgarish sodir bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3907-son qarori, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-iyuldagi 577-sonli “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus davlat ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish” to‘g‘risidagi qarori [1] Mustaqil O‘zbekistonimizda psixologiya sohasida tubdan o‘zgarishlar amalga oshirilishiga zamin yaratdi. Jumladan Psixologik xizmat faoliyatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilar qilib belgilab qo‘yildi:

- psixologik ma’rifat va tashviqot;
- psixologik-pedagogik tashxis;
- psixologik profilaktika;
- psixologik korreksiya;
- psixologik maslahat;
- kasb-hunarga yo‘naltirish. [2]

Shuningdek umumiy o'rta va o'rta maxsus davlat ta'lim muassasasidagi psixologik xizmatning psixolog kadrlarini attestatsiyadan o'tkazish tartibi belgilab berildi. Unga ko'ra:

- psixolog kadrlarini malakasi va psixologik yo'nalishlar bo'yicha o'tkazilgan psixologik tashxis metodikalarining natijaviyligiga ega bo'lgan, trening o'tish mahorati, mehnati samaradorligi hamda ijtimoiy-siyosiy bilimlarini oshirgan psixolog kadrlarni rag'batlantirish;
- malaka talablariga muvofiq ularning kasbiy mahorati darajasini aniqlash va malaka toifalarini berish (o'zgartirish);
- kasbiy mahorati darajasining malaka talablariga muvofiqligini aniqlash;
- kompyuter savodxonligi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, shu jumladan, Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanish bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishning majburiyligini ta'minlash. [1]

Yuqorida sanab o'tilgan qonun-qoidalar mustaqil O'zbekistonimizda amaliyotchi psixologlarga bo'lgan talabni yanada oshirish, ularning bilim sohasini yanada takomillashtirish va rivojlantirish eng asosiy vazifa hisoblanadi.

Shuningdek qarorida quyidagilar ham alohida belgilab berildi:

- ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini samarali va sifatli tashkil etish;
- o'quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari aniqlash;
- turli yosh davrlarida o'quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatib borish, ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, ularning aqliy taraqqiyotida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning oldini olish choralari ishlab chiqish;
- o'quvchilar ta'lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslasha olmasligi holatlarini korreksiyalash, ularni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish bo'yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish;
- iste'dodli va iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, ularning individual-psixologik, fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini o'rganish, qobiliyatlarini namoyon etishlari va rivojlantirish;
- axborot-psixologik xurujlarning xavfi, internet jahon axborot tarmog'ining salbiy ta'siri, yoshlar tarbiyasiga xavf solayotgan "ommaviy madaniyat"ning kirib kelishi holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlarni o'tkazish;
- pedagog xodimlar, o'quvchilar hamda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga ko'maklashish, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligi. [2]

Bugungi kunda malakatimizdagi barcha ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning shaxs kamoloti, rivoji, ruhiy barkamolligi uchun nihoyatda ahamiyatli ekanligi barchaga ma'lum. [3] Lekin psixologik xizmat nizomi qabul qilingunga qadar psixologik xizmatning keng targ'ibot qilinishi uchun asos yo'qligi, amaliyotchi psixologlarning nihoyatda taqchilligi, ularning ish jarayoni va boshqa turli xil savollar o'z yechimini topmagan edi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-iyuldagi 577-sonli "Umumiy o'rta va o'rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida o'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish" to'g'risidagi qarori O'zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko'zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloch yoyishi uchun ham o'ziga xos zamin hozirlandi. Psixologik xizmat qanchalik yaxshi yo'lga qo'yilsa, insonlarda uchraydigan turli ruhiy holatlar ham shunchalik oson korreksiya qilinishi anglab yetildi. Insonlar o'z hayotida uchraydigan muammolarni bartaraf qilishni o'rganadilar. [4]

Oxirgi yillarda respublikamiz psixologlari tomonidan 6 mingdan ziyod maktabgacha ta'lim muassasalarida, 10 mingdan ziyod umumiy o'rta ta'lim maktablarda, 200 dan ziyod oliy o'quv yurtlarida ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha samarali ishlar olib borilmoqda. Jumladan:

- psixologiyaning turli tarmoqlarida ilmiy adabiyotlar ishlab chiqilmoqda;
- umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning kasbiy qizishlari chuqur o'rganilib, muhim yo'nalishlar berilmoqda;
- o'quvchilarda aktiv muloqot, o'zlikni anglash, qobiliyatlarni, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan treninglar o'tkazilmoqda;
- Maktabgacha yoshdagi bolalarda aqliy rivojlanishi, psixologik salomatligi o'rganilmoqda.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, yurtboshimiz Sh.Mirziyoyevning quyidagi so'zlari naqadar haqiqat ekanligini anglashimiz munkun: "Biz maktab muammosiga birinchi darajali masala deb qarashni davom ettirishimiz lozim. Maktab faqatgina ta'lim beradigan maskan emas, barchamiz uchun yuksak ma'naviyat beshigiga, farzandlarimizni bolalikdan boshlab kasbga o'rgatuvchi dargohga aylanishi zarur". [5] Darhaqiqat mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin ta'limning barcha sohalarida, jumladan psixologiya fanida ham keskin burilish yuz berdi. Psixologiya sohasi jadallik bilan rivojlanish bosqichiga kirdi. inson ruhiyati, tafakkuri, shaxsiy qarashlari alohida e'tiborga olinishi boshlandi. Mamlakatimiz psixolog olimlari tomonidan yaratilgan ilmiy ishlar, darsliklar bugungi davrda mustaqil O'zbekistonimizda psixologiya fanining rivojlanishi va shakllanishi uchun zamin vazifasini o'tamoqda. Rivojlangan davrlar qatori bizning yurtimizda ham zamonaviy va qadimiy fani sifatida psixologiya fani o'zining yangicha yo'nalishlarini ochishi va rivojlanishida mustaqillik davrida yaratilgan va yaratilayotgan tadqiqotlarning o'ni berqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyev. YANGI O'ZBEKSTON STRATEGIYASI. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. 464 bet. [5]
2. Psixologiya tarixi. N.S.Jo'rayev, D.A.Saliyeva, N.A.Sultonova. – 2019. Noshir nashriyoti.[3, 4]
URL:<chromeextension://efaidnbmninnbpcajpcgclefindmkaj/https://elib.buxdupi.uz/books/PsiNVT%20Oqo'shimcha%20adabiyot%2052.pdf>
3. F.I.Haydarov, N.S Jo'raev .Psixologiya tarixi: O'quv qo'llanma. – T.: "TDPU", 2010.
4. D.N. Arzikulov, E.N. Sirliyev. Psixologiya tarixi: O'quv-uslubiy majmua. – T.: "O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti", 2016.
URL: <http://lib.sportedu.uz/oquv-uslubiy-majmua/199-psixologiya-tarixi.html>
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 12.07.2019 yildagi 577-son qarori [1, 2]
URL: <https://lex.uz/docs/-4417140#-4418316>

ЁШЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ ВА АХАМИЯТИ

АДУ Шохрух Мирзо Рустамов

Мустақилликга эришганимиздан сўнг республикаimizда инсонлар саломатлигини яхшилаш мақсадида бир мунча ишлар амалга оширилди.

Жумладан: "Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида" ги қонун " Ўзбекистондаги болалар спортини ривожлантириш жамгармасини тузиш тўғрисидаги" Фармони, "Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги" қарорлари билан ўз исботини топади.

Мустақил давлатимизнинг ривожлантириш, гуллаб яшнаши учун ўсиб келаётган авлодимизга боғлиқдир.

Бундай ҳолатлар эса фарзандларимизни жисмоний ва ақлий ҳамда маънавий камол топиши учун қулай шароитлар яратилишини тақозо этади. Шунинг учун давлатимизда ўсиб келаётган ёш авлоднинг баркамол инсон болиб вояга йетишлари учун зарур шарт-шароитлар яратилди бунга мисол учун спорт иншоотарини қурилиши, ҳар турдаги асбоб-анжомларни ҳамда жихозларни олиш учун алоҳида маблағларни ажратилишидир.

Ёш авлоднинг баркамол авлод болиб улғайишларида жисмоний тарбияни ўрни каттадир. Айниқса бунда ёш авлодни севиб ўйнайдиган ҳаракатли ўйинларининг аҳамияти каттадир.

Ёш авлоднинг жисмоний соғлом, руҳан тетик қилиб тарбиялашда ёшлар билан ўтказиладиган ҳаракатли ўйинлар катта аҳамиятга эгадир. Ҳаракатли ўйинлар талим-тарбия жараёнида муҳим ўринни егаллаши билан бирга ёшларнинг жисмоний сифатларини ривожлантиришда, таёргарликларини оширишда саломатлигини мустаҳкамлашда асосий восита ҳисобланади

Ҳаракатли ўйинлар учун енг қизикарли спорт турлари бўлиб, организмнинг ташқи муҳит ва ҳар хил тасирларга чиниқишда муҳим восита ҳисобланади.

Ҳаракатли оўйинлар билан шуғулланувчиларда ўз организмни чиниктириш билан, ўзаро ёрдаам, ташкилотчилик, интизом, маъсулият, бурчини ҳис қилиш ва жавобгарлик фазилатларини шакллантиради.

Бундай ҳолатларни олимларимиз томонидан тадқиқот ишлари олиб борилиб исботлаб берилган.

Хулоса қилиб айтадиган болсак, ҳаракатли ўйинларнинг мунтазам ўтказилиши ёшларнинг жисмоний ривожланишига тайёргарлигига, кунлик ҳаракат фаолиятига ижобий таъсир қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори (2017 йил 3 июнь). Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами № 23. –Тошкент, 2017. 12 июнь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисидаги”ги Фармони (2002 й. 24 октябрь). Спорт. –Тошкент, 2002. № 80. 30 октябрь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонуни (2015. 04.09) Халқ сўзи. –Тошкент, 2015. 5 сентябрь
4. Исмоилов Т.У Бошланғич синфларда жисмоний тарбия-соғломлантириш тадбирларининг педагогик хусусиятлари. Дис. ... пед.фан.ном. –Тошкент: 2010. -157 б
5. Салимов Ғ.М. Миллий ҳаракатли ўйинлар асосида 7-10 ёшли ўқувчиларнинг жисмоний сифатларини ривожлантириш самарадорлиги. Пед. Фан. Ном. ...дисс. – Тошкент: 2007. -146 б

ЎСМИР ШАХСНИНГ ШАКЛЛАНИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР

Рухиева Х.А ЎзМУ Психология кафедраси профессори. Халқаро Психология фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси, академик.
Турдалиев Барҳаёт ЎзМУ Психология йўналиши бакалавриати

Ҳозирда, Янги Ўзбекистоннинг замонавий психологлари ўсмирлик даврида дунёқараш, эътиқод, нуқтаи назар, позиция, ўзлигини англаш, баҳолаш ва ҳоказолар шаклланидиган давр

деб ҳисоблашади. Шу боис, кичик мактаб ёшидаги бола катталарнинг кўрсатмалари ёки ўзининг тасодифий, ихтиёрсиз орзу-истаклари билан ҳаракат қилса, ўсмир ўз фаолиятини муайян принцип, эътиқод ва шахсий нуктаи назари асосида амалга оширади.

Бугунги кун ўсмир шахсининг таркиб топишида ахлоқ ўзига хос бўлиб, онг эса алоҳида аҳамият касб этади. Бунда ўқувчиларнинг ахлоқий тушунчаларни ўзлаштириши ва уларни турмушга татбиқ этиши муҳим роль ўйнайди. Умуминсоний хислатларни шакллантириш жараёни, ўқувчидаги ишонч, ақида, нуктаи назарнинг қарама-қаршиликларига дуч келади. Ўсмир шахсини таркиб топтиришда унинг атроф-муҳитга, ижтимоий ҳодисаларга, кишиларга муносабатини ҳисобга олиш керак. Чунки, ўсмирда муайян нарсаларга муносабат шаклланган бўлиб, ижтимоий турмушни кузатиш, ундаги инсон учун зарур кўникмаларни эгаллаш катталар хулқ-атворини таҳлил қилиш имкониятини яратиб беради. Натижада **фавқуллодда ҳолатларга** – катта ёшдаги одамларнинг тутган йўли ва услубини баҳолаш кўникмаси таркиб топа бошлайди. Ўсмир хулқ-атворини баҳолашда (рағбатлантириш ёки жазолашда) катталарнинг қатъиятлилиги, принципиаллиги синчков ўқувчи томонидан таҳлил қилинади ва қўлланган тадбирнинг тўғри ёки нотўғри эканлиги яна бир марта текширилади.

Шу боис ўсмирларни рағбатлантириш ва жазолаш усуллари оқилона, ўз вақтида қўлланилиши керак. Чунки, психологик адабиётларда меҳнат билан жазолаш ўсмирлар психологиясида кескин ўзгариш ясаши ифодаланган. Бизга маълумки, ҳамма ўқувчиларга меҳнатнинг қаҳрамонлик, яратувчилик эканлиги уқтириб келинади. Лекин, **фавқуллодда меҳнатдан** жазо сифатида фойдаланиш ўсмирларга салбий таъсир кучини кўрсатади.

Шу сабабли, психологлар ўтказган тадқиқотлардан кўринадики, ўсмирларнинг кўпчилиги қатъиятлилиқ, камтарлик, мағрурлик, самимийлик, меҳрибонлик, дилкашлиқ, адолатлилиқ каби маънавий, ахлоқий тушунчаларни тўғри англаб етадилар. Уларнинг турмуш тажрибасида фан асосларини эгаллаши натижасида барқарор эътиқод ва илмий дунёқараш, таркиб топади, шулар замирида ахлоқий идеаллар юзага келади.

Дарҳақиқат, ўсмирларнинг идеаллари, негизида орзу, мақсад ва уларни рўёбга чиқариш режалари намоён бўла бошлайди. Муайян касбга майл ва қизиқиш туғилади. Аммо, орзу-истаклар ранг-баранглиги билан бир-биридан кескин фарқ қилади.

Шунингдек, ўсмирлар мулоҳазасини тадқиқ қилиш уларда ахлоқий тушунчалар баравар таркиб топмаслигини кўрсатди. А.И.Малиованов ўсмирларни тўртта гуруҳга ажратади: 1) хатти-ҳаракатда ўзлари англаган, ижобий қоидаларга таяниб иш тутадиган, сўзи билан иши мос ўсмирлар; 2) ахлоқий тушунчалари қилиқларига мос келадиган ўсмирлар; 3) хатти-ҳаракатлари ахлоқий нормалар ҳақидаги билимлари билан ажралиб турадиган шу билимларга мос ҳаракат қилмайдиган ўсмирлар; 4) ўзлари биладиган ахлоқий талаблар билан, кундалик хулқ-атворнинг алоқасини тушунмайдиган ўсмирлар.

Шу боис, илмий тадқиқотлар ва ҳаёт тажрибалари айрим ахлоқий тушунчаларни нотўғри тушуниб, шахснинг баъзи бир фазилатларини нотўғри баҳолаб, мустақилликка интиладиган, ўз иродасини намоёиш қилишга ҳаракат қиладиган ўсмирлар ўзларида салбий сифатларни ўстиришга уринишини кўрсатди. Ҳатто улар ўзларида шаклланган ижобий хислатларни йўқотишга ҳам ҳаракат қиладилар. Ўқитувчи ва ота-оналарнинг асосий вазифаси уларнинг нотўғри қарашларига зарба бериш ва ўсмирларнинг адашишларига йўл қўймасликдир.

Айниқса, ўсмир ўғил-қизлар шахсининг камол топишида ўзини англаш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ўзини англаш жараёнида ўзига баҳо бериш майли ва истаги ўзини бошқа шахслар билан таққослаш, ўзига бино қўйиш эҳтиёжи пайдо бўлади. Булар эса ўсмирнинг психик дунёсига, ақлий фаолиятига ва теварак-атрофга муносабатининг шаклланишига ўз таъсирини ўтказади.

Одатда, ўсмирларда ўзини англашнинг ривожланиши шахсий хулқ-атворини тушунишдан бошланиб, ахлоқий фазилатини, характерини, ақлий имконият ва қобилиятини билиш билан якунланади.

Ўсмирда ўзини англашнинг ривожланиши учун мактаб синф раҳбари ва оила аъзоларининг фаолияти муҳим аҳамиятга эга бўлиб унинг хатти-ҳаракати, ўз кучига, майлига, ёшига лойиқ ижтимоий муносабатлари, муайян муҳитда ўз ўрнини топишга интилиши ўзлигини англашнинг такомиллашувига пухта замин яратади лекин, Ўсмирларда ўзлигини англаш янги босқичга кўтарилгач, улар ўзига хос ахлоқий намунани танлайдилар. Шу сабабли, ўқувчи ўзига намуна бўлган шахснинг хулқ-атвори билан ўзининг хатти-ҳаракатини солиштиради ва ўзининг ижобий ёки салбий жиҳатларини англаб етади. Натижада, унда ўзини ўзи тарбиялашга боғлиқ яна бир муҳим хислат вужудга келади. Ўсмир ўзини ўзи тарбиялашда китоб қаҳрамонларидан, кинофильм иштирокчиларидан ўрнак олиб, гоҳо уларга таклид қилиб, бутун ирода кучи ва характер хислатларини ишга солиб, ҳар хил хусусиятларни эгаллашга интилади ва бу йўлда учрайдиган тўсиқ ҳамда қийинчиликларни енғади.

Зеро, ўсмирлик даврида психологик жиҳатдан энг муҳим хислат – вояга етиш ёки катталик ҳиссининг пайдо бўлиши билан ўз аксини топади. Уларда катталик ҳисси ижтимоий-ахлоқий соҳада, ақлий фаолиятда, қизиқишда, муносабатда, хулқ-атворнинг ташқи шаклларида ўз ифодасини намоён қилади. Шу таъриқа, ўсмир ўз кучи ва қуввати, чидамлилиги ортаётганини, билим савияси кенгаётганини англайди. Буларнинг барчаси унда катталик ҳиссини ривожлантиради. Унда ғашга тегадиган раҳбарликдан, ўринсиз ҳомийликдан, ортиқча назоратдан, зериктирадиган ғамхўрликдан холи бўлиш истаги вужудга келади. Мазкур жараён ўз навбатида катталар билан муносабат ва мулоқотда ноҳуш кечинмаларни пайдо қилади. Синф ўқитувчилари ва оила аъзолари ўртасидаги муносабатларни ўзгартиришига катталар билан ўсмирлар ўртасидаги “қелишмовчиликлар”ни бартараф этишга замин яратади.

Шунингдек, ўсмирлар катталар билан муносабатда бўлганда уларнинг мустақиллиги, фаоллиги, ташаббускорлиги, ўзини бошқаришини ҳисобга олган ҳолда, ортиқча ҳомийлик, ғамхўрлик қилмаслик ижобий самаралар беради, албатта.

Демак, ўсмирларнинг синф жамоаси ҳаётида фаол иштирок этиш учун интилиши ғоят катта аҳамиятга ҳамда илмий салоҳиятга эга бўлиб синф аъзоларининг ўзаро ёрдам, бирдамлик, ҳамдардлик, бўйсуниш одати, шахсий ҳамда ижтимоий қизиқишларини ривожлантириб, шахс бўлиб шаклланишига замин яратади деган умиддамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

4. Рухиева Х.А. Вояга этмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва суицидал ҳолатлар психопрофилактикаси. Т.:“Tafakkur tomchilari” Нашриёти ,2021.-360 б.
5. Рухиева Х.А. Суд-психологик экспертизаси.-Т.:“NAFIS BEZAK”, 2012.-384б.
6. Ruxiyeva X.A., Pulatov Y.S. Yuridik konfliktologiya. Toshkent-2022.-345 b

ВОЯГА ЕТМАГАН ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯСИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР

Рухиева Х.А ЎзМУ психология кафедраси профессори. Халқаро Психология фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси, академик.
Узоқова В. А. Қорақалпоқ Давлат университети Психология кафедраси ўқитувчиси

Бугунги кунда вояга етмаган ёшларнинг ижтимоийлашувида таълим ва тарбиясига таъсир этувчи психологик омилларни шакллантиришда ота-она боланинг вақтини тўла қамраб оладиган зарур ва манфаатли машғулотларни тайёрлаши ҳамда синф ўқитувчилари томонидан берилаётган дарсликлар асосидаги вазифалар боланинг онгини ривожлантирувчи бўлиши шарт чунки боланинг тарбиясида жамият насихат қилувчи, тўғри йўл кўрсатувчи ва тараққий эттирувчи вазифасини эгаллаб келган. Бугун ким билан ўтириб гаплашсангиз дарров фарзандига бузғунчи ғояларнинг таъсир этишидан шикоят қилади. Аксар хонадонларда эса фарзанд глобал муаммога айланган.

Шу боис интернет орқали ёшларга қилинаётган ҳужумлардан сақланиш ва эҳтиёт чоралари изланмоқда. Лекин, билдирилаётган аксар чоралар фақат назарий, амалда қўллаб бўлмайдиган кўрсатмалардан иборат. Шунинг учун фарзанд тарбияси бугун кўпгина хонадонларда долзарб муаммога айланган.

Жумладан қуйидагилар бугун кўпчилик қайтарадиган иборалардир;

- Фарзандим мени тушунмайди...
- Фарзандим менга исён қилади...
- Менга итоат қилмайди...
- Фарзандим тўғри йўлда эмас, безориларга қўшилиб қолган. Менга итоат қилмайди...
- Бир иш буюрсам қилмайди, дарсларига эътибор бермайди...
- Бекорчи нарсаларга боғланиб қолган...
- Чиройли, охирги “мода”даги либосларни кийишни яхши кўради...
- Машинада изғиб юришни яхши кўради..
- Кундузи, ухлаб тунда бемаъни кинолар кўриб чиқади...
- Ака-укаларига нисбатан кўпол, тез жаҳли чиқади...
- Оиладагилар билан бирга ўтирмайди, меҳмонга хизмат қилмайди...
- Кўп ёлғон гапиради, ўзини уйда бегона ҳис қилади...
- Уйда ўтирмайди, ўзининг истакларини Ота-онасига нисбатан мажбурият деб билади...
- Хоҳиш-истакларини, ичидаги дардини ошкор айтмайди, ҳаётда мақсадсиз яшайди...
- Ўзига, куч-қувватига ишончи йўқ...
- Бирданига шон шухратга эришишни орзу қилади...

Шунча муаммонинг кўриниши бўлгандан кейин шубҳасиз унинг ечими ҳам бор. Қуйида уларнинг баъзиларини таъкидлаб ўтамыз.

Таъсир этувчи психологик омиллар:

Кўп ота-оналар бирламчи сабаб ва ечим билан қаноатланишга одатланиб қолганлар. Аммо масаланинг моҳиятини излашни, уни пайдо қилаётган сабабини ўрганиб, уни бартараф этиш йўлларини бир марта бўлса ҳам ўйлаб кўрмаганлар. **Ушбу муаммо сабаблари қуйидагиларга бўлинади:**

Ички асосий сабаблар:

1. Ота-она.

Уйни бошқаришда муайян ва очиқ мақсаднинг йўқлиги ёки умуман оила бундан маҳрум эканлиги. Уламоларимиз айтганларидек: кўпинча фарзандлар ота-оналари сабабидан бузиладилар.

2. Боланинг илк даврида тарбиялаш усуллариининг йўқлиги ёки уни билмаслик.

3. Моддий таъминотни ҳаддан ошириб юборишлик, ёки умуман таъминламаслик.

4. Боланинг таълим олишдан мақсади йўқлиги, ёки дарсларни ўзлаштира олмаслиги. Боланинг мактабга ота-онаси мажбурлаши билан бориб, нимага бораётганининг фарқига бормаслиги.

5. Ота-онасидан қоникмаслиги.

6. Эҳтиёжлар меъёрсиз қондирилиши.

7. Мураббийдан қўрқиш.

8. Ота-онадан меҳр кўрмай бошқалардан ширин ва илиқ сўзлар эшитиши.

9. Ота-онанинг фарзанди олдида жанжаллашиши.

10. Фарзандлардан биринигина макташ.

11. Бирор иш ё эҳтиёжларни фақат чакқон болага юклаб бошқаларига эътибор бермаслик.

12. Боланинг хотиржамлиги ва роҳатини йўқотувчи тинчликнинг йўқлиги, ғазаб, можаро ва бақир-чақирларнинг авжига чиқиши.

13. Ота узоқ вақт уйда бўлмаслиги ва хатарли вақтда бўлмаслиги.

14. Кичик ё арзимас хатони бўртириш.

Уйда кўраётган нарса билан талаб қилинаётган нарсанинг бир бирига зидлиги. (фарзанддан ҳаёни талаб қилиб сўнг уни очик, яланғочларни томоша қилишига изм бериш.)

15. Оилада аниқ ва равшан қонун қоидаларнинг йўқлиги.

Демак, вояга етмаган ёшларнинг ижтимоийлашувида таълим ва тарбиясига таъсир этувчи психологик омиллар, боланинг хатосини унинг ёшига, савиясига, туйғусига, фикрлашига қараб ўзидек қабул қилмаслик. Шунингдек ота фарзандини атрофдаги тенгдошларига ёки қўшни болаларга солиштириши бола тарбиясидаги хато ҳисобланади, чунки ҳар бир бола индивидуал психологик хусусиятлар, когнитив жараёнлар ҳамда эмоционал ҳолатларини бошқариш табиатига эга бўлиб ўз аксини топади.

Фойдаланилган адабиётлар:

7. Рухиева Х.А. Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва суицидал ҳолатлар психопрофилактикаси. Т.: "Tafakkur tomchilari" Нашриёти, 2021.-360 б.
8. Рухиева Х.А. Суд-психологик экспертизаси.-Т.: "NAFIS BEZAK", 2012.-384б.
9. Ruxiyeva X.A., Pulatov Y.S. Yuridik konfliktologiya. Toshkent-2022.-345 b

MUSTAQIL FIKR -AXBOROT XURUJLARIGA QARSHI KURASHISH OMILI SIFATIDA.

Rahmatullayeva Zamira Olimjonovna

NamDPI, Pedagogika va psixologiya fanlarini

o'qitish metodikasi kafedrasi katta o'qituvchisi

Jahon hamjamiyatining mustaqil O'zbekistonni tan olishi, davlatimizning keng tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy faoliyati o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlari va imkoniyatlari tiklanishiga, o'zini boshqa xalqlar oilasidagi to'la huquqli millat sifatida anglab yetishiga keng imkon yaratmoqda. Tobora kengayib borayotgan xalqaro aloqalar jahon madaniyatini yanada chuqurroq bilish, umuminsoniy qadriyatlardan bahramand bo'lish uchun qulay zamin yaratmoqdaki, bu o'z navbatida o'zbek xalqining turli faoliyat sohalaridagi iste'dodi rivojlanishiga, uning tadbirkorlik va kirishimlilik, bir necha chet tillarni va kompyuter texnologiyalarini tez o'rganib olish kabi iqtidorini ro'yobga

chiqishiga, xorij mamlakatlarga borish, ular bilan aloqalar o'rnatish, dunyo standartlari bo'yicha oliy o'quv yurtlarida taxsil olish imkonini berdi.

Lekin ochiq ommaviy axborot vositalari orqali tinimsiz ma'lumotlar quyulib kelayotgan sharoitda aynan hali ongi shakllanib ulgurmagan farzandlarimiz uchun tahdid ham, ataylab uyushtirilayotgan mafkuraviy tajovuzlar ham bor. Ayniqsa oxirgi yillarda kompyuter vositalari orqali amalga oshirilayotgan axborot xurujlari, turli xorijiy OAV orqali asosli-asossiz axborotlar odamlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqdaki ayrim odamlar va yaxlit ijtimoiy guruhlarda bir-biriga nisbatan ba'zan agressiv, ochiq deviant xatti-harakatlarni keltirib chiqaruvchi xolatlar yuzaga kelmoqda.

Bunday xurujning o'ziga xosligi shundaki, kompyuter tarmoqlari orqali yetkazilayotgan ma'lumotlarning aniq manzilini bilish ancha mushkul bo'ladi. Ya'ni, xurujga qarshi turishda axborotning kimdan va qaerdan kelayotganligini bilish muhim, aynan shu jihat kompyuter terrorizmi deb atalmish xavfni bartaraf etishda qiyinchiliklar tug'diradi. Chunki bu vosita orqali tarqatiladigan axborot bir zumda nafaqat bir davlat doirasida, balki bir qancha mamlakatlarga tezkor axborotday tarqalib ketishi mumkin.

Demak, axborotdan psixologik qurol sifatida foydalanib shaxs ongiga psixologik ta'sir ko'rsatish mumkin. Ya'ni asosli yoki asossiz, o'rinli yoki o'rinsiz axborot yetkazish orqali ommaning ongi boshqariladi. Chunki omma yoki "ommaviy odam" teran tafakkur yuritish, har bir ma'lumot yoki axborotni tahlil qilishga qodir emas. Shuning uchun ham yuqori texnologiya vositalari orqali tarqatilayotgan turli axborotlar odamlar ongiga ta'sir qilish hamda uning ongosti tuzilmasiga bevosita ta'sir ko'rsatish orqali, uning idrokidagi onglikni kamaytirishga yo'naltirilgandir. Buni psixologlar psixikaning "kaliti" deb izohlashadi. Chunki odam hamisha yangilikka qiziqadi. "Bu nima?" refleksi ayniqsa, kichik yoshli va o'smirlik yoshidagi bolalarda kuchli bo'lgani sababli, ular tanqidsiz har turli ma'lumotni qabul qilishga moyil bo'ladilar. Xo'sh unda yoshlarimizni axborot xurujlaridan qanday himoya qilamiz? Internet tarmog'lariga kirishni taqiqlabmi? Yo'q albatta. Xindistonning taniqli siyosiy arbobi Maxatma Gandi ***"Men uyimning darvoza va eshiklarini mahkam berkitib o'tira olmayman. Chunki unga toza havo kirib turishi kerak va shu barobarida eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo'lib, xonadonimni ag'dar-to'ntar qilib, o'zimni yiqitib tashlashini ham xohlamayman"*** [1;151], degan fikrni aytgan.

Ya'ni yoshlar internet tarmog'laridan foydalanish kerak, axborot xurujlariga qarshi esa psixologik himoya zarur. Chunki psixologik himoya – shaxsni turli salbiy ta'sirlardan asrashga, psixologik diskomfortni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Demak har bir shaxs o'zini axborot xurujlaridan psixologik himoya qilmog'i lozim. Psixologik himoya bo'lishi uchun esa shaxsda mustaqil fikr bo'lishi kerak. Mustaqil fikrga ega bo'lgan insongina o'ziga nisbatan qaratilgan yaxshi yoki yomon ma'lumotning mohiyatiga yetishi va unga nisbatan adekvat reaksiya ko'rsatishi, himoya mexanizmlarini ishga solishi mumkin. Taniqli rus fiziologi I.P.Pavlovning ta'biri bilan aytganda, mustaqil fikrlash tufayli inson "borliqning hokimiga" aylangan bo'lsa, hayvonlar abadiy "tabiat quli" bo'lib qolaverdilar.[2; 8] Ya'ni o'z mustaqil fikriga ega bo'lmagan shaxs o'zgalar tomonidan boshqariladi. Buni oqibatida shaxslararo kelishmovchiliklar, nizolar, mamlakatlar, millatlar o'rtasida ziddiyatlar, yuzaga keladi.

Bundan tashqari yoshlar turli axborot xurujlariga berilmasligi uchun biz ularda milliy g'ururni tinimsiz tarbiyalashimiz va bunda har bir fan predmeti va tarbiyaviy muloqotlardan oqilona foydalanishimiz zarur. Milliy g'ururning ahamiyati shundaki, bunday sifatga ega inson boshqalarga, jumladan, axborot xurujlariga tobe bo'lmaydi va ularda imon, insof va diyonat tushunchalarini shakllantirish mumkin. Chunki inson qalbi bilan bog'liq bu qadriyatlar internet va ochiq axborotlar olamida adashtirmaydigan "kompas" rolini o'ynaydi.

Shunday ekan, yoshlarimiz turli yot axborot xurujlariga berilmasligi uchun biz ularda mustaqil fikrlash qobiliyatini tinimsiz tarbiyalashimiz va ular ongini turli g'ayri tabiiy axborotga nisbatan chiniqtirishimiz hamda uning o'zida psixologik himoya vositalarini va imkoniyatlarini kuchaytirishga alohida e'tibor bermog'imiz lozim. Shundagina ochiq axborotlar tahdidi sharoitida yoshlarni to'g'ri yashashga, vatanparvar va insonparvar, erkin fikrli bo'lishga o'rgatishimiz va bu orqali ularda mafkuraviy immunitetni tarbiyalashimiz mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Каримова В. Ижтимоий психология Т.2007
2. Ғозиев Э.Ғ.Тафаккур психологияси. Т.: Ўқитувчи, 1994.
3. Национальная безопасность: Информационная составляющая.
В.В.Еременко, Ю.И.Коваленко и др.; под ред. В.В.Еременко.-М.: МОСИЖ. 2000

КАСБИЙ УСТАНОВКАЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Собиров Ахрор Бурхонович

Умумий психология кафедраси ўқитувчиси

Жиззах давлат педагогика университети

Аннотация: Мақолада ўқувчиларнинг таълим жараёнида фан асосларини эгаллаши, муайян тасаввур ҳосил қилиши, ўзлари ёқтирган касб-хунарлар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: ўқувчилар, таълим жараёни, фан асослари, ёқтирган касб-хунарлари, майллари, ҳаваслари, интилишлари, хоҳишлари, мотивлари, эзгу-ниятлар, касбкорга бўлган қизиқишлар.

Ижтимоий тараққиётни рўёбга чиқариш учун мамлакатда юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва уларни жаҳон стандартлари даражасига кўтармоқ лозим, фан ва техниканинг бугунги кун тараққиётига жавоб бериш учун кенг савияли, билимдон, ўз касбининг фидойи кишини камол топтириш орқали давлатимизда бозор иқтисодиётига бардош берадиган рақобатбардош маҳсулотлар яратувчи касб эгаларини шакллантириш жоиз. Токи улар давр талабларига оғишмай жавоб берадиган, қизиқиши кенг, малакаси мустаҳкам, хотираси барқарор, фикр юритиши пухта, изланувчан, меҳнатсевар, ватанпарвар, иймон-эътиқодли инсонлар бўлиб вояга етишсин. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, ўрта мактаб ўқувчиларининг ҳаммаси касб танлашга келганда оқилона ва тўғри йўл тутди, деб бўлмайди, албатта. Улардан баъзилари таваккалига иш тутсалар, айримлари ота она касбини танлайдилар ёки кўзга ташланиб турган яққол намуналарга тақлид қиладилар, гоҳо сеvimли кишилари изидан боришни мўлжаллайдилар.

Кўпчилик ўқувчилар таълим жараёнида фан асосларини эгаллаб, муайян тасаввур ҳосил қиладилар, ўзлари ёқтирган касб-хунарлар ҳақида ўйлайдилар. Мактаб ўқувчиларининг майллари, ҳаваслари, интилишлари, хоҳишлари, мотивлари, эзгу-ниятлари хусусан касбкорга бўлган қизиқишлари, мотивлари, эҳтиёжлари туғилиши психология фанининг шахс муаммоси билан узвий боғлиқдир. Шахс психологиясини ўрганиш ўқувчиларни касб танлашга йўллаш демакдир.

Ўқувчиларнинг индивидуал типологик хусусиятлари, ёши ва жинсини ҳисобга олган ҳолда уларнинг ҳар бирини оқилона касбга йўллаш шахс психологиясининг муҳим

вазифаларидан биридир. Бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуриш тўғрисидаги ҳужжатларда ўқувчиларни мустақил касб танлашга (ўз имкониятларини ўзи баҳолаш орқали) ўргатиш жуда муҳим ва зарур вазифа эканлиги таъкидланади. Шунга кўра психолог олимлар, методистлар, ташхис маркази ходимлари кенг жамоатчилик билан биргаликда касбга доир билимларни кенг ташвиқот қилишлари, касб-кор танлашга оид йўл-йўриқлари ва методлар ишлаб чиқишлари, касб танлаш маслаҳатлари расмий шаҳобчалари кенгайтирилиши, профессиограмма, профессиография, психограммалар кўлами орттирилиши лозим.

Ўқувчиларнинг касбий ниятларини қандай ўрганиш мумкин?

Мактаб ўқувчиларининг касбий ниятларини ва касбий режаларини ўрганиш учун анкета, суҳбатлар, касб танлаш мавзусидаги иншоолар каби методик усуллар қўлланилиши мумкин. Шу жарёнда ўқувчининг ўзидаги танлаган касби борлигини, унга эришиш йўллари уйлаб чиқилганми (ўқув юртлари, аниқ ташкилотлар ва ш. ў.), агар асосий касбий ният амалга ошмай қолса захирадаги касбий ниятлар борми каби масалаларни аниқлаб олиш керак.

Касбий ниятлар жиддийлигини ўқувчи ўзи танлаётган касбини ўзига тортадиган жиҳатларини, ундаги шароитлар, касбий ўсиш ҳақидаги саволларга жавоб беришига қараб ҳулоса қилиш мумкин. Касбий мақсадларнинг қанчалик барқарорлиги ҳақидаги ҳулоса уларнинг захирадаги мақсадлар билан боғлиқлигидадир.

Ўқувчиларнинг касбий ниятларини аниқлаш учун сўровноманинг тахминий режасини келтирамиз:

1. Сен касбни ёки касблар доирасини танладингми?
2. Нега сен ушбу меҳнат соҳасини танладинг, бу соҳа нимаси билан ўзига тортади?
3. Касбнинг асосий мазмуни нимадан иборат?
4. Халқ ҳўжалигининг қайси соҳаларида (илм, маданият, маориф ва ш.ў) ушбу ихтисосликдаги мутахассилар ишлашади?
5. Меҳнат шароитлар ва ҳақ тўлаш тартиби, меҳнат тартиби, малака ошириш имконлари ҳақида биласанми?
6. Ушбу ихтисосликларини қайси ўқув юртлари тайёрлаши ҳақида биласанми?
7. Сен шу касбни эгаллашинг ва яхши мутахассис бўлишинг учун сендаги хислатлар етарлими? Уларни санаб ўта оласанми?
8. Сендаги билимлар даражаси танлаган меҳнат соҳаси бўйича ўрганишни бошлаш учун етарли деб ўйлайсанми?
9. Сен танлаган касб бўйича қайси мактаб фанларининг билими керакли?
10. Сен ўзингнинг келгуси касбий келажагингга тайёргарлик кўраяпсанми (тайёрлов курсларига, маърузаларга қатнашиш, ўз устида ишлаш)?
11. Сени касбий танловингнинг амалга ошишига нима халақит бераяпти?
12. Сени танловингга кўпроқ нима таъсир кўрсатди (касбга бўлган қизиқиш, унинг муҳимлиги ва кераклиги, ота-оналар, педагоглар, дўстлар маслаҳати)?
13. Ота-онанг сенинг танловингга розими?

Ўқувчининг касбий ниятларини ўрганиш бўйича олинган маълумот асосида рухшунос ўзининг кейинги у билан индивидуал ишини тузади.

Касб танлашда қизиқиш ва мойилликларни ҳисобга олиш:

Одатда ўқувчилар кўзга ташланадиган қизиқиш ва мойилликлари билан касб танлашда қийналишмайди, меҳнатни мазмуни, унинг жараёни ва натижаларини ҳисобга олишади.

Рухшуносликда қизиқиш деганда фаолият ёки билишликнинг аниқ соҳасига шахснинг танловли йўналиши тушунилади. Мойиллик деганда аниқ бир фаолиятга шахснинг эҳтиёжи

тушунилади. Кўп ҳолларда қайсидир фаолият турига бўлган қизиқишдан мойиллик шакллана бошлайди.

Мойилликнинг асосий кўрсаткичи сифатида боланинг узоқ ва доимий тарзда аниқ бир фаолият турига интилишини кўрсатиш мумкин, яъни бир фанга нисбатан муносабатда, тўғаракларда, секцияларда қатнашишда, бўш вақтини севган ишига бағишлашда ўз аксини топиши мумкин.

Шунинг учун ҳам боланинг мактабдаги ва мактабдан ташқари фаолияти устидаги оддий кузатишлар, у билан ва унинг ота-онаси ҳамда педагоглари билан афзал кўриладиган фаолият турлари ҳақида суҳбатлар рухшунос учун ўқувчи қизиқишининг барқарорлиги ва теранлиги ҳамда мойилликлари ҳақида хулосага асос бўла олади.

Шахс қизиқишларининг касбий маслаҳат маъносида ўрганилиши учун махсус анкета ва сўровномалар қўлланилиши мумкин.

Кўп ҳолларда ўқувчи қизиқиши ва мойиллиги ҳақидаги маълумотни рухшунос кутубхона формулярларини таҳлил қилиш, ўқувчи афзал кўрадиган китоб, журнал, газеталар рўйхатини ўрганиш йўли билан олиши мумкин.

Маълумки, ёш улғайган сари боланинг содда, ноаниқ қизиқишлари доимийга айланиб, аниқ бир фаолият соҳасида тўхталади. Аммо бу ҳар доим ҳам кечавермайди. Баъзи ҳолларда ўсмирлик ва ўспиринликда қизиқиш ва мойилликлар аниқ кўринмайди, баъзан шунчалик кўп хилки, бунда асосий қизиқишни ўткинчи қизиқишдан ажратиш жуда қийин бўлади. Бу ҳолатда рухшуносга баъзи қобилиятларни ривожланганлиги даражасини психодиагностик тадқиқот ўтказиш ёрдамида аниқлаш қанчадир ёрдам бериши мумкин.

Қобилиятлар ривожланганлигининг юқори даражаси аниқ бир фаолият турига қанчадир қизиқишининг кўрсаткичи сифатида қаралади ва табиийки ушбу ҳолат фаолиятга нисбатан мойиллик борлигининг гувоҳидир.

Лекин биргина қизиқиш ва мойилликларни борлиги касбни танлаш учун етарли деб бўлмайди, чунки бир хил мойилликларни ўзи ҳар хил касблар билан қоришиб кетиши мумкин. Айтайлик, техника билан шуғулланиш мойиллиги инженерлик касбида ҳам, станок тузатиш ишида ҳам, техника фанларини ўқитишдек педагогика йўналишида ҳам ўз аксини топиши мумкин. Бу ҳамма турдаги фаолиятлар (касб ичидаги ишчи ўринлар) алоҳида тайёргарликни, инсонлар ёки машиналар билан боғлиқ бўлган ишлардаги аниқ бир афзалликларни талаб этади. Шунинг учун ҳам танлаб олинган касблар ва ихтисосликлар доирасини торайтирувчи қизиқиш ва мойилликларнинг ўзига хослигини ўрганиш керақдир.

Шуни назарда тутиш керакки, қизиқиш ва мойилликларни таҳлил қилишда бирор бир усулни қатъийлаштирмаслик керак. Узоқ муддат давомида болаларни мақсадли кузатиш (касбга йўналтирувчи марказдаги касбий маслаҳатчидан кўра мактаб рухшуноси бундай имкониятга эга), ўқувчилар, педагоглар, ота-оналар билан суҳбат ўзини касбий аниқлашни фаоллаштириш ишини тузиш ва режалаштиришда жуда ҳам ишончли маълумотни бериши мумкин.

Рухшунос қизиқиш ва мойилликларни шакллантириш учун болалар, ота-оналар ва педагоглар билан ўтқазиладиган турли хил психологик ишларни ўтказиш жараёндаги ҳар хил кузатувларни доимий равишда белгилаб бориши керак. 6–синфдан бошлаб касбий ниятларни ўрганиш билан бирга қизиқиш ва мойилликларни ўсишини махсус анкеталар ёрдамида ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Бунақа лонгитюд тадқиқотини ўтказиш ва керакли маълумотларни йиғилиши ҳар бир ўқувчининг касбий келажаги ҳақидаги муаммони ечишда жуда муҳимдир.

Адабиётлар

1. А.Исаков-“Таълимда ижодий ўйинлар”-Т-2019 йил

2. Ш.Шодмонова. Мактабгача талим педагогикаси-Т-2008 йил
3. Иномова. М. Оилада болаларнинг маънавий ахлокий тарбияси.-Т.: ТДПУ.1999.
4. Қаршибоева.Г. Ўзлигини англа. Архив Научных Публикаций ЖДПИ. 1-52.
5. Қаршибоева.Г. Ҳаётни севиб яшанг. Архив Научных Публикаций ЖДПИ. 1-48.
6. Қаршибоева. Г. Оилада болаларни халқ оғзаки ижоди наъмуналари асосида тарбиялаш. Архив Научных Публикаций ЖДПИ.

SHAXSLARARO MUNOSABATLAR PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA .

Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrası
katta o'quvchisi F.N. Saidova.

Annotatsiya. Maqolada xorijiy psixologlarning shaxslararo munosabatlar muammosi bo'yicha psixologik qarashlari keltirilgan. A. A. Bodolev, V. N. Myasishchev, E. Bern, N. N. Obozov, M. G. nuqtai nazaridan shaxslararo munosabatlarni o'rganish. Davletshin, E.N.Sattorov va boshqa psixologlar.

Kalit so'zlar: Shaxslararo munosabatlar, xulq-atvor psixologiyasi, nazariya, keng ko'lamli hodisalarni birlashtirgan uch komponentli o'zaro ta'sir.

Shaxslararo munosabatlar psixologlarining tadqiqotlarida biz bir qator xususiyatlarni kuzatish imkoniyatini ko'ramiz (Kolominskiy Ya.L., Bodolev A.A., Lomov B.F.). Ularning tadqiqotlari odamlar o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro munosabatlarni uchta nuqtai nazardan o'rganadi. Masalan, Ya. L. Kolominskiy shaxslararo munosabat va xulq-atvorni uchta komponentga ajratdi: xulq-atvor, affektiv va kognitiv; A. A. Bodolev ham uchta amaliy, affektiv va gnostikga ajratdi; B.F.Lomov ularning an'alarini davom ettirib, uchlikdan kelib chiqib, uni tartibga soluvchi, ta'sirchan va informativga ajratadi. Ularni ajratishning o'ziga xosligi shundaki, ular masalaga mustaqil yondashadilar.

O'zaro ta'sir va o'zaro ta'sir, o'zaro tushunishning uchligi tamoyili munosabat nazariyasida ham kuzatiladi.

Shaxslararo munosabatlar keng ko'lamli hodisalarni birlashtirgan uch komponentli o'zaro ta'sirni tavsiflaydi. "Bu odamlarning bir-birini tushunishi va tushunishi, shaxslararo jalb qilish (jalb qilish va xushyoqish), o'zaro ta'sir va xatti-harakatlar (shaxsiy, rol) bo'ladi", deb tushuntiradi V. B. Olshanskiy.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, shaxslararo munosabatlar muammosini o'rganishda turli mualliflar muammoni o'rganishga turli tomonlardan yondashgan (V.F.Rubaxin, A.V.Filippov, A.A.Ershov, R.A.Maksimov, A.A.Rusalinov).).

Shuningdek, biz shaxslararo munosabatlarni o'rganishda munosabatlarning umumiy psixologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga, ularning ayrim xarakterli xususiyatlariga, xususan, o'zaro munosabatlar, o'zaro yordam, o'zaro hurmat, hamdardlik, o'zaro intilish, antipatiya, empatiyaga tayanishimiz mumkinligi sababli, do'stlik va biz yaqinlik belgilari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarga ham qarashimiz kerak.

A.V.Petrovskiy va V.V. Shpalinskiy "do'stlikning ijtimoiy-psixologik munosabatlarini o'rganayotganda, do'stona shaxslararo munosabatlar jamiyatda eng yuqori darajaga ko'tarilishi mumkin, chunki guruh faoliyati shaxslararo munosabatlarning shaxsiy xarakteri va ijtimoiy qiymatining shartidir" degan xulosaga keldi.

Chet ellik tadqiqotchi P. Slater ham sheriklarning bir-birini idrok etishi va tushunishini o'rganishda "ish va yaqin hissiy munosabatlar sezilarli darajada farq qiladi", deb ta'kidlaydi. O'z

tadqiqotida u ishdagi va shaxslararo munosabatlardagi tengsizlikni tekshira oldi va ba'zi tushuntirishlarni keltira oldi.

Shuningdek, respublikamiz psixologlari M.G. Xususan, professor E. Gaziev "Xulq-atvor psixologiyasi" darsligida muloqotning barcha tomonlarini nazariy jihatdan ochib berishga harakat qilgan. Professor M.G. Davletshin "Umumiy psixologiya" darsligida odamlar o'rtasida muloqot qanday shakllanayotgani haqida ham gapirib berdi.

E. G'oziyevning "Ijtimoiy psixologiya" kitobida shunday deyiladi: "Insonni idrok etish jarayonida bilim, ko'nikma, o'zaro ta'sir mexanizmlaridan tashqari, ob'ektiv va sub'ektiv omillarga, uslub, ritm, shakl va boshqalarga e'tibor qaratish, muloqotni shaxslararo munosabatlar boyitadi. ijobiy his-tuyg'ular bilan. "Muloqot faqat fikr almashish, axborot, uzatish bilan cheklanib qolmaydi, balki tashqi ta'sirlar, qonuniyatlar asosida o'zaro ta'sir qiladi, muloqot jarayonida odamlar bir-birini idrok etadilar.

Muloqot muammosini o'rganar ekan, V. M. Karimova "Birgalikda faoliyat olib borish jarayonida shaxslarning to'g'ri tushunishi va o'zaro tushunishi muloqotning samaradorligini ta'minlaydi", deb ta'kidlaydi.

Muloqot jarayonida odamlar bir-birini tushunadilar va tushunadilar. "Shaxslararo bilish jarayonida muloqot asosan sherik haqida shakllangan obraz bilan belgilanadi", - deydi E. N. Sattorov.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, shaxslararo munosabatlar muammosini o'rganishda turli mualliflar muammoni o'rganishga turli tomonlardan yondashgan.

Shaxslararo munosabatlar muammosi ustida ishlayotgan boshqa o'zbek olimlari ham ko'p. Ammo aynan psixologiya sohasida bu masala qo'shimcha izlanishlarni talab qiladi. Chunki amalga oshirilayotgan islohotlar va ularni amalga oshirish shaxslararo munosabatlarda ham sodir bo'ladi.

Professor Abdurahmonov F.R. shaxs rivojlanishida shaxslararo munosabatlarning paydo bo'lishi va ularning psixologik asoslari, bu jarayonning shakllanishiga muhitning ta'siri juda katta ekanligini ta'kidlaydi. o'zining "Ta'lim sotsiologiyasi" kitobida. Muallif yoshlar tarbiyasida muloqot sodir bo'ladigan shart-sharoitlar, uning asosiy mazmuni kishilarning ijtimoiylashuvida, muhit va unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda juda muhim jarayon ekanligini ta'kidlaydi.

Shaxslararo munosabatlardagi odamlarni idrok etish va tushunish odamlar o'rtasidagi asosiy munosabatlardan biri deb o'ylaymiz, lekin biz ko'p madaniyatli mamlakat bo'lganimiz uchun odamlar o'rtasidagi psixologik munosabatlar qanday ko'rinishga ega ekanligi bizni hayratda qoldirdi. Bu ishtirok, albatta, keng qamrovli tadqiqotlar mavzusi bo'ladi. Shuning uchun bu masalani o'rganish va tahlil qilish muhim jarayondir

Adabiyotlar

1. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiyasi.T. "Fan va texnologiya." 2012 yil 51 bet
2. Горькая Ж.В. Психология ценности. Самара: 2014 г. 26 – 36с
3. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. –К.: 2000. – 312 с.
4. Петровский А.В. Психология и время. –С-Пб.: Питер, 2007. – 448с

SHAXS SHAKLLANISHIDA QADRIYATLARNING O'RNI.

Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrası
katta o'quvchisi F.N. Saidova.

Annotatsiya. Maqolada shaxslarni shakllanishida qadriyatlarni o'rni, mutafakkirlarning asarlaridagi qarashlari, chet el psixologlarning izlanishlari va o'zbek olimlarining izlanishlari kiritilgan.

Kalit soʻzlar: Shaxsni shakllanishida, qadriyat, qimmatli qadriyat, qadrlash tuygʻusi, qadriyatli yondoshuv, “Akseologiya”, muloqot, umumfalsafiy, idrok etish, qadriyatshunos.

Аннотация. Роль ценностей в формировании личности в статье. включены взгляды мыслителей в их трудах, исследования зарубежных психологов и исследования узбекских ученых.

Ключевые слова: В формировании личности, ценность, ценностная ценность, ценностное чувство, ценностный подход, «Аксеология», общение, общая философия, восприятие, ценностный учёный.

Abstract. The role of values in the formation of personality in the article. included the views of thinkers in their works, studies of foreign psychologists and studies of Uzbek scientists.

Key words: In the formation of personality, value, value value, sense of value, value approach, “Axeology”, communication, general philosophy, perception, value scientist.

Shaxslar oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir jarayoni boʻlgan muloqotda ehtiyojlar asosida qadriyatlar tizimi shakllanadi. Shuni ham taʼkidlash kerakki, muloqotning oʻzi qimmatli boylikdir. Qadriyat kategoriyasini faylasuflar, sotsiologlar va psixologlar oʻrganadilar.

Qadriyatshunoslik oʻtgan asrning oʻrtalarida shakllandi va “Akseologiya” atamasi bilan belgilandi. Oʻtgan asr oʻrtalarining ikkinchi yarmida nemis qadriyatshunosi E. Gartman va frantsuz olimi P.Lapi tomonidan bu tushuncha muomalaga kiritildi. Qadriyatlarning mohiyati, mazmuni, namoyon boʻlish shakllari bilan borliq muammolarining tahlili uzoq tarixga ega. Kishilar qadim zamonlardanoq oʻzlarini oʻrab turgan olam, undagi narsa va hodisalar, odamlar oʻrtasidagi munosabatlarga baho berganlar, ularni qadri va qimmatiga toʻgʻrisida fikr yuritganlar Qadriyatning turli taʼriflari uning keng va chuqur maʼnoga ega ekanligini koʻrsatadi.

Qadriyat masalalari bilan koʻplab mutafakkirlar shugʻullanishgan. Bunga asosan Sokrat, Platon, Aristoteldan tortib to bugungi kunimizda ahamiyatli ishlarni amalga oshirgan va oshirib kelayotgan insonlarni koʻrsatish mumkin boʻladi. Keyingi davrlarda qadriyatlarga xos ishlarni quyidagi mutafakkirlarni Z.Freyd, U Djeymis, J.Dyui, M.Veber, A.Toyinbi, E. Dyurkgym, T.Parsons, A.Kamyu, U.Rostou, A.Maslou kabilarni koʻrsatish mumkin. Qadriyatlar tushunchasi sharqda ham oʻrganilgan boʻlib, biz ularni SHarq mutafakkirlarining asarlarida ham oʻrganishimiz mumkin. Oʻzbekistonlik filosoflar qadriyat tushunchasiga oʻz diqqatlarini qaratganlar. Bular qatoriga E.Yusupov, S.Shermuxeomedov, M.Xayrullaev, Q.Nazarov va boshqalarni koʻrsatish mumkin.

Q.Nazarov umumiy tahriri ostidagi “Falsafa: qomusiy lugʻat” da “Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy – ahloqiy, madaniy – maʼnaviy ahamiyatini koʻrsatish uchun qoʻllaniladigan falsafiy – sotsiologik va aksiologik tushuncha”[1], deb taʼrif berilgan.

“Qadriyat, - deb yozadi O.Musurmonova - inson tomonidan qadrlanadigan narsalardan iborat boʻlib, kishilarning talabi, xohishi, qiziqishi va maqsadi asosida oʻzaro munosabat, oʻzaro taʼsir (atrof-muhit bilan,) natijasida dunyoga keladigan holatlardir”

Bizningcha, qadriyat - bu qadrlash tuygʻusi, qadriyatli yondoshuv va boshqalar asosida toʻplangan qadriyatlar toʻgʻrisidagi bilimlar majmuasidir.

Qadriyat tushunchasining kelib chiqishi shuni koʻrsatadiki, unda uch asosiy belgi birlashadi: narsa va hodisalarni baholashga doir insonning amaliy va emotsional munosabatini taʼriflash; insonning psixologik tavsifini aniqlovchi ahloqiy kategoriyalarni tavsif etish; odamlar orasidagi munosabatlarni xarakterlovchi ijtimoiy hodisalarni taʼriflash. “Qadriyat”

tushunchasining rivoji shartli ravishda qadriyatlarning turli ko'rinish (iqtisodiy, psixologik, ahloqiy, estetik, bilishga oid, ijtimoiy)larini ajratib ko'rsatish, inson tabiati, uning bilishga intilish mexanizmlarini anglab yetish, bilish faoliyatining harakatlantiruvchi kuchlarini aniqlashga imkon beradi [2].

Qadriyatlar tushunchasi O'zbekistonlik psixolog olimlar E.G'.G'oziev, N.S.Safaev, SH.Baratov, V.M.Karimova, D.G.Muxamedova, O',B.SHamsiev, Z.E.Abduraxmanova va boshqalar tomonidan xam o'rganilgan. Qadriyatlarni psixologik tushunish falsafiy tushunchalardan farqlanib, uni inson psixik jarayonlariga bog'lagan holda tahlil qilinadi. Qadriyatlarga umumfalsafiy ta'riflarga suyangan holda psixologik ta'rif beriladi.

Muloqot va o'zaro ta'sir, shaxslararo munosabatda idrok etish jarayonini qadriyatlar asosida o'rganish O'zbekiston sharoitida hali amalga oshmagan jarayon hisoblanadi.

Qadriyatlar bu inson muloqotining natijasi va zaruriyatidir. Qadriyatlar bu inson ehtiyojlarini qondirish va maqsadlariga yetish uchun zaruriy tarzda shakllangan muloqot va o'zaro ta'sir jarayonidir. Insonlar o'rtasida bo'ladigan o'zaro ta'sirga, muloqotga qadriyatlarning ta'siri bo'lib, insonda ma'lum bir ijobiy yoki salbiy psixologik holatlarni yuzaga keltiradi. Bu yerda muloqot va o'zaro ta'sir jarayonlari haqida ozgina tushuncha berib o'tamiz. Haqiqatdan ham muloqot qilish informatsiyalarni almashish, amaliy ishlarni bajarish, o'zaro suhbat qilish kabi o'zaro ta'sir, idrok etish inson uchun juda zaruriy hodisa hisoblanadi. Inson bunga o'zida muloqotga nisbatan zaruriyat sezadi, ya'ni ehtiyoj sifatida uni qondirishga intiladi. Bunda esa muloqotga xos bo'lgan juda zaruriy qoidalar shakllanadi. Bular qadriyat sifatida insonga, uning muloqotiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Muloqot shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishidirki, uning yordamida odamlar o'zaro psixik jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashinadilar, ta'sir o'tkazadilar, ta'sirlanadilar, idrok etadilar, tushunish va baholash jarayonlarini kechiradilar [3]. Shuning uchun muloqot ijtimoiy psixologik hodisa, ijtimoiy kategoriya sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida bevosita ishtirok etib, hamkorlik faoliyatining moddiy, ma'naviy emotsional, kognitiv, motivatsion, regulativ qirralarini aks ettiruvchi ob'ektiv va sub'ektiv ehtiyoj sifatida vujudga keladi, ijtimoiylashuvning asosiy omili, negizi vazifasini bajaradi.

Muloqot odamlarning birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-biri bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir.

Har bir shaxsning jamiyatda ado etadigan faoliyati o'zaro munosabat va ta'sir shakllarini o'z ichiga oladi. Chunki har qanday ish, avvalo odamlarning bir-birlari bilan til topishish, birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatish, fikr almashinuvi kabi murakkab xamkorlikni talab etadi. Shunday ekan, har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, ishlarining muvaffaqiyati, obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir. Bir qarashda osonga o'xshagan shaxslararo muloqot jarayoni aslida juda murakkab bo'lib, unga odam hayoti davomida o'rganib boradi.

Adabiyotlar

1. G'oziev E.G. Sotsial psixologiya. T. «Noshir». 2012 y 56 b.
2. G'oziev E.G'. Muomala psixosi. T. 2001. 68 b.
3. Горькая Ж.В. Психология ценности. Самара: 2014 г. 26 – 36с

SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI.

Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrası
katta o'quvchisi F.N. Saidova.
3 bosqich talabasi amaliy psixologiya
yo`nalishi talabasi Odiljonova Ra'noxon Akbarjon qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxslararo munosabatlar va odamlar o'rtasidagi bir-birini idrok etishi yo'nalishlar, kutishlar, stereotiplar va boshqa moyilliklar tizimi, Ushbu dispozitsiyalar mazmuni, maqsadlari, qadriyatlari va birgalikdagi faoliyatni tashkil etish bilan bog'liq bo'lib, ularni shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Shaxslararo munosabat, psixologik ta'sir, adekvatlik, identifikatsiya, hissiy komponent, empatiya.

Muloqot odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar ichida etakchi o'rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni — jamiyatda yashash va o'zini shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojini qondiradi. Shuning uchun ham uning har bir inson uchun ahamiyati kattadir. Muloqot insonning ijtimoiy, ongli mavjudot sifatidagi, ong tashuvchi sifatidagi ehtiyoji hisoblanadi.

Muloqotda muhim o'rinni psixologik ta'sir egallaydi. Psixologik ta'sir aloqaning tarkibiy birligi, tarkibiy qismidir. Aslini olganda, bu bir shaxsning (yoki bir guruh odamlarning) boshqa shaxs (yoki odamlar guruhi) psixikasiga kirib borishidir. Ushbu kirishning maqsadi va natijalari individual yoki guruh ruhiy hodisalarini (qarashlar, munosabatlar, holatlar va boshqalar) o'zgartirish, qayta qurishdir. Psixologik ta'sir hech qanday qudratli emas, garchi ma'lum sharoitlarda odamlarning psixikasida va u orqali ularning faoliyati va xatti-harakatlarida ma'lum o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Odamlar o'rtasidagi muloqotning o'ziga xos shakli bu do'stlik munosabatlari va o'zaro munosabatlarning barqaror, individual tanlangan tizimi bo'lib, muloqot qiluvchilarning o'zaro bog'lanishi, bir-biri bilan muloqot qilishdan yuqori darajada qoniqish bilan tavsiflanadi. Do'stlikning rivojlanishi uning yozilmagan kodiga rioya qilishni o'z ichiga oladi, bu o'zaro tushunish, ochiqlik, ishonch, o'zaro yordam, boshqa birovning ishlariga o'zaro qiziqish, his-tuyg'ularning fidokorligi zarurligini tasdiqlaydi. Do'stlik kodeksining jiddiy buzilishi uning tugatilishiga yoki do'stlikning yuzaki, do'stona munosabatlarga tushishiga yoki hatto uning qarama-qarshiligiga, adovatga aylanishiga olib keladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, o'zaro tushunishsiz o'zaro ta'sir qilish mumkin emas. Shu bilan birga, aloqa sherigi qanday qabul qilinganligi juda muhimdir. Bu jarayon muloqotning majburiy komponenti sifatida ishlaydi va shartli ravishda muloqotning pertseptiv tomoni deb atash mumkin. Muloqotning perseptiv tomoni - bu boshqa shaxsni idrok etish: uning tashqi belgilari, uning idrok etuvchi shaxsning shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liqligi va uning harakatlarini talqin qilish. Eng umumiy ma'noda aytishimiz mumkinki, boshqa shaxsni idrok etish uning tashqi belgilarini idrok etish, ularning idrok etilayotgan shaxsning shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liqligi va uning harakatlarini shu asosda talqin qilishni anglatadi. O'zini boshqasi bilan taqqoslash, go'yo ikki tomondan amalga oshiriladi: sheriklarning har biri o'zini boshqasiga o'xshatadi.

Muloqot, odatda, beshta: shaxslararo, kognitiv, kommunikativ-axborotli, emotiv va konativ tomonlarining birligida namoyon bo'ladi.

Muloqotning shaxslararo tomoni insonning bevosita atrof-muhiti: boshqa odamlar va o'z hayotida bog'liq bo'ladigan umumiyliklar bilan o'zaro ta'sirini aks ettiradi.

Muloqotning kognitiv tomoni suhbatdoshning kim, qanday odam ekanligi, unlan nima kutish mumkinligi haqidagi, shuningdek, sherikning shaxsi bilan bog'liq bo'lgan boshqa ko'pgina savollarga javob berish imkonini beradi.

Muloqotning kommunikativ-axborotli tomoni tasavvurlar, g'oyalar, qiziqishlar, hissiyotlar, mayllar va shulari turlicha bo'lgan odamlar o'rtasidagi almashinuvdan iborat.

Muloqotning emotiv tomoni sheriklarning shaxsiy aloqalaridagi his-tuyg'ular, kayfiyatning vazifa bajarishlari bilan bog'liq.

Muloqotning konativ (hulq-atvor tomondan) tomoni sheriklar qarashlaridagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklarni muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Shaxslararo munosabatlar - bu bizga yaqin odamlar bilan munosabatlar; bu ota-onalar va bolalar, er va xotin, aka-uka va opa-singil o'rtasidagi munosabatlardir.

Bir necha asrlar davomida shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq muammolar nafaqat o'z dolzarbligini yo'qotibgina qolmay, balki ko'plab ijtimoiy va gumanitar fanlar uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shaxslararo munosabatlar va unda o'zaro tushunishga erishish imkoniyatlarini tahlil qilib, jamiyat, oila va shaxs rivojlanishidagi ko'plab ijtimoiy muammolarni tushuntirish mumkin. Inson hayotining ajralmas atributi bo'lgan shaxslararo munosabatlar hayotning barcha jabhalarida muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, shaxslararo munosabatlarning sifati muloqotga, erishilgan tushunish darajasiga bog'liq.

Bir qator ijtimoiy va gumanitar fanlarda unga bo'lgan qiziqish ortib borayotganiga qaramay, shaxslararo munosabatlardagi muloqotning roli hali ham yetarlicha o'rganilmagan. Ammo unga yondosh bir qancha qarashlar mavjud:

2. Muloqot kategoriyasini o'zaro bog'liq bo'lgan munosabatlar toifalari sohasidan aniq farqlash zarurati;
3. Muloqot darajalariga ko'ra shaxslararo munosabatlarni tuzishga urinish.
4. Jamiyatning tushunmovchilik bilan bog'liq shaxslararo va shaxslararo ziddiyatlarni hal qilish zarurati. maqsad bu kurs ishi shaxslararo munosabatlarda muloqotning rolini tushunish, shuningdek, shaxslararo munosabatlarni muloqot darajalariga ko'ra tuzishga urinishdir.

Shaxslararo munosabatlarning tarkibiy qismlari:

2. Kognitiv komponent- barcha kognitiv psixik jarayonlarni o'z ichiga oladi: hislar, idrok etish, tasvirlash, xotira, fikrlash, tasavvur. Ushbu komponent tufayli birgalikdagi faoliyatda sheriklarning individual psixologik xususiyatlari va odamlar o'rtasidagi o'zaro tushunish haqida bilim mavjud. O'zaro tushunishning xususiyatlari quyidagilardan iborat:
3. Adekvatlik - idrok etilayotgan shaxsning ruhiy aks etishining to'g'riligi;
4. Identifikatsiya - shaxs tomonidan o'z shaxsiyatini boshqa shaxsning shaxsiyati bilan aniqlash;
5. Hissiy komponent- shaxsning boshqa odamlar bilan shaxslararo muloqotda bo'lgan ijobiy yoki salbiy tajribalarini o'z ichiga oladi.

Odamlar muloqot jarayonida so'zlardan tashqari, ya'ni verbal vositalardan tashqari turli xil harakatlardan, qiliqlardan holatlardan, kulgu, ohanglar va boshqalardan ham foydalanadilar. Qiliqlar, mimika, ohanglar, to'xtashlar (pauza), hissiy holatlar, kulgu, yig'i, ko'z qarashlar, yuz ifodalari va boshqalar o'zaro muloqotning nutqsiz vositalari bo'lib, ular muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, uni to'ldiradi, ba'zan esa nutqli muloqotning o'rnini bosadi, bunday vositalarni noverbal vositalar deyiladi. Buyuk rus yozuvchisi L. Tolstoy odamlarda 98 xil kulgu turi hamda 96 xil ko'z qarashlari turi borligini kuzatgan. G.M. Andreevaning yozishicha, odam yuz ifodalari, nigohlarning 2000 ga yaqin ko'rinishlari bor. Ayniqsa, birinchi bor uchrashganda ko'zlar to'qnashuvi, nigohlarning roli keyingi muloqotning taqdiriga kuchli ta'sir ko'rsatishi maxsus tadqiqotlar jarayonida o'rganilgan. Bularning barchasi

muloqotning hissiy tomondan boy, mazmundor bo'lishini ta'minlab, odamlarning bir-birlarini tushunishlariga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, shaxslararo munosabatni samarali tashkil etishda muloqotning o'rni va uning ahamiyati kata. Chunki, muloqot jarayonida shaxslararo axborot almashinishi, bir-birini idrok qilinishi va xulq-atvoriga ta'sir qilinishi asosida insonlar bir-birlarini tushunishi, anglab yetishi, qo'llabquvvatlashi, bir maqsad sari harakatlanishi, bir-birlarini o'rganish kabi muhim vazifalarni amalga oshirishda asosiy omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 3113.2-3 kitob.
2. G'oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-3112.

YOSH OILA MUNOSABATLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrası
katta o'quvchisi F.N. Saidova.
3 bosqich talabasi amaliy psixologiya
yo`nalishi talabasi Abdullayeva Umida

Davlat siyosatining ijtimoiy-psixologik yo'nalishini kuchaytirish davlatda yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar paydo bo'lganda paydo bo'ladi tizimi. Davlat bilan birgalikda oila ham o'zgaradi, unda talablar sifatida belgilanadi turmush o'rtoqlarning shaxsiyatiga, shuningdek, ularning munosabatlariga. Davlat oila siyosatini o'rganish U.A.Abdullaeva, S.S.Nurova, V.U.Usenova, R.Penton ta'kidladilar: "Davlat oila siyosati oila va oilani mustahkamlash muammolarini tizimli ravishda hal qilishga qaratilgan qadriyatlar, ijtimoiy taraqqiyot jarayonida uning manfaatlarini ta'minlash; yaratish oilaning o'z mehnat funktsiyalarini amalga oshirishi uchun zarur shart-sharoitlar faoliyat; ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarni himoya qilishni ta'minlash" .

Bu davlat oila hayotidan manfaatdor bo'lishi kerakligini tasdiqlaydi; tegishli oila-davlat siyosatini yuritish. Ammo har bir oilaning o'ziga xos xususiyatlari bor davlatning to'liq jalb qilish qobiliyatiga ega bo'lmagan xususiyatlar va unga ta'sir qilish. Shu bilan birga, davlat to'liq huquqqa ega emas har bir oila va har bir insonning hayotiy faoliyatini nazorat qilish.

Psixologik tadqiqotlar yangi sharoitlar eski xulq-atvor normalariga zid bo'lgan yosh oila hayotining birinchi davridagi keskinlikni qayd etadi. Oilaviy hayotning birinchi yillari turli muammolar bilan birga keladi, bu esa oilaning buzilishiga olib kelishi mumkin. (V. A. Sysenko (1981, 1989), Trapeznikova T. M. (1989), Karter va Mak Goldring (1980). Oila, ayniqsa, yosh oila hayotiga atrofdagi voqelikning har bir o'zgarishi ta'sir qiladi, turmush o'rtoqlarning xatti-harakatlarini belgilaydi. Lekin har bir o'zgarish xulq-atvorning adekvat shakllari bilan birga keladi. Agar turmush o'rtoqlar bir-birini noto'g'ri tushunsa, ziddiyatli vaziyatlar yuzaga keladi. Mavjud vaziyatlardan chiqish yo'llarini aniqlashtirish. Oiladagi nizolarni hal qilish turmush o'rtoqlarning individual xususiyatlarini aniqlashtirishga bog'liq. I.F. Dementieva, hisobga olgan holda oiladagi shaxslararo munosabatlar, turmushning birinchi yillarining psixologik muammolariga alohida e'tibor beradi. Nikohning birinchi yoki ikki yili birinchi bosqichdir oilaviy hayot aylanishi, individual muloqot stereotiplarini shakllantirish bosqichi, qadriyatlar tizimini muvofiqlashtirish va umumiy mafkuraviy pozitsiyani rivojlantirish. Ushbu bosqichda er-xotinlarning o'zaro moslashuvi, ikkalasini ham qoniqtiradigan munosabatlar turini izlash sodir bo'ladi. Shu bilan birga, turmush o'rtoqlar oldida oila tuzilishini

shakllantirish, er va xotin o'rtasidagi funktsiyalarni taqsimlash, umumiy oilaviy qadriyatlarni rivojlantirish vazifasi turibdi. Oila tuzilishi deganda uning a'zolarining birligi ta'minlanishini anglatadi; rollarni taqsimlash har bir turmush o'rtog'i o'z mas'uliyatini o'z zimmasiga olgan va sherigiga murojaat qilgan oilaviy faoliyat turlarida namoyon bo'ladi; oilaviy qadriyatlar turmush o'rtoqlarning mavjud narsalarga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Nikoh sheriklarining o'zaro moslashuvini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ko'rsatilgan uchta parametr bo'yicha ularning g'oyalari muvofiqligiga erishish kerak.

Yoshlar turmush qurgandan keyin birinchi marta intensiv muloqotga kirishishi bejiz emas. Birinchi navbatda sherikning umidlariga muvofiq xulq-atvorni rivojlantirish

Oilaviy hayotning vaqtlari, aksincha, bir-birini adekvat idrok etishga bog'liq. T.A. Gurko, yosh oilaning o'zaro munosabatlarini hisobga olgan holda, yosh turmush o'rtoqlarning munosabatlaridagi qiyinchiliklar, birinchi navbatda, er va xotinning xatti-harakatlariga qo'yiladigan talablar o'zgarib borayotganligi va naqshlarning tobora qattiqlashib borayotganligi bilan bog'liqligini aniqlaydi. "O'tmishda erkak oila boshlig'i, uning boquvchisi va ijtimoiy mavqeini tashuvchisi, ayol esa o'choq qo'riqchisi rolini o'ynagan er-ota va xotin-onaning an'anaviy xulq-atvor namunalari ustunlik qilgan. , uy bekasi va bolalar tarbiyachisi. Hozirgi vaqtda ayollarning ishlab chiqarish faoliyatiga keng jalb etilishi, ularning bilim darajasining o'sishi, tenglik g'oyalarining keng tarqalishi natijasida er va xotin ko'pincha taxminan bir xil ijtimoiy mavqega va daromadga ega. Shu bilan birga, jamiyatda turmush o'rtoqlarning oilaviy roli va majburiyatlari haqida haqiqatga mos kelmaydigan g'oyalar mavjud: bir tomondan, aholining ma'lum bir qismining umidlari an'anaviy oila bilan bog'liq; boshqa tomondan, to'g'ridan-to'g'ri tenglik haqidagi fikr kuchayadi oilaviy vazifalarni bajarishda erkaklar va ayollar"

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ba'zida yosh er-xotin ota-onalari bilan yashashga majbur bo'ladi, bu esa boshqa psixologik muhitni yaratadi. Ammo kuzatuvlar shuni ta'kidlaydi

Ba'zi yoshlar ota-onalari bilan birga yashashga tayyor, chunki bu jamiyatning madaniyati majburiydir. N.F. Divitsyna ta'kidladi: "Har qanday holatda, agar ota-onasidan alohida yashash imkoniyati mavjud bo'lsa va yangi turmush qurganlar bunga intilmasalar, o'z oilalari uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga olishdan ko'proq yoki kamroq ongli ravishda rad etishadi. Ammo yangi turmush qurganlar alohida yoki turmush o'rtoqlardan birining ota-onasi bilan birga yashashlaridan qat'i nazar, birgalikda yashash qoidalarini tuzadilar, qandaydir tarzda ularning chegaralarini belgilaydilar.

oila va nihoyat oila byudjeti haqida qaror qabul qilish, siz hali ham kerak. Agar yoshlar oila qurishda o'z byudjetiga ega bo'lmasdan, butunlay ota-onalariga qaram bo'lsa, ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, yangi oila yaratish haqida gapirishdan ma'no yo'q. Bunday birgalikda yashash - bu qonun bilan ruxsat etilgan va shuning uchun jamiyat tomonidan qoralanmagan yoshlar o'rtasidagi jinsiy aloqa. Bunda er-xotin oilaviy qoidalarni, o'zlari yashaydigan ota-ona oilasining an'analari to'liq qabul qiladi". [2, 157-bet]

T.S.ning ishida. Zubkova, N.V. Timoshina shunday aniqladi: "Mojaroning yana bir manbai yosh oila - yosh turmush o'rtoqlar uchun rol muvofiqligiga erishishdagi qiyinchiliklar nikoh. Qadimgi davrlarda odamning oiladagi xatti-harakatlari shafqatsiz bo'lgan tartibga solish. Ayol norozilikka olib kelmaslik uchun o'zini qanday tutish kerakligini yaxshi bilardi er, qarindoshlar. Turmush o'rtog'ining roli mavjud normalar bilan belgilandi. Hozirgi Yangi turmush qurganlar har doim ham er va xotinning roli haqidagi g'oyalarini bilishmaydi oilalar sezilarli darajada farq qiladi. Ularning farqlari ba'zan ko'pchilikning manbai bo'lib xizmat qiladi

Bugungi kunda yoshlar turmush qurishmoqda ko'pincha oilaviy hayot namuna emasligiga ishonishadi va ular qilishga harakat qilishadi hamma narsa boshqacha, o'z ideallariga muvofiq. Lekin ko'pincha hayotni tashkil etish ota-ona muhiti yosh turmush o'rtoqlar tomonidan o'z oilasiga

o'tkaziladi. Juda tez-tez Yosh er xotinidan onasi oilada o'zini qanday tutganiga o'xshash xatti-harakatlarni kutadi.

- yosh oilaning ijtimoiy rivojlanishini har tomonlama monitoring qilish, oila ichidagi munosabatlardagi va oilaning jamiyat bilan munosabatlaridagi ijobiy va salbiy tendentsiyalarni kuzatish.

Yosh oilalarni o'rganishning asosi kuzatuv bo'lib, bu nikoh munosabatlarini qurishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi. Oilaviy munosabatlarni shakllantirishning yetakchi omili yoshlarning turmush qurishga psixologik tayyorgarligidir. Qoniqarli munosabatlarni shakllantirishga yordam beradigan o'xshash oilaviy qadriyatlarni rivojlantirishga qodir bo'lgan yangi turmush qurganlar ikkalasi ham yoshlar o'rtasida ma'naviy aloqa o'rnatish shartidir.

Afsuski, hamma ham oilaviy hayotga tayyor emas. Yangi sharoitlarga moslashish yetakchilik masalalarini hal qilish, uy xo'jaligini taqsimlash kabi muammolar bilan birga keladi ishlar, noto'g'ri his-tuyg'ular, empatiya etishmasligi va boshqalar.

Oilaviy munosabatlarning an'anaviy shakliga rioya qilgan erlar o'z xotinlariga to'liq bo'ysunishni talab qiladilar, bu esa o'qish, ishlash va jamoat joylariga tashrif buyurishni taqiqlash bilan birga keladi.

Xotin ishda kechikkan yoki do'stining uyida kech qolsa, haqorat qilish orqali rashkning o'ziga xos ko'rinishi. Noto'g'ri tarbiya natijasida tajovuz, yoki xotinini boshqarish istagi, janjallarga, janjallarga va haqoratlarga duch keldi. Erkaklarning ayollarga nisbatan shafqatsiz munosabati tufayli bunday holatlar mavjud kaltaklash va xotinlarni o'ldirish. Erkaklarning diniy qarashlari ularni bir necha xotin olishga olib keladi, birinchilarini kamsitadi.

Shu bilan birga, ayollarning nikoh munosabatlarining zamonaviy shakllariga tayanib, bu aloqalarning mohiyatini tushunmasliklari, erkin harakat qilishlari, xudbinlik munosabatlarini ko'rsatishlari mumkin. Er-xotinlar bilan suhbatda biz har bir ayolning uy xo'jaligini boshqarishi mumkin emasligini aniqladik.

Moslashuv yosh oila hayotida alohida o'rin tutadi. Nikohning dastlabki davri oilaviy moslashuv bilan tavsiflanadi. Grebennikovning ta'rifiga ko'ra, I.V.

Moslashish - turmush o'rtoqlarning bir-biriga va oila joylashgan muhitga moslashishi. O'zaro moslashishning psixologik mohiyati turmush o'rtoqlarning o'zaro assimilyatsiyasida va fikrlar, his-tuyg'ular va xatti-harakatlarning o'zaro muvofiqlashuvida yotadi. Moslashuv oilaviy hayotning barcha sohalarida amalga oshiriladi. Axloqiy va psixologik moslashuv dunyoqarashlar, ideallar, manfaatlar, qadriyat yo'nalishlari va munosabatlarning uyg'unligiga asoslanadi.

Nikohni o'rnatishda shaxslararo rollarning izchilligi - oilaviy guruh munosabatlaridagi odamlarning o'rnini aniqlash alohida ahamiyatga ega.

Adabiyotlar

- 1.Гурко Т.А. Влияние добрачного поведения на стабильность молодой семьи. Психология семьи [Текст]: хрестоматия/ Т.А. Гурко. – М.: Бохрах, 1998. – 486с.
2. Дивицына Н.Ф. Семейведение [Текст]: учебное пособие/ Н.Ф. Дивицына. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. – 325с.
3. Дементьева И.Ф. Первые годы брака. Проблемы становления молодой семьи. [Текст]/ И.Ф. Дементьева. – М., 1991. – 112с.
4. Зубкова Т.С. Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семьи [Текст] : учеб. пособие для студентов сред. проф. образования / Т.С. Зубкова, Н.В. Тимошина. - М.: Академия, 2004. – 224 с.
5. Зуйкова, Е.М. Молодая семья [Текст]/ Е.М. Зуйкова, Н.В. Кузнецова. - М.: Инфра-М, 2006. – 186 с.

СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ

Сулайманова Ф.У

Андижанский государственный университет

Кафедра Общая психология

Аннотация: В данной статье анализируются особенности становления межличностных отношений студенческой молодёжи.

Описываются теоретические подходы к формированию межличностных отношений в студенческой группе. Отмечается большое значение экономических, политических, культурных и национальных факторы развития как социально психологических детерминантов формирования межличностных взаимодействий

Ключевые слова: студенчество, эмпатия, переживания, лидерство, коммуникация, взаимовлияния, деятельность, эгоцентризм, конформизм, негативизм

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF INTERPERSONAL RELATIONS OF YOUTH STUDENTS

Sulaymanova .F.U.

Andijan state university Department of

General Psychology

Annotation: This article analyzes the formation of interpersonal relations among students, including theoretical approaches and socio-psychological determinants such as economic, political, cultural, and national factors

Keywords: students, empathy, experiences, leadership, communication, mutual influence, activity, egocentrism, conformism, negativism

Позитивные межличностные отношения выступают как один из факторов мотивирующих успех студентов в процессе учебы и формируют положительный эмоциональный настрой к учебной и профессиональной деятельности в процессе обучения. Динамические процессы формирования и развития межличностных отношений молодых людей происходит в студенческой группе.

Коллектив студенческой группы как референтная группа является основной ячейкой где формируется личность студента, происходит изменение и структурирование эмоциональных, межличностных и деловых качеств молодёжи.

Хотя среди у студенческой молодёжи наблюдается разнородность возрастного развития социальная среда обуславливает определенное сходство интересов, целей которые способствуют сплочению студенческой группы.

Одной из знамых сторон межличностных отношений является их эмоциональная основа.

Межличностные отношения включают: восприятие и понимание людьми друг друга; межличностная привлекательность (притяжение и симпатия); взаимодействие и поведение (в частности, ролевое)

В процессе межличностных отношений людей притягивает: доброта, ум, умение развеселить, щедрость. Отталкивает: эгоцентризм, жадность, непонимание и злость на свои неудачи.

Студенческие годы жизни являются – центральным периодом становления молодёжи, временем проявления самых разнообразных интересов

Молодёжь во все времена являлась сложной маргинальной группой населения которая является будущим интеллектуальным потенциалом каждой страны. Именно по этому изучение межличностных отношений студенческого возраста является одним из важных направлений в современной психологии.

Проблеме отношений личности посвящено множество работ в рамках русских психологов (В.Н. Мясищев, А.Ф. Лазурский, Б.Ф. Ломов, Б.Г. Ананьев, А.В. Петровский, В.Н. Куницына, С.Л. Рубинштейн, А.А. Бодалев, Я.Л. Коломинский и др.), узбекских психологов (В. М Каримова, Э. Г. Газиев, С.Х.Жалилова, Ф.И.Хайдаров , Н.И.Халилова) и другие

На основе проведённых исследований говорится что основными социально психологическими детерминантами межличностных отношений студенческой молодёжи являются: [6].

-во первых возрастные, индивидуально психологические особенности студентческой молодёжи.

- во вторых особенностями деятельности студентов которая включает учебную , профессиональную и общественную деятельность

- В третьих особенностями новой социальной ситуации которая отличается от предыдущих стадий развития

Большое значение для построения и развития межличностных отношений и коммуникации имеет экономические, политические, культурные и национальные факторы развития общества.

Именно поэтому политика общества в сфере образования и деятельности других общественных институтов должна строиться сознательно, основываясь на прогрессивных демократических, гуманистических взглядах и на знании закономерностей процесса социализации молодого поколения. Несомненно, вуз должен отвечать требованиям времени, а обучение техникам продуктивной совместной работы должно стать элементом содержания высшего образования

В процессе формирования межличностных отношений у студента формируется отношение к учёбе и к профессиональной деятельности.

Студенческие группы функционируют как на основе самоуправления через систему официальных и неофициальных лидеров, так подвергается официальным управляющим воздействием со стороны преподавателей деканата , руководства.

Внутригрупповые взаимоотношения Ш. Бюлер характеризует так: [2].

- 1) взаимоотношение и взаимовлияние между членами группы, без чего она не существует;
- 2) известная определенность ролей, которые выполняют отдельные индивиды;
- 3) обособление лидеров, влияющих на мнение остальных;
- 4) определенная общая цель, деятельность и организация;
- 5) существование у членов группы чувства «мы», единства группы;
- 6) сплоченность, чья степень зависит, с одной стороны, от силы взаимного притяжения между ее членами, а с другой - от интереса, вызванного деятельностью в группе.

Научный подход Ш. Бюлера по мнению многих специалистов описывает особенности малой группы наиболее полно и целостно.

Студенчество - возраст интенсивного общения. Содержание общения и характер взаимодействия в группе оказывают глубокое влияние на личностное становление молодёжи.

В процессе группового общения происходит принятие ценностей и потребностей других. В группе человек чувствует себя принятым и принимающим, пользующимся доверием и доверяющим, получающим помощь и помогающим.

Именно через эмоционально близкого общения в студенческой группе проявляется такие социально психологические явления как : взаимопомощь, взаимоподдержка, «коллективное переживание». [6].

Одной из проблем становления межличностных отношений в высших учебных заведениях состоит в том, что студенты часто ставятся в условия конкуренции в какой то степени препятствует позитивной коммуникации .

Конкуренция - это сильное стимулирующее средство достижения значительных результатов, но она имеет тенденцию превращаться в конфликт.

Конкурент, проигрывающий в мастерстве, интеллекте, способностях, может поддаться искушению завладеть ценностями путем насилия, интриг или нарушения существующих законов конкуренции. Его действия могут породить ответную реакцию, и конкуренция превращается в конфликт с который может привести к формированию негативных межличностных отношений [7].

Е. Е . Сапогова в своих исследованиях показала что общение со сверстниками студентов решает ряд важных задач: [5].

- Общение с сверстниками в студенческом возрасте выступает одним из средств усвоения молодыми людьми статусов и социальных ролей , развитию коммуникативных навыков в новых социальных условиях развития

- Межличностное общение выступает разновидностью эмоционального контакта способствующей осознанию группой своей принадлежностью

- Качество межличностных отношений определяется уровнем развития студенческой группы

Межличностные отношения студентов оказывают огромное влияние на становления личности студента, на успешность его учебной деятельности и профессионального становления самооценки , на его поведение, формированию эмоционально волевой сферу личности . Благоприятное положение студента в окружающей его в студенческом коллективе содействует развитию его личности, успехов в учёбе , и в профессиональном саморазвитие

Выводы

- Межличностные отношения , являются важным условием психического, личностного и социального развития будущего специалиста, влияющего на качество его профессиональной подготовки.

- Система межличностных отношений в студенческой группе в силу своей внутренней социально психологической обусловленности складывается стихийно или формируется в процессе учебной, научной и общественной работы..

- На межличностные отношения студентов влияют их жизненные цели и ценности,потребности , профессиональные интересы

- При исследовании взаимосвязи межличностных отношений в группе и качества обучения психологи выяснили, что группы с высокой степенью благоприятности социально-психологического климата, как правило, успешно выполняют учебную и общественно значимую деятельность.

- С формированием межличностных отношений студентов связаны такие факторы, как мировоззренческая позиция, успехи в учебе, общественная активность, общность взглядов и интересов[6].

Литература

- 1, Антюшина Т.Ю. Мороз В.А. Межличностные отношения студентов, влияющие на процесс становления личности // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 11-4. – С. 735-739;
- 2 Buhler СИ. Basic theoretical concepts of humanistic psychology//American psychologist. 1971
3. Газиев Э. Г. Психология онтогенеза Ташкент Укитувчи 2010г.
- 4 Слостенин В. А. Социокультурные проблемы инновационной деятельности учителя. М.: Издательский Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2000V.
5. Каган М. С. Мир общения: проблемы межсубъектных отношений. М.: Политиздат, 1988.
- 6 .Мусаева М.И. Формирование межличностных отношений в студенческих группах. Межличностные отношения, их роль в совершенствовании учебной дея- Известия Самарского научного центра Российской академии наук. 2008
7. Уваров А. Ю. Кооперация в обучении: групповая работа. М.: МИ-РОС, 2001

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING XAYOTIY QADRIYATLAR BORASIDAGI QARASHLARI

F. U. Sulaymanova

Andijon davlat universiteti

Umumiy psixologiya kafedrasi o`qituvchisi

Mahlumki, barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi xam milliy, xam umuminsoniy xarakterga ega bo'lib, u bashariyatni mahnaviyat va ma'rifatga, ezgulik va yuksaklikka olib boruvchi komillik sari yo'ldir.

Bu borada Mamlakatimiz prezidenti SH.M.Mirziyoev tahkidlaganidek: "Xozirgi paytda jamiyat va tsivilizatsiyalar avvalo ijtimoiy qadriyatlar va ta'lim tizimlari bilan raqobatlashmoqda. Shu nuqtai nazardan, buyuk ajdodlarimiz bo'lgan islom olamining mutafakkirlari asarlarini, ularning butun jahon tsivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan bebaxo xissasini chuqur o'rganish, teran anglash va keng ommalashtirish aloxida axamiyatga egadir". [1.]

Qadriyatlar shaxsning yaxlitligi va barqarorligini ta'minlaydi, ong tuzilmalarini va faoliyat dasturlari va strategiyalarini belgilaydi, motivatsion soxani, maqsadlarga erishish vositasi sifatida muayyan obyektlarga va (yoki) faoliyat va aloqa turlariga yo'nalishlarni nazorat qiladi.

Qadriyatlar tizimining bar qaror va izchil toplami yaxlitlik, ishonchlilik, muayyan 'rintsi'lar va ideallarga sodiqlik, ushbu ideallar va qadriyatlar asosida irodali xarakatlar bajarish qobiliyati va xayotiy pozitsiyaning faolligi kabi shaxsiy fazilatlarini belgilaydi.

Qadimiy ajdodlarimiz insoniy mezon qilib olgan, xar bir kishidan talab qilinuvchi bu ijobiy xislatlarni qadriyatlar sifatida jamlab, ularni tartibga solib chiqsak, Quyidagi ijtimoiy sifatlar tizimi gavdalanadi: [3.]

- jasurlik,
- bilimdonlik,
- uddaburonlik,
- vatanparvarlik,
- mexnatsevarlik,
- odamiylik,
- axlq va odoblilik,
- do'stlik
- , tejamkorlik va saramjonlik

Bunday xislatlarni shakllantirishda xam diniy, xam dunyoviy asarlar muxim o'rin egallagan.

Mahnaviy merosimiz xisoblangan epik rivoyatlarda, jumladan, «Avesto», «Go'ro'g'li», «Alpomish» dostonlari, Firdavsiyning «SHoxnoma», Maxmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'atit-turk», va qator boshqa asarlarda ajdodlarimizning vatanni, xalqni sevish, or-nomus va do'stlariga sadoqat kabi sifatlariga ularning asosiy ijtimoiy xislatlari, deb qaralgan.

Jumladan, komil inson xaqidagi yuksak g'oyalar Abu Nasr Farobiyning Fozillar jamiyati («Fozil odamlar shaxri»); Alisher Navoiyning adolatli jamiyat Qurish xaqidagi ta'limoti; Imom Al Buxoriyning xadis ilmining sultoni ekanligi; Maxmud az-Zamaxshariyning Jarullox («Olloxning Qo'shnisi»), degan yuksak maqomga sazovor bo'lishi; Axmad Yassaviy xikmatlari;

Baxouddin Naqshbandiyning «Diling Olloxda, qo'ling mexnatda bo'lsin» («Dilba Yoru, dast-ba kor») yo'nalishlaridagi ta'limoti; At-Termiziy o'g'itlari; Xoja Axrori Valiyning «SHayxlar shayxi», degan ulug' nomga sazovor bo'lishi; Marg'inoniy, Motrudiy, SufiyOlloyor, G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Maxmudi Ahzam va shu kabilarning islom falsafasidan oziqlangan «Ilmi Xadis» yo'nalishidagi ta'limotlari; Yusuf Xos Xojib, Abbos al-Javxariy, Axmad Yugnakiy, Sakkokiylarning komil insonlar xaqidagi ta'limotlari; Maxammad Muso al-Xorazmiy va Abu Rayxon al-Beruniylarning dunyoviy kashfiyotlari va xamda ijtimoiy-axloqiy qarashlari; Abu Ali ibn Sino tibbiyoti va uning komil insonni jismonan xamda mahnan sog'lom qilib tarbiyalash g'oyasi; Amir Temur davlatchiligi va uning adolatli ijtimoiy-tashkilotchilik ishlari (Amir Temur adolatni kuch bilan, kuchni esa adolat bilan uyg'unlashtirdi. Soxib Qiron tamg'asining na Qshi «Rosti-rusti» bo'lib, bu «Xaqgo'y bo'lsang – najot to'asan», demakdir); Mirzo Ulug'bekning koinot va ommaviy ta'lim xaqidagi ta'limotlari; Mirzo Boburning millatlararo do'stlikni, dinlararo bag'rikenglikni va adolatni qadrlash xamda ta'limni (shu jumladan, O'zbek alifbosini, yahni «Xatti Boburiy»ni) islox qilish soxasidagi ishlari; Ma'mun Akademiyasi «Donishmandlik uyi» («Bayt ulxikma»)lardagi mahnaviy-axloqiy ta'limotlarida teran ifoda etilgan. Bu xam ota-bobolarimiz sog'lom turmush kechirishni asrlar davomida uqtirib kelganligidan va yosh avlodga xar tomonlama mukammal ta'lim-tarbiya berish, kamolat sari yetaklash doimo dolzarb bo'lganligidan dalolat beradi. [5.]

Abu Nasr Farobiy (873-950).«Baxtga erishishning birdan-bir yo'li barcha ezgu ishlarni xayrli niyatlar bilan bajarish, fazilatli amallarga tayanish va razolatdan voz kechishdadir; - ma'rifat – baxt va kamolat sari qo'yilgan birinchi qadamdir; - ruxni tarbiyalash va 'oklash izchil davom etsagina, yaxshi natijalarga erishish mumkin; - tabib badanni davolashga kirishganidek, raxbar xam axoli orasidagi axloqiy bemorlarni davolashga kirishishi kerak».

Abu Rayxon Beruniy: «Barcha illatlarning asosiy sababi bilimsizlikda», - degan ekanlar. Abu Rayxon Beruniy (973-1048).«Do'stlar va xayrixoxlar yomonni yaxshi Qilib ko'rsatishga, xalal beradiganni to'sishga, go'zallikni izxor etishga va yaxshiliklarni qilishga tirishadilar; - yaxshilik xislatlari Quyidagilardir: to'g'rilik, ta qvodorlik, o'zini saqlash, dindorlik, odillik, kamtarlik, muloyimlik, siyosatbozlik va boshqarish ishlarida bilimdonlik, tadbirkorlik, to'g'ri taxmin Qila bilish; - sezgilar beshta bo'lib, ular Qulo Q bilan eshitish, ko'z bilan ko'rish, burun bilan xidlash, til bilan tatib va teri bilan tegib bilishdan iborat; - kishi tabiatibilolmagannarsanibilishgamoyilbo'ladi» [2.]

O'rta asrlar Markaziy Osiyo allomalari va 19 – asrdagi jadidlar xarakati namoyondalari xam kishining insoniy sifatlariga aloxida to'xtalib, komil inson siymosining asosiy belgilari (xislatlari) ni ko'rsatganlar. Bu davrda yashagan mutafakkir olim, shoir va donishmandlarning asarlarida, ijtimoiy tara Q Qiyot uchun muxim bo'lgan insoniy sifatlar – inson'arvarlik, bilinga ehti Qod, xalq manfaatini ximoya qilish, ma'naviyatni yuksaltirish, komil inson va yetuk jamoaga erishish kabi masalalar yoritilgan.

Alisher Navoiyning «Farxod va SHirin» dostonida mardlik, tug'riso'zlik, ma'rifat bulog'idan baxramand bo'lish sari kuchli darajadagi intilish, mexnatsevarlik, katta yoshdagi kishilarga

xurmat-extirom bilan munosabatda bo'lish, davlat va xalq manfaatlarini o'z manfaatidan ustun ko'rish, shuningdek sadoqatli sevgi-muxabbat kabi insoniy fazilatlar o'z ifodasini to'gan bo'lib, shoir shu orqali shaxs mahnaviy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish asoslarini ko'rsatib berishga xarakat qilgan.

Buyuk ajdodlarmizning o'lmas merosi bugungi yoshlarning mahnaviy tarbiyasida va ayniqsa ularning milliy dunyoqarashi kengayishida ulkan ahamiyat kasb etadi..

Adabiyotlar

1. Sh.M. Mirziyoyev "Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari" lex.uz
2. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. T; Fan, 1998 Yil G'ofurov G'. Milliy an'analar // Xalq so'zi, 1993 yil. 11 fevral, B. 27
3. Komilov T., Abidova S. Milliy axloqlar va ularning tarbiyasi ahamiyati. O'zR FA, fan, 2000 yil. B. 20;
4. Ziyomhammadoy B. komillikka eltuvchi kitob. T; "TURONI QBOL", 2006 YIL
5. Farmonova M. Qadriyatlar-mahnaviy kamolot asosi ilmiy-uslubiy qollanma tasvir nashriyot uyi "mchjm litsenziyani oladi: AI № 292. 23.02.2017 y

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASIDA MOTIVATSIYANING AHAMIYATI

Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi **Rustambekova Mamlakatxon**

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabalari

Soliyeva Hamidaxon Xatamova Madina

Annotatsiya Mazkur maqolada boshqaruv psixologiyasida motivatsiyaning ahamiyati mavzusi ko'rib chiqilgan. Motivatsiya boshqaruv jarayonida juda katta ahamiyatga egadir. Kadrlar motivatsiyasi - bu resurslardan maqbul foydalanishni ta'minlash, mavjud inson resurslarini safarbar etishning asosiy vositasi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, xodim, boshqaruv psixologiyasi, korxona, tashkilot, Ilmiy-texnik.

Аннотация В данной статье рассматривается тема значимости мотивации в психологии управления. Мотивация имеет огромное значение в процессе управления. Мотивация персонала является основным средством обеспечения оптимального использования ресурсов, мобилизации имеющихся человеческих ресурсов.

Ключевые слова: мотивация, сотрудник, психология управления, предприятие, организация, Научно-технический.

Abstract This article covers the topic of the importance of motivation in management psychology. Motivation is of great importance in the management process. Personnel motivation is the main means of ensuring the optimal use of resources, mobilization of existing human resources.

Key words: motivation, employee, management psychology, enterprise, organization, scientific and technical,

Motivatsiya - murakkab tuzilma, faoliyatni harakatlantiruvchi kuchlar majmuasi bo'lib, u o'zini mayllar, maqsadlar, ideallar ko'rinishida namoyon qiladi va inson faoliyatini bevosita aniqlab, boshqarib turadi. Motivlashtirish - bu ruhiy omil bo'lib, shaxs faolligini manbai, sababi, dalili har xil turli ehtimollardadir. U xodimlarni jonli mehnat faoliyatiga rag'batlantiruvchi kuchli vositadir. Boshqa. Hech qanday boshqaruv tizimi samarali motivatsiya modeli ishlab chiqilmagan taqdirda samarali ishlamaydi, chunki motivatsiya ma'lum bir shaxsni va umuman jamoani shaxsiy va jamoaviy maqsadlariga erishishga undaydi. Motivatsiya boshqaruvda juda katta ahamiyatga egadir. Rahbarlar

har doim zamonaviy boshqaruvda motivatsion jihatlar tobora muhim ahamiyat kasb etayotganini tan olishgan. Kadrlar motivatsiyasi - bu resurslardan maqbul foydalanishni ta'minlash, mavjud inson resurslarini safarbar etishning asosiy vositasi. Motivatsiya jarayonining asosiy maqsadi mavjud mehnat resurslaridan maksimal darajada foydalanish, bu korxonaning umumiy faoliyati va rentabelligini oshirishga imkon beradi. Bozorga o'tish davrida xodimlarni boshqarish xususiyati - bu xodimning shaxsiyati rolining ortib borishi. Shunga ko'ra, motivlar va ehtiyojlar nisbati o'zgaradi, bunga motivatsiya tizimi tayanishi mumkin. Xodimlarni rag'batlantirish uchun bugungi kunda kompaniyalar mehnatga haq to'lashning moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan usullaridan foydalanmoqdalar. Ayni paytda na menejment nazariyasi, na kadrlar menejmenti amaliyoti xodimlarning motivatsion sohasining individual jihatlari va ularni boshqarishning eng samarali usullari o'rtasidagi munosabatlarning aniq tasvirini bermaydi. Rag'batlantirishning (motivatsiya) tashkiliy usullariga quyidagilar kiradi. Tashkilot ishlarida ishtirok etish (odatda ijtimoiy); Yangi bilim va ko'nikmalarni egallash istiqboli; Ish tarkibini boyitish (ish va kasbiy o'sish istiqbollari bilan yanada qiziqarli ishlarni ta'minlash). Motivatsiyaning axloqiy psixologik uslublariga quyidagilar kiradi. Kasbiy g'ururni, ish uchun shaxsiy javobgarlikni shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish (ma'lum miqdordagi tavakkalchilik mavjudligi, muvaffaqiyatga erishish qobiliyati); Muammoning mavjudligi, ishda o'zingizni namoyon etish imkoniyatini beradi; E'tirof (shaxsiy va jamoat, shuningdek qimmatbaho sovg'alar, faxriy yorliqlar, faxriy yorliq va boshqalar). Maxsus xizmatlari uchun - ordenlar va medallar, nishonlar, faxriy unvonlarni berish va boshqalar bilan mukofotlash; Odamlarni samarali ishlashga ilhomlantiradigan yuqori maqsadlar (har qanday vazifada qiyinchilik elementi bo'lishi kerak); O'zaro hurmat va ishonch muhiti. Lavozimga ko'tarilish motivatsiyaning o'ziga xos murakkab usuli hisoblanadi. Biroq, bu usul ichki jihatdan cheklangan, chunki, birinchidan, tashkilotdagi yuqori lavozimli lavozimlar soni cheklangan; ikkinchidan, rag'batlantirish qayta tayyorlash xarajatlarini oshirishni talab qiladi. Boshqaruv amaliyotida, qoida tariqasida, bir vaqtning o'zida turli xil usullar va ularning kombinatsiyasidan foydalaniladi. Motivatsiyani samarali boshqarish uchun korxonalarni boshqarishda uchta usul guruhini ham qo'llash zarur. Shunday qilib, faqat kuch va moddiy motivlardan foydalanish xodimlarning ijodiy faoliyatini tashkilot maqsadlariga erishish uchun safarbar qilishga imkon bermaydi. Menejer, qo'shimcha ravishda, har bir xodim yoki guruhning mehnatda ishtirok etish darajasini baholashi kerak. Odamlarni ishi uchun mukofotlashning bir necha yo'li mavjud: 1. Xodimning turli xil shakllarda ishlash muddatidan qat'i nazar, intensiv ish uchun moddiy ish haqi va uning yanada sifatli bo'lishi. 2. Ilmiy-texnik ishlarni bajargani uchun ishlab chiqarishga joriy qilinganligi uchun bir martalik pul mukofoti (mukofotlar). 3. Xodimning imkoniyatlariga eng mos keladigan lavozim, daraja bo'yicha ko'tarilish. 4. Bo'sh vaqtni rag'batlantirish yoki xodimga ish kunini mustaqil ravishda rejalashtirish imkoniyatini berish, bu esa samaradorlikni oshirishga olib keladi. 5. Xodimning xizmatlarini mukofotlar, minnatdorchiliklar, xatlar, matbuot, radio, televidenie orqali maqtash, tegishli shaklda maqtash, ishonch, eng yaxshi ish uchun imtiyozlar va imtiyozlar berish orqali xodimning xizmatlarini ommaviy va shaxsiy e'tirof etish. «Ushbu mehnatni rag'batlantirishning barcha» to'plami »ommaviy bo'lishi kerak, barcha xodimlarga ma'lum va haqiqatan ham munosib. Xulosa Kimni va nimani rag'batlantirish mumkin, buni qanday qilish kerak degan savolni tushunish muhimdir. Biroq, har qanday jamoada nafaqat ishda eng yaxshi natijalarga intilayotganlarni ko'rish mumkin. Shu munosabat bilan, korxonada moddiy va ma'naviy zarar etkazgan ishlarida xatolarga yo'l qo'ygan, suiiste'mol qilganlik, o'g'irlik, qalbaki ishlarni sodir etgan xodimlarni jazolash to'g'risida savol tug'iladi. Pul kabi mukofotlash usuli haqida gapirganda, uning qanchalik muhimligiga ishonirishning hojati yo'q, biznesda pul muvaffaqiyat belgisidir. Pulni rag'batlantirish shakllari har xil bo'lishi mumkin: ish haqining oshishi, mukofotlar, kompaniya foydasida ishtirok etish. Korxonada ish haqini tashkil etish katta ahamiyatga ega. Ish haqini tashkil

etish standartlar, tariflar tizimi, ish haqi shakllari va tizimlari va boshqalar yordamida amalga oshiriladi. Tarif tizimi bu ish haqining murakkabligi va mehnat sharoitlariga, ish haqi shakllariga va sohaning o'ziga xos xususiyatlariga qarab farqlanishini belgilaydigan standartlar to'plamidir. Demak inson ish-faoliyatida rag'bat katta ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abelin E.N. Xodimlar va ularning ishi. 2013. - p.16
2. Altr R.T. Tashkilotlarda tizimli yondoshuv / R.T. Allne 2012. - 21-bet
3. Bucala A.N. Boshqaruv, psixologiya / A.N. Bupa. .: Yorot, 2010. - 152-bet.
4. Balaxin fb. Yuqori daromad / Balakin, fb Universal, 2014. - p.147.
5. Boratov, Shukurjon Imomaliyevich. "vokal va zamonaviy Musiqaning o 'ziga xos xususiyatlari." oriental art and culture 4.2 (2023): 452-456.
6. Mamlakatxon r., su'g'diyona z., mavluda k. Zamonaviy menejmentda gender tafovutlarning ijtimoiy xususiyatlari //worldly knowledge konferens. – 2024. – T. –
7. Mamlakatxon R., Shohruxbek A. RAHBAR SHAXSI PSIXOLOGIYASI VA MULOQOTINING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI //worldly knowledge konferens. – 2024. – T. 7. – №. 1. – C. 16-18.

HIMOYA MEXANIZMLARI YOSHLARDAGI INDIVIDUAL TIPOLAGIK XUSUSIYATLARIGA BOG'LIQLIGI.

Shamsiddinov Botirjon Nuriddinovich
Andijom davlat universiteti
Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedrası doktoranti
E-mail: shamsiddinovbotir88@mail.ru

Tel: +998916079189

Respublikamizda so'nggi yillarda shaxsning ma'naviy, ruhiy va aqliy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, yoshlik paytidan ularning ijtimoiy faolligini oshirish bo'yicha zaruriy-me'yoriy asoslar yaratildi. «Yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish, yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, yoshlarning mukammal ta'lim olishi...»⁶⁰ ustuvor vazifa sifatida belgilanganligi yoshlarda himoya mexanizmlarini shakllanishiga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni ilmiy tadqiq etish orqali istiqboldagi vazifalarni amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratdi. Bu borada yangi avlodning davlat taraqqiyoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi uchun «... barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan bilim va ko'nikmalarni egallashni ta'minlash»⁶¹ talab etiladi.

Psixologik himoya mexanizmlari bolalik davrida ma'lum bir his-tuyg'ularni ushlab turish, tartibga solish uchun rivojlanadi; barcha himoya vositalari dastlab qo'rquv tuyg'usini engish maqsadida paydo bo'lgan bostirish mexanizmiga asoslanadi.

Psixoevolutsion nazariyaning sakkizta asosiy hissiyotlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan sakkizta asosiy himoya mavjud deb taxmin qilinadi. Himoya vositalarining mavjudligi bilvosita shaxs

⁶⁰ <https://lexuz/docs/3797625>

⁶¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 21.02.2022 yildagi 83-son 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi qarori.

ichidagi ziddiyat darajasini o'lchash imkonini beradi, ya'ni moslashmagan odamlar moslashgan odamlarga qaraganda ko'proq himoya vositalaridan foydalanishlari kerak.

Himoya mexanizmlari shaxsiyat uchun salbiy, travmatik tajribalarni minimallashtirishga harakat qiladi. Bu tajribalar asosan ichki yoki tashqi nizolar, tashvish yoki noqulaylik holatlari bilan bog'liq. Himoya mexanizmlari o'zimizni hurmat qilish, o'zimiz va dunyo haqidagi g'oyalarimiz barqarorligini saqlashga yordam beradi. Ular shuningdek hayot bizga olib keladigan juda kuchli umidsizlik va tahdidlarni ongimizga juda yaqin saqlashga harakat qilib, bufer vazifasini bajarishi mumkin. Xavotir yoki qo'rquvga dosh bera olmaydigan holatlarda, himoya mexanizmlari psixologik sog'lig'imizni va o'zimizni shaxs sifatida saqlab qolish uchun haqiqatni buzadi.

Psixologik himoya mexanizmlari ko'pincha quyidagicha tavsiflanadi:

1. Repressiya - psixologik himoya mexanizmi bo'lib, u orqali shaxs uchun qabul qilinmaydigan, tashvishga soladigan impuls (istaklar, fikrlar, his-tuyg'ular) ongsiz holga keladi;
2. Inkor - har qanday psixo-travmatik vaziyatni inkor etish, bilmaslik (idrok etmaslik)dan iborat bo'lgan psixologik himoya mexanizmi;
3. Reaktiv shakllanishlar, psixologik himoyaning bir turi sifatida, ko'pincha giperkompensatsiya bilan aniqlanadi. Reaktiv shakllanishlar "Ego" ni - qabul qilib bo'lmaydigan tendentsiyalarni to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshiliklar bilan almashtirishni o'z ichiga oladi;
4. Regressiya - rivojlanishning oldingi bosqichiga yoki xatti-harakatlarning, fikrlashning ibtidoiy shakllariga qaytish, "Ego" voqelikni borligicha qabul qila olmasligi. Regressiya, reaktiv shakllanishlar kabi, infantil va nevrotik shaxsni tavsiflaydi;
5. Izolyatsiya - affektni intellektual funktsiyalardan ajratish. Noxush his-tuyg'ular, ma'lum bir hodisa va uning hissiy tajribasi o'rtasidagi bog'liqlik ongda paydo bo'lmaydigan tarzda bloklanadi;
6. Identifikatsiya (har qanday ob'ekt bilan - boshqa shaxs, hayvon, jonsiz narsa, g'oya va boshqalar bilan identifikatsiya qilish) - o'zini u bilan tanishtirish orqali uning ob'ektini tahdid qilishdan himoya qiladi - bu mexanizm tufayli erishib bo'lmaydigan, ammo orzu qilingan ob'ektga ramziy egalik qilishga erishiladi;
7. Proyeksiya - asos - bu ongsiz va shaxs uchun qabul qilib bo'lmaydigan his-tuyg'ular va fikrlarning tashqarida lokalizatsiya qilinishi, boshqa odamlarga tegishli bo'lishi jarayoni;
8. O'rin almashish (o'zgartirish o'zini zaif, himoyasizga qaratilgan bostirilgan his-tuyg'ular);
9. Ratsionalizatsiya (ko'pincha yo'qotish holatlarida, depressiv tajribalardan himoya qilishda qo'llaniladi) - tan olinishi o'z-o'zini hurmat qilishning yo'qolishiga tahdid soladigan sabablar bilan bog'liq istaklar;
10. Sublimatsiya - boshlang'ich impulsni deseksualizatsiya qilish va ularni ijtimoiy maqbul faoliyat shakllariga aylantirish orqali psixologik himoya.

Shaxsda himoya mexanizmlari uning individualligiga qarab turlicha namoyon bo'ladi, bu holat shaxsning turli qiyin vaziyatlarda uning xulqida namoyon bo'ladi, misol uchun xolerik tipiga mansub yoshlarda eng yuqori ko'rasatgichdagi himoya mexanizmlaridan giperkompensatsiya ko'proq qo'llanishi kuzatilgan. Melonxolik tipiga mansub yoshlarda ratsionalizatsiya ko'proq qo'llanishi, Xolerik-sangvinik tipiga mansub yoshlarda eng yuqori ko'rasatgichdagi himoya mexanizmlaridan proeksiya ko'p uchrashi, Flegmatik-melonxolik tipiga mansub yoshlarda eng yuqori ko'rasatgichdagi himoya mexanizmlaridan ratsionalizatsiya mexanizmi, sangvinik-flegmatik tipiga mansub yoshlarda ularda ham ratsionalizatsiya mexanizmi yetakchi ko'rsatkichlarda ishlashi kuzatilgan.

Yoshlarning individual-tipologik xususiyatlariga ko'ra introvertlarda ekstrovertlarga qaraganda hissiy barqarorlik, o'z-o'zini nazorat qilish, muloqot doirasining torligi, ichki nutqning faolligi shaxslararo munosabatlardagi hissiy qulaylik darajasini pasaytirganligi tufayli talabalarda "regressiya",

“almashtirish”, “giperkompensatsiya” psixologik himoya mexanizmlarining ustuvor harakterga ega ekanligi ko’plab ilmiy ishlarda o’z tasdiqini topgan.

Yoshlardagi psixologik himoya mexanizmlarini barqarorlashuvida shaxs tomonidan ijtimoiy ta’sir mexanizmlarini anglanilishida uning o’z-o’ziga va boshqalarga nisbatan emotsional munosabatini irodaviy xususiyatlar bilan integrativ namoyon bo’lishi tufayli individual-tipologik xususiyatlarida ustuvor harakterga ega ekanligi ko’p marotaba kuzatilgan.

Xulosa qilib aytganda yoshlar individual-tipologik xususiyatlarida himoya mexanizmlari namoyon bo’lishining ijtimoiy-psixologik jihatdan kuchli salbiy oqibatlariga olib keladigan murakkab va ba’zan ekstremal inqirozli vaziyatlar, o’zi yoki muhim yaqinlari uchun hayot uchun xavfli vaziyatlar, ya’ni, travmatik hodisalar insonning xavfsizlik tuyg’usini tubdan o’zgartiradi, buning psixologik oqibatlari xilma-xil bo’lgan stress tajribasini keltirib chiqaruvchi omillari haqidagi qarashlarini o’zgartiradi.

Hayotiy qiyin vaziyatlarda shaxsda himoya mexanizmlarining tuzilishi "regressiya", "proektsiya", "reaktiv shakllanish" kabi psixologik himoya mexanizmlarining faollashishi bilan ajralib turadi va himoya mexanizmlari o’rtasidagi munosabatlar sonining ko’payishi, shuningdek himoya qilishning umumiy "keskinligi" ning yuqori darajasi bilan tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag’ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo’shma majlisidagi nutq. – Toshkent.: O’zbekistan NMIU. 2016. - 56 b.

2. Фрейд З. Страх и жизнь влечений // Введение в психоанализ; Лекции. М.; Наука, 1989. С. 349-369.

3. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. - М.; Педагогика. - 1993.- 144 с.

4. Фромм Э. Иметь или быть? Киев, 1998.

5. Холмогорова, В.М. Психологические условия нравственного развития дошкольников [Текст]: дис. ... канд. психол. наук – М., 2001. – 178 с.

6. Чехлатый Е. И. Личностная и межличностная конфликтность и копинг-поведение у больных неврозами и их динамика под влиянием групповой психотерапии: Автореф. дисс.... к. м. н. - СПб. - 1994. - 25 с. 185. Чудновский, В.Э. О некоторых «болевых точках» становления личности [Текст] // Психологический журнал. – 2006. – №3. – Т.27. – С. 5-17.

7. Шавырина, А.А. Влияние детско-родительских отношений на проявление негативизма и упрямства у детей старшего дошкольного возраста [Текст]: дис. ... канд. психол. наук / А.А. Шавырина. – М., 2012. – 150 с.

8. Шакарова, М.А. Анализ влияния структуры сюжета и содержания культурных текстов на развитие сюжетно-ролевой игры современных дошкольников (на примере мультипликационных сериалов) [Текст]: дис. ... канд. психол. наук / М.А. Шакарова. – М., 2012. – 144 с.

YOSHLARDA HIMOYA MEXANIZMLARIGA NISBATAN GURUXIY TRENINGLAR ORQALI ADABTATSIYA XOSIL QILISH.

Shamsiddinov Botirjon Nuriddinovich
Andijom davlat universiteti
Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedrasida doktoranti
E-mail: shamsiddinovbotir88@mail.ru

Hozirgi vaqtda dunyo mamlakatlari xalqlari chuqur strategik, siyosiy va iqtisodiy inqirozni boshidan kechirmoqda, biz bu jarayonni bevosita kuzatamiz shu bilan birgalikda uning ishtirokchilarimiz. Notinchlik, doimiy ijtimoiy beqarorlik hozirgi davrda talabalarning universitet ta'lim sharoitlariga moslashuvining o'ziga xos xususiyati bo'lib, uning o'zgarishlari tez rivojlanmoqda. Ijtimoiylik qiyofasini o'zgartirishda globallashuv jarayonlarining roli haqidagi munozaralar hali tugamagan, raqamli jamiyat muammosi qanday paydo bo'lgan, bu zamonaviylik va uning kelajak qiyofasi doirasida namoyon bo'lgan so'nggi tendentsiya o'zini madaniy tajribani o'rnatishning yangi shakllarida, virtual, raqamli, haqiqiy "Men" birlashadigan yangi shakldagi o'ziga xosliklarda namoyon bo'lmoqda. Nihoyat ijtimoiy voqelik murakkabligi, mozaikligi, ko'p darajali va ko'p bosqichli, o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi, bu ham uni tasvirlash va tushunishni qiyinlashtiradi.

Yoshlarni himoya mexanizmlari haqida nazariy malumotlardan xabardor qilish, himoya mexanizmlarini ishlash mexanizmlari ishlashi to'g'risida tushunchalar xosil qilshdir.

Himoya mexanizmlari bu funktsiyalarni amalga oshirishga yordam beradi, shuningdek odamni haddan tashqari tashvishlardan himoya qiladi. Freyd odamning himoya mexanizmlarini ongli strategiya sifatida aniqladi, bu esa odamni id impulslarining ochiq ifoda etilishidan va superegoning bosimi ta'siridan himoya qiladi. Freydning fikricha, ego impuls sindirish tahdidiga ikki xil munosabatda bo'ladi:

- 1) ongli xatti-harakatlardagi impulsning namoyon bo'lishini blokirovka qilish yo'li bilan yoki;
- 2) ularni dastlabki intensivligi sezilarli darajada pasayadigan yoki yon tomonga og'adigan darajada buzib.

Barcha mudofaa mexanizmlari ikkita umumiy xususiyatga ega:

- 1) ular ongsiz darajada harakat qilishadi va shuning uchun o'z-o'zini aldash vositasi ;
- 2) ular bezovtalikni shaxsga kamroq xavf tug'dirish uchun haqiqat idrokini buzib ko'rsatish.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, odamlar har qanday bitta mudofaa mexanizmini kamdan-kam hollarda qo'llashadi - odatda nizoni hal qilish yoki xavotirni yumshatish uchun turli xil mudofaa mexanizmlarida foydalanishadi

Shundan kelib chiqib shaxs o'z hayot tajribasida himoya mexanizmlarini o'z individualligi orqali qnday namoyon bo'lishini yaxshi anglab olishi zarur, buning uchun psixologlar tomonidan bir nechta trening mashg'ulotlari tavsiya qilinadi.

“Siqib chiqarish asosiy himoya mexanizmi sifatida”

“Tanishuv” trening mashg'uloti.

Vaqt: 5- 10 daqiqa (25 ishtirokchilar soniga qarab)

Mashg'ulotning borishi: bunda tanishuvni trener birinchi bo'lib boshlab beradi. Avval o'zini tanishtirayotgan ishtirokchi ismi, familiyasi va yoqtirgan mashg'uloti nima ekanini aytadi. Har bir ishtirokchida shunday tartib joriy etiladi.

Bundan maqsad: ishtirokchilar bir-birini ismini bilish bilan birga, ularning qiziqish va xohishlarini ham bilib oladilar. Va yana bundagi eng muhim jihati shuki har bir insonga uning qiziqish va xohishlarini diqqat bilan tinglayotgan insonning borligi uni trening boshidanoq o'ziga ishonchini orttiradi.

“Hissiyotlar ro'yxati trening mashg'uloti”.

Vaqt: 15-20 daqiqa

Mashg'ulotning borishi mashg'ulot ishtirokchilariga quyidagi emotsiya va hissiyotlar ro'yxati beriladi. Bunda har bir emotsiya yoki hissiyotning insonga salbiy va ijobiy ta'sir natijasi muhokama qilinib ko'rib chiqiladi. Shundan so'ng umumiy xulosaga asosan salbiy deb topilgan emotsiya va

hissiyotlar ro'yxati tuziladi. Bu ro'yxat ishtirokchilarga tarqatma material tarzida berilish ham mumkin, bunda ular shunchaki har bir so'z to'g'risiga + yoki - belgisini qo'yib uning ijobiy yoki salbiy ekanligini ajratadi:

-norozilik- qoniqmaslik, kesatq, hafsalasizlik, jirkanish, xavotir, jahl,alam,hayajon ;

-qo'rquv - ko'rolmaslik ichi qoralik, nafrat, tashvish, g'am, achinish, iztirob, xafalik, zo'riqish;

-e'tiborsizlik-loqaydlik-taajjublanish-hayron qolish, ikkilanish, quvonch, qiziqish, faxr, charchoq, bezovtalik, hijolat bo'lish;

-qoniqish - rozilik, mamnuniyat, xabar, g'ayrat, ishq, afsuslanish, hamdardlik, tushkunlik;

-istak-shijoat, dangasalik, umidsizlik,qahr,rashk,aybdorlik, tashvishlanish.

E'tiborga olish kerak bo'lgan jihatlar trener tomonidan ishtirokchilarga tushuntiriladi: Mazkur emotsiya va hissiyotlarni davom ettirish mumkin, lekin mutlaq salbiy emotsiya va hissiyotlarni ajratib olish kerak, chunki ularning sizga va atrofingizdagilarga salbiy ta'siri mavjud.

“Siqib chiqarish” psixokorreksion mashq

Mazkur mashg'ulot orqali ishtirokchilar o'z motivlarini tartibga soliboladi va korreksiya qiladi, nomaqbullari o'rmini almashtiradilar.

Mashqni borishi: ishtirokchilar doira shaklida joylashadilar va ularga A4 formatda varoqlar va qalam taqdim qilinadi, ular o'n besh daqiqa davomida hozirda muhim degan motivlarini yozib chiqadilar so'ng jamoa bilan muhokama qiladilar va songida ular yana o'sha motivlarni eng maqbullari bilan almashtiradilar.

“Bolalikdan bir tosh” trening mashg'uloti.

Ishtirokchilar doira shaklida o'tiradilar va bolalaik hotiralarini eslab undagi eng esda qolgan voqeani aytib berishlari so'raladi, so'ng so'zlovchiga bir qancha so'rovlar beriladi.

O'sha voqea nimasi bilan sizga muhim edi?

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki hayotiy qiyin vaziyatlarda omon qolgan shaxs bunday vaziyatga duch kelmagan va qiyin hayotiy vaziyatda bo'lgan shaxsdan psixologik himoya mexanizmlari va kurashish strategiyalari bilan farq qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Андреева И.Н. О становлении понятия «эмоциональный интеллект» Вопросы психологии, №5, 2008, С. 83-84.

2. Александровский Ю.А. Пограничные психические расстройства: Уч. нос. - М.: Медицина, 2000. - 496 с. Александровский Ю.А. Психические расстройства во время и после чрезвычайных ситуаций. // Психиатрия и психофармакотерапия. - 2001. - Вып. 4. -С. 116-118.

3. Березин Ф.Б. Психическая и психофизическая адаптация человека. - Л.: Наука, 1998. - 269 с.

4. Корниенко, Н.А. Эмоциональные механизмы нравственного формирования личности [Текст] / Н.А. Корниенко. – Новосибирск: Сиб. кад. центр, 1993. – 244 с.

5. Клубова Е.Б. Методы медицинской психологии в диагностике психологических защитных механизмов // Теория и практика медицинской психологии и психотерапии: Сб. н. тр. / ред. М.М. Кабанова. - СПб.: СПбПНИ им. В.М. Бехтерева, 1994. - Т. 133. - С.77-81.

Korxonani rivojlantirish jarayonida mehnat resurslarining roli.

***Namangan To'qimachilik sanoati instituti o'qituvchisi
Shaxidova Dilafruz Muxtarovna***

Annotatsiya: Maqola korxona faoliyatiga ta'sir qiluvchi mehnat resurslarining ta'siriga bag'ishlangan. Mehnat resurslari sifatini oshirish korxonaning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: mehnat resurslari, korxona, sifatli mehnat resurslari, ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik.

Роль трудовых ресурсов в процессе развития предприятия.

Аннотация: Статья посвящена влиянию трудовых ресурсов на предприятие. Повышение качества трудовых ресурсов способствует повышению социально-экономической эффективности предприятия.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, предприятие, качественные трудовые ресурсы, социально-экономическая эффективность.

The role of labor resources in the process of enterprise development.

Abstract: The article is devoted to the influence of labor resources affecting the enterprise. Improving the quality of labor resources helps to increase the socio-economic efficiency of the enterprise.

Key words: labor resources, enterprise, quality labor resources, socio-economic efficiency.

Korxonaning ishlab chiqarish tizimida bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan mehnat resurslari mahsulot ishlab chiqarish, ularni sotish va korxonaning boshqa funktsiyalarini amalga oshirishni ta'minlashning eng muhim elementiga aylandi, ulardan asosiysi korxonani boshqarish funktsiyasidir. . Binobarin, korxonaning ishlab chiqarish tizimining ehtiyojlariga muvofiq mehnat resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanish maqsadlarini tanlamasdan va resurslarni optimal taqsimlash muammosini hal qilmasdan korxonaning samarali faoliyat yuritishi mumkin emas.

Mamlakat iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tishi mehnat munosabatlari nazariyasining asosiy toifalarini qayta ko'rib chiqish va aniqlashtirish zaruratini tug'dirdi, masalan: mehnat resurslari, mehnat salohiyati, ishchi kuchi, bular orasida yetakchi o'rinni "toifasi egallaydi. mehnat resurslari". Ba'zi iqtisodchilar bozor munosabatlariga o'tish bilan "mehnati resurslari" toifasi o'zining avvalgi ma'nosini yo'qotishi mumkin deb hisoblashgan, ammo tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, taniqli akademik iqtisodchilarning ushbu toifadan amaliy faoliyatda foydalanishga qiziqishi ortib bormoqda. .

Zamonaviy fanda "xodimlarning mehnat salohiyati" va "inson kapitali" tushunchalari qo'llaniladi. Genkin B.M ta'kidlaganidek. «Xodimning mehnat salohiyati - bu unga qo'yilgan moddiy va ma'naviy sarmoyalar natijasida vujudga keladigan insoniy xususiyatlar yig'indisi: aql-zakovat, ijodkorlik, sog'lik, bilim, kasbiy mahorat, axloq, faollik, tashkilotchilik[17].

Akademik K.X. Abdurahmonov, ish beruvchi va xodimlar o'rtasidagi "masofaviy munosabatlar" vaqt va makonda mehnatni markazsizlashtirish jarayonining ajralmas qismidir. Shuningdek, u moslashuvchan virtual mehnat bozorini shakllantirishga xizmat qiladi" [2, p. 325].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev aholi bandligini ta'minlash, mehnat sharoitlarini yaratish masalalariga alohida e'tibor qaratmoqda. Mamlakatimizda 2022-2026-yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi [1] qabul qilinib, 2026-yil oxirigacha mamlakatimizda yangi ish o'rinlari tashkil etish, aholi daromadlarini oshirish va shu orqali kambag'allikni kamida ikki baravar kamaytirish vazifasi qo'yildi. mehnat bozorida faollashuv va bandlikni ta'minlash zarurati bilan bevosita bog'liq

Mehnati resurslarining sifati korxonaning rivojlanish jarayoniga ta'sir qiladi va uning faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshirishga foydali ta'sir ko'rsatadi. Mehnat resurslarining ishlab chiqarish salohiyati nafaqat kompaniya xodimlarining psixologik va jismoniy fazilatlarini, balki

ularning ishlash darajasini belgilaydigan parametrlarni, shuningdek, ish jarayonida berilgan vazifalarni bajarishga yaroqliligini ham o'z ichiga oladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning mehnat resurslariga maxsus tayyorgarlikdan o'tgan, ish tajribasi va malakasiga ega bo'lgan hamda korxonada band bo'lgan ishchilar kiradi. Zamonaviy iqtisodiy lug'atda mehnat resurslariga quyidagi ta'rif berilgan: "Mehnat resurslari – mehnatga layoqatli yoshdagi iqtisodiy faol aholi, mehnat faoliyatida ishtirok etish uchun jismoniy va ma'naviy qobiliyatlarga ega bo'lgan aholi qismidir. Shuni ta'kidlash kerakki, tashkilotda tartibga solinadigan va tartibga solinmagan barcha jarayonlar yoki protseduralar alohida xodimlarning bilimlari asosida ishlab chiqiladi.

Korxona faoliyatida mehnat resurslarining roli

Quyidagi omillar qo'llaniladi:

- maqsad va vazifalarni belgilash;
- maqsadlarga erishish strategiyasi, taktikasi;
- qarorlar qabul qilish va zarur harakatlarni amalga oshirish;
- iste'molchilar uchun mahsulot ishlab chiqarish;
- faoliyatni rivojlantirish.

Mehnat resurslari xo'jalik yurituvchi subyekt kapitalining tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Korxonalarning mehnat kapitali yuqori malakali ishchilar mehnati bilan ifodalanadi, ularning soni qo'llaniladigan texnologiya bilan belgilanadi. Texnologiya darajasi oshgani sayin mehnat kapitaliga talablar ham ortadi.

Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi davrida, ichki va xalqaro bozorlarda raqobatning barcha turlari sezilarli darajada kuchaygan bir paytda, shunday vaziyat yuzaga keldiki, faqat shunga o'xshash mahsulot ishlab chiqaradigan yoki ishlarni bajaradigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga nisbatan jiddiy raqobatdosh ustunliklarga ega bo'lgan tashkilotlar. Yuqori darajaga erishish uchun tijorat faoliyati, xizmatlar ko'rsatish. Korxonaning asosiy afzalliklaridan biri bu xodimlarning kasbiy tayyorgarligi darajasidir.

Ish kuchi insonning mehnat qobiliyati va istagi bilan belgilanadi, ya'ni uning ishlab chiqarish jarayonida qo'llaniladigan jismoniy va intellektual qobiliyatlari majmuasidir. Ishchi kuchi sog'liqni saqlash, kasbiy mahorat va ta'lim kabi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanishi mumkin. "Inson salohiyati - bu shaxsning samarali mehnat va ijtimoiy faoliyati chegaralarini belgilovchi fiziologik, psixologik, shaxsiy, tarbiyaviy, malakaviy, boshqaruv va iqtisodiy qobiliyatlari majmui"[5].

Xulosa.

Shunday qilib, korxonani mehnat resurslari bilan ta'minlash va ulardan oqilona foydalanish zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonaning muvaffaqiyatli ishlashining asosiy omillari hisoblanadi, degan xulosaga kelish mumkin. Shuning uchun korxonada mehnat resurslaridan foydalanish tahliliga katta ahamiyat berilishi kerak.

Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash kerakki, ishchi kuchi - bu sog'lig'i va yoshiga ko'ra mehnat qila oladigan aholidir. Shu bilan birga, bir korxonada band bo'lgan odamlar ushbu korxonaning mehnat resurslari hisoblanadi. Ular bilan ishlashga alohida e'tibor berish kerak, aks holda muvaffaqiyatli biznesni qurish mumkin bo'lmaydi, chunki bu mahsulotni ishlab chiqaradigan odamlardir. Binobarin, mehnat resurslarini rivojlantirish bilan bog'liq mavjud salbiy tendentsiyalarni bartaraf etish uchun hozirgi vaqtda eng muhim elementi mehnat resurslari sifatini oshirish bo'lgan chora-tadbirlar tizimini joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Aholini ish bilan ta’minlash to‘g‘risida”gi 2020-yil 20-oktabrdagi 642-sonli Qonuni.
- 2 Genkin, B.M. Iqtisodiyot va mehnat sotsiologiyasi / B.M. Genkin. M. Normainfra. 1998. 340 b.
18. Shatalova, N.I. Xodimning mehnat salohiyati: namunalar,
3. Arkhipova N.I. Tashkiliy xodimlarni boshqarish. Bakalavrlar uchun qisqa kurs: darslik. – M.: Prospekt, 2016. – 224 b.
4. Baskakova O.V. Korxona (tashkilot) iqtisodiyoti: darslik. – M.: Dashkov i K, 2015. – 372 b.
5. Abdurahmonov K.X. Mehnat iqtisodiyoti. Nazariya va amaliyot: Darslik: K. X. Abdurahmonov. - M.: FSBEI VO “REU im. G. Plexanov”, 2019.- 662 b.

СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ УСПЕШНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Шукурова Илминур Бахтияровна

Преподаватель кафедры педагогика и психология
Андижанского педагогического института

Социальный интеллект — это способность строить конструктивные отношения, преодолевать возникающие препятствия, управлять своим эмоциональным состоянием, что предопределяет будущий успех. [7].

Впервые термин был употреблен Эдвардом Ли Торндайком и далее развивался в трудах Г. Олпорта, Дж.и других учёных

Социальный интеллект позволяет постоянно совершенствоваться, быстро адаптироваться к изменяющимся условиям и требованиям, глубже понимать партнера по взаимодействию и общению, прогнозируя его и свое поведение. человек с высоким уровнем социального интеллекта — это тот, кто может поддержать разговор с любым, тактичен и грамотно подбирает слова, умеет слушать, понимает формальные и неформальные роли. Он также хорошо может обнаруживать реальные мотивы других людей и «подбирать ключи» к разным типам личностей.

Подросткам необходимо освоить разнообразные варианты процесса межличностного взаимодействия, овладевая необходимыми средствами и усваивая. общения, в которых эти средства организованы, т.е. результатом коррекции должно стать построение подростком саморазвивающейся системы оптимизации общения. Особое значение приобретает диагностика социального интеллекта в подростковом возрасте. Это вытекает из самой природы социального интеллекта. В онтогенезе социальный интеллект развивается позднее, чем эмоциональная составляющая коммуникативных способностей — эмпатия.

Его формирование стимулируется началом школьного обучения. В этот период увеличивается круг общения ребенка, развиваются его сензитивность, социально-перцептивные способности, способность переживать за другого без непосредственного восприятия его чувств, способность к децентрации (умение вставать на точку зрения другого человека, отличать свою точку зрения от других возможных), что и составляет основу социального интеллекта.

Э. Эриксон, считавший подростковый возраст самым важным и наиболее трудным периодом человеческой жизни, подчеркивал, что психологическая напряженность, которая сопутствует формированию целостности личности, зависит не только от физиологического созревания, личной биографии, но и от духовной атмосферы общества, в котором человек живет, от внутренней противоречивости общественной идеологии. Общение со средой, с

обществом может оказаться для подростка крайне сложным и противоречивым, взаимоотношения с окружающими — непростыми. Это ведет к кризису идентичности. Подростки, имеющие достаточно высокий уровень социального интеллекта, более плавно переживают этот период, так как лучше понимают как себя, так и окружающих [3].

Л.С. Выготский, отмечая два новообразования подросткового возраста — развитие рефлексии для оценки уровня социального интеллекта чаще всего используется тест, разработанный Джоем Гилфордом. Д.Б. Эльконин отмечает, что в подростковом возрасте происходит «поворот» от направленности на мир к направленности на самого себя. При этом, сравнивая себя со взрослыми, подросток приходит к выводу, что никакой разницы нет. Стремление стать взрослым вызывает сопротивление со стороны действительности. Оказывается, что никакого места в системе отношений со взрослыми ребенок еще занять не может, и он находит свое место в детском обществе [1].

По мнению Л.Ф. Обухова, «для подросткового возраста характерно господство детского сообщества над взрослым. Здесь складывается новая социальная ситуация. Ребенок осваивает в этом возрасте то, с чем он реально взаимодействует, — это область моральных норм, на основе которых строятся социальные взаимоотношения. [5]

Общение со сверстниками — ведущий тип деятельности в этом возрасте. Именно здесь осваиваются нормы социального поведения, нормы морали, здесь устанавливаются отношения равенства и уважения друг к другу. Если подросток в школе не может найти системы удовлетворяющего его общения, он часто «уходит» из школы, разумеется, чаще психологически, хотя не так уж и редко и буквально [2.].

Главным в школе для подростка становится общение. Дети общаются, их отношения строятся на кодексе товарищества, полного доверия и стремления к абсолютному взаимопониманию.

Больше навыки социального интеллекта человек развивается в течение всей своей жизни из опыта достижения, успехов и неудач. формирования личности в полном смысле этого слова. В этой деятельности формируется самосознание. Социальное сознание, перенесенное внутрь, — новообразование этого возраста. По Л.С. Выготскому, это и есть самосознание. утвердить свою самостоятельность, независимость, личностную автономию [4].

Сознание означает совместное знание. Это знание в системе отношений, а самосознание — это общественное знание, перенесенное во внутренний план мышления.

Проектирование своего поведения на основе моральных норм — это и есть личность. Самоопределение подростка, новообразование переходного периода, отмеченное Л.И. Божович, также смыкается с социальным интеллектом, так как характеризуется пониманием себя, своего места в сообществе, которое не может быть сформировано без взаимодействия с этим сообществом [1]

Подростковый период знаменует собой переход от детства к взрослости, и особенности его протекания накладывают отпечаток на всю жизнь. Важнейшие его черты — стремление к общению со сверстниками и появление в поведении признаков, свидетельствующих о стремлении [3].

Достаточная сформированность социального интеллекта играет огромную положительную роль в этом возрастном периоде для того, чтобы полноценно прожить его и получить большие возможности для дальнейшего конструктивного развития.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Баротов Ш. Р. (Бухара, Узбекистан) Социальный психолог Выпуск №1(31)2016
- 2.Божович Л.И. Проблемы формирования личности / под ред. Д.И. Фельдштейна. — М., 1995.

3. Григорьева Т.Г., Усольцева Т.П. Основы конструктивного общения. — Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та. М.: «Совершенство», 1997.
4. Михайлова Е.С. Методика исследований социального интеллекта. — СПб.: «Иматон», 1996.
5. Немов Р.С. Психология. — М.: «Просвещение», «Владос», 1995.
6. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. — М.: «Тривола», 1995.
7. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. — М.: «Тривола», 1995.
8. Умаров Б. М., Муротмусаев К. Б., Хамдамов Х. К. Психологические особенности эмоционального интеллекта в лидерской деятельности / Умаров Б. М., Муротмусаев К. Б., Хамдамов Х. К. // №11, 2022 ноябрь Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. — М.: «Мир», 1994.

OILADA FARZAND TARBIYASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**U.U.Shukurova Guliston davlat pedagogika instituti
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent**

psixologiya

A.Oripova Guliston davlat pedagogika instituti magistri

Hozirgi kunda jaxonda insoniyat oldida turgan siyosiy, ilmiy, ijtimoiy va demografik masalalardan biri oila masalasidir. Chunki oilada har tomonlama sog'lom, yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikr yurituvchi yangi avlod tarbiyalanadi. Har bir oilada farzand timsolida jamiyat ravnaqi, mamlakat taraqqiyoti va milliy manfaatlar uchun xizmat qiladigan, porloq kelajagimizni yaratadigan yetuk shaxs tarbiyalanadi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoev tarbiya masalasida shunday ta'kidlaganlaridek "tarbiya qanchalik mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi", deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo'lishi uchun esa bu masalada bo'shliq paydo bo'lishiga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ushbu bo'shliqni dastavval oiladan boshlash kerak". [5]

Oilada bolalarning yoshligidan boshlab ijobiy psixologik sifatlarini shakllantirib borish uchun ota-onaning bilimi, ma'naviyati, o'zini tutishi, yurish-turishi katta ahamiyatga egadir. Oiladagi tarbiya haqida fikr yuritir ekanmiz buyuk allomamiz Abu Ali Ibn Sinoning tarbiyaviy qarashlariga to'xtalib o'tamiz. Abu Ali Ibn Sino oila va oilaviy tarbiya masalalariga doir o'zlarining qimmatli fikrlarini bildirganlar. Olim oila munosabatlariga to'xtalar ekan, oilada ota-onaning vazifasi va burchiga katta e'tibor beradi, ayniqsa ota-onalarning oilada mehnatsevarligi, pokligi, adolatparvarligi, halolligi bilan farzandlariga ibrat-namuna bo'lishini alohida ta'kidlab o'tganlar. [4]

"Bolaning yetuk inson bo'lib shakllanishida unga g'amxo'rlik, poklik, mas'uliyatni his etish, do'stona munosabatlar tuyg'usini singdirib borish zarur"- deydi, olim "Tib qonunlari" asarida. [4]

Allomaning fikrlariga amal qilar ekanmiz oila a'zolarining bir-biriga ishonchi, mehr-muhabbati, izzat-hurmati, hamjihatligi oilaning psixologik tomondan sog'lomligini tashkil qilishini anglab yetib, bu bolalar tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega ekanligini tushunib olamiz. Chunki farzand oilada berilgan nasihatlarini yodidan chiqarishi mumkin, lekin oilada ko'rganini hech qachon yodidan chiqarmaydi.

Bizga ma'lumki oila tarbiyasida ota-ona va farzandlar o'rtasida ijobiy jarayonlar bilan birga salbiy holatlar ham uchrab turadi. Masalan, bolalar tarbiyasida oilaviy muhit maxsus ta'sir kuchiga ega. Muhit deyilganda oila a'zolarining o'zaro munosabatlari, bolalarga ta'sir ko'rsatish usullari, oilada mavjud bo'lgan boshqa shakl va vositalar yig'indisiga tushuniladi. Oila muhitining

mazmuni ota-onalarning, katta yoshdagi a'zolarining g'oyaviy-siyosiy ongliklarida namoyon bo'ladi. [3]

Hozirgi zamon oilalarida o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashning metodlari, vositalari, an'naviy va noan'anaviy shakllaridan keng qo'llanilmoqda. Olib borilgan kuzatishlar natijasida bolalar tarbiyasida ota-onalarning er va ayol sifatidagi faollik darajasi turlicha ekanligining guvohi bo'ldik. Ularning bolalar tarbiyasiga ta'sir darajalarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: Oilada ota va ona bir xil ta'sir ko'rsatadi.

2. Oilada otaning ta'siri kuchli.
3. Oilada onaning ta'siri kuchli.
4. Oilada ota vafot etgan yoki ajralishgan.
5. Oilada ona vafot etgan yoki ketib qolgan.
6. Oilada o'gay otaning ta'siri kuchli.
7. Oilada o'gay onaning ta'siri kuchli.

Umuman olganda hamma oilalar tarbiyasi uchun yaroqli umumiy formula topish mumkin emas, lekin bolalar tarbiyasi bo'yicha to'plangan ilg'or tajribalar asosida oilaning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, kelajakda kutilishi mumkin bo'lgan tarbiya natijalarini hisobga olib, maslahat berish mumkin. Oilada farzandlarga ma'naviy-ahloqiy tarbiya berish jarayonida ularda insonparvarlik va adolatparvarlik xislatlarini kamol toptirishda o'mak ko'rsatish, tushuntirish va uqtirish, rag'batlantirish, ogohlantirish, tanbeh berish, uyaltirish, suhbat, munozara va bahs kabi usullardan foydalanish mumkin.

Ota-onalarga pedagogik bilim berish, oilaviy tarbiya bo'yicha tajriba almashish, ota-onalarni tarbiyaviy ishlariga qizg'in jalb qilish uchun ularni ta'lim muassasalariga, mahalla qo'mitalariga taklif etish maqsadga muvofiqdir. Ota-onalarning bu boradagi eng muhim vazifalari bolalari kamolotini oldindan tasavvur eta olishlari, tarbiya maqsadini aniqlashlaridir.

Qo'yilgan maqsadni amalga oshirish faoliyatni mohirlik bilan tashkil etishga bog'liq. Buning uchun: Bolalarning hayoti va mashg'ulotini to'g'ri tashkil etish (rejim, o'yin, mehnat, uydagi o'quv ishlari va hokozalar). O'zining shaxsiy faoliyati va dam olishini tashkil etish (ishda, uy xo'jaligida, bolalarni parvarishlashda, o'qishda, dam olishda, yosh avlod tarbiyasi yuzasidan jamoat ishlarida). [3]

Biroq bu yo'lda bir qancha qiyinchiliklar mavjud. Bunda ilg'or oilalar ham tarbiyaning maqsadini va o'z mas'uliyatlarini yaxshi bilsalar ham tarbiya uslublari, usul va vositalarini aniq qo'llay olmaydilar. Ma'lumki, oilada biron-bir uslub alohida qo'llanilmaydi, balki barcha uslublar uyg'unlashuvda qo'llaniladi.

Bolalar tarbiyasiga birinchi navbatda ota va onaning o'zaro munosabatlari katta ta'sir ko'rsatadi.

Oila va oilaviy tarbiyaning u yoki bu xususiyatlari doimo xalq e'tiborining markazida bo'lgan va bu xalq pedagogikasida o'z ifodasini topgan. Xalq avvalom-bor baxtli oila yaratish uchun kurashgan. Xalq oilani baxt manbai, "tabiat go'zalligi", mehnatsevar oila jamoasi sifatida ko'radi va oilada ayol va erkak teng huquqliligini e'tirof etadi, ayollar huquqini himoya qiladi, ajralishlarni qoralaydi, oilaviy nizolarni nihoyatda ehtiyotkorlik bilan hal qilishni maslahat beradi.

Demak, yuqoridagilardan kelib chiqqan holda mustahkam oila barpo etishning quyidagi muhim jihatlarini keltirish mumkin:

- ijtimoiy jihatdan yetuklik;
- axloqiylik va aqliy nuqtai nazardan yetuklik;
- huquqiy madaniyat jihatidan yetuklik;
- xo'jalik va iqtisodiy tomondan yetuklik.

Ushbu jihatlarni hisobga olgan holda oilada tarbiya jarayonini sogʻlomlashtirish maqsadida ota-onalar orasida targʻibot-tashviqot va tushuntirish ishlarini kuchaytirish bola tarbiyasida samarali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M.Mirziyoevning 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son «Jamiyatda ijtimoiy-maʼnaviy muhitni sogʻlomlashtirish, mahalla institutini yanada qoʻllab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari toʻgʻrisida», Farmonlari
2. Sh.M.Mirziyoevning 2022 yil 1 martdagi PF-81-son «Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniyatlarni qoʻllab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida» Farmonlari
- 3 Karimova V. Oila psixologiyasi. Darslik. T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2008.
- 4.Abu Ali Ibn Sino “Tib qonunlari” –T. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. I.jild. 1994.
5. O. Hamroeva. Oila – tarbiya oʻchogʻi. “Yosh oilalardagi nizo va ajrimlarning ijtimoiy-pedagogik hamda huquqiy-psixologik omillari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Guliston, 13-14 may 2019 yil

TASVIRIY SANʼAT YOʻNALISHI TALABALARINING AMALIY MASHGʻULOTLAR JARAYONIDA BADIY–ESTETIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Andijon davlat universiteti

TSMG kafedrası oʻqituvchisi Shohobiddinov Xayotbek

Annotatsiya Tasviriy sanʼat yoʻnalishidagi talabalarining badiiy-estetik madaniyatini amaliy mashgʻulotlar jarayonida rivojlantirish uchun mavjud imkoniyatlar haqida umumiy maʼlumotlar berilgan. Maqolada amaliy mashgʻulotlarning maqsadlari, badiiy sanʼatning muhiti va boshqa asosiy faktorlarni eʼtiborga olganda, muhim xizmat koʻrsatishligi, badiiy-estetik tafakkurni koʻp tarmoqli jarayonlardan rivojlantirish haqida fikrlar berilgan.

Kalit soʻzlar: badiiy madaniyat, estetik ijod, ijodiy faoliyat, ijodiy jamoa, ijodkor, koʻnikma, madaniy tadbir tashkilotchisi, madaniy tadbirlar, madaniyat xodimi, plener, perspektiva.

Tasviriy sanʼat yoʻnalishi talabalarida ochiq havoda bajarilgan amaliy tasvirlar oʻquv auditoriyalardagi mashgʻulotlar jarayonida ishlangan natyurmortlarga qaraganda farq qilib, rangtasvir ishlarining yorugʻ-soyalari, soyalardagi reflekslar, rang nisbatlarining xilma-xilligi, ranglarning jozibadorligi va jarangdorligi bilan kishini oʻziga jalb qiladi. Oʻzbekiston Respublikasining “Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari toʻgʻrisida”gi 20.01.2021 yil OʻRQ-668-sonli qonuning 3-moddasida berilgan quyidagi asosiy tushunchalar:

ijodkor— kasbiy yoki nokasbiy asosda (havaskorlik asosida) madaniy faoliyatning bir yoxud bir necha yoʻnalishi boʻyicha ijodiy faoliyat bilan shugʻullanuvchi jismoniy shaxs;

ijodiy jamoa— ijodkorlardan va boshqa mutaxassislardan tarkib topgan, madaniy faoliyatning bir yoki bir necha yoʻnalishi boʻyicha ijodiy faoliyat bilan shugʻullanish uchun tashkil etilgan kasbiy yoki nokasbiy jamoalar (havaskorlik jamoalari);

ijodiy faoliyat— madaniyat obyektlarini barpo etishga, takrorlashga, tarqatishga, tiklashga yoki saqlashga, shuningdek madaniyatni rivojlantirishga doir faoliyat;

madaniy tadbirlar— madaniy faoliyat sohasidagi madaniy-tomosha tadbirlari, madaniy-maʼrifiy, madaniy-ommaviy va boshqa tadbirlar;

madaniy tadbir tashkilotchisi— tashabbusiga ko‘ra madaniy tadbir o‘tkaziladigan va (yoki) bunday tadbirga tayyorgarlik ko‘rish hamda uni o‘tkazishga doir tashkiliy yoki moliyaviy yoxud moddiy ta‘minotni amalga oshiradigan yuridik yoki jismoniy shaxs;

madaniyat xodimi— o‘z kasbiy faoliyatini madaniyat tashkilotlarida amalga oshiruvchi jismoniy shaxs[1]. kabi tushunchalar tanlangan mavzuni mohiyatini ochib berish uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Talabalar amaliy mashg‘ulotlarda ochiq havoda ishlash mobaynida borlikning kengligini nafaqat perspektiva qonun-qoidalari yordamida, balki fazoviy bo‘shlikni anglay olish orqali, tabiatdagi sof havoni his qilib, uni toza ranglarda ifodalash orqali badiiy-estetik madaniyatni o‘rganadilar. Amaliy mashg‘ulotlar tabiat qo‘ynida tashkil etilganda tumanli tog‘lar, qir-adirlardagi masofaviy ketma-ketlikning mayin va yengil moviy ranglari, osmondagi oppoq, pardek yumshoq bulutlar, daraxtlar, suvlar, toshlardagi ranglarning bir-biriga ta’siri haqidagi tushunchalarga ega bo‘lgan talabalar madaniy faollik orqali bilim, ko‘nikma malakalarini oshirib boradilar.

Oliy ta‘lim muassasalari “tasviriy san‘at” yo‘nalishida ta‘lim olayotgan talabalarning bevosita o‘quv jarayoniga kiruvchi amaliyotning asosiy vazifasi - tasviriy san‘atning muhim janrlaridan biri bo‘lgan manzara janrida tabiatdagi me‘moriy obida bo‘laklari, har xil hayvonlar, parandalar va qushlar rasmlarini tasvirlay olish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat[6].

Plener(frans. plein air — ochiq havo)dagi amaliy mashg‘ulotlar talabalardagi ijodiy badiiy-estetik ko‘nikmalarni rivojlantirishda cheksiz imkoniyatlar yaratadi. O‘quv faoliyat davri bo‘lgan amaliy mashg‘ulot o‘quv jarayonidagi rangtasvir, qalamtasvir, kompozitsiya kabi maxsus fanlarni o‘zlashtirishning uzluksiz davomi bo‘lib, tasviriy san‘at yo‘nalishi bo‘yicha ta‘lim olayotgan bo‘lajak rassom-pedagoglar tayyorgarligini oshirishning tarkibiy bir bo‘lagi hisoblanadi. Talabalar bilan o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarning asosiy maqsadi auditoriyalarda qalamtasvir va rangtasvir darslarida o‘rgangan bilim va ko‘nikmalarini kengaytirish, mustakkamlash, ochiq havoda tabiiy yorug‘lik sharoitida bu olgan ijodiy ko‘nikmalarini amalda qo‘llay olish, bajara olish malakalarining oshishiga yordam beradi.

Shuningdek amaliy mashg‘ulotlarda tabiat bilan bevosita muloqotda bo‘lish ulardagi ijodiy qobiliyatlari estetik jihatdan kengroq shakllanishida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy-estetik qobiliyatlarning shakllanishiga qulayroq sharoit yaratish uchun, ulardagi har xil tasvirlash materiallaridan foydalanish ko‘nikmalari tabiatni o‘rganish va kasbiy bilimlarining o‘sish darajasi o‘zaro bog‘liq bo‘lishi kerak[8]. Turli xil buyoq turlaridan foydalanish talabalarning rangni qabul qila olish madaniyatini tarbiyalaydi va ularning badiiy did, fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishga yordam beradi Tasviriy san‘atda talabalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun mutaxassislar tomonidan ko‘plab ishlar qilingan.

Amaliy mashg‘ulotlar ochiq havoda tabiiy quyosh nuri ta’sirida ranglar o‘zgarganligi sababli qisqa muddatli vazifalar va plenerda umumiy rang-tus birligini o‘rganish uchun uzoq muddatli mashqlar bajarish vazifalari ishlab chiqilgan.

Masalan: rus rassomlaridan A.A.Vasilev tayyorgarlik mashqlari sifatida natyurmort, shuningdek o‘zaro nisbatlar (osmon, yer, suv)ni tasvirlashni o‘rganish uchun manzaralar ishlashni taklif qiladi[9]. U bu kabi vazifalarning zarurligini plenerda rangtasvir ishlashda tabiatdagi barcha ko‘rinishni birdan qamrab olish juda qiyin va talaba ulardan asosiysini ajratib ola bilmasligini aytadi. Tasviriy san‘at yo‘nalishi talabalarida badiiy-estetik madaniyatni shakllantirish uchun quyidagi kompleks ishlarni amalga oshirish orqali ham takomillashtirish mumkin.

Ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

1) hissiy, badiiy tuzilmalarga sezgirlik va badiiy va estetik qadriyatlarga sezgirlikka bo'lingan estetik sezuvchanlik: tajriba, ya'ni san'at asarlari bilan bevosita aloqa, reproduksiya orqali bilvosita aloqa va boshqalar, o'z havaskorlik san'ati;

2) san'atning ayrim turlarining tarixi, ma'lum san'at turlarining nazariyasi, estetika sohasidagi bilimlar va san'at bilan shug'ullanadigan boshqa fanlar;

3) san'at bilan bog'liq tajribani hayot davomida tarqatish qobiliyati; san'atning ichki tuzilishi va estetik shaxsiyatning tizimli rivojlanishi, umumiy shaxsiyat o'zgarishlarini boshqarish;

4) imitatsion bo'lmagan faoliyat, badiiy tajribadan foydalanish qobiliyatidan iborat estetik zukkolik. [5, 8-9].

Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini takomillashtirish amaliy mashg'ulotning keng qamrovli shaklini badiiy va estetik madaniyatni o'quv, mustaqil va maktabdan tashqari mashg'ulotlar birligida birlashtirishda, kelajakda talabaning amaliy ishini universitetda o'qishni boshidanoq, amaliy mashg'ulot uchun tashkil etishda qo'llanilishida aks etadi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki san'atdagi uslub va yo'nalishlar, allaqachon san'at chegaralaridan chiqib kundalik turmushimizga kirib kelgan. Masalan, dizaynda, go'zallik industriyasida, jihozlar va buyumlar olamida, doim qaysidir uslub yetakchilik qilib kelib modaga aylanadi, yoki an'anaviy uslublar asosida uning yangi variantlari yaratiladi. Eng qiziqarlisi go'zallik, ezgulik va haqiqat uchligining g'oyalari dizayndagi shakllar—dunyosida ham o'z ifodasini topadi.

San'at asarlarining, g'oyaviy mazmuni haqida mutaxassislarining tahliliy suhbatlari asarning estetik va tarbiyaviy qimmatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Tasviriy san'at yo'nalishi talabalarida amaliy mashg'ulot bilan birgalikda badiiy havaskorlik to'garaklarida badiiy-estetik madaniyatni mana shu jihatlar e'tiborga olinishi natijasida yoshlarda san'at asarlari yaratishida ongli munosabat, ularning mazmuni, mohiyati, badiiy qimmatini anglash, qadrlash shakllanadi.

Shuning uchun ham amaliy mashg'ulot, to'garaklarida talaba-yoshlarning estetik qobiliyatlari bilan birga badiiy didi, estetik dunyoqarashi, mantiqiy tafakkuri, fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Bularning barchasi pedagogik muammo sifatida kompleks tarzda yo'lga qo'yilgandagina natija erishish maqsadlarini yuqori sifatda bajarish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining "Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to'g'risida"gi qonuni, 20.01.2021 yildagi O'RQ-668-son <https://lex.uz/docs/-5230682>

2. Eralievich, S. K., Mukhamatsultonovna, M. I., Saidazimovich, B. I., & Turgunovich, A. R. (2020). The Need for Creation of a Cluster of Pedagogical Innovations in the System of Continuous Education. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(05), 6586-6591. Academic Research, Uzbekistan Page 368 www.ares.uz Academic Research in Educational Sciences

3. Ne'mat, A. M., & Ankabaev, R. T. (2018). Methodological Principles of Training Fine Arts. Eastern European Scientific Journal, (6).

4. Saidazimovich, B. I., Turgunovich, A. R., Jabbarovich, M. M., & Tairovna, I. M. (2020). THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE LANDSCAPE GENRE IN THE FINE ARTS. EPRA International Journal of Research and Development, 5(3), 423-424.

5. Shigel'ska., C. Talabalarining estetik madaniyati fazosi. [8-9b.]

6. Shuhratovich, I. U. (2020). Application of innovation in teaching process. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(5), 4-8.

7. Tursunmurotovich, S. S. (2020). Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda grafik rassomlar hayoti va ijodiy faoliyatini organishning muhimligi. Педагогика ва психологияда инновациялар, (2), 460-464.

8. Tursunmurotovich, S. S., Eraliyevich, S. X., & Shuhratovich, I. U. (2020). Illustration and the Influence of Illustrator on Children's Understanding of Fairy Tales and Works of Art in Books. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(05), 3526-3533.
9. Байметов, Б. Б., Собиров, С. Т., & Исматов, У. Ш. (2019). ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА. *Вестник науки*, 1(7), 63-66.

Gerontologiyada psixologik xizmatni yo'lga qo'yishning nazariy va metodologik asoslari

**Sabirova.K.S – “Pedagogika va psixologiya” kafedrası
o'qituvchisi. UrDU**

Annotatsiya: Ushbu maqolada gerontologiyada psixologik xizmatni yo'lga qo'yishning nazariy va metodologik asoslari xususida qimmatli fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlari: Gerontologiya, mehnat, faoliyat, sog'lom e'tiqod, psixologik xizmat, nazariya va amaliyot

Kirish. Umuman, gerontologiyada psixologik xizmat ko'rsatish muammosi ma'lum ma'noda, ilmiy psixologiyaning etakchi yo'nalishlaridan biri sifatida ko'p bor munozaralar manbai bo'lgan. Tarix va ijtimoiy hayot tamoyillari shuni ko'rsatmoqdaki, jamiyatning har tomonlama rivojlanishi va unda yuksak darajadagi hayot, turmush tarzining qaror toptirilishi, avvalo har bir faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdagi o'ziga xos psixologik salohiyatning ne chog'liq to'la-to'kis namoyon etilayotganligi bilan belgilanadi.

Zero, har bir mamlakatning porloq kelajagini odamlardagi ijodiy, intellektual va ma'naviy taraqqiyot yo'lga xizmat qiluvchi davlat mexanizmsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu boisdan bo'lsa kerak, hozirgi kunda barcha rivojlangan va rivojlanish yo'lidan borayotgan mamlakatlar birinchi galda o'z fuqarolarining ma'naviy va intellektual, jismoniy va ruhiy barkamolligiga va undan ijtimoiy manfaatlar uchun samarali foydalanish yo'llarini izlashga jiddiy e'tiborni qaratmoqdalar. Shu nuqtai nazardan, har bir mamlakatda inson va uning faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-psixologik xizmat tizimining joriy etilishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). K.K.Platonovning psixologik xizmat bilan bog'liq ijtimoiy psixologiya metodologiyasini yaratishdagi xizmati shundaki, u ijtimoiy-psixologik individuallik muammosini inson individual olami namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi sifatida tadqiq qildi va psixologik xizmat mohiyatini tasavvur qilish uchun muhim bo'lgan shaxsni nafaqat o'zining individual xususiyatlari asosida, balki bu individual xususiyatlarning ijtimoiy mazmuni - o'z-o'zini adekvat baholash va rivojlantirishga asoslangan shart-sharoitlarni yaratish bilan kamol toptirish muqarrarlitgini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Professorlar: E.G'oziev, I.Tursunov, J.Ikromovlarning "XX asr va shaxs kamoloti" mavzusidagi ma'lumotlarida ham psixologik xizmat ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etuvchi individ, shaxs va sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga jiddiy e'tibor berish zarurligi uqtiriladi:

- inson rivojlanishining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muxiti omillari);
- insonning o'ziga taalluqli, asosiy tafsilotlar, uning ichki konuniyatlari, mexanizmlari, e'tiqod bosqichlari barqarorlashuvi va involyutsiya;
- inson yaxlit tuzilishining asosiy tarkiblari, ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi. Darhaqiqat, har bir insonning o'z individual olamida sodir etilayotgan barcha ma'naviy va ruhiy kechinmalarini u

yashab turgan jamiyat istiqbollariga mos tarzda tadqiq qilmay turib shaxs va faoliyat, shaxs va jamiyat, shaxs va individuallik o'rtasidagi ijtimoiy munosiblikni ta'minlab bo'lmaydi. Zero, psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilinayotgan ijtimoiy psixologik himoya falsafasi ham shuni taqozo etmoqda[1].

"Gerontologiyada insonning individuallik darajasi yana shu bilan ifodalanadiki, undagi faoliyatning usullari va vositalari hech qachon tayyor holdagi barcha uchun bir xil umuminsoniy tajribalardan iborat bo'la olmaydi. har bir inson o'z individual sifatleri va filogenezdagi xususiyatlari asosida ijtimoiy faollik taqozo etgan faoliyatning mustaqil sub'ektiga aylanib boradi. Bu bilan jamiyat har bir individning o'z hayotiy poydevori uchun muhim bo'lgan "g'isht"ni o'zi barpo etishida ijtimoiy shart-sharoit yaratib beradi"

Tadqiqot ishining metodologik asosi (Research methodology). Shuningdek, psixologik xizmat jarayonida hisobga olinishi va tadqiq qilinishi muhim bo'lgan ustanovka muammosi V.M.Snayder tadqiqoti bo'yicha o'z-o'zini kuzatish (seld monitoqing) jarayoni bilan bog'liq holda, shuningdek ustanovka va xulq-atvor hamjihatligidan dalolat beruvchi "layoqatlilik printsiplari (aqaitabifity pinqinsiplo') zahiridagi empirik ma'lumotlar qayd etilsa, Dyuvall va Vixland tadqiqotlari ustanovkani "o'z-o'ziga diqqatni qaratish" nazariyasi asosida tadqiq qiladi va tegishli ko'rsatmalar beradi.

Umuman olganda, psixologik xizmat metodologiyasini yaratishdagi psixologik muhofaza talqini uchun muhim bo'lgan attityud tushunchasiga, G.M.Andreeva (1988) tomonidan quyidagi to'rt ilmiy yo'nalishni belgilash asosida yanada oydinlik kiritiladi:

1) Muvofiqlashtirish - o'z maqsadlariga erishish uchun xizmat qiluvchi attityudning ob'ektga nisbatan sub'ektni yunaltira olishi;

2) Bilish - u yoki bu ob'ektga nisbatan attityudning soddalashtirilgan xulq-atvor ko'rsatmasini ta'minlay olishi;

3) Ifodalilik - shaxs o'z-o'zini idora qilishida attityud shaxs sifatida o'zini ifodalash uchun sub'ektning keskin, tang holatlaridan xalos qilish usuli sifatida namoyon etilishi;

4) himoya - attityudning shaxs ichki ziddiyatlarini bartaraf etishga xizmat qilishi. Demak, aytish mumkinki, attityudning mazkur to'rtala vazifasi, ham inson va faoliyat taraqqiyoti uyg'unligiga xizmat qiluvchi psixologik muxofazaning qaror toptirilishiga ko'maklashishi tabiiy. Chunki, ijtimoiy taraqqiyot ommillari hamisha inson ustanovkalari kamolotiga hamohangdir. Bu hamohanglikni to'liq his etgan holda attityudni yanada kengroq ko'lamda " ijtimoiy ustanovka" nomi bilan e'tirof etish qabul qilingan (V.A.Yadov,D.N.Uznadze, G.M.Andreeva, P.N.Shixirev, SH.A.Nadirashvili, A.G.Asmolov va boshkalar.). Bu esa ijtimoiy psixologiya fani uchun muhim bo'lgan psixologik muhofaza metodologiyasini nazariy-ilmiy jihatdan yanada oydinlashtirishga xizmat qiladi. Chunki, D.N.Uznadze kashfiyotida ustanovka ma'lum ehtiyojlar va ularni qondirish majmuasi mukammal ochib berilgan bo'lsa, V.A.Yadov qoidalarida ustanovka ma'lum vaziyatlar bilan bog'liq " o'z-o'zini idora qilish" mezonlari sifatida o'rganildi va bu, o'z navbatida, ijtimoiy psixologiya fani taraqqiyotiga " ijtimoiy faoliyat ierarxiyasi", degan yangi tushunchani olib kirdi.

Psixologik muxofaza va ustanovka uyg'unligining metodologik asoslarini talqin qilar ekanmiz, psixologiya fanida ma'lum va mashhur D.N.Uznadze maktabi tadqiqotchilari tomonidan ustanovka muammosining maxsus predmet sifatida ishlab chiqilib ilmiy xulosalar chiqarilganligini unutmasligimiz kerak[2].

Bir qarashda "ustanovka" va "ijtimoiy ustanovka" tushunchasi bir-biriga juda yaqin va o'xshash. Ayniqsa, shaxs, faoliyat, yo'nalish, tayyorgarlik, munosabat tushunchalari ikkala tushuncha uchun ham birday ahamiyat kasb etadi. qolaversa, ularni bir-biridan ajratgan holda ta'riflash ham juda mushkul. Lekin fanda aniqlik va har bir sohaning ilmiy yo'nalishi nuqtai nazaridan, shuningdek,

ustanovka muammosining umumiy psixologiyadagi va ijtimoiy psixologiyada tutgan o'rnini va o'ziga xos vazifalarini belgilash maqsadida "ustanovka" va "ijtimoiy ustunovka" tushunchalari shartli ravishda qabul qilingan. Balki, bu-ustunovka muammosini yanada chukurroq, yanada mukammalroq o'rganishga xizmat qilar.

Ustanovka muammosining ijtimoiy psixologiya fanining eng muxim ob'ekti ekanligini, hatto D.N.Uznadze tomonidan keltirilgan quyidagi ta'rifda ham ko'rish mumkin:

Ustanovka ma'lum faollik holatiga tayyorgarlik. Ayni paytda, sub'ekt ehtiyoji va unga mos ob'ektiv vaziyatning yaratilishi bilan bog'liq sub'ektning bir butun dinamik holatidir. Bu o'rinda ob'ektiv vaziyat bilan bog'liq psixologik himoyalanishining shaxs faolligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillarning o'rnini va ahamiyati alohida o'rin tutganligi ko'rinib turibdi. Lekin D.N.Uznadze o'z tadqiqotlarida shaxsning oddiy fiziologik ehtiyojlarini o'rganish va tahlil qilish asosida ustanovka qonuniyatlarini ochib beradi va ilmiy xulosalar qilish bilan kifoyalanadi. Ijtimoiy psixologiyada esa bugungi eng muhim va dolzarb muammolardan biri-shakllangan ijtimoiy ustanovkaning hayot va faoliyat mazmuniga qarab o'zgarishi yoki o'zgarmasligini aniq dalillar misolida asoslab berishdir. Bu borada ham g'arbda ma'lum tadqiqotlar mavjud. Binobarin, bixevioristik yo'nalishdagi sotsial psixologik oqim namoyandasi K.Xovlundning fikricha ijtimoiy ustanovka o'rgatish yoki ijtimoiy psixologik ta'sir yo'li bilan o'zgarishi mumkin. Ya'ni insondagi turli xil ustanovkalarni o'zgartirish uchun unga nisbatan rag'batlantirish yoki jazolash tizimini o'zgartirish mumkin[3].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Gerontologiyada psixologik xizmatni yo'lga qo'yishning nazariy va metodologik asoslari haqida gap borganda psixologik xizmat ob'ekti va sub'ekti hisoblangan shaxsga munosabat tizimini asosida yondashuv istiqbollarini ko'rsatib beruvchi tadqiqotlarga ham alohida to'xtalishga to'g'ri keladi.

Chunki, shaxsning psixologik xizmat jarayonida namoyon bo'luvchi va rivojlantirib borilishi muqarrar bo'lgan o'z-o'ziga, o'zgalarga (shaxslararo) va faoliyatga nisbatan tarkib topayotgan munosabatlarning ijtimoiy saviyasini o'rganmay, tahlil qilmay turib uning o'z-o'zidagi noxush hislardan, o'zgalalar bilan hamkorlik o'rnatishi bilan bog'liq ziddiyatli vaziyatlardan, faoliyatdagi muvoffaqiyatsizliklardan psixologik muxofaza qilishga qaratilgan tadbirlar ko'lamini belgilab bo'lmaydi. SHu nuqtai nazardan, munosabatning turli sohalaridagi ijtimoiy psixologik mezonlari bo'yicha tadqiqot olib borgan faylasuflar, psixologlar, sotsiologlar, psixofiziologlar va pedagoglar barchasi munosabatning ma'lum sohalarini ilmiy jihatdan asoslab beradilar. Psixologiya fanidagi keyingi qator ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jamiyatdagi har bir shaxs faoliyatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlikni ta'minlamay turib, mazkur shaxsning, aniqrog'i ushbu shaxslardan iborat bo'lgan jamiyatning taraqqiyotini to'laqonli saviyada tasavvur etib bo'lmaydi. Shu boisdan ham shaxs, faoliyat va ijtimoiy muxit uyg'unligiga, ayniqsa shu uyg'unlikning bevosita ta'min etilishiga xizmat qiluvchi shaxs faolligi masalasiga olimlar o'zlarining qator nazariy-ilmiy fikrlarini bayon etganlar. Demak, shaxs faolligi, avvalo, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z imkoniyatlari ko'lamidan unumli foydalana olishga intilish jarayoni ekanki, bu jarayonni muntazam ravishda o'rganish va rivojlantira borish shaxs taraqqiyotini ta'minlovchi jamiyatning muhim vazifalaridan biri hisoblanmog'i muqarrar. Umuman, shaxs faolligini tushunish, tushuntirish va ilmiy jihatdan asoslashga bag'ishlangan va ayni paytda psixologik xizmat vazifalarini belgilash uchun muhim bo'lgan izlanishlarni shartli ravishda ma'lum yo'nalishlarga bo'lish mumkin. Zero, har bir yo'nalish tadqiqotchilari shaxs faolligini u yoki bu g'oyada turib tahlil qiladilar va tegishli xulosalar chiqaradilar. Tadqiqotlarimizni amalga oshirishda esa biz ushbu yo'nalishlarda qayd etilgan nazariy-ilmiy xulosalarni ma'lum darajada metodologik asos sifatida qabul qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

6. Karimov V.M. "Ijtimoiy psixologiya asoslari". -T.:O'qituvchi, 1994. -95 b.

7. Sh.R.Barotov. "Ta'limda psixologik xizmat". Buxoro - 2007
8. Saylaubekovna R. R. Fertil atamasi va fertil yoshdagi insonlarning psixologik xususiyatlari //Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2023. – T. 1. – №. 3. – S. 21-24.
9. Адизова Т.М. "Психокоррекция". Т.2006.

Talabalarda ta'lim muhitida zo'ravonlik tasavvurlarining namoyon bo'lishi.

**Urganch davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi Sa'dullayeva
Moxinur G'ulomjon qizi
+99897-459-33-39**

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'lim jarayonida zo'ravonlikning namoyon bo'lishi, zo'ravonlik turlari, zo'ravonlikdan himoya darajasi, zo'ravonlik shakllari va zo'ravonlik ko'rinishlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixologik zo'ravonlik, zo'ravonlik sindromi, jismoniy zo'ravonlik, himoya darajasi, tajovuz, shaxslararo muloqot, shaxsiy tashvish.

Проявление представлений о насилии в образовательной среде у учащихся.

Аннотация: В данной статье представлены данные о проявлениях насилия в образовательном процессе, о видах насилия, степени защиты от насилия, о формах насилия и проявлениях жестокости.

Ключевые слова: психологическое насилие, насильственный синдром, физическое насилие, уровень защиты, агрессия, межличностное общение, личностная тревожность.

Manifestation of visions of violence in an educational environment in students.

Abstract: This article presents data on the manifestations of violence in the educational process, on the types of violence, the degree of protection from violence, on forms of violence and manifestations of violence.

Keywords: psychological violence, violent syndrome, physical violence, protection level, aggression, interpersonal communication, personal anxiety.

KIRISH. Zamonaviy tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bu insonning ijtimoiy muhitning salbiy ta'siridan psixologik xavfsizligini o'rganishdir. Ularga bo'lgan qiziqish mamlakatda sodir bo'layotgan radikal ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlardan kelib chiqadi, bu ijtimoiy hayotning barcha sohalariga ta'sir qiladi, umuman ijtimoiy-madaniy vaziyatni o'zgartiradi, ba'zida ijtimoiy keskinlik va mojarolarning kuchayishiga, zo'ravonlikning barcha ijtimoiy tizimlarda, shu jumladan ta'lim tizimida rolining oshishiga olib keladi.

O'smirlik davrida ijtimoiy muhitning salbiy ta'siri, birinchi navbatda, shaxslararo muloqot sohasidagi qiyinchiliklar va ma'lum bir yosh uchun me'yoriy bo'lgan shaxsiy neoplazmalar shakllanishining sekinlashishi shaklida namoyon bo'ladi, ko'p hollarda bunday deformatsiyaning provokatsion omili psixologik zo'ravonlikning turli shakllari hisoblanadi.

Mahalliy va xorijiy adabiyotlarda zo'ravonlik muammosining ayrim jihatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan ko'plab asarlar mavjud. Zo'ravonlikni tabiiy va ijtimoiy muhitda tajovuzkor xatti-harakatlar sifatida talqin qilish Yu.P. Emelyanova, K. Lorents, G. Spenserga xosdir. Agressiya va zo'ravonlikning ijtimoiy-psixologik jihatlari R. Baron, G. Markuse, R. May, D. Richardson, asarlarida ochib berilgan.Freyd, E. Fromm tomonidan.

ADABIYOTLAR TAXLILI. Zo'ravonlik jamiyatning ijtimoiy (birinchi navbatda iqtisodiy) sharoitlaridan kelib chiqqan ijtimoiy-tarixiy kategoriya sifatida V. P. Gorinin, V. V. Denisov, G. N. Kireyev, N. I. Kitayev, I. M. Lipatov. Zo'ravonlik ishlab chiqarishda ijtimoiy-madaniy omillarning yetakchi roli R. Jirard, R. N. Ibragimov T. Parsons asarlarida asoslanadi. Zo'ravonlikning axloqiy asoslari R. G. Apresyan, A. A. Guseynov, A. L. Nazaryetyan, D. Sharp tomonidan o'rganilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim muhitining o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga ta'siri muammolari rus rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiyasida to'liq namoyon bo'ladi. Biroq, zo'ravonlik shakllarining tarqalishi, pedagogik muloqotda zo'ravonlik harakatlarining psixologik oqibatlari, ta'lim muhitida tengdoshlarning shaxslararo muloqotidagi psixologik zo'ravonlik rus psixologiyasida juda kam o'rganilgan. [3,4,16,17,]

Shu bilan birga, ta'lim muassasalaridagi zo'ravonlik jiddiy ijtimoiy rezonansga ega bo'lgan ko'plab mamlakatlarda jamoatchilik e'tiborini tortadigan muammodir. [13,20]

Yuqorida aytib o'tganimizdek, zo'ravonlikning psixologik muammolari bo'yicha ilmiy nashrlarning aksariyati oilada yoki eng yaqin ijtimoiy hayotda bolaga nisbatan sodir etilgan zo'ravonlik oqibatlarini baholashga qaratilgan.

Bunday zo'ravonlik harakatlarining katta qismi ta'lim muhitida sodir bo'ladi. Agar jismoniy va, ayniqsa, jinsiy zo'ravonlik axloqiy, axloqiy va huquqiy jihatlarida qoralangan va ta'qib qilingan bo'lsa, unda psixologik zo'ravonlikning xilma-xil shakllari ijtimoiy ong va tadqiqot qiziqishi doirasidan tashqarida qoladi.

G'arb psixologiyasida bunday zo'ravonlik maktab zo'ravonligi deb nomlangan. Maktabdagi zo'ravonlik-bu zo'ravonlik turi bo'lib, unda majburlash, bolalar yoki o'qituvchilar o'rtasida o'quvchilarga nisbatan kuch ishlatish sodir bo'ladi. Maktabda zo'ravonlikning ikki shakli mavjud: aniq va yashirin. Zo'ravonlikning aniq namoyon bo'lishi nafaqat boshqalarga qiziqishni kuchaytiradigan shaxslarga, balki butun guruhga qarshi ham yo'naltirilishi mumkin. Ko'pincha maktabdagi zo'ravonlik psixologik va yoki jismoniy zo'ravonlik shaklida bo'ladi. "Bolalar zo'ravonligining namoyon bo'lish shakllari har doim ma'lum bir maktab yoki bolalar yoki o'spirinlarning ma'lum bir guruhi yoki atrof-muhit izlarini o'z ichiga oladi".[7]

Tadqiqotchilar ta'lim muhitida zo'ravonlikni keltirib chiqaradigan bir qancha omillarni aniqlaydilar:

- ta'lim muassasasining umumiy psixoemotsional kelib chiqishi, o'zaro ta'sir sub'ektlarining yuqori darajadagi xavotiri bilan, o'z his-tuyg'ularini nazorat qila olmaslik va holatlarni tartibga sola olmaslik bilan tavsiflanadi;

- ta'lim muassasasining "siyosiy" tizimi, shu jumladan o'qituvchilar tarkibidagi tajovuzkor munosabatlar, shu jumladan avtoritar direktiv boshqaruv uslubi, pedagogik va kasbiy talablarning asosli tizimining yo'qligi;

- o'qituvchilarning maktab o'quvchilariga bo'lgan munosabati, kattalar tomonidan asossiz talablar va bolalarning huquqlaridan maksimal darajada foydalanish asosida qurilgan xususiyatlari;

- sinf jamoasi ichidagi munosabatlar tizimi (mos yozuvlar guruhi sifatida);

- "jabrlanuvchi" va "xo'jayin" rollarini o'z ichiga olgan umum'e'tirof etilgan ijtimoiy rollarning mavjudligi;

- ommaviy axborot vositalari tomonidan targ'ib qilingan jamiyatdagi an'analar [2,5,6,7].

Ta'limdagi psixologik zo'ravonlik muammosi tadqiqotchilar va publitsistlar tomonidan, masalan, jinsiy yoki jismoniy narsalarga qaraganda kamroq ko'rib chiqiladi.

Psixologiyada ham o'qituvchi, ham tengdosh tomonidan psixologik zo'ravonlikni ko'rib chiqishda integral yondashuv mavjud emas. Mualliflarning bir nechtasi ushbu muammoni psixologik zo'ravonlikni ta'lim va tarbiya vositasi sifatida ko'rib chiqish, intizomni o'rnatish usulini tanlashni oldindan belgilab beradigan o'qituvchining subyektiv xususiyatlarini aniqlash orqali tahlil qilishga yondashadi.

Bir nechta tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu psixologik zo'ravonlik nafaqat o'qitish, balki tarbiyaning asosiy vositasi bo'lib, ko'pincha o'qituvchi yoki talabalar tomonidan tan olinmaydi. Ta'lim jarayonida o'qituvchilarning zo'ravonlikning turli shakllaridan foydalanish sabablarini ko'rib

chiqing. Ularning aksariyati stress omillari bilan bog'liq bo'lib, ular o'qituvchilarda hissiy va stressli holatlarni keltirib chiqaradi va natijada zo'ravonlik namoyon bo'lishiga olib keladi [6,8,14,15]:

Bunday holda, bolalar doimiy ravishda tanqid qilinadi, xafa bo'ladi, hech qachon maqtamaydi (yoki juda kamdan-kam hollarda), rag'batlantirilmaydi, bolaning fikrini tinglamaydi, uning muvaffaqiyatsizligi, ahmoqligi va boshqalarni doimo eslatib turadi. ko'pincha bu begonalar (sinfdozlar, boshqa sinf o'quvchilari) bilan sodir bo'ladi, buning natijasida og'irroq jarohatlar paydo bo'ladi bolaga. Ba'zida o'qituvchi bolaga yaqin odamlarni yanada kamsitish va xafa qilish uchun ularni masxara qiladi va haqorat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, zo'ravonlikning namoyon bo'lishi insonning aqliy rivojlanishiga ta'sir qiladi.

L. S. Vigotskiy shunday deb yozgan edi: "shuni tan olish kerakki, har bir yosh davrining boshiga kelib, bola va uning atrofidagi voqelik, birinchi navbatda, ijtimoiy o'rtasidagi mutlaqo o'ziga xos, ma'lum bir yoshga xos, eksklyuziv, yagona va o'ziga xos munosabat shakllanadi.

Biz bu munosabatni ma'lum bir yoshdagi rivojlanishning ijtimoiy holati deb ataymiz. Rivojlanishning ijtimoiy holati ma'lum bir davrda rivojlanishda sodir bo'ladigan barcha dinamik o'zgarishlarning boshlang'ich nuqtasini anglatadi. U ushbu shakllarni va shu yo'lni to'liq va to'liq belgilaydi, shundan so'ng bola yangi va yangi shaxsiy xususiyatlarga ega bo'ladi, ularni ijtimoiy voqelikdan, rivojlanishning asosiy manbai sifatida, ijtimoiy shaxsga aylanadigan yo'ldan oladi"

Shunday qilib, bolaning rivojlanishining asosiy sharti sifatida rivojlanishning ijtimoiy holati nafaqat hayot muhitining xususiyatlari, balki tajriba xususiyatlari, bolaning atrofidagi dunyo va odamlarga munosabati. Ushbu tajribaning modalligi (bu qanday ijobiy yoki salbiy, harakatga to'sqinlik qiluvchi yoki tashabbuskor) kattalar tomonidan bolaga bo'lgan munosabatning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu har bir yoshning ehtiyojlari va imkoniyatlarini hissiy tajriba va tushunish sifatida munosabatlardir.

MUHOKAMA. Ta'lim muhitida zo'ravonlikning namoyon bo'lishi, rivojlanishning ijtimoiy holatining xususiyatlari sifatida, shaxsning muhim neoplazmalarining shakllanishiga ta'sir qiladi. O'smir psixologiyasining tadqiqotchilari ma'lum bir davrda ontogenez sodir bo'ladigan muhim psixologik xususiyatlarni ta'kidlashadi. Ularning aksariyati shaxslararo o'zaro munosabatlarda zo'ravonlik shakllari ta'sirida deformatsiyaga uchraydi.

Ko'pincha ta'lim muassasalarida psixologik zo'ravonlik mavjud bo'lib, u jabrlanuvchida hissiy stress va rolni farqlashni keltirib chiqaradi [10], o'z qadr-qimmatini pasaytiradi [1,11], shaxslararo aloqa shakllarining deformatsiyasiga olib keladi, qiymat yo'nalishlari tizimiga ta'sir qiladi va hayot strategiyalarining qurilishi ruhiy salomatlik ko'rsatkichlarini, birinchi navbatda, ijtimoiy va hissiy jihatlarni pasaytiradi. [12,19]

Pedagogik faoliyatning eng muhim jihati bu bolalar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarni tartibga solish, zo'ravonlik shakllarini oldini olish va tuzatish nuqtai nazaridan va psixologik zo'ravonlik elementlarining mavjudligini aniqlash va baholash uchun bolalar va hamkasblar bilan o'zaro munosabatlarni aks yettiruvchi baholashdir.

O'tkazilgan nazariy tahlil xavfsizlik tushunchasi atrof-muhit xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Bu shaxsiy xususiyat, holat yoki mulk sifatida qaralishi mumkin. Xavfsizlikni to'liq rivojlanishga, o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarni Real baholashga va ularning xatti-harakatlarini (hayotiy faoliyatini) tashkil yetishga imkon beradigan holat sifatida ko'rib chiqish mumkin, shunda jamiyatdagi asosiy ehtiyojlarni ijtimoiy jihatdan maqbul shakllarda qondirish mumkin. boshqa odamlar va ijtimoiy institutlarning manfaatlar va faoliyati. Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida inson qiyin vaziyatni muvaffaqiyatli engib o'tishi natijasida xavfsizlikni tavsiflash mumkin.

Mualliflar bu borada xavfsizlik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan turli xil universal shaxsiy xususiyatlarni ko'rib chiqadilar. Shaxsiy xususiyat sifatida xavfsizlik g'oyasi hayotiylik tushunchasida

eng ko'p aks yetadi, bu qiyinchiliklarni engib o'tishning yaxlitligi va muvaffaqiyatida namoyon bo'ladi.

Psixologik zo'ravonlik-bu bolani doimiy ravishda tahqirlash, haqorat qilish, qo'rqitish yoki qo'rqitish (tahdid qilish, xavf-xatarlarga duchor qilish). Bu kattalar bolasini ob'ekt sifatida qasddan manipulyatsiya qilish, uning sub'ektiv xususiyatlarini (erkinlik, qadr-qimmat, huquqlar va boshqalar) e'tiborsiz qoldirish yoki kattalar va bola o'rtasidagi bog'liqlik munosabatlarini buzish yoki aksincha, bu munosabatlarni tuzatish va turli xil deformatsiyalarga olib keladi. aqliy (xulq-atvor, intellektual, hissiy, ixtiyoriy, kommunikativ, shaxsiy) rivojlanish.

Aynan u zamonaviy ta'lim muhitida, tengdoshlar o'rtasidagi shaxslararo muloqotda ham, o'qituvchi - talaba pedagogik muloqotda ham keng tarqalgan.

Psixologik zo'ravonlik zo'ravonlikning boshqa shakllarining paydo bo'lishi uchun asos bo'lib, ularning markaziy, eng patogen tarkibiy qismidir. Ta'lim muhiti sub'ektlarida yuzaga keladigan qiyinchiliklarning aksariyati aniq psixologik zo'ravonlik bilan bog'liq. Psixologik zo'ravonlik ta'lim muhitida eng keng tarqalgan va shu bilan birga zo'ravonlikning eng kam o'rganilgan shaklidir.

Zo'ravonlikning psixologik (va boshqa shakllari) ta'sirining natijalari yashirin bo'lib, shaxsning bir qator psixologik xususiyatlarining deformatsiyasiga ta'sir qiladi. Zo'ravonlikning asosiy travmatik ta'siri shaxsning o'zini anglashiga ta'sir qiladi; dunyoqarash va motivatsion-semantik sohalarining konstruktiv bo'lmagan o'zgarishi; munosabatlar va muloqotdagi buzilishlar; insonning hissiy hayotini buzish.

Zo'ravonlik harakatlari qurbonlarida yuzaga keladigan jismoniy, psixologik va ijtimoiy oqibatlarining og'irligi zo'ravonlik shakllarining namoyon bo'lish turi va intensivligiga, shuningdek, odamning ijtimoiy muhitning salbiy ta'siriga chidamliligiga hissa qo'shadigan himoya imkoniyatlarining mavjudligiga bog'liq.

Boshqacha qilib aytganda, ruhiy salomatlik - bu tashqi shakl va ichki tarkibning muvozanati yoki uyg'unligi natijasida yuzaga keladigan insonning holati. Insonning ruhiy salomatligi, umuman olganda, insonning tizimli xususiyati sifatida, uning o'zaro munosabatlarining o'ziga xos xususiyati, birinchi navbatda, ijtimoiy.

Inson ruhiy salomatligining atrof-muhit va birinchi navbatda ijtimoiy muhit bilan aloqasi tadqiqotchilar tomonidan bahslashmaydi. "Salomatlik-bu tananing moslashish qobiliyati (salomatlik potentsiali) va doimiy o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlari o'rtasidagi muvozanat (muvozanat) holati"

"Ruhiy salomatlik" atamasi Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining (JSST) 1979 yilda "bolalarning ruhiy salomatligi va psixososyal rivojlanishi" mavzusidagi ma'ruzasi bilan bog'liq bo'lib qoldi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti mutaxassislari bolalikni muhofaza qilish va me'yordan chetga chiqishni oldini oladigan sharoitlarni ta'minlash zarurligi to'g'risida jahon jamoatchiligi e'tiborini jalb qilishga harakat qilishdi; ayniqsa, aqliy, somatik, jismoniy va ijtimoiy salomatlikning birligi va ularning o'zaro ta'siri ta'kidlangan.

Insonning ichki salohiyati va ularni amalga oshirishning tashqi shartlari o'rtasida nomutanosiblik kuchaymoqda. Insonning ruhiy salomatligi, shuningdek, uning xatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlariga va o'z ruhiyatining mazmuniga moslashish qobiliyatiga bog'liq, o'ziga bo'lgan munosabatini anglash orqali inson o'z harakatlarini, fikrlarini, his-tuyg'ularini o'zini o'zi qadrlashga qodir. S. L. Rubinshteyn odamlarning mavjud bo'lishining ikkita asosiy usulini va shunga mos ravishda odamlarning hayotga bo'lgan ikki xil munosabatini tavsiflaydi.

Birinchi usul bu "inson yashaydigan bevosita aloqalardan tashqariga chiqmaydigan" hayot. Bunday holda, insonning har qanday munosabati "individual hodisalarga munosabat"dir, lekin umuman hayotga emas, ya'ni inson o'z hayoti haqida fikr yuritish uchun aqliy pozitsiyani egallay

olmaydi. Mavjudlikning ikkinchi usuli aks ettirishning namoyon bo'lishi bilan bog'liq. "Ko'zgu hayot oqimini to'xtatadi va odamga aqliy ravishda o'zidan tashqariga chiqishga imkon beradi"

Ushbu ikkala tur ham ruhiy salomatlikning namoyon bo'lishida juda moslashuvchan, uyg'un bo'lishi mumkin. Turli yo'llar bilan-turli darajalarda. Birinchi tur tizimga qattiq kiritilgan ekan, moslashuvchan bo'ladi. Tashqi, cheklovchi va xatti-harakatlarni optimallashtiradigan sharoitlar bo'lmasa, ruhiy salomatlik sohasidagi buzilishlar mumkin. Ikkinchi tur tashqi ta'sirlarga bog'liq emas va shuning uchun yanada uyg'undir.

Ruhiy salomatlik muammosida uni baholash mezonlari masalasi muhim ahamiyatga ega. Keling, turli mualliflarning ruhiy salomatlikni baholash bo'yicha qarashlari bilan tanishaylik. A. F. Lazurskiyning fikricha, sog'lom shaxsning belgilaridan biri insonning ijtimoiy normalar doirasida o'z xatti-harakatlari va xatti-harakatlarini tartibga solish qobiliyatini anglatadi.

Shaxs sog'lig'ining eng muhim belgilaridan biri sifatida A. A. Megratyan o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini chaqiradi, bu insonning o'ziga xos aqliy hodisalarga (jarayonlar, holatlar, xususiyatlar), u tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatga, o'z xatti-harakatlariga ongli ravishda ta'sir qilish, ularning yo'nalishini saqlab qolish (saqlash) yoki o'zgartirish maqsadida belgilanadi.

O'zingizni boshqarish, birinchi navbatda, o'zingizning xatti-harakatlaringiz motivlarini o'zingiz shakllantira olish, o'z oldingizga aniq maqsadlar qo'yishdir. Bolaning tashqi muhitga moslashishi uning psixikasining tartibga solish imkoniyatlarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi.

Ota-onalarning asosiy vazifalaridan biri bu bolani boshqalar tomonidan boshqarilmaslikdan ko'ra o'zini boshqarishga o'rgatishdir. Mustaqillikka intilish, o'z hayotini boshqarishda o'z imkoniyatlarini boshqarish istagi, ayniqsa o'smirlilik va o'smirlilik davrida kuchayadi. Taniqli rus psixiatrlari V. X. Kandinskiy va S. S. Korsakov sog'lom psixikani ta'minlashda shaxsning tashqi dunyo bilan o'zaro munosabati va o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlariga hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'ziga bo'lgan ishonch, o'z-o'zini hurmat qilish, yetarli darajada o'zini o'zi qadrlash, psixikangizni boshqarish qobiliyati odamni kundalik va kasbiy stresslardan himoya qilishi mumkin. Faqat sog'lom psixikaga ega odamlar o'zlarini jamiyatning faol ishtirokchilari kabi his qilishadi.

G'arb psixologlari tomonidan ruhiy salomatlik muloqotga, ijtimoiy o'zaro munosabatlarga jalb qilish deb ta'riflanadi. A. Ellis ruhiy salomatlik mezonlariga quyidagilar kiradi: o'ziga qiziqish, jamoatchilik qiziqishi, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi qabul qilish, hissiy buzilishlar uchun javobgarlik.

Maslou sog'lom odamning asosiy ehtiyojlariga quyidagilar kiradi: xavfsizlikka bo'lgan ehtiyoj, hurmatga bo'lgan ehtiyoj, o'zini o'zi anglash zarurati. Uning fikriga ko'ra, bu "sog'lom" o'z sivilizatsiyasini sog'lom qiladi; inson salomatligini yaxshilash yaxshiroq dunyoni yaratish usulidir.

Maslouning fikricha, sog'lom odam, avvalambor, o'zi bilan uyg'unlikda yashaydigan, ichki kelishmovchilikni his qilmaydigan, o'zini himoya qiladigan, lekin hech kimga birinchi bo'lib hujum qilmaydigan baxtli odamdur.

U ruhiy salomatlikning yuqori sharoitlar ta'siriga bog'liqligini ta'kidlaydi, uning ichki tabiati "patogen ta'sirlar" bilan shakllanmagan odamni sog'lom deb hisoblaydi.

Rus psixologiyasida shaxsning normal rivojlanishi mezonlarini tavsiflashga qaratilgan eng qiziqarli urinishlardan biri B. S. Bratusyu. Uning nuqtai nazaridan ushbu rivojlanish shartlari va ayni paytda mezonlari:

1. boshqa odamga o'z qadr-qimmati, "odam" jinsining cheksiz salohiyatini o'zida mujassam yetgan mavjudot sifatida munosabat;
2. ushbu munosabatni amalga oshirish usuli sifatida markazsizlashtirish, fidoyilik qobiliyati;
3. hayotning ijodiy tabiati;

4. ijobiy erkinlikka ehtiyoj;
5. erkin irodani ifoda yetish qobiliyati;
6. kelajakni o'z-o'zini loyihalash imkoniyati;
7. rejalashtirilganlarning maqsadga muvofiqligiga ishonish;
8. o'zingiz, boshqalar, o'tmish va kelajak avlodlar uchun ichki javobgarlik;
9. o'z hayotining ma'nosini topishga intilish

K. Rojersning shaxsiy o'sishi kontseptsiyasiga asoslanib, uning asosiy psixologik ma'nosi ozod bo'lish, o'zini va hayot yo'lini topish, o'zini o'zi anglashdir. Shaxsning o'z ichki dunyosi bilan o'zaro munosabati tashqi dunyoga qaraganda kamroq (va ko'p jihatdan ko'proq) muhimdir.

Shaxsiy o'sishning eng umumiy qonuni haqida gapirish qonuniydir, uni quyidagicha shakllantirish mumkin: agar zarur sharoitlar mavjud bo'lsa, unda odamda o'z-o'zini rivojlantirish jarayoni amalga oshiriladi, uning tabiiy natijasi uning shaxsiy yetukligi yo'nalishidagi o'zgarishlar bo'ladi. Aynan shu o'zgarishlar - ularning mazmuni, yo'nalishi, dinamikasi - shaxsiy o'sish jarayonini ko'rsatadi va uning mezonlari sifatida harakat qilishi mumkin. Ushbu o'zgarishlar shaxsning ichki dunyo bilan ham, tashqi dunyo bilan ham munosabatlariga ta'sir qiladi.

XULOSA. Psixologik qo'llab-quvvatlash mafkura va murakkab usul sifatida (ta'lim tizimida psixologik ishlarni tashkil etish modeli sifatida) ta'lim muhitining psixologik xavfsizligini ta'minlash g'oyasiga eng mos keladi.

1. Ta'lim muhitining psixologik xavfsizligini yaratish maktabda eskort xizmatining asosiy vazifalaridan biri bo'lishi mumkin. Uni amalga oshirish atrof-muhitni o'quv jarayonining barcha ishtirokchilariga qaratilgan psixologik zo'ravonlikni bartaraf etishni ta'minlaydigan dasturlar va texnologiyalar bilan to'ldirish orqali mumkin.

2. Biz taklif qilgan psixologik xavfsiz ta'lim muhitini yaratish uchun texnologik model dialogik muloqot, hamkorlikdagi hamkorlik, psixologik zo'ravonlikdan voz kechish bo'yicha treninglar bilan ta'minlanadi. Uni amalga oshirish mexanizmi shaxslararo muloqotni rivojlantirishdir. Uni yaratish texnologiyalari o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining yoshi va kasbiy rivojlanishi muammolari bilan bog'liq bo'lishi kerak, ulardagi tizimni tashkil yetuvchi yo'nalish o'zaro munosabatlarda psixologik zo'ravonlikni rad yetishdir. Uning natijasi psixologik jihatdan sog'lom shaxsdir.

3. Psixologik jihatdan xavfsiz ta'lim muhiti psixologik jihatdan sog'lom shaxsni rivojlantirishga yordam beradigan shartdir. Ruhiy salomatlik haqidagi g'oyalarni umumlashtirish uning ba'zi bir ko'rsatkichlarini ta'kidlash uchun asos beradi: o'ziga bo'lgan munosabat, o'zini o'zi anglash, individual tipologik xususiyatlarning muvozanati, hissiy va kommunikativ sohalarining holati. Turli mualliflarning ta'lim jarayoni ishtirokchilarining ruhiy salomatligi muammosiga bo'lgan qarashlarini tahlil qilish, uni ta'lim muhiti sharoitlari bilan o'zaro bog'liqlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqishga, ruhiy jihatdan sog'lom odam faqat ma'lum sharoitlarda bo'lishi mumkinligini ta'kidlashga imkon beradi. Bunday holat psixologik jihatdan xavfsiz ta'lim muhitidir.

4. Ta'lim muhitining psixologik xavfsizligi uning sub'ektlarini himoya qilish ko'rsatkichlarida aks etadi, bu ruhiy salomatlik xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Psixologik xavfsizlik darajasini oshirish shaxsiy rivojlanish va ruhiy salomatlikni uyg'unlashtirishga yordam beradi.

5. Taklif etilayotgan psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab olishi va o'zaro munosabatlarda psixologik xavfsizlikni yaratishga qo'shgan hissasiga qarab farqlanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алексеева И.А., Гордеев П.Н., Жилин Е.Г., Зыков А.В., Миронова М.Р. и др. Организация комплексной психологической помощи детям, оставшимся без попечения родителей и детям

- группы риска по социальному сиротству. СПб. 2002 - 68 с.
2. .Баева И. А., Волкова Е.Н., Лактионова Е.Б. Психологическая безопасность образовательной среды: учебное пособие. / Под ред. И.А. Баевой. - М.: Экон-Информ, 2009. — 248 с.
 3. Безопасность образовательной среды: Сборник статей (в 2-х частях). / Отв. Ред. Г.М.Коджаспирова. - М.: Экон-Информ. 2008. - 389с.
 4. Беседина М. В. Образовательная среда как фактор эмоциональной
 5. Братченко С.Л. Гуманистическая психология как одно из направлений движения за ненасилие. - СПб., 1999 - 52с.
 6. Волкова Е.Н. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления. —СПб.: Питер, 2008. - 240 с.
 - 7.Гутгенбюль А. Зловещее очарование насилия. Профилактика детской агрессивности и жестокости и борьба с ними / Перевод с немецкого Н.Скородума. - СПб.: Гуманитарное агентство «Академический проект», 2000. - 202с.
 8. Дети России: насилие и защита: М-лы Всероссийской научнопрактической конф. М., 1999 — 281с.
 9. Дубровина И.В. Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы. Екатеринбург: Деловая книга, 2000. — 176 с.
 10. Дьяченко М.И., Пономаренко В.А. О подходах к изучению эмоциональной устойчивости. // Вопросы психологии. - 1990. - № 1. - с. 106112.
 - 11.Кайгородов Б.В. Структурно-динамические характеристики самопонимания в характеристике и развитии Я-концепции в юношеском возрасте. // Мир психологии. - 2002. - №3. -С. 117-127.
 12. Капустина А.П., Юраловичюте Л.К. Формирование социального здоровья в подростковом и юношеском возрасте. // Психология здоровья (школьный возраст) / Под ред. Г.С.Никифорова. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008, с.461-547.
 13. Кноулес Ч. Школьное насилие: признаки для раннего предупреждения. // Дети в чрезвычайных ситуациях. М-лы первого международного форума. М., 2003, с.48-50.
 14. Крупина И. В. Образовательная среда семьи и школы как средство воспитания и обучения : Дис.... доктора пед. наук . -М., 2001.-314 с.
 15. Николаева Е.И. Создание условий для повышения психологической устойчивости детей к чрезвычайным воздействиям. // Дети в чрезвычайных ситуациях. М-лы первого международного форума. М., 2003, с.99-101.
 16. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство. / Под ред. И.А.Баевой. - СПб: Речь, - 288 с.
 17. Образовательная среда как фактор психического развития учащихся / Под ред. В.В.Рубцова. Н.И.Поливановой. — Москва-Обнинск: ИГ-СОЦИН. 2007- 288с.
 - 18.Психология безопасности как основа гуманитарных технологий в социальном взаимодействии: Научно-методические материалы / Под ред. И.А.Баевой. - СПб.: Изд-во ООО «Книжный дом», 2008. - 288 с.
 19. Тарабакина Л.В. Эмоциональное здоровье школьника в образовательном пространстве. Н.Новгород: Нижегородский гуманитарный цент, 2000. - 168 с.
 20. Tite T. R. (1993). How teachers define and respond to child abuse: The distinction between theoretical and reportable cases. Child Abuse and Neglect, 17, 591-603.

Ekstrimal vaziyatlarning insonga ta’siri shaxsning kognitiv, konativ va xulq-atvor soxalarida nomoyon bo’lishi bilan birga shaxsiy xavotir xissining oshishi, ob’ektiv borliqdagi vaziyatni kutilmaganda keskin o’zgarishi natijasida vaziyatli xavotir xissini ham yuqori bo’lishiga sabab bo’ladi. Ekstrimal vaziyatlarni inson mental sog’ligiga salbiy ta’siri bevosita uning ta’siri ostida yuzaga keladigan stress va uning salbiy oqibatlari bilan tavsiflanadi.

Ekstremal vaziyatga duch kelgan odamlarning xulq-atvori dinamikasida 6 ta ketma-ket bosqich ajratiladi:

1. Hayotiy reaksiyalar bosqichi (15 daqiqagacha davom etadi, bunda barcha xatti-harakatlar o’z hayotini saqlashga qaratilgan), qisqa muddatli uyqusizlik holatiga aylanadi.

2. Overmobilizatsiya belgilari bilan o’tkir psixo-emotsional shok bosqichi (3-5 soat davom etadi). Bu umumiy ruhiy zo’riqish, psixofiziologik zaxiralarning haddan tashqari safarbarligi, idrokning kuchayishi, bir vaqtning o’zida vaziyatni tanqidiy baholashni kamaytirish bilan birga ehtiyotsizlikning namoyon bo’lishi bilan tavsiflanadi.

3. Psixofiziologik demobilizatsiya bosqichi (3 kungacha davom etadi). Bu bosqich vahima reaksiyalarining ustunligi, axloqiy me’yoriy xatti-harakatlarning pasayishi va boshqalar bilan farovonlik va psixo-emotsional holatning eng sezilarli darajada yomonlashishi bilan tavsiflanadi.

4. Moslashish bosqichi (vaziyatdan keyin 3-12 kun davom etadi). Ushbu bosqichda farovonlik va kayfiyat barqarorlashadi, lekin ayni paytda hissiy fonning pasayishi va boshqalar bilan cheklangan aloqa saqlanib qoladi.

5. Qayta tiklash bosqichi (12-kundan boshlanadi). Jabrlanganlarning shaxslararo munosabatlari faollashadi, nutqning emotsional ta’sirchanligi, yuz reaksiyalari va boshqalar normallasha boshlaydi.

6. Uzoq muddatli oqibatlar bilan tavsiflangan reaksiyalar bosqichi. Favqulodda vaziyatning salbiy omillarining oqibatlari odamda ruhiy va psixosomatik kasalliklarning paydo bo’lishiga olib keladi.

Favqulodda vaziyatning salbiy omillarining oqibatlari natijasida insonlarda ruhiy va psixosomatik kasalliklarning paydo bo’lishiga olib keladi. Yuzaga keladigan salbiy oqibatlarni davomiylik muddatiga qarab quyidagilarga ajratiladi:

1. Favqulotda vaziyat yuzaga kelganda zudlik bilan namoyon bo’ladigan oqibatlar;
2. Darhol kuzatiladigan favqulotda vaziyatlar (favqulodda vaziyatdan keyin bir yil ichida kuzatiladi);
3. O’rta muddatli (favqulodda vaziyatdan keyin 5 yilgacha kuzatiladi);
4. Distant (5 yildan keyin ham kuzatiladi).

Favqulotda vaziyatlar natijasida yuzaga keladigan psixopatologik oqibatlar dinamikasini uchta jihatda ko’rib chiqish maqsadga muvofiqdir:

- 1) Birlamchi “Ego”ning stress sindromi dinamikasi (travmatik voqelikni anglash stressi), ya’ni odamning favqulodda vaziyat yuzaga kelganligining muqarrarligini anglashi;
- 2) Favqulodda vaziyat ishtirokchilari bo’lgan shaxslarining psixopatologik evolyutsiyasining ijtimoiy jihatdan maqbul variantlari: ruhiy (nevrotik) va psixosomatik kasalliklar;
- 3) Favqulotda vaziyat ishtirokchilari shaxsiyatining psixopatologik evolyutsiyasining ijtimoiy salbiy variantlari: ijtimoiy xulq-atvorning buzilishi, ularga nisbatan davlatning pozitsiyasi tibbiy-huquqiy xususiyatga ega.

Favqulotda vaziyatlar yuzaga kelganda kuzatiladigan affektiv-shok (o’tkir) reaksiya holatida, birlamchi travmatik stressi (“Ego”-ong stressi) paydo bo’ladi. Mazkur affektiv-shok sindromning tuzilishi quyidagicha:

1. Asosiy himoya mexanizmlaridan biri ta'siri bilan bog'liq ravishda yuzaga keladigan frustratsiya regressiyasi. Favqulodda vaziyatni boshdan o'tkazish psixikaga kuchli ta'sir ko'rsatib, uning inqirozini pasayishiga sabab bo'ladi. Bu alohida intizom bilan bo'ysunishda namoyon bo'ladi, bu esa to'g'ridan-to'g'ri zo'ravonlik ehtimolini oshirib ahmoqona xatti-harakatlarni nomoyon qiladi. Mazkur regressiya nutqning chalkashligida namoyon bo'lish bilan birga, o'z imkoniyatlarini o'zi belgilash ehtiyoji (huquq va erkinliklarni cheklash)ni cheklash mexanizmidan alohida o'rin tutadi. Favqulodda vaziyatlarning psixopatologik oqibatlarining dastlabki dinamikasi tuzilishida quyidagi hodisalar ajratiladi:

- ego stressi fenomeni;
- aybdorlik, uyat, jirkanish kabi og'riqli tajribalarni patogen ego himoyasiga ta'siri; - qo'rquvni epizodik tajribalari;
- "omon qolganlik uchun, jabrlanganlar oldida o'zini aybdor xis qilish", "korporativ aybdorlik"ning paydo bo'lishi va rivojlanishi, sodir bo'lgan voqea uchun o'zini jazolash;
- vaziyatli fobiyalar va narsisizm, regressiya elementlari bilan fobik sindromning shakllanishi.

Favqulodda vaziyatlarning psixopatologik oqibatlarining rivojlanishida psixosomatik nogironlikning rivojlanishi, sog'likning progressiv yo'qolishi, favqulodda vaziyatning barcha ishtirokchilarining hayot davomiyligini, sifatini pasayishi, ikkilamchi alkogolizm va giyohvandlikning rivojlanishi, o'z joniga qasd qilish ehtimolini oshishiga sabab bo'ladi. Favqulodda vaziyatlar ta'sirida yuzaga kelgan shikastlanishdan keyingi stress buzilishi - bu favqulodda tahdidli yoki halokatli xarakterdagi stressli hodisani boshdan kechirgan odamda rivojlanadigan holat. Favqulodda vaziyatdan keyingi psixologik shikastlanishda bir qator omillar salbiy omillar kuzatiladi:

- hayot uchun aniq sezilgan tahdid, o'limdan biologik qo'rquv;
- stress;
- musibat va mahrumlik.

Ekstremal vaziyatlarning bir qator psixologik jihatlari mavjud bo'lib bular quyidagilardan iborat:

Eng avvalo ekstremal vaziyat yuzaga kelishi natijasida mazkur vaziyatning psixopatologik oqibatlarining nomoyon bo'lishi kuzatiladi. Ya'ni, har qanday favqulodda vaziyat inson hayoti va sog'lig'iga xavf tug'dirishi bilan bog'liq. Bu tabiiy holatda insonda mazkur noaniq vaziyatga nisbatan qo'rquv, chalkashlik hissini tug'diradi va ko'pincha noto'g'ri xatti-harakatlarni bajarishga sabab bo'lishi mumkin. Ya'ni o'z hayoti va boshqalarning hayoti uchun qo'rquv bilan bog'liq holda yuzaga keladigan hissiy reaksiyalar barcha tabiiy ofatlar, falokatlar va yirik baxtsiz hodisalar paytida muqarrar ravishda paydo bo'ladigan kuchli stimullarning ta'siri natijasidir. Bunday salbiy xolatlarning natijasida insonlar psixotravma olish bilan birga, vaziyatga bog'liq har xil ruhiy patologiyalar rivojlanishi mumkin. Bu esa har tomonlama kompleks davolashni, sifatli psixologik, tibbiy xizmat ko'rsatishni talab qiladi.

Insonlarda ekstremal vaziyatlarga nisbatan nomoyon bo'ladigan psixologik reaksiyalar ruhiy holatni o'zgartirib, psixik reaksiyalarda faollikni oshishiga, odamning neyropsixik kuchlanishi(tonusi)ni oshiradi, bu o'z navbatida faoliyatni safarbar qilish bilan birga faoliyatning tartibsizlanishiga, faoliyatdagi muvozanatni o'zgarishiga(buzilishiga) sabab bo'ladi. Ekstremal vaziyatlarning ta'siri natijasida tashvish, stress, umidsizlik, inqiroz, yig'lash, tajovuzkor reaksiyalar, g'azab, qo'rquv, yig'i kabi ruhiy hodisalar yuqori aniqlikda namoyon bo'ladi.

Eksterimal vaziyatlar sodir bo'lganida anksiyetadan farqli o'laroq, tashvish shaxsiy moyillik sifatida aniqlanadi. Eksterimal vaziyatlarda ruhiy bosimning ortishi natijasida insonda adekvat tashvish, noto'g'ri tashvish yoki tashvishning o'zi va yetarli darajada xotirjamlik sifatida namoyon bo'lishi ham mumkin. Shu bilan birga, tashvishlanishning tabiati insonning paydo bo'lgan qiyinchiliklarni yengish uchun o'z imkoniyatlarini baholashiga, uning asab tizimining turiga va ma'lum shaxsiy, individual-psixologik xususiyatlarga bog'liq bo'ladi.

Ekstremal vaziyatda tashvish holati o'z fonini(nomoyon bo'lishini) o'zgartirgan holda salbiy ta'sirga ega bo'lgan boshqa hissiy holatlar ko'rinishida nomoyon bo'lishi mumkin bo'lib, bular: qo'rquv, dahshat, vahima, apatiya va boshqalardir.

So'nggi yillarda psixotravma(ruhiy jarohat)dan keyingi buzilish(TSSB)ni o'rganish va tadqiq qilishga qiziqish ortib bormoqda, bu boshqa ko'rinishdagi salbiy vaziyat ishtirokchilarida kuzatilishi mumkin, qattiq stress yoki boshqa salbiy insoniy munosabatlar ta'siriga uchragan odamlarda ham tabiiy ravishda yuzaga keladigan favqulotda vaziyatlarda kuzatilgani kabi stressdan keyingi buzilishlarni nomoyon qiladi. Eng so'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, TSSB(psixotravmadan keyingi buzilish) deyarli har bir odamda, hatto shaxsiy moyillik bo'lmasa ham, ekstrimal sharoitlarda rivojlanishi mumkin.

Shuningdek, ekstremal vaziyatda, umidsizlik (ishonchsizlik xissi) holati maxsus psixo-emotsional holat sifatida tezda nomoyon bo'ladi.

Ekstrimal vaziyatlarning insonlarga salbiy ta'sirining asosiy turlariga motorik qo'zg'alish (maqsadsiz va tartibsiz reaksiyalar), apatiya, tajovuzkorlik, stereotipiya (belgilangan xatti-harakatlarni ko'r-ko'rona takrorlash tendentsiyasi), regressiya kabilar kiradi. Shu bilan birga, shaxs inqirozi ham nomoyon bo'ladi. Bir tomondan, yuzaga kelgan ekstrimal vaziyat ta'sirida paydo bo'lgan inqirozni insonning maqsadli hayotiy faoliyati bloklangan(chegaralangan)da yuzaga keladigan o'tkir hissiy holat sifatida ko'rishimiz mumkin. Boshqa tomondan, bu shaxsning rivojlanishidagi diskret vaziyat yoki odam tushib qolgan alohida holat sifatida ko'rib chiqilishi mumkin, masalan, ekstremal vaziyat paytida yaqinini yo'qotish bilan bog'liq inqiroz yoki boshqa joyga yoki boshqa mamlakatga ko'chib o'tish (emigratsiya muammolari) bilan bog'liq xolatlar insonda somatomorfik o'zgarishlarning kelib chiqishiga, rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, uzoq davom etadigan surunkali inqiroz ijtimoiy moslashuv, nevrotik va psixosomatik kasalliklarga olib keladigan turli xil buzilishlarning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Inqiroz natijasida insonda yig'lash orqali kechinma va xissiyotlarni nomoyon qilish kuzatiladi. Yig'lash tashqi muhitga o'z kechinmalarini integratsiyalashga, reaksiyaga kirishishga, to'plangan og'riqni va umidsizlikni tashqariga chiqarishga imkon beradi. Tashqi faktor sifatida yig'lash jarayonini ba'zi manbaalarda isterik reaksiyaga kiritilganini kuzatishimiz mumkin. Bizningcha, isterik harakat va yig'lash o'rtasidagi asosiy farq shundaki, isterikada inson xulqi ancha zo'ravonlikka moyil bo'lib, barcha xatti-harakatining mohiyatida boshqalarga nisbatan psixologik bosim o'tkazishga urinish bo'lishi mumkin. Favqulotda vaziyatlarda insonlarda yig'lash, isterika bilan birga agressiv reaksiya ham nomoyon bo'lishi kuzatiladi.

Agressiv reaksiya - bu jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazish yoki halokatga sabab b'ladigan xatti-harakatlardir. Bu jismoniy va psixologik diskomfortga, stress, tushkunlikka javob berish shakli bo'lib xizmat qiladi. Agressiv reaksiya hissiy tajribadan farq qiladigan ichki stimulyatsiya bilan "qo'zg'atiladi". Agressiv reaksiyaning ba'zi ko'rinishlari shaxsiyatning patopsikologik o'zgarishlarining rivojlanishining belgisi bo'lishi mumkin. Ekstremal vaziyatlar inson ruhiy holatning o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin, bu o'zgarishlar o'z vaqtida samarali tibbiy, psixologik yordam bilan korreksiya qilinmas, turli psixologik og'ishlarga, psixosomatik kasalliklarga sabab bo'lishi mumkin. Ekstremal vaziyatning turli xil salbiy omillarining insonning aqliy faoliyatiga, jismoniy jihatiga travmatik ta'sirini baholagan holda, ijtimoiy darajada shaxsda patologik jarayon rivojlanishining oldini olish uchun o'z vaqtida psixologik yordam ko'rsatish kerak. Shaxsiyat o'zgarishini boshdan kechirayotgan odamlar tibbiy, psixologik va psixiatrik yordamga muhtoj bo'lib, ulardagi yetakchi patologik o'zgarishlarni aniqlash va bartaraf etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Пергаменщик Л.А. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. Л.А. Пергаменщик. Н.Л. Пузыревич. Минск: Издательство. Гревцова.2012,-320

2. Caplan G. Emotional crisis // The encyclopedia of mental health. New York: Franklin Watts. Inc., 1963.V.2. P.521- 532
- 3.Caplan G. Emotional crisis // The encyclopedia of mental health. New York: Franklin Watts. Inc., 1963. V. 2. P. 521 532
4. Олифирович И.И., Зинкевич -Куземкина Т.А., Вилента Т.Ф.Психология семейных кризисов. СПб.Речь: , 2006-360 с
6. Абитов И.Р. «Антиципационная состоятельность в структуре совладающего поведения»/ Дисс, канд. психол.н.,19.00.01,19.00.04. Казань 2007-134с

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРДА ЎҚИШ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ.

**Т.Г.Сулейманова, Андижон давлат университети
Умумий психология кафедраси доценти, п.ф.н,
М.Т.Солиев, Андижон давлат университети
Умумий психология кафедраси ўқитувчиси**

Аннотация. Мақолада болалар ўқишининг ўзига хос хусусиятлари, кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ёшга оид хусусиятлари келтирилган. Ўқитувчи-психолог кундалик мулоқотга киришадиган болаларнинг ёш хусусиятлари, ўқув фаолияти билан боғлиқ турли олимларнинг фикр ва мулоҳазалари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: ёш инқирози, етакчи фаолият, ўқишнинг ўзига хос хусусиятлари, психология, ривожланиш, педагогика.

Китобни севиш ўсмирларни ўқишга муҳаббат руҳида тарбиялаш, ўсмирлар ва ёшлар онгига китоб мутолааси ўз мақсадига эришиш ҳамда жамиятга ижтимоий мослашишда таъсирчан ва нуфузли восита эканлигини сингдириш шахс ижтимоийлашувининг муҳим омилларидан бири саналади. бугунги кундаги долзарб вазифадир. Китобхонликни оммалаштириш мақсадида кенг аҳоли қатламини китоб мутолаасига жалб қилиш ва уларни китоб билан таъминлаш бўйича оммавий тадбирлар, хайрия акцияларини ташкил этиш, ижтимоий рекламалардан унумли фойдаланиш, ўзбек ҳамда жаҳон адабиётининг, таниқли муаллифларнинг мумтоз ва замонавий бадиий асарларини тарғиб қилиш, ушбу соҳада жамоатчилик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, кўнгиллилар (волонтерлик) ҳаракатини ривожлантириш, китобхонлик муаммосининг кенг жамоатчилик муҳокамасини, шу жумладан, ижтимоий тармоқлар ҳамда интернет имкониятларидан кенг фойдаланган ҳолда ташкил этиш бўйича аниқ ишлар олиб борилиши кўзда тутилаётир.

Жамиятда китобхонликнинг ўсиши, аввало, шахснинг маънавий ва ахлоқий юксалиши омилidir. Бу эса халқимизнинг интеллектуал салоҳияти ўсишига, инсон ресурслари сифати ошишига, республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳамда инновацион тараққиётига хизмат қилади.

Илмий психологияда "ёш" тушунчаси организмнинг шаклланиш қонуниятлари, яшаш шароитлари, таълим ва тарбия билан белгиланадиган ва ўзига хос тарихий келиб чиқиши (болалик) билан боғлиқ бўлмаган антагонистик ривожланишнинг маълум, вақт билан чегараланган босқичини ҳамда ўсиб бораётган шахснинг индивидуал хусусиятларини англатади. Психологик ёшдан бошлаб, етакчи фаолиятни киритиш одатий ҳолдир ёшга нисбатан сезгирлик, ривожланишнинг ижтимоий ҳолати ва ёш инқирозлари ва бошқалар.

Ёшга оид сезгирлик (лотинча Sensus - ҳис қилиш, сезиш) - ривожланишнинг оптимал даври ҳисобланали. Ёшга боғлиқ ривожланиш натижасида ёшнинг охирига келиб пайдо бўладиган неоплазмалар инсон онгининг бутун тузилишини ташқи фаолиятга нисбатан ҳам, ўзига нисбатан ҳам қайта қуришга олиб келади. Инсонларда психик жараёнларнинг ривожланиши турли ёш давларида ўзаро бир бири билан фарқ қилади. Ёши сезувчанлик даврига нисбатан эрта ёки кечиктирилган, таълим этарли даражада самарали бўлмаслиги мумкин, бу психиканинг ривожланишига салбий таъсир қилади.

Ёш инқирозлари психологияда бир ёшни бошқасидан ажратиб турадиган ривожланиш эгри чизигидаги бурилиш нуқталари сифатида тушунилади. Яъни, ёш инқироzi фаолиятнинг бир туридан бошқасига ўтиш даврида юзага келади.

Психологик ёш тоифасини тизимли таҳлил қилиш дастлаб Л.С. Вйготский. Томонидан тадқиқ этилган бўлиб, бунда ёшга боғлиқ "инқироз"ни бола шахсини қуришнинг асосий давлари деб ҳисоблайди. Ҳар бир ёшнинг ўзига хос "ривожланишнинг ижтимоий ҳолати", ижтимоий муҳит шароитлари ва шахснинг шахс сифатида шаклланиши учун ички шароитларнинг маълум нисбати мавжуд. Шу билан бирга, олим ёш даврийлиги нисбий, унинг чегаралари ҳаракатчан ва ўзгарувчан, бу шахс ва фаолият субъекти сифатида шахснинг индивидуал ривожланишига боғлиқ деб ҳисоблаган. Ўқишнинг ўзига хос хусусиятларини тушунишнинг ёшга асосланган ёндашуви шундан иборатки, шахснинг шахсий ва китобхон ривожланиш динамикасини мактабгача ёшдан то катта мактаб ёшигача бўлган ёш давлари доирасида горизонтал равишда кузатиш мумкин.

Ўқитувчи кундалик мулоқотга киришадиган болаларнинг ёш хусусиятларини билиш кийин ишдир. У ёшга боғлиқ физиология ва психология, ўқув жараёнининг психофизиологияси ва мактаб кийинчиликларини бартараф этиш бўйича маълумотларни ўз ичига олади.

Умумтаълим мактабининг пайдо бўлиши билан боланинг ҳаётида янги босқич бошланади. Унинг фаол доминанти кескин ўзгаради. Бадиий-рол ўйнаш, ўйин фаолиятидан у бутунлай когнитивга ўтади. Ҳозирги мактабдаги ўқув жараёни мавҳум фикрлаш учун масъул бўлган чап ярим шарнинг ишини фаоллаштиришга қаратилган бўлиб, у тил кўникмаларини тартибга солувчи математика ва грамматика модели асосида қурилган. Боланинг онгида фантазия ўйини ҳисобга олинмайди. Мактаб ўқувчиларининг ўқиш психологияси бошланғич синф ўқитувчилари томонидан жуда кам ўрганилган. Болаларни ўқишга ўргатиш тизими биринчи навбатда микдорий мезонларга асосланади.

Кичик мактаб ёши психологлар томонидан билимларни ўзлаштириш, тушуниш ҳамда тўплаш даври деб аталади. Бу ёшдаги болалар катталарга нисбатан ишончли муносабат, сезгирлик, эҳтиёткорлик ва воқеликка содда-ўйноқи муносабат билан ажралиб туради. Улар атрофдаги дунёнинг энг хилма-хил фактларига қизиқиш билан ажралиб туради: объектлар, ўсимликлар ва ҳайвонлар, табиат ходисалари. Болалар фактларни, ходисаларни батафсил ёдлайдилар, улар узок вақт давомида ёрқин факт ва тасвир таассуротида қоладилар, уларнинг тажрибалари жонли, тўғридан-тўғри бўлади. [1]. Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг этакчи фаолияти ўқиш фаолияти ҳисобланади. Л.И. Божович кичик ўқувчининг ақлий жараёнлари ва шахсиятини ривожлантириш учун таълим фаолиятининг ролини ўрганиб чиқди. Унинг таъкидлашича, мактаб жамоасидаги ўзаро таъсир болаларда мураккаб ижтимоий туйғуларнинг ривожланишига, ижтимоий хулқ-атворнинг энг муҳим нормалари ва қоидаларини ўзлаштиришга олиб келади [1]. Л.И. Божовичнинг таъкидлашича, ушбу фаолиятда боланинг мантикий фикрлаши ва унинг идроки ва хотирасининг энг юқори шакллари ривожланади. Болаларда дўстлик ва масъулият ҳисси ривожланади. Етти ёшга келиб улар ўйинга муҳтож

бўлиб, расм чизиш, моделлаштириш, курилиш каби машғулотлар катта ўринни эгаллай бошлайди. Ўйин бу ёшдаги болаларнинг сеvimли машғулотиدير.

Бошланғич синф ўқитувчилари ўқиш жараёнининг ўзини бирёклама тушунишдан келиб чиқади: “Ўқиш бу муаллиф ва ўқувчи ўртасидаги суҳбатдир, аксинча эмас”. Ўқилган асарга ўқувчининг жавоблари, уни идрок этишнинг субъективлиги, ўқишнинг диалогик хусусияти эътиборга олинмайди. Бу ҳолда "суҳбат" тўғридан-тўғри ва фикр-мулоҳаза суҳбатдошларини (муаллиф ва ўқувчи) ўз ичига олган, муаллифнинг монологуга айланган суҳбатдан келиб чиқади, бу эса ўқувчининг жавобини кўрсатишга имкон бермайди. Бошланғич мактабда ўқишга ўргатишнинг бутун услубий тизими ўқиш жараёнини бир томонлама тушунишга асосланади. Таклиф этилаётган бир томонлама мулоқот модели - ёзувчидан ўқувчигача - болани ўқилган материалга, ўз фикрлари ва ҳис-туйғуларига, китобда содир бўлаётган воқеаларни тушунишга субъектив муносабатини билдириш ҳукукидан маҳрум қилади[2].

Бошланғич мактабда болани ўқишга ўргатишнинг бутун тизими асосан репродуктив хусусиятга эга. Ундаги бола фақат ўқувчи ривожланишининг объекти бўлиб, унинг мавзуси эмас. Айнан шу контсептсиянинг амалга оширилиши Х.Х.Светловскаяга "Ўқитиш орқали ўқишни истамаслик қонунини" шакллантиришга асос бўлган бўлиши мумкин. Кичик ёшдаги ўқувчининг когнитив фаолияти асосан катталар орқали амалга оширилади. 7 ёшдан 9 ёшгача бўлган даврда бола ўқишни ривожлантиришнинг қийин даврини бошдан кечиради. Ўқиш техникасини ўзлаштириш жараёни ўқилган нарсани мазмунли ва ундан ҳам ижодий идрок этишни секинлаштиради. Кўпгина болалар ушбу қийинчиликларни энгишга қаратилган. Уларнинг ақлий саъй-ҳаракатлари сўзларнинг график тасвирини товушга айлантиришга қаратилган бўлса, ўқишнинг моҳияти контекстдаги сўзнинг маъносини тушуниш, образлар оламига ҳиссий қўшилиш, муаллиф билан фаол ҳамкорликда ижод қилишдир[1].

Яхши ўқиш техникаси (тушуниш, саводхонлик, тезлик) ўз-ўзидан боланинг матнни тушуниш ва кейинги ўрганишдаги муваффақиятини белгиламайди. Ўйламасдан ўқиш муаммоси пайдо бўлиб, у юзаки, парча-парча, самарасиз ва қизиқишсиз ўқишда намоён бўлади. Матн мазмунини тушуниш учун ҳаракат қилмасдан ўқиш ўқувчининг одатига айланиб, унинг шахсий ривожланишига ва нафақат бошланғич мактаб доирасида, балки матн билан боғлиқ барча фанлар бўйича ўқув муваффақиятига тўсқинлик қилиши мумкин. Аммо кейинги таълим босқичларида ҳам. Ўйланмасдан ўқиш бола учун фақат уй вазифасини бажариш вазифасига айланади ва қизиқишдан маҳрум. Агар ўқишга бундай муносабат бошланғич мактабда мотиватсия даражасида қўйилмаса, тадқиқотчилар (Е.Л.Гончарова, Д.В.Дмитриева ва бошқалар) айтганидек, бола ҳеч қачон ҳақиқий китобхонга айланмайди. Бу вазиятдан чиқиш йўли оилавий китобхонликни йўлга қўйиш, ўқилганларни муҳофаза қилиш, ўқитувчи-кутубхоначи ва ота-оналарнинг елкасига тушадиган ўқувчи фантазиясини сақлаб қолишдир[1].

Бошланғич мактаб ёшида ҳаёлнинг табиий ўйини ҳали йўқолмаган ва агар таълим стандарти бунга шароит яратмаса, у ҳолда бола психикасини ратсионализатсия қилишга тўсқинлик қиладиган тасаввурни ривожлантириш вазифаси синфдан ташқари машғулотларга тушади. , унда мактаб кутубхоначиси ҳам иштирок этади. Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ўқишини фаоллаштириш дастурларини яратиш , у ўқиш жараёнида боланинг ижодий амалга оширилишини ўз ичига олади. Бундай кутубхона дастурларига мисоллар иккинчи қисм – “Ижодкор китобхонни тарбиялаш” – “Иқтидорли китобхонни қандай тарбиялаш керак” китобида келтирилган[2].

Бошланғич мактаб ёшидаги болалар психологиясини ва унинг ўқиш билан боғлиқлигини тушуниш учун кутубхоначи-психолог Л.И.нинг китоби катта аҳамиятга эга. Беленкая "Бола ва китоб", РСЛ тадқиқот бўлими ходими томонидан ёзилган ва 2005 йилда РШБА нашриёти

томонидан қайта нашр этилган. Унда 8-9 ёшли болаларнинг бадиий адабиёт ўқувчи сифатида ўқиши ҳақида сўз боради. Муаллиф энг яхши асарларни, жумладан, эртақларни боланинг идрок этиш психологиясига катта эътибор берган. И.Н. Тимофеева " Фарзандларингизга бирдан ўнгача нима ва қандай ўқиш керак" (Санкт-Петербург, 2000). Ушбу қўлланма катталар учун боланинг китоб ўқишни ижодий идрокини ривожлантиришга қаратилган. Унинг фикрича, болаларни ўйнаш ўрнига мактабга эрта тайёрлаш ахборотнинг ҳаддан ташқари юкланишига ва уларнинг когнитив фаоллигининг пасайишига олиб келади. Ота-оналарнинг ўқишга фақат прагматик нуқтаи назардан қарашлари ҳам зарарли бўлиб чиқади. Улар кўпинча бадиий адабиётдан кўра болалар энциклопедияларини афзал кўрадилар, бу эса матнни идрок этишнинг парчаланишини оширади. Болаларда бадиий матнни идрок этиш матнининг ҳиссий компоненти сезиларли даражада эътиборга олинмайди. Бу омиллар ўқиш учун адабиёт танлашни белгилайди[1].

Ўрта ва катта мактаб ёшида бола психикасининг тузилиши ўзгаради - шахснинг ўз-ўзини англаши фаоллашган ёшда, ўз мавжудлигининг маъносини излаш ва келажакни идеал, орзу сифатида лойиҳалаш, баъзан уни амалга ошириш умидида муайян лойиҳа. Ҳар бир ёшда боланинг китоб билан ўзаро муносабатига таъсир қилувчи типик хусусиятлар мавжуд. Мактабгача ёшда фаолиятнинг ҳиссий ва ижодий табиати устунлик қилади. Мактабга қабул қилиниши билан бола ҳаётининг когнитив даври, унинг интеллектуал ривожланиш даври бошланади. Ўсмирлик даврида инсон кадриятлар оламига қўшилади ва уларга муносабатни ривожлантиради. Катта мактаб ёшида, китобга нисбатан, ўқувчи бошланғич ва ўрта мактабда олинган медаларни йиғади. Бошланғич ва ўрта мактаб даврида ўқишни ривожлантиришнинг қулай курси билан ўрта мактаб ўқувчиси ўқиш шахсига айланади. Агар ноқулай бўлса - китобга салбий муносабатда бўлган одам мактабни тарк этади. Болаликнинг ҳар бир даврида доминант хусусиятлар билан бир қаторда маданий ва ижтимоий шахс хусусиятларининг кенг доираси мавжуд. Ҳар бир шахснинг ўзига хослиги туфайли ўқитувчи, хоҳ ота-она, хоҳ ўқитувчи, хоҳ кутубхоначи, у бадиий истеъдод хусусиятларига эга бўлмай қолиши мумкин эмас. Болалик даврида шахснинг ёш ривожланиш динамикаси ютуқлар ва йўқотишларни белгилайди. Ўз вақтида ўқиладиган китоблар муаммоси бор. Педагогик вазифалар ёшдан ёшга қараб ўзгаради ва ўзгаради. Кутубхоначи учун боланинг ҳар бир ёшини таълим олиш ва ўқиш билан таништириш учун манба сифатида тушуниш муҳимдир[2].

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг муҳим хусусиятлариданг бири-бу ундаги ўзига хос эҳтиёжларининг мавжудлигидир. Мазкур эҳтиёж ўз моҳияти билан муайян тартибдаги билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга, теварак атрофдаги воқеяликни ўзлаштиришга қаратилган бўлмасдан, балки фақат ўқувчи билиш истагининг айнан ўзидан иборатдир. Бу эҳтиёж замирида ўқишнинг ташқи аломатлари (атрибутилари), мактаб фўрмасини кийиш хоҳиши, ўз шахсий портфелига, дарс тайёрлаш бурчагига, китоб қўйиш жавонига эга бўлиш истаги, катталардек ҳар куни мактабга қатнаш истаги ётади[4].

Кичик мактаб ёшидаги болаларни ўқитиш жараёни, ўқув фаолиятининг асосий компонентлари: ўқув вазиятлари, ўқув ҳаракатлари, назорат этиш ва баҳолаш билан (В.В.Давидов бўйича) таништиришдан бошланади. Бу борада барча предметли ҳаракатлар ақлий ривожлантиришга қулай бўлган шароитда амалга оширилиши жуда муҳим. Агар бола ўқув ҳаракатларини нотўғри бажарса, бу унинг ўқув ҳаракатларини ё назорат ва баҳолаш билан боғлиқ ҳаракатларни билмаслиги, ёки уларни яхши эгалламаганлигидан бўлиши мумкин. Боланинг мустақил равишда бажарган ҳаракатлари натижаларини ўз ҳатти-ҳаракатлари хусусиятлари билан таққослай олишлари унда ўз-ўзини назорат этиш хусусиятларини маълум даражада шаклланигандан далолат беради. Ўқув вазиятларида болалар айрим турдаги

масалаларни ечиш йўллари билан танишадилар ва уларни эгаллаган заҳоти аниқ бир масалаларни ечишда амалий фойдаланадилар[3].

Кичик мактаб ёшидаги даврда ахлоқий хатти-ҳаракат пойдевори қўйиладиги ахлоқий нормалар ва хатти-ҳаракат қоидалари ўзлаштирилади, шахснинг ижтимоий йўналиши таркиб топа бошлайди. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ахлоқий онглари I синфдан IV синфгача бўлган давр мобайнида муҳим ўзгаришларга учрайди. Бу ёшнинг охириги даврларига келиб ахлоқий билимлар, тасаввурлар ва мулоҳазалар сезиларли даражада бойийди, анча англанган бўлади, турли-туманликка эга бўлади, умумийлашади. I ва II синф ўқувчиларининг ахлоқий мулоҳазалари ўз хатти-ҳаракатлари тажрибасига ва ўқитувчилар ҳамда ота-оналарнинг конкрет кўрсатмалари ва тушунтиришларига асосланади (бундай кўрсатмаларни болалар кўпинча мазмуни ҳақида ҳамма вақт ҳам ўйлаб ўтирмайди, такрорлай берадилар) III-IV синф ўқувчилари эса ахлоқий мулоҳазаларида ўз хатти-ҳаракатлари тажрибасига (бундай тажриба табиий равишда бойиб боради) ва катталарнинг кўрсатмаларига (бундай кўрсатмалар эндиликда анча англаб идрок қилинади) асосланиш билан бирга, бошқа кишиларнинг тажрибаларини ҳам анализ қилишга интиладилар. Бадиий адабиётларни ўқиш ва болалар учун чиқарилган кинофильмларни кўриш анча катта аҳамият касб этади. Ахлоқий хатти-ҳаракатлар ҳам худди шундай таркиб топади. 7-8 ёшдаги болалар кўпинча тўғридан-тўғри катталарнинг, жумладан ўқитувчининг кўрсатмалари билан ижобий ахлоқий ишларни амалга оширадилар III-IV синф ўқувчилари ташқаридан бўладиган кўрсатмани кутиб ўтирмай, бундай ижобий ахлоқий ишларнинг қанчадан-қанчасини ўз ташаббуслари билан амалга оширадилар. [5].

Ёшга боғлиқ эҳтиёжларни ҳисобга олиш ёшга механик равишда эргашиш эмас, балки доимо бир оз олдинга бориш, истиқболларни кўриш, нафақат бугунги, балки эртанги китобхонликни ривожлантиришга ҳам эътибор қаратишдир. Эрта улғайиш фазилат эмас, балки бахтсизликдир. Болаликнинг ҳар бир даври бола ривожланиши учун ўз қадрига етади ва ўз вақтида унга китоб ва мутолаага йўл очади.

Адабиётлар рўйхат:

1. Божович Л.И., Славина Л.С. Психология развития школьника и его воспитание. - М.: Знание, 1979. - 96 с.
2. Гендина Н.И., Косолапова Е.В. Основы информатсионной культуры школьника: учебно-методический комплекс для учащихся 3-4 -х классов общеобразовательных учебных организаций. - М.: РШБА, 2014. - 344 с.
3. М.Г.Давлетшин, Ш.Дўстмухамедова, М.Мавлонов, С.Тўйчиева, М. Джумабаева “Ёш ва педагогик психология” ўқув қўлланма Тошкент-2007.
4. Э.Ғозиев “Онтогенез психологияси” дарслик Тошкент-2010
5. А.РАХМОНОВ, Ё.ЖУМАНАЗАРОВ, С.АКБАРОВ “Ёш давралари психологияси” Муаммоли маърузалар манти Наманган-2011

Ахборот манбаалари:

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.Ziyonet. Uz
4. www.unilibrary.uz

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРДА КИТОБХОНЛИК ХУСУСИЯТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА БИБЛИОТЕРАПИЯНИНГ ЎРНИ

Т.Ғ.Сүлейманова, Андижон давлат университети

Аннотация. Мақолада кичик мактаб ёшидаги болаларда китобхонлик хусусиятларини шакллантириш бўйича Библиотерапия методидан фойдаланиш, Библиотерапия усуллари ва техникалари ҳамда унинг асосий мақсадлари тўғрисида турли олимларнинг фикр ва мулоҳазалари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Библиотерапия, китоб, кутубхона, касаллик, стресс, руҳий тушкунлик, психотерапия, Библиотерапия усуллари ва техникалари.

Китоб ўқиш – инсон тафаккурининг озукасидир. Бу ҳақда Президент Шавкат Мирзиёев ҳам ўз нутқларида бир неча таъкидлаган. Шу жумладан, “Китоб ўқиган, ўзини устида ишлаган одамда қанот бўлади. У бефарқ бўлмайди. Унинг кучи билимида бўлади. Шунинг учун ҳеч кимни писанд қилмайди. “Катталар”га хушомад қилмайди. Унинг билими бор, илми бор. Мана нима учун китоб ўқинглар деймиз. Китоб ўқисангиз савол беришни биласиз”деган эди давлатимиз раҳбари.

Библиотерапия сўзма-сўз таржима қилинганда, "китоб билан даволаш" деган маънони англатади (юнонча *biblion* - китоб ва *therapeia* - даволаш). АҚШ касалхоналар кутубхоналари ассотсиатсияси томонидан қабул қилинган таърифга кўра, библиотерапия "ўқиш орқали шахсий муаммоларни ҳал қилиш учун умумий тиббиёт ва психиатрияда терапевтик восита сифатида махсус танланган ўқув материалдан фойдаланиш" деган маънони англатади.

Библиотерапия кўп йиллар олдин пайдо бўлган. Миср фиръавни Рамзес II кутубхонасига кираверишда “Рух учун дори” деган ёзув бор эди. Қадим замонларда китобнинг маъноси шундай тушунилган.

Китоблар ёрдамида даволаш Юнонистоннинг биринчи кутубхоналарида қўлланилган. Кўзга кўринган математик ва машҳур табиб Пифагор ўтлар ва мусиқа билан бир қаторда адабиёт ва ше’риятдан бир қатор касалликларни даволашда муваффақиятли фойдаланган.

Европада китоблар орқали даволаниш биринчи черков кутубхоналаридан бошланди, уларда диндорларга тинчлик ва умид олиб келган диний китоблар мавжуд эди. Библиотерапия Уйғониш давригача черков қаноти остида эди.

Уйғониш даврида шифокорлар терапевтик мақсадларда библиотерапиядан фаол фойдалана бошладилар. Шундай қилиб, ХИИ асрдаги инглиз шифокори Т. Сагедем ўз беморларига Сервантеснинг "Дон Кихот" асарини ўқишни маслаҳат берган.

Бироқ, библиотерапия фақат 20-асрнинг бошларида илмий асосланди. Бу атаманинг ўзи ҳақида биринчи эслатма 1916 йилга тўғри келади. Ўшандан бери назарий ва амалий характердаги юзлаб нашрлар пайдо бўлди. Бир қанча мамлакатларда библиотерапия бўйича конференциялар ва симпозиумлар ўтказилди, библиотерапевтлар уюшмалари ташкил этилди. Кўпгина тиббий конференциялар библиотерапияни анъанавий тиббиётнинг муҳим қисми сифатида таъкидлайди [1].

Россияда библиотерапия дарҳол кенг тарқалмаган. Библиотерапия усуллари асослашда Н.Рубакин асарлари ва унинг библиопсихологик назарияси етакчи рол ўйнади. У ўзининг "Китоблар орасида" асарида шундай ёзган: "Китобда учта буюк куч бор - билим, тушуниш, кайфият".

Библиотерапияни амалий қўллаш йўлидаги дастлабки қадамлар 1927 йилда Харьков психоневрология институтида ишлаган И. 3. Велловский томонидан қўйилган. Совет шифокорлари библиотерапия усулидан фойдаланиб, ўтмишдаги ажойиб рус шифокорларининг ғояларига таяндилар. 19-аср бошидаги машҳур терапевт В.Я.Мудров шундай деб ёзган эди: “Ёнг муҳими... беморни о‘з-о‘зидан касалликнинг моҳияти бо‘лган уй-ро‘зг‘ор ташвишлари ва кундалик қайг‘уларидан узоқлаштиришдир” [2].

Совет Иттифокида китобларнинг инсон саломатлигига терапевтик таъсири бўйича тадқиқотлар 20-йиллардан бошлаб дам олиш уйлари ва тиббиёт пансионатлари кутубхоналари негизида олиб борилди. 1928 йил учун "Дурорт бизнеси" журнаליдаги мақолаларда қулгили китоблар ва хотираларнинг дам олувчиларга ижобий таъсири қайд этилган. Тиббиёт кутубхоналарида библиотерапия фаол ишлатилган. Шифокорлар ўзларининг ўзига хос вазифасини "китоб билан даволаш" ни ташхисга мувофиқ адабиётларни танлашда кўрдилар ва терапевтик таъсир беморнинг ўз муаммосини бадиий асарда акс эттирилганлигини тан олишига, ушбу мисолларга, чиқиш йўлларига амал қилишни маслаҳат беришга асосланган эди. бундай "вазият" нинг ва Китобда тасвирланган вазият ёки қаҳрамон беморнинг характериға қанчалик ўхшаш бўлса, китобнинг терапевтик таъсири шунчалик кучли бўлади [3].

Библиотерапиянинг асосий мақсадлари:

- 1) ўқувчига муаммолар ҳақида маълумот бериш;
- 2) уларнинг моҳиятиға кириб боришға ёрдам бериш;
- 3) янги қадриятлар ва муносабатларни муҳокама қилиш;
- 4) бошқа одамлар ҳам шунга ўхшаш муаммоларға дуч келганлиги ҳақида тушунча ҳосил қилинг, улар бу муаммоларни қандай ҳал қилганликларини кўрсатинг.

Библиотерапияни 2 турға бўлиш мумкин.

1. Мақсадли - ирода, оптимизм ва ўзига ишончни тасдиқлашни ривожлантиришға ёрдам беради.
2. Мақсадсиз - қайфиятни кўтариш ва ўқувчини муаммо ҳақидаги обсессив фикрлардан қалғитишға хизмат қилади.

Биринчи тадқиқотлар шуни кўрсатадики, психотерапевтик билимлар, ғоялар, услублар ва усулларнинг имкониятлари инсон ва китоб ўртасидаги алоқа жараёнини оптималлаштириш учун жуда кўп аҳамиятға эға (ўқишдан олдин, ҳақиқий ўқиш, ўқишдан кейинги босқичларда). , ва барча кутубхона хизматлари. Психотерапия ва библиотерапиянинг техника ва усулларидан онгли равишда фойдаланиш ушбу фаолият самарадорлигини сезиларли даражада оширишға ёрдам беради [4].

Библиотерапия маҳжумнинг психологик ҳолатини яхшилаш учун тизимли ўқишдан фойдаланишға асосланган. Психолог маҳжум учун унинг ҳаётий муаммолариға йўналтирилган адабиётларни танлайди. Ўқишдан сўнг таркибни биргаликда таҳлил қилиш амалға оширилади. Китобларни танлашда ("библиоресептлар") маҳжумнинг шахсий хусусиятлари, унинг ижтимоий тажрибаси, таълим ва маданий даражаси диққат билан э'тиборға олиниши керак.

Библиотерапия техникасини бир неча босқичларға бўлиш мумкин.

1. Психологнинг ўзини ўзи тайёрлаши. У ўз библиотерапевтик рецептини, я'ни адабиётлар рўйхатини тузишни ва тузатиш нуқтаи назаридан китоблар билан махсус танишишни ўз ичига олади. Бошлаш учун ҳар бирида 2-3 номдан иборат бир нечта жанрларни олинг. Вақт ўтиши билан рецептни жанр ва китоблар сони бўйича кенгайтириш тавсия этилади. Ўзингиз учун алоҳида бўлимлар, боблар учун ҳам, алоҳида китоблар учун ҳам энг муҳим, диққатга сазовор мавзулар, фикрлар, боблар муаммолари, асарлар ва муаллифларнинг шахсий хусусиятлари қайд этилган парчалар билан қисқа аннотатсияларни тузиш керак. Ишнинг бошида бу психологга маҳбуснинг э'тиборини тегишли матнларга қаратишга ёрдам беради. Аксарият китоблар алоҳида кутубхонада бўлиши тавсия этилади, шунда маҳкумлар ушбу китобни кутубхонада бўлмаса, осонгина топишлари мумкин. Бундан ташқари, бундай китобларда маҳкумнинг чеккаларида қайд қилишига рухсат бериш мумкин, бу унинг ташхисини осонлаштиради.

2. Библиотерапия имкониятлари ва унинг жанрларига йўналтириш. Маҳкум билан навбатдаги суҳбатда унга бир қанча саволлар берилади. Масалан, “Бешта севимли китобингизни айтинг”, “Қайси китоблар ҳаётингизда энг катта таассурот қолдирди? Нега?”, “Қайси китоблар сизга кўпроқ таъсир қилди?”, “Қайси муаллифлар, сизнингча, сизга кўпроқ ўхшаган?”, “Қайси китоб қаҳрамонлари сизга кўпроқ ўхшайди?”

3. Рўйхат тузиш. Кейинчалик катта ва кичик ҳаволалар рўйхатини тузиш келади. Агар библиотерапия ёрдамчи усул сифатида қўлланилса ҳам, бундай рўйхатларнинг мавжудлиги бошқа таъсир усуллариини созлаш имконини беради.

4. Ўқиш тизимини ишлаб чиқиш. Жанрлар, устувор йўналишлар ва китоблар сони белгиланади. Библиотерапевтик мақсадларда мижозга китобларни тавсия қилишда А. М. Миллер қуйидаги учта тамойилни ҳисобга олиш зарурлигини таъкидлайди:

- тақдиротнинг қулайлик даражаси (таклиф этилаётган китобнинг мураккаблик даражаси);
- китоб қаҳрамони мижоз билан "тенг" бўлиши керак;
- китоб ҳолатининг мижоз ўзи тушган вазиятга максимал даражада ўхшашлиги [4].

Охирги принтсипни ҳисобга олиш, айниқса, шахсий ёки шахслараро характердаги психологик зиддиятда жуда муҳимдир.

Библиотерапия вақтида маҳкум ўқиш кундалигини юритади. Кундалик ёзувларни таҳлил қилиш кўпинча фаол ноҳолис фаолиятни идрок этиш асосида санъат асарларини субъектив талқин қилиш жараёнини очиб беради ва жараённи объектив баҳолаш ва тузатиш самарадорлиги учун диагностика мақсадларида фойдаланиш мумкин. Бир сўз билан айтганда, библиотерапия китоб билан даволаш ҳамда шахсий сифатларни шакллантиришда психология соҳасидаги муҳим методлар сарасига киради.

Адабиётлар рўйхат:

6. Божович Л.И., Славина Л.С. Психология развития школьника и его воспитание. - М.: Знание, 1979. - 96 с.
7. Гендина Н.И., Косолапова Е.В. Основы информатсионной культуры школьника: учебно-методический комплекс для учащихся 3-4 -х классов общеобразовательных учебных организаций. - М.: РШБА, 2014. - 344 с.
8. Миллер А. М. О реабилитационном аспекте библиотерапии при неврозах // Вопросы психотерапии. Тез. докл. Всесоюзн. науч. конф. М., 1977, с. 128–132 2.

9. Б. Д. Карвасарский. Психотерапевтическая энциклопедия. 3-е издание, 2006 год, Питер. С 64–65

Ахборот манбаалари:

5. <https://uz.wikipedia.org>
 6. www.tdpu.uz
 7. www.pedagog.uz
 8. [www.Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
 9. www.unilibrary.uz
-

Maktab amaliyotchi psixologini innovatsion faoliyatga tayyorlashning o`ziga xos jihatlari

N.Salayeva-Urganch Davlat Universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasida katta o`qituvchisi ps.f.n

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab amaliyotchi psixologining faoliyatini innovatsiyalar asosida tashkil qilishning ba`zi jihatlari ko`rib chiqilgan. Maktab amaliyotchi psixologining o`z faoliyatini innovatsion tarzda tashkil qilishda zarur bo`lgan asosiy usul, vosita va shakllar keltirib o`tilgan.

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности психологической службы в общеобразовательных школах, а также инновационные методы терапии. Приведены примеры некоторых способов решений положительной результативности инновационной деятельности психолога.

Annotation. This article discusses the features of pedagogical activity, as well as innovative methods, tools and types. Examples of some methods for solving the positive effectiveness of teaching innovation are given.

**Kalit so`zlar:** innovatsiya, novatsiya, muloqot, munosabat, individual yondashuv, jamoa, innovatsion ta`lim, innovatsion faoliyat, xususiyatlar.

Ключевые слова: инновация, новация, общение, взаимоотношение, индивидуальный подход, инновационная деятельность, особенности.

Key words: innovation, novation, communication, mutual realitions, individual approach, innovative, activity, features.

Jamiyatning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli, amalga oshirilayotgan islohatlar samarasi, respublikada zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini muntazam oshirishni talab etadi.

Innovatsion faoliyati-bu yangi ijtimoiy talablar bilan an`anaviy me`yorlarning mos kelmasligi, yohud amaliyotning yangi shakllanayotgan me`yorining mavjud me`yor bilan to`qnashuvi natijasida vujudga kelgan muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir. Innovatsion faoliyat amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo`lib, ijtimoiy-madaniy ob`ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy sub`ektlarning harakat tizimidir.

Jamiyatdagi innovatsion jarayonlar dinamikasi psixologlarni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga murojaat etishga olib keldi. Uning tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishnigina o`z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtirish, tatbiq etish va olingan natijalarni qayta tekshirish kabi jarayonlarni qamrab oladi.

Ma`lumki, innovatsion faoliyatning mazmuni yangiliklar asosida ishlash bo`lib, psixologlarning yangilikni o`zlashtirishga tayyorgarligi mezonlari, ya`ni maktab amaliyotchi psixologining motivatsiyasi, malakaviy tayyorgarligi, tajriba-sinovlar psixologik tadqiqotlarni amalga oshirish

borasidagi bilim va ko'nikmalari, innovatsiyaga qarshi to'siqlarni bartaraf etish malakasini shakllanganligi bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab amaliyotchi psixologining yangicha ishlashga, mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish, ta'limning yangi mazmunini o'zlashtirishga psixologik va ijtimoiy jihatdan tayyorlash, pedagogik, innovatsion va axborot texnologiyalarini o'zlashtirib olishlariga yordam berish uchun ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan kadrlarning uzluksiz malaka oshirishini tashkil qilish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni bartaraf qilish maqsadida bir qancha yangiliklar kiritildi. Jumladan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-son Farmoni, 2018- yil 5- sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3931-son Qarori, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017- yil 6- apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-son Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 29- apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son farmonida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar asosida maktab amaliyotchi psixologining malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy kompetentligini oshirishni nazarda tutadi.

Pedagog xodimlarni uzluksiz malaka oshirishining mazmun va mohiyatini zamon talablari asosida amalga oshirish uchun malaka oshirish hududiy markazlari pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi statusiga ega bo'ldi.

Oliy ta'limda faoliyat yuritayotgan tayanch fakultetlardagi ta'lim yonalishlari bo'yicha dars berayotgan universitet professor-o'qituvchilari bilan hamkorlikning tashkil qilinishi va ular bilan shartnomalar imzolanishi, ilmiy salohiyatni yanada takomillashtirish kabi dolzarb masalalarni amalga oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Ta'limdagi innovatsiyalar va innovatsion pedagogik faoliyat haqida barqaror va hammaga ma'qul bo'lgan ilmiy tasavvurlar va tasniflar shu paytgacha mukammal tarkib topmagan. Bunday holatning asosiy sabablaridan biri ta'limga yo'naltirilgan ilmiy bilimlar tizimlari o'rtasidagi qiyinchilik bilan yengib o'tiladigan uzilishlardir. Yana kattaroq sabab esa nazariy bilim va amaliy pedagogik faoliyat o'rtasidagi uzilish edi. Endilikda oliy ta'lim va malaka oshirish markazlari o'rtasidagi hamkorlik va hamjihatlik maktab psixologning malakasini oshirishiga bo'lgan munosabatini ham o'zgartiradi. Chunki malaka oshirishga kelgan psixolog o'zi tahsil olgan fakultetida amaliyot o'tasa va o'z ustozlaridan fan yangiliklarini qaytadan yangicha talqinini eshitsa bu maqsadga muvofiq uzviy bog'lanishni yuzaga keltiradi.

Ta'lim tizimiga ilg'or texnologiya va innovatsiyalar ayniqsa rivojlangan mamlakatlarning ta'lim sohasidagi ijobiy va samarali usullari bizning mamlakatimizga ham shiddat bilan kirib kelmoqda. Lekin psixologlar bu innovatsiyalarni aksariyat hollarda o'z faoliyatida qo'llay olmayapti. Chunki psixologlar asosiy qismi ta'limdagi innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq qilish jarayoniga to'liq tayyor emaslar. Shu sababli psixologlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, ularga ko'rsatiladigan metodik xizmatni yangicha tashkil qilish hozirda ta'lim tizimining amaliy ehtiyojini ta'minlovchi asosiy vositaga aylanmoqda. O'qituvchilar malakasini oshirish jarayonida ularning pedagogik faoliyatini yangilash, innovatsion faoliyatga yo'naltirish, ta'lim jarayoniga yangiliklar va innovatsiyalarni olib kirishga tayyorlash zarurati paydo bo'lmoqda.

Psixologlarning malakasini oshirishda yangicha yondashuvning mazmun-mohiyatini aniq rejalashtirib olish va uni amaliyotga tatbiq qilish masalasi bo'yicha barcha umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan psixologlari uchun onlayn hamda oflayn tarzida seminar-treninglar o'tkazildi. Seminar-treningning asosiy maqsadi kattalarning ta'limi va malakasini oshirishining o'ziga

xos xususiyatlari ,onlayn tarzda malaka oshirish va uning o‘ziga xos bo‘lgan ba’zi jihatlari,psixologning shaxsiy kabineti,sertifikatni qo‘lga kiritishda bajariladigan amallarning mohiyati va mazmuni ochib berildi. Xozirgi kunda psixologning malakasini oshirishda ijodiy yondashuv bilan bir qatorda unga yetkaziladigan fan yangiliklari , metodikalar, metodlar va vositalarning o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlari ham qaytadan ko‘rib chiqilmoqda.

Ayniqsa “Innovatsiya”, “Innovatsion ta’lim”, “Innovatsion faoliyat”, “Innovatsion jarayonlar” masalasi o‘quv-tarbiya jarayoniga kiritish va ulardan amalda foydalanish uchun o‘qituvchi pedagogik faoliyatining innovatsion pedagogik faoliyatga aylanishi zarur ekanligi, bu borada ilmiy asoslangan loyihalarni ishlab chiqish masalalari seminar-treningda ko‘rib chiqildi.Ushbu seminar-treningda psixologlar uchun alohida artterapiya usul va vositalarini amaliyotga tadbqiq qilish,ayniqsa destruktiv xulqli o‘quvchilar bilan olib boriladigan psixologik xizmat turlarining yangilaridan va zamonaviylaridan samarali foydalanish bo‘yicha ham uslubiy tavsiyalar va ko‘rsatmalar berildi.

Endilikda hududiy malaka oshirish markazlarida psixologlarning malakasini oshirish va qayta tayyorlashda innovatsion faoliyat yuritish mexanizmlarini va unga amal qilish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatma va tavsiyalarni ishlab chiqish masalasi ham dolzarb hisoblanadi.Ushbu uslubiy tavsiyalarda innovatsion faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari, psixologning innovatsion faoliyatini belgilovchi mezonlar, psixologni innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi texnologiyasi, psixologning malaka oshirishdan keyingi faoliyatini monitoring qilish mezonlarini ishlab chiqish muhimligi ta’kidlandi.

Psixolog o‘z faoliyaida tajribalarga asoslangan metodikalar,tarqatmalar,elektron darsliklar psixologiyaga oid kitoblardan foydalanish ,internetning psixolog faoliyatini kreativligini ta’minlashga yo‘naltirgan didaktik vositalar,nostandart testlar va ijodiy topshiriqlarning bazalarini shakllantirishlari uchun ham katta imkoniyatlar yaratilmoqda.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A. B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari / - T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015.
2. Po‘latov Sh. Ta’lim menejmenti, yohud ta’lim muassasasini ilmiy-metodik boshqarish strategiyasi. Toshkent 2018 y., 52 6 bet.
3. Turg‘unov S.T., Maqsudova L.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish. – T.: “Fan”, 2009
4. Qo‘chqorov A. va boshqalar. Menejer imkoniyatlari. Toshkent, 2001.

Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarning ota-onalari bilan ishlashning o‘ziga xos xususiyatlari

N. Salaeva-Urganch davlat universiteti “Pedagogika va psixologiya”kafedrası katta o‘qituvchisi, ps.f.n

Annotatsiya. Maqolada alohida ehtiyojli bolalarga umumiy ta’lim tizimini yangilash prizmasi orqali inklyuziv ta’lim berish muammolari yoritilgan. Maktablarda inklyuziv ta’limni tashkil qilishda ota-onalar, fan o‘qituvchilari, psixologlarning hamkorlikdagi faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziya, ta’lim, sharoit, rivojlanish, munosabat, yosh davrlari, ta’lim-tarbiya jarayoni, ota-ona, pedagogik jarayon.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы инклюзивного образования детей через призму обновления содержания системы общего образования. Основное внимание уделяется совместной работы учителей ,психологов и родителей.

Ключевые слова: инклюзия, образование, условия, развитие, отношения, возрастные периоды, учебно-воспитательный процесс, родители, педагогический процесс.

Abstrakt: This article discusses issues of inclusive education of children in the context of modernization of the general education system. Specific features of the cooperation of parents, science teachers, and psychologists in the organization of inclusive education in schools are discussed.

Key words: Inclusion, education, conditions, attitudes, attitudes, age periods, educational process, parents, pedagogical process.

Kirish.

Mamlakatimizda ta'lim sohasiga jahon standartlari talablarini joriy etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom tengdoshlari orasida bir xil sharoitda ta'lim olishini ta'minlash tendensiyasi ham shular jumlasidandir.

Adabiyotlar tahlili: "Ta'im to 'g'risida"gi Qonunning 35-moddasida ham, inklyuziv ta'lim — alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlagan holda beriladigan ta'lim deb keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2020- yil 13- oktyabrdagi PQ-4860-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2021- yil 12 -oktyabrda 638-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu qarorning 1-ilovasida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi yoritib berilgan.

Tahlil va natijalar: Ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlarning ko'lami keng bo'lib alohida ehtiyojga ega bo 'lgan bolalarning ota-onalari bilan olib boriladigan ishlar ham katta ahamiyat kasb etadi. Chunki ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarni tizimli, maqsadli, hamkorlikda amalga oshirilishi o'quvchilar uchun juda muhimdir. Ota-ona, maktab o'qituvchisi, sinf rahbari, fan o'qituvchisi, psixologlarning reja asosida hamkorlikda amalga oshiradigan ishlari o'quvchilarning ijobiy natijalarga erishishlari uchun zamin yaratadi.

Alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalarni ilk yoshdan ta'limga tayyorlash, psixologik-tibbiy- pedagogik yordamlarni kompleks yo'naltirilgan holda olib borish masalalari katta ahamiyat kasb etadi. Psixologo-tibbiy-pedagogik maslahatxonalarda alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalarga to'g'ri tashxis qo'yish, unga mos keluvchi korreksion ishlar hamda ta'lim- tarbiya berish uchun sharoitlarini yaratish masalalariga ham e'tibor qaratiladi. Alohida ota-onalarga beriladigan maslahatlar ularning farzandlarini yanada sog'lomlashtirish va ehtiyojlariga mos ravishda bo'lishi kerak. Buning uchun quyidagi vazifalarning amalga oshirilishi zarur:

1. Ota- onalarga farzandining ruhiy rivojlanishining faqat zaif tomonlari emas, balki uning ichki imkoniyatlari, hamda uni bartaraf etishdagi ahamiyatini ko'rsata olishi;

2. Ota- onalar va oila a'zolariga bola muammosini hal etishda o'z javobgarligi, kuchi va imkoniyatlarini his etishga o'rgatish;

3. Bola individual va tipologik xususiyatlari va imkoniyatlariga mos keluvchi ta'lim sharoitlarini belgilash;

4. Oilaning tibbiy, ijtimoiy – psixologik bilimlarini, bola bilan muloqot malakasini, bola muammosini o'zaro muhokama qilish orqali umumiy tarbiyalashdan xabardor bo'lish ko'nikmasini oshirish;

5. Ota- onalar farzandining hayoti, uning muammolarini hal etish uchun javobgarlikni his etishi, bola muammolari yuzasidan oilada hayotiy qarorlarni tanlashga yordam berishini ta'minlashdan iboratdir.

Bola rivojlanishining buzilishi muammolari bo'yicha ota-onalarga maslahat berish jarayonida quyidagi tamoyillarga ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir:

- * Bolaning qiziqishlariga e'tibor berish, mutaxassis va maslahatchi psixologlar ishining o'ziga xosligi faqat bolaga emas, balki uning ota-onasiga va oila a'zolariga maslahat berish yo'li bilan belgilanadi.

- * Ayrim ota-onalar turli sabablarga ko'ra bola rivojlanishini buzilish darajasini oshirib yuboradilar, muammolarni juda qiyin va og'ir qabul qiladilar.

- * Ba'zi bir ota-onalar psixologo-tibbiy-pedagogik maslahatga shifokor, pedagog yoki qarindoshlari ta'siri natijasida kelgan bo'lsalarda, o'z farzandining muammosini tan olishni istamaydilar, bola rivojlanishidagi barcha buzilishlarini rad etadilar.

- * Maslahatxona mutaxassislari va psixologlari bolaning qiziqishlari va ruhiy rivojlanish buzilishlarini hisobga olgan holda unga mos ta'lim tarbiyaviy shart-sharoit mohiyatini aniq, ravshan ochib beradilar. Sababi, maslahatchi psixolog bola va oila a'zolariga yoqadigan yo'lni emas, balki bola rivojlanishi uchun foydali bo'lgan yo'l-yo'riqni ko'rsatadilar.

- * Maslahat oluvchi shaxsini hurmat qilish. Bu tamoyil mutaxassislar fikrini majburan qabul qildirmaslik, ularning tavsiyalariga so'zsiz bo'ysunishlarini talab qildirmaslik, bola rivojlanishi muammolariga mutaxassislarni bee'tibor bo'lmashliklarini ko'zda tutadi.

- * Maslahatxona mutaxassislari va psixologlari ota-onalar bilan farzandi muammosini hal etishda ular bilan bir xil huquqqa ega, sababi oila a'zolari bola hayotidagi o'ziga xosliklar bo'yicha to'liq va aniq ma'lumotlarga egadirlar va o'z fikrlarini asoslab bera oladilar.

- * Ota-onalar fikrini hurmat qilish, muammo va uni hal etish yo'llarini o'zaro bog'liq holda birga muhokama qilish sharoitida, ular mutaxassislar va psixologik fikrini ongli idrok etadilar, berilgan tavsiyalarga rioya qiladilar, o'z farzandining muammosini hal etish javobgarligini bo'yniga oladilar.

- * Maslahat oluvchi shaxsini hurmat qilish tamoyili bir necha sharoitlarini amalga oshirilishini ko'zda tutadi. Jumaladan: tashxis qo'yishning ehtiyotkorona shakli. Farzandining rivojlanishidagi nuqsonlari haqidagi ma'lumot ota-onada murakkab tuyg'ular, bezovtalik holatini yuzaga chiqarishi mumkin. Bolaga tashxis qo'yilganda, mutaxassis va psixolog xulosasi yumshoq shaklda bayon etilishi maqsadga muvofiqdir. Ota-onalar bilan bo'ladigan suhbatda murakkab, kasbiy, ilmiy tildagi atamalardan foydalanish ota-onalarning ma'lumotni to'liq idrok etishini murakkablashtiradi va ularni xavotirga qo'yadi. Shuning uchun ota-onalarga bola xususiyatlari haqida tushunarli ma'lumot beriladi va bolaning qiziqishlarini amalga oshirish maqsadida qanday ishlarni amalga oshirish zarurligi tushuntiriladi.

- * Oilaning ijtimoiy – madaniy va psixologik xususiyatlarini hisobga olish tamoyili maslahatxona mutaxassislari va psixologlari ota-onalar bilan suhbatda ularning ishi, ijtimoiy kelib chiqishi, madaniyatini e'tiborga olishlari zarur. Tibbiy va ijtimoiy ma'lumotlarni jamlashda va tekshirishda oila a'zolarining psixologik va tipologik xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'lishlari zarur. Bu ma'lumotlar muvaffaqiyatli maslahat berish usullarini va metodlarni tanlashda muhim omil sanaladi.

- * Oila a'zolarining fikrini hisobga olish tamoyili maslahat berishda qo'pincha, ota-onalar farzandining muammosi, uni hal etish yo'llarini topishda bir fikrga kela olmaydilar va mutaxassis bilan alohida bu muammoni hal etishni hohlaydilar. Mutaxassis va psixologlar bola qiziqishlarini himoya qilib, maslahat berish sirini saqlagan holda, bolaning ota-onasi va qarindoshlari bilan alohida suhbatlashadi. Shuningdek bola ehtiyojlarini qondiradigan xulosaga kelishda barcha oila a'zolarining fikrini hisobga olishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ushbu yo'nalish yani alohida ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilarning ota-onalari bilan hamkorlikdagi faoliyatimizda ko'p uchragan o'quvchilar tiplari va ularga yordam, psixologik ko'mak va madad berish jarayonida o'quvchilarning turfa xarakter xususiyatlari va o'ziga xosliklari bilan duch kelganimiz. Quyida ularning individualligi va tipologik xususiyatlaridan namuna keltiramiz.

Alohida ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilarning individual va tipologik xususiyatlari

Alohida ehtiyojga ega o'quvchilar uchun individual rejalar tuzish lozim.

O'quvchilarga individual maslahatlarni berishda uning o'ziga xos xususiyatlarini va bilish jarayonidagi turfalikga e'tibor qaratish lozim. Psixolog, fan o'qituvchisi va sinf rahbari hamda ota-onalar hamkorlikda faoliyat olib borishlari katta samara beradi.

Alohida ehtiyojga ega o'quvchining o'ziga xos bo'lgan xususiyatlaridan biri bu uning – ikkilanuvchanligidir. Ba'zida ota-onalar o'z farzandlariga turli fanlarni tavsiya qiladilar. Aynan ushbu holatda ota-ona o'z farzandining qiziqishi, layoqati, individualliligiga alohida e'tibor qaratishi zarur. Chunki farzand biror bir natijaga erishmasa, o'z imkoniyatlaridan samarali foydalana olmaydi.

Ba'zi ona-onalar alohida ehtiyojga ega bo'lgan farzandining ta'lim olishiga yuzaki qaraydilar. Shu sababli o'z farzandini o'quv-biluv faoliyatiga to'liq yonaltirishda qiyinchiliklarga uchraydilar. Ushbu jarayonni ijobiylashtirishda uning individual va tipologik xususiyatlariga e'tibor qaratish samara beradi.

Yangiliklarni yoqtiradigan
fantaziyasi kuchli o'quvchi orzu-havasli,
kelajak haqida ko'proq nazariy ma'lumotlarga
ega bo'ladilar. Amaliyotda esa ularning
mazmun-mohiyatini to'liq tasavvur qila
olmaydilar. O'quvchining alohida
ehtiyojini nazarda tutgan holda ota-onalar,
o'qituvchilar individual va istiqbolli
reja tuzishlari hamda tizimli aniq maqsad-
larga asoslangan hamkorlikdagi faoliyat-
ni olib borishlari lozim.

Ta'lim olish jarayonida zavqlanuvchi o'quv-
chi-o'zini o'rab turgan olamdagi turli narsa
va hodisalardan zavq-shavq oluvchi, kayfiya-
ti muntazam ko'tarinki, fanlarga qiziqishi
kuchli, ta'lim olishga ishtiyoqi baland bo'lganligi
sababli darslarda faol qatnashadi. Ota-
onalar ushbu holatda farzandiga sharoit yara-
tishi va uni qo'llab -quvvatlash-
lari lozim.

Alohida ehtiyojga ega ammo ta'lim olishga
jiddiy yondashuvchi o'quvchi-dars mashg'u-
lotlarida faol qatnashuvchi, har bir fanni to'liq
egallashga intiluvchi, qiziqarli ma'lumotlarni
yig'ib yuruvchi, o'ta sinchkov va fahm-
farosatli shaxs. Bunday o'quvchi muntazam
rag'batlantirilib borilsa u o'quv-biluv faoliya-
tida muvaffaqiyatlarga erishishi mumkin.

Alohida ehtiyojlarga ega bo'lganligi sa-
babli o'zgaralar fikriga suyanuvchi o'quvchi -
ushbu xususiyatga ega bo'lgan o'quvchi-

lar o'z sinfdoshlari, tengqurlari va do'stlari-
ning fikrlarini hurmat qilishi va ularga erga-
shuvchanligi bilan ajralib turadilar. Bunday holatda
ota-onalar o'z farzandining
turfaliklariga e'tiborli bo'lishlari hamda unga
to'g'ri maslahatlar berib borishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 13-oktabr, PQ-4860-son qarori.
2. Vazirlar mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli qarori.
3. L.Mo'minova, Sh.Amirsaidova va boshqalar Maxsus psixologiya -T.: Fan va texnologiyalar .2013.
4. P.Po'latova, L.Nurmuxamedova, Sh.Amirsaidova Maxsus pedagogika -T.: Fan va texnologiyalar, 2014.
5. L.R.Mo'minova, O.A.Maxmudova, Sh.A.Karimova. "Nutqni tekshirish va rivojlantirish bo'yicha logopedik albom" T., 2016.
6. «Ta'lim hamma uchun» Save the children. 2002 yil.
7. «Inklyuziv ta'lim». Ture Yonsen. Toshkent. 2003 yil. YUNESKONING O'zbekistondagi vakolatxonasi va Operation Merey tashkiloti tomonidan chop etilgan.

IJTIMOIIY TARMOQLARNING YOSHLAR MA'NAVIYATIGA TA'SIRI.

Soliyev Nuriddinjon Muxiddinjon o'g'li Andijon davlat
universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti Amaliy psixologiya
yo'nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: I.B.Xakimova +998911382085

ANNOTATSIYA Bu ilmiy maqoladan maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni turli yod g'oyalar va g'arazli niyatli kishilarning tuzog'iga tushib qolishidan qaytarish uchun xizmat qilish. Ijtimoiy tarmoqlardan to'g'ri foydalanish uchun avval biz kata yosh vakillari odob-axloq qoidalariga amal qilishimiz kerak.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoqlar, "do'st" niqobidagi "xavf-xatar", ommaviy ongsizlik, tarbiya, odob-axloq.

Аннотация Цель этой научной статьи-отговорить подрастающее поколение от попадания в ловушку различных навязчивых идей и предубеждений. Чтобы правильно пользоваться социальными сетями, мы должны сначала соблюдать этикет молодых людей.

Ключевые слова: социальные сети, “опасность” под видом “друга”, массовое бессознательное, воспитание, манеры.

Annotation The purpose of this scientific article is to serve to dissuade the growing younger generation from falling into the trap of people with different iodine ideas and ulterior motives. In order to properly use social networks, we must first follow the rules of etiquette of young representatives of adult.

Keywords: social networks, “danger” in the mask “friend”, mass unconsciousness, upbringing, decency.

KIRISH "Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi" Bugungi kunda internetdagi ijtimoiy tarmoqlar ayniqsa yoshlar orasida ommalashib bormoqda. Yurtimizda internetdan foydalanuvchilarning aksariyati "Telegram", "Facebook", "V.kontakte", "Instagram" "tik-tok" kabi tarmoqlarda o'z profiliga ega. Biroq keyingi yillarda mazkur tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan jihatlari ham ko'zga tashlanayotgani ko'pchilikni tashvishga solmoqda. Ta'kidlash lozimki, yangi taraqqiyot bosqichi davrida global kompyuter tarmog'ining jadal rivojlanishi uning auditoriyasida tobora kengayish jarayoni kuzatilmoqda.

Instagram. Bu eng mashhur ijtimoiy tarmoqlardan biri bo'lib, uning asosiy maqsadi fotosuratlar, videolar va rasmlarni almashishdir. Mualliflar o'zlarining videolarini joylashtirish uchun ushbu Internet platformasini egallab olishdi. Bu yerda siz qo'shimcha dasturlar yordamisiz joylashtirilgan fayllarni yuklashingiz va tahrirlashingiz, turli filtrlarni qo'llashingiz va yana istalgancha kontentlarni qabul qilishingiz mumkin.

Telegram. Ushbu tarmoq orqali muloqot qilish, video-rasm, multimedia xabarlarini yuborish va yana ko'plab funksiyalarni bajarish mumkin.

YouTube. Bu eng mashhur videoxosting bo'lib, u erda turli uzunlikdagi videolarni, jumladan, uzumlarni yuklashingiz mumkin. Vinerlar uchun ushbu videoxosting mini ijodkorlarni joylashtirish uchun sevimli platformalardan biriga aylandi. Qiziqarli xususiyat: bitta videoda YouTube-da bir nechta kontentlarni joylashtirishingiz mumkin. Natijada tomoshabin to'liq serialni to'xtovsiz tomosha qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Vkontakte, Odnoklassniki, Facebook. Bu Internet imkoniyatlari bilan dunyoni zabt etgan uchta ijtimoiy tarmoq. Fotosuratlar, videolar, matnli xabarlar faol almashinuvi mavjud. Ushbu saytlar guruhlar yaratish va vinerlar uchun obunachilarni topish uchun ideal ijtimoiy tarmoqlardir.

Mening fikrim biz yoshlarni tarbiyalashdan avval o'zimizni tarbiya qilib olsak anchagina yaxshi foyda beradi. Inson avvalo o'zi qanchalik to'g'ri bo'lsa atrofdagilari shunchalik to'g'rilanadi. Misol uchun: ba'zi-bir otalar o'zlari tamaki yoki alkagol mahsulotlarini is'temol qilishadilar lekin farzandlariga buni taqiqlashadi. Bilmaydilar-ki qush uyasida ko'rganini qiladi degan naql xalqimiz orasida bekorga tarqalmagan. Mavzudan chetlashmagan holda shuni aytishim zarur-ki yosh o'sib kelayotgan avlod nam-nihol ya'ni qaysi tarafga egilsha shu tarafga egiladigan bo'ladi. Hozirgi globballashuv jarayonida esa ularni to'g'ri o'stirish uchun anchayin sayi-harakat kerak bo'lmoqda. Shu o'rinda aytib o'tishim zarur-ki odam to'g'ri bo'lsa olam to'g'ri bo'ladi, odam egri bo'lsa olam parokanda bo'ladi.

Endi “do'st” niqobidagi “dushman” terminiga to'xtalsam bizning yashash hududdimizda tinchlik hukm surmoqda lekin, g'araz niyatlar yo'q deyolmaymiz. Hozirgi zamonda o'z g'araz niyatlari yo'lida har narsaga tayyor kimsalar uchun eng maqbul o'z saflarini to'ldiruvchi “qurol” bo'lib ijtimoiy tarmoqlar xizmat qilib kelmoqda. Albatta ijtimoiy tarmoqlarning yaratuvchilari g'araz niyatni ko'zda tutib yaratishmaganlar. Tarmoqlardan qanday foydalanish yuqorida ta'kidlaganimdek har birimizning o'zimizga bog'liq. Turli noqonuniy guruhlariga a'zo bo'lib qolmaslik

uchun esa huquqiy va ma'naviy ongni shakllantirishimiz lozim. Ongning qanchalik shakllanishi tabiiy-ki inson oilasida olgan tarbiyasiga bog'liq. To'g'risini aytganda bolalarimiz, yoshlarimizning kelajagi bizga bog'liq. Bizning ertangi kunimiz esa ularning qo'lida-"qars ikki qo'ldan chiqadi" naqli shu yerda to'g'ri ma'no kasb etadi. Ijtimoiy-tarmoqda tanishgan insonlari do'st emas dushman bo'lib chiqishi hech gap emas hozirgi globallashtirish zamonida.

Yana shu o'rinda tarmoqqa qo'yilgan axborot va xabarlar boshqalar tomonidan o'g'irlanishi, buzilishi va boshqa tarmoq a'zolariga yuborilishi mumkin. Yoki firibgarlar qalbaki rasmlar va yolg'on ma'lumotlar bilan o'z maqsadlariga erishishlari mumkin. Hatto sotsial tarmoqlar butun boshli qotilliklar, isyonlar, urushlarga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, zamonaviy fanda "informatsion urush" degan atama mavjud. Informatsion urush sotsial tarmoqlarda juda qo'l kelishi mumkin. Ana endi avval sodir bo'lib o'tgan voqealar bilan sotsial tarmoqlarni bog'laylik. Ma'lumki, 2011 – yilning boshi butun jahonning diqqat – e'tiboriga sazovor bo'lgan "arab inqiloblari" yoki "arab bahori" nomli voqealar bilan boshlandi.

Tunisda boshlangan davlat to'ntarishi zanjirli reaksiya bo'ylab Misr, Liviya, Suriya, Iordaniya, Yaman va boshqa arab davlatlariga tarqaldi. Bu to'ntarishlarga ahamiyat beradigan bo'lsak, harakatlarni boshlaganlar 18 – 35 yoshlardagi fuqarolar edi. Ya'ni, ular ham sotsial tarmoqlar ta'siri ostida bo'lib qolib, ularning boshqa o'lkalardagi do'stlari qanday yashayotganligini ko'rib o'z hayotlarini tubdan o'zgartirishga ahd qilishdi. Masalan, Misrdagi tartibsizliklar "Twitter inqilobi" degan nomni oldi. Qarangki, sotsial tarmoq qanchalik jamiyat hayotiga va davlat siyosatiga o'z ta'sirini o'tkaza oldi.

O'ylashimizcha, bu dalil sotsial tarmoq ta'siriga tushgan yangi fuqarolik jamiyati shakllanishini boshlanishidir.

Insonlarning eng oson boshqarish usuli bu ularning ehtiyojlarini hisobga olgan holda boshqarishdir. Misol uchun: qanchalik insonlar ongsiz ravishda harakat qilishsa yoki muammoga yuzaki qarashni boshlashsa ular huddi "manqurt" kabi bo'lib qoladilar. Bunday boshqarish uchun odatda narkotik yoki alkagol vositalaridan foydalanadilar. Hozirgi globallashtirish jarayonida esa bunday "manqurt" larni yaratish uchun ijtimoiy tarmoqlar xizmat qilmoqda. Ulardan voz kechib bo'lmaydimi? Yoki ular nega yomon? deyishingiz mumkin: Sotsial tarmoqlar o'ziga jalb qilishni juda yaxshi o'zlashtirgan desak to'g'ri bo'ladi. Masalan: "Instagram" yoki "tik-tok" sotsial tarmog'ini oladigan bo'lsak bu inson ehtiyojini juda yaxshi biladi va inson qiziqqan har qanday turdagi kontentlarni chiqarib beradi.

Tabiiy-ki yosh avlod vakillari uchun bu qiziqarli holat bo'lib tuyuladi va kunning ko'p qismini kompyuter, telefon va gadjetlari bilan o'tkizadi. Eng yomoni sotsial tarmoqlar tufayli erta balog'atga yetish, erta qarish va h. kabi yomon holatlar uchramoqda. Bolani huddi "kitob"ga o'xshataman ota-onani esa "Yozuvchi"ga. "kitob" qanchalik yaxshi bo'lsa "yozuvchi"ga rahmat olib keladi. Yomon bo'lsa aksi bo'ladi. Bolalarimizni dushmandan saqlash uchun biz harakat qilishimiz zarur.

Ota-ona va yangi turmush qurayotgan yosh oilalarga maslahatim bolangiz oldida hech qachon yolg'on gapirmang, unga me'yorida mexr bering, ortiqcha vaqtingiz bo'lsa uni be'mani narsalarga sarflamang ozgina bo'lsa-da bolalaringiz bilan birga shug'ullaning, bolalar oldida turli yomon so'zlar va dahanaki janglar qilmang bu nafrat tuyg'usini vujudga keltiradi va g'araz niyatli uchun qulay imkoniyat keltirib chiqaradi.

Hozirgi ijtimoiy tarmoqning yana bir qora tarafi bu- yolg'on (fake) xabarlarining ko'plab tarqalishiga sabab bo'lib qolayotgani deb bilaman. Mashxurlik yoki qandaydir qoldirilmagan ehtiyojlarni qondirish maqsadida yolg'on (fake) xabarlarni tarqatish kabi qabih ishlarni qiluvchi shaxslar ham yosh farzandlarimiz ongini qolaversa bizning ham goh-gohida zaharlayotgani bor gap. Albatta, bunday xabarlarining yolg'onligi juda tez fosh bo'ladi lekin, fosh bo'lgunga qadar bo'lgan

muddat ichida qanchadan-qancha insonlarning sog'ligi va ma'naviyatiga og'ir zarba bo'lishi hech gap emas.

Shu o'rinda aytmoqchiman-ki muxtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev bizlar uchun ko'plab sharoitlar yaratib berayotganini inobatga olgan holda ularning ishonchini oqlashimiz, vatanga muhabbat tuyg'usini shakllantirishimiz kerak. Biz Amir Temur, Alisher Navoiy avlodlarimiz, bizning avlodlarimizdanham ajdodlarimiz ka'bi buyuk shaxslar chiqishi zarurligini takidlab o'tmoqchiman.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar bo'sh vaqtini faqat sotsial tarmoqlarda o'tirish bilan o'tkazishlari noto'g'ri. Chunki, jonli, haqiqiy va real muloqot o'rnini hech narsa bosa olmaydi. Yoshlar kitob o'qishlari, o'z ustilarida ishlashlari hamda ijtimoiy faollikni oshirishlari lozim. Tarmoqdagi faollik hech narsani belgilamaydi va inson to'g'risida haqqoniy bo'lmagan ma'lumotlarni saqlashi mumkin. Maqolamizga yakun yasas ekanmizo, biz sotsial tarmoqlarning hayotimizga bo'lgan ta'sirini rad etolmaymiz. Biz ongli ravishda sotsial tarmoq a'zosi bo'la turib, real hayot va virtual hayotni farqlay bilishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyot va saytlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, O'zbekiston nashriyoti, 2017.
2. E.G'oziev "Umumiy psixologiya". Toshkent, 2017-y.
3. Z. Ibodullayev "Tibbiyot psixologiyasi". Toshkent, 2008-y.
4. www.ziyo.net
5. www.ziyouz.com kutubxonas

VAQTNI IDROK QILISHNING AHAMIYATI VA VAQTNI IDROK QILISHDA TA'SIR QILADIGAN OMILLAR.

Solayev Og'abek Ilhombek o'g'li
Urganch Davlat Universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Jahonda vaqtni idrok qilish jarayoni va unga ta'sir ko'rsatadigan omillarni aniqlashga qaratilgan ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Vaqtni idrok qilish inson bilish jarayonining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Kundalik turmush va ishni to'g'ri tashkillashtirish, maqsadlar qo'yish va muhitni o'rganishda uning o'rnini kattadir. Inson vaqtni idrok qilishida ko'plab jarayon va holatlar ta'sir ko'rsatadi. Bular kayfiyat, stress, diqqat, qiziqish bo'lishi mumkin. Vaqtni to'g'ri tashkillashtirish insonlar turmush tarzini yaxshilashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: idrok, stress, vaqtni idrok qilish, idrokning fiziologik asosi, stressing fiziologik asosi, shaxs, kamolot, kuzatuvchanlik, anglash.

Аннотация: В мире было проведено множество научных исследований, направленных на определение процесса восприятия времени и факторов, влияющих на него. Восприятие времени-один из основных элементов процесса познания человека. Его роль велика в правильной организации быта и работы, постановке целей и изучении окружающей среды. На восприятие времени человеком оказывают влияние многие процессы и обстоятельства. Это может быть настроение, стресс, внимание, интерес. Правильная организация времени-один из главных факторов улучшения образа жизни людей.

Ключевые слова: восприятие, стресс, восприятие времени, физиологическая основа восприятия, физиологическая основа стресса, личность, созревание, наблюдательность, восприятие.

Annotation: many scientific studies have been carried out in the world aimed at identifying the process of perception of time and the factors that affect it. The perception of time is considered one of

the main elements of the human cognitive process. Its role in the proper organization of everyday life and work, setting goals and studying the environment is great. Human time idocalization is influenced by many processes and states. These can be mood, stress, attention, interest. Proper time Organization is one of the main factors in improving human lifestyles.

Keywords: perception, stress, perception of time, physiological basis of perception, physiological basis of stress, personality, maturation, observability, perception.

Jahonda ilm-fanning juda tez rivojlanishi insonlar orasida ma'lumot almashishni juda osonlashtirdi va bu katta miqdordagi ma'lumotlar oqimini yaratdi. Bunday ulkan hajmda ma'lumotni qabul qilish va qayta ishlash insonlardan katta resurs talab qiladi. Bozor munosabatlariga asoslangan bugungi kunda kadrlar o'rtasida mehnat bozorida ulkan raqobat mavjud.

Vaqtни idrok qilish muhim, chunki u sizning qaror qabul qilishingiz, maqsad qo'yishingiz va turli xil masalalar bilan ishlashingizga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, sizda qo'yilgan vazifani qancha vaqtda bajarishni bilish ko'nikmasi yaxshi rivojlangan bo'lsa siz o'zingizdagi barcha mavjud resurslardan unumli foydalanasiz. Agar aksi bo'lsa sizda vazifani keyinga qoldirish, kechiktirish kabi prokrastinatsion xulq-atvorlar kuzatilishi mumkin. Vaqtни idrok qilishning buzilishi zerikish yoki frustratsiya kabi holatlarga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy mehnat bozorida "deadline" tushunchasi mavjud bo'lib, bu "so'ngi muddat" degan ma'noni bildiradi. Korxona va tashkilotlar bugungi kunda o'z ishchilaridan topshiriqni bajarishni talab qilish bilan birgalikda, uni qilish uchun muddat ham belgilab beradi. Agar bu muddat juda qisqa bo'lsa ishchilarda psixologik bosim yuzaga keladi va u stressga sabab bo'ladi. Shunday kasblar borki ularda bunday psixologik bosimlar kundalik ishlarining bir qismi hisoblanadi. Masalan, Militsiya xodimlari, shifokorlar. Maqolaning asosiy mazmuni vaqtни idrok qilish natijasida kelib chiqadigan stress ekanligidan kelib chiqib ular haqida qisqacha ma'lumot berib o'tsak.

Stress tushunchasini birinchi bo'lib fanga Gans Sele 1936-yilda kiritgan. Stress so'zi inglizcha so'zdan olingan bo'lib, "zo'riqish" degan ma'noni bildiradi. Stress organizmning tashqi va ichchik ta'sirlarga fiziologik javob reaksiyasi hisoblanadi.

Stress 3 bosqichdan iborat bo'lib bular quyidagilar:

Xavotir;

Qarshilik ko'rsatish;

Depressiya.

Stressning kelib chiqish sabablariga ko'ra turlari quyidagilardan iborat:

Fiziologik- tanadagi turli xil og'riqlar, kasalliklar bunga misol bo'lishi mumkin;

Jismoniy – og'ir mehnat natijasida kelib chiqadigan stresslar;

Psixologik – qayg'u va xavotir kabi holatlar bunga misol bo'lishi mumkin. "Deadline" lar ham aynan psixologik stressga misol bo'la oladi.

Idrok – sezgi a'zolarimizga ta'sir qilayotgan narsa va hodisalarning ongda yaxlit holda aks ettirilishi hisoblanadi. Idrok o'tmish bilan bog'liq bo'lib bizning tajribamiz idrok subektivligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Idrokning uch xil turi mavjud bo'lib ular quyidagilar:

Fazoni idrok qilish

Vaqtни idrok qilish

Harakatni idrok qilish hisoblanadi.

Vaqt segmentining davomiyligini baholash ko'p jihatdan u qanday voqealar bilan to'ldirilganiga bog'liq. Agar voqealar ko'p bo'lsa va ular biz uchun qiziqarli bo'lsa, vaqt tez o'tdi. Aksincha, agar voqealar kam bo'lsa yoki ular biz uchun qiziq bo'lmasa, vaqt asta-sekin davom etdi. Ammo, agar siz

baholashingiz kerak bo'lsa o'tgan voqealar, keyin davomiyligini baholash teskari. Turli xil voqealar bilan to'ldirilgan vaqt, biz ortiqcha baholaymiz, vaqt oralig'i biz uchun uzoqroq ko'rinadi. Aksincha, biz uchun qiziq bo'lmagan vaqtni kam baholaymiz, vaqt oralig'i biz uchun ahamiyatsiz bo'lib tuyuladi.

Vaqt davomiyligini baholash hissiy tajribalarga ham bog'liq. Agar voqealar o'zlariga nisbatan ijobiy munosabatni keltirib chiqarsa, unda vaqt tezda o'tib ketganday tuyuladi. Aksincha, salbiy tajribalar vaqt oralig'ini uzaytiradi.

Vaqtning o'ziga xos xususiyati uning qaytarilmasligidir. Biz ketgan joyimizga qaytishimiz mumkin, ammo o'tgan vaqtni qaytarib ololmaymiz. Buning yordamida biz vaqt o'tishini sezamiz, o'z navbatida buning uchun voqealarning qaytarilmas ketma-ketligining ob'ektiv tartibini o'rnatamiz. Bundan tashqari, biz ushbu tartibni ba'zi hodisalarning boshqalarga ergashishining sababiy bog'liqliklari asosida o'rnatamiz.

Oldingi va keyingi hodisalarning tartibini yoki ketma-ketligini belgilashdan tashqari, biz vaqtinchalik lokalizatsiyadan foydalanamiz, ya'ni. ma'lum bir vaqtda bunday voqea sodir bo'lishi kerakligini bilamiz. Vaqtni lokalizatsiya qilish mumkin, chunki biz vaqt oralig'ining ma'lum miqdorlaridan foydalanamiz. Bunday intervallar kun, hafta, oy, yil, asr va boshqalar bo'lishi mumkin. ushbu intervallarning mavjudligi, ular quyosh botishi va chiqishi kabi hodisalarning ma'lum bir o'zgarishini almashtirganligi sababli mumkin. Shunday qilib, quyosh chiqishi soniga ko'ra, biz necha kun, hafta, oy, yil o'tganini baholashimiz mumkin.

Vaqt yo'naltirilgan qiymat, vektor bo'lganligi sababli, uning aniq ta'rifi nafaqat o'lchov birliklari tizimini (soniya, daqiqa, soat, oy, asr), balki hisob yuritiladigan doimiy boshlang'ich nuqtani ham o'z ichiga oladi. Bu vaqtda vaqt kosmosdan tubdan farq qiladi. Kosmosda barcha nuqtalar tengdir. Vaqt o'tishi bilan bitta imtiyozli nuqta bo'lishi kerak. Vaqt o'tishi bilan tabiiy boshlanish nuqtasi hozirgi zamon bo'lib, u vaqtni o'zidan oldingi o'tmish va keyingi kelajakka ajratadi. Bu to'g'ridan-to'g'ri naqd pul sifatida berilganga o'xshaydi; undan ko'z o'tmish va kelajakka yo'naltiriladi.

Biroq, hozirgi kun bir qator vositachilik hodisalarida o'z mavqeiga ega, ya'ni. vaqtni hisoblash amalga oshiriladigan nuqtalar mavjud. Muayyan odam uchun bunday nuqta uning tug'ilishi, insoniyat uchun — ma'lum bir umumiy qabul qilingan nuqta, masalan, Iso Masihning tug'ilishi.

Shunday qilib, inson vaqtni idrok etishda ikkita jihatni ajratib ko'rsatish kerak: sub'ektiv va ob'ektiv shartli. Subyektiv jihat o'tgan voqealarni shaxsiy baholashimiz bilan bog'liq bo'lib, bu o'z navbatida ma'lum bir vaqt davrining voqealar bilan to'ldirilishiga, shuningdek ularning hissiy ranglanishiga bog'liq. Ob'ektiv-shartli jihat voqealarning ob'ektiv yo'nalishi va shartli-shartnomaviy mos yozuvlar nuqtalari yoki vaqt oralig'i bilan bog'liq. Agar birinchi jihat bizning vaqtni his qilishimizni aks ettirsa, ikkinchi jihat vaqtni boshqarishga yordam beradi.

Vaqtni idrok qilishni yaxshilashning juda ko'plab yo'llari bo'lib ular:

vaqtni baholash mashqlarini muntazam qilish. Masalan, sekundametrqa qarab qancha vaqt o'tganligini aytish.

vaqtni idrok qilishga ta'sir qilayotgan omillarni e'tiborga olish. Bular kayfiyatinggiz, stress darajanggiz, diqqat davomiyligi, qiziqishlar bo'lishi mumkin.

vaqtni boshqarish uchun tashqi vositalardan foydalanish bo'lishi mumkin. Masalan. Kalendar, bajariladigan vazifalar ro'yxati va ularga ajratilgan vaqt yoki vazifani eslatib turuvchi mobil ilovalar.

Shunday qilib tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stressga tushgan odamlar xotirjam odamlarga qaraganda muntazam ravishda vaqtni past baholaydilar. Stress vaqtni ko'p deb his qilishga sabab bo'lar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova "Umumiy psixologiya". Toshkent 2022.
2. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
3. А.Х.Югай, Н.А.Мираширова "Общая психология" – Ташкент 2014.
4. Дружинина В.. "Психология ". Учебник. "Питер", 2003.
5. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. –М., Аспект Пресс, 2002. – 383с.
6. Psychology David G. Myers Hope College Holland, Michigan
7. O.R.Avezov "Ekstremal vaziyatlar psixologiyasi". Buxoro 2020.
8. Абульханова-Славская К.А. Жизненные перспективы личности // Психология личности и образ жизни. - М.: Наука, 1988. - С. 137-145.
9. Абульханова-Славская К.А. Личностная регуляция времени // Психология личности в социалистическом обществе. Личность и ее жизненный путь. - Т.2. - М., 1990. - С. 114-129
10. Linkedin.com
11. www.ziyounet.uz
12. www.uzedu.uz
13. www.pedagog.uz
14. <https://diss.natlib.uz/>
15. www.psychologies.ru/

Ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда – юридик тушунчаларнинг ўрни.

Қарши давлат университети Амалий психология йуналиши
2-курс талабаси Салимова Райхона

Rezyume Maqolamizda huquqiy madaniyat, huquq, huquqiy tushunchalar, kollej o'quvchilarida huquqiy madaniyatni shakllantirish, oilada huquqiy tarbiya haqida psixologiya fanida va olimlar asarlarida berilgan bilimlar tahlil qilib o'tilgan.

Resume The art of law, law, improving law culture in students of colleges, knowledges about law culture in the families are analyzed in psychology and the books of scientstists in our article.

Резюме В настоящей статьи рассматривается вопросы относящие к правову культуру, праву, юридическим понятиям. А также формировании у учащихся правовую культуру. В статье анализируются работы психологов о правовой воспитании семье.

Мамлакатимизда мустақиллик эълон қилинган дастлабки даврданок касб-хунар коллежлари таълим муассаларининг муҳим бир бўғини сифатида эътироф этилиб, давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Шунингдек, жамиятимизда таълим-тарбия жараёнини такомиллаштиришга бўлган эътибор ўта муҳим аҳамият касб этиб келмоқда. Зеро, комил инсон ҳар томонлама фаровон, бекаму-қўст, мухити соғлом таълим даргоҳида шаклланади. Мамлакатимизда амалга оширилаётган инсонпарварлик сиёсатининг таркибий қисми инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтириш билан узвий боғлиқдир. Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантирмасдан мустақил демократик тараққиётга эришиш мушкул масаладир.[2,11]

Тараққиётнинг «УЗБЕК МОДЕЛИ»нинг ҳам асл моҳияти инсон ҳуқуқлари устувор жамият ва давлат барпо этишдир. Инсон ҳуқуқлари давлат суверенитети ғоялари билан ҳамоҳангдир. Инсон ҳуқуқлари маданияти маъно ва мазмунига кўра жуда теран тушунча бўлиб, жамиятда демократик кадриятларни руёбга чиқариш ва ижтимоий адолатни қарор топтиришнинг ўзагидир. Инсон ҳуқуқлари маданияти кенг маънода ижтимоий, иқтисодий,

маънавий ва қонунчиликни ривожлантириш борасидаги ислохотларнинг амалий ифодасини ўз ичига қамраб олади. Хар қандай ислохотнинг замирида ҳам инсоннинг муносиб ҳаёт кечиришини таъминлаш ғоясини амалга ошириш мужассамлашган. Инсон ҳуқуқлари маданияти том маънода инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишнинг муҳим шартидир.[2,23]

Демократик тараккиёт концепциясининг мақсади барчанинг ҳавасини келтирадиган демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамиятини шакллантиришдан иборат. Янги жамиятнинг асосий белгиси инсон ҳуқуқлари устуворлигига асосланиб қучли ҳуқуқий давлат, қучли фуқаролик жамиятини барпо этишдир. Мустақилликка эришиш туфайли фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, қадр-қиммати ва дахлсизлигини руёбга чиқаришнинг имконияти яратилди. Ҳаётимизга инсон ҳуқуқи маданияти деган янги тушунча кириб келганлиги ҳам мустақилликнинг буюк нёмати дир.

Ҳуқуқий маданият этимологик нуқтаи назардан «маданият» ва «ҳуқуқ» тушунчаларидан ташкил топган бўлиб, унинг методологик асоси ҳуқуқ орқали аниқланади. Ҳуқуқнинг жамият ва инсон фаолиятидаги ўрни «ҳуқуқий маданият» тушунчасининг моҳиятини белгилайди. Шунинг учун илмий адабиётларда ҳуқуқий маданиятнинг моҳияти ҳуқуқ генезиси ва унинг функционал хусусиятлари билан боғлиқ тарзда тадқиқ қилинади.[1,48]

Инсоннинг ҳуқуқ ҳақидаги тасаввури, қонунга ҳурмати ва ишончи, қонунийликни таъминлашга интилиш “ҳуқуқий маданият” тушунчасининг мазмунини ташкил этади. Давлат ва жамият инсон ҳуқуқларини руёбга чиқаришга маъсул дир. Чунки инсонсиз давлат ва жамиятни тасаввур этиб бўлмайди. Инсоннинг давлат ва жамият билан алоқадорлиги унинг ҳаётида фаол ишгиरोкида ҳам ёрқин намоён бўлади. Бу юрт инсон ҳуқуқларини улуғлаган ва эъзозлаган буюк алломалар замини. Давлат-ҳуқуқ-инсон тушунчаларини бир-биридан ажратиб бўлмайди. Инсон ҳуқуқи маданияти кенг маънода шахснинг давлат, жамият ўртасидаги муносабатларини ҳам келтириб чиқаради. Шунинг учун касб-хунар коллежи ўқувчиларида юридик тушунчаларни шакллантириш, уларнинг жамият билан муносабатларини такомиллаштиради.

Инсон ҳуқуқларининг олий кадрият сифатидаги тавсифи қуйидагиларда намоён бўлади: биринчидан, инсон ҳуқуқи у туғулганидан бошлаб вужудга келади, унинг мутлақ ҳуқуқи давлат ҳимояси остида бўлиб, хар бир шахснинг тенг ҳуқуқлиги ва қафолатланган ҳуқуқлар мажмуасига эга бўлишида ёрқин намоён бўлади; учинчидан, инсон ҳуқуқи- кадрият, уни ҳурмат қилиш унга риоя этиш ва ҳимоялаш давлатнинг устувор мажбурияти дир. Бу мажбуриятни бажармаслик инсон ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказилишига сабаб бўлади. Шу боис хар қандай демократик давлат инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилиш масаласига давлат сиёсатининг устувор вазифаси деб қарайди; тўртинчидан инсон ҳуқуқлари – давлат ҳокимияти устидан назорат қилишнинг муҳим воситаси бўлиб, халқаро ва миллий институтлар томонидан унинг ҳимояси қафолатланади; бешинчидан, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланиши уни хар қандай белгилар бўйича камситиш билан номутаносиб дир; олтинчидан, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг амалга оширилиши бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини бузмаслиги лозим; еттинчидан, шахсий, сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳуқуқ ва эркинликлар ўзининг аҳамияти, ўзаро яқин узвийлиги, ажралмаслиги билан тенг равишда баҳоланади ва олий кадриятлар ҳисобланади.[2,27]

Энг муҳими, инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлашда умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормалари билан бир қаторда Конституция, қонунлар ва миллий кадриятларнинг роли бекиёс дир.

Инсон ҳуқуқи ва аҳолининг ҳуқуқий маданияти узвий боғлиқ ва ҳамоҳанг дир. Шу боис инсон ҳуқуқлари жуда кенг тушунча бўлиб, ўз ичига тизимли равишда ҳуқуқий маданиятни ҳам қамраб олади. Қучли ҳуқуқий давлатдан қучли фуқаролик жамиятига ўтишда биринчидан,

инсон ҳуқуқи маданияти, иккинчидан аҳолининг ҳуқуқий маданияти узвийлигини таъминлаш баробарида уни юксалтиришга эришиш мустақил демократик тараққиётнинг гаровидир. Конституциявий нормалар таҳлили далолат беришича, Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдирлар. Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт.

Мутафаккир наздида адолат-қонун-қоидаларга ҳурмат билан қараш, уларга риоя этиш. Бундай қараш бугунги кун учун ҳам аҳамиятлидир. Чунки қонун устуворлигини таъминлаш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва онгини юксалтириш, фуқароларда қонунларга ҳурмат ҳиссини шакллантириш, эркин фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий демократик давлат қурилишининг асосий шарти ҳисобланади.[6 ,28]

Дарҳақиқат, қонунда белгиланишича, инсон ҳуқуқлари , эркинликлари ва бурчлари бўйича маданиятни юксалтириш уни олий қадрият сифатида жамиятда қарор топтиришнинг муҳим омилдир. Инсон ҳуқуқи маданияти шахснинг ижтимоий ва ҳуқуқий фаоллиги даражасига ҳам ҳамбарчас боғлиқдир. Шу боис инсон ҳуқуқи бўйича таълим ва маърифий ишларни тизимли ташкил этиш инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга ёрдам беради. Ўз навбатида жамият аъзоларининг сиёсий-ҳуқуқий фаоллиги ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг барқарор ривожланишида улар иштирокини таъминлашга хизмат қилади. Айниқса , миллий қадриятлар асосида сиёсий-ҳуқуқий фаоллик инсон ҳуқуқи маданиятининг юксалишига ҳам олиб келади. Шахснинг сиёсий-ҳуқуқий фаоллиги ва инсон ҳуқуқи маданиятини шакллантиришга эришишга ҳам ёрдам беради. Бошқача айтганда, инсон ҳуқуқи маданияти жамиятда шахс ҳуқуқ ва эркинликларининг олий қадрият сифатидаги ҳимоясини таъминлашнинг ғоятда муҳим кафолати ҳисобланади.

Хар қандай давлат, халқ, мамлакат ўз келажагини болалар , вояга етмаган ёшлар тимсолида кўриши табиий. Таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда азалдан болаларнинг рухий, ақлий ва жисмоний тарбиясига ёшлигида алоҳида аҳамият бериб келинган.

Ўзбекистонда вояга етмаган ёшлар муаммосига у ёки бу даражада алоқадор бўлмаган бирорта ташкилот ёки шахснинг ўзи йўқ. Бу ташкилотлар ва шахсларнинг вояга етмаганларни баркамол этиб тарбиялашда ҳар бирининг ўз ўрни, аҳамияти , ўзига хос таъсири бор. Жумладан, миллий қадриятларни асраш, миллат шаъни ғурури учун жон қуйдириш туйғусини ёшлар шуурига сингдиришда оила-махалла-мактаб ҳамкорлигида тарғибот ишларининг олиб борилиши яхши самаралар беради. Болаларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, ахлоқ-одобига жавобгарликнинг барча маъсулияти катталар , давлат ва нодавлат ташкилотлар зиммасига тушади.

Хозирги пайтда Ўзбекистон аҳолисининг салмоқли қисмини болалар ва ўсмирлар ташкил этади. Агар катталарнинг эътиборсизлиги туфайли бу болаларнинг ўндан бир қисмигина турли даражадаги жиноятларга қўл урса, жиноятчилик катта миқдорларга ошиб кетиши мумкин. Биз вояга етмаган деб юритаётган ёшлар , асосан , оилаларда яшайди.

Турли сабабларга кўра ўзаро зиддиятларга бориб, никохи бекор бўлган , нотинч ва ноқобил оилалар сафига қўшилган оилавий ажримлар туфайли фарзандлари тирик етим бўлиб қолган, шу ходисалар оқибатида боқувчисини йўқотиб, нотўлиқ оила шароитида фарзанд тарбиялаётган оилаларни ижтимоий ҳимоялаш ва кенг жамоатчиликнинг қўллаб –қувватлови юртимизда ижтимоий адолат устуворлигини белгиловчи маънавий омил, хотин-қизлар ва вояга етмаганлар ўртасида содир бўладиган жиноятларнинг олдини олишда муҳим ўрин тутади. Бундай

ходисалар юзага келмаслиги учун касб-хунар коллежлари укувчиларида юридик тушунчаларни шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар.

- 1.Васильев.В.Л. Юридическая психология. Питер, 2009 85-ст
- 2.Демократиклаштириш ва инсон ҳуқуқлари илмий-маърифий журнал 1\2012 11- бет
- 3.Дмитров.А.В. Юридическая психология. изд «камрон» М 2006. 73- ст
- 4.Еникаев.М.Е. Юридическая психология изд «Норма»М 2000 27- ст
- 5.Рустамбоев М.Х. Абдухоликов Х.О. Ҳуқуқ методологияси : ҳуқуқни фалсафий тушуниш бўйича изланишлар.1. китоб Т 2005 28- бет
- 6.Ҳуқуқ ва бурч №2 \2013

O'SMIRLIK DAVRIDA AGRESSIV XULQ-ATVORNING NAMOYON BO'LISHIDA IJTIMOY MUHITNING TASIRI

Sh.Samiyeva. NamDPI 1- bosqich magistranti
D. Abdullayeva. NamDPI 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalarning o'smirlik davrida yuzaga keladigan agressivlik holatlarining vujudga kelish sabablari, bunda muhitning ta'siri, qolaversa agressiv hulq-atvorning vujudga kelishi haqida bir qator olimlarning olib borgan tadqiqotlari va buni bartaraf etish yo'llari haqida tavsiya va maslahatlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: agressiya, aqliy tarbiya, intellektual rivojlanish, ijtimoiy faollik, submadaniyat, verbal agressivlik, identifikatsiyalashuv, impulsivlik, taqlid fenomeni, ijtimoiy autsayder.

Аннотация: В данной статье рассмотрены причины возникновения агрессивных ситуаций у детей в подростковом возрасте, влияние окружающей среды, а также проведенные рядом ученых исследования возникновения агрессивного поведения и рекомендации и советы по способам его устранения описано.

Ключевые слова и понятия: агрессия, психическое воспитание, интеллектуальное развитие, социальная активность, субкультура, вербальная агрессивность, идентификация, импульсивность, феномен подражания, социальный аутсайдер.

Abstract: In this article, the reasons for the emergence of aggressive situations of children in adolescence, the influence of the environment, as well as the research conducted by a number of scientists on the emergence of aggressive behavior and recommendations and advice on ways to eliminate it are described.

Key words and concepts: aggression, mental education, intellectual development, social activity, subculture, verbal aggressiveness, identification, impulsivity, imitation phenomenon, social outsider.

Bugungi kunda, O'zbekiston Respublikasida yoshlarga aqliy tarbiyani berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoniga binoan ishlab chiqilgan 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" ning to'rtinchi va beshinchi boblari alohida ta'lim tarbiya masalalari, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, ma'naviy taraqqiyot va inson manfaatlarini rivojlantirishga qaratilganligi mamlakatimizda yuqori malakali kadrlarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligi va ta'limga e'tibor nechog'lik muhimligini ko'rsatadi.[1]. Aqliy tarbiya o'quvchilarni ilm-fan, texnika, texnologiya hamda ishlab chiqarish sohalarida qo'lga kiritilayotgan yutuqlar bilan tanishtirish, ularda ijodiy, erkin, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini hosil

qilishga zamin yaratishi bilan birgalikda shaxsning intellektual rivojlanishida pedagogik psixologik jihatdan dunyoqarashi kengayishi uning yuqorida keltirilgan ishlarni amalga oshirishi va ko'zlangan darajaga yetishida pedagogik psixologik mexanizmlar eng katta turtki bo'lib xizmat qiladi. Chunki insonning dunyoqarashi keng ilmiy jihatdan yuqori bilimlarga ega bo'lsagina u ta'lim, ilm-fan, texnika, sanoat va ishlab chiqarish va shu kabi sohalarida yetuk kadr bo'lib yetishadi. Buning uchun esa insonning aqliy kamolotida ilmiy dunyoqarashni yuqori darajada o'stirilishi kerak.[2].

O'smirlarning agressiv xulq-atvorining turli xil ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular ham ijtimoiy, ham jamiyatga ziddir. Sport, ijtimoiy faollik, turli ijtimoiy tadbirlarda faol ishtirok etish, futbol muxlislari harakatlariga aralashish - bularning barchasi jamiyatni qo'llab-quvvatlovchi yoki jamiyatga qarshi tajovuzkor xatti-harakatlarning shakllari bo'lishi mumkin. A.Bass tomonidan tajovuzkor xatti-harakatlar tasnifiga ko'ra, quyidagi shakllar ajratilgan: jismoniy, bilvosita, negativizm, hasad, boshqalarga nafrat, shubha, og'zaki tajovuz, aybdorlik orqali manipulyatsiya.[3]. Agressiv xatti-harakatlarning ko'plab o'ziga xos shakllari mavjud. O'smir tajovuzkorligi bilan ishlashda hamma narsa biz qanday shaklda ishlashni rejalashtirganimizga bog'liq. Har bir holatda, tajovuz o'z-o'zidan paydo bo'lmavligini tushunish kerak, u doimo o'zini namoyon qiladigan ijtimoiy kontekst mavjud. Agressiya ob'ektiv ravishda zarur bo'lishi mumkin bo'lgan holatlar mavjud. Masalan, o'smirlar sport mashg'ulotlari, boks, qilichbozlik va hokazolarda ishtirok etadigan voqealarni olaylik. Bu alohida holatda jismoniy tajovuz qonuniylashtiriladi. Agar o'smir buzg'unchi harakatlar bilan shug'ullangan bo'lsa, lekin keyin sport xatti-harakatiga o'tgan bo'lsa, demak, bu aksilijtimoiy tajovuzning ijtimoiy yoki pedagogik ta'sirning yaxshi namunasi bo'lgan prosotsialga o'tishidir. O'smir agressivligi bilan ishlashda biz e'tiborga olishimiz kerak bo'lgan ikkinchi narsa - bu bola joylashgan ijtimoiy muhit. Bunga har bir o'smirda xos omil sifatida oila, maktab va o'smir uydan tashqarida ulg'aygan muhit kiradi. Bu omillarning barchasi tajovuzkor xulq-atvorning shakllanishiga kuchli ta'sir qiladi va u qanday shaklda namoyon bo'lishiga bog'liq. Yuqoridagi omillarni hisobga olgan holda, umuman olganda, tegishli ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish va adekvat xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan kompleks pedagogik, psixologik va ijtimoiy ishlarni amalga oshirish kerak.

O'smirlar tajovuzkorligi yoshlar subkulturalarida o'z o'rnini topadi. Birinchidan, o'smirlik davridagi muhim vazifalardan biri tengdoshlar bilan munosabatlarni o'rnatish va ijtimoiy rollar bilan tajriba o'tkazish ekanligini hisobga olish kerak. O'smirlar tengdoshlari bilan muloqotda juda ko'p ehtiyoj va vazifalarni tushunadilar. Ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan tajovuzkor xatti-harakatlar tengdoshlar bilan munosabatlarga va ijtimoiy muhit omillariga juda bog'liq. Asosan, o'smirning ijtimoiy rivojlanishi maktabda sodir bo'ladi, lekin agar bola u erda buni amalga oshirish uchun imkoniyatlar topa olmasa, u bu muammoni hal qilish uchun boshqa hududni qidiradi.[4]. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, maktab hayotida, maktab faoliyatida faol ishtirok etadigan bolalar buzg'unchi jamoalarga kamroq jalb qilinadi. Agar o'smir tengdoshlari orasida e'tirof va tushunishni topa olmasa, ular bilan ayniqsa o'smirlik davrida, masalan, maktab muhitida zarur bo'lgan munosabatlarni qura olmasa, u tajovuz va o'zini namoyon qiladigan har qanday submadaniyatga aralashish xavfi mavjud. Buzg'unchi xatti-harakat kuchayishi mumkin. Bu erda aniq bir narsani, biron bir o'ziga xos submadaniyatni ajratib bo'lmaydi. "Yaqin futbol" muhiti bilan bog'liq bo'lgan bir nechta jinoiy subkulturalar yoki subkulturalar mavjud bo'lib, ular tajovuzning muayyan shakllarini qo'llab-quvvatlovchi ancha bezori yoki radikal, ekstremistik ijtimoiy muhitlardir. Menimcha, submadaniyat shunchaki tajovuzni ifodalash shaklidir. Submadaniyat tajovuzni biror narsaga yoki kimgadir qarshi qaratilgan bo'lib, biron bir maqsadni taklif qilishi mumkin.[5]. Bu tajovuzkor xatti-harakatlarning antisosial bo'lishiga yordam beradi, ammo tajovuzkor xatti-harakatlarning sababi emas.

O'smirlilik davri tarkibida o'g'il va qiz bolalar birdek tegishli bo'lgan yuqori va past darajadagi agressiv harakatlar bilan bog'liq bo'lgan yosh ko'rsatkichlari mavjud. Semenyukning tadqiqotlariga ko'ra 10-11 yoshdagi o'smirlarda jismoniy agressiya yuqori ko'rsatkichda bo'lsa, 14-15 yoshdagi o'smirlarda birinchi darajada agressiyaning verbal ko'rinishi chiqadi. Biroq bu jismoniy agressivlik namoyon bo'lishining yoshga qarab pasayishi emas. Agressiyaning barcha shakllarining namoyon bo'lishining maksimal ko'rsatkichlari (jismoniy va verbal agressivlik) 14-15 yoshda aniq ko'rinadi. Ammo jismoniy va verbal agressivlikning o'sish dinamikasi inson o'sib ulg'ayganda bir xil emas. Jismoniy agressivlikning namoyon bo'lishi garchi ortib borsada sezilarli emas. Ammo, verbal agressivlikning namoyon bo'lib borishi o'sish sur'ati ancha tez.[6]. Shuni ta'kidlash mumkinki, kichik yoshda, masalan, 10-11 yoshda agressivlikning turli shakllari o'rtasidagi farq sezilarli emas. Ya'ni ular turlicha ifodalangan bo'lsada ularning paydo bo'lishi chastotasi bo'yicha farqlar sezilmaydi. 14-15 yoshdagi o'smirlar orasida agressivlikning yuzaga kelish chastotasi aniqroq va sezilarli farqlar mavjud. Agressivlikning turli shakllarining namoyon bo'lishining tuzilishi bir vaqtning o'zida ham, yosh ham jins xususiyatlariga bog'liq. Erta o'smirlilik davrida o'g'il bolalarda jismoniy agressivlik ustunlik qiladi. Qizlar esa jismoniy agressivlik bir oz ifodalanadi ammo qizlar agressivlikning og'zaki, verbal usulini afzal ko'radilar. Endi 12-13 yoshda o'g'il bolalarda va qizlarda ham agressivlikning ani shakli bu negativlikdir. Aytish kerakki Bass va Darkining agressivlik konsepsiyasidagi negativlik tushunchasi bu muxolifat harakati sifatida o'rnatilgan qonun qoidalarga qarshi bo'lib, u passiv qarshilik ko'rinishida ham mavjud qoida meyyorlar urf-odatlariga qarshi, faol kurash shaklida ham namoyon bo'lishi mumkin. 12-13 yoshda o'g'il bolalarda ikkilamchi agressivlik jismoniy shakilda, qizlarda esa verbal shakilda amalga oshiriladi. 14-15 yoshdagi o'smirlarda negativizm va verbal agressiya o'g'il bolalarda dominantlik qilsa, qizlarda asosan verbal agressivlik shakli dominantlik qiladi.[7]. Jismoniy agressivlik shakli bu yoshdagi o'smirlar orasida hatto o'g'il bolalarda ham dominant emas. Shuni aniqlik, yoshdan qat'iy nazar tajavuzkor xatti xarakatlarning barcha shakllari qizlarga qaraganda o'g'il bolalarda ko'proq namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tajavuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning ota-onalariga bog'liqligi turli darajada. A.Bandura va R.Walterslarning tadqiqotiga ko'ra tajavuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning ota-onasi bilan identifikatsiyalashishi turlicha. [8]. Ushbu tadqiqot o'smir o'g'il bolalar o'rtasida tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning ota-onalari bilan identifikatsiyalashuvi tajovuzkor o'smirlarning ota-onalari bilan identifikatsiyalashuviga qaraganda aniqroq va yaqinroq ekanligini aniqlash maqsadida o'tkazilgan. Ayniqsa bu farq tajavuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning otasi bilan identifikatsiyalashuvida seziladi. Identifikatsiya – (lotincha identificare aniqlash) o'zini boshqa shaxs yoki odamlar guruhiga o'xshatishning qisman ongli aqliy jarayoni. Identifikatsiya boshqa shaxs yoki odamlar guruhiga o'xshash bo'lishga, muhim xususiyatlarni qabul qilishga odatiy urinishlar asosida yotadi. Identifikatsiya erda bolalikdan boshlab mavjud bo'lib, asta sekin "o'ziga singib ketish" ibtidoiy istagidan yanada murakkab, samarali va sub'ektiv ravishda boshqariladigan shakllarga o'tib boradi. Identifikatsiya boshqa shaxs yoki odamlar guruhi bilan chuqur hissiy aloqani o'rnatishga yordam beradi, ular bilan aloqadorlik tuyg'usi beradi. Shunday qilib, nafaqat xarakterning xususiyatlari, balki me'yorlar, qadriyatlar yoki boshqa insondagi xususiyatlardan ham identifikatsiya sifatida na'muna olish mumkin. Tajovuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning ona bilan identifikatsiyalashuvida farq unchalik katta emas. Ya'ni ona bilan identifikatsiyalashish tajovuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlar o'rtasida ancha yuqori va yetarlicha yaqin darajada.

Jismoniy agressiya – boshqani qo'rqitishdan tortib, to'g'ridan-to'g'ri jismoniy kuch ishlatish, unga jismoniy va ma'naviy og'riq yetkazish. Bilvosita agressiya – boshqa insonga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan axborotlarni tarqatish (mish-mish, kalaka qilish va hokazo), o'z-o'zidan aynan boshqa insonga qaratilmagan holda agressiyaning namoyon bo'lishi (mushti bilan stolni urish, eshikni

taqillatib yopish va boshqalar). Verbal agressiya – salbiy hislarni baqirish, janjal qilish, so‘kish, haqoratlash, tahdid va boshqa usullar orqali bildirish. Arzimagan qo‘zg‘ovchi ta‘sirga ham qo‘pollik, terslik, emotsional qo‘zg‘alish bilan javob berish. T.G. Rumyanseva, I.B. Boyko agressiyani ijtimoiy xulq ko‘rinishi deb hisoblaydilar.[9].

O‘z-o‘zidan ma‘lumki agressiyani keltirib chiqaruvchi sabablar mavjud. Tadqiqotchilar agressiyani keltirib chiqaruvchi sabablarga subektiv omillarni keltirib o‘tganlar. Bular: tarixiy xotira, qasd olish udumlari, ayrim diniy oqimlar (fanatizm, ekstremizm g‘oyalari), ommaviy axborot vositalari (ayniqsa, televideniye), ayrim siyosatchilarning individual axloqiy jihatlarining bevosita ta‘sir etish imkoniyatlarini ta‘kidlaydilar. Davrlar bo‘yicha o‘rganilganda eng ko‘p agressiyaga moyillik o‘smirlik davriga to‘g‘ri kelishi aniqlangan. Agressiya o‘smirlarda yuzaga kelgan ijtimoiy vaziyat, hodisalar ustidan o‘ziga xos nazorat qilishning maqbul usuli sifatida qabul qilinadi. G‘.B.Shoumarov fikriga ko‘ra, o‘smirlik davrining og‘ir, murakkab davr ekanligi ko‘plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog‘liq.[10]. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlarini: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun-mohiyati ham o‘zgaradi. Bu davrda o‘smir hayoti, ruhiyati, organizmining fiziologik jarayonlari, uning ijtimoiy holatida jiddiy o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Aksariyat vaziyatlarda ularda bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan turli xil holatlar kuzatiladi. O‘smirlarda agressivlikning shakllanishiga quyidagi shaxs xususiyatlari ta‘sir qiladi: tarbiyaning muvozanatlashmagan shakllari:

- o‘z-o‘ziga haddan ziyod past baho berish, yuqori darajada impulsivlik, spirtli ichimlik va giyohvand moddalar iste‘mol qilish, kompyuter o‘yinlariga tobeklik, tavakkalchilikka tayyorlik holatlari, o‘z-o‘zini himoya qilish hislarining chegaralanganligi;

- xulqiy omillar: o‘z vaqtini maqsadsiz o‘tkazish, maktabdagi darslarni sababsiz qoldirish, o‘zlashtirish darajasining pastligi, erta jinsiy aloqalarga kirishish va hokazo;

- ijtimoiy omillar (OAVning psixologik ta‘siri, jamiyatdagi udum va marosimlar, ota-onaning xulqiy buzilishlarga ega ekanligi, oila ijtimoiy mavqeining pastligi, tarbiyachilarning o‘zgarishi (o‘gay ota, o‘gay ona va hokazo);

- o‘smirning xulqiy og‘ishlar shakllangan do‘stlar bilan yaqin ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishi (taqlid fenomeni);

- ichki oilaviy nizolar (ota-onaning ajrashishi, ikkinchi nikohdagi farzandlar, o‘smirning o‘zlashtirishiga ota-ona tomonidan o‘smir qobiliyatlari, qiziqishlari inobatga olinmagan holda haddan ziyod yuqori talablarning qo‘yilishi. Disfunktsional oilalarda tarbiyalanayotgan o‘smirlarda agressiv xulq ko‘rinishlarining shakllanishi ehtimoli funksional oilalarda tarbiyalanayotgan oilalardagi o‘smirlarga nisbatan yuqori ekanligi aniqlangan. Oilada o‘smir erkinliklarini haddan ziyod cheklash, yoki aksincha, ota-ona tomonidan surunkali befarqlik ham agressiv xulq ko‘rinishlarining shakllanishga olib keladi. Agressiv xulq oilada o‘smirning erkinliklari haddan ziyod chegaralanganda yoki unga haddan ziyod erkinliklar berilganda ham shakllanishi mumkin. Agar o‘smir oilada barcha ehtiyojlarining tezlik bilan qondirilishiga o‘rganib qolgan bo‘lsa, tengdoshlari jamoasida uning ehtiyojlariga to‘sqinlik qilganlarga nisbatan agressiv munosabat bildiradi. Oilada emotsional inkor yetilganlik holatlarida ham o‘smirlar agressiv xulq ko‘rinishlari bilan o‘zlariga e‘tiborni qaratishga harakat qiladilar. Ota-onaning o‘smir xulqidagi o‘zgarishlar sababini izlashi yuzaga kelgan muammolarni konstruktiv tarzda hal etishi asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Agar o‘smirning oila a‘zolari muntazam tarzda o‘zaro nizolar, baqiriqlar orqali ta‘sir o‘tkazish asosida muammolarini hal etishga o‘rgangan bo‘lsalar, boshqa ijtimoiy vaziyatda o‘smir aynan o‘zini shunday tutishga intiladi;

-shaxsiy muammolar (fiziologik va psixologik xarakterdagi muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi o'smirlarda jinsiy rivojlanish xususiyatlari – pubertat davri xususiyatlarining namoyon bo'lishi);

-o'zining tashqi ko'rinishidan norozi bo'lish – “Terzit kompleksi” (kattalar tomonidan noadekvat idrok qilinishi).[11]. Maktabdagi “agressorlar” tengdoshlari va kattalarga nisbatan o'zlarini yuqori tutadilar, ruhiy og'riqqa nisbatan og'riqni his etmaydilar, o'zlarini dominant tutadilar, yuzaga kelgan nizoli vaziyatlarni jismoniy kuch ishlatish orqali hal etadilar. Bu ko'proq o'g'il bolalarda kuzatiladi. “Agressorlar” affekt holatlarida o'z-o'zini yetarli darajada idora eta olmaydilar. O'zlarini tengdoshlariga nisbatan kuchliroq his etib, o'zlaridan kuchsiz bo'lganlarni “qurbon” sifatida tanlaydilar. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda nafaqat “agressorlar”, balki “qurbonlar” ham pedagog va psixologlar e'tiborini talab qiladi. Ya'ni ushbu toifadagi o'smirlar “ijtimoiy autsayder” atamasi bilan nomlanadi. Ushbu o'smirlar passiv va namoyishkorona turlarga ajratiladi. Passiv tipdagi “qurbonlar” bosiq, hadiksirovchi, qo'rqoq bo'ladilar. Odatda, ularda o'z-o'ziga past baho berish, o'zlarini ko'rimsiz, kuchsiz deb baholash kuzatiladi. Ularga nisbatan tajovuz jarayonida yig'laydilar, qochadilar. Maktabda, mahallada o'rtoqlari kam bo'ladi. Ikkinchi guruh namoyishkorona tipdagilar uchun “agressorlar”ga xos bo'lgan xususiyatlar namoyon bo'ladi. Bu o'smirlarda bir vaqtning o'zida agressiya va qo'rqish holatlari namoyon bo'lishi asosida impulsiv, agressiv xulq ko'rinishlari bilan ulardagi qo'rqish va xavotirlanish holatlari birgalikda namoyon bo'lishi, doimiy tarzda kurashga tayyorlik holatlari kuzatiladi. O'zlarining xulqi bilan ular atrofdagilarning noroziligi, agressivligini jalb qiladilar. Bir tomondan, xulqi bilan atrofdagilarning agressiv munosabatlarini o'zlariga jalb qilsalar, boshqa tomondan kuch ishlatish usuli orqali muammolarni hal etishga moyil bo'ladilar. Ushbu toifadagi o'smirlarni tengdoshlari, kattalar yoqtirmaydilar. Agressivlik o'z-o'zidan paydo bo'ladigan holat emas. Ko'p hollarda psixologik muammolarni hal etishda ojizlik holatlari ta'sirida shakllanadi: Charchash. Agar o'smir haddan ziyod charchagan bo'lsa, psixik agressiya psixik resurs imkoniyatlari cheklanganligi oqibatida shakllanadi. O'z-o'zini negativ idrok etish. “Men yomon odamman. Shuning uchun o'zimni shunday tutaman”. Tobora yomonlik hissi o'smir uchun chuqur, ma'lum bir hatti-harakatni bajarishga psixofiziologik tayyorlik xolati – ustanovkaga aylanadi. Bu toifadagi o'smirlarda arzimagan, yumshoq tanqid ham psixik og'riqning shakllanishiga olib keladi. Agar o'smir insonlar bilan munosabatlarda salbiy tajribaga ega bo'lsa, u ertaroq himoyalanişga intiladi. Ko'p hollarda uning hayotiy tajribasida shunga o'xshash holatlar uchragan, o'zi uchun xavfli deb hisoblagan vaziyatdan himoyalanişga harakat qiladi. O'smirda ijtimoiy muhitdagi insonlar bilan yaqin emotsional munosabatlar o'rnatilmaganligi, o'zini himoyasiz qo'rqoq bo'ladilar. Odatda, ularda o'z-o'ziga past baho berish, o'zlarini ko'rimsiz, kuchsiz deb baholash kuzatiladi. Ularga nisbatan tajovuz jarayonida yig'laydilar, qochadilar. O'smirlik davri – insonning rivojlanishidagi eng murakkab davrlardan biri. Nisbatan qisqa bo'lishiga qaramay, u deyarli ko'p jihatdan individning keyingi hayotini belgilaydi. Aynan o'smirlik davrida xarakter va shaxsning boshqa xususiyatlari shakllanadi. Bu holatlar: kattalar tomonidan g'amxo'rlik qilinadigan bolalikdan mustaqillikka o'tish, odatdagi maktab davrini ijtimoiy faoliyatning boshqa turlariga almashinishi, shuningdek, organizmning jadal garmonal qayta qurilishi – o'smirni ayniqsa zaif va muhitning salbiy ta'sirlariga beriluvchan qilib qo'yadi. Xuddi shu davrda o'smirlarda tajovuzkor xatti – harakatlarning kuchayib borishi ham kuzatiladi.

Agressivlik – bu haqorat yoki boshqa jonzotga zarar yetkazish kabi holatlarni xohlamasa ham shunga mo'ljallangan fe'l-atvorning har qanday shaklidir. Bir qarashda bu ta'rif oddiy va ochiqday tuyuladi biroq diqqat bilan qaralsa tuqur o'rganish kerak bo'ladigan o'smirlik davriga xos bo'lgan xulq-atvor ko'rinishidir. O'smirlar xatti – harakatidagi agressivlik muammosi hozirgi kunlarimizda ham dolzarb masaladir. Maktab o'qituvchilari agressiv o'quvchilar yildan – yilga ko'payib

borayotganligini, ular bilan ishlash qiyinlashayotganligini, ko'pincha o'qituvchilar ularni qanday boshqarishni bilmayotganliklarini ta'kidlamodalar. Chunki xuddi shu davrda o'smirlarda ko'pincha kuch ishlatish holatlari uchrab, u "shafqatsizlik", "janjalkashlik", "urushqoqolik", "g'azablanganlik" kabi ko'rinishlarga ega bo'ladi. Psixologiyada "tajovuz" atamasi turlicha talqin etiladi. Tajovuzkorlikni tadqiq etgan ko'pchilik mualliflar unga salbiy baho berishni afzal ko'rishadi. Shuningdek, tajovuzkorlikka ijobiy tomondan ham qaraladi-ki, unda bola kuchli, chidamli, irodali, baquvvat bo'lib shakllanishi ta'kidlanadi. Lekin o'smirning tajovuzkorligi ko'pgina holatlarda qahr – g'azablilikni, mehrsizlikni, ota – ona va atrofdegilarga hurmatsizlikni, ular bilan chiqisha olmaslikni, "ozod" bo'lishga intilishni, boshqalarga befarqlik holatlarini keltirib chiqaradi. Bu borada o'smirlardagi tajovuzkorlik darajasini qasddan qilinganligi yoki maqsadsiz, zarurat natijasida yuzaga chiqqanligini ko'rishimiz mumkin. Bunday vaziyatda tajovuzkorlik xavf – xatar vaqtida paydo bo'luvchi va himoya xususiyatiga egaligi bilan ajralib turadi.

A. Bandura tajovuzning sababini ijtimoiylashuv jarayonidagi o'zlashtirilgan axloq ko'rinishlaridan biri deb hisoblaydi. [12]. Axloq namunasi shaxslararo ta'sir vositasi sifatida qaralib, aynan ota – onalarning o'z bolalarini agressiv axloqqa o'rgatishining omili ekanligini ta'kidlaydi. Agressiv xulqli o'smir xususiyatlarini o'rganish jarayonida uchta muhim komponentni ajratadi:

- agressiv harakatlarni o'zlashtirish usullari;
- agressiv xatti-harakatlar namoyon bo'lishini ta'minlovchi omillar;
- agressiv xatti-harakatlar mustahkamlanadigan shart-sharoitlar.

Ontogenezning o'smirlilik davri – bu og'ir kechadigan yetuklikka o'tish bosqichi bo'lib, unda rivojlanishning qarama – qarshi tendentsiyalari chambarchas bog'lanib ketadi. Buning natijasida ko'pgina o'smirlar axloqning tajovuzkor shakllarini qo'llaydilar.

Xulosa qilib aytganda, agressiv xulq-atvorni adaptiv xulq- atvorga qarama-qarshi deb hisoblasak, shundagina maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda o'smirning odatiy stresslarga va ijtimoiy muhitga moslasha olmaslik darajalarining yuqori ko'rinishlarida ko'rishimiz mumkin. Bizningcha, o'smir agressivliklik xususiyatlarini u, tarbiyaviy ishlardagi kamchiliklar, xatolar, uni o'rab turgan muhitning murakkabliklari natijasida orttiradi. Bu davrda nafaqat ilgari shakllangan psixologik strukturalarning tubdan qayta shakllanishi ro'y beradi, balki yangilari ham paydo bo'ladi, ongli harakat asoslari yuzaga kela boshlaydi. O'smirlardagi agressiv xulq – atvorning shakllanishida oilaviy muhitning o'zni benihoya kattadir. Oiladagi berahmlik, shavqatsizlikdan aziyat chekish, mehr-muhabbatga nisbatan ehtiyojlarni ota – ona tomonidan qondirilmasligi ya'ni deprivatsiya, jazolash jarayonida o'smirning o'z nomaqbul harakatini tushunib yetmasligi, oilada mo'tadil psixologik iqlim yaratilmaganligi kabi holatlar agressiv xulq – atvorni rivojlanishi va shakllanishini yuzaga keltiradi. Shuningdek, ko'rilgan zo'ravonlik xaqidagi filmlar tajovuzkorlikka undash mumkinmi degan savol tug'iladi. Ko'p tajribalarda bunday filmlar tajovuzkorlikka undovchi omillarni ko'rsatib beruvchi vosita sifatida qo'llanilgan. Nafaqat o'smirlar tomonidan, balki, kichik yoshdagi bolalar tomonidan ko'rilayotgan tajovuzga boy syujetli fi'lm va multfilmlar ular xulq- atvorida tajovuzkorlik belgilarini yuzaga kelishiga olib keluvchi asosiy omillardan biri ekanligidan dalolat bermoqda. Film qahramonlarining zo'ravonligi va ularning xulqiga nisbatan imitatsiya (taqlid) ning vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Bunday vaziyatda pedagog, psixolog va ota – onalardan o'z vazifalarini amalga oshirishlarida yuqori ma'suliyatlilik talab qilinadi. Ayniqsa, psixolog va o'qituvchilar o'z faoliyatlari davomida bunday o'smirlar bilan psixodiagnostik va psixokorreksion ishlarni olib borishlari zarurdir. Bunda quyidagilarga amal qilinishi talab etiladi:

- o'smir xulq – atvorida yuzaga keladigan dezadaptatsiyaning ijtimoiy – psixologik diagnostikasini amalga oshirish;

- yosh davriga xos bo'lgan psixik, shaxs rivojlanishidagi sifat o'zgarishlarini o'rganib borish;
- yosh davridagi gormonal yetilish va buning natijasida yuz beradigan "krizis"larni nazoratga olish;
- tajovuzkor xulq – atvorni keltirib chiqaruvchi omillarni bartaraf etishga yo'naltirilgan pedagog va ota – onalar hamkorligini tashkillashtirish;
- o'smirlarning hali to'liq shakllanib, ulgurmagan asab tizimi va psixik jarayonlarining osonlikcha jarohatlanishi va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- pedagog aynan o'smir bilan o'zaro muomala va munosabat usullarida ya'ni, emotsional aloqani o'rnatish, kam bo'lsada erishayotgan yutuqlarini rag'batlantirib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmoni. T.: 2022.
2. D.Abdullayeva "Shaxs intellektual kamolotida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning innovatsion texnologiyalari" "RAQAMLI IQTISODIYOT DAVRIDA UZLUKSIZ TA'LIM: INNOVATSIYA VA ISTIQBOLLAR XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA" ikkinchi jildi
3. D.Abdullayeva "Bo'lajak pedagoglarning ilmiy dunyoqarashni shakllanishi haqida yevropa va sharq mutafakkirlarining fikrlari" "UBS Ilmiy Axborotnomasi" jurnalining 3-soni
4. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337.
5. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337.
6. Ishmatov K. Pedagogik texnologiyalarni nazariy asoslari. Ta'lim muammolari, Toshkent.: 1999
7. Badritdinova, M. B. (2019). THE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(6), 483-489.
8. The article of Bandura was published in Psychological Review "A Unifying Theory of Behavior Change" 1973
9. "A Social Learning Analysis of the Origins of Aggression" 1973 Bandura published Aggression
10. E.Walster. "Importance of physical attractiveness in dating behavior" 1996

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ МОЛОДЕЖИ

К.п.н Сулейманова Тухтахон Гайназаровна
Доцент кафедры Общая психология
Андижанского государственного
университета им. З.М.Бабура.

Аннотация Изучается влияние глобализации на изменение ценностей молодежи. Способствует ли глобализация активному вовлечению молодежи в процесс глобализации в формировании личности, ценностных ориентаций молодёжи. Социально психологические особенности манипулятивных воздействий

Ключевые слова: глобализация, молодежь, ценности, социализация. Личность, мироозрение, образование, манипуляция

THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF YOUTH

k.p.n. Suleymanova Tukhtakhon Gainazarovna
Associate Professor of the Department of General Psychology
Andijan State University named after Z.M.Babur.

Abstract The influence of globalization on the changing values of youth is studied. Does globalization contribute to the active involvement of young people in the process of globalization in the formation of personality and value orientations of young people? Socio-psychological features of manipulative influences

Key words: globalization, youth, values, socialization. Personality, worldview, education, manipulation

Президент Республики Узбекистан Ш. Мирзиёев отмечает, что «сегодня в мире усиливаются процессы глобализации, нарастают новые угрозы и опасности для мира и стабильности. Столь опасная и сложная ситуация требует критической оценки проделанной работы и совершенствования ее деятельности в соответствии с современными требованиями [1].

Глобализация – это процесс усиления интеграции и унификации в экономической, политической, культурной, религиозной и иных сферах жизни общества разных стран. Этот термин ввел в научный оборот Т. Левитт в 1983 г., понимая под глобализацией процесс слияния рынков отдельных продуктов, производимых транснациональными корпорациями [3,5].

Вопрос воспитания подрастающего поколения всегда остается актуальной темой всех стран, в том числе и Узбекистана. В нашей стране молодых людей со здоровым мировоззрением и независимым мышлением поднялся до уровня государственной политики. В частности, большое внимание уделялось и продолжает уделяться изучению богатого духовного наследия наших великих ученых, его передаче молодежи, сохранению национальных традиций и ценностей, обеспечению духовными и просветительскими центрами, библиотеками, информационные ресурсные центры и учебные заведения с современными информационнокоммуникационными технологиями.

Молодежь – будущее каждой страны, нации или общества. Молодежь, в силу своих особенностей, выполняет особые социальные функции, порой противоречивые и неоднозначные: [4].

1. Имеет свои цели и интересы, которые не всегда совпадают с государственными и общественными.

2. Отличается различными ценностными ориентациями, духовной нравственностью и недостатком жизненного опыта, что повышает вероятность ошибки при принятии решения; с другой стороны, молодежь является объектом и субъектом социализации, адаптации и воспитания.

3. Как социальный слой – является источником социально-экономического и духовного возрождения страны, но также может привести и к обратному⁶²
[3]. Другими словами, влияние на молодежь оказывает прямое влияние на будущее целых стран и народов. И тот, кто способен его оказывать, получает огромную власть.

На процесс формирования мировоззрения молодежи, глобализация так же имеет огромное влияние воздействуя на их восприятие мира, ценностные установки и понимание своей роли в глобальном контексте.

⁶² Новикова И. В. Глобализация, государство и рынок: ретроспектива и перспектива взаимодействия : монография. – Минск : Акад. упр. при Президенте

установки и понимание своей роли в глобальном контексте.

Глобализация оказывает значительное влияние на формирование личности молодежи, затрагивая различные аспекты их жизни, культуры, образования и социального взаимодействия. Вот несколько ключевых моментов: [1,3].

1. Культурное влияние:

- Медиа и информационные технологии: Глобальные медиа и интернет предоставляют доступ к разнообразным культурным контентам со всего мира. Молодежь получает возможность погружаться в различные языки, традиции, искусства и стили жизни.
- Мультикультурное общество: Глобализация способствует смешению культур, создавая мультикультурные общества. Молодежь сталкивается с разнообразием идентичностей, что может повлиять на формирование их собственной личности.

2. Образование и карьера:

- Мобильность труда: Глобальные экономические связи обеспечивают возможности для обучения и работы за границей. Это может влиять на профессиональные предпочтения и цели молодых людей.
- Международные учебные программы: Существует растущий интерес к учебе за рубежом и участию в международных проектах, что может повлиять на восприятие мира и профессиональные планы.

3. Социальные связи и общество:

- Виртуальные социальные сети: Глобальные платформы социальных сетей облегчают общение молодежи вне зависимости от географического расположения. Это влияет на формирование их социальной сети и взглядов на социальные вопросы.
- Активизация гражданского общества: Глобализация способствует обмену идеями и ценностями. Молодежь может активно участвовать в глобальных движениях и кампаниях, формируя свою гражданскую позицию.

4. Этика и ценности:

- Космополитизм: В условиях глобализации молодежь может развивать космополитический взгляд на мир, переосмысливая свои национальные идентичности в контексте мирового сообщества.
- Этические вызовы: Глобальные проблемы, такие как изменение климата и борьба за права человека, могут стать факторами, формирующими ценности и личностные убеждения молодежи.

Глобализация предоставляет молодежи уникальные возможности для обогащения своего мировоззрения, однако также ставит перед ними вызов в разработке собственных ценностей в условиях разнообразия и многокультурности.

5. Однако важно отметить, что воздействие глобализации может быть двояким, и молодежь может реагировать на этот процесс по-разному, в зависимости от социокультурного контекста, ценностных ориентаций, мировоззрения и индивидуальных особенностей.

Немаловажную роль в процессе глобализации имеет манипуляция сознанием.

Манипуляция сознанием – разновидность психологического воздействия, результатами которого являются скрытое возбуждение и появление у адресата намерений, не совпадающих с его действительными желаниями. Манипуляция создается путем использования стереотипов поведения, подмены понятий, создания метафор, мифологизации, отвлечения внимания.

С развитием средств массовой коммуникации появилась возможность влиять на сознание масс всего мира. Технологии изменения массового сознания называются high-hume. Они

опираются на такие средства, как интернет- глобальная сеть, телевидение, кино, массовое искусство,. Телевидение способно формировать сознание или создавать у зрителя требуемую реальность, не имеющую связи с действительностью. Опасность манипуляций сознанием заключается в следующих факторах: [3].

- потеря адекватного восприятия реальности в мировых масштабах;
- нивелирование человеческой личности;
- использование масс в различных «грязных» политических процессах.

Именно на волнах манипуляции массовым сознанием, утраты людьми ценностей традиционного характера, отрыва от исторических корней наиболее доверчивые, беспринципные люди могут встать на путь экстремизма и терроризма [5].

Поэтому своеобразным негативным ответом на по-разному влияет на изменение ценностей молодежи и не всегда носит позитивный характер. Но все же есть и положительные стороны глобализации.

Глобализация, представляет собой факт современного существования, «необратимый процесс, неотвратимую участь мирового развития» В этой ситуации мы должны приложить все усилия, чтобы обучить молодых людей, защитить их от влияния чужих идей, указать им правильный путь и защитить их от различных течений. Это важно для нашего будущего, нашего будущего развития.

Основными целями формирования личности молодежи является воспитывать молодых людей как зрелых, людей с глубокими знаниями, с широким кругозором, с уважением к национальным традициям и истории Узбекистана, уделяя особое внимание науке, чтению книг, спорту, потому что образование, полученное в молодом возрасте, является основой развития личности молодежи .

Список литературы

1. А. Ахатова Д. Рахметбай, Г Влияние глобализации на молодежь История глобализации [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.labex.ru>
2. Головатый Н. Ф. Социология молодежи : курс лекций. – К. : МАУП, 1999. – С. 12.
- 3.Новикова И. В. Глобализация, государство и рынок: ретроспектива и перспектива взаимодействия : монография. – Минск : Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2009. – 218 с
4. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы: Доклад Всемирного банка. – М. : Изд-во «Весь мир», 2003. – 232 с
5. Косиченко А. Г. Национальные культуры в процессе глобализации / А. Г. Косиченко // Электронный информационно-аналитический бюллетень. – № 8, 9. – URL: www.orda.kz (дата о <https://www.banki.ru/wikibank/globalizatsiya/>

O'SMIRLARDAGI SUISIDAL XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKASI VA KORREKTSIYASI IMKONIYATLARI.

Andijon davlat universiteti

Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti

Umumiy psixologiya kafedrası, dotsent

P.f.n.T.G.Suleymanova

Annotasiya Suisidal xulq-atvorli o'smirlarga psixologik yordam ko'rsatishning asosida o'smir shaxsi va uning psixik holati, suisidallik darajasining aniqlash, chuqur hamda tezkor diagnostikasi yotadi. Bu esa unga psixologik yordam ko'rsatish metodlari va vositalarini aniqlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: suisid, dezadaptasiya , emosional tanglik, kommunikativ ko'nikmalar,shaxs tiplari ,psixologik korrektsiya, diagnostika,suisidal xavf,patologik belgilar.

POSSIBILITIES OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS AND CORRECTION OF SUICIDAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Annotation: The provision of psychological assistance to adolescents with suicidal behavior is based on precise, deep, and comprehensive psychological diagnosis of the adolescent's personality, mental state, and the degree of suicidality. This allows the specialist to clearly choose methods and means of providing psychological assistance.

Keywords: suicide, maladjustment, emotional stress, communicative skills, personality types, psychological correction, diagnosis, suicidal risk, pathological signs.

ВОЗМОЖНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ И КОРРЕКЦИИ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация В основе оказания психологической помощи подросткам с суицидальным поведением лежит точная, глубокая и комплексная психологическая диагностика личности подростка , его психического состояния, степени суицидальности. Это позволяет специалисту чётко выбирать методы и средства оказания психологической помощи.

Ключевые слова: суицид, дезадаптация, эмоциональный стресс, коммуникативные навыки, типы личности, психологическая коррекция, диагностика, суицидальный риск, патологические признаки.

Suisidal xulq-atvor - oldingi individual tajriba asosida shakllangan vositalar yordamida hayotiy muhim maqsad va ehtiyojlarga erishishda yuzaga kelgan to'siqlarni engib o'tishning iloji bo'lmagan holatlarda yuzaga keladi. Ko'p hollarda ular inqiroz davrida sodir bo'lib, bu shaxs ijtimoiy-psixologik dezadaptasiyasining ko'rinishlaridan biri sifatida, ya'ni, o'smir nizoni avval mavjud bo'lgan himoya va reaksiya ko'rsatish vositalari bilan echishga qodir emasligi oqibatida namoyon bo'ladi.

O'smir va uning ijtimoiy atrof-muhiti o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning buzilishi, shaxslararo aloqalarning qiyinlashuvi, hayot mazmuni, xavfsizlik va "kerak"lilik hissining yo'qotilishi ko'pincha suisidal xulq-atvor namoyon bo'lishiga olib keladi.

O'smirlik davriga xos bo'lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi muammosi dolzarb bo'lib, psixolog, psixiatr, sosiolog va pedagog mutaxassislarning hamkorlikdagi harakatlari asosida amalga oshirilishi mumkin va zarur bo'lgan kompleks chora-tadbirlar qo'llanishini talab qiladi. Profilaktik tadbirlar doirasida o'smirlik davriga xos bo'lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korrektsiyasining samarali vositalarini ishlab chiqish zaruriy choralardan hisoblanadi.O'smirlarda suisidal urinishlarni keltirib chiqaruvchi va qo'zg'atuvchi sabablarga ulardagi psixik buzilishlar bilan bir qatorda o'zini baholashdagi nizolar, dolzarb ehtiyojlarning qondirlmasligi, yolg'izlik, shaxslararo munosabatlardagi buzilishlar, o'zining tashqi qiyofasidan qoniqmaslik (Terzit kompleksi), qarama-qarshi jins vakillari bilan munosabatlardan ko'ngli qolishi, jazolanishdan qo'rquish kabilar tegishlidir. Ko'p hollarda o'smirlarda bu urinishlar impulsiv, vaziyatli bo'lib, oldindan rejalashtirilmaydi, bir-ikki yil o'tgach esa har qanday ahamiyatini yo'qotadi.

Ko'pincha suisidal urinishlar uzoq muddatli inqirozli va nizoli vaziyatlarining yakuni sifatida namoyon bo'ladi.

Suisidal xulq-atvor tadqiqotchilar tomonidan autodestruktiv (o'zini o'zi mahkum etuvchi) xulq sifatida ko'rilib, uning belgisi sifatida o'z shaxsi va salomatligini ongli ravishda buzish tendentsiyasi namoyon bo'ladi [7].

K. Ozvath fikricha, autodestruktiv xulq-atvor bexosdan yoki haddan ziyod kuchli zo'riqishli (stressli) ta'sir oqibatida xulqning individual mexanizmlarining pand berishi, yoki etarlicha emasligi oqibatidir. [6]

Amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida R.F. Baumeister, S.J. Ssheglar [3] autodestruktiv xulqning uch tipini ko'rsatib o'tishadi:

1. Birlamchi autodestruktsiya: individ o'ziga zarar etkazishga urinadi va ongli ravishda uni etkazadi. Bunday xulq asosida kuchli salbiy emosiya yotib, o'zining kamchiliklariga diqqatning qaratilishi bois, o'ziga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi.

2. Autodestruktiv xulq patternining qarama-qarshi tomoni sifatida samarasiz strategiya: insonlar normal maqsadlarga intilishadi, ammo samarasiz strategiyani qo'llagan holda o'zlariga ziyon etkazishadi.

3. Autodestruktiv xulq patterning uchinchi tipida inson o'zaro bir birini istisno etuvchi ikki maqsadni ko'zlaydi.

R.F. Baumeister, S.J. Scher [3] tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda ko'p hollarda autodestruktiv xulq-atvor turli shakllarining tahliliga doir ma'lumotlarga ko'ra, ular asosan ikkinchi va uchinchi tipga kiritilgan. O'rganilga holatlarning birontasi ham birlamchi autodestruktiv xulqqa kiritilmaydi. Mualliflar xulosasiga ko'ra, sog'lom insonlar o'zlariga zararni noadekvat reaksiyalar, samarasiz metodlarning kutilmagan natijalari, tavakkal va sarflangan kuchni noto'g'ri baholanishi natijasida yetkazishadi. Bunda aslo ongli ravishda o'z-o'zini halok etishga intilish kuzatilmaydi.

Biz tomonimizdan tanlangan psixodiagnostik kompleks metodikalar quyidagi natijalarni qo'lga kiritish imkoniyatlarni ta'minlaydi:

- psixik holat o'zgarishlar dinamikasi, ya'ni psixologik korrektsiya natijasini olish;
- shaxs tiplari xususiyatlarini psixologik korrektsiyalash metodlarini aniqlash;
- motivasion-ehtiyoj sohada frustrasiya holatini aniqlash, suisidal xulq-atvor motivi va psixologik xususiyatlarni, jumladan, ta'sir ko'rsatish sohalarini aniqlash;
- suisidal xavf darajasi, xavotirlanish darajasi va omillarini shuningdek, ta'sir ko'rsatish darajasini ham aniqlash.

Quyidagi diagnostik va korrektsion algoritim taklif etilgan va qo'llanilgan:

- bosqichma-bosqich kompleks psixologik diagnostika yoki yetarlicha diagnostika vositalari bo'lmaganida o'smir, uning ota-onasi va o'qituvchilari bilan birlamchi profilaktik suhbat;
- psixologik diagnostika natijalari asosida psixokorrektsiya ishini rejalashtirish;
- maqsadli yo'naltirilgan psixologik korrektsiyaning individual va guruhii kursini o'tkazish;
- korrektsion ko'rsatkichlar natijalari asosida RETEST o'tkazish.

Qo'llanilgan psixologik diagnostika va korrektsiya suisidal xulq-atvorli o'smiring shaxslilik xususiyatlari haqida har tomonlama ma'lumotni to'plash zaruriyati bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi tajriba guruhidagi o'smirlarning suisidal urinishlar sodir etilganligi haqidagi ma'lumotlarni olishda ota-onasi va yaqinlari, tengdoshlaridan olindigan ma'lumotlarga tayandik. Psixiatr ko'rigida o'smirlar ruxiyatida patologik belgilar alomatlarini aniqlanmadi. Tadqiqotimizda ishtirok etgan tajriba guruhidagi 92 ta o'smirdan birortasi ruxiy kasallar ro'yxatida turmagan.

Tajriba guruhining psixologik diagnostikasini amalga oshirishdagi kompleks metodikalar uch bosqichdan iborat bo'lib, quyidagilarga imkon berdi: psixodiagnostik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Mini-mult metodikasi asosida olingan shaxs profillari tahlili ma'lum bir shaxs tipiga aktsentuasiyalashgan o'smirlarni to'rt: psixastenik, shizoid, gipertim, demonstrativ guruhga ajratish imkonini berdi.

Spilberger metodikasi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash va uning psixokorreksiya so'nggi natijasini ko'rish imkoniyatini yaratadi.

O'smirlar psixologik diagnostikasi natijalari asosida faktorli tahlil amalga oshirilib, bu ikki umumiy faktorni aniqlash imkonini berdi. Bunda barcha kam ahamiyatli va identifikatsiyalashmagan ko'rsatkichlar ikkinchi faktorga birlashtirilib, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlar birinchi faktorga birlashtirildi. Chunki faktorli vaznning yuqori ahamiyati suisidal tajriba ko'rsatkichiga tegishli bo'lib, uni shartli ravishda "Suisidallik faktori" sifatida nomladik.

Suisidallik faktori psixologik tabiatini ochib beruvchi tarkibi va ta'siri xarakterini ko'rib chiqish jarayonida biz quyidagi ko'rsatkichlarning katta ahamiyatga egaligini aniqladik:

Ijtimoiy (shaxslararo) ehtiyoj - V.V.Skvorsov metodikasi bo'yicha quyidagi faktor og'irligi (faktor vazni)ga ega bo'lishdi: -0,958, -0,828, -0,827, -0,793, -0,730, 0,890, -0,882, 0,865, -0,835, 0,759, 0,742, 0,740, 0,738, 0,736, 0,729, 0,728, 0,720, 0,717, 0,716.

Mini-mult testini qo'llash imkoniyati tahlili va faktorli tahlil natijalari ma'lum bir shaxs tipiga aksentuatsiyalashgan o'smirlarning to'rt guruhini belgilash imkonini berdi

- psixastenik;
- shizoidli;
- gipertimli;
- demonstrativ (namoyishkorona).

Empirik tadqiqotda Spilberger metodikasining qo'llanilishi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash imkonini berdi.

Sinaluvchilarda 75 kishida (81,5 foiz) shaxsiy xavotirlanish darajasining (psixokorreksiya kursi o'tkazilganiga qadar) yuqori, 17 tasida (18,5 foiz) o'rtacha ko'rsatkich aniqlanib, past ko'rsatkichlar kuzatilmadi bu esa suisidal xulq-atvorli shaxslarda shaxsiy xavotirlanish darajasi yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishidan dalolat beradi.

O'tkazilgan psixokorreksiya kursidan so'ng esa, shaxsiy xavotirlanish darajasi ahamiyatli tarzda pasayib, yuqori ko'rsatkichlar kuzatilmagan holda, o'rtacha ko'rsatkichlar 59 ta o'smirda (64,1 foiz), past ko'rsatkichlar esa 33 kishida (35,9 foiz) aniqlandi.

Takroriy tekshiruv jarayonida olingan natijalar shaxsiy xavotirlanish darajasining psixologik korrektsiyagacha olingan natijalarga nisbatan ahamiyatli pasayganligini ko'rsatdi.

Olingan ma'lumotlar Mini-mult testi natijalarini izohlash jarayonida aniqlangan guruhlar bilan qiyoslandi. Shu o'rinda qayd etish lozim-ki jami 92 ta rasmdan faqatgina 15 tasida jonzot figurasi o'ng tomonga burilgan holda tasvirlangan bo'lib, bu holat respondentlarning asosiy qismi (77 ta rasm.)da faoliyatga, harakatga, belgilagan rejalarini amalga oshirish tendentsiyasining mavjud emasligi, faollikdan qo'rqish yoki egosentrizm (xudbinlik)ning namoyon bo'lishi kuzatiladi. To'plangan 32 ta rasm – markazda joylashgan bo'lsa, 45 ta rasmda himoyaviy va agressiv timsollar – shoxlar, tirnoqlar, tikanlar va sovut tasvirlangan.

Sinaluvchining emosional holati, jumladan, vaziyatli xavotirlanishi haqida, uning idroki nazoratidan xoli bo'lgan, keng ko'lamli tavsifini beruvchi Lyusher metodikasining qo'llanilishi o'smirning emosional sohasidagi o'zgarishlar dinamikasini kuzatish imkonini ta'minladi.

Psixologik korrektsiyaning boshlanishi arafasida 75 foiz o'smirlar Lyuser testi bo'yicha ranglar qatori boshiga (asosiy guruhiga) kul rang, jigar rang yoki qora rangni belgilashgan bo'lib, bu holat ularda asab-psixik salomatlikning jiddiy yomonlashganligi, hayotga salbiy ijtimoiy munosabatlar mavjudligini ko'rsatadi [7].

Birinchi guruh (psixastenik shaxs tipi)dagi o'smirlar boshlang'ich bosqichda xavotirlanishning yuqori ko'rsatkichiga ega bo'lgan holda yakuniy bosqich natijalariga ko'ra ularda xavotirlanish ahamiyatli darajada pasaydi, ya'ni boshlang'ich bosqichda o'rtacha 55 foizda kuzatilgan bo'lsa, yakuniy

bosqichda esa 1,67 foiz tashkil etdi. Ayni vaqtda uchinchi guruh (gipertimli shaxs tipi)dagi o'smirlarda esa pasayish ahamiyatsiz darajada bo'lib, boshlang'ich bosqichda 28 foizni, yakuniy bosqichda esa 16,7 foiz tashkil etdi. Shu bilan birga mazkur guruhda ishchanlikning pasayishi kuzatilib, boshlang'ich bosqichda 82,5 foizni, yakuniy bosqichda esa 74,15 foizni tashkil qilgan holda autogen me'yordan og'ish esa o'sish xususiyatiga ega bo'lib, boshlang'ich bosqichda 42,7 foizni, yakuniy bosqichda esa 43,75 foiz tashkil qildi. Ishchanlikning pasayishi holati demonstrativ tipdagi o'smirlar guruhida ham kuzatilib, bu ko'rsatkich boshlang'ich bosqichda 72,5 foizdan, yakuniy bosqichda esa 59,2 foizdan iborat bo'ldi. Biz tomonimizdan olingan natijalar psixopatiya va isteriya belgilariga ega bo'lgan shaxslarning xulq-atvorini tuzatish, ya'ni korrektsiyalash murakkabligi haqidagi qarashlarni yana bir marta tasdiqlaydi [8].

M.Rokichning metodikasi doirasida o'tkazilgan qadriyatlarni ro'yxatga muvofiq to'g'ridan-to'g'ri ranjirlashtirishga asoslangan qadriyatlar ierarxiyasi suisidal xulq-atvorli shaxslarda (tajriba guruhi) ular dunyoqarashining asosini shaxslararo va ijtimoiy tartibdagi qadriyatlar tashkil etishini ko'rsatdi. Bular:

- o'ziga ishonch;
- muhabbat;
- jamoaviy tan olinish;
- yaxshi va ishonchli do'stlarning mavjudligi;
- o'z-o'zini tartibga solish bilan bog'liq qadriyatlar (mustaqillik, qat'iy Iroda, o'zini nazorat qilish, sabr-toqatlilik.

Tadqiqotda qo'llanilgan V.V. Skvorsovning «Asosiy ehtiyojlarning qondirilganlik darajasi» dia gnostikasi metodikasi natijalarining ko'rsatishicha, suisidal xulq-atvorli shaxslar guruhida maksimal, ya'ni eng ko'p darajadagi qoniqmagan ehtiyoj ijtimoiy (shaxslararo) ehtiyoj bo'lib, undan so'nggi o'rinlarni xavfsizlik va tan olinishga ehtiyoj egallaydi.

Xulosa va tavsiyalar Suisident shaxsining ijtimoiy-psixologik tabiatining aniqlanishi, o'smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalarini va yondashuvini asoslashga imkon berdi.

O'smirlar suisidal xulq-atvorining sabablari va sharoitlari tahlili suisidal xavf omillarini aniqlashga imkon berib, bu o'z navbatida suisidal xulq-atvorning diagnostikasi hisoblanadi. Shuningdek, Real suisidal xavfni aniqlash jarayonida, faqat suisid imkonini tug'diruvchi omillarni hisobga olibgina qolmasdan, o'smirlar suisidal xulq-atvor namoyon bo'lishidan to'xtatib qoluvchi omillarni ham e'tiborga olish lozim.

Sub'ektning suisidal xulq-atvori sabablarini shaxs sifatida ko'rib chiqish, inson faoliyati va o'z ehtiyojlarini qondirish, mavjudligi va rivojlanishining bosh sababi bo'lmish motivatsiyasi va ehtiyojlarini tahlil qilish jarayonida suisid insonning frustratsiyalashgan (amalga oshirilmagan va qondirilmagan) psixologik ehtiyojlariga javob reaksiyasi sifatida etakchi va to'ldiruvchi omillar bilan ko'rib chiqiladi.

Suisidal faollik namoyon bo'lgan o'smirlar shaxsining motivatsiyali-ehtiyojli sohasini o'smirlar yoshidagi suisidal xulq-atvorni tahlil etish (chunki, keyingi vaqtlarda suisidning "yosharish" tendentsiyasi yaqqol namoyo bo'lmoqda) bilan kengaytirish orqali tizimli o'rganishga intilish hozirgi vaqtda jamiyatda sodir bo'layotgan suisid hodisalarini tushinishda zarur va muhim hisoblanadi.

Suisidal urinishlarni oldini olish va uning sodir bo'lishi omillari xavfini kamaytirish uchun suisidal xulq-atvorning xususiyatlari va xarakterli belgilarini aniqlash va tadqiq etish zarur bo'lib, suisident shaxsining emosional va motivatsiyali-ehtiyojli sohasini tadqiq etish, suisidal xulq-atvorning psixologik xususiyatlarini o'rganish va aniqlash ilmiy jihatdan qiziqish uyg'otib, suisidal xulq-atvor profilaktikasi uchun xizmat qiladi.

1.O'smirlar suicidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalarini, suicidallik darajasini, uning shaxsi va holatini va aniq, chuqur va tezkor diagnostikasini amalga oshirish, natijada aralashuv doirasi, usul va vositalarini aniq tanlash yotadi. "Suicidal xulq-atvor mexanizmi" tuzilmasini bilish suicidal xulq-atvor shakllanishi mexanizmining barcha ijtimoiy-psixologik tarkibini ketma-ket aks ettirib, uning dinamikasini chuqur tushunib etish va diagnostik-korrektseyali tadbirlarni shakllantirish imkonini beradi.

2.O'smirlar suicidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalari o'zida suicidal xulq-atvorning nafaqat shaxsiy va emosional sohasini, suicidal harakatlarning ijtimoiy-psixologik determinantlarini aniqlash uchun suicidal xavf darajasi va omillarini tadqiq etishni ham qamrab olib, psixopatologik diagnostika doirasidan tashqariga chiqqan holda o'smir suicidal xulq-atvorini psixologik korrektsiyasining muhim bo'g'ini hisoblanadi.

3.Kompleks psixodiagnostik tadqiqotda olingan natijalar asosida o'smirning suicidal xulq-atvori va shaxs xususiyatlariga mos keluvchi psixokorreksiyaning individual kursini yaratish va amalda qo'llash mumkin bo'ladi.

4.Psixologik diagnostika amaliyotida sinovdan (aprobasiyadan) o'tgan metodikalarni qo'llashga asos bo'lib suicidal o'smirlar bilan psixokorreksiya ishlarini amalga oshirishning samarali yo'nalishlarini tanlash uchun suicidal xavf holatidagi shaxsning xususiyatlari haqidagi keng qamrovli ma'lumotni to'plash zarurligi xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1.Блейхер В.М., Крук И.В., Боков С.К Практическая патопсихология. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. - 448 с.

2. Попова Н.М., Счастный Е.Д., Корнетов Ал.Н., Дорохова И.Г., Прокументов А.Л. Саморазрушающее поведение, его превенция и психотерапевтическая коррекция // Современные проблемы пограничных и аддиктивных состояний. - 1996. - С. 107 - 108.Г Ўсмирлик даврида суицидал хулқнинг психологик коррексияси хусусиятлари Т

3. Suleymonova To'xtaxon Gaynazarovna O'smirlik davriga xos suitsidal xulqning psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Toshkent 2011.

4 Старшенбаум Г.В. Психотерапия острого горя // Социальная и клиническая психиатрия. - 1994. -№ 3. - С. 73-77.

5 То'лаганова Г. Маҳкум etuvchi xulq va uning tasnifi // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2004. – № 2. – В. 54-56. (дев пов)

6 Кашган Г.И.,Сэдок Б.Дж. Клиническая психиатрия, В 2т. Т. 1. Пер. с англ. - М.: Медицина, 1994. - 672 с.

7 Лакосина Н., Трунова М. Неврозы, невротические развития личности. М.: «Медицина», 1994. - 192 с.

8 Umarov B.M. Bolalar va o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixol. ...fanlari nomzodi dis. – Toshkent: TDPI, 1993. – 154 b. (vozrastnyye osoben suitsida detey i podrostkov)

CHET EL PSIXOLOGIYASIDA SUITSIDAL XULQ-ATVOR MUAMMOSINING O'RGANILISHI

ADU "Umumiy psixologiya" kafedrasi dotsenti
Suleymanova To'xtaxon Gainazarovna

ANNOTATSIYA: Maqolada bugungi muhim va global sharoitda suitsid muammosi yuzasidan, dunyo va yurtimiz olimlari tomonidan olib borilgan qator tadqiqotlar va ularning natijalari yuzasidan ishlab chiqilgan ilmiy xulosalar tahlil qilingan bo‘lib, qo‘lga kiritilgan ilmiy va empirik natijalar atroflicha tahlil etilgan va muallif qarashlari bilan boyitilgan.

Kalit so‘zlar: suitsid, jamiyat, anomiya, autodestruktiv, eros, tanatos, ekzistensiya, altruistik suitsid, metempsixoz, dushmanlik, depressiya, krizis, affekt, psixologik ta’sir, psixologik hodisa, umidsizlik, kasallik, o‘lim.

KIRISH: Hozirgi vaqtda zamonaviy jamiyatda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar insoniyat uchun nafaqat tezlashtirilgan o‘zgarishlar sur‘atiga ko‘nikish, balki o‘zgaruvchan ijtimoiy hayotga moslashish qobiliyati muammosini ham qo‘ymoqda. Albatta, jamiyatdagi mavjudlik va hayot muayyan bilimlarni talab qiladi. Va bu bilim tug‘ma emas, balki inson hayoti jarayonida orttirilgan. Shunday qilib, biologik shaxsdan o‘rganish jarayonida o‘smir asta-sekin ijtimoiy mavjudotga aylanadi va olimlar bu jarayonni sotsializatsiya deb atashadi. Biroq, inson hayotining har qanday sohasida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, shu jumladan jamiyatimizdagi qadriyatlar ierarxiyasidagi tub o‘zgarishlar munosabati bilan sotsializatsiya muammosi yanada keskinlashmoqda va dolzarb bo‘lib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz aholining eng zaif qatlamlari, birinchi navbatda, yosh avlod, xususan, voyaga yetmagan o‘smirlar ahvolini yomonlashtirdi. Jamiyat o‘zini biologik va ijtimoiy jihatdan yosh avlod orqali rivojlantiradi. Ma’lumki, yoshlar mamlakat kelajagini ifodalaydi, shu bilan bog‘liq holda ularning kayfiyati, xulq-atvori muayyan jamiyatdagi ijtimoiy-psixologik, siyosiy muhitning o‘ziga xos “o‘lchovi”dir.

MUHOKAMA VA TAHLIL: Suitsidal axloqni tushuntiruvchi asosiy kontseptsiyalarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin: sotsiologik, psi-xopatologik va ijtimoiy-psixologik. Sotsiologik yondoshuv doirasida suitsidal axloq va ijtimoiy sharoitlar o‘rtasidagi aloqa deklaratsiyalanadi. Bunga o‘xshash qarashlar asosida E.Dyurkgeymning "anomiya" -jamiyatning qadriyatli-me’yoriy tazimidagi buzilish haqidagi ta’lim yotadi. Dyurkgeym ta’kidlaydiki, jamiyatda o‘z joniga qasd qilish miqdori dunyo (qadriyatlar, axloqiy me’yorlar) ni individual ko‘rishni belgilovchi ijtimoiy hayotning alohida faktlari kabi "jamoaviy tasavvurlar" aniqlaydi. Masalan, jamoaviy aloqa, jamshtning jipslashganligi bu ma’noda o‘z joniga qasd qilishni to‘xtatadi. Qachonki jamiyatning jipsligi zaiflashsa, shaxs ijtimoiy hayotdan chekinadi va umumiy farovonlikka o‘zining shaxsiy maqsadlarini qo‘yishga intiladi, bu esa hayotdan ketish qaroriga sabab bo‘lishi mumkin.

Suitsid – lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, o‘z joniga qasd qilish, ongli ravishda o‘zini hayotdan mahrum qilish ma’nosini bildiradi. Suitsidal xulq-atvor - suitsiddan kengroq tushuncha bo‘lib, o‘zida suitsidal xatti-xarakat, o‘z joniga qasd qilish xodisalarini qamrab oladi. Adabiyotlarda ko‘pincha suitsidal xatti-harakatlar bilan solishtiriladigan, “autatratmatizm” (o‘ziga jarohat yetkazish), “autoagressiv xatti-harakat” terminlari uchraydi. Agar autoagressiv harakatning oxirgi maqsadi o‘z joniga qasd qilish bo‘lsa, uni suitsidal xatti – xarakatlarga bog‘lash mumkin. Zamonaviy, ayniqsa xorijiy adabiyotlarda “autodestruktiv” (o‘ziga zarar yetkazish bilan bog‘liq xulq-atvor) “o‘zini o‘zi yo‘q qilish” xulq-atvori tushunchasi keng tarqalgan. Psixologik – ruhiy – og‘riq, og‘ir inqirozli holatning umumiy belgisi hisoblanadi. Ko‘ngil og‘rig‘iga chiday olmaslik, uni har qanday yo‘l bilan to‘xtatishga olib keladi, inqirozli vaziyatdagi odamga esa suitsid o‘z muammolardan qutilish va hal etish usulidek ko‘rinadi.

G'arb psixologiyasida sitsidal xulq-atvor muammolarini o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Shu o'rinda E.Dyurkgeym, Z.Freyd, A.Adler, K.Menninger, G.K.Yung, G.K.Yung, G.S. Salliven, K.Rodgers, E.Shneydman, N.Farberou va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari samarali natijalarni bergan. Biz quyida ular tomonidan amalga oshirgan ilmiy tadqiqot ishlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

E.Dyurkgeym suitsid holatlarini o'rganib, uni keltirib chiqaruvchi omillarni ko'rsatib berishga harakat qilgan. E.Dyurkgeymning o'z joniga qasd qilishning ijtimoiy nazariyasiga muvofiq, sitsidal fikrlar avvalo shaxsning ichki shaxsiy aloqalarining uzilishi, o'zi taalluqli bo'lgan ijtimoiy guruxdan begonalashuvi oqibatida paydo bo'ladi.

Uning qarashlariga muvofiq, suitsidning uchta asosiy ko'rinishlari mavjud. Birinchi turi, ko'pgina o'z joniga suiqaqd harakatlari egoizmni bildiradi va ko'pgina holatlarda o'zini – o'zi yo'q qilish individning o'zini jamiyatdan, oilasi va do'stlaridan begonalashgan va yakkaolangan deb his qilishi bilan shartlangandir. Ikkinchi turi, anomik o'z joniga suiqaqd qilish bo'lib, u shaxsning ijtimoiy gurux bilan o'zaro aloqasini buzilishiga olib keladigan jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashishdagi muvaffaqiyatsizliklarni oqibatida yuz beradi. Ular ijtimoiy – iqtisodiy inqirozlar vaqtida ko'payadi, biroq ijtimoiy yuksalishda ham saqlanib qoladi, chunki farovonlikning tezlik bilan o'sishi oldingi hayotiy sharoitlardan farq qiluvchi yangilariga moslashishni keltirib chiqaradi. Muallif o'z hayotiga suiqaqdning oxirgi, uchinchi ko'rinishini altruistik suitsid deb nomlagan. Suitsidning ushbu turida odamning jamiyatning yoki guruxning obro'li shaxsi (avtoriteti) tomonidan uning egoidentligini bostirishi oqibatida u jamiyat foydasi, qandaydir ijtimoiy, diniy yoki falsafiy g'oya uchun o'zini qurbon qilishi ko'rsatib o'tilgan.

Atoqli psixiatr Z.Freydning suitsid borasidagi tasavvurlari esa odamdagi mavjud ikkita asosiy mayl konsepsiyasiga asoslanadi: Eros – hayot instinkti va tanatos – o'lim instinkti. Olimning fikricha, inson hayoti ular o'rtasidagi jang maydoni hisoblanadi. Inson nafaqat yashashni, suyuqli bo'lishni va o'zini davomini farzandlarida ko'rishni istaydi – shunday davrlar yoki ruxiy holatlar bo'ladiki, bunda o'lim istalgan bo'ladi. Yosh o'tishi bilan Eros o'lib boradi, Tanatos kuchli, qat'iyatli bo'lib boradi va odamni o'linga olib borib, o'zini to'liq ro'yobga chiqaradi. Freydga muvofiq suitsid va o'ldirish tanatosning buzg'unchi ta'sirining namoyon bo'lishidir, ya'ni agressiyaning.

A.Adler suitsid muammosini o'rganib, odam bo'lish, avvalo, o'zining nomukammalligini his etishdan iborat bo'lishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, hayot anglanmasligi mumkin bo'lgan maqsadga intilishdan iborat, biroq u individning barcha harakatlarini yo'naltiradi va yashash uslubini shakllantiradi. Nomukammallik hissi ilk bolalik davrida paydo bo'ladi va turli yetishmovchiliklar bilan og'irlashadigan jismoniy va psixologik zaiflikka asoslanadi. Inson uchun boshqa odamlar bilan umumiylikni his etish ekzistensial (hayotiy) muhimdir. Ekzistensiya – lotincha so'zdan olingan bo'lib, "exister" – ajratib turish, paydo bo'lish, mavjud bo'lmoq kabi ma'nolarni anglatadi. Shuning uchun inson butun hayoti davomida nomukammallikni yengish yoki o'rnini to'ldirish harakatida bo'ladi.

Biroq bunday qidirish, harakat sezilarli to'siqlarga duch kelishi va suitsidga "qochish" bilan boshlanadigan inqirozli vaziyatga olib kelishi mumkin. Birlik hissi yo'qoladi; qiyinchilikni ko'tara olmaslikni oqlovchi, odam va atrofdagilar bilan "masofa" o'rnatiladi; emotsiya sohasida "start oldi qattiq hayajon" (talvasa)ni eslatuvchi, affektiv jazava, nafrat va o'ch bilan yo'g'rilgan nimadir paydo bo'ladi. A.Adlerning ta'kidlashicha, odamga ko'pincha ongsiz ravishda maqsad sari ichki intilish hos ekan, bunda autoagressiv holatdagi xatti – harakatlarning ketma – ketligini bilgan holda uni oldini olish mumkin.

Amerikalik olim K.Menninger suitsidning chuqur motivlarini tadqiq etib, Z.Freydning bu boradagi tasavvurlarini rivojlantiradi. U suitsidal xulq-atvorni uchta tarkibiy qismlarini ajratdi. Uning fikriga ko'ra, o'z joniga qasd qilish uchun quydagilar zarur: o'ldirish xohishi – o'z joniga qasd qiluvchi ko'pincha infantil shaxs bo'lib, o'z xohishlarini amalga oshirish yo'lidagi to'siq va qiyinchiliklardan g'azabga keladi; o'ldirilish istagi – agar qotillik agressiyaning oxirgi shakli bo'lsa, suitsid o'zida tobelikning yuqori darajasini ko'rsatadi: odam axloqiy me'yorlarni buzish oqibatidagi vijdon azobi va qiyinchiliklarni ko'tara olmaydi, shuning uchun ham aybini yuvishni faqatgina o'z hayotini tugatishda ko'radi; o'lish istagi – u o'z hayotini asosiz xavfga soluvchi odamlar, shuningdek, o'lim tana va ruhiy azoblardan qutqaruvchi yagona dori deb hisoblovchi bemorlar orasida keng tarqalgan.

Shunday qilib, K. Menninger tomonidan tavsiflangan odamdagi uchala xohish birdaniga paydo bo'lsa, suitsid oldini olib bo'lmaydigan haqiqatga (voqeylikka) aylanadi. Ushbu istaklarning vaqt bo'ylab tarqalishi autoagressiv xulq-atvorning yengil ko'rinishda namoyon bo'lishi bilan shartlanadi.

Atoqli olim G.K.Yungning suitsid muammolariga bag'ishlangan ilmiy izlanishlari alohida e'tiborga loyiq. Muallif o'z joniga qasd qilish muammosiga to'xtalib, suitsidning sababi sifatida, odamning ma'naviy qayta tirilishga ongli intilishini ko'rsatib o'tgan. Ushbu intilish turli ko'rinishlarni qabul qiluvchi jamoaviy ongsizlik arxetiplarining dolzarblashuvi bilan asoslangan. Ular quyidagilardan iborat:

- metempsixoz (ruxlarning ko'chishi) bunda odam hayoti tanaga turli hosliklarni gavdalantirish orqali cho'ziladi.
- yangi shaklga kirish, shaxsning uzluksizligini saqlab qolishni va inson tanasida yangitdan tug'ilishni nazarda tutadi.
- inson hayotining o'limdan so'ng «nozik tana» deb ataladigan holatida qayta yaralish – tiklanish.
- individual hayot doirasi o'ladigan mavjudoddan o'lmaydiganga aylanishi bilan birgalikdagi qayta tirilish.
- shaxsdan tashqarida ro'y beradigan transformatsiya yo'li orqali qayta yaralish.

K.Xorni esa suitsidal xulq-atvor muammolari bilan shug'ullanib, bir qator ibratli fikrlarni bayon qilgan. Muallif psixodinamik yo'nalish va ego psixologiyada suitsid borasida shunday fikrni taxmin etgan, ya'ni odamlar o'rtasidagi munosabatlar buzilishida bazaviy xavotirdan kelib chiqqan asabiy nizo paydo bo'ladi. U bolalik davridayoq atrofdagi dushmanlikni his etish bilan boshlanadi. Xavotirlikdan tashqari, odam asabiy vaziyatda yolg'izlik, ojizlik, tobelik va dushmanlikni his etadi. Ushbu fenomenlar suitsidal xulq-atvorning asosi bo'lib chiqishi mumkin (masalan, katta odamdagi chuqur nomukammallik hissi va ideal "Men" obrazi yoki ijtimoiy standartlarga nomuvofiqligi bilan birgalikdagi bolalarcha tobeligi). Dushmanlik nizoda dolzarblashadi, deb hisoblagan K.Xorni. U suitsidal xulq-atvor shakliga kirmasligi ham mumkin, biroq nafrat ijirganish yoki global rad etish ko'rinishlarida namoyon bo'lishi mumkin. Agar tashqi qiyinchiliklar odamning egotsentrik ustanovkalari yoki illyuziyalari bilan uyg'unlashsa, ular kuchayadi.

XULOSA. Suitsidentlar xulq-atvori pedagogik, ijtimoiy-psixologik belgi va tuzilmasini aniqlash asosida shaxsning suitsidal xulq-atvori pedagogik-psixologik korreksiya­si­ning qo'llanilishi tanlangan maqsad, belgilangan vazifalarning amalga oshirilganligi izlanish farazini tasdiqladi. Yuqoridagi mulohazalarga asoslangan holda quyidagi ilmiy xulosalar chiqarildi.

1. Suitsid muammosining uzoq yillar davomida yopiqligi ta'lim- tarbiya jarayoni shaxsga suitsidal faollik bilan bog'liq inqirozli vaziyatlarda zarur pedagogik-psixologik yordamni ko'rsata olmasliklariga sabab bo'ldi.

2. Suitsidal urinishlar sodir etgan kishilarda shaxslilik va emotsional jabha buzilishlari kuzatiladi. Suitsident shaxsining motivatsion-ehtiyoj sohasini tahlil etish, sodir bo'layotgan suitsid hodisalarini tushunishda zarur va muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

3. Kishilar suitsidal xulq-atvori psixokorreksiyasi, suitsidallik darajasi uning ruhiy holati bo'yicha aniq, chuqur hamda tezkor diagnostikani amalga oshirishda, psixologik-pedagogik ta'sir doirasi, usul va vositalarini aniq tanlash yotadi. Ichki ishlar xodimlarda o'z-o'zini namoyon eta olish imkoniyatlarini topishga yordam berish, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltirish, istiqbolli maqsadlarga intilish motivatsiyasini shakllantirish, korreksion tadbirlarni rejalashtirishning maqsad va vazifalarini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.
2. Adizova T.M. Psixokorreksiya. Toshkent, 2006 (uchebnoye posobiye).
3. Ambrumova A.G., Tixonenko V.A. Diagnostika suitsidalnogo povedeniya. -M., 1980.
4. Adler A. Praktika i teoriya individualnoy psixologii / Per.s nem. M.: Progress, 1995.
5. Dyurkgeym E. Samoubiystvo. Sotsiologicheskii etyud. / Per. s fran. M., Misl, 1994.
6. Kondrashenko V.T. Suitsidalnoye povedeniye // Psixologiya ekstremalnih situatsiy: Xrestomatiya / Sost. Taras A.YE., Selchenok K.V. Minsk, Xarvest, 1999.

www.expert.psycqology.ru

www.psychology.all.ru

www.psycqology.net.ru

SHAXS IJTIMOIIY XIMOYASIZLIGINI OG'ISHGAN XULQ ATVORGTA TA'SIRI

Andijon Davlat Universiteti Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi To'xtaxon
Suleymanova
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi Talabasi Tojiddinova
Layloxon

Annotatsiya. Ushbu maqolada har bir jamiyatga xos bo'ladigan shaxsning ijtimoiy himoyasizligini uning xulq atvorga ta'sirini shaxs muammosni tadqiq qilishni, buyuk mutafakkirlarimizni shaxsga bo'lgan etibori, uning qiziqishlari, shaxsga berilgan ta'riflar, "Men" obrazning ijtimoiy psixologik axamiyati, Z.Freyd bo'yicha inson ruhiyatning modeli, (Id), (ego), (super ego), psixoanalitik qonuniyatlarini shaxsga bog'lab o'rganildi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy mexanizm, shaxs, psixologiya, davlat organi.

KIRISH Bugungi kunda jamiyatimizda shaxsga bo'lgan munosabat uning obro'yi ijtimoiy ahvoliga qaralayotgan e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarildi desak mubolag'a bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat organlari aholi bilan qay darajada ishlash kerakligi to'g'risida yuqori mezonlarni belgilab berdi. Bir yil davomida bu jarayonlar faqat quruq so'z bo'lib qolmasdan, balki amalda, hayotimizda ro'y berib, jamoatchilikning fikrlashini o'zgartiruvchi jiddiy katalizatorga aylanganining guvohi bo'ldik. Davlat organlari aholining murojaatlariga to'g'ridan-to'g'ri javob berishga, oddiy insonlarning muammolarini o'rganib, ularni hal qilishga, yuzma-yuz

muloqot o'rnatishga harakat qilmoqda. Ommaviy axborot vositalaridagi keskin o'zgarishlar yillab o'z yechimini topmagan ayrim eski muammolarni qayta ko'rib chiqishga va hal etishga yordam bermoqda. Odatda shaxs ijtimoiy fanlarning o'rganish predmeti bo'lib, ular insoniyat tarixida shaxs shakllanishining umumiy qonuniyatlarini, jamiyatning rivojlanish jarayonida inson hayotining ijtimoiy sharoitlariga bog'liq holda shaxsning o'zgarishi bilan aloqador masalalarning mohiyatini ochib beradi. Shaxs muammosini tadqiq qilishga biologiya, kognitiv, ijtimoiy fanlar va falsafa fani murojaat qiladi.

— Shaxs kategoriyasi psixologiyani eng muhim, tayanch tushunchasi bo'lsa, — shaxs psixologiyasi bo'limi uning asosini tashkil etadi. Psixologiyani bu sohani bilish har qanday mutaxassisga samaraliroq ishlash imkonini beradi. Buyuk mutafakkirlarimiz asarlarida ham qadimiy Sharq xalqlari shaxsga bo'lgan e'tibor uning qiziqishlari va mayillari xaqida shaxsning odob-ahloqiga, liderlik muammolariga alohida e'tibor berilgan. Bu esa psixologiya g'oyalari, jumladan, ijtimoiy munosabatlar haqidagi bilimlar faqat Yevropada paydo bo'lmaganligini ko'rsatadi. Muhammad ibn Ahmad Al-Beruniyning (973-1048) "Kitob al-javohir ma'rifat al-javohir" ("Mineralogiya"), "Hindiston", "Al asorul boqiya anil-qurun il-xoliya" ("Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar") asarlarida jamiyat va inson, uning kamoloti, aql-idroki kabilarga oid g'oyat qimmatli fikr mulohazalar mavjuddir. Olim o'z asarlarida inson o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy mavjudot ekanligini, u faqat boshqa kishilar bilan birgalikda yashay olishi mumkinligini ta'kidlaydi. Uning yozishicha, kishilar o'z ehtiyojlarining ko'pligi, dushmandan saqlanishi zarurligi sababli, bir-birlarini qo'llabquvvatlash, bajargan ishlari orqali o'zlarini ham, boshqalarni ham ta'minlash maqsadida urug'-aymoqlari bilan jamoalarga birlashgan. Jamiyatning yuzaga kelishi va rivojlanishi, insonning ma'naviy-axloqiy qiyofasining shakllanishi kishilarning hamkorlikda faoliyat yuritish zaruratidan kelib chiqqanligi, Beruniy ta'limotida tez-tez eslatiladi. U jamiyatning ravnaq topishida kishilarning o'zaro yordam, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy aloqa va munosabatlar asosida birgalikda harakat qilishi singari muhim omillar yotishini o'rta asrdayoq isbotlab bergan edi. Dunyoda keng shuhrat qozongan olim Abu Ali Ibn Sino (980-1037) "Donishnoma" (Bilim kitobi), "Risoi al-ishq", "Axloq haqidagi risola", "Uy xo'jaligi", "Ahd risolas" kabi qator asarlarida inson ijtimoiy mavjudot, u tabiiy-ijtimoiy muhimsiz, o'zaro ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hamda ma'naviy-axloqiy munosabatlarsiz yashamagan va yashay olmaydi, deb hisoblaydi. U bunday o'zaro munosabatlarda axloqiy tarbiyaning roli muhim ekanligini ko'rsatib o'tadi. Umuman olganda, shaxsning ijtimoiylashuvi ayniqsa, mafkuraviy va g'oyaviy kurashlar avj olgan hozirgi davrda inson ijtimoiy xulqini boshqarish dolzarblik kasb etganligini inobatga olsak, uning jamiyat barqarorligidagi siyosiy, ijtimoiy va mafkuraviy roli yanada yuksaladi. Shu bois ham hozirda uning tadbqiqiy, amaliy ko'rinishiga alohida ahamiyat berilmoqda. Shaxs tushunchasining murakkab va ko'p qirrali bo'lishiga qaramay mutaxassislar tomonidan — shaxsga umumiy ilmiy ta'rif berishga urinib ko'rilgan. R.S.Nemov shaxsni quyidagicha ta'riflaydi: Shaxs-bu ijtimoiy tabiatga ega, o'z mohiyatiga ko'ra barqaror ijtimoiy aloqa va munosabatlari, o'zi va boshqalar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan kishining axloqiy hatti harakatlarida namoyon bo'ladigan psixologik tavsiflarga ega kishidir. Shunday qilib, shaxs ijtimoiy psixologik mavjudot sifatida xamisha ijtimoiy muxit ta'sirida bo'ladi va ularni angelaydi. Ijtimoiy normalar, sanksiyalar, roller ijtimoiy mexanizmlar sifatida shaxs xulq-atvorni ma'lum ma'noda boshqarib, muvofiqlashtirib turishiga yordam beradi. Lekin insonning komilligi, uning axloqi, ijtimoiy normalar doirasidagi maqbul harakati uning o'ziga ham bog'liqdir. Odamning o'z o'zini anglashi, bilishi va o'z ustida ishlashi avvalo uning diqqati, ongi bevosita o'ziga o'z ichki imkoniyatlari, qobiliyatlari, xissiy kechinmalariga qaratilishi taqazo etiladi.

XULOSA: Shaxsdagi jamiyatda himoyasizligi uning xulq atvorda shu yuqordagi psixologik jarayonlar sodir bo'ladi va bizning ong ostimizdagi qoniqmaslik hissi yuqoriga chiqsa unda shaxsda xarakterida nojoyi xulq atvor shakllanishi mumkin. Ayrimlarida esa bunday holatlarda og'ir suitsid

holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. “Men” nazoratini to‘la qo‘lga olgunga qadar instinktlar go‘yoki odamning hayot tarzini, ya‘ni xulq atvorni belgilab bergan. “Men” ni rivojlanishi odamni hayot tarzini o‘zgartirib yuboradi va uning xulq atvorni nazorat ostiga oladi. Shunga qaramasdan, psixoanalitiklar “Id”ga odamning hayot tarzini belgilab beruvchi asosiy manba sifatida qarashadi. “Id” o‘zgarmas, “Men” esa rivojlanib o‘zgarib boradi.

REFERENCES

1. H.A. Fayibova – Психология ўқув-илмий Маркази, “Ривожлантириш психологияси” лабораторияси бош илмий ходими. “Ijtimoiy psixologiya “Moduli bo‘yicha o‘quv uslubiy majmua Toshkent – 2018
2. Nodira G'ayratovna Kamilova” Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi” Darslik Toshkent – 2020
3. M.Otajonov “Psixoanaliz asoslari” O‘quv qo‘lanma Toshkent “O‘zbekiston” 2004
4. Zarifboy Ubodullaev “Asab va ruhiyat” Ilmiy- ommabob risola Sharq Nashriyot-Matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh taxriri Toshkent-2015
5. F.I.Xaydarov, N.I.Xalolova “Umumiy psixologiya” darslik Toshkent 2016
6. Ijtimoiy psixologiya maruzalar matni Kamalova S.R. Toshkent – 2017
7. www.ziyo.uz 8. <https://sciencebox.uz/index.php/jars/article/view/689>

O‘smirlarda deviant xulq-atvorning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tahlil qilish

Andijon Davlat Universiteti

Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti

Umumiy psixologiya kafedrası o‘qituvchisi

Dots.Suleymanova To‘xtaxon

Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi

talabasi Xoshimova Muxlisa

Gayratova Shahrizoda

ANNOTATSIYA: Maqolada o‘smirlarda deviant xulq-atvorning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida so‘z yuritilib, deviant xulq-atvorning o‘ziga xos turlarini ajratish shartli bo‘lib, voyaga etmagan yoshlarning ma‘lum bir guruhdagi yoki ma‘lum bir davrdagi xatti-harakatlaridagi eng keng tarqalgan og‘ishlarni batafsil o‘rganish maqsadida, shuningdek, og‘ishlarning turli ko‘rinishlarini tasniflash.

Kalit so‘zlar: Voyaga yetmaganlar, jinoyatchilik, o‘smir shaxsi, foydali ehtiyoj, qiziqishlar, o‘quv-tarbiyaviy tadbirlar, mashg‘ulotlar, voyaga etmaganlar, jinoyatchik, dastlabki profilaktika.

Deviant xulq-atvori tushinchasini ilk o‘rgangan olimlardan biri Emil Dyurkgeym bo‘lib, u deviant xulq-atvor haqida jamiyatda insonlar faoliyatining xulq-atvorini ijtimoiy normalar boshqaradi. Ijtimoiy norma jamiyat boshqarishning ajralmas bo‘lagi bo‘lib, shaxs yoki ijtimoiy guruh ko‘rinishining tegishli bir ijtimoiy muhitga o‘rganuvchi nazariyalar kompleksi bo‘lib hisoblanadi.[2] Shundan kelib chiqib, xalqimizda mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik, boqimandachilik kabi salbiy meyordan chekinish holatlari ham mavjud. Deviant xulq-atvor bir shaxsning salbiy xulq-atvordan iborat faoliyatini, shuningdek, muayyan guruhning o‘g‘ma xulq-atvorlarini ham ifodalovchi tushinchadir. Aksaryat odamlarning tushinchasiga mos kelmaydigan xatti-harakatlar deviant dep ataladi. Sotsiologiyada ijtimoiy meyordan og‘ish holatlarini tushintiruvchi dastlabki ta‘limot, Emil Dyurkgeymning “anomiya” nazariyasi bo‘ldi.

Deviant (deviant) xulq-atvor muammosi, ilmiy bilimlarning turli sohalarida ko‘plab empirik va nazariy tadqiqotlarga qaramay, eng murakkab, noaniq va ayni paytda dolzarb toifaga kiradi. Uning dolzarbligi shundaki, har yili xulq-atvori buzilgan bolalar sonining ko‘payishi tendentsiyasi mavjud.

Bundan tashqari, boshlang'ich maktab yoshidagi deviant xulq-atvor muammosi bugungi kunda ham etarli darajada o'rganilmagan. Deviant xulq-atvor o'ziga xos konstruktsiya sifatida ko'p yillar davomida turli ilmiy yo'nalishlar va maktablar tomonidan o'rganilgan. Ushbu kontseptsiyani taqin qilishda nazariyalar, tamoyillar, yondashuvlar xilma-xilligi juda keng. Keling, ulardan ba'zilarini ko'rib chiqaylik.

Deviant xulq-atvorning o'ziga xos turlarini ajratish shartli bo'lib, voyaga etmagan yoshlarning ma'lum bir guruhdagi yoki ma'lum bir davrdagi xatti-harakatlaridagi eng keng tarqalgan og'ishlarni batafsil o'rganish maqsadida, shuningdek, og'ishlarning turli ko'rinishlarini tasniflash, haqiqiy hayot sharoitida deviant xulq-atvor ko'p xususiyatga ega, ya'ni o'smirning xulq-atvorida har xil turdagi og'ishlar u yoki bu turdagi ustuvor jiddiylilik bilan birlashtirilgan va bu zo'ravonlik juda dinamik bo'lishi va ko'plab omillarga bog'liq bo'lishi mumkin.

E.Dyurkgeym fanga o'zi kiritgan "anomiya" atamasi tufayli qonunchilikni, qonunlarni tan olmamasligi va ularga amal qilinmasligini tushintiradi. Bu borada E.Dyurkgeymning to'rtta asari chop etilgan bo'lib, shulardan biri «O'z joniga qasd qilish» (1897) kitobi deviantlik muommasiga bag'ishlanadi. Bu g'oyani zamonaviy sotsiologiyada P.Sotis, M.Klaynerd va boshqalar rivojlantirib kelgan. Amerika sotsiologiyasida muhim o'rin tutuvchi ta'limotlardan biri E.Saterlendning differensial aloqalar ta'limotidir. Bunga ko'ra, har qanday xulq-atvor, shu jumladan, deviant xulq-atvor ham o'rganiladi, ya'ni mavjud ja'miyat a'zolari tomonidan mazkur xulq-atvor boshqalarga o'rgatiladi. Deviant xulq-atvor muommolarni tahlil qilishda R.Merton ishlab chiqqan ta'limot sotsiologiyada yetakchi o'rin tutadi. E.Dyurkgeymning anomiya g'oyasini rivojlantirib, R.Merton deviant xulq-atvorga quyidagicha ta'rif beradi: «Deviant xulq-atvor jamiyatida e'lon qilingan qadiryatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvori motivlari ham da mavjud imkoniyatlarining bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir». [3]

Voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish tadbirlari samaradorligi va ularning ta'sirchanligi, eng avvalo, o'smir shaxsidagi ijobiy fazilatlar, ijtimoiy foydali ehtiyoj va qiziqishlarning shakllanganligiga bog'liq bo'ladi. Shu ma'noda o'quv-tarbiyaviy tadbirlar va mashg'ulotlarvoyaga etmaganlar jinoyatchiligini oldini olishning dastlabki profilaktik asi sifatida xizmat qilishi kerak. O'smirdagi moslashmagan xulqni tuzatishning keying sharti o'smir psixikasidagi o'zgarishni o'z vaqtida aniqlash va tibbiy, psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish hisoblanadi. Bunda amaliyotchi psixologning xizmati katta bo'lishi lozim. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, uchastka militsiya xizmati tayanch punktlari qoshidagi profilaktika nozirlari zimmasiga voyaga etmaganlar bilan ishlash xizmatini yuklash yoki bo'lmasa voyaga etmaganlar bilan ishlash profilaktika nozirlari xizmatini har bir mahallada alohida joriy qilish maqsadga muvofiqdir. O'smirlarda xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olishga qaratilgan o'quv-tarbiyaviy tadbirlar o'smirlarning oilaviy muhiti, tarbiyalanganlik darajasi va shart-sharoitlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Chunki, oila muhitini bilishlik o'smir shaxsi haqida, uning tarbiyalanganlik darajasi va turmush tarsi, ijobiy va salbiy fazilatlar haqida ma'lumotlarni beradi. Bu orqali xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olish ishlariga o'smir o'ilasi a'zolarini ham jalb qilish mumkin bo'ladi. Oila, mahalla, maktab ta'sirlarining o'zaro hamohangligi ko'zlangan natijalarni qo'lga kiritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o'rnida takidlash joizki, sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Shu taraftan deviant xulq-atvorni o'rganishda muammoli vaziyat muhim ahamiyat kasib etedi, uning yeshimi ijtimoiy meyorlarni qollash qiyinroq bo'ladi. Eng avvala har bir insonda tarbiyali jihatlar bilan birga huquqiy savodxonlik, o'zida individual fikiri bolishi va jamiyatdagi tasirlarni tog'ri o'zlashtirib, guruhni va o'z ornini tog'ri tanlashi kerak. Agar inson o'zidagi maommalarni tog'ri yeshim topib shiqib keta olsa u atrofdagi yomon illatlardan yiroq bo'ladi. Yoshlar orasida bizga tegishli bolmagan ziyonli tasirlarga qarshi musttihakam

immunitetini shakillantirish va vatanimiz tag'diri uchun javobgarlik tuyg'usini mustahkamlash boyisha aniq shoralarni korishimiz shart.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. S.Nosirxo'jaev, T.Sultonov, S.Tursunova. «Sotsiologiya» Darislik.-T.: 2009.- B.145
2. Экономика труда и социально-трудовые отношения; учеб-метод пособие / Н. И. Есинова. – X. : ХГУИТ 2013. – 397с.
3. R. Merton Socioalnaya struktura I anomiya 1992. N 3-S. 52.
4. Freyd Z. Psixologiya bessozntelnogo. M.: Prosveshenie, 1990.
5. Yunusov A.B. O'smir yoshlarda ijtimoiy deviantlik holatlarining sotsiologic xususiyatlari: Dissocial. Fan.nom.-Toshkent: O'zMU. 2004.22-b

Shaxs og'ishgan xulqining agressivlik muammosining psixologik korreksiyasi

Andijon Davlat Universiteti

Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti

Umumiy psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Suleymanova To'xtaxon

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi

talabasi Ergasheva Mukarram

Qambaraliyeva Maftuna

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning bolalar va o'smirlardagi agressiv xulq-atvor kelib chiqishi, rivojlanishi, paydo bo'lish omillari va sabablarini o'rganish borasidagi nazariy tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: oila, shaxs, ota-ona, bola, agressiya, xulq-atvor, passiv agressiya intervyu ,tashabbus, korreksiyalash.salbiy oqibatlar.

Hozirgi kunda agressiya muammosiga biz har kuni ko'chada, maktabda, litseyda, kollejda, oliy o'quv yurtida va boshqa jamoat joylarida duch kelganimiz sababli u juda dolzarb muammo hisoblanadi. Asotsial faoliyat (alkologizm, narkomaniya, jamoat tartibini buzish, vandalizm va boshqalar)larda yuzaga chiqayotgan deviant xulqli balog'atga yetmaganlar sonining ortishi xavotirli belgidir. Kattalarga nisbatan munosabatda namoyishkorona va chaqiruvchi xulq kuchaydi. Yoshlar o'rtasida jinoyatchilik soni ortdi. Xulq-atvor deviatsiyalarining turlanishi bilan tanishib, biz uning xilmaxilligiga amin bo'ldik. Og'ma xulq-atvorning turli shakllarining umumiy xususiyatlarini deviatsiya guruhlariga tegishlilik me'yorlari bo'lib keladi. Bunday muhim xususiyatlarning bittasi destruktivlik – vayron qilishdir. Haqiqatdan ham, deviant xulq-atvor umuman olganda, biror narsaning vayronagarchiligiga olib keladi (sog'likning, munosabatlarning, shaxsning, jamoa tartibining va hattoki hayotdan ko'z yumish)[1].

METODOLOGIYA ADABIYOTLAR TAHLILI VA Adabiyotlar tahliliga ko'ra agressivlik muammosi nazariy jihatdan kam o'rganilgan[2]. Insoniyatning butun tarixi shuni ko'rsatadikidiki, agressiya shaxs va jamiyat hayotining ajralmas bo'lagidir. Bundan tashqari, agressiya kuchli jalb qilish kuchiga ega va yuqumlidir - ko'pchilik insonlar agressiyani og'zaki rad etsada, ammo o'zlarining kundalik hayotida uni keng namoyon qiladilar. Lotin tilidan tarjima qilganda “agressiya” – “tajovuz qilish” ma'nosini angalatadi. Hozirgi vaqtda agressiya atamasi juda keng qo'llaniladi. Ushbu fenomenni negativ emotsiyalar bilan (masalan, jahl bilan) va negativ motivlar bilan (masalan, zarar yetkazish bilan), hamda negativ qarashlar bilan (masalan, ratsizm belgilari bilan) va vayron etish xarakatlari bilan bog'laydilar. Xorij psixologiyasida bolalar va o'smirlardagi agressiv xulq-atvor kelib chiqishi, rivojlanishi, paydo bo'lish omillari va sabablarini o'rganish borasida juda ko'p tadqiqot ishlari olib borilgan va olib borilmoqda: jumladan, zo'ravonlik va agressiv deviant xulq-atvorning

o'zaro aloqasi A. Bandura va P.Uolters, ota-ona tarbiyasining bolalardagi agressivlikning paydo bo'lishiga ta'siri O.Barnett, C.L.Miller-Perrin, o'smirlardagi agressiv xulq-atvorning jamiyatda o'z o'rnini anglashdagi o'rnini A. Bass, ongni manipulyatsiya qilib, agressiv xulq-atvorga undashda ommaviy axborot vositalarining ta'siri B. Kreyxi kabi olimlar tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Shuningdek, tadqiqot predmeti sifatida agressiya hodisasi mohiyatini K.Lorens, A.Bandura, jinoyatchi o'smirlarning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini o'rganish D.I.Feldshteyn, bolalar va o'smirlarda agressiya va agressiv xulq-atvor shakllanishining sabablarini R. Beron, D. Richardson, Bandura A, agressiya profilaktikasi va korreksiyasi masalalarini L.M. Semenyuk, G.E. Breslav tadqiq etganlar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR Yurtimizdagi va xorijdagi ko'plab tadqiqotchilar agressiya muammosi bilan shug'ullanganlar, ammo uning murakkab va serqirraligi sabab, bir to'xtamga kelish mushkul. Tadqiqotchilar diqqat markazida muammoning quyidagi: agressiyaning biologik va ijtimoiy determinatalari, uning o'zlashtirilishi va mustaxkamlanish mexanizmlari, agressiya namoyon bo'lishini belgilovchi sharoitlar, agressiv xulqning individual, jinsga va yoshga xos xususiyatlari, agressiyani bartaraf etish usullari kabi jihatlari o'z aksini topgan bo'lsa-da, bu muammo o'rganildi degani emas. Psixologiyada «agressiya» termini turlicha ta'riflanadi. Ko'plab tadqiqotchilar agressivlikka negativ baho berishadi. Shu bilan birga agressiyaga nisbatan ijobiy nuqtai nazar ham mavjud. Agressiyaning xilma xil ta'riflari mavjud va ular quyidagilar:

- Boshqalarga xavf soluvchi yoki ziyon yetkazuvchi har qanday xulq-atvor agressiya deb ataladi (Bass);

- Boshqalarni xafa qilish, ularga ziyon yetkazish niyati bo'lgan xatti-harakatlar agressiya deb ataladi (Berkovis);

- Boshqalarga jismoniy zarar yetkazadigan, shunday niyat bilan amalga oshiriladigan harakatlar agressiya deb ataladi (Zilman);
- Boshqa tirik mavjudodga ziyon yetkazishga qaratilgan, o'zi unga nisbatan qo'llanishiga qarshi bo'lgan har qanday xulq-atvor agressiya deb ataladi (R.Beron, D.Richardson)

Odamdagi agressiyani aniqlash jarayoni juda murakkab va buni ijtimoiy psixologlar anchadan buyon tadqiq etib kelishmokda. Ba'zan, shunday savollar to'g'rilishi tabiiy, agar kimdir boshqa birovning qorniga kuchli zarba bilan ursa bu agressiya bo'ladimi yoki yo'qmi? Agar kimdir hazillashib yengil zarba bilan birovning korniga ursachi? Futbol yoki boks o'yinlarini ham agressiyaga misol bo'ladi, desa hamma ham shu fikrga qo'shiladimi? Agar kimdir zarar keltiruvchi mish-mishlarni tarqatsachi? Agar uyingizga o'g'ri bostirib kirsa-yu, siz birdaniga zanglab yotgan qurolingizni olib, unga o'q talib otib yuborsangiz sizning harakatlaringiz agressiya holati hisoblanadimi? Agar qurol otilmay qolsa-chi? Agar kimdir ostonangizga o'tirib olsa-yu, sizning o'tib ketishingizga halaqit bersa, bu agressiyami yoki yo'qmi? Ba'zi bir ijtimoiy psixologlar agressiyani boshqa birovga atayin ziyon yetkazish, jismoniy yoki ijtimoiy zarar yetkazish, ba'zi hollarda hujumkor ob'ektni yo'q qilish deb ta'riflaydilar. Bu ta'rifni to'g'ri desak ham bo'ladi, ammo ba'zi bir cheklanishlarga e'tibor berishimiz lozim. Birovga savol bersangiz-u, u sizga javob qaytarmasa yoki javob berishdan bosh tortsa bu harakatda bizni birovning joniga tajavvuzni yoki ziyon yetkazishni ko'rmayapmiz. Xuddi shu kabi holat, ostonada o'tirgan kishi sizga halaqit beradi-yu, ammo ziyon yetkaza olmaydi. Ko'pchilik psixologlar buni agressiyaning alohida ko'rinishi deb shunday ta'rif beradilar, bu agressiv qarshilik, ammo u hech kimning joniga tajavvuz qiladigan yoki zahmat yetkazadigan agressiya emas, shuning uchun uni maqsad jihatidan agressiyaning passiv ko'rinishi, to'g'ridan-to'g'ri passiv agressiya deyish (ochiq passiv agressiya) maqsadga muvofiq. Qanchalik qiziqarli bo'lmasin passiv agressiya o'z-o'zidan, umuman olganda jinoyatchilik masalasini hal qilish jarayonida u relevant hisoblanadi. Ostonada o'tirgan odamga qaytsak, u mulkka egalik huquqini buzishda ayblanib, uning agressiv maqsadini aniqlashimiz mumkin. Umuman olganda agressiv harakat, biz ko'rmoqchi bo'lgan tajavvuzkorliklar turi «passiv agressiya» tipiga kirmaydi. Odamdagi agressiya ko'rinishlarini turlarga

ajratishda biz Bass (Buss, 1971) tuzgan jadval bilan tanishib chiqamiz. Bass jadvalidan siz osongina odamdan tashqari va chalkash holatlarni ajrata olasiz. Bu faqatgina agressiv holatlarning ko'rinishlari qanchalik turli va ularni aniqlash anchayin murakkab ekanligini ko'rsatadi.

Agressorning maqsadi jabrlanuvchini azob chekishga majbur etish. Ko'p sonli qotillar zo'rlash, nomusga tegish va boshqa og'ir jinoyatlar jabrlanuvchiga ziyonzahmat yetkazish maqsadidagi harakatlar dushmanlik agressiyasi deyiladi. Bunday hollar agressorning tezkor va jahl ustida harakati kuzatiladi (kuchli hayajonda). Bunda tashqi frustratsiya ta'siri bilan bog'liqlik borligi ko'rinadi, masalan, ishsiz qolgan oila boquvchisining hayajonli chiqishlari, hatto oldidan chiqib qolgan, mototsikl haydovchisini otib qo'yishi va bundan o'zi qoniqish hosil qilib, jamiyatdan uch oldim deb o'ylashini alohida ta'kidlash mumkin. Bunda «tashqi taassurot odamni izdan chikaradi» degan tasdiq o'z ifodasini topadi.

XULOSA Shunday qilib, agressiya ichki qo'zg'alish tendensiyasi sifatida - bu shaxs dinamikasining ajralmas bo'lagi (me'yordagi holatida ham, turli darajada namoyish etilgan buzilishlarda ham). Agressivlik – individual xususiyat, u aniq insonning moyilligi ushbu tendensiyani ichki va tashqi harakatlar shaklida namoyon etishi. Ushbu individual xususiyatni o'lchash qiyin, bu borada agressiv tendensiyani asosiy baholash usuli – bu uning xulq-atvordagi namoyishlarini baholash. Agressiya va agressiv xulq-atvor orasidagi o'zaro bog'liqlik xarakterini aniqlashga urinib ko'raylik. Balki insonning agressiya kechinmalari uni vayrona harakatlarga olib keladi. Boshqa tomondan, zo'ravonlik sodir etib, inson o'tkir emotsional qo'zg'alish holatida ham, shu bilan birga to'liq sovuqqonlik holatida ham bo'lishi mumkin. Agressor o'z qurbonini yomon ko'rishi umuman shart emas. Ko'pchilik insonlar bog'lanib qolgan va chin yurakdan sevadigan o'z yaqinlarini qiynaydilar.

ADABIYOTLAR

1. Parfieva K.A. Ommaviy axborot vositalari ta'sirida talabalarda ijtimoiy tasavvurlar shakllanishining o'ziga xosligi (Televisi misolda): Diss. ... Psixol. fanidan o'tkaziladigan. Nomzodi. – T.: ZMU, 2005. – 148 s.
2. Вильданова Д. О проблемы психология агрессивного поведения. // Педагогик таълим ж. – 2006. - № 4. – Б. 98-100
3. Boboyev X.B., A.X.Saidovlar umumiy taxriri ostida. «Uzbekiston Respublikasi Konstitupiyasini o'rganish». «Uzbekistan» nashriyoti Toshkent-2001.
4. Бещева С.А. "Спокойный мир подростка". Сверхтовск 1984.
5. To'laganova G.K. «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya kursi buyicha tarbiyasi «qiyin» o'smirlar psixologiyasiga metodik kursyamatar»-
6. Fayziyev Ya. M. «Umumiy va tibbiy psixologiya». Toshkent Abu Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti 2000.
7. G'oziyev E. G. «Tarbiyasi «qiyin» o'smirlar psixologiyasi». Lektorga yordam. Toshkent-1984.
8. Olimov. L.Ya., Nazarov A.M. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: «Tafakkur avlodi», 2020. – 496 b.

SUIDSIDAL AXOLOQ PSIXOLOGIYASI VA SUITSIDAL XULQ-ATVOR SHAKLLANISHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK JIHLTLARI.

**Andijon Davlat Universiteti
Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedراسi katta o'qituvchisi
To'xtaxon Suleymanova
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi**

Annotatsiya Mazkur maqolada o'z joniga qasd qilish insoniyat jamiyatining ilk davridan to hozirgacha davom etib kelayotgan voqelikdir. Bunda faqat shaxsning hayotdan ko'ngilli ravishda ketishi holatiga nisbatan munosabatlarning o'zgarishini ko'zlash mumkin. O'z joniga qasd qilish holatlariga nisbatan jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida va turli madaniyatlarda munosabat o'ziga xos bo'lganligi kuzatiladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy mexanizm, shaxs, psixologiya, davlat organi.

Kirish

XX asr o'zining barcha sarosimaligiga qaramasdan, insonlarni yuz yil oldin tasavvur qilish ham qiyin bo'lgan qulayliklar bilan o'rab oldi. Bunga moddiy turmush darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarning aynan suitsidal soni bo'yicha yetakchilik qilayotganligi sabab bo'lgan. Shunga ko'ra, suitsidal xulqning bir nechta omillari tafovutlanadi.

Suitsidal axloqni tushuntiruvchi asosiy kontseptsiyalarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin: sotsiologik psixopatologik va ijtimoiy-psixologik. Sotsiologik yondoshuv doirasida suitsidal axloq va ijtimoiy sharoitlar o'rtasidagi aloqa deklaratsiyalanadi. Bunga o'xshash qarashlar asosida E.Dyurkgeymning "anomiya" jamiyatning qadriyatli me'yoriy tizimidagi buzilish haqidagi ta'lim yotadi. Dyurkgeym ta'kidlaydiki, jamiyatda o'z-o'zini o'ldirish miqdori dunyo (qadriyatlar axloqiy me'yorlar) ni individual ko'rishni belgilovchi ijtimoiy hayotning alohida faktori kabi "jamoaviy tasavvurlar" aniqlaydi. Masalan, jamoaviy aloqa, jamiyatning jipslashganligi bu ma'noda o'z-o'zini o'ldirishni to'xtatadi. qachonki jamiyatning jipsligi zaiflashsa, shaxs ijtimoiy qayotdan chekinadi va umumiy farovonlikka o'zining shaxsiy maqsadlarini qo'yishga intiladi, bu esa hayotdan ketish qaroriga sabab bo'lishi mumkin.

O'z-o'zini o'ldirishga, qisman siyosiy vaziyat, shu jumladan, urushlar ham ta'sir ko'rsatadi. 1866 yili Avstriya va Italiya ortasida urush kechganida har ikki davlatda o'z-o'zini o'ldirish miqdori 14 foizga pasaygan. Xuddi shun tendentsiya Ikkinchi Jaxon urushida ham kuzatilgan. Aksincha, tinch vaqtda armiya o'z-o'zini o'ldirish uchun farovon ijtimoiy muhit hisoblanadi, ehtimol, o'z manfaatidan kechish va javobgarsiz atmosferasi kuchidadir. Barcha Yevropa davlatlari uchun o'z-o'zini o'ldirishga moyillik harbiylarda shu yoshdagi fuqarolarga qaraganda ahamiyatli tarzda jadaldir.

Ma'lumki, iqtisodiy krizislar o'z-o'zini o'ldirishga moyillikni kuchaytirish imkoniyatiga ega. Davlatlarning iqtisodiy holati va o'z-o'zini o'ldirish foizi o'rtasidagi nisbat umumiy qonun hisoblanadi. Masalan, bankrot bo'lish sonining to'satdan ko'tarilishi, odatda, o'z-o'zini o'ldirish sonining o'sishiga olib keladi. Zamonaviy tadqiqotchilar o'z-o'zini o'ldirish ijtimoiy ko'rinish kabi jamiyatning diniy ongini rivojlanishida muhim omil sifatida ajratadilar. E'tiqod, ayniqsa, islom, suitsidal axloq ehtimolini ahamiyatli tarzda pasaytiradi. Diniy etikada o'z-o'zini o'ldirish og'ir gunoh sifatida baholanadi, shuning uchun e'tiqodli odamning suitsidal axloqiga ma'naviy ta'qiq qoyadi. Xristian davlatlarida bugungi kunda o'z-o'zini o'ldirishga jamoatchilikning liberallashtirilgan munosabati kuzatilmoqda. Yanada ko'proq evtanaziya imkoniyati - shifokor yordamida qayotdan ixtiyoriy ketish jiddiy muhokama qilinmoqda. 2002 yili Gollandiyada (insoniyat tarixida birinchi bor) evtanaziyani boshqaruvchi qonun qabul qilingan.

Suitsidal xulqning bir nechta omillari tafovutlanadi:

1. **Axloqiy omil.** XX asrga kelib xulq-atvorning axloqiy motivatsiyasini o'zgartirish tendentsiyasi yuzaga keladi. Oldinlari uning asosida muhokama qilinmaydigan holatlar ya'ni, mantiq, hissiyot, aql-idrokka emas - e'tiqodga murojaat etish yotadi. Agar cherkov o'z joniga qasd qilishni man etsa - bu muhokama etilmaydi. Hozirga kelib XVIII va XIX asrlardagi hodisalar ta'sirida

shakllangan e'tiqod inqirozi yuz berishi aniq. Bu ma'naviy halokat emas, balki rivojlanishning tabiiy bosqichidir.

2. Psixologik omil. N.A.Berdyayev yozganidek: «O'z joniga qasd qilish psixologik hodisadir va uni tushunish uchun o'z hayotini tugatishga qaror qilgan insonning ruhiy holatini tushunish lozim. O'z joniga qasd qilish hayotning maxsus, o'ziga xos daqiqasida, qora to'lqinlar ko'ngilni qamrab olgan, umid uchqunlari so'nggan paytida sodir etiladi. O'z joniga qasd qilish psixologiyasi eng avvalo, chorasizlik psixologiyasidir». Ommaviy madaniyat apparati orqali jamiyat doimiy ravishda qandaydir hayotiy muvaffaqiyat standartlarini qabul qildirishga o'rinadi va unga mos kelmaslik fojia sifatida idrok etiladi[2].

3. Ijtimoiy omil. Texnik inqilob va urbanizatsiya oqibatida o'tgan asrning patriarxal dunyosi vayron bo'ldi. Inson o'zini o'rab turgan hayotiy kenglik ustidan bevosita nazoratni yo'qotib, shaxs va jamiyat o'zaro munosabatlari ko'lami ham buzildi. Har qanday ijtimoiy larza, ijtimoiy mavqening ommaviy o'zgarishi o'z joniga qasd qilishlarning ko'payishiga olib keldi.

Suitsidalar tipologiyasi: Suitsidlar uchta asosiy guruhga bo'linadi: qaqiqiy, namoyishkorona va yashirin. **Haqiqiy suitsid** yetarli darajada kutilmagan korinsa-da, to'satdan bo'lmaydi, olish istagiga yo'naltiriladi. Bunday suitsidga ruqiy ezilgan kayfiyat, ruqiy azoblanish qolati yoki shunchaki qayotdan kyetish qaqidagi fikr yo'ldoshlik qiladi. Shu bilan birga atrofdagilar bunday qolatni syezmasliklari mumkin. qaqiqiy suitsidning boshqa xususiyati qayot mazmuni yuzasidan muloqaza va kyechnmalar hisoblanadi.

Namoyishkorona suitsid o'lish istagi bilan bog'liq emas, oz muammolariga e'tiborni qaratish, yordamga chorlash, dialog olib borish usuli hisoblanadi. Bu o'zicha shantaj urinishi ham bolishi mumkin. Ushbu qolda o'lim bilan tugash mash'um tasodif oqibati hisoblanadi.

Yashirin suitsid (bye vosita o'z-o'zini o'ldirish) - uning byelgilariga qat'iy javob byermaydigan, biroq osha yonalish va natijaga ega bo'lmagan suitsidal axloqning turi. Bu lyetal natijaning yuqori eqtimolligi bilan birga boruvchi harakat. Bu axloq yuqori darajada xatarga, qayotdan kyetishdan ko'ra o'lim bilan o'ynashishga yo'naltirilgan. Bunday odamlar "shaxsiy xog'ishi bo'yicha" qayotdan ochiq kyetishni emas, suitsidal shartlangan axloqni tanlaydilar. Bu avtomobilda xatarli safar, sportning ekstryemal turi yoki xavfli biznyes bilan shuqullanish, qizqin nuqtalarga ixtiyoriy sayoqat, kuchli giyohlarni istye'mol qilish, o'z-o'zini ajratib qo'yish. Shu bilan bog'liq qolda tanatolog E. Shnyeydman shaxsning ikki tavsifini farqlaydi: suitsidallik va lyetallik. Suitsidallik o'z-o'zini o'ldirishning individual xavfi dyemakdir. Lyetallik odamning ozi umuman, uning oz dyestruktivligi uchun xavf darajasi bilan bog'liq. Suitsidal axloq turlarini tasniflashdagi farq korib chiqilayotgan ryeallikning turli-tuman shakllarini aks ettiradi. A. G. Ambruychyuv ajratadi: o'z-o'zini o'ldirish - qaqiqiy suitsidlar, o'z-o'zini o'ldirishga urinish esa tugallanmagan suitsiddir. Brukbyenk suitsid qaqida maqsadli o'z-o'zini o'ldirish kabi, parasuitsid qaqida esa o'lim oqibatisiz maqsadli oz- o'ziga zarar yetkazishday gapiradi. A. Ye.Lichko fikriga ko'ra, o'smirlardagi suitsidal axloq namoyishkorona, affyektiv va qaqiqiy bo'ladi. Ye. Shir quyidagicha farqlaydi: qasddan qilingan suitsidal axloq, yengib bo'lmas, ambivolyentli, impulsiv va namoyishkorona.

Xulosa shunday qilib, o'zini o'ldirish - barcha tadqiqotchilar tomonidan shaxsning nizolarni kechirish yoyosharoitidagi ijtimoiy psixologik dezadaptatsiyasi oqibati sifatida qaraladi. Bunda suitsident o'zida shaxsning favqulotda vaziyatlardagi xulq – atvorining variantlaridan birini namoyon etadi, shu bilan birga vaziyatning suiqaqdga mosligi bilan emas, balki sub'ektning o'ziga xosliklari, uning hayotiy tajribasi, intellekti, ichki shaxsiy aloqalarning mustahkamligi bilan aniqlanadi. Shundan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, o'z joniga qasd qilish holatlari va jamiyat o'zaro munosabatlari ko'lami ham buzildi. Har qanday ijtimoiy larza, ijtimoiy mavqening ommaviy o'zgarishi o'z joniga

qasd qilishlarning ko'payishiga olib keldi. Shundan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, o'z joniga qasd qilish holatlari

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umarov.B. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2019, 171-172b.
2. U.Qodirov. Yoshlarni destruktiv ta'sirlardan himoyalashning psixologik jihatlar. Toshkent, "Fan va texnologiyalar", 2013, 246b.
3. Suitsidologiya: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологовЮ психологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М.: «Когито - Центр», 2001. -569b.
4. Suitsidologiya: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов Ю психологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М.: «Когито - Центр», 2001. -569b.
5. Sidushin.B.A. Ритуальные самоубийства в различных этносах. –СПб, 2003, 243b.

Yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi masalalari.

“University of economics and pedagogy” NOTM
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi
Sobirova Tursunoy Tolibjon qizi

Annotatsiya. Maqolada axborot hurujlarining yosh avlodga,o'smirlarga va jamiyatlar salbiy ta'siri haqida so'z boradi.Mafkuraviy siyosiy ziddiyatlar,ommaviy madaniyat axborot xavf omilini keltirib chiqaradi.Axborot –psixologik xavfsizlikni tadqiq etgan olimlarning izlanishlariga diqqatimizni qaratamiz.O'smirlik davrida axborot psixologik xavfsizlikni keltirib chiqaruvchi omillar va ularni hayotimizdan bartaraf qilish chora-tadbirlari yoritildi.

Kalit so'zlar: axborot, axborot-psixologik xavfsizlik, milliy axborot siyosati, ijtimoiy ta'sir, o'smirlik davri.

Axborot tushunchasi bugungi kunda global mohiyat kasb etmoqda. U inson tafakkuriga turli yo'nalishlarda ta'sir o'tkazib, inson hayotini, taqdirini u yoki bu tomonga burib yuboruvchi goh salbiy goh ijobiy ahamiyat kasb etuvchi qudratli vositaga aylanib bormoqda. Insoniyat axborot olamiga qadam qo'yar ekan axborot makonining mavjud tarzini axloqiyashtirish xulq-atvoriga aylantirish borasida yangi imkoniyatlar qidirilmoqda. Ochiq axborot tahdidlaridan o'quvchi yoshlarni himoya qilib, zararli tomonlarini jamiyatimizdan yo'qotishga, yangi imkoniyatlarni izlashga undaydi.

Aslini olganda axborot tushunchasi dunyoqarashni ifodalaydigan barcha bilimlar sohasida qadimdan mavjud bo'lgan. Kibernetikaning kelib chiqishi va rivojlanishi bu tushunchani “aloqa” va “boshqaruv” tushunchalari bilan birga keng qo'llanilishiga olib keldi. Hozirgi davrda axborotlarni hosil qilish, qayta ishlash, saqlash, ko'paytirish va tarqatish alohida ilmiy sohani-informatika sohasini tashkil etadi. Informatika so'zi lotinchada tanishtirish, tushuntirish, sharq tillarida esa xabar axborot ma'nosini bildiradi. Axborotning tez sur'atda o'sib borishi, uni avtomatlashtirish usullarining shiddat bilan rivojlanishi bugungi kunda “Axborotli jamiyat” tushunchasini maydonga keltirdi. Axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish orqali o'smir shaxsiga ta'sir etishning zamonaviy pedagogic-psixologik yutuqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Axborotga quyidagicha ta'rif berish mumkin. “Axborot manbaalari va taqdim etilishi shaklidan qat'iy nazar, shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi

ma'lumotlar majmu'i. O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol shaxs etib tarbiyalash ustuvor vazifa bo'lib, bu borada turli xil yot tahdidlarning oldini olish shaxs ongiga ta'sir etish mumkin bo'lgan axborotlarning potensial xavfidan ogoh bo'lish hamda axborot iste'mol madaniyati, axborot psixologik xavfsizligi immunitetini shakllantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Axborot psixologik xavfsizlik nafaqat psixologiyada balki, pedagogika, sotsiologiya, falsafa, axloqshunoslik, madaniyatshunoslik, dinshunoslikda turlicha talqinda o'rganilmoqda.

Bugungi kunda axborot xurujlarining turli xususiyatlarini inobatga olgan holda, quyidagi tartibda ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiq:

- 1.Xalqaro terrorizm.
- 2.Diniy ekstremizm.
- 3.Narkotrafik.
- 4.Qurol-yarog' va o'q-dorilar kontrabandasi.
- 5.Kompyuter firibgarligi.
- 6.Transplantatsiya uchun inson ta'na a'zolarining noqonuniy savdosi.
- 7.Qimmatli qog'ozlarni qalbakilashtirish va noqonuniy daromadlarni legallashtirish.
- 8.Transmilliy uyushgan jinoyatchilik.
- 9.Noqonuniy migratsiya.
- 10.Missionerlik va prozeletizm harakati.

O'smirlik davrida axborot-psixologik xavfsizlikni shakllantirish nuqtai nazardan yondashadigan bo'lsak quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

- 1.O'smir faoliyat turning yetakchi turiga,
- 2.Har bir o'smirning hissiy-irodaviy, ruhiy kechinmalariga,
- 3.O'smirlarda intellekt rivojlanganligi,
- 4.Jamiyatda shakllangan ijtimoiy-ma'naviy muhit omiliga.

Axborot nafaqat mafkuraviy, iqtisodiy, etniy, diniy, shakl chegaralaridan tashqariga chiqib ketdi, balki ko'p yoqlama ta'sir etish mumkin bo'lgan va iloji boricha hammaboplikni qo'llovchi siyosatlashtirilgan axborot hujumining asosiy shakliga aylanib ketdi.

Ilmiy manbalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, axborot vositasida ta'sir ko'rsatish o'z milliy konsepsiyasiga ega bo'lib, bunda "Shaxs va ijtimoiy munosabatlar nazariyasi", "tahdidni aniqlash va javob qaytarish" ta'limotlariga tayaniladi. Bugun mamlakatimiz yoshlari jahon bilan hamnafas bo'lishga intilayotgan barcha narsaga qiziqish bilan yondashuvga ega bo'lgan ularning ong-u shuuriga egalik qiluvchi yot g'oyalar kurashuviga guvohmiz. Yosh avlodni insonparvarlik, vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, sof islom tafakkuri negiziga asoslangan g'oyalar asosida tasdiqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami.-2017.-6(766)-son.

2.Umarov.B,Qodirov.U,Karimov.X.Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik:darslik.T.,2012.-239.b.

3.Sharopova S. Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik asoslari.Monografiya.Guliston sh.2020.144 b.

4.Safayev N.S., Ergashev P.S,Amirova N.A.,Odilova N.G.,Rahimova I.I.,Ziyaviddinova G.Z. Psixologik yutuqlik asosiy mezonlar va rivojlanish qonuniyatlari.Toshkent-2018.166.b.

GURUXDAN CHETLATILGAN O‘SMIRLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Salaxidinova Xolida Xaliljonovna. “Kokand University” Andijon filiali. “Ijtimoiy gumanitar va pedagogika fanlari” kafedrası katta o‘qituvchisi. P.f.f.d. (PhD).

Dadajonov Umarjon Xabibillo o‘g‘li. “Kokand University” Andijon filiali “Psixologiya” yo‘nalishi 1-kurs talabasi.

Muloqot, albatta, shaxslararo munosabatlarning hal qiluvchi omilidir. Samarali muloqot, ular shaxsiy yoki professional bo‘ladini, kuchli munosabatlarni o‘rnatish va saqlab qolish uchun zarurdir. Shaxslararo munosabatlarda muloqotda e‘tiborga olish kerak bo‘lgan ba‘zi asosiy fikrlar quyidagicha:

Tushunish va aloqa: Aniq va empatik muloqot odamlarga bir-birining nuqtai nazari va his-tuyg‘ularini tushunishga yordam beradi, bu esa chuqurroq aloqa va o‘zaro hurmatga olib keladi.

Mojarolarni hal qilish: Yaxshi muloqot nizolarni konstruktiv hal qilish va o‘zaro manfaatli yechimlarni topish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu odamlarga o‘z tashvishlarini ochiq aytish va boshqa tomonning nuqtai nazarini tinglash imkonini beradi.

Ishonch va oshkoralik: Ochiq va halol muloqot munosabatlarda ishonchni kuchaytiradi. Odamlar shaffof muloqot qilganda, bu ishonch va ishonchlilik poydevorini yaratishga yordam beradi.

Ijobiy mustahkamlash: Samarali muloqot minnatdorchilik va rag‘batlantirishni ifodalashga imkon beradi, bu aloqalarni mustahkamlashi va munosabatlarda ijobiy muhit yaratishi mumkin.

Aniqlik va tushunish: Aniq muloqot tushunmovchilik va chalkashliklardan qochishga yordam beradi. Agar odamlar o‘z fikrlari va his-tuyg‘ularini samarali tarzda yetkazsa, bu noto‘g‘ri talqin qilish ehtimolini kamaytiradi.

Aniq, hurmatli va ochiq muloqot muhimligini ta‘kidlab, odamlar o‘zlarining shaxslararo munosabatlarini yaxshilashlari, tushunishni rivojlantirishlari va boshqalar bilan mustahkam, qo‘llab-quvvatlovchi aloqalar o‘rnatishlari mumkin.

Psixologlarning fikricha, yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg‘iz biologik jihatidan o‘rganilishi va taraqqiyot etilishining natijasi bo‘lmay balki insonning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o‘zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo‘lishi natijasida o‘smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta‘lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o‘smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo‘lmaydi. Boshqacha qilib aytganda ijtimoiy sharoitlar rolini konkret hayot sharoitlari va faoliyatlarining rolga almashtirib bo‘lmaydi. Mana shu yuqorida aytilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o‘smirning yoshi va uning xususiyatlari absolyut ahamiyatli kasb etmaydi shu munosabat bilan o‘smirlik yoshi mutloqo aniq ma‘lum va absolyut chegara hamda xarakteristikaga ega emas bu erda ancha muhim bo‘lgan ma‘lum fikrlar bor. Bu farqlarni konkret ijtimoiy omillarning ta‘siri bilan va o‘smirlarga beriladigan turli ta‘lim va tarbiya sharoitlarining ta‘siri bilan tushuntirish mumkin.[1. 128 b]

O‘smirlar xulq – atvori reaksiyasining o‘ziga xosligi – guruh qatnashchilarida, agressiya yoki zarur-qat’iy harakterga ega himoya, shu bilan birga yo‘nalganlik mavjud bo‘ladi. Guruh ishtirokchisi bo‘lgan o‘smirlarda, quyidagi shakldagi xulq-atvor namoyon bo‘lishi mumkin: himoya, passivlik va anglanmaganlik xulq-atvori bilan tavsiflanadi; vaziyatli (situativ), tiklashni o‘z ichiga oladi (o‘smirlarda konfliktli vaziyatlarga duch kelganda namoyon bo‘luvchi, psixik zo‘riqishni kamaytirishga yo‘nalganlik) va normativ xulq-atvor (sotsial jihatdan qabul qilingan norma va qoidalarga orentatsiyalashgani bilan ahamiyatli), passiv ongli shakldagi reaksiyalar; ijodiy, foydalanilgan strategiyadagi ijodiy harakteri, vaziyatni o‘zlashtirishda o‘smirlarning faol xulq-atvori, strategiyani ongli tanlash nazarda tutadi.

O'smirlar uchun, agressiya, ayblov, tajovuz shaklidagi konfliktli vaziyatlarga moyilligi ham ahamiyatlidir. O'smirlar foydalanadigan chetlatish vaziyatga munosabatidagi koping-strategiya asosida quyidagi mexanizmlar yotadi: psixologik himoya, emotsional munosabat, jismoniy tiklash, refleksiya, agressiv munosabat va boshqalar. [2. 87 b]

Guruhdan chetlatilganlar - ya'ni autsayderlar o'z o'zidan tug'ma holda paydo bo'lmaydi. Ularning kelib chiqish sabablari mavjud bo'lib, ushbu mavzu nafaqat psixologiya sohasi uchun balki, pedagogika, sotsiologiya kabi qator fanlar uchun ham qiziqarli va shu bilan birga ahamiyatlidir. Guruhda autsayderlarning paydo bo'lish sabablaridan eng asosiysi bu bolaning guruh a'zolariga qaraganda millati, madaniyati, ijtimoiyligi jihatdan farq qilishidadir. Demak, ushbu sababni tashqi omil deb ham aytishimiz mumkin, chunki ushbu sanab o'tilgan sabab bevosita bolaning sirtida ham namoyon bo'ladi. Keyingi muhim sabablardan biri bu – bolaning o'z-o'ziga bo'lgan bahosining pasayishi va bunda bolaning boshqalar tomonidan rad etilishi kutiladi. Bola a'oqaga kirishishga urunsa ham rad etilishini tahmin qilishi oqibatida tabiiy holda o'zini avvaldan himoya qilishga kirishadi va o'z-o'zidan boshqalar bilan munosabatda o'zini chetlatilgan tarzda tuta boshlaydi. Ushbu omil esa ichki sabab deb aytishimiz mumkin bo'ladi. Chunki bunday holatda sabab bo'luvchi omil bolaning ichki olamida yuz beradi. Aynan insonning o'z-o'ziga bahosi tushib, ko'tarilishi o'zgaruvchan jarayon bo'lib, mudom bir xil tarzda bo'lmaydi. Shunday ekan ushbu omil orqali bola guruhdan chetlatilgan bo'lsa, bu holat ham o'zgarishini inobatga olish zarur. Ya'ni o'z-o'ziga bahosini oshirish barobarida autsayderlikdan ham halos bo'lishi tabiiy hol. Keyingi yana bir muhim sabablardan biri bu – ijtimoiy ko'nikmalarning yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Buni ijtimoiy muhitga aralashuvi sustligi deb ham qarashimiz mumkin. Bunga oddiy misol bolaning bog'chaga bormaganligi va bu keyinchalik bog'chaga borgan tengdoshlariga nisbatan yaqqol farq qilishi ko'zga tashlanadi. Demak, bunda bog'chadagi ijtimoiy muhit, ijtimoiy guruh a'zosi bo'lish ko'nikmasi bolada shakllanmaydi. Keyingi sabab bo'luvchi omil esa bola o'zini qachondur tazyiqqa uchragani xisobiga, o'zida jabrlanuvchi xulq atvorini namoyon qilib, muloqotga kirishishi yoki aynan o'sha tazyiq orqali bola xulqida agressivlik namoyon bo'lib qolishini kuzatish mumkin bo'ladi. Mana shu sanab o'tilgan to'rt holat bolaning guruhdan chetlatilishiga olib keluvchi asosiy omillardir. Shunday holatda bola o'z-o'zidan guruhdan chetlatilishida u boshqalar tomonidan rad etiladi. Shunchaki uning fikrlari ahamiyatsizlik kasb etadi. Yoki mazah qilinish, haqoratlash kabi verbal agressiyaga duch keladi. Ba'zi hollarda esa guruhdan chetlatilgan o'smir jismoniy agressiya qurboniga ham aylanishi mumkin. [3. 207 b]

Bunday hollarda bolaga qanday yordam berishimiz mumkin bo'ladi: bolani emotsional qo'llab quvvatlash eng zarur "vosita" bo'lib xizmat qiladi. Keyin esa kelib chiqish sabablarini yechimini izlash lozim bo'ladi. Bolada ko'nikmalarni mustahkamlash va rivojlantirish orqali bunday vaziyatlarda o'zi hal qila olishi uchun tajribani orttirish lozim bo'ladi. Bunda bolaga uning qaysi hatti harakati rad etilishga olib kelganini ko'rishga yordam berish kerak. Boshqa bolalarning rad etayotgan hatti harkatlari sababini ham bola tushunishiga yordam berish kerak. Autsayderlarni kelib chiqish sabablari va uni oldini olish yoki bartaraf etishga qaratilgan ushbu maqolamiz maktab psixologlari va o'qituvchilari uchun ish jarayonida qo'l keladi degan umiddamiz.

Yana shuni ta'kidlash joiz-ki, iloji boricha har bir bolaga individual tarzda yondashish maqsadga muvofiqdir. Chunki, har bir bolaga shaxs deb qaralsa har qanday bola ham bu dunyoda individualdir. Har kimning ham o'ziga xos, o'zgalarga o'hshamagan jihati bo'lishi tabiiy. Bu o'ziga xoslik jamiyatda yuksalishga yoki aksincha cho'kishga olib kelishi mumkin. Bizning maqsadimiz ham, e'tiborimiz ham aynan mana shu o'ziga xos jihati bilan shug'ullanishdir.

Autsayderlar haqida gap ketganda esa o'z-o'zidan ma'lumki har qanday guruh ichida bunday o'smirlar topilishi aniq. Buni butunjahon psixologiyasining statistikalarida ko'rishimiz muki

bo'ladi. Ularni muloqot bilan bog'lasak, autsayderlarni aynan muloqot qilish qobiliyati yetishmasligi yoki umuman yo'qligi ularni namoyon qiluvchi asosiy sabablardandir. Muloqotning qay darajada kuchliligi insonni har qanday guruhga yoki tanimagan har qanday inson bilan suhbatga kirishishiga yo'l ochib beruvchi asosiy me'zondir. O'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri ham aynan shundadir-ki, ular ko'proq muloqotga kirishuvchi tengdoshlariga qiziqishlari ham ortiq bo'ladi va o'z-o'zidan har qanday o'smirlar guruhida yoki tadbirida bunday muloqondmandlarga har doim joy topiladi. Autsayder roliga ega bo'lganlar esa bundan bebahra qolishlari aniq. Ular ham muloqotmand bo'lishlari mumkin, qachonki o'z ichki meni bilan muloqotga hozirlanganda. Demak, bundan ko'rinib turibdi-ki, autsayderlar introvertlar guruhida kirar ekanlar. Autsayderlarning har doim o'z ichki olami va o'zi uchun juda ham qimmatli ahamiyatga ega bo'lgan his tuyg'ulari, fikrlari bo'ladi. Shunisi achinarli-ki, bunday qimmatlilik faqat uning o'zi uchungina shunday tuyuladi. Ko'p hollarda buni o'z oila a'zolari ham sezmaydilar. Bundan qutulishlari, ular ham normal o'smirlar davrasidagi bir ajoyib muloqotmand, yahshi suhbatdosh va qimmatli fikrlar egasi bo'lishi mumkin, qachon-ki, o'z qobiqlarini yorib chiqsalar, shiddat bilan davom etayotgan hayot deb nomlanuvchi ne'matdan chin dildan bahramand bo'lsalar, undagi normalarga to'ligicha qabul qilsalargina autsayderlikdan qutulishlari mumkin bo'ladi. Bunda esa eng, avvalo, boshqalar emas, aynan autsayderning o'zida hohish, istak va albatta o'z ustida ishlari lozim bo'ladi. Autsayderlar ko'p hollarda o'zlari istmagan holda va ba'zida hatto o'zlari ham sezmagan holda o'z-o'zidan autsayderga aylanib qoladilar. Balki, buni umri davomida hech qachon sezmasliklari ham mumkin. Chuki ular uchun bu hol normal hisoblanib qolgan bo'ladi. Qachonki, ushbu "normal" holga chetdan nazar sola bilsalar va boshqa tengdoshlari qatoriga qo'shilishni chin dildan hohlasalar bu vaziytni o'zgartirish mumkin bo'ladi. Bunga esa uzluksiz o'z ustida ishlash barobarida unga psixolog maslahati, turli ijtimoiy treninglarda ishtirok etish, oila a'zolarining qo'llab quvvatlashi, suhandonlik kurslariga qatnashishi, har doim turli tuman guruhlarda ishtirok etib ko'rish yordam berishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001 yil.
2. Битянова М.Р. Социальная психология. Питер., 2008 yil.
3. Adizova T.M. «O'quvchilarning shaxslararo munosabatlari psixologik Diagnostikasi va korrekstion ishlar». T.,1995 y.

XAVOTIRLANISH BILAN BOG'LIQ ILMIY QARASHLAR TAHLILI

Sobirov Yangiboy Elmurot o'g'li

Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi

Bir qancha mualliflar xavotirni kuzatish mumkin bo'lgan xulq-atvor belgilari doirasida, boshqalari himoya mexanizmlari doirasida izohlaydilar, yana boshqa taqdiqotchilar esa buni o'tmishdagi voqealar bilan bog'lasa va boshqa birlari buni fiziologik reaksiya sifatida belgilaydilar. Ushbu atamaning ta'rifi bo'yicha ko'plab fikrlar va tushuntirishlar mavjud. V.V.Daviydov tomonidan tahrir qilingan "Psixologiya lug'ati" da xavotir atamasi quyidagicha ochilgan: "xavotir - bu odamning tez-tez va kuchli xavotirlanishga moyilligida yuzaga kelishi, shuningdek uning past chegarasida namoyon bo'ladigan individual psixologik xususiyatdir. Xavotirlanish - xavotir va hayajonning epizodik ko'rinishi hisoblanadi. Xavotirlanishning fiziologik belgilari shundan iboratki yurak urishi, sayoz nafas olish, og'izni qurub qolishi, tomoqdagi shish, oyoqlarda zaiflik va boshqa bir qancha belgilar bilan namoyo bo'ladi [1]. Ta'kidlash joizki, xavotirlanishning fiziologik belgilaridan tashqari, xulq-atvor belgilari paydo bo'lishi mumkin. Bularga quyidagi xavotirlanish belgilari kiradi:

bola tirnoqlarini tishlaydi, stulda chayqaladi, barmoqlarini stolga uradi, sochlarini tortadi, qo'lidagi turli narsalarni buradi va hokazo.

Albatta hozirgi kungacha ilmiy adabiyotlardan olingan manbalarda shuni ko'rsatadiki xavotirlanish hissi haqida bir qancha tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlar olib borgan bo'lib bular: Bolalarda qo'rquv va xavotirning paydo bo'lishini tushunish (V.A. Ananiev, P.K. Anoxin, A.I. Zaxarov, D.N. Isaev, A.M. Prixojan, P.K. Simonov, C.D. Spilberger); Art-terapiya sohasida ishlash (M. M. Baxtin, M. B. Bruno, D. Vinnikot, A. Goldshteyn, B. D. Karvasarskiy, A. I. Kopitin, A. Maslou). A.M.Prixojan xavotirlanishni - bu muammoni kutish bilan bog'liq bo'lgan hissiy noqulaylik, yaqinlashib kelayotgan xavfni oldindan bilish bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Xavotirlanish hissiy holat sifatida va barqaror xususiyat, shaxsiy xususiyat yoki temperament sifatida ajralib turadi. R.S.Nemovanning ta'rifiga ko'ra, xavotirlanish - bu odamning doimiy yoki situatsion ravishda namoyon bo'ladigan, xavotirlanishning kuchayishi, muayyan ijtimoiy vaziyatlarda qo'rquv va xavotirni boshdan kechirish xususiyatidir[2].

O'z navbatida, so'nggi yillarda psixologik tadqiqotlarda ikki turdagi xarakterli xavotir va situatsion xavotir keng tarqalganligan. A.V.Petrovskiy ta'rifiga ko'ra: xavotirlanish - bu xavotir reaksiyasining paydo bo'lishi uchun past chegara bilan tavsiflangan xavotirni boshdan kechirishga bo'lgan individual moyillik va individual farqlarning asosiy parametrlaridan biri. Xavotirlanish odatda neyropsixiyatrik va og'ir somatik kasalliklarda, shuningdek, psixotravma oqibatlarini boshdan kechirayotgan sog'lom odamlarda, shaxsiyat buzilishining deviant sub'ektiv ko'rinishi bo'lgan ko'plab odamlar guruhlarida kuchayadi. Xavotirlanish shaxsiy xususiyat sifatida, ishlayotgan inson miyasining genetik jihatdan aniqlangan xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, ular doimiy ravishda ortib borayotgan hissiy qo'zg'alish hissi, tashvish hissiyotlarini keltirib chiqaradi. Asab tizimining xususiyatlarining fiziologik xususiyatlari nuqtai nazaridan xavotirlanish tendentsiyasini tushuntirishga yondashuvni biz I.P.Pavlovning tadqiqotlarida ko'rishimiz mumkin. Shunday qilib, u laboratoriyasida tashqi qo'zg'atuvchilar ta'sirida asabiy buzilish kuchsiz tipda, so'ngra qo'zg'aluvchan tipda sodir bo'lishi va harakatchanligi yaxshi bo'lgan kuchli muvozanatli turdagi hayvonlarda buzilishlarga eng kam moyilligi aniqlandi. B.M.Teplov xavotirlanish holatini asab tizimining kuchi bilan bog'liqligini ham ko'rsatadi. Uning asab tizimining kuchi va sezgirligining teskari bog'liqligi haqidagi taxminlari Nebilitsin tadqiqotlarida eksperimental tasdiqni topdi.

Psixanaliz asoschisi Z.Freyd insonda bir qancha tug'ma harakat – instinktlar mavjud bo'lib, ular inson xatti-harakatining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, uning kayfiyatini belgilaydi, deb ta'kidlagan. Z.Freyd biologik harakatlarning ijtimoiy taqiqlar bilan to'qnashuvi nevroz va xavotirni keltirib chiqaradi deb ishongan. Inson ulg'aygan sari asl instinktlar yangi namoyon bo'lish shakllarini oladi. Biroq, yangi shakllarda ular sivilizatsiya taqiqlariga duch kelishadi va inson o'z xohish-istaklarini niqoblashga va bostirishga majbur bo'ladi. Shaxsning ruhiy hayoti dramasi tug'ilishdan boshlanadi va butun umr davom etadi. Freyd ushbu vaziyatdan chiqishning tabiiy yo'lini "libidinal energiya" sublimatsiyasida, ya'ni boshqa hayotiy maqsadlar uchun energiya yo'nalishida ko'radi. Muvaffaqiyatli sublimatsiya odamni xavotirlanishdan xalos qiladi. A.Adler bolada noto'g'ri pozitsiya va turmush tarzi paydo bo'lishiga olib keladigan bir qancha shartlarni ilgari suradi. Bu shartlar quyidagilar: tananing organik, jismoniy zaifligi bunday kamchiliklarga ega bo'lgan bolalar agar hech kim ularni chalg'itmasa, boshqa odamlarni qiziqitmasa butunlay o'zlari bilan mashg'ul bo'lishadi. O'zlarini boshqalar bilan solishtirish bu bolalarda pastlik, kamsitish, azoblanish tuyg'ulariga olib keladi, bu tuyg'u o'rtoqlarning masxara qilishlari tufayli kuchayishi mumkin, ayniqsa bu tuyg'u qiyin vaziyatlarda kuchayadi, bunday bola o'zini oddiy boladan ham yomonroq his qiladi. Qiyinchiliklarni yengib o'tish bilan bog'liq bo'lmagan oson erishiladigan mukammallik hayot tarziga aylanadi. Bunday holda, barcha manfaatlar va xavotirlar ham o'ziga qaratilgan, odamlar bilan muloqot qilish

va yordam berish, ularga g'amxo'rlik qilish tajribasi yo'q. Qiyinchiliklarga javob berishning yagona yo'li boshqa odamlarga talablar qo'yishdir. Bunday bolalar jamiyatga dushman sifatida qaraydilar. Rad etilgan bola sevgi va do'stona hamkorlik nima ekanligini bilmaydi. Qiyinchiliklarga duch kelganda, u ularni ortiqcha baholaydi va u boshqalarning yordami va Shuning uchun o'z kuchi bilan ularni yengish imkoniyatiga ishonmaydi. U odamlarga foydali bo'lgan xatti-harakatlari bilan sevgi va minnatdorchilikka ega bo'lishi mumkinligiga ishonmaydi. Shuning uchun u shubhada yuradi va hech kimga ishonmaydi. U boshqalarni sevish tajribasiga ega emas, chunki u sevilmaydi va dushmanlik bilan qaytaradi. Demak – bu tuyg'ular beparvolik, izolyatsiya, hamkorlik qila olmaslik bilan namoyon bo'ladi. Xavotirli shaxsiyat buzilishi bo'lgan shaxslar ko'pincha ular muloqot qila olmasligiga yoki ularning shaxsiyati jozibali emasligiga ishonishadi va masxara qilish, kamsitish, rad etish yoki faqat yoqtirmaslikdan qo'rqib, ijtimoiy muloqotdan qochishadi. Ko'pincha ular o'zlarini individualistlar sifatida ko'rsatishadi va jamiyatdan begonalashganlik haqida gapirishadi. Bugungi kunga kelib, rad etish hissi buzuvchilik bilan og'rikan odamlarga xos bo'lgan shaxslararo o'zaro munosabatlarga e'tiborning kuchayishi oqibati bo'ladimi, bu munozarali bo'lib qolmoqda. K.Xorning ta'kidlashicha, umuman olganda, xavotir odamlar o'rtasidagi noto'g'ri, og'riqli yoki nosog'lom munosabatlar tufayli paydo bo'lishi mumkin. Xavotirdan xalos bo'lish, K.Xorning fikriga ko'ra, insonning hayotiy ehtiyojlarini qondirish bilan amalga oshirilishi mumkin; ammo nevrotik xarakterdagi ehtiyojlarni qondirish mumkin emas deb ta'kidlaydi.

“Shaxslararo munosabatlar nazariyasi” ning yaratuvchisi sifatida tanilgan olim S.Sallivanning ta'kidlashicha, chaqaloq tug'ilgandan boshlab atrofdagi odamlar bilan, birinchi navbatda onasi bilan muloqotda bo'ladi. Shaxsning barcha keyingi rivojlanishi va xulq-atvori shaxslararo munosabatlarga bog'liq. Shunga asoslanib, biz dastlab odamda xavotirlanish shaxslararo munosabatlar mahsuli deb ataladigan narsa bor degan xulosaga kelishimiz mumkin[3]. O'rta asrlar jamiyati davrida inson narsalardan, tabiatdan, odamlardan begona bo'lmagan. Ushbu davrlarda inson dunyo bilan birlamchi rishtalar orqali bog'langan. Jamiyat rivojlanishi bilan birlamchi rishtalar buziladi, tabiatdan, odamlardan uzilgan erkin shaxs paydo bo'ladi, buning natijasida u chuqur ishonchsizlik, ojizlik, shubha, yolg'izlik va xavotir hissini boshdan kechiradi. Xavotirdan xalos bo'lish uchun inson aynan shu erkinlikdan xalos bo'lishga intiladi. U yagona yo'lni erkinlikdan qochishda, ya'ni o'zidan qochishda, o'zini unutish va shu orqali o'z ichidagi xavotir holatini bostirishda ko'radi.

Yuqorida aytilganlarga asoslangan holda shunday xulosa qilishimiz mumkinki: xavotirlanish qo'rquv reaksiyasiga asoslanadi va qo'rquv, o'z navbatida, tananing yaxlitligini saqlash bilan bog'liq ba'zi holatlarga tug'ma reaksiya sifatida asoslanadi. Xulq-atvorning salbiy shakllarining markazida: hissiy tajriba, bezovtalik va ularning farovonligiga nisbatan noaniqlik, xavotirning namoyon bo'lishi sifatida qaralishi mumkin. Rivojlanish jarayonida bolaning shaxsiyati va u joylashgan muhit o'rtasidagi ziddiyatlarni aks ettiruvchi inqirozlar paydo bo'ladi va oxir-oqibat ular xavotirlanishning kuchayishi bilan birga kechadi. Har bir yosh cho'qqisida bola jamiyatda o'z o'rnini egallaydi, keyinchalik u muayyan xatti-harakatlar qoidalari va faoliyatga talablarni qo'yadi. Kichik va o'rta maktab yoshidagi o'quvchilarning sog'lom ruhiyati ularning ijtimoiy faoliyati va o'qishi maktab talablariga qanchalik mos kelishiga bog'liq. Bolaning maktabga yomon moslashishi ham xavotirlanishining kuchayishi bilan namoyon bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бердникова А.П. Откуда берутся тревожные дети? Что делать с детской тревожностью? / А. П. Бердникова // [Электронный ресурс]. - 2000. - Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-10642/> - Дата доступа: 16.09.2010.

2. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – М.: Московский психолого- социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 304с.
3. Ермолаева, М.В. Практическая психология детского творчества / Ермолаева М.В. - М.: МПСИ, 2011. – 160 с.
4. Ғозиев Э. Ғ. Онтогенез психологияси. – Т.: Ўқитувчи, 2010.
5. Sobirov, Y. (2023). O'SMIRLARDA XAVOTIRLANISH HISSI PAYDO BO'LISHINING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(4 Special Issue), 142-146.
6. Sobirov, Y. E. O. G. L. (2022). O'SMIRLARDA XAVOTIRLANISH HISSI NAMOYON BO'LISHINING DINIY-PSIXOLOGIK OMILLARI. *Academic research in educational sciences*, (Conference), 219-222.

OILADA OTA-ONALAR VA FARZANDLAR MUNOSABATLARINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**ADU Amaliy psixologiya
3-bosqich talabasi Sarimsoqova Zilola**

Annotatsiya: Ushbu maqolada sog'lom avlodlarni tarbiyalash hozirgi kunning muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Buning uchun avvalo oilalardagi psixologik muhitni sog'lomlashtirish dolzarbligi yoritilgan. Bolalarda deprivatsiya, bolalik jarohatlari, ekzistensiallik, emotsional raddiya, muhabbatsiz hayot agressiya shu kabi omillar izoxlangan.

Kalit so'zlar; ijtimoiy muxit, oilaviy tarbiya, psixologik yordam, pedagogik qarovsizlik.

Komil insonni, ya'ni o'zida ruhiy boylik, ahloqiy poklik va jismoniy yetuklikni to'la mujassamlashtirgan talabalarni kelgusi faoliyatga psixologik jihatdan tarbiyalash uchun ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish lozim. Buning uchun bolalarning psixik taraqqiyoti qonunlarini, ularning yoshlik va individual xususiyatlarini bilish muhimdir. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy hayotida yangicha qarashlar qaror topayotgan bir sharoitda yosh avlod ta'lim-tarbiyasini tashkil etish, boshqarish, barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalash masalasi yanada dolzarblik kasb etmoqda. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatda keskin raqobatga bardosh bera oladigan mutaxassislarga faoliyat yurita oladilar. Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni hayotga amaliy tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida barcha ijtimoiy jabhalarga yoshlarni tayyorlash hamda faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid bir qator ishlar amalga oshirildi.

Mamlakatimiz taraqqiyoti har tomonlama o'sib-o'qib kelayotgan navqiron avlodning ta'lim tarbiyasi, ma'naviyati va madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Yurtimizda yoshlarga qaratilayotgan e'tibor, g'amxo'rlik mamlakatimizda olib borilayotgan siyosatning eng ustuvor yo'nalishidir. Har bir sohada qo'lga kiritilayotgan marralar, yutuqlar ana shu g'amxo'rlik va qo'llab-quvvatlashning yorqin ifodasidir. Vatan taqdiriga daxldor ekanligini his qilib yashash va berilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanish har bir O'zbekiston farzandining muqaddas burchidir.

Bugungi kunda ushbu mas'uliyat ota-onalar zimmasiga bir qancha vazifalarni yuklamoqda farzand tarbiyasining asosiy rivojlanish o'chog'i oila bo'lib undagi shaxslararo munosabatlar sog'lom

psixologik muxitni talab etadi. Farzandning psixologik, fiziologik sog'lom bo'lish uchun quyidagi tavsiyalarga e'tibor qaratish lozim. Jahl qilish, yig'lash krizisi injiqlik, kimnidir tishlash kabi harakatlar erta bolalikka oid "bolalarga xos" harakatlar farzandimiz qanday yaxshi harakat qilishni bilmasligi sababli yuzaga keladi va bolamiz o'zini ko'rsatish, muammolarini insonga xos usulda hal qilishni o'rgangach, ya'ni katta bo'lgach, ular kamayib boradi va yo'qolib ketadi.

Ammo biz ko'p holatlarda mana shu salbiy harakatlarni o'zimiz bilmagan holda bo'lsa ham ko'paytiramiz. Yuqorida aytilgan yanglish fikrlar sababli aslida yaxshi munosabat bildirilsa yoki ko'rmaslikka olinsa, yo'q bo'lib ketadigan mavsumiy qaysarlikni ulg'aytiramiz. Masalan, 2 yoshli bola uchun qaysarlashish harakati mavsumiy harakatdir. Rivojlanish ehtoyoji bo'lganligi uchun qilganligi, mana shu ko'rinishdagi xarekterini yaratgani ichki motivasiyadir.

Ona buni biladi va bolasining qaysarlashgan holiga u ham qaysarlashib emas, mehribonlik bilan munosabatda bo'lsa, boladagi qaysarlik o'tkinchi tus oladi. Ammo tamoman aksincha, "Sen qaysar bo'lsang, men sendan battar qaysarman, qani ko'ramiz, kim yutar ekan" deya harakat qilinadigan bo'lsa, bolaning bu fe'li shahsiy namunaga aylanib qoladi. Mana shu sababdan ham bolalik davrining onalar uchun sehrli so'zlari bu – aynan tushunish, hamdardlik, mehribonligi, qat'iy qarorlari va sabridir. Bola yana hayron qoladi. Kulgani uchun ozor bermaslik bilan chegaralanmay, unga buyuk bir mukofot bo'lgan muazzinlik maqomini taklif qilmoqda.

Unga qo'lini uzatgan Payg'ambar (s.a.v) ning qo'lidan hayajon va uyat bilan ushlaydi va masjidga qarab yo'l oladi. Mana shu sevgi, mehr to'la qarash unga shunday tarbiya bo'lgan ediki, hozirgina azon ustidan kulib turgan bir bola umrini azonga, Qur'onga atagan bir insonga aylandi". Muhabbat tamalli bola tarbiyasining mana shu darajada ta'sirli bo'lishiga yagona sabab yomon harakatlarning salbiy, yaxshi harakatlarning ijobiy tuyg'ularni paydo qilishidir. Bundan ko'rinib turibdiki, hattoki payg'ambarimiz ham yosh bolalarga mehr-muhabbatli bo'lgan. Jismoniy jazolash, baqirish, so'kish Bunday holatlarda bola mazkur xulq-atvorga taqlid qila boshlaydi. U kim kuchliroq va tajovuzkorroq bo'lsa, o'sha haq degan xulosa chiqaradi. Yoki bola ota-onasining bu kabi harakatlaridan qo'rqib qolishi mumkin. Keyin esa barcha munosabatlar qo'rquv asosida shakllana boshlaydi.

O'n xil so'z farzandlar ruhiyatini barbod qiladi:

- 1. Eshak, it, hayvon....., deb so'kish.
 - 2. Badbax, kazzob, yaramas, semiz, bukri, haromi....., deb xorlash.
 - 3. Boshqalarga solishtirish farzandni o'zida kamchilikni his qildirib, o'ziga bo'lgan ishonchni yo'qqa chiqaradi.
 - 4. Sen hech narsani tushunmayсан, jim bo'l ey iblis, sendan hech qanday foyda yo'q, deb farzandni barbod qilish.
 - 5. Boshingni yoraman, qoningni ichaman, so'yaman, deb xatkorlik bilan tahdid qilish.
- Qanoatlantirmasdan man qilaverish. Doim «yo'q, yo'q, yo'q», deb istaklarini rad qilib, sababini tushuntirmaslik.
- 7. Alloh joningni olsin, koshki o'lib qolsang, la'nati, kabi so'zlar bilan qarg'ash.
 - 8. Farzandni sirlari va ayblarini boshqalar oldida ochib tashlash.
 - 9. Muayyan bir ishni bajarsang seni yaxshi ko'raman, buni qilib qo'yganing uchun seni yaxshi ko'rmayman, mana buni esang yoki yutsang yoki dars tayyorlasang seni yaxshi ko'raman, deb yaxshi ko'rishni shart qilib qo'yish.
 - 10. Erkak kishi yig'lamaydi, jim bo'l hali sen gapirishga kichiksan,

bu bola meni jinni qildi, meni unga kuchim etmayapti, Alloh
do'zaxga tashlab jazoyingni bersin, kabi xato so'zlarni ishlatish
Yaxshi ota ona bolish sirlari

Asabiy lashmang.

Siz qanchalik muloyim va sokin bo'lsangiz, bolangiz ham shunchalik
osuda bo'lib o'sadi.

Aldamang.

«Ovqat esang, buvingnikiga olib boraman!», dedingizmi, olib boring
yoki unday va'da bermang. Bolaga berilgan va'dani ustida turish muhim. Shunda u sizga ishonadi va
talablaringizni oson bajara oladi.

Urmang.

Bolani urishdan yomoni yo'q. Urmay turib ham jazolash mumkin, urmay turib ham ota-ona o'z gapini
o'tkazishi mumkin. Urish darajasiga

bordingizmi, demak ayb sizda.

Har narsani man qilavermang.

«U mumkin emas, bu mumkin emas», «Uni qilma, buni qilma», kabi
gaplarni eshitavergan bola bora-bora bu gaplarga e'tiborsiz bo'lib qoladi. O'zingiz uchun ajratib oling.
Haqiqatdan mumkin bo'lmagan narsalar bilan sizga shunchaki noqulaylik keltiruvchi narsalarni.
Masalan mashina yo'lga chiqish haqiqatdan ma'n qilinishi shart bo'lgan narsa. Qumda yangi kiyimda
o'ynashi esa bu shunchaki sizga noqulaylik keltiruvchi narsa. Haqiqatdan mumkin bo'lmagan
narsalarga yo'l qo'ymang. Sizga noqulaylik keltiradigan narsalarga bo'lgan munosabatingizni
o'zgartiring.

O'rnak bo'ling.

O'zingiz hunuk so'zlarni ishlata turib bolangizga «Hunuk gapirma!»
deya olmaysiz. Xuddi shunday kuni bilan televizor yonida bo'lsangiz,
bola ham dars qilmay televizordan keta olmaganiga hayron bo'lmang.

Xulosa

Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, turli hududlarda istiqomat qiluvchi ziyolilar farzandlari bilan
kuniga 10-15 daqiqa muloqot qiladi xolos ekan. Bu hol ota-ona o'z farzandlariga yetarli e'tibor
bermayotganligi, uning qiziqishlarini aniq bilmasligi, tengdosh va tengqurlari haqida ma'lumotga ega
emasligi, ya'ni bola o'z holiga tashlab qo'yilganligidan dalolatdir. Tabiiyki bundan e'tiborsizlik
ularning nojo'ya yo'llarga kirishi, jinoyatkorona guruhlar va aqidaparastlar ta'siriga tushib qolishga
sabab bo'ladi.

Televizor yoki kompyuter oldida ko'p vaqtini o'tkazadigan bolalar kattalar olamiga muddatdan
oldin kirib borishi kuzatiladi, shuningdek bu hol tez toliqish parishonxotirlikni yuzaga keltiradi.

Esda saqlang! Bunday holatda ota-onalarning bola tarbiyasidagi mas'uliyatini instinct
darajasiga ko'tarish oila a'zolariga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi an'analarni yaratish kerak bo'ladi.

ota-ona farzandlarini tug'ish, tarbiya qilish va jamiyatga tayyorlashda o'ziga xos metodlarni
qo'llagan. Boshida o'zidan ajratishni, hayotga tayyorlashni ham bilmagan ota-ona bora-bora bolani
jamiyatda ijtimoiylashuviga ahamiyat beradigan, shu jarayonga yordam beradigan bo'lib borgan, ota-
onadagi egoizm bolalardagiga aylanib borganki, hozirgi davrda ko'pgina ota-onalar farzandlarining
faqat o'zini o'ylashi, ota-onani tushunmasligidan noliydigan ham bo'lib qolgan.

Lekin aslida tarixiy rivojlanish tendentsiyalariga e'tibor berilsa, bunga faqat ota-onalarning
o'zlari aybdordirlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axatova D. «Abdurauf Fitratning oilaviy munosabatlarga oid qarashlari»

2. «Xalq ta'limi» jurnali Toshkent, 2006 y. 4 -son, 62-65 b.
3. Ahliddinov R. «O'zbek oilasi fazilatlari» «Xalq ta'limi» jurnali.
4. Toshkent 1998 y. 1-son, 51-56 b.
5. Zunnunov A. «Pedagogika nazariyasi» Toshkent, «Aloqasi» 2006 y.
6. Inomova O. «Farzand-nihol, ota-ona bog'bon» Toshkent, «O'qituvchi»1994
7. Inomova M. «Oilaviy tarbiyani takomillashtirishning nazariy asoslari»

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA MULOQOTNING AHAMIYATI

Saminjonova Zulayho Ibrohimjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Amaliy psixologiya yo'nalishi 3–bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxslararo munosabatlarni o'rganish ijtimoiy psixologiya sohasida eng muhim muammolardan biri ekanligi, muloqot orqali shaxslararo munosabatlarda odamlar orasida yuzaga keladigan o'ziga xosliklar va ularning ahamiyati hamda inson psixik dunyosiga ta'siri masalalari to'g'risida olib borilgan tadqiqot ishlari haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: shaxslararo munosabat, muloqot tushunchasi, shaxs, muloqotning strukturaviy tuzilishi

Shaxslararo munosabatlarni o'rganish psixologiya fanida eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Chunki, inson shaxsining yetakchi faoliyatlaridan biri bo'lgan muloqot va u orqali o'zaro munosabatlar odamlar orasida umumiylik, o'xshashlik, uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'lishiga olib keladi. Ayniqsa, oila muhitida shaxslararo munosabatlarning, chunonchi, ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarning o'ziga xos tomonlari shaxsning hayoti, faoliyatining samarasi va mazmuniga bevosita ta'sir etadi. Shunday ekan, insonlar orasida amalga oshadigan shaxslararo munosabatlar, ularning turli psixologik xususiyatlarini o'rganish masalasi ijtimoiy psixologiya fanida muhim dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Muloqot shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishidirki, uning yordamida odamlar o'zaro psixik jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashinadilar, ta'sir o'tkazadilar, ta'sirlanadilar, idrok etadilar, tushunish va baholash jarayonlarini kechiradilar. Shuning uchun muloqot ijtimoiy-psixologik hodisa, ijtimoiy kategoriya sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida bevosita ishtirok etib, hamkorlik faoliyatining moddiy, ma'naviy, emotsional, kognitiv, motivatsion, regulyativ qirralarini aks ettiruvchi obyektiv va subyektiv ehtiyoj sifatida vujudga keladi, ijtimoiylashuvning asosiy omili, negizi vazifasini bajaradi. Shaxslararo munosabatlarda muomalaning inson psixik dunyosiga ta'siri masalalarini psixologlardan L.S. Vigotskiy, S.L. Rubinshteyn, A.N. Leontev, B.G. Anan'ev, A.V. Zaporozhets, A.A. Bodalev, B.F. Lomov, A.A. Leontev, M.I. Lisina tadqiqot ishlarini olib borganlar. [2, 190]

Shaxs – ijtimoiy munosabatlar mahsuli deyilishining, asosiy sababi, uning doimo insonlar davrasida hamda ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'lishini anglatadi. Bu shaxsning eng yetakchi va nufuzli faoliyatlaridan biri muloqot ekanligiga ishora qiladi. Har bir normal inson o'zgaralar tinglashga, o'z fikrini birovlariga yetkazishga, ya'ni gapirishga, fikrlarini ba'zan yozma tarzda bayon etishga tug'ma qobiliyatli o'zini tasavvur qiladi. Lekin ana shu birovlarni tushunish va o'z fikrlarimiz, o'ylarimizni birovlariga yetkaza olish qobiliyati aslida bizning insoniy munosabatlar tizimida ekanligimizni, har birimiz o'zimizga o'xshash inson jamiyatisiz mavjud bo'la olmasligimizni bildiradi.

Shaxslararo munosabatlarda yuzaga keladigan uch xil vazifalar va murakkab jarayon tuzilmasini G.M.Andreyeva "Ijtimoiy psixologiya" kitobida ushbu tuzilishini taklif etadi:

Muloqotning kommunikativ tomoni, ya'ni o'zaro munosabat yoki muloqotga kirishuvchilarning o'rtasida ma'lumotlar almashinuvi jarayoni sifatida;

Muloqotning interaktiv tomoni, ya'ni muloqotga kirishuvchilarning xulq atvorlariga ta'sir jarayoni sifatida;

Muloqotning perseptiv tomoni, ya'ni muloqotga kirishuvchilarning bir birlarini idrok etishlari va tushunchalari bilan bog'liq jarayon sifatida.

O'zaro munosabatlarda muloqotning psixologik jihatdan murakkab ekanligini B.F.Parigin shunday yozadi: "Muloqot shunchalik darajadagi qirrali-ki, uning tarkibiga bir vaqtning o'zida quyidagi jarayonlar kiradi:

- ✓ individlarning o'zaro ta'sir jarayoni;
- ✓ individlar o'rtasida axborot almashinuvi jarayoni;
- ✓ bir shaxsning boshqa shaxsga munosabati jarayoni;
- ✓ bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni;
- ✓ bir biriga hamdardlik bildirish imkoniyati;
- ✓ shaxslarning bir birini tushunishi jarayoni". [2, 193]

Professor E.G'.G'oziyev o'zining "Sotsial psixologiya" nomli darsligida muloqotning genezisi haqida fikr yuritarkan, muloqotning shaxs taraqqiyotidagi o'rni juda katta ahamiyatga ega ekanligini e'tirof etib, quyidagi misolni keltiradi: "Parmalik Salimben qo'lyozmalarida XIII asrdagi Pruss imperatori Fridrix II haqida rivoyatlar saqlanib qolgan. U nihoyatda insoniyatning dastlabki tili qanaqaligiga, ma'no-mohiyati bilan juda qiziqqan. Fridrix II, agar bolalarga yangi til (bizning nutqimiz) o'rgatilmasa, ular insoniyatning eng qadimgi tilida gapirib yuboradilar, deb hisoblagan. Qirol o'zining mazkur farazining tasdig'ini tekshirish maqsadida saroy atrofidagi qishloqlarda tug'ilgan barcha go'daklarni o'z inshootgohiga joylashtirgan. Bu bolalarda barcha narsa muhayyo edi: to'yimli sut va oziq-ovqatlar, kiyim-kechak, o'sha davr uchun nihoyatda kamyob hisoblangan isitish sistemasi, xullas, yashash uchun ideal sharoitlar yaratilgan. Biroq ular faqat bir narsadan mahrum edilar: bu ham bo'lsa muloqotdan. Xizmatkorlarning bolalar bilan gaplashishi tamoman ta'qiqlangan. Go'daklarga inson tovushini eshitishga imkon bermaslik uchun ularga saroyning eng tinch va odamlardan holi qanotidan makon berganlar. Shunday qilib, bolalar bir og'iz so'z ham, inson ovozi ham eshitishga, mehr ko'rishga muvaffaq bo'lmaganlar. Tajribada ishtirok etgan bolalarning hech qaysisi 4 yildan ortiq umr ko'rmagan, ularning barchasi halok bo'lgan. Aslida esa bolalarga faqat bir narsa, ya'ni muloqot yetishmagan edi".[1,82]

Demak, shaxslararo munosabatlar, ya'ni muloqot jarayoni odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar orasida eng murakkabligi va ko'p qirraliligi bilan xarakterlanar ekan, ijtimoiy psixologiya fanida olib borilgan jahon psixologlarining juda ko'p tadqiqotlari shu fenomenni shaxs uchun ham zarur, ham oddiy, ham ta'sirchan deb qaraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahrorov V.Y. "Sotsial psixologiya". Samarqand-2020.
2. Karimova V., Hayitov O., Akramova F., Lutfullayeva N. "Psixologiya". Toshkent-2007.

INTELLEKTUAL SALOHİYAT EKSPERIMENTAL PSIXOLOGIK NAZARIYALARIDA O'RGANILISHI

Baxromjon Raximjonovich Turg'unov

"Intelлект" tushunchasini ta'riflashda psixologik yondashuvni tavsiflovchi tipdagi nazariyalarning umumiy taraqqiyoti, shuningdek, ekstensiv empirik psixologiya taraqqiyotining ko'rinishlaridir. Psixologik nazariyalarning konstruktiv emasligiga o'ziga xos reaksiya xorijiy va mahalliy yondashuvlar doirasida ishlab chiqilgan va intellektual faoliyat mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan eksperimental psixologik intellekt nazariyalari edi. Tadqiqotning ushbu bosqichida to'plangan materialni soddalashtirish uchun biz bir nechta asosiy yondashuvlarni ajratib ko'rsatamiz, ularning har biri intellektning tabiatini talqin qilishda ma'lum bir kontseptual asos bilan tavsiflanadi.

1. Fenomenologik yondashuv (intellekt ong mazmunining maxsus shakli sifatida).
2. Genetik yondashuv (intellekt odamning tashqi dunyo bilan o'zaro ta'sirining tabiiy sharoitida atrof-muhit talablariga tobora murakkab moslashish natijasi sifatida).
3. Ijtimoiy-madaniy yondashuv (intellekt ijtimoiylashuv jarayoni natijasida va unga madaniyatning ta'siri).
4. Protsessual va faoliyat yondashuvi (intellekt inson faoliyatining maxsus shakli sifatida).
5. Ta'limiy yondashuvi (intellekt maqsadli o'rganish mahsuli sifatida).
6. Axborot yondashuvi (intellekt axborotni qayta ishlashning elementar jarayonlari majmui sifatida).
7. Funktsional darajadagi yondashuv (intellekt ko'p darajali kognitiv jarayonlar tizimi sifatida).
8. Regulyatsiya yondashuvi (intellekt aqliy faoliyatni o'z-o'zini boshqarishni tartibga solish omili sifatida).

Birinchi marta shaxsning aqliy (intellektual) qobiliyatlarida individual farqlarning mavjudligi haqidagi savolni F.Galton 1883 yilda nashr etilgan "Inson qobiliyatlari va ularning rivojlanishini o'rganish" kitobida ko'tardi. F.Galton intellektual imkoniyatlar insonning biologik tabiati xususiyatlari bilan tabiiy ravishda belgilanadi va uning jismoniy va fiziologik xususiyatlaridan tubdan farq qilmaydi, deb hisoblagan. Umumiy intellektual qobiliyatlarning ko'rsatkichi sifatida u hissiy o'ziga xos sezgirlikni ko'rib chiqdi. Bir necha yil o'tgach, F.Galtonning qarashlariga muvofiq, J.Kettell bir qator tegishli testlarni ishlab chiqdi. Shunday qilib, dastlabki bosqichda intellekt eng oddiy psixo-fiziologik funksiyalar bilan aniqlandi, shu bilan birga odamlar o'rtasidagi intellektual farqlarning tug'ma (organik) xususiyatiga urg'u berildi. 1905 yildan boshlab Fransiyada intellektni o'rganish maxsus maktablarda o'qitish uchun kognitiv rivojlanishida orqada qolgan bolalarni aniqlash bo'yicha davlat dasturining bir qismiga aylandi. A.Bine va T.Simon bolaning aqliy rivojlanish darajasini o'lchash uchun 30 ta testlar seriyasini taklif qilish orqali ushbu amaliy muammoni hal qilishga harakat qilishdi. Shunday qilib, aqliy rivojlanishning Bine-Simon shkalasi paydo bo'ldi, uning asosida keyinchalik intellektual rivojlanishning asosiy ko'rsatkichi bo'lgan intellekt koeffitsienti (IQ) V.Stern tomonidan kiritildi. Aslida, shu paytdan boshlab intellektni o'rganishda testologik paradigma shakllana boshlaydi. Intelлектni tug'ma psixofiziologik funksiyalar majmui deb hisoblagan F.Galtondan farqli o'laroq, A.Bine atrof-muhitning kognitiv rivojlanish xususiyatlariga ta'sirini tan oldi, shuning uchun u intellektual qobiliyatlarni nafaqat shakllangan ma'lum kognitiv funksiyalarni hisobga olgan holda, balki aqliy qobiliyatlarni ham baholadi. Shunga qaramay, ushbu yondashuv kontekstida intellekt bilish qobiliyati emas, balki ma'lum kognitiv funksiyalarning shakllanish ko'rsatkichlarida namoyon bo'lgan aqliy rivojlanishning erishilgan darajasi sifatida o'rganildi.

Testologik paradigma doirasida, yakuniy nazariy natijalariga to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshi bo'lgan aql tabiatini talqin qilishning ikkita yo'nalishi rivojlanmoqda: biri aqlning u yoki bu darajada intellektual faoliyatning barcha darajalarida ifodalangan umumiy omilini tan olish bilan bog'liq, (K.

Spearman), ikkinchisi intellektual faoliyatning har qanday umumiy boshlanishini inkor etish va ko'plab mustaqil intellektual qobiliyatlarning mavjudligini tasdiqlash (L. Thurstone). L. Terstounning intellekt nazariyasi doirasida umumiy intellektning mavjud bo'lish imkoniyati inkor etildi. Subyektlarning intellektual faoliyatning turli tomonlarini aniqlashga mo'ljallangan 60 ta turli testlarni bajarish natijalarini o'zaro bog'lab, L. Terstoun 10 dan ortiq guruh omillarini oldi, ulardan 7 tasini aniqlab, "birlamchi aqliy qobiliyatlar" deb atadi. Shunday qilib, L. Terstoun tadqiqotlari natijalari xuddi K. Spirmen natijalari kabi umumiy omil - guruh omillarining mavjudligini istisno qilmagani uchun ham ikki omilli, ham ko'p omilli ekanligi ma'lum bo'ldi. Intellekt nazariyalari aslida bir xil hodisaning tavsifi bilan shug'ullanadigan bitta nazariya bo'lib, unda umumiy (K. Spirman) yoki maxsus (L. Terstoun) ta'kidlanadi.

Umumiy intellektni tan olishning birinchi yo'nalishi R. Kettel, F. Vernon, L. Xamfris va boshqalarning ishlari bilan ifodalanadi. R. Kettel katta miqdordagi testlar to'plami va omil tahlili protsedurasidan foydalangan holda, bir qator asosiy omillarni oldi.

Testologik tadqiqotlar rivojlanishining ikkinchi yo'nalishi L. Terstounning intellektual qobiliyatlarning ko'p qirraliligi haqidagi g'oyasini yanada rivojlantirish bilan bog'liq edi. Bunday yondashuvning yorqin misoli sifatida J. Gilford tomonidan tuzilgan intellektning struktur modelidir. Faktor tahlili "birlamchi qobiliyatlarni" aniqlash vositasi bo'lib xizmat qilgan L. Turston nazariyasidan farqli o'laroq, J. Gilford nazariyasida omilli tahlil aqlning mavjudligini postulatsiya qiluvchi oldindan ishlab chiqilgan nazariy modelini isbotlash vositasi bo'lib xizmat qilgan. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, testologik tadqiqotlar inson aqlining ishlab chiqarish xususiyatlari haqidagi g'oyalarimizni rivojlantirish uchun muhim bo'lgan juda ko'p empirik materiallarni berdi.

Intellekt tabiatini tushuntirish modelini yaratishga birinchi urinishlardan biri Gestalt psixologiyasida taqdim etilgan bo'lib, unda intellekt ongning fenomenal sohasini tashkil etish muammolari kontekstida talqin qilingan. Keyinchalik M. Vertgeymer shaxsning «mahsulli tafakkuri»ni tavsiflab, jarayonlarni ham birinchi o'ringa olib chiqdi.

Gestalt psixologik nazariyasida K. Dunkerning tadqiqotlari alohida o'rin egalladi, u muammoning yechimini mazmunning qanday o'zgarishi nuqtai nazaridan tasvirlashga muvaffaq bo'ldi.

Bilimlar bazasi mavjud semantik tarmoqlar va semantik ma'lumotlarning tuzilishi bo'lib, ular orqali sub'ekt nima sodir bo'layotgani haqida o'z g'oyalarini, shuningdek, sub'ekt o'zida mavjud bo'lgan ma'lumotlardan foydalanadigan qoidalar (protseduralar) yaratadi. Asos sifatida individual bilimlar bazasining xususiyatlari intellektual kompetentsiyada R. Glezerning fikricha, turli darajadagi intellektual qobiliyatlarga ega bo'lgan kishilarning asosiy farqi ular tomonidan tashkil etilgan bilimlar tizimi bilan bog'liq. Bu individual bilimlar bazasining xususiyatlari individual kognitiv jarayonlarning (esda saqlash, muammolarni hal qilish) samaradorligini va darajasini oldindan belgilab beradi va kasbiy faoliyatdagi intellektual yutuqlarga olib keladi (Glaser, 1980; 1984). Ayrim tadqiqotchilar bilimlar bazasini tashkil etishdagi kamchiliklar aqliy zaiflik manbalaridan biri deb hisoblaydilar. Shunday qilib, J. Kempion va uning hammualliflari tushuntirishlaricha aqli zaif bolalarni o'sha yoshdagi oddiy bolalarga nisbatan ancha kam ma'lumotga ega bo'lishlari, xususan, ularning hozirgi bilimlarining o'zi keyingi ta'limga juda zaif ta'sir ko'rsatadi (Kampion, Braun, Ferrara, 1982).

U. R. Charlzvort etologik yondashuv tarafdori bo'lib uning tushuntirishicha, tabiiy muhit intellektning boshlang'ich nuqtasi sifatida odamlarning xulq-atvorini o'rganish bo'lishi kerak. Demak, intellekt tirik mavjudotni evolyutsiya jarayonida shakllangan voqelik talablariga moslashish usulidir (Charlzvort, 1976).

Intellektning operatsion nazariyasi namoyondasi J. Piajening fikricha, intellekt organizmning atrof-muhitga moslashuvining eng mukammal shakli bo'lib, u assimilyatsiya (atrof-muhit elementlarini sub'ekt psixikasida kognitiv shaklda qayta ishlab chiqarish) va akkomodatsiya (ob'ektiv dunyo

talablariga qarab ushbu kognitiv sxemalarning o'zgarishi) jarayonining birligidir. Shunday qilib, intellektning mohiyati moslashuvchanlik va ayni paytda barqaror mashq qilish qobiliyatidadir. Tabiiy va ijtimoiy voqelikka moslashish va uning asosiy maqsadi insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini tizimlashtirishdir.

Intellektning rivojlanishi xususida Piajening nazariy qarashlariga ko'ra, ikkita asosiy yo'nalish mavjud. Birinchisi, operativ kognitiv tuzilmalarning integratsiyasi bilan bog'liq, ikkinchisi esa voqelik haqidagi individual g'oyalarning invariantligi (ob'ektivligi) o'sishi bilan bog'liqligini o'rganadi. Oliy psixik funksiyalarning madaniy-tarixiy nazariyasi doirasida L.S.Vigotskiyning fikriga ko'ra, aql muammosi bolaning aqliy (umuman aqliy) rivojlanishi muammosi sifatida qaraladi. S.L.Rubinshteynning ta'kidlashicha, psixik jonli real faoliyat sifatida protseduralilik, dinamiklik va davomiylik bilan ajralib turadi.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki demak intellekt har doim o'rganilgan intellektual salohiyatni oshirish yoki ko'tarish doimiy empirik o'rganilgan, hamda turli ko'rinishlarida, yuqorida keltirilgan nazariyalarda korishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. G'oziev E.G'. Tafakkur psixologiyasi.- T., 1990.
2. G'oziev E.G'. Psixologiya. - T:O'qituvchi, 1994.
3. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. –T.: O'qituvchi, 2010.
4. Anastazi A. Psixologicheskoe testirovanie.-M.: Pedagogika, 1983. Pod obsh.red. K.M.Gurevicha, V.I.Lubovskogo.
5. Bogoyavlenskaya D.B. Intellektualnaya aktivnost psixologicheskii aspekt izucheniya tvorchestva. Voprosi psixologii. № 1. 1992.
6. Davletshin M.G., Kovalev A.G., Krutetskiy V.A. Qobiliyat va uning diagnostikasi.- T:O'qituvchi, 1979.
7. Matyushkin A.M. Kontsepsiya tvorcheskoy odaryonnosti. //Voprosi psixologii. №6. 1989.

BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGLARNI TARBIYAVIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

**ADU Umumiy psixologiya kafedrası kata o'qituvchisi
To'raxonova Barnoxon**

Anotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak pedagog-psixologlarni faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos texnologiyalari xamda tarbiyaviy ishlarning asosiy vazifalari yoritilib o'tilgan.

Kalitsa'lar: fazilat, sadoqat, jamiyat, insoniylik, millat, strategiya, rivojlantirish.

Аннотация: В данной статье описаны конкретные технологии организации деятельности будущих педагогов-психологов и основные задачи воспитательной работы.

Ключевые слова: добродетель, лояльность, общество, человечество, нация, стратегия, развитие.

Annotation: This article describes the specific technologies of organizing the activities of future pedagogues-psychologists and the main tasks of educational work.

Keywords: virtue, loyalty, society, humanity, nation, strategy, development.

Jahonda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim jarayonida bo'lajak mutaxassislarda shakllantirilishi lozim bo'lgan kompetensiyalarga (fazilatlar) ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Masalan, Yaponiyaning "Ta'lim to'g'risidagi fundamental Qonuni"⁶³ [66]da ta'lim muassasalariga tinchlik va insoniylik ideallariga amal qiluvchi millatni shakllantirish missiyasi yuklatilgan. Ya'ni: shaxs sifatlarini to'liq rivojlantirish; tinchlikparvar davlat va jamiyat quruvchilarini tarbiyalash, haqiqatparvarlik va adolatlilik; shaxsiy erkinlik; mehnatsevarlik; mas'uliyatlilik; mustaqil fikrlilik; o'zgaralar bilan hamkorlik, mustaqil fikrga egalik; an'anaviylik bilan zamonaviylikni anglash; xalqaro hamkorlikka tayyorlik; kundalik turmush malakalariga egalik; ruhan va jismonan kuchlilik; o'zini baxtli va boshqalar bilan uyg'un qila olish fazilatlarini shakllantirilmoqda.

Ta'lim muassasalari uchun chiqarilgan "Ideal yapon yigit-qizining fazilatlarini" deb nomlangan hujjatda yapon yoshlarida 16 ta fazilatni shakllantirish vazifasi belgilab berilgan. 16 fazilat 4 guruhga bo'lingan. Bular: 1) shaxsiy sifatlar: erkinlik, o'ziga xoslikni rivojlantirish, mustaqil bo'lish, o'z hohishlarini idora qila olish, piyaset (ehtiro) tuyg'usiga egalik; 2) oila boshlig'iga xos sifatlar: o'z uyini mehr-muhabbat, halovat va tarbiya maskaniga aylantira olish; 3) ijtimoiy sifatlar: o'z ishiga sadoqat, jamiyat farovonligiga hissa qo'shish, ijodkorlik, milliy (ijtimoiy) qadriyatlarni hurmat qilish; 4) fuqarolik sifatlarini: vatanga sodiq bo'lish, davlat ramzlarini qadrlash, ijtimoiy faollik, eng yaxshi milliy fazilatlar sohibi bo'lishni o'rgatadi.

AQShning "Amerika – 2000: ta'limni rivojlantirish strategiyasi(1991)" dasturida yetuk shaxsga xos fazilatlar sifatida rostgo'ylik, maqsadda sobitqadamlik, to'g'rilik (xolislik), puxtalik va shaxsiy mas'uliyatga ustuvorlik berildi. Shuningdek, yosh amerikaliklarda jasurlik, fidoyilik, barqarorlik, qat'iylik, tirishqoqlik, hamdardlik, bag'rikenglik singari 60ta asosiy fazilat shakllantirilmoqda.

Buyuk Britaniyaning ta'lim bo'yicha Milliy komissiyasi (1993) maktabda: yoshlarda haqiqatparvarlik, boshqalarga hurmat, jamiyat oldida burchga sodiqlik, insonlarga g'amxo'rlik, madaniy merosga hurmatni shakllantirish, demokratik erkin jamiyat fuqarolari bo'lish, bag'rikenglik fazilatlarini singdirish, axloqan va ma'nan kuchli shaxslar qilib yetishtirish vazifalarini yukladi[66]⁶⁴.

Fransiya ta'lim vazirligi ko'rsatmalarida[66]⁶⁵ mas'uliyatli, g'ururli, o'zgaralarni hurmat qiluvchi, boshqalar bilan hamkorlikka tayyor, irqchilikka qarshi turuvchi, multikulturalizmni qabul qiluvchi, o'zining Fransiya muhabbatini Ozodlik, Tenglik, Qardoshlik g'oyalari bilan uyg'un rivojlantirgan demokratik jamiyat kishisi fazilatlariga ega shaxsni tarbiyalash ko'zda tutilgan.

Amerikalik pedagog-psixologlar tarbiyaviy ishlarning asosiy vazifalari qatoriga mustaqil bilim olish ko'nikmalarini va ularning integral diagnostikasini ham qo'shishadi. Shakllantirilgan amaliy ishtirok ko'nikmalari kelajakda jamiyat hayoti va siyosiy jarayonlarga samarali va mas'uliyatli ta'sir o'tkazish uchun talab etiladi. Shuning uchun bu ko'nikmalar talaba shaxsi shakllanishining dastlabki bosqichlaridanoq o'rgatib borilishi va ta'limning barcha bosqichlarida davom etishi lozim. AQSh o'quv muassasalarida qabul qilingan tarbiyaviy ish shakllari suhbatdoshni diqqat bilan eshitib, uning fikr va g'oyalarini do'stona va tanqidiy tinglash, nizolarni hal qilish, murosaga kelib, o'zaro rozilikka erishishga o'rgatadi. Bunda tyutorlar elektron resurslardan hamda o'zlarining shaxsiy aloqalari orqali ijtimoiy so'rovlar o'tkazib borishadi. Shu tariqa talaba-yoshlar o'z mamlakatlaridagi islohotlarda faol ishtirok etishga o'rgatib boriladi.

AQSh ta'lim-tarbiya doktrinasida mas'uliyat, o'z-o'zini idora etish va har bir insonni hurmat qilish hamma uchun majburiy hisoblanadi. Shu maqsadda talaba-yoshlarda ijtimoiy yo'nalgan

fazilatlar – ochiqko‘ngillik, o‘zgalariga hurmat, qonunga itoat qilish, voqelikka tanqidiy baho berish va murosallilik shakllantirib boriladi.

Avstraliya ta’lim muassasalarida to‘g‘rilik, olamda o‘z o‘rnini bilish, tadbirkorlik, tashabbus kabi fuqarolik g‘oyalari asosida yuzaga kelgan demokratik merosga xurmat bilan bir qatorda ijtimoiy yo‘nalgan shaxs xarakteriga xos qirralar – bag‘rikenglik, davlatning ko‘pmillatli merosini saqlab qolishga intilish, kirishuvchanlik, xayrixoxlik kabi fazilatlar tarbiyasi ustuvor sanaladi.

Buyuk Britaniya tarbiyaviy doktrinasida har bir insonda individual yo‘nalgan shaxs qirralari bo‘lishi shart hisoblanadi. Shu sababli o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyatli bo‘lish, o‘zi va o‘zgalar istiqboli haqida qayg‘urish, o‘z xarakterlarining o‘zgalariga qanday ta’sir etishi haqida o‘ylash, avval o‘ylab, keyin qaror qabul qilish, o‘z nuqtai nazarini himoya qilish, kabi sifatlarga alohida e’tibor qaratiladi.

Ijtimoiy yo‘naltirilgan shaxsning sifatlari – jamiyat yuksalishi xaqida qayg‘urish, nizolarni bartaraf etishga intilish, umumiy manfaat uchun jamoada ishlashga tayyorlik, o‘zgalar nuqtai nazarini qabul qila olish, o‘z xarakterlariga mas’uliyat bilan yondoshuv, o‘zi va o‘zgalar haqida qayg‘urish, o‘z xatti-harakatlarining boshqalarga qanday ta’sir etishini o‘ylab ish tutish, o‘z xatti-harakatlarining kutilmagan natijalari uchun javob bera olish, mas’uliyatlilik va bag‘rikenglik, individning siyosiy samaradorligi, umumiy muvaffaqiyat va oxir-oqibat eng muximi jamiyatning ma’naviy yuksalishi uchun o‘ta muhim[66]⁶⁶ hisoblanadi.

“Journal of American Indian Education” jurnali tarbiyaviy faoliyat strategiyasi xaqida so‘z yuritib, «yaxshi inson»ni shakllantirish birinchi navbatda axborot, ma’rifat, ongning rivojlanishi, qarama-qarshiliklarni yengib o‘tish, tanqid, ijodiy faollik, siyosiy, madaniy va iqtisodiy sohalarida mustaqil qaror qabul qila olish kabi ko‘nikmalarni integral shakllantirish orqali kechishi lozimligini ta’kidlaydi[66].⁶⁷

Xorijiy tajribalar tahlili yangicha – kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak pedagog-psixologlarni tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga tayyorlash modelini takomillashtirish lozimligini ko‘rsatdi. Aynan bo‘lajak pedagog-psixologlarning tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga tayyorlash tizimini takomillashtirish jarayonlari murakkab dinamik tuzilishga ega bo‘lib, bakalavr malakasiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari asosidagi tayanch kasbiy kompetensiyalar, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish bilan bog‘liq umumkasbiy kompetensiyalar, faoliyatli-texnologik kompetensiyalar, ya’ni tarbiya sohasi, faoliyat turi nuqtai - nazaridan klassifikatsiyalanuvchi lokal - maxsus kompetensiyalar turkumi, o‘z - o‘zini kasbiy rivojlantirishga, innovatsion - ijodiy yondoshuvlar asosida kasbiy faoliyat trayektoriyasining yangi rivojlanish yo‘nalishlari va strategiyalarini belgilash, shuningdek akmeologik rivojlanish motivatsiyasini ta’minlashga xizmat qiluvchi metakompetensiyalar bog‘lami asosida belgilandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tate D.S. Increasing the retention of American Indian students in professional programs in higher education / D.S.Tate, C.L.Schwartz // Journ. of American Indian Education. – 1993. – Vol. 32. – P. 21 – 31.
2. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish: ped.fan. dok. ...diss. –T., 2017. – 314 b.

3. Xorvat D.A. Obrazovatel'naya sreda vuza kak faktor formirovaniya obshchekulturnykh kompetensiy studentov: avtoreferat dis. ... kandidata pedagogicheskix nauk. – Moskva, 2015. – 34 s.

4. Faxrutdinova A.V. Obshcheye i osobennoye v podxodax k grazhdanskomu vospitaniyu v SShA, Kanade, Avstralii i Velikobritanii / Faxrutdinova A.V. // Obrazovaniye i samorazvitiye. – 2011. – № 4. – S. 215-220.

5. Razvitiye obrazovaniya v yevropeyskix stranax v usloviyax globalizatsii i integratsionnykh protsessov: Sbornik nauchnykh trudov. – M.: FGNU ITIP RAO, Izdatelskiy Sentr IET, 2013. – 448 s.

6. Sokolovoy I.I., Kolesnikova A.S. Sovremennaya zarubejnaya komparativnaya pedagogika i filosofiya obrazovaniya. – M.: FGNU ITIP RAO, Izdatelskiy Sentr IET, 2013. – 328 s.

Elektron resurslar:

7. Pedagogicheskie_tekhnologii//tekhnologijaindividualizacii_obuchenija_inge_unt_a_s_grani ckaja_v_d_shadrikov/12-1-0-58#.

8. http://www.sovremennye_obrazovatelnye_tehnologi.ru/publ/metodicheskie_materialy/.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PSIXOLOGIK XIZMAT VA UNING AHAMIYATI

Turg'unboyeva Dilafruz Bahromjon qizi

NamDPI, Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi yo'nalishi talabasi.

Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng asosiy bo'g'inidir. Mutaxassislarining ilmiy xulosalariga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumotlarning 70%ni 5 yoshgacha bo'lgan davrda oladi. Shu bois bolalarning sog'lom va bilimli, yetuk kadrlar bo'lib voyaga yetishida maktabgacha ta'lim jarayonida oladigan tarbiyasi juda muhim o'rin tutadi.

Bundan ko'rinib turibdiki maktabgacha yosh davri- bu shaxs shakllanishi boshlanadigan davr. Ko'pgina olimlarning (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontiyev, D.B.Elkonin, S.L.Rubinshteyn va boshqalar) fikricha, hayotning bu davrlari ijtimoiy, intellektual va shaxsiy rivojlanishi uchun muhim davr hisoblanadi. Insonda aynan bolalik davrida o'z-o'zini anglash, o'zi haqidagi ilk tasavvurlar hamda axloqiy va ijtimoiy me'yorlar shakllanadi. Bu esa maktabgacha ta'lim muassasalari ishiga yanada yuqori talablar qo'yadi. Shu jumladan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan psixologlar zimmasiga ham. Chunki, maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologi, psixologik rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini va ushbu rivojlanishning yoshga bog'liq xususiyatlarini hamda uning individual o'zgarishlarini tushunadigan shaxsdir.

Bundan tashqari maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologi faoliyatining asosiy maqsadi ham bolalarning psixologik salomatligini ta'minlash, vazifasi esa bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilish, ularning hissiy holatini ta'minlash, har bir bolaning qobiliyatini erkin va samarali rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishdir. Ushbu funktsiyalarni amalga oshirish esa bolalar bog'chasi xodimlari, bolalar va ularning ota-onalari bilan bir qator o'zaro bog'liq ish turlarini amalga oshirishni taqozo qiladi.

Bundan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim tashkilotida faoliyat olib borayotgan psixologning vazifalarini ikkita katta bo'limga bo'lish mumkin. Ulardan birinchisi, ta'lim jarayonini bir butun sifatida amalga oshirishda ishtirok etish, uni psixologiyalashtirishdir. Ikkinchi bo'lim - bolalar

bilan individual ishlash va ularning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishga yordam berish.

Birinchi bo'lim bolalar bog'chasi xodimlari va ota-onalarni psixologik tarbiyalash, ularga bolalarning psixologiyasi, yosh xususiyatlari, bolalar bilan muloqot qilishning maqbul usullari, bolalar guruhlarini tashkil etish, birgalikdagi faoliyat, turli yoshdagi bolalar o'rtasidagi muloqot va boshqalar haqida bilimlarni yetkazishni o'z ichiga oladi. Chunki rivojlanish qonuniyatlarini bilmaslik oqibatida ota - onalar bolalarga ularning yoshiga mos bo'lmagan talablarni qo'yadilar, inqiroz davrlaridagi xususiyatlarni esa xulq atvordagi og'ishish deb baholaydilar. Bunday xolda psixolog bola psixik rivojlanish xususiyatlari haqida ota - onalarga tushuncha berishi lozim bo'ladi. Shuningdek, noto'g'ri oilaviy tarbiya bolani og'ishishlarga ya'ni, haddan tashqari ko'p erkalatish, qo'rqitish, og'ir jismoniy jazolar, befarqlik kabi ota-onalarning tarbiya bobidagi xatolari bola xulqidagi normadan chetga chiqishning sababiga aylanishi mumkinligi haqida ota-onalar bilan muntazam tushuntirish ishlarini olib borishga to'g'ri keladi.

Albatta, psixologik ta'lim bolalar psixologiyasiga oid umumiy ma'lumotlarni yetkazish bilan cheklanib qolmaydi. Bu bolalar bog'chasining o'ziga xos sharoitlarini, xodimlarning malakasini va uning har bir a'zosining individual ish uslubini, milliy an'analarni, bolalar va ota-onalar kontingentini, mahalliy sharoitlarni va boshqalarni hisobga olgan holda o'rganishni talab qiladi.

Ikkinchi bo'lim psixologdan anchagina mehnatni ya'ni, har bir bolalar guruhi uchun kuzatish va tegishli diagnostika usullaridan foydalangan holda uzoq muddatli o'rganishni, tarbiyachi va bolalar, bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning xususiyatlarini, bolalarning aqliy rivojlanish darajasini va individual psixologik xususiyatlarni baholashni hamda aniqlashni talab qiladi. Bunda ta'lim mashg'ulotlari va tarbiyani farqlash, tarbiyachilar va ota-onalar uchun tavsiyalar berish, ba'zi hollarda - bolalar bilan tuzatish ishlarining turli usullarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Yana shuni yodda tutish kerakki, psixolog tibbiyot va maxsus pedagog vakolatiga kiruvchi funktsiyalarni bajara olmaydi va bajarmasligi kerak. Bu kerak bo'lganda, u faqat tegishli mutaxassis - pediater, bolalar psixonevrologi, defektolog, nutq terapevti bilan bog'lanishni tavsiya qiladi yoki o'zi ularni maslahat va zarur qarorlarni qabul qilish uchun jalb qiladi. Ba'zi holatlarda maktabgacha ta'lim tashkiloti hodimlari, ota-onalar psixologdan uning vakolati doirasidan tashqaridagi vazifalarni talab qilishadi. Bunday holatlar yuzaga kelmasligi uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida ish boshlagan psixolog, birinchi navbatda, xodimlar va ota-onalarni o'zining vazifalari bilan tanishtirishi va u qanday yordam ko'rsatishi mumkinligi haqidagi tasavvurga ega bo'lishlari uchun targ'ibot va tashviqot ishlarini olib borishi kerak. Chunki, ota-onalar ba'zi tarbiyachilar orasida psixologiya nima ekanligi haqida noto'g'ri tushunchalar keng tarqalganligini psixolog hisobga olish kerak.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologi bolalarning psixologik o'sish qonuniyatlarini, ularning aqliy rivojlanishining umumiy va yoshga bog'liq xususiyatlarini va bu xususiyatlarning individual o'zgarishlarini tushunadigan shaxsdir. Shunday ekan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalarni har tomonlama barkamol shaxs qilib voyaga yetkazishda bu soha vakillariga zarurat katta.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Микляева Н.В. Работа педагога-психолога в ДОУ, 2001.
2. Панько Е.А. Психология деятельности воспитателя детского сада. Минск: Высшая школа, 1986.
3. Прохорова Г.А. Рабочие материалы педагога-психолога ДОУ на учебный год, 2005.
4. Урунтаева Г.А. Практикум по детской психологии. - М.: Просвещение: Владос, 1995.

O'SMIRLIK DAVRIDA OG'ISHGAN XULQNI KORREKSIYA QILISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Tojiddinova Dildora Bahodirjon qizi NamDU talabasi,

Ilmiy rahbar: (PhD) Badritdinova Madina Baxromovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davrida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan deviant xulqning psixologik xususiyatlari, dezadaptatsiyalashgan xulqni keltirib chiqaradigan asosiy omillar dezadaptatsiyalashgan xulqli o'smirlarga psixologik yondashuvning korreksion usullari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: muammo, deviant, innovatsiya, ijtimoiy, muammoli vaziyat, agressiya, xulq-atvor, dezadaptatsiya, suitsid.

Bugungi kunda yoshlarning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi, yetuk inson bo'lib ulg'ayishi yo'lida zamonaviy, ilg'or-innovatsion shart-sharoitlarni yaratib berish ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Chunki yosh avlodni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ma'naviy yetuk, jismonan sog'lom, vatanparvar va fidoiy etib tarbiyalash, huquq va manfaatlarini himoya qilishga e'tibor qancha kuchaytirilsa, uning samarasi ham shuncha yuqori bo'ladi. Shu bois O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan jamiyatining faol qatlami sifatida e'tirof etiluvchi yoshlarga yurt ravnaqini ta'minlovchi katta kuch sifatida qaralmoqda.

“Yurtimizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat. Bu jumlar shuni anglatadi-ki, bizning ertangi kunimiz bugungi yoshlar qo'lida”-deydi prezidentimiz Sh.Mirziyoyev [1]. Shu bois ularni barkamol, yetuk bo'lib ulg'ayishlarida ularga kerakli bo'lgan imkoniyatlarni yaratib berishimiz lozim va shu bilan birgalikda, ayni vaqtda o'zini qobiliyatini, salohiyatini, imkoniyatlarini tushunib yetmayotgan ba'zi yoshlarimizga ham yordam qo'lini cho'zishimiz lozim.

Bugungi O'zbekiston yoshlarini deya baralla aytilayotgan bir zamonda, o'z xulq-atvorini boshqara olmayotgan, turli xil norasmiy guruhlariga qo'shilib yosh umrini behuda sarflayotgan yoshlarimiz ham yo'q emas. Bunday yoshlarning tobora ko'payib borishi albatta hech kimni bee'tibor qoldirmaydi. O'smirlik davrida yuzaga keladigan deviant xulqli bolalar ustida ishlash bugungi kundagi eng dolzarb mavzulardan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki aynan shu yoshlar yurt kelajagini barpo etishadi.

Og'ishgan xulq muammosi ilmiy bilimning turli sohalarida tadqiqotchilarning o'ta qiziqishini uyg'otdi. Ya.I.Gilinskiy ta'kidlaganidek: “Deviant ahloqqa bag'ishlangan minglab tomillar yozib bo'lindi, biroq hanuzgacha uning nimaligi butkul aniq emas” [2].

Djon Uotson axloq to'g'risida “tuxumni mahsuldor qilish lahzarida dunyoga keluvchi va organizmning rivojlanishi darajasi bo'yicha yanada murakkablashib boruvchi faoliyatning uzluksiz oqimi” haqida gapirgan edi [3].

Venger psixologi F.Patakining fikriga ko'ra, deviant xulq-atvor tizimi yoki ko'plab sababiy bog'liqlikka ega bo'lib, uning vujudga kelishi bir emas, balki bir qancha ya'ni tarixiy, makrosotsiologik, ijtimoy-psixologik va individual-shaxsiy omillar roliga bog'liq [4].

Deviant xulq atvorning shakllanishiga ham tashqi, ham ichki omillar ta'sir ko'rsatadi. Birinchi omilga ishsizlik, hayot tarzining pastligi, jamiyatda u yoki u qatlamning yashash darajasi va boshqalar kiradi. Ikkinchi guruh omilga L.M.Zyubinning fikricha quyidagilar kiradi [5]:

- aqliy rivojlanishdagi yetishmovchilik;
- tafakkur mustaqilligining yetishmasligi, yuqori darajada konformlilik, ta'sirlanuvchanlik;
- quyi darajada aqliy faollik, ma'naviy ehtiyojlarning qashshoqligi va beqarorlik.

K.Lorentsning fikricha, agressiv xulq-atvor tirik organizmdagi yashash uchun kurash instinki bilan bog'liq. Lorentsning fikricha, agressiv harakat [6]:

- a) to'plangan agressiv quvvatning miqdori;
- b) agressiyani yumshatuvchi ta'sirlarning hamkorlikdagi faoliyati natijaidir.

V.V.Kovalevning "o'smirlardagi patoxarakterologik reaksiyalar psixik faoliyatning muvaqqat o'zgarishlaridir" degan fikrini keyinchalik A.E.Lichko ham ta'kidlaydi. Patoxarakterologik reaksiyalarga odatda karakter xususiyatlari bilan bog'liq o'zgarishlar, reaktiv holatlar, ijtimoiy-psixologik dezadaptatsiyaga olib keluvchi xulq-atvor o'zgarishlari kiritiladi [7].

F.Patakining fikricha, dispozitsiyalar deviant xulq-atvorning bevosita sabasi emas, balki uning vujudga kelishi uchun sharoit yaratuvchi omildir. Agar ijtimoiylashuvning ilk bosqichida noo'rin an'analar va intilishlar shunga muvofiq ijtimoiy-madaniy namunalar bilan mos kelsa, u holda deviant xulq-atvor shakllanishining ehtimoli ortadi [8].

E.Dyurkgeymning ta'kidlashicha deviant xulq jamiyatda me'yoriy nazorat susayganda yuzaga kelar ekan [9].

P.Mertonning nazariyasida esa, jamiyatda ma'naviy qadriyatlar inson tomonidan ob'ektib ravishda qabul qilinmay, qadriyatlar tizimi yemirilishni boshlaganda vujudga kelar ekan [10].

O'smirlardagi turli jinoyatchiliklar, suidsitlar, spirtli ichimliklar va tamaki mahsulotlarini iste'mol qilishlari kabi holatlari yuzaga kelishining asosiy omillari to'rt bo'lingan.

Bular:

- Oilaviy omillar
- Ijtimoiy omillar
- Shaxsiy omillar
- Fiziologik omillar

Oilaviy omillar- oiladagi nohush vaziyatlar, ota-onaning bandligi, ota-onalar bilan nizolar, ota-onalarning axloqsiz turmush tarzi, noto'liq oilalar va pedagogik saviyasiz oilalar.

Ijtimoiy omillar- tashqi muhitning ta'siri, ota-onalarning ishsizligi va kamta'minlanganligi, tengdoshlari tomonidan mensimaslik, kamsitish, iqtisodiy beqarorlik, kompyuter o'yinlari.

Shaxsiy omillar- erkinlik va mustaqillikka intilish, irodasizlik, yolg'izlik, idrok va huquqiy bilim saviyasining pastligi, e'tiborni o'ziga jalb qilish.

Fiziologik omillar- bolaning kasalligi, o'qishda orqada qolish, o'zini nazorat qila olmaslik, genetik moyillik.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, xulosa qilib aytadigan bo'lsak, dezadaptatsiyalashgan xulqni keltirib chiqaruvchi omillar o'smir xulqini shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun o'smirlik davrida ularga iloji boricha to'g'ri muomalada bo'lish va vaziyatni to'liq anglagan holda o'smirlarga to'g'ri yo'l ko'rsatish lozim. Maktablarda o'quvchilarga ko'proq e'tiborli bo'lish, ularni maktab ichidagi va tashqarisidagi do'stlari haqida ma'lumotlarni bilish lozim. Shu bilan bir qatorda ota-onalar majlislarida o'smirlardagi o'zgarishlar to'g'risida, ularni bandligini ta'minlash, ya'ni ularni darslar va uy yumushlari bilan band qilib qoyishlari, do'stlari bilan vaqt o'tkizayotganda nimalar bilan shug'ullanayotgani haqida ma'lumotlarga ega bo'lishlari, ularga bee'tibor bo'lmasliklari, oilaviy majlislarda ularning ham fikrlarini inobatga olgan holda qaror qabul qilishlari, agar xato fikrlagan yoki

xato ish qilgan bo'lsa bosiqlik bilan to'g'ri tushuntirishlari lozimligi to'g'risida ma'lumotlarni berib o'tilishi lozim.

Bundan tashqari har bir pedagog psixologik bilimlarga ega bo'lishi shart. Chunki o'quvchilarni holatini, xissiyotlarini, harakter xususiyatlarini inobatga olgan holda ish yuritishi lozim. Agar pedagogda psixologik bilim yetishmasa o'quvchilar bilan ishlashda turli xil qiyinchiliklarga duch keladi.

Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak, deviant xulqli va boshqa yomon odatlari shakllanayotgan yoshlarga biz bee'tibor bo'lmasdan, har bir shaxs shu yurtning kelajagini qurishini anglab yetgan holatda ularga jiddiy yondashish natijasidagina bu millat rivojlanadi, ravnaq topadi. Chunki O'zbekiston – yoshlar mamlakati!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqidan.
2. Hakimova.I.M. Deviant xulq-atvor psixologiyasi, Toshkent, 2014.
3. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. *Ilmiy axborotnoma*.
4. Бадритдинова, М. Б., & Тургунпулатова, М. (2023). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО СТИЛЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 16(1), 25-29.
5. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Science and Education*, 2(2), 331-337.
6. Halimjanovna, A. M., & Baxromovna, B. M. (2023). MUAMMOLI TA'LIM MUSTAQIL FIKRLASH OMILI SIFATIDA. *Science and innovation*, 2(Special Issue 14), 266-270.
7. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. *Ilmiy axborotnoma*.
8. Halimjanovna, A. M., Bakhromovna, B. M., Alisherovna, M. N., Tuxtasinovna, T. R., & Jumaboyevna, T. S. (2023). Psychological Mechanisms for Overcoming the Feeling of Fear that Occurs in Students During the Examination Process. *Migration Letters*, 20(S8), 1549-1556.
9. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Science and Education*, 2(2), 331-337.
10. Badritdinova, M. B. (2019). THE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.
11. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. *Ilmiy axborotnoma*.

ВЛИЯНИЕ ГАДЖЕТОВ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА GADJETLARNING MAKTAB YOSHGACHA BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA'SIRI THE INFLUENCE OF GADGETS ON THE PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Туляганова Дилноза Равшанбековна¹

Ботирова Зебо Хасановна²

¹ Ассистент кафедры психологии, Ташкентского Университета Прикладных Наук,
tulaganovadilnoza80@gmail.com

² Студент 4 курса Ташкентский Государственный Стоматологический Институт,
zebot1203@gmail.com

Ключевые слова: гаджет, дошкольный возраст, психологическое развитие, внимание, концентрация, социализация, физическое здоровье.

Kalit so‘zlar: gadget, maktabgacha yosh, psixologik rivojlanish, diqqat, konsentratsiya, sotsializatsiya, jismoniy salomatlik.

Key words: gadget, preschool age, psychological development, attention, concentration, socialization, physical health.

ВВЕДЕНИЕ Современные дети сталкиваются с миром цифровых технологий уже с самого раннего детства, и гаджеты становятся неотъемлемой частью их повседневной жизни. Вопрос о воздействии этих технологических устройств на психологическое развитие детей дошкольного возраста привлекает все больше внимания родителей, педагогов и исследователей.

В настоящее время малыши уже в удивительно раннем возрасте умеют обращаться с планшетами и смартфонами, запускать приложения, играть в интерактивные игры. Возникает закономерный вопрос: как это влияет на их внутренний мир, эмоциональное состояние и психологическое развитие?

Будучи лишь инструментами, гаджеты имеют потенциал как для обогащения, так и для ограничения психологического развития детей. Далее мы рассмотрим эти аспекты более подробно, а также предложим рекомендации по эффективному и безопасному использованию гаджетов в раннем возрасте.

На сегодняшний день, использование гаджетов, даже детьми дошкольного возраста, это неотъемлемая часть развития ребенка в разных направлениях. В связи с этим можно выделить следующие положительные аспекты использования современных гаджетов.

1. Развивающие приложения и игры. Гаджеты, особенно смартфоны и планшеты, предоставляют доступ к широкому спектру образовательных приложений и игр. Эти приложения ориентированы на интерактивное обучение, предоставляя малышам возможность учиться через игру.

2. Визуальная стимуляция. Яркие цвета, анимированные персонажи и интересные сценарии приложений создают визуально привлекательное окружение. Это способствует развитию визуальных навыков, улучшению распознавания форм и цветов, а также содействует формированию образного мышления.

3. Развитие координации движений. Некоторые развивающие приложения и игры нацелены на улучшение моторики и координации движений у детей. Взаимодействие с экраном через нажатия, свайпы и мультитач действия требуют от детей усилий и точности, что в свою очередь способствует развитию моторных навыков и координации движений.

4. Индивидуальный подход и адаптация. Многие образовательные приложения предоставляют возможность адаптировать уровень сложности в зависимости от успехов каждого ребенка. Такой персонализированный подход может улучшить эффективность обучения и поддержать индивидуальные потребности ребенка.

5. Развитие языковых навыков. Многие развивающие приложения ориентированы на обучение языку. Они предоставляют интерактивные методы изучения букв, слов и фраз,

развивая языковые навыки детей. Это особенно важно в контексте подготовки к школе и формирования базовых навыков чтения и письма.

Все эти положительные аспекты позволяют рассматривать гаджеты не только как источник развлечений, но и как мощный инструмент для стимулирования умственного и эмоционального развития детей дошкольного возраста.

Важно учитывать потенциальные риски, так как длительное использование гаджетов в повседневной жизни детей, может привести к развитию следующих негативных последствий.

1. Ограничение социальных взаимодействий. Долгое время, проведенное детьми перед экраном гаджетов, может снижать возможности для развития социальных навыков. Взаимодействие с электронными устройствами не предоставляет аналогичного опыта общения с реальными людьми, что может привести к ограничению способностей к эмпатии, общению и формированию дружеских отношений.

2. Влияние на сон и здоровье. Экспозиция к синему свету, излучаемому экранами гаджетов, особенно перед сном. Нарушения сна в детском возрасте могут привести к проблемам в физическом и эмоциональном здоровье.

3. Риск зависимости и снижение внимания. Использование гаджетов без контроля может стать источником риска для развития зависимости. Дети, увлеченные интерактивными приложениями и играми, могут испытывать трудности с переключением внимания на другие виды активностей, что может отрицательно сказаться на их внимании, концентрации и способности к саморегуляции.

4. Физическое здоровье. Длительное сидение перед экраном гаджета может содействовать седентарному образу жизни. Недостаток физической активности и игр на свежем воздухе может оказывать негативное воздействие на развитие моторики и общей физической формы.

Понимание этих отрицательных аспектов позволяет более осознанно подходить к использованию гаджетов и разрабатывать стратегии для сбалансированного развития детей, включая разнообразные формы активности и ограничение экранного времени.

Проведя анализ положительных и отрицательных сторон в использовании гаджетов детьми дошкольного возраста, нами были предложены следующие рекомендации:

1. Ограничение экранного времени. Рекомендуется соблюдать ограничение экранного времени в пределах 1-2 часов в день для детей дошкольного возраста.

2. Контроль контента. Необходим правильный выбор образовательных приложений и игр с учетом их контента и возрастных ограничений.

3. Вариативность занятий. Помимо использования гаджетов, нужно внести в режим ребенка разнообразные виды активности, такие как игры на свежем воздухе, творческие занятия, и др.

4. Моделирование правильного поведения. Необходима демонстрация баланса между использованием гаджетов и другими видами деятельности.

Эти рекомендации направлены на создание сбалансированного подхода к использованию гаджетов в детском возрасте, способствуя разностороннему и полноценному развитию детей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вопрос воздействия гаджетов на психологическое развитие детей дошкольного возраста требует внимательного рассмотрения, особенно в контексте современного цифрового общества. В нашей статье мы проанализировали как положительные, так и отрицательные аспекты

использования гаджетов, а также предоставили рекомендации для эффективного и безопасного подхода к этому вопросу.

Положительные аспекты, такие как доступ к образовательным приложениям, визуальная стимуляция и развитие координации движений, предоставляют детям возможность учиться и развиваться в интересной и интерактивной форме. Однако, важно соблюдать баланс и осознанно использовать гаджеты в сочетании с другими видами деятельности.

Отрицательные аспекты, включая ограничение социальных взаимодействий, влияние на сон и здоровье, риск зависимости, физическое здоровье и ограничение креативности, подчеркивают необходимость осторожного подхода к использованию технологий. Ограничение экранного времени, контроль контента и сбалансированное включение гаджетов в режим активностей - ключевые элементы успешного управления этим аспектом детского развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Беляева, Е. И., & Нечаева, Е. В. (2018). Влияние компьютерных технологий на формирование образности у детей младшего дошкольного возраста. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика, (3), 308–318.

2. Кузнецова, Е. В., & Шевцова, В. В. (2017). Экранная зависимость и образование детей дошкольного возраста: проблемы и перспективы. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика, (4), 97–108.

3. Носкова, О. Г. (2016). Экранная зависимость детей раннего возраста. Психологическая наука и образование, (3), 104–111.

4. Троицкая, А. И. (2017). Влияние технологий на развитие ребенка: компьютерные и видеоигры. Психология и психотехника, (1), 13–28.

BOSHQARUVCHI FAOLIYATIDA LIDERLIKNING QADRIYATLAR TIZIMIDAGI ASOSIY JIHATI

Andijon Davlat Universiteti
Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedrası o`qituvchisi
Tohirova Go`zal
Pedagogika va psixologiya yo`nalishi
talabasi Omonov Sulaymonbek
Arabboyev Islombek

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsda liderlikni namoyon bo'lishi bo'yicha empirik tashkil etilgan natijalar asosida ilmiy-nazariy muhokama qililingan. Shuningdek, liderlik holati, odatda, guruhning norasmiy munosabatlar tizimida amalga oshadi. Biron-bir shaxsning lider darajasida tan olinishi unga hissiy yaqinlikni, uning ish bilan bog'liq bo'lgan qator fazilatlarini yuqori baholashni va ushbu shaxsning guruh manfaatlariga e'tiborliligini anglatadi. Lider - guruhning hamma a'zolari tomonidan tan olingan shaxs. Maqolada muallif liderning qadriyatlar tizimidagi asosiy jihati - guruh manfaatini har narsadan ustun qo'yish, doimo guruh oldiga qo'yilgan vazifani yechishga sidqidildan kirishish va bu jarayonda jamoani safarbar eta olishidir-deb hisoblaydi.

Kalit so'zlar: boshqaruv, shaxslararo munosabatlar, jamoa, malaka, motivatsiya, muloqot, tenglik, adolat, missiya.

Prezidentimiz Sh Mirziyoyev "Har bir raxbarning faoliyat mezonlari – bu xalqning orzu – umidlarini o'zi uchun asosiy maqsad qilib, ularni izchillik bilan ro'yobga chiqarishdan iboratdir" deb - rahbar shaxsiga qat'iy javobgarlik va ma'suliyat hissini yuklaganlar.[1.42] Ohirgi yillarda inson

omiliga e'tibor kuchaygani bois boshqaruv masalalariga ham qiziqish kuchaydi. Boshqaruv psixologiyasida boshliq faoliyatini analiz qilinganda asosiy diqqatni qanday sifatlariga ko'ra u shu darajaga ko'tarildi, boshqaruvning qay usullaridan ko'proq foydalanadi, uning qobiliyati, ta'sir ko'rsatish darajasi, kompetensiyasi qay darajada kabi qator masalalarga qaratadi. Boshqaruv tizimi ochiq va murakkab tizimdir.

Psixologiya asosan faoliyatning psixologik asoslarini o'rganadi boshqaruv xodimlari va shu asosda bir qator muammolarni hal qilishga qaratilgan boshqaruv ishini samarali tashkil etish kabi muammolar kadrlar, to'g'ri va to'g'ri qarorlar qabul qilish, qanday psixologik davlatlar, individual xususiyatlar va jarayonlarni o'rgatish kerak ijobiy psixologik muhit yaratish. Abu Nasr Farobiyning fozil odamlar shaxri asarida boshqaruvchi o'n to'rtta sifatga ega bo'lishi kerakligi haqida qimmatli fikrlar bildirilgan. XI asrning yirik nomoyondalaridan biri Yusuf Xos Xojibning fikricha: "Kishi qanchalik yuqori martabaga erishmasin, u baribir kamtar bo'lib qolishi kerak". Abu Rayxon Beruniy o'zining "Hindiston" asarida - "Boshqarishga moyil bo'lgan hokim o'z fikri va qarashlarida qat'iy bo'lishi lozim. Odil xokimning asosiy vazifasi oliy va past tabaqalar kuchli va kuchsizlar o'rtasida tenglik va adolat o'rnatishdan iboratdir uning muhim vazifalaridan yana biri fan taraqqiyotiga, olimlarga g'amx'orlik qilishdir" deb rahbarlikda insonparvarlik g'oyalari muhim o'rin tutishini yozib qoldirgan.[5. 230- 235] Demak, rahbar shaxsi bu hislatlarni bilishi va "raxbar lavozimi"ga munosib bo'lishga intilishi, so'zsiz uning boshqaruv mahorati, kompetensiyasini yanada yuqori pog'onalariga olib chiqadi va tashkilotning ko'zlangan maqsadiga yo'nalishini tezlashtiradi. Shuningdek, missiyaning shakllanishiga olib keladi.

Missiya bu eng oliy maqsad bo'lib, inson butun umri davomida shu maqsadga intilish uchun bag'ishlaydi. U inson hayotining yo'nalishini ifodalaydi. Rahbar shaxsi nafaqat o'zining missiyasini anglashi, balki tashkilotning umumiy maqsadi bilan uyg'unlashtirishi ham lozim. Ba'zi hollarda samarali boshqaruvga to'sqinlik qiluvchi shaxs xislatlari ham yuzaga chiqadi. Masalan, o'z-o'zini boshqara olmaslik, maqsadning aniq ifodalanmaganligi, rejalashtirishda no'noqlik, ijodiy yondoshuvning yo'qligi, moshqaruv malakasining sustligi, gender tengligini ta'minlay olmaslik, tashkilotchilik qobiliyatining sustligi, jamoani boshqarish usullaridan o'rinli foydalana olmaslik kabi. Vaholanki, rahbar bilimli bo'lsa yuqoridagi boshqaruvga to'sqinlik qiluvchi shaxsiy xislatlarni yashira bilsa, jamoa, jamoaning har bir a'zosi haqida ko'p va ho'p bilsa, jamoani boshqarish shuncha yengil kechadi, kamchiliklarni va ruhiy tang holatlarni oldini olish imkoniyati tug'iladi. Ushbu yo'nalishda fikr yuritgan O. Obidovning so'zi bilan aytganda: "Rahbarlar- zarur qaror qabul qiluvchi personal mutaxassisi - boshqaruv qarorlarini va tadbirlarni qabul qilish uchun axborotni tayyorlovchi va uning ijrosini tashkil etuvchi hodimlardir" Zero, Amir Temur ham o'z "Tuzuklar"ida shunday deb yozib qoldirgan: "Qaysi vazir g'iybat gaplarni aytsa, uydirma gaplarga quloq solsa, jabr-zulm qilsa, o'ziga yoqmagan kishilarni yo'qotish payiga tushsa, uni vazirlikdan tushirish lozim". Shuningdek, albatda, rahbar inson sifatida nimanidir bilmasligi yoki ko'zdan qochirishi, xatoga yo'l qo'yishi mumkin, buni tushunsa bo'ladi, lekin ana shu xatolarni tan olmasa, ularni tuzatishni istamasa, o'qib o'rganishga, yangicha ishlashga, o'z bilim tajribasini oshirishga intilmasa bu holatni mutlaqo kechirib bo'lmaydi.

Xulosa Demak, boshqaruv sohasida faoliyat olib borishni maqsad qilib qo'ygan barcha yoshlarimiz yuqorida keltirilgan sifatlarga e'tiborli bo'lishi hamda o'qib o'rganishga, yangicha ishlashga, o'z bilim tajribasini oshirishga intilishi lozim. Yuqorida aytganimizdek, liderlikning asosiy jihatlaridan biri – guruh manfaati haqida g'amxo'rlikdir. Shuning uchun ham liderlik ta'rifidagi asosiy ma'no kasb etuvchi tomonlar bu – shaxsning ushbu vaziyatni muvaffaqiyatli hal eta olish qobiliyati va guruh manfaati yo'lidagi jonbozligi deb tushunilishi mumkin. Shaxsning liderlik imkoniyatini namoyon ettiruvchi yana bir asosiy tomon – jamoaning talab va istagiga mos kela olishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda "T" 2021
2. D.R.Babayeva. M.A.Abdullayeva. G.X. Jumasheva. Maktabgacha ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari. O'quv qo'llanma.T-2021
3. Hayitov O.E Boshqaruv psixologiyasi darslik. Chirchiq-2020
4. Maxmudov.I.I. Boshqaruv psixologiyasi o'quv qo'llanma 2006 y
5. Yusuf Xos Xojib "Qutadg'u bilig".- T. : 1972 6. "Halq so'zi" gazetasi- 2004

ПРИОРИТЕТНЫЕ ЦЕННОСТИ В ПСИХИКЕ ЖЕНЩИН В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КАРЬЕРЫ

**Преподаватель кафедры психологии
Андижанского государственного
университета Тохирова Г.Д.**

В нашей стране существуют основные направления государственной политики по поддержке женщин, которые заключаются в следующем:

Повысить общественно-политическую активность женщин, провести реформы по их поддержке;

Защита прав и законных интересов женщин, повышение их роли и активности в общественно-политической жизни страны, обеспечение гарантий гендерного равенства, широкое вовлечение в научную деятельность;

Социально-правовая поддержка женщин в семье, соседстве и трудовом коллективе, повышение их общественно-политической активности, повышение их духовности, подготовка молодежи к семейной жизни, формирование современной образцовой семьи, улучшение ее духовно-нравственной среды и традиций, реализация целевых меры по укреплению традиционных семейных ценностей;

развитие предпринимательства в округе для реализации женских бизнес-идей, привлечения кредитов, субсидий и других мер поддержки их деятельности;

всесторонняя поддержка женщин в получении образования и профессиональных навыков, поиске достойной работы, выявлении талантливых девушек и руководстве их способностями;

продолжить политику обеспечения гендерного равенства;

укрепление воспитательно-воспитательного потенциала семьи, поддержание семейных ценностей в обществе, улучшение морально-нравственной среды в семьях и повышение уровня их благосостояния.

институт образования в любом обществе конкретизирует себя в формах и видах образования. к формам образования следует относить очную — дневную и вечернюю, заочную форму обучения, а также семейное образование, самообразование и экстернат, а также начальное, среднее, высшее и поствысшее образование. для каждой исторической эпохи и для каждого типа общества свойственны свои формы и виды образования. в сословном обществе существовали свои формы образования — придворное для дворян, университетское для буржуа, цеховые школы для ремесленников, церковно-приходские и монастырские школы для духовенства.[3]

характерной чертой информационного общества является непрерывное образование. оно мыслится как поэтапный и пожизненный процесс, обеспечивающий постоянное пополнение и расширение знаний у людей разного возраста.

его основные этапы:

1. обучение, воспитание и развитие человека, предшествующие его вступлению в самостоятельную жизнь, — детско-юношеское образование;

2. учебная деятельность в период взрослой жизни, сочетаемая с различными видами практической деятельности, — образование взрослых. старинная пословица «век живи — век учись» обрела новый смысл.[2]

как принято искать работу? рассылаешь как можно больше резюме и откликаешься на все приглашения. мчишься с одного интервью на другое в надежде, что наконец повезет. компании проносятся мимо, как станции за окном поезда. но в этой череде мелькающих станций можно пропустить свою и выскочить на чужой. чтобы этого не произошло, нужно сосредоточиться на себе и ответить на самые важные вопросы — «чего я действительно хочу?», «что я действительно могу?» — и соотнести свои интересы и опыт с возможным местом работы. безусловно, такой анализ потребует много времени и сил. но результат того стоит: круг компаний будет сужаться, и в итоге мы сконцентрируемся на тех, что находятся на пересечении наших «хочу» и «могу». когда мы остановились на конкретной компании, нужно пристально изучить позицию, на которую претендуем, и соотнести ее со своим опытом.

Иначе говоря, ответить на вопрос: «что я могу?». провести инвентаризацию собственных деловых качеств, возможно даже пересмотрев резюме, по-новому расставив акценты. например, высветить второе высшее, упомянуть о дополнительных курсах и тренингах, которые раньше не считались важными, а теперь бьют точно в цель. может быть, то, что раньше казалось недостатком, сейчас станет преимуществом.

Резюме должно стать аргументированным ответом на вопрос, почему мы можем занять именно эту позицию именно в этой компании. поэтому не нужно рассказывать обо всем, что было в нашей деловой биографии, и тем более о том, чего в ней не было. только объективная информация — и никаких фантазий!

Порой соискатель упорно старается доказать, что способен на все: и швец, и жнец, и на дуде игрец. здесь нас подстерегает главная опасность — найти работу не для себя, а для кого-то другого. не стоит приписывать себе того, чего не умеешь, выдавать себя за специалиста, которым, возможно, станешь лишь лет через пять: ведь эталону придется соответствовать, и не на словах, а на деле. а это намного сложнее, чем продержаться час собеседования. говорить можно только о тех навыках, которыми обладаешь сегодня, и о тех, которые находятся в так называемой зоне ближайшего развития. это та планка, которую можно взять в самый короткий срок.

Пледующая задача — сосредоточиться на образе, который хотим транслировать, подчеркнуть те свои личностные качества, которые востребованы на этой позиции, и выложить их на стол будущему работодателю как козырную карту.

К примеру, я претендую на вакансию менеджера по продажам высокотехнологичного оборудования и хочу представить себя как человека целеустремленного, уверенного в себе и открытого к общению. Значит, на интервью я не должен сидеть в напряжении, скрестив руки и ноги, но и не должен растекаться по стулу, демонстрируя непринужденность. Можно даже перед интервью, как имиджмейкер, поработать над своим образом: представить себе, как вхожу, здороваюсь, сажусь, начинаю беседу — «попробовать голос», подобрать адекватный темп и нужную интонацию. Чтобы в ходе разговора стало понятно, что в работе с клиентами я могу быть как активным и убедительным, так и вежливым и ненавязчивым. Интервьюер должен считывать, что я умею доносить максимум полезной информации и в то же время быть внимательным слушателем.

Однако уверенность не исключает волнения, и его не надо подавлять: это может привести к излишней скованности, подчеркнутому безразличию или эмоциональному всплеску в самый неподходящий момент. Чрезмерное волнение, конечно, мешает и заставляет совершать ошибки. Но оптимальное волнение, наоборот, помогает мобилизоваться, и его надо использовать, чтобы привести себя в состояние боевой готовности. Когда классный тренер настраивает спортсмена на соревнование, он не говорит ему: «Выиграй». Он говорит: «Покажи свою игру. Просто сделай то, что умеешь». И собеседование тоже событие, в котором важно достойно выступить, победить и показать себя настоящего. Ведь у нас не будет второй возможности произвести первое впечатление!

ЛИТЕРАТУРА

1. Комаров Е. И. Женщины оценивают женщину-руководителя // Управление персоналом. 1998. № 1. С. 28 -31.
2. Москаленко Г. Запрет на профессии для женщин: забота или дискриминация // Капитал. 1998. № 28. С. 17-21.
3. Турецкая Г.В. Деловая активность женщин и семья // Социс. 2001. № 2. С. 68-74.
4. Иванов В. Ю. Управление карьерой менеджера: необходимость и основное содержание // Менеджмент в России и за рубежом. 1998. № 5. С. 49 57.

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASIDA LIDERLIK VA RAHBARLIK

Andijon Davlat Universiteti Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi
Rustambekova Mamlakatxon
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi talabasi Tojiddinova
Layloxon

Annotatsiya Mehnat jamoasidagi har bir xodim guruhda o'zining mavqeiga ega. Bu mavqe rasmiy yoki norasmiy tarzda qo'lga kiritilgan bo'lishi mumkin. Rasmiy mavqe xodimning mansab pog'onasidagi o'rni va uning lavozimidan kelib chiquvchi vakolatlari bilan ifodalanadi. Har qanday xodim o'z hamkasabalari bilan o'zaro munosabatda bo'lar ekan, turli omillar ta'sirida bu munosabatlar hissiy rang ola boshlaydi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy mexanizm, shaxs, psixologiya, davlat organi, liderlik, rahbarlik

KIRISH Hissiyotga asoslangan munosabatlar ikki ko'rinishda - yoqtirish (simpatiya) va yoqtirmaslik (antipatiya) sifatida shakllanadi. Shunday xodimlar ham borki, ular o'zining ma'lum xislatlari bilan jamoaning ko'pchilik a'zolarida simpatiya uyg'ota oladilar va ular guruhning norasmiy tizimida yuqori mavqeni egallaydilar. Psixologik talqin bo'yicha, jamoaning rasmiy tizimida yuqori mavqeni egallovchi xodim rahbar bo'lib hisoblansa, norasmiy tizimda yuqori mavqeni egallovchi shaxs esa - liderdir. Mehnat jamoasidagi lider avvalambor o'zining ishchanlik xususiyatlari bilan farqlanib turadi, chunki, u aynan mehnat faoliyati tufayli boshqalardan ajralib ko'zga tashlana boshlaydi. Bundan tashqari, lider, guruh manfaatini himoya etar ekan, kezi kelganda rasmiy munosabatlar tizimiga va rasmiy doiralar manfaatiga ham zid chiqa oladi. Natijada, jamoada rasmiy rahbar va norasmiy lider o'rtasida ziddiyat paydo bo'lishi mumkin.[1] Korxona manfaatidan kelib chiqsak, jamoadagi rasmiy rahbar va norasmiy tizimda shakllanuvchi lider bir shaxs orqali ifodalanishi eng maqbul holdir.

Zamonaviy psixologiya fani, o'z yutuqlari orqali, liderga xos fazilatlar tabiati va unga erishish yo'l-yo'riqlari haqida yetarlicha ma'lumot bera oladi. Shu munosabat bilan liderga xos bo'lgan jihatlarni uch toifaga kiritishimiz mumkin: 1) jamoa manfaatlariga yo'nalganlik; 2) kasbiy mohirlik, har qanday muammoli vaziyatda qiyinchilikni o'z bo'yniga olish va ishini oxirigacha hal etishda tashabbuskor bo'lish; 3) emotsional, hissiy jalb etuvchanlik xislatlari. Yuqorida sanab o'tilgan xislatlar majmuasining ketma-ketligi ham o'z mantiqiga ega. Tadqiqotlar orqali aniqlanishicha, hissiy jalb etuvchanlik odatda lider shaxsda juda yorqin ko'zga tashlanishi shart emas ekan. Shaxsda bu ko'rsatkichning o'rta me'yorda mavjudligi, uni liderlik darajasida tan olinishi uchun yetarlidir. Lekin insonga xos hissiy jozibadorlik ko'rsatkichi pastligi ish yuzasidan o'tadigan muloqot va muzokaralarga salbiy ta'sir etishi mumkin. Rahbarning muloqot sirlarini yaxshi bilishi orqali atrofda qilarda o'zi haqida ijobiy taassurot uyg'ota olishi ushbu ko'rsatkichni oshirishdagi asosiy vositadir. Rahbarlik tayinlanuvchi lavozimdir, liderlik esa hamfikrlar tomonidan ko'tarilgan shaxs mavqeidir. Agar rahbar va lider o'rtasidagi farqga e'tibor beradigan bo'lsak, ko'pgina jihatlarni sanab o'tishimiz mumkin. Masalan, rahbar xodimlarga ega bo'lsa, liderning hamfikir tarafdoshlari mavjud, rahbar tayinlansa, lider jamoa a'zolari orasidan ajralib chiqadi, rahbar o'z hokimiyatiga asoslansa, lider esa obro'siga tayanadi[2].

Rahbar o'z majburiyati bo'yicha tashkilot manfaatini birinchi o'ringa qo'yadi va shu xususiyat unga rasmiy tus berib, jamoa oldida liderga nisbatan uni bir muncha «zaiif» holatga qo'yadi. Hayotda ko'pgina jamoalar uchraydiki, ularda rasmiy rahbar va lider alohida shaxslardan iboratdir. Bunday jamoa hayotidagi ko'p vaziyatlarda guruh a'zolari rahbardan ko'ra norasmiy lider tomonida bo'lishlari ehtimoli kuzatiladi. Jamoadagi rasmiy rahbar va norasmiy liderning o'zaro munosabati doimo qiyin masalalar doirasiga kiradi. Bunday vaziyatda odatda ko'pchilik rahbarlar liderni siqib chiqarishga, undan qutulishga intilishlari kuzatilsa, boshqa bir rahbar bu liderdan foydalanishga, uni guruh maqsadiga tezroq erishish yo'liga safarbar etishi mumkin. Rahbarning lider bilan o'zaro til topishi, hamfikir bo'la olishi albatta bo'lajak muvaffaqiyatlar garovidir. Buning uchun rahbardan ham topqirlik, sabr-toqat va o'z shaxsiy manfaatidan ustun tura olish qobiliyati kutiladi. Rasmiy rahbar va guruh lideri turli shaxslardan iborat bo'lsa, ular o'rtasidagi kelishmovchilik ko'pgina xodimlar tomonidan ijtimoiy adolatning buzilishi sifatida idrok etiladi. [3]Lider bilan munosabatni rivojlantirish esa aksincha, guruhdagi kuchlarni tan olish, oqillik yo'lini tanlash deb baholanadi. Rahbar sezgir shaxs sifatida nafaqat liderga, balki bunday xislatga ega bo'lgan har bir guruh a'zosiga alohida diqqat ajrata olishi lozim. Alohida olingan lider bilan mavjud munosabatni rivojlantirish orqali guruhning boshqa a'zolari bilan o'zaro ijobiy hislarni shakllantirish imkoniyati tug'iladi. Shu ma'noda tahlil etilganda, guruhda norasmiy liderning mavjudligi rasmiy rahbar uchun guruh a'zolari bilan iliq munosabatni qurishdagi qo'shimcha ko'prikdir. Lekin hayotda hamma narsa ham o'ylanganday silliq ketavermaydi va rasmiy rahbar bilan norasmiy lider manfaatining zidligi, rahbarning iltifotli qadamiga qaramay norasmiy liderning qaysarligi to'qnash kelishi mumkin. Bu esa jamoadagi nizo bilan ifodalanadi va bunday hollarni hal etish yo'l-yo'riqlari haqida jamoadagi nizolar mavzusida batafsil gapirib o'tiladi.

Liderga xos bo'lgan fazilatlarini shakllantirish bo'yicha psixologiya fanida qator amaliy tadbirlar mavjud bo'lib, bu xil dasturlar interfaol ta'lim uslubiga asoslangan amaliy mashg'ulotlarda o'z aksini topadi. Shaxsning liderlik jihatlarni rivojlantiruvchi psixologik tadbirlarning metodologik asoslari bir muncha bahsli bo'lib, bu mavzuning puxta ishlab chiqilishi ushbu mashg'ulotlardan olinajak natija samarasini belgilaydi. Yaqin paytgacha psixologiya fanida shaxsning liderlik xislatlarini shakllantirish bo'yicha «Xislatlar nazariyasi» degan ta'limot yetakchi bo'lib kelgan. Bu ta'limotga binoan liderlikni ifodalovchi bir necha xislatlar mavjud va ushbu xislatlar majmuasi shaxsning o'zgalarga ta'sir etish qobiliyatini belgilaydi. Ammo, aniqlanishicha, xislatlarning shunchaki majmuasi shaxsni lider darajasiga ko'tara olmaydi va bu xislatlar soni bir necha o'ntalikdan iborat bo'lishi

mumkin. Bu xislatlarni shakllantirish, ularni shaxs tuzilmasidagi boshqa tarkibiy jihatlar bilan muvofiqlashtirish va insonning ichki mazmun-mohiyatiga aylantirish o'ta murakkab masaladir. Ko'p yillik psixologik tadbirlar bunday yo'ning kammahsul ekanligini ko'rsatdi. Shaxsning liderlik imkoniyatini rivojlantirishning zamonaviy yondoshuvlaridan biri, insonda shakllangan qobiliyatga suyanishni va shu qobiliyatni imkon bergan vaziyatda namoyon etilishini taqozo etadi. Bunday yondoshuv «situativ liderlik» deb atalib, unda lider deb, tan olingan shaxsning umumiy maqsadga erishish yo'lida muammoli vaziyatda o'z qobiliyatini namoyon eta olishi tushuniladi.[4] Bu nazariyaga binoan guruh doimo bir necha liderga ega bo'lishi mumkin va kezi kelganda har bir jamoa a'zosi muammoli vaziyatni hal etish borasida o'z qobiliyat va imkoniyatini namoyish eta oladi. Fikrimizcha, samarali foliyat olib boruvchi rahbar o'z jamoasida aynan shunday muhitni yaratishi kerakki, har bir xodim zarur vaziyatda o'z imkoniyatini ishga solish orqali muammoli vaziyatni hal etishda qatnashishi va boshqaruv jarayonida ishtirok etayotganini his qila olsun. Buning uchun jamoa, har qanday vaziyatni hal etishda chuqur mas'uliyat his etuvchi va o'z ishinin ustalari bo'lgan professional xodimlarga ega bo'lishi lozim. Shu bilan birga, guruhda doimo shunday xodimlar topiladiki, ular paydo bo'luvchi ko'pgina muammoli vaziyatlarni hal eta oluvchi universal qobiliyatga ega. Shu nuqtai nazardan qaraganda, liderlik ko'p jihatdan shaxs tug'ma qobiliyalarining yetarli darajada shakllanganligi bilan xarakterlanadi. XULOSALAR Yuqorida aytganimizdek, liderlikning asosiy jihatlaridan biri – guruh manfaati haqida g'amxo'rlikdir. Shuning uchun ham liderlik ta'rifidagi asosiy ma'no kasb etuvchi tomonlar bu – shaxsning ushbu vaziyatni muvaffaqiyatli hal eta olish qobiliyati va guruh manfaati yo'lidagi jonbozligi deb tushunilishi mumkin. Shaxsning liderlik imkoniyatini namoyon ettiruvchi yana bir asosiy tomon – jamoaning talab va istagiga mos kela olishidir.

XULOSA Turli mehnat jamoalari o'z mas'uliyat darajasidan kelib chiqqan holda turlicha istaklarni namoyon etadi va hatto, ba'zida jamiyat manfaatiga to'la mos kelmaslik hollari ham kuzatiladi. Bunday jamoalarda esa, tabiiyki destruktiv, ya'ni buzg'unchi xulqqa mos keluvchi liderlar ajralib chiqadi. va ular guruhning yashirin motivlarini namoyon etuvchi o'ziga xos kuchga aylanadi. Misol tariqasida, o'smirlik davrida namoyon bo'luvchi va xulq og'ishi bilan xarakterlanuvchi guruhlar va ularning liderini, yoki ba'zi bir mehnat jamoasida tashkilotni qoloqlikka tortuvchi asotsial xulq egalaridan iborat guruhlarini eslash mumkin.

REFERENCES

1. Андреева Т.В. Психология современной семьи. - СПб.: Речь, 2005. -436 с.
2. Авлаев, О., & Жўраева, С. (2019). —Бахтни белгилашда адаптация даражасининг нисбийлиги. "ПСИХОЛОГИЯ" илмий журнал, 4, 121-128.
3. Авлаев, О., & Маматкулова, З. (2019). Динамика межличностного отношения компонентов социального интеллекта студентов. Наука и образование сегодня, 12(47), 67-74.
4. Корнеева И.Е. Готовность к объединению с другими людьми как фактор самоорганизации. // Материалы Всероссийской научно-практической конференции. - Иваново, 2005. - С. 120-124.

GENDER MADANIYAT TUSHUNCHASINI IJTIMOIIY HODISA SIFATLARI

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Umumiy psixologiya kafedrasi kata o'qituvchisi

Tillayevna Mamlakatxon Rustambekova

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabalari

Muxtarova Xurshida Tolanboyeva Zaynabxon

Annotatsiya Mazkur maqolada gender madaniyat tushunchasini ijtimoiy hodisa sifatлари ekanligi ko'rib chiqilgan. Hozirgi kunda yurtimizda gender tengligini taminlash bo'yicha bir qancha ishlar olib borilmoqda.

Kalit so'zlar: gender tenglik, gender madaniyati, "Madaniyat", zamonaviy gender madaniyati, ijtimoiy muhit.

Abstract This article considers the concept of gender culture as qualities of a social phenomenon. Currently, there are several works on ensuring gender equality in our country.

Key words: gender equality, gender culture, "culture", modern gender culture, social environment.

Аннотация В данной статье рассматривается понятие гендерной культуры как качества социального явления. В настоящее время в нашей стране проводится ряд работ по обеспечению гендерного равенства.

Ключевые слова: гендерное равенство, гендерная культура, "культура", современная гендерная культура, социальная среда.

Kirish. Ko'p asrlar davomida jinslar o'rtasida rollarni taqsimlashda tabiiy dominantlar so'roq qilinmagan, ammo zamonaviy demokratik jamiyatning me'yorlari va standartlari erkak va ayol o'rtasidagi o'zaro munosabatning asoslarini hamda hozirgi sharoitga mos keladigan boshqa jihatlarni izlash zarurligini belgilab beradi. "Jinslararo munosabatlar madaniyati" va "gender madaniyati" iboralari tobora ko'proq paydo bo'ladigan ilmiy tadqiqotlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Gender madaniyati – ta'limda hozirgi kun uchun yangilik emas. U har bir tarixiy davrda va har qanday jamiyatda mavjud. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-sonli Farmoni [1] hamda dasturida institutga yuklatilgan asosiy vazifalarning ijrosini ta'minlash maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 820-sonli qarori [2] muammoning dolzarbligini belgilaydi. Hozirgi vaqtda uni mustaqil ilmiy kategoriya sifatida ajratish dolzarb vazifaga aylanib bormoqda. Shu sababli nazariy tahlil qilish uchun tegishli toifalar tizimini ko'rib chiqish muhimdir.

Gender madaniyati – ma'lum bir jamiyatda faoliyat yuritadigan qarashlar, tamoyillar, xulq-atvor matritsalar va boshqalar tizimidir, bu jinsning ijtimoiy-madaniy jihatlari (gender rollari, gender munosabatlari, gender stereotiplari, oila va nikohga munosabat va boshqalar) tashkil etadi). Nazariy jihatdan, gender madaniyatining "ideal modeli" – ma'lum bir jamiyatda faoliyat yuritadigan jinsning ijtimoiy-madaniy jihatlari belgilaydigan g'oyalar, nazariyalar, me'yorlar va qoidalarning uyg'unligi.

"Madaniyat" tushunchasi, shubhasiz, mazmuni bo'yicha "gender madaniyati"dan ko'lam jihatdan kengroq tushunchadir. "Madaniyat" atamasining o'ziga xos xilma-xil talqinlari va ta'riflari bo'lib, u xulq-atvorning har ikkala elementini va inson faoliyatining jihatlari bildiradi, "farq" tamoyiliga muvofiq birlashtirilgan mutlaqo boshqa hodisalarni o'rganish va tavsiflashda undan foydalanish muqarrarligidan dalolat beradi. Ilmning turli sohalarida madaniyatning bir necha yuz ta'riflari shakllantirilgan bo'lib, unda mualliflar ushbu ijtimoiy hodisaning butun harakat doirasini qamrab olishga harakat qilishadi.

Pitirim Sorokin madaniyatga umumiy ma'noda "Ikki yoki undan ortiq kishining bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lishi yoki bir-biriga o'zlarining xatti-harakatlari bilan ta'sir qilishi, ongli yoki ongsiz faoliyat natijasida hosil bo'ladigan yoki o'zgartirilgan yig'indining bir turi" deb ta'rif beradi. Bu talqin

bizga madaniyatni uning genezisi va yakuniy natijasini mahsulot ko'inishida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Biz madaniyatni tarixan shakllangan maxsus ijtimoiy qadriyatlar tizimi, me'yorlar, bilimlar va xulq-atvor shakllari tizimi sifatida tushunamiz. Ular odamlarning birgalikda yashash farovonligini oshirishga, ularning o'zini o'zi anglashini ta'minlashga hamda shaxs va jamiyatning ijodiy salohiyatini ochishga qaratilgan. Madaniyatning eng muhim jihatlaridan biri – erkak va ayol o'rtasidagi ijtimoiy muloqot madaniyati. Bu hayotning barcha sohalariga gender komponentining kiritilishi hamda uning tirik odamlarning ko'payishi va rivojlanishidagi asosiy roli bilan bog'liq.

Zamonaviy sharoitda gender madaniyati mohiyatini tushunish uchun uning tarixiy mazmuniga murojaat qilish kerak. Erkak va ayolda hayotning turli sohalaridagi vazifalari va xulq-atvor me'yorlarini belgilaydigan universal omil – ayollarning bola tug'ish qobiliyati. Bu jamiyat rivojlanishining dastlabki bosqichlarida mehnat rollarini jinsiy jihatdan aniqlashni belgilab berdi, keyinchalik ular axloq, din va qonun orqali mustahkamlangan me'yoriy xarakterga ega bo'ldi. Erkakning oilaviy, ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotdagi ustun o'rni ta'kidlandi, chunki u o'z mehnati bilan xotinining, farzandlarining moddiy ahvolini va davlat himoyasini ta'minladi. Ayolga hamma joyda va hamma narsada itoat qilish majburiyati buyurilgan. Gender madaniyati tengsizlikka asoslangan bo'lib, u erkaklar va ayollar tomonidan belgilangan turli bilimlar, qadriyatlar, xatti-harakatlar amaliyotida qayd etilgan. Oiladagi tengsizlik ijtimoiy hayotning boshqa barcha sohalarida o'zini tutish madaniyatini belgilab berdi.

Xotin-qizlarning ta'lim olish huquqi bilan ularning fuqarolik huquqlari hamda erkinliklarini egallash va kengaytirishda istiqbollar ochildi. Ayollarning siyosiy huquqlar uchun harakat qilishi feminizmga aylandi, uning maqsadi hayotning barcha sohalarida erkaklar bilan teng huquqlilikka erishish edi. Bugungi kunga kelib rivojlangan davlatlarning aksariyati ushbu talabni adolatli, ravishda qonuniylashtirilgan, deb tan oldi.

XX asrda jamiyatdagi madaniyatning o'zgarishi shu darajada tezlashdiki, an'anaviy paradigma essensialistika uning tuzilishi va tarkibidagi o'zgarishlarni tushunarsiz ko'rsatib berdi. Agar ilgari erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarni "erkak+ayol" formulasi bilan tavsiflash mumkin bo'lsa, endi yangi "erkak+erkak" formulasiga ehtiyoj sezilmoqda.

Birinchi savol jinsiy farqlar psixologiyasi sohasiga tegishli. Ikkinchisi ijtimoiy-perseptiv jarayonlarga e'tiborning o'zgarishini ko'rsatadi. Gender masalalari sotsiologiya fanining asosi hisoblanadi, lekin an'anaviy ravishda jinsga askriptiv maqom sifatida qaraladi.

Strukturaviy funksionalizmga ko'ra, insonning ijtimoiy harakati ma'lum bir tizimga tegishli bo'lib, uning tashqarisida shaxsning yashash uchun imkoniyati yo'q. Jamiyatga qo'shilish uning umumiy qabul qilingan madaniyat namunalarini qabul qilishi bilan belgilanadi. "Jins" tushunchasining sotsiologik ma'nosi uning ijtimoiy jihatdan konstruktiv bo'lishiga qaratiladi va bu konstruksiya sotsializatsiya jarayonida yaratiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ular turli tarixiy davrlarda va turli madaniyatlarda farqlanadi.

Zamonaviy jamiyatdagi oila va nikoh tizimining inqirozi haqidagi keng tarqalgan fikrlardan farqli o'laroq, Giddensning ta'kidlashicha, bugungi kunda er-xotin oilaviy hayotning markazida bo'lib, sevgi va jinsiy qiziqish, asosan, hissiy aloqa yoki yaqinlikka asoslangan nikohning asosiga aylanmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, "jins" va "jins" toifalarini tubdan qarama-qarshi bo'lgan, turli xil (biologik va ijtimoiy) asoslarga ega dastlabki tushunishdan, uslubiy buzilishlarni oqilona tanqid qilish va ulardan foydalanish urinishlarining paydo bo'lishi kuzatilmoqda. Gender ijtimoiy hodisalarni o'rganishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Madaniyat me'yorlar va qadriyatlar to'plami sifatida insonga dunyoni va o'zini idrok etish hamda o'zgartirishga imkon beradi. Zamonaviy gender madaniyati – jamiyatlarning turli darajalarida gender o'zaro ta'sirining amaldagi tamoyillarini o'zlashtirish va ishlatishni ta'minlovchi komponent. Umuman, madaniyatni va gender madaniyatini birlashtirgan asosiy narsa me'yorlar va qadriyatlardir, ammo ular jamiyat, ijtimoiy guruh va shaxs bo'lishi mumkin bo'lgan subyektlar tashuvchilar bilan mazmunli bog'langan; gender madaniyatining subyektlari jamiyat va shaxsdir. Bu esa sotsiologik tadqiqotlarni o'tkazishda ham ijtimoiy, ham shaxsiy darajalarni o'rganish zarurligini bildiradi. Bugungi kunda "gender madaniyati" atamasi ilmning turli sohalarida qo'llaniladi, lekin uning mazmuni juda noaniq talqin qilinadi (bu "madaniyat" talqinlarining ko'pligi bilan bog'liq). Pedagogik nuqtayi nazardan, gender madaniyati – ijtimoiy muhit yaratgan va jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan hamda bolaning gender roli sotsializatsiyasini amalga oshiruvchi shaxslar ongiga singdirilgan xatti-harakatlar to'plami qilib aytganda, gender ijtimoiy munosabatlarda xulq-atvor uchun asos bo'ladi. Qadriyatlar va inson jamiyat me'yorlari hisoblanadi. Bular erkaklar va ayollarga xos bo'lgan tushunchalar bo'lib, ijtimoiy pozitsiyalarda, shuningdek, biologik nuqtayi nazardan bizda boshqalarga qaraganda ko'proq o'xshashlik borligini namoyish etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikai Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4740345>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 820-sonli qarori.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI O'G'IL-QIZLARDA XAVOTIRLANISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**Turdiyeva Muhayyo Soxibjon qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti
"Pedagogika va psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlari, ularda kuzatiladigan psixologik o'zgarishlar, shuningdek, bolalarda kechadigan qo'rquv, xavotirlanish kabi salbiy emotsiyalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar. Maktabgacha tarbiya, yosh davrlari, psixologiya, qo'rquv, xavotirlanish, emotsiya, motivatsiya, ijtimoiy muhit, ota-ona, oila.

Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar, jahon ta'lim tizimining hozirgi innovatsion zamonaviy pedagogik texnologiyaga muvofiq ravishda yurtimizdagi umumiy ta'lim tizimiga tadbiq etish hozirgi davrning muhim talablaridan biridir. Shunday ekan yoshlarni etuk va komil inson qilib tarbiyalashda, ularni yetarli darajada bilim olishlari uchun sharoitlar yaratish dolzarb masalalarga aylangan.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: **"Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab**

ijtimoiy muammolarni echish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi"⁶⁸.

Shunday ekan psixologiya sohasida ayniqsa, turli yosh davrlarining o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlari mavjud. Masalan, 5-sing o'quvchilari bilan 10-sinf o'quvchilarini tenglashtirib bo'lmaydi. Shuning uchun ham psixologiyada bolaning jismoniy va psixik kamolotini hisobga olgan holda, uning yashash davri ma'lum bir guruhlariga, ya'ni davrlarga ajratilgan. L.S.Vigotskiy psixologlarning yosh davrlarini tabaqalash nazariyalarini tanqidiy tahlil qilib, muayyan rivojlanishni vujudga keltiruvchi ruhiy yangilanishlarga tayanib, yosh davrlarini quydagi bosqichlarga ajratgan:

1. Chaqaloqlik inqirozi.
2. Go'dalik davri.
3. Ilk bolalik davri.
4. Maktabgacha davr.
5. Maktab yoshi davri.
6. Pubertat (jinsiy yetilish) davri.

Ushbu yosh davrlari orasida, maktabgacha davrga alohida ahamiyat berib o'tsak. Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha yoshi bolalik davrining katta qismini tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi va shaxsiy individual xususiyatlari tarkib topa boshlaydi. Shaxs tarbiyasida maktabgacha davr muhim ahamiyatga egadir. Mashhur rus pedagogi Lestgafning fikricha, insonning bog'cha yoshidagi davri shunday bir bosqichki, bu davrda bolalarda xarakter xislatlarining namunalari shakllanib, axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi. Maktabgacha yosh – bu bolalikning o'ziga xos dunyosi bo'lib, bola o'zini sevishini, barcha muammolardan himoya qilganligini his qilishi kerak. Bog'cha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya, ularning murakkab harakatlarini o'zlashtirish, elementar gigiena, madaniy va mehnat malakalarining shakllantirish, nutqini rivojlantirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didining dastlabki kurtaklarini hosil qilishga qaratilishi lozim. Bunday vaqtlarda, albatta, ota-onalarning, tarbiyachilarning o'rni beqiyodir. Bog'cha yoshidagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari ham bu davrda jadal ortib boradi. 3-7 yoshli davrida bolalarning asosiy faoliyati quydagi ketma-ketlikda kechadi:

- Predmetlarni o'rganish;
- Individual predmetli o'yinlar, jamoa syujetli o'yinlar;
- Individual va guruhij ijod;
- Musobaqa o'yinlar;
- Muloqat o'yinlar;
- Uy mehnati;

Ma'lumki, maktabgacha tarbiya yoshidagi o'gil-qizlar hayotida va ularning psixik jihatdan o'sishida qiziqishlar katta rol o'ynaydi, qiziqish xuddi ehtiyoj kabi, bolaning biror faoliyatga undovchi omildir. Bola faoliyati, atrof olami va o'zini bilishi, kattalar va tengdoshlar bilasn bo'lgan munosabat jarayonida xilma - xil ehtiyojlar, emotsiyalar hamda hissiyotlarni o'zidan o'tkazadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda mana shunday ehtiyojlarning qondirilishi yoki qondirilmasligi natijasida ijobiy va salbiy kechinmalar vujudga keladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalardagi salbiy kechinmalar – qo'rquv, xavotirlanish, jahl, jirkanish; ijobiy kechinmalar – shodlik, bola mehrining atrofda qilarga tovlanib ketishi, ota- onasiga qalban yaqinlashib ketishi ko'rinishlarida namoyon bo'ladi.

⁶⁸ <https://yuz.uz/uz/news/talim-tizimi-va-yangicha-yondashuvlar>

Hozirgi kunda maktabgacha yoshdagi o'g'il-qizlarda eng ko'p uchraydigan salbiy kechinmalardan biri – bu xavotirlanishdir. Xavotirlanish o'zi nima? Bu qanday sodir bo'ladi? Xavotirlanish – bu shaxsning nimadandir qo'rqishi, tashvishga tushishi natijadida psixik jihatdan hosil bo'ladigan his-kechinmalaridir. Aynan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda bu holat qanday sodir bo'lishiga to'xtalsak, endigina ulg'ayib, ma'lum bir jamoa orasiga tushib qolgan bola, albatta, yon-atrofidagi bolalar bilan faoliyat yuritishdan xavotirlanadi, yana o'sha muhitga moslashguncha, tartib-qoidalardan hayiqadi, o'zi mustaqil faoliyat yuritishda tarbiyachilarining nazoratidan qo'rqish, xavotirlanish kabi kechinmalar kuzatiladi. Olimlarning ta'kidlashicha, “noma'lum” va “yangi” narsa insonlarda, ayniqsa kichik yoshdagi bolalarda xavotirlanish hissini vujudga keltirar ekan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologiyasida xavotirlanish quyidagi muammolar orqali ko'riladi:

- Bola psixik taraqqiyoti darajasining yosh normasiga mosligi, ya'ni nutqda rivojlanishdagi qiyinchiliklar, xotira, diqqatining yomonligi va boshqalar;
- Maktabda o'qishga tayyorgarlik. Bu yerda muammo ota-onaning bolani 6 yoshdan o'qitishga qaror qilganligi va bu bilan bog'liq bola maktabda yaxshio'qib' keta oladimi yoki yo'qmi;
- Shaxsiy rivojlanishning salbiy ko'rinishlari va odamlarga kirishib ketishlik muammolari;
- Bolaning o'z harakatlarini rejalashtirsa, boshqara va baholay olmasligi. Ota-ona bola bilan nizolashishi;
- Bolaning bolalar muassasasiga ko'nikishi.

Yuqoridagi keng tarqalgan muammolarni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ongida kamroq sodir bo'lishiga erisholganimizda, shaxsni mukammal jihatdan tarbiyalashni boshlagan bo'lamiz. Buning uchun, avvalo, ijtimoiy muhitni yarata olishimiz kerak. Bunda ota-onalardan o'zlarining farzandlari bilan ko'proq vaqt o'tkazish talab etiladi. Har bir masalani hal etishda vazminlik bilan, bolaga to'g'ri tushuntira olish lozimdir.

Xulosa o'rnida aytganda bola aynan o'sha masalaga qayta tushib qolganda, unda xavotirlanish hissi paydo bo'lmasligi kerak. Barcha bolalarda rasm chizish, plastilindan turli xil narsalar yashash, applikasiya kabi faoliyatlarga qiziqish kuchlik bo'ladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ham shunday faoliyat turlaridan, shuningdek, bola o'z ehtiyojlarini qondiroladigan faoliyatlardan qo'llasa maqsadga muvofiq bo'ladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning tafakkurini yuksaltirishda, ularning ichki hissiy-kechinmalarini bexavotir qilishda motivatsiyalar ham yuqori o'rinni egallaydi. Ota-onalar, tarbiyachilar buni amalga oshirishga mas'uldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://yuz.uz/uz/news/talim-tizimi-va-yangicha-yondashuvlar>
2. Sh.A.Do'stmuhammedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunosova, G.Ziyavidinova, Umumiy pedagogika, (2-kitob), (yosh davrlari va pedagogik psixologiya), T:- Toshkent – 2020;
3. P.I.Ivanov, M.E.Zufarova, Umumiy psixologiya, T:- Toshkent – 2008;
4. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova, Umumiy psixologiya, T: - Toshkent- 2009.

Bola shaxsining shakllanishida oilaning o'rnini.

Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasida doktoranti
Toshtemirova Nigora Ibrohimova

Oila - har bir shaxsda bolaligidan boshlab shakllanadigan insoniy fazilatlar, ezgu-istaklar, qadriyatlar komil topadigan, ming yillar davomida shakllangan o'zbek xalqining qadriyatlari va

ma'naviy merosi ravnaqini ta'minlovchi tarbiya maskanidir. Bola shakllanishining ilk maktabi esa ota-onaning o'zaro munosabatlari majmui hisoblanadi. Ota-ona munosabatlarida namoyon bo'luvchi o'zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy toifadagi qadriyatlar oilada o'zaro munosabatlar maromini vujudga keltiradi.

Oiladagi ushbu ijtimoiy jarayon yosh avlodning moddiy olam, ijtimoiy turmush haqidagi tasavvurlari, nuqtayi nazarlari, tushunchalari, dunyoqarashlari va sharqona odob-axloq qoidalarini va ularga amaliyotda rioya etishning to'g'ri yo'l-yo'riqlarini ko'rsatadi. Yosh avlodning ma'naviy qiyofasi, ularning xatti-harakati, xulq-atvori dastlab oilaviy munosabat madaniyatida shakllanadi. Tarixiy ma'lumotlar oilaviy munosabatlar madaniyati sharq xalqlarida juda qadimdan rivojlangan ijtimoiy voqelik ekanligini ko'rsatadi. Qadimgi xalqlardan qolgan asarlarda, muqaddas diniy manbalarda, o'zbek xalqining og'zaki ijod durdonalarida, sharqning buyuk mutafakkirlari asarlarida sharq xalqlari, xususan o'zbek xalqiga xos oilaviy shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladigan odob-axloq qoidalarini, me'yorlari, insoniy fazilatlarini to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni uchratish mumkin.

Bola oila timsolida jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ko'radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bora shu kichik jamoa orasida, oilaviy munosabatlarni tashkil etish jarayonida anglaydi.

Oilaviy munosabatlar – ota-onalar yoki bolaning kamoloti uchun mas'ul bo'lgan shaxslar (buva-buvilar) hamda farzandlar o'rtasida turli yo'nalishlarda tashkil etiluvchi munosabatlardir.

Oilaviy munosabatlar farzandlarning aqliy, ruhiy kamolotini ta'minlab, ota-onalarda o'ziga hos faollikni ham yuzaga keltiradi. Xususan, farzandlarning bevosita ta'siri tufayli ularning qiziqish hamda faoliyatlari doirasi kengayadi, o'zaro aloqalari mazmunan boyib boradi, real hayot mohiyatini chuqurroq anglash, ya'ni, farzandlar kamoloti, kelajagi timsolida o'z umri davomiyligini ko'rish holati ro'y beradi.

Bola tug'ilgandan boshlab o'z oilasining tajribasini o'zlashtiradi, bu uning modeliga ko'ra oilaviy hayot haqida tasavvurga ega ekanligini anglatadi. Bolaning boshqalar bilan muloqoti va o'zaro munosabatini shakllantirish va rivojlantirishda uning oilasi alohida rol o'ynaydi.

Oilaviy tarbiyasining asosiy xususiyati shundaki, u o'z mazmuniga ko'ra emotsional bo'lib, ota-onalarning farzandlarga bo'lgan mehrini, bolalarning ota-onalariga nisbatan o'zaro tuyg'usini o'z ichiga oladi. Uy mikroiklimining issiqligi, uy sharoitidagi qulaylik, oilada mavjud bo'lgan qoidalar, xatti-harakatlar, munosabatlar va intilishlarni bola shaxsining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Oilada bolaning farovonligi, sog'lom shaxsni tarbiyalash uchun sharoit yaratish oilaning eng muhim vazifalaridan biridir.

Inson shaxsini tarkib toptirish oilaning ilk psixologik muhitidan boshlanadi, xususan boladan xarakter, iroda, odatlar, fe'l-atvor, xulq, tevarak atrofga munosabat e'tiqod qarashlar, qiziqishlar vujudga keladi. Ma'lumki oila-bu ijtimoiy-tarixiy belgiga ega bo'lgan muayyan tuzilishli sotsial guruxning ko'rinishidir. Chunonchi, uning a'zolarini qarindosh urug'chilik, nikox, turmush sharoiti birligi odob-axloq umumiyliigi ma'naviy ehtiyojlar mosligi muayyan yo'nalishning ustivorligi kabi aloqalar o'zaro bog'lab turadi.

Oilada yashovchi bola shaxslararo munosabatlarda katta tajriba to'playdi. Vaqt o'tishi bilan u ota-onasi uni sevadimi yoki yo'qmi, ularga kerakmi, ular uchun ahamiyatlimi yoki yo'qligini tushunadi. Bolaning o'ziga xos munosabati ham shakllanadi. U ota-onasini ular kabi sevadimi, ularning hissiy masofasini his qiladimi, ota-onasi bilan munosabatlarini tushunish mazmuni uning, harakatlarida, kayfiyatlarida namoyon bo'ladi.

Oilaviy bolaning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirish va o'zgartirishga qodir, shuningdek, kelajakda ijtimoiy shakllanishning rivojlanishi uchun kuchli poydevor hisoblanadi.

Adabiyotlar:

- 1.F.A.Akramova,” Ijtimoiy psixologiya ” o`quv qo`llanma ,Toshkent -2007 .
- 2.М.Файзиева, А.Жабборов. «Оилавий муносабатлар психологияси». «Янги аср авлоди», 2007 йил.
- 3.Шоумаров Ғ.Б. Оила психологияси: Академик лицей ва касбхунар коллежлари ўқувчилари учун /Ғ.Б. Шоумаров таҳрири остида. – Т.: “Шарқ”, 2000. – Б. 146-152. 6.
4. Андреева, Т. В. Социальная психология семейных отношений [Текст] / Т.
5. Лесгафт, П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение [Текст] /

Bolalarning oila haqidagi tasavvurlarining shakllanishi.

Andijon shahar Olimpiya va
Milliy sport turlari bo'yicha davlat
ixtisoslashtirilgan maktab-internati
psixologi: N.I.Toshtemirova

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalar va o'smirlarda oila to'g'risidagi tasavvurlarining shakllanish haqida. Shuningdek maqolada oila haqidagi tasavvurlarning shakllanishida ota-ona va oila a'zolarining o'rnini to'g'risidagi fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: oila, ota-ona, ijtimoiy ta'sir, odatlar, qadriyatlar.

Abstract: This article is about the formation of children's and teenagers' ideas about the family. Also, the article contains thoughts and opinions about the role of parents and family members in the formation of family perceptions.

Key words: family, parents, social influence, customs, values.

Oila - bola uchun ijtimoiy tajriba manbai hisoblanadi. Insonning ijtimoiy hayotining birinchi moslashish davri aynan oilada sodir bo'ladi.

6-7 yoshgacha bola uchun eng muhim narsa uning odatlarini, ijtimoiy munosabatlar asoslarini, qadriyatlar tizimini shakllantiradigan omil ijtimoiy muhitdir. Bu davrda bolaning o'ziga, boshqalarga (yaqinlarga va umuman odamlarga bo'lgan munosabati) munosabatlar tizimi va har xil turdagi harakatlar belgilanadi.

Aynan oilada bolalar birinchi o'zaro munosabatlar ko'nikmalariga ega bo'ladilar, birinchi ijtimoiy rollarni o'zlashtiradilar, birinchi me'yor va qadriyatlarni tushunadilar. Subyektiv qiymat mulohazalari shakllanadi, muhim munosabatlar bilan belgilanadi, xarakter shakllanadi, me'yorlar o'zlashtiriladi, ijtimoiy fazilatlar rivojlanadi. Bolaning oilasi va oiladagi munosabatlar hayotining birinchi yillarida ijtimoiy meros manbai hisoblanadi va ota-onaning o'zaro munosabatlari namunasiga rioya qilish dastlab imitatsiya va identifikatsiya mexanizmlari tufayli ongsiz darajada sodir bo'ladi.

Natijada, ota-onalar, bobo-buvilar, aka-uka, opa-singillar obrazlarini ijtimoiy xulq-atvor normalariga ongsiz ravishda o'zlashtiriladi, kattalar bilan o'zaro munosabatlar jarayonida ularning harakatlari, so'zlari, his-tuyg'ulariga taqlid qilinadi.

Oila bola uchun ijtimoiy ta'sirning asosiy manbai bo'lib, uni turli xil rollar xatti-harakatlari, oilaviy munosabatlar, uy hayoti bilan tanishtiradi, muayyan his-tuyg'ularni, harakatlarni, xulq-atvor usullarini keltirib chiqaradi, odatlarning shakllanishiga, xarakter xususiyatlariga, aqliy xususiyatlarga ta'sir qiladi. Bola bu tasirdan nafaqat haqiqiy hayotda foydalanadi, bolaligida o'rgangan narsalarining aksariyati uning kelajakdagi inson sifatidagi fazilatlarini belgilaydi. Ota-onalarning maktabgacha bolalik davrida ushbu muammoni hal qilish zarurligini anglashi o'z oilasidagi ijobiy o'zgarishlar, oila ichidagi o'zaro munosabatlarni insonparvarlashtirish, turmush tarzini normallashtirish, ta'lim faoliyatini boyitish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash uchun samarali rag'bat bo'lishi mumkin.

Bola, ko'pincha, oilaning qadr-qimmati haqida o'ylamaydi. Ammo ko'plab tadqiqotchilar oila va uning qadr-qimmati nima ekanligini tushunish muhimligini ta'kidlashadi, chunki oila haqidagi tasavvurlar o'zgarishi mumkin va oila va oilaviy qadriyatlar haqida noto'g'ri yoki to'liq bo'lmagan tasavvurlar shakllanadi. Bolaning rivojlanishi va uning atrofidagi dunyo haqidagi keyingi g'oyalarni shakllantirish uchun oila haqidagi to'g'ri tasavvurlarning ega ekanligi muhim ahamiyatga ega.

Bolalarda oilasiga, o'ziga va yaqinlariga qanday munosabatda bo'layotganligi, atrofda sodir bo'layotgan voqealarni ijobiy yoki salbiy baholashi boshqalar bilan muloqot qilish jarayonida shakllanadi. Boshlang'ich maktab yoshida bolaning katta yoshdagilar shaxsiyatini baholashga bo'lgan ehtiyoji ortadi. Bolalarning xulq-atvorini boshqarish samaradorligi, muhim axloqiy ehtiyojni shakllantirish kattalarni baholashdan qanchalik yaxshi foydalanishiga bog'liq. [1, c. 208]. Kattalarning baholovchi ta'siri bolalarda burch, o'ziga ishonch, mas'uliyat, tashkilotchilik va boshqa ko'plab fazilatlarni tarbiyalashga hissa qo'shadi. Oila haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning asosiy shartlari oilaning hissiy muhiti va bolani axloqiy tarbiyalashdir.

Bolaning ruhiy salomatligi uchun quvonch, samimiylilik, sevgi va muloyimlik ustun bo'lgan oilaning ijobiy muhiti zarur. Atrofdagi hayotda sodir bo'layotgan voqealarga kattalarning munosabati, sodir bo'layotgan hamma narsaga hissiy vositalar: kulgi, g'azab, imo-ishoralar, yuz ifodalari bilan javob beradigan bolaning tasavvurlarini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega. Bola taqlid qilishga moyil, u barcha hissiy reaksiyalarni sezgir qabul qiladi. Shuning uchun, agar siz boladagi biron bir xislatni yoqtirmasangiz, uning axloqiy ko'rinishi, esda tuting: bola ma'lum darajada sizning oynadagi tasviringizdir.

Bolaning oilasiga qarindoshlari va do'stlariga bo'lgan muhabbatini shakllantirish kerak. Odamlar har xil, oilalar ham katta va kichik bo'lishi mumkin, har bir oilada oilaviy munosabatlar ham turli yo'llar bilan qurilishi mumkin. Bola oilasini, qarindoshlarini qabul qilishi, sevrishi, ularni bilishi, ularga g'amxo'rlik va hurmat ko'rsatishi juda muhimdir. Bu yerda bolaning ota-onasi, bobosi va buvisi, aka-uka va opa-singillari uchun nimalar qila olishi mumkinligi, ularga qanday yordam berishi, qanday ishlarda uning sevgisiga, shu jumladan yaqinlarining ahvoriga hissiy javob berishiga e'tibor qaratiladi. Oilalarda oilaning qadriyatlaridan biri sifatida ijobiy va salbiy harakatlar haqida tasavvurlar kam shakllangan, chunki oila a'zolari bolaning xatti – harakatlaridagi hech narsadan mamnun bo'lmagan oilalar ham mavjud, ota-onalar o'rtasida izchillik yo'q xuddi shu harakatlar bolada oila haqidagi tasavvurlarning noto'g'ri shakllanishiga sabab bo'ladi. Ota-onalar har doim ham farzandlarining fikrlarini tinglamaydilar, oila a'zolari o'rtasida ishonch va hurmat yetishmaydi. Oilaviy qadriyatlar kam baholanadi va oilaviy urf-odatlar va an'analarni o'rganish va saqlashga qiziqish beqaror yoki yo'q. Bolalar asosan oila haqida qadriyatlar, oilaviy qadriyatlar darajasi to'g'risida noaniq, shakllanmagan fikrlarga ega. Ba'zi bir bolalar inson uchun oilaning ahamiyatini tavsiflay olmaydilar .

Ba'zida oilaviy qadriyatlar haqidagi fikrlar ibtidoiy yoki umumiy ma'noda tushuniladi. Oilaviy qadriyatlar jamiyatning umume'tirof etilgan va o'rnatilgan diniy me'yorlar bilan muvaffaqiyatli va uzoq muddatli o'zaro ta'siri natijasida paydo bo'lgan. Bu yerda asosiy e'tibor oila institutini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan. Turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlarning butun davri davomida ularning hayotida oilaviy qadriyatlar joriy etiladi va o'stiriladi. Buvilar ularni yoshlarga singdirishga harakat qilishadi, ba'zida bu mavzu bo'yicha foydali ma'lumotlarni televidion eshittirishlardan olish mumkin va ular bu haqda turli marosimlarda ham gapirishadi.

Oilaviy qadriyatlarni shakllantirish bolalikdan boshlanishi kerak. Bu butun jamiyatga, shuningdek, oila va yosh avlodga qaratilgan maqsadli jarayon bo'lib, uning maqsadi oila va nikohga ijobiy munosabatni shakllantirish, nikohga tayyorgarlik ko'rish va yosh oila muammolarini hal qilishdir. Yoshlarni oilaga tayyorlash kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko'rish va jamiyat hayotiga

moslashish kabi muhim muammodir. Oilaviy qadriyatlar ota-onalar oilasida, soʻngra maktablarda va boshqa taʼlim muassasalarida, yoshlar tashkilotlari va mehnat jamoalarida shakllanishi kerak. Zamonaviy oilaning muammolari ommaviy axborot vositalarining eʼtiborini jalb qilishi kerak. Yosh oilaning mavqeini, onalik va otalikni, bolalarning milliy jamiyatimiz hayotidagi oʻrnini oshirishga qaratilgan jamoatchilik fikrini shakllantirish ayniqsa muhimdir.

Oilaviy qadriyatlar va anʼanalar kelajakka ega mustahkam va doʻstona oilaning asosidir. Ular oilaviy hayotni tartibga soladi, oilada oʻzaro hurmat va oʻzaro tushunishni mustahkamlaydi. Chaqaloqni tarbiyalash oilada ota-onalar tomonidan qanday munosabatlar oʻrnatilishidan boshlanadi. Maʼlum boʻlishicha, chaqaloq nafaqat maqsadli, balki ongsiz ravishda, ajdodlarning odatlari va didlari qabul qilib tarbiyalanadi.

Oilaviy muhitda bolaning madaniyat bilan tanishishi boshlanadi, xulq-atvor modellari shakllanadi. Oila avlodlarning uzluksizligi tuygʻusini beradi, uning tarixiga tegishli, vatanparvarlik gʻoyalarini yaratadi, uning har bir aʼzosining qobiliyatlari va isteʼdodlarini ochib berishi mumkin. Bundan tashqari, aynan oila chaqaloqning shaxsiyatini shakllantirishga katta taʼsir koʻrsatadi.

Oilaviy anʼanalarning shakllanishi bolalarda oilaviy qadriyatlarni tarbiyalashga yordam beradi. Oilaviy qadriyatlar va anʼanalar-bu koʻplab omillardan (kundalik tartib, turmush tarzi, oilaviy urf-odatlar) iborat uydagi individual muhitdir. Oila aʼzolari kechki choy ustida bir stolda yigʻilib, kun davomida sodir boʻlgan qiziqarli voqealar haqida gapirganda, keyingi dam olish kunlarini qanday oʻtkazishni rejalashtirishi, yoʻl qoʻyilgan xatolarni muhokama qilib va tartibga solishlari muhim. Bolalarga (yoshidan qatʼi nazar) oilada oʻz fikrini bildirish imkoniyatini berish lozim.

Oilada anʼanalarni shakllantirishni va bolalarni juda yoshligida oilaviy qadriyatlar bilan tanishtirish kerak. Oilaviy anʼanalarning mavjudligi bolaga hayotga optimizm bilan qarash imkoniyatini beradi, bolalarga oʻz oilasi bilan faxrlanish uchun sabab boʻladi, barqarorlik tuygʻusini vujudga keltiradi.[6, 176-bet].

Bolaga oilaga boʻlgan muhabbatni singdirish va uning asoschisi ota-onalarning bevosita ishidir. Shuningdek, bolalar bogʻchalarida tarbiyachilar va maktablarda oʻqituvchilar oilaviy qadriyatlarni shakllantirish bilan shugʻullanadilar. Ilgari maktablar va bolalar bogʻchalarida bu mavzuga juda oz vaqt ajratilgan edi. Hozirda, umumtaʼlim va maktabgacha taʼlim muassasalarida oila va uning qadriyatlari haqidagi darslar va suhbatlar joriy etila boshlandi. Bu bolaning oʻzini oʻzi anglashini toʻgʻri rivojlantirish va uning bu dunyodagi oʻrnini tushunishda katta qadamdir.

Shunday qilib, bolalarning oila haqidagi tasavvurlarini shakllantirish bola tugʻilgan paytdan boshlab sodir boʻladi. Bolalar ota-onalar oʻrtasidagi ideal munosabatlarni oʻrnatadilar, xulosa qilish mumkinki, oila oʻzining qadriyat yoʻnalishlari, shaxslararo munosabatlarning oʻziga xos xususiyatlari, butun turmush tarzi bilan toʻgʻridan toʻgʻri yoki bilvosita, maʼlum darajada bolani kelajakdagi oilaviy hayotiga tayyorlaydi. Oilaviy qadriyatlarni yanada samarali shakllantirish uchun oilaviy anʼanalarni shakllantirishni boshlash kerak. Bu anʼanalar avloddan-avlodga oʻtadi, bu oilaviy qadriyatlarni saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

- 1.F.A.Akramova, " Ijtimoiy psixologiya " oʻquv qoʻllanma ,Toshkent -2007 .
- 2.М.Файзиева, А.Жабборов. «Оилавий муносабатлар психологияси». «Янги аср авлоди», 2007 йил.
- 3.Шоумаров Ф.Б. Оила психологияси: Академик лицей ва касбхунар коллежлари ўқувчилари учун /Ф.Б. Шоумаров тахрири остида. – Т.: “Шарк”, 2000. – Б. 146-152. 6.
4. Алёшина, Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование [Текст] / Ю. Е. Алёшина. – М.: Класс, 1999. – С. 208.
5. Андреева, Т. В. Социальная психология семейных отношений [Текст] / Т.

6. Лесгафт, П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение [Текст] / П. Ф. Лесгафт. – М.: Педагогика, 1991. – С. 176.
7. Сатир, В. Как строить себя и свою семью [Текст] / В. Сатир; пер. с англ. Е. В. Новиковой, М. А. Макарушкиной. – М.: Педагогика-Пресс, 1992. – С. 192.

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA TANQIDIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Tajiboyeva Odinaxon Rustamjon qizi
ADPI magistranti

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning nazariy asoslari bayon etilgan. Bugungi kunda o'sib kelayotgan har bir yosh avlodni vatanga muhabbat, uning o'tmishi, buguni hdamda kelajagi uchun daxldor etib tarbiyalash muhim masala hisoblanadi. Aynan maqolada tarixiy tafakkur orqali bo'lajak o'qituvchilar kasbiy kompetensiyasini tarbiyalash orqali butun millatni tarbiyalash masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, tarixiy tafakkur, rivojlantirish, muammo, vatanparavar, ma'rifat, munosabat, tarbiya.

KIRISH. Xalqaro munosabatlar borasida o'z qarashlarini dadil bildira olish, millat sha'ni va obro'sini oshirish uchun kurashish, o'zga millatlarda o'ziga nisbatan salbiy munosabatlar shakllanishining oldini olishga intilish millat nufuzini yanada oshiradi. Millatning xalqaro maydondagi mavqeini belgilashda, shuningdek, jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi taraqqiyparvar g'oyalar, jamiyat hayotining ular negizida yo'lga qo'yilishi ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mamlakatimizjamiyatida tarixiy hotira, tarixiy ong, vatanga muhabbat va uning tarixidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish, yosh avlodni ana shu g'oya ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev raisligidagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi –bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi –ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat",deya ta'kidlaganlari bejizga emas. Prezidentimiz ta'kidlab o'tganlaridek, biz yangi O'zbekistonni qurishda jamiyat taraqqiyotini ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatga tayanamiz. "Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi" degan shior bugungi islohotlarning amaliy ahamiyatini o'ida mujassamlashtirgan desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Buning barobarida maktab t'alim tizimida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya, ma'naviyat va madaniyatulashuvchi bo'lajak pedagoglarni sifat darajasidan yuksaltirish, ularni vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, uning tarixini chuqur anglash, bir so'z bilan aytganda tarixiy tafakkur va tarixiy hotira bilan qurollantirish zaruratini har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zero, Shaxs tarbiyasi, inson kamoloti vatan ravnaqini belgilab beruvchi muhim omildir. Bugun shaxs shakllanishiga bevosita va bilvosita ta'sir qiluvchi omillarni alohida inobatga olish kerak. Bunday omillarga nafaqat moddiy, g'oyaviy va psixologik sharoitlar, balki shaxsning shakllanishi ro'y bergan muhit ham mansubdir. Bu jarayonga turli davlatlarda olib boriladigan millatlararo

munosabatlar va milliy siyosat ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Bu ayniqsa, shaxsiy hislatlarning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday xislatlarga milliy o'z-o'zini anglash, g'urur, iftixor kabi tushunchalar kirishini e'tiborga oladigan bo'lsak, shaxsning axloqiy shakllanishi umuminsoniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq holda kechadi deb xulosa qilish mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur tuyg'usi asosida shakllantirishga qaratilgan faoliyat mohiyatini yoritishda "rivojlanish", "tarbiyalash", "shakllantirish", "omil", "pedagogik ta'sir", "milliy g'urur", "tarixiy tafakkur" va "milliy o'zlikni anglash", "shajara" kabi tushunchalar tayanch tushunchalar sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot muammosini ijobiy hal etishda bu tushunchalarning mazmunini to'laqonli anglab olish taqozo etiladi. Ko'plab adabiyotlarda «shakllanish», «rivojlanish», «tarbiyalash», ayrim manbalarda esa «ijtimoiylashuv» tushunchalarining yagona mantiqqa egaligi qayd etiladi. «Shakllantirish» va «rivojlantirish» tushunchalarining o'zaro bir-birini o'rini to'ldiruvchi tushunchalar ekanligi to'g'risidagi qarashlar ham mavjud. Ma'lumki, tarixiy tafakkur tushunchasi fan yo'nalishlarida o'ziga hos tarzda ifodalanadi. Masalan falsafiy lug'atlarda tarixiy tafakkur tushunchasi –ajdodlar yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarni kishilar ongi va kundalik amaliy faoliyatida qayta nomoyon bo'lishi, eslanishi, qadrlanishi deb ta'rif beriladi. Shuningdek, falsafiy lug'atda tafakkur tushunchasiga ham ta'rif berilib "predmet va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o'rtasidagi ichki, zaruriy aloqalar, ya'ni qonuniy bog'lanishlarni aks etadigan bilishning rotsional bosqichi" deb ta'rif beriladi. Ma'naviy lug'atlarda tafakkur (arab. fikrlash. aqliy bilish) —inson ma'naviyatining tarkibiy qismi, bilishning olamdagi narsa va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o'rtasidagi ichki, zaruriy aloqalar ya'ni qonuniy bog'lanishlarni aks ettiradigan aqliy bosqichi deya ta'rif beriladi. O'zbekiston milliy ensklopediyasida tafakkur tushunchasiga shunday ta'rif beriladi —inson akliy faoliyatining yuksak shakli; ob'ektiv voqelikning ongda aks etish jarayonidir. Tafakkur atrof muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek, inson faoliyatini amalgaoshirishning asosiy sharti sanaladi. U sezgi, idrok, tasavvurlarga qaraganda voqyelikni to'la va aniq aks ettiruvchi yuksak bilish jarayonidir. Filologik lug'atlarda esa tafakkur til va nutq bilan chambarchas bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Fikrlash faoliyati nutq shaklida namoyon bo'ladi. Nutq aloqasi jarayonida insonning hissiy mushohada doirasi kengayib qolmay, orttirilgan tajriba boshqa kishilarga ham beriladi. Inson o'zining tafakkuri, nutqi hamda ongli xatti-harakati bilan boshqa mavjudotlardan ajralib turadi. U fikr yuritish faoliyatida o'zida aks ettirgan, idrok qilgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning haqiqiylikni aniqlaydi, hosil qilingan hukmlar, tushunchalar, xulosalar chin yoki chin emasligini belgilab oladi deyiladi. Tarixiy tafakkur tuyg'usiga ega bo'lgan har bir kishi o'z millati o'tmishini yaxshi bilgan, qadrlay olgan va ayni paytda uni yangicha sharoitlar, holatlarda boyitib boradigan barkamol shaxsdir. Shu bilan bir qatorda o'sib kelayotgan yosh avlod boshqa millatlar milliy an'analari, san'ati va madaniyatini hurmat qilish qobiliyati, ularni anglash salohiyatiga ega bo'lmog'i lozim. Tarbiya - jamiyatning asosiy vazifalaridan biridir. Jamiyat esa nomilliy bo'la olmaydi. Tarbiya yordamida avlodlarning sinalgan, engma'qul, taraqqiyparvar tajribasi o'zlashtiriladi va yangi avlodga yetkaziladi, odamlarning ongi, xulqiga shu jamiyatda qabul qilingan axloq me'yorlari singdiriladi, yetakchilik qilayotgan mafkura o'zlashtiriladi. Ma'lumki, milliy mafkura, milliy taraqqiyot, tarixiy mansublik kabi muqaddas qadriyatlarni xalq keng va teran idrok etmoqda. Mamlakatimiz yangi ronessans qurish yo'lida asosiy e'tiborni ta'lim va tarbiya tizimiga qaratmoqda. Tub o'zgarishlar amalga oshirilib ta'lim va tarbiya tizimi keng isloh qilindi. Bu o'zgarishlar odamlarning ongi va tafakkuriga ham ijobiy ta'sir etmoqda. Binobarin, o'sib kelayotgan yangi avlod dunyoqarashida tarixiy tafakkur tarzida namoyon bo'lmoqda. Bu tuyg'uni rivojlantirish, barqaror e'tiqodga aylantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan

islohotlar nafaqat ta'lim mazmunini tubdan yangilash, shuningdek, ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan yangicha yondashishni ham talabetmoqda. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida pedagogik faoliyatni tashkil etishda quyidagi yondashuvlar ko'zga tashlanmoqda: An'anaviy yondashuv–uning asosiy xususiyati-o'qituvchi ma'lum axborotni, gapirib beradi, tushuntiradi, talaba esa bu bilimni xotirasida saqlaydi. “Bilin” tushunchasi xotirada saqlanadigan axborot ma'nosida tushuniladi. Talabada bilim bor-yo'qligi imtihonda shu axborotga doir berilgan savolga yoddan bergan javobiga qarab aniqlanadi. Bunda bilim degani asosan esda qoldirishningnatijasidir, u ko'pincha yuzaki bo'lishi ham mumkin. Bunday bilim xotirada uzoq saqlanmaydi. Talaba savol berilganda eslashi ba'zan esa eslay olmasligi ham mumkin. Noan'anaviy yondashuv–ta'lim-tarbiya jarayonining pedagog va bo'lajak o'qituvchilar hamkorligida tashkil etilishi, bo'lajak o'qituvchilar faoliyatining o'quv va tarbiyaviy ishlar jarayonida yetakchi o'rin tutishi, mustaqil faoliyat yuritishlarining ta'minlanishi, pedagoglar faoliyatining yo'l-yo'riq ko'rsatish, zarur o'rinlarda maslahatlar berish, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilar tomonidan tashkil etilayotgan xatti-harakatlarni nazorat qilish va baholashdan iborat bo'lishi, darslar hamda tarbiyaviy ishlarning bo'lajak o'qituvchilarni faollikka undovchi, mustaqil va erkin fikr yuritishlariga imkon beruvchi shakl va metodlar yordamida tashkil etilishi, nazorat va baholash bosqichlarida bo'lajak o'qituvchilar faoliyatining har tomonlama, batafsil baholanishiga erishish, ushbu maqsadda turli nazorat usullaridan foydalanish va boshqalar. Bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, xususan, tarixiy tafakkur tuyg'usining shakllanishiga xizmat qiluvchi tadbirlarning ommaviy (jamoaviy)likka asoslanishi yakka tartibda yoki guruhli ravishda amalga oshirilishidan ko'ra ko'proq ta'sir kuchiga ega.

Bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkur tuyg'usini shakllantirish, ular tomonidan islomiy qadriyatlarga to'g'ri baho bera olish layoqatini tarbiyalashda respublika miqyosida islom olamida o'zlarining alohida o'rinlariga ega bo'lgan buyuk allomalarning yubiley yillarini nishonlash yo'lida amalga oshirilgan tadbirlar ham muhim ahamiyatga ega. Imom abu Iso at-Termiziyni 1200-yilligi, Mahmud Az-Zamahshariyni 920-yilligi, Najmiddin Kubroni 850-yilligi, Bahovuddin Naqshbandning 675-yilligi, XojaAhrori Valiyni 600-yilligi, Imom Ismoil al-Buxoriy tavalludining hijriy-qamariy tavqim bo'yicha 1225-yilgining keng ko'lamda nishonlanishi» yoshlar uchun o'zga xos tarbiya namunasi bo'ldi. Binobarin, bunday tadbirlar orqali ulug' allomalarga bo'lgan cheksiz hurmat va ularning islom ta'limotini rivojlantirishga qo'shgan hissalarini oldidagi ehtiromni namoyish etildi. O'tganlarni yodlash, ularning faoliyatidan xabardor bo'lish hamda mehnatlariga nisbatan ehtirom bildirish o'zbek xalqining o'zligiga xos fazilatdir. Ulug' ajdodlarimizni hotirlash, ularning boy madaniy merosiga hurmat ko'rsatish bugungi avlod farzandlarining burchidir. Olimalarmizdan O.Mususmonova bugungi kun yoshlarini vatanni sevis, vatan tarixini o'rganishga da'vat etar ekan shunday deydi: “Marhumlarni hotirlash-bugungi avlodning farzandlik burchidir. Vatan tarixini bilish, boyliklarini ko'z qorachig'iday saqlash, vatan taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shish, halol mehnat qilish, ma'naviy qadriyatlarni, urf-odatlarini o'rganish va avaylab-asrash asosiy fazifasidir”.Darhaqiqat, ajdodlarini hotirlagan, ular bilan farqlanish tuyg'usini tuygan va ularga munosib voris bo'lish yo'lida intilgan millat farzandlarigina buyuk kelajakka daxldor bo'lishi mumkin. Ana shu vorislarni bugungi kunda oliy ta'lim tizimida ta'lim olayotgan bo'lajak o'qituvchilar tarbiyalashini inobatga olsak, bo'lajak pedagoglarni har tomonlama yetuk, tarixiy tafakkuri barkamol etib tarbiyalash zaruratligini anglash mumkin. Milliy-madaniy meros, shu jumladan, adabiyot va san'at barcha davrlarda ham yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularga ajdodlar an'alarini yetkazish vositasi bo'lib kelgan. Ayni vaqtda ular yoshlarga milliy o'zlikni anglatish, ularda vatan va millatga bo'lgan mehr-muhabbatni qaror toptirish, tarixiy tafakkur tuyg'ularini shakllantirishda alohida o'rin tutadi. Bo'lajak o'qituvchilarga millatning shonli o'tmishi, tarixi

haqidagi ma'lumotlar ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish asosida yetkazib beriladi. Bo'lajak o'qituvchilarni tarixiy tafakkur ruhida tarbiyalashda oilaviy sulola an'analari ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur tuyg'usi asosida shakllantirishda, dastlab, ularda o'z oilasi, oila a'zolari, qarindosh-urug'lari va yaqin kishilariga nisbatan oddiy muhabbatni tarbiyalashdan boshlash lozim. Bunday muhabbat ularning oilaga, tug'ilib o'sgan joyiga, xalqiga, o'z ona tiliga bo'lgan muhabbat bilan to'ldirilib borilishi kerak. Oilada voyaga yetayotgan har bir shaxs tarixiy va milliy qadriyatalar asosida tarbiyalanib boradi. O'z yeti pushtini bilish, ularning qilgan ishlari, hayot tarzidan na'muna olish va ularga munosiblik hislatlarini o'zida kamol toptirib boradi. Bu haqida Chingiz Aytmatov quyidagicha fikr bildiradi "Bizning ovulimizda yetti pushtini bilish aqidasiga qat'iy rioya qilinardi. Shu sababdan o'zinizdan oldin o'tgan yetti ajdodimizni bilish muqaddas burch ekanligi bolalikdanoq ongimizga singdirilardi. Odatda, ovul qariyalari bu borada o'g'il bolalarni: "Qani ayt-chi, botir, kimlarning avlodidansan? Otang kim? Otangning otabobolari kimlar? Nima ish bilan shug'ullanishgan? Odamlar ular haqida nima deydi?"kabi savollar bilan sinashardi. Agar bola bu savollarga javob berolmasa, uning ota-onasi qattiq izza qilinardi. " Vatan, avvalo oila demakdir. Shunday ekan, oilaning mavqeini anglash, uning sha'ni, obro'-e'tiborini saqlash, g'ururini yuqori darajaga ko'tarish har bir insonning eng oddiy burchi sanaladi. Oila muhitida berilayotgan tarbiya farzandlarni qon-qarindoshlikni ulug'lash, oilasulolasi manfaatlarini yo'lida birlashish, uning sha'nini saqlashga o'rgatadi. O'z oilasi uchun fidoiy bo'la olgan, uni qadrlay olgan insongina vatanini, xalqini qadrlay oladi."Oilada amalga oshiriladigan tarbiya mazmuni farzandda o'z ota-onasidan, oilasi,avlod-ajdodlari tarixidan, o'zi tug'ilib o'sgan o'lkasi, vatani, millati, xalqi, tili, dini, an'analariidan g'ururlanish hissini shakllantirmog'i kerak" deya fikr bildirganda O.Musurmonova avvalo tarixiy tafakkur jarayoni, ajdodlar ruhiga, hurmat,ma'naviy-ma'daniy merosga e'zoz tuyg'ulari oiladan boshlanishini ta'kidlagan. Oliy ta'lim muassalarining oilalar bilan mustahkam aloqa o'rnatishi, turli tadbirlarda ota-onalarning faol ishtirok etishlariga erishish, oilaviy an'analari va ularning shaxs kamolotidagi o'rni va rolini ochib berishga qaratilgan tanlovlar (masalan, insholar, sulolaviy shajaradan xabardorlik tanlovlari)ni o'tkazish bo'lajak o'qituvchilarning tarixiy tafakkur tuyg'usiga ega bo'lishlarida alohida ahamiyat kasb etadi. Sport ham musiqa san'atidek millat, yurt nomini jahonga tez tanitadi, shuningdek, u fuqarolarning faxr, iftixor tuyg'usiga ega bo'lishlariga samarali ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilar bilan ishlash jarayonida ularni o'zbek sportining buguni vaistiqboli bilan tanishtirish ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning muhim tarkibiy qismi sanaladi. Bo'lajak o'qituvchilarni o'zbek sportining yorqin namoyondalari faoliyati bilan yaqindan tanishishlari uchun sharoit yaratishga alohida e'tibor berish zarur. Oliy ta'lim muassalarida jahon va respublika miqyosida yuksak muvaffaqiyatlarga erishgan sportchilar bilan uchrashuvlarni uyushtirish bo'lajak o'qituvchilarga ulardan namuna olishlariga imkon beradi. Shuningdek, ularda sport bilan doimiy shug'ullanish ko'nikmalarini shakllantirish ham ularning kelgusida sport sohasida mamlakat obro'sini ko'tarishlari uchun asos bo'lishi mumkin. Davlat ramzlari har qanday mamlakatning eng oliy qadriyatlaridan biridir. Binobarin, ularda davlatning shakllanish tarixi, millatning turmush tarzi, hayotiy yondoshuvlari, ijtimoiy munosabatlari mazmuni, milliy qadriyatlari mohiyatida aks etgan orzu-umidlari, niyat-o'ylari, kelajak intilishlari o'z aksini topadi. Davlat ramzlari xalqaro maydonda mamlakat, millat nomini keng yoyishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarda davlat ramzlariga bo'lgan cheksiz hurmatni qaror toptirish oliy ta'lim muassasi ma'muriyati oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Bo'lajak o'qituvchilarning tarixiy tafakkur tuyg'usiga ega bo'lishlarida ular tomonidan davlat ramzlarining asl mohiyatini anglab yetilishiga erishish alohida ahamiyatga ega. Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar jarayonida davlat ramzlaridan foydalanish (uni oddiy bir vosita sifatida emas, balki ta'sirchan

kuchga ega predmet tarzida qo'llashga erishish) muhimdir. Demak, Bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkur tuyg'usini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni tashkil etishda samarali bo'lgan omillardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday omillar sirasida millatning shonli tarixi, milliy til imkoniyatlari, xalq qahramonlarining jasorati, milliy qadriyatlar (urf-odat, marosim va an'analar), xalq og'zaki ijodi, adabiyot, ilm-fan, san'at, xalq hunarmandchiligi, milliy me'morchilik, rassomlik, milliy musiqa va qo'shiqchilik, raqs san'ati hamda san'atning boshqa turlari (kino, teatr, sirk, milliy dorbozlik) muhim ahamiyatga ega. Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllanishiga olib keladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy vazifalaridan biri esa shaxsni milliy-ma'naviy hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish va yaqinlashtirish orqali yuksak ma'naviyatli shaxsni kamol toptirishdan iboratdir.

XULOSA. Yuqoridagi bildirilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda quyidagi hulosalarga kelish mumkin: "Pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning nazariy asoslari" ta'lim tizimida o'ziga hos dolzarblik kasb etadi. Mazkur muammoning nazariy va metodologik asoslarini ishlab chiqish, ularni nazariyva amaliy jihatdan asoslash, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida takomillashtirishga erishish, so'z yuritilayotgan jarayonning samarali tashkil etilishiga imkon beradi. Bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirish va ularning kasbiy barkamolligida tarixiy hotira, umumbashariy qadriyatlarga sodiqlik g'oyalarining to'laqonli kamol topishidagi ahamiyati tahlil etildi. Bo'lajak o'qituvchilarda o'z tarixiga bo'lgan qiziqishni oshirish va shuning barobarida tarixiy tafakkurni yuksaltirish, ularning bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, ta'lim-tarbiya jarayonida milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligini ta'minlash, inson, jamiyat va atrof-muhitning o'zaro munosabatlarini uyg'unlashtirish, bo'lajak o'qituvchilarda ongli intizom, insoniy qadriyat qimmat tuyg'usi, yuksak ma'naviyat, milliy g'urur, milliy iftixor, ijtimoiy me'yorlarga asoslangan hulq-atvor, mantiqiy va ijodiy fikrlashni tarkib toptirishga qaratilgan metodik ta'minot o'rganildi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida shakllantirish zarur ekanligi aniqlandi. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida tarbiyalashning shakl va metodlarini ishlab chiqish zarur ekanligi aniqlandi. Bu bo'yicha innovatsion texnologiyalarni yaratish va uni amaliyotda qo'llash bilan bo'lajak o'qituvchilarning tarixiy tafakkurni o'stirish mumkinligi dalillandi. Bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil etilib, amalga oshirilishi zarur bo'lgan jarayonlar ochiqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M "Ma'naviy-marifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari" bo'yicha vadeosektor yig'ilishidan.
2. Egamberdieva N "Ijtimoiy pedagogika", T.: "Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubhonasi nashriyoti" 2009 yil, 44 bet
3. Falsafiy lug'at "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2004 yil, 385
4. Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi" Toshkent.; 2010,
5. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent.: 7 jild, 2007 y, 164 b
6. O'zbek tilining izoxli lug'ati "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, T.: 2015 y, 4 jild 008.
7. Haydarova O "Pedagogik texnologiya" Qarshi.: 2002 yil, 38-bet 8. Musursonova O "Oila ma'naviyati-milliy g'urur" T.: "O'qituvchi" 1999 yil, 158 bet.

9.N.G'ulomova "Ona tili va adabiyoti", T.: "Sharq", 20014 yil, 25 bet 10.O.Musurmonova "Oila ma'naviyati-milliy g'urur" T.: "O'qituvchi" 1999 yil, 25 bet

Talabalarning kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'rni.

**Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
Togonova Shoxida Alisher qizi**

Annotatsiya: Maqolada yosh va psixologik-pedagogik xususiyatlarni hisobga olgan holda talabalarining kognitiv jixatdan faolligini oshirish muammosi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: kognitiv faoliyat, faollashtirish, talaba, yosh xususiyatlari.

Аннотация: В статье рассматривается проблема повышения познавательной активности студентов с учетом возраста и психолого-педагогических особенностей.

Ключевые слова: познавательная деятельность, активизация, учащийся, возрастные особенности.

Abstract: The article discusses the problem of increasing cognitive activity of students, taking into account age and psychological-pedagogical characteristics.

Key words: cognitive activity, activation, student, age characteristics.

Ijtimoiy hayotimizning madaniy va ma'rifiy sohalaridagi global o'zgarishlar vaqt va vaziyat talablariga qarab o'z-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanadigan, rivojlanib borayotgan axborot oqimida harakat qila oladigan vakolatli, raqobatbardosh, ijtimoiy faol shaxsni shakllantirish zarurligini belgilaydi. Ushbu ilmlarni doimiy ravishda rivojlantirish faqat talabaning yuqori bilim faolligi bilan mumkin. Shu sabab bilan, "Davlat ta'lim to'g'risida"gi qonunining muhim talablaridan biri bu talabalarda bilim faoliyati, mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdir.

Talabalik yoshi-bu oliy o'quv yurtining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan hodisa. K. D. Ushinskiy bu yoshni "eng hal qiluvchi" deb atadi, chunki aynan shu davr insonning kelajagini belgilab beradi, bu o'z ustida intensiv ishlashning juda faol davri.

Talabalar yillari hayot yo'lining o'ziga xos bosqichidir. Asos juda tushunarli – maqsad, vazifalar va eng muhimi-ushbu institutda mutaxassislik olish natijasida kelib chiqadigan motivatsiyaga muvofiq o'qitish. Birinchi kurs talabalari uchun bu ayniqsa qiyin. Maktabni tugatish va institutda o'qishni boshlash o'rtasidagi vaqt juda qisqa va unda ilgari qo'yilgan maqsadlarni sezilarli darajada o'zgartirish, odatlaringiz va xatti-harakatlaringizni chuqur qayta ko'rib chiqish kerak, natijada yangi ijtimoiy rollarni bajarishga hissa qo'shadigan yangi fazilatlar paydo bo'ladi, mustaqillik, qiziquvchanlik, tashabbuskorlik kabi shaxsiy fazilatlarining namoyon bo'lishi. Talaba yangi narsalarga — sinfdoshlarga, ixtisoslashtirilgan fanlarning o'qituvchilariga, turli xil hisobot shakllariga va boshqalarning nazarida muhimlikka ko'nikishi kerakligi bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch keladi.

Zamonaviy ta'lim muhiti ijtimoiy taraqqiyotning yangi sharoitlari tufayli transformatsiya holatidadir. Jamiyatning umuminsoniy kasbiy shaxsga bo'lgan talabini inobatga olgan holda o'quvchi va o'qituvchilar o'z faoliyatida sinov va turli pedagogik usullar va texnologiyalarni joriy etish zamon talabiga aylanmoqda. Aynan kognitiv kompetentsiya boshqa barcha ko'nikmalarni rivojlantirish uchun asos bo'lib hisoblanadi.

Kognitiv kompetentsiya shaxsning ijtimoiy kompetentsiyasining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u hayotning turli sohalarida muvaffaqiyatini belgilaydi.

Talaba umumiy yosh xususiyatlariga ega: biologik (yuqori asabiy faoliyat turi, shartsiz reflekslar, instinktlar, jismoniy kuch va boshqalar); psixologik (psixologik jarayonlar, holatlar va

xususiyatlarning birligi); ijtimoiy (ijtimoiy munosabatlar, fazilatlar, ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansublik va boshqalar). Shu bilan birga, ma'lum bir talabani o'rganayotganda, har birining individual xususiyatlarini, uning aqliy jarayonlari va holatlarining xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Biz uchun o'smirlik davridan o'smirlik davriga o'tish, rivojlanish xususiyatlarini bilish juda muhimdir. Bu yoshda odamlar jamiyatda o'z o'rnini topishga harakat qilishadi, o'zlarini tushunishga intilishadi, nafaqat o'zlariga, balki boshqalarga ham tanqidiy munosabatda bo'lishadi. Ushbu xususiyatlar mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ajralib turadi-A. G.Asmolov, L. S. Vygotskiy, A. N. Leontiev, D. I.Feldshteyn va boshqalar.

O.E.Fedotova quyidagicha qayd etadi: "Rivojlanish ijtimoiy kompyuterning kognitiv komponenti tegishli bilimlarning kengligi va chuqurligini nazarda tutadi; ularning kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini anglash; faoliyat va ularni olish, qayta ishlash va foydalanish bo'yicha xabardorlik kabilar. Yuqorida ta'kidlanganlarga zamonaviy texnologiyalar yordamida erishiladi. Faol o'qitish usullari quyidagilardir: muammoli ma'ruzalar, ular davomida hayotiy va shu jumladan kasbiy muammolar taqdim etiladi va hal qilinadi".

Bu borada V.Dudko kognitiv sohani inson va sun'iy intellektning idrok etish, qolipni aniqlash, xotira, tasavvur, til funktsiyalari, rivojlanish psixologiyasi, fikrlash va muammolarni hal qilishning asosiy yo'nalishlarini o'rganish sifatida taqdim etadi. Bu aqliy jarayonlarning barchasi ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Pedagogik faoliyatda muallif ta'kidlaganidek, o'quv jarayonining barcha jihatlarini - materialni taqdim etish usulidan tortib o'qituvchining talabalar bilan munosabatlarining ijtimoiy-psixologik jihatlarigacha o'zaro ta'sir qiladi.

Kognitiv kompetentsiyani o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar tahliliga asoslanib, biz "kognitiv kompetentsiya" tushunchasini shaxsning integral sifati sifatida, shu jumladan bilim-kognitiv komponentning xususiyatlari, doimiy o'z-o'zini rivojlantirish va samarali o'zini-o'zi amalga oshirish qobiliyati, samarali faoliyatga intilishdir. Biz kognitiv kompetentsiyani xatti-harakatlarda va standart va nostandart muammolarni hal qilishda namoyon bo'ladigan shaxsiyatning tarkibiy qismi sifatida aniqlaymiz. Kognitiv kompetentsiya bilan biz intellektual va ta'lim darajasini doimiy ravishda oshirishga, shaxsiy potentsialni ro'yobga chiqarishga va o'z-o'zini rivojlantirish traektoriyasini to'plashga tayyormiz.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki kognitiv faoliyatning asosiy mezonini shaxsiy motivdir, buning natijasida bilim maqsadi shakllanadi, unga erishish kognitiv mustaqillikning asosidir. Kognitiv faoliyat bu bilim va faoliyat turlarini tashqi yordamisiz o'zlashtirish istagi va qobiliyati bilan ajralib turadigan o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita shaxsiy fazilat hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda pedagogika fanlarida kognitiv kompetentsiya tushunchasi boshqacha talqin qilinmoqda. Shunday qilib, M.I.Mahmutov kognitiv kompetentsiya shaxsning intellektual qobiliyati va mustaqil ravishda o'rganish, bilim olish qobiliyati deb biladi degan xulosalarini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abulkhanova-Slavskaya K.A. Activity and personality psychology. – M.: Nauka, 1980. – 335 p.
2. Ismailov, T., & Yusupova, M. (2022). Insonga psixologik ta'sir ko'rsatish turlari va texnikasi. Science and Education, 3(6), 913-920.
3. Дудко В. Д. Когнитивная компетентность личности будущего педагога и динамика ее формирования // Известия российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 2. – С. 63–67. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=13921874>
4. Гриншкун В. В., Заславская О. Ю. Уроки пандемии: новые стратегии и технологии обучения // Информатика и образование. – 2022. – Т. 37, № 3. – С. 5–11. – DOI:

<https://doi.org/10.32517/0234-0453-2022-37-3-5-11>
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49326640>

URL:

5. Пушкарёв Ю. В., Пушкарёва Е. А. Факторы, определяющие развитие когнитивных способностей в условиях цифровизации процессов образования: обзор текущих исследований // Science for Education Today. – 2022. – Т. 12, № 6. – С. 111–136. DOI: <http://dx.doi.org/10.15293/2658-6762.2206.05> URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50026299>

6. Федотова О. Е. Развитие когнитивного компонента социальной компетентности студентов вуза в процессе профессиональной подготовки // Вестник Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. Психологические и педагогические науки. – 2019. – № 1. – С. 128–134. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44197059>

Sharq mutafakkirlarining asarlarida ta'lim-tarbiya muammosining pedagogik-psixologik jihatdan tadqiq etilishi.

Andijon davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti Tursunboyev
SHerdorbek Akbarali o'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada sharq mutafakkirlarining asarlari va ularda ta'lim-tarbiya muammosining pedagogik-psixologik jihatdan tadqiq etilishi, ustoz shaxsiga qo'yilgan talablar haqida so'z boradi.

Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bolib dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz". [5.12.] Bu holat ayniqsa, ta'limiy va tarbiyaviy qarashlarda o'z ifodasini topgan.

Darhaqiqat, o'qituvchi to'g'risida ijtimoiy-tarixiy ta'limotlarni o'rganar ekanmiz, sharqning buyuk allomalari va ma'rifatparvarlari hisoblangan Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Al-Beruniy, Ibn Sino, Zarnudjiy, A.Yassaviy, U.Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Qoshg'ariy, Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi, Lutfiy, Jomiy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Furqat, S.Ayniy, A.Avloniy va boshqalarning asarlarida xalqimizning turmush tarzi, madaniyati, ilg'or ta'limiy va tarbiyaviy qarashlari, o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishda o'qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlari, uning burchi, vazifalari va odobi, muallimning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar, ustoz bilan shogird munosabatlari, o'qitish sharoitlari va boshqalar haqida qimmatli fikrlar bayon qilingan.

O'qituvchining jamiyatda tutgan o'rni, uning shaxsiy va kasbiy fazilatlari, burchi hamda vazifalariga xos ilg'or ta'limiy va tarbiyaviy qarashlar buyuk muhaddis allomalar Muhammad ibn Ismoil Buxoriy, At-Termiziy ijodlarida hamda tasavvuf falsafasining yirik namoyandalari Abduxoliq G'ijduvoni, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro asarlarida ham keng yoritilgandir.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy-madaniy merosida bayon qilingan o'qituvchi shaxsi va faoliyatiga doir qarashlar, yoshlarni bilim egallash va ezgulikka chorlash, ustoz-shogird hamkorligi va munosabatlariga xos tartib-qoidalar, muomala madaniyati, insoniy fazilatlarning shakllanishi haqidagi qimmatli fikrlar sharq xalqlari, xususan o'zbek xalqining og'zaki ijodida (o'zbek xalq maqollari, ertaklari, dostonlari, afsonalari, rivoyatlari) uzviylik asosida tarkib topgan milliy-madaniy meros ekanligini ko'ramiz. Chunonchi, o'zbek xalqining og'zaki ijodi va eposlarida ustoz namunasi va o'giti

sifatida bilimlarni egallash va ezgulikka intilish, mardlik, halollik, kamtarlik, ishonch, sadoqat, do'stlik, adolatlilik, mehr-muruvvat, mehnatsevarlik, sabr-qanoatlilik, hamfikrlilik, hamkorlik, oqillik, e'tiqod, hurmat-ehtirom, halol va pok yashash ulug'langan. Bu voqelikni Alpomish, Kuntug'mish, Farhod va SHirin, Saddi Iskandariy, Yusuf va Zulayho kabi qator o'zbek xalq dostonlaridagi qahramonlar misolida ko'rish mumkin.

Xalqimiz o'tmishining muqaddas kitobi "Avesto" hozirgi o'zbek millati, uning etnik ongi va o'ziga xosligining asoslarini shakllantirgan davr (VII asrgacha) uchun insonlar turmush tarzi qoidalari va qonunlarining to'plami hisoblangan. Mazkur davr o'zbeklarning milliy xarakterini shakllantirgan. Biz "Avesto"ni o'zbek xalqining hozir ham namoyon bo'layotgan madaniyati va ijtimoiy-madaniy muhitini tasvirlash sohasidagi bebaho manba ekanini tan olamiz. "Avesto" bitta avlod kishilarining asari emas, balki u o'z mohiyatiga ko'ra, hozirgi Markaziy Osiyo va Sharq davlatlari hududlarida yashagan xalqlar donishmandligining xazinasidir. "Avesto"ning ta'limiy va tarbiyaviy qimmati shundaki, u ko'p asrlar davomida xalq orasidan chiqqan ustoz-ziyolilar uchun asosiy qo'llanma sifatida yoshlarga ilmu ma'rifatni o'rgatish, axloq-odob fazilatlarini shakllantirishda muhim vazifani bajargan. "Har bir kishini shunday tarbiyalash zarurki-deyladi "Avesto"da,- u, avvalo, yaxshi o'qishi va so'ngra yozishni o'rganib, eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin".

"Avesto"da o'qituvchining asosiy faoliyati quyidagilarni o'z ichiga olgan: 1) diniy va axloqiy tarbiya; 2) jismoniy va mehnat tarbiyasi; 3) o'qish va yozishga o'rgatish.

Bu davrda o'qituvchining bilimdonligi, shaxsiy fazilatlar, ta'limiy va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mahorati va odobiga alohida e'tibor berilgan, o'quv-tarbiya jarayonida hayotiy misollar, ko'rsatmali qurollar, amaliy ijro, hikoya qilish va suhbat usullaridan keng foydalanilgan. Darsda o'quvchilardan o'tilgan mashg'ulotni ovoz chiqarmay takrorlash, individual va ijodiy ishlash talab qilingan. Farzandlarda ilk bolalikdan mehnatsevarlik va kasb-hunar ko'nikmasini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan hamda maishiy mehnat turlariga o'rgatilgan.

Imom Buxoriyning "Al-jome as-sahih" asarining "Ilm kitobi" bo'limida ilm egallash fazilati va xosiyatlari, ilm o'rganish va o'rgatish odobi to'g'risida fikr yuritiladi. Bunda ilm egallash odobining 54 qoidasi haqida hikoyat qilingan. Ularda Muhammad payg'ambarning ilm o'rgatish va o'rganishga doir pand-nasihatlar o'z ifodasini topgan.[30]

Islom mamlakatlari maktab va madrasalarining muallim va mudarrisarlari hamda tolibi ilmlari bu pand-nasihatlariga qat'iy amal qilganlar. Mazkur mezon asosida ilm o'rgatuvchi va o'rganuvchilar quyidagi didaktik me'yorlarga rioya qilganlar: ilm beruvchining ovozi tinglovchilarning hammasiga eshitilari, me'yorida bo'lishi; ilm mazmunini "aytgan edilar, xabar beradilar, guvohlik beradilar" kabi samimiy, yoqimli so'zlar bilan ifodalash; biror ta'limiy yoki tarbiyaviy masalani o'rta tashlab, muhokama, munozara yo'li bilan o'rgatish; ilm o'rganish va o'rgatish uchun ma'lum kunlarni qat'iy belgilab qo'yish; ilmni fahmlab, teran tushunib, anglab o'rganish, esda mustahkam saqlash; teran tushunilgan, yaxshi anglab olingan ilmlarni yod olish; ilm o'rgatish jarayonida bolaga lozim hollarda tanbeh berish mumkinligi; kishi ilmni o'zi o'rganib, o'zgalarga ham o'rgatishi, ilmga o'zi amal qilishi zarurligi; ilmning susaymog'i, ilmga e'tiborsizlik jamiyatni muqarrar inqirozga etaklashini tushunish; ilmni oson, engil qilib, odamlarni bezdirmay o'rgatish; ilmni so'rab bilib olish, ilm o'rganishda uyalmaslik, o'zi uyalsa, boshqa birov orqali so'rab bilib olish lozimligi; ilmga doir savol bergan odamga so'raganidan ko'ra, ko'proq javob qaytarish; ilm tinglovchiga tushunarli bo'lsin uchun, har bir gapni bir necha marta (uch bor) qaytarishning afzalligi; ilmni ishtiyoq bilan o'rganishning afzalligi; ayollarga ham ilm o'rgatish lozimligi; eshitganni yaxshiroq bilib olish, mukammal tushunish uchun qayta so'rash joizligi; ilmni bilgan kishi bilmaganga, eshitganlar eshitmaganlarga etkazishi lozimligi; ilm berayotgan ulamoning so'zlariga jim turib, diqqat bilan quloq solishning ma'qulligi; odamlarga juda oz bilishlarini anglatishning zarurligi; ilmni tushunishni, ilm olishni istamagan kishi o'rniga ilmni

tushunadigan qavmga o'rgatish joizligi.

Jumladan, Abu Nasr Forobiy (873-950) o'z davrida ijtimoiy-siyosiy masalalar bo'yicha birinchilardan bo'lib yirik asarlar yaratgan mutafakkirdir. Uning "Fozil odamlar shahri", "Ideal jamoa haqida", "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida" kabi mashhur asarlarida ijtimoiy hayotning turli masalalari, ayniqsa, jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlari, inson kamoloti bosqichlari, uni yashash jarayonida baxt-saodatga erishuv yo'llari, o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etishning didaktik va psixologik asoslari, inson shaxsini kamol toptirish yo'l-yo'riqlari, ilm- ma'rifatga erishuvning usullari haqidagi fikrlari ijtimoiy muammolarni echish masalalari bilan uyg'unlashganligini ko'ramiz. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishlikni o'rganishdir. Agar ular shu kasb-hunarga berilgan bo'lsalar, kasb-hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig'i bo'ladilar, degan xulosaga keladi.

Forobiyning o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, ustoz faoliyati hamda shaxsiga qo'yiladigan talablar, o'qituvchi kasbiy tayyorgarligiga bo'lgan e'tibor, shuningdek, insonlar jamoasidagi o'zaro hamjihatlik, yordam, inson kamoloti va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni to'g'risidagi g'oyalari hozirgi o'quv-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishda, bo'lg'usi o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy fazilatlarining shakllanishida g'oyat muhim ahamiyatga egadir.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) o'zining pedagogik-psixologik qarashlarida didaktikaga doir dolzarb masalalarni o'rta tashlaydi. Uning pedagogi ijodida inson va uning baxt-saodati, ta'lim-tarbiyasi, kamoloti bosh masala bo'lgan. Shunga ko'ra tabiat, jamiyat hodisalariga, turmush voqealariga xolisona baho berish inson tabiatini anglatuvchi omil ekanligini ta'kidlab, kishilarni voqealarga mustaqil va ongli munosabatda bo'lishga undaydi. Har bir inson o'z qalbining farmoyishiga ko'ra ezgulikka intilishi, shuhrat qozonish uchun muruvvat ko'rsatmasligi kerakligini ta'kidlaydi. U har bir narsani aniq, sinchiklab o'rganish, bilish va, shundan so'nggina, bir xulosaga kelish kerakligi va, bu o'rinda, ayniqsa, tajribaga asoslanishini alohida uqtiradi, nodonlik, qalloblik erinchoqlik, ilmsizlik va sun'iy e'tiqodni tanqid qiladi. Beruniy o'quvchini hamma narsaga o'rgata olish mumkinligini, o'qitish va tarbiyalashda turmush va tabiat ko'rsatmalariga asoslanishni, bolaning shaxsiy va individual xususiyatlarini doimo nazardan chetda qoldirmaslikni uqtiradi. [13]

Beruniy ta'lim jarayonining mohiyatini chuqur tahlil qilib, o'qituvchining kasbiy va shaxsiy tayyorgarligiga qator didaktik va psixologik talablar qo'yadi, hamda pedagogik faoliyatida quyidagilarga amal qilishni tavsiya etadi:

- sezgi organlarining ma'lumotlariga ko'ra ... bilishni davom ettirish;
- fanni o'rganayotganda fikrlash, xotirlab esga olish zarur;
- o'rganilayotgan ilmlarni to'la bilib olish uchun, o'sha ilmni tashkil etib turgan elementlarni puxta o'rganib chiqish;
- bilimda oddiydan murakkabga, ma'lumdan noma'lumga, yaqindan-uzoqqa, osondan-qiyinga, dalillardan-xulosalarga qarab borish;
- uzoq o'tmishga oid bilimlarni o'rganganda shu ilm, fan tarixini o'rganish;
- hodisalarni, fan asoslarini bir-birlariga taqqoslab, solishtirib, har tomonlama chog'ishtirib o'rganish. [25. 358]

Beruniyning bu kabi hayotiy xulosalari bugungi kunda ham o'z qimmatini pasaytirgan emas.

Ibn Sino (980-1037) "Tib qonunlari" asarida o'quv-tarbiya jarayoni yagona jarayon ekanligini ta'kidlab, bolani olti yoshdan boshlab muallimga topshirish xususida fikr yuritadi. Ibn Sinoning hayotiy kuzatishlari va g'oyalari nafaqat o'z davrida, balki hozirgi kunda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yusuf Xos Hojibning shoh asari "Qutadg'u bilik" ("Saodatga yo'llovchi bilim") turkiy xalqlarning qadimgi ta'lim va tarbiya usullari, ma'naviy kamolot, axloq va odobga doir noyob

ma'lumotlarni saqlagan muhim manbadir. Mazkur asarni o'rganish orqali XI asrdagi ijtimoiy-madaniy hayot, yoshlar tarbiyasiga bo'lgan e'tibor, maktablardagi fan tarmoqlari, o'qituvchining kasbiy faoliyati va shaxsiy kamoloti, o'qitish tizimining o'ziga xos xususiyatlari haqida ko'plab qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Uning fikricha, insonning ulug'ligi aql-idroki, so'zlash qobiliyati, bilimi, odobi va uquv-hunarga egaligidadir. Bu xislatlar uning muhtaramligini ham ta'minlaydi. Yusuf Xos Hojibning uqtirishicha, o'qituvchi o'z bilimi, til odobi, yurish-turishi, rostgo'yligi, pokligi, kamtarligi, sevgi va vafosi, mehr-muruvvati, sabr-toqati kabi fazilatlar bilan yoshlarni har bir ishda aql-idrokli, o'zgalarga g'amxo'r va mehribon, har bir ishni o'z o'rni va o'z vaqtida ado etadigan qilib tarbiyalashlari lozim.

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'ati-turk", Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar", Sa'diy Sheroziyning "Guliston va Bo'ston", Axmad Yugnakiyning "Hibatul haqoyiq" nomli va boshqa ko'plab buyuk ajdodlarimiz asarlarida ham o'quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishning yo'llari, o'qituvchining ma'lumoti, kasbiy tayyorgarligi, faoliyati va shaxsiga qo'yiladigan asosiy talablar, o'qituvchining ilm, fan va jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni to'g'risida qimmatli fikrlar o'z ifodasini topgan.

Pedagogning kasbiy va shaxsiy tayyorgarligi haqidagi ta'limotlarda o'qituvchi majburiyatlarining eng asosiylari sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatilgan:

1. O'qituvchi bolalarni yoqtirishi va ularga o'zining farzandidek munosabatda bo'lishi kerak. SHuningdek, ularning zaif jihatlarini doimo tushunishi va ularni shu zaifligi uchun yanada ko'proq yoqtirishi lozim.
2. O'qituvchi o'zining ishi uchun haq ta'ma qilmasligi, in'om olmasligi yoki minnatdorchilik kutmasligi kerak. U o'quvchidan uning o'qishni xohlashi uchun minnatdor bo'lishi zarur.
3. O'qituvchi hech qachon o'quvchiga maslahat berishdan bosh tortmasligi kerak. Olg'a siljishni o'quvchi emas, o'qituvchi baholaydi.
4. O'qituvchi o'quvchini yomon yo'ldan qaytarish uchun unga to'g'ridan-to'g'ri emas, balki nimalargadir ishora qilib gapirishi lozim.
5. Ma'lum fanni o'rgatadigan o'qituvchi o'quvchilar oldida boshqa fanlar haqida nojo'ya gap aytmassligi kerak.
6. O'qituvchi nimani o'rgatsa, o'zi ham shunga amal qilishi shart. U birinchi galda o'qishning samarasini ifodalaydigan jonli timsoldir.

Alisher Navoiy yashagan paytda tarbiyaning maqsadi yosh avlodni xalqparvar, bilimli, eng yaxshi fazilatlarga ega kishi qilib voyaga etkazishdir. Hatto injiq, yalqov, yomon xulqli bolalarni ham tarbiya va o'qitish yo'li bilan yaxshi fazilat egasi qilib tarbiyalash mumkin. Navoiy o'qituvchining bir qancha ijobiy sifatlarini-qat'iyligi, mehnatsevarligi, bilimdonligi, mehribonligi, hatto, tashqi qiyofasi, saranjom-sarishtaligi, ozodaligi, yaxshi odatlari, chiroyli qaddi-qomati va yurish-turishlari bilan hammaga namuna bo'lishini, yoshlarga ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashishni, shuningdek, tarbiya ishi juda ham mashaqqatli va murakkab ish ekanligini alohida e'tirof etadi.

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkinki, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga, o'qituvchi shaxsi va faoliyati uchun zarur bo'lgan sifat va fazilatlarga, o'quv-tarbiya jarayonlarini samarali tashkil etishning ijtimoiy-madaniy va milliy-psixologik xususiyatlariga sharq mutafakkirlari va ma'rifatparvar ziyolilari alohida e'tibor bilan qaraganlar. Ayniqsa, o'quv-tarbiya jarayoni uchun javobgar, uning asosiy sub'ekti hisoblangan o'qituvchi shaxsi va faoliyatiga xos zaruriy sifat va fazilatlar shakllangan bo'lishi, ular o'zlariga tegishli burch hamda vazifalarni sadoqat bilan ado etishi, bolalarga mehribon, g'amxo'r, adolatli va kechirimli bo'lishi eng muhim qadriyat sifatida e'zozlangan. Buyuk ajdodlarimizning ta'limotlarida mujassamlashgan o'qituvchi kasbiy tayyorgarligining milliy-

ruhiy xislatlariga xos qimmatli ma'lumotlar hozirgi davrda xam bo'lg'usi o'qituvchilar kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda, o'quv-tarbiya jarayonlari samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, o'qituvchi to'g'risida buyuk ajdodlarimizning ijtimoiy-tarixiy ta'limotlari negizida ham har bir o'qituvchini shakllantirishning pedagogik-psixologik omillariga jiddiy e'tibor qaratish taqozo etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисида Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь ЎРҚ-637 сон Қонуни.
2. Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 2016 йил 14 сентябрь.
3. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон фармони. 2017 йил 7 февраль.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 154 б

O'QUVCHILARDA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI.

Usmonova Moxizoda Avazjon qizi
Qo'qon davlat pedagogika instituti
1-kurs doktoranti (PhD)

Maqolada O'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda integrativ yondashuvning pedagogik va psixologik asoslarini aniqlashtirish, o'quvchi shaxsini o'rganish, kattalar va o'quvchilarning bir-biriga ta'sirini hisobga olish, shuningdek muomala maromi, mulohaza yuritish uslubi, muomilaga kirishish uquvchanligi, vaziyatdan chiqish salohiyati va boshqa vositalardan foydalanish lozimligi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, mulohaza, nutq, idrok, ehtiyoj, faoliyat, kommunikativ, integrativ, tabaqalashtirish, interaktiv, perseptiv.

The article clarifies the pedagogical and psychological foundations of an integrative approach to the formation of a culture of communication among students, the study of the student's personality, taking into account the influence of adults and students on each other, as well as behavior patterns. , the method of reasoning, the fluency of entering into relationships, the potential of deducing the situation and the need to use other means are stated.

Key words: communication, reflection, speech, perception, need, activity, communicative, integrative, differentiated, interactive, perceptual.

Dunyo miqyosida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda integrativ pedagogikadan foydalanish, o'qitish jarayonlarining integratsiyalashuviga kompleks yondashuvni tatbiq etishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Ushbu kompleks yondashuvlarga o'quvchilarning muloqot madaniyatini shakllantirish jarayonida integrativ yondashuvning alohida ahamiyatini yoritishga qaratilishi lozim bo'lgan ishlar ham mavjud.

Integratsion yondashuv o'rganilayotgan ob'yektning barcha muhim jihat va xususiyatlarini ajratib olib (tabaqalashtirib), mohiyati va mazmunini anglab yetish va ularni umumlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Demak, integratsiya har doim ham uning ikkinchi tomoni bo'lgan tabaqalashtirish (differentsiya)ga tayangan holda rivojlanib boradi. Integratsiyalash yo'li bilan yangi psixologik jarayon,

yangi faoliyat tuzilmasi hosil bo'ladi. Bu yangi tuzilma ilgari alohida - alohida bo'lgan elementlardan sintezlash yo'li bilan hosil qilinadi.

Integrativ yondashuv mazmunan tutash, aloqador, mantiqiy bir-birini taqozo etuvchi va bir-biriga singib chuqurlashtiruvchi va kengaytiruvchi o'quv fanlarini integratsiyalash uchun qo'llanilib, yaxlit mantiqiy mukammal bilim, ish-harakat usullari va shaxsiy sifatlarni tarkib toptirishni ko'zda tutadi. Bunda o'quvchilarning muloqot madaniyatini shakllantirish imkoniyati yuzaga keladi.

Shaxs hayoti davomida shaxsiy tajriba, ijtimoiy malaka va ko'nikmalarni ortirib borishi jarayonida hosil bo'ladigan, bevosita shakllanadigan ijtimoiy bilimdonlik yoki kommunikativ sovdxonlikdan farqli psixologiya fanida ushbu jarayonlarni maqsadli shakllantirish bugungi kunning dolzarb masalaridandir. Shaxsning ijtimoiy taraqqiyoti uning normal rivojlanishi, ijtimoiylashishini, shaxs bo'lib shakllanishi jarayoni, uning jamiyat bilan bo'lgan aloqasi muloqotsiz amalga oshmaydi. Muloqot shaxsning o'ziga xos ijtimoiy ehtiyoji hisoblanadi.

Barkamol insonlarning muomala maromi, mulohaza yuritish uslubi, muomilaga kirishish uquvchanligi, vaziyatdan chiqish salohiyati ham, boshqa odamlar tomonidan taqlid qilinadi va hayot tajribasida unga rioya qilinib yashaydi. Yoshlarni nafaqat jismonan baquvvat, balki ma'naviy boy, yangi davr talabiga javob beradigan, muloqot jarayonida erkin fikr yuritadigan qilib tarbiyalash har qachongidanda muhimdir. O'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda integrativ yondashuvning pedagogik va psixologik asoslarini aniqlashtirish, o'quvchi shaxsini o'rganish, kattalar va o'quvchilarning bir-biriga ta'sirini hisobga olish va boshqa vositalardan foydalanish lozim.

O'quvchilarni muloqotga o'rgatish uchun ularga psixologik, pedagogik adabiyotlarni o'qishga tavsiya qilish, muloqot jarayonida yoshlar faoliyatini kuzatish, fikrlashini aniqlash va shu jarayonda psixologik o'yinlar, mashqlar, treninglardan foydalanish muhimdir. O'quvchilar tafakkurini o'stirmay turib, ularning nutqini o'stirib bo'lmaydi. Og'zaki gapirish, bayon yoki insho yozishda o'quvchilarning reja tuzib olishlariga e'tibor berish kerak. Shuning uchun o'quvchilarga yoshligidanoq ijobiy nutq odatlarini tarbiyalashga ahamiyat berish zarur. O'smirlar muloqotiga nisbatan o'spirinlar muloqoti ancha tarbiyalangan bo'ladi. Chunki ular muloqot madaniyati, muomala sirlarini egallagan bo'ladilar.

Bizning yuksak ma'naviy ehtiyojlarimizdan biri-bu muloqotga bo'lgan ehtiyoj. Muloqotga bo'lgan ehtiyojimiz qondirilmasa, ongimiz ham rivojlanmaydi. Shuning uchun biz doimo muloqotga bo'lgan ehtiyojimizni qondirishimiz lozim. Kimlar bilandir muloqotdan qoniqish hosil qilamiz, ba'zi hollarda esa biz qoniqmaslikni his qilamiz. Katta yoshdagi kishilar rasmiy va norasmiy munosabatlarga kirishadilar. Rasmiy munosabatlar ish, xizmat yuzasidan bo'ladi.

Norasmiy muloqot esa ishdan boshqa paytlarda, o'yda (oila), mahallada, ko'cha - ko'ylarda bo'ladi. Atrofdagilarda yoqimli taassurot qoldirish, ularda mehr - muhabbat tuyg'usini uyg'otish muloqotda sherik tanlashga imkon tug'diradi. Jismoniy va ma'naviy jihatdan erkinlikka erishish o'ziga ishonch tuyg'usini yuzaga keltirsa, mustaqillik muloqotda teng huquqli sherik bo'lishga shart-sharoit yaratadi.

Birinchi toifadagi muloqot (faoliyatdan ko'zlangan maqsadga erishish uchun axborot ayirboshlash, kommunikatsiya o'rnatish) bilan bir qatorda ikkinchi toifadagi muloqotning (o'zligingni boshqa kishilarda davom ettirish) mavjudligi har bir kishining ikkinchisiga ko'rsatadigan ta'siriga e'tiborni jalb qiladi. Ya'ni, har bir shaxsning jamiyatda ado etadigan ishlari (mehnat, o'qish, o'yin, ijod qilish va boshqalar) o'zaro munosabat va o'zaro ta'sir shakllarini o'z ichiga oladi. Chunki, har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishini, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir o'quvchining jamiyatda tutgan o'rnini, ishlarining muvaffaqiyati, orttirgan obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir.

Demak, muloqot jarayonida kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (o'zaro birgalikda harakat qilish) va perseptiv (o'zaro birgalikda) idrok etish amalga oshiriladi. Kishining yuksak ma'naviy ehtiyojlaridan biri - bu muloqotga bo'lgan ehtiyojdir. Agar kishining muloqotga bo'lgan ehtiyoji qondirilmasa, ongimiz ham rivojlanmaydi. Shuning uchun biz doimo muloqotga bo'lgan ehtiyojlarimizni qondirishimiz lozim.

Kimlar bilandir bo'lgan muloqotdan qoniqish hosil qilamiz, lekin ayrim hollarda esa biz qoniqmaslikni his qilamiz. Shaxs muloqotini shakllantirishda uning yoshi, jinsi, kasbi, dunyoqarashini hisobga olgan holda ish olib borish lozim. Masalan, biz kichik yoshdagi o'quvchiarga kattalarga nisbatan qo'llaydigan so'zlarni ishlatmaymiz. Har bir yosh davriga kiradigan kishilarga o'ziga xos so'zlar qo'llaniladi. Bunda so'zning ta'sir kuchi hisobga olinadi. Shaxsni temperament xususiyatlariga qarab muloqot usullarini qo'llash katta ahamiyatga ega. Muloqot qonuniyatlarini bilish hamda uni o'rnatish malakalari va qobiliyatlarini rivojlantirish har bir kishi uchun muhimdir.

Muloqotga kirishuvchilarning o'zaro yaqinligi bilan, bir-birlari bilan muloqotdan qoniqish hosil qilganligining yuksak darajasi, javob tariqasidagi his tuyg'ular va afzallikning o'zaro taxmin qilinishi bilan belgilanadigan o'zaro munosabatlar va o'zaro birgalikdagi harakatning barqaror individual-tanlash tizimi sifatidagi do'stlik kishilar munosabatining alohida shakli sifatida yuz beradi. Do'stlikning rivojlanib borishi uning o'zaro hamjihatlikning zarurligini, oshqoralik va ochiqlikni, ishonchni, o'zaro faol yordamlashuvni, samimiyligni va histuyg'ularning beg'arazligini qaror toptiruvchi yozilmagan qonun - qoidaga amal qilishini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Agzamov A., Yusupov A. O'quvchilarga bilim berishda innovatsion usullardan foydalanish. — Toshkent, 2004
2. Jumaniyozov R. Nutqiy mahorat (Notiq, nutq, mantiq) / – T., Adolat, 2005.
3. Jumanov I. Nutq san'ati / O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, T., 2007.
4. Ziyomuxammedov B. Komillikka eltuvchi kitob. Turon-iqbol nashriyoti, Toshkent, 2006.
5. Савенкова Л.Г. Особенности интегрированного обучения / Эффективные системы взаимодействию предметов гуманитарного цикла в практике образовательных учреждений. Сб. науч. Статей / Ред.- сост. Е.П. Кабкова. - М.: ИХО РАО; Толуатти: ТГУ, 2005. - С. 23 - 34.

O'ZBEKISTON PSIXOLOGLARI TOMONIDAN OILANING O'RGANILGANLIGI

Uzoqova Madina Chori qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti
ijtimoiy psixologiya yo'nalishi 2-bosqich magistri

Ma'lumki, jamiyatning muhim bo'g'ini bo'lgan oilalar qanchalik tinch va totuv bo'lsa, shundagina davlat tinch va barqaror ravnaq topishi mumkin. Shu jihatdan, oila qo'rg'onining mustahkamligi va unda ma'naviy jihatlarning shakllanishi hamda amalga oshirilishi muhim ahamiyatga ega. Binobarin oila deb atalmish muqaddas makonda farzandlar kamolga yetadi, ulg'ayadi.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi, oila mustahkamligi va unga ta'sir etuvchi omillar masalalari, oilaviy nizolar va ajrimlar, ularning sabab va oqibatlari, er-xotin munosabatlarini o'rganish borasida respublikamiz olimlari tomonidan ham bir qator diqqatga sazovor ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan.

V.M.Karimovanning "Yoshlarda o'zbek oilasi haqidagi ijtimoiy tasavvurlar" mavzuidagi tadqiqot ishida o'zbek oilasida er-xotinning ijtimoiy psixologik mavqei, o'zaro munosabatlarining bola

tarbiyasiga ta'siri, yoshlarda maqbul oilaviy tasavvurlarni shakllantirish shart-sharoitlari yoritib berilgan.

Faylasuflardan M.Xalmatovaning tadqiqoti oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasiga bag'ishlanadi. Tadqiqotchi o'z monografiyasida oilaviy munosabatlar xususida so'z yuritarkan, sog'lom avlod tarbiyasining shart-sharoitlari haqida ayrim mulohazalar bilan to'xtalib o'tgan.

Akademik R.Ubaydullayevaning tadqiqotlariga to'xtaladigan bo'lsak, tadqiqot ishida O'zbekistondagi ayollarning oilaviy hayot, bola tarbiyasi, ijtimoiy hayotdagi o'rni va ularning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy jarayonlarga nisbatan munosabatlari sotsiologik tadqiqotlar orqali ko'rsatilgan bo'lsa, M.Bo'riyevaning tadqiqotlarida O'zbekistondagi oilalarning demografik holati va unga ta'sir qiluvchi omillar masalasini keng qamrovli o'rgangan. Ammo bu tadqiqotlarda, avvalo faqat o'zbek xalqi emas, balki, butun O'zbekiston aholisi o'rganilgan. Bundan tashqari yuqorida ko'rsatib o'tilgan tadqiqotlarda oilaviy munosabatlar ya'ni, ota-onalar va o'smir farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning ayrim jihatlarigina tadqiqot doirasiga kiritilgan.

Y.G'.Salimov, X.R.Haydarova, N.D.Qosimova, B.M.Ubaydullayeva kabi tadqiqotchilarning dissertatsiyalarida oilaviy munosabatlar, tarbiyaning ayrim jihatlarini etnologik, sotsiologik, psixologik va falsafiy jihatdan o'rgangan.

M.Holmatovning yozishicha: "Oila mafkuraviy tarbiyaning muhim ijtimoiy omillaridan biridir. Chunki oila jamiyat negizi bo'lib, ko'p asrlik mustahkam ma'naviy tayanchga ega. Milliy mafkuramizga xos bo'lgan ilk tushunchalar, avvalo, farzandlar ongiga oila muhitida singadi. Bu jarayon bobolar o'giti, ota ibratini, ona mehri orqali amalga oshadi. Oiladagi sog'lom muhit sog'lom mafkurani shakllantirish manbayidir". Shu o'rinda, ta'kidlash kerakki, Sharq xalqlari hayotida zamin, oila, ota-ona, bolalar, qarindosh-urug', umuman olganda, davlat mustaqilligiga sadoqat, insonga hurmat, ishonch, xotira, vijdon, erkinlik kabi tushunchalar keng ma'no kasb etadi. Agar inson o'zini xalqning bir zarrasi deb hisoblasa, xalqni o'ylasa va uning manfaati yo'lida mehnat qilsagina, ma'naviy axloqqa aloqador bo'ladi.

Mamlakatimizda sog'lom oilani shakllantirish va oilada yuksak ma'naviy-axloqiy muhitni qaror toptirish uchun zarur shart-sharoit yaratish, yoshlarni oila qurishga tayyorlash, oilalar mustahkamligini va manfaatlarini ta'minlash, sog'lom farzand o'stirish, tarbiyalash va voyaga yetkazish masalasi davlat siyosati darajasidagi masaladir. Bunda, avvalambor, oilaning muqaddasligi hamda nikoh mas'uliyati bo'yicha kelajakda oila quradigan yigit va qizlarimiz tafakkurini, ongini o'zgartirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Qizlarimiz ongida onalik, o'g'illarimizda esa ota bo'lish mas'uliyatini shakllantirish, bunga ularni tayyorlash, yosh oilalarning huquqiy savodxonligini tubdan yaxshilash va oilada bolaning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan tadbirlar ko'lamini kengaytmoqda. Binobarin, oila farovonligi millat farovonligining asosidir. Hayot, taraqqiyot doimiy yuksalishda, yangi-yangi marralar sari odimlayveradi. Yurtimizning ertangi kuni, taraqqiyoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yetuk mutaxassis yoshlar Vatanimiz rivoji yo'lidagi ezgu sa'y-harakatlarni amalga oshiradigan, ro'yobga chiqaradigan qudratli kuchdir.

Olimlarning ta'kidlashicha, oila tarbiyasi mazkur oilaning mustahkamligini saqlashda, undagi munosabatlarni aniq maqsadlarga qaratish va yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Oila qurishdan maqsad bolalar tarbiyasi bilan bog'langan bo'lsa, er-xotinning shaxs sifatida yanada rivojlanib borishini asoslansa hamda oila uchun zaruriy narsalarni – uyning shinamligi va orastaligini ta'minlashga qaratilgan bo'lsagina, oilaviy munosabatlar yanada mustahkamlanadi. Oila tarbiyasi asosan, ota-onalar va oilaning yoshi katta a'zolari tomonidan amalga oshiriladi. Oila tarbiyasida muvaffaqiyatga erishish ko'p jihatdan oilada ham ota, ham onaning bo'lishi, ularning birdamlik va

tenglikka erishishi, kuch-g'ayratlarini birlashtirishlariga bog'liq. Bu borada Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanidagi qahramonlarning bir-birlariga bo'lgan muomala-munosabatlari, ularning hatto kichik farzandlarini ham "siz"lab gapirishlari misolida ota-bobolarimizning oila ma'naviyatiga qanchalar katta e'tibor berganlarini yodga olishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. OILA PSIXOLOGIYASI: Darslik. Muallif: G'. B. Shoumarov. – Toshkent 2008
2. Kurbonova G. A. Oiladagi shaxslararo munosabatlarning farzand ijtimoiy persepsiyasiga san'at orqali ta'sir etishning muhim jihatlari. Monografiya. "Musiq" nashriyoti. Toshkent 2016y.
3. M. Fayziyeva, A. Jabborov Oilaviy munosabatlar psixologiyasi „Yangi asr avlodi“ Toshkent 2007
4. O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2020, [1/6/1] ISSN 2181-7324

O'ZBEK OILALARIDA QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYORLASH JARAYONIDA MILLIY XARAKATER HUSUSIYATLARNI RIVOJLANTIRISH

Qo'qon universiteti "Ta'lim" kafedrası o'qituvchisi Usmonova Nargiza
Qo'qon universiteti Psixologiya(amaliy psixologiya)
yo'nalishi talabasi Abdullayeva Ma'sumaxon

Anotatsiya: ushbu maqolani mazmuni shundan iboratki qizlarni oilaviy hayotga tayorlashda milliy va zamonaviy talablar borasida so'z yuritiladi. Bunda madaniyat, din, va milliy odatlar muhim ahamiyatga ega bo'lib quyudagi hususiyatlar bilan oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida katta ahamiyatga ega. O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida milliy harakatlar va hususiyatlar inklyuziv muhit, hamda oilaga bo'lgan moslashish jarayonlari, milliy an'analar urf odatlar haqida batafsil fikr mulohazalar berib o'tildi.

Kalit so'zlar: gender rollari, milliy qadiryatlar, inklyuziv muhit, atribut, oilaga tayyorlov, urf-odatlar, ijtimoiylashuv.

O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayotga moslashtirish jarayoni mahalliy an'analardan chuqur ildiz otgan bo'lib yoshligidanoq qizlarga an'anaviy qadriyatlarining ahamiyati, mehmondo'stlik va ayollarning oila birligidagi o'rni o'rgatiladi. Bunga oshpazlik, kashtachilik va boshqa maishiy faoliyat kabi an'anaviy ko'nikmalarni o'rganish kiradi, ular oiladagi kelajakdagi rollari uchun muhim hisoblanadi. Ta'lim va imkoniyatlarni kengaytirish so'nggi yillarda o'zbek oilalarida qizlarni tarbiyalash va ularning imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu akademik imkoniyatlar va kasb-hunar ta'limi imkoniyatlarini kengaytirishga olib keldi, bu esa qizlarning shaxsiy o'sishiga va oilaning yaxshilanishiga hissa qo'shadigan ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon berdi. Hunarmandchilik mahorati va madaniyatni saqlash o'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayotga moslashtirish jarayonining ajralmas jihatlari hunarmandlik mahorati va madaniyatini asrab-avaylashdir. O'zbek qizlari O'zbekistonning boy madaniy merosini asrab-avaylash, an'anaviy hunarmandchilikni o'rganish va o'zlashtirishga da'vat etiladi. Bu nafaqat madaniy uzatish vositasi bo'lib xizmat qilibgina qolmay, balki g'urur va ularning ildizlari bilan bog'lanish tuyg'usini uyg'otadi, ularning oila va jamiyatdagi o'rnini mustahkamlaydi. Qo'llab-quvvatlash tarmoqlari va jamoatchilikni o'zbek oilalarida qizlarning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shadigan muhim tarkibiy qismlardir. Jamiyat resurslaridan, murabbiylik dasturlaridan va ta'lim tashabbuslaridan foydalangan holda, qizlar turli xil tajribalar va rol modellariga duch kelishadi, bu ularga oilaviy majburiyatlarini ishonchli boshqarish va umuman oilalari va jamoalariga mazmunli hissa qo'shish imkoniyatini beradi. Barqaror rivojlanish uchun hamkorlikdagi tashabbuslar barqaror rivojlanish bo'yicha hamkorlikdagi

tashabbuslar oilalar, ta'lim muassasalari va davlat tashkilotlarining oila tarkibida qizlarning uzluksiz rivojlanishini ta'minlash bo'yicha jamoaviy harakatlarini o'z ichiga oladi. Hamkorlik va hamjihatlik strategiyalarini qo'llab-quvvatlash orqali ushbu tashabbuslar tizimli to'siqlarni bartaraf etish, tenglikni ta'minlash, qizlarning taraqqiyoti va farovonligini ta'minlaydigan inklyuziv muhitni yaratish, shu orqali o'zbek oilalari va jamiyatining matonatini mustahkamlashga qaratilgan.

O'zbek madaniy qadriyatlarining qizlarda milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishga ta'siri katta. Kattalarga hurmat va mehmondo'stlikka e'tibor ularning kelajakdagi xotin va ona rolini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbek oilalaridagi an'anaviy gender rollarini tushunish qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonini tushunish uchun juda muhimdir. Chidamlilik va tarbiyalash fazilatleri erta yoshdan boshlab singdiriladi. Milliy xarakter xususiyatlarini tarbiyalashda ta'lim va amaliy mashg'ulotlarning rolini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Qizlarga maishiy ko'nikmalar va oilaviy hayotda hissiy aqlning ahamiyati o'rgatiladi. Oila birligi ichidagi shaxslararo munosabatlarning ahamiyati katta. Uyg'un oila dinamikasini rivojlantirish uchun qizlarga muloqot, hamdardlik va nizolarni hal qilishning ahamiyati o'rgatiladi.

O'zbek madaniyatida an'anaviy nikoh urf-odatlarini o'rganish qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash haqida tushuncha beradi. Sadoqat, qurbonlik va moslashuvchanlik tushunchalari ushbu urf-odatlarga chuqur singib ketgan. Qizlarning milliy xarakter xususiyatlarini shakllantirishda ota-onalar rahbarligining rolini oshirib bo'lmaydi. Ota-onalar halollik, fidoyilik va mehnatsevarlik qadriyatlarini oilaviy hayotning muhim atributlari sifatida berishadi. O'zbek jamiyatida qizlarning ijtimoiy umidlarini ro'yobga chiqarish ularning oilaviy hayotga tayyorgarligini tushunishning ajralmas qismidir. Kamtarlik, hurmat va nafosat juda qadrlil fazilatlardir. Madaniy bayramlar va marosimlarda ishtirok etish milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadbirlar birlik, saxiylik va jamoat ruhi qadriyatlarini mustahkamlaydi. O'zbek oilalarida oilaviy hayotga tayyorlanayotgan qizlar uchun moslashuvchanlik va moslashuvchanlik fazilatleri muhim ahamiyatga ega. Ularga o'zgarish va qiyinchiliklarni inoyat va muvozanat bilan qabul qilishga o'rgatiladi. Hissiy chidamlilikni rivojlantirish qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashning hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Ularga qiyinchiliklar va hissiy muammolarni kuch va xotirjamlik bilan boshqarishga o'rgatiladi. Kuchli madaniy o'ziga xoslik tuyg'usini tarbiyalash qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda muhim ahamiyatga egadir. Ular an'anaviy qadriyatlarni himoya qilish va o'zbek madaniyatining boy merosini asrab-avaylashga da'vat etiladi.

Qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida bobo va buvilarimiz va ularning donoligiga hurmat chuqur singib ketgan. Bobo va buvilarining yo'l-yo'riqlari va ta'limotlari donolik, kamtarlik va minnatdorchilik qadriyatlarini singdiradi. Oilaviy birlik tushunchasi qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda markaziy o'rinni egallaydi. Ular oila birligi farovonligi uchun hamkorlik, qo'llab-quvvatlash va qurbonlik muhimligini bilib olishadi. Qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda shaxsiy yaxlitlikni rivojlantirish ta'kidlanadi. Ular o'z harakatlarida va o'zaro munosabatlarida halollik, rahm-shafqat va javobgarlikni himoya qilishga da'vat etiladi. Qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ularning imkoniyatlarini kengaytirish va qo'llab-quvvatlash juda muhimdir. Ular oila oldidagi mas'uliyat va sadoqat qadriyatlarini qo'llab-quvvatlagan holda o'z intilishlarini davom ettirishga qaratiladi. Madaniy an'analarning uzluksizligini ta'minlash qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ajralmas qismidir. Ularga madaniy qadriyatlarni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish mas'uliyati yuklangan. O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayoni madaniy qadriyatlar va an'analarga chuqur singib ketgan milliy xarakter xususiyatlarini o'stirishni o'z ichiga oladi. Bu xususiyatlar ularning bo'lajak turmush o'rtoq va ona sifatidagi rollarini shakllantiradi, oilaning uyg'un dinamikasini rivojlantiradi va o'zbek madaniyatining boy merosini asrab-avaylaydi.

Yuqoridagi maqoladan kelib chiqib shuni takidlash mumkinki qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ularga oilaviy hayotning chiroyli taraflarini bir qatorda hayotning pastu balandligi mavjud ekanligini turli xil murakkab vaziyatlardan shirin soʻz chiroyli muomala bilan yechim topish mumkinligi borasida bilimlarni ham berib borish lozim. Misol tariqasida koʻpgina oilalarda uchrab turadigan muammolar bilan ham tanishtirib borilsa, oʻzlari katta hayotga qadam qoʻyganda qiyinchiliklarga duch kelishganda esankirab qolishmaydi, oqilona yoʻlini tanlab bu vaziyatdan chiqib ketishlari mumkin boʻladi. Shuning uchun yangi oilaga qadam qoʻyayotgan qizlarni hayotga tayyorlashda yuqorida aytib oʻtilgan soʻzlarga ahamiyat qaratishlari muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. M.Muhamedova Qizlar iffati – baxt suvrati. Toshkent -1997 y.
2. Gʻoziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
3. Karimova V.M., Sunnatova R. «Mustaqil fikrlash» oʻquv qoʻllanmasi boʻyicha mashgʻulotlarni tashkil etish uslubiyoti.-T.: Sharq, 2000
4. Raximjonovna, U. N. (2023). Oʻsmir yoshidagi oʻquvchilarda “tarbiya” fanini oʻqitish orqali mustaqil fikrlashga oʻrgatish. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
5. Asilova, S. X. (2023). Oʻquvchilarni kasb-hunarga yoʻnaltirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari.
6. Xursanov, O. (2023). talabalarni hamkorlik texnologiyasi asosida oʻquv - maʼnaviy moslashuvchanlik imkoniyatlarini oshirish texnologiyasi (1-kurs talabalari misolida). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from

ILK OʻSPIRINLARNI KASBGA YOʻNALTIRISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Qoʻqon universiteti

“Taʼlim” kafedrası oʻqituvchisi

Usmonova Nargiza Raximjonovna

Qoʻqon universiteti II bosqich talabasi

Ismoiljonova Shahrizoda

Annotatsiya: Maqolada ilk oʻspirinlarni kasbga yoʻnaltirishning ijtimoiy, psixologik muammo ekanligi, bu ikki nuqtai nazar har doim bir - birini toʻldirib kelishligi, shuningdek, kasbga yoʻnaltirishning individual psixologik xususiyatlarining imkoniyatlari yoritib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: layoqat, kasbga yoʻnaltirish, ijtimoiy muhit, psixologik taʼsir, "Men" tabiati, kasb tanlash, faoliyat, kasbiy motiv, kasb tasavvurlari, kasbiy yoʻnalganlik, kasbiy qobiliyat.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub islohatlarning yaratuvchisi sifatida shakllanayotgan yosh avlodni voyaga yetkazish, ularning zamon talablari darajasida bilim olishi, shaxs sifatida kamol topishi, kasb - hunar sirlarini oʻrganishi va kundalik turmush yumushlarini hal etishga tayyorlab borish masalasi asosiy muammolar tariqasida taʼlim jarayonining asosiy vazifalaridan biri boʻlib kelmoqda. Kasbiy yoʻnalganlik nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo hamdir. Bugungi kunda kasb tanlashga turli nuqtai nazarlar asosida qarash mumkin boʻlgan jarayondir. Birinchidan, yoshlarning biror-bir kasbga yoʻnaltirishda ijtimoiy muhitning roli asosiy omil sifatida qaralsa, ikkinchidan esa, individning oʻz qiziqishlari va layoqatlari asosiy imkoniyat sifatida namoyon boʻladi. Bu ikki nuqtai nazar har doim bir - birini toʻldirib keladi. Aynan ilk oʻspirinlik davri hayotiy kelajagi, rejalarini tuzadigan, oʻz kelajagini yaratishga qadam qoʻygan asosiy yosh bosqichi hisoblanadi. Kuzatishlardan va turmush tajribasidan maʼlumki, odatda ilk oʻspirinlik yoshidagi oʻgʻil-qizlar

hayotda mustaqil qadam tashlash to'g'risida aniq, asosli fikr bildirishga qiynaladilar. Shu sababli kasb tanlash davrida oqilona va to'g'ri yo'l tutishni bilmay dovdirab qoladilar yoki tavakkaliga ish ko'radilar. O'zlarining imkoniyatlarini hisobga olib harakat qilishga ojiz bo'ladilar. Natijada noxush kechinmalar, umidsizliklar, ijtimoiy sustlik holatlari vujudga keladi. O'quvchilarning ba'zilar kasb tanlashda yaqqol ko'zga tashlanib turgan namunalarga taqlid qiladilar. Bunda o'z atroflaridagi yaqin kishilarni nazarda tutadilar, ularning yo'lidan borishni mo'ljallaydilar.

V.A.Kemteskiyning ma'lumotlariga qaraganda, pedagogika instituti talabalarining yarmi o'qituvchilik kasbini yoqtirib o'qishga kirgan. Ularning qolgan qismi esa institutga tasodifan kirib qolgan. Biroq bu oliy o'quv yurtiga o'z xohishi bilan kirgan talabalar orasida ham har xil mulohazalar mavjud. Pedagoglik kasbini yoqtirib o'qishga kirgan talabalarning chorak qismi faqat olgan bilimlarini boshqalarga o'rgatish maqsadini bildirgan bo'lsalar, yana shuncha ilk o'spirinlar institutda o'qitilayotgan biror fanni sevganlari uchun o'qishga kirganini aytgan. Talabalarning beshdan bir qismi bolalarni chin ko'ngildan yaxshi ko'rgani uchun o'qituvchilik kasbini tanlagan. Umumiy o'rta ta'limni bitirgunicha hamma o'quvchilar kasbini qat'iy tanlaydi, deyish mumkin emas. Ularning aksariyati o'zi kelajakda kim bo'lishini tasavvur ham qila olmaydi va kelajak rejasini ham tuzmaydi. Ilk o'spirinlarning ko'pchiligi ta'lim muassasini tugatgandan so'ng oliy o'quv yurtida ham o'qish to'g'risida gapiradilar, bu haqda orzu qiladilar. Lekin unga kira olmagan, ya'ni o'zining asosiy maqsadiga erisha olmagan yoshlar tushkunlikka tushadilar. Butun orzu-umidlarim barbod bo'ldi, deb o'ylaydilar, ba'zilar kelgusi yilda o'qishga kirishga umid bog'laydilar. Kasb-hunarga har xil munosabatlar hosil bo'lishining asosiy sababi maktabda o'qish davrida kasb tanlash bo'yicha turli xil niyatlar paydo bo'lishidir. V.A.Krutetskiy ilk o'spirinlarda uchraydigan motivlardan quyidagilarni alohida ifodalaydi:

- a) biror o'quv faniga qiziqish;
- b) vatanga foyda keltirish istagi (o'ziga xos psixologik xususiyat va qobiliyatni hisobga olmagan holda); shaxsiy 181 qobiliyatini ro'kach qilish;
- g) oilaviy an'analarga rioya etish (vorislik);
- d) do'stlari va o'rtoqlariga ergashish; e) ish joyi yoki o'quv yurtining uyiga yaqinligi;
- f) moddiy ta'minlanish;
- j) o'quv yurti ko'rinishining chiroyliligi yoki unga joylashish osonligi.

Ilk o'spirinlarda kasblar haqida yaqqol tasavvur bo'lmasligi sababli, ular ko'proq xatoga yo'l qo'yadilar. Tanlangan yoki tanlanishi zarur bo'lgan kasb qanday shaxsiy fazilatlarni talab qilishini tushunib yetmaydilar. O'z qobiliyatlarini oqilona baholay olmasliklari tufayli u yoki bu kasbni egallash uchun qanchalik tez va aniq harakat qila olishlarini, bu ishga moslasha olishlari mumkinligini bilmaydilar. Biroq hozir mazkur ko'ngilsiz holatlarning oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun quyidagi pedagogik-psixologik omillarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

- 1) kasblarni o'rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tasniflash va lo'nda qilib ifodalash;
- 2) o'qituvchining kasblar bo'yicha tashviqot ishlari olib borishi, o'quvchilarga kasblar yuzasidan maslahatlar berishi ilk o'spirin va uning ota-onasi bilan birga kasbga yo'naltirish tadbirlarini ko'rib chiqishi;
- 3) ularni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish;
- 4) mehnat ta'limi darslarida o'quvchilarni kasbga tayyorlash va qiziqish uyg'otish;
- 5) psixodagnostik va kasb tanlash usullarining amaliyotga tatbiq qilishga moslashtirilgan turlarni ishlab chiqish;
- 6) joylarda zamon talabiga mos kasb tanlash xonalarini tashkil etish;

7) kasb tanlash targ'iboti yuzasidan ilk o'spirinlarni ommaviy axborot vositalariga jalb qilish va psixologik jihatdan tayyorlash.

Ilk o'spirin uchun kasb tanlash avvalo axloqiy muammodir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham shaxs mehnat qilish huquqi bilan birga, o'z qobiliyati, layoqati va qiziqishiga ko'ra kasb tanlash huquqiga egaligi ta'kidlangan. Bugungi kunda kasb tanlash har xil nuqtai nazardan qarash mumkin bo'lgan ko'p o'lchovli va ko'p darajali jarayondir.

Birinchidan, jamiyat shakllanayotgan shaxs oldiga qo'ygan vazifalar seriyasi sifatida, ularni shaxs ma'lum vaqt davomida ketma-ket hal qilishi zarur.

Ikkinchidan, individ o'z qiziqish va layoqatlarini shakllantiradigan qaror qabul qilish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, hayotning individual uslubini shakllantirish jarayoni sifatida, kasbiy faoliyat uning bir qismi sifatida namoyon bo'ladi. Bu uch nuqtai nazar o'zaro bir-birini to'ldiradigan ishning har xil tomonlaridir.

Yosh davrlari psixologiyasida kasb tanlash bir necha bosqichdan iborat. Birinchi bosqich – bolalar o'yinlari bo'lib, unda bola o'ziga har xil kasbiy rollarni qabul qiladi va shu bilan bog'liq xulq-atvorning alohida elementlarini "o'ynaydi". Ikkinchi bosqich – o'smirlik xayoli bo'lib, o'smir orzularida, o'zini u yoki bu qiziqarli kasbning namoyondasi sifatida ko'radi. Uchinchii bosqich - ilk o'spirinlik davrini qamrab oladi – dastlabki kasb tanlashdir. Har xil faoliyat turlari o'smirning qiziqishlari tomonidan saralanadi va baholanadi ("Men tarixiy romanlarni yoqtiraman, tarixchi bo'laman"), keyin qobiliyatlari nuqtai nazaridan kasb tanlashga harakat qilinadi ("Men matematikani yaxshi o'zlashtirayapman, matematik bo'lsammikan?", eng so'nggida qadriyatlar tizimi nuqtai nazaridan qarab chiqiladi ("Men kasal odamlarga yordam berishni hohlayman, vrach bo'laman"; "Ko'p pul topishni hohlayman, qaysi kasb bu talabga javob beradi?"). Qiziqishlar, qobiliyatlar va qadriyatlar kasb tanlashning har bir bosqichida namoyon bo'ladi. Fanga qiziqish o'quvchini u bilan ko'proq shug'ullanishga undaydi, bu esa uning qobiliyatlarini rivojlantiradi, qobiliyatlar esa faoliyat muvaffaqiyatini ta'minlaydi va qiziqishlarni mustahkamlaydi.

To'rtinchi bosqich – amaliy qaror qabul qilish, kasb tanlash bosqichi bo'lib, o'z ichiga ikki bosh tarkibiy qismni oladi: avval biror faoliyat bilan shug'ullanish istagi paydo bo'ladi, keyin esa qonkret soha tanlanadi ("O'qituvchi bo'laman", "Matematika o'qituvchisi bo'laman"). Kasb tanlash ko'p bosqichli jarayon. 9-sinf o'quvchilari akademik litseyga yoki qaysi kasb – hunar kollejiga topshirishlarini tanlashlari zarur. Qiziqishlar, qobiliyatlar va qadriyatlar yo'nalganligidan tashqari qaror qabul qilishda o'zining imkoniyatlarini – oilaning moddiy sharoiti, o'quv tayyorligi darajasi, sog'lig'i va boshqalarni hisobga olish ham muhim rol o'ynaydi. Kasb tanlash ilk o'spirindan ikki xil ma'lumotni talab qiladi: kasb dunyosi va har bir kasbga qo'yiladigan talablardan xabardorlik; o'z qobiliyatlari va qiziqishlarini bilish. U ma'lumot ham bu ma'lumot ham ilk o'spirinlarga yetishmaydi. Ilk o'spirinlarning hayotiy rejalarini amalga oshirish va kasb tanlashi ijtimoiy sharoitlarga, ayniqsa ota-onaning umumta'lim darajasiga bog'liq. Ota-onaning ta'lim darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, farzandlarining oliy-o'quv yurtida o'qishni davom ettirishi va bu rejalarini amalga oshirish ehtimoli shunchalik yuqoridir. Hayotiy rejalarini amalga oshirish ehtimoli yigitlarda qizlarga nisbatan yuqoridir. Kasbiy yo'nalganlik nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo hamdir. Psixologiyada kasbiy yo'nalganlik bo'yicha uch nazariy nuqtai nazar mavjud.

Birinchi nuqtai nazar faoliyatning muvaffaqiyati va usullari bog'liq bo'lgan individual xususiyatlarning amaliy o'zgarimasligi va barqarorligi haqida g'oyaga asoslangan. Bunda birinchi tomondan, u yoki bu ishga mos insonlarni kasbga yo'llash va tanlashga urg'u beriladi, ikkinchi tomondan u yoki bu insonning individual xususiyatlariga mos kasblarni.

Ikkinchi nuqtai nazar qobiliyatlarni maqsadga muvofiq shakllantirish g'oyasidan kelib chiqadi, bunda har bir insonning muhim xislatlarini rivojlantirish nazarda tutiladi. Yuqorida keltirilgan bu ikki nuqtai nazar ham har xil shakllantirilishi mumkin, lekin ularning umumiy metodologik kamchiligi shundaki, individuallik va mehnat faoliyati o'zaro bog'liq bo'lmagan, bir-biriga qarama-qarshi, biri ikkinchisini albtata bo'ysundiradigan kattaliklar sifatida qaraladi. Uchinchi nuqtai nazar psixologiyadagi ong va faoliyatning birligi tamoyilidan kelib chiqadi, faoliyatning individual uslubini shakllantirishga yo'naltirilgan. Ushbu qonsepsiya E.A.Klimov ilgari surgan quyidagi qarashlarga asoslanadi:

1. Faoliyatning muvaffaqiyati uchun muhim bo'lgan amaliy tarbiyalanmaydigan shaxsiy (psixologik) xislatlar mavjud.

2. Kasbiy faoliyat sharoitlariga moslashishning mehnat mahsuldorligi bo'yicha bir xil bo'lgan, har xil usullari mavjud.

3. Alohida qobiliyatlarning kuchsiz ifodalanganligini mashq qilish yoki boshqa qobiliyatlar yoki ish usullari yordamida bartaraf etishning keng imkoniyatlari mavjud. (sekin javob qaytarish qobiliyatini tayyorlanish tadbirlaridagi o'ta diqqatlilik bilan to'ldirish mumkin; bir sharoitdagi faoliyatning susayishini, inson sun'iy ravishda faoliyatni o'zgartirishi mumkin – harakatlar tartibini o'zgartirishi yoki ob'ektlar ranglarini o'zgartiradi deb tasavvur qilishi mumkin).

4. Shaxsning individual o'ziga xosligini hisobga olgan holda qobiliyatlarni shakllantirish zarur, tashqi sharoitlarni hisobga olgan holda ichki sharoitlarni rivojlantirish. Kasb tanlashda kasbiy maslahat juda muhim hisoblanadi. Bu jiddiy tayyorgarlikni talab qiladigan qiyin ishdur. Hozirgi vaqtda har bir maktab psixologi tomonidan o'tkaziladigan 9-sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan kasbga yo'naltirish ishlari bo'yicha diagnostik va maslahat ishlari bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, biz yuqorida ko'rib o'tganimizdek, kasb tanlash murakkab va uzoq jarayon. Muammo nafaqat umumiy davomiylikda, balki bosqichlarning ketma-ketligida hamdir. Bu erda ikkita xavf mavjud. Ulardan birinchisi ilk o'spirinlarning kasb tanlash jarayonini aniq va barqaror qiziqishlari bo'lmaganligi uchun keyinga qoldirishidir. Bu keyinga qoldirish umumiy yetukmaslik, xulq-atvorning infantilligi bilan qo'shiladi. Bu holat kasb tanlash jarayoni kattalik va barqaror "Men" obrazining, o'z-o'zini hurmat qilishning asosiy komponentlaridan biri ekanligini esga olsak tushunarli bo'ladi. Zero, o'spirinlar tanlagan kasblaridan kelajakda qoniqish hissini hosil qilishsin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Nishonova Z. T. , Alimbaeva M. V. Psixologik xizmat. -T.: Fan va texnologiya markazi, 2014.

2. G'oziev E.E. Psixologiya. Toshkent, 2020.

5. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'smir yoshidagi o 'quvchilarda "tarbiya" fanini o 'qitish orqali mustaqil fikrlashga o 'rgatish. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.

5. Asilova, S. X. (2023). O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari.

6. Xursanov, O. (2023). Talabalarni hamkorlik texnologiyasi asosida o'quv - ma'naviy moslashuvchanlik imkoniyatlarini oshirish texnologiyasi (1 - kurs talabalari misolida). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from.

O'QUVCHILARNING JISMONIY TARBIYA DARSIDAGI HARAKAT FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING PSIXOLOGIK HARAKTERI

Valixanov Saidjon Shoxobidinovich
ADU Fakultetlararo jismoniy madaniyat va sport kafedrası o'qituvchisi

Jismoniy tarbiya darsining mazmuni tarkibiga kiruvchi jihatlaridan yana biri uning tayyorlov, asosiy, yakunlov qismlarida o'quv materiali sifatida foydalanish uchun rejalashtirilgan jismoniy mashqlardir.

Aynan shu mashqlarni darsda bajarish orqali o'quvchilar oragnizmida funksional, ruhiy, pedagogik va boshqa qator o'zgarishlar yuzaga keladi. Bu jismoniy tarbiya darsi mazmunining ikkinchi komponentidir.

Dars mazmunini ifodalovchi navbatdagi komponentlar darsni olib borayotgan o'qituvchi hamda darsda ishtirok etayotgan o'quvchilarning faoliyati bo'lib, dars mazmuniga oid bu jihatlariga o'qituvchining nazariy bilimlar berishi, o'quvchilarda amaliy harakat malakalarini shakllantirish uchun ularni darsdagi faoliyatini tashkillashi, ta'lim jarayoni uchun tanlangan o'qitishning uslublari ham mujassamlashadi.

Darsning tarkibiga kiritilgan jismoniy mashqlar dars mazmunining eng yirik xarakterli jihatlaridir. Lekin bunday tushuncha bir tomonlama bo'lib, tarbiyalash, sog'lomlashtirish, bilim berish vazifalarini hal qilishda o'quvchilar uchun dars davomida faoliyat predmeti bo'lib xizmat qiladi.

Darsda o'quv – tarbiya jarayonining vositasi sifatida foydalaniladigan mashqlar darsning umumlashtirilgan predmeti mazmunining bir bo'lagi xolos, boshqachasiga, dars mazmunining bir qirrasidir. Darsning har bir qismi uchun qo'yilgan vazifalarga qarab mashqlar turlicha bo'lishi tabiiy.

O'qituvchining faoliyati dars mazmunining navbatdagi jihat bo'lib, uni dars davomidagi barcha kasbiy faoliyati: uyga vazifa berish va uni tushuntirish, darsning aniq vazifasini bayon qila bilish va uni hal qilishni tashkillash, shug'ullanuvchilarni doimiy nazoratda ushlash, ularni faoliyatini tahlil qilish, shuningdek, shug'ullanuvchilarning faoliyatini lozim bo'lgan yo'lga burish, ular orasidagi munosabatlarni o'zining diqqat markazida ushlash va o'quvchilarning faoliyatlarini dars vazifalarini samarali hal qilish uchun yo'naltirish, boshqarish, nazorat qilish, o'zlashtirishni baholashdek ta'lim-tarbiya jarayonining nazariy, amaliy tomonlarini va boshqa asosiy holatlarni o'z ichiga oladi.

Shug'ullanuvchilar organizmida dars tarkibiga kiritilgan mashqlarni bajarish orqali sodir bo'ladigan fiziologik, psixologik, biomexanik va boshqa funksional o'zgarishlar dars mazmunining navbatdagi yirik xarakterli komponentlaridan biri hisoblanib, ular: harakatlar, mashqlar davomida nafas, asab, qon aylanish tizimi, modda almashinuvi, harakat sifatlarini va ularga oid bilimlardan iborat. Ularsiz jismoniy tarbiya darsi uchun qo'yilgan vazifalarni hal qilish qiyin. Ayniqsa, jismoniy mashqlarni o'zlashtirish, malakalarining shakllanish mexanizmg'a oid bilimlar, harakatlarni organizmg'a jismoniy, ruhiy ta'siri, biomexanikg'a oid ma'lumotlar darsning mazmunini boyitadi, uning qiziqarliligi orttiradi va bularning barchasi jismoniy madaniyat darsining mazmunini to'rtinchi jhati sanaladi.

Bunda o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining samarasi yashiringan bo'ladi. Rejalashtirilgan o'quv-tarbiyaviy ishlar amalga oshmoqdami yoki yo'qligi joriy nazorat qilinib, pedagogik faoliyat keyinchalik qanday davom ettirilishiga oid tuzatishlar qilinadi, o'qituvchi tomonidan lozim bo'lgan yo'riqnomaalar tayyorlanadi.

Umumiy ta'lim maktablarining o'quvchilari jismoniy tarbiyasi dasturiga kiritilgan sport fanlari (gimnastika, yengil atletika, harakatli va sport o'yinlari, suzish, kurash)ni dars mazmunida va uning tuzilmasida qayd qilingan sport fanlarining xususiy tomonlarini hisobga olgan holda tashkillanishi maqsadga muvofiq. Lekin darslarning mazmuni o'zining predmetga xos jihatlari bilan nisbatan farqlanishi tabiiy.

Umumiy ta'lim maktablari, akademik litseylar, gimnaziyaalar, kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlari va boshqa ta'lim muassasalarida jismoniy madaniyat darslari hamda jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish mashg'ulotlari davomida o'quvchilarning sport maydoni, zalda harakatlanishi, joylarini o'zgartirishi boshqariladi. Buni o'quvchilar faoliyatini boshqarish deb umumlashtiriladi. Mashg'ulotlar, darslarga belgilangan talablar qo'yiladi. Ta'lim jarayonidagi sodir bo'ladigan xatolar aniqlanadi va ular tuzatiladi. Jismoniy mashqlar bilan mustaqil shug'ullanish mashg'ulotlari

shug'ullanuvchidan maxsus bilimlarga ega bo'lishni talab qiladi. Nazariy tayyorgarlikka ega bo'lmay turib ko'zlangan maqsadga erishish qiyin kechishi jismoniy tarbiya amaliyotida o'zining isbotini topgan. Quyida yuqorida qayd qilinganlarga to'xtalamiz.

Dars (mashg'ulot)lar davomida o'qituvchi rejasiga muvofiq sinf yoki shug'ullanuvchilar guruhidagi o'quvchilarning jismoniy mashqlarni bajarish uchun uyushtirish, mashqlarni o'zlashtirish, mustahkamlash, takomillashtirishni yo'lga qo'yish jarayoni o'quvchilar faoliyatini tashkillash va boshqarish deb tushuniladi.

Dars mazmunining asosiy jihataridan biri hisoblangan o'quvchilar faoliyatini boshqarishga oid materiallarni o'qituvchilar – maxsus adabiyotlar, tavsiyanomalar, ko'rsatmalar yoki umumlashtirilgan boy tajriba natijalari tarzidagi hisobotlar orqali o'rganadi.

Jismoniy tarbiya ta'limi jarayoni mashg'ulotlari, jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning faoliyati quyidagii uslubiyotlar orqali boshqariladi, ular:

a) jismoniy madaniyat darslarida o'quvchilar faoliyatini birvarakayiga (frontal) tashkillash va boshqarish metodikasi;

b) mashqlar, topshiriqlar(vazifalar)ni uzluksiz-ulab, ijrosi ketma-ketligini og'zaki bayon qilmay, tushintirishlarsiz mashqlarni to'xtatmay bajarish metodikasi;

v) sinf (guruh) o'quvchilarni mayda guruhlarga ajratish bilan har bir guruh uchun alohida vazifalar belgilash va uni hal qilish bilan shug'ullanishni tashkillash metodikasi;

g) mashg'ulot (dars) o'tkaziladigan sport maydoni yoki sport zaliga foydalaniladigan anjomlarni o'rnatib ularda mashqlarni jihozdan jihozga o'tish bilan maqsadli aylanib (krugovoy trenirovka tarzida) mashqlanish metodikasi;

d) o'quvchilar faoliyatini individual usulda tashkillash uslubiyotlari va boshqalardan foydalaniladi

Frontal mashqlanish metodikasi o'quvchilarning barchasini foydali ish bajarishga birdaniga qamrab olishi bilan afzallikga ega. Navbat kutish, tushintirish, bajarishni o'qituvchi mashqni ijrosi davomida olib borishi, o'quvchilarning barchasini foydali ish bilan bir vaqtning o'zida band qilishi bilan dars (mashg'ulot)ning yuqori zichlikda, yuklamaning sur'ati, intensivligi va me'yorini barcha uchun teng, bir xilda bo'lishligini ta'minlaydi. O'quvchilar faoliyatini frontal tashkillashning boshqa uslubiyotlardan afzalligi ham shunda.

Bu ulubiyotdan asosan darsning tayyorlov va yakunlov qismlarida, darsning didaktik vazifalariga ko'ra yangi materialni o'zlashtirish, takomillashtirish darslarida kengroq, kichik maktab yoshdagilarning darslarida boshqa yoshdagilarnikiga nisbatan kengroq foydalaniladi. Uslubiyotning salbiy tomoni – o'quvchi bilan individual ishlash uchun, xatolarni tuzatish yoki to'g'rilash maqsadida butun sinf o'quvchilarini mashqning ijrosidan to'xtatishga to'g'ri kelishidir. Mashqni frontal bajarish davomida sinfdagi, guruhdagi o'quvchilarni 60 – 70 % hatoga yo'l qo'ysagina uni to'g'rilash uchun barchani bajarilayotgan mashqni bajarishdan to'xtatish maqsadga muvofiq. Lekin, ko'p holatlarda xatolarni tajribali o'qituvchilar mashqni bajarish ritmiga moslab, og'zaki sanoqqa qo'shib to'g'rilash, tuzatish uslubidan foydalanadilar.

O'quvchi faoliyatini uzluksiz – ulab tashkil etish metodikasi. Mashqni bajarish uchun uni mazmunini alohida tushintirishga vaqt sarflamay, bir vaqtning o'zida ham tushintirib, ham bajarishni to'xtatmay mashqlarni biri-biriga ulab bajarish tushuniladi. Mashqlarning ijrosi ketma-ketligi navbatdagi tushintirishlarsiz, yangi mashqni oldin bajarilganiga ulab uzluksiz bajarilishi orqali vaqtni tejash imkoniyatini yuzaga kelishi bilan o'quvchi faoliyatini tashkillashning boshqa uslubiyotlariga nisbatan afzalligi isbotlangan. O'quvchilar faoliyatining tashkillashni boshqa qulayliklaridan biri – uslubiy ko'rsatmalarni, harakatlarni (mashqni) bajarish ritmiga moslab, xatolarni tuzatish uchun mashqni bajarilishini to'xtatmay, yuqori zichlikka erishish maqsadida faoliyatini to'la ulab bajarish imkoniyatining mavjudligidir.

Uzluksiz – ulab bajarish uslubiyatida ham yuklama me'yorini, ham uni hajmini, intensivligini guruhdagi barcha o'quvchi uchun (jismoniy tayyorgar ligidan qat'iy nazar) bir xilda teng bo'lishligiga erishiladi. Bu bilan sinf, guruh o'quvchilari o'zlarining umumiy jismoniy tayyorgarligini baholash, ayniqsa, tengdoshlariga nisbatan o'zlarining harakat tayyorgarligi inkoniyatlari darajasini qiyoslash, solishtirish inkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'quvchilar faoliyatini tashkillashning qayd qilingan metodikasi asosan darsning tayyorlov, yakunlov qismlari hamda endigina yangi o'quv materialni o'zlashtirish boshlangan darslarning asosiy qismlarida kengroq foydalaniladi.

O'quv guruhi (sinf)ni guruhlariga ajratish bilan o'quvchilar faoliyatini tashkillash metodikasining mazmuni jismoniy rivojlanganligi, jismoniy tayyorgarligi, darsda qo'yilgan vazifalarni turli-tumanligi, uni hal qilish uchun lozim bo'lgan jihozlarni hisobga olish bilan ko'p sonli o'quvchilarni mayda guruhlariga ajratish bilan tashkillash tushuniladi. Bunday mayda guruhlarining tarkibi doimiy yoki o'zgaruvchan bo'lishi mumkin. Doimiy guruh tarkibi sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligi, jismoniy rivojlanganligining ko'rsatkichlarini bir-biriga teng yoki yaqinlikdan tuziladi. O'zgaruvchan guruh esa darsning tayyorlov qismi tugagandan so'ng sinf o'quvchilarini safida yurib turgan ahvolda buyruq bilan guruhlariga ajratish bilan tashkillanadi. Bu uslubiyatdan asosan dasturlarning gimnastika bo'limi materiallarini o'qitish darslarining asosiy qismida nisbatan kengroq foydalaniladi. Yengil atletika, sport o'yinlari darslarining aksariyatida ham o'quvchilarning faoliyatini boshqarishning qayd qilingan metodidan foydalanish e'tiborga loyiq darajada samara berishi hozirgi kun jismoniy tarbiya darslarini tashkillash va o'tkazish orqali isbotlangan. O'quvchi faoliyatini tashkillashning guruhchalarga ajratib o'qitish metodini ta'lim jarayonida o'quvchilarning jismoniy rivojlanganligi, jismoniy tayyorgarligini hisobga olish (diferensiyalash)ga inkoniyat yaratadi. O'z navbatida bu o'qitish jarayonini kuchiga yarasha, jismoniy inkoniyatini hisobga olishdek uslubiy prinsiplarning talablariga rioya qilishni taqozo etadi va ta'lim jarayoni uchun sarflanayotgan vaqtni tejaydi. Har bir guruh faoliyati o'quvchi topshirig'i bilan mustaqil, ahvolda vazifani hal qilishga yo'naltiriladi. Bir emas bir necha o'quv vazifalari kompleksli hal qilinishiga sharoit yaratiladi.

Bu uslubiyat har bir guruhi uchun rahbarlik vazifasini bajara oladigan, oldindan tayyorlangan, mashqning ijro texnikasidan xabardor bo'lgan sinfning jismoniy tarbiya guruhlarining "faollar"ni tayyorlashni o'quvchi zimmasiga yuklaydi.

Sinf o'quvchilari mayda guruhlariga ajratilib tashkillangan darsni olib borishda jismoniy tarbiya faoliga bo'lgan ehtiyoj boshqa uslubiyotlarga nisbatan katta bo'lishini e'tiborga olish lozim. Ularni tayyorlash ahvolda dastur asosida sinfdan tashqari mashg'ulotlar tarzida sinfning jismoniy tarbiya faolini tabiyaklash seminarlarida o'quv muassasasining mutaxassislari tomonidan o'tkaziladi.

O'quvchi faoliyatini yakkama-yakka tashkil etish metodidan asosan o'quv yilining o'quv choragining Davlat standarti dasturidagi bo'limlarining o'qitib bo'lingandan so'ng o'qitilgan mavzularni mustahkamlash, takomillashtirish maqsadida takrorlash vazifa qilib qo'yilgan darslarda foydalaniladi.

O'quvchilar faoliyatini yakkama-yakka tashkillash o'quvchilardan texnik jihatdan ma'lum nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'lishni, o'z-o'zini va guruhdoshini xavfsizligini ta'minlay bilish, lozim bo'lsa mashqni ko'rsata olishi va eng asosiysi o'zlashtirilayotgan, tanishti rilayotgan, mustahkamlanayotgan va takomillashtirilayotgan o'quv materialini o'quvchilar uchun oldindan o'rganib ulgurgan, mashqning ijro texnikasi ular uchun oldindan tanish harakat faoliyati bo'lishi shart.

O'quvchilar faoliyatini individual tashkillash oldingi darslarda o'zlashtirib ulgurmagan, chala o'zlashtirilgan mavzularni, mashqlarni takroriy, individual o'qitishni amalga oshirish uchun qulay inkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Bu uslubiyotdan asosan o'rta va katta maktab yoshidagi o'quvchilar bilan o'tkaziladigan darslarda foydalanish tavsiya qilinadi.

O'quvchi faoliyatini sport zali yoki maydonda aylanib maqsadli ketma-ketlikda joylashtirilgan spot jihozlari va anjomlarida mashq qilish (krugovoy trenirovka) metodi orqali tashkillash asosan yuqori sinf o'quvchilari uchun qo'llanildi.

O'quvchilar o'zari yoki o'qituvchining buyrug'i yoki buyrug'siz belgilangan mashqni, o'rganib ulgurganidan so'ng mashqdan-mashqqa (sport jihozidan sport jihoziga) o'tadilar. Bu uslubiyotning samaradorligi shundaki, darsda vaqt tejiladi, o'quvchilarning barchasi bir vaqtning o'zida band bo'ladi va bu bilan yuqori zichlikka erishiladi. Mustaqil shug'ullanish malakasi yuzaga keladi va instruktorlik malakalari shakllanadi. Bu uslubiyotning "Kreystring" deb ataladigan xillari mavjud:

a) "poyezd" tarzidagi kreystring – sport snaryadlari maydon yoki sport zaliga maqsadli ketma-ketlikda joylashtirilgandan so'ng o'quvchilar birinchi "urinish" qiladigan sport jihozi oldida "kolonna"ga saflanadilar. O'qituvchining mashqni bajarishni boshlash mumkinligi haqidagi buyrug'i yoki signalidan so'ng kolonna boshlovchisi va undan keyingilar birin – ketin birinchi snaryaddagi mashqni boshlab navbatdasisiga o'tib mashqlarni bajarishni boshlaydilar va oxirgi snaryadda birinchi aylanib chiqishni yakunlaydilar (o'quvchilar safini siljishi poyezdga o'xshatilgan).

Odatda o'quvchilar faoliyatini tashkillashning bu metodidan o'quv choraklarining oxirida, yangi o'zlashtirishi lozim bo'lgan mavzular o'rganil gandan(o'qib bo'lingandan) keyin, mashqlarga oid harakat malakalar shakllan gan bo'sa qo'llaniladi.

Bu uslubiyotdan foydalanishda o'qituvchining joy tanlashining ahamiyati muhim. Mashg'ulot joyi to'liq uning nazorati ostida bo'lishi kerak yoki u shikastlanish havfi kuchli saralgan sport jihozi yonida, o'quvchilarni shikastlanishdan saqlash uchun shay turishi talab qilinadi.

Mashqlar shunday tanlanishi lozimki o'quvchilar qaysidir sport snaryadining oldida navbat kutib, to'planib qolmasliklari va bu bilan dars vaqtini besamar o'tishiga yo'l qo'ymasliklari lozim. Kanat, brusya va boshqa snaryadlarda bajariladigan mashqlarning texniki qiyinligi, bajarish uchun nisbatan ko'proq vaqt ketishini hisobga olsak bu jihozlar yoniga qo'shimcha snaryadlarni qo'yish yaxshi samara beradi.

b) kreystringning "bekatlar" metodi – sinf o'quvchilari har bir jihozga ikki-uchtadan qilib asosiy qismning boshlanishidayoq taqsimlanadi. Bir nafari snaryadda mashq bajarsa, ikkinchisi, uni shikastlanishi havfsizligini oldini olish uchun sport jihozi oldiga joylashadi, uchinchisi esa mashq bajarish uchun navbatini kutib "urinish" qilish uchun tayyorgarlik ko'radi.

Sport jihozini – mashqni almashtirish (bekatdan-bekatga o'tish) uchun o'qituvchi buyruq beradi. Uning signalidan so'ng navbatdagi bekatga ko'chiladi. Bunday uslubiyotning qulayligi shundaki, o'quvchilar qaysidir snaryadning oldida navbat kutib qolishdek noxush holatlar sodir bo'lmaydi. Chunki jihozdan jihozga o'tish buyrug'i o'qituvchining nazorati ostida beriladi.

v) individual kryeystring metodi o'quvchi faoliyatini individual tashkillash metodini, asosan to'rtinchi chorakdagi jismoniy tarbiya darslarida, o'quv materiali o'qilib bo'lingandan so'ng har bir o'quvchining ayrim harakat malakalarini shakllanti (shakllanmagan bo'sa), mustahkamlanmaganini mustahkamlash, takomillashmaganini takomillashtirish maqsadida qo'llaniladi.

Har bir o'quvchi uchun alohida vazifa qo'yilib (ular nazariy yoki amaliy bo'lishi ham mumkin) bu vazifalar individual hal qilinadi. Bunda o'qituvchi tomonidan o'quv yili davomida o'quvchilarning individual o'zlashtirishi ustidan olib borilgan tizimli va izchil nazoratining tahlili juda qo'l keladi. Ayniqsa, tahlil natijalarini individning o'zi bilan mustaqil muhokama qilinishi, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni motivini aniqlash, ularni yo'qotish choralarini ustida bosh qotirish, o'quvchilarning o'quv predmetiga bo'lgan qiziqishini ortishiga sabab bo'lishi ilmiy tadqiqotlar orqali ham isbotlangan.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, o'quvchilar faoliyatini tashkil etish jismoniy tarbiya mashg'ulotlari, jismoniy madaniyat darslarining samaradorligiga joriy ta'sir qiluvchi yetakchi omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Abdullayev, Sh.Xonkeldiyev. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. O'quv qo'llanma. Toshkent – 2005- yil.

2. A.A.Abdullayev. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. Darslik. Farg'ona nashriyoti – 2017 yil.

3. Achilov A., Akramov J va boshqalar. O'quv mashg'uloti jarayonida texnika xavfsizligi va birinchi tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha uslubiy tavsiyalar. Toshkent. 2006- y.
4. A.Abdullayev, Sh.Xonkeldiyev. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. O'quv qo'llanma. Toshkent-2005- yil.
5. J.Yo'ldoshev, S.Hasanov. Pedagogik texnologiyalar. Moliya-iqtisod nashriyoti. Toshkent nashriyoti – 2009- yil.

O'SPIRINLARNI KASBGA YO'NALTIRISHDA PSIXOLOGIK YORDAM

Xasanboyev Azizbek Botirali o'gli

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va
tarixi mutaxassisligi 2 bosqich magistranti

Bugungi kunda yosh avlodga ta'lim- tarbiya berish bilan birga mustaqil hayotga tayyorlash va kasb-hunarga yo'naltirish kabi bir qator ta'lim mazmuniga o'zgarishlar kiritildi. O'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash va kasb-hunarga yo'naltirish borasida, umumiy o'rta ta'lim maktablarida huquqiy va me'yoriy xujjatlar, kasbiy axborot va maslahatlar, psixologik xizmatlar bo'yicha uslubiy tavsiyalar psixodiagnostika metodikalar ixtisos tasniflagichlari tayyorlanib amaliyotga tatbiq etilmoqda.

Yurtimizda yangi oliy ta'lim muassasalari, ixtisoslashtirilgan prezident maktablari va akademik litseylar tashkil etildi, qurildi, eskilari zamon talablari asosida ta'mirlandi, qayta rekonstruksiya qilindi. Shunday yaratilgan sharoitlardan unumli foydalanish, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishdan maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlashdir. Ularni kasb-hunarga yo'naltirish orqali bo'lajak kasbiy qarorlarini shakllantirish kasbni erkin va mustaqil tanlashlari uchun kasb-hunarga yo'naltirish ishlariga mustahkam zamin yaratuvchi ilmiy-amaliy tizim sifatida qarash lozim.

Har bir inson hayotida kasbiy faoliyat muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlarining ilk qadamlaridanoq uning kelajagi to'g'risida o'ylab qolishadi. Farzandlarining qiziqish va qobiliyatlarini kuzatish orqali ularning kasbiy kelajagini aniqlashga harakat qiladilar.

Ko'pgina maktab bitiruvchilari kelajakda kim bo'lsam ekan yoki qaysi soxani mutaxassisi bo'lsam ekan?- degan savolni o'z oldilariga qo'yib, kasb tanlash muammosiga duch kelishadi. Natijada o'quvchilar tomonidan mutaxassisliklar tasodifan tanlanadi. Hech qanday maxsus tayyorgarlikka ega bo'lmasdan yoki kasbiy kelajagini tushunib etmasdan maktab bitiruvchilarining bir qismi darhol ishga joylashadi. Bunda kasb dunyosida o'z o'rnini qidirish o'zgacha ma'noga ega bo'ladi.

Farzandlarining kelajakda qaysi kasbni tanlashiga befarq bo'lgan ota-onalar ularning hayotini va taqdirini belgilash masalalari haqida unchalik qayg'urmaydilar. Kasbiy tanlov muhim va mas'ul masala sifatida o'quvchidan jiddiy e'tiborni talab qiladigan jarayon sifatida muhim ahamiyatga ega. Farzandlarini kasb tanlashga, yo'naltirishda ota-onalar birinchi navbatda, ularning sog'lig'ini qiziqishlarini, qobiliyatini hamda niyatlari va istaklarini, oilaviy urf-odatlarini hamda qiziqishlarni hisobga olishlari kerak bo'ladi.

Erta yoshdan boshlab shifokor, astronom yoki advokat bo'lishni orzu qiladigan va o'quv yurtiga kirishga tayyorgarlik ko'rayotgan farzandlarning ota-onalari uchun hech qanday muammo yo'q. Biroq, kelajakda kim bo'lishini oldindan aniqlab, ayni vaqtda bu sohaga tayyorlanayotgan o'spirinlarni soni juda ko'p emasligini hisobga olgan holda, ota- onalar bunday vaziyatda nima qilishlari kerakligini aloxida o'ylab ko'rish lozim.

Ota-onalarning asosiy vazifalaridan biri – o'spiringa kasbiy tanlovni amalga oshirish bilan bog'liq qarorni qabul qilishga yordam berishdir. Bu borada ularning fikr va muloxazalari bilan o'rtoqlashishdan, qiziqishlarini va orzularini taxlil qilishdan erinmaslik lozim. Chunki bu yoshdagi o'spirinlarning barchasi ham kasb tanlashga psixologik jihatdan tayyor emaslar, bundan tashqari, ularning katta qismi xali ham qaror chiqarishdan qo'rqishadi. Bu o'rinda ota-onaning vazifasi o'spiringa tayyor echimlarni qo'yishdan iborat emas, balki ularning o'zi qaror qabul qilishga yordam berishdan iborat. Buni qanday amalga oshirish mumkin.

Ota-onalar farzandlarini kasb xaqidagi bilimlarini kengaytishlari kerak.

Buning uchun ota-onalarning o'zlari ham kasblar to'g'risidagi ma'lumotlarni, kasbning jamiyatdagi ahamiyati va tutgan o'rnini, bu sohaga aloqador bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirilishi lozimligini avvaldan bilishlari lozim. Chunki bugungi kunda ko'pgina o'spirinlar faqatgina kasbning nominigina bilishadi, lekin bu kasb to'g'risidagi ma'lumotlari yuzakiligi ko'zga tashlanadi. Masalan ularning ko'pchiligi menejer bo'lishni istashlarini aytishadi, ammo ular bu kasb egalari qanday ish bilan shug'ullanishlarini aniq aytib bera olmaydilar. Bu paytda ota-onaning vazifasi farzandiga kasb haqidagi ma'lumotni yetkazish va bu kasb kishidan qanday bilimlar talab etishini tushuntirishdan iborat.

-Farzandlarni kasb tanlashga yo'naltirishda do'stlar va tanishlarni xam jalb qilish mumkin. Misol uchun, agar o'spirin yoshidagi yigit yoki qiz advokat bo'lishni istasa advokatlik kasbida faoliyat olib borayotgan tanishdan u bilan gaplashib ko'rishni so'rash mumkin. Bunday muloqot o'spiringa tanlamoqchi bo'lgan kasbi haqida yanada kengroq ma'lumot olish imkonini beradi.

Ota-onalarning turli kasblarni ahamiyatini o'g'li yoki qizi bilan tahlil qilishga harakat qilishi bu sohada faoliyat olib borgan yaqin qarindoshlarni o'rnak qilib keltirishi, hamda yomon va yaxshi kasbning o'zi yo'qligi to'g'risidagi tushunchani shakllantirishi qaror qabul qilishga amaliy jixatdan yordam beradi. Bundan tashqari bandlikka ko'maklashuvchi markazlar va psixologlar ko'magidan foydalangan holda - kasb tanlovni amalga oshirishdagi muammolar va rejalarini muhokama qilish, muayyan kasb tanlovini amalga oshirish uchun o'spirinning moyilligini aniqlashga xizmat qiladigan testlardan ham foydalanish kerak.

Ota-onalarning bitiruvchi farzandlari bilan turli oliy o'quv yurtlariga tashrif buyurib, ta'lim muassasasi, o'qituvchi va talabalar hamda magistrantlar, ularning faoliyati bilan tanishishlari ushbu oliy o'quv yurtidagi mavjud mutaxassisliklar haqida yanada kengroq ma'lumot olish imkoni tug'iladi.

Ota-onalar farzandlari uchun kasbiy tanlovni o'zlari mustaqil tarzda bolaning ixtiyorisiz amalga oshirishga harakat qilishlari keyinchalik ularda kasbiy tanlovdan norozilik hissini keltirib chiqarishga bu esa o'z navbatida muvaffaqiyatsizlikka, norozilikka va umidsizlikka sabab bo'ladi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, ota-onalarning farzandlarini psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlashlari ularda kasbiy maqsad, kasbiy o'zlikni anglash, kasbiy shakllanish, kasb tanlash to'g'risidagi tasavvurlarini yanada kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бодалев А.А. Психология общения: Избранные психологические труды – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2002. – 256 с.

2.Ориббоева, Д. Д. (2022). O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishda ijtimoiy kompetentlikni ta'siri: https://doi.org/10.53885/edinres. 2022.8. 08.045 Oribboyeva Dilafr'o'z Dadamirzayevna NamDU Psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (8), 314-318.

- 3.Карандышев В.Н. Психология: Введение в профессию: учеб. пособие. – М.: Академия, 2008. – 512 с.
- 4.Куницына В.Н. Межличностное общение: Учебник для вузов. - СПб.: Питер, 2001. - 544 с
5. Oribboyeva, D. D. (2020). SOCIAL COMPETENCE AS AN INTEGRAL PART OF THE TEACHER'S PROFESSIONAL MATURITY. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 347-353.
- 6.Д.Д Ориббоева [The influence of social competens on professional choice](#) - Scientific and Technical Journal of Namangan Institute 2019 y 256-261
- 7.Oribboyeva, D. D. (2020). Social competence as an integral part of the teacher's professional maturity. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 347-353.

JAMOADA SOG'LOM PSIXOLOGIK MUHITNI SHAKLLANTIRISH

Andijon favlat universiteti Ijtimoiy-iqtisofiyot fakulteti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Mamajonova Dilnavoz
Xojimatova Durdonaxon

Annotatsiya mazkur maqolada jamoada sog'lom psixologik muhitni shakllantirish mavzusida gap yuritilgan. Jamoada ijobiy psixologik muhit mavjud bo'lsa, nafaqat pedagogik majburiyatlar, balki har qanday mehnat jamoasi oldiga qo'yilgan vazifalar sifatli bajarilishiga zamin hozirlanadi.

Kalit so'zlar: psixologik muhit, psixologik zo'riqish, psixokorreksion, Tabiiy kuzatish.

Abstart this article talks about the formation of a healthy psychological environment in the team. If there is a positive psychological atmosphere in the team, the ground is laid for the qualitative fulfillment of not only pedagogical obligations, but also the tasks set before any Labor team.

Key words: psychological environment, psychological tension, psychocorrection, natural observation.

Аннотация в данной статье речь идет о формировании здорового психологического климата в коллективе. При наличии положительного психологического климата в коллективе закладывается основа для качественного выполнения не только педагогических обязанностей, но и задач, поставленных перед любым трудовым коллективом.

Ключевые слова: психологическая среда, психологическое напряжение, психокоррекция, естественное наблюдение.

Kirish

Pedagogik jamoalarda psixologik muhitning ijobiyligi ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilashga xizmat qiluvchi muhim komponentlardan biri ekanligi nazariy va amaliy jihatdan inkor etib bo'lmaydigan faktdir. Jamoada ijobiy psixologik muhit mavjud bo'lsa, nafaqat pedagogik majburiyatlar, balki har qanday mehnat jamoasi oldiga qo'yilgan vazifalar sifatli bajarilishiga zamin hozirlanadi. Masalaning yana bir muhim tomoni ham borki, bu ham bo'lsa, mehnat jamoasi a'zolarining o'z kasbidan qoniqqanligidir. Chunki, jamoada ijobiy muhit bo'lishi uchun, jamoa azolari o'zidan, ayniqsa, o'z kasbidan qoniqqan bo'lishlari zarur. Yuqoridagilardan kelib chiqib o'qituvchilarda mehnatdan qoniqqanlikni o'rganish hamda o'z mehnatidan qoniqmaslik holatlarini korreksiya qilish orqali pedagogik jamoalarda ijobiy muhitni shakllantirish, pirovardida ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilashga ta'sir ko'rsatish maqsad qilingan. E'tiborga olish kerakki, pedagogik faoliyat odam-odam tipiga mansub kasb hisoblanib, agar mazkur soha egalarida o'z kasbiga nisbatan loqaydlik, e'tiborsizlik yoki sustkashlik vujudga kelsa, bevosita pedagogik faoliyat obyekti bo'lgan o'quvchilar mazkur jarayonda zarar ko'radilar. Bu zarar ta'lim-tarbiya sifatini pasayishida o'z aksini topadi.

Pedagogik jamoalarda psixologik muhit masalasi bir tomondan muayyan mehnat jamoasidagi psixologik muhit sifatida talqin qilinishi mumkin, ikkinchi tomondan pedagogik jamoaning o'ziga xosliklaridan kelib chiqib, murakkab ijtimoiy psixologik va pedagogik jarayonlar zahirida yuzaga keladigan, pedagog shaxsidagi individual xususiyatlar turli psixologik fenomenlarga boy serqirra ilmiy-amaliy tadqiqodlar uchun ob'ektdir. Jamoani ijtimoiy-psixologik muhiti - guruhning eng ajralmas psixologik xarakteristikasidir, bu guruhning birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan alohida ob'ektlarni (hodisalarni, jarayonlarni) aks ettirishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq ijtimoiy jarayondir. Guruh faoliyatining samaradorligi jamoaning ijtimoiy-psixologik muhiti holatiga bog'liq. Jamoadagi ijtimoiy-psixologik muhit Sog'lom ijtimoiy

- psixologik iqlimning eng muhim belgilari;
 - guruh a'zolarining bir-biriga bo'lgan ishonchi va yuqori talabchanligi;
 - o'zaro do'stona va konstruktiv tanqid qilish;
 - butun jamoaga tegishli masalalarni muhokama qilishda o'z fikrini erkin ifoda etish;
- menejrlarning bo'ysunuvchilarga bosimining yo'qligi va ularning guruh uchun muhim bo'lgan qarorlarni qabul qilish huquqini tan olishlari;
- jamoa a'zolarining vazifalari va ularni amalga oshirishdagi ishlar holati to'g'risida yetarli darajada xabardorligi;
 - jamoa a'zolarida jamoaga tegishli bo'lganidan mamnunlik hissiyoti;
 - jamoaning har qanday a'zosida ko'ngilsizlik holatini keltirib chiqaradigan holatlarda (aldanish, umidsizlik, rejalarni buzish) yuqori darajada hissiy ishtirok etish va o'zaro yordam;
 - guruhning har bir a'zosi tomonidan ishlarning holati uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish va boshqalar. Ushbu dasturni amalga oshirishda quyidagi qushimcha tadbirlarni amalga oshirish zarur: rahbarlarning kasbiy mahoratini oshirish, mehnat jamoasini boshqarish va psixologik muhitni holatini normallashtirish bo'yicha adabiyotlarni o'rganish, tashkiliy va tarbiyaviy ishlar usullari va uslublari;
- Jamoadagi psixologik zo'riqlashlarni bartaraf etish, ta'lim muassasasi rahbari va bo'ysunuvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, xodimlarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkillashtirish, mehnat faoliyatini tashkil etishga takliflarni erkin kiritish imkoniyatini yaratish, jamoada do'stona, shuningdek faoliyatda hamkorlik munosabatlarini yaratish. Dasturni amalga oshirish natijasida qo'yidagi ijobiy ijtimoiy-psixologik muhit ko'rsatkichlarini vujudga kelishi mumkin:
- jamoada ishbilarmonlik, ish kuni davomida ijodiy kayfiyat, xodimlar o'rtasidagi munosabatlarda quvnoq ohanglari, kayfiyatdagi optimizm hukmronlik qiladi;
 - munosabatlar hamkorlik, o'zaro yordam, xayrixohlik tamoyillari asosida quriladi; guruh a'zolari hamkorlikda ishlarda qatnashishni, bo'sh vaqtlarini birga o'tkazishni yaxshi ko'radilar; munosabatlarda ma'qullash va o'zaro qo'llabquvvatlash ustunlik qiladi, yaxshi konstruktiv tanqid bildiriladi;
 - tashkilot xodimlari faol, kuch-qudratga to'la, o'zaro yordamda tezda javob berishadi, xodimlarning o'zaro yordami kerak bo'lsa, hamkasbini «to'laqonli qamrab olishga» tayyorligi;
 - ayrim xodimlarning yutuqlari yoki muvaffaqiyatsizliklari tashkilotning barcha a'zolarining hamdardligi va samimiy ishtirokini keltirib chiqaradi, agar muvaffaqiyatga erishilsa, xodimlar o'z hamkasblari va o'z tashkilotlari bilan faxrlanishni his qilishadi;
 - tashkilot tarkibidagi tarkibiy bo'linmalar yoki jamoadagi mikro guruhlar o'rtasidagi munosabatlarda o'zaro kelishuv, tushunish va hamkorlik vujudga keladi; - kadrlar qo'nimsizligining pastligi. Xodimlar boshqa tashkilotlarga teng, ba'zan esa yuqori lavozimlarga o'tkazilishidan ham bosh tortishadi;
 - tashkilot uchun qiyin paytlarda jamoaning jipsligi va hissiy birligi mavjud ("bitta - hamma uchun, va hamma - bir kishik uchun"). Muhitni sog'lomlashtirishda psixokorreksion yordamning samara iligiga

baho berish borgan sari aktuallashmoqda. Bu mutaxassisning ta'sir eta olishi va psixokorreksion ishning sifatligidandir.

- Ishning samaradorligini baholashda aniq metodni belgilab olish zarur. Korreksion ishda ma'lum bir metodni oldindan tanlash qiyin, chunki ish faoliyatida psixologlar turli metodlardan foydalanadilar.
- Hatto bir metod har xil mutaxassisda har xil natija beradi.
- Ishning bahosini bu metoddan xabari bo'lmagan ekspert berishi zarur.
- Psixologning tarbiyaviy-ta'limiy sifatini hisobga olish kerak.
- Psixologning kasbiga bo'lgan qiziqishini hisobga olish zarur.
- Guruhiy korreksion ishda psixologning professional bo'lishi katta ahamiyatga ega. - Psixokorreksion ishlarda mijoz psixologik ta'siridan so'ng quyidagilarga qarab baholanadi: - Ichki kechinmalarning sub'ektiv mohiyatining o'zgarganligi.
- Ta'sir etgandan so'ng respondentning ijobiy tomonga o'zgarishi.
- Psixologik ta'sir samarasini belgilashda psixofiziologik metodlardan foydalanish mumkin. Ular insonning vegetativ-somatik fiziologik va psixik funksiyalarini baholaydi. Psixokorreksion ta'sirning samaraliligi kriteriysi har bir shaxsdagi salbiy o'zgarishlarni aynan uni o'ziga xos ekanligini hamda tanlangan psixokorreksion metodlar ta'siri shu o'zgarishlarga qaratilganligini hisobga olish bilan bog'liqdir. Maqsad profayling o'tkazuvchi xodimlarning kuzatuvchanlik sifati shakllanishining psixologik jihatlarini o'rganish orqali kuzatuvchanlik sifatini rivojlantirish. Bu maqsadga erishishda quyidagi vazifalarni hal etish muhim ahamiyat kasb etadi.
- Kuzatuvchanlik sifatini muhim xarakterga ega ekanligini anglab yetishga ko'maklashish.
- Tabiiy kuzatish usullarini o'rgatish va ob'ektiv xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish.
- Nizoli vaziyatlarda o'z xulq-atvorini korreksiya qilish malakasini shakllantirish. → O'z emotsiyasini to'g'ri namoyon qila bilish va agressiv reaksiyalarini jilovlay olishga qaratilgan bilimlarni xosil qilish.
- Boshqa odamlarning kechinmalari, xolati va qiziqishlarini tushunib yetishga yordam berish.

Shaxslararo nizolarni konstruktiv xal etish bilimini shakllantirish. Yuqorida keltirilgan vazifalarni amalga joriy qilish orqali biz quyidagi natijalarga erishishimiz mumkin.

Xulosa mazkur vaziyatda hayotining yangi jihatlariga e'tibor berish. O'rnida o'qituvchi alohida e'tibor talab qiladigan obyektidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, odatda o'qituvchilar psixolog bilan hamkorlik qilishga tayyor bo'ladilar. Hamma gap psixolog o'zini qanday tutishiga borib taqaladi. Bunda psixologning o'qituvchilarga nisbatan egallaydigan pozitsiyasi juda muhim rol o'ynaydi. Psixolog pozitsiyasining asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

- pedagog bilan bo'lgan munosabatga ustanovka;
- pedagoglarni qanday bo'lsa shundayligicha qabul qilishga ustanovka - subyekt – subyekt munosabatlaridan iborat tenglik va hamkorlik xarakteridagi munosabatlarga ustanovka. Ta'lim jarayonida shunday pozitsiya pedagoglar bilan bo'lgan konstruktiv hamkorlikni ta'minlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Djurayev R. Ta'lim menejmenti. T.: Voris-nashriyot. 2006 yil.
2. Safarova R. O'quvchilarda o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini tashkil etish tamoyillari va parametrlari. T.: Fan-texnologiya. 2013.
3. Turg'unov S. O'qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish. T.: Sano-standart. 2012.
4. Safarova R. O'quvchilarda o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirishga oid nazariy-amaliy yondoshuvlar. T.: Fan-texnologiya. 2012.

5. Turopovna, Baratova Nasiba. "PEDAGOGIK JAMOA VA UNI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI, USLUBLARI." INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL 3.5 (2022): 283-290.
6. Abdusamatova, Osiyo Olimjanovna, and Mekhriddin Mukhiddin Ugli Xusniddinov. "PEDAGOGIK JAMOASINI BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." Academic research in educational sciences 2. Special Issue 1 (2021): 343-348.
7. [THE TRADE RELATIONS OF THE AZERBAIJAN SAFAVIDS STATE AT THE END OF THE 17TH CENTURY–THE FIRST DECADES OF THE 18TH CENTURY \(ON THE BASIS SOVIET HISTORIOGRAPHY\)](#). АКТУАЛЬНИ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК, 2023. 202328

DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI

Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kanfedrasi
o'qituvchisi Sulaymonova To'xtaxon
Pedagogika va psixologiya talabasi Xojmatova Durdona

Annotasiya: ushbu maqolada voyaga yetmaganlar orasida yuzaga keladigan deviant xulq-atvor, uning ko'rinishlari, olimlar fikrlari, qarashlari va bu borada olib borilgan izlanishlari haqida ma'lumotlar berilgan. Oilada shaxslararo munosabatlar, oilada yuzaga keladigan nizolar va ularning farzandlar tarbiyasiga, xulq-atvori va ruhiyatiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: ota-onalar, deviant xulq-atvor, OAV, g'amxo'rlik, tarbiyaviy funktsiya, oilaviy tarbiya, o'smirlar, oilaviy muammolar, nizolar, huquqbuzarlik, affektiv soha, disfunktsional, emotsional holat, agressiv xulq-atvor, oilaviy munosabatlar.

Abstract: this article provides information about the deviant behavior that occurs among minors, its manifestations, the opinions and views of scientists, and the research conducted in this regard. the effect on character and mentality is highlighted.

Key words: parents, deviant behavior, mass media, care, educational function, family upbringing, teenagers, family problems, conflicts, delinquency, affective sphere, dysfunctional, emotional state, aggressive behavior, family relations.

Ma'lumki, har bir jamiyat o'zining qat'iy belgilangan ijtimoiy xulq-atvor dasturlari tizimiga va jamoatchilik fikri, odatlar, axloqiy tamoyillar, an'analar kuchiga tayanuvchi xulq-atvor qoidalariga ega. Qabul qilingan me'yorlar xulq-atvorning tarixan shakllangan qoidalari sifatida talqin qilinadi, shu bilan birga u baholovchi vazifaga ham ega. Unga muvofiq ravishda har qanday harakat «to'g'ri» yoki «noto'g'ri» «yaxshi» yoki «yomon» deb tavsiflanadi. Bunday tushunishda me'yorning tabiiy bo'g'lanishi, ya'ni unga aloqador tushuncha «buzilish» atamasi bo'lib hisoblanadi. Odatda «buzilish» atamasi har qanday «kasab» va «kasallik» xususida mulohaza yuritilganda ham ishlatiladi. Chunki buzilish aniq termin bo'lmasdan, balki bu tushuncha orqali xulq-atvor yoki uning ko'rinishlari bilan bog'liq belgilar tushuniladi.[12] Insonning xulq-atvori o'zgaruvchan va rangbarang bo'lib, uning individual xususiyatlari, o'ziga xos «uslublari» ning mavjudligi hammaga ayon. Biroq bu xulq-atvorning xilma-xilligi uning cheksiz degani emas, zero insonlarning o'zaro muloqoti, o'zaro munosabati, ularni turli ijtimoiy guruhlariga birikuvi, yashashi uchun iliq psixologik muhitning saqlanishi zaruratdir. «Har bir shaxs o'z yosh davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan ko'rsatiladigan ko'plab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy ta'sirlarning obyekti hisoblanadi». Shaxsning xarakteri, temperamenti, qobiliyati ruhiy jarayonlarni boshdan kechirganda, mehnat faoliyatida, turmushda o'zini namoyon etadi. Demak, psixik jarayonlar, psixik

holatlar va psixik xususiyatlarning o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda aloqadorlik shaxsning psixologik tuzilishini tashkil etadi.

Bola tarbiyasida, ijtimoiy me'yorlar talabi asosida tarbiyalashning eng muhim, eng birinchi ijtimoiy nazorat instituti bu oiladir. "Yoshlarimiz tarbiyasi qanchalik mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi." [1] Chunki farzand tarbiyasi beshikdan boshlab, barkamol komil inson bo'lib shakllanishida nikohli sog'lom oila muhitining o'rni benihoya katta va salohiyati cheksizdir. Har bir farzand inson bo'lib, shaxsga aylanishining dastlabki manbai ota-onaga, oilaga, bevosita bog'liqdir. Insondagi xulq-atvor, axloq-odobning dastlabki normalari oilada shakllanib, maktab, mahallada, jamoatchilik o'rtasida ta'lim-tarbiya tizimi faoliyati jarayonida takomillashadi, insoniy fazilatlari shakllanib takomillashib komil insoniylik darajasigacha ko'tarilib boradi, agar aksi namoyon bo'lsa buzg'unchi, tajaovuzkor shaxsga aylanib qoladi.

Ma'lumki har bir oilada bolalarni muayyan tarbiyalash usullarining o'ziga xosligi mavjud. Ushbu holatlarda ota-onalarning xulq-atvori alohida o'rin tutadi va bu bolaning ijtimoiylashuviga ta'sir etadi. Mazkur holatda oiladagi tartib-intizom, o'zaro muloqot alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan deviant va tajovuzkor xulqli farzandlari bor oilalardagi tarbiya usullari o'rganilganda, ota-onaning kayfiyatiga ko'ra, ko'p hollarda qattiqqo'llik, jazolash, ota-onalik mehrining "tanqis"ligini namoyon qilish kabilar qayd etilgan. Deviant xulqli va ijobiy xulqli o'quvchilarning oila sharoiti o'rganilganda, deviantlilarning nomaqbul oilada tarbiyalanganliklari tasdiqlangan. Xulq og'ishini kelib chiqishiga aloqador oilaviy va ijtimoiy omillar muammosiga bag'ishlangan tadqiqotlarning tahlili ko'rsatishicha, ikki o'zaro bog'liq omil orasidagi;

- funksional yoki xulq-atvorga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi shaxslararo jarayonlar
- bevosita ta'sir qiluvchi, o'zida oila tarkibi hamda hajmini mujassamlashtirgan tizimli jarayonlarga ajratish mumkin.

Deviant xulqli farzandi bor oila a'zolarining o'zaro munosabatlarida rad etilganlik va befarqlik kabilar ko'proq ko'zga tashlanadi. Tadqiqotlarining ko'rsatishicha, ota-ona orasidagi doimiy nizolar, urush-janjallar, o'zaro xusumat, shuningdek, mustahkam bo'lmagan nikoh deviant xulqida yoshligidanoq o'z asoratlarini ko'rsatadi. Bunday ota-onalar o'z farzandlarining ijtimoiy tarbiyasiga, ularga nisbatan kam e'tibor beradilar. Ayni vaqtda farzandlar tomonidan ham shunday munosabat kuzatiladi. Ushbu holatlar sof psixologik nuqtai nazaridan etibor berilsa xar qanday xuquqbuzarlik, xar qanday jinoiy faoliyatning alohida turi sifatida talqin qilinadi. Bunda inson ijtimoiy faolligini belgilovchi va o'ziga hos qonunbuzarlik shaklida ifodalonuvchi uning psixik holati, shaxsning motivatsion jabxasi, individual psixologik sifatleri, psixologik xususiyatlari, sub'yektning ijtimoiy qadriyatlarga munosabatlarida o'z ifodasini topadi. voyaga yetmaganlar xos deviant xulq-atvor va ularni ijtimoiy moslasha olmaslik (dezadaptatsiya) muammosi kuchayib borish xususiyatiga ega ekanligi bois ham juda dolzarbdir. Bunday o'smirlarning umum qabul qilingan ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy me'yorlarni tan olmasligi, ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi oila, maktab, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar oldiga muhim vazifalarni yuklaydi. Xulqatvorida buzilishlari bo'lgan o'smirlarning psixik rivojlanishida ham o'zgarishlar ro'y berishi sir emas. Shu bois ularning xulq-atvorida buzilishni keltirib chiqaruvchi sabablarni tadqiq qilish, oilaning farzand tarbiyasidagi o'rni o'rganish alohida yondashuvni talab etadi.

Yoshlarda deviant xulq va tarbiya buzilishini oldini olish vositalaridan asosiy o'rinlarda turuvchi oilaviy tarbiya muhitiga e'tibor berish lozim.[10] Otaonalar farzandlari bilan ularning yosh davri xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'proq muloqot qilishlari, ularni qiziqtirayotgan voqea-hodisalar haqida suhbatlashishlari tavsiya etiladi. Oilaviy tarbiyada yetakchi profilaktik vazifa sifatida farzandlarga diniy tarbiya berish, e'tiqodini mustahkam qilish, ularda har qanday xulq og'ishi ko'rinishi diniy tarafdin ham, dunyoviy tarafdin ham salbiy oqibatlarga olib kelishini tizimli

tushuntirish, mustahkam qiziqishlarni erta tarbiyalash, o'zini band qilish va mehnat qilish ko'nikmasini shakllantirish chiqadi. Ota-onalar bolani faollikning xilma-xil turlariga – sport, san'at, bilimga jalb etish orqali shaxs ehtiyojlarini shakllantirishlarini tushunishlari kerak.[5] Zero, 208 shaxsdagi ichki “men” ning atrof-muhit, jamiyat va yaqinlari tomonidan munosib ravishda rag'batlantirilmasligi o'ziga bo'lgan bahosining tushib ketishiga, “tan olinish” ehtiyojining qondirilmasligiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida, shaxs tomonidan boshqa yo'llar bilan “o'zini namoyon etish” istagini vujudga keltiradi. Yoshlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishini oldini olish vositalaridan asosiy o'rinlarda turuvchi oilaviy tarbiya muhitiga e'tibor berish lozim. Ota-onalar farzandlari bilan ularning yosh davri xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'proq muloqot qilishlari, ularni qiziqtirayotgan voqea-hodisalar haqida suhbatlashishlari tavsiya etiladi. Oilaviy tarbiyada yetakchi profilaktik vazifa sifatida mustahkam qiziqishlarni erta tarbiyalash, sevishtirish va sevimli bo'lishga qobiliyatni rivojlantirish, o'zini band qilish va mehnat qilish ko'nikmasini shakllantirish chiqadi. Ota-onalar bolani faollikning xilma-xil turlariga – sport, san'at, bilimga jalb etish orqali shaxs ehtiyojlarini shakllantirishlarini tushunishlari kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytishim kerak-ki !!! Yoshlar orasida, shuningdek, xulqi og'ishgan shaxslar, tarbiyasi qiyin o'smirlar bilan ishlashda ijtimoiy-psixologik treninglarni ko'proq o'tkazish, ularda xarakter xislatlari va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali xulq og'ishini oldini olish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUN HUIJATLARI TO'PLAMI. — 2006 YIL № 6. 99-M
2. G'oziyev E. G' "Psixologiya". T. 2008 yil
3. G'oziev E.G'. "ONTOGENEZ PSIXOLOGIYASI". NOSHIR TAXRIRI OSTIDA T. 2020 YIL.
4. Менделевич В.Д. "Психология девиантного поведения". М.:2016 yil
5. Shoumarov G', Umarov B, Akramova F. "YOSHLARDA XULQ OG'ISHI VA TARBIYA BUZILINING OLDINI OLIH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR". Toshkent.2015 yil 209
6. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.
7. Abduvakilovna K. U. et al. O'SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA OILAVIY NIZOLARNING TA'SIRI //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 19. – №. 2. – C. 91-94.
8. Abduvakilovna K. U. et al. O'SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR NAMOYON BO'LIHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 19. – №. 2. – C. 87-90.
9. Abduvakilovna K. U. et al. OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA KASBIY VA AXLOQIY SIFATLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIKPSIXOLOGIK TAJRIBA ISHLARI NATIJALARI //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 19. – №. 2. – C. 95-98.
10. Abduvakilovna K. U. O'SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA DEVIANT XULQ-ATVOR MUAMMOSI //O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 14. – C. 763-767.

11. Rahmatullayeva M., Rashidova G., Karakulova U. XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2023. – Т. 3. – №.

12. Rahmatullayeva M., Umida K., Gulnoza R. BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2023. – Т. 3. – №. 1.

TA'LIM JARAYONIDA INDIVIDUAL PSIXOLOGIK XIZMAT ORQALI SHAXS XUSUSIYATLARIGA TA'SIR KO'RSATISH.

**Xudoyqulova Gulshoda Baxronovna – Psixologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Tel: (91)4051551**

Individual yondashuvning vazifasi – rivojlanishning individual usullarini, bolaning imkoniyatlarini aniqlab, har bir shaxsning faolligini ta'minlashdan iborat. Bu nuqtai nazardan olganda, individual yondashuv faqatgina «tarbiyasi qiyin» bolalarga emas, barcha o'quvchilarga ham zarurligi tushunarli bo'ladi. Kollej psixologlari bu usulni u yoki bu shaklda qo'llaydilar, chunki bu ko'zga tashlanib turgan qiyinchiliklar bilan birgalikda, bola shaxsiy taraqqiyotining ba'zi yashirin nuqsonlarini ham topishga yordam beradi.

Birinchidan, bu usulni qo'llash juda ko'p vaqtni olganligi uchun, uni amalga oshirishning har doim ham iloji bo'lmaydi. Bu usul ko'p vaqtni talab qilganligi uchun faqatgina psixolog emas, «tarbiyasi qiyin» o'quvchi ham charchaydi, tekshiruvda ishtirok etishdan bosh tortadi, topshiriqlarni o'zi sezmagani holda nomiga bajaradi. Tajribadan ma'lum bo'lishicha, ayniqsa og'zaki metodikalar qanchalik to'liq bo'lmasin, qiyinchilik tug'diradi. Bundan tashqari bunday metodikalar shaxsni to'liq xarakterlash uchun yetarli bo'lmaydi.

Rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlar psixolog tomonidan har xil shakllarda, vaziyatlarda va holatlarda individual tarzda tashkil qilinadi:

- a) amaliy psixologning maxsus ishi, mashg'uloti ayrim bolalar, o'quvchilar va talabalar bilan alohida o'tkazilishi rejalashtiriladi;
- b) psixologlarning boshqa bir faoliyati maxsus ravishda amalga oshirilib, bolalar, o'quvchilar, talabalar guruhlariga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga yo'naltirilgan bo'ladi;
- v) ota-onalar, pedagogik jamoa ishtirokida tarbiyaviy tadbirlar tarzida mashg'ulotlar, tushuntirish ishlari olib borish nazarda tutiladi.

Rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlar dasturini shunday tuzish kerakki, unda korreksion ishga jalb qilingan o'smiring qadriyatga yo'nalganligi, etnopsixologik va etnomadaniyat xususiyatlari o'z aksini topsin. Dasturni xalq, etnos, millat, elat tarixi, an'analari, rasm-rusumlari, udumi, odati, stereotipi kabilarni hisobga olgan xolda tuzish maqsadga muvofiq. O'rta maxsus ta'limi o'quvchilari bilan murabbiylar o'rtasidagi nomutanosiblikni yo'qotish maqsadida maxsus mashg'ulotlar o'tkazish: ulardagi o'qishdan, ijtimoiy muhitdan, egallagan o'rnidan, mavqeidan qoniqmaslik hissini kamaytirish uchun trening, ishchanlik o'yinlari, psixodramadan foydalaniladi. Emotsional zo'riqishning oldini olish va uni kamaytirish niyatida maxsus xonalar jihozlash (xona jahon standartlariga javob berishi, boshqaruv pulti, ekran vositalari, audiotrening, sotsial trening, texnik vositalariga, ilmiy-amaliy metodikalarga ega bo'lishi) ga ahamiyat qaratish zarur.

Korreksion ishlar ma'lum tartibda, ilmiy tanlov asosida, muayyan seans bo'yicha o'tkazilishi shart. Bunda emotsional zo'riqishga uchragan shaxs millati, yoshi, jinsi, individual-tipologik xususiyati, ta'sirlanish darajasi hisobga olinishi kerak; tuzatish ishlari mashg'ulot, faoliyat, kasb xususiyatiga mos, mutanosib bo'lishi, ta'sir o'tkazish samaradorligini oshiradi.

Yondashuvning psixologik shartlari, ta'lim –tarbiyadagi nuqsonlarning oldini olish omillari, yo'llari yuzasidan yordam ko'rsatishi zarur. Bolalar, o'quvchilar, talabalarning shaxsiy muammolarini hal qilishda baholi qudrat ko'mak berishi darkor. Ota-onalarga tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda maslahatlar berish, nizoli vaziyat va psixologik holatlarni birgalikda tahlil qilish orqali amaliy tavsiyalar beriladi. Ota-onalarga farzandlarining tibbiy yordamga muxtojligi yoki boshqa muassasalarga murojaat qilish zaruriyat ekanligini aytish, pedagogik odob bilan tushuntirish, berilayotgan ko'rsatmalarga ularni ishontirish shart.

Har bir bola faqat o'ziga xos bilish ruhiy jarayonlari, ya'ni, sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvurlari, individual-psixologik xususiyatlari, xarakteri, temperamenti, qobiliyatlari, emotsional-irodaviy soxasi, hissiyoti, emotsiyalari, irodaviy xulq-atvor xususiyatlari, faoliyat motivatsiyasiga ega bo'ladi. Ma'lum yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini bilmay turib, ularga maqsadga muvofiq ravishda ta'lim va tarbiya berib bo'lmaydi. Bolaning har bir yoshi o'z qiyinchiliklariga ega bo'ladi va o'ziga nisbatan maxsus munosabatda bo'lishini talab qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarga nisbatan psixologik jihatdan to'g'ri keladigan va yaroqli bo'lgan usul ko'pincha o'smirlarga nisbatan yaroqsiz va xato bo'lishi mumkin. O'qituvchining bilishi mutlaqo zarur bo'lgan individual farqlar har bir yosh davrida turlicha yondashuvlarni talab qiladi.

Bu umumiy holat hozirgi kunda quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Ota-onalarni, o'qituvchilarni va bola tarbiyasidagi ishtirok etadigan boshqa shaxslarni bola psixik taraqqiyotining yosh va individual xususiyatlariga qarab jalb qilish.

2. Psixik taraqqiyot buzilishlarini va har-xil normadan chetga chiqishlarini o'z vaqtida aniqlash va ularni tibbiy, pedagogik maslahatlarga yo'llash,

3. Jismoniy yoki nerv- psixik sog'ligi kuchsizlangan bolalarda ikki marta psixologik asoratlarning oldini olish va ularning psixogigiyenasi va psixoprofilaktikasi bo'yicha tavsiyalar berish.

4. Patopsixologlar va vrachlar, pedagogik-psixologlar bilan birgalikda o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa shaxslar uchun ta'limdagi qiyinchiliklarni pedagogik va psixologik korreksiya qilish bo'yicha tavsiyanomalar tuzish.

5. Oilada bola tarbiyasi bo'yicha tavsiyanomalar tuzish (oilada psixoterapiyasi mutaxassislari bilan birgalikda).

6. Bolalarga va ota-onalarga maslahatlar berishda maxsus guruhlar bilan maxsus tuzatish ishlarini olib borish.

7. Ma'ruzalar va ishning boshqa shakllari xususida aholini psixologik bilimlar bilan tanishtirish.

Individual psixologik maslahat berish psixolog amaliy faoliyatining eng mas'uliyatli turlaridan biridir. Maslahatchining fikri, psixik taraqqiyot bo'yicha har bir bahosi bolaning keyingi taraqqiyotiga, o'qituvchilarning, ota-onalarning bolaga nisbatan munosabatiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, individual psixologik maslahat bola rivojlanishini boshidan diqqat bilan tahlil qilib, har xil manbalardan olingan ma'lumotlarga asoslanadi.

Ma'lumotlar manbasi sifatida ota-onalar bilan suhbat, o'qituvchining ota-onalar hamda bolaning o'zi bilan suhbat, bolaning o'zi bilan suhbat, bolani uyda, maktabda va boshqa hollarda kuzatish psixologik tajriba orqali tekshirish, ota-onalar bilan tanishish, tibbiy hujjatlar bilan tanishish va boshqalardan foydalanish mumkin. Ko'pchilik mualliflar aniq hodisaga maslahat berishda quyidagi ketma-ketlikni afzal ko'radi:

1. Ota-onalar bilan dastlabki suhbatda olingan ma'lumotni tahlil qilish hamda shifokorlardan, pedagoglardan olingan ma'lumotlarni ham e'tiborga olish.

2. Bolaning ilgarigi rivojlanish bosqichlari, oiladagi munosabat xaqida, sog'ligi xaqida ma'lumot olishi uchun ota-onalar bilan suhbat.

3. Boshqa mussasalardan ma'lumot yig'ish, sog'ligi xaqida ma'lumot, bolani maktabda, uyda boshqa hollarda kuzatish. Psixologik metodlar bilan tekshiruvga muhim qo'shimcha sifatida bolaning faoliyatini yoki rasmlari, qiziqadigan narsalarini tahlil qilish kiradi.

Bolani maktabda, uyda boshqa hollarda kuzatishda, psixolog olingan ma'lumotlar asosida bola rivojlanishining umumiy darajasiga baho berishi, bola qiyinchiliklari mohiyatini tavsiflashi, qiyinchiliklardan kelib chiqqan omillarini aniqlashi va psixokorreksion dasturini ishlab chiqishi kerak. Maslahat berish amaliyotida juda ko'p metodlar bor. Psixolog oldida turgan vazifa birinchidan bola bilan yaxshi munosabat va o'zaro tushunishdan iborat. Muammoli vaziyatlarni shoshilmasdan, aniq hal qilish kerak. Savolni bir necha marta takrorlamaslik kerak. Test olinayotgan vaqtda bolaga o'rgatish, tanqid qilish, hatto maqtash ham mumkin emas, tanqid bolani chalg'itadi, dilini og'ritadi, ko'pincha bolani topshiriqqa bo'lgan qiziqishini pasaytiradi.

Hozirgi vaqtda maslahat berish amaliyoti bola tarbiyasi va psixik taraqqiyotini murakkablashtiradigan qator noto'g'ri fikrlarning kuchayganligi bilan duch kelmoqda. Ular orasida qator ijtimoiy-iqtisodiy omillarning qarama-qarshi ta'sir ko'rsatishi sezilarli o'rin egallaydi. Masalan, ota-onalarning, ayniqsa onalarning ishlab chiqarishda bandligi sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Mutaxassislarning fikricha, oilaning buzilishi bolaning ahvolini qiyinlashtirib qo'yadigan kuchli psixologik omil bo'lib, unga ko'nikish uchun bolaga kamida 2 yil kerak. Xilma-xil psixologik muammolar manbalari ichida maktab xam muhim o'rin egallaydi. Misol uchun, tibbiyot mezonlariga qaraganda maktab yoshidagi bolalarning 15-20 foizi qisqa muddatli yoki doimiy psixoterapiyaga muhtojlar. Maktabda keng tarqalgan psixologik muammolar juda ko'p: o'quv motivatsiyasining yo'qligi, past o'zlashtirishi, o'qituvchilar va tengdoshlari bilan nizoli munosabatlar, o'z-o'zini past baholash, jamiyatga qarama-qarshi guruhlarda ishtirok etishga layoqatlilik va boshqalar. Yuqorida sanab ko'rsatilgan muammolarning ko'pchiligi hozirgi maktablarda va jamiyatimizda shaxs rivojlanish bosqichlarda, ehtiyojlarni va chuqur qonuniyatlarni, yetarlicha hisobga olmaslik, barcha bolalarga bir xil talab qo'yish natijasida ularning individual-psixologik va psixofiziologik xususiyatlarini e'tiborga olmaslik sabab bo'lmoqda.

Shunday qilib, bola taraqqiyotining yosh-psixologik xarakteristikasini quyidagi 3 asosiy tarkibiy qismlarni tahlil qilib, hosil qilish mumkin:

1. Ijtimoiy vaziyat taraqqiyotini (kimlar bilan gaplashadi, oilada kattalar bilan va tengdoshlar bilan o'zaro munosabat xarakteri) baholash;

2. Berilgan yosh uchun muhim faoliyat turining taraqqiyoti darajasi (o'yin, o'qish, rasm chizish va boshqalar), yosh normalariga mosligi;

3. O'z-o'zini anglash, bola psixik taraqqiyotini bilish va shaxsiy hissiy sohalarida berilgan yoshga mansub o'zgarishlarni aniqlash.

Xulosa qilib aytganda, o'smir shaxsini o'rganish ga qaratilgan barcha yondashuvlarga, tamoyillarga, yo'l-yo'riqlarga zamon ruhi orqali nazar tashlash talab etiladi. O'smir hayotining kechishida ba'zan «ko'z ilgamas o'zgarishlar», ba'zan esa favquloddagi «yangiliklar», «yorqinliklar» umumiy ta'sirida uning takdirini o'zgartiruvchi ma'naviy tushkunliklar ham ro'y beradi. Bizni qiziqtirayotgan psixik buzilishning boshlanishi va namoyon bo'lish jarayoni, uni tashkil qiluvchi xususiyatlari hamda kechishining asosiy variatsiyalarini chuqur tahlil qilish mahkum qiluvchi xulq-atvor rivojlanishining nazariy "namunasi"ni tuzish, so'ngra shakllantiruvchi tajriba majmuasini yaratish, psixokorreksion ruhiy tuzatish va tarbiyaviy ta'sirlar timizining asosi bo'lib hisoblanadi.

Yuqorida qayd etilgan umumiy fikr-mulohazalarga ko'ra individual uslubning shaxsda darrov paydo bo'lmasligi, balki ko'pincha stixiyali tarzda (yani, individual-hissiy asab sifatleri yordamida) paydo bo'lishi qayd etiladi. Demak, har bir shaxsga psixologik xizmat davomida o'z imkoniyatlari va faoliyat talabi uyg'unligini taminlash yo'llarini izlash asosida yondashilsa mazkur shaxs faoliyatidagi

individual uslubning tarkib topishi tobora rivojlanib, takomillashib boradi. Bu esa, o'z navbatida shaxs va jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy tasir etmay qolmaydi.

Adabiyotlar:

1. Андреева Г.М. Социальная психология учебник для Вузов. – М.: Аспект-Пресс, 2001-378с.)
2. Агеев В.С. Социально-психологические проблемы. – М.: МГУ, 1990. – 239 с.
3. Barotov Sh.R. Psixologik xizmatning nazariy va amaliy muammolari. Buxoro, 2008.
4. Немов П.С. Психология.-Учеб.для студ.высш.пед.учеб.заведений.-М.: Гуманит.изд.тсентп ВЛАДОС,1999.-Кн.1. Общие основы психологии.-С. 528-647.
5. Немов П.С. Психология.- Учеб.для студ.высш.пед.учеб.заведений.- М.: Гуманит.изд.тсентп ВЛАДОС,1999.-Кн.3. Психодиагностика.-С. 389- 600..
6. Khudoykulova G.B. Psychological mechanisms of the formation of interpersonal activity motivation for interactive activities in small groups. Psixologiya № 1.2019. Buxoro. 32-35.
7. Xudoykulova G.B. Guruhlarda psixologik treninglarni tashkil etishda etnik xususiyatlarning ahamiyati . Psixologiya № 3.2021. Buxoro.70-73.

TA'LIMDA DIDAKTIK O'YINLAR VA PSIXOLOGIK METODLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Xakimova Iltifat Bahadirovna

Andijon Davlat Universiteti

Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti o'qituvchisi

E-mail:xakimova2@gmail.com

Аннотация: В данной статье представлена информация о значении дидактических игр в жизни детей дошкольного возраста, роли игр в психическом развитии детей. Мы знаем, что игра настолько многогранная деятельность в жизни детей, что детский труд воплощается и в размышлении о вещах. Это та часть игры, которая увлекает детей.

Ключевые слова: дидактика, ребенок, дошкольное образование, воспитание, возраст, игра, деятельность, труд, социальный

Abstract: This article provides information about the importance of didactic games in the life of children of preschool age, the role of games in children's mental development. We know that play is such a multifaceted activity in children's lives that children's work is also embodied in thinking about things. That's the part of the game that fascinates children.

Key words: Didactic, child, preschool education, upbringing, age, game, activity, work, social.

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar hayotida didaktik o'yinlarning ahamiyati, o'yinning bolalar psixik taraqqiyotidagi o'rni haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bilamizki o'yin bolalar hayotida shunday ko'p qirrali faoliyatki, unda bolalarga mansub bo'lgan mehnat ham narsalar haqida fikr mujassamlashgan. O'yinning bolalarni maftun etuvchi tomoni ana shunda.

Kalit so'zlar: Didaktik, bola, maktabgacha ta'lim, tarbiya, yosh, o'yin, faoliyat, mehnat, ijtimoiy.

Muntazam ravishda o'sib borayotgan nevrosik stress, ijtimoiy stress, aniq axloqiy ko'rsatmalarning yo'qligi bilan jamiyatning zamonaviy turmush sharoitlari maktab tizimida bolalar salomatligini muammosini hal qilish zarur bo'lgan muhitini shakllantirib bormoqda.

Psixolog S.T.Lesgaft „Bola dastlabki o'yinda tevarak-atrofdagi voqea hodisaga taqlid qiladi, o'yin ijtimoiy voqealikni aks ettiradi“- deb ta'kidlagan edi. Ma'lumki bolaning yoshi ulg'ayib mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari uning atrofdagi narsa va xodisalar bo'yicha dunyo qarashi kengayib boraveradi. Bog'cha tarbiya yoshidagi bolalarni eng asosiy va yetakchi faoliyatlaridan biri o'yindir. Yetakchi faoliyat deb bolaning ayni shu yoshida tez-tez ko'zga tashlanib turadigon xatti-harakatlarini aytamiz.

Yetakchi faoliyat shunday faoliyatki, bu faoliyat tufayli bolaning psixik jihatdan o'sishida jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. Boshqacha qilib aytganda, bu faoliyat tufayli bolaning psixik jihatdan o'sishida jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. O'yin bola hayotida mana shunday asosiy faoliyatlaridan biridir. O'yin shu qadar unversial, shu qadar ko'p qirrali va qudratli faoliyatdirki, barcha yoshdagi bolalarni o'yindan boshqa kamolga yetkazishni tasavvur qilish qiyin.

Bolalar o'yin faoliyatlarining mohiyati rus psixologlaridan L.S.Vigotskiy, S.K.Rubinshteyn. A.N.Leontg'ev, E.A.Arkin, D.B.Elkonin va boshqalarning asarlarida ilmiy asosida yoritib berganlar. Rus psixologlari o'z asarlarida psixologlarining o'yin nazariyalarini qattiq tanqid ostiga olishlari bilan birga bolalar o'yin faoliyatlarining mohiyatini materialistik asosda ilmiy nuqtai nazardan tushuntirib berganlar. Bu jihatdan, xususan, S.K.Rubinshteyn, A.N.Leontg'ev. E.A.Arkinlarning asoslari diqqatga sazovor ishlardir.

O'yinning bolalar psixik taraqqiyotidagi g'oyat katta ahamiyatini nazarda tutib, mashhur pedagoglar va mutafakkir yozuvchilar o'zlarining bu masalaga doir qimmatbaho fikrlarini yozib qoldirganlar. A.S.Makarenkoning fikricha, bolalarning o'yin faoliyatlari ularni jismoniy va psixik jihatdan garmonik ravishda rivojlanishlari uchun birdan-bir vosita hisoblanadi. Biz kattalar odamlar uchun mehnat faoliyati qanchalik ahamiyatli bo'lsa, bolalar uchun o'yin shunchalik ahamiyatga ega. “Yaxshi o'yin faoliyati,-deydi A.S.Makarenko,- yaxshi bajarilayotgan mehnatga o'xshaydi. Mana shuning uchun bolalar o'yin faoliyatida o'zlarini qanday namoyon etsalar, katta bo'lganlaridan so'ng mehnat faoliyatlarida ham ko'p jihatdan o'zlarini shunday namoyon etadilar. A.S.Makarenkoning bu fikri bolalarning o'yin faoliyatlari orqali ularda yuksak insoniy sifatlarini tarbiyalash imkoniyatini naqadar katta ekanligiga ahamiyat bilan qarashni taqozo etadi.

O'yn faoliyati bolalarni insoniyatining ijtimoiy tajribasini egallashning shakliga, ya'ni ta'lim faoliyatiga tayyorlaydi. Odamlar birdangina ijtimoiy tajribasini o'zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni egallash uchun odam avvalo yetarli darajada nutqni egallagan, ma'lum malaka, ko'nikma hamda elementar tushunchalarga ega bo'lishi kerak. Bularga esa bola faqat o'yin faoliyati tufayligina erishadi. O'yin bolalar hayotida shunday ko'p qirrali faoliyatki, unda bolalarga mansub bo'lgan mehnat ham, narsalar haqida fikr yuritish ham san'at, xayol qilish, dam olish va xushchaqchaqlik manbalari ham mujassamlangandir. Mana shunday jarayonlarning barchasi o'yin faoliyatida namaoyon bo'ladi hamda bolalar talab qilayotgan darajadagi to'laqonli hayotni ta'minlay oladi. O'yinning bolalarni maftun etuvchi tomoni ana shunda. O'yin faqat tashqi muhitdagi, narsa va hodisalarni bilish vositasi bo'libgina qolmay, balki qudratli tarbiya vositasi hisoblanadi. Ijodiy va mazmunli o'yinlarda bolalarning barcha psixik jarayonlari bilan birgalikda ularning individual fazilatlarini ham shakllanadi. Mana shu nuqtai nazardan o'yin maktabgacha ta'lim-tarbiya ishlari orasida eng asosiysi hisoblanib, birinchi o'rinda turadi. Demak, maktabgacha yoshdagi ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan bolalarning o'yin faoliyatlarini maqsadga muvofiq ravishda tashkil qila bilishga bog'liqdir.

Bola voqelikdan, ya'ni o'zi yasab turgan muhitni va undagi turli-tuman narsa hamda hodisalarni juda sevib o'ynaydi. Bola o'zining voqelikka bo'lgan cheksiz muhabbatni va undagi narsa hamda hodisalarni

bilishga bo'lgan intilishini o'zining xilma-xil o'yin faoliyatlarida ifoda etadi. Shuning uchun bola o'zining turli variantdagi o'yinlarida xayoliy muhit yaratib, voqealikni mumkin qadar to'la va to'g'ri aks ettirishga intiladi o'zlarining faoliyatlarida qanchalik xayolga berilib ketmasinlar har doim voqeiy dunyoga, undagi real narsalarga ko'z tashlab turadilar. Buning haqiqatdan ham shunday ekanligini ularning o'yin jarayonidagi o'z xatti-harakatlariga " bunday bo'ladi" " bunday bo'lmaydi" deb baho berib turishlaridan ko'rishimiz mumkin. Ular qanchalik o'yinga berilmasinlar, voqeiy dunyoni hech qachon unutmaydilar va unga go'yoki andaza tariqasida zimdan qarab turaveradilar.

Bolalar o'yinlardagi turli-tuman harakatlar va narsalar voqelikda haqiqatdan bor bo'lgan real harakat hamda real narsalarning real obrazlaridir. Bola o'zi yashab turgan real voqelik bilan bog'liq bo'lmagan xayoliy, afsonaviy o'yinlar yaratishning hali uddasidan chiqa olmaydi. Chunki bola hali o'zi bilmagan, ko'rmagan, eshitmagan narsalarni o'z o'yin faoliyatida aks ettira olmaydi. U yoki bu o'yinni o'ynash uchun bolalar albatta elementar ravishda bo'lsa ham hayotiy hodisalar hamda mehnatning bir qancha turlari bilan tanish bo'lishlari kerak bo'ladi. Bolaning hayoti qanchalik mazmundor va yashash doirasi qanchalik keng bo'lsa, uning o'yinlari hamshunchalik xilma-xil bo'ladi. Natijada esa bola zerikib, toliqib qolmaydi. Bolalar hayotini mazmundor qilish ko'p jihatdan tarbiyachilarning hamda ota-onalarga bog'liq jarayon hisoblanadi. Ota-onalar va tarbiyachilar bolalarni vaqti-vaqti bilan sayohatga olib chiqib turishlari maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, o'yin bolalar xayoli tomonidan yaratilgan narsa emas, aksincha bolalar xayolining o'zi o'yin jarayonida yuzaga kelib rivojlanadigan jarayon hisoblanadi. Bolalar o'yin faoliyatida turli xayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratadilar. Odamning tashqi muhitdagi narsa va hodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki aktiv hamda ijodiy yaratuvchan, o'zgartiruvchi jarayondir.

Bolalar o'yin faoliyatining yana bir xususiyati, o'yinning umumlik xarakteriga ega bo'lishidir. Bola o'zining turli-tuman o'yinlarida faqat o'ziga tanish bo'lgan yolg'iz bir kasb egasining emas umuman haydovchining militsionerlarning, tarbiyachilarning, uchuvchilarning xatti-harakatlari aks ettiraveradi.

Albatta, turmush tajribasi va faoliyat doirasi juda cheklangan kichik yoshdagi bolalar va ularning xatti-harakatlarini aks ettiradilar. O'rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalarning o'yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik xarakteriga ega bo'ladi. O'yinlar bolaning rivojlanishi va tarbiyasining eng muhim elementidir. Didaktik o'yinlar amaliy va aqliy harakatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi, bu har qanday yoshdagi bolalar uchun muhimdir:

2-3 yoshda, 3-4 yoshda, 4-6 yoshda. Didaktik o'yin - bu o'yin shaklida tashkil etilgan o'quv faoliyatining bir turi hisoblanadi. Sinflar o'yin, faol o'rganish tamoyillarini amalga oshiradi, muayyan qoidalarga bo'ysunadi, qat'iy tuzilishga va nazorat va baholash vositalari tizimiga ega. 2-3 yoshli bolalar uchun didaktik o'yinlar: chaqaloqni qanday rivojlantirish kerak. Ko'rib chiqilayotgan o'yinlar, shuningdek, mobil, musiqiy o'yinlar kattalar (o'qituvchi, ota-onalar) tomonidan yaratilgan va tayyor holda taklif etiladi. Birinchidan, bolalar o'yinni ishlab chiquvchilar yordamida o'zlashtiradilar, harakat qoidalarini, me'yorlarini o'rganadilar va vaqt o'tishi bilan kerakli tarkibni o'zlashtirgandan so'ng, ularni mustaqil ravishda o'ynashga kirisha boshlaydilar.

Bunday sinflar maktabgacha ta'lim muassasalarida yetakchi faoliyatlardan biridir, shuning uchun ular bolalar rivojlanishining barcha bosqichlarida o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladi: birinchi kichik guruh (2-3 yosh), ikkinchi yosh guruh (3-4 yosh), o'rta. biri - 4-5 yosh, kattasi - 5-6 yosh, tayyorgarlik - 6-7 yosh. Ko'rib chiqayotgan o'yinlarimiz 3 ta asosiy guruhga bo'linadi: Ob'ektlar bilan o'yinlar (o'yinchoqlar)- narsa va u bilan harakatni bevosita idrok etishga qaratilgan, shuning uchun bola ushbu ob'ektning xususiyatlari, uning shakli, rangi bilan tanishadi. Bir nechta o'yinchoqlar bilan ishlashda bolalar ularni bir-biri bilan solishtirishlari, umumiy va farqli narsalarni topishga urinadilar. Ushbu turdagi vazifa mustaqil faoliyatni tashkil qilish imkonini beradi, o'zingizni band qilish va guruhdagi boshqalarga aralashmaslik qobiliyatini rivojlantiradi. Taxta o'yinlar esa tevarak-atrofdagi voqelik, o'simlik, hayvonot

dunyosi, jonli va jonsiz tabiat hodisalari bilan tanishishga qaratilgan. Bunday vazifalar nutq ko'nikmalarini, mantiqiylikni, aql-idrokni rivojlantirishga yordam beradi, hayotiy vaziyatlarni modellashtirishga, qarorlar qabul qilishga, o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi so'z o'yinlari esa maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash va nutqini rivojlantirish. Ushbu o'yinlar nutqqa asoslangan bo'lib, bu sizga turli xil aqliy muammolarni hal qilish qobiliyatini o'rgatish imkonini beradi: narsalar yoki hodisalarning xususiyatlari va xususiyatlarini tasvirlash, ularning asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish, turli xil narsalarni bir-biri bilan solishtirish, ularni taxmin qilish tavsifi. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkin qush uchadi-bola o'ynaydi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning eng muhim faoliyati o'yin hisoblanib harakatlari orqali o'z dunyoqarashini namoyon etadilar va bizlar bunga e'tiborli bo'lishimiz zarur.

KICHIK GURUHLAR PSIXOLOGIYASINING O'ZIGA XOS XUSIYATLARI

TerDPI Boshlang'ich ta'lim fakulteti
1 - bosqich talabalari Xursandova Malika,
Sayfulloyeva Zarina
malikazakirbekovna@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik guruhlar sohasidagi tadqiqot obektlariga odamlarning guruhda va yakka holdagi xulq-atvorlarini o'rganish, kichik guruhlarining psixologik tuzilishi, guruhlardagi peshqadamlik, guruhlardagi kishilar o'rtasida o'zaro muloqot, o'zaro bir-biriga ta'sir usullari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, individual, ijtimoiy, jamoa, klassifikatsiya, rasmiy va norasmiy guruhlar, psixologik hodisalar, kichik guruh, ijtimoiylashuv.

Har bir shaxs o'z faoliyatini turli guruhlar sharoitida yoki turli guruhlar ta'sirida amalga oshiradi. Chunki jamiyatdan chetda qolgan yoki insonlar guruhiga umuman qo'shilmaydigan individning o'zi yo'q, inson jamiyatda yashar ekan, u doimo turli o'ziga o'xshash shaxslar bilan muloqotda, o'zaro ta'sirda bo'ladi, bu muloqot jarayonlari esa doimo kishilar guruhida ro'y beradi. Shuning uchun ham guruhlar muammosi, uni o'rganish va guruhlarining shakllanishiga oid ilmiy xulosalar chiqarish ijtimoiy psixologiyaning asosiy mavzularidan va muammolaridan biridir. Psixologik ma'noda guruh – bu umumiy belgilar, umumiy faoliyat, muloqot hamda umumiy maqsad asosida birlashgan kishilar uyushmasidir.[1].

Guruhni alohida shaxslar tashkil etadi, lekin har bir guruh psixologiyasi uni tashkil etuvchi alohida shaxslar psixologiyasidan farq qiladi va o'ziga xos qonuniyatlariga bo'ysunadi. Ayni shu qonuniyatlarni bilish esa turli tipli guruhlarini boshqarish va ana shu guruhlarini tashkil etuvchilarni tarbiyalashning asosiy mezonidir[3].

Guruhlarining turlari ko'p, shuning uchun ham ularni turli olimlar turlicha klassifikatsiya qiladilar. Kichik guruhlar muammosi ijtimoiy psixologiyada eng yaxshi ishlangan va ko'plab ilmiy tadqiqotlar o'tkazilgan ob'ektlardandir. Bu an'ana Amerikada asrimiz boshida o'tkazilgan ko'plab eksperimental tadqiqotlardan boshlangan bo'lib, ularda olimlar oldiga qo'yilgan asosiy muammo shu ediki, individ yakka holda yaxshi ishlaydimi yoki guruhda yaxshiroq samara beradimi, boshqa odamlarning yonida bo'lishi uning faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatadi kabi savollarga aniq ilmiy asoslangan javob topish zaruratidir [5]

Odatda kichik guruhlarini rasmiy va norasmiy turlarga bolib (E. Meyo taklifi) o'rganishadi. Rasmiy (formal) guruh deganda – guruhdagi har bir a'zolarining rasmiy ro'llarga egaligi, mavqeining va tutgan

o'ring aniqligi tushuniladi. Rasmiy guruhlarda munosabatlar asosan "vertikal" tarzda ro'y berib, guruhning bir yoki bir necha a'zosida "hokimiyat" bo'lganligi uchun ham, ular boshqalarni boshqarish, ularga buyruq, rasmiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega boladilar.[4]

Norasmiy guruh (noformal) lar - ular asosan stixiyali tarzda, aniq maqsadsiz tarkib topadi va ularda a'zolarining aniq mavqelari, ro'llari oldindan belgilangan bo'lmaydi. Norasmiy guruhlar – odatda rasmiy guruhlar tarkibida tashkil topadi (guruh ichidagi guruh).[8]

Kichik guruhlarining jamiyatda tutgan o'rni haqida gapirganda, quyidagilarni ta'kidlash lozim:

1. Indivd kichik guruhdagi ijtimoiy munosabatlarga kirishgandagina u shaxs bo'lib shakllanadi.
2. Guruhiy faoliyatda bo'lgan har bir individning hayotiy kuchi, mehnat samaradorligi ancha ortadi. Chunki mehnat mohiyat jihatdan ijtimoiy xaraktergan ega.
3. Yangi ishlab chiqarish kuchi bo'lgan guruhning vujudga kelishi o'zigaxos qonuniyatlarga ega bo'lgan fenomenlarni yaratadi. Chunki guruh doimo shaxs faoliyatiga u yoki bu darajada ta'sir ko'rsatib, uning xulq-atvorini nazorat qilib turadi. Tadqiqotlarda shu narsa aniqlanganki, shaxsning guruhdagi faoliyati va xulq-atvori bilan tanholikda bajaradigan faoliyati va xulq-atvorida tafovutlar mavjud bo'ladi.
4. Kichik guruhlarda maqsad birligi va faoliyatning umumiyliigi mavjud bo'ladi. Birgalikda qilinayotgan faoliyat esa guruhiy ongni shakllantiradi. Shaxsda o'zini ma'lum guruhga mansublik, unda mavjud bo'lgan qoida, tartiblarga bo'ysunish, guruh oldidagi burch ma'suliyati, o'zining vazifalari va rollarini anglash va guruh sha'nini shakllantiradi.[3].

Kichik guruhlarining hajmi, uni tashkil etuvchi shaxslar soni odatda "diada" ikki kishidan tortib 30-40 kishi bo'lishi mumkin. Ikki kishilik guruh deyilganda avvalo yangi shakillarga oila ko'proq nazarda tutiladi. Lekin samarali o'zaro ta'sir nazarda tutilganda 2-7 kishi nazarda tutiladi. Bunda guruh turli ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar uchun ham, ijtimoiy-psixologiya trening o'tkazish uchun ham qulay hisoblanadi. Guruhning o'lchami qanchalik katta bo'lsa, uning alohida olingan shaxslar uchun qadrsizlanib borish xavfi kuchayadi ya'ni, shaxsning ko'pchilikdan iborat guruhdan o'zini tortish va uning normalarini buzishga moyilliga ortib boradi. Guruhning hajmi kichiklashib borgan sari shaxslararo o'zaro munosabatlar taranglashib boradi. Chunki, shaxslarning bir-birlari oldida masuliyatlarining oshishi va yaqindan bilishlari ularning o'rtasidagi aloqalarda doimo aniqlik bo'lishini talab qiladi. Munosabatlardagi har qanday nomutanosibliklar ochiq holdagi ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Agar guruh a'zolarining soni toq bo'lsa, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar juft bo'lgan holdagidan ancha yaxshi bo'ladi. Boshqaruv psixologiyasida odamlarni biror nimaga saylashda va umuman rasmiy tanlovlarda guruhdagi odamlar soni toq qilib olinadi [6]

Xulosa qilib aytganda, shaxsning guruh tazyiqiga berilishi va bo'ysunishi ham guruh a'zolarining soniga bog'liq. Guruh soni 4-5 kishi bo'lgunga qadar, uning ta'siri kuchayib boradi, lekin undan ortib ketgach, ta'sirchanlik kamayib boradi. Masalan, ko'chada sodir bo'lgan baxtsiz hodisaning guvohlari soni ortib borgan sari, jabrlanganga yordam berishga intilish, mas'uliyat hissi pasayib boradi. Bu qonuniyatlarni bilish, tabiiy guruhlarni boshqarish ishini ancha yengillashtiradi. Bu qonuniyatlarni ayniqsa, maktab pedagoglari va murabbiylar uchun ahamiyatli hisoblanadi. Chunki ular aslida ta'lim-tarbiya jarayonida muayyan kichik guruhlarni tashkil etuvchilarni tarbiyalaydilar, buning uchun esa ular mansub bo'lgan guruh faoliyatini boshqarish, guruh orqali ayrim-alohida shaxsni tarbiyalashni zimmlariga oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Nishonova.Z.T, Komilova N.G. Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya T-2018-yil
2. Do'smuhamedova. Sh. A. Tillashayxva. X.A. Yosh davrlari va pedagogic psixologiya T-2020-
- 3.Davletshin M.G.,Do'stmuxamedova SH.A.,Mavlonov M. M,To'ychieva S.M.,
- 4.Yosh va pedagogik psixologiya». T. TDPU, 2004

- 5.Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti":T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
- 6.Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., "Obshaya psixologiya"- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
- 7.G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi. 1994-y.
- 8.Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное.– М. 1996. С.31-36.

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA SHAXS AGRESIVLIGINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK DETIRMINANTLARI

Xaitboyeva Nilufar Baxodir qizi

*University of business and science Nodavlat oliy ta'lim muassasasi Pedagogika va psixologiya
yo'nalishi birinchi bosqich talabasi*

Ilmiy raxbar- Jurayev Xaydarjon Odilboyevich

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda kishilar bilan bo'ladigan munosabatlarda shaxs agressiv xulq-atvorining namoyon bo'lishi va uning psixologik mexanizmlari nazariy jixatdan bayon etilgan.

Аннотация:В данной статье теоретически излагаются проявления агрессивного поведения личности в отношениях с людьми в обществе и его психологические механизмы.

Kirish

Farovon hayot - yaxshi tarbiyadan boshlanadi. Inson hayoti davomida yoshligidanoq boshqa insonlar bilan ijtimoiy munosabatga kirishadi. Agressiya har bir inson hayotiga aloqador bo'lgan vaziyat bo'lib, hech bir inson o'zini mutloq ishonch bilan agressivlik vaziyatlaridan himoyalangan man deya olmaydi. Psixologik jihatdan Agressiyaga moyilikni nafaqat nazariy balki keng qamrovda amaliy ahamiyatga ham ega. Shaxslararo munosabatlarda agressivlikga moyilik tobora ortib bormoqda. Agressiya, depressiya o'z menini ustun qo'yish hozirgi davr muomosiga aylanib ulgurgan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Bu maqolada siz agressiyaning sabablari uni keltirib chiqarayotgan omillari, agressivlikga moyilikni qanday bartaraf etish yo'llari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishingiz mumkin. Inson hech qachon yomon shaxsga aylanishni istamaydi. Sharoit, vaziyat, psixologik no sog'lom muhit agerssiyani kelib chiqaradi va bu salbiy oqibatlariga olib keladi. Qachonki shaxslararo munosabatlarda o'zaro hurmat, hayotiy tajriba, psixologik bilim shakllanar ekan ana shunda agressiyaga moyilik kamayadi. Bolalik davrida o'yinchoqlarni talashish, birovlariga hasad qilish yoki o'g'il bolalarning janjal qilib urishishganini ko'p kuzatgansiz. Mana shunday konfliktlar keyinchalik oilada, er-xotin, qaynona-kelin, aka-opalar, yaqinlar, do'stlar ijtimoiy guruhlar, turli kompaniyalar o'rtasida, kasbiy faoliyatda shuningdek pedogogik faoliyatda ham vujudga kelishi ehtimoldan holi emas. Konfliktlarning ko'pchiligini quyidagi turlarga ajratish mumkin: O'zini ustun qo'yish agressiyaga moyillik, egoizm,

O'zini ustun qo'yishning ko'rinishlari: tahdid qilish, buyuruq berish, tanqid, ayblash, yomon munosabatda bo'lish kabilar kiradi. Ko'pchilik agressiyaga moyillikni faqat erkaklarga xos xususiyat deb biladi. Lekin ayollarda ham agressiyaga moyillik ko'p kuzatiladi. Shunchaki erkaklarda agressiya yaqol namoyon boladi. Ayollarda esa ko'p xolarda ochiqchasiga emas balki ayyorona shakilda yuz beradi. Masalan: sen aybdorsan, sen qilding, senga kerak emasman kabi so'lar orqali ruhiy zarba berishadi. Erkaklarda bu holat jismonan zarar yetkazish, urish, narsalarni uloqtirish hatoki o'z-o'ziga ziyon berish orqali ifodalanadi. Keng qamrovda o'ylab qaralganda har ikki turdagi agressiya ham juda

salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ayollarda agressiya tufayli keng tarqalgan oqibatlardan biri bu –depressiyadir. Depressiyaning oqibatlari ham kata tashvishlar olib keladi. Depressiyaga tushib qolgan inson hayotdan uzulganday bo‘lib qoladi, hech kimni ko‘rishni istamaydi, yovoyi, odamovi bo‘lib qoladi. Bular natijasida har hil kuchli asab kaslliklar kelib chiqadi. Kuchli depressiya oqibatida shaxslar ko‘p holarida o‘z joniga qasd qilishdan ham toymaydi. Agressivlikka moyillikni oldini olish diniy etiqod, ta‘lim-tarbiya va insoniy qadryatlar tiimida yotadi. Inson o‘z o‘zini tarbiyalab insoniy qadryatlarinini yuksaltirib borar ekan uning hulq-atvori mukamal darajaga yetib boraveradi.

Agressiyani emotsiya, motiv yoki ko‘rsatma sifatida emas, balki determinantlar modeli sifatida ko‘rishni taqozo etadi. Determinant o‘zi nima ? determinant bu – xulq atvorning o‘zgarishidir. Agressiya termini odatda nafrat, g‘azab, sovuqonlik kabi negativ his-tuyg‘ular bilan, haqorat qilish, mensimaslik va ziyon yetkazish kabi motivlar hatoki diniy oqimlar , irqiy va etnik hurofot bilan assotsiyatsiyalanadi. Shunday qilib agressiya hozirda ko‘pchilik tomonidan trik jonzotlarga shaxs istamagan holatida ziyon yetkazish haqorat qilishni maqsad qilib qo‘ygan determinantlarning har qanday ko‘rinishi degan tushuncha qabul qilingan.

Agressiya ikki turga bo‘linadi: ijtimoiy ma‘qul va assotsial agressiv derminant turlari bilan farqlanadi. Ijtimoiy ma‘qul agressiya turida frustratsiya, affect, stress va nizo natijasida kelib chiquvchi zo‘riqish hamda xavotirlanish bularga ijtimoiy meyorlarga mos keluvchi harakatlar orqali yechim topiladi. Assotsiyal Agresiv xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan me‘yorlarga zid bo‘lgan harakatlarda namoyon bo‘ladi. Agressiyaning tez-tez ifodalanishi shaxsning emotsional holati bo‘lib, uning asosini quydagilar tashkil etadi:

- nerv – psixik kasalliklar inson nervining o‘ta toliqganligi.
- oilada psixologik muhitning nosog‘lom ekanligi.
- shaxsning xarakter, xulq-atvor, xislati ijtimoiy muhitning yomonlashuvi.

Agressiya inson determinantiga olib keladi. Insonda xulq-atvorning salbiy tomonga o‘zgarishining asosiy sabablaridan biri agressiyadir.

Xulosa tarzida shuni takidlashimiz mumkinki biz insonlar tabiatan juda tasirchan bo‘lamiz biz tomon yuz berayotgan konfliktlar, agressiv harakatlar, bizlarni ham unga qarshi javob qaytarishga majbur qiladi. Agressiyaga moyillik insonlarning qoniga singib ketgan bo‘ladi. Uni boshqarish o‘z qo‘limizda. Diniy etiqod, estetik bilimlar, namunali tarbiya, milliy qadryatlarga ega inson o‘zining agressiv holatini nazorat qila oladi. O‘z-o‘zini hurmat qilishi lozim zero o‘z-o‘zini hurmat qilgan odam boshqalarni ham hurmat qiladi. Biz hayotimiz davomida turli xil insonlar bilan har bir insonning o‘z karakteri o‘z xulq-atvori bor. Biz kimmidir ko‘rib unga taqlid qilishimiz emas balki sabr toqatimiz, aql idrokimiz hamda namunaviy xulq-atvorimiz bilan boshqalar hayotida o‘rnak bo‘lishimiz kerak. Kattalarimiz aytganidek “qush uyida ko‘rganini qiladi” oilada psixologik muhit sog‘lom bo‘lmas ekan u oiladan sog‘lom fikirlovchi shaxs yetishib chiqishi amri mahol. Kelajak avlodni xulq-atvorini, agerssivlikka moyiligini normaga qo‘yishimiz uchun avvalo o‘zimizning psixologik bilimlarimizni kuchaytirishimizkeng fikirlashimiz va ruhimizni pok saqlashimiz darkor. Inson ichida vahshiyliigi ham mehribonligi ham bo‘ladi. Uning qaysi biriga etibor berib qaysi birini ustunroq qo‘ysak ana shu hislatimiz yutib chiqadi. Odamning yomoni bo‘lmaydi yomon tarbiya olgan, yomon xulq-atvorlik odamlar bo‘ladi. Ularning bunday bo‘lishiga esa no sog‘lom ijtimoiy muhit va shaxslararo munosabatlarda aggressiyaning ijtimoiy psixologik determinantlari sabab boladi. Hayot sinovlardan iborat ekan biz sabrli bolishimiz brovni ko‘ngliga ozor bermasligimiz avvalo o‘zimizni so‘ngra esa atrofimizdagilarni hurmat qilishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiotlar:

- 1.N.Ismoilova, D.Andulayeva – Ijtimoiy psixologiya.2013
- 2.Axmedova.M.T. – pedagogik konfliktologiya
3. Karimova V Ijtimoiy psixologiya. Toshkent O'qituvchi, 1994 yi
4. . E.G'oziev. Psixolog'iya. Toshkent:. O'qituvchi,1994 yil,
5. Жураев, Х. О. (2023). В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРЕДПОЧТЕНИЙ ПСИХОГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ФОРМ ХАРАКТЕРА ЛИЧНОСТИ С. ТИПОЛОГИЯ ДЕЛЛИНДЖЕРА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(15), 601-603.
6. Odilboyevich, J. X. (2023). SOCIAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHANGES IN BEHAVIOR AND DISORDERS IN CHARACTER OF A TEENAGER AND A TEENAGER. *PSIXOLOGIYA VA SOTSIOLOGIYA ILMIY JURNALI*, 1(1), 53-61.

O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

TAFU PP22-02 guruh talabasi Xaydarova Sarvinoz
Ilmiy rahbar:TAFU psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Xusanbayeva Ziyoda
Tel:99897)721-90-94

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli yoshdagi maktab o'quvchilarining ijodiy tafakkurini va uning rivojlanish omillarini o'rganish asosida ijodiy fikrlashni tashqi va ichki jihatlarida psixologik jihatdan aniqlash muammolari. Maktab o'quvchilarining tafakkurini ta'lim jarayoni orqali rivojlantirish mumkin. Bolalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'nosini tushunib olish lozimdir.Shuningdek mustaqil fikrlashga o'rgatish muhokama qilingan.

Kalit so'zlar:Ta'lim,tarbiya, kreativ yondashuv,ijodiy fikrlash, tafakkur, ijodkorlik, shaxs, yosh, jarayon, ta'lim faoliyati, boshlang'ich maktab yoshi, o'smirlik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы психологического определения творческого мышления во внешнем и внутреннем аспектах на основе изучения творческого мышления школьников разного возраста и факторов его развития. Развитие мышления школьников возможно через образовательный процесс. Чтобы развить у детей качества креативности, необходимо сначала понять значение понятия "креативность".Также обсуждалось обучение самостоятельному мышлению.

Ключевые слова: образование, воспитание,творческий подход, творческое мышление, мышление, творчество, личность, возраст, процесс, учебная деятельность, младший школьный возраст, Юность.

Annotation: In this article, the problems of psychologically identifying creative thinking in external and internal aspects based on the study of the creative thinking of schoolchildren of different ages and the factors of its development. The thinking of schoolchildren can be developed through the educational process. To develop the qualities of creativity in children, it is initially necessary to understand the meaning of the concept of "creativity".Training in independent thinking has also been discussed.

Keywords: education, upbringing,creative approach, creative thinking, thinking, creativity, personality, age, process, educational activities, primary school age, adolescence.

O'quvchilar intellektual-ijodiy ,kreativ faoliyati katta ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo'lib, u barkamol avlodning bazviy sifatleri va qobiliyatlarini rivojlantirish va takomillashtirishning omilidir. Kreativlik-(lot.create-yaratish , creat ve – yaratuvchi , ijodkor) individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorgarlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida ,muloqotida,his-tuyg'ularida,muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi.Kreativlik shaxsning yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi.Shuningdek ,kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.Shuningdek kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi.Psixologiyada kreativlik deganda “yangi g'oya,yechim,metodlar,nazariyalar yoki qandaydir faoliyatning yangi mahsulini ishlab chiqish”tushuniladi.

Kreativ tafakkur- bu shaxsning o'z oldiga turgan vazifalarini nostandart hal etish hamda o'z maqsadlariga erishishning yangi, yanada samaliroq yo'llarini topish qobiliyatidir. Ya'ni kreativlik asosan boshqalarga o'xshamagan g'oyalarni o'ylab toppish, an'ana tusiga kirib qolgan fikrlashdan qochish hamda muammoli vaziyatlarni tez hamda samarali hal etish yo'llarini bilish hisoblanadi.

Kreativlik- bu shaxsning individual xarakteri hisoblanib, madaniy aloqalarda shaxsiy yondashuv, shaxsiy fikrni qo'llash va rivojlantirishdir. Kreativlik psixologik nuqtayi nazarda tahlil qilinganda bugungi kundagi muhim pedagogik muammodir. Kreativlikni lug'aviy ma'nosidan kelib chiqadigan bo'lsak, o'qituvchilarni shaxsiy innovatorlikka undovchi pedagogik kategoriya hisoblanadi. Kreativlik o'qituvchilarni shaxsiy sifatlarini integratsiyasi hisoblanadi. Chunki o'quvchi xarakteri tabiatdan qiziquvchan bo'ladi.

Kreativ fikrlashda ta'limning asosiy vazifasi o'quvchida jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun bugun va kelajakda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishdir. Kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim ko'nikma bo'lib, bu ko'nikma ularga doimiy tarzda va shiddat bilan o'zgarayotgan, oddiy savodxonlikdan tashqari yangilanayotgan davrga xos ko'nikmalarga ega kadrlarni talab etayotgan makonga moslashishga ko'maklashadi.

Umuman olganda, bugungi o'quvchi kelajakda hozir hatto mavjud bo'lmagan sohalarida ishlashi, yangi muammolarni yangi ko'nikmasini shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Maktabda kreativ fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati faqatgina mehnat bozori bilan cheklanmaydi. Maktab yoshlar uchun o'z qobiliyat va ko'nikmalarini, shu jumladan ijodiy iste'dodlarini kashf etishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, kreativ fikrlash o'quvchilarning ta'lim olishini hodisalar, tajribalar va xatti-harakatlarni yangicha va shaxsan mazmunli usulda talqin etish orqali qo'llab-quvvatlaydi.

O'quvchining qiziquvchanligi ta'lim jarayonida qo'l keladi, ijodiy fikrlash shu tariqa o'zaro kelishuvchanlik vositasiga aylanadi, hattoki avvaldan belgilangan ta'lim maqsadlari kontekstida ham bu samara beradi. Maktabda o'quvchining motivatsiyasi va qiziqishini oshirish uchun, barcha o'quvchilarning ijodiy salohiyati va shijoatini hisobga oluvchi ta'limning yangi shakllari yo'lga qo'yilishi zarur. Bu ayniqsa ta'lim jarayoniga unchalik qiziqish bildirmayotgan o'quvchilarga yordam berishi mumkin va ular o'z fikrini ayta olishiga, salohiyatini ochishiga xizmat qiladi. Boshqa ko'nikmalar kabi, kreativ fikrlash ham amaliy va yo'naltirilgan yondashuv orqali rivojlantirilishi mumkin. Ba'zi o'qituvchilarga o'quvchining kreativ fikrlashini rivojlantirish o'quv dasturidagi boshqa fanlar evaziga bo'layotgandek ko'rinadi. Aslida, o'quvchilar barcha fanlarda kreativ fikrlashi mumkin. Kreativ fikrlash bilim berishga qaratilgan dars mobaynida ko'r-ko'rona yodlash o'rniga tadqiqot va ixtironi qo'llab-quvvatlaydigan yondashuvlar orqali rivojlantirilishi bilan alohida ahamiyatga ega.

O'qituvchilar kreativ fikrlashni ajrata olishlari, bunday fikrlashga mos shart- sharoitlarni bilishlari va o'zlari ham o'quvchilarga fikrlashda ko'proq ijodiy yondashishga yordam bera olishni

bilishlari kerak. Kreativ fikrlash qay tariqa vujudga kelishi borasidagi puxtarok tasavvur, o'z navbatida, o'qituvchilarga ta'lim jarayonida o'quvchilarda ijodiy g'oyalar bo'lishi uchun muayyan vaqt talab etiladi. Kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholash isbotga tayangan dalillar asosida shakllantirilib, o'quvchilar kompyuter platformasida qilayotgan, o'qiyotgan va yaratayotgan narsalarni ko'p jihatli malakalar bilan bog'laydi. Kreativlikni baholash - o'quvchining qobiliyatlari haqidagi muayyan da'volarni dalilga asoslangan fikrlash jarayonida tahlil etishdir. Umuman olganda, o'quvchining baholashdagi vazifalarga javobi ushbu fikrlash jarayonida dalillar bilan ta'minlaydi.

Ijodiy maqsadlarni ro'yobga chiqarish kreativ fikrlashni taqozo etadi, lekin shu bilan birga aqliy salohiyat, soha borasidagi bilim va san'atkorlik talanti kabi kengroq va maxsus ko'nikma va qobiliyatlar ham zarur bo'ladi. Masalan, san'at durdonalari yoki texnologik kashfiyotlarni yaratish bilan bog'liq buyuk ijodkorlikda kreativ fikrlashdan tashqari salmoqli talant, chuqur bilim, muayyan sohada tinimsiz mehnat hamda jamiyat tomonidan ushbu mahsulot qiymatga ega ekanligi haqidagi e'tirof ham talab etiladi. Aksincha, kichik yoxud kundalik kreativlik (masalan, fotojurnalda rasmlarni mahorat bilan joylashtirish; oziq-ovqat qoldiqlaridan yangi taomni hosil qilish yoki ishxonadagi murakkab muammoga ijodiy yechim topish kabi) ijodiy fikrlashga qodir deyarli barcha insonlarga zarurdir.

Ta'lim olish jarayonida kreativlikni rivojlantirishning asosiy pragmatik tavsifi sifatida dialog xizmat qiladi. Keng tarqalgan usullardan biri sifatida psixologlar tomonidan shaxsni kreativligini aniqlash uchun insho olish ommalashgan. Insho jarayonida o'quvchi o'zining shaxsiy fikrini erkin ifodalay oladi, vaziyatga nisbatan shaxsiy yondashuvini bildiradi, fikrini ochiq bayon qiladi. Tavsiya etilgan usul orqali kreativlikni namoyon qilish va aniqlash osonlashadi. Bundan tashqari, kreativlik xususiyatiga O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi strategik yo'nalishida ham alohida e'tibor qaratilgan. Yosh avlodni bilimli, har tomonlama rivojlangan komil inson shaxs sifatida shakllantirishda o'qituvchilarning ijodkorlik qobiliyati o'quvchining kreativlik salohiyatini rivojlantiruvchi asosiy aspekt sifatida qaralgan hamda kreativlik salohiyati ijod bilan bog'liq holda o'rganiladigan jarayon ekanligi aytib o'tilgan. Ijodkorlikning psixologik jihatlari haqida fikr bildirilib, bilim asosan fikr yuritish va tasavvur qilish bilan bog'liq holda tahlil etiladi. Ijodkorlikning psixologik-pedagogik asoslari esa quydagicha ta'riflanadi:

1. Xohish va istak.
2. Tasavvur qilish.
3. O'z-o'zini kuzatish.

Shu bilan bir qatorda bilimning asosini tashkil qilishda asosiy o'rin egallaydigan fikr yuritish, tasavvur qilish bilan bog'liq jarayonning asosiy elementlari quydagilar orqali tushiniladi hamda tasniflanadi:

1. Aqliy mehnat
2. Intuitsiya
3. Dunyoqarash

Buyuk olim V.A. Slastyonin ijodkorlikning asosiy xislatlarini quydagilarda namoyon bo'lishini aytib o'tgan:

- shaxsning ijodiy motivatsiyani qo'llanganligi;
- qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish, ijodiy yutuqlar, peshqadamlikka va o'z kamolotiga intilish;
- kreativlik bu- xayoliy qarash; baho bera olish qobiliyati va o'z kamolotiga intilish;
- ijodiy faoliyatiga hamkorlik va o'zaro yordam berish qobiliyati.

Kreativ salohiyatga ega o'quvchilar boshqalarga taqlid qilmaydi, atrofdagi jarayonlarga, beriladigan vazifalarga o'zlari tanlagan usulda mustaqil ravishda yondashadilar. Natijada kreativ salohiyat egalari jamiyatda o'zlarining shaxsiy fikrga egaligi, shaxsiy yondashuvlarining o'zgachaligi bilan tezda ko'zga tashlanadi, ularga nisbatan bo'ladigan munosabatlarda yetakchilikni qo'lga kiritishadi. Kreativlikni rivojlantirish uchun boshlang'ich sinflarda ayniqsa o'quvchilarning psixologik holati muhimdir. Chunki o'quvchining ruhiy holati, xarakter xususiyatidan kelib chiqib, yondashuv tanladi hamda uning kelajakdagi ijtimoiy mavqeyi shakllantiriladi. To'g'ri tanlangan yondashuvning natijasi esa, yuqori bosqichga o'tgandan shaxsning keying faoliyatlarida sekinlik bilan namoyon bo'la boshlaydi. Shunday dasturlardan biri bu xalqaro PISA dasturidir.

Bu xalqaro tadqiqot faqatgina ijodkoro'quvchilarni ajratmasdan, balki o'quvchilarning fikrlashini orttirish hamda fikrini ifodalashda va bu kabi qobiliyatlarini o'qitish jarayoni maktab faoliyati yoki ta'limning boshqa xususiyatlari bilan qanchalik uzviyligini baholaydi. PISA tadqiqotlarining oldidagi asosiy ishi ta'lim sohasi va pedagogikada katta natijalarga erisha oladigan kreativ fikrlash ko'nikmasiga tegishli xalqaro darajadagi ma'lumotlar berishdan iborat. Shuni takidlash kerakki kreativ fikrlash ko'nikmasi ta'lim olish jarayonida shakllanishi, uning o'rta ta'lim maktab o'quvchilarini o'qitish jarayonida kreativ fikrlashining imkoniyatlari aniq natijalarga olib keladi. Bu jarayonda o'quvchilarning o'zlashtirishidan kelib chiqqan holda, beriladigan topshiriqlar maktabda o'qitiladigan fanlar bilan uzviy bog'langan bo'lishi, amaliy hamda test topshiriqlari sinfda yoki sinfdan tashqari bajariladigan topshiriqlarga yaqin oddiy va sodda bo'lishi kerak. PISA tadqiqotlarida kreativ fikrlashning turli jihatlari haqida ma'lumot yig'ish biroz qiyin. Ammo bu asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. PISA dasturida o'quvchilarni kreativ fikrlashini baholash test va umumiy ma'lumot qismlaridan tashkil topgan. Testlarda mulohaza qilish, baholash uchun zarur topshiriqlar bilan ishlash jarayonida beriladigan ma'lumotlar o'quvchini kreativ fikrlashini rivojlantirish darajasida bo'ladi. To'plangan umumiy ma'lumotlar o'quvchilarning kreativ fikrlashini o'stirishga qaratilgan boshqa kreativ yondashuvlar (ochiqlik, maqsadga yo'naltirganlik, ishonchlilik) sinf va sinfdan tashqari mashg'ulotlardagi aktiv ishtiroki orqali to'ldiriladi. Ushbu dastur orqali bolalarda har tomonlama rivojlanish ehtimoli yuqori, faqatgina dastur doirasida yosh chegarasi mavjuddir. Bundan tashqari, maktab o'quvchilari uchun PIRLS dasturi orqali matnni o'qib tushinish darajasini rivojlantirib borsa, PISA dasturi o'quvchilarni ta'limiy yutuqlarini baholab natijalarga ko'ra rag'batlantirib boradi. Ushbu dasturlarni deyarli barcha fanlar uchun tatbiq qilsa bo'ladi ayniqsa, ijtimoiy fanlar uchun mantiqiy fikrlash, matnni tushinish, voqeaga tanqidiy-tahliliy yondashuvni shakllantirishda PIRLS3 dasturlarini o'rni katta. Yangicha metodlarning deyarli barchasi o'quvchini o'z ustida ishlash qobiliyatini rivojlantiradi, mantiqiy fikrlashga o'rgatadi, kreativligini oshiradi. Kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim ko'nikma bo'lib, bu ko'nikma ularga doimiy tarzda va shiddat bilan o'zgarayotgan, oddiy savodxonlikdan tashqari yangilanayotgan davrga xos ko'nikmalarga ega kadrlarni talab etayotgan makonga moslashishga ko'maklashadi. Umuman olganda, bugungi o'quvchi kelajakda hozir hatto mavjud bo'lmagan sohalarida ishlashi, yangi muammolarni yangi ko'nikmasini shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Maktabda kreativ fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati faqatgina mehnat bozori bilan cheklanmaydi. Maktab yoshlar uchun o'z qobiliyat va ko'nikmalarini, shu jumladan ijodiy iste'dodlarini kashf etishda muhim ahamiyatga egadir. Shuningdek, kreativ fikrlash o'quvchilarning ta'lim olishini hodisalar, tajribalar va xatti-harakatlarni yangicha va shaxsan mazmunli usulda talqin etish orqali qo'llab quvvatlaydi. O'quvchining qiziquvchanligi ta'lim jarayonida qo'l keladi, ijodiy fikrlash shu tariqa o'zaro kelishuvchanlik vositasiga aylanadi, hattoki avvaldan belgilangan ta'lim maqsadlari kontekstida ham bu samara beradi.

Xulosa qilib aytganda, psixologik nuqtai nazardan kreativlik ko'proq ijodga umumiy qobiliyatlilik bilan aloqadorliklikda talqin qilinadi. Hozirda mazkur atama asl yechimlarni izlab topish, nostandart harakatlarni amalga oshirishga tayyorlik ma'nosini ifoda etadi. Psixologiyada kreativlik deganda "yangi g'oya, yechim, metodlar, nazariyalar yoki qandaydir faoliyatning yangi mahsulini ishlab chiqish" tushuniladi. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, kreativlik tushunchasi quyidagicha izohlanadi: "kreativlik – shaxs va jamiyat qiziqishlari bilan bog'liqlikda o'zgaruvchan ijtimoiy-madaniy shart-sharoitlar doirasigataalluqli vazifalarni hal etishda insonning konstruktiv va original fikrlashga tayyorligidir". Kreativlik o'z ichiga muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intiutsiya, natijalarni oldindan ko'ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyaning qamrab oladi. Kreativ pedagogika yoki kreativlikka asoslangan pedagogika deganda istalgan o'quv fani doirasida qo'llash mumkin bo'lgan ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik bilimlar sohasi tushuniladi. Demak yuqoridagi fikrga tayangan holda bolalarda kreativlikni rivojlantirish deganda bolalarni turli o'quv topshiriqlarini bajarishi, noodatiy yondashuvni tarkib toptirish, yangi g'oya va nuqtai nazarlarni erkin ifoda etish, fikrning egiluvchanligi va tasavvurning boylligini tarkib toptirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon" degan xulosaga kelish mumkin. Pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri barcha bolalarning kreativ faoliyati har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Kreativlik – shaxsning yaratuvchanlik, ijodkorlik xislatlar bilan bog'liq ko'nikmalar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Kreativlik o'z ichiga muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intiutsiya, natijalarni oldindan ko'ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyaning qamrab oladi. SHaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.G'.Qodirov "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya"(2005)
2. "Bolalar iqtidorini erta aniqlashning psixologik-pedagogik metodikalari majmuasi".(2010)
3. Berkinblit M.B., Petrovskiy A.V. "Fantaziya va haqiqat".
- 4.. Tunik E.E. "Ijodiy fikrlash diognostikasi" (2006) 6. Qishtimova I.M. "Ijodkorlikning Psixosemiotikasi

PEDAGOGIK QOBILIYAT, UNING TURLARI VA MOHIYATI

Xasanova Saida Ganijonovna

Umumiy psixologiya kafedrası dotsenti

Yuldasheva Gulira'no

Amaliy psixologiya ta'lim yo'nalishi 402 guruh talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada pedagogik qobiliyatlar tutgan o'rnini ilmiy izohlab berishga oid samarali tadqiqotlar hamda pedagogik qobiliyatning turlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: qobiliyat, shaxs, faoliyat, gnostik, proektiv, konstruktiv, didaktik, akademik, pertseptiv.

Pedagogik qobiliyatlar, deb ataladigan qobiliyatlar shaxsning aqliy tomonini ham, emotsional-irodaviy tomonini ham xarakterlab beradi. Bu sifatarning hammasi biri-biri bilan o'zaro bog'langan bo'lib, bir-biriga ta'sir etadi va bir butunlikni hosil qiladi.

Psixologiyada qobiliyatlarga shunday ta'rif beriladi: qobiliyatlar shaxsning mazkur faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan va buning uchun zarur bilim, ko'nikma va

malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda nomoyon bo'ladigan individual-psixologik xususiyatdir.

Pedagogik psixologiyada o'qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning tutgan o'rini ilmiy izohlab berishga oid samarali tadqiqotlar olib borildi.

Yirik psixolog S.L.Rubinshteyn ta'kidlab o'tganidek, pedagogik jarayon o'qituvchi-tarbiyachining faoliyati tariqasida rivojlanuvchi bola shaxsini shakllantiradi, bu esa pedagogning o'quvchi faoliyatiga naqadar rahbarlik qilishiga yoki aksincha, unga ehtiyoj sezmasligiga bog'liq. Bola shaxsining rivojlanishida o'qituvchining roli benihoya muhimdir, chunki u ta'lim va tarbiya jarayonining tashkilotchisi vazifasini bajaradi. Shu bois, hozirgi sharoitda o'qituvchining tashkilotchilik qobiliyatiga nisbatan yuksak talab qo'yiladi, shuning uchun ijtimoiy-tarixiy tajribalarning boyligi ehtiyojlar ko'lamini ortishiga bevosita bog'liq.

70-80 yillarda o'qituvchining xarakter xislatlari, pedagogik qobiliyatlari, unda tarbiyachilik mahoratini tarkib toptirish shartlari chuqur o'rganildi.

Jumladan, rus olimasi N.V.Kuzmina o'qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning o'rni va ularni tarkib toptirishga oid qator ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. U o'z tadqiqotlarida pedagogik qobiliyatlarni:

- Gnostik (bilishga oid)
- Proektiv (oldindan rejalashtirishga qaratilgan)
- Konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ turlarga ajratib, ularning har biriga chuqur

psixologik tasnif bildiradi.

N.V.Kuzmina pedagogik qobiliyatning muhim alomatlari qatorida kuzatuvchanlikni ham kiritadi, o'qituvchining bu hislari o'quvchining ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari kabi omillarni aniqlashga xizmat qiladi.

O'qituvchida kuzatuvchanlikning paydo bo'lishi natijasida u diagnostik sifatni vujudga keltiradi. Tadqiqotchi A.I.Shcherbakov fikriga ko'ra, pedagogik faoliyat-bu o'qituvchi oldiga jiddiy talablar qo'yadigan murakkab psixologik aktdir. Pedagogik faoliyat o'qituvchini chuqur va puxta bilimga, pedagogik qobiliyatga, mustahkam xarakterga, yuksak ma'naviyatga ega bo'lishimni taqazo qiladi. A.I.Shcherbakov o'qituvchi shaxsi 6 ta kasbiy-tarkibiy qismdan iborat ekanligini ta'kidlaydi:

- Yuksak saviyadagi bilim va madaniyat.
- Yo'nalishning aniq ifolanganligi.
- Yuksak axloqiy hislarning mavjudligi.
- Yuqori darajada yuzaga keluvchi faollik va barqaror mustaqillik.
- Qat'iy va silliq xarakter.
- Pedagogik qobiliyatlar.

Yirik olim F.N.Gonobolin pedagogik qobiliyatlarni quyidagi turlarga ajratishni taklif etadi:

- Didaktik qobiliyatlar.
- Akademik qobiliyatlar.
- Pertseptiv qobiliyatlar.
- Nutq qobiliyatlari.
- Tashkilotchilik qobiliyati.
- Avtoritar qobiliyatlar.
- Kommunikativ qobiliyatlar.
- Pedagogik xayolot.
- Diqqatni taqsimlash qobiliyati.

F.N.Gonobolin pedagogik qobiliyatlarni tarkib toptirish bosqichlari, xususiyatlari va xossalari to'g'risida mukammal ma'lumotlar beradi. Ta'lim va tarbiya jarayonini takomillashtirishda pedagogik qobiliyatlarning roli tajriba materiallariga asosanib sharhlab beriladi.

Yirik o'zbek olimi S.R.Rajabov va uning yuzlab shogirdlarining ishlari ham o'qituvchining pedagogik va psixologik xususiyatiga qaratilgandir.

Pedagogika va psixologiya sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga asosanib, bizningcha, o'qituvchining pedagogik qobiliyatlarini quyidagicha klassifikatsiya qilish mumkin.

Didaktik qobiliyat – bu oson yo'l bilan murakkab bilimlarni o'quvchilarga tushuntira olishdir. Bunda o'qituvchining o'quv materialini o'quvchilarga tushunarli qilib bayon etishi, mavzu yoki muammoni ularga aniq va tushunarli qilib aytib berishi, o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'ota olishi ko'zda tutiladi. O'qituvchi zarurat tug'ilgan hollarda o'quv materialini o'zgartira, soddalashtira oladi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, tushunarsiz, noaniq narsani tushunarli qila oladi.

Akademik qobiliyat – barcha fanlar yuzasidan muayyan bilimlarga ega bo'lishlik. Bunday qobiliyalarga ega bo'lgan o'qituvchi o'z fanini o'quv kursi hajmidagina emas, balki ancha keng va chuqurroq biladi, o'z fani sohasidagi yangiliklarni kuzatib boradi. Fan-texnika, ijtimoiy-siyosat hayotga doir qiziqishlari bilan ko'p narsalarni o'rganib boradi.

Pertseptiv qobiliyat – qisqa daqiqalarda o'quvchilar holatini idrok qila olish fazilati, bu o'quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, o'quvchi shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna bilish bilan bog'liq bo'lgan psixologik kuzatuvchanlikdir. Bunday o'qituvchi kichkinagina alomatlar, uncha katta bo'lmagan tashqi belgilar asosida o'quvchi ruhiyatidagi ko'z ilg'amas o'zgarishlarni ham fahmlab oladi.

Nutqiy qobiliyat – ixcham, ma'noli, ohangdor, muayyan ritm, temp, chastotaga ega bo'lgan nutq; shuningdek, o'qituvchi nutqining jarangdorligi, uning pauza, mantiqiy urg'uga rioya qilishi, qobiliyatli o'qituvchining nutqi darsda hamisha o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi materialni tushuntirayotgan, o'quvchining javobini tahlil qilayotgan, ma'qullayotgan yoki qoralayotgan bo'lsa ham uning nutqi hamisha o'zining ichki kuchi, ishonchi, o'zi gapirayotgan narsaga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Fikrlar ifodasi o'quvchi uchun aniq, soda, tushunarli bo'ladi.

Tashkilotchilik qobiliyati – sinf-guruhi yoki jamoani uyushtirish va uni boshqarish iste'dodi. Tashkilotchilik o'quvchilarni xilma-xil faoliyat turiga jalb qilish uchun asos hisoblanadi. Bu qobiliyat, birinchidan o'quvchilar jamoasini uyushtirish, jipslashtirish, muhim vazifalarni hal etishga ruhlantirish bo'lsa, ikkinchidan, o'z shaxsiy ishini to'g'ri uyushtirish qobiliyatidir.

Obro'ga ega bo'lishlik qobiliyati – o'zining shaxsiy xususiyati, bilimdonligi, aql-farosatliligi, mustahkam irodasi bilan obro' orttirish uquvchanligi. Fanda bu qobiliyat turi-avtoritar qobiliyat, deb ham yuritiladi. Obro'ga ega bo'lish o'qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir kompleksiga, chunonchi, uning irodaviy sifatlariga (dadilligi, chidamliligi, qat'iyligi, talabchanligi va hokazo) shuningdek, o'quvchilarga ta'lim hamda tarbiya berish mas'uliyatini his etishga, bu ishonchni o'quvchilarga ham etkaza olishga bog'liq bo'ladi.

Demak, pedagogik qobiliyatlar xarakter xislatlari bilan bog'langan. Uyushqoqlik, qat'iylilik, haqqoniylik pedagogik faoliyat darajasining ortishiga olib keladi, aksincha, uyushmaganlik, ko'ngilchanlik, adolatsizlik pedagog faoliyati natijalarini pasaytiradi.

Har bir o'qituvchi o'ziga xos individual-psixologik xislatlarga ega bo'ladilar. Ulardan ba'zilari harakatchanroq, boshqalari sustkashroq, ba'zilari qattiqo'roq, boshqalari yumshoqroq bo'ladilar. Bu xususiyatlarning hammasi juda yaxshi xususiyatlar bo'lib, ulardan foydalanishning ahamiyati katta. Bundan o'qituvchiga his-tuyg'ular, emotsiyalar yot narsa bo'lishi kerak, degan ma'no kelib chiqmaydi, aksincha u quvonishi ham, g'azablanishi ham, qayg'uga tushishi ham, xafa bo'lishi ham mumkin va

lozim. Bu erda gap o'qituvchining qandaydir bir anjозadagi (qolipdagi) shaxsga barovarlashtirish zarurligi to'g'risida emas, balki uning o'z individual sifatlaridan ustalik bilan foydalanishi, o'zida shaxsning zarur xislatlarni tarkib toptirishi, o'z kamchiliklariga barham berishi to'g'risida boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Farberman B.L., Musina R.G., Jumaboeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. T., 2002 yil.
2. Sayidahmedov N.S. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – Toshkent, 2003.

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ВОЗРАСТА-ВЛИЯНИЕ ТРЕВОГИ.

Хасанова Саида Ганижоновна

Андижанский государственный университет

Исполняющий обязанности доцента кафедры общей психологии.

Стремительные изменения, происходящие сегодня в жизни общества, ведут к изменению и развитию сущности требований к молодежи. В связи с этим основной задачей современной системы образования становится повышение содержания изучаемого материала, разработка и применение новых методов обучения, поиск и создание необходимых условий для полноценного усвоения знаний. При этом одной из задач современного общества является совершенствование системы образования и сохранение и укрепление психологического здоровья учащихся. Необходимость решения этого вопроса, особенно с учетом того, что количество детей, испытывающих эмоциональные нагрузки, связанные со школой, сегодня стремительно растет, и необходимость современного подхода к работе с тревожностью и тревожностью учащихся. Известно, что повышенное чувство тревоги и беспокойства у детей приводит к соматической слабости школьников и развитию неврозов.

Понятие тревожности было и остается весьма интересным для многих школ зарубежной психологии. З. Фрейд [1, с.144] выдвигает два взгляда на тревогу.

Во-первых, тревога возникает из-за подавления полового влечения; освобождение полового влечения затруднено и создает физическое напряжение в теле, которое становится беспокойством.

Согласно второй точке зрения, тревожность связана с конкретной профессиональной деятельностью, т. е. возникает в результате страха перед водителями, их обнаружение или присоединение представляет внешнюю опасность, а это означает не только сексуальное, но и агрессивное вождение.

С психологической точки зрения всестороннее изучение и анализ причин тревожности у ребенка, а также экспериментальная отработка диагностических тестов и методов, используемых для определения последствий, имеет важное значение для разработки применимых методов психокоррекции. В то же время практическими исследованиями подтверждены результаты диагностики, подтверждающие уровень тревожности у детей, ее зависимость от правильности конституциональной психобиологической предрасположенности. Научно доказано, что положительная динамика тревожности у детей фиксируется в процессе психической коррекции как характеристика личности ребенка, так и как невротический симптом. Он отражает процесс формирования у детей самооценки, что повышает их способность регулировать поведение через само принятие.

Страх у детей может развиваться в любом возрасте, но бывают периоды повышенного страха, такие как агрессия, потеря аппетита, нарушения сна, ночное недержание мочи, иногда нарушения речи у трехлетних детей. Предположительно, этот возраст слишком слаб для возникновения тревоги. А.И. Захаров [2, с.112, 2, с.203, 3, с.122] акцентирует внимание на разделении понятий страха и тревоги. Эти события имеют общий компонент в виде тревоги, чувства угрозы и отсутствия чувства безопасности, но тревога - сигнал опасности, а страх - реакция на нее; тревога — предупреждение, страх — чувство опасности; тревожные стимулы более общие, расплывчатые и абстрактные, страх более отчетливый и присутствует; Тревожность считается ожиданием следующего возможного риска у детей. Нередко воспоминание об определенной опасности у детей вызывает у них страх, что в основном связано с сильными негативными воздействиями на ребенка.

Родители должны критически оценивать семейную ситуацию и анализировать свое поведение. Страх часто возникает у детей, когда они чрезмерно защищены. Понятно, что усиление опеки должно создавать у ребенка чувство защищенности и, соответственно, внутреннего комфорта. Если ребенок чрезмерно защищен, он будет чувствовать себя маленьким и слабым. Мир кажется ему ужасным и враждебным. Иначе почему взрослые защищают ее на каждом шагу? А потому, что такие дети не познают мир на практике (им не дается возможность его познать. Фактически место знаний занимает фантазия). Известные вещи и события всегда пугают нас дважды. Кроме того, детские страхи часто вызваны семейными конфликтами. Также взрослые часто не подозревают об этом, так как дети могут не беспокоиться о своей внешности. Кажется, их не волнуют ссоры родителей. Они могут кричать, оскорблять друг друга, а ребенок тихонько играет в уголке. Например, ребенок может заикаться, мочиться по ночам или бояться темноты, одиночества или призраков. Итак, одной из основных причин беспокойства у детей является неправильное воспитание, причиной которого являются плохие отношения в семье. Постоянные ситуации в семье, такие как постоянное наблюдение за ребенком, его ограничение, принуждение к выполнению наших требований, запугивание, усиливают тревожность.

Литература

1. Детская психология. / А.Фрейд Пер. с нем. ДЖАНОБ. Гинзбург. М: Издательство НО БЕНЕ, 2000. - 144 с.
2. Неврозы у детей и подростков. / А.И.Захаров.-Москва: Педагогика.1988. -112 с.
3. Неврозы у детей. / А.И.Захаров. – СПб.: Дельта, 1996. – 203 с.
4. Психотерапия неврозов у детей и подростков. / А.И.Захаров. Л: 982-122 с.
5. Causes of high level of anxiety in preschool children. / S.G.Xasanova. Academicia: An international multidisciplinary reseach journal. Online ISSN: 2249-7137. 2021. 1475 p.

Жисмоний нуқсонга эга бўлган болалар таълим тарбия жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари.

**Халикова Ш.Т- Тошкент иқтисодиёт
ва педагогика институти доценти**

Аннотация: Приравнивание сознания и уровня развития детей с различными нарушениями к уровню как психически, так и физически здоровых сверстников, то есть интеграция, относится к числу наиболее актуальных психологических проблем. Лица с нарушениями зрения наравне со здоровыми членами нашего общества также служат в различных сферах национальной экономики, а для подготовки высококвалифицированных

специалистов социально-психологической необходимостью является предоставление возможности студентам-инвалидам получать образование в соответствии с мировыми образцами.

Ключевые слова: психика, образование, разум, интеграция, общество, социальные, психические дефекты, физические, ментальные, сенсорные.

Annotation: Equating the consciousness and level of development of children with various disabilities to the level of both mentally and physically healthy peers, that is, integration is one of the most pressing psychological problems. Persons with visual impairments, along with healthy members of our society, also serve in various spheres of the national economy, and for the training of highly qualified specialists, it is a socio-psychological necessity to provide opportunities for students with disabilities to receive education in accordance with world standards.

Key words: psyche, education, mind, integration, society, social, mental defects, physical, mental, sensory.

Турли нуқсонга эга бўлган болаларнинг онги ва савиясини ҳам руҳан, ҳам жисмонан соғлом тенгдошлари даражасига тенглаштириш, яъни интеграциялаш долзарб психологик муаммолар қаторидан ўрин олган. Жамиятимизнинг соғлом аъзолари билан бир сафда кўриш нуқсонига эга бўлган шахслар ҳам халқ хўжалигининг турли соҳаларида хизмат қиладилар. Юқори малакали мутахассислар тайёрлаш учун эса ногирон ўқувчиларнинг жаҳон андозаларига мос равишда таълим олишларига имконият яратиш ижтимоий психологик заруриятдир. Ўзбекистон республикаси Янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида”ги қонуннинг 20 моддасида “Инклюзив таълим алоҳида таълим эҳтиёжлари ва индивидуал имкониятларнинг хилма-хиллигини ҳисобга олган ҳолда барча таълим олувчилар учун таълим ташкилотларида таълим олишга бўлган кенг имкониятларни яратишга қаратилган.

Жисмоний ақлий, сенсор (сезги) ҳамда руҳий нуқсонлари бўлган болалар (шахслар) учун таълим ташкилотларида инклюзив таълим ташкил этилади.” деб [1] таъкидланган.

Ўқитиш жараёнини тўғри ташкил этиш учун эса кўриш нуқсонига эга бўлган ўқувчилар руҳиятининг ривожланиш хусусиятларини ҳисобга олиш даркор.

Дунёқараши кенг, соғлом онгли инсонни тарбиялаш учун соғлом тафаккурни шакллантириш зарур. Республикаимизнинг жаҳондаги ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олиши учун ёш авлод вакиллари юқори малака ва кўникмаларни эгаллаган бўлиши лозим. Ҳар қандай малака, кўникма, билимлар, айниқса, инсон тафаккури болалик даврида жадал ривожланиб боради.

Турли нуқсонга эга бўлган болаларнинг онги ва савиясини ҳам руҳан, ҳам жисмонан соғлом тенгдошлари даражасига тенглаштириш, яъни интеграциялаш долзарб психологик муаммолар қаторидан ўрин олган.

Ўқитиш жараёнини тўғри ташкил этиш учун эса кўриш нуқсонига эга бўлган ўқувчилар руҳиятининг ривожланиш хусусиятларини ҳисобга олиш даркор. Дунёқараши кенг, соғлом онгли инсонни тарбиялаш учун соғлом тафаккурни шакллантириш зарур. Республикаимизнинг жаҳондаги ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олиши учун ёш авлод вакиллари юқори малака ва кўникмаларни эгаллаган бўлиши лозим. Ҳар қандай малака, кўникма, билимлар, айниқса, инсон тафаккури болалик даврида жадал ривожланиб боради. Бу борада буюк бобомиз Амир Темур шундай деганлар: “Тафаккур, фикрлаш ва мушоҳада қобилияти, қуввайи ҳофизаси кучли инсон ҳар қандай мушқулу мушқулотни осон қилиш йўлини топа олади”. [2].

Жамиятда кўриш нуксонига эга бўлган ўқувчилар ижтимоийлашувини фаоллаштириш учун бу тоифа ўқувчилар таққурининг ривожланиш хусусиятларининг ўзига хос томонларини ўрганиш, зарур вақтда бу тоифа ўқувчиларга психологик-педагогик ёрдам кўрсатиш, нуксонли болаларга таълим-тарбия бериш жараёнида муҳимдир.

Тафаккурнинг ривожланиши натижасида уларнинг мактабда муваффақиятли таълим олишларига, жамиятимиз учун фойдали шахс бўлиб етишишларига замин яратилади. Айнан шу ижтимоий масала кўзи ожиз ва заиф кўрувчи ўқувчилар тафаккури хусусиятларини ўрганиш эҳтиёжини келтириб чиқаради.

Кўриш нуксонига эга бўлган ўқувчиларнинг узлуксиз ва тизимли таълим-тарбия олиши натижасида тафаккурнинг ривожланиши, уларнинг юқори синфларда муваффақият билан таълим олишларига, жамиятимиз учун фойдали шахс бўлиб етишишларига замин яратади. Айнан шу масала кўзи ожиз ва заиф кўрувчи ўқувчилар тафаккурининг ривожланиш хусусиятларини ўрганиш эҳтиёжини келтириб чиқаради.

Кўриш нуксонига эга бўлган болалар тафаккурини миллий анъаналар, миллий хусусиятлар билан мутаносиб тарзда, уйғунлашган ҳолда ривожланишини тадқиқ этиш ҳозирги замоннинг долзарб муаммоларидан биридир. Чунки, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида”ги қонунда ҳам, болаларда юксак онг, мустақил ва ижодий тафаккурни ривожлантиришга, уларнинг руҳий сифатларига хос ва мос равишда билим беришга катта эътибор берилган. Бошланғич синф кўзи ожиз ва заиф кўрувчи ўқувчилар тафаккурининг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этишда методологик тамойилларга амал қилиш, бу руҳий жараёни кўпроқ илмий тадқиқ этишга ёрдам беради.

Кўриш нуксонига эга болалар тафаккури ривожланишида онг билан фаолият бирлиги тамойили ривожланиш жараёнида бошланғич синф ўқувчилари тафаккурининг шаклланиши муҳим рол ўйнайди. Таълим жараёнида тафаккур ривожланишининг ўзига хос томонларини кузатиш катта аҳамиятга эга.

Кўриш нуксонига эга бўлган ўқувчиларнинг ҳайвонот дунёси ҳақидаги тушунчаси, тасаввурлари аниқ, тўлиқ эмаслиги билан ажралиб туради. Олиб борилган илмий тадқиқот ишларимиз жараёнида шу нарса маълум бўлдики, қишлоқ жойларида яшайдиган ўқувчилар айниқса уй ҳайвонлари ҳақида бир оз маълумотга эга, лекин бу тушунчалар ҳам анча мавҳумдир. “Сигир сут беради, ит ҳовлида яшайди”, “от тез чопади” ва бошқалар. Айниқса, ҳайвонот дунёсининг қиш фаслидаги ҳаёти ҳақида фикр юритилганда, кўзи тўлиқ ожизларнинг бу борадаги тасаввурлари етарлича эмаслиги кўринади. Кўриш нуксонига эга ўқувчилар ота-оналарининг, ўқитувчи ва тарбиячиларининг кўмаги билан ҳайвонот дунёси, атроф муҳит ҳақида тасаввурга эга бўла борадилар. Бунинг учун кўзи ожиз ўқувчига соғлом тенгдошига нисбатан кўпроқ вақт талаб этилади. Ҳайвонларни муҳим белги, хусусиятига қараб умумлаштириш кўзи ожиз ўқувчидан 22,7 сония вақтни талаб этган бўлса, заиф кўрувчи 14 сонияда бу вазифани бажарди. Кўриш анализатори соғлом бўлган ўқувчи 5,7 сония вақт ичида топшириқни бажарди. Табиат ва табиат ҳодисалари, ўсимлик, ҳайвонот дунёси ҳақидаги тасаввурларни кенгайтириш учун имкон ота оналар, ўқитувчилар тизимли равишда иш олиб боришлари талаб этилади. Кўзи тўлиқ ожиз ўқувчилар бўртма расмларни бармоқлари ёрдамида ўрганганларида бўри билан тулкини, итни чалкаштириб юборадилар, чунки улар ҳайвоннинг бўрттириб кўрсатилган асосий гавда тузилишига - бошининг жойлашуви, оёғининг узунлигига қараб ҳулоса чиқарадилар. Заиф кўрувчи ўқувчида эса бундай хатолар нисбатан кам учрайди.

Д.Н.Левитов айтиб ўтганидек, “Ҳеч бир мактаб ёшида ўқув ишларининг ўқувчи соғлигига ва жисмоний тараққиётига кичик мактаб ёшидагидек узвий боғлиқ бўлмайди” [3].

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, кўриш нуқсонига эга булган ўқувчиларнинг таълим жараёнида шахс сифатида шаклланиб, ижтимоий ҳаётимизнинг фаол иштирокчилари сифатида шаклланишлари учун биз мутахассислар масъулдирмиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Н.З.Абидова. Махсус психология (Тифлопсихология). Дарслик. Тошкент 2017
2. Амир Темур ўғитлари". -Т. "Навруз"- 1999, -59 б. {2}.
3. Левитов Д.Н. Детская и педагогическая психология. -Москва, Учпедгиз, 1960, -30 с. {3}.
4. Психология развития и возрастная психология. Ростов на Дону." ФЕНИКС" 2022.

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ЎЗ ЎЗИНИ АНГЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Хамидова Сайёра Набижон қизи

Тошкент иқтисодий ва педагогика институти ўқитувчиси

sayyoraxamidova1993@gmail.com

Хасанова Махина Рустам қизи

Тошкент иқтисодий ва педагогика институти ўқитувчиси

Аннотация. Ўз-ўзини англаш ривожлантиришнинг асосий мақсади - соғлом турмуш тарзига онгли муносабатни шакллантириш, болаларни ёшлигиданок ўзи ва атрофидаги дунё билан уйғунликда яшашга ўргатишдир. Мақолада кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўз ўзини англаш қобилияти ривожлантиришда кичик гуруҳларда ишлаш ҳамда ўйин, машқ, машғулотлар ва ўқув фаолияти орқали машғулотларнинг самарадорлигини ошириш мумкинлиги тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар. Материал, фаолият, вазифа, ўйин, машқ, машғулот, жамоа, гуруҳ, муносабат.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Мақтабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги (2017 йил 30 сентябр, ПФ-5198-сонли) Фармонида мактабгача таълим соҳаси узлуксиз таълим тизимининг бирламчи бўғини ҳисобланиб, у ҳар томонлама соғлом ва баркамол бола шахсини тарбиялаш ва мактабга тайёрлашда ғоят муҳим аҳамият касб этиши кўрсатилган [1].

Республикамызда амалга оширилаётган ислохотлар, замонавий ижтимоий иқтисодий шарт-шароитлар, меҳнат бозори ва жамият эҳтиёжлари асосида таълим сифати ва самарадорлигини ошириш, уни ташкилий-услубий томонларини такомиллаштириш долзарб муаммо ҳисобланади.

Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўз ўзини англаш қобилияти ривожлантириш борасида таълим-тарбия тизимини янада тараққий эттириш учун тузилмавий ўзгаришларни киритиш, уларнинг ривожланиш динамикасини юритиш, узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлашни бошқаришнинг самарали тартибини жорий қилиш, таълим сифатини назорат қилиш тизимини шакллантиришни талаб этилади. Шунингдек, мамлакатимиз таълим-тарбия, бошқарув ҳамда мутахассис кадрларини тайёрлашни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш илмий-тадқиқот ишларини корхона ва муассасаларнинг инновацион фаолиятига мос ҳолда ташкил этилишини тақозо этади.

Болаларнинг соғлом ва баркамол бўлиб вояга етиши ўз ўзини англаш қобилияти ривожлантиришни амалга оширишга бевосита боғлиқдир. Мазкур ғоянинг илдизи чуқур ва ниҳоятда кенг қамровга эга бўлиб, илғор фан вакиллари, мутафаккирлар ва олимлар томонидан асосланган педагогик-психологик назария ва концепцияларга таянади.

Мактабгача ёш даврида болада ўрганилаётган нарсаларга нисбатан қизиқиш жуда юқори даражада намоён бўлади. Чунки болалик даври инсон ҳаётининг энг қизиқувчан палласи ҳисобланади. Болаликка хос қизиқувчанликдан самарали фойдаланиш, уни айнан бола ҳаётининг зарур соҳаларига йўналтириш муҳим аҳамиятга эга. Мактабгача таълим даврида ўз ўзини англаш қобилиятини ривожлантиришнинг яна бир аҳамиятли жиҳати у болани ижтимоийлаштириш (жамиятнинг ҳақиқий аъзоси, давлат фуқаросига айлантириш) томон қўйилган илк педагогик-психологик таъсир воситаси вазифасини ҳам бажаради.

Мактабгача ёшдаги болалар ривожланишининг истиқболи кўп жиҳатдан ижтимоийлашув омилига боғлиқ. Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўз ўзини англаш қобилиятини ривожлантириш ҳар бир ёш босқичида жисмоний ривожланишнинг маълум даражасига эришиш, индивидуал ўзини ўзи англашни шакллантириш билан боғлиқ.

Ўз-ўзини англашни ривожлантиришнинг асосий мақсади - соғлом турмуш тарзига онгли муносабатни шакллантириш, болаларни ёшлигиданоқ ўзи ва атрофидаги дунё билан уйғунликда яшашга ўргатишдир.

Ушбу масала бўйича учта йўналиш мавжуд:

1. Мен
2. Менинг организмим.
3. Соғлом турмуш тарзи.

“Мен” йўналишининг вазифалари:

- болага инсоннинг моҳиятини очишга, ўз индивидуаллигини, ўзига хослигини, тақдорланмаслигини англашга ёрдам бериш;

- одамларга ишонч, ҳаётга муҳаббат, “Мен борлигим учун!” мавжудлик ҳис-туйғуларни шакллантириш;

- ўз-ўзини ҳурмат қилиш, оптимистлик, ўз оиласига, ўз қариндошларига, дўстларига боғлиқликни ривожлантириш.

“Менинг организмим” йўналишининг мақсадлари:

- болада ўз организми, ўз танаси ва соғлиғи ҳақида дастлабки билимларни шакллантириш;

- одамлар билан муносабатда тизимли билимлар ва инсонпарварлик асосларини яратиш.

“Соғлом турмуш тарзи” йўналишининг мақсадлари:

- тана, ақл ва руҳ маданиятини шакллантириш;

- болаларда ўз организмига ғамхўрлик қилиш истагини уйғотиш, уларга ўзига ғамхўрлик қилиш усуллари ўргатиш;

- ўз кучи ва имкониятларига ишонишга, ўзи билан фахрланишга ўргатиш.

Бу вазифалар устида ишлашни бошлаш учун “Соғлом турмуш тарзи” йўналиши бўйича болалар диагностикаси машқларини мисол келтирамиз.

Унинг мақсади ўз саломатлиги ва унинг атрофидаги одамларга нисбатан барқарор ҳаётини позицияни шакллантириш, болаларни соғлом турмуш тарзининг фойдалари ҳақидаги билимларини кенгайтиришдан иборат.

Диагностика машқлари натижаси:

Агар бола турли тадбирлар давомида ўз билимини амалга ошириш имкониятига эга бўлса, боланинг ўз ўзини англаш жараёни тўлиқ бўлади. Ўз навбатида, тақдим этилган билимлар уни бунга ундаши, фаоллигини рағбатлантириши керак.

Материални ўзлаштириш тезлиги ва унинг билимининг чуқурлиги индивидуалдир. Кўп нарса боланинг жинсига, у тўплаган тажрибанинг табиатига, унинг ҳиссий ва билиш соҳаларининг ривожланиш хусусиятларига боғлиқ.

Турли материалларнинг мазмуни ва уларнинг хусусиятларига кўра, боланинг асосий фаолияти аниқланади, бу эса амалга ошириладиган вазифага тўлиқ мос келади. Бир ҳолатда бу ўйин, бошқасида - машқ, учинчисида - машғулотлар, ўқув фаолияти бўлиши мумкин. Бошқа барча фаолият турлари тўлдирувчи вазифани бажаради, яъни асосий фаолият тақдим этмайдиган нарсаларни тўлдиради. Иш шакллари - жамоавий, кичик гуруҳлар, индивидуал бўлиши мумкин.

Масалан, болаларга ўз танаси ҳақидаги тасаввурларини кенгайтириш учун “Ички органлар”, “Бизнинг ёрдамчиларимиз” каби одамнинг схематик киефаси билан таништириш мавзуларида машғулотлар ўтказилади. Шунингдек “Кичик ёрдамчилар”, “Ким энг кўп ҳаракатни айтиб бера олади” ўйинлари, “Оиладаги дам олиш куни”, “Оила фотосурати” суҳбатлари орқали ўз оиласи ҳақидаги тасаввурларни кенгайтириш мумкин. Бундай машғулотлар эрталаб, машғулотлар пайтида, юриш вақтида ва кечкурун ўтказилиши мумкин.

Бундай машғулотларга ота-оналарнинг ҳам иштирокини таъминлаш мумкин. Ота-оналарнинг фикрлари сўровномалар, маслаҳатлар, маълумот варакалари ва бошқалар шаклида билиб олинади.

Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўз ўзини англаш қобилиятини ривожлантириш борасидаги бундай машғулотлар болаларда ўзи ҳақида тасаввур пайдо бўлиши, ўзини ҳурмат қилиш ҳисси, ўзини ўзи қадрлаш, шахсий фазилатлари ва ўзига хос хусусиятлари (исми, отасининг исми, фамилияси) ҳақида билиб олишига ёрдам беради. Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўз ўзини англаш қобилиятини ривожлантиришнинг умумий йўналишлари одамларнинг чақалоқлик, мактабгача ёшдаги давр, мактаб ўқувчиси, ёш, қарилик, ташқи кўринишидаги ёш ва жинс хусусиятларининг намоён бўлиши, оила, қўшничилик муносабатлари ва ўз оиласининг маданий анъаналари ҳақида ўргатишдан иборат.

Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўз ўзини англаш қобилиятини ривожлантиришда мавжуд педагогик технологиялардан бири бўлган “кичик гуруҳларда ишлаш” методи барча машғулотларда қўлланилганда болалар билим даражасининг ортиши, мустақил равишда фикрлар билдира олиши, машғулотлар жараёнида барчанинг фаол иштирок этиши ортишини кўрсатади. Бунда гуруҳдаги болаларни бир нечта гуруҳга бўлиб улар олдида топшириқ, аралаш масала ёки савол асосида муаммо қўйилади. Муаммони ечиш учун гуруҳдаги барча аъзоларнинг иштироки ва ўзаро мулоқоти зарур бўлади. Кичик гуруҳларда ишлаш методининг асосий афзаллиги шундаки, ўзлаштириши паст бўлган болаларга фақат тарбиячи эмас, балки гуруҳдош ўртоқлари ҳам ёрдам беради [2].

Гуруҳларга бўлиб ўргатиш кичик мактаб ёшидан юқори босқичгача қўлланилганда узлуксиз ўзгартириб боришни талаб қилади. Чунки кичик гуруҳларда бу машғулотлар бўйича биринчи бор гуруҳлар ташкил этилганда машғулотларнинг самарадорлиги юқори бўлмаслиги мумкин. Бунинг сабабларидан бири болалар билан индивидуал ишлашдан гуруҳ бўлиб ишлашга дарҳол кўникмаслигидадир. Бундай кўникмани ҳосил қилиш учун уларни махсус гуруҳларда ишлаш эслатмаси орқали руҳий жиҳатдан тайёрлаш керак.

Бу эслатмада:

- гуруҳдошингни диққат билан тинглаб, унинг фикрини тушуниб олинг, агар тушунмасангиз, қайта сўранг;
- ўз фикрингизни қисқа ва аниқ баён қилишга ўрганинг;
- гуруҳдошингиз фикрига қўшилмасангиз, негалигини асослаб беринг;
- улар сизнинг фикрингизга қўшилмаса, сабабини аниқланг;
- агар фикрингизни нотўғрилигини исботлаб беришса, хатоларингни тан олинг ва бошқалар.

Берилган вазифаларни ҳал этилиши гуруҳдаги ҳар бир аъзога боғлиқ эканлигини унутмаслик керак. Гуруҳ аъзолари орасида ҳамжихатликка асосланган самимий, ҳеч бўлмаганда бетараф муносабатни, муҳитни таркиб топтириш керак.

Шунингдек, кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўз ўзини англаш қобилиятини ривожлантиришда қуйидаги машғулот шакллари қўллаш мақсадга мувофиқ:

- мусобақа;
- ижодий топшириқлар;
- ҳайвонот оламига саёҳат ва бошқалар.

Кичик гуруҳларни шакллантиришда ихтиёрийлик тамойилига риоя этилади. Бир гуруҳда ишлашни хоҳламаган болани мажбурлаш мумкин эмас. Гуруҳлар вақтинчалик ёки доимий ҳам бўлиши мумкин. Гуруҳ, шунингдек, бир хил ёки турли даражадаги болалардан ташкил топиши мумкин. Ҳар бирининг ўзига хос ижобий томонлари ва камчиликлари бор. Кичик мактаб ёшидаги болалар билан ташкил этилган гуруҳлар вақтинчалик бўлгани маъқул. Кейинчалик доимий гуруҳлар шакллана боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. Тошкент ш., 2917 й., 30 сентябрь, ПФ- 5198-сон.- <https://www.lex.uz/docs/3362886>
2. Аъзамова М.Н. Мактабга тайёрлов гуруҳлари тарбияланувчиларида дўстона муносабатларга асосланган ҳамкорлик кўникмаларини шакллантириш тизимини такомиллаштириш: фалсафа доктори. дисс. автореферати. – Т., 2020. – [48]
3. Туйчиева И.И. Мактабгача таълим ташкилотлари тайёрлов гуруҳи болаларининг фикрлаш фаоллигини ривожлантириш: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори. ... дисс. автореферати – Т., 2020. – [45]
- 4.Химматалиев Дўстназар Омонович, Хамидова Сайёра Набижон Қизи ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ЎЗ-ЎЗИНИ АНГЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ // SAI. 2023. №Special Issue 10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/individual-yondashuv-asosida-maktab-yoshidagi-bolalarning-z-zini-anglash-obiliyatini-rivozhlantirish> (дата обращения: 22.02.2024).
5. Sayyora Nabijon Qizi Xamidova KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA O'Z-O'ZINI BAHOLASH PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI // Scientific progress. 2023. №4. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/kichik-maktab-yoshidagi-bolalarda-oz-ozini-baholash-pedagogik-psixologik-jihatleri> (дата обращения: 22.02.2024).
6. Abdurahimova, Dilshoda. "PEDAGOGIK IJODKORLIK–TA'LIM SAMARADORLIGI OMILI." Academic research in educational sciences 4.CSPU Conference 1 (2023): [249-251]

O'SMIRLARDA KREATIV TAFAKKUR RIVOJLANISHINING IJTIMOIIY - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xodjaeva Saida Qodirovna
Andijon mediata'lim texnikumi
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada kreativlik tushunchasi, uning ahamiyati, inson tafakkuri ko'pqirraligi, undagi fikrlash shakllari haqida so'z boradi. Yangi g'oyalarga intilish va o'rnatilgan stereotiplarni o'zgartirish hayotiy muammolarni yechishda noodatiy fikrlash zarurati tushuntiriladi. Kreativlikni oshiruvchi original mashqlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: O'smirlik, kreativlik, tafakkur, ijodkorlik, rivojlantirish, inson

Bugun dunyoda yuz berayotgan to'rtinchi sanoat tamaddunining dvigateli – harakatga keltiruvchi kuchi bu kreativlik. Atrofga boqsangiz har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalari dush kelasiz: elektron xizmatlar, virtual reallik, to'rtburchakli tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish va h.k. Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiylik kasb etayotgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlar orzu va tasavvurda bo'lgani, aql-idrok samarasi o'laroq yaratilgan. G'ildirakning kashf etilishidan boshlangan yaratuvchanlik namunalari bugun koinotda kezib yuribdi. Innovatsiyalar kundalik turmushimizda kulayliklar yaratadi, og'irimizni yengil, uzog'imizni yaqin qiladi. Shu tarzda kreativlik taraqqiyotning ajralmas bo'lagiga aylangan. Har bir sohada ijodiy fikrlovchi mutaxassislarga talab katta. Olim, muhandis, professor-o'qituvchi, shoir, yozuvchi, rassom, aktyor, me'mor, muharrir, dizaynerlargina emas, hatto bajaruvchilikka asoslangan kichik mutaxassislarga ham ijodkorlik zarurati seziladi. Dunyoga mashhur dasturiy mahsulotlar, mobil telefonlar ishlab chiqarish kompaniyalar mutaxassislardan har kuni yangi g'oya so'raladi. Mehnat bozorida kreativ fikrlovchi mutaxassislarga talab oshib borayotgan ekan, ta'lim jarayonida o'quvchi-talabalarning mazkur qobiliyatini shakllantirish, rivojlantirish dolzarb vazifadir. Haligacha ta'lim tizimida ko'plab yondashuv va metodlar ijodiy fikrlash emas, talqin va tahlilga, ya'ni berilgan ma'lumotni to'g'ri tushunib, to'g'ri yetkazib bera olishga, nari borsa, berilgan bir necha axborotlarni umumiyashtirib, xulosa chiqara olishga yo'naltirilgan.

Turg'unlik yillaridagi so'z bilan ishning nomuvofiqligi, axloq tarbiyasidagi qo'pol xatolar o'smirlarning ruhiy dunyosiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Insonning ruhiy dunyosini tubdan qayta qurish, shaxsni shakllantirishni insonparvarlashtirish harakati boshlangan hozirgi kunda o'smirlar taqdiri masalasi ham g'oyat jiddiy tus oldi. O'smirlik davri taqlidchanligi, muqim nuqtai nazarning shakllanmaganligi, hissiyotlilik, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Shuning uchun tashqi ta'sirlarga beriluvchan o'smir o'g'il-qizlarga alohida e'tibor berish zarur.

O'smirlar muammosiga e'tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari:

- 1) fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, san'at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o'zgarayotgani;
- 2) ommaviy axborot tizimining kengayishi tufayli o'smirlar ongliligi darajasining ko'tarilgani;
- 3) o'g'il va qizlarning dunyo voqyealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan, tarixdan yetarli darajada xabardorligi;
- 4) ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadallashgani;
- 5) o'smirlar bilan ishlashda g'oyaviy-siyosiy, vatanparvarlik va baynalmilal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi;
- 6) oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotgani;
- 7) o'quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritish, o'zini o'zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani.

Kreativ tafakkur-bu atrof muhitni noodatiy tarzda ko'ra olish va yangi g'oyalarni yarata olish .

Kerativlik-bu nimadur yangilikni yarata olishda odatiy fikr va usullardan voz kechish. Shakllangan kreativ tafakkur yordamida biz yangi g'oyalarni ishlab chiqishimiz va muammoli vaziyatlarga yechimlar topa olishimiz mumkin

Kreativlik=Ijod

1-Odatiy rakurslardan voz kechib vaziyatga boshqa tomondan baho berish

2-Oddiy yondashuvdan va tasdiqlangan yechimlardan voz kechish

3-Qo'yilgan masalaga nostandart yechimlar topish

4-Turli yondashuvlardan foydalanish natijasida yangi samarali yechimni aniqlash

5-Kreativ Tafakkur-Xar bir shaxsning ruhiy xolati va jamoaviy ishda asosiy tamoyilga aylanishi mumkin bo'lgan texnikadir.

6-Xizmatlar mahsulotlar va mehnatni tashkil etish sifatini oshirishning samarali mexanizmi

O'smirlik yoshiga o'tish o'quvchilarning o'qish faoliyatidagi muhim qayta o'zgarishlar bilan bog'liqdir. O'qish faoliyatining yangi va yuqoriroq bosqichi uning mustaqillik darajasi bilan belgilanadi. D.B.Elkonin, T.V.Dragunova psixologlar materiallarining ko'rsatishicha, o'smirlik yoshining dastlabki davrida o'qish faoliyati taraqqiyotining bosqichlarida juda katta xar xillikni kuzatish mumkin. Mustaqil ishlarni elementar darajada ham tashkil qila olmaydigan, nihoyatda past, quyi bosqichdan boshlab, mustaqil ishlar fakat uy vazifalarini bajarishda kuzatiladigan qator oraliq shakllardan o'tib, yangi materiallar va xatto bilimlarning yangi sohalari (astronomiya, mexanika, radiotexnika) mustaqil o'zlashtiriladigan eng yuksak bosqichlarni kuzatish mumkin. O'smirlik yoshining boshlanishi o'qish faoliyati eng yuksak bosqichining tarkib topa boshlashi bilan bog'lanadi. O'smir uchun bilish ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan mustaqil bilim orttirish tarzidagi o'qish faoliyatining ma'nosi sekin-asta ochila boshlaydi.

O'smirlik yoshida fikrlash faoliyatida muhim siljishlar yuz beradi. Kichik maktab yoshida erishilgan tafakkur taraqqiyotining darajasi o'smirlarga fan asoslarini muvaffaqiyatli va sistemali o'rganish imkonini beradi. O'rganiladigan fanlarning mazmuni va o'quv kurslari tuzilishining mantiqiy bilimlarni uzlashtirishning yangi xarakterini, mustaqil tafakkurga tayanishni talab etadi, abstraksiyalash va umumlashtirish, taqqoslash, mulohaza yuritish, xulosalar chiqarish, isbotlash qobiliyati zarur bo'ladi.

Psixologiyada o'smirlik yoshining xarakteristikasi xaqida so'z yuritilganda asosan gap shaxsning aqliy taraqqiyoti o'tish davri bilan bog'liq xolda yuzaga keladigan muammolar yuzasidan boradi. O'smirlik yoshida bilish jarayonlarining taraqqiyoti hamda aqliy taraqqiyot muammolariga bag'ishlangan ishlar mavjud, ammo ular barmoq bilan sanarli darajada bo'lib muammoni atroflicha yoritib berish uchun yetarli emas. O'smirlik davrida aqliy imkoniyatlarning o'sishida ularning voqeya xodisalariga nisbatan ongli munosabatda bo'lishi hamda o'qishga bo'lgan munosabatlari darajasining kuchayishi ham ta'sir ko'rsatadi. Bu omil ularning o'qish faoliyati motivlarining murakkabligida namoyon bo'ladi, ya'ni o'smirlarning o'qish faoliyati motivlari tarkibiga keng ijtimoiy motivlar (bilim olishning ijtimoiy jixatdan muxim ekanligini anglash, mustaqil xayot va mehnatga tayyorlanish uchun o'qishning zarurligi) bilan muvaffaqiyatga intilish, izzat nafs bilan bog'liq bo'lgan bilish motivlari hamda shaxsiy motivlar (obro' qozonishga intilish, raxbarlik rolini o'ynash va xokozo) birga qo'shilib ketgan bo'ladi.

O'smirlik davrida aqliy taraqqiyotda muxim siljishlar yuz beradi. Bu davrda fikrlash faoliyatining asosiy xususiyati abstrakt tafakkur qobiliyatining o'sib borishi bilan bir qatorda voqeyelikni to'g'ri va aniq, mantiqan aks ettirish uchun tafakkurning konkret obrazli turi ham tafakkurning umumiy strukturasida muxim rol o'ynashda davom etadi. Shuningdek bu davrda aqlning muxim sifatlaridan tafakkurning tanqidiyligi sezilari darajada taraqqiy etishi xarakterlidir. Shuningdek psixologik adabiyotlarda o'smirlik davri aktiv, mustaqil, ijodiy tafakkurning tarkib topishi uchun sezitiv davr ekanligi ta'kidlanadi.

Xulosa qilib aytish joizki, o'smirlik davrida aqliy qobiliyatlarni xar tomonlama rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar mavjud bo'lib, ulardan to'g'ri foydalanish bizning nazarimizda bu davrda sodir bo'ladigan ayrim salbiy xolatlarning oldini olishga xizmat qilishi tabiiydir.

O'smirlarning jismoniy o'sishi va jinsiy yetilishi ularning psixikasida keskin o'zgarishlarni vujudga keltiradi. O'quv fanlarining ko'payishi, axborotlar tarmog'ining kengayishi ularning fikr yuritishini jadallashtiradi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda endigina rivojlanish bosqichiga ko'tarilgan intellekt o'smirlilik davrida yanada takomillashadi.

Ta'lim jarayonida ular materiallarni tahlil va sintez qilish, muammoning mohiyatiga tushunish jadal sur'atlar bilan o'sadi. Tafakkurning rivojlanishi intellektni qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitadi.

Ma'lumki arifmetikadan algebraga o'tish umumlashtirishni yuqori bosqichiga ko'tarilganini bildiradi. Binobarin, mazkur holatda mavhumlashgan sonlar qaytadan mavhumlashtiriladi, oldin umumlashtirilgan narsa va hodisalar qaytadan umumlashtiriladi va natijada "mavhumni mavhumlashtirish", "umumlashmani umumlashtirish" degan ilmiy tushunchalar vujudga keladi.

O'smir o'quvchilar o'rganayotgan fan asoslari, avvalo ularning mavhum tafakkurini o'stirishga qaratiladi. Uning aqliy faoliyati xususiyatlaridan biri – mavhum tafakkurning rivojlanishidir.

Maktab ta'limi va mustaqil bilim olish faoliyati ta'siri ostida, o'smirda analitik-sintetik faoliyat jadal sur'at bilan rivojlana boshlaydi. Shuning uchun unda sabab va natijani izohlash uquvi mustahkamlanib boradi. O'quvchi materiallarning muhim belgilarini ajratishga, keng ma'noli umumlashtirishni amalga oshirishga harakat qiladi. Ta'lim jarayonida anchagina mavhum tushunchalar, masalan, matematikada – nuqta, chiziq, tenglik..., fizikada – kuch, solishtirma og'irlik, tezlik, amper, volt..., geografiyada – ekvator, qutb, kenglik, uzunlik, zona, plato..., tarixda – qul, davr, shaxsiy mulk, boylik, ekspluatasiya va hokazolar vujudga keladi.

O'smirlilik davrida o'quvchilarda analitik-sintetik faoliyat yetarlicha rivojlanmagani, fikr yuritish usullari to'liq emasligi uchrab turadi. Shuning uchun geometrik masalani yechish usulini yoki isbotlash yo'lini ko'rsatib berilmasa, qiyinchiliklar tug'iladi, o'quvchilar masalani eng oddiy usulda "tavakkal"ga yecha boshlaydilar. O'smirlar fikr yuritish faoliyatining xususiyatlaridan biri – yaqqol-obrazli, ko'rsatmali tafakkur tarkibining muhim rol o'ynashidir. Ularda mavhum tafakkur o'sishi bilan yaqqol-obrazli tafakkurning tarkibiy qismi mutlaqo yo'qolib ketmaydi, balki saqlanib qoladi va rivojlanadi hamda tafakkurning umumiy strukturasida muhim rol o'ynaydi. Tafakkurning mustaqilligi inson uchun juda katta ahamiyatga ega. O'qituvchi dars jarayonida va darsdan tashqari vaqtlarda, har qanday og'ir shart-sharoitlarda ham turli usullar bilan bu xislatni qo'llab-quvvatlashi, uning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratishi kerak. Shuni ham esdan chiqarmaslik lozimki, dastlabki davrda o'smirning nuqtai nazarini, mulohazalaridagi xatolarini, muvaffaqiyatsizliklarni yomonlash, uni izza qilish, izzat-nafsigaga tegish, masxaralash mutlaqo mumkin emas. Aks holda o'smir aqlining ajoyib sifati barbod bo'ladi va uning o'zi jamiyat hamda tabiat qonunlariga, holatlariga befarq qaraydigan shaxsga aylanib qoladi.

O'qituvchi o'quvchilarning aql-zakovatini to'g'ri, rivojlantirish uchun har bir imkoniyatni to'la, ishga solishi:

1) o'smirlarga to'g'ri ta'riflashni, tahlil qilishni, taqqoslashni, materiallarni mavhumlashtirish va umumlashtirishni o'rgatishi;

2) ularga o'z fikrini to'g'ri, ravon va aniq ifodalash yo'lini tushuntirib berishi lozim. Mustaqil ravishda hukm va xulosa chiqarish, mulohaza yuritish kabi aqlning turli shakllaridan foydalanish o'smirlarda aqliy, faoliyat ko'nikma va malakalarini o'stiradi, natijada jadal rivojlanish pallasi amalga oshadi.

Yuqoridagi vazifalarni bajarish uchun avvalo o'smirlar oldiga turli obyektlarni mustaqil holda taqqoslash, ulardagi o'xshash va tafovutli jihatlarni topishni yuklash kerak. Buning uchun ularning diqqatini quyidagi savollarga javob berishga qaratish maqsadga muvofiqdir: "Bu holatda qanday

umumiylik mavjud?”, “Ushbu narsalar qaysi belgi va jihatlari bilan bir-biridan farqlanadi?” “Mazkur narsalar va hodisalar o’rtasida qanday o’xshashlik belgisi bor?” va hokazolar. O’smir aql-zakovatini kamol toptirish uchun ularga doimo mantiqiy tafakkur usullarini o’rgatib borish zarur. Bunda mantiqiy xatolarni tuzatib borishni aslo yoddan chiqarmaslik kepak. O’smirda to’g’ri mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda ona tili va adabiyot o’qituvchisining roli juda muhimdir. U hamma vaqt o’quvchilarga to’g’ri jumla tuzishni, ravon mulohaza yuritishni, fikrlashni, yozishni o’rgatib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. - Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993. - 122 с.
4. Спиноза Б. Избранные произведения. Том 1. М., 1957г. Стр 340.
5. Бергсон А. Творческая эволюция. М. 1908г. Стр 2.
6. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. Том 3. М., 1956г. Стр 15.
7. Кьеркегор С. Страх и трепет. М., 1953г. Стр 150.
8. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа/ Пер.с нем. Г.Г. Шпета,Коммент. Ю.Р. Селиванова. - М.: Акад. Проект, 2008. - 767 с.
9. Shermuxamedova N.A. Falsafa va fan metodologiyasi. - Toshkent: Aboqachi, 2008. - B. 11.
10. Зубов В.П. Аристотель: Человек. Наука. Судьба наследия. Изд.3. - М.: УРСС, 2009. - 368 с.
2. Платон. Избранные диалоги. М.:Художественная литература,1965. С.161.
- Имом Ғаззолий. Ихёи улум аддин. (Дин илмларини жонлантириш).Т., Медиа. 2003 йил.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СУПРУЖЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В МНОГОДЕТНЫХ СЕМЬЯХ

Янгибоева Дилдорахон Рахмон кизи

*Базовый докторант, Научно-исследовательский институт «Семья и гендер», г
Ташкент*

Аннотация: Многодетная семья это особый вид семьи, со своими специфическими особенностями и характеристиками. Семья с большим количеством детей отличается большой сплоченностью супругов, разводы в таких семьях довольно редки и происходят в основном из-за несостоятельности мужей в воспитании детей и в невыполнении других семейно-бытовых обязанностей.

Ключевые слова: многодетная семья, психологический климат, детско-родительские отношения, психология семьи.

Проблема многодетной семьи является сегодня одним из важных предметов изучения отечественными и зарубежными социологами. Нельзя отрицать сложность и неоднозначность этого социального явления. Безусловно, оно требует тщательного исследования и анализа, так как многодетные семьи – особая социальная группа, имеющая свои психологические особенности. Их можно разделить на несколько групп в зависимости от участников взаимоотношений [1]. Это могут быть взаимоотношения детей друг с другом, родителей с детьми, родителей друг с другом, отношения детей с обществом и отношения родителей с обществом. Следует отметить, что психологические особенности, сформированные у членов семьи под воздействием многодетной и многолюдной домашней среды, могут быть как положительными, так и отрицательными.

По словам Л.Б.Шнейдер, «удовлетворенность браком как феномен межличностного восприятия, выражающий степень удовлетворенности потребностей супругов в высоком качестве семейных отношений и в личностном росте, испытывает влияние личностных установок». Супружеские отношения, как и детско-родительские отношения составляют основу семьи. Как излагает Карабанова О.А. Между супружеской и детско-родительской подсистемами существуют взаимосвязи и взаимообусловленность. Но тем не менее супружеские отношения первичны по происхождению, они создают основу функционирования и развития семьи. Характеристики семьи подразделяются на объективные, субъективные и интегральную [2].

Объективные характеристики функционирования семьи:

- особенности эмоциональных связей в семье. Любовь как основа построения семьи и супружеских отношений;

- мотивация брака;

- главенство и ролевая структура семьи;

- особенности коммуникации в семье -способность семьи к разрешению проблемных ситуаций. Субъективные характеристики: -удовлетворённость браком;

- семейное самосознание, наличие «семейных мифов» и их содержание Интегральная характеристика: -сплоченность семьи [3].

Г.И.Захарова утверждает, что супружеские отношения зарождаются тогда, когда молодая семья отделяется от своих родителей и тут начинаются этапы становления семьи. Существуют и различия и у пары, которые существенно влияют в течении всей жизни не только на отношения между супругами, но и на детско-родительские отношения впоследствии. Семейные правила и традиции каждого из супругов во многом различаются: стиль воспитания, образование, ценности, национальная принадлежность, социальный класс, возраст, интересы каждого, Состав семьи у родителей каждого из супругов был различный, например, в многодетной вырос супруг, а супруга была единственным ребенком. Супруги могут зависеть от своих родителей материально или эмоционально. Как считает М.Боуэн, способность пары к близким и независимым отношениям определяется во многом тем, насколько каждому из супругов удалось стать автономной личностью в родительской семье [4].

Роль супругов складывается из двух составляющих. Родительская составляющая (роль папы, мамы) и составляющая супружеская. У хороших родителей первая составляющая перевешивает в разы вторую. Это неправильно, особенно в большой семье. В семье с двумя детьми дистанция в супружеских отношениях будет уже расти. В результате дети не видят гармонии в отношениях родителей. Дети все фотографируют, наблюдают, что мы им показываем. В большинстве случаев - жертвенную родительскую позицию. Мы им не показываем чего-то важного, каких-то нравственных примеров отношения друг с другом. Если регулярно повторяется ситуация, что спит мама, вокруг нее трое детей, папа спит у компьютера на кушетке, а четвертый ребенок на коврике примостился, мы показываем, что родители растворяются полностью в детях, - и это неправильно. Ситуация напоминает дворянские семьи, когда были отдельные спальни и супруги ходили друг к другу в гости. Мало кто способен из родителей на нормальную оборонительную защитную реакцию приватного пространства.

Показателем внутреннего комфорта семьи, супружеских отношений является то, существует ли граница - детское и не детское. Она может быть разной - десять минут на кухне за чашкой чаю или возможность куда-то выйти без детей. Дети могут служить хорошим изолятором между супругами. Но они за это не отвечают, за это отвечаете вы. Если вы не отследили и дети вас заизолировали друг от друга, такое бывает, к сожалению, нередко, - это

ваша вина. Родители должны следить, чтобы оставалось свободное пространство, пространство разговоров, пространство отношений. Если бы вы остались вдвоем, прилетела бы добрая фея и отвлекала бы ваших детей, организовав праздник, подумайте, было бы вам интересно друг с другом и будете ли вы разговаривать на темы, не связанные с детскими и хозяйственными делами [5].

Следствием глобальных изменений в современном обществе стало расширение спектра социальных ролей мужчин и женщин, способствующее индивидуализации, выражающейся в стремлении к преодолению гендерных стереотипов, возрастающем значении ценности личной свободы, самовыражения и т. п. Это приводит к трансформации семейных отношений, установок и ценностей, качество которых тесно связано с удовлетворенностью супругов браком [6].

В психологических исследованиях семьи изучению установок супругов отводится особая роль, поскольку «они чутко отражают изменения, происходящие в современном институте брака. Так, именно благодаря широкому измерению аттитудов стали очевидными такие факты, как более позитивное отношение людей к эгалитарным отношениям в семье, к работе женщин, изменения отношения к ценности детей и др.» [7]. В то же время установки, обладающие повышенной степенью устойчивости, ригидностью, могут препятствовать адекватному отражению субъектом изменений, происходящих во внешнем мире, не позволяют ему действовать с учетом новых реалий и предъявляемых ими требований. Такие установки, получившие название иррациональных, осложняют людям жизнь, увеличивают риск возникновения неврозов, депрессий. В своих работах А. Эллис, основоположник рационально-эмоционального направления в психотерапии, указывал на то, что иррациональные установки опираются на жесткие эмоционально-когнитивные связи, носящие характер предписаний, требований, поэтому зачастую они не соответствуют реальности, а в большинстве случаев даже противоречат объективно сложившимся условиям, приводят к дезадаптации личности и, как следствие, сложностям во взаимоотношениях с окружающими.

Литература:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. - М.: 2007. - 230 с.
2. Ершова И. А., Пермякова М. Е., Вильгельм А. М. Основные направления консультативной работы с семьей. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. - 150 с.
3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие. [Текст] / О.А. Карабанова. - М.: Гардарики, 2005. - 84 с.
4. Захарова Г.И. Психология семейных отношений: Учебное пособие. [Текст] / Г.И. Захарова. - Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2009 - 47 с.
5. https://studwood.net/504400/psihologiya/vzaimootnosheniya_suprugami_mnogodetnyh_semya
6. Голод С. И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты. - Л., 1984. - 136 с.
7. Сопун С. М., Лидере А. Г. Психологическая совместимость супружеской пары и удовлетворенность браком // Сибирский психол. журн. - 2007. - № 25. - С. 156-162.

O'QUVCHILARDAGI OG'ISHGAN XULQ KLSSIFIKATSIYASI VA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH.

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti
Pedagogika va psixologiya yo'nalishi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada shaxsning og'ishgan xulqini psixologiyasining dolzarb masalalari: ushbu ko'rinishning fenomenologiyasi, turlarining tasnifi, determinatsiya va ishlash mexanizmlari, ijtimoiy-psixologik preventsiya va intervensiyaning usullari ko'rib chiqiladi. Muammoning nazariy tahlili xatar guruhidagi bolalar bilan ishlashda va sudpsixologik ekspertizada, shuningdek, psixologik maslahat hamda psixoterapiyaamaliyotida tajribaga ega bo'lgan muallifning amaliy xulosalari bilan uyg'unlashadi.

Kalit so'zlar: fenomenologiyasi, ijtimoiy-psixologik preventsiya, delinkvent axloq, delinkvent, ijtimoiy me'yor.

CLASSIFICATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN STUDENTS AND PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES.

ANNOTATION

In this article, the current issues of the psychology of deviant behavior of a person are considered: phenomenology of this phenomenon, classification of its types, mechanisms of determination and operation, methods of socio-psychological prevention and intervention. The theoretical analysis of the problem is combined with the practical conclusions of the author, who has experience in working with children in the risk group and in forensic psychological expertise, as well as in psychological counseling and psychotherapy practice.

Key words: phenomenology, socio-psychological prevention, delinquent morality, delinquent, social norm

КЛАССИФИКАЦИЯ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СЛУЖБА У СТУДЕНТОВ.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы психологии девиантного поведения личности: феноменология этого явления, классификация его видов, механизмы детерминации и действия, методы социально-психологической профилактики и вмешательства. Теоретический анализ проблемы сочетается с практическими выводами автора, имеющего опыт работы с детьми группы риска и судебно-психологической экспертизы, а также психологического консультирования и психотерапевтической практики..

Ключевые слова: феноменология, социально-психологическая профилактика, делинквентная мораль, делинквент, социальные нормы

Kirish Ma'lumki, maxsus adabiyotlarda "og'ishgan xulq" atamasi ko'pincha deviant axloq (deviatio – lotin tilida og'ishgan) sinonimi bilan almashtiriladi. Kelgusida biz o'zaro bir-birining o'rnini to'ldiruvchi sifatida har ikkala atamani qo'llaymiz – "og'ishgan", "deviant", bunda birinchi atama aniq va o'rganilgan bo'lgani sababli afzal ko'riladi. Deviant axloq "rasman o'rnatilgan yoki qaqiqatda ushbu jamiyatda yuzaga kelgan me'yorlarga mos kelmaydigan muomala, inson harakati" ma'nosida psixologiya, pedagogika va psixiatriyaning predmeti sifatida yuzaga chiqadi. "Inson faoliyatining ommaviy va mustaqkam shakllariga nisbatan ifodalanuvchi va rasman o'rnatilgan yoki ushbu jamiyatda qaqiqatda mavjud bo'lgan me'yorlar va umidlarga mos tushuvchi ijtimoiy ko'rinish"

ma'nosida u sotsiologiya, huquq, ijtimoiy psixologiyaning predmeti hisoblanadi. Og'ishgan axloq profilaktikasi ijtimoiy uyushganlikning turli darajalarida umumiy va maxsus tadbirlar tizimini ko'zda tutadi: umumdavlat, huquqiy, jamoatchilik, iqtisodiy, tibbiy-sanitar, pedagogik, ijtimoiy-psixologik. Muvaffaqiyatli profilaktik ishning shartlari uning majmuaviyligi, ketma-ketligi, differentsialligi, o'z vaqtidaligidir. Oxirgi shart faol shakllanayotgan shaxs, masalan, o'smirlar bilan ishlashda, ayniqsa, muqim. Shuning uchun kelgusida og'ishgan axloqning psixologik preventsiyasi ko'pincha aynan o'smir yoshidagilar misolida ko'rib chiqiladi. Psixoprofilaktik ishlarning turlicha shakllari mavjud. Birinchi shakl – ijtimoiy muqitni tashkil etish. Uning asosida deviatsiyaning shakllanishida atrofdagi muqitning determinatsiyalanuvchi ta'siri qaqidagi tasavvurlar yotadi. Ijtimoiy omillarga ta'sir ko'rsatib shaxsning istalmagan axloqi oldini olish mumkin. Ta'sir butun jamiyatga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin, masalan, og'ishgan axloqqa munosabat bo'yicha jamoatchilikning salbiy fikrini yaratish orqali. Ish ob'ekti, shuningdek, oila, ijtimoiy guruh (maktab, sinf) yoki aniq shaxs bo'lishi mumkin.

XULOSA

Og'ishgan xulqni zamonaviy jamiyatning dolzarb muammosi deb atash mumkin. U aholining psixologik yordam uchun murojaatida yetakchi sabablardan biri bo'lib chiqadi. Ushbu maqolada og'ishgan xulqining psixologiyasi bo'yicha ko'p sonli turli-tuman tarqoqlik ilmiy ma'lumotlarni tizimlashtirishga urinish qilindi. (o'rganilayotgan reallikning boshqa, kam bo'lmagan qiziqarli tomonlari ushbu tadqiqot doirasidan tashqarida qoladi). Axloqiy deviatsiyali odamlarga yordam ko'rsatuvchi mutaxassis etiologiya, ishlashning mexanizmlari, og'ishgan axloqning turli shakllari sharoiti va qonunchilikning shakllanishi kabi masalalarda ishonch va vakolatlilikni qis qilishi muqim. Shaxs og'ishgan xulqqa ta'sirning teng tasavvurlari va ijobiy ko'nikmalarni ifodalash, ayniqsa, muqim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Komilova H.G'. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi: Uslubiy qo'llanma.
2. Nishanova Z.T. Tulyaganova. SH.T. O'smirlilik davrida kurquv xolatlarining namoyon bo'lishi: Uslubiy qo'llanma. -T.,2009
3. G'.B.SHoumarov 1001 Savolga Psixologning 1001 Javobi: Toshkent- 2000
4. B.N.Siriev. N.Ismailova. I.M.Xakimova Stress va Agresiya: O'quv metodik qullanma Toshkent -2014
5. Z.Nishanova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi:

KICHIK MAKTAB YOSHDAGI O'QUVCHILARDA KOGNITIV SOHA RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Yakubbayeva Nodira Nematjanovna, Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti
Namangan filiali Boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
nodirayakubbayeva1977@mail.ru, tel: +998902195397*

Annotatsiya: Maqola komil inson, malakali mutaxassisni tayyorlash borasidagi ijtimoiy ehtiyoj, hamda shaxs kamolotida muhim ahamiyat kasb etadigan ustuvor tamoyillarni inobatga olgan holda, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda kognitiv jarayonlar rivojlanishining psixologik mexanizmlari o'rganib chiqildi.

Tayanch so'zlar: integratsiya, individual imkoniyatlar, estetik tarbiya, kognitiv tarbiya, kognitiv qobiliyat, kognitiv jarayon, intellekt, idrok, hotira, fikrlash, tasavvur, kognitiv funktsiya, kognitiv qiziqish, kognitiv ehtiyoj, diagnostika.

Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasining to'rtinchi bo'limida ta'kidlangan, maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish. Maktablarni rivojlantirish Milliy dasturini joriy etish orqali xalq ta'limi

tizimida qo'shimcha 1,2 million o'quvchi o'rni yaratish 2026-yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim qobiliyatlarini rivojlantirish bolalar psixologiyasidagi dolzarb muammolardan biridir. Bu olimlarning asarlarida asoslanadi: B. G. Ananyev, D. B. Bogoyavlenskaya, D. B. Godovikova, T. A. Kulikova, A. V. Petrovskiy, G. I. Shchukina. Maktabgacha yoshdagi bolada ushbu ehtiyoj asosida, qiziquvchanlik jarayonida iloji boricha ko'proq yangi narsalarni o'rganish istagi paydo bo'ladi.

Zamonaviy maktabgacha ta'limni rivojlantirishning asosiy printsiplari ta'lim sohalarini birlashtirish tamoyilidir. Maktabgacha ta'lim muassasasida, ushbu hujjatga muvofiq, boshlang'ich maktabda o'quv jarayonini takrorlaydigan va maktabgacha yoshdagi bolaning yosh xususiyatlariga mos kelmaydigan o'quv mashg'ulotlari qabul qilinmaydi.

Integratsiya printsiplari maktabgacha ta'lim uchun innovatsiondir, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatining ajralmas fazilatlarini shakllantirishni va uning atrofdagi jamiyatga uyg'un kirishini ta'minlaydigan yagona yaxlit ta'lim mahsulotini olish uchun bolalar bog'chasida ta'lim faoliyatini tubdan qayta qurish, ta'lim sohalarini birlashtirish kerak.

Ta'lim integratsiyasining dolzarbligi maktabgacha ta'lim tashkiloti va joriy etilayotgan maktabgacha ta'limga qo'yilgan yangi ijtimoiy talablar bilan belgilanadi, uning maqsadi turli xil ijtimoiy guruhlar va aholi qatlamlaridagi bolalarning dastlabki imkoniyatlarini tenglashtirish va bolalarning maktabgacha ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash, bolaning muvaffaqiyatini shakllantirish uchun sharoit yaratishdir, uning individual imkoniyatlarini rivojlantirishdan iboratdir.

Integratsiyalashgan ta'limni amalga oshirish turli xil san'at turlari, badiiy faoliyatning o'qituvchilar N. asarlarida o'zaro ta'siriga bag'ishlangan tadqiqotlarda o'z aksini topdi. A. Vetlugina, T. S. Komarova, N. A. Kurochkina, O. S. Ushakova va boshqalar XX asr badiiy faoliyatni birlashtirishning birinchi tajribasi, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan sinfda kognitiv faoliyatning mazmuni ko'rsatiladi va asoslanadi.

S. Komarova tomonidan Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni integratsiyalashgan o'qitish g'oyalari badiiy va estetik tarbiyasi kontseptsiyasida chuqur va to'liq namoyon bo'ldi. Integratsiyani "badiiy va ijodiy faoliyatning barcha turlarini qamrab oladigan maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limining turli mazmunidagi o'zaro munosabatlarning chuqurroq shakli, o'zaro bog'liqligi" deb biladi.

Kognitiv so'zi inglizcha (lotin) "cognize" so'zidan olingan bo'lib, u bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq yoki "cognition" – bilish, tushinish kabi ma'nolarni beradi. O'z o'rnida bilish faoliyati insonning voqelikni bevosita sezishi, his etishi bilan bog'liq hodisadir.

Bizningcha sezgi idroki tafakkurda voqelikning ushbu parchasi ramzining shakllanishi uchun zamin tayyorlaydi. Shu boisdan, o'ylaymizki, zamonaviy media muhitda hudud ramzi, uning inijiga dahldor voqelikni idrok etish jarayonida bilish faoliyati ijrochisi, ya'ni sub'ekti va ushbu faoliyat ob'ektining o'zaro qarama-qarshiligiga asoslangan "subekt-obekt munosabati" paydo bo'ladi.

Qobiliyatlar - shaxsning individual psixologik fazilatlarini, ularning amaliy, ilmiy va badiiy faoliyatda namoyon bo'lishini ta'minlaydi, uni amalga oshirish muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Pedagogika va psixologiya zamonaviy rivojlanish bosqichida kognitiv qobiliyatlar, kognitiv faoliyatga asoslangan va dunyoning bilimi va qiziquvchanligi bilan bevosita bog'liq bo'lgan bolaning intellektual va hissiy qobiliyatlari kombinatsiyasini anglatadi. Kognitiv qobiliyatlar tarkibida asosiy o'rin ob'ektlarning xususiyatlarini, ularning umumiy tuzilishini, qismlar yoki asosiy xususiyatlar va vaziyatlarning nisbatlarini aks ettiruvchi tasvirlarni yaratish qobiliyatidir. Kognitiv qobiliyat har qanday kognitiv faoliyatning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Bu shuni anglatadiki, kognitiv qobiliyat-bu

yo'naltirilgan shaxsning individual xususiyati faoliyatdagi sharoit va omillar ta'siri ostida rivojlanayotgan atrofimizdagi dunyoni bilish uchun ular intellektual, hissiy va ijodiy qobiliyatlarni o'z ichiga oladi.

Bolaning ijodiy yuqori ko'rsatkichlari kelajakda yuqori yutuqlarni kafolatlamaydi, faqat yuqori motivatsiya va ijodkorlik va ma'lum ko'nikmalarni egallash imkoniyatini oshiradi. Kognitiv ehtiyojlar bolaning ijodiy salohiyatining eng muhim tarkibiy qismidir. Ushinskiy, "maktabgacha yoshdagi davrda umuman kognitiv qobiliyatlarni va xususan fikrlash operatsiyalarini tarbiyalashda hal qiluvchi rol o'ynaydi, ko'plab savollarga javob berib, qiziqishni faollashtiradi ". "Mantiqning birinchi darslari" qo'llanmasida o'qituvchi bolalarga ko'zlari oldida joylashgan narsalarning belgilarini topish, bayon qilish va qayta hisoblashni o'rgatishni, so'ngra ularga tanish bo'lgan bir nechta narsalarni taqqoslashni, o'xshash va ajoyib narsalarni topishni maslahat beradi.

Musika kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish vositalaridan biridir. Uning idroki kognitiv jarayonlarning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Musiqaning kognitiv ahamiyati shundaki, u bolalarni yangi g'oyalar bilan boyitadigan hayotiy hodisalarni aks ettiradi; atrof-muhitning go'zalligini ko'rish va tushunish, tabiat va uning go'zalligini yaxshiroq tushunish imkoniyatini kengaytiradi va beradi.

Intellektual tanlovlar kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, masalan, KVN, polimat turnirlari, viktorinalar va boshqalar.

O'qituvchilar va psixologlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish ko'p jihatdan fikrlash operatsiyalari, kognitiv jarayonlarning rivojlanish darajasiga bog'liq. Nutq ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish, intellektual faoliyatni rivojlantirish (idrok, xotira, fikrlash, tasavvur) vositasi bo'lib, kognitiv funktsiyani bajaradi. Nutqning kognitiv funktsiyasi turli xil faoliyat, idrok va fikrlashning shakllanishi jarayonida shakllanadi, ular rivojlanib borishi bilan bolaning hissiy tajribasi nutq bilan birga bo'lishi kerak.

O'qituvchilar uchun "kognitiv qiziqishlarni o'rganish" so'rovnomasi (A. S. Yurkevich maktabgacha yoshga nisbatan modifikatsiya va moslashish E. A. Baranova) tomonidan yaratilgan. O'qituvchining kuzatuvlari orqali bolalarning qiziquvchanligi, bilim faoliyati rivojlanish darajasini aniqlashga imkon beradi.

Yuqori daraja (30-22 ball) kognitiv faoliyatga keskin qiziqishning barqaror namoyonidir. Ijobiy his-tuyg'ularning yorqin namoyon bo'lishi, intellektual faoliyatning kontsentratsiyasi va yutilishi. Mavjud bilimlarni faol ravishda qo'llaydi, ishonchli, tasodifiy harakat qiladi, moyillikni bildiradi.

Konstruktiv, maqsadli yechimlar. Tavsiya etilgan yordamdanu rad etadi, mustaqil yechim izlashga aniq intilishini ko'rsatadi .

O'rtacha daraja (21-18 ball) – kognitiv qiziqishning past rivojlanishi. Bolaning faoliyati tashqi tomondan rag'batlantirishni, fikr hajmiga e'tiborni saqlashni talab qiladi. Bilimga qiziqish, natijaga erishish istagi bor. Qiyinchiliklarga duch kelganda, nochorlik mavjud, bola kattalarning yordamiga muhtoj. Faoliyatni amalga oshirishda u vazifa mazmunining individual tafsilotlarini e'tiborsiz qoldiradi, xatolarga yo'l qo'yiladi, ularni mustaqil ravishda tuzatish istagi ifoda etilmaydi.

Past daraja (17 yoki undan kam ball) – vazifani bajarishga qiziqish faqat tadqiqot boshida namoyon bo'ladi. Bola neytral, vazifani qabul qilish va uning mazmuni, natijani olish haqida mustaqil. Bolaning harakatlari samarali emas. O'qituvchi tomonidan taqdim etilgan yordam bolani ma'lum vaqt davomida faollashtiradi, ammo to'g'ri natijaga erishish istagi ifoda etilmaydi. Ba'zan vazifani bajarishdan bosh tortadi.

So'rov natijalarini tahlil qilib, biz kognitiv ehtiyojning yuqori darajasiga ega bo'lgan atigi 12% (3 nafar) ekanligini aniqladik. 68% (17 nafar) – kognitiv ehtiyoj o'rtacha, 20% (5 nafar), kognitiv ehtiyoj kam ifodalangan.

So'rovnomaning kamchiligi shundaki, u faqat kognitiv qiziqishning mavjudligi yoki yo'qligi faktini qayd etdi va uni matematikaga maxsus shakllantirish jarayonini qayd etishga yordam bermadi.

Pedagogik ta'sir yanada aniq va ishonchli bo'lishi uchun quyidagilar zarur edi:

1. Bilish umumiy yoshga nisbatan;

2. Aniqlash darajasi rivojlanish kognitiv qiziqish

Muloqot qilish uchun istaklar, shuningdek, matematikada), darsda (o'yin, faoliyat bolalarga nisbatan har xil turdagi, maqsadni aniqlash munosabatlari tengdoshlar bilan tayyorgarlik jarayonida individual suhbatlardan foydalanilgan.

Vazifalarni bajarishda qiyinchiliklar bo'lsa, ko'pchilik bolalar (20 kishi - 80%) o'qituvchidan yordam so'rashni afzal ko'rishadi (olingan javoblar dars paytida bolalarni kuzatish ma'lumotlarini tasdiqladi). To'qqizinchi savolga javoblar maktabgacha yoshdagi bolalarning tengdoshlari bilan muloqot qilish istagi borligini tasdiqladi. Shunday qilib, 16 bola (65%) bilan ishlashga bo'lishdi. Biroq maktabgacha yoshdagi bolalar qilib shug'ullanishlarini tushuntirib berolmadilar.

3. E. Kriger tomonidan bolalarda matematik bilimlar darajasini aniqlash uchun diagnostika usuli o'tkazildi. Tajriba-natijalariga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanish darajasini aniqlaydigan ba'zi vazifalar bolalarga tanish emas.

Ta'lim faoliyatiga integratsiyalashgan yondashuvning mohiyati turli sohalaridagi bilimlarni teng asosda birlashtirish, bir-birini to'ldirishdir. Ta'lim faoliyati davomida o'qituvchi dasturning turli sohalaridagi bir nechta muammolarni hal qiladi va bolalar bolalar faoliyatining asosiy turlari orqali tarkibni o'zlashtiradilar: kognitiv-tadqiqot, mehnat, badiiy, ijodiy, kommunikativ, motorli [3,15] bolalar bilan o'quv faoliyatini rejalashtirish va o'tkazishda biz quyidagi usullardan foydalanamiz:

- ajablanadigan, o'yin lahzalar;
- ko'rib chiqish, kuzatuv, taqqoslash, so'rovnoma;
- qiyosiy tahlil, taqqoslash, evristik faoliyat (qisman qidirish);
- bir turdagi namoyon bo'lishni rag'batlantiradigan muammoli masalalar qo'shma bilan

"kashfiyotlar" o'qituvchisi.

Tadqiqot jarayonida biz ta'lim sohaları mazmunini birlashtirishning afzalliklarini ta'kidladik. Integratsiyalashgan GCD quyidagilarga yordam beradi:

- matematik bilimni oshiruvchi treninglar,
- kognitiv qiziqishlarni ko'rib chiqish

Integratsiyalashgan GCD quyidagi taxminiy tuzilishga ega:

1. Kirish qismi, ichida jarayon qaysi yaratilgan muammoli vaziyat, rag'batlantiruvchi faoliyat bolalar qidiruv uchun uning yechimlar.

2. Asosiy qismi, yoqilgan qaysi berilgan yangi bilim, kerakli

muammoli masalani vizualizatsiya asosida dasturning turli bo'limlari mazmuni asosida hal qilish, shuningdek, bola bilan ishlash lug'atni boyitish va faollashtirish, izchil nutqni o'rgatish va turli sohalaridagi muammolarni hal qilish.

3. Yakuniy qismi, yoqilgan qaysi taklif etiladi amaliy ish yoqilgan mahkamlash olingan axborot yoki aktuallashtirish.

3-6 (7) yoshdagi bolalarning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirish uchun boshlang'ich matematik tasavvurlarni (FEMP) shakllantirish uchun GCD qismi birlashtirilishi kerak. Kognitiv rivojlanishni jismoniy rivojlanish bilan birlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, jismoniy tarbiya bo'yicha GCD-da bolalar "aylanaga kiring", "juft toping", "sinflar", "shakl yarating", "estafetalar juft bo'lib" kabi ochiq o'yinlarni o'ynashadi.

"Kimning jamoasi Savatga ko'proq to'p tashlaydi" ular matematik tasavvurlarni faol rivojlantiradilar, arifmetik hisoblash jarayonini o'rgatadilar. O'yin harakatlari jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar ob'ektlarni kattaligi va shakli bo'yicha taqqoslashadi, kosmosda, tanasida va tanasiga nisbatan harakat qilishadi, tekis va hajmli geometrik shakllar, raqamlar, raqamli kartalardan foydalanadilar, tartibda hisoblanadilar; ushlangan o'yinchilar sonini (ochiq o'yinlarda), ko'chirilgan narsalarni (estafetalarda) hisoblang. Muhim nuqta shundaki, bolalar intellektual yukni anglamay, matematik tushunchalarni g'ayrat bilan va ba'zan hayajon bilan rivojlantiradilar.

Kognitiv rivojlanishning badiiy va estetik bilan integratsiyasiga hissa qo'shish mumkin. Masalan, badiiy adabiyotni o'qiyotganda, maktabgacha ta'lim o'qituvchisi bolalarning kunning qismlari, haftaning kunlari, fasllar, miqdoriy munosabatlar, kattaligi, kosmosdagi yo'nalishi to'g'risida g'oyalarni shakllantirishga yordam beradi. Xalq ertakida ham, muallifning ertakida ham bir qator matematik tushunchalar mavjud. Ertaklarning alohida klassi mavjud - matematik ertaklar, bu maktabgacha yoshdagi bolalarning boshlang'ich matematik tasavvurlarini rivojlantirishning samarali vositasi va shuning uchun maxsus ishlab chiqilmoqda[6]. "Sholg'om" kabi rus xalq ertaklari.

"Teremok" sizga miqdoriy va tartibli hisobni, arifmetik amallar asoslarini, qiymat parametrlarini eslab qolishga yordam beradi, "Kolobok" sizni tartibli hisob bilan tanishtiradi. Eng muhim integratsiya, bizning fikrimizcha, kognitiv va nutqni rivojlantirishning integratsiyasidir. Boshlang'ich matematik g'oyalarni o'qitish jarayonida maktabgacha ta'lim o'qituvchisi o'z fikrlarini nutqda grammatik jihatdan to'g'ri, izchil va ifodali tarzda etkazish, ijobiy his-tuyg'ularni, nutq madaniyatini namoyish etish, bajarilgan harakatlar uchun oddiy bayonotlarni yaratish, shuningdek kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda o'zaro tushunish ko'nikmalarini takomillashtirish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim To'g'risidagi Qonuni" 2020 y. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2020 yil 24 sentyabr "Xalq so'zi", 2020 yil 24 sentyabr.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent – "O'zbekiston" -2016.
3. Ananyev B. G. Tanlangan psixologik asarlar. Spb.: Piter, 2010. – 288s.
4. Baranova, E. A. so'roq faoliyatining xususiyatlari maktabgacha yoshdagi bolalar va kichik maktab o'quvchilari [Elektron resurs] / E. A. Baranov
5. Badritdinova, M. B. (2019). COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(10), 380-386.
6. Badritdinova, M. B. (2019). HE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.
7. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Science and Education*, 2(2), 331-337.
8. Бадритдинова, М. Б. (2020). Различия между базовой, дидактической и когнитивными структурами личности. *Oriental Art and Culture*, (II), 158-161.
9. Badritdinova, M. B. (2019). HE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF DEVIANT BEHAVIOR IN TEENAGERS

Yo'ldoshev Javlon Ablanazar o'g'li

Teacher of Tashkent University of Applied Sciences

E-mail: yoldoshevjavlon37@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada deviant xulq-atvorli o'smirlar psixologiyasi, deviant xulq-atvor xususiyatiga ega o'smirlarning ijtimoiy-psixologik diagnostikasining o'ziga xos xususiyatlari, yosh avlod o'rtasida deviant xulq-atvorning rivojlanishi va jamiyatda sodir bo'layotgan jinoyatchilik holatlari atroficha yoritilgan.

Kalit so'zlar: deviant xulq-atvor, ijtimoiy-psixologik diagnostika, deviant xulq-atvorli o'smirlar psixologiyasi, inson motivlari majmuasi.

Аннотация: В данной статье рассмотрены психология подростков с девиантным поведением, особенности социально-психологической диагностики подростков с девиантным поведением, развитие девиантного поведения среди молодого поколения, а также возникновение преступлений в обществе, окруженном светом.

Ключевые слова: девиантное поведение, социально-психологический диагноз, психология подростков с девиантным поведением, комплекс мотивов человека.

Abstract: In this article, the psychology of adolescents with deviant behavior, the specific characteristics of socio-psychological diagnosis of adolescents with deviant behavior characteristics, the development of deviant behavior among the young generation and in society crime incidents are described in detail.

Keywords: deviant behavior, socio-psychological diagnosis, adolescents with deviant behavior psychology, complex of human motives.

It is known that a person's deviant morality is based on the standards accepted in society contradiction and imbalance of mental processes, inflexibility from moral and aesthetic control over his appearance or his personal morality in the violation of the process of self-activation in the form of evasion defining as individual actions or systems of actions that manifest possible normal and harmonious forms of morality on three levels related to the psyche can be expressed as:

- ✓ client characteristics in the form of balance of mental processes;
- ✓ characteristics in the form of flexibility and self-activation;
- ✓ personality in the form of a person's spirituality, responsibility and conscientiousness.

Deviant behavior (deviant, latin deviatio - deviation) is a person's actions and activities that differ from the usual, generally accepted norms or the norms accepted by the society of which he is a member. It is said that they do not conform to the morals that are manifested in their persistent deviation from social norms. Therefore, a person with a deviant behavior is primarily a person (individual) who morally hurts his relatives and friends and poses a danger to the lives of those around him. An adult individual has the power to strive for an internal goal from the beginning, and accordingly, all manifestations of his activity come to the surface.

Development of deviant behavior among the young generation in society there is a direct correlation between the increase in crime. In children and adolescents engaging in illegal behavior with the development of deviant behavior desire is increasing. Therefore, preventive work in all

educational institutions should be implemented everywhere. Their goal is every move to teenagers is to teach that one should be responsible.

The problem of deviant behavior is especially relevant in the modern world. Economic inequality, mass globalization, free access to information, democracy development, as well as social events are often negative in the adolescent environment causes reactions. Results: Contradictions in adolescent relationships with deviant behavior and disagreements. First of all, it should be said that the young men and women in our situation Adolescence is mainly family, neighborhood, school, various educational institutions, sports, entertainment takes place in teams. If one of the links in this chain of responsibility is weak, so is the teenager will be treated with the same attention, respect, care and love. If he When he doesn't feel in control, he starts thinking about other things. He is his try to imitate adults in terms of outlook, aspirations, self-perception does, wants to drink, smoke, be stronger than others. Person and Interrelationships of being can be defined in five ways:

- 1) adaptation;
- 2) resistance;
- 3) to be opposite;
- 4) avoiding the situation;
- 5) contempt.

Individuals with mature intellectual potential choose adaptation to reality. Resistance in showing, the person actively does not correspond to himself, to his worldview to change existence, to change it to one's personal views and values tries to change accordingly. All the problems he is facing believes that existence is based on social norms and struggle with existence, trying to change the existence or the norms of the society maximum use of destructive morality for his own purposes will be the only way to achieve it. In this case, it is related to this person the response returned by the same action against the person change will be aimed at adapting it to the requirements of reality. of existence opposition to social norms that are contrary to a person's worldview occurs in criminal and delinquent behavior. Resistance of being, the reasons for the subjective distortion of its acquisition and understanding, symptoms of a mental disorder that are perceived as hostile by the world around them and associated with mental and pathological disorders.

Moral qualities such as helping parents in a family environment, being responsible for following their every instruction and advice, loyalty to family traditions, and being honest in material relations are of constant value in teenagers. if converted, a reliable spiritual and educational environment is provided in the family. Also, in ensuring the stability of family relations, the formation of positive qualities in young people, such as honesty, conscientiousness, willfulness, discretion, justice, plays an important role. The provision of these processes will cause great changes in raising the morale of the family, and educational attractiveness will be manifested in the parent-child relationship.

Due to the influence of today's globalized world, the formation of unstable relationships is observed in the social and spiritual life of teenagers. And this affects family relations in its own way. In the spiritual world of teenagers, there are also qualities such as lack of will, indolence, laziness, baseness, hypocrisy, immorality, and these situations have a negative impact on the relationships between teenagers and their parents in the family, and on the relationship between teachers and students in the educational process. is doing. In general, in today's modern man-made cultural civilization, the stable level of moral image of teenagers and the relations to achieve it are becoming more complicated.

In the current era, there are specific features, laws, and possibilities of educating teenagers, and there are complex mechanisms for the expression and emergence of behavioral motives. It should be emphasized that the correct use of educational activities in the upbringing of teenagers, taking into

account their characteristics, does not create misunderstandings in interpersonal relations, but creates a warm psychological climate among the class team. . The inconsistency of words and deeds during the years of stagnation, gross mistakes in moral education had a negative impact on the mental world of teenagers. Today, when the movement of the fundamental reconstruction of the spiritual world of a person and the humanization of education has begun, the issue of the fate of adolescents has become extremely serious.

According to L.S. Vygotsky, the life of a teenager is difficult 150 is the sum of the character of the relationship. First of all, these are stubborn, capricious children, drawing them into interesting activities is one of the main ways of educating them. Some of them are undisciplined and rude. In psychology, there are several classifications of students with deviant behavior. The first group is children with strong negative social views. The second group is those who imitate lawbreakers. The third group is children who are ambivalent between positive and negative behavior stereotypes, who understand their situation. The fourth group is those who obey willful children. The fifth group is those who accidentally entered the path of crime. Social psychologist G.M. Andreyeva described socialization as follows. Socialization includes the process of children's assimilation of social norms and values, in which they are formed as individuals.

The muscular men associated with crime by V. Sheldon may have been involved in gang activity because of the need for force. Psychological theories of crime, like biological theories, associated criminal tendencies with a certain type of personality. The psychological interpretation of crime was influenced by Freud's ideas, although Freud himself did not write anything on criminology. Later authors built on his ideas, suggesting that few people develop an "immoral" or psychopathic personality.

According to Freud, in the Oedipal stage of development, many moral qualities arise from self-restraints learned in early childhood. As a result of the formation of special relationships with parents, some children do not have such a restriction, and therefore the sense of morality does not exist. Psychopaths can be described as humanoid individuals who enjoy violence.

A.I. Dolgova distinguishes violent and malicious types of personality maladjustment in the case of teenagers. In the violent type, there is a desire to assert oneself, to imagine oneself as a strong, truthful, kind nature who is always ready to help. However, the perception of truthfulness is wrong in such persons, and their morality is the essence of the matter 152 is the moral of the criminal. For them, group egoism, attachment to informal groups, cruelty to power, and belief in the correctness of one's morals are typical features. For the selfish type, individual egoism is characteristic, not group. Its representatives lack value orientation, they are fully aware of the illegal nature of their actions. Such teenagers are characterized by the presence of mysterious, immoral, malicious instructions, and rather deep social neglect.

In modern conditions, in the process of stabilizing the motives of adolescent behavior, the outdated models that existed before, the direct copying of educational models, seem to have some appeal. , adopting foreign educational systems combined with popular culture will not give good results. In this regard, it is important to develop modern education models on the basis of national and universal values, to develop new, innovative measures aimed at solving some of the problems associated with the globalization period in the life of teenagers. In this process, it is necessary to carry out planned work on the socialization of adolescents into social and spiritual life and the creation of new rules of integration.

Discussion and results

In the prevention of the behavior of minors, it is important to carry out promotional and educational work through mass media. Television for teens and young adults, according to public

opinion poll data is the preferred source of obtaining. In this regard, the role of social advertising will grow. Social advertising, with its suggestions, stimulates work, increases the motivation of human activity to achieve positive goals. Advertising spreads and promotes social values. It helps to shape the way of life and patterns of countries and peoples... The social function of advertising also implies promotion of lifestyle.

The best prevention of deviant behavior is a purposeful organizational influence on the minds of minors, with clearly defined means, forms and methods of education. Legal education prevention options are more effective than other means of deterrence. Because legal preventive measures usually take some time to take effect after the act has been committed. Legal measures related to prevention - in order to work, it must be placed in the mind of the child, become part of his beliefs, experience. This can be achieved by means of educational influence aimed at a specific goal. As we know, many crimes committed in our society, including crimes committed by minors, and in the study of the factors that cause them, the analysis of negative situations affecting the moral and moral formation of minor criminals is of particular importance. For example, a teenager who witnesses various immoral behavior in the family or on the street, also tries to commit immoral crimes. Among such crimes, we can see cases of indecent assault by minors. Well, here a question arises, what are the reasons for the origin of such crimes? Here we will focus on the conditions and reasons for the commission of these crimes. A lot of people are involved in the upbringing of minors. These are parents, other adult members of the family, teachers in pre-school, secondary special and higher education institutions, public organizations, etc. In fact, the influence of those involved in the upbringing of these minors in their upbringing will have an impact in the future. The father or mother in the family is characterized by drinking or moral immorality. In our opinion, the fight against crime committed by minors and its prevention should first of all be started by adapting family morals to our values.

At this point, there are different views of different legal scholars on this matter, all of which talk about the importance of the role of the family in committing immoral acts by minors. In particular, according to the results of the research conducted by V. Ya. Rubalskaya, 47% of juvenile delinquency is caused by the negative influence or indifference of parents, 14.8% by the lack of harmony in the family, 38.3% by the absence of a father or mother. 23.5% of cases are caused by the indifference of adults.

Adolescents are characterized by the fact that outwardly and according to their claims, this is an older age, but according to their internal characteristics and capabilities, they are still children. The tendency of teenagers to caress, attention to themselves, game pirates is related to this. At the same time, with the feeling of becoming an adult, consciousness, a sense of self-worth, awareness of sexuality awakens and is actively formed in adolescents. Adolescence also represents a set of conditions in which there is a high risk of exposure to various psychological trauma factors. According to the sociological research conducted, there are wars and quarrels between parents, from the point of view of the teenager, the presence of defects in them that humiliate the teenager and others around him, having an abusive attitude towards the teenager, not trusting him. or disrespecting it is one of the factors that have such a strong influence. All this complicates the process of socialization of children and adolescents and, on this basis, causes various deviations in their behavior.

List of used literature

1. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. Ярославль, 2020. -С. 125-127.
2. Sadriddinov S.R. Destruktiv ta'sirlarga tushmaslikni ta'minlashda psixologik himoya. Harbiy ta'lim va fanda innovatsiyalar. Ilmiy-axborot jurnali №1(13)/ 2022.

3. Sadridinov S.R. Deviant xulq-atvorli bolalar psixologiyasi bilan ishlash metodikasi. Toshkent: Al-Buxoriy universitetida 2022 yil 28 fevral kuni o'tkazilgan 7-sonli majlis yig'ilishi qarori bilan nashr etishga ruxsat berilgan.
4. Elov Z.S. O'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri. science and education scientific journal volume 3, issue 3 march 2022 442-447
5. Sobirov, Y. (2023). O'SMIRLARDA XAVOTIRLANISH HISSI PAYDO BO'LISHINING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI. Евразийский журнал академических исследований, 3(4 Special Issue), 142-146.
6. Sobirov, Y. E. O. G. L. (2022). O'SMIRLARDA XAVOTIRLANISH HISSI NAMOYON BO'LISHINING DINIY-PSIXOLOGIK OMILLARI. Academic research in educational sciences, (Conference), 219-222.
7. Каримова В. Социальная психология и реклама: Учебное пособие для вузов. Т.: Издательскополиграфический творческий дом им. Г.Гуляма, 2004. С. 20.
8. [http// www.sociologu.ru](http://www.sociologu.ru).

Yetuklik davri inqirozining yosh va jins bilan bog'liqlik jixatlari hamda g'azab paydo bo'lishining muammolari

Dilbar Matchanova Yusupbayevna
UrDUPedagogika va psixologiya
kafedrasi o'qituvchisi 93 868 08 88

Annotatsiya. Ushbu maqolada yetuklik davri inqirozining yosh va jins bilan bog'liqlik jixatlari hamda ushbu davrda g'azab paydo bo'lishining muammolari haqida ko'rib chiqilgan.

Annotation. Annotation. This article examines the age and gender relationship traits of the maturity crisis as well as the problems of the appearance of anger during this period.

Kalit so'zlar: mnemologik – attension, tabiat, jamiyat, koinot, Men – obraz, qiziqish, motiv, Yosh psixologiyasi, mahorat, shaxslararo munosabatlar

Keywords: mnemological-attention, Nature, Society, universe, I – Image, interest, motive, age psychology, skill, interpersonal relationships

Yoshlik davri va uning o'ziga xos psixologik xususiyatlari Yoshlik davri 23 – 28 yoshlarda bo'lib, bu davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida kamolga erishgan shaxs sifatida faol ishtirok etish va ishlab chiqarishda mehnat faoliyatini amalga oshirishdan iborat. Psixofizolog P. Lazerovning fikricha eshitish, ko'rish periferik va kinestetik sezgilarning o'zgarishi 20 yoshdan boshlanadi. Bu ma'lumotni chet el psixologlari Fulds, Raven, Pako kabilar yanada rivojlantirib mantiqiy qobiliyatning mezoni 20 yosh deb hisoblaydilar. B. G. Ananov o'zining ilmiy tadqiqotlarida yoshlik davrida yigit va qizlardagi o'zgarishlarni murakab shaxs jihatlaridan umumiy ruhiy holat, verbal va noverbal aqliy sodda jarayonlargacha, hatoo shaxsning xususiyatigacha bo'lgan holatlarni o'z ichiga qamrab olishini matematik usullarga asoslangan ilmiy ma'lumotlar va ularning chuqur sifati tahlili orqali ko'rsatib o'tadi. Kishilarda ko'rish maydoni chegarasi (idrok) xususiyatini o'rgangan I. N. Kuleshova va M. D. Aleksandrova 18 -35 yoshlardagi haydovchilarda uning 3 xil: normadan ortiq 11 foiz, normada 47 foiz, qolganlarida etalon bo'yicha normadan kam bo'lishini ta'kidlaydi. Yetuklik, kattalik, donishmandlik, rahnamolik, g'amxo'rlik, homiylik davridir. Boshqa yosh davrlardagi kabi mazkur davrda ham muayyan darajada inqiroz bo'ladi. Bu davrda inson qanday ishlarni amalga oshirishga, qaysi imkoniyatlardan foydalanmagani, ayrim xatolar,

tushunmovchiliklar sababli, ko'ngilsizliklar vujudga kelganligini anglay boshlaydi. O'ziga o'zi hisob berish shu davrning muhim psixologik xususiyatlaridan biridir. Organizmdagi ayrim o'zgarishlar, umrning tez o'tishi kishini qattiq tashvishga va iztirobga soladi. U bundan keyingi hayotning har bir daqiqasidan unumli foydalanishga qaror qiladi. Ayrim orzu-istaklarini amalga oshirish uchun jismoniy va ruhiy imkoniyatlari yetishmasligini anglash uning psixikasida "turg'unlik" tuyg'usini vujudga keltiradi. Buning asosiy sababi 33–35 yoshlarda mnemologik – attention majmua tubdan qayta qurilishidir. Yaxlit mnemologik – markazning mnemik (xotira) va mantiqiy (tafakkur) qismlarga ajralishi ro'y beradi. Mazkur yoshda shaxsiy hayotdagi yutuqlar, g'alabalar yoki muvaffaqiyatsizliklar kishining ruhiy dunyosiga qattiq ta'sir etadi. Natijada unda takabburlik, mag'rurlik hislari paydo bo'ladi, o'zining boshqalardan ustun qo'ya boshlaydi yoki, aksincha, hayot zahmatlari uning pessimist, narsa va hodisalarga nisbatan loqaydlik tuyg'usini vujudga keltiradi. Lekin har ikkala ko'rinishga ega bo'lgan ruhiy holat ham oila a'zolari, tengqurlari, mehnat jamoasi a'zolarining ta'siri orqali astasekin muayyan yo'nalishga tushib qoladi. Umuman, kamolot bosqichidagi odamlar istiqbol rejasi bilan yashashga harakat qiladilar, voqelikka, turmush iker-chikirlariga, tabiat, jamiyat, koinot hodisalariga befarq qaramaydilar, imkoni boricha hotirjamlik, totuvlik, tinchlik, do'stlik, dunyo lazzatlaridan oqilona foydalanish tuyg'usi bilan yashaydilar. 30 Yetuklik davrining ikkinchi bosqichida qarilik alomatlari ko'proq o'rin egallay boradi, uning boshlanish nuqtasi 45–50 yoshlardir. Lekin odamlarning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra bu, chegara turlicha, masalan, bu bir kishida 60 yoshda, boshqa birida esa 70 yoshda bo'lishi mumkin. Shu sababli yosh davrining chegaralari faqatshartli belgilanadi. Bu omil odamlar yashayotgan oila muhitiga, tarixiy-ijtimoiy shart-sharoitga, jug'rofiy iqlim va hokazolarga ham bog'liqdir. Mazkur yosh davrining o'zgaruvchanligini insonning biologik, ijtimoiy va tarbiyaviy omillari (irsiy alomat, ijtimoiy muhit, uzluksiz tarbiyaviy ta'sir) belgilaydi. 227 Yu.N.Kulyutkin bir xil yosh davridagi odamlarda har xil jarayonlar, holatlar, xossalalar, xususiyatlarning o'sishi, o'zgarishi baravar emas, balki ularning birovda oldin xotira, keyin tafakkur, boshqa birovda, aksincha, rivojlanishini, bir psixik jarayonning zaiflashuvi, ikkinchisini jadal sur'at bilan o'stirishini uqtiradi. Shaxsning o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga intilishi faoliyatning barcha turlarida ma'naviy va ruhiy jihatdan o'zini anglashini yanada takomillashtiradi. Yetuklik davridagi erkak va ayollarning o'zligini anglashdagi "Men" uch xil ko'rishdan ifodalanadi: "Men" ko'pincha "Men – obraz" shaklida o'zi tomonidan talqin qilinadi. Shaxsning "Men – obrazi": 1) retrospektiv "Men"dan iborat bo'lib, o'tmishdagi o'zligini aks ettiradi; 2) aktual "Men" sifatida tasavvur etilib, o'zining hozirgi davrini ifodalaydi; 3) ideal "Men" obrazi esa yaqin kelajakda o'zining qanday tasavvur qilish tuyg'usi bilan bog'liq holda yaratiladi. Shuning uchun o'z imkoniyatlarini hayotda to'la safarbar qilish istagi ijtimoiy turmushning barcha jabhalarida o'zining o'tmish obrazini hozirgisi bilan solishtirib, shaxsiy ideal modelini vujudga keltiradi, shaxs mazkur modelga asoslanib, turmush rejalarini, xatti-harakat maqsadini, usul va vositalarini tanlay boshlaydi. Insonning o'tmishidan hozirgi kunga, hozirgi kundan kelajakka intilishi o'zini anglashning bosh mezonini hisoblanadi. O'zligini anglashning boshqa mezonlari ham mavjud bo'lib, ular o'zini o'zi baholash, nazorat qilish, tekshirish, qo'lga olish, o'ziga buyruq berish kabilarda aks etadi. O'zini anglash ko'pincha, o'ziga boshqa kishilar: a) yoshi ulug' odamlar; b) tengdoshlari; v) o'zidan kichik odamlar nuqtai nazaridan qarashda ko'rinadi. Yuqorida keltirilgandek o'ziga xos jihatlarga ega bo'lgan ontogenetik taraqqiyotning muhim bosqichi bo'lgan yetuklik davri muammolari va yutuqlarini aniqlash va mazkur yosh davrga xos xususiyatlarni tadqiq etish muhim ijtimoiy-psixologik ahamiyatga egaligi bilan dolzarbdur. Adabiyotlar sharhi Psixologiyada ontogenez psixologiyasini tadqiq etishda bir qator psixolog olimlarning hissasi katta. Ayniqsa, yetuklik davri muammolari, yetuklik davrida psixik o'zgarishlar va ularning mohiyati xorijlik psixologlardan E.Erikson, A.Vallon, J.Piaje, Rossiyalik psixologlar A.V.Petrovskiy, L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, D.S.Bojovich, B.G.Ananevlar, shuningdek

o'zbekistonlik olimlar, M.G.Davletshin, E.G'.G'oziev, Z.T.Nishonova, V.M.Karimova kabilar tomonida o'rganilgan. Asosiy tuzilishi Yosh va uning psixologik muammolarining psixologiyada o'rganilishi Shveysariyalik psixolog E.Klaparez «Bola psixologiyasi va eksperimental pedagogika» asarida qiziqish, motiv, ehtiyojlarning metodologik asoslari, bolalar tafakkurining xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlari, o'xshashlik va tafovutning bola ongida sodir etilishi to'g'risida mulohaza yuritadi. Fransuz psixologi E.Dyurkgeym-ulg'ayish-kishilarning his-tuyg'ularni o'zlashtirishi ekanligini, shu bois, idrok qilingan tasavvurlar bolaning, ruhiy faoliyatini ifodalashini, bolaning tajriba, an'ana, urf-odatlarini taqlid orqali egallashini, biologiyada irsiyat qanchalik ahamiyatli bo'lsa, taqlid ham jamiyatda shunday o'rin tutishini uqtiradi. Yana bir fransuz psixologi P.Janenning fikriga ko'ra, inson psixikasi ijtimoiy munosabatlarga bog'liq, zotan jamiyat va tabiat o'rtasidagi turli aloqalar tizimining shakllanishi insonning ulg'ayishini belgilaydi. U aloqa sifatida hatti-harakatni tushunadi, bu esa kishining atrof-muhitga shaxsiy munosabatidan boshqa narsa emas, albatta. P.Janenning ta'kidlashicha, eng qimmatli, ahamiyatli, ijtimoiy harakat hamkorligidagi faoliyatda o'z ifodasini topadi, shaxslararo tashqi munosabatlar rivojlanishning muhim tamoyili hisoblanadi. 32 Amerikalik Dj.Bruner shaxsning tarkib topishi bilan ta'lim o'rtasida o'zaro aloqa mavjudligini ta'kidlab, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o'qitishning takomillashuvi uning ijtimoiylashuvini jadallashtiradi, deb uqtiradi. Shuningdek, J.Piaje, E.Torndayn, Dj.Uotson, F.Galton, A.Anastazi, A.Bike, T.Simonlar ham bola psixik taraqqiyotida ta'limning mavqeini, ularning aqliy xususiyatlarini, dasturli ta'lim, ko'nikma va malakalarning ahamiyatini, mashqlarning o'rnini ilmiy-amaliy asoslab berishda muhim o'rin egallaydilar. Bu ta'limotlar hozirgi kunda ham o'zining ahamiyatini saqlab qolmoqda. Mamlakatimizda ham yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining muhim muammolariga doir qator ilmiy-amaliy tadqiqotlar pedagog va psixolog olimlar tomonidan olib borilmoqda. Mazkur muammolar hozirgi zamon fanining metodologik tamoyillari asosida, yaqin va uzoq xorijiy mamlakatlarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning yutuqlari va g'oyalari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lgan holda o'zining munosib o'rnini egallab bormoqda. Bu borada T.Qori-Niyoziy, S.Rajabov, P.I.Ivanov, M.Vohidov, M.G.Davletshin, E.G'oziev, R.Gaynutdinov, B.Qodirov, R.Sunnatova, A.Jabborov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarini e'tirof etish mumkin. Jumladan, o'quvchilarning texnik qobiliyatlari, o'quv motivlari, zamonaviy maktab o'quvchisining psixologik qiyofasi M.G.Davletshin va uning izdoshlari R.Gaynutdinov, A.Jabborov, F.Haydarovlar tomonidan, tafakkur va ta'limni boshqarish muammosi E.G'.G'ozievning tashabbusida, iste'dodli o'quvchilar va kasb tanlash muammosi B.R.Qodirov rahbarligida, bolalarning aqliy faoliyat muammosi R.I.Sunnatova tomonidan samarali olib borilmoqda. Hozirgi paytda respublikamizdagi yetakchi oliygohlarning kafedra va laboratoriyalarida o'quvchilarning psixologik-fiziologik xususiyatlari bilan bog'liq jarayonlarni tadqiq etish yuqori malakali mutaxassislar tomonidan maxsus texnikalar bilan jihozlangan sharoitlarda ilmiy-tadqiqot ishlari samarali yo'lga qo'yilgan. Yosh psixologiyasi ontogenezdagi turli yosh davrlarining psixik taraqqiyoti umumiy qonuniyatlarini, psixik rivojlanishning o'sishini, shuningdek turli yosh davrlarining psixologik xususiyatlarini o'rganadi. Ontogenez-(yunoncha, ontos-mavjud, jon, zot; genesis-kelib chiqish, paydo bo'lish)-individdning paydo bo'lishidan umrining oxirigacha psixik rivojlanish jarayoni. Yoshning ulg'ayib borishi, psixik jarayonlarining rivojlanishidagi qonuniyatlar, undagi yetakchi omillar hamda inson hayot yo'lining turli bosqichlarida uning shaxsiga xos xususiyatlar-yosh psixologiya fanining tadqiqot predmeti hisoblanadi. Ma'lumki shaxs tarkib topish jarayonining psixologik qonuniyatlarini, uning ilmiy asoslarini mukammal bilmay turib, ta'lim va tarbiyaning nazariy hamda amaliy masalalarini muvaffaqiyatli hal etib bo'lmaydi. Yosh psixologiya fani ham o'z navbatida o'ziga tegishli masalalarni tor eksperimental ravishda o'rganish bilangina cheklanib qolmay, balki o'z muammolarini inson hayoti va faoliyatining tabiiy sharoitlarida, bolaga beriladigan ta'lim va tarbiyaning mazmun va mohiyatidan

kelib chiqqan holda o'rganilsa yanada muvaffaqiyatli rivojlanishi tabiiydir. Tabiat va jamiyatning qonunlari singari kamol topayotgan inson shaxsi rivojlanishining ham o'z qonunlari mavjud. Bu qonunlar yosh psixologiyasi fanining turli tarmoqlarida o'rganiladi, bular: bolalar psixologiyasi, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixologiyasi, o'smirlar psixologiyasi, o'spirinlar psixologiyasi, katta yoshdagi kishilar psixologiyasi va qariyalar (yoki gerontopsixologiya) psixologiyasidir. Yosh psixologiyasi fanining nazariy vazifalari g'oyat muhim va murakkab bo'lib, u shaxsning kamol topishi qonuniyatlari va turli yosh davridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, holat va shart-sharoitlarining o'zaro ta'siri xususiyatlarini o'rganishdan iboratdir. Yosh psixologiyasi fanining amaliy vazifalarini esa psixik jarayonlarning namoyon bo'lishi va taraqqiy etishi hamda inson shaxsi psixologik xususiyatlarining tarkib topishi qonuniyatlarini o'rganishda qo'lga kiritilgan ilmiy dalillarni ta'lim-tarbiya sohalariga tadbiq qilish tashkil etadi. Bu borada ayniqsa pedagogik psixologiya birmuncha ulkan yutuqlarga erishdi. Pedagogik psixologiyaning ta'limni yangi mazmunda joriy qilish yuzasidan so'nggi yillarda qo'lga kiritgan yutuqlari buning yaqqol dalili bo'la oladi. Ma'lumki keyingi o'n 34 yil mobaynida mamlakatimizdagi barcha ta'lim tizimlarida ta'lim ishlarining mazmuni tubdan o'zgardi. Ta'limning eksperimental ravishda tekshirilgan yangi usullari (masalan, interfaol ta'lim metodlari) joriy qilinmoqda. Kattalik tushunchasiga to'g'ri berilgan ta'rifga ko'ra, u inson hayotining alohida davri bo'lib, u 18-20 yoshdan boshlanadi. Akmeologik yondashuvdagi eng ustun muammolardan biri, bu- mutaxassislar ijodiy qobiliyatlarining rivojlanish muammosidir. Yoshlik davri 23–28 yoshlardan iborat bo'lib, bu davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida kamolga erishgan shaxs sifatida faol ishtirok qilish va ishlab chiqarishda mehnat faoliyatini amalga oshirishdan iboratdir. Yoshlarning mehnat faoliyati quyidagi uchta muhim belgisi bilan boshqa yosh davrlaridan farqlanadi: 1) mutaxassislikning mohiyatiga, ishlab chiqarish shart-sharoitiga va mehnat jamoasi a'zolarining xususiyatiga moslashish (ko'nikish) –mehnat faoliyatining dastlabki yillari (taxminan 1 yildan 3 yilgacha) yoki jamoada o'z o'rnini topish va qadr-qimmatga erishish; 2) mutaxassis sifatida o'zini takomillashtirish uchun ijodiy izlanishni amalga oshirish (mehnat faoliyatining ikkinchi pallasi 3 yildan 8 yilgacha – ish staji nazarda tutiladi) yoki kasb-qorlik, mahoratini egallash; 3) mahorat sirlaridan foydalanish, tashabbus ko'rsatish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda ijtimoiy yetuklikni namoyish qilish yoki mehnat faoliyatidagi barqaror ijod bosqichida bir tekis 10 yillab ishlab sifatli mahsulot yaratish namunasini ko'rsatish. Yuqoridagi bosqichlar barcha kasb-kor egalariga xos bo'lsada, lekin ishlab chiqarishga ertaroq va kechroq kirib kelgan odamlar o'rtasida yosh jihatdan tafovut mavjud bo'ladi. Masalan, hunar-texnika bilim yurtini tamomlagan yigit-qizlar o'z mehnat faoliyatini oliy ma'lumotli yoshlardan oldin boshlaydilar, biroq ular ham mazkur bosqichlarni bosib o'tishlari shart. Hozirgi mutaxassislarining ko'pchiligi o'quv yurtlaridagi nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalar o'rtasida uzilish mavjudligi sababli 35 mustaqil faoliyatning dastlabki kunlaridan boshlab qator qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu qiyinchiliklar o'z mohiyatiga ko'ra uch xildir; ular: a) ijtimoiy qiyinchiliklar: notanish muhiti shart-sharoitlari, shaxslararo munosabatlar, mehnat jamoasining saviyasi, undagi kishilarning xarakter xislatlari, ishlab chiqarish jamoasining qadriyatlar, ma'naviyati, an'analari va hokazo; b) bilim va bilishga oid qiyinchiliklar: maxsus o'quv yurtida olgan bilimlardagi uzilishlar, saviyaning cheklanganligi, ijodiy izlanish faoliyatining zaifligi, tashabbuskorlikning yetishmasligi va boshqalar; v) mutaxassislik bilan bog'liq o'ziga xos qiyinchiliklar; ishlab chiqarishning mohiyati, xususiyati, texnologiya, qurilmalar, asboblari, amaliy ko'nikmaning bo'shlig'i yoki ular bilan yetarli darajada tanishmaganlik, kasbning iqtisodiy negizini to'la anglab yetmaslik, xavfsizlik texnikasi mahsulot ishlab chiqarishning chizma-yoyilmasi va grafik irodasini taqqoslash murakkabligi, muammolar oldida lol qolish. Bu qiyinchiliklarni yengish davrida insonning ruhiy holatlari, jarayonlari va xususiyatlarida miqdor hamda sifat o'zgarishlari ro'y beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 jild. T., 1987-2003.
2. Bojovich L.I. Lichnost i ee razvitiye v detskom vozrase. M., 1968.
3. Vetlugina N.A. Muzikalnoe razvitiye rebenka. M., 1968.
4. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. Problemy psixologicheskogo razvitiya rebenka V kn.: Izbr. psixol. issled. M., 1956.
5. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya: o'quv metodik qo'llanma. T., 2004.
6. Yosh va pedagogik psixologiyasi A.V.Petrovskiy tahriri ostida. T., 1989.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOGNITIV SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK JIHATLARI.

Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna ADU,

Umumiy psixologiya kafedrası v.b.dotsenti, (PhD)

Ro'zmatova Odinaxon Raxmatjon qizi

ADU Amaliy psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv sohasini rivojlantirishning o'ziga xos psixologik jihatlarining nazariy tahlili bayon etilgan, tashqi muhit ta'siri ostida, oila va maxsus tashkil etilgan ta'lim va tarbiya ta'sirida bolaning kognitiv sohasida yuz beradigan sifat va miqdoriy o'zgarishlarning umumlashtirilgan birligi sifatida namoyon bolishi nazarda tutilgan.

Kalit so'zlar: Kognitiv psixologiya, ta'lim- tarbiya, individuallik, bolalar psixologiyasi, nasliy xususiyatlar, diqqat, idrok, tafakkur, xayol, nutq.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bolalar psixologiyasi predmetining muhim tomonlaridan biri turli yoshdagi bolalarda sezish, idrok, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, hayol, hissiyot va iroda kabi psixik jarayonlari va holatlarning namoyon bo'lishi, taraqqiy etishi hamda takomillashuvining qonuniyatlarini organishdan iboratdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv sohasini rivojlantirish muammolari, kognitiv sohadagi o'zgarishlar, kognitiv sohaning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillar ro'lini aniqlash, bu omillar ta'siri natijalarini organish psixologiya sohasi oldidagi dolzarb muammolardan sanaladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar kognitiv psixologiyasini rivojlantirish uchun ularning psixologik rivojlanganlik darajasini oshirish, ulardagi sezish, idrok, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, hayol, hissiyot va iroda kabi psixik jarayonlaridan kelib chiqib kompleks (ota-onalar, maktabgacha ta'lim jamoasi, jamiyatning barcha a'zolari) tarizda ish olib borishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Barchamizga ma'lumki, bola shaxsi va uning shaxsiy kognitiv psixologik xususiyatlari qandaydir tasodifiy omillarning tartibsiz ta'sir etishi natijasida emas, balki ma'lum konkret omillarning qonuniy ta'sir etish natijasida tarkib topadi. Bola tug'ulganidan boshlab ijtimoiy muhitda, ya'ni odamlar orasida yashay boshlaydi. Bolaning barcha psixik jarayonlari va shaxsiy sifatleri ijtimoiy sharoitning ta'siri tufayli individual hayoti davomida rivojlanib boradi. Bolaning kognitiv sohasi rivojlanishida asosan quidagilar asosiy ahamiyat kasb etadi: o'yin, ta'lim-tarbiya, mehnat, ijtimoiy faoliyat va munosabatlar jarayoni. Bolalar har xil individual imkoniyatlar, ya'ni layoqatlar bilan tug'uladilar. Bola uch yoshga to'lib bog'chaga qatnay boshlagach faoliyat darajasi kengayib, nutqi o'sa boshlaydi bu o'z navbatida diqqat barqarorligi, xotira, tafakkur hamda idrokiga ta'sir etmay qolmaydi. Maktabgacha yoshdan boshlab bolalarda ixtiyoriy diqqat rivojlana boshlaydi. Lekin maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda diqqat barqarorligi ko'p jihatdan oila muhitiga bog'liq

bo'ladi. Maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarda diqqat xususiyatlarini rivojlantirishda asosan diqqatning kuchi va barqarorligini aniqlab olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bolalarda kognitiv sohaning rivojlanishi maktabgacha yoshdagi bola shaxsining rivojlanishiga olib keladi. Bolalar juda qiziquvchan bo'libgina qolmasdan, ular hodisalarning sababini bilishga, hamma narsaning siridan xabardor bo'lishga intiladilar. Bu ularning bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan qiziqishlaridan biridir. K.D.Ushinskiy ta'kidlaganidek: «Qiziqish bu to'la fikrlashdir». Bolalar tafakkurini o'stirishda ana shu qiziqishlardan ham foydalanish lozim, chunki qiziqish bolaning bilimlarini chuqurlashtiradi, diqqat, xotira, iroda, nutq, hayol kabi bilish jarayonlarini rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Demak, maktabgacha davrda yosh bolaning tafakkuri tez suratlar bilan o'sib borar ekan, uni yanada taraqqiy ettirish va rivojlantirish hozirgi kunda bolalar ta'lim muassasalari oldida turgan eng muhim vazifalardan biri desak yanglishmagan bo'lamiz. Albatta maktabgacha yosh davridagi bolalarda kognitiv sohaning rivojlanishida ota-onalar hamda muassasa tarbiyachilarining o'rni yuksak darajada ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ayni chog'da sezgi organlariga ta'sir etib turgan narsa va hodisalarni ongimizda yaxlit aks ettirilishidan iborat bo'lgan psixik jarayon idrok deb ataladi. Idrok qilish orqali yosh bolalar atrof muhitda korgan voqea-hodisalarini kuzatib, narsa va hodisaning yaxlit obrazni yaratadi. Bolalarda turmush tajribasi oz bo'lganligi sababli idrokning konstantlik xususiyati amaliy faoliyatlari jarayonida yuzaga keladi. Ma'lumki, yosh bolalarda tashqi kuzatuvchanlik hamda ongsiz tarzda taqlid qilish jarayonini sezilarli darajada ko'zga tashlanadi. Bu jihatlarlar shuni ko'ratadiki maktabgacha ta'lim jarayonini ko'rgazmali tashkil etish bolalarda idrok xususiyatlarini rivojlanish sohalarini tez su'ratlarda oshiradi. K.D.Ushinskiy (1824–1870) ham ta'lim berishdagi ko'rgazmalilik haqida so'z yuritganda ko'rgazmali ta'limga alohida to'xtalib o'tadi: «Ko'rgazmali tarzda ta'lim berish bu shunday ta'limki, u mavhum tasavvurlar va so'zlar negizida emas balki bola bevosita idrok etgan konkret obrazlar (bu obrazlar o'qish davomida yoki murabbiyning rahbarligi ostida idrok etiladimi yoxud ular oldinroq, bolaning mustaqil kuzatishi natijasida idrok etilganmi, bundan mustasno holda) negizida tashkil etiladigan bo'lishi kerak...». Ta'limning ko'rgazmaliligiga tarbiyachining so'zi bilan uyg'unlashtirilgan holda maxsus vositalar (ko'rgazmali qurollar, texnik vositalar, namoyish qilinadigan tajribalar, turli ekskursiyalar va hokazo)dan foydalanish yo'li bilan erishiladi. Bu vositalar bilimlarning o'zlashtirilishini osonlashtiradigan va bolalarda o'rganilayotgan mavzuga qiziqish uyg'otishga yordam beradigan vositalar sifatida ishlatiladi.

Shunday qilib yuqoridagilardan xulosa chiqarib, maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv sohasini rivojlantirishning o'ziga xos psixologik jihatlarini o'rganishda asosan oilaviy muhit, jamiyat hamda ta'lim tarbiya jarayoniga alohida ahamiyat berish, bolalarda psixik jarayonlarning normada kechishini nazorat qilish psixologyaning qolaversa pedagogikaning o'ziga xos muammolaridan bir hisoblanadi. Bolalarda kognitiv sohaning rivojlanishi asosan ta'lim tarbiya jarayonida namoyon bo'ladi.

Foidalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Z.T.Nishonova, F.N.Vahobova, S.T. Madaliyeva “Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi” 2022 y.
2. Z.T.Nishonova va b “Rivojlanish psixologiyasi” 2020 y
3. M.Vohidov. “Bolalar psixologiyasi”. Toshkent. 1982.

PSIXOLOGNING KASBIY FAOLIYATIDA MAQSAD VA MATIVLARNING O'ZIGA XOSLIGI

Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna
Umumiy psixologiya kafedrası v.b. dotsenti (PhD)
Jòraboyeva Guljaxon

Psixologlar kasbga nisbatan psixologik tayyorlikni kasbiy ustanovkalarining barqarorligini bu boradagi motivlarning anglanganligini muhim omil deb hisoblaydilar. Chunki kasbga, biror ish hunarni bajarishga, inson avvalo, ruhan tayyor bolishi, keyin mutahassislik sir-asrorlarini egallashi kerak. Kasbiy ustanovka -shaxsning tanlagan kasbiga yoki muayyan hunarga ichki ruhiy tayyorligi bolib, u bu kasbni nafaqat biladi, balki uni yoqtiradi, hayotda shu yoldan borishga, uning qiyinchiliklarini qabul qilib, amalda bajarishga hozir boladi.

Motivatsiya muammosi bilan hozirgi kungacha ko'plab olimlar shugullanib kelishgan. Jumladan, chet el olimlaridan R.Myurrey, L.Gilfrod, R.Katall, G.Klaus, A.Maslau, X.Xekxauzen, D.Teylor, D.Makkeland, hamda yaqin hamdostlik mamlakatlari olimlaridan B.G.Ananev, A.L.Berdichevskiy, L.I.Bojovich, O.S.Grebenjka, M.I.Enikov, T.A.Matis, M.V.Matyuxina, A.B.Orlov, Y.M.Orlov, D.B.Elkonin, A.M.Etkind, L.M.Fridman, V.S.Tetlin, A.Megrabyan, M.SH.Magomed-Eminovlar motivatsiya, affilyatsiya va muvaffaqiyatga erishish motivatsiyalarini o'z tadqiqot ishlarida organishgan.

Psixologik nuqtai nazaridan D.Makkelandning nazariyasiga yaqin nazariya D.Atkinsonnikidir. Uning fikricha, muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji boshqa bir ehtiyoj-maglubiyatdan qochish bilan birgalikda qaralmog'i lozim. Biror narsaga erishishga kuchli ehtiros his qilgan odamlarda muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi va aksincha bunday motivatsiyasi kuchsiz bolganlar esa maglubiyatdan qochishni ko'proq oylaydiganlardir.

A.Maslouning motivlar ierarxiyasi nazariyasiga ko'ra, shaxsning psixologik motivatsiyasi asosan besh guruhga toifalanadi, ularning har bir shaxsdagi besh asosiy ehtiyojlari kelib chiqadi, fiziologik ehtiyojlar, ximoyalanish ehtiyoji, ijtimoiy ehtiyojlar, xurmatga sazovor bolish ehtiyoji va ozini ozi namoyon etish ehtiyoji. Shularga mos ravishda motivatsiyalarning ierarxik bosqichlari farqlanadi. Turli kasb egalari faoliyati motivlarini organishda motivlar harakterini bilish va ularni o'zgartirish muammosi ahamiyatga ega. Shunday motivlardan biri turli hil faoliyat soxalarida muvaffaqiyatga erishish motivi bolib, bu nazariyaning asoschilari amerikalik olimlar D.Makkeland, D.Atkinson va nemis olimi X.Xekxauzenlarning fikricha, odamda turli ishlarni bajarishini ta'minlovchi asosan ikki turdagi -muvaffaqiyatga erishish motivi xamda muvaffaqiyatsizlardan qochish motivi bo'lib, odamlar ham u yoki turli faoliyatlarga kirishishda qaysi motivga moljal qilishlariga qarab farq qiladilar. Masalan, faqat muvaffaqiyat motivi bilan ishlaydiganlar oldindan ishonch bilan shunday ish boshlaydilarki, nima qilib bolsa ham yutuqqa erishish ular uchun oliy maqsad boladi. Ular hali ishni boshlamay turib, yutuqni kutadilar va shunday ishni amalga oshirishsa, odamlar ularning barcha harakatlarini ma'qullashlarini biladilar. Bu yolda ular nafaqat o'z kuch va imkoniyatlarini, balki barcha tashqi imkoniyatlar-tanish-bilishlar, mablag' kabi omillardan ham foydalanadilar.

D.Makkelandning motivatsiya nazariyasida esa uch turli ehtiyojlar va ularga mos motivlar ajratilgan; xukmronlik qilish ehtiyoji, muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji va aloqadorlikka sazovor bolish ehtiyoji. Xar bir ehtiyoj turi o'ziga xos turtkiga sabab bo'ladi va ularning xar birida shaxsning tavakkal qilishi darajasi turlicha bo'ladi. Masalan xukmronlik qilishga nisbatan orttirilgan, xayot mobaynida shakllangan bo'lishi va unga chidashi lozim.

Xo'ja Samandar Termiziy yozganidek; "Azizim. Xar kim biror ishning talabida qadam qo'ysa, bu ishning qiyinchiliklariga chidashi kerak. Maqsad ka'basi sari yo'lga chiqqan odam, zaxmat saxrosidan chochomasligi lozim".

Oxirgi vaqtlarda affilyatsiya motiviga e'tibor ortmoqda. So'zning ma'nosini inglizcha to affiliate – birlashmoq, birlashtirmoq, o'zini ta'kidlash, manfaatli hamkorlikka intilish kabi maqsadlar,

ehtiyojlar, motivlar, majmuidan iborat bo'lib, ular shaxs mehnat faoliyati davomida aqliy, anglanilgan muloqot jarayoniga o'tishga undaydi.

Shulardan biri R.Myurreyning ilmiy izlanishlarida; Affiliatsiya deganda xar ikkala tomonga ijobiy ta'sir etuvchi o'zaro muloqot mazmuniga ega ijtimoiy ta'sirlarning ma'lum turi, do'stona munosabatlarni ornatish va bog'lanishni xis etish, guruhga birlashish kabi motivatsiya sifatida talqin etiladi.

A.Maslau fikriga ko'ra, affiliatsiya motivi insoniyat ehtiyojlari ierarxiyasining eng yuqori darajasiga mansubdir.

S.L.Rubinshteyn motivning psixologik mohiyati to'g'risidagi quyidagi mulohazalarni bildiradi; motivatsiya—bu psixika orqali bo'ladigan determinatsiyadir; motiv -bu shaxs xulq-atvorining kognitivistik jarayonini bevosita tashqi olam bilan bo'g'lovchi subektiv tarzda aks etish demakdir. Motiv inson faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo'luvchi omil. Motiv shaxsni harakatga va faoliyatga undovchi, ehtiyojning yuksak shakli sifatida paydo bo'luvchi ichki turtki hisoblanadi. Ehtiyoj va instinct, mayl va hissiyot, ideal va boshqalar motivlar jumlasiga kiradi. Bizningcha shaxs o'zining motivlari yordamida borliq bilan uzviy aloqada boladi. Insonni xulq-atvorini harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'luvchi motivlar shaxsning tuzilishida yetakchi orin egallaydi.

A.N.Leontevning fikricha, faoliyatning tuzilishi; maqsadga qaratilgan hatti-harakatlar va operatsiyalardan iboratdir. Odatda faoliyat o'zining predmeti va motiviga ega bo'lib, agarda motiv bilan predmet jism, narsa o'rtasida mutanosiblik vujudga kelsa, demak shundagina u tub ma'nodagi faoliyatga aylanadi. Masalan, bir talaba imtihondan o'tish uchungina birlamchi manbalarni o'qiydi, lekin boshqasi esa o'zini tekshirish va haqiqiy bilimlarni egallash uchun dars tayyorlaydi. Birinchi holatda talaba yoki o'quvchida motiv imtihonga qaratilgan bo'lib, o'quv predmeti mazmuni bundan mustasnodir, xuddi shu boisdan uning faoliyati faqat xatti-harakatlar tizimidan iboratdir, degan xulosa chiqarishga imkon beradi. Ikkinchi holatda esa motiv o'quv predmetini o'zlashtirishga qaratilganligi sababli uning intilishi faoliyatga o'sib o'tadi degan fikrga kelishiga kafolat beradi.

Hulosa qilib aytganda, Psixolog kasbining inson oldiga qo'yadigan talablari majmuasi psixologik, ijtimoiy, iqtisodiy, texnikaviy va pedagogik jabhalarni qamrab oladi. Kasb va ixtisos asoslarini egallovchi yoshlar shu fanlarning barcha talablariga moslashishi orqali mutahhasislik layoqatini rivojlantira boradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.V.M.Karimova . Psixologiya . o'quv qo'llanma . -2002.
- 2.X.Xekxaufen .Мотивация и деятельность .-1986.
- 3.R.S.Nemov. Psixologiya . -2003.
- 4.S.N.Jo'rayeva ,N.I.Xalilova . Kasbiy psixologiya .-2010
- 5.E.G.G'oziev. Umumiy psixologiya .-2010.
- 6.F.I.Haydarov ,N.I.Xalilova. Kasbiy psixologiya. – 2010.
- 7.N.X.Xolyigitova, V.M.Karimova .Psixologiya. – 2014.

AMALIYOTCHI PSIXOLOG SHAKLLANISHIDA KASB MOTIVLARINING ÒRNI.

Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna
Umumiy psixologiya kafedrasi v.b.dotsenti,(PhD)
Obidova Odina
ADU Ijtimoiy Iqtisodiyot fakul'teti
II-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixolog bo'lib shakllanishda kasb motivlari , o'quvchi yoshlarni kasb tanlashida tashqi va ishki faktorlarning ta'siri qay darajada ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: psixolog, korreksiya, kasb, motiv, psixologik xizmat, shaxs rivojlanishi, faktorlar.

Respublikamizda "Kadrlash tayyorlash milliy dasturi" yuzasidan juda ko'plab ishlar olib borilmoqda. Bular qatorida psixologlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash, kuchli mutaxasslar tayyorlashga ham alohida e'tibor berilmoqda. Yetuk mutaxassis bo'lib yetishishda kasb motivlarining o'rni, o'quvchilardagi kasbga bo'lgan qiziqishni aniqlash va ularni yo'naltirish borasida juda ko'p psixolog olimlar izlanishlar olib borganlar va bu boradagi muammolarni hal etish uchun harakatlar qilinmoqda. Psixologik xizmatning asosiy mazmuni - sog'lom shaxsning o'sishini ta'minlash, shaxs rivojlanishidagi turli qiyinchiliklarni korreksiya qilish va kasb tanlash muammosidir.

Birinci bo'lib Psixologik xizmat 1975 -yilda Estoniyada tashkil etilgan. Uning rahbari X.I.Liymets, Yu.L. Serd bo'lib, ular tarbiyasi qiyin bolgan o'smirlar bilan ish olib borgan.

O'zbekistonda 1989- yilda Nizomiy nomidagi TDPU da amaliyotchi psixologlar tayyorlash fakulteti ochilgan.

O'zbekistonda Psixologik xizmatning rivojlanishida E.Goziyev, M. Davletshin, G.B.Shoumarov, Sh.R.Baratov, F.Xaydarov va boshqalar o'zlarining salmoqli hissalarini qo'shganlar .Hozirgi kunda ham ko'p olimlar izlanishda davom etmoqdalar.

Psixologik xizmatning asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan kasb tanlash muammosini va o'smirlardagi kasbga bo'lgan motivlarini juda ko'p olimlar o'rganganlar.

Insoniyat paydo bo'libdiki , o'z ehtiyojlarini va manfaatini qondirish uchun harakat qiladi, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish, baxtli va farovon turmush kechirish uchun ham biror kasb egasi bo'lishi kerak

Kasb - bu insonni ma'lum bir ehtiyojlarini va manfaatlarini o'zi tanlagan kasb faoliyatidagi bilimlari, layoqati, malakalariga xos xususiyatlari orqali namoyon bo'lishidir. O'sib kelayotgan yoshlar kasb tanlab borishga, o'zlarining kelajaklari haqida o'ylashga maktab yoshidan tayyorgarlik ko'rib boradilar. Ular atrofdagilarni kuzatar ekan o'zlari uchun qiziqish uyg'otgan kasb haqida o'ylay boshlaydilar. Yoshlarning kasb tanlashlari maktabdan boshlanadigan jarayondir. Katta bo'lib borayotgan bolada havas paydo bo'ladi. Kasbga nisbatan olganda bolani shu kasbga qiziqishi, intilishi, mayli, xohish, istak va orzusi bo'lib ko'zga tashlanadi. Bu yo'lda bola o'ziga tilak tilab shu kasbni egallashga bo'lgan intilishi sodir bo'ladi.

Mana shu paytdan boshlab ulardagi qiziqishni shakllantirib, yo'naltirish zarur. Kasb tanlashda ularga yordam berish muhimdir. Kasb tanlash bu murakkab, lekin zaruriy jarayon bo'lib, insonni kelajagini va yaxshi yashash imkoniyatlarini yaratuvchi, shuningdek jamiyatda o'z o'rnini topib borib, unga foydali mehnat qilish hisoblanadi. Kasb tanlash jarayoni - bu ijtimoiy foyda'i jarayon bo'lib insonni o'zi tanlagan kasbi orqali jamiyatga qo'shadigan hissasi hisoblanadi. Kasb tanlash bu insonni o'zini anglash jarayoni bilan bog'liqdir. Chunki inson o'zini katta bo'lib borishini anglaydi va kelajakda ma'lum bir kasb bo'yicha ishlashi zarurligini sezadi. Bu tanlagan kasbi insonni qoniqtirishi, ehtiyojlarini qondirishi va kelajak hayoti uchun asos bo'lishini anglashi orqali yuz beradi. Bu jarayonni dunyoni ko'plab psixolog olimlar o'rganganlar

O'quvchilarni kasb tanlashiga oid ko'plab fikrlar mavjud. Shunday fikrlardan biri E.A.Klimovga tegishlidir. U kasb tanlashni uchta tomonini ajratib ko'rsatadi.

1. Shu kasbda ishlashni istash (xohlayman).
2. Kasbni egallashga bo'lgan qobiliyat, imkoniyatlarni hisobga olish va keyinchalik yaxshi natijaga erishish (bajara olaman).
3. Tanlagan kasbga xalq xo'jaligini ehtiyojlarini hisobga olish (kerak). (Kasb psixologgiyasi .

Demak Klimovning bu fikridan xulosa qilishimiz mumkinki, har bir inson egallashi kerak bolgan kasbni Xoxlashi, o'z qobiliyat va imkoniyatlarini ham hisobga olishi va bu kasbga ehtiyoj qay darajada ekanligiga ham ahamiyat qaratishi zarur.

Shuningdek, E.A.Klimov tomonidan kasb tanlashning aniq omillari ham ajratiladi.

Bular quyidagilar:

- 1.O'zni qiziqish va xohishlarini hisobga olish;
- 2.O'zidagi qobiliyatlarni hisobga olish;
- 3.Kasb haqida ma'lumotlarga ega bo'lish;
- 4.Ota - onaning fikrlarini hisobga olish;
- 5.Sinfdooshlarini, tengdoshlarini, o'rtoqlarini fikrlarini hisobga olish;
- 7.Ishlab chiqarish bozorini hisobga olish;
- 8.Ma'lum bir kasbni tayyorlash bo'yicha dasturlarning mavjudligini hisobga olish.

Demak Klimovning bu fikrlaridan shuni anglash mumkinki, kasb tanlashda nafaqat o'z qiziqishi, ota-onasi, atrofdagi do'stlarining fikrlari va shu kasbga bo'lgan talabni ham hisobga olish kerak.

A.I.Zelichenko va A.G.Shmelevlar kasb tanlashning ichki va tashqi faktorlarini ko'rsatib u yoki bu kasbni tayyorlashning motivlarini asoslab beradilar. Kasb tanlashga ta'sir etuvchi motivlarni tashqi va ichki omillarga bo'lib ko'rsatish mumkin. Bular quyidagicha ko'rinishga ega:

Tashqi motivatsion faktorlar :

1) Kasb tanlashda insonga o'tkaziladigan bosimlar: tavsiyalar, maslahatlar, boshqa kishilar tomonidan ko'rsatilgan yo'l- yo'riqlar, shuningdek insonga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi kinodagi, adabiyotdagi qahramonlar; obyektiv xarakterga ega bo'lgan talablar (armiyada xizmat qilish, oilaning moddiy holati va shu kabilar

2) Insonni o'ziga tortib oluvchi va o'zidan itaruvchi faoliyat turlari: tashqarida o'rab turgan odamlarning "ijtimoiy yutuq" etalonlarining birligi (moda, obro', xurafot...).

3) Inersiya: boshlang'ich ijtimoiy rollar stereotipi (oilaviy, neformal guruh a'zosi...); odatiy mashg'ulotlar (maktabda o'tiladigan fanlar asosida shakllanadigan, mashg'ulotlar va shu kabilar).

Ichki motivatsion faktorlar:

a. Kasbning xususiy motivatsion faktorlari: mehnat quroli, mehnat jarayoni (yoqimli - yoqimsiz, estetik tomonlari, faoliyatning bir xilligi yoki har xilligi, yutuqning doimiyliigi - ehtimoli, ish faoliyatining yangil-og'irligi, mehnatning individualligi va kollektivligi, shu mehnatda kishini rivojlanishga yaratiladigan imkoniyatlar).

b. Mehnat sharoitlari: jismoniy (ishni iqlimga xos xarakteristikasi); hududiy geografik (ishni yaqin joylashganligi); tashkiliy sharoiti (mustaqil bo'lishi - bo'yinsunishi, mehnatni baholashdagi obyektivlik va subyektivlik); ijtimoiy sharoit (ishni qiyinligi - yangilligi, kasbiy ma'lumot, ishga joylashishni osonligi, ishning ishonchiligi, ish rejimining erkinligi - cheklanganligi, ijtimoiy mikroiklimat).

d. Kasbdan tashqarigi maqsadlarni amalga oshirishni imkoniyatlari borligi: ijtimoiy ishlarga imkoniyatni borligi, o'zi xohlagan ijtimoiy obro'ga ega bo'lishi, moddiy ta'minlanganlikni yaxshiligi, dam olish va ma'lum bir narsalar bilan shug'ullanishga imkoniyatlarni borligi, sog'ligini saqlash va mustahkamlash uchun imkoniyatni borligi, muloqotga kirishish uchun imkoniyatni bo'lishi.

A.I.Zelichenko va A.G.Shelevlar kasbga bolgan motiv ya'ni faoliyatga undovchi kuch tashqi va ichki faktorlar tufayli yuzaga keladi deb ta'kidlaganlar. Bu olimlarning fikrlaridan xulosa qilib, shuni aytish mumkinki, har bir inson kasb tanlashida albatta ichki qiziqish bilan bir qatorda tashqi omillar ham juda katta rol o'ynaydi.

Kasbga yo'naltirish asosan maktab amaliyotchi psixologi tomonidan o'quvchilarning qaysi kasbga qobiliyati va qiziqishi borligini aniqlash maqsadida diagnostik tahlil qilinadi.

Biz o'quvchilarni kasb sohalarini va qaysi kasbga layoqati borligini aniqlash maqsadida psixolog Klimovning "Differentsial diagnostik sòrovnoma" sini 8-9- sinf o'quvchilaridan jami 50 ta sinluvchida o'tkazdik. Sinluvchilar guruhida o'tkazilgan natijalar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilindi.

"DIFFERENTIAL-Diagnostik sòrovnoma" bòyicha natijalar tahlili quyidagicha:

Sinluvchilar	O-Tabiat	O-TeXnika	O-Odam	O-Belgi	O-badiiy obraz
8-9 -sinf	18.8 %	18.2%	23%	22%	18%

Metodika bo'yicha natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, kasbga nisbatan yo'nalganlik ko'rsatkichi Odam-odam va Odam-belgi simvolida nisbatan ko'proq to'g'ri keldi. O'quvchilar ma'lum bir kasbni egallashlarida individual xususiyatlar ham muhim rol o'ynaydi. Ularning xarakter va temperament tiplari ham egallagan kasblarida muvaffaqiyatga erishishlarida ahamiyatlidir.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, yaqinlari va atrofdagi insonlar ko'magida kasb tanlanganda, ma'lum vaqt o'tib o'sha kasbga nisbatan qoniqmaslik hissi paydo bo'ladi.

Kasb tanlash - juda ahamiyatli bo'lib, u hayot mazmuniga aylanishi va bu kasb tufayli ulkan yutuqlarga erishishi mumkin. Maktab davrida o'quvchilarning biror fanga yoki ustozlariga havas qilishlari va ishtiyoq paydo bo'lishi ularni kasbga qiziqishini oshiradi. Aynan shu qiziqishlarni yuzaga chiqarish ota - ona va psixolog va pedagoglardan mas'uliyatli bo'lishni talab etadi. Aynan shu tashqi va ichki omillar sabab ularda motivlar uyg'onadi. Kasb motivlarini Klimov, V.A. Krutetskiy, A.N. Vasilkova, V. Vrumm va boshqalar o'rganganlar. Olimlar qiziqish bilan mos ravishda joy tanlash ham muhim ekanligini aytganlar.

Ish joyini va kasb tanlash motivlarini E.S. Chuchunay tomonidan klassifikatsiya qilingan.

U kasb motivlarini quyidagiga ajratgan:

1. Dominant (kasbga qiziqishning ustunligi)
2. Vaziyat bilan bog'liq.
3. Konformist
4. Kasbiy motivatsiya.

Kasbga yo'naltirishda hal qiluvchi davr o'smiring o'z istagi yoki zaruratiga ko'ra tanlagan va uni mehnat yo'lini belgilaydigan kasbga kirishish davridir.

Xulosa qilib shuni aytilish kerakki, o'quvchlarni kasbga yo'naltirganda albatta ularning qiziqishlarini inobatga olish kerak. Nafaqat amaliyotchi psixolog balki, har qanday kasbga bo'lgan qiziqish va qobiliyatni erta aniqlab, ularni to'g'ri yo'naltirib borish orqali haqiqiy o'z kasbini sevadigan mutaxassislar yetishib chiqishda ahamiyatlidir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Psixologik xizmat. Z. Nishonova, Sh. Alimbayeva, M.V. Sulaymanov. 2013.
2. Kasb psixologiyasi. F.R. Abduraxmonov, Z.E. Abduraxmanova 2018
3. Kasbiy psixologiya. Aripova. N. 2021
4. Ontogenez psixologiya. Nasr Toshkent 2010yil
5. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. Toshkent. 2013 yil.
6. Umumiy psixologiya nazariyasi va tarixi. Sh. A. Baratov, L. Ya. Olimov, O. R. Avezov.

TALABALARNI KASBIY SHAKILLANISHIDA KOGNITIV JARAYONLARNING AHAMIYATI

Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna,

Annotatsiya: Maqolada talabarning kognitiv faoliyati, ushbu faoliyatning asosiy shakllari va turlari keltirildi, uning samaradorligi mezonlari asoslandi, oliy ta'limdagi talabalarini kognitiv jarayonlarning ahamiyati haqida mulohazalar keltirildi.

Kalit so'zlar: kognitiv jarayonlar, faoliyat, reproduktiv, samarali muloqot, umumiy psixologiya, diqqat, kasb.kasbiy shakllanish,

XXI asr texnologiya asri hayot shiddat bilan rivojlanib bormoqda. Inson jamiyatga kerakli inson bo'lishi jamiyatga foyda keltirishi uchun albatta o'zi yoqtirgan, qiziqishi bor bo'lgan kasb yoki hunarni egallab ,yurt uchun kerakli inson bo'lishi kerak albatta. Bolalarni maktab yoshida o'zlarini qiziqishidan kelib chiqqan holda ota-onasi va ustozlari tomonidan kasbga yo'naltiriladi. Oliy ta'lim muassasalarida esa talabalarni kasbga to'liq tayyorlov ishlari olib boriladi. Ana shu jarayonda talabalarining kognitiv ya'ni, bilish jarayonlari muhim ahamiyatga egadir. Oliy ta'lim oldidagi dozarb vazifalardan biri bu barcha talabalarni bilish faoliyatiga yetaklovchi, oliy maktabdan tashqari vaqtda ham izchil mazmundagi turg'un qiziqishlarini boshqarish yo'llarini ko'rsatib berishdir. O'z navbatida talaba uni psixologik jihatdan qabul qilishga tayyor turishi kerak. Qiziqishlar, odatlar bevosita, bivosita, beqaror, tor, keng, umumiy va maxsus turlarga bo'linadi. U sinchkovlik, qiziquvchanlik, turg'un qiziqish bosqichlarini bosib o'tadi. Qisqa muddatli sinchkovlikka ega bo'lgan talabalar darsda olgan bilimlarini oddiygina idrok qilish bilan kifoyalanadi. Qiziquvchanlikka ega bo'lganlar voqea va hodisallarni o'zaro jamlab umumiy xulosa chiqarishga harakat qiladilar. Bilimga qiziqish bo'lgan talabalarda o'zlashtirgan bilimlarini amaliyotda tadbiiq etishga intiladilar.Ularning intilishlari barqaror xususiyat kasb etib,narsa va xodisalar mohiyatini anglab olishga qaratilgandir.Talaba qiziqishini stabillashtirish uchun fikr yuritish faoliyatining barcha ko'rinishlariga e'tibor qilish, hissiy holatini kuzatish, auditoriyada o'z hohishicha nimalar bilan shug'illanishini aniqlash, auditoriyadan tashqarida ham qanday narsalar bilan mashg'ul bo'lishini aniqlash zarurdir. Oliy ta'lim jarayonida talabalarni irodaviy zo'r berishlari ularning topshiriqlarni yechishga intilishlarida o'ziga o'zi buyruq berishida, o'zini qo'lga olishida namoyon bo'ladi. Oliy ta'limda talabalarni ta'limiy ish usullari individual ishlash usubi bilan o'quv ko'nikmalar, malakalari bilan qurollantirish o'qish samaradorligini oshiradi, o'zini o'zi boshqarish o'quvchini tarkib topdiradi, ijodiy fikr yuritish ,mustaqil bilim olish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, oily ta'lim jarayonida o'qituvchi bilan talaba muloqotini oqilona tashkil qilish, ularning individual tipologik va yosh davr xususiyatlariga, intelektual imkoniyatlariga etibor berish, oily ta'lim tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi. Darhaqiqat, oliygoh bo'ladimi maktab bo'ladimi barcha ta'lim sohalarida yetuk malakali kadrlar o'z bilimlarini beminnat beradi, biroq u bilimlarni qabu qilish, ongida singdirish va tadbiiq eta olish albatta o'quvchi va talabalarni o'ziga bog'liq. Qachonki talaba darsda diqqatini jamlay olsa, xotira mashqlari orqali xotirasini mustahkamlab dars jarayonlarini eslab qolsa , o'qituvchi bergan saboqdan tashqari ham yana ham bilimni mustahkamlab bilimlrini orttirs a o'z kasbini haqiqaiy ustasi bo'lib yetishadi. Talaba so'zining ham manosi aslida bilimlarni egallovchi, o'z ustida tinmay ishlovchi degan ma'noni anglatadi. Oliy ta'limda tanlagan kasbga qiziqish va tanlangan kasbni yoqtirishni tarbiyalash-talabalarda tanlagan kasbning ijtimoiy ahamiyatini to'g'ri tasavvur qilish, har bir talaba o'z kasbiga yaroqliliga haqida qat'iy ishonch, oily o'quv yurti rejasida ko'zda tutilgan barchafanlarni egallash zarurligini tushunish, ish foydasiga o'z-o'zini tarbiyalay olishga yo'llash o'z bilimlarini doimo to'ldirib boorish kabi yo'llar bilan amalga oshiriadi. Yoshar kattalardan farqli ravishda hayot maktabidan o'tmagan bo'ladilar. Ularda mehnat tajribasi, kattalarni hurmatlash, ularning eng yaxshi analarini va

manaviy qadriyatlarini qadralash tajribasi yetishmaydi. Ma'lumki talabarni yetakchi faoliyati o'qish hisoblanadi. O'qish faoliyati talabani psixik jarayonlarning xususiyatlari rivojlanishiga kasbiy muhim bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni egallashga ta'sir ko'rsatadi. Agar o'qish ijodga aylansa, talabalarni talabalarni hissiy sohasiga ijobiy tasir ko'rsatadi, diqqat va hotirasini rivojlantiradi, qoniqish hissini paydo qiladi, bilish faoliyatiga qiziqish ortadi. Oliy o'quv yurtidagi o'quv yuklamalari hajmi shundayki, ularni muvaffaqiyatli bajarish uchun kuchli motivatorlar kerak. Olimlarning tadqiqotlaridan malum bo'lishicha ijobiy motivatsiyasiz talaba va o'quvchilar tashqaridan majburlab o'qitilsa, kutilgan natijaga erishish mumkin emas. O'ziga ishonch past bo'lgan talabalarning darsni o'zlashtirishi ham past bo'lishi aniqlangan.

Talaba oiliy o'quv yurtida turli fanlarni o'rganish natijasida, unda kasbiy yo'nalganlik shakllanadi ya'ni o'z bilim, tajriba va qobiliyatini tanlagan kasbi sohasida qo'llash uchun shaxsiy intilish paydo bo'ladi. Talabalarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish uchun kasbni egallash imkoniyatlariga ishonirish, bo'lg'usi ishining kelajagiga ishonch hosil qilish, mehnat ananalarini targ'ib qilish kasbning ishlab chiqarish va estetik tomonlarini, uning ijodiy xarakterini ko'rsatish zarur. O'quv-tarbiya ishlari jarayonida talabalarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatini tashkil etish hamda ularning amaliy mashg'ulotlarda axborot texnologiyalari, elektron darsliklar va multimedialardan foydalana olishi muhimdir. Kasbiy shakllanish talabaning mutaxassisga aylanishi sifatida insonning o'zi haqidagi, kasbiy va ijtimoiy muhitidagi mavqeyi haqidagi tasavvurlarning o'zgarishi, qolaversa, yangi kasbiy sifatlarni tarkib toptirishi keng ma'noda aytadigan bo'lsak –shaxsning kasbiy o'z-o'zini anglashi bilan hamohanglikda kechadigan jarayondir. Jahonning yetakchi mamlakatlarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish doim tadbir sifatida etibor etiladi va maxsus fan sifatida o'quv yurtlarida o'qitiladi. Masalan, fransiyada asli kelib chiqishi ziyoli bo'lgan shaxslar odatda farzandlarining umumiy talim litseyida talim olishini maqul deb bilishadi ishchi yoki xizmatchilarning farzandlari esa texnologik va kasbiy yo'nalishdagi litseylarda ta'lim oladilar. O'quv jarayonida talabalarning kognitiv faoliyati uchta o'zaro bog'liq bosqichni o'z ichiga oladi:

A) Birinchi bosqichda o'rganilayotgan materialni idrok etish, tushunish va yodlash yoki nazariy bilimlarni o'zlashtirish sodir bo'ladi.

B) Ikkinchi bosqichda bu bilimlarni amalda qo'llash boyicha ko'nikma va ko'nikmalar ishlab chiqiladi bu maxsus o'quv mashqlarini tashkil qilishni talab qiladi.

C) Uchinchi bosqichda o'rganilayotgan material bo'yicha o'rganilayotgan bilimlarini yanada mustahkamlash va chuqurlashtirish, ularni birlashtirish va amaliy ko'nikma va malakani takomillashtirish amalga oshiriladi.

Psixologlar I.A.Zimnaya I.I.Ilyasov, D.B.Elkonin kognitiv faoliyatni tahlil qilib, umimg beshta o'ziga xos xususiyatini keltirib o'tganlar:

A) O'quv materialini o'zlashtirishga va o'quv muammolarini hal qilishga qaratilgan;

B) Bilim va faoliyatlarning umumiy usullari o'zlashtiriladi;

C) Talabani turli xil faoliyatlarini o'z ichiga oladi, shu jumladan idrok, mnemonika, aqli va amaliy;

D) Faoliyatning natijalariga qarab talabaning aqliy xususiyatlari (xarakter, qobiliyat, hotira, tafakkur, hissiyot va irodasi) va xatti-harakatlarining o'zgarishiga olib keladi;

E) Shaxsning rivojlanish nuqtayi nazaridan subyektning o'z-o'zini rivojlanishiga olib keladi.

Talabaning kognitiv faoliyati talimning maqsadi va mazmuni, o'quv jarayonining tashkil etish shakli, o'quv materialini o'rganish va o'zlashtirish mantig'i va o'qitish usullari bilan bog'liq ko'plab harakatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, bunga o'qituvchi yoki talabalardan biri tomonidan o'quv materialining og'zaki taqdimotini tinglash, o'quv adabiyotlari yoki xulosalarni o'qish ko'rgazmali qurollarni idrok etish, kompyuter bilan ishlash, laboratoriya ishlarini bajarish va boshqalar kiradi. O'quv faoliyati vositalariga talabalarning asosiy bilimlari va ko'nikmalari, og'zaki va yozma nutq, o'quv

adabiyoti va eslatmalar, elektron nashrlar, laboratoriya uskunolari, o'quv televideniya va boshqalar kiradi. Fikrlash darajasiga ko'ra, kognitiv faoliyatning ikki turi mavjud: reproduktiv va samarali. Reproductiv faoliyat bu namunadagi harakatlar, masalan, o'tgan materialni takrorlash va uni tushuntirish, ma'lum algoritmgaga muvofiq tipik muammolarni hal qilish. Talabalarning ijodiy kognitiv faoliyatiga nostandart muammolarni hal qilish, laboratoriya eksperimentini o'tkazish, o'quv va tadqiqot ishlari, texnik mahsulotlarni loyihalash va boshqalarni misol sifatida keltirish mumkin.

Aynan talabalik davrida nafaqat jismoniy balki, psixologik xususiyatlar va aqli funksiyalar: idrok, e'tibor, xotira, fikrlash, nutq va his –tuyg'ular rivojlanishida maksimal darajaga yetadi. B.G.Ananiyevning ta'kidlashicha, hayotning ushbu davri o'qitish va kasbiy tayyorgarlik uchun imkon qadar qulaydir. Ushbu davrda individual faollik ortadi. Kognitiv faoliyatda abstrakt fikrlash ustunlik qiladi, dunyoni anglash boshlanadi. Agar o'qituvchi aynan shu davrda talabaning qobiliyatini rivojlantirmasa, talabalar o'rganilayotgan materialni faqat yarim mexanik ravishda yodlab oladilar, bu esa ularning bilimlarini oshiradi lekin aqliy va ijodiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus tadqiqotlarni shuni ko'rsatadiki, aksariyat talabalar taqqoslash, tasniflash, aniqlash kabi intellektual operatsiyalarning rivojlanish darajasiga emaslar. Shu bilan birga ijodiy qobiliyatlar ko'pincha original va nostandart muammolarni hal qilishda, yangisini kashf etish paytlarida, bilimlarini boshqa vaziyatlarda qo'llashda, mustaqil tanlovlarni namoyon bo'lishi mumkin bo'lganda namoyon bo'ladi va rivojlanadi.

Kognitiv faoliyatning samaradorligi ma'lum pedagogik sharoitlar orqali ta'minlanishi mumkin, bu orqali biz o'quv jarayonidagi o'zaro bog'liq chora tadbirlar majmuyini tushunamiz, bu esa talabalarning axborot bilan ijodiy aloqada bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda kognitiv faoliyat keng ko'lamli vazifalarni o'z ichiga oladi. Biz, asosan talabada shaxsning ijodiy fazilatlarini, o'rganilayotgan materialdan tashqariga chiqish ehtiyojlari va imkoniyatlarini, o'z-o'zini rivojlantirish va uzluksiz o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatini shakllantirish zarurligidan kelib chiqamiz. Umuman olganda, talabalar rivojlanishining eng muhim omili bo'lib xizmat qiladigan kognitiv faoliyat umumiy ufqni kengaytirish, intellektual darajani oshirish zarurati bilan tavsiflanadi. Shunday qilib, faqat talabalarning yosh xususiyatini hisobga olgan holda, biz ularning bilim faolligini samarali rivojlantira olamiz. Talaba universitetda egallashi kerak bo'lgan eng muhim qobiliyat, aslida uning kasbiy shakllanishiga tubdan ta'sir ko'rsatadigan bilish qobiliyatidir, chunki uzluksiz ta'limda uning imkoniyatlarini belgilaydi. Vaqt o'tishi bilan eskirgan bilimlarni o'zlashtirishdan ko'ra yangisini o'rganish muhimroqdir. Bundan ham muhimi, ijodiy fikrlashga asoslangan mustaqil bilim olish qobiliyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduraxmonov F.R. Abdurahmonova Z.E Kasb psixologiyasi. 2018
2. Amanova G. A. Talabaning kognitiv tuzilishi va turlari. 2021
3. Abdullayeva Sh.I. Kasbiy psixologiya o'quv qo'llanma 2022
4. Otajonova O, Karimova V. Kasbiy psixologiya o'quv qo'llanma 2018
5. Ziyo.uz

SHAXS OG'ISHGAN XULQINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Andijon Davlat Universiteti

Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti

Umumiy psixologiya kafedrası v.b.dotsenti (PhD)

Yusupjanova Iroda Abdirayimjonovna

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi

4-bosqich talabasi Tojiddinova Layloxon

Annotatsiya

Mazkur maqolada og'ishgan xulq atvorga moyilligi bo'lgan shaxsning psixikasida ruxiy psixoanalitik mexanizmlarning o'rni va ahamiyati ushbu nazariyaning amaliy tadbiri yoritilgan.

Kalit so'zlar: Psixika, shaxs, psixodinamika, psixoanaliz, deviant, destruktiv

Аннотация

В данной статье рассматривается роль и аксиома психоаналитических механизмов в психике личности со склонностью к девиантному поведению практическое применение данной теории.

Ключевые слова: Психика, личность, психодинамика, психоанализ, девиантный, деструктивный.

Abstract

This article lists a person with deviant behavioral predisposition in his psyche, the role and Achaemenid psychoanalytic mechanisms are covered by the practical implementation of this theory.

Key words: Psyche, personality, psychodynamics, psychoanalysis, deviant, destructive

KIRISH Bugungi kunda shaxs va uning og'ishgan xulq-atvorini o'rganish borasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda jumladan uning kelib chiqishiga sabab bo'lgan psixologik mexanizmlar shaxsda Og'ishgan xulqning psixodinamik jihatlari. Shaxsning og'ishgan xulqining shunday maxsus xususiyatlarini ajratish maqsadga muvofiqi, u bizga bu xulqni boshqa fenomenlardan farqlashda, shuningdek, aniq bir odamda uning mavjudligi hamda dinamikasini aniqlash zaruratida yordam bersin.

Shaxsning og'ishgan xulqi - bu umumqabul qilingan yoki rasman o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Boshqacha aytganda, bu harakat mavjud qonunlar, qoidalar, ana'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmaydi.

Deviant axloqni me'yordan og'ishgan axloq sifatida aniqlaganda shuni esda tutish kerakki, ijtimoiy me'yorlar o'zgaradi. Bu, o'z navbatida, og'ishgan xulqqa tarixan o'tkinchi xarakterni beradi. Shubhasiz, deviant axloq - bu har qanday me'yor emas, balki ushbu jamiyat uchun shu vaqtda bir muncha muxim bo'lgan ijtimoiy me'yorning buzilishidir.⁶⁹ Shaxs va deviant axloq, uning namoyon bo'lishi boshqa odamlar tomonidan salbiy baholanadi, salbiy baho jamoatchilik muhokamasi yoki ijtimoiy sanksiya, shu jumladan, jinoiy jazo shakliga ega bo'lishi mumkin. Dastavval, sanksiyalar istalmagan axloqning oldini olish vazifasini bajaradi. Biroq boshqa tomondan ular shaxs stigmatizatsiyasi -unga tamg'a bosish kabi salbiy ko'rinishga olib keladi. Masalan, jazo muddatini o'tab, "me'yoriy" hayotga qaytgan odamning moslashuvdagi qiyinchiliklari yaxshi ma'lum. Insonning yangi hayot boshlashga intilishi ko'pincha atrofdagi odamlarning ishonmasligi va ularni rad etish natijasida barbod bo'ladi.

METOD VA USULLAR Deviant (giyohvand, jinoyatchi, o'z joniga qasd qiluvchi va h.k.) tamg'asi sekin-asta deviant barobarlikni (o'z-o'zini his qilish) shakllantiradi. Shunday qilib, axmoqona shuhrat xavfli yakkalanishni kuchaytiradi, ijobiy o'zgarishlarga to'sqinlik qiladi va deviant axloqning takrorlanishini keltirib chiqaradi. Og'ishgan xulqning xususiyatlari shaxsning o'zi yoki atrofdagilarga ahamiyatli tarzda hayot sifatini pasaytirgan holda real zarar keltirishi hisoblanadi. Bu mavjud tartibning noturg'unligi, ma'naviy va moddiy zarar keltirish, jismoniy zo'rlik va dard-alam yetkazish, sog'ligining yomonlashishi bo'lishi mumkin. Deviant axloq o'zining eng keyingi ko'rinishlarida hayot uchun bevosita xavf tug'diradi, masalan, suitsidal axloq, zo'ravonlik jinoyatlari, "og'ir" giyohvand moddalar iste'mol qilish. Zararning psixologik markeri o'sha odamning o'zi yoki uning atrofdagilarning aziyat chekishidir. Ushbu belgi shaklidan - destruktiv yoki autodestruktiv bo'lishidan qat'i nazar og'ishgan xulqning parchalovchi ekanini bildiradi. Bizning nazarimizda

⁶⁹ Akopyan K.Z. Samoubiystvo: problema motivatsii.// Psixologicheskiy jurnal. 1996.-№6. 16-23bet.

radikallik, kreativlik va orginallik kabi yaqin ijtimoiy ko'rinishlar og'ishgan xulq bo'la olmaydi va ushbu belgini qoniqtirmaydi. Garchi ular ham umumqabul qilingan me'yorlardan cheklanib, aholining konservativ holatga mayli bo'lgan qismida g'ashlik uyg'otsa-da, bu fenomenlar jamiyat uchun xatardan ko'ra foydaliroqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI Radikal moyil bo'lgan shaxslar jamiyatni tubdan yangilashni maqsad qiladilar, bu esa ularda istiqbolli o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Kreatorlar nostandartligi bilan farqlanib, tadqiqotchilar va ilk kashfiyotchilar sifatida chiqadilar. Marganallar ijtimoiy me'yornlarning chegaralarini kengaytirgan holda o'zlarini ko'pchilikka qarshi qo'yadilar. Sanab o'tilgan fenomenlar uyg'unlashishi mumkin. Masalan, ko'chada o'smirlar axloqi barcha uchta tendensiyani o'zida aks ettiradi. Pirsing, tatuirovka yoki hatto chandiq bilan tajriba o'tkazgan o'smirni, albatta, deviantlar guruhiga kiritish mumkin emas. Biroq heroin, psixotrop dori vositalarini iste'mol qiluvchi o'smir hayot uchun yuqori xatarli og'ishgan xulqni yaqqol namoyish qiladi. Shunday qilib, og'ishgan xulq o'z mohiyati bo'yicha destruktivdir. Ko'rib chiqilayotgan axloqni muhim takrorlanuvchi (ko'p marotaba yoki uzoq muddatli) deb xarakterlash mumkin. Agar etti yoshli bola ota-onasidan so'ramay shirinliklar uchun uncha katta bo'lmagan mablag'ni olgan bo'lsa, kelgusida ijtimoiy tartibni buzmasa, ushbu axloqni og'ishgan sifatada ta'riflash odobdan bo'lmaydi. Aksincha, o'smir tomonidan sistemali tarzda anglangan holda pul o'g'irligi sodir etilsa - bu og'ishgan xulq shakllaridan biri hisoblanadi. Boshqa tarqalgan misol: hodisalar qatorida spirtli ichimlik iste'mol qilish to'liq yo'l qo'yilgan yoki hatto foydali deb tan olinadi. Ushbu qoida istisnoga ega. Masalan, hatto bir martalik suitsidal urinish jiddiy xavf tug'diradi va shaxsning og'ishgan xulqi sifatida baholanishi mumkin.⁷⁰

Axloqni og'ishgan deb kvalifikatsiya qilish uchun u shaxsning umumiy yo'nalganligi bilan muvofiqlashishi zarur. Bunda axloq nostandart vaziyatlar oqibati (masalan, jarohatdan keyingi sindrom doirasidagi axloq), krizisli vaziyat oqibati (masalan, yaqin odamining o'limi tufayli birinchi oy davomidagi qayg'u reaksiyasi) yoki o'z-o'zini muhofazalash oqibati (masalan, hayot uchun real xavfning mavjudligida) bo'lmasligi lozim. Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri shundan iboratki, u tibbiy me'yorlar chegarasida ko'rib chiqshadi. U garchi patologik holat bilan uyg'unlashsa-da, psixik kasalliklar yoki patologik holat bilan tenglashtirilmasligi darkor. Psixik parokandalik holida psixik kasal odamning patologik axloqiga o'rin bor. Patologik axloq tibbiy me'yornlardan og'ishadi, birinchi darajasi tibbiy aralashuvni talab qiladi va psixiatriyada, masalan, psixik kasallarning deviant axloqi sifatida o'rganiladi. Patologik axloq kasallik holati ta'siri ostida shaxsning o'z harakatlarini anglash va nazorat qilish qobiliyati ahamiyatli tarzda pasayishini nazarda tutadi. Ayni damda muayyan sharoitlarda og'ishgan xulq patologik kasallikka o'tishi mumkin. Masalan, muhtoj bo'lib qolgan axloq tizimli kasallikka o'sib o'tishi mumkin - piyonistalik, giyohvandlik. Shunday qilib, og'ishgan xulqli shaxs "sog'liq - kasallik oldi -kasallik" psixopatologik o'g'ishida istalgan joyni egallashi mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri u ijtimoiy moslashganlikning turlicha ko'rinishlari bilan birga boradi. Ushbu axloq kasallik yoki o'linga olib kelishi shart emas, biroq u tabiiy sur'atda ijtimoiy moslashmaganlik holatani uyg'otadi yoki kuchaytiradi. Moslashmaganlik holati, o'z navbatida, shaxsning og'ishgan xulqining sababi bo'lishi mumkin. 8. Og'ishgan xulqning oxirgi belgisi sifatida uning ifodalangan individual va yoshga xos xususiyatlarining o'ziga xosligini ta'kidlash mumkin. Og'ishgan xulq dastavval, shaxsning jamiyatda tashqi mavjudligini aks ettiradi. U "ichki" jihatdan o'ta turli-tuman bo'lishi mumkin. Deviant axloqning bir xil turlari har xil odamlarda turli yoshda turlicha ko'zga tashlanadi. Odamlarning individual farqlanishi axloq sabablari, ko'rinish, dinamika shakllari, ifodalanganlik tezligi va darajasiga daxl qiladi. Masalan, deviatziya shakli va uning ifodalanganlik darajasi shaxsning og'ishgan

⁷⁰ Moxikov A.N. Suitsid: Xrestomatiya po suitsidologii. – Kiev 1996.208 –bet.

xulqini bir muncha yaqqol tavsiflash hisoblanadi. Ular to'la beozor ko'rinishdan shaxsning hayotiy faoliyatini total buzilishigacha o'zgartirishi mumkin. Boshqa muhim individual xususiyat odamning og'ishgan xulqni qanday- o'zi uchun begona, istalmagan xulq sifatidami, vaqtinchalik qoniqtiruvchi yoki oddiy va maftunkor xulq sifatida qarashiga taalluqli. Shaxsning og'ishgan xulqqa munosabati (shaxsiy nuqtai nazar) ko'p holda uning taqdirini belgilaydi⁷¹.

Deviant axloqning yosh va jinsiy farqlanishi garchi asosiy mavzularni ko'rib chiqishda inobatga olinsa-da, bizning ta'limotimiz predmeti hisoblanadi. Shuni ta'kidlash zarurki, "og'ishgan xulq" atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin emas. Asosan "og'ishgan xulq" atamasi qat'iy ma'noda esa 9 yoshdan keyin qo'llanishi mumkin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin. Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yorida ahamiyatli tarzda og'ishsa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir ko'rinishi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Barcha yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, og'ishgan (deviant) xulqqa quyidagicha ta'rif berish mumkin - bu shaxsning bir muncha muhim ijtimoiy me'yordan og'uvchi, jamiyat yoki uning o'zigareal zarar yetkazuvchi, shuningdek, uning ijtimoiy moslashmaganligi bilan birga boruvchi turg'un axloqi. Ushbu ta'rif deskriptiv (tasviriy) xarakterga ega va dastavval og'ishgan xulqi mavjud bo'lgan odamlar bilan amaliy ishlashga mo'ljallangan. Bu ta'rif aniq holatlarda og'ishgan xulqni tashxis qilish, professional ta'sirni loyihalash, shaxs axloqining dinamikasini va u bilan ishlash samaradorligini baholash kabi professional maqsadlarni amalga oshirishda yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, u boshqa axloqiy fenomenlarda deviant axloqni differensiyalash imkonini beradi⁷².

XULOSA Deviant axloqni ko'rib chiqayotib, biz yaqqol salbiy assotsiatsiyani uyg'otuvchi so'zni qo'llashga majburiy: deviant, addikt, noijtimoiy va ijtimoiy xulqqa qarshi, tarbiyasi og'ir va boshqalar. Shu bilan birgalikda, aniq shaxs bilan ishlashda biz ongli ravishda kamsituvchi ohangli atamalardan foydalanishdan, shuningdek, tamg'a bosishdan tiyilmog'imiz kerak. Shuni esda tutish lozimki, birinchidan, axloqiy muammolar o'ta keng tarqalgan. Ikkinchidan, og'ishgan xulq chegaralarini aniqlash ko'pincha murakkab.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR .

1. Akopyan K.Z. Samoubiystvo: problema motivatsii.// Psixologicheskii jurnal. 1996.-№6. 16-23bet.
2. Moxikov A.N. Suitsid: Xrestomatiya po suitsidologii. – Kiev 1996.208 –bet.
3. Xalilova N.I., Ataboeva N.B. Suitsidal xulq-atvor diagnostikasi va profilaktikasi. 6-10 bet.
- 4.D.Saliyeva maqola Bolalar va o'smirlar o'rtasida suitsidal xulq- atvorni kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish.

HISSIIY ZO'RIQISH VA ULARNI KELITIRIB CHIQUVCHI SABABLARNING NAZARIY TAHLILI

**Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kanfedrasi
v.b.dotsenti, PhD Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna
Toshpo'latov Akmal Azamjon op'g'li Pedagogika va psixologiya
yo'nalishi talabasi**

⁷¹ Xalilova N.I., Ataboeva N.B. Suitsidal xulq-atvor diagnostikasi va profilaktikasi. 6-10 bet

⁷² D.Saliyeva maqola Bolalar va o'smirlar o'rtasida suitsidal xulq- atvorni kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish

Anotatsiya: Ushbu maqolada psixologiyada hissiy zo‘riqlarni keltirib chiqaruvchi sabablar, ularni namoyon bo‘lishi va zo‘riqlash va stress holatining nazariy tahlili haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘z: stress, kognitiv soha, taxikardiya, ong, emotsional, mantiqiy, dominantlik, fiziologik, induksiya.

Psixologik zo‘riqlashlar organizmning turli funksional tizimlaridagi o‘zgarishlarda namoyon bo‘lsa, uning jadalligi yoki kuchi kayfiyatning buzilishidan tortib, oshqozon yarasi yoki yurak infarktigacha olib kelishi mumkin. Hissiy zo‘riqlashlarning namoyon bo‘lishini turlicha tasniflash mumkin. Bu borada psixologiyada bir qancha izlanishlar olib borilgan.

Jumladan, D. Nutt tomonidan hissiy zo‘riqlash yoki stressga olib kelishi mumkin bo‘lgan bezovtaliklar, xavotirlanishlar holatini o‘rganish maqsadida tadqiqotlar amalga oshirilgan. D. Nutt bezovtalik holatini vujudga keltiradigan quyidagi to‘rtta tarkibiy qismlarni ajratib ko‘rsatgan:

- kayfiyati (yoki hayajon);
- kognitiv soha (noxush xotiralar, biror narsani oldindan o‘ylab, noto‘g‘ri bashorat qilish);
- fiziologik belgilar (taxikardiya – pulsning tezlanishi, ter ajralishining tezlashishi, harakatlarning buzilishi);
- xulq-atvordagi buzilishlar.

Bundan tashqari ijtimoiy hayotdagi turli voqea-hodisalar ham hissiy zo‘riqlashga sabab bo‘lishi mumkin. Ular quyidagilar:

Kun tartibining buzilishi – uyquning qisqarishi, ish vaqtining tungi davrga o‘tib qolishi, foydali odatlardan voz kechish, hissiy zo‘riqlashlarni bartaraf etishning mos keluvchi usullarini topa olmaslikda ko‘rinadi.

V.L. Marishuk va V.I. Yevdokimovlarning yozishicha, stress vaqtida aqliy jarayonlarga xos buzilishlar dominantaning fiziologik tushuncha ekanligidan dalolat beradi. Hissiy zo‘riqlash vaqtida salbiy induksiya qonuniga ko‘ra dominant boshqa qo‘zg‘alish o‘chog‘ini o‘chiradi.

O‘zbekistonlik psixologlardan E.G’.G’oziev, N.G’.Kamilova, G.Q.To‘laganova, B.M.Umarov kabi olimlarning izlanishlarida bolalik va o‘smirlik davridagi psixik xususiyatlarni o‘rganishga qaratilgan tadqiqotlar o‘tkazilgan bo‘lib, ularda asosiy e‘tibor deviant xulq-atvor, xarakter aktsentuatsiyasi, bolalar va o‘smirlar suitsidi, o‘z-o‘ziga baho berish va nazorat qilish, bolalardagi hissiy zo‘riqlash holatlarining sabablari muammolariga qaratiladi.

Kasbiy faoliyatdagi o‘zgarishlar ish joyidagi odatiy harakatlarni bajarishdagi xatolarning ko‘pligi, vaqtning surunkali tarzda yetishmasligi, ish samaradorligining pasayib ketishi, harakat muvofiqligining buzilishi, aniqlikning yo‘qolishida kuzatiladi.

Ongning doimo hissiy zo‘riqlashni vujudga keltirgan sabablarini tahlil qilish bilan bandligi, undan chiqish yo‘llarini axtarish xotira ko‘lamini toraytiradi, zarur materialni qayta esga tushirishni qiyinlashtiradi.

Shuningdek, hissiy zo‘riqlashlar paytida ikkita yarim sharning o‘zaro ta’sirining o‘zgarishi ham mumkin, ya’ni “emotsional” – o‘ng yarim shar “mantiqiy” – chap yarim shardan ustun bo‘ladi. Aqliy faoliyatning susayishi stressni vujudga kelishiga ta’sir ko‘rsatgan vaziyatdan chiqish yo‘llarini topishni qiyinlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, Hissiy zo‘riqlash shaxsning nafaqat psixikasiga balki uning fiziologik holatiga ham juda katta tasir ko‘rsatadi. Yuqorida olimlar tomonidan hissiy zo‘riqlashni keltirib chiqaruvchi sabablar va ularni organizmda qanday yo‘llar bilan namoyon bo‘lishi haqida so‘z yuritdik. Ijtimoiy muhitning o‘zgarishi hissiy zo‘riqlashni keltirib chiqaradigon asosiy omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. P. I. Ivanov, M.Zufarova . Umumiy psixologiya. Toshkent: “fan”, 2007.

2. F.I.Xaydarov N.I.Xalilova umumiy psixologiya (darslik), 2009 y
3. N.Boymurodov Amaliy psixologiya o'quv qo'llanma. 2008
4. H.Mo'minov Shaxs psixologiyasi o'quv qo'llanma. 2021
5. F.F.Rasulova O'smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari, dissertatsiya materiallari, 2018

MULOQOTNING PEDAGOGIK FAOLIYATDAGI O'RNI

“University of economics and pedagogy”
NOTM talabasi Yusupova Mohinur

Yurtimiz ma'naviy va madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi inson va uning manfaatlarini, xavfsizligi va farovonligini ta'minlash hamda barkamol avlodni voyaga yetkazishga qaratilganligidir. Ma'lumki, uzluksiz ta'lim oldiga qo'yilgan vazifalar, yangi qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunda ko'rsatilgan muammolarni hal etish o'qituvchi-pedagog tomonidan hal qilinadi. Avvalo, o'qituvchidan fani doirasida ma'lumotlarni, axborotlarni fan yangiliklarini o'zlashtirishda va ta'lim oluvchilarda yetkazadi. Bu albatta muloqot orqali hal etiladi. Buning uchun o'qituvchi pedagogik mahorat, pedagogik texnika, pedagogik madaniyat kabi qirralarini mukammal o'zlashtirishi bilan birga pedagogik muloqot va uning zamonaviy usullaridan to'liq xabardor bo'lishi talab etiladi. Shuni unutmaslik kerakki, pedagogik faollik pedagogik ijodkorlik, pedagogik natijaviylik, pedagogik muloqot bilan chambarchas bog'langan. Shu bois pedagogik muloqot usullari zamon talablari, ta'lim-tarbiya ehtiyojlari pedagogik vazifa xususiyatlariga qarab takomillashtirib, mukammallashtirib boriladi.

Muloqot kishilarning birgalikdagi faoliyatining muxim shartlaridan biridir. Muloqot – bu kishilar o'rtasidagi o'zaro axborot almashish jarayonidir. Insonning tabiiy ehtiyojidir, chunki odamlar bir-biri bilan gaplashmasdan, axborot almashmasdan yashay olmaydilar. Muloqot tufayli kishilar bir birini tushunadilar, mehnat jarayonida xamkorlik, hamjihatlikka erishadilar, o'zaro fikr va tajriba almashadilar.

Shuning uchun ham muloqot ta'lim-tarbiya jarayonida birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. Muloqotsiz ijtimoiy tajribani ta'lim oluvchilarga taqdim etish imkonsizdir. O'qituvchidan esa nutq va muloqot madaniyatini, notiqlik san'atini puxta egallashi muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Yoshlarning bilim olishlari, intilishlarini, o'qituvchiga yoki tengdoshlarining ichki olamiga yaqinlashtirish uchun atrofidagilarga uning nazari bilan qarash, yondashish, ularni tinglash va tushunish ular uchun muhim o'rin egallaydi. O'quvchilarning ta'lim jarayonida muloqotini shakllanishida uning tarbiyalanganlik darajasi ham muhim o'rin egallaydi. Ta'lim berish jarayonida yoshlarga kuchli ta'sir etadigan so'zlarni qo'llasangiz ham u qabul qilmasligi, o'qituvchining bergan ko'rsatmalariga amal qilmasligi mumkin. Chunki bolada yoshligidan muomala madaniyatini shakllantirib borishda maqsad to'g'ri qo'yilishi lozim bo'ladi.

Muloqot nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonida, avvalo oilada, mahallada, jamoada, guruhda shakllanib boradi. Agar oilada kattalar bir-birlariga qo'pol munosabatda bo'lsalar, bola ham ularga taqlid qilib atrofdagilar bilan nizolarga borishi mumkin. Ta'lim jarayonida o'quvchilar nafaqat bilimlarni o'rganishga jalb etiladilar, balki ularning muloqotga bo'lgan ehtiyojlari ham qondiriladi. Shu asosda o'quvchilarda o'z-o'zini namoyon etish, ijod qilish, o'zliklarining yaxshi jihatlari ko'rsatish ko'nikmalari ham shakllantiriladi. Shaxsda ko'nikma, bilim, malakalarning hosil bo'lishida esa muloqotning o'rni beqiyos.

Shu sababli ham o'qituvchi mehnatining natijasi sifatida uning o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlashni to'g'ri tashkil etishi, ular bilan muloqotga kirishishi, ular faoliyatiga rahbarlik qilishini ko'rsatish mumkin. O'qituvchi bilan o'quvchilar orasidagi muomala va muloqotni to'g'ri yo'lga qo'yilmasligi ularning o'zaro bir-birlarini tushunmasligi ular orasida qiyinchilikni vujudga keltiradi, hamda o'quv-tarbiya jarayonini murakkablashtiradi, ijtimoiy tajribasini ta'lim oluvchilarga yetkazilishini qiyinlashtiradi. Bu esa o'quvchilarning yangi xarakterdagi shaxsiy tajribani hosil qilishlariga to'sqinlik qiladi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqotga kirishish jarayoni kasbiy pedagogik faoliyatning mazmuni va muhim tarkibiy qismini tashkil etadi.

Pedagogik muloqotning o'ziga xos jihatlariga e'tibor qaratar ekanmiz, shaxslararo muloqotning boshqa shakllariga nisbatan pedagogning o'quvchilar bilan muloqoti va hamkorligidagi o'ziga xoslik o'quvchilarning rivojlanishlariga xizmat qilishidir. Pedagogik muloqot o'qituvchining shunday muloqotiki, uning yordamida o'quvchilarning istak va hohishlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratiladi, o'quv faoliyatining ijodiy xarakterga ega bo'lishini ta'minlanadi, ularning shaxsiyatini samarali shakllantirish imkoniyatlarini vujudga keltiriladi, o'quv jarayonida qulay hissiy muhit yaratiladi, jamoada ijtimoiy-psixologik jarayonning boshqarilishi ta'minlanadi. Shu bilan bir qatorda, o'quv jarayonida o'qituvchining shaxsiy xususiyatlaridan yuqori darajada foydalanish imkoniyati tug'iladi. Samarali pedagogik muloqotni yo'lga qo'yish uchun o'qituvchi quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi talab etiladi:

- o'z xulq - atvorini boshqara bilishi;
- diqqatning sifatini ta'minlashi;
- ijtimoiy persepsiyaga ega bo'lishi va o'quvchining qiyofasidan uning kechinmalarini o'qiy olishi;
- o'quvchi shaxsiyatini mos tarzda modellashtirish, tashqi belgilar asosida uning ruhiy holatini anglash;
- nutq orqali muloqotni o'rnatish;
- o'quvchilar bilan nutq yordamida hamda nigohlar orqali aloqaga kirishish va shu kabi ko'nikmalar.

Shunday qilib, pedagogik muloqot tushunchasi ostida o'qituvchi bilan o'quvchilarning o'zaro munosabatlari tizimi, o'zaro axborot almashinish jarayoni, ta'lim-tarbiyani optimallashtirish imkoniyatlari, alohida o'quvchilar bilan birgalikda ishlashni tashkil etish imkoniyatlari shakllanadi. O'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi harakatlarini tarbiyaviy ta'sir ko'rsatilishi, o'quvchilarning bilish imkoniyatlari, ularning mustaqil muloqotga kirishishlari uchun qulay sharoitlarning yaratilishiga imkoniyat yaratiladi. Bunday vaziyatda o'qituvchi pedagogik jarayonni faollashtiruvchi, uni tashkil etuvchi va boshqaruvchi sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni
2. Mamasaliyev M, Elboyeva Sh. Oliy ta'lim sifatini oshirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish masalalari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences,
3. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat . – T.: Nizomiy nomidagi TDPU.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda ehtiyojlarning psixologik omillari.

Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi
Yuldasheva Nafisaxon Kabilovna

Mustaqil O'zbekistonda o'quvchilarni tarbiyasiga nisbatan qo'yayotgan eng muhim talablardan biri ularni mehnat qilish ehtiyojini tarbiyalashdan iboratdir. Mehnat qilishga bo'lgan ehtiyojning yanada rivojlanishi ishlab chiqarishni rivojlantirish, ko'pgina ishlab chiqarish jarayonlarini maksimal darajada avtomatlashtirish, Mehnat sharoitlarini yaxshilash, ish vaqtini qisqartirish natijasida, faqat ijtimoiy foydali mehnatdagina o'zini namoyon eta oladigan bunyodkorlik kuchlarini jonlantirish oqibatida yuz beradi.

Umumiy ta'lim va hunar maktabini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida o'quvchilarning mehnat tarbiyasi va kasbga yo'naltirilishi qanday rol o'ynashiga alohida e'tibor berilgan.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda faoliyat masalasi muhim masala hisoblanadi. Jonli mavjudotni muayyan tarzda va muayyan yo'nalishda harakat qilishga undaydigan ehtiyojlar shaxsning faolligi manbai bo'lib hisoblanadi. Ehtiyoj – jonli mavjudotning hayot kechirishning konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi holatidir.

Kishining faolligi ehtiyojlarning qondirilishi jarayonida namoyon bo'ladi.

Kishining ehtiyoji uni tarbiyalash jarayonida shakllanadi. Demak, kishining o'z ehtiyojlarini qondirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyot bilan belgilanadigan faoliyat shakli egallashning faol, muayyan maqsadga yo'naltirilgan jarayon sifatida alohida ajralib turadi.

Ehtiyojlar kelib chiqishiga ko'ra tabiiy va madaniy bo'lishi mumkin.

Tabiiy ehtiyojlarda kishining faollik kasb etayotgan faoliyati, uning hayoti va uning avlodi hayotini saqlash uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarga bo'ysunganlik ifodalanadi.

Madaniy ehtiyojlarda odamning faol faoliyati insoniyat madaniyatining ma'suliga bolik ekanligi ifodalanadi; uning ildizlari butunlay kishilik tarixining sar'adlariga borib taqaladi.

Ma'naviy jihatdan o'rinli bo'lgan ehtiyoj odam yashayotgan jamiyatning talablariga javob beradigan, ana shu jamiyatda qabul qilingan didlar, ba'olar va dunyoqarashga mos keladigan ehtiyojlardir.

Ehtiyojlar o'z predmetining xarakteriga ko'ra moddiy va ma'naviy bo'lishi mumkin. Moddiy ehtiyojlarda kishining moddiy madaniyat predmetlariga qaramligi (ovqatlanishiga, kiyinishiga, uy-joyga, maishiy turmush ashyolariga va boshqa narsalarga ehtiyoj sezish) ma'naviy ehtiyojlarda esa ijtimoiy ong ma'suliga tobeligi ifodalanadi. Ma'naviy ehtiyojlar ma'naviy madaniyatni yaratish va o'zgartirishda o'z aksini topadi. O'quvchi o'z fikr-mulo'azalari va tuyularini boshqalar bilan ba'am ko'rishga gazetalar, kitoblar va jurnallar o'qishga kinofilmlar va spektakllar ko'rishga, muzika tinglashga va shu kabilarga ehtiyoj sezadi.

Ma'naviy ehtiyojlar moddiy ehtiyojlar bilan uzviy boliqdir. Ma'naviy ehtiyojlarni qondirish uchun, moddiy ehtiyojlar predmeti hisoblanmish moddiy narsalar (kitoblar, gazetalar, yozuv va nota qoozlari, buyoqlar va shu kabilar) talab qilinishi shub'asiz.

Shu tariqa, kelib chiqishiga ko'ra, tabiiy, shu bilan birga predmetiga ko'ra moddiy, kelib chiqishiga ko'ra madaniy hisoblangan ehtiyoj yo moddiy bo'lishi, yo predmetiga ko'ra ma'naviy bo'lishi mumkin.

Agar hayvonlarning xatti-xarakati butunlay atrof muhit bilan belgilansa, kishining faolligi uning ilk yoshligidanoq butun insoniyat tajribasi va jamiyat talablariga ko'ra yo'naltirilib boriladi. Xatti-xarakatning bu turi shu qadar o'ziga xoslikka egaki, Kasbga yo'naltirish va kasb tanlash asoslarida uning atash uchun maxsus termin – kasb faoliyati termini qo'llaniladi.

Inson kasb faolligida «harakat», «faoliyat», «xulq» tushunchalari bilan chambarchas bolik bo'ladi. Shaxs aynan turli kasb faolliklar doirasida shakllanadi, o'zligini namoyon qiladi. Demak, kasb faolligi yoki inson kasb faoliyati passiv jarayon bo'lmay, u ongli ravishda boshqariladigan faol jarayondir. Inson kasb faolligini mujassamlashtiruvchi harakatlar jarayoni kasb faoliyati deb yuritiladi.

Ya'ni, kasb faoliyati – inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, undagi turli-tuman ehtiyojlardan kelib chiqadigan, hamda tashqi olamni va o'z-o'zini o'zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan o'ziga xos faollik shaklidir. Bu – moddiy ne'matlar yaratishga qaratilgan Mehnat faoliyati, bu – yangi kashfiyotlar ochishga qaratilgan ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati va shunga o'xshashdir.

Har qanday kasb faoliyati real shart-sharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Qilinayotgan har bir harakat ma'lum narsaga – predmetga qaratilgani uchun ham, faoliyat predmetli harakatlar majmui sifatida tasavvur qilinadi.

Kasb faoliyatining va uni tashkil etuvchi predmetli harakatlarni aynan nimalarga yo'naltirilganligiga qarab, avvalo tashqi va ichki kasb faoliyati farqlanadi. Tashqi kasbiy faoliyat shaxsni o'arb turgan tashqi muhit va undagi narsa va hodisalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, ichki kasbiy faoliyat birinchi navbatda aqliy faoliyat bo'lib, u sof kasbiy psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki-aqliy, psixik kasbiy faoliyat tashqi predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab predmetli tashqi faoliyat ro'y beradi, tajriba orttirib borilgan sari, asta-sekin bu harakatlar ichki aqliy jarayonlarga aylanib boradi. Har qanday sharoitda ham barcha harakatlar ham ichki psixologik, ham tashqi-muvofiqlik nuqtai nazaridan ong tomonidan boshqarilib boradi. har qanday faoliyat tarkibida ham aqliy, ham jismoniy-motor harakatlar mujassam bo'ladi. agar o'ylayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi yetakchi kasbiy faoliyat aqliy bo'lgani bilan uning ko'zlari, xattoki, qo'l xarakatlari juda muhim va jiddiy fikr xususida bir to'xtamga kelolmayotganligidan, yoki yangi fikrni topib undan mamnuniyat his qilayotganligidan darak beradi.

Foydalanilgan aadabiyotlar

1. S.X.Jalilova, F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova Kasb psixologiyasi Toshkent, Fan va texnologiyalar 2010 yil
2. Klimov Ye. A. Obraz mira v raznotipnyx professiyax. MGU, Akademiya 1995.
3. Rean A.A., Kolominskiy Ya.L. Sotsial'naya pedagogicheskaya psixologiya SPb, Piter 1999.
4. Sheynis M.Yu. Rabochaya kniga psixologa organizatsii. – Samara, Gumanitarniy nauk 2001.

Aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilarni savodga o'rgatishning o'ziga xos psixologik xususiyati.

Andijon davlat universiteti
umumiy psixologiya kafedrası
dots Yo.M Yusupova va kafedra
o'qituvchisi F.M Mutalipova .

Anotatsiya: Bugungi kunda butun dunyoda jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarida jamiyat hamda davlatni rivojlantirishning teng huquqli ishtirokchisi ekani e'tirof qilinmoqda.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy, xalqaro huquqiy, aqliy, kasb-hunar, psixologo-pedagogik, maktab, aqli zaif, bolalar.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning zahirida eng avvalo kelajak avlodning barkamol bo'lib ulg'ayish, hech kimdan kam bo'lmay dunyo arenalarini zabt etishga qodir farzandlar bo'lib yetishishi muhimdir. Mamlakatimizning dastlabki kunlaridanoq inson huquqlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratildi. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun uzluksiz ta'lim

tizimida ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Barcha maktablarda ta'lim jarayoni savod o'rgatish ishlaridan boshlanadi. Savod o'rgatish – bu o'qish va yozishga o'rgatish demakdir. Savod o'rgatish ishlari orqali o'quvchilar ta'lim – tarbiya jarayonida o'qishni muvaffaqiyatli davom ettirishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikma – malakalar hosil qilinadi. Savod o'rgatish ishlari o'quvchilarni individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilsa, o'quvchilarni ona tili va boshqa o'quv predmetlarini o'zlashtirishlari uchun muayyan darajada imkoniyatlar yaratiladi. O'quvchilarda o'qish va yozish ko'nikmalarini hosil qilish uchun o'qituvchidan ilmiy jihatdan asoslangan va tajribalardan o'tgan usullardan mahorat bilan foydalanish talab etiladi. Bolalarni savodga o'rgatish uchun ularning psixologik xususiyatlari, qiziqishi, imkoniyati, qobiliyati va boshqa ruhiy holatlarini hisobga olish pedagogic faoliyatni samarali amalga oshirish imkoniyatlarini vujudga keltiradi. Savod o'rgatish usuli o'zbek tilidagi tovushlarning fonetik xususiyatlarini, ularni hosil bo'lish mexanizmlarini, bir – biri bilan qo'shilib bo'g'in, so'z, gap tuzish qonunlariga va tilda qabul qilingan harf belgilarini yozish ko'nikmasiga to'liq javob berishi kerak. Savod o'rgatish usullari uzoq yillik tarixga ega. Savod o'rgatishda turli xil usullar ishlatilgan. Shular ichida eng qadimgi usul - bu harflab o'qish usulidir. Bu usul ikki ming yil ilgari vujudga kelgan. Bu usul bilan o'qish va yozishga o'rgatish, o'qish va yozish ko'nikma – malakalarini hosil qilish ishlari to'rt bosqichda amalga oshirilgan.

1. Harflarni, ularning nomlarini yodlash.
2. Bo'g'inlarni yod olish va ular ichidagi harflarni nomlab, to'liq bo'g'inni talaffuz etish.
3. So'zlarni kitobdan bo'g'inlab o'qish.
4. Kitobni sidirg'asiga o'qish.

Darslik o'qitishning asosiy manbai bo'lib, o'quvchilar uchun kerakli ma'lumotlar va topshiriqlarni dastur talablari asosida o'zida mujassamlashtiradi. Jamiyat taraqqiy etishi bilan ilg'or kishilar ta'lim va tarbiya sohasida hukm surgan formalizmga qarshi yangi fikrlar bilan maydonga chiqib, yosh avlodni tarbiyalashga e'tibor bera boshlaydilar. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida yashab ijod etgan o'zbek ma'rifatparvarlari Axmad Donish, Muqimiy, Zavqiy, Avaz O'tar, Furqat o'zlarining ilmiy va badiiy asarlarida maktablardagi o'qitishning maqsad va vazifalari, mazmun va usullariga qarshi norozilik bildiradilar. Shu davrlarda rus tuzem maktabining o'zbekcha sinflarida asta – sekin tovush metodini qo'llash asosida savodga o'rgatishga o'tilgan. Savod o'rgatishda tovush metodining takomillashgan variant K.D.Ushinskiy yaratgan. U bolani har tomonlama rivojlantirish vazifasidan kelib chiqib, o'qish va yozishga o'rgatishda analiz va sintezni birga qo'shib olib boorish zarurligini asoslab bergan. K.D. Ushinskiyning savod o'rgatish tizimi hozirda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ayniqsa uning:

1. so'zdan ma'lum bir tovushni topish;
2. Berilgan tovush qatnashgan so'z tanlash;
3. so'zni bo'g'in va tovushga ajratish;
4. tovushlardan so'z tuzish;
5. so'zdagi bir unli yoki undosh tovushni boshqasi bilan almashtirish (don, non, ko'z, kuz, aka, uka)
6. so'zning boshi yoki oxiriga tovush qo'shib yangi so'z hosil qilish (osmon – somon, ko'z – ko'za, tilak - kalit) kabi ish usullaridan hozirda ham keng foydalaniladi. Tovushli analiz – sintez metodi K.D. Ushinskiyning shogirdlari tomonidan takomillashtirildi. Metodistlardan A.V.Yankovskaya, S.P.Redozubov- larning ilmiy ishlarida ushbu metodika ilmiy jihatdan asoslanib mukammal ishlab

chiqildi. Ushbu metodikaga asoslangan holda sobiq sovet davlatining barcha respublikalarda milliy darsliklar, metodikalar yaratildi. O'zbek tilida xat – savodga o'rgatish ishlarini takomillashtirishda alifbeshunos O.Sharofiddinov, Faxri Kamol, Y. Abdullaev, O.Omilxonov, Qumri Abdullayeva, X. G'ofurova, T. G'afforova va boshqalarning hissasi katta. Hozirgi kunda savod o'rgatishda tovush analiz – sintez metodi a'loqlanmoqda. Analiz – tahli, sintez – tarkib, birlaktrish jarayonlari savod o'rgatish usulining asosidir. Nutqdan gaplarni, gapdan so'zlarni, so'zdan bo'g'inlarni, bo'g'indan tovushlarni ajratib olish, tahli va aksincha tovushlardan bo'g'in, bo'g'inlardan so'z, so'zlardan gap, gaplardan jumla, jumladan matn tuzish – sintez asosida olib boriladi. O'zbek lotin yozuvida har bir jonli nutqdagi tovushning yozuvdagi mustaqil belgisi harfi mavjud. Ammo so'zlarda tovush bilan harf har vaqt ham mos kelavermaydi. Savodli o'quvchi so'zdagi tovushlarni harfga almashtirib yozadi, o'qiganda esa aksincha harflarni tovushga aylantiradi. Savod o'rgatish ishlarini to'g'ri uyushtirish uchun tovush bilan harf o'rtasidagi farqni aniq bilish zarur. Tovush bilan harf o'rtasidagi munosabat turlicha bo'ladi. Biroq ba'zi soxalarda tovush soni harf sonidan kam. Yangi o'zbek alifbosida lotin yozuvida 26 ta harf bor, uchta nutq tovushi esa harflar birikmasi bilan ifodalanadi. "Maktab ta'limida o'zbek alifbosida 29 harf bor" ifodasidan ham foydalanish mumkin. Shu harflardan 6 tasi unli tovushlarni, 23tasi esa undosh tovushlarni ko'rsatadi. Unli nutq tovushlarining 5 tasi 5 xil harf bilan ifodalanadi (e ,a, o, i, u, o'). bittasi esa o' harfiga ko'chish belgisini qo'shish bilan ko'rsatiladi. Matnlarda esa harfning o'ng tomoniga yuqori qismi "teskari vergul" ishorasi shaklida bo'ladi. Undosh 18 tovush 18 harf bilan belgilanadi. Yozuvda ikkitasi ikki nutq tovushini bildiradi. Savod o'rgatishda o'qituvchining dastlabki vazifasi bolalarni tovushlarni bir – biridan ajrata olishga o'rgatish, fonematik eshitishni rivojlantirishdan iboratdir. Bu ishlar turli xil o'qituv vositalari yordamida amalga oshiriladi: rasmlar, shartli belgilar, kesma harflar, bo'g'in so'z, gap jadvallari va boshqalar. Aqli zaif bolalar ixtisoslashtirilgan maktablarda ta'lim olmoqdalar. Ushbu turdagi maktabning o'quv rejasida eng ko'p soat ona tili darslariga ajratilgan. Ona tili darslarida ta'limiy va tarbiyaviy ishlardan tashqari o'qituvchi aqli zaif bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklarini izchillik bilan korreksiyalab, tuzatib borishi lozim. Bu ishlar oligofrenopedagogika fanining tamoyil, usul hamda tashkiliy formalari asosida, oligofrenopsixologiyaga tayangan holda amalga oshiriladi. Yordamchi maktab o'quvchilari bilish faoliyatining rivojlanish xususiyatlari oligofrenopsixologiya fanida mukammal o'rganilgan. S.Sh. Aytmetovning "Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining psixik rivojlanish xususiyatlari" nomli kitobida aqli zaiflikning yengil darajasidagi o'quvchilarning tafakkuri, idroki, xotirasi, diqqati, nutqi, tasavvuri va bilish faoliyatining boshqa tomonlari batafsil yoritilib berilgan. Muammoning psixologik asoslari B.G. Anan'ev, D.N.Bogoyavlenskiy, L.S.Vigotskiy, V.L.Davidov, F. Talizina, D.V.Elkonin, S.Ya.Rubinshteyn, L.R.Luriya, V.G.Petrova kabi va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlarida o'zining aniq ifodasini topgan. Ularning fikricha aqliy rivojlanishida kamchiliklari bo'lgan bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim – tarbiya ishlarini tashkil etish, takomillashtirish mumkin. Aqli zaif o'quvchilarning bilish faoliyati o'zgacha bo'lsada, uning ichki potentsial imkoniyati baland. To'g'ri tashkil etilgan korreksion rivojlantiruvchi ta'lim – tarbiya jarayonida ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilariga mustaqil hayotda zarur bo'lgan hajmdagi bilim, ko'nikma va malakalarni o'rgatish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. Eastern European Scientific Journal, (6).
2. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(6).

3. Akramova, X. (2020). Metodika formirovaniya obshchih trudovykh navykov u umstvenno otstalyykh uchennikov cherez kompyuternyye multimedийnyye programmy. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1-7.
4. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. Архив Научных Публикаций JSPI.
5. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalaniшmuvaфfaqiyat garovi. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1-5.
6. Akramova, X. (2020). Korrэktsionno-pedagogicheskiye obobennosti formirovaniye navykov zdorovogo obraza zhizni u detey s umstvennoy ostalostyо v seymnykh usloviyax. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI.
7. Akramova, X. (2020). Aqli zaif oquvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat konikmalarini shakllantirish metodikasi. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI.
8. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish– muvaffaqiyat garovi. Bola va Zamon jurnal. T, (2-2019).
9. Акрамова, Х. С. (2016). Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган ижтимоий-педагогик фаолият. Современное образование (Узбекистан), (4).
10. Akramova, X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(16), 1-9. извлечено https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013
12. Akramova, X. (2020). Korrэktsionno-pedagogicheskiye obobennosti formirovaniye navykov zdorovogo obraza zhizni u detey s umstvennoy ostalostyо v seymnykh usloviyax. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 15(1). извлечено от https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918
13. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. Архив Научных Публикаций JSPI, 7(1). извлечено от https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674

TALABALARNI OLIY O'QUV YURTIDAGI O'QUV FAOLIYATIGA MOSLASHISH MUAMMOLARI..

Yusupova Yodgoroy Maxammadjanovna
Andijon davlat universiteti

Umumiy psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi.

Tel.+998943842289

Email:psixolog_adu@mail.ru

Oliy o'quv yurtlarida talabalarni o'qitishning samaradorligi va sifati har tomonlama va yaxlit holda baholanadi. Bugungi kunda bilim va ko'nikmalar bilan bir qatorda, shaxsning kasbiy fazilatları, shaxsning o'ziga xos xususiyatlari, bilimlarni mustaqil ravishda va ijodiy ravishda egallash va qo'llash qobiliyati kasbiy va pedagogik tayyorgarlikning sifat mezonidir. Bu shuni ko'rsatadiki, pedagogik universitetdagi o'quv jarayoni nafaqat talabalarining bilim sohasini rivojlantirishga, balki ularning bilim faoliyati, mustaqilligini rivojlantirishga, o'z-o'zini tarbiyalash usullarini mohirona egallashga, kasbiy pedagogik faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarni shakllantirish va takomillashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Talabalarni o'quv va kasbiy faoliyatga moslashtirish muammosining dolzarbligi universitetda o'qish davrida professionallik asoslari qo'yilganligi, o'zgaruvchan sharoitlarda uzluksiz o'z-o'zini o'qitish zarurati va tayyorgarligi shakllanganligi bilan izohlanadi. Shu munosabat bilan, bilimlarni o'zlashtirish jarayonida faol ishtirok

etayotgan o'quvchilarni o'qitishning boshlang'ich bosqichlaridan boshlab ta'lim va kasbiy faoliyat natijalari shaxsning haqiqiy mulkiga aylanishini bilish juda muhimdir. Talabalarni oliy ta'lim sharoitlariga moslashtirish muammosi hozirgi kunda oliy ta'lim pedagogikasi va didaktikasida o'rganilayotgan muhim vazifalardan biridir [1]. Bundan tashqari, talabalarni universitetlarga moslashtirish jarayonining o'ziga xosligi o'rta va oliy o'quv yurtlarida o'qitish usullarining farqiga bog'liq. Masalan, birinchi kurs talabalari universitetda dasturni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan qobiliyat va qobiliyatlarga ega emaslar. Buni tirishqoqlik bilan qoplashga urinishlar har doim ham muvaffaqiyatga olib kelmaydi. Talaba yangi o'quv talablariga moslashishi uchun ko'p vaqt talab etiladi. Bu ko'pincha maktabda va universitetda bir odamga dars berishda, ayniqsa, uning natijalarida sezilarli farqlarga olib keladi. Bundan tashqari, o'rta va oliy ma'lumot o'rtasidagi zaif uzluksizlik, universitetda o'quv jarayonini metodikasi va tashkil etishning o'ziga xosligi, ma'lumotlarning katta miqdori, mustaqil ish qobiliyatining etishmasligi katta hissiy stressni keltirib chiqaradi, bu ko'pincha kelajakdagi kasbni tanlashda umidsizlikka olib keladi [2]. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, mualliflar Lysenko RB, Rzhavskiy EA, Nikiforova MP Universitetning turli texnik mutaxassisliklari talabalari o'rtasida tadqiqotlar o'tkazildi. Quyida fizika va ekologiya bo'yicha ikkinchi mutaxassisliklar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari keltirilgan. 2-kurs talabalari tanlab olindi, chunki maktabdan universitetga o'tish davrida moslashuv jarayoni ularda bo'lgan va shu bilan birga u bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar ham unutilmagan. Olingan natijalar tahlili shundan kelib chiqadiki, talabalar gumanitar fanlarning universitetda moslashish uchun ahamiyatini bir xil baholadilar (bu guruh ikkala mutaxassislik bo'yicha o'rtacha hisoblangan). Shu bilan birga, iqtisodiy fanlar va psixologiya, sotsiologiya kabi fanlar guruhlarini baholashda bir oz og'ishlar mavjud. Shu bilan birga, "Fizika" mutaxassisligi talabalarining fikriga ko'ra, 4-guruh psixologiyasi, sotsiologiyasi talabalarga universitetda tez moslashishga yordam beradi, iqtisodiy fanlar ular tomonidan eng kam ta'sirchan omil sifatida baholandi. Ekologiya" mutaxassisligi talabalari psixologiya, sotsiologiya kabi fanlar guruhining muhimligini ta'kidladilar, ammo bu omil ular tomonidan eng muhim deb tan olinmadi, iqtisodiy fanlar ham ular tomonidan ahamiyatsiz omillardan biri sifatida baholandi. Eng katta farq umumiy ilmiy fanlar va maxsus fanlar guruhlarini baholashda kuzatildi. Diagrammalardan ko'rinib turibdiki, talabalar fiziklari tomonidan umumiy ilmiy fanlar eng muhim omillardan biri sifatida tan olingan (ushbu fanlar guruhi ikkinchi o'rinda edi), atrof-muhit talabalari esa bu talabaning universitetga erta moslashishi uchun eng kam ahamiyatga ega bo'lgan omil deb hisoblashadi. Maxsus fanlarga kelsak, ekologlar ularni tezroq moslashish uchun eng muhim guruh deb bilishadi, fiziklar esa bu fanlarni, aksincha, eng muhim omillardan biri deb bilishadi. Ushbu tadqiqot nafaqat universitet o'qituvchilari, balki maktab o'qituvchilari uchun ham qiziqarli bo'lishi mumkin va ta'lim sifatini boshqarish jarayonida amaliy foydalanish maqsadida davom ettirilishi mumkin.

Talabalarni o'quv va kasbiy faoliyatga moslashtirish muammosi hali maxsus o'rganish mavzusiga aylanmagan, garchi amaliyot shuni ko'rsatadiki, talabalarining katta qismi universitetni tugatgandan so'ng sezilarli tanaffusdan keyin (2 yildan ortiq - OZO talabalarining 50,4%). o'quv va kasbiy faoliyatning yangi usullarini tashkil etish va o'zlashtirishda qiyinchiliklar. Bu o'quv va kasbiy faoliyat natijalaridan qoniqmaslik, kasb tanlashning to'g'riligiga shubha tug'diradi. Shu munosabat bilan talabalarni o'qitish jarayonida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni hal qilish zarurati mavjud:

Ijtimoiy-pedagogik tabiat: bir tomondan, ta'lim va kasbiy faoliyat ko'nikmalariga ega bo'lgan yuqori malakali mutaxassislarga Rossiya jamiyatining ortib borayotgan ehtiyojlari o'rtasida, ikkinchi tomondan, uni tashkil etishda ta'lim muassasalarining potentsial imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmagan;

Ilmiy va pedagogik tabiat: bir tomondan, o'quv va kasbiy faoliyat muammolariga bag'ishlangan juda ko'p tadqiqotlar mavjudligi o'rtasida, ikkinchi tomondan, o'quvchilarning o'quv va kasbiy faoliyatga moslashishi muammosining nazariy jihatdan etarli darajada ishlab chiqilmaganligi;

Ilmiy va uslubiy tabiati: bir tomondan, bo'lg'usi mutaxassislarni tayyorlash sifatiga qo'yiladigan talablar o'rtasida, ikkinchi tomondan, talabalarni o'quv va kasbiy faoliyatga moslashtirish jarayonini etarli darajada asosli va uslubiy qo'llab-quvvatlamasligi.

Ijtimoiy-pedagogik va psixologik talablar va o'quvchilarning o'quv va kasbiy faoliyatga moslashuv xususiyatlarini o'rganish va izlash natijasida quyidagi xulosalar chiqarishimiz mumkin edi:

O'quvchilarning o'quv va kasbiy faoliyatga moslashuvi tarkibi uchta bog'liq omillarni o'z ichiga oladi: moslashuvchan ehtiyoj, moslashuvchan vaziyat va moslashuvchanlik;

Talabalarining o'quv va kasbiy faoliyatga moslashish dinamikasi mos keladi, chunki rivojlanish intuitiv darajadan ijodiy darajaga ko'tariladi;

O'quvchilarni o'quv va kasbiy faoliyatga moslashtirish ob'ektning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirini ta'minlaydi;

Shaxsiyatning yangi xususiyatlarini shakllantirish; kasbiy identifikatsiya va hk.;

Yangi ijtimoiy maqomni shakllantirish, yangi ijtimoiy rollarni ishlab chiqish, yangi qadriyatlarni egallash, kasbiy faoliyat an'analarining ahamiyatini tushunishni o'z ichiga oladi.

O'quvchilarni o'quv va kasbiy faoliyatga moslashtirish - bu kelajakda faoliyat ko'rsatadigan mutaxassisning ijtimoiy, kasbiy, psixofiziologik o'sishining boshlang'ich bosqichi bo'lib, u erda o'zini o'zi amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Universitet talabalarini o'quv va kasbiy faoliyatga moslashtirish jarayoni, shu tariqa, qarama-qarshi tomonlarning dialektik birligi vazifasini bajaradi: shaxsni atrof-muhitga moslashishi va ushbu muhitni faol ravishda o'zgartirish. Bundan tashqari, har ikkala tomon ham bir-birisiz mavjud emas va inson o'zining moslashishi mumkin bo'lgan muhit tomonidan rivojlanishning yagona jarayonining ifodasi sifatida yig'ilgan holda xizmat qiladi. Shuning uchun moslashuv jarayoni shaxsning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik holati sifatida shaxsning faoliyatida ro'y beradi [3, 9-bet]. Boshqa tomondan, ajralib turadigan xususiyatlar kasb-hunar ta'limi muammolarini aktualashtiradi, turli vaziyatlardagi ishlarga misollar keltiradi, vaziyatga oid o'zaro tajribani umumlashtirishga imkon beradi va shaxslararo munosabatlar tizimiga bilvosita ta'sir qiladi

Hulosa qilib aytganda, talabalarni oliy ta'limda o'qish sharoitlariga moslashtirish muammosi hozirgi kunda oliy ta'lim pedagogikasi va didaktikasida o'rganilayotgan muhim vazifalardan biridir [1]. Kasbiy ta'limning zamonaviy tizimi nafaqat ixtisoslashgan bilimlarni uzatishga, balki kelajakdagi mutaxassisni ma'lum bir madaniyatning vakili va tashuvchisi sifatida rivojlantirishga xizmat qiladi, bu bilim, ko'nikma, shuningdek, ma'lum bir dunyoqarash, nuqtai nazar va qadriyatlar va kasbiy xulq-atvorning kombinatsiyasi bilan ajralib turadi.

Moslashish muammosining ilmiy va amaliy dolzarbligi zamonaviy jamiyat insonning jismoniy va ruhiy salomatligini saqlash va yaxshilash, ularning intellektual salohiyatini oshirishdan manfaatdor ekanligidir. Shu sababli, turli darajadagi turli xil sanoat va ijtimoiy sharoitlarda insonning moslashish mexanizmlari va shakllarini o'rganish hozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar ro'yhati.

1. Andreeva D.A. O ponyatii adaptatsiya. Issledovanie adaptatsii studentov k usloviyam ucheby v vuze // Chelovek i obshество: Uch. zapiski XIII. - L.: LGU, 1993, s. 62-69
2. Fyodorova Ye.Ye. Adaptatsiya studentov VUZov k uchebno-professionalnoy deyatel'nosti. - Magnitogorsk, 2007 - 13.00.08

OILAVIY MUNOSABATLAR-KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA.

Yusupova Yodgaroq Mahammadjanovna.
Andijon davkat universiteti
Umumiy psixologiya kafedreasi dotsenti

Hozirgi vaqtda oilada kichik o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish masalalarini ko'rib chiqish qobiliyatlar psixologiyasining eng kam o'rganilgan sohasi va oilaviy tarbiyaning eng dolzarb muammosi hisoblanadi. Zamonaviy ota-onalar turli sabablarga ko'ra o'z farzandlarining intellektual va maxsus qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga intilmoqda. Birinchidan, qo'shimcha ta'limning "modasi" tufayli, keng va chuqur ta'limning obro'si, ikkinchidan, o'z farzandlari hisobidan buning o'rnini qoplashga harakat qilayotgan ota-onalarning o'zlarini ijtimoiy sohada amalga oshirmasliklari sababli. Ushbu motivlar ota-onalarni bolaga maxsus sharoitlar yaratishga undaydi Uni zarur materiallar (asboblari, kitoblari, kompyuter) bilan ta'minlash, uni ish joyi bilan ta'minlash kerak, bundan tashqari, bu oila a'zolarining ta'lim va tarbiyaviy harakatlarini, teatrga, muzeylarga, kinoteatrlarga, kontsertlarga, ommaviy dam olish joylariga sayohatlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun umumiy iqtidorni rivojlantirish uchun yuqoridagi motivlar ijobiy rol o'ynaydi. Ammo, albatta, kichik o'quvchining oila ichida ijodkorligini rivojlantirishda oilaviy ta'lim uslublari, oila a'zolarining muloqoti va birgalikdagi faoliyati hal qiluvchi rol o'ynaydi. An'anaga ko'ra oilalarning 3 asosiy turi mavjud.

- oqsoqollarning shubhasiz vakolatiga asoslangan an'anaviy;
- bolaga yo'naltirilgan, bolani haddan tashqari himoya qilish va simbiyotik aloqalarga asoslangan va
- demokratik, oila a'zolarining manfaatlari tengligi va o'zaro ishonchga asoslangan. Shartli ravishda aytishimiz mumkinki, tegishli tarbiya uslublari oilalar turlari bilan bog'liq (garchi bu erda to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik bo'lmasa ham) avtoritar, demokratik, uyg'un.

Ota-onalarning uslublari va oilaning turlari o'z-o'zidan bolaning ijodiy qobiliyatlarini chiziqli ravishda belgilamaydi, aksincha ularning oilada rivojlanishiga har xil ta'sir qiladi. Shunday qilib, bola bilan yuqori darajadagi aloqa va nazoratga ega bo'lgan avtoritar uslub faoliyat samaradorligini oshirishga, rivojlanish tezligini tezlashishiga yordam beradi va agar kattalar haddan tashqari tanqid qilsalar, ijodni susaytiradi va to'xtatadi. Bola bilan yuqori darajadagi aloqa va unga nisbatan past nazorat bilan ruxsat etilgan uslub, uni ota-onalar bilan muloqotda to'plangan ijtimoiy tajriba bilan keng tajriba o'tkazishga undaydi va past darajadagi aloqa yoki e'tiborsiz qoldirilgan nazorat bilan, bu pedagogik e'tiborsizlikka olib kelishi mumkin. Demokratik tarbiya uslubi, bizning fikrimizcha, ijodkorlikni rivojlantirish uchun qulayroqdir, chunki u bolani oilaviy hayotda sheriklik holatiga keltiradi, uning hayotiy manfaatlarini inobatga oladi, tanlash huquqini beradi va shu bilan uni ong'li ravishda mustaqil qaror qabul qilishga undaydi, vaziyatga qarab egiluvchan harakat qiladi. Oilaviy tarbiya uslubi bola bilan aloqa o'rnatishning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, unga oila tarkibining me'yorlari va qoidalarini taqdim etadi. Yosh o'quvchining mazmuni va mohiyati, ijodkorligi kattalar bilan muloqotda va birgalikdagi tadbirlarda namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda oilaviy psixologiya ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarning bolaning aql-idrokini rivojlanishiga ta'siri haqida ma'lumotlarga ega. Ota-onalar bilan intensiv hissiy aloqa bolaning aql-idrokini rivojlanishiga hissa qo'shishi, uning aql darajasi katta yoshdagi odamning aql darajasi bilan o'zaro bog'liqligi aniqlandi. Bu xususiyat turli tadqiqotchilar tomonidan turli davrlarda kuzatilgan (R. Plomin, D.S.De Vriz, V.N.Druzhinin, S.V. Nebykova, J. Xorn). Xususan, Druzhinin V.N. S.V.Nebikova bilan birgalikda ota bilan hamkorlik bolalarning og'zaki bo'lmagan ongini rivojlantiradi, onasi bilan muloqot - og'zaki; bolaga nisbatan ota-onalarni haddan tashqari tanqid qilish bu ko'rsatkichlarni pasaytiradi. Shunga o'xshashlik bilan taxmin qilish mumkin (buning uchun tajribaviy tasdiqlash kerak), bolalarning ishlab chiqarish faoliyatining rivojlanishi ham sodir bo'ladi. Qo'shma

tadbirlarda (o'yin, yozuv, hazil, rasm chizish) kattalar bolaga ijodiy xulq-atvor namunalarini taqdim etadilar va aksincha: bola tasavvurining maxsus intensivligi, idrokga bo'lgan ehtiyoj kattalarning ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantiradi. Shunday qilib, kattalar bilan aloqa qilish va birgalikdagi faoliyat kattalar va bolaning ijodkorligi amaliy va rivojlanishini topadigan yashash maydoni vazifasini bajaradi.

Bolalar va ota-onalarning aloqasi va birgalikdagi faoliyati aksariyat hollarda ijodkorlikni rivojlantirishning nisbatan boshqariladigan, ixtisoslashtirilmagan omilidir (ota-onalar va bolalar birinchi navbatda ota-ona munosabatlari bilan bog'lanadi). Agar bola musiqachi, rassom yoki u yoki bu oilaviy ta'lim tizimining izdoshlari oilasida o'ssa, ular tabiatan ixtisoslashgan bo'lishi mumkin, ammo bunday erta maqsadli oilaviy ta'lim (turli oilalarda juda individual) har doim ham ijodkorlikni rivojlantirishga hissa qo'shmaydi. Aloqa va qo'shma tadbirlar, ijodkorlikning namoyon bo'lishi va rivojlanishi uchun faqatgina zamin yaratadi, aksincha ta'limdan farqli o'laroq, ob'ektiv faoliyatda, atrofdagi haqiqatni bilishda ijodkorlikni shakllantirishni rag'batlantiradi. Shu sababli, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun ijodkorlikni tarbiyalashning maxsus usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi: treninglar, ilmiy loyihalar, ijodiy ustaxonalar va boshqalar.

Adabiyot

- 1 Kulik L.A., Berestov N.I. Oila tarbiyasi. - M., Ta'lim, 1990 yil.
2. Lisina M.I., Kapchelya G.I. Kattalar bilan muloqot. - Kishinyov, 1993 yil.
3. Lyuk A.N. Tuyg'ular va shaxsiyat. - M.: Bilim, 1999 yil.
4. Pikxart K.E. Yolg'iz ota-onalar uchun qo'llanma. - M., 1998.
5. Rojina L.N. Shaxsning hissiy dunyosini rivojlantirish. - Minsk, 1999 yil.
6. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. - Piter, 2002 yil.
7. Figdor G. Ajrashgan ota-onalarning farzandlari. - M., 1995.
10. Tseluiko V.M. Disfunksional oilaning psixologiyasi. - M.: Vldos, 2003 yil.
11. Tseluiko V.M. To'liq bo'lmagan oila. - Volgograd, 2000 yil.

MUVAFFAQIYATLI MULOQOTNING SHARTLARI

N.A.Valixanova

“University of economics and pedagogy” NOTM

Pedagogika kafedrası dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishida shaxsning shakllangan sifatlari, fazilatlarining ahamiyati juda katta. Jumladan, shaxsda ijobiy fazilatlar yaxshi shakllangan bo'lsa (xushmuomalilik, kamtarlik, insonparvarlik, to'g'ri so'zlik, vijdonlilik kabilar) muloqot jarayoni ham yaxshi o'tadi. Chunki shaxslar bir-birlarini to'g'ri tushunishlari uchun, muloqot muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ular samimiy bo'lishlari lozim.

Samimiylik insonning eng ajoyib fazilatlaridan biri bo'lib, voqea-hodisalarga oqilona munosabatda bo'lish, turli ta'sirlarga berilmaslikdir. Samimiylikning muhim belgisi – bu yuzdagi xushmuomalilik ifodasi va tabassum. D.Karnegi ham muloqot jarayonida tabassum qilish juda muhim ekanligini alohida ta'kidlab o'tadi.

Muloqot – odamlar o'rtasidagi fikr almashinuv ehtiyojidan kelib chiqadigan bog'lanishlarning ko'p qirrali jarayonidir. Unda kommunikator (so'zlovchi) va kommunikant (tinglovchi) o'rtasidagi o'zaro suhbat jarayoni aks etadi. Ushbu jarayonda kommunikator, ya'ni, so'zlovchiga xos bo'lgan jihatlar quyidagilardir:

Kommunikatorning shaxsiyati uchta guruhni tashkil etuvchi xususiyatlar shaklida ifodalanishi mumkin: biografik xususiyatlar, qobiliyatlar va shaxsiy xususiyatlar.

Biografik xususiyatlar. Bularga quyidagilar kiradi:

1. Kommunikatorning yoshi. Ya'ni, muloqot jarayonida so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi suhbat mavzusi yoshga qarab farqlanishi mumkin. Ammo, psixologiyada yosh va muloqot samaradorligi o'rtasidagi munosabatlar noaniqligicha qolmoqda. Chunki, suhbat mavzusiga qarab muloqot jarayonida kommunikator va kommunikant bir-birini yaxshi tushunsa, bunda yoshning ahamiyati sezilmasligi mumkin.

2. Kommunikatorning jinsi. Bu xususiyat so'nggi paytlarda ishbilarmonlik muloqotida erkak va ayol xatti-harakati o'rtasidagi farqni tushuntirishga harakat qilayotgan tadqiqotchilarning e'tiborini tortdi. Tadqiqotchilar, shuningdek, erkak va ayol kommunikatorlar o'rtasidagi muhim farqni, ya'ni ayollarning insoniy munosabatlarga ko'proq qiziqishini aniqladilar.

3. Ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va ta'limi. Bu xususiyatlar kommunikator uchun juda muhimdir. Ya'ni so'zlovchining ijtimoiy kelib chiqishi, iqtisodiy ahvoli va olgan ta'limi, albatta uning muloqoti jarayonida o'z aksini topadi.

Shaxsiy xususiyatlari. Bularga quyidagilar kiradi:

1. Dominantlik yoki odamlarga ta'sir o'tkazish qobiliyati.

Kommunikator muloqot jarayonida odamlarga ta'sir qilmasa, samarali muloqotga erisha olmaydi. Bu jarayon suhbatdoshga sezilmagan holda amalga oshiriladi. Agar muloqot jarayonida so'zlovchi suhbatdoshini rag'batlantira olsa, unga ta'sir ko'rsatishi osonlashadi va muloqot jarayonida yetakchilikka erishadi.

2. O'ziga ishonch.

Uyatchanlik va tortinchoqlik ham xuddi beparvolik va uyatsizlik kabi qoralanadi. Bu xususiyatning ta'siri bevosita suhbatdoshlarda namoyon bo'ladi, agar kommunikatorning o'ziga ishonchi yuqori bo'lsa, tinglovchi ya'ni kommunikant xotirjamlik, qo'llab-quvvatlash, himoyalash, ishonchlilik, kelajakka ishonchni his qiladi. Shunday qilib, ma'lum bir psixologik qulaylik o'zaro manfaatli natijaga erishish uchun motivatsiyani ta'minlaydi. Bundan tashqari, o'ziga ishongan odamlar ko'pincha boshqa odamlarni xayrixoh va ularga nisbatan moyil deb baholaydilar; o'ziga ishonchi yo'q bo'lganlar esa boshqalarga sovuqqonlik bilan qarashadi va ularni yoqtirmaydilar, bu har qanday holatda ham samarali muloqotga xalaqit beradi.

3. Hissiy muvozanat va stressga qarshilik.

Hissiy muvozanat kommunikatorning hissiy ko'rinishlarini nazorat qilishida namoyon bo'lishi kerak. Suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlar silliq, ishbilarmon bo'lishi kerak va shaxsiy hamdardlik va ularning kayfiyatiga bog'liq bo'lmisligi kerak. Hissiy muvozanat muloqotda ishtirok etuvchi odamlarning hissiy holatiga ta'sir qiladi. Kommunikatorda salbiy his-tuyg'ularning paydo bo'lishi suhbatdoshlarning ishonchini pasaytirishi mumkin. Natijada, so'zlovchi tomonidan aytilgan narsalarni idrok etishlari qiyinlashadi. Suhbat ishtirokchilari muayyan mavzular bilan emas, balki o'zlarining his-tuyg'ulari bilan shug'ullanishga majbur bo'lishadi.

Hissiy nomutanosiblik kommunikatorning imidjini buzishi mumkin. Ammo salbiy hissiy reaksiyalarni doimiy ravishda bostirish, ularni ushlab turish odam uchun noxush oqibatlariga olib kelishi mumkin – nevrozlar va ular asosida rivojlanayotgan psixosomatik kasalliklar, masalan, gipertenziya yoki oshqozon yarasi shular jumlasidandir.

Kommunikatorning hissiy holati, ya'ni xafaligi, jahli chiqqanligi, stress holatda ekanligi muloqot jarayoniga ta'sir ko'rsatmasligi darkor.

4. Ijodkorlik yoki muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyati.

Samarali muloqotning kaliti kommunikatorning suhbatdoshlar bilan muloqot paytida yangilik va ijodkorlik elementlarini bevosita idrok eta olishi, shuningdek, ularning g'oyalarini qo'llab-

quvvatlay olishidir. Bunday mutaxassis maqsadga erishish uchun ajoyib zukkolik va zukkolikka ega, umidsiz vaziyatdan chiqish yo'lini qanday topishni biladi.

5. Maqsadga erishish istagi va tadbirkorlik.

Maqsadga erishish yo'lda kommunikator yarim yo'lda to'xtamasligi kerak, u tavakkal qila olishi va o'z tavakkalchiligini hisoblay olishi kerak. Ayrim muammoli masalalar bo'yicha nuqtai nazarni o'zgartirish orqali eng ajoyib yangiliklar yaratishi mumkin.

6. Vazifalarni bajarishda mas'uliyat va ishonchlilik.

Biz kundalik hayotda bu insoniy fazilatlarining yetishmasligini doimo his qilamiz. Kommunikator mas'uliyatli va ishonchli shaxs bo'lishi kerak. Muvaffaqiyatli odamlarimizning taxminan 3/4 qismi o'z vazifalarini bajarishda o'zlarini "juda faol" deb bilishadi. Ularning barchasi shunday bo'lishlariga mehnatsevarlik yordam berganini ta'kidlashadi. Kommunikator mas'uliyatli va ishonchli shaxs bo'lishi kerak.

7. Mustaqillik.

Bu xususiyat, shubhasiz, kommunikatorning muhim shaxsiy xususiyati bo'lib, uning muloqotning turli sohalaridagi harakatlarida muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Kommunikator atrofdagi odamlardan qanday maslahat olsa ham, u har doim yakuniy qarorni o'zi qabul qilishi kerak. U o'zini qanchalik mustaqil tutsa, uning mustaqilligi shunchalik ko'p namoyon bo'ladi. Ammo bu suhbatdoshlarning fikrini tinglash zarurligini istisno qilmaydi. Asosiysi, kommunikator paydo bo'lgan muammolarga, uning professional va insoniy qiyofasiga o'z nuqtai nazariga ega, shuningdek, suhbatdoshlarida bu xususiyatni qo'llab-quvvatlaydi.

8. Sezuvchanlik, diqqatlilik.

Samarali muloqotchi o'z mavqeini saqlab qolish va mustahkamlash uchun suhbatdoshlariga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishi, qat'iy va obyektiv bo'lishi kerak. Ishontirish bilan bir qatorda, u bilan muloqotga kirishadigan odamlarga yordam berishi kerak.

9. Ilhomlantirish qobiliyati.

Kommunikatorning suhbatdoshlarning ishtiyoqini uyg'otish, ularda o'ziga ishonchni uyg'otish, har qanday vazifani bajarishga ilhomlantirish qobiliyati ko'p jihatdan butun biznes muvaffaqiyatining kalitidir.

10. Maqsadlarni belgilash qobiliyati.

Kommunikator har bir bajarilgan ishning ahamiyatiga e'tibor beradi, umumiy vazifani tushuntiradi, har bir topshiriqning tezligini baholaydi va ishonchli fikr bildiradi.

11. Muammolarni hal qilish qobiliyati.

Kommunikator muloqot jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda tashabbus ko'rsatadi. Bu tashabbus oxirigacha amalga oshirilishi kerak.

12. Tashqi ko'rinish. Har qanday kommunikatorning asosiy yondashuvi atrof-muhitga moslashishdir. Eng yaxshi ko'rinishga ega bo'lish, ya'ni did bilan kiyinish, yuzingizga mos rang sxemasini tanlash kerak.

Xullas, muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishida shaxsning yuqorida sanab o'tilgan sifatlari, fazilatlarining ahamiyati juda katta.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.Karnegi. Muomala sirlari. T. 2000.
2. A.V.Petrovskiy Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi", 2002
3. Safaev N., Mirashirova N, Odilova N. Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti (o'quv qo'llanma) T.: .2013

Muloqot bilan bog'liq muammolar psixologiya fanida chuqur o'rganilgan. Unga tayanib insonning ruhiy taraqqiyotini, uning atrofdagilar bilan bo'ladigan aloqasini, individning shaxs bo'lib shakllanishini muloqotsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, degan xulosaga kelish mumkin. Chunki muloqot ham insonning o'ziga xos ehtiyojlaridan biri. Insonning go'daklik va o'smirlik davrlarida muloqot yetakchi, ya'ni yangi psixologik xususiyatlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi faoliyat sifatida gavdalanadi/

"Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatni o'zlashtirish va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obraz va modellari shakllanib, keyinchalik ular interiorizatsiyalanadi. Muloqot davomida ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar amalga oshadi, uning vositasida hamkorlikdagi faoliyat ro'yobga chiqariladi.

Muloqot psixologiyasi sohasidagi bilimlarni yoshlar, ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarga yetkazish ularning psixologik savodxonligini oshiradi, ma'naviy-axloqiy tarbiyasini yuksaltirishga, bo'lg'usi pedagogik faoliyatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Muloqot faqat insonlarga xos bo'lgan jarayondir. Kishilarda faoliyat jarayonida bir-birlari bilan muloqotda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. O'zaro muloqot esa, tabiiyki, kishilik jamiyati vujudga kelishining eng asosiy unsuri hisoblanadi.

Psixologiya lug'atida muloqot tushunchasiga ikki xil ta'rif beriladi:

1. Muloqot — hamkorlikdagi faoliyat ehtiyoji bilan taqozolangan aloqa o'rnatish va uni rivojlantirish jarayoni;

2. Muloqot — belgilar tizimi orqali subyektlarning o'zaro ta'sirlashuvi.

Muloqot — odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot (munosabat) birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ (o'zaro aloqaga doir) jihati hisobga olinadi.

Muloqot tushunchasini kommunikatsiyadan farqlash kerak. Kommunikatsiya — tirik va o'lik tabiatdagi tizimlar o'rtasida axborot almashinuvini anglatadi. Hayvonlar o'rtasidagi signallar almashinuvi, insonning texnik vositalar bilan aloqa qilishi — bularning barchasi kommunikatsiya. Muloqot esa faqat insonlar o'rtasidagina amalga oshirilishi mumkin. Inson bolasi aynan boshqalar bilan muloqotda va munosabatda bo'lish jarayonida shaxsga aylanib boradi, ijtimoiy tajriba va madaniyatni egallab boradi. Har bir kishining o'z «Men»i atrofdagilar bilan bo'ladigan muloqot jarayonida shakllanadi. Shaxsning hayot yo'llari awal oilada, bog'cha, maktab, institut, ishxona, keksalar orasida, ya'ni guruh va jamoalarda rivojlanadi. Muloqotga bo'lgan ehtiyojimiz qondirilmasa, ongimiz ham rivojlanmaydi. Kimlar bilandir bo'lgan muloqotdan qoniqish hosil qilamiz, ayrim hollarda esa qoniqmaslikni his qilamiz. (1.5.)

O'zbek tiliga davlat maqomi berilganidan keyin davlat va jamiyat hayotida birmuncha ijobiy o'zgarishlar yuz berdi, bu borada asosiy islohotlar milliy istiqloldan so'ng amalga oshirildi. Ijtimoiy hayotdagi katta yutuqlar bilan bir qatorda, shaxslararo munosabatlarda til odobi, nutq madaniyatida buzilishlar davom etmoqda, o'zbek tilining musaffoligi, aniq va lo'ndaligi, mantiqiyliigi, ohangdorligi va silliqliigi muloqotda o'z ifodasini topa olmayapti. Natijada uzatilayotgan fikrlarni idrok qilish qiyinlashmoqda. Muloqot psixologiyasining asosiy maqsadi, awal yoshlarda nutq madaniyatini shakllantirishdir. Shuningdek, o'qitish jarayonida bo'lajak mutaxassislarga muloqot madaniyati, muomala odobini singdirish, guruh va jamoalarda o'zaro munosabatlarni muloqotni shakllantirish

orqali yaxshilashdir.

Muloqot — shaxslararo munosabatlarning asosiy ko‘rinishi bo‘lib, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o‘zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o‘zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta’sir o‘tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, tushunadilar.

Shuning uchun muloqot ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida ishtirok etib, hamkorlik faoliyatining moddiy, ma’naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi. Insonda yuzaga keladigan har xil ehtiyojlarni maqsadga muvofiq ravishda qondirish muloqot maromiga bog‘liq bo‘lib, shaxslararo munosabat barkamol avlod, komil inson g‘oyalari qaror topishiga xizmat qiladi. Muloqot muvaffaqiyatining negizi shaxsning ruhiy dunyosi, ehtiyojlari motivatsiyasi, xarakter xislati, individual-tipologik xususiyati, qobiliyati, e’tiqodi kabi fazilatlar, sifatlar namoyon bo‘lishi, rivojlanishi hisoblanadi.

Shaxs mehnat tufayli hayvonot olamidani ajralib chiqqan. Jamiyatda rivojlanuvchi til yordami bilan boshqa kishilar bilan (muloqot) muomalaga kirishuvchi odam shaxsga aylanadi. Ijtimoiy mohiyati shaxsning asosiy tavsifi hisoblanadi.

Demak, shaxslararo munosabatlarning shakllanishida muloqotning ahamiyati katta ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. (o‘quv qo‘llanma) ”Turon-iqbol” nashr. T.2006.
2. Maxsudova M. Asqarova O’. Umumiy pedagogika va psixologiya. (darslik) ”Usmon Nosir media” nashr. N.2022.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА “ЯШИЛ” ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАЛАБА ҚИЗЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН ҲОЯ ВА ТАШАББУСЛАРИ.

Мухторова М.А.

Тошкент давлат Иқтисодиёт университети ўқитувчиси

Янги ўзбекистонда илм-маърифат, “Рақамли” ва “Яшил” иқтисодиётни ривожлантиришда Президентимизнинг “Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисидаги фармони ўз вақтида қабул қилингани ҳамда барча йўналишдаги ишларни бутунлай янги босқичга олиб чиқиши билан ғоят аҳамиятлидир. Зеро, ушбу ҳужжат билан “Ўзбекистон-2030” стратегияси тасдиқланди.

Бугунги кунда мамлакатимиз ёшларининг имконият, қобилият, билим даражаси, талаб ва эҳтиёжларини ўрганиш асосида уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, қўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантиришга қаратилган дастурлар ишлаб чиқилган. Ҳозирда бу дастурлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Ҳозирда ривожланган “blockchain” технологиялари, 3-D print, учувчисиз қурилмалар ва сунъий интеллектларнинг иқтисодий аҳамиятида аёлларнинг кенг қўлами қамраб олинган.

Ҳам биз “Рақамли” ва “Яшил” иқтисодиёт деганда, фақатгина Блокчейн технологиясини ва улардан халқаро молия бозорларида фойдаланиш масалаларини ёки криптовалюталарни тушуниш керак эмас. Балки, “Рақамли” ва “Яшил” деганда рақамли коммуникациялар, IT ёрдамида олиб бориладиган иқтисодиёт тушунилади. Буни яширин иқтисодиётга барҳам бериш воситаси сифатида ҳам қараш мақсадга мувофиқ бўлади деб ўйлаймиз.

Чунки, бугун бизга мълумки, барча соҳалар каби таълим соҳаси ҳам босқичма-босқич “Рақамли” ва “Яшил” иқтисодиёт тизимида қадам қўймоқда. Шу тариқа таълим соҳасининг каттагина қисмини эгаллаган мамлакатимиз талаба қизлари бу борада ўзининг инновацион ғоя ва ташаббуслари психологияси билан фаол иштирок этишмоқда. Шу боис ахборот

технологиялари орқали ўқувчи шахсини ўрганиш ҳам давр талабига айланиб бормоқда. Шунингдек бугунги ўзгарувчан, ўсувчан замонда ҳар қандай вазиятга “лаббай” деб жавоб бера оладиган кадрларгина ўз соҳасида ўзгариш қилмоқда.

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йиларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида ҳам якин истиқболда миллий иқтисодий жадвал ривожлантириш ва юқори ўсиш суратларини таъминлаш билан бир қаторда “Яшил” иқтисодий технологияларини барча соҳага фаол жорий этиш орқали иқтисодийнинг энергия самарадорлигини 20% га ошириш ва ҳавога чиқариладиган зарарли газ миқдорини 20% га камайтириш бўйича устувор вазифалар белгиланган. Шу мақсадда йирик қувватли қуёш фото электр станцияларини қуриш лойиҳалари амалга оширилмоқда ва гидро энергетикани амалга ошириш давом этмоқда. Бу борадаги ислохотлар мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотимизнинг энергияси сифимини ишлаб чиқариш таннарини янада камайтириб ва қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш каби муҳим вазифаларни ҳал қилишга замин яратади.

Юқорида таъкидлаб ўтилган масалаларнинг амалга оширилишида ўқув фаолиятининг беш элементи:ресурслар-ўқув мотивлари, ўқув топшириқлари, ўқув ҳаракатлари, ўқитувчининг назорати, ўқитувчининг баҳолашини электрон-ҳемис тизимига ўтказиш анча йиллардан бери амалга оширилиши керак бўлган фаолият эди. Лекин бугунги кунда мамлакатимизда амалга ошириладиган кенг қамровли ислохотлар турли йўналишларда ўзаро манфаатли Янги Ўзбекистонни ривожлантириш учун қўшимча шарт-шароитлари яратилди. Бугун Ўзбекистон инновацион ривожланиш йўлида кундан-кунга олға қадамлар билан одимлаётир.

Шу боис,мамлакатимизда инновацияларни жорий этиш “Рақамли” ва “Яшил” иқтисодий, ижтимоий соҳа ва туризм саноатини ривожлантиришга қаратилган ислохотлар ҳаётга изчил татбиқ этилмоқда. Шу, муносабат билан жаҳон рейтингда етакчи ўринни эгаллаган, жумладан иқтисодий эркинлик ва саёҳат хавфсизлиги, бизнесни яратиш ва юритиш қулайлиги биотехнологияни ривожлантириш бўйича 10 та етакчи давлатлардан бири бўлганлиги билан ҳамкорлик истиқболлари сезиларли даражада кенгаймоқда.

Шу ўринда, бугунги кунда мамлакатимиз ҳамкорлигининг истиқболли йўналишларидан бири хисобланган таълим соҳаси ҳам ўз аксини намоён этиб, ўз тасдиғини топмоқда.

Шу жумладан, ўқувчиларнинг ёш ҳамда индивидуал психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда фаол ижтимоий ҳаётга тайёрлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Мактабгача ва Халқ Таълими Вазирлиги Ўқувчиларни Касб-Хунарга Йўналтириш учун Психологик-Педагогик Ташхис маркази томонидан психологик диагностика методикаларини электрон дастурини яратди.

Шунингдек, психологик маҳорат мактаби ўз иш фаолиятини бошлади. Психологик маҳорат мактаби томонидан ўтиладиган дарслар орқали мактаб амалиётчи психологларимиз ўзларининг билим-қўникма ва малакаларидан келиб чиққан ҳолда **психологик фаолиятнинг асосий омилларини таъкидлаб ўтишди:**

- касб-хунарга йўналтириш;
- психологик маърифат ва ташвиқот;
- психологик-педагогик ташхис;
- психологик профилактика;
- психологик коррекция;
- психологик маслаҳат

йўналишлари бўйича олиб бориладиган дарслардан фойдаланётган ҳолда тест топшириқларини бажариб, ушбу йўналиш сертификатларига эга бўлишмоқдалар.

Бугун Янги Ўзбекистонда аёлларимиз ҳар бир жабҳада жамият рағнақи ва ривожига учун ўз ҳиссаларини қўшмоқда. Ҳозирда аёлларимизнинг ихтирочилик, фойдали моделлар ва саноат намуналари яратишда, рационализаторлик таклифлари, ЭҲМ ва АКТлар бўйича инновацион лойиҳаларида, фан ва техниканинг устувор йўналишлари юзасидан истиқболли инновацион ғоялар ҳамда “Яшил” иқтисодиётнинг турли йўналишларида бизнес-лойиҳалар ҳунармандчиликда амалга оширилмоқда. Шунингдек, инновацион лойиҳалар яратиш ҳамда ўз инновацион лойиҳаси асосида ҳам тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш бўйича энг етакчи ўринларни эгаллаб, керак бўлса, жаҳон стандартлари даражасида хорижий мамлакатлар билан беллаша оладиган даражада юксалмоқда десак муболаға бўлмайди деган умиддамиз. Шу боис, илм-маърифат, “**Рақамли**” ва “**Яшил**” иқтисодиётни ривожлантиришда ўз ҳиссасини қўшаётган инноватор аёлларимиз эса Президентимиз томонидан муносиб тақдирланмоқда ҳамда зарур психологик муҳит ва шарт-шароитлар билан таъминланмоқда. Албатта, бундай кенг имкониятлардан ўринли фойдалана олиш ҳар биримизнинг ўз қўлимизда.

Демак, бугун Янги Ўзбекистонда илм-маърифат, “**Рақамли**” ва “**Яшил**” иқтисодиётни ривожлантиришда мамлакатимиз ёшлари ҳамда талаба қизларининг инновацион ғоя ва ташаббуслари Президентимизнинг “**Ўзбекистон-2030**” стратегияси тўғрисидаги фармони ўз вақтида барча йўналишдаги ишларни янги босқичга олиб чиқиши билан ўз тасдиғини топади деган умиддамиз, албатта.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Рухиева Х.А. Вояга этмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва суицидал ҳолатлар психопрофилактикаси. Т.:”Tafakkur tomchilari” Нашриёти ,2021.-360 б.
- 2.Рухиева Х.А. Суд-психологик экспертизаси.-Т.:”NAFIS BEZAK”, 2012.-384б.
- 3.Ruxiyeva X.A., Pulatov Y.S. Yuridik konfliktologiya. Toshkent-2022.-345 b

O‘ZBEKISTON PSIXOLOGIYASIDA OILAVIY NIZOLAR MASALALARINING O‘RGANILISHI

Qarshi davlat universiteti
Psixologiya ixtisosligi magistri O.Omonova

Annotatsiya: maqolada o‘zbek oilaridagi nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va ularni mamlakatimiz psixolog olimlari tomonidan o‘rganilishi haqida muhim ma’lumotlar keltirilgan. Muallif mazkur muammo hozirgi kunda juda dolzarb ekanligi, uni o‘rganish psixologlar oldida muhim vazifalarni qo‘yayotganligi, mamlakatimizdagi har bir oilaning bir butunligi va barqarorligini saqlab qolish borasidagi tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni yanada kuchaytirish zarurligini ta’kidlagan.

Kalit so‘zlar: oila, nikoh, er-xotin, shaxslararo munosabat, tarbiya, jinsiy hayot, oila barqarorligi, fe’l-atvor, muvaffaqiyatsiz nikoh, nizo, ajralish.

Аннотация: В статье содержатся важные сведения о социально-психологических особенностях конфликтов в узбекских семьях и их изучении психологами нашей страны. Автор подчеркнул, что данная проблема сегодня весьма актуальна, что ее изучение ставит перед психологами важные задачи, необходимо дальнейшее укрепление организационно-правовых механизмов сохранения целостности и стабильности каждой семьи в нашей стране.

Ключевые слова: семья, брак, пара, межличностные отношения, образование, сексуальность, стабильность семьи, характер, неудавшийся брак, конфликт, развод.

Annotation: The article contains important information about the socio-psychological characteristics of conflicts in Uzbek families and their study by psychologists in our country. The author emphasized that this problem is very relevant today, that its study poses important tasks for psychologists, it is necessary to further strengthen the organizational and legal mechanisms for maintaining the integrity and stability of every family in our country.

Key words: family, marriage, couple, interpersonal relationships, education, sexuality, family stability, character, failed marriage, conflict, divorce.

Mutaxassislarning e'tirof etishicha, oila va uning mustahkamligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri oilaviy nizolar hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, ijtimoiy hayotda kishilar o'rtasida oila va nikoh munosabatlari bilan bog'liq turli anglashmovchiliklar, nizolar va o'zaro kelishmovchiliklar uchrab turadi. Odatda, nizo deb, qarama-qarshi yo'nalgan qarashlarga, noxush hissiy kechinmalar bilan bog'liq guruhlararo yoki shaxslararo munosabatlar orqali ifodalanuvchi to'qnashuvlarga aytiladi. Psixologik nuqtai nazardan talqin etganda, odamlarga halokatli ta'sir etadigan jihat bu – nizolarning o'zi emas, balki ularning oqibati hisoblanadi. Nizolar oqibatida inson ruhiyatida qo'rqinch, vahima, adovat kabi salbiy hislar yuzaga keladi. Agar mazkur kechinmalar kuchli bo'lsa va uzoq muddat davom etsa, odamda himoya reaksiyasi paydo bo'lishi va mustahkamlanishi mumkin.

Mustaqillik yillarida oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan nizoli holatlarni o'rganish bo'yicha mamlakatimiz psixologlari tomonidan ham bir qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Shu o'rinda G.B.Shoumarov, E.G.G'oziyev, A.M.Jabborov, N.A.Sog'inov, V.M.Karimova, B.Umarov, F.A.Akramova, M.X.Fayziyeva, X.Karimov, R.S.Samarov, N.Salayeva, F.R.Ro'ziqulov, I.A.Jabborov va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan ishlarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin. Biz quyida mamlakatimiz psixologlarining oilaviy nizolar masalalari bo'yicha amalga oshirgan ilmiy tadqiqot ishlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

M.Fayziyevaning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, o'zbek oilalarida shaxslararo munosabatlar barqarorligini belgilashda er-xotin munosabatlaridagi o'zaro hurmat va ishonch, bir-birini yaxshi tushunish, farzandlar, muomala odobi, onglik va ma'naviy axloqiy mavqe, uning moddiy ta'minlanganligi, uy-joy bilan ta'minlanganlik, rollar taqsimotining mosligi, jinsiy moslik muhim omillar hisoblanadi. Muallif, oilaviy nizolarning shakllanishi va ularning buzilib ketishida er-xotin fe'l-atvorining mos kelmasligi, farzandsizlik, sevgi va mehr-muhabbatning yetarli emasligi, uning budjetini oqilona boshqara olmaslik asosiy omillar bo'lib, ro'zg'or ishlarining saranjom-sarishta va orasta emasligi, iqtisodiy ta'minotdagi kamchiliklar, rashk va ishonchsizlik, ota-onalarning er-xotin munosabatlariga aralashuvi, dunyoqarash va maslaklarning nomuvofiqligi, jinsiy nomoslik kabi omillar ham oilaviy munosabatlarda ziddiyatlarni kelib chiqarishda muhim o'rin tutadi, deydi [4].

N.A.Sog'inovning izlanishlarida o'zbek oilasida juftliklar o'rtasidagi o'zaro tushunish, o'zaro hurmat va hissiy yaqinlik, er-xotinlarning nikohdan qoniqqanlik xususiyatlari kabi omillarning oila mustahkamligiga ta'siri, ularning o'zaro munosabatlarida nizolar paydo bo'lishining etnopsixologik komponentlari o'zbek etnosi misolida ilk bor o'rganilgan. Ushbu tadqiqot ishi sobiq ittifoq miqyosida u yoki bu millatning etnik xususiyatlarini namoyon bo'lishi tadqiq etilgan ilk ijtimoiy-psixologik tadqiqotlardan biri ekanligi e'tirof etiladi. Unda yoshlarning oila qurish motivlari, nikoh oldi omillari, nikohdan qoniqqanlik darajalari, er-xotin o'rtasida "o'zaro tushunish", "emotsional intilish", "o'zaro hurmat" ko'rsatkichlari shahar va qishloq oilalari misolida qayd etib o'tilgan. Tadqiqotda oila qurish niyatidagi yoshlar, muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz nikohlar, ajralishgan juftlar o'rganilgan[3].

X.Karimovning fikricha, o'zbek oilasida er-xotin orasidagi nizolar boshqa millat vakillari (rus, ukrain va boshqalar) oilalaridagi nizolardan farqlanishi bilan ajralib turadi. Olib borgan tadqiqotlarimizda o'zbek oilalari o'ziga xos etnopsixologik xususiyatlarga ega ekanligi bilan ajralib

turishi, bunda er-xotin orasida nizolarning kelib chiqishiga milliy-madaniy muhitga xos bo'lgan nikoh oldi omillarining xususiyatlari, ya'ni ba'zida tanishish imkoniyatining bo'lmashligi yoki qisqaligi ham ta'sir etishi, natijada yuzaga kelgan nizo sabablarini tomonlar o'zidan qidirmasligi, uni bartaraf etishda ota-onalarga tayanish, oiladagi o'zaro munosabatlar qo'pollik asosiga qurilishi va boshqa bir qator salbiy holatlar yuzaga kelishi kabi holatlar aniqlandi. Bundan tashqari, oilaviy nizolar, ko'p holatlarda, bir-birini tinglamaslik, ya'ni bir-birlarining istaklarini "eshitmaslik", hayotga bo'lgan qarashlarning farqlanishi, o'ta qattiq nazorat, ta'bi ustidan kulish, e'tibor yetishmasligi, ish faoliyatidagi muammolar tufayli yuzaga kelishi mumkinligi qator tajribalarda o'z isbotini topgan[2].

V.Karimovanning oila va oilaviy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik omillari va oqibatlariga bag'ishlangan asarlarida oilada yoshlarni gender munosabatlarga tayyorlash, gender tasavvurlarning shaxs tarbiyasidagi o'rni, er-xotin va oiladagi sibling munosabatlarning bola shaxsiga ta'siri masalalari ko'proq e'tibor qaratadi. Uning fikricha, oiladagi o'zaro munosabatlarning asosini tashkil etgan oilaviy rollarga oid tasavvurlar va ularning differentsiatsiyasi o'zining yosh, hududiy va jinsiy xususiyatlariga ega bo'lib, ular avvalo har bir oilaning ruhiy ma'naviy muhiti, u yerdagi milliy qadriyatlar, an'analar, rasm-rusmlar qanchalik saqlanib qolganligiga ham bog'liqligi asoslangan. Muallif nikoh yoshigacha bo'lgan yoshlar bilan oilali er-xotinlarning oilaviy ijtimoiy tasavvurlari o'rtasidagi asosiy farqlarni psixologik nuqtai nazardan tahlil qilib, uning sabablarini ko'rsatib o'tgan[1].

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'zbek oilalarida ma'naviy-axloqiy muhitni barqarorlashtirish va gender tenglikni ta'minlash, nizoli holatlar kelib chiqishining oldini olishda erkakning ham, ayolning ham o'z o'rni bor. Oilaviy hayot masalalarida erkak va ayol jamiyatdagi meyorlarga amal qilishi, zimmasidagi burch va vazifani qonun doirasida, adolat tamoyillariga rioya qilgan holda bajarishi, bir-birlarini tushunishi, hurmat qilishi oilaviy masalalarni birgalikda hal qilishga harakat qilishi oilada yuzaga keladigan har qanday nizo, ixtilof va muammolarni tinch yo'l bilan bartaraf qilishga harakat qilishi maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, mahallalarda nizoli oilalar bilan ishlashni to'g'ri yo'lga qo'yish, joylarda aholi orasida maktab psixologlari, o'qituvchilar va tarbiyachilar hamda mahalla faollari ishtirokida oilaviy munosabatlarda nizoning salbiy oqibatlari haqida suhbatlar o'tkazib borish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova.V. Ijtimoiy psixologiya. –T.: "Fan va texnologiya", 2012, – 172 b.
2. Karimov X.K. O'zbek oilalarida er-xotin nizolarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixol. f. n. ilmiy daraja. olish uchun yozilgan dis.. – T.: TGPI 1994. – 142 b.
3. Софинов Н.А. Социально-психологические особенности удовлетворенности браком в узбекской семье. Автореф. дисс. канд. психолог. наук. – К.: 1990, –19 стр.
4. Fayziyeva M., Jabborov A. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. –T.: "Yangi asr avlodi", 2007, –144 b.
5. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun. – T.: "Sharq", – 240 b.

SINF JAMOASINI BOSHQARISHDA O'QITUVCHINING MULOQOT MANERALAR

Andijon viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi "Pedagogika va psixologiya, ta'lim texnologiyalari" kafedrasini mudiri p.f.f.d (PhD)., dotsent

Sinf o'qituvchisi har bir o'quvchining individual, psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil etishga erishadi. O'qituvchilar o'quvchilarni o'zlarini qiziqitgan sohalarida puxta ta'lim olishlari uchun g'amxo'rlik qilishi, berilgan vazifalarni izchil bajarishi, bir-birlariga javobgarlik va

sadoqat hissi va o'zaro yordam, u qo'shimcha darslar olish, dars berish yo'nalishini ham yuritadi. Mana, boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilan dars o'qituvchilari o'rtasida uyg'un aloqani yaratish. Shuni ham ta'kidlash mumkinki, sinf rahbari ish sohasi bilan shug'ullanadi. Qisqacha aytganda, sinf rahbari o'quvchilarga savodxonlik, odob-axloq qoidalarini takomillashtirish to'g'risida ham ma'lumot beradi, takomillashtirish choralari belgilanishi kerak. O'qituvchi maktabdagi ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy tashkilotchisi. O'quvchilarning umumiy tayyorgarlik darajasi asosan o'qituvchiga, uning kasbiga, iymon-e'tiqodiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun o'quvchilar tarbiyasiga oid pedagogik ishlar maxsus uyushqoqlik hamda muayyan malaka va ko'nikmalarnigina emas, balki pedagoglik qobiliyatlari darajasiga taalluqli bir qancha psixik xususiyatlarning ham mavjud bo'lishini talab etadi. Pedagogik mahorat bo'lajak o'qituvchilarda yosh avlod ta'lim-tarbiyasi uchun mas'uliyat hissini shakllantiradi. O'qituvchi bunday murakkab vazifalarni amalga oshiruvchi, davlat va jamiyatning ishonchli vakilidir. O'quvchilar jamoasini birlashtiruvchi sinfda ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va boshqarishda o'qituvchining bilimi, pedagogik mahorati va psixologik xususiyatlari ochiq namoyon bo'ladi. Avvalo, o'qituvchi va o'quvchilar orasida o'zaro hamkorlik va bir-birlariga nisbatan ishonch tuyg'ulari bo'lishi hamda o'qituvchi o'z kasbiy bilimlaridan tashqari boshqa o'quv fanlarini ham puxta egallagan bo'lishi lozim. Zero, sinf jamoasini boshqarish - pedagogik jamoa, ota-onalar oldida o'qituvchining obro'-e'tibori qay darajada ekanligini korsatuvchi mezon. Pedagog va psixolog olimlarning ko'p yillik ilmiy izlanishlari, kuzatishlari va ilmiy tajribalariga asoslangan holda o'qituvchilarning rahbar sifatida sinf jamoasini boshqarishini qo'llaydigan muloqot uslublari quyidagicha tavsiflanadi: - Avtoritar uslubda faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilar. - Demokratik uslubda faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilar. - Liberal uslubda faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilar. Avtoritar uslubda faoliyat olib boradigan o'qituvchi ish faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlar mujassamlashgan bo'ladi: - o'zi yakka holda guruh faoliyatining yo'nalishlarini belgilaydi; - o'zi o'quvchilarga ko'rsatmalar va buyruqlar beradi; - ta'lim-tarbiyaviy jarayonga javobgarlikni o'z zimmasiga oladi; - o'quvchilarning unga so'zsiz bo'ysunishini da'vo qiladi; - qattiq intizom asosida ish olib boradi; - topshiriqlarning to'liq bajarilishini talab qiladi; - gap qavtargan, fikr bildirgan o'quvchini yoqtirmaydi; - aytgan tashakkuri ham buyruqdek chiqadi, so'zlari qattiq va qo'pol; o'quvchilarga biror muammoni to'liq tushuntirmasdan talab qiladi. Avtoritar uslublarda pedagogik faoliyat olib boruvchi o'qituvch "Mening aytganim aytgan, deganim degan" shakldagi prinsip asosida pedagogik faoliyat olib boradi. Demokratik uslub asosida faoliyat olib boradigan o'qituvchining bosh shiori o'quvchilarda mustaqil va erkin fikr yuritish ko'nikmalarini va ongli intizomni hosil qilishdan iborat. O'qituvchining muloqoti barchasi demokratik talablar asosida quriladi. Zero, «Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi» Ushbu uslubni mukammal egallagan o'qituvchi o'z pedagogik faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlarni mujassamlashtiradi: - pedagogik faoliyatda sinf jamoasining fikr mulohazalariga tayanib ta'lim-tarbiyaviy ishlarni tashkil etadi; - sinf jamoasining tashabbusini ma'qullaydi, rivojlantiradi, o'quvchilarning erkin fikr bildirishlariga imkoniyat yaratadi; - muloqot jarayonida o'quvchilar fikr-mulohazalarini inobatga olib, pedagogik faoliyatida qo'llaydi; - muloqotga kirishishning asosiy shakllari: iltimos, maslahat berish, samimiy muomala Liberal uslub asosida faoliyat olib boruvchi o'qituvchi xususiyatlariga sho'rolar zamonidan qolgan ta'lim-tarbiya tizimiga xos mafkuraviy qarashlar mujassamlashgan. o'qituvchining pedagogik faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlar mavjud: - tashabbusiz, eski qolipda pedagogik faoliyat olib boradi; - sinf jamoasining tarbiyaviy faoliyatiga aslo aralashmaydi; - ta'lim-tarbiyaga oid muammolarga yuzaki qarab

chiqadi; - o'z mustaqil fikriga ega emas, javobgarlikdan o'zini olib qochadi; o'quvchilarga berilgan topshiriqlarning natijalari bilan qiziqmaydi, o'z pedagogik faoliyatiga sovuqqonlik bilan munosabatda bo'ladi. Biroq, yillar o'tib, zamonlar o'zgargan sari, XXI asrda jamiyatning ijtimoiy talablaridan kelib chiqib, o'qituvchining xulq-atvori, pedagogi va psixologik bilimlar saviyasi, o'z kasbiy faoliyatiga nisbatan munosabati, pedagogik va axborot informatsion texnologiyalarini puxta o'zlashtirish saviyasi ham o'zgarmoqda.

Adabiyotlar

1. Xoliqov A. Pedagogik mahorat Toshkent «iqtisod-moliya» 2011
2. Tursunow J.Ş. we başg. Pedagogika. Ashgabat – 2011

SINF JAMOASINI BOSHQARISHDA O'QITUVCHINING MULOQOT MANERALAR

Andijon viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi “Pedagogika va psixologiya, ta'lim texnologiyalari” kafedrası mudiri p.f.f.d (PhD)., dotsent

Sinf o'qituvchisi har bir o'quvchining individual, psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil etishga erishadi. O'qituvchilar o'quvchilarni o'zlarini qiziqitgan sohalarda puxta ta'lim olishlari uchun g'amxo'rlik qilishi, berilgan vazifalarni izchil bajarishi, bir-birlariga javobgarlik va sadoqat hissi va o'zaro yordam, u qo'shimcha darslar olish, dars berish yo'nalishini ham yuritadi. Mana, boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilan dars o'qituvchilari o'rtasida uyg'un aloqani yaratish. Shuni ham ta'kidlash mumkinki, sinf rahbari ish sohasi bilan shug'ullanadi. Qisqacha aytganda, sinf rahbari o'quvchilarga savodxonlik, odob-axloq qoidalarini takomillashtirish to'g'risida ham ma'lumot beradi, takomillashtirish choralari belgilanishi kerak. O'qituvchi maktabdagi ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy tashkilotchisi. O'quvchilarning umumiy tayyorgarlik darajasi asosan o'qituvchiga, uning kasbiga, imon-e'tiqodiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun o'quvchilar tarbiyasiga oid pedagogik ishlar maxsus uyushqoqlik hamda muayyan malaka va ko'nikmalarnigina emas, balki pedagoglik qobiliyatlari darajasiga taalluqli bir qancha psixik xususiyatlarning ham mavjud bo'lishini talab etadi. Pedagogik mahorat bo'lajak o'qituvchilarda yosh avlod ta'lim-tarbiyasi uchun mas'uliyat hissini shakllantiradi. O'qituvchi bunday murakkab vazifalarni amalga oshiruvchi, davlat va jamiyatning ishonchli vakilidir. O'quvchilar jamoasini birlashtiruvchi sinfda ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va boshqarishda o'qituvchining bilimi, pedagogik mahorati va psixologik xususiyatlari ochiq namoyon bo'ladi. Avvalo, o'qituvchi va o'quvchilar orasida o'zaro hamkorlik va bir-birlariga nisbatan ishonch tuyg'ulari bo'lishi hamda o'qituvchi o'z kasbiy bilimlaridan tashqari boshqa o'quv fanlarini ham puxta egallagan bo'lishi lozim. Zero, sinf jamoasini boshqarish - pedagogik jamoa, ota-onalar oldida o'qituvchining obro'-e'tibori qay darajada ekanligini korsatuvchi mezon. Pedagog va psixolog olimlarning ko'p yillik ilmiy izlanishlari, kuzatishlari va ilmiy tajribalariga asoslangan holda o'qituvchilarning rahbar sifatida sinf jamoasini boshqarishiniqo'llaydigan muloqot uslublari quyidagicha tavsiflanadi: - Avtoritar uslubda faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilar. - Demokratik uslubda faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilar. - Liberal uslubda faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilar. Avtoritar uslubda faoliyat olib boradigan o'qituvchi ish faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlar mujassamlashgan bo'ladi: - o'zi yakka holda guruh faoliyatining

yo'nalishlarini belgilaydi; - o'zi o'quvchilarga ko'rsatmalar va buyruqlar beradi; - ta'lim-tarbiyaviy jarayonga javobgarlikni o'z zimmasiga oladi; - o'quvchilarning unga so'zsiz bo'ysunishini da'vo qiladi; - qattiq intizom asosida ish olib boradi; - topshiriqlarning to'liq bajarilishini talab qiladi; - gap qavtargan, fikr bildirgan o'quvchini yoqtirmaydi; - aytgan tashakkuri ham buyruqdek chiqadi, so'zlari qattiq va qo'pol; o'quvchilarga biror muammoni to'liq tushuntirmasdan talab qiladi. Avtoritar uslublarda pedagogik faoliyat olib boruvchi o'qituvch "Mening aytganim aytgan, deganim degan" shakhdagi prinsip asosida pedagogik faoliyat olib boradi. Demokratik uslub asosida faoliyat olib boradigan o'qituvchining bosh shiori o'quvchilarda mustaqil va erkin fikr yuritish ko'nikmalarini va ongli intizomni hosil qilishdan iborat. O'qituvchining muloqoti barchasi demokratik talablar asosida quriladi. Zero, «Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi» Ushbu uslubni mukammal egallagan o'qituvchi o'z pedagogik faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlarni mujassamlashtiradi: - pedagogik faoliyatda sinf jamoasining fikr mulohazalariga tayanib ta'lim-tarbiyaviy ishlarni tashkil etadi; - sinf jamoasining tashabbusini ma'qullaydi, rivojlantiradi, o'quvchilarning erkin fikr bildirishlariga imkoniyat yaratadi; - muloqot jarayonida o'quvchilar fikr-mulohazalarini inobatga olib, pedagogik faoliyatida qo'llaydi; - muloqotga kirishishning asosiy shakllari: iltimos, maslahat berish, samimiy muomala Liberal uslub asosida faoliyat olib boruvchi o'qituvchi xususiyatlariga sho'rolar zamonidan qolgan ta'lim-tarbiya tizimiga xos mafkuraviy qarashlar mujassamlashgan. o'qituvchining pedagogik faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlar mavjud: - tashabbusiz, eski qolipda pedagogik faoliyat olib boradi; - sinf jamoasining tarbiyaviy faoliyatiga aslo aralashmaydi; - ta'lim-tarbiyaga oid muammolarga yuzaki qarab chiqadi; - o'z mustaqil fikriga ega emas, javobgarlikdan o'zini olib qochadi; o'quvchilarga berilgan topshiriqlarning natijalari bilan qiziqmaydi, o'z pedagogik faoliyatiga sovuqqonlik bilan munosabatda bo'ladi. Biroq, yillar o'tib, zamonlar o'zgargan sari, XXI asrda jamiyatning ijtimoiy talablaridan kelib chiqib, o'qituvchining xulq-atvori, pedagogi va psixologik bilimlar saviyasi, o'z kasbiy faoliyatiga nisbatan munosabati, pedagogik va axborot informatsion texnologiyalarini puxta o'zlashtirish saviyasi ham o'zgarmoqda.

Adabiyotlar

1. Xoliqov A. Pedagogik mahorat Toshkent «iqtisod-moliya» 2011
2. Tursunow J.Sh. we boshg. Pedagogika. Ashgabat – 2011

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINING O'QUVCHILAR OILASI BILAN O'ZARO MUNOSABATLARINING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Mamasoliyeva Shirinoy Sirojiddin qizi

Andijon iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi
shmamasoliyeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining o'quvchilar ota onalari bilan o'zaro munosabatlarining psixologik jihatlari haqida, o'qituvchilarni o'quv samaradorligini oshirish yo'llari va bolalarni kamol topishi, rivojlanishi, o'quvchini ta'lim-tarbiya olishi jarayonida sinf rahbarining faoliyatidagi ayrim masalalarga bag'ishlangan.

Kalit soʻzlar: Tarbiya, ta'lim, bilim, malaka, koʻnikma, metod, sinf, oʻqituvchi, oʻquvchi, ma'naviyat, marifat, madaniyat, tadbir, axloq, faoliyat, bilim, iste'dod, qobiliyat, tarbiya, ragʻbat, jazo, intizom, mas'uliyat, burch, sinf rahbar, oʻquvchi, maktab, direktor, jamoa, majlis, suhbat, ota-ona.

Sinf faoliyatida oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi oʻzaro ta'sir juda muhim rol oʻynaydi. Bu esa ta'lim va o'quv jarayoniga yordam beradi. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning o'zaro ta'siri sinfda sodir bo'ladi. Sinfdagi o'zaro ta'sirni qo'llash orqali o'quvchilar o'quv jarayonida faolroq bo'ladilar. Ta'limning o'zaro ta'siri mazmuni. Yaxshi tashkil etilgan o'quv mazmuni o'qituvchilarga o'z o'quvchilari bilan yanada samarali munosabatda bo'lishga yordam beradi, chunki o'quv dasturidagi o'quv faoliyati ularning ta'limini shakllantirishi mumkin. Misol uchun, muammoli yoki loyihaga asoslangan mashg'ulotlar - esdalikdan farqli o'laroq - o'qituvchilarga bolalarning fikrlash va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu turdagi ta'lim nafaqat an'anaviy akademik sohalarida, balki bevosita ijtimoiy, hissiy va o'z-o'zini tartibga solish ko'nikmalarini o'rgatishda ham sodir bo'lishi mumkin. Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'limtarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularni muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi. Bu jarayonlarning barchasi o'qituvchi va o'quvchi munosabatisiz amalga oshmaydi.

- maktab miqyosida va sinfda ota-onalar yig'ilishi;
- maktab tadbirlari, konsertlar o'tkazish;
- ochiq kunlar (ota-onalar kuni);
- ota-onalar qo'mitasining tematik
- konferensiyalarini tashkil etish va ular bilan yaqindan hamkorlik qilish;
- ota-onalarning ijodiy guruhlar bilan ishlash, savol-javob kuni;
- guruh maslahatlari;
- ota-onalarni maktab ma'muriyati, pedagogik jamoa bilan uchrashish;
- ota-onalar uchun ma'ruzalar;
- seminarlar, treninglar;
- o'quv filmlarini ko'rish va keyingi muhokamalar;
- ota-onalar maktablari.

Agar boshqa tasnifni ko'rib chiqsak, umumiy ta'lim muassasasi va oila o'rtasidagi hamkorlik shakllari an'anaviy va noan'anaviy bo'linadi.

An'anaviy shakllar - bu barcha umumiy ta'lim muassasalari uchun umumiy bo'lgan, yillar davomida sinovdan o'tganlar.

- Bunga quyidagilar kiradi:
- ota-onalar yig'ilishi;
- ota-onalar uchun ma'ruzalar;
- ota-onalar bilan pedagogik suhbatlar;
- oilaviy tashriflar;
- tadbirlarni birgalikda tashkil etish;

Hamkorlikning noan'anaviy shakllari oila bilan ishlashning zamonaviy shakllari bo'lib, o'qituvchilarga ota-onalarga bolalarni tarbiyalash va o'qitishda imkon qadar yordam berishga yordam beradi. Har bir ota-ona o'qituvchini bolani har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida rivojlantirishga qaratilgan ishida qo'llab-quvvatlashga intiladi. Ammo zamonaviy ota-onalar - bu paydo bo'lgan muammolarni, mavjud vaziyatni tahlil qilishga qodir bo'lgan bilimli odamlar, shuning uchun o'qituvchi oila bilan hamkorlikning yangi shakllaridan foydalanishi kerak. Umumiy ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlikning ko'plab shakllari mavjud. Belgilangan maqsadlarga erishish va yuqori natijalarga erishish uchun o'qituvchi ota-onalar bilan birgalikdagi faoliyatda turli xil hamkorlik shakllarini to'g'ri birlashtira olishi kerak. Har safar o'qituvchilar tarkibi har bir oilaning xususiyatlarini hisobga olgan holda kerakli, samaraliroqlarini tanlashi kerak. Axir hamkorlikning asosiy maqsadi ota-onalar bilan ittifoqdosh bo'lishdir.

Shunday qilib, aytishimiz mumkinki, umumiy ta'lim muassasasi va oila o'rtasidagi hamkorlikning barcha shakllarining mazmuni o'quvchilarning barkamol rivojlanishiga qaratilgan faol ta'lim o'zaro ta'sirini yaratishdir. O'qituvchilar va ota-onalarning to'g'ri tashkil etilgan o'zaro aloqasi bolani yaxshiroq tushunishga, oilada va maktabda shaxsiy ta'lim muammolarini hal qilishning eng maqbul usullarini topishga yordam beradi. O'qituvchi esda tutishi kerakki, u foydalanadigan barcha shakllar bolalar, ota-onalar va maktab o'rtasida ishonchli munosabatlarni o'rnatishga, ularni bir jamoaga birlashtirishga, ularning muammolarini bir-birlari bilan bo'lishish va birgalikda hal qilish zarurligini tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi kerak. Oila va maktab hamkorligi maktab hayoti davomida davom etadigan jarayondir. Shunday qilib ijobiy maktab muhitini targ'ib qilish uchun quyidagi qadamlarni belgilaydi: O'qituvchilar maktab va oilalar o'rtasidagi muntazam aloqani rag'batlantiradilar va qo'llab-quvvatlaydilar. Hammaga hurmat bilan munosabatda bo'lishadi. Maktab madaniyati jamiyat va g'amxo'r munosabatlar tuyg'usini rivojlantiradi. Ota-onalar maktab faoliyatiga jalb qilingan. o'quvchining eng yaxshi manfaatlariga e'tibor qaratish. Ijobiy harakat yo'nalishini aniqlash Ota-onalarni savollar bilan uchrashuvga kelishga undash. O'quvchining kuchli tomonlari, ehtiyojlari, dasturlash maqsadlari va o'qitish strategiyalari haqida ma'lumot almashish.

Ota-onalar va o'qituvchilar uchun eng katta muammo - samarali muloqot qilishdir. Bu oddiy tuyulishi mumkin, lekin ko'pincha suhbatlar uzilib qoladi, chunki o'qituvchi maxsus ta'lim sohasiga xos bo'lgan tilni ishlatadi va ota-ona uchun notanish bo'lishi mumkin. O'qituvchilar suhbat boshida ota-onalarga tegishli so'z birikmalarini, masalan, turar joy va modifikatsiyani tushunishlariga ishonch hosil qilishlari muhimdir. Bu keyinchalik muammolarga olib kelishi mumkin bo'lgan o'ziga xos tushunmovchilik yo'qligiga ishonch hosil qiladi. O'qituvchi ham ota-onani faol tinglashi kerak. Yechimlar va usullarga berilib ketish shunchalik osonki, o'qituvchilar talaba uchun eng samarali bo'lgan narsa haqida fikr-mulohazalarini o'tkazib yuborishlari mumkin. Ota-onalar qaysi tayanchlar ishlayotganini va qaysi biri ishlamayotganini aniqlashga yordam beradi va muvaffaqiyatga ta'sir qiladigan o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam beradi. Farzandimning misolida, nutqdan matnga dasturiy ta'minot yaxshi ishlamadi, shuning o'rniga biz klaviaturada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirdik va boshqa yo'l orqali muvaffaqiyatga erishdik. Mojaro bilan shug'ullanish O'zaro hurmat munosabatlari bilan birgalikda ijobiy maktab muhiti mutaxassislar, ota-onalar, vasiylar va o'qituvchilarga dasturlar va xizmatlar bilan bog'liq muammolarni ular mojarolar manbaiga aylanmasdan oldin hal qilish uchun konstruktiv hamkorlikda ishlashga yordam beradi. Biroq, hatto eng yaxshi niyat bilan yondashilgan taqdirda ham, talaba dasturining har qanday jihati, masalan, o'qitish metodikasi, yordamchi texnologiyalardan foydalanish, o'quv dasturiga o'zgartirishlar kiritish va hokazolar bo'yicha kelishmovchiliklar paydo bo'lishi mumkin.

Ota-onalar bilan rejalashtirish

Sinf rahbarining ota-onalar bilan ishlash rejasi bir o'quv yili uchun tuziladi. Bu vaqt ichida sinf rahbari ma'lum miqdordagi ota-onalar yig'ilishlarini, darsdan tashqari mashg'ulotlarni va maqsadlarga erishishga qaratilgan boshqa tadbirlarni o'tkazishi kerak. Sinf rahbari va ota-onalar o'rtasidagi suhbatlar ham rejadan tashqari o'tkazilishi mumkin.

Ota-onalar bilan rejalashtirish talabaning uyiga individual tashriflarni o'z ichiga oladi. Bu nafaqat oila hayotini kuzatish, balki ota-ona va bolaga yaqinlashish uchun ham amalga oshiriladi.

Sinf rahbarining ota-onalar bilan ishlash shakllari va usullarini o'qituvchining o'zi uning individual fazilatlari, shaxsiy xususiyatlari, tajribasi va bilimidan kelib chiqqan holda belgilaydi. Ish uslubini tanlashda, shuningdek, ota-onalarning turmush tarzining o'ziga xos xususiyatlariga, ularning faoliyat doirasiga va diniy e'tiqodlariga tayanish kerak.

Sinf rahbari va ota-onalarning samarali hamkorligi doimo ijobiy natijalar beradi.

Ota-onalarni jalb qilishdan maqsad

Sinf rahbari va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy maqsadi bolaning har tomonlama rivojlanishi, o'qishga bo'lgan motivatsiyasini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini ochish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishdir.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni bajarishingiz kerak:

- Ota-onalarni o'qituvchilar bilan samarali ishlashga tayyorlang. Ushbu vazifani bajarish uchun ota-onalar bilan tanishish, ular bilan suhbatlashish, bolaning maktab muammolarida ota-onaning faol ishtiroki qanchalik muhimligini tushuntirish kerak.
- Ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish. Ushbu bosqichda o'qituvchi ota-onalarga ma'lum yoshdagi bolaning psixologik idroki va rivojlanishining xususiyatlari bilan bog'liq ma'lumotlarni etkazishi, mustaqil ta'lim uchun adabiyotlarni tavsiya qilishi kerak.
- Ota-onalarni maktab hayotida ishtirok etishga undash. Sinf rahbarining vazifalari bezovta bo'lmasligi kerak. Ota-onalarga katta hajmdagi ishlarni yuklashning hojati yo'q. So'rovlar va ko'rsatmalar oddiy va foydali bo'lishi kerak.
- Ota-onalarni bolada sodir bo'layotgan o'zgarishlarni tushunish va sezishga o'rgatish. Ota-onalarning bolaning xatti-harakatlariga noto'g'ri munosabati salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, shuning uchun ota-onalar o'qituvchilar bilan bir jamoada bolaning deviant xatti-harakatlarini to'g'irlaydigan xatti-harakatlarning bir xil taktikasini tanlashlari kerak.
- Bolaning xulq-atvoriga ta'sir qiladigan choralarni topishga yordam bering.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'quvchilar oilasi bilan doim a'loqada bo'lishlari va tarbiya metodlarini ota-onalarga tushuntirib borishi kerak. Sinf rahbari o'quvchilardan doim xabardor bo'lib turishi kerak, o'quvchining o'zlashtirishi yomon bo'lsa, uni yaxshilash uchun sinf rahbari birinchi o'rinda doim ota onasi bilan individual suhbat qilib, muammoni bartaraf qilish chorasini zudlik bilan xal qilish kerak. Sinf rahbar, ota-onalarga Kundalik.com saytidan doim a'loqada bo'lishlarini va xabardor bo'lib turishlarini ta'kidlab turishi kerak. Ota-onalar doimiy ravishda farzandlarini nazorat qilib turgan xolda Kundalik.com dan va Monitoringdan xabardor bo'lgan xolda farzandlarini o'z nazoratiga olib turishligi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. -T.: "O'zbekiston", 2008.
2. Karimov I.A. Inson manfaatlari, huquq va erkinliklarini ta'minlash hayotimizni yanada erkin va obod bo'lishiga erishish – bizning bosh maqsadimiz // Xalq so'zi, 8-dekabr 2012
3. Ibragimov X.I, Yo'ldoshev U.A, Bobomirzayev.X. "Pedagogik psixologiya" o'quv qo'llanma. T-2009
4. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. -С-Пб: Питер, 2001.
5. Usmanova A.A. Pedagogika va psixologiya. O'quv qo'llanma. –T.: JIDU. 304 bet. TOSHKENT – 2014

FARZANDNING KASB TANLASH JARAJONIDA OTA-ONANING ROLI

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 4-kurs talabasi
G'ofurova Gulida Navruz qizi

Kalit so'z: ota-ona, farzand, kasb, oila muhit, kasbga yo'naltirish.

Annotatsiya: Ushbu maqolada farzand kasb tanlashida ota-onaning yordami asosiy jarayonlardan biri bo'lib, farzand hayotida kasb asosiy o'rin egallashi haqidagi fikrlar o'z tasdig'ini topgan.

Ключевые слова: родитель, ребенок, профессия, семейное окружение, профориентация.

Аннотация: В данной статье помощь родителей в выборе профессии ребенка является одним из основных процессов, а также подтверждено мнение о том, что профессия занимает главное место в жизни ребенка.

Key words: parent, child, profession, family environment, career guidance.

Abstract: In this article, parental assistance in choosing a child's profession is one of the main processes, and also confirms the opinion that profession occupies the main place in a child's life.

*“Qayerda, qaysi lavozimda ishlashimizdan qat'iy nazar
bolalarimiz bilan gaplashib, ularning ko'ngliga yo'l topish,
yurish-turish, xatti harakatlaridan xabardor bo'lib borishimiz
kerak”*

Sh.M.Mirziyoyev

Darhaqiqat, farzandlar bilan o'zaro ishonchga asoslangan, ochiq samimiy muloqot har bir ota-ona zimmasidagi katta vazifa ekanligini anglash diqqatga sazovordir. Farzand tarbiyasi inson hayotidagi eng mas'uliyatli, eng qiyin va eng nozik masala.

Chunki, ota yoki onaning har bir so'zi yoki ularning o'zlari uchun ahamiyatsizdek tuyulgan har bir hatti-xarakati bola uchun uning xarakterida qaysidir ijobiy fazilat yoki nuqsonni shakllantirishi mumkin.

Ota - ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar masalasi insoniyat jamiyati taraqqiyotining eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib kelgan. Chunki odamzod erishgan hayotiy tajriba, bilim, malaka, ko'nikmalar avloddan avlodga aynan ana shu munosabatlar tizimi ota - ona va bola munosabatlari orqali uzatiladi.

Ota-ona va farzand munosabatlari muammosi haqida mulohaza yuritar ekanlar sharq mutafakkirlari bola shaxsida shakllangan ko'plab xususiyatlar aynan ushbu o'zaro munosabatning natijasi ekanini qayd etadilar.

Abu Hamid G'azzoliy “Agar bola e'tiborsiz tashlab qo'yilsa, yomonlik ichida o'ssa, badbaxtlikka yuz tutadi va halok bo'ladi. Bunda gunohi bolani shu kuyga solganlarning, ota-onaning zimmasiga yuklanadi”, deb yozadi.

Farzand barcha oila a'zolari o'rtasidagi hamkorlikni takomillashtiradi, avvalo o'yin faoliyati jarayonida, keyinchalik dars tayyorlashda, kasb-hunar tanlash va nihoyat oilaviy xo'jalik yuritishda ota-onalar bilan birga bo'lib, ularni hamjixatlikka, ahillikka o'rgatadi.

Farzand ota-onasining keksaligida madadkor, tayanch va suyanch bo'lishini barchamiz bilamiz, faqat buning uchun unga o'z vaktida yoshlikdan yaxshi tarbiya berish, ma'naviy olamini boyitish lozim.

Demak, oilaning mustaqil hayot yo'lidan tetik odim tashlashi uchun unda sog'lom va aqlli farzandlar dunyoga kelishi kerak va ota-ona uning munosib tarbiyalanishini uzlari uchun eng muqaddas va sharaflı, qolaversa o'ta mas'uliyatli vazifa, deb bilishlari lozim.

Oilaning o'z tarbiyaviy vazifasini ko'ngildagiday yaxshi bajara olishi uchun bizning mamlakatimizda barcha shart-sharoitlar yaratib qo'yilgan. Bolalar tarbiyasida otaning qattiqqo'lligi, onaning mehribonligi hal qiluvchi omillardandir.

Oiladagi sog'lom muhit, mehr-muhabbat, oqibat, o'zaro hurmat va totuvlik ota-onaning bilim saviyasi, imon e'tiqodi, dunyoqarashining boyligi, pul va moddiy boyliklarga munosabati va shu kabi juda ko'p narsalarga ham bog'liq.

Ota-onalar farzand tarbiyasida kasb tanlashga ahamiyat bermogi lozim. Kasb tanlash – har bir inson hayotidagi eng muhim tanlovlardan biri.

Kasb – nafaqat daromad topish manbayi, balki umrning asosiy qismi sarflanadigan faoliyat hamdir. Kasb tanlash farzand tarbiyasida eng muxim jarayonlardan biridir.

Ota-onaning farzandga tanlovni amalga oshirishda yordam berishga oshiqishi normal holat. Masala buni qanday qilib amalga oshirishni bilishda.

Farzandiga kasb tanlashda yordam berishni istaydigan ota-onalarga quyidagi jarayonlarga e'tibor qaratmogi lozim:

1. Bolada mustaqillikni tarbiyalang.

Afsuski, bu bilan bitiruvga bir-ikki yil qolganida shug'ullanish biroz kech. Mustaqillikka bolani tug'ilganidan boshlab tarbiyalash kerak. Biroq buni boshlashning kechi yo'q.

Kasbga yo'naltirishning asosiy qoidasi oddiy, bola kasbni o'zi tanlashi lozim. Har bir odam o'ziga nima kerakligini o'zi yaxshi biladi.

Aynan shu yo'l orqali nimadir ko'nglidagidek bo'lmasa, ota-onasini ayblamaydi yoki o'z imkoniyatini qo'ldan boy berilgan, deb o'ylamaydi.

2. Qaysi kasblarga talab borligini o'rganing.

Faqat "obro'li" emas, haqiqatan ham talab katta bo'lganlarini bilish kerak. Buni tushunish uchun reytinglarni o'qish shart emas.

Ish topishda yordam beradigan saytlarni ochib, vakansiyalarni diqqat bilan kuzatish lozim.

Vakansiyalarni ko'zdan kechirish kasbning mashhurligini, kutilayotgan maoshni va ishlash istagida bo'lganlarga qo'yiladigan talablarni baholashda yordam beradi.

Balki orzudagi yo'nalishda o'qish uchun oliy ma'lumotning o'zi kamlik qilar: parallel ravishda xorijiy tilni o'rganish va qandaydir kurslarga borish kerak bo'ladi.

3. Kasbni ichidan ko'rsating.

Kattalar turli kasb egalari bo'lgan ko'plab tanishlarga ega. Do'stlaringizdan bolangizga u ishda nima bilan shug'ullanishini gapirib berishini so'rang. Kundalik odatiy ishlar haqida eshıtish muhim.

Masalan, xat yozishga to'g'ri kelishi, real sharoitlarda qanday qilib chizmalar chizilishi, tongda roppa-rosa sakkizda ishga kelish kerakligi, hisobotlarni to'ldirish va buxgalteriyada choy ichish kabi.

Ko'pgina korxonalarda ochiq eshiklar kunlari o'tkaziladi. Bunday tadbirlarda to'g'ri savol berish kerak: yuqori ko'rsatkich va oliy maqsad haqida emas, kundalik yumushlar, ish joylarining tashkil etilishi kabi.

Ko'plab kasblar to'g'risida chalkash tasavvurlar mavjud. Bir necha yilni bekorga sarflash, kutilgan voqea va reallik o'rtasidagi mojaro o'rniga yaxshisi bu kasb bilan yaqindan tanishgan ma'qul.

Salomatlikning mehnat shartlariga to'g'ri kelishi ham muhim. Bola eplay oladimi, yo'qmi - buni faqat real sharoitda tushunish, hech bo'lmaganda kasb vakili bilan ochiq suhbat davomida aniqlash kerak.

4. Boshqa shahar va mamlakatlarda o'qish imkoniyatlarini toping.

Ko'pincha qayerda va kim bo'lib ishlash mumkinligi, mamlakatning boshqa qismi u yerda tursin, qo'shni shaharlardagi oliy ta'lim muassasalarida qanday mutaxassisliklar mavjudligini bilmaymiz.

Albatta, bolaning boshqa shaharga ko'chib ketishi – bog'da aylanib yurishdek qiziq holat emas.

Talabani masofadan turib qo'llab-quvvatlash – mushkul. Biroq bu shunga arziydi, gap butun umrlik kasb haqida ketyapti.

5. Kasbga yo'naltirish testlari to'g'risida unuting.

Ayniqsa internetda tarqalganlarini. Ular juda odatiy savollarga asoslangan va ko'plab kasblarni inobatga olmaydi.

Kelajakni test bilan jiddiy shug'ullanish orqali aniqlash – nima bilan shug'ullanish haqida umuman tasavvurga ega bo'lmagandagi chorasizlik.

6. Maktabdagi sevimli fan va kasbni adashtirmang.

Standart mantiq: matematikadan yaxshi o'qiydi – "kompyuterchilik"ka o'qishga borish kerak, adabiyotdan bilimi a'lo – filologlik, hech narsaga qiziqmaydi – menejer bo'la qolsin.

Bilimdan kelib chiqib ishni tanlash o'rniga bilimni maqsadga qarab oshirib borish zarur. Sevimli fanni emas, bola mehnat qilib, yaxshi haq to'lanadigan kasbni tanlash kerak.

Balki bolaga o'qituvchi, chiroyli xona va ko'rgazmali materiallar yoqar, kasbda esa bularning hech biri bo'lmaydi.

7. Oliy ta'lim muassasasiga zudlik bilan topshirishga majbur qilmang.

Agar bola hali kim bo'lishni aniqlamagan bo'lsa, unga buni o'ylab ko'rishga vaqt va imkoniyat bering. Maktabdan keyin haqiqiy hayot bilan tanishish, vaqtini kurslar va o'zini izlashga sarflash, balki ishlab ko'rishga hech narsa xalaqit qilmaydi.

Agar maktabdan keyin o'qimasdan yurishini tasavvur eta olmasangiz, kollejga yuborib ko'ring. U yerda imtihonlar soddaroq, tayyor kasbni tezroq egallash mumkin.

Oliy ma'lumotga mukkasidan ketish ko'p hollarda yaxshilikka olib kelmaydi. Ko'pincha diplom – ortida bir gramm ham bilim va ko'nikma bo'lmagan oddiy qog'ozga aylanadi. Lekin ketkazilgan bir necha yil va sarf etilgan pullar bor.

8. Ta'limni tugatishga majburlash.

18 yoshdan 23 yoshgacha odam tez katta bo'ladi, bu shaxs sifatida shakllanish yoshi. Ba'zida ko'zlar ochilib, talaba o'z ishi bilan shug'ullanmayotganini angelaydi: qiziqroq mutaxassislikni topadi, o'z oldidagi maqsadlarni tushunadi.

Qoidaga ko'ra, bu kechagi maktab o'quvchisining ko'ra ancha o'ylab amalga oshirilgan tanlov. Bunday burilish "boshladingmi - tugat" natijasida qo'lga kiritilgan diplomga qaraganda ko'proq foyda keltiradi.

Ma'lumot to'g'risidagi diplom va bir necha yil o'qish – bu butun umrlik kelishuv emas. Istalgan vaqtda barini o'zgartirish mumkin. Bu kasbni to'g'ri yoki noto'g'ri tanlaganiga ishonchi komil bo'lmagan farzandingizga aytishni unutmang.

Xulosa qiladigan bo'lsak, bolaga yordam berish uchun nima qilish kerakligi haqida fikr bildiradigan bulsak, o'z tanlovingizni unga majburlab o'tkazmaslik, nima qilishni aniqlashni bolaga qo'yib berish lozim.

Hozirda qaysi kasblar kerakligi haqida gapirish. Test yoki jurnaldagi bahoga qarab emas, bolani qiziqtiradigan kasblarni taklif qilish asosiy jarayon hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi 2022-yil 28-yanvardagi PF–460-son Farmoni // <https://lex.uz>
2. Asomova R.Z. Kasb tanlash motivatsiyasi va uning dinamikasi. Psix.f.n. dis. - T., 2002. -137 b.
3. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari. Avtoref. psixologiya fanlari nomzodi. – Toshkent 2002.-22 b
4. Jo'raqulova D.Z. Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarini kasb-hunarga yo'naltirishning o'ziga xosligi. Ta'lim-tarbiya jarayonini modernizatsiyalashning pedagogik va psixologik aspektlari mavzusidagi iqtidorli talabalar ilmiy–amaliy anjuman materiallari. 2022/12/16 -314-317b
5. Журакулова Д.З. Psychological health of children as a factor of successful education.// British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. 2022/10/11.148-151p.
6. D.Z.Zhorakulova, G.Gofurova. Characteristics of professional orientation in the works of eastern thinkers. European multidisciplinary journal of modern science ISSN 2750-6274 <https://emjms.academicjournal.io> Volume: 23 | Nov-2023. 38-40p.

ОБЯЗАННОСТИ ПСИХОЛОГА В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ И ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

*Абаев А.А. Преподаватель кафедры общей психологии
Андижанского государственного университета.*

Аннотация: В статье рассматриваются классификация экстремальных и чрезвычайных ситуаций, задачи, принципы, этические нормы психологов, работающих в экстремальных ситуациях, экстренной помощи, информационной терапии и вопросы ее реализации.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, экстремальная ситуация, принципы психолога, этика, неотложная помощь.

Понятие «ситуация» (от лат. situs — состояние) прочно вошло в науку, изучающую человека и его поведение, однако, несмотря на сферу употребления, понятие «ситуация» не всегда четко трактуется. Мы часто используем понятие «ситуация» как синоним понятия «окружающая среда». Чтобы избежать неоднозначности этих понятий, дадим характеристику каждому из них. Среда есть сумма внешних условий по отношению к человеку, а ситуация всегда включает в себя человека. Типы ситуаций неодинаковы, они соседствуют с типами среды (географической, социальной и т. д.). Среда характеризуется стабильностью и продолжительностью воздействия, при этом ситуация кратковременна. Окружающая среда не всегда является субъектом, но ситуация есть субъект, и это всегда «чья-то ситуация». Все это означает, что эти понятия не тождественны и не могут использоваться как синонимы.

Мы видим, что понятие «ситуация» трактуется по-разному в разных научных теориях. Например, если говорить об основных научных взглядах, то можно выделить несколько направлений, учитывающих соотношение субъективных и объективных факторов, являющихся структурными элементами ситуации.

Первыми исследователями понятия «ситуация» были бихевиористы. Известно, что представители этого направления извне создавали экспериментальные ситуации и изучали

реальное поведение людей. Основная идея этих экспериментов заключалась в том, чтобы доказать, что форма поведения, однажды возникшая у человека, оказывает большое влияние на всю его жизнь. Такое поведение называется привычками. Д. Б. Уотсон был первым теоретиком, изучавшим поведение человека в различных ситуациях.

«Ситуация — это группа факторов, вызывающих действия в социальной жизни», — писал Д. Б. Уотсон, который считал, что ситуацию можно разделить на группу стимулов.[9]

В. Мишель, анализируя связь ситуации с личностными изменениями, подчеркивает, что, с одной стороны, поведение человека может быть адекватным ситуации, иными словами, в определенных ситуациях человек контролирует ситуационные факторы. С другой стороны, личные факторы могут сыграть важную роль в ситуации. Такие две трактовки ситуации позволили данному автору выделить две разные версии ситуаций: «сильную» и «слабую».

В «сильных» ситуациях индивидуальных вариантов поведения меньше, и основная роль отводится изменению ситуации. Поэтому внимание человека к таким ситуациям зависит от самой ситуации.

«Слабые ситуации» позволяют проявиться индивидуально-личностным особенностям человека, поэтому реакция человека во многом зависит от его особенностей. Таким образом, можно говорить о стабильности и нестабильности ситуаций.

При этом под ситуацией мы понимаем взаимодействие и взаимосвязь субъективно-объективных ситуаций, характерных для жизни конкретного человека и определенного момента его жизни.

Экстремальная ситуация. экстремус происходит от таких понятий, как последний, кризис, при котором личность как отдельный субъект окружена негативными воздействиями, обусловленными различными угрозами его восприятию, жизни и здоровью. На самом деле проявление экстремальной ситуации, связанной с различными факторами, оказывает прямое негативное влияние на психологическую природу человека. В результате у человека наблюдается определенный уровень депрессивных состояний. Чтобы выйти из этого депрессивного состояния, необходимо оказать человеку психологическую помощь. Для этого, прежде всего, необходимо знать психоэмоциональные факторы, вызывающие экстремальную ситуацию. Эти факторы включают в себя:

В чрезвычайной ситуации состояние специалистов подчиняется общим законам адаптации к стрессовой ситуации. Чувствительность специалиста к стрессовым факторам определяется индивидуальными психофизиологическими особенностями, уровнем стрессоустойчивости, стажем работы. Чрезвычайная ситуация всегда нарушает планы, выбивает из повседневного ритма. Для специалистов, имеющих опыт работы в подобных ситуациях, данная ситуация не чужда, а для молодого специалиста является одним из стрессовых факторов. Знание законов психической реакции на стресс повышает устойчивость организма к стрессу. Известно, что чрезвычайная ситуация может стать отправной точкой будущих изменений, запустить механизм динамики, в которой происходят изменения убеждений, образа жизни, ситуаций и эмоций или жизненного опыта людей, находящихся в центре событий. Это касается не только пострадавших, но и специалистов, которые им помогают. Обычно люди, работающие в чрезвычайных ситуациях, не задумываются о том, какой след они оставили на себе, хотя увиденное ими чужое горе и страдания не проходит бесследно. Несомненно, без достаточных знаний о психологических последствиях чрезвычайных ситуаций, навыков психического самоконтроля специалисты по экстремальным ситуациям более склонны к ухудшению самочувствия в будущем. Профессионалы имеют оборонительный стиль поведения, который показывает, что их жизнь не имеет никакой ценности. Среди них есть вещи, которые помогают конструктивно

защититься от воздействия чрезвычайных факторов, нарушающих психику и приводящих к болезням, ухудшению состояния. После окончания работы могут возникнуть негативные реакции: нарушения сна (бессонница, бессонный сон); преобладание низкого настроения (преобладание чувства грусти, угнетенности). Обычно реакции могут продолжаться некоторое время после возвращения. За это время организм постепенно восстанавливается. В профессиональной нагрузке психолога, работающего в чрезвычайных ситуациях, присутствуют конструктивные стили защитного поведения, они обладают специфическими навыками, умением «переживать», понимать, «работать» с эмоциональными впечатлениями от работы в чрезвычайной ситуации. Эти же знания могут помочь спасателям, пожарным.[9]

Психология экстремальных ситуаций — одна из областей психологии, возникшая в конце XX века. В последние годы во всем мире увеличивается количество чрезвычайных ситуаций (техногенных и природных катастроф, международных конфликтов, террористических актов). Это создает необходимость подготовки специалистов, способных оперативно оказать психологическую помощь пострадавшим в вышеуказанных ситуациях.

В конце 80-х годов посттравматические расстройства стали называть «психическими травмами». Событие воспринимается человеком как угроза его жизни, как нарушение нормальной жизнедеятельности и как травмирующее для него событие, то есть как определенный вид страдания.

В результате чрезвычайной ситуации мирная жизнь многих людей была нарушена. По этой причине люди испытывают потребность в помощи специалистов, в том числе психологов.

Оказание психологической поддержки в чрезвычайных и экстремальных ситуациях является самостоятельной областью психологической практики. Его уникальность связана с особыми условиями, в которых продолжает профессиональная деятельность психолога по оказанию неотложной психологической помощи.

Специфика условий определяется четырьмя факторами:

Наличие психотравмирующего события.

Фактор времени

Необычные условия для работы специалиста-психолога

Концентрация множества людей в одном месте, нуждающихся в психологической помощи

Экстренная помощь специалиста-психолога—это кратковременная помощь после сильного негативного стрессора (горя). Этот процесс включает в себя следующее:

Поддержание психологического и психофизического состояния человека на оптимальном уровне (помощь при острых стрессовых реакциях).

Профилактика отсроченных негативных реакций, в том числе избавление человека от негативных эмоциональных состояний, вызванных психотравмирующим событием.

Предупредить и при необходимости прекратить проявление выраженных эмоциональных реакций.

Консультировать пострадавших, их родственников и сотрудников служб экстренной помощи по особенностям снятия стресса.

Помощь специалистам, участвующим в ликвидации последствий стихийных бедствий.

Экстренная психологическая помощь осуществляется в 3 этапа.

Подготовительный этап

Основная сцена.

Заключительный этап

Целью работы на подготовительном этапе является подготовка детального плана мероприятий по оказанию неотложной психологической помощи. На этом этапе проводятся следующие работы:

- Сбор информации о психологической ситуации, вызванной чрезвычайной ситуацией.
- Определение рабочего места и порядка работы каждого специалиста
- Составление примерного плана работы.

На основном этапе работы по оказанию экстренной психологической помощи психологи работают по двум основным направлениям: помощь, направленная на обеспечение профессиональных условий труда специалистам, участвующим в ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций и оказанию помощи пострадавшим от чрезвычайных ситуаций.

Содержание деятельности психологов может быть различным, оно определяется на подготовительном этапе и отражается в плане работы. Содержание зависит от специфики ситуации.

На заключительном этапе будут проведены следующие мероприятия.

Помощь нуждающимся

Оказание психологической поддержки специалистам, участвующим в ликвидации чрезвычайных ситуаций

Обобщение и анализ информации, полученной в ходе работы по оказанию неотложной психологической помощи.

Составление прогноза смягчения последствий на основе обобщения и анализа данных.

Специалисты-психологи, работающие в чрезвычайных и экстремальных ситуациях, при организации своей работы должны придерживаться следующих принципов и этических норм. [4]

Принцип защиты интересов клиента. Особенность применения этого принципа в экстремальных условиях состоит в том, что, в отличие от обычных условий, человек, работающий с клиентом, часто не заключает психотерапевтический контракт (как в случае консультирования или психокоррекционной работы).), то есть не оговариваются пределы работы с задачей. Это связано с тем, что психологическая помощь обычно ориентирована на текущую ситуацию клиента. Однако, несмотря на это, защита интересов клиента – главный принцип профессионального психолога.

Принцип безопасности. Специфика условий помощи позволяет вывести из этого принципа несколько результатов. Первый результат: краткосрочная помощь, то есть помощь должна быть направлена на исправление сложившейся ситуации, вытекающей из этой ситуации, одновременно обеспечивая экологическую безопасность осуществляемой деятельности для дальнейшей жизни клиента. Совершенно неправильно проводить психологическую работу с клиентом, имеющим давние-давние проблемы, потому что такая работа должна занимать много времени.

Принцип добровольности. В обычных условиях специалист зачастую занимает пассивную позицию (ожидает обращения клиента за помощью). В условиях экстренной психологической помощи этот принцип становится особым поведением, которое профессиональный психолог активно и бескорыстно предлагает помочь пострадавшим.

Принцип конфиденциальности. Этот принцип остается актуальным при оказании неотложной психологической помощи, однако конфиденциальность может быть нарушена, когда психолог получает информацию о том, что поведение клиента может быть опасным для клиента или окружающих (это тот случай, когда психолог узнает, что например, о попытке самоубийства, если это возможно).

Принцип профессиональной мотивации. Этот принцип принят для любой психологической поддержки. В экстремальной ситуации важно его соблюдать, поскольку помимо профессиональной мотивации у специалиста могут быть и другие, иногда сильные мотивы (причина самоопределения, причина социального признания и т. д.).

Принцип профессиональной компетентности указывает на то, что специалист, оказывающий помощь, должен быть достаточно компетентным. Должен иметь соответствующие знания и специальную подготовку для работы в чрезвычайных ситуациях. В обычных условиях работы психолог рекомендует при необходимости обратиться к другому специалисту, но в экстренных ситуациях найти другого специалиста зачастую невозможно. Поэтому в профессиональные обязанности психолога должны входить такие аспекты, как предаварийная подготовка, умение быстро восстановить высокую работоспособность, используя профессиональные навыки.

Традиционные методы психологического воздействия во многих экстремальных ситуациях не применяются. Все это будет зависеть от целей психологического воздействия в экстремальных ситуациях.

Основная задача оказания психологической помощи – предотвратить негативные ситуации, вызванные чрезвычайными ситуациями, понять процесс адаптации к новым условиям, активизировать адаптационные и компенсаторные ресурсы человека. Результатом оказания эффективной психологической помощи пострадавшим является нормализация психического состояния человека в экстремальных, необычных ситуациях. Профилактика острых панических реакций у пострадавших, психогенных нервно-психических заболеваний включает повышение адаптивности личности, использование методов психотерапии возникающих нервно-психических заболеваний.

Технические трудности проведения аварийно-спасательных операций могут привести к тому, что пострадавшие будут полностью отрезаны от внешнего мира на длительное время. В этом случае рекомендуется психотерапевтическая помощь в виде срочной «информационной терапии», цель которой — психологически обеспечить выживание людей, живых, но полностью отрезанных от внешнего мира (землетрясения, разрушения домов). Например, при авариях, взрывах и т.п. «Информационная терапия» проводится через систему громкоговорителей и заключается в передаче следующих рекомендаций, которые должны услышать пострадавшие.

Сообщите, что помощь оказывается немедленно

Попросите тех, кто оказался под завалами, сохранять спокойствие

Приказ тем, кто оказался под завалами, не двигаться

Экономить энергию

Делайте медленные и короткие вдохи

Цель «информационной терапии» — снизить чувство страха у пострадавших.

Другая группа людей, к которым применяется психотерапия на месте ЧП, — спасатели. Основная проблема в таких ситуациях – психологический стресс. Именно эта ситуация оказывает существенное влияние на требования, предъявляемые к специалистам экстренных служб. Специалист должен обладать способностью быстро выявлять симптомы психологических проблем у себя и своих коллег, обладать навыками эмпатии, уметь организовывать и проводить тренинги по психологической разгрузке, стрессу и эмоциональному напряжению. Приобретение навыков психологической самопомощи и взаимоподдержки в кризисных и экстремальных ситуациях имеет большое значение не только

для профилактики психологических травм, но и для повышения стрессоустойчивости и готовности к быстрому реагированию в чрезвычайных ситуациях.

Литература:

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. М. 2015
2. Агаджанян Н.А. Физиология человека. СПб.: Санатрон, 2006.
3. Атватер И., Даффи К. Психология для жизни. М. 2008.
4. Авезов О.Р. Психология экстремальных ситуаций: Учеб. Бухара.: Издательство, 2020.
5. Буюкас Т.М. Основания и условия профессионального становления студентов-психологов. М. МГУ. 2005
6. Вачков И.В., Гриншпун И.Б., Пряхников Н.С. Введение в профессию «психолог» Москва, Воронеж, 2002-2007 г
7. Вейтен У., Ллойд М. Стресс и его эффекты, М., 1994.
8. Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. - Worth Publishers. 2010.
9. Маламатов А.Х., Шевченко А.В. Безопасность жизнедеятельности. Экстремальные и чрезвычайные ситуации: учебное пособие – Нальчик : Каб.-Балк. ун-т, 2012.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI TOMONIDAN AXLOQIY MUNOSABATLAR O'RGANILISHI MUAMMOSI

Andijon davlat universiteti

**Umumiy psixologiya kafedrası (Phd) v.b.dotsent Bobir Parmonov Erkinovich,
Amaliy psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi Xomidova Sanoxon**

Jamiyatda axloq tushinchasini paydo bo'lishida qadimgi asrlardan «Kalila va Dimna», Konfutsiy o'g'itlari, «Qobusnoma» xalq maqol va matallarisiz axloqiy ta'lim - tarbiya taraqqiyotini tasavvur qilish qiyin. Muayyan axloqiy tizimni anglash, baholash ham xuddi targ'ibot singari, ma'lum ma'noda adabiyot vositasida amalga oshirilishini unutmaslik lozim.

Arastuning axloqiy qarashlari, asosan o'g'liga bag'ishlangan «Nikomaxning axloq kitobi» va «Evdemning axloq kitobi» hamda «Katta axloq kitobi» risolalarida o'z aksini topgan. Arastu qadimgi Yunon mutafakkirlari ichida birinchi bo'lib ixtiyor erkinligini axloqning asosi sifatida olib qaraydi va axloqiy fazilatni ruhning tug'ma xususiyati emas, balki kasb etiladigan (hosil qilinadigan) sifat ekanini aytadi. U barcha fazilatlarini ikkiga bo'ladi: birinchisi, ruhning donishmandlik, tajribakorlik, topqirlik singari ma'naviy soha bilan bog'liq aqliy qismiga oid fazilatlar va, ikkinchisi, ruhning intiluvchan (ixtiyoriy) qismi – sof axloq bilan bog'liq fazilatlar deb ta'kidlaydi.

IX-XII asrlarga kelib yashab ijod etgan allomalarimizning axloqiy tarbiya mazmuni aks etgan asarlari sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin. Jaloliddin Davoniy «Axloqi Jaloliy», Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri», «Buyuk aql haqida so'z» («Kalom fil aql al-kabir»), «Quyi aql darajasi haqida so'z» («Kalom fil aql as-sag'ir»), «Ilmlarning kelib chiqishi va ta'rifi» («Kitob fi ixso alulum va at-ta'rif», qisqacha nomi «Ixso al-ulum»), «Musiqqa haqida katta kitob» («Kitob ul-musiqo al-kabir»), «Baxt-saodatga erishuv yo'llari haqida risola» («Risola fi-t tanbih ala asbob as-saodat») asarlari; Abu Ali ibn Sinoning «Kitob ash-shifo», «Tib qonunlari», «Donishnoma», An-Najot, Xay ibn Yakzon, Salomon va Ibsol, «Risoi fil-ishq» asarlari; Imom Buxoriyning «Al-Jome' as-Sahih», «Adab ul-mufrad», «Tarix ul-kabir», «Musnad ul-kabir», «Kitobu asmoi sahoba», «Tafsir ul-kabir», «Sulosiyatul Buxoriy», «Hadis un-Nabaviy», «Tarix us-sag'ir», «Zuafo us-sag'ir» asarlari; Imom G'azzoliyning «Ey farzand», «Kimyoi saodat», «Ihyo-ul-ulum id-din», «Oxiratnoma» kabi asarlari shular jumlasidandir. Ularning yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga oid qarashlari, ayniqsa, axloq - odob,

insof, diyonat, imon, e'tiqod, vijdon, mehnatsevarlik, ilmsevarlik, insoniylik xususidagi g'oyalari barkamol shaxsni har tomonlama va uyg'un rivojlantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Abu Nasr al-Forobiy (870-950) dunyoqarashida ijtimoiy - siyosiy va axloqiy fikrlar ham muhim o'rinni egallaydi. Allomaning «Baxt-saodatga erishuv haqida», «Fozil shahar aholisining fikrlari», «Baxt-saodatga erishuv yo'llari haqida risola», «Buyuk kishilarning naqlari», «Musiqi haqida katta kitob», «Fuqarolik siyosati» va boshqa asarlari jamiyat va uni boshqarish, axloq-odob va ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan. Forobiy shahar-davlatlarni fozil va johilga ajratadi. Fozil shahar xalqini baxt-saodatga eltishi, uning boshlig'i esa adolatli, yuksak ahloqli va ma'rifatli, o'zida butun ijobiy xislatlarni to'plagan bo'lishi lozim.

Hadisshunos olimlar ichida yeng kuchlisi Imom al-Buxoriydir. Uning 20 dan ortiq katta va kichik kitoblari mavjud bo'lib, ular orasidan "Al-jome' as-saxix" alohida o'rinda turadi. Bu shoh asar ahamiyati jihatidan Qur'ondan keyingi ikkinchi diniy manba deb e'lon qilingan.

Imom al-Buxoriy o'z asarlarida axloq-odob haqida fikr yuritarkan, odamlarni ota-onani e'zozlashga, ular oldidagi o'z burchlarini mukammal ado etishga da'vat etadi.

Inson sifatleri haqidagi qarashlarida jaholat kishiga o'lim keltiruvchi fojia deb qaraladi. U odamlarni to'g'ri so'zli bo'lishga, va'daga vafo qilishga chorlaydi. Munofiq kishining uchta belgisini ko'rsatadi, ular: yolg'on gapirish, va'daga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytadi. U insonning kuch-qudratini jismonan paxlavonlikda emas, balki jahil chiqqanda o'zini tuta olishda, deb hisoblaydi. Oilaviy muhitning barqaror, tinch, oila a'zolarining sog'-salomat, to'q bo'lishi, kichiklarga izzatda, kattalarga hurmatda bo'lish... kabi umuminsoniy axloqiy qadriyatlar uning asarlarida aks ettirilgan.

Axloq borasida Abu Ali Ibn Sino o'z asarlarida bir qancha axloqiy fazilatlarga ta'rif beradi. CHunonchi, iffat, hikmat, shijoat, adolat, sahiylik, qanoat, qat'iyat, sadoqat, hayo, kamtarlik va boshqalar shular jumlasidandir. SHuningdek, alloma ularning aksi bo'lgan – o'g'rilik, aldamchilik, fisqu-fasod, nafrat, rashk, adovat, bo'xton, irodasizlik, ta-kabburlik, nodonlik kabi illatlarni ham tavsiflaydi; har ikki turdagi mazkur tushunchalarning bir-biri bilan bog'liqligini, bir-biriga o'tib turishini va bunday bog'lanish ijobiy hol ekanini ta'kidlaydi. Demak, axloqshunoslik ilmda faqat fazilatlar emas, balki illatlar ham o'rganilishi zarur. Ayni paytda, Ibn Sino ustozlari an'analarini davom ettirib, har bir axloqiy fazilat ikki nuqson oralig'ida bo'ladi, ya'ni o'rtalik xususiyatiga ega, deydi.

SHuningdek, ularning ta'lim-tarbiya berish jarayonidagi axloqiy qarashlarida asosiy o'rin tutgan ilmsevarlik, vatanparvarlik, erkinlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, imon, e'tiqodlilik, halollik, axloqan poklik, odillik, birodarlik, hurfikrlilik kabi barkamol inson tarbiyasiga xos g'oyalarni aynan maktabga tarbiya yoshi davrida kattalar tomonida oilada va jamiyatimizning xar bir bo'g'inida ularning ongiga singdirish muhim psixologik ahamiyatga ega.

Kaykovusning "Qobusnoma" asarida inson o'z tanasini toza va pokiza tutishi uning uzoq va sog'lom hayot kechirishi uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi bayon qilingan. Mazkur asar yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllanishlariga yo'naltirilgan nazariy yondashuvlar va amaliy tavsiyalarni taqdim etgan, uuning uchun Kaykovusning ushbu asari barcha davrlarda ham o'z qimmatini yo'qotmagan. SHuningdek bu asar har bir o'qituvchi-murabbiylar uchun dasturulamal bo'lib xizmat qiladi. Kaykovus asarlarida yoshlarda mujassam bo'lishi lozim bo'lgan to'g'riso'zlik, insonparvarlik, muruvvatlilik, saxovatlilik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, adolatparvarlik, sabr-qanoatlilik kabi shaxsiy sifatlar bo'lsagina unday kishilar barkamol shaxs darajasiga yetishlari ta'kidlangan.

Jaloliddin MuXammad Ibn Asad as-Sddiqiy al-Davoniy ham o'z davrining ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan qomusiy olim. Uning "Axloqi Jaloliy" asarida ham inson kamoloti

uchun eng zarur bo'lgan axloqiy fazilatlar yo'llari va usullari bayon etiladi. «Axloqi Jaloliy» uch qismdan iborat. Birinchi qism — axloq faniga asolangan bo'lib unda muhim ijtimoiy - siyosiy va ta'lim – tarbiyaga oid masalalar ko'tariladi. Davoniyning insonning haqiqiy kamolotga yetishida aqliy va axloqiy shakllanishi masalalariga to'xtalib avvalo, u boshqa mutafakkirlarga ergashib o'zining axloqiy qarashlarini o'z salafлари kabi talqin etdi. Masalan, Abu Nasr Forobiy, Ibn Miskaveyx, Nasriddin Tusiy, Ibn Sinolar kabi inson kamolotga erishishda adolat, donolik, shijoat singari yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi, hissiy bilim bilan bir qatorda narsa va hodisalarning mohiyatini idrok qilishni to'g'ri talqin etdi. Davoniyning fikricha bolaning tarbiya olishi, odob-axloqli bo'lishi uning keyingi tarbiyasiga ham bog'liq. Chunki hayotda har kuni bola ko'radigan, muloqotda bo'ladigan narsalar uning xulqiga yaxshi va yomon ta'sir etadi. Bolada har kuni kerak bo'ladigan insoniy xislatlar: yurish-turish qoidalari, xushmuomalalik, ota-ona va boshqa katta yoshlilarni hurmat qilish, to'g'rilik va rostgo'ylikni o'rganish, shirinsuxanlik, kamtarlik, so'zlashuv odobiga rioya qilish kundalik turmushda o'rganiladi. SHunga ko'ra bunday xislatlarni bolalarda har kuni tarbiyalanib borilishi muhim. Bolaga oddiy axloqiy qoidalarni o'rgatish, yurish-turish, yeyish-ichish qoidalariga rioya etish, o'z qilmishi oldida javob berish mas'uliyatini his etishini tarkib toptirishda ota va ona burchlidir. Demak, Davoniyning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya va axloq to'g'risidagi fikrlari ta'lim-tarbiya tarixida muhim ahamiyatga ega. Chunki u yuksak axloqiy fazilatlarni tarannum etadi, kishilarning baxt-saodatli bo'lishi uchun tavsiyalari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Turkiston ma'rifatchiligining dastlabki bosqichlarida axloqiy g'oyalar asosan badiiy va didaktik shakllarda o'z aksini topdi. SHu jihatdan o'zbek, va tojik xalqlarining mutafakkirlari Ahmad Donishning (1827-1897) «Navodir ul-vaqoe» asari diqqatga sazovor. Ahmad Donish o'z asarlarida Buxoro amirligi davlat tuzumini Rossiya davlat tuzumi bilan solishtirib, uni isloh qilish lozimligini ta'kidlaydi. Ayni paytda, an'anaviy axloqiy tushunchalar bilan fikr yuritir ekan, u adolatni ham podsho-hukmdor shaxsiga, ham davlat tizimiga xos fazilat sifatida olib qaraydi.

Buyuk o'zbek mumtoz shoirlari Furqat (1858-1909), Muqimiy (1859-1903), Dilshod-Barno (1800-1906) asarlaridagi axloqiy muammolar taraqqiyparvarlik g'oyalari bilan chambarchas bog'lanib ketadi. CHunonchi, Furqat «Ilm hosiyati», «Gimnaziya», «Tarjimai hol» kabi asarlarida ma'rifatli bo'lish yuksak axloq egasiga xos xislat ekanini, lekin, nodonlik oxir-oqibat turli xulqiy notavonlikka olib kelishini ta'kidlaydi. SHoir g'azallaridan birida shunday deb alam bilan yozadi:

CHarxi kajraftorining bir shevasidin dog'men,

Ayshni nodon surib, kulfatni dono tortadur.

Turkiston ma'rifatparvarlari orasidagi yana bir mutafakkir ta'limshunos, pedagog va axloqshunos olim Abdulla Avloniydir (1887-1934). Uning XX asar boshlarida Turkistonda mashhur bo'lgan «Turkiy guliston yohud axloq» (1913) asari axloqiy muammolarga jadidchilik nuqtai-nazaridan yondoshishi, ko'pchilikka tushunarli tilda yozilgani bilan ajralib turadi. Agar Anbar otinning «Qarolar falsafasi» risolasida dolzarb axloqiy muammolarga majoziy, falsafiylik, ilmiy, nazariy xulosalar orqali yoritilsa, Avloniy asarida fazilatlar va illatlarga ko'proq ta'rif berish, ularni sharhlash yo'li bilan yondoshiladi.

Avloniydan mana bunday deb yozadi - «Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir». Darhaqiqat ushbu qimmatli so'zlar bugungi globallashuv davrida barcha millatlar jamiyatida o'z isbotini ko'rsatmoqda. SHuning uchun Avloniy tarbiyani, qadimgilar va o'rta asrlar musulmon SHarqi mutafakkirlari an'alariga suyanib, uchga bo'ladi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi, axloq tarbiyasi. SHular orasidan axloq tarbiyasiga alohida urg'u berib, uni «insonlarga eng muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi» tarbiya deb baholaydi. Fazilatlarni faylasuf - pedagog yaxshi hulqlar, illatlarni esa – yomon hulqlar deb ataydi.

Fatonat, diyonat, sharaf, hayo singari musulmon SHarqi uchun an'anaviy bo'lgan fazilatlar sharhi bilan birgalikda Avloniy vijdon, Vatanni suymak singari Turkiston mintaqasi uchun yangi talqinda taqdim etilgan fazilatlar haqida alohida to'xtaladi. Vatanni suymoq lozim bo'lsa, uning yo'lida jonini fido etmoq yuksak axloqiy insonga xos fazilatdir degan qimmatli fikrlarini amalyotga tadbiiq etish bizning hozirgi kundagi jamiyatimizda aynan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda axloqiy munosabatlarni psixologik jihatlarini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Turkiston ma'rifatchilari axloqshunosligida tom ma'nodagi milliy qahramonimiz Abdurauf Fitratning «Oila yoki oila boshqarish tartiblari» (1914) kitobi alohida o'rin tutadi. Avvalo, shuni aytish kerakki, «Oila» o'zgacha bir shiddatli uslub bilan yozilgan. Unda ham tanqidiy ruh, ham da'vat ruhi kuchli Fitrat ona Turkistonni ozod ko'rishni istaydi, buning uchun har bir turkistonlik oila bilim, axloq, a'mol va erk o'chog'i bo'lmog'i lozim. Mutaфakkir yangi oilani ana shu tartibda qurishga da'vat etadi. Har jihatdan sog'lom bo'lgan oila yetishtirgan farzandlargina millatni yuksakka ko'tara olishini, uni istibdoddan qutqarishini aytadi: «Bu dunyo kurash may-donidir. Bu maydonning quroli sog'lom jismu tan, aql va axloqdir deb ta'kidlaydi. Umuman olganda, Fitratning «Oila» kitobida amaliy axloq bilan axloq nazariyasi muammolari uyg'unlashib ketgan. SHu bois mutafakkir-jadid Abdurauf Fitratning «Oila» asari Turkiston milliy uyg'onishida benihoya katta rol o'ynadi. Ayni paytda, u hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan ajoyib axloqiy-ma'rifiy risola sifatida alohida e'tiborga molik.

SHunday qilib, axloq tuzilmasi uch asosiy omilni: axloqiy anglash, axloqiy his etish va axloqiy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Ayni paytda ana shu omillarning tuzilmadagi o'rni, to'g'rirog'i, mavqei masalasida ham turli xil qarashlar mavjudligidan dalolat beradi.

SHarq mutafakkirlari asarlaridagi fikrlar teranligi, ma'nosining chuqurligi, farzand ta'lim-tarbiyasi, inson hayoti manfaatlariga yaqinligi bilan barcha davr va jamiyat uchun muhim psixologik ahamiyatga ega. Ular inson hayoti, ta'lim-tarbiyasidagi fikrlari hayotiyliги bilan psixologik jihatdan ilm-fan taraqqiyotiga chuqur ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ham SHarq mutafakkirlarining ilg'or g'oyalari mohiyatini o'rganish orqali tadqiqot ishlarini amalga oshirish maktabgacha tarbiya yoshidagi balarning axloqiy munosabatlarini o'ziga xos psixologik jihatlarini ochib beradi.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННЫХ УСТАНОВОК У ДОШКОЛЬНИКОВ

Андижанский государственный университет

Кафедра общей психологии (Phd) Доцент

Бобир Пармонов Эркинович,

Исмаиловой Зухрахан Эралиевна студентка факультета прикладной психологии

Аннотация: В данной статье при формировании психологических особенностей формирования нравственных отношений у детей дошкольного возраста исследуются нравственные потребности и мотивы, нравственное самосознание и оценка, чувства и переживания, социальные эмоции с помощью психодиагностических методов и методических разрабатываются рекомендации.

Ключевые слова: нравственные потребности и мотивы, нравственное самосознание и оценка, чувства и переживания, нравственность, честность, религия, вера, убеждения, совесть, трудолюбие, наука и человеческие качества.

Специалисты, изучающие проблему развития личности в области психологии в мире, подчеркивают необходимость изучения проблемы формирования нравственных отношений у детей дошкольного возраста при изучении психологических особенностей формирования

нравственных отношений. Поэтому в мировой психологии актуальным является изучение нравственной сферы детей дошкольного возраста путем сопоставления этапов развития трех компонентов - когнитивного, эмоционального и поведенческого. Второй период становления личности дошкольников характеризуется формированием характеристик, связанных с нравственным самоконтролем. Именно в этот период ребенок усваивает нравственные потребности и мотивы, нравственное самосознание и оценку, чувства и переживания, социальные чувства.

В современном мире в развитии науки существует теория двух факторов развития детей, которую называют теорией конвергенции, или ее еще называют теорией двух факторов. В настоящее время, исследуя психологические особенности формирования нравственных отношений в возрасте дошкольного образования, перед ними ставятся сложные и ответственные задачи по развитию мышления, коммуникативных, читательских, трудовых способностей путем формирования у них высоких нравственных отношений. Поэтому при психологическом исследовании нравственных отношений детей дошкольного возраста необходимо изучение личности воспитателя и психолога и уровней их профессиональной зрелости, реализация новых качеств и качеств, то есть выражение психологическое поведение в интересах национального образования.

Поэтому было принято постановление Президента Ш.М.Мирзиёева №PQ-2707 от 29 декабря 2016 г. «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования в 2017-2021 годах» [1]. Всестороннее интеллектуальное, нравственное, эстетическое и физическое развитие детей с учетом передового зарубежного опыта является одной из основных целей и направлений «Программы дальнейшего совершенствования системы дошкольного образования на 2017-2021 годы», утвержденной настоящим постановлением. условия установлены.

Например, в постановлении Президента Республики Узбекистан от 9 сентября 2017 года PQ-3261 [2] «О мерах по коренному совершенствованию системы дошкольного образования» [2] указаны имеющиеся системные недостатки и причины, препятствующие полноценному реализации государственной политики в сфере дошкольного образования. Также стратегическое значение имеет Письмо Шавката Мирзиёева, направленное в Олий Мажлис 29 декабря 2020 года. В петиции были выделены шесть задач поддержки молодежи. Среди них задачи, определенные в «Направлениях развития сферы дошкольного образования» [3], служат основанием актуальности нашего исследования с целью создания необходимых условий для полного охвата каждого ребенка детсадовского возраста дошкольное образование.

С этой проблемой психологи из Узбекистана Э.Г.Гозиев, З.Т.Нишонова, М.Вохидов, М.Давлетшин, Р.Гайнутдинов, Б.Кадиров, Р.Суннатов, А.Джабборов, Н.Г.Камилова, Д.У.Абдуллаева, М.Холназарова и др. в своих научных исследованиях раскрыли различные аспекты психологических проблем молодежи.

От зарубежных ученых через «Смешанные модели» (Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Р. Э. Боадзис, К. В. Петридес) и через «Модели способностей» (Ж. Пиаже, А. Н. Леонтьев, В. Штерн, З. Фрейд, К. Левин) , Э. Ториндык, Л. С. Выготский). Проблема нравственных отношений на научно-методическом уровне (Д. Вучаков, Д. В. Люсин, Е. А. Сергеев, И. Н. Андреева, А. П. Петровская). Изучали также когнитивные аспекты контроля поведения и самоконтроля при изучении нравственных отношений: (О. Конопкин, В. Моросанова, О. С. Никольская, Л. Г. Дикая, Р. Лазарев, Ю. Куль, А. О. Прохоров) и др. На основе этого получили развитие исследования нравственных потребностей и мотивов, нравственного самосознания и оценки,

эмоций и переживаний, социальных эмоций в формировании нравственных отношений у дошкольников с помощью психодиагностических методов и методических рекомендаций.

Главной задачей проводимого нами исследования является анализ исследований, проводимых в науке психологии по вопросам формирования нравственных отношений в дошкольном возрасте.

2. Определение сформированности нравственных потребностей и мотивов у дошкольников методами психодиагностики.

3. Определить особенности нравственного самосознания и оценки особенностей зависимости от формирования нравственных отношений.

4. Изучение чувств, переживаний и социальных переживаний в процессе формирования нравственных отношений у детей.

Научные новости, ожидаемые от исследования:

1. Анализ исследований, проведенных в области психологии, выявил, что нравственные отношения у детей дошкольного возраста не изучались как отдельный объект с точки зрения нравственных потребностей и мотивов, нравственного самосознания и оценки, чувств и переживаний. и социальные чувства.

2. Определить и изучить взаимосвязь представления о нравственных отношениях у детей дошкольного возраста с психологическими и социально-нравственными особенностями детей.

3. Экспериментальная отработка эффективных методов и средств исследования психологических условий психологических аспектов формирования нравственных отношений у детей дошкольного возраста.

4. Разработка методических рекомендаций по анализу результатов экспериментального тестирования психологических особенностей формирования нравственных установок у детей дошкольного возраста.

Трудно представить развитие нравственного воспитания и обучения без «Калила и Димна», конфуцианского учения, «Кошмара», народных пословиц и поговорок в зарождении понятия нравственности в обществе. Не следует забывать, что понимание и оценка определенной моральной системы, как и пропаганда, осуществляется в известном смысле посредством литературы.

Нравственные взгляды Аристотеля нашли отражение в трактатах «Книга Никомаховой этики» и «Книга этики Евдема» и «Великая книга этики», посвященных главным образом его сыну. Аристотель первым среди древнегреческих мыслителей считает свободу воли основой нравственности и говорит, что нравственная добродетель есть не врожденное качество души, а приобретенное качество. Все добродетели он делит на две: первую - качества, относящиеся к интеллектуальной части души, относящиеся к духовной сфере, такие как мудрость, опытность, находчивость, и вторую - устремленную (волевую) часть души - качества, связанные с чистой моралью.

К работам наших ученых, живших и творивших в IX-XII веках, можно отнести следующие, отражающие содержание нравственного воспитания. Джалалуддина Давани «Ахлаки Джалали», Абу Насра Фараби «Город добродетельных людей», «Слово о великом уме» («Калам фил акл аль-кабир»), «Слово об уровне низшего ума» («Калам фил акл ас-сагир»), «Происхождение и определение наук» («Китаб фи ихса алулум ва ат-тариф», краткое название «Ихса аль-улум»), «Большая книга о музыке» («Китаб ул -musiqa al-kabir»), «Бахт – произведения «Рисела фи-т танбих ала азрет ас-саодат» о путях достижения счастья; Произведения Абу Али ибн Сины «Китаб аш-шифа», «Законы медицины», «Донишнама», Ан-Наджат, Хай ибн Яксона, Саломона и Ибсола, «Рисалай фил-ишю»; «Аль-Джаме ас-Сахих»,

«Адаб уль-Муфрад», «Тарих уль-Кабир», «Муснад уль-Кабир», «Китобу асмаи сахаба», «Тафсир уль-Кабир», «Сулосиятул Бухари» имама Бухари. , Произведения "Хадис ун-Набави", "Тарих ус-сагир", "Зуафо ус-сагир"; Среди них такие произведения имама Газали, как «О дитя», «Кимей саодат», «Ихья-уль-улум ид-дин», «Охиратнама». Их взгляды на воспитание подрастающего поколения, особенно их представления о нравственности, честности, религии, вере, вере, совести, трудолюбии, научном знании, человечности, служат главным средством всестороннего и гармоничного развития всестороннего человека.

Также в образовательном возрасте взрослых учат идеалам хорошего человеческого образования, таким как научное знание, патриотизм, свобода, гуманизм, трудолюбие, вера, верность, честность, нравственная чистота, справедливость, братство и суеверие, которые имеют центральное место в их нравственных воззрениях в процессе воспитания, с другой стороны, важно внедрить в их сознание в семье и в каждой части нашего общества.

Анализ психологических исследований показывает, что в структуру нравственности входят нравственное сознание, нравственное чувство и нравственные отношения, определяет место и положение этих трех факторов в структуре и показывает, что существуют разные взгляды на этот вопрос.

Поэтому нравственные отношения как структурная единица нравственной сферы человека наряду с нравственными качествами, нравственными чувствами, нравственным поведением показывают, что они развиваются по тем же законам и тем же механизмам, что и вся нравственная сфера у дошкольников. Ниже обратимся к анализу исследований, проведенных в научных школах психологии.

С точки зрения бихевиоризма они интерпретировали первопричины, связывая основное поведение с усилением формирования нравственных норм у личности. Б. Скиннер убежден, что посредством поощрения или наказания может формироваться определенный стереотип поведения, в частности, морали и нравственных установок [7]. Они также показывают второй механизм формирования нравственного поведения - обучение на социальных моделях.

По А. Бандуре, поведение взрослых служит образцом для подражания и подражания. Считается, что повторение поведения взрослых ребенком дошкольного возраста может происходить без прямого подкрепления и зависит от отношения ребенка к модели [8]. С. диджей Дю Туа и Н. Крюгер подчеркивает, что при положительном влиянии родителей у ребенка, достигшего 5-летнего возраста, появляется понимание социальной значимости нравственных норм [9]. Из этой точки зрения можно сделать вывод, что: «Модели поведения, реакции на те или иные внешние воздействия, способы взаимодействия с окружающими, в основном, включают модели, имевшие место в детстве» [10]. В целом для сторонников теории социального научения верно то, что нравственное развитие есть рост поведенческого и эмоционального соответствия нравственным требованиям общества. В каждый момент индивидуального развития основная мотивация нравственного выбора содержится в биологических потребностях или стремлении к вознаграждению (избежанию наказания).

В когнитивистском направлении центральным объектом исследований Ж. Пиажа считались основы нравственных норм, отражающие уровень развития интеллекта ребенка и овладения им содержанием нравственного сознания. По его мнению, формирование нравственного сознания непосредственно связано с интеллектуальным развитием ребенка. В разработанном им методе клинической беседы дети приобретают интеллектуальные навыки, основанные на решении нравственных задач и одновременно общих представлениях о структуре нравственных норм детей. По его мнению, развитие нравственного сознания делает упор на постепенное формирование. То есть нравственный реализм или гетерономные

(внедренные) нравственные нормы (соблюдение принудительной этики) и автономная нравственная стадия (сотрудничество, этика сотрудничества) [11]. На втором этапе дошкольного воспитания нормы социальной этики сначала прививаются в нравственное сознание ребенка взрослыми в обязательном и добровольном порядке. «Моральный реализм» констатировал, что «при оценке мотивов ребенка он не понимает внутреннего стремления и оценивает это действие только по внешнему влиянию, материальному побуждению» [12]. Судя по мнению Пиаже, с развитием нравственной установки возрастает роль оперативного (быстрого) мышления, что побуждает ребенка понимать свои мотивы и считать важными нравственные установки.

Л. Кольберг, продолжая когнитивно-генетическую теорию Ж. Пиаже, изучив результаты общих исследований нравственного развития человека, выделил в этот период 6 стадий развития человеческих нравственных отношений из трех уровней, а они следующие: Уровень I. Предварительно традиционный.

1. Ориентация на наказание и послушание (Как мне избежать наказания?)

2. Простая гедонистическая ориентация (Что в этом для меня?)

Уровень II. Традиционный.

3. Направление внутреннего круга следовать небольшой группе (социальные нормы, модель «хорошего мальчика»).

4. Установление установленного порядка социальной справедливости и соблюдение строгих правил (соответствующих нравственным правилам и законам)

Уровень III. посттрадиционный

5. Утилитаризм и представление о нравственности как продукте общественного договора (общественного договора).

6. Общечеловеческие моральные принципы (собственные моральные принципы и совесть как регулятор).

Нравственные отношения являются структурной единицей нравственной сферы человека, наряду с нравственными качествами, нравственными чувствами и нравственным поведением они развиваются в дошкольном возрасте по тем же законам и тем же механизмам, что и вся нравственная сфера. Центральным механизмом развития нравственной сферы является открытый Л. С. Выготским универсальный процесс интериоризации. Его аксиоматическое положение для психологии было: «Каждая функция в культурном развитии ребенка находится дважды в двух планах — сначала социальном, затем психологическом».

Универсальный процесс интериоризации, открытый Л. С. Выготским, является центральным механизмом развития нравственной сферы. Это служит ее аксиоматическим положением для психологии. То есть «Каждая функция культурного развития ребенка проявляется на двух уровнях — первом социальном и втором психологическом» [13].

Опираясь на методологические основы, организацию и методы исследования, цель, гипотезу и задачи нашего исследования, мы провели эмпирическое изучение психолого-педагогических факторов формирования нравственных установок у детей дошкольного возраста. Исследование основано на общности и взаимообусловленности основных методологических положений этнического происхождения нашего общества и современной психологии в соответствии с узбекским национальным менталитетом (адаптировано совместно с П.ф.д., проф. Н.С. Сафоевым): социально-историческая обусловленность человека психикой; детерминизм; развитие психики; единство сознания и деятельности; принцип совместимости. Каждый из вышеперечисленных принципов был разработан на основе следующего исследовательского контекста:

1. Принцип общественно-исторической обусловленности психического развития впервые был обоснован Л. С. Выготским в рамках культурно-исторической концепции психического развития. В нашем исследовании нравственные отношения дошкольника помогают изучить и объяснить особенности генезиса нравственной сферы ребенка в связи с влиянием конкретных социокультурных факторов и признать приоритетным в развитии механизм экстернизации.

2. Принцип детерминизма диктует трактовку психических явлений как не только созданных факторами внешней действительности, но и нарушенных внутренними условиями субъекта, через деятельность его психики, через его отношения, потребности, систему отношений, и т.п. С точки зрения нашего исследования это означает, что все внешние факторы формирования нравственных установок дошкольников, воздействуя на ребенка, вызывая тот или иной психологический эффект, перерабатываются только его реальными внутренними условиями.

3. Развитие психологии в работах русских психологов Л.С.Выготского, С.Л.Рубинштейна и А.Н.Леонтьева означало необходимость рассмотрения психических явлений под влиянием системы внешних и внутренних детерминант в постоянном изменении, движении и развитии, в разрешении противоречия. При этом развитие психики рассматривается не только как рост, но и как изменение, и как процесс, в котором количественные осложнения и изменения переходят в качественные, основные, важные, приводящие к остро проявляющимся новообразованиям [14]. В нашем исследовании этот принцип позволяет объяснить развитие и усложнение содержания нравственной сферы на разных этапах дошкольного детства.

4. Принцип единства сознания и деятельности был также впервые выдвинут в 30-е годы. Свою дополнительную методологическую базу С. Л. Рубинштейн получил позднее в рамках деятельностного подхода А. Н. Леонтьева. Согласно С. Л. Рубинштейну, принцип единства сознания и деятельности «проявляется через формирование в деятельности психики, психической деятельности и поведения. Сознание и деятельность не являются двумя противоположными сторонами, а образуют единое органическое единство»[15]. А. Н. Леонтьев подчеркивал приоритет деятельности — «Сознание не формируется, выступая как отдельная реальность только в деятельности — оно встроено в деятельность и интегрально с ней связано» [16]. Для нашего исследования важно, что два влиятельных ученых в целом поддерживали этот принцип: человека и его психику можно изучать прежде всего через их проявление в деятельности. Этот принцип актуален для нашего исследования, поскольку, систематически выражая нравственную установку дошкольника как единство познавательной, эмоциональной и поведенческой составляющих, мы подчеркиваем их единство, взаимодействие и взаимопродолжительность.

5. Требование принципа согласованности изучать каждый элемент психики в тесной связи с ее общей деятельностью и не сводить общий анализ развития и деятельности психики как системы к анализу суммы изменений в его элементов также непосредственно относится к указанному единству компонентов нравственного отношения. Для того чтобы лучше понять природу нравственного отношения, необходимость выделения его отдельных компонентов не означает сведения его сущности к статусу одного из них. По Б. Ф. Ломову - «Поскольку реальный предмет имеет множество свойств, взаимодействующих друг с другом, то по его изображению невозможно реконструировать сложный трехмерный объект, а на основании его индивидуального измерения нельзя сделать вывод о единая проекция на всю плоскость» [17].

В результате наших экспериментов и наблюдений мы можем прийти к следующему выводу:

1) диагностическое исследование нравственности дошкольников должно носить комплексный и систематический характер;

2) отсутствие и ограниченный набор методов диагностики нравственных сторон личности детей дошкольного возраста, связанных с детскими возрастными особенностями.

Принимая во внимание, что на диагностический процесс влияют уникальные возрастные особенности дошкольников, исходя из требований к ним, были выбраны краткие задания для ребенка, диагностические показатели должны быть однотипными, а также необходимость создания мотива для личностного была получена значимость диагностических ситуаций для ребенка как основных критериев [18].

В нашем исследовании общее количество респондентов составило 480 человек, из них:

- 420 человек - дети в возрасте от 4 до 5,5 лет (215 мальчиков и 205 девочек);

- 30 человек - родители (матери) детей эмпирической выборки;

- 30 человек являются воспитателями дошкольных образовательных учреждений, работающих с детьми.

В заключение можно увидеть, какое значение имеет формирование нравственных отношений в дошкольном возрасте. Потому что именно в этот период формируется основа образования. Поэтому возникает необходимость рассматривать нравственные отношения ребенка как отдельную часть формирования личности ребенка в возрасте дошкольного образования.

Сущность понятия «нравственное отношение» следует изучать как систематизирующий фактор организации жизни детей, в том числе процесса воспитания, осуществляемого взрослыми под влиянием социальной среды в дошкольном возрасте.

Обобщая мысли восточных мыслителей, воспитание детей является важной психологической проблемой для всех времен и обществ. Сегодня усматривается значение дошкольного образования как источника действенного воздействия на нравственные представления ребенка, как источника действенного воздействия на сформировавшуюся у него систему ценностей.

В исследованиях психологов формирование психологических особенностей формирования нравственных отношений у детей дошкольного возраста не рассматривалось в качестве психологических факторов. В связи с этим проведен ряд научных работ как за рубежом, так и в нашей стране, но во всех них частично проанализированы лишь некоторые социально-психологические факторы проблемы нравственного строя в юношестве.

Анализ психологических исследований показывает, что в структуру нравственности входят нравственное сознание, нравственное чувство и нравственные отношения, а также определяет место и положение этих трех факторов в структуре, показывает, что существуют разные взгляды на этот вопрос.

Список использованной литературы

1.25 июля Постановление Президента Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года № ПП-2707 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования в 2017-2021 годах»

2.Постановление Президента Республики Узбекистан PQ-2707 от 29 декабря 2016 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования в 2017-2021 годах». // «Сборник правовых документов Республики Узбекистан», 9 января 2017 года, выпуск 1, статья 11.

3.President.uz Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису 29.12.2020

- 4.Газиёв Э.Г. Онтогенез психологии: теоретико-экспериментальный анализ/ ОЗР. Министерство высшего и среднего специального образования, Национальный университет Узбекистана. - Т.: Издательство, 2010. - 360 с.;
- 5.Возрастная психология Педагогическая психология. Издательство Национального общества философов Узбекистана. Ташкент-2018.-600 с.
- 6.Скиннер, Б. По ту сторону свободы и достоинства [Текст] / Б. Скиннер. - М.: Оперант, 2015. - 192 с.
- 7.Бандура, А. Теория социального обучения [Текст] А. Бандура. - СПб.: Евразия, 2000. - 320 с
- 8.Дю Туа С.Дж., Крюгер Н. Ребенок: образовательная перспектива [Текст] / С.Дж. Дю Туа, Н. Крюгер. – Дурбан: Баттервортс, 2014. – 175 с.
- 9.Шильцова Ю.В. Ассертивность как один из психологических механизмов развития социальной адаптации у детей старшего дошкольного возраста [Текст] : дис. ... конфеты. психика. наук / Ю.В. Шильцова. - М., 2012. - 160 с.
- 10.Пиаже, Дж. Моральное суждение у ребенка [Текст] / Ж. Пиаже. - М: Академический проект, 2015. - 480 с.
- 11.Обухова Л.Ф. Психология взрослых [Текст] / Л.Ф. Обухова. - М.: Юрайт; МГППУ, 2011. – 460 с.
- 12.Выготский Л.С. Психология [Текст] / Л.С. Выготский. - М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. - 1008 с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. - СПб: Питер, 2003. - 712 с. стр. 202].)
- 14.Рубинштейн С.Л. Основы общественной психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. - СПб: Питер, 2003. - 712 с., 21 с.]
- 15.Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии [Текст] / А.Н. Леонтьев. - М.: Смысл, 2001. - 511 с., 58 с.]
- 16.Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии [Текст] / Б.Ф. Ломов. - М.: Наука, 1984. - 127 с.]

O'QUV FAOLIYATIDA TALABALARNING STRESSGA BARDOSHLILIKNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

**Andijon davlat pedagogika instituti,
Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Abduraximova Shaxnoza Raxmonjonovna**

Annotatsiya: maqolada talabalarning o'quv faoliyatida stressga bardoshlilikning ijtimoiy-psixologik omillari aniqlash asosida psixologik usul va vositalari, o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Talabalarni o'quv faoliyatida stressga bardoshlilikni psixologik qo'llab-quvvatlash jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan usul va vositalari tadqiq qilingan va samarali tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy vaziyat, stressga bardoshlilik, bardoshlilik darajasining namoyon bo'lishini aniqlash, stressga chidamlilik, eustress va distress va jismoniy va tabiiy stressorlar.

Mamlakatimizda yoshlarning faolligini oshirish, ularni har tomonlama barkamol shaxs bo'lib shakllanishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida qaralmoqda. Prezidentimiz xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash sohasining yangi tizimini belgilab berdi va shu jumladan "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham ayollarga munosib sharoit yaratish, ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash masalasini eng muhim yo'nalishlardan biri sifatida bejizga

belgilamadik. “Farzandlarimiz tarbiyasida nuroniylarimizning bilimlari va hayotiy tajribasidan keng foydalanishimiz zarur”⁷³, dedi. Bu vazifa yoshlarni har tomonlama sogʻlom oʻstirish bilan birgalikda ularning psixologik savodxonligini oshirish va aynan stressga nisbatan barqarorligini oshirish chora-tadbirlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Bundan tashqari davlatimiz prezidenti ham oʻz nutqida shunday deydi: «Men har gal yoshlarimiz bilan uchrashganimda sizlarning gʻayrat-shijoatingizdan kuch-quvvat olaman, koʻnglim togʻday koʻtariladi.

Har biringiz jonajon Vatanimiz va xalqimizga sidqidildan xizmat qilish orzusi bilan yonib yashayotganingizni yaxshi bilaman. Sizlarni Oʻzbekistonning eng katta boyligi, bebaho xazinasi sifatida qadrlayman»⁷⁴.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, oʻsmir qizlarda uchraydigan stress holatlarining salbiy taʼsirini kamaytirish maqsadida, ularning stressga barqarorligini taminlash masalasi bugungi kun uchun dolzarbdir.

Stressga barqarorlik muammosi rus tadqiqotchilari tomonidan ham katta qiziqish bilan oʻrganilgan boʻlib, bu borada ish olib borgan olimlardan: L.M.Abolin, A.A.Baranov, V.A.Bodrov, B.B.Velichovskiy, L.G.Dikaya, A.L.Juravlev, P.B.Zilberman, A.P.Katunin, T.L.Kryukova, A.V.Libina, Sh.E.Melnik, S.V.Subbotin, K.V.Sudakov, Yu.V.Sherbatix va boshqalarni sanash mumkin.

Stressga barqarorlik haqida gapirish uchun avvalo bu tushunchaga oydinlik kiritish lozim. Psixologik lugʻatda stressga barqarorlik atamasiga quyidagicha izoh berilgan: “Stressga barqarorlik – stressning barcha turlariga nisbatan barqarorlikni ifodalovchi shaxs xususiyatlari yigʻindisidir. U oʻzaro bogʻliq boʻlgan uchta komponentdan tashkil topadi:

1) oʻz mavjudligining ahamiyatini (mohiyatini) his qilish;

2) mustaqillik va oʻz taqdirini belgilash hissi;

3) hayotidagi oʻzgarishlarni oʻziga nisbatan tahdid sifatida emas, balki rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilish va ularga ochiqlik va qiziqish bilan qarash”. Stressga barqarorlik muammosiga oid ilmiy tadqiqotlar garchi yurtimizda hali amalga oshirilmagan boʻlsada, mazkur muammo doirasida xorij va rus psixologiyasida amalga oshirilgan, yuqorida sanalgan bir qancha tadqiqot ishlari mazkur atamani tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotchi B.B.Velichkovskiyning eʼtirof etishicha, “fanga stressga nisbatan individual barqarorlik” atamasini kiritish lozim. Uning oʻzi bu atamani quyidagicha izohlaydi: “...tizimli xususiyat boʻlib, ushbu xususiyat insonning turli xil psixosozial zoʻriqlar, atrof-muhitning qisqa yoki uzoq muddatli salbiy taʼsirlariga nisbatan oʻz ruhiy va jismoniy salomatligiga putur yetkazmasdan muvaffaqiyatli moslashuvini taʼminlayd”. B.B.Velichkovskiyning qaydlariga koʻra, insonda qoʻzgʻalish yoki zoʻriqlashni chaqiruvchi istalgan tashqi stimullar yoki voqealar stressorlar deb atalishi mumkin, va har bir shaxs bunday sharoitda ishchanlik kayfiyatini tushirmaslik yoki buzmaslik uchun albatta, maʼlum bir darajadagi stressga barqarorlikka ega boʻlishi lozim. Shuningdek, muallif shaxs stressga barqarorligini oʻz emotsiyalarini boshqarish, oʻzini qoʻlga olish va maʼlum bir taktga ega boʻlish asnosida qiyinchiliklarni engib oʻta olish koʻnikmasi sifatida taʼriflaydi. Uning fikricha, stressga barqarorlik bir qancha shaxs sifatlarining mavjudligi bilan aniqlanadiki, bu shaxs sifatleri insonga kasbiy faoliyati davomida yuzaga keluvchi muhim intellektual, irodaviy va emotsional zoʻriqlashlarni faoliyat uchun ham, atrof-dagilar uchun ham va oʻz salomatligi uchun ham salbiy oqibatlersiz yengib oʻtish imkonini beradi. Ushbu muammoni oʻrganish yuzasidan ish olib brogan tadqiqotchilardan yana biri B.X.Vardanyanning fikriga koʻra, “Stressga barqarorlik – emotsiogen

⁷³<https://review.uz/uz/post/shavkat-mirziyoyev-raislighida-xotin-qizlarni-qollab-quvvatlashga-bagishlangan-yigilishda-ayollar-uchun-qanday-engilliklar-kiritildi>.

⁷⁴ <https://www.gazeta.uz/oz/2020/12/25/forum/>

vaziyatlarda shaxsning barcha psixik komponentlari o'rtasida garmonik munosabatni saqlab turuvchi va faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishga yordam beruvchi shaxs xususiyatidir”.

P.B.Zilberman stressga barqarorlik tushunchasiga quyidagicha ta'rifni keltiradi: stressga barqarorlik – bu “shaxsning integrativ xususiyati bo'lib, u shaxs psixik faoliyatining emotsional, irodaviy, intellektual va motivatsion komponentlarining o'zaro munosabatini xarakterlaydi hamda murakkab emotiv vaziyatlarda faoliyat maqsadiga etish uchun muvaffaqiyatga erishishning optimal yo'lini tanlashga imkon beradi”.

Ayrim tadqiqotchilar stressga barqarorlik tushunchasini “emotsional barqarorlik” tushunchasi bilan ham adashtirishadi. Xususan, P.B.Zilberman emotsional barqarorlik tushunchasiga izoh berar ekan, bu tushuncha ostida u individning emotiv vaziyatlarda faoliyatning maqsadga muvofiq va muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlovchi emotsional, intellektual va motivatsion komponentlarining o'zaro ta'sirlashuvi asosidagi psixik faolligi bilan xarakterlanuvchi integrativ xususiyatini ko'zda tutadi.

L.M.Abolin ham bu tushunchaga nisbatan o'z fikrini bildirar ekan, emotsional barqarorlik deganda individning zo'riqishli faoliyat jarayonida uning garmonik harakatlanishini ta'minlovchi va qo'yilgan maqsadga erishuvini ta'minlovchi alohida emotsional mexanizmlarni tushunishni taklif etadi.

O.A.Sirotnin emotsional barqarorlik deganda insonning ruhiy va jismoniy chidamliligini tushunishni ta'kidlaydi. Muallifning xulosasiga ko'ra, “Bu xususiyat insonga zo'riqishli emotsiogen holatlarda murakkab va mas'uliyatli vazifalarni hal qila olish jarayonida uning umumiy holatiga, salomatligiga va keyingi ishchanlik qobiliyatiga salbiy ta'sir etmasligini ta'minlovchi xususiyatdir”. Shu tarzda mualliflar emotsional barqarorlik murakkab vaziyatlarda insonning kerakli faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishini ta'minlovchi psixikaning o'ziga xos xususiyati ekanligini qayd etishgan.

Rossiya, Ukraina va Belorusiyada ham bir qancha tadqiqotchilar stressga barqarorlik tushunchasiga oydinlik kiritish yuzasidan mulohazalar bildirganlar.

Xususan, N.N.Danilova stressga barqarorlik deganda “ko'p va og'ir zo'riqishlarni boshdan o'tkazish hamda favqulodda vaziyatlarda o'ziga xos va adekvat yechim topish qobiliyati”ni tushunadi.

A.A.Baranov stressga barqarorlikni quyidagicha ta'riflaydi – “bu psixik barqarorlikning bir ko'rinishi bo'lib, u turli stress omillar ta'siri ostida namoyon bo'ladi”. Muallif stressga barqarorlik atamasini “insonning individ, shaxs va faoliyat sub'yekti sifatidagi integral xususiyati” sifatida tushuntiradi va bu xususiyat uning ichki psixofiziologik gomeostazini ta'minlab, hayotiy faoliyatdagi tashqi emotsiogen talablar ta'siriga nisbatan qulay holatga tushishiga yordam berishi”ni ta'kidlaydi. Muallifning fikriga ko'ra, stressga barqarorlikni faoliyat natijasiga ta'sir ko'rsatuvchi va shaxsning alohida bir tizim sifatidagi konstatligini ta'minlovchi xarakteristikasi sifatida ham tushunish mumkin.

S.V.Subbotin ham o'z tadqiqotlari asosida stressga barqarorlik tushunchasiga izoh berishga harakat qilgan. U stressga barqarorlikni tushunishda uning qismlari sifatida emotsional barqarorlik, stressga nisbatan psixologik barqarorlik, stress-rezistentlik, frustratsion tolerantlik kabilarni sanab o'tish lozimligini ta'kidlaydi. V.L.Marishuk stressga barqarorlikni qiyin faoliyat davomida yuzaga keladigan emotsional qo'zg'alishni yengib o'tish sifatida tavsiflaydi. O.V.Ovchinnikova stressga barqarorlikni ijobiy emotsiyalarni yengib o'tish bilan bog'liq xususiyat sifatida qaraydi.

V.A.Bodrov va A.A.Oboznov, stressga barqarorlikni “shaxsning atrof-muhit va kasbiy faoliyatning ekstremal ta'siriga moslashuvi uchun zarurligi bilan xarakterlanuvchi; individ psixikasi va organizmidagi zaxiralarning faollashishi bilan determinantlashuvchi; individning funksional holati va ishchanlik qobiliyatining ko'rsatkichlarida namoyon bo'luvchi integrativ xususiyati” sifatida ta'riflaydi. L.V.Kulikov, L.G.Dikaya, K.V.Sudakov, kabi tadqiqotchilar esa stressga barqarorlikning

asosi sifatida insonning ma'lum bir komponentlardan tashkil topuvchi va uslubiy jihatdan turlicha bo'lgan o'z-o'zini boshqarishini ko'rsatadilar.

Stress masalasini o'rgangan yana bir psixolog olim, V.A.Ponomarenko o'z mulohazalarida, stress favqulodda vaziyatlarda orientirovka reaksiyasining fiziologik mexanizmlari, dominantalar, stereotiplar, operativ xotira kabilar muammoni yechishda to'siq bo'lishi, biroq "xulq-atvor harakatlarning intellektual darajasi esa axloqiy zaxiralar bilan qo'shilib o'z kasbiga, o'ziga nisbatan burch va or-nomus hissi asosida yangi anglangan maqsad – muammoni yengib o'tish va muvaffaqiyatga erishish maqsadini paydo qilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Shuningdek, muallif, inson xulq-atvorini boshqarishning bir darajasidan ikkinchi darajasiga o'tishga tayyorlik va tezlik holatlari – psixologik barqarorlikning poydevori hisoblanishini ham ta'kidlaydi.

Stress muammosini maxsus psixologik tadqiqot predmeti sifatida o'rgangan A.P.Katunin stressga barqarorlikni quyidagi komponentlarga ajratib o'rganadi:

- ❖ psixofiziologik komponent – asab tizimining xususiyati;
- ❖ emotsional komponent – shaxsning ekstremal vaziyatlarning salbiy ta'siri yengib o'ta olishi jarayonida yig'ilgan emotsionallik tajribasi;
- ❖ motivatsion komponent – emotsional barqarorlikni aniqlovchi motivlarning kuchi sifatida (masalan, bir odamning o'zi uni qanday motivlar faoliyatga undaganligiga bog'liq holda turli xil darajadagi emotsional barqarorlikni namoyon qilishi mumkin. Motivatsiyani o'zgartirish hisobiga emotsional barqarorlikni oshirish yoki kamaytirish mumkin);
- ❖ irodaviy komponent – o'z xatti-harakatlarini anglangan holda boshqarib uni vaziyat talablariga moslashtirishda namoyon bo'ladi;
- ❖ informatsion komponent – shaxsning kasbiy tayyorgarligi va shu borada u yoki bu vazifalarni bajarishga tayyorligi va ma'lumotlarga egaligi;
- ❖ intellektual komponent – harakatlarni amalga oshirish usullarini baholay olishi, prognoz qila olishi va qaror qabul qila olishi kabilar sifatida talqin qiladi.

Ayrim mualliflar, stressga barqarorlikni "hayotiy bardoshlilik" tushunchasi bilan mos kelishini ta'kidlaydilar. Masalan, D.A.Leontev o'z mulohazalarida "hayotiy bardoshlilik" tushunchasining eng aniq va to'liq izohi S.Maddi tomonidan keltirilganligini va uning o'zi ham S.Madding fikrlariga to'liq qo'shilishini ta'kidlaydi. D.A.Leontevning fikriga ko'ra, "...bardoshlilik insonning o'zi, dunyo va u bilan munosabati haqidagi ishonch e'tiqodini ifodalab, asosan uchta komponent: jalb etilish, nazorat, tavakkal qilish kabildan tashkil topadi. Bu esa stressni muvaffaqiyatli hamda bir muncha kamroq jarohat bilan yengib o'tishda yordam beradi.

S.Maddi [30]ning tahliliga ko'ra, "Jalb etilish komponenti (commitment) ishonch-e'tiqod sifatida shunday namoyon bo'ladiki, bunda shaxs sodir bo'lgan voqea-hodisadan o'zi uchun ahamiyatli va qiziqarli nimalarnidir topa olishi uchun maksimal imkoniyat yaratadi". Nazorat (control) ishonch-e'tiqodni o'zida quyidagicha namoyon qiladi: garchi bu natija mutloq doimiy bo'lmasligi va hatto muvaffaqiyat kafolatlanmagan bo'lsada kurash bo'lib o'tayotgan voqea-hodisaning natijasiga ta'sir ko'rsatadi. Tavakkal qilish (challenge) – bunda ishonch-e'tiqodning o'rni shundaki, inson o'zi bilan sodir bo'lgan har qanday voqeahodisani o'z bilim va tajribalaridan kelib chiqqan holda baholaydi, bunda voqeahodisaning ijobiy yoki salbiy ekani muhim ahamiyat kasb etmaydi. Hayotiy bardoshlilik qiyinchiliklarni faol yengib o'tishga yordam beradi. U o'z salomatligi va xotirjamligi uchun qayg'urishni kuchaytiradi (masalan, kundalik ertalabki mashqlar, dieta saqlash va shu kabilar), shular hisobiga inson tomonidan his qilinayotgan zo'riqish va stress surunkali darajaga o'tib ketmaydi va psixosomatik kasalliklarga olib kelmaydi.

L.A.Kitaev-Smik stressga barqarorlikka ta'sir etuvchi omillar (zaxiralar) qatoriga bir qancha omillarni kiritish mumkinligini ta'kidlaydi. Muallif bu omillar qatoriga: organizmning tug'ma xususiyatlari va erta bolalik davridagi tajribalar; shaxs xususiyatlari; shaxs yo'nalganligi, uning ustanovka va qadriyatlari; ijtimoiy muhit omillari (ijtimoiy sharoitlar va mehnat jarayoni, yaqin kishilar muhiti); kognitiv omillar (senzitivlik darajasi, o'z holatini va ijtimoiy omillar ta'sirini tahlil qila olish, o'tgan tajribalarni hisobga olish va kelajakni prognoz qila olish ko'nikmalari) kabilarni kiritishni taklif qiladi va bularning har birini shaxsning stressga barqarorligiga ta'sir qiluvchi omil sifatida alohida-alohida tahlil qilib bergan.

“Stressga barqarorlik” tushunchasini izohlashda turli xil olimlarning fikrlarida yakdillikning mavjud emasligiga qaramasdan, ushbu tushuncha ostida intellektual, irodaviy va emotsional jihatdan ahamiyatli bo'lgan zo'riqlashlar natijasidagi stressni bartarf etishga yordam beruvchi shaxs xususiyatlari yig'indisi tushuniladi. Bu xususiyat orqali shaxs nafaqat kasbiy faoliyatdagi balki kundalik hayotdagi o'ziga xos zo'riqlashlarni ham o'z faoliyati, salomatligi va atrofdagilarga zarar yetkazmasdan yengib o'ta oladi. Bizning nazarimizda, yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib stressga barqarorlik quyidagicha ta'riflansa bo'ladi, deb hisoblaymiz: “Stressga barqarorlik bu shaxsning stressogen vaziyatda nafaqat irodaviy (chidam va bardoshlilik) jihatdan, balki emotsional (o'ziga nisbatan ishonch, o'zini hurmat qilish), intellektual (stressogen voqelikni tahlil qila olish va uning yechimi uchun qaror qabul qilish), xulq-atvor (qabul qilingan qarorni amalga oshirish) va ijtimoiy (oldingi tajribalarga tayanish va boshqalardan ko'mak so'rash) jihatdan ham barqarorligi bo'lib, bu barqarorlik shaxsga stress vaziyatida o'z faoliyatni muvaffaqiyatli uddalashga yordam beradi”. Demak, yuqoridagi tahlillardan xulosa qilish mumkinki, talabning stressga barqarorligi uning stressni yengib o'tishida katta rol o'ynaydi, chunki nafaqat uning psixik holati balki kundalik o'quv faoliyatining kechishi ham shu xususiyatning qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir, ya'ni talabada stressga barqarorlik qanchalik yuqori bo'lsa, uning stressni yengib o'tishi shunchalik yengil kechadi va stressning talaba salomatligiga salbiy ta'siri ham shunchalik kam bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. American Psychological Association. www.unicef.org - YUNISEFning sayti ma'lumotlari (murojaat holati 29.10.2019).
2. <https://review.uz/uz/post/shavkat-mirziyoyev-raisligida-xotin-talabalarni-qollab-quvvatlashga-bagishlangan-yigilishda-ayollar-uchun-qanday-engilliklar-kiritildi>.
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2020/12/25/forum/>
4. Лазарус Р.С., Фолкман С. Стресс, аппраaisal, анд coping. Нью Уогк. Спрингер, 2004.
5. Варданян Б.Х. Механизмы регуляции эмоциональной устойчивости
6. //Категории, принципы и методы психологии. Психические процессы. – М. Дело, 2011. – 194
7. <http://lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/kasbiy-kompetentlikning-asosiy-tarkibiy-ismlari-loyi-aviy/viewer>.

Maktab psixologi faoliyatida uchraydigan muammolar

Dilfuza Saydaliyeva

O'zMU ijtimoiy fanlar fakulteti, psixologiya kafedrasi o'qituvchisi (muarrir)

Ozodov Sarvarbek Otabek o'g'li,

O'zbekiston Milliy universiteti amaliy psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi

***Ta'limning maqsadi yangi narsalarni yaratish
qobiliyatiga ega ayol va erkaklarni yetishtirmoqdir.***

Jean Piaget

Yoshlar har bir davlatning o'sib- rivojlanishida va ishchi o'rnini to'ldirish borasidagi ham iqtisodiy, ham siyosiy jihatdan eng kata kuchdir. Ularning ulg'ayish davridagi nizolarni, muammolarni yengib o'tishi va to'g'ri kasbni tanlab, jamiyatda o'z o'rnini egallashi har birimiz uchun birdek muhimdir. Bu boradagi muammolarni hal qilish uchun maktablarda psixolog faoliyati joriy qilingan. Lekin psixolog sonining va malakasining yetishmagani sababli yoshlar psixologga bo'lgan ehtiyojini asosan, adabiyot o'qituvchilari, ba'zan do'stlari, ota-onalari bilan muammolarini bo'lishish, tahlil qilish orqali qondirishadi.

Ko'plab yoshlarning duch keladigan psixologik muammolariga shaxs o'laroq qabul qilinmasligi, sotsial oidlik, kasb tanlashdagi qiyinchiliklar va kelajakdagi maqsadlarini belgilash kabi masalalar kiradi. [1, 103] Bugungi kunimizda yaxshi universitet diplomiga ega bo'lish yaxshi ish kafolati emasligi hammamizga birdek ma'lum bo'lib, oliy ta'limni bitirganiga qaramasdan, ishsiz qolganlar ham kam emas. Bundan tashqari oylik maoshlar kamligi sababli hamma yuqorli maoshli ishga joylashishni xohlaydi. Bu ehtiyojlar qondirilmaganidan keyin insonning ruhiy holatida buzilishlar, stress, depressiya va hatto suidsidal harakatlar paydo bo'ladi. Bu borada hammada psixologik yordamdan bilan birga kasbiy maslahatga ham ehtiyoj seziladi. Bu ehtiyojlarni qondirish, davlatimizdagi ishsizlik miqdorini kamaytirish va psixologik sog'lomlikni ta'minlash uchun maktab psixologlari psixologik bilimlar qatorida kasbiy-konsultatsion bilim va tajribalarga ega bo'lmog'i kerak. Chunki ko'pchilik psixologik muammolarimizning negizida moddiy omillar yotadi va bular hayotimizga kuchli ta'sir o'tkazadi.

Psixologning ta'lim sohasidagi eng kata vazifalaridan biri o'quvchining qiziqish, qobiliyatlarini, shaxs tipi va xususiyatlarini psixometrik o'lchovlar yordamida aniqlash va bu ma'lumotlar asosida unga mos kasb tanlashda maslahat berish, kasbga yo'naltirishdan iboratdir[2,2]. Amerika kabi rivojlangan davlatlarda bu soha (Psychological counseling and kareer guidance) siyosiy miqyosga ko'tarilib, muhim ahamiyatga ega. Chunki o'quvchilarning qaysi kasbni tanlashi, bu kasbning kelajakdagi ahamiyati, davlatga keltiradigan foydasi va kasb tanlashda psixolog o'rnining kattaligi muhim faktorlardan biridir.

Jamiyatimizdagi har insonda paydo bo'ladigan ehtiyojlardan biri bu – oidlik ehtiyojidir. Oidlik ehtiyoji A. Maslou nazariyasidan qaraganimizda fiziologik va xafsizlik ehtiyojlaridan keyin uchinchi o'rinda turib, insonning biror guhga, jamiyatga a'ziligini, o'zini o'sha jamiyatning bir qismi sifatida his qilishini ifodalaydi. Masalan, "Oliy ta'limga kishishingizdan asosiy maqsad nima?"- deb so'ralganida ko'pchilik inson "Jamiyatda o'z o'rnimni egalash, davlat rivojlanishiga hissamni qo'shish"- deb javob beradi. Bu "jamiyatda o'z o'rnini egallash" psixologiya tili bilan aytganda oidlik ehtiyoji bo'lib, bunga ko'ra inson qilayotgan mehnatining qadrlanishini, insonlarga foyda keltirishini xohlaydi. Kimdir bu ehtiyojini kariyeradagi muvaffaqiyat, yana kimdir oila qurish bilan to'ldiradi.

Maktabda uchraydigan va muammoli vaziyat sifatida qabul qilinadigan masalalardan yana biri – bu sevgi-muhabbatdir. Bu ham inson ekanimiz, barchamizda birdek uchraydigan ehtiyojlaridan biri bo'lsa-da, maktab muhitida anormal harakat sifatida qabul qilinib, majlislarda salbiy harakat sifatida tilga olinadi. Ba'zi o'quvchilar kimnidir sevib qolsa, buni aybdorlik sifatida qabul qilib, tuyg'ularini yashiradi va kelajakda asotsial, kamsuqumlik xususiyatlarni xulqida namoyon qiladi. Bu borada psixolog o'smir yoshdagi o'quvchilarning o'z hislarini, ehtiyojlarini tanishiga yordam beradigan psixologik treninglarni ko'proq o'tkazishi va o'quvchilar bila guruh holatida ishlashi kerak.

Ijtimoiy tarmoqlarga, pornografik kontentlarga qaramlik, diqqat buzilishi, deviant xulq-atvor(ijtimoiy normalardan og'ish) kabi masalalar ham maktab o'quvchilarida kuzatiladigan, psixolog

yordamida hal qilinadigan muammoalar sirasiga kiradi. Bugungi kunda hech bir bolani texnologiyadan uzoq tutib bo'lmaydi va tutmaslik ham kerak. Shunchaki ularga bu vositalardan qanday to'g'ri ishlatish ko'nikmasini shakllantirish kerak. Bu borada ham treninglar o'tkazish samarali usullardan biridir.

Xulosa qiladigan bo'lsak, maktab kelajakda davlatga manfaatli kadr va yetuk shaxslarni tarbiyalashi uchun o'quvchilarning qobiliyat va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda ta'limga yondashishi kerak. Shundagina darsxona o'quvchilar uchun zerikarli muhit emas, qiziqqan narsalarini o'rganadigan maskan holiga keladi. Maktab psixologlari o'quvchilarga kasbiy hamda kelajak maqsadlarini belgilashga yo'naltirilgan guruhviy treninglarni ko'proq o'tkazib, har bir o'quvchining individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda unga mos kasbni tanlashishida yordam berishi kerak. Buning uchun psixolog psixologik bilimlar bilan birga kasbiy-konsultatsion tajribaga ega bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Türkiye'de Psikolojik Danisma ve Rehberlik (PDR) Mesleg'i ve Psikolojik Danisman Eg'itimi" makalesi, Emel ÜLTANIR, Meltin Univesitesi Dergisi, Cilt 1, Sayi 1, Haziran 2005, ss. 102-111
2. Why A Psychologist Should Take Up a Career Counselling Course?

ЎСМИРЛИК ДАВРИДА МАЪНАВИЙ ВА МИЛЛИЙ ҚИЁФА ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

НамДУ Психология

кафедраси доценти А.Тургунбоева.

Аннотация: Мақолада ёшлар онгига миллий қиёфа, миллий гурур ва миллий ўзлик каби тушунчаларни сингдириш, уларни миллатнинг асл фарзандлари қилиб тарбиялаш ҳамда маънавий жихатдан ўз-ўзини англаш хусусиятларини таркиб топтириш мазмун-моҳияти ҳақида сўз боради.

Калим сўзлар: Миллий қиёфа, маънавий ўзлик, гурур, онг, тафаккур, ўсмирлик даври, шахс, таълим, тарбия, одоб-ахлоқ, этник хусусиятлар.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SPIRITUAL AND NATIONAL IMAGE FORMATION DURING ADOLESCENCE

Namangan State University,

A. Turgunboeva, Docent of the Psychology department.

Yusupov Ravshanjon Akram ugli, independent researcher of the Department of Psychology

Abstract: The article talks about the essence of inculcating concepts such as national image, national pride, and national identity into the minds of young people,

educating them as the original children of the nation, and developing the characteristics of self-awareness from a spiritual point of view.

Key words: *National image, spiritual identity, pride, consciousness, thinking, adolescence, personality, education, upbringing, manners, ethnic characteristics.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗА В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Наманганский государственный университет,

Тургунбоева А.А., доцент кафедры психологии.

Юсупов Равшанджон Акрам угли, независимый научный сотрудник кафедры психологии.

Аннотация: *В статье говорится о сущности внедрения в сознание молодежи таких понятий, как национальный образ, национальная гордость, национальная идентичность, воспитания их как исконных детей нации, развития особенностей самосознания из духовного начала. точка зрения.*

Ключевые слова: *Национальный образ, духовная идентичность, гордость, сознание, мышление, подростковый возраст, личность, образование, воспитание, манеры, этнические особенности*

Ёшлар онгига миллий қиёфа, миллий ғурур ва миллий ўзлик каби тушунчаларни сингдириш, уларни миллатнинг асл фарзандлари қилиб тарбиялаш давр талабидир. Жамият, давлат ва инсон манфаатларига қаратилган бу ислохотларнинг самараси бевосита бошланғич ва умумий билимлар берувчи умумтаълим мактабларида таълим олаётган келажагимиз бунёдкорлари бўлган ёшларнинг билим даражаси, маъ-навияти, тарбиясига боғлиқдир. Бу ўринда мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг: «Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз», деган

фикрлари ёш авлод тарбияси давлат аҳамиятидаги масалалардан бири эканлигини яна бир бор исбот-лайди. Мазкур ислохотлар туб замирида таълим-тарбиянинг таъсирчанлиги жуда юқори бўлган ўсмирлик даврига алоҳида эътибор бериш бугунги кун психологлариининг фаолиятида ижтимоий-психологик муаммо сифатида ўз ечимини кутаётган вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Бу эса ўсмирларнинг психологик имкониятларига тўғри ташхис қўйиш, мактаб таълимида коррекцион-ривожлантирувчи таълимнинг мукамал дастурини тузиш; ўсмирлар ва уларнинг ота-оналари билан ишлаш каби вазифаларга алоҳида эътибор қаратишни тақозо этади. Бу ўринда, ўқувчи руҳиятиниинг функционал ҳолатига, тиббий маълумотларга асосланган асаб-руҳий саломатлигига, психологик-педагогик ва ижтимоий тайёргарлик даражасига алоҳида эътибор қаратиш талаб қилинади. Айни пайтда, педагоглар томонидан ўқувчиларининг индивидуал хусусиятларини адекват тушуниш ва улар хулқини коррекция қилишга бўлган заруратнинг тобора ортиб бораётганлигини алоҳида қайд этиш мумкин.

Айнан шу даврда шахсда шаклланган маънавий , миллий ўзлик ва қиёфа такомиллашуви тобора ривожланади. Ўсмирлар атрофдагиларнинг маънавий хислатларига, ахлоқий хатти-ҳаракатларига, бир-бирлари билан муносабатларига қизиқиш билан ўзларида маънавий идеалларни таркиб топтирадилар. Ўсмирлардаги маънавий психологик - идеал ўсмирларнинг эмоционал тус олган, субъектив вужудга келган образи бўлиб, бу образ унинг шахсий хулқ-атворининг тартибга солувчиси ва бошқа кишилар хулқ-атворини баҳолашнинг мезони бўлиб қолади. Ўсмирнинг ўзи тақлид қилмоқчи бўлган ва айрим хислатларни ўзига сингдириб олишга интиланган ёки ўзи тасаввур қилган одамнинг идеали ўсмирга таъсир қилиб турган маънавий мотивларнинг борлигини белгилаб беради. Бу эса, илмий текшириш ишларининг кўрсатиб беришича, ўсмир шахси маънавий турғунлигининг шаклланиши учун муҳим шароит бўлиб ҳисобланади. Тарбия процессидаги кузатишлар ва психологик анализ шуни кўрсатадики, ўсмирларда ижобий ва маънавий идеалларнинг пайдо бўлиши умуман тарбия учун зарур ва

ҳатто маънавий кўп ҳолатда миллий ўзлигини англашда ҳал қилувчи шароит бўлиб ҳисобланиши мумкин.

Ўсмирлик давригача ва бутун ўсмирлик ёши даврида конкрет идеалларнинг ички структураси анчагина ўзгаради. Ўсмирларнинг идеал тариқасида қабул қилган биринчи одами унинг теварак-атрофидаги конкретликдан ажралмаган ҳолда идрок қилинар экан. Масалан, агар у ана шундай идеал тариқасида ўз атрофидаги одамлар (ўқитувчи, отаси, ўртоғи) дан бирортасини танлаб олган деб фараз қилайлик, бунда ўқувчи, ҳамма томондан у одамга ўхшашга интилади: у одам ўзини қандай тутса, бу ҳам ўзини шундай тутишга, овозини ва ҳаракатларини ўхшатишга тиришади ҳамда унинг фикр ва нутқ оханглариини такрорлайди. Ўсмирлик ёшигача бўлган болалардаги идеаллар доимий бўлмайди. Бундай идеаллар ўқилган китобларнинг, кўрилган кинофильмларнинг ва тасодифий учрашувларнинг таъсирида ўзгарувчан бўлиб туради. Маънавий идеаллар аста-секин умумийлашиб боради ва онгли равишда танланган идеал тариқасида кўрина бошлайди. Бу орқали ўсмирлар хатти-ҳаракатларини ўзлари актив равиш-да тартибга сола борадилар. Маънавий идеал аста-секин шундай мезонга айланиб борадики, бу мезондан ўсмир шахсига баҳо беришда фойдаланиш, шу билан бир қаторда, онгли равишда ўзига баҳо бериш ва ўзлигини англашида ҳам аҳамиятлидир.

Ўсмир шахсининг таркиб топишида ахлоқ, ўзига хос онг алоҳида аҳамият касб этади. Бунда ўқувчиларнинг ахлоқий тушунчаларни ўзлаштириши ва уларни турмушга татбиқ этиши муҳим роль ўйнайди. Умуминсоний хислатларни шакллантириш жараёни ўсмирдаги миллий қиёфа, миллий ўзлигини англашида ҳам кенг аҳамият касб этади. Ўсмир шахсини таркиб топтиришда унинг атроф-муҳитга, ижтимоий ҳодисаларга, кишиларга муносабатини ҳисобга олиш лозим. Чунки ўсмирда муайян нарсаларга муносабат шаклланган бўлади. Ижтимоий турмушни кузатиш, ундаги инсон учун зарур кўникмаларни эгаллаш катталар хулқ-атворини таҳлил қилиш имкониятини яратади. Психологлар ўтказган тадқиқотлардан кўринадики, ўсмирларнинг кўпчилиги миллатга хос шарқона одобу- ахлоқ фазилатлари билан йўғрилган қатъиятлилиқ, камтарлик,

мағрурлик, самимийлик, меҳрибонлик, дилкашлик, адолатлилик каби маънавий, ахлоқий тушунчаларни тўғри англайдилар. Уларнинг турмуш тажрибасида фан асосларини эгаллаши натижасида барқарор эътиқод ва илмий дунёқараш таркиб топади, шулар замирида ахлоқий идеаллар юзага кела бошлайди.

Ўсмирларнинг идеаллари негизида орзу, мақсад ва уларни рўёбга чиқариш режалари намоён бўла бошлайди. Муайян касбга майл ва қизиқиш туғилади. Орзу-истаклар ранг-баранглиги билан бир-биридан кескин ажралиб туради. Ўсмир ўғил-қизлар шахсининг камол топишида ўзини англаш муҳим аҳамиятга эга. Чунки ўзини англаш жараёнида ўзига баҳо бериш майли ва истаги ўзини бошқа шахслар билан таққослаш, баъзида хатто ўзига бино қўйиш эҳтиёжи пайдо бўлади. Булар эса ўсмирнинг психик дунёсига, ақлий фаолиятига, теvarак-атрофга муносабатининг шаклланишига таъсир қилади. Ўсмирларда ўзини англашнинг ривожланиши шахсий хулқ-атворини тушунишдан бошланиб, ахлоқий фазилатини, характерини, ақлий имконият ва қобилиятини билиш билан яқунланади. Ўсмирда ўзини англаш ривожланиши учун атрофдаги муҳит, таълим- тарбия, тенгдошлар ва устозлар жамоаси ва оила аъзоларининг биргаликдаги фаолияти муҳим аҳамиятга эга. Унинг хатти-ҳаракати, ўз кучига, майлига ёшига лойиқ ижтимоий муносабатлари, муайян муҳитда ўз ўрнини топишга интилиши маънавий ўзлигининг такомиллашувига пухта замин яратади.

Ўсмирларда ўзини англаш янги босқичга кўтарилгач улар ўзига хос ахлоқий намунани танлайдилар. Ўқувчи ўзига идеал шахснинг хулқ-атвори билан ўзининг хатти-ҳаракатини солиштиради ва ўзининг ижобий ёки салбий жиҳатларини англаб етади. Натижада унда ўзини ўзи тарбиялашга боғлиқ яна бир муҳим хислат вужудга келади. Ўсмир ўзини ўзи тарбиялашда ўсмир атрофдаги машхур шахслар, эътиборидаги инсонлар, асар ва фильм қаҳрамонларидан ўрнак олиб, гоҳо уларга тақлид қилиб, бутун ирода кучи ва характер хислатларини ишга солиб, ҳар хил хусусиятларни эгаллашга интилади. Ўсмирлик ёшида психологик жиҳатдан энг муҳим хислат вояга етиш ёки катталик ҳиссининг пайдо бўлиши алоҳида аҳамиятга эга. Катталик ҳисси ижтимоий-ахлоқий соҳада, ақлий фаолиятда, қизиқишда, муносабатда, кўнгил очиш, жараёнида, хулқ-атворнинг

ташқи шаклларида ўз ифодасини топади. Ўсмир ўз кучи ва қуввати чидамлилиги ортаётганини, билим савияси кенгаяётганини англай бошлайди. Буларнинг барчаси унда катталик ҳиссини ривожлантиради. Унда ғашга тегадиган раҳбарликдан, ўринсиз ҳомийликдан, ортиқча назоратдан, зериктирадиган ғамхўрликдан ходи бўлиш истаги вужудга келади. Мазкур жараён ўз навбатида катталар билан муносабат ва мулоқотда нохуш кечинмаларни пайдо қилади. Синф жамоаси ва оила аъзолари ўртасидаги муносабатларни ўзгартиришгина катталар билан ўсмирлар орасидаги «англашилмовчилик ғови»ни йўқотади. Ўсмирлар билан муносабатда уларнинг мустақиллиги, фаоллиги, ташаббускорлиги, ўзини бошқаришини ҳисобга олиб, ортиқча ҳомийлик, ғамхўрлик қилмаслик ижобий самаралар беради.

Ўсмирлик даври хусусиятларини тадқиқ қилган Д. Б. Эльконин ва Т. В. Драгуновнинг таъкидлашича, ўғил ва қизларнинг бу ёшда ҳар бир юксак туйғуни психологик жиҳатдан таърифлаб, уларнинг ривожланишини баён қилади, юксак, инсоний туйғуларнинг шаклланиш суръати, барқарорлиги ўғил болалар билан қизларда бирмунча фарқланишини таъкидлайди.

Хулоса қилиб айтганда, ўсмирдаги фазилатлар, унинг турли-туман фаолияти, хулқ-атвори, муомаласи, фаоллиги, индивидуал психологик хусусиятлари, ташаббускорлиги, меҳнатсеварлиги, ватанпарварлиги, мустақиллиги, қизиқишлари, эътиқоди, дунёқараши, барқарор диққат, кучли хотира ва тафаккур, миллий қиёфа, ўзлик, ғурур каби юксак ҳисларнинг намоён бўлиши, кечиши, ривожланиши – ҳаммаси психологик қонуниятлар асосида амалга ошади. Инсоннинг теварак атроф-даги ҳодисалар, ҳолатлар ва бошқаларга бўлган муносабати ўз-ўзини англаши, ўзини баҳолаш, назорат қилиш, таҳлил қилишда кўзга ташланади. Инсон ўзининг психологик, физиологик имкониятларини тўғри баҳолай олиши, ўзининг маълум бир миллатга тегишлилигини ҳис қилиши, унда миллий ғурур, ифтихор, миллий ўзига хосликни шакллантириши миллий ўз-ўзини англаш орқали юзага чиқади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Давлетшин М.Г, Шоумаров Г.Б. “Ўзбек оиласининг этнопсихологик муаммолари”, Т. 1993й. 45-50 б.
2. Нишонов З.Т. Этнопсихология Т. “ЎЗМУ”, 2021й. 70-78б
3. Дўсмухамедова Ш.А., Тиллашайхова Х.А., Байқунусова Г.Ю., Зиявитдинова Г.З., Ёш даврлари ва педагогик психология - Дарслик Тошкент. Низомий номидаги ТДПУ, 2021 й.
4. А.Турғунбоева., М.Рустамова. Педагогик фаолиятда ижтимоий- перцептив стереотипларнинг ўзига хослиги. Илмий мақола. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS) Special issue/том1.стр.2021. 193-196.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI O‘STIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

ADPI Maktabgacha ta’lim nazariyasi kafedrası

v.b.dotsenti: I.A.Oxunov

Maktabgacha ta’lim yo’nalish 1-bosqich talabasi:

Madaminova Dilxazina Farxodjon qizi

Anatatsiya: Ushbu maqolada bolalar nutqini o‘stirish va rivojlantirishni pedagogik-psixologik muammolarining nazariy asoslari yoritildi. Bolalar nutqini o‘stirish va rivojlantirishning imkoniyatlari keng ko‘lamda o‘rganildi, omillar aniqlandi, zamonaviy pedagogik texnologiya asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish va rivojlantirishni pedagogik-psixologik yondoshuvni qaror topishiga erishildi.

Kalit so‘zlar: Nutq, bolalar, ta’lim, tarbiya, qobiliyat, shaxsni rivojlantirish, shakllantirish, nutqini o‘stirish, rivojlantirish, nutqni tushunishni takomillashtirish, nutqning faolligi.

Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida inson qalbini kichiklikdan boshlab yaxshilik, oliyanoblik, insonparvarlik, odamgarchilik, aql-idrokli bo‘lish, odob-axloqlilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik, poklik, so‘zamollik, xushso‘zlik, ilmi bo‘lish kabi xislatlar bilan boyitish inson kamolotining me‘yori bo‘lib kelgan. Chunki komil insonning ma’naviyati yuksak bo‘ladi Yuksak ma’naviyatga ega bo‘lgan kishi esa o‘z xalqining tarixi, urf-odati, qadriyati hamda an‘analari, madaniyatini chuqur biladi va unga rioya qiladi.

Bola shaxsini rivojlantirish, shakllantirish, ular tomonidan ijtimoiy tarixiy tajribani o‘zlashtirish asnosida amalga oshiriladi. Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish davomida tevarak-atrofdagi hayot- tabiat, odamlar mehnati, ijtimoiy hodisalar va voqealar haqidagi bilimlarni tarbiyalashni asosini tashkil etadi.

Shaxsning shakllanishi kishilik jamiyati tomonidan yaratilgan ijtimoiy- tarkibiy tajribani o‘zlashtirish, ta’lim-tarbiya berish orqali amalga oshiriladi. Bu har xil faoliyatlarda yuzaga keladi. Bolalar egallashlari lozim bo‘lgan mazmunni tanlash, uning egallab olishiga rahbarlik qilish kattlar tomonidan ta’lim-tarbiya jarayonda amalga oshiriladi. Tarbiya va ta’limning mazmuni, vositalari, metodlari, bolaning rivojlanish jarayoni ularning yoshi bilan izohlanadi.

Ilk bolalik chog‘iga taalluqli bo‘lgan nutq o‘sishi va rivojlanishi bosqichlari turli sohalar olimlarini, jumladan pedagog-psixologlar, lingvistlarni, eng avvalo, bu nutq rivojlanishidagi o‘ziga xos davr bo‘lganligi uchun ham qiziqtiradi. Uning o‘ziga xosligi shundaki, u nutqni o‘stirish va rivojlantirish uchun senzitiv hisoblanadi: bu davrda nutq muloqot vositasi sifatida paydo bo‘ladi va takomillashadi; u shunchalik jadal sur‘atlarda rivojlanadiki, nutqning keyingi butun ontogenezi jarayonida ushbu holat boshqa kuzatilmaydi. K.D.Ushinskiyning ta’kidlashicha, «...bola ikki-uch yilda shuncha narsani oson va tez o‘rganib oladiki, keyin yigirma yil qunt bilan astoydil o‘qigan taqdirda ham uning yarmini o‘zlashtira olmaydi».

Ilk yoshdagi bolalar nutqini o'rganishga E.I.Tixeeva, M.M.Kolsova, N.M.Askarina, G.M.Lyamina, M.I.Lisina va boshqa ko'plab taniqli olimlar, pedagoglar va metodistlar sezilarli hissa qo'shishgan.

Ilk yoshda nutqni o'stirish va rivojlantirish ikki yo'nalish bo'yicha ro'y beradi:

- 1 – nutqni tushunishni takomillashtirish;
- 2 – bola nutqining faolligini shakllantirish.

Bolalar nutqini psixologiya-pedagogika nuqtai nazaridan tadqiq etishni F.A.Soxin va O.S.Ushakovalar tasnifiga ko'ra, uchta yo'nalishga ajratish mumkin:

- tarkibiy – til tizimining turli tarkibiy darajalari – fonetik, leksik, grammatik darajalarini shakllantirish;

- funksional – kommunikativ funksiyada tilni egallash ko'nikmalarini shakllantirish;

- kognitiv – til va nutq hodisalarini eng oddiy usulda anglashni shakllantirish.

Ilmiy tadqiqotlar va yo'nalishlar tahlili maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining turli tomonlarini rivojlantirish xususiyatlari hamda ularning ilmiy adabiyotda o'rganilganlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

V.I.Loginova, YU.S.Lyaxovskaya, V.V.Gerbova, E.M.Strunina va boshqalarning tadqiqotlarida bolalar ona tili leksikasini o'zlashtirib olishlarining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning lug'atni o'zlashtirishlarida ikki jihat ajratib ko'rsatilgan: atrofdagi olam lug'atini (so'z boyligini) anglash bilan birgalikda rivojlantirish; lug'atni til birligi sifatida o'zlashtirish. Ular predmetli aloqalar va munosabatlar mantig'ida ham, til mantig'i borasida ham so'z ustida ishlash zarurligini isbotlab berishgan.

Bolalar nutqini rivojlantirishga oid yuqorida ko'rsatib o'tilgan yondashuvlar maktabgacha yoshdagi bolalarning tilni tizim sifatida, ya'ni tovush tomoni, lug'at tarkibi va grammatik tuzilishni birgalikda o'zlashtirishlarini o'rganish sohasiga taalluqlidir.

Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta'minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunliligi, mantiqliligi va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estetik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ravon nutqi tadqiqotchilari E.I.Tixeeva, E.A.Flerina, A.M.Leushina, L.A.Penevskaya va boshqalar bolalar og'zaki nutq va hikoya qilishni o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari, dialogik va monologik nutqning o'zaro bog'liqligini chuqur tushunish asosiga quriladigan ravon nutqni o'qitish tizimiga asos solishgan. Ular tomonidan bolalar hikoyalari tasniflab chiqilgan bo'lib, uning asosini fikr bildirish manbasi: predmetlarni tavsiflash, adabiy matnlarni hikoya qilib berish, suratga qarab hikoya qilish, shaxsiy va jamoa tajribasidan misol keltirish, ijodiy hikoya qilishlar tashkil etadi.

Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik ta'sir ko'rsatishni tashkil etish kalitidir.

Olimlar bolalarni o'qitishni ularning yuqori darajadagi aqliy va nutqiy rivojlanish darajasini ta'minlash, til qobiliyatlarini shakllantirish imkonini beradigan darajada optimal tashkil etish yo'llarini topish borasida faol ish olib bormoqdalar. Nutqni o'qitishning nazariy va empirik muammolarini tadqiq etish quyidagi nazariy qoidalardan kelib chiquvchi umumiy boshlang'ich pozitsiyalarga ega:

- ta'lim maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda, ayniqsa zamonaviy noqulay nutqiy muhit sharoitida hal qiluvchi ahamiyatga ega;

- nutqni o'rgatish – «...dan to ...gacha» kabi qattiq qoliqlar to'g'ri kelmaydigan hamda nutqni rivojlantirishning yosh qonuniyatlari va bolaning individual xususiyatlari bilan belgilanadigan ijodiy jarayondir;

- nutqni rivojlantirishning asosida kommunikativ yondashuv bo'lishi kerak, xususan: ona tilini o'zlashtirish nutqiy muloqot faoliyatiga qo'shilishi, o'quv sharoiti tabiiy muloqot sharoitlariga yaqinlashtirilishi lozim;

- o'qitish vaziyatida katta yoshli odamning bola bilan o'zaro hamkorligining xususiyati ushbu bola uchun etakchi bo'lgan muloqot shakli bilan belgilanishi lozim;

- til ustida nutqiy faoliyat tuzilmasi doirasida hamda uning barcha komponentlarini: undov-motivatsiya, yo'naltirish-tadqiqot, ijro komponentlarini hisobga olgan holda ish olib borish zarur;

-nutqni o'qitish bolalarning tilni o'rganish bo'yicha mustaqil faoliyatiga asoslanishi va bolalar faolligining boshqa turlari bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Hozirgi paytda maktabgacha yoshdagi bolalarga nutqni o'qitish muammosini ishlab chiqish mazkur metodologik xolatlardan kelib chiqqan holda olib borilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasidagi psixologik, pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

-nutqni o'stirish va rivojlantirish – bolaning individual psixik rivojlanishida markaziy o'rin tutuvchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirishining murakkab, ko'p omilli jarayonidir;

-nutqni o'stirish va rivojlantirish – bu malakali pedagogik rahbarlikni nazarda tutuvchi ijodiy jarayon, lekin u stixiyali jarayon emas;

-bola nutqni o'stirish va rivojlantirish jarayonini boshqaruvchi pedagog bu jarayonning turli yosh bosqichlaridagi qonuniyatlari, mexanizmlari, o'ziga xosliklarini bilishi, nutqiy rivojlantirishning o'ziga xosliklarini ko'ra olishi va bolaning individualligini hisobga olgan holda, uning nutqiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali yo'llarini tanlashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari. Vazirlar Mahkamasining 6.12.99 yildagi 07(40-57-sonli hujjatiga asosan ma'qullangan.
2. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
3. Xasanboeva O. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma. 2007 yil.
4. R.M. Qodirova O'zbekiston bolalar bog'chalari va maktablarida bolalarga 5-6 yoshdan boshlab rus tilida dialogik nutqni o'rgatish. T., "O'qituvchi"1993.
5. R.M.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning ruhiy omillari. Qoz.,Sariog'och, 1998.
6. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. «Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi». T., «Istiqlob», 2006.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIGA ZAMONAVIY YONDASHUV

ADPI

TOHIRJONOVA XUMORA AZIZBEK QIZI

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy metodlar hamda texnologiyalar yordamida mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy hayot darajasining yuksalishiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlari: Kalit so'zlar: pedagog, ilk qadam, metod, ijtimoiy, tizim, eksperiment, dunyoqarash.

Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy hayot darajasining yuksalishi ta'lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, aniq fanlarni chuqurlashtirib o'qitish va iqtisodiyotning turli sohalari uchun malakali kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan bo'lib, pirovardida bugungi davr talabiga javob bera oladigan ta'lim tizimni yaratish ko'zda tutildi. Sohadagi islohotlar natijasida maktabgacha ta'lim tizimida boshqaruv mexanizmi tubdan takomillashtirildi, nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish tizimi isloh qilindi, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimi qayta ko'rib chiqildi, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish choralari kuchaytirildi, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limning ikki pog'onali tizimi joriy etildi.

Uzluksiz

ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblangan ushbu soha har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin, tahlillar shuni ko'rsatdiki, oxirgi yillarda turli omillar ta'sirida maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash borasida rivojlanish o'rniga, orqaga ketish holatlari, yil davomida maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olish ko'rsatkichlari o'sishi tendensiyasi kuzatilmadi. Aksincha, so'nggi 20 yil davomida davlat tasarrufidagi maktabgacha ta'lim muassasalari soni 45 foizdan ziyodroq kamayib, bugungi kunda respublika bo'yicha bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinishi 30 foizni

tashkil etdi. Bunga mavjud maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasi zamonaviy talablarga javob bermasligi, tizimda variativ dasturlar, bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha muqobil shakllarning ishlab chiqilmaganligi, rivojlangan mamlakatlarning tajribasi yetarli darajada o'rganilmaganligi, faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning aksariyati oliy ma'lumotli emasligi, ta'lim sifati monitoringi yuritilmaganligi kabi omillar sabab bo'ldi.

Davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida: "Maqsadimiz kelgusi 3-4 yilda mamlakatimizdagi bog'cha yoshidagi bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga to'liq qamrab olishdan iborat va biz bunga albatta erishamiz", - deb ta'kidlagan edi. Darhaqiqat, o'tgan qisqa vaqt mobaynida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi farmon va qarorlari, shuningdek,

«Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Dasturi hamda respublikada maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha «Yo'l xaritasi» asosida misli ko'rilmagan ishlar amalga oshirildi.

Barcha sohalar qatori tizimda amalga oshirilayotgan o'zgarishlar, farmon va qarorlarda belgilangan vazifalarning ijrosi boshqa sohalar qatori Davlatimiz rahbarining doimiy e'tiborida bo'layotganligini guvohi bo'lmoqdamiz. Qabul qilinayotgan farmon va qarorlarning hayotga tatbiq etilishi natijasida yil yakuni bo'yicha maktabgacha ta'lim muassasalariga bolalarning qamrovi 10 foizga oshishi, 2018 yilda esa maktabgacha ta'lim muassasalarini saqlash harajatlari joriy yilga nisbatan 32 foizga o'sishi kutilmoqda.

Kuni kecha Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida tizimda amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilinib, istiqboldagi vazifalar belgilab berildi.

Jumladan, ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish, maktabgacha ta'lim muassasalariga pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish mexanizmini takomillashtirishdan iborat dolzarb vazifalar qo'yildi.

Ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati uchun yetarli sharoit yaratilmaganligi bois, binolar qarovsiz holga kelib, bo'shab yotganligi, ulardan samarali foydalanilmayotganligi tanqid qilinib, 2018 yilning birinchi yarmida amalga oshirilishi lozim bo'lgan yettita yo'nalishdagi strategik vazifalar belgilab berildi.

Ular doirasida 2018 yil davlat budjetidan 427 bog'chada qurilish-ta'mirlash ishlarini bajarish uchun 771 milliard so'm mablag' ajratish, jumladan, 14 tasini yangidan qurish, 256 tasini rekonstruksiya qilish va 157 tasini kapital ta'mirlash rejalashtirilayotganligi, davlat-xususiy sherikchilik asosida yangi turdagi maktabgacha ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, 2018 yil 1 yanvardan boshlab, 5 yil davomida xususiy bog'chalar tomonidan tabiiy gaz va elektr energiyasi uchun sarflanadigan mablag'ning yarmi davlat budjeti hisobidan qoplanishi, bog'chalarda bolalarni sog'lom ovqatlantirish va ularga berilayotgan oziq-ovqat mahsulotlari sifatini ta'minlash maqsadida 2018 yildan boshlab har bir maktabgacha ta'lim muassasasiga 10-15 nafar fermerni sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini arzon narxlarda yetkazib berish uchun birlashtirilishi, bolalar bog'chalariga tayyor sifatli issiq ovqat yetkazib beradigan davlat korxonasi tashkil etilib, "Ketrinq" xizmatini yo'lga qo'yish mexanizmining ishlab chiqilishi, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti faoliyatining takomillashtirilishi, maktabgacha ta'lim uchun kadrlar tayyorlaydigan institutlarning qabul kvotalarini real ehtiyojdan

kelib chiqib belgilash hamda maktabgacha ta'lim pedagoglariga qo'yiladigan talablarning qayta ko'rib chiqilishi tom ma'noda sohani dunyo standartlari darajasiga olib chiqilishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Istiqbolda belgilanayotgan bunday ulkan vazifalarning amalga oshirilishi sohaning me'yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirishni talab etadi. Shu bois, ilg'or xorijiy tajriba asosida "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqishdan iborat o'ta dolzarb vazifa yuklatildi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bozor munosabatlari sharoitida sifatni ta'minlovchi ta'lim tashkiloti sifatida namoyon bo'lishi ham o'rganilmagan. Shunday vaqtda o'ziga xos xususiyatlarini bilmasdan bunday sharoitda ta'lim sifatini takomillashtirish konsepsiyasini yaratish mumkin emas.

Maktabgacha ta'lim tizimini uning sifatiga muvofiq modernizatsiyalashning tahlili quyidagilar o'rtasidagi bir qator ziddiyatlarni namoyon qildi:

- maktabgacha ta'lim muassasalarining ijtimoiy belgilangan maqsadlarga erishish usul va vositalarini tanlash doirasidagi bir talay huquq va vakolatlari hamda ularni amalga oshirishning ilmiy- asoslangan mexanizmi mavjud emasligi;

- maktabgacha ta'lim muassasasida shaxs va jamiyatning sifatli ta'lim olishga ehtiyoji va kutayotgan natijasi, talablarini qondirish uchun sharoit yaratishga qo'yiladigan talablar hamda real amaliyotning haqiqiy holati;

- ta'lim sifatini boshqarishga ijodiy yondashuvdan foydalanish zaruriyati hamda maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarida sifatni boshqarish obyektini tizimli ko'ra bilish mavjud emasligi tufayli ta'lim jarayonining alohida tomonlariga lokal ta'sir amaliyoti;

- maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim sifatining zarur darajasini ta'minlash maqsadida faoliyat va rivojlanish jarayonlarining o'zaro aloqalarini o'rnatish zaruriyati hamda maktabgacha ta'lim pedagogik tizimlarini asosan ular ega bo'lgan potensialni qo'llab-quvvatlash va erishilgan natijalarni saqlab qolishga yo'naltirish;

- ta'lim sifatini obyektiv baholash zaruriyati hamda tegishli baholash texnologiyalarning yetarlicha ishlab chiqilmaganligi;

Insoniyat o'z taraqqiyoti mobaynida har biri o'z alohida xususiyatlariga ega bo'lgan

bir necha davrlarni bosib o'tdi. Sivilizatsiya taraqqiyotining u yoki bu davrining o'ziga xosligini belgilovchi ustuvor .belgi sifatida "inson-inson" va "inson - tabiat" tizimlaridagi munosabatlar maydonga chiqadi.

Qisqa qilib bir soʻz bilan aytganda, qaror bilan belgilangan vazifalarning amalga oshirilishi natijasida, maktabgacha ta'lim tizimi va uni rivojlantirish uchun alohida e'tibor qaratiladi, o'quv-tarbiya jarayoniga o'qitishning zamonaviy ilg'or shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari, ta'lim-tarbiyaning samarali shakl va usullari joriy etiladi, maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yaxshilanadi, 5-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta'limga 100 foiz qamrab olish imkoniyati yaratiladi. Ta'limning poydevor qatlamida bunday ta'lim muhitining yaratilishi pirovardida erkin fikrlovchi SHAXS kamoli diqqat markazda turibdi.

Zero, bugungi kunda MTT larda tarbiyalanayotgan bolalarga 93 555 mingdan ziyod pedagog xodimlar ta'lim-tarbiya beradi. Bolaning dunyoqarashi, didi shakllanadigan davr maktabgacha ta'lim yoshiga to'g'ri keladi. Demak, bu yoshdagi barcha bolalar maktabgacha ta'limga qamrab olinadi.

Dunyo mamlakatlarining maktabgacha ta'lim sohasidagi tajribalarini o'rganish va ulardan milliy mentalitetimizni hisobga olgan holda foydalanish natijasida xalqaro standartlar darajasidagi maktabgacha ta'lim tizimi yaratiladi.

Maktabgacha ta'lim tizimi oldiga qo'yiladigan davlat talablari, ta'lim-tarbiya dasturlari ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtiriladi. Ushbu dasturlar bolalarga o'qish va yozishni turli o'yinlar orqali o'rgatish, ularning zerikmasligi, aksincha, bog'chaga xursand bo'lib borishiga xizmat qiladi.

foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2017-2021 yillarda o'zbekiston respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi
2. Karimov U., Muxammadiev A.Sh. Ta'lim tizimini axborotlashuvida oliy o'quv yurti ilmiy universal kutubxonalarini avtomatlashtirishning roli. Xalqaro konferensiya

materiallari. —Fan, texnika va ta'limda infokommunikatsion va hisoblash texnologiyalarill, Toshkent, 2004.- S.

Internet saytlari

www.ngmk.uz

www.marifat.uz

www.uza.uz

www.uzavtoyul.uz

www.ziyonet.uz

O'QUVCHILARDA IJTIMOYIY ONGNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI ADPI

Maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrası

Pedagogika fanlari doktori (PhD) v.b.dotsent I.A.Oxunov

Anatatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarda ijtimoiy ongni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, o'quvchilarda ijtimoiy ongni rivojlantirishning ayrim pedagogik shartlari xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: O'quvchi, ta'lim va tarbiya jarayoni, ijtimoiy ong, rivojlantirish, tanqidiy-tahliliy fikr yuritishga undash, o'quv-tarbiya jarayonga integrativ yondashuv, "o'rganishga o'rgatish" tamoyili, o'quv-tarbiya jarayonga integrativ yondashuv.

Ta'lim va tarbiya jarayoni orqali o'quvchilarda ijtimoiy ongni rivojlantirishning maqsadi "o'quv jarayonining g'oyalari" bilan mazmunan mos keladi. Bu orqali o'quvchilar churuq tahliliy o'qishga, o'quvchilarda yangi fikrlarni paydo qilish, ijodkorlikning elementlarini tarkib toptirish, o'qishni o'quv fanlarini o'rganish jarayoni deb emas, balki uni fikrlashni rivojlantirish, dunyoni bilishning hamda tafakkur qamrovini yuksaltirishning asosiy poydevori deb bilish, o'qib-o'rganishga bo'lgan ongli munosabatni shakllantirish.⁷⁵

O'quvchilarda ijtimoiy ongni rivojlantirish ularning qobiliyatiga bog'liq ravishda davlat ta'lim standarti doirasida o'qitish jarayoni mazmuni va usullarining xilma-

⁷⁵ O'sha manba. 17-6.

xilligini ko'rsatadi, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olishini ta'minlaydi. Quyida o'quvchilarda ijtimoiy ongini rivojlantirishning ayrim pedagogik shartlari xususida fikr yuritiladi.

Tanqidiy-tahliliy fikr yuritishga undash. O'quvchilarni fikr yuritishga, o'z g'oyasi va fikrlari bilan o'zaro o'rtoqlashishga da'vat etish kabi pedagogik yondashuv ularning faolligini o'stiradi. Fikrlash jarayonini tashkil etish davomida o'quvchilarning fikrlari, o'z tanqidiy tahlili natijalari qimmatli ekanligini ularning ongiga singdirish zarur. O'qituvchi o'quvchilardan muayyan materialni shunchaki qayta ishlashni talab qilganda tayyor qoliplardan, andozalardan holi bo'lishi lozim. Bu esa o'quvchilarda o'zgalar g'oyalari mexanik tarzda qayta ishlab chiqish eng muhim va qimmatli ekanligiga ishonch hosil qilishga olib keladi. Aslida o'quvchilarga o'z fikri, o'ziga taalluqli bo'lgan g'oya va tasavvurlar qimmatli ekanligini ko'rsata olish kerak. O'quvchilarning o'zlari ham o'z fikrlarining qimmatbaho ekanligiga ishonch hosil qila olishlari hamda masalalarni muhokama qilish jarayonida o'ta muhim va katta hissa bo'lib hisoblanishini tan olishlari kerak.

Fikrlash jarayoni o'quvchilarning o'zaro bir-birlari bilan fikr almashishlarini ko'zda tutadi. O'zaro fikr almashishda o'quvchilardan diqqat bilan tinglash, o'zining qarashlari tizimini so'rovchiga zo'rlab o'tkazish va boshqa so'zlovchilar fikrini tuzatib turishdan o'zini tiyib turishi ham talab etiladi. Bunga javoban o'quvchilar boshqalarning yalpi fikrlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Keng doiradagi munozara oqibati o'laroq, o'quvchilar o'zlariga tegishli bo'lgan g'oyalarni tahlil qilish va uni aniqlashga yanada qobiliyati orta boradi hamda ularni o'z bilimlari va hayotiy tajribalarida yaratgan g'oyalari tizimiga tirkab boradi. Umuman olganda, o'quvchilarning tanqidiy-tahliliy fikrini rivojlantirish maktablardagi o'quv-tarbiya jarayonida kamol toptiruvchi hamda tarbiyalovchi prinsiplarni amalga oshirishda, o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarishida, pirovardida ijtimoiy ongini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tanqidiy-tahliliy fikrlashda g'oyalar va ularning ahamiyati ko'p fikrlilik nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi hamda ular boshqa g'oyalar bilan taqqoslanadi. Bu fikrlashning eng yuqori darajasi aqliy faoliyat bo'lib, unda tahlil, taqqoslash, izohlash,

qo‘llash, tortishuv, yangilik, muammolarni hal qilish yoki fikrlash jarayonini baholashga alohida e‘tibor beriladi. Tanqidiy-tahliliy fikrlash muloqot va guruh bilan ishlash malakalarini rivojlantiradi. Tanqidiy-tahliliy fikrlashni paydo qilish uchun quyidagilar bo‘lishi kerak:

- o‘quvchida o‘ziga xos nuqtai nazarni paydo qilish;
- bir fikrdan boshqasining afzalligini asoslash mahorati;
- murakkab muammolarni yechish mahorati;
- bahsni dalillab olib borish, yagona fikrni ishlab chiqish uchun birgalikda ishlash mahorati;
- qarashlar va tasavvurlarga hayotiy tajriba qanday ta’sir qilishini tushunish;
- tanqidiy fikrlash tajribasini orttirishga vaqt va imkoniyat berish.

O‘quvchilarda tanqidiy-tahliliy fikrlashni rivojlantirish oson jarayon emas. Bu muayyan yosh davrida tugallangan va esdan chiqarilgan jarayon emas, shu bilan birga tanqidiy fikrlashga olib boradigan tugallangan yo‘l ham yo‘q. Tanqidiy-tahliliy fikrlash tajribasini egallashi uchun o‘quvchilarga vaqt va imkoniyat berish zarur, ya’ni o‘quvchilarga fikr yuritish uchun imkoniyat berish, turli-tuman g‘oya va fikrlarni qabul qilish, o‘quvchilarning o‘quv jarayonidagi faolligini ta’minlash, har bir o‘quvchining tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga uning o‘zida ishonch hissini uyg‘otish, tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlash lozim. Tanqidiy-tahliliy fikrlash o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi bilan bevosita bog‘liqdir. Ta’lim jarayonidagi o‘quvchilarning faol ishtiroki va ta’limga o‘zlarining mas’ul ekanligiga tayyorligi, tanqidiy-tahliliy fikrlash strategiyalarini o‘zlashtirishi kutilgan natijalarni beradi.

O‘quv-tarbiya jarayonga integrativ yondashuv. O‘quvchida mantiqiy tafakkur, turli tushuncha, voqea-hodisa, buyumlar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni tushuna olishi, ijtimoiy hayotda kuzatuvchanlik, tahlil va sintez qila olish ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda mustahkamlaydi. O‘quvchilar integrativ darslar davomida qarama-qarshiliklarni topa olish, muammoli vaziyatlarga kreativ yechim topish, o‘z nuqtai nazarini bildirishni o‘rganadi. Jamiyat hodisalarining barcha vositalari va aloqalarida ko‘rish qobiliyati dialektik tafakkurning muhim jihatlaridan biridir. Integrativ darslarning yana bir muhim jihatlaridan biri o‘quvchilarning kelgusida ma’lum fan tarmog‘ini chuqur

o'rganish yoki kasbni egallashida muhim bilimlar asosini berishga xizmat qiladi. O'quv fanlarining hozirgi zamondagi dolzarb mavzular bilan boyitilishi, shuningdek ularga ilmiy yondashilgan holda yetkazilishi fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga olib keladi.

Kichik maktab yoshidan o'quvchilarda o'qishga sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish hamda kasb tanlash, kasbiy o'sishini mustaqil rejalashtirish, zamonaviy kasblarni egallash qobiliyatini rivojlantirishda integrativ yondashuv amaliy xarakterga ega. Zamonaviy innovatsion jamiyat talablariga muvofiqlikni ta'minlash maqsadida umumta'lim davlat ta'lim standartlari tizimini muntazam takomillashtirib borishda ijtimoiy ong shakllarining rivojlanishi, globallashtirish jarayonlari, jamiyatdagi voqea-hodisalarni, avlodlar alamashinuvi kabi jihatlarni mazmunga singdirib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Jahon pedagogikasida bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lmagan fanlar asosida tuzilgan o'quv dasturlaridan voz kechish va o'quv fanlari sonini optimallashtirish an'anaga aylanib bormoqda.

“O'rganishga o'rgatish” tamoyili. O'quvchilarda ijtimoiy ongning doimiy rivojlanib borishida o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri “o'quvchilarni o'rganishga o'rgatish”⁷⁶ hisoblanadi. Ijtimoiy ong shakllari tahlilidan ko'rinib turibdiki, o'quvchilar o'rganishi lozim bo'lgan narsalar, tushunchalar cheksiz va uni ta'lim-tarbiya jarayonida qamrab olish imkoniyati mavjud emas. Shu nuqtai nazardan qaralganda o'quvchilarni ongli, samarali, ijodkorona va ma'suliyat bilan mehnat qilishga, “o'qib-o'rganish zavqi va uning shaxsiy intellektual kapitaliga” aylanishini his qilishga o'rgatish lozim bo'ladi. Ijtimoiy ongni rivojlantirishda o'qituvchi har bir o'quvchining maksimal faolligini, fikrlay olish qobiliyatini rivojlantirish shakllarini izlashi, ularning qiziqishlarini orttiruvchi ko'rgazmali qurollar, topshiriqlar, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash yuzasidan ish olib borishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarning hayoti, ularni o'rab turgan real borliq bilan bevosita bog'liq original, qiziqarli vaziyatlarni topishi, o'quv fanlari esa ham muloqot qilish, ham o'zaro fikr almashish vositasi bo'ladigan shart-sharoitlarni yaratish joiz.

Umuman olganda o'quvchilarga turli g'oya va fikrlarni qabul qilish, o'quv jarayonida faol qatnashish imkoniyatini berish, biror vaziyatga o'z fikr va munosabatini

Ayxodjaeva M. O'quvchilarni o'rganishga o'rgatish kerak: “Boshlang'ich ta'limda integratsiyaviy-innovatsion yondashuvlar” mavzusida o'tkazilgan respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2019 yil 6 may. –T.: TDPU, 2019. – 12 B.

bildirish uchun ijobiy muhit yaratish, har bir o'quvchi-shaxsini hurmat qilish – o'quvchilarda ijtimoiy ongni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan pedagogik yondashuv o'quvchilarning o'z-o'ziga ishonchini rivojlantirib, o'z g'oya va fikrlarining ahamiyatini tushunishlariga, o'z mulohazalari shakllanishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ayyodjaeva M. O'quvchilarni o'rganishga o'rgatish kerak: "Boshlang'ich ta'limda integratsiyaviy-innovatsion yondashuvlar" mavzusida o'tkazilgan respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2019 yil 6 may. –T.: TDPU, 2019. – 12 B.
2. Ibragimov X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. –T.: Fan va texnologiya, 2008. – 107 B.
3. Nazarov Q. Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi. –T.: Ijod dunyosi, 2002. – 5 B.
4. To'raqulov X.A., To'raqulova I.X., Oslanova K.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-bilish faoliyatini yuksaltirishning innovatsion texnologiyalari. –T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. -37 B.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

ADPI

Maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrası v.b.dotsenti: I.A.Oxunov

Maktabgadcha ta'lim yo'nalish 1-bosqich talabasi:

Shavkatova Muzifa Shodibek qizi

Anatatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim imkoniyatlaridan foydalanishining nazariy asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, **ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi** o'ziga xos xususiyatlari keng ko'lamda o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Shaxs, pedagogik texnologiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, uzliksiz ta'lim, kasbiy kompetensiya, interfaol metodlar, jamoada ta'lim olish, hamkorlik ta'limi, kichik guruxda ta'lim olish, juftlikda ishlash.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, ta'lim sohasiga innovatsiyalarning keng joriy etilishi o'quvchi-yoshlarimiz taqdiri, ularning yorug' istiqboliga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning ikki muhim indikatori – sifat va samaradorlik, aynan, o'qituvchining salohiyati va kasbiy kompetensiyasiga uzviy bog'liqdir.

Bugungi tez o'zgaruvchan iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy hayotda o'quvchi-yoshlar dunyoqarashini shakllantirish muammosi yechimida – o'z-o'zidan an'anaviy mashg'ulotlar asta-sekin o'rnini intensiv va interfaol metodlarga, noan'anaviy dars o'tish ishlariga bo'shatib bermoqda.

O'qituvchi o'quvchilarni faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublarni, o'qitish shakllari, metod va vaziyatlarni izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib, o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatib, o'quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligiga erishadi.⁷⁷ Bu borada shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarda o'quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Bunda butun ta'lim tizimi, shu jumladan, o'qitish shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi an'anaviy ta'lim texnologiyalaridan quyidagilarga ko'ra farq qiladi: mashg'ulotning asosiy maqsadi – tafakkur jarayonini tashkil etishdir, bilim, ko'nikma, malakalar o'quvchi faoliyatining mahsuli sifatida vujudga keladi. Tafakkur jarayonining quvvati bilimlar quvvatidan yuqori turib, u shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish unsuri tarzida namoyon bo'ladi, ijodiy izlanishning natijasi kabi mazkur jarayonning o'zi ham o'ta muhim bo'lib, aynan u o'quvchi va o'qituvchining ijodkorlik quvonchiga, yangilik yaratishga ilhomlantiradi, mustaqil izlanish va ijodiy faoliyatni tashkil etishga undaydi.⁷⁸

⁷⁷ Yo'ldoshev J.F., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo'llanma. -T.: O'qituvchi“, 2004. 5-bet.

⁷⁸ Qurbonova G.A. Zamonaviy o'qituvchining pedagogik mahorati va burchi. Zamonaviy ta'lim jurnali, 2017/12. 61-bet.

Manbalar tahliliga ko'ra, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining quyidagi turlari farqlanadi (**o'qitish texnologiyalari – O'T**): Modulli O'T; Muammoli O'T; Individual O'T; Masofaviy O'T; Kompyuterli O'T; Hamkorlik O'T; Loyihalashtirilgan O'T; Dasturlashtirilgan O'T; Tabaqalashtirilgan O'T; O'yinli texnologiyalari; Mualliflik O'T kabilar shular jumlasidandir.

Mazkur texnologiyalar ichida hamkorlik ta'limi texnologiyalari zamonaviy sharoitda o'ziga xos ahamiyat kasb etmoqda.

Hamkorlik ta'limi – o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, “sub'yekt-sub'yekt” munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ifodalovchi ta'lim bo'lib, uning asosiy g'oyasi o'quv topshiriqlarini jamoada, kichik guruhlarda yoki juftlikda birgalikda, o'zaro hamkorlikda bajarish sanaladi.

Hamkorlik ta'limi texnologiyasining belgilari:

- o'quvchi shaxsining individualligiga e'tibor qaratish;
- o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish;
- o'qituvchiga va tengdoshlarga nisbatan ijobiy munosabatning yuzaga kelishini ta'minlash;
- muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish;
- hamkorlik va o'zaro tenglikka asoslangan muhitni yaratish.

Hamkorlik ta'limi texnologiyasining tamoyillari:

- juftlik va kichik guruh a'zolarining o'zaro birligi;
- juftlik va kichik guruhda har bir o'quvchining shaxsiy va guruh muvaffaqiyati uchun javobgarligi;
- kichik guruhda hamkorlikka asoslangan o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish;
- guruh va jamoa ishining umumiy baholanishi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining quyidagi shakllari mavjud:

- 1) jamoada;
- 2) kichik guruhda;
- 3) juftlikda

Jamoada ta'lim olish. YAgona maqsad yo'lida birlashish, ya'ni jamoa har bir o'quvchi tomonidan o'quv materialining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishidan manfaatdor. Jamoaning muvaffaqiyati har bir o'quvchining yutug'iga va jamoa oldiga qo'yilgan muammoning yechimiga bog'liq.

Kichik guruhda ta'lim olish. O'quvchilar 4-5 nafardan bo'lib, kichik guruhlariga birlashib, o'quv materiali ustida ishlaydi. Bunda fikr bildiruvchi sheriklarni diqqat bilan tinglash talab etiladi. Mashg'ulot so'nggida o'qituvchi istalgan o'quvchidan o'rganilgan mavzu bo'yicha savollarga javob berishini so'raydi.

Juftlikda ishlash. O‘quvchilar juftliklarga bo‘linadi. Har bir juftlik yaxlit mavzu bo‘yicha alohida topshiriq oladi. Birgalikda ishlash asosida juftlik a‘zolari o‘zlariga berilgan materialni o‘zlashtiradi. So‘ngra bu haqida jamoa oldida axborot beradi.

Quyida boshlang‘ich sinfdan o‘tiladigan mavzulardan biri bo‘yicha hamkorlik ta‘lim texnologiyasining qo‘llanilishini ko‘rib o‘tamiz:

“Qushlar bizning do‘stimiz”

“SAN” texnologiyasi (uchlik: samarali, axloqiy, nazokatli).

Texnologiyaning maqsadi: o‘quvchilarda yakka, jamoaviy, guruh bilan ishlash, ijodiy va tashkilotchilik faoliyati ko‘nikmalarini, ishga mas‘uliyat bilan yondashuvni shakllantirish, ulardagi mavjud qobiliyatlarini rivojlantirish.

Mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi: o‘qituvchi o‘quvchilarni o‘tkaziladigan texnologiyaning tartib-qoidalarini bilan tanishtiradi va o‘quvchilarni 3 guruhga ajralishlarini so‘raydi. Guruhlarda ular yana 3 ta asosiy rollarga bo‘linadilar. Bular:

- ✓ **BILAG‘ONLAR;**
- ✓ **CHAQQONLAR;**
- ✓ **AKTYORLAR.**

O‘qituvchi har bir guruhga alohida topshiriq beradi va bir xil vaqt belgilaydi.

1. “BILAG‘ONLAR” jamoasi berilgan vaqt mobaynida qushlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni o‘rtoqlariga batafsil so‘zlab berishlari kerak bo‘ladi. Bu topshiriq natijasida o‘quvchilar o‘qituvchi kitobdan o‘qib bergan ma‘lumotlarni yanada mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘quvchilar topshiriqni navbatma-navbat bajaradilar. Topshiriqqa barcha birday jalb etilishi kerak bo‘ladi.

2. “CHAQQONLAR” jamoasiga esa berilgan topshiriqlar yuzasidan tezkor savollarga javob berish vazifasi yuklatiladi. Savollar o‘qituvchi tomonidan avvaldan tayyorlab qo‘yilgan bo‘lishi kerak va quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- Tabiatda qushlar qanday foydali vazifalarni bajaradi? (zararkunanda hashorotlarni yeydi, gullarni changlatadi va hok.);
- Ramziy ma‘noda “Bahor elchisi” deb nomlangan qush qaysi? (Qaldirg‘och);
- Sayroqi qushlardan birining nomini ayting? (Bulbul);
- Pochtachi vazifasini o‘tagan qush qaysi? (Kabutar);
- Baland uchadigan qushlardan biri? (Burgut);
- Ko‘pincha ertaklarda donishmand obrazida gavdalanadigan qush? (Boyo‘g‘li);
- Gapiradigan qush? (To‘ti)

3. “AKTYORLAR” jamoasiga esa qushlarning ovozlari o‘xshatib bajarish vazifasi topshiriladi (masalan, qarg‘a, bulbul, chumchuq, boyo‘g‘li). Qolgan o‘quvchilar esa qaysi qushlarni ovoziga taqlid qilayotganini topishlari kerak bo‘ladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang‘ich sinflarda ta‘lim maqsadi va vazifalarining aniq, puxta belgilab olinishi o‘qituvchi, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini muayyan yo‘nalishga solish, ta‘lim maqsadiga erishishda vaqtdan unumli foydalanish, ta‘lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan didaktik va tarbiyaviy

muammolarning oldini olish, mavjud shart-sharoitlardan oqilona foydalanishga zamin hozirlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsyepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli Farmoni.**
2. **Yo‘ldoshev J.F., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo‘llanma. -T.: O‘qituvchi“, 2004.**
3. Qurbonova G.A. Zamonaviy o‘qituvchining pedagogik mahorati va burchi. Zamonaviy ta’lim jurnali, 2017/12.
4. **Innovatsion ta’lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. – Toshkent: 2015.**

Education of children with developmental disabilities

ASPI, faculty of preschool education

Vohitdinova Oynasibhon

Iminova Dilnoza

ANNOTATION

This article is devoted to the development of children's speech in the process of development and education. This topic presents the development of speech in the process of studying and imaging children with developmental disabilities. The development of speech is the study of communication skills for children, methods of self-expression, expression of thoughts and self-explanation. By expressing themselves and communicating with others, they will be able to feel confident, transformed, and successful. Speech development is important in the social and reading process of children.

Key words: Diagnostics, rehabilitation, complex, flaw, development, social, diagnostic, mental, physical, intellectual, diagnosis, screening, differential, defectologist, speech, descriptive activity

It is necessary to implement the communicative function of the purposeful system of language teaching of deaf children. In this case, the plan and program prepared for each year are mastered according to the speech acquisition of the students. Each word and phrase has a communicative responsibility.

Sazikov

INTRODUCTION

An accurate assessment of developmental opportunities is essential for effective education and training of children with developmental disabilities. This reasonable task is not enough with assigned methods that take students far beyond simple teaching or general education. Psycho-pedagogical diagnosis is very important in such cases, it helps to explain various processes of development and provides an opportunity to provide appropriate support to each child . Such diagnostics help in the identification and study of developmental defects. The main goal of this process is to help the child in his development, taking into account his mental and physical characteristics. This may include learning about individualized instruction, implementing special programs for students, counseling parents, and other support. Special pre-school and school educational institutions are very important for children with developmental disabilities. These institutions should assist in providing special tools to improve the student's knowledge, encourage physical development and build self-confidence. Their personnel and pedagogical technologies support the learning and appropriate education of children with developmental disabilities.

It is very important to constantly improve the educational system with innovations and methods that are developed and studied in the future to support children with developmental disabilities. It serves to ensure

effective study for students, to improve their development and to guarantee them simple solitude. education conditions created. Such from the circumstances first each one of the child features attention received in case alone the approach Demand is enough. This approach special program, method, necessary special technical equipment, specially trained pedagogue, together with a psychologist, defectologist, etc., necessary medical and preventive measures technical treatment measures, special social assistance, special educational institutions and scientific and methodical in terms of to provide own into takes Current in the day different different there are special educational institutions. Acceptance of children as a result of careful selection intended and Uzbekistan republic people education In addition to special educational institutions that implement special educational programs approved by the Ministry, various rehabilitation centers, development centers, mixed groups opened. also my university before school education institutions, general education meeting children with mental and physical disabilities in schools possible

The appearance of these defects can be different. Large in number has been the group movement, sensor or intellectual in the fields defects sure unexpressed: hearing, vision, spatial-perceptual imagery, movement-based in the device, phonemic in perception defect was emotional-volitional disordered, speech has defects in development, has behavioral disorders, mental development is behind the rest are somatically weak children. Clearly expressed mental or physical If developmental disabilities are detected in preschool age, mild disabilities are detected for a long time during e Ignore remains.

BOOKS ANALYSIS AND METHODOLOGY

In development defects diagnosis to do three stage own into takes:

First stage - screening name received This stage child in development behind stay mental and physical disadvantages defined, but their character and depth designation complicated will be

Second stage - in development defects differential diagnosis to do This of stage purpose development defect type (different category) determination. According to its results, taking into account the capabilities

and characteristics of the child, type and program of the educational institution for their education, optimal pedagogy referral is determined. Psychologist-medical-pedagogical of the commission activity in differential diagnosis leader takes the role.

Third stage - phenomenological. His purpose - of the child individual features, i.e thinking of activity characteristic, emotional will scope, diligence ability, personality studied she is with work according to correction developing organization of individual conditions.

It is known that speech is the means of communication between people using language. Human speech entering into a relationship through, and not only at the expense of a single experience, his knowledge, perhaps very a lot descendants by collected social historical experience at the expense of also enriches. Speech, like all reflective processes, is the individual life of each person during will be absorbed. Child initial speech occupying period his speech the reaction to sounds will have a very generalized character. The child speech while developing she is around people communication develops under the influence. Deaf and hard-of-hearing children face a number of difficulties in increasing and developing their speech and vocabulary. ENB children's hearing analyzer due to a steady decline in their many shortcomings are observed in his speech, poor vocabulary, grammar component underdeveloped talk inside the words leave leaving in words pronouncing the sounds down, not being able to connect words, agreement, word makers, word modifier additions use not get similar sonorous and confusing voiceless consonants with each other is one of them. ENB children at school education system head from the goals one above shortcomings eliminate reached in case speech communication weapon as formation. Speech formation and logical perception of speech only in speech training classes not only, but the vocabulary is increased in each lesson and in the circles. First a requirement for students in the classroom, pronunciation of speech material in oral dactyl vocabulary is increased by doing. Developing communication skills gradually speech material is necessary to understand each other with the surrounding people. Each For the quarter, speech material will be given on the basis of the topic. Sazikov stated that the purposeful system of language teaching of

deaf children communicative function done increase is necessary. In this each one year for Created plan, program of students speech acquisitions action did without will be absorbed. Each word and phrase carries the responsibility of communication will have received.

The teacher of the deaf is the person who has the main influence on the educational process, he is the teacher organizes learning processes based on program requirements at each stage. He leads them. Speech of deaf and hard of hearing children like healthy children take over own around to people imitation from doing they start Deaf the children imitation based on their acquisition of speech organs by seeing their movements. Hard of hearing the children to the speech in teaching their from those around heard from the words they use That's why for deaf pedagogue his own to the speech demanding to be need But depending on the ability of the students to shorten and combine words possible it's not. This requirements speech qualification increase everyone types for is used. How are deaf and hard of hearing students doing in visual arts classes to the activity if they enter how subject drawings and which study of weapons the stages of use are necessarily guided by speech by the deaf pedagogue. Any activity ENB activate children's speech, form, vocabulary aimed at enrichment. The teacher should choose vocabulary for each lesson. Dictionary before making, the teacher should take into account the hearing level of the students in the class need Dictionary wealth increase as follows done is increased.

Speech development deaf pedagogue by occurs in children. ENB children's auditory analyzer has many shortcomings in their speech due to a steady decline, poor vocabulary, underdeveloped grammatical component, dropping words in a sentence, dropping sounds in words, pronouncing words These include not being able to connect, agree, use word-formers, word-modifying adverbs, and confuse similar voiced and voiceless consonants with each other. One of the main goals of the educational system in the ENB children's school is to form speech as a communication tool, eliminating the above shortcomings. The ability to form speech and understand speech logically is improved not only in speech training classes, but also in every class and in circles. In the first grade, students are required to increase their vocabulary by reciting spoken material in oral dactyl. The acquisition of communication skills is necessary to gradually understand the speech material with the people around. For each quarter, speech material is given in the thol based on the topic. The teacher of the deaf is the person who has the

main influence on the educational process, he organizes educational processes based on the requirements of the program at each stage of education. He leads them. Like healthy children, deaf and hard of hearing children begin to acquire speech by imitating the people around them. Imitation of deaf children is based on the acquisition of speech organs by seeing their movements. They use the words they hear from around them to teach speech to hearing-impaired children. Therefore, the deaf teacher must be demanding about his speech. But it is not possible to shorten and combine words depending on the students' ability. These requirements apply to all types of speaking skills. Deaf and hard-of-hearing students are guided verbally by the deaf and hard-of-hearing pedagogue. Any activity is aimed at activating, forming and enriching ENB children's speech. The teacher should choose vocabulary for each lesson. Before creating a vocabulary, the teacher should take into account the hearing level of the students in the class. Vocabulary increase is done as follows. Speech development in children by deaf teacher

concepts of size and shape of the object are formed.

Students have concepts such as above, below, in front, behind, long and short will be

CONCLUSION

In development defect there is of children speech in development descriptive activity is important. Because children have a high interest in drawing something item or thing describe in the process name again again repeat, description and you should not start with items and things that are difficult to name. In some cases, dealing with children with speech problems is very important effect does not give

The importance of studying the child by early diagnosis is that through it the child prevent the occurrence of secondary defects by directing them to corrective education in time get possible Children in development defects correction and diagnostic help By assessing the child's capabilities and determining his mental development corrective pedagogy of work solve tasks can be achieved.

REFERENCES

1. DANurkeldiyeva, MUHamidova " Children with developmental disabilities diagnosis". Tashkent 2016 - year.
2. "In development defect was children with correction speech therapist the work" study – methodical complex.

3. MYAyupova. " speech therapy" 10.08.2007 4. Rachmanova VS " Correction pedagogy and speech therapy " 2007
5. MYAyupova. "Speech therapy" Uzbekistan philosophers National society. 2007.
6. Khasanova M. M, Halimova OM HAS A DEFECT IN DEVELOPMENT COMPLEX CONTRIBUTION TO CHILDREN'S LEARNING. Mejdunarodny nauchny zhurnal No. 5 (100), frequent2 "Nauchnyy impulse" December, 2022. b1784-1788.
7. Mirzaev, O. (2022). THE ROLE OF ETHICS AND AESTHETICS IN THE FORMATION OF ENTREPRENEURIAL RELATIONS BETWEEN INDIVIDUALS. Science and innovation, 1(B6), 125-130.
8. Nargiza, Q. (2022). МАКТАБГАЧА ТАЎЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА ЛОГОПЕДИШНИНГ ОЛИБ БОРИЛИШИ. PEDAGOGS jurnali, 22(2), 52-54.
9. Жўрахўжаев, М. Х. (2022). ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР УЙДА ЯККА ТАРТИБДАГИ ТАЎЛИМДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 295-298.
10. Мирзаев, О. Х. (2020). Воспитание профессионально-нравственных качеств у будущих молодых фермеров средствами отечественной литературы. Science and Education, 1(2), 508-513.
11. Xusanovich, M. O. (2021). Formation Of Elements Of Entrepreneurial Activity In Pupils Of The Preschool Educational Organization. JournalNX, 1, 265.
12. Khalilkhoja, D. M. (2022, March). PROBLEMS AND SOLUTIONS OF HOME INDIVIDUAL EDUCATORS. In Conference Zone (pp. 315-318).
13. Azimova, Z. E., & KHASANOVA, G. THE WAY OF SCIENCE. THE WAY OF SCIENCE Учредители: Издательство Научное обозрение, (6), 58-59.
14. Азимова, З. Э., & Муллаахунова, Н. М. (2023). РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ 6 КЛАССА УЗБЕКСКИХ ШКОЛ СРЕДСТВАМИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО. Science and innovation, 2(Special Issue 5), 638-641.
15. Азимова, З. Э. (2018). Олий ўқув муассасаси маънавий-маърифий ишларининг педагогик назария ва амалиётда тутган ўрни. Современное образование (Узбекистан), (2), 26-35.
16. Gulhayo, M. (2023). TECHNOLOGIES FOR DEVELOPMENT OF GENERAL COMPETENCES OF PRESCHOOL TEACHERS. Science and innovation, 2(B4), 632-634.
17. Mominova, G. (2023). МАКТАБГАЧА ТАЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ

TARBIYACHILARINING UMUMMADANIY KOMPOTENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI. Science and innovation in the education system, 2(2), 122-126.

18. Iminova D. MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA BOLALARNI BILISH JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISH //Models and methods in modern science. – 2022. – T. 1. – №. 17. – C. 54-56.
19. Iminova D. N. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI VA MAKTAB O'RTASIDAGI HAMKORLIKNING AHAMIYATI //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. 1. – C. 301-303.
20. Iminova D. N. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI VA MAKTAB O'RTASIDAGI HAMKORLIKNING AHAMIYATI //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. 1. – C. 301-303.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING IJODKORLIK QOBILIYATLARINI OSHIRISH YO'LLARI

Sobirjonova Madinabonu-ADPI talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarni badiiy-estetik dunyoqarashlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynovchi fanlardan biri hisoblangan tasviriy san'at fani orqali ularning badiiy jodkorlik qobiliyatlarini oshirish haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *san'at, qiziqish, go'zallik, rassom, ijod, dunyoqarash.*

Mamlakatimizda yosh avlodga qaratilayotgan e'tibor tufayli ular barcha sohalarda jumladan, madaniyat va sportda ham dunyoni lol qoldirishga erishmoqdalar.

San'atning nafis turlaridan biri hisoblangan tasviriy san'atda bolalarning tug'ma qobiliyatlarini to'g'ri tarbiyalashda, ularning ma'naviy kamolotini shakllantirish, tasviriy san'at savodxonligini oshirish, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida ularning qiziqishlarini rivojlantirish, estetik ongini tarbiyalash, ekologik madaniyatni o'stirish uchun badiiy, tasviriy ijodkorligi muxim ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san'at insonni borliqqa, go'zallik, nafosat qonuni orqali karashga undaydi.

Yosh avlodni ijodiy ishlashga, ijodiy mehnatga o'rgatish, uni o'z zamonasining eng ilgor bilimlari bilan qurollantirish, biz muallimlar uchun dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tasviriy san'at fani umumiy o'rta ta'lim fanlari ichida ma'naviy sog'lom avlod tarbiyasi masalasini ijobiy hal etishga keng imkoniyatlarga ega ekanligi bilan ajralib

turadi. Chunki aynan tasviriy san'at darslarida san'at va san'atkor olami, san'atning ijtimoiy vazifasi va o'ziga xos xususiyati, tasviriy ifodaviy tilini o'rganib san'at va me'morchilikdagi go'zalliklarni ko'ra bilish, anglash ularni baxolash, qadrlash va muxofaza qilishni o'rganib boradilar. Shuning uchun xam tasviriy san'at fanining bosh maqsadi o'quvchilarda estetik madaniyatni va badiiy tafakkurni, ijodkorligini yuksaltirish xamda tasviriy savodxonlikni tarbiyalashdan iboratdir. Maktabda tasviriy san'at darslarining samarali bo'lishi uchun, tasviriy san'at o'qituvchilari haqiqiy iqtidor va bilimga ega bo'lish mas'uliyati \amda bilim malakalarini oshirib borishi zarur. Shuningdek, o'quvchilarga o'zlari yashab turgan shahar yoki qishloqdagi ijodkor rassomlar bilan uchrashuv tashkil qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda o'quvchilar rassom hayoti, ijodi, ichki qalb dunyosi va kechinmalari bilan shachsan tanishishga muyassar bo'ladilar. Bu esa xaqiqiy ma'naviy muloqotdir.

Shoirlar o'zlarining ichki kalb dunyosini va dunyoning barcha go'zalliklarini o'z she'rlarida kuylaydilar. Rassomlar o'z qalb kechinmalarini, hayot go'zalliklarini o'zlarining yaratgan asarlarida tasvirlaydilar.

Buning isboti sifatida buyuk rassom Leonardo da Vinchi shunday degan edi: **«Tasviriy san'at - ko'z bilan ko'ra oladigan she'riyatdir»**. Agar mulohaza kilib ko'rilsa, bu gapning zamirida juda ko'p ma'no mujassam. Biz rassom asarlarini ko'zdan kechirganimizda butun bir borliqni, dunyoni, hayot go'zalliklarini ko'ra olamiz.

Tasviriy san'at o'quvchilar uchun ijobiy hissiyotlar manbai bo'lib, ularga quvonch keltirmog'i lozim. San'atni sevgan va san'atkor inson, san'atning kadriga yetuvchilar ma'naviy boy, go'zal xulqli, insoniy xislatlarga ega insonlardir. Ular doimo dunyoda yaxshilik, tinchlik. go'zallik urug'ini sepadilar. Shuning uchun ham san'atni tafakkurning bemisl mahsuli deb hisoblaymiz. U insonlar kalbiga ma'rifat urutini olib kirib. ular o'rtasida mehr muhabbat rishtalarini mustahkamlashga, ma'naviy dunyoqarashini kengaytirishga va estetik didini oshirishga xizmat qiladi. Insonlarni nafosat, go'zallik sari chorlaydi, ezgulikka oshno etadi.

O'quvchilarning badiiy ijodkorligini rivojlantirishda natura va ob'ekt tanlash, ularni taxlil qilishdan boshlanib rasm chizish jarayonida davom etadi.

Rasmda chiziladigan narsa, voqea, ob'ekt yoki san'at asarining taxlilida avvalo, uning tarbiyaviy tomoniga e'tibor beriladi. O'quvchilar ijodiy ish faoliyatida naturaga karab rasm ishlashda narsalar bilan tanishib, u bo'yicha fikr yuritib ijodiy qobiliyati rivojlanib boradi. Naturada qo'yilgan narsalarning katta kichikligi, shakli, hajmi, undagi elementlarni tanimaydilar, narsalar shaklini idrok etadilar, rang va tuslarni o'rganadilar. Narsa shaklini idrok etish bilan birga, erkin fikr yuritib, uni tahlil qilib, ong faoliyati asosida naturani tasvirga aylantirib, uni kog'ozga joylashtirish mo'ljallanadi. Shundan so'ng taxlil kilgan narsalari qog'oz yuzasiga tushiriladi. O'quvchilarning ushbu badiiy ijodkorligi ularning estetik dunyoqarashining rivojlanishiga zamin yaratadi.

Demak, xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, o'quvchilarning badiiy ijodkorligini rivojlantirish orqali ular ongida estetik madaniyat, tasviriy savodxonlik va shu bilan bir qatorda badiiy ijodkorlik shakllanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Xasanov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T.1994 y.
2. Sh.R.Qobilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T.2014 y.
3. S.Abdirasilov. Tasviriy san'at. O'quv qo'llanma. T. 2012 y.

IJODIY O'YINLAR VOSITASIDA TARBIYALANUVCHILARNI HAR TOMONLAMA RIVOJLANISHTIRISHNING MAZMUNI VA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK SHART- SHAROITLARI

ABDUQODIROVA GO'ZALXON ABDUVOHID QIZI

ADPI Maktabgacha ta'lim yo'nalish 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy o'yinlar vositasida har tomonlama rivojlanishning mazmuni va pedagogik shart-sharoitlari aks etgan. O'yin har bir yosh guruhidagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib tashkil etadi, unga to'g'ri rahbarlik qilgandagina yetarli natijaga erishish mumkin.

Kalit so'zlar: O'yin, tarbiyalanuvchi, faoliyat, syujetli, rolli, metod, mustaqillik, yosh, qoidali, ong.

Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida inson qalbini kichiklikdan boshlab yaxshilik, oliyjanoblik, insonparvarlik, odamgarchilik, aql-idrokli bo'lish, odob-axloqlilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik, poklik, so'zamollik, xushso'zlik, ilmi bo'lish kabi xislatlar bilan boyitish inson kamolotining me'yori bo'lib kelgan.

Chunki komil insonning ma'naviyati yuksak bo'ladi Yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan kishi esa o'z xalqining tarixi, urf-odati, qadriyati hamda an'analari, madaniyatini chuqur biladi va unga rioya qiladi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qaroriga muvofiq bu sohada yangi tizim yaratildi. Ushbu tizim oldiga maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalari davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish hamda moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish, ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash vazifalari qo'yildi.

Maktabgacha yosh – har bir inson hayotida o'chmas, yorqin vaqtdir. Aynan shu davrda bolaning turmushidagi etakchi sohalar odamlar, tabiat, narsalar olami bilan aloqada o'rnatiladi; madaniyatni, umuminsoniy qadriyatlarni bila boshlaydi, salomatligiga zamin tayyorlanadi. Maktabgacha bolalik shaxsning shakllanishi, bolaning o'z – o'zini bilishi asoslari shakllanishi yuz beradigan davr. Zero, Prezidentimiz SH.M.Mirziyov 2016 yil 29 dekabrdagi "2017-2021 yillarda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida belgilab qo'yilganidek, bundan buyon yosh bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrovini oshirish va ushbu muassasalar soni ko'payishini inobatga olgan holda undagi ta'lim-tarbiyaning sifati hamda samaradorligini oshirish kun tartibidagi dolzarb masala bo'lib qoladi.⁷⁹

Maktabgacha tarbiyaning vazifasi bola taraqqiyotini tezlashtirish, uni tezroq o'quvchi qilib qo'yish emas, balki eng avvalo har bir bola o'z imkoniyat va qobiliyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratishdan iborat.

Yosh avlodda o'yin faoliyati va bola hayotini to'g'ri rejalashtirish masalasi hozirgi davrda eng dolzarb mavzu hisoblanadi. Ushbu faoliyat har bir yosh kamolotida va umuman jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarni jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik tomondan tarbiyalashda o'yin faoliyati muhim ahamiyatga egadir.

O'yin har bir yosh guruhidagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib tashkil etadi, unga to'g'ri rahbarlik qilgandagina yetarli natijaga erishish mumkin.

⁷⁹ Prezidenti SH.M.Mirziyovning 2016 yil 29 dekabrdagi "2017-2021 yillarda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.

O'yin – inson faoliyatining ko'rinishlaridan biridir. Murakkab va qiziqarli hodisa sifatida u turli kasbdagi kishilar diqqatini jalb etadi.

O'yin – inson o'zligining namoyon bo'lishi, uning takomillashuv usulidir. O'yin kattalar hayotida muayyan o'rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni “bolalikning hamrohi” ham deb atash qabul qilingan. U maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etadi, u mehnat va ta'lim bilan uzviy aloqada bo'lgan holda yetakchi faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Bola shug'ullanadigan ko'pchilik jiddiy ishlar o'yin shaklida bo'ladi.

Bolalar o'yinlari o'zining rang-barangligi bilan ajralib turadi. Ular o'z mazmuni va tashkil etilishiga ko'ra, bolalarga ta'sir ko'rsatish darajasiga ko'ra, qo'llaniladigan buyumlarning turlariga, kelib chiqishiga ko'ra turlichadir. Bularning barchasi bolalar o'yinlarini turkumlashtirishni favqulodda qiyinlashtiradi, biroq, o'yinlarga to'g'ri rahbarlik qilish uchun ularni, albatta, guruhlash zarur. Pedagogikada o'yinlarni ikki katta guruhga bo'lish juda keng tarqalgan: ijodiy o'yinlar va qoidali o'yinlar.

Ijodiy o'yinlarda bolalarning atrof-muhitdagi hayot haqidagi ta'surtlari u yoki bu hayotiy hodisalarni tushunish darajalari aks etadi. Ijodiy o'yinlarning mazmuni bolalarning o'zlari o'ylab topadilar. Bu guruh o'yinlarida bolalarning erkinligi, mustaqilligi o'z-o'zini uyushtirish va ijodiyligi namoyon bo'ladi. Rang-barang hayotiy ta'surotlar aynan takrorlanmaydi, ular bolalar tomonidan qayta ishlanadi, ularning biri ikkinchisi bilan almashinib turadi va hokazo.

Ijodiy o'yinlarda bolalarning tevarak-atrofdan olgan taassurotlari aks etadi. Bunday o'yinlar mustaqil o'yin bo'lib, uning mazmunini ishtirokchilarning o'zlari o'ylab topadilar. Bu o'yinda bolaning erkinligi, mustaqilligi, tashkilotchiligi va ijodkorlik qobiliyatlari to'la namoyon bo'ladi. O'yinda hayotiy taassurotlar aynan aks ettirilmaydi, balki bolalar ongida qayta ishlab, o'yinga tatbiq etiladi. Bu bolaning o'yin g'oyasini yaratishida, uning mazmunini tuzib, tasvirlovchi vositalarni tanlashida namoyon bo'ladi. Bolaning tevarak-atrofidagi hayotdan- tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o'yinlarda qayta ishlanadi, to'ldiriladi, sifat jihatidan o'zgartiriladi. Bolalarning bunday o'yinlari tevarak-atrofdagi borliqni bilishning amaliy shaklidir. Syujetli-rolli o'yinlar o'z xususiyatiga ko'ra aks ettiruvchi faoliyatdir. Rolli o'yinlar bolalarning kuzatuvchanligi, qiziquvchanligini oshirib, bilish doirasini rivojlantiradi. Bola o'z o'yinida borliqni aks ettirib olgan rolining mazmuni bilan bog'liq bo'lgan u yoki bu hissiyotni boshdan kechiradi.

“Bog'cha-bog'cha”, “Maktab” kabi o'yinlar bolalarda do'stlik, o'rtoqlik, burch hissi, jamoatchilik kabi sifatlarni tarbiyalaydi. Rolli o'yinlarda har bir bola o'zi olgan rolini bajaradi. Masalan, quruvchi, haydovchi, tarbiyachi, enaga, o'qituvchi kabilar.

1. O'yin – inson faoliyatining ko'rinishlaridan biridir. Murakkab va qiziqarli hodisa sifatida u turli kasbdagi kishilar diqqatini jalb etadi. O'yin – inson o'zligining

namoyon bo'lishi, uning takomillashuv usulidir. O'yin kattalar hayotida muayyan o'rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni "bolalikning hamrohi" ham deb atash qabul qilingan. U maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etadi, u mehnat va ta'lim bilan uzviy aloqada bo'lgan holda yetakchi faoliyat sifatida namoyon bo'ladi.

2. Ijodiy syujetli-rolli o'yinlarga o'ziga xos sabablar xosdir. Eng umumiy sabab – bolalarning kattalar bilan birgalikda ijtimoiy hayot kechirishga intilishidir. Bu intilish bir tomondan bolaning uni amalga oshirishga tayyor emasliklariga ikkinchi tomondan ularning o'sib kelayotgan mustaqilligiga duch keladi. Vujudga keladigan ziddiyatlar esa syujetli-rolli o'yin chog'ida hal etiladi: unda bola o'ziga katta kishi rolni qabul qilib, uning hayotini, faoliyati va munosabatlarini qayta aks ettiradi.

3. Ijodiy o'yinlarda bolalarning tevarak-atrofdan olgan taassurotlari aks ettiriladi. Ijodiy o'yin bolalarning mustaqil o'yini bo'lib, o'yinning mazmunini ular o'zlari o'ylab topadilar. Bu o'yinda bolalarning erkinligi, mustaqilligi, tashqilotchilik va ijodqorlik qobiliyatlari to'laligicha namoyon bo'ladi.

4. Ishbilarmonlik o'yinlari – faol o'qitish metodlaridan bo'lib, u real o'rganilayotgan obyektga to'g'ri anglash maqsadida ta'lim oluvchining u yoki bu vaziyatni o'yin holida talqin qilishga qaratilgan usuldir. Ishbilarmonlik o'yinlar keng tarqalgan o'yin metodlaridan bo'lib, ular mohiyati jihatdan ma'lum obrazlarga kirish, o'sha obrazga xos bo'lgan hissiyotlarni o'z boshidan kechirishni taqozo etadi.

Maqola yozish jarayonida quyidagi tavsiyalarga keldik:

1. Tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning maqsad sari natijaga erishuvda ijodiy o'yin texnologiyalaridan foydalanishda qulay, ijodiy, psixologik, rivojlantiruvchi muhit yaratishga erishish va bu borada xorijiy tajribalardan foydalanish lozim.
2. O'quv-biluv faoliyatini yanada rivojlantirishda bolaning qiziqish va qobiliyatlarini inobatga olgan holda ko'proq individual bajariladigan ijodiy topshiriqlarni berish, shu asosda ularda mustaqil fikrlash ko'nikma va malakalarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi PQ-3261-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
2. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PF-5198-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
3. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-sonli "O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish

to'g'risida"gi Qarori.

4. Xasanboeva O. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma. 2007 yil.
5. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari.: Universitet, 1998,
6. Hoshimov K. va boshqalar. Pedagogika tarixi //Oliy o'quv yurtlari va universitetlar talabalari uchun o'quv qo'll. – Toshkent, O'qituvchi, 1996.
7. Ishmuhamedov R.J, Mirsolieva M. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: "Fan va texnologiya", 2004. - 60 b.

MASHG'ULOTLARDA BOLANING YOSH VA INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI INOBATGA OLISH

XOLMURODOVA BARCHINOY DILMUROD QIZI

**ADPI, Aniq fanlar fakulteti, Matematika va informatika yo'nalish 1-bosqich
talabasi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning yoshi va individual xususiyatlari inobatga olingan. Hozirgi davrda har tomonlama rivojlangan barkamol insonni tarbiyalashning maqsad va vazifalari manaviy boylik, axloqiy poklik, jismoniy mukammallikni o'zida mujassamlashtirgan ijtimoiy faollikni tarbiyalashni taqozo etadi.

Kalit so'zlar: Bola, yosh, ong, psixologik, xususiyat, metod, barkamol, jismoniy va ruhiy sog'lomligi.

Hozirgi davrda har tomonlama rivojlangan barkamol insonni tarbiyalashning maqsad va vazifalari manaviy boylik, axloqiy poklik, jismoniy mukammallikni o'zida mujassamlashtirgan ijtimoiy faollikni tarbiyalashni taqozo etadi. Shu jihatdan olib qaralganda maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi. Prezidentimiz SH.Mirziyoev tomonidan qabul qilingan Farmon va Qarorlar uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sanalmish maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining davlat hamda nodavlat tarmog'ini kengaytirish, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlashda dasturilamalga aylandi.

Ayni paytda, Maktabgacha ta'lim vazirligining tashkil etilishi, maktabgacha ta'lim yo'nalishi uchun qabul kvotasining oshirilishi, soha mutaxassislarini tayyorlash borasida oliy ta'lim zimmasiga bir qator muhim vazifalarni yuklaydi va tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqishni taqozo etadi⁸⁰. Yuqorida fikrlardan va masalaning dolirbligini inobatga olib, o'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash borasidagi

⁸⁰ O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-sonli "O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori.

mavjud muammolarni hal etish, bolaning yosh va o'ziga xos xususiyatlari, iqtidorini hisobga olib ta'lim-tarbiya berish, ta'lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta'minlash, uni dunyo talablari darajagiga olib chiqishga erishish, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish orqali ta'lim-tarbiyaning mohiyati, mazmunini shakllantirish va takomillashtirish, maktabgacha ta'limning qoida va qonunlarini xalqimizning boy tajribalari asosida boyitib borish, uning yangi qirralarini izlash muammolarini hisobga olgan holda ushbu maqolamizning mavzusini "Mashg'ulotlarda bolaning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olish" deb nomladik.

Maktabgacha ta'limning vazifasi bola taraqqiyotini tezlashtirish, uni tezroq o'quvchi qilib qo'yish emas, balki eng avvalo har bir bola o'z imkoniyat va qobiliyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratishdan iborat. SHu o'rinda maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olib mashg'ulotlarni rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida ayrim kundalik mashg'ulot rejalaridan misollar keltirib o'tamiz:

Ertalabki badantarbiya mashqlari. Tarbiyachining ishorasiga binoan bolalar kolonnaga bittadan bo'lib saflanadilar va boshlovchining ketidan xona bo'ylab yuradilar. Oyoq uchida yurish, qo'llar belda, yugurish. Yurish va yugurish mashqlari navbatlashtirib turiladi. Yugurish 40-50 soniyadan kam davom etmasligi kerak. Tarbiyachining ishorasiga binoan uch guruhga saflanish.

I. Ertalabki soat

1-mavzu: "Rostgo'ylik" mavzusida suhbat.

Bolalarni rostgo'y va kamtar bo'lishga chaqirish. Rost so'zlash kishini murod-maqсадiga etkazishi, uning mardlik va haqgo'ylik hislarini shakllantirishda hissasi katta ekanligi. Rostgo'ylikning atrofdagilar qalbida ishonch, hurmat va e'tiqodni kamol toptirishdagi roli alohida uqtiriladi. Rostgo'ylik haqida maqol va hikoya o'qib berib, uni sharhlash.

2. Mozaika, lego o'yinlarini taklif etish.

Maqsad: Bolalarni aqlan rivojlanishini oshirish.

3. Mustaqil faoliyat (mustaqil faoliyatni bola qiziqishi, istagiga qarab guruhdagi rivojlantiruvchi markazlar ichidan tanlaydi).

4. Tabiat burchagida mehnat uyushtirish: o'simlik barglarini artish, suv quyish, tagini yumshatish.

5. Bolalar bilan yakka ishlash (bolalar bilan yakka ishlash daftariga qaralsin).

6. Ertalabki badantarbiya.

1-mashg'ulot

Mavzu: "Alisher Navoiy bobomiz" mavzusida suhbat.

Maqsad: bolalarga Alisher Navoiyning xalqparvar inson ekanligi haqida so'zlab berish. Alisher Navoiyning insonni halollik, sahiylik, to'g'rilik, xalqparvarlik kabi fazilatlar egasi bo'lishga insonlarni chorlashi haqida so'zlab berish.

Mashg'ulotning borishi. Bolalar, bugun men sizga Alisher Navoiy bobomizning xalqparvarligi, insonparvarligi haqida so'zlab beraman. Nima uchun Alisher Navoiyni xalqparvar deb ataymiz? Xalqparvar deb kimlarni ataymiz? Ulug' shoir Alisher Navoiy insonning baxtli, saodatli bo'lishini, xalqning osoyishta va farovon hayot kechirishini orzu qilgan va bu yo'lda hormay-tolmay ish olib borgan.

Alisher Navoiy obodonchilik sohasida katta xizmat qildi. Hirot va boshqa shaharlarda ko'p imoratlar, bir qancha hovuz, hammom, ko'prik, madrasalar qurdirdi. Suvsiz erlarga suv chiqarish ishiga ham ahamiyat berdi.

2. Yosh olim, shoirlarga samimiy yordam berdi. Masalan, musavvir Behzod, hattot Sulton Ali kabilar Alisher Navoiy homiyligida etishdi.

3. Xalqning arz-dodiga quloq solib, ularga ko'maklashdi. U Astraobodda hokim qilib tayinlanganda ortiqcha soliqlar undiradigan amaldorlarni ishdan bo'shatdi.

4. Podshoh Xusayn Boyqaroni insofli, ma'rifatli hukmdor bo'lishga chaqirdi. U zolim podshohlardan qattiq nafratlanar edi. Alisher Navoiy xalq, mamlakat taqdirini podshohga bog'lar edi. Odil, adolati podsho mamlakatni obod, xalqni shod-hurram bo'lishiga olib kelsa, zolim podsho mamlakatni xarob va xalqni xonavayron bo'lishiga sabab bo'ladi. Alisher Navoiy vazirlikdan bo'shagandan keyin qizg'in ijodiy ishga berildi. U katta badiiy asarlar yaratdi. Ularda mamlakat va xalq manfaatlariga, haq-xuquqlariga qaratilgan masalalar yoritilgan. Alisher Navoiyning fikricha, inson o'z hayotini jamiyat uchun foydali bo'lgan xizmatga bag'ishlashi lozim: kasb o'rganishi, ma'rifatli, fazilatli, xushxulq, bo'lgandagina u o'z insoniy burchini ado etgan komil inson bo'ladi. Alisher Navoiy orzu qilgan kishi bu o'zini va boshqa insonlarni hurmat qila oladigan kishilardir. Mana ko'rdingizmi bolalar, biz nima uchun Alisher Navoiy adolat uchun kurashgan, xalqparvar inson deymiz. Men hozir sizga Alisher Navoiyning xalqparvarligi haqida bir rivoyat o'qib beraman.

Tarbiyachi "Odamiy ersang" rivoyatini bolalarga o'qib beradi va rivoyat bo'yicha savol-javob o'tkazib, suhbatni tugatadi.

Hozirgi davrda har tomonlama rivojlangan barkamol insonni tarbiyalashning maqsad va vazifalari manaviy boylik, axloqiy poklik, jismoniy mukammallikni o'zida mujassamlashtirgan ijtimoiy faollikni tarbiyalashni taqozo etadi. Shu jihatdan olib qaralganda maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi. Maktabgacha ta'lim – bola tug'ilganidan to etti yoshgacha har tomonlama tarbiya berish qonuniyatlarini, maktabgacha ta'lim muassasa sharoitida talim-tarbiya ishini tashkil etishning mazmuni, metodi va shakllarini o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti bolalarning hayoti, jismoniy va ruhiy sog'lomligi uchun, har bir bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlariga mos keluvchi emotsional va to'laqonli rivojlanishi, bolalarni tarbiyalash va ta'lim berishning tanlangan tizimi samaradorligi uchun mas'uldir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyaviy jarayoni psixologik ta'minlash ruxshunos yoki psixologik xizmat tomonidan amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'limning vazifasi bola taraqqiyotini tezlashtirish, uni tezroq

o'quvchi qilib qo'yish emas, balki eng avvalo har bir bola o'z imkoniyat va qobiliyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratishdan iborat. SHu o'rinda maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olib mashg'ulotlarni rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtidorli bolalar ko'p hollarda turli hisob-kitoblarga qiziqadilar, she'r yoki ertaklar to'qiydilar, musiqa asboblarini chaladilar, shaxmat o'ynaydilar, rasm chizadilar, qo'shiq aytadilar va raqsga tushadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi PQ-3261-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
2. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-sonli "O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston O'zbekiston respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirining 2018 yil 18 iyundagi 1450-sonli "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida"gi Buyrug'i / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.07.2018 y., 10/18/3032/1450-son.
4. O'zbekiston respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. –T.: 2018.
5. O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 may №391-sonli "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori / onun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.05.2019 y., 09/19/391/3120-son.
6. Jo'raeva B.D. Maktabgacha ta'limni modernizatsiyalash muammolari va rivojlantirish istiqbollari. Xalq ta'limi j., 2008. 5-son. -114-119 b.
7. Hasanboeva O. U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma.–T.: Ilm ziyo. 2006. -182 b.

ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ҚИЁФАСИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ АФФИЛИАТИВ ОМИЛЛАР

*Норкулова Наргиза, психология фанлари бўйича фалсафа доктори (ПхД),
Тошкент амалий фанлар университети "Психология" кафедраси доценти
Тел.рақамлари: (99)835-91-55, E-mail: nargiza.norkulova@mail.ru*

Ёшларни жамиятдаги ижтимоий фаоллигини оширишда, ҳаётдаги ролини, ўрнини аниқлашда маънавий омилнинг роли каттадир. Буни илмий-назарий жиҳатдан асослаб бериш ва амалиётда маънавий бой ёшларни етиштириб беришга мўлжалланган дастурларни ишлаб чиқиш ҳозирги куннинг ўта мураккаб ва

долзарб муаммоларидандир. Шунинчун маслиҳат керакки, бугунги кунда инсон маънавиятига қарши йўналтирилган, бир қарашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин зарарини ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин. Ҳозирги глобаллашув жараёнлари даврида маънавий таҳдидлар сони ортиб бормоқда. Юртбошимиз таъкидлаганидек, “Бундай кескин ва таҳликали шароитда биз ота-оналар, устоз-мураббийлар, жамоатчилик, маҳалла-қўй бу масалада хушёрлик ва огоҳликни янада оширишимиз керак. Болаларимизни бировларнинг қўлига бериб қўймасдан, уларни ўзимиз тарбиялашимиз лозим. Бунинг учун ёшларимиз билан кўпроқ гаплашиш, уларнинг қалбига кулоқ солиш, дардини билиш, муаммоларини ечиш учун амалий кўмак беришимиз керак. Бу борада уюлмаган ёшлар билан ишлашга алоҳида эътибор қаратишимиз зарур”[1].

Психологик нуқтаи назардан маънавий қиёфани олиб қараганимизда, маънавий эҳтиёж бошқа эҳтиёжлар каби шахс психикасининг ўзига хос хусусияти, инсоннинг иродаси билан чамбарчас боғлиқ жараёндир[2].

Ушбу мақолада биз ёшларимиз маънавий қиёфасини шакллантиришда аффилиация мотивациясининг⁸¹ (инг. *to affiliate* – бирлаштирмак, инсонни бошқа одамлар даврасида бўлишга интилиши маъносига) тутган ўрни ҳамда унинг ёшлар ижтимоий ҳулиқини мувофиқлаштиришдаги аҳамиятини ёритишга уриндик. Бизни, аввало, замонавий ёшларнинг психологияси, шерикчилик муносабатлари ва бунга сабаб бўлувчи маънавий омилларни ўрганиш, шу орқали талабалар орасида ташкил этиладиган профессионал компетентликни ошириш масаласи қизиқтирди. Ёшлар гуруҳини уюштирувчи, ундаги маънавий муҳит, ўзаро муносабатларни яхшилаш орқали ўқув ҳамда профессионал маҳоратга ундовчи мотивлар борки, у психологияда аффилиация мотиви деб аталади [3;4;5].

Ушбу маънавий омилнинг инсон ҳаётида нақадар муҳим аҳамият касб этиши бизнинг олиб борган ижтимоий-психологик тадқиқотларимиз натижасида ҳам ўз исботини топди. Яъни, биз талабалардаги аффилиация мотиви ижтимоий

⁸¹Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь \В.Б. Шапарь, В.Е.Россоха, О.В. Шапарь; под общ.ред.В.Б. Шапаря.- Изд.3-е- Ростов н\Д.: Феникс, 2007. С.-43.

хулқнинг махсули сифатида нечоғлиқ ёшлар маънавий дунёсини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этишини ўрганишга қаратилган тадқиқотлар туркумини олдиб бордик. Тадқиқотда 285 нафар талаба-ёшлар иштирок этдилар. Коррекцион ишлар жараёнида аффилиация мотивацияси тести бўйича паст балл олган талабалар ҳамда ижтимоий қадриятларни ўрганиш методи бўйича маънавий қадриятлар шкаласида паст балл олган талабаларни танлаб, улар 3 та тренинг гуруҳини ташкил этишди. Корпоратив тренингдан кўзланган мақсад – тренинг иштирокчиларини самарали коммуникатив мулоқотга ўргатиш орқали аффилиация мотивациясини ривожлантириш ва шу орқали улар маънавий қиёфаси ташкил этувчи позитив сифатларни шакллантириш бўлди.

Корпоратив тренинг дастурига қуйидаги мавзу ва топшириқлар киритилди:

- *Ҳаётингизда тўлиқ қадриятлар тизимини намоён этувчи, яъни шахс маънавий қиёфасини таркибий қисмини ташкил этувчи 10 та қадрият, қоида ёки чеклашларни кўрсатиб беринг. Буларга сизнинг оилангиздаги қадриятлар, қоида ва чеклашлар ҳам киради.*

- *Сиз ҳаётда амал қилиб яшаётган барча ҳаётий қоида ва принципларни санаб беринг. Улар қоида, мақол ёки ривоят шаклида ҳам намоён бўлиши мумкин.*

- *Сизнингча, "Қандай қадриятлар мавжуд?" Иштирокчиларга рўйхат ичидан улар учун энг муҳим бўлган 7 та қадриятларни танлаб олишни ва дафтарларига ёзишларини сўрадик.*

- *Аффилиация, мотивация сўзлари билан сизда қандай ассоциациялар пайдо бўлади?*

- *Нима учун ушбу мотивацияларни инсон ўзида ривожлантириши керак?*

Ундан ташқари тренинг жавомида интерфаол машқлардан “Анабиоз”, “Ойна”, “Гуруҳий фаолиятни ташкил этиш”, “Қадриятлар бозори” машқи, индивидуал ҳамда жамоавий қадриятларни аниқлаш машқларидан фаол фойдаланилди.

Ушбу корпоратив тренингнинг самарадорлик даражасини аниқлаш, ўтказилган тажриба натижалари ҳамда талабаларнинг маънавий қиёфасига таъсир

этувчи аффилиацион омилларнинг самарадорлик даражаси тўла таҳлил этиш мақсадида тажрибагача ва тажрибадан сўнг ишлатилган “Қадриятлар йўналиши бирлиги (ҚЙБ)” методидан фойдаланилди. Тажрибалар орасида эса ҳар бир гуруҳда ижтимоий психологик тренинг ўтказилиб, уларда ижтимоий сезувчанлик, билимдонлик ҳамда бошқа қатор ижтимоий психологик кўникма ва малакалар шакллантиришга ҳаракат қилинди. Олиб борилган тажриба, тренинг машғулотлари талабалар маънавий қиёфасида ҳам мазмун жиҳатидан, ҳам миқдор жиҳатидан муайян ўзгаришлар рўй берганини кўрсатди. Яъни, ҳар бир гуруҳда қадриятларга муносабат, уларни идрок этиш тизими ўзгарди, бу ўз навбатида улар ижтимоий фикрида кўпроқ умумийлик, яқдиллик пайдо бўлганлигини кўрсатди. Олинган эмпирик рақамларнинг ишончлилик даражаси уларни 99 фоизлик статистик мезон асосида Уилкоксон формуласи бўйича текширилди ва қуйидаги жадвалда акс эттирилди (1-жадвалга қаранг).

1- жадвал

Талабалар томонидан муваффақиятли ўзаро ҳамкорликдаги ўқув фаолияти учун муҳим деб ҳисобланадиган шахс сифатларининг тренинг машғулотлари таъсирида ўзгариши (Уилкоксон мезони бўйича)

Кўрсаткичлар	Тренингдан кейин танлаш даражасининг ўзгариши			Z қиймати	Ишонч даражаси (p)
	Камайиш	Ортиш	Ўзгаришсиз		
1.Ўқишга муносабатни тавсифловчи сифатлар	8	27	25	-3,28	0,001 **
2.Хулқ-атвор ва фаолиятга муносабатни тавсифловчи сифатлар	24	13	23	-2,04	0,042 *
3.Билим эгаллаш билан боғлиқ сифатлар	5	24	31	-3,56	0,000 **
4.Маънавий хислатларни тавсифловчи сифатлар	7	36	17	-4,63	0,000 **
5.Ўқув-ташкилий иш кўникмаларини тавсифловчи сифатлар	21	16	23	-1,32	0,188
6.Ўртоқлари, курсдошларига муносабатни тавсифловчи сифатлар	7	39	14	-4,64	0,000 **
7.Ўзига нисбатан муносабатни тавсиф-	21	1	38	-4,26	0,000

ловчи сифатлар					**
----------------	--	--	--	--	----

Изоҳ: * - $p < 0.05$ ** - $p < 0.01$

Ушбу “Қадриятлар йўналиши бирлиги (ҚЙБ)” методикаси жами 35 шахс сифатини ўз ичига қамраб олган бўлиб, улар ўз навбатида шахснинг 7 жабҳага бўлинган сифатларни, яъни ўқишга муносабат, хулқ-атвор ва фаолиятга муносабат, билим эгаллашга, маънавий хислатларга, ўқув-ташкилий ишларга, ўртоқлари, курсдошларига ҳамда ўзига муносабат шкалаларидан иборатдир. Тажриба иштирокчилари улардан фақат ўзларига маъқул бўлган 5 та сифатнигина танлаб олиш ҳуқуқига эгалар.

Юқоридаги 1–жадвалда келтирилган тренингдан кейинги талабалар томонидан танлаш даражасини таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, талабаларда тренинг ўтказилгандан сўнг қадриятлар йўналиши тизимида муайян ўзгаришлар содир бўлди. Ушбу ва бошқа олинган амалий натижалар талабаларда аффилиация мотивациясининг шакллантирилганлиги, бу эса талабалардаги маънавий қиёфани такомиллаштиришга туртки бўлганлигидан далолат берди.

Ўртоқлари, курсдошларига муносабатни тавсифловчи сифатлар, яъни мулоқатмандлик, ҳалоллик, адолатпарварлик, ташаббускор, новатордик (янгиликларга интиқлик), ёрдамга тайёрлик сифатлари жами тренинг иштирокчиларининг 39 нафари ёки 65 фоизда ортганлиги ҳам тажрибанинг самарадорлигини кўрсатувчи муҳим натижадир.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, шундай тавсияни бериш мумкинки, аффилиация мотиви ижтимоий психологик феномен бўлиб, у гуруҳий жараёнларнинг ажралмас қисми ва ҳамкорлик қилишнинг шарти сифатида тавсифланади. Шу боис ушбу феноменга бола тараққиётининг илк давридан эътибор бериб, ривожланиши учун барча ижтимоий психологик шарт-шароитларни ҳозирлаш ва шу орқали ёшлар маънавиятини юксалтириб бориш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президентининг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган маърузаси // Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини

таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т., 2016 йил 7 декабрь.

2. Туленова Г.Ж. Ёшлар ижтимоий фаоллигини оширишда маънавий омилнинг роли. Фал.фан.док. ЎЗМУ. – Т., 2006. – 317б.

3. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь \В.Б. Шапарь, В.Е.Россоха, О.В. Шапарь; под общ.ред.В.Б. Шапаря. – Изд.3-е – Ростов н\Д.: Феникс, 2007.-с-43.

4. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность, т.1. СПб.: Питер – 2003. – С. 347-370.

5. Buunk B. Affiliation and helping interactions within organizations: a critical analysis of the role social support with regard to occupation stress. \ in Stroebe W., Hewstone M. European Review of Social Psychology, – Chichester: John Wiley, 1990, 1, p. 293-322.

Maktab o'quvchilari ruhiy salomatligining psixologik xususiyatlari.

ADPI Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi, ADU doktoranti

Abdulmadjidova M.D.

ADPI Pedagogika va Psixologiya yo'nalishi 3 kurs talabasi Xabibullayeva S.

Biz hozirgi kunda davlatimizni yanada rivojlantirishda keljagimiz bo'lgan yoshlarni ta'lim-tarbiyasi, jismoniy va ruhiy salomatligi eng birinchi e'tibor qaratishimiz kerak bo'ladigan jihat sanaladi. Bu borada davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev: SHu maqsadda “Yangi O'zbekiston - maktab ostonasidan, ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi” - deya e'tirof etganlar [1.5-6-b]. Bundan ko'ramizki davlat islohatlari bosh maqsadi yoshlar ta'lim-tarbiyasiga e'tibor ularni ruhan va jismonan sog'lom etib kamol toptirishdir. Maktab ta'limi tizimida asosiy o'sib kelayotgan yoshlar qatlami kichik maktab yoshi, o'smirlik, o'spirinlik davrlariga to'g'ri keladi. Ulardagi “krizis davr”lari yoshga xos “og'ishlar” o'quvchilarda sog'lom psixologik iqlimni yaratishga e'tibor qaratish lozimligini anglatadi.

“Aynan kattalar bilan bo'ladigan muloqot tufayligina bola ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtiradi, bu tajribani o'zlashtirish davomida esa u psixik jihatdan rivojlanadi. Demak, bolaning kattalar bilan muloqoti “bola psixik rivojlanishining muhim omilidir”. [2.635B.] Muloqot qilish orqali bolalar, o'rta va katta yoshli insonlar tabiatni o'zlashtirish va individual ehtiyojlarni qondirish uchun hamjihatlikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bolalarni psixikasi yaxshi rivojlanishishi uchun eng katta asosiy omil muloqot hisoblanib. Bolalar avval o'z ota-onalari bilan muloqotga

kirishishadi keyin asta sekin vaqt o'tishi bilan yaqin va uzoq qarindoshlari hamda qo'ni qo'shnilari bilan ham o'z fikr almashinuvi, muloqot jarayonlarini amalga oshiradi. Hozirgi kunda ko'pchilik ota-onalar farzandlarini maktabgacha ta'lim muassasasiga berishadi. Hamda shu bog'chaga borish jarayonida bolalar ko'plab o'ziga o'xshagan bolalar va tarbiyachisi bilan muloqot jarayoniga kiradi. Maktab yoshiga yetganda esa o'ziga ta'lim va tarbiya beruvchi ustozlari va tengqurlari bilan muloqot qilish bilan birgalikda yangi bilimlarni olish jarayoni boshlanadi.

Maktab o'quvchilari ruhiy salomatligining psixologik xususiyatlari kichik maktab yoshidan boshlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davri o'z nihoyasiga yetadi. Bu davrni tugatgach bola ham jismonan va psixologik jihatdan maktab yoshiga yetgan bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar 7-8 va 11 yoshgacha hisoblanadi. Hamda bu davrda bolalar boshlang'ich sinf holatida bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda pedagog ishlarni tashqil qilishda kichik maktab yoshidagi bolalarning anatomik fiziologik xususiyatlarini ijtimoiy taraqqiyot darajasini ham hisobga olish lozim.

Osmir yoshlarning xulq-atvor va faoliyatlarida ba'zan o'zlarining kuchlari yetmaydigan qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi.[3.245b.]

Maktab o'quvchilarining ruhiy salomatligining psixologik xususiyatlari bir qator omillarni o'z ichiga oladi:

1. Emosional tartibga solish: his-tuyg'ularni to'g'ri boshqarish va ifodalash qobiliyati.
2. Qiyinchilik yoki stressdan qaytish qobiliyati.
3. O'z-o'zini hurmat qilish: O'z qadr-qimmatini va qobiliyatiga ishonch va ishonch.
4. Ijtimoiy ko'nikmalar: tengdoshlar va kattalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.
5. Muammolarni yechish qobiliyatlari: muammolarni konstruktiv tarzda aniqlash va hal qilish qobiliyati.
6. Moslashuvchanlik: O'zgarishlar va o'tishlarga moslashish qobiliyati.
7. Stress va qiyin vaziyatlarni yengish uchun foydalaniladigan strategiyalar.
8. O'z-o'zini anglash: O'z fikrlari, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini tushunish.
9. Sog'lom munosabatlar: boshqalar bilan ijobiy aloqalarni shakllantirish va saqlab qolish qobiliyati.
10. Maqsad hissi: Maqsadlarga ega bo'lish va hayotda yo'nalish hissi.

11. Optimizm: Hayotga ijobiy qarash va ijobiy natijalarga erishish imkoniyatiga ishonish.

12. Jamoa yoki guruhga bog'langanlik hissi.

Maktablar uchun ijtimoiy-emotsional ta'lim dasturlari, qo'llab-quvvatlovchi muhit va ruhiy salomatlik resurslaridan foydalanish kabi turli vositalar orqali ushbu xususiyatlarni targ'ib qilish muhimdir. Bundan tashqari, har qanday ruhiy salomatlik muammolarini erta aniqlash va aralashuv maktab o'quvchilarining farovonligini ta'minlashda juda muhimdir.

Adabiyotlar ro'yhati.

• O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 29 dekabr 5-6 bet.

- Abdulmadjidova, M. (2021). Muloqot.Bola Psixik Rivojlanishining Muhim Omili. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 1(6), 614-617.
- Z.T. Nishanova, N.G'.Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X.Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi Pedagogik psixologiya T- 2019 245b.

IJTIMOIIY MUNOSABATLARDA MARKETING PSIXOLOGIYASI

Andijon Davlat Universiteti

Iqtisodiyot kafedrası magistranti

Teshaboyev Baxromjon

Annotatsiya:

Bu maqolada, ijtimoiy munosabatlarda marketing psixologiyasining ahamiyati va ulardagi muhim ko'rsatkichlar ko'rib chiqiladi. Maqola, mijozlar bilan munosabatlar kuchaytirish, ularning talab va qiziqishlarining psixologik asoslari, shuningdek, marketing strategiyalarining ijtimoiy munosabatlarga ta'siri va ijtimoiy rivojlanish uchun qanday ahamiyatga ega bo'lishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy munosabatlar, marketing psixologiyasi, mijozlar, talablar, qiziqtirish, marketing strategiyalari, munosabatlarga etkisi, ijtimoiy rivojlanish.

Kirish:

Ijtimoiy munosabatlarda marketing psixologiyasi, korxonalar va ishlab chiqaruvchilar uchun juda muhim hisoblanadi. Mijozlar bilan ijtimoiy munosabatlarni kuchaytirish va marketing strategiyalarini rivojlantirish, ishlab chiqaruvchilarning muvaffaqiyatini kuchaytirishda kritik ahamiyatga ega. Bu maqolada, ijtimoiy munosabatlar va marketing psixologiyasining asosiy ko'rsatkichlari va ulardagi muhimlik ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy munosabatlar va marketing psixologiyasi sohasidagi yana bir necha muhim mavzular to'g'risida tahlil qilinadi va ularni o'rganish uchun foydalanilgan adabiyotlar taqdim etiladi. Ijtimoiy munosabatlar va marketing psixologiyasi, mijozlar bilan kompaniyalar va brandlar orasidagi munosabatlarni tushunish, o'rganish va shakllantirish jarayonlarini tahlil qiladi. Bu sohada, insonlar o'z xohishlarini, ehtiyojlari va talablari asosida harakat qiladilar, shuningdek, ularning g'amxo'rliklari, umidlar va xavfli ta'sir ostida qaror qabul qilishlari ko'rsatiladi.

Ijtimoiy munosabatlarda marketing psixologiyasining muhimliklaridan biri, marketing strategiyalarining mijozlar psixologiyasiga mos ravishda shakllanishi va ularning yo'l harakatlariga tajribiy javobgarlikka ega bo'lishidir. Masalan, mijozlar o'z xohishlarini bajarish, xarajatlarini optimallashtirish va xizmatlardan o'ta o'rtacha qadar qoniqish, marketing strategiyalarining amaliyotda muvaffaqiyatga erishishida muhim ahamiyatga ega.

Maqolada, marketingning mijozlar bilan munosabatlarini o'rganish, ularning talablarini aniqlash, ularga qanday qiziqtirish yaratish va ular bilan to'g'ri aloqada bo'lishning muhimligi, shuningdek, marketing strategiyalarining ijtimoiy munosabatlarga etkisi tahlil qilingan. Maqola, korxonalar va yetakchi brandlar uchun mijozlar bilan munosabatlarni kuchaytirish va marketing strategiyalarini rivojlantirishda qo'llanma sifatida yordam beradi.

Asosiy qism:

Ijtimoiy munosabatlarda marketing psixologiyasi, korxonalar uchun juda muhimdir. Mijozlar bilan ijtimoiy munosabatlar, marketing strategiyalarining muhim qismlari hisoblanadi. Ijtimoiy munosabatlar va marketing psixologiyasining ko'rsatkichlari va ularni qanday qo'llash mumkinligi, korxonalar uchun ahamiyatlidir.

Mijozlar bilan munosabatlarni rivojlantirishning muhim sabablari, ularning ehtiyojlari va talablariga mos kelishi, ularning his-tuyg'ulariga e'tibor qaratish va ularning istaklarini tushuntirishga asoslanadi. Mijozlar bu usulda korxonalar bilan ijtimoiy munosabatlarni kuchaytirish orqali sotuv hajmini oshiradi.

Marketing psixologiyasining mohiyati, mijozlar bilan munosabatlarni kuchaytirish, ularning talablarini tushuntirish va ularni sotib olish uchun qanday qiziqtirish asosida shakllanadi. Bu marketingda qo'llaniladigan strategiyalar, reklama, brand tasvirlarining yaratilishi, mahsulot ijtimoiy ta'siri va mijozlar bilan bog'lanishning ko'rinishlarga asoslangan.

Jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va marketing psixologiyasining tushunish va ularni qanday qo'llash mumkinligi, brandning muvaffaqiyatini kuchaytirishga yordam beradi. Raqobatni rivojlantirish mijozlar ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan harakatlarni amalga oshirishga qat'iy e'tibor qaratishi zarur bo'ladi.

Xulosa:

Ijtimoiy munosabatlarda marketing psixologiyasi, korxonalar va yetakchi brandlar uchun muhim bo'lgan kritik mavzulardan biridir. Mijozlar bilan ijtimoiy munosabatlarni kuchaytirish va marketing strategiyalarini rivojlantirish, brandning muvaffaqiyatini kuchaytirishda juda ahamiyatga ega.

Maqolada, ijtimoiy munosabatlar va marketing psixologiyasining muhimligi, ularning asosiy ko'rsatkichlari, marketing strategiyalariga etkisi va ijtimoiy rivojlanish uchun ahamiyati tahlil qilindi. Mijozlar bilan munosabatlarni kuchaytirish uchun ularning ehtiyojlari va talablari tushunilishi, ularning his-tuyg'ulariga e'tibor qaratilishi va ularning istaklarini qondirish muhimdir.

Marketing psixologiyasi, mijozlar bilan munosabatlarni kuchaytirish va ularni sotib olish uchun qanday qiziqtirish yaratish asosida qo'llaniladi. Bu esa marketing strategiyalarini shakllantirishda va reklama, brand tasvirlarining yaratilishida katta ahamiyatga ega.

Jamiyatda ijtimoiy munosabatlar va marketing psixologiyasining tushunish va ularni qanday qo'llash mumkinligi, brandning muvaffaqiyatini kuchaytirishga yordam beradi. Ushbu mavzularga e'tibor berish va ularni amalga oshirish, korxonalar va brandlar uchun keyinchalik osonroq bo'lgan turli sohalarda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Kotler, P., & Armstrong, G. (2017). Principles of marketing. Pearson.
2. Solomon, M. R., Dahl, D. W., White, K., Zaichkowsky, J. L., & Polegato, R. (2019). Consumer behavior: Buying, having, and being. Pearson.
3. Schiffman, L. G., & Kanuk, L. L. (2010). "Consumer Behavior." Pearson.
4. Cialdini, R. B. (2007). "Influence: The Psychology of Persuasion." Harper Business.
5. Ariely, D. (2008). "Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions." HarperCollins.
6. Kahneman, D. (2011). "Thinking, Fast and Slow." Farrar, Straus and Giroux.
7. Berger, J. (2016). "Contagious: How to Build Word of Mouth in the Digital Age." Simon & Schuster.
8. Pink, D. H. (2012). "To Sell Is Human: The Surprising Truth About Moving Others." Riverhead Books.
9. Godin, S. (2007). "Purple Cow: Transform Your Business by Being Remarkable." Portfolio.

10. Heath, C., & Heath, D. (2010). "Switch: How to Change Things When Change Is Hard." Crown Business.

BO'LAJAK CHIZMACHILIK FANI O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH.

Choriyev Olmosbek Baxriddin o'g'li, Andijon davlat universiteti 13.00.02-Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi 1-bosqich doktoranti.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida “Xalqimiz shuni yaxshi bilishi kerak:Oldimizda uzoq va mashaqqatli yo'l turibdi. Barchamiz jipslashib, tinimsiz o'qib-o'rgansak, ishimizni mukammal va unumli bajarsak, zamonaviy bilimlarni egallab, o'zimizni ayamadan oldinga intilsak, albatta, hayotimiz va jamiyatimiz o'zgaradi”[1,1]. Bugungi kunda bo'lajak chizmachilik fani o'qituvchilarining pedagogik - psixologik,umumiy kasbiy mahoratlarini rivojlantirish dolzarb masalaga aylandi.Zamonaviy ta'limda oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim sifatini ta'minlashga qaratilgan izchil islohotlar zahirida yetakchi xorijiy tajribalarni o'zlashtirish,o'qituvchilarning fan doirasida zamonaviy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish muhim omil sanaladi.Natijada ilm-fanga bugungi kun uchun muhim hisoblangan ma'naviy yetuk raqobatbardosh kadrlar kirib kelishi ta'minlanadi.Ta'lim sifatini oshirishda asosiy rol o'ynovchi vosita sifatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotga joriy etish va undan oqilona foydalanish orqali bo'lajak o'qituvchi pedagog kadrlarning bilish faoliyatini o'stirish lozim.Ilg'or pedagogik texnologiyalarni ta'limga joriy etishda axborot multimedia vositalarining afzallik tomoni shundaki,pedagogning mustaqil fikrlashiga,dunyoqarashini kengaytirishga,tinglashga va mushohada etishga,o'z ustida ishlab mustaqil izlanishga o'rgatadi.Chizmachilik darslarida chizmalarni oson va qulay o'rganish uchun turli xil kompyuter dasturlari mavjud.Bo'lajak o'qituvchining kasbiy mahoratini shakllantirish, pedagoglarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida o'ziga xos o'rin tutadi.Pedagogning bilish faoliyati ko'p jihatdan o'rganilayotgan narsalarning murakkabligi,dinamikasi va keng qamrovliligi bilan ifodalanadi[1,45].Bo'lajak chizmachilik fani o'qituvchilarining fazoviy tasavvurlari va

grafik savodxonligini rivojlantirish jarayonida shakllantirilishi kerak bo'lgan kasbiy va pedagogik mahorat quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) Grafik savodxonlik. Geometrik yasash elementlarini qo'lda mustaqil bajara olish ko'nikmasi, x, y, z o'qlarini yasash qonuniyatlarini bilish, uch o'lchamli fazoda geometrik jismlar va detallarning aksonometrik ko'rinishlarini chizish mahorati, detalning texnik chizmasini bajarish bilan bir qatorda qog'oz va gipsakartondan foydalanib uning maketini yasash va AutoCAD va Autodesk 3ds Max dasturlaridan foydalanib detal modelini chizish;

2) Fan nuqtayi nazaridan topshiriqlar ketma-ketligini yaratish va ishdagi xatolarni aniqlash, ularning kelib chiqishini tahlil qilish va bartaraf etish;

3) Talabalarning bilish faoliyatini izchil tashkil etishga qaratilgan qobiliyat; muayyan topshiriq ustida ishlash ketma-ketligini nazorat qilish faoliyatini takomillashtirish qobiliyati;

4) Fanga bo'lgan qiziqishlarni uyg'otish maqsadida fanlararo aloqalarni topish va tahlil qilish.

Bo'lajak pedagoglar kasbiy faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida turli fanlar bo'yicha bilimlar majmuasini egallagan bo'lishi kerak. Bo'lajak chizmachilik fani o'qituvchisining kasbiy pedagogik mahoratini rivojlantirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) Pedagogning ilmiy ko'nikmalarni egallashi, interfaol metodlarni o'zlashtirish va amaliyotga tatbiq qilishni tizimli ravishda amalga oshirish.

2) Dars jarayonidan tashqari mustaqil mashg'ulotlarni amalga oshirish.

3) Fazoviy tasavvur ko'nikmalarini rivojlantirish.

4) Kasbiy va pedagogik mahoratni rivojlantirishga yordam beradigan interfaol va interaktiv metodlar jamlanmasi.

Chizmachilik fanida birinchi darsdan boshlab o'qituvchi tomonidan talabalarga notanish bo'lgan ko'plab atamalarni ishlatib boshlaydi. Bu ta'lim jarayonida o'zlashtirishning murakkablashuviga olib kelishi mumkin. Bu hol ayrim talabalarga

birdaniga eslab qolishlari uchun qiyinchilik tug'dirib,ularda fanni o'zlashtirishlariga ishonchsizlik hosil qiladi.Shuning uchun o'qituvchilar dastlab talabalarni o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan terminlar bilan tanishtirishda shu terminlarni soddaroq lekin mazmun jihatidan to'g'ri ko'rinishda qo'llash lozim.Masalan "Proyeksiyalash usullari" mavzusini o'rganishda doskada oldin ikkita "proyeksiya" va "oldinga otish" so'zlarini yozib mavzuni tushuntirishni boshlash mumkin.Talabalarga imkoniyat doirasida Arximed,Abu Rayhon Beruniy,Abu Ali ibn Sino,Leonardo Da Vinchi,Gospar Monj,N Chetveruxin kabi ko'plab allomalar,rassomlar,muhandislar,konstruktorlar va arxitektorlar hayotidan eng yorqin va qiziqarli voqealarni so'zlab berishga harakat qilish kerak[3,12].Nazariyaning amaliyot bilan birgalikda bog'lab olib borilishi chizmachilikda nazariy ma'lumotlar o'zlashtirilgandan so'ng,o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash mexanizmini osonlashtiradi.Pedagog olimlarning tadqiqoti shuni ko'rsatadiki,zamonaviy ta'limda bilim sifatini oshirishning eng maqbul usullarini qo'llash kerak.Shunday usulblardan biri bu muammoli o'qitish usuli hisoblanadi.Talabalar ba'zan doskadan,kitobdan chizmani tushunmasdan ko'r-ko'rona ko'chirib oladilar.Muammoli o'qitish uslubida ushbu kamchiliklarga barham beriladi.Talabaning fazoviy tasavvurini kengaytirish uchun to'g'ri yo'naltirilgan ilmiy-ijodiy muhit yaratilmasa o'qitishning har qanday tizimi va har qanday mashg'ulot samarasiz bo'lib qolaveradi.Muammoli o'qitish uslubida talabalarga to'g'ridan-to'g'ri bilim berilmasdan shunday holat vujudga keltiriladiki,bunda talaba muammoli vaziyatda mustaqil fikrlab bilimni o'zlashtiradi.Bu uslubda talabalarga shunday savol bilan murojaat qilinadi:"Faraz qilingki" , "Agar shunday bo'lganidachi?".Bu uslubning asosini savollar tashkil qiladi.O'qituvchi talabalar oldiga savol qo'yib,ularni o'ylashga,fikrlashga,keng mushohada yuritishga undaydi.Oxir-oqibat talabalar shu savolga javob topishga harakat qilib dars jarayonida faollik ko'rsatib dars qizg'in va munozarali o'tadi.Muammoli vaziyat o'qituvchiga birinchidan chizmachilikdan talabalar o'zlashtirishini nazorat qilishga,ikkinchidan talabalarda fazoviy tasavvur qay darajada ekanligini aniqlash imkonini beradi va o'qituvchi talabalar o'rganilayotgan ob'ekti haqida yaxshi tasavvur hosil qilish choralarini ko'radi.Muammo talabalar oldiga savol tariqasida yoki masala tariqasida qo'yilishi mumkin.Bundan tashqari chizmachilik darslarida didaktik prinsiplarni ham qo'llay olamiz.Didaktik prinsip yunoncha so'z

bo'lib, asos, qoida, talab degan ma'nolarni anglatadi. Didaktik prinsipni quyidagilar o'z ichiga oladi:

1) Ilmiylik prinsipi. Talabalar chizmachilik darsini yaxshi o'zlashtirishi uchun ularda grafika va geometriya fanlaridan bilim bo'lishi lozim. Ilmga asoslangan bilim berish uchun ilmiy iboralarni to'g'ri ishlatish lozim. Bundan tashqari talaba loyihalashning texnik va texnologik jihatlarini o'zlashtirgan bo'lishi talab etiladi.

2) O'qitishning ko'rgazmali prinsipi. Chizmachilik fanini o'qitishda ko'rgazmalilik darsning asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Talabalar eskiz va chizmalarni kuzatish orqali bu buyumlar haqida yaxshi tasavvurga ega bo'ladilar. Talabalarga detal modellarini namoyish qilib ajraluvchan birikmalar va ajralmaydigan birikmalar farqi, detallarning ichki va tashqi ko'rinishi, kesim va qirqim yuzalari o'rgatiladi.

3) Talabalar bilim darajasini oshirib borish prinsipi. Talabalar bilim darajasini oshirish deganda biz nafaqat talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini oshirish, balki shu bilimlar asosida ularda mantiqiy fikrlashni o'rgatib darsga ijodiy yondoshish asoslarini singdiramiz. Yoshlarning bilim darajasini doimo oshirib borish lozim.

4) Ta'lim bilan hayotning o'zaro bog'liqligi prinsipi. Bu prinsip bilim berishni ishlab chiqarish bilan o'zaro bog'liqlikda olib borish kerakligini anglatadi. Masalan to'garak mashg'ulotlarida talabalarning o'qituvchi tomonidan berilgan mustaqil topshiriqlarni bajarish orqali dars jarayonida olgan nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etishlari mumkin bo'ladi.

Xulosa qilib aytganimizda, bugungi kunda mavjud ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va amaliyotga tatbiq etish bugungi kunda barcha o'qituvchi uchun dolzarb vazifadir. Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan pedagogik vositalardan unumli foydalanish va olingan natijalar va tajribalar asosida boyitib borish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasidan.
2. N.S. Sayidaxmedov, A.Ochilov. "Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyixasi"-Toshkent: RTM, 1999.
3. E.I.Ro'ziyev, A.O.Ashirboyev "Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi" Fan va texnologiya, Toshkent-2010.
4. Ю.П. Беженарь "Методика преподавания черчения" Витебск ВГУ мени П.М. Машерова 2018.

MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARINI O'QITISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH.

Choriyev Olmosbek Baxriddin o'g'li, Andijon davlat universiteti 13.00.02-Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi 1-bosqich doktoranti.

Hozirgi vaqtda ta'lim sifatini yuqori bosqichga olib chiqish va raqobatbardosh yetuk mutaxassislar tayyorlash bugungi kunning dolzarb eng tashvishli masalalardan biri

hisoblanadi.Negaki,ko'pchilik metodlarning eskirgani va zamon talablariga javob bera olmasligi ta'lim sifatining pasayishiga olib keladi.Ushbu metodlarni yangilash va yanada takomillashtirish muhim masala hisoblanadi.

Bolalarning o'tish yoshi eng qiyin davr bo'lib o'qituvchilar o'z o'quvchilarining shu davrdagi o'ziga xos o'zgarishlarini hisobga olmasliklari natijasida bola o'qishdan soviydi.O'qituvchi tomonidan o'ta qattiqqo'llik qilish yoki qo'pol munosabatda bo'lish ham bola ruhiyatining salbiy tomonga o'zgarishiga olib kelib o'quvchi agressiv yoki o'z fikrini erkin bayon eta olmaydigan jur'atsiz shaxs bo'lib voyaga yetishiga olib kelishi mumkin.Donishmand xalqimiz bekorga bolani niholga qiyoslab ustozni bog'bon deb atamagan.Bog'bon yosh niholni qayerga qarab egsa nihol shu tomonga qarab o'sadi va shakllanadi.Shu o'rinda aytishimiz mumkinki bola shaxsiyatining rivojlanishida ta'limdan tashqari oilada olingan tarbiya va jamiyat, muhitning roli beqiyosdir[2,14].Bolalarning o'spirin yosh davri shvetsiyalik psixolog Jan Piaj (1876-1980) ning fikricha,o'spirinlarda ob'yektga,borliq dunyoga nisbatan abstrakt fikrlash jarayonining yetilishi bilan

xarakterlanadi. Fikr yuritish harakatining murakkablashishi bola hayotining barcha tomonlariga, hissiyotiga ta'sir ko'rsatadi. Amerikalik psixolog Stenli Holl (1884-1923) ta'biri bilan aytganda bolaning ichki va tashqi nizolarining kuchaygan davri bo'lib, "individual hissi" paydo bo'ladi. Amerika psixologi Erik Erikson (1902-1982) bolaning o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish yo'lida ishbilarmonlik va juda ta'sirchanlik paydo bo'ladi. Bu yoshda mehnatga bo'lgan munosabatiga asos solinadi. Bolalardagi ta'sirchanlik ijtimoiy omil va tarbiyalanish sharoitiga, shaxsning individualligiga bog'liq bo'lib, "men" degan qarama-qarshilik da'volari bola shaxsining hissiyotiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu yoshda bolalarda hayolparastlik davri boshlanadi. Tevarak atrofni o'rab turgan turli hodisalarga javob topishga intiladi. O'z ichki dunyosini qondirish maqsadida har xil gipotezalar tuzadi, o'zining psixik holatini sezmaydi. Agarda bola xafa bo'lsa, u atrofdagi muhitni sabab qilib ko'rsatishga urinadi. O'quvchilarning o'tish yoshidagi har xil "qiliqlarini" [hisobga olib](#), o'qitish tashkil qilinsa, uning samaradorligi oshishiga sababchi bo'linadi. O'quvchilarning psixik o'zgarishlariga mos keladigan didaktik metodlar tatbiq qilib yangi natijalarga erishish mumkin. "Muhandislik grafikasi" ta'lim yo'nalishining o'quv rejasida "Muhandislik grafikasi fanini o'qitishning zamonaviy texnologiyalari" fani mavjud bo'lib, unda chizmachilik fanini o'qitishda pedagogik texnologiyalarni o'rni va amaliy ahamiyati o'rganiladi. Oliy ta'lim muassasalarida mutaxassis kadrlar tayyorlanishi sababli pedagogik texnologiyalarni fanga amaliy tatbiqini va uni tashkil qilish metodikasini bo'lajak o'qituvchilarga ilmiy asosda yetkazib berish lozim.

Bolalarning 8-9- sinflarda o'qiydigan payti o'tish davrining qiyin vaqtiga to'g'ri keladi. Shu yoshdagi bolalarga chizmachilikdan dars berishni biroz bo'lsa ham osonlashtirish, o'qishda o'quvchilarning faolligini oshirish maqsadida chizmachilikni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarga murojaat etiladi. Yuqori ta'lim sifati va ilg'or pedagogik usullardan foydalanib o'quvchilarga bilim berilsagina ko'zlangan samaradorlikka erishish mumkin bo'ladi. Bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ijobiy munosabatlarda o'z aksini topadi. Ta'lim olish murakkab va izchil davom etadigan jarayondir, bu kishidan sabr-toqat va o'z ustida tinimsiz ishlashni doimiy izlanishda bo'lishni talab etadi [3,80]. O'qituvchi o'quvchining shaxsiy temperamenti va harakter

xususiyatlarini tushungan holda har bir o'quvchi bilan individual tarzda ishlashi hech shubhasiz ta'lim samaradorligini oshirmay qo'ymaydi. Dars jarayonini boshqarish va tashkillashtirishda o'qituvchining bilimi, tajribasi, ko'nikmasi, ilmiy-pedagogik salohiyati, mahorati, qobiliyati asosiy omil hisoblanadi. Shunga ko'ra, jumladan darsni oddiydan murakkabga qarab rivojlantirib, qo'llaniladigan o'quv qo'llanmalar va vositalar tayyorlanadi. O'quv xonasi dars uchun tayyorlab qo'yiladi. O'qituvchi ma'ruza qila turib quyidagilarga e'tibor qaratadi:

1)O'quvchilarni savol-javobga undash orqali guruhda muhokama muhitini yaratadi, ijobiy javoblarni shakllantiradi;

2)Vaqtincha erkin fikr almashishga ruxsat beradi;

3) Kundalik hayotdan ibratli misollar keltiriladi;

4)O'quvchilarni savol berishga undaydi;

5)Ilgari o'rganilgan hodisa va vaziyatlarni yangilari bilan taqqoslashni amalga oshiradi;

6)Fan doirasida turli ma'lumotlarni jonli, qiziqarli bayon qiladi. Dars jarayonida o'quvchilarni tanqidiy va tahliliy fikrini shakllantirishda, uchta bosqichdan foydalaniladi:

1)Yo'llanma berish;

2) Ahamiyatini oshirish;

3) Fazoviy fikrlash.

Har qanday fanni o'qitishning metodikasi uchta asosiy tarkibiy qismlar:konsepsiya,ta'limning metodik tizimi va ular ta'siri natijalarini baholashdan iborat.Chizmachilik darslari uchun eng keng tarqalib ommalashgan dars turi aralash yoki kombinatsiyalashgan darsdir.Bunda o'qituvchining mavzuni bayon qilishi bilan qatorda o'quvchilar tomonidan amaliy ishlarning bajarilishi ham muhim ahamiyatga egadir.Ushbu amaliy ishlar o'quvchilarga o'quv amaliyotidan foydalanib olingan bilimlarni mustahkamlashga hamda uy vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtirishlariga ko'maklashadi[1,37].Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar,innovatsion texnologiyalar,pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv

jarayonida qo'llashga qiziqish ortib bormoqda. Bunda, asosan o'quvchilar hozirgacha tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga va imkoni boricha xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, bilim olishi, shakllanishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bunday ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, bola shaxsiyatini to'g'ri kamol toptirish muayyan kasbga yo'naltirish ayniqsa insondan sabr-toqat qunt bilan ishlashni talab qiluvchi muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda pedagogika va psixologiya fanlarining o'rni beqiyosdir. Shuningdek fanlararo o'zaro aloqalar ham pedagogika va psixologiya, muhandislik grafikasi fanlarining o'zaro bog'liqlik jihatlarini to'la namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. E.I. Ro'ziyev, A.O. Ashirboyev. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi.

Fan va texnologiya Toshkent-2010.

2. Xalimov M. Chizmachilik darslarida yangi innovatsion texnologiyalarni qo'llash. Xalq ta'limi jurnali 2006, 3-son.

3. Sayidaxmedov N.S. Pedagogik texnologiya. Tahlil, ta'rif, mulohaza. Ma'rifat 1998.

4. J.Y. Yodgorov, T.R. Sobirov, N.J. Yodgorov Geometrik va Proyeksion chizmachilik Toshkent "Yangi asr avlodi" 2008-yil.

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA AXBOROT MUHITI TUSHUNCHASI VA XUSUSIYATLARI.

O'g'ilxon Vaxabova ADPI katta o'qituvchisi

Zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalari (Internet, mobil aloqa) rivojlanishi ta'siri ostida hozirgi bosqichda shaxslararo va guruhlararo o'zaro ta'sir, jamiyatning o'zini o'zi tashkil etish tamoyillarida tubdan o'zgarishlar ro'y bermoqda, ular hududiy

joylashuvga tobora kamroq bog'liq bo'lgan holda, foydalanuvchilar maqomidagi farqlar, ularning etnik va diniy mansubligi yoki boshqa moddiy xususiyatlarga ko'ra rivojlanmoqda.

Bugungi kunda jamiyatda internet kommunikatsiyalarining tezkor ravishda tarqalishi barcha darajalarda faol muhokama qilinmoqda. Bu soha psixologlar, shifokorlar, filologlar, sotsiologlar, harbiylar, faylasuflar, siyosatshunoslar, dasturchilar va boshqa axborot texnologiyalari mutaxassislarini qiziqtirmoqda. Internet kommunikatsiyasi deyarli barcha zamonaviy davlatlarda ijtimoiy reallikka aylandi va amaliy ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarning yangi yo'nalishlarini belgilab bermoqda.

Zamonaviy yosh avlodning megapolislarda axborot muhitini ijtimoiy normalarga o'zaro ta'siri muammosi dolzarbdir. Axborot muhitidagi hayotning yuqori ritmi sharoitida odam psixologik bosimga duchor bo'ladi. Xususan, odamlarning gavjumligi, yopiq joylar, quyosh nuri va tabiiy hududlarning yetishmasligi, shahar transportining tezligi va shovqini, noqulay ekologik muhit, shahar bo'ylab harakatlanishning murakkabligi va davomiyligi – bularning barchasi shaxs uchun "psixologik bosim" yaratadi.

Axborot muhiti yoshlarning bo'sh vaqtlarini tobora ko'proq to'ldirib, ko'pincha jonli muloqot vaqtini siqib tashlamoqda. Hozirgi vaqtda ijtimoiy xulq-atvorning yangi modellarini targ'ib qila oladigan va real o'zaro ta'sir doirasiga integratsiyalashuvi mumkin bo'lgan juda ko'p turli xil internet tarmoqlari mavjud.

Yoshlar alohida ijtimoiy guruh sifatida ijtimoiy tuzilmadagi o'z o'rnini faol izlash, ijtimoiy normalar, qadriyatlar va xulq-atvor standartlarini ishlab chiqish tufayli ushbu muammoni o'rganish dolzarblashib bormoqda.

Ijtimoiy psixologlarning ko'plab tadqiqotlari ijtimoiy tarmoqlarda o'zini o'zi namoyon etish muammosi, profil tahlili, shaxsiy xususiyatlarning ayrim xususiyatlarini baholash, qiziqishlarini bashorat qilish bilan bog'liq (D. Klumper, Dara N. Grinvud va boshqalar), Internetda o'zini o'zi taqdim etish bilan (E.P. Belinskaya, A.E. Jichkina, A.E. Voiskunskiy, O.N.Arestova, O.V.Smislova, K.Yang., J.Suler, E.Rid, B.Bekker va boshqalar) tadqiqotlar o'tkazmoqdalar. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar o'sib borayotganiga qaramay, bizning fikrimizcha, axborot muhiti va

yoshlarning ijtimoiy normalari o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari to'liq o'z ifodasini topgan emas.

Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarda mualliflarning ko'plab asarlari axborot muhitida shaxslararo va guruhlararo muloqot va o'zaro ta'sirning xususiyatlari, taassurotlar va ijtimoiy normalarning o'ziga xosligini shakllantirish muammolariga bag'ishlangan. Lingvistik nuqtai nazardan, axborot muhiti olimlar tomonidan "elektron nutq" – nutq faoliyatining xususiyatlari va tilning ishlashi sifatida ko'rib chiqiladi (I.N. Rozina, L.Yu. Shchipitsina, E.I. Goroshko, A.G. Avramova, F.O. Smirnov, E.N. Galichkina va boshqalar). [1;445-454 cc].

Axborot muhitida ommaviy aloqa vositasi sifatida internet quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- 1) markaziyashtirilgan tashkiliy tuzilmaning yo'qligi;
- 2) axborotni tarqatishning yuqori tezligi;
- 3) axborotni tarqatish tarmoq usulida amalga oshiriladi, olomonning ta'sir mexanizmiga o'xshash xususiyatlarga ega (mish-mishlarning tarqalishi, nazoratsizlik, "tasodifiy muhit");
- 4) muloqotning yuqori interaktivligi: real vaqt rejimida tinglovchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotga kirishish va fikr-mulohazalarni qabul qilish, shuningdek, auditoriyaning bir-biri bilan aloqasi (forumda muhokama).

So'nggi yillarda kommunikatsiya nazariyalari soni sezilarli darajada oshdi. A.K. Bolotov va Y.M. Jukovlarning asarlarida ijtimoiy xulq-atvor kontekstidagi muloqot ko'rib chiqildi. Mualliflarning fikriga ko'ra, tarmoqlararo muloqot – bu shaxslararo o'zaro ta'sir va munosabatlarning barcha turlari va darajalarini o'z ichiga olgan turli xil ijtimoiy aloqalardir [2;89 c]. Shu bilan birga, kommunikantlarning shaxsiy ishtiroki darajasi va ijtimoiy xulq-atvorni tashkil etish usuli muhimdir.

Axborot muhitida o'zaro ta'sirning uchta darajasi mavjud: ijtimoiy-rol (muayyan ijtimoiy muhitda normalarni qabul qilish), biznes (samarali qo'shma faoliyat) intim-shaxsiy (psixologik yaqinlik, empatiya). Mualliflar, shuningdek, ijtimoiy aloqa va ommaviy kommunikatsiya o'rtasidagi farqni ta'kidlaydilar, bunda ikkinchisi texnik

vositalar va ommaviy axborot vositalari ko‘rinishidagi vositachidan majburiy foydalanishni talab qiladi.

E. Reid virtual identifikatsiyaga ta’sir qiluvchi elektron aloqaning uchta asosiy xususiyatini beradi: anonimlik, masofa va moslashuvchanlik. Virtual makonda foydalanuvchining o‘zi o‘z shaxsini belgilaydi. Virtual makon boshqaruv va o‘zini o‘zgartirish uchun juda qulay [3;395-428 c].

Axborot muhitidagi yoshlarning internet kommunikatsiyasida quyidagi maqsadlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

- instrumental maqsadlar – kommunikator qabul qiluvchining yordami bilan ma’lum bir narsa, xizmat va hokazolarni olishni xohlaydi. Uchrashuvga yozilish, harid qilish, chipta sotib olish, davlat xizmatidan foydalanish va boshqalar shaxsiy ishtirokisiz internet aloqalari yordamida amalga oshirilishi mumkin.

- munosabatlar bilan bog‘liq maqsadlar – kommunikatorlar o‘rtasidagi munosabatlarni shakllantirish, saqlash yoki yo‘q qilish. Ko‘plab tanishuv saytlari va turli xil lahzali xabar almashish dasturlari (messenjerlar) mavjud bo‘lib, ular yordamida hududiy va vaqt cheklovlarisiz shaxslararo munosabatlarni saqlab qolish oson.

- o‘z-o‘zini anglash bilan bog‘liq maqsadlar (Men konsepsiyasi) – o‘zlari haqida ma’lum bir g‘oyani shakllantirish, o‘z-o‘zini hurmat qilishni o‘zgartirish va saqlash. Internet muhiti orqali o‘ziga xoslik va barqaror o‘zini o‘zi konsepsiyasini topish muammosi [4; 199 c.].

Axborot muhitida Internet-kommunikatsiyalar yordamida zamonaviy yoshlar, ayniqsa, texnologik jihatdan rivojlangan jamiyatda turli muammolar va maqsadlarni hal qilishi mumkin. Qoidaga ko‘ra, ko‘pchilik axborot muhitidagi aloqa harakatlari ko‘p funksiyali bo‘lib, odam bir vaqtning o‘zida bir nechta maqsadlarni ko‘zlab, ular o‘rtasida ierarxiya qurishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Горошко Е. И. К уточнению понятия «Компьютерно-опосредованной коммуникация»: проблемы терминоведения // ОТО. - 2009. - № 2. - С. 445-

2. Болотова А.К., Жуков Ю.М. Психология коммуникаций [Текст] : моногр. А.К. Болотова, Ю.М. Жуков; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. - 495 с
3. Белинская Е.П. Современные исследования виртуальной коммуникации: проблемы, гипотезы, результаты / Е.П. Белинская, А.Е. Жичкина // Образование и информационная культура. - М., 2000. - С. 395-428
4. Жичкина А.Е. Взаимосвязь идентичности и поведения в Интернете пользователей юношеского возраста: дис. . .канд. психол. наук: 19.00.05 / А.Е. Жичкина. - М., 2001. - 199 с.
5. O'Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOIIY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA'SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22

ДЖОН ЛООКНИНГ ХАЁТИ ТАЪЛИМИ ВА БЕРГАН ТАВСИЯЛАРИ

АДПИ катта ўқитувчиси Вахабова
Ўғилхон Толибжоновна.
1-курс талабаси Юлашева
Мохитабон Фарход қизи

Аннотация: мактабгача таълим таъкилотлари тарбиячиларига болаларада илмга чанқоқлик, сахийлик, ўзини кўрсата билишлик каби сифатларини ривожлантиришига Джон Лоокнинг хаёти асносида тавсиялар кенг баён килинган.

Калит сўзлар: монархия, конситутция, фалсафа, метод, комондон, мактаб, оқсфор, бақалавр, магистр, медицина, грек-лотин тили, институт, физиолагик ва рухий ривожланиш, эмпиризм, либерализм.

Аннотация: подробно даны рекомендации из жизни Иоанна Луки воспитателям дошкольных образовательных организаций по развитию у детей таких качеств, как жажда знаний, щедрость, самовыражение.

Ключевые слова: существование, монархия, конституция, философия, метод, комондон, школа, Оксфорд, бакалавр, магистр, медицина, греко-латинский язык, институт, физиологическое и духовное развитие, эмпиризм, либерализм.

Annotation: *the recommendations of John Luke's life for the educators of preschool educational organizations to develop such qualities as thirst for knowledge, generosity, self-expression in children are given in detail.*

Key words: *existence, monarchy, constitution, philosophy, method, komonodon, school, Oxford, bachelor, master, medicine, Greek-Latin language, institute, physiological and spiritual development, empiricism, liberalism.*

Джон Лоок 1632 йилда 29 августда шимолий-ғарбий Англиянинг Бристол яқинидаги Рингтон шаҳарчасида самерит графлигидаги адвокатлар оиласида дунёга келади. XVII-асрда Англияда озодликнинг биринчи белгилари бўла бошлади. Англиянинг монархиядан конституцияга ўтиш даврида умумий фалсафа асослари амалиётига хисса қўшган буюк Англия философи Джон Лоок дунёга келди. Отаси Джон Лоок машҳур адвокат бўлиб ўзининг округида обрў эътиборга эга бадавлат шахслардан хисобланган. Отаси озодликсевар инсон бўлиб Карл I ҳукмронлиги даврида армияда капитан бўлиб хизмат кўрсатди. Онаси жуда сахий инсон бўлган ўша пайтлар бор мол-мулкни мухтожларга тарқатиб юборган ва бу билан у ўғлига атрофидагиларга ёрдам бериб яшаш кераглигини ўргатган. Отаси Джон Лоокнинг тарбияси билан жиддий шуғулланган ва хаттоки ўғлининг тарбияси учун тарбия методикасини ишлаб чиқади. Унга кўра у ўғлини ўзидан узокда итоаткорликда ушлаб секин асталик билан уни ўзига яқинлаштирган ва қаттиқ овоз оханглари ўрнига маслахат ва ўғитларига алмаштирган, қўмондон ва иноаткор роллари тенглашиб мустаҳкам дўсликка айланган. Джон Лоок отасининг бу методикасини вақтлар ўтиб мактаб ва мақуллаб эслаган.

Онаси ҳақида унинг қизлик исми Кинг бўлгани маълум холос. У фарзандини яъни Джон Лоокнинг акасини кичик ёшида йўқотганлиги сабабли доимий кўрқувда яшайди ва вақтини ибодатда ўтказади. 1946-йилда отасининг дўсти палковник Александр Попхемнинг маслахати билан “Весминистр” мактабига қабул қилинади. Мактабни энг илғор ўқувчиларидан бўлган 1652-йил Оксфорд институтига қабул қилинади. 1656 йилда бакалавр ва 1658 йилда магистр бўлди. Институтда медицина, грек ва лотин тили, адабиётни ўрганди. Бутун борлиқ ҳақидаги асосий билимларини Роберт Бойлдан ўрганади ва унинг фанга бўлган қизиқишларини уйғонишида ҳам устози, ҳам йўл бошловчиси ҳам Роберт Бойл бўлган. Роберт Бойл ёш Джонга талаблари ичида алоҳида эътибор бериб унга фикрлашининг бўш олди кечгисидан кўра қисқа ва лўнда мазмунан пухта фикрлашни ўргатган. Талабалик даврларда Лоокдан яна илк кунлари Ричерд Лоуэр тиббиётга бўлган қизиқишларини уйғотган, ҳамда илмнинг бир қанча жавҳаларида мутахассис бўлган рухоний Джон Уилкинслардан ҳам билади. Джон кичик ғоялар катта ғояларнинг пойдевори деб хисоблаган. Институтни тамомлаб

қадимий тилларда дарс беради. Бу ловозимда узоқ фоалият юритмайди бунга граф Энтони Эшли Курер Шефсбер сабаб бўлади. Ўлар пайит граф оғир хаста бўлиб касаликнинг тўғри ташхисини Лоок қўйди ва графнинг таклифи билан унинг ойлавий шифокорига айланди ва биргаликда унинг тарбияси билан шуғулланади.

Джон физиологик ривожланиш рухий ривожланиш билан биргаликда тарбияланиши лозим деб ҳисоблайди. У бутун умрини уйсиз бошқаларнинг уйида педагогик қилиш билан ўтказади ёши анча катта бўлганда эшитиш қобилиятини йўқотади бу унга кўплаб суҳбатларда суҳбатдошларини эшита олмаганидан қийинчиликлар туғдирганлигини айтиб ўтган ва 1704 йилда астмадан оламдан ўтади.

У эмпиризм ва либерализм вакилларидан бўлган. Эмпиризм – Юнончадан – тажриба фалсафий оқим ҳиссий тажрибаларга асосланган.

Либерализм – мутлоқ ҳокимиятга қарши қаратилган назариялар фуқаровий, сиёсий, иқтисодий эркинликга оид асосий қоидаларни эълон қилган ижтимоий-сиёсий оқим.

Джон Лоок фалсафа тарихида инсон келиб чиқиши, ривожланиши, билимлари ҳажми ва шу саволлар устида изланишлар психологик методини киритди. Яна у конституционализм илмий теориясини биринчи бўлиб яратган.

Джон графнинг фарзандларининг тарбияси билан шуғулланган вақтларда дўстига бир қанча тарбия ҳақидаги фикрларини мактубда ёзади. Дўсти бу мактубларни тўплайди шундай қилиб “Тарбия ҳақидаги баъзи фикрлар” тўплами яратилади.

Джон Лоокнинг фикрлари:

- Кўп қонунлар яратманглар аксинча уларга риоя қилишликни назорат қилинглар.
- Фалокат шундай айёрлик фақат бир марта ёрдам беради бошқа вақт эса фақат ҳалақит қилади.

Джон лоок – политик либерализм асосчиси.

У давлат инсондан:

1)Яшаш ҳуқуқини

2)Мулк эгалиги

3)Тенглик эркинлиги

4)Халқнинг деспотик ҳуқимронликга қарши исён кўтариш ҳуқуқларини олиб қўёлмайди деб ҳисоблаган.

Тарбия ҳақидаги қарашлари:

Соғлом танада соғлом рух – бу дунёда бахтга эришишнинг қисқача, лекин тўлиқ таърифи. Бахт ёки бахтсизлик асосан инсоннинг ўз қўлидадир. Кимнинг руҳи ақлсизлик билан бошқарилса – у ҳеч қачон тўғри йўлни топа олмайди, кимнинг танаси носоғлом бўлса ёки нимжон бўлса янада олдинга ҳаракат қила олмайди.

Ўйлайманки, бола қалбини худди дарё суви каби у ёки бу тарафга йўналтириш мумкин, аммо тарбиянинг асосий мақсади ҳам шунда ифодаланади. Шунинг учун аввало инсоннинг ички дунёси ҳақида қайғуриш лозим, аммо унинг ташқи ҳимоя қобиғини ҳам унутмаслик керак. Менинг кейинги фикрларим ва изланишларим касал ва нозик болалар билан шифокорларнинг нима қилиши қандай даволаши ҳақида эмас, балки ота-оналарнинг шифокорга мурожаат қилмасдан болани соғлом шаклланишига эришиши уларни соғлигини эҳтиётлаш ва мустаҳкамлашга қаратилган.

1) Болалар қишда ҳам ёзда жуда қалин кийинмаслиги. Ёруғга чиққанимизда бизнинг юзимиз танамизнинг бошқа аъзоларига нисбатан чидамлироқ. Фақат одамлар танани чиниқтиради ва совуққа чидамлироқ қилади. Шунинг учун сизларга қишда қалин қийинишни маслаҳат бермайман. Хар куни бола оёқларини совуқ сув билан чайқашни тавсия қиламан. Бу тана аъзоларини чиниқтириб боришга киради.

Болани сузишга ўргатишлик муҳим, лекин болага пулси ва қонини ҳаракатга келтирмай туриб сувга туширманглар.

Яна болани иложи борича кўпроқ очик ҳавода олиб юришлик, лекин оловни ёнига яқинлаштирмаслик керак ҳаттоки қишда ҳам.

Қиз болалар тўғрисида эслатмалар болангизни кўйлаги жуда тор айниқса кўкрак қафасида тор бўлмаслигини назорат қилинг. Қаттиқ карсетлар ва тор кўйлақлар калта ва ноҳуш хидли нафаслар касал ўпкалар ва умуртқа поғонасининг қийшайишига олиб келиши мумкин. Овқатланиш тартиби, оддий ва одатий бўлиши мен 2-3 ёшгача болаларга гўшт беришни маслаҳат бермайман. Нонни ҳам кўп емаганлари мақул.

Нонуштага сутли таомлар ва сувда пиширилган кашалар.

Боланинг тўшаги қаттиқ бўлиши керак бу суякларни шаклланишида яшхи таъсир кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда Джон Лоокнинг фикрича “ғоялар туғма” эмас, балки ҳаёт мобайнида ҳисий кечилмалар асосида ортирилган бўлиб кичик ғоялар ҳам катта ғояларнинг пойёвори деб ҳисоблаган. Диний бағрикенлик ҳамда инсон ҳуқуқлари ҳурмат қилиниши тарфдори бўлган. Бола соғлига, тарбияси ва

ривожланиши ҳақида қиматли тафсиялар берган. Джон Лоокнинг “Тарбияга оид фикрлар” ида келтирилган айрим фикрларига асосланиб болаларни МТТ биламизки ёз фасли чўмилиш мавсуми бўлиб унда болаларни сувга тушушдан олдин нафас ва тетиклаштирувчи машикларини қилдириш, қизларга кўкрак қафаслари тор кийимлар кидирмаслик барча болаларга ва ота-оналарга бола ҳаракати ва соғлига учун қулай ва фойдали бўлган кийимлар кийишлари каби тафсиялар ўринли деб ҳисоблайман.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Андреева Г. М. Психология социального познания. –М.: 2000. -125 с.
- 2.Андреева Г.М. Методологические проблемы социально-психологического исследования. –М.: Педагогика. 1995. - 216 с.
- 3.Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы: Учеб. пособие для вузов — М.: Аспект Пресс, 2002. — 287 с
- 4.Антропов Ю.С., Шевченко Ю. В. Психосоматические расстройства. –М.: Изд-во «Институт психотерапии». 1999. -504 с.

О‘смирлик davrida psixik rivojlanishga xususiyatlarning nazariy tahlili

ADPI katta o‘qituvchisi O‘g‘ilxon Vaxabova Tolibjonovna

1-bosqich talabasi Dadamirzayeva Xanifaxon Saydullo qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari bo‘yicha olimlarning o‘z fikrlari xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: o‘smir, psixik o‘rish, jinsiy balog‘at, xarakter, xususiyat, o‘z-o‘zini anglash, e‘tibor, qiziqish.

O‘smirlik davriga o‘tish sifat jihatdan yangi shakllanishlarning paydo bo‘lishi bilan tavsiflanadi, ular o‘z-o‘zini anglashning yangi darajasi, "men-Kontsepsiya" sining shakllanishi deb tushuniladi. O‘smirlik 11-12 yoshdan, 14-15 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Aksariyat o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish, asosan, 5-sinfdan boshlanadi. «Endi o‘smir bola emas, biroq katta ham emas»-ayni shu ta‘rif o‘smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. Hozirgi o‘smirlar o‘tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka

ega. Ularda jinsiy yetilish ijtimoiylashuv jarayoni psixik o'sish oldinroq namayon bo'lmoqda .

O'smirlik - bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib , fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan harakterlanadi . Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyotijadal tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi , yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi , ma'naviy dunyosi boyiydi , ziddiyatlar avj oladi. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib , yangi xislar sezgilar jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham harakterlanadi.

O'smirlik –bu inson hayotidagi muhim va qiyin bosqich, hayotning qolgan qismini ko'p jihatdan belgilaydigan tanlov vaqti.O'smirlik davri bolaning ijtimoiy faolligining jadal rivojlanishi va qayta tuzilishi bilan ajralib turadi. Bola hayotining barcha sohalarida kuchli siljishlar sodir bo'lmoqda, bu yoshni bolalikdan kamolotga "o'tish davri" deb bejiz aytishmagan.

O'smirlik yoshida ularning xulq-atvorlariga xos bo'lgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo'lmaydi . Bu borada olimlarning o'z qarashlari mavjud . O'z davrida o'smir shaxsining eng muhim xususiyati, **L.S.Vygotskiy** ta'kidlaganidek, aks ettirishning tez rivojlanishi va uning asosida o'z-o'zini anglashdir. Aynan shu yoshda shaxsning o'zini o'zi qadrlashga yo'naltirilganligi paydo bo'ladi. O'smirning intilish darajasi o'z-o'zini hurmat qilish xususiyatiga bog'liq. O'z-o'zini hurmat qilish o'smirning boshqa odamlar bilan muloqot qilish jarayonida paydo bo'ladi va shakllanadi.. **L.S.Vigotskiy** o'smirlik davrida qiziqishlarning o'zgarishiga bog'liq ravishda ikki faza (salbiy va ijobiy) ajratib ko'rsatgan .Salbiy faza ilgargi qiziqishlarning so'nishi va yangi dastlabki jinsiy qiziqishlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Ijobiy faza keng , chuqur yangi qiziqishlarning paydo bo'lishi bilan harakterlanadi degan fikrlarni ilgari surgan .

A.V. Matyuxinaning ta'kidlashicha, jismoniy va jinsiy rivojlanish o'smirda boshqa jinsga qiziqish uyg'otadi va shu bilan birga ularning tashqi ko'rinishiga e'tiborni oshiradi. Juda hissiy sevgi-do'stlik munosabatlari mavjud. Javobsiz hamdardlik ko'pincha juda kuchli his-tuyg'ularning manbai bo'ladi. Ba'zi

o'smirlarda ilk bor jinsiy aloqaning birinchi tajribasi ham sodir bo'ladi deb hisoblagan.

N.G.Savina fikricha, o'zini o'zi boshqarishning ta'riflari uning adaptiv xususiyatini qayd etadi (vaziyat talablariga muvofiq xulq-atvorni o'zgartirish):

-boshqariladigan jarayonlar ko'rsatilgan (vosita va nutq xulq-atvorlari, his-tuyg'ular va e'tibor); -xulq-atvor o'zgarishining tabiati qayd etilgan (modulyatsiya yoki boshlash);

-obrazli va og'zaki ifodalarning vositachilik roli ta'kidlanadi . Bundan tashqari, hozirgi vaqtda inson hayotining beqaror ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, ko'plab axloqiy ko'rsatmalarni qayta baholash, hayotning yuqori ritmi shaxsni tobora ortib borayotgan axborot va hissiy stresslarga duchor qilmoqda. Bu hodisalar insonning xavotirlanish va salbiy ruhiy holatlarining kuchayishiga olib keladi, shu bilan bog'liq holda, shaxsning o'z zahiralarini boshqarish, o'z holatlarini boshqarish, tashqi ta'sir, ichki holat va boshqalar o'rtasidagi muvozanatni o'rnatish qobiliyatini shakllantirish va takomillashtirish muammosi. xulq-atvor shakllari yanada keskinlashadi.

G.A.Bogdalova emotsional barqarorlik xususiyatlar tarkibi, mexanizmlarini hamda uning o'smirlik davridayoq shakllanish imkoniyatlari va prinsplarini o'rgangan. G.A.Bogdalova tadqiqot natijalariga asoslanib, emotsional barqarorlikni quidagi jarayonlarning natijasi sifatida ko'rsatadi :

- a) Xulq-atvorda barcha emotsiyalarning e'tiborsiz namoyon etilishi;
- b) emotsiyalarning osonlik bilan, silliqqina bir holatdan ikkinchi holatga ko'chirilishi ;
- c) kishining o'z xulq-atvoriga mustaqil baxo berishi;

T.S.Jo'rayev o'quvchilar aqliy faoliyat ko'rsatkichi bir xil emasligini takidlab, bu xususiyat ularning saviyasiga, topshiriqni yechish motivatsiyasiga bog'liqligini aytib o'tadi. Muallif ta'lim jarayonida o'smir o'quvchilarda aqliy faoliyat usullarini shakllantirish shaxs aqliy kamolotini taminlashning muhim mezonini deb hisoblaydi.

Xulosa o'rnida shu narsaga alohida e'tibor berish kerakki, yuqoridagi olimlarning izlanishlarini o'rganib chiqib o'smirlik yosh davrining naqadar muhim va dolzarb mavzu ekanligini hamda bu yosh davrining psixologik xususiyatlariga va

o'zgarishlariga jamiyatning har bir a'zosi bee'tibor bo'lmasligini aytib o'tish o'rinlidir. O'smir tarbiyasiga oilada ota-ona va yaqinlari, ta'lim muassasalarida esa har bir pedagog ma'suldirlar. Oilada ota-onalar quyidagilarga e'tibor berishlari tavsiya etiladi:

- o'smir yoshidagi farzandlariga ko'proq e'tiborli bo'lish - bolaga imkon qadar vaqt ajratish;
- bo'sh vaqtining to'g'ri taqsimlanganligini nazorat qilib borish;
- qiziqishlariga ijobiy fikr bildirilib, do'stona muloqotning yo'lga qo'yilishi;
- oila a'zolariga nisbatan to'g'ri muomala ma'daniyatining yo'lga qo'yilganligini nazorat qilib borish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Vygotskiy, L.S. Bolalik psixologiyasi (1930) L.S.Vigotskiy. -M.: Eksmo-press, 2000. -1008 b.2.
2. Ambalova S.A. O'smirlik davrida aqliy rivojlanish omillari // Pedagogik jarayon: muammolar va istiqbollar.
3. G'oziyev E., Umumiy psixologiya'. -T.; O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2010. -548-b
4. O'smir psixologiyasi. -Perm: Ilm, 2014.6. Kreyg G., Bokum D.
5. Zamonaviy "qiyin o'smirlar" ning psixologik va pedagogic xususiyatlari // Togliatti davlat universitetining fan vektori. Seriya: Pedagogika, Psixologiya. -Piter: 2018. No 3.

Malikaxon Qodirova, ЧЕЛОВЕК И СТРЕСС, Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2020): Journal of Pedagogy and psychology in modern education

GO'DAKLIK DAVRINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI HAMDA MULOQOT USULI

ADPI kata o'qituvchisi Vaxabova O'g'ilxon Tolibjonovna

1-kurs talabasi Muslimaxon Alijonova

Kalit so'zlar: go'daklik davri, harakatning rivojlanishi, 1 yosh inqirozi, jismoniy tarqqiyot, psixik taraqqiyot, diqqat, tarbiya

Go'daklik davri bolaning tug'ilganidan bir yoshgacha bo'lgan davrini o'z ichiga oladi. Bola tug'ilganidan, ya'ni hayotining dastlabki kunlaridan boshlab individual hayot kechirish jarayonida tashqi muhit bilan bolaning bo'rtasida aloqa vujudga keladi. Go'daklik davrining

o'ziga xos xususiyat va jihatlari bir talaydir. Bu xususiyatlarning ichida insonga xos xatti-harakatlarni, yangidan yangi tajribalarni o'rganish uchun ko'plab imkoniyatlarning mavjudligi go'daklik yoshidagi bolalarning eng asosiy xususiyati sanaladi. Ilk go'daklik davri bolaning kam harakat, himoyasiz holatidan jadal ravishda rivojlanadigan, quvnoq, xushchaqchaq bolaga aylanish davri sanaladi. Go'daklik davrida chaqaloqlarda, asosan, oyoq-qo'llarning yaxshi harakatchanligi paydo bo'ladi. Ularda oyoq-qo'llar bukilib, barmoqlar musht bo'lib turadi hamda ularda qo'l-oyoq harakatlari betartib bo'ladi. Bola qo'lining katta impulsiv faolligi hayotining birinchi haftasida namoyon bo'ladi. Bu faollik barmoqlar harakati, qo'llarni silkitish, ushlash kabilarni o'z ichiga oladi. Bola 2 oyligida qorni bilan yotqizib qo'yilsa, boshini ko'tara oladi. 3-3,5 oylik bola qo'llarini o'yinchoqlarga uzatadi hamda kattalar yordami bilab o'tira oladi. Aniq koordinatsiyalashgan harakat bolada yaxshi ko'rinadi. 4 oyligida esa o'yinchoqni bemalol qo'lga oladi. Bola harakatlanayotgan narsani kuzata boshlaydi. U turli ovozlarga, masalan, kattalarning tovushlariga e'tibor bera boshlaydi. 8-8,5 oyligida hech kimning yordamisiz o'zi o'tira oladi, emaklaydi, biror narsaga suyanib oyog'ida tura oladi. 12-13 oyligida bola o'tirib, tura oladi, birovning yordamisiz qadam qo'ya oladi, demak, bola yura boshlaydi. Bola vaqtida yurib ketmasligiga bir nechta omillar sabab bo'lishi mumkin. Jumladan: chaqaloqning ko'p kasal bo'lganligi, sezgi organlarining kech rivojlanganligi hamda salomatligining nochorligi sabab bo'lishi mumkin.

Bola harakatlarining rivojlanishi hayotining birinchi yilida juda ham tez kechadi va o'n ikki oy ichida erishilgan taraqqiyot hayratlanarli darajada bo'ladi. Go'daklik davrida bolaning hayoti to'liq kattalar bilan hamkorlikda emotsional munosabat bilan bog'liq bo'lib, bolaning kayfiyati yaxshi bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Go'dak yoshidagi bola ham jismonan, ham psixik jihatdan tez rivojlanadi. Bola o'zlashtirgan harakatlar keyinchalik ularning bilish hamda aqliy qobiliyatlariga sezilarli ta'sir o'tkazadi. Tarbiyaning to'g'ri olib borilishi bolaning kelgusi psixik rivoji uchun muhim hisoblanadi. Agar kattalarning bolaga nisbatan emotsional munosabati, ularning gaplariga bola fikrini qaratib, javob qaytarishga harakat qilishi yoxud emotsiya bildirishi xotira, nutq, diqqat, sezgi va shunga o'xshash boshqa bir qator bilish jarayonlarining rivojlanishiga asos bo'ladi. 2 oylikdan boshlab bola onasining yuzini begonalardan farqlash va oddiy ranglarni ajratish layoqati shakllana boshlaydi. 2-3 oylikdan boshlab esa onasining tabassumiga turli xil harakatlar bilan javob qaytardi. 3-4 oyligidan boshlab esa predmetlarning shaklini ajratish layoqati yuzaga kela boshlaydi. 4-5 oyligidan boshlab esa o'z yaqinlarini begonalardan ajrata boshlaydi. Kattalar bilan emotsional munosabat shu yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati sanaladi. 8 oylik bola o'zgacha muhit yoki begonalar orasiga tushib qolsa, u o'z xavotirini yig'I orqali namoyon etadi. Bu xavotir 14-18 oyligidan boshlab asta-sekinlik bilan kamaya boshlaydi.

Go'dakning hayotiy faoliyati uni parvarishlaydigan katta yoshdagilar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularning talab hamda ehtiyojlari ular tomonidan qondiriladi. Kattalar tomonidan yaratilgan shart-sharoitlar go'dakning o'sishini belgilovchi muhim turtki hisoblanadi. Atrof-muhitning xususiyat va xossalarini kattalar go'dakning psixik dunyosiga singdiradilar. Karralar bolaning fazodagi o'rnini uzluksiz o'zgartirishi, almashtirishi natijasida unda teri tuyish, ko'rish, eshitish ta'm bilish, haroratni sezish kabi sezgilar rivojlanadi. O'zaro muloqot

jarayonida, jismlarni ushlashga o'rgatish, mashqlar natijasida go'dak tanish jismlarga talpinadigan, ularga qo'l cho'zadigan bo'la boshlaydi. Shundan so'ng unda rang va shaklni farqlash imkoniyati tug'iladi. Go'daklik davrining dastlabki bosqichida olam, barcha ashyolar jismlar to'g'risidagi ma'lumotlar, timsollar, tasavvurlar bolaning kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyati mahsuli sifatida ma'naviy boylikka aylanib, uning bosh miya yarimsharlari po'stlog'I ostida o'z izlarini qoldiradi. Mazkur davrning aksariyat bosqichlarida go'dakda bilim va tajribalarni egallash, o'quv, ko'nikma va malakalarni mustaqil o'zlashtirish imkoni bo'lmaydi.

Bu davrda kattalar bilan faol aloqaga kirishish ehtiyoji tug'iladi va bu aloqa nutq davrigacha muloqotning o'ziga xos yangi shakli sifatida bolaning o'sishida muhim rol o'ynaydi. Bir yoshgacha davrda paydo bo'lgan ehtiyojlarning tobora chuqurlashuvi bilan nutq davrigacha muloqot cheklanganligining nomutanosibliigi bir yoshdagi inqirozni keltirib chiqaradi. Bu qarama-qarshilik o'z yechimini nutq orqali muloqot davrida topadi va bola o'sishining bir bosqichidan ikkinchi bosqichiga o'tayotganini anglatadi. Go'dakning nutq faoliyati takomillashgan sayin muloqotning ham mazmuni boyib, shu bilan bir qatorda uning ko'лами ham kengayib boradi. Natijada haqiqiy ma'nodagi shaxslararo munosabat vujudga keladi, go'dakning shaxsga aylanishi va ijtimoiylashuviga keng imkoniyatlar yaratadi. Mazkur davrda go'dakning o'sishini ta'minlovchi obyektiv hamda subyektiv sharoitlarning yaratilishi bolaning faolligi ortishi uchun psixologik negiz bo'ladi.

Mustaqil yurish- go'dakning insonlarga xos ravishda fazoda siljish, joyidan qo'zg'alishni amalga oshirish uchun muayyan darajada tayyorgarlikni taqazo qiluvchi harakatlarning yangi ko'rinishi sanaladi. Go'dakning jismlar bilan bevosita aloqaga kirishuvi va ular yordamida harakatlanishi narsalarning yangi xossa hamda xususiyatlarini bilib borishi, ular bilan munosabatini yanada kengaytirishi uchun imkoniyat yaratadi.

Go'dak o'sishining murakkabligi uning xilma-xil faoliyati bilab o'zaro bog'langandir. Shuning uchun katta yoshdagi odamlar bu davrda go'dakning yuzaga kelgan ehtiyoj va talablarini to'la qondirishga harakat qilishlari kerak. Shu holdagina ularning bola psixik dunyosiga muntazam va maqsadga muvofiq ta'sir etishi uning bosh miya katta yarim sharlari po'stining faoliyatini takomillashtiradi.

Go'dak faoliyatining dastlabki oylaridan boshlab, uning faoliyati bola hayotida muhim o'rin egallaydi va unda ko'rib hamda eshitib idrok qilish uquvini o'stiradi. Jismlarning rangi, katta-kichikligi, shaklini ajrata olish qobiliyatini rivojlantiradi. O'yin faoliyati go'dakni borliqni bilishda hamda uni aks ettirishda muhim rol o'ynaydi.

Bola hayotining birinchi yili bu – go'daklik davri sanaladi. Bolada "Men"ning paydo bo'lishi bu davrning eng muhim xususiyati hisoblanadi. Bu davr bir yoshdagi inqiroz bilan yakunlanadi. Bola qisqa vaqt ichida kattalar munosabat o'rnatadi, shu bilan bir qatorda predmetlarni ushlab ulardan foydalanishni boshlaydi. Boladagi affektiv holatning paydo bo'lishi 1 yoshdagi inqirozning xulq-atvor belgisi sanaladi. 1 yoshdagi inqiroz bolaga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun kattalar yordami bilan bajariladigan harakatlarning barchasi bolaning kelgusidagi psixik faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday salbiy holatlarning oldini

olish uchun kattalar va go'dakning o'rtasidagi emotsional holatlar normal tarzda kechishni katta yoshdagi odamlar ta'minlashlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Ivanov.I., Zufarov.M. "Umumiy psixologiya".O'z.F.M.J., 2008
- 2.Goziyev.E.(2010). "Umumiy psixologiya". Yangi asr avlodi.
3. Davletshin.M.G., Mavlonov.M.M, To'ychiyev.S.M. "Yosh va pedagogic psixologiya" T.TDPU,2009.
4. ВАХАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.
5. SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PARENTAL RESPONSIBILITY IN THE FAMILY. EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 1 (2), 102–106

O Vakobova - 2021

O'QUV FAOLIYATI MOTIVLARINING TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI VA INSON HAYOTIDA MOTIVATSIYANING O'RNI

ADPI katta o'qituvchisi O'g'ilxon
Vaxabova Tolibjonovna

101-guruh talabasi Madina Rejabaliyeva Tursunboy qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada motiv va motivatsiya tushunchalari, o'quv faoliyati motivlarining ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda inson hayotida motivatsiyaning o'rni haqida ma'lumot va tushunchalar bayon qilingan.

Аннотация: В данной статье раскрыты понятия мотив и мотивация, значение мотивов учебной деятельности в образовательном процессе, а также роль мотивации в жизни человека.

Abstract: This article describes the concepts of motive and motivation, the importance of motives of educational activity in the educational process, and the role motivation in human life.

Kalit so'zlar: motiv, motivatsiya, o'quv faoliyati, ta'lim jarayoni, pedagog, psixologiya, nazariya,

Har bir inson hayot kechirar ekan, shu hayot kechirish davomida doimo faoliyat bilan shug'ullanib boradi. Faoliyat bo'ladiki, inson bu hayotda biron bir yutuqqa erishadi. Shu faoliyatni to'g'ri, ijobiy tomonlama hal qilish, birinchi o'rinda atrofidagi

insonlardan keladigan motivatsion so'zlarga bog'liq bo'ladi. Motiv va motivatsiya o'zi nima?

Motiv- inson xulq-atvorining ichki barqarorligi, harakatga undovchi tushunchadir. Motivatsiya- xulq-atvorni psixologik va fiziologik boshqarishning dinamik jarayoni bo'lib, unga tashabbus, yo'nalganlik, tashkilotchilik, qo'llab-quvvatlash kiradi. [1]

Yuqorida berilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki, motivatsiya har qanday insonning hayot yo'lini ijobiy yoki salbiy tomonlarga yo'naltirib yuborishi mumkin. Bir o'quvchi yoki talaba o'qituvchi tomonidan berilgan motivatsiyaga qiziquvchan va unga nisbatan tez ko'nikuvchan bo'ladi. Pedagog o'quvchilarga berayotgan motivatsiyaga nisbatan mas'uliyatli bo'lishi lozim. Bu jarayon kelajakda o'quvchi yoki talabaga o'z hayotini yo'lga qo'yishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Chunki, bu davrda yoshlar o'z hayot yo'llarini, o'z kasblarini tanlayotgan bo'ladilar.

Motivlar ta'limda samaradorlikka erishishning zarur shartidir. Psixologlarning asarlarida shunday holatlar ham mavjudki, ularda xulq motivatsiyasi muammolari shaxsning muhim xususiyatlarini tahlil qilish negizidan kelib chiqib qadaladi. Ushbu holat T. Olport asarlarida yaqqol ko'zga tashlanadi. [3] Ta'lim va tarbiya jarayonida o'qish motivatsiyasining o'rni va ahamiyati butun dunyo olimlari tomonidan tan olingan. Bu jarayonlar har tomonlama o'rganilib chiqilgan. O'quv samaradorligini oshirishda o'quv motivatsiyalarining roli ko'plab chet el olimlari tomonidan o'rganilgan va tadqiq qilingan.

A.K. Markova motivlarni 2ta katta guruhlariga ajratgan:

1. O'quv faoliyatining mazmuni va uni bajarish bilan bog'liq bilish motivlari;
2. O'quvchilarning boshqa kishilar bilan o'zaro ijtimoiy (sotsial) motivlari.

Bu motiv turlari psixologik adabiyotlarda keng o'rganilgan.[2]

Psixologiyada bunday nazariyalar juda ham ko'p bo'lib, barchasi o'quv motivlari to'g'risida o'zlarining dunyo qarashlaridan kelib chiqqan holda ularni tadqiq qilganlar. Bu nazariyalar o'quv faoliyatining mazmundorligini, samaradorligini oshirishda va o'quvchilar ongiga tez singishida katta ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonida o'qish motivlari "nima uchun?", "nimaga?", "qanday maqsad bilan?" kabi savollar asosida yuzaga keladi. Motivlar birinchidan, o'quv faoliyatiga undasa, ikkinchidan, maqsadga erishish uchun zarur yo'l va usullar tanlashga yordam beradi. O'quv faoliyatida o'quv motivlar o'quvchilar tomonidan tanlanib, ular o'quvchining maqsadi, qiziqishi, kelajak rejalari bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'quv motivlari turli yosh davrlarida turlicha bo'ladi.[1]

Har qanday narsa vujudga kelishi yoki namoyon bo'lishi uchun eng birinchi o'rinda unga bo'lgan ehtiyoj, u narsaning inson hayotidagi roli, unga bo'lgan hislari va shunga o'xshash yana ko'plab omillar bo'lishi zarur hisoblanadi. Shu qatorda o'quv faoliyati

motivlarining namoyon bo'lishi uchun ham, birinchi navbatda o'quv faolligi namoyon bo'lishiga sabab bo'livchi barcha omillar: ehtiyojlar, maqsadlar, unga bo'lgan burch hissi, qiziqishlar, ustanovkalar va boshqalar bo'lishi lozim hisoblanadi. O'quv motivlarining omillari ustida ham ko'plab psixolog olimlar o'z tadqiqot ishlarini olib brogan hisoblanadi. Ularning ichidan hozirgi vaqtda darsliklarda ko'p foydalaniladiganlaridan biri G.Rozenfeld ajratgan o'qish motivlari hisoblanadi. G.Rozenfeld o'qish motivatsiyasining quyidagi omillarini ajratgan:

1.	Ta'lim
olish uchun o'qish, faoliyatdan qoniqmaslik yoki o'rganilayotgan fanga qiziqmaslik.	
2.	Ma'lum
qiziqishlarsiz o'qish.	
3.	Ijtimoiy
identifikatsiya uchun o'qish.	
4.	Muvaffaq
iyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlikdan qochish uchun o'qish.	
5.	Majburlab
yoki qo'rqqanidan o'qish.	
6.	Umumiy
qabul qilingan meyorlarga yoki axloqiy majburiyatlarga asoslangan o'qish.	
7.	Hayotda
maqsadga erishish uchun ta'lim olish.	
8.	Ijtimoiy
maqsadlarga, talablarga va qadriyatlarga asoslangan ta'lim. [3]	

Yana bir psixolog olim E.Torndaykning tajribalari ham psixologiya sohasida alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. E.Torndayk tajribalarining alohida tomoni ularning juda tor cheklangan xarakterga ega ekanligidadir: ular real o'quv jarayoni bilan juda oz darajada bog'langandir.[2]

“Oddiy fikrla, oddiy qabul qil, oddiy yasha! Chunki, haqiqat ham juda oddiydir.[J. Rumi]

“Olmos ishlov berilmay sof bo'lmagani kabi, inson ham dard-azob chekmay komil bo'lolmaydi.[Konfutsiy]

“Qo'lidan yanada ko'proq ish keladigan insonni dangasa degan bo'lardim.[Suqrot]

Shu kabi falsafiy so'zlar bizning hayotimizni go'zalligi, nafaqat, hayotimiz balki qalbimizning ham go'zalligini, mazmunini oshirishda juda katta motivatsion rolda hizmat ko'rsatadi.

Ijobiy motivlar o'qish bilan bog'liq ijtimoiy ahamiyatga ega burchni bajarish, muvaffaqiyat qozonish , bilim egallashning yangi usullarini o'zlashtirib olish,

atrofdagilar bilan yaxshi munosabat o'rnatishda o'z aksini topadi. Bu xususiyat o'quvchi qancha vaqt mobaynida ushbu motiv tomonidan undalgan o'quv faoliyati bilan shug'g'ullana olishida namoyon bo'ladi.[4], [5]

Chaqaloq tug'uldi. Murg'ak chaqaloq tug'ular ekan tashqi olamdan unga juda katta e'tibor qaratiladi. Shu berilayotgan e'tibor chaqaloqning kulishi, yig'lashi, qo'l va oyoqlarini qimirlatishi va shunga o'xshash boshqa harakatlarni qilish uchun motivatsiya hisoblanadi. Chaqaloq sekin asta katta bo'ldi va bog'chaga bora boshladi. Bog'chada u jamiyatga kirisha boshlaydi, do'stlar orttiradi. U uchun bog'cha opasining har bir so'zi juda muhim hisoblanadi. Chunki, bog'cha yoshidagi bolalar bog'cha opalarini juda yaxshi ko'rishadi va ular buyrigan har bir ishni qo'lidan kelgancha yaxshi bajarishga harakat qilishadi. Bu davrdagi eng katta motivatsiyani ular bog'cha opalaridan oladi. Bola yana ulg'aydi va maktabga bora boshladi. Maktabda u o'zi uchun eng yaqin do'stni tanlaydi, fanlarga qiziqib, o'zi uchun kelajakda sevib ishlaydigan kasbga yo'nala boshlaydi. Shu vaqtda u uchun o'qituvchisining gaplari juda muhim va bu gaplar kelajakda o'z sevgan kasbini tanlashga eng katta motivatsion turtki bo'lib hizmat qiladi. Shu gaplarni o'ziga to'g'ri singdirib olgan o'quvchilar kelajakda o'z yo'lini topib ketishlari oson bo'ladi. Maktabni tugatgach kimlardir ilm yo'lini tanlaydilar, yana kimlardir boshqa bir hunarlarni egallaydilar. O'qishga qiziqqanlari o'qishga kiradilar va u yerda professor ustozlar tomonidan tahsil ola boshlaydilar. Endi bu vaqtda o'zlari o'zlari uchun motivatsiya beradilar, ya'ni, shu ustozlarga o'xshash uchun harakat qiladilar va o'zi uchun o'zi motivatsiya beruvchi inson rolini o'ynaydilar. Endi bu bola emas, mustaqil shaxs sifatida shakllandi. Oliy ta'limni tugatgach, oila quradi, Oila qurgandan so'ng unga motivatsiya beruvchi inson uning turmush o'rtog'i hisoblanadi. Bir necha yildan so'ng farzandli bo'ladi va shu farzandlar u uchun hayoti davomidagi eng katta motivatsiya beruvchi inson hisoblanadi. Chaqaloq tug'ulib, voyaga ham yetdi. Endi u keksaydi. Bu yoshda u eng katta motivatsiyani, bir paytlar o'zi uchun ulardan motivatsiya olgan farzandlaridan kutadi. Shu vaqtda farzandlar ota- onalariga juda ham e'tiborli bo'lishi lozim. Chunki, ular bu vaqtda e'tiborga muhtoj va shu ozgina e'tiborga ham hursand bo'ladilar.

Demak, inson tug'ular ekan, to shu tug'ulgandan boshlab, to vafotigacha kimdandir motivatsiya olishga ehtiyoj sezadi. Inson hayotida motivatsiyaning o'rni juda katta. Shu motivatsiya orqali ular o'z yo'llarini to'g'ri topishlari, kelajakdagi maqsadlarini to'g'ri qo'yishlari va shu maqsadlarda erishishi mumkin. O'quv faoliyatidagi motivlarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati sezilarli darajada muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'limning sifatini, samaradorligini, mazmundorligini va o'quvchilarning ilmga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu motivlar orqali o'quvchilar o'zlari uchun sevgan kasblarini ham tanlaydilar. Inson hayotidagi motivatsiyaning eng katta qismini oilasi, ya'ni, birinchi navbatda ota-onasidan oladi. "Oila hayotining bosh muddao va maqsadi bolalar tarbiyasidir. Bolalar tarbiyasining bosh maktabi esa eru xotin, ota- onaning o'zaro munosabatidir". [V.A.Suxomlinskiy]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.G.Davle tshin, Sh.Do'stmuhamedova, M.Mavlonov, S.To'ychiyeva "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya" o'quv metodik qo'llanma, Toshkent-2004.(92-bet).
2. Xaydarov F., Halilova N. "Umumiy psixologiya" o'quv metodik qo'llanma, Toshkent-2010 (277-bet).
3. Nasimov Doston Sobir o'g'li, JDPI, magistr "O'quv faoliyati motivlari olimlar talqinida) maqola.
4. Jo'rayev N.S. "O'quv jarayonida bilimlarni o'zlashtirish va o'rganishning psixologik xususiyatlari" Pedagogik ta'lim. Toshkent-2006. (107-bet).
5. Jo'rayev N.S. "O'quv motivlarini shakllantirish" Toshkent;TDPU.2008. (62-bet).

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA NORMATIV HUQUQIY HUJJATLARNI YURITISH TARTIBI

Milliy g'oya, manaviyat asoslari

**va huquq talimi kafedrasi katta
o'qituvchisi R.R.Ergashev**

Annotasiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimida oid normativ huquqiy hujjatlarni yuritilish tartibi va unga qo'yilgan talablar haqida ma'lumotlar yoritib borilgan.

Kalit so'zlar: Normativ huquqiy hujjatlari, harakatlar strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari.

Mamlakatimizda istiqlolning dastlabki yillaridan boshlab ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga alohida e'tibor qaratilib, farzandlarimizning jahon andozalari darajasida zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallashi, jismonan va ma'nan yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishi, ularning qobiliyat va iste'dodini, intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish, yosh avlod qalbida Vatanga sadoqat va fidoyilik tuyg'ularini yuksaltirish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimizning 2017 yil 7

fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmonida ijtimoiy soha, xususan, ta'lim va ilm-fan sohalarini takomillashtirish borasida qator vazifalar belgilangan. Hujjatda ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi ta'lim muassasalari qurish, mavjudlarini rekonstruktsiya qilish va kapital ta'mirlash barobarida ularni zamonaviy o'quv va laboratoriya jihozlari, kompyuter texnikasi, o'quv-metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash nazarda tutilgan. 2017-2021 yillarda oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish dasturini ishlab chiqish, o'quv dasturlarini yanada zamonaviylashtirish, pullik xizmatlar ko'rsatish va moliyalashtirishning qo'shimcha manbalarini izlashda oliy o'quv yurtlarining vakolatlarini kengaytirish yo'li bilan ularning mustaqilligi bosqichma-bosqich rivojlantirib boriladi. Keyingi bir yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining yetmishga yaqin farmon, qaror va farmoyishi qabul qilindi. Bu tom ma'noda ta'lim tizimidagi o'zgarish va yangilanishlar jarayonini boshlab berdi. Ana shu yangilanishlar qatorida shiddat bilan o'zgarayotgan axborot zamonida ko'plab qonun va farmonlarning tub mohiyatini anglash, ularning mazmun-mohiyatining to'lagicha pastki qatlamga yetib borishiga daxldor bir qator kamchiliklar kuzatilgan. Tabiiyki, inson ijtimoiy mavjudot ekan, atrof-muhitdagi axborotni turli shakl va shamoyilda qabul qilishi, uni tafakkur chig'irig'idan o'tkazishi va turlicha tushunishi muqarrar. Shunday ekan, davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilinayotgan qaror va farmonlarning tub mohiyatini aholiga yetkazish, OAV orqali aholiga yetkazish, ularga sharh berish kabi vazifalar kuchaytirilgan. Mustaqillik yillarida mamlakatda qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni tarqatish, nashr etishni tashkil qilish, normativ-huquqiy hujjatlar matnlarini "O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi"da lex.uz saytida joylashtirish bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan salmoqli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Qonun hujjatlarini, jumladan, rasmiy tarqatmalarni tarqatishning yagona mexanizmi va tartibi ilgari mavjud emas edi, tan olish kerak, normativ-huquqiy hujjatlar sharhlarsiz, kontseptsiasiz va boshqa axborot materiallarisiz nashr etilar, davlat organlarining huquqiy targ'ibot bo'yicha faoliyatini samarali muvofiqlashtirish bo'yicha choralar belgilanmagan edi. Normativ-huquqiy hujjatlarni tarqatish tizimini tubdan takomillashtirish, qonun hujjatlarining mohiyati va ahamiyati to'g'risida ijrochilar va aholini huquqiy xabardor qilish sifatini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qonun hujjatlarini tarqatish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qaror bilan normativ-huquqiy hujjatlarni tarqatishning yagona tartibini o'rnatish, bu sohada printsiptial yangi yondashuvlarni belgilash, yangi qabul qilinayotgan qonunlar ijrosini tashkil qilish mexanizmlarini mustahkamlash va ularning mohiyati va ahamiyatini aholi o'rtasida tushuntirish nazarda tutilmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalari jamoalariga yangi qabul qilingan qonunlar, boshqa qonun hujjatlarini davlat organlari va boshqa tashkilotlarga to'g'ridan-to'g'ri ijro etish va amaliyotda qo'llash uchun rasmiy tarqatma orqali yuborishning yagona tartibi va muddatlari belgilanganligi hamda uni joylarda mutaxassislar tomonidan sharhlanishi, ochiq muloqot tarzida uning negizlarini ochib berilishi, o'z vaqtida to'g'ri va tushunarli

qilib bayon qilinish ularning targ'ibotini kuchaytiradi deb o'ylaymiz. Ta'kidlash joizki, bundan buyon tegishli qonunlar qabul qilingandan keyin uning ijrosini, ijrochilarga yetkazish va aholi o'rtasida mohiyati va ahamiyatini tushuntirishni tashkil etishga mas'ul bo'lgan davlat organlari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga kiritilayotgan qonun loyihalari matnlarida ko'rsatiladi. Ushbu mexanizm yangi qabul qilingan qonunlarning samarali va o'z vaqtida ijro etilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prezidentimizning 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qonun hujjatlarini tarqatish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. lex.uz
4. <https://buxdu.uz/yangiliklar/927/oliy-talim-muassasalari-jamoasiga-normativ-huquqiy-hujjatlarni-tasirchan-va-samarali-targib-qilish-yollari/>

TA'LIM TIZIMIDA SIFATLI PSIXOLOGIK XIZMATNING DOLZARBLIGI

Abdullayeva Ranajon Matyoqubovna

Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti, ps.f.n

Baqoyeva Zarina Rayimovna

Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida» 2018 yil 14 avgustdagi PQ-3907-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, umumiy o'rta va o'rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida o'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish to'g'risida qaror qiladi:

Unga asosan quyidagilar psixologik xizmatning asosiy vazifalari etib belgilandi:

ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini samarali va sifatli tashkil etish, shu jumladan, ish faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlari samaradorligini oshirish;

o'quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari asosida to'g'ri kasb-hunar tanlashlariga ko'maklashish;

turli yosh davrlarida o'quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatib borish, ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, ularning aqliy taraqqiyotida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning oldini olish;

o'quvchilar ta'lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslasha olmasligi holatlarini korrektsiyalash, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo'yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish;

pedagogik jamoalarda sog'lom psixologik muhitni yaratish va qo'llab-quvvatlash, jamoa a'zolarining hissiy-emotsional holatlari, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli xatti-harakatlarni korrektsiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish;

iste'dodli va iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, ularning individual-psixologik, fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini o'rganish, qobiliyatlarini namoyon etishlari va rivojlantirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

axborot-psixologik xurujlarning xavfi, Internet jahon axborot tarmog'ining salbiy ta'siri, yoshlar tarbiyasiga xavf solayotgan «ommaviy madaniyat»ning kirib kelishi holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlarni o'tkazish;

pedagog xodimlar, o'quvchilar hamda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga ko'maklashish, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligini ta'minlash. [1]

Ta'lim tizimida psixologik xizmatning tashkil etilishi tarbiyalanuvchi, o'quvchi - talabaning individual - psixologik xususiyatlarini o'rganish bilan, shaxsning har tomonlama kamol topishi, uning ham ma'naviy, ham aqliy rivojlanishi, o'zligini anglashi va qobiliyatlarini namoyon etishi uchun tegishli ta'limiy - tarbiyaviy hamda

ma'naviy - ruhiy sharoitlar yaratishni nazarda tutadi. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlari quyidagicha:

- psixologik ma'rifat va tashviqot;
- psixologik profilaktika;
- psixologik diagnostika;
- psixologik korreksiya va rivojlantirish;
- psixologik maslahatlar;
- kasb-hunarga yo'naltirish.

Psixologik ma'rifat va tashviqot - ta'lim tizimining pedagogik jamoasini, o'quvchi-talabalarni va ota-onalarni psixologik bilimlarni egallashga jalb etish, ularning psixologik madaniyatini oshirish maqsadida turli mashg'ulotlar va ma'ruzalar uyushtirishdan iborat.

Psixologik profilaktika - pedagog va ota-onalarda farzandlarning har bir yosh davridagi psixik taraqqiyoti haqidagi psixologik bilimlarni egallash ehtiyojlarini tarkib toptirish bilan bola shaxsi va aqliy taraqqiyotida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning o'z vaqtida oldini olishga qaratilgan psixologik tadbirlardir.

Psixologik diagnostika - o'quvchi va talabalarni psixologik jihatdan uzluksiz har tomonlama o'rganish, ularning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash, o'qish va xulq-atvoridagi nuqsonlarning sabablarini aniqlab berishga qaratilgan psixologik tadbirlardir.

Psixologik korreksiya va rivojlantirish - shaxs shakllanishi va psixik rivojlanishida sodir bo'lgan salbiy burilish va nuqsonlarni, ruhiy zo'riqish va kechikishlarni bartaraf etish, shaxs va jamoaga faol ijobiy ruhiy ta'sir o'tkazish, ijtimoiy-psixologik muhitni sog'lomlashtirish, shaxslararo munosabatlardagi ziddiyat va nizolarni yumshatish, har bir shaxsning mavjud imkoniyatlarini imkon qadar kuchliroq namoyon eta olishiga shart-sharoit yaratish.

Psixologik maslahatlar - pedagoglar, ota-onalar va o'quvchi-talabalarga shaxsiy, kasbiy va hayotiy muammolarini hal etishga yordam berish, ularni o'z psixologik salomatligini muhofaza qilishga o'rgatish. Psixologik maslahat individual, guruhiy tarzda o'tkaziladi, profilaktik va korreksion xarakterga ega bo'ladi.

Kasb-hunarga yo'naltirish - o'quvchi-talabalarni layoqati, qiziqishi va qobiliyatlariga mos kasb-hunarga ongli tanlashga tayyorlash.

Mazkur yo'nalishlarning uzviy va uzluksiz bog'liqligi psixologik xizmat mazmunining yaxlitligini ta'minlaydi. Har bir yo'nalish bo'yicha olib boriladigan ishlar ko'lami keng bo'lib, bir-biriga uzviy bog'liqdir. Psixologik xizmat xodimlari har bir yo'nalish bo'yicha olib boradigan faoliyatlarini sifatli bo'lishiga mas'uldirlar. Bu borada psixologik xizmat xodimlarining axloqiy-etik me'yorlari va faoliyat tamoyillariga amal qilishi zarurdir.

Psixologiya fanlari va amaliyoti taraqqiyotining hozirgi darajasi, ularni ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga ta'sirining ortib borayotganligi va shu kabilar psixologlar faoliyatini ilmiy tadqiqot ishlari jarayonlarida va ular natijalarini, amaliy tavsiyalarini amaliyotga, hayotga tadbiq qilishda maxsus belgilab qo'yilishini taqozo qilmoqda. Psixologning noto'g'ri hatti-harakati jamoadagi psixologik iqlimni yaxshilash emas, balki yomonlashtirishi mumkin, maslahat berilayotgan odamning ahvoli va holatini yomonlashtirishi va eng ayanchlisi psixologiya fanini kamsitilishiga, qadrsizlantirilishiga, obro'sizlantirilishiga olib kelishi mumkin.

Halq ho'jaligining turli sohalarida- ta'lim tizimida, sog'liqni saqlashda, ishlab chiqarishda va boshqa sohalarda faoliyat ko'rsatayotgan psixologlar faoliyatining samaradorligini oshirish, psixologiyani kamsitish xollarini bartaraf etish va shu kabilar amaliyotga psixolog ishining qoidalari va etik tamoyillarini joriy etishni taqozo etadi. Bu esa bugungi kun psixologining professionalizm darajasini nafaqat uning nazariy bilimlari, metodik (uslubiy) va metodologik tayyorlanganligi, balki o'z faoliyatining shu etik me'yorlarni, tamoyillarni hisobga olgan holda tashkil qila olish qobiliyati belgilab berishligini bildiradi.[2,18]

Kelgusida bizning psixologlarimizning ham butun dunyo miqyosida chet ellik hamkasblarimiz o'z faoliyatlarida amal qilishadigan qat'iy talablar, tamoyillarga amal qilishni joriy etilishi tabiiydir. Ilmiy-amaliy sohalarda ishlayotgan psixologlarni attestatsiyadan o'tkazish, psixologik amaliyot uchun litsenziyalar berish kabilar kun tartibida turgan masaladir. Bu o'rinda psixolog ishining qoidalari va etik tamoyillarini bilish asosiy shartlardan bo'lib hisoblanadi.

Psixolog ishining qoida va tamoyillarining mazmuni:

Psixolog ishining etikasi umumbashariyat ahloqiy va ma'naviy qadriyatlarga, inson huquqlarini himoya qiluvchi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi nizomlariga, jamiyatning maqsad va vazifalariga asoslanadi. Shaxsning mustaqil va har tomonlama rivojlanishining asoslari, uni hurmat qilish, odamlarni bir-birga yaqinlashtirish, adolatli, insonparvar, gullab-yashnovchi jamiyat tuzish kabilar psixolog faoliyatini belgilab beruvchilar hisoblanadi. Psixolog ishining etik tamoyillari va qoidalari uning professionalizmi (kasbiy kamoloti) shakllanadigan va mustahkamlanadigan shart-sharoitlarni, uning hatti - harakatlarining insoniyligini, o'zi bilan birga ishlaydigan odamlarga nisbatan hurmatini, uning ishidan bo'ladigan real foydani shakllantiradi. Ular quyidagilardir:

Sinaluvchiga ziyon etkazmaslik tamoyili;

Psixolog va sinaluvchining o'zaro hurmati qoidasi;

Qo'llaniladigan metodikalarning sinaluvchi uchun xavfsizligi qoidasi;

Buyurtmachining sinaluvchiga nisbatan noto'g'ri hatti - harakatlarini ogohlantirish qoidasi;

Psixologning kompetentlilik tamoyili;

Psixolog va buyurtmachining hamkorligi qoidasi;

Psixolog va sinaluvchining professional mahorati qoidasi;

Psixologik tadqiqotlar natijalarining asoslanganlik qoidasi;

Psixologning odilona, betaraflik tamoyili;

Psixolog tomonidan qo'llaniladigan metodikalarning adekvatlilik qoidasi;

Psixolog tadqiqoti natijalarining ilmiyligi qoidasi;

Psixolog faoliyatining konfidensialligi tamoyili;

Psixologik xarakterga ega bo'lgan ma'lumotlarni kodlashtirish;

Psixologik xarakterga ega bo'lgan ma'lumotlarning saqlanishini nazorat qilish qoidasi;

Psixologik xarakterga ega bo'lgan ma'lumotlardan o'rinli foydalanish qoidasi;

Kelishuvlardan xabardorlik tamoyili.[3,11-13]

Mazkur tamoyillar psixologik xizmat xodimlarining sifatli faoliyatlarini amalga oshirishlarida dasturul amal bo'lib xizmat qiladi. Har bir tamoyilning mazmun-mohiyatini sidqidildan vujudga singdiribgina faoliyatni amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Umumiy o'rta va o'rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish to'g'risida NIZOM. Vazirlar mahkamasining 2019 yil 12 iyuldagi 577-son qarori.
2. Abdullaeva R.M. Psixodiagnostika. Uslubiy qo'llanma. T. 2021.192 b.
3. Abdullaeva R.M. Ta'lim va xayot sifatining kasb tanlashga bog'liqligi. Maktab va hayot. Ilmiy metodik jurnali. №3(175)/2023. 11-13 b.

4. ЎСМИРЛАРДА ЁЛҒИЗЛИК ҲИССИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

5.

6. Дарвишхожаев Хасан Абдулхакимович, University of Business and Science нодавлат олий таълим муассасаси “Педагогика ва психология” кафедраси магистранти

7.

8. Аннотация

9. Мақолада ўсмирлик даврида ёлғизлик ҳиссининг шаклланиши, ўсмирларда кечадиган ёлғизлик ҳиссининг психологик хусусиятлари, педагогик ва психологик сабаблари, руҳий тушкунликка тушган ўсмирлар билан ишлашнинг психологик жиҳатлари ёритилган.
10. Калит сўзлар: идентификация механизми, ёлғизлик феномени, кичик ўсмирлик даври, катта ўсмирлик даври, шахс эгоцентризми, руҳий тушкунлик.
- 11.
12. Ёлғизлик – ички ҳаётнинг пайдо бўлиши оқибатида юз берадиган табиий ҳодисадир. Ёлғиз қолиш инсонга ўз фикрлари, ҳиссиётлари устида ўйлаш, ўз-ўзини таҳлил қилиш, рефлексия учун ёрдам беради. У барқарор ижтимоий муносабатлар, ўз-ўзидан розилик, ўз-ўзини ҳурмат қилиш билан

бирга кечиши мумкин. Бироқ ёлғизлик деструктив характерга ҳам эга бўлиши мумкин. Ўзига бўлган ҳурматнинг пастлиги низога, бошқаларга нисбатан ишончсизликка мойилликни кучайтиради. Инсоннинг ўзига бўлган ҳурмати қанчалик паст бўлса, унинг ёлғизликка мойиллигини кучайтиради. Бу ҳолат атрофдагилар билан бўлган эмоционал алоқаларнинг узилиб қолишида кўзга ташланади.

13. Инсоннинг келажак ҳаёти, унинг қай даражада етук шахс бўлиб етишиши ўсмирлик йилларидаги руҳий ҳолати билан чамбарчас боғлиқдир. Инсоннинг ҳар томонлама етук шахс бўлиб вояга етишишида ўсмирлик давридаги таълим-тарбия, оиладаги ижтимоий-руҳий муҳитнинг аҳамияти каттадир.
14. Ёлғизлик ҳиссини ўзида ҳис этаётган ўсмирларга, уларнинг индивидуал - психологик хусусиятларини, руҳий ҳолатларини инобатга олган ҳолда таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш долзарб масалалардан бири эканлигини таъкидлаш жоиз.
15. Ўсмирларда ёлғизлик ҳиссининг шаклланиши ва уларни ўсмирларнинг индивидуал-психологик хусусиятларига таъсири ва руҳий ҳолатларини кўплаб психолог олимлар томонидан ўрганилган. Жумладан, С.Г.Корчагинанинг тадқиқотларида ёлғизликнинг турларига идентификация (айнанлаштириш, ўхшатиш, тенглаштириш) механизмларининг бузилиши натижаси сифатида қаралади.
16. Чет эл психологиясида З.Фрейд, Ж.Зилбург, Х.Салливан, Э.Фромм, Р.Вейс, Э.Пепло, Д.Перлман, К.Роджерс, П.Сартр, А.Камю, К.Мустакас, В.Франкл, И.Ялом ва бошқа йўналиш намоёндалари ёлғизлик муаммосининг у ёки бу томонлари билан шуғулланганлар.
17. Россияда ёлғизлик ижтимоий психологик феномен сифатида (К.А.Абулханова-Славская, Л.И.Старовойтова, Г.М.Тихонов, С.Г.Трубникова, Ж.В.Пузанова), ёлғизликни маданий-тарихий шакллари (Н. Е.Покровский, С.А.Ветров, Ю.М.Швалб, О.В.Данчева), ўсмирлик ва ўспиринлик давридаги психологик хусусиятлари (И.С.Кон, О.Б.Долгинова,

Н.В.Перешина), ёлғизликка яқин ҳодисалар (О.Н.Кузнетсов, В.И.Лебедев, А.У.Хараш) ва бошқа жиҳатлари тадқиқ этилган.

18. Бугунги кунга келиб, чет эл олимлари қаторида ўзбек олимлари ҳам ўсмирларда ёлғизлик ҳиссининг шаклланиши ва уларнинг ўсмирлар индивидуал-психологик хусусиятларига таъсири хусусида илмий тадқиқотлар олиб бормоқдалар.
19. Бола алоҳида олинган шахс сифатида ўз-ўзига муносабатини шакллантириш жараёнида асосан икки босқични бошидан кечиради. Бу босқичлар ўсмирлик ёшининг икки хил даврига – кичик ўсмирлик даврига ва катта ўсмирлик даврига тўғри келади. Биринчи босқичда бола ўзини "болалар"дан ажратиб, энди ўзини катталар оламига мансублигини таъкидламоқчидек бўлади. Бу давр учун катталарнинг хатти-ҳаракатларига тақлид қилиш ва ўзининг мана шу ярашмаган қилиқларига танқидий баҳо бера олмаслик, унинг катта ёшли кишиларга яқин бўлиши учун ёрдам бераётган бир гуруҳ тенгдошлари билан ортиқ даражада боғлиқ бўлиб қолиши ва шу сингари ҳолатлар характерлидир.
20. Иккинчи босқичда энди ўзининг ёш бола эмаслигига шубҳа қилмайди ва у ўзлигини аниқ англай бошлайди, ўз шахсини улуғлаб, ўзига хос ҳаракатлар қила бошлайди. Бу даврга келиб, унинг ҳаракатлари ўзи билан ўртоқ бўлган бир гуруҳ тенгдошларига боғлиқ бўлмай қолади. Атрофдаги ҳар қандай кишини унинг шахси ҳақидаги танқидий фикрини эшитгиси келмайди, хато бўлса ҳам ўз фикрида қатъий туришга ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам бу даврда болага таъсир ўтказиш методикасига жиддий эътибор бериш даркор.
21. 12-13 ёшдан 15-16 ёшгача бўлган давридагилар ўсмирлар дейилади. Ўсмирлик даврида боланинг жисмоний ва руҳий тараққиётида кескин ўзгаришлар рўй бериши сабабли, бу давр ўтиш даври деб аталади.
22. Бу ёш балоғатга етиш даври деб ҳам аталади. қиз болалар 13-15 ёшда, ўғил болалар 16-17 ёшида балоғатга етадилар. Бу давр кескин ўзгаришларга бой бўлганлиги сабабли ўсмирларнинг ҳулқида бир-бирига зид ҳолатлар: гоҳ жўшқинлик, гоҳ бўшанглик, гоҳо ишга кучли ҳавас, гоҳида ишни

пайсалга солиш, ўжарлик қилиш ҳолатлари учрайди. Шу сабабли ота-оналар ва ўқитувчи-тарбиячиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, шошилмасдан ўйлаб иш кўриши тавсия этилади.

23. Балоғат даврида ўсмир бола ўзида катта кишиларнинг сифатлари пайдо бўлаётганини сеза бошлайди, катта киши бўлгиси келади, катталарга хос хатти-ҳаракатлар ҳам қила бошлайди. Ота-она ёки тарбиячилар уни, "катта киши бўлиб қолибсан" десалар, хурсанд бўлади. Аммо шу билан бирга, у ҳали болаларча қилиқлар, баъзан ортиқча шўхликлар ҳам қилади.
24. Ўсмирлик ёшида юз берган ўзгаришлар, жумладан физиологик ўзгаришлар нафақат унинг хулқига, хатти-ҳаракатларига таъсир этибгина қолмай, унинг билишга бўлган муносабатини, меҳнат ва унинг турларига бўлган муносабатини ҳам ўзгартириб юборади. Ички секреция безларининг қайта қурилишига боғлиқ жинсий етилиш даври бошланади. Уларда эркаклик ва аёлликни ташқи белгилари – овозининг ўзгариши (дўриллаш, мўйловининг сабза уриши, кўкрак қафаси ва кўкрак безлари шаклининг ўзгариши, ривожланиши, ўғил ва қиз болаларнинг нафас олишларидаги тафовутлар ва ҳоказолар) пайдо бўла бошлайди. Бу баъзан уларни ташвишга солади, жинсий тафовутларни кучайтиради.
25. Ўсмирнинг нерв тизимида жиддий ўзгаришлар юз беради. Мия пўстлоғининг аналитик-синетик фаолияти мураккаблашади. Хотиранинг ҳажми кўрсатмали материал ва фактларни эслаб қолиш ҳисобига эмас, балки мантиқан боғланган материални эслаб қолиш ҳисобига ошиб боради. Ўсмирлар ўзлаштириб оладиган мавҳум тушунчалар доираси кенгаяди. Айни вақтда муҳим нарсаларни муҳим бўлмаган нарсалардан ажрата билмаслик ҳам кузатилади. Ижтимоий фаолиятга қизиқиши ортади. Фаоллик, ташаббускорлик, баҳодирона ишлар ва романтикага, дўстлик ва ўртоқликка интилиш бу ёшга хос бўлган хусусиятдир. Ўқитувчилар жамоаси ҳар қанча уринишдан қатъий-назар, таълим жараёнида "тарбияси қийин" ўсмирлар ҳам учраб туради. Бундай болалар ўсмирлик ёшига хос умумий хусусият – ўз имкониятларига меъёридан ортиқ юқори баҳо

беришлари кўп кузатилади. Ҳозирги даврда бундай ўқувчилар билан яккама-якка ишлаш усули яратилган, феъл-атворидаги нуқсонларнинг хатти-ҳаракати носоғломлигининг олдини олиш ва тузатиш йўллари илмий асосда ишлаб чиқилган. [1]

26. Тадқиқотчиларнинг кўрсатишича, тарбияси қийин, инжиқ, хулқи салбий болаларнинг келиб чиқишининг ижтимоий сабабларидан ташқари, педагогик ва психологик сабаблари ҳам мавжуд. Ўқувчиларда ножўя хатти-ҳаракатлар пайдо бўлишининг сабаблари ва турткилари хилма-хилдир. Шахснинг биологик ўсишидаги нуқсонлари, сезги органларининг камчиликлари, ўқишга салбий таъсир этувчи олий нерв фаолияти ва темпераментдаги қусурлар тарбияси қийин ўсмирларни келтириб чиқаради. Шахснинг психик ўсишидаги камчиликлар, чунончи, ақл-идрокнинг заиф ривожланганлиги, ироданинг бўшлиги, ҳиссиётнинг кучсизлиги, зарур эҳтиёж ва қизиқишларнинг мавжуд эмаслиги, ўсмирнинг интилиши билан мавжуд имконияти ўртасидаги номутаносиблик ва ҳоказо хатти-ҳаракатларни издан чиқаради. Шахснинг фазилатлари таркиб топишидаги нуқсонлар: ахлоқий ҳисларни етишмаслиги, ўқитувчи, синф жамоаси, оила аъзолари билан нотўғри мулоқот, ишёқмаслик, бўш вақтини тўғри тақсимламаслик ва бошқа салбий қилиқларни вужудга келтиради. Шахснинг билим, ўқув фаолиятидаги камчиликлари: ақлий фаолият усулларида кенг фойдалана билмаслик, энг муҳим билим, кўникма ва малакаларини эгаллашдаги узилишлар; мактабдан ташқари муҳитнинг таъсиридаги нуқсонлар, чунончи, оилада педагогик-психологик билимларнинг етишмаслиги, оилавий низолар, ажралиш, ота-онанинг ичкиликка ва шахвоний ҳаётга берилиши, балоғатга етмаган тенгқурларининг таъсири маданий-маърифий ишлаб чиқариш жамоалари ҳамда жамоатчилик қуршовидаги камчиликлар ҳам тарбияси қийин ўсмирлар кўпайишига сабаб бўлади.

27.

28. Фойдаланилган адабиётлар:

- 29.1. Муллабоева Н.Ш. Ёлғизлик ҳисси психокоррекцияси (Ўсмирлик даври мисолида) Услубий қўлланма. - Н. “Наманган”, 2018.
- 30.2. Ғозиев Э, Тўлаганова Г. Тарбияси қийин ўсмирлар. - Т; 1989.

MUNDARIJA

A.S.Yuldashev	Ta'lim tizimida psixologik xizmatning dolzarb muammolari	3
Мадумаров Талантбек Толибжонович Исманов Исомиддин Бахридинович	Ошиқча хавф манбаи тушунчаси	6
Умаров Б.М.	Таълим тизимида психологик хизматнинг тарихи ва бугунги кундаги ижтимоий-психологик муаммолари	8
Д.Г. Мухамедова	Ёшларни турли ахборот хуружларига психологик чидамлилиқ даражасини шакллантириш масалалари	14
R.A.Abdurasulov S.Qo'ldashyeva	Samarali muomala texnikasi	18
X. A. Ruxiyeva M. Xudoyberdieva	Yangi o'zbekistonda shaxs psixologiyasi	21
Исакова М.Т	Кексалиқ ва рухий саломатлик	
M.V.XaliMova	Tadbirkorlarda shaxslararo Munosabatlar fenomenini rivojlantirishning ijtimoiy psixologik asoslari	23
Tojiboyeva G.R	O'quvchilarda nizoli vaziyatlarni bartaraf etishning ijtimoiy-psixologik sabablari	26
Atadjanov Mamirjon Yusupovich	Global axborot maydonida milliy psixologik qiyofa qurilmasiga tahdidlar	28
Teshaboyev Akramjon Yuldashevich	O'zbekistonda umumiy-o'rta ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullari.	31

Juraqulova Dildora Ziyadullayevna	Xasislik va saxyilikni shakllanishida oilaning oʻrni	33
Мухамеджанова Ильзира Равильевна	Конфликтное взаимодействие в социальных сетях	36
Bobir Parmonov Erkinovich Rahmatjonova Pokizaxon Xikmatillo qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy munosabatlarni shakllantirish mexanizmlari	38
Abayev Abduvohid Abdulxamidovich	Psychological interpretation of teacher's social health characteristics	43
Abdullayeva Adiba Shokirjon qizi	Aksiologik yondashuv asosida boshlangʻich sinf oʻqituvchilarida kreativ faoliyatni rivojlantirishning nazariy metodologik asoslari	47
Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna	Oʻquv amaliyotida talabalarning konsultativ faoliyatining shakllanish mezonlari	50
B.K.Abdullayeva	Bolalarni nuqtini rivojlanishda pretmetli va rolli oʻyinlarning ahamiyati	54
Avezova Baxtigul Xolmurotovna	Shaxsning oʻzini oʻzi baholashning psixologik jihatlari	56
Abdubakoyeva Diyora Oʻlmasova Sabina	Kichik maktab davrida psixik rivojlanish xususiyatlari	60
Абдуганиева Диёра Абдурашид кизи	Влияние деструктивных эмоциональных состояний на процесс обучения студентов	63
Abdullayeva Dilnoza Qurbonbek qizi Badritdinova Madina Baxromovna	Shaxs dunyoqarashini rivojlantirishning oʻziga xos psixologik muammolari	66
Axmedova Dilnoza Xabibullo qizi	Taʼlimda mukofot va jazo usullarini qoʻllashning pedagogik-psixologik imkoniyatlari	69
Abdullayev Dilshodbek Yuldashali oʻgʻli	Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarni maktab taʼlimiga psixologik tayyorgarlik diagnostikasi	72
Abdullayev Elmurodjon Egamberdi oʻgʻli	Talaba-yoshlarni tarbiyalashda milliy va umuminsoniy qadriyatlarining tarbiyaviy ahamiyati	75
Ahadov Feruzbek Vafo oʻgʻli	Hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyaning dolzarb muammolari	77
Abdulmahmudov Ilhomjon Adhamjon oʻgʻli	Oʻsmirlarda kommunikativ kompetentlik rivojlanishining psixologik xususiyatlari	81
Abdurahmonova Munajat Qurbonnazarova Farahnoz	Ilk oʻspirinlik davrida intellektual va emosional rivojlanish xususiyatlari	83
Amanullayeva Muqima Niyozova Dildora	Yosh va pedagogik psixologiya fanining predmeti, tadqiqot metodlari, fanning asisiiy sohalar	86
Tillayevna Mamlakatxon Rustambekova Abdumutalova Malikaxon Abduvohid qizi Abdusattarova Kamola Olimjon qizi	Boshqaruv psixologiyasi fanining predmeti va maqsadi	89
Abdulmadjidova Maxdiyona Dilmurodjon qizi	Oʻquvchilarning internetga qaramligi–kasbiy tanalov muammosi sifatida	92
Abdullayev Muxammadimin Egamberdiyevich	Etnopedagogik qadriyatlar oʻquvchilarni ijtimoiylashtirishning asosiy vositasi sifatida	95
Asranboyeva Munajat Halimjanovna	Oilada ota-ona va farzand munosabatlarning psixologik xususiyatlari	97
Anvarova Nigina Fayzullayevna Husanov Behroʻz	Oʻqituvchi psixologiyasining oʻziga xos xususiyatlari	100
Axmadaliyeva Odinaxon Davranovna	Soʻzlashuv munosabatlarning samarali yoʻnalishi	102
Asatullayeva Ruxshona. Mirzayeva Muhayyo	Oʻsmirlik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari	104
Ахмедов Шавквт Асидилроевич	Талабаларда нуткий ривожланишининг психолнгвистик хусусиятлар	106
Ashurova Shaxnoza Fahriddin qizi Joʻrayeva Hilola Toshpoʻlat qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot koʻnikmalarini oshirishning oʻziga xos xususiyatlari	109
Azimjonov Shohruxbek Ulugʻbek oʻgʻli Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna	Boshqaruv faoliyatida rahbar shaxsining oʻziga xos psixologik xususiyatlari	111
Abdurazzoqov SHuhratbek Zafarjon	Talabalar intellektual salohiyati namoyon boʻlish muammosini	114

o'g'li	tadqiq etishning metodik jihatlari	
Asilova Sanobar xatambojevna	Maktabgacha yosh davridagi bolalar psixologiyasi, televidenya va televidenyaning bolalar rivojlanishiga ta'siri	117
Asilova Sanobar Xatambojevna Ilyosjonov Shahboz	Kasb tanlashda shaxs harakter xususiyatining o'ziga hosligi	121
Арибжанова Умидахан	Формирование личности подростков в семье и сохранение их психологического здоровья.	124
Abdurahmonova Xojiraxon Mahamatkarimovna	Globalashuv jarayonida o'smirlarda axborotning psixologik xavfsizligini shakllantirish masalalari	132
Abdullayeva Xavoxon Yakubjonovna	Oilaning ma'naviy-psixologik omillari	135
Алимова Елена Геннадьевна	Профессиональная идентичность личности, как фактор развития учебной мотивации у студентов	138
Atamuratova Zamira Ikramovna	Shaxsda aybdorlik hissi rivojlanishining psixologik xususiyatlari	141
Abayev Abduvohid Abdulhamidovich	Vaziyat haqida g'arb psixologlarining qarashlari	143
Z.Alisherova D.Abdullayeva	O'spirinlik davrida xarakter aksentuatsiyasi paydo bo'lishida yuzaga keladigan psixologik o'zgarishlar	147
Bog'bekova Dilnoza Shonazarovna	Kasbiy zo'riqish muammosini psixologik tadqiqotlarda o'rganilishi	150
Бекматов Ибрат Кудрат ўғли	Ўсмир шахсининг ҳарбий таълим шароитига ижтимоий-психологик мослашиши	154
Bekbolayev Javlonbek Jumanazar o'g'li	Talaba-yoshiarda ijtimoiy ustanovkalar shakllanishining psixologik jihatlari	156
Bekchanova Kuvanch Roximovna	Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlanishida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ro'li	163
Badritdinova Madina Baxromovna	O'smirlik davrida ijtimoiy qo'rquvni bartaraf etish usullari	165
Burxanova Mavjuda Bekbutayevna	Abdurauf fitratning ijtimoiy-psixologik qarashlarida oila mavzusi	169
Bobonazarova N.O'	Stressning kelib chiqish sabablari va uni bartaraf etish yo'llari	171
Даулетова Гўзал Муратбаевна	Ҳарбий таълим муассасаларда таълим олаётган ўсмирларнинг лицей ҳаётига мослашишининг психологик хусусиятлари	177
Djumaniyozova Muxayya Xusinovna	Motivatsiya muammosining jahon psixologiyasida o'rganilishi.	179
Dadaboyeva Nazira Ahamdjonovna	Yoshlar ongida axborot xavfsizligi immunitetini oshirish omillari	184
Дадажонов III	Таълим жараёнида шахсга психологик таъсир кўрсатиш	186
Ergashkulov Boburjon Nusratulloevich	Talabalarni oliy o'quv yurtlariga moslashuvining ijtimoiy-psixologik tomonlar	188
Bobir Parmonov Erkinovich Xaydarova Dildoraxon Bunyodjon qizi	Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda axloqiy-odob xususiyatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari	195
Bobir Parmonov Erkinovich Tursunaliyeva Zilolaxon Toxirjon qizi	Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda axloqiy xususiyatlar shakllanishining psixologik jihatlari	197
Eshonxujayeva Visola JaMshid qizi	Важность кибербезопасности в условиях глобализации	199
Erkayev Xusniddin va Akbarov Ramziddin	Ilk o'spirinlik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari	202
Fayziyeva Nodira Sobirovna	Методы педагогического и психологического образовательного процесса в общеобразовательной школе	204
Fayziyeva Nodira Sobirovna	Семья диагноз исследование проблемы	208
G'afforov Azizjon Ahmadjon o'g'li	Muloqot shaxslararo munosabatlarning muhim omili sifatida	211
G'aniyeva Nargiza Odiljonovna	O'smirlik davrida shaxsiy salohiyatni yuzaga kelishi va ortishining asosiy psixologik sabablari	214
Galdiyeva M.D.	Axloqiy tarbiyalashning, yoshlar tasavvurlariga ta'sir etuvchi omillarning ijtimoiy-psixologik jihatlari.	216
HamroevMavlonnabi. Boymuhammedov Husniddin	Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyotning umumiy xususiyatlari	219

Isomiddinov A.B.	Etnomadaniy kompetensiya pedagogik muloqatni muhim omil sifatida	223
Dilafruz Oribboyeva Dilshoda Ikromova	Autizm kasalligi va unga tashxis qo'yish	226
Imonova Maftuna Baxtiyor qizi	Oilada sibling munosabatlarni tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari	228
M. X. Ibodov	Axloqiy ongni rivojlantirish – yoshlar axborot psixologik xavfsizligini ta'minlashning omili	231
O.K.Ibragimova G. Sobitova	Bolalarning rivojlanishida atrof-olamning ta'siri	234
O.K.Ibragimova B.K.Abdullayeva	Bolani maktabgacha ta'lim muhitiga sog'lom moslashtirishda tarbiyachining ro'li	236
O.K.Ibragimova	Maktabgacha yoshi davri bolalarini rivojlanishida didaktik o'yinlarning o'mi	239
Iskanderova Sayyora Abdubasidovna	Talabalar ijtimoiy intellekti kommunikativ strategiyalarning fundamental asosi sifatida	241
Sh.V.Ismoilova . Tojiboyeva Mehrangiz	Talabalarda vizual intellekt xususiyatlari	244
Ibragimova Xurshida Xusanbayevna	Harbiy xizmatchilarni kasbiy faoliyati va ularning oila azolarining ijtimoiy moslashuv omillari	248
Jumayeva Dilnavo Shaxriyrovna	Psixologik xizmat doirasida o'yin terapiyasidan foydalanishning zarurati va ahamiyati	252
Jo'rayeva Feruza	Bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirishning psixologik jihatlari	255
Jo'rayeva Mushtariy Muxaydinovna	Ta'limdagi inklyuziv jarayonlar	257
Jurayev Xaydarjon Odilboyevich	Shaxslararo muloqot davomida muloqotning psixologik aspektlari	260
Kudratov Akmaljon Ibodillayevich	Akademik litsey o'quvchilarida ma'naviy ehtiyojlarni shakllantirishda ma'qullanish motivatsiyasining empirik tadqiq etilishi	263
Kambarova Dilfuza	Shaxslararo munosabatlarning shaxs taraqqiyotidagi o'mi.	267
Kalandarova Fazilat Toxirovna	Psixologik-pedagogik adabiyotlarda deontologiyaning mohiyati va mazmunini nazariy-tahlil qilish	270
Kim Fotima Xabibullaevna	Ko'zi o'jiz o'smirlarning ta'lim jarayonidagi ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.	273
Kosimova Nargiza Dilmuratovna Mamaturaimova Nargiza Xusniddin qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy tillarni o'rgatishda mariya montessori metodining qo'llash texnikasi	274
Nodirabonu Kurbanova Fazlidin qizi Umida Eshnazarova Abdurashid qizi	Shaxslararo munosabatga diniy va psixologik yondashuv	276
Kurbaniyozova Ra'no Yuldashevna	Qadriyatlar inson hayotidagi muhim psixologik omil sifatida	279
Kamolova Sabina Anvarjon qizi	Pedagogik jarayonlarni tashkil etishda psixologik xizmatning o'mi va ahamiyati	281
Karimov Ulug'bek Dilmurodjonovich	Internet tarmog'ining ijtimoiy va huquqiy masalalari	283
Karimov Ulug'bek Dilmurodjonovich	Internetning yoshlar ijtimoiy hayotiga salbiy ta'siri	286
Komilova Xurshida Toxirovna Sabirova Muxarramoy Nurbek qizi	Yoshlar ilmiy bo'lishida xorijiy tillarni o'rganishning lingvopsixologik xususiyatlari	288
Kurbanova Zarifa Bokijanovna	Oilaga psixologik xizmat ko'rsatishning munosabatlar barqarorligiga ta'siri	290
Z.P.Komilova M.Davlatova	Ijtimoiylashuv jarayonida muloqotning ahamiyati	292
Z.P.Komilova	O'quvchilarda muloqotchanlik xususiyatlarni shakllantirishning usullari	294
Latibjonov Rahmatillo Abdurashid o'g'li	Umumiy o'rta ta'lim maktablarida psixologik xizmatni tashkil etilishi	297
Lutfullayev Zokir. Qodirov Firdavs	Kekslikni yosh chegaralari psixologik muammo sifatida	300
Mirzayeva Aziza Habibullayeva Hadisa	Ilk o'spirinlik davrining o'ziga xos xususiyatlari	302
Murxashev Axmadxon Olimjon o'g'li	O'spirinlik davri va uning o'ziga xos xususiyatlari	304

Mirzabdullayeva .D.	Uzluksiz ta'limda psixologik treninglarni amaliyotga tadbqiq etishning o'ziga xos xususiyatlari	305
Usmonova Nargizaxon Muxammadova Dildoraxon	O'smirlik davridagi xarakter aksentuatsiyasining shaxslararo munosabatlarga ta'siri	308
Mutalipova Feruza	Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar psixologiyasi	311
Mamarasulova Go'zaloy	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabga moslashuvida psixologik yordam	313
Muladjanova Gulchexaxon Abidjanovna	Kasbiy pedagogik muloqot – pedagogik ta'sir sifatida	316
Majidov Jasur Baxtiyarovich	Xorij psixologiyasida futbol jamoalarida o'zaro munosabatlar muammosining o'rganilishi	318
Mullajonova Mubinabonu Doniyor qizi	Shaxslararo munosabatlarda muloqot madaniyatini shakllantirish	321
Mustafayeva Muxlisa Shomurodovna	Aleksitimiya – muloqotdagi qiyinchilik va doimiy havotir hissi	323
Mirvaliyeva Maxliyo Yoqubjon qizi	O'smirlar ijtimoiy rolini shakllanishiga ta'sir etuvchi gender xususiyatlar	325
Мухторов Отабек	Ёшларни турли ахборот хуружларидан ҳимоя қилишнинг ижтимоий-психологик усуллари	329
Mamajonova Sh.M.	Egotentrizm ko'rsatgichining psixologik xususiyatlari va `osmirlik dialogiyasi hususida	333
Matyoqubova Shohista Odamboy qizi	O'smir shaxsining rivojlanishida axborotlarning idrok eishda ijtimoiy ustanovkalarni ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	338
Matyoqubova Shohista Odamboy qizi	O'smir shaxsining rivojlanishida axborotlarning idrok etishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari sharq mutafakkirlari talqinida	341
T.T.Madumarov I.N.Muzaffarov	Xozirgi kunda yoshlar va axborotning psixologik xavfsizligi	344
T.T.Madumarov Toshpo'latov Obidjon	Ta'limda psixologik xizmat	346
Mominova Khijran Eldarovna	Psychological service to the child in the preschool education system	348
Чори Насриддинов Лола Рахимова	Тушуниксиз “тушунча”лар	353
Suleymanova To'xtaxon Nabijonova Munisa	Og'ishgan xulq atvorga moyilligi bo'lgan shaxsning psixikasida ruxiy psixanalitik mexanizmlarning o'rni	355
Nazarova Manzura Mustafo qizi	Chet ellik talabalarning "universitet va jamiyat" hayotiga ijtimoiy-psixologik moslashishining o'ziga xos xususiyatlari	358
Normamatova Nazira Alijon qizi	Talaba yoshlarda nikoh oldi yetuklikni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlari	361
Ne'matullayeva Sarvinoz Xushvaxt qizi	Art-terapiyada izoterapiyadan foydalanish	363
X.Nabiyeva	Ta'lim jarayonida kasbiy ko'nikmalarni baholashda muloqotning o'rni	365
Насырова Зарина Мунировна	Психолого - педагогическая диагностика деятельности учителя	367
Ўктамova Шохидa Одилбек кизи	Вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир фаолиятнинг ҳуқуқий асослари	370
O'ktamova Shohista Odilbek qizi	Maktabgacha yosh davridagi bolalarda nutqni shakllantirishning psixologik jihatlari	375
O'rolova Sojida Xayitboy qizi Oqmirzayeva Baxtigul Bahodir qizi	Yosh oilalarda oilaviy munosabatlar tizimi rivojlanishining ijtimoiy-psixologik omillari	378
A.Odiljonova Soibjonov Arabboy	Kichik maktab yoshidagi bolalarda diqqat barqarorligini ta'minlashning psixologik jihatlari	381
Д.Д.Ориббоева	Ўспиринларда ижтимоий компетентликнинг шаклланиши ва ривожланиши	383
ОРИББОЕВА ДИЛАФРЎЗ ДАДАМИРЗАЕВНА	Келажак ўқитувчисида ижтимоий компетенцияни ривожлантиришнинг ўзига хослиги	386
Omonov Oybek Begmurod o'g'li	O'smirlarda destruktiv xulq-atvor shakllanishida virtual olamning tasiri	390
O.K.Odamova	Psixolog kasbiy faoliyatida professional turg'unlik (stagnatsiya)	393
Xusniddin Orziqulov	Talabalarda ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish	395

	metodikasini takomillashtirish	
Payziyeva M.N	Sport jamoasida shaxs psixologiyasi roli va funksiyalari	398
Qodirova Dilbahor	Psixologiyada shaxs ijtimoiylashuvi muammosi	401
Qozoqova Intizor Ismoyiljonovna	Talabalarda bag'rikenglikni shakllantirishning psixologik jihatlari	402
Qodirov Mirzaakram Sobirjonovich	Bojxona xizmati xodimlari faoliyatida muloqot psixologiyasi	405
Qahharova O'g'iloy Adxamjon qizi	Oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirishda ijtimoiy me'yorlarning o'zni va psixologik xususiyatlari	407
O.Dj.Qodirova	Oilada er va xotin nizolarini bartaraf etishda emotsional intellektning ta'siri	410
Qoryog'diyev Sherzod Shuxrat o'g'li	Talabalarning ehtiyojlar tizimida kasbiy yo'nalganlikni eksperimental tadqiq etishning o'ziga xosligi	412
B. Rayimho'jayeva	Muloqot shaxslararo munosabatlarning muhim omili sifatida	415
Paxmonova Dilnoza Farmanovna	Inspektor-psixolog kasbiy kompetentlik omillarini tadqiq etishning ahamiyati	417
Rasulova Dilnoza Serobiddinovna	Oilada bolalarni axloqiy tarbiyalashning psixologik omillari	419
Ro'zimova Feruza Madrimovna	O'smir yoshdagi o'quvchilarda ahloqiy tarbiyani rivojlantirishning pedagogik jihatlari	421
Rahimova Gulhayo	Shaxslararo munosabatlarning oila negizida ijtimoiylashuvining psixologik xususiyatlari	424
РЕЙМБАЕВА ГУЛЧЕХРА САНАТИЛЛАЕВНА	Амалий психологларни касбий қайта тайёрлаш масалалари, мактабгача таълим муассасалари мисолида	427
Rustamova Go'zal Xolmuhammad qizi	O'spirinlarda axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning ijtimoiy-psixologik muammolari	434
Rustambekova Mamlakatxon Abdumuxtorova Ra'no Bahromjonova Husnida	Boshqaruv nazariyasi rivojlanishida vaziyatli yondoshuvning ahamiyati	437
Rustambekova Mamlakatxon Odiljonov Asadbek Tursunaliyeva Durdona	Boshqaruv faoliyatida xodimlarning tipologiyasi	440
Rustambekova Mamlakatxon Ismoilova Goyobonu	Boshqaruv psixologiyasining vazifalari	442
Rustambekova Mamlakatxon Otamirzayeva Fotima Jo'rayeva Zuxra	Zamonaviy rahbar shaxsi madaniyati va ma'naviyati haqida qarashlar	444
Rustambekova Mamlakatxon Abdumuxtorova Ra'no Bahromjonova Husnida	Boshqaruv nazariyasi rivojlanishida vaziyatli yondoshuvning ahamiyati	446
Ro'ziboyeva Ma'mura	Pedagogik kooperativ ta'lim asosida talabalarning tolerantlik sifatlarini rivojlantirish	449
Rustamova Manzura Ne'matjanovna	Yolg'izlik hissini keksalik davrida namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari	453
Tillayevna Mamlakatxon Rustambekova Adahamova Aziza Jo'rayeva Dilobod	Boshqaruvchi shaxs faoliyatining liderlik xususiyatlari	456
Rustambekova M.T Jaxbaraliyev Afzaldin	Boshqaruvda rahbar qiyofasi va uning axloqi	457
M.T.Rustambekova	Olima ayollar - yurt kelajak poydevori va tarbiyachisidir	460
M.T. Rustambekova	Sog'lom turmush tarzining ijtimoiy psixologik jihatlari	465
Raxmatova Nodira Imamovna	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishning o'ziga xosliklari	469
Rustamova Nigora Olimjonovna	O'quvchilarda muloqatchanlikni shakllantirishning psixologik omillari	471
Rajabov Otamurod Rayimberdi o'gli	Talaba-yoshlarda axborot-psixologik xavfsizlik tushunchalarini shakllantirish	473
Razakova.R.S	Globalashuv jarayoni va yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda	475

	qadriyatlarning o'zni va nazariy asoslari	
Ravshanov Sobir Abdimalik o'g'li <u>Sultonova Gulnora Muhammadmurod qizi</u>	O'rta osiyoda psixologiyaning rivojlanishi	477
Ravshanov Sobir Abdimalik o'g'li <u>G'ulomova Setora O'ktam qizi</u>	Muloqot shaxslararo munosabatlarning muhim omili sifatida	480
Ravshanov Sobir Abdimalikovich	O'zbekiston ta'lim tizimida psixologik xizmatning tashkil qilinishi	483
Шохрух Мирзо Рустамов	Ёшларни тарбиялашда жисмоний тарбиянинг ўрни ва аҳамияти	485
Рухиева Х.А Турдалиев Барҳаёт	Ўсмир шахснинг шаклланишига таъсир этувчи психологик омиллар	486
Рухиева Х.А. Узоқова В. А	Вояга етмаган таълим ва тарбиясига таъсир этувчи психологик омиллар	489
Rahmatullayeva Zamira Olimjonovna	Mustaqil fikr -axborot xurujlariga qarshi kurashish omili sifatida.	491
Собиров Ахрор Бурхонович	Касбий установакларнинг шаклланишида ўқувчиларнинг психологик хусусиятлари	492
F.N. Saidova. Odiljonova Ra'noxon Akbarjon qizi	Shaxslararo munosabatlarning shakllanishining psixologik xususiyatlari	495
F.N. Saidova. Abdullayeva Umida	Yosh oila munosabatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	498
Сулайманова Ф.У	Социально психологические особенности межличностных отношений студенческой молодежи	501
F. U. Sulaymanova	Sharq mutafakkirlarining xayotiy qadriyatlar borasidagi qarashlari	504
Rustambekova Mamlakatxon Soliyeva Hamidaxon. Xatamova Madina	Boshqaruv psixologiyasida motivatsiyaning ahamiyati	506
Shamsiddinov Botirjon Nuriddinovich	Himoya mexanizmlari yoshlardagi individual tipologik xususiyatlariga bog'liqligi	508
Shamsiddinov Botirjon Nuriddinovich	Yoshlarda himoya mexanizmlariga nisbatan guruh xarakteristikalarining orqali adabtatsiya hosil qilish.	511
Shaxidova Dilafruz Muxtarovna	Korxonani rivojlantirish jarayonida mehnat resurslarining roli.	513
Шукурова Илминур Бахтияровна	Социальный интеллект как один из факторов успешного развития личности в подростковом возрасте	516
U.U.Shukurova . A.Oripova	Oilada farzand tarbiyasining pedagogik-psixologik xususiyatlari	518
Shohobiddinov Xayotbek	Tasviriy san'at yo'nalishi talabalarining amaliy mashg'ulotlar jarayonida badiiy–estetik madaniyatini rivojlantirish	520
Sabirova.K.S	Gerontologiyada psixologik xizmatni yo'lga qo'yishning nazariy va metodologik asoslari	523
Sa'dullayeva Moxinur G'ulomjon qizi	Talabalarda ta'lim muhitida zo'ravonlik tasavvurlarining namoyon bo'lishi	526
M.R.Sultonova	Ekstremal vaziyatlarning inson mental sog'ligiga ta'siri	533
T.G.Сулейманова. M.T.Солиев	Кичик мактаб ёшидаги болаларда ўқиш фаолиятини ривожланишининг психологик хусусиятлари	537
T.G.Сулейманова. M.T.Солиев	Кичик мактаб ёшидаги болаларда китобхонлик хусусиятларини шакллантиришда библиотерапиянинг ўрни	542
N.Salayeva	Maktab amaliyotchi psixologini innovatsion faoliyatga tayyorlashning o'ziga xos jihatlari	545
N. Salayeva	Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilarning ota-onalari bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari	548
Soliev Nuriddinjon Muxiddinjon o'g'li I.B.Xakimova	Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri.	553
Solayev Og'abek Ilhombek o'g'li	Vaqtning idrok qilishning ahamiyati va vaqtning idrok qilishda ta'sir qiladigan omillar.	556
Салимова Райхона	Ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда – юридик	559

	тушунчаларнинг ўрни	
Sh.Samiyeva. D. Abdullayeva	O'smirlilik davrida agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lishida ijtimoiy muhitning tasiri	562
T.G.Сулейманова	Влияние глобализации на становление личности молодежи	569
T.G.Suleymanova	O'smirlardagi suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korreksiyasi imkoniyatlari	572
Suleymanova To'xtaxon Gainazarovna To'lanova Go'yoxon	Chet el psixologiyasida suitsidal xulq-atvor muammosining o'rganilishi	578
To'xtaxon Suleymanova Tojiddinova Layloxon	Shaxs ijtimoiy ximoyasizligini og'ishgan xulq atvorga ta'siri	582
Suleymanova To'xtaxon Gayratova Shahrizoda	O'smirlarda deviant xulq-atvorning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tahlil qilish	583
Suleymanova To'xtaxon Ergasheva Mukarram Qambaraliyeva Maftuna	Shaxs og'ishgan xulqining agressivlik muammosining psixologik korreksiyasi	585
To'xtaxon Suleymanova Jaxbaraliyev Afzaldin	Suidsidal axoloq psixologiyasi va suitsidal xulq-atvor shakllanishning ijtimoiy- psixologik jihatlar.	588
Sobirova Tursunoy Tolibjon qizi	Yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi masalalari.	591
Salaxidinova Xolida Xaliljonovna Dadajonov Umarjon Xabibillo o'g'li	Guruxdan chetlatilgan o'smirlarning psixologik xususiyatlar	593
Sobirov Yangiboy Elmurot o'g'li	Xavotirlanish bilan bog'liq ilmiy qarashlar tahlil	595
Sarimsoqova Zilola	Oilada ota-onalar va farzandlar munosabatlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari	598
Saminjonova Zulayho Ibrohimjon qizi	Shaxslararo munosabatlarda muloqotning ahamiyat	601
Baxromjon Raximjonovich Turg'unov	Intellektual salohiyat eksperimental psixologik nazariyalarida o'rganilishi	603
To'raxonova Barnoxon	Bo'lajak pedagog-psixologlarni tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga tayyorlash texnologiyasi	606
Turg'unboyeva Dilafruz Bahromjon qizi	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida psixologik xizmat va uning ahamiyati	609
Tojiddinova Dildora Bahodirjon qizi Badritdinova Madina Baxromovna	O'smirlilik davrida og'ishgan xulqni korreksiya qilishning psixologik mexanizmlari	610
Туляганова Дилноза Равшанбековна Ботирова Зебо Хасановна	Влияние гаджетов на психологическое развитие детей дошкольного возраста	613
Tohirova Go'zal Omonov Sulaymonbek Arabboyev Islombek	Boshqaruvchi faoliyatida liderlikning qadriyatlar tizimidagi asosiy jihati	616
Тохинова Г.Д	Приоритетные ценности в психике женщин в развитии профессиональной карьеры	618
Rustambekova Mamlakatxon Tojiddinova Layloxon	Boshqaruv psixologiyasida liderlik va rahbarlik	620
Tillayevna Mamlakatxon Rustambekova Muxtarova Xurshida Tolanboyeva Zaynabxon	Gender madaniyat tushunchasini ijtimoiy hodisa sifatleri	623
Turdiyeva Muhayyo Soxibjon qizi	Maktabgacha tarbiya yoshidagi o'g'il-qizlarda xavotirlanishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	626
Toshtemirova Nigora Ibrohimova	Bola shaxsining shakllanishida oilaning o'rni.	628
N.I.Toshtemirova	Bolalarning oila haqidagi tasavvurlarining shakllanishi	630
Tajiboyeva Odinaxon Rustamjon qizi	Pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning nazariy asoslari	633
Togonova Shoxida Alisher qizi	Talabalarning kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'rni.	638
Tursunboyev SHerdorbek Akbarali o'g'li	Sharq mutafakkirlarining asarlarida ta'lim-tarbiya muammosining	640

	pedagogik-psixologik jihatdan tadqiq etilishi.	
Usmonova Moxizoda Avazjon qizi	O'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda integrativ yondashuvning ahamiyati	645
Uzoqova Madina Chori qizi	O'zbekiston psixologlari tomonidan oilaning o'rganilganligi	647
Usmonova Nargiza Abdullayeva Ma'sumaxon	O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayotga tayorlash jarayonida milliy xarakater xususiyatlarni rivojlantirish	649
Usmonova Nargiza Raximjonovna Ismoiljonova Shahrizoda	Ilk o'spirinlarni kasbga yo'naltirishning psixologik masalalari	651
Valixanov Saidjon Shoxobidinovich	O'quvchilarning jismoniy tarbiya darsidagi harakat faoliyatini tashkil etishning psixologik harakteri	655
Xasanboyev Azizbek Botirali o'gli	O'spirinlarni kasbga yo'naltirishda psixologik yordam	659
Mamajonova Dilnavoz Xojimatova Durdonaxon	Jamoda sog'lom psixologik muhitni shakllantirish	661
Sulaymonova To'xtaxon Xojmatova Durdona	Deviant xulq-atvor rivojlanishida oilaviy munosabatlarning ta'siri	664
Xudoyqulova Gulshoda Baxronovna	Ta'lim jarayonida individual psixologik xizmat or xususiyatlariga ta'sir ko'rsatish.	667
Xakimova Iltifat Bahadirovna	Ta'limda didaktik o'yinlar va psixologik metodlardan foydalanish samaradorligi	671
Xursandova Malika, Sayfulloyeva Zarina	Kichik guruhlar psixologiyasining o'ziga xos xususiyatlari	674
Xaitboyeva Nilufar Baxodir qizi Jurayev Xaydarjon Odilboyevich	Shaxslararo munosabatlarda shaxs agresivligining ijtimoiy psixologik detirminantlari	676
Xaydarova Sarvinoz Xusanbayeva Ziyoda	O'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishning psixologik omillari	678
Xasanova Saida Ganijonovna Yuldasheva Gulira'no	Pedagogik qobiliyat, uning turlari va mohiyati	683
Хасанова Саида Ганижоновна	Причины и последствия возраста-влияние тревоги	685
Халикова И.Т	Жисмоний нуқсонга эга бўлган болалар таълим тарбия жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари.	687
Хамидова Сайёра Набижон кизи Хасанова Махина Рустам кизи	Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўз ўзини англаш қобилиятини ривожлантириш	690
Xodjaeva Saida Qodirovna	O'smirlarda kreativ tafakkur rivojlanishining ijtimoiy -psixologik xususiyatlari	693
Янгибоева Дилдорахон Рахмон кизи	Психологические особенности супружеских отношений в многодетных семьях	697
Yaqubova Maftuna	O'quvchilardagi og'ishgan xulq klssifikatsiyasi va psixologik xizmat ko'rsatish	700
Yakubbayeva Nodira Nematjanovna	Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarda kognitiv soha rivojlanishining psixologik xususiyatlari	702
Yo'ldoshev Javlon Ablanazar o'g'li	Socio-psychological mechanisms of deviant behavior in teenagers	706
Dilbar Matchanova Yusupbayevna	Yetuklik davri inqirozining yosh va jins bilan bog'liqlik jixatlari hamda g'azab paydo bo'lishining muammolari	711
Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna Ro'zmatova Odinaxon Raxmatjon qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv sohasini rivojlantirishning o'ziga xos psixologik jihatlari	715
Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna Joraboyeva Guljaxon	Psixologning kasbiy faoliyatida maqsad va motivlarning o'ziga xosligi	717
Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna Obidova Odina	Amaliyotchi psixolog shakllanishida kasb motivlarining o'rnini	719
Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna Tolipova Maftunabonu To'lqinjon qizi	Talabalarni kasbiy shakllanishida kognitiv jarayonlarning ahamiyati	722

Yusupjanova Iroda Abdirayimjonovna Tojiddinova Layloxon	Shaxs og'ishgan xulqining psixologik mexanizmlari	725
Yusupjonova Iroda Abdirayimjonovna Toshpo'latov Akmal Azamjon op'g'li	Hissiy zo'riqish va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarning nazariy tahlili	729
Yusupova Mohinur	Muloqotning pedagogik faoliyatdagi o'ri	730
Yuldasheva Nafisaxon Kabilovna	O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda ehtiyojlarning psixologik omillari.	732
Yo.M Yusupova. F.M Mutalipova	Aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilarni savodga o'rgatishning o'ziga xos psixologik xususiyati.	734
Yusupova Yodgoroy Maxammadjanovna	Talabalarni oliy o'quv yurtidagi o'quv faoliyatiga moslashish muammolari	737
Yusupova Yodgaroq Mahammadjanovna	Oilaviy munosabatlar-kichik maktab yoshi davrida ijodkorlikni rivojlantirish omili sifatida	739
N.A.Valixanova	Muvaffaqiyatli muloqotning shartlar	741
Mo'tabar Maxsudova	Shaxslararo munosabatlarning shakllanishida muloqotning rol	743
Мухторова М.А	Янги ўзбекистонда “яшил” иқтисодий ривожлантиришда талаба кизларнинг инновацион ғоя ва ташаббуслари.	745
Q. Azizova	Sinf jamoasini boshqarishda o'qituvchining muloqot maneralar	747
X.Nabiyeva	Ta'lim jarayonida kasbiy ko'nikmalarni baholashda muloqotning o'rni	750
Mamasoliyeva Shirinoy Sirojiddin qizi	Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining o'quvchilar oilasi bilan o'zaro munosabatlarning psixologik jihatlari	752
G'ofurova Gulida Navruz qizi	Farzandning kasb tanlash jarajonida ota-onaning roli	755
Абаев А.А	Обязанности психолога в чрезвычайных и чрезвычайных ситуациях	759
Bobir Parmonov Erkinovich Xomidova Sanaxon	Sharq mutafakkirlari tomonidan axloqiy munosabatlar o'rganilishi muammosi	764
Бобир Пармонов Эркинович Исмаиловой Зухрахан Эралиевна	Психологические особенности формирования нравственных установок у дошкольников	768
Abduraximova Shaxnoza Raxmonjonovna	O'quv faoliyatida talabalarning stressga bardoshlilikning ijtimoiy-psixologik jihatlari	775
Dilfuza Saydaliyeva Ozodov Sarvarbek Otabek o'g'li	Maktab psixologi faoliyatida uchraydigan muammolar	780